DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

İSLÂM İNANÇLARI SÖZLÜĞÜ

Orhan Hançerlioğlu

İSLÂM İNANÇLARI SÖZLÜĞÜ

İslâm Deyim, Terim ve Akımlarını da Kapsar

Remzi Kitabevi

İSLÂM İNANÇLARI SÖZLÜĞÜ
Orhan Hançerlioğlu

Orhan Hançerlioğlu

İSLÂM İNANÇLARI SÖZLÜĞÜ

İslâm deyim, terim ve akımlarını da kapsar.

Remzi Kitabevi
Ankara Caddesi, No. 93 — Istanbul

BÜYÜK FİKİR KİTAPLARI DİZİSİ : 56

Birinci Basım : 1984

YAZARIN ÖTEKİ YAPITLARI

KARANLIK DÜNYA (Roman)
BÜYÜK BALIKLAR (Roman)
İNSANSIZ ŞEHİR (Hikâyeler)
OYUN (Roman)
EKİLMEMİŞ TOPRAKLAR (Roman)
ALİ (Roman)
KUTU KUTU İÇİNDE (Roman)
YEDİNCİ GÜN (Roman)
BORDAMIZA VURAN DENİZ (Roman)
BAŞKA DÜNYALAR (Üç roman)
ERDEM AÇISINDAN DÜŞÜNCE TARİHİ (Varlık Yayını)
MUTLULUK DÜŞÜNCESİ (*Düşünce Tarihi*'ni ikinci cildi)
ÖZGÜRLÜK DÜŞÜNCESİ (*Düşünce Tarihi*'nin üçüncü cildi)
FELSEFE SÖZLÜĞÜ (Varlık Yayınevi baskıları)
FELSEFE SÖZLÜĞÜ (Remzi Kitabevi, 6. baskı, 1982)
DÜŞÜNCE TARİHİ (Remzi Kitabevi, 4. baskı, 1983)
MÜSÂHİPZÂDE CELÂL (İnceleme, Milliyet Yayını)
FELSEFE ANSİKLOPEDİSİ (Kavramlar ve Akımlar bölümü, 7 cilt)
İNANÇ SÖZLÜĞÜ (Dinler, mezhepler, tarikatler, efsâneler)
EKONOMİ SÖZLÜĞÜ (5. baskı, 1981)
BÜTÜN ROMANLARI (İki cilt, Karacan Yayını)
TİCARET SÖZLÜĞÜ (1. baskı, 1982)
FELSEFE ANSİKLOPEDİSİ II (Düşünürler bölümü, 8. cilt)

REMZİ KİTABEVİ Yayınları
Dizgi, baskı, cilt ve kitap düzeni:
Evrim Matbaacılık Limited Şirketi, Cağaloğlu - Istanbul, 1984

ÖNCE

Tükenen *İnanç Sözlüğü*'mün yeni bir baskısını yapmaktansa, onu bölümlere ayırıp her bölümü daha geniş ve ayrıntılı olarak yayımlamayı uygun buldum. Önce *İslâm inançları*'nı ayırdım ve yeniden incelemeye giriştim. Elimdeki değerli kaynaklardan yararlanarak hemen bütün İslâmsal deyim ve terimleri de ekledim. Genellikle Arapça olan bu deyim ve terimleri anlaşılır bir dille açıklamanın birçok bakımlardan yararlı olabileceğini düşündüm. Elinizdeki sözlük, bu yeni çalışmamın ürünüdür.

O. H.

ANAHTAR

1. Bu sözlük İslâm inanç, deyim, terim ve akımlarını anlaşılır bir dille açıklamak için yazılmıştır.

2. İnanç, deyim, terim ve akımlar ilişkili oldukları bütün başlıklara iletilmiştir. Bunların bilgisini bütünlemek için (Bk.) iletkeninin gösterdiği bütün başlıklara bakılmalıdır.

3. Deyim, terim ve akımların doğru okunmalarını sağlamak için (^) uzatma ve (') bölme işâretlerinden, çift (a) ve çift (y)'lerden yararlanılmıştır. Çift (y)'ler, Batı dillerinde (izm) ve dilimizde (cilik) ekleriyle dilegetirilen okullaşmış düşünce dizgelerini belirtir. Çift (a)'lar da uzatma işâretinden yararlanılamayan K, L, G gibi harflerin bitişiğinde bulunan (a)'ların uzatılarak okunmasını sağlar. Örneğin, ayrı anlamlar taşıyan *hâdis* deyimiyle *hadîs* deyimi uzatma işâretinden yararlanarak birbirinden ayrıldığı gibi, *kadir* deyimiyle *kaadir* deyimi çift (a)'lardan yararlanarak birbirinden ayrılmıştır.

4. Sözlükte, her sözlüğümüzde kullandığımız bilinen kısaltmalardan da yararlanılmıştır.

5. Metinde kullanılan Arapça deyim ve terimlerin her biri abecesel sıralamadaki kendi başlıklarında bulunabilir.

6. Gerek başlıklar ve gerek metin genellikle Arapça sözcüklerle dilegetirildiğinden Sözlüğe Türkçe anlamsal ve çözümsel bir dizinle, başlık yapılmayıp metinde geçen Arapça ve Osmanlıca terimler dizini eklenmiştir.

A

ABBAS'IN ELİ — El biçiminde nazarlık... Peygamber Hz. Muhammed'in amcası Abbas'ın adına bağlanan bu nazarlığın insanları her türlü kötülüklere karşı koruyacağına İslâm ülkelerinde inanılmıştır. Abbas, ağabeyi Ebû Tâlip öldükten sonra Peygamberi düşmanlarına karşı korumuştu. Hıristiyan inançlarında da bunun karşılığı olarak *Meryem'in eli* nazarlığı vardır. *Bk.* Nazarlık, Muska.

ABDAL — Kırk din büyüğü... Peygamber Hz. Muhammed'in amcaoğlu Hz. Ali'nin anlattığı bir hadîste, Tanrı'nın sevgilisi oldukları ilerisürülen kırk din büyüğü bu adla anılır. Çeşitli Müslüman tarikatlarında bu deyim ermiş, derviş, evliyâ anlamlarında da kullanılmaktadır. Mevlevî abdalı, Bektaşî abdalı vb. gibi deyimler bu anlamdadır. *Abdallık,* aynı zamanda, Melâmilikten türeyen ayrı bir tarikatı adlandırdığı gibi, Bektaşiliğin de beşinci derecesidir. Bunlardan başka, göçebe Türk dervişleri de bu adla anılmıştır. Bunlar, Göktürklerce dağıtılan Akhunlardır. Önceleri eski Türk dini Şamanlığın temsilcileri olarak yayılmışlar, daha sonra Müslüman olarak Kalenderî abdallarına karışmışlardır. Saç, sakal, bıyık, kaş gibi vücutlarındaki bütün tüyleri kazıtmakla ünlüdürler. Çıplak ayakla gezerler, göğüslerinde dövmeyle yazılmış Ali adı ya da Ali'nin kılıcı olan *zülfikar* resmi vardır. Görevleri, yağmur yağdırmak, doğal âfetleri önlemek, savaş kazanmak gibi işlerde varlığına inanılan tinsel güçleriyle müslümanlara yardım etmektir. Bâbâîlik tarikatının kalıntıları olan ve *Horasan erleri* adıyla da anılan Rûm abdallarının, hem dinsel, hem de dövüşçü güçleriyle, Osmanlı devletinin kuruluşunda büyük etkileri olmuştur. Geyikli Baba, Abdal Mûsa, Abdal Kumral bu Türkmen babalarının en ünlüleridir. Müslüman abdallar Alevîdir. Ermişlikten gelen *sâf adam* anlamıyla Türkçemizde *bön* anlamında kullanılan *aptal* sözcüğü, Arapça *tanık* anlamındaki *badal* sözcüğünün çoğuludur. Türkçemizde tekil olarak kullanılan bu çoğul sözcük, Fars kurallarına uyularak *abdâlân* biçiminde çoğullaştırılmıştır. *Bk.* Melâmîlik, Bektaşîlik, Kalenderîlik, Bâbâîlik.

ABDEST — Namaz kılmak için vücudun belli yerlerini yıkama... Farsçadır, Arapçası *vuzû*'dur. Küçük kirlenme (Hadas-ı asgar)'den küçük temizlenme (Tahâret-i suğrâ)'yi dilegetirir. Namaz kılmanın ön ve zorunlu koşuludur. Yüzü, dirseklere kadar elleri, incik kemiklerine kadar ayakları yıkamak, başın dörtte birini ıslak elle sıvazlamakla gerçekleştirilir. Bu zorunluğa İslâm dininde *farz* denir. Ayrıca Peygamber Hz. Muhammed tarafından uygulandığı için *sünnet* sayılan ve müslümanlarca bu yüzden uyulan ayrıntıları da vardır. Örneğin, Peygamber yüzünü ve ellerini üçer kez yıkarmış, yıkanmaya önce sağ kolundan ve sağ ayağından başlarmış, dişlerini ovar, kulaklarının içini ıslak eliyle sıvazlarmış. Temizlik (Tahâret), şeytanlara ve kötü ruhlara inananların bunlardan arınmak için uyguladıkları bir yöntem olarak Araplarca müslümanlık öncesinde de biliniyordu, ama müslümanlığın ortaya çıkışına yakın yıllarda uygulanmıyordu. Müslümanlık bu eski Sâmî geleneğini sürdürmüştür. Mâide sûresinin 6. âyeti şöyle der: «Ey inananlar; namaza duracağınız sırada yüzünüzü, dirseklerinize kadar da ellerinizi yıkayın. Başınızı sığayın. Topuklarınıza kadar ayaklarınızı yıkayın. Su dökünmek gerekince de iyice arının. Eğer hastaysanız ya da yoldaysanız, ya da içinizden biri ayakyolundan geliyorsa ya da kadınlara yaklaştınızsa ve su da bulamamışsanız elinizi arı bir toprağa vurup onunla yüzünüzü, ellerinizi sığayın. Tanrı size güçlük çıkarmak istemez. Belki sizin arınmanızı, size olan iyiliğini sonuna erdirmeyi ister, şükredesiniz diye». Zâhirîler ve şiîler abdest almayı her namazda uygularlar. Ama dört sünnî mezhep, abdestin ancak bir *küçük kirlenme* olduğu zaman alınması gerektiğinde birleşmiş-

lerdir. İslâm hukukuna (fıkıh) göre, küçük kirlenme şu hallerde olur: 1. Erkek ve kadın derileri birbirine dokunursa (Cinsel birleşme büyük kirlenmedir ve *gusül* adı verilen boy abdestini gerektirir), 2. Ayakyoluna gitme (def'i hâcet), 3. Baygınlık ve uyku (oturduğu yerde uyuklama uykudan sayılmaz), 4. Cinsel organlara dokunma... Dört sünnî mezhep de, bir yerde oturanlar (mukîm olanlar) için günün doğuşundan batışına kadar ve konuk (misâfir) olanlar için art arda üç gün ayakları yıkamak yerine ayakkabı üstünü sığamayı (meshetmeyi) uygun bulmaktadırlar. Ancak ayakkabı giymeden önce ayakların yıkanmış olması şarttır. *Bk.* Namaz, Farz, Sünnet, Gusül, Teyemmüm, Mesh, Müfsid, Namaz duâları, Namazın farzları.

ABESE — Kur'ân'ın sekseninci sûresinin adı... Sözcük anlamında «yüzü buruşturmak, ekşitmek» demektir. Sûre bu sözcükle başladığından bu adı almıştır. 42 âyettir. Peygamber Hz. Muhammed, Mekke ileri gelenleriyle dinsel bir söyleşi yapıyormuş, tam o sırada içeri gözleri kör olan Abdullah bin Ümmü Mektûm girmiş ve Peygamber'den kendisini aydınlatmasını istemiş. Peygamber, bir söyleşi ortasında kendisine bağışarak seslenen bu adama elinde olmaksızın yüzünü buruşturmuş. Sûre, Mekke'de bu yüzden inmiş. Tanrı bu sûrede yüzünü buruşturduğundan ötürü Peygamber'i azarlar ve inanan bir körün inanmamakta direnen ileri gelenlerden daha üstün tutulması gerektiğini anlatır. Bu sûrenin inişinden sonra Peygamber, Abdullah'ı her gördüğü yerde gönlünü alır ve ona «Ey beni rabbime azarlatan adam» diye seslenirmiş.

ÂB-I HAYÂT — İçenlere ölümsüzlük veren su... Kur'ân'a göre, bu sudan sâdece Hızır içebilmiş. Bir anlatıma göre Hz. Mûsâ'nın başka bir anlatıma göre Büyük İskender'in pişirdikleri balıklar bu suya düşünce yeniden canlanıvermişler. Değişik bir anlatıma göre de İskender'in aşçısı Hızır'mış ve canlanıp kaçan balıkları yakalamak için suya atlamış, ölümsüzlüğe kavuşmuş. Eski Türklerde de ölümsüzlük veren su inancı vardır, aynı anlamda *bengisu* deyimi kullanılmıştır. Bu inanç Antikçağ Yunanlılarında da vardı, Yunan mitolojisine göre, *Akhilleus* doğar doğmaz annesi tarafından *Styx* suyuna batırılmış ve ölümsüz kılınmış. Romalılara göre de *Jupiter*, sevgilisi su perisi *Juventa*'yı, suyunda yıkananları gençleştiren bir çeşme hâline sokmuş. Fransızlar bu yüzden *âbıhayât çeşmesi*'ne *fontaine de Jouvence* derler. Osmanlıcada *âbıhayât* deyimiyle anlamdaş olarak *Hızır suyu* anlamında *âbı Hızır, İskender suyu* anlamında *âbı İskender, canlılık suyu* anlamında *âbı zindegî, sonsuzluk veren su* anilamında *âbı câvidân* vb. gibi deyimler de kullanılmıştır. *Bk.* Hızır, İskender, Mûsâ.

ÂB-I KEVSER — Kevser ırmağının suyu... İslâm inançlarına göre cennette bir Kevser ırmağı ve bu ırmağın suyuyla dolu bir Kevser havuzu (Havz-u Kevser) vardır. Sırat köprüsü (Sırât-ı müstakîm)'den geçenler bu havuzda yıkanıp suyundan içtikten sonra cennete girebilirler. *Bk.* Kevser, Sırât-ı müstakîm, Âb-ı hayât, Cennet.

ÂBİD — Erkek köleler... Tekili *abd*'dir, *memlûk* da denir. Kadın köle de *ama* ya da *câriye* deyimiyle adlanır. Müslümanlık da, yahudilik gibi, kölelik düzenini kabul etmiş ve yasal (meşrû) saymıştır. Peygamberin Arap kabîleleriyle yaptığı savaşlarda ele geçen erkek, kadın ve çocuklar kurtarmalık (Fidye-i necât) verilmediği durumlarda köle olurlardı. İslâm hukukunda (Fıkıh) köleler hiçbir hakka sâhip değillerdir, sâhiplerinin eşyâsı ve malı sayılırlar. Satılıp hibe edilebilirler. Kazançları da sâhiplerinin malıdır. Kadın kölelerle sâhipleri arasında nikâh kıyılmasına gerek yoktur, yatağa almak (İstifrâş) yeter. Bir erkek köle iki (Mâlikî mezhebine göre dört) kadın köleyle nikâhlanabilir. Ne var ki bunların çocukları da sâhiplerinin kölesi olur. Özgür bir erkeğin bir kadın köleden doğan çocuğu da özgür olur (Bu kural, islâmsal bir yeniliktir).

Sâhibinden çocuğu olan bir köle kadın, sâhibi ölünce özgür olur. İslâm hukukunda özgür kılma (Azat) kurumu da vardır, Peygamberin «bir müslüman köleyi azat eden, cehennem azâbından kurtulur» dediği söylenir (rivâyet edilir). Bir köleyi ancak sâhibi özgür kılabilir. İslâm hukukuna göre «ben ölünce özgürsün» diyen bir adam, artık o köleyi başkasına satamaz ve armağan edemez, eşdeyişle bu sözden dönülmez (rücû câiz değildir). Ne var ki köle sâhibinin özgür kıldığı köle üstündeki sâhipliği (Velâ) belli koşullarda devâm eder, örneğin özgür kılınmış köle öldüğünde onun mirâsını eski sâhibi (o da ölmüşse mirasçıları) alır, azatlı bir köleyi öldüren kimsenin yükümlendiği kan parası (Diyet) da kölenin eski sâhibine ya da mirasçılarına verilir. *Bk.* Köle, Câriye.

ACÂRİDE — Hz. Ali'ye karşı olanlardan kurulu Havâriç fırkasının dört büyük mezhebinden biri... Abdülkerim b. Acred kurmuştur. İnanç özellikleri şunlardır: Büyük günahkârları dinsiz sayarlar. Yusuf sûresi gibi bir aşk öyküsünün Kur'ân'da yer almasına karşıdırlar. Putatapanların çocuklarına müslüman olacakları güne kadar yaklaşılmaması kuralını doğru bulmazlar. Savaşa katılmayanları, eğer iyi müslümansalar, düşman saymazlar... *Acâride* mezhebinden türeyen, kimi yazarlara göre on ve kimilerine göre on beş kolun başlıcaları şunlardır: *Saltıyye, Hâzımıyye, Meymûniyye, Şeybâniyye, Mukremiyye, Şuaybiyye, Ahnesîyye*... Acâride mezhebi alevîlikle savaşan bir mezheptir. *Bk.* Alevîlik, Haricîlik.

ACEM — Arap olmayan... Müslümanlar, Arap olmayan yabancılara *acem* derler, bu deyimle özellikle de İranlıları nitelerler. İslâmlıktan önceki metinlerde İranlılara *fârisî* denirdi. Bununla beraber Müslümanlık, Araplarla Arap olmayanları eşit saymıştır, dinsel inançta birleştirmiştir. Örneğin, Arap bir müslümanla Arap olmayan bir müslüman arasında İslâm hukuku bakımından hiçbir ayrım yoktur.

ÂCİZÎYYE — Sadîyye tarikatının dört kolundan biri... Sadeddin Şeybânî tarafından XIII. yüzyılda kurulmuş olan ve kendi adıyla anılan Sadîyye tarikatının öteki üç kolu şunlardır: *Taglebîyye, Vefâîyye, Selâmîyye. Bk.* Sadîyye.

ACÛZ — Kocakarı... İslâm ülkelerinde Şubat ayının son üç günüyle Mart ayının ilk dört günü *kocakarı günleri* (Eyyâm el-acûz) adıyla anılır. Bunlar soğuk, yağmurlu ve fırtınalı günlerdir. Bu yedi günün her birinin de ayrı adları vardır.

ÂD — Kur'ân'da adı geçen bir ulus... Bu ulusun adı Kur'ân'da özellikle peygamberler (Enbiyâ)'le ilgili öykülerde geçer. *Nuh* çağından sonra yaşayan varlıklı ve güçlü bir ulusmuş, kum tepelerinde otururlarmış, kendilerini beğenmişliğe (Kibir ve gurûra) kaptırmışlar, kendilerine gönderilen soydaşları Peygamber *Hz. Hud*'a kötü davranmışlar, bu yüzden de büyük bir kuraklık ve fırtınayla yokedilmişler. *A'râf* sûresinin 65. ve onu izleyen âyetleri bu öyküyü anlatır. *Bk.* Ahkaf, A'râf.

ADAK — Bir dileği yerine getirmesi ya da bir tehlikeden koruması için gücüne inanılana verileceği vaat edilen şey... Bir hizmet karşılığının ödenmesi temeline dayanır. En ilkel topluluklarda da görülmüş ve çoğunlukla *kurban* inancıyla birlikte yürütülmüştür. İlkin totemcilikte beliren adak, büyük güce yalvarıp yakarmanın karşılığını kapsar. Hemen her şey, değerli taşlar ve mâdenler, çoğunlukla da *kurban* edilecek bir insan ya da hayvan adak konusu olmuştur. Antikçağ Yunanlıları da *adak (Yu.* Eukhe) inancını sürdürmüşlerdir. Adak aşı pişirip yiyerek tanrıdan yağmur dilemek de eski Türklerin dini olan Şamanlık geleneğidir. İslâm terminolojisinde *adak,* adamak anlamındaki Arapça *nezir* sözcüğünden türetilen *nezîre* deyimiyle dilegetirilir. *Âl-i imrân* sûresinin 35., *Hac* sûresinin 29. ve *Dehr* sûresinin 7. âyetlerinde sözü edilmiştir. Örneğin, 35. âyette İmrân'ın karısı şöyle der: «Ey

Tanrım, ben karnımdakini sana azatlı köle olarak adadım, bu adağımı onayla», 29. âyette de şöyle denir: «Kirlerini atsınlar, adaklarını yerine getirsinler», 7. âyet de şöyedir: «O kullar ki adaklarını yerine getirirlerdi, kötülüğü her yeri kaplayan bir günden korkarlardı...», *Dehir* sûresininin II. âyeti bunu tamamlar: «Onun için Tanrı da onları bugünün kötülüğünden korumuş, onların yüzlerine parlaklık ve yüreklerine sevinç vermiştir». Adak, İslâmlığa eski Arap geleneğinden geçmiştir. Bu geleneklerde hayvanlar kurban edilmek için adandığı gibi çocuklar da adanıyordu. Adak, her türlü kazâ ve belâlardan kurtulmak için yapılırdı. Adak, İbrânî ve Arap geleneklerinde daima *kurban* edilmek yoluyla yapılmaz. Örneğin, hacca yaya olarak gitmek ya da saçlarını kestirmek de adanabilirdi (nezredilebilirdi). Buhârî'nin anlattığına göre örneğin Hz. Ömer, müslüman olmadan önce, Mescid-el-Haram' da bir gece kapanıp tapım yapmayı (itikâfa çekilmeyi) adamıştı. Günlük yaşamdan çekilme de adak konusuydu. İslâmlıkta adak, çeşitli hadîslerle biçimlendirilmiştir. Kur'ân'da, yukarda sözünü ettiğimiz âyetlerden başka hiçbir yerde geçmez. *Bk.* Kurban, Yemin, Nezir.

ADÂLET — Herkesin hakkını vermek ve bu hakka ilişmemek ilkesi ve eylemi... Kur'ân'da *Nahl* sûresinin 90., *Nisâ* sûresinin 58. ve 135., *Mâide* sûresinin 2. ve 8., *En'am* sûresinin 152., *Hûd* sûresinin 113. ve *Rahmân* sûresinin 9. âyetlerinde geçer. Örneğin *Nahl* sûresinin 90. âyeti şöyle der: «Gerçekten Tanrı adâleti, iyiliği, yakınlara karşı el açıklığını buyurur». *Bk.* Adl.

ÂDEM — İlk erkek insan... Yahudi ve İslâm inançlarına göre ilk insan *Hz. Âdem*'dir. Kutsal yapıtlara göre insanoğullarının babası olan Hz. Âdem'i (*Ar.* Abu'l-Başar), tanrı «kumlu toprak ve pis kokan çamur»dan yaratmış. Yahudi kaynaklarına göre tanrı, dört büyük meleğine yedi kat yerden yedi avuç toprak getirmelerini buyurmuş. Ne var ki yer bu toprağı vermek istememiş. Büyük meleklerden *Azrâil,* insanı yaratmak için Tanrı'nın istediği toprağı dünyadan zorla almış. Tanrı, önce yağmur yağdırarak bu toprağı yumuşatmış ve meleklerine yoğurtmuş, sonra da ona kendi eliyle biçim vermiş. İslâm kaynaklarına göre Hz. Âdem, seksen yıl çamur yığını hâlinde kalmış, seksen yıl sonunda kendisine biçim verilmiş, yüz yirmi yıl da ruhsuz bırakılmış, bu süre sonunda kendisine ruh verilmiş. Tanrı'nın amacı, Hz. Âdem'i meleklerine hükümdar yapmakmış, bu yüzden meleklere Hz. Âdem' in önünde diz çökmelerini buyurmuş, sadece *İblis* (Şeytan) bu buyruğa uymamış. Bu olay Hz. Âdem'le İblis' in cennetten kovulmalarıyla sonuçlanmış (Kur'ân II, 34 vd.; VII, 11; XVII, 62). Hz. Âdem'e tanrılık sürede bir gün sayılan bin yıllık ömür verilmiş, oysa Hz. Âdem bu ömrün kırk yılını *Hz. Dâvud*'a bağışladığından 960 yıl yaşamış. Cennetten kovulan Hz. Âdem, Serendip (Seylân) adasına düşmüş, burada iki yüzyıl tövbe ettikten sonra *Cebrâil* tarafından *Arafat*'a götürülerek *Havva* ile buluşturulmuş. Tanrı, Hz. Âdem'e Kâbe'yi onarmasını buyurmuş, Cebrâil de Hac törenini öğretmiş. Dünyaya ayak bastığından 960 yıl sonra nisan ayının 6. cuma günü ölem Hz. Âdem, Abu Kubays dağı eteğinde Hazineler mağarasına gömülmüş. Süryânî Hıristiyan kaynaklarına göre de cesedi *tufân*'dan sonra Kudüs'e götürülmüş. Hz. Âdem aynı zamanda ilk peygamberdir. *Bk.* Havvâ, İblîs, Peygamber, Halk, İlk günah.

ÂDET — Karşı gelinmesi durumunda felâketler doğacağına inanılan toplumsal ve kişisel alışkanlıklar ve eğilimler... *Âdet (Al.* Brauch, *Fr.* Coutume, *İng.* Custom)'ler bu yüzden bütün dinlerce benimsenmiş ve yasalaştırılmıştır. Müslümanlar, Tanrı'nın koyduğu değişmez düzene Arapça *âdetullah* derler. Günümüzde de her sabah işine giderken yapmayı *âdet* edindiği bir davranışı yapmadan yola çıkan kimsenin, o gün işinin ters gideceğine inanılır. Âdet, İslâm ülkelerin-

de doğrudan doğruya tapımı (ibâdeti) ilgilendirmeyen sorunlarda uygulanan gelenek (örf) ve yapılageliş (teâmül)'e dayanan hukuku dilegetirir. *Bk.* Hayız.

ÂDİYÂT — Kur'ân'ın yüzüncü sûresinin adı... Sözcük anlamında «acele koşanlar» demektir. 11 âyettir. Sûre bu sözcükle başladığı için bu adı almıştır. Mekke ya da Medîne kentlerinden hangisinde indiği yolunda görüş ayrılıkları vardır. Peygamberin gönderdiği bir atlı bölüğünden bir ay hiçbir haber gelmeyince kimileri bölüğün düşman tarafından yokedildiği yolunda dedikodular çıkarmışlar. *Âdiyât,* atların dötrnal koşarken çıkardıkları ses anlamına da geliyor. Bu sûre bu yüzden gönderilmiş. Sûre «O soluk soluğa koşanlar hakkı için, o tırnaklarıyla ateş çıkaranlar hakkı için, tozu dumana katanlar hakkı için» âyetleriyle başlar. Nitekim düşmanı yenen atlılar bir süre sonra dönmüşler.

ADL — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Adâletli* (âdil) demektir. Hz. Muhammed tarafından bir hadîsinde söylenmiştir. *Al-adl* biçiminde sıfat olarak Kur'ân'da geçmez, ama örneğin *yargıçların en iyisi* anlamında *hayr al-hakimîn* biçiminde geçer (VII, 85; X, 109; XII, 80). *Bk.* Esmâ, Allah, Müslümanlık.

AF — Bağışlama... İlkel dinlerden büyük dinlere kadar tüm tanrı düşüncesinde büyük gücün *bağışlayıcı* olduğu inancı vardır. Müslümanlar buna *affı ilâhî* (Tanrısal bağışlama) derler. Hıristiyanlıkta papaza günahlar açıklanır ve Tanrı'nın bağışı sağlanır, buna *günah çıkarma (Fr.* Absolution) denir. Hıristiyan kilisesi Tanrı'yla insan arasına kendi aracılığını koyarak günah bağışlatma karşılığında bir hayli servet biriktirmiş, özellikle feodal üretim düzeninde büyük topraklara sahip olmuştur. Hıristiyanlığın bu ölümden önce af kurumuna karşı dinsel af genellikle ölümden sonraya ertelenmiştir. Müslümanlar, öldükten sonra peygamberlerinin *şefaat* (arka olma)'yla tüm günahlarından arınıp bağışlanırlar. Kur'ân'ın çeşitli sûrelerinde de Tanrı, insanlara birbirlerini bağışlamalarını buyurur. Örneğin *Nûr* sûresinin 22. âyetinde şöyle der: «İçinizde üstünlüğü, genliği olanlar yakınlarına, düşkünlere, Tanrı uğrunda göçenlere vermemek için sakın ant içmesinler, onları bağışlasınlar, onlara göz yumsunlar», *Âli İmrân* sûresinin 134. âyetinde de şöyle der: «O sakınanlar... insanların suçlarını bağışlarlar. Tanrı iyilik edenleri sever», *Şûra* sûresinin 40. âyeti de şöyle der: «Kötülüğün karşılığı gene onun gibi bir kötülüktür. Ancak her kim bağışlar, barışırsa onun karşılığını vermek Tanrı'ya düşer. Çünkü Tanrı, kıyıcıları sevmez». *Kolaylıkla affeden* anlamındaki *Afüv* deyimi de Tanrı'nın 99 adından biridir. *Bk.* Mahşer, Esmâ, Afüv, Günah.

AFİFİYYE — Şâzilîyye tarikatının kollarından biri... Şâzilîlik, İslâm gizemciliğinin (tasavvufunun) on iki büyük tarikatından biridir. *Bk.* Şâzilîyye, Kol.

AFTÂHİYYE — Şiîliğin kollarından biri... İmâm Sâdık'ın İsmail'den sonra en büyük oğlu olan Abdullah'ül Aftah'a uyan Şiîler. bu adla anılır. Aftâhîler, zamanla Câferîliğe karışmışlardır. *Bk.* Şiîlik.

AFÜV — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Bağışlayıcı* (affeden) demektir. Örneğin *Nisâ* sûresinin 43. âyeti bu sözle biter: «Çünkü Allah bağışlayıcıdır *(inallahe kâne afüvven gafûrâ)*». Bk. Esmâ, Allah.

ÂGÂH — Uyanık... Genellikle bütün İslâm gizemciliğinde, özellikle de Mevlevîlik'te kullanılan bu terim, *Tanrılık sırları bilen* anlamını dilegetirir. Bundan başka Mevlevîler sabah ezânına, «âgâh ol dedem» seslenişiyle uyandırılırlar. *Bk.* Mevlevîlik.

AH — Dinsel kötüleme, lânetleme, ilenme... Bu anlam *ah etmek* ve *ah almak* deyimlerinde dilegelir. Bir kimsenin *âhını almak,* onun lânetine uğramak, bir

kimseye *âh etmek* onu lânetlemek demektir. *Bk.* Lânet.

AHAD — Bir olan... Tanrı'nın biricikliği müslümanlarca bu deyimle dilegetirilir. Hadîs (Peygamber sözleri) biliminde de tek kaynaktan gelen Peygamber sözlerine *haber el-ahad* denir ki *mütevâtir* (yaygın, çok kaynaklı) deyiminin karşıtıdır. Bu deyim, ayrıca, Tanrı'nın doksan dokuz adından biridir. *Bk.* Ahadiyet, Haber, Hadîs, Vâhid.

AHÂDİS — Peygamber Hz. Muhammed'in sözleri... *Peygamber sözü* anlamındaki *hadîs* deyiminin çoğuludur, *hadîsler* demektir. *Bk.* Hadîs, Haber.

AHADİYET — Tanrı'nın bölünmezliği... İslâm felsefesinde ve gizemciliğinde Tanrı'nın birliğini ve bölünmezliğini dilegetirmek için kullanılır. Arapça *bir* anlamındaki *ahad* sözcüğünden türetilmiştir. İslâm gizemciliğinde (tasavvufunda, mistisizminde) bu deyim, *bir olma'* yı dilegetiren *vâhidiyet* deyimine karşıt anlamda kullanılır. Gizemcilik terminolojisine göre vâhidiyet, sayıca tekliği, ahadiyet tüm çokluğu içeren ve içermekle de ortadan kaldıran tekliği dilegetirir. Gizemciliğe göre ahadiyet, tanrılık düşüncenin en yüksek biçimidir. *Bk.* Ahad.

AHBÂRÎ — Kur'an ve hadîsten gelen habere uyanlar... Haberin, Kur'an ve hadîse uygun olup olmadığını inceleyen ve fıkıh, sarf, nahiv vb. gibi kaynaklara da başvurmayı yeğleyenleri dilegetiren *usulî* deyimi karşılığında kullanılır. *Ahbârî'ler,* Kur'an ve had'sten başka hiçbir kaynağa ve akılyürütmeye başvurmadıkları gibi, gelen bir haberin yetkili bir imâm tarafından söylenmiş olmasını da yeterli sayarlar, haberin doğru olup olmadığını da araştırmazlar. Dinsel uygulamalarda bu iki inanç akımı *usçulukla inancılık* arasındaki görüş ayrılığını dilegetirir. *Bk.* Haber, Hadîs, Kur'an, Sünnîlik.

AHD — Sözleşme... Yahudi inancına göre Tanrı'yla İsrâiloğulları arasında bir *ahid* vardır. Bu sözleşme gereğince onlar, Tanrı'nın buyruklarını yerine getirecek, Tanrı da onlara *arz-ı mev'ut* (Filistin)'u verecek ve dünya üstünde zafere ulaşmalarını sağlayacaktır. Her iki taraf için de bu sözleşme bağlayıcıdır ve uyulması gereklidir. Yahudilerin kutsal kitabı *Tevrat* bu anlamda bir sözleşmedir. *Eski sözleşme* anlamındaki *ahdi atîk* üç bölümdür. Birinci bölüm beş kitaptır ve *Tevrat* adını taşır. Yahudilerin asıl kutsal kitabı olan bu bölüme *Mûsâ'nın beş kitabı (Fr.* Pentateuque) da denir. İkinci bölüm *peygamberler* adını taşır ve Hz. Mûsâ'dan sonra gelen Yahudi peygamberlerinin kitaplarını kapsar. Üçüncü bölüm *ketubim* adıyla anılır ve Hz. Dâvud'un şiirleri, Hz. Süleyman'ın özdeyişleri, Hz. Eyyub'un öyküsü gibi metinlerden meydana gelmiştir. Yahudi inançlarına göre İbrânîler hak yolundan saptıkları ve putperestlik ettikleri için yurtlarından kovulmuşlar, ne var ki Tanrı onlara acıyarak yeni bir *ahd* (Ahd-i cedîd) yapmıştır (*Bk.* Jeremia, XXX, 31). Ahdi yerine getirmek zorunluğu, Kur'an'ın çeşitli sûrelerinde müslümanlara buyrulmuştur. Örneğin, *Bakara* sûresinin 27. âyeti şöyle der: «Öyle karıştırıcılar ki, Tanrı'yla adhlaştıktan sonra sözlerini tutmazlar, kendilerine yazık edenler işte bunlardır», aynı sûrenin 177. âyeti de şöyle der: «Olgun olan o kimsedir ki... andlaşınca ahdını yerine getirir», *Âli İmran* sûresinin 76. âyeti şöyle der: «Her kim ahdini yerine getirir, Tanrı'dan sakınırsa Tanrı da onu sever», *Mâide* sûresi şu âyetle başlar: «Ey inananlar, ahidlerinizi yerine getirin», 13. âyeti de şöyle der: «Onlar ahitlerini bozdukları için biz de onlara lânet ettik», *Ra'd* sûresinin 20. âyeti de şöyle der: «O kimseler ki Tanrı'ya verdikleri sözü yerine getirirler...», 22. âyet bunu tamamlar: «işte onlar, dünyanın sonu kendilerinin olanlardır». *Bk.* İmân.

AHILIK — *Bk.* AHÎLİK.

AHÎ — Fütüvvet şeyhi... Arapça «kardeşim» demektir. Türkçe «cömert» anlamına gelen «akı» sözünden bozulmuş

olduğunu savunanlar da vardır. *Bk.* Ahîlik.

AHİD — *Bk.* AHD.

AHÎLİK — Yiğitçe yardımlaşma örgütü... İlkin *fütüvvet (Ar.* Futuvva) adıyla Abbâsî halifelerinden Nâsır Dinibillâh'ın izniyle kurulan bu örgüt, XIII. yüzyılda *ahîlik* adıyla Selçuklular arasında Anadolu'da gelişmiştir. Dinsel bir tarikat olmadığı gibi, bir esnaf örgütü de değildir. Ne var ki, içrekçiliğin kimi ilkelerini savunmuşlar ve işçiler arasında yayılarak esnaf loncalarını da örgütlerine katmışlardır. Gerçekte *ahîlik,* Batı'nın *şövalyelik* kurumunu andıran bir kahramanlık, yiğitlik ve yardımlaşma örgütüdür. Yahudi *Esséen'ler*ini andıran toplumcu bir yapıdadır. Ahîler, birbirlerine *kardeş* derler, ortak sofralarda yemek yiyip ortak bir keseden para harcarlardı. Günlük kazançlarını bu ortak keseye katmak için her günün akşamında getirip başkanlarına verirlerdi. Şalvar giyerler, bellerinde her zaman bir bıçak bulundururlardı. Başlarındaki serpuşun üstünde sallanan 70 santimetre uzunluğundaki ak şerit birbirlerini tanımalarını sağlar, yardımlaşmalarını gerektirirdi. İçlerinden birinin saldırıya uğraması bütün Ahîleri ayağa kaldırırdı. Onlardan, Beyler ve Pâdişahlar bile çekinirlerdi. Osmanlı devletinin ilk kuruluş yıllarında, özellikle Osman ve Orhan döneminde, Osmanlılara büyük yardımları olmuş, Anadolu'da siyasal ve yönetimsel düzeni sağlamışlardır. Üçüncü Osmanlı Pâdişahı Murat I. zamanında, bağımsız olarak yönettikleri Ankara kalesini kendi istekleriyle Osmanlılara bıraktılar. Gittikçe güçlenen Osmanlı devleti, Ahîlerin siyasal güçlerini ortadan kaldırmıştır. Töreleri ve gelenekleri günümüzde bile Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde sürdürülmektedir. Ahîlik, temelde, toplumsal düzenin yiğitlik ve kahramanlıkla sağlanacağı inancından doğmuştur. Başlıca ilkeleri, ezilenleri korumak ve ezenleri cezalandırmaktı. Masonlarınkini andıran gizli dereceleri ve sırları vardı. Açıklanmış şu dört törebilimsel ilkeye göre davranmak zorundaydılar: 1. Güçlüyken bağışlamak, 2. Kızgınken yumuşak davranmak, 3. Düşmanına bile iyilik etmek, 4. Muhtaçken bile başkalarına vermek... *Bk.* Fütüvvet.

ÂHİR — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Sonraki* demektir. Tanrı, *birinci* ve *sonuncu*dur. Bu demektir ki, Tanrı'dan önce hiçbir şey bulunmadığı gibi, Tanrı'dan sonra da hiçbir şey bulunmayacaktır. *Bk.* Esmâ, Âhiri çarşamba.

ÂHİRET — Öte dünya... *Son oturma yeri* (Dâr al-ahîra) anlamındadır. Yaşadığımız oturma yeri (ikamet mahalli) olan *dünya* deyiminin karşıtıdır. Müslüman olabilmek için *âhiret* ve *kıyâmet* (yargı günü)'e inanmak şarttır. Kur'an'ın ilk sûresi *Fâtiha*'nın 3. âyeti Tanrı'yı «yargı gününün hâkaanı» olarak niteler. İkinci sûresi olan *Bakare* sûresinin 4. âyeti şöyle der: «Onlar ki... âhirete inanırlar», 5. âyet de bunu şöylece tamamlar: «Rableri tarafından bildirilen doğru yol üstündedirler». Aynı sûrenin 8. âyeti şöyle der: «İnsanlar arasında öyleleri de vardır ki, biz Tanrı'ya ve kıyâmet gününe inandık derler de gene inanmazlar», 9. âyet de bunu şöylece tamamlar: «Tanrı'yı da, Tanrı'ya inananları da aldatırlar sanki. Oysa sâdece kendilerini aldatmış olurlar». Aynı sûrenin 102. âyeti şöyle der: «Bu gibi bilgileri edinenlere öbür dünyada iyilik payı yoktur». *Âli İmran* sûresinin 107. âyeti de şöyle der: «Yüzleri ağaranlar Tanrı'nın esirgeyiciliğine kavuşanlardır, onlar hep cennette kalacaklardır». *Nisâ* sûresinin 134. âyetinde şöyle der: «Her kim dünya karşılığını isteyecek olursa bilsin ki, dünyanın da, öbür dünyanın da karşılığı Tanrı'nın katındadır». *Yunus* sûresinin 26. âyeti şöyle der: «İyilik edenler... cennetlik olanlardır, onlar hep orada kalacaklardır», 27. âyeti de şöyle der: «O kimseler ki kötülük ederler... cehennemlik olanlardır, onlar hep orada kalacaklardır». *Ra'd* sûresinin 34. âyeti şöyle der: «Onlar için dünya yaşayışında azap vardır, öbür dünya azâbıysa

daha ağırdır». *İsrâ* sûresinin 19. âyeti şöyle der: «Her kim ki inanarak âhireti diler, bunun için de çalışır, çalışması değerlendirilecektir». *Tâhâ* sûresinin 74. âyeti şöyle der: «Her kim ki Tanrısına suçlu olarak gelirse onun için cehennem vardır», 97. âyet de şöyle der: «Senin için âhirette de cezâ vardır». *Şuarâ* sûresinin 90 ve 91. âyetleri şöyle der: «O kıyâmet gününde ki cennetin yolu yalnız inananlar için yakınlaştırılacaktır, cehennem de azgınların önüne dikilecektir». Bunlardan başka, Kur'an'ın daha pek çok sûrelerinde âhiretle, kıyâmet günüyle, cennet ve cehennemle ilgili âyetler vardır. *Bk.* Cennet, Cehennem, Kıyâmet, İmân, Din, Günah.

ÂHİRİ ÇARŞAMBA — Sefer ayının son çarşambası... Hint Müslümanları, Peygamber'in son hastalığının sefer ayının son çarşamba günü biraz hafiflediğine inanırlar, bayram ederler. O gün bir mango yaprağına Kur'an'dan yedi âyet yazarlar, mürekkep kurumadan bunu yıkar ve suyunu içerler, bu sudan içenlerin mutlu olacağına inanılır. Buna karşı Hint Şiîleri bu günü uğursuz sayarlar, kıyâmetin herhangi bir sefer ayının son çarşambasında kopacağına inanırlar. Türk Müslümanlarında da bu gün uğursuz sayılmıştır, günün uğursuzluğundan korunmak için yedi yoksula para dağıtılır, o gün hiçbir şey satın alınmaz, yeni bir işe başlanmaz.

AHİT — *Bk.* AHD.

ÂHÎYYE — Rıfâîyye tarikatının on üç kolundan biri... Rıfâîlik, Anadolu'da *Ahîlik*'le, Trakya'da *Bektâşîlik*'le karışmıştır. Rıfâîlerin Ahîlerle kaynaşan bölümüne *Âhîyye* denir. *Bk.* Rıfâîyye, Ahîlik.

AHKAF — Kur'ân'ın kırk altıncı sûresinin adı... 35 âyettir, (Ha, Mim)'le başlayan sûrelerin sonuncusudur. *Ahkaf* deyimi «kum tepeleri» anlamına geliyor. Sûreye bu adın verilmesinin nedeni, yoldan çıkmış olan Ad ulusunun kumların altında bırakılarak yokedilmelerini anlatmasıdır. Sûrenin 21-25. âyetleri şöyle der: «Âd'ın soydaşını bir düşün. O *Ahkaf*'taki ulusunu uyarmıştı. Nasıl ki kendisinden önce de, sonra da birçok uyarıcılar gelip geçmişlerdi. Sakın Tanrı'dan başkasına tapmayın, ulu günün azâbına uğramanızdan korkuyorum demişti. Onlar da, sen bizi tanrılarımızdan vazgeçirmeye mi geldin, demişlerdi. Bir bulutun üstlerine doğru geldiğini görünce, işte bir yağmur bulutu, dediler. Yok, o sizin çabucak gelmesini istediğiniz dir, onunla bir fırtına geliyor ki içinde acıklı bir azâp vardır. Şimdi o Tanrı'mın buyruğuyla her şeyi yokediverecek. Derken hepsi yokoldu da yalnız barınakları kaldı. İşte biz suçluları böyle cezâlandırırız». *Bk.* Âd, A'râf.

AHLÂK — Huylar... İnsanın yaradılış ve ruh özelliklerinin tümünü dilegetiren *huy* (mizaç) deyiminin çoğuludur. *Törebilim* dediğimiz ahlâk bilimiyse, iyi huylar edinmek için saptanan genel kuralları kapsayan bir kuramdır. Kur'ân, çeşitli açılardan ahlâk kuralları saptamıştır. *Bakara* sûresinin 148. âyeti «iyilik işlemekte birbirinizle yarışın» der. *Âli İmran* sûresinin 115. âyeti şöyle der: «Onlar her ne iyilik işlerlerse bunlara karşı tanımazlık edilmeyecektir». *Nisâ* sûresinin 114. âyeti şöyle der: «Onların gizli görüşmelerinin çoğundan iyilik gelmez. Meğer ki bu görüşmeler sadaka vermeyi, iyilik etmeyi, insanların arasını düzeltmeyi sağlık verici ola. Her kim bunları Tanrı'nın dileğini elde etmek için isteyerek yaparsa biz de ona yarın pek büyük bir karşılık veririz». *Şûrâ* sûresinin 40. âyeti şöyle der: «Kötülüğün karşılığı gene onun gibi kötülüktür. Ancak her kim bağışlar, barışırsa onun karşılığını vermek de Tanrı'ya düşer». *Lokman* sûresinin 16. âyeti şöyle der: «İşlediğin iş bir hardal tânesi kadar küçük de olsa, kayanın içinde, göklerde, yerin altında da bulunsa gene de Tanrı onu tartıya alacaktır». *Mümtahine* sûresinin 12. âyeti şöyle der: «Ey peygamber. İnanan kadınlar Tanrı'ya hiçbir şeyi eş koşmamak, hırsızlık yapmamak,

zinâ etmemek, evlâtlarını öldürmemek, iftirâ uydurmamak, gayrımeşrû bir çocuk doğurup onu kocasına nisbet etmemek, töreye uygun olan işlerde sana karşı gelmemek üzere sana uymaya gelirlerse sen de onların bu uymalarını kabul et». Müslümanların kitabı Kur'an başta kulların Tanrı'ya karşı görevleri olmak üzere ana ve babaya karşı, hısım ve akrabâya karşı, yetimlere ve yoksullara karşı, yolculara karşı, halka karşı vb. görevleri belirten pek çok ahlâk kuralları saptamıştır. Örneğin, *Bakara* sûresinin 83. âyeti şöyle der: «O gün biz İsrâiloğullarından söz almıştık: Tanrı'dan başkasına tapmayacaksınız, analarınıza, babalarınıza, yakınlarınıza, öksüzlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, herkese güzellikle söyleyeceksiniz, zekât vereceksiniz diye». Bu yüzdendir ki genellikle İslâm felsefesi ve özellikle de Türk-İslâm felsefesi ahlâk (törebilim) doğrultusunda gelişmiştir. İslâm felsefesinde ahlâksızlık bir hastalık olarak görülür ve ahlâk, hastalıkları sağaltarak (tedâvi ederek) sağlığı koruma sanatı olarak tanımlanır. Katlanma (tevekkül), kadere boyun eğme, dilini tutma, sabır gibi erdemler İslâm ahlâkçılarının ortak temalarıdır. *Bk.* Din, İmân.

AHMED — Peygamber Hz. Muhammet'in adı... *Saf* sûresinin 6. âyeti şöyle der: «Meryemoğlu İsâ bir gün dedi: Ey İsrâiloğulları, ben size Tanrı'nın gönderdiği elçiyim. Daha önce gelen Tevrat ile benden sonra gelecek olan *Ahmed* adlı elçiyi müjdeleyici olarak geldim». *Bk.* Muhammed.

AHMEDÎLİK — Hint müslümanlarından Gulâm Ahmed tarafından kurulan din... XIX. yüzyılın sonlarına doğru Hindistan'da Mirzâ Gulâm Ahmed tarafından kurulan *Ahmedîlik,* bir İslâm tarikati niteliğinde ilerisürülmüşse de Tanrı' dan yeni bir kitap getirdiğine ve peygamberliğine inanılması bakımından yeni bir din niteliğine dönüşmüştür. Ahmedîler, Tanrı'nın bir *mehdî* göndereceğine, Kur'anda bunun birçok simgeleri bulunduğuna, İsâ'nın sanıldığı gibi otuz yaşında değil, yüz yirmi yaşında öldüğüne, çarmıha gerilmediğine ve Hindistan'a gelerek Keşmir kentinde dinini yaydığına, Mirza Gulâm Ahmed'in Tanrı'dan yeni bir kitap getirdiğine ve peygamber olduğuna inanırlar. Hindistan'ın İngiliz sömürgesi olması gerektiğini savunan ve bunun propagandasını yaparak İngilizlerden destek gören Mirza Gulâm Ahmed, 1908 yılında öldükten sonra yerine birçok Halifeler geçmeye başlamış ve Afrika'yla İngiltere'ye de yayılmıştır. 1914 yılında Gulâm'ın peygamberliği tartışma konusu olmuş ve Ahmedîler bu yüzden ikiye ayrılmışlardır. Gulâm'ı bir din yorumcusu ve yenileştiricisi sayanlar *Ahmedî* adıyla anılmış, onun peygamberliğine ve yeni bir din kurduğuna inananlar ise *Kadyânî* adını almışlardır. XX. yüzyıl Afrikalılarından Kadyânî olanlar bulunduğu gibi, İngilizlerden de Ahmedî olanlar vardır. Her iki bölümün câmileri ayrıdır ve kendilerinden olmayanları müslüman saymamaktadırlar. Gulâm Ahmed'in İslâmlık üstüne kurulan bu dini, İsâ'nın Yahudilik üstüne kurduğu Hıristiyanlık dinine benzetilmiştir.

AHMEDÎYYE — Bu ad altında iki tarikat kolu vardır: 1. Şâzîliliğin bir koludur, 2. Halvetîliğin önemli bir koludur ve Halvetîlerce *orta kol* deyimiyle anılır. Saruhan'lı Şeyh Ahmet Şemsettin (ölümü 1504) tarafından kurulmuştur. Aynı zamanda bir Ahî olan Şeyh Şemsettin, fütüvvet derecelerinden biri olan *Yiğitbaşı* lâkabıyla anılır. Halvetîliğin bu önemli kolundan da *Sinâniyye, Ramazaniyye, Uşakiyye, Mısriyye, Bahuriyye* ve *Cerradiyye* kolları türemiştir. *Bk.* Şâziliyye, Halvetîlik, Ahîlik.

AHNESÎYYE — Hâricîliğin bir kolu... Müslümanlığın dinsel-siyasal iki partisinden biri olan Havâriç partisinin çeşitli kollarından biri olan *Ahnesîlik;* yaşayanların yaptıkları iyilik ve verdikleri sadakalardan ölülerin yararlanamayacaklarını, ölenin ardından yapılan çeşitli törenlerin ölene hiçbir yararı dokunamayacağını ilerisürer. Bu inanca gö-

re, nasıl bir kimsenin başkası adına inanması olanaksızsa başkaları ve ölüler adına yapılan çeşitli işlemler de öylesine olanaksızdır. *Bk.* Hâricîlik.

AHYÂR — Gizemci olmayan dindarlar... Sözcük anlamında *hayırlılar* demektir. Müslüman yazarları dindarları (müminleri) üç bölüme ayırırlar. Bunlar gizemci (mutasavvıf) olmayan *ahyâr*'la *ebrâr* ve *şuttâr*'dır. *Bk.* Ebrâr, Şuttâr.

AHZÂB — Kur'anın otuz üçüncü sûresinin adı... 73 âyettir, Medine'de inmiştir. Sözcük olarak *bölüm* anlamına gelen Arapça *hizb* deyiminin çoğuludur ve Kur'anın bölümlerini de dilegetirir. Sûreye bu adın verilmesinin nedeni, *ahzâp olayı* (Vak'a-i ahzâp) adı verilen Hendek savaşı üzerine inmiş (nâzil olmuş) olmasıdır. Hicret'in beşinci yılında Mekke'li dinsizler bir bölüm yahudiyi de kendilerine katarak müslümanların üstlerine yürümüşlerse de yenilmişlerdir. Medine kentine yürüyen dinsizler yirmi bin, kenti savunan müslümanlar üç bin kişiymiş. Peygamber, kentin çevresine derin hendekler kazdırmış (savaşa da bundan ötürü *Hendek gazvesi* deniyor), dinsizler bu hendekleri aşamayınca, Medine'yi kuşatmışlar. Savaş günlerce sürmüş. Sonunda Tanrı bir fırtına göndererek düşman çadırlarını darmadağın etmiş, yiyecekler kumlara karışmış ve develer kaçmış. Dinsizler çekilip gitmek zorunda kalmışlar. Böylelikle düşmanı yenenin bizzat Tanrı olduğu belirtilmektedir. Sûrenin 9. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, Tanrı'nın size karşı olan iyiliklerini bir düşünün. O gün üzerinize ordular saldırmıştı da biz onlara karşı hem bir yel, hem de sizin göremeyeceğiniz ordular göndermiştik».

AİŞE — Peygamber Hz. Muhammed'in eşlerinden biri... Ebûbekir'in kızı Hz. Ayşe (613-678), birçok nedenlerden ötürü İslâm tarihinde önem taşır. İlkin Peygamberin en gözde eşi olarak nitelenir. Peygamberle evlendiği zaman yedi yaşındaydı ve oyuncaklarıyla birlikte gelmişti. Peygamber öldüğünde on sekiz yaşındaydı. Altmış beş yaşına kadar yaşamış ve birçok siyasal olaylarda etken olmuştur. Müslümanlarca kendisine kutsal bir nitelik verilir ve *inananların anası* (Ümm el-mü'minîn) adıyla anılır. Peygamber sözlerini nakledenler arasında başta gelir (Peygamberden 2210 hadîs anlatmıştır). Çirkin bir dedikoduya adı karışmış ve Tanrı tarafından arındırılmıştır. Dedikodu şudur: Peygamber sefere çıkarken kur'ayla seçtiği eşlerinden birini de yanına alırmış. Benî Mustallik seferine çıkarken kur'a Hz. Ayşe'ye isâbet etmiş. Yolculuğa bir mahfe (deve ya da katır sırtına konan ve içinde iki kişilik oturacak yer bulunan kapalı taşıt) içinde çıkmış. Yolda mola verildiği zaman mahfe yere indirilir ve perdeleri açılırmış. Seferden dönüşte Hz. Ayşe, abdest almak için ordugâhtan uzaklaşmış. Namazını kılıp dönünce mahfeye girmiş ve perdeleri kapatmış. Ama abdest alırken gerdanlığını düşürdüğünü anlamış ve perdeleri açmayı unutarak mahfeden çıkıp gerdanlığını aramaya gitmiş. Tam bu sırada Peygamber hareket buyruğunu vermiş, adamlar da Hz. Ayşe'yi içinde sanarak mahfeyi devenin sırtına yüklemişler ve yola çıkmışlar. Hz. Ayşe dönünce herkesin gitmiş olduğunu görerek yere oturmuş ve kendisini aramaya gelmelerini beklemeye başlamış. Bu sırada Saffan bin al-Muattal (ki genç ve güzel bir adam olduğu üstünde özellikle duruluyor) çıkagelmiş ve Hz. Ayşe'yi devesine bindirmiş, kendisi de devenin ipinden tutarak gidenlere yetiştirmiş. Hz. Ayşe'nin genç bir adamla yalnız görülmesi büyük dedikodulara yolaçmış, birçokları Hz. Ayşe'yi en ağır biçimde suçlamışlar. Hattâ Hamna bint Cahş adında bir kadın, Hz. Ayşe'yi pek çok kez Saffan'la birlikte gördüğünü ilerisürmüş. Hz. Ayşe'yi suçlayanlardan biri de Hz. Ali'ymiş ve Peygambere boşanması gerektiğini söylemiş. Kur'anın *Nûr* sûresi bu olay üzerine inmiş ve Hz. Ayşe'yi bu dedikodudan arındırmıştır. Sûrenin 11. ve onu izleyen âyetlerinde şöyle denir: «O yalanı uyduranlar içinizden birtakımlarıdır... Erkek-kadın inanan herkes bu yalanı işitir işitmez

kendilerinden olanlar için iyilik düşünüp de, bu açıktan açığa yalandır, demeli değil miydiler?.. Onlar buna karşı dört tanık (şâhit) getirmeli değil miydiler? Getiremeyince, onlar Tanrı'nın katında yalancı kimselerdir... O gün siz bu yalanı ağzınızda dolaştırıp duruyordunuz, hiçbir bilginiz olmadan onu ağzınıza alıyordunuz, hem de bunu yaparken hiçbir sorumluluk duymuyordunuz. Oysa Tanrı katında bu pek büyük bir günahtır... Sizler bu yalanı duyunca, bunu ağza almak bize yaraşmaz, bu büyük bir karalamadır, demeli değil miydiniz?.. Eğer sizler inanan kimselerseniz Tanrı sizleri bir daha bu gibi işlere karışmaktan alıkoyar... Tanrı size âyetlerini açıkça bildiriyor. Tanrı bilicidir ve doğruyu bildiricidir... O kimseler ki bu çirkin sözlerin inananlar arasında yayılmasını isterler, onlar için bu dünyada da öbür dünyada da acıklı bir azâp vardır». Hz. Ayşe bu olaydan sonra Peygamberle bir kez daha yolculuğa çıkmış, gene gerdanlığını kaybetmiş, ama bu sefer aramaya kendi gitmeyip adamlarını göndermiştir. Bu adamlar, gerdanlığı ararken namaz vakti gelmiş, abdest almak için su bulamamışlar, su bulunmayan yerde kumla abdest alınabileceği (teyemmüm) yolundaki ünlü Peyagmber sözü (hadîs) bundan ötürü söylenmiş. Hz. Ayşe, Halîfe Osman'a olduğu kadar Hz. Ali'ye de (yukarda anlatılan dedikodu yüzünden) karşıydı. Osman'a yapılan ayaklanmada etken olduğu kesin sayılıyor. Hz. Ali'ye karşı da, Osman'ın öcünü almak bahânesiyle, Talha ve Zübeyr'i kışkırtarak büyük bir ordu toplatmış. Savaş, özellikle, Hz. Ayşe'nin bindiği *Askar* adlı cins devenin çevresinde olmuş (bu yüzden *erkek deve* anlamında *cemel* vak'ası deniyor) ve Hz. Ayşe'yi korumak için yetmiş kişi ölmüş, deve de öldürülmüş. Savaşı kazanan Hz. Ali, Hz. Ayşe'ye dokunmayarak onu Medine'ye göndermiştir. *Bk.* İftirâ, Mârîye.

AİZZE — Ermişler... *Ermiş* anlamındaki Arapça *azîz* söğcüğünün çoğuludur. *Bk.* Ermiş.

AKABE — Şeytan'ın oturduğuna inanılan tepe... Sözcük anlamında *dağlardaki sarp ve kayalık yokuş*ları dilegetirir. Bu akabelerin en ünlüsü Mekke'yle Mînâ arasındaki tepedir. Hac bayramında müslümanlar bu tepedeki taştan sütûnu (Camrat al-akabe) taşlarlar, böylelikle de bir zamanlar orada oturduğuna inanılan Şeytan'ı taşlamış olurlar. Müslüman olan ilk altı kişi de Peygambere orada *bîat* (egemenliğini kabul) etmişler. Sonra on iki kişi ve daha sonra da yetmiş kişi orada Müslüman olmuşlar. Issız ve kimsenin uğramadığı kasvetli bir yer olduğundan, Peygamber ilk zamanlarda kimi Medine'lilerle orada buluşurmuş.

AKAİD — İnançlar... Arapça *inanılan* anlamına gelen *akîde* teriminin çoğuludur. İslâm dininin pratik dışı kuramsal kurallarını dilegetirir. *İnan*'ın temel kuralları olan *akaid,* bütünüyle saptanamamışsa da birçok din yapıtlarında parça parça belirtilmeye çalışılmıştır. Tapım dışı din kuralları, örneğin, Gazâlî'nin *Kavâid-ül-Akaid* adlı yapıtında anlatılmıştır. *Bk.* İmân.

AK'AK — Sesinin uğursuzluğuna inanılan saksağan kuşu... Yuvasını hurma ağaçlarının yaprakları arasına yapan bu kuşun kanını içmek ve beynini yemekle kekemelikten kurtulunacağına da inanılmıştır. Yumurtasının sarısı, göz iltihaplarını sağaltmak için Avrupa'da da kullanılıyordu.

AKARKÛF — Bağdat'ın batısında bir yıkıntılar kümesi... İslâm inançlarına göre Nemrud, Peygamber Hz. İbrahim'i bu yıkıntı (harâbe)'larda ateşe attırmış ve yakmış. Bu yüzden buraya *ateşzâr* ve *Nemrud tepesi* de deniyor. Bu inanç, ortaçağın Arap yapıtlarında yer alan bir müslüman efsânesine dayanıyor. *Bk.* Nemrud.

AKIL — Dinsel ve gizemsel felsefenin genel inancı, Tanrı'nın bizzat *akıl (Tr.* Us) olduğudur. Yunan felsefesinde de akıl-tanrı, *nous* ve *logos* kavramlarıyla dilegetirilmiştir. Anaksagoras'la Herak-

leitos'un ilerisürdüğü bu kavramlar *akıl*'ı tanrılaştırırlar. Akıl'la Tanrı'yı birbirinden ayıran büyük dinlerde de akıl, Tanrı'dan çıkan ve yayılan ilk güçtür. Akıl'dan ilkin on yıldız oluşmuş, sonra melekler ve sırasıyla bütün evren meydana gelmiştir. Bâtınîler, akıl'ı *ikinci olan* anlamında *tâlî* terimiyle dilegetirirler, Tanrı'ya da *sâbık* derler. Her şeyden önce var olan *sâbık*'ın aktif belirmesi *akıl*'dır. İlkel inançlarda bile böylesine düzenli bir evrensel oluşumun ancak *akıl* işi olabileceği düşünülmüştür. *Yaratıcı olan,* ya aklın kendisi ya da kaynağı sayılmıştır. İslâm Aristotelesçileri (Meşşâîyye) *Tanrı*'yı doğrudan doğruya *akıl* deyimiyle dilegetirirler. *Bk.* Allah.

AKÎDE — Bk. AKAİD.

AKÎK — Savaşta kanı dindireceğine, insanı yoksulluğa düşmekten kurtaracağına inanılan taş... Çeşitli renklerde olan bu kornalin taşının özellikle kırmızı renklisi İslâm ülkelerinde de bir inanç kaynağı olmuştur. Söylentilere göre, Peygamber Hz. Muhammed de akîk yüzük taşımanın insanı yoksulluğa düşmekten koruyacağına inanırmış.

AKÎKA — Bir çocuğun doğumundan yedi gün sonra kesilen kurban... Çocuğun o gün kesilen saçları da bu adla anılır. Arapların bu İslâmöncesi geleneğine Peygamberin izin vermiş olduğu söylenir. İslâm hukukçuları (fakîhler) genellikle bunu zorunlu saymışlar, sâdece Ebû Hanîfe bunun zorunlu olmayıp, istenirse yapılabilecek (ihtiyârî) bir iş olduğunu ilerisürmüştür. Şeriata göre kurban, bir erkek çocuk için iki koç ya da iki teke, bir kız için bir koç ya da teke olarak kesilir. Bu kurban, doğumdan yedi gün geçtikten sonra da kesilebilir, hattâ çocuk büyüdükten sonra bunu bizzat kendisi de yapabilir. *Bk.* Kurban.

ÂKİL — Akıl yeteneklerine tümüyle sâhip olan kişi... İslâm hukukunda (fıkıh) *olgun* (reşîd) anlamındaki *bâliğ* deyimiyle birlikte kullanılır. *Âkil bâliğ* olan özellikle şeriatın buyruklarını yerine getirmekle yükümlüdür. Kimi tarîkatlerde (özellikle Dürzîlerde) bu deyim, *câhil* (bilgisiz) deyimi karşıtı olarak, tarîkatın kurallarını tümüyle bilenleri dilegetirir.

ÂKİLE — Bir Müslümanın ölümüne sebep olan bir kişi için şeriatın diyet vermeye zorunlu kıldığı erkek akrabâ... Peygamber Hz. Muhammed'in bir yargısına dayanır. Kavga eden iki kadından biri, ötekini öldürmüş, sonra o da ölmüş. Peygamber, öldüren kadının erkek akrabâsına ölen kadının akrabâlarına *diyet* (akl) vermesini buyurmuş. Bu, gerçekte, eski bir Arap geleneğiydi. Ayrıntıları daha sonra İslâm hukukçuları (fukahâ) tarafından saptanmıştır.

AKREP — Düşte görülmesi iyiye yorulan zehirli iğneli böcek... Kimi eşyâların üstüne Kur'andan âyetler yazmakla da akrep sokmasından korunulacağına inanılmıştır. Hadîslere göre Peygamber Hz. Muhammed de bu inancı onaylamıştır.

AKŞAM — İkindiyle yatsı arasındaki namazın adı... Suların kararmaya başlamasından güneşin battığı zamana kadar geçen süreyi adlandırır. *Bk.* Namaz.

ÂL — Soy... İslâm terminolojisinde özellikle *Âl al-nebî* deyiminde ya da anlamdaşı olan *Ahl al-beyt* deyiminde Peygamberin soyunu dilegetirir. Şiîler bu deyimi Hz. Ali-Fatma'yla çocuklarına özgü kılarlar. Sünnî olanların kimileri bu deyimle bütün Hâşimîleri, kimileri Peygamberin eşleriyle yakın akrabâlarını, kimileri de bütün müslümanları dilegetirirler. Peygamber için okunan «*Allahümme salli alâ Muhammed ve alâ âlihî*» duâsında özellikle bu sonuncu anlam dilegelir.

ÂLÂ — Kur'anın seksen yedinci sûresinin adı... 19 âyettir, Mekke'de inmiştir. Sözcük olarak *yüce* (en yüksek) anlamına gelir, sûrenin 1. âyetinde, Tanrı'dan sözederken bu sözcük kullanıldığından sûre bu adla anılmıştır. 1. âyet şöyle der: «Rabbinin yüce adını ulula». Hz. İbrahim'le Hz. Mûsâ'nın kitapları

da bu sûrede onaylanır. Sûrenin son âyetleri (18. ve 19.) şöyle der: «Bütün bu öğütler daha önceki sayfalarda, Hz. İbrahim'in ve Hz. Mûsâ'nın sayfalarında da vardır».

ALÂİM-İ SEMÂ — Bulutları yöneten Kuzah adlı meleğin sardığına inanılan gökkuşağı... Bu yüzden Araplarca *Kavsi kuzah* (Kuzah'ın kuşağı) adıyla anılmıştır. Eski Arap inançlarında iki Kuzah vardır. İkincisi fırtına tanrısıdır. *Şaytan* adıyla da anılır. Dolu tanelerinden olan oklarını atar, yayını bulutlara asarmış. *Alâim-i semâ* (göksel belirtiler) deyiminin müslümanlarca melek, İslâmöncesi inançlarında tanrı sayılan bu iki Kuzah'tan geldiği ilerisürülmektedir. *Bk.* Kuzah.

ALAK — Kur'anın doksan altıncı sûresinin adı... Sözcük anlamında *kan pıhtısı* demektir. Sûrenin ikinci âyeti şöyle der: «Tanrı, insanı bir kan pıhtısından yarattı». Bu sûre 19 âyettir, ilk beş âyetinin ilk inen (nâzil olan) âyetler olduğu genellikle kabul edilir. Birinci âyet «Yaratıcı Tanrı'nın adını anarak oku» diye başlar. 6. âyetten ötesi Ebû Cehil'le ilgilidir. Ebû Cehil, müslümanlığın düşmanlarındandı ve Peygamberi Kâbe'de namaz kılarken görürse boynunu çiğneyeceğini söylemişti. 15. âyet onun için «bundan vazgeçmeyecek olursa onu saçlarından tutup sürükleriz» der. Nitekim Ebû Cehil, Bedir savaşında öldürülmüştür. Sûrenin *oku* anlamında Arapça *ikrâ* sözcüğüyle başlaması, üçüncü âyette bu sözün yinelenmesi, dördüncü âyette de «o, sana kalemle yazmayı öğretti» demesi müslümanlığın bilime verdiği değeri göstermektedir.

ÂLEM — Tanrı'nın yarattığı yeryüzü ve gökyüzünün bütünü... Aynı anlamda *evren* deyimiyle karşıladığımız Arapça *kâinât* deyimi de kullanılır. *Âlem* deyimi özellikle İslâm tasavvufunda çeşitli bileşik terimler oluşturur. Kur'ana göre Tanrı *âlemler*'in yaratıcısıdır. Kimi tasavvuf tarikatlerindeyse *Tanrı*'yla *âlem* aynı şeydir. Terim bu bakımdan sünnî anlamda *Tanrı'nın yarattığı*, gizemsel (mistik) anlamda *Tanrı'nın kendisi*'ni dilegetirir. Bundan ötürüdür ki, gizemcilik anlayışında *insan* da bir *âlem*'dir. *Âlem-i suğrâ* ya da *âlem-i sagîr* deyimleri insanı, *âlem-i kübrâ* ya da *âlem-i kebîr* deyimleri Tanrı'yı dilegetirir. *Bk.* Kâinât.

ÂLEM-İ ANÂSIR — Özdeksel evren... Tasavvuf dilinde *unsurlar âlemi* (Su, hava, toprak, ateş)'ni dilegetirir. Yüzyıllar boyunca özdeğin (maddenin) bu dört öğeden (unsurdan) meydana geldiğine, evrenin temel öğelerinin de bunlar olduğuna inanılmıştır. *Bk.* Âlem.

ÂLEM-İ ASGAR — Küçük evren... Tasavvuf dilinde *insan*'ı dilegetirir. Çünkü *vahdet-i vücûd* (varlıkbirliği) anlayışında evren, Tanrı'nın belirişidir (tezâhürüdür). Bu yüzden de bir kum tâneciğinden gökteki yıldızlara kadar evrenin bütün nesneleri tanrılık yapıdadır. Bu arada *yaratılanların en üstünü* (Eşref-i mahlûkaat) sayılan insan da tanrılık bir nitelik taşır. *Âlem-i asgar* deyimi, *âlem-i sagîr* ve *âlem-i suğrâ* deyimleriyle anlamdaştır. *Bk.* Âlem.

ÂLEM-İ AZAMET — En yüksek gök... Yedi tâne gök bulunduğu inancına dayanır ve bu göklerin en üstündekini dilegetirir. *Bk.* Âlem, Levh-i mahfûz.

ÂLEM-İ BÂKÎ — Öldükten sonra içinde yaşanılacak olan ötedünya... Geçici olan *âlem-i fânî* (sonlu evren) karşıtı olarak *sonsuz evren* anlamındadır. *Âhiret* ve *âlem-i bekaa* deyimleriyle anlamdaştır. *Bk.* Âlem, Âhiret, Âlem-i fânî.

ÂLEM-İ BEKAA — *Bk.* ÂLEM-İ BÂKÎ.

ÂLEM-İ BERÎN — En yüksek âlem... Özel bir anlamda *âlem-i azamet* ve *arş-ı berîn* deyimleriyle anlamdaştır ve göğün en yüksek katını dilegetirir. *Bk.* Âlem, Âlem-i azamet.

ÂLEM-İ BERZAH — Ruhun bedene girmeden önce bulunduğu âlem... Arapça *berzah* deyimi *iki şey arasındaki ara-*

lık ve mecaz olarak *çok sıkıntılı yer* anlamındadır. Bu deyim, *ruhların kıyâmet zamânına kadar bekleyecekleri, dünya'yla âhiret arasındaki yer* anlamını da dilegetirir. *Bk.* Âlem, Âhiret, Kıyâmet.

ÂLEM-İ CEBERÛT — Gökyüzünün en üst ve Tanrı'nın oturduğuna inanılan *arş-ı âlâ*'nın en alt yeri... Arapça *ceberût* deyimi, *Tanrı ululuğu*'nu dilegetirir, tasavvuf dilinde *Tanrı'ya varmanın üçüncü basamağı*'dır. Tasavvuf dilinde *âlem-i makaam-ı ceberût* deyimi, *Tanrılık güçle doğrudan temas noktası*'nı dilegetirir. Buna *menzil-i ceberût* da derler. *Âlem-i ceberût* deyimi sözcük anlamında *Tanrı gücü* (Kudret-i ilâhîye) demektir. *Bk.* Âlem.

ÂLEM-İ DİGER — Ölümden sonra yaşanılacak ötedünya... *Âhiret* ve *âlem-i -bâkî* ya da *âlem-i bekaa* deyimleriyle anlamdaştır. *Bk.* Âlem, Âhiret, Âlem-i Bâkî.

ÂLEM-İ EFLÂK — Gökler evreni... Arapça *eflâk* deyimi, *gök* anlamındaki felek deyiminin çoğuludur. Zuhal (Satürn), Müşteri (Jüpiter) ve Merih (Mars) yıldızlarına da *yüksek gökler* anlamında *eflâk-i ulvîyye* denir. *Bk.* Âlem.

ÂLEM-İ EKBER — Tanrı... *İnsan*'ı dilegetiren *âlem-i asgar* deyimi karşıtı olarak *âlem-i kebîr* ve *âlem-i kübrâ* deyimleriyle anlamdaştır. *Bk.* Âlem, Âlem-i asgar, Allah.

ÂLEM-İ EMR — Hiçbir koşula bağlı olmayan evren... Arapça *emr* (emir) deyimi *buyruk* demektir. *Âlem-i emr* deyimi, Tanrı'nın *ol* (*Ar.* Kün) buyruğuyla oluşan evreni dilegetirir, bundan ötürü de hiçbir koşula (şarta) bağlı olmaksızın oluştuğu dilegetirilir. *Bk.* Âlem.

ÂLEM-İ FAKR-Ü FENÂ — Dünya... *Yoksulluk ve ölümlülük yeri* anlamındadır. *Âlem-i bâkî* deyimi karşılığında kullanılır. *Bk.* Âlem, Âlem-i bâkî.

ÂLEM-İ ESBÂB — Dünya... *Nedenler (sebepler) yeri* anlamındadır. *Bk.* Âlem.

ÂLEM-İ FÂNÎ — Dünya... *Ölümlülük yeri* anlamındadır, *âlem-i fenâ* deyimiyle anlamdaş ve *âlem-i bâkî* deyimine karşıttır. *Bk.* Âlem, Âlem-i bâkî.

ÂLEM-İ FENÂ — *Bk.* ÂLEM-İ FÂNÎ.

ÂLEM-İ GAYB — Bilinmeyen, Tanrısal âlem... *Ötedünya*'yı adlandırır. *Bk.* Âlem, Âhiret.

ÂLEM-İ İMKÂN — Her şeyin mümkün bulunduğu âlem... *Bk.* Âlem.

ÂLEM-İ KEBÎR — *Bk.* ÂLEM, ÂLEM-İ EKBER.

ÂLEM-İ KEVN-Ü FESÂD — Dünya... *Var olma ve yokolma âlemi* anlamındadır. *Bk.* Âlem.

ÂLEM-İ KİTMAN — Saklı âlem... Tanrısal âlemi dilegetirir. *Bk.* Âlem.

ÂLEM-İ KUDSÎ — Tanrılık âlem... *Kutsal âlem* anlamındadır. *Bk.* Âlem.

ÂLEM-İ KÜBRÂ — *Bk.* ÂLEM, ÂLEM-İ EKBER.

ÂLEM-İ LÂHÛT — Ruhsal âlem... *Tanrılık âlem*'i dilegetirir, *mânevî âlem* ve *lâhûtî âlem* de denir. *Bk.* Âlem.

ÂLEM-İ MÂNÂ — Görünmeyen âlem... *Düşler âlemi* anlamındadır. *Bk.* Âlem.

ÂLEM-İ MENÂM — *Bk.* ÂLEM-İ MÂNÂ.

ÂLEM-İ MİSÂL — Simgeler âlemi... Bu deyim felsefede Palton'un *ideler âlemi* deyimini karşılar. Gizemsel inançlarda Tanrılık, evrenle dünya arasında bulunan bir geçit yeridir, ruhlar Tanrılık âlemden özdeksel âleme geçerken *âlem-i misâl*'den geçmek zorundadırlar. *Bk.* Âlem.

ÂLEM-İ NÂSÛT — İnsanlık âlemi... *Bk.* Âlem.

ÂLEM-İ SAGÎR — *Bk.* ÂLEM, ÂLEM-İ ASGAR.

ÂLEM-İ SUĞRÂ — *Bk.* ÂLEM, ÂLEM-İ ASGAR.

ÂLEM-İ SÛRÎ — Biçimler âlemi... *Görünen âlem* anlamındadır. Bu anlamda *âlem-i zâhîr* ve *âlem-i şehâdet* deyimleri de kullanılır. Gizemsel inançlarda dünyayı dilegetirir, tanrılık güç, özdeksel biçimler edinerek çeşitli varlıklar hâlinde *zâhir* olmuştu. *Bk.* Âlem, Vahdet-i vücûd.

ÂLEM-İ SÜFLÎ — *Bk.* ÂLEM-İ ULVÎ.

ÂLEM-İ ŞEHÂDET — *Bk.* ÂLEM-İ SÛRÎ.

ÂLEM-İ ULVÎ — Gökyüzü... *Yüksek âlem* anlamındadır. *Yeryüzü* anlamında *âlem-i süflî* deyimi karşılığında kullanılır. *Bk.* Âlem.

ALEVÎLİK — İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve dâmâdı Hz. Ali'den yana olanlar... *Alevîlik* ilkin *Hz. Ali'yi sevmek* anlamında ve bir siyasal parti olarak belirmiştir. Peygamber Hz. Muhammed, birçok nedenlerden ötürü, Hz. Ali'yi sever ve tutarmış. Ölümünden sonra da kendi yerine geçirmek istemiş. İslâmın bütün şerefli işlerinde özellikle Hz. Ali'yi görevlendirirmiş. Peygamberin ölümünden sonra Hz. Ali'yi *halîfe* yapmak isteyenler *Şia* adı altında partileşmişler, Hz. Ali'ye karşı olanlar da *Havâriç* adı altında toplanmışlar. İslâmın ilk yıllarında sürüpgiden Alicilik, sonraları, İran'dan gelen toplumcu akımlarla İslâmlığın boşluklarından doğan gizemci düşüncelere en uygun bir barınak olmuş ve düşünsel bir öğreti biçimine dönüşmüştür. Ne var ki bu öğreti de iç çekişmelerle çeşitli akımlara bölünmüştür. Bu çeşitli anlayışların içinde Hz. Ali'yi tanrılaştıranlar da çıkmış ve *Alevîlik* gizemsel bir inanç biçimine dönüşmüştür. Bu inanç Orta Asya'da, Hindistan'da, Yemen'de, İran'da, Suriye'de ve Anadolu'da pek güçlü bir varlıkla yayılmış ve günümüze dek süregelmiştir. Anadolu'da *Kızılbaşlık* ve *Tahtacılık* deyimleri Alevîlik'le anlamdaştır. İran'da da Alevîlere *Göranlar* denir. Alevîler, kendilerini *Sofî* (mistik, gizemci) adıyla adlandırırlar. Şiîlere göre Hz. Ali, *Tanrı'nın dostu* anlamında *velî (Ar.* Vali Allah)'dir. Buysa, onu sadece bir *nebî* (peygamber) olan Hz. Muhammed'e üstün kılar. Hz. Ali'nin tanrılığı Abd Allah b. Saba'nın kendisine, Tanrı'nın niteliklerinden biri olan *Âlî* niteliğini kastederek, «sen osun» demesiyle ortaya atılmıştır. İmamlığı da Peygamber Hz. Muhammet'in, «ben kimin efendisiysem Ali de onun efendisidir» sözüne dayanır. Gizemcilik, Hz. Ali'nin şu sözlerinden güçlenmiştir: «Ben, her akşam Peygamberin evine giderdim. Peygamber, birçok âyetleri bana yazdırır, gizli anlamlarını açıklardı». Şia partisine bağlı olanlara göre Hz. Ali'yi sevmeyenler müslüman değildirler. Bu partiden, önce *Gaalîyye* kolu türemiştir. Bu kolun adına, kurucusu Abd Allah b. Saba'dan ötürü *Sebeiye* de denilmektedir. Gaalîyye tarikatına bağlı olanlara göre Hz. Ali, Tanrı'dır ve bulutlar üstünde oturmaktadır. Bir gün yeryüzüne inerek dünyayı düzeltecektir. Gök gürlemesi Hz. Ali'nin sesi, yıldırım Hz. Ali'nin kamçısıdır. *Haram* denilen şeylerin, gizli anlamlarında, hepsi *helâl*'dir. Şia partisinden türeyen ikinci kol *İmâmıye* adını taşır. Bunlara özel olarak *Râfızî* de denilmektedir. Bu terim, Arapçada *terk etmek* anlamındaki *rafaza* sözcüğünden türetilmiştir. Râfızîlik, genel olarak bütün şiîleri adlandırır ve Hz. Ebûbekir'le Hz. Ömer'in imamlıklarını yadsımayan başkanlarını *terk edenler* anlamındadır. İmâmiye tarikatından üç kol türemiştir: *Şeyhiyye, Keşfiyye, İsnâ Aşeriyye*... Şiîliğin üçüncü büyük kolu, Hz. Ali'nin torunu ve İmam Zeynelâbidîn'in oğlu Zeyd'in kurduğu *Zeydîyye* tarikatıdır. Bu anlayışa göre imamlık, Fatma'nın soyuna özgüdür. Fatma'nın soyundan gelen *Fâtımîler* X. yüzyılda güçlü bir imparatorluk kurmayı başarmışlardır. Alevîlik (Alevîyye) deyimi, Halîfe Ali'yle karısı Fâtımatüzzehrâ (Peygamberin Hatice'den olma kızı)'nın soyundan gelenleri de dilegetirir. *Bk.* Şiîlik, Şîa, Şîa-i Ûlâ.

AL-HÂC — Gökten düştüğüne inanılan kudret helvasıyla örtülü bitki... *Alhagi* deyimiyle Lâtinceleştirilmiştir. Yahudilerin kutsal kitabında adı geçen *kudret helvası* (Manna hebraica), *lecarna esculenta* adıyla anılan başka bir bitkidir. *Al-hâc*'ın kudret helvası, kırmızımtrak ve bal kıvamında olarak bu bitkinin akıntıları (ifrâzât)'dır. Tâneler hâlinde kendiliğinden donan bu şekerli akıntıların birçok hastalıkları sağalttığına (tedâvi ettiğine) da inanılmıştır.

ÂLÎ — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Çok yüksek* demektir. Kur'anın birçok âyetlerinde geçer. *Bk.* Esmâ, Müslümanlık.

ALİ — Dördüncü halîfe... Peygamber Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve dâmâdıdır. Hz. Hatîce'yle aynı zamanda ilk ya da ikinci Müslüman olan kişidir. Kendilerine kesin olarak cennet vaadedilen 10 kişiden (aşere-i mübeşşere) biridir. Peygamberin en sevdiği ve güvendiği kişilerden biri olduğu da kesindir. İslâm tarihinde ilk siyasal partiler, onu sevenlerle ona karşı olanlar tarafından kurulmuştur (Şîa ve Havâriç). Peygamber tarafından kendisine *Ebû Turâb* (Toprağın babası) lâkabı verilmiştir. Peygamberin Hatîce'den olma kızı Fâtımatüzzehrâ'yla evlenmiş ve ondan Hasan, Hüseyin ve Muhsin adlarını taşıyan üç oğlu olmuştur. Fatma öldükten sonra daha yedi kez evlenmiş ve bütün karılarıyla çeşitli câriyelerinden topyekûn on dört oğlu ve on yedi kızı olmuştur. On dört oğlundan beşi (Hasan, Hüseyin, Muhammet bin al-Hanefîye, Ömer, Abbas) evlât bırakarak ölmüşlerdir. Bu kollardan en ünlüsü, Şiîlerin *on iki imam* saydıkları Hüseyin'in koludur. On yedi kızından ikisi de (Büyük Zeynep ve Büyük Ümmü Gülsüm) Peygamberin kızı Fatma'dan olmadır. Fatma'dan doğan üç oğlunun dışındaki oğullarından biri (ortanca Muhammet) de gene Peygamber soyundandır, Peygamberin kızı Zeyneb'in kızı Umâma'dan olmuştur (Daha açık bir deyişle Hz. Ali, Peygamberin kızı Fatma'nın ölümünden sonra bir de Peygamberin torunu Umâma bint Abi'l Aşî b. Al-Rabî'yle evlenmiştir). Böylelikle Peygamberin ahfâdı bir hayli kalabalıklaşmıştır. Çeşitli İslâm ülkelerine dağılarak günümüze kadar gelen bu soy yeşil sarık sarmak ayrıcalığını (imtiyâzını) taşır ve *seyit* ya da *şerîf* adıyla anılırlar. Birçok sahteleri de ortaya çıktığından *nakîb* adı verilen müfettişlerce denetlenir ve gerçek olanlara şehâdetnâme verilirdi. Hz. Ali'nin ve dolayısıyla Peygamberin soyu genellikle çok sıkıntı içinde yaşamışlardır, pek çoğu da öldürülmüştür. Hz. Ali soyunun hükümdarlık kavgaları özellikle şu nedene dayanır: İran Müslümanları egemenliğin babadan oğula geçmesi yöntemine alışıktılar, Halîfe seçimini anlayamıyorlardı. Peygamber erkek evlât bırakmadan öldüğü için Halîfeliğin doğal olarak amcaoğlu ve dâmâdı Hz. Ali'ye geçmesi ve onun çocuklarınca sürdürülmesi gerekiyordu. Hz. Ali yandaşlarının gittikçe güçlenerek günümüze kadar sürüpgelmiş olmaları temelde bu nedene dayanmaktadır. Hz. Ali sorunu İslâm tarihinde çok büyük ve önemli bir yer tutar. Hz. Ali soyu için Kur'anın 33. sûresinde (Ahzâb sûresi) özel bir âyet de vardır. Bir gece Hz. Ali, eşi Fatma ve oğulları Hasan'la Hüseyin uyurlarken Peygamber, onların üstüne kendi örtüsünü örtmüş ve Tanrı'ya yalvararak onlara iyilik dilemiş. Bu sûrenin 33. âyeti bu yüzden inmiş. Âyet şöyle der: «Ey Peygamber ailesi, Tanrı sizin üstünüzden ancak kirleri gidermek ve sizi arı kılmak ister». *Bk.* Alevîlik, Şiîlik, İmâmîlik, Hâricîlik.

ÂL-İ ABÂ — Peygamber Hz. Muhammed'in abası altına girenler... İslâm Peygamberi Hz. Muhammed; Hz. Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyin'i abasıyla örtmüş olduğundan, bunlar kutsallaşmış sayılmışlardır. Bu bir Alevî inancıdır. *Bk.* Alevîlik.

ALİ İLÂHÎ — Hz. Ali'ye tapan... Ali İlâhîler (Aliyullahî), günümüzde de İran'da çok yaygın bulunan bir dindir. *Bk.* Ali, Alevîlik, Şiîlik.

ÂL-İ İMRAN — Kur'anın üçüncü sûresinin adı... Medine'de inmiştir. 200 âyettir. Sûrenin 33. âyetinde Peygamber Hz. Mûsâ'nın babası İmran'dan sözedildiği için sûre *İmran ailesi* anlamında bu adı almıştır. 33. âyeti şöyle der: «Gerçekten Tanrı, Hz. Âdem'i, Hz. Nuh'u, İbrahimoğullarını ve Âl-i İmrân'ı bütün uluslardan üstün kıldı». Bu sûrede Uhud savaşından ve Hıristiyanlıktan da sözedilir. *Bk.* İmrân, Mûsâ.

ÂLİM — Bilgili... *Bilgin* anlamına gelen Arapça *Âlim* deyimi, Tanrı'nın 99 adından biridir. Kur'an birçok sûrelerinde bilgiyi ve bilgilileri övmüştür. Örneğin *Fâtır* sûresinin 28. âyeti şöyle der: «Kulları arasında Tanrı'dan ürkenler, yalnız gerçeği iyi bilenlerdir», *Zümer* sûresinin 9. âyeti şöyle der: «De ki, bilenle bilmeyen bir olur mu? Ancak sağ düşünenler öğütlenebilirler», *Mücâdile* sûresinin 11. âyeti şöyle der: «Tanrı içinizden inananlarla kendilerine bilim verilenlerin basamaklarını yükseltir». Bu konuda Peygamberin de çeşitli sözleri (hadîsleri) vardır, örneğin «Çin'de de olsa bilimi isteyin» sözü bunların en ünlülerindendir. *Bk.* Alak, Esmâ.

ALÎM — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Bk.* Esmâ.

ALİ'NİN KILICI — *Bk.* ZÜLFİKAR.

ALİYULLAHÎ — *Bk.* ALİ İLÂHÎ.

ALLAH — Evreni yaratan güç... Dilimize *Tanrı* deyimiyle çevirdiğimiz bu deyim, İslâm kaynaklarında Arapça *ilâh* (çoğulu: *âlihe*) sözcüğünün değişmiş (muharref) biçimi olarak gösterilir. Ben *ruh* anlamındaki İbrânîce *eloah* (çoğulu: *elohim)* sözcüğünden geçmiş olduğunu sanıyorum. Çünkü Hıristiyanlığın olduğu kadar, Müslümanlığın da kaynağı bulunan ve Müslümanlıkça tanınmış olan Mûsevîliğin Tanrısı *Yahova* bu *eloah*'lar arasından seçilmişti (Horeb'de bir çalılık ruhuydu) ve kendisinden başkasına tapılmamasını buyuruyordu. *Lâ ilâhe illallah* (Allah'tan başka tapacak yoktur) sözü, bu buyruğun İslâmlaşmış biçimidir. Kaldı ki Arapların İslâmlıktan önce de *Allah* adını verdikleri bir Tanrı'ya tapmakta oldukları güvenilir İslâm tarihlerinde yazılıdır (*Bk. İslâm Ansiklopedisi,* c. 1, s. 360). Putperestlerin ilâhları için genellikle *mâbûd* deyimi kullanılır, bunlara *putlar* anlamında *asnâm* ve *avsân* da denir. Kur'anda Allah'ın *esmâ-i hüsnâ* adı verilen doksan dokuz niteliği ve bundan ötürü de adı vardır, ama her biri belli bir konuya ilgisi dolayısıyla söylenmiştir. Örneğin *A'raf* sûresinin 180. âyeti şöyle der: «En güzel adlar Allah'ınkilerdir, bundan ötürü sizler Allah'a o adlarla yalvarın», *İsrâ* sûresinin 110. âyeti şöyle der: «De ki, ister Allah diye çağırın, ister Acıyıcı diye çağırın, ne diye çağırırsanız çağırın, en güzel adlar Allah'ınkilerdir», *Tahâ* sûresinin 8. âyeti şöyle der: «O Allah ki kendisinden başka hiçbir ilâh yoktur, en güzel adlar da onundur», *Haşr* sûresinin 24. âyeti şöyle der: «O Allah ki yaratıcıdır, seçkinleyicidir, kılık vericidir, en güzel adlar onunkilerdir». İslâm dininde yüce Allah kendisinden korkulması gereken bir güçtür, «insana şah damarından daha yakındır» (*Kaf* sûresinin 16. âyeti), yargılayıcı ve öc alıcıdır, âhiret gününde insanları yargılayacak ve cezalandıracaktır. *Fâtiha* sûresinin 1, 2 ve 3. âyetleri şöyle der: «Övülmek yalnız Allah'a yaraşır, o Allah ki bütün varlıkların tanrısıdır. Acıyıcıdır, esirgeyicidir, yargı gününün hakaanıdır». *Bk.* Esmâ, Din, Mevcûdiyet, Mevlâ, Rab, İlâh, Müslümanlık.

ALLAH-I GÖRMEK — *Bk.* LEN TERÂNÎ, MÛSÂ, RÜ'YET.

ALLAH-ÜL-GUYÛP — Bütün gizli şeylerin sırlarını bilen Tanrı... Özellikle tasavvuf dilinde kullanılır. *Bk.* Allah.

ALLAHÜMME — Yâ Allah... Bu deyim namazlarda, kurban kesmede, antlaşmalarda, hayır ve bedduâlarda kullanılır. *Bk.* Allah.

ALLÂM — Çok bilen... *Bilgin* anlamındaki Arapça *âlim* sözcüğünün abartılmış biçimidir. Halk dilinde *allâme* biçiminde kullanılır. *Bk.* Âlim.

ÂMÂ — Gerçeği görmeyen... *Kör* anlamındaki bu Arapça sözcük, İslâm gizemciliğinde *sezgi gücü olmayan* ya da Bektaşi deyimiyle *kalp gözü kapalı olan* anlamını dilegetirir. İslâm felsefesinde de *bilinemeyen (Yu.* Agnosia)'e *âmâyı idrâk* ya da eşanlamda *lâedri* denir. *Tinsel körlük* (bilgisizlik) anlamında da kullanılır.

AMEL — İş ve uygulama... İslâm terminolojisinde *inan (Ar.* İmân), *bilim (Ar.* İlm) ve *kuram (Ar.* Nazar) karşılığında kullanılır. Kimi mezhepler *amel*'in *imân*'a uygunluğunu şartkoşarlar. Örneğin, Eş'arîliğe göre imânsız amel ve amelsiz imân makbul değildir, yürekten inanıp bunu söylemek yetmez, insanın ameliyle (eylemiyle) de bu imânına uygun davranması gerekir.

ÂMENTÜ — Müslümanlığın temel inançları... Sözcük anlamında Arapça *inandım* demektir. Müslümanların inanması şart olan bu inançlar şunlardır: Tanrı, melekler, kutsal kitaplar, peygamberler, âhiret günü, kader. *Bk.* Müslümanlık.

ÂMİN — Her duadan sonra söylenen «kabul et» anlamındaki sözcük... Arapçaya İbrânîceden geçmiştir. Kur'anda böyle bir sözcük yoktur. İslâm inançlarına göre, Peygamber, *Fâtiha* sûresini okurken *ve leddâlîn* deyince *Cebrâil* kulağına *amîn* demesini fısıldamış. Bu deyimin «duâları işit, öyle olsun, öyle yap» ve «doğru» anlamlarına geldiğini söyleyenler olduğu gibi, Tanrı'nın adlarından olduğunu ilerisürenler de var. *Fâtiha* sûresinin okunmasından sonra *âmin* demek sünnettir, bu yüzden Kur'anda bulunmadığı halde kimi Kur'an metinlerinde *Fâtiha* sûresinin sonuna sonradan eklenmiştir. Peygamberin bir hadîsinde de, namazlarda imamın bu sûreyi okumasından sonra namaz kılanların yavaşça *âmin* demeleri gerektiği bildirilmiştir. Şiîler bunu kabul etmezler ve namazda kasden *âmin* denirse namazın yok sayılması gerekeceğine (bâtıl olacağına) inanırlar.

ÂMİNE — Peygamberin annesinin adı... Dilimizde *Emine* denir. Abdülmuttalip'in oğlu Abdullah'la evlenmiş ve bu evlilikten Peygamber Hz. Muhammet doğmuştur. Annesi öldüğünde Peygamber altı yaşındaydı. Süleyman Dede ünlü *Mevlûd*'ünde «*Âmine hâtun Muhammet ânesi — Ol sedeften doğdu ol dür dânesi*» der. Mekke'liydi, Benî Zuhra kabîlesindendi. Abdülmenâf'ın oğlu Vahab'la Abdüluzzâ'nın kızı Barra'nın kızlarıydı. *Bk.* Muhammed.

AMMÂRÎYYE — Cezâyir'de kurulmuş bir Müslüman tarikatı... Bir derviş tarikatıdır. 1882 yılında Al-Hacc Embârek-Al-Magribî al-Buhârî tarafından kurulmuştur. Adını, kuruluşundan yüz yıl önce Cezâyir'de yaşayan Ammar Bû Sennâ adlı bir ermişten alır. Günümüzde de Cezâyir'de tekye ve bağlıları vardır.

ÂMME SÛRESİ — *Bk.* NEBE.

AMS — Bâtınî tarikatlarından Nusayrîliğin kutsal sözcüğü... Ali, Muhammet ve Salman'ın ilk harflerinden oluşturulmuştur; tarikata giriş törenlerinde buna *Ams sırrı* denir, tarikata yeni girenlere anlamı yavaş yavaş anlatılır. *Bk.* Nusayrîyye.

ANÂK — Bir çeşit vaşak... Bağırmasıyla arslanın yaklaşmakta olduğunu haber verdiğine inanılır. Asya'da yaşar, Türkler *karakulak* derler. Ayrıca Andromeda burcunun bir yıldızını da adlandırır.

ANBER — Güzel kokulu bir özdek... Medâr denizlerinde (özellikle Hint denizinde) yüzer biçimde, kimi zaman kıyılarda büyük parçalar hâlinde bulunur. Bu özdeğin Anber balığının bir akıntısı (ifrâzı) olduğuna inanılmıştır.

ANEZE — Kısa mızrak... Hicret'in ikinci yılında Peygamber, ramazan bayramında *Musalla*'ya giderken Bilâl, onun önünde bir mızrak taşıyarak yürümüş, bayram namazı kılınırken de mızrağı yere saplamış. Ertesi yılın bayramında da böyle olmuş. Bu durum, Peygamberden sonra gelen halîfelerde de gelenekleşmiştir. *Bk.* Musalla.

ANKA — *Bk.* ZÜMRÜDÜANKA.

ANKEBÛT — Kur'anın yirmi dokuzuncu sûresinin adı... *Örümcek* demektir. Mekke'de inmiştir, 69 âyettir. Sûrede hak yolundan ayrılanların kendilerine yaptıkları yuva örümcek ağına benzetilir ve böylelikle de güçsüzlüğü belirtilir. Sûre bundan ötürü bu adı almıştır. Sûrenin 41. âyeti şöyle der: «Tanrı' dan başkasını kendilerine koruyucu edinenlerin durumu, kendine yuva yapan örümceğin durumuna benzer. Oysa örümcek yuvasından daha çürük ev olur mu?». Örümcek, İslâm inançlarında başka bir bakımdan da önemli bir yer tutar. Söylentiye (rivâyete) göre Peygamber, Hicret sırasında Hz. Ebû Bekir'le birlikte bir mağarada saklanmış. Bir örümcek, mağaranın kapısını örmüş. Peygamberi kovalayan Kureyş'liler de örümcek ağını gördüklerinden mağarayı aramamışlar. Kimi müslümanlar, Peygamberi kurtardığından ötürü örümceği kutsal sayarlar. *Ankebût* sûresinde İslâm törebilimi bakımından anaya ve babaya itâat konusunda çok önemli bir soruna da dokunulmaktadır: Anaya ve babaya ancak olumlu buyruklarında boyun eğilecektir, olumsuz buyruklarına itâat edilmeyecektir. Sûrenin 8. âyeti şöyle der: «Biz insana anasına ve babasına karşı iyi davranmasını öğütledik. Ama onlar bilmedikleri ve tanımadıkları bir nesneyi bana eş koşmak için seninle uğraşırlarsa sakın onlara boyun eğme».

A'RÂF — Kur'anın yedinci sûresinin adı... 206 âyettir, Mekke'de inmiştir. 163. âyetten 171. âyete kadar olan bölümünün Medine'de indiği de söylenir. Sözcük olarak *kum tepesi* anlamına gelen Arapça *urf* sözcüğünün çoğuludur, cennet ve cehennem arasında bulunan bir tepevi adlandırır. Tabarî'nin bildirdiğine göre, günah ve sevapları eşit olduğundan cennete ve cehenneme gidemeyenlerin durdurulduğu (tevkif edildiği) yerdir. Sûrede bu tepenin sözü edildiğinden bu adı almıştır. Kimi bilginler de *A'râf*'ı, Peygamberle doğruluktan ayrılmayan Müslümanların bulundukları yüksek yer olarak tanımlarlar. Sûre metnindeyse *A'râf* cennetliklerle cehennemlikler arasında bulunan bir *örtü* ya da *duvar (Ar.* Sûr)'ın en yüksek tepesi olarak nitelenir. Bu tepede cennetlikleri ve cehennemlikleri alâmetlerinden tanıyan kimseler (Ehli A'râf) bulunmaktadır. Sûrenin 46. âyeti şöyle der: «Bu iki takım arasında bir sûr vardır. A'râf üzerinde de birtakım kimseler vardır ki onlar herkesi yüzünden tanırlar, bunlar cennetliklere; esenlik size!.. diye bağırırlar. Bunlar cennete girmemişlerdir, ancak oraya gireceklerini umarlar». Onu izleyen 47. âyet de şöyle der: «Gözleri cehennemliklerden yana çevrilince de şöyle derler: Ey Rabbimiz, sen bizi kıyıcılar takımıyla bir arada bulundurma». 48 ve 49. âyetler de bunu şöylece tamamlar: «A'râf kişileri yüzlerinden tanıdıkları kimselere: Gördünüz mü, ne biriktirdikleriniz, ne de o büyüklenmeniz sizleri kurtaramadı, diye bağırırlar. Kendilerine Allah'ın esirgeyiciliği erişmeyecek diye and içtiğiniz kimseler bunlar mıdır? Size gelince: Siz cennete girin. Sizin için korku yoktur, kayıglanacak da değilsiniz». Hz. Âdem'le Havvâ'nın cennetten kovulmaları da bu sûrede anlatılır (19 -25. âyetler).

ARAFAT — İslâm hacılarının Kurban Bayramı'nda toplandıkları tepe... Mekke'nin doğusundadır. Burada *Arife* günü toplanılır. İslâm inançlarına göre Hz. Âdem'le Havvâ burada buluşmuşlar, Hz. İbrahim Peygamber, Cebrâil'le burada konuşmuş, Peygamber Hz. Muhammed de hacıları burada toplarmış. Araplar bu tepeye *rahmet dağı* derler. *Bk.* Hac, Âdem, Havva.

ARASAT — Kıyâmet gününde toplanılacak meydanın adı... Arapça *arsa* deyiminin çoğuludur. *Aresat* da denir. *Bk.* Kıyâmet.

ÂRÎF — Peygamber çağında bir asker birliğinin komutanının adı... Bu birliğin bulunduğu yere (garnizon) de *arafa* denirdi.

ARİFE — Dinsel bayramlardan bir önceki gün... Gerçekte Kurban Bayramı'nın bir önceki gününe Arapça *arefe* denir, bugün hacılar *Arafat*'a çıkarlar. Daha sonra Şeker Bayramı'nın bir önceki günü için de kullanılmaya başlanmıştır. *Bk.* Arafat, Kurban.

ARRÂF — Gizlenmiş ya da çalınmış eşyânın yerini bulduğuna inanılan bakıcı... Bu inanç Batılılarda da vardır. İslâm ülkelerinde bu gibi *arrâf*'lar günümüzde bile bulunmaktadır.

ARŞ — Gökyüzünün yedinci ya da dokuzuncu katı... Kur'anda *tanrılık yer* olarak gösterilir. Bu anlamda Kur'anda *kürsî* deyimi de kullanılmıştır. İslâm inançlarında *arşı âlâ* (büyük arş) deyimi de kullanılır. İslâm inançlarına göre *arş*, göğün içebükey; *kürsî*, dışabükey yüzüdür. Arşı sekiz meleğin taşıdığına inanılır. Şiîlere göre bu sekiz melek, *Nûh, İbrahim, Mûsâ, İsâ, Muhammed, Ali, Hasan* ve *Hüseyin*'dir. *Arş* deyimi Kur'anın birçok sûre ve âyetlerinde geçer. Örneğin *A'râf* sûresinin 54. âyeti şöyle der: «Muhakkak ki sizin Rabbiniz gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da arş üstünde hükümrân olan Allah'tır», *Yunus* sûresinin 3. âyeti şöyle der: «Rabbiniz o Allah'tır ki gökleri ve yeri altı günde yaratarak arş-ı âlâsından her işi tedbiriyle yönetir», *Ra'd* sûresinin 2. âyeti şöyle der: «Allah'tır ki gökleri, gördüğünüz gibi, direksiz yükseltmiştir, arşından her şeye hükmeder». Bütün bu âyetlerden de anlaşıldığına göre *arş*, Tanrı'nın gökte oturduğu *yer*'dir. *Bk.* Levh-i mahfûz.

ARÛS — Yeni gelin ya da güvey... Mevlevîler, Mevlânâ Celâleddin'in öldüğü geceye *şeb-i arûs* derler. *Bk.* Şeb-i arûs.

ARÛSİYYE — Şâzilîliğin bir kolu olan bir derviş tarikatı... XV. yüzyılda Tunus'ta Ahmed bin Al-Arûs tarafından kurulmuştur. *Bk.* Şâzilîyye.

ASÂ — Yahudi peygamberi Hz. Mûsâ'nın sihirli bastonu... Hz. Mûsâ'nın sihirli asâsı, Yahudi inançlarına göre, Medyen'de onu kendisine armağan eden ihtiyara melekler tarafından verilmiş. Hz. Mûsâ, bu asâyla birçok tansıklar (mûcizeler) göstermiştir. Bu tansıklardan en ünlüleri Firavun'un önünde yere atılan asânın yılan biçimine girmesi ve Firavun'un ordularından kaçarken denize vurulan asânın denizde on iki yol açmasıdır. Kur'anda anlatılan öyküler, Tevrat'ın Hurûc (Çıkış) kitabının yedinci bâbında anlatılan Harûn'un asâsı öyküsünün hemen hemen aynıdır. *A'râf* sûresinin 104. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Hz. Mûsâ dedi: Ey Firavun, gerçekten ben bütün varlıkların Allah'ı tarafından gönderilen bir elçiyim, artık İsrâiloğullarını bırak da benimle beraber gelsinler. Firavun dedi: Apaçık bir belge getirdinse haydi göster bakalım. Bunun üzerine Hz. Mûsâ, asâsını yere bıraktı, asâ hemen yılan oluverdi. Hz. Mûsâ elini kaldırınca da eli bakanların gözüne nûr saçtı. Firavun ulusunun ileri gelenleri dediler: İşte gerçek bir büyücü bu, bütün kentlere toplayıcılar çıkar, ne kadar büyücü varsa getirsinler. Büyücüler, Firavun'un yanına geldiler ve dediler: Ey Mûsâ, ilkin sen mi atarsın, yoksa biz mi atalım? Mûsâ dedi: Siz atın. Onlar da attılar, herkesin gözünü boyadılar, onları korkuttular, pek büyük bir büyü meydana getirmiş oldular. Biz de, asânı at, diye Mûsâ'nın gönlüne bildirdik. Derken asâ onların bütün yalancı yılanlarını yutuverdi. Böylece doğrunun ne olduğu anlaşıldı, onların bütün yaptıkları da boşa gitti». *Tahâ* sûresinin 17. ve onu izleyen âyetlerinde şöyle der: «Allah dedi: O sağ elindeki nedir ey Mûsâ? Mûsâ dedi: O benim asâmdır, ona dayanırım, onunla davarlarıma yaprak silkelerim. Allah buyurdu: Onu elinden bırak yâ Mûsâ. Mûsâ asâsını elinden bıraktı, asâ yılan oluverdi, oraya buraya seğirtmeye başladı. Allah buyurdu: Tut onu, korkma, biz onu eskiden ne idiyse gene öyle yapacağız». Bunlardan başka *Şuarâ, Neml* ve *Kasas* sûrelerinde de Hz. Mûsâ'nın asâsı hakkında öyküler vardır. *Bk.* Mûsâ.

ASABİYET — Bir ailenin ya da ulusun haksız da olsa çıkarlarını savunmak için birleşmesi... Arapça *asabiya* sözcüğü Kur'anda geçmez, Cubar bin Mut'im'in naklettiği şu hadîs (Peygamber sözü)'te geçmektedir: «Halkı bir *asabiyet* için toplanmaya çağıran, bir *asabiyet* için öldüren ya da ölen bizden, yâni dinimizden değildir». Bu hadîsi açımlayanlar (şârihler) buradaki *asabiyet* deyimine *kıyıcıya yardım* (zâlime muâvenet) anlamını vermektedirler. Çünkü insanların birbirlerine yardım etmeleri yolunda pek çok hadîs vardır ki bu anlamın dışında bir anlam onlara ters düşer. *Bk.* Hadîs.

ASHÂB — Peygamber Hz. Muhammed'i görüp konuşmuş olanlar... Sözcük olarak *bir özelliğe sahip olanlar* demektir. İslâm terminolojisinde bu sözcükle yapılmış pek çok deyimler vardır. Örneğin, Bedr savaşında bulunanlara *Ashâb-ı Bedr,* cennetle cehennem arasında kalan ruhlara *Ashâb-ı a'râf,* Peygamber Hz. Muhammed'in ailesine *Ashâb-ı abâ* vb. denir. Sözcük, dinsel anlamında *Peygamberin arkadaşları*'nı dilegetirir. Tekil olarak *sahâbe* deyimi kullanılır. *Bk.* Ashâb-ı kehf, Kurenâ, Sahâbe.

ASHÂB-İ KEHF — Üç yüz dokuz yıl uyuyan yedi kişi... Bu öykü müslümanların kutsal kitabı olan Kur'anın XVIII. sûresinde yazılıdır. İlk Hıristiyanlardan *Yemliha, Mekselina, Mesliha, Mermuş, Debernuş, Sazınûş, Kefeştateyuş* adlarını taşıyan yedi kişi, yanlarında *Kıtmîr* adlı köpekleri olduğu halde baskıdan korkarak Efes'te (başka anlatımlara göre Antalya ya da Urfa çevresinde) bir mağaraya kapanmışlar ve üç yüz dokuz yıl uyumuşlar. Kur'anın *Kehf* sûresinin 10. ve onu izleyen âyetlerinde şöyle der: «O gün o yiğitler ini barınak edinmişlerdi ve şöyle demişlerdi: Tanrımız, sen bize esirgeyiciliğini sun, bizi işimizde başarıya ulaştır. Bunun üzerine biz de o inde onların kulaklarını yıllar yılı tıkalı bıraktık... Gerçekten onlar Tanrılarına inanan yiğitlerdi. Biz de onların yollarını büsbütün doğrultmuş, yüreklerini pekiştirmiştik». 25. âyet de şöyle der: «Onlar inlerinde üç yüz, kamerî olarak üç yüz dokuz yıl uyudular». *Bk.* Kehf.

ÂSİYE — Firavun'un karısı... Bu yorum Kur'ana göre yapılmıştır, Tevrat'ta Firavun'un kızı olarak yazılıdır. Kur'anın *Tahrim* sûresinin 11. âyetinde şöyle der: «Allah inanan kimselere de Firavun'un karısını örnek veriyor. O gün o şöyle demişti: Allahım, benim için kendi katında, cennet'te bir ev yap. Beni Firavun'un elinden, onun kötülüklerinden, kıyıcılar takımının elinden kurtar». Bundan ötürü Yahudi soyundan olan Âsiye' nin Firavun tarafından kayalık bir uçuruma attırıldığına, ama Tanrı'nın onun ruhunu göğe çektiğine ve kayaların üstüne sâdece cesedinin düştüğüne inanılır.

ASKERÎ — Peygamber Hz. Muhammet'in ve Hz. Ali'nin torunu... Ebül Hasan Ali b. Muhammed Al-Askarî (828 -868) adını taşır. İmâmîyye mezhebinin isnâ aşerîyye kolunun 10. imamıdır. Peygamberin ve Hz. Ali'nin torunu olan Muhammed al-Cavad'ın oğludur. Şiîler ona büyük saygılarından *temiz* anlamında *Al-Nakî* lâkabını vermişlerdir. *Bk.* On iki imam.

ASR — Kur'anın yüz üçüncü sûresinin adı... 3 âyettir, kesin olmamakla beraber Mekke'de indiği kabul edilir. *Asır* deyimi bu sûrede *zaman* anlamında kullanılmıştır ve sûre bu deyimle başladığından bu adı almıştır. Sûrenin bütünü şöyledir: «Sürüpgiden zaman hakkı için, gerçekten insana yazık oldu. Yalnız o kimseler ki inanırlar, iyilik ederler, birbirlerine doğruluk öğüdü verirler, katlanma öğüdü verirler, onlar için değil». Sûre, daha açık bir deyişle, iyi davrananların dışındaki insanlara yazık oldu, demektedir. İmam Şâfiî bu sûre için «başka hiçbir sûre inmeseydi, bu sûre yeterdi» demiş. Bu sûre, görüldüğü gibi, Müslümanlara dört erdem saptamaktadır: *İnan(* İmân), *İyilik* (Hayır), *Doğruluk* (Hak ve *Katlanma* (Sabır).

AŞERE-İ MUKADDİMÎN — Ebû Hanîfe'nin en yakın on arkadaşı... *İmâm-ı Âzam* (En Büyük İmam) adıyla anılan Hanefî mezhebi kurucusu Ebû Hanîfe'ye İslâm inançlarında büyük bir değer verilmektedir. Bu değer, Peygamber Hz. Muhammet'e pek yakın bir çizgidedir. Onun *sahabe* (yakınları)'lerinin de Peygamber yakınları gibi İslâm terminolojisinde özel bir yer alması bunu belirtir. *Bk.* Aşere-i Mübeşşere.

AŞERE-İ MÜBEŞŞERE — Peygamber Hz. Muhammet'in cennete gideceklerini bizzat haber verdiği on din büyüğü... Bunlar: *Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Abdurrahman bin Avf, Ebû Ubeyde, Talha, Zübeyr, Saad bin ebî Vakkas, Saad bin Zeyd*'dir.

AŞK VE NİYÂZ — Kimi tarikatların selâmı... Özellikle Bektâşî ve Mevlevî tarikatlarında selâm, selâm verilen kişinin tarikattaki derecesine göre *aşk ederim* ve *niyâz ederim* deyimleriyle verilir. Bunun karşılığında selâmı alan *aşk olsun* der. Şeyhin selâmı *aşk vermek*'tir. *Bk.* Bektâşîlik, Mevlevîlik.

AŞÛRÂ — Muharrem ayının onuncu günü... *Aşûr* ya da *Aşûre* ya da *Aşura* deyimi Arapça *on* sayısını dilegetiren *aşer* sözcüğünden türemiştir. Yahudilerin kutsal kitabı olan Tevrat'a göre, bu gün *kefâret* (günahlardan arınma cezası: İşlenen bir günaha karşı tutulmak üzere bir şey verme ya da yapma) günüdür. Bu yüzden Yahudiler bu gün oruç tutarlar, aç kalarak günahlarına karşılık bir *kefâret* vermiş olurlar. İslâmlıktan çok önce Araplar da Yahudilere bakarak aynı gün oruç tutuyorlardı. İslâmlık, oruç ayı olarak Ramazan ayını ilerisürüp bunu yasakladı. Buna karşı İslâmlık, *Muharrem ayının onuncu günü* için pek çok yeni inançlar ortaya atmıştır. Bu inançlara göre bu gün: 1. Hz. Âdem'in tövbesinin kabul edildiği, 2. Hz. İbrahim'in ateşten kurtulduğu, 3. Hz. Yâkub'un oğlu Hz. Yusuf'la buluştuğu, 4. Hz. Nuh'un gemisinin Cudi dağına oturduğu gündür. O gün aşure tatlısı pişirilmesinin nedeni de, Hz. Nuh'un gemisi öyküsüne bağlanır. Sümer mitolojisinden gelme bu öyküye göre, gemi dağa oturunca gemidekiler tûfandan kurtulduklarına sevinirler, gemide ne kadar artık kalmış yiyecek varsa toplayıp bir kazana doldururlar ve bu çeşitli artıkların karışımından bir *şükrân çorbası* pişirirler. Bu geleneği sürdürenler günümüzde de çeşitli toprak ürünleri karışımından aşuru tatlısı yaparlar. Bu gelenek şiî tarikatlarda Hz. Hüseyin'in ölümüne bağlanır, on Muharrem onlar için yas günüdür, Muharrem ayının 1-10. günleri arasında et yemezler, yeni giymezler, gülmezler, hiçbir iş görmezler. On Muharrem günü dövünürler ve çeşitli şeylerle vücutlarına vurarak etlerini kanatırlar. Yas bittikten sonra da oturup aşure pişirirler. Aşure, komşulara ve yoksullara dağıtılır. *Bk.* Nuh, Kefâret, Kerbelâ.

AŞÛRE — *Bk.* AŞÛRÂ.

AŞURİYYE — Dessukiyye tarikatının bir kolu. *Bk.* Dessukiyye.

AV — *Bk.* OK.

AVRET — İnsan vücûdunda gösterilmesi yasaklanan ve bundan ötürü örtülmesi gereken yerler... İslâm dininde gözükmesi ya da gösterilmesi *haram* kılınmıştır. Bu yasaklama daha çok kadınlarda önem kazandığından sözcük anlamı genişleyerek *kadın*'ı da dilegetirmiştir. Halkın dilinde hem eş hem de tür anlamında olarak kullanılan *avrat* deyiminin temeli bu Arapça sözcüktür. *Bk.* Tesettür.

AYÂN-I SÂBİTE — Tüm nesnelerin tanrılık bilgideki değişmez biçimleri... Bu anlam İslâm tasavvufuna Platon'un ünlü *idea*'larından geçmiştir. Kimi tasavvuf tarikatlerindeki *varlıkbirliği* (Vahdet-i vücûd) anlayışına göre Tanrı tüm evrensel varlıklarda *ayân* olmuş, eşdeyişle *görünmüş*'tür. Bu inanca göre özdeksel evrenin bağımsız, kendiliğinde bir varlığı yoktur, her şey tanrıdır ve tanrılık varlığın görünümünden ibârettir. Bu

inanç, genellikle bir bâtınî inancıdır. *Bk.* Vahdet-i vücûd, Bâtınîlik.

ÂYET — Kur'anın sûrelerini meydana getiren sözlerden her biri... Arapça sözcük anlamında *açık alâmet* ya da *nişâne* (iz) demektir. Dolayısıyla herhangi bir şeyin tanınmasını sağlar. Bu yüzden, Tanrı'nın varlığını tanıttığından evren (kâinât) de bir âyet sayılmıştır. Bu anlamda Peygamberlerin tansıkları (mûcizeleri) da kendilerini tanıtan birer *âyet*'tir. Bundan başka bu deyim Arapçada *emmâre* (zorlayıcı) ve *ibret* (ders alınacak olay) anlamlarına da gelir. Kur'anda bu deyim bütün bu anlamların tümünü birden kapsayan bir anlamda kullanılmıştır. Kur'anın içinde *öncesi ve sonrası kesilmiş olan bölüm,* diye de tanımlanır. Bundan ötürü çok kısa âyetler bulunduğu gibi, çok uzun (örneğin, bir sayfalık) âyetler de vardır. Kimi âyetleri Mekke'de ve kimi âyetleri Medîne'de ve kimileri de seferde inen sûreler bulunduğundan âyetler de, sûreler gibi, *Mekkî, Medenî* ve *Seferî* olmak üzere sınıflandırılırlar. Bununla beraber bu sınıflandırmadaki terimler de çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Örneğin, Hicret'ten önce inenler Mekkî, Hicret'ten sonra inenler Mekke'de inmiş olsalar bile Medenî sayılmıştır. Kimilerine göre de Mekke'lilere seslenen âyetler nerede inerse insin Mekkî ve Medine'lilere seslenen âyetler de böylece Medenî'dir. Tek sözcüklü âyetler bulunduğu gibi, birkaç cümlelik âyetler de vardır, hattâ kimi cümleler birkaç âyettir. *Bk.* Sûre, Muhkemât, Müteşâbihât, Mûcize.

ÂYET EL-KÜRSÎ — *Bk.* KÜRSÎ, NAMAZ DUÂLARI.

AYIN BÖLÜNMESİ — *Bk.* KAMER, İNŞİKAK-I KAMER.

ÂYİN — Dinsel tören... Farsça sözcük anlamında *gelenek* (an'ane) ve *yasa* (kanûn) demektir. Dilimizde Hıristiyanların dinsel törenlerine *âyîn-i rûhânî,* İslâm tarikatlerinin dinsel törenlerine *âyin-i cem,* özellikle Bektâşîlerin içkili törenlerine *âyin-i cemşîd,* Mevlevîlerin dönerek yaptıkları (semâ) törenlere *âyin-i mevlevî* dendiği gibi genel olarak şenliklere de *şehrâyin* denir. Kimi tarikatlerde de *âyin* (örneğin, Melâmîlik) bir arada toplanıp konuşmak (sohbet) için yapılır.

AYN-EL-YAKÎN — Tanrı'yı sezgisel görüşle kavrama... Kimi tasavvuf tarikatlerinde geçerli üç aşamadan birini dilegetiren gizemsel bir terimdir. Arapça *yakîyn* sözcüğü dilimizde *pekin (Fr.* Certitude) deyimiyle dilegetirilen anlamı karşılar ve *kesin bilgi* demektir. İslâm gizemciliğinde *ilm'el yakîn* aşamasından sonra ikinci aşamayı dilegetiren *aynel yakîn* deyimi, üçüncü ve son aşama olan *Hakkel yakîn* aşamasına hazırlık evresidir. Bayrâmîlik tarikatının kurucusu Hacı Bayram, bunları Türkçe olarak *bilmek, bulmak, olmak* deyimleriyle dilegetirmiştir. Yâni, birinci evrede gizemci Tanrı'ya bilgiyle varıyor, ikinci aşamada Tanrı'yı gönül gözüyle görüyor ve son aşamada Tanrı'yla bir oluyor.

AZÂB — Tanrı tarafından yapılan işkence... İslâm terminolojisinde *cezâ* (ukubet) anlamını dilegetirir ve adâlet isteğini içkin bulunduğu (mündemiç olduğu) kabul edilir. Kur'anın çeşitli sûrelerinde görüldüğü gibi, sâdece kişilere değil, bütün bir ulusa da verilebilir, sâdece ötedünyada (âhrette) değil, bu dünyada da yapılabilir. Özellikle inansızlık, Peygamberlerden kuşkulanmak, Tanrı'ya isyân gibi suçlar *azâb*-ı gerektirir. *Bk.* Cezâ, Cehennem, Münker ve Nekir.

AZÂD — Özgür... Köle olmayanı dilegetirir. İslâm hukukunda kölelerin azatlanması konusunda birçok hükümler yer almıştır.

AZÂFİRA — Kurucusunun Tanrı olduğuna inanılan tarikat... İbn Ebî Ezâfir (Ölümü: 933) tarafından kurulmuştur. Bağlıları Ezâfir'in Tanrı olduğuna inanırlar.

AZÂİM — Cinlerin kötülüklerinden koruduğuna inanılan muskalar... *Tılsım* anlamını dilegetiren Arapça *azîme* sözcü-

günün çoğuludur. Bu muskalar İslâm ülkelerinin pek çoğunda kullanılmaktadır. *Bk.* Muska.

AZÂZÎL — Çölde yaşadığına ve bütün günahların nedeni olduğuna inanılan cin... Yahudilerin kutsal kitabında (*Bk.* Levililer, XVI, 8 vd.) adı *Azazel* olarak geçer ve Şeytan'dan sonra gelen insanüstü bir yaratık olarak tanıtılır. Yahudiler, her yıl kefâret günü, kendilerine günah işletmemesi için bu yaratığa bir erkek keçi gönderiler, içlerinden biri ulusun bütün günahlarını yüklendiği varsayılan keçiyi çöle götürüp bırakır. Kimi Müslüman Araplar da *Azâzil*'in, Şeytan'ın, Tanrı'ya başkaldırmadan önceki adı olduğuna inanırlar. İslâm inançlarına göre *şeytan* da bir *melek*'tir, Tanrı'ya başkaldırdıktan sonra *şeytan* olmuştur. Yahudi kitaplarından Enoş'un kitabında da *Azazel*'in başka bir öyküsü anlatılır. Kimi Müslüman Araplar da buna inanırlar ve karanlık gecelerde, ona rastlamamak için, çölden geçmezler. *Bk.* Melek, Şeytan, Kefâret, Cin.

ÂZER — Kur'ana göre Hz. İbrahim'in babasının adı... *En'am* sûresinin 74. âyeti şöyle der: «O gün İbrahim, babası Âzer'e dedi: Sen kendine putları Tanrı mı ediniyorsun?». İbrahim'in babasının adı bunun dışındaki bütün metinlerde *Tarak*'tır. *Bk.* İbrahim.

AZÎM — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Arapçadır, *büyük* demektir. Tanrı *azîm-üş-şân* deyimiyle de anılır. *Bk.* Esmâ, Müslümanlık.

AZİR — Öldükten sonra Hz. İsâ tarafından diriltildiğine inanılan adam... Kutsal kitapta adı *Lazar*'dır. En yoksul kişi olarak yoksulluğu simgeler. Marksçı terminolojide *Lazar tabakası* deyimi onun adından alınmıştır ve toplumun en düşkün kesimini adlandırır. *Luka İncili*'nin anlattığına göre, Hz. İsâ, *kötü zengin*'e karşı *iyi yoksul* örneği olarak onu gösterirmiş.

AZÎZ — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Arapçadır, *değerli* ve *güçlü* demektir. Hıristiyanlar kutsallığına inandıkları kişiye *azîz (Tr.* Ermiş, *Lâ.* Sanc*tus)* derler. Hıristiyanlık tarihinde azizlik kurumu çok büyük bir önem taşır. İncelemeci Camille Jullian şöyle der: «Ancak azizlerinin mezarlarına sahip olduktan sonradır ki Hıristiyanlık halk yığınlarınca kabul edilmiş ve tutulan bir inanç hâline gelmiştir». Hattâ ilk Hıristiyanlar, Kelt kasabalarında kendi inançlarını yayabilmek için onların kutsal saydıkları mezarların üstüne birer haç dikip benimsemek zorunda kalmışlardır. *Aziz*, önce halkın inancıyla azizleşir, sonra kilise tarafından resmen tanınır ve açıklanır. Hz. İsâ'nın annesi *Meryem* ilk ve en büyük aziz sayılır. Hıristiyanlıkta otuz beş bin aziz bulunduğu saptanmıştır. Azizliği onaylanacak kişinin yaşamı sırasında en az iki tansık (mûcize) göstermiş olması şarttır. *Azîz (Fr.* Saint)'lik kurumu, İslâm terminolojisindeki *velî* deyimine uygun düşer. *Bk.* Evliyâ, Esmâ.

AZİZÎYYE — Rıfâîyye tarikatının bir kolu... Rıfâîliğin pek çok kollarından biridir. *Bk.* Rıfâîyye, Kol.

AZRÂ — Hz. İsâ'nın annesi Meryem'in lâkabı.. Arapçadır, *bâkire* (bir erkekle yatmamış kızoğlan kız) demektir. Müslüman Araplar, Meryem'i *Azrâ* adıyla da anarlar. Bu deyim, Hz. İsâ'nın babasız doğduğunu dilegetirir. *Bk.* Meryem.

AZRÂİL — İnsanların canını alan büyük melek... İslâm dininin kutsal kitabı *Kur'an,* «Tanrı'nın meleklerine inanma»yı müslüman olmak için şart koşmuş ve sayısız olduğu bildirilen bu meleklerden dört tanesini saymıştır. *Azrâil,* Tanrı'nın görevlileri olan bu dört büyük melekten biridir ve görevi, vakti gelince insanların canını almaktır. *Melekülmevt* (ölüm meleği) adıyla da anılır. Tevrat ve İncil'de adı geçer ve nitelikleriyle tanımlanır. Kur'anda tanımı yoktur ve sâdece *ölüm meleği* olarak adı geçer, örneğin *Secde* sûresinin 11. âyeti şöyle der: «Sizin işinizle görevli

olan ölüm meleği canınızı alacaktır». Yahudi yapıtlarında yetmiş bin ayağı olduğu ve dört bin kanadı bulunduğu yazılıdır. Dünyayı kaplayacak bir büyüklükteymiş, dördüncü ya da yedinci gökte ışıktan (nûrdan) bir yeri varmış. Tanrı, insanı yaratmak isteyince toprağın öğelerinden bir avuç almalarını meleklerine buyurmuş. Ama Şeytan (İblîs) toprağı karıştırdığından hiçbir melek bunu yapamamış, sâdece Azrâil topraktan bir avuç alabilmiş. Tanrı da onu yüreğinin sertliğinden (kıllat al-rahma) ötürü ölüm meleği yapmış. *Naziât* sûresinin ilk âyeti şöyle der: «Canları sertlikle alanlar hakkı için». Bu âyette ölüm meleklerinin çokluğu anlamı da çıkmaktadır ki, kimi Yahudi yapıtlarında Azrâil'in sâdece Peygamberlerin canlarını aldığı ve öteki insanlar için yardımcılarının bulunduğu yolundaki öykülere uygun düşmektedir. *Bk.* Melek, Cebrâil, İsrâfil, Mikâil.

AZRÂKÎYYE — Hâricîliğin bir kolu... İslâmlığın ilk iki siyasal partisinden biri olan *Hâricîlik (Ar.* Havâriç), zamanla birçok kollara ayrılmıştır. Peygamberin amcaoğlu ve dâmâdı Hz. Ali'nin halîfeliğine karşı olan bu parti kollarının en önemlilerinden birine *Azrâkî'ler (Ar.* Azârika) denir. İ.S. 684 yılında Ehvaz' da başkaldıran Azrakoğlu Nâfi'ye uyanları adlandırır. Bunlar, Hz. Ali'ye uyanları *kâfir* ve çoluk çocuklarının öldürülmesini *helâl* sayarlar. *Bk.* Hâricîlik.

B

BAAL — Eski İbrânî'lerin büyük tanrısı... Eskiçağlarda Fenike, Kartaca ve bütün Güney Arabistan *Baal*'lere tapardı. Sâmî dillerinde bu sözcük *sâhip* ve *mâlik* anlamlarına gelmektedir. Kur'anın 37. sûresinde İlyas Peygamber kavmine şöyle der: «Ahsan-al-halikîn'e tapmıyorsunuz da Baal'den mi yardım diliyorsunuz?». Kur'anın başka sûrelerinde bu deyim *koca* (zevc) anlamında kullanılmıştır (*Bk.* II, 228; XI, 75; XXIV, 31). Hıristiyan metinlerinde *Baal*'ler *yalancı tanrılar* olarak nitelenir; İncil'de Baal dini, putataparlık anlamında kullanılmıştır. İbrânîler Ken'an ülkesine geldikleri zaman ora halkını bu Baal'lere tapar buldular ve bu tanrıları benimsediler. *İbrânî* adı da Ken'anlıların nehrin öte yakasından gelen bu göçmenlere *öte yakanın insanları* anlamında *hibrî* demelerinden türemiştir. Baalbek (Heliopolis) kenti de adını orada tapılan *Baal*'den almıştır.

BÂB — Tasavvuf dilinde insanın içine açılan kapı... Sözcük anlamında Arapça *kapı* demektir, tasavvuf dilinde *iç* (derûn)'le *ilişki kurulması için gereken araç* anlamında kullanılmıştır. İsmâilîler *Asas* adını verdikleri mezhebin sırlarını öğreten büyüklerine bu adı verirler. Dürzîlerin birinci başkanları da bu adı taşır. Deyimi ünlendiren *Bâbîlik*'in kurucusu Seyid Ali Muhammed Bâb'dır. *Bk.* Bâbîlik.

BABA — Dünyaya bir insan getirme gücünde olan ve bundan ötürü yaratıcı kutsallığına inanılan erkek... Yaratıcı erkek ilke olan *baba* ve bundan ötürü *ata* genellikle kutsal sayılmıştır. Hıristiyanlıkta *baba* deyimiyle *Tanrı* dilegetirilir, *oğul* da *Hz. İsâ*'dır. Köleci toplumlarda tanrılık nitelik *efendi* ve eşanlamda *sâhip* (Rab) deyimiyle dilegetirilir. Her iki deyim de pek güçlü bir yetke (otorite)'yi simgeler. İslâm tasavvufunda özellikle XII. yüzyıldan sonra tarikat şeyhlerine Türk, Fars ve Berberî dillerinde *baba* adı verilmiştir. Ayrıca *Babalık* bir Türk mezhebi olduğu gibi, Bektâşîliğin de pek önemli bir derecesidir. Bektâşîlikte *baba,* halîfe'den sonra gelen en büyük rütbedir. *Bk.* Bâbâîlik.

BABÂÎLİK — Baba İshak'ın kurduğu Türk mezhebi... İslâm disiplini içinde kurulduğu halde İslâm inançlarına aykırı öğeler taşıyan Babâîlik, XIII. yüzyılda müslümanlığa alışamayan ve eski şamanlığın özlemini çeken Anadolu Türkleri arasında pek yayılmış, siyasal bir amaca yönelerek Anadolu Selçuk Devleti'ni bir hayli uğraştırmıştır. Güçlü Babâî başkaldırmaları(isyanları) XIII. yüzyılın en önemli olaylarıdır. Babâîlere göre Baba İshak Peygamberdir, ölmüş değil, gökteki yerine çekilmiştir. Kimi kaynaklarda Babâîliğin asıl kurucusu Baba İlyas olarak gösterilir. Onun yetiştirmesi olan Baba İshak Kefersûdî (Peygamberlik inancından ötürü *Baba Resûl* adıyla da anılır) büyük yengiler (zaferler) elde ettikten sonra her ne kadar yakalanıp asılmışsa da büyük etkisi günümüze kadar süregelmiştir. Türk tasavvufunda en önemli yeri alan Bektâşîlik, Babâîlikten türemiştir. Bektâşîlikten türeyen ve Anadolu Türkleri arasında çok yayılan Haydarîlik, Kalenderîlik, Abdallık gibi hak yolundan sapmış sayılan (Ehl-i bid'at) Türk tarikatleri Babâîliğin izlerini taşır. Şamanlık, bütün bu mezhep ve tarikatlerde büyük etkisini sürdürmüştür. Babâîlik, sonunda, Alevîlik, Kızılbaşlık, Çepnilik, Tahtacılık vb. gibi birçok akımları etkileyip Bektâşîliğin içinde erimiştir. *Bk.* Baba, Abdal, Bektâşîlik.

BÂBEKÎLİK — Dinsel görünümlü kaba kamulculuk inancı... *Bâbekîlik (Ar.* Bâbekîyâ), IX. yüzyılda Azerbaycan'da patlak vermiş, dinsel-siyasal birçok inançları içeren ilginç bir halk hareketidir. Dinsel bir mezhep olarak Bâtınî-İsmâilî denilen akımın inançlarını sürdürür. Şefleri Câvidân'ın ölümü üzerine Hurre-

mîlerin başına geçen Bâbek (? -838) 'in kimi yazarlara göre tanrı, kimi yazarlara göre de peygamber olduğu inancı ayırıcı niteliğidir. Siyasal bir başkaldırma hareketi olarak kaba kamulculuk inancını savunur. Bu inanç, mallarda ve kadınlarda ortaklaşacılığı kapsar. Kadınlarda ortaklaşacılık o çağda kadının mal sayılmasından ötürüdür, gerçekte ortaklaşacılık kadın malını da kapsayan bütün malların üstündedir. *Bâbekîlik* mezhebine *Hurremîlik* ve Hurremîlerin Bâbek'ten önceki başkanları Câvidân'ın adıyla *Câvidânîlik* de denir. Bütün bu akımlar temelde İran'ın köklü bir dinsel-siyasal akımı olan *Mazdekîlik*'in ürünüdür. Kimi yazarlar, Bâbekîlerin ruhgöçüne inandıklarını da ilerisürmüşlerdir. Kimi yazarlar da Bâbekîliği Araplara karşı bir İran ulusçuluğu olarak yorumlarlar. Ne var ki Bâbekîlerin düşünsel ataları olan Mazdekçiler, İran devletine de başkaldırmışlardı. Bâbek'in ellerinin ve ayaklarının kesilerek öldürülmesinden sonra Hurremîler ikiye ayrılmışlar, bir bölümüne *Bâbekiyye* ve öbür bölümüne *Muhammirâ* adı verilmiştir. *Bk.* Mazdekçilik, Hurremîlik, Câvidânîlik, Muhammirâ, Bâtınîlik.

BÂBÎLİK — On dokuz sayısının kutsallığı inancı... XIX. yüzyılda İran'lı Seyyit Muhammet Bâp tarafından kurulan bu mezhep, İslâmlığı yenileştirme dış görünüşü altında yeni bir din kurma iddiasındadır. Ana ilkeleri şunlardır: Tanrı birdir, Muhammet Bâp Tanrı'nın aynasıdır ve Bâp'a bakan herkes Tanrı'yı onda görebilir. *19* sayısı kutsaldır. Özel takvimlerinde yıl on dokuz ay ve aylar on dokuzar gündür. Dindaşları on dokuz kişilik bir kurul yönetir. Her on dokuz günde bir on dokuz kişiye yemek yedirmek ya da su içirmek gerekir. Her yıl on dokuz gün (yâni, özel takvimlerine göre bir ay) oruç tutulmalıdır. Her yıl (yâni, on dokuzar günlük on dokuz ay) bütün malların beşte biri oranında vergi verilmelidir. *19* sayısı, Tanrı'yı dilegetiren *vâhid* ve *vücut* sözcüklerinin ebced hesabıyla bulunan sayısıdır. Her gün *Beyân* (Muhammet Bâp'ın kitabının adıdır, Bâbîler bu yüzden kendilerine *ehli beyân* derler)'dan on dokuz yaprak okumak da şarttır. Muhammet Bâp'ın kurşuna dizilerek öldürülmesinden sonra Bâbîliğin liderleri Bahaullah'la Suphi Ezel arasında anlaşmazlık çıkmış ve mezhep *Bahâîlik*'le *Ezelîlik* adları altında ikiye bölünmüştür. Bâbîliği titizlikle sürdüren Ezellîerdir. Bahâîler, Muhammet Bâp'ı Bahaullah'ın sâdece bir öncüsü ve müjdecisi saymakla yetinirler. *Bk.* Bahâîlik.

BÂBİL KULESİ — Tanrı'nın yanına çıkmak için yaptırıldığına inanılan kule... Tevrat'ın yazdığına göre, Hz. Nuh' un torunları bu kuleyi gökyüzüne çıkmak için yapmışlar. Tanrı, onların yanına gelebileceklerinden ürkmüş ve kulenin yapılmasında çalışan işçilerin her birine ayrı bir dil vererek anlaşmalarını ve böylelikle de kulenin kendi katına kadar yükseltilmesini önlemiş. Tanrı dili olan İbrânîce de böylece birçok başka dillere avrılmış. Tanrılık tek dilden çok dile geçişi de kapsayan bu öyküye günümüzde bile birçok Yahudiler ve Hıristiyanlarca inanılır. Kimsenin kimseyi anlamadan konuştuğu bir dil kargaşasını anlatan *Bâbil kulesi* deyiminin de kökeni bu öyküdür.

BÂBİL TALMUD'U — Bâbil'deki Yahudi göçmenlerince yazılan Talmud... Yahudi şeriatının yorumu olan *Talmud*'ların en değerlisi sayılır. İ.Ö. III. ve IV. yüzyıllar arasında meydana getirilmiştir. Bâbil kralı Buhtunnasır tarafından Bâbil'e esir olarak getirilen Yahudilerden Bâbil'e yerleşen ve anayurda dönüşten sonra da orada kalanlarca derlenmiştir. *Bk.* Talmud.

BABİZM — *Bk.* BÂBÎLİK.

BADAL — İslâm gizemciliğinde, belli sayıdaki din adamlarından biri ölünce yerinin hemen doldurulması inancı... Dilimizde de *bedel* biçiminde kullanılan bu sözcük, İslâm gizemciliğinde bir inancı

dilegetiren önemli bir terimdir. Bu inanca göre İslâm âleminin sürekliliği ve sonsuzluğu ancak belli sayıdaki din adamlarının vücuduyla sağlanabilir. Bunlardan biri ölünce yerinin hemen bir *bedel*'le doldurulması gerekir. *Badal*'ın çoğulu *Abdal*'dır. *Bk.* Abdal.

BAHÂÎLİK — Bütün dinleri birleştirdiğine inanılan din... Bu din gerçekte İslâmlık reformu niteliğinde meydana çıkan *Bâbîlik*'in ikiye bölünmesinden meydana gelmiş ve bütün dünyaya yayılarak genelleşmiştir. Kurucusu *Baha-Allah* (Bahaullah, asıl adı: İran'lı Hüseyin Ali Nuri) önceleri Bâbîliğin liderlerindendi, Bâbîliğin kurucusu Seyyit Muhammet Bâb'ın ölümünden sonra Bâbîliği Bahâîliğe dönüştürdü. Amacı; din, ulus ve ırk ayrılıklarını ortadan kaldırarak bütün insanları bir *kardeşlik* ülküsünde birleştirmekti. Ona göre bütün dinler aynı gerçeği öğretmek için meydana çıkmışlar ve biçimsel olarak farklılaşmışlardır. Bu gerçekse, *Bahâîlik*'te, bütün biçimsel ayrılıklar ortadan kaldırılarak, en gerçek dile getirilişini bulmuştur. Bu dinin kutsal kitabı *El Dürrü Behiyye,* Müslümanlıktan çok Hıristiyanlığa yatkın ilkeler ilerisürmüştür. Örneğin, tıpkı Hz. İsâ gibi, kötülüklere karşı koymaksızın katlanmayı öğütler. İnsanların birbirlerini sevmelerini, kötülük etmemelerini, alçakgönüllü olmalarını, hastaları iyi etmeye çalışmalarını buyurur. Usçudur, insanın dünyaya yaşamak ve iyi yaşamak için geldiğini söyler. Din adamları, dinsel törenleri yoktur. Sâdece *haziretülkuds* dedikleri toplantı yerleri vardır. Dinin amacı, evrensel barışı sağlamaktır, buna da dünyadaki bütün insanların bu dine girmesiyle varılabileceğine inanılır. Her kentte ayrıca *adâlet evi (Ar.* Bayt al-adl) adını verdikleri bir yönetim yerleri ve dokuz kişilik bir yönetim kurulları vardır. *Bahâîlik*, Baha-Allah'ın oğlu Abbas'la torunu Şevki Rabbânî tarafından dünyanın hemen her yerine yayılmış ve pek çok bağlılar kazanmıştır. Merkezleri Hayfa kentinde olmakla birlikte Amerika, Almanya, Avustralya ve Uganda'da toplantı yerleri ve pek çok bağlıları vardır. *Bk.* Bâbîlik.

BAHİS — *Bk.* KUMAR.

BAHŞÎYYE — Halvetîliğin bir kolu... Halep'li Muhammed Bahşî tarafından kurulmuştur. *Bk.* Halvetîlik.

BAHT — Tanrı'nın insan için önceden belirlediği yaşama biçimi... Farsçadır. Arapçada *kader* deyimiyle dilegetirilmiştir. *Hud* sûresinin 105. âyeti şöyle der: «O gün gelince Allah'ın onayı olmadan kimse konuşamaz. İşte o kimselerin kimi bahtlıdır, kimi de bahtsız». *Bk.* Kader.

BÂİS — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Mezardaki ölüleri dirilten* demektir. Kur'anda sıfat olarak geçmez, ama türevleri pek çok âyetlerde kullanılmıştır. *Bk.* Esmâ.

BAKARA — Kur'anın ikinci sûresinin adı... 286 âyettir, bu sûrenin âyetleri Peygamberin Hicret'te geçen on yılı sırasında çeşitli zamanlarda inmiştir. Birinci âyetinin Medine'de inen ilk âyet olduğu kesindir, eşdeyişle tartışmasızdır. Kur'anın en son inen âyetinin de gene bu sûrede bulunduğu ve 280. âyet olduğu sanılmaktadır. Kimi metinlerde «Elif, lâm, mim» birinci âyet olarak gösterilmektedir ve sûre böylelikle 286 âyet olmaktadır, kimi metinlerdeyse bu harfler besmeleden sonra konur ve ikinci âyet birinci âyet olarak gösterilir, bu halde sûre 285 âyet olur. İkinci ya da birinci sayılan âyet şöyledir: «Bu öyle bir kitaptır ki doğruluğunda hiç şüphe yoktur, Allah'tan sakınanlara yol göstericidir». Kimi sûrelerin başlarında bulunan *Elif, lâm, mim* harflerinin ne anlama geldiği belli değildir, kimi yorumcular bu harflerin «Allah'tan Cebrâil aracılığıyla Hz. Muhammet'e» sözcüklerinin ilk harfleri olduğu kanısındadırlar. *Bakara* deyimi Arapça *inek* demektir. Sûreye bu ad, Peygamber Hz. Mûsâ' yla ilgili bir öykünün anlatılmasından ötürü verilmiştir. 67. âyet şöyle der:

«O gün Mûsâ ulusuna demişti: Bakın, Allah size bir inek kesin buyuruyor». Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'ta da anlatılan bu öykü (*Bk.* Âdâd, 7, 63-68, Tesniye 21, 1-9) şöyledir: Bir adam öldürülüyor, kimin öldürdüğü belli değildir. Yahudiler suçu birbirlerinin üzerine atıyorlar, Peygamber Hz. Mûsâ da Allah'ın diyet olarak bir inek kurban edilmesini buyurduğunu söylüyor. Yahudiler, Hz. Mûsâ'ya; kesilecek inek şöyle mi olsun, böyle mi olsun? diye yarı alaylı sorular soruyorlar, ama sonunda da ineği kesiyorlar. Sûrede bu öykü anlatıldığı gibi, Peygamberlere böyle yersiz sorular sorulmaması gerektiği de sezdirilir. Sûrenin 72 ve 73. âyetleri de şöyle der: «O gün sizler bir kimseyi öldürmüştünüz de suçu birbirlerinizin üstüne atmıştınız. Oysa Allah, sizin gizlemiş olduklarınızı meydana çıkarır. Onun için, ineğin bir parçasıyla öldürülene vurun, buyurduk. İşte Allah ölüleri böyle diriltir, sizlere belgelerini de böyle gösterir, aklınız yatsın diye». *Bakara* sûresi Kur'anın en uzun sûresidir ve içerdiği yargılar (hükümler) da pek çoktur. Bu yüzden bu sûreyi Peygamber kimi hadîslerinde *Fustat al-Kur'an* ve *Sanâm al-Kur'an* deyimleriyle de adlandırmıştır.

BÂKÎ — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Ölümsüz* demektir. *Sonu olmamazlık* anlamındaki Arapça *bekaa* (hep bulunduğu yerde kalan) deyiminden türemiştir. Bu deyim Kur'anda sıfat olarak geçmez, fiil olarak pek çok âyette kullanılmıştır. *Bk.* Esmâ.

BAKÎ'ÜLGARKAD — Peygamberin eşleri, kızları ve oğlu İbrahim'in gömüldüğü Medine mezarlığı... Hacıların bu mezarlıkta duâ etmeleri gelenekleşmiştir.

BAKLÎYYE — Baklagillerin zararına inanan ve yenmesini yasaklayan tarikat... X. yüzyılın başlarında (908), Ebû Hâtim tarafından Irak'ın Vâsit bölgesinde kurulmuştur. Karmâtîlik akımının özel bir koludur. *Bk.* Karmâtîlik.

BÂRÂ VEFÂT — Hint Müslümanlarınca kutsanan Peyagmberin ölüm ve doğum günü... Rebiülevvel ayının 12. günüdür. Peygamber Hz. Muhammet bu tarihte doğmuş ve bu tarihte ölmüştü. Hint Müslümanları bu günü kutsal sayarlar.

BÂRÎ — Tanrı'nın adlarından biri... Sözcük anlamında Arapça *yaratıcı* demektir. Tanrı'nın yardımı ve bağışı (lûtfu) da bu sözcükle dilegetirilir. *Bk.* Esmâ.

BASÎR — Tanrı'nın adlarından biri... Sözcük anlamında Arapça *gören* demektir. *Bk.* Esmâ.

BASÎRET — Yürek gözüyle görme... Kur'anda bu anlamda kullanılmıştır. Sözcük anlamında Arapça *kavrayış* ve *usluluk* (akıllılık) demektir, herhangi bir işin sonunu anlamayı dilegetirir. *En'am* sûresinin 104. âyeti şöyle der: «Size Tanrınızdan kanıtlar gelmiştir. Her kim onu görürse yararı kendinedir, her kim kör kalırsa zararı kendinedir, ben sizin üzerinizde bekçi değilim», *Yûnus* sûresinin 43. âyeti de şöyle der: «Sen körlere, kendilerinde kalp gözü olmazsa, yol gösterebilir misin?», *Yûsuf* sûresinin 108. âyeti de şöyle der: «Onlara de ki: İşte benim yolum. Ben basîret üzere Allah'a çağırıyorum, bana bağlananlar da basîretle çağırırlar».

BÂSIT — Tanrı'nın adlarından biri... Sözcük anlamında Arapça *yayıcı* demektir, Tanrı'ya bu anlamda *Bâsıt-ür-Rızk* (Yiyecek ve içecek dağıtıcı) denir. *Bk.* Esmâ.

BA'AS-Ü-BÂDELMEVT — *Bk.* ÖLÜM.

BÂTIL — Gerçeğe aykırı... *Hükümsüz olma* ve *boş olma* anlamlarını dilegetiren Arapça *butlan* sözcüğünden türemiştir. Kur'an çeşitli sûrelerinde *bâtıl*'a inanılmaması gerektiğini söylemiştir. Örneğin *Mâide* sûresinin 90. âyeti şöyle der: «Şarap da, kumar da, dikili taşlar da, fal okları da Şeytan'ın murdar bir işinden başka bir şey değildir. Ondan kaçının ki felâh bulasınız», *Bakara* sûresinin

189. âyeti de şöyle der: «Evlere arka taraflarından girmeniz iyi değildir, evlere kapılarından girin».

BÂTIN — Tanrı'nın sırları... *İç yan* anlamına gelen Arapça *batn* sözcüğünden yapılan Arapça *bâtın* terimi, *Tanrı'nın açıkça söyledikleri* anlamında *zâhir* teriminin karsıtıdır ve *Tanrı'nın asıl söylemek istedikleri* anlamını dilegetirir. İslâm tasavvufunun bu temel inancına göre, Tanrı sözleri olan Kur'anın bir *dış* (zâhir) bir de *iç* (bâtın) anlamı vardır. İç anlam, Tanrı'nın herkese söylemek istemediği sırlardır. Bu sırlara belli bir eğitimle ulaşılır. Bu aşamaya ulaşıp *ehl-i bâtın* (Tanrı sırrını bilen) olduktan sonra *zâhir*'in bilimi olan *şeriat*'ın hiçbir gereği kalmaz, *bâtın*'ın bilimi olan *mârifet* yeter. *Bâtınî* deyimi de bu anlamda *hakikat* adı verilen sırlarla ilgili olan terimleri dilegetirdiği gibi, bu hakikate erişen kişileri de dilegetirir. *Bâtın* deyimi, aynı zamanda Tanrı'nın doksan dokuz adından biridir. *Bk.* Bâtınîlik, Esmâ.

BÂTINÎLİK — Kur'an ve hadîslerin dış anlamlarının altında bir de iç anlamları bulunduğunu ve bunların ancak yorumlamayla anlaşılabileceklerini ilerisürenlerin genel adı... *Bâtınîlik* (*Ar.* Bâtıniyâ) dilimize *içrekçilik* deyimiyle çevrilmiştir. İslâm terminolojisinde bunlara *fırka* (parti) denir ve tasavvuf tarikatlerinden sayılmazlar. Bu terimler XII. yüzyıldanberi tasavvuftan ayrı ve genel bir ad olarak kullanılmıştır. Ne var ki temelde siyasal amaçlar güden Bâtınîlik, tasavvuftan da yararlanmıştır, her iki düşünce akımında birbirine geçmiş ortak öğeler vardır. Bâtınîlere göre Kur'anın iç anlamlarına erenler için dış anlamları gerekmez. Örneğin Bâtınî yorumuna göre, namaz kılmanın amacı Tanrı'ya yaklaşmaktır, demek ki Tanrı'ya yaklaşmış olanlar namaz kılmakla yükümlü değildirler. Bâtınîler tarihsel süreçte çeşitli adlar almışlardır: 1. *Karmâtîyye* (Kûfe'li Hamdan Karmat tarafından kurulmuştur), 2. *Sâbiîyye* (Yedi imam kabul ettiklerinden ya da evreni yedi gezegenin yönettiğini ilerisürdüklerinden ötürü bu adı almışlardır), 3. *İsmâilîyye* (Halîfe Hz. Ali'nin torunlarından İsmail'i yedinci imam saydıklarından ötürü bu adı almışlardır), 4. *Nâsırîyye* (Horasan'da Nâsır Hüsrev tarafından kurulmuştur), 5. *Mübârekîyye* (Yedinci imamın, Câfer el-Sâdık'tan önce ölmüş olan oğlu İsmail olmayıp İsmail'in oğlu Muhammed olduğunu kabul eden Mübârek adlı başkanlarından ötürü bu adı almışlardır), 6. *Bâbekîyye* (Bâbek tarafından kurulmuştur), 7. *Hurremîyye* (Bâbek'in karısı Hurreme tarafından sürdürüldüğünden ötürü bu adı almıştır, bunlara *Hurremdinîyye* de denmiştir. Bunlar temelde İslâm fırkaları değil, İran kökenli fırkalardır), 8. *Muhammara* (Kırmızı elbise giydiklerinden bu adı almışlardır, temelde Bâbekî'dirler), 9. *Tâlîmîyye* (Gerçeğin mâsûm bir imamın tâlimiyle öğrenilebileceğini savundukları için bu adı almışlardır), 10. *İbâhîyye* (Dinsel yasaklara aldırmadıkları ve mübâh saydıkları için bu adı almışlardır). Ehli sünnet inançlarına aykırılıklarından ötürü yapıtları yokedildiğinden felsefeleri onları çürütmek için yazılan İslâm yapıtlarından dolaylı olarak çıkarılmaktadır. Bu yapıtlara göre, evrenin yaratılışında beş temel öğe kabul etmektedirler: *Sâbık* (Her şeyden önce varolan, Tanrı, ama yaratıcı değil, bir oluşun başlangıcı ve ilkesi, oluşma onun istemiyle olmuyor, sâdece onunla başlıyor), *Tâli* (Her şeyden önce varolanın ardından gelen us, erkek ilke), *Cedd* (Özdeğin biçimlenme yeteneği, bir çeşit *nefs,* dişi ilke), *Feth* (Oluşmanın, içinde gerçekleşeceği uzay), *Hayâl* (Oluşmanın, onunla gerçekleşeceği zaman). Görüldüğü gibi evren, her şeyden önce *varolan*'dır, ilksiz ve sonsuzdur, ne yaratılmıştır ne de yokolacaktır, sürüpgitmekte olan bir *oluş* vardır, bu oluş özdekseldir ve etkin erkek ilkeyle edilgin dişi ilkenin karşılıklı etkileriyle sürüpgitmektedir. Bu anlayış, bilimöncesi bir özdekçilik anlayışıdır. Evrenin oluşması ve oluşmanın süregidişi, doğaüstü güçlerle değil, doğal güçlerle açıklanmaktadır. Ne var ki Bâtınîliğin

bu temel felsefesinin üstünde zamanla pek çok boş inançlar türemiştir. Bâtınîler, tarihsel süreçte toplumu düzenlemek için pek çok kez başkaldırmışlar, zaman zaman başarılı olup büyüik imparatorluklar kurmuşlardır. Örneğin, X. yüzyılda kurulan güçlü Fâtımî İmparatorluğu bir Bâtınî imparatorluğudur. Nizâmülmülk, ünlü *Siyâsetnâme*'sinde onları kamulculukla da suçlamaktadır, örneğin şöyle der: «Bâtınîler, malların insanlar arasında ortaklaşa kullanılmasını ilerisüren Mazdekçilerle beraber oldular. Çünkü her iki mezhebin aslı birdir» (İbid, Mehmet Şerif çevirisi, s. 205, 217, 234). Anadolu'da XIII. yüzyılda Baba İlyas ve Baba İshak'ın, XIV. yüzyılda Şeyh Bedreddin'in liderliklerinde başgösteren halk ayaklanmaları da batınî hareketlerdir. Nizâmülmülk, yukarda adını andığımız yapıtında, bâtınîlerin çeşitli yerlerde vukarda saydıklarımızdan başka adlar da aldıklarını söylüyor. Örneğin, kendilerine Horasan'da *Melâhide*, Basra' da *Râvendî* ve *Burkaaî*, Rey'de *Halfî* ve *Gerkaanî*, Şam'da *Mübeyyizî*, Magrip' te *Saîdî*, Lahsa ve Bahreyn'de *Cenâbî* vb. da denmiştir. Şahristânî de ünlü *Al-Milal va'l-nihâl* adlı yapıtında şöyle diyor: «Bâtınîlerin her zamanda bir başka biçimde dâvetleri ve her dilde yeni bir itikat ve mezhepleri vardır» (İbid, s. 147). Gerçekte bâtınîler her yerde o yerin inançlarını destekler gözükerek işe başlarlardı, diledikleri ortamı böylelikle yavaş yavaş oluştururlardı, çeşitli yerlerde çeşitli görünümler almaları bu yüzdendir. Gizli dernekler hâlinde çalışan bâtınîler, içlerine alacakları kimseyi uzun incelemelerden ve her biri kimi zaman yıllar süren dokuz dereceden geçirdikten (örneğin bâtınîlerin ders kitabı olan Abdan'ın *Al-balâgat al-sab'a* adlı yapıtı her biri bir yılda öğretilen yedi kitaptır, demek ki sâdece bu kitabı öğrenmek için yedi yıl geçecektir), sonra *bâtınî* ederler. Birbirinden ilginç olan bu dereceleri, özellikle onları uygulayan *Karmâtîlik* bölümünde açıklayacağım. Bâtınîlerde önemli olan *Peygamber* değil, *İmam*'dır. Onlara göre Peygamber *insân-ı kâmil* (yetkin insan)'dir, *Cebrâil* de bu yetkin insanın aklından başka bir şey değildir, Peygamber aklının buyurduğu kuralları söz olarak ortaya atmıştır ve halkın anlayacağı bir biçime (zâhirî bir kisveye) sokmuştur. *Hakka* sûresinin 40. âyetinde «şüphe yok ki Kur' an'ı Kerîm, bir elçinin getirdiği sözdür» denirse de, onlar bunu Peygamberin sözü olarak yorumlarlar. *A'râf* sûresinin 157. âyeti «üzerlerinden yük ve köstekleri kaldırır» der, buna uyarak açık anlamların altındaki gizli anlamları bildirip insanları şeriâtın bütün yüklerinden kurtaracak olan *İmam* (Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin'in soyundan olan bu İmam *kaaim al-zamân*'dır)'dır. Bâtınî olan Muhammed b. Mâlik'in anlattığına göre *dâî* (dâvet eden, mezhebe çağıran), meslekte ilerlemiş olan bâtınîyi İmam'a götürür ve «falan kulun namaz ve zekâtın mânâsını anladı, onu bu yüklerden kurtar» der, İmam da «ondan namaz ve zekât yüklerini kaldırıyorum» karşılığını verir. *Bk.* Karmâtîlik, Bâbekîlik, Alevîlik, İsmâilîlik, Mazdekçilik, Tasavvuf, Mubdi'ul evvel, Mezîn.

BAYRAM — Dinsel eğlenme günü... İslâm dininde *iyd* deyimiyle dilegetirilir. Temelde *tapım günleri*'dir ve *Tanrı'ya duâ günü* olarak özellikle saptanmıştır. İslâm dininde *şeker* (üç gün) ve *kurban* (dört gün) bayramları olmak üzere iki bayram vardır. Şeker bayramının gerçek adı *Ramazan bayramı*'dır, bu bayramda özellikle Istanbul'da şeker ikrâm edildiğinden bu adı almıştır. *Kevser* sûresinin 2. âyeti şöyle der: «Tanrına tap, kurban kes», bu âyet «bayram namâzını kıl ve kurban kes» biçiminde yorumlanmaktadır. *Âlâ* sûresinin 14 ve 15. âyetleri de şöyle der: «Kendini temiz tutan, Tanrı'nın adını anıp namâz kılan elbette umduğuna ulaşacaktır», bu âyet de «sadaka-i fıtır verip bayram namâzını kılan» biçiminde yorumlanmaktadır. *Bk.* İd.

BAYRÂMÎLİK — Sünnî Türk tarikati... XIV. yüzyılın sonlarında Hacı Bayram tarafından Ankara'da kurulmuştur. Erdebil gizemcileri (sûfîleri) aracılığıyla

Halvetîlik (Halvetîyye)'den türemiştir. Varlıkbirliği (Vahdet-i vücûd) anlayışını izler, şiî eğilimi yoktur. *Melâmîlik* karakteri de taşır, nitekim Hacı Bayram'ın ölümünden sonra Bayrâmî şeyhlerinden Bursa'lı Ömer Dede tarafından *Melâmiyye-i Bayrâmîyye* kolu türetilmiştir. Melâmet neş'esi ve «tevhid-i ef'âl, tevhid-i sıfât, tevhid-i zât» denilen varlıkbirliği aşamaları, Melâmîlik gibi, Bayrâmîliğin de başlıca özelliğidir. Hacı Bayram bu aşamaları katıksız bir Türkçeyle «bilmek, bulmak, olmak» deyimleriyle dilegetirmiştir. Bayrâmîliğe giren önce Tanrısal varlıkbirliğini öğrenecek (eşdeyişle, bilecek), sonra her şeyin Tanrı olduğunu anlayacak (eşdeyişle, bulacak), en sonunda da Tanrı'sıyla birleşecek (eşdeyişle, olacak)'tir. *Zikir* denilen Tanrı adlarını ya da sıfatlarını yineleme işlemi, gözler yumulup soluk tutularak ve eller kavuşturulup söylenenin anlamı düşünülerek yapılır. Böylelikle *şikât* (yüreği arıtma)'e erişilir ki Melâmîlerde buna «gönül bekleme» denir. Bayrâmîlikten yukarda değindiğimiz *Melâmîyye-i Bayrâmîyye,* Ak Şemseddin'in kurduğu *Bayrâmîyye-i Şemsîyye,* Aziz Mahmut Hüdâî'nin kurduğu *Celvetîyye* kolları türemiştir. Bayrâmîyye-i Şemsîyye kolundan İbrahim Tennûrî'nin kurduğu *Tennûrîyye* koluyla Himmet Efendi'nin kurduğu *Himmetîyye* kolu çıkmıştır. Tennûrîyye kolundan da İlyas b. İsâ Saruhânî'nin kurduğu *İsevîyye* kolu türemiştir. *Bk.* Halvetîlik, Melâmîlik.

BAYRÂMÎ MELÂMÎLİK — *Bk.* MELÂMÎYYE-İ BAYRÂMÎYYE.

BAYRÂMÎYYE-İ ŞEMSÎYYE — *Bk.* BAYRÂMÎLİK.

BÂZKEŞT — Nakşibendîliğin on bir kuralından biri... Tanrı adını anarken «*Tanrım, dilediğim sensin ve senin benden hoşnutluğundur*» *(Ar.* İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî) sözünün düşünme kuralı bu Farsça deyimle dilegetirilir. Daha açık bir deyişle, nakşibendî olan, Tanrı adını bu anlamda söylemek zorundadır, kendisinden *bâzkeşt*'e alışması istenir. *Bk.* Nakşibendîlik.

BEDÂ — Şiî kelâmcılara göre Tanrı yargılarının değişmesini gerektirecek yeni bir durum ortaya çıkması... Arapça sözcük anlamında *görünme* (zuhûr) demektir. *Bid'at* ve dolayısıyla *ehl-i bid'at* deyimleri bu sözcükten türemiştir. Sünnîler bu anlayışa kesinlikle karşı çıkarlar. Buna karşı şiî kelâmcılar *Ra'd* sûresinin «her çağın ayrı bir kitabı vardır» diyen 38. âyetiyle günahkârların nedâmet getirip tövbe etmeleri üzerine Tanrı'nın onlar hakkındaki azap yargısını değiştirdiğini bildiren çeşitli âyetlere dayanırlar. *Bk.* Ehl-i bid'at.

BEDDUÂ — Bir kimsenin kötülüğe uğraması için edilen duâ... Bu duânın da Tanrı tarafından kabul edileceğine inanılır. Peygamber bile *beddua* etmiştir, Tanrıca kabul olunarak gereği yerine getirilmiştir. Dilimizde *ilenme* ya da *ilinç* (inkisâr) denir. *Bk.* Duâ, Kunut.

BEDEL — *Bk.* BADAL.

BEDEVÎYYE — XIII. yüzyılda kurulan bir sünnî tarikati... Ahmed Bedevî tarafından kurulmuştur. Mısır'da bu tarikata *Ahmedîyye* de denir. Bu tarikat bağlıları kırmızı sarık sarıp kırmızı hırka giyerler. Ahmed Bedevî *Vasâyâ* adlı yapıtında Kur'an ve sünnete sıkıca bağlanmayı öğütlemiştir. Ne var ki Hıristiyanlığı andıran inançları da vardır, örneğin «kötülüğü iyilikle karşılamak» inancı bunlardan biridir, «sirke nasıl balı bozarsa, dünya sevgisi de takvâyı öylece bozar» derler. Ahmed Bedevî, Hz. İsâ'yı andıran bir deyişle «insanlar zeytin tânelerine benzerler, irili ufaklıdırlar, ben yağsız olanların yağıyım» demektedir. Bu tarikatın *Bayyûmîyye, Sinnâvîyye, Avlâdı Nuh ve Şuaybîyye* adlarını taşıyan dört kolu vardır. Ahmed Bedevî Mısır'da *ermiş* (velî) sayılmıştır, ünü günümüze kadar sürüpgelmiştir. Ölünceye kadar hiç yıkanmadığı ve üstündeki giysileri de çıkarmadığı söylenir.

BEDÎ — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Yaratan* (İbdâ eden) anlamındadır. *Bk.* Esmâ.

BEDİR — Hint Müslümanlarınca sulara egemen olduğuna inanılan ermiş... *Pîr Bedir* adıyla anılır. Özellikle Bengal Müslümanlarından gemiciler ve balıkçılar denize çıkmadan önce ona duâ ederler, denizde bir fırtınaya yakalanırlarsa ondan yardım dilerler. Türbesi Çittagong'un ortasındadır, Hint fakîrlerince korunur, içinde kandiller yanar ve çok temiz tutulur. Pîr Bedir'in ölüm yıldönümü olan Ramazan ayının 29. günü dinsel bir tören (âyin)'le anılır.

BEDİR — Müslümanlarla Mekke'li dinsizlerin savaşıyla ünlenen kasaba... Medine'nin güneybatısındadır. Hicret'in ikinci yılında Ramazan ayının 17. ya da 19. gününde çıkan bu savaş, Peygamberin komutasındaki müslümanların yengisiyle (zaferiyle) sonuçlanmıştır. Müslümanlar üç yüz kişi, Mekke'li dinsizler (müşrikler) bin kişiydiler. Müslümanlar sayıca üstün olan bu güçle savaşmaktan çekinmişlerse de Peygamber, onları sözleriyle yüreklendirmiş ve yengiyi sağlamıştır. Bu savaş (gazve), Peygamberin etkisini (nüfûzunu) büyük çapta arttırmış olmakla önemli sayılmaktadır. *Âli İmrân, Enfâl* ve *Sâd* sûrelerinde bu savaşla ilgili âyetler vardır. Örneğin *Âli İmrân* sûresinin 13. âyeti şöyle der: «Gerçekten Bedir savaşında karşılaşan o iki takım sizler için bir belgedir. Onlardan biri Allah uğrunda savaşıyor, ötekiyse Allah'ı tanımazlık ediyordu. Allah kimi dilerse ona yardım eder», 123. ve onu izleyen âyetleri de şöyle der: «Doğrusu siz Bedir'de pek düşkün bir durumdaydınız da Allah size yardım etmişti, öyleyse Allah'tan sakının ki ona şükretmiş olasınız. O gün sen inananlara şunu diyordun: Allah'ın gökten üç bin melek indirerek yardımda bulunması size yetmez mi? Evet, yeter. Siz katlanır, sakınır oldukça onlar birdenbire üstünüze çullansalar bile Tanrınız size beş bin melekle yardımda bulunacaktır. Allah size bu yardımı bir müjde olsun, yüreklerinizi yatıştırsın diye yaptı. Yardım, ancak doğruyu bildiren Allah'ın katından gelebilir. Bir de Allah'ı tanımayanların bir bölümünü öldürmek ya da onları bozguna uğratıp umutsuzca gerisin geriye döndürmek için yaptı».

BEDREDDİNÎLİK — Türk bâtınîliği... XV. yüzyılda Anadolu'da Simavna'lı Şeyh Bedrettin Mahmut tarafından kurulmuştur. *Bedrettin sûfîleri* adıyla da anılan *Bedrettinîlik* yandaşları, dinsel-siyasal bâtınî bir anlayışı sürdürerek her türlü din ve mezhep ayrılığını ortadan kaldıran, insanları eşit ve malca ortak kılan bir devlet düzeni kurmak istemişlerdir. Gerçek bir bilgin olan Şeyh Bedrettin, *Vâridât* adlı ünlü yapıtında dinsel-siyasal bâtınî görüşünü şöyle açıklamaktadır: «Tanrı, dünyayı yarattı ve insanlara verdi. Demek ki dünyanın toprağı ve bu toprağın bütün ürünleri insanların ortak malıdır. Birinin mal toplayıp öbürünün aç kalması, tanrılık ereğe aykırıdır. Ben senin evinde kendi evim gibi oturabilmeliyim, sen benim eşyâmı kendi eşyân gibi kullanabilmelisin. Çünkü bütün bunlar hepimiz içindir ve hepimizindir...». Şeyh Bedrettin, bilim-öncesi kaba toplumculuk anlayışının birçok yanılgılarından da arınabilmiş, örneğin kadınları da bir mal sayma anlayışından doğan kadınlarda ortaklık ilkel görüşüne şiddetle karşı çıkmış ve aile kurumunu savunmuştur. Bedrettin'in dinsel görüşleri de bâtınîliğin temel inançları arasında özel bir incelik taşımaktadır. Adı geçen yapıtında şöyle der: «Her güzel şey cennet, her kötü şey cehennemdir. Kutsal kitaplarda tanımlanan cennet ve cehennem hayâl âleminde tahakkuk etmiştir. Tapınma, namazlar ve niyazlar ahlâkın düzeltilmesi, içyüzün arınması içindir. Gerçek tapınmanın hiçbir koşulu, sınırı, biçimi yoktur. *Deccâl, Mehdi*'nin görünmesi gibi kıyâmet belirtileri yüzyıllardan beri boşuna beklenmiştir, bundan sonra da boşuna beklenecektir. Vücut zerreciklerinin bir kez dağıldıktan sonra yeniden bir araya gelmesine ve cesetlerin yeniden dirilmesine

imkân yoktur». Şeyh Bedrettin bir Selçuk prensidir. Sultan II. İzzeddin Kevkâvus'un beşinci kuşaktan torunudur. Edirne'nin yakınındaki Simavna kasabasında doğmuştur. Babası Gazi İsrâil Simavna kalesini alan Türk ordusunun komutanıydı, kalenin alınışından sonra da Simavna kadısı olmuştu. Bedrettin, Yıldırım Bayezîd'in Timur'a yenilmesinden sonra Bayezîd'in oğlu Mûsâ Çelebi'nin kazaskerliğini yapmıştır. Bayezîd'in öteki oğlu Mehmet Çelebi kardeşini ortadan kaldırıp yönetimi tek başına ele alınca (1413) Bedrettin İznik'e sürülmüş, halîfelerinin çıkardığı isyanlar sonunda da Serez'de asılmıştır. Serez'in Yunanlılara geçişinden sonra kemikleri bir tabuta konularak Istanbul'a getirilmiş ve Topkapı Müzesi'ne yerleştirilmiştir. *Bk.* Bâtınîlik.

BEDRÎYYE — Sühreverdîliğin kollarından biri... *Bk.* Sühreverdîyye.

BEDÛH — İyilik ve kötülük yarattığına inanılan tılsım sözcüğü... Ya harfleri ya da ebced hesâbıyla buna uygun düşen sayıları (2, 4, 6, 8) enlem ve boylamı üçer sıralı olan (eşdeyişle, dokuza bölünmüş) bir dörtgenin içine yazılıp yanda taşınır. Bir yüzük taşı üstüne de yazılıp taşınabilir. Olması istenen işin türüne göre harf ya da sayıların diziliş biçimi değişir. Bunu taşıyan yolcuların kazâsız belâsız yolculuk yapacaklarına ya da bir kadınla bir erkek arasında aşk doğacağına vb. inanılır. Gazzâlî bile buna inanmış ve *Munkiz* adlı ünlü yapıtında (Kahire 1303, s. 48-50) tılsımın gücünü övmüştür. Gazzâlî'nin deyimiyle «en güç sorunların çözümünde etkisi kesin»miş.

BEHAÎYYE — Sühreverdîliğin kollarından biri... *Bk.* Sühreverdîyye.

BEHİŞT — En iyi dünya... Farsça *cennet* demektir. Avesta'da da *anhu vahişte* (En iyi dünya) deyimiyle dilegelir ve öldükten sonra seçilmişlerin yaşayacağı yer olarak tanımlanır. İranlıların müslüman olduktan sonra da sürdürdükleri inançlarına göre insan ruhu üç gün cesette kalır, üç gün sonra *Tşinvet köprüsü* (Sırat köprüsü)'ne gider ve orada üç yargıç tarafından yargılanır. Bu köprünün altında cehennem vardır. Ruh, yargı sonucuna göre, ya köprüden aşağı atılır ya da köprüyü geçerek *behişt*'e varır. *Bk.* Cennet.

BEKRÎYYE — İki tarikatın adı... Halvetîliğin Karabâşîyye kolundan türemiş bir dalını adlandırdığı gibi Şâzilîliğin Pîr Ebûbekir Vefâî tarafından XV. yüzyılda kurulmuş bir kolunu da adlandırır. *Bk.* Halvetîlik, Şâzilîyye.

BEKTÂŞÎLİK — XIII. yüzyılda kurulan büyük Türk tarikatı... Hacı Bektaş Velî'nin kurduğu ve halîfesi Balım Sultan'ın düzenlediği en ünlü ve etkili Türk tarikatıdır. Türklerin *melâmet* anlayışının ürünüdür. Düşünce kaynakları *Yesevîlik, Bâbâîlik* ve *Şîa-i isnâ aşariyâ*'ya dayanır. Türk halklarında hiç sönmeyen eski Türklerin dini *Şâmânlık*'ın özlemiyle sünnî Müslümanlığa karşı bir tepki olarak doğmuştur. Zamanla, aynı yolda yürüyen *Kalenderîlik, Hayderîlik, Abdallık* ve *Hurûfîlik* gibi çeşitli Türk tarikatlarını içine çekmiş ve eritmiştir. Eşitlik, kardeşlik ve mallarda ortaklaşacılık güden toplumcu yanı, *bâtınî* karakterini belirtir. Ayrıca, *Ahîlik*'in de izlerini taşır. Gizli ve kapalı bir tarikattır, ancak bağlılarının bildiği sırları vardır. İlkelerine göre, her insan gereken bilgiye erişmiş değildir, gereken bilgi ve olgunluğa erişen *kutup* adını alır. Nasıl değirmen taşı kutup adı verilen ortadaki demirin çevresinde dönerse, evren de öylece kutupların çevresinde döner. Sayısı pek çok olan bu kutupların içinde en yetkini *kutuplar kutbu (Ar.* Kutub al-aktâb)'dur. Onun bir yanında sağ imam, öbür yanında da sol imam oturur *(Ar.* İmâmân). Bunlardan sonra evrenin dört yanını yöneten dört direk gelir (*Ar.* Evtâd-ı erbaa). Dört direği abdallar rütbesi izler, bunlar direklerle birlikte beşler adını alırlar. Daha sonra yediler ve üç yüzler gelir. Evren bu ör-

genlerle yönetilir (*Ar.* Saltanat-ı ilâhiye). Bektaşîliğin ayırıcı niteliği yedi yüzyıl boyunca birtürdenliğini korumuş ve kendisinden hiçbir kol ayrılmamış olmasıdır. Bektâşîlikte tarikata girecek olana *hâricî* denir. *Rehber* adı verilen yol gösterici, kendisini *mahfil*'in kapısına getirir. Kapının dışında *hâricî muhâfız* adı verilen bir dış bekçi, kapının içinde de *dâhilî muhâfız* adı verilen bir iç bekçi vardır. Hâricînin üstünden dünyalı sayılan bütün şeyler (para, saat, tabaka vb.) alınmıştır. Başı açık, gözleri bağlıdır. Rehberin de sol eli omuzuna doğru göğsüne kavuşturulmuştur. Hâricînin boynuna *tıyg-ı bend* denilen bir ip bağlanır ve bu ipe elin, belin, dilin kilitlendiğini göstermek için üç düğüm atılır. Rehber, dış dünyanın bütün kirlerinden temizlenmesi için hâricîye abdest aldırır. Ellerini yıkatırken «*bu eller bundan sonra kimseyi incitmesin*», ağzını yıkatırken «*bu ağız bundan sonra hiçbir yalan söylemesin*», ayaklarını yıkatırken «*bu ayaklar bundan sonra doğru yoldan şaşmasın*», bir havlu verip yüzünü kurulatırken de «*bu âna kadar işlediğin bütün çirkâb-ı mâsivâdan yüzünü sil*» der. Sonra, kapıda şu *tercemân*'ı okuyarak hâricînin içeri girmesi için izin ister: *Bismişâh, Allah Allah, eli erde, yüzü yerde, özü dârda, erenlerin dâr-ı mansûrunda, Muhammed Ali divânında, Pîr huzûrunda, boynu bağlı, başı açık, canı kurban, teni tercemân, müteehhil ikrârı vermek isteyen falanca adlı bir koç kuzulu kurbânımız var. Hânedân-ı ehl-i beyte tevellâ ve teberrâ kılmak şartıyla pîrimiz hünkârımız Hacı Bektâş Velî Efendimizin katarına katılmak ister. Getirelim mi, emir mürşidimizin, ne buyrulur şâhım erenler?..* Bektâşi babası, mahfildeki kardeşlerin oylarını alır, oylar olumlu olduğu takdirde hâricînin içeri girmesine izin verir. Hâricî içeriye, üçer adımda bir durup *peymançe*'ye geçerek girer. Peymançe, henüz doğmamış olan çocuğun ana karnındaki duruşuna benzer bir duruştur. Bununla hâricînin yeni bir yaşama doğduğu simgelenir. Mahfilde üç, beş, yedi ve on iki olmak üzere ayrı ayrı kümelenmiş mumlar yanmaktadır. Rehber, hâricîyi *mürşit* adı verilen aydınlatıcıya teslim eder. Mürşit, hâricîye şöyle seslenir: *Ey tâlip, Hacı Bektâş efendimizin yoluna girmek istiyorsun, bu yol çetindir, kıldan ince, kılıçtan keskincedir, melâmet yoludur, demirden yaydır. Erenler «gelme gelme, dönme dönme, gelenin malı, dönenin canı» buyurmuşlar. Erenlerin nasihatıyla hareket edecek kuvveti ve azmi kendinde buluyor musun, ne dersin?..* Hâricî ya da tâlip, mürşidin bu sorusuna *Allah eyvallah* diye karşılık verir. Mürşit bu karşılığı alınca şu sözleri söyler: *Nefsinle mücâdele et, herkese iyilikte bulun, bâtıla uyma, kudretin varsa affet, devletin varsa mütevâzı ol, kimseden mürüvvet ve insâf bekleme, eline, beline, diline sâhip ol, hakikat sırlarını fâş etme...* Mürşit bu sözleri söyledikten sonra tâlibin başına bir taç giydirir, kulağına da şu sözleri fısıldar: *Şeriatta üstünvâr ol, tarikatten haberdâr ol, mârifette pâyidâr ol, hakikatte sâbit kadem ol...* Bu sözlerin anlamı şudur: Hâricî şeriattan gelmiştir, tarikata girmektedir, mârifet (eşdeyişle, açık anlamların altındaki gizli anlamlar)'i öğrenecektir ve böylelikle de gerçeğe (hakikate) ulaşacaktır. Bundan sonra rehber, tâlibi (talep edeni, tarikate girmek isteyeni) mürşidin önünden alıp öteki makamların önüne götürür. O makamlar da ayrı ayrı tâlibe gereken bilgileri verirler. Rehber *cümleden cümleye selâm ve niyâz* diye bağırarak tâlibi yerine oturtur. Mürşit sol eline bir kap su (su, bilimi ve bilgeliği simgeler), sağ eline de bir tuam tuz (tuz, tüzeyi ve erdemi simgeler) alır: *Halil İbrahim Peygamber Tanrı'ya itaât ederek nefsini rahmâna, malını konuklara, cesedini ateşe, oğlunu kurbân olmaya teslim ettiği halde gene de hamdetmekte kusûr etmedi. Lânet olsun ahdini bozana* diyerek acı tuzu tatlı suya atar ve tâlibe içirir. Su kabı elden ele dolaştırılarak bütün erenler de birer yudum içerler. Sonunda mürşit de bir yudum içerek *esselâm ey hâzırûn* diye bağırır, *işbû kişi teslim oldu ve erenler yoluna niyet kıldı, huzûru-*

nuzda suya ve tuza and verdi ki yüz döndürmeye, bu yolda ve kapıda ola. Bk. Bâtınîlik.

BELÂGAT — Düzgün ve güzel söz söyleme sanatı... *Rahmân* sûresinin 1-4. âyetleri şöyle der: «O acıyıcı ki Kur'anı öğretti, insanı yarattı ve ona söz söylemesini öğretti». Dinsel belâgat bilimi *(Ar.* İlm al-balâga) gücünü bu âyetten alır. Bununla beraber Kur'an kötüye kullanılan süslü sözler bulunduğunu da belirtmiştir, *En'am* sûresinin 112. âyeti şöyle der: «Onlar birbirlerini aldatmak kasdıyla yaldızlı sözler telkin ederler». IX. yüzyılda Abdullah Mu'taz Kur'anda saptadığı 17 sınıf dilegetirme biçimini içeren bir *Kitab al-bâdi* yayımlamıştı.

BEL'AM — Kendisine peygamberlik verildiği halde bundan vazgeçmiş bir İsrâil'li... Kimi yorumcular, Kur'anın *A'raf* sûresinin 173 ve onu izleyen âyetlerinin bu kimseyle ilgili olduğunu ileriSürerler. Adı geçen âyetler şöyle der: «Ve onlara kendisine âyetler verdiğimiz kimsenin hikâyesini oku. Biz ona âyetlerimizi verdik, oysa bunlardan yüz çevirdi, şeytana uydu ve dalâlete düştü. Üstüne yürüdüğün zaman havlayan ve bıraktığın zaman gene havlayan bir köpeğe benzedi». Kimi metinlerde bu kişinin adı *Bileam* olarak geçer. *Bel'am* herhalde bunun Arapçalaştırılmış biçimidir.

BELED — Kur'anın doksanıncı sûresi... Mekke'de inmiştir, 20 âyettir. Sözcük olarak Arapça *kent* (şehir) anlamındadır. Sûre «şu beldeye kasem ederim ki» âyetiyle başladığından bu adı almıştır. Buradaki belde (Beled) Mekke'dir. Yorumcular bu âyeti henüz sayıları pek az olan müslümanların bir gün bu kente egemen olacaklarını bildirdiğini ileriSürerler. Sûrenin 2. âyeti «sen o beldeye helâl iken» der. *Bk.* Mekke.

BELÎYYE — Zenginlerin mezarlarına bir hayvan bağlayarak orada açlıktan ölünceye kadar yemsiz ve susuz bırakma... İslâmlıktan önceki bir Arap inancıdır, ölünün mahşer günü dirilip mezardan çıkınca üstüne binmesi için bir hayvana gereksinme duyacağı inancından doğmuştur. Bırakılan hayvan deve ya da attır. Bu inanç İslâmlıktan sonra ölüye kurban kesme geleneğine dönüşmüştür. *Bk.* Kurban.

BELKİS — Sabâ melîkesi... Kur'anın *Neml* sûresinin 20-45. âyetlerinde, güneşe tapan bu Sabâ kraliçesinin Süleyman peygamberden bir Hüthüt kuşuyla gönderilen bir mektup aldığı ve Süleyman'ın onu gerçek Tanrı'ya tapmaya çağırdığı anlatılır. Birçok serüvenlerden sonra Belkis gerçek Tanrı'nın yoluna girer, güneşe tapmaktan vazgeçer. Bu öykü, değişik bir biçimde Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'ta da anlatılır (Mülûk, III, 1-10). Halk inançlarında bu kraliçenin göz açıp kapayıncaya kadar tahtından uçtuğu ve onun da Süleyman gibi birçok tansıklar (mûcizeler) gösterdiği söylenir. Belkis'in Asûr yazıtlarında adı anılan Aribî kraliçelerinden biri olduğu sanılmaktadır. *Bk.* Sabâ Melîkesi.

BER — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *İyilik eden* demektir. Arapçada *al-barr* denir. Kur'anda bir kez geçer. *Bk.* Esmâ.

BENÎ İSRÂİL SÛRESİ — *Bk.* İSRÂ.

BERÂET — *Tövbe* sûresinin başka adı... Kur'anın dokuzuncu sûresidir. Sözcük anlamında hoşa gitmeyen bir şeyden *sıyrılma* demektir. *Bk.* Tevbe.

BERAT — Peygamber Hz. Muhammed'e peygamberliğinin bildirildiği Şâban ayının 15. gecesi... Bu geceye *Berat gecesi* (*Ar.* Leyle-i berat) denir, kandil gecesidir. Sözcük anlamında herhangi bir işin yapılmasına izin veren *yazılı kâğıt* demektir. *Bk.* Kandil.

BERAT GECESİ NAMAZI — *Bk.* NÂFİLE.

BEREHUT — İçinde dinsizlerin ruhları bulunduğundan pis koktuğuna inanılan kuyu... Arap yarımadasının Hadramut

bölgesindedir. Gerçekte içinden boğucu kükürt kokusu çıkar ve arasıra volkanik sesler duyulur. Bu seslerin de dinsizlerin feryatları olduğuna inanılır. Kuyunun yanında da Peygamber Hz. Hûd'un mezarı olduğu sanılır ve her yıl Şâban ayında ziyâret edilir. *Bk.* Hûd.

BEREKET — Uğurlu bolluk... *A'raf* sûresinin 96. âyeti şöyle der: «Biz de yerlerin ve göklerin bütün bereketini onların önüne sererdik», *Hûd* sûresinin 48. âyeti şöyle der: «Ey Nûh, selâmetle gemiden in, sana ve seninle beraber olan ümmetine hayır ve bereketler olsun», aynı sûrenin 73. âyeti de şöyle der: «Ey hâne halkı, Allah'ın bereketi ve rahmeti üzerinizdedir».

BERGUSÎYYE — Hâricîliğin bir kolu... Neccârîlik'le de ilgilidir. İslâm Tanrıbilimcisi Muhammed bin İsâ Burgus tarafından kurulmuştur. Arapça *burgus* deyimi *pire* demektir. *Bk.* Hâricîlik.

BERSÎSÂ — Şeytan tarafından aldatılan ve sonra da şeytana tapan İsrâilli... Bu öykü kimi yorumcularca Kur'anın *Haşr* sûresinin 16. âyetine bağlanır, âyet şöyle der: «Durumları Şeytan'ın durumu gibidir, kişiye önce imân etme der, sonra o kişi imân etmeyince de seninle hiçbir ilişkim yok, ben Tanrı'dan korkarım, der».

BERZAH — Engel... Farsça *sokak* ve *köşe başı* anlamlarına gelen *barzan* deyiminin Arapçalaştırılmış biçimidir. Kur'anda *engel* anlamında kullanılmıştır. Örneğin XXIII. sûrenin 102. âyeti şöyle der: «Allah'ı tanımayanlar hayatlarında yapılmamış bıraktıkları iyiliği yapmak için dünyaya dönmelerine izin verilmesini isterler, oysa önlerinde yolu kesen bir berzah vardır». Kimi yorumcular bu deyimi cennetle cehennemi ayıran sınır ya da ölümden kıyâmete kadar geçen süre olarak yorumlamaktadırlar.

BESMELE — Bir işi başarmak için gerekli olan işe başlama tümcesi... «Bağışlayan ve esirgeyen Tanrı'nın adıyla» (*Ar.* Bismillâhilrahmânürrahîm) anlamında olan ve bütün sûrelerin başında bulunan bu tümceyi dilegetirir. Peygamber, *besmele*'siz başlanan bir işin iyi sonuç vermeyeceğini söylemiştir. Bir yazıya başlarken de Peygamberin buyruğuyla *Bi'smike Allahümme* deyimi başa yazılır. *En'am* sûresinin 121. âyeti de şöyle der: «Kesilirken Allah'ın adı anılmayan şeyi yemeyin». *Besmele*'nin bir âyet olup olmadığı tartışma konusudur, Ebû Hanîfe'ye göre *besmele,* sûrelerin arasını ayırmak için indirilmiş bir âyettir, sâdece *Enfâl* sûresiyle *Tevbe* sûresi arasında kullanılmamıştır (Eşdeyişle, *Tevbe* sûresinin başında besmele yoktur). Ahmed bin Hanbel'e göreyse *besmele* sâdece *Fâtiha* sûresinin başında bir âyettir, öteki sûrelerde Kur'andan değildir.

BEY — Satış işlemi... *Bakara* sûresinin 275. âyeti şöyle der: «Allah alımsatımı helâl, fâizi haram kılmıştır», *Nisâ* sûresinin 29. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, birbirinizin mallarını eğri yoldan yemeyin, gönül rızâsıyla yapılan alışveriş başka», *Nûr* sûresinin 37. âyeti şöyle der: «Onlar o kişilerdir ki ne ticâret, ne alışveriş onları Allah'ı anmaktan alıkoyamaz». *Bk.* Ticâret.

BEY'A — Bir hükümdârı tanıma ve ona uyruk olma... Herhangi bir satış anlaşmasının el sıkmayla tamamlanmasını dilegetirir, bu davranış herhangi bir şey üstündeki yetkinin bir başkasına devrinin simgesidir. Osmanlıcada *bî'at* denir. Bu tören, hükümdârın açık eline el konmasıyla yapılır ki bir çeşit sadâkat yeminidir. Bunu ilkin Halîfe Ömer yapmış. İbn Hişâm'ın anlattığına göre Hz. Ömer, ey Ebûbekir elini aç demiş, Hz. Ebûbekir elini açınca Hz. Ömer kendi elini onun açık eli üstüne koymuş ve ona *bi'at* etmiş.

BEYHESÎYYE — Hâricîliğin bir kolu... Ebû Beyhas tarafından kurulmuştur. *Bk.* Hâricîlik.

BEYT — Ev... Arapça *Al-bayt* deyimi *Allah'ın evi* demektir ve *Kâbe*'yi dile-

getirir. Aynı anlam *beyt el-harâm* (kutsal ev) deyimiyle de dilegelir. Devlet hazînesi ve mâliyesine de *beytülmâl* denir.

BEYT-İ MÂMÛR — *Bk.* SİDRE-İ MÜNTEHÂ.

BEYYİNE — Kur'anın doksan sekizinci sûresinin adı... Medîne'de inmiştir. 8 âyettir. Sûrenin 1. âyetinde *kanıt* anlamına gelen Arapça *beyyine* deyiminin geçmesiyle bu adı almıştır. Kimi yorumcular bu sûredeki kanıtın bizzat Peygamber olduğunu ilerisürerler. Sûrenin 1, 2 ve 3. âyetleri şöyle der: «Ehli kitaptan ve müşriklerden kâfir olanlar, kendilerine âşikâr bir beyyine, yâni onlara Allah tarafından dürüst yazıları hâvî temiz sayfalar okur bir peygamber gelinceye kadar dinlerinden ayrılmadılar».

BEYYÛMÎYYE — Kaadirilîğin bir kolu... XVIII. yüzyılda Mısır'da Beyyûm'lu Ali bin al-Hicâzî tarafından kurulmuştur. *Bk.* Kadirîyye.

Bİ'AT — *Bk.* BEY'A.

BİD'AT — Sonradan ortaya çıkan yenilik... İslâm terminolojisinde *Peygamber Hz. Muhammed'in söylediklerivle yaptıkları*'nı dilegetiren *sünnet* deyimi karşıtı olarak kullanılır. *Peygambere uymak* anlayışına karşı *başkaldırma* (isyan) anlamını da içerir. Arapça konuşma dilinde *genel kanıya aykırı (Fr.* Paradoxe) anlamını da verir. Sünnîlere göre bir müslümanın görevi *uymak* (ittibâ) olup, *yenilik çıkarmak* (ibtidâ) değildir. *Bk.* Ehl-i bid'at, Bedâ.

BİKRÎYYE — Halvetîlikten türeyen bir tarikat... Seyyit Mustafa tarafından kurulmuştur. Bu tarikatten de sekiz kol türemiştir. Bu kolların en ünlüsü *Hanefîyye, Semânîyye* ve *Ezherîyye*'dir. *Bk.* Halvetîlik, Kol.

BİSMİLLÂH — *Bk.* BESMELE.

BİSMİŞÂH — Bektâşîlerin besmelesi... Bektâşîler *bismillâh* deyimi yerine *şâh olarak* niteledikleri *Hz. Ali*'nin adına bağlayarak *bismişâh* derler. *Bk.* Besmele, *Bektâşîlik.*

BİŞER — Aydınlanmış tasavvufçu... Sözcük anlamında *şeriatsız* demektir, eşdeyişle *dinsel kural ve yükümlülüklerden sıyrılmış* olanı dilegetirir. Tasavvuf terimidir. Aydınlanmış (nûr almış) tasavvufçular (mutasavvıflar) bu deyimle nitelenir. Genellikle bâtınî nitelikli tasavvuf tarikatlerinde kullanılır. *Bk.* Bâtınîlik, Tasavvuf.

BOHORÂ — Hindistan'da yayılmış Şiî -İsmâilî bir Müslüman tarikatı... Sözcük olarak *tüccar* anlamına gelir. Bundan da İslâmlığı ilk kez benimseyen Hintlilerin tüccar sınıfından oldukları anlaşılmaktadır. Tarikat, XI. yüzyılda İsmâilî Arap misyonerleri tarafından Hindistan'da yayılmıştır. 1588 yılında *Bohorâ*'lar tarikat şefliğine halef olma kavgası yüzünden *Dâudîler* ve *Süleymânîler* adı altında ikiye ayrılmışlardır. Din kitaplarını yüzyıllar boyunca gizlemişlerdir. *Bk.* Şia, İsmâilîlik.

BORÇ — *Bk.* KARZ.

BOŞANMA — *Bk.* TALÂK.

BUHÛRÎYYE — Halvetîliğin kollarından biri... XVII. yüzyılda Muhammed Buhûrî tarafından Halvetîliğin *Ramazânîyye* kolundan türetilmiştir. *Bk.* Halvetîlik, Ramazânîyye.

BURAK — Peygamber Hz. Muhammed'in göğe çıkma gecesinde üstüne bindiğine inanılan hayvan... *Yıldırım* anlamına gelen Arapça *bark* (berk) sözcüğünden türediği sanılır. Söylendiğine göre, Peygambere bu hayvanı Cebrâil getirmiş, kadın başlı ve tavus kuyruklu bir kısrakmış, bir zamanlar Mekke'ye atılmış olan oğlu Hz. İsmail'i görmeye giden Peygamber Hz. İbrahim de bu hayvana binmiş. Peygamber Hz. Muhammed'in *göğe çıkma* (Mi'râç)'sıyla ilgili Kur'anın XVII. (1, 62) ve LIII. (1—18) sûrelerinde böyle bir hayvanın sözü edilmez. *Bk.* Mi'râç.

BUZAĞI — Sütten kesilmemiş sığır yavrusu... Eski İbrânîler buzağıya taparlardı. Kur'anın birçok sûrelerinde (Baka-

ra, Nisâ, A'râf, Tâhâ) bu tapım anlatılır. Örneğin, *Bakara* sûresinin 54. âyeti şöyle der: «Hani Mûsâ, kavmine: Ey kavmim, buzağıya tapmakla nefislerinize zulüm ettiniz, Allahınıza tövbe edin, demişti. Artık Allah da tövbenizi kabul etti», *Nisâ* sûresinin 153. âyeti şöyle der: «Senden kendilerine gökten bir kitap indirmeni isterler, bunu çok görme. Çünkü onlar, Mûsâ'dan daha çoğunu istemişlerdi, Allah'ı bize açıkça göster, demişlerdi. Kendilerine asâ gibi açık mûcizeler gönderdiğimiz halde gene buzağıya tapmaya başladılar, sonra tövbe ettiler de affettik».

BÜHTÂN — İftirâ... Birine yalan olarak bir kötülük atma ya da kondurmayı dilegetirir. *Nisâ* sûresinin 112. âyeti şöyle der: «Her kim bir suç ya da günah kazanır, sonra da onu bir günahsıza atarsa bir bühtân, açıkça bir günah yüklenmiş olur», *Nûr* sûresinin 4. âyeti şöyle der: «Namuslu kadınlara zinâ isnad etme», aynı sûrenin 11. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Ayşe hakkında iftirâda bulunanlar içinizden bir topluluktur... Bunu işittiğiniz zaman, bu apaçık bir iftirâdır, demeliydiniz... Allah'ın dünya ve âhirette inâyet ve rahmeti olmasaydı içine daldığınız iftirâ size büyük bir azâp getirirdi... Bunu işittiğiniz zaman, bu büyük bir bühtândır, demeliydiniz. Bu gibi yanılgılara bir daha düşmemeniz için Allah size öğüt veriyor», *Hucürat* sûresinin 6. âyeti şöyle der: «İnananlar, bir fâsık gelip size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın ki bir cemaâta bühtân etmeyesiniz, sonra pişmân olursunuz», *Hümeze* sûresi de şöyle başlar: «Arkadan çekiştiren... her kişinin vay hâline». *Bk.* İftirâ.

BÜRUC — Kur'anın seksen beşinci sûresinin adı... 2 âyettir, Mekke'de inmiştir. Sûrenin ilk âyetinde göklerdeki *burç*'lardan sözedildiği için sûre bu adla anılır. *Burç* deyiminin çoğuludur, *buruç* biçiminde de yazılıp söylenir. Sûrenin ilk âyeti şöyle der: «Kasem ederim o burçlara mâlik olan göğe».

BÜYÜ — Doğaüstü güçlerle doğanın etkilenebileceği inancı... İnsanlığın en eski inançlarından biridir. Kimi incelemecilerce dinin ve sanatın kaynağı olduğu ilerisürülen *büyü* (sihir), Kur'anın pek çok sûrelerinde *küfür* (Tanrı'ya inanmama ve O'na ortak koşma) sayılmıştır. Örneğin, *Bakara* sûresinin 102. âyeti şöyle der: «Süleyman sihir ile kâfir olmadı, fakat şeytanlar kâfir oldular... Sihir hud'adır, aslı yoktur. Sihri satın alanların âhirette hiçbir nasipleri olmayacaktır». İlk insanlar *doğaüstü güç* tasarımını gene doğadan çıkarmışlardır. En küçük bir doğa bilgisinden yoksun bulunulduğu çağlarda doğa, insanlara korkunç bir *güç* olarak görünmüş, her zaman ve her yerde hissedilen bu *güç* doğadan soyutlanarak ayrı bir tasarım konusu olmuştur. Bu güce Avustralya yerlileri *mana* demişlerdir (Hintlilerin *brahman,* Yunanlıların *daimon* vb. gibi birçok deyimleri bu anlamı karşılar). İlkeller bu güçle yüklü olduğunu sandıkları bütün nesnelerden sakınmak gerektiğine inanmışlar ve sakınılması gerekli *mana*'lı *nesne*'lere *tabu* adını vermişlerdir. *Tabu*'ya yakalananın da bundan arınması için *büyü* yapılmaktadır. İlk büyülerde, esrarlı güçten korunmak için gene o esrarlı güçten yararlanma mantığı vardır. Bu mantığa ilk insanların *nedensellik* (aynı nedenlerin aynı sonuçları doğurduğu) önsezisi de eklenmiştir. İlkel mantık bu nedenselliği şöyle yorumlamıştır: Parçaya yapılan bütüne, benzere yapılan asla yapılmış olur. Bu anlayış *analoji büyüsü*'nü doğurmuştur. Bundan ötürü büyü yapılmak istenenin kullandığı bir eşyaya yapılan büyünün onu da etkileyeceğine, toprağa dökülen suyun yağmur yağdıracağına inanılmıştır. *Mumya büyüsü*'nde büyülenmek istenenin mumdan ya da tahtadan küçük bir simgesi yapılmakta ve örneğin bu simge iplerle sımsıkı bağlanacak olursa onun da bağlandığına ya da bu simgede bıçakla yaralar açılırsa onun da acı duyacağına inanılmaktadır. Bu anlayış, giderek, kişiyle simgesi arasında bir özdeşlik bulunduğu inancına varmıştır. Kimi il-

keller, «Bıldırcın uçtu gitti, hastalık da uçtu gitti!» diye bağırmakla hastalığın iyileşeceğine inanmışlardır; çünkü, «hastalık sözü» bizzat «hastalık»la özdeş sayılmaktadır. Toprağa çizilen bir yuvarlak, hapsedilen insanın çevresindeki duvarlarla özdeştir; bundan ötürü hapsedilmek istenen, yuvarlağın çizgilerinden dışarı çıkamayacaktır. *Özdeşlik inancı* kimi ilkellerde *karşıtlık inancı*'nı gerektirmiştir. *Allopatik büyü* adı verilen bu inanç herhangi bir şeyi karşıtıyla, örneğin yılanı onu yiyen leylekle, etkilemek çabasındadır. İlk insanlardan yüzyılımıza kadar süregelmiş bulunan büyü inancı çeşitli biçimler göstermiştir. Ama bütün bunlardaki temel ayrım, iyilik için yapılan büyülerle (Ak büyü), kötülük için yapılan büyüler (Kara büyü) arasındadır. İyilik için yapılan büyüler birçok ülkelerde yasal sayılmış, devletlerce korunmuştur. İnsanların birçok görünmez tehlikelerle çevrili olduğuna, bu tehlikeden ancak büyülerle korunabileceklerine inanılmıştır. *Bk.* Büyücülük, Sihir.

BÜYÜCÜLÜK — Büyü yapma mesleği... Büyücülük başlı başına bir meslek olarak ilkin Sümer-Akad uygarlığında görülmektedir. İlk büyücüler, kabile şefleriydi. Bunlar aynı zamanda din adamıydılar. Kimi yazarlarca dinin ve sanatın büyüden doğduğu ilerisürümüştür. Örneğin, Frazer, «Bütün dinlerin kaynağı, büyüdür» der. Tylor gibi, gerek büyünün ve gerek dinin önce *animist*, sonra *animatist* tasarımlardan meydana geldiğini ilerisürenler de vardır. Put yapımı ve tapımı da animist büyücülük anlayışından doğmuş olsa gerektir. Çünkü bu anlayışta bir şeyin tasarımı gerçeği sayılıyordu. En iyi örnekleri Antikçağ Yunanlılarında görüldüğü gibi, *Zeus*'ün heykeli Zeus'ün kendisi demektir. Ispartalılar, Lokroililere savaşta yardım etsinler diye Dioskur'ların heykellerini göndermişlerdi. İlk uzman büyücüler Keldânîlerde vetişmiştir. Mısırlı, İbrânî, Hintli ve Yunanlı büyücüler de ünlüdür. Bütün dinler genellikle büyücülüğe göz yummuşlardır, bu da aralarında pek çok farklar bulunmakla beraber onların aynı temelde birleştiklerini gösterir. Büyücülükle savaşa girişen Hıristiyanlıktır, özellikle XVI. yüzyılda büyücü avları yapılmış ve büyücüleri cezalandırmak için engizisyon mahkemeleri kurulmuştur. Büyücülük, mitolojinin de temel konularından biridir. Büyücüler, *Hermes*'i büyücülük tanrısı sayarlar. Yunan mitolojisinde tanrıça *Demeter* bir kralın yeni doğmuş çocuğuna sütnine olur, çocuğu o kadar sever ki, ona büyü yaparak ölümsüz kılmak ister, her gece çocuğu vaktığı ateşe tutarak ölümlü yanını yok etmeye başlar, bir gün ansızın odaya giren kraliçe, çocuğunu ateşe tutulmuş görünce korkusundan bir çığlık koparır ve büyü de böylelikle bozulmuş olur. Sümer mitolojisinde *Ab-zu* çocuklarını yok etmeye karar vermiş, ama torunu *Ea* bunu sezip bir büyü yaparak dedesini yok etmiş. Ünlü *Gılgamış Destanı*'nda dedesi Gılgamış'a denizlerin dibinde büyülü bir ot bulunduğunu ve bu otu yiyecek olursa ölümsüzlüğe kavuşacağını söyler, Gılgamış, otu bulur, ama yemeye vakit bulamaz, bir yılana kaptırır. Mısır mitolojisinde de Firavun, Nil nehrine bir elmas düşürür, büyücübaşının yaptığı bir büyüyle nehrin suları çekilir ve elmas bulunur, büyücübaşı ikinci bir büyüyle suları yeniden Nil nehrine doldurur. Çeşitli mitolojilerde büyü öyküleri sayılamayacak kadar çoktur. *Büyü* başlığında da değindiğimiz gibi İslâm dini büyüyü ve büyücülüğü *küfür* ve *yalancılık* olarak nitelemiştir. Örneğin *Yûnus* sûresinin 2. âyetinde *büyücülük* deyimi bu anlamda kullanılır, âyet şöyle der: «Halkı Allah azâbıyla korkutsun, inananlara Rablerinin yanındaki yüksek mevkileri müjdelesin diye içlerinden bir kişiye vahyetmekliğimiz Mekke'lileri şaşırttı mı? Kâfirler, bu herhalde apaçık bir büyücülüktür, derler». *Mâide* sûresinde de bu anlamdadır, sûrenin 110. âyeti şöyle der: «Meryem oğlu İsâ, anana verdiğim nîmete şükret. O vakit seni Rûhülkudüs'le teyîd etmiştim. Sen beşikteyken de, yetişkinken de

halkla konuşurdun. Benim iznimle çamurdan bir kuş yapmıştın da onu üfürdüğünde kuş oluvermişti. Benim iznimle anadan doğma körü, abraşı iyileştirmiştin. Benim iznimle ölüleri mezarlarından diri olarak çıkarmıştın. Sen İsrâiloğullarına bu kadar çok mûcizeler getirdiğin halde onların kötülüklerinden seni ben kurtardım. Onlardan kâfir olanlar bu, büyücülükten başka bir şey değildir, demişlerdi». *En'am* sûresinin 7. âyetinde de bu anlamdadır: «Sana kâğıttan yazılı bir kitap indireydik, ona elleriyle dokunmuş olsalar bile kâfirler gene de, bu bir büyücülüktür, derlerdi», *Hûd* sûresinin 7. âyeti de şöyle der: «Eğer onlara öldükten sonra dirilecek-siniz divecek olursan kâfir olanlar, bu bir büyücülüktür, diyeceklerdir». İslâm dini, bundan başka, büyücülüğün insanlarca yapılan uydurma bir iş olduğunu da özellikle belirtir, *Müdessir* sûresinin 21. ve onu izleyen âyetlerinde bu anlam açıkça dilegelir: «Sonra Kur'ana baktı da, bu, büyücülerden naklolunan büyüden, insan sözünden başka bir şey değildir, dedi», *Tûr* sûresinin 15. âyeti de şöyle der: «Vahye büyü dediniz, bu da mı büyüdür?». *Bk.* Büyü, Sihir.

BÜYÜK GÜNAH — *Bk.* GÜNAH.

BÜYÜKLÜK TASLAMA — *Bk.* KİBİR.

C

CÂFER-İ TAYYÂR — *Bk.* MÛTE SAVAŞI.

CÂFERÎYYE — İmâmîliğin bir dalıyla Mûtezilenin bir kolu... İmâmîlerde *Câferîyye* deyimi iki anlamda kullanılmaktadır: 1. Halîfe Ali'nin torunu Câfer al-Sâdık (Muhammed al-Bâkır'ın oğlu)'ı altıncı imam olarak tanıyanlar ki, bütün on iki imamcılar (İsnâ aşeriye) bu anlamda Câferî'dirler. 2. İmâmîliğin hukuk ve kurallarını (fıkıh ve akaaidini) Câfer-i Sâdık saptadığından bu mezhebin hukukçuları (fakîhleri) da bu adla anılırlar. Bunun dışında Mûtezile mezhebinin bir kolu da bu adı taşımaktadır. Çünkü bu kolu iki Câfer kurmuştur: Câfer bin Mubaşşar (ölümü: 848) ve Câfer bin Harb (ölümü: 850). Her iki Câfer'e göre de asıl Kur'an (Levh-i mahfûz'da) saklıdır, insanlara gönderilen saklı olanın aynı değildir, çünkü bir şey aynı zamanda iki yerde bulunamaz, insanların okuduğu kitap asıl Kur'anın öyküsünden (hikâyesinden) ibârettir. İnsanlar şeriat gelmeden önce de akıl yoluyla Allah'ın niteliklerini ve yargılarını (hükümlerini) biliyorlardı, ya da bilmelivdiler. *Bk.* İmâmîlik, On iki imam, Mûtezile, Levh-i mahfûz.

CÂHİDİYYE — Halvetîliğin bir kolu... XVII. yüzyılda Şeyh Ahmed Câhidî tarafından kurulmuştur. *Bk.* Halvetîlik.

CÂHİLÎYYE — Hz. İsâ'dan Hz. Muhammed'e kadar geçen bilgisizlik dönemi... Daha geniş bir anlamda da Müslümanlıktan önceki bütün tarih bu adla anılır. Arapça *câhil* deyimi *bilgisiz* demektir. Bu anlamda bilgi, Peygamber Hz. Muhammed'in getirdiği şeriattır. Bu deyim Kur'anda da geçmektedir, örneğin *Ahzâb* sûresinin 33. âyeti şöyle der: «Evlerinizde karar kılın, eski câhilîyet zamanındaki kadınların kırıta kırıta yürüdükleri gibi yürümeyin».

CÂHİZÎYYE — Mûtezilenin bir kolu... İslâm felsefesinde büyük bir usçuluk (rasyonalizm) akımı olan Mûtezile hareketinin kurucularından Câhiz (ölümü: 868) 'in adıyla anılan bir koldur. Câhiz, inaksal yargılarda (dogmatik hükümlerde) her zaman us (akıl) ölçütünü kullanıyor, usa aykırı olana inanmıyordu. Bu bakımdan birçok görüşleri Müslümanlığa aykırı sayılmıştır. Örneğin Câhiz'e göre bilgiyi Tanrı öğretmez, çünkü bilgi zorunlu ve doğaldır, eğer insan bir şeyi bilirse onu kendi doğal yeteneğiyle bilir. İyiliği ve kötülüğü de Tanrı vermez, bunları insanın bizzat kendisi yapar, çünkü insanın irâdesi vardır. *Bk.* Mûtezile.

CÂİZ — Yapılabilir... Sözcük anlamında *izin verilebilir* demektir. İslâm dininde *yapılmasına izin verilen* anlamını dilegetiren *mubah* deyimiyle anlamdaş sayılmıştır. Gerçekte ondan daha geniş kapsamlıdır ve şeriatça yasaklanmamış olan bütün eylemleri içerir. İslâm dininin eylemlere ilişkin (muâmelâta müteallik) beş yargısından (hükmünden) biridir. *Bk.* Mübâh, Vâcib.

CÂLÛT — Peygamber Hz. Dâvud'un sapanla öldürdüğü kişi... Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'ta adı *Golyat* olarak anılır. Kur'anın *Bakara* sûresinin 249. ve onu izleyen âyetleri bu öyküyü şöyle anlatır: «Vaktâ ki Tâlut (Tevrat'taki adı *Saul*) askerleriyle ayrıldı, onlara dedi ki: Allah sizi bir ırmakla sınıyor, her kim ondan içerse benden değildir, her kim onu tatmazsa bendendir. İçlerinden pek azı dışındakiler ırmaktan içtiler. Vaktâ ki Tâlût'la berâberindekiler ırmağı geçtiler. Irmaktan içenler, bugün bizim Câlût'la askerlerine karşı savaşmaya takatimiz yoktur, dediler. Âhirette Allah'a kavuşacaklarını bilenlerse, nice azınlık çoğunluğu Allah'ın izniyle yenmiştir, dediler. Allah sabredenlerle berâberdir. Câlût'la askerlerine karşı çıktıkları zaman, Allahım yüreğimizi sabırla doldur, bizi bu kâfirlere karşı utkulu (muzaffer) kıl, dediler. Allah'ın izniyle onları dağıttılar. Dâvut da Câlût'u öldürdü.

Allah, Dâvud'a pâdişahlık, hikmet ve peygamberlik verdi». Câlût adının Filistin Berberî krallarına verilen bir ünvân olduğu ilerisürülmektedir. İsrâiloğullarının topraklarını almaya kalkmışlar. Öykü bunu anlatmaktadır.

CÂMÎ — Müslümanların tapım yeri... Sözcük anlamında *bir yere toplayıcı* demektir. Tanrı'nın doksan dokuz adından biridir. Arapçada *Mescid el-câmî* deyimi bir kentin içinde cuma namazı kılınan büyük tapım yerini dilegetirir. *Bk.* Esmâ, Müslümanlık, Mescid.

CÂMÎYYE — XIII. yüzyılda kurulan bir Türk tarikatı... Mevlevîlikle Bektâşîliği andıran yönleriyle bir Şiî-Bâtınî tarikatıdır. Kurucusu belli değildir, ama kendileri XII. yüzyılda yaşamış olan Şeyhülislâm Ahmet Namıkı-i Câmî'nin yolunda olduklarını ilerisürmüşler ve bu yüzden *Câmiî'ler* adıyla adlandırılmışlardır. Şaraba, saza, raksa düşkünlükleriyle ünlüdürler. XVII. yüzyılda Bektâşîliğe karışmışlardır. *Bk.* Bâtınîlik, Şiîlik, Bektâşîlik, Mevlevîlik.

CAN — Mevlevî ve Bektâşî tarikatlerinde tarikata girmek isteyen aday... Farsçadır, Veda metinlerinde *yaşam öğesi* anlamında *rûh (Lâ.* Anima) demektir.

CÂRİYE — Köle genç kız... Dilimizde *halayık* da denir. Arapça sözcük anlamında *genç kız* demektir. Kur'anın birçok sûre ve âyetlerinde geçer. Örneğin *Nisâ* sûresinin 25. âyeti şöyle der: «Özgür inanmış (mü'min) kadın almaya parası yetmeyen köleniz olan câriyelerinizden alsın», *Müminûn* sûresinin 5. âyeti şöyle der: «Onlar ki utanacak yerlerini de haramdan saklarlar, meğer ki zevceleriyle câriyelerine karşı olsun, çünkü bunlarla kınanmazlar». *Bk.* Köle, Kadın.

CÂRUDÎYYE — Zeydîliğin bir kolu... *Şürhûbiyye* adıyla da anılır. *Sürhûb* lâkabıyla anılan Zeyyâd bin Munzir Ebül -Cârûd tarafından kurulmuştur. *Bk.* Zeydîyye, Sürhûb.

CÂSİYE — Kur'anın kırk beşinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 37 âyettir. *Câsiye* deyimi *diz çökmüş* anlamını dilegetirir. Sûreye bu adın verilmesinin nedeni, kulların Tanrı karşısında diz çökeceklerini bildirmesindendir. *Ha Mim'* le başlayan sûrelerin altıncısı olan bu sûre *şeriat* ve *dehr* adlarıyla da anılır. Sûrenin 28. âyeti şöyle der: «O gün her ümmeti dehşetinden diz çökmüş bir halde göreceksin. Her ümmet defteri âmâline dâvet olunur, denir ki: Bugün dünyada ne yapmışsanız onunla cezâlanacaksınız». Bu âyetteki *diz çökmüş* deyimi *topluca boyun eğmiş* anlamında da yorumlanmaktadır.

CÂVİDÂNİLİK — Hurremîlerin Bâbekîlere verdiği ad... Hurremîlerin *Bâbek'* ten önceki başkanları *Câcivân* adını taşıyordu. Genç Bâbek'i o yetiştirmişti. Câvidân'ın ölümünden sonra Bâbek'e âşık olan Câvidân'ın karısı, Câvidân'ın ruhunun Bâbek'e geçtiği inancını yaydı. Böylelikle Bâbek'in başkanlığını sağladı. *Bk.* Bâbekîlik.

CEBBÂR — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Kudret sâhibi* anlamına geldiği gibi, *ulu* ve *zor kullanan* anlamlarına da gelir. Arapçada *al-cabbar* denir. *Bk.* Esmâ, Müslümanlık.

CEBERÎYYE — Bütün insan eylemlerinin Tanrıca düzenlendiği inancı... Bu mezhebin anlayışına göre, Tanrıca yönetilme bakımından insanla doğa arasında hiçbir ayrılık yoktur. Evrende bütün olupbitecekler Tanrıca önceden saptanmıştır. Bu, tümüyle bir *kadercilik* (*Fr.* Fatalisme) inancıdır. Bu inancın karşısında, insanın eylemlerini seçmek ve gerçekleştirmekte *kudret'*i olduğu anlamında *Kaderiyye* mezhebi yer alır. Kimi metinlerde *Cebrîyye* biçimindé de yazılıyor. Deyim Arapça *cebr* (zor) sözcüğünden gelmektedir. *Aş'ariye, Naccârîyye, Zirârîyye, Kullabîyye* gibi mezhepler Ceberîyyecidirler. *Bk.* Kaderîyye, Kader.

CEBERTÎYYE — Rıfâîliğin kollarından biri... *Bk.* Rıfâîlik.

CEBERÛT — İslâm gizemciliğinde Tanrı'ya varma çabasının aşamalarından biri... Tanrı'nın büyüklüğünü de dilegetiren bu sözcük aslında *güç* anlamına gelen İbrânîce *geburah* sözcüğünden türemiştir. Ayrıca, bu terim *Tanrı'nın nitelikleri*'ni de dilegetirir, buna karşı Tanrı'nın kendiliğine *lâhût* denir. Gizemcilere göre en üstte *lâhût âlemi,* ortada *ceberût âlemi,* altta da *melekût âlemi* vardır. *Bk.* Âlem, Âlem-i ceberût.

CEBRÂİL — Dört büyük melekten biri... Allah'ın buyruklarını Peygamber Hz. Muhammed'e bildiren meleğin adıdır. *Cibrîl* de denir. İbrânîce *Tanrı'nın kulu* ya da *zorla olgunlaştırmak* anlamlarını dilegetiren *cibr* deyiminden türemiştir. Peygamber, Mekke'deki Hira dağı mağarasında tek başına düşünürken Cebrâil *oku (Ar.* İkrâ) diye seslenmiş ve Tanrı' dan ilk *vahiy* böylelikle inmiş. İnen âyetler *Alak* sûresinin ilk beş âyetidir ve şöyledir: «Yaratan Rabbinin adıyla oku. O, insanı bir kan pıhtısından yarattı. Oku, o kereminin sonu olmayan Rabbindir. Kalemle öğreten odur, insana bilmediğini bildiren odur». İlk âyet olan «yaratan Tanrı'nın adıyla oku» buyruğu, «okurken besmele çek», eşdeyişle, «esirgeyen ve bağışlayan Tanrı adıyla, de» anlamında yorumlanıyor. Bu beş âyetten sonra vahiy kesilmiş. Peygamber her ne kadar beklemişse de başkaca bir ses gelmemiş. Bundan bir süre sonra Peygamber, Hira dağındaki mağarasından inerken yeniden bu sesi duymuş, başını kaldırıp bakınca Cebrâil'i yerle gök arasındaki ufukta bir kürsü üstünde görmüş ve çok korkmuş. Çünkü melek asıl yaratıldığı biçimdeymiş (Cebrâil, insan biçiminde gelirmiş, Peygamber onu bu asıl biçimiyle sâdece iki kez görebilmiş). Peygamber eve dönünce hemen yatmış, bu sırada *Müdessir* sûresi inmiştir. Peygamber örtünerek yattığı için bu sûre «ey örtüsüne bürünen kişi, kalk da insanları uyar» âyetleriyle başlar. *Vahiy meleği* denen Cebrâil'e Kur'anda *ruh al-kuds* niteliği de verilmiştir. *Nahl* sûresinin 102. âyeti şöyle der: «Onlara de ki, onu ruhülkudüs, inananların inanını saptamak, müslümanlara mutluluk müjdesi olmak üzere Rabbin tarafından hak ve hikmetle indirmiştir». Kur'anda Cebrâil birçok sûrelerde bu gibi niteliklerıyle anılmıştır, *Cibril* adı da birçok âyette geçer, örneğin *Tahrim* sûresinin 4. âyeti şöyle der: «Peygambere karşı birbirinize arka çıkarsanız onun yardımcısı Allah'tır, Cebrâil de, inananların iyilik edenleri de. Bunların ardından melekler de ona arka olurlar», *Bakara* sûresinin 97. âyeti şöyle der: «De ki: Her kim Cebrâil'e düşmansa bilsin ki Kur' anı Allah'ın dileğiyle senin gönlüne bildiren odur». İçrekçilere (bâtınîlere) göreyse Cebrâil cisimsizdir ve Peygamberde taşan (feyezân eden) akıldır. *Bk.* Melek, Azrâil, İsrâfil, Mikâil.

CEBRÎYYE — *Bk.* CEBERÎYYE.

CEDD — Bâtınîlerin, evrenin beş temel öğesinden biri saydıkları özdek... *Heyûlâ* da denir. Dört büyük melekten *İsrâfil*'e de bu anlamda *cedd* derler. *Bk.* Bâtınîlik, İsrâfil.

CEDVEL — Dört köşeli ya da yuvarlak sihir kâğıdı... Bu kâğıda *Fâtiha* ve *Yâsin* gibi sûreler ya da *Âyet el-kürsî* gibi Kur'andan tümceler (cümleler) yazılır. Bu kâğıt ya suya konup içirilir, ya da yakılarak tütsü yapılır. Muska gibi taşındığı da olur. Özel amaçlar için kullanıldığı gibi genel olarak korunmak için de yapılır. Hurûfîler bu cedvelleri Arap harflerini karşılayan sayılarla yaparlar. *Bk.* Büyü, Büyücülük, Muska, Tılsım, Hurûfîlik.

CEFR — Sütten kesilmiş oğlak ya da kuzu derisi üstüne yazılmış kitap... Şiî inancına göre bu kitabı Peygamberin Hz. Ali soyundan torunu Câfer-i Sâdık yazmış, kıyâmete kadar olacak olan bütün olaylar için Peygamber soyunca bilinmesi gerekli tüm bilgileri kapsıyormuş. Şiîler, Hz. Ali soyunun dünyanın sonuna kadar her şeyi kapsayan bir bilgiye sahip olduklarına inanırlar. Şiîlerin bu türden başka bir kitapları daha vardır ki *Câmia* adını taşır. Ne var ki bu iki

kitap da ortada yoktur, hiç kimse tarafından da görülmemiştir. Zamanla ayrı ayrı harflerden ve bu harflerin sayısal değerlerinden (ebced hesâbı) anlamlar çıkarma inancı doğmuştur ve buna da *cefr bilimi (Ar.* İlm al-cafr) denmiştir. Böylelikle *cefr* deyimi, *geleceği bilme* (istikbâli keşf) anlamında kullanılmaya başlamıştır. *Bk.* Alevîlik, Şiîlik.

CEHÂLET — Bilgisizlik... İslâm terminolojisinde *dinsel bilgiden yoksunluk* anlamını dilegetirmiştir. Nitekim Müslümanlıktan önceki tarih dönemi de *câhilîyye* adıyla adlandırılmıştır. Örneğin *Bakara* sûresinin 67. âyeti şöyle der: «Mûsâ, câhillerden olmadan Allah'a sığınırım, demişti», *Âli İmrân* sûresinin 154. âyeti şöyle der: «Birtakımı da can kaygısına düştü, Allah'a karşı câhilîyete özgü yamuk düşüncelere kapıldılar», *Nisâ* sûresinin 17. âyeti şöyle der: «Ancak cehâletle kötülük yapmış, sonra da tövbe kılmış olanlar için tövbeyi kabul Allah'a aittir», *Mâide* sûresinin 50. âyeti şöyle der: «Onlar câhilîyet hükmünü mü araştırıyorlar?», *En'am* sûresinin 35. âyeti şöyle der: «Allah dileseydi onları hidâyete erdirirdi, sakın câhiller takımından olma». *Bk.* Câhilîyye.

CEHCÂH — *Bk.* MEHDÎ.

CEHENNEM — Öldükten sonra kötülerin gideceğine inanılan yer... Öldükten sonra iyilerin gideceğine inanılan yeri dilegetiren *cennet* deyiminin karşılığıdır. Kötüler ve iyiler, dinsel açıdan *günah işleyenler* ve *günahsızlar*'dır. İbrânîler, günah işleyenleri, suçluları, kurban edilenleri Kudüs dolaylarında Hinnom vâdisi denilen bir yere atarlarmış, buraya da *Gehinnom* derlermiş. *Cehennem* sözcüğü Arapçaya buradan geçmiştir. İslâm inancında cehennem, aynı zamanda, bir işkence yeridir. Kötüler orada işkence görerek cezalandırılırlar. Hıristiyan inancındaysa cehennem, kendilerini kurtaracak olan Hz. İsâ'nın gelmesini bekleyenlerin yeridir. *Cehennem* ve *cennet* tasarımı bütün inançlarda ortaktır, ne var ki çeşitli biçimlerde tasarımlanmıştır. *Cehennem,* Asûr-Bâbilonya inançlarında *kigalu,* Hint inançlarında *naraka,* Japon inançlarında *yomo,* İskandinav inançlarında *helhem,* İran inançlarında *duzakha,* eski Türklerde *tamu,* Yunanlılarda *tartaros* vb. adıyla anılır. Genellikle yeraltındadır ve karanlıktır. Kur'anın kimi âyetlerinde *ateş* anlamına gelen *nâr* deyimi de *cehennem* sözcüğüyle anlamdaş olarak kullanılmıştır, cehennemin birçok niteliği olarak da ateşin nitelikleri ilerisürülmüştür. Kur'anda bu anlamda olmak üzere *hâlis alev (Ar.* Laza. LXX, 15), *yanan ateş (Ar.* Sa'ir. LXVIII, 5), *kırmızı ateş (Ar.* Sakar. LXXIV, 27), *ateşli kaygı (Ar.* Hutama. CIV, 6-7) vb. gibi deyimler kullanılmıştır. Kimi yorumcular bu deyimlerden cehennemin yedi kat olduğu ve bu deyimlerin de o katların adlarını dilegetirdiği anlamını çıkarmışlardır. *Hicr* sûresinde cehennemin yedi kapısı olduğu bildirilir, bu sûrenin 44. âyeti şöyle der: «Cehennemin yedi kapısı vardır. Her kapısından ayrı bir suçlu bölüğü işrer». Kimi yorumcular da bu kapıların günahların ağırlığı derecelerine göre düzenlendiğini ilerisürmüşlerdir. Kur'anda iyilikleri kötülüklerinden az olanların «ateşi yüzlerini yalayan bu cehennemin azâbında uzun zaman kalacakları» (XXIII, 103), «kökü cehennemin dibinde olan ve meyvesi yılan başına benzeyen zakkumlar yiyip bunun üstüne kaynar sular içecekleri» (XXXVII, 62-68), «inleyerek soluk soluğa çırpınacakları ateşte, Allah'ın diledikleri müstesnâ, gökle yer durdukça kalacakları» (XI, 107-108) bildirilmektedir. *Tahâ* sûresinin 74. âyeti de şöyle der: «Her kim Rabbine suçlu olarak gelirse onun için cehennem vardır, oraya giren ne ölür ne de yaşar». Cennet ve cehennem üstüne birçok hadîs (Peygamber sözü)'ler de bulunduğu ilerisürülmektedir. Örneğin Müslim'in bildirdiği bir hadîse göre «yüreğinde küfrün zerresi olan cennete giremez, imânın zerresi olan da cehennemde kalamaz». Doğruluğu şüpheli olan bir hadîse göre de Peygamber şöyle demiş: «Benim ümmetim 73 fırkaya ay-

rılacak, bunlardan bir tânesinin dışında tüm ötekiler cehenneme gideceklerdir. Kurtulacak olan fırka benim ve ashâbımın yolunu izleyen fırkadır». İslâm disiplini içinde bulunan kimi partiler (fırkalar) de kendilerine karşı olanları cehennemlik saymışlardır, örneğin Hâricîlerin Necedat kolunun başkanı Yemâme imamı Necede şöyle diyor: «Cehenneme ancak muhâlifler girer, bize uyanlar günah işleseler bile cennete gideceklerdir». Ezârika, Acâride gibi birçok fırkalar da bu inancı izlemişlerdir. *Bk.* Cennet, Âhiret.

CEHMÎYYE — Ceberîyye inancının en ünlü mezhebi... İnsanlar için hiçbir irâde özgürlüğü tanımayan Ceberîyye ya da Cebrîyye inancının bu mezhebi Cehm bin Safvân (ölümü: 745) tarafından kurulmuştur. *Gerçek cebrîyye mezhebi* olarak nitelenir. Sünnîler tarafından sapkınlık sayılan bu mezhebe göre insanlar hiçbir şey yapacak güçte değildirler, Allah onlar için ne yazmışsa ancak onu yapabilirler, insan eylemleri *mecaz* (yakıştırma)'dır, örneğin «güneş battı» dediğimizde bu olayda nasıl güneşin hiçbir eylemi yoksa «Ahmet şu işi yaptı» dediğimizde de öylece Ahmet'in hiçbir eylemi yoktur. *Bk.* Ceberîyye.

CELDE — *Bk.* RECM.

CELÎ — Hanefî mezhebinde kıyâsın bir türü... Sözcük anlamında *açık* demektir. Ebû Hanîfe'ye göre *kıyas* (tasım) iki türlüdür: Celî (açık) ve hafî (kapalı). Açık kıyasın nedeni hemen anlaşılır, kapalı kıyasın nedenini anlamak içinse derin inceleme gerekir. Ebû Hanîfe kapalı kıyasa *istihsan* da der. *Bk.* Kıyâs, Hanefîlik.

CELÎL — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Büyük* anlamına gelir. *Yaptırma ve yaptırmama gücünde* (emir ve nehye kaadir) anlamını da içerir. Kur'anda sıfat olarak geçmez, anlam olarak pek çok âyette vardır. *Bk.* Esmâ.

CELVE — Tanrısal sonsuzluğa karışmak... İslâm gizemciliği terimidir. *Bk.* Celvetîlik.

CELVETÎLİK — Bayrâmîliğin bir kolu... Aziz Mahmut Hüdâî tarafından kurulmuştur. Sünnî bir tarikattır. Ondan da *Hâşimîlik* adını alan bir kol türemiştir. Özelliği, Tanrı'nın yedi adının yedi derece meydana getirmesidir. Tanrı'nın bu yedi adından her biri, meslekte bir yükselme aşamasıdır. *Bk.* Celve, Bayrâmîlik.

CEMÂAT — Topluluk... İslâm terminolojisinde Müslüman topluluğunu dilegetirir. *Bk.* İcmâ.

CEMÂLÎYYE — Halvetîliğin bir kolu... XV. yüzyılda Cemâlüddin Aksarâyî tarafından kurulmuştur. *Bk.* Halvetîlik.

CEMÂZİYELÂHIR — Hicrî yılın altıncı ayı... *Bk.* Hicret.

CEMÂZİYELEVVEL — Hicrî yılın beşinci ayı... *Bk.* Hicret.

CEMEL VAK'ASI — Peygamberin eşi Hz. Ayşe'nin Peygamberin amcaoğlu ve dâmâdı Hz. Ali'ye karşı açtığı savaş... Hz. Ayşe, yandaşı olarak Zübeyr'le Talha'nın yönettiği bu savaşta Hz. Ayşe *asker* adlı bir deveye binmişti. Bu yüzden bu savaşa *cemel olayı* (Cemel, deve demektir) denir. Savaş, 9 Aralık 656 Perşembe günü başladı. Bu savaşta 15 bin Müslüman can verdi. Savaş, Hz. Ayşe ve yandaşlarının yenilgisiyle sonuçlandı. Savaşın nedeni, Hz. Ayşe'ye yapılan ünlü iftirâ olayında kendisine düşüncesini soran Peygambere, Hz. Ali'nin «tahkik ediniz» demesi ve Hz. Ayşe'nin bu yüzden Hz. Ali'ye kin duymasıdır. Zübeyr de Hz. Ali'den Basra valiliğini ve Talha da Kûfe valiliğini istemiş, Hz. Ali de vermemiş. Bu ikisi de bu yüzden Hz. Ali'ye kin duymuşlar. Bu üç kin binlerce Müslümanın yaşamına malolmuştur. Yorumcular, «ölenlerden hangileri şehit, hangileri maktûldür, artık orasını Allah bilir» diyorlar. *Bk.* Aişe.

CEM'İ BEDEN — *Bk.* NAMAZIN FARZLARI.

CEMRE — Havaya, suya, toprağa düşüp onları ısıttıklarına inanılan ateş...

20 Şubat günü havaya, 27 Şubat günü suya, 6 Mart günü de toprağa düştüğüne inanılır. Dinsel bir temeli yoktur, İslâm kültürü içinde oluşmuş bir halk inancıdır. *Cemre* sözcük anlamında *küçük taş parçası* demektir, Arafat'tan gelen hacılar tarafından atılan taşlardan meydana gelen taş yığınlarını da adlandırır. *Bk.* Mînâ.

CENÂBET — Büyük kirlilik... İslâm dininde cinsel yaklaşmadan sonraki kirliliği dilegetirir, bu durumda olanlara da *cünup* denir. Bu kirlilik boy abdesti olan *gusül*'ü gerektirir. Bunun dışındaki küçük kirlilikler için sâdece *abdest* almak yeter. Bu büyük kirlilik içinde bulunanlar namaz kılamaz, kılsa da değeri yoktur. Kâbe'yi tavaf edemez, câmiye giremez, Kur'ana el süremez ve okuyamaz. Bütün bunlar yasaktır. İçrekçilerin (bâtınîlerin) dilinde *cenâbet,* gerekli olgunluğa ulaşmadan önce sırları öğrenmek demektir. Kerrâmîlere göre de pis yerde ve pis bir giysiyle namaz kılınabilir, pislikten temizlenmek zorunlu değildir, ancak cenâbetten temizlenmek zorunludur. *Bk.* Abdest, Gusül.

CENÂHÎYYE — Şiî mezheplerinden Gaalîyye'nin bir kolu... Bu kolun anlayışına göre, Allahlık (ulûhîyet) Allah'tan başkasında da olabilir. *Bk.* Şiîlik, Gaalîyye.

CENÂZE NAMAZI — Cenâze musalla taşındayken kılınan namaz... Gömülmeye hazırlanmış ölüyü dilegetiren *cenâze* deyimi, *tabut* anlamına gelen Arapça *cinâze* deyiminden türemiştir. *Musalla* deyimi Arapçada *namaz yeri* demektir, önünde namaz kılınmak üzere üstüne cenâzenin konulduğu masa biçimindeki taş sekiye de *musalla taşı* denir. Cenâze namazı *Tevbe* sûresinin 84. âyetinde buyurulmuştur: «Onlardan hiç kimsenin namazını asla kılma, kabrinde de durma (eşdeyişle, gömmek ya da ziyâret için mezarlarına da gitme), çünkü onlar, Allah ve Peygamberini tanımadılar, fâsık olarak öldüler». Cenâze namazı gerçek bir namaz değildir, ölünün günahlarının bağışlanmasını Tanrı'dan dilemek için yapılır, ölü için bir duâ niteliğindedir. Farz-ı kifâyedir, eşdeyişle, orada bulunanlardan bir bölümü bu namazı kılarlarsa ötekiler borçtan kurtulur. Ama cenâzede namaz kılabilecek durumda sâdece bir kişi varsa onun için farz-ı ayndır, eşdeyişle zorunludur. Cenâze namazını tek kişi de kılabilir, topluluk (cemâat) şart değildir, ama topluluk varsa üç sıra olmaları yeğlenir. Cenâze namazının kılınabilmesi için ölünün Müslüman olması, yıkanmış olması, musalla taşında bulunması (Hanefî mezhebine göre orada bulunmayana, eşdeyişle, gaibe namaz kılınmaz), başıyla beraber bedeninin çoğunun varbulunması (başsız ya da bedeninin çoğu bulunmayan cenâze sâdece bir beze sarılarak gömülür, yıkanmayacağı gibi, namazı da kılınmaz) şarttır. Cenâze namazı ayakta kılınır, secde edilmez ve Kur'an okunmaz, sâdece dört tekbîr getirilerek duâ okunur, dördüncü tekbîrden sonra selâm verilerek biter. *Bk.* Namaz, Ölü, Mevt.

CENNET — Öldükten sonra iyilerin gideceğine inanılan yer... Öldükten sonra kötülerin gideceğine inanılan *cehennem* deyiminin karşılığıdır. *İyiler* deyimi dinsel açıdan *günahsızlar* ya da *günahlarından arınmış olanlar*'ı dilegetirir. *Cennet,* aynı zamanda, *sonsuz mutluluk* inancıdır ve iyi ruhların orada sonsuzca mutlu yaşayacaklarına inanılır. *Cennet* ve *cehennem* tasarımları hemen bütün inançlarda ortaktır. Eski Türklerde *uçmağ,* Hint mitolojisinde *svarga,* Hint Budacılığında *sukhavati, eski* Mısır inançlarında *Aşhlu,* Japon inançlarında *jodo,* Yunanlılarda *elysion,* İbrânîlerde *şeol,* İskandinav inançlarında *walhalla* adıyla anılır. Bir bakıma cehennemden daha ayrıntılı olarak ve çok istek uyandırıcı nitelikte tasarlanmıştır. Örneğin, İslâm inançlarına göre cennet, bizzat Tanrı tarafından şöyle tanımlanmıştır: Geniş gölgeli, türlü meyveli, güzel kokulu, budaklarında değerli taşlar bulunan ve dünyada eşleri görülemeyecek olan ağaçlar; altın ve gümüşle, inciler ve ipeklerle kaplı saray ve çadırlar; türlü yemek ve

etler, türlü koku ve lezzette şerbetler, temiz şarap ve tükenmez sayı ve nitelikte nîmetler; ırmaklar akan ve pınarlar fışkıran bağ, bahçe ve bostanlar... Kur'anın çeşitli sûre ve âyetlerinde açıklanmış olan bu tanımların gene de yeterli olmadığı Buhârî'nin naklettiği Peygamberin şu sözünden anlaşılmaktadır: «Tanrı, sâlih kullarıma cennette, gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, insanların hayâl bile edemeyecekleri şeyleri hazırladım demiştir». İslâm dininde cennet, insanların tasarımlayamayacakları nitelikte ve ölçüde bir yapıdır. Cennete de, cehenneme olduğu gibi, öldükten sonra hemen gidilmez. Ölü, mezarında (kabrinde) kıyâmete kadar bekleyecektir. Ölümden kıyâmete kadar mezarda geçecek olan bu bekleme süresine *engel* anlamında *berzah* denir. Kıyâmette hesap günü yargılanacaklar ve ondan sonra cennet ya da cehenneme gönderileceklerdir. Arapça *cennet* deyimi sözcük anlamında *bahçe* demektir, gölgeli hurmalık ve bağlık yerleri dilegetirir, çoğuldur ve tekili Arapça *canna* deyimidir. Deyimin kimi âyetlerde çoğul olarak kullanılması birçok, özellikle de herkes için ayrı ayrı cennetlerin bulunduğu inancına yolaçmıştır. Örneğin *Kalem* sûresinin 34. âyeti şöyle der: «Sakınanlar için Tanrı'nın katında dirlikli cennetler vardır», *Müdessir* sûresinin 38. ve onu izleyen âyetlerinde şöyle denir: «Herkes kendi kazancına bağlıdır, bunların makamları cennetlerdir». Bundan başka Kur'anın *Vâkıa* sûresinin 12. âyetinde «onlar nîmet cennetindedirler» ve *Tahâ* sûresinin 76. âyetinde «Adin cennetleri vardır ki içlerinden ırmaklar akar» denilmekle iki türlü cennetler bulunduğu yolunda da bir sınıflandırma yapılmaktadır. Kimi yorumculara göre cennetler, Kur'andaki nitelik ve adlarına göre de derecelendirilmektedir. Örneğin Kur'anın kimi âyetlerinde cennet *selâmet yurdu (Ar.* Dâr al-salâm. X, 25-26), *sonsuzluk yurdu (Ar.* Dâr al-mukama. XXXV, 32), *sığınılacak bahçeler (Ar.* Cannat al-ma'vâ. XXXII, 19), *yaşam yurdu (Ar.* Dâr al-hayavân. XXIX, 64), *emniyetli yer (Ar.* Al-makam al-amîn. XXXIV, 51) vb. gibi nitelik ya da adlar almıştır. Bu nitelik ve adlardan, inananların hakediş derecelerine göre başka başka cennetlere gönderileceği anlamı çıkarılmaktadır. *Ahkâf* sûresinin 19. âyeti «herkesin işlediği iyilik ve kötülüğe göre mertebeleri vardır», *Nisâ* sûresinin 95. âyeti «inananlar içinden hepsi bir olmaz, Allah mallarıyla canlarıyla cihâd edenleri oturup kalanlardan mertebece âlâ kıldı» ve 94. âyeti «yâni kendi tarafından birtakım mertebeler, yargılama, bağışlama vardır» der ki bu sözler de yukardaki yorumları güçlendirmektedir. Bununla beraber büyük yorumcular bütün bu konularda kesin yorum yapmaktan çekinmişlerdir. *Nisâ* sûresinin 69. âyeti «her kim Allah'a ve Peygamberine itaât ederse Allah'ın in'âm ettiği peygamberler, sıddiykler, şehitler ve sâlihlerle beraber olurlar» demekte olduğundan, peygamberlerin ve onların yolundan hiç avrılmayanların (sıddiykler), şehitlerin, dünya ve âhiret işlerini gereği gibi yapanların (sâlihler) sonsuza kadar cennet mutluluğu içinde kalacakları anlaşılmaktadır. Bunlardan başka bir de cennete gidecekleri kesinlikle saptanmış bulunan on İslâm din büyüğü vardır (*Bk.* Aşerei mübeşşere). Buna karşı Hıristiyan dininde böyle bir sözveri (vaad) yoktur, cennete sâdece bu dünyada yoksul yaşamış ve çile çekmiş olanlar gireceklerdir, Hz. İsâ şöyle demektedir: «Bir devenin iğne deliğinden geçmesi, bir zenginin cennete girmesinden daha kolaydır», «Vay şimdi tok olanların hâline, çünkü aç kalacaklardır. Vay şimdi gülenlerin hâline, çünkü ağlayacaklardır», «Zengin bir adam vardı, yiyip içip keyfine bakardı. Lazar adında bir yoksul da yaralar bereler içinde kıvranır, bu zenginin artıklarıyla geçinirdi. Yoksulu Peygamber Hz. İbrahim'in kucağına vermişlerdi. Cehennemin acıları içinde kıvranan zengin: Ey İbrahim baba, diye bağırdı, Lazar'ı gönder de parmağının ucunu suya batırıp dilimi serinletsin, çok acı çekiyorum. Hz. İbrahim şöyle kar-

şılık verdi: Ey oğul, sen dünyada varlık payını alırken Lazar yokluk payını alıyordu. O şimdi acılarını unutacak, sen acı çekeceksin». Şiî-bâtınîlerin de cennet ve cehennem anlayışları İslâm inançlarına aykırıdır, örneğin Şeyh Bedreddin ünlü *Vâridât*'ında şöyle der: «Vücut zerreciklerinin bir kez dağıldıktan sonra yeniden bir araya gelmesine ve ölülerin dirilmesine (haşrine) imkân yoktur. Her güzel şey cennet ve her kötü şey cehennemdir. Kitaplarda tanımlanan cennet ve cehennem hayâl âleminde tahakkuk etmiştir». *Bk.* Cehennem, Âhiret, Kıyâmet, Ridâ-i ilâhî.

CERÂD — Çekirgeler... *Kamer* sûresinin 7. âyeti şöyle der: «O gün, korkularından gözleri kararmış, nereye gideceklerini şaşırmış, öteye beriye dağılmış çekirgeler gibi kabirlerinden çıkacaklardır». İslâm inançlarında çekirgelerin öldürülmesi ve yenilmesi câizdir.

CERRÂHÎYYE — Halvetîliğin en büyük kolu... Nurettin Cerrâhî tarafından XVII. yüzyılda Istanbul'da kurulmuştur. Yaşamında ilginç bir öykü de var: Nurettin'in Kocamustafapaşa şeyhiyle arası açıkmış, müritlerini toplayıp onun bir an önce ölmesi için *kahriye* okurmuş, oysa birdenbire kendisi ölüvermiş (*Bk.* Süleyman Faik, Istanbul Üniversitesi, *Türkçe Yazmalar,* No. 9577). *Bk.* Halvetîlik.

CESED — Ölü insan bedeni... İslâm terminolojisinde *cesed,* insan bedeni; *nefs,* insan ruhu anlamındadır. Peygamber Hz. Muhammed'in bir hadîsine göre, cesed, nefsten dört bin yıl sonra yaratılmış. Aralarındaki karşıtlık bu yüzdenmiş. Cesedin, nefsin dört bin yılda kazandığı yetkinliğe erişebilmesi için eğitilmesi gerekiyormuş. Din açısından *beden*'in aşağı görülmesi bu yüzdendir. Kur'ana göre kıyâmet günü ölüler dirilip yeniden bedenlerine girecekler (*Ar.* Haşr-i ecsâd) ve mahşerde toplanacaklardır. *Bk.* Nefis, Kıyâmet, Mahşer.

CEZÂ — Dine aykırı davranışları için insanlara ölümden önce ya da sonra verilecek acı... *En'am* sûresinin 160. âyeti şöyle der: «Her kim iyilik getirirse onun on katı kendisinin olur, kötülük getirense sâdece bir katıyla cezâ görür», *Tahâ* sûresinin 74. âyeti şöyle der: «Her kim Rabbine günahkâr olarak gelirse onun için cehennem vardır», *Hac* sûresinin 51. âyeti şöyle der: «Desîselerle Peygamberi âciz bırakarak âyetlerimizi iptâle yeltenenler cehennemliktir», *Beled* sûresinin 19. ve onu izleyen âyeti şöyle der: «Âyetlerimizi tanımayanların her taraflarını ateş kaplayacak». Kur'anda cezâlarla ilgili âyetler pek çoktur, bu cezâları gerektiren işlemler de çeşitli âyetlerde sayılmıştır. Müslümanlıkta cezâyı gerektiren eylem (amel)'lerin başlıcaları şunlardır: Allah'a ortak (şerîk) koşmak ve küfretmek, anaya ve babaya karşı gelmek ve boyun eğmemek (itâat etmemek), Peygamberlerden kimine inanıp kimine inanmamak, haksız yere insan öldürmek ve zulüm yapmak, yalancı tanıklık yapmak ve yalan yere yemin etmek, fâizcilik ve tefecilik etmek, hırsızlık-dolandırıcılık-sahtekârlık-yankesicilik yapmak, zinâ ve livâta etmek, iftirâ etmek, büyü yapmak ve yaptırmak, haset etmek, kin gütmek, dargın durmak, başkalarıyla alay etmek, eli ya da diliyle başkalarına zarar vermek, yetimleri korumamak, tartı ve ölçüde hiyle yapmak, ahdinde durmamak, kendisine tevdî edilen bir sırrı açıklamak, insanlar arasına nifak sokmak ve fesâd çıkarmak, kendini büyük görüp başkalarını hiçe saymak (kibir ve gurûr), müsriflik ve pintilik etmek, komşularına zarar vermek ve tecâvüz etmek, ikiyüzlü olmak (riyâ), gösteriş için tapım yapmak ve iyilik etmek, Kur'an âyetlerinin açık (zâhir) anlamlarıyla yetinmeyip gizli (bâtın) anlamlar aramak ve te'vil etmek vb. Görüldüğü gibi bu suçların kimileri büyük, kimileri de küçüktür; demek ki cezâları da büyük ve küçük olacaktır. Bu yasaklara uymamak, Tanrı'nın buyruğuna karşı gelmek demek olduğundan *günah*'tır. İslâm şeriatında cezâ *Tanrı hakkı (Ar.* Hakk Allah) ve *kul hakkı (Ar.* Hakk adamî) olmak üzere iki türlüdür,

eşdeyişle Tanrı'ya karşı işlenen suçları Tanrı ve insanlara karşı işlenen suçları insanlar cezâlandırır. İnsanlarca verilecek cezâ, şeriata göre dört türlüdür: 1. *Kısâs* (Suçluyu işlediği suçun aynıyla cezâlandırmak). 2. *Diyâ* (Diyet, kan parası. Kısâsın uygulanmasının olanaksız olduğu ya da buna cevaz verilmediği durumlarda uygulanır), 3. *Hadd* (Şeriatın recmetmek, belli sayıda kamçı vurmak, el ya da ayak kesmek vb. gibi açıkça saptadığı cezâ. Bu cezâyı azaltmak ya da çoğaltmak olanaksızdır), 4. *Ta'zîr* (Yargıcın takdirine bağlı olan cezâlar). İslâm dininde cezâ, *azâb* (acı çektirmek) deyimiyle de dilegetirilir. Sâdece kişiler değil, bütün bir ulus (kavim) de cezâlandırılabilir. Ötedünya (âhiret)'da verilecek cezâlar kimi durumlarda cehenneme gitmeden mezarda da başlayabilir, buna *kabir azâbı (Ar.* Azâb al-kabr) denir. *Bk.* Cehennem, Tevbe, Münker ve Nekir, Günah, Haram, Kabir azâbı.

CİHÂD — Özdeksel ve tinsel bütün güçleri yüksek bir amaca erişmek için Tanrı yolunda kullanma... Bu anlam giderek *din için yapılan savaş* anlamına dönüşmüştür. *Zahmet* anlamındaki Arapça *cahd* kökünden gelmektedir. İslâm terminolojisinde tinsel (mânevî) savaşıma *büyük savaş (Ar.* Cihâd-ı kebîr), özdeksel (maddî) savaşa *küçük savaş (Ar.* Cihâd-ı sagîr) denir. Tanrı ilkin Peygamberine tinsel bir savaşımı (mânevî bir mücâdeleyi) buyurmuştur, *Fürkan* sûresinin 52. âyeti şöyle der: «Öyleyse sen kâfirlere boyun eğme, Kur'anla onlara karşı mücâdele edip büyük bir savaş aç». Daha sonra gerçek savaşları buyurmuştur, *Muhammed* (Kıtal) sûresinin 4. âyeti şöyle der: «Cenkte kâfirlerin boyunlarını vurun, onların ziyâdesiyle kanlarını döktüğünüz zaman kalanlarını esir alıp kaçırmayacak biçimde sağlam bağlayın. Savaş bitip silâha hâcet kalmayınca onları bir ihsan olmak üzere bedelsiz koyverirsiniz. İşte hüküm budur». Kur'anda bu gibi savaşlarla ilgili âyetler pek çoktur. Örneğin *Bakara* sûresinin 190. âyeti şöyle der: «Sizinle kıtal edenlerle (boğuşanlarla) Allah yolunda kıtal edin», 193. âyeti de şöyle der: «Fitneden eser kalmayıp din ve ibâdetullah için ölünceye kadar onlarla kıtal edin», *Âli İmrân* sûresinin 146. âyeti şöyle der: «Nice peygamberler vardı ki birçok taraftarlarıyla birlikte Allah için vuruştular. Fakat Allah yolunda kendilerine erişen musîbetten (öldürülmek, yaralanmak gibi) dolayı gevşeklik etmediler, zaf göstermediler, boyun eğmediler», *Nisâ* sûresinin 71. âyeti şöyle der: «Ey imân edenler, silâhlarınızı alın ve düşmanla savaşa bölük bölük ya da toptan çıkın». İslâm dininde savaşın yasaklandığı (haram kılındığı) *zaman* (Barış ayları, Eşhür-i hurüm) ve *yer* (Mescid-i Harâm) vardır. Ama zorunlu kalınırsa bu barış aylarında ve Mescid-i Harâm'da da savaşa girişilebileceği *Bakara* sûresinin 191-194. âyetlerinde buyurulmuştur: «Onları nerede bulursanız öldürün, sizi nasıl çıkardılarsa siz de onları çıkarın. Mescid-i Harâm önünde sizinle kıtâl edinceye kadar onlarla orada kıtâl etmeyin. Sizinle kıtâl edince siz de onları katledin. Harâm aylar karşılıklıdır, bütün hürmetlerde misliyle mukabele vardır, size tecâvüz edene siz de tecâvüz edersiniz». Görüldüğü gibi *cihâd* İslâm dininde tinsel bir savaşımla başlayıp zorunlu olarak *kıtâl* (boğuşma) 'e dönüşmüştür. Müslümanlıkta *cihâd* sâdece kâfirlere karşı yapılır, bir müslümanın başka bir müslümana silâh çekmesi en büyük günahtır. *Cihâd,* müslüman toplumların başkanları tarafından bir araya gelip anlaşarak ilân edilir ve bu halde bütün müslümanlar için farz olur, eşdeyişle bütün müslümanlar için savaşa katılmak zorunlu olur. Çocuklar, kadınlar ve yaşlılar savaşa katılmazlar ve düşman safında da olsalar bunlara karşı silâh çekilmez. Savaşa başlamadan önce kâfirlere müslümanlığı ya da İslâm himâyesini kabul edip etmeyeceklerini sormak şarttır. İslâm himâyesini kabul edenler için Halîfe Ali şöyle demiştir: «Kanları kanımız, malları malımız gibidir», Savaş konusunda Kur'an âyetlerinden başka birçok Peygamber ha-

dîsleri de vardır. Bu hadîslerinden birinde Peygamber Hz. Muhammed: «Bir gün Türklerle de karşılaşılacağını, ancak onlar karşı koymazlarsa Türklere silâh çekilmeyeceğini» söylemiştir (*Bk.* Abû Abdurrahman Nasâî, *Sunan*, 11, 65). Peygamberin yaşamı sırasında onun bizzat katıldığı (Gazve) 19-27 ve bizzat katılmadığı (Serîyye) 35-48 savaş yapıldığı bildirilmektedir. İslâm tasavvufunda *küçük savaş* deyimi sünnî müslümanlığın anlayışına uygundur ve gerçek savaşı dilegetirir, *büyük savaş* deyimiyse sünnî müslümanlığın tanımından biraz farklıdır ve insanın kendisiyle yaptığı savaşı dilegetirir ki bu anlam *Ankebut* sûresinin 6. âyetine dayandırılmaktadır: «Her kim savaşırsa ancak kendi için savaşmış olur, çünkü Allah kimseden yardım beklemez». *Bk.* Harb (Bu deyimle başlayan bütün başlıklar), Gazâ, Gazve.

CİHANGİRÎYYE — Ramazânîliğin bir kolu... XVII. yüzyılda Cihangir'li Hasan Burhaneddin tarafından kurulmuştur. *Bk.* Ramazânîyye.

CİLVE — Gelin duvağının kaldırılması töreni ve dâmâdın bu sırada geline verdiği hediye... Türkçemizde *yüz görümlüğü* denir. İslâm tasavvufunda bu deyim gizemci (sûfî)'nin *halvet*'ten çıkışındaki durumu dilegetirir ki, kişiliğini Tanrılık kişilikte yitirdiği (sıfatı ilâhiyede mahvolduğu) bir durumdur. Yezîdîlerin iki kutsal kitabından biri de *Kitâb al -cilve* adını taşır. Bu kitabın Şeyh Adî bin Musâfir tarafından 1163 yılında yazıldığı sanılmaktadır. *Bk.* Yezîdîlik.

CİMAT — *Bk.* MUSKA.

CİMRİLİK — Türlü sıkıntıları göze alıp para biriktiren ve harcamayanın durumu... *Cimrilik (Ar.* Hisset) İslâm dininde günahtır ve cezâyı gerektirir. *Âli İmrân* sûresinin 180. âyeti şöyle der: «Allah'ın onlara kendi inâyetinden ihsan ettiği şeylerde cimrilik gösterenler sakın bu durumun kendi haklarında hayır olduğunu sanmasınlar, bu durum haklarında şerdir, cimrilik gösterdikleri şey kıyâmet gününde boyunlarına geçirilir», *Nisâ* sûresinin 37. âyeti de şöyle der: «Allah cimrilik edenleri, halka cimriliği emredenleri, Allah'ın fazl ve kereminden verdiğini gizleyenleri sevmez. Allah'ın verdiği nîmetlere küfranda bulunanlar işte bunlardır, onlara hakaretli bir azâb hazırladık». Kur'an, cimrilik üstünde özellikle ve önemle durmuş ve pek çok sûrelerin âyetlerinde bunu yasaklamıştır. *Meâriç* sûresinin 15-18. âyetleri şöyle der: «Cehennem ateşi alevlidir, malı toplayıp yığanları kendine çeker». *Bk.* Cezâ, Kıyâmet, Cehennem.

CİN — Kur'anın yetmiş ikinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 28 âyettir. Sûre, şu öyküyü kapsadığı için bu adı almıştır: Peygamber Hz. Muhammed bir gün Ukkâz panayırına giderken Nahle mevkiinde sabah namazı kılmış, bu sırada bir cin tâifesi gelip Peygamberin okuduğu Kur'anı dinlemiş ve hemen imân etmiş. Sûrenin 1-2. âyetleri şöyle der: «De ki birkaç cin Kur'an okuduğuma kulak verip şöyle dediler: Çok hoş bir Kur'an işittik, ona imân ettik, bundan sonra Rabbimize hiçbir şerîk koşmayacağız». *Cin* deyimi sözcük anlamında *göze görünmeyen varlık* demektir. İnanç alanının başlıca ortak tasarımlarından biri olan göze görünmez varlıklar, *cin* genel adı altında toplanır. *Peri*'ler dişi cinler, *şeytan*'lar kötü cinlerdir. İnsanların buyruğuna giren ve onlara yararlı olan cinler de vardır. İslâm inançlarında bunlara *huddâm* (hizmet edenler) denir. *Cin inancı,* Asûr-Bâbilonya kültüründen başlayıp günümüze kadar sürüpgelmiş ve hemen bütün dinlerce kabul edilmiştir. Hıristiyanlık ve Müslümanlık gibi büyük dinlerin de cinlerin varlığını kabul etmesi, bu inancın yadsınamayacak ölçüde etkili olduğunu göstermektedir. Hemen bütün inançlarda cinler, *iyilikçi cinler* ve *kötülükçü cinler* olmak üzere ikiye ayrılır. *Delilik (Ar.* Cinnet) hastalığının, insanların vücuduna giren cinler yüzünden meydana geldiği inancı kaynağını Matta İncili'n-

de bulur. Buna karşı eski Roma inançlarında *cin (Lâ.* Genius) koruyucu bir rol oynar; her insanın, evin, mahallenin, yapının ve kentin özel bir koruyucu cini vardır. Özellikle *Lari'ler* adı verilen cin türü eski Roma'da evcil tanrılar sayılmış ve saygı görmüştür. Çoktanrıcı Yunanlıların *daimon*'ları da iyilikçi ve kötülükçü roller oynayan cinlerdir. İslâm inançlarında *cin* deyimi, *göze görünen varlık* anlamını dilegetiren *ins* (insan) deyimi karşılığında kullanılmıştır. İslâmlığın kutsal kitabı *Kur'an,* cinlerden bütün ayrıntılarıyla söz eder. Kur'ana göre Tanrı, cinleri Hz. Âdem'den bin yıl önce yaratmıştır. İlk yaratılan cin *İblis*'tir ki, cinlerin atası olarak insanların atası Hz. Âdem'e karşılık tutulur. Kur'anın bildirdiğine göre, cinlerin bir bölümü Peygamber Hz. Muhammed'in sözlerini dinleyip müslüman olmuşlardır. Büyücülük kurumu da cin inancından geniş çapta yararlanmıştır, cinlerin büyücülükte nasıl kullanılacakları üstüne sayısız kitaplar yazılmıştır. Cinler, özellikle İskandinav mitolojisinde, bir hayli çeşitlenmişlerdir. Yolcuları denizlerin dibine çeken *su perileri,* ölen savaşçıların ruhlarını cennete götüren *valkirya'lar,* geceleyin insanları alıp kaçıran *çayır cinleri,* kötülükçü *devler* ve *şeytanlar,* evleri koruyan *cüceler* cin inancının çeşitli türleridir. Eski çağlarda cinler ve perilerle evlenen insanlar bulunduğuna da inanılmıştır. İslâm dini cinlerin varlığını tanır. *En'am* sûresinin 100. âyeti şöyle der: «Cinleri Allah yaratmıştır», 127. âyeti de şöyle der: «Onların hepsini topladığı gün, ey cin ve şeytan cemâati, insanlardan çoğunu elde ettiniz, denir», *Hicir* sûresinin 26 ve 27. âyetleri şöyle der: «Biz insanı kuru, eskimekle bozulmuş kara balçıktan yarattık. Ondan önce de dumansız ateşten cini yarattık». *Bk.* Peri, Şeytan, İblîs, Melek.

CİNÂYET — İnsan öldürme... İslâm dininde insan öldürme günahtır ve cezâyı gerektirir. *Bakara* sûresinin 84. ve 85. âyetleri şöyle der: «Hani, birbirinizin kanını dökmeyin diye sizlerden misâk almıştık. Ama sizler öyle kimselersiniz ki birbirinizi öldürürsünüz... Bunları işleyenlerin cezâsı dünya diriliğinde rüsvâylık (rezillik), kıyâmet gününde de azâbın en şiddetlisine uğratılmaktır», aynı sûrenin 178. ve 179. âyetleri de şöyle der: «Ey imân edenler, öldürülenler hakkında üzerinize kısas farz olundu... Kısasta sizin için hayat vardır, tâ ki katilden (insan öldürmekten) sakınasınız», *Nisâ* sûresinin 92. âyeti şöyle der: «Bir mü'mine diğer bir mü'mini öldürmek yaraşmaz. Meğer ki yanlışlıkla ola. Kim ki bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse bir mü'min kul azâd etmek, kan bahâsını vârislerine vermek lâzımdır. Meğer ki onlar bunu bağışlayalar. Eğer öldürülen düşmanınız olan bir cemâatten olup imân etmişse bir mü'min kul azâd etmek yeter. Şâyet aranızda anlaşma olan bir kavimdense kan bahâsını da teslim etmek gerekir. Para verecek gücü olmayanlara bir biri ardınca iki ay oruç tutmak elverir. Bu hüküm Allah tarafından tövbenin kabulü içindir», 93. âyeti de şöyle der: «Kim ki bir mü'mini kasden haksız yere öldürürse onun cezâsı cehennemdir. O, orada dâimdir. Allah ona öfkelenmiş, lânet etmiş, büyük bir azâb hazırlamıştır», *Mâide* sûresinin 28. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Beni öldürmek için elini bana uzatırsan ben seni öldürmek için elimi uzatacak değilim, çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım. Ben isterim ki beni öldürmekle kazandığın günâhı üzerine alasın da âteşliklerden olasın, zâlimlerin cezâsı budur», aynı sûrenin 32. ve onu izleyen âyetleri de şöyle der: «Her kim diğer bir kişiyi kısas bedelinde olmaksızın ya da yeryüzünde fesâd çıkarmaksızın öldürürse sanki bütün halkı öldürmüş, diri bırakırsa sanki bütün halkı diri bırakmış gibi olacağını Tevrât'ta İsrâiloğullarına hükmettik... Allah ile, peygamberi ile muhârebe edip yeryüzünde fesâd için uğraşanların cezâsı ancak öldürülmeleri ya da asılmaları, ya da her biri bir yandan olmak üzere bir el ile bir ayaklarının kesilmesi, ya

da yerlerinden sürülmeleridir. Bu cezâ onlar hakkında dünyada rüsvâylıktır, âhirette de onlara büyük bir azâb vardır». Bunlardan başka Kur'anın *Nahl* (126), *İsrâ* (31-33), *Hac* (60) ve *Şuarâ* (40-42) sûrelerinde de insan öldürme konusunda çeşitli hükümler vardır. *Bk.* Cezâ.

CİSİM — Duyularla algılanabilen tüm varlıklar... İslâm dinine göre Allah, ruh, nefs vb. cisimsizdir. Cisim, cisimsiz (*Ar.* Gayrı cismânî)'in ürünüdür. Kimi kelâmcılar, Kur'anın Allah'ı nitelendirirken gördüğünü, işittiğini, konuştuğunu, bir taht üzerinde oturduğunu bildirmesinden ötürü *cisim* deyiminin Tanrı için de kullanılabileceğini ilerisürmüşlerse de sünnî müslümanlar bunu şiddetle yadsımışlardır. Sünnî anlayışa göre Sırat köprüsü, mizân, sûr gibi şeyler de cisimsizdir. İnanç alanında bir de *duyularla algılanamayan cisim* tasarımı ilerisürülmüştür ki melek, cin, peri vb. gibi göze görünmeyen varlıklara İslâm terminolojisinde *cism-i lâtif* denir. *Cisim,* insan yapısında *beden*'i dilegetirir. Bundan ötürü İslâmsal görevler *rûhî* ve *cismî* olmak üzere ikiye ayrılır. Kişinin kendi bedenine karşı başlıca görevi sağlığını korumaktır. Peygamber bir hadîsinde şöyle der: «Kıyâmet gününde insana ilkin sağlığını koruyup korumadığı sorulacak». Peygamber bir başka hadîsinde de şöyle demektedir: «Şu beş şey gelmeden bu beş şeyin değerini bilin: Ölüm gelmeden yaşamın, iş gelmeden boş vaktin, ihtiyarlık gelmeden gençliğin, yoksulluk gelmeden zenginliğin ve hastalık gelmeden sağlığın». Bir başka hadîsinde de şöyle der: «Allah'tan hasta ve sakat olmamayı (âfiyet) isteyin, çünkü hiçbirinize imândan sonra bunlar kadar büyük bir nîmet verilmemiştir». Peygamber ayrıca yemeklerden önce ve sonra ellerin yıkanması, dişlerin ovulması vb. gibi birçok temizlikler (nezâfet) buyurmuştur, bir hadîsinde «nezâfet imândan bir cüz' dür» (Temizlik, inanın parçasıdır) demektedir. Bulaşıcı hastalıklardan korunmaya çalışmak da Peygamberin buyruğudur, hastalık olan bir yere girilmemesini ve oradan uzaklaşılmasını buyurmuştur. Peygamberin bir cüzzamlıya elini vermediği ve onu seccâdesine oturtmadığı İslâm tarihlerinde yazılıdır. Bir hadîsinde de şöyle der: «Ey Allahın kulları, tedâvî olunuz. Çünkü Tanrı hiçbir hastalık vermemiştir ki onun ilâcını da yaratmış olmasın». *Bk.* Hasta.

CİSR-İ NEHREVAN — Hârîcîlerin Halîfe Ali'yle savaşmak için toplandıkları köprü... Arapça *cisr* deyimi *dubalı köprü* demektir. Basra ve Kûfe harîcîleri Nehrevan köprüsünde toplanmışlardı. Hz. Ali bunların üstüne yürüyüp tümünü kılıçtan geçirdi, ancak beş harîcî kurtulabildi. Bu olaya *Nehrevan vak'ası* denir. *Bk.* Harîcîlik.

CİZYE — İslâm devletinin müslüman olmayan uyruklarından aldığı vergi.

CÖMERTLİK — Kur'anda övülen el açıklığı... Arapça *semâhat* ve *mürüvvet* deyimleriyle dilegetirilen cömertlik, günah sayılan *hasislik* ve *müsriflik* karşıtı olarak, Kur'anda övülmüştür. *Leyl* sûresinin 18. âyeti şöyle der: «Allah yanında pâk olur diye malını veren ateşten uzak düşecek», *İsrâ* sûresinin 29. âyeti de şöyle der: «Cimrilikle elini boynuna bağlama, israf ile büsbütün de açma, yoksa melâmet ve hasret içinde kalırsın». *Bk.* Cimrilik.

CUBBÂÎYYE — Mûtezile'nin bir kolu... Basra'da Ebû Ali Muhammed bin Abd al-Vahhâb al-Cubbâî (849-915) tarafından kurulmuştur. İslâm dinine açıkça aykırı düşünceler ilerisürmüştür. Örneğin Cubbâî'ye göre Tanrı, kuluna itâat eder, çünkü itâat irâdeye uymak demektir, başkasının dileğini yerine getiren de onun irâdesine uymuş olur, kulunun murâdını yerine getiren Tanrı da kuluna itâat etmiş demektir. *Bk.* Mûtezile.

CÛDÎ — Hz. Nuh'un gemisinin üstünde durduğu dağ... Peygamber Hz. Nuh'un *tûfân* öyküsünü anlatan *Hûd* sûresinin 44. âyeti şöyle der: «Yer, suyunu tut, gök, sen de tut, denildi. Su kesildi,

iş bitti. Gemi de Cûdî dağı üzerinde durdu». *Bk.* Nuh.

CUMÂ — Kur'anın altmış ikinci sûresi... Medine'de inmiştir, 11 âyettir. Cum'a namâzından sözettiği için bu adı almıştır. Sûrenin 9. âyeti şöyle demektedir: «İnananlar, cumâ günü namaz için çağrıldığınız zaman Tanrı'yı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Bilmiş olun, bu size alışverişten daha hayırlıdır». Haftanın altıncı gününü dilegetiren *cuma,* Arapçada *cum'a* ve küçük bir anlam farkıyla *cumu'a* biçimlerinde yazılıyor. İslâmlıktan önce bu güne *yövm el-araba* adı verilirdi, tapım günüydü. Peygamberin hicretinden önce Medine'liler topluca namaz kılmak için bu günü seçmişlerdi, ilk cumâ namazını da Asad bin Zurâra kıldırmıştı. Cumâ namazı iki rekâttır. Yukardaki âyetten de anlaşıldığı gibi farzdır. Öğle namazı zamanında ve topluca (cemâatle) kılınır. Dördü farzdan önce ve dördü farzdan sonra olmak üzere sekiz rekât da sünneti vardır. Cumâ namazını erkekler kılar, kadınlara farz değildir (Kılarlarsa öğle namazı yerine geçer). Cumâ namazı kılabilmek için imamdan başka en az üç erkekli bir topluluğun bulunması şarttır. Kadınlardan başka hastalara, düşkün ihtiyarlara, güçsüzlere, kötürümlere, yolculara, özgürlüğü kendi elinde olmayanlara ve namaza gitmekten herhangi bir zarar görecek olanlara da farz değildir (Bunlar da, kadınlar gibi, cumâ namazını kılarlarsa öğle namazı yerine geçer). Herkese açık bir yerde kılınması, namazdan önce hutbe okunması, öğle vaktinde kılınması da şarttır. Cumâ namazı için Peygamberin şöyle bir hadîsi vardır: «İmam, kendisine uyulsun diye imam edilir. O rükûa vardığı zaman rükûa varınız, başını kaldırdığı zaman başınızı kaldırınız. *Semiallahü limen hamideh* dediği zaman *Rabbenâ leke'l Hamd* deyiniz. İmamdan önce başını yere koyan kişinin alnı ancak şeytan elinde bulunur». Peygamber Hz. Muhammed, cumâ namazı için câmie girince cemâata selâm verip minbere çıkarmış, minberde bir selâm daha verip otururmuş. Bilâl'in ezan okuması bitince de öğütsel bir *hutbe* (Cumâ namazında hatîbin okuduğu duâ) söylermiş. Bir süre daha oturduktan sonra yeniden ayağa kalkıp bir hutbe daha söylermiş. Hutbeden sonra minberden iner ve iki rekât olarak cumâ namazını kıldırırmış. Namazın ilk rekâtında genellikle *Cumâ* sûresini, ikinci rekâtında da *Münâfikîn* sûresini yüksek sesle okurmuş. Daha sonra ilk rekâtta *Alâ* ve ikinci rekâtta *Gaşiyâ* sûrelerini de okuduğu söylenir. Bundan ötürü imamların da bu sûreleri okumaları sünnet sayılmıştır. *Bk.* Namaz, Salâ.

CUMARTESİ — Kutsal sayılması Yahudilere Tanrıca buyrulmuş olan gün... Peygamber Hz. Mûsâ için Tanrı'nın bizzat yazdığı on buyruk (*Ar.* Evâmir-i aşere)'tan biri şöyledir: «Cumartesi gününü kutsal sayacaksın ve o gün hiçbir iş görmeyeceksin». Kur'anda da bu yargı yinelenmiştir, örneğin *Nisâ* sûresinin 47. âyeti şöyle der: «Cumartesiye hürmet etmeyen Yahudilere ettiğimiz lânet gibi lânet etmeden sizdeki Kitabı tasdik ederek indirdiğimiz Kitaba imân edin», *Bakara* sûresinin 65. âyeti de şöyle der: «Sizden önce Cumartesi günü haddi şer'i tecâvüz edenlerin hâlini elbette bildiniz». *Bk.* Evâmir-i aşere, Sebt.

CURÛZ SÛRESİ — *Bk.* SECDE.

CÜZÛLÎYYE — Şâzilîliğin bir kolu... XV. yüzyılda Şâzilîliğin Bedevîyye kolundan ayrılmıştır. *Bk.* Şâzilîyye, Bedevîyye.

Ç

ÇALIŞMA — İnsan emeği.. Kur'anın *Necm* sûresinde Tanrıca övülmüştür. Sûrenin 39. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «İnsan için kendi sa'yinden (çalışmasından, emeğinden) başka bir şey yoktur. İnsanın emeği (sa'yi) mutlaka görülecek ve tümüyle karşılanacak (mukaabele görecek). Çünkü her şeyin sonu Rabbine varır».

ÇEHARDEH MÂSUM-Î PÂK — On dört mâsum... Bu Farsça deyim Alevîlerin büyük inancını dilegetirir. Alevîlere göre Peygamber Hz. Muhammed, kızı Hz. Fâtıma'nın kocası Hz. Ali ve onların soyundan gelen, sırasıyla; Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Ali Zeynelâbîdîn, Hz. Muhammedül Bakr, Hz. Câferus Sâdık, Hz. Mûsâ, Hz. Kâzım, Hz. Ali Rıza, Hz. Muhammet Takî, Hz. Ali Nakî, Hz. Hasan Askerî, Hz. Mehdî on dört mâsum'dur. *Bk.* Mâsum, Alevîlik, İmâmîlik.

ÇEKİŞME — Ağız kavgası etme ve sert tartışma... Kur'an, insanlar arasındaki çekişme (*Ar.* Tenâzû)'nin çözümünü Tanrı'ya bırakmayı buyurmaktadır. *Nisâ* sûresinin 59. âyeti şöyle der: «Ey imân edenler, bir hususta çekişirseniz, Allah'a ve âhiret gününe imânınız varsa, onu Allah'a, Peygambere döndürün. Bu davranışınız hayırlı olacaktır, sonu da pek iyidir». Bu âyet şöyle yorumlanmaktadır: «Çekişmeyi ortadan kaldırmak için Kur'ana, yaşamı sırasında Peygambere, onun ölümünden sonra da sünnetine başvurun». *Bk.* Sünnet, Fıkıh.

ÇEKİŞTİRME — Bir kimsenin yokluğunda onun için kötü şeyler söyleme... Kur'an dedikoduyu yasaklamaktadır. Örneğin *Hucurât* sûresinin 12. âyeti şöyle der: «İnananlar, sanıların çoğundan çekinin, çünkü onların kimileri günahtır. Gizli şeyleri araştırmayın, birbirinizin ardından söz söylemeyin», *Kalem* sûresinin 11. âyeti şöyle der: «Ayıp araştırana itâat etme», *Hümeze* sûresi de şu âyetle başlar: «Arkadan çekiştirenin vay hâline».

ÇELEBİ — Mevlevîliğin en yüksek derecesi... Mevlevî tarikatının başına (en büyüğüne) *çelebi efendi* denir. *Çelebi* deyimi Türkçedir ve *Çalap* (Allah) deyiminden geldiği sanılmaktadır. Genellikle *okuma bilen* anlamında kullanılmış ve zamanla yerini Rumcadan alınan *efendi* deyimine bırakmıştır. Osmanlıcada aydınları nitelemek için kullanılmıştır. Bu ünvânı ilk kullanan Mevlânâ'nın halefi Hüsâmeddin Çelebi (ölümü: 1284) 'dir. Bayezid I.'in bütün oğulları da bu adla anılmışlardır. Bu gibi kullanımlarda *kibar adam* (centilmen) anlamını dilegetirmiştir. Farsçada aynı anlamda *mirzâ* deyimi kullanılır, *beyzâde* demektir. *Bk.* Mevlevîlik.

ÇERKEŞÎYYE — Halvetîlik tarikatından türeyen bir kol... Halvetîliğin Nasuhîyye kolundan ayrılmıştır. XIX. yüzyılda Çerkeş'li Mustafa tarafından kurulduğu için bu adı almıştır. *Bk.* Halvetîlik, Nasuhîyye.

ÇİLE — İnsanın dinsel bir amaçla kendini sıkıntıya sokması, birçok gereksinmelerinden yoksun bırakması... En eski çağlardan günümüze kadar süregelmiş olan bu inanç, *çile* çekmekle dinsel bir aşamaya erişme ereğini içerir. *Çile* deyimi, Farsça *kırk* anlamına gelen *çihil* sözcüğünden bozularak oluşmuştur. Bu türetme, İslâm tasavvufunda çilenin kırk gün kırk gece çekilmesi nedeniyledir. Bu inancın temeli de Hz. Mûsâ'ya kırk günlük bir tapımdan sonra kitap verileceği yolundaki Tanrı bildirisinin Kur'anda yazılı olmasıdır. Peygamber Hz. Muhammed de kırk hadîs ezberleyenleri övmüştür. *Kırk* sayısının kutsallığı inancı müslüman toplumunda bu temellere dayanır. İlkellerde de çeşitli *çile törenleri* (*Fr.* Les rites ascétiques) saptanmıştır. Örneğin, Avustralya ilkellerinde gençler, dinsel yaşama girebilmek için ormanlara çekilirler, oruç tutarlar ve hiç kim-

seyle konuşmazlar, uykularını gittikçe kısaltırlar. Bütün bu *çile*'lerin amacı, «doğal kişiliği öldürerek insansal kişilikle yeniden doğmak»tır. Ne var ki bu insansal kişilik, dinsel kişilik görünümü altında, toplumun belli ekonomik gereklerine karşılık verir. Topluma besin sağlayabilmek, başka toplumlarla dövüşebilmek için gençlerin güçlü ve dayanıklı olmaları gereklidir. Çileciliğin temelinde bu gibi toplumsal ve ekonomik nedenler yatmaktadır. Birçok ilkellerde çilecilik, bu amacı daha bir güçle gerçekleştirebilmek için, *işkence* çizgisine varmıştır. Toplumbilimci Durkheim, ilkellerin, acının kutsallığına inandıklarını yazmaktadır; bir örgeni acıtmanın, o örgene kutsallık sağladığına inanan ilkeller saptanmıştır. *Çile* deyimi Arapçada *kırk* anlamına gelen *erbaîn* deyimiyle karşılanır. Eskiden yılı yaz ve kış olarak ikiye ayırırlardı ve kış aylarına *kasım* derlerdi, kasım 180 gündü (Altı ay). Kasımın 45. gününden başlayan 40 gününe *erbaîn* denirdi ki kışın en soğuk günlerini dilegetirirdi, eskiler bu günlerde zorunlu olmadıkça sokağa bile çıkmazlar ve evlerine önceden yiyecek depo ederlerdi. *Çile* deyimi bu yüzden *kırk gün süren sıkıntı* anlamını kazanmıştır, genellikle de *uzun süren sıkıntı* anlamında kullanılmıştır. Şiîler, İmam Hüseyin'in öldürüldüğü gün olan Muharrem ayının onuncu günü (Aşûrâ)'nden itibâren kırk güne de *erbaîn* (Arbain-i sayyid al-şuhadâ) derler, halk da bu günlere *imam kırkı* der. Kur'anın *Bakara* sûresinin 51. âyeti şöyle der: «O gün biz Hz. Mûsâ ile kırk gece için sözleşmiştik», *Mâide* sûresinin 26. âyeti de şöyle der: «İşte orası onlara kırk yıl haram kılındı», *A'râf* sûresinin 142. âyeti de şöyle der: «Biz Hz. Mûsâ'ya otuz gece için söz verdik, sonra buna on gece daha kattık, böylece ayırdığımız vakit kırk geceyi buldu». Bu âyetler, Tanrı'nın Hz. Mûsâ'ya kırk gece tapımdan sonra kitap vereceğini vaadettiğini, İsrâiloğullarının savaştan çekindikleri için kırk yıl cezâ olarak çölde kaldıklarını bildirmektedir. Tevrat'a göre de Hz. Mûsâ, Tûr dağında kırk gün kırk gece kalmıştır (Tevrât XXIV, 18). Hıristiyanlarda da paskalyadan altı hafta önce kırk gün süren bir perhiz vardır. Belli bir aşamaya ulaşmak için çile çekmenin gerekliliği çileciliği doğurmuştur. Bu inanç, dinsel ve felsefesel, tüm eğitim sistemlerinde geçerlidir. *Çilecilik (Fr.* Ascétisme), bedeni küçümsemeyi öğrenme yoluyla ruhu yüceltme anlamındadır. Bu anlamda her türlü *eğitim* de *çile* niteliğini taşır. Örneğin, *Buda,* eski Hint geleneklerine uyarak böylesine bir çileyle kendini eğitmiştir. Hıristiyanlıkta çilecilik, Hz. Âdem'in elma hırsızlığından ötürü soyaçekim yoluyla aşağılanmış insanın kendini cezâlandırmasını dilegetirir. Manastırların kuruluşundan önce çöller, *târiki dünya* (dünyayı bırakmışlar) adı verilen çilecilerle doluydu. Manastırlar, bu bireysel çilecilikleri bir disipline sokmak amacıyla kurulmuştur. İslâmlığın bütün tasavvuf tarikatlarında çile çekmek, bilgiye ermenin (ermişliğin) ilk basamağıdır. İslâm inançlarına göre, bilgisizlerin çileciliği din açısından haram savılanlardan, bilgililerin çileciliği yeterinden fazla olanlardan, ermişlerin çileciliği Tanrı'dan gayri her şeyden *vazgeçmek*'tir. Hint inançlarında aynı erek *nirvana*'laşmakla elde edilir. Antikçağ Yunanlılarında Stoacılar ve Kinikler, kendilerini, böylesine çilelerle eğitirlerdi. İslâm disiplini içinde hemen bütün tasavvuf tarikatlerinde *çile çekme* (halvet) geleneği vardır. Çile çekecek olan derviş, tekkedeki odalardan birine kapatılır, yemeği ve suyu her gün biraz daha azaltılarak önüne verilir, bu süre içinde derviş dışarı çıkamaz ve kimseyle konuşamaz, sâdece tapımla uğraşır. Bu çile odasında ayrıca kendilerine çile çektiren (örneğin uyumamak ve başını bir demire yaslamak vb.) dervişler de vardır. Kırk gün çile çektikten sonra derviş bu odadan kurban kesilerek çıkarılır, yıkatılıp çamaşır değiştirtilir, kendisine kurbanın baş suyuyla pişmiş bir çorba içirtilir. Tarikat şeyhi gerekli görürse dervişe bir çile daha çektirebilir (birbiri ardınca üç çile çeken dervişler de vardır). Mevlevîlerin çilesi bin bir (rizâ

sözcüğünün ebced hesabıyla sayısal tutarı olan 1001) gün sürer. *Bk.* Tasavvuf, Tarikat, Erbaîn, Mevlevîlik.

ÇİŞTÎYYE — Hindistan'da kurulmuş olan bir tasavvuf tarikati... Çişt (Horasan köylerinden biri)'li Ahmed Abdal (ölümü: 965) tarafından kurulmuş ve ünlü Hind bilgini Muineddîn Muhammed (1142-1236) tarafından geliştirilmiştir. Bu tarikatın adı kimi kaynaklarda *Çeştîyye* biçiminde de yazılıyor. Hindistan'da bir fakîr tarikatı ya da kastı olarak da nitelenmektedir. Bilinmeyen bir tarikattan gelmiş beş kol arasında da sayılıyor: *Zeydîyye, İyâzîyye, Edhemîyye, Hubayrîyye* ve *Çiştîyye.* Buna karşı *ilâllahü* deyimini dillerinden düşürmedikleri ve tapımları sırasında ilâhiler okudukları, toprak boyasıyla boyanmış renkli elbîseler giydikleri, kırk gün oruç tuttukları, afyon-tütün-içki içmedikleri vb. bilinmektedir. Kimi kaynaklarda kendilerinden *Sâbirîyye* ve *Nizâmîyye* adlarında iki kol türediği de ilerisürülmektedir.

ÇOCUK — Ana-babanın ürünü... Kur'an ve Peygamber Hz. Muhammed'in çeşitli hadîsleri, çocukların ana-babalarına itâat etmelerini buyurmaktadır. Örneğin *İsrâ* sûresinin 23. ve onu izleyen âyetlerinde şöyle denir: «Rabbin şunları kesinlikle buyurmuştur: Anaya babaya ihsan ve iyilik yapın, birisi ya da ikisi de elinize baktıkları zaman sakın onlardan bıkkın olmayın, yüzlerine bağırmayın, ikisine de ikramlı ve tatlı sözler söyleyin. Rabbiniz gönüllerinizdekini bilir. Ana babaya iyilik ederseniz Allah da sizi öylece yargılar». Buna karşı ana-babanın da çocuklarına karşı görevleri gene Kur'an ve Peygamber hadîsleriyle düzenlenmiştir. Örneğin *İsrâ* sûresinin 31. âyeti şöyle der: «Evlâdınızı fakirlik korkusuyla öldürmeyin, biz onlara da rızıklarını veririz. Onları öldürmek büyük bir günahtır». Peygamber Hz. Muhammed'in şu ünlü hadîsleri de bu konuyu aydınlatmaktadır: «Cennet anaların ayakları altındadır», «Anaya babaya itâat, Allah'a itâattır; onlara karşı gelmek Allah'a karşı gelmektir», «Allah'ın rızâsı, ana babanın rızâsını almakla kazanılır», «Şunlar en büyük günahlardır: Allah'a şerik koşmak, anaya ve babaya karşı gelmek, insan öldürmek, yalan yere yemin etmek», «Allah'ın en sevdiği amel, vaktinde kılınan namazla anaya ve babaya yapılan iyiliktir», «Hiç şüphe yok ki üç kimsenin duâsı kabul olunur: Ana ve babanın çocuklarına duâsı, misâfirin duâsı, mazlumun duâsı», «Çocuklarınıza iyi bakınız, onları güzel terbiye ediniz», «Yedi yaşından sonra çocuklarınıza namaz ile emrediniz». Bunlardan başka Kur'anda çocuklar için kimi yasaklar da vardır, örneğin *Nûr* sûresinin 58. âyeti şöyle der: «İnananlar, köleleriniz ve bâlig olmayanlarınız üç vakitte yanınıza girecek olurlarsa sizden izin istesinler: Sabah namazından önce, öğleyin dinlenmek için elbisenizi çıkardığınız zaman, yatsı namazından sonra. Bu üç vakit sizin için avrettir».

D

DÂBBE — Kıyâmet günü yerden çıkacak olan canavar... *Neml* sûresinin 82. âyeti şöyle der: «Onlar hakkında söz husûl bulunca (eşdeyişle: kıyâmet yaklaşınca) onlara yerden bir dabbe çıkaracağız ki, onlara bizim nâmımıza: İnsanlar âyetlerimizi iyice bilmiyorlardı, diyecek». İslâm terminolojisinde *Dabbetül arz* adıyla anılan bu hayvanın boyu otuz metredir, Arapça konuşacaktır, bir elinde Hz. Mûsâ'nın asâsı ve öbür elinde Hz. Süleyman'ın mührü olacaktır, bu mühürle insanların alınlarını *inanlı (Ar.* Mü'min) ya da *inansız (Ar.* Kâfir) yazısıyla damgalayacaktır. Bu deyim, Kur'anın *Nûr* sûresinin 45. âyetinde *sürünen ve yürüyen bütün canlılar* anlamında da kullanılmıştır, adı geçen âyet şöyle der: «Allah her dabbe'yi sudan yarattı, bunların bir bölümü karınları üstünde sürünürler, bir bölümü de iki ya da dört ayak üstünde yürürler». İslâm inançlarında bu canavarın çeşitli hayvanların organlarından oluştuğu (örneğin boğa başı, fil kulağı, deve ayağı vb.) ilerisürülür. Safâ'yla Merve arasındaki topraktan çıkacağına ve inananların yüzlerini ak, inanmayanların yüzlerini de kara bir damgayla damgalayacağına, bu damgaların yayılarak insanların ak ve kara olacaklarına ve böylelikle de inananlarla inanmayanların (mü'minle münkirlerin) birbirinden ayrılacağına inanılır. *Bk.* Kıyâmet, Erda.

DÂÎ — Bâtınî-İsmâilîlerin propagandacısı... *Mezhebe çağıran* (dâvet eden) anlamındadır. Hıristiyan misyonerlerine benzerler. *Dâî*'lik kurumu Dürzîlik, Karmâtîlik, Fâtımîlik vb. gibi bâtınî mezheplerinde de vardır. Mezhebi yaymak ve korumak başlıca görevleridir. Bunlara *duat* ve *ebvab* da denir. Kendilerine *Bâp* da denen büyük dâîlere *dâî-i ekber* adı verilmektedir, bunlar uygun gördükleri kişileri mezhebe alıp derecelerini de yükseltebilirler. Bunların buyruğu altında bulunan öbür dâîlere *dâî-i mezun* denir, bunlar da uygun gördüklerini bâtınî yapmaya çalışırlar. Hamîdeddîn Kirmânî *Rahat al-akl* adlı yapıtında (c. I, s. 25) bunların da kendi aralarında sırasıyla *dâî-i bellâğ, dâî-i mutlak* ve *dâî-i mahdud* olmak üzere üç dereceye ayrıldıklarını yazmaktadır. *Hüccet* adını da taşıyan büyük dâîlerden özellikle ozan Nâsır Hüsrev ve Hasan Sabbah pek ünlüdür. *Bk.* Bâtınîlik, İsmâîlîlik, Dürzîlik, Karmâtîlik, Huccet.

DANIŞMA — *Bk.* İSTİŞÂRE.

DANYAL — Yahudi peygamberlerinden biri... Kur'anda sözü edilmez, Ahd-i atîk içinde kitabı vardır. Arapçada *Dâniâl* biçiminde yazılıyor. Buhtunnasır tarafından Kudüs'te esir edilmiş, Keyhusrev de onu vezîr yapmış. On iki bölümlük yapıtının birinci bölümünde söylediğine göre kendisini köle eden Bâbil kralı, ona *Belteşatsar* adını koymuş. *Bk.* Ahd.

DÂR — Ev... İslâm terminolojisinde bu sözcüğün önemi, dünyanın ikiye ayrılarak İslâm ülkelerine *Dârülislâm* ve müslüman egemenliği altına girmediğinden ötürü bir savaş alanı olarak kabul edilen ülkelere de *Dârülharb* adlarının verilmesi yüzündendir. İslâm hukukçuları (fakîhler) buna bir üçüncü bölüm daha eklemişler ve müslüman egemenliğine girmemekle beraber kendi istekleriyle (zorla değil) müslümanlara vergi ödeyen ülkeleri *Dârussulh* (Barış ülkesi) adıyla adlandırmışlardır. Kur'anda da *cennet*'i nitelemek için *Dârüsselâm* (Barış ve dinginlik yeri) deyimi kullanılmıştır. Örneğin *En'am* sûresinin 127. âyeti şöyle der: «Onlar için Rablerinin nezdinde selâmet evi vardır», *Yûnus* sûresinin 25. âyeti de şöyle der: «Allah, kullarını selâmet sarayı (Dârisselâm) olan cennete dâvet eder». Bağdâd'a da *Dârüsselâm* denirdi. *Bk.* Cennet.

DÂRR — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük anlamında *zarar veren* (mazarrat doğuran) demektir. Tanrı adı

olarak *acı ve zarar verici şeyler yaratan* anlamındadır. Arapçada *zarr* biçiminde yazılır. Kur'anda sıfat olarak geçmez, türevleri kullanılmıştır. *Bk.* Esmâ, Müslümanlık.

DÂÛD — *Bk.* DÂVÛD.

DÂVET — Çağrı... Tanrı yoluna çağırmayı dilegetirir. Örneğin *Nahl* sûresinin 125. âyeti şöyle der: «Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütlerle dâvette bulun». Bâtınîlikte çağrıcılara *dâî* denir. Hasan Sabbah'ın yeniden canlandırdığı bâtınîliğe *Da'vet al-Cedîde* (Yeni Çağrı) adı verilmiştir. *Bk.* Dâî, Bâtınîlik.

DÂVÛD — Yahudi peygamberlerinden biri... Kur'anın birçok âyetlerinde sözü edilir, Arapçada *Dâûd* biçiminde yazılıyor. Kur'anda adı geçen dört kitaptan biri olan *Zebûr* Tanrı tarafından Hz. Dâvûd'a gönderilmiştir. *Bakara* sûresinin 251. ve onu izleyen âyeti şöyle der: «Allah, Hz. Dâvûd'a pâdişahlık, hikmet ve peygamberlik verdi, dilediğini ona öğretti. İşte bu kıssalar Allah'ın âyetleridir ki onları sana gerçek olarak tilâvet ediyoruz, şüphesiz ki sen gönderilen peygamberlerdensin», *Nisâ* sûresinin 163. âyeti şöyle der: «Hz. Dâvûd'a Zebûr verdik», *Mâide* sûresinin 78. âyeti şöyle der: «İsrâiloğullarından kâfir olan Hz. Dâvûd ve Meryemoğlu Hz. İsâ diliyle lânet olundu», *En'am* sûresinin 84. âyeti şöyle der: «Hz. Nuh'un soyundan Hz. Dâvûd'a hidâyet ve peygamberlik verdik», *İsrâ* sûresinin 55. âyeti şöyle der: «Peygamberlerin kimisini de kimisinden üstün kıldık. Hz. Dâvûd'a da Zebûr verdik». Yorumcular bu son âyeti şöyle yorumluyorlar: «Hz. Dâvûd'a Zebûr vermekle onu üstün tuttuk, yoksa saltanat vermekle üstün tutmadık». Hz. Dâvûd'un daha birçok sûrelerde adı anılır, ama Kur'anın anlatımı Yahudilerin kutsal kitabı olan Tevrat'ta Hz. Dâvûd için anlatılanlardan farklıdır. *Sâd* sûresinin 17 -19. âyetleri şöyle der: «Güçlü kulumuz Hz. Dâvud'u hatırla. Çünkü o, her zaman Allah'a sığınırdı. Biz ona dağları boyun verici kıldık, dağlar güneşin doğduğu ve battığı zamanlarda onunla birlikte tespih çekerlerdi. Biz ona kuşları da müsahhar kıldık, bütün kuşlar onun yanında toplanırlardı», aynı sûrenin 24. ve onu izleyen âyetleri de Hz. Dâvûd'un verdiği yanlış bir karardan nasıl pişmanlık duyduğunu ve Tanrı'ya yakardığını şöyle anlatır: «Hz. Dâvûd, kendisini intibâha düşürdüğümüzü anladı, secdeye kapandı ve Rabbinden bağışlanmak diledi, Rabbine sığındı. Biz de onun bu durumunu bağışladık, çünkü o, her zaman bize yakın bulunacak ve dönüp geleceği yer de güzel olacaktır. Ey Dâvûd, biz seni yeryüzünde halîfe (vekil) yaptık, halk arasında artık doğrulukla hükmet». Hz. Dâvûd'un kalın ve çok güzel bir sesi varmış, bunun için erkekdeki kalın seslere *Dâvûdî* denir. Mevlânâ Celâleddin Rûmî de ünlü *Mesnevî*'sinde Hz. Dâvûd'un sesinin güzelliği üstüne birçok abartmalı (mübâlâgalı) öyküler anlatmaktadır. Hz. Dâvûd'un öyküsü *Ahd-i atîk*'in *Birinci Krallar* kitabında anlatılır. *Bk.* Zebûr, Ahd, Dâvûdîlik, Nâfile.

DÂVÛDÎLİK — Hz. Dâvûd'u en önemli peygamber sayanların tarikatı... Kürdistan'da yaşayan küçük bir topluluktur. Bu konuda P. Anastase'ın *La secte des Davidiens* (1903) adlı yapıtında geniş bilgi vardır. *Bk.* Dâvûd.

DÂVÛD SÛRESİ — *Bk.* SÂD.

DECCÂL — Dinlileri dinden saptırmak için kıyâmetten önce ortaya çıkacağına inanılan kişi... Sözcük olarak Arapça *aldatan* anlamındadır. Bu aldatıcının dünyanın sona erişinden önce ortaya çıkacağı inancı çok eskidir. İlkin *Zerdüşt* dininde ilerisürülmüştür. Sonra Hıristiyanların kutsal kitabı İncil, onun *Mesih*'ten önce ortaya çıkarak insanları kandıracak olan bir *sahte Mesih* olduğunu ilerisürerek ona kanmamaları için Hıristiyanları uyarmıştır. Aynı inanç İslâm disiplininde de ilerisürülmüş ve Peygamber Hz. Muhammed'in hadîslerinde yer almıştır. Bu inanca göre de *Deccâl,* kıyâmete yakın günlerde ya da yıllarda

Mehdî'den önce ortaya çıkacak, müslümanları saptırmaya çalışacaktır. Müslümanlar, Mekke ve Medine dışında bütün dünyaya egemen olacağına ve bu egemenliğini kırk gün ya da dört yüz gün ya da kırk yıl sürdüreceğine inanırlar. İslâm inançları Deccâl'ı, alnının ortasında bulunan tek gözlü, kızıl saçlı, iriyarı bir kişi olarak tanımlamaktadır. Müslümanlar ve Hıristiyanlar ayrıca bu Deccâl'ın Mehdî ve Mesih tarafından öldürüleceğine de inanırlar. Deccâl inancı, bir *peygamber karşıtlığı* düşüncesi görüşünden doğmuştur. Deccâl, bütün inançlarda bir *kıyâmet* (dünyanın sonu) belirtisi sayılmıştır. İncelemeci Samuel Reinach, *Orpheus* adlı yapıtında bu konuda şöyle der: «Neron'dan tutun da papazlara karşı çıkan Fransız Başbakanı M. Combes'a kadar kilisenin hiçbir düşmanı yoktur ki Deccâl sayılmasın. Luther de Roma'daki Papa'yı Deccâl saymıştı. İngilizler Napoléon'u, bir Protestan papazı Hitler'i Deccâl saymıştır». Kimi İmâmîlere göre Deccâl çıkmadan önce Hz. Ali'yle oğulları ve bunların kaatilleri dirilip karşılaştırılacak ve suçlulara *kısas* (yaptıklarının aynını onlara yapmak) uygulanacaktır. Bâtınîler genellikle Halîfe Ebû Bekir'e Deccâl derler, şaşıymış, gerçeklere *bâtın* gözüyle değil *zâhir* gözüyle bakmış, bundan başka Hz. Ali'ye secde etmesi için kendisine buyruk verildiği halde kibirlenmiş ve secde etmemiş. Ebül Müntehâ'nın *Şerh al-Fıkh al-Ekber* (1307, s. 31) adlı yapıtında bildirdiğine göre, ünlü hukukçu ve Hanefî mezhebinin kurucusu Ebû Hanîfe de kıyâmet kopmadan önce Deccâl'ın çıkacağını doğru (hak) saymaktadır. Kur'anda *Deccâl*'in sözü edilmez. *Bk.* Kıyâmet, Mehdî, Mesih.

DEDE — Mevlevîlikte bin bir günlük çile çekmiş derviş... Bektâşîler de en büyük *pîr*'lerine *Dede Baba* derler. Bu kişi Kırşehir'de Dedebağı dergâhında otururdu. *Bk.* Çile, Mevlevîlik, Bektâşîlik.

DEFTER — Dünyada işlenen günah ve sevapların yazıldığı sahifeler... İslâm terminolojisinde *defter-i âmâl* (yapılan işlerin defteri) deyimiyle dilegetirilir. Örneğin *İsrâ* sûresinin 13. âyeti şöyle der: «Herkesin amelini boynuna doladık. Kıyâmet günü ona amellerinin yazıldığı sayfaları çıkaracağız ki onu açılmış bulacak. Ona bu sayfaları oku, bugün hesap görmeye kendin yeteceksin, diyeceğiz», *Enbiyâ* sûresinin 47. âyeti şöyle der: «Kıyâmet günü hakkanîyet terâzilerini kuracağız, hiç kimse haksızlığa uğramayacak, hardal tânesi ağırlığında bile olsa günah ve sevâbı hesaba katılacak», *Sâd* sûresinin 16. âyeti şöyle der: «Onlar alay ederek, ey Rab, hesap günü gelmeden önce defter-i âmâlimizi çabuk ver, dediler», *Zümer* sûresinin 69. âyeti şöyle der: «Yeryüzü Rabbinin nûruyla ışıklanır, herkesin eline amel defterleri verilir, peygamberler ve tanıklar getirilir», *Câsiye* sûresinin 28. ve onu izleyen âyeti şöyle der: «Her ümmet defter-i âmâline dâvet olunacak, bugün dünyada ne yapmışsanız onunla cezâlanacaksınız, denecek. İşte bu defter size doğru olarak tanıklık eder, biz her ne işlemişseniz onu yazdırdık». Daha birçok sûre ve âyetlerde bu *amel defteri*'nin sözü edilmektedir. *Bk.* Kıyâmet, Sevap, Günah, Cezâ, Cennet, Cehennem, İllîyîn.

DEHİR — Kur'anın yetmiş altıncı sûresi... Bu sûreye *İnsan* sûresi de denir. Mekke'de inmiştir, 31 âyettir. Arapça *dehr* deyimi *zaman* demektir, sûrenin ilk âyetinde *insan* deyimiyle birlikte *dehr* deyimi de söz konusu edildiğinden sûre bu adlarla adlandırılmıştır, sûrenin birinci âyeti şöyle der: «İnsan sözü edilecek bir varlık oluncaya kadar aradan çok zaman geçmiştir». *Zaman* konusu İslâm bilgibiliminde çok önemlidir. Araplar yaşlılık, hastalık, ölüm vb. gibi birçok acılar getirdiğinden zamana söverlermiş. *Câsiye* sûresinin 24. âyeti bunu anıştırır (telmîh eder): «Kıyâmeti inkâr edenler, dirilik bu dünyadaki diriliğimizden ibârettir, burada yaşar burada ölürüz, bizi ancak zamanın geçmesi öldürür, derler. Bu konuda onların hiçbir

bilgileri yoktur, ancak zan ve tahminle söz söylerler». Zamana sövmek birçok Peygamber sözleriyle yasaklanmıştır. Peygamber ünlü bir hadîsinde şöyle der: «Zamana sövmeyiniz, çünkü zaman Tanrı'dan başka bir şey değildir». *Bk.* Dehrîyye.

DEHR — *Bk.* CÂSİYE.

DEHRÎYYE — Zaman ve özdeğin ilksiz ve sonsuzluğunu ilerisüren mezhep... *Zaman* anlamını dilegetiren Arapça *dehr* deyiminden türetilmiş ve *Câsiye* sûresinin 24. âyetinde eleştirilen *zamân* anlayışıyla ilişkili olarak adlandırılmıştır. X. yüzyılda İbn Râvendî'nin düzenlediği sanılan bu anlayış, bir mezhepten çok, felsefesel bir okuldur. Bu anlayış, Tanrı'nın yaratıcılığını yadsır ve doğanın zaman içindeki ilksiz ve sonsuz devimden (hareketten) oluştuğunu savunur. Bu mezhep ya da okulun ilkeleri üstünde Kelâm bilginlerinin kitaplarındaki bilgiler çelişiktir. Örneğin Şahristânî bunların Tanrı'nın varlığını kabul ettiklerini, ama tıpkı İslâm atomcuları (Cüz-i ferdîyye) gibi evrenin boşlukta dolaşan atomların rastlantısal buluşmalarından oluştuğunu ilerisürdüklerini söyler. Buna karşı Mûtezile bilginlerinden Câhiz bunları lezzetîyyeci (hedonist) doğacılar (tabiatçılar) olarak tanımlar ve dinsizlikle suçlar. Câhiz'in anlatımına göre dehirciler canlılar arasında (örneğin insanla hayvan arasında) bir nitelik ayrımı görmezler, insan davranışlarını haz ve elem temeline indirgerler, meleklerin ve şeytanların varlığına inanmazlar, rüyâ tâbiri ve sihir gibi şeylerle alay ederler, ussal bilginin duyusal bilgiden kaynaklandığını ilerisürerler. *Bk.* Dehir.

DEMİR — Kur'anda bir kavga âleti olmak üzere indirildiği bildirilen mâden... Kur'anın *Hadîd* (Demir) sûresinin 25. âyeti şöyle der: «Biz demiri, şiddetli bir kavga âleti olmak, insanlara başkaca yararlar da sağlasın diye indirdik». Buradaki «indirdik» deyimi kimi yorumcularca «mâdenlerinden çıkardık» biçiminde yorumlanmaktadır. *Bk.* Hadîd.

DEMİRTÂŞİYYE — Halvetîliğin Rûşenîlik kolundan türemiş bir kolu... Rûşenî Dede'nin halîfesi Muhammet Demirtaş tarafından XVI. yüzyılda Mısır'da kurulmuştur. *Bk.* Halvetîlik.

DENİZ — Ürünlerinin yenmesi helâl kılınmış olan su... Kur'anda birçok sûrelerde denizle ve denizcilikle ilgili âyetler vardır. Örneğin *Mâide* sûresinin 96. âyeti şöyle der: «Size deniz avı yapmanızı ve yemenizi helâl kıldık, yalnız ihramda bulunduğunuz sürece kara avı haram kılınmıştır». Bu âyetteki *deniz* deyimi ırmak ve göl gibi suları da kapsamaktadır. *Yûnus* sûresinin 22. âyeti de şöyle der: «Sizi karada ve denizde yürüten odur. Nihâyet siz gemide bulunursunuz, gemi lâtif bir havayla yolcuları götürür, onlar da sevinirler. Öyleyken bir fırtına kopar, her yandan dalgaların kuşatmasıyla yok olacaklarını anlayınca Allah'a niyâz ederler», *İsrâ* sûresinin 66. âyeti şöyle der: «Rabbiniz sizin için denizde gemileri yürütür ki onun inâyetinden maîşetinizi araştırasınız», aynı sûrenin 67. âyeti de şöyle der: «Size denizde bir sıkıntı dokunsa Tanrı'dan başka taptıklarınız yokolur gider. Ama o sizi korkudan kurtarıp karaya çıkarınca gene döneklik edersiniz. İnsan nankördür», *Lokman* sûresinin 31. âyeti şöyle der: «Görmüyor musun ki gemi denizde Allah'ın nîmet ve lûtfuyla gidipgelir. Allah bununla size gücünü göstermektedir», aynı sûrenin 32. âyeti de şöyle der: «Onları gölge salan dağlar gibi dalgalar kapladı mı hemen Allah'a yalvarmaya ve tapıma başlarlar, Allah onları kurtarıp karaya çıkarınca içlerinden bir bölümü inanır», *Zuhruf* sûresinin 12. âyeti şöyle der: «Her sınıf mahlûkatı yaratan, gemi ve davarlardan sizin için binecek yapan odur».

DERGÂH — İslâm tasavvufunda her bir tarikatte toplantı ve tapım yeri... *Tekke* ve *Hankaah* deyimiyle anlamdaştır. Farsça *barınak kapısı* anlamındadır. *Bk.* Tasavvuf.

DERKAAVÎYYE — Şâzilîliğin bir kolu... XVIII. yüzyılda Molla Derkaavî tarafından Fas'ta kurulmuştur. Bunlara çoğul olarak *derkaavîler* anlamında *derkava* da deniyor. Şâzîliliğin bir kolu olmasından ötürü *Şâzilîyâ derkava* da denir. Tarikatın asıl kurucusu Ali bin Abdurrahmân al-Cemâl (ölümü: 1779)'dir, bunun ölümünde öğrencisi Mulay al-Arabî al-Derkaavî yerine geçerek tarikata kendi adını vermiştir. Derkava (Derkavî müridleri) Hz. Mûsâ'yı taklit ederek ellerinde bir asâyla dolaşırlar, Ebû Hureyre' yi taklit ederek boyunlarına ağaçtan yapılmış kocaman bir tespih geçirirler, Hz. Ebû Bekir'i taklit ederek eski püsküllü elbiseler giyerler ve sakallarını uzatırlar. Bildirildiğine göre bu tarikata girmek Fas saraylarında moda olmuş. *Bk.* Şâzilîyye.

DERVİŞ — Tarikat üyesi... Farsça *dilenci* anlamındadır, ama bu anlam *kapı kapı dolaşıp arayan* anlamından türemiştir, tasavvuf dilinde, *dünya malından vazgeçmiş* ve bundan ötürü de *yoksul* anlamını dilegetirir. *Mürîd* deyimiyle anlamdaştır. Dervişlere önderlik eden üst rütbeli tarikatlılara da *şeyh* denir. *Derviş,* Bektâşîlikte özel bir derecedir. *Bk.* Bektâşîlik.

DESÛKÎYYE — Birçok tarikatların karışımı olan tarikat... Şâzilîlik, Bedevîlik ve Rıfâîliğin birleşimi olarak Seyyid İbrahim Burhaneddin Desukî (1238-1294) tarafından aşağı Mısır'da Dasuk kasabasında kurulmuştur. Şeriatı temel alan sünnî bir tarikattir. Desûkî yaşamının yirmi yılını birçok yapıtlar yazmakla geçirmiştir. «Şeriat asıl ve tarikat fer'dir» sözü ünlüdür, bununla beraber yetkinlik (kemâlât) aşamasına şeriatla hakikatı birleştirerek ulaşılabileceğini de ilerisürer. Bağlıları, önünde kendisinden ve yokluğunda tinsel varlığından (rûhânîyetinden) izin almadan konuşamazlarmış. Çocuğu olmadığından ölümünden sonra tarikatı kardeşi Seyyid Şerâfeddin Mûsâ tarafından yayılmıştır. *Bk.* Şâzilîyye, Rıfâîyye, Bedevîyye.

DEVLET — Tanrı'nın yeryüzünde kurduğu düzen... *Bakara* sûresinin 30. âyeti şöyle der: «Hani Rabbin meleklere, ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım, demişti. Melekler de, yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökecek kimse mi yaratacaksın, demişlerdi», *Nisâ* sûresinin 59. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, Allah'a itâat edin, Peygambere itâat edin, içinizden irâde sahibi olanlara da». Bu son âyetteki irâde sahipleri devleti yönetenlerdir, aynı sûrenin 83. âyeti de şöyle der: «Münâfıklara emniyet ya da korku haberi geldiği zaman onu fâşederler. O haberi Peygambere ve irâde sâhiplerine bıraksalardı ne olacağını elbette onlardan öğrenirlerdi». *En'am* sûresinin 165. âyeti şöyle der: «Sizi yeryüzünde halîfe kılan, bir bölümünüzü öteki bölümünüz üstünde pâye itibârıyle yüksek tutan odur», *Tâhâ* sûresinin 25-33. âyetleri şöyle der: «Mûsâ dedi ki, yâ Rab, bana ailemden birini, kardeşim Hârun'u vezir yap da onunla arkamı güçlü kıl», aynı sûrenin 36. âyeti de şöyle der: «Allah buyurdu: Mûsâ, sana istediğin verilmiştir».

DEVSE — Yanyana ve yüzükoyun bir sıra hâlinde yere yatan müritlerin üstünden Şeyh'in atıyla geçildiği halde hiçbirinin yaralanmadığına inanılan dinsel tören... Özellikle Saadiye tarikatında uygulanan bu âyin, Mısır'da 1881 tarihinde yasaklanmış, daha sonra Şeyh'in müritlerinin üstünden yürüyerek geçmesine izin verilmiştir. Hiçbirini zedelemeden üstlerinden atla geçmesi Şeyh'in kerâmeti sayılmakta ve ayrıca Şeyh'in bilgisinin bu yolla müritlere geçtiğine inanılmaktadır. *Bk.* Kerâmet.

DEYR — Manastır... Hıristiyan manastırlarını dilegetiren bu Arapça sözcük, tasavvuf dilinde *dünya* anlamındadır. *Bk.* Tasavvuf.

DIRDİRÎYYE — Halvetîliğin bir kolu... XVII. yüzyılda Halvetîlikten türetilen ve Seyyid Ahmed Tecânîye bağlı bulunan üç koldan biridir. *Bk.* Halvetîlik, Tecânîyye, Sâvîyye.

DÎDÂR — Tanrı'nın belirişi... Sözcük olarak *yüz* (çehre) anlamını dilegetiren *dîdâr* deyimi tasavvuf dilinde *Tanrı'nın belirişi* (Tezâhür-i ilâhîye)'ni dilegetirir.

DİKKE — Câmide mihrabın tam karşısında duran mahfil... Sütunlar üstünde durur, çevresi parmaklıkla çevrilidir.

DİLENCİLİK — *Bk.* ODUNCULUK.

DİN — Bağlılarını bu dünyada ve ötedünyada mutlu etmek için Tanrıca saptanan kuralları kapsayan kurum... Sözcük anlamında pek çok ayrımları vardır, bunların içinde başlıca üçü üstünde durulmuştur: Ârâmî-İbrânî dilinden Arapçaya geçmiş olan sözcükse *yargı* (hüküm), Farsçadan Arapçaya geçmişse başlıktaki tanımıyla *din,* Arapça bir sözcükse *gelenek ve görenek* (örf ve âdet) anlamındadır. Kur'anda da genellikle *hesaplaşma* (muhâsebe), *cezâ* ve *armağan* (mükâfât) anlamlarında kullanılmıştır. İslâm terminolojisinde *din* terimi, Kur'anın bildirdiği dini, eşdeyişle müslümanlığı (Din-i İslâm) dilegetirir. Din kurumu, birçok metafizikçilerce de incelenmiş ve birçok kurgusal (spekülâtif) varsayımların ilerisürülmesine neden olmuştur. Örneğin, E. B. Tylor'a göre canlıcılık (Animizm), R. R. Maret'e göre kişilikdışı yaygın bir güç tasarımı (Dinamizm), P. W. Schmidt'e göre yaratıcı tek tanrı inancı (Ur-monoteizm), Spencer'e göre ölülere ve atalara tapma (Manizm), Auguste Comte'a göre fetişçilik (Fetişizm), R. Smith'e göre doğasal nesnelere soydaşlık inancı (Totemizm), R. Thurnwald'a göre hayvanlara tapma (Terionizm), N. Söderblom'a göre gizli ve esrarlı güç inancı (Mana), J. G. Frazer ve daha birçoklarına göre büyücülük, din inancının ilk biçimidir ve onun oluşmasına kaynaklık etmiştir. Bu konuda, metafizik yapılı düşünürlerin en çok sözü edilenlerinden biri olan Fransız toplumbilimcisi E. Durkheim, *Les Formes Elémentaires de la vie Réligieuse* adlı yapıtında şöyle der: «Din, inançlarla törenler olmak üzere iki temel kategoriden meydana gelir» (s. 50), «Din, ayrılmış ve yasak edilmiş kutsal şeylerle ilgili inanç ve eylemlerin dayanışmalı bir sistemidir» (s. 65). Durkheim bu varsayımlarıyla şunu demek ister: İnsan, önce, evreni kutsal şeylerle kutsal olmayan şeyler olmak üzere ikiye ayırmıştır. Demek ki, evrendeki kimi şeylerin kutsallığına inanmıştır. İnanç, insanın ansal bir işlemidir. Bu ansal işlem, eylemsel alanda törenlerle belirmiştir. İnançlar, kutsal şeylerin özünü bildiren tasarımlar, törenlerse kutsal şeylere karşı davranış kurallarıdır. «Bu inanç ve törenlerin tümü bir din meydana getirir» (İbid, s. 56). Durkheim, *Le Suicide* adlı yapıtında daha başka bir tanım da verir: «Din, toplumu, kendi kendinin bilincine ulaştıran simgeler dizgesidir (semboller sistemidir)» (İbid, s. 352). Bu kurgusal varsayımların dışında peygamberlerin getirdiği bütün dinlerde şu ilkelerin ortak olduğu görülmektedir: *Tanrının birliği, âhiret günü, melekler, kutsal kitaplar, peygamberler, iyilik ve kötülüğün Tanrı' dan geldiğine inan* (imân), *tapım* (ibâdet), *törebilim* (ahlâk). Kur'anın yedi âyetlik *Fâtiha* sûresi müslümanlığın temel inancını şöylece ortaya koyar: «Tüm varlıklar için merhametli olan Tanrı'nın adıyla başlarım *(Bismillâhirrahmânirrahîm).* Övgü, tüm varlıkların efendisi olan Tanrı'ya özgüdür *(Elhamdü lillâhi rabbil'âlemîn).* O bütün varlıkların koruyucusu ve acıyıcısıdır *(Errahmânirrahîm).* Yargı gününün sâhibidir *(Mâliki yevmiddîn).* Yardımı ancak senden diler ve kulluğu ancak sana ederiz *(İyyâke na' büdü ve iyyâke nesteiyn).* Bizi doğru yola götür *(İhdinassırâtalmüstakîm).* Kendilerine nîmet verdiklerinin yoluna götür *(Sırâtalleziyne en'amte aleyhim).* Sapkınların yoluna değil *(Gayrilma'dûbi aleyhim ve leddâliyn).* Kabul et Allahım *(Âmin)». En'am* sûresinin 70. âyeti şöyle der: «Dinlerini eğlence edinen, dünya diriliğine mağrur olan kişileri bırak. Kimsenin kendi yaptıklarıyla yokluğa atılmaması için onlara Kur'anı oku. Onlar için Allah'tan başka ne yâr ne de şefâatçi yoktur». *Şûrâ* sûresinin 8. âyeti şöyle der: «Allah dileseydi onları tek

bir ümmet yapardı. Ama o fazlı keremiyle dilediğini dâirei rahmetine sokar, nefislerine zulmedenlerin ne yâri, ne de medetkârı vardır», aynı sûrenin 21. âyeti şöyle der: «Yoksa müşriklerin, Allah'ın izin vermediği bir şeyi onlara dinmiş gibi sunan putları mı var?», *Beyyîne* sûresinin 5. âyeti de şöyle der: «Oysa onlara dini yalnız Allah'a özgü kılarak namaz kılmak ve zekât vermekten başka bir şey buyrulmadı. İşte doğru yolda olanların dini bundan ibârettir». *Bk.* Müslümanlık, İnsan, Millet.

DİN-İ MUHAMMEDÎ — İslâm dini... *Muhammed Peygamberin getirdiği din* anlamındadır. *Bk.* Müslümanlık.

DİRARÎYYE — Cebriyye'nin bir kolu... Dirâr bin Amr tarafından kurulmuştur. Basra'da yayılan bu mezhep, temelde Eş'arîlikle birleşik olduğu halde bunun tam karşıtında yer alan Mûtezile'ye uygun görüşler de ilerisürmüştür. *Bk.* Ceberiyye.

DOĞRULUK — Yalan olmayanın durumu... Kur'anın birçok âyetleri doğruluktan sözeder ve doğruluğu öğütler. *Doğruluk* deyiminin çeşitli anlamları vardır: Bir ucundan öbür ucuna kadar yönü değişmeyeni dilegetirir (örneğin Kur'anda *sırâtı müstakîm* deyimiyle dilegetirilen doğru yol), gerçek olanı dilegetirir (doğru haber), işe ve duruma uygun olanı dilegetirir (doğru söz), yasalara ve törelere bağlı olanı dilegetirir (doğru adam), gerçeğe ya da kurala uygun olanı dilegetirir (doğru hesap). Arapçada genellikle *hakk* denir. *Fâtiha* sûresinin 6. âyeti şöyle der: «Allahım, sen bizi doğru yola ilet», *Bakara* sûresinin 142. âyeti şöyle der: «Allah kimi dilerse onu doğru yola iletir», aynı sûrenin 213. âyeti şöyle der: «Allah onlara doğru olan kitaplar da gönderdi. İnananları üstünde bir türlü anlaşamadıkları doğruluğa (gerçeğe) ulaştırdı», *Âli İmrân* sûresinin 51. âyeti şöyle der: «Allah benim de efendim (Rabbim), sizin de efendinizdir. Öyleyse ona tapın, işte doğru yol budur», aynı sûrenin 101. âyeti şöyle der: «Her kim Allah'a sımsıkı tutunursa doğru yola iletilmiş olur», *Nisâ* sûresinin 69. âyeti şöyle der: «O kimseler ki Allah'ın elçisine boyun eğerler, işte onlar Allah'ın kendilerine dirlik verdiği peygamberler, şehitler, doğrular ve iyilerle birlikte olurlar», aynı sûrenin 175. âyeti şöyle der: «O kimseler ki Allah'a inanırlar, ona sığınırlar, Allah da onları esirgeyiciliğiyle kuşatacaktır, doğru yola iletecektir», aynı sûrenin 9. âyeti de şöyle der: «Öyleyse Allah'tan korkup sözün doğrusunu söylesinler», *Ahzap* sûresinin 70. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, Allah'tan sakının da sözün doğrusunu söyleyin», *Nebe* sûresinin 39. âyeti şöyle der: «İşte o gün doğruluk günüdür». *Tevbe* sûresinin 15. âyeti şöyle der: «Allah bilicidir, doğruyu bildiricidir». Doğruluk (istikamet), Kur'anın daha pek çok âyetlerinde söz konusu edilmiştir. *Bk.* İyilik.

DOMUZ — Yenmesi yasaklanan hayvan... Yahudilik ve Müslümanlık, *domuz*'un yenmesini pis olduğu gerekçesiyle yasaklamıştır. Kur'anda açıkça belirtilen bu yasağa (*Bakara* sûresi, 173; *Nahl* sûresi, 115; *Mâide* sûresi, 13; *En'am* sûresi, 145) kimi mezhepler karşı çıkmışlardır. Örneğin, Mürcie mezhebinin Gassâniyye kolu kurucusu Gassân al-Kûfî'ye göre, Tanrı'nın *domuz* deyimiyle ne kasdettiği belli değildir, belki de bu deyim, kovunu dilegetirmektedir, kesin olarak bilinemediği için de bu yasağa uymak zorunlu değildir. İslâm fıkıhçılarına göre de açlıktan ölecek duruma gelmiş bulunan bir müslüman, domuzdan başka yiyecek bir şey bulamıyorsa, domuz yiyebilir. *Bk.* Müslümanlık, Haram, Istırâr.

DOST — Tanrı... İslâm tasavvufu dilinde *Tanrı* anlamında kullanılan bu terim, sözcük anlamında Farsça *sevilen* demektir. *Bk.* Tasavvuf.

DÖNME — Müslümanlık görünüşü altında kurulan Yahudi tarikatı... XVII. yüzyılda Şabbetay Sebi (Sabatay Sevi) tarafından kurulmuştur. Osmanlı İmpa-

ratorluğu içinde önce İzmir'de ve sonra daha geniş çapta Selânik'te yayılan bu tarikat, dış görünüş olarak Müslümanlığı benimsediğini belirtecek biçimde, gerçekteyse yeni bir Yahudilik anlayışıyla düzenlenmiştir. Tapımları gizlidir, mezhebin sırları bağlılarına evlendikleri zaman açıklanır. Sabatay'ın mesihliğine inanırlar, Sabatay'ın doğum günü baş bayramlarıdır, kutsal yapıtları *mezâmir*'dir. Cennete sâdece kendilerinin gireceği başlıca inançları arasındadır. Müslümanlarla evlenmeleri yasaklanmıştır. Kamerî ayların ilk günlerini kutsal sayarlar, duâlarını İbrânîce okurlar.

DUÂ — Tanrı'yı yardıma çağırma... Arapça sözcük anlamında *çağırmak* demektir. Kur'anda *yardım istemek (Ar.* İbâda, İstigasa) anlamında kullanılmıştır. Peygamber Hz. Muhammed ünlü bir hadîsinde «duâ, tapımın (ibâdetin) özüdür» der. İslâm terminolojisinde ***bir şeyin yapılmasını ya da yapılmamasını Tanrı'yı öven ve kulun gereksinimini belirten bir dille istemek»*** *(Ar.* Talab) olarak tanımlanmıştır. *İsrâ* sûresinin 110. âyeti şöyle der: «De ki: Tanrı'ya duâ edin», *Mü'min* sûresinin 60. âyeti şöyle der: «Rabbiniz buyuruyor ki bana duâ edin de duânızı kabul edeyim», *Bakara* sûresinin 186. âyeti şöyle der: «Kullarım sana beni sordukları zaman onlara de ki: Bana duâ ettikleri zaman duâlarını kabul ederim», *A'raf* sûresinin 55 -56. âyetleri şöyle der: «Rabbinize yalvara yalvara gizlice tapın. Tanrı'ya korkarak, umarak duâ edin». Kur'anın birçok sûrelerinde de duâ örnekleri vardır, örneğin *Bakara* sûresinin 286. âyeti şöyle der: «Ey Rabbimiz, şâyet biz unutursak ya da yanılırsak bizi muâheze etme, bizden önce gelenlere yüklediğin ağır yükü bize yükleme, gücümüzün yetmediği şeyleri bizden isteme, bizi bağışla, bizi esirge, kâfirlere karşı bize yardım et». *Fâtiha* sûresi de bütünüyle bir duâdır. İslâm tasavvufunda *Tanrı' dan bir şey istemek* anlamında duâ sâdece tarikata yeni girenler için söz konusu olabilir, olgunların duâ etmeleri tövbeyi gerektiren bir günahtır, çünkü olgunlar her türlü isteklerini Tanrı'nın irâdesine bırakmışlardır. İslâm dininde namaz kılarken ilk tekbirden sonra *iftitâh* duâsı (Hanefî mezhebinde: *Subhâneke allahümme ve bihamdike),* ayakta *subhâne rabbiyel azîm,* secdede *subhâne rabbiyel âlâ,* secde aralarında *al-tahiyyât* duâları okunur. Cenâze namazı da duâ ederek kılınır. Müslümanlar geleneksel olarak her işe duâyla başlarlar ve duâyla bitirirler. Yağmur duâsı gibi özel duâlar da vardır. *Duâ (Fr.* Priére), en ilkel tapımlardan en yeni dinlere kadar, inanç alanının genel bir öğesidir. Üstün güçten bir şeyin yapılmasını ya da yapılmamasını dilemek için edilir. Yakarışın temel görevi bu olmakla beraber, dileğin gerçekleşmesinden sonra yapılan teşekkür (şükrân) duâları da vardır. Çeşitli ilkellerin avın iyi sonuçlanmasını ve yağmur yağdırılmasını dileyen çok ilginç duâları saptanmıştır. Duâlar bireylerce yapıldığı gibi çeşitli törenlerle topluluklarca da yapılır. Topluluklarca yapılan duâlarda duâyı *duâcı* eder, topluluk da *âmin* diyerek duâya katılır. *Duâ* gerektiğinde *kurban*'la da pekiştirilir, dilek yerine getirildiği takdirde karşılığının ödeneceği bildirilir. Dilek yerine getirilmediği hallerde üstün güce sövüp saymalar da kimi ilkellerde yaygındır, «sizi gidi işe yaramaz tanrılar sizi!» sözleriyle başlayan bu türlü kınamalar özellikle Afrika ilkellerinde saptanmıştır. Antikçağ Yunanlıları duâlarını *övgü* (*Yu.* Hymnos) ve *adak* (*Yu.* Eukhe)'larla güçlendirirlerdi. *Bk.* Kurban, Adak, Kunut, Hac, Namaz duâları.

DUAT — Bâtınîlerin propagandacıları... *Dâî* deyiminin çoğuludur. Bunlara gene Arapça *ebvâb,* ayrıca *dâî-i ekber* ve *dâî-i mezûn* da denir. Gözlerine kestirdiklerini ve tarikata elverişli bulduklarını denerler ve *dâvet* ederler. *Bk.* Dâî, İsmâilîlik, Bâtınîlik.

DÛHÂ — Kur'anın doksan üçüncü sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 11 âyettir. Arapça *dûhâ* deyimi *kuşluk vakti* demektir ki namaz saatlerinden biridir.

Sûrenin birinci âyeti «Kasem olsun o güneşin yükseldiği zamana ki» dediğinden sûre bu adla anılmıştır. Bu sûre inmeden önce uzun bir süre Peygambere hiçbir *vahiy* (Tanrı buyruğu) gelmemiş, inanmayanlar buna sevinmişler, Peygamber de çok üzülmüş. Bundan ötürü sûrenin 3. âyeti şöyle der: «Yâ Muhammed, Rabbin seni terketmedi, sana darılmadı da». *Bk.* Kuşluk namazı.

DUHÂN — Kur'anın kırk dördüncü sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 59 âyettir. (Hâ, Mim)'le başlayan sûrelerin beşincisidir. *Duhân* deyimi Arapçada *duman* demektir, sûrenin 10. âyetinde bu deyim kullanıldığından sûre bu adla anılmıştır, 10. âyet şöyle der: «Yâ Muhammed, övleyse gökyüzünün apaçık bir duman getireceği günü bekle». Sûre, inanmayanların inatlarından ve uğrayacakları cezâlardan sözeder. 3. âyeti de şöyle der: «O mübârek gecede her hikmetli iş birbirinden açıkça ayrılır». Bu âyette sözü edilen gece, Kur'anın indiği Kadir gecesidir. *Bk.* Kadir.

DUHAT-I ERBAA-İ ARAP — Dört Arap ökesi... Arapça *duhat* deyimi *ökeler* (dâhîler) demektir. İslâm tarihinde şu kişiler bu deyimle anılırlar: Mugîre bin Şûbe, Amr bin al-As, Muâviye bin Ebî Süfyân ve Ziyad bin Ebihî. Örneğin bunlardan Mugîre, Halîfe olan Hz. Ali'ye hemen eski valileri değiştirmemesini ve biraz sabretmesini öğütlemiş, ama Hz. Ali dinlememiş. *Bk.* Hâricîlik.

DÜLDÜL — Peygamber Hz. Muhammed'in ak dişi katırının adı... Şiî inançlarına göre Düldül bir hayli yaşamış ve Hz. Ali Halîfe olunca onun sırtına binerek Haricîlerle savaşmış. Bu ak katır Peygambere *Ofayr* adındaki eşekle birlikte armağan edilmiştir. Müslüman Araplar, katırı ilk kez bu armağan sonucu görmüşler, daha önce bilmiyorlarmış. Arapça *duldul* sözcüğü *kirpi* demektir, hızlı yürüdüğü için katıra bu ad konulmuş. Peygamberin *Fizzâ* adında başka bir katırı daha var. *Bk.* Mirâç.

DÜNYA — Yeryüzü... Kur'anda *âhiret* (öbürdünya) karşıtı olarak küçümseyici bir anlamda kullanılmıştır. Sözcük olarak da *alçak* anlamına gelen Arapça *denî* deyiminden türemiştir. *Bakara* sûresinin 86. âyeti şöyle der: «İşte onlar o kimselerdir ki bu dünya yaşayışını öbür dünyaya değiştiler, artık onların azapları hafifletilemez, onlara yardım da edilemez», *Âlâ* sûresinin 16-17. âyetleri şöyle der: «Belki de siz dünya yaşayışını üstün tutuyorsunuz. Oysa öbür dünya ondan yeğdir, süreklidir», *Rahmân* sûresinin 26. âyeti şöyle der: «Bu dünyada olan her şey gelipgeçicidir», *Âli İmrân* sûresinin 14. âyeti şöyle der: «Kadınlardan, oğullardan, kantarlarla altın ve gümüşten, atlardan, davarlardan, ekinlerden olup insanın içini çeken birtakım şeyleri sevmek hoş göründü. Bunlar dünyanın geçinecek şeyleridir, sonundaysa varılacak yer Allah'ın yanındadır», *Nisâ* sûresinin 77. âyeti şöyle der: «Onlara de ki: Dünyada geçinilecek şey azdır, asıl hayırlı olan âhirettir», *En'am* sûresinin 70. âyeti de şöyle der: «Dünya diriliğine mağrur olan kimseleri bırak». Özellikle Hıristiyan Tanrıbiliminde *dünya* kötülüklerle dolu bir sınav yeri olarak tanımlanmıştır. İnsanlar bu sınavı başarıyla verirlerse *öbür dünya*'da mutluluğa ulaşacaklardır. Hıristiyan Tanrıbilimine göre Hz. Âdem'in günahıyla aşağılanmış insan, yeryüzüne atılmıştır, acı çekmeye mahkûmdur, onu ancak Tanrı'nın bağışı kurtarabilir. Batı mistisizmiyle Doğu tasavvufu, daha da ileri giderek, sonsuz mutluluğu elde edebilmek için dünyadan büsbütün el etek çekmek gerektiğini ilerisürer. Hint Budacılığının *nirvana* öğretisi de dünyadan bu türlü bir vazgeçmedir. Hintlilerin *Siva* öyküsü bu bakımdan çok ilginçtir: Tanrı *Brahma* çok güzel ve iyi bir dünya yaratmak istemiş, tanrı *Siva* buna karşı çıkmış, Brahma'nın yarattığı *özdeksiz* dünyayı *özdekli* kılmak için elinden geleni yapmış, çünkü iyi bir dünya olamayacağı kanısındaymış, mutluluğun çaba harcamakla elde edilebileceğine ve bunun da ancak kötü bir dünyada ger-

çekleşebileceğine inanıyormuş. *Bk.* Âhiret, Kafdağı, Kâinât.

DÜRZÎLİK — Fâtımî halîfesi Hâkim Biemrillâh'ı tanrı sayan özel bir inanç... XI. yüzyılda Suriye'de ortaya çıkan bu inanç, kurucularından Anuştigin Derezî' nin adını taşıyor. Kimi incelemeciler Dürzîliği Bâtınîliğin kolları arasında sayarlarsa da (örneğin, *Bk.* Prof. Çağatay ve Doçent Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi,* Ankara, 1965, cilt I, s. 61-63) sünnî şeriatıyla olduğu kadar şiî-bâtınî anlayışla da çatışan inançları vardır. Bu inançların başında da Tanrı'nın yeryüzüne inip Fâtımî halîfesi Hâkim Biemrillâh'ın kişiliğinde yaşadığı gelir. Bu inanca göre Hâkim'in iki kişiliği vardır: *Tanrısal (Ar.* Lâhûtî) ve *insansal (Ar.* Nâsûtî). Tanrı *yedi imam*'dan sonra yeryüzüne inmiş ve Fâtımî halîfesi olmuştur. Bu kişilik, Hz. İsâ'nın çift kişiliğinden ötürü Hıristiyanlıkla da bağlantılıdır. Kimi yazarlar da bu yüzden Dürzîlerin hıristiyan olduklarını ilerisürerler. Etnik durumları saptanamamış olmakla birlikte Dürzîler kendilerinin Arap ve müslüman olduklarını söylerler. Dürzî inancına göre Tanrı birçok kez insan kılığına girmiş ve yeryüzünde görünmüştür. İleride gene yeryüzüne inecek ve Dürzî olmayanları —eşdeyişle, bu inanca bağlanmayanları— cezâlandıracaktır. Dürzîlerin ikinci özel inançları, Hâkim' in veziri Hamza'nın ilk insan olduğu ve evrenin ondan doğduğudur. *Bk.* Bâtınîlik.

DÜŞ — *Bk.* RÜYÂ.

DÜŞMANLIK — Birbirinden hoşlanmama durumu... Kur'anın *Fussilet* sûresinin 34. âyeti insanlar arasındaki *düşmanlık (Ar.* Adâvet) durumunun nasıl dostluğa çevrilebileceğini şöyle bildirir: «İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğe ondan daha güzelini tutarak karşı gel. Böyle yaparsan aranızda düşmanlık bulunan kimse candan dost olur». Yorumcular bu âyetteki «ondan daha güzelini tut» deyimini «hiddete karşı sabrı, bilgisizliğe karşı bilgiyi, cezâya karşı bağışlamayı tut» biçiminde yorumluyorlar.

E

EBÂBİL KUŞLARI — Habeş komutanı Ebrehe'nin ordusuna taş yağdıran kuşlar... Kur'anın *Fil* sûresi şöyle der: «Rabbinin fil sahiplerine ne yaptığını görmedin mi? Onların hiylelerini boşa çıkarmadı mı? Onlara karşı bölük bölük kuşlar göndermedi mi? Ki onlara tuğladan yapılmış taşlar atmışlardı. Allah onları ekin çöpüne çevirdi». *Bk.* Ebrehe.

EBÂDÎLİK — Haricîliğin bir kolu... *Abâziyye* de denir. IX. yüzyılın ilk yarısında Afrika'da Berberî'ler arasında hızla yayılmış bir mezheptir. Afrika başkaldırmalarını yöneten Ebâdîlik, VIII. yüzyılda Abdullah bin Ebâd tarafından kurulmuştur. Temelde Hz. Ali'ye karşı olan siyasal bir parti niteliğindeyse de kendilerine özgü birtakım inançları vardır. Örneğin, büyük günah işleyenleri müslüman saymazlar, tümüyle kadercidirler ve her işin Tanrı tarafından yaptırıldığına inanırlar, kendilerinden olmayan müslümanları kâfir sayarlar. *Bk.* Hâricîlik.

EBCED — Her harfi bir sayıyı karşılayan sekiz sözcükten kurulu büyüsel işlemlerde de kullanılan hesap dizgesi... Arapça yazılışla bu sekiz sözcük ve harflerinin sayı değerleri şunlardır: *Ebced* (Elif 1, be 2, cim 3, dal 4), *hevvez* (he 5, vav 6, ze 7), *hutti* (ha 8, tı 9, ye 10), *kelemen* (kef 20, lâm 30, mim 40, nun 50), *sa'fes* (sin 60, ayın 70, fe 80, sat 90), *kareşet* (kaf 100, re 200, şin 300, te 400), *sahhaz* (se 500, hı 600, zel 700), *dâzıglen* (dat 800, zı 900, gayın 1000). Bu hesaplamada Farsçadan gelen *P* harfi *B*'ye, *çim* harfi *cim*'e, *je* harfi *ze*'ye, *kâfı nûnî* harfi de *kef*'e eşit tutulur. Bu sayılar ve harflerle matematiksel büyüler yapılır. Bu sekiz sözcüğün kaynağı bilinmiyor, Araplar ilk altı sözcüğün altı şeytanın adı olduğuna inanırlar. Eski ozanlar bu hesapla çeşitli olayların tarihini saptarlardı, örneğin bir pâdişâhın tahta çıktığı tarihi veren bir dize yazılırdı, bu tarihler *hicrî* (Peygamberin Mekke'den Medine'ye göçünü başlangıç sayan) tarihlerdir.

EBED — Sonu olmayan... *Başı olmayan* anlamındaki *ezel* deyimi karşılığında kullanılır. İslâm tasavvufunda başsızlık ve sonsuzluk düşüncesi, sünnî inançlarıyla ortaktır. İslâm inançlarına göre Tanrı'nın başı ve sonu yoktur, dünyanınsa başı ve sonu vardır, âhretinse başı vardır, ama sonu yoktur, başsız olup da sonu bulunan dördüncü bir biçimse olanaksızdır.

EBRÂR — Tarikata girenler... Arapça *doğru sözlüler* anlamındadır. İncelemeciler, müslümanları üçe ayırırlar: *Ahyâr* (hayırlılar, ki bunlar sünnîdir), *Şuttâr* (şakraklar, ki bunlar melâmîdir) ve *Ebrâr* (özü sözü doğru olanlar, ki bunlar mutasavvıftır). Bâtınîlere göre Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin *Şeş ebrâr* (altı doğru sözlü)'dür. *Bk.* Tasavvuf.

EBREHE — Habeşistan'ın Yemen vâlisi... Kur'anın *Fil* sûresinde sözü edilen kuşların ordusunu dağıttığı komutandır. *Ebrehe* Habeş dilinde *İbrahim* demektir. *Al-Aşram* lâkabıyla da anılır. Araplar *Abraha* derler. Kur'anda sözü edilen savaş, Ebrehe'nin Mekke'ye karşı 570 yılından önce olması gereken saldırısıdır. Ebrehe, ordusunda başgösteren bir çiçek hastalığı salgını yüzünden çekilmek zorunda kalmıştır. *Fil* sûresinin yorumcuları bu hastalığın mikrobunun Ebâbil kuşlarınca taşındığını ilerisürerler. Örneğin İsmail Hakkı İzmirli *Ma'âni-i Kur'an* adlı yapıtında şöyle demektedir: «O taşlarla askere çiçek hastalığı bulaşmıştı, ordu çiçek hastalığından kırılmıştı. Deniz tarafından gelen kuşlar hastalığı nakleden sinekler olabilir». *Bk.* Ebâbil kuşları.

EBÛ BEKİR — Peygamber Hz. Muhammed'in ölümünden sonraki ilk halîfe... İslâmın ilk halîfesi olan Hz. Ebû Be-

kir Abdullah (571-634)'ın Kur'anda «Peygamberin arkadaşı» olarak sözü edilir. *Tevbe* sûresinin 40. âyeti şöyle der: «Eğer siz Peygambere yardım etmezseniz Allah yardım eder. Kâfir olanlar onu tek bir arkadaşı varken Mekke'den çıkardıkları ve her ikisi mağarada bulundukları ve Peygamber, arkadaşına: Gam çekme, Allah bizimle beraberdir, dediği zaman Allah ona yardım etmişti, onu görmediğiniz askerlerle güçlendirdi». Hz. Ebû Bekir, Peygambere aşırı bağlılığıyla ve onun her dediğine kesinlikle inanmasıyla ünlüdür. Hz. Ebû Bekir'in kızı Hz. Ayşe'yle de evlenen Peygamber Hz. Muhammed, onun dâmâdı da olmuştur. İslâm tarihleri onun için «Peygamberin ikinci bir nüshası gibiydi» derler. *Bk.* Halîfe, Hulefâ-i Raşidîn.

EBÛ LEHEB — Peygamber Hz. Muhammed'in amcalarından Abd al-Uzzâ'ya Kur'anın verdiği lâkap... *Alev babası,* eşdeyişle *cehennemlik* demektir. Onu lânetlemek için bir sûre inmiştir ki bu sûre *Leheb* adıyla anılır. Peygambere «hay kuruyası» dediği için Mekke'de inen 5 âyetlik bu sûre şöyle der: «Ebûleheb'in iki eli kurusun, kendisi de kurudu gitti. Ne malı ne de kazancı ona yarayacak. O da, odun taşıyan karısı da alevli ateşe atılacaklar. Karısının boğazında hurma lifinden bükülmüş bir ip vardır». İslâm tarihleri olayı şöyle anlatıyorlar: «Kabîlene ve yakınlarına tehlikenin geldiğini bildir» âyeti (XXVI, 214) inince Peygamber Hz. Muhammed, Mekke'li aileleri Safâ ya da Minâ tepesine çağırmış ve onlara «büyük bir azâpla karşılaşacağınızı size haber veriyorum» demiş. Bunun üzerine Peygamberin amcalarından Abd al-Uzzâ bin al-Muttalib (Ebûleheb) «Ey kahrolasıca, bizi bunun için mi topladın?» diye Peygambere çıkışmış. Ebû Leheb çiçek hastalığından ölmüştür. Kimi anlatımlarda *Leheb* sûresinin onun ölümünden sonra ve Bedir savaşından az önce indiği bildirilmektedir. *Bk.* Leheb.

EBÜLHEVL — Ciza'daki Sfenks'in Arapça adı... Sözcük olarak *korku babası* (Abu'l Havl) demektir. İslâm metinlerinde *put* (Al-sanam) adıyla da anılır. İnsan başlı bir aslan heykelidir, sâdece başı görülen bu heykelin kuma gömülmüş vücudu 1817 yılında kumdan kurtarılmıştır. Sabiîler bu heykele adak olarak ak horozla günlük getirirlermiş. İslâm dünyasında çöl kumunun Nil vâdisine yayılmasını engelleyen bir tılsım sayılmıştır. Mısır dilinde *kepes ankh,* Lâtincede *sphinx,* Yunancada *sphinks* biçiminde yazılan bu aslanın başı, genellikle çağın firavununun başıydı. Koç, şahin vb. gibi hayvan başlarıyla da yapılmıştır. Daha sonra Yunanlılar ve Romalılarca da benimsenen *Sfenks* mitolojik bir canavar olarak tasarımlanmıştır. Hesiodos, *Sphinks* biçiminde yazdığı bu canavarın *Ekhidna*'yla *Orthos*'tan (kimi kaynaklara göre *Typhon*'dan) doğma olduğunu söyler. Yunan inançlarına göre *Laios* (Thebai kralı ve *Oidipus*'un babası) *Khrysippe*'yi zorla kızlığından etmiş, tanrılar da onu cezâlandırmak için canavar Sfenks'i Thebai'ye göndermişler. Kentin yolunu tutan canavar, ne içerden dışarıya ne de dışardan içeriye kuş uçurtmazmış, kim geçerse yakalayıp bir bilmece sorar ve bilemeyenleri yermiş, bu bilmeceleri bilen de çıkmazmış, çünkü bu bilmeceleri bilen çıkacak olursa Sfenks hemen ölecekmiş. İşte, Delphoi'den dönerken kavgaya tutuştuğu bir yabancıyı (ki bu yabancı, tanımadığı babası kral Laios'muş) öldüren Oidipus'un ünlü dramı bu olayla başlar. Sfenks onu yakalayıp «bütün ayaklarını kullandığı zaman en güçsüz olan yaratık hangisidir?» diye sormuş. Oidipus «insandır» karşılığını vermiş. Yanıtın doğruluğu karşısında sararan Sfenks son kozunu ikinci bilmeceyle oynamış: «Biri öteki doğuran ve öteki de onu doğurmuş olan iki kız kardeş kimdir?». Oidipus hiç duraksamadan «Gündüzle gecedir» karşılığını vermiş. Yenilen Sfenks hemen ölmüş. Thebai'liler kendilerini bu belâdan kurtaran Oidipus'u tutup kral yapmışlar ve ölen kralları Laios'un karısı *İokaste* (Oidipus'un tanımadığı anası)'yle evlendirmişler.

EBVÂB — Bâtınîlilerin propagandacıları... *Kapı* anlamındaki *bâb* deyiminin çoğulu olarak *kapılar* demektir. Arapça kullanımında *başvurulacak büyük kapılar* anlamına gelir. Bâtınî tarikatlerinde uygun bulduklarını tarikata çağıran *(dâvet eden* anlamında: *dâî)* ve onlara ilk bilgileri veren bâtınîleri adlandırır. Daha açık bir deyişle, bâtınî tarikatlerine bu *kapı*'lardan girilir. *Bk.* Bâtınîlik, Dâî, Duat.

ECDÂDA İBÂDET — Atalara tapma... İslâm anlayışında büyük sapkınlık sayılır. Bir toplumun eski ölüleriyle ilgili olan *ata kültü,* bir toplumun yeni ölüleriyle ilgili olan *ölü kültü*'nden ayrılır. Tarımcı ilkellerde *ata*'lar kutsaldır. Onların yaşadıklarına ve toplumlarıyla ilişkilerini sürdürdüklerine inanılır. Hemen bütün tarımcı ilkellerde atalara tapılmıştır. Özellikle, Avusturalya ilkelleri, kendi bedenlerine birer ata ruhu girdiğine ve her birinin birer ata ruhu taşımakta olduklarına inanmışlardır. *Ruhun kutsallığı* inancı da buradan türemiştir. Toplumbilimci Durkheim, ataların, bitki ve hayvan gibi birer *totem* olduklarını ileri sürmektedir. İlkeller *ruh*'u bir hayvan biçiminde tasarlamışlardır, demek ki vücutlarında kendi bedenleri içine girmiş bulunan ve kendilerini koruyup gözeten bir insan-hayvan (ata) taşıdıklarına inanıyorlardı. Durkheim bu olguyu bütün bir klan için tek olan *totemin parçalanışı* olarak nitelemektedir. Şöyle der: «Warramunga'ların inancına göre, her klan tek bir atadan gelir. Bu ata, belli bir yerde doğmuş; dağları, ovaları, nehirleri meydana getirmiştir. Ömrünü dolaşmakla geçirmiş ve geçtiği yerlere bedeninden çıkan tohumları serpmiştir. Bu tohumlar, o zamandan beri, klanın yaşayan bedenlerine gire gire şimdiki klan üyelerine kadar gelmiş bulunmaktadır». (Durkheim, *Les Formes Elémentaires de la vie Religieuse,* s. 529-537). İlkeller ayrıca, atalarının ağaç ve taşları yontarak heykellerini de yapmışlar (*Fr.* Statuette d'âncestre) ve bu heykellere atanın kendisiymiş gibi büyük saygı göstermişlerdir. Eski Türklerde de, baba, büyükbaba, dede, cet vb. atalar kutsal sayılmıştır. Bu tapım, atalara yiyecekler, kurbanlar sunmak; duâ ederek yakarmakla yapılmıştır. Özellikle Çinlilerin en eski dini *atalara tapım*'dı. Kendilerine tapılan atalar, yüzyıllar boyunca kadın soyunun atalarıydı. Tapım, erkeklerin üstünlük sağlamalarından sonra erkek soyunun atalarına geçmiştir. Tapılan ve vücutlara girdiğine inanılan ata, sağlığında da tapılmaya lâyık işler görmüş bir ataydı. Ünlü savaşçılar, din adamları, saygıdeğer ihtiyarlar bu nitelikte görülmüştür. Her ölene tapılmış değildir. Sağlığında değerli olanların bu değerlerini ölümlerinden sonra da sürdürdüklerine inanılıyordu. *Atalar tapımı (Fr.* Culte des ancestres), kimi yazarlara göre *totem inancı*'ndan eskidir ve totemciliğin meydana çıkmasını sağlamıştır. Örneğin, bu yazarlardan Tylor, ata ruhlarının hayvan ve bitkilere de girdiğine inanan ilkellerin ata-ruhlu hayvan ve bitkileri kutsal ve totem saydıklarını ileri sürmektedir (Tylor, *Civilisation Primitive,* cilt I, s. 465). Toplumbilimci Durkheim bu savları eleştirmiş ve bu düşüncenin tam tersini savunmuştur.

ECEL — Yaşamın sonu... İslâm dininin kutsal yapıtı *Kur'an,* her varlığın başı ve sonu bulunduğunu ve her varlığa yaşamı için tanrıca bir süre saptandığını bildirir. Buna göre, her varlık *eceli geldiğinde* son bulacaktır. Tanrı'dan başka her şey *fâni* (son bulucu)'dir, sâdece Tanrı *bâki* (kalıcı)'dir. Aynı kutsal yapıtta her varlığın sâdece belli bir süre için varedildiği yazılıdır, demek ki bu süre ve dolayısıyla *ecel,* önceden saptanmıştır. Buna karşı, kimi ibâdetlerin yaşamı uzatacağı yolunda Peygamber sözleri (hadîs'ler) de vardır. Kur'anda *Âli İmrân* sûresinin 145. âyeti şöyle der: «Allah'ın izni olmadıkça hiç kimse ölemez. Bu izin de belli bir vakit olarak bir yazıyla yazılıdır» (Yorumcular, bunu *levh-i mahfûzda yazılıdır* anlamında yorumluyorlar. *Bk.* Levh-i mahfûz), *En'am* sûresinin 2. âyeti şöyle der: «Sizi önce

çamurdan yaratan, sonra da ölüm zamânınızı takdir eden O'dur, O'nun yanında mâlûm bir ecel vardır», aynı sûrenin 60. âyeti şöyle der: «Geceleyin sizi uyutan, gündüzün ne kazandığınızı bilen, zamânı belli olan eceliniz tükeninceye kadar sizi uykudan kaldıran O'dur», *A'raf* sûresinin 34. âyeti şöyle der: «Her ümmetin bir sonu vardır, bu son gelince onlar ne geri kalır ve ne de ileri giderler», aynı sûrenin 135. âyeti şöyle der: «Vaktâ ki onlardan erişecekleri ecellerine kadar felâketi kaldırdık, hemen ahitlerinden döndüler», *İbrahim* sûresinin 10. âyeti şöyle der: «Allah'tan şüpheniz mi var? O günahlarınızı yargılamak, sizi belli bir vakte kadar bırakmak için inana çağırıyor», *Hicr* sûresinin 5. âyeti şöyle der: «Hiçbir ümmet ne ecelini geçer, ne de ondan geri kalır», *Nahl* sûresinin 61. âyeti şöyle der: «Allah insanları zulümlerinden ötürü muâheze etseydi yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı, fakat onları belli olan ecellerine kadar geciktirir, ecelleri gelince ne geri kalırlar ve ne de ileri giderler», *Ankebut* sûresinin 53. âyeti şöyle der: «Onlar senden acele azap isterler, eğer ecelin belli bir vakti olmasaydı azap acele gelirdi, ama zamânı gelince ansızın gelir», *Fatır* sûresinin 45. âyeti şöyle der: «Eğer Allah işledikleri işlerden ötürü insanlara çıkışsaydı yeryüzünde gezen bir tek hayvan bırakmazdı, ama onları belli bir zamâna kadar erteler, o belli zamân gelince cezâlandırır», *Zümer* sûresinin 42. âyeti şöyle der: «Allah ölüm vakti geldiğinde canları alır, vakti gelmeyenin de canını uyutarak alır, üzerine ölüm hükmettiğinin canını iâde etmez, kimisini de eceli gelinceye kadar salıverir. İşte bunda düşünenler için ibretler vardır», *Mü'min* sûresinin 67-68. âyetleri şöyle der: «Sizi önce topraktan, sonra bir damla sudan, sonra kan pıhtısından yaratan, daha sonra da sizi çocuk olarak çıkaran O'dur. Sonra yiğitlik çağına varasınız, daha sonra da kocayasınız diye sizi büyütür. Kiminiz kocayamadan ölür. Bunları o belli zamâna erişip tevhid kanıtlarına akıl erdiresiniz diye yapar. Dirilten de O'dur, öldüren de O'dur», *Nuh* sûresinin 4. âyeti şöyle der: «Allah günahlarınızı bağışlasın, sizi belli bir zamâna kadar hayatta bıraksın. Allah'ın takdir ettiği o belli zamân gelince geriye kalınmaz», *Münâfikûn* sûresinin 11. âyeti şöyle der: «Allah belli zamânı gelince hiç kimseyi geriye bırakmaz». Bütün bu âyetler ecelin Tanrı tarafından takdir edilip önceden saptandığını dilegetirir. Bununla beraber ecel sorunu, çeşitli İslâm mezhepleri arasında önemli tartışmalara ve görüş ayrılıklarına neden olmuştur. Örneğin Mûtezileciler, bir başkası tarafından öldürülen kimseyi eceliyle ölmüş saymazlar, sünnîlerse eceliyle ölmüş sayarlar. Sünnîlere göre bir kimsenin öldürüleceği bile önceden Tanrıca saptanmıştır ve onun eceli budur (*Bk.* Mâtûrîdî *Akaid Risâlesi,* s. 20). *Bk.* Kader, Ebed, Ezel.

EDÂ — Dinsel bir gereğin Tanrıca buyrulan belli bir zamanda yapılması... Dinsel bir gereğin Tanrıca buyrulan belli zamânda yapılmayıp ertelenmesini dilegetiren *kazâ* deyiminin karşıtıdır. Kazâ, ancak Tanrıca cevaz verilmiş olan hallerde yapılabilir. Örneğin namaz, belli zamânlarda edâ edilir, eşdeyişle kılınır. Ama o belli zamânda yapılmasını engelleyen zorunlu bir neden varsa bir süre ertelenerek kazâ edilmesi de câizdir. *Edâ* deyimi sözcük anlamında *ödeme* ve *yapma* demektir. Kur'anın okunması (kırâati) biliminde de harflerin geleneksel söylenişini (telâffuzunu) dilegetirir, bu anlamda *okuma (Ar.* Kırâa) deyimiyle anlamdaştır. *Bk.* Kırâat.

EDEP — Dinin üçte ikisi olduğuna inanılan eğitim... Arapça *edeb* sözcüğü *iyi davranış* ve *utanma* anlamlarını dilegetirir. *Iyi şeylere eğilim* anlamında da kullanılan bu sözcük, İslâm dini ve tasavvufunda *dinsel eğitim*'i niteler. Bu yüzden İslâm düşünürleri, «dinin üçte ikisi, edeptir» demişlerdir. Bu anlayış, İslâm dininin törebilimsel bir yorumudur. Kur'ana uyan davranışlar *edep*'tir, aykırı davranışlarsa *edepsizlik*'tir. Bu kök-

ten türeyen *edebiyat* deyimi de söz ve yazı sanatında bayağı sözlerden ve yazılardan arınmış olmayı dilegetirir. İslâm törebiliminde *edep* deyimi *haddini bilmek ve aşmamak* anlamında ve genellikle de *hayâ* (utanma) deyimiyle birlikte kullanılır. Peygamber Hz. Muhammed'in «utanmak imândan gelir» ve «utanması olmayanın imânı noksandır» gibi sözleri (hadîsleri) vardır. Bununla beraber Peygamber gereksiz yerde utangaçlığı da eleştirmiştir, şöyle der: «Utanmak, rızka engel olur».

EDHÂ — Kurban bayramının birinci günü sabahı kesilen hayvanlar... Bundan ötürü de Zilhicce ayının 10. günü (Kurban bayramının birinci günü)'ne *edhâ günü (Ar.* Yavm al-azhâ) denir. *Hac* sûresinin 34. âyeti şöyle der: «Biz kurban kesmeyi her topluluk için bir tapkı yaptık ki kendilerine azık olarak verdiğimiz dört ayaklı hayvanlar üzerinde Allah'ın adını ansınlar diye», 36-37. âyetleri de şöyle der: «Kurbanlık develere gelince, onları sizin için Allah'ın belliklerinden kıldık. Onlarda sizin için iyilik vardır. Öyleyse onlar bağlı dururken üzerlerinde Allah'ın adını anın. Yan üstü düşüp öldükten sonra da onlardan hem siz yiyin, hem de yoksulluğunu belli etmeyenlere ya da dilenenlere yedirin. İşte biz bu hayvanlara Allah'a şükredesiniz diye boyun eğdirdik. Onların ne etleri ne de kanları Allah'a erişecek değildir. Ancak sizin sakınırlığınız O'na erişecektir». *Bk.* Kurban, Îd-i adhâ.

EDHEMÎYYE — Melâmîlikten türeyen bir tarikat... VIII. yüzyılda İbrahim bin Edhem tarafından kurulmuştur. Bâtınî anlayışlı bir tarikattır. Sünnî sayanlar da vardır (Örneğin, Vâhidî). Dört dilimli taçlarıyla ünlüdürler. Bu dört dilim, dünyayı, âhreti, varlığı ve en sonunda *bırakma'yı da bırakma (Ar.* Terk) anlamına gelir ve şu dizeyle dilegetirilir: «Terki dünya, terki ukbâ, terki hestî, terki terk». Ülkemizde XVII. yüzyılda bu tarikat Bektâşîler tarafından benimsenmiş ve özümsenmiştir. *Bk.* Melâmîlik, Bektâşîlik.

EF'Î — Bin yıl yaşadığına inanılan dişi engerek yılanı... Körleştikten sonra Razyanc ağacına rastlayınca birdenbire gözlerinin açıldığına ve yeniden görmeye başladığına da inanılır. Kurutulmuş yüreği büyüye karşı tılsım sayılır.

EFSÂNE — Ağızdan ağza anlatılarak sürüpgelmiş bulunan olağanüstü nitelikli öykü... Farsça bir sözcük olan *efsâne* (*Fr., Al.* Mythe, *İng.* Myth) gerçekte *masal* anlamını dilegetirir. Batı dillerindeki karşılığı *mit* sözcüğü, Yunanca *söz* ve *öykü* (hikâye) anlamlarını dilegetiren *mythos* sözcüğünden türetilmiştir. *Efsâne* deyimi gerçek bir olayın olağanüstü anlatılışı için kullanıldığı gibi, doğasal olayların açıklanması için tümüyle hayâl ürünü olan öyküler için de kullanılır. *Mitoloji,* bütün efsâneleri birbirleriyle bağıntılı olarak sistemleştirir. *Efsâne* her halde geçmişle ilişkili değildir, örneğin geçmişle ilgilenmeyen ve günümüzde yaşayan Avustralya yerlilerinin de birçok günlük doğa olaylarını açıklamak için uydurdukları efsâneler vardır. Lévy-Bruhl şöyle der: «İlkeller her şeyin gizemsel bir âlemden çıktığını söyledikleri zaman bu, gizemsel âlemin deneyüstü ve tarihöncesi bir eskilikte olduğu anlamına değil, özellikle gizemsel âlemin içinde yaşanılan çağın tasarımı olduğu anlamına gelir. Gizemsel bir tasarım, evrenin yaratılışı sırasında geçmiş olabilir, ama bunu tasarımlayanla tasarım konusunun kahramanları hayattadır». Efsâneler, inanç alanının temel ürünleridir. Çeşitli açılardan incelenmiş ve sınıflandırılmışlardır: Evrenin yaratılışı (Kozmogoni), tanrılar (Teogoni), insanlar (antropogoni) ve bütün bunların ilerde ne olacağı (Eskatoloji) başlıca efsâne alanlarıdır.

EFSUN — Büyü... Farsça olan bu sözcük *afsun* biçiminde de yazılır ve söylenir. *Büyülemek* anlamında *afsunlamak* deyimi kullanılır. Eskiden büyü yapanlara da *sihirbaz* anlamında *efsunger* denirdi. *Bk.* Büyü, Büyücülük, Efsunculuk.

EFSUNCULUK — Büyücülük... *Büyücülük, sihirbazlık, bakıcılık* deyimleriyle

anlamdaştır. Farsça olan bu sözcük, dilimizde *üfürükçülük* deyimiyle de dilegetirilir. *Bk.* Efsun, Büyücülük.

EFTAHİYYE — *Bk.* AFTAHİYYE.

EHDELÎYYE — Ebû'l-Hasan Ali Ehdelî (ölümü: 1750'den sonra) tarafından kurulan bir tarikat... Bu tarikat Kaadirîlik'ten türemiştir. *Bk.* Kaadirîyye.

EHL-İ ABÂ — Peygamber Hz. Muhammed'in abâsıyla örttüğü ailesi... *Âl-i abâ* da denir. Buradaki *âl* deyimi Arapçada *evlât, çoluk çocuk, sülâle, hânedân* anlamlarını dilegetirir. Örneğin Osmanlı hânedânına da *Âl-i Osman* denirdi. Aynı anlamda Peygamber ailesi için de *Âl-i Nebî* ve *Âl-i Resûl* deyimleri de kullanılır. Arapça *ehil* (Ahl) deyimi, bir kişi adıyla birleştiğinde bir çadırda birlikte oturanları dilegetirir, İbrânîce *ohel* deyiminden geçmiştir, çoğulu *ahâlî*'dir. Arapçada bu iki deyim (Ahl ve Âl) genellikle anlamdaş olarak kullanılmaktadır, ne var ki *ahl* deyiminin giderek anlamı genişlemiş ve *bir şeye katılma* anlamında da kullanılmıştır, örneğin bu anlamda *ehl-i İslâm* denir. *Bk.* Âl, Âl-abâ.

EHL-İ AHD — Yahudiler ve hıristiyanlar... Yahudiler ve hıristiyanlar, müslümanlarca bu deyimle de nitelenirler. *Bk.* Ahd.

EHL-İ BEYT — Peygamber Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed'in ev halkı... Arapça *beyt* sözcüğü *ev* demektir. Bu deyim, Kur'anın *Hûd* sûresinde (73. âyet) Peygamber Hz. İbrahim'in ve *Ahzâb* sûresinde (33. âyet) Peygamber Hz. Muhammed'in ev halkı için kullanılmıştır. Peygamber Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatma, Hz. Fatma'nın kocası ve Peygamberin amcasının oğlu Hz. Ali ve bunlardan doğan çocuklar *ehl-i beyt* deyimiyle dilegetirilirler. Gerçekte bu deyim Kur'anda Peygamberin karılarını ve öteki çocuklarını da kapsayarak bütün ev halkı için kullanılmıştır. Şiîler, Peygamberin torunu Hz. Hüseyin'in soyundan gelen dokuz imamı da *ehl-i beyt*'ten sayarlar. *Bk.* Âl-i abâ.

EHL-İ BİD'AT — Kutsal kitapla Peygamber sözlerini yeni yorumlarla değiştirdikleri ilerisürülenler... Arapça *bid'at* sözcüğü *yenilik* anlamındadır, bununla *Peygamber zamanından sonra dindeki yenilik*'ler dilegetirilir. *Peygamber Hz. Muhammed'in yaptıklarıyla söyledikleri* de Arapça *sünnet* deyimiyle dilegetirilir, bunlara tümüyle uyanlara da *ehl-i sünnet* denir. Gerçekte *ehl-i bid'at* deyimi siyasal bir amaçla ilerisürülmüştür. Kerbelâ savaşında Hz. Ali'yle Hz. Fatma'nın oğlu Hz. Hüseyin'i öldürenlere karşı çıkan müslümanlar bu deyimle nitelenmiştir. Hz. Hüseyin'in öcünü almaya çalışanların başında Muhtar bin Ebû Ubeyd -us Sakafî bulunuyordu. İlk *ehl-i bid'at* mezhebi, onun düşüncelerini benimseyenlerce kurulan *Muhtariyye* mezhebidir. Daha sonra şiîliğin birçok kolarıyla bâtınîler *ehl-i bid'at* (yenilikçiler) sayılmıştır. *Bk.* Ehl-i Sünnet, Alevîlik, Şiîlik, Bâtınîlik, Müslümanlık.

EHL-İ CEHENNEM — Cehennemlikler... Cehenneme gitmeleri gerekenler müslümanlarca bu deyimle nitelenir. Cennete gitmeleri gerekenlere de *ehl-i cennet* denir. *Bk.* Cehennem, Cennet.

EHL-İ HADÎS — İslâm hukukunda kanıt olarak Peygamber sözlerine önem verenler... İslâm hukuku (*Ar.* Fıkıh)'nda kanıt olarak daha çok hukukçuların düşüncelerine ve bu düşüncelerdeki oybirliği (*Ar.* İcmâ)'ne önem verenleri nitelemek için kullanılan *ehl-i rey* deyimi karşılığında kullanılır. İslâmlığın dört hukuk öğretisinden Mâlikî mezhebi *ehl-i hadîs,* Hanefî mezhebiyse *ehl-i rey*'dir. *Bk.* Ehl-i rey.

EHL-İ HAK — Batı İran'da yayılmış bir Alevî mezhebi... Hz. Ali'ye bağlılık temeli üstünde Sultan İshak tarafından kurulmuştur. İshak'a göre Tanrı, dünya üzerinde yedi kez görünmüş (*Ar.* Tecelli)'tür. Bu görünüşlerinden biri Hz. Ali, öbürü de Hz. İshak'tır. Yâni, Hz. İshak, öteki beş görünüşle birlikte, Hz. Ali'yle

kendisinin de Tanrı olduğunu ilerisürer. Ruhgöçüne inanmaları, ateş üstünde yürümeleri, Peygamber Hz. Mûsâ'yı melek saymaları vb. ayırıcı nitelikleridir. Bu inanç günümüzde de Sivas, Tunceli ve Antep dolaylarında sürdürülmektedir. *Bk.* Alevîlik.

EHL-İ İSLÂM — Müslümanlar... İslâm dininden olanlar bu deyimle nitelenir. *Bk.* Müslümanlık.

EHL-İ KIBLE — Müslümanlar... Namaz kılarken yüzünü *kıble* (Mescid-i Harâm'ın bulunduğu yön)'ye çevirmesinden ötürü her müslüman, *ehl-i kıble*'dir. Bu deyim, müslümanları öteki *ehl-i kitap*'tan ayırır. *Bk.* Ehl-i kitap.

EHL-İ KİTAP — Yahudiler ve hıristiyanlar... İslâm dininin kutsal kitabı, Tanrı'nın yahudilere ve hıristiyanlara da kitap gönderdiğini kabul etmiştir. Bu bakımdan müslümanlar, onları *ehl-i kitap* deyimiyle nitelerler. Bu deyim onları *müşrik* adı verilen *inanmayan*'lardan ayırır. Kur'anın *Mâide* sûresinde (5. âyet) kendilerine kitap verilenlerin yemeklerinin yenebileceği ve kadınlarıyla evlenilebileceği yazılıdır. Daha açık bir deyişle, müslümanlar, yahudileri ve hıristiyanları dinsizlerden daha üstün tutarlar ve onlara birtakım ayrıcalıklar tanırlar. Kur'anın *Âli İmrân* sûresinin 69-75. âyetleri şöyle der: «Ehl-i kitaptan bir gürûh sizi yoldan çıkarmak isterler, oysa böylelikle sâdece kendilerinin yoldan çıktıklarının farkında değildirler. Ey ehl-i kitâp, Tevrat'ta ve İncil'de gördüğünüz halde neden şimdi Allah'ın âyetlerini tanımıyorsunuz? Ey ehl-i kitâp, bile bile neden hakla bâtılı birbirine karıştırıyor, gizliyorsunuz? Ehl-i kitâptan bir gürûh, ötekilere şöyle demişlerdi: İnananlara inen Kur'ana sabahleyin inanın, akşam üstü onu tanımayın, olabilir ki onlar dinlerinden dönerler, kendi dininize bağlı olan kimselerden başkasına inanmayın. Onlara de ki: Yol, Allah'ın yoludur. Size verilenlerin başkalarına da verildiğine inanmıyor musunuz? Onlara de ki: Nîmet ve inâyet Allah'ın elindedir, Allah onu dilediğine verir. Ehl-i kitâptan öyleleri de vardır ki ona bir kantar altın emânet etsen onu sana gene geri verir, ama öyleleri de vardır ki ona bir altın versen geri alamazsın». *Mâide* sûresinin 5. âyeti de şöyle der: «Kitâba nâil olanların yiyecekleri (taâmı) size helâldir, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir. Sizden önce kitâba nâil olanların nâmuslu kadınları da size helâldir». *Bk.* Kitap.

EHL-İ REY — İslâm hukukunda kanıt olarak hukukçuların oybirliğine önem verenler... Hanefî mezhebi böyledir. Bununla birlikte Hanefîlik de, öteki üç hukuk mezhebi gibi, hukuk sorunlarını ilkin Kur'an ve daha sonra hadîs'lerle kanıtlar. *İcmâı ümmet* denilen hukukçuların oybirliği bunlardan sonra gelen bir kanıtlamadır. Ne var ki Ebû Hanîfe *hadîs* (Peygamber sözleri)'nin gerçek olup olmadığı üstünde pek titiz davranırmış, gerçekliğinden kuşkulandığı hadîslere uymaktansa hukukçuların oybirliğine uymayı yeğlermiş. Bu yüzden kendisine, *ehl-i rey* denmiş. *Bk.* Ehl-i hadîs, Hanefîlik, Rey.

EHL-İ SÜNNET — Peygamber Hz. Muhammed'in yaptıklarıyla söylediklerine uyanlar... Arapça *sünnet* deyimi *Peygamber Hz. Muhammed'in yaptıklarıyla söyledikleri*'ni dilegetirir. Bunlara bütünüyle uyanlara *ehl-i sünnet,* bütünüyle uymayıp birtakım yeni yorumlar getirenlere *ehl-i bid'at* denir. Ortodoks müslümanlığı dilegetiren *ehl-i sünnet* de, *ehl-i bid'at* gibi çeşitli mezheplere ayrılmıştır. Bu mezhepler, başlıca *hukuk mezhepleri* (Fıkıh mezhepleri) ve *inanç mezhepleri* (İtikadî mezhepler) olmak üzere iki grupta toplanır. İslâmlık alanında hukuk mezhepleri pek çoktur, çünkü İslâmlık toplumsal yaşamı bütünüyle düzenlemek amacını güden bir dindir. Sayıları bir hayli olan hukuk mezheplerinin başlıca dört tanesi ünlüdür: *Hanefîlik, Mâlikîlik, Hanbelîlik, Şafiîlik.* İnanç mezheplerinin başında da *Selefiyyûn, Eş'arîlik, Mâtürîdîlik* gelir. *Bk.* Ehl-i bid'at, Müslümanlık.

EHL-İ TAKVÂ — İslâm dininin buyruklarına titizlikle uyanlar... Arapça *takvâ* sözcüğü *dinin yasaklarından çekinme* demektir. Bu gibiler, *Tanrı korkusunu her şeye üstün tutanlar* olarak tanımlanır. *Bk.* Müslümanlık.

EHL-İ TEVHİD — Mûtezileciler... Arapça *tevhid* sözcüğü *birleştiren* anlamını dilegetirir. Bu bakımdan, *ehl-i tevhid* deyimi *Tanrı'nın birliğine inananlar* demektir. Ehl-i bid'at akımının en aşırılarından olan *Mûtezile*'ye bu niteliğin verilmesi, Tanrı'ya hiçbir nitelik tanımamaları yüzündendir. Onlara göre *tevhid* (Tanrı birliği), her türlü niteliklerden arınmış bir Tanrı tasarımıyla olanaklıdır. Tanrı'ya nitelikler yüklemek, birçok tanrıların varlığını onaylamak demektir. *Bk.* Mûtezile.

EHL-İ ZÂHİR — İslâm gizemciliğine göre şeriatçılar... İslâm tasavvufu, mutasavvıfları *ehl-i bâtın* ve mutasavvıf olmayan müslümanları *ehl-i zâhir* deyimleriyle niteler. Arapça *zâhir* sözcüğü *açık* demektir. İslâm tasavvufuna göre, dinin açık olan yanı bilgisizler için, kapalı ve gizli olan yanı bilgililer içindir. Dinin asıl anlamını öğrenenler, onun *zâhir*'inden kurtulurlar. *Bk.* Tasavvuf, Bâtınîlik.

EHL-İ ZİMMET — Bir İslâm uyruğu olan hıristiyanlar... Bunlar, uyruğu oldukları İslâm devletince korundukları için *sahip çıkma* anlamını dilegetiren *zimmet* sözcüğüyle nitelenirler. Yâni, İslâm devleti, kendisine vergi verdiklerinden ötürü, bunlara da sahip çıkar ve bunları da korur. *Bk.* Ehl-i kitap.

EHLÜL EHVÂ — Dinde mezhep ayrılığı yaratanlar... Arapça *ehvâ* sözcüğü *eğilimler* anlamındadır ve Fransızca *penchants* karşılığıdır, *hayvansal istekler* ya da *beden istekleri* anlamını dilegetirir. Bu konularda mezhep ayrılığı yaratanlar *ehlül ehvâ* deyimiyle nitelenir. *Bk.* Ehl-i bid'at.

EHLÜL KİTAP — *Bk.* EHL-İ KİTAP.

EHLÜSSUFFA — Müslüman yoksullar... Arapça *suffa* deyimi dilimizdeki *sofa* deyiminin aslıdır ve bir çeşit *câmi avlusu*'nu da dilegetirir. Müslüman yoksullar ve özellikle de Peygamberle hicret ettiklerinden ötürü yoksul düşmüş olanlar bu câmi avlularında yatarlardı. Bununla beraber birçok yoksul olmayan müslüman konuklar da bu avlularda kalmışlardır. *Ehlüssuffa* deyimi bu anlamda *câmi avlusu halkı*'nı dilegetirmektedir. Peygamberin evinin avlusuna da bunların yemesi için bir tencere kavrulmuş arpa konurmuş. *Tasavvuf* ve *sûfî* deyimlerinin bu kökten türediği sanılmışsa da bunun yanlış olduğu anlaşılmıştır. *Bk.* Tasavvuf.

EHLÜSSÜNNE — *Bk.* EHL-İ SÜNNET.

EHLÜTTEVHÎD — *Bk.* EHL-İ TEVHİD, MÛTEZİLE.

EHLÜZZİMME — *Bk.* EHL-İ ZİMMET.

EKAANÎM-İ SELÂSE — Hıristiyanlığın üç biçimli tektanrı anlayışı... Hıristiyanlığın temel ilkesi olan bu inanç, *Tanrı* kavramını *baba-oğul-kutsal ruh* olarak bir *üçlükte teklik* anlayışıyla tasarlar. Buna Arapça *teslis* de denir, *üçleme* anlamına gelen bu deyimin Fransızcası *trinité*'dir. *Ekanim-i selâse* deyimi de Arapça *üç esas* anlamındadır. Hıristiyanlığın bu temel inancına göre, *baba-oğul-kutsal ruh,* üç belirtide tektanrıdır. Bu anlayış, *oğul* adıyla anılan Hz. İsâ'nın da tanrı olduğunu ilerisürer. *Bk.* İsâ, Hıristiyanlık.

EKBERİYYE — Kaadirîliğin bir kolu... Ünlü Arap gizemcisi Muhittin Arâbî tarafından kurulmuştur. *Bk.* Kaadirîyye.

EKDERİYE — Kur'anın *Nisâ* sûresinde ortaya atılan ve çözümlenmesi pek güç görülen bir mirâs sorunu... İslâm hukukçularınca (fakîh) *bulanık* ve *karanlık* anlamlarını dilegetiren Arapça *akdar* deyiminden alınarak bu sorunu adlandırmada kullanılmıştır. *Nisâ* sûresinin 12. âyeti şöyle der: «Eğer karılarınızın çocuğu yoksa bıraktıklarının yarısı si-

zindir, eğer çocuğu varsa bıraktıklarının yalnız dörtte biri sizindir. Bu da ölenin vasîyeti yerine getirildikten ve borçları ödendikten sonra. Eğer çocuğunuz yoksa bıraktığınızın dörtte biri karınlarınızındır, eğer çocuğunuz varsa sekizde biri karılarınızındır. Bu da vasîyetiniz yerine getirildikten ve borçlarınız ödendikten sonra. Gerek erkeğin ve gerek kadının anası, babası, çocuğu olmayıp da bir erkek kardeşi ya da bir kız kardeşi bulunuyorsa her birine altıda biri. Eğer bunlar birden çoksalar üçte birine ortaktırlar. Bu da kimseye zarar vermeden, vasîyet yerine getirildikten ve borçlar ödendikten sonra». Bunu izleyen 13. âyette de «bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır» denmektedir. Oysa, şu örnekte büyük bir güçlük çıkmaktadır: Ölen bir kadının kocası, annesi, büyükbabası ve kızkardeşi var. Kocası mirâsın yarısını, annesi üçte birini alacaktır. Kur'an'ın hükmüne göre büyükbabayla kızkardeşe mirâsın altıda biri kalmaktadır, oysa büyükbaba mirâsın altıda birini her zaman isteyebilmektedir, bu haldeyse kız kardeşe hiçbir şey kalmamaktadır. Hanefî fıkıhçıları, bu güç durumu, büyükbabanın kız kardeşi mirâstan mahrum edebileceği yolunda yorumlarlar. *Bk.* Ferâiz.

EL — Tanrılık niteliği tartışma konusu olan kol ucu örgeni... Arapça *el* anlamını dilegetiren *yed* sözcüğü, İslâm düşünürleri arasında uzun tartışmalara konu olmuştur. «Tanrı, Hz. Âdem'in çamurunu kendi eliyle yoğurdu» hadîsi, bu tartışmanın başlıca nedenidir. Tanrı'nın bir eli olduğunu söylemek, onun cisimli olduğunu ilerisürmek demektir, bir cisme tapmaksa putataparlıktır ve küfürdür. Bundan ötürü Tanrı'nın, hiçbir örgeni bulunmadığı gibi, eli de yoktur. Bu anlayışa göre, adı geçen peygamber sözündeki *el,* örneğin elleri kesik bir adam için de söylenebilen, «bu iş onun elindedir» sözü gibi cisimdışı bir anlamı dilegetirmektedir. Mûtezilecilere göre, bu hadîsteki *el* deyimi *kudret* (güç) anlamını dilegetirir. Buna karşı, Haşeviyye mezhebi, Tanrı'nın âhirette bir cisim gibi görülebileceğine inanır. Müşebbihe ve Kerrâmiyye anlayışlarında da bu hadîsteki *el* deyimi cisimsel bir örgeni dilegetirir. İslâm hukukçusu Ebû Hanîfe'ye göre bilginler, Tanrı'nın niteliklerini Farsça söyleyebilirler, ancak *yed* (el) Farsça söylenemez. Bundan başka tasavvuf dilinde de *el* çeşitli anlamlarda kullanılır. Örneğin, bir müridin şeyhinden okuyup üfleme yetkisi ve gücünü almasına *el almak,* bir tarikata girme işlemine *el tutmak,* bir istekliyi derviş yapma işlemine *el vermek* denir. *Bk.* Müslümanlık, Tasavvuf.

ELÇİ — Haber getirici... Türkçemizde *hükümdârın resmî habercisi* (sefîr) anlamında kullanılan bu sözcük, dinsel edebiyatta *Peygamber* (Resûl) anlamında da kullanılmıştır. Kur'anın birçok sûrelerinde de *elçi melek'ler*den sözedilmektedir. Örneğin *En'am* sûresinin 61. âyeti şöyle der: «O, kullarının üstünde yokedicidir, size elçiler gönderir, birinize ölüm gelse elçilerimiz onun canını alırlar», *A'raf* sûresinin 37. âyeti şöyle der: «Nihayet onlara canlarını alacak elçilerimiz gelince, Tanrı'dan başka taptıklarınız nerededir? diyecekler», *Yunus* sûresinin 21. âyeti şöyle der: «Elçilerimiz olan meleklerimiz kötü düşüncelerinizi yazıyorlar», *Hûd* sûresinin 69. âyeti şöyle der: «Elçilerimiz Hz. İbrahim'e müjde getirmişler, selâm vermişlerdi», *İsrâ* sûresinin 94-95. âyetleri şöyle der: «Kendilerine Kur'an geldikten sonra halkı inanmaktan alıkoyan neden, Allah insanı mı peygamber gönderir? demelerinden başka bir şey değildi. Kendilerine de ki: Yeryüzünde gezip oturan melekler olsaydı biz de onlara gökten bir melek elçi gönderirdik», *Meryem* sûresinin 17. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Biz ona ruhumuzu gönderdik. Ruhumuz ona tam bir insan biçiminde göründü. Meryem ona, senden esirgeyen Zât'a sığınırım, bana ilişme, dedi. Ruh da, ben Rabbinin elçisinden başka bir şey değilim, O'nun buyruğuyla sana temiz bir oğul bahşedeceğim, dedi», *Ankebût* sûresinin 31. âyeti

şöyle der: «Elçilerimiz Hz. İbrahim'e müjde getirince, biz bu kasaba ahâlisini helâk edeceğiz, çünkü zâlim kimselerdir, dediler», aynı sûrenin 33. âyeti de şöyle der: «Vaktâ ki elçilerimiz Hz. Lût'a vardılar», *Fâtır* sûresinin 1. âyeti şöyle der: «Gökleri ve yeri yaratan, ikişer, üçer, dörder kanatlı melekleri elçi yapan Allah'a hamdolsun». *Bk.* Peygamber.

ELEST — Tanrı'yla müslüman kulları arasında yapılan anlaşma... Gerçekte, Arapça *değil miyim?* anlamındadır. Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an,* insanların yaratıldığı zaman Tanrı'nın onlara, «Ben sizin Tanrınız değil miyim?» *(Elestü bi-Rabbi-küm)* diye sorduğunu ve onlardan, «evet, Tanrımızsın» karşılığını aldığını bildirir (*A'râf* sûresi, 172. âyet). Tanrı'yla kulları arasındaki bu anlaşmadan türetilmiş bir anlamla *elest* deyimi *insan ruhlarının yaratıldığı zaman*'ı dilegetirmiştir. Özellikle, tasavvuf alanında bu *zaman*'da Tanrı'yla kullarının yaptığı anlaşmanın geçerlik kazandığına inanılır. Bu inanca göre, bu anlaşmaya katılmayanlar, eşdeyişle Tanrı'nın sorusuna olumsuz karşılık verenler *kâfir* kalmışlardır. *Bk.* Ahd.

EL-HÂC — Kâbe'yi belli kaideler içinde ziyaret edip tapım gereklerini yerine getirerek hacı olan müslüman... *Bk.* Hac.

ELİF — Arapçada Allah adının ilk harfi olduğundan ötürü kutsallığına inanılan harf... İslâm tasavvufuna göre de *elif,* Tanrı'nın varlığını simgeler. Bütün harfler ve biçimler gibi *elif* de bir nokta uzantısı olduğundan Tanrı'nın ilk belirmesinin (tezâhürü, madde âleminde zuhuru) *nokta* olduğuna inanılır. *Bk.* Hurûfîlik, Noktavîlik.

ELLİ İKİNCİ GECE DUÂSI — *Bk.* MEVT.

ELYESA — Kur'anda adları yazılı yirmi dört peygamberden biri... *En'am* sûresinin 86. âyeti şöyle der: «Hz. İsmail'e, Hz. Elyesa'yı, Hz. Yûnus'a, Hz. Lût'a da hidâyet verdik. Hepsini ötekilerden üstün kıldık», *Sâd* sûresinin 48. âyeti de şöyle der: «Hz. İsmail'i, Hz. Elyesa'yı, Hz. Zülkif'i de hatırla. Bunlar üstün kişilerdir. Kur'anın çeşitli çevirilerinde adı *Hz. İlyas* (örneğin İsmail Hakkı İzmirli çevirisi) ve *Hz. Elyesû* (örneğin İsmail Hakkı Baltacıoğlu çevirisi) olarak da yazılmaktadır. *Bk.* Peygamber.

EMÂN — Bir müslümanın bir kâfiri koruması... *Aman verme* deyimiyle dilegetirilir. Peygamber bir hadîsinde şöyle demiştir: «Hattâ en düşkün (hakîr) bir müslüman tarafından bile açıkça *amân* verilen bir kâfirin korunması (himâyesi) bütün müslümanlara borçtur». İslâm geleneklerine göre kadın, iyiyi kötüden ayırdedecek yaşa gelmiş çocuk ve köle müslümanlar bile bir kâfire (dinsize ya da başka dinden olana) aman verebilir.

EMÂNÂT-I MUKADDESE — Başta Peygamber olmak üzere İslâm dini büyüklerinin kutsallıklarına inanılan ve saklanan eşyaları... Bunların en başında *sakalı şerif* adı verilen Peygamberin sakal kılları gelir, Peygamberin her sakalını kesişinde yakınları bunları toplayıp saklamışlardır. Peygamberin hırkası da bu saklanan emânetlerden bir başkasıdır ve *hırka-i saadet* adıyla anılır. Peygamberin kırık bir dişi de bunlar arasındadır ve *dendân-ı saadet* adıyla anılır. Peygamber Hz. Muhammed'in ayak izleri bulunan kalıplara da *nakşi kademi saadet* adı verilmiştir. Peygamberin sancağı ve mührü de *sancâk-ı şerîf* ve *mühr-i saadet* adlarıyla anılır. Sonraları İslâmdan önceki peygamberlere ait olduklarına inanılan eşyalar da saklanmıştır. Bunların arasında Hz. Nuh'a ait olduğuna inanılan tencere, Hz. İbrahim'e ait olduğuna inanılan kazan, Hz. Yusuf'a ait olduğuna inanılan gömlek, Hz. Mûsâ'ya ait olduğuna inanılan asâ, Hz. Dâvud'a ait olduğuna inanılan kılıç vb. vardır. Bu emânetlerin pek çoğu bugün Topkapı Müzesi'nde bulunmaktadır. Bunlardan çoğunun uydurma ve sahte oldukları şüphesizdir. Örneğin, Peygamberin teyemmüm ederken kullandığı taş olduğuna inanılan bir taş parçasının bir Asûr

tableti olduğu Profesör Unger tarafından tanıtlanmıştır.

EMÂNET — Saklanmak üzere bir kimseye bırakılan hak... Özdeksel ya da tinsel (maddî ve mânevî) olabilir, para ya da mücevher olabildiği gibi, ırz ve nâmus da olabilir. İslâm dini «emânete hıyânet etmemek» gerektiğini titizlikle vurgulamıştır. Emânete kötülük (hâinlik) edenler inansız (bîimân) ve dinsiz (munâfık) sayılırlar. Kur'anın *Bakara* sûresinin 283. âyeti şöyle der: «Kendisine emniyet olunan borçlu, borcunu ödesin», *Âli İmran* sûresinin 75. âyeti şöyle der: «Ehli kitaptan öyleleri vardır ki ona bir kantar altın emânet etsen sana onu geri verir, ama öyleleri de vardır ki bir tek altın versen geri alamazsın», *Nisâ* sûresinin 58. âyeti şöyle der: «Şüphe yok ki Allah size emânetleri ehline ödemenizi buyuruyor», *Mü'minûn* sûresinin 8. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «O inananlar ki emânetlerine riâyetkârdırlar... işte vâris olacaklar bunlardır, en yüksek cenneti ele geçirecekler ve orada sonsuzca kalacaklardır», *Meâriç* sûresinin 32. ve onu izleyen âyetlerinde şöyle der: «Emânetlerine ve ahidlerine riâyet edenler cennetlerde ağırlanacak kimselerdir». Kur'andaki *emânât* deyimleri yorumcular tarafından «Allah'a, kendine ve halka âit bütün haklar» olarak yorumlanmaktadır (Hukukullaha ve hukuku ibâda şâmildir).

EMİR — Buyruk... İslâm terminolojisinde Tanrı'nın buyruklarını dilegetirir. Kur'anın tümü Tanrı'nın buyruklarıdır. Ama İslâm bilginleri özellikle şu buyrukları ayırdetmektedirler: *Bakara* sûresinin 83. âyetindeki buyruk «Hani biz Benî İsrâil'den ancak Allah'a tapın, anaya, babaya, akrabâya, yetimlere, yoksullara iyilik edin, halka hoş söz söyleyin diye mîsâk almıştık», *En'am* sûresinin 151-153. âvetlerindeki buyruk «Onlara de ki: Gelin Rabbinizin size harâm kıldığını haber vereyim, O'na hiçbir ortak koşmayın, anaya ve babaya iyilik edin, yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin, biz sizlerin de onların da rızkını veririz. Hayâsızlığın açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Allah'ın öldürülmesini yasakladığı kişiyi öldürmeyin, meğer ki kısâs gibi bir hak için ola. İşte size tavsiyelerimiz bunlardır, tâ ki akıl erdiresiniz. Yetîmin malına yaklaşmayın, meğer ki iyi bir tarzda ola. Bülûğ ve rüşde kadar mallarını saklayın. Ölçüyü ve tartıyı insâfla ölçüp tartın. Adâlet edin. Allah'a olan ahdinizi yerine getirin. İşte size tavsiyelerimiz bunlardır, tâ ki öğüt almasını bilesiniz. Bu, benim dosdoğru bir yolumdur, ona tâbî olun, başka yollara tâbî olmayın, çünkü onlar sizi Allah'ın yolundan ayırır. O, size işte bunları da tavsiye etmiştir, tâ ki sakınasınız», *A'raf* sûresinin 33. âyetindeki buyruk «De ki: Rabbim ancak açık ya da gizli hayâsızlıkları, günahkârlığı, nâhak yere yolsuzluğu, hiçbir kanıt indirmemişken Allah'a şerîk koşmanızı, bilmediklerinizi Allah'a isnâd ile iftirâ etmenizi haram kılmıştır», *Hac* sûresinin 30. âyetindeki buyruk «İşte hac'cın âmâli budur, her kim Allah'ın hürmetlerine (Şer'an saygıdeğer kılınanlara; eşdeyişle, harem, Hescid-i Haram, hacca âit hükümlere) tâzim ederse o tâzim Rabbi indinde kendisi için hayırlı olur. Kestiğiniz davarlar da size helâl kılınmıştır. Artık Allah'a karşı şerîk koşmayarak, pislikten ibâret olan putlardan kaçının. Yalan sözden de kaçının», *Mü'minûn* sûresinin 84-85. âyetlerindeki buyruk «Onlara de ki: Yer ve yerdekiler kimindir? Allah'ındır diyeceklerdir, sen de, Allah'ın yeniden diriltmeye kaadir olduğunu düşünmüyor musunuz? de. De ki: Yedi göğün sâhibi, büyük arşın Rabbi kimdir? Allah'tır diyeceklerdir, sen de, O'na şerîk koşmaktan hâlâ sakınmayacak mısınız? de. De ki: Her şeye tastamam mâlik olmak kimin elindedir? Ki o aman verir, kendisineyse aman verilmez? Allah'tır diyeceklerdir, sen de, öyleyse neden hâlâ hayâle kapılıyorsunuz da haktan dönüyorsunuz? de», *Lokman* sûresinin 14. âyetindeki buyruk «Biz insana ana ve babasına iyilikte bulunmayı öğütledik, o anası ki zaaftan zaafa dü-

şerek ona gebe olmuştu ve sütten kesilmesi iki yılda oldu. Bana ve ana-babana şükret», *Fussilet* sûresinin 34. âyetindeki buyruk «İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğe ondan daha güzelini tutarak karşı gel. Böyle yaparsan aranızda düşmanlık bulunan bir kimse sana candan bir dost olur», *Şûra* sûresinin 36-43. âyetindeki buyruk «Size dünya malından verilen şey dünya diriliğinde geçinecek kadardır. Allah yanında bulunan mükâfat imân getirip Rablerine güvenenler hakkında, şirk ve nifâk gibi büyük günahlardan ve havâsızlıklardan kaçınıp öfkelendikleri zaman öfkelerini tutabilenler hakkında, Rablerinin dâvetine icâbet edip namazlarını dosdoğru kılanlar ve işlerini birbirine danışarak görenler ve rızk olmak üzere verdiğimiz şeylerden iyiliğe harcayanlar hakkında, yolsuzlukla karşılaşınca öc alıp sınırını geçmeyenler hakkında daha iyi ve daha süreklidir. Kötülüğün cezâsı da kötülüktür. Her kim kendine zulmedenlerden vazgeçer ve onlarla barışırsa onun mükâfâtı Allah'a âit olur. Allah zulme girişenleri sevmez. Her kim zulme uğradıktan sonra zâlimden sınırı aşmaksızın öcünü alırsa ona cezâ yoktur, ancak halka zulmeden ve yeryüzünde haksızlıkta bulunan kimselere cezâ vardır. Her kim zulme katlanıp da öc almayarak bağışlarsa davranışı en iyi davranıştır, kendi yararınadır», *Hucûrat* sûresinin 9-12. âyetlerindeki buyruk «İnananlardan iki bölük vuruşmaya kalkarsa aralarını bulun, eğer biri ötekiyle barışmayıp yolsuzluğa kalkarsa yolsuz olanla vuruşun, her hususta insâf edin, çünkü Allah insâf edenleri sever. İnananlar (mü'minler) gerçekte kardeşlerden başka bir şey değildirler. İki kardeşin arasını bulun. Allah'tan sakının ve O'nun rahmetine kavuşmayı ümid edin. Ey inananlar, bir bölümünüz öbürünü alaya almasın, alaya alınan alaya alandan daha hayırlı olabilir. Kadınlar da öteki kadınları alaya almasın, berikiler ötekilerden daha hayırlı olabilir, siz bunu bilemezsiniz. Birbirinizi kötü lâkapla çağırmayın, imân getirdikten sonra fâsık adını kazanmak ne çirkin olur. Her kim bu kötülüklere tövbe etmezse zâlim demektir. Ey inananlar, sanıların (zanların) çoğundan çekinin, çünkü kimileri günahtır. Gizli şeyleri araştırmayın, birbirinizin ardından söz söylemeyin. Allah'tan sakının, Allah tövbeleri kabul eder, merhametlidir», *Mücâdile* sûresinin 9. âyetindeki buyruk «Ey inananlar, birbirinizle gizli konuşacağınız (danışacağınız) zaman günahkârlığa, düşmanlığa ve Peygambere karşı gelmeye dâir konuşmayın. Belki iyilik ve sakınma hakkında konuşun. Huzûrunda toplanacağınız Allah'tan sakının», *Müdessir* sûresinin 3-7. âyetlerindeki buyruk «Rabbini tâzimle an, elbiseni temiz tut, azâp getirici şeyleri bırak, çok istemek üzere bir şey verme (bir kimseye verdiğin maldan dolayı ivaz isteme, verdiğini çok görme), Rabbin için her şeye katlan». Gerçek bir müslüman olabilmek için bu buyruklara (emirlere) kesinlikle uymak şarttır. *Bk.* Müslümanlık.

EMÎRÜLHÂC — Mekke'ye hac için gelenlerin başkanı... İslâmlıkta bu görevi ilk kez Hz. Ebû Bekir yapmıştır. *Hâc Emîri*'nin hac törenini yönetmek, güvenliği korumak, gerektiğinde cezâ vermek vb. gibi çeşitli görevleri vardır. Bu Emîr'i Halîfe tâyin eder. Emîr bu görevi sırasında özel bir bayrak taşır. Arapça *Emîr* ünvânı *başkan* ve *komutan* demektir (Çoğulu: Ümerâ). Farsçada bu sözcük kısaltılarak *mîr* biçimini almıştır. Türkçede tam karşılığı ise *beg*'dir.

EMÎRÜLMÜ'MİNÎN — İnananların başkanı... Eşdeyişle, *müslümanların başı* demektir. Bu deyim ilk kez Halîfe Hz. Ömer için kullanılmıştır. Daha sonra Abbâsî halîfeleri ve Osmanlı pâdişahları da bu ünvânı kulanmışlardır. *Bk.* Emîrülmüslimîn.

EMÎRÜLMÜSLİMÎN — Müslümanların başkanı... Her ne kadar *Emîrülmü'minîn* deyimiyle anlamdaşsa da İslâm geleneğinde *Emîrülmü'minîn* deyimi ancak bağımsız hanedânlarca kullanılmaktadır.

Abbâsîlere bağlı olan Murabıtlar bir çeşit yerel (mahallî) halîfelik iddiasını taşıdıklarından *Emîrülmüslimîn* deyimini kullanmışlardır. *Bk.* Emîrülmü'minîn.

EMRE İTÂAT — Buyruğa boyun eğme... *Nisâ* sûresinin 59. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, Allah'a itâat edin, Peygambere itâat edin, içinizden irâde sâhibi olanlara da». *İrâde sâhipleri* deyimi Kur'anda *ulûlemr* deyimiyle dilegetirilmiştir ki halîfelerle kadıları ve yönetici memurları kapsar, *emir sâhipleri* anlamındadır. Tanrı, kendisine ve Peygamberine olduğu kadar bütün bunlara da kesin bir bağlılık ve boyun eğme istemektedir. *Bk.* Emir.

EMSÂL-İ SÜLEYMAN — *Bk.* MESEL.

EMZİRME — Annenin çocuğuna kendi bedeninden süt vermesi... Kur'an bu konuda da buyruklar vermektedir. Örneğin *Bakara* sûresinin 233. âyeti şöyle der: «Anneler, çocuklarını tam iki yıl emzirsinler», *Nisâ* sûresinin 23. âyeti şöyle der: «Süt analarınız ve süt kızkardeşlerinizle evlenmek size haram kılınmıştır», kıyâmet gününden sözeden *Hac* sûresinin 2. âyeti şöyle der: «Onu gördüğünüz gün bütün analar emzirdikleri çocuklarını bırakıp unutacaklardır», *Kasas* sûresinin 7. âyeti şöyle der: «Hz. Mûsâ'nın anasına da şöyle vahyettik: Hz. Mûsâ'yı emzir», 12. âyeti de şöyle der: «Daha önce ona süt anaların sütünü haram kılmıştık» (Başkasından süt emmesini yasaklamıştık, anlamındadır. Hz. Mûsâ'yı bir beşik içinde Nil nehrinde bulan Fir'avunun adamları, bilmeksizin onun anasını çağırıp Hz. Mûsâ'ya süt ana yapmışlardı), *Talâk* sûresinin 6. âyeti şöyle der: «Boşandığınız kadınlar gebeyseler doğuruncaya kadar onlara nafaka verin, eğer boşanan kadınlar, çocuklarınızı emzirirse onlara emzirme ücretini verin, emzirme ve ücret konusunda birbirinizle güzellik ve tatlılıkla uyuşun, uyuşamazsanız çocuğu başka bir kadın emzirir».

ENÂCİL-İ ERBAA — Dört İncil... Matta, Markos, Yuhanna ve Luka İncil'leri İslâm dinsel edebiyatında bu deyimle dilegetirilir. *Enâcil* deyimi *İncil* deyiminin çoğuludur. *Bk.* İncil.

EN'AM — Kur'anın altıncı sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 165 âyettir. Kimi İslâm bilginleri 91-93. ve 151-153. âyetlerin Mekkî olmadığını ilerisürmektedirler. Arapça *en'am* deyimi, *davar* anlamına gelen *na'am*'ın çoğuludur ve *davarlar* demektir. Sûreye bu adın verilmesinin nedeni, özellikle 136. ve onu izleyen âyetlerde davarlardan sözedilmiş olmasıdır. Gerek İslâmlıktan önce (câhilîyet döneminde) ve gerek İslâmlığın ilk yıllarında Araplar, davarlar üstüne birtakım boşinançlar (hurâfeler) ilerisürüyorlardı. Adı geçen âyetler bu boşinançları göstermek ve çürütmek için inmiştir. Örneğin, 139. âyet şöyle der: «Bu davarların karnındaki yavrular yalnız erkekler içindir, kadınların yemesi haramdır, eğer yavru ölü olarak doğarsa onu ortaklaşa yiyebilirler derler. Allah onlara bu ayırdetmelerinin cezâsını verecektir». İslâm geleneklerinde *En'am* sûresinin üstte taşınmasının uğur getireceğine ve kötülüklerden koruyacağına inanılır, bundan ötürü de *En'am-ı Şerîf* adıyla ayrıca basılır ve üstte taşınır.

ENBÂ — Peygamberler... Arapça *peygamber* anlamına gelen *nebî* deyiminin çoğuludur. *Nebî* deyimi *enbiyâ* biçiminde de çoğul yapılır. *Bk.* Enbiyâ, Nebî.

ENBİYÂ — Kur'anın yirmi birinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 112 âyettir. Sûre birçok peygamberlerin sözünü ettiği için bu adı almıştır. Sûrede, yaşamı Peygamber Hz. Muhammed'in yaşamına benzeyen Peygamber Hz. İbrahim'in özellikle sözü edilmekte ve onun yurdundan göç edişi anlatılmaktadır. Kimi yorumcular bunu, Peygamber Hz. Muhammed'in de göç etmesi (Hicret) gerektiği yolunda Tanrı'nın bir işâreti olarak yorumlamaktadırlar. Bu sûre, Hz. Muhammed'e peygamberlik verilişinin (nübüvvetin) beşinci yılına doğru inmiştir. Sûre «Hesap verme günü yaklaştığı halde...» sözleriyle başlar. Kimi yorum-

cular Mekke'li inanmayanlara (müşriklere) seslenen bu sözdeki *hesap günü*'nün, kıyâmet günü değil, Bedir savaşı günü olduğunu ilerisürmüşlerdir. Nitekim Bedir savaşında, başta Ebû Cehil olduğu halde Mekke'li inanmazlardan pek çoğu öldürülmüşlerdir. *Bk.* Nebî, Peygamber.

ENELHAK — Varlıkbirliği anlayışının sonuçlarından biri olarak her varlığın Tanrı olduğu inancı... Sözcük olarak Arapça *ben Tanrıyım* anlamını dilegetiren bu deyimin ünlü İslâm gizemcisi Hallac Mansur tarafından söylendiğine ve onun bu yüzden öldürüldüğüne inanılır. İslâm tasavvufunun *varlıkbirliği* (*Ar.* Vahdet-i vücud) inancı evrendeki her varlığın Tanrı'nın bir belirişi olduğunu varsayar. Bunun zorunlu sonucu olarak bir taşın, bir bitkinin, bir böceğin ve bir insanın da Tanrı olduğu kabul edilir. Gerçekte bu söz insanı tanrılaştırmak için değil, tam tersine, insanı tanrı birliğinde yoketmek için söylenmiştir. Bu tasavvuf anlayışına göre, evren bütünüyle tanrıdır ve evrende tanrıdan başka hiçbir şey yoktur. Varlık tektir. *Bk.* Vahdet-i vücûd, Tasavvuf.

ENFÂL — Kur'anın sekizinci sûresinin adı... Medîne'de inmiştir, 75 âyettir. Arapça *enfâl* deyimi, *ele geçirilmiş* ve *savaşta elde edilmiş* (*Ar.* Ganîmet) anlamlarına gelen *nefel* deyiminin çoğuludur ve *ele geçirilmişler* demektir. Sûre, Bedir savaşını ve bu savaş sonunda ele geçirilenleri (ganîmetleri) söz konusu ettiğinden bu adla anılmıştır. Bedir savaşından az bir süre sonra inmiştir. Sûre şu âyetle başlar: «Yâ Muhammed, sana savaş ganîmetlerinin ne yapılacağını sorarlar, onlara de ki: Bu ganîmetler Allah'ın ve Peygamberinindir». Bu âyette *ganîmet* deyimi *enfâl* deyimiyle dilegetirilmiştir: «*Yes'elûneke anil'enfâl, kulil' enfâlü lillahi verresûl*». *Bk.* Bedir.

ENMÛZEC-İ EVVEL — Özdeksel varlıkların kendisine benzetilerek yaratıldığına inanılan düşünsel ilkörnek... İslâm felsefesine Platon çevirilerinden geçmiştir. İslâmlıkta böyle bir inanç yoktur. Dilimize *ilkörnek* deyimiyle çevrilen bu Farsça ve Arapça karışımı deyimin Fransızcası *archétype*'dir. Platon idealizminin ürünü olan bu inanç, ortaçağın patristik döneminde hıristiyan dinine düşünsel temel olarak alınmıştır. Bu anlayışa göre, örneğin doğadaki nesnel ağaç gerçek değildir, asıl gerçek olan, onun düşünsel ilkörneğidir. Ne var ki Yunan felsefesinde *yaratma* düşüncesi yoktur, özdeğin bu ilkörneklere göre biçimlendirilmesi söz konusudur. Hıristiyanlık inancıysa bunu tanrılık yaratmaya dönüştürmüştür. Platoncu Yunan inancına göre tanrılık güç, tıpkı bir heykeltraş gibi, ilksiz ve sonsuz olan özdeği bu ilkörneklere göre biçimlendirmiştir. Hıristiyan inancıysa özdeğin de bir yaratım olduğunu varsayar ve her yaratılanın ilkin tanrılık düşüncede var bulunduğunu kabul eder. *Bk.* Hıristiyanlık.

ENNÎYET — Varlık ya da vücut... İslâm felsefesine Platon ve Aristoteles çevirilerinden geçmiştir. *Ben* anlamına gelen Arapça *ene* deyiminden türetilmiştir. Aristoteles'in *Theologia*'sında ilkin usun (aklın) varolduğu, ikinci olarak da *ennîyet*'in varlaştığı ilerisürülür. İslâm *Kelâm* biliminin başlıca kaynağı olan Platon'un *Sophistes* adlı yapıtında da bu deyim beş kategori (*Ar.* Makûle)'den birincisini dilegetirir.

ENSÂR — Peygamber Hz. Muhammed'e yardım eden Medine'liler... Peygamberle birlikte Mekke'den göç etmiş müslümanlara da *muhâcirîn* denir. *Ensâr* deyimi Arapça *yardımcılar* demektir. Kur'anın *Tevbe* sûresinin 100. âyeti şöyle der: «Ensâr ve muhâcirîn'le onlara güzel işlerde de tâbî olanlardan Allah hoşnut olmuştur. Onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır. Allah onlara altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır, onlar orada sonsuzca kalacaklardır», aynı sûrenin 117. âyeti de şöyle der: «Allah, Peygamberin ve içlerinden birtakımının gönülleri yanılmak üzereyken güçlükle karşılaşıldığında (ya da Tebük savaşında) ona tâbî olan Muhâcirîn ve Ensâr'ın tövbesini kabul etmiştir. Çün-

kü Allah, onlar hakkında ziyâdesiyle esirgeyici ve bağışlayıcıdır», *Haşr* sûresinin 9. âyeti şöyle der: «Bunlardan önce Medîne'yi yurt ve imân evi edinen kimseler kendilerinin nezdine hicret edenleri severler. Muhâcirîne verilen ganîmetten ötürü yüreklerinde hiçbir istek duymazlar. Kendileri ihtiyâç içinde olsalar bile, onları öz nefislerinden üstün tutarlar. Her kim kendisini cimrilikten korursa umduğuna kavuşur», *Münâfikun* sûresinin 7. âyeti şöyle der: «Ensâr'a, Tanrı peygamberinin yanında bulunan muhâcirîne nafaka vermeyin ki dağılsınlar, diyenler onlardır. Oysa göklerdeki ve yerdeki hazîneler Tanrı'nındır, münâfıklar bunu anlamazlar». Arapçada *ansâr* denir. *Bk.* Medîne, Muhacirîn, Ashâb.

EN YÜKSEK YILDIZLAR FELEKİ — Bâtınî inancında evrenin ikinci oluşma aşaması... Bâtınîler, evrenin *sudûr* yoluyla oluştuğuna inanırlar. Buna karşı İslâm Tanrıbilimi *yoktan varedilme* dogmasını kabul eder. Bâtınîlere göre Tanrı'dan ilkin *akl-ı evvel* çıkmıştır. Bu, kusursuz, tam ve tüm bir *akıl*'dır. Ama ondan sonraki oluşmalar hep bir öncekinden daha kusurlu ve eksik olmaktadır. Bâtınî düşünürlerinden Hamidüddin Kirmânî evrensel oluşma kuramında bâtınîliğin genel inancından ayrı bir sav ilerisürmüştür. Ona göre, *akl-ı evvel*'den yansıma yoluyla *en yüksek yıldızlar feleki* (Akl-ı sânî) ve daha sonra sırasıyla *Zuhal feleki* (Akl-ı sâlis), *Müşteri feleki* (Akl-ı râbi), *Merih feleki* (Akl-ı hâmis), *Güneş feleki* (Akl-ı sâdis), *Zühre feleki* (Akl-ı sâbi), *Utarid feleki* (Akl-ı sâmin), *Ay feleki* (Akl-ı tâsi) ve *Ay altı âlem feleki* (Akl-ı âşir) oluşmuştur. Kirmânî buna *akl-ı faal* da demekte, cisimler âleminin merkezi saymaktadır. Yâni, yıldızlar sistemi *akl-ı evvel*'le nasıl oluşmuşsa cisimler de *akl-ı faal*'le öylesine oluşacaklardır. *Bk.* Bâtınîlik.

ERBAİN — İslâm disiplini içinde çeşitli inançlara konu olan kırk günlük dönem... Şiîlere göre, imam Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesinin kırkıncı günüdür, *Erbaîn-i aşûra* denir ve kutsal bir gündür. Tasavvuf tarikatlarında da kırk günlük çileler *erbaîn* adıyla nitelenir. Her tarikatın kendine özgü bir *erbaîn* biçimi vardır, örneğin, Şâbânîler her yıl beş *erbaîn* çıkarırlar. *Bk.* Çile.

ERDA — Ak karınca... Kur'anın *Sebe* sûresinin 14. âyeti şöyle der: «Onlara Süleyman'ın öldüğünü, ancak dayandığı değneği yiyen ağaç kurdu anlatmıştı». Ak karıncanın ölüm habercisi olduğu Arapların çok eski bir inancıdır. Özellikle tahtaları ve ağaçları kemiren bu karıncalardan birçok İslâm yazarları (örneğin Kazvinî) sözetmektedirler. Günümüzde bile Kuzey-Doğu Afrika'da şöyle denmektedir: «Bir adam ölecekse ak karınca hemen gelir». *Bk.* Dabbe.

ERDEBİLÎYYE — Halvetîlikle Kalenderîliğin birleşiminden kurulmuş tarikat... XIV. yüzyılda Safiyüddin Erdebilî tarafından kurulmuştur. *Safavîyye* adıyla da anılır. *Bk.* Halvetîlik, Kalenderîlik.

ERENLER — Hastalıkları iyileştirdiklerine ve birkaç yerde birden bulunmak gibi doğaüstü güçlere sâhip olduklarına inanılan tasavvuf tarikatları dervişleri... *Ermiş* sözcüğünden türetilmiştir. Özellikle Bektâşî tarikatında benimsenen üstün bir derecedir. Bektâşîler, kendi tutumlarına *erenler yolu* ve Halîfe Hz. Ali'ye *erenler şâhı* derler. Tarihsel süreçte Yeseviyye tarikatının propagandacılarına *Horasan erenleri* denmiştir, bunların etkisiyle Anadolu'da yetişen tarikat uluları da *Rûm erenleri* adıyla anılırlar. *Bk.* Ermiş, Dâî, Tasavvuf, Bektâşîlik.

ERKEK — İnsanın dişiyi dölleyen türü... Kur'anda bütün seslenişler ve söz yöneltilenler (hitâb edilenler) erkeklerdir. Kadınlara söz yöneltildiğinde kadınlıkları ayrıca ve özellikle belirtilmiştir. İlk yaratılan Hz. Âdem de erkektir. Kur'anın *Bakara* sûresinin 30. âyeti şöyle der: «Hani Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım, demişti». Kur'anın kadınları da kapsayan hükümlerinde *kadın* deyimi ve bundan ötürü de

erkek deyimi ayrıca bildirilmiştir. Örneğin, *Ahzâb* sûresinin 73. âyeti şöyle der: «Allah bununla erkek ve kadın münâfıkları, erkek ve kadın müşrikleri azâba uğratacak, erkek ve kadın mü'minlerin de tövbelerini kabul edecektir». *Bk.* Âdem, Havvâ, Kadın.

ERMİŞ — Kendini Tanrı'ya adamış ve Tanrılık bilgileri en ince sırlarına kadar edinmiş kişi... Hemen her dinin ve inancın *ermiş*'leri vardır. Osmanlıcada İslâm ermişlerine *evliyâ* ve hıristiyan ermişlerine *aziz* denirdi. Kadın ya da erkek olabilir. Ermişlerin olağanüstü yeteneklere sâhip olduklarına ve tansıklar (mûcizeler) gösterdiklerine inanılmıştır. Ermişlik, bu gibi kişilere halk tarafından yakıştırıldığı gibi, Katolik disiplininde kilise tarafından verilen bir ünvandır. Bu ünvan, örneğin Tanrı'nın sesini duyduğunu söyleyen Jeanne d'Arc gibi kahraman kadınlara da verilmiştir. Hıristiyan inançlarında Tanrı'nın Hıristiyan ermişleri için yarattığına inanılan bir *ermişler adası*'nın da sözü edilir. Bu adanın Okyanus'un kuzey kesiminde bulunduğuna inanılır. *Bk.* Azîz, Evliyâ, Velî.

ERMİYÂ — Yahudi peygamberlerinden biri... Tevrat'ta adı *Yeremya* (Jeremias) olarak geçer. Kur'anda adı geçmez. Tevrat'ta 52 bölümlük (Bâp) büyük bir kitabı ve ayrıca beş bölümlük *Mersiyeler*'i vardır. Kitabı şöyle başlar: «Benyamin diyârında kâhinlerden Hilkiya'nın oğlu Yeremya'nın sözleridir. Yahuda kralı Amon, oğlu Yoşiya'nın krallığının on üçüncü yılında Rabbin sözü Yeremya'ya geldi». Bu yapıtta Bâbil kralı Buhtunnasar'ın Kudüs'ü yakıp yıkması anlatılır. Mersiyeler'i de Keldânîlerin istilâ ettikleri Kudüs için yakılmış bir ağıttır ki şöyle başlar: «O şehir ki halkla doluydu, tek başına kaldı şimdi. Uluslar arasında büyüktü, dul kadına döndü. Ülkeler arasında en üstünüydü, haraç veren oldu. Geceleri acı acı ağlıyor artık ve gözyaşları yanaklarının üstündedir». Mersiyeler şu dizelerle biter: «Neden bizi unuttun yâ Rab, neden bizi bıraktın?».

ESAF — *Bk.* MERVE.

ESÂS — İsmâilîlere göre evrenin cisimleşmiş biçimi... Bâtınî-İsmâilî terminolojisinde *yedi imamın başı*'nı dilegetirir. İsmâilî inançlarına göre evrenin yedi dönemi vardır ki ussal evrenin (Âlem-i aklî) cisimleşmişidir. Bu yedi dönemin başında *nâtık* (Tanrı sözü söyleyen anlamında peygamber) ortaya çıkar. Onu *sâmit* (ses çıkarmayan, susan) adı verilen yedi imam izler. Bu yedi imamdan sonra birinci dönem biter ve ikinci dönem başlayarak *nâtık* yeniden gelir ve onu da yedi imam izler. Yedi dönem böylece yedi peygamber ve kırk dokuz imamla tamamlanır. Her yedi imamın başında bir *esâs (Ar.* Asas) bulunur, buna *nakîb* de denir. Bu inanca göre birinci dönemin peygamberi Hz. *Âdem*'dir ve onun esâsı *Şît*'tir, ikinci dönemin peygamberi Hz. *Mûsâ*'dır ve onun esâsı *Hârun*'dur, üçüncü dönemin peygamberi Hz. *İsâ*'dır ve onun esâsı *Butrus* (St. Pierre)'tur, dördüncü dönemin peygamberi Hz. *Muhammed*'dir ki esâsı *Ali*' dir. İsmâilîler peygamberlerin Tanrısal sırları bu *esâs* ya da *nakîb*'lere devrettiğine inanırlar. *Bk.* İsmâilîlik.

ESBAT — Oğular ve torunlar... *Torun* anlamındaki Arapça *sıbt* deyiminin çoğuludur, Kur'anda *soy* anlamında kullanılmıştır. Peygamber Hz. Yakub'un on iki oğlundan meydana gelen İsrâiloğulları kabîleleri bu adla anılır. *Bakara* sûresinin 136. âyeti şöyle der: «Biz Allah'a, bize bildirilmiş olan Kur'ana, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve onun oğullarına bildirilmiş olanlara... inandık». *Âli İmran* sûresinin 84. ve *Nisâ* sûresinin 163. âyetleri de bu sözleri yineler.

ESEDÎYYE — Kaadirîliğin bir kolu... Seyyit Abdullah Esedî tarafından XII. yüzyılda kurulmuştur. *Bk.* Kaadirîyye.

ESEDÜDDÎN — Dinin aslanı... Kimi din büyüklerine verilen bir şeref ünvanıdır. Devlet büyükleri için *Esedüddevle*

(Devletin aslanı) biçiminde de kullanılmıştır.

ESHÂB — *Bk.* ASHÂB.

ESHÂB-I KEHF — *Bk.* ASHÂB-I KEHF, KEHF.

ESHÂBÜLHADÎS — Hukuksal bir sorunun çözümünde Kur'anda bir açıklık yoksa Peygamber sözlerine bakmak gerektiğini ilerisürenler... *Hadîs yandaşları* demektir. Fıkıh (İslâm hukuku) terimidir ve *eshâbürrey* (Oy yandaşları, eşdeyişle *içtihâd*'dan yana olanlar) deyimi karşılığında kullanılır. Oy yandaşları da Peygamber sözlerini kabul ederler, ancak bunlar üzerinde oybirliği kurulmasını isterler.

ESHÂBÜL'UHDÛD — Hendek'ciler... Yemen hükümdârı Zu Nuvâs, hıristiyanlara «ya Yahudi olursunuz, ya da ölürsünüz» demiş. Hıristiyanlar da Yahudi olmaktansa ölümü kabul etmişler. Nuvâs da büyük bir hendek kazdırarak hıristiyanları içine atmış ve yakmış. Kur'anın *Bürûç* sûresinde geçen bu deyim, hendekte yakılanları değil, hendeği kazdıranı ve kazanları dilegetirir. Adı geçen sûrenin 4. âyeti şöyle der: «O hendekleri kazanlar gebersinler» *(Kutile ashâbül'uhdûdî).* Kur'an, İslâmlıktan önce olan (523 yılında) bu olayda Hz. İsâ'ya bağlananları *inananlar* (Mü'minûn) olarak nitelemekte ve adı geçen sûrenin 7. ve onu izleyen âyetlerinde şöyle demektedir: «İnananlara yaptıkları işkenceyi seyretmişlerdi ve acımamışlardı. Onların inananlardan öc almaları, berikilerin Tanrı'ya imân etmiş olmalarındandı».

ESHÂBÜRRES — Kuyu'cular... Kendilerine gönderilen Peygamber Hanzala'yı kuyuya attıklarından ötürü Tanrıca yokedilen bir ulusu adlandırır. Kur'anda *Furkan* sûresinin 38. âyeti şöyle der: «Âd'ı, Semud'u, Ress'lileri *(ashâberressi)* ve bunların aralarında yetişen birçok insan topluluklarını da yokettik», *Kaf* sûresinin 12. ve onu izleyen âyetleri de şöyle der: «Onlardan önce Nuh ulusu da, Ress kişileri de, Semûd da yalancı saymışlardı. Âd da, Firavun da, Lût da, Eykeliler de, Tübbâ ulusu da. Hepsi de peygamberlerini yalancı saymışlardı. Bundan ötürü azâbım gerekmişti». Arapça *ress* deyimi *taşla örülmüş kuyu* demektir. Yukardaki öykü yorumcularca ilerisürülmüştür. Kur'anda başkaca bir bilgi yoktur. Kimi yorumcular bu *Kuyu eshâbı*'nın Peygamber Hz. Şuayb'ın ulusu olduğunu, kimileri de bu kavmin *Eshâbüluhdûd* kavmiyle aynı olduğunu ilerisürmüşlerdir. Kur'anda kim oldukları bilinmeyen daha pek çok kavim adları vardır. *Bk.* Eshâbül'uhdûd, Kur'an.

ESÎR — Köle... Arapçada *abid* de denir. Köleci üretim düzeninde ortaya çıkmış bütün dinlerde *Tanrı-insan* ilişkisi bir *efendi-köle* ilişkisidir. Dinsel terminolojide *insan* anlamında kullanılan *kul* deyimi *köle* ve *Tanrı* anlamında kullanılan *Rab* deyimi *efendi* (Sâhib) demektir. Birbirinden oluşan ve gelişen üç büyük din olan yahudilik, hıristiyanlık ve müslümanlık da kölelik kurumunu onaylamaktadır. Ancak köleler için özellikle yahudi dininde konulan çok ağır kurallar müslümanlıkta bir hayli yumuşatılmıştır. Kur'anın *Enfâl* sûresinin 71. âyetinde, Bedir savaşında esîr edilenler kasdedilmekle beraber, esîrlerin *Tanrı'ya karşı gelen insanlar* oldukları ilerisürülür, adı geçen âyet şöyle der: «Esîrler sana hiyanet etmek isterlerse şaşma, çünkü onlar bundan önce Allah'a hiyânet etmişlerdi de Allah seni onlara karşı güçlü kılmıştı». İslâm hukukuna (Fıkıh) göre esîr, eşyâ türündendir ve sâhibinin *mal*'ıdır. Erkek esîre Arapça *abd* ve *memlûk,* kadın esîre de *ama* ve *câriye* denir. Esîrin İslâm hukuku açısından hiçbir hakkı yoktur, sözleşme yapamazlar, taahhüde giremezler, vasîyet edemedikleri gibi vasî de olamazlar, tanıklık da edemezler. Kadın esîrler için nikâha gerek yoktur, sâdece yatağa almak (istifrâş) yeter. Esîrler İslâm dinini kabul etmekle esîrlikten kurtulmuş olmazlar, ancak azât edilmekle özgür olur-

lar. Esîrler sâdece savaş tutsakları değildir, çocuk kapıp kaçırmalar yoluyla da edinilir. Örneğin Peygamber Hz. Muhammed'in kölesi ve ilk müslüman olduğu söylenen *Zayd* böylesine kapıp kaçırılmış bir çocuktu. İslâmda esîrlere genellikle iyi davranılmıştır. Peygamber Hz. Muhammed'in şu hadîsi ünlüdür: «Esîrlere yediklerinizi yediriniz, giydik!erinizi giydiriniz, onlara güçlerinin üstünde hiçbir işi buyurmayınız». Ayrıca Peygamberin «bir müslüman esîri azat eden, cehennem azâbından kurtulur» dediği de söylenir. *Bk.* Câriye, Abid.

ESMÂ — Adlar... Arapça *isim* deyiminin çoğuludur. İslâm terminolojisinde *Tanrı adları*'nı dilegetirir ki buna Arapçada *pek güzel adlar* anlamında *Esmâ-i hüsnâ* ya da *Esmâ-ül-hüsnâ* denir. Tanrı adlarını anarak tespih çekmeye de *esmâ çekmek* denir. İslâm tasavvufunda Tanrı'ya onun adlarını anmakla ulaşılacağına inanan tarikatların yöntemine *esmâ yolu,* sevgiyle ulaşılacağına inanan tarikatların yöntemine *müsemmâ yolu* denir. *Müsemmâ* sözcüğü Arapça *o ada sâhip olan* demektir ki, bizzat *Tanrı*'yı dilegetirir. Birinci yolu tutanların yöntemi *zikir* (Tanrı adını belli sayıda ya da sayısız olarak tekrarlama), ikinci yolu tutanların yöntemi *cezbe* (Tanrı'ya duyulan aşkla kendinden geçme)'dir. Tarikatların pek çoğu birinci yolu izlerler, ikinci yolu izleyenler Melâmetîler ve ondan doğan tarikatlardır. Peygamber Hz. Muhammed bir hadîsinde, Tanrı'nın doksan dokuz adı olduğunu, bunları ezberleyip anlamlarını kavrayarak zikredenlerin cennete gireceğini bildirmiştir. Bu hadîse göre, Tanrı'nın adları şunlardır: *Allah, Rahman, Rahîm, Melîk, Kuddus, Selâm, Mümîn, Müheymin, Azîz, Cebbâr, Mütekebbir, Hâlik, Bâri, Musavvir, Gaffâr, Kahhar, Vahhab, Rezzak, Fettah, Alîm, Kabıd, Bâsid, Hâfid, Râfi, Muiz, Münzil, Semî, Basîr, Hakem, Adl, Lâtif, Habîr, Halîm, Azîm, Gafur, Şekûr, Alî, Kebîr, Hafîz, Mukit, Hasîb, Celil, Kerim, Rakîp, Mûcîb, Vâsî, Hakîm, Vedûd, Mecid, Bâis, Şehid, Hak, Vekil, Kavî, Metîn, Veliy, Hamîd, Muhsî, Mübdî, Mu'id, Muhyî, Mümit, Hayy, Kayyûm, Vâcid, Mâcid, Vâhid* (veya *Ahad*), *Samed, Kaadir, Muktedir, Mukaddim, Muahhir, Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın, Vâli, Müteâli, Ber, Tevvâb, Müntekîm, Afiv, Rauf, Mâlikül mülk, Zül celâli vel-ikrâm, Muksit, Câmi, Ganiy, Mugnî, Mâni, Dâr, Nâfi, Nur, Hâdi, Bedî, Bâkî, Vâris, Reşîd, Sabûr...* Bu adlar zikir sırasında üç biçimde okunur: Ya birbirine eklenir (El Melîkül Kuddüsüs Selâmül Müminül Müheymîn, gibi), ya başlarına harfi tarif getirilip aralıklanır (El-Hâlik, El-Bâki, gibi), ya da her adın başına *yâ* ünlemi konur (Yâ Allah, Yâ Rahîm, gibi). *Bk.* Allah, Müslümanlık, Sıfât.

ESMÂ-İ HÜSNÂ — *Bk.* ESMÂ, MÜSLÜMANLIK.

ES-SALÂ — Namaza çağrı sözü... Sözcük anlamında, *kendine güveni olan meydana çıksın* demektir. *Ezan* okuyan, çağrıya bu sözle başlar. *Bk.* Namaz.

ESTER — Yahudilerin kutsal kitabında adı geçen ve Pers kralı Ahasverus'la evlenerek yahudileri kurtardığına inanılan güzel bir yahudi kızı... Bu öyküyü anlatan *Ester'in Kitabı,* ayrıca *eski ahid* metinleri arasına alınmıştır.

ESVEDÜLANSİ — Peygamberliğini ileri sürüp ve geniş bir topluluğu inandıran kişi... Peygamber Hz. Muhammed'in çağında yaşamış ve onun ölümüne yakın Yemen'de başgösteren bir ayaklanmayı yönetmiştir. Asıl adı *Eyhele bin Ka'b'* dır. Yüzü örtülü gezdiğinden *Zülhimar* (peçeli) lâkabıyla anılır. Müslümanlarca *yalancı peygamber* sayılır. *Bk.* Peygamber, Müseylime.

EŞ'ARİYYE — Ehli sünnet mezheplerinin en büyüğü... *İnan* temeli üstüne kurulan *Eş'arîlik,* ehli bid'at mezheplerine ve özellikle Mûtezile'ye karşı çıkan en büyük İslâm mezhebidir. X. yüzyılın başlarında Ebul Hasan Eş'arî tarafından kurulmuş, İbn Furek, İmam Bakıllânî, Gazzâlî gibi İslâm düşünürlerince geliş-

tirilmiştir. Peygamber Hz. Muhammed' in yaptıklarıyla söylediklerinden başka hiçbir yeni düşünce kabul etmez. Bir kadercilik anlayışı güder, her şey Tanrıca belirlenmiştir. Tanrı irâdesi anlamında olan *küllî irâde*'ye karşı insanın *cüz'î irâde* (elindelik)'si ancak kaderinin sınırları içinde gerçekleştirilebilir. Gerçekler, insan usuyla kavranamaz, duyular aldatıcıdır, kaldı ki Tanrısal gerçekleri kavramak insan için tümüyle olanaksızdır, insanın yapabileceği tek şey, Tanrısına ve Peygamberine inanmaktır. *Eş'arîlik* bu anlayışıyla özgür İslâm felsefesine de karşı çıkmış, onun gelişmesine en büyük engellerden biri olmuştur. *Bk.* Ehl-i sünnet, Ehl-i bid'at, Mûtezile.

EŞHEDÜ — Yemin olarak ve kelimei şehadette kullanılan Arapça sözcük... *Tanıklık ederim* anlamındadır. Arapça *eşhedü billâh* sözü, *Tanrı'nın tanıklığıyla* anlamında bir yemindir. *Bk.* Yemin, Kelimei Şehadet.

EŞİTLİK — *Bk.* MÜSÂVÂT.

EŞREFÎYYE — Kaadirîliğin bir kolu... XIV. yüzyılda Anadolu'da Eşrefoğlu Abdullah Rûmî tarafından kurulmuştur. Kendisi, Bayrâmîliğin kurucusu Hacı Bayram tarafından Kaadirîliği yaymakla görevlendirilmişti. Özellikleri arasında, altı yıl bir gün tutup bir gün tutmama yoluyla Peygamber Hz. Dâvud orucu, erbaîn, halkla ilişkiden kaçınma gibi inançlar vardır. *Bk.* Kaadiriyye, Erbaîn.

ETBA'ÂT-I TABİÎN — Peygamber Hz. Muhammed'i görmüş ve konuşmuş olanları görmüş ve onlarla konuşmuş olanlara bağlı olanlar... Eşdeyişle, Peygamber Hz. Muhammed'le ilişkili üçüncü kuşağı dilegetirir. Birinci kuşak *ashâb* ve ikinci kuşak *tabiîn* adıyla anılır. Bu üçüncü kuşaksa ikinci kuşak olan *tabiîn*'i görmüs ve onlarla konuşmuş olanlardır. *Bk.* Ashâb, Tabiîn.

EÛZÜ BESMELE — *Bk.* ŞEYTAN.

EV — *Bk.* MESKEN.

EVÂMİR-İ AŞERE — Tanrı'nın yahudilere gönderdiğine inanılan on buyruk... Bu buyrukların iki taş levha üzerine Tanrı'nın parmağıyla yazıldığına inanılır. Bu on buyruk şunlardır: 1. Benden başka hiçbir Tanrı'ya tapmayacaksın; 2. Put yapmayacaksın; 3. Tanrı adını gereksiz yere kullanmayacaksın; 4. Cumartesi gününü kutsal sayacaksın ve o gün hiçbir iş görmeyeceksin; 5. Ana-babana saygı göstereceksin; 6. Öldürmeyeceksin; 7. Zinâ etmeyeceksin; 8. Çalmayacaksın; 9. Yalan söylemeyeceksin, 10. Komşunun evine, karısına, kölesine, câriyesine, malına göz koymayacaksın. *Bk.* Yahudilik.

EVLÂD-I FÂTIMA — Peygamberin kızı ve Hz. Ali'nin karısı Fatma'nın soyu... Peygamberin amcaoğlu ve dâmâdı Hz. Ali'nin eşi Fatma'dan olma çocuklarını ve torunlarını dilegetirir. Genellikle Alevîlere ve özellikle de İmâmî'lere göre imamlık *evlâd-ı Fâtıma*'ya özgüdür. Nitekim Fatma'nın soyu X. yüzyılda çok güçlü bir Fâtımî İmparatorluğu kurmuşlardır. *Bk.* Alevîlik, İmâmîlik, İsmâilîlik.

EVLÂT — Çocuklar... *Çocuk* anlamına gelen *veled* deyiminin çoğuludur. İslâmın kutsal kitabı Kur'an, çocuklar hakkında pek çok hükümler getirmiştir. Örneğin *En'am* sûresinin 140. âyeti şöyle der: «Avanaklık ve nâdanlık yüzünden çocuklarını öldürenler... elbette ziyankâr olmuşlardır. Onlar sapmışlar, doğru yolu da bulamamışlardır», 151. âyeti de şöyle der: «Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin, biz onların rızkını veririz», *Mümtehine* sûresinin 12. âyeti şöyle der: «Ey Peygamber, inanan kadınlar... çocuklarını öldürmemek (diri diri gömmemek) üzere sana bîat etmeye geldiklerinde onlardan bu koşullarla bîat al», *Tegabun* sûresinin 1-15. âyetleri şöyle der: «İnananlar, karılarınızdan ve çocuklarınızdan size düşman (tapımınıza engel) olanları vardır, onlardan çekinin... Mallarınız ve çoluk çocuğunuz siz-

ler için belâ ve mihnetten başka bir şey değildir (Tapımınıza engel bir uğraşıdır) mükâfâtınız Allah'ın yanındadır», *Şûra* sûresinin 49-50. âyetleri şöyle der: «Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. O, ne dilerse onu yaratır. Dilediğine kız evlât bağışlar, dilediğine de erkek evlât bahşeder. Ya da çeşit olarak hem kız, hem erkek evlât verir, dilediğini de kısır bırakır. Çünkü o, çok bilgili, çok güçlüdür», *Münâfikûn* sûresinin 9. âyeti şöyle der: «İnananlar, malınız ve çoluk çocuğunuz sizleri Tanrı'yı anmaktan alıkoymasın». *Bk.* Çocuk.

EVLENME — *Bk.* TEEHHÜL, MAHREM.

EVLİYÂ — Tanrı'nın dostları olduğuna inanılan kişiler... Bir açıdan *ermiş* deyimiyle anlamdaştır. Olağanüstü yeteneklere ve öngörüye sâhip bulunduklarına inanılır. İslâm Peygamberi Hz. Muhammed, «onlar öyle kimselerdir ki, görüldüklerinde Allah hatırlanır» demiştir. Kerâmet sâhibi oldukları, mûcizeler gösterdikleri ya da gösterebilecekleri de ilerisürülmüştür. Tanrı'yı sevmek ve Tanrı tarafından sevilmekle *Tanrı'yla birleşmiş* sayılırlar. Bu bakımdan yerinde bir halk deyimiyle, *Allahlık*'tırlar. Kendinden geçmiş ve kutsal bir düzeyde yaşamakta bulunmuş kişiler olarak sâf ve hoşgörülü, dünyadışı bir kişilikleri vardır. Tasavvuf tarikatlarında, özellikle Bektâşîlikte *üçler, yediler, kırklar, abdallar, aktab, evtad, nükebâ* ve *nücebâ* diye derecelenenler *evliyâ*'dırlar. Sözcük olarak Arapça *ermiş* anlamındaki *velî*'nin çoğuludur. Kimi tasavvuf tarikatlarında evliyâlığa *velâyet derecesi* (evliyâlık derecesi) denir. Bu dereceye ulaşacak kadar tapım ve sevgiyle (ibâdet ve muhabbetle) kendinden geçmiş olanların kendi evliyâlıklarını bilip bilemeyeceği İslâm bilginleri arasında tartışma konusudur. *Bk.* Ermiş, Azîz, Kerâmet.

EVRÂD — Tasavvuf tarikatlarında okunan duâlar... Her tarikatın kendine özgü, şeyhleri tarafından düzenlenmiş ayrı evrâdı vardır. Belli gün ve gecelerde yalnızca ya da topluca okunur. Sözcük olarak Arapça *belli zamanlarda okunan duâ* anlamına gelen *vird* deyiminin çoğuludur. *Bk.* Duâ, Kunut.

EVSAT — Aşırılıklara gidilmemesi ve her şeyin ortasının en iyi olduğunu belirten sözcük... İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in *her işin ortası iyidir (Ar.* Hayrül umûr evsâtuha) hadîsinde geçer. Felsefesel temeli antikçağ Yunan düşünürü Aristoteles'in törebilimidir. Aristoteles'e göre, gereken tutumluluktur, ne müsriflik ne de cimrilik. Sözcük olarak Arapça *orta* anlamını dilegetiren *vasat* deyiminin çoğuludur.

EVTÂD — Tasavvuf tarikatlarınca dünyayı yönettiklerine inanılan dört evliyâ... Sözcük olarak Arapça *direk* anlamındaki *veted* deyiminin çoğuludur. Bektâşî tarikatında *gayb erenleri (Ar.* Ricâlülgayb) denilen şeyhlerin üçüncü mertebede bulunanları bu adla anılır. Bektâşîler, dünyanın *dört direk (Ar.* Evtâd-ı erbaa)'le yönetildiğine inanırlar. Doğuda bulunan direğin adı *Abdurrahman* (kimi yazarlara göre, *Abdülbay),* batıda bulunan direğin adı *Abdülvedûd* (kimi yazarlara göre, *Abdülalîm),* güneyde bulunan direğin adı *Abdurrahîm* (kimi yazarlara göre, *Abdülkaadir),* kuzeyde bulunan direğin adı *Abdülkuddüs* (kimi yazarlara göre, *Abdülmünid)*'dir. Bunlardan biri ölünce yerine başkası geçer. Bektâşîlikte baş ve tek mertebe *kutupların kutbu* (Kutubul aktâb)'dur. Ondan sonraki ikinci mertebe, *iki imam* (İmâmeyn) mertebesidir. *Dört direk* ise bu iki imamdan sonra gelen üçüncü mertebedir. *Bk.* Ricâlülgayb.

EVVÂBÎN NAMAZI — *Bk.* NÂFİLE.

EVVEL — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Arapçadır, *ilk* ve *başlangıç* demektir. *Bk.* Esmâ.

EYTÂM-İ HAMSE — Eşleri bulunmadığına inanılan beş kişi... Nusayrîliğin başlıca inançlarından biri olan *eytâm-i hamse* (beş yetim) şunlardır: Şimşek ve yıldırımları yöneten *Mikdâd*, yıldızları yöne-

ten *Ebû-Zerr,* rüzgârları yöneten ve canları alan *Abdullah bin Ravâha,* sağlığı ve hastalıkları yöneten *Osman bin Maz' un,* ruhları cesetlere sokan *Kamber. Bk.* Nusayrîlik.

EYYUB — Peygamber... Müslümanların da tanıdığı bir yahudi pegamberidir. Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an,* çeşitli sûrelerinde ondan söz ettiği gibi, yahudilerin kutsal kitabı *Eski Ahid*'in kapsadığı kitaplardan biri de *Eyyub'un Kitabı* adını taşır. Yahudi ve İslâm inançlarına göre, Tanrı'nın sevgili kulu ve çok zengin bir kişi olan Eyyub, Tanrıca sınanmak için birçok dertlere uğratılmış, bütün vücudunu yaralar kaplamış, oysa Tanrı adına bütün bunlara katlanmış. *Eyyub sabrı* deyimi de bu katlanıştan türemiştir. Ayrıca, *şeytan* tarafından da kandırılmaya çalışılan Eyyub, her şeye karşın Tanrı sevgisinin ve Tanrı'ya bağlılığın simgesi sayılır. Kur'anda bildirildiğine göre, sınama sonunda Tanrı ona, «ayağını yere vur!» demiş, o da ayağını yere vurmuş, yerden fışkıran su bütün yaralarını iyi etmiş. Kur'anın *Enbiyâ* sûresinin 83. âyeti şöyle der: «Eyyub'u da yâdet, hani o Rabbine yalvarmıştı: Allahım, ben hastalığa tutuldum, sen esirgeyenin esirgeyenisin. Bunun üzerine onun duâsını kabul ettik ve onu iyileştirdik. Nezdimizden bir rahmet ve inâyet, âbit olanlara da bir ibret olmak üzere ona ehil ve evlâdını bir katıyla beraber verdik», *Sâd* sûresinin 41-44. âyetleri şöyle der: «Eyyub kulumuzu da hatırla. Hani o Rabbine şöyle yalvarmıştı: Yâ Rab, bana şeytanın derdi ve elemi dokundu. Ona şöyle cevap verildi: Ayağını yere vur, çıkacak serin suyla hem yıkanırsın, hem de o suyu içersin. Tarafımızdan bir rahmet ve ibret olmak üzere ona ailesi halkını ve onlarla beraber bir katını da bahşettik. Eyyûb, yaşı kurusu karışık bir demet ot al, zevcene vur da yemîninde durmamazlık etme (Karısı gittiği yerde gecikince Hz. Eyyub ona yüz değnek vurmaya yemin etmişti, Tanrı bu âyetiyle bu cezâyı hafifletmektedir). Biz Eyyub'u sabırlı bulduk. O ne güzel kuldur. Çünkü daimâ Allah'a sığınır», *En'am* sûresinin 84. âyetinde de Hz. Eyyub'a peygamberlik verildiği bildirilmektedir. *Bk.* Peygamber.

EZAN — Müslümanları namaza çağırmak için yüksek sesle söylenen çağrı sözleri... Arapça *çağrı* demektir. İlkin sâdece *es-salât* (namaza) diye bağrılırdı. Daha sonra Abdullah bin Zeyd-il-Ensârî, Peygamber Hz. Muhammed'e rüyâsında yeşiller giymiş birini gördüğünü ve onun kendisine *ezan*'da söylenecek birtakım sözler öğrettiğini bildirmiş. Peygamber de bu sözleri kabul etmiş. Bu sözler şunlardır: *Allahu ekber, eşhedü en lâ ilâhe illâllah, eşhedü enne Muhammeden resulullah, hayye alesselât, hayye alelfelâh, Allahu ekber, lâ ilâhe illâllah.* Yedi cümleden ibaret olarak bu sözler çeşitli mezheplerde çeşitli tekrarlamalarla okunur. Örneğin, ilk cümle sâdece Mâlikî mezhebinde iki kez, öbür mezheplerde dört kez tekrarlanır. Genellikle ilk cümle dört, öteki cümleler iki ve son cümle bir kez okunur. Yalnız sabah namazında beşinci cümleyle altıncı cümlenin arasına, «namaz uykudan hayırlıdır» anlamında *es salâtu hayrun minen nevm* cümlesi de eklenir. Kur'anın *Mâide* sûresinin 58. âyeti şöyle der: «Onları namaza çağırdığınız zaman...» *(Ve izâ nâdeytüm ilassalât),* Tevbe sûresinin 3. âyetinde de *ezân* deyimi *açıklama* anlamında kullanılmaktadır: «Bu, Allah'ın ve Peygamberinin... halka açıklamasıdır» *(Ve ezânün minallahi ve resûlihî ilennâsi), Cumâ* sûresinin 9. âyeti de şöyle der: «Ey inananlar, cuma günü namaza çağrıldığınız zaman Tanrı'yı anmaya koşun». Ezan, namaz vakti gelmeden önce okunmaz. Ezanın zamânı, namazın da zamanıdır. Ezan, yüksek sesle ve ağır ağır okunur. Ezan okuyana *müezzin* denir. Müezzin, ezan okurken bir başkasına söz söyleyemez, selâm veremez; bunlar *mekrûh*'tur. *Hayyâlessalât* derken yüzünü sağa ve *Hayyâlelfelâh* derken de yüzünü sola çevirmesi gerekir. *Bk.* Namaz, Kaamet.

EZÂFİRE — *Bk.* AZÂFİRA.

EZÂRİKA — Hâricîliğin bir kolu... Peygamberin amcaoğlu ve dâmâdı Hz. Ali'ye karşı siyasal bir parti olarak kurulmuş olan *Havâriç* (Havârice *Mârika* da denir)'in en güçlü kolu. VII. yüzyılda Nâfi bin el-Ezrak yandaşlarının meydana getirdiği *Ezârika*'dır. Kendilerinden olmayan bütün müslümanları *kâfir* sayan bu partinin kendilerine özgü çeşitli inançları da vardır. Örneğin, bütün muhaliflerinin sonsuz olarak cehennemde yanacağına inanırlar. Muhaliflerinin karılarını ve çocuklarını öldürmeyi *mubah* sayarlar. *Bk.* Hâricîlik, Alevîlik.

EZEL — Yalnız Tanrı'nın bildiğine ve insanların bilemeyeceğine inanılan öncesiz zaman... *Başlangıcı olmayan* anlamındadır. *Sonu olmayan* anlamındaki *ebed* deyimiyle birlikte İslâm dininde ve tasavvufunda çeşitli inançlara konu olmuştur. Tasavvufçulara göre, her iki deyim de birer kuruntudur ve ancak insan zihninde vardır. *Bk.* Ebed.

EZELÎLİK — *Bk.* BÂBÎLİK.

EZHERİYYE — Halvetîliğin bir kolu... Şeyh Ebû Abdulah Muhammed ibn Abdurrahman Ezherî tarafından kurulmuştur. *Bk.* Halvetîlik.

EZRA — Tevrat'ı düzenleyen haham... Tevrat'ın çeşitli kitaplarından biri de *Ezra'nın Kitabı* adını taşır. Yahudilerin başka dinden olanlarla evlenmelerini yasaklayan da odur.

EZRÂİL — *Bk.* AZRÂİL.

EZRÂKÎLER — *Bk.* EZÂRİKA.

F

FAHH — Kutsal sayılan vâdî... Hz. Ali soyundan birçok kimselerin Abbâsîler tarafından kılıçtan geçirildikleri bu vâdî Mekke dolaylarındadır. Şiîler her yıl, kutsal saydıkları bu vâdîde, *Eş-şühedâ* adını verdikleri yas törenleri yaparlar. *Bk.* Alevîlik.

FAHR — Övünme... Ünvan bileşimlerinde kullanıldığında *kendisiyle övünülen* anlamını verir. Bu anlamda Peygamber Hz. Muhammed'e *Fahr-ı âlem* (Evrenin övüncü) ve aynı anlamda *Fahr-ı kâinât* denir.

FÂİL — Tanrı... Arapçadır, *yapan* demektir. İslâm terminolojisinde özel olarak Tanrı'yı da dilegetirir. Müslüman inançlarına göre *fiil* Tanrıca takdir olunur, bu bakımdan Tanrı, *fâil-i hakikî* (gerçek yapan) ve *fâil-i mutlak* (saltık yapıcı)'tır. Kullar, yâni insanlar, ancak Tanrı'nın yaptırdığını yaparlar. Örneğin Cehmîyye mezhebine göre Tanrı yaratıkların nitelikleriyle nitelenemez, çünkü bu, Tanrı'yı kula benzetmek olur, bundan ötürü Tanrı'ya *Hayy* ve *Âlim* dememeli, bunların yerine *Fâil* ve *Kaadir* demelidir (Eşdeyişle, Tanrı'nın doksan dokuz adından kimilerini çıkarıp yerlerine yenilerini önermektedirler). Neccârîyye mezhebinin bir kolu olan Bergusîyye'nin kurucusuna göre de bir eylemde (fiil) bulunan insan o eyleminin gerçek *fâil*'i değildir, eylemler cisimlerin doğası gereği gerçekleşir, örneğin bir insanın yere attığı taş doğası gereği yere düşer. Hanefî mezhebinin kurucusu Ebû Hanîfe'ye göre de *fâil* Tanrı'nın kendisidir, *fiil* ise onun ezelde niteliğidir. *Bk.* Allah, Esmâ, Fiil.

FÂİZ — Ödünç verilen paraya karşı alınan kâr... Birbirlerinin yenileştiricisi ve geliştiricisi olan üç büyük din (yahudilik, hıristiyanlık, müslümanlık) tarafından yasaklanmış ve haram kılınmıştır. Örneğin *Bakara* sûresinin 275. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Ey fâiz (Ribâ) yiyenler, ancak şeytan çarpmış gibi kalkarsınız. Fâiz alım satım gibidir dersiniz, Allah alım satımı helâl ve fâizi haram kılmıştır. Her kim ki fâizden vazgeçerse geçmişi onundur. Her kim ki fâize dönerse ateşliktir (cehennemliktir) ve orada sonsuza kadar kalacaktır. Allah fâizi eksiltir, sadakaları arttırır (eşdeyişle: fâizin bereketini kaldırır, sadakaların bereketini arttırır). Allah nankörlükte ve günahkârlıkta (eşdeyişle: fâiz almakta devam etmede) bulunanların hiçbirini sevmez», *Âli İmran* sûresinin 130. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, fâiz yemeyin. Allah'tan sakınınız ki felâh bulasınız», *Nisâ* sûresinin 160. âyeti şöyle der: «Yahudi olanların zulümlerinden, men edildikleri fâizi almalarından ötürü kendilerine helâl kılınmış birtakım temiz şeyleri haram kıldık, onlara acıklı bir azâp hazırladık», *Rûm* sûresinin 39. âyeti şöyle der: «Artmak üzere (eşdeyişle: fâiz getirmek üzere) insanlara verdiğiniz malların Allah indinde hiçbir bereketi yoktur». Köleci üretim düzeninin zorunluğu gereği yasaklanan fâiz, kapitalist üretim düzeninin temel belirleyicisi olduğundan her üç dinin bağlıları da birtakım dinsel hiyle (hiyle-i şer'îye)'lerle bu yasaktan kurtulmanın yolunu bulmuşlardır. Çünkü fâizi ortadan kaldırmak demek, kapitalist üretim düzenini ortadan kaldırmak demektir. Yahudilerse *Nisâ* sûresinin 160. âyetinde bizzat Tanrı'nın da söylediği gibi bu yasağa hiçbir zaman uymamışlardır. Kimi incelemeciler yahudilere karşı duyulan geleneksel nefretin, onların rahatlıkla fâiz alıp kolaylıkla zengin olmalarına duyulan hasetten kaynaklandığını ilerisürerler. *Bk.* Harâm, Ribâ.

FAKÎH — İslâm hukukçusu... Sözcük anlamında *bilen ve anlayan* demektir. İslâm hukuku (fıkıh) bilginlerine *fakîh* denir. Bununla beraber bu deyim *bilgin* anlamında bütün din ve şeriat bilginlerini adlandırmak için de kullanılmıştır. *Bk.* Fıkıh.

FAKÎR — Yoksul... *Yoksulluk* anlamındaki Arapça *fakr* deyiminden türemiştir. Özdeksel ve tinsel (maddî ve mânevî) gereksinme (ihtiyâç) içinde olanı dilegetirir. Özellikle bu anlam onu *dilenci* (*Ar.* Sâil), *güçsüz* (*Ar.* Âciz) ve *zavallı* (*Ar.* Miskin) anlamlarından ayırır. Kur'anın *Fâtır* sûresinin 15. âyeti şöyle der: «Ey insanlar, siz Allah'a muhtaçsınız *(fukarâ ilâ Allah),* Allah ise hiç kimseye muhtaç değildir». Bu âyetteki anlam, sözcüğü *Allah'ı gerekseyen* (Allah'a muhtaç olan) anlamına da götürmüştür. Buna bir de *kaderine boyun eğen (Ar.* Mütevekkil) anlamı eklenince dilenen *derviş*'ler de bu deyimle anılmışlardır. Kur'an pek çok sûrelerinde yoksulların görüp gözetilmesini buyurmuştur. Örneğin *Bakara* sûresinin 177. âyeti şöyle der: «İyilik o kimsenin iyiliğidir ki... yoksullara, dilenenlere verir», 184. âyeti şöyle der: «Oruca güçlükle dayanan kimseye bir yoksulu yedirmek yoluyla fidye gerekir», 215. âyeti şöyle der: «Ne harcayalım diye sana soruyorlar. Onlara de ki: Ne harcarsanız... yoksullara verin», 268. âyeti şöyle der: «Şeytan sizi fakîrlikle korkutuyor, Allah ise bereket vaadediyor», 271. âyeti şöyle der: «Sadakalarınızı açıkça verseniz de güzeldir, ama onu gizlice fukarâya verirseniz hakkınızda daha hayırlı olur», 273. âyeti de şöyle der: «Sadakalarınızı yeryüzünde dolaşmaya gücü olmayanlara verin. Onlar istemekten çekindikleri için hallerini bilmeyen onları varlıklı sanır. Sen onları hallerinden tanırsın». *Âli İmran* sûresinin 181. âyeti şöyle der: «Allah fakîrdir, biz zenginiz diyenleri işittim. Onların bu sözünü defterlerine yazacağız», *Nisâ* sûresinin 36. âyeti şöyle der: «Yoksullara iyilik edin, öğünmeyin, Allah kendini öğeni sevmez», aynı sûrenin 135. âyeti de şöyle der: «Ey inananlar, hakkanîyetle davranınız, zengin olsun, fakîr olsun», *Mâide* sûresinin 89. âyeti şöyle der: «Andınızı bozarsanız bunun kefâreti çoluğunuza çocuğunuza yedirdiğinizin orta derecesinden on yoksula yemek yedirmek ya da elbise giydirmektir», 95. âyeti de şöyle der: «Yoksullara yemek vermekle kefâret edin ya da onun dengince oruç tutun», *En'am* sûresinin 151. âyeti şöyle der: «Fakîrlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin, biz onların da rızkını veririz», *Tevbe* sûresinin 60. âyeti şöyle der: «Sadakalar yalnız yoksullara, sadakaları toplamaya memur olanlara, azat kılınacak kölelere, borçlulara, yolculara ve Allah yolunda harcamaya mahsustur. Bu hüküm, Allah tarafından farz kılınmıştır», *İsrâ* sûresinin 26. âyeti şöyle der: «Hısımlara, yoksullara, yolda kalmışlara haklarını ver. Malını ulu orta saçıp dağıtma», *Hac* sûresinin 28. âyeti şöyle der: «Artık onların etinden yeyin, eli darda olan yoksullara da yedirin», 36. âyeti de şöyle der: «Hem kendiniz etinden yiyin, hem de fakirliğini gizleyen ve gizleyemeyip dilenen fakirlere de yedirin», *Nûr* sûresinin 22. âyeti şöyle der: «İçinizden varlıklı olanlar hısımlarına, yoksullara, Allah uğrunda hicret edenlere ihsan etmede kusur etmesinler», 32. âyeti de şöyle der: «Onlar fakirseler Allah onları inâyetiyle zengin kılar», *Rûm* sûresinin 38. âyeti şöyle der: «Hısıma, yoksula, yolcuya hakkını ver ki Allah'ı hoşnud edesin». *Bk.* Fakr, Müsâvât.

FAKR — İslâm tasavvufuna göre, sâdece Tanrı'ya muhtaç olma... *Yoksulluk* anlamını dilegetiren *fakr* sözcüğü İslâm inançlarında *Tanrı karşısında hiçbir şey olmadığını bilme* anlamındadır. Peygamber Hz. Muhammed, «ben fakrımla öğünürüm» dermiş. Tasavvufçulara göre *fakr,* Tanrı'ya ulaşmanın başlıca yollarından biridir. «Fakr gerçekleşince Allah kalır» hadîsi, insanın Tanrı'da yokolacağını dilegetirir. *Bk.* Fakîr.

FAL — Gelecekten haber almak için çeşitli nesnelerden anlam çıkarma... İnsanlar ilkçağlardan beri geleceklerinin kimi belirtilerden öğrenilebileceğine inanmışlardır. İ.Ö. 4000 yıllarında Mısır, Bâbil, Kalde, Çin vb. gibi bölgelerde falcılık yapıldığı bulunan belgelerle saptanmıştır. Ayna, kahve telvesi, bakla, iskambil kâğıdı vb. gibi nesnelere bak-

mak ya da yıldızların devimlerinden, kuşların seslerinden, uykuda görülen düşlerden anlamlar çıkarmak yoluyla gerçekleştirilen çeşitli fallar vardır. Hemen bütün mitolojiler ünlü falcılarının öyküleriyle doludur. Örneğin, Yunan mitolojisinde tanrı *Apollon*, evlenmek istediği *Kassandra*'ya falcılık yeteneği vermiş, ama genç kız gene de ona yüz vermeyince kimsenin kendisine inanmayacağı bir falcı niteliğine dönüştürmüş, kızcağız geleccekte olanları kesinlikle bildiği halde, kimse ona inanmazmış. Antikçağın Pythagoras, Platon vb. gibi ünlü düşünürleri bile, fala ve falcılığa inanmışlardır. *Fal* deyimi Arapçadır, Kur'anda yoktur, Peygamber Hz. Muhammed'in kimi hadîslerinde vardır. İslâm bilginleri, Peygamber Hz. Muhammed'in *fal*'a inandığını ve kimi olaylardan gelecek olaylara işâret olarak anlamlar çıkardığını ilerisürmektedirler. Özellikle iyiliği işâret eden alâmetlere dikkat edilmesini yanındakilere öğütlermiş. *Fâl-i hayır* (İyi fal) deyimi de Peygamberin bu öğütlerinden kaynaklanmıştır. Kimi yorumcular da Peygamberin kullandığı *fa'l* deyiminin «Tanrı'ya her zaman güvenilmesi ve ondan iyilikler umulması gerektiğini dilegetiren bir öğüt» anlamına geldiğini ilerisürmüşlerdir. İslâm geleneklerinde sâdece kuşlardan fal çıkarmak (tefe'ül etmek) yasaktır, başkaca her şeyden fal çıkarılabilir. Buna karşı Kur'anın *Mâide* sûresinde iki âyette *fal okları*'nın sözü edilmektedir. Örneğin, adı geçen sûrenin 3. âyeti şöyle der: «Fal oklarıyla kısmet aramak da harâm edilmiştir», aynı sûrenin 90. âyeti de şöyle der: «Gerçekten şarap, kumar, putlar, fal okları şeytan işi olan iğrençliklerdir. Bunlardan kaçının». *Hübel* adlı putun önünde fal okları bulunurmuş, niyet sâhipleri bu puttan kerâmet umarak oklardan birini çeker ve niyet ettiği işi yapıp yapmamak için bundan anlam çıkarırlarmış, iyi bir sonuç elde ederlerse bu puta bir de kurban keserlermiş. Bu âyetlerle bu gelenek yasaklanmıştır. *Bk.* İstihâre, Kehânet, Kumar.

FALAK — Kur'anın yüz on üçüncü sûresinin adı... Medine'de inmiştir, 5 âyettir. *Falak* ya da *Felâk* deyimi Arapçada *gün doğması*'nı dilegetirir. Sûre «Yâ Muhammed, de ki: Ben tanyerini ağartan Rabbime sığınırım» âyetiyle başladığından bu adı almıştır. Bu seslenişin Peygamberin kişiliğinde bütün müslümanlara olduğu açıktır. Sûre şöyle devam eder: «Yarattığı şeylerin şerrinden, karanlık çöktüğünde gecenin şerrinden, düğümlere üfleyen üfürükçülerin şerrinden, hasetçilerin şerrinden». Bütün bu kötülüklerden ancak Tanrı'ya sığınmakla kurtulunabileceği belirtilmektedir. *Bk.* Hased, Büyü, Büyücülük, Muavvezeteyn.

FARÎZA — Farz olan şey... *Yapılması gereken ödev*'i dilegetirdiği gibi, *mirasçılardan her birine düşen pay*'ı da dilegetirir. Çoğulu *ferâiz*'dir. *Bk.* Farz, Ferâiz.

FARK — Tasavvuf dilinde çoklukta birliği ve birlikte çokluğu ayırdetme... İslâm tasavvufuna göre Tanrı evreni yaratmıştır, bu *tek (Ar.* Vahdet) insanlara *çok (Ar.* Kesret) gibi görünür. Tanrı ve insan açısından evren *bir*'dir, her görünüş aslında *aynı* şeyin görünüşüdür. İşte bu aynılığın kavranması *fark* ya da *fark etme*'dir ki, tasavvuf bilgileri bunu gerçekleştirir. *Bk.* Tasavvuf.

FARZ — Yapılması zorunlu olan Tanrı buyruğu... İslâm dininde *Kur'an* kitabıyla bildirilen Tanrı'nın kesin ve değişmez buyrukları *farz*'dır. Bu buyrukların yadsınması *küfür*, yapılmaması *günah*'tır. Örneğin namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek vb. *farz*'dır. Bunların yapılmaması müslümanlıktan çıkmayı gerektirir. İki türlü farz vardır. Herkesin şahsen yapmak zorunda bulunduğu buyruklara *farz-ı ayn*, yeter sayıda müslümanın yapabileceği buyruklara *farz-ı kifâye* denir. Örneğin, namaz kılmak ve Ramazan ayında oruç tumak her müslümanın bizzat yapması gereken farzlardır. Buna karşı cenâze namazı kılmak, cihâda (din savaşına) gitmek gibi farzlar müslümanların bir bölümü tara-

fından yapılmakla öteki müslümanlar günahtan kurtulur. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta vardır: Bu iki farz biçimini birbirinden ayıran ölçüt sâdece *günahtan kurtulma* konusudur. Yoksa farz-ı kifâye de yapılması gerekli ve zorunlu bir işlemdir. Her müslüman cenâze namazı kılmalıdır. Ama bir bölüm müslümanlar bunu kılmakla öbürlerini günahtan kurtarmış olur. Ne var ki cenâze olan bir ülkede o cenâzenin namazını kimse kılmazsa o ülkenin bütün müslümanları günahkâr olurlar. Bundan ötürüdür ki, «farz-ı kifâyenin sevâbı yalnız işleyene, yapılmamasının günâhıysa yapmayanların tümünedir» denir. Her iki biçimdeki yükümlülüklerin de nihâyet *farz*, eşdeyişle *yapılması kesinlikle zorunlu* olan Tanrı buyrukları olduğu unutulmamalıdır. Şöyle bir ayrım da yapılmaktadır: 1. Hem inan (İtikaad), hem de işleme (Amel) bakımından farz olanlar (örneğin namaz, bunun farz olduğunu yadsımak kâfirliktir), 2. Sâdece işlenmesi farz olan (örneğin vitir namazı, bunun farz olduğunu yadsımak kâfirlik değildir). Çünkü özellikle Hanefî fıkhına göre birincisi kesin kanıt (Delil-i kat'î)'a, ikincisi sanısal kanıt (Delil-i zannî)'a dayanır. Hanefî mezhebinin kurucusu Ebû Hanîfe kesin kanıta dayanan buyruklara *farz*, sanısal kanıta dayanan buyruklara *vâcib* demektedir. Şâfiî'lerse bu iki deyimi anlamdaş sayarlar. Sâdece işlenmesi farz olup inanılması farz olmayan buyruklara *farz-ı amelî* denir, çünkü Kur'anda açıklanmış kesin bir kanıta değil, sanısal kanıtlara dayanırlar. *Bk.* Vâcib, Namazın farzları.

FÂSIK — Tanrı buyruklarına karşı gelen... İslâm inançlarına göre, günah işleyenler *fâsık*'tırlar, hiçbir dâvâda tanık olamazlar ve onların tanıklığıyla kıyılan nikâh yok sayılır. *Bk.* Günah, Mü'min-i fâsık.

FÂTIMA — Peygamber Hz. Muhammed'in ilk eşi Hatice'den olma kızı ve Peygamberin amcaoğlu Hz. Ali'nin karısı... *Kadınlığın şerefi (Ar.* Eşrefünnisâ) adıyla anılır. Hz. Ali'yle Hicret'in ikinci yılının Sefer ayında evlenmiştir. İslâm tarihinde Alevîlikle ilgili olarak büyük bir ün ve önem kazanmıştır. X. yüzyılda kurulan güçlü Fâtımî İmparatorluğu da onun adını taşır. Peygamberin yaşamında da önemli bir yeri vardır. Peygamber Hz. Muhammed, kızı Hz. Fâtıma'yla kocası Hz. Ali ve torunları Hz. Hasan'la Hüseyin'i pek severmiş ve onlarla birlikte bulunmaktan hoşlanırmış. Hz. Fâtıma, babasının ölümünden kısa bir süre sonra ölmüştür. Doğum ve ölüm tarihleri kesinlikle bilinmemektedir. İslâmlıkta ölülerin konulduğu *tabut*'un ilk biçimi de Hz. Fâtıma'nın bir vasîyetiyle oluşmuştur. Kendisinin kadın ya da erkek olduğu anlaşılmayacak bir biçimde götürülmesini vasîyet ettiğinden, konulduğu sedyenin üstü hurma dallarıyla örtülmüştü. İslâm inançlarında, taşıyanını her türlü kötülükten kurtaracağına inanılan el biçiminde bir muska da *Fadime ananın eli* adını taşır. *Bk.* Alevîlik, Âl-i abâ, Evlâd-ı Fâtıma, Muska, Muhammed.

FÂTIR — Kur'anın otuz beşinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 45 âyettir. Bu sûreye *Melâike* sûresi de denir. Arapça *fâtır* deyimi *yaratan* (yaratılış anlamındaki *fıtrat*'ı meydana çıkaran) demektir. Sûre «Gökleri ve yeri yaratan, melekleri elçiler yapan Allah'a hamdolsun» âyetiyle başladığından, bu adlarla anılır. *Melâike* deyimi de Arapça *melek* deyiminin çoğuludur, *melekler* demektir. *Fâtır* Tanrı'nın bir niteliğidir, Tanrı'ya *fâtır-üs-semâvâtı vel'arz* (Gökleri ve yeri yaratan) denir. Tanrı'nın yaratma gücü de *kudreti fâtıra* deyimiyle dilegetirilir.

FÂTİHA — Kur'anın birinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 7 âyettir. Arapça *fâtiha* deyimi *başlangıç* anlamındadır ve bundan ötürü bu adı almıştır. Bununla beraber bu sûreye yirmiden çok ad verilmiştir. *Ümm-ül Kur'an* (Kur'anın anası), *Ümm-el Kitâb* (Kitabın anası), *Salât* (Namazda okunan), *Esâs* (Temel),

Kenz (Hazîne), *Duâ* (Yakarı), *Şükür* (Teşekkür), *Şifâ* (İyileştirme), *Hamd* (Övgü, halk dilinde *elham*) vb. gibi birçok adlarla da anılır. Fâtiha sûresinin okunduğunu bildirmek için de *elfâtiha* denir. Üç *kulhüvallahü*'yle bir *Fâtiha* okumanın Kur'anın tümünü okumak demek olduğuna da inanılmıştır. Bu sûre İslâm dinini özlü bir biçimde özetler. Sûrenin başındaki *besmele*'nin bir âyet olup olmadığı tartışmalıdır, Hanefî mezhebi besmeleyi âyet saymaz. Sûrenin sonunda söylenen (Kabul et Tanrım) anlamındaki *âmin* deyimi de Kur'anın metninde yoktur. Sûre şiirsel uyumunu (âhengini) her âyetin bitimindeki *N-M-N-N-M-M-N* sıralamasından almaktadır. Sûre bir *duâ* sûresidir, bundan ötürü de dinsel törenlerle herhangi bir işin başlangıcında ve sonunda okunması gelenekleşmiştir. Sûrenin sonundaki *âmin* deyiminin meleklerin de bu sese katılmaları (aynı anda âmin demeleri) durumunda duânın kesinlikle kabul edilmesini sağladığına inanılır. *Bk.* Din, Duâ, Kunut.

FAZÎLET — Din buyruklarına uyma... *Erdem* anlamına gelen Arapça *fazîlet* deyimi, hemen bütün dinlerde *dinsel buyruklara uyma* anlamındadır. Bundan ötürü dinsel buyruklara uymayanların *fazîletsiz* olduğuna inanılır. İslâm dini açısından *erdem* (fazîlet) çok önemlidir, çünkü İslâm dininin amacı, erdemi sağlamaktır. Peygamber Hz. Muhammed bir hadîsinde «ben ancak beğenilen ahlâkı (mekârim-i ahlâkı) tamamlamak için gönderildim» demiştir. Peygamber, Tanrı'ya yalvarırken de «Yâ Rab, ahlâkın en güzeline varmak için bana yol göster, çünkü en güzel ahlâkı bildirecek yalnız sensin. Yâ Rab, kötü ahlâktan beni uzak tut, çünkü kötü ahlâktan bizi uzaklaştıracak yalnız sensin» dermiş. Peygamber Hz. Muhammed'in ahlâk ve erdem üstüne söylediği pek çok hadîsi vardır. Örneğin «cennete erdemle girilir, erdemsizlerin gideceği yerse cehennemdir», «bir kimsenin dindarlığı, ancak ahlâkının derecesiyle ölçülür», «İslâm güzel ahlâktan ibârettir», «mallarınızla iyilik etmeye yetişemezsiniz, güzel ahlâkınızla iyilik ediniz», «Allahu taâlâ sadece güzel ahlâkı sever», «kıyâmet gününde bana en yakın olanlarınız, ahlâkı en güzel olanlarınızdır». Kur'anın *Nahl* sûresinin 128. âyeti de şöyle der: «Allah elbette halka iyilik edenlerle berâberdir», *Kasas* sûresinin 54. âyeti de şöyle der: «Onlara iki kat armağan verilecek, çünkü iyilikleriyle kötülüğe karşı gelirler». *Bk.* Ahlâk.

FAZL — Tanrı'nın üstünlüğü ve olgunluğu... Arapça *fazl* deyimi *üstünlük* ve bilginlere özgü *olgunluk* anlamındadır. Bundan ötürü İslâm dininde *Allah'ın fazlı*'ndan sözedilir. Örneğin Kur'anın *Bakara* sûresinin 105. âyeti şöyle der: «Tanrı büyük bir fazl sâhibidir» *(Vallahü zulfadlil'aziym), Âli İmran* sûresinin 74. âyetinde ve daha pek çok sûrelerde bu söz tekrarlanır. İslâm disiplini içinde oluşmuş Hurûfîlik'teyse bu deyim özel bir anlam taşır. Hurûfîliğin kurucusu Fazlullah (1339-1394)'ın adı *fazl*, Hurûfîlere göre kurucularının tanrılık niteliğini belirtir. Kur'anda geçen bütün *fazl*'lar onu anlatır. Bundan ötürü Hurûfîler, bütün duâlarında *Allah* yerine *Fazlullah* derler. Örneğin, *Kelime-i şehadet* getirirken, «eşhedü en lâ ilâhe illâ Fazlullah» derler. *Bk.* Hurûfîlik.

FECR — Kur'anın seksen dokuzuncu sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 30 âyettir. Arapça *fecr* (Fecir) deyimi *tanyerinin ağarması*'nı dilegetirir. Sûre «Kasem ederim o fecre ki...» âyetiyle başladığından bu adı almıştır. Bu âyetteki *fecir* deyiminin Zilhicce ayının ilk sabahını dilegetirdiğini ilerisürenler olduğu gibi, Arefe sabahı olduğunu söyleyenler de vardır.

FEDÂÎ — Hasan Sabbah'ın kurduğu Bâtınîlik örgütünde cennete kavuşacakları inancıyla canlarını hiçe sayanlar... Hasan Sabbah, bunları küçük yaştan özel bir eğitimle yetiştirirmiş. Uyuşturucu maddeler ve eğlencelerle sarhoş edip özel bir cennet hayâli aşılarmış. Onlar da bu cennete ölümlerinden sonra sonsuzca

kavuşacaklarına inanırlar ve imamları için canlarını *fedâ* ederlermiş. *Bk.* Bâtınîlik.

FEDEK — Peygamber Hz. Muhammed'in malı olan hurmalık... Hayber çevresinde bulunan bir kasabadır. İslâm tarihindeki önemi, Peygamberin ölümünde kızı Hz. Fatma'ya mirâs olarak kalıp kalmayacağının tartışılmasından ötürüdür. Halîfe Hz. Ebû Bekir, Peygamberin «Peygamberler mirâs bırakmaz, bıraktıklarımız sadakadır» hadîsine dayanarak bu hurmalığı Hz. Fatma'ya vermemişti. Hurmalığın geliri sadakaya tahsis edilmiştir. Daha sonra Halîfe Hz. Ömer, Peygamberin kızı Hz. Fatma da ölmüş olduğundan, bu hurmalığı Hz. Ali'ye vermek istemişse de, Hz. Ali'yle Hz. Abbas arasında mirâs anlaşmazlığı çıktığından hurmalık devlet hazînesine (Beyt-ül mâl) kalmıştır.

FELÂKET — Tanrı'nın İsrâillileri kurtarmak için Mısırlılara gönderdiği on belâ... Kutsal kitaba göre Tanrı, İsrâillileri Mısır esâretinden kurtarmak için Mısırlılara şu on belâyı göndermiştir: 1. Nil suyunun içilemez olması, 2. Kurbağa baskını, 3. Sivrisinek baskını, 4. Karasinek baskını, 5. Hayvan hastalıkları salgını, 6. İnsanların vücudunda yaralar açan cüzzam salgını, 7. Ürünleri kırıp geçiren fırtına, 8. Tarlalara zarar veren çekirge salgını, 9. Ülkeyi kaplayan karanlık, 10. Çocukları kırıp geçiren bir hastalık salgını. İncil'de bu on belâ, *Mısır felâketleri* adıyla anılır ve Tanrı Yahova'nın Firavun'a gücünü tanıtlaması olarak nitelenir. *Bk.* Yahudilik, Mûsâ.

FEN — Uygulanan bilim... Kur'anın *Sebe* sûresinin 10. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Biz Hz. Dâvûd'a kendiliğimizden bir vergi verdik. Ey dağlar ve kuşlar, onunla birlikte çınlayın dedik. Onun için demiri de yumuşattık. Dedik ki geniş etekli zırhlar yap, baklalarını da bir düziye getir. Süleyman için de yele boyun eğdirdik, öyle ki sabahtan öğleye kadar bir aylık yol, öğleden akşama kadar ikinci bir aylık yol alırdı. Onun için erimiş bakırı pınar gibi akıttık. Bizim iznimizle cinlerden bir bölümü onun için çalışılırdı. Cinler, Süleyman'a dilediği gibi köşkler, heykeller, büyük havuzlar, lengerler, kazanlar yaptılar. Ey Dâvûd soyu, Allah'a şükretmek için çalışın».

FENÂ — İslâm tasavvufuna göre, insanın insanlığını yok etmesi... Arapça *ölümlülük* anlamına gelen *fenâ* deyimi, *ölümsüzlük* anlamına gelen *bekaa* deyimi karşılığında kullanılır. İslâm tasavvufunda amaç, kulun kendisini Tanrı'nın varlığında yok etmesidir ki, buna *Fenâ fillâh* denir. Tasavvufta bu *yok olma*'nın çeşitli dereceleri vardır. İnsan, kendisini şeyhinin varlığında (Fenâ fişşeyh) ve Peygamberin varlığında (Fenâ firresûl) da yok eder. İslâm inançlarına göre, *baakî* (ölümsüz) olan sâdece Tanrı'dır, insan *faanî* (ölümlü)'dir. *Bk.* Tasavvuf.

FENÂİYYE — Celvetîliğin bir kolu... Kütahya'lı Ali Fenâî tarafından kurulmuştur. *Bk.* Celvetîlik.

FERÂİZ — Dinsel mirâs bilimi... *Taksim-i mirâs* (Mirâsın bölüşümü) da denir. Kur'anın birçok sûrelerinde ve özellikle de *Bakara, Nisâ, Mâide* ve *Enfâl* sûrelerinde bu konuda hükümler vardır. Örneğin *Bakara* sûresinin 240. âyeti şöyle der: «İçinizden ölüp de karılarını bırakanlar, onların evden çıkarılmadan bir yıl yararlanmalarını vasîyet etsinler. Eğer kendiliklerinden çıkıp giderlerse sizin için bir vebâl yoktur». *Nisâ* sûresinin 7-12. âyetleri şöyle der: «Ana-babanın, hısımların bıraktıkları mallardan erkeklerin olduğu gibi, kadınların da hisseleri vardır. Bırakılan mal az olsun, çok olsun, fark ve takdir olduğu veçhile hepsinin hissesi vardır. Vâris olmayan hısımlar, yetimler, yoksullar terekenin taksiminde hazır bulunurlarsa onlara terekeden bir şey verin. Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenlerin karınları ateşle doldurulacaktır. Allah çocuklarınız hakkında erkek için iki kız hissesi hükmeder. Eğer onlar ikiden çok kadınsa bırakılan malın üçte ikisi onlarındır. Eğer kadın bir ise

yarısı onundur. Ölünün bir çocuğu varsa ana-babanın her birine terekenin altıda biri verilir. Ölünün hiç çocuğu olmayıp da ana ve babası vâris iseler üçte biri anasınındır, erkek ve kadın kardeşleri varsa altıda biri anasınındır. Bunlar vasîyeti yerine getirildikten ve borçları ödendikten sonradır. Karılarınızın çocuğu yoksa terekelerinin yarısı sizindir, eğer çocuğu varsa dörtte biri sizindir, bunlar vasîyeti yerine getirildikten ve borçları ödendikten sonradır. Eğer çocuğunuz yoksa terekenizin dörtte biri karılarınızındır. Bu hüküm de ettiğiniz vasîyet yerine getirildikten ve borçlarınız ödendikten sonradır. Eğer irs aranan erkek ya da kadın, çocuğu ve babası olmayan bir kimse olursa ve ana bir erkek ya da kızkardeşleri bulunursa bunların her birine altıda bir verilir. Eğer bunlar birden çoksalar üçte birde ortak olurlar. Bu hüküm de vasîyetin yerine getirilmesinden ve borçların ödenmesinden sonradır. Bu da zarar vermeksizin olmalıdır (eşdeyişle: ölmeden önce malının üçte birinden çoğunu vasîyet etmek, borcu yokken borç ikrar etmek vb. gibi mirasçılara zarar verilmemelidir). İşte Allah'ın hudûdu budur», aynı sûrenin 19. âyeti şöyle der: «Ey imân edenler, kadınlara zorla vâris olmanız size helâl olmaz, verdiğinizin bir kısmını ele geçirmek için onları sıkıştırmayın. Meğer ki onlar açıkça fuhuş yapsınlar», aynı sûrenin 176. âyeti şöyle der: «Senden kelâle (uzak akrabâlık) için fetvâ isterler. Onlara de ki Allah kelâle hakkında fetvâ veriyor: Eğer bir erkek çocuksuz ölür de yalnız bir kızkardeşi bulunursa ona terekenin yarısı verilir, kızkardeş çocuksuzsa erkek kardeş mala vâris olur, eğer kızkardeşler ikiyse terekenin üçte ikisini alırlar, eğer hem erkek hem de kızkardeşleri varsa erkek kızın iki kat hissesini alır». *Bk.* Ekderiye.

FERÂİZÎYYE — Bir Hint-İslâm mezhebi... XIX. yüzyılın başlarında Hindistan'da Ferâiz Şeriatullah tarafından kurulmuştur. Emperyalist sömürgenlere bir tepki olarak kurulan bu İslâm mezhebinin inançlarına göre toprak, Tanrı'nındır, bundan ötürü hiçbir kulun özel mülkü olamaz, toprak kiralanamaz ve toprağa hiçbir yolla kira ödenemez, Tanrı'nın toprağında başkalarını çalıştırarak kazanç sağlamak ve onlardan vergi almak günahtır ve dinsizliktir, bağımsız olmayan ülkelerde cuma ve bayram namazları kılınamaz.

FERÂŞET — Kâbe'yi ve Peygamber Hz. Muhammed'in türbesini süpürme işi... Kutsal sayılan bu işle görevli olanlara *ferâşeti şerîfe berâtı* verilir, bu görevlilerin İstanbul'daki temsilcisine de *ferâşeti şerîfe vekili* denirdi. Kâbe temizliğine *Mekke ferâşeti,* Hz. Muhammed türbesi temizliğine *Medine ferâşeti* denir.

FERES — Tanrı'nın özellikle yarattığına inanılan at... İslâm halk inançlarına göre Tanrı, güney yeline (cenup rûzgârına): Senden bir mahlûk yaratmak istiyorum, toplan! demiş. Sonra Cebrâil'e bir avuç yel almasını buyurmuş. Bu bir avuç yelden koyu doru (*Ar.* Kumayt) bir at yaratmış ve ata: Ey at, seni ben Araplar için yarattım, yiyecek konusunda da seni bütün öteki hayvanlara üstün kıldım, sırtın binek olsun, demiş. At kişnemeye başlayınca da: Mutlulukla kişne, putlara tapanları korkut, buyurmuş. Halk inançlarında Cebrâil'in *Feres-ül -hayât* adlı bir atı bulunduğuna da inanılır. *Bk.* Cebrâil.

FERÎSÎLİK — Koyu sofu yahudi tarikatı... *Hasidim* (Sofu) denen yahudi tarikatının ardılıdır. Hıristiyanlığın ortaya çıkışından önce yahudi topluluğunda çok önemli bir rol oynamış üç yahudi tarikatından biridir. Öbür iki tarikat *Sadukîler* ve *Essen'ler*'dir. Yunanlılara ve Romalılara karşı direnen koyu sofu ve ulusçu *Ferîsîler,* din eğitimcileriydi. Dinsel bir dernek kurduklarından ötürü kendilerine *haverim* (dernek üyeleri) de denir. Sadukîlerin yadsımalarına karşı ölülerin dirilişini ve meleklerin varlığını onaylıyorlardı. İnsanların yeryüzündeki davranışlarına göre ya bu dünyada ya da

öbürdünyada cezâ ya da armağan göreceklerini de savunmuşlardır. *Bk.* Yahudilik.

FES — *Bk.* SARIK.

FESÂD — Karışıklık... Kur'anın *Bakara* sûresinin 11-12. âyetleri şöyle der: «Onlara, yeryüzünde fesatta bulunmayın, denildiğinde onlar biz ancak ara iyileştiren kişileriz derler. Haberiniz olsun ki fesatta bulunanlar yalnız onlardır, ama farkında değillerdir», aynı sûrenin 27. âyeti şöyle der: «O fâsıklar ki Allah'ın ahdini yemînle tahkîm ettikten sonra bozarlar, bitişmesini (inananlardan ayrılınmamasını) buyurduğum şeyi keserler, yeryüzünde fesâd çıkarırlar, zarar edecek onlardır», aynı sûrenin 30. âyeti şöyle der: «Hani Rabbin meleklere, ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım, demişti de melekler, yeryüzünde fesâd çıkaracak birini mi yaratacaksın? demişlerdi», aynı sûrenin 60. âyeti şöyle der: «Allah'ın rızkından yiyin, için de yeryüzünde fesâd ederek haddinizi tecâvüz etmeyin», aynı sûrenin 205. âyeti şöyle der: «Allah fesâdı sevmez», aynı sûrenin 220. âyeti şöyle der: «Allah fesâd çıkaranla ıslah edeni bilir», *Âli İmran* sûresinin 118. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, kendinizden başkasını sırdaş etmeyin, onlar sizi ifsâd ederler», *Mâide* sûresinin 33. âyeti şöyle der: «Yeryüzünde fesâd için uğraşanların cezâsı ancak öldürülmeleri ya da asılmaları ya da her biri bir yandan olmak üzere bir elle bir ayaklarının kesilmesi ya da yerlerinden sürülmeleridir», aynı sûrenin 64. âyeti şöyle der: «Onlar (yahudiler) yeryüzünde fesâd için çalışırlar, Allah fesatçıları sevmez», *A'raf* sûresinin 56. âyeti şöyle der: «Yeryüzü ıslah edilmişken orada fesatta bulunmayın», aynı sûrenin 74. âyeti şöyle der: «Allah'ın nîmetlerini anın, yeryüzünde fesâd çıkararak taşkınlık etmeyin», aynı sûrenin 86. âyeti şöyle der: «Fesatçıların sonu ne oldu, görüyorsunuz», *Yûnus* sûresinin 40. âyeti şöyle der: «Rabbin fesatçıları iyi bilir». *Bk.* Fâsık.

FETH — Kur'anın *Nasr* sûresinin ikinci adı... *Nasr* sûresi «Allah'ın yardımı ulaşıp Mekke fethi müyesser olunca...» âyetiyle başladığı için bu adla da anılır. Bâtınî terminolojisinde de *boşluk* anlamını dilegetirir, İslâm terminolojisinde *mahşer günü* anlamında da kullanılmıştır. Bâtınîlerin beş inancından biridir. Varlığı oluşturan beş tözden biri olan *feth,* varlık biçimlerinin belirmesine mekân olacak saltık boşluktur. *Bk.* Bâtınîlik, Sâbık, Tâlî, Cedd, Hayâl, Nasr, Fetih.

FETİH — Kur'anın kırk sekizinci sûresinin adı... Medine'de inmiştir, 29 âyettir. Sûre «Muhakkak ki biz sana çok büyük ve apaçık bir fetih ve zafer verdik» âyetiyle başladığından bu adla anılmıştır. Arapça *fetih* (Feth) deyimi *ele geçirme* (zaptetme) anlamındadır. Mekke'nin müslümanlarca ele geçirildiği güne de *yevm-el-feth* denir. Ne var ki bu âyetteki fetihin hangi fetih olduğu İslâm bilginleri arasında tartışma konusu olmuştur. Kimileri Mekke fethi, kimileri Hüdeybiye barışı, kimileri Hayber'in zaptı, kimileri İslâmın bütün fetihleri olduğunu ilerisürmektedirler. Kimileri de bunun İslâma çağrılarıyla Peygamberin tinsel bir elegeçirmesi (Fütuhât-ı mânevîye) olduğunu savunurlar. Kimileri bu fethin doğrudan doğruya *Peygamberlik* (Nübüvvet) olduğunu söylerler. Kur'anda *fetih* âyetleri pek çoktur: *Bakara* (76, 89), *Nisâ* (141), *Mâide* (52), *En'am* (44, 59), *A'raf* (40, 89, 96), *Enfâl* (19), *Yûsuf* (65), *İbrahim* (15), *Hicr* (14), *Enbiyâ* (96), *Nur* (61), *Şuara* (118), *Neml* (77), *Kasas* (76), *Secde* (28, 29), *Sebe* (26), *Fâtır* (2), *Sad* (50), *Zümer* (71, 73), *Fetih* (1, 18, 27), *Kamer* (11), *Hadit* (10), *Saf* (13), *Nebe* (19), *Nasr* (1) sûrelerinin ayraç içinde verdiğimiz âyetlerinde çeşitli fetihlerin sözü edilmiştir. *Bk.* Feth, Nasr.

FETRET — Hz. İsâ'yla Hz. Muhammed zamanları arasında geçen süre... Arapça *fatra* deyimi *gevşeklik* ve *güçsüzlük* anlamlarını dilegetirir. Bundan *dinsel yaşamda durgunluk* anlamına genişletilmiş-

tir. Genellikle iki Peygamber arasında geçen süreyi, özellikle de Hz. İsâ'yla Hz. Muhammed arasında geçen süreyi dilegetirmek için kullanılmıştır. Peygamber Hz. Muhammed'in yaşamında da üç yıla yakın bir süre *vahiy* kesilmişti, bu süreye de *devri fetret* denir. Peygamberi çok üzen bu süre *Müdessir* sûresinin inişiyle son bulmuştur. *Bk.* Müdessîr.

FETTÂH — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük olarak *güçlükleri kolaylaştıran* (Halâskâr) anlamındadır. *Bk.* Esmâ.

FETVÂ — Tanrı yargısı... Tanrı, Kur'anın *Nisâ* sûresinin 127. âyetinde şöyle der: «Kadınlar hakkında senden fetvâ isterler, de ki: Onlar hakkında fetvâyı Tanrı verir». Daha sonra *fetvâ,* din yetkililerince de herhangi dinsel ya da dünyasal bir anlaşmazlığın çözümü için verilmeye başlanmıştır. *Fetvâ,* iki türlü verilmektedir: Kur'ana ve sahih hadîslere dayanarak, ki bunu verenlere *müftî* denir, yeni durumlar karşısında içtihada dayanarak, ki bunu verenlere *müçtehid* denir. Tirmizî'nin bildirdiğine göre Peygamber Hz. Muhammed, bilginlerden Muâz'ı Yemen'e gönderirken aralarında şöyle bir konuşma geçmiş. Peygamber «Orada neyle hükmedeceksin?» diye sormuş. Muâz «Allah'ın kitâbıyla» demiş, Peygamber «Ya kitâpta bulamazsan?» diye sormuş. Muâz «Senin sözlerinle» demiş, Peygamber «Benim sözlerimde de karşılaştığın olayla ilgili bir şey bulamazsan?» deyince Muâz «Kendi kafamla ve içtihâdımla» karşılığını vermiş. Tirmizî, Peygamberin Muâz'ın bu karşılığını onayladığını yazmaktadır. *Bk.* Fıkıh, İctihâd, İcmâ.

FEY — İslâm olmayanların malları... Kur'anın *Haşr* sûresinin 6-10. âyetlerinde Arapça *fay* deyimi şöyle kullanılmıştır: «Allah'ın Peygamberine tahvil ettiği *(mâ afa allahü alâ resûlih)* kâfir malları Peygamberin ve onun yakınlarının, öksüzlerin, yoksulların ve yolda kalanlarındır. Bu da malların yalnız içinizdeki zenginler arasında elden ele geçen bir varlık olmaması içindir. Peygamber size ne verirse onu alın, sizi neden alıkoyarsa ondan da geri durun. Bu mallar göçmenlerin, yoksul olanlarındır. O göçmenler ki Allah'ın büyük iyiliğini, dilediğini istemişlerdir». *Bk.* Fıkıh.

FEYZ — Tasavvuf dilinde evrenin derece derece Tanrı'dan çıkışı, belirişi... Bu anlamda *sudûr* deyimiyle anlamdaştır. Bu anlayış, Yeniplatonculuktan İslâm tasavvufuna sızan *emanatizm* anlayışıdır. Sözcük olarak Arapça *çoğalma* anlamındadır. *Zuhûr* ve *tecelli* deyimleri de *feyz hâline gelmek* anlamını dilegetirir. *Feyz* deyimi *akma* (feyezân etme) anlamında ehl-i sünnetçe de kullanılmıştır, örneğin şöyle denir: «İlham, Tanrı'dan insan yüreğine akan bir anlamdır». Ne var ki ehl-i sünnet bunu sâdece Peygamber için olanaklı sayar, Peygamberden başkası bu yolla bir anlam ilerisürerse müslümanları bağlayan bir bilgi sayılmaz. *Bk.* Tasavvuf.

FEYZÎYYE — Halvetîliğin Sümmâniyye kolundan ayrılan bir kolu... *Hülvetîye* de denir. Feyzüddin Hüseyin es-Sümmânî (ölümü: 1891) kurdu. *Bk.* Halvetîlik.

FIKIH — Geniş anlamda İslâmlık bilgisi, dar anlamda İslâm hukuku... İslâmlık alanında pek çok *fıkh* mezhebi vardır. Bunların en çok tanınmış olanları Hanefîlik, Hanbelîlik, Mâlikîlik ve Şâfiîlik'tir. Bunlar, ehl-i sünnetin fıkh mezhepleridir. Ehl-i bid'atın da fıkh mezhepleri vardır. Bunların da başlıcaları, İbâzîlik, Zeydîlik ve İmâmîlik'tir. Türkler, Ebû Hanîfe'nin İslâm hukuku anlayışını dilegetiren Hanefî mezhebindendirler. Bütün fıkıh mezhepleri Peygamberle Muâz arasında geçen (*Bk.* Fetvâ) konuşmadaki sıraya (eşdeyişle: Kur'an, hadîs, ictihâd) uyarlar. Aralarındaki farklar hukuk sorunlarının ayrıntıları üstündedir. *İlmi Fıkh*'ın genel hükümlerden sözeden bölümüne sâdece *fıkıh,* kanıtların kullanımından sözeden bölümü-

ne *Usûli Fıkıh* denir. *Bk.* Mezhep, Hanefîlik, Hanbelîlik, Mâlikîlik, Şâfiîlik, Rey.

FIRÂK — Ehl-i sünnetten ayrılan mezhepler... Arapça *fırâk* deyimi, *parti* anlamındaki *fırka* deyiminin çoğuludur. İslâmlıkta ehl-i sünnetten ayrılmış yirmi Mûtezîle, yirmi Şia, yirmi iki Havâriç, beş Murcia, üç Neccâriyye, bir Cebriyye ve bir Müşebbehe olmak üzere yetmiş iki mezhep ya da fırka ve bunların karşısında ehl-i sünnet de bir mezhep ve fırka sayılarak toplam olarak yetmiş üç fırka ya da mezhep varsayılır. Ehl-i sünnetin bir sayılması Kur'anda buyrulan İslâmın birliği anlayışı yüzündendir. Gerçekte ehl-i sünnet de birçok fırka ya da mezheplere ayrılmış bulunmaktadır. *Bk.* Ehl-i Sünnet, Ehl-i Bid'at, Mezhep.

FISIH — Yahudi bayramı... *Yahudi paskalyası* denen *fısıh* çok eski semitik bir bayramdır. İlk zamanlar, sürülerin ilk doğan kuzularının kurban edildiği gün kutlanırdı.

FITIR — Ramazan ayının sonunda yoksullara verilen sadaka... Sözcük olarak *Ramazan ayının sonu*'nu dilegetirir, *oruç açma* anlamı da bu anlamından ötürüdür. Ramazan ayının sonunda yoksullara verilen sadakaya dilimizde *fitre* ya da *fıtra* denir. Ramazan ayının son günü güneş battıktan sonra verilir. Kendisi yoksul olan fitre vermez. Fitrenin ne kadar verileceği çeşitli mezheplerce ayrı ayrı saptanmıştır. Buğday, arpa, kuru üzüm ve hurma olarak verilebileceği gibi, bunların tutarı olarak para da verilebilir. Genel olarak ölçü, üç kilodur. Yâni, üç kilo buğday vb. ya da bu miktar buğday vb.'larının paraca karşılığı verilmelidir. Fitre verilmesinin amacı, yoksulların Ramazan bayramını yoksul olarak geçirmemelerini sağlamaktır. İslâm terminolojisinde Ramazan (Şeker) bayramına *iyd-i saîd-i fıtır*, oruç bozma sadakasına *sadaka-i fıtır* denir. Fitre vermek, varlıklı müslümanlar için *vâcip*'tir. Varlıklılık, oturduğu evinden fazla evi olma (ya da oturduğu evde ihtiyâcından çok odası olma) ölçütüyle saptanır. Ne var ki *farz* olan *zekât*'tan farklı olarak maldan verilmez ve çocuk, deli, bunak gibiler de fitre vermekle yükümlüdür. Şu kadar ki bu gibilerin velî ya da vasîleri fitreyi onların malından verirler. Fitre'nin lâyık olana verilmesi de başlıca koşuldur. Fitre, sâdece bir yoksula verilebilir, ikiye bölünemez. Varlıklıların malı olmayan küçük çocukları ve hizmetinde çalışanlar için de fitre vermeleri gerekir. Oruç tutamayan düşkün yaşlılar, oruç için verecekleri fitreden ayrı olarak sadaka-i fıtır vermekle de yükümlüdürler. Fitre vermenin, tutulan orucun Tanrı tarafından kabulü için gerekliliğine ve insanı kabir azâbından kurtaracağına inanılır. *Bk.* Zekât.

FITRAT — Tanrı'nın evreni bütün olarak yaratışı... Arapça *fıtrat* deyimi *yaratış* anlamındadır. Örneğin Kur'anın *Rûm* sûresinin 30. âyeti şöyle der: «Allah'ın yaratısı olan *(fıtretallahi)* dinini tut». Bu deyim Peygamber Hz. Muhammed'in birçok hadîslerinde de kullanılmıştır. Örneğin Peygamber bir hadîsinde şöyle der: «Her çocuk Allah'ın yaratısına göre *(ala'l fıtra)* doğar». Bu hadîs şöyle yorumlanıyor: «Doğduktan sonradır ki onu ana ve babası hıristiyan, yahudi, mecûsî vb. yapar».

FİCÂR — İslâmlıktan önce Arapların savaşmanın günah olduğuna inandıkları dört ay... Bu aylarda savaşa katılanlar *facarnâ* (günah işledik) derlermiş. *Bk.* Muhterem aylar.

FİDÂ — *Bk.* FİDYE.

FİDÂÎ — *Bk.* FEDÂÎ.

FİDÂVÎYYE — Bâtınîliğin bir kolu... *Bk.* Bâtınîlik.

FİDYE — Bir müslümanın dinsel bir yüküm için kendi adına ya da bir başkası adına ödediği bedel... Bu deyim, genel anlamında *bir tutsağı kurtarmak için verilen para*'yı dilegetirir. Dinsel anlamda *özürlü olanın bir yükümden kurtulmak için verdiği para*'dır. Örneğin, herhangi bir özründen ötürü oruç tuta-

mayan müslüman, bunun yerine bir yoksula *fidye* verir, özürsüz olarak oruç tutmamışsa verdiği paraya *keffâre* denir. Kur'anın *Bakara* sûresinin 184. âyeti şöyle der: «Oruca güçlükle dayanan kimseye bir yoksula yemek yedirmek yoluyla fidye gerekir». Bir ay oruç tutamayan güçsüzün bir yoksulu geceli gündüzlü bir ay doyurması ya da eline bunu karşılayacak miktarda para vermesi gerekir. Fidye, bir *sadaka-i fıtır*'dır; tutulmayan her oruca karşılık bir fidye verilir. Arapçada *fidâ* denir. Gökten fidye olarak bir koç indirilmesi ve Hz. İsmail'in böylelikle ölümden kurtarılması dolayısıyla bu deyim *kurban* anlamında da kullanılmıştır. *Bk.* Fıtır, Kurban, Oruç, Kefâret.

FİİL — Tanrı tarafından yaptırılan eylem... Arapça *fiil* deyimi, *etme* ve *eyleme* anlamlarına gelir. İslâm dininin kazâ ve kader anlayışlarına göre, *fâil* (yaptıran) Tanrı'dır. Örneğin, bu anlayışı aşırılıkla savunan *Cehmiyye* mezhebine göre insan kendiliğinden hiçbir eylemde bulunamaz, sâdece Tanrı tarafından yaratılmış ve yazılmış *fiil*'leri yapmak zorundadır, insanın ne irâdesi ne de özgürlüğü vardır. *Bk.* Kazâ, Kader, Ceberîyye, Mûtezîle, Fâil.

FİL — Kur'anın yüz beşinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 5 âyettir. «Rabbinin fil sâhiplerine ne yaptığını görmedin mi?» âyetiyle başladığı için bu adı almıştır. İslâm inançlarına göre Yemen hükümdârı Ebrehe, büyük bir fil ordusuyla Kâbe'yi yıkmak üzere Mekke'ye gelmiş. Ancak filler, Kâbe'ye yöneltilince diz çöküp direnmişler, başka yönlere koşarak gittikleri halde Kâbe'ye gitmek istememişler. Tanrı da gökten bir kuşlar ordusu göndererek filleri ve *fil sâhipleri (Ar.* Ashab-ül-fil)'ni mahvetmiş. Bu olay, Peygamber Hz. Muhammed'in doğduğu yıl olmuş, bu yüzden o yıla, *fil yılı* denmiş. Bu olay, İslâm tarihinde *fil vak'ası* adıyla ünlüdür.

FİLÂLÎ — Fas şeriflerinin bir kolu... *Bk.* Şerîf.

FİRAVUN — Kendilerinde tanrılık nitelik bulunduğuna inanılan eski Mısır hükümdârları... Yahudilerin Tevrat'ı ve müslümanların Kur'anı gibi birçok dinsel yapıtlar Firavun'ların tektanrıcı dinlere karşı çıkışlarının, kendilerine tanrı süsü vererek halklarını tapıma zorlayışlarının öykülerini anlatır. Örneğin, Kur'anda Firavun'un kendisine tanrı gibi taptırdığı (28. sûre, 38. âyet), gökyüzüne ulaşmak için kuleler yaptırdığı (40. sûre, 38. âyet) yazılıdır. Mitoloji incelemecileri, Firavunların bütün kutsal nitelikleri kişiliklerinde toplamaları yüzünden Mısır mitolojisinin gereği gibi gelişmemiş olduğuna dikkati çekmektedirler. Gerçekten de eski Mısır ulusunun tarihini ve eğilimlerini yansıtan efsâneler pek azdır. Denilebilir ki, eski Mısır halkının hayâl gücünü sâdece Firavunlar etkilemişlerdir. Keops, Kefren, Mikerinos, Ramses'ler, Amenotep'ler gibi Firavunlar, bunların en ünlüleridir. Kur'anda Firavunlar için *zülevtâd* (kazıklı) deyimi kullanılmaktadır, kimi yorumcular, Firavunların dünyaya kazık çakmışcasına yerleşmiş bulunduklarının bu deyimle dilegetirildiğini ilerisürerler. *Fir'avun* adı Kur'anın pek çok sûrelerinde geçer. Örneğin *Bakara* sûresinin 50. âyeti şöyle der: «Hani denizi yarıp sizi kurtarmış, Firavuncuları gözlerinizin önünde suda boğmuştuk», *Âli İmran* sûresinin 11. âyeti şöyle der: «Nasıl ki Firavuncular da âyetlerimize inanmamışlardı», *A'raf* sûresinin 103. âyeti şöyle der: «Bu peygamberlerden sonra Mûsâ'yı tanıklarımızla (mûcizelerimizle) Firavuna ve ilerigelenlerine yolladık, onlarsa o tanıkları yadsıyarak kendilerine zulüm ettiler» (Bu sûrede bu âyetten itibâren 142. âyete kadar Firavunun sözü edilir), *Enfâl* sûresinin 52. ve 54. âyetleri şöyle der: «Bunların gelenekleri Firavuncuların *(Âli fir'avne)* ve onlardan öncekilerin âdetleri gibidir ki onlar Allah'ın âyetlerini tanımamışlardı», *Yûnus* sûresinin 75. âyeti şöyle der: «Onlardan sonra Firavuna ve ileri gelenlerine tanıklarımızla Mûsâ'yla Hârun'u gönderdik, onlarsa inanmayı kibirlerine yediremediler ve

günahkâr bir kavim oldular» (Bu sûrenin bu âyetten itibâren 90. âyete kadar olan bölümünde Firavunun sözü edilir), *Fecr* sûresinin 10. âyeti şöyle der: «Kazıklı Firavuna da ne yaptı?» ve 13. âyeti bunu tamamlar: «Rabbin onu şiddetle azâba uğrattı». Kur'anda anlatılan Firavun öyküleri temelde şu olaya dayanır: Firavun, İsrâiloğullarını tutsak etmişti, köle olarak çalıştırıyordu. Kâhinler bir gün Firavuna, İsrâiloğullarından bir çocuk doğacağını ve büyüdüğü zaman Mısır'ı ele geçireceğini söylediler. O da İsrâiloğullarından doğan bütün erkek çocukları öldürtmeye başladı. Ama bu yüzden çalıştırılacak köle sayısı azalıyordu. Firavun tehlikeyi göze alarak (ekonomik zorunluk burada da üstün geliyor) buyruğunu değiştirdi ve doğan erkek çocukların her yıl değil de yıl aşırı öldürülmelerini buyurdu. Hz. Mûsâ'yla ağabeyi Hz. Hârun böylelikle ölümden kurtuldular. *Bk.* Mûsâ.

FİRDEVS — Cennet... Kur'anın *Kehf* sûresinin 107. âyeti şöyle der: «İnanıp iyi işler yapanlar yok mu, onların konakları Firdevs cennetleri olacaktır». Deyim burada *bahçe* anlamında kullanılmıştır, İslâmlıktan önce de *verimli vâdî* (münbit vâdî) anlamını dilegetiriyordu.

FİRİŞTE — *Bk.* MELEK.

FİTNE — İslâmsal dilde dinsizlik... Sözcük olarak *geçimsizlik* demektir, *arabozuculuk* ve *arabozan* anlamlarında da kullanılır. Kur'anın pek çok sûrelerinde kullanılır. Örneğin *Bakara* sûresinin 102. âyetinde şöyle denir: «O ikisi (Harut'la Marut), biz fitneyiz, sen de kâfir olma, demeksizin kimseye sihir öğretemezlerdi», aynı sûrenin 191. âyeti şöyle der: «Fitne, katilden daha şiddetlidir» *(Vel fitnetü eşeddü minelkatl), Âli İmran* sûresinin 7. âyeti şöyle der: «Kalplerinde eğrilik bulunan kimselerse fitne kasdıyla te'vile saparlar», *Nisâ* sûresinin 91. âyeti şöyle der: «Bunlar her ne zaman fitneye (dinsizliğe) döndürülseler...», *Enfâl* sûresinin 25. âyeti şöyle der: «İçinizden yalnız zâlimlere erişmeyecek olan fitne ve belâdan sakının», aynı sûrenin 28. âyeti de şöyle der: «Biliniz ki mallarınız ve çocuklarınız fitneden başka bir şey değildir» (Bu âyette *fitne* deyimi *günah işleme nedeni* anlamında kullanılmıştır), aynı sûrenin 39. âyeti de şöyle der: «Hiçbir fitne kalmayıncaya kadar onlarla dövüşün» (Bu âyette *fitne* deyimi *küfür* ve *şirk,* eşdeyişle *Tanrı'ya inanmama ve ona ortak koşma* anlamında kullanılmıştır), aynı sûrenin 73. âyeti de şöyle der: «Birbirinize yardım etmezseniz yeryüzünde fitne ve mûsîbet, büyük bir fesâd hâsıl olur». *Fitne* deyiminin Arapçada kullanımına örnek olarak, Halîfe Hz. Ali'nin hâricîleri öğüt vermek üzere gönderdiği Kays'ın «görüyorum ki fitne yüreğinize işlemiş» ve Ebû Eyyub'un «Allah aşkına genel bir fitne kopmasını çabuklaştırmayın» demeleri de gösterilebilir. İmâmîlerin inancına göre de Tanrı, Peygamberin ölümünden sonra kızı Hz. Fâtıma'ya bir melekle *vahiy*'de bulunmuş, Hz. Ali bu vahiyleri toplayarak adını *Mushaf-ı Fâtıma* koymuş, bu mushafta İslâmlar arasında olacak olan bütün fitnelerin ön belirtileri yazılıymış. *Bk.* Fesâd, Fâsık, Din.

FİTRE — *Bk.* FITIR.

FİTRET — *Bk.* FETRET.

FUHUŞ — Üç büyük din öncesinde kutsallığına inanılan cinsel ilişki... Sözcük anlamında Arapça *toplum kuralları dışındaki cinsel ilişki*'yi dilegetiren *fuhuş* deyimi, tektanrıcı dönemden önceki çağlarda *tanrılara adanan cinsel ilişki*'yi dilegetirmiştir. Hemen bütün ilkellerde ve Bâbil, Sümer, Hint, Yahudi vb. gibi gelişmiş toplumlarda *fuhuş,* ritüelik ve kutsal bir nitelik taşır. Tanrıya adanan cinsel birleşmeler eski Yunan ve Roma geleneklerinde de saptanmıştır. Bu birleşmeler, dinsel törenler, şenlikler ve âyinler sırasında yapılmaktadır. *Fuhuş* (*Fr.* Prostitution), ilkçağlarda *bekâreti tanrıya kurban etme* sayılmıştır. Yahudilik, hıristiyanlık ve müslümanlıksa fuhuşla savaşmışlardır. Kur'anın birçok

âyetlerinde bundan sözedilir. Örneğin *Nisâ* sûresinin 19. âyeti şöyle der: «Meğer ki onlar apaçık fuhuşta bulunsunlar, bundan başka bir sebeple karılarınızdan iğrenirseniz katlanın, olabilir ki sizin iğreneceğiniz bir şeyde Allah için iyilik vardır», *En'am* sûresinin 151. âyeti şöyle der: «Fuhşun gizlisine de açığına da yaklaşmayın» *(Lâ takrebûl fevâhişe), A'raf* sûresinin 28. âyetinde de *fuhuş* deyimi *hayâsızlık* anlamında kullanılmıştır: «Onlar bir hayâsızlıkta bulunurlarsa *(ve izâ fa'alû fâhişeten)* onlara de ki Allah asla hayâsızlığı emretmez *(innallahe lâ ye'mürü bilfahşâ)*».

FUHUL — İleri gelenler... *Başkan* anlamındaki Arapça *fahl* deyiminin çoğuludur. İslâm edebiyatında örneğin *fuhul-i muhaddisîn* (ilerigelen hadîsçiler), *fuhul-i müfessirîn* (ilerigelen yorumcular) denir.

FUKAHÂ — İslâm hukuku bilginleri... *İslâm hukukçusu* anlamındaki Arapça *fakîh* deyiminin çoğuludur. Örneğin *fukahâ-i Hanefîye* (Hanefî mezhebinin hukukçuları), *Fukahâ-i Mâlikîye* (Mâlikî mezhebinin hukukçuları) denir. *Bk.* Fıkıh.

FUKARÂ — Yoksullar... *Yoksul* anlamındaki Arapça *fakîr* deyiminin çoğuludur. Örneğin *fukarâ-i sâbirîn* (Sabırlı yoksullar) denir. *Bk.* Fakîr, Fakr.

FURKAN — *Bk.* FÜRKAN.

FURÛZ — Farzlar... Arapça *farz* deyiminin çoğuludur, örneğin *furûz-i ibâdât* (Tapım farzları) denir. *Bk.* Farz.

FUSSİLET — Kur'anın kırk birinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 54 âyettir. Bu sûrenin üç adı daha vardır: *Hâmim, Secde* ve *Mesâbih.* Sûreye *fussilet* adı, *uzun ve ayrıntılı açıklama* anlamındaki deyimin 3. âyette geçmesinden ötürü verilmiştir. Bu âyet şöyledir: «Bu Arapça bir kitaptır ki anlayan bir ulus için âyetleri tafsil olunmuştur» *(Kitâbün fussilet âyâtühü kur'ânen arabîyyen likavmin ya'lemûne).* Sûre *Hâ, Mim* harfleriyle başlar. Sûrenin 6. âyeti İslâm dininin temel ilkelerinden birini açıklar: «De ki: Ben ancak sizin gibi bir insanım. Bana Allah'ın tek olduğu vahyediliyor. Ona yöneliniz, ondan mağfiret dileyiniz. Allah'a ortak tanıyanların vay hâline». Bu âyette birtakım heykellerin (putların) ilâh olamayacağı açıkça dilegetirilmiştir.

FUTUVVA — *Bk.* FÜTÜVVET.

FÜCÛR — Günahkârlık... *Tanrı'ya başkaldırma* anlamındaki Arapça *fısk* deyimiyle birlikte *fısk-u-fücur* biçiminde de kullanılır. Özel bir anlamda da *fücur* (*Fr.* Inceste) deyimi, evlenmeleri yasaklanmış olanların cinsel ilişkilerini de dilegetirir. Din açısından bu birleşme de *günah* sayılmaktadır. Kur'anda fücur işleyene *fâcir* denmiştir. *Bk.* Günah, Fuhuş, Mahrem.

FÜRKAN — Kur'anın yirmi beşinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 77 âyettir. Sözcük olarak *ayırdetme* (tefrik) anlamındadır, bu anlamdan *eğriyle doğruyu ayıran* anlamına genişletilmiştir. Sûrenin 1. âyeti şöyle der: «Tüm evreni Allah azâbıyla korkutmak üzere hak ve bâtılı ayıran *(Tebârekellezi nezzelelfürkaane)* Kur'anı kuluna indiren Tanrı her şeyden yücedir». Bununla berâber *fürkan* deyiminin Kur'anda bu anlamda kullanılmamış olduğunu ve daha çok *indirilen kitaplar* anlamında kullanıldığını ileri sürenler de vardır. Gerçekten de bu deyim, Kur'anın çeşitli sûrelerinde çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Örneğin *Enbiyâ* sûresinin 48. âyetinde bu deyim Hz. Muhammed'den önce indirilmiş kitapları da dilegetirmektedir. Buna karşı *Enfâl* sûresinin 41. âyetinde *sağlamlık* (selâmet) anlamında kullanılmıştır, bu âyetteki *yevmelfürkaani* (selâmet günü) deyimi Bedir savaşı gününü dilegetirmektedir, bundan ötürü de bu savaş gününe *Fürkan günü* adı verilmiştir, kimi yorumcular bundan *utku* (zafer) anlamını da çıkarmaktadırlar. Kimi çeviriciler de *Fürkan* sûresinin 1. âyetindeki *nezzelelfürkaane* deyimini *Fürkan-ı indiren* de-

yimiyle çevirmektedirler ki bu anlamda deyim bizzat *Kur'an* demek oluyor.

FÜTÜVVET — Dinsel nitelikli esnaf örgütü... *Fütüvvet (Ar.* Futuvva) deyiminin kökü *fata* deyimidir ki Kur'anda kimi sûrelerde *delikanlı* ve kimi sûrelerde de *köle* anlamında kullanılmıştır. Bundan ötürü *fütüvvet* deyimi, *yiğit bir delikanlıda bulunan iyi niteliklerin toplamı* ve özellikle de *cömertlik* anlamında kullanılmaktadır. İmâmîlerden Halîfe Nâsır li-Dînillâh birçok devlet büyüklerine *futuvva* (yiğitlik) pâyesi (aşaması, derecesi) vermiştir. Bu derece özel bir törenle veriliyor, özel bir şalvar (Libâs al-futuva) giydirilerek özel bir kadeh (Ka's al-futuva)'ten su içiriliyordu. Melâmîler Anadolu'da (özellikle de Ankara'da) esnafı bu temele göre örgütlemişlerdi. Başkanlarına *ahî* deniyordu, bundan ötürü de *ahîlik* adıyla da anılmışlardır. İbn Batuta'nın bildirdiğine göre, kazançlarını birleştirirler, ortak sofralarda yemek yerler. Dinsel ve mesleksel bir kardeşlik içinde yiğitçe birbirlerini korur, birbirlerinin yardımına koşarlar. Hz. Ali'ye fütüvvetin Peygamber tarafından verildiğine inanırlar. Alevîdirler. Her meslek grubunun ayrı bir *pîr*'i vardır; örneğin, terzilerin pîri Peygamber Hz. İdris, çulhaların pîri Peygamber Hz. Şît, pamukçuların pîri Hz. Ammâr'dır. Aralarından mal satın alan halka kötülük eden biri çıkarsa kendileri cezâlandırırlar, pabucunu dama atıp dükkânını kapatırlar, *pabucu dama atıldı* deyimi onlardan gelmedir. *Bk.* Ahîlik, Melâmîlik, Şedd.

G

GAAFİR — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Bağışlayan* (af eden) demektir. *Tanrı bağışı*'nı dilegetiren *gufrân* deyimiyle aynı köktendir. Bu anlamda *mağfiret* (Tanrı'nın kullarını bağışlaması) deyimi de kullanılır. *Bk.* Esmâ, Gaffâr, Gafûr, Hud, Mü'min.

GAALÎYYE — Hz. Ali'nin tanrılığına inanan Şia mezhebi... *Müellihe* adıyla da anılır. Peygamber Hz. Muhammed'in amcaoğlu ve dâmâdı Hz. Ali'nin sağlığında Abdullah bin Sebe tarafından kurulmuştur. Hz. Ali'nin yüzüne karşı «sen Allahsın!» demişlerdir, kimi tarihçilere göre Hz. Ali, böyle diyenlerin kimini yaktırmış, kimini de sürdürmüştür. Şia mezhepleri arasında aşırı Hz. Ali sevgisiyle özel bir yeri olan *Gaalîyye* iki bölüme ayrılmış, bir bölümü Hz. Ali'nin tanrılığına inanırken öbür bölümü tanrının Ali'nin vücudunda göründüğüne inanmıştır. Önceleri Abdulah bin Sebe'nin dostlarından ve öğrencilerinden meydana gelen bu mezhep, Hz. Ali'nin ölümünden sonra aynı doğrultularda olmak üzere birçok kollara bölünmüştür. Gaalîyye'nin Hz. Ali'nin tanrılığına inanan bölümünde, *Muhammediyye, Hattâbiyye, Kâmiliyye, Cenâhiyye, Beyâniyye, Harbiyye, Berkukiyye, Mukannaiyye, Hulmaniyye, Hallaciyye, Ezâfire, Nusayriyye, Dürziyye* kolları ve tanrının Hz. Ali'nin vücudunda göründüğüne ve bütün imamların da peygamber olduğuna inanan bölümünden de *Gurabiyye, Mansuriyye, Mugîriyye, Seb'iyye, Şureykiyye, Ammâriyye, Bâbiyye* kolları türemiştir. Gaalîyye anlayışının getirdiği şeriatçıların *bid'at* saydığı yenilikler şunlardır: Tanrı'yı her dilde konuşur bir insan biçiminde tasarlamak (*Ar.* Hulûl), haram şeyleri mubah saymak (*Ar.* İbâha), birçok ölülerin kıyâmetten önce dirilip dünyaya geri döneceklerine inanmak (*Ar.* Ric'at), ruhun bir bedenden başka bir bedene geçtiğine ve sonsuzca yaşadığına inanmak (*Ar.* Tenâsuh). *Bk.* Şiîlik, Alevîlik.

GAAZÎYYE — Şâzilîliğin bir kolu... XVI. yüzyılda Ebül Kasım Gaziyül Selcemâs tarafından kurulmuştur. Bundan ötürü *Kasımiyye* de denir. *Şâzilîyye*'nin *Reşâdiyye* kolundan türemiştir. *Bk.* Şâzilîyye.

GAD — Peygamber Hz. Dâvud'u suçlayan yahudi... Hz. Dâvud'u gereksiz yere sayım yaptırmakla suçlamış ve cezâ olarak savaş, kıtlık, vebâ salgınından birini seçmesini istemiş. Hz. Dâvud da vebâ salgının yeğlemiş. *Bk.* Yahudilik.

GADR — Acımazlık... *Vefâsızlık* ve *haksızlık* anlamlarında da kullanılır. *Gadr* deyiminden türeyen *gaddâr* (zulmeden, haksızlık eden) deyimi kullanıldığı gibi *magdûr* (haksızlığa uğrayan) deyimi de kullanılır. Kur'anda *gaddâr* anlamında *zâlim* ve *hâin* deyimleri kullanılmıştır. Örneğin *Yûsuf* sûresinin 52. âyetinde şöyle denir: «Allah'ın hâinlerin oyunlarına *(keydelhâiniyn)* yol vermediğini bilmesidir», *Enfâl* sûresinin 54. âyeti de şöyle der: «Bunların hepsi zâlimdirler *(küllün kânu zâlimiyn)*».

GAFFÂR — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Bağışlayan* anlamındadır. *Gaafir* ve *Gafûr* deyimleriyle anlamdaştır. *Bk.* Esmâ, Gaafir, Gafûr.

GAFÛR — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Bağışlayan* demektir. *Gaffâr* ve *Gaafir* deyimleriyle anlamdaştır. *Bk.* Esmâ, Gaafir, Gaffâr.

GAM — *Bk.* SIKINTI.

GANÎ — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Kendi kendine yeten* demektir. *Zengin* anlamında da kullanılır, böylelikle de Tanrı'nın hiçbir şeyi gereksemediğini dilegetirir. *Bk.* Esmâ.

GANÎMET — Savaşta düşmandan alınan mal... İslâm hukukunda savaşta yenilen dinsizlerin (kâfirlerin) taşınır mallarıdır (Emvâl-i menkule). İslâm hukukunda ganîmetin beşte dördü savaşçılar

arasında bölüşülür, beşte biri Tanrı'nındır. *Enfâl* sûresinin 41. âyeti şöyle der: «Biliniz ki ele geçirdiğiniz ganîmetin beşte biri Allah'ın, Peygamberin ve onun hısımlarının, yetimlerin, yoksulların ve yolcularındır», aynı sûrenin 1. âyeti de şöyle der: «Sana ganîmet mallarından sorarlar. Onlara de ki: Ganîmet Allah'ın ve Peygamberindir». İslâmlıkta ilk ganîmet Bedir savaşında ele geçirilmişti, ama nasıl bölüşüleceği yolunda anlaşmazlığa düşmüşlerdi, Peygamber Hz. Muhammed anlaşmazlığı gidermek için ganîmeti eşit olarak dağıtmıştı, ama kimileri bu eşitlikten hoşlanmamışlardı, çünkü savaşta kendilerinin daha etkin olduklarını sanıyorlardı. Yukardaki âyetler bu yüzden inmiştir. *Mümtehine* sûresinin 11. âyeti de şöyle der: «Eğer karılarınızdan biri dinden dönerr de kâfirlere gider ve siz de mehrini alamazsınız, zaferi kazandığınızda o kimselere ganîmet malından harcettikleri mehir kadar verin». Peygamberin ölümünden sonra Tanrı'ya ayrılan beşte bir oranındaki pay, İslâm topluluğunun genel yararı için kullanılmıştır. Ne var ki Hanefî mezhebine göre Kur'anın buyruğuna sâdık kalmak ve bu payı sâdece yetimlere, yoksullara ve yolculara harcamak gerekir. *Ganîmet* deyiminin çoğulu *ganâim*'dir, ganîmet almış olanlara da *gaanim* denir.

GARİBÎYYE — Kaadirî tarikatının kollarından biri... Şeyh Muhammed Garibullah-ül-Hindî tarafından kurulmuştur. *Bk.* Kaadirîyye.

GASSÂNÎYYE — Mürcie mezhebinin bir kolu... Gassân al-Kûfî tarafından kurulmuştur. Özelliği kurucusunun çok şüpheci oluşundadır. Örneğin, Kâbe'nin nerede olduğunun bilinemeyeceğini (belki Hindistan'dadır?), yasaklanan domuz etinin hangi domuzun eti olduğunu (belki koyundur?) bilemeyeceğimizi ilerisürmüştür. *Bk.* Mürcie.

GAŞİYE — Kur'anın seksen sekizinci sûresi... Mekke'de inmiştir, 26 âyettir. Arapça *gaşiye* ya da *gaaşiye* deyimi *örtü* ve *perde* anlamındadır. Kur'anda *ortalığın felâketle kaplanması* anlamında kullanılmıştır. Sûre *hel etâke hadîysülgaâşiyeh* (Felâketi cihâna yayılan) âyetiyle başladığı için bu adı almıştır. Tanrı, bu deyimiyle *kıyâmet günü*'nü bildirmektedir. Birinci âyeti izleyen âyetlerde de «o gün birtakım yüzler kararacak, birtakım yüzler de gülecek» denir, cennet ve cehennem tanımlanır. *Bk.* Kıyâmet, Cennet, Cehennem.

GÂV-I ARZ — İslâm halk inançlarında dünyayı boynuzunda taşıdığına inanılan öküz... Farsça *gâv* sözcüğü *öküz* demektir. Bu inanca çeşitli ulusların halklarında rastlanmıştır. Çok eski bir halk inancı olarak zamanımıza kadar süregelmiştir. *Gâv-ı zemîn* de denir.

GAVS — Yardım eden kurtarıcı... İslâm tasavvufunda *kutup* denen şeyhlere, kendilerinden yardım istendiğinde *gavs* denir. Sözcük olarak Arapça *yardım* anlamındadır. Tasavvuf inancına göre *gavs*, ancak her yüzyılda bir kez bulunur. Kaadirîler, kurucuları Abdülkaadir Geylânî'yi *gavs* sayarlar. Tasavvuf dilinde gerçeğe (mârifete) ulaşmış olan yetkinlerin başlarına (Üçler) da *gavs-ül-vâsılîn* denir.

GAYB — Tasavvuf inançlarına göre, Tanrı'nın insandan gizlediği her şey... Dilimize *kayıp* biçiminde geçmiş olan ve *yitirme* anlamını dilegetiren bu Arapça sözcük, *gizli* anlamındadır. Tasavvufçular, evreni ikiye ayırırlar: Biri duyularla bilinen evrendir ki, *âlem-ül şehâde* adıyla anılır, öteki duyularla bilinemeyen evrendir ve *âlem-ül-gayb* adını alır. Ermişler bu *gayb*'i bilenlerdir ki onlara *ricâl-ül-gayb* denir. Bâtınîlerin inançlarına göre de imam ölmez, ancak *gayb* olur, sonra yeniden dünyaya (*Ar.* Ric'at) gelir. Bu deyim Kur'anın birçok âyetlerinde de «hazır bulunmayan» anlamında kullanılmıştır. Örneğin *Bakara* sûresinin 3. âyeti şöyle der: «Onlar ki gaybe inanırlar» *(eleziyne yü'minûne bilgayb).* Bu âyetteki *gayb* deyimi, Allah ve âhiret gibi gözle görülmeyenler için kullanılmıştır. *Âli İmran* sûresinin 44. âyeti

şöyle der: «Bu haberler gaaib haberleridir ki biz onları sana vahyediyoruz», aynı sûrenin 179. âyeti de şöyle der: «Allah sizi asla gaybe muttalî kılmaz», *En'am* sûresinin 50. âyeti şöyle der: «Onlara de ki: Ben size gaybi biliyorum demiyorum, ben ancak bana vahyolunanı bilirim», aynı sûrenin 59. âyeti şöyle der: «Gaaib hazîneleri O'nun yanındadır, onları O'ndan başka bilen yoktur», *A'raf* sûresinin 188. âyeti şöyle der: «De ki: Ben gaybi bilmiş olsaydım elbette hayrı çoğaltırdım», *Yûnus* sûresinin 20. âyeti şöyle der: «Müşrikler, ona Rabbi tarafından bize göstermesi için bir mûcize indirilmeliydi, derler. Onlara de ki: Gayb ancak Allah'a özgüdür, bekleyiniz, işte ben de sizinle berâber bekleyenlerdenim», *Hûd* sûresinin 123. âyeti şöyle der: «Göklerdeki ve yerdeki gaaibleri bilmek Allah'a özgüdür». Görüldüğü gibi *gayb* deyimi, en geniş anlamıyla *göze görülmeyen evren* anlamında kullanılmaktadır, bunun bir bölümü Peygamber tarafından kullara bildirilmiştir, ama büyük bölümü Allah'ın bilgisinde gizlidir. *Bk.* Gaybet.

GAYBE — *Bk.* GAYBET.

GAYBET — Tanrı'dan başka her şeyden sıyrılıp Tanrı'da yok olma... Tasavvuf dilinde *gizli* (*Ar.* Gayb)'yle *gizlilik* (*Ar.* Gaybet) arasında fark vardır. Birincisinde ermiş, sonra yeniden dünyaya gelmek üzere yok olur, ikincisinde kendisi dünyadadır, ama Tanrı'dan başka hiçbir şeyle ilgilenmediği için yok olmuş gibidir. Bu ikinci anlama tasavvuf dilinde *gaybe* ya da *gaybet* denir. Bu anlam aynı zamanda çevredeki her şeyden ve bu arada *halktan kopma*'yı da dilegetirir. Halktan kopma, bilgisizlikten bilgiye geçme anlamındadır ve tasavvufçulara göre insan ancak o zaman gerçek insan olur. *Bk.* Gayb, Gaybet-i Kübrâ, Gaybet-i Suğrâ, Tasavvuf.

GAYBET-İ KÜBRÂ — Büyük gizlilik... *İsnâ aşeriyye* adıyla anılan on iki imamcı tasavvufçuların dilinde Muhammed el -Mehdî'nin Samerra'da kayboluşundan yeniden dünyaya geleceği zamana kadar geçecek süre *gaybet*'tir ki, ikiye ayrılır: Mehdî'nin temsilci ve buyruk gönderdiği süre *gaybet-i suğrâ,* Mehdî'nin temsilci ve buyruk göndermediği süre *gaybet-i kübrâ*'dır. Bu ikinci sürenin, yâni büyük kayboluşun ne kadar süreceği belli değildir, ama Mehdî döndüğünde sona erecektir. *Bk.* Gaybet-i Suğrâ, Mehdî, İsnâ aşeriyye, Gaybet.

GAYBET-İ SUĞRÂ — Küçük gizlilik... On iki imamcı tasavvuf anlayışına göre *küçük kayboluş* süresi İ.S. 870 yılından 950 yılına kadar seksen yıl sürmüştür ve bu süre içinde Mehdî, dört temsilci ve onlar aracılığıyla buyruklar göndermiştir. Mehdî'nin bu dört temsilcisi Ebû Amr, Ebû Câfer, Ebül Kasım, Ebül Hasan'dır. Sonuncu temsilci Ebül Hasan Ali bin Muhammed Sumrî 950 ya da 951 (hicrî tarih: 339) yılında ölmüş ve bundan sonra *büyük kayboluş* başlamıştır. *Bk.* Gaybet-i Kübrâ, Mehdî.

GAYLÂNİYYE — Mûtezîle'nin bir kolu... *Bk.* Mûtezîle.

GAYR-I MÜEKKED — Güçlü olmayan... *Sağlamlaştırılmamış* (te'kid edilmemiş) ve *yinelenmemiş* (tekrarlanmamış) anlamlarını dilegetirir. Karşıtı *müekked* (güçlü) deyimidir. Özellikle *sünnet* (Peygamber Hz. Muhammed'in yaptıkları ve söyledikleri) olan şeyler için kullanılır. Örneğin sabah namazının sünneti *sünnet-i müekkede*'dir, güçlü ve yapılması gerekli bir sünnettir, çünkü Peygamber her zaman yaparmış. Ama buna karşı ikindi namazının sünneti *sünnet-i gayr-ı müekked*'dir, güçlü değildir, çünkü Peygamber arasıra yaparmış. Güçlü olmayan sünnetlere *mendup* (şeriatın ne yap ve ne de yapma dediği işlerden olmayıp sâdece işlenmesi beğenilebilir olan) da denir. *Bk.* Sünnet, Namaz, Mendûb.

GAYYÂ — Cehennemin beşinci tabakası olan Huteme'nin içindeki korkunç kuyu... Dinsizler ve Tanrı'nın buyruklarını yerine getirmeyen dinlilerin bu kuyuya atılacaklarına inanılır. Kuyu çok

derindir ve cehennemde yananların kan ve irinleriyle doludur. Bu bilgi, Peygamberin bir hadîsinde bildirilmiştir. Arapça *gayyâ* deyimi, *yolunu şaşırma* anlamındaki *gayy* kökünden türetilmiştir ve *yolunu şaşırmışların gideceği yer* anlamındadır. *Bk.* Cehennem.

GAYZ — *Bk.* ÖFKE.

GAZÂ — Din uğruna yapılan savaş... *Bk.* Gazve, Bedir, Cihâd.

GAZAB — Öfke... Tanrı'nın öfkesine *Gazab-ı İlâhî* denir. Bu öfke özellikle *Leheb* sûresinde belirir. Deyim Kur'anın birçok âyetlerinde kullanılmıştır. Örneğin *Âli İmran* sûresinin 134. âyetinde şöyle denir: «Onlar ki öfkelerini yenerler, insanların suçlarını bağışlarlar. Allah iyilik edenleri sever», *Şûrâ* sûresinin 37. ve onu izleyen âyetleri de «öfkelendikleri zaman öfkelerini tutabilenler»den sözeder ve bunların Tanrı'nın armağanına kavuşacaklarını bildirir. *Bk.* Leheb.

GAZVE — Dinsizler (kâfirler) üstüne yapılan akın... Din uğrunda yapılan savaşı dilegetirir, *gazâ* ve *gazât* deyimleriyle anlamdaştır. İslâmlıktan önce Arap kabîlelerinin birbirleriyle yaptıkları savaşı dilegetirirdi. *Bk.* Bedir, Cihâd.

GAZZÂLÎYYE — Gazzâlî'nin gizemsel düşüncelerini benimseyenlerce kurulan tarikat... XII. yüzyılda kurulmuştur. Aklın insanı yanıltacağı ve gerçeğe ancak inanla varılabileceği temel düşüncesini izler. İslâm düşünürü Gazzâlî (1058 -1111) şüphecilikten yola çıkıp inancılığa varmakla ünlüdür. Ona göre din, inana dayanmakla, felsefeden çok daha üstündür. İslâm diniyle bağdaşmayan felsefe saçmadır. Kesin bilgi, ancak sezgiyle elde edilebilir. Duyular ve us, insanlara gerçek bilgiyi veremez. Usla değil, ancak gönül gözüyle görülür ve anlaşılır. Bilgi, *vahiy* ve *ilham*'la edinilir. *İmân*'la *akıl* arasındaki çelişkileri *tasavvuf* çözer. *Bk.* Tasavvuf.

GEBR — Ateşe tapan... *Zerdüşt* dininden olanlar için kullanılır ve bunlara *Gebrîler* denir. *Mecûsî* deyimiyle anlamdaştır. Bu Farsça deyimin Arapça *kâfir* deyiminden bozma olduğu ve İslâm dinini tanımayıp ateşe tapanları dilegetirdiği ilerisürülmüşse de tanıtlanamamıştır. İslâm terminolojisinde *ateşe tapan* ve *hıristiyan* anlamında *gebr-ü tersâ* deyimi kullanılır.

GECE NAMAZI — Tanrı tarafından Peygamber Hz. Muhammed'e buyrulan namaz... *İsrâ* sûresinin 19. âyetiyle buyrulmuştur, bu âyette şöyle denir: «Gecenin bir bölümünde de uyanıp gece namazı *(ve minelleyli fetehecced)* kıl, bu senin için artık bir ibâdettir». Buna Kur'anın deyimiyle *Tehecced namazı* denir. *Teheccüd* biçiminde de yazılıp söyleniyor. Bu namaz sâdece Peygambere buyrulmuştur, müslümanlar için *farz* ya da *vâcib* değildir. *Bk.* Namaz, Farz, Vâcib.

GEÇİMSİZLİK — Karı koca arasındaki bozuşma... Kur'anda *şikak* deyimiyle dilegetirilmiştir. Örneğin *Nisâ* sûresinin 35. âyeti şöyle der: «Eğer karı koca arasında geçimsizlikten *(ve in hıftüm şikaâka beynihimâ)* kuşkulanırsanız kendilerine kadının ailesinden bir ve erkeğin ailesinden de bir olmak üzere iki hakem gönderin, bunlar aralarını bulmak isterlerse Allah onları başarılı kılar», 128. âyeti de şöyle der: «Eğer bir kadın, kocasının ezâ ve cefâsından ya da ondan yüz çevirmesinden endîşe ederse, onların güzellikle ayrılmalarında suç yoktur. Barışmaksa daha hayırlıdır. Eğer güzel geçinir ve bunlardan sakınırsanız sevâp kazanırsınız». *Bk.* Teehhül.

GEÇMİŞ NAMAZLAR — *Bk.* KAZÂ.

GIBTA — İmrenme... Başkasının iyi şeylerini kendisi için de dilemeyi dilegetirir. İslâm törebiliminde *hased* (kıskanma)'den titizlikle ayrılır. Gıbta, insanı çalışmaya ve kendisini de özendiğine benzer duruma getirmeye yönelttiğinden törebilimde yeğlenir, ne var ki hasede vardırılmaması da öğütlenir. *Bk.* Hased.

GILMAN — Cennetteki delikanlı hizmetçiler... *Cennetteki hizmetçi kızlar* anlamını dilegetiren *hûrî* deyimiyle birlikte kullanılır. İslâm inançlarına göre bu kızlar ve oğlanlar cennetliklerin her türlü hizmetini görmekte, cinsel isteklerini de karşılamaktadırlar. *Tûr* sûresinin 24. âyeti şöyle der: «İnci gibi gılmanlar *(gılmânün)* onların çevresinde dolaşacaklar». *Bk.* Cennet, Hûrî.

GINÂ — Şarkı söyleme... *Müzik* anlamında da kullanılır. Şarkı söyleyen erkeklere *muganni* ve kadınlara *muganniye* denir. İslâmiyetin başlangıcında şarkı söylemeye karşı bir tepki belirmişti. Ama Kur'anın okunuşunun (tilâvet) da şarkı uyumunda olduğu görülmekle bu tepki kalktı. İslâmlıkta şarkı ve müzik yasak değildir.

GIYÂR — Müslümanlardan ayırdedilebilmeleri için yahudi, hıristiyan ve mecûsîlerin omuzlarında taşımakla yükümlü kılındıkları renkli kumaş parçası... IX. yüzyılın başında Hârûn-ür-Reşid'in çıkardığı bir fermanla hıristiyanlar mâvi, yahudiler sarı, mecûsîler kırmızı ve siyah *gıyâr* taşımakla yükümlü kılınmışlardı.

GIYBET — Arkadan çekiştirme... Müslümanlıkta bir kimseyi arkadan çekiştirmek *haram*'dır. Tanrı bunu şiddetle yasaklamıştır. Örneğin *Nisâ* sûresinin 148. âyeti şöyle der: «Allah açıkça söylenmemiş olsa da kötü sözü sevmez», *Hucurât* sûresinin 12. âyeti şöyle der: «İnananlar, sanıların çoğundan kaçının, çünkü onların kimileri günahtır, gizli şeyleri araştırmayın, birbirinizin ardından söz söylemeyin, ölmüş kardeşinizin etini yemek ister misiniz?», *Hümeze* sûresinin 1 ve 2. âyetleri şöyle der: «Arkadan çekiştirenin, gözüyle kaşıyla eğlenenin vay hâline». *Bk.* Çekiştirme.

GİZEMCİLİK — Duygu ve sezgiye dayanan inanç yolu... *Sır* ve bu *sırra inanma*'yı dilegetiren *gizem* sözcüğünden türetilen bu Türkçe deyim, hem Batı *mistisizm*'ini hem de Doğu *tasavvuf*'unu karşılamaktadır. Ne var ki Batı gizemciliğiyle Doğu gizemciliği arasında önemli anlayış ayrımlarının da saptanması gerekir. Bundan başka, sâdece Türklere özgü gizemcilik anlayışları da vardır. İslâm disiplini içinde kurulmuş olmakla birlikte Bektâşîlik, Bayrâmîlik, Melâmîlik vb. gibi tarikatlar Türklere özgü gizemcilik anlayışlarıdır. Deyim, geniş anlamında, us ve deney alanı dışında duygu ve sezgilerle gerçeğe varma anlayışını dilegetirir. Bu anlayış felsefe alanına uygulandığı gibi, Tanrıbilim alanına da uygulanmıştır. Tanrıbilim alanında Tanrı'ya, us ve tapımla değil, sezgi ve sevgiyle varılacağı anlayışı gizemsel bir anlayıştır. «Tanrı'ya ibâdetle değil, muhabbetle varılır» ve «Rüsûm ve kuyûdu ref, tariki tevhid'in esâsıdır» sözleri gizemci anlayışın niteliğini belirtir. *Bk.* Tasavvuf, Bâtınîlik, İçrekçilik, Mistisizm.

GİZLİ GÖRÜŞME — Fısıldaşma... Kur'anda arkadan çekiştirme (gıybet) ve çekiştirme (dedikodu) gibi fısıldaşmalar da kötülük getirici sayılmıştır. Örneğin *Nisâ* sûresinin 114. âyeti şöyle der: «Onların gizli görüşmelerinin çoğundan iyilik gelmez», *Enbiyâ* sûresinin 3. âyeti şöyle der: «Zâlimler aralarında gizli konuşurlar», yahudilerle münâfıklar aralarında fısıldaşarak müslümanları çekiştirirlermiş, *Mücâdile* sûresinin 3. âyetinde Tanrı bunu yasaklıyor: «Görmüyor musun ki birleşip gizli konuşmaları yasaklandığı (nehyolunduğu) halde gene gizli konuşurlar», aynı sûrenin 7-13. âyetleri de şöyle der: «Görmüyor musun ki Allah göklerde ve yerde olan her şeyi bilir, üç kişi gizli konuşursa dördüncüleri Allah'ın kendisidir, beş kişi gizli konuşmaz ki altıncıları Allah olmasın, bundan daha az ya da daha çok olsun, nerede olursa olsun Allah onların yanındadır ve her şeyi bilir... İnananlar, birbirinizle gizli konuşacağınız zaman günahkârlığa, düşmanlığa ve peygambere karşı gelme üstüne gizli konuşmayın, huzûrunda toplanacağınız Allah'tan sakının... Günahkârlık ve düşmanlık üstüne yapılan gizli

konuşmalar şeytanın dürtüsüyledir... İnananlar, peygamberle gizli konuşacağınız zaman konuşmadan önce sadaka veriniz, bu sizin için daha hayırlıdır. Gizli konuşmanızdan önce sadaka vermekle yoksul düşeceğinizden mi korkuyorsunuz, neden buyrulanı işlemiyorsunuz?». *Bk.* Gıybet, Çekiştirme.

GÖK — Dünyanın üstündeki boşluk... İslâm dilinde *semâ* ve genellikle de çoğul olarak *semâvât* (gökler) deyimiyle dilegetirilir. Kur'ana göre yer ve gök Tanrı tarafından yaratılmıştır. *Bakara* sûresinin 29. âyeti şöyle der: «Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan, sonra göğe dönerek yedi göğü sapasağlam yapan O'dur», *İsrâ* sûresinin 44. âyeti şöyle der: «Yedi gökle yer ve orada bulunanlar Allah'ı överek ululardır, ne var ki siz bunu kavrayamazsınız», *Enbiyâ* sûresinin 30. âyeti şöyle der: «Bilmiyorlar mı ki yerle gök önce birbirine bitişikti, biz onları birbirinden ayırdık», *Mü'minûn* sûresinin 17. âyeti şöyle der: «Ant olsun ki biz sizin üstünüzde yedi kat gök yarattık», aynı sûrenin 86. âyeti de şöyle der: «De ki: Yedi kat göğün Allah'ı kimdir?», *Kâf* sûresinin 6. âyeti şöyle der: «Onlar başlarının üstündeki göğe hiç göz atmadılar mı? Biz onu nasıl kurduk, nasıl donattık. Onda ufacık bir çatlak bile yoktur», *Zâriyât* sûresinin 47. âyeti şöyle der: «Biz göğü kendi gücümüzle yarattık, bizim gücümüz her şeye yeter», *Talâk* sûresinin 12. âyeti şöyle der: «Allah ki yedi kat göğü ve bir o kadar da yeri yaratmıştır, buyruğu bu ikisinin arasında yerine gelir», *Mülk* sûresinin 3-5. âyetleri şöyle der: «Üst üste yedi kat göğü yaratan O'dur. Esirgeyicinin bu yaratmasında hiçbir uygunsuzluk göremezsin, gözünü göğe çevir de bak: En küçük bir aksaklık görüyor musun? Sonra gözünü bir kez daha çevir de bak, gözün nasıl kamaşıp kapanacak. Ant olsun ki biz dünya göğünü ışıldaklarla donattık», *Nûh* sûresinin 15-16. âyetleri şöyle der: «Görmüyor musunuz, Allah yedi kat göğü birbirine nasıl da uygun yaratmış? O yedi kat gökte ayı ışık, güneşi ışıldak yapmış?», *Nebe* sûresinin 12-16. âyetleri şöyle der: «Üstünüzde de yedi kat sapasağlam bir gök yaptık. Parıldayan bir ışıldak da astık. Sıkışan bulutlardan da bol bol yağmurlar yağdırdık, tâneleri ve bitkileri yetiştirmek için, ağaçları sarmaş dolaş olmuş bahçeleri yetiştirmek için». *Bk.* Kâinât.

GUFRÂN — Tanrı'nın bağışı... İslâm dilinde günahların Tanrı tarafından affını dilegetirir.

GÛL — İnsanlara kötülük eden cin... İslâm halk inançlarına göre cin takımının (tâifesinin) *mârid*'ler türündenmiş, hiyleci ve hâin bir dişi cinmiş. Türlü kılıklara girer, insanların yollarını şaşırtır ve üstlerine atılarak parçalayıp yutarmış. Bunun değişik bir biçimi de ıssız çölde insanların üstüne çıktığına inanılan bir hortlaktır ki *gulyabânî (çöl devi* anlamındaki *gûl-i beyâbânî*'den bozulma) adını taşır.

GULÂT — Azgınlar... *Azgın* ya da *taşkın* (galeyan edici) anlamındaki Arapça *gali* deviminin çoğuludur. Dinsel alanda sapkınlığı taşkınlığa vardıranları adlandırır. Örneğin Gaalîyye, Gurâbîyye vb. gibi birçok Alevî mezheplerine sünnîlerce (ehl-i sünnet'ten olanlarca) *gulât-ı şîa* denir. *Bk.* Alevîlik, Bâtınîlik, Gaalîyye, Gurâbîyye.

GULÂZ — Kalın... Kabaca ve koyu koyu edilen yeminlere *Peymân-ı gulâz* denir. *Bk.* Yemîn.

GULÜV — Tasavvuf dilinde aşırı inanç... Sözcük anlamında *saldırma* ve *büyük çapta abartma* (mübâlâğa) anlamını dilegetirir. *Bk.* Gulât.

GURÂBÎYYE — İslâm disiplini içinde meydana çıkıp sapkınlık sayılan mezhep... Adını *karga* anlamındaki Arapça *gurâb* sözcüğünden alan ve kimin tarafından kurulduğu bilinmeyen bu mezhep inancına göre, gerçek peygamber Hz. Ali'dir. Hz. Ali'yle amcaoğlu Hz. Muhammed birbirlerine bir çift *karga* gibi ben-

zedikleri için *Cebrâil* ikisini birbirine karıştırmış ve yanlışlıkla peygamberliği Hz. Muhammed'e tebliğ etmiştir. Hz. Muhammed'in peygamberliği Tanrı'nın amacına ve isteğine aykırıdır. *Bk.* Alevîlik.

GUREBÂ — Kimsesizler... *Yabancı* ve *kimsesiz* anlamındaki Arapça *garib* deyiminin çoğuludur, Farsçada *garîbân* deyimiyle çoğul yapılır. Peygamber Hz. Muhammed'le birlikte göç eden (hicret eden) müslümanlara *gurebâ-i müslimîn* denmiştir. *Bk.* Hicret.

GUREF SÛRESİ — *Bk.* Zümer.

GURHÂNE — Türbe... Farsça *mezar* anlamındaki *gur* deyiminden yapılmıştır. *Mezarlık* anlamında da *gurîstân* denir.

GURRE — Ayın ilk görünümü... Arabî ayların ilk gününü dilegetirir. Örneğin bu anlamda *gurre-i Muharrem* (Muharrem ayının ilk günü) denir.

GURÛR — Kendini büyük sayma... Arapçadır, *boşuna övünme*'yi ve *böbürlenme*'yi dilegetirir. İslâm dini her türlü gurûru ve böbürlenmeyi çirkin sayar ve hoşgörmez. Örneğin *Nisâ* sûresinin 36. âyeti şöyle der: «Öğünmeyin. Çünkü Allah kendini beğeneni, kendini öğeni sevmez», *Lokman* sûresinin 18. âyeti şöyle der: «Kibir edip halka suratını asma, yeryüzünde de sallana sallana yürüme. Çünkü Allah kibirle sallanan, övüngen kimseleri sevmez», *Hadîd* sûresinin 23. âyeti şöyle der: «Allah kendini görenleri, kendini beğenenleri sevmez», sekiz âyetlik *Tekâsür* sûresi tümüyle övünmenin kötülüğünden sözeder: «Varlığınızla övünmenizdir sizi oyalayan, toprağı boylayıncaya kadar. Yok, bunu bırakın, ne olacağını yakında öğreneceksiniz. Övünmenin sonunu bilseydiniz böyle gaafil olmazdınız». *Gurûr* deyimi, bundan başka, boş şeylere beyhûde güvenip *aldanma*'yı da dilegetirir. Örneğin *Nisâ* sûresinin 120. âyeti şöyle der: «Şeytan onları kuruntuya boğar, onları aldatmaktan başka bir şey yapmaz» *(Ve mâ ye'idühümüşşeytânü illâ gurûrâ), En'am* sûresinin 70. âyeti şöyle der: «Dünya diriliğine aldanan (mağrur olan) kimseleri bırakıver», aynı sûrenin 112. âyeti şöyle der: «Onlar birbirlerini aldatmak kasdıyla yaldızlı sözler söylerler», 130. âyeti de şöyle der: «Oysa onları dünya diriliği aldattı, kendi aleyhlerine tanıklık ettiler», *A'raf* sûresinin 51. âyeti şöyle der: «Allah yemeyi de, içmeyi de dinlerini eğlence edinip dünya diriliğine aldanan (mağrur olan) kâfirlere harâm kılmıştır», *Lokman* sûresinin 33. âyeti şöyle der: «Sakın dünya diriliği sizi aldatmasın, aldatıcı nefsiniz sakın sizi Allah'a mağrur etmesin» *(ve lâ yagurennekûm billâhilgurûr).*

GUSÜL — Vücudu bütünüyle yıkama... Arapça *gusl* deyimi, *boy abdesti*'ni dilegetirir, eşdeyişle hiçbir kuru yer kalmamak üzere tepeden tırnağa kadar vücudun her yerini yıkamak demektir. *Nisâ* sûresinin 43. ve *Mâide* sûresinin 6' âyetleriyle *cünüp* (cinsel birleşmeden sonraki kirlilik) durumunda olan her müslümana *farz* kılınmıştır, eşdeyişle yapılması kesinlikle zorunludur. *Cünüp* deyimi dilimizde sâdece cinsel birleşmedeki (rüyâ görerek de olabilir) kirliliği dilegetirdiği halde anlam genişlemesiyle âdet (aybaşı) gören ve lohusa olan kadınları da kapsamaktadır. Bundan ötürü cinsel birleşmeden, kan kesilip âdet bittikten ve lohusalık durumu geçtikten sonra boy abdesti almak (gusletmek) farzdır. Gusül etmeyen günah işlemiş sayıldığı gibi, namaz kılması, Kur'an okuması ya da Kur'ana elini sürmesi, Kâbe'ye gitmesi ve tavâf (dolanma) etmesi *harâm* kılınmıştır. *Farz* olan bu *gusül*'ün dışında *sünnet* (Peygamber buyruğu) olan gusüller de vardır. Bayramlardan, hac'tan, cumâ namazından önce gusletmek sünnettir. Peygamber Hz. Muhammed, örneğin her cumâ namazından önce gusledermiş, ayrıca «Cumâları gusletmek her müslümana gerektir» diye hadîsi de var. Gusül için önce besmele çekmek, sonra niyet etmek ve daha sonra da vücudun her yerini iyice yıkayıp temizlemek gerekir. Ağıza su alıp boğazı

çalkalamak ve buruna su çekmek de farzdır. Bâtınîlerin dilinde gusül, *ahdi yenilemek* demektir. Bundan başka Bâtınîlerin içlerine alacakları kimseyi şüpheye düşürmek için sordukları sorulardan biri de gusülle ilgilidir, şunu sorarlar: İdrar (işeme) guslü gerektirmediği halde birkaç damla menî (erkeklik suyu) neden gerektirir? Tanrı (farz) ve Peygamber (sünnet) buyruğu olmadığı halde *mendub* (yapılması beğenilen) gusüller de vardır ki Hanefî mezhebine göre bunlar 16 tânedir, başlıcaları şunlardır: Bir kimse müslüman olduğu zaman, bir çocuk bülûğ çağına erince, delilik (cinnet) hastalığı geçince, bir ölüyü gusletikten sonra, berat gecesi, kan aldırdıktan sonra, güneş ve ay tutulduğu zaman vb. *Bk.* Abdest, Cenâbet, Farz, Sünnet, Günah, Haram, Mendub, Mesh, Namazın farzları.

GUZAT — Din savaşında yaralanmış olanlar... Arapça *gaazî* deyiminin çoğuludur. Örneğin bu anlamda *guzât-ı İslâm* (Müslüman gaazîler) denir.

GÜLBANK — Topluca ve yüksek sesle okunan duâlar... *Ezan* anlamında da *gülbank'i Muhammedî* deyimi kullanılır. Bektâşîler de törenlerinde ulularını anmak için okudukları duâya *gülbank* derler. *Bk.* Ezan, Duâ.

GÜLDESTE — Bektâşî inançlarına göre, Hz. Ali'nin öleceği sırada eline aldığı bir deste gül... Bu inanca göre Hz. Ali, öleceğini anlayınca kendisine bir deste gül getirmelerini söylemiş ve *güldeste*'yi eline alınca da ölmüş. *Bk.* Bektâşîlik.

GÜLŞENÎYYE — Halvetîlikle mevlevîliğin bireşimi olan bir tarikat... Çok sıkı bir çilecilik izleyen sünnî bir anlayıştır. XVI. yüzyılda Diyarbakırlı İbrahim Gülşenî tarafından kurulmuştur. Halvetîlik'le mevlevîliğin bireşimidir. İbrahim, kendi yolunu bulmadan önce Rûşenîliğe bağlanmış; bu yüzden Gülşenîler Mevlânâ'nın bir beytinde Rûşenî ile Gülşenî'nin geleceğini müjdelediğine inanırlar. *Bk.* Halvetîlik, Mevlevîlik, Rûşenîyye, Çile.

GÜN — Halk inançlarında uğurlu ya da uğursuz sayılan yirmi dört saatlik zaman süresi... Çeşitli bölgelerde kimi *günler* uğurlu ve hayırlı, kimi *günler* de uğursuz ve hayırsız sayılmıştır. Örneğin, müslümanların *cuma*'sı, yahudilerin *cumartesi*'si, hıristiyanların *pazar*'ı, Türklerin *salı*'sı uğurlu ve hayırlı günlerdir. Buna karşı Türkler için Sefer ayının son *çarşamba*'sı, müslüman olmayan Istanbullular için *salı* günleri uğursuz ve hayırsız sayılmıştır. Bu varsayımların çeşitli nedenleri vardır. Örneğin, Istanbul Türkler tarafından salı günü alındığı için bu gün Türklerce uğurlu ve müslüman olmayanlarca uğursuz sayılmıştır. Hint müslümanları Sefer ayının son çarşambasını, Peygamber Hz. Muhammed'in son hastalığının hafiflediği bir gün olarak, bayram sayarlar ve kutlarlar. Buna karşı Hindistan şiîleri o günü uğursuz sayarlar. Türklerin de *çıkmaz ayın son çarşambası* dedikleri aynı günü uğursuz saymaları, şiî inançlarından geçmiş olmalıdır. Müslümanlar Medine'de ilk kez cumâ günü toplu olarak namaz kıldıkları için o günü kutsal saymışlardır, bununla birlikte İslâmlıktan önceki Arap geleneklerinde de cumâ günü *süslenme günü (Ar.* Yevm-ül-urûbe)'ydü. Yahudilerin cumartesi günü hiçbir iş tutmamaları ve dinlenmeleri gereği tanrı *Yahova* tarafından on buyruğun biri olarak bildirilmiştir. Katolikler de paskalya arifesinde kutsal haftanın son günü olan cumartesiyi *kutsal cumartesi* sayarlar. Hıristiyanlar, ayrıca 13 nisan perşembe gününü de *kutsal perşembe* olarak nitelerler, çünkü Hz. İsâ son akşam yemeğini o gün yemiştir. Bununla berâber her yıl nisan ayının 14. günü akşamı toplanıp topluca yemek yemek eski bir İbrânî geleneğidir. *Bk.* Âhiri Çarşamba.

GÜNAH — Dinsel suç... Farsçadır, âhirette cezâyı gerektirecek davranışları dilegetirir, günah işleyene de *suçlu* anlamında *günahkâr* denir. Karşıtı da, âhirette armağanı (mükâfâtı) gerektirecek davranışları dilegetiren *sevâb* deyimidir. Kur'anda *günalı* anlamında Arapça *sey-*

yie deyimi kullanılmıştır. Örneğin *Nisâ* sûresinin 31. âyeti şöyle der: «Eğer size yasak ettiğimiz günahların büyüklerinden kaçınacak olursanız biz de küçük günahlarınızı örter *(anküm seyyiâtiküm)* ve sizi yüce bir kata yerleştiririz», *En'am* sûresinin 120. âyeti şöyle der: «Günahın açıkçasını da gizlicesini de işlemeyin, günah işleyenler cezâlanacaklardır», Kur'anda *günah* anlamında Arapça *zenb* deyimi de kullanılmıştır, örneğin *Mü'min* sûresinin 3. âyeti şöyle der: «O günahı bağışlayan *(ğaafirizzenbî)* ve tövbeyi kabul edendir», *Fetih* sûresinin ikinci âyeti şöyle der: «Allah günahını bağışlayacak ve seni doğru yola götürecektir». İslâm dininde Tanrı'nın ve Peygamberinin yasaklarını yapma ve buyruklarını yapmama *günah*'tır. Kur'anda yapılmamaları açıkça buyrulmuş ve yapılmaları açıkça yasaklanmış olan işler *büyük günâh* (Günâh-ı Kebâîr), bunların dışındakilerse *küçük günah* sayılmaktadır. Ne var ki Tanrı *günahları bağışlayıcı* (Gaffâr-üz-zünûb)'dır. Buhârî'nin Ebû Zer'den naklettiği Peygamberin «Cebrâil bana Allah'a ortak koşmadan ölenlerin cennete gideceklerini müjdeledi» hadîsi mantıksal olarak şu sonucu gerektirmektedir: Tanrı'ya ortak (şerîk) koşmadan (şirk) ölenlerin dışındaki bütün günahlılar (günahkârlar) cennete gireceklerdir. Demek ki cehennem sonsuzca sürecek bir cezâ olarak sâdece *Tanrı'ya ortak koşma günâhı*'na özgüdür, öbür günahların cehennemi gerektirenleri *geçici* nitelikte olacak ve Tanrı'nın takdir ettiği kısa ya da uzun bir süre sonunda bütün günahlılar ergeç cennete gideceklerdir. Tanrı'nın bağışı (Gufrân) bu sürenin takdîrinde belirmektedir. *Bk.* Sevâb, Hırsızlık, Zinâ, Hûd.

GÜNÂH-I KEBÂİR — *Bk.* MÜ'MİNİ FÂSIK.

GÜNEŞ — Isı ve ışık kaynağı gök cismi... İslâm disiplininde kıyâmet belirtisi olarak güneşin batıdan doğacağına inanılır. Hanefî mezhebinin kurucusu Ebû Hanîfe buna inanmayanın *kâfir* sayılması gerektiğini ilerisürmüştür. *Yâsin* sûresinin 38-40. âyetleri şöyle der: «Güneş de gücümüzün bir kanıtıdır ki karar tutacak yere kadar gider. Ne güneş aya yetişebilir, ne gece gündüzü geçebilir, her biri feleklerinde yüzer». *Bk.* Kıyâmet, Âhiret.

GÜVERCİN — Günahsız insanların ruhu olduğuna inanılan kuş... Bu inanç, önemsiz ayrımlarla müslüman, hıristiyan ve yahudi geleneklerinde ortaktır. Hıristiyanlara göre güvercin, *kutsal ruh*'tur. Yahudilerin tûfan öyküsünde çevrede kara olup olmadığını anlamak için Hz. Nuh'un gemisinden uçurduğu kuş, güvercindir, güvercin bir kara parçası bulduğunu belirtmek için ağzında bir zeytin dalıyla dönmüş, insan soyu da karaya çıkıp üreyebilmiş. Bundan ötürü güvercin, tûfan'ı gerçekleştiren Tanrı'yla insanlar arasında bir *barış*'ı simgeler, ağzında zeytin dalı bulunan güvercin, uluslararası barış simgesidir. İslâm inançlarında güvercin, Peygamber Hz. Muhammed'in saklandığı mağarada örümcek ağlarının üstüne yuva yaparak onu gizleyen ve koruyan kuş olarak kutsanır. Ayrıca, güvercinin Kâbe'nin üstünden uçmadığına ve onun üstüne konmadığına inanılır, bunlar da güvercinin Peygambere duyduğu büyük saygıya yorulur. Genel bir inanca göre de, güvercin, suçsuz insanların ruhudur, bu yüzden câmi ve kiliselerin damlarında, kale burçlarında ve büyük yapı çatılarında güvercinlerin barınması için özel hücreler yapılır. Tasavvuf inançlarında güvercin, ermişlerin ruhudur, her ermiş uyurken ruhu bir güvercin olarak bedeninden çıkar ve bütün kutsal yerleri dolaşır. İslâm disiplini içindeki halklar inançlarına göre de *Hızır*, güvercin kılığına girer ve insanların karşısına çıkar.

GÜZİN — Seçkin... Peygamber Hz. Muhammed'in dostları olan Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'ye *dört seçkin dost* anlamında *Çihar yâr-ı güzîn* denir. Rarsçadır, Osmanlı ülkesinde kadın adı olarak da kullanılır.

H

HABAKKUK — Sekizinci yahudi peygamberi... Hz. Mûsâ'yla Hz. İsâ arasında gelen pek çok yahudi peygamberinden biridir. Kur'anda adı anılmaz. Tevrat içinde üç bölüm (bâp)'lük küçük bir kitabı vardır. «Peygamber Habakkuk'un görmüş olduğu yük» sözüyle başlar ve şöyle sürer: «Yâ Rab, ne vakte kadar seni imdâda çağıracağım da işitmeyeceksin? Sana zorbalık var diye feryâd ediyorum da kurtarmıyorsun».

HABAT — Kutsal yer... Özellikle Güney Arabistan'da bulunan bu yerlerde bir ermişin (velînin) mezarı vardır ve o yerin bu ermiş tarafından korunduğuna inanılır. Bu yerlere sığınanlara dokunulamaz ve onlar öldürülemez. Sözcük olarak *durdurmak* anlamındadır. Kimileri evsiz ve insansız (gayr-ı meskûn)'dır.

HABBE — Tâne... Tütsü ve nazarlık olarak kullanılan çöreotu tâneciklerine *habbe-i sevdâ* denir. *Bakara* sûresinin 261. âyeti de şöyle der: «Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu o tâne gibidir ki yedi başak verir, her bir başakta da yüz tâne bulunur. Allah dilediğine böylece kat kat verir».

HABER — Allah'a ve Peygambere dayanan sözler... Hadîs biliminde bu sözlere *haber-i sâdık* denir. Sözcük anlamında *bir olay üstüne verilen bilgi*'yi dilegetirir, çoğulu *ahbâr* sözcüğüdür. İslâm inançlarına göre Hz. Peygamberin verdiği haberler (Haber-i Resûl) kesinlikle doğrudur. Peygamber haberleri geçmişi olduğu kadar geleceği de aynı doğrulukla bildirir. Bunlardan kuşkulanılamaz. Kur'anın *Nisâ* sûresinin 83. âyeti şöyle der: «Onlara güven ya da korku haberi geldi mi hemen ortalığa yayarlar, oysa o haberi Peygambere ve yakınlarına iletmiş olsalardı doğrusunu onlardan öğrenirlerdi», *Ahzâb* sûresinin 60. âyeti şöyle der: «Eğer ikiyüzlüler, içleri bozuk olanlar, kötü haberler yayanlar bu işten vazgeçmeyecek olurlarsa kesenkes seni onların üstüne göndereceğiz», *Hucûrat* sûresinin 6. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, eğer bir karıştırıcı size bir haber getirecek olursa doğru olup olmadığını araştırın». *Bk.* Hadîs, Râvî.

HABER-İ AHAD — Sâdece tek kişi tarafından aktarılmış olan Peygamber sözü... Bu türlü Peygamber sözleri (hadîs)nin doğru olup olmadığı söyleyenin inanılır kişilerden olup olmadığına göre ölçülür. İnanılır kişiler (*Ar.* Sikat) 'den biri tarafından (örneğin Hz. Ebûbekir ya da Hz. Ömer) söylenmişse haber sağlam (*Ar.* Mevsûk) sayılır. Bu türlü Peygamber sözlerine eşanlamda *haber-i vâhid* de denir. Kimi mezhepler (örneğin Dırarîyye) tek kişiden gelen haberi kabul etmezler. Hanefî mezhebinin kurucusu Ebû Hanîfe *İslâmlığın ruhuna uygun* bulunup bulunmaması ölçütüne vurarak bu haberleri de kabul etmiştir, ne var ki hukukçu (fakîh) olan Peygamber yakınlarından (sahâbe'den) gelen hadîsleri sıradan anlatıcıların *haber-i vâhid*'lerine üstün tutmuştur. *Bk.* Haber, Hadîs, Hanefîlik, Ashâb, Haber-i mevsûk.

HABER-İ AHSEN — *Bk.* HABER-İ HASEN.

HABER-İ ÂLÎ — İlk anlatanla son anlatan arasında pek az kişi bulunan ve çok kısa olan Peygamber sözü... Bu türlü Peygamber sözleri (hadîsler) genellikle doğru sayılır. Çünkü, hem haberin kısalığı, hem de araya az kişi girmiş olması ağızdan ağza söylenirken olasılı değişmeleri önler. *Bk.* Haber, Hadîs.

HABER-İ AZÎZ — En az iki kişi tarafından anlatılan Peygamber sözleri... Bu deyim, haberin *mütevâtir* ya da *meşhûr* olan hadîsler ölçüsünde yayılmamış olduğu anlamını da kapsar. *Bk.* Haber, Hadîs, Haber-i mütevâtir, Haber-i meşhûr.

HABER-İ GARİB — Peygamber çağı sonrası kuşaklarından sâdece bir kişi ta-

rafından söylenmiş Peygamber sözü... Bu türlü Peygamber sözleri (hadîsleri) az yayılmış olmak (nâdir olmak) niteliğini de taşır. Anlatılan Peygamber sözünün içinde garîp ve yabancı deyimler de bulunuyorsa o hadîs de bu adla anılır. Örneğin Peygamberin hiçbir sözünde bulunmayan bir deyimi kapsayan hadîs, garib bir hadîstir. *Bk.* Haber, Hadîs, Tabiîn.

HABER-İ HASEN — Doğruya benzemekle berâber gerek anlatıcılarının eksikliği ve gerek anlatıcılarının doğru sözlü olup olmadıkları üstünde uyuşulamaması bakımından sâdece güzel sayılan Peygamber sözü... Buna *haber-i ahsen* de denir. Arapça *hasen* ve *ahsen* deyimleri *güzel* anlamını dilegetirir. Bu deyimde «güzel ama, doğruluğu kesin değil» anlamı var. *Bk.* Haber, Hadîs.

HABER-İ MAKTÛ — Tabiîn'in sözleri... Arapça *maktû* deyimi *kesik* demektir. Bu türlü haberler *tabiîn* (Peygamberin kendisini değil de yakınlarını tanıyıp onlarla görüşmüş olanlar)'de kesilip daha öteye, eşdeyişle *sahâbe* (Peygamberi tanıyıp görüşmüş olanlar) ve Peygambere kadar uzanmadığı için bu adla anılır. *Bk.* Haber, Hadîs, Tabiîn, Ashâb.

HABER-İ MERFÛ — Peygamber Hz. Muhammed hakkında bilgi veren haber... Arapça *merfû* deyimi *yükseltilmiş* demektir. *Bk.* Haber.

HABER-İ MEŞHÛR — Güvenilir kişilerden en az üç başka aktarıcı tarafından bildirilen haber... Bu *anlatıcı* (Râvî)'ların *güvenilir kişiler* (Sikat)'den olması şarttır. Bu deyim, aynı zamanda, sonraları pek yayılmış ve çoğunlukça bilinmiş olmasına karşın İslâmın ilk zamanlarında sâdece tek kişi tarafından anlatılmış olan Peygamber sözlerini de dilegetirir. Arapça *meşhûr* (şöhretli) deyimi *ünlü* ve *yayılmış* demektir. *Bk.* Haber, Hadîs, Râvî, Sikat.

HABER-İ METRÛK — Yetkisiz bir kişi tarafından anlatılan haber... Güçsüz (zaif) sayılan bu haberin anlatıcısı da tek kişi olduğundan ve o tek kişi de yetkisiz görüldüğünden *bırakılmış* (terk edilmiş) anlamında *metrûk* deyimiyle nitelenir. Daha açık bir deyişle, böyle bir habere ya da Peygamber sözüne inanılmaz, bırakılır (terk edilir). *Bk.* Haber, Hadîs.

HABER-İ MEVKUF — Sâdece ashâbın sözlerini ve yaptıklarını anlatan haber... Sahâbeler (ashâb)'in sözleri ve yaptıkları Peygambere kadar uzanmadığından (eşdeyişle: Peygamberin de böyle söylediği ve böyle yaptığı bilinmediğinden) *durdurulmuş* anlamına gelen Arapça *mevkuf* deyimiyle nitelenmiştir. Daha açık bir deyişle bu türlü haberler ashâb (Peygamberin yakınları, onunla tanışıp görüşmüş olanlar)'da durur, Peygambere uzanmaz. *Bk.* Haber, Hadîs, Ashâb, Haber-i maktû.

HABER-İ MEVSÛK — Sağlam haber... Arapça *mevsûk* deyimi *inanılır* ve *sağlam* demektir. Bu deyim *haber-i müsned* deyimiyle anlamdaştır. *Bk.* Haber-i müsned.

HABER-İ MEVZÛ — Açıkça yalan olan haber... Doğru olmadığı açıkça görülen haberler ve hadîsler (Peygamber sözleri) bu deyimle nitelenir. Arapça *mevzû* deyimi *uydurma* demektir. *Bk.* Haber, Hadîs.

HABER-İ MUAN'AN — Adları anılmayan kimselerden öğrenilerek anlatılmış haber... Bu haberi anlatıcılar (râvîler) Arapça *an* (Harf-i cerr) deyimini kullanarak, örneğin *A an B* (eşdeyişle: B'den naklen A) diyerek anlatmışlarsa haber bu adla anılır ve şüpheli görülür. Çünkü adları bildirilmeyen kimselerden öğrenilmiştir ve o kimselere de güvenilemez. *Bk.* Haber, Hadîs.

HABER-İ MUDRAC — Peygamberin sözleri arasına anlatanların sözlerinin de karıştığı haber... Peygamber sözleriyle anlatanların sözleri birbirinden ayırt edilemeyecek kadar karışmış olan hadîs-

ler, kesinlik değerleri yitirilmiş hadîslerdir. *Bk.* Haber, Hadîs.

HABER-İ MUNKATI — *Bk.* HABER-İ MÜNKATÎ.

HABER-İ MUTTASIL — Anlatıcıları kesintisiz olarak belli kişiler olan haber... Haberin anlatıcıları (râvîleri) eksiksiz olarak bir *silsile* (birbirine bağlı sıra) oluşturursa bu adla anılır. Bunun tam tersi (karşıtı) *haber-i münkatî*'dir. *Bk.* Haber, Hadîs, Haber-i münkatî.

HABER-İ MU'ZAL — Anlatıcıları arasında iki ya da daha çok anlatıcının eksik bulunduğu haber... Kimi fıkıh bilginleri bu eksiklerin aralıksız olmasını (birbirinin ardından gelenlerde olmasını) şart koşarlar. Bu eksikler, anlatım silsilesinin herhangi bir yerinde olabilir. İki ya da daha çok anlatıcının (râvînin) eksikliği haberi güçsüz kılar. *Bk.* Haber, Hadîs.

HABER-İ MÜNKATÎ — Anlatıcıları eksik olan haber... Anlatıcılar (râvîler) silsile (birbirine bağlı sıra)'si kesintili olan haberler, *kesik* (inkıtaa uğramış) anlamındaki Arapça *münkatî* (munkatı) deyimiyle dilegetirilir. Bu türlü haberler *haber-i muttasıl* (bitişik haber)'ın tam karşıtıdır. Kimi fıkıh bilginleri bu deyimi, anlatıcıları arasında *tabiîn* (Peygamberden sonra ikinci kuşak)'den birinin eksik bulunduğu hadîsleri dilegetirmek için kullanırlar. *Bk.* Haber, Hadîs, Haber-i muttasıl.

HABER-İ MÜPHEM — Anlatıcılardan birinin adı bilinmeyen haber... Arapça *mübhem* deyimi *belirsiz* olanı (belli olmayanı) dilegetirir. Örneğin «Peygamber bir adama demiş ki» biçiminde olan hadîs böylesine bir hadîstir. Ya da «Hz. Ebûbekir, Peygamberin bu sözünü bir adamdan duymuş» biçimindeki hadîs *haber-i müphem*'dir. *Bk.* Haber, Hadîs.

HABER-İ MÜRSEL — Tabiînden biri tarafından hangi sahâbeden öğrenildiği bildirilmeyerek anlatılan Peygambere ait haber... Bu haberi anlatan Peygamberden sonra ikinci kuşaktır, ama birinci kuşaktan kimden öğrendiğini bildirmemiştir. Bundan ötürü *gönderilmiş* anlamına gelen Arapça *mürsel* deyimiyle nitelenmiştir. *Bk.* Haber, Hadîs, Ashâb, Tabiîn.

HABER-İ MÜSELSEL — Ashâb'dan olan bir kimseden öğrenilmiş haber... Bu haber *müsned*'dir, sağlam sayılır. Bu türlü *müselsel* (zincirlenmişcesine birbirine bağlı, teselsül eden) haberlere *müselsel el-half* de denir. Bunun bir başka türlüsü de *müselsel el-yâd* adı verilen *haber-i müselsel*'dir ki anlatıcılarının birbirlerine yemîn ederek ya da birbirlerinin ellerini tutarak anlattıkları haberdir. *Bk.* Haber, Hadîs, Ashâb, Haber-i müsned.

HABER-İ MÜSNED — Kesintisiz olarak güvenilir anlatıcılardan nakledilen ve Peygamberin ashâbından öğrenildiği bildirilmiş olan haber... Bu haber *mevsûk* (sağlam)'dur, bundan ötürü *yükletilmiş* (isnâd edilmiş) anlamına gelen Arapça *müsned* deyimiyle nitelenmiştir. *Bk.* Haber, Hadîs, Sikat, Ashâb, Haber-i müselsel.

HABER-İ MÜTEVÂTIR — Pek çok kimseler tarafından bildirilen haber... Bu haberin *mütevâtır* (yaygın) olabilmesi için eskiden beri herkesçe bilinen ve hiç kimse tarafından yalanlanmamış bir haber olması şarttır. Sözcük olarak *yaygın haber* anlamındadır. Hanefî mezhebinin kurucusu Ebû Hanîfe bu türlü haberleri ve hadîsleri olduğu gibi kabul etmiştir, kuşkulanılmaması gerektiğini de ilerisürer. *Bk.* Haber, Hadîs, Hanefîlik.

HABER-İ SAHİH — Gerek anlatımı ve gerek içeriği bakımından kusursuz olan haber... Bu türlü haberin anlatıcıları bilinen ve güvenilen kişiler olduğu gibi, anlatılan da hiçbir düşünceyle çatışmayan bir niteliktedir. Kamuoyunca kabul edilmiş (makbûl) bir haberdir. Bu deyimin karşıtı *haber-i zaif*'dir. *Bk.* Haber, Hadîs, Haber-i zaif.

HABER-İ VÂHİD — *Bk.* HABER-İ AHAD.

HABER-İ ZAİF — Anlatıcılarından bir ya da birkaçı şüpheli görülen ya da içeriği eleştirilebilen ve tartışılabilen haber... Bu türlü haber ve hadîsler *zaif* (güçsüz) 'dir. Bu deyim, *haber-i sahih* deyiminin karşıtıdır. Haber ve hadîslerin sınıflandırılmasında temel olan bu iki karşıt deyimdir. Öteki sınıflandırmalar bu temel üstüne kurulur. *Bk.* Haber, Hadîs, Haber-i sahih.

HÂBITÎYYE — Mûtezile'nin kollarından biri... Ünlü Nazzâm'ın öğrencisi olan Ahmet bin Hâbıt tarafından kurulmuştur. Sünnîlerce sapkın sayılan bu anlayışa göre iki tanrı vardır, biri eski (Kadîm) ve gizlidir, öteki yeni (Hâdis) ve açıktır ki Hz. İsâ'dır. Eski ve gizli tanrı, dünya işleriyle uğraşmaz, âhirette insanlardan hesap soracak ve onları yargılayacak olan Hz. İsâ'dır, *hâdis*'tir, çünkü asıl Tanrı tarafından kendi ruhu Hz. Meryem'in vücûduna üflenerek yaratılmıştır. Ahmet bin Hâbıt bu savlarında özellikle Kur'anın *Meryem* sûresine dayanmaktadır. Peygamberin «Allah, insanı kendi sûretinde yarattı» hadîsine dayanarak da Tanrı'nın insan biçiminde olduğunu ilerisürer. *Bk.* Mûtezile.

HABÎBULLAH — Tanrı'nın dostu... İslâm Peygamberi Hz. Muhammed için kullanılır. Aynı anlamda *habib-i hüdâ* ve *habib-i kibriyâ* da denir.

HABİB-ÜN-NECCÂR — İslâmlıktan önce yaşadığına inanılan bir müslüman... İslâm inançlarına göre, yollarını şaşıran Antakya'lılara Tanrı, sırasıyla, Hz. Yahya, Hz. Yunus ve Hz. Şem'un peygamberleri göndermiş. Ne var ki halk, bunların hiçbirine kulak asmamış. Bu sırada *Habib-ün-Neccâr* ortaya çıkarak bunların Tanrı elçileri olduğunu söylemiş, halk da onu öldürmüş. İslâm inançlarına göre cennete gittiği için müslüman sayılmaktadır. Kur'anın *Yâsin* sûresi adından söz etmeyerek bu olayı anlatır. *Bk.* Yâsin.

HÂBİL — Hz. Âdem'le Havva'nın ikinci oğulları... Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'ın bildirdiğine göre, *Hâbil*'le *Kaabil* birer kız ikizleriyle birlikte doğmuşlar, Tanrı, her erkeğin öbürünün ikizi olan kızla evlenmesine izin vermiş. Daha güzel bulduğu için kendi ikiziyle evlenmek isteyen Kaabil, o ikizle evlenmesi gereken Hâbil'i öldürmüş. Müslümanların kutsal kitabı Kur'an, bu ölümü Kaabil'in kıskançlığıyla açıklar; bu kıskançlık kadın yüzünden değil, Tanrı'nın Hâbil'in hediyesi kabul edip Kaabil'in hediyesini kabul etmemesi yüzündendir. Batılılar, Hâbil'e *Abel* derler. *Hâbil*'le *Kaabil*'in öyküsü Kur'anın *Mâide* sûresinde açıklanır. Sûrenin 27. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Onlara Hz. Âdem'in iki oğlunun öyküsünü doğruca anlat. Hani o ikisi kurbanlarını hazırlamışlardı da birinin kurbânı kabul edilmiş, öbürününki kabul edilmemişti. Kurbânı kabul edilmeyen ötekine, seni mutlaka öldüreceğim, demişti de öteki, Allah yalnız sakınanların kurbânını kabul eder, karşılığını vermişti, sen beni öldürmek için elini uzatırsan ben seni öldürmek için elimi uzatacak değilim, çünkü âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım, beni öldürmekle kazanacağın günah kendi günahının üstüne eklenecek ve sen ateşliklerden olacaksın. O da kardeşini öldürdü ve günahkâr oldu. Allah, yeri eşerek kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona öğretmek için bir karga gönderdi. O da, bana yazıklar olsun, bu karga kadar olamadım, olsaydım da kardeşimi gömseydim, dedi ve pişman oldu gitti». Görüldüğü gibi Kur'anda *Hâbil*'le *Kaabil*'in adları geçmemektedir. Bunlar İslâm halk inançlarında yakıştırılmış adlardır. Bu inançlara göre Hâbil'i öldüren Kaabil, kardeşinden iki yaş büyükmüş (adına *Kayin* da deniyor), ikiz kızkardeşinin adı *Aklîma*'ymış. Hâbil'in ikiz kızkardeşinin adı da *Lâbuda*. Büyük olan *Kaabil* baba ve anaları henüz cennetteyken doğmuş, küçük Hâbil'se dünyada doğmuş. Bu öykünün yahudi ve müslüman halk inançlarında çeşitli anlatımları vardır. *Bk.* Kaabil, Âdem, Havvâ.

HABÎR — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük anlamında *her şeyden haberi olan* demektir. *Bk.* Esmâ.

HÂBİTÎYYE — *Bk.* HÂBITÎYYE.

HAC — Kur'anın yirmi ikinci sûresinin adı... 78 âyeti olan bu sûrenin 19-24. âyetleri (altı âyet) Medine'de, öteki âyetleri Mekke'de inmiştir. Hac zorunluğu bu sûrede bildirilmiş olduğundan bu adla anılır. Sûrenin 29. âyeti «Beyt-i atîk olan Kâbe'yi tavâf etsinler» (Eski evimiz olan Kâbe'nin çevresinde dolansınlar) der. 27. âyet de daha önce aynı buyruğun Hz. İbrahim'e verildiğini şöyle anlatır: «Hani biz İbrahim'e Beyt-i Mükerrem'in yerini göstermiştik ve ona şöyle demiştik: Bana hiçbir şeyi ortak koşma, evimi dolan, onu bana yalvaranlar ve secde edenler için temiz tut, insanları Kâbe'ye yüz sürmek (Hac) için çağır». İslâmdan önce Mekke'nin tepelerinden biri olan Safâ tepesinde *Esaf* ve Merve tepesinde *Naile* adlarında birer put vardı, Araplar bu putların çevresini dolanırlardı, İslâmlıktan sonra bu putlar kırıldılar ama, müslümanlar da bu tepelerin yanına sokulmaktan korkar oldular. Tanrı, *Bakara* sûresinin 158. âyetinde bu konuda şöyle demektedir: «Safâ'yla Merve benim belliklerimdir (nişanlarımdır), her kim Allah'ın evine yüz sürmek ya da onu görmek için gidecek olursa bu ikisini de dolanmasında günah yoktur», aynı sûrenin 196-200 âyetleri de şöyle der: «Kâbe'ye yüz sürmeyi de, Umre'yi de yalnız Allah için eksiksiz olarak yerine getirin. Ancak bundan alıkonulacak olursanız kolayınıza gelen kurbânı gönderin. Kurbân yerine varıncaya kadar da saçınızı kestirmeyin. Bir de içinizden her kim hastalanırsa onun için kurtulmalık olarak oruç tutmak ya da sadaka vermek ya da kurbân kesmek gerekir. Güvenlik içinde olunca da her kim yüz sürme gününe kadar Umre'den yararlanmak isterse onun kolayına gelen kurbânı kesmesi gerektir. Ancak bunu bulamazsa yüz sürme sırasında üç, geri döndükten sonra da yedi gün oruç tutması gerekir. Hepsi tam on gün eder. Bu, çoluğu çocuğu Mescid-i Haram'da bulunmayanlar içindir. Kâbe'ye yüz sürme belli aylarda olur. Her kim bu belli aylarda Kâbe'ye yüz sürmevi boynuna borç bilirse o kimse için artık yüz sürme sırasında kadına yaklaşma, sövüşme ve dövüşme olmaz. Arafat'tan toplu olarak ayrıldığınızda Meş'ar-ı Haram yanında Allah'ı anın, bundan önce sapkınlık içinde bulunurken Allah'ın sizi doğru yola nasıl iletiğini anın. Sonra insanların toplu olarak döndükleri yerden siz de dönün. Allah'tan bağışlanma dileyin», *Mâide* sûresinin 97. âyeti de şöyle der: «Allah, Kâbe'yi kutlu ev kıldı, hac ayını da, boynu bağlı bağsız kurbânları da insanları kalkındırmak için vâretti». *Hac,* Zilhicce ayının 9. günü öğle vaktinden 10. günü (Kurbân bayramının birinci günü) tanyeri ağarmazdan biraz öncesine kadar Mekke kentinin Arafat adı verilen yerinde bulunmak ve oradan dönerken Kâbe'nin çevresini yedi kez dolanmak yoluyla yerine getirilir. Niyet edip *ihrâm*'a girmek de şarttır. *Hac,* müslümanlığın beş şartından biridir ve varlıklı müslümanlar için zorunludur. *Tanrı'nın evi* (*Ar.* Beytullah) sayılan *Kâbe,* Müslümanlığın kutsal yeridir. İslâmlıktan önce de aynı yerde dinsel törenler yapılırdı. Deyim, İslâmlık dışında da kullanılır. Örneğin, hıristiyan hacıları kutsal yerleri olan Kudüs'e giderler. Eski Mısır'da Amon tapınağı, antikçağ Yunanlılarında Delphoi tapınağı, Hint Budacılarının Benares kenti vb. da bir çeşit hac yeriydi. Ama *hac* sâdece müslümanlıkta dinsel bir zorunluk olmuştur. Belli nitelikte (bülûğa ermiş, sağlıklı ve varlıklı) olan her müslümanın yaşamı süresinde en az bir kez hacca gitmesi zorunludur. Hac farzının pek çok kuralları ve koşulları vardır. Her şeyden önce hacca meşrû yolla kazanılmış helâl parayla gitmek gerekir, aksi halde hac yapılmış olmaz. Hacdan dönünceye kadar ailesinin geçimini borçlanmadan sağlamış olmak gerekir, aksi halde hac yapılmış olmaz. Yola çıkmadan önce

bütün borçların ödenmesi ve hak sâhipleriyle helâlleşilmesi gerekir. Dargınlarıyla barışılması, yüreğin her türlü kin ve hasetten arındırılması gerekir. Günahlardan bir daha işlememek üzere tövbe etmek, kazâ edilmiş bütün namaz ve oruçları tamamlayıp bitirmek, yola çıkarken ve döndüğünde iki rekât namaz kılmak, hac yolculuğu sırasında hiç kimseyi darıltmamak ve hiç kimseyle çekişmemek gerekir. Hz. Peygamber «kim hac süresince kötü söz konuşmadan, günah işlemeden hac görevini yerine getirirse anasından doğduğu günkü gibi olur, bütün günahlarından kurtulur» buyurmuştur. Farz olan haccın koşulları da şunlardır: Müslüman olmak, bülûğa ermiş olmak, akıllı olmak, özgür olmak (Çocuklara, delilere, kölelere hac farz değildir), haccı vaktinde yapmak (Vakit dışı yapılan hacca *umre* denir. *Bk.* Umre), vücut sakatlığı bulunmamak (Körlere, iki ayağı kesik topallara, felçlilere, kötürümlere, iki eli kesik olanlara, ağır hastalara, yaşlılıktan ötürü güçsüzlere hac farz değildir), kadınsa yanında mutlaka nikâhı kendisine haram olan bir erkek yakını bulunmak, kocası ölmüş ya da kocasından ayrılmış kadınsa *iddet* süresini geçirmiş olmak (*Bk.* İddet), haccetmesi yasaklanmış olmamak (Örneğin, bir mahbusun hapishaneden kaçarak hacca gitmesiyle hac yapılmış olmaz), hac etmek niyetiyle (*Bk.* Niyet) mîkatta ihrâma girmek (*Bk.* İhrâm), durma (vakfe) ve dolanma (tavâf)'yı belli yerlerde yapmak (Arafat dışında yapılan vakfe ve Beytulah'ın çevresi dışında yapılan tavâfla hac sahih olmaz), durma ve dolanmayı saptanmış olan tam vakitlerinde yapmak (Bu vakitlerin dışında yapılan vakfe ve tavâfla hac sahih olmaz), haccı bizzat yapmak (Hacca vekâlet edilemez)... Arafat'ta duruş (vakfe) arefe günü zevâl vaktinden Kurban bayramının fecrine kadar yapılır, dolanma (tavâf) da Kurban bayramının ilk üç günü içinde yapılır (Bu ikinci kural farz değil, vâcibdir. Bayramın ilk üç gününden sonra yapılırsa cezâ olarak bir kurban daha kesmek gerekir. İlk kural-sa farzdır, o süre içinde bir an dahi olsa Arafat'ta bulunmak gerekir, aksi halde hac yapılmış olmaz). Durma ve dolanmanın birçok vâcibleri vardır (*Bk.* Tavâf, Vakfe, Vâcib). Bunların dışında haccın vâcibleri şunlardır: Mîkat'ı ihramsız geçmemek (Mîkat'ta ya da daha önce ihrâma girmek gerekir), dolanmadan sonra Safâ tepesiyle Merve tepesi arasında yürümek (*Bk.* Sây), arefe günü akşam namazını yatsıya ertelemek, bayramın ilk üç gününde Minâ'da cemrelere taş atmak, bayramın birinci günü Akabe cemresine (*Bk.* Cemre) atılacak taşları traş olmadan önce atmak, traş olmak ve saç kestirmek (ya da sakal, bıyık ve saç kısaltmak), kurban kesmek ve bunu birinci taşlamayla traş olma arasında yapmak, traş olmayı ve kurban kesmeyi *kurban kesme günleri* (Eyyâm-ı nahir)'nde yapmak (*Bk.* Kurban)... Haccın, Hz. Peygamber tarafından yapıldığı için yerine getirilmesi gereken sünnetleri de vardır (*Bk.* Sünnet): İhrâma girmeden olanaklıysa gusletmek (*Bk.* Gusül) olanaksızsa abdest almak (*Bk.* Abdest), ak renkli yeni ya da yıkanmış ve temiz bir ihrâm giymek (*Bk.* İhrâm), ihrâma girmeden önce güzel koku sürünmek (İhrâma girdikten sonra koku sürülmesi yasaktır), ihrâma girince iki rekât namaz kılmak, Mekke kentine girmeden önce gusletmek ve kente gündüz girmek, ihrâmlıyken (her seher vakti, her namazda, her yokuşa iniş ve çıkışta, her kafileye rastlandığında) *lebbeyk* diyerek salâvat getirmek ve duâ etmek (*Bk.* Lebbeyk, Telbîye), Beytullah'ı görünce duâ etmek, iki yeşil direk arasında çok hızlı yürümek (Bu sünnet, sâdece erkekler içindir), olabildiği kadar çok dolanma (tavâf) yapmak, Zilhicce ayının sekizinci günü Mekke'den Minâ'ya çıkarak o geceyi orada geçirmek, arefe günü güneş doğduktan sonra Minâ'dan Arafat'a çıkmak ve güneş battıktan sonra Müzdelife'ye yürümek (*Bk.* Arafat, Müzdelife), bayram gecesini Müzdelife'de geçirmek, bayram sabahı Müzdelife'den Minâ'ya gelerek kurban kesme günlerinde Minâ'da kalmak, Akabe'

ye ilk atılacak taşları öğleden önce ve ötekileri öğleden sonra atmak, dolanma namazından (iki rekât) sonra zemzem suyu içmek (*Bk.* Zemzem), zemzem suyunu ayakta ve Kâbe'ye dönerek içmek, Kâbe örtüsüne sarılarak ya da elle dokunarak Allah'a yakarmak, ayrıca Medîne'ye de giderek *Ravza-i mutahhara*'yı ziyâret etmek... Hac, üç türlüdür: Umresiz yapılana hac ki buna *Haccı ifrâd* denir, ayrı ayrı ihrâma girilmek yoluyla umre'yle birlikte yapılan hac ki buna *Haccı temettu* denir, bir kez ihrâma girilerek aralık vermeden umre'yle yapılan hac ki buna *Haccı kırân* denir. Kadınlar da, tıpkı erkekler gibi hac yaparlar, ama kendilerine özgü birçok koşulları da vardır: Önce, yukarda da değindiğimiz gibi, yanlarında bir erkek olmadan hacca gidemezler, erkekler gibi özel ihrâma girmezler ve ak renkli dikişli elbiseleriyle niyet ederler, başlarını örtüp yüzlerini açarlar, ayaklarına mest *(Bk.* Mest) ve ellerine eldiven giyebilirler, telbiyede seslerini yükseltemezler (*Bk.* Telbiye), dolanırken *remel* (omuzları silkeleyip adımları hızlandırarak gösterişli yürüme) ya da *hervele* (aynı anlamdadır) ve *ızdıbâ* (ihrâmın bir ucunu sağ koltuk altına alıp sol omuz üstüne atma) yapamazlar, traş yükümlülükleri yoktur (saçlarının ucundan simgesel olarak biraz keserler), haccın her bölümünde kalabalık arasına katılıp sıkışmaları yasaktır (eşdeyişle, karataşı öpme, makam-ı İbrahim'de namaz kılma, Safâ tepesine çıkma vb. gibi işlemleri kalabalığa sıkışmadan yapabildikleri kadar yaparlar), hayız durumundaysalar (*Bk.* Hayız) Kâbe'yi dolanamazlar, dolanmadan sonra hayız görmüşlerse ve temizleninceye kadar Mekke'de kalamayacaklarsa Harem-i Şerîf'in kapısına kadar gelip uzaktan duâ ederler ve vedâ dolanmasını yapmadan ayrılırlar. Bu arada şu konuyu da özellikle açıklamak istiyorum: Çeşitli din kitaplarında genellikle Arapça olarak verilen çeşitli duâ örnekleri vardır. Oysa bu duâların hiçbirine bağlı kalmak şeriat açısından şart değildir. Duâ, istenilen dilde, istenilen anlamda ve istenilen biçimde serbestçe yapılabilir (Buna karşı örneğin telbîyenin aynen ve Arapça olarak okunması şarttır. *Bk.* Telbîye). Ancak Kur'andan alınmış duâlar aynen okunmalıdır. Açıklanması gereken bir de şu nokta var: Hacca gidenler *Mîkat* (Mekke'ye gitmeden önce ihrâma girilmesi zorunlu olan yerler)'ı habersizce geçme olasılığına karşı uçağa binmeden önce havaalanlarında ihrâma girmelidirler. Ama önce Medîne'ye gideceklerse havaalanında ihrâma girmezler, Medîne'de ihrâma girerler. Kâbe'nin kapısıyla Karataş (Hacer-i Esved)'ın arasında bulunan *Mültezem*'e göğüsün, karnın, bir kez sağ yanak ve bir kez sol yanağın ve bir kez de yüzün dokundurulması şarttır, ama kalabalıktan oraya yaklaşılamıyorsa uzakta durulup da duâ edilebilir. Mekke'de şu yerlerin mutlaka ziyâret edilmesi gerekir: *Hz. Peygamberin doğduğu ev* (Eskiden mesciddi, şimdi kitaplıktır), *Cin mescidi (Cin* sûresi bu câmide inmiştir), *Nemîre mescidi* (Arafatta'dır, *mescid-i İbrahim* de denir), *Meş'ar-i haram mescidi* (Müzdelife'dedir), *Hayf mescidi* Minâ'dadır), *Muallâ mezarlığı* (Hz. Muhammed'in ataları, eşi Hz. Hatîce, birçok ashâb ve tabiîn bu mezarlıkta yatar). Hacca gidilmişken Medîne'nin de ziyâret edilmesi iyi olur. Hz. Peygamber «kim hacca gelir de beni ziyâret etmezse bana cefâ etmiş olur» buyurmuştur, çünkü mezarı Medîne'dedir. Medîne'nin ziyâret edilmesi gereken yerleri de şunlardır: *Mescid-i şerîf* (Hz. Peygamberin mezarının bulunduğu mesciddir, burada iki rekât namaz kılmak gerekir), *Cennet-ül-Bakıy* (Binlerce sahâbe burada yatar, mezarlıktır), *Uhud mezarlığı* (Din uğruna şehid olanlar burada yatar), *Kuba mescidi* (Hz. Peygamberin bizzat çalışarak yaptıkları ilk mesciddir), *Mescid-ül-musallâ* (Hz. Muhammed'in bayram namazlarını kıldırdığı mesciddir), *Mescid-ül-kıbleteyn* (Hz. Peygamber, Medîne'ye geldikten sonra on altı ay Kudüs yönüne doğru namaz kılmıştı, on altı ay sonra bir öğle namazının ikinci rekâtında Tanrı'dan Kâ-

be'ye dönerek namaz kılma buyruğunu burada aldı), *Cumâ mescidi* (Hz. Peygamberin Medîne'de ilk cumâ namazını kıldığı mesciddir), *Fetih mescidi* (Hz. Peygamberin Hendek savaşının kazanılması için duâ ettiği mesciddir). *Bk.* Farz, Vâcib, Umre, İhrâm, Kâbe, Mekke, Tavâf, Vakfe, Telbîye, Duâ, Saç, Mînâ, Sây.

HÂCEGÂN — Nakşibendîliğin tarikat olarak niteliği... Sözcük anlamında Arapça *hocalar* demektir. Nakşibendî tarikatına *tarikat-ı hâcegân* da denir. *Bk.* Nakşibendiyye.

HÂCE HIZIR — Müslüman olan ve olmayan Hintlilerce kutsanan ermiş... Dereler ilâhı ya da akarsular cini olduğuna inanılır. Kimi yerde de yeşiller giymiş bir ihtiyar olarak tasarımlanır. Hintlilere özgü özellikler edinmiş olmakla beraber bu ermişin İslâm inançlarının ünlü *Hızır*'ı olduğu anlaşılmaktadır. *Bk.* Hızır.

HACER-İ ESVED — Müslümanlarca kutsal sayılan kara taş... Bu taş Kâbe' dedir ve İslâmlıktan önce putatapar Arapların taptığı taşlardan biridir. Peygamber Hz. İbrahim tarafından buraya konduğuna inanılır. Müslümanlık bu taşın kutsallığını benimsemiş ve olduğu gibi korumuştur. Hac sırasında bu taşı öpmek sevap sayılır. Kâbe'de *Yemenî* adı verilen ve kutsal sayılan ikinci bir taş daha vardır. Karmâtîlerin başı Ebû Tahir Süleyman 930 yılında Mekke'yi zaptederek *Hacer-i esved* (Hacerülesved ya da Hacer-el-esved biçimlerinde de yazılır)'i yerinden söktürüp Ahsa'ya taşıtmıştır. Taşın yeniden yerine getirilmesi ancak yirmi yıl sonra 950 yılında gerçekleşebilmiştir. *Bk.* Hac, Kâbe.

HÂCET NAMAZI — *Bk.* NÂFİLE.

HACI — Hac ödevini yerine getirmiş olan zengin müslüman... Hacılık aynı zamanda zenginliği (çünkü bu ödev yoksullara buyrulmamıştır, evini barkını satıp hacca gitmek haramdır), borçsuzluğu, vücutça sağlamlığı (çünkü borçlu olanlar, sakat olanlar hacca gidemez), özgürlüğü (özgür olmayanlar hacca gidemez) de dilegetirir. *Bk.* Hac.

HAÇ — Birbirini dik kesen iki kısa doğrudan meydana gelen hıristiyanlık simgesi... İslâm dilinde *put* demektir, kimi çeviriciler *Nisâ* sûresinin 51. âyetindeki *cibt* deyimini *haç* sözcüğüyle çevirmektedirler, âyet bu çeviriye göre şöyledir: «Görmüyor musun o kimseleri ki kendilerince Kitap'tan bir bölüm verilmişken gene de haça puta tapmaktadırlar». Kur' an metnindeki «bilcibti vettagûti» deyimi gerçekte *Cebet* ve *Tagut* adlarını taşıyan iki putu dilegetirir. Haç, hıristiyan inançlarında Hz. İsâ'nın çivilendiği çarmıhı simgeler. (T) biçimindeki haçlar çoktanrıcılıkta da mutluluk simgesi olarak taşınmıştır. Hıristiyanlıkta ilkin din uğruna ölenlerin mezarlarına konurdu. Daha sonra bütün hıristiyanların mezarlarına kondu ve boyunlarda taşındı. Duâ sırasında da belli yerlerde *haç işâreti* yapılır, yâni sağ elin parmaklarıyla göğse haç biçimi çizilerek bir çeşit kutsama gerçekleştirilir. El önce alna, sonra göğse, sonra sol omuza ve en sonunda sağ omuza dokundurulur. Bu işâret aynı zamanda baba-oğul-kutsal ruh üçlemesini de simgeler. Yunan kilisesinde el önce sağ omuza, sonra sol omuza götürülür. Protestanlıktaysa haç çıkarılmaz. Ortodokslar her yıl 6 Ocak günü *haçı suya atma* töreni yaparlar. Bu tören, Hz. İsâ'nın Yahya peygamber tarafından Ürdün nehrindeki vaftizini simgeler. Üstünde Hz. İsâ'nın resmi bulunan bir haç deniz, nehir, göl gibi herhangi bir suya atılır, hıristiyanlar suya atlayarak haçı bulup çıkarırlar. Haçı bulup çıkaran hıristiyan kutsanır. *Bk.* Hıristiyanlık.

HAD — Tanrı'nın insan davranışları için kutsal kitapta belirlediği sınır... *Sınır* anlamındaki *hadd* sözcüğünün çoğulu *hudut*'tur. Kur'anda yazılı olan kul haklarını aşma bu *sınırı aşma* (Haddi tecâvüz) sayılır ve yasaklanmıştır. Örneğin, Ramazan ayında oruç bozmak, bu sınırı aşmaktır. *Bakara* sûresinin 187.

âyeti şöyle der: «İşte bunlar Allah'ın hudûdudur *(tilke hudûdullahi felâ takrebuhâ)*, öte tarafına geçmekten kendinizi korumak için sakın bunlara yaklaşmayın». İslâm hukukunda (fıkhında) bu deyim Tanrıca saptanmış ve sınırlanmış, değiştirilmesi câiz olmayan *cezâ*'yı dilegetirir. Çünkü Kur'anda saptanan ve tanımlanmış olan suçu işlemek de Allah'a karşı suç işlemek sayılmaktadır. Örneğin *iftirâ* Tanrı'nın tanımladığı bir suçtur, iftirâ eden, Tanrı'ya karşı suç işlemiş olur, cezâsı da *dayak* olarak Tanrıca saptanmıştır, değiştirilemez. Hırsızın eli kesilir, başkaca bir cezâ vermek olanaksızdır. *Bk.* Cezâ.

HADBÎYYE — Mûtezile'nin bir kolu... Fadl al-Hadbî tarafından kurulmuştur. Temel anlayışında Habıtîyye mezhebiyle aynı görüştedir. Farklı olarak, hayvanların da akılları ve bilimleri olduğunu ilerisürer, bundan ötürü de hayvanları yaptıklarından sorumlu tutar (*Bk. Şerh al-Mevâkıf*, s. 623). *Bk.* Mûtezile, Habıtîyye, Hadesîyye.

HADES — Dinsel açıdan temiz olmama durumu... Küçük ve büyük kirlilik oluşuna göre abdest tâzelemeyi ya da boy abdesti (gusl) almayı gerektiren durumu dilegetirir. Abdest (vuzû) ya da gusül olanaksız bulunduğunda *teyemmüm* gerekir. Bu kirliliklerden temizlenme anlamında *hadesten tahâret* denir. *Küçük kirlilik* (Hades-i asgar)'te abdest alınır, *büyük kirlilik* (Hades-i ekber)'te gusül şarttır. *Bk.* Abdest, Gusül, Cenâbet, Mesh, Neces, Teyemmüm.

HADESÎYYE — Mûtezile'nin bir kolu... Fadl al-Hadesî tarafından kurulmuştur. Temelde Hâbıtîyye ve Hadbîyye mezhepleriyle aynı görüştedir. Bu üç kolun kurucuları ünlü Nazzâm'ın öğrencileridir. *Bk.* Mûtezile, Hâbıtîyye, Hadbîyye.

HÂDÎ — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük anlamında *doğru yolu gösteren* (Hidâyete ulaştıran) anlamındadır. Tanrı adı olarak da bu anlamda ve *dilediği kulunu başarılı kılan, murâdına erdiren* anlamında kullanılmıştır. *Bk.* Esmâ, Müslümanlık.

HADİD — Kur'anın elli yedinci sûresinin adı... Medîne'de inmiştir (Mekke'de indiğini ilerisürenler de vardır), 29 âyettir. Arapça *hadid* deyimi *demir* demektir. Sûrenin 25. âyeti şöyle der: «Biz demiri, şiddetli bir kavga gücü olsun ve insanların başka işlerine de yarasın diye indirdik. Tâ ki Allah kendi dinine ve peygamberlerine yardım edenleri ayırdetsin». Sûre bu âyetinden ötürü bu adla anılır. *Bk.* Demir.

HÂDİM — Köleden farklı olarak özgür hizmetçi... İslâm dünyasında kölelerin yanında özgür hizmetçiler de vardır. Peygamber birçok hadîslerinde bunlara iyi muâmele edilmesini öğütler. Örneğin Enes bin Mâlik gençliğinde Peygamber Hz. Muhammed'in hizmetine girmişti. Tarikat tekye ve zâviyelerinde de bu hizmetçilerin önemli görevleri vardır. Osmanlı sultanlarına da *Hâdim el-haremeyn eş-şerîfeyn* (İki harem-i şerîfin hizmetçisi) denirdi. *Bk.* Abid, Câriye, Esir, Mevlevîlik.

HÂDİM-ÜL-FUKARÂ — Mevlevî şeyhi... Arapçada *yoksullara hizmet eden* demektir. Buradaki *yoksulluk* Tanrılık yetkinliğe ulaşmak için benliğinden sıyrılmayı dilegetirir. Tanrılık yolda her şeyini bırakan yoksula yardım eden şeyh de *hâdimül fukarâ*'dır. *Bk.* Mevlevîlik.

HADÎS — Peygamber sözleri... Sözcük anlamında *bildiri* (tebliğ) demektir. Zamanla özel bir anlam kazanmış, *Peygamberin ve yakınlarının yaptıkları ve söyledikleriyle ilgili haber*'leri dilegetirmiştir. Genellikle *Peygamber sözleri*'ni adlandırırsa da, Peygamberin yakınlarıyla bu yakınların yakınlarının (ashâb ve tabiîn) da sözlerini ve yaptıklarını anlatan haberler bu deyimle adlandırılmıştır. Gerek eylemsel ve gerek kuramsal birçok sorun (mes'ele)'ların nasıl çözümleneceği yolunda *Kur'an*'da bir hüküm bulunamazsa bu *hadîs*'lere başvurulur. Pey-

gamber Hz. Muhammed öldükten sonra yaşayan yakınları (sahâbeler) Peygamberin belli bir olay karşısında nasıl davrandığını ve o olay için ne söylediğini rahatlık ve doğrulukla anlatıyorlardı. Ama bu ikinci kuşak öldükten sonra sıra üçüncü kuşak olan bu sahâbelerin yakınlarına (tabiîn'e) geldi ve onlar da sahâbelerden öğrendiklerini bildirdiler (tebliğ ettiler). Bu üçüncü kuşak da yokolup gidince sıra başka *anlatıcı* (râvî) 'lara geldi. Bu halde de anlatıcıların doğru söyleyip söylemedikleri önemli bir sorun olmaya başladı. Hele çağlar geçip ara daha fazla açılınca sağlam hadîsleri saptamak başlıbaşına bir bilim meydana getirdi. *İlm-i hadîs* bu gereğin ürünüdür. Birçok kuşakların birbirlerine anlatmalarından oluşan bu hadîslerin doğruluğu kesin olanlarına *sahih hadîs*, şüpheli olanlarına *zaif hadîs*, şüpheli olmakla beraber genel düşünceye uygunlukları bakımından doğru sayılanlarına *güzel hadîs* anlamında *hasen hadîs* denilmiştir. Hadîsler birçok bakımlardan sınıflandırılmışlardır. İslâm hukuku (fıkıh) mezhepleri temelde bu hadîslerin hangilerini kabul edip hangilerini etmemek gerektiği sorununda birbirlerinden ayrılırlar. Başta Hanbelîliğin kurucusu Ahmed bin Hanbel olmak üzere Buhârî, Müslim, Tirmizî vb. gibi hadîs bilginleri sahih hadîsleri belli kitaplarda toplamışlardır. Sıradan anlatıcılara *râvî* (rivâyet eden) ve hadîs bilginlerine *muhaddîs* denir. Muhaddîsler, bir hadîsin tüm anlatıcılarının kim olduğunu, doğrucu olup olmadıklarını ve özellikle de bir hadîsin doğru olması gerekip gerekmediğini iyi bilen kişilerdir. *Hadîs-i şerîf* ilk kez Emevî hükümdârlarından Abdül'aziz'in oğlu Ömer'in buyruğuyla yazıya geçirilmiştir. O zamana kadar binlerce hadîsi ezberlemiş olan *hâfız*'lar tarafından ağızdan anlatılmaktaydı. İslâm hukukçularının en çok beğendikleri hadîs kitabı, Buhârî'nindir ki bu yüzden *Sahih-i Buhârî* adıyla anılır. Bu kitapta dokuz bin seksen iki hadîs vardır. *Bk.* Haber (ve *haber* deyimiyle başlayan bütün başlıklar), Ashâb, Tabiîn, Hanefîlik, Mâlikîlik, Hanbelîlik, Şâfiîlik, Râvî.

HÂDİS — Eskiden olmayıp sonradan olan... *Eski* ve *başlangıcı olmayan* anlamlarını dilegetiren *kadîm* deyimi karşıtı olarak kullanılır. Örneğin batınîlere göre Tanrı ne *kadîm*'dir ve ne de *muhdes*'tir, ancak kelâmı *kadîm*'dir, *muhdes* olansa onun fıtratı ve yaratmasıdır. *Bk.* Batınîlik.

HADUR — Ünlü tûfan efsânesinde suların üstünde kaldığına inanılan üç dağdan en yükseği... Güney Arabistan'dadır. Peygamber Hz. Şuayb'ın mezarı bu dağın üstündeymiş, çünkü yollarını şaşıran kavmini bu dağda dine dâvet etmiş ve onlar tarafından öldürülmüş. *Bk.* Tûfan.

HÂFID — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Yukardan aşağıya indiren* (alçaltan) demektir. *Bk.* Esmâ, Müslümanlık.

HÂFIZ — Kur'anı ezberlemiş olan kişi... Arapça *saklayan* anlamındadır.

HAFÎ — Gizli... Arapça *açık* anlamındaki *celî* deyimi karşılığında kullanılır. İslâm tasavvufuna göre, Kur'anın halk için *celî* (şeriat) ve tasavvufçular için *hafî* (mârifet) anlamları vardır. Tasavvufun amacı, bu gizli anlamları bilmek ve açık anlamlardan sıyrılmaktır. Hanefîliğin kurucusu Ebû Hanîfe de *kıyâs*'ı *celî* (açık) ve *hafî* olmak üzere ikiye ayırır. *Bk.* Celî, Bâtınîlik, Tasavvuf, Hanefîlik.

HAFÎZ — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Yapılan işleri bütün ayrıntılarıyla tutan, her şeyi kötülüklerden saklayan* anlamında kullanılmıştır. *Çok koruyucu* ve *çok esirgeyici* anlamlarını da verir. *Bk.* Esmâ, Müslümanlık.

HAFSA — Halîfe Hz. Ömer'in kızı ve Peygamber Hz. Muhammed'in eşlerinden biri... Peygamber bir ara onu boşamışsa da sonra yeniden nikâh tâzelemiştir. Peygamberden çocuğu olmamıştır. Daha ön-

ce bir başkasıyla evliydi, kocasının ölümünden sonra Peygamberle evlenmişti. Hicret'in 45. yılında altmış yaşındayken Medine'de ölmüştür.

HAFSİYYE — Neccârîyye mezhebinin kollarından biri... *Bk.* Neccârîyye.

HAFZ — *Bk.* SÜNNET.

HAGGAY — Yahudi peygamberlerinden biri... Kur'anda adı geçmez. Tsefanya'dan sonra gelmiştir. Ahd-i atîk içinde iki bölümlük çok kısa bir bildirisi vardır, şöyle başlar: «Kral Darius'ün ikinci yılında, altıncı ayın birinci gününde peygamber Haggay aracılığıyla Rabbin şu sözü geldi: Bu kavim Rab evini onarmak için henüz vakit gelmedi diyorlar. Bu ev harâpken sizin için kaplamalı evlerinizde oturmanın vakti mi? Yollarınızı iyi düşünün. Çok ektiniz, ama evinize az getirdiniz, yiyorsunuz ama, doymuyorsunuz, içiyorsunuz ama, kanmıyorsunuz, giyiniyorsunuz ama, ısınanınız yok, ücret alan da delik kese için ücret alıyor».

HAK — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Bundan ötürü Tanrı'ya *Cenâb-ı Hak* denir. Kur'anın onuncu sûresinin 33. âyetinde *al-hakk'ı al-sâbitu rububiyâtuhu* (Tanrılığı sâbit olan) deyimiyle *bâtıl* (yalan) deyiminin karşıtı olarak kullanılmıştır (Daha açık bir deyişle, *hak* böylelikle uydurma tanrılardan ayırdedilmektedir). Müslümanlığa da *hak dini* denir. Ölenler için kullanılan *hakkın rahmetine kavuştu* deyimi bu anlamdan türemiştir. Bu anlamda hak, *adâlet*'ten çok *gerçeklik* demektir. Tanrı *gerçek olan tek varlık* sayıldığından, ona *hak* denmiştir. *Bk.* Esmâ.

HAKAİKİYYE — Kerrâmîyye mezhebinin üç kolundan biri... Öbür iki kol *Terâikîyye* ve *İshâkîyye*'dir. Kerrâmîyye'nin fırkaları gerçekte on iki tânedir, ama incelemeciler bu on iki kolu yukarda adlarını verdiğimiz üç genel kolda toplarlar. *Bk.* Kerrâmîyye.

HAKEM — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Buyuran* (hâkim, hükmeden) anlamındadır. Hukuk dilinde *iki tarafça tutulan yargıç* anlamındadır ki iki taraf arasındaki anlaşmazlığı çözer ve her iki taraf da onun karârına uymak zorundadır. *Bk.* Esmâ.

HAKİKAT — Tasavvuf dilinde gerçekliğe ulaşma aşaması... Tasavvufçulara göre dört aşama vardır: Şeriat, tarikat, hakikat ve mârifet. Üçüncü aşama olan *hakikat*'a ulaşıldıktan sonradır ki *mârifet*'e varılabilir. *Şeriat*'tan kurtulup *tarikat*'a girerek *hakikat*'a erişenlere *hakikat ehli* denir. Tanrı'nın varlığında çoklukları tek olarak kavrama aşaması olan bu evre, *hakîkat-ül-hakayik* (Ahadiyet merhalesi)'tir, yâni bütün gerçeklikleri toplayan tek gerçekliktir. *Bk.* Şeriat, Tarikat, Mârifet.

HÂKİM — *Bk.* HAKEM.

HAKÎM — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Arapçada *hekim* demektir, sonradan (Tabîb) *tıp doktoru* anlamını alan bu deyimin gerçek anlamı *uslu* (akıllı)'dur. Tabîbler aynı zamanda feylesof da olduklarından (İbn Sinâ) bu söz iki anlamı da verir. *Hakîm* deyimi daha sonra *çok bilgili* anlamında *düşünür* (filozof, hikmet bilen) anlamını almıştır. Tanrı anlamında *saltık bilgili* demek olan *hakîm-i mutlak* deyimi kullanılır. Kur'ana da *kitâb-ı hakîm* denir. *Emr-i hakîm* deyimi de *Tanrı buyruğu*'nu dilegetirir. *Bk.* Esmâ.

HÂKKA — Kur'anın altmış dokuzuncu sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 52 âyettir. Sûre bu deyimle başladığı için bu adı almıştır. Çeviriciler bu deyimi *başa gelecek olan* (Vukuu muhakkak) deyimiyle çevirmektedirler, sözcük anlamında *gerçek olan* (hakikat olan) demektir. Kur'an yorumcuları da bu deyimi *(Elhakka) kıyâmet günü* anlamında yorumluyorlar. Sûrenin 1-3. âyetlerinde şöyle denir: «Gerçek olan *(Elhakkatü)*, nedir o gerçek olan? *(Melhakkat)*, gerçek olanın ne olduğunu sana kim bildirecek? *(Ve mâ edrâke melhakka)*». *Bk.* Kıyâmet.

HAKK-EL-YAKÎN — Tasavvuf dilinde tanrılık gerçeğe ulaşılan en üst aşama... Tasavvuf anlayışına göre bu aşamaya ulaşan tanrıda yok olur (*Ar.* Fenâ fillâh). *Bk.* Tasavvuf, Ayn-el-yakîn, İlm -el-yakîn.

HAL — Bâtınîliğin sekizinci derecesi... Sözcük anlamında *çıkarma* (çözme, halletme) demektir, *şüphe edilemeyecek kadar açıklama* anlamında da kullanılır. Batınî dilinde her iki anlam da vardır. Bu derecede *müstecîb* (mezhebe kabul edilecek olan) hem dinin açık anlamlarından *çıkarılır* (kurtarılır), hem de dinin gizli anlamları ona şüphe edilemeyecek kadar *açıklanır*. Bu işlem aynı zamanda *dinden çıkarma*'yı da dilegetirir. *Dâî* (mezhebe çağıran kılavuz) müstecîbe *A'raf* sûresinin 157. âyetini okur: «Güzel ve hoş şeyleri kendilerine helâl, fenâ şeyleri kendilerine harâm kılar; sırtlarındaki ağır yükü kaldırır ve üzerlerindeki zincirleri indirir». Dâî bu âyeti şöyle *te'vil* eder: Namaz, oruç vb. gibi bütün dinsel buyruklar kalkacaktır; *harâm* olan *helâl* olmak üzeredir. Bununla beraber müstecîbe «sana yakîn gelinceye kadar ibâdete devâm et» der, *yakîn* deyimini *gerçek* anlamında kullanır, eşdeyişle müstecîb gerçeği öğreninceye kadar tapımını sürdürebilir. *Bk.* Bâtınîlik, Karmâtîlik, Teferrüs, Te'nis, Teşkîk, Ta'lik, Rabt, Tedlîs, Te'sis, İnsilâh.

HALÂ — Sâbiîlere göre evreni meydana getiren beş tözden biri, boşluk... Sabiîlere göre bu beş töz şunlardır: Tanrı, akıl, nefs, mekân, halâ. Batınîliğe karşı olan yazarlar, batınîlerin *beş töz* (sâbık, tâlî, cedd, feth, heyulâ)'lerini bunlardan aldıklarını ve sâdece Sabiî tözlerinin adını değiştirdiklerini ilerisürerler. *Bk.* Batınîlik.

HAL BİLGİSİ — Tasavvufçunun dış dünyayla ilişkisini kesip kendinden geçtiği durumdaki bilgisi... Bu coşku durumuna *vecdi hâl*, bu duruma girenlere de *ehli hâl* denir. *Bk.* Vecid, Tasavvuf, Şathiye.

HALEF EL-HÂRİCÎ — Hâricîliğin Acâride fırkasından türemiş Halefîyye kolu yandaşları... *Bk.* Halefîyye.

HALEFÎYYE — Hâricîliğin Acâride fırkasından türemiş bir kol... Bu kol bağlıları savaşmamakla ünlenmişlerdir. Çünkü savaşta *boğuşma* (kıtâl)'yı ancak imamlarıyla birlikte olursa kabul etmektedirler, aralarında elverişli bir imam bulamadıklarından savaşmazlar. Muhâliflerinin de cehennemlik olduğuna inanırlar. *Bk.* Hâricîlik, Acâride.

HÂLETÎYYE — Gülşenîliğin kollarından biri... *Bk.* Gülşeniyye, Tarikat.

HÂLİDİYYE — Nakşibendîliğin kollarından biri... XIX. yüzyılda Ebul Baha Ziyaettin Halit tarafından kurulmuştur. Koyu şeriatçı bir tarikattır. *Bk.* Nakşibendiyye.

HALÎFE — Peygamberin vekili ve bütün müslümanların başkanı... Osmanlı pâdişahlarına *müslümanların halîfesi* anlamında *Halîfe-i Müslimîn* denmiştir. Tasavvuf dilinde şeyhin vekilidir, şeyh bulunmazsa onun yerine geçmeye yetkilidir. Bektâşîlikte özel bir derecedir. Bu açıdan Bektâşî dereceleri şöyle sıralanır: Âşık, muhib, derviş, baba, halîfe. Halîfeler, Bektâşîlerin en büyükleridir. *Halîfe* deyimi sözcük anlamında *birinin yerini tutan* demektir, çoğulu *hulefâ*'dır, bundan ötürü de Peygamberden sonra gelen dört büyük Halîfe'ye (Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) *doğru yolda olan halîfeler* anlamında *Hulefâ-i râşidîn* denmiştir. *Halîfelik* (hilâfet), özellikle de Hz. Ali'nin halîfeliği İslâmlıkta büyük bir sorun olmuş ve Hz. Muhammed ümmeti arasında ilk siyasal çatışmalara yol açmıştır. *Bk.* Hilâfet, Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Hâricîlik, Şiîlik, Bektâşîlik.

HÂLİK — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük anlamında *yaratan* (halkeden) demektir. *Bk.* Esmâ.

HALİLÎYYE — Halvetîliğin Nasuhîyye kolundan türemiş bir kolu... XIX. yüz-

yılda Çerkeşîyye tarikatının halîfesi Hacı Halil tarafından kurulmuştur. *Bk.* Halvetîlik, Nasuhîyye, Çerkeşîyye.

HALÎM — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük anlamında *yumuşak huylu* (hilm'li) demektir. *Bk.* Esmâ.

HALÎME — Peygamber Hz. Muhammed'in süt anası... Benî Sa'd kabîlesindendi. *İnşirâh* sûresinin 1. âyeti şöyle der: «Biz senin içini açmadık mı?». Bundan ötürü İslâm halk inançlarında Peygamber onun evinde bulunduğu sırada iki melek gelerek Halîme'nin göğsünü açtıkları ve içinden bir kan pıhtısı çıkardıkları öyküsü yaygındır.

HALİME GÜNÜ — Toz bulutlarının güneşi örttüğüne inanılan savaş günü... Bu savaş Gassanîler'le Lahmîler arasında olmuş. Gassanîler'in başı Hâris'in kızı, güzelliğiyle ünlü Halime'nin adıyla anılır. Araplar bu ünlü savaş gününe *Halime'nin günü (Ar.* Yevmül Halîme) derler.

HÂLİSİYYE — Kaadirîliğin bir kolu... XIX. yüzyılda Kerkük'lü ozan Abdurrahman Hâlis-i Talebânî tarafından kurulmuştur. *Bk.* Kaadirîyye.

HALK — Yaratma... Tanrı'nın *yaratıcı etkinliği*'ni dilegetirir ve Kur'anın birçok sûrelerinde geçer. Kur'anda genellikle *yarattı (Ar.* Halaka) ve *biz yarattık (Ar.* Halaknâ) biçimlerinde fiil olarak kullanılmıştır. Örneğin *En'am* sûresinin 101. âyeti şöyle der: «Gökleri ve yeri yaratan O'dur *(Bediy'ussemâvâti vel'ard)*, O her şeyi yaratmıştır *(halaka külle şey)*», görüldüğü gibi âyetin ilk tümcesinde *yaratma* anlamında *ibdâ* terimi de kullanılmaktadır.

HALLACÎYYE — İslâm tasavvufunda özel bir yeri olan Hallacı Mansur'un izleyicileri tarafından kurulan tarikat... Kısaca *Hallacı Mansur* adıyla anılan Ebül Mugis El-Hüseyin bin Mansur El -Beyzavî (857-922) insanı temel alan bir tasavvuf anlayışı geliştirmişti. Alman düşünürü Hegel'den yüzyıllarca önce Hegelvârî bir düşünüşle Tanrı'nın insanda belirdiği kanısındaydı. *Tanrı'da yok olma (Ar.* Fenâ fillâh) anlayışının kurucusu olarak *ben tanrıyım (Ar.* Enelhak) diyordu. Bu ünlü sözüyle insanın tanrı olduğunu değil, tanrının insan olduğunu ve insanın kendi benliğini yok ederek tanrı kalması gerektiğini dilegetirmişti. Bu anlayış. tasavvufun temel düşüncesi *vahdeti vücut* anlayışından çok farklı bir *vahdaniyet* anlayışıydı. Bu anlayışta örneğin, «ben Mansur'um» demek, «ben de bir varlığım» demekti, ki tanrıya ortak çıkmak olurdu, çünkü evrende tanrıdan başka hiçbir varlık yoktu, bundan ötürü de *ben tanrıyım* demek gerekirdi. Hallac'ın düşüncesine göre evrende tek olan çoklaşmıyor (vahdeti vücut), tersine, çok olarak görünenler tekte birleşiyordu (vahdaniyet). Dinlere göre, yaratanla yaratılan arasında özce hiçbir ilişki yoktur, kaynağını Platonculuktan alan tasavvufun vahdeti vücut anlayışına göre yaratanla yaratılan arasında bir özbirliği vardır ve yaratılanlar yaratanın özünden çıkmışlardır, Mansur'un vahdaniyet anlayışındaysa yaratanla yaratılan aynı şeydir. Daha açık bir deyişle, genel tasavvuf anlayışına göre, yaratılanlar yaratanın özünü taşıyan ayrı şeylerdir, Mansur'un anlayışına göreyse çeşitli görünüşler bizzat yaratandır ve onun çeşitli görünüşleridir. İnsan ayrı bir varlık değildir, tanrının ta kendisidir, insanla tanrı arasında bir *vahdeti vücut* değil, bir *vahdaniyet* vardır. *Bk.* Tasavvuf.

HALVET — Başkaca her şeyden sıyrılarak Tanrı'yla kalma... Tasavvuf dilinde böyle bir durumda olana *halvet ehli* ya da *halvet erbâbı* denir. Arapça boşluk anlamındaki *halâ*'dan türeyen bu sözcük, *yalnız kalma*'yı dilegetirir. Tasavvufçular bu sözcüğü *dünyadan el etek çekerek Tanrı'yla kalmak için bir hücreye girme* anlamında kullanırlar. *Bk.* Tasavvuf.

HALVETÎLİK — Gizli zikir yöntemini kullanan sünnî bir tarikat... XIV. yüzyılda şeyh Ebû Abdullah Siraceddin

Ömer bin Ekmelüddin-i Lâhicî tarafından kurulmuştur. Kırk gün yalnız olarak tapımı (erbâin) kırk kez üst üste tekrarlamakla ünlendiğinden kendisine *Halvetî* denmiştir. Dünyadan el etek çekerek gizli zikir bu tarikatın başlıca özelliğidir. Sayısı pek çok tarikatlar ve kollar türettiği için bu tarikata *tarikat fabrikası denir* (*Bk.* Abdülbâkî Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler,* Istanbul 1969, s. 205). Bu tarikatta dervişliğe yükselebilmek için yedi dereceden geçilir. Başlıca kuralları tövbe etmek, salâvat getirmek ve Tanrı'nın yedi adını *(Osm.* Esmâ-i seb'a) zikretmektir. Sayı mistikçiliğinden kalma *yedi* sayısı uğurlu bir sayıdır. *Bk.* Tarikat, Erbâin, Esmâ, Halvet, Zikir, Müslümanlık, Seb'a.

HAM — Hz. Nuh'un ikinci oğlu... Yahudi inançlarına göre Peygamber Hz. Nuh'un üç oğlu vardır: *Ham, Sam, Yasef.* Bunlardan Ham şarap içip sarhoş olan babasıyla alay etmiş, babası da ona, «yüzün kara olsun, sen de evlâdından bul!» demiş. Ham kararmış, bundan ötürü karaderililer onun soyu sayılmışlar. Babasına kötülük edenin çocuğundan kötülük göreceği inancı da bu öyküden türemiş. *Bk.* Nuh.

HAMÂİL — *Bk.* MUSKA.

HÂMÂN — Yahudi düşmanı mitolojik İran veziri... *Ester* kitabında sözü edilir. Kur'an'a göre de Karûn'la birlikte Firavun'un veziridir ve Hz. Mûsâ'nın doğacağını haber alınca bütün erkek çocukların öldürülmesini Firavun'a onlar öğütlemiştir. Daha sonra da Firavun, Hâmân'a Hz. Mûsâ'nın Tanrısına erişmek için göklere varan bir kule yaptırtmış, Cebrâil bu kuleyi yıkmış. Hâmân ile Karûn zenginlikleriyle de ünlüdürler. Kur'anın *Kasas* sûresinin 6. âyeti şöyle der: «Onlara yeryüzünde bir yer vermek; Firavun'a, Hâmân'a ve ordularına korktuklarını başlarına getirmek istedik», 38. âyeti de şöyle der: «Firavun dedi: Ey Hâmân, benim için tuğla yakıp öyle bir kule yap ki onun üstüne çıkıp Mûsâ'nın Allah'ına yükselebileyim», *Ankebût* sûresinin 39. âyeti şöyle der: «Biz Karûn'u da, Firavun'u da, Hâmân'ı da yokettik», *Mü'min* sûresinin 23-24. âyetleri şöyle der: «Ant olsun ki biz Mûsâ'yı; Firavun'a, Hâmân'a ve Karûn'a belgelerimizle, apaçık kanıtlarla gönderdik. Onlarsa ona büyük bir büyücü ve büyük bir yalancı dediler», 36-37. âyetleri de şöyle der: «Firavun dedi ki: Ey Hâmân, benim için bir kule yap, olur a göklerin yollarını bulurum, böylelikle Mûsâ'nın tanrısına ulaşırım». *Bk.* Mûsâ.

HAMD — Teşekkür için övme... İslâm dilinde teşekkür etmek için Tanrı'nın ululuğunu söylemeyi dilegetirir. *Tanrı'ya şükrolsun* (Elhamdülillâh) denir. Bu teşekkür tümcesi *hamdele* deyimiyle adlandırılmıştır. Bir işe başlarken de *Tanrı'nın inâyetiyle* (Bihamdillâh) demek gelenekleşmiştir. Peygamber Hz. Muhammed'in bayrağı da *Livâ-il-hamd* adını taşır. *Bk.* Duâ, Medih.

HAMDELE — İslâm dünyasında yazılmış kitapların başında yer alan *Mukaddime*'nin ilk üç paragrafından ikincisi... Hamdele, *Besmele*'den sonra gelir ve yazarın Tanrı'ya duyduğu şükrânı dilegetirir. Ardından *Salvele* gelir.

HAMELE — Yüklenenler... *Yüklü* anlamındaki Arapça *hâmil* deyiminin çoğuludur. Kur'anı ezberlemiş olan *hâfız* (hıfzeden)'lara *hamele-i Kur'an* denir. Azrâil, Cebrâil, İsrâfil ve Mikâil adlarını taşıyan dört büyük meleğe de, gökleri ense köklerinde taşıdıklarına inanıldığı için *hamele-i arş* denmiştir.

HAMÎD — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük anlamında *övülmeye değer* demektir. *Bk.* Esmâ.

HÂMİM — *Bk.* FUSSİLET.

HAMMÂRÎYYE — Mûtezile'nin kollarından biri... Bu mezhep anlayışına göre maymun ve domuzlar, önce insanmışlar, günahlarından ötürü Tanrı onları hayvanlaştırmış. İnsanlar bâzı hayvanları yaratabilirlermiş, örneğin, bir et parçasını güneşe koyan insan, o etin üs-

tünde kurtlar yaratırmış. Bu varsayımları, «Tanrı kötü şey yaratmaz, kötü olanları yaratan insanlardır» dogmasına dayanmaktadır. Bu yüzden de şarabı Tanrı yaratmadı, şarapçı yarattı derler. *Bk.* Mûtezile.

HAMR — Şarap... İslâm dininde şarap içmenin yasak edilmesi birçok müslümanların sık sık sarhoş olarak olay çıkarmalarından doğmuştur. İlkin yasak değildi, hattâ Kur'anda Tanrı'nın insanlara verdiği *nîmet* (Tanrı vergisi olan yiyecek ve içecek)'ler arasında sayılıyor ve övülüvordu. *Nahl* sûresinin 67. âyetinde şöyle der: «Hurma ağaçlarının yemişlerinden ve üzümlerden sarhoşluk veren bir içki ve iyi bir gıdâ elde edersiniz». Ama Peygamberin amcası Hz. Hamza'nın sarhoş olup elinde kılıçla Hz. Ali'nin develerine saldırması üzerine *Bakara* sûresinin 219. âyeti indi, bu âyet şöyle der: «Sana şarabı ve kumarı sorarlar, de ki: İkisinin de insanlara hem günahı hem de yararları vardır, ancak günahı yararlarından daha büyüktür». Görüldüğü gibi bu âyette kesin bir yasaklama ve haram kılma (tahrim) yoktur. Hattâ şarabın yararından söz edilmekte, ancak günahının daha büyük olduğu ilerisürülmektedir. Sarhoşluk olaylarının giderek çoğalması ve büyümesi, özellikle de sarhoşluğun namaz kılmayı büyük ölçüde engellemesi *Nisâ* sûresinin 43. âyetinin inmesine neden oldu, bu âyet de şöyle der: «Ey insanlar, sarhoşken ne dediğinizi bilinceye kadar sakın namaza yaklaşmayın». Görüldüğü gibi, bu âyette de bir yasaklama yoktur, hattâ şarabın içilebileceği anlamı vardır, ancak sarhoş olunduğunda namaza yaklaşılmaması buyrulmaktadır. Müslümanların büyük çoğunluğunun sarhoş olup bu âyete uyarak namaz kılmamaya başlamaları üzerine *Mâide* sûresinin 90 -91. âyetleriyle şarap ve kumar kesin olarak yasaklanmış ve haram kılınmıştır, bu âyetler şöyledir: «Ey inananlar; şarap, kumar, putlar ve fal okları şeytan işi iğrençliklerdir. Bunlardan sakının ki felâh bulasınız. İçki ve kumar, şeytanın dileğince sizi birbirinize düşman eder, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoyar. Artık bunlardan vazgeçmeyecek misiniz?». Peygamberin ölümünden sonra şaraptan başka içkilerin de haram kılınıp kılınmadığı önemli bir sorun olmuştur. Dört büyük mezhepten üçü (Hanbelîler, Malikîler ve Şâfiîler) şaraptan başka içkilerin de sarhoş ettiği ve Tanrı'nın maksadının şaraptan çok sarhoşluğu yasak etmek olduğu gerekçesiyle bütün içkileri yasaklamışlardır. Hanefî mezhebiyse şarap dışındaki içkilerin sarhoş etmeyecek bir ölçüde (itidâlle) içilmesini câiz görmüştür, özellikle de *tahammür* (mayalanma) etmemiş içkilerin içilebileceği yolunda içtihatlar oluşmuştur. Bununla berâber Hanefî mezhebi de *sarhoş olmama* ölçüsünü kabul etmektedir. Kimi müslümanlar (özellikle Osmanlı saraylarında ve başta bütün müslümanların halîfesi pâdişahlar olduğu halde) Tanrı'nın bu yasağına uymayıp sâdece Ramazan ayında içki içmemeyi gelenekleştirmişlerdir, bunun dinsel hiçbir dayanağı yoktur. Ne var ki Tanrı, kullarına dünyada yasak ettiği şarabı ötedünyada (âhirette) vaadetmektedir, *Muhammed* sûresinin 15. âyeti şöyle der: «Sakınanlara vaadolunan cennetin nitelikleri şudur ki, orada kokusu bozulmamış su ırmakları, süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları *(ve enhârün min hamrin lezzetin lişşâribiyn)* vardır». *Bk.* Haram, Meşrûbât, Hamza, Sarhoşluk.

HAMSE — Beş sayısı... İslâm halk inançlarında kutsal sayılmıştır: *İslâmın beş koşulu, beş dinsel farz, günde beş vakit namaz.* Bundan ötürü gerili ve açık olarak uzatılan beş parmaklı elin nazardan koruyacağına inanılmıştır. *Fâtıma'nın eli* (Anadolu'da: Fadime ananın eli) muskası bunu simgeler. Haftanın beşinci günü olan Perşembe günü de bu yüzden havırlı ve uğurlu sayılmıştır.

HAMZA — Peygamber Hz. Muhammed'in amcası... Aynı zamanda Peygamberin süt kardeşi olduğu da söylenmiştir. İlkin müslümanlığa karşıydı, sonradan ka-

tıldı. Kendisine *Allah'ın ve elçisinin aslanı* ünvânı verilecek kadar kahramanlıkları vardır. Savaşçılık ünü Bedir savaşıyla başlar. Peygamberden bir yaş büyükmüş. Aynı zamanda şarabın yasaklanmasına başlıca nedenlerden biri olmakla da ünlüdür (*Bk.* Hamr) Hamza için söylenmiş birçok hadîsler vardır. Bunlardan birinde (Müslim, hadîs numarası: 26), Peygamber, kendisine şarabı soran birine, Hamza'nın ünlü olayını kastederek şöyle der: «Sonucu amcaoğluna kılıç çalmaktır». Hamza'nın destanlaştırılmış kahramanlık öyküsü *Hamzanâme* adıyla anılır. Farsça ve Türkçe olarak da çeşitli biçimleri yazılmıştır. Hamza, Uhud savaşında ölmüştü.

HAMZAVÎ'LER — Şeyh Hamza Bâlî'nin öldürülmesinden sonra ona bağlanan Bayrâmî Melâmîler... *Hamzaviyye* adıyla ayrı bir tarikat olarak gösterilirse de tarikat olarak kurulmamıştır. *Hamza Bâlî,* Bayrâmî Melâmîlerin şeyhiydi, kafası baltayla kesilmek suretiyle öldürülünce Bayrâmî Melâmîlere *Hamzavî'ler* dendi. *Bk.* Melâmîyei Bayrâmîyye, Bayrâmîlik.

HANBELÎLİK — Dört büyük İslâm mezhebinden biri... *Hanefîlik, Şâfiîlik* ve *Mâlikîlik*'le birlikte dört sünnî mezhepten biri olan *Hanbelîlik,* İmam Ahmet ibni Hanbel'in özellikle fıkıh ve kelâm alanlarındaki düşüncelerinden oluşmuştur. Bu düşüncelerin özelliği Kur'anı yorumsuz, kıyaslamasız ve tartışmasız kabul etmektir. Tanrı sözleriyle çözümlenemeyen sorunlar Peygamber sözleriyle (hadîs) çözümlenecektir, en zayıf hadîsler bile kıyaslama yönteminden üstündür. Yeni bir sorunu çözebilecek hadîs de bulunmazsa ancak o zaman kıyaslamaya başvurulabilir. Dört büyük İslâm mezhebi arasında tarih sırasında olduğu gibi, önem sırasında da sonuncu sayılan İbni Hanbel, kimilerince bir fıkıhçı (*Ar.* Fakîh) değil, bir *hadîsçi* (*Ar.* Muhaddîs) sayılmaktadır. Kelâm alanında da ilk müslümanlar (*Ar.* Selefiyyûn) gibi düşünen İbni Hanbel, onların düşüncelerine aykırı davranışları sapıklık saymıştır. *Bk.* Mezhep, Hanefîlik, Şâfiîlik, Mâlikîlik.

HANEFÎLİK — Dört büyük İslâm mezhebinden biri... *Mâlikîlik, Şâfiîlik* ve *Hanbelîlik*'le birlikte dört sünnî mezhepten biri ve en önemlisi sayılan *Hanefîlik,* Ebû Hanîfe adıyla anılan Nûman bin Sâbit bin Zuta tarafından kurulmuştur. Kendisine *Büyük İmam* (*Ar.* İmâm-ı Âzâm) denir. Bu mezhep de, öbürleri gibi, Tanrı ve Peygamber sözlerine sıkıca bağlı bir fıkıh ve kelâm mezhebidir. Ebû Hanîfe de, öteki imamlar gibi, çözülmesi gereken bir sorun karşısında her şeyden önce Tanrı sözlerine (Kur'an), orada çözümleyici kanıt bulunmazsa Peygamber sözlerine (Hadîs) başvurur. Bu anlayış, dört mezhepte de ortaktır ve ayrılık bunlardan sonraki kanıtlarda başlamaktadır. Ne var ki Ebû Hanîfe, *hadîs* konusunda çok titiz davranmış, doğruluğu kesin olmayan ve müslümanlığın ana kurallarıyla çelişen hadîsleri kanıt saymamıştır. Onun bu titizliği kimi yorumcuları kıyaslamayı Peygamber sözlerine üstün gördüğü sanısına götürmüştür. Bu konunun bilginleri, Ebû Hanîfe'nin değil hadîsleri, Peygamberi görmüş olanların (*Ar.* Ashâb) fetvâlarını bile kıyaslamaya üstün tuttuğunu, sâdece bütün bunların *sahih* olup olmadıklarını titizlikle incelediğini ilerisürmektedirler. Bu üç dayanakta da sorunu çözümleyecek yargı bulunmazsa dördüncü olarak *icmâ* (müslüman bilginlerinin oybirliği) yöntemine başvurulacaktır. Ebû Hanîfe bu düşüncesinde de gene Peygamberin, «benim ümmetim sapıklıkta oybirliği etmez» hadîsine dayanmaktadır. Bunun gibi, Peygamberin, «müslümanların iyi ve hoş bulduğu şey, Tanrı katında da iyidir» hadîsi de onun, *icmâ*'a önem vermesinin dayanağıdır. Ebû Hanîfe'nin, kendisini öbür imamlardan ayıran, en önemli özelliği, beşinci olarak *kıyâs* (bir şeyi başka bir şeye benzeterek yargıya varma) ve *istihsan* (beğenme)'a da önem vermesi ve bunları da kanıt saymasıdır. Ebû Hanîfe *istihsan*'ı bir çeşit *gizli kıyâs*

saymakta ve açık kıyaslamada çelişik olan sonuçlar arasında *kullanımı en uygun olan*'ını yeğlemektedir. Ebû Hanîfe, sonuncu olarak *örf ve âdet* (alışılmış gelenek ve görenek)'i de kanıt saymaktadır. İlk altı yöntemle çözülemeyen sorunlar, müslümanların öteden beri onu nasıl yaptıklarına bakarak çözülebilir. Müslümanlar arasında en yaygın ve bağlısı çok olan mezhep bu mezheptir. Ebû Hanîfe'nin *akaid* ve *kelâm* üstündeki görüşlerinin özelliği de tümüyle akla dayanmalarıdır. Denilebilir ki bu bilgin akla uygun olmayan hiçbir şeyi benimsememiştir. Kendisini büyük ve güvenilir kılan da budur. Müslüman Türkler de bu mezhebe bağlıdırlar. *Bk.* Mezhep, Hanbelîlik, Şâfiîlik, Mâlikîlik.

HANÎF — Gerçek ve sâf din bağlıları... Kur'anda bu anlamda kullanılmıştır. Sözcük anlamında *İslâmlıktan önce tektanrıya inanan* demektir, çoğulu *hunefâ* sözcüğüdür. İslâm dilinde puta tapmamak koşuluyla ne yahudi, ne hıristiyan ve ne de müslüman olan, ama bir tek tanrıya inananları dilegetirmektedir. Hattâ Kur'anın *Bakara* sûresinin 135. âyetinde peygamber Hz. İbrahim de böyle, eşdeyişle yahudi bile olmayan bir kişi olarak tanımlanmaktadır. Adı geçen âyet şöyle der: «Onlar, yahudi ya da hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız, derler. Sen de onlara de ki, ben ancak hanîf olarak İbrahim dinine bağlıyım *(millete ibrahiyme haniyf),* o putataparlardan değildi». Bu âyetten de anlaşıldığına göre *hanîf* olmak için puta tapmamak başkoşuldur. Bu terim İslâm dilinde *muvahhid* (Tanrı'nın birliğine inanan) deyimiyle de dilegetirilmektedir. *Âli İmran* sûresinin 67. âyetinde bu konu daha da açıklanır: «İbrahim ne yahudidir, ne hıristiyan, o *hanîf* bir müslümandır». Zamansal sıralamada Hz. İbrahim, Peygamber Hz. Muhammed'den yüzyıllarca önce bulunduğuna göre bu âyetteki *müslüman* deyimi *Tanrı'nın birliğini kabul* eden (teslim eden) anlamında kullanılmıştır, ne var ki gerçek müslümanlık da budur. *Bk.* Müslümanlık.

HÂNKAAH — Din büyüklerinden birinin mezarı bulunan tekke... Farsçadır. Bir tarikatın en büyük şeyhinin başında bulunduğu tekke de aynı adla anılır. Gizemcilerin *dergâh*'ları şöyle sıralanır: 1. Âstane, 2. Hânkaah, 3. Tekye, 4. Zâviye. *Bk.* Tekke.

HARÂC — Toprağın kendisinden ve ürününden alınan dinsel vergi... Sözcük anlamında *köle emeğinden elde edilen* demektir, deyimin dilimizdeki *zorla alınan para* anlamı da buradan gelir. İlkin, düşman ülkelerinden alınan topraklar halkından olup kendiliğinden müslüman olan kişilerin işledikleri topraktan alınmıyordu. Sonra müslüman olmayanlardan da alındı. İslâm hukukunda (fıkıh) çeşitli biçimleri vardır. *Bk.* Cizye.

HARÂM — İslâm dinince yasaklanmış olan... Şeriatça *câiz olmayan*'ı dilegetirir, *helâl* deyiminin karşıtıdır. *Harâm* olan herhangi bir şeyi yapmak Tanrı'nın buyruğuna karşı gelmek demektir ve dinsel *cezâ*'yı gerektirir. *Harâm* olan herhangi bir şeyi yapanlar *günâh* işlemiş olurlar. *Harâm*'ın derecesine göre (eşdeyişle: kimi ağır, kimi hafif) olmak üzere gerek bu dünyada ve gerek öbürdünyada (âhirette) çeşitli cezâları vardır. Örneğin, Tanrı'ya ortak koşmak (küfür) harâmdır, çok büyük bir günâh olduğundan cezâsı dinden çıkmayı gerektirir. Buna karşı şarap içmek de harâmdır, ama İslâmın temel koşullarından olmamakla İslâm hukukuna göre cezâsı belli sayıda sopa yemektir. İslâm hukuku (fıkıh) özellikle bu harâm derecelerini ve cezâlarını titizlikle ve ayrıntılı olarak saptamıştır. Dinden çıkma cezâsını gerektirmeyecek harâmlar tövbe etmek karşılığında bağışlanabilir. Örneğin *Nahl* sûresinin 115. âyeti şöyle der: «Allah size ancak ölü etini, kanı, domuz etini, Allah'tan başkası için kurban edilen hayvanı harâm kılmıştır. Ama her kim bunalıp çâresiz kalırsa yer. Çünkü Allah merhametlidir, bağışlayıcıdır». Kur'an *harâm aylar* da saptamıştır. Örneğin *Tevbe* sûresinin 2. âyeti şöyle der: «Siz Tanrı'ya ortak koşanlar (müşrik-

ler) yeryüzünde dört ay emniyetle gezebilirsiniz», aynı sûrenin 5. âyeti bunu şöylece tamamlar: «Harâm aylar geçti mi, Tanrı'ya ortak koşanları öldürün, tutun, hapsedin», aynı sûrenin 36. âyeti şöyle der: «Allah'ın kitâbında ayların sayısı on ikidir. Bunların dördü saygıdeğerdir (muhteremdir). İşte bu dosdoğru bir dindir», *Bakara* sûresinin 194. âyeti de şöyle der: «Kutlu aya karşı kutlu ay. Kutluluk karşılıklı olur. Onun için her kim size saldıracak olursa onun saldırdığı kadar siz de saldırın». Harâm olan aylar Kamerî yılın Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep aylarıdır. Bu aylarda savaşmak (kıtâl) yasaktır. Ama son âyette de belirtildiği gibi, düşman saldırırsa savaşılabilir. Kur'anda *harâm* sayılan, eşdeyişle yasaklanan işlemler pek çoktur. Bunların başlıcaları şunlardır: Allah'a ortak koşmak ve küfretmek, Peygamberlerin kimine inanıp kimine inanmamak, anaya ve babaya boyun eğmemek (itâatsizlik etmek) ve karşı gelmek, haksız yere adam öldürmek ve zulmetmek, kötülük ve hayâsızlık etmek, yalan yere tanıklık ve yemin etmek, sarhoş olmak, kumar oynamak, tefecilik ve fâizcilik etmek, hırsızlık etmek, dolandırmak, sahtekârlık etmek, başkasının malını zorla almak, alışverişte doğru davranmamak, domuz eti yemek, büyü yapmak ve yaptırmak, iftirâ etmek, hased etmek, kin gütmek, ahdinde durmamak, insanların aralarını bozmak ve karışıklık çıkarmak, iyice bilmediği bir şey hakkında hüküm vermek, tartı ve ölçülerde hiyle yapmak, başkalarıyla alay etmek, başkalarının ayıplarını araştırmak vb. Sayılamayacak kadar çok olan bu harâm ve günahların İslâm dinine özgü bulunanlarının (örneğin kimi peygamberlere inanmamak) dışındakiler genellikle törebilim (ahlâk) kurallarıdır. *Bk.* Helâl, Günah, Câiz, Farz, Cezâ, Cihâd, Harem, Muharrem, Tahrîm, İhrâm.

HARB — Savaş... *Cenk, gazâ, gazve* deyimleriyle de dilegetirilir, özel bir anlamda *cihâd* deyimi de kullanılır, Kur'an *kıtâl* (boğuşma) deyimini de kullanmıştır. İslâm egemenliği altında bulunmayan yerlere *dâr-ül-harb* (savaş yeri) denmiştir. Kur'anda bildirildiği üzere Kamerî yılın Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep aylarında müslümanların harb etmesi yasaklanmıştır, ancak düşman saldırırsa savaşılabilir. *Bk.* Cihâd, Gazve.

HARBDE BOZGUNCULUK — Savaşı engelleme ve savaştan kaçınma... *Nisâ* sûresinin 75. âyeti şöyle der: «Size ne oluyor da Allah uğrunda düşmanla vuruşmuyorsunuz?», aynı sûrenin 88. âyeti şöyle der: «Size ne oldu da ikiye bölündünüz?», aynı sûrenin 91. âyeti şöyle der: «Öyle bir gürûh da vardır ki hem sizin, hem de kendi uluslarının yararına çalışır, nerede bir fitne görse oraya koşar. Böyleleri eğer size barış sunmayacak olurlarsa onları nerede bulursanız orada öldürün. İşte size onlara karşı sınırsız bir yetki verdik», *Tevbe* sûresinin 39. âyeti şöyle der: «Eğer savaşa çıkmazsanız Allah sizi acıklı bir azâba uğratacaktır», aynı sûrenin 42. âyeti şöyle der: «Eğer kazanç kolay yol da kısa olsaydı besbelli ki senin arkandan gelirlerdi. Ancak bu yolculuk onlara ağır geldi. Eğer gücümüz yetseydi seninle birlikte gelirdik diye Allah'a and içeceklerdir, ne var ki kendilerini tüketmektedirler, Allah onların ne yalancı olduklarını bilir», aynı sûrenin 47. âyeti şöyle der: «Eğer onlar seninle birlikte savaşa çıksalardı bozgun çıkarmaktan başka hiçbir işe yaramazlardı, aranızda karışıklık çıkarıp sizleri birbirinize düşürürlerdi, içinizde onlara kulak asacaklar da vardır, Allah kıyıcıları bilir», 48. âyet şöyle der: «Onlar bundan önce de bozgunculuk etmişlerdi», 49. âyet şöyle der: «Bırak beni, bu bozguna sokma, diyecekler de vardır. Bilin ki bozguncu olanlar asıl onlardır», 56. âyet şöyle der: «Biz sizdeniz diye Allah'a and içerler, oysa sizden değildirler, onlar korkaklar takımıdır», 57. âyet şöyle der: «Eğer bir sığınak va da girecek bir delik bulsalar hemen savaştan kaçarlardı», *Ahzâb* sûresinin 13. âyeti şöyle der: «Onlar savaş alanından sâdece kaçmayı düşünür-

ler», 14. âyet de şöyle der: «Onlardan bir bozgun çıkarmalarını isteselerdi hem bunu yaparlar, hem de bunu yapmak için pek az gecikirlerdi». *Bk.* Harb, Cihâd.

HARBDE HEZÎMET — Savaşta bozgun ve venilgi... *Hezîmet* deyimi *bozgun* ve *yenilgi* demektir. Kur'an yenilgiler üstüne de buyruklar vermiştir. Özellikle *Âli İmran* sûresinin 139-197. âyetleri bu hükümleri kapsar. Örneğin bu âyetlerde şöyle denir: «Nice Peygamberler vardı ki üstün güçlerle vuruştular da Allah uğrunda başlarına gelenlerden ne yıldılar, ne düşkünlük gösterdiler, ne de boyun eğdiler. Allah katlananları sever», «eğer yara aldınızsa bilin ki sizin gibi yara alan başkaları da vardır», «hezîmet Allah inananlarını ayırsın, şehidlerini seçsin diyedir», «Allah içinizde katlananların kimler olduğunu bilmeden cennete gireceğinizi mi sanırsınız?» Hani ölümle karşılaşmadan önce onu dileyip duruyordunuz, ölümü görünce neden bakakaldınız? Allah'ın buyruğu olmadıkça hiç kimse ölmez, herkesin sonu yazılıdır, her kim dünya karşılığını isterse ona onu veririz, her kim de öbür dünya karşılığını isterse ona da onu veririz», «ölseniz de, öldürülseniz de besbelli ki Allah'tan yana derleneceksiniz». *Bk.* Harb, Cihâd.

HARBDE ZAFER — Savaşı kazanma... *Âli İmran* sûresinin 13. âyeti şöyle der: «Gerçekten Bedir savaşında karşılaşan o iki takım sizin için bir belgedir. Onların biri Allah uğrunda savaşıyor, ötekiyse Allah'ı tanımazlık ediyordu. Berikilerin gözleri ötekileri kendilerinin iki katı görüyordu. Allah yardımıyla kimi dilerse onu pekitir, işte bunda gönül gözü açık olanlar için kesin bir öğrence vardır», 123-127. âyetleri de şöyle der: «Siz Bedir'de doğrusu pek düşkün bir durumdaydınız da Allah size yardım etmişti. O gün sen inananlara şunu diyordun: Allah'ın gökten üç bin melek indirerek yardımda bulunması size yetmez mi? Evet, evet, siz katlanır ve sakınır oldukça Allah size beş bin seçkin melek de gönderip yardımda bulunur. Allah size bu yardımı yüreklerinizi yatıştırmak için yaptı, bir de Allah'ı tanımayanları öldürmek ya da bozguna uğratıp gerisin geriye döndürmek için», *Enfâl* sûresinin 19. âyeti şöyle der: «Siz yengi istiyordunuz, işte size yengi (zafer). Onlar artık savaşmazlarsa bu onlar için yeğdir, ama yeniden savaşa dönerlerse biz de döneriz. Takımları ne kadar çok olursa olsun onların işine yaramayacaktır, çünkü Allah inananlarla berâberdir». *Bk.* Harb, Cihâd.

HARB ESİRLERİ — Savaşta tutsak edilenler... *Enfâl* sûresinin 67-70. âyetleri şöyle der: «Bir peygamber için esirleri elinde tutmak doğru olmaz. Eğer daha önce Allah'ın bir yargısı olmasaydı esirlerden aldığınız mallardan ötürü büyük bir azâba çarpılırdınız. Ama artık savaştan aldığınız malları helâl olarak yiyin. Ey peygamber, elinizin altında bulunan esirlere de ki: Allah sizin yüreklerinizde iyilik olduğunu bilirse sizden aldığımız kurtulmalık (fidye)'lardan daha çoğunu size verir, hem de sizi bağışlar. Allah bağışlayıcı ve esirgeyicidir». *Bk.* Harb, Cihâd.

HARB NAMAZI — Savaş sırasında kılınacak namaz... Savaşta namazın nasıl kılınacağı da Kur'anda bildirilmektedir. Tanrı, *Nisâ* sûresinin 101-103. âyetlerinde müslümanları uyarmakta ve gerektiğinde namazın aksatılabileceğini buyurmaktadır. Çünkü müslüman olmayan düşmanlar, savaşta saldırmak için müslümanların özellikle namaza başlamalarını beklıyorlardı. Nitekim yüzyıllarca sonra İngiliz donanması da Çanakkale boğazını bir Kurban bayramı sabahı askerler ve komutanları bayram namazı kılarlarken geçmişti. Adı geçen sûreler şöyle der: «Seferdeyken Allah'ı tanımayan düşmanlarınızın üzerinize çullanıvereceğinden kuşkulanacak olursanız namazı kısmanız suç olmaz». Böyle bir kuşku bulunmadığı ya da savaşa ara verildiği zamanlarda da namazın nasıl kılınacağı şöyle anlatılmaktadır: «Sen ora-

da bulunup da onları namaza durdurunca önce bir takımı silâhlarıyla beraber gelsin. Böylece secde ettikten sonra o takım arkaya çekilsin ve ikinci bir takım silâhları da yanlarında olarak gelsin ve namaza dursun. Allah'ı tanımayanlar sizin silâhlarınızı bırakıp namaza duracağınız zamanı beklerler, o zaman üzerinize çullanmayı kurarlar. Uyanık bulunun, silâhlarınızı elden bırakmayın. Eğer yağmurdan dolayı güçlüğe uğrarsanız ya da hastaysanız silâhlarınızı çıkarıp yanınıza koymanız suç olmaz. Güvene kavuşunca namazınızı kılın. Namazı bitirdikten sonra ayaktayken, otururken, yan yatarken Allah'ı anın». *Bk.* Namaz, Harb, Cihâd, Korku namazı.

HARB YÖNTEMİ — Savaşın nasıl yapılması gerektiği yolunda kurallar... Kur'anda savaşın nasıl yapılması gerektiği yolunda da birçok hükümler vardır. Örneğin *Nisâ* sûresinin 71. âyeti şöyle der: «Düşmana karşı tetikte bulunun. Bölük bölük ya da toplu olarak ilerleyin», 94. âyeti şöyle der: «Allah uğrunda savaşa çıkınca iyice anlayıp dinleyin», 104. âyeti şöyle der: «Düşmanınızı ardından kovalamakta gevşeklik göstermeyin, siz acılar içindeyseniz onlar da acılar içindedir, üstelik siz Allah'tan onların umamadıklarını umuyorsunuz», *Mâide* sûresinin 33-34. âyetleri şöyle der: «Allah'a ve peygamberlerine karşı savaşanların cezâsı ya öldürülmek, ya elleriyle ayakları çaprazvâri kesilmek, ya da ülkeden sürülmektir. Bu, onlar için dünyâda verilen cezâdır; öbür dünyâda da onlar için ayrıca azap vardır. Ancak bunlar siz onları yakalamadan önce tövbe edenler için değildir», *Enfâl* sûresinin 15-17. âyetleri şöyle der: «Ey inananlar, toplu olarak tanımazlarla savaşa çıkınca sakın arkanıza dönmeyin. Her kim böyle bir günde, savaşmak üzere çekilmek ya da gerideki bir takıma katılmak düşüncesi olmadan, arkasına dönecek olursa Allah'ın öfkesine uğrar, döneceği yer de cehennem olur. Onları sen öldürmedin, Allah öldürdü. Attığın okları ve mızrakları da sen atmadın, Allah attı. Bu da inananları sınamak içindi», aynı sûrenin 57-58. âyetleri şöyle der: «Savaşta onları yakalayacak olursan onlarla birlikte arkasındakileri de darmadağın et. Sana karşı alçaklık edeceklerinden kuşkulanırsan sen de aynısını yap», aynı sûrenin 60-66. âyetleri şöyle der: «Gücünüz yettiği kadar kuvvet ve binek atları hazırlayın ki onların gözlerini yıldırmış olasınız. Allah uğrunda ne harcarsanız o size ödenecektir. Eğer onlar barışa yanaşacak olurlarsa sen de yanaş. Eğer seni aldatmaya kalkarlarsa korkma, Allah sana yeter. Ey peygamber, inananların savaş isteğini arttır. İçinizde katlanan on kişiyle yüz kişiyi yenebilirsiniz, yüz kişiyle de tanrıtanımazlardan bin kişiyi yenebilirsiniz. Çünkü onlar inanmayanlar takımıdır. Allah katlananlar ve inananlarla birliktedir», *Nahl* sûresinin 92. âyeti de şöyle der: «Sakın ipliğini eğirdikten sonra çözen kadın gibi olmayın, düşmanınızın sizden daha çok olduğunu görünce antlarınızı bozmayın, çünkü Allah sizi bununla sınamaktadır, Tanrı dileseydi hepinizi tek bir topluluk yapardı (böylece de savaş ortadan kalkardı), ama Tanrı kimi dilerse onu doğru yoldan çıkarır ve kimi dilerse onu doğru yola iletir». *Bk.* Harb, Cihâd.

HAREM — Mekke ve Medîne kentleri... Sözcük anlamında *saygıdeğer* (hürmete lâyık) ve bundan genişleyerek *herkese açık olmayan yer* (örneğin İslâm evlerinde kadınlar bölümü) demek olan bu deyim İslâm dilinde Mekke ve Medîne kentlerini dilegetirir. Kutsal olan bu kentlere ikileme olarak *haremeyn* denir. *Harem-i şerîf* ve *Harem-i resûlullah* deyimleri de kullanılır. Eskiden Osmanlı pâdişahlarına *hâdim-i haremeyn-i şerîfeyn* (Kutsal iki kentin hizmetçisi) denirdi. Buhârî'nin Ebû Şureyh ve Ebû Hüreyre'den naklettiği iki *hadîs* (Peygamber sözü)'e göre özellikle Mekke kentinde savaş yapılmaz, kan dökülmez, diken toplanmaz, ağaç kesilmez, ağaçlardan düşenler alınmaz. Peygamber, bu hadîslerinde Mekke'nin Allah tarafından

hürmetli (Ar. Haram, Osmanlıca kullanımında *Harem)* kılındığını söylemektedir. Bu anlamda Mekke kentiyle dolaylarına *belde-i harâm,* Mekke'deki Kâbe'ye *beyt-i harâm,* Kâbe'deki câmiye de *mescid-i harâm* denir. *Bk.* Harâm, Mekke, Medîne.

HÂRİCÎLİK — İslâmlığın ilk iki büyük partisinden biri... Halîfe Hz. Ali'nin ordusunu bırakarak (terk ederek) Kûfe'den çıkanları (hurûc edenleri) dilegetiren *Hâricîlik* deyiminin Arapçası *Havâric* deyimidir. Giderek bir siyasal parti (fırka) biçimine dönüşen hâricîlik, Hz. Ali dostluğu güden şiîlik karşısında Hz. Ali düşmanlığıyla belirmiştir. İlkin Hz. Ali'yle Muâviye arasındaki anlaşmazlığın hakem yoluyla çözülmesine karşı çıkmakla başlayan hâricîlik, daha sonra dinsel yorumlar da ilerisürerek bir mezhep niteliğine dönüşmüştür. Kendilerinden olmayanları ve bu arada Hz. Ali'yi müslüman saymazlar. Nitekim Hz. Ali, halîfeliği sırasında bir hâricî tarafından öldürülmüştür. Hâricîlere, *doğru yoldan hurûç etmiş* (çıkmış) anlamında *Mârika* da denir. Hâricîlerse kendileri için *canlarını Tanrı uğruna satanlar* anlamında *eş-Şurât* deyimini kullanmışlardır. İslâm bilginleri, onları Kur'anı yanlış yorumlamakla ve ona karşı gelmeye niyetleri olmadığı halde bilgisizlikleri yüzünden müslüman dünyasında ayrılık yaratmakla suçlamışlardır. Böylelikle müslümanlığa hizmet ettikleri kanısındaydılar. İslâm bilginlerinin deyimiyle, «câhilce ve ahmakça bir kahramanlıkları var»dı. Hz. Ali'nin onlara elçi olarak gönderdiği İbni Abbas, «aralarında öylelerini gördüm ki, secde etmekten alınları yara olmuştu» der. Tarafsız bir bakışla bakıldığında, hâricîler, Hz. Ali'yi tanrı sayan ya da tanrılığın tanrıdan başka kişilerde de olabileceğini ilerisüren şiî inançları karşısında, İslâmlık esaslarına şiîlerden çok daha bağlı kalmışlardır denilebilir. İlkin, *Ezarika, Necedat, Sufriyye, Acâride, İbâziyye* gibi büyük kollara ve bunlardan da pek çok kollara ayrılmış bulunan *Havâriç* anlayışı günümüzde de, özellikle beşinci büyük mezhep sayılan, *İbâziyye* mezhebiyle sürüpgitmektedir. Bu mezhebin bilginleri ve kitapları vardır. Hâricîlerin temel görüşleri şöyle özetlenebilir: Kendilerinden olmayan bütün müslümanları dinsiz saymak, büyük günah işleyenleri dinden çıkmış saymak, doğru yoldan çıkan imam ya da başkana başkaldırmanın doğru olduğunu savunmak, kusursuz ve güçlü olmak koşuluyla her müslümanın imam olabileceğini kabul etmek, tapım için beden temizliği kadar yürek temizliğini de şart koşmak. Buhârî, ünlü yapıtında Hz. Ali'den şöyle bir hadîs anlatmaktadır: «Peygamberden bir haber söylerken ona yalan katmaktansa gökten yere düşüp ölmeyi yeğlerim. Peygamberin şöyle dediğini kulağımla duydum: Son (âhir) zamanda aklını kötüye kullanan, ama iyiler gibi konuşan (âyetler ve hadîsler okuyan) kişiler gelecek, tıpkı okun hedefi delip geçtiği gibi, İslâmdan çıkacaklar (hurûc edecekler). İnanmaları dillerinden öteye geçmez. Bunlarla karşılaşınca öldürün, çünkü bunları öldürene kıyâmette sevap vardır». İslâm inançlarında bu hadîs, Peygamber Hz. Muhammed'in tansıklarından (mûcizelerinden) biri olarak anılır. *Bk.* Alevîlik, Şiîlik, İbâzîyye, Muâviye.

HARÎM — Yasak yer... Sahibinin izni olmaksızın işletilmesi yasaklanan toprağı da adlandırır. Özellikle de harem dâiresinde oturan kadınları dilegetirir. *Bk.* Harem.

HARİRİYYE — Zeydîlikten türemiş bir kol... *Süleymaniyye* adıyla da anılır. Rıfâîliğin de *Haririyye* adını taşıyan bir kolu daha vardır. *Bk.* Zeydiyye, Rıfâîyye.

HÂRÛN — Peygamber Hz. Mûsâ'nın ağabeyi... Kur'anda adı pek çok geçer, Tevrat'taki adı *Aaron*'dur. Onun üstüne birçok halk inançları ve öyküleri de vardır ki bunlara *Hârûnîyât* denir. Hz. Mûsâ, İsrâiloğullarını çıkarmak için ağabeyi Hârûn'un kendisine yardımcı verilmesini Tanrı'dan istemiş, Tanrı da onu bu dileğini kabul etmiş, Hz. Mûsâ'

nın dili tutukmuş, Hârûn'sa çok iyi konuşurmuş. Kur'anın *Tahâ* sûresinin 25-37. âyetleri şöyle der: «Mûsâ dedi: Tanrım, benim içimi aç, işimi kolaylaştır, dilimdeki tutukluğu da gider ki sözlerimi iyice anlasınlar. Bana benim ailemden birini yardımcı ver, kardeşim Hârûn'u, o bana arka olsun, onu işimde bana ortak yap, böylelikle seni sık sık ululayalım ve anmış olalım, çünkü sen bizi herkesten iyi tanıyansın. Tanrı buyurdu: Bütün istediklerin verilmiştir ey Mûsâ». Kur'anın *Nisâ* sûresinin 163. âyeti Hârûn'u da yahudi peygamberleri arasında saymaktadır, âyet şöyle der: «Gerçekten biz senin gönlüne bildirdik. Nasıl ki Nuh'un ve ondan sonraki *peygamberlerin* de gönlüne bildirmiştik. İbrahimîin, İsmail'in, İshak'ın, Yâkub'un ve çocuklarının, İsâ'nın, Eyyûb'un, Yûnus' un, *Hârûn*'un, Süleyman'ın da *gönlüne bildirmiştik,* Dâvûd'a da Zebûr'u vermiştik». *Bk.* Mûsâ, Peygamber.

HARÛRÎYYE — Kûfe köylerinden Harura'da toplanan hâricîler... *Bk.* Hâricîlik.

HÂRUT'LA MÂRUT — Bâbil'lilere sihir ve büyücülük öğreten iki melek... Yorumcular, sihir ve büyüden korunmaları için insanlara bunları öğrettikleri kanısındadırlar. Halk inançlarında da bunların Tanrı tarafından, meleklerin günah işleyip işlemeyeceklerini sınamak için melekler arasından seçilerek Bâbil'e gönderildikleri, orada *Zühre* adında bir kadına âşık olarak Tanrısal sırları söyledikleri, kadının bu bilgiyle gökyüzüne çıktığı ve Tanrı tarafından yıldız yapıldığı, iki meleğin de Bâbil'de bir kuyuya baş aşağı sarkıtılmak suretiyle cezâlandırıldığı anlatılır. Kur'anın *Bakara* sûresinin 102. âyeti şöyle der: «Yahudiler, şeytanların Süleyman'ın hakaanlığı üstüne uydurdukları yalanlara kandılar. Oysa Süleyman, Allah'ı tanımazlık etmemişti, şeytanlarsa Allah'ı tanımazlık etmişlerdi. Onlar herkese büyüyü öğrettiler. Bâbil'de iki meleğe, Hârut'la Mârut'a, bildirilmiş olanı da herkese gene şeytanlar öğrettiler. O iki meleğe gelince onlar: bizimki yalnız bir sınamadır, sakın siz Allah'ı tanımazlık etmeyin, demeden hiç kimseye büyü öğretmezlerdi. Şeytanlar o iki melekten karıyla kocanın arasını nasıl açacaklarını öğrenmişlerdi. Oysa o iki melek Allah'ın dileği olmaksızın kimseye zarar vermezlerdi. Yahudiler kendilerine yararı olan şeyleri değil, zararı olan şeyleri öğreniyorlardı. Doğrusu bu gibi bilgileri edinenlere öbür dünyada iyilik yoktur».

HASAN — Halîfe Hz. Ali'nin, Peygamberin kızı Hz. Fatma'dan olan büyük oğlu... Kardeşi Hz. Hüseyin'le birlikte Hz. Hasan (625-669), Peygamber Hz. Muhammed'in en sevdiği torunlarıydı. Halîfe olan babası Hz. Ali'nin öldürülmesinden sonra Irak'lı Hz. Ali yandaşları onu Halîfe yapmak istediler. Oysa siyasal tutkuları olmayan bir adamdı. Babası ve kardeşiyle de hiçbir zaman geçinememişti. Muâviye'yle anlaşmayı yeğledi ve devletten aldığı önemli bir aylıkla Medîne'de yaşamaya başladı. Yüz kadar kadınla evlendiği için kendisine *Mitlâk* (Boşayıcı) lâkabı takılmıştı. Kırk beş yaşındayken istiskaa hastalığından öldü. Bilindiği gibi, Hz. Ali yandaşları imamlığın Hz. Ali'ye ve babadan en büyük oğula geçmek yoluyla onun çocuklarına geçmesi gerektiğini savunurlar. Bundan ötürü şiîliğin önemli bir kolu olan İmâmîyye'nin bir bölümü imam olarak Hz. Hasan'ı ve oğullarını (Hz. Hasan'ın oğlu Hasan el-Müsennâ, bunun oğlu Abdullah, bunun oğlu Muhammed en-Nefs üz-Zekîyye) tanıdıklarından *Hasenîyye* adıyla anılırlar. Muhammed en-Nefs üz-Zekîyye'nin sağ olup yeniden ortaya çıkacağını bekleyen bir kola da *Nefsîyye* adı verildi. Ne var ki tarihsel süreçte Hüseyin oğullarının (Hüseynîler) daha girişken ve etken oldukları görülmektedir. *Bk.* Ali, Hüseyin, Fâtıma, Alevîlik, Şiîlik.

HASANÎYYE — *Bk.* HASAN.

HASBE — Karşılık beklemeyen davranış... İslâm dilinde *sevâp* (ecir) anlamında kullanılır ve dinsel armağanı (mükâ-

fatı) dilegetirir. Örneğin *Tanrı rızâsı için* anlamında *hasbeten lillâh* denir. *Bk.* Sevâb.

HASED — Kıskançlık... İslâm törebiliminde ahlâksızlık, şeriatında da büyük günah olarak nitelenir. Bu alanda Kur'an ve hadîs (Peygamber sözü)'lerde pek çok hüküm vardır. Örneğin *Felâk* sûresinin son âyeti şöyle der: «Haset eden hasetçilerin şerrinden *(ve min şerri hâsidin izâ hased)* sabahın Rabbine sığınırım». Buhârî ünlü *Sahîh*'inde Enes'in anlattığı şu hadîsi bildirir: «Birbirinize buğz (gizli düşmanlık) ve haset etmeyiniz, birbirinize sırt çevirmeyiniz. Ey Allah'ın kulları, kardeş olunuz, hiçbir müslümanın kardeşine üç günden fazla darılması helâl olmaz». Aynı yapıtta Ebû Hüreyre'nin anlattığı bir başka hadîste de Peygamberin «hased yalnız iki yerde câizdir: Kur'an okuyan komşusuna karşı ah keşke ben de onun gibi okuyabilseydim diyenin hasedi, malını Allah yolunda harcayana karşı ah keşke benim de malım olsaydı da Allah yolunda harcasaydım diyenin hasedi» dediği bildirilir. Ne var ki bu son hadîsteki *hased* deyimi *gıpta* (imrenme) anlamında kullanılmıştır. *Bk.* Gıbta, Günah, Câiz.

HASENÎ — Hz. Ali'yle Peygamberin kızı Hz. Fatma'nın büyük oğulları Hz. Hasan'ın soyundan gelen alevî şerifleri... Hz. Ali'yle Hz. Fatma'nın ikinci oğulları Hz. Hüseyin'in soyundan gelen alevî şerîflerine de *Hüseynî (Ar.* Husaynî) denir. *Bk.* Hasan, Hüseyin, Şerîf.

HASENÎYYE — *Bk.* HASAN.

HÂSIRIYYE — İmâmîyye'nin bir kolu... Peygamber Hz. Muhammed'in torunlarından Muhammed el-Bâkır'ın oğlu Zekeriyyâ'nın Hâsır dağında *sağ* ve *ölümsüz* (Hayy-i lâyemût) olduğuna inandıklarından ötürü bu adı almışlardır. *Bk.* İmâmîlik, Şiîlik.

HÂSİB — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük anlamında *hesapçı* demektir. Tanrı adı olarak *bütün olup-bitenlerin hesâbını iyi bilen ve tutan* (muhâsib) anlamındadır. *Bk.* Esmâ, Müslümanlık.

HASTA — Sağlığı yerinde olmayan... İslâm şeriatında hastaların tapımı (ibâdeti) için birçok kolaylıklar getirilmiştir. Örneğin hasta olan bir kişi namazı gücü nasıl yetiyorsa öyle (oturarak, ayakta, yarı oturarak ve yarı ayakta, işâretle) kılar, gücü hiç yetmiyorsa hiç namaz kılmaz ve bundan ötürü de borçlu sayılmaz. Bunun ussal gerekçesi, aslolanın niyet ve istek oluşudur, uygulamaysa bir güç işidir, gücü bulunmayanın niyetini uygulayamaması doğal ve din açısından *câiz*'dir. Hastalar ve hastalıklar üstüne söylenmiş birçok Peygamber sözleri (hadîs) de vardır. Örneğin, Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den naklettiği bir hadîsinde Peygamber şöyle demiş: «Allah'ın takdîri (izni) olmadıkça hastalık geçmez. Bununla beraber cüzzamlıdan aslandan kaçarcasına kaç». Gene Ebû Hüreyre'den nakledilen bir başka hadîsinde de Peygamber şöyle der: «Allah hiçbir dert vermemiştir ki onun ilâcını da vermemiş olsun». İbn Abbas'tan nakledilen bir başka hadîs: «Peygamber, şifâ üç şeyledir, buyurdu. Kan aldırmak, bal şerbeti içmek, ateşle dağlamak. Ama ben ümmetimi dağlamaktan men'ederim». Hz. Ayşe (Peygamberin eşlerinden biri)'den nakledilen bir başka hadîs: «Peygamber, muhakkak ki şu çörek otu sâm'dan başka her hastalığa şifâdır, dedi. Sâm nedir? diye sordum, Ölümdür, dedi». Ebû Mûsâ'dan nakledilen bir başka hadîs: «Açları doyurunuz, hastaları ziyâret ediniz». Gene Hz. Ayşe'den nakledilen bir başka hadîs: «Peygambere okuması için bir hasta getirmişlerdi. O da, ey insanların Rabbi, dedi, hastalığı kaldır, şifâ ver. Gerçek şifâyı ancak sen verirsin, senin vereceğin şifâyla hastalık gider». Enes'ten nakledilen bir başka hadîs: «Allah şöyle buyurmuştur: Ben bir kulumu çok sevdiği iki gözünün nûrundan yoksun ederim, katlanırsa buna karşılık ona cennet veririm». *Bk.* Özür, Maraz, Sıkıntı.

HAŞEVÎYYE — Müşebbihe'nin bir kolu... Tanrı'nın bütünüyle insana benzediğine, insanlar gibi örgenleri bulunduğuna inanırlar. Tanrı'nın dünyaya geleceğine ve insanları ziyaret edeceğine inananları da vardır. Bir bölümü de insanların âhirette Tanrı'yı, eşyaları gördükleri gibi elle tutulurcasına, göreceklerine inanmışlardır. *Bk.* Müşebbihe.

HAŞHÂŞİYYE — Hasan Sabbah'ın bâtınîliği... Kendisine bağlananları haşhaşla sarhoş edip dilediğini yaptırttığı için bu adla anılır. İmâmîliğin en önemli kollarından biri olan bu kolun çeşitli adları vardır: Hasan Sabbâh'ın adına bağlanarak *Sabbâhîyye,* Arapların *haşîş* dediği kenevirden çıkan bir esrar içtikleri için *Haşîşîn* ya da *Haşîşîyyûn,* aynı anlamda olarak *Haşşâşîn* (Haşîş kullananlar) denir. Başlık yaptığımız *Haşhâşîyye,* dilimizdeki kullanımıdır. Bir dağın tepesinde bulunan Alamut kalesinde oturan Hasan Sabbâh, düşmanlarını öldürtmek yoluyla bâtınîliği yaymaya çalışıyordu. Esrarla sersem ettiği bağlılarının işledikleri cinâyetler arasında ünlü Selçuklu vezîri Nizâm-ül-Mülk de vardır. Hasan Sabbah (1090-1124)'ın kurduğu bu güçlü örgüt, kalenin zaptı için birçok seferler düzenlenmesine karşın, Hulâgû ordusu (Moğollar) tarafından Alamut kalesi alınıncaya kadar (1256) sürmüştür. *Bk.* Sabbâhîyye, İmâmîlik, Bâtınîlik.

HÂŞİMÎYYE — Celvetîliğin bir kolu... XVIII. yüzyılda Celvetî şeyhi Haşim Baba tarafından kurulmuştur. Haşim Baba, hem Celvetî, hem de Hamzavîymiş, sonra da Bektâşî olmuş. Bu kol, Celvetîlikle Bektâşîliğin bireşimidir. Mûtezile'nin Hişamiyye anlayışı da kimi metinlerde bu adla anılır (*Bk.* Dr. Çağatay ve Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi,* Ankara 1965, cilt I, s. 105 dipnotu). *Bk.* Celvetîlik, Hişamiyye.

HAŞİŞÎYYE — *Bk.* HAŞHÂŞÎYYE.

HAŞİR — *Bk.* HAŞR.

HAŞR — Kur'anın elli dokuzuncu sûresinin adı... Medîne'de inmiştir, 24 âyettir. Benî Nâdir kabîlesinden sözettiği için bu sûreye *Benî Nâdir* sûresi de denmiştir. *Haşir* de denir. Arapça *haşr* deyimi *toplanma* demektir, bundan ötürü de İslâm dilinde *ölülerin dirilip kalkacağı gün* (Yövm el-haşr)'ü dilegetirir. Bununla beraber sûrede deyim bu anlamda kullanılmayıp, *bir ulusu yurdundan çıkarıp tedirgin etmek* anlamında kullanılmıştır. Sûre böyle bir sonuca uğratılmış (mahkûm edilmiş) olan yahudi Benî Nâdir kabîlesinden sözettiği için bu adla anılmıştır. Yahudiler hak dininden (Ehl-i kitâb) oldukları halde, müslümanlığa yanaşmamışlar ve düşmanlık göstermişlerdi. Medîne'de oturan Benî Nâdir kabîlesinin ilginç bir serüveni vardır: Medîne'de oturan Arap kabîlelerini hiyleyle kandırıp birbirlerine düşürüyor ve her iki tarafa da silâh satarak gittikçe zenginleşiyordu (Bu yöntem, günümüzde de sürmektedir). Aynı zamanda da tefeciydiler, yüksek fâizle borç para verirlerdi (Hz. Mûsâ dininin fâiz yasağına aldırdıkları yoktu). Arap kabîlelerini, ilkel bilgisizliklerinden yararlanarak her bakımdan sömürüyorlardı. Arap kabîlelerinin İslâmlığı kabul ettikten sonra aralarındaki savaş sona erdiğinden, yahudilerin çıkarları baltalanmıştı, bu yüzden İslâmlığa büsbütün düşman oldular ve çatışmaya başladılar. Peygamber yandaşlarıyla üstlerine yürüdü ve başkanları Eşref bin Kâab'ı öldürerek Benî Nâdir kabîlesini yurtlarından sürdü. Giderlerken Araplar yararlanmasın diye evlerini ve ahırlarını bizzat yakıp yıktılar. Sûrenin ilk âyetleri şöyle der: «Ehl-i kitâptan kâfir olanları ilk sürgünde yurtlarından çıkaran O'dur. Siz onların gideceklerini sanmıyordunuz, onlar da kalelerinin kendilerini koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah, onları hiç ummadıkları bir yerden vurdu, onların yüreklerine korku verdi, kendi elleriyle evlerini yakıp yıktılar».

HAŞŞÂŞÎYYE — *Bk.* HAŞHÂŞÎYYE.

HAŞVÎYYE — *Bk.* HAŞEVÎYYE.

HATÂ — Yanlış davranış... Dilimizde daha anlamlı olarak *yanılgı* denir, çün-

kü bir yanılmanın ürünüdür ve kasıtsız (taammüdsüz)'dır. Nitekim Kur'anda da bu anlamda kullanılmıştır. Örneğin *Nisâ* sûresinin 92. âyeti şöyle der: «Bir inanana başka bir inananı öldürmek yakışmaz. Meğer ki yanılgıyla ola *(illâ hatâ),* kim ki bir inananı yanılgıyla *(hatâen)* öldürürse bir inanan kul azat etmesi ve öldürülenin mirasçılarına kan değerini vermesi gerekir».

HATAR — *Bk.* KUMAR.

HÂTEM — Mühür yüzüğü... Bu mühürlerin muska görevinde olanları da vardır. *Bk.* Muska.

HÂTEM-ÜL-ENBİYÂ — *Bk.* HÂTEM -ÜL-MÜRSELÎN.

HÂTEM-ÜL-MÜRSELÎN — Peygamberlerin sonuncusu... İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'i niteler. *Hâtem-ül enbiyâ* ya da *hâtem-ün nebiyyîn* de denir. Hz. Muhammed bizzat, «ben peygamberlerin sonuncusuyum, benden sonra peygamber gelmeyecektir» demiştir. Bununla beraber bu savı ilerisüren başkaları da vardır. Örneğin, Kadıyânîliğin kurucusu Gulâm Ahmet de kendisinin peygamberlerin sonuncusu olduğunu ileri sürmüştür. *Bk.* Müslümanlık.

HÂTEM-ÜN-NEBİYYÎN — *Bk.* HÂTEM-ÜL-MÜRSELÎN.

HATÎB — Câmide hutbe okuyan.... Sözcük anlamında *bir topluluğa karşı güzel söyleyen* (hitâbette bulunan) demektir. Mekke'nin alınışında Peygamber Hz. Muhammed halka söz söylemekle İslâmın ilk hatipliğini yapmış oluyordu. Daha sonra sözcük anlam genişlemesiyle *hutbe* (müslümanlara söylenen dinsel nutuk)'de konuşan din adamlarını adlandırdı. Giderek daha da genişledi ve *imam* anlamında da kullanıldı. *Hutbe,* câmilerde *minber* (merdivenli kürsü)'den söylenir. Kendi adına hutbe okutmak (para bastırmakla birlikte) bir zamanlar egemenlik simgesi de olmuştu. Özellikle Hanefî mezhebine göre, hatîbin imamlığıyla cumâ namazı kılınmasına hükümdârın ya da tâyin ettiği vâlisinin bizzat oturduğu büyük kentlerde izin vardır. *Bk.* Hutbe.

HATÎCE — Peygamber Hz. Muhammed'in ilk eşi... Kureyş kabîlesinden zengin bir kadındı, bizzat ticâret işleri yapıyordu. Daha önce iki kez evlenmiş ve o kocalarından da çocukları olmuştu. Genç Hz. Muhammed'i ilkin hizmetine almıştı. Evlendiklerinde kendisi kırk, Hz. Muhammed yirmi beş yaşındaydı. Hicretten üç yıl önce ölmüştür. Peygamber eşlerinin ilki ve en üstünü olarak *Hadîce-tül-Kübrâ (Büyük Hatîce)* adıyla anılır. O, yaşadığı sürece Peygamber başka bir kadınla evlenmemişti. İlk müslüman olan kadın olarak Peygamberin arkasında ilk namaz kılan olduğu söylenir (rivâyet edilir). Peygamberin Hz. İbrahim (annesi Mâriye-i Kıbtîyye'dir)'den başka erkek ve kız bütün çocuklarının anasıdır. Peygamberle yirmi dört yıl yaşamıştır, öldüğünde altmış beş yaşındaydı. İslâm kadınları içindeki üstünlüğü (efdalîyeti) kelâm bilginleri arasında tartışma konusu olmuş ve bu tartışmaların sonunda ona kızı Hz. Fatma (Fâtıma) 'dan sonra ikinci derece verilmiştir. *Bk.* Muhammed, Fâtıma.

HATÎE — Yanlış ve suç... *Yanılgı* anlamındaki *hatâ* deyiminden türemiştir. İslâm dilinde *günâh (Ar.* Zanb) deyimiyle anlamdaştır. Özellikle de *kasden işlenmiş günâh* olarak tanımlanır. İslâm dilinde sâdece *günâh* anlamında *hit* ve *büyük günâh* anlamında da *ism* deyimleri kullanılmaktadır. *Bk.* Günâh, Hatâ.

HÂTİF — Söyleyeni görünmeyen tiz ses... Gerçek anlamında yelin uğultusunu ve göğün gürültüsünü dilegetirir. Bilim açısından *işitsel birsam* olarak tanımlanmaktadır. Hz. Mûsâ'nın Horeb'de ve Hz. Muhammed'in Hıra dağında işittiği sesler bu deyimle de dilegetirilir. *Bk.* Vahiy.

HATİM — Kur'anı başından sonuna kadar okuma... Arapça *hatm* deyimi *bitirmek* ve *tamamlamak* (hitâma erdirmek) demektir, bundan ötürü de Kur'anı ba-

şından sonuna kadar okumaya *hatim indirmek* denir. Kur'anı kısa bir sürede (örneğin Halîfe Hz. Osman'ın yaptığı gibi sekiz gecede) okumak büyük *sevâp* sayılır. Ölenin gömüldüğü günün akşamı hatim indirilmesi gelenekleşmiştir. Bu gelenek, genellikle birçok *hâfız*'lar tarafından topluca (her biri bir bölümünü okuyarak) gerçekleştirilir ki buna *devr-i hatim* denir. Arap ülkelerinde konuklara (misâfirlere) armağan olarak da okunur. Ülkemizde de bir çocuk *hâfız* olup Kur'anı bitirince bir tören yapılır ve *hatim duâsı* okunur. Bu duâ şöyledir: «Yâ Rabbî, yâ Rabbî, yâ Rabbî. Senin birliğin, varlığın, yüceliğin, cemâl-i pâkin ve nûr-u azametin hakkı için, tâ yuhad ve lâ yuhsâ olan melâike-i mukarrebin ve melâike-i kerrûbiyyûn hürmeti için, hazret-i Âdem safiyullah aleyhisselâti vesselâm hürmeti için, kavle göre yüz yirmi dört bin peygamber aleyhisselâm hürmeti için, özellikle hazret-i server-i enbiyâ ve şefî-i rûz-i cezâ Muhammed Mustafâ sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem hürmeti için. Yâ Rabbî, tevfikin ve lûtfunla kerem ve ihsân olunan, rızâ-i pâkin için okunan Kur'ânı azîmüşşânı ve Fürkaanı kerîmül beyânı ve salât-i şerîfleri dergâh-ı izzetinde ahsen-i kabul ile makbûl eyleyip kusurlarımızı rahmetinle mağfûr eyle. Yâ erhamerrâhimîn, hâsıl olan sevâbı fahr-i âlem aleyhi efdal-i tahîyyât efendimiz hazretlerinin azîz, şerîf, lâtif ve mübârek rûh-i pür enverlerine tâzimen hediyye eyledik, kabûl eyle yâ Rabbî. Kezâ, hazret-i Âdem'den seyyid-il-enbiyâ Muhammed Mustafâ aleyhisselâtı vesselâm efendimize kadar gelen enbiyâ-yi izâm ve resûl-i kirâm salâvâtullâhi ve selâmuhu aleyhim ecmaîn hazerâtının dahî mübârek rûh-i saadetlerine hediyye eyledik, rûh-i şerîflerini bizden hoşnûd ve râzı eyleyip onlarla bizi âşinâ eyle. Yâ Rabbî, cihâr-ı yâr-ı safâ hazret-i Ebû Bekir Sıddıyk, hazret-i Ömer-ül-Fârûk, hazret-i Osman zinnûreyn ve hazret-i Alîyyü! murtazâ rıdvanallâhi teâlâ aleyhim ecmaîn hazretlerinin dahî mübârek rûh-i tayyibelerine hediyye eyledik, bâhusus ezvâc-ı tâhirât ümmühât-ül-mü'minînin cümlesinin âline, evlâdına, etbâına ve cihâr-ı yâr-ı güzîn yüz otuz üç bin eshâb-ı kirâm rıdvanallâhi teâlâ aleyhim ecmaîn hazretlerinin ricâl ve nisâdan kâffesinin mübârek ervâh-ı şerîflerine hediyye eyledik, isâl eyle yâ Rabbî... Yâ Rabbî, ne kadar evliyâ ve tabakaat ehli erenleri, ricâl-ül-gayb, şehidler ve cümle azîz kulların ricâl ve nisâdan ne kadar gelip geçmişlerse cümlesinin mübârek rûh-i şerîflerine hediyye eyledik. Hocalarımız ve üzerimizde hakkı olanlarımızın, bizi duâdan mahrûm etme diyen mü'mîn ve mü'minâtın, din kardeşlerimizin, akrabâ-i taallûkatımızın ve cümle merhumlarımızın ruhlarına hediyye eyledik, kabûl ve isâl eyle yâ Rabbî. Kâinâtı halkeylediğinden bu âna kadar senin birliğine, varlığına ve cümle peygamberlerine imân edip bu ümmetten ve sâir ümmetlerden nesilleri münkatî olmuş ve hayr ile yâd eyleyenleri kalmamış ne kadar ehl-i imân ve ehl-i islâm ervâhları gelip geçtiyse cümlesinin ruhlarına hediyye eyledik, okunan Kur'ân-ı azîmüşşânın nûru ile kabirlerini pür nûr eyle yâ Rabbî. İlâhî, yâ Rabbel âlemîn, yâ erhamerrâhimîn, bizleri dünyada vatansız, âhirette imânsız bırakma. Görünür görünmez kazâlardan belâlardan ve hâtır-u hayâlimize gelmeyen bilcümle âfât-ı arzîyye, âfât-ı bahrîyye ve âfât-ı bedenîyyeden cümlemizi muhâfaza eyle. Lûtfun ve kereminle biz kullarına dünyâ ve âhiret nîmetlerini ihsân eyle. Borçlu kullarına edâ, hastalara şifâ, dertlilere devâ ihsân-u inâyet eyle yâ Rabbî... Yâ ilâh-el-âlemîn, ömürlerimiz tamâm olup vâdelerimiz geldikte imân-ı kâmil ile: *Eşhedü en lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhû ve resûluhû* cümle-i mübârekesiyle teslîm-i rûh etmemizi nasîb ve müyesser eyle ve kabre vardığımızda münkireyn hazretleri geldiği saat ol hayret-i dehşette iken yâ Rabbî, cümleden âlâ olan birliğin, varlığın, ulu cemâl-i pâkin, Kur'ân-ı azîmüşşânın ve sevgili habîb-i ekremin sallâllâhü teâlâ aleyhi ve sellem hürmeti için suallerine cevâbımızı

âsân eyle. Milletimizi ve memleketimizi ve sâir müslüman beldelerini her türlü âfet ve musîbetlerden, küffârın şerrinden ve istilâsından mahfûz eyle. Asâkir-i islâmı, kara, deniz, hava ve bütün kuvvetlerimizi nusrat-ı ilâhîyyene makrûn eyle... Yâ ilâh-el-âlemîn, cümlemizi sevgili peygamberimiz Muhammed Mustafâ sallâlâhü teâlâ aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin şefâat-i âlîlerine nâil eyleyip cennetini ve cemâlini bizlere nasîb ve müyesser eyle. *Sübhâne rabbike rabbil'izzeti ammâ yâsifûn ve selâmün alel mürselîn ve elhamdü lillâhi rabbilâlemîn. Elfâtiha».*

HATM-İ HÂCEGÂN — Nakşibendîlik tarikatında özel zikir tarzı... Toplu halde yirmi beş istiğfar, yedi fâtiha, yetmiş dokuz elem neşrah, bin bir ihlâs, yeniden yedi fâtiha, yüz salâvât okunur. *Bk.* Nakşibendiyye.

HATTÂBÎYYE — Gaaliyye'nin kollarından biri... Ruhgöçüne inanmalarıyla ünlüdürler. Bundan ötürü de imam İsmâil'in birçok kez dünyaya geleceğine inanırlar. İmamlarını Tanrı sayarlar. Özellikle Tanrı'nın ruhunun önce Câfer -us Sâdık'a, sonra da Ebül Hattâb'a girdiğine inanırlar. *Bk.* Gaaliyye.

HAVA — Bâtınîliğe göre, ilâh sözcüğünün gerçek anlamı... Bâtınîliğin *te'vil* yöntemlerine göre *kelimei tevhid*'in *lâ* sözcüğü ateşe, *ilâh* sözcüğü havaya, *illâ* sözcüğü suya ve *allah* sözcüğü toprağa kanıttır. Daha açık bir deyişle, bu sözcüklerin gerçek anlamları bunlardır. *Bk.* Bâtınîlik, Te'vil.

HAVÂRÎ — Hz. İsâ'nın dini yaymakla görevlendirdiği on iki yardımcısı... Arapça *yardımcı* anlamındadır, çoğulu *havâriyyûn*'dur. Şunlardır: *Simun* (Petrus), *Andreas, Yâkub* (Büyük), *Yuhanna* (Boanerces), *Filipus, Bartolomaeu, Tomas, Yâkup* (Küçük), *Gaygur Simden, Yahuda* (Teddeus), *Yahuda İskaryot.* Sonuncu havârî Yahuda İskaryot'un Hz. İsâ'ya ihânet etmesi ve onun ölümüne neden olması üzerine on bir havârî oybirliğiyle Matta'yı havârîliğe seçtiler. Bunların tümü yoksul balıkçılar ve işçilerdi. Taberiye gölünde balık avlarlardı, okuma-yazmaları da yoktu. Hz. İsâ'nın ölümünden sonra başkanları Petrus (Yunus'un oğlu Simun) olmuştu. On iki sayısının kutsallığına karşın bir zaman sonra Paulus da havârîliğe alındı. Daha sonra hıristiyan olan Barnabas ve onun önerisiyle Saul'ü de aralarına aldılar. Lukas İncili X. bölümünde (1 ve 17) yetmiş kişinin sözünü eder. Hz. İsâ kendisine yardımcı olarak yetmiş kişi seçmiş ve gideceği yerlere öncü olarak ikişer ikişer onları göndermiş. Kimi metinlerde bu yüzden *havârî* sayısı yetmişe çıkarılırsa da doğru olmasa gerektir. Çünkü Hz. İsâ'ya bağlananlar elbette on iki kişiden daha çoktu, ama bunların en yakın *yardımcıları* yukarda adları sayılan on iki kişiydi. İslâm geleneklerinde de Peygamber Hz. Muhammed tarafından Medîne kentine *nakîb* (başkan yardımcısı) olarak tâyin edilen on iki kişiye *el-havârîyyûn* denir. Söylendiğine göre Peygamber Hz. Muhammed: «Onlar benim kefîlim olacaklardır, nitekim *havârîyyûn* da İsâ bin Meryem'in kefîliydiler» demiş. Havârîlerin sözü Kur'anda da edilir. Örneğin *Âli İmran* sûresinin 52. âyeti şöyle der: «İsâ onların Allah'ı tanımadıklarını görünce şöyle dedi: Allah yolunda bana yardımcı olacak kimlerdir? Havârîyyûn şöyle karşılık verdi *(kaalelhavârîyyûne):* Yardımcıların bizleriz, sen de tanık ol ki bizler Allah'a inandık», *Mâide* sûresinin 112-115. âyetleri şöyle der: «O gün havârîyyûn şöyle demişti: Ey Meryemoğlu İsâ, senin Allah'ın gökyüzünden bize bir sofra indirebilir mi? Biz o sofradan yiyip gönüllerimizi yatıştırmak isterdik, hem de sana daha çok inanalım. Bunun üzerine Meryemoğlu İsâ: Ey Allah'ım, dedi, gökyüzünden bize bir sofra indir de bayram edelim, hem de senden bir belge olsun, bizi azıklandır, sen ki azıklandırıcısın. Allah buyurdu: Pekâlâ, onu size indireceğim, artık ondan sonra her kim içinizden Allah'ı tanımazlık ederse kimseye çektirmediğim azâbı ona çekti-

ririm». İslâm ülkelerinde söylendiğine göre Peygamber Hz. Muhammed'in de Kureyşlilerden on iki havârîsi varmış, şunlarmış: *Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hamza, Hz. Câfer, Ebû Übeyde, Osman bin Mâzün, Abdurrahman bin Avf, Saad ibni Ebî Vakkas, Talha b. Ubeydullah, Zubayr b. al-Avvâm. Bk.* İsâ, Muhammed.

HAVÂRİÇ — *Bk.* HÂRİCÎLİK.

HAVÂTIR — Düşünceler... *Hâtıra* (zihinde kalan şey) deyiminin çoğuludur. İslâm dilinde Tanrısal *ilham* (yüreğe doğan şey)'lara *havâtır-ı ilâhîyye* ya da *havâtır-ı rabbânîyye* denir.

HAVF — Allah korkusu... Sözcük anlamında *korku* demektir. Halk dilinde de «sen hiç havf etmez misin?» ya da «sende Allah korkusu yok mu?» denir. *Bakara* sûresinin 74. âyeti şöyle der: «Öyle taş vardır ki Allah korkusundan yerlere yuvarlanır» (bu âyette *Allah korkusu* devimi *haşyetillâh* deyimiyle dilegetirilmiştir), aynı sûrenin 150. âyeti şövle der: «Onlardan korkmayın, benden korkun», *A'raf* sûresinin 35. âyeti şöyle der: «Her kim sakınıp işini doğrultursa onlar için korku yoktur», *Nahl* sûresinin 51. âyeti şöyle der: «İki tapacak edinmeyin, yalnız benden korkun». Halk dilinde de *Tanrı'dan korkarak* anlamında *havfen min Allah* denir. *Bk.* Kur'an, Müdessir.

HAVÎYE — *Bk.* MÎZÂN.

HAVVÂ — Peygamber Hz. Âdem'in karısı... Yahudilik, hıristiyanlık ve müslümanlığın kabul ettiği ilk erkek insan *Hz. Âdem* ve ilk dişi insan *Hz. Havvâ'* dır. İnsan soyu bu ikisinden türemiştir. İslâm halk inançlarında bunların meleklerin tanıklığıyla nikâhlandığı anlatılır. Hz. Havvâ, kocası Hz. Âdem'in eğe kemiğinden yaratılmıştır. Halk inançlarına göre erkek topraktan yaratıldığı için kolayca yaşlanmaz, kadınsa kemikten yaratıldığı için erken kocar. Kötülük ağacının yemişinden yeme *suç (Ar.* Zelle)"unda Hz. Havvâ'nın payı daha büyük olduğundan, kadın soyu doğum ve aybaşı sancıları gibi birçok acılar çekmektedir. Eş'arîlik mezhebi kadınların da peygamber olabileceğini ilerisürer ve Hz. Havvâ'yı peygamber sayar. Üç büyük din, Hz. Âdem'le Hz. Havvâ'nın ilk erkek ve ilk kadın olduklarında birleştikleri halde bunların öykülerini anlatırken birkaç ayrıntıda farklı görüşler ilerisürmüşlerdir. Örneğin Kur'an, ilk kadını baştan çıkaran *yılan*'ın sözünü etmez ve tövbe ettikleri için günahlarının bağışlandığını bildirir. Yeni ve eski Ahid'lerdeyse Hz. Havvâ'yı yılan baştan çıkarmıştır ve *ilk günah*'ın sorumluluğunu bütün insanlar taşıyacaktır. Kur'anın *Bakara* sûresinin 30-38. âyetleri şöyle der: «O gün Allah, meleklere şöyle buyurmuştu: Yeryüzünde buyruklarımı dinletecek birini vâredeceğim. Melekler: Yoksa yeryüzünü karıştıracak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? demişlerdi. Allah da şöyle buyurmuştu: Ben sizin bilmediklerinizi bilirim, Allah, Âdem'e bütün varlıkların adlarını öğretti, sonra o varlıkları meleklere gösterip: Bunların adını söyleyebilir misiniz? dedi. Melekler şöyle dediler: Bizim senin öğrettiklerinden başka hiçbir bilgimiz yoktur. Allah o zaman bütün varlıkların adlarını söylemesini Âdem'e emretti. Âdem de söyledi. O gün biz meleklere: Âdem'e secde edin, dedik. Onlar da secde ettiler. Sâdece İblis bundan kaçındı, büyüklük tasladı, böylelikle de Allah'ı tanımaz oldu. O gün dedik ki: Ey Âdem, sen de, eşin de cennette kalın; dilediğiniz yerden dilediğiniz kadar yiyin, yalnız şu ağaca yaklaşmayın, yoksa ikiniz de kıyıcılık etmiş olursunuz. Ama İblis (Şeytan) her ikisinin de ayağını oradan kaydırdı, her ikisini de yerlerinden etti. Biz de şöyle buyurduk: İkiniz de buradan gidin, birbirinize düşman olarak buradan çıkın, yeryüzünde sağ oldukça barınacak yer ve geçinecek nesne bulacaksınız. O sırada Âdem tövbe etti, biz de onun tövbesini onadık. Şöyle buyurduk: Hepiniz buradan gidin, benden size doğru yolu gösterici gelir de kim ona uyacak olursa artık onun için korku olmayacaktır». *Âli İmran* sûresinin 32-33. âyetleri şöy-

le der: «Gerçekten de Allah Âdem'i, Nûh'u, İbrahimgilleri, İmrangilleri bütün uluslardan üstün kıldı. Onların hepsi birbirinden üremedir». *Meryem* sûresinin 58. âyeti şöyle der: «İşte bu kimseler Allah'ın kendilerine dirlikler verdiği peygamberlerden, Âdem'in dölünden... kendilerini doğru yola ilettiğimiz ve seçkin kıldığımız kimselerdir». *Bk.* Âdem, Hâbil, Kaabil.

HAVVÂ-İ MÂNÂ — Bâtınî inançlarında tüm can... Bâtınîlerin evrenin oluşumu tasarımında ilk varlık *tüm us* (*Ar.* Akl-ı kül)'tur ki buna *sâbık* ya da *Âdem-i mânâ* denir. Ondan çıkan ikinci varlık *tüm can (Ar.* Nefs-i kül)'dır, ona da *tâlî* ya da *Havvâ-i mânâ* denir. Daha açık bir deyişle, hemen bütün inançlarda olduğu gibi, bir aktif ve bir pasif (erkek ve dişi) iki ön ilke kabul edilmektedir. Evren bu iki ilkeden oluşmuştur. *Bk.* Bâtınîlik, Havvâ.

HAVZ — Kıyâmet gününde Peygamber Hz. Muhammed'in bütün müslümanlarla yanında buluşacağı havuz... Bu havuz, cennetteki *havz-ı kevser* (Kevser havuzu)'den başka bir havuzdur. Kur'an'da adı geçmez. Peygamber Hz. Muhammed'in hadîslerinde bildirilmiştir. Peygamber ünlü bir hadîsinde şöyle der: «Ben havuz'a gidenlerin önünde gidenim». Bir başka hadîsinde de şöyle demektedir: «Beni *sırat*'ın yanında bulamazsanız, *mizân*'ın yanında ya da *havz*'ın yanında arayın». Bu havuzun nerede bulunduğu hadîslerde açıklanmamıştır. Halk inançlarında *mizân* (ötedünyada insanların günah ve sevaplarının tartılacağı terâzi)'ın hemen arkasında bulunduğu söylenir. Bu havuzun suyundan içenlerin bir daha sonsuzca susamayacakları, sularının süt gibi ak ve bal gibi tatlı olduğu yolunda hadîsler de vardır. Kimi hadîsler bu havuzla cennetteki kevser havuzu arasında bir ilişki kurmaktaysa da kevser havuzunun cennette bulunduğuna göre henüz oraya gidip gidemeyecekleri belli olmayanların onun yanına gitmeleri usaaykırı görülmüş ve bundan ötürü ikinci bir havuz olduğuna inanılmıştır. *Bk.* Kevser, Kıyâmet.

HAVZ-I KEVSER — *Bk.* KEVSER.

HAYÂ — Tanrı korkusuyla günahtan kaçınma... Sözcük anlamında *utanma* ve *nâmus* demektir. Buhârî'nin İbni Ömer' den naklettiği bir hadîsinde, Peygamber Hz. Muhammed, hayâ üstüne çevresindekilere öğüt veren birini duyunca yanlarına yaklaşmış ve «öğüdü bırak, muhakkak ki hayâ imândandır» demiş. İmran İbn Hüseyin'den nakledilen başka bir hadîsinde de Peygamber şöyle demektedir: «Hayâ hayırdan başka bir şey getirmez».

HAYÂL — Bâtınî inançlarında saltık zaman... Bâtınî inançlarında oluşmanın beşinci gereğidir. *Bk.* Bâtınîlik.

HAYÂLET — Yaşadığına inanılan ruhsal varlık... Cin, peri, hortlak gibi tasarımlar *hayâlet* kapsamındadır. Dünyada gezip dolaştıklarına inanılan ölülerin ruhu hayâlettir. Ruh çağırma inancı da bu tasarıma dayanır. İlkçağlardan beri özdekliklerinden sıyrılmış bu gibi ruhsal görüntülerin varlığına inanılmıştır. *Bk.* Ruh, Cin, Peri, Hortlak.

HAYÂT — Yaşayış... İslâm dilinde *Tanrı'nın verdiği can* anlamındadır. *Hayât,* Tanrı'nın niteliklerinden biridir, çünkü ilksiz ve sonsuzdur. O'ndan başka bütün varlıkların yaşamı *yaratılmış (Ar.* Mahlûk)'tır. Tanrı'nın *hayât* niteliği *işitsel nitelikler* (Sıfât-ı sem'î)'dendir, örneğin bilgisi ve gücü gibi *ussal nitelikler* (Sıfât-ı aklî)'den değildir; daha açık bir deyişle, usla kavranmamış, Kur'an ve Peygamberler tarafından bildirilmiştir. *Hadid* sûresinin 20. âyeti şöyle der: «Bilin ki dünya yaşamı *(ennemelhayâtüddünyâ)* ancak bir oyundur, bir eğlencedir, bir süstür, aldatıcı bir gönenmedir, o kadar», *Necm* sûresinin 29. âyeti şöyle der: «Kur'anımıza arkasını dönen, dünya yaşamından başkasını istemeyen kimseye sen de arkanı dön», *Câsiye* sûresinin 35. âyeti şöyle der: «Dünya ya-

şayışına aldananlar ateşten çıkarılmayacaklardır», *Zuhruf* sûresinin 32. âyeti şöyle der: «Biz dünya yaşamında onların geçimini aralarında bölüştürdük, öyle ki biri öbürüne iş gördürsün diye onun derecesini ötekine üstün tuttuk», *Bakara* sûresinin 86. âyeti şöyle der: «İşte onlar o kimselerdir ki bu dünya yaşayışını öbür dünya yaşayışına değiştiler, artık onlara yardım edilemez», 96. âyeti şöyle der: «Yahudiler yaşamaya Allah'a ortak koşanlardan bile daha çok düşkündürler, bin yıl yaşamak isterler, oysa uzun yaşamaları onları azaptan kurtaracak değildir», 204. âyeti de şöyle der: «İnsanlar arasında öyleleri vardır ki dünya yaşayışı üstüne söylediklerini beğenirsin, oysa onlar düşmanların en azılısıdır», *Âli İmran* sûresinin 14. âyeti şöyle der: «Kadın, çocuk, kantarlar dolusu altınla gümüş, atlar, davarlar, ekinler gibi tutkular insanlar için çekicidir; ne var ki bütün bunlar dünya yaşayışının gönenmeleridir, dönülecek en güzel yerse Allah'ın yanındadır», *En'am* sûresinin 130. âyeti şöyle der: «Dünya yaşayışı kendilerini öylesine aldattı ki Allah'ı tanımaz oldular», *A'raf* sûresinin 32. âyeti şöyle der: «Bütün bunlar dünyada yaşarken kıyâmet gününe açık yürekle inananlar içindir». *Bk.* Mevt.

HAYÂTÎYYE — Halvetîliğin Ramazanîyye'den türemiş bir kolu... Şeyh Muhammed Hayâtî tarafından kurulmuştur. *Bk.* Halvetîlik.

HAYBER — Peygamber Hz. Muhammed'in yahudilerle savaştığı yer... Hayber, Medîne'den Sûriye'ye giden yol üstünde yahudilerin oturduğu bir alandır. İslâm tarihlerinin bildirdiklerine göre Peygamber, Hudeybiye anlaşmasının kötü izlenimini silmek ve müslümanlara zengin savaş malları (ganîmet) sağlamak için Hayber yahudilerine savaş açmış, uzun ve güç bir savaştan sonra burayı almıştır. Kur'anın *Fetih* sûresinde bu konuda bilgiler bulunduğu gibi, Peygamberin birçok hadîsleri de vardır. Yahudilerin bütün mallarına el konulduğu ve ürünlerinin yarısını müslümanlara vermek koşuluyla tarlalarında çalışmalarına izin verildiği bu savaş için adı geçen sûrenin 1. âyeti şöyle der: «Muhakkak ki sana çok büyük ve apaçık bir fetih ve zafer verdik», 20. âyeti de şöyle der: «Allah size birçok ganîmetler vaadetti, onları da kolaylıkla alacaksınız, Hayber'deki ganîmeti almanızı da çabuklaştırdı, Peygamberin doğruluğuna kanıt olsun diye». *Bk.* Fetih, Ganîmet, Muhammed.

HAYDAR — Halîfe Hz. Ali'nin lâkabı... Sözcük anlamında *aslan* demektir. *Bk.* Ali.

HAYDÂRÎYYE — Melâmîliğin bir kolu... XIII. yüzyılda Seyyit Kutbettin Haydârî tarafından kurulmuştur. Melâmîliğin bütün özelliklerini taşır, sâdece giyim kuşam farkları vardır. On iki imama bağlılıklarını göstermek için on iki dilimli taç ve külâh giyerler. Sakallarını keserler, buna karşı bıyık ve perçem bırakırlar. Kollarına halkalar takarlar, bellerine demir çıngıraklar asarlar. *Bk.* Melâmîlik.

HAYIR — İyilik... Arapça *hayr* deyimi, *şer* (kötülük) deyiminin karşıtıdır. Peygamber Hz. Muhammed'e *halkın hayırlısı* anlamında *hayr-ül-verâ* denir. İslâm dini iyiliği buyurur, kötülüğü yasaklar. *Âli İmran* sûresinin 104. âyeti şöyle der: «İçinizden hayra çağıran, iyi işi buyuran ve kötü işi yasaklayan bir topluluk ayrılmalı», 100. âyeti de şöyle der: «İşte sizler insanlar için hayırlı bir ümmet oldunuz, iyi işi buyurur ve kötü işi yasaklarsınız», *A'raf* sûresinin 157. âyeti şöyle der: «Onlar ki Tevrat'ta ve İncil'de nitelikleri yazılı bir Peygamber buldular ve ona bağlandılar. O Peygamber onlara iyiliği buyurur ve kötülüğü yasaklar, temiz olan şeyleri helâl ve kirli olan şeyleri haram kılar. İşte felâh bulanlar o kimselerdir», 199. âyeti de şöyle der: «Suç bağışla, iyilik buyur», *Lokman* sûresinin 17. âyeti şöyle der: «Oğlum, namazı dosdoğru kıl, iyilik buyur, kötülüğü yasakla, başına gelenlere de katlan, çünkü bütün bunlar vâciptir».

Kur'an hükümlerinin yanında iyilik ve kötülük konusunda Peygamberin de birçok hadîsleri vardır. Örneğin Buhârî'nin naklettiği bir hadîsinde, kendisine, sadaka verecek parası olmayan bir adamın ne yapması gerektiğini soran birisine Peygamber şöyle der: «İyi işler yapsın, kötülükten kaçsın, o da onun için sadakadır». *Bk.* Kazâ, Kader.

HAYIR DUÂ — *Bk.* KUNUT.

HAYIR NAMAZI — *Bk.* NÂFİLE.

HAYIZ — Kadınların aylık kanaması... Halk dilinde *âdet görme* ve *aybaşı* denir. İslâm dinine göre bu durumda bulunan kadın namaz kılamaz, hacda tavâf edemez, oruç tutamaz, câmie giremez ve mushafa (Kur'an'a) elini süremez; çünkü temiz değildir (Gayr-i tâhirdir). Kur'an bu durumda bulunan kadınlarla cinsel ilişkide bulunulmasını da yasaklamıştır. *Hayız* durumu geçtikten sonra kadının boy abdesti (gusül) alması gerekir. Kadınlar âdet görmeleri sırasında kılmadıkları namazları sonradan kılmak zorunda değildirler, Tanrı onları bağışlamıştır. Ancak tutmadıkları oruçları sonradan tutmaları gerekir (farzdır). Kur'anın *Bakara* sûresinin 222. âyeti şöyle der: «Sana hayız durumunu soruyorlar, onlara de ki: Pisliktir, bu durumdaki kadınlardan çekilin, temizlenecekleri zamana kadar onlara yaklaşmayın». İslâm şeriatı kadınların hayız durumunu dokuz yaşla elli beş yaş arasında sınırlamıştır, dokuz yaşından önce ve elli beş yaşından sonra olabilecek kanamalar *hayız* sayılmaz ve başka hükümlere bağlıdır (*Bk.* İstihâza). Bu konuda Peygamberin de birçok sözleri vardır. Örneğin Buhârî'nin Peygamberin eşi Hz. Ayşe'den naklettiği bir hadîsinde Hz. Ayşe şöyle anlatmaktadır: «Hayız görmem nedeniyle ağladığımı gören Peygamber: Ne oluyorsun, hayız mı gördün? Bu, Âdem kızlarına Allah'ın bir yazısıdır, Kâbe'yi tavâf etme, sâdece hacıların yaptıklarını yap. Kâbe'yi sonra tavâf edersin, haccın tamamlanır». Gene Buhârî'nin Ebû Said el-Kudri'den naklettiği bir hadîsinde Peygamber Hz. Muhammed şöyle demektedir: «Ey kadınlar cemâati, çok sadaka veriniz, çünkü çoğunuz bana cehennemde gösterildiniz, çok lânet ve nankörlük edersiniz, çünkü sizde akıl ve din eksikliği vardır. İçinizde akıllı erkekleri delirteniniz var. Değil mi ki kadının şâhitliği erkeğinkinin yarısıdır, bu onun aklının kısalığındandır. Değil mi ki aybaşı olunca namaz kılmaz, oruç tutmaz, bu da dininin eksikliğindendir». *Bk.* Nifas, İstihâza.

HAYVAN — Duygulu ve devimli, insandışı canlı... İslâm dini en küçüğünden en büyüğüne kadar bütün hayvanlara sevgi gösterilmesini, acınmasını, eziyet edilmemesini, doyurulmalarını, güçlerinin yetmeyeceği işlere koşulmamalarını buyurmaktadır. Peygamberin bu konuda pek çok hadîsi vardır. Örneğin Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den naklettiği bir hadîsinde Peygamber şöyle demektedir: «Kuyu başında susuzluktan kıvranan bir köpeğe ayakkabısının tekine su doldurarak içiren adamın günahları bağışlanır», İbn Ömer'den nakledilen bir başka hadîsinde de şöyle demektedir: «Öldürünceye kadar hapsettiği bir kediden ötürü bir kadın cehenneme girdi ve azap gördü», Ebû Hüreyre'den nakledilen bir başka hadîsinde de kendisine «hayvanlara iyilik etmede bizim için sevap var mıdır?» diye soranlara şu karşılığı vermektedir: «Evet, her canlıya iyilik eden için sevap vardır». Kur'anda da hayvanlar hakkında birçok hükümler yer almaktadır. Örneğin *En'am* sûresinin 38. âyeti şöyle der: «Yeryüzünde yürür hiçbir hayvan, havada kanatlarıyla uçar hiçbir kuş yoktur ki sizler gibi birer cemâat olmasın. Biz Kitâp'ta hiçbir şeyi boşlamadık. Nihâyet onlar da Rableri cânibine haşrolunacaktır», aynı sûrenin 142. âyeti şöyle der: «Davarlardan yük taşıyacak, tüyünden de döşek yapılacak hayvan yapan gene O'dur», *Nahl* sûresinin 5-8. âyetleri şöyle der: «Davarları da sizin için yarattı. Onlarda sizi ısıtacak örtü de vardır, başka yararlar da vardır, onların etinden de yersiniz. Onlara ba-

kıp ferahlarsınız. Onlar yüklerinizi öyle ülkelere taşırlar ki siz taşıyamazdınız ya da canınızı çıkaran bir zahmetle taşırdınız. Binmeniz için atları, katırları, eşekleri de yarattı; daha bilmediğiniz nice şeyleri de yaratır», aynı sûrenin 66. âyeti şöyle der: «Sizin için davarlarda da ibret vardır: Size onların karnındaki fışkıyla kan arasında olan sütten içiririz ki o süt hâlistir, içenlerin boğazlarından rahatlıkla geçer» (Yorumu: Kanın, tortunun, fışkının tadı, kokusu ve rengi süte asla karışmaz), 68-69. âyetleri de şöyle der: «Rabbin bal arısına vahyeyledi ki dağlarda ve ağaçlarda ve insanların sizin için çardak yaptıkları yerlerde evler yapın, sonra da her çeşit çiçekten ve meyveden yiyin. Bu yüzden onların karınlarından renkli ve şifâlı içecek çıkar», 79. âyeti de şöyle der: «Gökle yer arasında uçuşan kuşları görmüyorlar mı? Onları havada öylece tutan Allah'tır», *Hac* sûresinin 28. âyeti şöyle der: «Allah'ın rızık olarak verdiği dört ayaklı davarların etinden yiyin, yoksullara da yedirin», *Mü'min* sûresinin 79-80. âyetleri şöyle der: «Üstlerine binmeniz, etlerinden yemeniz için davarları Allah sizin için yarattı. Onlardan daha başka yararlarınız da vardır. Onlarla gönüllerinizin istediği yere varırsınız, karada üstlerinde taşınırsınız». İlkçağlarda insanlar hayvanlara da tapmışlardır. *Hayvan tapımı,* totem anlayışından türemiştir ve çok eskidir. Birçok uluslar, hayvanları kutsal ve kimi yerde de tanrı saymışlardır. Özellikle eski Mısır hayvan tapımının bütün çeşitlerini yüzyıllar boyunca sürdürmüş bir ülkedir. Eski Mısır'da öküzlere, ineklere, kedilere, leyleklere, timsahlara, fârelere, su aygırlarına tapılmıştır. Tarihçi Herodotos, kulakları ve ön ayakları mücevherlerle süslü timsahlar gördüğünü yazmaktadır. Fransız arkeoloğu Mariette'in yaptığı kazılarda, kutsal boğaların yerleştirilmiş olduğu sandukalar bulunmuştur. İ.Ö. VI. yüzyılda Mısır'a saldıran İranlılar, ordularının önüne kedilerle leylekleri yerleştirmişlerdi. Mısırlılar, karşılarında tanrılarını görünce onlara karşı silâh kullanma gücünü gösteremediler. Hindistan'da ineklere, timsahlara, fillere ve maymunlara; Finlandiya ve Kuzey Sibirya'da ayılara; Pasifik Okyanusu'nda kertenkeleye; Afrika'da aslanlara ve yılanlara; Girit'te boğalara tapılmıştır. Birçok eski Yunan klanları hayvan adları taşımaktadır. Mısır tanrıları çeşitli hayvanlarla simgelenmiştir. *Phtah* ve *Osiris* Apis öküzünde belirmektedir. *Hathor* inek, *Horus* leylek, *Ganeş* fil, *Toth* maymun, *Kepre* bokböceği kafalıdır. Yunan tanrılarının yanlarından hiç ayırmadığı çeşitli hayvanlar vardır; Zeus'ün kartalı, Athena'nın baykuşu, Apollon'un kertenkelesi bu gibi tanrı arkadaşı-hayvan'lara örnektir. Yunan tanrılarının çoğu çeşitli serüvenlerinde çeşitli hayvan kılıklarına girerler. Örneğin, Zeus kuğu kuşu kılığına girerek Leda'yı, boğa kılığına girerek Europa'yı kaçırır; İo inek kılığına girerek dünyayı dolaşır. Hint tanrıları ve *Buda* çeşitli *avatar*'larında çeşitli hayvan kılıklarına bürünürler. Mısır inançlarında tanrı *Ra* bir yumurtadan kaz biçiminde çıkar ve uçmaya başlar, onun uçuşuyla göğün karanlığı aydınlanır ve yeryüzü canlanır. Slav inançlarında *Vseslaviç* kimi yerde kurt, kimi yerde kartal kılığına girer; bir savaşta da sansar kılığına girip düşmanın silâhlarını kemirir, bütün ordusunu karınca kılığına sokup düşmana saldırtır. Çeşitli inançlarda tanrılık nitelikteki gerçek hayvanların yanında da tasarlanmış mitolojik hayvanlar da vardır. Çinlilerin ejderleri, Hintlilerin *naga* adlı çok kafalı yılanları, *makara* adlı deniz canavarları, *garuda* adlı acâip kuşları bu hayâl ürünü hayvanlardandır. *Bk.* İnsan, Sayd.

HAYY — Tanrı adlarından biri... *Canlı* anlamındadır. *Bk.* Esmâ.

HAYYATİYYE — Mûtezile'nin kollarından biri... IX. yüzyılda Ebül Hüseyin bin Amr el-Hayyât tarafından kurulmuştur. Yokluğun da, varlık gibi cisimsel olduğu savıyla ünlü bir anlayıştır. Özellikle, Bağdat'ta yayılmıştır. *Bk.* Mûtezile.

HAYY-İ LÂYEMÛT — Ölümsüz diri... Müslümanlarca *Tanrı* anlamında kullanılır. Bâtınîlikteyse birçok imamlar *hayy-i lâyemût* sayılır. *Bk.* Hayy, Hayy-i Muntazar.

HAYY-İ MUNTAZAR — Sağ olup gelmesi beklenen... Bâtınî inançlarında başta Hz. Ali olmak üzere birçok imam *hayy-i muntazar*'dır. Örneğin Hz. İsmail, Hz. Zekeriya gibi imamlar böyledir. *Bk.* Bâtınîlik, Hayy-i Lâyemût.

HÂZİMÎYYE — Acâride mezhebinin bir kolu... Ehl-i sünnet gibi «Allah'tan başka yaratıcı yoktur ve ancak O'nun dediği olur» ilkesini benimseyen bir anlayıştadır. Bu anlayışa göre bir insanın durumu, yaşamının sonunda belli olur, inanlı olarak yaşadığı halde yaşamının sonunda küfre yönelenler bulunabileceği gibi, kâfir olarak yaşayan birini ömrünün sonunda Tanrı doğru yola yöneltebilir. *Bk.* Acâride.

HAZLAN — *Bk.* HİZLÂN.

HAZRET — Kutsal adların başında söylenen saygılama... Arapça *ön* anlamındadır. Örneğin *Hazret-i Allah* ve *Hazret-i Muhammed* denir. Bu saygılama, konuşma dilinde saygı duyulan bayağı kişiler için de kullanılmaktadır.

HEDİY — Kurban bayramında kesilen kurbandan farklı olarak hac'ta kesilen kurban... Cezâ ve kefâret için kesilen kurbanlar da bu adla anılır. *Bk.* Kurban.

HELÂL — İslâm dinince yasaklanmamış olan... Arapça *halâl* deyimi *dince câiz olan* anlamındadır ve *harâm* deyiminin karşıtıdır, *Helâl* deyimi İslâm terminolojisinde *nikâhlı* eşanlamında da kullanılır. Kur'anın *Nisâ* sûresinin 22-23. âyetleri şöyle der: «Babalarınızın evlendiği kadınlarla sakın evlenmeyin, meğer ki bu evlenme geçmişte *(islâmiyetten önce.* O.H.) yapılmış olsun, çünkü böylesi çok çirkin ve iğrençtir. Analarınız, kızlarınız, kızkardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşlerinizin kızları, kızkardeşlerinizin kızları, sizi emziren süt analarınız, süt kızkardeşleriniz, karılarınızın anaları, gerdeğe girdiğiniz kadınların yanınızda bulunan başka kocadan olma kızları sizlere helâl değildir, haram kılınmıştır. Kendi soyunuzdan gelen oğullarınızın eşleriyle evlenmek de size haram kılındı. İki kızkardeşi bir arada almayın. Geçmiş başkadır», *Bakara* sûresinin 168. âyeti şöyle der: «Ey insanlar, yeryüzünde bulunanların helâl olanlarını yiyin», *Enfâl* sûresinin 69. âyeti şöyle der: «Savaştan aldığınız mallar helâldir, yiyin», *Nahl* sûresinin 116. âyeti şöyle der: «Bu helâldir, bu haramdır diye kendi uydurduğunuz yalanları ortaya atmayın. Çünkü Allah'a karşı yalan uyduranlara azâp vardır». *Bk.* Harâm.

HEMEDÂNÎYYE — Nûrbahşîyye tarikatının bir kolu... XIV. yüzyılda Seyyit Ali Hemedânî tarafından kurulmuştur. *Bk.* Nûrbahşîyye.

HENDEK — Peygamber Hz. Muhammed'in Medîne kentinin çevresinde kazdırdığı çukur... Hendekler kazdırılarak bir kentin savunulması o zamana kadar Arapların bilmedikleri bir yöntemdi, İranlılarca biliniyordu. İslâm tarihlerinin yazdığına göre *handak* sözcüğünü (Ârâmî dilinde: *çukur*) Arapçada ilk kullanan Salmân el-Fârisî'dir, İran kökenli olduğundan bildiği bu yöntemi Peygambere o öğütlemiş. Bu yüzden bu savaş *Hendek gazâsı* adıyla anılır. Buhârî'nin Câbir'den naklettiği bir hadîse göre Peygamber Hz. Muhammed hendeğin kazısına bizzat katılmıştır, Câbir şöyle demektedir: «Biz bütün ashâb hendek kazarken çok katı ve kazılması olanaksız bir kayaya rastladık, durumu Peygamber'e bildirdik. Peygamber açlığını bastırmak için karnına bir taş bağlamıştı, çünkü üç gündür hiçbirimiz bir şey yememiştik. Peygamber hendeğe indi, sivri balyozu eline alarak o katı taşa vurdu, taş kum gibi dağıldı», hendeğin kazılışının bittiği gün Peygamberin şöyle dediğini de Süleyman İbn Surad bildiriyor: «Hendek günü Peygamber: Bundan böyle biz onlara karşı savaşırız, ama

onlar bize saldıramazlar, buyurdu». *Ahzâb* sûresinin (ki Hendek savaşına *Ahzâb gazvesi* de denir) 9-25. âyetleri bu savaşla ilgilidir. Bu âyetlerde şöyle denir: «Ey inananlar, Allah'ın size olan iyiliklerini bir düşünün. O gün üzerinize ordular saldırmıştı da biz onlara karşı hem bir yel, hem de sizin görmediğiniz ordular göndermiştik. O gün onlar yukardan aşağıdan üzerinize saldırmışlardı da korkudan yürekleriniz ağzınıza gelmişti, gözleriniz yuvalarından fırlamıştı, Allah'tan şüphe etmiştiniz. Bizse inananları sınıyorduk, ikiyüzlülerle içi bozuk olanlar Allah'la elçisi bizi aldattı demişlerdi... Allah bu tanımazları ters yüzüne çevirdi, hiçbir kazanç elde edemediler, inananlarsa kazandılar, çünkü Allah onlara yardım etti». Hendek savaşında Kureyş, Gatafan boyları, Kureyza ve Nâdir yahudileriyle birlikte on bin kişilik bir orduyla Medîne dolaylarına gelmişler ve Galebe adındaki yerde konaklamışlardı. Müslümanlar üç bin kişiydiler. Kureyşliler kazılan hendekleri aşıp Medîne'ye yaklaşamadılar, savaş bir ay kadar karşılıklı ok ve taş atarak sürdü. Sonunda şiddetli bir fırtına çıktı ve düşman çadırlarını darmadağın etti, kuşatmayı bırakıp kaçmak zorunda kaldılar. *Hendek* deyimi Kur'anın *Büruc* sûresinde de geçer. Bu sûre yahudi Zu Nuvâs'ın hıristiyanları dinlerinden döndürmek için ateş dolu hendeklere attırdığı yolundaki öyküyle ilgilidir. *Büruc* sûresinin 4. âyeti şöyle der: «O hendekleri kazanlar gebersinler». *Bk.* Ahzâb, Büruc, Cihâd.

HENGÂMÎ — Sâdece bir mevsim yaşadığına inanılan yaratık... İran müslümanlarınca inanılır. Farsça *hengâm* deyimi *mevsim* demektir. *Çağ* anlamında da kullanılır.

HENÎ'EN — Âfiyet olsun... *Buyurun* (Tafazzâl) diye yemeğe çağrılan bir kişi eğer bu yemeğe katılmayacaksa *henî'en* demediği takdirde yemeğe nazar değeceğine inanılır. Özellikle Sûriye'de geçerli bir inançtır.

HENSELÎYYE — Dövülmekle Tanrı'ya yaklaşıldığına inanan tarikat... XVII. yüzyılda Said bin Yusuf el-Henselî tarafından Fas'ta kurulmuştur. Gizli toplantılarında kendilerini dövmek ve dövdürmekle ünlüdürler. Arap halk inançlarına göre bu tarikatın bağlıları cinlere karşı etkilidirler, hastalıkları iyileştirip büyüleri bozabilirler. *Bk.* Tarikat.

HESAP — Kıyâmet günü sevap ve günahların tartılarak karşılaştırılması... Arapça *hisâb* deyimi *sayma* demektir, İslâm dilinde kıyâmet günü yapılacak *hesaplaşma*'yı dilegetirir. Hanefî mezhebinin kurucusu büyük fıkıh bilgini Ebû Hanîfe *hesap*'a inanmak ve bunun doğru (hak) olduğunu kabul etmek gerektiğini, bunun *inan* (imân)'ın koşullarından olduğunu söylemiştir. Daha açık bir deyişle Ebû Hanîfe'ye göre kıyâmet günündeki hesaplaşmaya inanmayan müslüman olamaz. Kur'anın *Enbiyâ* sûresi şu âyetle başlar: «İnsanların hesap verme zamanı yaklaştı, oysa onlar bunun farkında değiller». Aynı sûrenin 47. âyeti de şöyle der: «Biz kıyâmet günü öyle doğru bir terâzi kuracağız ki hiç kimse hiçbir haksızlığa uğramayacak. Bir iş hardal tânesi ağırlığında bile olsa tartılacaktır. Bizim hesap görmemiz yeter». *Sâd* sûresinin 16. âyeti şöyle der: «Onlar eğlenerek: Ey Rabbimiz, hesap günü gelmeden önce payımızı çabuk ver, derler», 53. âyeti de şöyle der: «Onlara: Hesap günü size vaadedilen armağan budur, denecek». *İnşikak* sûresinin 7-8. âyetleri şöyle der: «Amel defteri sağ eline verilen kimsenin hesâbı kolay görülecek *(hisâben yesiyren)*», 14-15. âyetleri de şöyle der: «Hesap için asla dönmeyecek sanıyordu, elbette o hesap için dönecek». *Gaşiye* sûresinin 25. âyeti şöyle der: «Onların hesaplarını görmek bize âittir». *Zilzâl* sûresinin 6. ve onu izleyen âyetleri de şöyle der: «O gün insanlar yaptıkları işlerin sonucunu görmek üzere tek tek hesap yerinden geri dönecekler. Her kim zerre ağırlığında hayır işlerse onu görecek, zerre ağırlığında kötülük (şer) işleyen de onu». *Bk.*

Kıyâmet, Mizân, Cennet, Cehennem, Havz.

HEVÂ VÜ HEVES — Gelip geçici tutkular... İslâm dilinde özellikle *bedensel istekler* bu deyimle dilegetirilir, *nefsine düşkün olanlar* anlamında da *ehl-i hevâ* deyimi kullanılır ki *tutkun* (muhteris) deyimiyle anlamdaştır. *Tutkunluk* (ihtirâs) anlamına gelen *hevâ*'nın çoğulu *ehvâ*'dır. Bu deyim Kur'anda çok geçer. Örneğin *Bakara* sûresinin 120. âyetinde şöyle der: «Onların hevâ vü heveslerine *(ehvâehüm)* uyacak olursan Allah'a karşı ne yârin olur, ne de yardımcın», *Nisâ* sûresinin 135. âyeti şöyle der: «Haktan ayrılmayın, haksızlıktan dönmemek için hevâ vü hevesinize uymayın», *Mâide* sûresinin 48-49. âyetleri şöyle der: «Sana kitap indirdik, onların heveslerine uyma», 70. âyeti de şöyle der: «Peygamber onlara ne zaman nefislerinin *(bîmâ lâ tehvâ)* istemediği bir şey getirdiyse önüne çıktılar, kimini yalancı çıkardılar, kimini de öldürdüler», aynı sûrenin 77. âyeti de şöyle der: «Ey ehl-i kitâb, bundan önce yoldan çıkıp birçoklarını da yoldan çıkaran ve doğru yola girmemekte direnen bir cemâatin hevâ vü hevesine uymayın», *En'am* sûresinin 119. âyeti şöyle der: «Şurası kesin ki birçokları kendi heveslerine uyup *(biehvâihim)* sapıtıp gidiyorlar», 150. âyeti de şöyle der: «Âyetlerimizi yalan sayan, ötedünyaya da inanmayan kimselerin heveslerine uyma», *A'raf* sûresinin 176. âyeti şöyle der: «O yeryüzüne meyletti, hevesine uydu *(vettebe'a hevâh)*», *Nâziyât* sûresinin 40. âyeti şöyle der: «Nefsini hevâ vü hevesten koruyabilenin yurdu cennettir», *Câsiye* sûresinin 23. âyeti şöyle der: «Hevâ ve hevesine taparcasına uyan kimsevi görüyor musun? Tapacağını kendi hevesleri sayan kişi yola gelir mi?». Peygamber Hz. Muhammed'in bu son âyete değinen bir hadîsi de var. Buhârî'nin Ukbe İbn Âmir'den naklettiği bir hadîste şöyle demektedir: «Âhireteki yerinizi hazırlamak için önden gideceğim, orada size tanıklık edeceğim. Vallahi sizin benden sonra Allah'a ortak koşmanızdan korkmuyorum, ama hevâ ve heveslerinize uymanızdan, kendinize tapmanızdan korkuyorum».

HEYKEL — Dayanıklı özdeklerden yapılmış hayvan ya da insan betisi... Dilimizde *yontu* denir. Arapça sözcük olarak *büyük tapınak* ve *çok iri şey* anlamlarına da gelir. İslâm dininde heykel ve resim *put* (sanem) sayıldığından kesinlikle yasaklanmış, harâm kılınmıştır. Bunları yapanlar günah işlemiş olurlar. Buhârî, İbn Abbâs'tan naklettiği bir hadîsinde şöyle demiştir: «Allah canlı sûret yapana elbette, ona can verinceye kadar, azap çektirecektir. Oysa elbette yaptığı sûrete can veremeyecektir». Yahudi peygamberi ve kralı Hz. Süleyman'ın şeriatında heykel yapmak yasak değildi. Bundan ötürü Kur'anın *Sebe* sûresinin 13. âyetinde şöyle denir: «Onlar Süleyman'a dilediği gibi köşkler, heykeller yaparlardı. Ey Dâvûd hanedânı, bu nîmetlere şükredin». *Bk.* Put, Resim, Sûret.

HEYSEMÎYYE — Kerrâmîliğin on iki kolundan biri... Bu on iki koldan önemli olan altı kol arasında sayılır. *Bk.* Kerrâmîyye.

HEYÛLÂ — Özdek... Tasavvuf dilinde *doğa*'yı dilegetirir. Arap felsefesinde *kaos* (evrenin oluşmadan önce içinde bulunduğu karmakarışık özdeksel durum) karşılığıdır. Halk inançlarında korkunç bir hayâl tasarımını adlandırır, devsel irilikte bir görüntüdür. *Bk.* Hayâl, Hayâlet.

HEZEKIEL — Yahudilerin büyük peygamberlerinden... Yahudiliğin kurucusu Hz. Mûsâ sayılmakla beraber bu din birçok peygamberlerce oluşturulmuştur. Hezekiel bunların en büyüklerindendir, kitabı da *Eski Ahid*'in en önemli bölümü sayılır. Sonradan doğrulanan kehânetiyle ünlüdür. İ.Ö. VI. yüzyılda yaşamıştır. *Bk.* Yahudilik.

HEZÎMET — *Bk.* HARBDE HEZÎMET.

HIDIRELLEZ — Hızır ve Hz. İlyas peygamberlerin buluştukları gün... Müs-

lüman Türk inançlarına göre ölümsüz olan Hızır ve Hz. İlyas peygamberler 6 Mayıs günü buluşup görüşmüşler. *Hıdırellez* deyimi özellikle bu günü, genellikle de kışın sonu sayılan 6 Mayıs günü başlayıp Kasım ayının 8'ine kadar süren altı aylık süreyi dilegetirir. Hz. İlyas'la buluşan Hızır, ona baharın geldiğini haber vermiş. Her yıl belli günde bu buluşma ve baharın başlaması kutlanır. *Bk.* Hızır, İlyas.

HIRA — İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in Tanrı'dan ilk buyruğu aldığı dağ... Mekke'nin kuzeydoğusundadır. *Cebel-i nûr* (ışık dağı) da denir. Hz. Muhammed bu dağın üstündeki mağarada düşünceye dalarak birçok günler geçirmiş, sonunda da Tanrı'nın ilk buyruğunu (vahiy) almıştır. Peygamberin melek Cebrâil'den ilk duyduğu söz *oku* anlamına gelen Arapça *ikrâ* sözüdür. *Bk.* Din, Müslümanlık, Vahiy, Nüzûl, Alak.

HIRİSTİYANLIK — Nâsıra'lı Hz. İsâ'nın getirdiği din... *Hıristiyanlık*, yahudiliğin bir reformu ve bir mezhebi olarak doğmuştur. Bütün dinler gibi *Yahova* dini de ilkin kurduğu toplumsal düzeni sürdüremiyor, zamanla ortaya çıkan kişisel çıkar kavgaları din adamlarını tedirgin ediyordu. Bu yüzden çeşitli yahudi peygamberleri beliriyor, vaaz ve öğütlerle toplumu din yoluna çekmeye çalışıyorlardı. Nâsıra'lı Hz. İsâ da bu dincilerden biridir. Kendi deyimiyle, «dünya kötülüklerle dolmuştu. Krallar peygamberleri öldürüyorlar, din adamları başkalarına buyurduklarını kendileri yapmıyorlardı. Doğrular eziliyor, iyilere ağlamak düşüyordu». Bütün bu tedirginliğin gerçek nedenleri bilimsel olarak açıklanamadığından toplumsal bozukluklar iyilik-kötülük kavramlarıyla dilegetiriliyordu. Hz. İsâ da zorunlu olarak bu yolu tutmuş ve gene kendi deyimiyle, «iyiliğin egemen olması» için söylevler ve öğütler vermiştir. Ondan önceki yahudi peygamberleri bir *Mesih (kutsanmış* anlamında *üzerine yağ sürülmüş* demektir)'in geleceğini söylemişlerdi. Hz. İsâ, Mesih olduğunu ilerisürdü. Antakya'lı Yunanlılar ona, İbrânîce olan *Mesih* deyiminin Yunanca karşılığı *Khristianos* (Hıristiyan) adını taktılar. Daha sonra onun getirdiği yeni anlayışa bu deyimden türetilerek *Hıristiyanlık (Fr.* Christianisme) adı verildi. Hz. İsâ'dan önceki son peygamber Malaki, kitabını Tanrı'nın şu sözleriyle bitirmişti: «Büyük ve korkunç gün gelmeden önce, ben size peygamber *İlya*'yı göndereceğim. O da, babaların yüreğini oğullara ve oğulların yüreğini babalarına dönüştürecektir». Hz. İsâ, bu sözlerden yola çıkmış ve «babası nasıl kendisiyse kendisi de öylece babası» olmuştur. Hıristiyanlığın, baba-oğul özbirliği dogması (baba Tanrı'yla oğul Hz. İsâ'nın aynı özü taşıdığı inancı) bu anlayışın ürünüdür. Hz. İsâ'nın yahudiliğe katkısı şu iki öğede özetlenebilir: Yoksullukta eşitlik ve sevgi. Bilimsel nedenleri bilinmemekle beraber toplumsal düzensizliğin aşırı zenginlik tutkusundan doğduğu görülüyordu. Hz. İsâ bu tutkuyla savaşmak için zenginleri kınadı ve yoksulları övdü. Hz. Mûsâ ve onu izleyen peygamberler kutsal bir yasa geliştirmişlerdi, bu yasanın düzensizliğe engel olamadığı da açıktı. Hz. İsâ, bu yasayı metafizik bir sevgi anlayışıyla pekiştirmek istiyordu. Dağdaki ünlü söylevinde şöyle demektedir: «Kutsal yasayı yıkmaya geldiğimi sanmayın. Ben, yıkmaya değil, tamamlamaya geldim. *Öldürmeyeceksin* dendiğini işittiniz, ben bunu kardeşlerine *kızmayacaksın*'la tamamlıyorum. *Komşularını sev* dendiğini işittiniz, ben bunu *düşmanlarını da sev*'le tamamlıyorum. Sağ yanağınıza kim vurursa ona sol yanağınızı da uzatınız. İnsanların suçlarını bağışlarsanız babanız da sizi bağışlar. Yargılamayın ki, yargılanmayasınız. Çünkü nasıl yargılarsanız öylece yargılanacaksınız». Hıristiyanlığın kutsal kitabı *İncil*'dir. Hz. İsâ'nın söylediklerini ve yaptıklarını anlatan *İncil*, yahudi (mûsevî) şeriatını kapsayan *Eski Ahid*'e eklenmiş ve *Yeni Ahid* adıyla anılmıştır. Hıristiyanların *Kutsal Kitap* (Kitâb-ı Mukaddes)'ları bu her iki şeriattan meydana gelir. Bilindiği gi-

bi hıristiyanlar, kendilerinden önceki Hz. Mûsâ dinini tanırlar, ancak onun zamanla bozulduğuna ve içine yalanlar karıştırıldığına, Hz. İsâ'nın bu yalan ve yanlışları düzeltmiş bulunduğuna inanırlar. İslâm dini de kendisinden önceki yahudi dinini ve hıristiyanlığı tanır, ne var ki bu iki şeriat da bozulmuştur ve içlerine birçok yalanlar katılmıştır. İslâm Peygamberi Hz. Muhammed getirdiği *Kur'an* ile bütün bu yalan ve yanlışları düzeltmektedir. Arapçada *hıristiyan* anlamında *nasrânî* ve *hıristiyanlık* anlamında *nasrâniyyet* (Nasrânîyye) deyimleri kullanılır. Kur'anda bu deyimler çok geçer. Örneğin *Bakara* sûresinin 62. âyeti şöyle der: «Gerçekten o kimseler ki inanırlar; o kimseler ki yahudi, hıristiyan ve sâbiî *(vennesârâ vessâbiiyne)*'dirler, onlardan her kim Allah'a ve son güne inanır da iyilik işlerse kaygılanmasınlar, artık onlar için korku yoktur», 113. âyeti şöyle der: «Yahudiler, hıristiyanlığın sağlam bir temeli yoktur, dediler. Hıristiyanlar da, yahudiliğin sağlam bir temeli yoktur, dediler. Oysa her ikisi de kitaplarını okuyorlar. İşte, bilmeyenler böyle söylerler, Allah ise onların aralarında uyuşamadıklarını kıyâmet günü yargılayacaktır», 116. âyeti şöyle der: «Hıristiyanlar, Allah kendine çocuk edindi, dediler. Allah bu yalandan uzaktır», 120. âyeti şöyle der: «Sen onların dinlerine uymadıkça ne yahudiler, ne de hıristiyanlar seni beğenmeyeceklerdir. Onlara de ki: Bakın, yalnız bir doğru yol vardır, o da Allah'ın bildirdiği doğru yoldur», 135. âyeti şöyle der: «Yahudi olmalısınız ya da hıristiyan olmalısınız ki doğru yolu tutmuş olasınız, diyorlar. Onlara de ki: Biz İbrahim'in dinindeniz, o İbrahim ki Allah'ı bir saydı, ona ortak koşmadı», *Âli İmran* sûresinin 55. âyeti şöyle der: «Ey İsâ, gerçekten seni ölüme eriştirecek olan yalnız Ben'im. Seni kendi katıma yükseltecek olan, seni Allah'ı tanımayanların elinden kurtaracak olan ve sana uyanları kıyâmet gününe değin Allah'ı tanımayanların üstünde tutacak olan da yalnız Ben'im. Sonunda hepiniz Bana döneceksiniz, o zaman aranızdaki bütün anlaşmazlıkları yargılayacak olan da yalnız Ben'im», 64. âyeti şöyle der: «Ey kitap'lılar (yahudiler ve hıristiyanlar) de onlara: Gelin, sizin için de, bizim için de doğru olan şu söz üzerinde birleşelim: Allah'tan başkasına tapmayız, Allah'a ortak koşmayız, Allah'ı bırakıp da içimizden birtakımını kendimize ilâh edinmeyiz», 65. âyeti şöyle der: «Ey kitap'lılar, İbrahim üzerinde ne çekişip duruyorsunuz? Tevrat da, İncil de ancak ondan sonra bildirilmiştir. İbrahim ne yahudidir, ne de hıristiyandır, o ancak Allah'ı bir tutandır, Allah'a eş koşmayandır, kendini Allah'a verendir», 75. âyeti de şöyle der: «Kitap'lılar (yahudiler ve hıristiyanlar) arasında öyleleri vardır ki kantar dolusu altın versen onu sana eksiksiz olarak geri verir, öyleleri de vardır ki bir dinar versen tepesine binmedikçe geri alamazsın. Çünkü onlar seni kitapsız sayarlar, kitapsızın malını yemek suç değildir, derler. Allah'a karşı bile bile yalan söylerler», 113. âyeti de şöyle der: «Kitap'lıların hepsi bir değildir, aralarında öyle doğru bir topluluk da vardır ki geceleri secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okurlar», 114. ve 115. âyetler de bunu tamamlar: «Allah'a ve son güne inanırlar, uygunu buyurur ve uygunsuzu yasaklarlar, iyiliğe seğirtirler, işte bunlar doğruluktan ayrılmayan kimselerdir, onlar ne iyilik işlerlerse tanımazlık edilmeyecektir, Allah kendinden sakınanları bilir», 119. âyeti de şöyle der: «Sizler onları seversiniz, oysa onlar sizi sevmezler. Siz Kitap'ların hepsine inanırsınız, onlar inanmazlar». *Bk.* Din, İsâ, Meryem, Yahudilik, Müslümanlık.

HIRKA — Özellikle tasavvuf tarikatlerinde cüppenin altına giyilen giyit... Gerçekte *giyitin yırtılmış bir parçası* demektir, zamanla anlamı genişleyerek giyitin (elbîsenin) bütünü olmuştur. Peygamber Hz. Muhammed yün ve benzerinden dokunan sert giyitler ve bu giyitlerin altına da gömlek giymesini severmiş. İslâm dilinde *hırka* deyimi Peygamberin giydiği

bu *gömlek* anlamındadır. Peygamber sert *cüppe* altına eskimiş gömlek giyermiş, bu cüppeye *burnus* da denir. Tasavvuf tarikatlarında hırka genellikle kutsaldır ve ancak Şeyh'in eliyle giydirilebilir. Buhârî, ünlü *Sahîh*'inde Ebû Hüreyre'nin şöyle dediğini bildiriyor: «Bana çok Peygamber sözü (hadîs) anlatıyorsun diyorlar. Oysa ben ötekiler gibi alışverişle uğraşmadım, dinlediklerimi de onlar gibi unutmadım. Bir gün Peygamber vaaz ederken şöyle demişti: *Ben bu sözlerimi bitirinceye kadar bir kimse hırkasını serip sonra toplarsa sözlerimi ezberlemiş olur.* Bunu duyunca hemen hırkamı çıkarıp yere serdim, sonra da topladım ve avuçlayarak giydim. Bundan sonra da Peygamber'den işittiklerimi asla unutmadım». Osmanlı Pâdişâhı Selim I.'in 922'de elde ettiği kutsal eşyâ arasında Peygamber Hz. Muhammed'in hırkası da vardır. Buna *Hırka-i Şerîf* adı verilmiştir. *Hırka-i Saadet* de denir. Topkapı Sarayı'nda gümüş bir sandık içinde saklıdır. Ramazan ayında halkın görmesi ve yüz sürmesi için açılır. Bir de tasavvuf hırkaları vardır (*Bk.* Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri,* I, 804-805): Hırka-i Ali, Hırka-i Ebû Saîd, Hırka-i Enes, Hırka-i Fârûk, Hırka-i Huzeyfe, Hırka-i Osmân vb. *Bk.* Emânât-ı mukaddese.

HIRKA-İ SAÂDET — *Bk.* HIRKA.

HIRKA-İ ŞERÎF — *Bk.* HIRKA.

HIRS — Gerektiğinden çok isteme... *Tamah* deyimiyle de dilegetirilir. Buhârî, Abdullah İbn Abbas'ın anlattığı şu hadîsi kaydetmektedir: «Âdem oğlunun iki vâdî dolusu malı olsa üçüncüsünü ister, onun gözünü ancak toprak doyurur».

HIRSIZLIK — Başkasının malını çalma... Dinsel açıdan da suçtur. *Mâide* sûresinin 38. âyeti şöyle der: «Erkek olsun, kadın olsun, hırsızların ellerini kesin. Bu, onların işlediklerine karşı Allah'ın verdiği bir cezâdır», *Yûsuf* sûresinin 69. ve onu izleyen âyetleri de Hz. Yûsuf'un kardeşini alıkoyabilmek için onu hırsızlıkla suçlamasını anlatır. Buhârî ünlü *Sahîh*'inde Peygamber Hz. Muhammed'in hırsızlık üstüne söylediği birçok hadîsler nakleder. Bu hadîslerden biri *büyük günah* konusunda yeni bir açıklık getirdiği için özellikle önemlidir. Buhârî'nin Ebû Zer'den naklettiği bir hadîste Peygamber şöyle demektedir: «Cebrâil bana Allah'a ortak koşmaksızın ölenlerin cennete gireceğini müjdeledi». Ebû Zer «hırsızlık yapsa da mı?» diye sormuş, Peygamber «Evet, hırsızlık yapsa da» karşılığını vermiş. Bu hadîs üzerine İslâm bilginleri şu sonuca varmışlardır: İnsanı dinden (müslümanlıktan) çıkaran ve sonsuzca cehennemde kalmayı gerektiren tek günah *Tanrı'ya ortak koşma* günâhıdır. Bunun dışındaki *büyük günâh*'lar (örneğin hırsızlık, zinâ vb.) insanı inandan (imândan) ve dinden çıkarmaz. İnanlı olarak ölen her müslümanın günahları Allah tarafından bağışlanabilir, Allah bağışlamadıklarını *geçici olarak cehennem*'e koyabilir ve daha sonra bağışlayabilir. Allah'a ortak koşma günâhıysa *kesin*'likle bağışlanmayacaktır. Bunun dışındaki günahlarda Allah'ın kimi bağışlayıp kimi bağışlamayacağı *bilinemez,* bu bilinemeyeceğine göre müslümanların günah işlemekten titizlikle kaçınmaları gerekir, çünkü geçici de olsa bir süre cehennemde kalmak korkusu vardır. Bu hadîsten şu sonuç da kolaylıkla çıkarılabilmektedir: Cehennem cezâsı sürekli ve geçici olmak üzere iki türlüdür. Sürekli olan sâdece Tanrı'ya ortak koşma günâhının cezâsıdır, bütün öbür günâhların cezâsı olarak cehennemde kalma geçicidir ve Tanrı'nın takdir ettiği uzun ya da kısa bir süreyle sınırlıdır. Bu sürenin sonundaysa, Tanrı'ya ortak koşma günâhının dışında bütün günâhlılar ergeç ve kesinlikle cennete gireceklerdir. *Bk.* Günâh, Cehennem, Cennet.

HISIM VE AKRABÂ — Dede ve nineleri bir olanlarla aralarında kayınlık ilişkisi bulunanlar... İslâm dini hısım ve akrabâlar arasında sevgi ve saygıya dayalı özel bir ilişki kurulmasını istemek-

tedir. Bu istek, aile bağlarının güçlendirilmesi amacını taşır. Bilindiği gibi Araplarda klan döneminden kalma çok sıkı aile bağları vardır, bu bağlar genişlemiş ve büyümüs aileler olan aşîretlerde de sürmüştür. Hısım ve akrabâlar hakkında Kur'anda çeşitli hükümler bulunduğu gibi, çeşitli Peygamber sözleri (hadîs) de vardır. Örneğin *Bakara* sûresinin 27. âyeti şöyle der: «O fâsıklar ki Allah'ın ahdini bozarlar, bitişmesini buyurduğu şeyi ayırırlar». Bu âyette Allah'ın *bitişmesi*ni buyurduğu şey, hısım ve akrabâ (Sıla-i rahim)'dır, bir anlamda *aile*'dir. Aynı sûrenin 83. âyeti şöyle der: «O gün biz İsrâiloğullarından söz almıştık: Allah'tan başkasına tapmayacaksınız, analarınıza ve babalarınıza, hısım ve akrabânıza iyilik edeceksiniz», 177. âyeti şöyle der: «Olgunluk Doğu Batı yönlerine yönelmekle olmaz. Olgun olan o kimsedir ki Allah'a, son güne, meleklere, kitaba, peygamberlere inanır, hısım ve akrabâsına... malını seve seve verir», 180. âyeti de şöyle der: «İçinizden biri ölüm döşeğine düşünce eğer mal bırakıyorsa bunu ana ve babasına, hısım ve akrabâsına töreye uygun olarak vasîyet etmesi boynunun borcudur», 215. âyeti de şöyle der: «Onlar sana kimleri geçindireceklerini sorarlar. Onlara de ki: Geçindirecekleriniz ana ve babanız, hısım ve akrabânız, öksüzler, düşkünler ve yolda kalanlardır». *Nisâ* sûresinin 8. âyeti şöyle der: «Miras bölüşülürken hısım ve akrabâ, öksüzler ve düşkünler de orada bulunacak olursa onları da azıklandırın», 36. âyeti şöyle der: «Anaya babaya iyilik edin, yakınlarınıza da», *Tevbe* sûresinin 113. âyeti şöyle der: «Cehennemlik oldukları anlaşılan tanımazlar için, hısım ve akrabâ bile olsa, bağış dileğinde bulunmak Peygamber için de, inananlar için de doğru olmaz». *Nahl* sûresinin 90. âyeti şöyle der: «Gerçekten Allah tüzüğü, iyiliği, hısım ve akrabâya karşı el açıklığını buyurur». *İsrâ* sûresinin 26. âyeti şöyle der: «Hısım ve akrabâya, yoksullara, yolda kalanlara hakkını ver». *Nûr* sûresinin 22. âyeti şöyle der: «İçinizde üstünlüğü, genliği olanlar, hısım ve akrabâsına... vermemek için sakın and etmesinler, onları bağışlasınlar, onlara göz yumsunlar». *Şuarâ* sûresinin 214. âyeti şöyle der: «Sen önce hısım ve akrabânı uyarmakla işe başla». *Ahzâb* sûresinin 6. âyeti şöyle der: «Peygamber, inananlara kendilerinden daha yakındır. Onun karıları inananların analarıdır, hısım ve akrabâsı da Allah'ın kitâbına göre birbirlerine öbür inanırlarla göçmenlerden daha yakındırlar». *Şûrâ* sûresinin 23. âyeti şöyle der: «De ki: Ben sizden hiçbir karşılık beklemiyorum. İstediğim sâdece hısım ve akrabânıza karşı sevgi göstermenizdir». Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den naklettiği bir hadîsinde Peygamber Hz. Muhammed şöyle demektedir: «Allah bütün mahlûkaatı yarattı. Yaratmayı tamamladığında *rahim* (akrabâlık) cisimleşip Allah'ın lûtfunun eteğine sarıldı. Tanrı: Ne istiyorsun? diye sordu. Rahim: Yâ Rabbî, *sıla-i rahim* yapılmamasından (akrabânın birbirini ziyâret etmemesinden) sana sığınırım, dedi. Tanrı da: Ey rahim, seni ziyâret edeni mükâfatlandıracağım, ziyâret etmeyeni de cezâlandıracağım, buyurdu». Bu hadîsi anlatan Ebû Hüreyre «isterseniz *Muhammed* sûresinin 22. âyetini okuyunuz» diyor. Bu âyet şöyledir: «Ey ikiyüzlüler, siz insanlara egemen olmayı başarabilseydiniz yeryüzünde fesat çıkarır, hısım ve akrabâya yardımı da (Sıla-i rahmi de) bırakırdınız». *Bk.* Mirâs, Sıla-i rahim.

HIYÂNET — Sözünü tutmayıp oyun etme... Dilimizde *hayınlık* denir, *kendisine karşı duyulan inan ve güveni kötüye kullanma*'yı dilegetirir. *Nisâ* sûresinin 105. âyeti şöyle der: «Sakın sen hâinler için *(lilhâinîyne)* çekişme», 107. âyeti de şöyle der: «Kendilerine karşı hâinlik edenler için de didinme. Çünkü Allah alçakları sevmez». *Mâide* sûresinin 13. âyeti şöyle der: «İçlerinden pek azı bir yana, onlardan göreceğin hep hıyânet olacaktır». *Enfâl* sûresinin 27. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, sakın Allah'a ve O'nun elçisine hıyânet etmeyin», 58. âyeti de şöyle der: «Eğer sen bir ulusun

sana hıyânet edeceğinden korkuyorsan sen de onlara tıpkısını yap», 71. âyeti de şöyle der: «Eğer onlar sana hıyânet ederlerse... Allah onlara karşı senin gücünü arttırır». *Yûsuf* sûresinin 52. âyeti şöyle der: «Yûsuf dedi: Çünkü ben onun şunları bilmesini istedim, kendisi yokken karısıyla kendisine hıyânet etmedim, Allah alçakların dolanını ayaklarına dolaştırır». *Tahrim* sûresinin 10. âyeti şöyle der: «Allah tanımazlara şu örneği verir: Nuh'un karısıyla Lût'un karısı kocalarına hıyânet ettiler, iyi kullarımızdan olan kocaları, onları Allah'ın azâbından kurtaramadı».

HIZIR — Ölümsüz insan... Kur'an ve Tevrat'ta adı anılır. Her iki kutsal kitapta da anlatıldığı gibi, birdenbire meydana çıkıp birdenbire kaybolmasıyla ünlüdür. Halk inançlarında peygamber sayılır ve başı sıkılanların yardımına koştuğuna inanılır. Ölümsüzlüğü, *İskender*'le aşçısı *Andreas* (İdris) efsânesine dayanır. Kaçan balığı yakalamak için suya dalan ve böylelikle *âb-ı hayât*'ı bularak ölümsüzlüğe kavuşan aşçının öyküsü, yahudilerin kutsal kitabında *Yeşua'yla İlya* (İlyas), müslümanların kutsal kitabında Hz. Mûsâ'yla Hızır'a maledilerek anlatılır. Bu öykü, Sümer mitolojisinde *Gılgamış* ve Yunan mitolojisinde *Glaukos* efsâneleriyle de bağıntılıdır. İslâm inançlarında Hızır ermiştir, Tanrı tarafından müslümanlığı korumakla görevlendirilmiştir, Kudüs'te oturur, ama istediği anda istediği yerde görünebilir. Kimi anlatımlarda Hz. İlyas'la kardeştir, biri karada, öbürü denizde müslümanların koruyucusudur. Kur'an Kehf sûresinin 65. âyetinde ondan *bilim öğrettiğimiz kullarımızdan biri* diye sözeder. 65. âyet ve onu izleyen âyetler şöyle der: «O sırada kullarımızdan öyle birini buldular ki, biz ona kendi esirgeyiciliğimizi eriştirmiştik, kendi katımızdan bir bilim de öğretmiştk. Mûsâ ona: Ben de seninle gelsem olmaz mı? diye sordu. Oysa senin bana katlanmaya gücün yetmez, dedi. Mûsâ, Allah dilerse katlanırım dedi, hiçbir işde de sana karşı durmam. O da pekâlâ, dedi, ama sakın ben söz etmedikçe sen bana hiçbir şey sorma. Birlikte yola koyuldular. Bir gemiye bindiklerinde o kimse gemiyi deldi. Mûsâ, ne yapıyorsun? dedi, içindekiler boğulsun diye mi deldin gemiyi? Doğrusu çok korkunç bir iş yaptın. Oysa, senin bana katlanmaya gücün yetmez dememiş miydim? dedi. Mûsâ unuttuğunu söyleyerek özür diledi. Gene yola koyuldular ve bir oğlan çocuğuyla karşılaştılar. O kimse çocuğu hemen öldürdü. Mûsâ dehşetle: Suçsuz bir cana nasıl kıyarsın, and olsun ki bu yaptığın çok ağır bir suçtur. Oysa şöyle dedi: Ben sana dememiş miydim, benimle birlikte katlanmaya senin gücün yetmez diye? Mûsâ, bir daha yaparsam benimle arkadaşlık etmekten vazgeçersin, dedi. Bunun üzerine kalkıp gittiler. Bir kente vardıklarında, yıkılmak üzere bulunan bir duvar gördüler. O kimse duvarı hemen onardı. Mûsâ dayanamayıp: İsteseydin bu iş için emeğinin karşılığını alabilirdin, dedi. Oysa, işte artık senden ayrılmak zorunlu oldu, diye karşılık verdi, şimdi sana katlanmaya gücünün yetmediği bu işlerin içyüzünü bildireyim: O gemi yoksul denizcilerindi, o ülkenin öyle bir Hakaan'ı vardı ki gemileri zorla sahiplerinin ellerinden alıyordu, delik bir gemiyi ise almazdı. Öldürdüğüm o oğlan, inanan kimseler olan ana ve babasını azdırmak ve baştan çıkarmak üzereydi, Allah onun yerine daha iyi bir oğlan verecekti. Kentteki duvarsa iki öksüz çocuğundu, altında da babalarının onlara bıraktığı bir gömü (hazîne) vardı, esirgeyici olan Allah, o çocukların erginlik çağına gelince gömülerini bizzat çıkarmalarını istiyordu. Ben bu işleri kendiliğimden yapmadım. İşte katlanmaya gücünün yetmediği işlerin içyüzü budur». Yorumcular bu âyetlerde sözü edilen *o kimse*'ye *Al-Hazîr* (Yeşil) adını verdiler. Bu deyim giderek *El-Hizr* (Yeşillik) biçimine dönüştü. Böyle bir kimsenin varlığının gerekçesi de Peygamber Hz. Muhammed'in şu hadîsinden anlaşılmaktadır. Buhârî'nin Ubey İbn Ka'b'tan naklettiği bir hadîsinde Pey-

gamber şöyle demiştir: «Hazret-i Mûsâ' ya, insanların en bilgini kimdir? diye soruldu. O da, ben'im, karşılığını verdi. Tanrı, Allah bilir, demediği için Mûsâ' ya vahyedip onu şöyle azarladı: Denizlerin birleştiği yerde bir kulum vardır ki o senden bilgilidir. Tanrı'nın sözünü ettiği bu kul Hızır'dır» (*Bk. Zübdetül Buhârî,* Istanbul 1977, s. 47-9). Ebû Hüreyre'den nakledilen bir başka hadîsinde de Peygamber şöyle demiştir: «Hızır'a bu adın verilmesinin nedeni, kuru bir yerde ak post üstünde otururken hemen arkasında *yeşil* otlar belirmesindendir». *Bk.* Hıdırellez, İlyas.

HİBE — Bağışlama ve bağışlanan... Arapçadır, *bir malı karşılıksız olarak başkasına verme*'yi dilegetirir. Bu işleme Arapçada *armağan* ve *bahşiş* anlamlarına gelen *hediyye* de denir. Buhârî'nin İbn Abbas'tan naklettiği bir hadîsinde Peygamber «bağışından dönen, kusan ve sonra da kustuğunu yiyen bir köpeğe benzer» demiştir. Bundan ötürü Fıkıh (İslâm hukuku) bilginleri genellikle bağıştan dönülemeyeceğini ilerisürmüşlerdir. Hanefîliğin kurucusu Ebû Hanîfe (İmâm-ı âzam)'ye göre bağışlayan, ancak bağışlananın onayıyla (rızâsıyla) bağışından dönebilir. Ebû Hanîfe «müslüman olmayana yapılan bağıştan da dönülebilir, ama bu dönüş çirkin bir şeydir» der. Nûman İbn Beşir'in naklettiği bir hadîsinde de Peygamber, öteki çocuklarına hiçbir şey hibe etmediği için oğlu Nûman'a bir bahçe hibe eden Beşir'e «öyleyse bağışından vazgeç» demiş, Beşir de bağışını geri almış. Bu hadîsten de, babanın çocuğuna yaptığı bağıştan dönebileceği anlamı çıkarılmaktadır. Ebû Hüreyre'nin anlattığı bir hadîsinde de Peygamber «bana sâdece bir kol kemiği hediye edilse bile kabul ederim» demiştir. Bundan da alçakgönüllü olunması ve hediyenin en değersizinin bile geri çevrilmemesi gerektiği anlamı çıkarılmaktadır. Abdurrahman İbn Ebî Bekr' in anlattığı bir hadîsten, müslüman olmayanların hediyesinin kabul edilebileceği anlaşılmaktadır. Buna karşı müslüman olmayanlara da hediye verilebilir, bağışta bulunulabilir. Hz. Ebû Bekir'in kızı Hz. Esmâ'nın anlattığına göre, müslüman olmayan, annesine bağışta bulunmasına Peygamber izin vermiştir. İbn Uyeyne *Mümtehine* sûresinin 8. âyetinin de buna izin verdiğini söylemektedir. Bu âyet şöyle der: «Din uğrunda size karşı savaşmayan, sizi yurdunuzdan çıkarmayan kimselere iyilik etmeyi ve adâlette bulunmayı Allah size yasaklamamıştır». *Bk.* Sadaka.

HİCÂB — Utanma... Arapça sözcük anlamında *iki şeyi birbirinden ayıran engel* anlamındadır. Bu engel, Kur'anın çeşitli âyetlerinin yorumunda *perde* ve *sûr* (duvar) deyimleriyle dilegetirilmiştir. *Fussilet* sûresinin 5. âyeti şöyle der: «Onlar: Seninle bizim aramızda bir perde *(beynike hicâbün)* vardır dediler». *Hadîd* sûresinin 13. âyeti şöyle der: «Bu sözlerden sonra aralarına bir duvar çekilecek». *El-Ahzâb* sûresinin 53. âyeti de şöyle der: «Peygamberin karılarından bir şey isteyecek olursanız onu perde arkasından *(min verâi hicâb)* isteyin». Bundan başka kimi çeviriciler *hicâb* deyimini *örtünme* (tesettür) anlamında da kullanmışlar ve *Ahzâb* sûresinin kadınların örtünmesini buyuran 55. *hicâb âyeti*'ni *örtünme âyeti* deyimiyle çevirmişlerdir (Örneğin *Bk.* Ömer Ziyâeddin Dağıstânî, *Zübde-tül Buhârî Tercümesi,* Salâh Bilici Kitabevi, Istanbul 1977, s. 825). Bu deyim tasavvuf dilinde *keşf* deyimi karşıtıdır ve *amacı örten her şey* anlamındadır, eşdeyişle *gerçeğin öğrenilmesini engeleyen etki*'yi dilegetirir. *Bk.* Tesettür, Leben-ül-fahl.

HİCİV — Yergi... *Taşlama* da denir. Birinin kötülüğünü (Zem ve kadih) şiirle söylemeyi dilegetirir. Müslümanlarla dinsizlerin savaşımında *hiciv* de kullanılmıştır. Örneğin müslüman ozan Hassan İbn Sâbit'in anlattığı bir hadîsinde Peygamber, düşmanlarının kendisini hicvetmesi üstüne ona «Hassan, Allah'ın elçisi adına karşılık ver» demiş. Bir başka hadîsinde de dinsizlere karşı atılan hi-

civ oklarının gerçek oklardan daha etkili olduğunu söylemiş. *Bk.* Bedduâ.

HİCR — Kur'anın on beşinci âyetinin adı... Mekke'de inmiştir, 99 âyettir. *Hicr* çok eskiden Semûd kavminin yaşamış olduğu bir Arap kasabasıdır, sûre bu kasabanın sözünü ettiği için bu adla anılmıştır. Sûrenin 80. âyeti şöyle der: «Gerçekten Hicr'liler peygamberlerini yalancı saymışlardı». Bâtınîler bu sûrenin 99. âyetindeki «sana *yakîn* gelinceye kadar ibâdet et» sözünü *te'vil* ederek *yakîn* deyimine *bilgi* anlamını verirler ve «bilen için tapım gereksizdir» derler. Oysa bu âyetteki *yakîn* deyimi *ölüm* anlamında kullanılmıştır. *Bk.* Bâtınîlik, Te'vil.

HİCRET — İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in Mekke'den Medîne'ye göçü... Bu göç 622 yılında olmuştur, *hicrî takvim* bu yılla başlar. İslâmlık bu göçle devletleşmiştir. Peygamberle beraber göçenlere *muhâcirîn* ve Medîne yerlilerine de *ensâr* denir. Hicrî tarih, hıristiyanların Hz. İsâ'nın doğumunu başlangıç alan milâdî tarihlerine karşı müslümanlarca ilerisürülmüştür. Ayın yörüngesi üstündeki dönüşünü göz önünde tutarak hesaplandığı için, buna *kamerî tarih* de denir. Ne var ki bu tarihte aylar zorunlu olarak 29 ve 30 günlüktür. Bu yüzden müslümanların yılı, hıristiyanların yılından on gün eksiktir. Hicrî ve kamerî tarihi milâdî tarihe çevirmek için hicrî tarihten yüzde 3'ünü çıkarıp kalana 621 eklemek gerekir. Arapça *hicret* deyimi sözcük anlamında *göç etmek* demektir. Mekke'li olan Peygamber, özellikle kendi kabîlesi Kureyş'lilerin sürekli karşı koymaları ve onu tedirgin etmeleri üzerine o zaman *Yesrib* adıyla anılan Medîne'ye göçetmeye karar vermişti. Peygamberin bu göçü İslâm dilinde (terminolojisinde) *Hicret-i Nebevîye* adıyla anılır. Medîne halkı arasında birçok dostları ve kendisine inananlar vardı. Medîne'lilerle birtakım anlaşmalar da yapmıştı. Müslümanlar hep birden değil, takım takım göçetmişlerdir. En sonunda Peygamber, birtakım işlerin görülmesi için Hz. Ali'yi Mekke'de bırakarak, arkadaşı Hz. Ebû Bekir'le birlikte yola çıkmıştır. Ünlü mağarada saklanma ve örümcek öyküsü bu sırada olmuştur. Hz. Ali de üç gün sonra işleri bitirip onlara katılmıştır. Peygamberin bu göçü özellikle *Ankebût* sûresinde anlatılır. Bu konuda Peygamberin birçok sözleri (hadîs) de vardır. Bunların en ünlüsü Peygamberin eşlerinden Hz. Ayşe'nin anlattığı hadîstir. Buhârî'nin ünlü *Sahîh*'inde bildirdiği 1039 numaralı bu hadîste Hz. Ayşe şöyle demektedir: «Peygamber, Mekke'deki müslümanlara *göçeceğiniz yer bana iki taşlık arasında bir hurmalık olarak gösterildi* demişti. Müslümanlar göçetmeye başladılar. Babam Hz. Ebû Bekir'in de hazırlığa başladığını gören Peygamber: *Sabret, Allah'tan bana da göç izninin geleceğini umuyorum* dedi. Babam, Peygamberle birlikte göç edeceğini anlayarak sevindi ve bekledi. Hicret buyruğu bugün ya da yarın gelir diye tam dört ay iki hecin devesini otlağa bırakmayıp evin önünde ağaç yaprağıyla besledi. Peygamber bir gün beklenmedik bir sırada geldi ve *Medîne'ye göç etmemize izin verildi* dedi. Babam heyecanla *ben de berâber miyim?* diye sordu, Peygamber *evet, berâbersin* dedi. Babam *anam babam sana kurbân olsun, şu iki hecin devesinden birini seç* dedi. Peygamber şu karşılığı verdi: *Evet, alayım ama tam değeriyle.* Biz çabucak dağarcığa ikisinin yolluklarını hazırladık. Ablam Esmâ kuşağını ikiye bölüp biriyle dağarcığın ağzını bağladı. Bunun için ona *iki kemerli* dendi. Peygamber, babamla Sevr dağındaki mağaraya gidip üç gece gizlendiler. Kardeşim Abdullah da geceleri onların yanına gidiyor, sabahleyin Mekke'ye inip Kureyş'in ne tuzaklar kurduğunu öğrenerek onlara bildiriyordu. Kureyş, Peygamber ve Ebû Bekir'i öldürene ya da tutsak edene yüzer deve verileceğini duyurmuştu. Kölemiz Âmir de o mağara yakınlarında sağmal koyunları otlatır, yatsıdan sonra mağaraya tâze süt ve kızdırılmış taş götürürdü. Onlar kızdırılmış taşı sütün içine koyarak ısıtırlar, içerlerdi. Medîne'ye

kadar kendilerine yol göstermek üzere güvenilir bir kişi olan Ureykit oğlu Abdullah'ı ücretle tutmuşlardı. Abdullah üçüncü gecenin sabahında mağaraya gitti. Sâhil yolundan gitmeye başlamışlardı». Hz. Ayşe'nin anlattıkları bir hayli uzundur, bundan ötesini onları öldürüp yüzer develik ödülü almak için peşlerine takılan Mâlik oğlu Surâka'nın ağzından anlatır. Mâlik oğlu Surâka, Hz. Ayşe'ye, atının nasıl kuma saplandığını ve saplandığı yerden göklere kadar nasıl duman çıktığını, bunun üzerine fala bakıp olumsuz sonuç aldığını ve Peygamberden nasıl aman dilediğini anlatmış ve sonunda şöyle demiş: «Yolda Mekke'den Şam'a gidip dönen bir ticâret kervanı içinde bulunan Avvam oğlu Zübeyr, Peygambere ve Hz. Ebûbekir'e ak giyitler giydirdi. Medîne'deki müslümanlar her gün sabahleyin onları karşılamak için yola çıkıp öğle sıcağına kadar Harra'da bekliyorlardı. Peygamber Medîne yolunun sağındaki Kuba'ya yöneldi ve Âmir oğlu Avf'ın oradaki evine konuk oldu. Rebiülevvel ayının bir pazartesi günüydü. Efendimize hoş geldine gelenler Hz. Ebû Bekir'i peygamber sanıyorlardı. Peygamber de hiç sesini çıkarmıyordu. Sonunda üstüne fazlaca güneş vurduğundan Hz. Ebû Bekir onu cüppesiyle gölgeleyince gerçeği anladılar. Peygamber orada on dört gece kaldı ve hakkında *Tevbe* sûresinin 108. âyeti inmiş olan Kuba mescidini kurdu. Mescitte namaz kıldıktan sonra devesine binip yola çıktı. Yanındakiler yürüyorlardı. Medîne'ye girip şimdiki yerine gelince devesi çöktü. Müslümanlar orada namaz kıldılar. Devesi çökünce Peygamber *burası bizim durağımızdır inşaallah* buyurmuşlardı. Orası ilk imân edenlerden ve ashâbın büyüklerinden Zürara oğlu Esat'ın bıraktığı ve Ebû Ümâme'nin bakmakta olduğu Sehil ve Süheyl adlarındaki iki yetîmin hurma kuruttukları bir harman yeriydi. Peygamber, adları geçen iki delikanlıyı çağırtarak o harman yerinin mescid yapılmak üzere değerini sordu. Çocuklar *onu sana Allah rızâsı için bağışlarız, para almayız* dediler. Peygamber kabul etmedi ve fazlasıyla bedelini vererek o yeri satın aldı. Orada bugünkü mescidi yapmaya başladı. Kendisi ve ashâbı kerpiç taşıyarak bizzat çalışıyorlar ve şu duâyı ediyorlardı: *Yâ Rab, bu yükler Hayber yükü değildir, sevaplıdır. Asıl sevap âhiret sevâbıdır. Din uğrunda göçmen olanlara ve onlara yardım edenlere merhamet et, koru onları yâ Rabbî*». *Bk.* Ankebût, Medîne, Mekke, Muhammed.

HİDÂYET — Bir insana Tanrıca gösterilen doğru yol... Arapçadır, sözcük olarak *yol gösterme* anlamındadır.

HİKMET — Kur'an... İbrânîce kökenli Arapça *hikmet* deyimi *bilgi* anlamındadır, bundan ötürü Yunanca *sophia* deyimine uygun düşen Arapça *felsefe* anlamında kullanılır. İslâm dilinde (terminolojisinde) ilkin *Peygamber söylevi* anlamında kullanılmıştı. Örneğin *Nahl* sûresinin 125. âyetindeki *hikmet* deyimi bu anlamdadır: «Rabbinin yoluna hikmetle *(bilhikmeti)*, güzel öğütle dâvette bulun». Bundan başka *vahyedilmiş kitap* anlamında da kullanılmıştır, örneğin *Mâide* sûresinin 110. âyetindeki *hikmet* deyimi bu anlamdadır: «Sana kitabı, hikmeti *(velhikmete)*... öğretmiştim». Daha sonra bu deyim bizzat *Kur'an* anlamında kullanılmıştır, örneğin *Bakara* sûresinin 231. âyetindeki *hikmet* deyimi bu anlamdadır: «Size indirdiği kitap ve hikmeti *(minelkitâbi velhikmeti)* yâd edin ki onunla size öğüt veriyor». *Kamer* sûresinin 5. âyeti de şöyle der: «Kur'an nihâyete ermiş bir hikmettir». Bu deyim, Peygamberin çeşitli sözlerinde de kullanılır. Örneğin Ebû Hüreyre'nin anlattığı bir hadîste Peygamber şöyle demektedir: «Size Yemen'liler geldi. Onların kalpleri ince ve yumuşaktır. İmân ve hikmet Yemen'de, iftihar ve böbürlenme deve sahiplerinde, ağırbaşlılık ve vakar koyun sahiplerindedir». *Hikmet* deyimi halkın konuşma dilinde *akıl almaz iş* ve bundan ötürü de *ancak Tanrı'nın bileceği iş* anlamında kullanılır, örneğin bu anlamda *hikmet-i ilâhîye* denir, *hik-*

metinden suâl olunmaz denir, aynı anlamda olmak üzere *hikmet-i hükümet* (devletin akıl almaz işleri) denir. *Hikmet* deyimi Kâşgarlı Mahmûd'da (1074) *Bilig* (el-Hikme) deyimiyle dilegetirilmiştir. *Bk.* Kur'an.

HİLÂFET — İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in ölümünden sonra bütün müslümanlara önderlik etme görevi... Bu görev uzun bir süre Osmanlı pâdişâhlarınca yüklenilmiş, Cumhuriyet'in ilânı ve lâikliğin kabulüyle bırakılmıştır. Din ve devlet işlerinin birlikte yönetilmesini gerektirir, teokratik bir düzen kurumudur. Peygamberin ölümünden hemen sonra onun yerini alacak olanı (halef) saptamak pek güç değildi. Yakın arkadaşları (Sahâbe'ler, Ashâb) yaşıyorlar ve bütün müslümanlardan saygı görüyorlardı. *Halîfe* (Halifat resûl Allah) elbette bunlardan biri olmalıydı. (Egemenliğin babadan oğula geçtiği hükümdarlarca yönetilmeye alışmış İran müslümanları bunu bir türlü anlamamışlardır, Hz. Ali yandaşlığının başlıca nedenlerinden biri de budur). Halîfelik, İslâm toplumunun en büyük dinsel önderliği, eşdeyişle *imam*'lıktı. Bu konuda yol gösterici Peygamber sözleri (hadîsler) de vardı. Örneğin Peygamber bir hadîsinde «İmam, Kureyş'liler arasından olur» demişti (Peygamberin bu sözü bir bakıma İran müslümanlarının anlayışını desteklemektedir). Bir başka hadîsinde de «imama başkaldıran, Allah'a başkaldırmış olur» demekle hilâfetin büyük yetkisini saptamış oluyordu. Bu ölçüt, zamanla *Peygamberin halîfesi*'ni *Allah'ın halîfesi*'ne dönüştürmüştür, halîfelerin daha sonra *Allah'ın gölgesi* (Zıllullah) adıyla anılmaları da bu yüzdendir. İlk halîfelerin Peygamberin yakınları arasından seçilmiş bulunması bu kurumda *seçim* (intihâb) ilkesinin yürürlüğünü ortaya koymuştur. Ama zamanla büyük İslâm devletleri oluşmuş, Kureyşlilik ilkesiyle seçim ilkesinin uygulanmasına olanak kalmamıştır. Bu durumda da Kur'anın «seni mülke halîfe tâyin ettik» anlamındaki âyetlerinden yararlanılarak *seçim* yerine *atama* (tâyin) ilkesi benimsenmiştir. Örneğin *Sâd* sûresinin 26. âyeti şöyle der: «Dâvûd, biz seni yeryüzüne halîfe *(halîyfeten fil'ardı)* tâyin ettik». Ne var ki Peygamber Hz. Muhammed (Hâtem-ül Enbiyâ)'le din tamamlanmış ve *vahiy* kesilmiş olduğundan kim tâyin edecek ve kimi tâyin edecektir? Bu yüzdendir ki Şahrastânî ünlü yapıtında hiçbir İslâm inancının hilâfet kurumu kadar kan döktürmediğini söyler. İslâm tarihlerinin yapraklarını dolduran birçok olaylar sonunda bu ünvan, en büyük ve güçlü İslâm devleti bulunması dolayısıyla Selim I. (1517)'den itibâren Osmanlı pâdişahlarına geçmiştir. Atatürk 3 Mart 1924 tarihinde hilâfeti kaldırırken, pek çok siyasal nedenler yanında, bunun dinsel gerekçesini de kolaylıkla saptamış bulunmalıdır: Osmanlı pâdişahları, Kureyş'li değildi, halîfelikleri her şeyden önce Peygamberin isteğine aykırıydı. *Bk.* Halîfe, İmam, Alevîlik, Şiîlik.

HİLÂLÎYYE — Kaadirîliğin kollarından biri... XVIII. yüzyılda Şeyh Muhammet Hilâl tarafından kurulmuştur. İsmâilîliğe bağlı bir Arap kabîlesi de bu adla anılır. *Bk.* Kaadirîyye.

HİLE-İ ŞER'ÎYYE — Dinsel yasaklara karşı bulunan kaçamak... Özellikle *ürem* (fâiz, ribâ) konusunda yapılmıştır. Fâiz almak İslâm dininde kesinlikle yasaklanmıştır, yahudi ve hıristiyan dinlerinde de böyledir. Tarihsel süreçte bunun ekonomik gerekçeleri vardır ve bellidir. Ama zamanla değişen toplumsal ve ekonomik düzen gereği para kazanmak için şer'î hîylelere başvurulması zorunluğu doğmuştur. Bu hîyleler ilkin anlamı pek açık olmayan (İslâm hukukçularının diliyle: *İyi te'yid edilmemiş*) Peygamber sözlerinden (hadîs) yararlanmakla başlamıştır. Örneğin Buhârî'nin Halîfe Hz. Ömer'den naklettiği 601 numaralı hadîste Peygamber şöyle der: «Altının altınla değişilmesi fâizdir ve haramdır, meğer ki ikisi de al sana ver bana diye peşin ola. Buğday, hurma ve arpa da böyledir». Peygamber'in başka hadîsle-

rinde bunlara gümüş, hurma, tuz, kuru üzüm, tereyağı ve zeytinyağı da katılmıştır. Fâizsiz yaşayamayan kimi müslümanlar fâiz yasağını sâdece bunlara özgü sayarlar ve bunların dışında kalanlardan fâiz alınabileceğini savunurlar (Oysa bu hadîslerin doğru yorumunu yapan İslâm hukukçuları, altınla gümüşün ağırlıkla ve ötekilerin ölçekle saptanan mallara örnek olarak söylenmiş bulunduğunu ilerisürmüşlerdir, Kur'anın açık yasağı karşısında başka türlü de olamazdı). Bu dinsel hîyle fâizcilerin gönüllerini pek rahatlatamadığı için yeni bir yola başvurulmuş ve *çift satın alma sözleşmesi* (muhâtara) ortaya atılmıştır. Bu, tam bir İslâm fâizciliği icâdıdır ve Ortaçağ Avrupa'lılarınca *mohatra* biçiminde kendi dillerine alınarak olduğu gibi uygulanmıştır. Bu hîyle birkaç biçimde yapılmaktadır: Ya verilen borçla birlikte istenen fâizin tutarı değerinde bir mal da satılır ve zamânı geldiğinde borç paravla birlikte geri alınır, ya fâiz tutarı karşılığında değersiz bir mal satılmak koşuluyla borç para verilir, ya da rehinli bir satın alma sözleşmesi yapılarak borç verilen paranın fâizi miktârında değeri bulunan bir şeyin kullanma hakkı alınır. *Bk.* Fâiz, Hîlekârlık, Nikâh, Hülle.

HİLEKÂRLIK — Aldatmacılık... *Ra'd* sûresinin 42. âyeti şöyle der: «Onlardan önce gelenler de peygamberlerine hîle yaptılar, hîlenin cezâsını Allah verir».

HİLKAT — Yaratma... Kur'anın *Nahl* sûresinin 70. âyeti «Allah sizi yarattı *(vallahü halakaküm)*» der. *Bakara* sûresinin 29. âyeti de şöyle der: «Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan, sonra da gökyüzüne yönelip yedi göğü sapasağlam yapan O'dur». *Zâriyat* sûresinin 56. âyeti de yaratmanın amacını şöyle açıklar: «Ben periyi ve insanı sâdece bana tapsınlar diye yarattım». Yaratanın yaratılmadığı da *İhlâs* sûresinin 3. âyetinde şöylece açıklanır: «O doğmamış ve doğurmamıştır». Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat da *hilkat*'i şöyle açıklamaktadır: «Başlangıçta Tanrı, gökleri ve yerleri yarattı. Ve yer ıssız ve boştu. Ve enginin yüzü üzerinde karanlık vardı. Ve Tanrı'nın ruhu suların yüzü üzerinde hareket ediyordu» (*Tevrat*, Tekvin, Bâp I). «Ve Tanrı dedi: Işık olsun. Ve ışık oldu. Ve Tanrı ışığın iyi olduğunu gördü, ışığı karanlıktan ayırdı» (İbid, 3-4), «Ve Tanrı dedi: Sular bir yere biriksin ve kuru toprak görünsün. Ve böyle oldu. Ve Tanrı bunun iyi olduğunu gördü» (İbid, 9-10). *Bk.* Halk.

HİMMETÎYYE — Bayrâmîliğin kollarından biri... XVII. yüzyılda Bolu'lu Himmet Dede tarafından kurulmuştur. *Bk.* Bayrâmîlik.

HİNDÎYYE — Kaadirîliğin Hind müslümanları arasında yayılan bir kolu... Kurucusu Muhammed Garîbullah el-Hindî Hind'li olduğu için bu adı taşıyan bu kola *Garîbîyye* de denir. *Bk.* Kaadirîyye.

HİRÂ — *Bk.* HIRA.

HİSÂB — *Bk.* HESAP.

HİSSET — *Bk.* CİMRİLİK, CÖMERTLİK.

HİŞÂMÎYYE — Mûtezile'nin ünlü kollarından biri... Hişam bin Amr el-Fuvatî tarafından kurulmuştur. İslâmlığın usaaykırı saydığı dogmalarına karşı çıkmıştır. Örneğin, Tanrı'nın mü'minlere yol gösterip mü'min olmayanları saptırmasını yadsır, neden onlara da yol gösterilmediğini sorar. Buna karşı kendi mezhebinden olmayanların mal ve canlarını helâl saymak gibi usdışı savları da vardır. *Bk.* Mûtezile.

HİTÂN — Sünnet... Erkeklik organının ucundaki derinin kesilmesini dilegetirir. Kadınların sünnetine de Arapçada *hafz* denir. *Sünnetsiz* anlamında da Arapçada *agral* deyimi kullanılır. Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den naklettiği bir hadîsinde Peygamber şöyle demektedir: «İbrahim peygamber seksen yaşındayken keserle sünnet olmuştu». Yorumcular bu hadîsteki Arapça *kaddum* sözcüğünün

Şam'da bir köyün adı olduğunu ve şeddeli (bir harf iki kez) okunursa «Kaddum köyünde sünnet oldu» anlamına geleceğini bildirmektedirler, *kadum* biçiminde (eşdeyişle: şeddesiz) okunursa *keser* anlamını vermektedir. *Bk.* Sünnet.

HİTAP — Tanrı'nın insana söz söylemesi... Buna *hitâb-ı ilâhî* denir. Tur dağında Hz. Mûsâ'ya ve Hıra dağında Hz. Muhammed'e söylenen Tanrı sözleri bu deyimle adlandırılır. Tanrı'nın melekler aracılığıyla söylediği sözlere de *hitâb-ı melekî* denir.

HİYÂNET — *Bk.* HIYÂNET.

HİZB — Takım... Arapçadır, çoğulu *ahzâb,* Kur'anın altıda birini de dilegetirir. Kur'anda *müttefikler* anlamında da kullanılmıştır. Özellikle *Ahzâb* sûresinde yahudilerin müttefikleri anlamında bu deyim kullanılır. *Allah'ın yandaşları* anlamında *hizbullah* deyimi de kullanılmıştır. Örneğin *Mücâdile* sûresinin 22. âyeti şöyle der: «İşte bunlar Allah'ın yandaşları *(hızbullah)*'dır». Kimi çeviriciler bu deyimi *Allah'ın askerleri,* kimileri de *Allah'ın adamları* ya da *Allah'ın fırkası* olarak çevirmektedirler. *Bk.* Ahzâb.

HİZKÎL — *Bk.* HEZEKİEL.

HİZLÂN — Tanrı'nın bağışını esirgeyip kendi hâline bıraktığı insanın durumu... Kelâm bilimi (İlm-i kelâm) terimidir. Arapça sözcük anlamında *kendi hâline bırakmak* demektir. Kur'anın *Âli İmran* sûresinin 154. âyeti şöyle der: «O sizi yardımsız bırakırsa *(yahzulkum)* size başkaca kim yardım edebilir?». Yorumcular şöyle derler: Tanrı, insana iki karşıt nitelik vermiştir, *temyiz* (iyiyi kötüden ayırdetme gücü) ve *havâ* (bedensel isteklere uyma eğilimi). Tanrı, insanı esirgerse birinci güç etkin olur, esirgemezse ve kendi hâline terkederse *(hazala)* ikinci eğilim etkin olur ki işte bu *izlâl*' dir. *Bk.* Hevâ-ü heves, Temyiz.

HOCA — İslâmlığın öğreticisi ve eğiticisi... Farsça *efendi* anlamındadır, dilimizde genel olarak *öğretmen* anlamında ve özel olarak da *din öğretmeni* anlamında kullanılır. Hind-müslümanları kastı da bu adı taşır.

HOROZ — Ezan okuduğuna inanılan kümes hayvanı... Mısır müslümanları «horoz öttü» yerine, «horoz ezan okudu» derler. Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den naklettiği bir hadîsinde Peygamber şöyle demiştir: «Horoz sesi duyduğunuzda Allah'ın kereminden isteyiniz, çünkü o bir melek görmüş demektir. Eşek anırması duyduğunuzda Allah'a sığınınız, çünkü o şeytan görmüş demektir». Bir başka hadîsinde de horozun vakit saptamadaki özelliğini açıklamak için şöyle demiştir: «Allah arşı altına kanatları zümrüd ve inciyle donatılmış bir horoz (ya da horoz biçiminde bir melek) yerleştirmiştir. Bu horoz gece biter bitmez kanatlarını çırpar ve Allah'a hamdeder. Dünyadaki bütün horozlar bunu duyarlar ve ötmeye başlayarak ona karşılık verirler». Hıristiyanlar da horozun yıldırımdan koruduğuna inanırlar. Avrupa'nın birçok kentlerinde çan kulelerinin tepesinde görülen horoz heykelleri, süs için değil, kenti yıldırımdan koruması içindir.

HORTLAK — Geceleri mezarından çıkıp dolaştığına inanılan ölü... Halk inancıdır, dinsel bir dayanağı yoktur. İslâm ülkelerinden çok ortaçağ Avrupa'sında ve İskoçya'da inanılmıştır. *Bk.* Hayâlet.

HOŞEA — Yahudi peygamberlerinden biri... Kur'anda adı geçmez. Tevrat'ın içinde on dört bölümlük bir kitabı vardır. Şöyle başlar: «Tanrı'nın Hoşea aracılığıyla yaptığı bildiridir: Git, kendine bir kötü kadın ve zinâ çocukları al, çünkü ülke Rabbin ahdinden ayrılarak çok zinâ ediyor. Yakında İsrâil krallığının sonunu getireceğim». *Bk.* Ahd, Tevrat.

HOŞGÖRÜ — *Bk.* MÜSÂMAHA.

HÛ — Tanrı... Arapça *o* anlamındaki *hüve* sözcüğünden türetilmiştir. Kimi tarikatlarda *Tanrı'yı anmak* anlamında *Hû çekmek* deyimi kullanılır. *Sığınmak* ve

yakarmak anlamlarını da içerir, bu anlamda *Hû* çekmek *sana sığındım ya da yakarıyorum Tanrım* demektir.

HUCCET — Hadîsleri ezbere bilen... *Bilgin* anlamında da kullanılır. Tasavvuf dilinde *baş dâvet edici*'dir ve on iki tanedir. On iki imama da *huccet* denir. İsmâilîler bunu gökteki on iki burca karşılık tutarlar. *Bk.* Dâî.

HUCÛRÂT — Kur'anın kırk dokuzuncu sûresinin adı... Medîne'de inmiştir, 18 âyettir. Arapça *oda* anlamındaki *hucra* (hücre) deyiminin çoğuludur ve *odalar* demektir. *Hucerât* ve *hucürât* da denir. Sûrenin 4. âyetinde bu deyim geçtiğinden sûre bu adla anılmıştır. Bu âyet şöyle demektedir: «Sen evdeyken odaların arkasından (dışardan: *min verâilhucürâti)* bağırarak seni çağıranlar aklı ermez kişilerdir». Daha açık bir deyişle, bu âyet «dışardan bağırarak Peygamberi çağırmamak gerektiğini» bildirmektedir. Kaldı ki sûre ilk âyetlerinde Allah'a ve Peygamberine karşı müslümanların nasıl davranmaları gerektiğini açıklar, 1-3. âyetlerinde de şöyle der: «İnananlar, Allah'ın ve Peygamberin önünde sözde ve işde ileri gitmeyin, sesinizi yükseltmeyin ve Peygamberin sesinden daha çok çıkarmayın, onunla konuşurken birbirinize bağırıp konuştuğunuz gibi konuşmayın. Tanrı'nın Peygamberi huzûrunda sesini yavaşlatanlar bağışlanacaklar ve büyük armağan göreceklerdir». 5. âyet de sözkonusu 4. âyeti şöylece tamamlar: «Sen evden çıkıp yanlarına gidinceye kadar sabrederlerse haklarında hayırlı olur». Daha açık bir deyişle «bağıra bağıra seni çağırmayıp saygı ve suskunluk içinde senin dışarı çıkmanı beklerlerse haklarında hayırlı olur».

HÛD — Kur'anın on birinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 123 âyettir. Kimilerince 114. âyetin, kimilerince de 12, 17 ve 114. âyetlerin Mekke'de inmediği söylenir. Hz. Hûd, Ad ulusundan bir peygamberdir. Sûre ondan sözettiği için bu adla anılmıştır. Bu sûreye *Gaafir* (günah bağışlayıcı) adı da verilmiştir, çünkü içinde cehennem azâbının sonsuz olmadığı ve bir gün bütün günahların Tanrı tarafından bağışlanacağı da anlatılır. Hattâ bu âyetler üzerine Peygamber Hz. Muhammed bir hadîsinde «bir gün gelecek cehennemde tek kişi kalmayacaktır» demiştir. (*Bk.* Günâh). Sûrenin 89. âyeti şöyle der: «Ey ulusum. Bana olan düşmanlığınız Nuh ulusunun, Hûd ulusunun, Sâlih ulusunun başına gelenler gibisini sizin de başınıza getirmesin. Lût ulusu da başka türlü değildi». Sûrenin 50-60. âyetleri Ad ulusuna Peygamber Hz. Hûd'un söylediklerini anlatır, özetle şöyledir: «Âd'e de soydaşları Hûd'u gönderdik. Hûd onlara şöyle dedi: Ey ulusum, Allah'a tapın, sizin için O'ndan başka tapacak yoktur. Onlar da şöyle dediler: Ey Hûd, sen bize apaçık bir belge getirmedin, sana inanmayız, senin sözünle tanrılarımızı da bırakacak değiliz, hem şunu bil ki tanrılarımız seni çarpacaktır. Hûd, Allah tanıktır dedi, Allah'a koştuğunuz eşlerle benim hiçbir ilişkim yoktur, öyleyse havdi, durmayın, üstüme saldırın, ben Allah'ıma sığınırım ki gerçekten O sizin de Allah'ınızdır... Hûd'u da, onunla birlikte olan inananları da onların saldırılarından kurtardık. Onlar bu dünyada da, kıyâmet gününde de lânete uğramışlardır». Hz. Hûd'un ve Âd ulusunun başka sûrelerde de *(A'raf, Şuarâ, Ahkaf)* sözü edilir. Örneğin *A'raf* sûresinin 72. âyetinde Âd ulusunun kökünün kurutulduğu, *Şuarâ* sûresinin 139. âyetinde yokedildiği, *Ahkaf* sûresinde bir bulutla gelen fırtınanın onları mahvettiği anlatılır. Hz. Hûd, Kur'anda adı geçen 24 peygamberden biridir, Arapların çoğu mezarının 98 peygamberle birlikte Kâbe'de olduğuna inanırlar. *Bk.* Peygamber.

HUDÂ — Tanrı... Farsça *kendiliğinden gelen* demektir, *Hüdâ* da denir. Tanrı'ya *Şanlı Allah* anlamında *Hudâ-i zîşân* adı da verilir. Ama bu Tanrı'nın 99 adı arasında sayılmaz. *Bk.* Esmâ.

HUDÂVEND-İ KIYÂMET — Bâtınî inançlarına göre yedinci imam... *Kıyâmet*

sâhibi anlamındadır. Bâtınîliğe göre bu imam ortaya çıkınca *şeriat* ortadan kalkacaktır ki *kıyâmet*'in asıl anlamı da budur. *Bk.* Kıyâmet, İmam, Şeriat.

HUDDÂM — Müslümanlara hizmet eden cinler... *Bk.* Cin.

HUDEYBİYE — Peygamber Hz. Muhammed'in Kureyş'lilerle yaptığı bir antlaşmadan ötürü önem kazanan vâdî... Mekke'nin 17 kilometre uzaklığındadır. 628 yılının son aylarında Peygamber, Kureyş'lilere gücünü göstermek için, Mekke'ye bir *umre* (hac vakti dışında Kâbe'yi ziyâret) gezisi düzenlemişti. Silâhlı olarak 1600 kişi yanında bulunacaktı, bu sayıyı bir savaş kuşkusu uyandırmaması ve bir güç gösterisi için yeterli olması bakımından özellikle saptamıştı. Amacı, Kureyş'lilere sâdece bir gözdağı vermekti. Ama Kureyş'liler bunu haber almış ve büyük bir orduyla karşı çıkmışlardı. Peygamber, Hudeybîye'ye kadar çekilmek zorunda kaldı ve onlardan görüşme (müzâkere) istedi. Yapılan görüşme ilk bakışta müslümanlar için bir yenilgi sayılabilirdi. Çünkü Kureyş'liler hem onları Mekke'ye sokmamışlar, hem de bir bakıma ağır gibi görünen birtakım koşullar kabul ettirmişlerdi. *Hudeybiye musalâhası* (Hudeybiye barışı) adıyla anılan bu antlaşmayı Peygamber *Resûlullah* (Allah'ın elçisi) olarak imzalamaktan vazgeçmek zorunda kalmıştı, çünkü Kureyş'liler bu ünvânı kabul etmemişlerdi. *Umre*'ye ertesi yıl için ve ancak silâhsız gelmek koşuluyla izin veriyorlardı. Aynı koşulu kendileri için kabul etmedikleri halde kendi kaçaklarının geri verilmesini Peygambere kabul ettirmişlerdi. Antlaşmadan İslâm terimlerinin tümü çıkarılmıştı ve Peygamber de buna razı olmak zorunda kalmıştı. Peygamberin yakınları şaşkınlık içindeydiler, bütün bunları kendilerine yediremiyorlardı. Peygamber Hz. Muhammed'in akıllı bir kişi olduğu bundan da anlaşılmaktadır, çünkü amacına ulaşmıştı, Kureyş oligarşisini kendisiyle eşit koşullar altında görüşme yapmaya zorunlu kılmıştı ve müslümanlar tarihlerinde ilk kez bütün Arabistan'da büyük bir güç olarak tanınıyorlardı. Arabistan'da çok saygın bulunan ve büyük önem verilen Kureyş oligarşisi ilk kez bir göçmen topluluğunun başkanıyla görüşmek ve anlaşmak zorunda kalıyordu. Bu, Peygamber için çok büyük bir zaferdi, müslümanların bir göçmen topluluğu olmayıp koca bir devlet olduğunu bütün Arabistan'a anlatmış bulunuyordu. Nitekim bir süre sonra Mekke'yi perişân ederek bunu daha da tanıtlayacaktı. Önemli olan, Medîne'nin artık Mekke'den hiçbir korkusu kalmamış bulunmasıydı. Mekke mânevî bakımdan fethedilmişti, bu yüzden maddî bakımdan fethi de bir hayli kolaylaşmış oluyordu. Kur'anın *Fetih* ve *Mümtehine* sûrelerinde bu anlaşmayla ilgili âyetler vardır. Örneğin *Fetih* sûresinin 18. âyeti şöyle der: «İnananlar ağaç altında sana bîat ettikleri zaman Allah onlardan hoşnud olmuştur». Peygamber, Kureyş'lilere görüşme çağrısında bulunmak üzere Mekke'ye Hz. Osman'ı göndermişti, çünkü Hz. Osman çok güçlü Emevî ailesindendi ve adı onu korumaya yeterdi. Ama Hz. Osman'ın öldürüldüğü söylentisi çıkınca önemli bir durum ortaya çıkıyordu, belki de savaşmak gerekecekti. Peygamber bu yüzden bütün müslümanları Hudeybiye'de bir ağaç altında topladı ve kendilerinden sadakat yemîni istedi. Buna *bîat eş-şecer* (Ağaç bîatı) ve *bîat er-rıdvân* (Rızâ bîatı) denir. Yukardaki âyet bunu anlatmaktadır. Bu olaydan sonra kutsal sayılan o ağaç altında Peygambere bîat eden müslümanların tümü *Şecerî* (Ağaçlı) lâkabını taşımışlardır. Hudeybiye olayı için pek çok Peygamber hadîsi de vardır. Bunların içinde Buhârî'nin Misver İbn Mahreme'den naklettiği hadîs özellikle önemlidir. Bu hadîste Hz. Muhammed'in gerçekten çok akıllıca olan şu konuşması kaydedilmiştir: «Biz buraya hiç kimseyle savaşmak için gelmedik. Umre niyetiyle geldik. İsterlerse Kureyş'lilerle bir anlaşma yaparız, şu kadar ki benimle öteki inanmayanların arasını serbest bırakırlar. Ben

onları ezersem dilerse Kureyş de bana katılır, onlar beni ezerse Kureyş de benden kurtulmuş olur. Bunu kabul ederlerse iyi, etmezlerse Allah'a yemîn ederim ki canım tenimden ayrılıncaya kadar savaşırım». Bu hadîs içinde bundan başka, çabuk parlayan bir adam olan Hz. Ömer'in Peygambere çıkıştığı ve «yoksa sen gerçek Peygamber değil misin, bu küçüklüğü nasıl kabul edersin?» diye bağırdığı yazılıdır. Zamanla aklı başına gelen Hz. Ömer şöyle demektedir: «Bu davranışım nedeniyle ne sadakalar verdim, ne kurbanlar kestim, ne oruçlar tuttum, ne köleler azatladım. Kendimi Allah'a bağışlatmak için yapmadığım kalmadı». Bu hadîste bunlardan başka andlaşmanın satır satır nasıl yazıldığı da anlatılmaktadır ki çok ilginçtir. *Bk.* Hayber, Mekke.

HUDÛD-İ İLÂHÎ — *Bk.* HAD.

HUDÛS — Varlığın meydana çıkması... İslâm felsefesine Yeniplatonculuk'tan geçmiş bir terimdir. Arapça *sonradan meydana gelme* demektir. Tasavvuf anlayışına göre evren *hâdis* (sonradan meydana gelmiş), Tanrı *kadîm* (ilksizlikten beri varolan)'dir. *Zuhûr* deyimiyle anlamdaş olarak da kullanılır. Terim, yaratılışın bir kezde mi olduğu, yoksa sonsuzca sürmekte mi bulunduğu tartışmasıyla önem kazanmıştır. *Bk.* Müslümanlık.

HUFNİYYE — Halvetîliğin Karabâşiyye kolundan ayrılmış bir kol... *Bk.* Halvetîlik, Karabâşîyye.

HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN — Peygamber Hz. Muhammed'in ölümünden sonra müslümanlara başkanlık eden ilk dört halîfe... Bunlar Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir. *Bk.* Halîfe.

HULLE — *Bk.* NİKÂH, HÜLLE.

HULMANİYYE — Tanrı'nın güzel insanlara göründüğü inancını yayan tarikat... X. yüzyılda Ebû Hulmân el-Fârisî tarafından kurulmuştur. Buradaki *güzel insan* deyimi aslında *insan*'ı dilegetirmektedir. Bu inanca göre, Tanrı bütün yarattıkları içinde en güzel olarak insanı yaratmıştır. Bu güzellik Tanrı'nın insanda belirmesi yüzündendir, bundan ötürü en güzel insanlar Tanrı'yı en büyük ölçüde yansıtan insanlardır. Güzel insan suç işlemez, çünkü tümüyle Tanrılıktır. Bu anlayış, *Gaaliyye* anlayışından türemiştir. *Bk.* Gaaliyye.

HULÛL — Tasavvuf dilinde Tanrı'nın yaratıkları içinde meydana çıkması... Bu anlayışı aşırılığa vardıran *Gaaliyye* tarikatı, Tanrı'yı her insanda bulunur saymıştır. Bu inançta olan tarikatlara *Hulûliyye* denir. *Sebeiyye, Cenahiyye, Hattabiyye, Nümeyriyye, Mukannaiyye, Rizamiyye, Hulmaniyye, Berkukiye, Hallaciyye, Azafire* tarikatları bu inançtadır. Bu tarikatlar Tanrı'nın, imamların içine *hulûl* edip onlarla birlikte yaşadığına inanırlar. *Mûtezile*'ye göreyse Tanrı *hulûl* olmaksızın her yerdedir. *Bk.* Şiîlik, Mûtezile.

HULÛLİYYE — *Bk.* HULÛL.

HUNEYN SAVAŞI — İslâm ordusunun bozguna uğramak tehlikesiyle karşılaştığı savaş... Mekke'nin yakınındadır. *Huneyn gazvesi* adıyla anılan bu savaş, müslümanlarla Benî Sakif ve Havâzin kabîleleri arasında yapılmıştır. Müslümanlar, tarihlerinde ilk kez, çok büyük bir güçle çok küçük bir gücün üstüne yürüyorlardı. Tarihçiler bu yüzden müslümanların bu savaşı küçümsedikleri (mağrur oldukları) ve Allah tarafından cezâya uğratıldıkları kanısındadırlar. İslâm ordusu on iki bin kişi, düşman kabîleler dört bin kişiydi. Savaş sırasında müslümanlar darmadağın oldu. Öyle ki Peygamber bile savaş meydanında yapayalnız kalmıştı. Peygamber Hz. Muhammed soğukkanlılıkla kaçan müslümanları çevirdi ve onları yeniden savaşa sürdü. Böylelikle savaş güç hâlle kazanıldı. Düşman kabîleler İslâm bozgunundan yararlanmasını bilseydiler bu savaşı kazanabilirlerdi. Bu savaş, sâdece Peygamberin kendine güveni ve cesâreti sâyesinde kazanılmıştır,

denilebilir. *Tevbe* sûresinin 25-26. âyetleri bu savaşın sözünü eder ve şöyle der: «Allah birçok savaşlarda, sayı üstünlüğünüzün sizi mağrur ettiği Huneyn gününde bile size yardım etmiştir. Sizin çokluğunuz hiçbir işinize yaramadı, o yer genişti, ama gene de size dar geldi, nihâyet sırtınızı dönüp kaçmaya başladınız. Bu bozgundan sonra Allah, Peygamberine ve inananlara rahmetini gönderdi, sizin görmediğiniz askerler indirdi, kâfirleri hezîmete uğrattı». Buhârî' nin Ebû Katâde'den naklettiği bir hadîste bu olay kısaca şöyle anlatılır: «Huneyn savaşına Peygamberle birlikte çıkmıştık. Düşmanla karşılaştık. Biz müslümanlar bozguna uğrarken bir ara Hazret-i Ömer'e yetişerek *'bu nedir?* dedim. Ömer *Allah'ın emri ve kaderidir* dedi. Sonra müslümanlar dönüp hücûma geçtiler ve bir hayli ganîmet aldılar. Peygamber oturup dinlenirken ashâbına: *Müşriklerden birini öldüren bunu tanıtladığı takdirde öldürdüğünün elbîse ve eşyâsına sâhibolur* buyurdu». *Bk.* Gazve, Cihâd.

HURÂFE — Din bilgisine karışmış boşinanç... İslâm dini, *Kur'an* ve *hadîs*'lere dayanmayan uydurulmuş masalları *hurâfe* ve bundan ötürü de *bâtıl* sayar. İnsan hiçbir zaman bilgisiyle yetinmemiş ve daima bilgisinin ötesindekileri öğrenmek istemiştir. Bu insansal eğilim bir yanda birtakım *boşinanç (Os.* Bâtıl itikad, *Fr., İng.* Superstition, *Al.* Aberglaube)'lar meydana getirmiştir. Bilimsel varsayımla inançsal varsayım arasındaki fark, birinin gerçekle bağlantılı ve öbürünün gerçekle bağlantısız oluşudur. *Bk.* Bâtıl.

HURDE-İ TARİKAT — Tarikata yeni girenlerin öğrenmeleri gerekli terbiye kuralları... *Tarikatın önemsiz bilgileri* anlamındadır. Özellikle Mevlevîlerin kullandığı bir terimdir. *Bk.* Mevlevîlik.

HÛRİ — Cennet kızları... Cennet delikanlılarına da *gılman* denir. Kur'anın birçok âyetlerinde adları geçer, Peygamber de birçok hadîslerinde bunların sözünü etmiştir. Ak tenleri ve kapkara gözleri bulunduğu özellikle belirtilen bu kızlar cennete giren her müslümanı kapıdan karşılarlar ve onun her isteğine hazır bulunurlar. Cennetlik müslüman tuttuğu oruçların ve işlediği iyi işlerin sayısınca bunlardan edinebilir ve dilediğince yaşayabilir. Hep kızoğlan kız (bâkire) kalmak ve daima kocalarının yaşında bulunmak (eşdeyişle: ihtiyarlamamak) gibi özellikleri vardır. Kur'an bu kızları *temiz eşler* (Zavcât-ı mutahhara) olarak nitelemiştir, yorumcular bu temizliğin bedensel ve ahlâksal her türlü kusurdan arınmışlığı dilegetirdiğini ilerisürmüşlerdir. Kur'anın *Bakara* sûresinin 25. âyeti şöyle der: «Orada onlar için temiz eşler *(ezvâcün mutahharatün)* vardır», aynı tümce *Âlı İmran* sûresinin 15. âyetinde de yinelenir. *Duhan* sûresinin 54. âyeti şöyle der: «Orada ahû gözlülerle yoldaş olacaklardır». *Vâkıa* sûresinin 36 -37. âyetleri şöyle der: «Biz onları kızoğlan kız olarak yarattık, eşlerine düşkün ve onlarla yaşıt olarak vârettik». Buhârî'nin Abdullah İbn Kays'dan naklettiği bir hadîsinde Peygamber şöyle demektedir: «Gerçekten cennette altmış mil eninde inciden yapılmış bir çadır vardır. Her köşesinde bir aile bulunur, ama birbirlerini görmezler.» *Rahmân* sûresinin 72. âyetinde de işâret buyurulduğu gibi her inanan kendisine verilen inci çadırda hûrilerle safâ sürer». Bu hadîste adı anılan *Rahman* sûresinin 72. âyeti şöyledir: «Çadırlar içinde bâkire ceylan gözlüler de vardır». *Bk.* Cennet, Gılman.

HÛRÎYYE — Coşkunluk demlerinde hûrilerle cinsel ilişkide bulunduklarına inanan bir tarikat... *Bk.* Hûri.

HURMA — Hurma ağacının yemişi... Arapların başlıca besin kaynaklarından biri olan hurma için Peygamberin birçok hadîsleri vardır. Örneğin Buhârî'nin İbn Ömer'den naklettiği bir hadîsinde Peygamber Hz. Muhammed şöyle der: «Ağaçlardan yaprağı dökülmeyen, tıpkı müslüman gibi, bir ağaç vardır ki hurmadır».

HURREM DİNÎYYE — *Bk.* HURREMÎLİK.

HURREMÎLİK — Toplumcu yapıda İran dinsel-siyasal tarikatı... Mazdekçiliğin bir devamı olarak başkaldırmışlardır. *Hurremiyye* ya da *Hurrem diniyye* adıyla da anılırlar. İslâmlıktan önceki Hurremîlere *Mezdekiyye* (Mazdekçilik) denir. İslâm yazarları bunların Mecûsî eğilimli olduklarını ilerisürerler. Kadında ve malda ortaklaşacalık güden kaba kamulcu bir anlayışı yaymışlardır. Aralarında hiç kavga etmedikleri, birbirlerine kardeş dedikleri ve birbirleri için iyilik düşündüklerinden ötürü *Hurrem* (hoş, sevinçli) adıyla anılmışlardır. İslâmlıktan sonraki Hurremîlere *Bâbekiyye* denir. Bütün İslâm yasaklarını yadsıdıkları ve *harâm*'ı *helâl* saydıkları için bunlara *İbâhiyye* adı de verilmiştir. Yüzyıllar boyunca Fars ve Arap yönetimlerini uğraştırmışlar, zaman zaman başarıya ulaşarak yönetimi ele geçirmişlerdir. *Bk.* Bâbekîlik, Cavidânîlik.

HURREMİYYE — *Bk.* HURREMÎLİK.

HURÛFÎLİK — Harflerden dinsel anlamlar çıkaran tarikat... *Hurûfîlik* genel anlamda *harfçilik* (harflerden anlam çıkarma) demektir. Örneğin bâtınîler, Fazlullah'ın öğretisine bağlı olmaksızın, bu anlamda Hurûfî'dirler. Bununla beraber *Hurûfîlik* denince İran'lı Şihâbeddin Fazlullah Esterâbâdî (1339-1394)'nin kurduğu İslâm tarikatı anlaşılır. Bu inanca göre yaratıcı olan *harf*'tir. Yunan Pitagorasçılığına ve yahudi kabala'sına dayanan Hurûfîlik konuşan insanı tanrılaştırır. Çünkü söz, gerçekleşmiş, varlık olarak belirmiş olan tanrıdır. Bu da insanda dilegelir. İnsan, *konuşan tanrı (Ar.* Kelâm-ullah-ı nâtık)'dır. Harflerin birbirleriyle sonsuz sayıda birleşme olanakları vardır. Harfler insan yüzünde de görünürler. Örneğin, *ayın* harfi ağız, *lâm* harfi burun, *ye* harfi çene birleşince *Ali* (bu Arap harflerinin yanyana gelmesi bu adı yazar) insan yüzünde belirmiş olur. İnsan yüzünde yedi kara *hat* vardır: İki kaş, dört kirpik, bir saç. Bunlar, *hutût-ı ümmiyye* (ana hatlar)'dir. Ergin erkeklerde yedi kara *hat* daha çıkar: Sağ ve sol yanlarda iki bıyık, iki sakal, iki burun, bir çene. Bunlar da *hutût-ı ebiyye* (baba hatlar)'dir. Her iki yedi hat da *hal* (kendisi) ve *mahal* (yeri) olarak on dörder hattır ki, toplamı virmi sekiz eder. İşte bu yirmi sekiz hat, Kur'andaki yirmi sekiz harfe karşılıktır. Fazlullah'ın Hurûfîliğinden çok daha eski bulunan bâtınîlerin harfçiliğine de örnek olarak *kelime-i tevhid*'i harf açısından nasıl yorumladıklarını gösterebiliriz: *Lâ ilâhe illâllah* sözü Arap harfleriyle üç harfle yazılır, bunlar da *lâm, elif* ve *he* harfleridir. Bu üç harf aklı, nefsi ve felek'i gösterir. Dört kelime oluşu, insanın dört tabiatı bulunduğunu saptar. Yedi hecedir, bu heceler insan başının iki gözü, iki kulağı, iki burun deliği ve bir ağzı olmak üzere yedi delikli örgenine işaret-tir. On iki harfle yazılışı da insanın on iki örgenini belirtir. Demek ki, *kelime-i tevhid* aslında insanı dilegetirir ve Tanrı'nın insanda belirdiğini tanıtlar. Özet olarak denilebilir ki, Hurûfîlik anlayışında varlık, harflerle açıklanır. Bu tutum, antikçağ Pitagorasçılığının varlığı sayılarla açıklamasının başka bir biçimidir. Bâtınîliğin temel düşüncesini sürdüren Hurûfîlikte amaç, insandır. İnsanın açıklanması Tanrı'yı da açıklar. *Bk.* Bâtınîlik.

HURÛF-U MUKATTAÂT — Yirmi dokuz sûrenin başlarında bulunan tek tek sıralanmış harfler... Kur'anın yirmi dokuz sûresi bu harflerle başlar. Örneğin *A'raf* sûresinin başında *elif, lâm, mim, sad; Fussilet* sûresinin başında *hâ, mim* harfleri vardır. Yirmi dokuz sûrenin başında bulunan bu harfler on dört tânedir, Arapça okunuşlarına göre şunlardır: *Elif, Lâm, Rı, Kâf, Hi, Yi, Ayn, Sâd, Tı, Sin, Hı, Mim, Kaf, Nun.* Yorumcular birçok yorumlar yapmışlarsa da gerçekte ne anlama geldikleri bilinmemektedir. Her biri bir sözcüğü simgeleyen harfler de olabilir. Kimi yorumcular da «Tanrı'nın Peygamberine özel bir hitâbıdır» demektedirler. Hurûfîler, Kur'anın asıl

anlamının bu harflerde bulunduğunu ileri sürerler. *Bk.* Hurûfîlik, Sûre, Kur'an.

HUSÛMET — Birbirine karşı dâvâcı olma... *Düşmanlık gösterme* (hasım olma) 'yi dilegetirir. Tanrı, müslümanlara bunu yasaklamaktadır. Örneğin *Bakara* sûresinin 188. âyeti şöyle der: «Aranızda birbirinize haksızlık etmeyin, mal dâvâsıyla yargıçlara koşmayın». *Bk.* Düşmanlık.

HÛŞ DER DEM — Nakşibendîliğe göre, her soluk alıp verişte bilinçli olmak... Çünkü tasavvuf inançlarına göre, soluk alıp verirken çıkarılan *hû* sesi, Tanrı'nın kısaltılmış adıdır. Bu yüzden her soluk alıp veriş bir tapımdır. *Bk.* Tasavvuf.

HUŞÛ — Tanrı'ya karşı korkuyla boyun eğme... *Korku* anlamına gelen Arapça *haşyet* deyiminden türemiştir, *Tanrı korkusu* anlamında da *Haşyetullah* denir. *Âli İmran* sûresinin 17. âyeti şöyle der: «Buyruğa boyun eğenler sakınanlardır», *İsrâ* sûresinin 109. âyeti şöyle der: «Ağlaya ağlaya yüzüstü kapanırlar, Kur'an onların boyun eğişini *(ve yeziydühüm huşûâ)* artırır».

HUTBE — Dinsel söylev... Belli zamanlarda câmilerde özel bir yere (minber) çıkılarak okunur. Özellikle Cuma ve Bayram namazlarıyla yağmur ve güneş tutulması (Küsûf) duâlarında okunması gelenekleşmiştir. Hattâ Cuma namazlarının sağlam (sahîh) olabilmesi için namazdan önce iki hutbe okunmasını başlıca koşul sayan İslâm hukukçuları (fukâha) vardır. Başkaca durumlarda hutbe namazdan sonra okunur. Hutbe okumanın birçok koşulları da vardır. Örneğin *hatîb* (hutbe okuyan)'in temiz olması, ayakta okuması, iki hutbe arasında biraz durması ve oturması, karşısında bir topluluk bulunması (Örneğin Şâfiî mezhebine göre en az kırk kişi) vb. *Bk.* Hatîb.

HUTÛT-I EBİYYE — *Bk.* HURÛFÎLİK.

HUTÛT-I ÜMMİYYE — *Bk.* HURÛFÎLİK.

HUZEYLÎYYE — Mûtezile hareketinin önemli kollarından biri... VIII. yüzyılda Ebül Huzeyl tarafından kurulmuştur. *Mûtezilî mezhepler* arasında özel bir yeri vardır. Birçok konularda genel Mûtezile tutumundan ayrıdır. *Dehriyyûn* adı verilen Arap özdekçi felsefecilerine daha yakındır. *Bk.* Mûtezile.

HÜBEL — Tanrıça Kybele'nin Araplaşmış put biçimi... İslâmlık öncesinde Kâbe'de *Duşârâ* ve *Manutu* adlı putlarla birlikte bulunuyordu. *Hubel* de denir. Anadolu tanrıçası *Kybele*'nin Hittit'lerin dilinde *Kubala* ve *Kabal* olan adı *Hubal* biçiminde Araplaşmıştır. Müslümanlar tarafından öteki putlarla birlikte parçalanmıştır.

HÜCCET — *Bk.* HUCCET.

HÜCRE — Dincilerin yalnız başına kapandıkları küçük oda... Hıristiyanların manastırlarında, İslâm tasavvufçularının tekke ve zâviyelerinde; Buda, Zerdüşt, Tibet dinlerinin tapınaklarında, eski Mısır, Mezopotamya ve Yunan tapımlarında kullanılmıştır. Genellikle çile çıkarma ve Tanrı'yla başbaşa kalarak O'na yaklaşma amacıyla kullanılır. *Bk.* Çile, Tekke, Zâviye.

HÜDÂ — *Bk.* HUDÂ.

HÜDHÜD — Kur'anın bildirdiğine göre, Peygamber Hz. Süleyman'la Sabâ Melîkesi Belkis arasında haber taşıyan olağanüstü kuş... Ana-babasına çok düşkün bir kuşmuş, yaşlılıklarında onlara yiyecek taşırmış, karısı ölünce de yeni bir eş aramamış. Peygamber Hz. Muhammed'in hüdhüd kuşunun öldürülmemesi hakkında bir de hadîsi var. Başında bir sorgucu olan bu kuşa halk arasında *çavuş kuşu* denir. Yahudi geleneklerinde bu kuşun birçok öyküsü anlatılmaktadır. Kur'anın *Neml* sûresinin 20. ve onu izleyen âyetlerinde şöyle denir: «Başka bir gün Süleyman, kuşları yokladı ve neden çavuş kuşunu *(erelhüdhüde)* göremiyorum? diye sordu, akıl alır

bir özür söyleyemezse ona işkence yapacağım ve boğazlayacağım. Çavuş kuşu biraz sonra göründü ve Süleyman'a: Senin bilmediğin bir şeyi öğrendim ve sana Sabâ'dan bir mektup getirdim, dedi, orada bir kadın pâdişahlık ediyor, kocaman bir tahtı da var, ama gerek kendi ve gerek ulusu Allah'ı bırakıp güneşe tapıyorlar, şeytan onları engellemiş, doğru yola giremiyorlar. Süleyman: Doğru mu söylüyorsun? dedi, öyleyse benim şu mektubumu onlara götür, bırak ve bekle, bakalım ne karşılık verecekler. Çavuş kuşu böyle yaptı». *Bk.* Belkis.

HÜKÜM — Tanrı'nın yargısı ve buyruğu... İslâm dinine göre *hüküm* (yargı ve buyruk) sâdece Tanrı'ya ve Peygamberine özgüdür *(Lâ hükme illâ l'İllâh ve Resûlihî). Nisâ* sûresinin 65. âyeti şöyle der: «Onlar aralarında çekiştikleri işlerden ötürü seni hakem yapmadıkça ve senin hükmünü hiçbir sıkıntı duymadan kabul etmedikçe inamış (imân etmiş) olmazlar». Şeriat hukukunda yargıç da bundan ötürü Kur'ana (Tanrı hükmü) ve hadîslere (Peygamber hükmü) göre yargılar ve yargısını saptar.

HÜLLE — Bir kadının üç kez boşandığı bir erkekle dördüncü kez evlenememe yasağından dolayı arada bir başka erkekle evlenmesi... Müslümanların kutsal kitabı Kur'an bir erkeğin üç kez boşadığı bir kadınla yeniden evlenmesini yasaklamıştır (*Bakara* sûresi, âyet 229). Bu bakımdan dördüncü kez aynı kadınla evlenme din açısından *haram*'dır. Bunu *helâl* kılmak için dinsel bir hiyleye başvurulmuş, üç kez boşatılmış kadını başka bir erkekle evlendirdikten sonra ondan boşatıp yeniden alma yöntemi uygulanmıştır. Araya giren bu sözde evlilik yöntemine *hülle* denir. Gerçekte hülle, din açısından haramdır. Hülleyi lânetleyen bir de hadîs vardır. *Bk.* Haram, Nikâh, Talâk.

HÜMÂ — Birçok inançlara konu olan mitolojik kuş... Güvercine benzetilerek tasarlanan bu kuş, zümrüt yeşili kanatlıymış, Kaf dağında yaşar ve sâdece kemikle beslenirmiş, onu kim öldürürse kırk gün içinde ölürmüş, üstünden geçtiği kimselere zenginlik ve mutluluk getirirmiş. *Hümay* biçiminde de yazılıp söylenen bu kuşa İslâm disiplini içindeki Arap ve Türk ülkelerinde de inanılmıştır. Halk inançlarına göre, eskiden bir hükümdar ölünce halk bir meydana toplanır, bu kuş kimin kafasına konarsa o hükümdar seçilirmiş. *Devlet kuşu* deyimi bu inançtan türemiştir. Bu kuşun daha yaygın adı *Ankaa* ya da *Zümrüdüanka*'dır. *Bk.* Zümrüdüanka.

HÜMEZE — Kur'anın yüz dördüncü sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 9 âyettir. Arapça *hümeze* deyimi *iftirâ eden* (müfterî) demektir. İlk âyetinde bu deyim geçtiğinden sûre bu adla anılır. Sûre şöyle başlar: «O dedikoducu ve iftirâcının *(hümezetin)* vay hâline. O ki mal üstüne mal yığar ve tekrar tekrar sayar, malının kendisine sonsuz bir yaşam sağlayacağını sanır...». Bu sûrede sözkonusu edilen kişinin Velîd bin Mugiyre olduğu söylenir. *Bk.* İftirâ.

HÜSEYİN — Peygamber Hz. Muhammed'in torunu ve Hz. Ali'yle Hz. Fatma'nın ikinci oğlu... Hüseyin (626-680) 'in adı, Arapların o zamana kadar bilmedikleri bir addı ve bizzat Peygamber tarafından konulmuştur (Husayn). Ağabeyi Hasan'la birlikte Peygamberin çok sevdiği torunlarıdır. İslâmsal edebiyatta her ikisine birden *Hasanân* (İki Hasan' lar) denir. Hüseyin doğduğunda Peygamber, onun kulağına: «O cennet çocuklarının *efendi* (Seyyid)'sidir» diye fısıldamış. Tirmizî'nin Usâme bin Zeyd' den naklettiği bir hadîse göre Peygamber: «Allah'ım, bunlar benim oğularımdır, ben onları çok seviyorum, Sen de onları sev ve onları sevenleri sev» demiştir. Kur'anın *Ahzâb* sûresinin 33. âyeti şöyle der: «Ey ev halkı *(ehlelbeyti),* Allah sizden her çirkinliği giderir ve sizi temiz kılmak ister». Tirmizî' nin anlattığı bir başka hadîse göre Peygamber; kızı Hz. Fatma, dâmâdı Hz. Ali ve torunları Hüseyin'le Hasan'ı yanına

çağırarak «bu âyet sizin için indi» demiş. Bundan ötürü *ehl-i beyt* (ev halkı) deyimi genel bir anlamda Peygamber Hz. Muhammed'in eşlerini ve öbür çocuklarını da kapsaması gerekirse de özel bir anlamda sâdece Hz. Ali ailesini dilegetirir. Ağabeyi Hasan ölünceye kadar Hüseyin'in hiçbir siyasal davranışı olmamıştır. Islâm devletinin merkezi Şam' dı ve halîfelik Emevî ailesinden Muâviye'nin elinde bulunuyordu. Keyfince yaşamaktan başka bir şey düşünmeyen Hasan, Muâviye'yle anlaşmış ve ona boyun eğmişti. Hasan'ın ölümünden sonra Hüseyin, Muâviye'nin oğlu Yezîd'e bîat etmeyi reddetti. Kûfe halkı önce ondan yana olduklarını bildirerek onu kendi kentlerine çağırdılar. Ama Basra vâlisi Ubeydullah bin Ziyâd duruma çabucak egemen oldu ve Kûfe'lileri sindirdi. Bundan habersiz olan Hüseyin, ailesiyle birlikte yola çıkmış bulunuyordu. Kendinden önce Kûfe'ye gönderdiği amcaoğlu Müslim bin Âkil orada öldürülmüştü. Hüseyin, Kur'anın yukarda kaydedilen âyeti ve dedesi Peygamberin birçok hadîslerine güvenerek hiçbir müslümanın kendisine el süremeyeceğini sanıyordu. Ama siyasal ve kişisel çıkarlar ne Kur'an ne de hadîs tanıdı. Hüseyin, 680 yılının 10 Muharrem günü Kerbelâ kenti dolaylarında vahşîce öldürüldü ve başı kesildi. Yezîd'in vâlisi Ubeydullah' ın gönderdiği kuvvetler onu öldürmeden önce Fırat nehrinin suyunu kesmişler ve Hüseyin'le ailesini susuz bırakmışlardı. Şiî-Alevîler bundan ötürü 10 Muharrem günü büyük yas tutarlar ve gösteriler yaparak dövünürler, vücutlarında derin yaralar açarlar, kanlarını akıtırlar. Çocukluğumda Istanbul'un Beyoğlu caddesinden «yâ Hasan, yâ Hüseyin!» diye bağıra bağıra geçen ve belden yukarısı çıplak vücutlarına kılıçlarla vurarak kanlarını akıtan bu göstericileri bizzat görmüştüm. Isnâ aşerîyye mezhebi Hüseyin'i, babası Hz. Ali ve ağabeyi Hasan' dan sonra üçüncü İmam olarak tanır. *Bk.* Hasan. Muhammed, Alevîlik, Şiîlik, Aşûrâ.

HÜSEYNÎYYE — Mûtezile anlayışına bağlı mezhep... Ebül Hüseyin tarafından kurulmuştur. *Bk.* Mûtezile.

HÜSÜN VE KUBUH — İnsanlarca bilinemeyeceğine inanılan iyilik ve kötülük... Özellikle Eş'arîliğe göre neyin iyi, neyin kötü olduğu insanlarca bilinemez, Tanrı neyi buyurduysa iyi ve neyi yasakladıysa kötüdür.

HÜVE HÜVE — Tasavvuf dilinde tam ve en yetkin kişisel birlik... *O odur* anlamına gelen Arapça *huva huva* deyimi, tasavvufta ermişliğin en yetkin aşamasını dilegetirir ve *yetkin birlik* (Vahdet-i kâmile) olarak tanımlanır. *Bk.* Vahdet-i vücûd, Allah, Yahudilik.

HÜZÜN — Tasavvuf dilinde Tanrı'dan uzak olanın duyduğu acı... Tanrı'yla birleşmenin mutluluğuna da *visâl* (kavuşma) denir. *Visâl*'e erişinceye kadar insan *hüzünlü*'dür. *Bk.* Tasavvuf, Mevlevîlik.

I

IDLÂL — İnansızlığa dönüştürme... *Doğru yoldan çıkma* (dalâl) ve bundan ötürü de *inansızlığa düşme* (Sukuut-u îmân)'yi dilegetirir. İnan (imân) bozucu ve baştan çıkarıcı düşünce ve sözlere *ıdlâlîyât* denir. *Sapkınlığın çıkmaz yolu* anlamında *grîve-i ıdlâl* deyimi kullanılır. *Bk.* İmân.

IMRAN — *Bk.* İMRÂN.

IRK — Belli özelliklerle birbirinden ayrılan insan türlerinin her biri... *Irk* adı verilen insan türlerinin Tûfan'dan sonra Peygamber Hz. Nuh'un çocuklarıyla başladığına inanılmıştır. Bu inanç, eski Sümer mitolojisinden yahudi, hıristiyan, müslüman inançlarına kadar çeşitli tasarımlarda yer almıştır. Sümerler, ırkların *Utnapiştim*'in Tûfan'dan kurtulduktan sonra türeyen soyundan oluştuğuna inanmışlardı. Aynı inanç yahudi, hıristiyan ve müslüman dinlerinde Hz. Nuh'la çocukları Ham, Sam ve Yâfes'de de sürmüştür. Yahudi, hıristiyan ve müslümanlar üç büyük ırkın bu üç çocuğun soyu olduğuna inanırlar. İslâm dininde ırk ayrımı ya da renk ayrımı yoktur, bütün insanlar eşittir ve Allah'ın kullarıdır. Bu inanç dinsel bir temele dayanmaz. Halk inancıdır. *Bk.* Nûh, Tûfân.

IRZ — Şeref... Bu deyimin anlamı *ataların gurûru (Ar.* Hasab) olarak tanımlanmıştır. Bu anlam önce *onur* ve daha sonra «ırza tecâvüz» deyiminden de anlaşılacağı gibi *kızlık zarı* anlamına kadar genişlemiştir. Yorumcuların bildirdiğine göre Peygamber Hz. Muhammed, Ebû Hüreyre'nin naklettiği tartışma konusu olan ünlü bir hadîsinde *ırz* deyimini *mal ve hak* anlamında kullanmıştır. Buhârî'nin bildirdiği hadîs şöyledir: «Kim birine ırzda zulmetmişse paranın pulun geçmeyeceği o günden önce hemen helâlleşsın. Çünkü orada onun iyi işi olursa zulmü kadar kesilip alacaklıya verilir, iyi işi yoksa ötekinin günâhından alınıp zâlime yüklenir». Bu hadîs «kimse kimsenin günâhını çekmez» âyetine aykırı görüldüğünden doğru sayılmamıştır. Ama yorumcular, zâlime yüklenen bu cezânın bir başkasının cezâsı değil, kendi zulmünün cezâsı olduğunu ilerisürmüşlerdir.

ISB — Tanrı'nın parmağı... İslâm inançlarında Tanrı cisimsizdir. Bundan ötürü de O'nun hiçbir örgeni bulunmadığı gibi, *el (Ar.* Yed)'i ve *parmak (Ar.* Isb)'ı da bulunmamak gerekir. Buna karşı birçok hadîslerde Tanrı'nın *yed* ve *ısb*'ından sözedilmiştir. *Selefiyyûn*'a göre, bu gibi sözler üstünde düşünmemek ve durmamak gerekir, çünkü Peygamber Hz. Muhammed'in bu sözlerle bir *cisim*'i kastetmediği muhakkaktır, yoksa cisme tapmak puta tapmak olurdu ki, bunu da Peygamberin önereceği düşünülemez. Kimi İslâm düşünürleri «bu ülke şu hükümdârın elindedir» ya da «bu işde falanın parmağı var» önermelerinde olduğu gibi *yed* ve *ısb* sözcüklerinin cisimsiz anlamları da bulunduğunu ilerisürerek bu sorunu çözümlemeye çalışmışlardır. Bu anlayışa göre, Peygamber ne söylemişse doğru söylemiştir, onun sözlerini tartışmamak gerekir. Çünkü onun sözlerinde geçen *el, parmak* ve *yüz* sözcüklerinin Tanrı'nın şânına yakışan anlamlarda kullanılmış olduğu kesindir.

ISKAT — Ölünün namaz borçlarının bağışlanması için özel olarak verilen sadaka... *Yok etme* anlamına gelen bu Arapça sözcük dinsel anlamda ölü için verilen sadakayı dilegetirir. Sadaka verilmek yoluyla namaz borçlarının nasıl ödeneceği çeşitli fıkıh mezhepleri arasında çeşitli görüşlerin belirmesine yolaçmıştır. Özellikle Hanefî mezhebi, ıskatın ayrıntılarını saptamıştır. Örneğin kılınmayan her namaz için bir *fitre* tutarı darı verilecektir. Genellikle ölen kişinin kaç namaz ve oruç borçlandığı bilinemeyeceğinden bunun tutarı geniş çaplı bir tahminle saptanır. Bu tutar, ölenin mirasçıları tarafından ödenemeyecek kadar büyük bir parayı gerektiriyorsa

devir adı verilen bir *dinsel hiyle* (Hiyle-i şer'iyye)'ye başvurulur. Bu hiyle şöyle gerçekleştirilir· Örneğin, bir yoksula yüz lira hibe edilir, yoksul bu parayı kendisine hibe edene geri verir ve hibe eder, o da yeniden yoksula hibe eder. Bu işlem on kez yapılarak yüz lira bin liraya çıkarılmış olur. *Bk.* Fıtır, Sadaka.

ISRÂR — Direnme... Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den naklettiği bir hadîsinde Peygamber Hz. Muhammed şöyle demiştir: «Yoksul, bir iki hurma ya da bir iki lokma verdiğin kimse değildir. Ancak istemekten sıkılan kimsedir. Dilersen Tanrı'nın *ısrarla istemeyen kişiler* sözleriyle başlayan âyetini oku». *Bakara* sûresinin 273. âyeti olan bu yargı şöyledir: «O kimseler ki ısrarla istemekten utanarak dilenmezler, açlıktan benizleri sarı ve bedenleri zayıftır. Bilgisizler onları zengin sanır. Onlara verdiğinizi Allah bilecektir».

ISTAVROZ — *Bk.* HAÇ.

ISTICÂ — Namazda secde ederken koltukları sıkıp göğsünü yere değdirmek... *Bk.* Namaz.

ISTIRÂB — Acı çekme yoluyla Tanrı'ya ulaşılacağı inancı... Doğu ve Batı çileciliği bu inanca dayanır. Kimi İslâm ve hıristiyan tarikatlarına göre de dünya ve onun üstündeki insan yaşamı bir *ıstırâb* (acı çekme)'tır. Hıristiyanlık, Hz. Âdem'in elma hırsızlığı yüzünden insanların ıstırâb çektikleri ve bu ıstırâptan ancak Tanrı'nın bağışıyla kurtulabilecekleri inancındadır. *Bk.* Çile.

ISTIRÂR — Günah olan bir şeyi işleme zorunda kalma... Sözcük anlamında *zorunda kalma* (zarûret)'yı dilegetirir. İslâm dini buyurduğu ya da yasakladığı herhangi bir işlemde *ıstırâr* durumunu daima gözönünde tutmuş ve kabul etmiştir. Örneğin su bulunmayan yerde *teyemmüm* câizdir, domuz eti yenmesi yasaklanmıştır, ama açlıktan ölmek üzere olan ve yiyecek başka bir şey de bulamayan yiyebilir vb. *Bk.* Teyemüm.

IŞIK — Tanrısal bilgi... *Işık* deyimi Doğu'da ve Batı'da gerek dinsel, gerek gizemsel anlamlarda Tanrısal ya da evrensel bilgiyle bu bilgiyi vereni nitelemek için kullanılır. Birçok tarikatlarda derviş *nûr* (ışık)'dur, Tanrı da *nûr-ül-envâr* (ışıklar ışığı)'dır. Uluslararası Masonluk *evrensel bilgi* anlamında *nûr-u ziyâ*'yı amaçlar. İslâm gizemciliğinde *İşrâkîyye* anlayışı (*Tr.* Işıkçılık, *Fr.* Illuminisme) Yeniplatoncu bir temelden yola çıkar, evrensel oluşmavı ışığın yayılmasıyla açıklar, Perslerin Zerdüştçülüğünde de dünya *ışık*'la *karanlık*'ın savaş alanıdır. Eski Mısır'ın Hermetizmi de *ışık* düşüncesi üstüne kurulmuştur.

IŞIKÇILIK — *Bk.* IŞIK.

IŞIKNÂME — Hurûfîliğin sırlarını açıklayan yapıt... Fazlullah Hurûfî'nin *Cavidannâme*'sinin, konunun incelenmesiyle birlikte Ferişteoğlu tarafından yapılan çevirisidir. *Bk.* Hurûfîlik.

ITLAK-I YED — Hayır işleme... Bağışta bulunmayı dilegetirir. *Bk.* Hayır.

IYÂZEN BİLLÂH — Tanrı'ya sığınarak... Konuşma dilinde kullanılır.

İ

İBÂDET — Tanrı'ya tapma... Tanrı buyruklarını yerine getirmekle gerçekleşir. İslâm dininde bedenle yapılan (namaz, oruç), malla yapılan (zekât) ve hem beden, hem de malla yapılan (hac) *ibâdet* olmak üzere üç türlüdür. Buhârî'yle Müslim'in Ibn Ömer'den naklettikleri bir hadîsinde Peygamber Hz. Muhammed şöyle demiştir: «Müslümanlık şu beş temel üstüne kurulmuştur: Allah'tan başka tapacak (ibâdet edecek) başkaca bir Tanrı olmadığına ve Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna tanıklık etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucunu tutmak, hacca gitmek». Peygamberin bu ünlü sözü İslâm dininin beş temel koşulunu (şartını) saptamış bulunmaktadır. Demek ki tapım bu beş koşulu yerine getirmekle gerçekleşir. Müslüman olmak için bu beş koşulu yerine getirmek gerekir. Birinci koşul *kelime-i şehâdet* (tanıklık sözü) getirerek, eşdeyişle şu sözü söyleyerek yerine getirilir: *Eşhedü en lâ ilâhe illʼAllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhû ve resûlühü* (Allah'tan başka tapacak olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna tanıklık ederim). *Zâriyât* sûresinin 56. âyeti şöyle der: «Ben periyi ve insanı sâdece bana tapsınlar (ibâdet etsinler) diye yarattım». *İbâdet* deyimi Kur'anın birçok âyetlerinde geçer. Örneğin *Yûnus* sûresinin 29. âyeti şöyle der: «Gerçekte bizim, sizin tapınmınızdan *(an ibâdetiküm)* haberimiz yoktu», *Kehf* sûresinin 110. âyeti şöyle der: «Bana bildirildi ki tapacağınız *(Biʼibâdeti)* tek bir tapacaktır», *Meryem* sûresinin 65. âyeti şöyle der: «Ona tap *(liʼibâdetih)* ve tapımda sabırlı ol». Bunlara karşı bu deyim Kur'anın kimi âyetlerinde putlara tapma anlamında da kullanılmıştır. Örneğin *Ahkaf* sûresinin 5. âyeti şöyle der: «Putlara tapan kimselerden daha şaşkın kim olabilir?». İslâm bilginleri İslâm *şeriat* (maşruât)'ını beş bölüme ayırırlar: 1. *İnan* (İmân), 2. *Tapım* (İbâdât), 3. *İşlem* (Muâmelât), 4. *Cezâ* (Ukuubât), 5. *Bağışlatma* (Kefârât). Peygamber Hz. Muhammed ünlü bir hadîsinde «en iyi tapım duâdır» demiştir. Tapım, kuraldışı (müstesnâ) kimi durumlar dışında temel kural olarak, kendisi için bir başkasına yaptırılamaz (İbâdette vekâlet câiz değildir). Tapım kişiseldir ve her müslümanın bizzat yapması gereken bir yükümlülüktür. Buhârî'nin Peygamberin eşlerinden Hz. Ayşe'den naklettiği bir hadîsinde Peygamber çok namaz kılmakla övünen bir kadına «tapımın çoğu değil, süreklisi (kesintisizi) hayırlıdır» demiştir. *Bk.* Din, Müslümanlık, Duâ, Namaz, Oruç, Hac, Zekât.

İBÂDÎYYE — Hâricîliğin bir kolu... Hicret'in 60'lı yıllarında ünlü hâricîlerden Abdulah bin İbâz tarafından kurulmuştur, bundan ötürü *İbâzîyye* dendiği gibi, *Abâzîyye* ve Arapçada *z* harfinin *d* sesiyle de okunmasından ötürü *Abâdîyye* de denir. Bu mezhebin bir başka adı *Şurât*'tır. Bağlıları günümüzde de Doğu Afrika'da, Trablusgarp'da ve Cezâyir'de bulunmaktadır. Kendilerine *ehl-i istikamet* (doğru yolu tutanlar) adını vermişlerdir. *Beyaziyye* adıyla da anılmışlardır. Kimi Afrikalılar bu tutumun öğretisini *beşinci mezhep* saymışlardır. Örneğin günümüzde de Zengibar'ın resmî mezhebi *İbâzîyye*'dir. Hâricîliğin günümüze kadar süregelmiş olan tek kolu budur. Kuramsal görüşlerinin en önemlisi Hâricî olmayanları *müşrik* saymayıp *kâfir* saymalarıdır. Yâni, onların da müslüman olduğunu kabul ederler, ama *küfür* ve *dalâlet* içinde olduklarını ilerisürerler. Bu anlayışlarının sonucu olarak da onlarla evlenmeyi *câiz* sayarlar, savaşta aldıklarından başka mallarına elkoymayı yasaklarlar, tanıklıklarını da kabul ederler. *Bk.* Hâricîlik.

İBÂHA — İslâm dininde yasaklanmış olanları yasaklanmış saymama... Sözcük olarak *yapılabilir kılma* (mubah kılma) demektir, *ibâhe* ve *ibâhet* de denir. İslâm dininin ne yap ve ne de yapma de-

diği şeyler yapılabilir (mubah) şeylerdir. Ama ibâhîler şeriatın yapma dediğini de böyle sayarlar. Bu deyimin kullanımı İran'da ortaya çıkmış Bâbekîliğin *muharremâtı ibâha etmesi*'yle başlar, bâtınîlikte doruğuna varır. Bunlar hemen hemen İslâm dininin bütün yasaklarını *helâl* saymışlardır. *Bk.* Bâbekîlik, İbâhîyye, Mübâh.

İBÂHÎYYE — İbâha görüşünü izleyenlere müslümanlarca verilen genel ad... Hemen bütün bâtınî tarikatları bu genel adla anılır. Özellikle Hasan Sabbâh'ın geliştirdiği bâtınî hareketi ve onun kurduğu tarikat *İbâhîyye* adını taşır. Bu tarikattan olanlara *İbâhîyyûn* (İbâhacılar) denir. *Bk.* Bâtınîlik, Sabbâhîyye, İbâha.

İBÂZÎYYE — *Bk.* İBÂDÎYYE.

İBDÂ — Yoktan vâretme... *Yaratma* demektir, Tanrı'nın başlıca niteliğidir. Hanefî mezhebine göre Tanrı'nın bu niteliği *eylemsel nitelikler* (Sıfât-ı fiilî)'indendir, eşdevişle örneğin güçlülük (kudret) ve konuşma (kelâm) gibi *kişisel nitelikler* (Sıfât-ı zâtî)'inden değildir. *Bk.* Sıfât-ı ilâhîye, Halk.

İBLÎS — Şeytanın has adı... *Tanrı'nın düşmanı* (Aduvv Allah) deyimiyle nitelenir. Kur'anın yaratma (hilkat) bölümlerinde *İblîs* ve cennetle ilgili bölümlerinde *Şeytan* adının kullanıldığına dikkat edilmiş ve bundan da *Şeytan*'ın has ad (İsm-i hâs) olmadığı saptanmıştır. Buna karşı her iki deyim çoğul olarak da (Ebâlîs ve Şeyâtîn) kullanılmaktadır. Bundan başka *İblîs,* ışıktan (nûr) yaratılmış melekler arasında sayıldığı gibi, ateşten (nâr) yaratılmış cinler arasında da sayılmıştır. Geleneksel anlatımlara göre melekler gökyüzünde, cinler yeryüzünde otururlarmış. Cinlerin arasında kavga çıkınca Tanrı, o zaman genç bir melek olan ve *Azâzîl* ya da *Hâris* adını taşıyan İblîs'i cinlerin üstüne göndermiş, daha sonra da İblîs'i cinlere yargıç yapmış, bu yüzden de İblîs o zamanlar *Hakem* adıyla da anılmış. Ama bu addan gurûra kapılan İblîs, yeryüzünde karışıklıklar çıkarmaya başlamış, Tanrı da onun üstüne bir ateş göndermiş, ne var ki İblîs göğe sığınarak Tanrı'dan bağışlanmasını dilemiş ve Hz. Âdem'in yaratılışına kadar Tanrı'nın sâdık bir kulu olarak O'na hizmet etmiş. Tanrı, Hz. Âdem'i yaratıp bütün meleklerin ona *secde* (yere kapanma) etmelerini isteyince, İblîs ışıktan yaratıldığı ve kendisini topraktan yaratılan Hz. Âdem'den üstün gördüğü için gene gurûra kapılmış ve ikinci kez başkaldırmış. Tanrı da ona *Şeytan-ı racîm* adını vererek cennetten kovmuş. Artık Şeytan adını alan İblîs, Tanrı'dan cezâsının kıyâmet gününe kadar ertelenmesini istemiş. Tanrı, onun bu isteğini kabul ettiği gibi, ayrıca kendisine kul olmayan insanları *azdırma* (dalâlet) gücü de vermiş. Bu öykü, Goethe'nin ünlü *Faust*'unda şeytanın *Tanrı'yla bahse tutuşması* gerekçesine dayandırılır. Kur'anın *Şuarâ* sûresinin 94. âyeti şöyle der: (Kıyâmet günü geldiğinde) «Putlar da, azgınlar da, İblis ve askerleri de hep üst üste ve tepetaklak cehenneme yuvarlanacaklardır». *Bk.* Şeytan.

İBRAHİM — Peygamber... Hz. İbrahim (Abraham), putatapanların içinde yetişmiş ve Tanrı'yı kendi kendine arayıp bulmuş bir peygamberdir. Yahudiler, hıristiyanlar ve müslümanlarca tanınır. Kur'anın bildirdiğine göre ne yahudi, ne de hıristiyandır. Küçük bir çocukken puthaneye girip putları kırmakla ünlüdür. Putları kimin kırdığını soranlara, «en büyük put, ötekileri kırdı» demiş. «Put böyle bir şey yapabilir mi?» diyenlere de, «bu kadarcık bir işi beceremeyene ne diye tapıyorsunuz?» karşılığını vermiş. Tanrı, onu sınamak için, kendisine oğlu Hz. İsmail'i kurban etmesini bildirmiş, bu buyruğu yerine getireceği sırada da gökten, çocuğun yerine kurban edilmek üzere bir koç indirilmiş. Koç kurban etme geleneği de bu olaydan türemiş. Doksan dokuz yaşındayken ilk sünnet olan da odur. Çok yaşlılığında İshak adında bir oğlu ol-

ması da mûcize sayılır. Kur'anın tanıdığı yirmi dört peygamberden biridir ve kendisine on sayfalık kitap verilmiştir. Tanrı'nın gönderdiği bu on sayfalık kitaba müslümanlar *Suhuf* derler. Müslümanlar, onun Nemrud tarafından ateşe atılıp yakıldığına inanırlar. Tevrat'sa onun yüz yetmiş beş yaşında eceliyle öldüğünü yazar. Tanrı, onun yönetimindeki kavme Filistin'i vaadetmiş, bu yüzden Filistin'e *arz-ı mev'ud* (vaadedilmiş ülke) denir. İbrânîler bu yüzden, *İbrahimoğulları* adıyla da anılırlar. Kur'anın İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'den sonra en çok sözünü ettiği, yahudi ve hıristiyan olmadığını, sâdece tektanrıya bütün içtenliğiyle bağlanan bir kişi olduğunu bildirdiği ve övdüğü Peygamber Hz. İbrahim'dir. Savaştığı tanrıtanımaz da Bâbil'in kurucusu *Nemrud*'dur. Kur'anın *En'am* sûresinin 74. ve onu izleyen âyetlerinde şöyle denir: «O gün İbrahim, babası Azer'e şöyle demişti: Sen putları kendine tanrı mı ediniyorsun? Gerçekten görüyorum ki sen de, ulusun da apaçık bir sapkınlık içindesiniz. Böylece biz İbrahim'e yerlerin ve göklerin hakaanlığını gösterdik, kesin bilgi edinsin diye. Gecenin karanlığı çökünce İbrahim bir yıldız gördü, işte benim tanrım, dedi. Yıldızın battığını görünce de, ben batan şeyleri sevmem dedi. Sonra doğan ay'ı gördü, işte benim tanrım dedi. Onun da battığını görünce, doğrusu benim tanrım bana yol göstermezse yolumu şaşıracağım dedi. Doğmakta olan güneşi görünce, işte benim tanrım dedi, çünkü bu hepsinden daha büyük. Vaktâ ki güneş de battı, İbrahim: Ey ulusum dedi, gerçekten ben bütün eş koştuklarınızdan uzağım, ben yerleri ve gökleri yaratan tek bir Allah'ın kendisine yöneldim. Ulusu onunla tartıştı. İbrahim onlara: Benimle Tanrı üstüne tartışmak mı istiyorsunuz? dedi, oysa Allah'ımın yönelttiği doğru yoldayım, Allah her nesneyi bilgisiyle kaplamıştır. O kimseler ki *inan*'ırlar ve inançlarını kıyıcılıkla bozmazlar, doğru yolu tutan ve güvene kavuşacak olan ancak onlardır. İşte İbrahim'e ulusu için verdiğimiz dayanaklar bunlardı». Son âyetteki *inan* (imân) deyiminin altını özellikle çizdik, çünkü daha Tanrı'sından hiçbir *vahiy* almamış olan Hz. İbrahim bu ilk söylevinde dinin en temel koşulunu ortaya atmaktadır. Yıldızın, ayın ve güneşin gelipgeçici olduğunu görerek kendiliğinden kalıcı olana yöneliyor ve ona inanıyor. Bu kalıcı olanı hiç görmemiştir ve görmeyecektir, ama ona inanmak gerektiğini anlamış bulunmaktadır. *Bakara* sûresinin 12. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «O gün biz İbrahim'i birtakım buyruklarla sınamıştık. İbrahim de bunların tümünü yerine getirmişti. Dedik ki: İşte seni insanlara önder yapıyorum. İbrahim de: Bunu benim soyumdan gelecek olanlara da esirgeme, demişti. Bizim esirgeyiciliğimizden yararlanmayacak olanlar sâdece kıyıcılardır. O gün Kâbe'yi insanlar için bir toplantı 've güven yeri kılmıştık. İbrahim'in katını da tapınak edinin, buyurmuştuk. Sonra da İbrahim'le İsmail'e, Kâbe'yi dolananlar ve onun içine girip secde edenler için Ev'imi temiz tutun demiştik. O gün İbrahim şöyle demişti: Ey Tanrım, burayı korkusuz bir il yap, buralı olup da Sana inananları onun ürünlerinden azıklandır... O gün İbrahim, İsmail'le birlikte Kâbe'nin temellerini atarken şöyle diyorlardı: Ey bizim Yüce Allahımız, bizim bu yaptığımızı kabul et. Bizi kendini Sana verenlerden kıl, bizden gelecek olanları da kendini Sana verenler topluluğu olarak yetiştir, bize tapma yolunu göster, bizim tövbemizi ona... Kendini bilmeyenlerden başka kim İbrahim'in dininden yüz çevirebilirdi? Biz İbrahim'i yeryüzünde seçkin kılmıştık, bilin ki İbrahim öbür dünyada da kesinlikle iyiler arasında bulunacaktır. İbrahim, oğullarına da böyle yapmalarını salık vermişti». *Âli İmran* sûresinin 65. ve onu izleyen âyetleri de şöyle der: «Ey kitap'lılar, İbrahim üstünde ne çekişip duruyorsunuz? Tevrat da, İncil de ancak ondan sonra bildirilmiştir. İbrahim ne vahudidir, ne de hıristiyandır. Ancak Allah'ı birleyicidir, kendini Allah'a verendir, Allah'a eş koşmayandır».

Bu âyette tektanrı dininin temeli açıklanmaktadır: *Allah'ı birlemek, kendini O'na vermek ve O'na eş koşmamak*... Bu temel zamanla bozulduğunda, Hz. Mûsâ gönderilmiş ve yahudilikle düzeltilmiş, yahudilik bozulduğundan Hz. İsâ gönderilmiş ve yahudilik hıristiyanlıkla düzeltilmiş, zamanla hıristiyanlık da bozulduğundan Hz. Muhammed gönderilmiş ve ilk ikisi İslâm diniyle (eşdeyişle: bu temel gerçeğin teslimiyle) düzeltilmiş ve *din* kurumu tamamlanmıştır. *Bk.* Din, Yahudilik, Hıristiyanlık, Müslümanlık, Kurban, Sünnet, Put, Akarkûf, İshak, İsmail, Sârâ, Muhammed.

İBRÂHİMÎYYE — Müşebbihe inancı güden bir tarikat... İbrahim bin Ebî Yahya el-Eslemî tarafından kurulmuştur. Tanrı'yı insana *benzeten* (teşbih eden) bir anlayışı vardır. *Bk.* Müşebbihe.

İBRÂNÎ DİNİ — *Bk.* YAHUDİLİK.

İCÂBET — Müslümanlığa uyma... Sözcük anlamında *kabul etme*'yi dilegetiren *icâbet* İslâm dilinde *hak dinini kabul etme* anlamına gelir, *müslümanlar* anlamında *Ümmet-i icâbet* deyimi kullanıldığı gibi, Tanrı'nın duâları kabul ettiği yere de *icâbetgâh-ı ilâhî* denir.

İCÂD — Yaratma... İslâm dilinde *yoktan vâretme*'yi dilegetirir. *Bütün yaratılmışların evreni* anlamında *âlem-i icâd* deyimi kullanılır.

İCÂZET — İslâm anlayışınca verilen izin... Konuşma dilinde *diploma* anlamında kullanılır. Medreseyi bitirmişlere verilen öğrenim belgesi de bu adla anılırdı. Sözcük anlamında *olur demek*'tir. Özel olarak hadîs bilimi (İlm-i hadîs) terimidir, bir hadîsi anlatabilmesi için güvenilir hadîs bilginlerinin başkalarına verdiği izni dilegetirir. *Bk.* Câiz.

İCÂZ-UL KUR'AN — Kur'anın öykünülemezliği... Arapça *îcâz* deyimi *mûcize sayılacak olağanüstü söyleme*'yi ve *eşini yapmada acze düşüren*'i dilegetirir. Ehl-i sünnete göre Kur'an bir *tansık* (mûcize) 'tır ve öykünülemez (taklid edilemez). Kimi Mûtezile'ciler, örneğin Nazzâm buna karşı çıkmış ve Kur'anın benzerinin yazılabileceğini ilerisürmüştür. *Bk.* Mûtezile.

İCMÂ — Kur'an ve hadîslerle çözümlenemeyen hukuk sorunlarında bilginlerin oybirliği... Arapça sözcük olarak *toplama* demektir. İslâm hukukunda (fıkıh) Kur'an ve hadîslerle çözümlenemeyen sorunlarda *ictihâd* (bir kimsenin belli bir konudaki oyu, düşüncesi) gerekiyordu. Ama bu ictihâd'ın da bütün *müctehîd* (ictihâdda bulunabilecek bilgi ve yetenekte olanlar)'lerce kabul edilmesi başlıca koşuldur. İşte bu gerekli oybirliğine *icmâ-ı ummet* denir ki her zaman gerçekleştirilmesi kolay değildir, kimi yerde olanaksız denecek ölçüde güçtür. Bu oybirliği, Kur'an ve hadîslerin açık (vâzıh) anlamlarını ortadan kaldıramaz, sâdece boşlukları doldurabilir. Bu oybirliği, olabilirse kendiliğinden (otomatik olarak) gerçekleşmektedir, eşdeyişle bir toplantı sonunda verilmiş bir karar değildir. Hattâ kimi bilginlerin o konuda susmuş bulunmaları bile *icmâ*'a katıldıklarını gösterir (İcmâ el-sükût). Böyle bir oybirliği sağlanan konularda varılan sonuç bütün müslümanlar için uyulması zorunlu bir yargı oluşturur. İbn Mâce nın naklettiği bir hadîsinde Peygamber Hz. Muhammed «benim ümmetim hiçbir zaman hatâda birleşmez» demiştir. Kur'anın kimi âyetleri de *icmâ*'a gerekçe olarak gösterilmektedir, örneğin *Nisâ* sûresinin 115. âyeti şöyle der: «Her kim kendisine doğru yol apaçık göründükten sonra inananlardan ayrılıp başka bir yol tutacak olursa Biz onu döndüğü yolda bırakırız, onu cehenneme sokarız». *Bk.* Fıkıh, İctihâd, Hanefîlik.

İCMÂL-İ İMÂN — Kelime-i şehâdet... Arapça *icmâl* deyimi *özet* demektir. Allah'ı ve O'ndan geleni onaylamak (tasdik etmek), inanın özü olarak nitelenmiştir ki bu da *kelime-i şehâdet*, eşdeyişle «Allah'tan başka tapacak olmadığına ve Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna tanıklık ederim» sözüdür. Bu söz daha da özetlenir ve «Al-

lah'tan başka tapacak yoktur ve Hz. Muhammed O'nun elçisidir» *(Lâ ilâhe illâ'llah Muhammedü'r resûlu'llah)* biçiminde de söylenir ki buna da *kelime-i tevhid* denir. *Bk.* İmân, Kelime-i şehâdet, Kelime-i tevhid.

İCTİHÂD — Kur'an ve hadîslerle çözümlenemeyen sorunlarda İslâm bilginlerinin görüşü... Sözcük olarak *herhangi bir şeye ulaşmak için harcanan çaba* (cehd)'yı dilegetirir. İslâm hukukunda (fıkıh) *ictihâd* deyimi *oy* (rey) deyimiyle anlamdaş olarak kullanılır. Ne var ki bu oyun Kur'an ve Peygamber sözlerine (hadîs, sünnet) *kıyâs*'lanarak oluşmuş olması gerekir. *İctihâd*'da bulunan *müctehîd* (görüş ilerisüren)'dir. Tanrı sözleri olan *Kur'an*'la Peygamber sözleri olan *hadîs*'lerde açıklanmış olan bir konu üstünde *ictihâd* olanaksızdır. Kur'anın *Bakara* sûresinin 147. âyeti şöyle der: «Doğru olan, Tanrı'dan gelendir. Bunda hiç şüphen olmasın». *İctihâd* deyimi İmam Şâfiî tarafından *kıyâs* deyimiyle anlamdaş olarak da kullanılmıştır, yukarda da değindiğimiz gibi *ictihâd,* Kur'ana ve hadîslere *kıyâs*'lanarak oluşmalıdır. Kimi İslâm bilginleri bizzat Hz. Muhammed'in ictihâd kapısını açık bıraktığını ilerisürmüşlerdir (Örneğin *Bk.* A. Hamdi Akseki, *İslâm Dini,* dokuzuncu baskı, Ankara 1958, s. 27). Peygamber Hz. Muhammed yakınlarından (ashâb) Muâz'ı Yemen'e yargıç gönderirken: Orada neyle hükmedeceksin? diye sormuş. Muâz: Allah'ın kitabı Kur'an'la, demiş. Peygamber: Ya Kitap'ta bulamazsan? demiş. Muâz da: Senin sözlerinle, karşılığını vermiş. Peygamber Hz. Muhammed: Ya bende de bulamazsan? deyince Muâz: Kendi ictihâdımla, karşılığını vermiş. Peygamber Hz. Muhammed de onun bu karşılığını onaylamış (*Bk.* aynı yapıt, s. 42). *Bk.* Fıkıh, İcmâ, Kıyâs, Hanefîlik.

İÇECEK ŞEYLER — *Bk.* MEŞRÛBÂT, HAMR.

İÇKİ YASAĞI — *Bk.* HAMR.

İÇREKÇİLİK — Asıl dinsel gerçeklerin, anlayabilecek yetenekte ve bilgide olanlara bildirilebileceği görüşü... Genel olarak *Ar. Bâtınîyye* ve *Fr. Esotérisme* karşılığıdır. Antikçağ Yunanlılarının gizemci düşünürü Pitagoras, öğrencilerini *içrek (Yu.* Esoterikos) ve *dışrak (Yu.* Exoterikos) olmak üzere ikiye ayırırmış, gizli öğretisini ancak birincilere öğretirmiş. Özellikle hıristiyan ve İslâm gizemciliğinde *içrekçilik,* dinsel dogmalarla çelişen ve onları yadsıyan bir görüşü dilegetirir. Yahudilerin *kabala* öğretileri de içrek bir öğretidir. Gizliciliğin uğraştığı bütün gizli bilimler *içrek (Ar.* Bâtınî, *Fr.* Esotérique)'tir. İslâm gizemciliğine göre dinin bir *iç*'i, bir de *dış*'ı vardır. Gerekli olan dışı değil, içidir. Ne var ki herkes bu içi anlayamaz, onu ancak anlayabilecek kadar yetişmiş olanlara bildirmek ve ötekilerden gizlemek gerekir. İç anlamı bilenin dış anlama karşı yükümlülüğü ortadan kalkar. Örneğin, bâtınîlere göre *zekât,* bilimi yaymak demektir. Bu iç ve asıl anlamı öğrenen bâtınî, artık zekât vermekle yükümlü değildir. Genel olarak bu anlayışta olanlar hangi din ve mezhepten olurlarsa olsunlar *içrekçi* adıyla anılırlar. *Te'vil* (ilk ve asıl olana, *evvel*'e götürme) adı verilen yorum yöntemi, gerektiğinde içrekçi olmayan dincilerce de kullanılmıştır. İçrekçi olmayan dinciler, içrekçileri, bu yöntemi aşırı ve yanlış bir biçimde kullanarak dinsizliğe varmakla suçlarlar. İslâm içrekçiliğinin doğuşu üstüne ilerisürülen İslâmsal varsayım, müslümanlığı silâh gücüyle engelleyemeyen Pers'lerin onu bu yolla parçalamak ve çökertmek isteyişlerine bağlanır. Aynı zamanda, Peygamber yakınlarının birtakım haksızlıklara uğradığını ve müslüman halkların bu haksızlıklara karşı çok duygulu bulunduğunu bilen Pers'lerin bu duygululuktan da yararlanarak Hz. Ali ve çocukları yandaşlığını da amaçlarına uygun olarak kullandıkları ilerisürülür. Bu varsayıma göre, bâtınî-şiî birleşimi böylelikle gerçekleşmiştir. Bu anlamda müslümanlığa tümüyle karşıt bir anlayışı geliştiren İslâm içrekçiliği

(bâtınîlik) şu çeşitli adlarla anılmıştır: *İsmâilîyye, Mübârekiyye, Ebû Müslimiyye, Hurremiyye, Bâbekîyye, Maziyârîyye, Mukannaiyye, Nuseyriyye, Dürziyye, Haşhaşiyye, Sabbâbiyye, Tâlimiyye, Fidaviyye, Karâmita, Hurremdinîyye, Muhammire, Râvendiyye, Burkaiyye, Halefiyye, Gerğâniyye, Mübeyyiziyye, Saidiyye, Cenâbiyye* vb... Genel olarak içrekçilerin, usaaykırı dinsel dogmaları usauygun bir yoruma kavuşturmaya çalıştıkları da söylenebilir. Ne var ki kimi içrekçiler bu yorumlarda büsbütün usaaykırılığa düşmekten de kaçınamamışlardır. *Bk.* Bâtınîlik, Gizemcilik.

İD — Bayram... Dilimizde Arap söylemine uygun olması için *iyd* biçiminde de yazılır. Bu deyim Kur'anda yalnız bir kez geçer, *Mâide* sûresinin 114. âyeti şöyle der: «Meryem oğlu İsâ dedi ki: Allah'ım, bugün bize gökten bir sofra indir ki bayram *(iyden)* olsun». İslâm dininin iki bayramı vardır: *Kurban bayramı* (İd al-adhâ) ve *Ramazan bayramı* (İd al-fitr). Kurban bayramı 10 Zilhicce günü, Ramazan bayramı 1 Şevvâl günü başlar, birincisi dört gün ve ikincisi üç gündür. Her ikisinde de bayram gününden bir önceki güne *arife* denir. Her iki bayramda da ilk günü sabahı *bayram namazı* (Salât al-îd) kılınır, bu namazlar *topluluk* (cemâat)'la kılınır. İki rekâttır ve öteki namazlardan daha çok *tekbîr* getirilerek yapılır. Bu namazların vakti güneşin doğuşundan yükseldiği (semt-i re's'i aştığı) zamana kadar sürer, eşdeyişle bu süre içinde herhangi bir vakitte kılınabilir. Bu namazların ezanı yoktur, sâdece *salât al-câmiât* sözleriyle bildirilir. *Bk.* Bayram, İd-i adhâ, İd-i fitr, Kurban, Ramazan, Namaz, Tekbîr, Arife.

İDDET — Kadınların yeniden evlenebilmek için beklemeleri zorunlu bulunan süre... İslâm dinine göre bu süre kocası ölen kadın için dört ay on gündür, *Bakara* sûresinin 234. âyeti şöyle der: «Ölenlerin karıları kendi başlarına dört ay on gün beklesinler», bu bekleme süresinin amacı, kadının gebe olup olmadığını anlamak, doğacak çocuğun hangi babadan olduğunu bilmektir. Kur'an bu süreyi üç âdet görme (hayız) ayına indirerek boşanan kadınlara da uygular, aynı sûrenin 228. âyeti şöyle der: «Boşanmış kadınlar da üç hayız süresi beklesinler», *Talâk* sûresinin 4. âyeti de şöyle der: «Âdetten kesilen kadınların iddetinden şüphe ederseniz onların bekleme süreleri üç aydır. Henüz âdet görmeyenler de böyledir. Gebe kadınların iddet süreleri doğurmalarıyla son bulur». Bu âyet, âdetten kesilmiş olduğu halde boşanan bir kadının da üç ay geçmeden evlenemeyeceğini bildirmektedir, bunun amacı, âdet kesilmeden önce gebe kalıp kalmadığını anlamaktır, henüz âdet görmemiş olan boşanmışlar da üç ay evlenemezler, çünkü onlar da gebe kalmış olduklarından ötürü âdet görmemiş olabilirler. Bu konudaki İslâmsal titizliğin şöyle bir gerekçesi vardır: İslâmlıktan önce Araplarda ölüm ya da boşanma nedeniyle yeniden evlenen kadın doğurduğunda çocuk eski kocasından olsa bile yeni kocasının sayılırdı, İslâmlık bir erkeğin ancak kendi sulbünden gelen çocuğun babası olmasını istemiştir. *Bk.* Hayız, Kadın.

İD-İ ADHÂ — Kurban bayramı... Arapçada Kurban bayramına *îd al-azhâ* (Z harfi *D* okunur) denildiği gibi *îd al-nahr* da denir. Dört gün sürdüğünden ötürü de üç günlük Ramazan bayramına oranla *büyük bayram* (İd al-kebîr) adıyla da anılır. 10 Zilhicce günü başlar ve 13 Zilhicce günü akşamı sona erer. Bu bayramda kurban kesme, Kur'an tarafından buyurulmuş değildir, ancak Peygamber Hz. Muhammed tarafından yapıldığı için *sünnet*'tir ve bütün varlıklı müslümanlarca yapılır, adak (nezir) olduğu takdirde yerine getirilmesi zorunlu (vâcib) bir yükümlülüktür. Kurban, bayram namazıyla başlayan ve bayramın üçüncü günü güneşin batmasıyla sona eren üç günlük (Ayyâm al-taşrik) bir süre içinde kesilir; eşdeyişle bu üç gün içinde herhangi bir vakitte kesilebilir. *Bk.* Kurban, İd, Bayram.

İD-İ FİTR — Ramazan bayramı... Dilimizde *Şeker bayramı* da denir, bu ad dinsel bir temele dayanmayan şeker ikrâmının gelenekleşmiş olmasından ötürü verilmiştir. Üç gündür, 1 Şevvâl günü başlar 3 Şevvâl gününde sona erer. Dört günlük Kurban bayramına oranla *küçük bayram* (Îd al-sagîr) adıyla da anılır. İslâm dinine göre bu bayramdan önce *zekât* verilmesi gerekir, ülkemizde buna *fitre* ya da *sadaka-i fıtır* (Zakât al-fitr) denir. Bu fitre en geç bayram namazı kılınmadan önce verilmelidir, bu zorunludur (vâciptir). *Bk.* Îd, Bayram, Fıtır, Zekât.

İDRÂR — İnsanın vücudundan dışarı attığı su... Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den naklettiği bir hadîse göre, Peygamber Hz. Muhammed câmide işeyen bir bedevîyi yakalayıp dövmeye kalkanlara şöyle demiş: «Onu bırakın, sidiği üstüne bir kova su dökün. Siz kolaylaştırıcı olarak görevlendiniz, zorlaştırıcı değil». Bununla beraber halk inançlarında bu çok büyük bir günah sayılır, şöyle bir atasözü de oluşmuştur: «Eceli gelen köpek câmi duvarına işer». Buhârî'nin İbn Abbas'tan naklettiği bir başka hadîse göre de bir mezarlıktan geçerken iki ölünün sesini duyan Resûlullah şöyle demiştir: «Her ikisi de azâb olunuyor. Oysa azâba neden olan işleri büyük değildi. Biri idrâr sıçrantısından kaçınmazdı, öbürü de kovuculuk ederdi». *Bk.* Necâset, Tahâret, Abdest.

İDRÎS — Kur'anda adı geçen peygamber... Adı İncil'de ve İsrâiloğullarının masalımsı kitaplarında (İsrâilîyât) *Hanok* ya da *Hanoch* olarak geçer. Tevrat'ta adı anılmaz. Yahudiler onun üç yüz altmış beş yıl (eşdeyişle: yaşamının her günü bir yıla eşit) yaşadığına ve Tanrı tarafından ölümsüzleştirilerek göğe alındığına inanırlar. Müslümanlara göre otuz sayfalık kitap sahibi bir peygamberdir, ilk dikiş diken ve ilk yazı yazandır. Mısır'lıların *Hermes*'iyle de arasında bir ilişki kurulur ve Hermetizmin kurucusu olduğu söylenir. Kimilerince de İskender'in ölümsüzlüğe kavuşan aşçısı Andreas olduğuna inanılır. İslâm inançlarına göre Tanrı'yı kendi sözüyle bağlayan bir kurnazlığı da vardır, cenneti görmek için Tanrı'nın canını almasını ve kendisine cenneti göstermesini istemiş, bu isteği gerçekleşince de cennetten bir daha çıkmamak için tûbâ ağacına sımsıkı yapışmış ve Tanrı'ya, «her insan ölümü bir kez tadacaktır» âyetini ilerisürerek kendisini artık diriltemeyeceğini, çünkü bir kez ölmüş bulunduğunu söylemiş ve ölümsüzlüğe kavuşarak cennette kalmış. Hızır inancıyla da ilişkisi vardır. Kur'anın *Meryem* sûresinin 56-57. âyetleri şöyle der: «Kur'anda İdris'i de an, çünkü o da baştan aşağı doğruydu, haber veren peygamberdi. Biz onu yüksek bir yere kaldırdık», *Enbiyâ* sûresinin 85-86. âyetleri de şöyle der: «İsmail, İdris ve Zülkif'i de hatırla. Bunlar her türlü güçlüğe sabır ve sebât gösterenlerdendi. Biz onları dâire-i rahmetimize soktuk, çünkü onlar iyi kimselerdi». İdrîs'in adı sâdece bu iki sûrede geçmektedir ve başkaca bir âyette yoktur. Yukarda anlatılan İslâm halk inançlarına temellik edebilecek hiçbir söz Kur'anda bulunmamaktadır. İslâm edebiyatında sâdece Kur'anın *nebî* (eski şeriatı sürdüren peygamber) olduğunu açıkladığı İdrîs için daha pek çok öyküler ilerisürülmüştür. Örneğin Allah yolunda ilk savaşa (cihâd) girişenin o olduğu, Cebrâil'in vahiy getirdiği ilk peygamberin de o olduğu vb. söylenir. *Bk.* Peygamber, Cihâd, Vahiy, Sabiîlik.

İFFET — Nâmus... Kendinin malı olmayan şeyler karşısında ve cinsel işlerde ahlâk kurallarına bağlılığı dilegetirir. Kur'anın *Nisâ* sûresinin 25. âyeti şöyle der: «İçinizde özgür kadınları almaya güçleri yetecek kadar varlıklı olmayanlar inanan köle kadınlardan alsınlar. Ne var ki onlar zinâ etmeyen ve sevgili tutmayan iffetli kadınlar olsunlar», *Mâide* sûresinin 5. âyeti şöyle der: «Özgür, azâdlı ya da sizden önce Kitap'a nâil olmuş bütün iffetli kadınlar zinâ etmemek ve onları gizlice dost tutmamak üzere size helâldir», *Nûr* sûresinin 31.

âyeti şöyle der: «İnanan kadınlara de ki gözlerini önlerine diksinler, utanacak yerlerini gizlesinler, iş zamanında görünen yerlerinden başka bedenlerini göstermesinler, başörtülerini yakaları üstüne kadar indirsinler, ziynet yerlerini kendi kocalarından, kocalarının babalarından, kendi oğullarından, üvey oğullarından, kardeşlerinden, erkek ve kızkardeşlerinin oğullarından, dindaşı olan kadınlardan, kölelerinden, erkekliği kalmamış hizmetçilerinden, kadın bilmeyen çocuklardan başkasına göstermesinler». *Bk.* Tesettür, Kadın.

İFRİT — En güçlü cin... Kur'anın *Neml* sûresinde adı geçer. Kral Süleyman, Sabâ melîkesi Belkis'in tahtını istemektedir, şöyle demiştir: Ey ilerigelenler, onlar bana boyun eğip gelmeden önce hanginiz bana onun tahtını getirecek? Adı geçen sûrenin 39. âyeti şöyledir: «Cinlerden bir ifrit dedi: Daha sen yerinden kalkmadan onu ben sana getiririm. Çünkü benim gücüm bu işi yapmaya yeter». Peygamber Hz. Muhammed'in olup olmadığı şüpheli bulunan iki hadîste de Kur'andaki *«cinlerden bir ifrit»* deyimi aynen geçmektedir. Bunların dışındaki bütün *İfrit* öyküleri halk inançlarında oluşmuştur. Daha sonra bu deyim *şeytan* niteliğindeki bir bölük cini dilegetirmek için çoğul olarak kullanılmıstır. Mecaz olarak güçlü, becerikli ve işini bilir insanlar da bu deyimle nitelenir. Bu kullanımda *hâin* ve *kurnaz* anlamlarını da kazanmıştır. *Bk.* Cin, Şeytan, İblis.

İFSÂD — Kargaşalık çıkarmak... Arapça *fesâd* deyiminden türemiştir, çoğulu *ifsâdât*'tır. Kur'anın birçok âyetlerinde geçer. Örneğin *Bakara* sûresinin 27. âyeti şöyle der: «O karıştırıcılar ki Allah'la andlaştıktan sonra sözlerini tutmazlar, Allah'ın birleşin buyurduğunu ayırırlar, karışıklık *(ve yüfsidûne)* çıkarırlar. Kendilerine yazık edenler işte bunlardır», 60. âyeti de şöyle der: «Allah'ın size verdiği azıktan yiyip için, yalnız ortalığı karıştırıp haddinizi aşmayın *(fiyl' ardı müfsidîn)*». Mâide sûresinin 33. âyeti şöyle der: «Gerçekten Allah'a ve elçilerine karşı savaşanların, ortalığı karıştırmaya çalışanların cezâsı ya öldürülmek, ya elleriyle ayakları çaprazvâri kesilmek, ya da ülkeden sürülmektir», 64. âyeti de şöyle der: «Onlar ortalıkta karışıklık çıkarmak için seğirtirler. Allah karıştırıcıları sevmez». *A'raf* sûresinin 56. âyeti şöyle der: «Ortalık düzeltilmişken sakın onu karıştırmayın», 74. âyeti şöyle der: «Allah'ın iyiliklerini düşünün de taşkınlık edip ortalığı karıştırmayın». *Şuarâ* sûresinin 152. âyeti şöyle der: «Onlar o kimselerdir ki ortalığı durmadan karıştırırlar da düzeltmek nedir bilmezler». *Bk.* Fesâd.

İFTAR — Oruç bozma... *Oruç açma* anlamındaki Arapça *fıtr* sözcüğünden türetilmiştir. Nitekim Ramazan bayramına *iyd-i sâid-i fıtr* ve oruç bozma sadakasına *sadaka-i fıtr* denir. Orucun sona erdiği zamanı dilegetirdiği gibi, oruç bozmak için yenen yemeği de adlandırır. Güneşin batmasıyla iftar edilir, bu zaman saat olarak ülkelere ve günlere göre değişir. Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den naklettiği bir hadîsinde Peygamber Hz. Muhammed şöyle demiştir: «Oruçlu için iki ferahlık vardır ki oruçlu onunla sevinmeli: İftar ettiğinde ferahlar, Rabbine kavuştuğunda tuttuğu oruçlar için ferahlar». İbn Ebî Evfâ'dan nakledilen bir başka hadîsinde de oruçlu bulunan Peygamber, kölesi Bilâl'e «bana bir şerbet yap da ver» demiş. Bilâl «daha ortalık aydınlık» deyince, eliyle doğuyu göstererek «akşam, karanlık buradan gelir. Oruçlu da orucunu bozar» demiştir. Bu hadîsten güneş battıktan sonra süren aydınlığın oruç bozmaya engel olmadığı anlaşılmaktadır. Peygamberin eşlerinden Hz. Ayşe de naklettiği bir hadîsi şöyle anlatmaktadır: «Ömer oğlu Hamza çok oruç tutardı, Efendimize: Seferde de tutayım mı? diye sordu. O da şu karşılığı verdi: İstersen tut, istersen boz». Gene Hz. Ayşe şöyle bir hadîs nakletmektedir: «Oruç borcu varken ölenin orucunu velîsi ya da akrabâsı vekâleten tutabilir». Sehl İbn Sa'd da şöyle

bir hadîs naklediyor: «İnsanlar iftarı geciktirmedikçe hayırdadırlar». Bundan da zamanı geldiğinde orucu hemen bozmak, gecikmemek gerektiği anlaşılmaktadır. Demek ki kimi sofuların uyguladığı ihtiyat süresi Peygamberin isteğine aykırıdır. Bu konuda Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri birleşmektedirler. Bu dört mezhebin bildirdiğine göre, akşam olduğunu sanarak oruç bozulduktan sonra güneş görülürse geri kalan zamanda yiyip içmemek ve o günün orucunu kazâ etmek gerekir. İmsâk olmamıştır diye sahur yendikten sonra imsâkin (oruca başlama zamanının) geçmiş bulunduğu anlaşılırsa o gün oruçlu gibi kalınır, sonra kazâ edilir. *Bk.* Oruç.

İFTİRÂ — Birine gerçek olmayan bir suçu kasıtlı olarak yükleme... İslâm dininde *iftirâ* büyük günahlardandır. *Nisâ* sûresinin 112. âyeti şöyle der: «İftirâ eden açıkça bir günah yüklenmiş olur», *Nûr* sûresinin 4. âyeti şöyle der: «Namuslu kadınlara iftirâ eden, sonra da dört tanık getirmeyen kimselere seksen kırbaç vurun. Bunların tanıklıklarını da artık hiç kabul etmeyin», İslâm tarihinde en büyük *iftirâ* olayı Peygamber Hz. Muhammed'in eşlerinden ve Hz. Ebû Bekir'in kızı Hz. Ayşe (Âişe)'ye yapılan iftirâdır. Buhârî'nin ünlü *Sahîh*'inde naklettiği bir hadîste bizzat Hz. Ayşe bu olayı şöyle anlatmaktadır: «Peygamber Efendimiz bir sefere çıkmadan önce eşleri arasında kur'a çeker, kime çıkarsa onu beraber götürürdü. Benî Müstalik savaşına giderken kur'a bana çıkmıştı. Beraberce yola çıktık. Kadınların örtünmesi gerektiği yolundaki âyet yeni gelmişti. Ben de örtülü (hevdeç'li) olarak deveye binip oturmuştum. Orası fetholundu. Dönüşte Medîne'ye geleceğimiz gece yolda konakladık. Sonra askerin yürüyüşe geçeceği duyuruldu. Yola çıkmadan abdest bozayım diye biraz ilerlemiştim, döndüğümde gerdanlığımın düştüğünü anlayıp aramaya gittim. Benim örtümü (hevdeç'imi) deveye yükleyip gitmişler. Ben zâten küçüktüm, devede olmadığımı farketmemişler. Geri döndüğümde kervanın gittiğini gördüm ve şaşırdım. Bağırıp çağırdım, ararlar diye beklemeye başladım. Uyuyakalmışım. Muattal oğlu Saffân ordunun ardçısıymış, sabaha karşı karartımı görüp gelmiş, örtünme âyetinden önce beni bildiği için tanımış ve öldü sanarak *innâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn* diye duâ etmiş. Bu sesle uyandım. Saffân devesini çökertti, kalkmasın diye ön dizlerine bastı, ben bindim, o da yularından çekerek askerlerin yanına kadar götürdü. Ordu konaklamıştı. İftirâ edenlerin başında baş münâfık (ikiyüzlü, ortalık karıştırıcı) Übey oğlu Abdullah vardı. Mastah, Hassan gibiler de aldanıp ona uymuşlardı. Medîne'ye geldik. Odamda bir ay kadar hasta kaldım. Meğer dedikodu yayılmış, şüpheler başlamış, benim hiçbir şeyden haberim yoktu. Peygamber Efendimizin önceki güleryüzünü ve iltifâtını göremiyordum. Gelip *nasılsın?* diyerek geçiyordu. Biraz iyileştim. Bedir gaazîlerinden Mastah'ın anası Selmâ ile geceleyin Medîne dışına def'i hâcete çıkmıştık, o zaman evlerimize yakın helâ (aptesâne) yoktu, kadınlar gece kent dışına çıkardı. Yolda Selmâ'nın ayağı takılarak düştü, *canı çıksın Mastah'ın* dedi. Ben *bir Bedir savaşçısına neden beddua ediyorsun?* dedim. O da *onlar senin için neler söylüyorlar, duymadın mı?* diyerek bana iftirâ olayını anlattı. Üzüntümden kötüleştim, sıtma tuttu, hastalığım arttı. Odama döndüm. Peygamber gelip *nasılsın?* dedi. Ben de babamın evine gitmek için izin istedim. Râzı oldu ve iyileşinceye kadar babamın evinde kalmama izin verdi. Gittim. Annem Ümmü Rummân'a *neler söylüyorlar?* diye sordum. Annem: *Kızım sağlığını düşün, üzülme,* dedi, *vallahi senin gibi güzel, kocasının sevgilisi, ortağı çok bir kadına elbet dedikodu yaparlar.* Ben hüngür hüngür ağlamaya başladım, gözüme uyku girmez oldu, bütün gece sel gibi gözyaşı döktüm. Peygamber vahiy bekliyordu, nedense vahyin gelmesi uzamıştı. Sonra duydum ki beni boşamak için Hz. Ali'yle Üsâme'yi çağırıp konuşmuş. Üsâme: *Ehliniz Peygambere lâyıktır, iffetli ve te-*

mizdir, onlar hakkında hayırdan başka bir şey bilmem demiş. Hz. Ali'yse: *Allah sana dünyayı daraltmadı ya, başka kadın mı yok? Bir de Ayşe'nin câriyesi Berîre'den sor* demiş. Peygamberimiz, Berîre'yi çağırıp benim hakkımda şüpheli bir görüşü olup olmadığını sormuş. Berîre de: *Seni hak peygamber gönderen Allah'a yemin ederim ki Ayşe'nin yaşı küçük olduğundan hamur yoğururken arasıra uyuyup kalırdı, besi koyunu da gelip hamurunu yerdi, bundan başka onun kusûrunu bilmem,* demiş. Durumu benim rakîbim ve ortağım Zeyneb'e de sormuş, o da *yemin ederim ki iffetinden başka bir şey bilmem,* demiş. Sonra Peygamberimiz mescide giderek minbere çıkmış: *İftirâya cür'et eden Übey oğlu aleyhinde konuşmamı mâzur görün, ehlim hakkında iftirâda bulunup bana cefâ edeni cezâlandırmak için bana kim yardım eder? Ben ehlim, ailem ve Saffân hakkında kötü bir şey bilmiyorum, Saffân yanında ben olmadan evimin yakınına bile gelmemiştir* demiş. Evs kabîlesinin başkanı Sa'd kalkıp: *Size eziyet eden kabîlemdense boynunu vururum,* demiş. Hazreç'in başkanı Ubâde oğlu Sa'd kabîlecilik ederek sinirli bir davranışla: *Benim kabîleme dokunamazsın,* demiş. Huzeyl oğlu Sa'd kalkıp Hazreç başkanına çıkışmış, gürütlü çoğalmış, Peygamber minberden inerek aralarını bulmuş. Ben bütün bunları duyunca daha da kötüleştim, durmadan ağlıyordum, ciğerim parçalanacak gibiydi. Anam babam odama geldiler, *Medîne'li bir hanım seninle görüşmek istiyor* dediler. Hanım geldi, o da benimle beraber ağlamaya başlayınca Peygamber odaya girip oturdu. Olaydan o güne kadar geçen süre içinde hep vahiy beklemiş, ama vahiy gelmemişti. Peygamber, hamd-ü senâ ve kelime-i şehâdetle söze başladı ve *Ayşe* dedi, *hakkındaki dedikoduyu duydum, sen bu dedikodudan uzaksan Allah bildirir, değilsen ve bir günâha bulaşmışsan tövbe et, Allah affeder, O itirâf ederek tövbe edenleri bağışlar* buyurdu. Öfkemden gözyaşım kesildi ve babama: *Siz cevap veriniz,* dedim. Babam: *Peygambere karşı ne diyeyim,* dedi. Anneme: *Bâri sen cevap ver,* dedim. O da babam gibi söyledi. Ben çok genç olduğumdan Kur'andan çok âyet bilmezdim. Onlara dedim ki: *Elin karalaması, iftirâsı zihninize yerleşmiş, ben suçsuzum desem inanmayacaksınız, suçluyum bunu yaptım desem inanacaksınız, Allah beni bilir, ben Yûsuf'un babasının dediği gibi, sabır çok güzeldir, sizin sözünüze karşı Allah yardım edicidir, derim* diyerek yüzümü yatağımdan tarafa çevirdim. Allah'ımın Peygambere rüyâ göstererek beni temize çıkaracağını umuyordum. Lâkin benim için bir Kur'an âyeti geleceğini hiç ummazdım. İşte tam bu sırada ve herkes odadayken Peygamberin yüzünde (her vahiy gelişinde olduğu gibi) belirtiler başladı. Vahiy gelmişti. Sevgi ve müjde gülümsemesiyle: *Ayşe, Allah'a şükret, iftirâdan seni arıttı, berâat ettirdi,* buyurdu. Annem bana: *Kalk, Peygambere teşekkür et,* dedi. Ben: *Vallahi Allah'tan başka kimseye teşekkür etmem, Peygamberin de yanına gitmem* dedim. Meğer *Nûr* sûresinin 11. âyeti gelmiş. Peygamber okudu: *O uydurma haberi getirenler içinizden birkaç kişidir. Onu sizin için kötülük sanmayın, tersine, o sizin için bir iyiliktir. Herkese kazandığı günah oranında cezâ vardır.* Babam, teyzesinin oğlu Mastah'a geçimi için yardım ediyordu, iftirâcılara katıldığı için yardımı kesmişti. Daha sonra gelen *Nûr* sûresinin 22. âyeti: *Sizden erdemli olanlar hısımlara sadaka vermem diye yemin etmesin, onları bağışlasın, Allah da sizi bağışlar* deyince babam yeniden yardıma başladı». *Bk.* Bühtân, Aişe.

İFTİTAH TEKBÎRİ — *Bk.* TAHRÎME.

İGVÂ — Doğru yoldan saptırma çabası... Hıristiyanlıkta Augustinus'cular, İslâmlıkta Gazzâlî tarafından kullanılan bir terimdir. Bu saptırma çabası bir insan, şeytan ya da insanın kendi bedensel istekleri tarafından olabileceği gibi bir sınama niteliğiyle Tanrı tarafından da (*Lâ.* Tentatio probationis) gerçekleş-

tirilebilir. Çilecilik *igvâ*'dan kaçınma gerekçesinden doğmuştur. *Bk.* Çile, Şeytan.

İHBARÎYYE — Şiîliğin önemli kollarından İmamiyye'nin bir başka adı... Meleklerin imama Tanrı'dan haber taşıdığına inandıkları için kendilerine *İhbariyye* de denmiştir. *Bk.* İmâmîlik, Şiîlik.

İHLÂS — Kur'anın yüz on ikinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 4 âyettir. Medîne'de indiğini ilerisürenler de vardır. *Tevhid* sûresi adıyla da anılır, çünkü Tanrı'nın birliğini dilegetirmektedir. *İhlâs* deyimi sözcük anlamında *içten gelen bağlılık* demektir, *doğruluk* ve *içtenlik* (Samîmîyet, hâlis kılma) anlamlarına gelen *hulûs* sözcüğünden türemiştir, İslâm dilinde *Tanrı'ya yürekten inanma* anlamını kazanmış ve *Tanrı'ya ortak koşma* anlamındaki *şirk* (işrak) deyimi karşıtı olarak kullanılmıştır. İslâm dininin temel ilkelerini koyan ve Tanrı'yı tanımlayan bu sûre şöyledir: «De ki: Allah birdir *(kul hüvallahü ehad),* kendisi hiçbir şeye muhtaç olmadığı halde her şeyin kendisine muhtaç olduğu bir kalıcıdır *(allahüssamed),* doğmamış ve doğurmamıştır *(lem yelid ve lem yûled),* hiçbir dengi yoktur *(ve lem yekün lehû küfüven ehad)*». İkinci âyetteki *samed* deyimi *son bulmayan kalıcı* (zevâl bulmayan bâkî) anlamını dilegetirir ki bundan da *kimseye muhtaç olmadığı halde her şeyin ona muhtaç bulunduğu* anlamı çıkar. Sonuncu âyetteki dengi (küfüvü) bulunmaması niteliği, İslâm dininin temel yasası olan *Tanrı'ya ortak koşmamak* kuralını dilegetirir, *başkaca hiçbir şey Tanrı olamaz* anlamındadır. Tapımın (ibâdetin) sâdece bu sûrede tanımlanan Tanrı için yapılacağını ve başkaca hiçbir maksat güdülmeyeceğini anlatmak için bu sûreye *ihlâs* adı verilmiştir. *İhlâs* deyiminin bu anlamı Kur'anın başka sûrelerinde belirlenmiştir. Örneğin *Nisâ* sûresinin 146. âyeti şöyle der: «Dinlerini Allah için hâlis kılsınlar *(ahlâsudiynehüm)*», eşdeyişle *gösterişten kurtarsınlar.* Başkalarına gösteriş için sadaka verende *ihlâs* yoktur, yoksula yardım için sadaka verende *ihlâs* vardır. Öyle ki *ihlâs*'ın en yetkin aşamasında *ihlâs* bilincinin bile yokolması gerekir. *Bk.* Din, Müslümanlık.

İHRÂM — İslâm dinince hac'ta kimi şeyleri kendine haram kılma ve giyilmesi zorunlu kılınan dikişsiz giyit... Zorunluluk, hac amacıyla yola çıkma ânında başlar. Kimi şeyleri kendine haram kılarak ve özel kılığı giyerek yola çıkamayanlar ihrâma geç girdiklerinden ötürü kefâret olarak bir kurban kesmekle yükümlüdürler. Arapça *ihrâm* deyimi *haram kılma* anlamındadır ve *helâl kılma*'yı dilegetiren *ihlâl* deyiminin karşıtıdır. Hac durumunda bulunan kişiye de *muhrim* denir. Yola çıkarken *ihrâm*'a girilmesi pek güç olduğundan İslâm şeriatınca *ihrâm*'a girilmesi için belli yerler saptanmıştır: Medîne'den gelen hacılar için *Zu'ul Hulayfa,* Sûriye ve Mısır'dan gelenler için *Cuhfa,* Neced'den gelenler için *Karn al-Manâzil,* Yemen'den gelenler için *Yalamlam,* Irak'tan gelenler için *Zât Irk.* Bu beş yere *mikat* denir. Hicaz'a vapurla giden hacılar genellikle Cidde'ye varır varmaz *ihrâm*'a girerler. Bu giyit ak olmalıdır. Üstünde hiçbir dikiş bulunmayan bu giyit iki parçalıdır. Alt parça peştemal gibi belden aşağı sarılır, üst parça vücudun sağ tarafında düğümlenerek gövdeyi sarar. Ayakların çıplak (kundurasız) olması gerekir, ama son yıllarda sandal giyilmesine izin verilmiştir. Hac'ca ya da Umre (Hac zamanı dışındaki Kâbe ziyâreti)'ye niyet edenlerin mutlaka *ihrâm* giymeleri gerekir, mâzeretsiz olarak bunu giymeyen günah işlemiş olur. *İhrâm,* eski Sâmî'lerden kalma bir gelenektir, Peygamber buyruğudur. Hz. Muhammed'in bu konuda birçok hadîsleri vardır. Yukarda verdiğimiz *ihrâm*'la ilgili bütün bilgiler de bu hadîslerden alınmıştır. Örneğin, Buhârî'nin İbn Ömer'den naklettiği bir hadîsinde Peygamber, kendisine «Yâ Resûlallah, ihrâma girenin elbisesi nasıl olacak?» diye soran birine şu karşılığı vermektedir: «Dikişsiz olsun, boyalı olmasın. İçine gömlek, don, bornoz gibi şeyler giymeyin». Yal'a'dan nakledilen bir

başka hadîste de kendisine *umre*'de ne yapılması gerektiğini soran birisine de «üstündeki kokuyu üç kez yıka, cübbeni çıkar, ihrâm giy, hacda ne yapıyorsan, umrede de onu yap» demiştir. İbn Abbas'ın bildirdiği bir başka hadîsinde de, kendisine ihrâmdan çıkmanın ne demek olduğunu soranlara «ihrâmlıyken harâm olan şeyleri helâl kılmaktır» demiştir. İhrâmdan çıkanın yeni bir giyit giymesi de gelenekleşmiştir, ayrıca traş da olunur. Ebû Hüreyre'nin bildirdiği bir hadîsinde, kendisine ihrâmlıyken namaz kılınıp kılınamayacağını soranlara Peygamber kılınabileceğini söylemiştir. Ayrıca, Sehil'in bildirdiği şöyle bir sözü de var: «Kadınlar, ihrâmlı erkekler secdeden başlarını kaldırıp düzgün oturuncaya kadar sizler secdeden başlarınızı kaldırmayın». *Bk.* Hac, Umre, Kefâret, Mîkat, Saç.

İHSÂ — *Bk.* MÜSLÜMANLIK.

İHSÂN — İyilik etme... *Bağışta bulunma*'yla *bağışlanan şey*'i de dilegetirir. Kur'anın *Nahl* sûresinin 90. âyeti şöyle der: «Şüphesiz ki Allah adâleti, iyilik etmeyi *(bil'adli vel'ıhsâni)* buyurur». Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den naklettiği bir hadîsinde Peygamber Hz. Muhammed, kendisine *ihsân*'ın ne demek olduğunu soran birine şu karşılığı vermiştir: «Allah'ı görür gibi ona tapmandır».

İHTİLÂÇ — Organ seğirmesi... Beden organlarının seğirmesinden geleceğe yönelik anlamlar çıkarma sözde bir bilim olarak müslüman Araplar arasında olduğu kadar Batı'da da bir inanç konusudur. Araplar bu bilimi *Tomtom*'un kurduğunu söylerler (kim olduğu bilinmiyor). Batı'da bu sözde bilimin adı *palmalogie*'dir. Sağ gözün seğirmesinin iyiye ve sol gözün seğirmesinin kötüye yorulacağı inancı ülkemizde de yaygındır.

İHTİLÂM — Tasavvuf dilinde tarikat sırrını yabancılara verme... Böyle bir suç işleyenin *ahdi yenileme*'si anlamında *gusül abdesti alma*'sı gereklidir. Sözcük anlamında *rüyâ* demek olan *hulm*'den türeyip *rüyâda cinsel azgınlık* demektir. Buhârî'nin Ümmü Seleme'den naklettiği bir hadîste bu konuda bilgiler vardır. Ümmü Seleme, Peygambere, bir kadının *ihtilâm* olup olmayacağını sormuş. Peygamber de «olmasaydı, çocuk anasına neyle benzerdi?» karşılığını vermiş. Böyle olan kadının ne yapması gerektiğini sorunca da «gusletmesi gerekir» karşılığını almış. Hz. Ali'den naklettiği bir hadîste de şöyle denmektedir: «Peygamberimize *mezî* (şehvetten ötürü gelen ve *menî* olmayan beyaz su)'den sordular, o da: Abdest almak gerekir, buyurdu». Böylelikle de bu ikinci durumun boy abdestini (gusül) gerektirmediği, sâdece abdest almakla yetinileceği anlaşılmaktadır. *Bk.* Cenâbet, Gusül, Abdest, Namaz.

İHTİYÂR — Elindelik... İslâmın temel şartlarından biri *kazâ ve kader*'e inanmaktır. Bu bakımdan müslümanlıkta *ihtiyâr*, yâni bir eylemi insanın kendi isteği ve irâdesiyle gerçekleştirmesi sözkonusu değildir. Buna karşı Mûtezile anlayışı, insanın *ihtiyâr*'ının elinde olduğunu ve insanın, «kendi fiilinin hâliki» (kendi eyleminin yaratıcısı) bulunduğunu ilerisürer. Mûtezilecilerin yorumlarına göre, öbürdünyadaki sorumluluk ancak böylelikle olanaklıdır. Bir insanın kendi elinde olmayan bir eyleminden ötürü cezâ görmesi *zulüm*'dür ki bu Tanrı'nın *zâlim* olduğunu söylemek demektir. *Bk.* Kazâ, Kader, Mûtezile, Kaderîye, İrâde-i cüz'îye.

İHTİYÂRÂT — Gezegenlerin durumlarına göre bir işin yapılması ya da yapılmaması gerektiğini seçme inancı... *Müneccimlik* ve *ilm-î nücûm* denilen *astroloji*'yle ilgili bulunan bu inancın kökü, yahudilerin Peygamberi Hz. Mûsâ'ya bağlanır. Hz. Mûsâ, her ayda iki uğursuz gün olduğunu ve bu günlerde hiçbir işe başlanmamasını söylemiş. Hemen her din bağlılarının inandıkları bu inanç, *uğurlu ve uğursuz günler* biçiminde çağımızda da sürmektedir. Arap inançlarında her Arap ayının ilk on günü uğurlu, on birinden yirmisine kadar olan günler uğur-

suz, yirmi birinden otuzuna kadar olan günler çok uğursuz sayılır. İslâm dünyasında müneccimler bu konuda irili ufaklı kitaplar yazmıştır. Kitap başlıklarında hep *ihtiyârât* sözcüğü yer alır. *Bk.* Gün.

İHTİYARLIK — Yaşlılık... Arapçada *şeyhûhet* denir. *Nahl* sûresinin 70. âyeti şöyle der: «Allah sizi yarattı, sonra sizin ruhunuzu alır. İçinizden bir bölümünü de en kötü çağına vardırır, öyle ki o bir şeyi bilirken bilmez olur. Şüphesiz Allah çok bilgin, çok güçlüdür».

İHYÂ — Tasavvuf dilinde, bir geceyi sabaha kadar tapımla geçirme... Sözcük anlamında *diriltme* (canlandırmak) demektir. Tasavvufçular, Cuma ve Pazartesi gecelerine *ihyâ gecesi* derler. *Bk.* Tasavvuf.

İKAAB — Öldükten sonra Tanrı'nın insana verdiği cezâ... Gerek *ikaab* ve gerek *ukuubet* olarak Kur'anda çok geçer. *Azâb* deyimi de bu anlamdadır. *Bk.* Cezâ, Azâb.

İKAAME — Namazın bütün farz, vâcib, sünnet ve müstehaplarının yerine getirilerek kılınması... Dar anlamda *namazın doğru kılınması*'nı dilegetirir. Kur'anda da bu anlamda *ekîmü'ssalât* deyimi kullanılmıştır. Buhârî'nin Enes'ten naklettiği bir hadîsinde Peygamber Hz. Muhammed şöyle demiştir: «Saflarınızı düzgün ediniz, çünkü safların düzgünlüğü namazın doğru kılınması (ikaame) cümlesindendir». *Bk.* Namaz, Farz, Vâcib, Sünnet, Müstehâb.

İKAAMET — Kaamet getirmek... *Ayağa kalkma* anlamındaki Arapça *kıyâm* deyiminden türemiştir. *Bk.* Kaamet, Ezan, Namaz.

İKFÂR — Küfürle niteleme... Bir kimse için «kâfirdir» demeyi dilegetirir. *Bk.* Kâfir, Küfür.

İKİNDİ NAMAZI — Öğleyle akşam arasında kılınan namaz... İslâm şeriatına göre, ikindi namazının zamanı, her şeyin gölgesinin iki katını geçmesiyle (ki bu durumda öğle namazının zamanı bitmiş olur) başlar ve gün batıncaya kadar sürer. İkindi namazının zamanı mezhepler arasında tartışma konusu olmuştur. Sabah uyku ve ikindi iş vakti olduğundan özellikle bu iki namaz önem kazanmaktadır. Bu konuda Peygamber Hz. Muhammed'in de birçok hadîsleri vardır. Örneğin Buhârî'nin İbn Ömer'den naklettiği bir hadîsinde «ikindi namazını geçiren karısını ve çocuklarını yitirmiş gibi olur» demiştir. Büreyde'nin anlattığı bir başka hadîste de şöyle demektedir: «İkindi namazını geçirenin yaptığı bütün hayırlar boşa gitti». Cerîr'in anlattığı bir hadîsinde de «Sabah ve ikindi namazlarını sakın geçirmeyin» dedikten sonra *Kaf* sûresinin 39. âyetini okumuştur, şöyledir: «Güneş doğmazdan ve batmazdan önce Rabbini tesbih et». *Bk.* Namaz.

İKİYÜZLÜLÜK — *Bk.* RİYÂ.

İKRÂ SÛRESİ — *Bk.* ALAK.

İKSÎR — Ölümsüzlük veren içki... Mâdenleri de altına çevireceğine inanılmıştır. Eski simyâcılar, bunu yüzyıllar boyunca aramışlar ve bu adı verdikleri birtakım ilâçlar yapmışlardır. Bu çok yaygın ve köklü inanç İbni Sînâ, Roger Bacon gibi akıllı adamlarca da sözkonusu edilmiş ve incelenmiştir. Deyimin, ilkçağlardaki büyücülerin kullandıkları büyü yapma sıvısından kaldığı sanılmaktadır. *Bk.* Âb-ı hayât, Simyâ.

İKTİBÂS — Bilgi elde etmeye çalışmak... Sözcük anlamında *bir başkasından bir kor ya da ateş (Ar. Kabas) almak* demektir, *bilgi elde etmek* anlamı Kur'anın birçok âyetlerinden çıkarılmıştır. Örneğin 10-12. âyetleri şöyle der: «Hani o uzaktan bir ateş görmüştü de ailesine: Siz burada durun, size gördüğüm şu ateşten bir parça kor *(bikabasin)* getireceğimi umuyorum, demişti. Mûsâ ateşe varınca şöyle bir ses duydu: Mûsâ, ben senin Allah'ınım, ayakkaplarını çıkar». Tanrı, Hz. Mûsâ'ya Horeb'de bir ateş olarak görünmüştür, bu ateşten bir kor almak da böylelikle Tanrısal bilgiyi

elde etmek anlamına gelmektedir (Yunan mitolojisinin Prometheus öyküsüyle karşılaştırınız). Daha sonra bu deyim İslâm dilinde *Kur'an ve hadîslerden parçalar almak* anlamını da kazanmıştır. *Bk.* Mûsâ.

İKTİDÂ — *Bk.* MUKTEDÂ.

İKTİSÂD — Ekonomi... Sözcük anlamında *artırma* ve *biriktirme* demektir, Arapça *kurma* (niyet) anlamındaki *kasd* sözcüğünden türemiştir. *Haşr* sûresinin 7. âyeti şöyle der: «Allah'ın il kişilerinden alıp da elçisine (Peygamberine) verdiği mallar Allah'ın, elçisinin, elçisinin yakınlarının, öksüzlerin, yoksulların, yolda kalanlarındır. Bu da malların yalnız içinizdeki zenginler arasında elden ele dolaşan bir varlık olmaması içindir». *İktisâd*'ın özellikle *tutumlu olmak* (israf etmemek) anlamıyla ilişkili birçok hadîsler de vardır. *Bk.* Ticâret.

İLÂH — Tanrı... Eskiden İslâm tanrısı dışındaki tanrılar ve özellikle çoktanrıcılığın erkek tanrıları için kullanılırdı, dişi tanrıçalara da *ilâhe* denirdi. Sonraları *Allah* anlamında müslümanlıkta da kullanıldı, tanrısal olana *ilâhî* ve tanrıbilime *ilâhiyât* dendi. Sözcüğün İbrânîce *tanrı* anlamına gelen *eloah* (ki bunun çoğulu *elohim*'dir) sözcüğünden türediği sanılmaktadır. *İlâh* (çoğulu: *âlihât)* deyimi kullanıla kullanıla *Allah* biçimine dönüşmüştür. Örneğin *Kasas* sûresinin 70. âyeti şöyle der: «O Allah ki O'ndan başka ilâh yoktur» *(Huva'l lâhu'llazi lâ ilâhe illâ huvâ).* İslâm bilginleri bu deyim için birçok Arapça kökler de göstermektedirler: 1. *tapmak* anlamına gelen *alaha* sözcüğü (Ama tam tersine, bunun *ilâh* deyiminden türediğini ilerisürenler de var), 2. *şaşırmak* anlamına gelen *aliha* deyimi (Hz. Mûsâ, Horeb'de *ilâh* ya da *eloah*'la karşılaşınca şaşırmış. İbrânice *eloah* gerçekte *ruh* demektir ki evrende her şeyi, örneğin Horeb'deki çalılığı da ruh sayan canlıcılık anlayışıyla ilişkilidir), 3. *korunmak için bir şeye yönelmek* anlamını dilegetiren *aliha ilâ* deyimi ya da *vâliha* deyimi, 4. *gizli ve yüksek olmak* anlamına gelen *lâha* deyimi. *Bk.* Allah.

İLÂHÎYYE — Çoklukta birlik olarak her şeyin Tanrı olduğunu savunan tasavvuf anlayışı... Bu anlayış, İslâm disiplini içindeki tasavvuf tarikatlarının pek çoğu tarafından inanılan *vahdet-i vücûd* (varlıkbirliği) anlayışıdır. Evrendeki her şey tanrılık özdendir. Göz onu *çokluk* olarak görür, ama gönül onun *birlik* olduğunu bilir. Bu anlayışın düşünürlerine de *ilâhiyyûn* denir. Bu deyim, ayrıca ve felsefesel anlamda *Fr. Déisme* karşılığında da kullanılmaktadır. Bu anlamda sâdece soyut bir Tanrı'nın varlığını kabul edip, onunla ilgili bütün dogmaları ve dinleri yadsıyan anlayışı dilegetirir. Bu anlam dilimize *tanrıcılık* deyimiyle çevrilmiştir. *Bk.* İlâh, Vahdet-i vücûd, Tasavvuf.

İLHÂD — İslâm dinine inanmama... *Dinden dönme* ve *Fr. Athéisme* çevirisi olarak *Tanrıtanımazlık* anlamlarında da kullanılmaktadır. *Dinsizlik* demektir. *Bk.* Din.

İLHÂM — Tanrı'nın insan yüreğine bir bilgi vermesi... *Yüreğe doğan şey* demektir. Arapça sözcük anlamında *lokma yutturmak*'tır. Kur'anın *Şems* sûresinin 8. âyetinde geçer: «İşte O (Allah) ona günahlarını ve Allah korkusunu yutturdu (bel'ettirdi)» *(fa'alhamahâ fucûrahâ vatakvâha).* Tasavvufa göre Tanrı kendini iki türlü göstermektedir: Biri peygamberlere *vahiy* vermek yoluyladır, ikincisi ermişlere (evliyâya) *ilhâm* vermek yoluyladır. Şu bakımlardan da farklı sayılmaktadır: Vahiy bir melek aracılığıyla gönderilir, ilhâm aracısızdır. Vahiyde getiren meleği peygamberler görebilir, ilhâmda hiçbir şey görülmez. Vahiy bütün insanlığı kapsayan bir elçilik görevi getirir, ilhâmsa özeldir ve buna erişen kişiye özgüdür. *Bk.* Vahiy, İlhâmîyye.

İLHÂMÎYYE — İlhâma ve ilhâmla yazılanlara önem veren mezhep... Bu mezhep *ilhâm* (içedoğma)'la yazılmayıp *vahiy*

(kulağa fısıldama) sonucu olduğu için Kur'anı da yadsımıştır. *İlhâm-ı ilâhî,* Tanrıca telkin edilen bir duygudur. *Vahiy*'se aracıyı gerektirir. *İlhâmîyye*'ciler Tanrı'yla kul arasında hiçbir aracı kabul etmeyen bir anlayışı geliştirmişlerdir. *Bk.* İlhâm, Vahiy.

İLİM — Tanrı bilgisi... Sözcük anlamında *bilgi* demektir, İslâm dilinde *Kur'anı bilme*'yi dilegetirir, tasavvuf dilinde *mârifet* deyimiyle anlamdaştır (*Mârifet* deyimi gerçekte *önceden bir şey bilmeyenin düşünme ve deneyle bilgiye varması* anlamındadır). Dilimizde *bilim* denir. Kur'anın *Bakara* sûresinin 129. âyeti şöyle der: «Ey Rabbimiz, onlara kendilerinden bir peygamber gönder ki âyetlerini okusun, bilim *(velhikmete)* öğretsin», 151. âyeti şöyle der: «Nasıl ki size bir peygamber gönderdim, size bilim öğretti», 269. âyeti de şöyle der: «Allah dilediğine bilim verir, her kime bilim verilirse ona birçok iyilikler de verilir». *Nisâ* sûresinin 113. âyeti şöyle der: «Allah sana Kitâb'ı, doğrunun bilgisini verdi, bilmediklerini öğretti». *Mâide* sûresinin 110. âyeti şöyle der: «O gün sana Kitâb'ı, doğrunun bilgisini, Tevrat'ı, İncil'i öğretmiştim». *Nahl* sûresinin 43. âyeti şöyle der: «Senden önce gönüllerini bilgilendirdiğimiz elçiler hep er kişilerdi, bilmiyorsanız bilginlerden sorun». *Enbiyâ* sûresinin 7. âyeti de aynı sözleri yineler. *Ahzâb* sûresinin 34. âyeti şöyle der: «Evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve bilimini anın. Allah her şeyin inceliklerini bilir». *Zümer* sûresinin 9. âyeti şöyle der: «De ki: Bilenle bilmeyen bir olur mu?». *Alak* sûresinin 4-5. âyetleri şöyle der: «O sana kalemle yazmayı öğretti, bilmediklerini öğretti». Kur'anda *ilim* deyimi geçmez, bu anlam *hikmet* deyimiyle dilegetirilir, *bilim sâhibi* anlamında da Tanrı'nın adlarından biri olarak *âlim* deyimi geçer, örneğin *Hadîd* sûresinin 3. âyetinde şöyle denir: «O her şeyi hakkıyla bilir» *(ve hüve bikülli şey'in aliym); bilinen* anlamında *mâlûm* deyimi de geçer, örneğin *Vâkı'a* sûresinin 50. âyetinde şöyle denir: «Bilinen bir günün belli bir zamanında herhalde toplanacaklar» *(lemecmû'ûne ilâ miykaati yevmin ma'lûm)*. Kur'anın birçok âyetlerinde geçen bir deyimle Allah *kayıpları bilen (allâmülguyûb)*'dür, *bilimi de bilen (aliymün hakiym)*'dir. Bilim konusunda Hz. Peygamberin de birçok sözleri vardır. Örneğin, Buhârî'nin Enes'ten naklettiği bir hadîsinde şöyle der: «İlmin (bilginin) ortadan kalkması ve cehlin (bilgisizliğin) yerleşmesi kıyâmet alâmetlerindendir». İbn Ömer'in bildirdiği bir hadîste de şöyle der: «Rüyâmda bana bir tas süt getirildi, kana kana içtim, o kadar kandım ki tırnaklarımdan çıktı. Sonra, kalanı Hattâb oğlu Ömer'e verdim». Bunu neye yorduğunu soranlara şöyle demiştir: «Bilime». Bu hadîsten Hz. Ömer'in Peygamberden sonra din alanında en bilgili kişi olduğu anlamı çıkarılmıştır. Abdullah İbn Amr'ın bildirdiği bir hadîsinde de şöyle demektedir: «Allah, kullarından ilmi çekip almaz, lâkin âlimlerin canını almakla ilmi alır. Allah bir tek âlim kalmayıncaya kadar âlimleri çekince insanlar kendilerine câhil başlar edinirler, bütün müşküllerini o câhillere sorarlar, o câhiller de hem kendileri saparlar hem de onları saptırırlar». *Bk.* Hikmet.

İLK GÜNAH — Hz. Âdem'le Havvâ'nın cennette işledikleri suç... Müslümanlığın yadsıdığı ve düzelttiği, hıristiyanlığın en usaaykırı dogmatik inançlarından biridir. Bu inanç, yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'ın tekvin bölümünde şöyle anlatılır: Tanrı Yahova, ilk erkek Âdem'i bir çeşit bahçıvanlık ettirmek için Aden bahçesine koymuş. Her çeşit meyveyi dilediği kadar yiyebileceğini, ama iyilik ve kötülüğü bilme ağacının elmalarından yememesini buyurmuş. Yılan kılığına giren Şeytan, bunu duyunca ilk kadın Havvâ'ya koşmuş, o elmaları yerlerse iyiyi ve kötüyü bilerek gözlerinin açılacağını ve Tanrı gibi olacaklarını söylemiş. Havvâ da Tanrı'ya bahçıvanlık etmektense Tanrı gibi olmayı yeğleyerek ağaçtan bir elma koparmış, kendisi yediği gibi, kocası Hz. Âdem'e de

yedirmiş. Tanrı onlara, «sizi yaptığım toprağı lânetliyorum, bundan böyle aslınız olan toprağa dönecek ve onun ürünlerini zahmetle, acı çekerek yiyeceksiniz» demiş. Öykü bu kadarcıktır ve İncil'de sözü edilmediği gibi, ermiş Pavlus (Saint-Paul)'a gelinceye kadar hiçbir yorumu da yapılmamıştır. İnsan soyunun bu yüzden günahkâr olarak yaşayacağı dogması *Pavlus* tarafından ileri sürülmüş, *Augustinus* tarafından geliştirilmiştir. Bu iki ermişin hazırlayıp pekiştirdiği Katolik dogmasına göre Hz. İsâ bu yüzden cisimleşmiş ve günahkâr insan soyunu bağışlatmak için kendini fedâ etmiş. Bu günahın mirâs yoluyla kuşaklardan kuşaklara geçerek bütün insanlarca taşınacağı dogmasına —ki bu dogma, ne Tevrat, ne de İncil'de vardır— hıristiyanlarca inanılmıştır. Bütün bunlara karşı, Tevrat'ın tanrısı Yahova bu olay üzerine filozofça bir söz eder, «İşte adam iyiyi ve kötüyü bilmekle bizden biri gibi oldu» der (*Bk. Kitâb-ı Mukaddes,* Istanbul, 1949, s. 3). Bu söz, dogmatik yorumlarda görmezlikten gelinmiştir. Bu *ilk günah* üzerinde Tevrat'la Kur'an arasında şöyle bir ayrılık da vardır: Kur'anda Allah, Hz. Âdem'in tövbesini kabul eder, sâdece onları yeryüzüne indirmekle yetinir. Yahudilerin tanrısıysa Hz. Âdem'le Havvâ'yı ve onlarla birlikte *yılan*'ı lânetler. Kur'ana göre Hz. Âdem bağışlanmış ve peygamberlikle görevlendirilmiştir. Kur'anın *Bakara* sûresinin 30-39. âyetleri bunu şöyle anlatır: «O gün Rabbin meleklere şöyle buyurmuştu: "Yeryüzünde buyruklarımı dinletecek birini vâredeceğim. Melekler: Yoksa yeryüzünde karıştırıcılık edecek, kan dökecek bir varlık mı yaratacaksın? Oysa biz seni överek ululuyoruz, kutluyoruz dediler. Biz de: Biz sizin bilmediklerinizi biliriz, dedik. Allah, Âdem'e bütün varlıkların adlarını öğretti, sonra da o varlıkları meleklere gösterip buyurdu: Bunların adlarını bana söyleyin. Melekler: Senin bildiklerinden başka hiçbir bilgimiz yoktur, bilen sâdece sensin dediler. Allah buyurdu: "Ey Âdem, bütün varlıkları onlara adlarıyla bildir. Âdem de meleklere onları adlarıyla bildirdi. Allah: Ben size demedim mi? dedi, işte yerlerin ve göklerin bütün görünmeyenlerini ben bilirim, sizin açığa vurduklarınızı da, gizli tuttuklarınızı da. O gün biz meleklere: Âdem'e secde edin, dedik. Onlar da secde ettiler. Yanlış İblîs bundan kaçındı, büyüklük taslamak istedi, böylece de Allah'ı tanımaz oldu. Dedik ki: Ey Âdem, sen de eşin de cennette kalın, dilediğiniz yerden dilediğiniz kadar yiyin, yalnız şu ağaca yaklaşmayın, yoksa ikiniz de kıyıcılık etmiş olursunuz. Derken Şeytan her ikisinin de ayağını oradan kaydırdı, her ikisini de yerlerinden etti. Bunun üzerine biz de şöyle buyurduk: Birbirinize düşman olarak buradan gidin. Yeryüzünde yaşadığınız sürece barınacak yer, geçinecek nesne bulacaksınız. O sırada Âdem, Allah'ından öğrendiği sözlerle tövbe etti. Allah da onun tövbesini onadı. Çünkü tövbeleri onayıcı, acıyıcı ve esirgeyici olan yalnız Allah'tır. O kimseler ki Allah'ı tanımazlar, belgelerimizi yalan sayarlar, cehennemde kalacak olan sâdece bunlardır. Şöyle buyurduk: Hepiniz buradan gidin, ancak benden size doğru yolu gösterici gelir de her kim ona uyacak olursa onlar için korku yoktur, kaygılanmasınlar». *Âli İmran* sûresinin 33-34. âyetleri de şöyle der: «Gerçekten Allah, Âdem'i, Nûh'u, İbrahimgilleri, İmrangilleri bütün uluslardan üstün kıldı. Onların hepsi birbirinden üremedir». Hz. İsâ'nın kendini fedâ edip çarmıha gerilmekle insan soyunu bağışlatıp bağışlatmadığı konusu hıristiyan dünyasında XVI. yüzyıla kadar tartışılmıştır. Bu yüzyılda kilise bu konuda kesin kararını vermiş ve Hz. İsâ'nın fedakârlığıyla Tanrı öfkesinin yatışmış olduğunu bildirmiştir. *Bk.* Günah, İsâ, Âdem, Havvâ.

İLLÂ HAKKEHÂ — *Tanrı'dan başka tapacak yoktur* deyiminin gerekleri... Peygamberin ölümünden sonra kimileri *zekât* vermek istememişlerdi. Müslümanların Hz. Ömer'in başını çektiği bir bölümü bunlarla savaşmanın doğru olmayacağını ilerisürdüler. Hz. Ömer şu ha-

dîsi ilerisürdü: «İnsanlarla *Allah'tan başka ilâh yoktur (Lâ ilâhe illallah)* demelerine kadar savaşmak için emir aldım. Bunu söyledikleri zaman benim için malları ve canları dokunulmaz olur». Zekât vermeyenlerse *kelime-i şehâdet*'i getiriyorlardı. demek ki onlarla savaşılmaması gerekirdi. Buna karşı Hz. Ebû Bekir bu hadîsin sonunda Peygamberin *illâ hakkehâ* dediğini de ilerisürdü, o zaman hadîse şu tümce de eklenmiş oluyordu: «*Lâ ilâhe illah*'ın gerekleri olan namaz ve zekât gibi yükümlülükleri yerine getirmekle ancak bu dokunulmazlığa ulaşabilirler». Onlarsa zekât vermemekle savaşılması gerekli kişiler oluyorlardı. *Bk.* Kelime-i tevhid, Zekât, Cihâd.

İLLÎYYÎN — Müslümanların iyiliklerinin yazıldığı kütüğün bulunduğu göğün yedinci katı... Bu anlam yorumcular (müfessirîn) arasında tartışmalıdır. Çünkü bu sözcüğün geçtiği *Mutaffifîn* sûresinin 18. âyeti şöyle demektedir: «Yok yok, yalan sayamazsınız, çünkü iyilerin iş (amel) defteri *illîyyîn*'dedir» *(kellâ inne kitâbel'ebrâri lefiy illîyyîn).* Bu âyette bu deyimin bir *yer*'i dilegetirdiği anlaşılmaktadır. Ama 19. ve onu izleyen âyetlerde *illîyyûn* biçiminde kullanılıyor ve *müslümanların iyiliklerinin yazıldığı kütük* olduğu bildiriliyor: «*İllîyyûn* nedir bilir misin? *(ve mâ edrâke mâ illîyyûn)* O yazılmış bir defterdir. Allah'a yakın olan melekler *(yeşhedühülmukarrebûn)* onu hazır bulunduracaklar, içindekilere tanıklık edeceklerdir». Dilciler bu sözcüğün İbrânîce *elyon* sözcüğünden geldiğini kesin sayıyorlar. *Bk.* Defter, Kıyâmet, Hesap, Mîzân, Levh-i mahfûz, Kitap, Siccîn.

İLLÎYYÛN — *Bk.* İLLÎYYÎN.

İLM-EL-YAKÎN — Tasavvuf dilinde Tanrı'ya bilgiyle yaklaşma... Tanrı'ya ulaşmanın üç aşamasından biridir *Bk.* Ayn-el-yakîn, Hak-el-yakîn.

İLM-İ FIKH — *Bk.* FIKIH.

İLMÎYYE — Şâzilîliğin Cüzûlîyye'den ayrılan bir kolu... *Bk.* Şâzilîyye.

İLYAS — Yahudi peygamberi... *Elia, Eliyyahu* ya da *Eliyyah* biçiminde de yazılır ve söylenir. *Tevrat* ve *Kur'an*'da sözü edilir. Ateşten bir atın üstüne binerek göğe çıktığına inanılır. Hıristiyanlığın *Karmel tarikatı* râhipleri, onu, tarikatlarının kurucusu bilirler. Hak yolundan çıkan ve putlara tapan İsrâiloğullarını doğru yola çekmek için çeşitli mûcizeler göstermiş, önce kuraklık meydana getirerek sonra yağmur yağdırmıştır. *Hızır* tasarımıyla ilişkilidir, her yıl baharda 6 Mayıs günü onun Hızır'la buluşması kutlanır. Bu güne *Hızır ve İlyas* (Hıdırellez) günü denir. Kur'anın *En'am* sûresinin 85. âyeti şöyle der: «Zekeriya'ya, Yahya'ya, İlyas'a da hidâyet verdik. Hepsi sâlih kimselerdir», *Saffât* sûresinin 123-130. âyetleri de şöyle der: «İlyas da gönderilen peygamberlerdendir. Hani o ulusuna şöyle demişti: Neden Allah'tan sakınmıyorsunuz? Baal'e tapıp yaratanların en güzeli olan Allah'ı mı bırakıyorsunuz? Allah sizin Tanrı'nızdır, gelip geçmiş babalarınızın da Tanrı'sıdır. Bunun üzerine onlar İlyas'ı yalancılıkla suçladılar, bundan ötürü cehenneme gideceklerdir. Sonra gelenler arasında onun hakkında iyi bir ad bıraktık. İlyas oğullarına selâm olsun». *Hz. İlyas*'ın peygamber *Elyesa* ve peygamber *İdris*'le aynı kişi olduğu da ilerisürülmüştür. *Bk.* Hızır, Hıdırellez, Elyesa, İdris, Baal.

İMAM — İslâm topluluğuna namaz kıldıran... Tarihsel süreçte çeşitli anlamlar almıştır. Kur'anda yedi kez tekil, beş kez de çoğul olarak geçer ve *örnek* (nümûne, misâl), *im* (işâret) ve *kılavuz* (rehber) anlamlarında kullanılır. Dinsel uygulamada terim olarak başlıca üç anlamı ayırdedilir: *Topluluğa namaz kıldıran* (Her bilgili müslüman bunu yapabilir, eşdeyişle imam olabilir)'dır. Sünnî dilde *İslâmın ilerigelen bilginleri* de bu adla anılmışlardır, örneğin Hanefîliğin kurucusu Ebû Hanîfe'ye *imâm-ı âzam* (büyük imam) denir. Şiî dilinde *Ali-Fatma soyundan gelen*'dir, bu anlamdaki imam bütün müslümanların başkanıdır, eşdeyişle *halîfe*'dir. Hz. Muhammed'in ölü-

münden sonra onun vekîli olarak müslümanlara namaz kıldıran dört büyük halîfe de (Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali) bu adla anılmışlardı. Halk dilinde toplu namazları kıldırdığından namaz kıldıran din adamına da *imam* denmiştir. *Başkan* anlamını da verir. Alevîler Hz. Ali'nin soyundan gelenlere bu adı verirler, böylelikle onları gerçek halîfeler sayarlar. İslâm dininde sonraları namaz kıldırma yeteneğinde olan ve bu görevi geçici olarak da yapan her namaz kıldırana *imam* dendiği halde şiî tarikatlarında *imam* büyük önem kazanmış ve kimi tarikatlarda Tanrı'yla özdeşleştirilmiştir. Bu konuda incelemeci Dr. R. Dozy, *Tarih-i İslâmiyet* adlı yapıtında şu ilginç savı ilerisürmektedir: «Şiîler her ne kadar müslümansalar da yüreklerinin derinliğinde İrânî bir mezhep taşıyorlardı. Özgürlüğe alışık Arap ırkıyla esirce bağlılığa alışık İran ırkı arasındaki fark bu konuda açıkça belirmektedir. Peygamber Hz. Muhammed'e bir vekil seçimi İran'lılar için anlaşılmaz bir şeydir. Onlar, devlet başkanlığı için ancak verâset kuralını tanıyorlardı. Peygamber mâdemki erkek çocuk bırakmadan ölmüştü, öyleyse dâmâdı Hz. Ali'nin onun yerine geçmesi ve bundan böyle de başkanlığı Hz. Ali soyunun sürdürmesi gerekirdi. Hükümdarlarını Tanrı'nın soyundan görmeye alışmışlardı, bu geleneklerini Hz. Ali ve onun soyuna aktardılar. Hz. Ali soyundan olan *imam*'a tam ve kesin bağlılık onların gözünde tartışılamayacak bir ödevdi. Bu ödev yerine getirilince öteki ödevler önemsiz kalır ve bırakılabilirdi. Onlara göre *imam* her şeydi, hattâ insan biçiminde görünen Tanrı'ydı» (İbid, Abdullah Cevdet çevirisi, Mısır 1908, cilt I, s. 281 vd.). Şiîler, imamlığı, Tanrı elçiliğinin devamı saymışlardır. Bundan ötürü de *imam* onlar için *mâsum* (günahsız)'dur, çünkü Tanrı buyruğuyla davranmaktadır. Son imam *Mehdî* ya da *Mesih* adıyla kıyâmete yakın dünyaya gelecek ve insanları kurtaracaktır. Şiî imamcılığında en önemli anlayışlar on iki imamcılar (İsnâ aşerîyye)'la Zeydîyye mezheplerindedir, bunları ilgili başlıklarda sözkonusu edeceğiz. Dinsel uygulamada topluca namaz kılmak *vâcib* (Sünet-i müekkede) olduğundan imam olacak kişide aranacak koşullar önem kazanmıştır. Bu koşulların başında imamın müslüman olması, namazı ve Kur'anı iyi bilmesi (ezberlemiş olması), çocuk olmaması (akil baliğ olması), kusursuz bir vücudu bulunması (bir özürlü, özürsüzlere namaz kıldıramaz), erkek olması (kadın, erkeğe imam olamaz) gelmektedir. Bu konuda Peygamber Hz. Muhammed'in de birçok hadîsleri vardır. Buhârî'nin Mâlik İbn Hüveyris'ten naklettiği bir hadîsinde Peygamber, kendisine on gün konuk olan Mâlik'le arkadaşlarına şöyle demiş: «Yurdunuza dönünüz, yurttaşlarınıza dini öğretiniz, namaz vakti gelince biriniz ezan okusun, en bilgili ve en yaşlı olanınız da imam olsun». Enes de Peygamberin şöyle dediğini anlatıyor: «İmam, kendisine uyulsun diye imam yapılır. O ayaktayken siz de ayakta olun, yere kapandığında siz de kapanın, başını kaldırınca siz de kaldırın, *semiallahü limen hamideh* deyince siz *Rabbenâ ve lekel hamd* deyin». Ebû Hüreyre de şu hadîsi anlatmaktadır: «İmamlar size namaz kıldırırlar. Dosdoğru kıldırırlarsa sevâbı hem size hem de onlaradır, hatâ ederlerse sevâbı size günâhı onlaradır». Câbir'in anlattığına göre Muâz İbn Cebel bir yatsı namazında imamlık ederken *Bakara* sûresinin tümünü okuyarak namaz kıldırmış. Bu sûre çok uzun olduğundan kimi müslümanlar yakınmışlar. Hz. Muhammed de namazın uzatılmamasını, yerine göre kısa sûreler okunmasını buyurmuş. Ebû Mes'ud da bunun gibi bir hadîs anlatıyor: «İmam olursanız kısa kıldırınız, çünkü topluluk içinde güçsüz, yaşlı ya da iş-güç sâhibi kimseler bulunabilir». *Bk.* Şiîlik, Alevîlik, İmâmîlik, İsnâ aşerîyye, Zeydîyye, Halîfe, Namaz.

İMÂMÂN — Bektâşî terminolojisinde kutbun sağında ve solunda oturan iki imam... *İmamlar* demektir. Bu iki imamdan sağdakinin melekler, soldakinin de

gökler evrenini yönettiklerine inanılır. *Kutup* ya da *gavs* adı verilen tarikat başkanı, maddî ve mânevî yaşamı bunlar aracılığıyla yönetir. *Bk.* İmam, Bektâşîlik.

İMÂMEYN — Şia terminolojisinde imam Hasan'la imam Hüseyin... *İki imam* anlamındadır. *Bk.* İmam, Şiîlik.

İMÂM-I Â'ZAM — *Bk.* İMAM, HANEFÎLİK.

İMÂM-I MÂSÛM — *Bk.* İMAM, MÂSÛM.

İMÂM-I ZÂLİM — Acımasız ve kıyıcı imam... Hâricî fırkalarının dilinde *haksızlık eden başkan* (zulmeden halîfe) anlamındadır. Bütün hâricî fırkaları *imâm-ı zâlim*'e karşı ayaklanmanın *vâcib* olduğunda birleşmişlerdir (*Bk.* İzmirli İ. Hakkı, *Yeni ilm-i kelâm* I. s. 118-119). *Bk.* Hâricîlik, İmam, Vâcib.

İMÂMÎLİK — Şiîliğin dört büyük kolundan biri... Bir açıdan *imamcılık* anlamında bütün şiîliği de adlandırabilir. Şiîliğin dört büyük kolu vardır: *Keysânîyye, Zeydîyye, İmâmîyye, Gaalîyye.* İmâmîler, Zeyd'i *rafz* (terkeden, bırakan) eden şiîlerdir ki kendilerine bir imam seçmeye kalktıklarından ötürü bu adla anılırlar, bundan ötürü kendilerine *râfızî* de denir. *On iki imam* inancını temel aldıklarından *isnâ aşerîyye* (on ikiciler) adıyla da anılırlar. İmâmîliğin kolları sayılan imam Câfer-üs-Sâdık'tan ötürü *Câferiyye* adıyla da anılırlar. İmâmîliğin kolları sayılamayacak kadar çoktur, başkanlarından her biri ayrı bir kol kurmuştur denilebilir. *Haseniyye, Nefsiyye, Bâkırıyye, Hâsırıyye* imâmîliğin ilk kollarıdır. Bunların hepsi imam Câfer'in ölümünden önce kurulduğundan, *altı imam* (Ali, Hasan, Hüseyin, Zeynelâbidin, Muhammet Bâkır, Câfer-üs-Sâdık)'a inanırlar. Câfer'in ölümünden sonra onun sağ ve ölümsüz olduğuna inananlara *Nâvusiyye* dendi. Onun ölmüş olduğuna inanan imâmîlerse beş oğlundan birini imam tanımalarına göre çeşitli adlar aldılar: İmam olarak Câfer'in oğullarından İsmail'i tanıyanlara *İsmâilîyye,* Muhammet'i tanıyanlara *Ammâriyye,* İshak'ı tanıyanlara *İshakiyye,* Abdullah Eftah'ı tanıyanlara *Eftâhiyye,* Mûsa Kâzım'ı tanıyanlara asıl *İmâmîyye* dendi. Bunlardan sonra da daha pek çok kollar türemiştir. Bugün *şiîlik* ya da *imâmîlik* denince *on iki imam* (İsnâ aşeriyye) inancına sahip olanlar anlaşılır. Câfer'in ölümünden hemen sonra kurulan İmâmîlik kolları arasında *yedi imam*'cılar da vardır, çünkü bunlar kendilerine imam tanıdıkları Câfer'in oğullarından birinin son imam olduğuna inanmışlardır. Örneğin, İsmail'i *son imam* (Hâtem-ül-Eimme) sayıp, onda *duran* (tevakkuf eden) ve bu yüzden de *Vâkıfîyye* adını alan kol böyledir. Yukarda adları sayılan ilk altı imama İsmail'in son imam olarak eklenmesiyle yedi imama inanmışlardır. Kimi *on iki imam*'cılar da Peygamber Hz. Muhammed ve kızı Hz. Fatma (Hz. Ali'nin karısı)'yı bunlara ekleyerek *on dört imam* inancı güderler. *Bk.* Şiîlik, İsnâ aşeriyye, İmam.

İMÂMÎYYE — *Bk.* İMÂMÎLİK.

İMÂN — Tanrı'ya tartışmasız ve kesin olarak inanma... Genel olarak *imân (Tr.* İnan, *Fr.* Foi) bütün dinlerin başkoşuludur, Tanrı'ya ve O'nun bildirdiklerine kesin olarak inanmayı dilegetirir. Hiçbir dinde Tanrılık dogmalar tartışılamaz. Bu dogmalar, insan usuna ne kadar aykırı olursa olsun, dinci olabilmek için onlara *imân* etmek gerekir. Müslümanlıkta, özellikle Hanefî inançlarına göre, yürekle inanıp (kalple imân) dille söylemek (dille ikrar) gerekir. Kimi mezheplerde *imân*'ın *amel* (eylem).le uygunluğunu şart koşarlar; örneğin, Eş'arîliğe göre imânsız amel ve amelsiz imân makbul değildir, yürekten inanıp bunu dille söylemek yetmez, insan eylemleriyle de bu inancına uygun davranmalıdır. *İmân* deyimi, sözcük olarak *emin olmak* anlamına gelen Arapça *emn* deyiminden türemiştir ve *inanmak* demektir. İslâm Peygamberi Hz. Muhammed, Buhârî'nin bildirdiği bir hadîsinde kendisine *imân*'ın ne demek ol-

duğunu soranlara şöyle demiştir: «İmân, Allah'tan başka Tanrı olmadığına, Hz. Muhammed'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna, Allah'ın meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe ve kadere (iyilik ve kötülüğün Allah'ın takdirinden ve yaratmasından oluştuğuna) inanmak demektir». Peygamberin bu sözleri İslâm dininin temel inançlarını (akaaidini) açıklar. Müslüman olabilmek için bu yedi konuya tartışmasız ve kesin olarak *inanmak* (imân) gerekir. İslâm bilginleri imânı *toptan* (icmâlî) ve *ayrıntılı* (tafsilî) olmak üzere ikiye ayırırlar. *Toptan inan* (İmân-ı icmâlî) Allah'ın tek olduğuna ve Hz. Muhammed'in O'nun elçisi bulunduğuna (Kelime-i tevhid: *Lâ ilâhe illâllah Muhammedün resûlullah)* ve bundan ötürü de Peygamberin bütün söylediklerinin *doğru* (hak) olduğuna inanmaktır. *Ayrıntılı inan* (İmân-ı tafsîlî), inanılacak konuların her birine ayrı ayrı inanmaktır. Kur'anın özellikle şu âyetleri İslâm dininin temel inançlarını açıklar; *Bakara* sûresinin 2. âyeti şöyle der: «Bu öyle bir kitaptır ki doğruluğunda hiç şüphe yoktur, Allah'tan sakınanlara yolgöstericidir», 21. âyeti şöyle der: «Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Allahınıza tapın ki azâptan kurtulmuş olasınız», 82. âyeti şöyle der: «O kimseler ki inanırlar ve iyilik yaparlar, onlar hep cennette kalacaklardır», 108. âyeti şöyle der: «Her kim Allah'a inanırlığı tanımazlıkla değişecek olursa doğru yoldan sapmış olur, cehennemliktir», 136. âyeti şöyle der: «Deyin ki biz Allah'a, Kur'ana ve bütün peygamberlere Allahlarından verilmiş olanlara inandık, bunları birbirinden ayrı tutmayız, bizler kendimizi Allah'a verenleriz», *Mâide* sûresinin 17. âyeti şöyle der: «Yerlerde ve göklerde ve bu ikisinin arasında ne varsa tümüne Allah egemendir, O'nun gücü her şeye yeter, sonunda O'na dönülecektir», 48. âyeti şöyle der: «Biz sana bu Kitap'ı daha önce gönderdiğimiz kitapları doğrulayıcı olarak gönderdik, sen de onları Allah'ın bildirdiği gibi yargıla, sana gelen doğru Kitap'tan ayrılma», 73. âyeti şöyle der: «Bir tek olan Allah'tan başka Tanrı yoktur», *Tevbe* sûresinin 33. âyeti şöyle der: «O Allah ki, bu dini bütün dinlerden üstün kılmak üzere gönderdi», 111. âyeti de şöyle der: «İşte Allah inananların canını ve malını cennet karşılığı olarak alır. Onlar Allah uğrunda vuruşurlar, öldürürler, ölürler. Bu onlara Tevrat'ta da, İncil'de de, Kur'anda da doğru olarak verilmiş bir sözdür. Sözünü Allah'tan daha iyi tutan kim olabilir? Öyleyse yaptığınız bu alışverişten dolayı sevinin. Bu, ulu bir erimdir», *Zuhruf* sûresinin 1. âyeti şöyle der: «Gerçekten Kur'an beklenen kıyâmet gününün bilgisidir, sakın bunda şüpheniz olmasın. Bana uyun, doğru yol budur», 62. âyeti şöyle der: «Sakın şeytan sizi doğru yoldan çevirmesin, çünkü o açıkça sizin düşmanınızdır», *Saf* sûresinin 6. âyeti şöyle der: «Meryemoğlu İsâ şöyle demişti: Ey İsrâiloğuları, ben size Allah'ın gönderdiği elçiyim, daha önce gelen Tevrat'la benden sonra gelecek olan Ahmed adlı elçiyi müjdeleyici olarak geldim». *İmân* üstüne yukarda bildirdiğimiz temel hadîsten başka daha birçok Peygamber sözleri vardır. Örneğin Buhârî'nin İbn Ömer'den naklettiği bir hadîsinde Hz. Muhammed şöyle demektedir: «Müslümanlık beş temel üstüne kurulmuştur: 1. Allah'tan başka Tanrı olmadığını ve benim O'nun elçisi olduğumu gönülden inanarak diliyle söylemek, 2. Bütün koşullarına uyarak günde beş vakit namaz kılmak, 3. Zekât vermek, 4. Gücü yeterse ömründe bir kez hac etmek, 5. Ramazan ayında oruç tutmak». Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir hadîsinde şöyle demektedir: «İmânın altmıştan çok dalı vardır; utanmak (hayâ) da bunlardan biridir». Enes'in naklettiği bir hadîsinde şöyle demektedir: «Kendiniz için sevdiğiniz din kardeşiniz için de sevmedikçe tam imân etmiş olamazsınız». Gene Enes'in anlattığı bir başka hadîsinde de şöyle demektedir: «Şu üç şey kendisinde bulunan kişi, imânın tadını bulur: 1. Allah'ı ve elçisini sevmek, 2. Sevdiğini başkaca hiçbir çıkar gözetmeksizin sâdece Allah için sevmek, 3. Ateşe atıl-

maktan ve küfre dönmekten kaçınmak». *Bk.* Din, Müslümanlık, Namazın farzları, Selefîyyûn.

İMRÂN — Peygamber Hz. Mûsâ'nın babası... Yahudi inançlarına göre Firavun'un başveziriymiş, Firavun uyurken her gece başında beklermiş, bir gece bir kuş kanadının altında ona bir kadın getirmiş, *İmrân* (Amram) bu kadınla birleşmiş ve Hz. Mûsâ doğmuş, kâhinler, Firavun'a ilerde kendisini öldürecek olan çocuğun o gece ana rahmine düştüğünü haber vermişler, ama kimse başvezirin karısından kuşkulanmamış. Kur'anda *Âli İmran* (İmrân oğulları) sûresine adını veren *İmrân*'ın Hz. Mûsâ'nın babası olduğunu ilerisürenler bulunduğu gibi, (örneğin *Bk.* Hacı Murad, *Kur'an-ı Kerîm Tercüme ve Tefsiri,* Istanbul 1955, s. 51) Hz. İsâ'nın büyükannesi (Meryem' in annesi) olduğunu ilerisürenler de var (örneğin *Bk. İslâm Ansiklopedisi,* c. V/II, s. 986). *Bk.* Mûsâ, İsâ.

İMRENME — *Bk.* GIBTA.

İMSÂK — Oruç tutmaya başlama zamanı... Sözcük olarak *insanın bedensel isteklerini engellemesi* (perhîz)'ni dilegetirir. Oruç da bir *imsâk*'ir, yemekten ve içmekten el çektirir. Selefiyyûn (Peygamber zamanında yaşamış olan müslümanlar)'a göre *imsâk*, Tanrısal *inak* (nas, dogma)'lar üstünde değişiklik yapmamaktır. Daha açık bir deyişle, bu inaklar yorumlanmamalı (te'vil edilmemeli), bunlara bir sözcük eklenmesi ya da bunlardan bir sözcük çıkarılması engellenmelidir. *Bk.* Oruç, Te'vil.

İMTİHÂN SÛRESİ — *Bk.* MÜMTAHİNE.

İNÂBET — Günahlara tövbe edip hak yoluna dönme... Sözcük olarak *doğru yola yönelme* demektir. Tasavvuf dilinde *tarikata girme izni*'ni dilegetirir.

İNÂYET — Tanrı'nın iyilikseverliği ve bağışlayıcılığı... Sözcük anlamında *iyilik* ve *çaba* anlamlarını dilegetirir. *Fâtiha* sûresinin 2. âyeti Allah'ı şöyle niteler: «Esirgeyen ve bağışlayandır *(errahmânirrahîm)*». Tanrı'nın iyilikseverliği ve bağışlayıcılığı *inâyet-i rabbânîye* deyimiyle dilegetirilir (Bu deyim felsefe terimi olarak *kayracılık* demektir), herhangi bir işe başlarken de *Allah'ın inâyetiyle* (yardımıyla, verdiği gayretle) denir.

İNCİL — Hıristiyanlığın kutsal yapıtı... *Müjde* anlamına gelen Yunanca *evangelion* sözcüğünden türetilmiş olan *evangile*'in Arapçalaştırılmışıdır. Başlıca özelliği, yahudilerin kutsal yapıtları gibi peygamberler ya da müslümanların kutsal yapıtı gibi Tanrı tarafından yazılmış ya da söylenip yazdırılmış olmayıp, Hz. İsâ' nın tutumunu, yaşamını ve sözlerini saptamak için insanlar tarafından yazılmış olmasıdır. Daha açık bir deyişle *İncil,* Tanrı ya da peygamber anlatımı değil, insan anlatımıdır. Altmışı aşkın İncil vardır, Katolik kilisesi bunlardan dördünü kabul etmiştir. Matta, Markos, Luka ve Yohanna taraflarından yazılan bu yapıtların dördü birden *İncil* (Evangile) genel adıyla anılır. Bunlardan Matta, Markos ve Yohanna, Hz. İsâ'nın çağında yaşamış ve onun yakınında bulunmuşlardır. En bilimseli olan Luka'ysa, onu tanımamış, ama hıristiyanlığı hıristiyanlık eden ermiş Paulus'un yakınında bulunmuştur. Matta, Markos ve Luka İncil'lerine, birbirlerine çok benzediklerinden ve aynı terimlerle yazıldıklarından ötürü, *sinoptikler* denir. Yohanna'ysa kendi anılarına ve yorumlarına öncelik vermekle ötekilerden ayrılır. Örneğin, sinoptikler'de Hz. İsâ'nın dini bir yıl süreyle yaydığı anlatılır, Yohanna İncil'inde bu süre üç yıldır; ilk üç İncil'de gösterilen yayım yerleriyle tek İncil'de gösterilen yayım yeri de birbirinden başkadır. Bununla beraber sinoptikler arasında da önemli ayrımlar vardır. Örneğin Hz. İsâ, Matta'ya göre bugün Hz. İsâ' nın doğum yılı olarak kabul edilen yıldan en az dört yıl önce, Luka'ya göre altı yıl sonra doğmuştur; Hz. İsâ'nın olağanüstü doğumundan Markos sözetmez. Dört İncil de halk Yunancasıyla yazılmıştır. Hıristiyanlık açısından İncil'

in durumu budur. İslâm dini açısından durum büsbütün başkadır. Çok önemli bir ayrım olarak önce şunu saptamak gerekir: Incil de, Kur'an gibi, Allah tarafından indirilmiş bir kitaptır; içindekiler Allah'ın âyetleridir. *Âli İmran* sûresi bunu hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde açıklamakla başlar: «Allah ki O'ndan başka tapacak yoktur, diri olan (Hay) ve kendi kendine varolan (Kayyûm) yalnız O'dur. O, sana Kitâb'ı, kendinden önceki Kitap'ları doğrulayıcı olarak indirdi (inzâl etti). Bundan önce insanları doğru yola götürmek üzere Tevrat ile İncil'i de indirmişti *(enzelettevrâte velinciyle).* Allah'ın âyetlerini *(biâyâtillâhi)* tanımayanlara çok ağır bir azâp vardır». Bu âyetlerden açıkça anlaşıldığı gibi, İncil de Tanrı sözüdür (kelâmıdır), elde bulunan ve başkaları tarafından yazılmış olan İncil'ler sahtedir, bozulmuş ve değiştirilmiştir. Tevrat ve İncil bozulmuş ve değiştirilmiş olduğundan ötürüdür ki son olarak Kur'an indirilmiş ve onlardaki bozukluk ve yanlışlar doğruları bildirilerek düzeltilmiştir. Tevrat'ta da olduğu gibi İncil'deki yanlışlar ve bozukluklar (tahrifler) pek çoktur. Bu yanlışların başında da Hz. İsâ'nın Tanrı'nın oğlu olduğu yolundaki savı gelir. Kur'an, Meryem'in kızoğlankız (bâkire) olduğunu ve Hz. İsâ'nın babasız doğduğunu kabul etmektedir. Ne var ki Hz. İsâ'nın doğumu çok değişik bir biçimde anlatılmıştır, *Meryem* sûresinin 16. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «O gün Meryem evinden ayrılmış, Doğu'da bir yere çekilmişti. Biz ona Cebrâil'i göndermiştik, ona insan biçiminde görünmüştü. Meryem, acıyıcı olan Allah beni senden korusun, dedi. Cebrâil, ben senin Allah'ının elçisiyim, sana tertemiz bir oğul müjdesi vermek üzere gönderildim, dedi. Meryem, benim nasıl bir oğlum olabilir ki, dedi, şimdiye kadar bana bir erkek eli sürülmemiştir, orospu da değilim. Doğrusun dedi Cebrâil, ama Allah'ın buyurdu ki bu iş benim için pek kolaydır. Ben bunu insanlara bir belge olsun diye yapacağım. Bunun üzerine Meryem hemen İsâ'ya gebe kaldı. Karnındakiyle birlikte uzak bir yere çekildi. Artık doğum sancıları başlamış, onu bir hurma ağacının gövdesine dayanmak zorunda bırakmıştı. Öleydim de bu günleri görmeseydim, diyordu. Derken Meryem'in bulunduğu yerin altından bir ses geldi: Sakın kaygılanma, Tanrı'n senin için ayaklarının altından bir ırmak akıttı, bu hurma ağacını da salla, sana olmuş hurmalar dökülecektir, haydi ye iç, gözün aydın olsun. Meryem, çocuğunu yüklenip ulusuna getirdi, onlar; ey Meryem dediler, bu yaptığın çok çirkin bir iştir. Bunun üzerine Meryem, İsâ'ya göz kırptı, İsâ konuşmaya başladı: İşte ben Allah'ın kuluyum, o bana Kitap verdi, beni peygamber yaptı, nerede olursam olayım Allah beni kutlu kıldı, sağ kaldıkça da duâ etmemi, zekât vermemi buyurdu. Doğduğum gün de, öleceğim gün de, yeniden diriltileceğim gün de. Allah'ın esenliği üstümdedir. *İşte onların şüphelendikleri, Allah'ın ol sözüyle varolan Meryem oğlu İsâ budur. Allah'ın çocuk edinmesi olacak iş değildir, O bundan uzaktır, Allah bir işin olmasını diledi mi ona OL der, o da hemen oluverir».* Görüldüğü gibi *ol (Ar.* Kün) deyimi, evrenin oluşumunda olduğu gibi, Hz. İsâ'nın babasız oluşumunda da kullanılmıştır: *«Izâ kadâ emren feinnemâ yakuûlü lehü kün feyekûn».* Bundan başka Hz. İsâ'nın çarmıha gerildiği ve öldürüldüğü yolundaki İncil savı da yanlıştır ve bozmadır (tahriftir). Kur'anın *Nisâ* sûresinin 157. âyeti ve onu izleyen âyetleri de bunun doğrusunu şöyle anlatır: «Biz Allah'ın peygamberi Mesih Meryem oğlu İsâ'yı öldürdük derler. Oysa onlar İsâ'yı öldürmediler de, asmadılar da. Ancak onlara İsâ'nın benzeri gösterilmişti. Gerçekten o kimseler ki bunun üstünde çekişip durdular, büyük bir şüphe içinde kaldılar. Onların bu işde hiçbir bilgileri yoktur. Kendilerini bir kuruntuya kaptırıyorlar. Onlar İsâ'yı öldürmediler, Allah, İsâ'yı kendi katına aldı *(bel refe'ahullahü ileyh).* Kitap'lılardan hiç kimse yoktur ki ölenin İsâ olduğuna inanmış olmasın, İsâ ise kıyâmet günü onlara karşı tanık olacaktır».

İncil deyimi Kur'anın pek çok sûre ve âyetlerinde geçer. Örneğin *Âli İmran* sûresinin 48. âyeti şöyle der: «Allah, İsâ'ya Kitap'ı, doğrunun bilgisini, Tevrat'ı, İncil'i öğretecek», 65. âyeti de şöyle der: «Ey Kitap'lılar, İbrahim üstünde ne çekişip duruyorsunuz? Tevrat da, İncil de ancak ondan sonra bildirilmiştir», *Mâide* sûresinin 46. âyeti şöyle der: «Peygamberlerin izleri üzerinden Meryem oğlu İsâ'yı kendinden önce gönderilen Tevrat'ı İncil'le doğrulasın diye gönderdik». Yukarda da değindiğimiz gibi, bu âyet İncil'in bozulmuş olan Tevrat'ı düzeltmek için gönderildiğini açıklamaktadır, Kur'an da kendinden önceki bütün kitapların bozukluklarını düzeltmek için gönderilmiştir. Bundan ötürüdür ki Hz. Mûsâ ve Hz. İsâ dinlerine bağlı olanların müslüman olmaları gerekmektedir, çünkü Allah aynı Allah olduğu gibi, Kitap da aynı Kitap'tır, ancak doğrusu en son gönderilen Kur'andır, aynı sûrenin 66. âyeti de bunu pekiştirmektedir: «Eğer onlar Tevrat'a, İncil'e, Allahlarından kendilerine bildirilenlere dört elle sarılsalardı... yaptıkları ne çirkindir», 68. âyeti de şöyle der: «De ki: Ey kendilerine Kitap gönderilenler. Siz, Tevrat'ı, İncil'i, Allahınızdan size bildirilenleri yerine getirmedikçe sağlam bir yere tutunmuş olmazsınız. Allah'ın sana bildirdiği Kur'an onlardan birçoğunun taşkınlığını, tanımazlığını arttıracak. Onun için sakın Allah'ı tanımayan bu kimseler seni bezdirmesin». *Bk.* Hıristiyanlık, Ahd, İsâ, Meryem, Tevrat, Kur'an, Mûsâ, Muhammed, Peygamber.

İNFİTÂR — Kur'anın seksen ikinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 19 âyettir. Arapça *infitâr* deyimi *yarılmak* anlamındadır. Sûrenin ilk âyeti «Gök yarıldığı zaman *(izessemâ'ünfatâret)*» sözüyle başladığından bu adla anılmıştır. Sûre yukarda değindiğimiz ilk âyetten sonra şöyle sürmektedir: «Yıldızlar dağıldığı zaman, denizler kaynayıp aktığı, kabirler (mezarlar) altüst olduğu zaman her insan (nefs) önüne sürdüğü ve geride bıraktığı her şeyi anlayacaktır». Bu sûre insanın dünyada yaptığı her kötülükten ötürü mutlaka cezâ göreceğini, her iyilikten ötürü de mutlaka armağana kavuşacağını anlatır. Hesap günü (Yevmeddîn)'nü hatırlatır ve «o gün buyruk sâdece Allah'ındır» yargısıyla biter. *Bk.* Kıyâmet, Mizân.

İNNÂ Â'TAYNÂ SÛRESİ — *Bk.* KEVSER.

İNSAN — Allah'ın yarattığı kul... Kur'anın yetmiş altıncı *Dehir* sûresi «insan kayda değer bir şey olmaksızın üzerinden kesinlikle birçok zaman geçmiştir» âyetiyle başladığından bu adla da anılır. İslâm dinine göre ilk yaratılan insan Hz. Âdem'dir. *A'raf* sûresinin 11-12. âyetleri şöyle der: «Sizi yarattık, sonra size biçim verdik. Nihâyet meleklere, Âdeme secde edin, dedik. İblîs'ten başkaları secde ettiler. Allah, ben sana secde etmeyi buyurmuşken seni alıkoyan nedir? buyurdu. İblîs de, ben ondan üstünüm, dedi, sen beni ateşten yarattın, onu çamurdan». *Hicr* sûresinin 26-29. âyetleri şöyle der: «Biz insanı kuru, eskimekle bozulmuş kara balçıktan yarattık. Ondan önce de dumansız ateşten cinleri yaratmıştık. Hani Rabbin meleklere demişti: Ben kuru, eskimekle bozulmuş kara balçıktan insan yaratacağım. Onu yaptığım, ruhumdan ona üfürdüğüm zaman onun önünde yere kapanın». *Zümer* sûresinin 6. âyeti şöyle der: «O sizi bir tek şahıstan yarattı, karısını da gene ondan yaptı. Sizi analarınızın karnında üç karanlık içinde türlü türlü yarattı, işte Rabbiniz böyle bir Allah'tır». *Mü'min* sûresinin 67. âyeti şöyle der: «Sizi önce topraktan, sonra bir damla sudan, sonra kan pıhtısından yaratan, daha sonra da sizleri çocuk olarak çıkaran O'dur. Sizler sonra yiğitlik çağına varasınız, daha sonra da ihtiyarlayasınız diye sizi büyütür. Kiminiz yaşlanmadan önce ölür, bunları belli olan zamana erişip aklınız yatsın diye yapar». *Nuh* sûresinin 17-18. âyetleri şöyle der: «Allah sizi topraktan ot gibi bitirmiştir, sonra sizi gene toprağa dön-

dürecek, kıyâmet gününde de oradan çıkaracak». Aynı zamanda *insan sûresi* adıyla da anılan *Dehr* sûresinin 2. âyetinde de şöyle der: «Biz insanı sınamak için ana ve babasının sularından karışmış dökülmüş sudan yarattık». *Tin* sûresinin 4-5. âyetleri de şöyle der: «Biz insanı en güzel biçimde yarattık, sonra da onu aşağıların aşağısı kıldık». İnsanın yaratılışı Kur'anda böylece anlatılmaktadır, *A'raf* sûresinin 10. âyeti şöyle der: «Sizi yeryüzüne yerleştirdik, orada sizin yaşamınızın koşullarını da hazırladık, azıcık teşekkür edesiniz diye». Görüldüğü gibi Allah bütün bunlara karşı teşekkürden başka bir şey istememektedir. Bu teşekkür O'nu överek (Hamd-ü senâ), günde beş vakit namaz kılarak, Ramazan ayında oruç tutarak ve yapabilecek durumdaysa ömründe bir kez hacca giderek yerine getirilecektir. *Ahzâb* sûresinin 72. âyeti şöyle der: «Biz din ödevini önce yerlere ve göklere yüklemek istedik. Ancak onlar bunu yüklenmekten çekindiler ve korktular. Ama insan tuttu bunu yüklendi. Çünkü o çok kıyıcı ve sonunu hiç düşünmeyen bir varlıktır». Kur'an, din yükümlülüğünü *emânet* deyimiyle dilegetirmektedir: «*İnnâ aradnel'emânete*». Bu emânetin insanlarca yüklenilmesini de onların câhilliğine bağlamaktadır: «*Hamelehel'insânü innehû kâne zâlûmen celûlâ*». İnsan, câhilliği ve zâlimliği nedeniyle bu emâneti kabul etmiştir. Bununla beraber *İsrâ* sûresinin 70. âyeti şöyle demektedir: «Biz Âdemoğullarını şerefli kıldık, onları yarattığımız mahlûkaatın çoğundan büsbütün üstün tuttuk». Bu yüzdendir ki İslâm felsefesinde insan'a *eşref-i mahlûkaat* (yaratıkların en üstünü) denmiştir. Kur'an bu âyetinde insanlara bağışladığı şeref ve üstünlüğü *kerrem* ve *tafdil* deyimleriyle dilegetirmektedir. İnsan üstüne Hz. Muhammed'in de birçok sözleri vardır. Örneğin Buhârî'nin Ebû Said ve Ebû Hüreyre'den naklettiği bir hadîsinde şöyle demiştir: «İnsanın başına gelen her sürekli ya da süreksiz sıkıntı, üzüntü, gam, keder, hattâ batan bir diken gibi şeylerin hepsini şüphesiz Allah onun günâhına kefâret sayar», Abdullah İbn Mes'ud'un anlattığı şu hadîs de bunu pekiştirmektedir: «Hiçbir müslüman yoktur ki eziyetlensin de Allah onun günâhını ağaç yaprağı gibi dökmesin». Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir hadîsinde de şöyle demektedir: «Allah yazıcı meleklerine şöyle buyurur: Bir insan bir kötülük etmeyi düşünürse o kötülüğü yapıncaya kadar yazmayın, yapınca günâh olarak yazın, beni hatırlayarak o kötülüğü yapmaktan vazgeçerse iyilik olarak yazın. Eğer kul bir iyilik yapmayı düşünürse yapamasa da iyilik yazın, yaparsa on katından yediyüz katına kadar sevap yazın». Buhârî'nin İmran'dan naklettiği bir hadîs de şöyle diyor: «İnsanların en hayırlısı benim zamanımdakilerdir. Sonra onlara yakın olanlar, daha sonra da bunlara yakın olanlardır». Ebû Said el-Hudrî'nin naklettiği bir başka hadîsinde de şöyle demektedir: «İnsanların en hayırlısı, malıyla ve canıyla cihâd edendir», bundan sonra kimdir? diye soranlara da şöyle demiştir: «İki dağ arasında boş bir vâdîye çekilip Allah'tan korkarak ibâdet eden, kimseye kötülük etmeyendir». *Bk.* Âdem, Havvâ, Din, Dehr, İblîs, Erkek, Kadın.

İNSÂN-I KÂMİL — Tasavvuf dilinde Tanrı'da yokolan insan... Bâtınî inançlarında bu deyim peygamber ve imamlar için kullanılır. Tanrı'da yokolmak, Tanrı aşkı ve bilgisiyle dolarak kendinden geçmek, bir anlamda ermek (ermişliğe ulaşmak) demektir. Tasavvuf inançlarına göre bütün varlıklar insana, insanlar da *insân-ı kâmil*'e bağlıdır. *Tevrat-İncil-Kur'an* zinciri insanı, *eşref-i mahlûkaat* (yaratıkların en şereflisi) sayar. *İnsan* sözcüğünün karşılığı olan Arapça *ins* sözcüğü de İbrânî ve Hint dillerinde *ilk insan* anlamını dilegetiren *Adama* sözcüğünün çevirisidir. *Âdem* (Adam) de bu anlamın ürünüdür. *Bk.* İnsan, Âdem.

İNSİLÂH — Batınî inançlarına göre, dinden tümüyle sıyrılma, dinle yükümlü

olmayacak bir bilgi derecesine erişme... Bâtınî mezheplerinin dokuzuncu ve sonuncu derecesidir, sözcük anlamında *sıyrılıp çıkma* demektir, bununla da dinsel kurallardan *kurtulma* dilegetirilmektedir. Bâtınî karışımı tasavvuf tarikatlerinin hemen tümünde «rüsûm ve kuyûdu ref, tarîk-i tevhidin esâsıdır» (Dinsel tören ve kuralları kaldırma, Tanrı'yla birleşme yolunun temelidir). Bâtınîlerin bu sonuncu derecesinde dinden tümüyle sıyrılınır, tapım bırakılır, bütün haramlar helâl kılınır. *Mâide* sûresinin 5. âyeti te'vil edilerek ilerisürülür: «Sizin için bütün nîmetler helâl kılındı». *Bk.* Bâtınîlik, Te'vîl.

İNŞALLAH — Allah isterse... Kur'anın *Kehf* sûresinin 24. âyeti şöyle der: «Hiçbir şey için ben onu mutlaka yapacağım deme, ancak Allah isterse *(yeşâallâhü)* yapacağım de», *Fetih* sûresinin 27. âyeti de şöyle der: «Allah dilerse *(inşâ'allahü)*». Bu yüzden *in şâ Allah* deyimi şüphesiz bulunan durumlar için de kullanılır. Örneğin, Hz. Muhammed, Medîne mezarlığında gömülü bulunan ölülere «biz de inşaallah sizinle beraber olacağız» demiştir, buysa olacağı kesin bir olaydır. Bu deyim, her şeyi Allah'ın irâdesine bırakmak yolundaki kesin inancı dilegetirir. *Bk.* İrâde-i cüz'îye.

İNŞİKAAK — Kur'anın seksen dördüncü sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 25 âyettir. Arapça *inşikaak* deyimi *yarılma* ve *ikiye ayrılma* demektir. Bu sûre de, *infitâr* sûresi gibi, «Gök yarıldığı zaman» âyetiyle başlar. Ancak *infitâr* sûresinde «*izessemâ'ünfatâret*» dendiği halde *inşikaak* sûresinde aynı anlamda «*İzessemâ'ünşakkat*» denilmektedir. Bu yüzden sûreye bu ad verilmiştir. Bu sûre, anlamca da *infitâr* sûresiyle benzerlik gösterir. Cennete gideceklerle cehenneme gideceklerin ayrımını anlatır. Sağ ellerine kitap verilenler cennete, arkadan kitap verilenler cehenneme gideceklerdir. *Bk.* İnfitâr, Cennet, Cehennem.

İNŞİKAAK-I KAMER — Peygamber Hz. Muhammed'in parmağının bir işâretiyle ayı ikiye bölmesi... Peygamberin tansık (mûcize)'larındandır. *İnşikaku'l kamer* ve *ayın ikiye bölünmesi* anlamında *şakk-ı kamer* de denir. Buhârî'nin ünlü *Sahîh*'inde bildirdiğine göre bu tansığı İbn Mes'ud anlatmaktadır. Kâfirler Hz. Muhammed'den tansık olarak ayı ikiye ayırmasını istemişler, o da Tanrı'ya yalvarmış ve parmağını uzatarak ayı ikiye ayırmış, orada bulunanlara da «tanık olunuz, ay ikiye bölündü buyurmuştur». Kimi yorumcular bu tansığı, Kur'anın *Kamer* sûresinin birinci âyetindeki «kıyâmet yaklaştı, ay yarıldı *(ikterebetissâ' atü venşakkalkamer)*» sözüne bağlayarak bir kıyâmet belirtisi saymışlardır. *Enbiyâ* sûresinin 30. âyeti de şöyle demektedir: «İnanmayanlar anlamazlar mı ki bir zamanlar yerle gök bitişikti ve biz onu ikiye ayırdık». Bu konuda Muhyiddin Arabî *ay*'la *yürek* (kalb) arasında bir ilişki kurarak, ikiye ayrılanın ay değil, Hz. Muhammed'in yüreği olduğunu ilerisürmüştür. *Bk.* Mûcize.

İNŞİRÂH — Kur'anın doksan dördüncü sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 8 âyettir. Sözcük olarak *ferahlık* demektir. Sûre «biz senin göğsünü ferahlatmadık mı *(elem neşrah leke sadrek)*» âyetiyle başladığından bu adı almıştır. Doğruluğu şüpheli bir hadîse göre de, Hz. Muhammed, küçük bir çocukken sütninesinin yanında bulunduğu bir sırada Cebrâil gelerek göğsünü açmış ve yüreğini yıkamış. Kimi yorumcular bu âyetin bu hadîsle ilgili olduğunu ilerisürerler. Bu sûre doğrudan doğruya Peygamber Hz. Muhammed'e seslenir ve şöyle sürer: «Ve senin yükünü de kaldırıp attık. O yük senin sırtına ağır gelmişti. Senin adını da yücelttik. Şüphe yok ki her güçlüğün kolaylığı da vardır. O halde boş kaldın mı hemen çalış, uğraş ve her işinde sâdece Rabbine sarıl». *Bk.* Muhammed.

İNTİHÂR — Kendini öldürme... İslâm dininde kendini öldürme yasaklanmıştır, Allah'ın verdiği yaşamı gene Allah sona erdirebilir. *Nisâ* sûresinin 29.

âyeti «kendinizi öldürmeyin» der, 30. âyeti de bunun cezâsını bildirir: «Her kim haddi aşarak, haksızlık yaparak bunu işlerse biz onu ateşe sokacağız». Bununla beraber bu âyetin amacı, adam öldürmeyi yasaklamaktır, nitekim kimi çeviriciler bu deyimi «birbirinizi öldürmeyin» biçiminde çevirmişlerdir (Örneğin *Bk.* Baltacıoğlu, *Kur'an,* Ankara 1957). Gene örneğin bu âyeti «kendinizi öldürmeyin» biçiminde çeviren İsmail Hakkı İzmirli de dipnotunda «birbirinizi öldürmeyin, kendinizi tehlikeye atarak öldürmeyin» biçiminde yorumlamaktadır. Bunlardan anlaşıldığına göre Kur'anda kendini öldürme konusunda açık bir yargı ve yasaklama yoktur. Ama bu konuda birçok Peygamber hadîsleri vardır. Örneğin Buhârî'nin Sâbit İbn Dahhâk'ten naklettiği bir hadîsinde Hz. Muhammed şöyle demiştir: «Kim ki demir gibi bir şeyle kendini öldürürse cehennemde onunla azâp çeker». Nitekim İslâm tarihlerinin yazdığına göre Hz. Muhammed bıçakla kendini öldüren bir sahâbenin cenâzesinde bulunmamış ve onun namazını kıldırmaktan kaçınmıştır. Cündep'ten nakledilen bir hadîsinde de şöyle demektedir: «Yaralı biri vardı, kendini öldürünce Allahu Teâlâ, kulum acele ederek bana geldi, ben de ona cenneti haram kıldım, buyurdu». Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir hadîsinde de şöyle demektedir: «Kendi kendini boğan, cehennemde boğula boğula, kendi kendini vuran da cehennemde vurula vurula kendine azâp eder». Bu konuda İslâm dini bilginlerinin oybirliğiyle verdikleri karar şudur: Kendini öldüren dinden çıkmış sayılmaz, cenâze namazı da kılınır. Sâdece İmam Ebû Yusuf kendini öldürenin başkasını öldürenden daha çok günahkâr olduğunu ve cenâze namazının kılınmaması gerektiğini ilerisürmüştür. *Bk.* Katil, Günâh, Harâm.

İNZİVÂ — Tasavvuf dilinde dış dünyayla bütün bağlarını keserek Tanrı'yla birleşebilmek için insanın kendi içine kapanması... *Münzevî* (inzivâya çekilen) 'liğin tarihi çok eskidir ve Sümer'lere kadar uzanır. Din adamlarının dünyadan elini eteğini çekip yalnız yaşamaları eski Mısır, Hint, İran vb. gibi ülkelerde de yaygındı. Hıristiyanlığın ilk çağlarında da çöller *târik-i dünya* (dünyayı terk eden)'larla doluydu. Bugün bile hıristiyan manastırları bu anlayışın süregelmiş biçimleridir. *Bk.* İtikâf.

İRÂDE — Yapabilme gücü... *İrâde*'nin bir *Tanrı gücü* olduğu inancı hemen bütün dinlerde bulunmakla beraber, insanın bütün davranışlarının Tanrıca belirlendiği inancını müslüman olabilmenin beş koşulundan biri saydığından ötürü bu konuya en çok önem veren din, İslâm dinidir. İslâm inançlarına göre, insanın irâdesi olmadığı gibi, özgürlüğü de yoktur. İnsana her eylemi ve davranışı Tanrı yaptırır. İnsan, kendiliğinden hiçbir şey yapamaz. İslâm terminolojisinde *kazâ ve kader* deyimleriyle dilegetirilen bu inançta en aşırı İslâm öğretisi *Cebrîyye* adını taşır. VIII. yüzyılda kurulan bu mezhebin anlayışına göre insan, «yel önündeki tüy gibi» Tanrı'nın irâdesine bağlıdır. «Güneş battı» der gibi, «insan şu işi yaptı» denir, gerçekte güneş batmak için hiçbir eylemde bulunmadığı gibi, insan da o işi yapmak için hiçbir eylemde bulunmamıştır. Güneşi batıran da, insana o işi yaptıran da Tanrı'dır. Buna benzer bir anlayış hıristiyan Tanrıbiliminde de ilerisürülmüştür. XVIII. yüzyılda Fransız düşünürleri Arnold Geulincx ve Nicolas de Malebranche'ın ileri sürdükleri bu anlayışa felsefe alanında *Vesilecilik (Fr.* Oscasionnalisme) denir. Malebranche'a göre, örneğin kolumuzu kaldıran bizim irâdemiz değil, Tanrı'nın irâdesidir; bizim irâdemiz Tanrılık irâdeye vesile olmaktadır, tek neden Tanrı'dır ve O'nun dışındaki bütün nedenler vesile nedenlerdir. İnsanın bütün davranış ve eylemlerinin önceden Tanrıca belirlendiğini ilerisüren İslâm dini de bunun gibi *insan irâdesi (Ar.* İrâde-i cüz'iyye)'ni *Tanrı irâdesi (Ar.* İrâde-i külliyye)'nin buyruğunda sayar. *Mûtezile* anlayışı buna karşı çıkarak insanın bütün davranışları-

nın yaratıcısı olduğunu ilerisürmüştür. Bu konu, İslâm mezhepleri ve tarikatleri arasında en çok tartışılmış konulardan biridir. Örneğin Nazzâmîyye mezhebinin kurucusu İbrahim Nazzâm (776-845)'a göre *irâde* Tanrı'nın kişisel (zâtî) niteliklerinden değildir, «Allah kendi fiilinin irâdecisi (müridi)'dir» demek bu fiilinin yaratıcısıdır demektir, kulların eylemlerinin irâdecisi olması da bu eylemlerin buyurucusu (emredicisi) olması demektir. Allah, kullarının iyiliği için her şeyi yapmak gücündedir, ama kötülüğü için hiçbir şey yapmaya gücü yoktur, çünkü Allah «kötü şeyleri de yapabilir» diye nitelenemez. Nazzâm, Alman düşünürü Leibniz'vâri bir ilerisürüşle «Allah insanlar için dâimâ en iyiyi ve en yararlıyı yaratmıştır» der. Ka'bîyye mezhebinin kurucusu Ebül Kaasım al-Ka'bî (ölümü: 931) de aşağı yukarı bu düşüncededir, ona göre Allah'ın irâdesi yoktur, «Allah bir şeyi irâde etti» demek, onu yaptı demektir, Allah, kulları için en iyi olanı (Aslah) yapar. Cubbâîyye mezhebinin kurucusu Ebû Ali Muhammed al-Cubbâî (849-915)'ye göre Allah, kuluna uyar (itâat eder), çünkü başkasının dileğini yerine getiren kimse ona uymuş olur, Allah da kulunun dileğini (murâdını) yerine getirmekle ona uymuş demektir. Allah'ın irâdesi belli bir yer ya da işle sınırlandırılamaz (mahalde hâdis olmaz), bundan ötürüdür ki kimilerini bırakıp kimilerini yokedemez, yoketmek isterse tümünü birden yokeder. Ceberîyye anlayışının en ünlü kollarından Cehmîyye'nin kurucusu Cehm bin Safvân (ölümü: 745)'a göre insanın en küçük bir irâdesi yoktur, Allah tarafından yaratılmış ve yazılmış eylemleri yapmak zorundadır. Bu mezhebin kollarından biri olan Dırârîyye anlayışına göre kulların eylemleri (fiilleri) Allah tarafından yaratılır, ama kendileri tarafından edinilir (iktisâbedilir), bundan ötürü de küçük irâdeleri (irâde-i cüz'îye) vardır. Müşebbihe anlayışına göre Allah'ın irâdesi sonradan ortaya çıkmıştır (hâdistir) ve kulların irâdeleri gibidir. Basra Mûtezilîleri de bu düşüncededirler. Hanefî mezhebinin kurucusu Ebû Hanîfe'ye göreyse irâde, Allah'ın kişisel (zâtî) niteliklerindendir (sıfatlarındandır). Mâlikî mezhebinin kurucusu İmam Mâlik'se kader konusunu kurcalamayı tehlikeli bulmaktadır, ona göre bu konu insanlarca derinleştirilmemelidir. Mâlikîliği inceleyenler bu konuda şöyle, bir bakıma anlamsız, bir yargı ilerisürüyorlar: «Mâlik bin Enes, insanın kendi fiilini yarattığını ilerisürenlere cephe aldı, ama onun Ceberîyye'yi doğruladığı da söylenemez» (Örneğin *Bk.* Dr. Nes'et Çağatay Dr. İbrahim Agâh Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi,* Ankara 1965, s. 156). İslâm felsefesinin en tutucu öğretisi olan Eş'arîliğin kurucusu Ebül Hasan Ali el-Eş'arî (doğumu: 873)'ye göre, Allah'ın irâdesi başlangıçsızdır (kadîmdir), çünkü sonradan olması (muhdes) olanaksızdır. Allah'ın irâdesi sonradan olsaydı ya onu kendinde oluşturur (hâsıl eder) ya başkasında gerçekleştirir ya da irâdeyi kendinden bağımsız olarak (kendi kendine kaaim) yaratırdı. Kendinde yaratamazdı, çünkü Allah olaylar için yer olamaz (hâdiseler için mahal olamaz); başkasında da yaratamazdı, çünkü O başkası buyuran (mürid) olurdu; kendi başına bir varlık olarak da yaratamazdı, çünkü irâde niteliktir (sıfattır), nitelik kendi başına olamaz. Allah ilksizlikten (ezelden) beri buyurucudur, demek ki irâdesi de başlangıçsızdır (kadîmdir). Eş'arî, Allah'ın her dilediğini irâde edebileceği yolunda Kur'andan şu kanıtları göstermektedir: LXXVI. sûrenin 30. âyeti şöyle der: «Ancak Allah'ın isteğiyledir ki bir şeyi isteyebilirler», X. sûrenin 99. âyeti şöyle der: «Eğer Rabbin dileseydi yeryüzündekilerin tümü inanırdı», XXXII. sûrenin 13. âyeti şöyle der: «Eğer isteseydik her nefsi hidâyete erdirirdik», 11. sûrenin 153. âyeti de şöyle der: «Eğer Allah dileseydi onlar döğüşmezlerdi. Ancak Allah'tır ki istediğini yapar». İslâm dininin büyük bilginlerinden Bakıllânî (ölümü: 1013)'ye göre her şey Allah'ın irâdesiyle olur,

Allah dilerse âdetini değiştirebilir ve her şeyi bambaşka türlü yaratabilir. Özellikle Türkler arasında yayılmış bulunan Mâtüridîliğin kurucusu Ebû Mansur Muhammed Matüridî (ölümü: 944)'ye göre *irâde* ve *güç* (kudret) Allah'ın en gerçek niteliğidir, kullarının güçleri yetmeyeceği şeyleri Allah'ın onlardan istemesi câiz değildir. *Bk.* Kazâ, Kader, İrâde-i cüz'iye, İrâde-i küllîye, Mûtezile, Ceberiyye, Kaderiyye.

İRÂDE-İ CÜZ'İYE — Allah tarafından insanın eline bırakılmış istek... *Elindelik* deyimiyle dilimize çevrilmiştir. Her şeyin (iyiliğin ve kötülüğün) Allah'tan geldiği inancını cezâ ve armağan (cennet ve cehennem) inancıyla bağdaştırma sorunu İslâm bilginlerini olduğu kadar Batı Tanrıbilimcilerini de uğraştırmıştır. *İrâde-i cüz'îye (Fr.* Libre arbitre, *Al.* Willensfreiheit, *İng.* Free will, *İt.* Libero arbitrio) kavramı bu sorunu çözümlemek için ilerisürülmüştür. İnsan kafası doğal olarak şu soruya takılmıştır: Bu kötülüğü bana Tanrı işletiyorsa, onu işleyen ben değilsem, neden bana cezâ veriliyor?.. Gerek Doğu ve gerek Batı Tanrıbiliminde bu sorunun karşılığı şöyle verilmektedir: Tanrı tüm bilgi ve tüm gerçekleştiricidir, her şeyi O bilir ve her şeyi O gerçekleştirir, kötülüğü de O gerçekleştirir ve hattâ bunun isteneceğini de bilir, ama istenilip istenilmemesine karışmaz, bunu istemek ya da istememek insanların *elinde*'dir. Tanrıbilimde bu anlam, şu önermeyle açıklanır: «Tanrı yaratır, insanlar edinirler». Kur'anın *Bakara* sûresinin 90. âyeti şöyle der: «Onlar Allah'ın iyiliğinden ötürü kulları arasından dilediğine bildirdiği Kitap'ı kıskandılar, onu tanımaz oldular, böylelikle de kendilerini kötüye kullanmış oldular», *Nisâ* sûresinin 111. âyeti şöyle der: «Her kim bir günah kazanırsa onu ancak kendi için kazanır», *Mâide* sûresinin 105. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, siz kendinize bakın, sizler doğru yolu tuttuktan sonra sapkınlar size zarar veremezler», *En'am* sûresinin 70. âyeti şöyle der: «Sen yalnız onlara hatırlat ki kişi ettiğini bulur», *Yunus* sûresinin 44. âyeti şöyle der: «Gerçekten Allah insanlara kıymaz, ancak insanlar kendi kendilerine kıyarlar», aynı sûrenin 108. âyeti de şöyle der: «De ki: Ey insanlar, işte size Allahınızdan doğru söz geldi, doğru yolu tutan kendi yararını tutmuş olur, doğru yoldan sapan da kendi zararına sapmış olur, ben sizin gözcünüz değilim», *Hud* sûresinin 101. âyeti şöyle der: «Biz onlara kıymadık, onlar kendi kendilerine kıydılar», *Ra'd* sûresinin 11. âyeti şöyle der: «Bir ulus kendi kendini bozmadıkça Allah da onu bozmaz», *İsrâ* sûresinin 15. âyeti şöyle der: «Her kim doğru yolu tutarsa kendi için tutmuş olur, her kim eğri yola saparsa kendi için sapmış olur, biz önce bir elçi göndermedikçe azâba uğratmayız», 94. âyeti de şöyle der: «Herkesin kendine göre bir davranışı vardır», *Kehf* sûresinin 29. âyeti şöyle der: «De ki: Doğru olan Allah'ın bildirdiğidir, artık isteyen inansın istemeyen inanmasın», *Mü'minûn* sûresinin 62. âyeti şöyle der: «Biz herkese ancak gücünün vettiği kadarını yükleriz», *Ankebût* sûresinin 3. âyeti şöyle der: «Doğrusu biz onlardan öncekileri de sınamıştık. İşte böylelikledir ki Allah kimlerin doğru ve kimlerin eğri olduklarını bilir», *Fâtır* sûresinin 18. âyeti şöyle der: «Hiçbir günâhlı başka birinin günâhını yüklenmez, her kim de arınacak olursa ancak kendi için arınmış olur», *Mü'min* sûresinin 9. âyeti şöyle der: «Onları bütün kötülüklerden koru. Sen her kimi kötülüklerden korursan onu esirgeyiciliğine kavuşturursun. En büyük başarı da işte budur», *Fussilet* sûresinin 46. âyeti şöyle der: «Her kim iyilik işlerse kendinedir, her kim de kötülük işlerse o da kendinedir. Senin Allah'ın kullarına karşı hiç de kıyıcı değildir», *Şûrâ* sûresinin 20. âyeti şöyle der: «Her kim öbür dünya ekimini dilerse onun ekimini arttırırız, her kim de bu dünya ekimini dilerse onun da ekimini arttırırız, ancak onun öbür dünyadakinden hiçbir payı olmaz», *Câsiye* sûresinin 22. âyeti şöy-

le der: «Herkes ettiğini bulacaktır, hiç kimseye de kıyılmayacaktır», *Ahkaf* sûresinin 19. âyeti şöyle der: «Herkesin kendi yaptıklarına göre bir basamağı vardır, işlediklerinin karşılığı verilecektir», *Necm* sûresinin 31. âyeti şöyle der: «Allah kötülük işleyenleri yaptıklarına göre cezâlandırır, iyilik işleyenleri de yaptıklarına göre armağanlandırır», aynı sûrenin 39-41. âyetleri de şöyle der: «Herkes ettiğini bulur, herkesin işledikleri tartıya vurulacaktır, herkes ettiklerinin tam karşılığını görecektir», *Mülk* sûresinin 2. âyeti şöyle der: «Ölümü de, dirimi de yaratan O'dur, hanginizin en güzel işleri işleyeceğinizi sınamak için», *Müdessir* sûresinin 38. âyeti şöyle der: «Herkes kendi ettiğini bulacaktır», *Dehir* sûresinin 29. âyeti şöyle der: «Her kim dilerse Allah'ına varan yolu tutar», *Beled* sûresinin 10-11. âyetleri şöyle der: «Biz ona iki yolu da göstermedik mi? Ancak o sarp yokuşa çıkamadı», *Şems* sûresinin 8-10. âyetleri şöyle der: «Şapkınlığı da, sakınırlığı da onun gönlüne doğduran hakkı için. Kendini arıtan kimse onmuştur, kendini kirleten kimse de kendine yazık etmiştir», *Leyl* sûresinin 12. âyeti şöyle der: «İşte bize düşen doğru yolu göstermektir». Kur'anın bütün bu âyetleri, sonuncu âyette de açıkça dilegeldiği gibi, doğru yolun da, eğri yolun da Allah tarafından gösterildiğini, kullara düşenin bu yollardan birini seçmek (dinsel terimle: İktisâbetmek) olduğunu bildirmektedir. *Şems* sûresinin yukarda değinilen âyetlerinde bildirildiği gibi şapkınlığı da, sakınırlığı da insanın gönlüne doğduran odur, ama şapkınlıktan kurtulup sakınırlığa ulaşmayı insan başaracaktır, çünkü bu ancak onun *elinde*'dir. *Dehir* sûresinin 30. âyeti şöyle der: «Allah dilemezse sizler dileyemezsiniz, çünkü Allah bilicidir», bu demektir ki Allah sizin dilemeyeceğinizi önceden bilir (çünkü her şeyi bilicidir) ve bu yüzden O da dilemez, siz de O dilemediği için dileyemezsiniz. İnsan kafasına bu konuda takılan sorulardan biri de şudur: *Yunus* sûresinin 99. âyeti şöyle der: «Eğer Allah dileseydi yeryüzündekilerin tümü inanırdı», öyleyse neden dilemedi? Bu soruya Tanrıbilimin verdiği karşılık şudur: Çünkü insanları sınamak istiyordu, bundan başka sonsuz bilgisiyle insanların bir bölümünün inanmayacaklarını önceden biliyordu, bu yüzden dilemedi. Öyle anlaşılıyor ki Tanrı, insanların elindelikleriyle kendiliğinden hak yoluna gelmelerini istemiştir, onları zorlamayı istememiştir. Fransız düşünürü Descartes şöyle demektedir: «Tanrı isteseydi, özgürlüğümüzü iyi kullanmamızı sağlayabilirdi. Ne yapalım ki yanılmamak gücünü de verdiğine göre yanılmamıza engel olmadığından ötürü yakınamayız». *Bk.* İrâde, Kazâ, Kader, Kesb.

İRÂDE-İ KÜLLÎYE — Tanrı irâdesi... Buna *irâde-i ilâhîye* ve *irâde-i rabbanîye* de denir. *Bk.* İrâde.

İRCÂ — Tasavvuf dilinde günâh işleyenlere bağışlanma umudunu verme... Kimi yazarlara göre *Mürcie* mezhebinin adı bu anlamdaki *ircâ (Ar.* Umut verme anlamında *recâ)* deyiminden türemiştir. *Bk.* Mürcie.

İREM — Yeryüzü cenneti... Üzüm bağları ve şaraplarıyla ünlü bu mutluluk ülkesinin Şam kentinin bulunduğu yerde kurulduğuna inanılır. İslâm inançlarına göre, bu kenti *Ceyrun* adlı biri kurmuş. *Ceyrun bin Ad*'ın *Şedit* ve *Şeddad* adlarını taşıyan iki de oğlu varmış. Bunlardan ikincisi de Aden çöllerinde cenneti örnek alan bir kent kurmuş. Halk masallarında *cennet* olarak nitelenen *İrem,* tasavvuf dilinde Tanrılık olan *gönül*'dür. «Tanrı'ya ibâdetle değil, muhabbetle varılır» sloganına göre gönül, insanın Tanrısıyla buluştuğu yerdir. Kur'anda adı *İrem Zâtül'İmâd* olarak geçer, *Fecr* sûresinin 6. âyeti şöyle der: «Rabbinin Ad kavmine ve ülkelerde benzeri yapılmamış olan İrem Zâtül'İmâd'a ne yaptığını görmedin mi?». Halk inançlarına göre de İrem bir kasırgada mahvolmuş, kumlar altında kalmış. *Bk.* Cennet.

İRTİDÂD — Müslümanlıktan başka bir dine geçme... Müslümanlıktan başka bir dine geçen (mürted) yeniden müslümanlığa dönerse Eş'arîlere göre amelleri de geri gelir, Mâtüridîlere göre amelleri geri gelmez.

İSÂ — Peygamber... Kur'anda adı geçen yirmi dört peygamberden biridir (Kur'anda yirmi sekiz kişinin adı geçmekle beraber dördünün peygamber olup olmadıkları tartışma konusudur). Kendisine Tanrı tarafından *İncil* adlı kitap verilmiştir (*Bk.* İncil). Bozulmuş (tahrif edilmiş) olan *Tevrat*'ı düzeltmek için gönderilmiş, kendisine inananlara *hıristiyan* adı verilmiştir (*Bk.* Hıristiyanlık). Kur'an, özelikle iki konuda hıristiyan inançlarının yanlışlığını ortaya koyar ve düzeltir: Hz. İsâ'nın Tanrı'nın oğlu olduğu inancıyla çarmıha gerildiği ve öldürüldüğü inancı (*Bk.* İncil). Hz. İsâ da, Hz. Âdem gibi, babasız doğmuştur (Hz. Âdem'den farklı olarak anası vardır). Tanrı, kızoğlankız (bâkire) Meryem'e Cebrâil adlı meleği göndermiş ve *ol (Ar.* Kün) demekle Hz. İsâ'nın doğumunu sağlamıştır. Hz. İsâ, çarmıha gerilmemiş, Tanrı tarafından kendi katına alınmıştır (Uruç). Ne var ki zamanla *İncil* de bozulmuş (tahrif edilmiş) ve Hz. Muhammed'e verilen *Kuran*'la düzeltilmiştir. Yahudilerin, hıristiyanların ve müslümanların Tanrısı aynı *Allah*'tır ve kitapları da aynı *Kitap*'tır. Bu yüzdendir ki yahudilerin ve hıristiyanların bu gerçeği *teslim* etmeleri ve *müslüman* olmaları gerekir (*Bk.* Müslümanlık). Kur'anın *Âli İmran* sûresinin 45. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «O gün melekler demişlerdi: Ey Meryem, gerçekten Allah seni *ol* sözüyle olan bir çocukla müjdeliyor. Onun adı Meryemoğlu Mesih İsâ'dır. O, bu dünyada da, öbür dünyada da yükselecek, Allah'ın yakınlarından olacaktır. Meryem dedi: Ey Tanrım, nasıl olur da benim bir çocuğum olabilir? Bana erkek eli değmedi ki. Allah buyurdu: Bu böyledir. Allah neyi dilerse onu yaratır. Allah bir şeyin olmasını istedi mi ona *ol* der, o da oluverir. Allah, İsâ'ya Kitap'ı, doğrunun bilgisini, Tevrat'ı, İncil'i öğretecek. Onu İsrâiloğullarına elçi gönderecek, o da diyecek: Gerçekten ben size Allahınızdan belgeler getirdim. Gerçekten ben size özlü çamurdan kuş biçiminde bir nesne yaparım, sonra ona üfürürüm, o da Allah'ın dileğiyle kuş oluverir. Ben anadan doğma körü, alacalıları iyi ederim, ölüleri Allah'ın dileğiyle diriltirim, evlerinizde ne yiyor ve ne biriktiriyorsanız hepsini bilip söylerim. Eğer sizler inananlardansanız bütün bunlarda sizin için kesin bir belge vardır. Ben, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulamak, size harâm kılınmış olan nice nesneyi helâl kılmak için geldim. Size Allahınızdan bir belge de getirdim. Artık siz de Allah'tan sakının ve bana boyun eğin. Gerçekten Allah benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse O'na tapın, işte doğru yol budur». *Nisâ* sûresinin 171. âyeti şöyle der: «Ey Kitap'lılar, din işlerinde taşkınlık etmeyin. Allah üstüne doğru olan sözlerden başkasını söylemeyin. Gerçekten Meryemoğlu Mesih İsâ Allah'ın elçisidir. Meryem'e bildirdiği *ol* sözüyle olmuştur. O, Allah'tan gelme bir ruhtur. Öyleyse Allah'a ve elçilerine inanın da *Allah üçtür* demeyin. Kendi iyiliğiniz için bundan vazgeçin. Çünkü Allah tek olan Tanrı'dır. O, çocuğu olmaktan uzaktır. Yerlerde ve göklerde ne varsa hepsi O'nundur. Allah'ın koruyucu olması yeter. Mesih de, onun yanındaki melekler de Allah'ın kulu olmaktan çekinmezler». Bu âyetlerde görüldüğü gibi Kur'an, Hz. İsâ'yı birçok adlar ve niteliklerle anmaktadır: *Mesih* (innemelmesiyhu), *Meryemoğlu* (iysebnü meryeme), *Allah'ın elçisi* (resûlullahi), *Allah'ın sözcüğü* (ve kelimetüh), *Allah'ın kulu* (abdallah), *Allah'ın ruhu* (ve rûhun minh). Kur'anın *Nisâ* sûresinin 157. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Biz Allah'ın peygamberi Meryemoğlu Mesih İsâ'yı öldürdük derler. Oysa onlar İsâ'yı öldürmediler de, asmadılar da. Ancak onlara İsâ'nın benzeri gösterilmişti. Gerçekten o kimseler ki bunun üstünde çe-

kişip durdular, şüpheler içinde kaldılar, onların bu işde hiçbir bilgileri yoktur. Kendilerini bir kuruntuya kaptırıyorlar. Onlar İsâ'yı öldürmediler, Allah İsâ'yı kendi katına aldı». Buhârî'nin ünlü *Sahîh*'inde Ebû Hüreyre'den naklettiği bir hadîsinde Peygamber Hz. Muhammed şöyle demektedir: «Canım elinde olan Allah'a yemin ederim ki adâletli bir yargıç olarak Meryemoğlu İsâ size gelecek, haçı kıracak, domuzu öldürecek, cizye vergisini kaldıracak ve mal o kadar çoğalacak ki kimse zekât almayacak». Peygamberin bu sözünden o zaman, kimsenin zekâta gereksinme duymayacağı ölçüde yoksulluğun da ortadan kalkacağı ve insanlar arasındaki malsal sınıf farklarının yokolacağı anlamı da çıkarılabilir. Halk inançları ve kimi yorumcular (örneğin Beyzavî) bu bilgilere şunları eklemişlerdir: Hz. İsâ gökten elinde bir kargı bulunduğu halde Afik adlı bir yere inecek ve kargısıyla Deccal'ı öldürerek sabah namazında Kudüs'e gelecektir. İmam kendi yerini ona vermek istediği halde almayacak, İmamın ardında durup Hz. Muhammed'in şeriatına uygun olarak sabah namazını kılacaktır. Sonra domuzu öldürecek, haçı kıracak, bütün sinagogları ve kiliseleri yıkarak kendisine inanmayan (eşdeyişle: müslüman olmayan) bütün insanları öldürecektir. Artık dünyada tek bir İslâm toplumu kalacaktır. Hz. İsâ kırk yıl daha bu toplum içinde yaşayacaktır. Kırk yıl sonra ölecek ve müslüman bir ölü olarak Medîne'de, Hz. Muhammed'in yanına (Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ömer'in arasında bulunan boşluğa) gömülecektir. *Bk.* Hıristiyanlık, İncil, Meryem, Din, Peygamber.

İSÂF — Mekke'de tapılmış bir put... Halk inançlarına göre Curhum kabîlesinden bir kadınla bir erkek işledikleri suçtan ötürü taş kesilmişler, bu taşlar önce ibret olarak buraya konmuş, sonra da ilâh sayılarak tapılmaya başlanmış.

İSAVÎYYE — Rıfâîlikten türeyen İslâm tarikatı... Muhammet bin İsâ tarafından kurulmuştur. Kuzey Afrika'da kurulan ve yaygınlaşan bu tarikat bağlılarının cinlere söz geçirdiklerine inanılır. Rıfâîler gibi ağızlarına ateş sokarlar, cam yerler, vücutlarına kızgın şişler batırırlar. *Bk.* Rıfâîyye.

İSEVÎLİK — *Bk.* HIRİSTİYANLIK.

İSEVİYYE — *Bk.* İSAVİYYE.

İSFÂR — Sabah namazının ortalık aydınlanıncaya kadar geciktirilmesi... Ortalığın aydınlanmasını beklemeden kılınan sabah namazına da *taglis* denir. Ortalığın aydınlanmasındaki ölçüt, ok atanın attığı oku görebileceği bir aydınlıktır. Bu konuda çeşitli mezhepler çeşitli görüşler ilerisürmüşlerdir. Hanefîlere göre Kurban bayramı namazı dışındaki bütün namazlarda *isfâr* yapılabilir, çünkü Peygamber de bunu arasıra yaparmış. Öteki mezhepler *taglis*'i yeğlerler, çünkü *isfâr* tehlikelidir, gün doğarken sabah namazı kılınamaz, haramdır. *Bk.* Namaz.

İSHAK — Peygamber... Tevrat ve Kur'anda adı geçer. Geleneğe göre babası Peygamber Hz. İbrahim yüz yirmi ve annesi Sarâ doksan yaşındayken dünyaya gelmiş. *Hud* sûresinin 69. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «And olsun ki elçilerimiz İbrahim'e müjdeyle geldiler, esen olsun dediler. İbrahim de esen olsun dedi ve gidip kızartılmış bir buzağı getirdi. İbrahim konukların buzağıya el sürmediklerini görünce, onlardan çekindi, korkmaya başladı. Onlarsa: Sakın bizden korkma, çünkü bizler Lût ulusuna gönderilen elçileriz dediler. İbrahim'in karısı ayakta duruyordu. Bunun üzerine güldü. Biz de ona İshak'ı ve İshak'ın arkasından da Yakub'un doğacağını müjdeledik. İbrahim'in karısı: Başıma gelenler, dedi, ben yaşlıyım, kocam da yaşlı, nasıl olur da doğururum?.. Elçiler: Allah'ın buyruğuna mı şaşıyorsun? dediler, ey İbrahim ailesi, Allah'ın esirgeyiciliği üzerinize olsun, çünkü O yegâne övülecek ve ululanacak olandır». *Saffat* sûresinin 102-113. âyetleri de şöyle der: «Oğlu kendisiyle birlikte çalışabilir bir yaşa gelince İbrahim, oğul-

cuğum dedi, düşümde seni boğazladığımı gördüm, buna ne dersin? Oğlu da, babacığım dedi, sen sana ne buyrulduysa onu yap, Allah dilemişse sen beni katlananlar arasında bulursun. İbrahim, onu yüzüstü yatırdı, biz de ona şöyle ünledik: Ey İbrahim, sen düşün (rüyânın) gerektirdiği işi yaptın, biz iyilik edenlerin karşılığını işte böyle veririz, çünkü bu senin ve oğlun için bir sınamaydı. Ona kurtulmalık olarak büyük bir koç indirdik. İbrahim'e esenlik. Çünkü o, inanan kullarımızdandı. Biz ona doğrular arasında elçi olarak İshak'ın geleceğini müjdeledik. Hem İbrahim'i hem de İshak'ı uğurlu kıldık». Dikkat edilirse bu âyette Hz. İbrahim'in hangi oğlunun kurban edileceği açıklanmamıştır, bu yüzden birçok din bilginleri kurban edilecek olanın İsmail olduğunu ileri sürmüşlerdir, oysa Tevrat'ta bu kurbanın İshak olduğu açıkça bildirilmektedir. İshak'ın adı Kur'anın daha birçok sûrelerinde peygamber olarak anılır. *Bk.* İbrahim, Sârâ, Peygamber, İsmail.

İSHAKÎYYE — Kerâmîliğin on iki kolundan biri... Kimi incelemecilere göre Kerrâmîliğin bu on iki kolu *Hakaikiyye, Taraikiyye* ve *İshakîyye* adları altında üç kolda toplanabilir. Bâtınîlerden, Câfer-üs-Sâdık'ın oğullarından İshak'ın son imam olduğuna inanan grubuna da *İshakîyye* denir. *Hafafiyye* tarikatının Ebû İshak tarafından kurulan bir kolu da bu adı taşır. *Bk.* Kerrâmîyye, İmam, İmâmiyye.

İSKAAT — *Bk.* ISKAT.

İSKÂFÎYYE — Mûtezile'nin kollarından biri... Muhammed el-İskâfî tarafından kurulmuştur. Tanrı'nın aklı başında olanlara hiçbir şey yapamayacağını savunmakla ünlüdür. *Bk.* Mûtezile.

İSKENDER — Tanrılaştırılan ve tapılan Makedonya'lı büyük komutan... İslâm kaynaklarında *Büyük İskender* adıyla anılır. *İki boynuzlu* anlamındaki *Zülkarneyn* lâkabıyla anıldığı da söylenir. Bu yüzden Kur'anın *Kehf* sûresinde geçen bu lâkabın İskender'i kastettiği ve İskender'in de bir peygamber olduğu sanılmıştır. *Kehf* sûresinin 83. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Sana Zülkarneyn için sorarlar, onlara de ki: Size onun başından geçenleri anlatacağım. Gerçekten biz onun gücünü arttırdık, her işi başarmasının yollarını sağladık. Bunun üzerine o bir yol tuttu. Sonunda güneşin battığı yere varınca güneşin kara çamurlu bir pınarda battığını gördü. Orada bir ulus vardı. Dedik: Ey Zülkarneyn, ister onları azâba uğrat, ister onlara iyi davran. Zülkarneyn dedi: Her kim kıyıcılık edecek olursa biz onu azâba uğratacağız, sonunda Allah'ına döndürülünce o da onu daha büyük (hiç görülmemiş) bir azâba uğratacaktır. Ancak her kim inanır, iyilik işlerse onun için en güzel karşılık vardır, hem onlara buyruklarımızın kolay olanlarını bildireceğiz. Sonra Zülkarneyn başka bir yol tuttu. Sonunda güneşin doğduğu yere varınca güneşi bir ulusun üstüne doğarken buldu. Biz bu ulusa bu güneşten başka bir giyecek vermemiştik. Doğrusu biz Zülkarneyn'in çevresinde olup bitenleri bilgimizle kaplamıştık. Sonra o gene başka bir yol tuttu. Sonunda iki dağın arasına vardı. Bu iki dağın ortasında öyle bir ulus buldu ki nerdeyse sözlerini anlayamayacaktı. Onlar şöyle dediler: Ey Zülkarneyn, işte Yecûç ile Mecûç bu ülkede bozgunculuk ediyorlar, sana bir vergi versek de sen de onlarla bizim aramıza bir set yapsan olmaz mı? Zülkarneyn şöyle dedi: Allah'ımın bana verdiği varlık hepsinden yeğdir. Yalnız siz bana elinizle, kolunuzla yardım edin yeter, ben sizinle onların arasına bir set yaparım. Haydi, bana demir parçaları getirin. İki dağın iki yamacı bir kesime gelince de: Haydi, ateşi körükleyin, dedi. Sonunda demir ateş kesilince de şöyle dedi: Bana erimiş bakır getirin de üstüne dökeyim. Artık Yecûç ile Mecuç onu ne aşmak ne de delmek gücünü gösteremediler. Zülkarneyn dedi: Bu benim Allah'ımın bir esirgemesidir, ancak Allah'ımın verdiği sözün günü gelince O bu seti dümdüz ede-

cektir. O gün biz onları dalgalar gibi birbirlerine çarpsınlar diye bırakmıştık. Boru üfürülünce elbet onların hepsini toplayacağız». Bu Zülkarneyn'in İskender olduğu bütün yorumcularca (müfessirlerce) kabul edilmemiştir. İslâm inançlarında İskender, ünlü *Hızır*'la da ilişkili kılınmıştır, *Kehf* sûresinin 60. ve onu izleyen âyetlerinden ötürü *Hz. Mûsâ*'yla da karıştırılmıştır. Tarihsel süreçte İskender, *Aleksandros* (İ.Ö. 356 -323) adıyla anılır. Makedonya kralıdır. *Dionysos tapımı*'yla Fars inançları karışımı mitolojik bir nitelikle tanrı sayıldı ve tapım gördü. Yunanlılar, onun *Zeus*'ün oğlu olduğuna inandılar. İskender'in mitolojisi *İskendernâme* adını taşıyan romanımsı yapıtlarda verilmiştir. İskender'le ilgili çeşitli öyküler ve hayâl ürünü serüvenler bu yapıtlarda yer alırlar. İslâm edebiyatında, ilki XII. yüzyılda İran'lı ozan Nizâmî tarafından yazılan, çeşitli *İskendernâme*'ler vardır. Ahmedî, Ali Şîr Nevâî ve Figânî'nin yapıtları ünlüdür. Firdevsî'nin ünlü *Şehnâme*'si de kimi bölümlerinde bir çeşit *İskendernâme*'dir. *Bk.* Hızır.

İSLÂM — Hz. Muhammed'in Kur'an kitabıyla getirdiği din... Müslüman olanların tümünü de adlandırır. Müslümanlığa *İslâm dini* denir, ayrıca bu anlamda *İslâmîyet* deyimi de kullanılır (Bu söz kural olarak yanlış türetilmiştir). Arapça *barış* anlamına gelen *selâm* sözcüğünden türemiştir. Müslümanlara *ehl-i İslâm* da denir. Kur'anda sekiz yerde geçer. Kimi incelemecilere göre, Tanrı'ya *bağlılık* anlamındaki *teslimiyet* sözcüğünden türemiştir. Kur'anın *Âli İmran* sûresinin 19. âyeti şöyle der: «Şüphe yok ki Allah katında bir din vardır, o da İslâm dinidir *(innediyne indallahil' islâm)*», *En'am* sûresinin 125. âyeti şöyle der: «Allah her kimi doğru yola götürmek isterse yüreğini İslâm dinine açar *(yeşrah sadrehu lil'islâm)*», Mâide sûresinin 3. âyeti şöyle der: «Ben bugün dininizi tamamladım, sizin için din olarak İslâmı seçtim *(lekümül'islâme diynâ)*». *Bk.* Müslümanlık, Namazın farzları.

İSMAİL — Peygamber... Peygamber Hz. İbrahim'in oğludur. İslâm inançlarında, *Tanrı'nın kurbanı* anlamında *zabihatullah* adıyla anılır. Çünkü İslâm inançlarına göre, Peygamber Hz. İbrahim'in Tanrı'ya kurban etmek üzere olduğu oğlu, hıristiyan kaynaklarındaki *İshak* değil, *İsmail*'dir. İslâm inançlarına göre, zemzem kuyusu, onun Mekke'de ayaklarını bastığı yerde açılmıştır. İslâmın kutsal kitabı Kur'ana göre İsmail, İsrâiloğullarına gönderilen *İbrahim dini* (Dîn-i İbrâhim)'nin peygamberlerindendir. Kur'an, Tevrat'ın Hz. Mûsâ ve İncil'in Hz. İsâ'ya gönderildiğini özellikle vurgular ve Hz. Mûsâ'dan önceki bütün peygamberlerin ne yahudi ne de hıristiyan olduklarını ve sâdece Tanrı'nın birliğine inanmış hak dininden bulunduklarını açıklar. Bundan ötürü İslâm terminolojisinde Hz. Mûsâ'dan önceki peygamberin Hz. İbrahim'den sonrakilerinin elçilik ettikleri dine *İbrahim dini* denir (Bu dinin peygamberleri şunlardır: Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. İshak, Hz. Yâkub, Hz. Yûsuf, Hz. Şuayb). *En'am* sûresinin 86. âyeti şöyle der: «İsmail'e *(ve ismâ'iyle)*, İlyas'a, Yunus'a, Lut'a da hidâyet verdik. Onları ötekilerden üstün kıldık», *Sâd* sûresinin 48. âyeti şöyle der: «İsmail'i, Elyesa'ı, Zülkifl'i de hatırla. Bütün bunlar seçkin kişilerdir», *Meryem* sûresinin 54-55. âyetleri şöyle der: «Kur'anda İsmail'i de an. Çünkü o sözüne güvenilir, gönderilen şeriatı bildiren bir peygamberdi. Ulusuna namazı, zekâtı buyururdu. Rabbi indinde beğenilmişti», *Bakara* sûresinin 133. âyeti şöyle der: «Yâkub ölüm döşeğindeyken siz orada mıydınız? Hani Yâkub, oğullarına: Benden sonra kime tapacaksınız? demiş, onlar da: Senin Rabbine, babaların İbrahim, İsmail, İshak'ın, Allah'ı olan bir tek Allah'a taparız, demişlerdi», *Âli İmran* sûresinin 84. âyeti şöyle der: «De ki: Biz Allah'a, bize gönderilen Kur'ana, İbrahim, İsmail, İshak, Yâkub'a ve Yâkub oğullarına gönderilenlere, Mûsâ'ya ve İsâ'ya Rableri tarafından verilenlere inandık, onları birbirinden ayırdetmeyiz», *Nisâ* sûresinin

163. âyeti şöyle der: «Şüphe yok ki biz Nûh'a, ondan sonraki peygamberlere; İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yâkub oğullarına, İsâ'ya, Eyyub'a, Yûnus'a, Hârun'a, Süleyman'a vahiy ettiğimiz gibi sana da vahiy eyledik». *Bk.* İbrahim, İshak, Sârâ.

İSMAİL — Peygamberin torunlarından... İsmâilîlerin yedinci imamıdır, Hz. Fatma'yla Hz. Ali soyundan Câfer-üs Sâdık'ın en büyük oğludur. Babasından önce ölmüştür. *Bk.* İsmâilîlik.

İSMÂİLÎLİK — Hz. Fatma'yla Hz. Ali'nin torunlarından Câfer-üs-Sâdık'ın beş oğlundan en büyüğü İsmail'i imam tanıyanların mezhebi... VIII. yüzyılda Abdullah bin Meymun tarafından kurulmuştur. İmam Câfer, kendi yerine geçmek üzere büyük oğlu İsmail'i seçmiş, ama sonra vazgeçerek küçük oğlu Mûsâ Kâzım'ı yeğlemişti. Kaldı ki İsmail, babasından beş yıl önce öldü. Câfer'in ölümünden sonra yedinci imam olarak İsmail'i benimseyen İmâmîler, *İsmâilîyye* adıyla anıldılar. *İsmâilîlik* de birçok kollara ayrılmıştır. Kimi İsmâilîler, İsmail'le imamlığın son bulduğu ve artık ondan sonra imam gelmeyeceği kanısındaydılar ki, *Karmâtîlik* bunun en ünlü izleyicisidir. Kimileri de İsmail'den sonra oğlu Muhammet'i sekizinci ve sonuncu imam tanıdılar ki, *Mübârekiyye* bunun en ünlü izleyicisidir. İsmâilîlerin bir bölümü imamlığı İsmail'in soyundan gelen bütün torunlarına açtılar ve imamlığı tanrılaştırdılar ki, bunun en ünlü izleyicisi de *Gaalîyye*'dir. Bundan ötürü *İsmâilîlik,* İmâmiyye disiplini içinde bir örneklik göstermez. Kaldı ki sonuncu anlayışı (Gaalîyye), İmâmîlikten saymayan düşünürler de vardır. İsmâilîlere yedi imam tanıdıklarından ötürü *Seb'iyye* (Yedililer) de denir. İsmâilîler, Mısır'da Fâtımî devletini kurdukları gibi, Alamut kalesinde müslüman dünyasına dehşet salan *Haşhaşî*'liği kurmuşlardır. Bugün de Hindistan'da yaşamakta ve dinsel başkanlarına *Ağa Han* demektedirler. İsmâilîlerin İslâm inancını taşıyanları olduğu gibi, bâtınî inancını izleyenleri de vardır, hattâ bu sonuncular çoğunluktadır. Bu yüzden kimi düşünürler, onları müslüman saymazlar. *İsmâilîlik,* şiîliğin en yaygın mezhebidir ve büyük siyasal roller de oynamıştır. Bu yüzden gerek *şiîlik* ve gerek *bâtınîlik* disiplinleri içinde büyük önem taşımıştır. *Bk.* İmam, İmâmiyye, Şiîlik, Bâtınîlik.

İSMÂİLİYYE — *Bk.* İSMÂİLÎLİK.

İSMET — İç temizliği... Peygamberlik niteliğidir. Şiîlere göre imamlar da *ismet*'lidir, her türlü yanılgılardan ve günâhlardan uzaktırlar, yâni yanılmazlar ve günâh işlemezler. *Bk.* Peygamber, İmam.

İSNÂ AŞERİYYE — On iki imamcılar... *İmâmîlik* disiplini içinde *Câferiyye*'nin bir koludur. Sözcük anlamında Arapça *on ikiciler* demektir. Bu anlayışa göre, *on iki imam (Ar.* Eimme-i isnâ-aşer) şunlardır: 1. Hz. Ali, 2. Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan, 3. Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin, 4. Hz. Hüseyin'in oğlu Hz. Ali (lâkabı: Zeynelâbidîn ve Seyyidüssâcidîn), 5. Hz. Ali'nin oğlu Muhammet Bâkır, 6. Bâkır'ın oğlu Câfer-üs-Sâdık, 7. Câfer'in oğlu Mûsâ Kâzım, 8. Mûsâ Kâzım'ın oğlu Ali Rıza, 9. Ali Rıza'nın oğlu Muhammet Takiy, 10. Muhammet Takiy'in oğlu Ali Nakiy, 11. Ali Nakiy'in oğlu Hasan Askerî, 12. Hasan Askerî'nin oğlu Mehdî. *Bk.* İmam, İmâmîlik, İsmâilîlik.

İSNÂD — Hz. Muhammed'in sözlerinin sırasıyla kimler tarafından söylendiğini bildirme... *Sened* (belge) deyiminden türemiştir. Hadîs metni öncesinde verilir ve hadîs anlatıcıları (Râviyân-ı hadîs) zincirini dilegetirir. Peygamber sözleri (hadîs)'nin ilk anlatıcıları *ashâb* (Peygamberin zamanında yaşamış ve onun yakınında bulunmuş kişiler)'dır, bunlardan sonra *tabiîn* (ashâb'a yetişmiş ve onlarla konuşmuş kişiler) gelir. *Bk.* Hadîs, Haber, Râvî.

İSRÂ — Kur'anın on yedinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 111 âyettir. Ki-

mileri bu sûrenin 7-80. âyetlerinin Medîne'de indiğini ilerisürmektedirler. Sözcük olarak *geceleyin yola çıkmak* anlamındadır. Peygamber Hz. Muhammed'in Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya kadar olan gece gezisini anlatmakla başladığından sûre bu adla anılmıştır. Şu âyetle başlar: «Kendisine âyetlerimizi göstermek için kulunu bir gece vakti *(esrâ bi'abdihi leylen)* Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya yürütmüş olana tesbih olsun». Bu âyet İslâm bilginleri tarafından uzun uzun incelenmiş ve çeşitli yorumları yapılmıştır. Kimi bilginlere göre Mescid-i Aksâ *gök*'tür ve bu âyet Hz. Peygamberin *Mirâç* (göğe çıkma) olayını anlatır. Nitekim Arapçada *isrâ* deyimi *Peygamberin gece gezisi* anlamında kullanıldığı gibi, *Mirâç* deyimiyle anlamdaş olarak da kullanılmıştır. Kimi bilginlere göre de Mescid-i Aksâ *Kudüs* kentidir, ama bu sav güçsüz bir Emevî siyasası sayılmıştır. Kimi bilginler de bu iki yorumu birleştirmişler ve Hz. Peygamberin Mekke'de Kâbe'nin yanındaki Ümmü Hânî'nin evinden Cebrâil tarafından alınarak Burak adlı kanatlı hayvana bindirilip Kudüs'e götürüldüğünü ve Hz. İbrahim, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ peygamberlere orada rastlayıp onlara namaz kıldırdığını ilerisürmüşlerdir. Bir başka yorum da, *İsrâ* sûresinin 60. âyetindeki *rüyâ* (düş) deyimine dayanmaktadır. Bu âyet şöyle der: «Biz sana gösterdiğimiz düşü sâdece insanları sınamak için göstermiştik». Bu âyete dayananlar bu gece gezisinin düşte olmuş bir *keşif* niteliğinde bulunduğunu ilerisürmüşlerdir. Bu gece gezisine Peygamberin vücudunun mu, ya da ruhunun mu katıldığı da ayrıca İslâm kelâmcıları arasında tartışma konusudur. Sünnî bilginler bu gezinin Peygamber uyanıkken ve bizzat vücuduyla yapıldığına inanırlar. Bunun için de şu kanıtı gösterirler: Bu gezi Peygamberin ruhuyla yapılmış olsaydı Burak adındaki hayvana bindirilmesi gerekmezdi, çünkü hayvanlar ruhları değil, vücutları taşırlar. Buhârî de *Sahîh*'inde Câbir'den naklettiği şu hadîsi bildirmektedir: «Kureyş beni yalanladığında hicr-i İsmail'de (Kâbe'de) durdum. Allah bana Kudüs'teki Beytülmakdîs'i ve onun âlâmetlerini gösterdi, gözlerimle görerek anlattım». İslâm tarihlerinin yazdığına göre, Hz. Peygamber, Kudüs'ü gördüğünü Kureyş'lilere anlatmışsa da ona inanmamışlardı. *Bk.* Mirâç.

İSRÂF — Gereksiz yere harcama... Kur'anın *A'raf* sûresinin 31. âyeti şöyle der: «Ey Âdemoğulları, yiyin, için ama israf etmeyin *(ve lâ tüsrifu)*, çünkü Allah israf edenleri sevmez *(innehü lâ yuhibbülmüsrifiyn)*». Buhârî de İbn Abbas'tan naklettiği şu hadîsle Peygamberin israftan kaçınılmasını öğütlediğini anlatır: «Meymûne anamızın azâtlısına verilen bir koyunun murdar olarak öldüğünü görünce Peygamberimiz, dabaklayıp derisini kullanaydınız, dedi. Oradakiler: Haram değil mi? diye sordular. Peygamberimiz: Yalnız yenmesi haram, buyurdu».

İSRÂFİL — Dört büyük melekten biri... Kıyâmet gününü öttüreceği *sûr* (boru)'la insanlara bildirmekle görevlendirilmiştir. İslâm inançlarında melekler sayısızdır, onların sayısını Tanrı bilir. Ancak *Azrâil, Cebrâil* ve *Mikâil*'le birlikte *İsrâfil* Kur'anda sözü edilen ve özel görevlerle Tanrıca görevlendirilmiş bulunan dört büyük melekten biridir. Yahudi ve hıristiyan inançlarında da *göksel ruh* olarak sözü edilir. Bu inançlara göre, *başmelek*'tir. *Bk.* Melek.

İSRÂİL — İsrâiloğularının atası... Kur'anda adı bir kez geçer, peygamber olup olmadığı tartışmalıdır (Kur'anda yirmi sekiz kişinin adı geçer, bunlardan yirmi dördünün peygamber oldukları kesindir, İsrâil peygamberliği şüpheli olan öteki dört ad arasında sayılmaktadır). *Âli İmran* sûresinin 93. âyeti şöyle der: «Tevrat'ın indirilmesinden önce İsrâil'in kendisine haram kıldığını bildirdiği besinlerden başka her yiyecek İsrâiloğullarına helâldi». Kur'anda bundan başka bir açıklama yoktur. Tevrat'a göre yahudi peygamberi Hz. Yâkub'un lâkabıdır ve

sözcük olarak *Allah'la uğraşan* demektir, çünkü Allah'la güreşmiştir ve kendisine bu lâkap bu yüzden Allah tarafından verilmiştir (*Bk. Kitâbı Mukaddes,* Istanbul 1949, s. 33, *Tekvîn,* Bâp 32). Buna karşı yahudi ulusunu dilegetirmek için kullanılan *İsrâiloğulları* (Benî İsrâil) deyimi Kur'anın pek çok âyetlerinde kullanılmıştır. Bu ulus üstüne Hz. Muhammed'in de pek çok sözleri (hadîs) vardır. Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den naklettiği bir hadîsinde Hz. Muhammed şöyle demiştir: «İsrâiloğullarından bir ümmet kayboldu, hayvan biçimine çevrildi. Fârelerin bunlar olduğunu sanıyorum, çünkü deve sütü içmez ve koyun sütü içer». *Bk.* Yahudilik, Yâkub.

İSRÂİLÎYÂT — Kur'anda sözü edilmediğinden ötürü bilimsel sayılmayan İsrâiloğullarına ve peygamberlerine ait öyküler... Bu deyim İslâm terminolojisinde *bilimdışı boşinanç* anlamında kullanılmaktadır. Müslümanların kutsal yapıtı *Kur'an*'da bildirilen öyküler bilimsel sayılır. Genel olarak bütün büyük dinlerde olduğu gibi, müslümanıkta da bilim, ancak Tanrı'nın ve peygamberlerinin bildirdikleridir.

İSRÂİLOĞULLARI — *Bk.* İSRÂİL.

İSRÂİLOĞULLARININ DİNİ — *Bk.* YAHUDİLİK, İBRAHİM, İSMAİL.

İSTEVÂ — Düzlük... Şu âyette geçer: «Allah gökte istevâ etti» (*Ar. Rahmen ala'l-arş istevâ).* Bu âyet İslâm bilginleri arasında büyük tartışmalara neden olmuştur. Örneğin Kerrâmîyye mezhebi bu âyete dayanarak Allah'a *yer* (mahal) isnâd etmiş ve «Allah gök üstünde oturur» demiştir. İslâm bilginleri genellikle bu gibi âyetleri *müteşâbihât* (gerçek anlamında değil de örnek olarak söylenmiş) sayarlar ve bunların anlamını araştırmanın sapıklık olduğunu söylerler. Nitekim Mâlikî mezhebinin kurucusu Mâlik, bu âyetin anlamını soran Süfyân b. Üyeyne'ye «bunu sormak sapıklıktır» karşılığını vermiştir. *Bk.* Müteşâbihât.

İSTİBRÂ — Satın alınan bir câriyenin gebe olup olmadığını anlamak için yapılan muâyene... İslâm şeriatının, çocuğun babasını saptama bakımından, gereklerindendir. Bundan ötürü *istibrâ süresi* (Müddet-i istibrâ) geçmemiş olan bir câriyeyle yatmak haramdır. Bu süre bir aydır ve câriyenin âdet görmesiyle son bulur. *İstibrâ* deyimi, *işedikten sonra temizlenme* anlamına da gelir, *hayız gören kadınla birleşme* anlamında da kullanılır. *Bk.* Câriye.

İSTİDRAÇ — Tasavvuf dilinde, kötülerin iyi görünebilmesi... Sözcük anlamında *ilerleme* (derece derece artırma) demektir. İslâm terminolojisinde, dinsizin gösterdiği kerâmeti dilegetirir. Bu anlamda *sihir, kehânet* ve *irhâsât* deyimleri de kullanılmaktadır. Bilindiği gibi *tansık* (mûcize) peygamberlere ve *kerâmet* velîlere (evliyâullah) özgüdür. *Bk.* Mûcize, Kerâmet.

İSTİĞFÂR — Tanrı'dan bağışlamasını dileme... Genellikle *tevbe* (tövbe: pişmanlık getirerek bir daha yapmayacağını söyleme) deyimiyle birlikte kullanılır. Kur'anın birçok âyetlerinde geçer. Örneğin *Bakara* sûresinin 199. âyeti şöyle der: «Tanrı'dan bağış dileyin *(vestağfirullah),* çünkü Allah bağışlayıcıdır, acıyıcıdır *(innallahe gafûrün rahiym)», Âli İmran* sûresinin 135. âyeti şöyle der: «Onlar ki hayâsızlık ettikleri ya da kendilerine kıydıkları zaman Allah'ı anarlar da bağışlanmalarını *(festağferû)* dilerler», *Nisâ* sûresinin 64. âyeti şöyle der: «Onlar sana tövbe ederek gelip Allah'tan bağışlanmak isteselerdi *(festağferullahe vestağfere)* elbette Allah'ı bağışlayıcı ve acıyıcı bulurlardı». *Tanrı'nın bağışını dilerim* anlamındaki *estağfirullah* deyimi de aynı kökten türemiştir. Buhârî *Sahîh* adlı yapıtında bu konuda Şeddâd İbn Evs'ten çok önemli bir hadîs nakletmektedir. Peygamber şöyle demiş: «İstiğfârın, tövbenin büyüğü şöyle duâ etmektir: *Allah'ım, sen benim Rabbimsin. Senden başka tapacak yoktur. Sen beni yoktan yarattın. Ben senin kulunum, sana verdiğim sözde gücümün yettiği kadar du-*

ruyorum. Yaptığım günahlardan sana sığınırım. Bana verdiğin nîmetleri ikrâr, kusur ve günahlarımı da itirâf ederim. Benim suçlarımı bağışla. Senden başka günahları bağışlayacak yoktur. Kim bunu yürekten inanarak okur ve ölürse cennete gider». *Bk.* Tevbe.

İSTİHÂLE — İnsanın bir durumdan başka bir duruma geçerek gelişmesi... İslâm Tanrıbiliminde, özellikle Eş'arîlerce, Tanrı'nın varlığını tanıtlamak için Tanrıbilimsel kanıt olarak ilerisürülmüştür. Bu anlayışa göre, insan bir pıhtıdan canlanmakta, kan ve kemik olmaktadır. Bunu yapan bizzat insanın kendisi olmadığına göre, herhalde bir yapıcı olmak gerekir, işte bu yapıcı, Tanrı'dır. Nasıl iplik, dokumacı olmadan kendiliğinden kumaş olamazsa, insan da bir pıhtıdan Tanrı olmadan canlanamaz.

İSTİHÂRE — Düş falı... Bir işin iyi ya da kötü sonucunu rüyâda kestirmeye *istihâre* denir. Peygamber Hz. Muhammed, kimi işlerde, iki rekât namaz kıldıktan sonra uykuya dalar, düşünde Tanrı'nın yol göstermesini beklermiş. Kur'anda rasgele bir yaprağı açarak hemen bir satıra parmak basıp belli bir işin sonucu üstüne oradan anlamlar çıkarmakla da yapılır. İslâm inançlarında, özellikle evlenmenin hayırlı olup olmayacağını önceden bilmek için, başvurulan dinsel bir fal yöntemidir. İslâmlıktan çok önce de Yunan ve Roma inançlarında saptanmıştır. Yunanlılar bu uyku falına *egkoimesis,* Romalılar da *incubatio* derlerdi. Özellikle Argolis'teki Epidauros'ta bulunan Asklepios düş bilicilerince hastaların iyi olup olmayacağını ve ne türlü bir ilâçla iyi olabileceğini saptamak için uygulanırdı. Buhârî'nin Câbir'den naklettiği bir hadîs fıkıh kitaplarında *istihâre duâsı* olarak nitelenmiştir. İstihâreye yatmadan önce iki rekât namaz kılınması da bu hadîsten çıkarılmıştır. Hz. Muhammed bu hadîsinde şöyle demektedir: «Biriniz bir şeye niyet edince iki rekât nâfile namazı kılsın, sonra şöyle duâ etsin: *Allah'ım, senin biliminden iyilik ve güç isterim. Senin büyük bağışını (ihsânını) dilerim. Sen kaadirsin, ben değilim. Sen bilirsin, ben bilmem. Sen bütün gizli olanları çok iyi bilirsin. Yâ Rabbî, bu iş dinime ve yaşayışıma bugün ve gelecekte hayırlıysa onu yapmama güç ver, onu kolaylaştır, onu bana mübârek kıl. Eğer bu iş dinime ve dünyama, işlerimin sonuna, bugünüme ve geleceğime yaramazsa onu benden ve beni ondan çevir. Vereceksen hayırlısını ver, onunla beni râzı kıl.* İstediği şeyi de bu duâya ekler». Kimi fıkıhçılar (İslâm hukukçuları) bu duâdan sonra kimseyle konuşmadan yatılmasını, rüyâ görülmezse ertesi akşam da yinelenmesini öğütlerler. *Bk.* Rüyâ, Nâfile.

İSTİHÂRE NAMAZI — *Bk.* NÂFİLE.

İSTİHÂZA — Kadınların aybaşı kanının dışında gerçekleşen kanamaları... Aybaşlarında âdet görmekte olan (hayız) kadından üç günden eksik, on günden fazla, lohusa kadından kırk günden fazla ya da dokuz yaşından önce ve elli beş yaşından sonra gelen kan *istihâza kanı*'dır. Bu kan İslâm şeriatınca hastalık sayılır ve *mâzurelik* olarak nitelenir. Bu durumdaki kadın namazını kılar ve orucunu tutar, Kur'an okuyabilir, câmiye gidebilir. Gebeyken gelen kan için de böyledir. *Bk.* Hayız.

İSTİHSÂN — En güzel karara varabilmek için şeriata dayanma... Hanefî mezhebinin fıkhında *tasım*'ın karşıt anlamını dilegetirir. Ebû Hanîfe bu kanıtı *tasım* (kıyâs)'dan sonra ve altıncı sırada gözönüne almıştır. Ona göre tasıma karşıt olan bir sorunda insanların kullanımına en uygun olanı seçmek *istihsân*'dır. *Bk.* Hanefîlik.

İSTİKAAMET — *Bk.* DOĞRULUK.

İSTİNCÂ — Pislikten temizlenme... İslâm hukuku (fıkh) kitaplarında *temizlik* (tahâret) başlığı altında ayrıntılarıyla anlatılan bir temizlenme yöntemini dilegetirir. *Pislik* anlamına gelen Arapça *neces* sözcüğünden türetilmiştir. Bu temizlik, abdest bozma (Def'i hâcet)'den son-

ra farzdır. Dört fıkıh mezhebinden sâdece Hanefîlik bunu *mendûb* (Şeriatın ne yap ne de yapma dediği ve ancak beğenilebilir olan) sayar. Genel kanıya göre bir müslümanın temizliği gerektiren (en başta namaz) zamana kadar *istincâ*'ı ertelemesi câizdir. Buhârî'nin naklettiği bir hadîste Ebû Hüreyre şöyle demektedir: «Ben, Peygamber abdest almaya ve abdest bozmaya giderken su kabını taşıyordum. Bir gün bana: İstincâ etmek için bana birkaç taş getir, dedi». *Bk.* Abdest, Tahâret, Necâset, Necis, Neces.

İSTİNŞAK — Abdest alırken suyun burun deliklerine çekilmesi... Hanefî, Şafiî ve Mâlikî mezheplerine göre *sünnet*, Hanbelî mezhebine göre *farz*'dır. Bu yargı, gerek büyük temizlik (gusül) ve gerek küçük temizlik (vuzû)'te geçerlidir. *Bk.* Abdest, Gusül, Sünnet, Farz, Namazın farzları.

İSTİSKA — Yağmur duâsı... Kuraklık olduğunda Tanrı'dan yağmur dilemeyi dilegetirir. Hz. Muhammed ve daha sonra dört büyük halîfe (Hulefâ-i raşidîn) bu duâya çıkmışlardır. Bu duâyı yapmak için sabahleyin kent dışına çıkmak gerekir, *müstehâp* (olanaklıysa yapılır, olanaksızsa câmide de duâ edilir)'tır. Önce iki rekât namaz kılınır. Sonra isteğini simgelemek için sırttaki cüppe tersine çevrilir. Hutbelerden sonra *istiska duâsı* yapılır. Duâ ederken imam ve ardındaki topluluğun ellerini avuç toprağa dönük olarak göğe kaldırmaları ve yüzlerine yalvaran bir anlam vermeleri gerekir. Hz. Ayşe'nin naklettiği bir hadîsinde Hz. Peygamber şu yağmur duâsını okumuştur: «*Elhamdülillâhi Rabbilâlemîn, errahmânürrahîm, mâliki yevmiddîn, lâ ilâhe ilâllahü yef'alü mâ yürîd, Allahümme, entellâhü lâ ilâhe illâ ente. Entelganiyyü ve nahnülfukarâ. Enzil aleynelgayse ve'c'al mâ enzelle lenâ kuvveten be belâgan ilâ hîn*». Bir başka hadîsinde de şu duâyı ettiği bildirilmektedir: «*Allahümme, Eskınâ gaysen, muğisen, henien merian, mâen, gadekan, mücellelen, sahhan, âmmen, tabakan, dâimâ. Allahümme. Eskınelgayse ve lâ tec'alnâ minelkaanitîn. Allahümme. İnne bilbilâdî velibâdî velhalkı minellevâî veddanki mâ lâ teşkû illâ ileyk. Allahümme. Enbit lenezzer'a ve edir leneddar'a ve eskınâ min berekâtissemâî. Ve enbit lenâ min berekâtilardî. Allahümme. İnnâ nestağfirüke inneke künte gaffârâ, feersilissemâe aleynâ midrârâ*». Anadolu Türkleri bu yağmur yağdırma törenlerine birtakım özel gelenekler de katmışlardır. Örneğin çakıltaşlarının her birine duâ okunup üflendikten sonra bir torbaya doldurup suya bırakılır, kuzular meletilir ve memedeki çocuklar ağlatılır, duâ sırasında eller ve özellikle de parmaklar yere doğru uzatılarak yağmur yağışı taklit edilir. Yağmur fazla yağarsa bir tûfanı önlemek için suya bırakılan torbalar hemen sudan çıkarılır.

İSTİSLÂH — Kamu yararı gözetilerek karar verme... İslâm hukuku (fıkıh) deyimidir. İlkin Mâlikî mezhebinin kurucusu Mâlik tarafından kullanılmıştır. Mâlik buna *maslahat* (iyi iş) da der. Bu deyimi Gazzâlî «şeriatın insanların elde etmelerini istediği şeylere uyma» olarak tanımlamıştır. Gerek *istislâh* ve gerek *istihsân* İslâm hukukunda Kur'an ve hadîslerle çözümlenemeyen sorunlarda kullanılır. *Bk.* İstihsân.

İSTİŞÂRE — Danışma... Kur'anın *Bakara* sûresinin 233. âyeti şöyle der: «Eğer ana ve baba birbirleriyle danışarak çocuğu memeden keserlerse onlara vebâl yoktur», *Âli İmran* sûresinin 159. âyeti şöyle der: «Allah yanında bulunan armağan işlerini birbirlerine danışarak görenler hakkında daha iyidir». Buhârî de Abdullah bin Amr'dan şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamber, Tâif kalelerini kuşatmıştı, kalelerin alınamayacağını anlayınca çevresindekilere danıştı ve Medîne'ye dönme kararını verdi».

İSTİTÂA — Güç yeterliği... Çeşitli İslâm mezhepleri arasında tartışma konularından biridir. Örneğin Nazzâmîyye'nin kurucusu İbrahim Nazzam (776-845)'a

göre ruhun gücü (istitâası) vardır, beden onun âletidir. Buna karşı çıkanlar şöyle derler: Öyleyse örneğin zinâ eden beden değil, ruhtur. Oysa Kur'an yüzer değnek vurdurmak yoluyla (*Nûr* sûresinin 2. âyeti) bedeni cezâlandırmaktadır, demek ki suçlu olan bedendir. Bişrîyye'nin kurucusu Bişr b. al-Mu'temir (ölümü: 825)'e göre «istitâa, bedenin selâmeti ve organların âfetlerden korunmasıdır». Dırârîyye'nin kurucusu Dırâr b. Amr'a göre «istitâa fiilden önce, fiille beraber, fiilden sonra da vardır». Neccârîyye'nin kurucusu Hüseyin Neccâr (ölümü: 844)'a göre «istitâa fiille beraberdir». Eş'arîliğe göre de böyledir. Mûtezile'ye göre insanın gücü fiilden öncedir, Ceberîyye'ye göre fiilden sonradır. Konuşma dilinde de *gücün yettiği kadar* anlamında *alâ kader-il istitâa* denir.

İSTİVÂ — *Bk.* İSTEVÂ.

İŞ — Ücret karşılığında harcanan emek... Hz. Muhammed'in işçi ve işveren ilişkileri üstünde de çeşitli sözleri vardır. Örneğin Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den naklettiği bir hadîsinde şöyle demiştir: «Allah buyurmuştur ki, ben kıyâmette üç kimsenin hasmı olacağım: Benim adımla yemin edip söz verdiği halde gadr edenin, özgür bir kişiyi bile bile satıp parasını yiyenin, çalıştırdığı işçinin ücretini vermeyenin». Gene Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir başka hadîsinde de şöyle demektedir: «Birinizin işçisi yemeğinizi getirdiği zaman eğer onu yemeğe oturtmazsanız bir iki lokma ve bir iki yudum da ona verin. Çünkü işçiniz yemeğin kokusunu almış ve içi çekmiştir». Rab (Efendi) kul (Köle) arasındaki ilişkileri işçi-işveren ilişkileriyle açıklayan, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin anlattığı şu hadîsi de ilginçtir: «Müslümanların, yahudilerin ve hıristiyanların meseli, birtakım insanları ücretle çalıştıran bir adamın meseli gibidir. O adam işçiler tutmuştu. İşçiler yarı güne kadar çalıştıktan sonra işi bıraktılar, ücretlerini de almadılar. Başka işçiler tuttu ve: Kalan yarı günde çalışın, tam gündeliği size vereceğim, dedi. Onlar da ikindiye kadar çalışıp iş görmekten vazgeçtiler ve ücretlerini almadılar. Başka işçiler tuttu ve: Günün kalanında çalışın, tam ücreti siz alın, dedi. Bu işçiler gün batıncaya kadar çalışıp tam ücreti aldılar. İşte bu yahudilerin, hıristiyanların ve İslâm nûrunu alanların misâlidir».

İŞAN — Türkistan Türklerince şeyh ve dervişlere verilen ad... Özellikle *kerâmet sâhipleri* için kullanılmıştır. İşanlık, babadan oğula da geçer. Çoğunun binlerce ve on binlerce müridleri vardır.

İŞAYA — Yahudi peygamberi... İ.Ö. VIII. yüzyılda yaşadığı ve yahudiliği çoktanrıcı putçuluktan korumaya çalıştığı ilerisürülür. *Ahd-i atîk*'de oldukça büyük (66 bölümlük) bir kitabı vardır, şöyle başlar: «Ey gökler dinleyin, ey yer kulak ver, çünkü Rab söyledi: Oğullar besledim ve büyüttüm, bana âsî oldular. Öküz efendisini, eşek sâhibini bilir, ama İsrâil'liler bilmez». Bu peygamberin adı Kur'anda geçmez.

İŞRÂK — Tasavvuf dilinde sezgi yoluyla bilgi edinme... Sözcük anlamında *aydınlatma* demektir. XII. yüzyılda yaşayan Şehabeddin Sühreverdî'nin gizemsel öğretisi *İşrâkiyye* (Işıkçılık) adını taşır. Usçu *Meşşâiyye*'ye karşı çıkan Sühreverdî, gerçeğe us yoluyla değil, sezgi yoluyla varılabileceğini savunmuştur. Bunun için de *mükâşefe* (içekapanarak keşfetme) yöntemini önermektedir. *Bk.* Tasavvuf.

İTÂAT — Alınan buyruğa göre davranma... İslâm dini bir *itâat* dinidir, *itikaad* en büyük itâattir. Tanrı'ya itâattan ana ve babaya itâata kadar bu konu Kur'an ve hadîslerde özellikle belirtilmiştir. Örneğin Buhârî'nin Hz. Ayşe'den naklettiği bir hadîsinde Hz. Muhammed şöyle der: «Kim yüce Allah'a itâat ve ibâdet için adak (nezir) yapmışsa, bunu hemen yerine getirsin». Enes'in anlattığı bir başka hadîsinde de şöyle demektedir: «Başı kara üzüm gibi bir habeş bile size âmir olursa ona mutlaka itâat edin». *Bk.* İtikaad.

İ'TEZELE — Ayrıldı... İslâm gizemcilerinden ünlü Hasan Basrî (ölümü: 728) 'nin kendisinden ayrılan öğrencisi Vâsıl bin Atâ (ölümü: 748) için söylediği sözdür. Vâsıl, büyük günah işleyenleri ne dindar, ne de kâfir saymayıp *fâsık* olarak niteleyince «Vâsıl bizden *ayrıldı* (İ'tezele)» demiş. *Mûtezile* deyimi bundan türemiştir, bu büyük düşünce akımı da böylelikle kurulmuştur. *Bk.* Fâsık, Kâfir, Mü'min, Mûtezile.

İTİKAAD — İnanma... *Bağ* anlamındaki Arapça *akd* deyiminden türetilmiştir, bir dinin *inanç* temelini dilegetirir. Çoğulu *itikaadât*'tır, itikaad sâhiplerine de *mûtekid* (inanan) denir. Bir şeyin doğruluğu yolundaki kesin kanıyı dilegetiren *tasdik* (doğrulama, onaylama) deyimiyle anlamdaştır, ama *imân* (inan) 'dan ayırdedilir, çünkü *imân* deyimi *amel* (inancını yaptığı işle de gösterme) ve *ikrâr* (inancını diliyle de söyleme) anlamlarını da içerir, *itikaad* deyimindeyse bu anlamlar yoktur. *Akaaid* deyimi de *inanılanlar*'ı dilegetirir. İslâm dininin verdiği yargılar (hükümler) genellikle *İtikaadî, amelî* ve *ahlâkî* olmak üzere üç bölüme ayrılır. Allah'ın varlığına ve birliğine, Hz. Muhammed'in O'nun elçisi olduğuna, bildirdiklerinin doğruluğuna inanma itikaadî bir sorundur. Müslüman olabilmek için bunlara inanmak kesin ve başlıca koşuldur, *kelime-i şehâdet* de bu itikaadı dilegetirir. *Bk.* İmân, Kelime-i şehâdet.

İTİKAADÎ MEZHEPLER — Ehli sünnet ve ehli bid'at anlayışları... İslâm dininde bu iki karşıt anlayış bu deyimle nitelenir. *Bk.* Ehl-i sünnet, Ehl-i bid'at.

İTİKÂF — Bir yere kapanıp tapım yapma... Genellikle dünya işlerinden elini çekip câmiye kapanmayı ve ibâdetle uğraşmayı dilegetirir. İslâm dininde itikâfa çekilmek *sünnet* (Peygamber yaptığı için yapılması gereken) ve *sevâp* (Tanrıca armağanlandırılan iş) sayılmıştır. Hz. Muhammed, Ramazan ayının son on gününü câmide geçirirmiş. Özellikle Kadir gecesini itikâfta geçirmek büyük sevâptır. Hanefîliğin kurucusu Ebû Hanîfe itikâfta oruç tutmayı, itikâfın en az on gün yapılmasını şartkoşar. Öteki mezheplerde bu yargılar değişiktir, örneğin Şafiîlerde oruç şart değildir, İmam Yûsuf'a göre itikâfın en azı bir saattir vb. İtikâf *farz* olmamakla beraber Hz. Muhammed'in bunu bir kez *kazâ* ettiği (eşdeyişle: Ramazan ayında erteleyip Şevvâl ayında yaptığı) Buhârî'nin Hz. Ayşe' den naklettiği şu hadîsten anlaşılmaktadır: «Peygamberimiz bir yıl Ramazanın yirmisinde itikâfa girmek için mescid avlusuna varınca üç çadır gördü ve: Bunlar ne? diye sordu. Eşleriniz Ayşe, Hafsa ve Zeyneb'in çadırlarıdır, onlar da itikâfa hazırlanıyorlar, dendi. Bunun üzerine Peygamber: Gördükleriniz hayır mı sanki? diyerek döndü, o Ramazan itikâf yapmadı, Şevvâl ayında bayram günü itikâfa girdi ve on gün kaldı». *Bk.* Kadir, İnzivâ.

İTİSÂM — Günah olabilecek şeylerden sakınma... *Günahsızlık* anlamına gelen Arapça *ismet* deyiminden türetilmiştir. *Bk.* Günâh.

İTİZÂL — Ehl-i sünnet inançlarından ayrılma... İslâm dünyasında ilk itizâl hareketi hâricîliktir. Ehl-i bid'at mezhepleri ve özellikle de Mûtezile akımı da bu deyimle nitelenir. Bu deyim *bir takımdan ayrılma*'yı da dilegetirir, örneğin bu anlamda «Abbâsî halîfelerinden Me'mun'la başlayan itizâlî hareketler» denir. *Bk.* Hâricîlik, Ehl-i bid'at, Mûtezile.

İTTİHÂD — Birleşme, bir olma... Tasavvuf dilinde *Tanrı'yla birleşme*'yi dilegetirir. Tasavvufta Tanrı'yla birleşmenin bir başka yöntemi de *hulûl* (Tanrı' nın kişinin içine girmesi)'dür. Bu anlamda ittihâd «yaratılanın irâdesinin yaratanın irâdesi içinde son bulması» (Fenâ fillâh) olarak tanımlanır. *Vahdet-i vücûd* anlayışını dilegetirmek için de kullanılmıştır, çünkü bu anlayışta evrendeki nesnelerin ayrı ayrı bir varlıkları yoktur, her şey Allah'la bir tek şey teşkil

eder. *Bk.* Vahdet, Vahdet-i vücûd, Tevhid, Hulûl.

İVÂDÎYYE — Mûtezile akımının ünlü kollarından biri... İslâm yazarları bu kolu ayrı bir mezhep sayarlar. *(Bk.* Muhammet Osman, *Fırak el-Muftarika,* s. 45-46). *Bk.* Mûtezile.

İVAZ — İslâm hukukunda bir sözleşmede bir tarafın taahhüdüne karşılık öteki tarafın vermek ya da yapmakla yükümlü bulunduğu şey... *Bk.* Fıkıh.

İYİLİK — Kendisinde aranılan nitelikleri taşıyanın durumu... Arapça *hayır* deyiminin karşılığıdır. İslâm terminolojisinde *iyilik Allah'ın bağışı, kötülük* (fenâlık) *kulun yaptığı işlerin karşılığı ve bundan ötürü ondan alınan öc* (intikam) olarak tanımlanır. *Nisâ* sûresinin şu âyeti iyilik-kötülük sorununa açıklık getirmektedir: «Sana gelen iyilik Allah'tandır, sana gelen kötülükse kendindendir». İyilik konusunda Hz. Muhammed'in de pek çok sözleri vardır. Örneğin Buhârî'nin dedesi ve babası yoluyla Ebû Bürde'den naklettiği şu hadîs iyilik etmenin birçok yükümlülüklerin yerine geçebileceğini belirtir: «Peygamberimiz: Her müslümanın sadaka vermesi gerekir, deyince, bulamazsa? diye sordular. Çalışarak kazanır, dedi. Gücü yoksa? dediler. Düşkünlere ve sakatlara yardım eder, dedi. Onu da yapamazsa? diye sorulunca da şu karşılığı verdi: İyilik etsin ve kötülükten kaçsın, bu da onun için sadakadır». İbn Abbas'ın naklettiği bir hadîsinde de şöyle demektedir: «Peygamberimiz ölüm hastalığında omuzlarında cüppe ve başı kara bir mendille bağlı olarak evinden çıkıp minberde oturarak (ki bu onun minbere son çıkışıydı) şöyle buyurdu: Ey insanlar, herkes çoğalacak, ama ansâr (Peygamberin *yardımcılarım* dediği Medîneliler, yakın dostları, ashâbı) azalacak ve yemekte tuz gibi kalacaktır. Kim bir işbaşına geçerse onlardan iyilik edenin iyiliğini kabul etsin, kötülük edenin de kusûrunu bağışlasın». Bu hadîsin değişik bir biçimi de Enes tarafından anlatılmıştır. *Bk.* Hayır, Doğruluk.

İZÂ CÂE SÛRESİ — *Bk.* TEVBE, NASR.

K

KAABIZ — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Kaabid* biçiminde de yazılmaktadır. Kur'anda *el-Kaabız* olarak geçer. *Alan* (kabzeden) anlamındadır. Azrâil adlı meleğe de *ruhları alan* anlamında *kaabız-ı ervâh* denir. *Bk.* Esmâ.

KAABİL — Hz. Âdemle Havvâ'nın oğlu... Kardeşi Hâbil'i öldürerek ilk kaatil insan olan Kaabil, kızkardeşi Aklime'yle ikiz doğmuştur. İki yıl sonra da Hâbil ve kız ikizi Labuda doğdular. Babaları Hz. Âdem, Kaabil'in Labuda'yla ve Hâbil'in Aklime'yle evlenmesini buyurdu. Kaabil kendi ikizini daha güzel bulduğundan bu buyruğa karşı koydu ve kardeşi Hâbil'i öldürdü. İslâm inançlarına göre Kaabil'le Hâbil, Tanrı'ya birer kurban kesmişlerdi, Tanrı, Hâbil'in kurbanını kabul edip Kaabil'in kurbanını kabul etmedi, buna çok kızan Kaabil, kardeşini bu yüzden öldürdü. Yahudiler, Kaabil'in cennette ve Hâbil'in yeryüzünde doğduğuna, müslümanlar da kardeşini öldürmekle Kaabil'in onun günahlarını da yüklenmiş olduğuna inanırlar. *Bk.* Hâbil.

KAABÎYYE — Mûtezile'nin önemli mezheplerinden biri... X. yüzyılda Ebül Kaasım al-Ka'bî tarafından kurulmuştur. Kur'andaki bildirilere aykırı olarak Tanrı'nın görmeyeceğini ve işitmeyeceğini, ancak görmeden ve işitmeden de her şeyi bildiğini ilerisüren al-Ka'bî, Tanrı'nın kulları için en iyi olanı yapması gerektiğini de savunmuştur. *Bk.* Mûtezile.

KAADE — Ayaklanmaya katılmamış olan hâricîler... *Bk.* Hâricîlik.

KAADİR — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Güçlü* (kudret sâhibi) demektir. Kur'anda *el-Kaadir* deyimiyle geçer. *Bk.* Esmâ.

KAADİRÎYYE — Gizemsel bir sünnî tarikatı... XII. yüzyılda Abdülkadir Geylânî tarafından kurulmuştur. Kur'ana bütünüyle uygun dinsel bir anlayış izlemişlerdir. Gizemsel yanları Tanrı adını yüksek sesle ve iki yana sallanarak *zikir* etmekle *cezbe* hâline girmelerinden ötürü Tanrılık sırlara erdiklerine inanmalarından gelir. Sünnî İslâm tarikatları içinde çok önemli bir yer tutan ve birçok bağlıları bulunan *Kaadirîlik* yirmiye yakın kol türetmiştir. Bunların içinde en ünlüleri *Esediyye, Hâlisiyye, Rûmiyye, Hilâliyye, Yâfiiyye, Garîbiyye, İseviyye, Ekberiyye, Eşrefiyye* kollarıdır. Abdülkadir Geylânî'nin birçok *kerâmet*'ler gösterdiğine de inanılmıştır. Bu kerâmetlerden başlıcaları, pişmiş bir tavuğu tam yeneceği sırada diriltmesi, bir yıl yiyip içmeden yaşayabilmesi, sesinin ve söylediklerinin başka ülkelerden de duyulmasıdır. Kaadirîlerin inancına göre, adamlarından birinin ruhunu alan Azrâil'e, onu geri vermesini buyurmuş, melek bu buyruğu dinlemeyince kafası kızıp hemen göğe çıkmış ve ölüm meleğinin torbasında ne kadar ruh varsa yakalayıp aşağı atmış, bu ruhlar da yeniden bedenlerine girerek dirilmişler.

KAAİM-İ MUNTAZAR — Sağ olduğuna inanılan ve her an ortaya çıkması beklenen... Kimi tarikat şeyhlerinin *kaaim-i muntazar* ve *hayy-i muntazar* olduğuna inanılmıştır. Örneğin İmâmîlerden Mûsevîyye tarikatı, İmam Câfer-üs Sâdık'ın oğlu Mûsâ Kâzım'ın sağ, ölümsüz ve her an meydana çıkmaya hazır bir durumda bulunduğuna inanır. *Bk.* Hayy-i muntazar, İmâmîlik.

KAAİM-ÜL KIYÂME — Kıyâmet gününde dirilenler... Bâtınîlere göre iki türlü yasa (kanûn) vardır. Bu yasalardan birini peygamberler getirir, insanın insanla olan ilişkilerini düzenleyen şeriattır. İkinci yasa *kaaim-ül kıyâme*'ye özgü yasadır ki insanın Tanrı'yla olan ilişkisini düzenler, kıyâmet gününün şeriatıdır. *Bk.* Bâtınîlik.

KAALÜ BELÂ — Ruhların Tanrı'ya inanı... Kur'anın *A'raf* sûresinin 172. âyetinde geçer. İnsan ruhları, insanın yaratılmasından çok önce, başlangıçta

yaratılmışlar. Tanrı onlara, «ben sizin Tanrınız değil miyim?» diye sormuş, ruhlar da, «evet» demişler. Bundan ötürü sözcük olarak *evet dediler* anlamını dilegetiren *kaalü belâ* deyimi müslüman ruhların ilk inanını simgeler. *Bk.* Elest, İmân.

KAAMET — Namazdan önce okunan bir çeşit ezan... Buna *kaamet getirmek* denir. Namaz kılınan yerde, ayakta, kıbleye karşı okunur ve hemen namaza durulur. Akşam namazında ezanın arkasından kaamet getirilirken câmiye giren kişinin hemen oturması gerekir, ayakta durması *mekrûh* (haram kadar güçlü olmayan yasak)'tur. Kaamet de, ezan gibi, farz olan namazların *sünnet*'lerindendir (eşdeyişle: namaz, Kur'anda buyrulmuştur, ezan ve kaametse Hz. Muhammed'in yaptığı için yapılır). İkaameti (kaamet getirmeyi) sâdece erkekler yapar, kadınların yapması yasaktır (mekrûhtur). Kaamet, namazların hem edâsında (vaktinde kılınan namazlarda) hem de kazâsında (ertelenmiş olarak kılınan namazlarda) getirilir. Kaamet, ezandan farklı olarak, çabuk ve hafif sesle okunur (Yalnız namaz kılanlar içlerinden de okuyabilirler). Kaamet, ezânın aynıdır, sâdece ortasına *namaz başladı* sözü eklenmiştir, şöyledir: *Allahü ekber* (Dört kez söylenir), *Eşhedü en lâ ilâhe illâllah* (İki kez söylenir), *Eşhedü enne Muhammederresûlullah* (İki kez söylenir), *Hayye alessalât* (İki kez söylenir), *Hayye alelfelâh* (İki kez söylenir), *Kad kametissalât* (Kaamet'e özgü söz: *Namaz başladı.* İki kez söylenir), *Allahü ekber* (İki kez söylenir), *Lâ ilâhe illâllah* (Bir kez söylenir). Topluluklu câmide kılınan namazlarda kaameti câmi içine inen müezzin getirir, ama hemen ezândan sonra getirilmesi câiz değildir, bir süre ara verilmesi gerekir, ara verilmeksizin okunması mekrûhtur (*Bk.* Mekrûh). Bu kaamet, topluluğun aynı zamanda namaza başlamalarını sağlar. Müezzinin kaamet getirirken *Hayye alessalâh* demesi üzerine imam ve topluluk ayağa kalkarlar, *Kad kaametissalât* demesi üzerine de namaza başlarlar. Yalnız başına kılınan farz namazlarının edâ ve kazâsında kaameti namaz kılan erkek getirir (sünnettir). Bir namazda birden çok kamet getirmek câiz değildir. Bir namaz için hem ezân okunması ve hem de ikaamet edilmesi (kaamet getirilmesi) sâdece câmide ve topluluklu kılınacak namazlar içindir. Evinde tek başına ya da çoluk çocuğuyla namaz kılan erkek sâdece kaamet getirmekle yetinebilir. *Bk.* Namaz, Farz, Ezân, Sünnet, Mekrûh, Câiz, Kazâ.

KAARÛN — Zenginliğiyle ünlü yahudi... Kur'anın *Kasas* sûresinin 76. âyeti şöyle der: «Kaarûn yok mu? *(inne kaarûne)* O Mûsâ'nın ulusundandı, ulusuna karşı yolsuzluk etti. Biz ona o kadar hazîneler vermiştik ki sâdece anahtarlarını taşımak bile güçlü kuvvetli birkaç kişiye ağır gelirdi. Hani ona ulusu şöyle demişti: Zenginliğine mağrur olup şımarma, Allah şımaranları sevmez», 78. ve onu izleyen âyetleri de şöyle der: «Kaarûn: Bu servet bana ticâret bilgim sâyesinde verilmiştir, demişti. O bilmiyor muydu ki Allah daha önce kendisinden daha güçlü ve daha çok para yığmış kişileri helâk etmiştir. O birgün zenginliğinin bütün görkemiyle ulusuna görünmüştü, dünya diriliğini isteyenler: Keşke Kaarûn'a verildiği gibi bize de verilseydi, dediler, çünkü Kaarûn büyük bir devlet ve baht sâhibidir. Yûşâ gibi bilim sâhibi olanlarsa: Vay size, dediler, inanıp iyi işler yapan kişi için Allah'ın armağanı ve sevâbı çok daha iyidir, bu mutluluğaysa ancak tapımda sabredenler kavuşur. Biz hem onu, hem evini zelzeleyle yere geçirdik. Dün ona hayranlıkla bakanlar ertesi sabah: Vay biz bilememişiz, dediler, Allah dilediğinin rızkını genişletir, dilediğininkini de daraltırmış, Allah'ın bize bol nîmeti olmasaymış demek ki bizi de yere geçirirmiş». *Ankebût* sûresinin 39. âyeti şöyle der: «Biz Kaarûn'u, Firavun'u, Hâmân'ı da yokettik. Mûsâ onlara apaçık belgeler getirmişti. Onlarsa yeryüzünde büyüklük taslamışlardı», *Mü'min* sûresinin 23-24. âyetleri de şöyle der: «And

olsun ki biz Mûsâ'yı Firavun'a, Hâmân'a, Kaarûn'a apaçık bir kanıtla göndermiştik. Onlarsa ona, büyük bir yalancı, dediler». Kaarûn, Tevrat ve İncil'de *Korah* adıyla anılır. Halk inançlarına göre parayı ve büyüyü de o icâdetmiştir. Bu inançların kaynağı Lidya kralı Krezüs öyküsüdür.

KABAHAT — Hafif suç... Belli bir anlamda *kusûr* (eksiklik) deyimiyle anlamdaştır. Kur'anda *hatâ* deyimiyle dilegetirilmiştir. Örneğin *Tahâ* sûresinin 73. âyeti şöyle der: «Biz kabahatlerimizin *(hatâyânâ)* bağışlanması için ona inandık», *Şuârâ* sûresinin 82. âyeti şöyle der: «Cezâ gününde kusurlarımızın *(liy hatıy'etiy)* bağışlanmasını umduğumuz gene odur». *Bk.* Hatâ.

KABALA — İçrek ve gizemsel din öğretisi... *Kabala (İbr.* Kabbalah), yahudilerin harfçilik ve sayıcılıkla karışık içrek ve gizemsel evren öğretisidir. *Vahdet-i vücûd* anlayışına benzer Tanrısal bir doğalaşmanın içrekliğe önem verenlerce pek üstün sayılan sırlarını kapsar. Felsefesel temeli Yunan stoacılığının kamutanrıcılığı ve Yeniplatoncu'luk'tur. *Sefer Jezirah* (Yaratmanın kitabı) ve *Sefer Hazzohar* (Işığın kitabı) adlarını taşıyan iki kitaptan oluşan *Kabala* sanıldığı ve ilerisürüldüğü kadar eski değildir, yazılması bütün ortaçağ boyunca sürmüş ve ortaçağın sonuna doğru tamamlanmıştır. *Kabala*'ya göre Tanrı, kendisini dışlaştırmış ve evrendeki her şey bu dışlaşmayla oluşmuştur. Bu oluşma, *Sefirot* (Daireler) adı verilen otuz iki daire aşamasıyla gerçekleşmiştir: 1. İçinde her şeyin tohum hâlinde bulunduğu ilk özdeksel halita, 2. Canveren hava, 3. Su, 4. Ateş, 5. Baş yönü, 6. Ayak yönü, 7. Sağ, 8. Sol, 9. Ön, 10. Arka (Bu *kutsal on*'un ilk dört dairesi varlığın öğelerini, son altı dairesi de varlığın uzaydaki yerini gösterir. Dikkat edilirse bu dairelerde antikçağ Yunan felsefesinin Anaksagoras, Anaksimenes ve Herakleitos, Thales etkileri açıkça görülür); 11. Öz, 12. Nicelik, 13. Nitelik, 14. Görelik, 15. Etki, 16. Edilgi, 17. Zaman, 18. Uzay, 19. Sahibolma, 20. Karşıtlık (Bu ikinci *kutsal on*'da varlığın durumu ve alabileceği biçimler gösterilmiştir. Bunlar, açıkça Aristoteles'in kategorileridir); 21. Sonsuz, 22. Akıl, 23. Zekâ (Bu *kutsal üç* birinci üçlemedir ve *zihin âlemi*'ni kurar); 24. Bağış, 25. Adâlet, 26. Güzellik (bu *kutsal üç* ikinci üçlemedir ve *ahlâk âlemi*'ni kurar); 27. Güç, 28. Yer kaplama, 29. Ölçü (bu *kutsal üç* üçüncü üçlemedir ve *özdeksel âlem*'i kurar); 30. Zihin âlemi, 31. Ahlâk âlemi, 32. Özdeksel âlem (Üç üçlemeden meydana gelen bu *kutsal dokuz*'lu son üçleme *Tanrı krallığı*'nı kurar). Bu dairelerden her biri *Tevrat*'ın Tanrı'ya verdiği adlardan birini ve sonuncusu *Adonai* adını alır, hepsi birden *Adam Kadmon* (Örnek insan)'dır. İlk on daire *yaratıcı söz* (kelâm)'dür, bundan sonra gelen yirmi iki daire bu yaratıcı sözü meydana getiren alfabenin yirmi iki harfini karşılar. Her harf aynı zamanda belli bir sayıdır. Tanrısal sır bu harf ve sayılarda gizlenmiştir ki, okumasını bilene açılır İbrânîce *Kabbalah* deyimi *Kibbel* kökünden türetilmiştir ve *gelenek (Os.* An'ane) anlamındadır. *Bk.* Yahudilik, Hurûfîlik.

KABALIK — Peygamber Hz. Muhammed'e karşı yapılan uygunsuz davranışlar... Kimileri Hz. Muhammed'i evinin dışından bağıra bağıra çağırırlarmış, önünde gürültü patırdı ederlermiş. *Hücûrât* sûresinin 2-5. âyetleri bu yüzden inmiştir: «İnananlar, sesinizi peygamberin sesinden yüksek çıkarmayın, onunla birbirinize yaptığınız gibi bağıra çağıra konuşmayın. Tanrı'nın peygamberi önünde seslerini yavaşlatanlar yok mu, onlar için büyük armağan vardır. Odaların arkasından seni çağıranlar yok mu, onların çoğu aklı ermez kişilerdir, sakın üzülme. Sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi haklarında ne kadar hayırlı olurdu». *Bk.* Hucûrât.

KÂBE — Mekke kentinde bulunan Tanrı'nın evi... *Kâbe* adının *Tanrı evi* (Beytullah)'nin küp (mikâp) biçimindeki gö-

rünümüyle ilgili olduğu sanılmaktadır. Kapı ve arka duvarları on iki metre, öteki iki duvarı onar metre uzunluğundadır. Duvarların yüksekliği on beş metredir. Mekke çevresindeki dağlardan getirilmiş kara taşlardan yapılmıştır. Her yıl değiştirilen kara bir örtüyle örtülür. İçinde, tavanı tutan, üç ağaç direk vardır. Altın ve gümüş kandillerle süslenmiştir. İç duvarlar ve yer mermer döşelidir. Tavana çıkmak için bir de merdiven vardır. Kapısı, kuzeybatı duvarındadır ve yerden iki metre yüksekliktedir, açıldığında önüne tahta bir merdiven sürülür. Doğu köşesinde yerden bir buçuk metre yüksekliğe (kapıya yakın) *karataş* (Hacer-i esved) yerleştirilmiştir. Kuzeybatı duvarının üst kenarının altından dışarıya çıkan bir yağmur suları oluğu (Mizâb al-rahmâ) vardır ki bu olukla batı köşesi arasındaki yer tam *kıble* (kutsal yön)'dir. *Bakara* sûresinin 125. âyeti şöyle der: «O gün Kâbe'yi *(ve iz ce'alnelbeyte)* insanlar için toplantı yeri, güven yeri kılmıştık. Sonra İbrahim'le İsmail'e Kâbe'yi dolananlar, onun içine kapananlar, rükû edenler, secde edenler için Evi'mi temiz tutmalarını buyurmuştuk», 127. âyeti de şöyle der: «O gün İbrahim, İsmail'le birlikte Kâbe'nin temellerini atarken şöyle diyorlardı: Ey bizim Allahımız, şu yaptığımızı iyi karşıla». *Âli İmran* sûresinin 96-97. âyetleri şöyle der: «Gerçekten herkes için kutlu, yolgösterici olarak kurulan ilk tapınak Mekke'dekidir. Oranın tapınak olduğunu gösteren apaçık belgeler vardır. İbrahim'in katı da oradadır. Her kim oraya girerse güvenliğe kavuşmuş olur. Yolunu bulan için oraya yüz sürmek Allah'a karşı borçtur». *Mâide* sûresinin 97. âyeti şöyle der: «Allah, Beyt-i Harâm olan Kâbe'yi *(ce'alallahülkaa'betelbeytelharâme)* kutlu ev kıldı. Hac ayını, boynu bağsız kurbanları da insanları kalkındırmak için vâretti». *Hac* sûresinin 27. âyeti şöyle der: «İnsanları Kâbe'ye yüz sürmeye çağır ki uzak yollardan sana gelsinler». *Kureyş* sûresinin 3. âyeti şöyle der: «Artık bu Kâbe'nin Allahına tapın». İslâm tarihleri Kâbe'nin on kez yeniden yapıldığını yazarlar. Buhârî'nin Hz. Ayşe'den naklettiği bir hadîsinde Hz. Muhammed kendisine «Hz. İsmail'in duvarı Kâbe'den midir?» diye soran Hz. Ayşe'ye şu karşılığı vermiştir: «Harçları azdı, dar tuttular. Sonra, Hz. İsmail'in temellerini başka bir duvarla çevirdiler. Ulusumun bilgisizliklerinden ötürü yüreklerine şüphe düşeceğinden çekinmeseydim Kâbe'yi İsmail'in temelleri üstüne yeniden yapardım». Zübeyr oğlu Abdullah bu hadîse dayanarak Kâbe'yi ilk temeli üstüne yeniden yaptırmıştı. Haccac-ı Zâlim orayı alınca bunu yıktırıp Kureyş'inki gibi yaptırdı. Abbâsî halîfesi Hârun-ur Reşîd onu da yıkıp Hz. İsmail'in temeli üstüne yeniden yaptırmak için İmam Mâlik'ten fetvâ istediyse de alamadı. Kâbe'ye *Mescid-i Harâm* da denir. Buhârî'nin naklettiği bir başka hadîste Ebû Zer, Hz. Muhammed'e «Ey Allah'ın elçisi, yeryüzünde ilkönce hangi mescid kuruldu?» diye sormuş, «Mescid-i Harâm'dır» karşılığını almış, «daha sonra hangisi kuruldu?» diye sorunca da «Mescid-i Aksâ'dır» karşılığını almış. Peygamber bu hadîsinde bu iki yapının kırk yıl arayla yapıldığını bildirmektedir. *Bk.* Hac, Kıble, İbrahim, İsmail, Hacer-i esved, Kusayy, Mescid-i aksâ, Mescid-i harâm.

KABID — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Sıkan ve daraltan* demektir. *Bk.* Esmâ, Müslümanlık, Kabz.

KABİR — Ölülerin gömüldüğü mezar... Buhârî'nin Câbir'den naklettiği bir hadîste şöyle denmektedir: «Peygamberimiz Uhud savaşında şehid olanları ikişer ikişer kabre koyardı, hangisinin Kur'anı daha iyi bildiğini sorar ve iyi bileni üste yerleştirirdi». Hz. Ayşe ve İbn Abbas'ın naklettiği bir hadîsinde de Peygamber şöyle demektedir: «Peygamberlerinin kabrini mescid yapan (tapan) yahudi ve hıristiyanlara lânet olsun, sakın benim kabrimi mescid yapıp mezârıma tapınmayın». Mezarlara ve türbelere yalvarmanın İslâm dinince hoş görülme-

diği bu hadîsten çıkarılmıştır. Buna karşı, mezarda yatan bir ölü için duâ edilebilir ve namaz kılınabilir. Ebû Hüreyre şu hadîsi naklediyor: «Mescidin avlusunu süpürüp temizleyen kadın ölmüştü, Peygamberimize haber vermeden gömdüler. Haber alınca: Bana neden haber vermediniz? Kabrini gösterin, buyurdu. Sonra gidip kabri üzerinde namaz kıldı, duâ etti». Hz. Ayşe ve Sa'd İbn Ebî Vakkas'tan ayrı ayrı nakledilen bir hadîste de şöyle denmektedir: «Peygamberimiz şöyle duâ edilmesini öğütlerdi: *Allahım. Cimrilikten, korkudan, perişanlık veren uzun yaşamadan, dünya fitnesi olan deccalden, kabir azâbından Sana sığınırım*». Berâ'dan nakledilen bir hadîsinde şöyle demektedir: «Müslüman kabrinde oturtulup soru melekleri geldiğinde onlara Allah'tan başka Allah olmadığına ve Muhammed'in O'nun elçisi olduğuna tanıklık ederse İbrahim sûresinin 27. âyetindeki: *Allah inananların sözünü dünyada olduğu gibi öbür dünyada da unutturmaz* buyruğunun sırrına erişmiş olur». İbn Ömer de şöyle demektedir: «Bedir'de yetmiş kadar kâfir öldürülmüştü. Peygamberimiz bunların leşini kör bir kuyuya attırdı ve kuyunun ağzından onlara şöyle seslendi: Rabbinizin vaadini gerçekten buldunuz, değil mi? Hz. Ömer: Bu heriflerin ölüsüyle ne konuşuyorsunuz? deyince Peygamberimiz şöyle buyurdular: Onlar senden iyi duyar, ama karşılık veremezler». Cennet ya da cehenneme ölür ölmez mi, yoksa kıyâmetten sonra mı gidileceği sorusuna da İbn Ömer'in naklettiği şu hadîs ışık tutmaktadır: «Biriniz ölünce cennetlikse cennetlik olduğu ve cehennemlikse cehennemlik olduğu sabah akşam ona gösterilir, işte kıyâmet gününde bu senin yerindir, denir». Bu hadîs, yerini cennette görenin sevinerek ve yerini cehennemde görenin korkarak kabirde bekleyeceği biçiminde yorumlanmıştır. *Bk.* Mevt, Cennet, Cehennem, Kabir azâbı, Ölü.

KABİR AZÂBI — Kâfirlerle suçlu müslümanlara mezarlarında Tanrıca çektirilen acı... Buhârî'nin naklettiği bir hadîste Hz. Ayşe şöyle demektedir: «Peygamber *Ettehiyyâtü*'den sonra şu duâyı ederdi: *Allahım. Kabir azâbından, deccal fitnesinden, bütün günahlardan Sana sığınırım*». Gene Hz. Ayşe şöyle demektedir: «İnsanlar öldüklerinde kabirlerinde azap görecekler mi? diye sordum. Peygamberimiz: O azaptan Allah'a sığınırım, dedi ve sonra da kabir azâbından Allah'a sığınılması için herkese emir buyurdu». Mugîre'nin naklettiği bir hadîste de Hz. Muhammed şöyle demektedir: «Ağıtlar söylenerek ve yaslar tutularak ardından ağlanan ölü, bundan ötürü azâb görür». İbn Abbas da şunu anlatmaktadır: «Resûlullah bir mezarlıktan geçerken iki ölünün yattığı bir yerden sesler işitti ve: Her ikisi de azâb olunuyor, dedi. Sonra bir hurma dalı isteyerek ikiye böldü ve her iki kabrin başına dikti ve: Bu dallar yaş kaldıkça azaplarının hafiflemesi umulur, buyurdu». İslâm inançlarına göre ölü, mezarında, Münker ve Nekir adlı iki melek tarafından sorguya çekilir. *Bk.* Kabir, Mevt, Azâb, Münker ve Nekir, Ölüm, Ölü.

KABİR DUÂSI — *Bk.* ÖLÜ.

KABZ — Tasavvuf dilinde, yürek sıkıntısı... *Yürek ferahlığı* anlamındaki *bast* deyiminin karşıtıdır. Yüreğe bu sıkıntıyı ve ferahlığı veren Tanrı'dır. Cüneyd-i Bağdâdî şöyle der: «Allah ne zaman korku (havf)'yla beni sıksa beni bende yokeder». Hıristiyan mistisizminde buna *ruhsal çoraklık (Lâ.* Desolatio) denir. *Bk.* Kabıd.

KAD AFLAHU'LMÜ'MİNÛN SÛRESİ — *Bk.* MÜ'MİNÛN.

KADEM-İ ŞERÎF — Peygamber Hz. Muhammed'in bastığı taşta kalmış ayak izi... Bu bir tansık (mûcize) olarak saptanmıştır. Istanbul'da Topkapı Sarayı'nda kutsal emânetlerin (Emânât-ı mukaddese) saklandığı Hırka-i saadet bölümünde bu taşlardan altı tane vardır. İslâm halk inançlarında bu tansıkla bir-

likte Peygamberin gölgesinin yere düşmediği, ateşe düşen saç tellerinin yanmadığı, sandallarının kumda iz bırakmadığı, giysilerine sinek konmadığı vb. da ilerisürülür. Bu ayak izlerinin en ünlüsü Hz. Muhammed'in Mescid-i Aksâ' da Burak adlı kanatlı hayvana binerken bastığı taştaki ayak izidir. Hind müslümanları bu taşları koymak için özel mescitler (örneğin Balasor'daki Kadem-i Resûl câmii) yaptırmışlardır. Şiîler de kimi taşlarda Hz. Ali'nin ayak izlerinin bulunduğunu ilerisürerler. *Bk.* Emânât-ı mukaddese.

KADER — Evrende olmuş ve olacak bütün şeylerin önceden Tanrı tarafından saptanmış bulunması... Zamânı geldiğinde bu saptamanın eyleme konulması da *kazâ* deyimiyle dilegetirilir. *Kader* deyimi *ölçme* anlamındaki Arapça *kadr* kökünden türemiştir ve *ölçüp biçerek belirleme* demektir. Kazâ ve kadere inanmak İslâm dininin temel koşullarındandır, her şeyin Tanrı'dan geldiğine ve her şeyin Tanrı'nın dilediği gibi olduğuna inanmak demektir. Tanrı tarafından *kader*'le saptanmış olaylar zamânı geldiğinde gene Tanrı tarafından *kazâ*'yla gerçekleştirilir. Bir başka deyişle kader, Tanrı'nın ezelden ebede kadar sonsuzluğu kapsayan bilgisi (İlm-i ilâhî), kazâ bu bilginin uygulamaya konulmasıdır (İrâde-i ilâhîyye). *Saffât* sûresinin 96. âyeti şöyle der: «Allah sizi ve bütün yaptıklarınızı yarattı», *Bakara* sûresinin 253. âyeti şöyle der: «Allah ne irâde ederse o olur», *Dehr* sûresinin 30. âyeti şöyle der: «Allah istemedikçe siz isteyemezsiniz», *Âli İmran* sûresinin 145. âyeti şöyle der: «Allah izin vermedikçe ölemezsiniz, ölümünüzün vakti yazılıdır», 154. âyeti de şöyle der: «Onlara de ki: İşlerin tümü Allah'tandır. Derler ki: Elimizde olsaydı burada ölmezdik. De ki: Evlerinizde bile olsaydınız öleceği yazılmış olan gene ölürdü. Allah yüreklerinizdekini meydana koymak için böyle yaptı, çünkü O yüreklerinizdekini bilir», *En'am* sûresinin 39. âyeti şöyle der: «Allah dilediğini yoldan çıkarır, dilediğini doğru yolda tutar», 107. âyeti şöyle der: «Allah dileseydi onlar şerîk (Tanrı'ya ortak) koşamazlardı». Daha pek çok sûrelerde bulunan bunlara benzer âyetler her şeyin ancak Tanrı'nın dileğiyle olduğunu ve eğer Tanrı böyle olmalarını dilemeseydi böyle olmayacaklarını anlatmaktadır. İslâm tarihlerinin yazdığına göre Hz. Muhammed kaderi bilmek konusundan hoşlanmazmış, bu yüzden kader konusunda pek az hadîs vardır. Buhârî bunlardan birini İmran İbn Hüseyin'in ağzından şöyle anlatıyor: «Peygamberimize: Cennetliklerle cehennemlikler dünyadayken ayırdedilir mi? diye sordum. Evet, dedi. Öyleyse iyi işleri yapanlar niçin yapsın? dedim. Peygamberimiz şöyle buyurdu: Herkes niçin yaratıldıysa ancak onu yapabilir. Eğer cennetlik olarak yaratılmışsa ömrü bitinceye kadar iyilik yapar ve böylece cennete gider. Cehennemlikse günah işler, ömrünün sonuna kadar küfür içinde yaşayarak ölür ve cehenneme gider». Ebû Hüreyre'nin anlattığı bir hadîste de Hz. Muhammed şöyle demektedir: «Allah buyurdu ki: İnsanoğlunun bir şeyin olması için adak yapması takdir etmediğim bir şeyi kendisine sağlamaz. Ama kader o kişiyi adamaya yöneltir, oysa ben o işi önceden takdir etmiştim. Ne var ki çıkarı yoksa kimseye bir şey vermeyen cimriden ona adak adatarak o malı çıkartırım». Ehl-i sünnet inancına göre de kader, kul tarafından bilinmesi olanaksız bulunan ve ancak *levh-i mahfûz* (Tanrı'nın gizli kitabı)'da yazılı olan yargılardır. Tanrı'nın ve Peygamberinin bu çok açık bildirileri karşısında insan elindeliğinin (İrâde-i cüz'îye) sözü edilebilir mi? diye sorulabilir. Buna olumlu yanıt veren İslâm bilginleri de vardır. Örneğin *Zübde-tül Buhârî* çeviricisi Müderris Şeyh Ömer Ziyâeddin Dağıstânî adı geçen yapıtında birinci hadîsin yorumunu şöyle yapmaktadır (*Bk.* İbid, Istanbul 1977, s. 1019): «Hülâsa, herkesin bahtiyarlığı ve kötülüğü ezelde mukadder ve levh-i mahfûzda yazılıdır. O kişiye saadet ve cennet yazılı ise oraya götürecek işler kolay gelir, onu ya-

par. Eğer cehennem nasipse oraya gidecek işler kolay gelir, onu yapar, sonra cehenneme girer. Biz perdenin arkasında ne olduğunu bilmeyiz. Herkes güzel işler ve şeriat edeplerini yapmayı âdet edinmeli, son demine kadar nefsiyle savaşmalı, doğru yolda yürümeye, haktan çekinmeye gayret etmelidir. Yoksa kadere küsüp çalışmada, ilimde kusûr etmemelidir. Çünkü Allah bize irâde vermiş; sebep, vesile, akıl, fikir vermiştir. Bunları iyiye kullanmak gerektir». İkinci hadîsi de şöyle yorumlamaktadır (*Bk.* İbid, s. 1020): «Biri, falan işim olursa, şu belâdan kurtulursam şu kadar kurban keseceğim, fukarâya şunları vereceğim diye adayadursun, halbuki inanmış kişi her şeyi Allah'ın takdir ve irâdesine bırakır, adağın ancak âdî bir sebep olacağına inanır, böyle adakta bulunduğu için de sevâp alır, meşrûdur. Yoksa adak yapmak Allah'ın takdirini bozar sanırsa yanlıştır, yâni gayrı meşrûdur». *İslâm Dini* adlı yapıtında bir başka Müderris A. Hamdi Akseki şöyle demektedir (*Bk.* İbid, Diyânet İşleri Reisliği Yayınları, N. 31/16, Ankara 1958, s. 96): «Kâinatta Allah'ın ilminden, irâdesinden, takdir ve halkından (yarattıklarından. O.H.) hâriç bir şey yoktur. Bütün hâdisât, insanların her iş ve hareketleri Allahu Taâlâ'nın takdir ve yaratmasıyla meydana gelmektedir. İnsanların irâde ve ihtiyâr sâhibi (dilediğini yapar) bir mahlûk olması da Cenâb-ı Hakkın dilemesi ve takdir buyurması ile olmuştur. Allah, insanın istediğini yapabilir bir sûrette olmasını dilemiş ve öylece bir kudrette yaratmıştır. Bunun içindir ki insanlar kendi istek ve ihtiyârı ile bir şey yapmak veyâhut yapmamak iktidârına mâliktirler. İki cihetten birini tercih ve ihtiyâr edebilirler. Sevâb ve ikaaba (cezâya. O.H.) ve mes'uliyete (sorumluluğa. O.H.) de ihtiyârî olan bu işlerine göre istihkak kazanırlar. Allahü Teâlâ hazretleri ihtiyâra bağlı olan bu işleri insanların dilemelerine ve ihtiyârlarına uygun olarak irâde ve icâd buyurur. Âdât-ı ilâhîyye bu yolda cereyân etmektedir. Her şeyi takdir edip yaratan Allahü Teâlâ hazretleridir. Fakat çalışıp kazanan, işi yapan kulun kendisidir. İyi veyâhut kötü, iki cihetten birini beğenerek seçip almak kula ait bir iştir. Kul irâde ve ihtiyârını hangi cihette sarfeder, hangi tarafı tercih ederse Allahü Teâlâ da ona mutâbık bir şekilde yaratır. Meselâ: Allahü Teâlâ herkesin rızkını takdir buyurmuştur. Fakat mukadder olan rızkını arayıp bulmak kulun vazifesi olduğunu da söylemiştir. Aramak kuldan, yaratmak Allah'tandır. Allah'ın kendisine vermiş olduğu irâde ve ihtiyâr ile herhangi mümkin olan bir şeyi yapıp yapmamakta insan hür ve serbesttir. Bunun içindir ki her insan işlediği şeyden sorulur. Hayır işlemiş ise mükâfâtını, kötü bir şey yapmış ise cezâsını görür. Kazâ ve Kader'e imân farzdır. Fakat insanlar bununla ihticâc ederek kendilerini mes'uliyetten kurtaramazlar. Yâni bir insan *Allah böyle takdir etmiş, ben ne yapabilirim?* deyip de günâh olan bir şeyi yapmaya kalkışamayacağı gibi, böyle bir fenâlığı irtikâp ettikten sonra da *ben ne yapayım, Allah'ın takdiri böyle imiş* diye kendisini mâzur gösteremez. Çünkü insanların işleri, ne vukuundan evvel, ne de vukuundan sonra, Kazâ ve Kader'e isnâd olunamaz. Zirâ Allah'ın takdiri ne veçhile olduğu, tarafımızdan irtikâp olunan işin vukuu zamânına kadar bizce belli değildir. Evet, Kader'in mâhiyeti bir sırdır, Cenâb-ı Haktan başkası ona muttalî olamaz. Binâenaleyh, kendi arzû ve ihtiyârımızla yapmış olduğumuz bir işi, bizce ne yolda olduğu belli olmayan takdir-i ezelîye nasıl isnâd edebiliriz? Belki biz, ihtiyâr ve irâdemizi o cihete sevketmek sûretiyle takdir-i ilâhînin bu şekilde tecellî etmesine kendimiz sebep olduğumuzdan dolayı mes'ul oluruz. Biz irâdemizi o cihete sarfetmeseydik takdir-i ilâhî öyle tecelli etmeyecekti. Kazâ ve Kader deyip de çalışmayı bırakmak câiz olur mu?». Kazâ ve kader karşısında insanın sorumluluğu ve özgürlüğü *elindelik* (İrâde-i cüz'iye) kavramıyla ve özellikle de Eş'arî'nin ortaya attığı *iktisâb* (edinme, elde etme) kav-

ramıyla çözümlenmeye çalışılmıştır. Eş'arî'ye göre insan, Allah'ın yarattığı eylemi (fiili) kendi hesâbına alır (iktisâbeder), bunu da elindeliğinin bilinciyle yapar, bu bilinçse Allah'ın yaratıcı gücünün bir başka belirtisidir (*Bk.* İrâde-i cüz'îye). Kader'i temel bir inan konusu olarak ilkin İslâm dini ele almış olmakla beraber bu inancın kaynakları çok eskidir. Tarihsel süreçte kökeni Sümer kaynaklarına kadar inen bu inancı hıristiyanlık da işlemiştir. Hıristiyanlıkta da bağışa hak kazananlarla hak kazanmayanlar Tanrıca önceden saptanmıştır ve kimilerinin seçilip kimilerinin seçilmemiş olmasının nedeni bilinemez ve sorulamaz. Antikçağ Yunanlıları da sıkı bir kader anlayışına bağlıydılar. Ne var ki antikçağ Yunan inançlarında, «tanrılar bile kaderlerine bağlı olmaktan kendilerini kurtaramazlar». Tanrılar tanrısı *Zeus*'ün söz geçiremeyeceği ve karşı gelemeyeceği tek tanrıça kader tanrıçası *Moira*'dır. Homeros'ta kimi yerde bir ve kimi yerde birçok olarak gösterilen *Moira,* Hesiodos mitolojisinde *Moros* adı altında üçtür *(Klotho, Lakhesis, Atropos).* Yunan mitolojisinde *Ker'ler*'le bir tutulan *Moira*'lardan başka *Ananghe, Tykhe* vb. gibi birçok cisimleşmiş kaderler vardır. Romalılarda *Fatum, Parca'lar* vb. kader tanrılarıdır. İslâm inançlarında *kader* (Tanrıca önceden belirlenme), *kazâ* (önceden belirlendiği biçimde olma)'yla birlikte anılır. *Yazgıcılık (Os.* Kadercilik, *Fr.* Fatalisme) deyimiyle dilegetirilen alınyazısı öğretisi, felsefe alanında da yüzyıllarca tartışılmış ve çoğunlukla *Gerekircilik (Os.* Muayyeniyetçilik, *Fr.* Détérminisme) bilimsel anlayışıyla karıştırılmıştır. Ünlü bir diyalektikçinin dediği gibi, «alınyazısı öğretisi, başarının ne çalışmaya ne de insanın becerikliliğine dayandığının, insanın denetinden bağımsız koşullara bağlı olduğunun dinsel bir ifâdesidir». *Kader* inancı hemen bütün mitolojilerde yer almıştır. Sümer mitolojisinde *kader ipleri*'ni tanrıça *Tiamat* yönetir, torunları olan tanrılarla savaşmak için canavarlardan bir ordu kuran Tiamat, bu ordunun başına geçirdiği dev *Kingu*'ya kader iplerini verir, ilkin bu devler ve canavarlar ordusuna yenilen tanrılar, sonunda *Marduk*'un komutanlığını kabul ederler, tanrı Marduk da komutanlık görevi karşılığında kader iplerinin kendisine verilmesini ister, savaş sırasında Kingu'yu öldüren Marduk, onun göğsüne takılı olan kader iplerini alıp kendi göğsüne takar ve böylelikle evrenin kaderine egemen olur. Hint mitolojisinde de *kader* çok önemlidir, örneğin *Pandava*'larla yaptığı savaşta *Bhisma* kendi ölümünü kendi eliyle hazırlar, düşmanlarına kendisini nasıl öldürebileceklerini öğretir, çünkü kaderi savaşta ölmektir. Yunan mitolojisinde kader tanrıçaları her yeni doğan insanın kader ipliğini bükmeye başlarlar, günün birinde bu ipliği kesiverirler, o insan da ölür. Kader konusunda İslâm felsefesinde üç akım belirmiştir. Bunlardan biri Mûtezilecilerin savundukları insanın irâde ve eylemlerinde sınırsız özgürlüğünü ilerisüren akımdır. İkincisi, insanın irâde ve eylemlerinde hiçbir özgürlüğü bulunmadığını ilerisüren *Cebriyye* akımıdır. Üçüncüsü de insanın kendi eylemlerini yaratmadığını ilerisürmekle beraber kader konusunu kurcalamamak gerektiğini savunan orta yolcu Mâlik bin Enes'in akımıdır. *Bk.* Kazâ, İrâde-i cüz'îye, İmân, Cebrîyye, Kaderîyye, Mûtezile, Kesb, Müteşâbihât.

KADERÎYYE — Kader anlayışını yadsıyan, insanların irâde ve eylem özgürlükleri bulunduğunu ilerisüren Mûtezile mezhebi... Koyu kaderci İslâm disiplini içinde usçu bir akım olan *Mûtezile,* kader anlayışına, kuramsal bir açıdan değil, pratik bir açıdan karşı çıkmıştır. «İyilik ve kötülük Tanrı'dandır» ilkesi benimsenirse zâlim hükümdârların sorumluluğu kalmayacak, onlara bu zulmün Tanrı tarafından yaptırıldığı ve halkın bu zulmü hak etmiş olduğu ilerisürülebilecekti. Kader anlayışına bu yüzden karşı çıkan Mûtezileciler, insanla-

rın kendi davranışlarının yaratıcısı olduklarını, bundan ötürü de kötü davranışlarından sorumlu bulunduklarını ilerisürmüşlerdir. Mûtezileciler kendilerine verilen *Kaderiyye* adını da yadsımışlar, bu adın kendilerinden çok kaderi savunanlara yakışacağını söylemişlerdir. Bu anlayışın karşısında yer alan koyu kaderci anlayışı savunanlara *Cebriyye* adı verilmiştir. *Kaderiyye* adının *güç* (kudret) anlamındaki Arapça *kadar* kökünden türediğini ve bundan ötürü de insanların kendi eylemlerini yaratmada güçlü bulunduklarını dilegetirdiğini ilerisürenler bulunduğu gibi, bu adın Hz. Muhammed'in ömrünün son yıllarında *kader*' den sözetmekten hoşlanmaması ve daha çok *kazâ* kavramına yönelmesi bakımından kaderden kuşkulanmaya başlayan bir anlayışı dilegetirdiği ve Mûtezile'den daha önce varbulunduğu (Kabl al-Mûtezilî)'nu ilerisürenler de vardır. Kader konusu, gerçekten de, İslâm dininin çözümü pek güç konularından biridir. Kimi Mûtezileciler, insanlar için Tanrısal cezâ ve armağanın ancak insanların eylemlerinde özgür bulunmalarıyla olanaklı bulunduğunu ve Tanrı adâletinin de bunu gerektirdiğini ilerisürmüşler ve bundan ötürü kendilerine *kavm adl* adını vermişlerdir. Gerçekte Kaderîyye'nin savları kadar insan eylemlerinde elindeliği (İrâde-i cüz'îyeyi) yadsıyan Ceberîyye'nin savı da ehl-i sünnet inançlarına (itikadâtına) aykırıdır. Çünkü Ceberîyye insanların eylemlerini tümüyle Tanrı'nın yaptırdığını ve bundan ötürü insanların işledikleri suçlarda en küçük bir kusurlarının (Sun'u taksîr) bile bulunmadığını savlamaktadır. Bütün bunlara karşı, iyiliği ve kötülüğü seçenlerin insanlar olduğu, ama onların bunlardan hangisini seçeceğini Tanrı'nın önceden bildiğini ilerisüren bir anlayış da türemiştir. Ne var ki bu anlayışı da Tanrı'yı *yapan* ve *yaptıran* değil, sâdece *bilen* olarak görmekle müslümanlığa aykırı düşmüş, hattâ insanları *yapan* olarak kabul etmekle Tanrı'ya ortak (şirk) koşmuş olmaktadır. *Bk.* Kader, Ceberîyye, Mûtezile, Kazâ, İrâde-i cüz'îye.

KADI — İslâm hukuku yargıcı... Yargılama yetkisine fıkıh dilinde *velâyet-i kazâ* denir. *Kadı* deyimi de (Kaazi) *yargı* anlamına gelen *kazâ* deyiminden türemiştir. *Bk.* Fıkıh.

KADIN — Dişi insan... İslâm dinine göre erkekten daha aşağı derecede bir insan türüdür. *Bakara* sûresinin 228. âyeti şöyle der: «Erkeklerin kadınları üzerinde yüksek bir mertebesi vardır», *Nisâ* sûresinin 11. âyeti şöyle der: «Allah, erkek için iki kız payı buyurur», 34. âyeti de şöyle der: «Allah, erkekleri kadınlara yeğlediğinden (müreccah tuttuğundan) erkekler, kadınlar üstünde aile reisidir». Kur'anda bu temel yargıların dışında kadınlarla ilgili pek çok âyet vardır. Örneğin *Bakara* sûresinin 223. âyeti şöyle der: «Kadınlarınız sizin için bir tarladır, tarlanıza dilediğiniz gibi gidin», *Nisâ* sûresinin 1. âyeti şöyle der: «Rabbinizden sakının ki sizi bir tek erkekten yaratmış, ondan da kadınını vücuda getirmiştir», 15. âyeti şöyle der: «Kadınlarınızdan fuhuş yapmış olanlar için dört tanık isteyin, tanıklar tanıklık ederlerse onları ölünceye kadar evlerinizde hapsedin», 34. âyeti şöyle der: «Kadınların serkeşliklerinden korkarsanız onlara öğüt verin, onları dövün», *Nûr* sûresinin 31. âyeti şöyle der: «İnanan kadınlara de ki: Gözlerini önlerine diksinler, utanacak yerlerini korusunlar, iş zamanında görünen yerlerin dışında bedenlerini göstermesinler, başörtülerinin yakalarının üstüne çeksinler». Kadınlar üstüne Peygamber Hz. Muhammed'in de pek çok hadîsleri vardır. Örneğin Buhârî'nin Ebû Mûsâ'dan naklettiği bir hadîsinde şöyle demektedir: «Erkeklerden olgunlaşan çok kişi vardır, ama kadınlardan Firavun'un karısı Asiye, İmran kızı Meryem ve eşim Ayşe'den başka yoktur». Bu hadîste Hz. Meryem ve Hz. Ayşe'yle birlikte Asiye'nin de değerlendirilmesinin nedeni, onun tanrılığa özenen kocası Firavun'a yüz çevirerek gizli gizli Tanrı'ya tapmasıdır. Gene Buhârî'nin Ebû Said el -Hudrî'den naklettiği bir hadîsinde Hz. Muhammed şöyle demektedir: «Ey ka-

dınlar topluluğu, çok sadaka veriniz. Çünkü çoğunuz bana cehennemde gösterildiniz. Çok lânet ve nankörlük edersiniz. Çünkü sizde akıl ve din eksikliği vardır. İçinizde akıllı erkekleri delirtenleriniz de var. Değil mi ki kadının tanıklığı erkeğinkinin yarısıdır (Şeriata göre iki kadın tanık bir erkek tanığın yerini tutar. O.H.). Bu, onun aklının kısalığındandır. Değil mi ki aybaşı olunca (Âdet görünce. O.H.) namaz kılmaz ve oruç tutmaz, bu da onun dininin eksikliğindendir». İbn Abbas'ın naklettiği bir başka hadîsinde de şöyle demektedir: «Bana cehennem gösterildi, bir de ne göreyim, içindekilerin çoğu kadındı». Üsâme'nin bildirdiği bir hadîsinde de şöyle demektedir: «Benden sonra erkeklere, kadınlardan daha zararlı hiçbir fitne bırakmadım». Ebû Hüreyre'nin anlattığı bir hadîsinde de şöyle diyor: «Kadınlarınıza acıyarak davranın, çünkü onlar eğe kemiğinden yapılmıştır. Eğe kemiği eğridir, doğrultmaya çalışsan kırarsın, olduğu gibi bırakırsan da eğri kalır». *Bk.* Erkek, İnsan, Hayız, Tesettür, Teehhül, Talâk, Nifâs, İstihâza, Mehir, Nikâh, Câriye.

KADÎM — Başlangıçsız olan... İslâm dininde *al-kadîm* niteliği ancak Tanrı için kullanılır. *Kendinden önce zaman geçmemiş olan* anlamındaki *kıdem* deyiminden türemiştir ki *ilksizlik* anlamındaki *ezel (sonsuzluk* anlamındaki *ebed* deyimi karşıtı) deyiminin anlamdaşıdır. İslâm felsefesinde *kadîm* deyiminin karşıtı olarak *sonradan olan* anlamında *hâdis* ya da *muhdes* deyimleri kullanılır. Örneğin Mûtezile'nin kurucusu Vâsıl bin Atâ, Tanrı'nın sâdece *kadîm* olduğunu kabul ederek bütün öteki niteliklerini yadsır, çünkü ona göre Allah'ın kıdemine eklenen başka nitelikler, başka kadîm varlıkların da bulunduğunu dilegetirir ki bu da Allah'a ortak (şirk) koşmak olur. Bâtınîler, Allah'ın kadîm olduğunun da söylenemeyeceğini ilerisürerler, onlara göre Allah ne kadîmdir ne de muhdestir, belki ancak sözü (kelâmı) kadîm ve yaratması (halkı) muhdestir. Hanefîliğin kurucusu Ebû Hanîfe'ye göre Kur'an kadîmdir, ama onun okunması ve yazılması *mahlûk* (yaratılmış)'tur, çünkü Kur'an, Allah'ın kelâmıdır. Bu yüzden Kur'ana *Kelâm-ı kadîm* de denir. *Bk.* Hâdis, Kur'an.

KADİR — Kur'anın doksan yedinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 5 âyettir. Sûre kadir gecesinden sözettiği için bu adla anılmıştır. Şöyle der: «Biz onu Kadir gecesi indirdik. Kadir gecesinin ne olduğunu bilir misin? Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır. Melekler ve rûh o gece Rablerinin izniyle her iş için iner de iner. Bir selâmdır ki o tâ tanyeri ağarıncaya kadar». *Bk.* Kadir gecesi.

KADİR GECESİ — Kur'anın inmeye başladığı gece... Kur'anda *Kadir* sûresinin ilk âyetiyle bildirilmiştir. Hangi gece olduğu kesinlikle belli değildir, ehl-i sünnetçe Ramazan ayının 27. gecesinin Kadir gecesi olduğu kabul edilmiştir. Buhârî'nin Ubâde İbn Sâbit'ten naklettiği bir hadîsinde Hz. Muhammed şöyle demektedir: «Size Kadir gecesini bildirmek için çıkmıştım, ama falanla filân kavga ettiler de unuttum, belki bu hakkınızda daha hayırlıdır. Siz onu yirmi beş, yirmi yedi ve yirmi dokuzuncu gecelerde arayınız». Kimileri bu hadîsten Kadir gecesinin özellikle saptanmadığı ve böylelikle Ramazan ayındaki bütün gecelerin Kadir gecesiymiş gibi tapımla geçirilmesinin telkîn edildiği anlamını çıkarmışlardır. Peygamberin buna benzer daha başka hadîsleri de vardır. Örneğin Ebû Said'in naklettiği bir hadîsinde de şöyle demektedir: «Bana Kadir gecesi gösterilmişti. Sonra unutturuldu ya da ben unuttum. Onu Ramazan'ın son on gününün tek gecelerinde arayınız». İbn Abbas'ın naklettiği bir hadîsinde de «Kadir gecesi Ramazan ayının 27 ya da 29 'undadır» demiştir. Yakınlarından kimileri düşlerinde Kadir gecesinin Ramazan ayının son yedi günü içinde olduğunu görmeleri üzerine İbn Ömer'in naklettiği bir hadîsinde de «Onu bulmak isteyen Ramazan sonlarının yedisinde arasın» buyurmuştur. Ebû Hanîfe'nin

27. geceyi saptaması bu son iki hadîse dayansa gerektir. *Duhan* sûresinin 3. âyeti söyle der: «Biz onu mübârek bir gecede indirdik. O gece doğrunun bilgisine uygun olan her iş ayırdedilir», Kadir gecesi aynı zamanda *kandil*'dir. *Bk.* Kadir, Kandil, Nâfile.

KADİYÂNÎLİK — Kaadiyân kentinde kurulduğundan ötürü Ahmedîliğin öbür adı... *Bk.* Ahmedîlik.

KAD SÂMİA SÛRESİ — *Bk.* MÜCÂDİLE.

KAF — Kur'anın ellinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 45 âyettir. Sûre Arapça *kaf* harfiyle başladığından bu adı almıştır. Bu harfin ve daha başka sûrelerin de başlarında bulunan bu gibi harflerin ne anlama geldikleri kesinlikle bilinmemektedir. Birçok yorumlar yapılmışsa da hiçbiri bilimsel değildir. Sûre şu âyetle başlamaktadır: «Kaf. O çok şerefli Kur'an adına yemin ederim ki...». İslâmlığın ilk yıllarında inen sûrelerden biri olduğu için Tanrı'nın varlığına ve birliğine ilişkin kanıtları sergiler ve geçmiş uluslardan ibret örnekleri verir. *Levh-i mahfûz*'un varlığı da 4. âyette şöyle bildirilir: «Yanımızda her şeyi saptayan ve saklayan bir kitap vardır». *Bk.* Hurûf-u mukattaât, Hurûfîlik, Levh-i mahfûz, Müteşâbihât.

KAF DAĞI — İslâm halk inançlarına göre dünyayı çevreleyen dağ... Dünyanın dümdüz bir kurs biçiminde olduğu sanısına dayanır. Bu kursun çevresi *bahr al -muhit* (Okyanus) adlı pis kokulu bir suyla kaplıdır, bu su zifirî bir karanlığa gömülüdür ve hiç kimse onun kıyısını göremez, hiçbir gemi de onu geçemez. Kaf dağı, bu suyu çevreler ve böylece dünyayı sınırlar. Taberî ünlü *Tarih*'inde Peygamber Hz. Muhammed'in bu dağın çok karanlık olduğunu ve onu aşmak için dört ay yürümek gerektiğini söylediğini bildirmektedir. Taberî'nin söylediğine göre bu dağ onu sıkıştırıp tutmasaydı dünyamız sarsıntılar geçirir ve yerinde duramazdı. Kimileri de (örneğin Kazvinî) bu dağın yeşil zümrütten olduğunu ve göğün rengini ondan aldığını ilerisürmüşlerdir. Dünyanın bir öküzün boynuzları üstünde durduğu öyküsü de bu öyküyle birlikte ilerisürülmüştür. Öküz yorulup silkelendikçe deprem oluyormuş. Bu inanca göre Kaf dağının ardında meleklerin oturduğu ötedünya vardır. Arap tasarımlarının mitolojik kuşu *simurg* da Kaf dağının üstünde yaşamaktadır. Feridüddin Attâr'ın ünlü *Mantık-ut Tayr* adlı yapıtı bu kuşa ulaşmak için bu dağın nasıl aşıldığını anlatır. *Bk.* Zümrüdüanka, Dünya.

KÂFİR — Tanrıtanımaz... Tanrısız ve dinsiz olanlar Kur'anda (*El-Müdessir* sûresi, 10. âyet) bu deyimle nitelenmiştir. Deyim Arapça *gizleyen* anlamını dilegetirir. İlkin Peygamber Hz. Muhammed'e inanmayan Mekke'liler ve özellikle Kureyş'liler için kullanılmıştır. Kur'an, kâfirlerin Tanrıca cehennemde cezâlandırılacaklarını bildirir. Çoğulu *küffâr*'dır. *Müdessir* sûresinin 10. âyeti şöyle der (Deyim, ilk kez bu âyette kullanılmıştır): «İşte o gün kâfirler için *(alelkâfiriyne)* çetin bir gün olacak», *Bakara* sûresinin 161. âyeti şöyle der: «Kâfir olanlar, hele kâfir olarak ölenler yok mu, işte Allah'ın, meleklerin, herkesin lâneti onların üstüne olsun», 171. âyeti şöyle der: «Kâfir olanlar davarlara haykıran çobanlar gibidir. Onlar bir alay sağırdır, kördür, dilsizdir. Onlar hiçbir şey anlamazlar», *Âli İmran* sûresinin 106. âyeti şöyle der: «O gün birtakım yüzler ağarıp birtakım yüzler kararır. Yüzleri kararanlara denir ki: Siz inandıktan sonra kâfir mi oldunuz? Öyleyse azâbı tadın», 116. âyeti de şöyle der: «Kâfir olanlar yok mu, onların ne malları ne de oğulları hiçbir işlerine yaramaz. Onlar ateşliktir, dâimâ da orada kalacaklardır», 149. âyeti de şöyle der: «Ey inananlar, eğer kâfir olanlara uyarsanız onlar sizi gerisin geriye döndürürler de ziyankâr olursunuz», *Nisâ* sûresinin 18. âyeti şöyle der: «Kâfir olarak ölenlerin tövbeleri tövbe değildir, onlar için acıklı bir azâb hazırladık», 170.

âyeti de şöyle der: «Ey halk, peygamber size Rabbiniz tarafından doğru bir söz getirmiştir, inanın da hakkınızda hayırlı olsun. Kâfir olursanız ona ne?», *Mâide* sûresinin 10. âyeti şöyle der: «Kâfir olup âyetlerimizi yalanlamaya kalkışanlar cehennemliktir», 36. âyeti de şöyle der: «Kâfir olanlar yok mu, yeryüzündekilerin tümü bir katıyla onların olsa da kıyâmet gününün azâbından kurtulmak için fedâ etmeye kalksalar kabul olunmayacaktır, onlar için sâdece azâb vardır». 71. âyeti şöyle der: «Allah üçten biridir diyenler kâfir olmuşlardır», *En'am* sûresinin 1. âyeti şöyle der: «Gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı yapan Allah'a hamdolsun. Bu gücü gördükten sonra gene kâfir oluyorlar da onu putlarıyla bir tutuyorlar», *Fürkan* sûresinin 34. âyeti şöyle der: «O kâfirler ki yüzüstü cehenneme sürüleceklerdir, yerleri en kötü ve yolları en sapık olanlar işte onlardır». Buhârî, Enes'ten şu hadîsi naklediyor: «Biri gelerek Peygamberimize *Fürkan* sûresinin 34. âyeti gereğince kâfirlerin kıyâmette yüzüstü nasıl yürütüleceklerini sordu. Peygamber şöyle dedi: Dünyada iki ayak üstünde yürüten kıyâmette yüzüstü yürütemez mi?». *Kâfir* deyimi İslâm terminolojisinde başka anlamlarda da kullanılmıştır. Örneğin Hâricîliğin Ezarika kolu, kendilerinden olmayan müslümanları da kâfir sayar. Necede'ye göre günah işlemekte ısrâr eden müslüman (bu günah küçük de olsa) kâfir olur. *Bk.* Kâfirûn, Günah, Küfür.

KÂFİRÛN — Kur'anın yüz dokuzuncu sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 6 âyettir. İlk âyeti «De ki: Kâfirler *(kul yâ eyyühelkâfirûne)*» sözleriyle başladığından bu adı almıştır. Şöyle sürer: «Ben sizin taptığınız putlara tapmam. Siz de benim taptığım Tanrı'ya tapmıyorsunuz. Ne ben sizin taptığınıza taparım, ne siz benim taptığıma taparsınız. Sizin dininiz size, benimki de bana». *Bk.* Kâfir, Küfür.

KÂFUR — Cennetteki bir kaynağın adı... *Dehr* sûresinin 5. âyeti şöyle der: «İyiler kâfur *(kâfûrâ)* katılmış bir kâseden içeceklerdir». Kimileri bunun güzel bir koku anlamına geldiğini de söylerler. Ne var ki adı geçen sûrenin 5. âyetini izleyen âyeti *ayn* (kaynak) deyimiyle başlamaktadır. *Bk.* Cennet.

KAHHÂR — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Yokedici* (kahredici) anlamındadır. *Bk.* Esmâ.

KÂHİN — Gelecekte olacakları önceden bilen... İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in kâhinler ve kehânetle savaştığı bu konudaki birçok hadîslerinden anlaşılmaktadır. Eski Arabistan'da kâhinlerin ağzından konuşanların şeytanlar ve cinler olduğuna inanılıyordu. Şeytanlar ve cinlerse kâhinlerin ağzından söyledikleri bilgileri göklerden alıyorlardı. Oysa gökten gelen bilgi, Hz. Muhammed'in peygamberlerin sonuncusu olmasıyla kesilmiş bulunuyordu. Bundan başka tüm toplumsal ilişkilerin şeriat kurallarıyla çözümlenmesi gereği İslâm dininin temel amaçlarındandı. Oysa bu görevi İslâmlıktan önce kâhinler görüyorlardı, etkileri de çok zaman kendi kabîlelerini aşacak kadar büyümüştü. Bu yüzden, İslâmlıktan sonra ortadan kaldırılmaları gerekiyordu. Kur'andaki birçok âyetlerin ve özellikle de *Cin* sûresinin bu yüzden indiği birçok incelemecilerce ilerisürülmüştür. Bu sûrenin 6. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «İnsanlardan kimileri cinlerden kimilerine sığınıyorlardı. Bunlar cinlerin azgınlıklarını arttırıyordu. Göğü yokladık ve onu sert bekçilerle, ateş ışıklarıyla dolu bulduk. Hurâfat işitmek için göğe açılan kulaklar karşılarında bunları bulacaklardır», *Sebe* sûresinin 14. âyeti şöyle der: «Değnek kırılıp Süleyman'ın cesedi yıkılınca cinlerin gaybı bilmedikleri belli oldu», *En'am* sûresinin 112. âyeti şöyle der: «İşte böylece her peygambere insan ve cin şeytanlarını *(şeyâtiynel'insi velcinni)* düşman yaptık. Onlar aldatmak kastıyla yaldızlı sözler söylerler. Rabbin dileseydi bunu yapamazlardı. Onları da, yalanlarını da bırak». Hz. Peygamber birçok hadîsleriyle bu âyetleri açıklığa ka-

vuşturmuş ve müslümanların kâhinlere başvurmalarını önlemiştir. Eski Mısır ve Hind inançlarında da kâhinler, aynı zamanda dinsel ve büyüsel nitelikler de taşımakla, büyük siyasal önem kazanmışlardır. Bu önem eski Roma'da siyasal bir güce dönüşmüştür. Mısır'da ve Hindistan'da kâhinler aynı zamanda büyük din adamlarıydı. *Bk.* Kehânet, Mûcize, Kerâmet.

KÂHİNE — Berberî'lerin mitolojik kraliçesi... Avras'taki Berberî Carva kabîlesinin bu mitolojik kraliçesi bir tanrıça gibi saygı görmüş ve kutsanmıştır.

KÂHİNLİK — *Bk.* KEHÂNET.

KÂHTAN — Güney Araplarının mitolojik atası... *Kahlân* biçiminde de yazılır ve söylenir. Eski Yemenliler, kendilerine *Kâhtan oğulları* derler ve onun soyunu *Âber, Şâleh, Arfahşaz, Sam* ve *Nuh*'a bağlarlardı. Bu soy zinciri, yahudilerin kutsal kitabının *Tekvin* bölümündeki soy zincirinin Araplaştırılmışıdır. *Kâhtan,* bu açıdan Tevrat'taki *Yoktân*'dır. Yahudilerin *Yoktân*'ı nasıl *Eber*'in oğlu ve *Peleg*'in kardeşiyse, Arapların *Kâhtan*'ı da öylece *Âber*'in oğlu ve *Fâleg*'in kardeşidir. Bu mitolojik inancın Araplarla yahudileri soyca birleştirmek amacıyla gerçekleştirildiği sanılmaktadır. *Bk.* Nuh.

KÂİNÂT — Evren... İslâm terminolojisinde *yaratılanların tümü*'nü dilegetirir. Bundan ötürü Peygamber Hz. Muhammed *Fahr-ı kâinât, Seyyid-i kâinât* ve *Zübde-i kâinât* adlarıyla da anılır. *Bakara* sûresinin 29. âyeti şöyle der: «O Allah ki yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı, sonra gökyüzüne doğruldu, onu da yedi kat gök olarak yarattı», *En'am* sûresinin 101. âyeti şöyle der: «Yerlerin ve göklerin yaratıcısı O'dur», *Rûm* sûresinin 19. âyeti şöyle der: «Allah diriden ölüyü, ölüden de diriyi yaratır. Yeri öldükten sonra diriltir», *Secde* sûresinin 7. âyeti şöyle der: «Her yarattığını güzel yaratan, Âdemoğlunu da balçıktan yaratan O'dur», *Yâsin* sûresinin 36. âyeti şöyle der: «Ululârım o Allah'ı ki bütün yerden bitenleri, insan soylarını, daha da bilmediğiniz nicelerini hep çift yarattı», *Zümer* sûresinin 63. âyeti şöyle der: «Yerlerin ve göklerin anahtarları O'nun elindedir», *Mü'min* sûresinin 62. âyeti şöyle der: «İşte Rabbiniz olan, bütün varlıkları yaratan Allah budur», *Şûrâ* sûresinin 49. âyeti şöyle der: «Yerlerin ve göklerin Hâkaanı O'dur», *Zuhruf* sûresinin 12. âyeti şöyle der: «O Allah ki her nesnenin çeşitlerini yarattı», *Kamer* sûresinin 49. âyeti şöyle der: «Her yarattığımızı ölçüyle yarattık», *Hadit* sûresinin 1. ve onu izleven âyetleri şöyle der: «Yerlerde ve göklerde ne varsa hepsi Allah'ı ululamaktadır. Yerlerin ve göklerin hâkanlığı O'nundur, diriltir de, öldürür de, her nesneve gücü yeter. İlki O'dur, ardı da. Göze görünen de O'dur, görünmeyen de. O Allah ki yerleri, gökleri ve bu ikisinin arasındakileri altı günde yarattı», *Cumâ* sûresinin 1. âyeti şöyle der: «Yerlerde ve göklerde ne varsa hepsi Allah'ındır», *Tegâbün* sûresinin 3. âyeti şöyle der: «Yerleri ve gökleri gerektiği gibi yarattı, size de en güzel biçimi verdi. Sonunda ancak O'na dönülecek». *Bk.* Âlem, Dünya.

KALB — Yürek... *A'raf* sûresinin 43. âyeti şöyle der: «Biz onların yüreklerindeki kini çeker çıkarırız», *Yûnus* sûresinin 57. âyeti şöyle der: «Size Rabbiniz tarafından bir öğüt, yüreklerinizdeki hastalığa bir şifâ gelmiştir», *Ra'd* sûresinin 28. âyeti şöyle der: «Haberiniz olsun ki Allah'ı anmakla yürekler sükûnet ve rahat bulur *(bizikrillâhi tatmainnülkulûb)*», *Mü'minûn* sûresinin 78. âyeti şöyle der: «Sizler için kulaklar, gözler, yürekler meydana getiren O'dur», Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den naklettiği bir hadîsinde de Peygamber Hz. Muhammed şöyle demektedir: «Şu kıblemi görüyorsunuz ya? Allah'a yemin ederim ki sizin huşûnuz, rükûnuz bana gizli değildir. Arkamda ne yaptığınızı ben kalb gözümle görürüm».

KALEM — Kur'anın altmış sekizinci sûresi... Mekke'de inmiştir, 52 âyettir.

Sûre kalemden sözettiği için bu adla anılmıştır, Arapça *nûn* harfiyle başladığından *sûre-i Nûn* adıyla da anılır. Şöyle başlar: «Nûn. Kalem ve yazdıkları şeyler hakkı için». Bu kalemin *levh-i mahfûz*'u yazan kalem olduğu yorumcularca ilerisürülmektedir. *A'lâk* sûresinin 4. âyeti de şöyle der: «Oku. Kalemle öğreten, insana bilmediklerini bildiren Rabbin keremde erişilemeyecek bir düzeydedir *(elleziy alleme bilkalemî)*». Taberî'nin ünlü *Tefsîr*'inde bu kalemin yerle gök arası uzunluğunda bir ışık kalemi olduğu, kıyâmet gününe kadar olacak bütün olayları yazdığı Hz. Muhammed'in hadîslerine dayanarak bildirilmektedir. Bu hadîslere göre kalem, Tanrı tarafından ilk yaratılan şeydir ve bizzat yazı gibi Tanrısal bir bağıştır (lûtuftur). *Bk.* Hulûf-i mukattaât, Levh-i mahfûz.

KALENDERÎLİK — Melâmîlikten türemiş bir tarikat... Melâmî şeyhi Zekeriyya Multânî'nin müridi Seyit Celâl Buhârî'ye bağlı olan Melâmîler bu adla anılırlar. Kimin tarafından kurulduğu kesinlikle bilinmemektedir. Mal ve mülke önem vermemekle ünlüdürler. Kafalarındaki kıllar kaşlarına varıncaya kadar tıraşlıdır. Kalenderîlere göre *güzele tapma,* Tanrı'ya tapma demektir. Kadın ve erkek farkı gözetilmeksizin her güzel tapılmaya lâyıktır. *Bk.* Melâmîlik.

KALÎB — Bedir savaşında öldürülen yetmiş kâfirin içine atıldıkları kuyu... İbn Ömer'den nakledilen bir hadîse göre kör bir kuyudur. Öldürülenlerin içinde ünlü Ebû Cehil de vardı. *Bk.* Bedir.

KAMER — Kur'anın elli dördüncü sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 55 âyettir. Birinci âyeti «ay yarıldı» sözüyle başladığından bu adla anılmıştır. Şöyle başlar: «Kıyâmet yaklaştı, ay yarıldı *(venşakkalkamer)*». Bundan ötürü ayın ikiye bölünmesi kıyâmet alâmetlerindendir. Bu yarılmanın dışında *ayın ikiye bölünmesi* (İnşikaak-ı kamer) Peygamber Hz. Muhammed'in tanısık (mûcize) 'larındandır. *Bk.* İnşikaak-ı kamer.

KAMIŞ BAYRAMI — Yahudilerin çölü geçmelerini anmak için her yıl hasattan sonra kutladıkları bayram... Yedi gün süren bu bayramda hiçbir iş görmeden kamış çardaklarda oturulduğu için bu adla anılır. *Bk.* Bayram, Yahudilik.

KÂMİLÎYYE — Gaalîyye mezhebinin kollarından biri... Tanrılık gücün Tanrı'dan başkasında da olabileceğini ilerisüren dindışı bir anlayışı izler. *Bk.* Gaalîyye.

KAN — İnsan bedenini diri tutan sıvı... İslâm inançlarında kan, sâdece temizlik (abdest ve gusül) açısından ele alınmış ve özellikle de kadınların âdet görmeleri üstüne çeşitli yargılar oluşturulmuştur. Bunun dışında Hz. Muhammed'in ünlü bir hadîsinde *adam öldürme* (katil) anlamında kullanılmıştır. Halk inançlarında eski Anadolu efsânelerinde kurban kanının bir kapta toplanarak tapıcıların üstüne serpildiği anlatılır. Günümüzde de Kurban bayramlarında kurbanın kanı çocukların alınlarına sürülür. Avustralya yerlileri, yaşlı erkeklerin kanını çocuklara sürerek onları erginlemiş olduklarına inanırlar. Kimi Afrika yerlileri ve Eskimolar hayvan kan çorbası içerler. Kan kardeşliği geleneği de kanın büyülü gücüyle ilgilidir. *Bk.* Hayız, İstihâza, Katil.

KANDİL — Câmi minârelerinde kandil yakılan kutsal geceler... Müslümanlığın kutsal geceleri beş tanedir, bunların dördü kandil ve biri kandil niteliğindeki Kadir gecesidir: 12 Rebiülevvel'de *Mevlit kandili,* Receb ayının ilk cumâ gecesi *Regaaib kandili,* 27 Receb'te *Mir'aç kandili,* 15 Şaban'da *Berat kandili,* 27 Ramazan'da *Kadir gecesi.* Mevlit, Peygamberin doğduğu gecedir; Regaip, Peygamberin ana rahmine düştüğü gecedir; Miraç, Peygamberin Tanrı'yla buluşmak üzere göğe çıktığı gecedir; Berat, Peygambere peygamberliğinin bildirildiği gecedir. *Bk.* Kadir.

KARABÂŞÎYYE — Halvetîlikten türemiş Şâbaniyye mezhebinin bir kolu...

Alâettin Aliyyül-Atval tarafından kurulmuştur. Kara sarık sardığından karabaş diye anılırmış. Istanbul'da doğmuş, Kahire'de ölmüştür. XVII. yüzyılda kurulan bu tarikat bağlıları bir gün Atval'ın dirilip yanlarına geleceğine inanırlar. *Bk.* Şâbaniyye.

KARÂMİTA — *Bk.* KARMÂTÎLİK.

KARDEŞLİK — Din bağı... Müslümanlar birbirleriyle kardeştirler. *Âli İmran* sûresinin 103. âyeti şöyle der: «Hepiniz birden Allah'ın ipine sımsıkı sarılın, birbirinizden ayrılmayın, Allah'ın size olan nîmetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmandınız, Allah sizin yüreklerinizi İslâmla birleştirdi de kardeş oldunuz».

KARINCA DUÂSI — *Bk.* NEML.

KARİA — Kur'anın yüz birinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 11 âyettir. Arapça *karia* deyimi *felâket* demektir, sûrede *kıyâmet* (kalkış) anlamında kullanılmıştır. Sûre bu deyimle başladığından bu adla anılır. Şöyledir: «Kalkış *(elkaari'atü),* nedir o kalkış? Nedir o kalkış bilir misin? O gün insanlar pervâneler gibi darmadağın olacaklar. Dağlar, atılmış renkli yün gibi olacak. İşte her kimin tartısı ağır gelirse, artık o kişi sevinç içinde yaşayacak. Tersine, her kimin tartısı da hafif gelirse, artık o kişi Hâviye uçurumunda yatacak. Hâviye nedir bilir misin? O kızgın bir ateştir». Yorumcular *Hâviye*'yi *cehennemin dibi* olarak yorumlamaktadırlar.

KARÎN — İnsanın yanında gezen ve ondan hiç ayrılmayan ruh... İslâmlıktan önceki Arap inançlarında da *karîn* bu anlama gelirdi, İslâmlık onu bir çeşit *arkadaş* olarak yorumladı. Bununla beraber İslâmsal kelâm bilimine göre her insanın biri melek ve biri şeytan olmak üzere yanından hiç ayrılmayan *iki karîn (Ar.* Karineyn)'i vardır. Ne var ki bunlar Kur'anın her insanın yanında bulunduğunu ve iyiyle kötüyü yazdığını bildirdiği meleklerden (Melâike) farklıdır. *Karîn* deyimi Kur'anda sekiz yerde geçer. Örneğin *Nisâ* sûresinin 38. âyeti şöyle der: «Şeytan kime arkadaş olmuşsa kötü arkadaş olmuştur *(ve men yekünişşeytânü lehü kariynen fesâe kariyn)», Fussilet* sûresinin 25. âyeti şöyle der: «Onların kötü huylarına göre şeytan nitelikli birtakım yoldaşlar *(kurenâe)* koyduk», *Kaf* sûresinin 23. âyeti de şöyle der: «Ona yoldaş olan *(ve kaale kariynühü)* melek şöyle diyecek». *Bk.* Kurenâ.

KARMÂTÎLİK — Bâtınîliğin en etkin ve önemli akımı... *Karamita* ve *Karamitiyye* de denir. Arap içrekçiliğinin bu önemli akımı IX. yüzyılda Hamdan bin al-Eş'as tarafından kurulmuş ve onun kayınbirâderi Abdan tarafından yayılmıştır. Bu akımın *Sâhibuz-zuhâr* ve *Sâhibun -nâke* adlarıyla bilinen gizli başkanları olduğu, Hamdan'la Abdan'ı onların yönettiği söylenir. Mallarda ortaklık ilkesini yayan ve halkı her bakımdan eşitleştirmeyi amaçlayan *Karmatiyye,* gizemsel açıdan İsmâilîliğin inançlarını taşır. Dinsellikle bağdaştırılmış sosyo-ekonomik ve siyasal bir anlayıştır. Cenneti ve cehennemi dünyada saymak gibi uşcu bir tutum içinde bulunan bu anlayışın kökü İran Mazdekçiliğidir. Tüm İslâm dünyasına yayılan ve birçok yerlerde egemen olan bu akımın kalıntılarından Fâtımî imparatorluğu doğmuştur. *Karmata* sözcüğünün Vasit bölgesi yerlilerinin dilinde *gizleyen* anlamına geldiği de ilerisürülmüştür. Kimi yazarlar, Batı'da kurulan esnaf loncalarının ve Batı üniversitelerinin Karmâtî ilkelerinden yola çıktıklarını savunmuşlardır (Bu konuda *İslâm Ansiklopedisi*'nde geniş bilgi vardır). Bâtınîliğin en tipik akımlarından biri olan Karmâtîliğe girebilmek kolay değildi, dokuz dereceden geçmek ve Abdan'ın *al-Balagat al-sab'a* adlı yedi ciltlik yapıtını her cildi bir yılda olmak üzere yedi yılda öğrenmek gerekiyordu. Derecelerin ilki *tafarrus* (dikkatle inceleme) derecesidir. Bu ilk evrede içlerine alacakları kişiyi uzun uzun inceliyorlar, eğilimlerini yokluyorlar, siyasal tutkularını körüklüyorlardı. Arapların ege-

menliğine dayanamayan Arap olmayan topluluklar ve Araplardan da Hz. Muhammed'in bağlı bulunduğu Muzar (Mudhar) zümresinin egemenliği elinde tutmasına kızan Araplar başlıca etki alanlarıydı. İnatçılar ve koyu sofular onlara göre *çorak tarla* ve içinde *ışık olan ev*'diler, bu tarlaya tohum saçmıyorlar ve bu eve yaklaşmıyorlardı. İkinci derece *ta'nis* (alıştırma) derecesidir. Bu evrede uygun bulunanların dostlukları kazanılır. Üçüncü derece *taşkîk* (şüphelendirme) derecesidir. Bu evrede kuramsal konular ortaya atılarak uygun görülen kişide şüpheler uyandırılır, örneğin «Kur'anın kazâ ve kader açıklaması karşısında insanın sorumluluğu ne olabilir?» ya da «Kur'an Tanrı'nın *ol* (Kün) demesiyle her şeyin bir anda oluverdiğini bildirdiği halde neden dünyanın altı günde yaratıldığını söyler? *Ol* buyruğu karşısında bu süreye ne gerek var?» soruları üstünde çok ihtiyatlı ve Kur'andan yana görünerek tartışılır. Dördüncü derece *ta'lik* (bekletme) ve erteleme) derecesidir. Bu evrede kuşkulanan kişi, tartışılan konuların gerçeklerini öğrenmek ister, kendisine bu bilgileri edinmenin kolay olmadığı ve her şeyden önce yemin etmesi gerektiği bildirilir, yemin töreni de geciktirilerek kişinin kuşkusu büsbütün körüklenir. Beşinci derece *rabt* (bağlama) derecesidir, öğretilecek sırların kimseye açıklanmayacağı yolunda kişiye yemin ettirilir ve mezhebe bağlanır. Altıncı derece *tadlîs* (aldatma) derecesidir. Kişiye Tanrı'nın Kur'an dışında gizli bildirileri de bulunduğu sezdirilerek bir süre daha oyalanır. Yedinci derece *ta'sis* (kurma ve yerleştirme) derecesidir. Bu derecede *zâhir* olanın altındaki *bâtın*'ın asıl gerçek olduğu ve bunu öğrenmeye çalışması gerektiği telkîn edilir, bu dereceye kadar yavaş yavaş yapılmış olan telkînlerin iyice yerleşmesine çalışılır, daha açık bir deyişle kişi artık kurulup çatılır ve inşâ (te'sis) edilir. Sekizinci derece *hal* (çıkarma) derecesidir. Bu dereceye gelen kişi yavaş yavaş dinden çıkarılır, kimi dinsel yükümlülükler azaltılarak bâtını öğrendikten sonra zâhirin hiçbir anlamı kalmayacağı anlatılır. Dokuzuncu ve sonuncu derece *insilâh* (sıyrılma) derecesidir ki kişi dinden tümüyle sıyrılarak bâtınî edilir, bütün yükümlülükler kaldırılır ve bütün haramlar helâl kılınır. Bütün bunlara karşın (rağmen) incelemeciler kimi bâtınîlerin *zâhir*'e de aşırı bağlı bulunduklarını bildirmektedirler. Bundan da anlaşılıyor ki Karmâtîlerin amaçları dinden çok, siyasadır ve siyasaya engel olan sofuluğu törpülemektir. *Bk.* Bâtınîlik, İsmâilîlik.

KARZ — Borç... *Ödünç alma ve verme*'yi dilegetirir. İslâm dininde *fâiz* (ribâ) yasak olduğundan bu işlem ancak fâizsiz olarak yapılabilir ki buna da *karz-ı hasen* (güzel borç) denir. Kur'anın *Bakara* sûresinin 280. âyeti şöyle der: «Eğer borçlu darlık içindeyse onu eli genişleyinceye kadar bırakın. Borcu bağışlamanız sizin için en iyisidir, bunu bir bilseniz», 282-283. âyetleri de şöyle der: «Belli bir süre için birbirinize borçlanınca bunu yazın. Aranızdan bir yazıcı onu doğru olarak yazsın. Bu yazıcı, Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin, yazsın. Bir de borçlu olan kimse borcunu söyleyip yazdırsın. Her biri Allah'tan sakınsın da hiçbir nesneyi eksik yazdırmasın. Eğer borçlu olan yetersiz ya da söyleyip yazdırmaya gücü yetmez olursa koruyucusu olan kişi doğru olarak söyleyip yazdırsın. Erkeklerinizden ikisini de tanık tutun. Eğer iki erkek yoksa orada bulunanlardan bir erkekle iki kadın da olur. Tanıklar çağrılınca kaçınmasınlar. Siz yazıcılar, az çok demeyip süresiyle birlikte yazmaya üşenmeyin. Yazılı olan Allah katında doğruluğu sağlam, tanıklık için elverişli, işkilden daha uzak olur. Meğer ki aranızda elden yapılacak bir ticâret işi olsun. Bunu yazmamak sizin için suç olmaz. Alımsatım yaparken de tanık tutun. Ne yazıcıya, ne de tanığa zarar vermeyin. Eğer zarar verecek olursanız Allah'a karşı gelmiş olursunuz. Eğer yolda olur da yazıcı bulamazsanız borçludan rehin alabilirsiniz. Eğer birbirinize

güveniniz varsa kendisine güvenilen borçlu Allah'tan sakınsın da borcunu ödesin. Tanıklık etmekten kaçınmayın. Her kim bundan kaçınacak olursa günah onun yüreğine kadar işler», *Nisâ* sûresinin 11-12. âyetlerinde mirâsın nasıl dağıtılacağı anlatılırken «borçlarınız ödendikten sonra» koşulu konur, eşdeyişle mirâs önce ölenin borçları ödendikten sonra kalan üstünden dağıtılacaktır. *Tevbe* sûresinin 60. âyetinde *sadaka*'nın kimlere verilebileceği sayılırken «borçlular» da anılır. Kur'anın daha başka sûrelerinde bu deyim *yük* anlamında kullanılmıştır, örneğin *Kalem* sûresinin 46. âyeti şöyle der: «Yoksa sen onlardan bir karşılık istiyorsun da onlar bu borcun ağırlığı altında mı eziliyorlar?». Borç konusunda Hz. Muhammed'in de pek çok hadîsleri vardır. Bu hadîslere göre alacaklının, sıkıntıda olan borçluya süre tanıması (mehil) *vâcib,* borcunu bağışlaması (af) *müstehâp*'tır (Kaldı ki yukardaki âyette de görüldüğü gibi, bu bir Tanrı buyruğudur). Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den naklettiği bir hadîste Peygamber şöyle demektedir: «Zenginin başkasına olan borcunu geciktirmesi zulümdür. O halde birinizin alacağı bir zengine havâle edildiğinde bu havâleyi kabul ve tâkibetsin». Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir başka hadîsinde şöyle diyor: «Kim ödemek düşüncesiyle insanlardan mal alırsa Allah onun ödemesini kolaylaştırır». Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir başka hadîsinde de şöyle demektedir: «Uhud dağı gibi altınım olsa beni sevindirmezdi, ancak borcum için sakladığım hoşuma giderdi». Seleme İbn'ül Ekvâ da Hz. Muhammed'in borçlu olarak ölen birinin cenâze namazını kıldırmadığını, arkadaşlarına kıldırdığını anlatmaktadır. *Bk.* Fâiz, Ticâret.

KASAS — Kur'anın yirmi sekizinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 88 âyettir. Kimilerine göre 52, 53, 54, 55. âyetleri ve kimilerine göre de 58. âyet Hz. Peygamberin göçü (Hicret) sırasında Hacfe'de inmiştir. *Kasas* (Kıssa) Arapçada *olayları adım adım izleyerek anlatmak* (hikâye etmek) demektir. Sûre, 3. âyetinde «Sana Mûsâ'yla Firavun'un olaylarını doğru olarak anlatacağım» dediği için bu adı almıştır. Bu sûreye, bu yüzden *Mûsâ sûresi* de denir. *Bk.* Mûsâ, Firavun.

KASD — Bilerek ve isteyerek yapma... *Nisâ* sûresinin 93. âyeti şöyle der: «Kim ki bir müslümanı haksız yere kasden öldürürse onun cezâsı cehennemdir. O orada dâimdir. Allah ona öfkelenmiş ve büyük bir azâb hazırlamıştır». *Bk.* Katil.

KÂSÂNÎYYE — Nakşbendîliğin Ahrârîye'den ayrılan bir kolu... Hâce Şemsüddin Ahmed el-Kâsânî (ölümü: 1453) kurmuştur. *Bk.* Nakşibendîyye.

KASEM — *Bk.* YEMÎN.

KASİTÎYYE — Mûtezile'nin kollarından biri... *Bk.* Mûtezile.

KATAM — Kendisiyle evlenmek isteyenlere Hz. Ali'yi öldürmelerini şart koşan kadın... Müslümanlar, Peygamber Hz. Muhammed'in amcaoğlu ve dâmâdı Hz. Ali'nin öldürülmesini, *Katam* adlı bir kadının onun ölümünü şart koşmasına bağlarlar. Bu inanca göre Katam, Teym-er Rebâp kabîlesindenmiş ve çok güzelmiş. İbni Mülcem bu kadına âşık olmuş ve onunla evlenmek istemiş. Kadın, onunla evlenmek için Hz. Ali'yi öldürmesini şart koşmuş. İbni Mülcem ilkin çok mantıksal bir uslamlamada bulunmuş: «Demek ki benimle evlenmeyeceksin, demiş, çünkü Ali'yi öldürmezsem şartını yerine getirmediğim için evlenmeyeceksin, Ali'yi öldürürsem sağ kalamayacağım için evlenmeyeceksin». Ama kadına öylesine tutkunmuş ki, sonunda boyun eğmiş ve Hz. Ali'yi öldürmüş. *Bk.* Ali, Hâricîlik.

KÂTİB-İ ADL — Güvenilir yazıcı... Çağdaş dilde *noter* demektir. Okuma yazma bilmeyenlerin büyük çoğunlukta bulunduğu çağlarda bir yazı yazdırmak, özellikle de o yazının doğru yazılıp ya-

zılmadığını anlayabilmek büyük bir sorundu. Bu yüzden Kur'an *Bakara* sûresinde «bir yazıcı bunu doğru olarak yazsın, Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin» der. *Bk.* Karz.

KATİL — Adam öldürme... Arapçada *katl* denir. Savaşsal öldürme *kıtâl* deyimiyle dilegetirilir, öldürene de *kaatil* denir. *Katl-i nefs* deyimi de *kendi kendini öldürme* (intihar) anlamında kullanılmaktadır. *Nisâ* sûresinin 93. âyeti şöyle der: «Kim ki bir inananı haksız yere bile bile (kasden) öldürürse cezâsı cehennemdir», *Bakara* sûresinin 178. âyeti şöyle der: «Ey inananlar. Öldürülenler için ödeşme boynunuza borç oldu. Özgüre özgürle, köleye köleyle, dişiye dişiyle ödeşeceksiniz. Ancak öldürülenin yakınlarından biri suçun bir parçasını bağışlayacak olursa bunu töreye uygun olarak ona güzellikle ödemelidir. Her kim bu sınırları aşarsa onun için acıklı bir azâb vardır», *Nisâ* sûresinin 29. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, birbirinizi öldürmeyin», 92. âyeti şöyle der: «İnananın inananı öldürmesi doğru olmaz. Meğer ki yanlışlıkla ola. Her kim bir inananı (mü'mini) yanlışlıkla öldürecek olursa inanan bir köle azâd etmek, aynı zamanda da öldürülenin mirasçılarına kan değerini vermek gerekir. Meğer ki onlar bunu öldürene bağışlayalar. Eğer öldürülen bir inanan olmakla birlikte size düşman bir ulustansa gene inanan bir köle azatlamak gerekir. Eğer öldürülen sizinle kendileri arasında andlaşma olan bir ulustansa kan değerini vermek, bir de inanan bir köle azatlamak gerekir. Her kim bunları (kan değeri olacak parayı ve köleyi) bulamazsa birbiri ardınca iki ay oruç tutması gerekir. Bu, Allah'ın onun tövbesini onaması içindir», *Mâide* sûresinin 32. âyeti şöyle der: «İşte bunun içindir ki İsrâiloğullarına şunu yasadık: Her kim bir kimseyi haksız yere öldürecek olursa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim de bir kimsenin canını kurtaracak olursa bütün insanların canını kurtarmış olur. Meğer ki bunu ödeşme ya da ortalıkta kargaşalık çıkarma karşılığı yapmış ola», *En'am* sûresinin 151. âyeti şöyle der: «De ki: Çocuklarınızı yoksulluk yüzünden öldürmeyin. Onların da, sizin de azığınızı verecek olan biziz. Allah'ın haram kıldığı bir cana kıymayın, haklı olursa başka», *İsrâ* sûresinin 33. âyeti şöyle der: «Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı bir kimseyi sakın öldürmeyin, meğer ki haklı olasınız. Her kim bir kimseye kıyıp öldürecek olursa biz onun gözeticisine öldürenden hakkını araması yetkisini verdik. Ancak o da öldürme işinde taşkınlık etmemeli, çünkü bizden yardım görmüş oluyor», *Fürkan* sûresinin 68. âyeti şöyle der: «O kimseler ki Allah'tan başka Tanrı'ya tapmazlar, Allah'ın haram kıldığı bir kimseyi haklı olmadıkça öldürmezler. Her kim de bunları yapacak olursa ettiğini bulacaktır». Buhârî'nin Abdullah' tan naklettiği bir hadîsinde Hz. Peygamber şöyle demektedir: «Kıyâmette ilk yargılanacak şey kan'dır», yorumcular bunu şöyle yorumluyorlar: Mahşerde insana ilkin Allah'ın binâsını yıkmak demek olan adam öldürmeden sorulacaktır. Tâif'in fethi günü dişi bir deve üstünde gelip müslüman olduğundan ötürü kendisine Bekre adı verilmiş olan Ebû Bekre de şunu anlatıyor: «Kavga eden iki kişiden birine yardım etmek için koşarken Ebû Bekir yolumu kesti: Nereye? dedi. Şu kavgacılardan birine yardıma, deyince Ebû Bekir bana Resûlullahtan duyduğu şu hadîsi söyledi: *Birbirine kılıç çeken müslümanlardan öldüren de, ölen de cehennemdedir.* Ebû Bekir: Yâ Resûlullah, ölenin günâhı ne? diye sormuş. Peygamberimiz de ona şu karşılığı vermiş: O da karşısındakini öldürmek için kavga ediyordu». *Bk.* İntihar.

KAVİYY — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Güçlü* (kuvvetli) demektir. *Bk.* Esmâ.

KAVM-İ NÛH — Hz. Nûh'un soydaşları, ulusu... Müslümanların kutsal kitabı Kur'anın *Nûh* sûresine göre (26-27.

âyetler) Peygamber Hz. Nûh'un soydaşları, Tanrı'ya başkaldırmışlar. O da bu Tanrıtanımazların canlarını alması için Tanrı'ya yalvarmış. Gerekçesi de şu: Eğer bu Tanrıtanımazlar yaşayacak olurlarsa bütün kulları baştan çıkarabilirlermiş, doğurdukları ve doğuracakları çocuklar da kendileri gibi olurmuş. *Bk.* Nûh.

KAVS — Tasavvuf dilinde, başladığı noktaya dönme... Arapça *yay* anlamını dilegetiren *kavs* deyimi tasavvuf terminolojisinde de önemli birçok deyimlerde kullanılır ve *daire* demektir. Ünlü Arap gizemcisi Bağdat'lı Cüneyd'e «son nedir?» diye sormuşlar, «başlangıca dönmektir» demiş. *Kavs* deyimi tasavvuf dilinde bu anlamı dilegetirir. Tasavvuf yoluna girenler, tasavvuf bilgisini öğrenmeye başlarken Tanrı'dan başka her şeyi yok ederler. Bilgileri edindikten sonraysa her şeyin ancak Tanrı'da var olduğunu öğrendiklerinden, Tanrı'dan başka her şey yeniden ve gerçek bir anlamda yok olur. Böylelikle, başladıkları noktaya dönmüş olurlar. *Varlıkbirliği* (*Ar.* Vahdet-i vücûd) anlayışına göre her şey Tanrı'dan çıkmıştır (*Ar.* Kavs-i nüzûl) ve gene Tanrı'ya dönecektir (*Ar.* Kavs-i urûç). Bu çıkış ve dönüş de *kavs* deyimiyle dilegetirilir. *Bk.* Vahdet-i vücûd, Tasavvuf.

KAVS-İ KUZAH — *Bk.* ALÂİMİSEMÂ.

KAVS-İ NÜZÛL — *Bk.* KAVS.

KAVS-İ URÛÇ — *Bk.* KAVS.

KAVVÂL — Yezîdiliğin ikinci derecesi... Şeytan'a tapan *Yezîdîlik* yedi derecelidir. Yeni girenlere *fukarâ* denir. *Fukarâ* derecesinden *kavvâl* derecesine yükselinir. Bu derecenin başlıca görevi, övgüler ve şiirler okumaktır. *Bk.* Yezîdîlik.

KAYDAR — *Bk.* MEHDÎ.

KAYYÛM — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Kendiliğinden varolan* demektir. Kimi kelâm bilginleri bu adı, Tanrı'nın en büyük ve önemli adlarından biri sayarlar. Sözcük gerçekte *sonsuz* (ebedî) demektir. Kur'anda üç yerde geçer. Örneğin *Bakara* sûresinin 255. âyeti şöyle der: «Allah ki O'ndan başka tapacak yoktur, Hay olan, Kayyûm olan O'dur *(Allahü lâ ilâhe illâ hüvel hayyülkayyûm). Hay* deyimi, *kendisine asla ölüm gelmeyen* anlamındadır. *Kayyûm* deyimi de *ayakta duran* anlamındaki *kıyâm* deyiminden türemiştir, kimi yorumcular «evreni ayakta tutan» (Mâsivâ ancak onunla kaaim) anlamında yorumluyorlar. *Bk.* Esmâ.

KAZÂ — Gerçekleştirilmiş olan kader ve zamânında yapılamamış olan dinsel ödevlerin sonradan yerine getirilmesi... Sözcük anlamında *yargılama* (hüküm ve karar verme) demektir. Anlam genişlemesi yoluyla Kur'anda bile çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. İslâm terminolojisinde başlıca iki anlamda kullanılır:

1. *Kazâ* deyiminin birinci anlamı *kader*'le ilgilidir ve *kaderin sonucu* (takdir edilenin tecellîsi) olarak *Tanrıca önceden belirlenmiş olanın zamânı geldiğinde gene Tanrıca gerçekleştirilmesi* (Tanrıca yazılanın olması)'ni dilegetirir. Çoğunlukla kabul edilen bu anlamdır ve konuşma dilinde kullanılan «kazâen oldu» deyimi de bu anlamdan çıkmıştır, daha açık bir deyişle, «kimse bunun olmasını istemedi, ama Allah yaptı» demektir. Bundan ötürüdür ki günlük kazâlarda suçlu (kasdi olan) aranmaz. Ne var ki kimi kelâm bilginleri, kullanılagelen bu anlamın tam tersi olarak Allah'ın yargısının önce (kazâ) ve Allah'ın kudretiyle oluşturduğunun (kader) sonra olduğunu ilerisürmektedirler. Bu sava göre kazâ *Allah'ın önceden saptanmış sonsuzca geçerli yargısı* (İlm-i ilâhî) ve kader *Allah'ın yargısına göre nesne ve olayların meydana gelişi* (İrâde-i ilâhîye)'dir. Görüldüğü gibi, İslâm terminolojisinin bu çok önemli iki deyimi anlam açısından da tartışmalıdır. Bu tartışma dinsel açıdan şu bakımdan da önem taşımaktadır: Birinci kullanımda kader sonsuz (ezelî ve ebedî) ve kazâ

zamanla sınırlı (mukayyet)'dır, ikinci kullanımdaysa bunun tam tersidir. İkinci kullanım böylelikle *kazâ ve kader* konusundaki güçlükleri de çözümlediği kanısındadır: Çünkü kaderle gerçekleşen ilineksel ve rastlantısaldır (arızî ve tesâdüfîdir), kazâyla saptanansa tümel ve sonsuzdur (küllî ve ebedîdir). Bundan ötürüdür ki dünyada kaderle kötülükler olur (şer), oysa kazâyla tüm iyilik (hayır) saptanmıştır. Kötülükler bu sonsuz iyiliğin gerektirdiği ilineksel ve rastlantısal oluşmalardır. Allah insanı, aklı ve diniyle, bu ilineksel ve rastlantısal kötülüklerle savaşsın ve onları yenerek armağan görsün diye yaratmıştır. Kimi insanların kaderi günahkâr olmaksa Allah bunu istemiş (kasdetmiş) değildir. İnsan aklını ve özellikle de dinini kullanmadığından ötürü bu kadere uğrar.

2. *Kazâ* deyiminin ikinci anlamı, *dinsel ödevleri belli zamanda yapmak* anlamına gelen *edâ* deyiminin tam karşıtı olarak, *zamânında yapılmamış olan dinsel ödevleri sonradan yerine getirme*'yi dilegetirir. Kazâ edilebilen bu dinsel ödevler *namaz* ve *oruç*'tur. Beş vakit namazın edâsı farz olduğu gibi, kazâsı da farzdır. Namaz ancak uyku, unutma ve dalgınlık (gaflet) nedenleriyle kazâ edilebilir. Hiçbir özrü olmadan ve bilerek namazını kılmayan kişinin kazâ etmesi yetmez, günah işlemiş olduğundan ayrıca tövbe etmesi de gerekir. Vitir namazının kazâsı vâcibtir. Vakti geçtikten sonra sünnet olarak kılınan namazlar kazâ edilemez. Yalnız vaktinde kılınamayan sabah namazının farzı gibi sünneti de öğleye kadar kılınmak koşuluyla kazâ edilebilir. Uyku ve unutma nedenleriyle kılınamayan namazların uyanma ve hatırlamadan sonra kılınmasına cevâz verilmiştir. Daha açık bir deyişle çok uykusu olan bir kişi ertesi akşam uyanırsa sabah, öğle ve ikindi namazlarını kazâen akşam vaktinde de kılabilir. Kazâ namazları için belli bir vakit yoksa da sıra gözetilmesi ve örneğin geçirilen bir namazdan sonraki vaktin namazını kılmadan önce kazâ namazının kılınması öğütlenmektedir. Aybaşı, lohusalık vb. gibi dinsel meşrûluk tanınan hallerde kazâ edilmez, çünkü bunlar namaz ödevinin ortadan kalkmasını (sukutunu) mübah kılan özürlerdir. Geçirilen namazlar altıdan çoksa yukarda sözkonusu olan sıra gözetilmez. Bunun gibi geçirilen namaz hatırlanmayarak da vakit namazı kılınabilir ya da vakit daralmış olup ikisini birden kılacak vakit bulamayanlar sâdece vakit namazını kılabilirler. Geçirdiği namazı bilerek kazâ etmeden vakit namazını kılan kimsenin vakit namazı da kılınmamış sayılır (fâsid olur), unutma ve dalgınlık gibi nedenlerle bilmeyerek yapılmışsa vakit namazı kılınmış sayılır (fâsid olmaz). Kazâ namazlarında da vakit namazlarındaki gibi niyet etmek şarttır. Niyet «kılamadığım sabah namazını Allah rızâsı için kılmaya niyet ettim» demek yoluyla yapılır, tarih zikredilmesi örneğin «1983 yılının Şubat ayının 12. cuma gününün sabah namazını» demek zorunlu değildir. Geçmiş namazların kazâsını geriye bırakmamak, engel olan özür ortadan kalkınca kılmak gerekir. Üzerinde geçmiş namazlar bulunan bir kimsenin nâfile namazı kılması genellikle (kimi mezheplerce) haram sayılmıştır. Oruç da namaz gibi kazâ edilebilir. Ne var ki oruç bozmalarda genellikle kazâ etmek yetmez, aynı zamanda kefâret vermek de gerekir. Bu durumun ölçütü *bilerek yapma* (kasd)'dır, örneğin oruç bir dalgınlıkla farkında olmadan (bilmeyerek) bozulmuşsa sâdece kazâ etmek yeterlidir, bilerek bozulmuşsa hem kazâ etmeyi hem de kefâreti gerektirir. Oruç tutmayı ortadan kaldıran özürler, namazda olduğu gibi, kazâyı gerektirmez. Kazâ orucu bir güne karşı bir gündür, kefâret gerekleriyse büsbütün başkadır (örneğin bir güne karşı altmış gündür). *Bk.* Kader, Namaz, Oruç, Kefâret.

KAZERÛNÎYYE — Özellikle Türkiye'de büyük etkinlik göstermiş sünnî bir tarikat... Şeyh Ebû İshak Kazerûnî (963-1034) tarafından Kazerûn (Şiraz)'da kurulmuştur. İran'da 24.000 mecûsîyi müs-

lüman ettiği söylenir. Babası da sonradan müslüman olan bir mecûsîymiş. Kendi adından ötürü *İshakîyye* adıyla da anılan bu sünnî tarikatın başlıca özelliği, müslüman olmayanları müslüman etmek için savaşlar (gazâ) düzenlemekti. XV. yüzyılda bütün Anadolu'ya ve Rumeli'ye yayılmıştır. Bursa, Konya ve Erzurum'da birçok kurumları bulunuyordu. Kazerûnî'nin mezarından alınan toprak, özellikle balık avcıları ve satıcılarca tılsımlı sayılmıştır. Kazerûnî'ye adakta bulunanlar üstüne senetler düzenlenecek kadar sağlam bir ekonomik yapıya sahipmişler.

KAZF — Nâmusa karşı yapılan iftirâ... İslâm şeriatına göre, nâmuslu bir kimseye *kazf*'da bulunup da bunu dört tanıkla kanıtlayamayanlara seksen sopa vurulur. Bu cezâ Kur'anın 24. sûresinde yazılıdır. Fıkıh mezheplerinin çoğu bu cezânın verilmesinin *kazf*'a uğrayanın şikâyetiyle olanaklı bulunduğunu ilerisürmüşlerdir. Sâdece Hanefîliğin kurucusu Ebû Hanîfe bu cezânın bir *hakk Allah* olduğunu ve şikâyet gerekmediğini ve hattâ iftirâya uğrayanın affetme hakkı da bulunmadığını söylemiştir. *Bk.* İftirâ.

KEBÂİR — *Bk.* KEBÎRE.

KEBÎR — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Arapça *el-kebîr* deyimiyle dilegetirilmiştir, *büyük* ve dinsel anlamda *ulu* demektir. *Bk.* Esmâ.

KEBÎRE — Büyük günah... *Büyük günahlar (Ar.* Günâh-ı kebâir) sorunu İslâm dininde başlıca tartışma konularından biridir. Büyük günah işleyenlerin müslüman sayılıp sayılamayacağı birçok yorumlara yol açmıştır. İslâm dinine göre öldürme, zinâ gibi günahlar *kebîre*'dir. Örneğin, *Havâriç* anlayışının başlıca kollarından *Necedat*'ın kurucusu Yemâme imamı Necede'ye göre, kendilerinden olanlar büyük günah işleseler bile kâfir sayılmazlardı. Buna karşı kendilerinden olmayan büyük günah işleyenler kâfir oluyordu. *İbâziyye* anlayışı büyük günah işleyenleri *nimeti yadsıyan* saymakla yetinmişti. *Mûtezile* anlayışına göre büyük günah işleyenler kâfir ve cehennemliktirler. *Mürcie* anlayışı büyük günah işleyeni müslüman sayar. *Hanefîlik* ve *Mâlikîlik* mezheplerine göre büyük günah işleyenler *kabahatli müslüman (Ar.* Mü'min-i fâsık)'dır, onlara ne yapılması gerektiğini sâdece Tanrı bilir, ister bağışlayıp müslüman sayar, ister bağışlamaz ve cezâlandırır. *Bk.* Günah, Mü'mini fâsık.

KEBŞ-İ İSMAİL — Hz. İsmail'in yerine kurban edilen koyun... Bu koç Tanrı tarafından gökten indirilmiş. Hz. İbrahim'in kurban etmeye hazırlandığı oğlunun İsmail mi ya da İshak mı olduğu tartışmalı bulunduğundan, kimileri de buna *kebş-i İshak* demişlerdir. *Bk.* İsmail, İshak, İbrahim.

KEDER — *Bk.* SIKINTI.

KEFÂLET — Kefil olduğu kişiye karşı belli bir yerde onun borcunu ödemeyi ya da cezâsını çekmeyi ya da bunları yapamadığı durumda cezâya çarpılmayı yükümlenmek... *Yûsuf* sûresinde Hz. Yûsuf'un çuvalından su kabı çıkan kardeşini köle olarak alıkoyması kefâlet olarak nitelendirilmiştir. Bu sûrenin 76. âyeti şöyle der: «Biz Yûsuf için böyle bir yol tuttuk. Yoksa Hakaan'ın dinine göre Yûsuf'un kardeşini alıkoyması doğru olmazdı. Bu da ancak Allah'ın dilemesiyle oldu». *Kalem* sûresinin 40. âyeti de şöyle der: «Onlardan hangisinin buna kefîl olduğunu kendilerinden sor». *Bk.* Karz.

KEFÂRET — İşlenen bir günahın bağışlanması için yapılması ya da verilmesi gereken... Müslüman inançlarına göre, Tanrı ancak bir *kefâret* karşılığında günahı bağışlar. Bu kefâret çoğunlukla oruç tutmak, sadaka vermek, kurban kesmek, köpeklere ekmek doğramak vb. gibi işlemlerle gerçekleştirilir. Çeşitli mezheplerin fıkıh anlayışları hangi suç karşılığında ne gibi bir kefâret gerekeceğini, birbirlerinden ayrı olarak, saptamış bulunmaktadır. Günümüzde de ettiği yemini bozmak isteyenler, kefâret

olarak köpeklere ekmek doğrarlar. Dilimizde, Arapça *kaffara* deyimine benzetilerek *keffâret* biçiminde de yazılan bu yükümlülüğün kimileri bizzat Kur'anda saptanmıştır. Örneğin *Nisâ* sûresinin 92. âyeti şöyle der: «İnananın inananı öldürmesi doğru olmaz, meğer ki yanlışlıkla ola. Her kim bir inananı yanlışlıkla öldürecek olursa inanan bir köle azatlamak, hem de öldürülenin mirâsçılarına kan değeri vermek gerekir. Eğer öldürülen inanan bir kişi olmakla beraber size düşman bir ulustansa gene inanan bir köle azatlamak gerekir. Eğer öldürülen sizinle kendileri arasında andlaşma olan bir ulustansa mirâsçılarına kan değeri vermek, bir de inanan bir köle azatlamak gerekir. Her kim bunları bulamazsa iki ay oruç tutması gerekir. Bu da Allah'ın onun tövbesini onaması içindir», *Mâide* sûresinin 89. âyeti şöyle der: «Allah sizi gelişigüzel ettiğiniz andlardan dolayı sorumlu tutmaz. Ama bilerek ve isteyerek ettiğiniz andlardan (yeminlerden) ötürü sorumlu tutar. Bu günahınızın örtülmesi için de *(kefâret* deyimi sözcük anlamında *örten* ve bundan ötürü de *günahı örten* demektir. O.H) çoluğunuza çocuğunuza yedirdiklerinizin ortalamasından on yoksulu doyurmak ya da giydirmek ya da bir köle azatlamak gerek. Bunlara gücü yetmeyenler için üç gün oruç tutmak vardır. Bu da anddan dönme suçunun örtülmesi (kefâreti) içindir», karısıyla cinsel ilişkide bulunmamak yolunda Arapça *zihar* deyimini söyleyip yemin eden kişi için de *Mücâdile* sûresinin 3-4. âyetleri şöyle der: «Karılarını analarına benzettikten sonra bu sözlerinden dönenlere birbirlerine yaklaşmadan önce (cinsel ilişkide bulunmadan önce) bir köle azatlamak düşer. Kimin buna gücü yetmezse o karısına yaklaşmadan önce sürekli olarak iki ay oruç tutmalıdır. Buna da gücü yetmezse altmış yoksulu doyurmalıdır. İşte bu, Allah'a ve Peygamberine inandığınızı göstermek içindir». Din bilginlerinin bin sorun çıkardıkları Hz. Muhammed'in Ebû Hüreyre'nin naklettiği ünlü hadîsi de şöyledir: «Peygamberin yanında oturuyorduk. Biri gelip: Ey Allah'ın elçisi, ben helâk oldum, dedi. Peygamber ne olduğunu sordu. Adam, Ramazanda oruçluyken karısıyla cinsel ilişkide bulunduğunu söyledi. Peygamber: Kefâret olarak bir köle azat edebilir misin? diye sordu. Adam: Hayır, yapamam dedi. Peygamber: Sürekli olarak (ard arda) iki ay oruç tutabilir misin? diye sordu. Adam: Gücüm yetmez, karşılığını verdi. Peygamber: Altmış yoksula fitre verebilir misin? diye sordu. Adam: Bulamam, dedi. O sırada Resûlullaha bir zembil hurma getirdiler. Peygamber: Al şu zembili, oruç kefâreti olarak yoksullara dağıt, dedi. Adam: Kime vereyim, Medîne'de benden ve ailemden daha yoksul kimse yok, dedi. Peygamber: Öyleyse git ailenle beraber kendin ye, dedi». Din bilginlerinin bu hadîsten çıkardıkları bin sorundan önemlileri şunlardı: 1. Ramazanda oruçluyken eşiyle cinsel ilişkide bulunana kefâret gerekir. 2. İmam Hanefî'ye göre, karısı için de kefâret gerekir, zorla olmuşsa kadına kefâret gerekmez. İmam Mâlik'e göre zorlayana iki kat kefâret gerekir. 3. Bütün mezheplere göre nafakası üzerine vâcib olana fitre ve kefâret verilemez, Peygamberin yukardaki sözü sâdece o adam içindir, o adama verilen hurmalar sadakadır, kefâret borcu kalmıştır. 4. Kefâret için önce köle azatlanmasının buyrulması adamın «canını helâkten kurtarmak» içindir, çünkü «kölenin her organına (uzvuna) karşı azat edenin organları affolur» diye başka bir hadîs vardır. 5. Oruçla yapılacak kefâret bire altmış oranındadır. 6. İmam Hanefî ve Şâfiî'ye göre kefârette bu hadîsteki sıranın izlenmesi (eşdeyişle: köle azatlanması, iki ay oruç, altmış yoksula fitre) gerekir. Öteki mezheplere göre kefâreti yapacak olan bunlardan dilediğini seçebilir. 7. İmam Hanefî'ye göre Ramazan ayının bir, iki ve üçüncü günleri oruç bu nedenle bozulursa bir kefâret yeterlidir, İmam Şâfiî'ye göre her gün için ayrı kefâret gerekir. 8. İmam Hanefî'ye göre bu kefâret bütün oruç bozmalarda böyledir. İmam Şâfiî'ye göre sâdece

cinsel ilişki nedeniyle bozulan oruçlar içindir ve öteki oruç bozmalarda gününe gün gerekir. 9. İmam Şâfiî'ye göre cinsel ilişkiyle oruç bozmak büyük günahtır (*Bk.* Kebîre). 10. İmam Hanefî ve Şâfiî'ye göre özürsüz oruç bozmayı âdet edinenin öldürülmesi câizdir. Günümüzde ve ülkemizde uygulanan kefâret kuralları şunlardır: Kefâret, bir gün bozulan orucun yerine iki ay (altmış gün) sürekli olarak oruç tutmakla yerine getirilir. Yaşlılık ya da hastalık nedeniyle oruç tutamayanların sabahlı akşamlı altmış yoksulu doyurmaları gerekir. Doyurmak, yedirmekle olabildiği gibi, yemek parasını eline vermekle de olabilir. Bunlardan hiçbirine gücü yetmezse bağışlanması için Allah'a yalvarmalıdır (duâ etmelidir). Kefâreti gerektirecek biçimde birkaç kez oruç bozmuş olan kişi, eğer öncekilerin kefâretini yapmamışsa hepsi için bir kefâret yeter. Kefâret orucu borçlusu, iki ay hiç aralık vermeden oruç tutmalıdır. Araya Ramazan ya da oruç tutulmasının haram olduğu günler gibi engeller girerse bunlar geçtikten sonra yeniden başlamak gerekir. Ancak kadınlar, âdet günlerinin araya girmesi durumunda, o günler geçtikten sonra öncekilere eklemek yoluyla kefâretlerini tamamlayabilirler. Kefâreti gerektiren biçimde orucunu bozmuş olana borcu bozduktan sonra oruç bozmayı mübâh kılan bir özür (örneğin bir hastalık, bir kadının âdet görmesi ya da lohusa olması gibi) gelirse kefâret ortadan kalkar (sâkıt olur), eşdeyişle kefâret gerekmez. Ama bu özüre (örneğin hastalığa) kendisinin sebep olmaması şarttır, kendisi sebep olmuşsa kefâret ortadan kalkmaz. *Bk.* Günah, Kazâ, Fidye.

KEFF — Anlamı açık olmayan Tanrı sözleri üstünde düşünmemek... İlk müslümanlar (*Ar.* Selefiyyûn) bu konuda birliktirler. Bilgisiz kimselerin bunları yorumlamaya kalkmasını, yüzmek bilmeyenin denize girmesine benzetirler. İkinciler nasıl boğulurlarsa, ilk müslümanlara göre, onlar da öylece boğulurlar. *Bk.* Selefiyyûn, Müteşâbihât.

KEHÂNET — İslâm terminolojisinde, müslüman olmayanların gösterdikleri kerâmet ya da mûcize... Sözcük olarak *bir olayın gerçekleşeceğini önceden bilme* demektir. İslâm terminolojisinde *sihir, irhâsât, istidraç* deyimleriyle anlamdaş sayılmış ve kötü bir şey olarak nitelendirilmiştir. Hz. Muhammed'in kehâneti ve kâhinliği kötüleyen çeşitli hadîsleri vardır. Örneğin Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir hadîste, Hz. Muhammed şöyle demektedir: «Allahü Teâlâ bir şey yapmak hükmünü verince melekler kanatlarını çırparak korktuklarını belirtirler. Cebrâil gibi Tanrı'ya yakın (Mukarreb) meleklere: Ne var, Rabbimiz ne buyurdu? diye sorarlar. Onlar da: Hak ve hakikatı buyurdu, derler. Yerden birbirinin üzerine dizilerek kulak hırsızlığı yapmak isteyen kimi şeytanlar ve cinler de bu sözleri duyarlar. Ama bir ateş parçası yetişip duyanı alttakine haber veremeden yakar. Ateş yetişmezse bu haberi birbirlerine aktarıp yeryüzüne ulaştırırlar ve yüz yalan da ekleyerek sihirbazlara, efsunculara ve kâhinlere yetiştirirler. İnsanlar da bunların sözlerine inanıp yüzde biri doğru çıksa hayran kalırlar. *Hicir* sûresinin 17-18. âyetleri bunlar için inmiştir: *Biz gökleri taşlanmış şeytandan koruduk, meğer ki şeytanlar, meleklerden kulak hırsızlığı yapmış olsunlar, onlara da bir ateş yetişip yakar».* İbn Ömer de şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimiz yakınlarıyla (sahâbe) birlikte İbn Sayyad denilen bir kâhinin bulunduğu Medîne'de Mekaale kabîlesinin köşkleri yakınından geçiyordu. İbn Sayyad'a: Ne var ne yok, ne görüyorsun bakalım? diye sordu. O da: Bana doğru da gelir, yanlış da gelir, karşılığını verdi. Peygamberimiz: Öyleyse senin işin karışıktır, seni sınamak için içimden bir şey tuttum, bil bakalım? buyurdu. İçinden *yevme te'tissemâü bi-duhânın mübîn* (Göğün açık bir duman savuracağı günü bekle) âyetini tutmuştu. İbn Sayyâd: İçinizdeki *Eddah* dedi. Yâni iki harfini cinnilerin deyişiyle söyledi. Peygamberimiz: Yıkıl, dedi, sen kâhinlikten öteye geçemezsin, vahiy ve

kerâmete eremezsin. Ömer: Efendim, izin verin de boynunu vurayım deyince, Peygamberimiz: Bu eğer Deccal'sa onu öldüremezsin, değilse öldürmenin ne yararı var? Onu âhir zamanda Hz. İsâ öldürecektir, buyurdu» (*Bk.* Kâhin). İslâm terminolojisinde *tansık* (mûcize) peygamberler tarafından, *kerâmet* ermişler tarafından gösterilen bir olağanüstülük olarak tanımlanır, *kehânet*'se büyücülükle bir tutulur ve müslüman olmayanların büyücülükleri olarak nitelenir. İslâmlığın dışında kehânet ve kâhinliğin tarihi çok eskidir. Genellikle geleceğin önceden bilineceğine inanılmıştır. *Haruspis'ler* adı verilen eski Etrüsk kâhinleri, kehânet için gerekli bilgileri *Etruska disiplina* denen bir kitapta toplamışlardı. Bilimsel ve istatistik verilere dayanmayan ve bundan ötürü de bir boşinanç türü olan kehânet, falcılıktan da ayrılır. Eski Roma *Augur*'ları da bir çeşit kâhinlerdi, falcı değillerdi. Kâhinlik, falcılıktan farklı olarak, daha geniş kapsamlıdır ve nedensiz sezileri de içerir. Eski ulusların çoğunda, özellikle Roma'da, devlet kâhinliği kurumu gerçekleşmiştir. Savaşlardan, barışlardan önce kâhinlere sorulur ve onların bildireceği biçimde davranılırdı. Önceden bilme, genellikle, tanrıların o konuda ne düşündüğünü ve nasıl bir yol çizmiş olduğunu bilme anlamındadır. Bu anlamda kehânet, her şeyin önceden tanrılarca saptanmış olduğunu belirten kadercilik anlayışına dayanır. Kehânet, hiçbir araç kullanmaksızın yapılabilmekle de falcılıktan farklıdır. *Bk.* Kâhin, Mûcize, Kerâmet, Büyü, Büyücülük, Deccâl.

KEHF — Kur'anın on sekizinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 110 âyettir. Arapçada *kehf* deyimi *mağara* demektir. Böyle bir mağaraya sığınarak yüzlerce yıl uyumuş *ashâb-ı kehf*'in öyküsü anlatıldığından sûre bu adla anılmıştır. Sûrenin 10. ve onu izleyen âyetlerinde bu öykü şöyle anlatılmıştır: «O gün o yiğitler mağarayı barınak edinmişlerdi de şöyle demişlerdi: Rabbimiz, sen bize esirgeyiciliğini sun, bizi işimizde başarıya ulaştır. Bundan ötürü biz de onların kulaklarını yıllar yılı o mağarada tıkalı bıraktık. Sonra da onları uyandırdık. İki bölükten hangisi mağarada ne kadar kaldıklarını daha iyi sayacak, bilelim diye. Sana onların yankılarını doğruca anlatıyoruz. Gerçekten onlar Tanrılarına inanan yiğitlerdi. Biz de onların yollarını doğrultmuştuk. Yüreklerini de pekiştirmiştik. O gün onlar durup şunu demişlerdi: Bizim Allahımız yerlerin ve göklerin Rabbidir. Biz O'nu bırakıp da başka bir Tanrı'ya tapmayız. Eğer tapacak olursak and olsun ki sınırı (haddi) aşmış oluruz. Ulusumuz olacak kişiler Allah'ı bırakıp da başka Tanrılar edindiler, Allah'a karşı yalan uydurandan daha kıyıcı (zâlim) kim olabilir? Siz ki onlardan ayrıldınız, mağaraya girin de Allahınız size karşı olan esirgeyiciliğini genişletsin. Bir görseydin, güneş doğunca mağaranın sağ yanına eğilir, batınca da sol yanını yalar geçerdi. Onlar uykudayken onları uyanık sanırdın. Köpekleri de iki kolunu kapı ağzına uzatmıştı. Böylece biz onları uyandırdık, birbirlerine sorsunlar diye. İçlerinden biri: Ne kadar uyudunuz? dedi. Onlar da: Bir gün, belki bir günden de az, dediler. Ötekiler dediler ki: Ne kadar eğleştiğimizi Allahımız daha iyi bilir, haydi içinizden birini bu gümüş akçeyle kente gönderin de size azık getirsin, hem de çok uyanık bulunsun, burada olduğumuzu kimseye sezdirmesin. Çünkü eğer onlar sizi ele geçirirlerse ya taşlarlar, ya da kendi dinlerine döndürürler, siz de artık hiç kurtulamazsınız. Onlar üçtüler, köpekleriyle dört. Beştiler, köpekleriyle altı, yediydiler, köpekleriyle sekiz. Onlara de ki: Onların sayısını en iyi bilen Allah'tır. Onlar mağarada üç yüz, kamerî olarak üç yüz dokuz yıl kaldılar. Onlara de ki: Onların ne kadar kaldıklarını en iyi bilen Allah'tır». *Bk.* Ashâb-ı kehf.

KELÂLE — *Bk.* FERÂİZ, MİRÂS.

KELÂM — Tanrı sözü... Sözcük anlamında *söz* demek olan *kelâm*, İslâm ter-

minolojisinde *Tanrı sözü*'nü dilegetirir. Bu anlamda Arapça *kelâmullah* denir. Kur'anda bu deyim kimi yerde Tanrı'nın buyruğu, kimi yerde takdiri, kimi yerde vahyi ve bizzat Kur'an anlamında kullanılmıştır. Örneğin *A'raf* sûresinin 143. âyetinde *konuşma* anlamında kullanılmıştır: «Vaktâ ki Mûsâ belirttiğimiz vakitte geldi, Rabbi onunla konuştu *(ve kellemehü rabbihü)*», *Fetih* sûresinin 15. âyetinde *söz* anlamında kullanılmıştır: «Onlar bununla sözü *(kelâmallah)* değiştirmek isterler», *Tevbe* sûresinin 6. âyetinde *islâm* anlamında kullanılmıştır: «İslâma *(kelâmallahi)* gelmeyip gitmek isterse...», *Hûd* sûresinin 105. âyetinde *söz* anlamında kullanılmıştır: «O gün geldiğinde Allah'ın izni olmaksızın hiç kimse söz *(tekellümü)* söyleyemeyecektir», *Nûr* sûresinin 16. âyetinde *söylemek* anlamında kullanılmıştır: «Böyle bir şeyi söylemek *(netekelleme)* bize yaraşmaz», *Rûm* sûresinin 35. âyetinde *Kur'an* anlamında kullanılmıştır: «Yoksa onlara ortak koştuklarını belgeleyen bir Kur'an *(yetekellemü)* mı indirdik?», *Lokman* sûresinin 27. âyetinde *vahiy* anlamında kullanılmıştır: «Allah'ın vahyi *(kelimatullah)* tükenmez». Kutsal kitaba ve Peygamberin sözleri olan hadîslere dayanan İslâm felsefesine de *kelâm* denir, çünkü bu felsefe Tanrı ve Peygamber sözleriyle geliştirilmiştir. Bu felsefe, antikçağ Yunan felsefesi etkisiyle oluşan İslâm felsefesine karşı dinsel bir felsefe meydana getirmek amacıyla oluşmuştur. Kelâm felsefecilerine, *feylesof* (filozof) denilen öbür felsefecilerden ayırmak için *mütekellim* (çoğulu: Mütekellimîn) denir. Eş'arîliğin kurucusu Ebül Hasan Eş'ârî'den önce bu Tanrıcı İslâm felsefesine *ilm-i tevhid, ilm-i usülüddin, fıkh-ı ekber* gibi adlar veriliyordu. *İlm-i kelâm* deyimini ilk kullanan, daha doğrusu ehl-i sünnet inançlarını savunma anlamında ilk kulanan, Ebül Hasan Eş'arî'dir. Tek sözle *kelâm bilimi*'ne İslâm skolâstiği denilebilir. *Kelâm* deyimi hıristiyan inançlarında da önemlidir ve *Tanrı'nın yaratma gücü*'nü dilegetirir. Tanrı *ol!* (*Ar.* Kün) demiş, evren olmuştur. Bundan ötürü Yohanna İncil'i, «Başlangıç, sözdü» önermesiyle başlar. *Bk.* Müslümanlık, Hıristiyanlık, Eş'arîlik.

KELÂMÎYYE — İslâm skolastiği ve izdaşları... *Bk.* Kelâm.

KELB — İslâm dinine göre temiz olmayan hayvan... *Köpek* demektir. Kimi fıkıh mezheplerine göre köpek temiz değildir (Gayr-ı tâhir) ve bundan ötürü de birçok İslâmsal yargılara konu olmuştur. Yaladıkları yemeği ve içtikleri suyu *mekrûh* (şeriatın haram etmediği, ama pek zorda kalınmadıkça kullanılmasına ya da yapılmasına izin vermediği şey) kılarlar. Köpeğin bulunduğu eve melekler girmez. Namaz kılan bir kişinin yanına köpek gelirse namaz bozulur. Halk inançlarında da kara köpeğin şeytan olduğuna da inanılmıştır. Köpeklere sâhip olunmaya ancak avlanmak, bekçilik yaptırmak ve sürü beslemek durumlarında izin verilmiştir. Bütün bunlardan ötürü *köpek* deyimi en büyük sövgü sayılır, özellikle de müslüman olmayanlar için kullanılır. Yedi uyurlar (ashâb-ı kehf)'ın köpekleri *Kıtmîr*'in konuştuğuna da inanılır. Bununla beraber Mâlikî mezhebince köpek temiz (tâhir) sayılmıştır. Ünlü bir ozanımız bundan yararlanarak şöyle bir dörtlük yazmıştır: «Tahir efendi bana kelb demiş — İtikaadı bu sözde zâhirdir — Mâlikî mezhebindenim zirâ — İtikaadımca kelb Tâhir'dir». Şâfiî mezhebine göre köpek *necis* (pis)'tir, hiçbir yeri kullanılmaz, ıslak köpek bir adama değerse abdest bozulur ve yeniden abdest alınması gerekir (Bütün bunlardan ötürü çok pis olanlara halk dilinde *Şâfiî köpeği* denir). Hanefîliğe göre köpek, domuz gibi necis değildir, kılları, kemikleri ve derisi temizlenip kullanılabilir, sâdece salyası necistir. Buhârî, Ebû Hüreyre'den şu hadîsi nakleder: «Evde köpek tutanın her gün sevâbından bir kırat eksilir, meğer ki ekin ya da sürü için beslenmiş ola». Ebû Hüreyre, Hz. Muhammed'den şu hadîsi de naklediyor: «Kabınızdan köpek içerse o kabı yedi kez yıkayın». Ebû Talha el-Bedrî de şu

hadîsi nakletmektedir: «Köpek ve resim olan eve melek girmez». Bununla beraber Ebû Hüreyre şu hadîsi de nakletmektedir: «Bir kuyu başında susuzluktan ölecek duruma gelmiş bir köpeğe kuyudan su veren fâhişe bir kadının bütün günahları bağışlanmıştır». *Bk.* Hayvan.

KELİME — İslâm terminolojisinde, din... *Sözcük* demektir. Allah'ın her sözcüğü bir *kelime (Ar.* Kalîma)'dir, bundan ötürü bu deyim İslâm terminolojisinde *din* deyimiyle anlamdaş sayılmıştır. *Zuhruf* sûresinin 28. âyetinde geçen *kelîmeten bâkıyeten* deyimi, kelime-i şehâdetin iki bölümünden biri olan *tevhid* anlamında yorumlanmıştır, bundan ötürü *iki kelime* deyimi *kelime-i şehâdet*'i dilegetirir. Allah evreni yinelenen (tekrarlanan) *ol (Ar.* Kün) kelimeleriyle yaratmıştır. Hz. İsâ da *ol* sözcüğüyle yaratıldığından, ona *Allah'ın kelimesi* (Kelîmetullah) denir. *Bk.* Kelâm, Din, İsâ, Kelime-i şehâdet, Kelime-i tevhid.

KELİME-İ ŞEHÂDET — Müslüman olabilmek için baş koşul olan tümce... Bu tümce, «Tanrı'dan başka Tanrı olmadığına ve Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve Peygamberi olduğuna tanıklık ederim» (*Ar.* Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammedün abdühû ve resulühû) tümcesidir. Bu tümceyi okumaya *kelime-i şehâdet getirmek* denir. Deyimin sözcük anlamı *tanıklık sözcüğü*'dür. «Tanrı'dan başka Tanrı yoktur, Hz. Muhammed O'nun Peygamberidir» (*Ar.* Lâ ilâhe illallah, Muhammedün resulullah) biçimindeki kısaltması da kullanılır. Bu tümceyi, kısaltmasız söylemek, müslüman olmanın beş temel koşulundan birincisidir. *Bk.* İmân, Kelâm, Kelime, Kelime-i tevhid.

KELİME-İ TEVHİD — Tanrı'nın tekliğini dilegetiren tümce... İki tümceli (cümleli) *kelime-i şehâdet*'in birinci tümcesidir: *Allah'tan başka tapacak yoktur* (Lâ ilâhe illallah). Kimi din bilginleri de *kelime-i tevhid*'in şu iki tümceden oluştuğunu ilerisürerler: *Allah'tan başka tapacak yoktur, Hz. Muhammed O'nun elçisidir* (Lâ ilâhe illallah, Muhammedün Resûlullah) (Örneğin *Bk.* A. Hamdi Akseki, *İslâm Dini,* Diyânet İşleri Reisliği Yayını, dokuzuncu baskı, s. 100). Kimi tasavvuf tarikatlerinde de *kelime-i tevhid*'in şu üç biçiminde söylenebileceği ilerisürülmüştür: «Tanrı'dan başka tapılacak yoktur» (*Ar.* Lâ mâbut illallah), «Tanrı'dan başka istenecek yoktur» (*Ar.* Lâ maksûd illallah), «Tanrı'dan başka varlık yoktur» (*Ar.* Lâ mevcut illallah). *Bk.* Kelâm, Kelime-i şehâdet.

KELÎMETULLAH — *Bk.* KELİME, KELÂM.

KELÎMET-ÜL-ULYÂ — İmâmî dilinde imam... *Yüce sözcük* demektir. *Bk.* İmam, İmâmîlik, Kelime.

KELÎMULLAH — Tanrı'yla konuştuğundan ötürü peygamber Hz. Mûsâ... *Allah'la konuşan* demektir. Kur'anın birçok âyetlerinde Hz. Mûsâ'nın Tanrı'yla *aracısız* (örneğin bir melek aracılığı olmadan) konuştuğu bildirilmektedir. Özellikle *Nisâ* sûresinin 164. âyeti şöyle der: «Allah, Mûsâ'ya söz söylemiştir *(ve kelâmallahü Mûsâ tekliymâ)*». Bu âyetteki *taklîm* masdarı bu konuşmanın mecaz değil, gerçek olduğunu göstermektedir. *Bk.* Mûsâ, Kelâm, Kelime.

KEMÂL — Tasavvuf dilinde gizemsel bilgiyi bütünüyle edinmiş olanın yetkinlik durumu... Bu anlamda *kemâle ermek* deyimi kullanılır. *Bk.* Tasavvuf.

KEMÂLİYYE — Halvetîliğin Karabâşîyye-Bekrîye kolundan türeyen bir kol... Mehmed Kemâleddin el-Bekrî (ölümü: 1785) kurmuştur. *Bk.* Karabâşîyye.

KEN'AN — İncil'e göre dördüncü peygamber... Peygamber Enoş'un oğludur. Bundan başka Tevrat, İncil ve Kur'anın sözünü ettiği bir de Hz. Nuh peygamberin oğlu ya da torunu *Kenan* vardır. Müslümanlara göre *Tûfân'da* babasını dinleyip gemiye binmemiş ve boğulmuş. Kimi yazarlar, onun Sam'ın oğlu, İncil'se Ham'ın oğlu olduğunu bildirir. Son

iki sav, onu Hz. Nûh'un torunu sayar. *Hûd* sûresinin 42-43. âyetleri şöyle der: «Gemi içindekilerle birlikte dağ gibi dalgalar arasında çalkalanıyordu. Nûh bir kıyıya çekilmiş olan oğluna bağırdı: Oğlum, gel de bizimle beraber gemiye bin, Allah'ı tanımazlık etmiş olma. Nûh'un oğlu şöyle dedi: Ben bir dağın tepesine çıkarım, beni sudan kurtarır. Nûh da şöyle dedi: Bugün Allah'ın esirgediklerinden başkası kurtulmayacaktır. Aralarına bir dalga girdi ve Nûh'un oğlu boğulup gitti». Birçok yorumcular (örneğin Taberî), bu çocuğun Ken'an olduğunu ilerisürer. Filistin'e de *diyâr-ı Ken'an* denir. Peygamber Hz. Yûsuf *Yûsuf-i Ken'an* lâkabıyla anılır, babası Peygamber Hz. Yâkub'a *pîr-i Ken'an* denir. *Bk.* Nûh, Tûfan, Yûsuf, Yâkub.

KENDÛRÎ — Dinsel tören... Farsçadır. Özellikle Güney Asya müslümanları arasında yemekli dinsel törenler bu adla anılır.

KENZ-İ MAHFÎ — Tanrı'nın evreni yaratmadan önceki durumu... Tasavvuf deyimidir. Sözcük olarak *gizli hazine* demektir. Tasavvuf anlayışına göre Tanrı, yaratmayla, bu saltık durumundan çıkıp çeşitli varlıklar hâlinde belirmiştir. Zaman yaratılmadan önce Tanrı'nın bulunduğu bu gizli evrene *âlem-i kitman* da denir ki *sır evreni* demektir. Kur'anın birinci sûresi olan *Fâtiha* sûresine *Kenz sûresi* de denir. *Bk.* Fâtiha.

KERÂHET VAKTİ — Güneşin doğuşu, batışı ve tam tepede bulunduğu zaman... Bu vakitlere *vakt-i kerâhet* denir, bu vakitlerde namaz kılınmaz. İbn Ömer'den nakledilen bir hadîsinde Hz. Muhammed şöyle demektedir: «Namazınızı güneşin doğmasına ve batmasına kadar geciktirmeyiniz», gene İbn Ömer'in naklettiği bir başka hadîsinde de şöyle demektedir: «Güneşin ışıkları sezilirse güneş yükselinceye kadar namazınızı geciktirin, gene güneşin ışıkları kaybolursa tamâmen batıncaya kadar namazınızı geciktirin». Arapça *kerâhet* deyimi *iğrenme* demektir, bir şeyi *istemeyerek ve zor altında yapma*'yı da dilegetirir. İslâm terminolojisinde kerâhet, *şeriatın kesinlikle yasaklamadığı, ama harâma yakınlık olasılığı büyük olduğundan çekinilmesi gereken* demektir. Yukarda verdiğimiz hadîsler sâdece güneşin doğuşundan ve batışından sözetmekteyse de güneşin tam tepede bulunduğu öğle vakti (hiçbir dikili şeyin gölge vermediği zaman) de kerâhet vaktidir ve namaz kılınamaz. *Bk.* Namaz.

KERÂMET — Tanrı'nın kimi kişilere bağışladığı olağanüstü güç ve yetenek... Kur'anda *verdikleri çok* anlamına gelen *kerîm* sözcüğü geçerse de *kerâmet (Ar.* Karâma) sözcüğü geçmez. İslâm inançlarında Tanrı'nın bu bağışına kavuşan kişiler ermişler (evliyâ)'dir. Bu olağanüstü güç, İslâm terminolojisinde peygamberlere özgü *mûcize* gücünden farklı olarak ermişlere özgüdür. Hıristiyan, yahudi vb. inançlarında *mûcize* deyimiyle anlamdaştır. Sözcük olarak *ululuk* anlamındadır. Örneğin, Bektâşîliğin kurucusu Hacı Bektaş arasıra güvercin biçimine girermiş, bu onun *kerâmet*'i sayılmaktadır. Birçok ermişlere atfedilen az ekmekle çok kişiyi doyurmak, ya da belli bir besini çoğaltmak vb. gibi olağanüstülükler de *kerâmet*'tir. Bir başka örnek olarak da, bir gemide inci çalındığı ve o gemide bulunan bir ermişin de hırsızlıkla suçlandığı, bunun üzerine denizden ağzında inciler bulunan balıkların çıktığı anlatılır. Mevlânâ Celâleddin, «ermiş bir solukta Kâbe'ye gitmiş, samyelinde de bu kerâmer vardır» der (*Fihi -mâfih,* s. 100). Mûtezileciler, kerâmeti boşinanç sayarlar. Gizemciler de kerâmeti *kerâmet-i ilmiyye* ve *kerâmet-i kevniyye* olmak üzere ikiye ayırırlar ve asıl kerâmetin bilimsel kerâmet (eşanlamda: kitap yazmak) olduğunu söylerler. İslâm bilginleri, genellikle şu kanıdadırlar: «Ermişlerin (velîlerin) gösterdikleri olağanüstü olaylara kerâmet denir. Peygamberlerin mûcizeleri ve ermişlerin kerâmetleri ancak Allah'ın izniyle olur. Kerâmet de haktır. Ermişlerce gösterilen kerâmet, o ermişin uyduğu Peygamber

için mûcize, kendisi için kerâmet olur. Çünkü bu uymakta olduğu Peygambere bağlılığının sağlamlığından ilerigelmiştir. Müslüman olmayan kişilerin yaptıkları olağanüstü şeylere değer verilmez; bunlara sihir, kehânet, irhâsât, istidraç denir ki, kendilerine felâket getirir». *Bk.* Mûcize, Kehânet, Ridâ.

KERBELÂ — Şiîlerin kutsal saydıkları kent... Kerbelâ, Irak'ta bir kenttir. Peygamberin kızı Hz. Fatma'yla amcaoğlu Hz. Ali'nin oğullarından Hz. Hüseyin burada öldürülmüştür ve burada gömülüdür. Olay, 10 Muharrem 680 tarihinde olmuştur. Bu tarih, şiîlerin ünlü yas günlerinin tarihidir. Savaştığı düşmanları Fırat suyunu tutarak Hz. Hüseyin'i ve adamlarını susuz bırakmışlar, bu yüzden deyim, susuzluğu da dilegetirir, örneğin suyu bulunmayan bir yer için «Kerbelâ» denir. Hz. Hüseyin, başı kesilerek öldürülmüştür. *Bk.* Hüseyin, Hasan, Alevîlik, Şiîlik.

KERÎM — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Verdikleri bol* (cömert, âlicenâb) demektir. Bundan ötürü Kur'ana da *Tanrı'nın verdiği* anlamında *Kur'ân-ı kerîm* denir. Halk dilinde de *Tanrı verir* anlamında *Allah kerîm* deyimi kullanılır. Ayrıca *ulu* (büyük) anlamında da kullanılır. Bu deyim Kur'anın yirmi yedi yerinde geçer, ama ancak bunlardan ikisi Allah'ın adıdır. Ötekiler *cömert, hoşgörülü, bereketli* vb. gibi çeşitli anlamlarda ve daha çok nesneler için kullanılmıştır. *Bk.* Esmâ, Kerâmet.

KERKÛR — Kutsal taş yığınları... İslâmöncesi Arabistan'ında herhangi bir kötülüğü kendinden uzaklaştırmak için (o kötülüğü taşa geçirerek) taş atma geleneği vardı. Birçok yerlerde bu yüzden taş yığınları oluşmuştur. Bu gelenek bir dereceye kadar müslümanlığın hac töreninde de korunmuştur. Ayrıca, insanlık tarihinde *taşa tapma* da yer almıştır. Taş tapımı, hayvan ve ağaç tapımları kadar eskidir ve yaygındır. Sâdece ilkellere özgü olmayıp, tarihsel süreçte uygarlıklar kurmuş birçok uluslarda da taşlara tapıldığı saptanmıştır. Örneğin, Atina kentinde, Delphoi'de bulunan ve dünyanın göbeği sayılan ünlü *omphalos* taşı böylesine bir tapım tanrısıydı. Ayrıca, Knossos'ta bulunan birçok dikili taşlar da böyleydi. Lampsakos kentinin büyük tanrısı *Priapos* ilkin kocaman bir dikili taştı, sonradan yontularak *phallos* (erkeklik örgeni)'a dönüştürüldü. *Hermes*'in sözcük anlamı Yunanca *taş yığınındaki* demektir, çünkü ilkin tanrı sayılan ve tapılan bir değirmentaşıydı. Hermes, zamanla yollarda ve mezarlarda bulunan bütün fetiş taşlarını simgelemiş, daha sonra taş Hermes'e bir insan başı verilmiştir. Tipik bir canlıcılık (animizm) ürünü olan taş tapımı, günümüzde yaşayan ilkellerde hâlâ geçerlidir. Birçok ilkeller, kutsal saydıkları kayaların içinde ata-tanrılarının bulunduğuna inanırlar. Tanrı sayılan ve doğrudan doğruya tapılan taşlar dışında kutsal sayılan ve çeşitli dinsel-büyüsel amaçlar için kullanılan sayısız taşlar da vardır. Kimileri muska, kimileri fetiş, kimileri uğurluk, kimileri doğurtucu bir araç vb. olarak kullanılırlar. Kutsal taş mezarlar olan *dolmen*'ler Hindistan'dan Avrupa'ya kadar geniş bir alana yayılmıştır. Hindistan'da kısır kadınlar *dolmen*'lere ellerini sürerek kısırlıklarının gideriləceğine inanırlar. Gebe kadınlara benzeyen taşlara dokunarak çocuk doğurulacağı inancı hemen bütün ilkellerde yaygındır. Melanezyalılar çeşitli âyinlerinde kutsal taşlar kullanırlar. *Bk.* Hac, Hacer-i esved.

KERRÂMÎYYE — Bir müslüman mezhebi... IX. yüzyılda Muhammet bin Kerram tarafından kurulmuştur. İslâm tarihleri onun bilgisiz bir kimse olduğunu, sözlerini Tanrısal bir esine bağladığını, bir çeşit peygamberlik iddiasında olduğunu yazıyorlar. Öğretisinin özelliği, Tanrı'yı cisme benzetmesidir. İslâm terminolojisinde buna, *Allah'ı tecsim etmek* denir ve dinsizlik sayılır. Buna karşı İbni Kerrâm'ın dış görünüşüyle çok sofu bir müslüman olduğu da kaydediliyor. Tanrı'nın cisimli olduğu ve gökte oturduğu yolundaki düşüncelerinden ötürü hapse-

dilen Kerrâm, birçok yandaşlar kazanarak müslüman ülkelerinde siyasal bir rol de oynamıştır. Kendisinin ölümünden sonra yandaşları daha da çoğalmış ve büyük bir dinsel olay niteliğini kazanmıştır. Kerrâmîler hemen her yerde *ehl-i sünnet*'e olduğu kadar *Mûtezile*'ye de karşı çıkmışlardır. «Gök, Tanrı'nın ağırlığından yaratıldı» diyen Kerrâm hapsedildiği sırada her cuma abdest alıp câmiye gitmek üzere kapıya doğru yürürmüş, hapishanede olduğu ve dışarı çıkamayacağı kendisine hatırlatılınca sorumluluğu üstünden attığına inanarak ferahlayıp otururmuş. Kerrâmîlikten on iki kol türemiştir. Bunların en ünlüleri şunlardır: *Abidîyye, Tûniyye, Zerrinîyye, İshâkiyye, Vâhidiyye, Heysemîyye.* Kimi kaynaklar bu kolların *Hakaikiyye, Tariaikiyye* ve *İshâkiyye* olmak üzere üç kolda toplanabileceğini yazarlar. Tanrı'nın, şeriatın bildirisinden önce, us yoluyla bilinebileceği; imamlığın ancak seçimle yapılabileceği ve ayrı ülkelerde ayrı imamlar seçilebileceği gibi ilginç görüşler de ilerisürmüşlerdir. *Bk.* Ehl-i bid'at, Ehl-i sünnet, Mûtezile.

KERRÛBÎ — Yahudi inançlarına göre Tanrı'nın en yakını olan en büyük melek... İslâm inançlarında her ne kadar Tanrı'nın yakını olan meleklerden sözedilmişse de böyle bir *en büyük melek* yoktur. Katolik kilisesince de kabul edilen bu yahudi inancı, giderek, Tanrı'ya yakın sayılan birçok meleği kapsadı ve *Kerrûbiyyûn* sözcüğüyle çoğullaştırıldı. *Serafin tarikatı* ayrıca *Kerrûbî* adıyla da anılır. Tanrı'nın en yakınları sayılan bu melekler bedensiz olarak sâdece baş ve kanattan ibâret varlıklar hâlinde tasarlanmıştır. *Bk.* Melek.

KERTENKELE — Hz. Muhammed'in bir hadîsinde öldürülmesini buyurduğu hayvan... Buhârî, ünlü *Sahîh*'inde Ümmü Şerîk'ten şu hadîsi nakletmektedir: «Efendimiz vezağ (başı küçük, kuyruğu uzun, çok zehirli) kertenkele, İbrahim'in ateşini üfürdü, onu öldürün, dedi». İslâm bilginleri bu hadîsi şöyle yorumlamaktadırlar: «Adına *keler* de denilen bu kertenkele çok çirkin, zehirli ve insana karşı üfürük atan zararlı bir hayvandır. Araplar İbrahim neslinden olup, onun ateşe atılmasından yürekleri yanıktır. Öldürülmesine dikkat edilmesi için böyle bir sebep beyân olmuştur».

KESB — Tanrıca yaratılanın insanca edinilmesi... Özellikle kazâ ve kader konusunda insanların elindeliğini (İrâde-i cüz'îye, İhtiyâr) açıklayabilmek için Eş'arîlerce ortaya atılmış çok önemli bir İslâm terimidir. Sözcük olarak *edinme* anlamındadır. Bilgilerin insan zihnine Tanrıca önceden mi konduğu, yoksa sonradan mı kazanıldığı İslâm düşünürleri arasında tartışma konusu olmuştur. Daha açık bir deyişle, bilgiler *doğuştan* mıdır, yoksa sonradan mı *kesb* edilmiştir? Bu konu, İslâm düşüncesi dışında da bir felsefe konusu olarak tartışılmıştır. Eş'arîler, bilgilerin önceden yaratılanın sonradan *iktisab* edilmesi yoluyla oluştuğu kanısındaydılar. Örneğin Kur'anın *Bakara* sûresinin 286. âyeti şöyle der: «Allah hiç kimseden elinden gelmeyeni istemez. Herkesin kazandığı iyilik kendine, işlediği kötülük de gene kendinedir *(lehâ mâ kesebet ve aleyhâ mektesebet).* Ey Rabbimiz, biz unutacak ya da yanılacak olursak sen bizi sorumlu tutma, taşımaya gücümüzün yetmeyeceği bir yükü bize yükleme, bizi bağışla, bizi esirge, sen ki bizim koruyucumuzsun», *Nisâ* sûresinin 111. âyeti şöyle der: «Her kim bir günah kazanırsa onu ancak kendi için kazanır *(ve men yeksib ismen feinnemâ yeksibühü alâ nefsih).* Allah bilicidir, doğruyu bildiricidir», *En'am* sûresinin 70. âyeti şöyle der: «Dinlerini oyun ve eğlence yerine koyanları, dünya diriliğine aldanmış olan kimseleri bırak. Sen yalnız onlara hatırlat ki kişi ettiğini bulur *(bimâ kesebet),* ona Allah'tan başka koruyucu ve kayırıcı yoktur, elinde olan bütün ödekleri ödese bile alınmaz. Onlar ettiklerini bulan *(bimâ kesebû)* kimselerdir. Onlar için kaynar bir su, acıklı bir azap vardır, tanımazlıklarından ötürü». Elindelik

(kesb ve ihtiyâr) sorunu, kelâm biliminin en güç (mûdil) ve anlaşılır bir biçimde açıklanamayan sorunudur. Örneğin *İslâm Ansiklopedisi*'nde D. B. Macdonald, Al-İci ve Al-Cürcânî'ye dayanarak şöyle bulanık bir yorum yapmaktadır: «Yaratılanın (mahlûkun) hareketi, Allah tarafından yaratılmış (halkedilmiş) 'tır. Ama bu hareket yaratılan tarafından edinilmiş (maksûb)'tir. Eşdeyişle o harekette yaratılanın hiçbir etkisi yoktur (dahl-ü te'siri bulunmamaktadır). Yaratılan sâdece Allah'ın gücü ve irâdesiyle ilişki durumundadır (münâsebet hâlindedir). Çünkü yaratılan sâdece o harekete *yer* (mahal) teşkil etmiştir». *Bk.* Kader, İrâde-i cüz'îye.

KESRET — Tasavvuf dilinde Tanrı tekliğinin görünüşteki çokluğu... Sözcük olarak *teklik* anlamındaki *vahdet* karşılığı olarak *çokluk* anlamındadır. İslâm tasavvufunun *varlıkbirliği (Ar.* Vahdet-i vücûd) anlayışına göre Tanrı tektir, ama *kesret âlem* iolan evrende *çokluk* olarak görünmüştür. Sayısız biçimlerde belirmiş, tasavvuf diliyle *tecelli* ve *tezahür* etmiştir. Buna, *teklikte çokluk* (vahdette kesret) ya da *çoklukta teklik* (kesrette vahdet) denir. Daha açık bir deyişle, yıldız, ağaç, taş, çiçek, böcek, insan vb. gibi sayısız *çok* görünüşler hep *tek* olan Tanrı'dır ve Tanrı'nın görünüşleridir. *Bk.* Vahdet-i vücûd.

KEŞF — Meydana çıkarma... Tasavvuf dilinde *Tanrı tarafından bildirilme* (ilham olunma)'yi dilegetirir. Konuşma dilinde keşif, *gizli bir şeyi bulma* demektir. Tasavvufta keşif üç aşamada gerçekleşir: Birinci aşamada aracı *us* (akıl)'tur, usu olanlar (Ashâb al-ukûl) kesin kanıtların (Burhan) da yardımıyla *ilm-el-yakîn*'e ulaşırlar, ama bu gerçek bir keşif değildir, buna *muhâzara* denir. İkinci aşamada aracı *bilim* (ilm)'dir, bilgililer (Ashâb al-ulûm) birtakım açıklamaların (Beyân) yardımıyla *ayn-el-yakîn*'e ulaşırlar, buna *mükâşefe* denir. Üçüncü aşamada aracı *dolaysız deney* (Mârifet)'dir, bu tür deneyliler (Ashâb al-maârif) gözlemlerinin yardımıyla *hakk-el-yakîn*'e ulaşırlar, bu son aşamada Tanrı araçsız olarak görünür, buna *müşâhede* ve kimi zaman da *muâyene* denir. *Bk.* İlm-el-yakîn, Ayn-el-yakîn, Hakk-el-yakîn, Mükâşefe, Keşfîyye, Ridâ.

KEŞFÎYYE — Tanrısal gerçeklerin ancak sezgiyle kavranabileceğini ilerisüren bir İslâm mezhebi... Var olduğu önceden bilinmeyenin meydana çıkarılması anlamını dilegetiren *keşif* sözcüğünden türetilmiştir. İslâm tasavvufunun bu bilgi edinme yöntemine *mükâşefe usulü* denir. Seyyit Kâzım-ül-Hüseynî tarafından kurulan bu mezhep özellikle Tanrısal bilgilerin ancak *gönül sezgisi*'yle elde edilebileceğini ilerisürer. Daha açık bir deyişle, bilgiler akılla değil, sezgiyle elde edilir. Bu anlayış felsefe alanında da *sezgicilik* adı altında savunulmuştur.

KEŞİŞ — Dünyayla ilişkisini kesip manastırda yaşayan hıristiyan din adamı... Keşişler evlenmezler, dünyadan el etek çekip bir *inziva* yaşamı sürdüklerinden ötürü *münzevî*'dirler. Genellikle bir tarikata bağlanmışlardır. İlk keşişler Mısır'da ermişliğe ulaşmak için çöle çekilirler, bir çeşit *çileci* yaşamı sürdürürlerdi. Bu anlamdaki keşişliğin kurucusu ermiş Antonius'tür. Farsça olan *keşiş* (dilimizde *karabaş* da denir) deyimi Kur'anda Arapça *kıssis* deyimiyle dilegetirilmiştir. Örneğin *Mâide* sûresinin 82. âyeti şöyle der: «Yahudileri inananların en yaman düşmanı, hıristiyanları da en yakını bulursun. Bu da onların içinde keşişler ve râhipler *(kıssiysiyne ve rühbânen)* bulunmasındandır». *Bk.* Çile, Keşişlik, Manastır.

KEŞİŞLİK — Keşiş yaşamı ve bu yaşamın meydana getirdiği kurum... Keşişlik, İ.S. IV. yüzyıla kadar Doğu çöllerinde tek tek ermiş adaylarının gerçekleştirdikleri bir yaşama biçimiydi. Bu yüzyıldan sonra Batı'ya da geçti ve çeşitli keşiş manastırları kuruldu. Keşişlere, dünyadan elini eteğini çekenler anlamında *târik-i dünya* (dünyayı terkedenler) deniyordu. Başlıca keşiş tarikat-

ları *Benediktin, Fransisken* ve *Dominiken* tarikatlarıdır. Manastırlardaki keşişliğin kurucusu da ermiş Basilius'tür. Erkek kardeşler (Frer'ler) ve kız kardeşler (Sör' ler) adı verilen erkek ve kadın keşişlerin manastırları günümüze kadar süregelmiş bulunmaktadır. Çağdaş keşişler genellikle okullar açmakta ve eğitim işleriyle uğraşmaktadırlar. Evlenme yasağı, gerekmedikçe manastırdan dışarı çıkmamak, az yiyip içmek, sürekli duâ vb. gibi gelenekler günümüz keşişliğinde de sürmektedir. Keşişliğin düşünsel temeli, İncil'in öğütlediği gibi, yoksul ve yetkin hıristiyan olma ülküsüdür. *Bk.* Keşiş, İncil, Hıristiyanlık.

KETUBÎM — Yahudilerin kutsal kitabının üçüncü bölümü... Nehemya'nın, Danyal'ın, Eyüb'ün kitaplarıyla Mezâmir bu bölümdedir. *Bk.* Tevrat.

KEVKEB — Yıldız... Al-Bîrûnî, küçükayı yıldız kümesinin gökyüzünün kuzey kutbu yönüne en yakın yıldızına *kuyruğun ucu ve kıbleyi gösteren küçük teke* (Tarf al-zanab va huvâ cady al-kibla) der. Mekke, Suriye'nin ve Mezopotamya'nın güneyinde olduğundan bu yöreler halkı *kıble*'yi *kuzeyin tam tersi* yönünde saptarlardı, kaldı ki bu yöreler dilinde *kıble* deyimi *güney* (cenûb) deyimiyle anlamdaştır. *Yıldız tapımı* eski Mısır ve Suriye'den yayılarak Yunan ve Lâtin dünyasına kadar süregelmiştir. Geldânî -Hellenistik *yıldız dini,* özellikle astroloji'yle birleşmiş olarak insanları yüzyıllar boyunca etkilemiş bulunmaktadır. Hemen bütün greko-romen tanrılarının yıldız tanrılarla bir tutulmaları bu yüzdendir. Fransız incelemecisi Kont de Volney (1757-1820), *Yıkıntılar* adlı ünlü yapıtında şu savı ilerisürmektedir: «Tarım, toplulukla yaşayan insanlar için bir zorunluktu. Tarımı başarmak içinse göğün gözetlenmesi gerekiyordu. Toprağın gökle ilişkisi belirmeye başlamıştı. Bir yıldız kümesinin görünmesi, en yüksek yerine varması ve batmasıyla bir bitkinin gövermesi, büyümesi ve kuruması arasındaki sıkı ilişki, olanca açıklığıyla insanların gözüne çarpıyordu. Demek ki yeryüzünü yıldızlar yönetiyorlardı. Bu yüzden on beş bin yıl önce Mısır'da yaşayanlar yıldızlara tapmaya başladılar. Bu yıldızlara birer ad takma gereğini duyunca da bunlara yeryüzü adlarını yakıştırdılar. Teb'li Habeş, ırmağın taşması sırasında görünen yıldızlara taşma yıldızları, saban sürme sırasında görünen yıldızlara öküz ya da boğa yıldızları, aslanların susuzluktan çölleri bırakıp ırmak boylarına geldiği sırada görünen yıldızlara aslan yıldızları, kuzuların ve oğlakların doğduğu zaman görünen yıldızlara kuzu ya da oğlak yıldızları adını veriyordu. Giderek insan gökyüzünün boğasından beklediğini yeryüzü boğasından da bekler oldu. Boğa, öküz, oğlak, balık ve daha bir sürü şey böylelikle kutsallaştı». Yersel tanrıların çoğu, göksel tanrılardan doğmuştur. Hint'lilerin *Chrisna* (Krisna)'sı, hıristiyanların *Christos* (Hıristos)'u eski Mısır'lıların güneşe taktıkları *koruyucu* anlamına gelen *Chris* sözcüğünden türemiştir. Eski Mısır'lılar güneşe *Yes* de diyorlardı ki, İbrânîce *Yesu* ve Lâtinleşmiş *Jesus* (Hz. İsâ'ya verilen ad) buradan gelmektedir. *Bk.* Kıble.

KEVN-Ü FESÂD — Yaratılma ve yok olma... *Cisimler âlemi,* eşdeyişle *evren* anlamında *kevn-ü fesâd âlemi* deyimi kullanılır. *Olma* anlamındaki *kevn* sözcüğü tasavvuf dilinde var olan her şeyin bütününü dilegetirir. Tasavvuf dilinde özdeksel varlıklara *kevn-i kesîf,* ruhsal varlıklara *kevn-i lâtif* denir.

KEVSER — Kur'anın yüz sekizinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 3 âyettir. Sûre, *bolluk* ve *çokluk* anlamlarına gelen *kevser* deyimiyle başladığından bu adı almıştır. İslâm Peygamberi Hz. Muhammed, kimi hadîslerinde *kevser*'in cennette bir ırmak, kimi hadîslerinde de kendisine göğe çıkışında (Mi'rac) gösterilen ve kendisine özgü kılınan (tahsis edilen) bir havuz olduğunu söylemiştir. Kevser ırmağına *Nahr al-Muhammed* (Muhammed'in nehri) de denildiğinden

bu sûre aynı zamanda *Nahir sûresi* adıyla da anılır. Sûre şöyledir: «Biz sana kevseri verdik *(innâ a'taynâkelkevser).* Öyleyse Allahına tap, kurban kes *(fesalli lirabbike venhar).* Sana hınç besleyen yok mu, kısır kalacak olan odur *(inne şânieke hüvel'ebter)».* Bu çeşitli anlamlarından ötürü *kevser* deyimi kimi Kur'an çeviricilerince (örneğin *Bk.* İsmail Hakkı İzmirli, *Kur'anı Kerîm ve Türkçe Anlamı,* Istanbul 1977, s. 603). «İlim, amel, şeref, senâ, ümmet vb. gibi hadden ziyâde birçok iyilik» olarak yorumlanmıştır, bu yoruma göre birinci âyet şöyle olmaktadır: «Biz sana hadden ziyâde birçok iyilik verdik». Görüldüğü gibi havuz mu ya da akarsu mu olduğu pek belli olmayan *kevser,* birçok hadîslerde İslâm Peygamberi tarafından, «baldan tatlı, sütten ak, kaymaktan yumuşak, kardan soğuk» olarak tanımlanmıştır. Bardakları gümüştenmiş. Bu suyu içenler bir daha susuzluk duymazlarmış. Bu su, cennete gidecek müslümanlara vaâdedilmiştir. *Bk.* Havz.

KEYNÛNET — *Bk.* KEVN-Ü FESÂD.

KEYSÂNÎYYE — Şiîliğin dört büyük kolundan biri... Şiîliğin öteki büyük kolları *Zeydiyye, İmamiyye* ve *Galiyye*'dir. Kimliği tartışmalı olan ve iyice bilinmeyen Keysan adlı biri tarafından kurulmuştur. Onu düzenleyen ve örgütleyen Muhtar-üs-Sakafî'dir. Muhtar, gelecekte olacakların Tanrı tarafından kendisine önceden bildirildiğini (vahiy) söyler, olmayanlar için de «Tanrı böyle söyledi, ama sonradan nedense yapmadı» dermiş. İslâm terminolojisinde buna *bedâ* denir. Peygamberliğini ilerisürdüğü de söylenir. Hz. Hüseyin'den sonra imamlığın Muhammet bin Hanefîye'ye geçtiği, daha sonra da onun oğlu Ebû Haşim Abdullah'a geçmesi gerektiği savı *Keysâniyye*'nin ayırıcı niteliğidir. Şiîlik, ilkin sâdece bu kolla *Muhtariyye* kolundan kuruluydu. *Keysâniyye*'nin 683 ve *Muhtariyye*'nin 685 yılında kurulduğu söylenir. İmam Hanefiye'nin ölümünden sonra oğlu Haşim'in imamlığını kabul edenlere *Haşimiyye,* imamın ölmediğini ve bir gün *Mehdî* olarak ortaya çıkacağını savunanlara *Kureybiyye* ya da *Karibiyye* denir. Özellikle *Kureybiyye* birçok boşinançlar sürdürmüş, Hanefiye'nin ölmeyip Radavî dağında saklandığını, birinden su ve birinden bal akan iki pınardan yiyip içtiğini, sağında bulunan bir aslanla solunda bulunan bir kaplan tarafından korunduğunu ilerisürmüştür. *Bk.* Şiîlik.

KEYYÂLÎYYE — Rıfâîliğin bir kolu... Rıfâî tarikatının on üç kolundan biridir. El-Keyyâl lâkabıyla tanınmış şeyh İsmail er-Rifâî (1204- ?) kurdu. *Bk.* Rıfâîyye.

KIBLE — Namaz kılarken dönülmesi zorunlu olan Kâbe yönü... *Yön* anlamına gelen Arapça *kıbel* kökünden türemiştir (*Ar.* Kibla). Tam olarak, Kâbe'nin batı köşesiyle altın oluk (Mizâb) arasıdır. Burası Mekke'nin güneyidir (*Bk.* Kevkeb). *Makaam-ı İbrahim* de burada bulunmaktadır. Peygamber Hz. Muhammed de genellikle *makaam-ı İbrahim*'de namaz kılarmış. Sünnî inanca göre Tanrı'nın belli bir *yer* (mahall)i yoktur, her yerdedir (hâzır ve nâzırdır), yüzünüzü nereye dönerseniz Tanrı oradadır (*Bk.* İstevâ). *Bakara* sûresinin 115. âyeti şöyle der: «Doğu da Allah'ındır, Batı da. Nereye yönelirseniz yönelin Allah oradadır *(ve lillâhilmaşriku velmagribu feeynemâ tüvellu fesemme vechullah inallahe vâsi'un aliym)».* Yorumcular bu âyeti şöyle yorumlamaktadırlar: «Yüzünüzü nereye dönerseniz dönün, orası tapım yönüdür. Namazın gerçek (sahih) olması *Beyt-i mukaddes*'e yönelmeye özgü değildir». Eski Sâmî kavimler tapım sırasında belli bir yere yönelirlerdi, Tevrat'ta da (*Danyal* VI, II) Danyal'ın günde üç kez Kudüs yönüne doğru duâ ettiğinden sözedilir, bundan ötürü Kudüs yönü yahudilerin *kıble*'sidir. Sâmî kavimlerin çoğu tapım sırasında doğuya yönelirlerdi, Essenîler (Esseen'ler) de doğan güneşe doğru taparlardı. Bundan ötürü *Bakara* sûresinin 142. âyeti şöyle der: «İnsanlar arasında birtakım alıklar

şunu diyeceklerdir: Onları yönelmiş oldukları kıblelerinden *(an kıbletihimülletiy)* döndüren nedir? Onlara de ki: Doğu da Allahındır, Batı da», aynı sûrenin 144. âyeti de şöyle der: «Biz senin gözlerini gökyüzüne diktiğini görüyoruz, bundan ötürü de seni gönlünün dilediği bir yönelgeye döndüreceğiz. Artık sen de Mescid-i Harâm'dan yana dön. Sizler de nerede bulunursanız bulunun hep o yöne dönün». Kıble böylelikle saptanmıştır, *Mescid-i Harâm* bilindiği gibi Mekke'deki Kâbe'dir. Buhârî'nin bildirdiği bir hadîste İbn Abbas şöyle demektedir: «Peygamberimiz, Kâbe'nin her köşesinde duâ edip Makaam-ı İbrahim'de iki rekât namaz kılarak Kâbe'den çıkarken: İşte bu Kıble'dir, buyurmuştur». Görüldüğü gibi kıble, Allah'ı gökte ya da güneşin bulunduğu yerde sanan ve orada arayanlara, mutlaka bir yere bakmaları gerekiyorsa hiç değilse Kâbe yönüne bakmalarını buyurarak, Allah'ın belli bir yerde olmayıp her yerde bulunduğunu (vâsî olduğunu, *Bakara* sûresinin 115. âyeti) belirtir. Peygamber Hz. Muhammed önceleri, namaz kılarken Kudüs yönüne dönermiş. Hicret'in ikinci yılında *kıble*'nin Mekke'deki Kâbe yönüne çevrildiği Tanrı tarafından kendisine bildirilmiş. Kıbleye dönerek namaz kılmak, İslâm dininde namazın zorunlu koşuludur. Kıbleye dönülmeden kılınan namaz kılınmış sayılmaz. Bundan başka, müslüman ölülerin başları kıble yönüne getirilerek gömülür. Kesilen kurbanların da başları kesim sırasında kıble yönüne çevrilir. Câmilerdeki mihraplar kıble yönünü gösterirler. Namaz sırasında yüzünü kıbleden başka yere çeviren kişinin namazı bozulur. *Bk.* Kâbe, Kevkeb, İstevâ, Namaz.

KIDEM — Tanrı'nın niteliği... Bu nitelik, *hiçbir yerde başlangıcı bulunmayan* anlamına geldiğinden ötürü Tanrı'ya verilir. İslâm inançlarına göre böyle olan sâdece *Tanrı*'dır. Müslümanların dinsel bir terimi olan *ezel* deyimiyle anlamdaştır. Özellikle Mûtezile'ye göre Allah'a verilebilecek tek nitelik (sıfat) *kıdem*' dir, Allah'a başkaca nitelikler yakıştırmak birçok *başlangıçsız* (kadîm)'ların varlığını kabul etmek olur. Eş'arîlere göre Allah'ın sözü (kelâmı: Kur'an) de kadîmdir. *Bk.* Kadîm, Ezel, Hadîs.

KILIÇ ÂYETİ — *Bk.* SEYF ÂYETİ, RA'D.

KINA — Kutsal sayılan boya... Buhârî' nin Ebû Hüreyre'den naklettiği bir hadîsinde Peygamber Hz. Muhammed şöyle demektedir: «Yahudilerle hıristiyanlar saç ve sakallarını boyamazlar, siz kınayla boyayarak onlara ayrılık gösterin». Bundan ötürü *kına yakmak* dinsel bir ödev, eşdeyişle kutsal sayılmıştır. Kına çiçeğinin kurutulan yapraklarının tozlarıyla tırnaklar, avuçlar, ayak tabanları, saç ve sakallar boyanır. Evlenecek genç kızlara da zifaf gecesinden bir gün önce düzenlenen kına gecesinde çalgılar çalınıp şarkılar söylenerek kına yakılır. Kurban edilecek hayvanlara da kına sürülür. İslâm hükümdarları atlarının kuyruklarını da kınayla boyarlar. Kına, kına tozu ılık suda hamur hâline getirildikten sonra sürülerek en az bir saat bırakılmak yoluyla yakılır. *Bk.* Saç.

KIRÂAT — Kur'anın okunuş biçimi... Sözcük olarak *okuma* demektir. İslâm terminolojisinde bu okumaya *tilâvet* (güzel bir sesle ve kurallara göre okuma) de denir. Dört büyük fıkıh mezhebi de (Hanefî, Hanbelî, Şâfiî, Mâlikî), Kur' anın Hz. Osman'ın yazımına (imlâsına) aykırı olarak okunmamasını şart koşmuşlardır. Buhârî'nin Abdullah İbn Mes'ud' dan naklettiği bir hadîs şöyle demektedir: «Birinin Kur'andan bir âyeti benim okuduğumdan başka biçimde okuduğunu işittim. Onu kolundan tutarak Peygamberimizin yanına götürdüm. Resûlullah onu okutarak dinledi ve: Her ikinizin de okuması güzeldir, sakın Kur'an okumada çekişmeyiniz, dedi». Bundan ötürü Kur'anın okunuşunda anlamı değiştirmeyecek olan her türlü lehçe farkları kabul edilir. *Bk.* Kırâat-ı seb'a, Kur' an.

KIRÂAT-I SEB'A — Kur'anın yedi biçimde okunuşu... Buhârî'nin İbn Abbas'tan naklettiği bir hadîsinde Peygamber Hz. Muhammed şöyle demiştir: «Cebrâil Kur'anı bana bir lehçe üzerine okudu. Ondan başka şîveler üzerine de okumasını istedim, yedi lehçeye kadar çıktı». Bundan ötürü Kur'an Hicaz Arapçasının yedi lehçesiyle de okunur. Bu lehçeler Kureyş, Temîm, Zebbe, Kinâne, Kays, Hüzeyl, Benî Esed lehçeleridir. Kur'anı yedi ayrı biçimde (yedi lehçeyle) okuyan ünlü imamlar da şunlardır: Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Âmir, İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî. Bunların dışında Kur'anı başka lehçelerde okuyan üç ünlü imam daha vardır: Ebû Câfer, Halef, Hallâd. Hanefî mezhebine göre bu on okunuş biçimi de câizdir, ama bunlardan başka okunuşlarda namaz sahih (doğru) olmaz. Şâfiîlere göreyse ancak yedi biçimde okunan Kur'anla namaz sahih olur, ötekilerle olmaz. Bu on okunuş biçiminin dışındaki okumalara *şaz kırâatlar* (kuraldışı okumalar) denir. *Bk.* Kırâat.

KIRK — Kutsal sayı... Bu sayının kutsallığı çeşitli inançlarda ortaktır. Kaynağının, eski Mısır'da gözlemlenen astronomik değişimler olduğu sanılmaktadır. Meyve ve bitkilerin kırk günde oluşması, belli zamanlarda yağan yağmurların kırk gün sürmesi vb. gibi gözlemler bu sayıyı kutsallaştırmış olsa gerektir. Antikçağ Yunanlılarının Pitagorasçı sayı mistikliği bu sayının kutsallığına bir de sırlılık eklemiştir. Müslümanlarda da Peygambere Tanrı tarafından kırk yaşında elçilik verilmesi bu inancın kaynaklarından biridir. Ayrıca, *Mehdî*'nin kırk yaşında ortaya çıkacağı ve dünyada kırk gün kalacağına inanılır. Lohusalar kırk gün geçmeden sokağa çıkamaz, ölülerin kırkıncı gününde lokma yapılır, ortadan yok olan insanlar kırklara karışır. Çilecilikte de çile süresi kırk gündür. Ayrıca, tasavvuf tarikatlarında *üçler, yediler, kırklar* belli makam ve rütbeleri niteler. Birçok halk öykülerinde kırk harâmi, kırk yiğit, kırk kız vb.'nın sözü edilir. *Bk.* Çile, Erbâin.

KISÂS — Yapılanı yapana uygulama... «Göze göz, dişe diş» deyimiyle de dilegetirilen *kısâs,* İslâm dininin onayladığı bir cezâlandırma biçimidir. Ancak bu türlü bir cezânın Tanrı katında *makbul* olduğuna inanılır. Öldüren öldürülür, kol kesenin kolu kesilir, hırsızlık yapan hırsızlık ederken hangi elini kullanmışsa o el kesilir. Halk inançlarındaki «kana kan» deyimi de bu inancın yansısıdır. Sözcük anlamında *eşitlik* (müsâvât) demek olan *kısâs,* İslâm terminolojisinde *suçta ödeşme* olarak tanımlanır. *Bakara* sûresinin 179. âyeti «kısâsta sizin için hayat vardır *(ve leküm hiylkısâsı hayâtün)*» der. Bu buyruk, böyle bir cezânın toplumda öldürmeleri önleyeceğini dilegetirir. Bu sûrenin 178. âyeti de şöyle der: «Ey inananlar, öldürülenler için size kısâs farzolundu. Özgür bir insana karşılık özgür bir insan, köleye karşılık köle, kadına karşılık kadınla kısâs olunur. Ama her kim din kardeşince bağışlanır ve uygun bir tazminât isteğiyle karşılaşırsa bunu iyi niyetle ödemelidir. Bu, Allah'ın size bir bağışıdır. Ama her kim bağışlandıktan sonra kısâs ister ya da diyet aldıktan sonra öldüreni öldürürse onun için acıklı bir azap vardır». *Mâide* sûresinin 45. âyeti de şöyle der: «Biz Tèvrat'ta İsrâiloğullarına farz kılmıştık. Cana karşılık can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş karşılıktır. Yaralar da ödetilir. Her kim bundan vazgeçerse bu onun için bir kefâret olur». *En'am* sûresinin 151. âyeti şöyle der: «Allah'ın öldürülmesini harâm kıldığı kişiyi öldürmeyin, meğer ki kısâs gibi bir hakla ola», *Nahl* sûresinin 126. âyeti şöyle der: «Onlar size nasıl azap çektirdilerse siz de onlara aynı biçimde azap çektirin. Eğer katlanırsanız hakkınızda hayırlı olur». *Bk.* Katil, Cezâ.

KISKANÇLIK — *Bk.* HASED.

KISMET — Kadere katlanma... *Bölme* anlamına gelen Arapça *taksim* deyiminden türemiştir ve *pay* (hisse) demektir,

giderek *her insanın bahtı* (nasîbi) anlamını almış ve *kader* deyimiyle anlamdaş kılınmıştır. İslâm terminolojisinde *kaderin gerçekleşmesi* (kazâ)'ni dilegetirir. Bu inanç, kaderin kötü sonuçlarına katlanmayı gerektirdiği kadar, kaderini aramayı da gerektirir. Anadolu'nun pek çok bölgelerinde *kısmet taşı, kısmet tepesi* ve *kısmet dağı* denilen taşlar, tepeler ve dağlar vardır. Bu taşlar, tepeler ve dağlarda kısmetini dileyenlerin ona kavuşacaklarına inanılır. Örneğin, evlenmemiş kızlar bu taşların başında ya da bu tepelerde «bahtım, bahtım, kocaya gidecek vaktim!» diye bağırırlar. «Kaderim neyse bir an önce olsun» anlamında olan bu dilekler de ona katlanılacağını, eşdeyişle kısmete razı olunacağını dilegetirir. *Bk.* Kader.

KISSA — *Bk.* KASAS.

KITÂL SÛRESİ — *Bk.* MUHAMMED.

KITFÎR — Peygamber Hz. Yûsuf'un efendisi... İslâm inançlarına göre, çocuğu olmayan zengin tüccar *Kıtfîr*, peygamberi evlât edinmiş. Karısı Zaliha genç Hz. Yûsuf'a âşık olmuş, ondan yüz bulamayınca, kendisine sataştığını ileri sürerek öç almak istemiş. O da peygamberi zindana atmış. Kur'anda Hz. Yûsuf'u satın alan Mısırlının adı geçmez. Tevrat'taki adı *Potiphar* (Potifar)'dır. *Bk.* Yûsuf.

KITMÎR — Ashâbı kehf'in köpeği... Bu mitolojik köpekten birçok inançlar türemiştir. Örneğin, birçok müslümanlar mektuplarının kaybolmaması için zarfın üzerine küçücük bir *kıtmîr* sözcüğü eklerler. Köpekten korkanlar da köpeklerin kendilerine saldırmaması için *el-Kehf* sûresini okuyarak *Kıtmîr*'in yardımını dilerler. *Bk.* Kehf.

KIYÂM — Ölümden sonra dirilip ayağa kalkma... Sözcük olarak *ayağa kalkma* demektir, İslâm terminolojisinde bundan ötürü *dirilme*'yi dilegetirir. İslâm inançlarına göre bütün ölülerin dirilip ayağa kalkacağı günü dilegetiren *kıyâmet* deyimi bundan türemiştir. *Bk.* Kıyâmet.

KIYÂM BİNEFSİHÎ — Varlığı kendi ürünü olan... Tanrı'nın nitelik (sıfat)'lerindendir, *varlığı başkaca hiçbir şey gerektirmeyen*'i dilegetirir. Tanrı'dan başka her varlık, varolmak için başka bir varlığı gerektirir. Demek ki bu nitelik, sâdece Tanrı'ya özgü *kişisel nitelik* (Sıfât-ı zâtîye)'lerdendir. İslâm dilinde bu niteliğe *Kıyâm bizâtihî* de denir. Bundan başka Tanrı'nın dışında bütün varlıkların varlığı zorunlu değildir, Tanrı'nın varlığıysa kişiliğinin zorunluğundandır (zâtının muktezâsıdır). *Bk.* Sıfat.

KIYÂMET — Kur'anın yetmiş beşinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 40 âyettir. Arapçası *sûret el-Kıyâme*'dir. Sözcük olarak *ayağa kalkma* (kıyâm) ve bundan ötürü de *dirilme* demektir. Sûrenin birinci âyeti «Kıyâmet gününe yemin ederim *(lâ uksimü biyevmilkıyâmeti)*» sözleriyle başladığından sûre bu adla anılmıştır. Sûre şöyle sürmektedir: «Kendini kınayan kimseye de and ederim ki elbette sizler dirileceksiniz. İnsan kıyâmette kemiklerini bir araya toplayacağımızı mı sanıyor? Elbette onun parmaklarının uçlarını bile düzeltmeye gücümüz vardır. Kalkış ne zaman mı olacak? Göz kamaştığı, ay tutulduğu, güneşle ay birleşip karardığı zaman. O gün insan, kaçacak yer neresidir? diyecek. Yoktur, o gün sığınılacak hiçbir yer bulunmayacaktır. Sığınılacak tek yer Allah'ın katıdır. O gün insana ne iyilik ve ne kötülük işlediyse hepsi bildirilecektir. Kaldı ki kişi kendini herkesten daha iyi bilir, bütün özürlerini ileri sürmüş olsa bile kabul edilmeyecektir». Sûre, insanın nasıl yaratıldığını anlattıktan sonra şu âyetle biter: «Bütün bunları yapanın ölüleri diriltmeye gücü yetmez olur mu hiç?». Bu sûrede ve başka sûrelerin çeşitli âyetlerinde bildirildiğine göre, dünyanın bir sonu vardır, bu sonun ne zaman geleceği belli değildir, ama birtakım belirtilerden bu sonun gelmek üzere olduğu anlaşılacaktır. Bu belirtilerin en önemlileri şunlardır: *Deccal* çıkacaktır, *Yecûc ve Mecûc* görünecektir, güneş batıdan doğa-

caktır, Hz. İsâ gökten yere inecektir, *Dabbet-ül-arz* adlı bir hayvan yerden çıkarak insanlarla konuşacaktır, adam öldürme ve kadınlara saldırma suçları artacak ve yaygınlaşacaktır, insanlar sarhoş olacaktır, ortalığı bir duman kaplayacaktır. Bu belirtilerin sonunda *kıyâmet* kopacak, eşanlamda dünyanın sonu gelmiş olacaktır. O zaman ölüler dirilip yeniden cesetlerine girecekler *(Ar.* Haşr-i ecsâd) ve *mahşer*'de toplanacaklardır. Kıyâmet, *İsrâfil* adını taşıyan dört büyük melekten birinin çalacağı boruyla başlayacaktır, bu boruya *sûr-u İsrâfil* denir. Borunun ilk çalınışında bütün insanlar ölecek, yıldızlar da birbirlerine çarparak parçalanacak, tek sözle, tüm evrende yaşam kalmayacaktır. Ölüler, borunun ikinci çalınışında dirileceklerdir. Tanrı, bütün ölüler için «tek bir çığlıkla ve bir anda hepsi huzurumda olacaklardır» (*Yâsin* sûresi âyet 53) demektedir. Bundan sonra bütün *kıyâm* edenler yargılanacaklardır. Her insanın günah ve sevaplarını kapsayan bir defteri vardır. Bu defter, günahlı olanlara sol yanlarından ve sevaplı olanlara sağ yanlarından verilecektir. Herkes kendi defterini kendisi okuyacaktır. Günahlar ve sevaplar *mizân* adı verilen bir terazide tartılacak, hangisi ağır çekerse dirilen ölü, ona göre cennete ya da cehenneme gönderilecektir. Cehennem, günahlı müslümanlar için geçici, kâfirler içinse sonsuzdur. Günahlı müslümanlar bir süre cehennemde kalıp cezalarını çektikten sonra cennete gideceklerdir, kâfirlerse sonsuza dek cehennemde kalacaklardır. İnsanların melekleriyle örgenleri yargılanmaları sırasında kendilerine tanıklık edeceklerdir. Peygamber Hz. Muhammed, müslümanların kimilerine *şefaat* (Tanrı tarafından günahlarının bağışlanması için aracılık) edecektir. Bu inanç, çeşitli İslâm bilginlerince çeşitli biçimlerde yorumlanmış ve onaylanmıştır. Bu yorumlara örnek olarak Mürcie öğretisinin günah ve sevapların dünyada yargılanamayacağı ve ancak kıyâmet günündeki tartıda belli olacağı; Mûtezile öğretisinin Peygamberin günahkârlara şefaat edemeyeceği yolundaki düşünceleri gösterilebilir. *Mürselât* sûresinin 7. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Kıyâmet hakkında size bildirilen bütün şeyler elbette olacaktır. Yıldızların ışığı söndüğü zaman, gök yarıldığı zaman, dağlar parça parça savrulduğu zaman, Peygamberler ümmetlerine tanıklık için toplandıkları zaman kıyâmet kopacaktır. O gün hak'la bâtıl'ın (doğruyla yanlışın) ayrıldığı gündür, o gün kıyâmet günü yalandır diyenlerin vay hâline». Kıyâmet günü, Kur'anda *din günü*, eşdeyişle *cezâ günü* ya da *yargı günü* deyimiyle de anılmaktadır. Örneğin Kur'anın ilk sûresi olan *Fâtiha* sûresinin 3. âyeti şöyle der: «O ki yargı gününün sâhibidir *(mâliki yevmiddîn)*». *Âhiret günü* deyimi de aynı anlamdadır, örneğin *Bakara* sûresinin 8. âyeti şöyle der: «Biz Allah'a ve âhiret gününe *(bilyevmilâhuri)* inandık derler, oysa inanmamışlardır». *Kıyâmet,* Kur'anda daha pek çok deyimlerle dilegetirilmiştir. Örneğin *En'am* sûresinin 31. âyetinde *hesap saati* (es-Sâ'at) denir: «Sonunda hesap saati *(câethümüssâ'atü)* gelip çatınca ağırlıklarını sırtlarına yüklenerek, eyvâh bizlere derler», *Sâd* sûresinin 16. âyetinde *hesap günü* (Yevmilhisâb) denir: «Onlar alay ederek: Ey Rabbimiz, hesap günü *(yevmilhisâb)* gelmeden önce payımızı çabuk ver, dediler», *Rûm* sûresinin 55. âyetinde *ölümden dönme günü* (Yevmilba's) denir: «Sizler Allah'ın kitabında olduğu gibi ölümden dönme gününe *(ilâ yevmilba'si fehâzâ yevmülba'si)* kadar kaldınız, işte ölümden dönme günü budur», *Hûd* sûresinin 84. âyetinde *çevreleyen gün* (Yevm al-muhit) denir: «Çevreleyen günde azâbın sizi kuşatmasından korkarım *(azâbe yevmin muhit)*». Kelâm bilginleri bütün bunları *geri dönme* (Al ma'ad) deyiminde özetlemişlerdir ki bu deyimin fiili Kur'anın pek çok âyetlerinde sık sık kullanılmıştır. Genel olarak *kıyâmet günü* (Yevm al-kıyâme) deyimi Kur'anda yetmiş yerde geçer. Bu günde insanların durumu da *ölümden sonra dirilme* (Ba's bâd al-mavt) deyimiyle dilegetirilir. İslâm dininde insan-

lar için iki *yargı* (muhâkeme) vardır: Biri mezarda, öbürü kıyâmet günündedir (*Bk.* Kabir azâbı). Bundan da mezara konan ölü insanların kıyâmet gününe kadar bilinçli varlıklarının süreceği anlaşılmaktadır. Bu durumda *mezar* (kabir) bir ilk cehennem ve bir ilk cennet olmaktadır; gerçek cehennem ya da cennete gitmeden önce insanlar mezarlarında cezâlanmış ya da mutlu olarak kıyâmet gününe kadar bilinçli varlıklarını sürdüreceklerdir, asıl cezâyı ve asıl armağanı bekleyeceklerdir. Kıyâmet günü ve koşulları üstüne Peygamber Hz. Muhammed'in pek çok hadîsleri vardır. Buhârî'nin *Sahîh*'inde naklettiği bu hadîslerin birinde Ebû Hüreyre şöyle demektedir: «Kıyâmet ne zamandır? diye sorulunca Peygamberimiz şöyle buyurdu: Sorulan sorandan daha iyi bilmez, ama belirtilerini söyleyeyim. Câriyeler efendilerini doğurduğunda, deve çobanları kocaman yapılar kurduğunda. Beş şey vardır ki onları Allah'tan başka kimse bilmez: 1. Kıyâmetin ne zaman kopacağı, 2. Yağmurun ne zaman ve ne kadar yağacağı, 3. Rahimdeki çocuğun cinsiveti (erkek mi, kız mı olduğu), 4. Kişinin yarın ne yapacağı, 5. Kişinin ne zaman ve nerede öleceği. Soran dönüp gidiyordu ki Peygamberimiz: Çağırın onu, dedi. Aradılar, bulamadılar. Efendimiz: O Cebrâil'di, insanlara dinini öğretmeye gelmişti, buyurdu». Ebû Hüreyre'den nakledilen bir başka hadîs de şöyledir: «Bir bedevî, Peygamberimize, kıyâmet ne zamandır? diye sordu. Peygamberimiz şu karşılığı verdi: Emânet yitirildiği, işler ehli olmayanların eline verildiği zaman kıyâmeti bekle». Ebû Hüreyre, Hz. Muhammed'in şu hadîsini de nakletmektedir: «Bulutsuz bir gecedeki ayın on dördünde aydan şüphe eder misiniz? Bulutsuz bir günde güneşten şüphe eder misiniz? Muhakkak ki siz Rabbinizi böyle göreceksiniz. Kıyâmette insanlar toplanır, Allah *kim neye kulluk etmişse onun peşine düşsün* der. Kimi güneşin, kimi ayın, kimi şeytanın, kimileri de kodamanların peşinden gider. Bu ümmet münâfıklarıyla kalır. Allah onlara tecellî ederek: *Ben sizin Rabbinizim* der. Onlar: Rabbimiz bize görününceye kadar bekleriz, derler. Allah onlara onların görebileceği gibi tecellî edip *Ben sizin Rabbinizim* deyince onlar: Evet, Rabbimizsin, derler. Allah onları çağırır. Cehennemin üstüne sırat köprüsü kurulur, bu köprüden ümmetiyle ilk geçen ben olurum, o gün Peygamberlerden başka kimse konuşmaz, o gün Peygamberlerin niyâzıyla *Allahım, selâmet ver, selâmet* denir. Cehennemde sâdan dikeni gibi kancalar vardır. Sâdanın dikenini bilir misiniz? Kancalar, sâdan dikeni gibidir. Şu kadar ki büyüklüğünü Allah bilir. Bu kancalar insanları cehenneme çeker. Kimileri günahlarıyla helâk olur, kimileri yıkılır ve sonra kurtulur. Allah cehennemliklerden acıdığına oradan çıkarılmaları için meleklerine buyurur, onu kurtarırlar. Melekler namaz organlarını ateş yakmadığından onları tanırlar. Cehennem her insanoğlunu yer, sâdece secde yerleri kalır. Cehennemden çıkanların üstüne hayat suyu dökülür. Sel kenarında biten taneler gibi biterler. Sonra Allah, kullarının yargısını bitirir, cennetle cehennem arasında bir kişi kalır. O, yüzü cehenneme doğru olup ateşten en son çıkarak cennete girendir. O: Yâ Rabbi, yüzümü ateşten kurtar, kokusuyla dumanı beni kavurdu ve keskin alevi beni yaktı, der. Allah: *Bundan başka bir şey istemez misin?* diye sorar. O: Büyüklüğüne yemin ederim ki istemem, der. Allah onun yüzünü ateşten çevirir ve cennete yöneltir. Bir süre sustuktan sonra o: Rabbim, beni cennetin kapısına yolla, der. Allah: *Hani başka bir şey istemeyeceğine söz vermiştin?* der. O: Rabbim, halkın en kötüsü ben olmayayım, der. Allah: *Bunu da yapsam başka bir şey istemeyeceğine söz verir misin?* diye sorar. O: Yüceliğine yemin ederim ki başka bir şey istemem, diye sağlam söz verince cennetin kapısına getirilir. Güzelliği, yeşilliği, ferahlığı, köşkleri görünce bir süre sustuktan sonra: Mevlâm, beni cennete kov, der. Allah: *Ey Âdemoğlu, yazıklar olsun sana, ne kadar da*

sözünde durmayanmışsın, başka bir şey istemeyeceğine söz vermemiş miydin? der. Oysa: Rabbim, beni insanların en kötüsü kılma, diye yalvarır. Allah bundan hoşlanır ve onun cennete girmesine izin verir: *Dile benden ne dilersen?* der. O, dileyebildiği kadar diler. Allah: *Şundan, bundan da iste* diye hatırlatır. İstekler bitince Allah: *Al şunları da, bir katı da benden sana caba,* der». Bu hadîste sözü edilen namaz organları alın, iki el, iki diz ve iki ayağın parmak uçlarıdır. Ebû Hüreyre, Hz. Muhammed'in «mal dolup taşıncaya kadar kıyâmet kopmayacak» dediğini de bildiriyor, yorumcular bunu «zenginlik insanları taşkın ederek sefâhat açıkça yapılmaya başlayınca kıyâmet kopacaktır» biçiminde yorumluyorlar. İmam Şu'be de Hz. Muhammed'in «Kâbe ortadan kalkmadıkça kıyâmet kopmaz» dediğini bildirmektedir. Ebû Hüreyre şu hadîsi de nakletmektedir: «Siz yahudilerle savaş yapıp da taşlar: Ey müslüman, işte arkamda bir yahudi var, onu öldür diye haber vermeden önce kıyâmet kopmaz». İbn Abbas şu hadîsi bildirmektedir: «Peygamberimiz, muhakkak ki kıyâmet günü yalınayak ve çıplak, sünnetsiz olarak toplanacaksınız, buyurduktan sonra *Enbiyâ* sûresinin 104. âyetini okudu: *Onları ilk yarattığımız gibi dirilteceğiz.* Sonra da şöyle dedi: Kıyâmette ilk giydirilecek olan İbrahim Aleyhisselâmdır». Enes şu hadîsi anlatıyor: «Kıyâmette cehennemlikler cehenneme atılır ve Allah cehenneme: *Doldun mu?* diye sorunca, o: *Daha var mı?* der. Cehenneme koyacak kimse kalmayınca Cenâb-ı Hak kudret ayağını ona koyar, o zaman cehennem: *Yetişir, yetişir, artık istemem,* der». Enes şu hadîsi de nakletmektedir: «Bilimin azalması ve ortadan kalkması, bilgisizliğin çoğalması ve yerleşmesi, içkilerin bol ve açıkça içilmesi, zinânın ve fuhşun açıkça yapılması, kadınların çoğalması, elli kadına bir erkek düşecek kadar erkeklerin azalması elbette ki kıyâmet alâmetlerindendir». Ebû Hüreyre şöyle demektedir: «Peygamberimize kıyâmetten sorulunca: Bilim kaldırılır, bilgisizlik ve sapıklık yayılır, bozgunculuk ve karışıklıkla öldürmeler çoğalır, buyurmuştur». Enes şu hadîsi nakletmektedir: «Çok büyük bir yahudi bilgini olan Abdullah İbn Selâm, Peygamberimizin Medîne'ye geldiğini duyunca, yanına vardı ve: Sana üç şey soracağım ki Peygamberlerden başkası bilemez, dedi: Kıyâmetin kopacağı belirtilerinin birincisi nedir? Cennete girenlerin ilk yemeği ne olacaktır? Çocuk, babasına neden, anasına neden benzer? Peygamberimiz: Demincek Cebrâil bana şöyle söyledi, buyurdu: Kıyâmetin ilk belirtisi bir ateşin çıkıp insanları batıya sürmesidir. Cennete girenlerin ilk yemeği balık ciğerinden sarkmış olan parçadır. Erkek istekle karısına yaklaşırsa erkeğin suyu önce gelir, çocuk babası soyuna benzer, kadın suyu önce gelirse anası soyuna benzer. Bunları duyan Abdullah, kelime-i şehâdet getirerek müslüman oldu». Ebû Hüreyre şu hadîsi de anlatmaktadır: «Kâhtan kabîlesinden bütün insanları sopasıyla sürecek biri çıkmadan kıyâmet kopmayacaktır». Ebû Hüreyre Türklerle ilgili şu hadîsi de nakletmektedir: «Sizler ayakkabıları kıldan kişilerle savaş yapmadan ve hattâ küçük gözlü, kırmızı yüzlü, küçük burunlu, yüzleri deriyle örtülü, kalkan gibi yayık, enli Türklerle savaş yapmadan kıyâmet kopmaz». Ebû Hüreyre aynı anlamda bir başka hadîs de bildiriyor: «Sizler Acemlerden kırmızı yüzlü, basık ve yayık burunlu, küçük ve çekik gözlü, kalkan gibi yassı yüzlü, kıl çarıklı Hozanlı ve Kirmanlılarla savaş yapmadıkça kıyâmet kopmaz». Görüldüğü gibi, Kur'anda birkaç tane olan kıyâmet belirtileri Hz. Peygamber tarafından bir hayli çoğaltılmıştır. Ebû Hüreyre şu hadîsi de bildirmektedir: «Kıyâmet gününde ay ve güneş ışıkları dürülüp bükülmüş olacaktır». Ebû Hüreyre şöyle bir hadîs de naklediyor: «Kıyâmette insanlar o kadar ter dökerler ki terleri yetmiş arşın uzaklara kadar akar, ağızlarını doldurur ve konuşturmaz, kulaklarına kadar varır». Hz. Ayşe de şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimiz buyurdu ki: Kıyâmet gü-

nünde sizler yalınayak, çırılçıplak, anadan doğma, sünnetsiz olarak toplanacaksınız. Ben: Ey Allahın elçisi, dedim, kadınlarla erkekler orada birbirlerine bakmazlar mı? Peygamberimiz: Mahşer öyle dehşetlidir ki böyle şeyler insanların aklına gelemez, buyurdu». İbn Ömer şu hadîsi nakletmektedir: «Kıyâmet gününde cennetlikler cennete ve cehennemlikler cehenneme girince ölüm, cennetle cehennem arasına bir koç gibi getirilip boğazlanır. Sonra da şöyle bağırılır: Ey cennetlikler artık ölüm yoktur, ey cehennemlikler artık ölüm yoktur. Bunun üzerine cennetliklerin sevinci ve cehennemliklerin acısı kat kat artar». Abdullah şu hadîsi naklediyor: «Kıyâmette ilk bakılıp yargılanacak şey, kan dâvâsıdır», yorumcular bu hadîsin kıyâmette insanlara ilk sorulacak şeyin beş vakit namaz olduğu yolundaki hadîsle çelişmediğini ilerisürmektedirler, örneğin Ömer Ziyâeddin Dağıstânî şöyle demektedir: «Namaz Allah'ın haklarındandır. Önce herkese Allah'ın farz kıldığı şeylerden sorulacaktır. Kul haklarından da önce Allah'ın binâsını yıkmak demek olan adam öldürmeden sorulacaktır, adam öldürme günahı Allah'a ortak koşma günahından sonra gelen büyük günahların en büyüğüdür». Nûmân İbn Beşîr şu hadîsi bildiriyor: «Kıyâmet gününde azap bakımından ateşliklerin en mutlusu o kişidir ki ayağının altında iki kor bulunur ve beynini tencere gibi kaynatır». Ebû Hüreyre şu hadîsi bildirmektedir: «Kıyâmet gününde cennetliklerden hiçbiri eğer kötülük etseydi cehennemdeki yerinin ne olacağı kendisine gösterilmeden cennete giremez, cehennemliklerden hiçbiri de eğer iyilik etseydi cennetteki yerinin ne olacağı kendisine gösterilmeden cehenneme giremez». Enes de şu önemli hadîsi nakletmektedir: «Kıyâmet gününde insanlar birbirlerinin üstünde dalgalanarak Âdem babaya gelirler ve: Rabbin yanında bize şefâat et, derler. Âdem: Şefâat edecek ben değilim, İbrahim'e gidin, o Allah'ın en gerçek dostudur, der. İnsanlar Hz. İbrahim'e gelirler. İbrahim: Bu işi yapacak ben değilim, Mûsâ'ya gidin, çünkü o Allah'ın sözlerini bizzat duymuştur, der. Halk ona gider, oysa: Bu işi yapacak ben değilim, İsâ'ya gidin, o Allah'ın sözü ve ruhudur, der. İsâ da: Bu işin adamı ben değilim, Hz. Muhammed'e sarılın, der. O zaman hepsi birden bana gelirler. Ben: Şefâati yapacağım, derim ve Rabbimden izin isterim. Bana izin verilir ve nice övgüler ilham olunur. Şimdi hatırlayamadığım övgülerle Rabbime hamd eder ve secdeye kapanırım. Bana: *Ey Muhammed, kaldır başını ve söyle, isteğin kabul edilecek, iste verilecek, dile yerine gelecek* denir. Ben: Ey Rabbim, ümmetimi niyâz ederim, derim. Bana: *Git, gönlünde arpacık kadar imânı olanı cehennemden çıkar* denir. Öyle yaparım. Sonra dönüp o övgülerle yeniden hamdederek secdeye kapanırım. Bana: *Ey Muhammed, başını kaldır ve söyle, iste verilecek, şefâatin kabul edilecek* denir. Ben: Rabbim, ümmetimi, ümmetimi... derim. Bana: *Var git, yüreğinde hardal tanesi kadar imânı olanları cehennemden çıkar* denir. Gidip çıkarırım. Sonra gene secdeye kapanıp niyâz ederim: Rabbim, derim, Allah'tan başka tapacak yoktur *(Lâ ilâhe illallah)* diyeni kurtarmama izin ver. Buna da izin verilir». Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir başka hadîste de Hz. Muhammed şöyle demektedir O: «Allah buyurmuştur ki ben kıyâmette üç kimsenin düşmanı olacağım: Benim adımla yemin ederek söz verdiği halde gadr edenin, özgür bir kimseyi bile bile satıp parasını yiyenin, çalıştırdığı işçisinin ücretini vermeyenin». Ebû Hüreyre aynı anlamda bir başka hadîs de naklediyor: «Allah kıyâmet gününde üç kimseye dönüp bakmaz, onları günahlarından arıtıp temize çıkarmaz, onlara inletici azap verir: Birincisi yolda kendi gereksiniminden çok suyu varken yolculardan o suyu esirgeyendir. İkincisi devlet başkanına yalnız dünya malı ve kişisel çıkarı için bîat edendir. Üçüncüsü Allah üstüne yemin ederek alıcıları kandıran ve malını fazla fiyatla satandır». Ebû Hüreyre, Hz. Muhammed'in bir gün şöyle dediğini an-

latmaktadır: «Şunlar olmadıkça kıyâmet kopmaz: 1. Dâvâları bir olan iki büyük müslüman ordusu arasında savaş çıkması, 2. Tümü de Peygamberim diyen otuza yakın yalancı Deccâl'in gelmesi, 3. Bilginlerin ölümüyle bilimin ortadan kalkması, 4. Yer depremlerinin çoğalması, 5. Zamanın yaklaşması, 6. Fitnenin çoğalması, 7. Karışıklığın ve adam öldürmenin artması, 8. Zenginin sadaka verecek adam aramasıyla bulduğu kişinin, benim sadakaya ihtiyâcım yok diyecek kadar malın çoğalması, 9. İnsanların yüksek binâ kurmada yarışması, 10. Kişinin bir mezar görünce, keşke şu ölünün yerinde ben olsaydım demesi, 11. Güneşin batıdan doğması, 12. Alışveriş etmeye hazırlanan iki kişi arasında alışveriş olmadan, koyunun sütünü içmek için evine dönen kimse onu içemeden, havuzunu sıvayıp tıkayan kimse onu kullanamadan, lokmasını yemek isteyen kimse onu ağzına koyamadan ansızın kıyâmet kopacaktır». Avf İbn Mâlik de şu hadîsi nakletmektedir: «Kıyâmet belirtileri şu altı şeydir: 1. Benim ölümüm, 2. Kudüs'ün fethi, 3. Koyun vebâsı gibi bir hastalıkla insanların kırılması, 4. Malın artması, o kadar ki birine yüz altın verildiğinde onu küçümseyerek öfkelenmesi, yâni memnun olmaması, 5. İstisnâsız her Arap evine girecek fitnenin yayılması, 6. Sizinle sarı ırk arasında bir barış andlaşmasının yapılması ve onların bu barışı bozarak her birinde on iki bin kişi bulunan seksen sancakla gelip size hücum etmeleri». Buhârî'nin bu hadîsi çeviren Müderris (Profesör) Ömer Ziyâeddin Dağıstânî sonuncu belirtiyi şöyle yorumluyor: «Sarı ırkın hücûmu dokuz yüz altmış bin kişiyle olacaktır, inşallah bu Balkan savaşıyla yerine gelmiştir», çeviriyi sâdeleştiren din bilgini Mustafa Barçın da şu notu koymuştur: «Her ne kadar çevirici bunu Balkan savaşına yoruyorsa da daha önce geçen Haçlı seferleri, Tatar istilâsı var. Birinci dünya savaşı hadîsin anlamına daha uygun gelebilir. Kızıl Çin'in taşması da akla gelebilir». İslâm Tanrıbiliminde (İlâhîyâtında) kıyâmetle ilgili pek çok terim vârdır. *Bk.* Âhiret, Cennet, Cehennem, Dabbe, Deccâl, Mehdî, İsrâfil, Mahşer, Sırat, Mevkif, Sâk, Sûr, Mîzân, Defter, Kitap, Duhân, İsâ, Havz.

KIYÂS — Kur'an ve hadîslerde karşılığı bulunmayan bir sorunu Kur'an ve hadîslerde bulunan benzerine uygun olarak çözümleme yöntemi... *Benzeri benzere uydurarak yargılama* olarak tanımlanır. İslâm Peygamberi Hz. Muhammed yakınlarının (ashâb) bu yolda yargılamalarına izin vermiş ve *ictihâd* kapısını bizzat açmıştır. Bundan ötürü *kıyâs* İslâm şeriatında Kur'an ve sünnet (hadîsler) 'ten sonra üçüncü kanıt olarak saptanmıştır. Fıkıh bilginleri şöyle derler: «Kitâb ve sünnet lâfız itibâriyle mütenâhî, vakaayi ise gayrı mütenâhîdir. Bundan ötürü ferdî hükümlere ihtiyaç vardır». Kıyâs bu anlamda mantıksaldır ve zorunludur. Kimileri Kur'anın *Nisâ* sûresinin 61. âyetindeki «eğer anlaşmazlığa düşerseniz Allah'a ve Elçisine dayanarak çözümlemeye çalışın» anlamındaki yargıyı ilerisürerek kıyâsa karşı çıkarlar, ne var ki kıyâs da bir sorunu Allah'a ve Elçisine dayanarak çözümlemek demektir. *Bk.* İctihâd, İcmâ, Fıkıh.

KIZILBAŞLIK — Şiî-bâtınîliğin İmâmiyye mezhebinin bir kolu... Başlarına kızıl taç ve sırtlarına kızıl hırka giydiklerinden bu adla anılırlar. Aşırı Hz. Ali sevgisinden doğmuştur. İnançsal özellikleri, hıristiyanlara benzeyen bir çeşit *üçleme* (teslis) anlayışıyla *Tanrı-Hz. Muhammed-Hz. Ali* üçlüğünü tek saymalarıdır, eşdeyişle kızılbaşlara göre bu üç tektir ve aynıdır, sonuç olarak Hz. Ali, Tanrı'dır. Tanrı, Hz. Muhammed ve Hz. Ali olarak görünmüştür. Kızılbaşlar bu yüzden kelime-i şehâdet'te Hz. Ali'nin de adını anarlar. *Tevellâ ve teberrâ* adıyla anılan bir ilkeleri vardır. *Tevellâ,* Hz. Ali'yle çocuklarını ve onları sevenleri sevmek; *teberrâ* Hz. Ali'yle çocuklarını sevmeyenleri sevmemek demektir. *Pîr* adı verilen kutsal şeyhleri Şeyh Safiyeddin Haydar'dır. Dürüstlük ve doğruluk

da baş ilkeleridir, o kadar ki, terazinin doğru tartacağından emin olamadıkları için kızılbaş satıcılar ancak taneyle satılabilir malları satabilirler. Birbirlerine çok bağlıdırlar. Başka mezhep ve tarikatlardan onları ayıran bir özellikleri de, içlerine yabancıları almamalarıdır, daha açık bir deyişle, bu tarikata dışardan girilemez, kızılbaş olabilmek için kızılbaş soyundan gelmek şarttır. Hz. Ali'nin doğum günü saydıkları *Nevruz* (21 Mart) en büyük bayramlarıdır. Bektâşîliğe karşı büyük bir yakınlık duyarlar ve onları benimserler. Bektâşîler de «yol bir, sürek bir» deyimiyle inançsal ayrılıklarının pek az olduğunu açıklamışlardır. İmâmîlikteki yolları *on dört imam* inancıdır. Öğretileri altı derecelidir: 1. Tâlip, 2. Musahip, 3. Rehber, 4. Mürebbi, 5. Dede, 6. Halîfe. Erginlik çağına giren kızılbaş çocukları özel bir törenle bu derecelerin ilkine alınıp yavaş yavaş yükseltilirler. Kızılbaşların *mum söndü* adı verilen bir tören yaptıkları, bu gizli törende ışıkları söndürüp karanlıkta birbirlerini tanımadan cinsel ilişki kurdukları, bu ilişkide örneğin bir babanın kendi kızı ya da bir erkeğin kendi anasıyla da yatabildiği söylenirse de bu söylenti doğrulanmamıştır. Kızılbaşlar, genellikle İran, Türkiye, Lûristan, Kürdistan, Azerbaycan gibi ülkelerde kümelenmişlerdir. *Tahtacılar, Ali Allahîler, Gurrân, Şamlılar, Karakoyunlular, Abdalbeyliler, Sofu Sürekleri, Tavşan Yemezler, Gulyâîler* vb. gibi adlarla da anılırlar. *Bk.* İmam, Bâtınîlik, Şiîlik, Bektâşîlik, Alevîlik, İmâmîlik.

KİBİR — Büyüklük taslama... Kur'anın *Hadîd* sûresinin 23. âyeti şöyle der: «Allah kendini görenleri, kendini beğenenleri sevmez», *Bakara* sûresinin 34. âyeti şöyle der: «Hani meleklere, Âdem'e secde edin demiştik. Onlar hemen secde etmişlerdi, yalnız İblis bunu kibrine yedirememişti *(ebâ vestekbere),* o zâten kâfirlerdendi», 87. âyeti de şöyle der: «Ne vakit ki bir peygamber size sevmediğiniz bir şeyi getirmişse büyüklük taslamadınız mı? *(enfüsükümüstekbertün)», Nisâ* sûresinin 36. âyeti şöyle der: «Büyüklük taslamayın. Çünkü Allah kendini beğeneni, kendini öveni sevmez», 172-173. âyetleri de şöyle der: «Her kim ki kulluktan arlanır ve bunu kibrine yedirmezse onun için acılı bir azap vardır», *Mâide* sûresinin 82. âyeti şöyle der: «Onları kendine yakın bulursun, çünkü büyüklük taslamazlar *(ve ennehüm lâ yestekbirûn)», En'am* sûresinin 93. âyeti şöyle der: «Allah'ın âyetlerini kibrinize yedirememediğiniz için *(ve küntüm an âyâtihi testekbirûn)* cezâ göreceksiniz», *Nahl* sûresinin 23. âyeti şöyle der: «Allah onların gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir. Çünkü o imânı kibirlerine yedirememeyenleri sevmez *(innehü lâ yuhibbülmüstekbiriyn)»,* 29. âyeti de şöyle der: «Kibirlilerin yeri cehennemdir *(mesvelmütekebbiriyn)», İsrâ* sûresinin 37-38. âyetleri şöyle der: «Yeryüzünde böbürlene böbürlene yürüme, çünkü yeri delip sonuna varamazsın, yükseklikte de dağa erişemezsin, en kötüsü bütün bunlar Allah'ın istemediği şeylerdir», *Secde* sûresinin 15. âyeti şöyle der: «Onlar bize taparken kibirlenmezler», *Zümer* sûresinin 60. âyeti şöyle der: «Cehennemde kibirlilerin bir yeri yok mudur? *(fiy cehenneme mesven lilmütekebbiriyn),* 72. âyeti de şöyle der: «Onlara: Cehenneme istediğiniz kapıdan girin, orada sürekli kalın, kibirlilerin yurdu ne kötüdür, denecek», *Mü'min* sûresinin 35. âyeti şöyle der: «Allah kibirli, zorba olan herkesin yüreğine böyle bir mühür basar», 76. âyeti de şöyle der: «Cehenneme girin, Hak'ka karşı büyüklük taslayanların yeri orasıdır». *Bk.* Gurûr.

KİLİSE — Hıristiyan tapınağı... Yunanca *topluluk* anlamına gelen *ekklesia* deyiminden türetilmiştir. İlkin hıristiyan toplulukları anlamında kullanılmıştı. Bugünkü anlamda bir yapıları yoktu. Fransız düşünürü Ernest Renan ilk hıristiyan kiliselerini bir *yoksullar birliği* olarak tanımlar. Kilisenin yapısı olmadığı gibi, bir din adamları statüsü de yoktu. Kiliseler yapı ve statüye II. yüzyıldan beri kavuşmaya başladılar. İlk kiliselerin din

adamları, kilisenin bakımı ve temizliğiyle görevli kilise hizmetçileriydi. Daha sonra bunların kıdemlileri *presbyteri* adı altında râhipleştiler. Bunlardan sonra gelen gözeticilere de *episcopi* dendi. Kendi kendilerini yoksul ve hastalara yardıma adayanlar *diyakos* adı altında çoğalıyor ve genellikle *erkek kardeş* anlamında *frer* ve *kız kardeş* anlamında *sör* adıyla anılıyorlardı. Giderek *episcopi*'ler önem kazandılar ve kilisenin başına geçene *episcopus* (piskopos) dendi. Birçok kiliselerin piskoposları birleşince *evrensel kilise* kurulmuş oldu ve bunun başına geçen piskopos *papa* adını aldı. *Katolik* deyimi de *evrensel kilise* anlamındadır. Örgütlenme zamanla genişleyip güçlendi ve göksel yetke yersel yetke (krallıklar) 'lere üstün gelmeye başladı. *Kutsal Roma İmparatorluğu (Lâ.* Sacrum İmperium Romanum) böylelikle kurulmuş oldu. *Kilise*'ye Arapçada *kenîse* denir. *Hac* sûresinin 40. âyeti şöyle der: «Eğer biz insanların kimini kimiyle ortadan kaldırmamış olsavdık içinde Allah'ın adı sık sık anılan manastırlar, kiliseler, havralar yakılıp yıkılırdı». *Bk.* Hıristiyanlık.

KİN — Gizli düşmanlık... *Garaz, buğz, adâvet* deyimleriyle de dilegetirilir, dilimizde *hınç* da denir. *Kin* deyimi Farsçadır. Kur'an Arapça *adâvet* deyimini kullanmaktadır. Örneğin *Mâide* sûresinin 91. âyeti şöyle der: «Şeytan şarap ve kumarla aranıza kin *(beynekümül'adâvete)* sokmak ister», *Mümtehine* sûresinin 4. âyeti şöyle der: «İbrahim kavmine şöyle demişti: Sizlerle aramızda Allah'a imân edeceğiniz zamana kadar adâvet ve nefret *(beynekümül'adâvetü velbağdâü)* hüküm sürecektir».

KİRLİLİK — *Bk.* HADES.

KİTÂB — *Bk.* KİTAP.

KİTÂB-I MUKADDES — Hıristiyanların kutsal kitabı... Bu deyim, *Eski Ahid* adı verilen yahudi dini kitaplarıyla *Yeni Ahid* adı verilen hıristiyan dini kitaplarını birlikte dilegetirir. Hıristiyanlık, bir yahudi mezhebi olarak ve yahudi dininin reformunu gerçekleştirmek için doğmuştur. Hıristiyanlar, *kutsal kitap*'ın birinci bölümündeki yahudi dini kitaplarına da saygı duyarlar. Yahudilerse hıristiyan dinini ve kitaplarını yadsırlar. Bu bakımdan *Kitâb-ı Mukaddes* (Kutsal Kitap) deyimi, bir hıristiyan deyimidir. Kutsal kitaba Yunan ve Lâtin dillerinde *Biblia (Fr.* Bible) denir. *Bk.* Ahd, Kitap, Tevrat, İncil.

KİTÂB-ÜL-CİLVE — *Bk.* YEZÎDÎLİK.

KİTAP — Tanrı buyruklarının peygamber aracılığıyla bildirilen bütünü... İslâm dini terminolojisinde *kitap* deyimi, Tanrı'nın kitabını dilegetirir. *Dört kitap* deyimiyle de Tektanrıcı *Kur'an, İncil, Tevrat* ve *Zebur* adlandırılır. *Ehl-i kitap* demek Tektanrı'yı kabul eden dinlerden birine bağlı olan demektir ki, müslümanlar bütün *kitap ehli*'ne saygı duyarlar. Bununla beraber İslâm terminolojisinde *kitap* demek, *Kur'an* demektir. Çünkü bütün kitapların en yetkini ve dini doğru olarak bildirip tamamlayanı odur. Arapların Sâmî kavimlerden aldıkları *kitâb* deyimi sözcük olarak *yazılı olan*'ı dilegetirir (örneğin bu anlamda bir yapraklık mektup da bir kitaptır). *Kitâb* deyimi Kur'anda birçok anlamlarda kullanılmıştır. Genel olarak *Tanrı sözü* (Kelâmullah)'nü dilegetirirse de *Tanrı buyruğu* anlamında da ilerisürülmüştür. Kur'an başka bir kitabın, insanların kaderini yazan ve görecekleri cezâyla armağanları belirleyen bir kitabın da sözünü etmektedir. Örneğin *Yûnus* sûresinin 61. âyeti şöyle der: «Ne yerde ve ne de gökte zerre ağırlığında bir şey yoktur ki Allah'tan gizli kalmış olsun, ondan daha küçük ya da daha büyük hiçbir şey yoktur ki Kitap'ta bulunmasın *(illâ fiy kitâbin mübiyn)*», *İsrâ* sûresinin 13-14. âyetleri şöyle der: «Herkesin boynuna amelini doladık. Dirilme günü herkes için bir kitap çıkaracağız, herkesin kitabı kendisine açık olarak erecektir. Kitabını oku da *(ikre kitâbek)* bu gün kendi hesabını kendin gör denecek», *Kehf* sûresinin 49. âyeti şöyle der:

«Kitap ortaya konur. Görüyorsun, suçlular onun içindekilerden ötürü nasıl korkuya düşmektedirler. Derler ki: Vay başımıza gelenler, bu nasıl bir kitaptır ki küçük büyük ne varsa hepsini sayıp dökmüş», *Hakka* sûresinin 19. âyeti şöyle der: «Kitâbı (ya da defteri) sağ eline verilecek kişiye gelince: Şöyle diyecek, gelin okuyun kitâbımı», bu âyetteki *«fe' emmâ men utîye kitâbehü»* deyimi kimi çevirilerce *defter* (Defter-i âmâl) deyimiyle çevrilmektedir (örneğin *Bk.* İsmail Hakkı İzmirli, *Kur'anı Kerîm,* Istanbul 1977, s. 568). Aynı sûrenin 25. âyeti de şöyle der: «Kitâbı (ya da defteri) sol eline verilen kimseye gelince, o da diyecek: Ne olurdu benim kitabım verilmeseydi», *İnşıkak* sûresinin 7-12. âyetleri de aynı sözleri yineler. Bu anlamın dışında, Kur'anın *Abese* sûresinin 13-16. âyetleri şöyle der: «O (Kitâb) kutlu sayfalar üzerindedir, yüce ve arı sayfalar üzerinde. Elçilerin elleriyle yazılmıştır, saygıdeğer ve akyüzlü elçilerin», *İnfitar* sûresinin 10-11. âyetleri şöyle der: «İşte üzerinizde gözcüler, görklü yazıcılar vardır», *Muttaffifîn* sûresinin 7. âyeti şöyle der: «Sakın öyle yapmayın, çünkü kötülüğe dadananların kitabı Siccîn'dedir», 18. âyeti de şöyle der: «İyilerin kitabı da İlliyyîn'dedir». Kur'an öteki kitaplardan da sözetmektedir. Örneğin *Bakara* sûresinin 4. âyeti şöyle der: «O sakınanlar ki sana bildirilen kitaba, senden önce bildirilmiş olan kitaplara kanasıya inanırlar», âyette sözü edilen bu kitaplar yukarda da değindiğimiz gibi Hz. Mûsâ'ya verilen *Tevrat* (Ahd-i atîk, ilk beş kitap), Hz. Dâvûd'a verilen *Zebur* (Mezmûrlar, Mezâmîr) ve Hz. İsâ'ya verilen *İncil* (Ahd-i cedîd)'den başka *kitap* deyiminin sözcük anlamına bakarak Hz. Âdem'e gönderilen on sayfa, Hz. Şit'te gönderilen elli sayfa, Hz. İdris'e gönderilen otuz sayfa ve Hz. İbrahim'e gönderilen on sayfayı da kapsar, buna karşı *Tevrat* ve *İncil*'e ekli bulunan birçok kitap ve mektuplar bu deyimin kapsamı dışındadır. Aynı sûrenin 41. âyeti de şöyle der: «Elinizdeki kitabı doğrulamak üzere bildirdiğim kitaba inanın», âyette İsrâiloğullarına seslenildiğinden buradaki birinci kitap *Tevrat* ve ikinci kitap *Kur'an*'dır. Aynı sûrenin 75. âyeti şöyle der: «Siz gene de yahudilerin size inanacaklarını umuyor musunuz? Oysa içlerinden birtakımı Allah'ın sözü olan Kitabı anladıktan sonra onu bile bile bozuyorlardı», 78-79. âyetleri de şöyle der: «Onların arasında okuması yazması olmayanların Kitap diye bellledikleri ancak bir sürü uydurmalardır. İşte bu yüzden onlar kendi kuruntularıyla başbaşa kalıyorlar. Vay o kimselere ki, kendi elleriyle kitap yazarlar, sonra da onu az bir değere değişmek için Allah'ın katındandır bu derler. Vay onların kendi elleriyle yazdıklarına da, vay onunla kazandıklarına da», *Âli İmran* sûresinin 84. âyeti şöyle der: «De ki: Biz Allah'a inandık. Bize bildirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yâkub'a, Yâkub'un oymaklarına bildirilenlere, Mûsâ'ya, İsâ'ya, peygamberlere Rableri tarafından verilenlere de inandık. Onları birbirinden ayrı tutmayız». *Nisâ* sûresinin 136. âyeti şöyle der: «Ey inananlar. Allah'a, O'nun Elçisine, O'na bildirdiği Kitap'a, daha önce bildirdiği Kitap'a inanın. Her kim Allah'ı, O'nun meleklerini, O'nun Kitap'larını, O'nun Elçilerini, kıyâmet gününü tanımayacak olursa o kimse doğru yoldan uzaklaştıkça uzaklaşmış olur», *Ra'd* sûresinin 36. âyeti şöyle der: «O kimseler ki kendilerine Kitap verdik, sana gönderilenle sevinirler. Ancak öyle bölüntüleri de vardır ki o Kitap'ın bir bölümünü yoğumsarlar. Onlara de ki: Bana buyrulan yalnız Allah'a tapmak ve O'na eş koşmamaktır, ben insanları O'na çağırıyorum». *Ankebût* sûresinin 46. ve onu izleyen âyeti şöyle der: «Kitap'lılarla çekişirken yolun en güzelinden başkasını tutmayın. İçlerinden kıyıcılık edenler olursa o başka. Hem onlara şöyle deyin: Biz size bildirilene de inandık, bize bildirilene de. Bizim ve sizin Tanrımız birdir. İşte biz sana böyle bir Kitap bildirdik. Bundan ötürü kendilerine Kitap verdiklerimiz O'na inanıyorlar, seninkiler arasında da O'na inanacak olanlar vardır. Bizim

belgelerimizi yoğumsayanlar ancak tanımaz olanlardır». *Fâtır* sûresinin 25. âyeti şöyle der: «Onlar nasıl seni yalancı saydılarsa onlardan öncekiler de elçilerini öylece yalancı saymışlardı. Oysa bu elçiler onlara açıklayıcı belgeler, sayfalar, ışık tutan Kitap'lar getirmişlerdi». *Hadîd* sûresinin 26. âyeti şöyle der: «Biz Nuh'u, İbrahim'i gönderdik; peygamberliği, Kitap'ı da onların zürriyetlerine verdik». Kur'anın birçok âyetlerinde de *Kitaplılar* (Ehl-i kitâb)'dan sözedilir. Örneğin *Bakara* sûresinin 109. âyeti şöyle der: «Kitaplılardan *(min ehlikitâbi)* birçoğu kendilerine belirdikten sonra bile, içlerindeki kıskançlıktan ötürü, sizi inancınızdan ayırıp Allah'ı tanımazlığa döndürmek isterler», 121. âyeti şöyle der: «O kimseler ki Kitaplılardır, Kitap'ı gerektiği gibi okurlar. Kitap'a inananlar da işte bunlardır», 144. âyeti şöyle der: «Kitaplılar onun Rablerinden gelme bir gerçek olduğunu bilirler», 213. âyeti de şöyle der: «İnsanlar önce bir tek topluluktu. Allah aralarındaki anlaşmazlıkları yargılamak için onlara müjdeleyici, uyarıcı peygamberler gönderdi. Onlarla birlikte doğru olan Kitap'lar da gönderdi, insanlar arasındaki anlaşmazlıklar yargılansın diye. Oysa kendilerine açıklayıcı belgeler geldikten sonra gene de anlaşamayan bu kişiler Kitaplılardan başkaları değildiler». *Âli İmran* sûresinin 19. âyeti şöyle der: «Tanrı katında bir tek din vardır, o da Tanrı'ya bağınma dinidir. Kitaplılar, bu bilgi onlara eriştikten sonradır ki birbirlerini çekemedikleri için anlaşamaz oldular», 64. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «De ki: Ey Kitaplılar, gelin sizin için de bizim için de doğru olan şu söz üzerinde birleşelim: Allah'tan başkasına tapmayız, Allah'a eş koşmayız, Allah'ı bırakıp da içimizden birtakımını kendimize ilâh edinmeyiz. Ey Kitaplılar, İbrahim üzerine ne çekişip duruyorsunuz? Tevrat da, İncil de ancak ondan sonra bildirilmiştir. İbrahim ne yahudidir, ne de hıristiyandır, ancak Allah'ı birleyicidir, kendini Allah'a vericidir, Allah'a eş koşmayandır», 69. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Kitaplılardan birtakımı sizi doğru yoldan çıkarmak istediler. Oysa onlar kendilerinden başkalarını doğru yoldan çıkaramazlar, ama gene de bunu bilmezler. Ey Kitaplılar, nasıl olur da siz gözünüz göre göre Allah'ın belgelerini tanımazsınız? Ey Kitaplılar, neden bile bile doğruyu eğri kılığına sokarsınız da doğruyu gizlersiniz? Kitaplılardan birtakımı şöyle dedi: Onlara bildirilen Kitap'a gün doğunca inan, gün batınca inanma», 75. âyeti şöyle der: «Kitaplılar arasında öyleleri vardır ki, kantarla altın versen eksiksiz olarak geri alırsın, öyleleri de vardır ki tek bir dinar versen tepesine binmedikçe geri alamazsın. Bu da besbelli ki şundan ileri geliyor, Kitapsızların malını yemek suç değildir diye düşünüyorlar», 78. âyeti şöyle der: «Kitaplılar arasında birtakımı da Kitap okurken ağızlarını ezip büzerler, okuduklarını Kitap'tan okuyorlar sanasınız diye. Oysa, okudukları Kitap'ta yoktur. Bunlar Allah katındandır derler, oysa Allah katından değildir. Onlar bile bile Allah'a karşı yalan söylerler», 110. âyeti şöyle der: «Siz insanların iyiliği için varedilmiş bir ulussunuz. Allah'a inanırsınız. Kitaplılar da Allah'a inansalardı kendileri için çok iyi olurdu. Gerçi onların içinde inananlar da vardır, ama çoğu karıştırıcı kişilerdir». *Nisâ* sûresinin 47. âyeti şöyle der: «Ey Kitaplılar, birtakımlarının yüzlerini dümdüz edip tersyüzüne çevirmeden, ya da sizi Sebit kişilerini lânetlediğimiz gibi lânetlemeden önce gelin, kendinden öncekileri doğrulamak üzere gönderdiğimiz Kitap'a inanın», 171. âyeti de şöyle der: «Ey Kitaplılar, din işlerinde taşkınlık etmeyin, Allah üzerine doğru olan sözlerden başkasını söylemeyin. Gerçekten Meryemoğlu Mesih İsâ, Allah'ın elçisidir. Meryem'e bildirilen *ol* sözüyle olmuştur. O, Allah'tan gelme bir ruhtur. Allah'a ve elçilerine inanın da *Allah üçtür* demeyin. Allah tek olan Tanrı'dır ve çocuğu olmaktan uzaktır». *Mâide* sûresinin 5. âyeti şöyle der: «Bugün size bütün arı nesneler helâl kılınmıştır. Kitaplıların yiyeceği size, sizin yiye-

ceğiniz de onlara helâldir», 19. âyeti şöyle der: «Ey Kitaplılar, peygamberlerin ardı arası kesildiği bir sırada işte size gerçeği açıkça anlatan elçimiz geldi, bize müjdeleyici ve öğütleyici gelmedi demiyesiniz diye». *Bk.* Defter, İllîyyîn, Kur'an, İncil, Tevrat, Zebûr.

KİYSÂNÎYYE — *Bk.* KEYSÂNÎYYE.

KOKU — Güzel kokular sürmek... Buhârî'nin Ebû Said'den naklettiği bir hadîsinde Peygamber Hz. Muhammed şöyle demiştir: «Cuma günü yıkanmak her ergine vâciptir. Dişlerini temizlemesi (misvaklenmesi) ve bulursa kokulanması gerektir». Buna karşı hac ya da umre'de koku sürmek yasaktır. Ya'la'dan nakledilen bir hadîs şöyle demektedir: «Biri Peygamberimize, umrede kokular sürerek ihrâm giyenin durumunu sordu. Efendimiz: Üstündeki kokuyu üç kez yıkasın, buyurdu». *Bk.* Umre, Hac.

KOL — Tasavvuf terminolojisinde bir tarikatın belli özellik taşıyan bir dalı... Tasavvuf tarikatlarının çoğu çeşitli *kol*'lara ayrılmıştır. Bu ayrılık, ayrı bir anlayışı dilegetirmez. Her tarikatın çeşitli yerlerde *tekye* (tören ve tapım yeri)'leri ve tekyelerin başında da *şeyh* (tarikat büyüğü)'leri vardır. Bu şeyhler, tarikat anlayışına küçük bir katkıda bulunmakla *kol* sahibi olurlar. Kollar ya o şeyhin adıyla (Kaadirî şeyhlerinden Eşref'in koluna Eşrefiyye dendiği gibi), ya da katılan özelliğe özgü bir adla (Rıfâî şeyhi Niyazi'nin ah, ah, ah diye zikretmesi üzerine böyle zikredenlere Âhiyye dendiği gibi) anılırlar. Gerçekte bütün kolların düşünsel ve törensel yapıları, bağlı oldukları *tarikat*'ın temel yapısıdır. Abdülbâki Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler* (Istanbul, 1969, s. 193-194) adlı yapıtında şöyle der: «Kol kurmak o kadar kolaydır ki, sözgelimi tacın üstü düğmesizdir, birisi bir düğme koyar, kol kurulur; tacın üstüne bir bez parçası diktirir, kol kurulur». Eski dilde bu *kol*'lara *şûbe* ve kurucularına da *pîr-i sânî* (ikinci başkan) denirdi. Asıl *pîr* (kutsal başkan) tarikatın kurucusudur. *Bk.* Tarikat, Tasavvuf.

KOMŞU — Evleri birbirine yakın olanlardan her biri... Kur'anın *Nisâ* sûresinin 36. âyeti şöyle der: «Anaya babaya iyilik edin, yakınlarınıza, yakın komşulara, uzak komşulara da». Huzeyfe'den nakledilen bir hadîste Hz. Muhammed şöyle demektedir: «Kişinin fitnesi eşleri (ehli), malı, çocuğu ve komşusudur. Bunlar nedeniyle işlediği günahını namaz, oruç ve sadaka sildirir». Komşusuna zarar verenin inansız sayılacağı da Ebû Şüreyh'in ve Ebû Hüreyre'nin birlikte naklettikleri şu hadîsten anlaşılmaktadır: «Peygamberimiz ard arda üç kez: Vallahi imân etmiş olmaz, buyurdu. Kim? diye sorulunca: Komşusu tarafından zararından emin olunmayan kişi, karşılığını verdi». Ebû Hüreyre şu hadîsi de nakleder: «Allah'a ve âhiret gününe inanan komşusuna eziyet etmesin». Hz. Ayşe de şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimiz şöyle buyurdu: Cebrâil bana komşuyu o kadar tavsiye edip dururdu ki, komşuyu komşuya vâris kılacak sandım». Yorumcular, müslüman olmayan komşunun da hadîsin bu yargısının kapsamı içinde olduğunu ilerisürmüşlerdir. Nitekim Hz. Muhammed komşular hakkında kimi hukuk (fıkıh) kurallarını bizzat saptamıştır. Örneğin bitişik komşunun, komşusunun malı üstünde Şüfâ hakkı vardır; eşdeyişle evini satacak olan önce komşusuna önermeden bir yabancıya satamaz, komşusu almazsa ancak o zaman satabilir. Hz. Peygamber'in azatlısı olan Ebû Râfî şu hadîsi nakleder: «İki göz odamı satacaktım, bitişik komşum Sa'd İbn Ebî Vakkas'a almasını söyledim. Taksitle alırım, hem de dört binden fazla vermem, diye yemin etti. Ben de: Beş bin veren var, ama Peygamberimiz, komşu komşusunun mülk ve akaarının şefî (Şüfâ hakkı sâhibi)'dir buyurdu, bundan ötürü sana satıyorum, dedim». İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe bu hadîse göre işlem yaptırmıştır. Hanefîliğe göre şüfâ hakkında şu sıra gözetilir: Önce ortak olan, sonra malın yolun-

da ya da suyunda karışığı olan, daha sonra da bitişik komşu. İmam Şâfiî buna karşı çıkmış ve «şüfâ hakkı bitişik komşuya tanınamaz, Ebû Râfî'nin evi herhalde Sa'd'ın eviyle müşterek (ortak) 'ti» demiştir. Ebû Hüreyre şu hadîsi de naklediyor: «Bitişik komşu, komşusunu kendi duvarına, tavan ve duvar kirişi koymaktan alıkoyamaz (men edemez)». Ebû Hanîfe ve Şâfiî'ye göre engellememek müstehâp ise de, sâhibinin izni olmaksızın komşunun duvarına kiriş koymak câiz değildir, râzı olmazsa zorlanamaz. İmam Hanbel'e göre bu kiriş konur, komşu razı olmazsa yargıç onu zorlar. *Bk.* Fıkıh.

KONYAVÎYYE — İbn el-Arabî'ye isnâd olunan Hâtimîye'den esinlenilmiş bir tarikat... XIII. yüzyılda İbn el-Arabî'nin oğulluğu ve halîfesi Konya'lı Sadreddin Konevî tarafından kurulmuştur. *Bk.* Mârûfîyye, Kol, Tarikat.

KORKAKLIK — Korku duyarak görevden kaçma... *Enfal* sûresinin 15-16. âyetleri şöyle der: «Ey inananlar, toplu olarak tanımazlarla karşılaşınca sakın arkanızı dönüp kaçmayın. Her kim böyle bir günde, savaşmak için çekilmek ya da gerideki bir takıma katılmak düşüncesi olmadan, arkasını dönecek olursa Allah'ın öfkesine uğrar, yurdu da cehennem olur», *Tevbe* sûresinin 49. âyeti söyle der: «İçlerinde öyleleri vardır ki, aman beni bu karışıklığa sokma, derler. Bilin ki önce karışıklığa düşenler onlar olacaktır. yerleri cehennemdir», 56 -57. âyetleri de şöyle der: «Gerçekten biz sizdeniz diye Allah'a and içerler, oysa sizden değildirler, bunlar korkaklar takımıdır, eğer bir sığınak ya da girecek bir delik bulsalardı yüzlerini o yana döndürüp hemen kaçarlardı», *Nisâ* sûresinin 72-73. âyetleri şöyle der: «İçinizdeki korkaklar size bir kötülük gelince şöyle derler: İyi ki ben onlarla birlikte değildim. Size bir iyilik gelince de şöyle derler: Keşke ben de onlarla birlikte olsaydım». *Bk.* Havf.

KORKU — *Bk.* HAVF.

KORKU NAMAZI — Savaş sırasında kılınan namaz... *Nisâ* sûresinin 101-102. âyetleri şöyle der: «Savaştayken Allah'ı tanımayanların sizin üzerinize çullanıvereceğinden korkarsanız namazı kısmanız suç olmaz. Çünkü Allah'ı tanımayanlar sizin düşmanınızdır. Sen onlara namaz kıldırmak isteyince önce bir takım gelsin, seninle birlikte namaza dursunlar. Sonra bu takım arkaya çekilsin ve başka bir takım gelsin. Silâhlı bulunsunlar. Allah'ı tanımayanlar namaz sırasında silâhlarınızı bırakacağınızı sanarak fırsat kollarlar, üstünüze çullanıverirler. Eğer yağmur yağıyorsa ya da hastaysanız silâhlarınızı çıkarıp yanınıza koymanız suç olmaz. Elverir ki uyanık bulunun». Buhârî'nin Câbir'den naklettiği bir hadîs şöyledir: «Hendek gazâsında güneş batarken Hz. Ömer kâfirlere söverek Peygamberimize geldi ve ikindi namazını kılmadığını söyledi. Peygamberimiz: Vallahi onu ben de kılmadım, buyurdu». İbn Ömer'den nakledilen bir hadîsinde Hz. Peygamber şöyle demiştir: «Savaşta düşmanla karşılaşınca ayakta, düşman sayıca çoksa binekli olarak da imâ ile kılsınlar», İbn Ömer şu hadîsi de naklediyor: «Peygamber Hendek savaşında Medîne'ye döndüğü zaman silâhlar çıkarılmamışken: Kimse Benî Kureyza iline varmadan ikindiyi kılmasın, buyurmuştur». Ebû Hanîfe yukardaki hadîsleri kanıt göstererek savaş sırasında namazların kazâ edilebileceğini ilerisürmüştür. İmam Şâfiî'ye göre savaş kızışmış da olsa, yerde ya da hayvan üstünde, hem savaşılıp hem de göz ve baş işaretleriyle imâ yoluyla namaz kılınmalıdır. İslâm tarihçileri de şu olayı bildiriyorlar: Ahzab ve Hendek savaşında düşmanlarla birleşerek başkaldırmış olan Benî Kureyza'yla savaşmak için vahiy gelmişti. Yola çıktılar. İkindi geçer gibi oldu. Sahâbenin bir bölümü yolda ikindi namazını kıldı, bir bölümü kılmadı. Peygambere soruldu, kılana da kılmayana da bir şey demedi, ictihâdlarını hoş karşıladı. *Bk.* Harb namazı, Namaz.

KOYUN — Müslüman malının en hayırlısı... Buhârî'nin Ebû Said el-Hudrî' den naklettiği bir hadîsinde Hz. Muhammed şöyle demiştir: «Koyun, müslüman malının en hayırlısıdır. Müslüman o malının ardından dağ başlarına, koy ve derelere gider, Allah'ıyla başbaşa kalır». Ebû Hüreyre de şu hadîsi nakletmektedir: «Allah'ın elçisi: Allah'ın gönderdiği hiçbir peygamber yoktur ki koyun gütmemiş olsun, deyince ashâb: Sen de mi yâ Resûlallah? dediler. Evet, ben de Mekke'lilerin koyunlarını güderdim, buyurdu». Ebû Hüreyre şu hadîsi de nakletmektedir: «Âhirette deve bugünkü biçiminden daha iyi bir biçimde gelir ve zekâtını vermeyen sâhibini çiğner, koyun da dünyâdakinden daha iyi bir görünüşle gelir ve zekâtını vermeyen sâhibini boynuzlarıyla süser. Sizden biriniz kıyâmet gününde sırtına bir koyun ya da deve yüklenerek bana gelip benden imdat beklemesin. Ben sana bildirmiştim, seni kurtaramam, derim». Kırk koyun ve keçiden fazlası için zekât verilir. Yüz yirmi koyun ve keçiye kadar bir koyun ya da keçi, yüz yirmi bir koyun ve keçiden iki yüze kadar iki koyun ya da keçi, iki yüz bir'den üç yüz doksan dokuz koyun ve keçiye kadar üç koyun ya da keçi, dört yüz koyun ve keçi için dört koyun ya da keçi zekât olarak verilir. Bundan fazlasında her vüz koyun ve keçi için bir koyun ya da keçi arttırılır; yâni beş yüzde beş, altı yüzde altı, yedi yüzde yedi vb. koyun ya da keçi verilir. *Bk.* Zekât.

KOZMOGRAFYA — Gökbilim... Kur' anda gökbilimle ilgili pek çok âyet vardır. Örneğin *Bakara* sûresinin 29. âyeti şöyle der: «O Allah ki yeryüzünde ne varsa hep sizin için yarattı, sonra gökyüzüne yöneldi, onu yedi kat gök olarak düzenledi», 189. âyeti de şöyle der: «Sana yeni doğan yıldızları sorarlar, de ki: Bunlar insanlar için, Kâbe'ye yüz sürmek için ölçülerdir». *Yûnus* sûresinin 5. âyeti şöyle der: «Güneşi ışık, ayı da aydınlık yapan, yılların sayısını ve hesâbını bilmeniz için aya konak yerleri saptayan O'dur», 6. âyeti de şöyle der: «Geceyle gündüzün birbirinin ardı sıra gelmesinde Allah'ın yerlerde ve göklerde yarattıklarından sakınanlar için kesin belgeler vardır». *Hicr* sûresinin 16. âyeti şöyle der: «İşte biz gökyüzünde burçlar yaptık, onları süsledik de, bakanlara güzel görünsünler diye». *İsrâ* sûresinin 12. âyeti şöyle der: «Geceyle gündüzü iki belge yaptık. Gece belgesi yokolunca yerine gündüz belgesini gösterici kıldık, yıllarınızı sayasınız ve hesâbını bilesiniz diye». *Enbiyâ* sûresinin 33. âyeti şöyle der: «Allah ki geceyi, gündüzü, güneşi, ayı yarattı. Her biri kendi döngülü üstünde koşmaktadır», *Mü'minûn* sûresinin 17-18. âyetleri şöyle der: «And olsun ki biz sizin üstünüzde yedi kat gök yarattık ve o gökten yetecek kadar su indirdik de yeryüzüne yerleştirdik». *Yâsin* sûresinin 37. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Gece de onlar için bir belgedir. Biz geceden gündüzü ayırıp çıkarınca onlar karanlıkta kalırlar. Güneş de öyle. O da kendi yörüngesinde yürüyüp gitmektedir. Ay da öyle. Biz ayda konaklar yaptık. Ay gider gider de sonunda kuru bir hurma dalına döner. Ne güneşin aya yetişmesi, ne de gecenin gündüzü geçmesi gerekmez. Her biri kendi yörüngesinde yürüyüp gider». *Saffat* sûresinin 6. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «En yakın göğü yıldızlarla süsledik ve onu ayak direyen bütün şeytanlara karşı koruduk. Şeytanlar yüksek melekler topluluğunu dinleyemezler, çünkü her yandan yıldızlarla sıkıştırılıp kovulurlar». *Nâziat* sûresinin 28-29. âyetleri şöyle der: «Allah göğü yükseklere kaldırdı, onu düzenledi. Onun gecesini kararttı, gündüzünü aydınlattı». *Târık* sûresinin 1-3. âyetleri şöyle der: «Gök hakkı için, sabah yıldızı hakkı için. Sabah yıldızı nedir bilir misin? Karanlığı delen bir yıldızdır o». *Bk.* Dünya, Kâinat, Kaf dağı, Âlem.

KÖÇEK — Yezîdîliğin bir derecesi... Bu derecedeki Yezîdîler, *Melek-i tâvûs*'u simgeleyen ve adına *sancak* denen bir heykele hizmet ederler. Bu heykele övgüler okuyanlara da *kavvâl* denir. Bu

heykel horoza benzermiş. *Bk.* Yezîdîlik, Melek-i tâvûs.

KÖLE — Özgür insanların yararı için çalıştırılan insan... Sözcük olarak *Rab* (Allah) deyimi *efendi* (Sâhib) anlamındadır ve *kul* da *köle* demektir. Yahudilik, hıristiyanlık ve bunların yetkinleştiricisi olan İslâm dinine göre kullar köle ve Tanrı onların sâhibidir. Kur'anda kullanılan *köle* anlamındaki Arapça *abd* deyimi, özgür insanların yararları için kullanılan tutsak insanları dilegetirir. Örneğin *Bakara* sûresinin 221. âyeti şöyle der: «İmân eden köle *(le'abdün)* imânsız özgürden daha hayırlıdır». *Nisâ* sûresinin 25. âyeti şöyle der: «İçinizde Allah'a inanan özgür kadınları almaya güçleri yetecek kadar varlıklı olmayanlar elleri altında olan inanan kadın kölelerden alsınlar». *Mâide* sûresinin 86. âyeti şöyle der: «Bu günahın örtülmesi için bir köle azatlamak gerek». *Nahl* sûresinin 71. âyeti şöyle der: «Allah azıklanma işinde kimini kiminden üstün kıldı. Oysa bu üstün kılınanlar ellerinin altındaki köleleri kendileriyle bir tutmazlar ve azıklarından onlara vermezler». *Mü' minûn* sûresinin 6. âyeti şöyle der: «Yalnız eşleriyle kendilerinin malı olan kölelere karşı durum başka, bunlardan dolayı kınanmazlar». *Nûr* sûresinin 32-33. âyetleri şöyle der: «Erkek, kadın kölelerinizden evlenmeye elverişli olanları evlendirin. Köleleriniz arasında özgürlüğünü satın almak isteyenlere gelince, eğer onları iyi olarak tanıyorsanız, onlarla yazışın». *Ahzâb* sûresinin 52. âyeti şöyle der: «Bunlardan sonra sana karı almak ya da bunları başka karılarla değiştirmek sana helâl olmaz. Kadın kölen olursa o başka». Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den naklettiği bir hadîsinde de Hz. Muhammed şöyle demektedir: «Kişinin kullandığı atlar ve hizmet gördürdüğü köleler için zekât yoktur». Köle, ilkçağ ekonomisinin doğurduğu ve bu ekonominin zorunlu sonucu olan bir insan tipidir. İlkin savaş tutsaklarından elde edildi, daha sonra başlı başına bir ticaret malı oldu. Köle avcıları, köle tüccarları ve köle pazarları kuruldu. Eski Hint hukukunda dört ayaklı iş hayvanlarına karşı *iki ayaklı hayvan* adıyla anılırdı. Tektanrılı dinler, köleliği onayladıkları gibi eski düşünürler de çoğunlukla köleleri «Tanrı'nın insanlara hizmet etmek için yarattığı bir araç» saymışlardır. Örneğin, ünlü Yunan düşünürü Aristoteles *Politika* adlı yapıtında bu savı açıkça ilerisürer. O çağda dört yüz bin nüfuslu Atina kentinin iki yüz elli binden çoğu köleydi. *Köle*'nin insanlara hizmet için yaratıldığı inancı bütün köleci toplumlarda yaygındır. Burjuvazinin belirmeye başladığı çağa kadar uzun yüzyıllar sürmüş bulunan bu inanç, hıristiyan reformcusu Luther tarafından da onaylanmıştır. Tarihsel süreçte köleliğin kaldırılması için yapılan savaşlar da insansal bir amaç gütmez, burjuvazinin hizmetinde çalıştırılmak üzere ücretli işçi sağlamak amacını güder. *Bk.* Abid, Câriye, Kul, Azâd, Zekât, Memlûk.

KÖPEK — *Bk.* KELB.

KÖPRÜ — *Bk.* SIRÂT.

KÖR — Gözleri görmeyen... Hanefî ve Şâfiî mezheplerine göre körün tanıklığı (şehâdeti) kabul edilmez. İmam Ebû Yusuf'a göre görmeyle ilgili olmayan konularda (örneğin neseb, ölüm vb.) körün tanıklığı kabul edilir. *Bk.* Şehâdet.

KÖTÜLÜK — *Bk.* ŞER.

KUBBET-ÜS-SAHRÂ — Kudüs'te kutsal emânetlerin saklandığı türbe... Yanlış olarak buna Ömer câmii de denir, oysa Hz. Ömer tarafından değil Emevî halîfesi Abdülmelik bin Mervân tarafından yaptırılmıştır. Müslümanlar kadar hıristiyanlar da burayı kutsal sayarlar ve *dünyanın göbeği* olduğuna inanırlar. Ayrıca buranın cennete on sekiz mil daha yakın olduğuna da inanılır. Müslümanlar için Kâbe'den sonra en kutsal yer burasıdır. Hz. Davud, Tanrı'ya burada taparmış, Hz. Nûh'un gemisi de tûfandan sonra bunun üstüne oturup kurtulmuş. Halk inançlarına göre bu türbenin yapıldığı kaya cennetten getirilmiş ve

mahşer günü İsrâfil sûrunu bu kaya üstünde çalacakmış. Dünyanın bütün tatlı suları da bunun altından fışkırıp her yana dağılıyormuş, eşdeyişle türbenin altı dünyanın tatlı su kaynağıymış. Bütün ölmüşlerin ruhları da haftada iki kez burada toplanırlarmış. Halk anlatımlarına göre Allah, Hz. Mûsâ'ya kıble yapması için burayı göstermiş. Gerçekten de Hz. Muhammed kıble'nin Kâbe olduğu buyruğunu almadan önce (eşdeyişle: hicret' in ikinci yılına kadar) burayı kıble saymıştır. *Bk.* Kıble, Kâbe, Kudüs.

KUDAS — Hıristiyanlıkta şarap ve ekmeğin kutsandığı dinsel tören... Hz. İsâ' nın havarîleriyle yediği son yemeği anmak için yapılır. Hz. İsâ'nın kanı sayılan şarapla eti sayılan ekmeği bir kap içine koyarlar ve kilisede kutsarlar. Bu şarapla ekmeğin saklandığı dolaba da *kudas dolabı* denir. Sözcük aslında Arapçadır ve *kutsama* anlamını dilegetirir.

KUDDÛS — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük anlamında *hiç eksiği olmayan* demektir. *Bk.* Esmâ.

KUDRET — Tanrı'nın bütün varlığı kaplamış olan ilksiz ve sonsuz gücü... Kur'an hemen tümüyle bunu dilegetirir. Örneğin *Bakara* sûresinin 259. âyetinde bildirildiği gibi, «Allah her şeye kaadirdir *(külli şey'in kadiyr)*». Bu deyim Kur' ânın pek çok âyetinde yer alır. Kur'anın birinci sûresinin (Fâtiha) birinci âyetinde bildirildiği gibi «O, âlemlerin efendisi ve sâhibidir *(rabbil'âlemiyn)*». *Âli İmran* sûresinin 189. âyeti şöyle der: «Göklerin ve yerin pâdişahlığı Allah'ındır, O her şeye kaadirdir *(ve lillâhi mülküssemâvâti vel'ard, vallahü alâ külli şey'in kadiyr)*». *En'am* sûresinin 1. âyeti de şöyle der: «Gökleri ve yeri yaratan, karanlığı ve aydınlığı yapan Allah'a hamdolsun. Kâfir olanlar, bu kudreti gördükten sonra gene de O'nu putlarıyla bir tutanlardır». *Bk.* Allah, Kaadir, Halk, Din.

KUDRET HELVASI — İbrânîlerin ünlü göçleri sırasında Tanrı'nın gökten indirdiği yemek... Tevrat'ın bildirdiğine göre, bu yemek Sinâ çölünde kırk yıl sürekli olarak her gün gökten toprağa yağmış, yahudiler de bundan çörekler yaparak açlıktan ölmemişler. Ak ve pulsu bir besin maddesiymiş. Tanrı Yahova böylelikle kendi halkını korumuş. Gökten indirilen bu yiyeceğe Kur'anın *A'raf* sûresinin 160. âyetinde de değinilir. *Bk.* Sâmirî.

KUDS — Kutsallık... *Kutsallık* anlamına gelen bu Arapça sözcük Arapçada çeşitli hıristiyan terimlerini dilegetirmek için kullanılmıştır. Örneğin, Hz. İsâ'ya üflenen ruha *Rûh-ül-kuds*, cennet bahçelerine *Hazîret-ül-kuds* denir. Kutsal sayılan *Kudüs* kentinin adı da bu sözcükten türetilmiştir, bu anlamda *Kuds-i şerîf* denir. Arapçada dört büyük melekten *Cebrâil* de *Rûh-ül-kuds* adıyla anılır. *Bk.* İsâ, Cebrâil.

KUDÜS — Kutsal kent... Bu kent sâdece yahudiler için değil, hıristiyanlar ve müslümanlar için de kutsaldır. Yahudiler ona *Jerusalem* ya da *Urişalim,* Araplar da *El-Kuds* derler. Ken'an ülkesine yerleşen yahudilerin ilk kralların-dan Hz. Dâvud onu başkent yapmıştır. *Hz. Süleyman'ın mâbedi* orada kurulmuş, bu yüzden de yahudilerce *mâbet* (tapınak) anlamında *Bethammikdaş (Ar.* Beyt-ül-Makdîs) adıyla nitelenmiştir. Hz. İsâ bu kentte çarmıha gerilmiştir ve mezarı oradadır. Müslümanların Peygamberi Hz. Muhammed ilk *kıble* olarak bu kenti kabul etmişti. Halîfe Hz. Ömer, kenti alınca orasını müslümanlar için tapım yeri hâline getirmiştir. Peygamber Hz. Muhammed'in üzerine bastığı kutsal taş *hacer-i mukaddes* oradadır, müslümanlarca ziyâret edilir. Teksözle Kudüs her üç dinin de kutsal saydığı birçok kurumları barındıran ve yahudi, hıristiyan, müslüman hacılarının ziyâret yeri olan kutsal bir kenttir. Kur'anın birkaç yerinde de adı geçer. Peygamber Hz. Muhammed, Kudüs'ü ilk kıble olarak kabul etmekle onun dinsel bir merkez olduğunu kabul etmiştir. Hz. Muhammed'in göğe çıkışında (Mîrâc) amaç Kudüs'ü görmekti. *İsrâ* sûresinin 1. âyeti

şöyle der: «Ululârım o Allah'ı ki, kendisine belgelerinden bir nicesini göstermek için kulunu geceleyin Mescid-i Haram'dan alıp dolayını kutlulandırdığı Mescid-i Aksâ'ya götürdü». Bu âyetteki *Mescid-i Aksâ*'nın sonradan bu adı alan câmi değil, Süleyman tapınağı (Mâbed-i Süleyman) olduğu ilerisürülür. Kimi yorumcular bu adın gökte bir makaamın adı olduğunu da söylerler. *Bk.* Kıble, Kâbe, Mirâç.

KÛFE — Şiîliğin etkinlik gösterdiği en önemli kent... Güney Irak'tadır. Sözcük olarak *yuvarlak kum tepesi* demektir. Halîfe Hz. Ali, bir hiyleyle Muâviye'ye yenilmeseydi (ünlü hakem olayı) bu kenti İslâm hilâfetinin başkenti yapacaktı. Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin de Kûfe şiîlerinin çağrısı üzerine bu kente giderken kent dolaylarındaki Kerbelâ'da öldürüldü. Şiîler bu kenti bu bakımlardan kutsal sayarlar. *Bk.* Alevîlik, Şiîlik, Kerbelâ, Ali, Hüseyin.

KUL — Tanrı'nın yarattığı insan... Sözcük olarak *köle* demektir. İslâm terminolojisinde bunun karşıtı *Rab* (Köle sâhibi) terimi *Allah* anlamında kullanılır. Gerçekte *kul* Türkçe bir sözcüktür, Arapçada aynı anlamda *abd* deyimi kullanılır. Örneğin *Abdullah* adı *Allah'ın kulu* anlamındadır. İslâm şeriatında bir kimse üzerindeki Tanrı hakkına karşı, başka insanların haklarını dilegetiren *kul hakkı* da vardır. İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in şu hadîsi pek ünlüdür: Bir gün yanındakilere: Müflis (iflâs eden) kime derler? diye sormuş. Herkes kendince bir şeyler söylemiş. Hz. Peygamber: Hiçbiriniz bilemediniz, demiş. Asıl müflis o kişiye denir ki, dünyada yaptığı bütün tapımlarla kıyâmet gününde Allah'ın huzûruna gelir. Dinin her türlü gereğini yerine getirmiştir, ama bir yandan da başkalarına zulmetmiş, kimini döğmüş, kimine söğmüş, kiminin malını zorla elinden almış, kimine tecâvüz etmiş, kiminin gönlünü kırmıştır. Kıyâmet gününde bütün bu alacaklılar onun çevresine üşüşürler ve *kul hakkı*'nı isterler. Allahü Teâlâ bunun bütün sevaplarını kul hakkı olarak alacaklılara dağıtır. Adam gene de borçlu kalır, yâni Allah hakkı, kul hakkına paylaştırılınca yetmez. Bunun üzerine Allahü Teâlâ alacağı kalanların bütün günahlarını onun üzerine yükleyerek adamı cehenneme gönderir. İşte müflis diye bu adama derler. *Bk.* Abid, Köle.

KULAK HIRSIZLIĞI — Kehânet bilgisinin nedeni... İslâm inançlarında kâhinlerin (falcılar, büyücüler ve benzerleri de bu deyimin kapsamına girebilir) bildikleri şeylerin, gökteki meleklerin konuşmalarını kulak hırsızlığıyla gizlice dinleyen şeytanlardan öğrendikleri kabul edilir. Buhârî'nin Hz. Ayşe'den naklettiği şu hadîsinde Peygamber Hz. Muhammed şövle demektedir: «Melekler bulutlara kadar inip yücelerde kimi işlere dâir kararları aralarında konuşurlarken şeytanlar kulak hırsızlığı ederek kimi şeyler duyarlar. Duyduklarını bire bin katarak kâhinlere anlatırlar». Aynı şeyi anlatan birçok Kur'an âyetleri de vardır. Bu âyetler ve bu hadîs kehânet bilgilerinin Tanrı tarafından verilmiş bilgiler olmayıp meleklerden hırsızlama öğrenilmiş şeyler olduğunu dilegetirir. Örneğin *Saffat* sûresinin 6. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «En yakın göğü yıldızlarla süsledik ve onu bütün şeytanlara karşı koruduk. Şeytanlar yüksek melekler topluluğunu dinleyemezler. Çünkü her yandan yıldızlarla sıkıştırılıp kovulurlar». Başka âyetlerde de şeytanların göksel alevler tarafından kovalandığı anlatılır. *Bk.* Kehânet, Kâhin, Şeytan.

KUMAR — İslâm dinince yasaklanan tâlih oyunu... Arapçada *maysir* denir. Örneğin *Mâide* sûresinin 90. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Ey imân edenler. Şarap da kumar da *(innemelhamrü velmeysirü)* şeytanın pis bir işinden başka bir şey değildir. Bunlardan kaçının ki felâh bulasınız. Şeytan, şarap ve kumarla aranıza düşmanlık ve nefret sokar, sizi Allah'a tapmadan alıkoymak ister. Bunlardan vazgeçin». İslâm dinin-

de kumar oynamak ve oynatmak da, şarap gibi, büvük günahtır. Kumar deyimi, özellikle İslâmlığın ilk yıllarında Arapların çok oynadığı *fal okları*'yla *İran maysir'i* olarak nitelenen zar oyunlarını, satranç ve tavlayı da kapsamaktadır (Bu konuda özellikle Hz. Ali'den nakledilen hadîsler vardır). İbn Sirin'e göre içinde bir bahis (Hatar) ve bir iddia bulunan her oyun kumar sayılır. Özellikle Mekke Araplarının oynadıkları fal okları, bir çeşit kumar kur'asıdır. Üstleri yazılı on ok bir kılıf içinde bulunuyordu. Bir kurban kesilerek yirmi sekiz parçaya ayrılıyordu. Oklar kılıflarından kur'ayla çekiliyordu; birinci oka bir parça kurban, ikinciye iki parça, üçüncüye üç parça vb. olmak üzere yedinci oka kadar bütün kurban dağıtılıyor, son üç ok kaybediyor, hem hiç kurban almıyor hem de bütün kurbanın parasını ödüyordu. Kelâm ve hadîs bilginleri kumar sayılan ve haram kılınan satrancın Araplar ve İranlılarca zarla oynanan bir biçimi olduğunu da kaydetmektedirler. *Bk.* Hamr, Haram, Fal.

KUNUT — Kazâ ve belâlardan korunmak için namazda okunan duâ... Kur'anın birçok âyetlerinde çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Örneğin *Ahzâb* sûresinin 31. âyeti şöyle der: «İçinizden her kim Allah'a ve Elçisine boyun eğip de *(ve men yaknüt minkünne) iyi* işler işleyecek olursa onun da karşılığını iki kat olarak vereceğiz». Genellikle *duâ* anlamında kullanılır. Yorumculara göre *kunut,* müslümanlara *hayırduâ* ve kâfirlere *bedduâ*'dır. Bununla beraber halk dilinde *kunut duâsı* denmektedir. Bu deyimden «ayakta duâ eden» anlamı da çıkarıldığından sabah namazının farzının son rekâtında rükûa varmadan «*Semiallahü limen hamideh, Rabbenâ ve lekel hamd*» dedikten sonra okunan duâ *kunut*'tur. Yatsı namazından sonra kılınan üç rekâtlık vitir namazında da *kunut* okunur. Duâ, dilek konusu da eklenerek, şöyle yapılır: «*Allahümme innâ nesteinüke ve nestağfirûke ve nestehdîke ve nû'minû bike ve netübü ileyke ve netevekkelü aleyke ve nüsri aleykelhayre küllehu neşkürüke ve lâ nekfürüke ve nahleu ve netrükü men yefcürük. Allahümme iyyâke na'büdü ve leke nusalli ve nescüdü ve ileyke nes'a ve nahfidü nercü rahmeteke ve nahşâ azâbeke inne azâbeke bilküffâri mülhik*». Bununla beraber *kunut*'un hangi namazlarda ve namazın neresinde okunacağı sorunları büyük fıkıh bilginleri arasında tartışmalıdır. Örneğin İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye göre *kunut,* vitir namazına özgüdür ve vâciptir. İmam Mâlik ve İmam Şâfiî sabah namazında okunacağı kanısındadırlar. İmam Ahmed bin Hanbel, bu konuda Ebû Hanîfe'ye katılmıştır. Buhârî'nin Enes'den naklettiği bir hadîste Peygamber Hz. Muhammed'in Benî Süleym kabîlesinden yetmiş kişiyi Benî Âmir kabîlesini imâna çağırmak üzere gönderdiği, bunların öldürülmeleri üzerine öldürenler aleyhinde kırk gün kunut (bedduâ) okuduğu anlatılır. Ebû Hanîfe bu hadîsin olağanüstü bir olayı anlattığını, bu gibi olağanüstü durumlarda sâdece sabah namazında değil, her namazda kunut yapılabileceğini söylemiştir. Ebû Hüreyre şu hadîsi de nakletmiştir: «Peygamberimiz imamlık ederken *Semiallahü limen hamideh, Rabbenâ ve lekel hamd* dedikten sonra şu kunut duâsını okurdu: *Yâ Rabbî, Kureyş elinde esîr kalan Velid oğlu Velid'i, Hişam oğlu Seleme'yi, Râbia oğlu Ayyaş'ı ve çâresiz kalmış olan mü'minleri kurtar, Muzar'a (Kureyş) şiddetli davran ki müslüman olsunlar, onlara Yusuf'un kıtlık yılları gibi yıllar gönder*» (Ben bu hadîsi Buhârî'nin *Sahîh*'inden aktardım. Nasâî'nin *Tatbik* adlı yapıtının 28. bâbında Hz. Muhammed'in bu duâyı sabah namazında ikinci rekâttan sonra başını kaldırarak yaptığı açıklanmaktadır, ayrıca 29. bâbında da kunut'un öğle ve akşam namazlarında da okunduğunu kaydeder). Vitir namazında şöyle bir kunut (Kunut al-vitr) okunur: «*Yâ Rabbî, yol gösterdiklerin arasında bana da hidâyet nasîbeyle, affına mazhar kıldıkların arasına beni de ilhaak eyle, görüp gözettiklerin arasında beni de siyânet eyle, nîmetle-*

rinle beni de in'âm eyle, takdir ettiğin şer'e karşı beni hıfzeyle, çünkü karar vermek sana mahsûstur, senin hakkındaysa kimse karar veremez, senin koruduğun kimse felâkete uğramaz. Yâ Rabbî, sana hamd ve senâ olsun». Bk. Duâ, Namaz.

KUR'A — Ad çekme... Sözcük olarak Arapça kökeninde *ok* anlamına gelen *sahm* deyiminin anlamdaşıdır. Çünkü İslâmlıktan önce Araplar kur'a çekmek için ok kullanırlardı (*Bk.* Fal). Buysa bir çeşit kumardı ve İslâm dinince yasaklandı (*Bk.* Kumar). Bununla berâber gerek Kur'an ve gerek birçok hadîsler kimi durumlarda kur'aya izin vermişlerdir. Örneğin *Saffat* sûresinin 141. âyeti şöyle der: «Gemidekiler kur'a çekmiş *(fesâheme)* ve kur'a Yunus'a düşmüştü». Bizzat Hz. Peygamberin de kur'a çektiği Buhârî'nin Hz. Ayşe'den naklettiği şu hadîsten anlaşılmaktadır: «Peygamberimiz bir sefere çıkmadan önce hanımları arasında kur'a çeker, kime çıkarsa onu beraber götürürdü. Benî Müstâlik gazvesine giderken kur'a bana çıkmıştı, beraberce yola çıktık». *Bk.* Fal, Kumar.

KUR'ÂN — İslâm dininin kutsal kitabı... Sözcük anlamında *okumak* demektir. En son ve en yetkin olarak söylenmiş ve dini tamamlamış olan *Tanrı sözü* (Kelâmullah)'dür. Tanrı, *Hicr* sûresinin 87. âyetinde Elçisine (Hz. Muhammed'e) şöyle der: «And olsun ki biz sana yedi âyetli Fâtiha'yla ulu Kur'anı verdik *(ve lekad âteynâke seb'an minelmesâniy velkur'ânel'aziym)*». Kelâm bilginleri, *Kur'ân* deyiminin *ezberden okunan* anlamını dilegetirdiğinde birleşmektedirler. *Cuma* sûresinin 2. âyeti şöyle der: «O Allah ki okuması yazması olmayanlara kendilerinden (eşdeyişle: kendileri gibi okuması yazması olmayan. O.H.)* bir elçi gönderdi. Bu elçi onları arıttı, doğrunun bilgisini öğretti». *Oku* (İkrâ) deyiminin, Kur'an, Cebrâil tarafından vahyedildiğine göre, «bir yazıyı oku» değil, «ezberden oku» anlamına geldiği açıktır. *Kur'an* anlamında *Kitâb* deyimi de kullanılmaktadır. *Kitâb* deyimi Kur'anın kimi âyetlerinde daha geniş bir anlamda *levh-i mahfûz*'u dilegetirir. Hz. Muhammed'e gönderilmiş olan asıl *Kitâb*'ın Arapçaya çevrilmiş bir bölümüdür, *Kur'an* deyimi sâdece bu bölümü dilegetirmektedir. *Kehf* sûresinin 27. âyeti şöyle der: «Allah'ın Kitâb'ından sana bildirilenleri oku». Bu okumanın da ezber okumak olduğu pek çok âyetlerdeki açık sözlerden anlaşılmaktadır. Örneğin *Kıyâmet* sûresinin 16. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Onu çabucak okuyacağım diye dilini dolaştırma. Çünkü onu derlemek de, okutmak da bize düşer. Onun için biz sana Kur'anı nasıl okuyorsak sen de onlara öylece oku. Gerekirse onu açıklamak da bize düşer». *Kur'an* anlamında kimi âyetlerde *Zikr* (hatırlatma, ihtâr) deyimi de kullanılmaktadır. Örneğin *Enbiyâ* sûresinin 24. âyeti şöyle der: «İşte benimle berâber olan ümmetimin, benden önce olan ümmetlerin Zikr'i *(hâzâ zikrü men ma'iye ve zikrü men kabliy)*». Bundan ötürü *ehl-i kitâb* anlamında *ehl-i zikr* de denilmiştir. Örneğin *Enbiyâ* sûresinin 7. âyeti şöyle der: «Senden önce de peygamberler göndermiştik, bunu bilmezseniz ehl-i zikr'den *(fe'elû ehlezzikri)* sorun». *Hikmet* deyiminin de kimi âyetlerde *Kur'an* anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır, çünkü onun *indirilmiş* (İnzâl edilmiş, Münzel) olduğu ve *yüksek sesle okunduğu* söylenir. Örneğin *Bakara* sûresinin 231. âyeti şöyle der: «Allah'ın size indirdiği kitabı ve hikmeti *(mâ enzele aleyküm minelkitabi velhikmeti)* anın», *Nisâ* sûresinin 113. âyeti de şöyle der: «Allah sana kitâbı ve hikmeti indirdi *(ve enzelallahü aleykelkitâbe velhikmete)*». Her ne kadar kesinlikle belirtilemivorsa da *Fürkan* deyiminin de kimi yerde *Kur'an* ve kimi yerde *indirilmiş bütün kutsal kitaplar* anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin *Für-*

* Genellikle *okuryazar olmayan* anlamında kullanılan *ümmî* deyiminin *Tanrı'nın kitabını okumayan* ve bundan ötürü *müşrik* anlamına geldiği de ilerisürülmüştür. O.H.

kan sûresinin 1. âyeti şöyle der: «Bütün cihânı Allah azâbıyla korkutmak üzere doğru ve yanlışı ayıran fürkanı *(nezzelel-fürkaane)* kuluna indiren Tanrı her şeyden yücedir». Bu âyette kutsal kitapların ve en son olarak da *Kur'an*'ın indirilme (inzâl) amacının insanları *korkutma* olduğu açıklanmaktadır. Halk dilinde *Kur'an*'a *sahife hâlinde yazılmış* anlamında *Mushaf* da denir. Kur'an, Arap toplumunun anlayabilmesi için Mekke'lilerin kullandıkları Hicaz lehçesiyle indirilmiştir. *Yusuf* sûresinin 2. âyeti şöyle der: «Biz onu anlamını iyice anlayasınız diye Arapça bir Kur'an *(innâ enzelnâhü kur'anen arabîyyen)* olarak indirdik». Bu âyetten, Kur'anın müslüman olan başka ulusların da dillerine çevrilmesi gerektiği açıkça anlaşılmaktadır, çünkü Tanrı'nın amacı, onun anlamının *iyice anlaşılması (Le'alleküm ta'kılûn)*'dır, hiçbir şey anlamadan okunması değildir. Kur'an, Ramazan ayının Kadir gecesinde indirilmeye başlanmıştır, bundan ötürü Ramazan ayı kutsal bir aydır ve sonradan oruç ayı olarak saptanmıştır. *Açık anlamlı bir kitap* (Kitâb-ı mübîn) olduğu ve Kadir gecesinde indirildiği *Duhan* sûresinin 2-3. âyetlerinde bildirilir: «Apaçık anlatan kitâba *(velkitâbilmübiyni)* and olsun ki biz onu kutsal bir gecede *(fiy leyletin mübâreketin)* indirdik». Kur'an 114 sûrede 6666 âyet olarak parça parça indirilmiştir. Vahiy, Hz. Peygamber'in ölümüne dek yirmi üç yıl sürmüştür. Kur'anın Hz. Muhammed'in sağlığında yazıya geçirilip geçirilmediği tartışma konusu olmakla berâber birçok sûrelerin yazıya geçirilmiş bulunduğu yolunda sağlam kanıtlar vardır. Hz. Muhammed'in Medîne'nin egemeni olarak birçok yazıcılar (kâtipler) kullandığı bellidir, bu yazılar yazıcılarının adlarıyla birlikte günümüze kadar saklanmıştır. Örneğin, Hz. Muhammed'in Hudeybiye anlaşmasını Hz. Ali'ye yazdırdığı (dikte ettirdiği) Buhârî'nin naklettiği birçok hadîslerde anlatılmaktadır. Hz. Muhammed'in eşleri arasında bile okuma yazma bilenler vardı. Örneğin, Hz. Hafsa'yla Hz. Ümmü Gülsüm yazma, Hz. Ayşe'yle Hz. Ümmü Seleme okuma biliyorlardı. Hz. Muhammed'in ozanı Hassan bin Sâbit, düz bir yaprak üzerindeki *hatt al-vahy*'den sözetmektedir ki bu açıkça *yazıya geçirilmiş vahiy* demektir. Bundan başka, gusül abdesti almadan Kur'ana dokunulamayacağını buyuran hadîsler vardır, Kur'ana dokunmak, onun ancak yazılı olmasıyla olanaklıdır. Bununla berâber Kur'an metninin tümüvle yazıya geçirilişi Hz. Ebû Bekir'in halîfeliği zamanında Hz. Muhammed'in yazıcılarından Zeyd bin Sâbit tarafından gerçekleştirilmiştir. Hz. Osman da halîfeliği zamanında onu tek bir Kitâb olarak düzenletmiş ve çelişik âyetleri ayıklatmıştır. Bugün elimizde bulunan metin budur. Hz. Osman'ın yetkili bir kurula düzenlettiği nüshaya *Mushaf-ı Osman* denir. Bu nüsha çoğaltılarak bütün müslüman kentlerine gönderilmiştir, sâdece Kûfe'liler bu nüshayı kabul etmeyerek kendi İbn Mes'ud nüshalarına bağlı kalmışlardır. Bu düzenleme sırasında birtakım yanlışlıklar yapılıp yapılmadığı, kimi tümcelerin yer değiştirip değiştirmediği bilginler arasında (özellikle siîler tarafından ilerisürülen savlarla) bir hayli tartışma konusu olmuşsa da bu kuşkular şu kanıtla giderilmiştir: O zamanlar Kur'anı ezberden bilen hâfızlar pek çoktu, herhangi bir yanlışlık bu hâfızlarca kolaylıkla ortaya çıkarılabilirdi. Bilindiği gibi, sûreler birbirlerinden başlangıç sözü olan *besmele*'lerle ayrılmaktadır. Sâdece *Tevbe* (IX. sûre) sûresinin başında besmele'nin bulunmayışı onun bir önceki sûreye bağlı olduğu kuşkusunu uyandırmıştır ki bu kuşku günümüzde de tartışma konusudur (Bu halde *Enfal* sûresi 204 âyetlik pek uzun bir sûre olmaktadır). Bu kuşkuyu sürdürenler şu güçlü kanıta dayanmaktadırlar: *Neml* sûresinin 30. âyeti şöyle der: «Kadın dedi ki: Bana Süleyman'dan bir mektup geldi, esirgeyen ve bağışlayan Tanrı adıyla başlıyor *(innehü min süleymâne ve innehü bismillâhirrahmânirrahîm)*». Demek ki bir mektup bile besmelesiz başlayamaz, o halde besmeleyle başlamayan sûre olmaz. Kimi sûrelerin başlarında bulunan harfler de

(*Bk.* Hurûf-u mukattaât) bir hayli tartışma konusu olmuştur. Özellikle Batı'lı Kur'an bilginleri (örneğin, Nöldeke ve H. Hirschfeld) bu harfleri şöyle açıklamaktadırlar: Hz. Ebû Bekir zamanında yazıcı Zeyd bin Sâbit çeşitli yazılı sûreleri çeşitli kimselerden toplamıştı. Bu harfler o sûrelerin kimlerden alındığını belirten ve o kişilerin adlarının baş harfleri olan (örneğin, T.H. Talha ve Hüreyre) işâretlerdir. Nitekim o çağda Arap ve yahudi tüccarlar da mallarının üstüne o malın kendilerine âit bulunduğunu belirtmek üzere bu gibi işâretler koymuşlardır. Bu sava göre bu harfler sûrelerin inişi sırasında yoktu. Bununla berâber bu sav tarihsel belgelerle tanıtlanamamıştır, bu konu bugün için de karanlıktır. Sûre adlarınınsa Hz. Peygamber zamanında bulunmadığı ve sonradan yakıştırıldığı kesindir. Bu adlar, o sûrelerin en önemli sözcüklerinden seçilmiştir. Sûreler *âyet* denen fıkralara bölünmüştür ki bu bölünmenin işâretlenmesi de Hz. Muhammed'den sonra yapılmıştır. Hz. Muhammed zamanında âyetleri birbirinden ayıracak herhangi bir işâret kullanılmamıştı. Arap yazısının yetersizliğinden doğan okunuş farkları da önemlidir. Kimi yerde anlam değişiklikleri doğuran bu çeşitli okunuşların doğrulanması için Kur'an *hareke* (harflerin üstüne ve altına konan ve nasıl okunacaklarını gösteren işâretler)'lendirilmiştir. Arap alfabesinde *A* ve *E* seslerini vermesi için harfin üstüne *üstün,* harfin *I* ve *İ* seslerini vermesi için altına *esre,* harfin *U, Ü, O, Ö* seslerini vermesi için üstüne *ötre,* kapalı heceleri belirtmek için harfin üstüne *cezim* ve harfi uzatarak okutmak için üstüne *med* adı verilen özel işâretler konur. Sûrelerin ve âyetlerin Mekke'de mi, Medîne' de mi ya da seferde mi indikleri özellikle belirtilmiştir, çünkü Kur'an düzenlenirken tarihsel sıra (iniş sırası) gözönünde tutulmamış ve kimi yerde ilk inen âyetler sonlara ve sonra inen âyetler önlere alınmıştır. Oysa Kur'an, genellikle Hz. Muhammed'in yaşamı sırasındaki olayları çözümlemek için inmiş olduğundan hangi sûrenin hangi tarihte indiğini bilmek o sûreye anlam verebilmek için özellikle önemlidir. *Mekke, Medîne* ve *Sefer* (Yolculuk ya da savaş) ölçütü bu sorunu bir dereceye kadar çözümler. Kur'an sûreleri iniş tarihleri sırasına göre saptanamaz mıydı? diye sorulabilir. Konunun bilginleri bunu olanaksız buluvorlar. Bu konuda birçok varsayımlar ilerisürülmüşse de hiçbiri doyurucu değildir. Kur'anı Hz. Osman'ın düzeni içinde kabul etmekten başka yapılabilecek bir şey yoktur. Bu düzen içinde de çeşitli âyetlerin anlamsal incelenimi, tarihsel sırayı ortaya çıkarabilir (*Bk.* Hamr). Yukarda da değindiğimiz gibi Kur'an, Tanrı katında saklı bulunan asıl *Kitâb* (Levh-i mahfûz)'ın Arap diliyle indirilmiş bir bölümüdür. Kur'an'ın bildirdiğine göre Allah, ilkin Hz. Âdem'e gönderdiği on sayfayla buyruklarını bildirmiştir. Sonra Hz. Şit'e gönderilen elli sayfa ve Hz. İdris'e gönderilen otuz sayfayla insanlardan istediklerini açıklamıştır. Hz. İbrahim'e gönderdiği on sayfayla da dinin ilk biçimini, *İbrahim dini* (Millat İbrahim)'ni tamamlamıştır. Ne var ki İbrahimoğulları bu sâf dini bozmuşlar, kendilerine göre yorumlamışlar ve değiştirmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Mûsâ'ya *Tevrat* ve onun bozulmasıyla Hz. Dâvûd'a *Zebûr* ve onun da bozulmasıyla Hz. İsâ'ya *İncil* ve bunun da insansal çıkarlara göre değiştirilmesiyle (Tanrı'yı üçlemek, Hz. İsâ'yı Tanrı'nın oğlu saymak vb.) Hz. Muhammed'e *Kur'an* verilmiş ve Allah'ın dini tamamlanmıştır. Bu sahifeler ve kitapların tümü *levh-i mahfûz*'un belli parçaları olmakla bu peygamberlere bağlananların tümü *Kitaplılar* (Ahl al-Kitâb) 'dır. *Mâide* sûresinin 15. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Ey Kitaplılar, Kitap' ta gizlediklerinizin birçoğunun doğrusunu size anlatan, birçoğunu da yüzünüze vurmadan geçen elçilerimiz geldi. Doğrudan size Allah'tan bir ışık geldi, apaçık bir kitap geldi. Allah bu kitapla kendi dileğine uyanları esenlik yollarına iletir. Allah Meryemoğlu Mesih'tir diyenler Allah'ı tanımaz oldular. Yahudiler ve

hıristiyanlar şöyle dediler: Biz Allah'ın oğullarıyız, sevgilileriyiz. Onlara de ki: Öyledir de günahlarınızdan ötürü ne diye sizi azâba uğratıyor? Sizler O'nun yarattığı insanoğullarından başka bir şey değilsiniz. Ey Kitaplılar, peygamberlerin ardı arkası kesildiği sırada işte size gerçeği açıkça anlatan elçimiz geldi». Bu elçi İslâm Peygamberi Hz. Muhammed' dir ve gerçek ona indirilen Kur'andır. *Bakara* sûresinin 170. âyeti şöyle der: «Onlara, Allah'ın bildirdiklerine uyun, denilince, biz atalarımızdan ne gördükse ona uyarız, dediler. Ya ataları gerçeği görememişler, doğru yolu bulamamışlarsa?». *Nisâ* sûresinin 46. âyeti şöyle der: «Yahudilerin kimisi Kitap'taki sözlerin yerlerini değiştirip bozdular», *Mâide* sûresinin 46. âyeti şöyle der: «Meryemoğlu İsâ'yı kendinden önce gönderilen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gönderdik, ona içinde doğru yol bulunan İncil'i verdik», 48. âyeti de Hz. Muhammed'e şöyle seslenir: «Biz sana da Kitâb'ı kendinden önceki Kitâb'ı doğrulayıcı olarak gönderdik». Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den naklettiği bir hadîsinde Hz. Peygamber şöyle demektedir: «Hiçbir peygamber yoktur ki kendisine bir mûcize verilmemiş olsun, bana verilen mûcize de Kur' andır». Kur'andaki her sözcüğün Tanrıca onaylanmış (doğru) bulunduğunu anlatan şu hadîs de Hz. Peygamberin kızı Hz. Fatma tarafından nakledilmiştir: «Babam bana gizlice şöyle dedi: Yılda bir kez Cebrâil'le Kur'anı karşılıklı olarak okurduk. Bu yıl Cebrâil iki kez okudu ve okuttu. Bunu ölümümün yaklaşmış olmasına yoruyorum». Kur'anın yedi Arap lehçesinde de okunabileceğini (*Bk.* Kırâat-ı seb'a) Hz. Ömer'in naklettiği şu hadîs anlatmaktadır: «Hakîm oğlu Hişam *Fürkan* sûresini benim bildiğimden başka türlü okuyordu. Hemen yakasına yapışarak Peygamberimize götürdüm. Peygamber, Hisâm'a okumasını buyurdu. Hişâm okuduktan sonra, *evet, bu sûre böylece indirildi,* dedi. Sonra bana okumamı buyurdu. Ben okuyup bitirdikten sonra da *evet, bu sûre böylece indirildi* dedi. Sonra da açıkladı: *Kur'an yedi şîve (ağız) üzerine indirilmiştir. Hangisi kolayınıza gelirse öyle okuyun*». Ebû Said el-Hudrî de şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimiz bize: *Bir gecede Kur' anın üçte birini hanginiz okuyabilir?* diye sordu. Hiçbirimizin bunu yapamayacağını söyledik. Peygamberimiz: *Allah el -vâhid (İhlâs sûresi) sûresini okuyun, bu sûre Kur'anın üçte biridir,* buyurdu». Hz. Osman da şu hadîsi nakletmektedir: «İçinizde en hayırlınız ve üstününüz Kur' anı öğrenen ve öğretendir». Ebû Mûsâ şu hadîsi naklediyor: «Kur'anı okuyan ve ona göre iş yapan kokusu ve tadı güzel turunca benzer. Kur'anı okumayıp sâdece gereğini yerine getiren tadı güzel, ama kokusu olmayan hurmaya benzer. Kur'anı okuyup da gereğini yapmayan kokusu güzel, ama tadı acı reyhâne otuna benzer. Kur'anı okumayansa tadı gibi kokusu da acı Ebû Cehil karpuzuna benzer». Cündüp şu hadîsi naklediyor: «Üzerinde gönülleriniz birleştikçe Kur'an okuyunuz. Anlamı ya da okunuş biçimi üzerinde anlaşmazlığa düşerseniz hemen dağılınız». Abdullah İbn Amr şöyle demektedir: «Peygamberimiz bana şöyle dedi: Orucun üstünü Dâvûd peygamberin orucudur ki bir gün arayla sürekli tutulandır. Her yedi gecede bir de Kur'an okuyup hatim indir». İbn Ömer ve Ebû Mûsâ iki ayrı hadîste Hz. Peygamberin şöyle dediğini söylemektedirler: «Kur'anı gözetiniz, çok okuyarak ezberinizde tutunuz. Deve sâhibi devesini sağlamca bağlayıp gözetirse elden kaçırmaz». Câbir şöyle demektedir: «Peygamberimiz Uhud savaşında şehit olanları ikişer ikişer gömerdi ve hangisinin Kur'anı daha iyi bildiğini sorarak iyi bileni öne koyardı». İbn Amr da şöyle diyor: «Peygamberimiz: Kur'anı dört kimseden öğreniniz, buyurdu. İbn Mes'ud'dan, Ebû Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim'den, Übey İbn Ka'b'dan, Muâz İbn Cebel'den». Ebû Said bin Muallâ da şöyle demektedir: «Peygamberimiz bana: Kur'anın en büyük sûresi *Elhamdülilahi Rabbil âlemîn (Fâtiha)* sûresidir. O, seb-i mesânî, yâni mükerreren nâzil olmuş yedi âyet ve bana verilmiş olan Kur'

ânı azîmdir, buyurdu». *Bk.* Müslümanlık, Kitap, Fürkan, Kırâat, Kırâat-ı seb'a, Besmele, Âyet, Sûre, Din, İmân, Tevrat, Zebûr, İncil, Kur'an secdesi, Ramazan, Kadir gecesi, Nüzûl, Vahiy, Mü'min, Mümtahine, Alâk.

KUR'ÂN SECDESİ — Kimi âyetleri okurken ya da bu âyetlerin okunduğunu işitmekle yere kapanma zorunluğu... Buna *secde-i tilâvet* (okuma secdesi) de denir. Kur'anın şu on dört sûresinde secde âyeti vardır: *A'raf, Ra'd, Nahl, İsrâ, Meryem, Hac, Fürkan, Neml, Secde, Sad, Fussilet, Necm, İnşikak, Alak.* Bu âyetler okunurken secde edilmesi, eşdeyişle alnın yere konulması zorunludur (vâciptir). Secde âyetleri *secde* deyiminin geçtiği âyetlerdir ve Kur'an metinlerinde bu âvetler sayfa kenarına «secde» sözcüğü yazılarak belirtilmiştir. Örneğin *Necm* sûresinin 62. âyetinin kenarında «secde» sözcüğü yazılıdır, bu âyet şöyledir: «Allah'a secde edin *(fescüdû lillâhi)*». Kur'an secdesi yerdeyse ayağa kalkarak bir kez yere kapanmakla olur. Ayakta «*Allahü Ekber*» denerek secdeye kapanılır ve secdede üç kez «*Sübhâne Rabbiyel'âlâ*» denir, sonra doğrulunur. Teşehhüd ve selâmı da yoktur. Bu âyetler işitildiğinde secde etmesi olanaksız bulunan kişi «*Gufrâneke Rabbenâ ve ileykel masîr*» der ve secdeyi kazâ ederek olanak bulduğunda yapar. Secde âyeti namaz dışında okunduğunda işitir işitmez secde edilmesi gerekmez, sonra da yapılabilir, ama asla unutulmamalıdır. Namazdaysa okunur okunmaz yapılmalı ve üç âyetten sonraya bırakılmamalıdır. Secde âyetini yazarken ya da bu âyete bakarken secde edilmesi vâcip değildir. Bu secde namaz kılmakla yükümlü olanlara vâcip olup, bunun dışındakilere (örneğin havız görmüş kadına) vâcip değildir. *Bk.* Kur'an, Secde.

KURAYZA GAZÂSI — Müslümanların yahudi kabîlesi Kurayza'yla yaptıkları savaş... Benî Kurayza (Kureyza biçiminde de yazılıyor), Medîne (Yasrib)'de yaşayan üç yahudi kabîlesinden biriydi. Peygamber Hz. Muhammed, Medîne'ye göçettiğinde bunlarla bir antlaşma yapmış, mallarıyla canlarını emniyet altına almıştı. Ne var ki Uhud savaşında müslümanların yenilgiye uğraması üzerine Kurayza oğulları, müslümanların aleyhinde bulunmaya başladılar. Müslümanların düşmanlarına katıldılar. Hz. Peygamber Hendek'ten Medîne'ye dönerken, kendisine, Kurayza'yı cezâlandırmadan silâhlarını bırakmamaları yolunda vahiy geldi. Müslümanlar, Hz. Peygamberin buyruğu üzerine Kurayza kalelerini sardılar. Ok ve taş atmakla yapılan savaş on beş gün sürdüyse de her iki yanda da ölen olmadı. Buhârî'nin naklettiği bir hadîste Ebû Said el-Hudrî olayı şöyle anlatmaktadır: «Kurayzaoğulları adındaki yahudi kabîlesi Peygamber tarafından kuşatılıp on beş gün sıkıştırılmıştı. Sonunda Kurayza oğulları, kendilerini koruyan müslüman Evs kabîlesinin başkanı Sa'd İbn Muâz'ı hakem yaptıklarını ve onun vereceği hükme razı olacaklarını bildirerek bulundukları kalelerden dışarı çıktılar. Bunun üzerine Peygamberimiz Hendek savaşında aldığı ve daha sonra ölümüne neden olan yarayla bir çadırda yatan ve tedâvi gören İbn Muâz'a gelmesi için haber yolladı. Sa'd bir eşeğe binmiş olarak göründüğünde Peygamberimiz oradaki ashâbına dönerek: Hayırlınıza ayağa kalkınız, buyurdu. Bütün ashâb ayağa kalkarak Sa'd'a saygı gösterisinde bulundular. Peygamberimiz ona: Kurayza oğulları senin hakemliğine razı olarak hisardan indiler, ne dersin? diye sordu. Sa'd: Savaşçılarını öldürürsünüz, kadın ve çocuklarını da esir edersiniz, dedi. Peygamberimiz de: Sen onların hakkında Allah'ın hükmüyle hükmettin, buyurdu». Bu yargı hemen yerine getirildi. Kurayzalıların toprakları beş bölüme bölündü, bunlardan biri Peygambere verildi, geri kalan dört bölüm ashâb arasında kur'ayla paylaşıldı. Kur'anın birçok sûrelerinde de Benî Kurayza'nın adı geçer. Örneğin *Ahzâb* sûresinin 26. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Allah Kitaplılardan olup da onlara arka verenlerin yü-

reklerine korku salıp onları kalelerinden indirdi. Siz onlardan bir bölümünü öldürüp bir bölümünü esîr aldınız. Allah sizi onların yerlerine, yurtlarına, mallarına, henüz ayak basmadığınız topraklarına kondurdu». *Bk.* Gazâ, Gazve.

KURBAN — Tanrı'ya sunulan eti yenen hayvan... Bu anlamda Arapçaya İbrânîce *korban* deyiminden Ârâmîce aracılığıyla geçmiştir. Arapça *krb* kökünde *yakın olma* (Kurbîyet) anlamı vardır, bu yüzden *Tanrı'ya yakınlaşmak için sunulan* anlamında tanımlanmıştır. Sözcük Kur'anda üç kez geçer. Bunların ikisi bildiğimiz *kurban* anlamındadır. Örneğin *Mâide* sûresinin 27. âyeti şöyle der: «Onlara Âdem'in iki oğlunun olayını doğru olarak anlat. Onlar Allah'a birer kurban *(iz karrebâ kurbânen)* sunmuşlardı da yalnız birininki kabul olunmuş, öbürününkü kabul edilmemişti». Buna karşı *Ahkâf* sûresinin 28. âyetinde *İlâh* deyiminin anlamdaşı olarak ve *şefâatçi* anlamında kullanılmıştır, bu âyet şöyle der: «Allah'tan gayri kurban kabul etmiş olanlara *(min dûnillâhi kurbânen âlileh)* o yardım etseydi...». Arapçada *kurban kesme* anlamında *zabh* ve *nahr* deyimleri kullanılır. *Kurban* deyimi İslâm terminolojisinde Zilhicce ayının 10. günü kesilen kurbanı dilegetirir, o günden başlayarak dört gün süren bayrama da *Kurban bayramı* (Îd al-kurbân) denir. İslâm dininde kendisine *fitre* vâcip olan kimseye kurban kesmek de vâciptir (*Bk.* Fıtır). Fıkıh imamlarının büyük çoğunluğu bunu *sünnet-i müekkede* (Peygamber Hz. Muhammed'in her zaman yapıp arasıra yapmadığı işlem) saymışlardır. Kurban, hac sırasında ve adak olarak da kesilir. Zorunlu olan (vâcib) kurbanı kesmek ve kanını akıtmaktır, bundan ötürü canlı bir hayvanı sadaka olarak vermek kurban sayılmaz, ancak kestikten sonra eti sadaka olarak verilebilir. Din bilginleri kurban etini üçe ayırarak birinin yoksullara verilmesini, birinin eşe dosta hediye edilmesini (onlara ziyâfet vererek yedirme yoluyla da olur), üçüncü bölümünü de nafakası üstünde bulunanlara (eşdeyişle: kendi evine) ayrılmasını öğütlerler. Kimi fakîhler, istenirse kurbanın tümünün kesenin evinde de yenilebileceğini ilerisürmüşlerdir, özellikle bunu malsal durumu pek iyi olmayanlar yapabilir, bu halde kurbanın derisinin sadaka olarak verilmesi uygun görülmüştür. Kurbanı kesmeden önce tüyünü kesmek (kırpmak) mekrûh sayılmıştır. Kurban bayramının birinci, ikinci ve üçüncü günlerinde kurban kesilebilir (Ama birinci gün mümkünse yeğlenmelidir). Kurban, bayram namazından hemen sonra şu duâ okunarak kesilir: «*Bismillâhi Allahüekber. Allahümme hâzâ minke ve leke inessalâtiy ve nüsükiy ve mahyâye ve memâtiy lillâhi rabbilâlemiyne lâ şerîke leh ve bizâlike ümirtu ve ene evvelülmüslimîn, Allahümme tekabbel minniy kemâ tekabbelte min ibrahîme halîlike ve Muhammedin aleyhissalâtü vesselâm*». İkinci ve üçüncü günü kesilmesi durumunda sabah namazının vakti girdikten sonra gene bu duâ okunarak kesilir. Kurban, zengin müslümanların ancak kendi nefisleri için vâciptir, çocukları için kurban kesmek baba ya da velîye vâcip değildir. Kurban edilmesi İslâm dininde câiz olan hayvanlar şunlardır: Deve, sığır, manda, koyun, keçi. Deve beş yıllık, sığır ve manda iki yıllık, koyun ve keçi altı ayı geçirmiş olarak bir yıllık olmalıdır. Koyun ve keçi yalnız bir kişi için kurban edilir, ötekiler bir kişiden yedi kişiye kadar ortaklaşa kurban edilebilirler. Dişi hayvanların da kurban edilmesi câizdir, ama koyun ve keçide erkek, ötekilerde dişi hayvan yeğlenir (efdaldir). Kurbanın pis bir şey yememesi için kesilmeden dört gün önce belli bir yere konup gözetilmesi öğütlenmektedir. Hasta, sakat, yürüyemeyecek kadar güçsüz hayvanların kurban edilmesi yasaklanmıştır. Kurbanı bizzat kesmek gerekir, buna gücü yetmeyen bir kesiciyi vekil yaparak kesim sırasında kendisi de yanında bulunmalıdır. Kurbanı besmele çekerek ezivet vermeden kesmek ve kanını akıtmak gerekir, bunun tersi mekrûh sayılmıştır. Ölüye kesilen kurban da yukarda sayılan bayram günlerinde kesi-

lir, bunun için İslâm terminolojisinde «vakit kurbanın mâhiyetinde dâhildir» denir. Kurban konusunda Hz. Muhammed'in birçok hadîsleri vardır. Hanbelî mezhebinin kurucusu Ahmed bin Hanbel ünlü *Müsned*'inde şu iki hadîsi özellikle nakletmektedir: «Peygamberimiz şöyle demiştir: Namaz, her dindar insanın sunduğu kurbandır», «Cuma namazına katılan kişi, kurban kesen kişiye bedeldir». Buhârî de ünlü *Sahîh*'inde şu hadîsleri nakletmektedir. Abdullah İbn Amr şöyle diyor: «Minâ'da biri gelip, Yâ Resulallah, kurban kesmeden traş oldum, başka biri, Yâ Resulallah, şeytanı taşlamadan önce kurban kestim, ne yapayım? deyince Peygamberimiz: Kes, zorluk yok; taşla, zorluk yok; yap, zorluk yok buyurarak Hacca ait işlemlerin öne ya da sona alınmasında zarar olmadığını bildirmişlerdir». Câbir şöyle demektedir: «Hac'da kesilen kurbanımızın etini üç gün yer, sonra yemez ve yoksullara verirdik. Peygamberimiz: Yiyin ve azık yapın, buyurdu». Bu hadîs kurban etinin, örneğin kavurma yapılarak uzun zaman saklanmasının câiz olduğunu bildirmektedir. İmam Şâfiî az da olsa kurban etinin bir bölümünün yoksullara verilmesini söyler. Ka'b İbn Ucre de şöyle diyor: «Hudeybiye savaşında umre niyetiyle ihrâma girdik, başım böceklendi (bitlendi). Peygamberimiz: Hemen başını traş et, üç gün oruç tut, üç sâ' hurma ya da tahıl yoksullara dağıt, kolayına gelirse bir de kurban kes, buyurdu». Berâ İbn Azib şöyle demektedir: «Bir kurban bayramı sabahı Peygamberimiz şöyle buyurdu: Bu günümüzde ilk yapacağımız iş namaz kılmak, sonra kurban kesmektir. Bunları sırasıyla yapan sünnetimize uygun davranmış olur». Berâ da şu hadîsi anlatmaktadır: «Peygamberimiz bir bayram hutbesinde: Her kim namazımız gibi namaz kılar, kurbanımız gibi kurban keserse sünnetimize uygun davranmış olur, deyince Ebû Bürde kalkıp: Yâ Resûlallah, bunu bilmediğim için kurbanımı kesip etinden yiyerek gelmiştim, şimdi ne yapmalıyım? diye sordu. Peygamberimiz: Kestiğin koyun kurban olmayıp, yiyimliktir, buyurdu». Seleme İbn Ekvâ da şöyle demektedir: «Peygamberimiz bir yıl bize: Kurban kesen etini üç bayram gününden çok saklamasın, buyurmuştu. Ertesi yıl: Gene mi böyle yapalım? diye sorduk. Hayır, dedi, geçen yıl kıtlık vardı da yoksullara yardım olsun diye böyle söylemiştim. Yiyiniz, yediriniz, kıyma ve kavurma yaparak saklayınız». İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye göre kurban etinin üçte birini yoksullara vermek sünnettir, İmam Şâfiî'ye göre bir yoksulu doyuracak kadar vermek yeterlidir. *Kurban (Fr., İng.* Sacrifice, *Al.* Opfer) paleolitik çağdan beri doğaüstü güçlere hoş görünmek, onlardan kötülüklere engel olmalarını istemek, yerine getirdikleri bir istekten ötürü teşekkür etmek için gerçekleştirilmiş dinsel bir törendir. Tarihsel süreçte sâdece insan ve hayvan kesmek yoluyla değil, çeşitli sungular sunmak yoluyla da gerçekleştirilmiştir. En ilkel inançlardan en gelişmiş dinlere kadar tüm doğaüstü tapımında ortaktır. Kurban kurumunun kaynağı üstüne çeşitli varsayımlar ilerisürülmüştür. Örneğin, Robertson Smith'e göre, «kurbanın amacı, insanla tanrısı arasında bir hısımlık bağı kurmak için bunları yenen kurbanın etinde birbirine karıştırmaktır». Kimi incelemeciler de kurbanın, «tanrıların beslenmesi gerektiği inancı»ndan doğmuş olduğunu ilerisürmüşlerdir. Lods, *İsrâil* adlı yapıtında şöyle der: «Gezer' de içlerinde yeni doğmuş çocukların cesetleri bulunan küpler keşfedilmiştir. Bu iskeletlerin hiçbiri sekiz günlükten fazla değildir. Bu yeni doğmuş çocukların hep aynı yaşta olmaları bu cesetlerin o yerin tanrısına kurban edilmiş *ilk doğan çocuklar* olduğu düşüncesini uyandırmaktadır». İlk doğan çocukların kurban edilmesinin, ilk ürünün daha bol ürün vermesi için tanrıya ait olduğu düşüncesinden doğduğu da ilerisürülmüştür. Nitekim, *hak kurbanı* adı verilen bu anlayış hemen bütün ilkellerde saptanmıştır. İlkellerde elde edilen ilk ürün, ilk av doğaüstü gücün hakkıdır. Bu ilk ürün ve ilk avları doğaüstü güçten sonra top-

lumun şef ve râhipleri yerler, kalanı toplum halkına paylaştırılır. Van Baaren'in yazdığına göre Anga ilkellerinde yeni tahıldan yoğrulan ilk hamuru herkesten önce din adamı tadar. Çoban ilkellerde de yeni doğan ilk yavru hayvanlar tanrılara ve şeflere sunulur. Bu, bir çeşit değiştokuştur ve antik anlayışta *do ut des* kuralına göre, «ben veriyorum, sen de ver» mantığına dayanır. Kurban, hemen bütün inançlarda kanlı ve kansız olmak üzere iki biçimdir. Kanlı kurbanlar, insan ve hayvan kesiminden, kimi ilkellerde görüldüğü gibi vücutlarından bir parça kan akıtma geleneğine kadar, çeşitli biçimlerde yapılır. Kansız kurbanlar yiyecek ve içecek olarak verilen çeşitli sungulardır. *Kurban* inancı, *adak* inancıyla da bağımlıdır; tanrıya ya her zaman malı olmak üzere ya da o an için haz vermek üzere sunulur. Antikçağ Yunanlılarında yakarma, şükran ve arınma *kurban (Yu.* Thsia, *Lâ.* Sacrificium)'ları yaygındı. Kurban etme yöntemleri inceden inceye saptanmış ve sunaklara yazılı olarak asılmıştı. Tanrılara erkek, tanrıçalara dişi hayvanlar; gök tanrılarına ak renkli, yeraltı ve deniz tanrılarına kara renkli hayvanlar kurban edilirdi. Ateş tanrılarına kurban edilen hayvanların rengi kızıldı. *Suove taurilia* denilen üçlük kurbanlar, *hekatombe* denilen yüzlük kurbanlar vardı. Kurbanı sunan kişinin başı çelenkliydi, kurban edilecek hayvanın alın kılları da kesilip yakılır ve üstüne arpayla şarap saçılarak kutsanırdı. Romalılarda da kurban, en önemli tapım eylemiydi. Özel tapımlarda kansız (tarla ve bahçelerden alınan ilk ürünlerin sunulması; bal, süt, şarap, çörek sunguları), devlet tapımında kanlı (sığır, koyun, domuz ve keçi kanı) kurbanlar gerçekleştirilirdi. Kurban edilecek hayvanların sayısı, cinsi, rengi iyice belirlenmişti. Kurban kesilirken *favete linguis* diye bağırılarak kurban kötü etkilerden korunurdu. Bir yandan da flüt çalınır, tanrı için ayrılan bölümler (karaciğer, akciğer, yürek) sunağın üstünde kanlı kanlı yakılırdı. *Ver sacrum* adı verilen bir geleneğe göre de büyük tehlike zamanlarında insan ve hayvanların ilkbaharda doğan ilk yavruları tanrılara kurban edilirdi. Yahudi ve müslüman geleneğindeki *sünnet* zorunluğunun, ilkçağların insansallaştırılmış insan kurbanı olduğu sanılmaktadır. İlkçağ sünnetlerinde erkek çocukların erkeklik örgenlerinin bütünü kesilirmiş, daha sonra bu gelenek yumuşatılmış ve sâdece deri parçasının kesilmesiyle yetinilmiş. *Kybele* râhiplerinin de erkeklik örgenlerini dibinden keserek yeryüzünü gebe bırakmak için toprağa gömdükleri bilinmektedir. Bundan da insan ve hayvan kurbanının toprağı döllemek amacıyla yapıldığı sanısı doğmuştur. İnsan kurbanı ilkçağların yakın dönemlerine kadar sürmüştür, örneğin *Agamemnon,* Troia savaşını kazanabilmek için kızı *İphigeneia*'yı tanrıça Artemis (Kybele)'e kurban eder. Kur'anın bildirdiğine göre Tanrı, Peygamber Hz. İbrahim'i sınamak için oğlu Hz. İsmail'i kendisine kurban etmesini istemiş, o da tam çocuğu keseceği sırada gökten bir koç indirmiş ve Hz. İsmail'in yerine bu koçu kurban etmesini buyurmuş, insan kurban etme geleneği böylelikle Tanrı tarafından kaldırılmış. İslâm inançlarında bir çocuğun doğumundan yedi gün sonra onun için kesilen kurbanla kesilen saçına *akîka* denir. Şeriata göre, çocuğun doğumunun yedinci günü hem kurban, hem de çocuğun saçları kesilir ve çocuğa bir ad verilir. Kurban etinin büyük bölümü yoksullara dağıtılır. Kurban, erkek çocuklar için iki koç ya da iki teke, kız çocuklar için bir koç ya da bir tekedir. Kesilen saçların ağırlığı kadar da altın ve gümüş sadaka olarak dağıtılır. Buhârî'nin bildirdiğine göre Selmân İbn Âmir şöyle demektedir: «Peygamberimiz şöyle buyurdu: Erkek çocuk doğunca akîka kurbanı kesip kan akıtınız», Ebû Hüreyre de şunu anlatmaktadır: «İslâmlıktan önce câhilîyet döneminde *Fer'a* ve *Atîre* denilen deve ve koyunun ilk yavruları putlara kurban edilirdi. Atîre, Recep ayında putlar için kesilen kurbandı. Bunlar İslâmlıkta yoktur». İmam Şâfiî'ye göre deve ve koyunun ilk doğan yavrusu-

nun kurban edilmesi ve Receb ayında kurban kesilip dağıtılması müstehaptır (farz ve vâcip olmayan sevaplı davranıştır), ancak kâfirlere benzemek için yapılırsa küfürdür. Hıristiyan Araplar kurbana *kudas* derler. Hıristiyanlar için kurban, şaraba batırılmış ekmek yemektir. Yahudilerde kurban bir Tanrı buyruğudur. Müslümanlıktaysa Tanrı buyruğu değildir (Kur'anla buyurulmamıştır), Peygamber Hz. Muhammed yaptığı için yapılması gereken bir vecîbedir, eşdeyişle: sünnettir. *Bk.* Edhâ, Îd-i adhâ, Îd, Akîka, Kudas, Sünnet, Müstehâb, Vâcib, Fıtır, Kebş-i İsmail, İbrahim.

KURBAN BAYRAMI — *Bk.* ÎD-İ ADHÂ, ÎD.

KURENÂ — Peygamberin yakınları... Peygamber Hz. Muhammed'in yakınları *sahâbe'ler* (Ashâb: Sâhip çıkanlar, onu tutanlar, ondan yana olanlar)'dir. Bunların içinde en sevdiği, amcasının oğlu ve kızı Hz. Fatma'nın kocası *Hz. Ali;* en yakın dostu da hemen hiç yanından ayırmadığı *Hz. Ebû Bekir*'di. Bunlardan sonra *Hz. Ömer* ve *Hz. Osman* gelir ki, dördü de Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Halîfe'lik ederek *Huleftâ-i Râşidîn* deyimiyle nitelenmişlerdir. İslâm tarihinin bu dört büyük adından sonra altı sahâbe gelir ki, hepsi birden *aşere-i mübeşşere* (Yaşamları sırasında kesinlikle cennete girecekleri müjdelenen on kişi) adıyla anılırlar. Bu altı sahâbe de şunlardır: *Hz. Abdurrahman bin Avf* (Hz. Ebû Bekir'in dâveti üzerine ilk inanan beş kişiden ikincisidir, bu beş kişinin birincisi Hz. Osman'dı. Hz. Muhammed' den on yaş küçük olup, Uhud savaşında yaralanmış ve topal kalmıştır), *Hz. Sa'd İbn Ebî Vakkas* (İlk inanan beş kişinin üçüncüsüdür, müslüman olduğunda on sekiz yaşındaydı, Allah uğrunda ilk ok atan ve kan döken odur, sâdece Uhud savaşında bin ok attığı söylenmiştir), *Hz. Zübeyr bin el-Avâm* (İlk inanan beş kişiden dördüncüsüdür, babası Hz. Muhammed'in ilk eşi Hz. Hatice'nin erkek kardeşi ve anası Hz. Muhammed'in büyükbabası Abdülmuttalib'in kızıdır, Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'yla evliydi, Allah yolunda ilk savaşanlardan biridir), *Hz. Talha bin Ubeydullah* (İlk inanan beş kişinin beşincisidir, zenginliğiyle ve Uhud savaşında Peygambere indirilen bir kılıcı eliyle tuttuğundan ötürü çolak kalmakla ünlüdür), *Hz. Ubeydullah bin el -Cerrâh* (İlk inanan beş kişiden sonra ilk inanandır, Uhud savaşında Hz. Peygamberin yüzüne giren zırhın halkalarını dişleriyle çıkarmakla ünlüdür), *Hz. Said bin Zeyd* (İlk inanan beş kişiden sonra ilk inananlardandır, Hz. Ömer'in kızkardeşinin kocası ve amcasının oğluydu). Hz. Peygambere en yakın sayılan bu sahâbelerin dışında daha pek çok kişi sayılabilir. Örneğin Buhârî'nin İbn Ömer' den naklettiği bir hadîste şöyle denmektedir: «Peygamberimiz Rumlarla savaşmak için bir müfreze hazırlayarak başına azatlısı Zeyd'in oğlu Usâme'yi koymuştu. Kimileri onu genç ve tecrübesiz bularak söz etmişlerdi. Bu sözler kulağına çalınınca Peygamberimiz şöyle buyurdu: Allah'a and ederim ki o komutanlığa lâyık ve insanlar içinde en sevdiklerimden biridir, babası Zeyd'i ondan da çok severdim». Daha birçok adlar kapsayan buna benzer hadîsler pek çoktur. Örneğin İbn Amr şöyle der: «Peygamberimiz, Kur'anı şu dört kişiden öğreniniz, buyurdu: İbn Mes'ud, Ebû Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim, Übey İbn Ka'b, Muâz İbn Cebel». Ebû Hüreyre şu hadîsi naklediyor: «Ansâr (Medîne'li müslümanlar) neredeyse ben de oradayım, dağ yolunu tutarlarsa ben de onların yoluna giderim», Enes de bunu şu had'sle pekiştiriyor: «Birçok Medîne'li düğünden geliyorlardı. Efendimiz onları görünce ayağa kalkarak üç kez: Allahım hakkı için insanlar arasında en çok sevdiğim sizlersiniz, buyurdu». Enes şu hadîsi de nakletmektedir: «Efendimiz ölümünden önce son kez çıktığı hutbede şöyle buyurdu: Benim ashâbım, cemâatim, sırdaşım, en güvendiğim kişilerimdir. Görevlerini mallarıyla ve canlarıyla tam olarak yapmışlardır. Onlara cennete gitmekten başka bir şey kalmadı. Siz onların iyilik edenlerini mükâfatlandırın,

kötülük edeni bulunursa bağışlayın». Hz. Peygamber öldüğünde müslümanların sayısı 120.000'di. Kimi İslâm tarihleri *Ashâb-ı Kirâm* arasında bir sınıflandırma yaparak onları on bir bölüme ayırırlar ve şöyle derler: «Muhâcirîn (Hz. Peygamberle birlikte Mekke'den Medîne'ye göçedenler)'le Ansâr (Medîne'li müslümanlar)'ın ve Mekke'nin fethi günü müslüman olanların birbirlerine üstünlükleri vardır, bundan ötürü birtakım *tabakaat* (sınıflar)'a ayrılmışlardır. Bu sınıflar şunlardır: 1. Hz. Hatice, Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir, Hz. Zeyd bin Hâris, Hz. Osman bin Affân, Hz. Zübeyr bin el-Avâm, Hz. Abdurrahman bin Avf, Hz. Sa'd bin Ebî Vakkas, Hz. Talha bin Abdullah, Hz. Ebû Ubeyde bin el-Cerrâh, Hz. Said bin Zübeyr, Hz. Osman bin Mat'un, Hz. Ebû Seleme bin Esed el-Mahzûmî, Hz. Erkam bin el-Erkam, Hz. Ammâr bin Yâsir, Bilâl-ı Habeşî, Hz. Ömer bin Hattâb (Hz. Erkam'ın evinde müslüman olduğundan bu sıraya giriyor. O.H.) vb. olmak üzere otuz dokuz kişidir. 2. Hz. Ömer'in müslüman oluşundan sonra müslüman olanlar. 3. Hazreç kabîlesinden altı kişi: Ebû İmâme, Es'ad bin Zürrâre, Râfî bin Mâlik, Avf bin Hâris, Kutbe bin Âmir, Ukbe bin Âmir, Hâris bin Abdulah. 4. Akabe'de ikinci kez Hz. Muhammed'e bîat etmiş olanlar. 5. Hicret sırasında Hz. Muhammed'e katılan göçmenler. 6. Bedir savaşında bulunanlar. 7. Bedir savaşıyla Hudeybiye anlaşması arasında hicret edenler. 8. Şecere-i Rıdvan altında bîat edenler. 9. Hudeybiye anlaşmasıyla Mekke'nin fethi arasında hicret edenler. 10. Fetih günü Mekke'de müslüman olanlar. 11. Peygamberin ölümünden önce doğup onu görebilenler... İslâm geleneğinde bu kişilere büyük saygı gösterilir ve adları anılırken *Allah ondan râzı olsun* anlamında *Radiyâllahü anh* denir. *Bk.* Ashâb, Muhammed, Sahâbe.

KUREYBÎYYE — Keysâniyye'nin bir kolu... Ebû Kureyb Darîr tarafından kurulmuştur. Şia içinde ilkin *Mehdî*'nin saklandığına ve bir gün ortaya çıkacağına inanan bu kol olmuştur. Bu koldan başka bütün Keysâniyye kolları Muhammet bin Hanefîye'nin ölüp imamlığın başkasına geçtiğine inanırlar. Bu kol bağlılarının inançlarına göre Muhammet bin Hanefîye ölmemiştir, birinden bal ve birinden su akan iki pınarla beslenmekte, bir yanındaki aslan ve öbür yanındaki kaplanla korunmaktadır. *Mehdi-i muntazar* (beklenen Mehdî)'dır ve bir gün çıkıp gelecektir. *Bk.* Keysâniyye.

KUREYŞ — Kur'anın yüz altıncı sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 4 âyettir. Hz. Muhammed'in kabîlesinin adıdır, sûre Kureyş'ten sözettiği için bu adla anılır, *li'ilâf* sözcüğüyle başladığından *Li'ilâf* sûresi de denir. Sûre şöyledir: «Bu da Kureyş'in esenliği için yapılmıştı *(li'iylâfi kureyşin).* Kış, yaz seferlerinin esenliği için. Artık bu Kâbe'nin Allahına tapın. Onları açlıktan tokluğa, korkudan güvenliğe kavuşturan O'dur». *Alışma* anlamındaki Arapça *ülfet* deyiminden türeyen Arapça *ilâf* deyimi de *alıştırma* (ülfet etme) demektir. Prof. İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun *Kur'an* çevirisinde *esenlik* deyimiyle dilegetirilmiştir. Kureyş kabîlesi Mekke'nin en büyük ve güçlü kabîlesiydi, adını *Kurayş* lâkabıyla anılan en-Nazr adlı bir atadan aldığını ilerisürenler bulunduğu gibi, bu adın eski bir Mekke tanrısı olduğunu savunanlar da var. Kureyş'liler şu on kola ayrılıyorlardı: *Umayya, Navfal, Zuhra, Mahzûm, Asad, Cumah, Sahm, Hâşim, Taym, Adiy.* Kâbe'nin ellerinde bulunması onlara dinsel bir üstünlük sağlamıştır. Bizzat Hz. Muhammed: «Bir Kureyş'li herhangi bir kabîleden iki kişiye bedeldir» demiştir. Özellikle bedevîler onların zekâlarına ve güzel konuşma yeteneklerine hayrandılar. Ticâret alanındaki başarıları da onları gittikçe güçlendiriyordu. Müslümanlık ilkin onların büyük direnciyle karşılaştı. Hicret'in ilk sekiz yılı Hz. Muhammed'in Mekke ve Kureyş'lilerle yaptığı sürekli savaşımlarla geçmiştir. Mekke'nin müslümanlarca alınışından sonra önemi bir hayli azaldı, büyük ve varlıklı aileler gi-

dip Medîne'ye yerleştiler. Bizzat Hz. Peygamberin yaşadığı Medîne, İslâmlığın hükümet merkezi gibiydi. Bununla beraber Hz. Muhammed kendi kabîlesini daima üstün tutmuştu, bu konu özellikle Hz. Peygamberin ozanı (şâiri) Hassan bin Sâbit'in şiirleriyle de saptanmıştır, bu şiirlerde Medîne'lilerin (Ansâr'ın) bu yandaşlığa üzüldükleri ve yakındıkları anlatılır. Hz. Muhammed yaşamı süresince Kureyş'li olmakla övünmüştür. Buhârî *Sahîh*'inde şu hadîsleri kaydetmektedir: «Kureyş'den iki kişi kaldıkça halîfelik onlardan başkasına gitmez» (İbn Ömer'den nakledilmiştir), «Emîrlik ve halîfelikte halk Kureyş'e tâbîdir. Müslümanlar onların müslümanlarına, kâfirler onların kâfirlerine uyar» (Ebû Hüreyre'den nakledilmiştir), «Emîrlik dinin buyruklarını yerine getirdikleri sürece Kureyş'e mahsustur. Kim buna karşı çıkarsa Allah yüzüstü düşürüp burnunu sürter» (Muâviye'den nakledilmiştir). Bununla beraber bu hadîslerin *sahih* (doğru) olmadığını ilerisürenler de vardır, şöyle demektedirler: Hz. Peygamber öldükten sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer halîfeliğin kendilerine (Kureyş'e) verilmesini istemişler ve buna karşı çıkan Ansâr (Medîne'li müslümanlar)la uzun uzun tartışmışlardır. Eğer Hz. Peygamber yukardaki hadîsleri gerçekten söylemiş olsaydı Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ömer bunlardan yalnız birini ilerisürmekle tartışmayı kökünden kesip atarlardı, çocuksu yanları çok olan ve on yıl süreyle Hz. Peygamberin en küçük isteklerini yerine getiren Ansâr, onun bu isteğine de hemen boyun eğerdi. Kureyş üstüne yapılan yeni bilimsel incelemeler Mekke'lilerin müslümanlığa karşı direnmelerinin dinsel bir nedenden çok ekonomik bir nedene dayandığını ortaya koymuştur. Mekke'liler gönençlerinin (refâhlarının) mevcut toplumsal düzenlerine bağlı olduğunu biliyorlar ve müslümanlığın bu düzeni altüst edeceğinden korkuyorlardı. Mekke büyüklerinin bu kuşkularını Hz. Peygambere açtıkları ve ondan «Allah size daha fazlasını verir» karşılığını aldıkları da saptanmış bulunmaktadır. Örneğin *Tevbe* sûresinin 28. âyeti buna kanıt gösterilmektedir, âyet şöyle der: «Eğer yoksulluktan korkuyorsanız Allah dilerse sizi vergisinin bolluğuyla zenginleştirecektir». *Kasas* sûresinin 57. âyeti de şöyle der: «Dediler: Eğer biz seninle birlikte doğru yolu tutacak olursak yerimizden, yurdumuzdan oluruz». Ünlü tarihçi Bruckhardt, Fransızcaya çevrilen *Voyages en Arabie* adlı yapıtında (III, 307) şöyle demektedir: «Bu ünlü kabîleden bugün ancak eli silâh tutan 300 kişi kalmıştır. Eski ünlerine rağmen bedevîler nazarında pek itibârları da yoktur. Arafat dağı çevresinde çadırlarda oturmaktadırlar». *Bk.* Mekke, Muhammed, Kusayy.

KURŞUN DÖKME — Eritilmiş kurşunun soğuk suya dökülmesi yoluyla meydana gelen biçimleri yorumlama falcılığı... İslâm halk inançlarındandır, dinsel bir dayanağı yoktur. Nazar, büyü vb. 'dan ileri geldiğine inanılan hastalıkları iyileştirdiğine de inanılır. Kurşun, hastanın başına, göbeğine, ayaklarına ve odanın sağ köşesine ya da kapı eşiğine dökülür. Kurşun dökülürken duâ edilir. Eritilmiş kurşunun soğuk suda birden donarak aldığı biçimlerden hastalığın hangi peri ve cinler tarafından meydana getirildiği ve nasıl iyileştirileceği kestirilir. Bu inanç sâdece İslâm ülkelerine özgü değildir. Batı'da da gerçekleştirilmiştir. Fransızlar *couler du plomb,* Almanlar *Giesen von Blei* derler. *Bk.* Fal, Büyü, Nazar.

KUSAYY — Peygamber Hz. Muhammed'in beşinci dereceden atası... Çocukluğunu ve gençliğini Mekke dışında geçirmiş, sonra yurduna gelerek Kâbe ve Hac törenlerinin yönetimini ve bundan ötürü de Mekke'nin egemenliğini elinde tutan Benî Huzâ'a kabîlesinin başkanı Hulay'ın kızıyla evlenmiştir. Önceleri bu yönetim Kusayy kabîlesinin elindeymiş, Huzâ'a'lılar onların ellerinden almış. Kusayy, kayınbabasının ölümünden sonra yönetimi yeniden ele geçirmiş ve Kâbe'yi yeniden yaptırmıştır. Dağınık bir durumda olan Kurayş kabîlesini de birleş-

tirmiştir. Anlatanlara göre Kurayş adı da bu birleşmeden ötürü oluşmuştur ve *birleşmek* anlamındaki Arapça *takarraşa* sözcüğünden türetilmiştir. Daha önce Kurayş kabîlesinin adı *Benî Nazr*'mış. Kusayy, Kâbe'nin yanında kendisine de bir ev yaptırmıştır. Bu eve *Dâr al-Nadva* denmiştir ki o zamandan beri Kurayş'lıların dinsel ve yönetimsel merkezidir. Kusayy'ın soy kütüğü tam ve kesin olarak şöyledir: *Kusayy bin Kilâb bin Murrâ bin Ka'ab bin Luayy.* Kusayy'ın ikinci oğlu *Abd Manaf,* Hz. Peygamberin dördüncü kuşaktan dedesi, Abd Manaf'ın oğlu *Hâşim* Hz. Peygamberin üçüncü kuşaktan dedesidir. Hz. Muhammed'in büyükbabası *Abdülmuttalib* bu Hâşim'in oğludur. Hz. Muhammed'in ozanı Hassan bin Sâbit'in dizelerinde bütün bunlar anlatılmaktadır. Kusayy'ın yönetimine egemen olduğu din *İbrahim dini* geleneğine dayanır ve *Mekke dini* adıyla anılır. Batı'lı bilginler bu dine *atalar tapımı* (İbâdet-i ecdâd) adını vermektedirler. *Bk.* Kureyş, Mekke, Kâbe, İbrahim, Muhammed.

KUSVÂ — Hz. Muhammed'in devesinin adı... Sözcük olarak *en üstün derece* demektir, herhangi bir şeyin erişilebilecek son sınır noktasına *hadd-i kusvâ* denir. Buhârî, İbn Ömer'den şu hadîsi naklet-mektedir: «Peygamberimiz Mekke'nin alınışında Kusvâ adlı devesine binmiş, terkisine Üsâme'yi almış, yanında Bilâl-i Habeşî ve Kâbe'nin anahtarlarını saklayan (muhâfız) Osman bin Talha'yla gelip Kâbe'nin yanında devesini çökertti. Osman'a Kâbe'nin anahtarını getirmesini buyurdu. O da getirip Kâbe'nin kapısını açtı. Birlikte girip içerden kapıyı kapadılar. Peygamberimiz bütün gün Kâbe'de kaldı, dışarıya çıktıklarında halk içeriye girdi. Ben herkesten önce girmiştim. Bilâl'i kapının yanında ayakta buldum. Peygamberimizin nerede namaz kıldığını sordum. O eliyle işâret ederek: Önümdeki şu iki direk arasında, dedi. O zaman Kâbe iki bölüm hâlinde altı direk üstündeydi. Peygamberimizin namaz kıldığı yer ön bölümde olup arkasını Kâbe'nin kapısına ve yüzünü duvar yönüne çevirmişti. Namaz kıldığı yerde kırmızı bir mermer vardı». *Bk.* Muhammed, Kâbe.

KUŞADAVÎYYE — Halvetîliğin bir kolu... XVIII. yüzyılda Kuşada'lı İbrahim'in kurduğu bu kol, *Nasuhiyye* kolundan Çerkeş'li Mustafa'nın ayırdığı *Çerkeşiyye* kolundan türemiştir. Halvetîlikten türeyen çeşitli kolların içinde önemlilerinden sayılmaktadır. Kurucusunun doğduğu yerle anıldığı gibi adıyla da (İbrahimîyye) anılır. Tam bir Melâmî anlayışı içinde her türlü «rüsûm ve kuyûd» (törenler ve kurallar)'u kaldırmış bir koldur. Sultan Mahmut II. kendisine bir *dergâh* (tekke) yaptırmak istemiş, İbrahim buna engel olarak dergâhtan da vazgeçtiğini belirtmiştir. Bilindiği gibi, *Melâmîlik* anlayışı her türlü kural, tören, zikir vb. gibi kayıtları yadsıdığı gibi tapım yerini de yadsır. *Bk.* Halvetîlik, Melâmîlik.

KUŞLUK NAMAZI — Sabahla öğle vakitleri arasında kılınan namaz... Farz değildir, *nâfile* (zaman ve yükümlülük dışı olarak sevap için kılınan) namazlardandır. Güneş iki mızrak boyu yükseldikten tam göğün ortasına geldiği vakte kadar kılınır. İki, dört, sekiz ve on iki rekât kılınabilir. Sekiz rekât kılınması yeğlenir (efdaldir). İkinci rekâtında *Duhâ* sûresi okunduğu için buna *duhâ namazı* da denir. *Bk.* Namaz, Nâfile, Duhâ.

KUTB — *Bk.* KUTUP.

KUTB-UL-AKTÂB — Bektâşîliğin en büyük derecesi... *Kutupların kutbu* demektir. *Bk.* Kutup.

KUTSAL RUH — *Bk.* RÛH-ÜL-KUDS.

KUTSAL SU — *Bk.* ZEMZEM.

KUTUP — Türk tasavvuf terminolojisinde, özellikle Bektâşîlikte, en yüksek derece... Sözcük Arapçadır ve dönen bir tekerleğin dingilini dilegetirir. Tasavvuf anlayışında, nasıl tekerlek bu *kutup*'un çevresinde dönerse gizemsel evrenin de

kutup derecesinin çevresinde toplandığı ve ona bağlı bulunduğu kastedilir. Başkaca tasavvuf tarikatlarında da kullanılmakla birlikte terimin asıl sâhibi Türk Bektâşîlerdir. Bektâşîlikte *kutup* derecesinde olanların sayısı sınırlı değildir, bunların en büyüğü olan tarikat başkanına bu yüzden *kutb-ul aktâb* (kutuplar kutbu) denir. *Bk.* Bektâşîlik.

KUYU — Su bulmak için kazılan ve suyundan yararlanılan derin çukur... İslâm dinine göre kuyu suyunun içilmesi ve onunla abdest alınması ya da gusül edilmesi için temiz olması gerekir. Bu konuda İslâm hukukunda ayrıntılara giren yargılar ve kurallar vardır. Örneğin kuyuya bir fâre düşerse ondan yirmi kova su çekilip atılır, kedi düşerse kırk kova su çekilip atılır, köpek düşerse kuyunun bütün suyu çekilip boşaltılır. Aksi halde o kuyunun suyu kullanılamaz. İmam Ebû Hanîfe'ye göre böyle bir suyla abdest alınmışsa bir gün ve bir gecelik, kuyuya düşen hayvan şişmiş ve dağılmışsa üç gün üç gecelik namazın yeniden kılınması gerekir. *Bk.* Abdest, Gusül.

KUZAH — Fırtına-tanrı... Arapların çok eski bir tanrısıdır. *Şeytan* adıyla da anılır. Dolu tanelerinden olan oklarını atar, yayını bulutlara asarmış. Bundan ötürü bulutlarla ilgili meleklere de bu ad verilmiş, *ebemkuşağı (Osm.* Alâim-i semâ) anlamında *kavs-i kuzah* deyimi kullanılmıştır. *Bk.* Alâim-i semâ.

KÜBREVÎYYE — Necmettin Kübrâ'nın kurduğu tarikat... XIII. yüzyılda kurulmuştur. Bu tarikattan *Nuriyye, Nurbahşiyye, Rükniyye, Hemedâniyye* ve *İğtişâşiyye* kolları türemiştir. *Bk.* Tarikat.

KÜÇÜK GÜNAH — *Bk.* GÜNAH.

KÜÇÜKLER — Küçük çocuklar... Buhârî'nin Câbir'den naklettiği bir hadîsinde Peygamber Hz. Muhammed şöyle demektedir: «Akşamdan sonra ortalık kararırken küçük çocuklarınızı yanınızda tutun. Çünkü şeytan ve onun kötülükleri o sırada yayılır. Yatsıdan bir saat geçince onları serbest bırakabilirsiniz».

KÜFÜR — Tanrı'ya inanmama... Arapça *küfr* sözcüğü *örtme* anlamındadır. Bundan *gerçeği örtme* anlamı çıkarılmıştır. *Kâfir* (küfreden) sözcüğü de bundan türetilmiştir.

KÜN — Ol... *Ol* ya da *olsun* anlamını dilegetiren Arapça *kün* sözcüğü, İslâm inançlarında Tanrı'nın evreni yaratmak için verdiği buyruğu anlatır. Tanrı *ol* demiş, evren hemen olmuş. Bu Tanrı sözü ya da dileği, sözcükteki harfleri belirten *kâf-u-nûn* deyimiyle de dilegetirilir. Kur'anda, «ol dedi, hemen oldu» anlamında *kün-fekân* deyimi de geçer. Örneğin *Âli İmran* sûresinin 47. âyeti şöyle der: «O bir şeyi dilemekle *ol* der ve o şey hemen oluverir *(lehü kün feyekûn)*». *Bk.* Meryem.

KÜNYE — Bir kimsenin adını ve özelliklerini belirten kayıt... İslâmsal dilde bir kimseyi anası, babası, oğlu ya da kızının adıyla adlandırır. İki sözcükten oluşur, ilk sözcük şunlardan biridir: *Ebû* (babası), *Ümm* (anası), *İbn* (oğlu), *Bint* (kızı). İkinci sözcük sırasıyla babasının, anasının, oğlunun ve kızının adıdır. Örneğin *Talha'nın babası* anlamında *Ebû Talha* denir, *Ahmed'in anası* anlamında *Ümm Ahmed* denir, *Hasan'ın oğlu* anlamında *İbn Hasan* denir, *Câfer'in kızı* anlamında *Bint Câfer* denir. Bu deyimler belli bir kişinin *künye*'sini dilegetirir. İslâm terminolojisinde Arap kaynaklı kişi adları beş öğeyle biçimlenir: 1. *Ünvân* (Vezîr, Şeyh vb. gibi), 2. *Lâkap* (Şemsüddevle, Fahrüleimme vb. gibi), 3. *Künye* (Ebû Talha, Bint Osman vb. gibi), 4. *Alem* (Kişiye doğumunda verilen addır: Hasan, Zehrâ vb. gibi), 5. *Nisbe* (el-Bağdâdî, el-Şirâzî vb. gibi). Yukarda açıklanan künyeler her zaman baba, oğul, ana, kız ilişkilerini göstermeyebilir. Örneğin Hz. Peygamberin yakınlarından (ashâbından) ünlü hadîs anlatıcısı Ebû Hüreyre'nin asıl adı Abdulah ve asıl künyesi Bin Amr (Amr'ın oğlu)'dır, ne var ki giysisinin kol yeninde her zaman kü-

çük bir kedi taşıdığı için Hz. Peygamber ona Ebû Hüreyre (Küçük kedi babası) künyesini takmış. Hz. Peygamberin en yakın arkadaşı Ebû Bekr'in künyesi de öyledir, *küçük devenin babası* demektir. Kimi yerde *ebû* deyimi bir vücut özelliğine sâhip bulunmayı dilegetirir, örneğin *Ebû Şâme* adı *yüzü doğuştan lekeli kişi* demektir. Kimi yerde de gizli bir alay (istihza) anlamında kullanılır, *Ebû Cehil* (cahillik babası) gibi. Bu deyimle yapılan coğrafyasal adlar da vardır, *Ebû Arîş* gibi. Kölelerin künyeleri yoktur, onlar herhangi bir nitelikleriyle anılırlar. *Habeş Bilâl* anlamındaki *Bilâl'ı Habeşî* gibi. *İbn* (oğlu) deyimi yerine aynı anlamda *bin* deyimi de kullanılır, örneğin *bin Saffân* demek, *Saffân'ın oğlu* demektir. *Ebû* deyimi yerine cümle yapısına göre aynı anlamda olmak üzere *ebî* ve *ebâ* deyimleri de kullanılır, *Sa'd ibn Ebî Vakkas* (en büyük oğlu *Vakkas* olduğundan: *Vakkas'ın babasının oğlu Sa'd)* ve *Ebâ Eyyub* (Eyyub'un babası) deyimlerinde olduğu gibi.

KÜREYBÎYYE — *Bk.* KUREYBÎYYE.

KÜRSÎ — Göğün en yüksek katında alınyazısı defterinin bulunduğu yer... Konuşmacıların çıktığı *yüksekçe yer* anlamındaki *kürsü* deyimi bundan türemiştir, sözcük anlamında *taht* demektir. Kur'anda iki sûrede geçer. *Bakara* sûresinin 255. âyeti şöyle der: «Onun kürsüsü gökleri ve veri içine alır *(kürsîvvühüssemâvâti vel'ard)*», *Sâd* sûresinin 34. âyeti de şöyle der: «Biz Süleyman'ı da uyarmıştık, tahtı üstüne *(alâ kürsiyyihî)* bir parça et atmıştık». Bu son âyet şu olayı anlatmaktadır: Hz. Süleyman bir gece erkek bir çocuğu olsun diye bütün kadınlarla yatmış, ama «inşaallah» demediği için hiçbirinden çocuğu olmamış, sâdece bir kadından bir parça et doğmuş, o da bunu alıp kürsüsüne (tahtına) getirmiş ve hatâsını anlayarak tövbe etmiş. *Bakara* sûresinin 255. âyetine *Âyetelkürsî* denir ki Kuran'ın en şerefli âyetidir (Âyât-ı Kur'ânîyyenin eşrefidir). Her beş vakit namazın sonunda okunmasının insanı kesinlikle cennete götüreceği Hz. Peygamberin çeşitli hadîslerinde bildirilmiştir. Bu âyet bütünüyle şöyledir: «O Allah ki kendinden başka Tanrı yoktur; diri olan, kendi kendine var olan O'dur. O ne uyur, ne uyuklar. Yerlerde ve göklerde ne varsa tümü O'nundur. O'nun dileği olmadıkça kim O'nun katında bir başkasını kayırabilir? Önceden olanları bilen O'dur, sonradan olacakları bilen O'dur. O'nun bilgisinden yalnız O'nun dilediği kadarını kavrayabiliriz. O'nun tahtı (kürsüsü) yerleri ve gökleri kaplar. Her ikisini de kaplayıp korumak O'nu yormaz. Allah yücedir, uludur *(Allahü lâ ilâhe illâ hüvelhayyülkayyûm. lâ te'huzuhu sînetün ve lâ nevm lehu mâ fiyssemâvâti ve mâ fiyl'ard, menzelleziv yeşfa'u indehu illâ bi'iznih, yağlemû mâ beyne eydiyhim ve mâ halfehüm ve lâ yuhıvtûne bişey'in min ilmihi illâ bimâşâe, vesi'a kürsîyyühüssemâvâti vel'ard, ve lâ ye'udühü hıfzuhamâ ve hüvel'alîyyül'azîym)*». Bu âyet müezzin tarafından da yüksek sesle okunabilir, imam ve namaz kılan topluluk dinler. Bütün bunlardan her birinin kendi kendilerine ve gizlice okumaları da câizdir. Ebû Hüreyre şöyle diyor: «Peygamber beni zekât mallarının bekçisi yapmıştı. Bir gece birini hurmaları avuçlarken vakaladım. Adamı tanıdım ve Peygambere götürmek üzere sürüklemeye başladım. O bana: Sana bir duâ öğreteyim, beni bırak, dedi. Ben de kabul ettim. Bana: Yatağına yatarken *Âyet-el-Kürsî*'yi sonuna kadar oku. Allah tarafından sana bir bekçi verilir, sabaha kadar şeytan sana gelemez, dedi. Bunu Peygamberimize anlattığımda: O yalancının biridir, ama bu kez doğru söylemiş, buyurdu». Şu hadîs de özellikle nakledilmektedir: «Kim sabahleyin *Âyet-el-Kürsî* ile *Hâmim tenzil-ül kitâbî min allah-il-azîz-il-âlim*'in öncesindeki iki âyeti okursa o gün akşama kadar her türlü musîbet ve kazâlardan kesinlikle korunur». Namazda *Âyet-el-Kürsî*'den sonra otuz üçlük tesbihle sayarak otuz üçer kez *Sübhânallah, Elhamdülillâh* ve *Allahu ekber* denir ve bir kez de «Al-

lah'tan başka tapacak yoktur. Birdir ve eşsizdir. Mülk O'nundur. Övülme sâdece O'na özgüdür. O'nun her şeye gücü yeter. Çok yüce ve bağışlayıcıdır. Bütün noksanlardan arıdır. O'nu tenzîh ve tesbîh ederim *(Lâ ilâhe illâllahü vahdehû lâ şeriyke leh, lehül'mülkü ve lehül'hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadiyr. Sübhâne rabbiyel'aliyyil alel vehhâb)*» okunur ve eller göğe kaldırılarak duâ edilir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: «Beş vakit namaz sonunda bunları okuyanın günahları deniz köpüğü kadar da olsa bağışlanır». *Bk.* Namaz.

KÜSÛF — Güneş ve ay tutulması... Arapçada *küsûf* deyimi her ikisini de dilegetirirse de *ay tutulması* anlamında aynı zamanda *husûf* deyimi de kullanılır. Güneş tutulmasının güneşle dünya arasına ayın girmesinden ve ay tutulmasının güneşle ay arasında dünyanın girmesinden ilerigeldiği bilimsel olarak tanıtlanıncaya kadar bunların arasına bir *ejderhâ*'nın girdiğine inanılmıştı. Müslümanlıkta *küsûf namazı* kılınır. *Buhârî Sahih*'inde İbn Abbas'tan şu hadîsi naklelmektedir: «Peygamberimiz güneş tutulunca toplulukla birlikte küsûf namazı kıldıktan sonra şöyle buyurmuştur: Dostlarım (Ashâbım), namaz kılarken cehennem bugüne kadar görmediğim bir dehşetle bana gösterildi». Ebû Bekre'yle Mugîre de ayrı ayrı şu hadîsi naklediyorlar: «Peygamberimiz şöyle buyurdu: Güneş ve ay birinin ölümü ya da doğumu için tutulmaz. Onları tutulmuş görünce açılıncaya kadar namaz kılıp duâ ediniz. Yüce Allah bunların tutulmasıyla kullarını korkutuyor». Hz. Ayşe de aynı sözleri Hz. Peygamber'den duyduğunu başka bir hadîste yinelemektedir. Hz. Ayşe'nin hadîsinde Hz. Muhammed tarafından namaz ve duâyla birlikte sadaka verilmesi de öğütlenmektedir. *Bk.* Namaz, Duâ, Kunut, Sadaka.

L

LÂĞV YEMİNİ — Alışkanlıkla yapılan, düşünülmeden ağızdan çıkmış yemin... İmam Şâfiî'ye göre *kasıtsız yapılan yemin*'dir, Tanrıca bağışlanacağı umulur. Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den naklettiği şu hadîsinde Hz. Peygamber şöyle demektedir: «Biz dünyada ümmetlerin sonu, âhirette önüyüz (Hepsinden önce cennete gireceğiz). Vallahi birinin çoluk çocuğu, hısımları aleyhine yemin edip bunda ayak diremesi, yeminini bozup da Allah'ın farz kıldığı kefâreti vermesinden daha büyük günahtır». Örneğin bir kimsenin «ben çocuklarıma bakmayacağım» ya da «amcamla ölünceye kadar görüşmeyeceğim» diye yemin etmesi büyük günahtır, inadından dönüp kefâret vermesi vâciptir. *Bk.* Yemin, Kefâret.

LÂHAVLE — İslâm şeriatının özü sayılan ünlü tümcenin ilk sözcüğü... *Kudret ve kuvvet ancak Tanrı'dadır* anlamına gelen bu tümcenin tamamı şöyledir: *Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh.* Müslümanlığın temel koşullarından olan kazâ ve kader inancına göre, kişinin kendini ve bütün işini Tanrı'ya bırakması demektir. Tasavvuf dilinde buna *fenâfillâh* ve *bekaabillâh* denir ki «Tanrı'da ölümlü olarak ölümsüzleşmek» demektir, eşdeyişle Tanrı'yla birleşmek ve O'nunla birlikte *fânî* olarak *bâkî* olmaktır. Buhârî'nin Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den naklettiği bu konudaki hadîs şöyledir: «Hayber savaşına giderken Peygamberimizin terkisine binmiştim. Bana: Ey Kays oğlu Abdullah, sana cennet hazînelerinden olan bir söz söyleyeyim mi? dedi. Ben: Anam babam sana kurban olsun, buyur, dedim. Peygamberimiz şöyle buyurdu: *Lâhavle velâ kuvvete illâ billâh*».

LÂHÛT — Tanrısal evren... *Tanrısal evrenle ilgili* anlamında da *lâhûtî* denir. Bu anlamda *melekler*'e de *lâhûtiyân* denir. *Bk.* Âlem-i lâhût, Melek.

LÂ HÜKME İLLÂ L'İLLÂH VE RESÛLİHÎ — Yargı yalnız Allah'ın ve elçisinindir... Hz. Ali'yle Muâviye arasında çıkan Sıffîn savaşında hakem tâyin edilmesine karşı çıkanların söyledikleri ünlü sözdür. Hâricîlik hareketi bu sözle başlamıştır. *Bk.* Hâricîlik, Sıffîn savaşı, Ali, Muâviye.

LÂ İLÂHE İLLÂLLAH — Allah'tan başka tapacak yoktur... Peygamber Hz. Muhammed öldükten sonra kimileri zekât vermek istememişlerdi. Halîfe Hz. Ebû Bekir bunlarla savaşmak gerektiğini ilerisürmüştü. Hz. Ömer buna karşı çıkarak şu hadîsi ilerisürdü: «İnsanlarla *Allah'tan başka tapacak yoktur* demelerine kadar savaşmak üzere emir aldım. Bunu söyledikleri zaman benim için malları ve canları dokunulmaz olur». Zekât vermek istemeyenlerse bunu söylüyorlardı, demek ki onlarla savaşılamazdı. Hz. Ebû Bekir'se bu hadîsin sonunda *illâ hakkehâ* sözünün de bulunduğunu ilerisürdü, o zaman hadîs şöyle oluyordu: «İnsanlarla *Allah'tan başka tapacak yoktur* demelerine kadar savaşmak üzere emir aldım. Bunu söyledikleri zaman benim için malları ve canları dokunulmaz olur. Ancak *Allah'tan başka tapacak yoktur* sözünün gereği olan (namaz ve zekât gibi) vecîbeleri yerine getirmeleriyle bu dokunulmazlığa ulaşırlar». Bu tartışma sonunda Hz. Ebû Bekir'in görüşüne hak verildi. *Bk.* Zekât.

LÂKAB — Bir kimseye sonradan takılmış ad... *Hucârat* sûresinin 11. âyeti şöyle der: «Birbirinizi kötü lâkapla çağırmayın». Bir kişiye yetişkinliğinde şeref, din, devlet makaamı, siyasal durumu gibi nedenlerle verilen (ya da kendisinin aldığı) niteliksel adlara *lâkab* denir. Lâkab, kimi zaman bir kişinin bedensel ya da tinsel kusûrunu belirtecek biçimde de yakıştırılabilir. Genellikle ad tamlaması olarak yapılır ve tamlananı *dünya* (Celâlüddünya gibi), *din* (Cemâlüddin gibi), *devle* (Esedüddevle gibi), *mille* (Zeynülmille gibi) deyimleriyle tamlar. Bunların dışında aşağılayıcı lâkaplar da vardır. *Bk.* Künye.

LÂMEKÂN — Tasavvuf dilinde Tanrı'nın niteliği... *Mekânsız,* eşdeyişle *uzayda yeri bulunmayan* demektir. *Bk.* Allah.

LÂ'NET — Tanrı yargısından yoksun bırakan ilenme... *Bakara* sûresinin 88. âyeti şöyle der: «Tanrı onlara lânet etti *(le'ânehümullahü)»,* 89. âyeti şöyle der: «Allah'ın lâneti kâfirler üzerine olsun *(felâ'netullahi alelkâfiriyn)»,* 159. âyeti şöyle der: «Onlara lânet edebilecek herkes lânet eder», 161. âyeti de şöyle der: «Kâfir olanlar, hele kâfir olarak ölenler yok mu. Allah'ın, meleklerin, herkesin lâneti onların üzerine olsun». *Âli İmran* sûresinin 61. âyeti şöyle der: «Allah'ın lâneti yalancılara olsun diye yakaralım», 87. âyeti de şöyle der: «İşte onların cezâları Allah'ın, meleklerinin, bütün insanların lânetleri üzerlerine olmaktır». *Nisâ* sûresinin 46-47. âyetleri şöyle der: «Allah yahudilere küfürlerinden ötürü lânet etmiştir, bu durumda onlardan inanan az olur. Ey Kitâb'a nâil olanlar, Cumartesi'ye saygı duymayan yahudilere ettiğimiz lânet gibi lânet etmeden önce sizdeki Kitâb'ı tasdik ederek indirdiğimiz Kitâb'a imân edin», 52. âyeti şöyle der: «İşte Allah'ın lânet ettiği kimseler bunlardır, Allah her kime lânet ederse elbette ona yardım edecek tek kimse bulamazsın», 93. âyeti şöyle der: «Kim ki bir inananı kasden ve haksız yere öldürürse onun cezâsı cehennemdir. Allah ona öfkelenmiş, lânet etmiş, büyük bir azâb hazırlamıştır». *Mâide* sûresinin 13. âyeti şöyle der: «Sözleşmelerini bozmalarından ötürü onlara lânet ettik, yüreklerini katı kıldık, onlar kelimeleri yerlerinden kaydırırlar», 60. âyeti de şöyle der: «Onlara de ki: Allah'ın cezâlandırdığı suçlardan daha kötüsünü size bildireyim mi? Bu, Allah'ın öfkelenmesi ve lânet etmesidir». Kur'anda *lânet* deyiminin geçtiği daha pek çok sûre ve âyet vardır. *Lânet etme* anlamında da Arapça *tel'in* deyimi kullanılır, karşılıklı *lânetleşme*'ye de *mülâane* denir. Buhârî, İbn Abbas'tan şu hadîsi naklediyor: «Ashâbın ünlülerinden Hilâl bin Ümeyye, Peygamberimize gelerek karısının Sehmâ oğlu Şerîk'le zinâ etiğini söyledi. Peygamberimiz: Bunu tanıklarla (şâhidlerle) tanıtlamalısın (ispât etmelisin), yoksa sırtına seksen değnek iftirâ cezâsı (kazif) gerekir, buyurdu. Hilâl: Ey Allah'ın elçisi, karısının üstünde başka bir erkeği gören adam sokağa fırlayıp tanık mı arayacak? deyince Peygamberimiz: Herhalde tanık gerekir, yoksa sopayı yersin, diye yineledi. Hilâl: Seni Hak Peygamber gönderen Allah'a yemin ederim ki, Allah beni sopadan kurtaracak bir âyeti elbette gönderecektir, dedi. O sırada Cebrâil *Nûr* sûresinin 6-7. âyetlerini getirdi ki anlamı şudur: «Karılarını zinâyla suçlayıp kendilerinden başka tanıkları olmayanlar dört kez sözlerinin doğruluğuna Allah'ı tanık gösterirler, beşincide: Eğer yalancıysam Allah'ın lâneti benim üzerime olsun, derler». Lânetleşme (mülâane) İslâm hukukunda (fıkhında) önemli bir sorundur. Hanefîlere göre birbirleriyle lânetleşen karı ve kocayı yargıç ayırır, buna *talâk-ı bâyîn* denir. Şâfiîlere göre yargıcın yargısı gerekmez, kocanın lânetlemesi biter bitmez karı koca birbirinden ayrılmış olurlar. Mâlikîlere göre karı koca birbirlerini lânetledikten sonra ayrılmış olurlar, ama bu bir boşanma değil, nikâhı feshetmedir. Hanbelîler yukardaki hadîsin dış anlamıyla iş görürler, lânetleşmeye karşın (rağmen) koca boşamadıktan sonra ayrılık olmaz, lânetleşmeyle koca seksen değnek iftirâ cezâsından ve kadın taşlanarak öldürülmekten (recim) kurtulmuş olur. İbn Ömer şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimiz lânetleşen bir karı kocaya şöyle buyurdu: İkinizden biriniz herhalde yalancıdır, ikinizin hesâbını da Allah görecektir». *Bk.* Fıkıh, Recim, Kazf, Li'an.

LÂT — İslâmöncesinde Kâbe'de bulunan üç put-tanrıçadan biri... Öbür ikisi *Uzât* ve *Menât*'tır. Bunlara tapan Arap bedevîleri onlara *dişi* derlerdi. *Necm* sûresinin 19-20. âyetleri şöyle der: «Lât ve Uzzâ'ya, üçüncü olarak da Menât'a *(efere'eytümüllâte vel'uzzâ ve menâte)*

ne dersiniz?». *Al-Lât* deyiminin *Al-İlâhât*'tan geldiği ve *ilâhe* demek olduğunu ilerisürenler bulunduğu gibi Arapların *Alilat* ya da *Alitta* dediklerinin Antikçağ Yunan tanrıçası *Aphrodite* olduğunu ilerisürenler de var. Nitekim Araplar *Dionysos*'a da *Opatal* derlerdi (*Bk.* Herodot, III, 8).

LÂTİF — Allah'ın doksan dokuz adından biri... *Cisimle ilgili olmayıp ruhla ilgili olan* ve bundan ötürü de *yumuşak* ve *hoş* demektir. Arapçada *al-Lâtif* denir. *Bk.* Esmâ.

LEBBEYK — Buyur, efendim?.. Buhârî, İbn Abbas'tan şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimiz Hac sırasında ihramlıyken ölen biri için şöyle buyurdu: Onu su ve sabunla yıkayın, iki kat kefenleyin, başını kâfur gibi kokularla tütsülemeyin, mumyalamayın. Çünkü o kıyâmet günü *Lebbeyk* diyerek kaldırılacaktır». Aynı anlatıcı (râvî), Hz. Muhammed'in şu sözünü de bildiriyor: «Mûsâ peygamberin *Lebbeyk* diyerek Ezrak vâdîsinin aşağısına indiğini görür gibiyim».

LEBEN-ÜL-FAHL — Erkek sütü... İslâm hukukunda (fıkhında) önemli bir sorundur. Süt kardeşe ya da süt amca ve benzerlerine nikâh düşüp düşmeyeceği, eşdeyişle *süt* bağıyla bağlı olanların evlenmelerinin haram olup olmadığı mezhepler arasında tartışılmıştır. Hanefîler, Hz. Ayşe'nin anlattığı şu hadîse dayanırlar: «Perde arkasında bulunmak (hicâb) âyeti geldikten sonra süt babamın kardeşi Eflah kapımı çalınca içeriye almadım. O benim neden amcam olsun, diye düşündüm, beni onun kardeşi Eb'ul Kays değil, onun karısı emzirdi. Bunu Peygamberimize anlatınca: O senin amcandır, buyurdu». Bu hadîsten süt bağının haramlığı gerektirdiği anlaşılmaktadır. *Bk.* Teehhül, Mahrem.

LEHEB — Kur'anın yüz on birinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 5 âyettir. Peygamber Hz. Muhammed'in amcası Ebû Leheb'den söz ettiğinden bu adla anılır, «iki eli kurusun» sözüyle başladığından *Tebbet sûresi* de denir. Sûre şöyledir: «Ebû Leheb'in elleri kurusun *(tebbet yedâ ebiy lehebin),* kendi de yok olsun. Onu ne malı, ne de kazancı kurtaramayacak. O alevli bir ateşe atılacak. Karısı ona odun taşıyacak, boynunda hurma lifinden bükülmüş bir ip olacak». Ebû Leheb (asıl adı değildir, künyesidir, *ateşin babası* ve eşdeyişle *cehennemin babası* demektir), müslümanlığa en başta ve şiddetle karşı koyanlardan biriydi, bu saldırılarında karısı da ona yardım ediyordu. İslâmlığın ilk yıllarında Mekke'de inen bu sûreyle Allah tarafından lânetlenmektedir. Kimi İslâm tarihlerinin bildirdiğine göre Bedir gazâsından hemen sonra kötü bir hastalığa tutulmuş ve acılar içinde kıvranarak can vermiş, cesedi uzun zaman gömülmeden açıkta bırakılmış, koktuktan sonra bir çukura atılıp taşlarla ezilmiş. Bilimsel kaynaklar onun çiçek hastalığından öldüğünü bildiriyorlar. Asıl adı *Abd al-Uzzâ bin Abd al-Muttalib*'dir, karısı *Cumayl binti Harb bin Umayya* Hz. Peygamberin başlıca düşmanlarından Ebû Sufyân'ın kızkardeşiydi. Ebû Leheb'in müslümanlığa karşı çıkışının bu hısımlıktan da kaynaklandığı sanılmaktadır. Yoksa önceleri başgösteren fırka kavgalarında Hz. Muhammed'i koruyan amcası Ebû Tâlib'i (eşdeyişle kardeşini) şiddetle savunan Ebû Leheb, dolayısıyla Hz. Muhammed'i de korumuştu. Yukardaki sûrede karısının da lânetlenmiş olması bu sanıyı güçlendirmektedir. *Şuarâ* sûresinin «Kabîleni Allah azâbıyla korkut» diyen 214. âyeti inince Hz. Peygamber, Safâ ya da Minâ tepesinde kendi hısımlarını toplamış ve onlara bu âyeti bildirmişti. Ebû Leheb, Peygamberin karşısına dikilip: «Ey kahrolasıca *(tabban laka),* bizi bunun için mi topladın?» demiş. İşte *tabbad yadâ* sûresi bundan ötürü inmiştir. *Bk.* Muhammed, Kureyş.

LEN TERÂNÎ — Beni göremezsin... Kur'anda Allah'ın Hz. Mûsâ'ya söylediği bu söz Kelâm bilginleri arasında

tartışılmıştır. Mûtezile düşünürleri bu âyete dayanarak Allah'ın insanlarca asla görülemeyeceğini ilerisürmüşlerdir. Oysa Tanrı'nın gerçek müslümanlarca görülebileceği yolunda başkaca âyetler bulunduğu gibi çeşitli Peygamber sözleri (hadîsler) de vardır. Başta İmam Mâlik olduğu halde pek çok kelâm bilginleri, Mûtezile'nin bu savına karşı çıkmışlardır. Karşı çıkanlar Hz. Mûsâ'ya söylenen sözün bu dünya için olduğunu (eşdeyişle: *Bu dünyada beni göremezsin,* demek olduğunu), buna karşı «*o gün yüzler vardır ki taptâzedir, Rablerine bakarlar*» ve başkaldıranlar (âsîler) hakkında «*onlar muhakkak ki o gün Rablerinden perdeyle ayrılacaklardır*» âyetlerinin de bunu açıkladığını ilerisürmüşlerdir (İsyan edenler perdeyle ayrılacaklarına göre, isyan etmeyenler, eşdeyişle gerçek müslümanlar onu görecekler demektir). Buhârî de Cerîr'den şu *sahih* (doğru) hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimiz şöyle buyurdu: Muhakkak ki Rabbinizi şu ayı gördüğünüz gibi pürüzsüzce göreceksiniz, bundan hiç şüphe etmeyiniz». Bununla beraber Mûtezile bilginleri de şu ussal kanıtlara dayanmaktadırlar: Ancak yer kaplayan bir varlık görülebilir, Tanrı'ysa yer kaplamaz; ancak cisimli olan görülebilir, Tanrı'ysa cisimsizdir. Demek ki Tanrı görülemez. *Len terânî* (Beni göremezsin) âyetindeki ifâde görmek eyleminin sonsuzca olanaksızlığını ortaya koymaktadır. *Bk.* Allah, Mûtezile, Mâlikîlik, Mûsâ, Rü'yet.

LEVH — Üstüne yazı yazılabilen düzey... Dilimizde *levha* denir. Kur'anda *levh* (Lavh) deyimi çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Örneğin *A'raf* sûresinde çoğul olarak (Elvâh) üstüne *yasaların yazıldığı levhalar* (Okullardaki taş tahtalar gibi levhalar) anlamında kullanılmıştır, bu sûrenin 145. âyeti şöyle der: «Onun için levhalar üzerine öğüdün her türlüsünü yazdık *(ve ketebnâ lehü fiyl' elvâhı min külli şey'in)*», 150. âyeti de şöyle der: «Mûsâ öfkelenerek levhaları yere attı», 154. âyeti de şöyle der: «Mûsâ kızgınlığı geçip kendine gelince levhaları yerden aldı, onlardan birinin üstünde şu yazılıydı: O kimseler ki Tanrılarından korkarlar, onlar için doğru yolla esirgeme vardır». *Kamer* sûresinde *yassı safiha* anlamında ve *Nuh'un gemisi*'ni dilegetirmek için kullanılmıştır, bu gemi *zât alvâh* deyimiyle adlandırılmaktadır, bu sûrenin 13. âyeti şöyle demektedir: «Nûh'u tahtaları birbirine mıhlanmış bir gemiye *(alâ zâti elvâhın)* bindirdik». *Saklanmış levha* (Levh-i mahfûz) deyimi de Kur'anda iki anlamda kullanılmaktadır. Kimi yerde bizzat *Kur'an*'ı, kimi yerde de Kur'anın Arapçayla dilegetirilmiş küçük bir parçası olduğu asıl *Kitâb*'ı adlandırmıştır. İslâmlıktan önceki Babilonya ve İbrânî yapıtlarında da bu ikilik vardır, gökteki levhalar kimi yerde vahyin ilk metnini ve kimi yerde de yeryüzündeki bütün varlıklar hakkında Tanrısal buyrukları kapsayan bir genel kader levhasını dilegetirirler. Tasavvuf ve din felsefesinde *levha* deyimi *akl-ı faâl* ve *nefs-i kül* anlamlarında kullanılmıştır. *Bk.* Kitâp, Kur'an, Levh-i mahfûz.

LEVH-İ MAHFÛZ — Her türlü değişikliğe karşı iyice korunmuş kitap... *Bürûc* sûresinin 21-22. âyetleri şöyle der: «Doğrusu o çok anlı şanlı bir Kur'andır, saklı bir levhada *(fiy levhin mahfûz)* yazılıdır». *Saklanmış levha* (Levh-i mahfûz) deyimi Kur'anın kimi âyetlerinde *Kur'anın asıl metni* ve bundan ötürü de *Kur'an* anlamında kullanılmıştır. Bu anlam mantıksal olarak şu gerçeği dilegetirir: Kur'anın asıl bir metni vardır ve bu metin öteki kitaplar (Tevrat ve İncil) gibi bozulup değiştirilmesin diye iyice saklanmış ya da korunmuştur (mahfûzdur). Hz. Peygambere ulusu bunu anlayabilsin diye Arap dilinde söylenmiş bir kopyası gönderilmiştir, asıl metin Tanrı katında saklıdır. Kimi âyetlerde de bu deyim, Tanrı'nın evrensel olarak kıyâmete kadar geçecek bütün olayları önceden saptadığı büyük ve evrensel bir *Kitâb*'ı dilegetirir, *kader kitabı* da denilebilecek olan bu Kitap, Kur'anın temelidir ve Kur'an onun ancak Arap diliyle

indirilmiş küçük bir bölümüdür. *Kehf* sûresinin 27. âyeti şöyle der: «Allah'ın kitâbından sana bildirilenleri oku». Bu âyetten anlaşıldığına göre, Allah'ın bir Kitâb'ı vardır ve Hz. Muhammed'e bu Kitâb'ın içinden kimi buyruklar indirilmiştir ki bu da *Kur'an*'dır. Aşağıda görüleceği gibi kimi Peygamber sözleri (hadîsler) de bunu pekiştirmektedir. *Ra'd* sûresinin 39. âyeti şöyle der: «Allah kimi dilerse yokeder, kimi dilerse vareder, ana kitap *(ümmülkitâb)* O'nun yanındadır». Bu *ana kitap* (ümmülkitâb), *levh-i mahfûz*'da bulunan asıl kitaptır, daha açık bir deyişle, *Kur'an,* sâdece O'nun bir bölümüdür. *Zuhruf* sûresinin 2-4. âyetleri şöyledir: «Anlamına akıl erdiresiniz diye biz onu Arap diliyle bir Kur'an yaptık. O ana kitapta yazılı, nezdimizde sâbittir». *Kaf* sûresinin 4. âyeti şöyle der: «Biz yerin ne eksilteceğini biliriz, yanımızda bütün bunları yazıp saklayan bir Kitâb *(ve indenâ kitâbün hafiyz)* vardır». Bu âyette de *saklanmış olan kitap* (Kitâbün hafiyz)'ın, insanlara gönderilmiş olan Kur'andan başka bir kitap olduğu açıkça bellidir. *Vâkı'a* sûresinin 77. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Bu kitap çok yararlı ve değerli bir Kur'andır, gizli ve saklı bir Kitâb'dır *(fiy kitâbin meknûnin),* ona yalnız temiz olanlar dokunabilir». *Hadîd* sûresinin 22. âyeti şöyle der: «Gerek yeryüzünde, gerek kendi nefsinizde başınıza hiçbir musîbet gelmez ki yaratılmasından önce o Kitap'ta yazılı bulunmasın». Buhârî, Abdullah İbn Abbas'tan şu hadîsi naklet-mektedir: «Peygamberimiz şöyle buyurdu: Muhakkak ki Allah iyilikleri ve kötülükleri yazdı, levh-i mahfûzda takdir buyurdu». İmrân da Hz. Muhammed'in şöyle dediğini bildirmektedir: «Allah vardı, başka hiçbir şey yoktu, O'nun arşı su üzerindeydi, sonra her şeyi plânına göre levh-i mahfûza yazdı, gökleri ve yerleri yarattı». Ebû Hüreyre de Hz. Muhammed'in şöyle söylediğine tanıklık etmektedir: «Allahı Celle mahlûkaatı yaratınca levh-i mahfûzdaki, yâni Allah katında arşın üstündeki Kitâb'ına *Muhakkak acımam öfkeme üstündür* diye yazdı». Buhârî, *Tefsîr* adlı yapıtında Hz. Muhammed'in *iki levha arasında bulunan* (Beyn al-lavhayn) deyimiyle *Kur'an*'ı dilegetirdiğini söylemektedir. Mûtezile'nin Ca'ferîyye koluna göre Kur'an, levh-i mahfûzda yazılmıştır, insanlara indirilen Kur'an, levh-i mahfûzdaki Kur'anın aynı değildir, çünkü bir şey aynı zamanda iki yerde olamaz, bizim okuduğumuz Kur'an bu ilk ve asıl Kur'anın hikâyesidir. Ebû Hanîfe ve Ebû Mansûr Mâtüridî'ye göre insanların kaderleri levh-i mahfûzda genel çizgileriyle (umûmî hatlarıyla) yazılıdır, belli ve somut davranışlar (muayyen ve müşahhas hareketler) hâlinde yazılmış değildir, eğer tüm ayrıntılarıyla (bütün teferruâtıyle) yazılmış olsaydı insan eylemlerinde zorunlu olurdu (kişi fiilinde mecbur olurdu), oysa insanın irâde-i cüz'iyesi vardır. *Bk.* Levh, Kader, İrâde-i cüz'iye, Kur'an, Kitap.

LEVİ'LİLER — Tevrat'ın üçüncü kitabı... Hz. Mûsâ'nın beş kitabından üçüncüsü bu adı taşır. Levi, peygamber Hz. Yâkub'un üçüncü oğludur ve İsrâil'lilerin atası sayılır. Levi'liler kabîlesi *Tanrı hizmetçileri* olarak nitelenir, yahudilerin Mısır'dan çıkışları sırasında Tanrı'ya aşırı bağlılıklarıyla tanınmıştır. Râhiplik bunlara özgü bir ayrıcalıktı. *Bk.* Tevrat.

LEYL — Kur'anın doksan ikinci sûresi... Mekke'de inmiştir, 21 âyettir. «Güneşi örten gece hakkı için *(velleyli izâ yagşâ)»* âyetiyle başladığından bu adı almıştır, sözcük olarak *gece* demektir. Sûre şöyle devam eder: «Ağarmaya başlayan gündüz hakkı için, erkeği ve dişiyi yaratan hakkı için: İşte sizin işlediklerini-z birbirinden ayrıdır. Onun için her kim malını verirse, Allah'tan sakınırsa, en güzel söz olan Allah'ı birleme sözünü (Kelime-i şehâdet) doğrularsa biz de onun işinin kolaylaşmasını sağlarız. Ama her kim cimrilik eder ve kendini kendine yeter sayarsa, en güzel söz olan Allah'ı birleme sözünün yalan olduğunu söylerse biz de onun işinin güçlüğe uğramasını sağlarız. Baş aşağı gelince malı onun hiçbir işine yaramaz. İşte bize düşen

besbelli ki doğru yolu göstermektir. Öbür dünya da bizimdir bu dünya da. İşte ben sizi alev saçan bir ateşle uyarıyorum. Orava yalnız uğursuz olan girecektir. O kimse ki doğruyu yalan saymış ve ondan yüz çevirmiştir, sakınan kimse ondan uzaklaştırılacaktır, malını veren ve arınan kimse de. Onun yaptığı iyiliğe kimseden bir karşılık beklediği yoktur. O ancak yüce Allah'ının dileğini elde etmek ister. İlerde kendisinin gönlü edilmiş olacaktır». Bu sûrenin Hz. Ebû Bekir için indiği söylenmiştir. Hz. Ebû Bekir çok zengindi, müslüman olduktan sonra malını mülkünü din uğrunda harcamıştı. Bilindiği gibi yaşamı sırasında kesinlikle cennete gireceği kendisine müjdelenmiş olan on kişiden biridir. *Bk.* Kelime-i şehâdet, Aşere-i mübeşşere.

LİʼÂN — Karşılıklı lânet okumada cezâdan kurtaran yemin... Bir kocanın karısını zinâ etmekle (başka bir erkekle ilişki kurmakla) suçlamasında tanık (şâhit) göstermediği halde iftirâ (kazif) suçundan cezâ görmemesi ve karısından doğan çocuğun babalığını kabul etmemesine olanak sağlayan yemini dilegetirir. Öte yandan da bu yemin kadını zinâ suçunun cezâsı olan taşlanma (Recim) 'dan kurtarır. *Kendini lânetleme* anlamındadır. *Nûr* sûresinin 6. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Karılarına kendilerinden başka tanık gösteremeden zinâ isnâd edenlere gelince: Koca doğru söylediğine dâir dört kez üst üste *Allah hakkı için yemin ederim* ve bir kez de *Yalan söylüyorsam Allah'ın lânetine uğrayayım* demek zorundadır. Kadın dört kez üst üste *Yemin ediyorum ki kocam yalan söylüyor* ve bir kez de *Eğer kocam doğru söylüyorsa Allah'ın lânetine uğrayayım* diyerek cezâdan kurtulabilir. Eğer Allah gafûr ve rahîm olmasaydı sizi derhal cezâlandırırdı. Oysa O tövbeyi kabul edicidir ve hakîmdir». *Nûr* sûresinin ilk otuz iki âyeti *zinâ* konusuyla ilgilidir. Yukardaki âyetler aynı sûrenin 4. âyetindeki iftirâ cezâsına bir istisnâ olarak indirilmiştir. *Bk.* Lânet, Zinâ, Kazf, İftirâ, Recim.

LİʼİLÂF — *Bk.* KUREYŞ.

LİSÂM — Yüz örtüsü... *Ağzı örten peçe* demektir. Araplar, kan dâvâları nedeniyle tanınmamak ve bir saldırıya uğramamak için sararlardı. Genel olarak kadınların kullandıkları *peçe* de Arapçada bu kökten türetilen *talsîma* deyimiyle dilegetirilir. *Bk.* Tesettür.

LİVÂ-İL-HAMD — Peygamber Hz. Muhammed'in bayrağı... Kıyâmet gününde Hz. Muhammed bu bayrağı taşıyacaktır. *Bk.* Muhammed, Hamd.

LİVÂTA — Erkekler arasındaki cinsel ilişki... İslâm dinine göre yasak ve haramdır. Hz. Lût kavminde pek yaygın olduğundan dinsel terminolojide buna *lûtîlik* de denir. Örneğin *A'raf* sûresinin 80. ve onu izleyen âyetlerinde şöyle denir: «Lût'u da gönderdik. Hani o kavmine şöyle demişti: Sizden önce dünyada kimsenin yapmadığı hayâsızlığı yapıyorsunuz, kadınları bırakıp şehvetle erkeklere yanaşıyorsunuz, sizler Tanrı' nın koyduğu sınırı (haddi) aşan bir kavimsiniz», 84. âyeti de şöyle der: «Üzerlerine taş yağdırdık». *Bk.* Lût.

LOĞUSALIK — Yeni çocuk doğurmuş kadının durumu... Bilimsel açıdan, çocuk doğurmasından ötürü üreme organları henüz eski durumunu almamış bulunan kadının durumunu dilegetirir. Hz. Muhammed bir hadîsinde loğusalıktan ölenlerin *şehid* sayılacağını söyler. Şeriata göre çocuğun doğmasından başlayarak kırk gün içinde gelen kan loğusalık kanıdır. Bu süre içinde kadının oruç tutması ve namaz kılması, Kâbe'yi dolanması, kocasıyla cinsel ilişkide bulunması yasak ve haramdır. Kur'anı da okuyamadığı gibi, onu eline de alamaz. Loğusalığı bittikten sonra gusül (boy abdesti) etmesi farzdır. Bu sürede geçirdiği namazları sonradan kılmaz, ama geçirdiği oruçları sonradan tutması farz edilmiştir. *Bk.* Hayız, Kadın, İstihâza, Nifâs.

LOKMAN — Kur'anın otuz birinci sûresi... Mekke'de inmiştir, 34 âyettir. 27-28. âyetlerinin Medîne'de indiğini ileri-

sürenler de vardır. *Elif, lâm, mim*'le başlayan sûrelerin üçüncüsüdür (*Bk.* Hurûf-i mukattaât, Kur'an). Lokman adlı Habeş'liden sözettiği için bu adla anılmıştır. Sûrenin 12. âyeti şöyle der: «Biz Lokman'a Allah'a şükretsin diye hikmet verdik *(ve lekad âteynâ lokmânelhikmete)»*, 13. âyeti de şöyle der: «Hani Lokman oğluna öğüt verirken şöyle demişti *(ve iz kaâle lokmânü libnihî):* Oğlum, Tanrı'ya ortak koşma, çünkü bu en büyük günahtır». Lokman'ın oğullarına verdiği öğütler elbette bütün müslümanlara verilmiş öğütlerdir. Sûrenin 6. âyeti de şöyle der: «İnsanların içinde öyleleri vardır ki hiçbir bilgileri olmadığı halde sırf insanları Allah yolundan alıkoymak ve dini alaya almak için birtakım masallar edinerek bunları gerçekmiş gibi ilerisürerler. Bunlar için kahredici azâb vardır». Bu âyette sözkonusu edilen özellikle Nadr bin Hâris adlı kişidir. Bu adam müslümanlığın en inatçı düşmanlarındandı. Kur'anın inen âyetleriyle alay ederdi. İran'dan bir masal kitabı getirtmişti ve Hz. Peygamber, Harem-i şerîfe girince Mekke halkını çevresine toplayarak şöyle derdi: «O size Âd ve Semûd masalları söylüyor, gelin ben de size Rüstem ve İsfendiyâr masallarını okuyayım». Böylelikle Acem masallarını okuyup hep birlikte gülerlerdi. Bu âyet, bu adamla, onun gibi davrananların âhirette büyük bir cezâya uğrayacaklarını bildirir. Lokman ya da Arapça deyimiyle *Lukmân,* tarihsel açıdan İslâmlıktan önceki Arapların mitolojik (efsânevî) bir kişisidir. Adına *Muammer* (Muammar) de denirdi, kahraman ve bir çeşit filozof (hakîm) sayılıyordu. Halk inançlarına göre, her kartalın ölümünde yeni doğmuş bir kartal beslemeye başlayarak, yedi kartalın ömrü süresince yaşamış ve *Lubad* adını taşıyan yedinci kartal ölünce o da hemen ölmüştür. Lokman, Kur'anda da bir hikmetli sözler söyleyicisidir, peygamber değilse de bir hakîmdir. İslâmlıktan sonra da hikmetli sözler ve atasözleri kitapları hep Lukmân'a dayandırılmıştır. Örneğin Vahb bin Munabbih'in Lukmân'dan on bin kadar öğüt okuduğu söylenir. Bu hikmetli sözlere örnek olarak *Lokman* sûresinin 19. âyeti şöyle der: «Ağırbaşlı ol, sesini alçalt, bağırma, çünkü seslerin en çirkini, bağıran eşeklerin sesidir». (Bu konuda bir inceleme yazan Doğubilimci Rendel Harris bu âyetle Ahikar'ın şu sözü arasında bir ilişki kuruyor: Çünkü bir ev yapmak için yüksek sesle konuşmak gerekseydi eşek her gün iki ev yapardı). Bundan ötürü Lukmân'a İslâmlıktan sonraki Arap edebiyatında Arapların *Aesopos* (Ezop)'u derler. *Bk.* Hakîm, Hikmet, Velî, Peygamber.

LUKA — İncil yazarı ermiş... Hz. İsâ'nın çağında yaşamış olmakla berâber onun havârîlerinden değildi. Ermiş Pavlus'un arkadaşıdır. *Sinoptik* adı verilen İncil'lerden üçüncüsünü yazmıştır. Hıristiyan terminolojisinde Luka ve Matta İncil'lerinin ortak kaynağı olduğu varsayılan bir İncil'e de *Luka'dan önceki İncil* denir. Luka ve Matta'nın Markos' da bulunmayan ortak yanları böyle bir İncil'in varlığını düşündürmüştür. Couchoud, bunun *Markion İncil'i* olduğunu ilerisürmüştür. *Bk.* İncil.

LÛT — Kur'anda sözü edilen peygamberlerden biri... Kur'anda adı geçen 24 peygamberden biridir (Kur'anda yirmi sekiz kişinin adı geçmekle berâber dördünün peygamber olup olmadıkları tartışmalıdır). İ.Ö. XIX. yüzyılda yaşadığı söylenir. Peygamber Hârun'un oğlu ve peygamber Hz. İbrahim'in yeğeni olduğu Kitâb-ı Mukaddes'de bildiriliyor ve orada *Lot* adıyla anılıyor. Gene Kitâb-ı Mukaddes'e göre Sodom ve Gomore kentleri (Ürdün) halkının erkekler arasındaki cinsel ilişki sapkınlığıyla uğraşmış, ama onları yola getirememiştir. Bu konu İslâm dininde daha büyük bir önem taşır. *En'am* sûresinin 86. âyeti şöyle der: «İsmail'i, Elyesû'u (Elyasa), Yunus'u, Lût'u herkesten üstün kıldık». *A'raf* sûresinin 80. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Lût, ulusuna dedi: Sizden önce dünyada kimsenin yapmadığı hayâsızlığı yapıyorsunuz, kadınları bıra-

kıp şehvetle erkeklere yanaşıyorsunuz, sizler Tanrı'nın koyduğu sınırı aşan kimselersiniz. Ulusunun verdiği karşılık şu oldu: Kovun bunları, çünkü bunlar arınma delisi kimselerdir, Bunun üzerine biz de onu, geriye kalan karısından başka bütün kendinden olanlarla birlikte kurtardık. Onların üstüne öyle bir taş yağmuru yağdırdık ki suç işleyenlerin sonu ne olurmuş görsünler». Bu âyetin özetlediği olay *Hud* sûresinin 70-83. âyetlerinde ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Şöyledir: «İbrahim kızartılmış buzağıya el sürmediklerini görünce onlardan çekindi, korkmaya başladı. Onlar: Sakın bizden korkma, dediler, çünkü bizler Lût ulusuna gönderilen Allah'ın elçileriyiz (Bunlar Tanrı'nın gönderdiği cezâ melekleriydi. O.H.). İbrahim'in karısı ayakta duruyordu, bu söz üzerine güldü. Biz de ona İshak'ın, ardından da Yâkub'un doğacağını müjdeledik. İbrahim'in karısı: Nasıl olur? dedi, ben de kocam da yaşlıyız, nasıl çocuğumuz olur bizim? Elçiler: Allah'ın buyruğuna şaşma, dediler, ey İbrahim ailesi, Allah'ın esirgeyiciliği ve bol vergisi sizin üzerinize olsun. İbrahim'in korkusu geçip kendisine müjde gelince Lût ulusu için elçilerimize şefâatte bulunmaya kalktı. Çünkü o yumuşak huylu, yufka yürekli, kendini tümüyle Allah'a vermiş bir kişiydi. Elçiler: Ey İbrahim, dediler, şefâatten vazgeç. Çünkü Tanrı'nın buyruğu erişti artık, onlara gelecek azâbın geri çevrilmesi olanaksızdır. Elçilerimiz Lût'un yanına varınca onun da canı sıkıldı. Ulusuna şöyle dedi: Ey ulusum, kızlarımız var, onlar sizin için helâldir, Allah'tan sakının, konuklarımın yanında beni küçük düşürmeyin. Ulusuysa şöyle dedi: Sen de bilirsin ki bizim kızlarla işimiz yoktur, bizim ne istediğimizi sen de bilirsin. Lût: Ah ne olurdu, dedi, size karşı koyabilecek gücüm olsaydı. Elçiler: Ey Lût, dediler, biz senin Tanrı'nın elçileriyiz, onlar sana hiçbir şey yapamazlar, sen geceleyin çoluk çocuğunla birlikte yola çık, içinizden hiç kimse arkada kalmasın, yalnız karın kalacaktır, çünkü ulusunun başına gelecekler onun da başına gelecektir, sabah olmak üzeredir, başlarına ne gelecekse sabahleyin gelecek... Buyruğumuz erişince o yurdun altını üstüne getirdik, üzerlerine birbiri ardınca pişmiş balçıktan taşlar yağdırdık. O taşların her birini damgalamıştık. Bu taşlar günahkârların üzerinden eksik olmayacaktır». Bu öykü *Hicr* sûresinin 54-75. âyetlerinde de anlatılır, ayrıntılarda kimi farklar vardır, Lût kavminin konuklara (eşdeyişle: cezâ meleklerine) de tecâvüz etmek istedikleri bu sûrede daha açıktır. *Enbiyâ* sûresinin 74-75. âyetleri şöyle der: «Lût'a da doğrunun bilgisini, bilimi verdik. Hem de onu alçaklıkların her türlüsünü işleyen o ilden kurtardık, çünkü onlar kötü kimselerdi, Lût'u esirgeyiciliğimizin içine aldık, çünkü o iyi bir kimseydi». Uluslarınca yalancı sayılmış peygamberler konusunda da Lût'un adı geçer, *Hac* sûresinin 42-44. âyetleri şöyle der: «Eğer onlar seni yalancı sayıyorlarsa üzülme, senden önce Nuh ulusu, Ad, Semud, İbrahim ulusları, Lût ulusu ve Medyen kişileri de peygamberlerini yalancı saymışlardı. Mûsâ da yalancı sayılmıştı. Ben hepsini çarpıverdim, benim azâbım nasıl olurmuş görsünler diye». *Şuarâ* sûresinin 160-174. âyetlerinde bu olay üçüncü kez ve başka ayrıntılarıyla anlatılır, bu sûrede Lût, *Allah'ın elçisi* (Mursal) ve de *güvenilir elçi* (Rasûl amîn)'si olarak nitelenir, şöyledir: «Lût ulusu kendilerine gönderilen elçileri yalancı saydılar. Soydaşları olan Lût onlara şöyle dedi: İşte ben size Allah'ın gönderdiği dosdoğru bir elçiyim. Artık Allah'tan sakının, bana boyun eğin; ben bunun için sizden bir karşılık da istemiyorum, benim karşılığımı verse verse ancak bütün varlıkların Tanrısı olan Allah verebilir. Siz elin erkeklerine yaklaşıyorsunuz da Tanrı'nın sizin için yarattığı eşlerden uzak kalıyorsunuz öyle mi? Çünkü siz azgın kişilersiniz. Onlarsa şöyle dedi: Ey Lût, sen bu öğütlerden vazgeçmezsen ne olursa olsun seni bu ülkeden kovarız. Lût da şöyle dedi: İşte ben de sizin bu ettiklerinize karşı hınç duymaktayım, ey Tanrım, beni de bana uyanları da bunların elinden kur-

tar... Bunun üzerine biz onu da, ona uyanları da kurtardık. Yalnız onlardan bir koca karı (öteki sûrelerde bunun Hz. Lût'un karısı olduğu bildirilmişti. O.H.) geride kalanlar arasında bulunuyordu. Biz geride kalanların tümünü ortadan kaldırdık. Üzerlerine yağmur yağdırdık, hem de ne kötü bir yağmur. İşte bu olayda kesin bir belge vardır. Ancak onların pek çoğu inanan kimselerden değildiler». *Neml* sûresinin 53-58. âyetlerinde bu öykü yeniden özetlenir: «İnanan, sakınan kimseleri biz kurtardık. Lût ulusuna şöyle demişti: Siz bu çirkin işi bile bile yapacak mısınız? Siz gene de kadınları bırakıp ne olursa olsun erkeklere mi yanaşacaksınız? Doğrusu sizler ne yaptığınızı bilmeyen kimselersiniz. Ulusunun buna verdiği karşılık ancak şu olmuştu: Lût'a uyanları ilimizden çıkarın, çünkü bunlar arınma delisi olmuşlar. Bunun üzerine biz Lût'u da, çoluğunu çocuğunu da kurtardık. Yalnız karısını değil. Çünkü onun geri kalanlardan olmasını yasamıştık. Onların üzerlerine öyle bir yağmur yağdırdık ki uyarılanların üzerine yağdırılan bu yağmur ne kötü bir yağmurdur». Bu öykü, *Ankebût* sûresinde başka ayrıntılarla yinelenir. Sûrenin 26. âyeti «Bunun üzerine Lût, İbrahim dinine döndü» dedikten sonra 28. ve onu izleyen âyetleri şöyle devam eder: «Lût'u da elçi olarak gönderdik. O gün Lût ulusuna şöyle demişti: Sizden önce hiç kimsenin yapmadığı o çirkin işi şimdi siz mi yapıyorsunuz? Ah sizler, erkeklere mi yaklaşmadınız, yolları mı kesmediniz, derneklerinizde uygunsuz işler mi çevirmediniz... Ulusunun verdiği karşılık ancak şu oldu: Eğer sen doğru bir kimseysen Allah'ın azâbını bize getir de görelim. Lût şöyle dedi: Tanrım, bu karıştırıcılar takımına karşı bana yardım et. Elçilerimiz (Cezâ melekleri. O.H.) İbrahim'e o müjdeyi getirip dediler: Bak, biz bu ilin insanlarını yokedeceğiz, çünkü bu ilin insanları artık kıyıcı (zâlim) kesildiler. İbrahim de elçilerimize dedi: Ama onların arasında Lût da var. Onlar şöyle karşılık verdiler: Biz onların arasında kimlerin bulunduğunu çok iyi biliyoruz, onu da ve ondan olanları da ne olursa olsun kurtaracağız, yalnız karısını değil. Elçilerimiz yanına varınca Lût kaygılandı, göğsü daraldı. Elçilerimiz dediler: Korkma, kaygılanma, biz seni ve senden olanları kurtaracağız, yalnız karın geride kalanlarla kalacaktır. Doğrusu biz bu ilin insanları üzerine karıştırıcılıklarından ötürü bir kırlağan indireceğiz. And olsun ki biz o ilin artıklarını düşünenler için apaçık bir belge olsun diye bıraktık». *Saffat* sûresinin 133-138. âyetleri de şöyle der: «İşte Lût da besbelli ki gönderilen elçilerden biridir. O gün onu da, ondan yana olanları da kurtarmıştık. Geride yalnız bir kocakarı kalmıştı, o kadar. Sonra da öbürlerini ortadan kaldırmıştık. Sizler sabahları da onların yurtlarından geçiyorsunuz, akşamları da. Gene de düşünmüyor musunuz?». *Sad* sûresinde *Hac* sûresindeki yalancı sayılan peygamberler konusu yinelenir ve Hz. Lût'un adı bunların arasında bir kez daha sayılır (13. âyet). *Kaf* sûresinde yalancı sayılan peygamberler konusu üçüncü kez yinelenir (13. âyet). *Kamer* sûresinin 33-39. âyetleri şöyle der: «Lût ulusu bütün bu uyarmaları yalan saydı. Biz de onların üzerlerine taş yağdıran bir fırtına gönderdik. Yalnız Lûtgilleri gün doğmadan kurtardık. Bu, bizim katımızdan bir iyilik olarak yapılmıştı. Biz iyilik bilenlerin karşılığını işte böyle veririz. And olsun ki Lût azâba çarpacağımızı söyleyip onları uyarmıştı. Ne var ki onlar bütün bu uyarmaları yalan saymışlardı. And olsun ki onlar Lût'un yanından konuklarını kaldırmak istediler (Şu anlamda: Cezâ meleklerine cinsel ilişki için saldırmak istediler. O.H.). Biz de onların gözlerini kör ediverdik. Şimdi azâbımın da, uyarmalarımın da sonunu tadın bakalım. Tanyeri ağarırken onları ardı arkası kesilmez bir azâp bastırıverdi. Şimdi azâbımı, uyarmalarımın sonunu tadın bakalım». *Bk.* Livâta, İbrahim, Peygamber.

LÜKA — Yaramaz... Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hasan için kullandığı deyimdir. Ebû Hüreyre şu hadîsi anlat-

maktadır: «Peygamberimiz bir gün evinden çıkıp benimle konuşmadan Kaynuka çarşısına vardı. Oradan dönerek Hz. Fâtıma'nın kapısında durdu: *Lüka nerede?* dedi. Az sonra Hasan koşarak geldi. Peygamber onu kucağına alıp öptü ve şöyle duâ etti: *Allah'ım, sen bunu sev, bunu sevenleri de sev*». *Bk.* Hasan.

LÜMEZE — Bir kimsenin yüzüne karşı el ve baş işâretleriyle eğlenmek... *Hücûrât* sûresinin 11. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, içinizden bir kimse başka bir kimseyle alay etmesin, belki alay edenler alay edilenlerden daha hayırlıdırlar. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler, belki alay edilenler onlardan daha hayırlıdır. Birbirinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lâkaplarla çağırmayın. Kim bunları yaptığı halde tövbe etmezse işte onlar zâlimdir». *Hümeze* sûresinin 1. âyeti de şöyle der: «Yazıklar olsun bütün o çekiştirenlere, başkalarıyla alay edip eğlenenlere».

M

MAAD — Ötedünya... İslâm felsefesinde bu dünyanın işlerini düşünen usa *akl-ı maaş*, ölümden sonraki yaşamın işlerini düşünen usa *akl-ı maad* denir. Ötedünya bilgisine *ilm-i maad*, kıyâmet gününe *yevm-i maad*, ölümden sonraki yaşam ve yeniden dirilme konularıyla ilgili *eskatoloji* anlamında da *mebde-ül -maad* denir. *Bk.* Âhiret.

MÂBED — Tapım için özel olarak yapılmış yapı... Müslümanların *câmi*'si, hıristiyanların *kilise*'si, yahudilerin *havra*'sı birer *mâbed*'dir. *Tapınak* sözcüğüyle Türkçeleştirilmiştir. Sözcük, *tapım* anlamındaki Arapça *ibâdet* sözcüğünden türemiştir. Tasavvuf dilinde insansal *gönül* anlamındadır. *Bk.* Mâbûd.

MÂBÛD — Kendisine tapılan... *Mâbed* sözcüğüyle aynı kökten, *ibâdet* kökünden türemiştir. Genel olarak *Tanrı*'yı dilegetirirse de İslâm dilinde putataparların *ilâh*'larını dilegetirmek için kullanılır. Dişisine de *mâbûde* (tanrıça) denir. İslâmlıktan önceki Arap tanrıları genellikleri dişiydi. *Bk.* Mâbed, İbâdet.

MÂCİD — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Şân ve şeref sâhibi* demektir. *Bk.* Esmâ, Mecîd.

MA'DÛM — Yok olan... *Var bulunmayan* (Gayr-ı mevcûd)'ı dilegetirir. *Yokluk* anlamındaki *adem* kökünden türemiştir. Mûtezile akımının ünlü kollarından biri olan Hayyâtîyye'nin kurucusu Ebül Hüseyin bin Amr al-Hayyât (ölümü: 902) ehl-i sünnet kadar birçok Mûtezilecilerin de karşı çıktığı bir savı, yokluğun cisim olduğunu savunmuştur. Ona göre cisim, bilinen ve kendisinden haber verilen şeydi, yokluğu da bildiğimize göre yokluk cisimdi. Bu deyim Eş'arîlerle Mâtüridîler arasında da bir tartışma konusu açmıştır. Tartışma şuydu: Tanrı, evrende hiçbir şey yokken de konuştu mu? Daha açık bir deyişle: Tanrı başlangıçsızlıktan (ezelden) beri mi konuşucu (Mukellîm)'dur? Eş'arîlere göre «mâdûma ezelde ilâhî hitâb taalluk eder, demek ki Allah ezelde mükellîmdir», Mâtürîdîlere göreyse «Allah ezelde mükellîm değildir, çünkü mâdûma ezelde hitâb taallûk etmez». *Bk.* Sıfât.

MAHÂFETULLAH — Tanrı korkusu... Kötülükleri engellemek ve toplumsal düzeni gerçekleştirmek için İslâm dinine göre bu korku gereklidir. Kur'an da bu korkuyu sağlamak için inmiştir. Örneğin *Bakara* sûresinin 150. âyetinde Allah «benden korkun» der. *Bk.* Havf, Kur'an.

MAHLÛK — Tanrıca yaratılmış tüm evrensel varlıklardan her biri... Sözcük olarak *yaratılmış* (halk edilmiş) demektir. İslâm inançlarına göre sâdece Tanrı *mahlûk* değildir, tüm varlıklar O'nun tarafından *mahlûk*'tur. Kutsal kitap Kur'an'ın da *mahlûk* olup olmadığı İslâm bilginleri arasında büyük tartışma konusu olmuştur. Örneğin Cehm bin Safvân'a göre Kur'an da yaratılmıştır, buna karşı Mâlik bin Enes'e göre o *kadîm* (ilksizlikten beri var)'dir ve kim onun *mahlûk* olduğunu söylerse hapsedilmelidir. Hanefîliğin kurucusu Ebû Hanîfe'ye göre Kur'an, Allah'ın sözüdür (kelâmıdır). Kur'anı dilimizle söylememiz, onu okumamız, onu yazmamız yaratılmıştır (mahlûktur). Ama bizzat Kur'an kadîmdir, yaratılmış değildir. Allah gibi Allah'ın sözü hakkında da *yaratılmış* (mahlûk) denemez. Yanılgı, Tanrı'nın niteliklerini insansal niteliklerle dilegetirme alışkanlığındadır. Tanrı görür, ama bizim gördüğümüz gibi değil. Konuşur, ama bizim konuştuğumuz gibi değil. Biz birtakım organlarımızla ve harflerle konuşuruz. Allahsa organsız ve harfsiz konuşur. Harfler elbette yaratılmıştır, ama Allah'ın kelâmı yaratılmış değildir, kendisi gibi başlangıçsız (ezelî)'dir. Gerçekte Allah'ın nitelikleri (sıfatları) nasıl oldukları bilinmeyen (keyfîyetsiz) niteliklerdir. *Bk.* Sıfât, İnsan, Allah, Kur'an, Halk.

MAHLÛKAAT — Bütün yaratılmışlar... *Mahlûk* deyiminin çoğuludur. Özellikle *yaratılmışların en şereflisi* anlamında *eşref-i mahlûkaat* deyiminde geçer ve *insan*'ı nitelemek için kullanılır. *Bk.* Mahlûk.

MAHREM — Şeriatın yasak ettiği... *Haram* demektir. Kendisiyle evlenmeyi şeriatın yasak ettiği, aralarında nikâh câiz olmayan, yakın akrâbadan oldukları için kadınların kendilerinden kaçmadığı ve örtünmeden görünebildikleri kişileri dilegetirir. Bundan ötürü de kendileriyle evlenmeyi şeriatın yasak etmediği, kadınların örtünmeden görünmemeleri ve erkeklerin de bakmamaları gereken kişileri dilegetirmek üzere halk dilinde *nâmahrem* (mahrem olmayan, eşdeyişle evlenilmesi câiz olduğundan ötürü bakılması ve görüşülmesi harâm olan) deyimi kullanılır. Kur'anın *Nisâ* sûresinin 23. ve 24. âyetleri *mahrem* olanları ayrıntılarıyla saptamıştır. Bu âyetler şöyle der: «Analarınız, kızlarınız, kızkardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşlerinizin kızları, kızkardeşlerinizin kızları, sizi emziren süt analarınız, süt kızkardeşleriniz, karılarınızın anaları, karılarınızın yanınızda bulunan başka kocadan olma kızları size haram kılındı. Gerdeğe girmeden ayrıldığınız kadınların kızlarıyla evlenmeniz günah değildir. Kendi soyunuzdan gelen oğullarınızın eşleriyle evlenmek de size haram kılındı. İki kızkardeşi bir arada almayınız. Geçmişte olan olmuştur. Savaştan malınız olanlardan başka (eşdeyişle: köle ve câriye) kocalı kadınlarla evlenmek de size haram kılındı. İşte bunlar Allah'ın boynunuza borç yazdıklarıdır. Bunlardan başkalarını yoz yaklaşmadan (zinâdan) sakınarak malınızdan verip iffetli kişiler olarak evlenmeniz size helâl kılındı. Onlardan hangisi hoşunuza giderse üzerinize borç olan karşılıklarını (mehirlerini) verin. Bu karşılık (mehir) ödendikten sonra daha çoğu için gönül dileğiyle uyuşmanızda suç yoktur». Bu anlamda *mahrem* deyimi bir kimsenin eşi ve kendisine nikâh düşmeyen yakınlarını dilegetirir. Buhârî, Ebû Hüreyre'den şu hadîsi nakletmektedir. Hz. Peygamber şöyle demiştir: «Allah'a ve âhirete inanan bir kadına yanında mahremi olmadan yirmi dört saatlik bir yola çıkması helâl olmaz». *Bk.* Teehhül, Mehir, Haram, Nikâh.

MAHŞER — Ölülerin kıyâmet günü dirilip hesap verecekleri yer ve zaman... *Toplanma* anlamındaki Arapça *haşr* (kıyâmet günü ölülerin dirilip yaptıklarının hesâbı görülmek üzere toplanmaları) deyiminden türemiştir. Buhârî, İbn Ömer'den şu hadîsi naklediyor: «İnsanlar mahşerde toplandıkları gün o kadar sıkıntı ve korku içinde olacaklar ki, onlardan birçoğu kulaklarının yarısına kadar tere batacaktır». Mahşerde dirilme, kimilerince şöyle yorumlanmaktadır: Armağan ya da cezâ (eşdeyişle: cennet ve cehennem) ölü ruhların dünyadaki bedenlerine kavuşmasından (Haşr-i ecsâd) ve dünyadaki gibi canlanmalarından sonra gerçekleşecektir. Daha açık bir deyişle, cennet ya da cehennemdeki insan, dünyadaki insan olacaktır, armağanını ya da cezâsını dünyadaki varlığıyla alacaktır. *Bk.* Kıyâmet, Âhiret, Cennet, Cehennem.

MÂİDE — Kur'anın beşinci sûresinin adı... Medîne'de inmiştir, 120 âyettir (122 ve 123 âyet olarak kabul edenler de vardır). Arapça *mâide* deyimi *yemek sofrası* demektir. Sûrenin 112. âyeti Hz. İsâ'nın havârîlerince istenen bu sofradan sözettiğinden sûre bu deyimle anılmıştır. 112. âyet şöyledir: «O gün havârîler şöyle demişlerdi: Ey Meryemoğlu İsâ, senin Tanrı'nın gücü bize gökyüzünden bir sofra *(mâideten minessemâ)* indirmeye yeter mi?». Sûre, aynı zamanda, dinin tamamlanmış (ikmâl edilmiş) olduğunu da bildirdiğinden, kimileri bu adın bu «mânevî nîmetlerin sunulduğu sofra» dan ötürü verildiğini ilerisürmüşlerdir. Sûreye *Ukud sûresi* ve *Münkiza sûresi* de denir. Sûre şöyle başlar: «Ey insanlar, sözleşmelerinizi yerine getirin *(yâ eyyühelleziyne âmenû evfû bil'ukuud)*». Arapça *ukuud* deyimi *sözleşmeler* (akid-

ler) demektir. Bu sûre birçok önemli yargıları kapsar, özellikle dinin tamamlanmış bulunduğu bu sûrede bildirilir. Sûrenin 3. âyeti şöyle der: «Ben bugün dininizin ahkâmını ikmâl ettim, size nîmetimi tamamladım. Sizin için din olarak İslâmı seçtim». Bu âyet vedâ haccında arife günü inmiştir ve *ahkâm âyetleri*'nin sonuncusudur. İçki ve kumar da bu sûrede yasaklanmıştır. *Bk.* İslâm, Hamr, Kumar, Kur'ân, Muhammed.

MAK'AD-I SIDK — İyi ve inanlı müslümanların cennette buluşacakları yer... *Bk.* Cennet.

MAKAM — Kutsal yer... Sözcük olarak *önemli yer* (daha çok önemli memurluk) anlamında kullanılan bu sözcük din terminolojisinde *kutsal yer* anlamında kullanılır. Tasavvuf dilinde Tanrı'yla birleşme durumuna yükselmiş olanların rütbesini dilegetirdiği gibi peygamberlerin, ermişlerin ve din ulularının türbe ve mezarlarını da dilegetirir. *Bk.* Makam-ı İbrahim, Makam-ı Mahmud.

MAKAM-I İBRAHİM — Kâbe'deki kutsal taşın bulunduğu yer... *Bk.* Kâbe, İbrahim, Makam.

MAKAM-I MAHMUD — Kıyâmet gününde Peygamber Hz. Muhammed'in oturacağı yer... *İsrâ* sûresinin 79. âyeti şöyle der: «Umut et ki Rabbin seni makam-ı mahmûd'a getirecektir *(makaamen mahmûdâ)*». İsmail Hakkı İzmirli *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı* adlı yapıtında bu deyimi *şefâat-i kübrâ makaamı* (İnananların bağışlanmalarını dileme büyük yeri) olarak yorumlamaktadır. *Makaam* deyimi İslâm terminolojisinde *namaz kılınan yer* (Mahall-i salât) anlamında da kullanılır. İsmail Hakkı Baltacıoğlu da *Kur'an* adlı yapıtında bu deyimi *övülme katı* olarak çevirmiştir. Hacı Murad *Kur'ânı Kerîm* adlı yapıtında bu deyimi *yüksek makam* olarak çeviriyor. Arapça *mahmûd* deyimi sözcük olarak *övülmeye değer* anlamındadır, bundan ötürü *makaam-ı mahmûd* (övülmeye değer yer) deyimiyle doğrudan doğruya *cennet* de ilerisürülmüş olabilir. Buhârî *Sahih* adlı yapıtında İbn Ömer'den şu hadîsi nakletmektedir: «Dilenciliği kendilerine sanat edinenler yarın kıyâmette yüzlerinde hiç et bulunmadan geleceklerdir. Kıyâmet gününde güneş o kadar yaklaşacak ki insanlar kulaklarının yarısına kadar tere batacaklardır. Onlar böyle dehşet içindeyken önce Hz. Âdem'den, sonra Hz. Mûsâ'dan, daha sonra Hz. Muhammed'den yardım isteyeceklerdir. Hz. Muhammed, mahşerde bulunanların arasında, ilâhî hükmün yerine getirileceği anda, şefâat ve aracılığını yaparak, cennet kapısının halkasını tutuncaya kadar yürüyecek ve o gün Allah'a yalvarıp duâ edecektir. O gün Allah, Hz. Muhammed'i Kur'anda kendisine vaadolunan ve mahşer halkının hepsinin öveceği makam-ı mahmûd'a çıkaracaktır». *Bk.* Kıyâmet, Şefâat, Muhammed, Makam, Cennet.

MAKDESÎYYE — Kadirîliğin bir kolu... Abdüllâtif Makdes tarafından kurulmuştur. *Mukaddesiyye* de denir.

MAKDÛR — Kaderin belirlediği gibi olan... Sıfat olan bu sözcük isim olarak *kader* anlamında da kullanılır. *Bk.* Kader.

MAKTELGÂH — Hurûfîlerin dilinde Fazlullah'ın öldürüldüğü yer... Hurûfîler bu yeri kutsal sayarlar ve her yıl orada *hac* yaparak yedi kez *tavaf* (çevresinde dönme) ederler. *Maktel* sözcüğü Arapça *bir kimsenin öldürüldüğü yer* (katledildiği yer) anlamındadır. *Bk.* Hurûfîlik, Maktel-i Huseyn.

MAKTEL-İ HUSEYN — Halîfe Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da öldürülüşünü konu alan dinî-edebî kitapların genel adı... *Bk.* Kerbelâ, Maktelgâh.

MAKTÛL — Ölmediğine inanılan öldürülmüş... *Maktûl* (öldürülmüş)'ün ölmüş sayılmayacağı inancı özellikle Mûtezileciliğin *Ka'biyye* kolu tarafından ilerisürülmüştür. Bu kolun kurucusu Ebül Kasım el-Ka'b'a göre *maktûl, ölmüş sayılmaz.* Bu sav, bir insanın ancak Tan-

rıca öldürülebileceği, başka insanlarca öldürülemeyeceği inancına dayanır. *Bk.* Ecel, Azrâil, Mûtezile.

MAL — İslâm terminolojisinde alınıp satılan ve kazanç konusu olan madde... Özellikle *zekât* konusu olarak tanımlanmıştır, İslâm terminolojisinde «borcundan ve hâcet-i aslîyesinden artmış olan» deyimiyle dilegetirilir. İki bölüme ayrılır: *Meydanda olan* ve *gizli olan.* Meydanda olanlar koyun, sığır vb. gibi hayvanlarla toprak ve evdir. Gizli olanlarsa (ortada bulunup hemen görülmeyenlerse) altın, gümüş ve ticâret mallarıdır (*Bk.* Zekât). İslâm dini bakımından kendilerine mallar ve oğullar verilmesi insanları *sınamak* (imtihan) içindir. Örneğin *Bakara* sûresinin 155. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Gerçekten biz sizleri korku, açlık, mal, can, ürün eksikliğiyle sınarız. Sen bunu katlananlara müjdele. O katlananlar ki başlarına bir sıkıntı gelince, biz kendimizi Allah'a verdik, O'na dönücüyüz, derler. Onlar Rablerinin bağışı ve esirgeyiciliği üzerlerinde olanlardır. Doğru yolu tutanlar onlardır», 214. âyeti de şöyle der: «Yoksa siz, sizden öncekilerin çektikleri sıkıntıları çekmeden cennete girebileceğinizi mi sanıyordunuz? Onlar öyle yoksulluklar çektiler, öyle sıkıntılara katlandılar, öyle sarsıldılar ki...». *Âli İmran* sûresinin 186. âyeti şöyle der: «Mallarınızla, canlarınızla sınanacaksınız... Eğer bunlara dayanıp katlanacak olursanız işte bu sizin işe nasıl sarıldığınızı gösterir». *Enfâl* sûresinin 28. âyeti şöyle der: «Bilin ki gerçekten mallarınız da, çocuklarınız da bir sınamadır». *Tegabün* sûresinin 15. âyeti şöyle der: «Çünkü mallarınız da, çocuklarınız da bir sınamadır». *Nisâ* sûresinin 38. âyeti şöyle der: «Onlar o kimselerdir ki mallarını herkese gösteriş olsun diye yedirirler, Allah'a inanmazlar». *Haşir* sûresinin 9. âyeti şöyle der: «Mal sevgisinden kendilerini koruyanlar elbette âhirette kurtulacaklardır». Bununla beraber malı korumak ve savunmak da gerekir. Buhârî, Abdullah İbn Amr'dan şu hadîsi naklediyor: «Malını korurken öldürülen şehiddir». *Bk.* Mâl-i nâtık, Ticâret, Zekât.

MALAKİ — Yahudi peygamberi... Kur'anda adı geçmez. Tevrat'a eklenen peygamber kitaplarından sonuncusu onundur. Dört bölümlük (Bâp) küçük bir kitaptır. Önemi, Hz. İsâ'nın geleceğini haber vermesidir. Şöyle der: «Malaki eliyle İsrâil'e Rab sözüdür: Sizi sevdim. Ve siz: Bizi neyle sevdin? diyorsunuz. Esav Yâkub'un kardeşi değil miydi? Ben Yâkub'u sevdim, Esav'dan nefret ettim. Onun dağlarını virân ettim, mirâsını çakallara dağıttım. Mâdemki Edom: Biz ezildik, ama gene döneceğiz ve harâbeleri binâ edeceğiz, diyor. Orduların Rabbi buna karşı şöyle der: Onlar binâ edecekler, ama ben gene yıkacağım... Kulum Mûsâ'nın şeriatını anın. O şeriat ki Horeb'de bütün İsrâil için ben ona buyurmuştum. İşte Rabbin büyük ve korkunç günü gelmeden önce size peygamber İlya'yı göndereceğim. O da babaların yüreğini oğullara ve oğulların yüreğini babalara döndürecektir, tâ ki gelip dünyayı lânetle vurmayayım». *Bk.* Tevrat, İsâ, Peygamber.

MÂLİK — Yedi cehennemin ve zebânilerin yöneticisi olan melek... *Bk.* Cehennem, Melek, Zebâni.

MÂLİKÎLİK — İslâm fıkhının dört büyük mezhebinden biri... *Hanbelîlik, Hanefîlik* ve *Şâfiîlik*'le birlikte dört büyük İslâm mezhebinden biri olan *Mâlikîlik,* Medîne imamı Mâlik bin Enes tarafından kurulmuştur. VIII. yüzyılda kurulan ve günümüzdeki müslümanların yüzde 13'ünün bağlı bulunduğu bu mezhep, İslâm hukuku ve inançları bakımından öteki mezheplerden ufak tefek ayrılıklar gösterir. Örneğin köpeğin içtiği suyu öteki mezhepler temiz saymadıkları halde bu mezhep temiz sayar ve o suyla abdest alınabileceğini ilerisürer. Gene bu mezhebe göre, *Kur'an* ve *hadîs*'te açıklanmamış olan bir hukuksal sorunda tutulacak yol Medîne halkının tutumudur, çünkü Peygamber ve onu izleyen halîfeleri Medîne'de oturmuşlardır

ve bu kentin halkı, onların tutumlarını iyi bilmektedir. Mâlikîler bir suça vesile olan tutumu da suç sayarlar; örneğin bir erkeğin karısı olmayan bir kadınla birleşmesi (zinâ) suçtur, öyleyse bir erkeğin karısı olmayan bir kadının gizli yerine bakması da suçtur, çünkü bu tutum zinânın vesilesidir. Mâlikîler, Kur'an ve hadîslerdeki sözcükleri yorumlamazlar, eşdeyişle sözcük anlamlarının dışına çıkmazlar. İslâm düşünürleri ve bilginlerince tartışma konusu olan çeşitli sorunlarda Mâlikîlerin özel görüşleri şunlardır: İnsanın eylemi (amel) inanına (imân) uygun olmalıdır, müslüman olmak için sâdece inanmak yetmez. İnsan kendi eylemlerini kendi yaratmaz, insanın eylemlerini Tanrı belirler. Büyük günah işleyen de müslüman kalır, onu bağışlamak ya da cezâlandırmak Tanrı'nın bileceği iştir. Kur'an yaratılmamıştır, Tanrı'nın sözüdür. İyi müslümanlar Tanrı'yı ötedünyada göreceklerdir, eşdeyişle Tanrı görülebilir. İmam, Kureyş kabîlesinden olmalıdır. *Bk.* Hanefîlik, Hanbelîlik, Şâfiîlik, Müslümanlık, Mezhep.

MÂLİK-ÜL-MÜLK — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Mal sahibi* ve eşdeyişle *evrenin efendisi* demektir. *Bk.* Esmâ.

MÂL-İ NÂTIK — Savaşta tutsak edilerek ya da satın alınarak başkasının hizmeti ve geçimi için çalışmaya koşulmuş insan... Sözcük anlamında Arapça *konuşabilen mal* anlamındadır ve *köle*'leri dilegetirir, *konuşamayan mal* anlamında *mâl-i sâmit* deyimi karşılığında kullanılır. İslâm hukuku *köle*'yi *mal* sayar. *Bk.* Köle.

MANASTIR — Dünyadan el etek çekmiş erkek ve kadın din adamlarının yaşadıkları yer... *Ortaklaşa yaşanılan ev* anlamındaki Yunanca *monasterion* deyiminden türemiştir. İlkin Doğu'nun çöllerinde gelişen keşişlik IV. yüzyıldan sonra *manastır*'larda toplanmaya başladı. Manastır yaşamı, Hz. İsâ geleneğine uygun, dinsel kamulcu bir yaşamdır. Herkes kendi yeteneğine göre çalışır, ihtiyacına göre harcar. Ortak sofralarda yenilir, ortaklaşa harcanır. Eşdeyişle ortaklaşa çalışma sonunda elde edilen ürün ve gelir bütün manastır üyelerinindir. Tıpkı *aile* kurumunda olduğu gibi, çeşitli nedenlerden ötürü çalışamayanlar da çalışanlar kadar bu gelir ve ürünlerden eşitçe yararlanır. Kimileri eğitim ve öğretim amacına dönüştürülmüş olmakla beraber manastırlar günümüzde de devam etmektedir. Manastır râhip ve râhibeleri kendilerini Hz. İsâ'ya adamışlardır, evlenmezler ve cinsel ilişkide bulunmazlar. Hıristiyanlıktan ayrı ve ondan çok daha eski olarak (İ.Ö. III. yüzyıl) Brahmanizm, Budizm, Jainizm gibi Hint dinlerinin de kendilerine özgü manastırları kurulmuştur. Manastırlarda yaşayan erkek ve kadın din adamlarına *târik-i dünya* (dünyayı terkedenler) denir. *Bk.* Keşiş, Keşişlik.

MÂNÎ — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Engelleyici* demektir. *Bk.* Esmâ.

MÂNİA SÛRESİ — *Bk.* MÜLK.

MANSURÎYYE — Şia tarikatlarından biri... Ebû Mansur el-İclî tarafından kurulmuştur. Ebû Mansur, kendisini Tanrı'ya benzetmiş, ayrıca göğe çıkıp Tanrı'yla konuştuğunu iddia etmiştir. Müslümanlar bu iddiaları *küfür* (kâfirlik) sayarlar. *Bk.* Müşebbihe.

MARANGOZLUK — Hz. Nuh'un geçimini sağladığı iş... Buhârî, Mikdâm'dan şu hadîsi nakletmektedir: «Hiç kimse kendi el emeğinden daha hayırlı bir şey yememiştir. Dâvûd peygamber eliyle kazandığını yerdi». Hz. Dâvûd'un demircilik yaptığı ve geçimini böylelikle sağladığı bildirilmektedir. Bunun gibi Hz. Âdem çiftçilik, Hz. İdris terzilik, Hz. Mûsâ çobanlıkla geçinmiştir. Hz. Muhammed de gençliğinde Mekke'de çobanlık ettiğini başka bir hadîsinde söyler. Sehl de şu hadîsi nakletmektedir: «Kölesi marangoz olan bir kadına Peygamberimiz şöyle dedi: Marangozuna söyle,

üzerinde oturup hutbe okumam için bana bir minber yapsın. İlk minber böylelikle yapılıp yerine kondu. Peygamberimiz bir basamak çıktı, iftitah tekbirini aldı, rükûa vardı, inip yere secde etti, selâm verdikten sonra şöyle buyurdu: Ey insanlar, beni görüp uymanız, namazımı öğrenmeniz için bu minberi yaptırdım». Daha önce Hz. Peygamberin mescidinde bir hurma ağacı gövdesi varmış, Peygamber ona dayanarak hutbe okurmuş. Hz. Muhammed yapılan minbere çıkınca bu hurma gövdesi ağlamaya başlamış, onun hıçkırıklarını bütün ashâb duymuş. Hz. Muhammed hurma gövdesini kucaklayıp susturmuş, sonra bu hurma gövdesi oradan alınarak minbere temel yapılmış. *Bk.* Minber, Hutbe, Namaz, Secde, Rükû, Tekbîr, Dâvûd.

MARAZ — Hastalık... Buhârî, Ebû Said ve Ebû Hüreyre'den şu hadîsi naklediyor: «Müslümanın başına gelen sürekli süreksiz her türlü sıkıntı, üzüntü, hastalık, güçlük, gam, keder ve hattâ parmağına batan dikenden duyduğu acı gibi şeylerin hepsini şüphesiz Allah onun günahlarına kefâret sayar». Abdullah İbn Mes'ud şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimizin hastalığında mübârek tenleri sıtmadan titriyor, çok sıkılıyordu. Ey Allah'ın elçisi, hastalığınızın ağırlığı size iki kat sevap verileceğinden olsa gerek, dedim. O da şöyle buyurdu: Hiçbir müslüman yoktur ki eziyetlensin de Allah onun günâhını ağaç yaprağı gibi dökmesin». İmam Gazzâlî'ye göre, ikiyüzlülerin başına hastalık gelince Allah'a isyân ederler, hastalık oniara bir cezâdır. Sabırlı müslüman hastalanırsa bunun Allah'tan geldiğini düşünerek sabreder, bu onun günahlarını siler, üstelik hâline şükrederse bu onun Allah katında derecesini yükseltir. Bununla beraber İslâm bilginlerinin çoğu büyük günahları bu hadîslerin anlamından istisna etmişlerdir. Eşdeyişle: hastalık ve beş vakit namazla affedilen günahlar sâdece küçük günahlardır, büyük günahların affı için tövbe ve haksız alınan malların yerine verilmesi gerekir. Enes şu hadîsi naklediyor: «Allah'ı azîmüşşân şöyle buyurdu: Ben bir kulumu iki gözünün nûrundan yoksun ederim, katlanırsa buna karşılık ona cennet veririm». Bilginlere göre sabır, belânın ilk geldiği zaman olmalıdır, sonradan umutsuzluğa kapılıp beklemek sabır sayılmaz. İbn Abbas da şu hadîsi nakletmektedir: «Bir kadın, Peygamberimize gelip: Ey Allahın elçisi, beni sar'a tutuyor, çırpınırken üstüm başım açılıyor, duâ ediver de bu hastalık beni tutmasın, dedi. Peygamberimiz şöyle buyurdu: İstersen bu hastalığa katlan, karşılığında sana cennet verilir, istersen sağlaşmana duâ edeyim. Kadın: Ey Allahın elçisi, katlanacağım, ama üstümün başımın açılmaması için duâ et, dedi. Peygamberimiz de böylece duâ etti». Enes şu hadîsi de anlatıyor: «Birinizin başına bir hastalık gelirse sakın ölümü dilemesin, yaşamam hayırlıysa beni yaşat, ölmem hayırlıysa beni öldür desin». Hz. Ayşe de şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimize okuması için bir hasta getirilmişti. Şöyle duâ ettiğini duydum: Ey insanların Rabbi, hastalığı kaldır, şifâ ver, gerçek şifâyı veren ancak sensin, ancak senin vereceğin şifâyla hastalık gider». Kasım da şu hadîsi nakletmektedir: «Bir gün Hz. Ayşe'nin başı çok ağrıyordu, öleceğini sanmıştı. Peygamberimiz: Düşündüğün gibi olur ve ben de sağ kalırsam senin için Allah'tan bağışlanma diler, sana duâ ederim, buyurdu. Hz. Ayşe öfkelenerek: Vallahi, sen benim ölmemi istiyorsun, dedi. Peygamberimiz: Hayır, dedi, belki ölüm senden daha önce benim başıma gelir». *Bk.* Hasta, Duâ, Sabır, Muhammed.

MÂRİFET — Tasavvuf dilinde şeriatla tarikatı birleştirme... Aslında *bilgi* anlamına gelen ve bu anlamda *hünerlilik*'i de dilegetiren bu Arapça terim, tasavvuf dilinde *Kur'anın dış anlamları*'nı dilegetiren *şeriat* deyimi karşılığında kullanılır. Bu anlamda *mârifet ehli* tasavvufçulardır, çünkü *şeriat*'la kesin Tanrı bilgisi olan *hakikat*'ı birleştirmeyi başarmışlardır. Daha açık bir deyişle, Kur'andaki sözcüklerin iç anlamlarını da öğren-

mişler ve Tanrılarıyla birleşmişlerdir. *Bk.* Şeriat, Tasavvuf.

MÂRİFETULLAH — Tasavvuf dilinde Tanrı'yı bütünüyle tanıma... *Bk.* Mârifet.

MÂRİKA — Müslümanlarca hâricîlere verilen ad... Arapça *Muruk* sözcüğü *okun hedefini şaşırması* anlamındadır. Ok nasıl hedefin dışına çıkmışsa müslümanlara göre *Havâriç* mezhebi de öylece dinden çıkmış sayıldığından bu adla adlandırılmıştır. *Bk.* Hâricîlik.

MÂRÎYE — Hz. Muhammed'in câriyelerinden biri... Kızkardeşiyle birlikte Hz. Muhammed'e armağan (hediye) edilmiş çingene (kıptî) bir câriyedir. Hicret'in 7. yılında Mukavkis tarafından Peygambere gönderilmişti. Peygamber onu, odalık olarak alıkoydu ve kızkardeşi Şirin'i ozanı (şâiri) Hassan bin Sâbit'e verdi. Mârîye çok güzeldi ve Hz. Peygamber tarafından çok sevildi. Hattâ İslâm tarihleri onun yüzünden Hz. Muhammed'in öteki eşleriyle arasının açıldığını yazarlar. Hz. Muhammed, onu Medîne'nin yukarı semtinde bir eve yerleştirmişti, sık sık görmeye geliyordu. Bu eve *Ümmü İbrahim'in maşraba'sı* (Yüksek köşkü) adı verilmiştir. Hz. Peygamberin ondan İbrahim adlı bir oğlu olmuş, ama küçükken ölmüştü. İbrahim öldüğü gün güneş tutulduğu söylenir. Bu söylenti doğruysa İbrahim 27 Kânunu sânî 632 'de ölmüş olmalıdır (Çünkü, güneş bu tarihte tutulmuştu). Bu tarih, Hz. Peygamberin ölümünden birkaç ay öncesidir. *Tahrim* (haram kılma) sûresi şu olay yüzünden inmiştir: Bir gün Peygamberin eşlerinden Hz. Hafsa, Hz. Mârîye'nin evine gelmiş ve onu Hz. Peygamberle yatarken bulmuş. Oysa o gün Hz. Ayşe'nin sırasıymış (Hz. Peygamber, eşlerinin yanına gitmeyi gün sırasına koymuştu). Hz. Peygamber, Hz. Hafsa'ya bunu Hz. Ayşe'ye söylememesi için yemin ettirmiş. Hz. Hafsa'ysa yemininde durmayarak bunu Hz. Ayşe'ye anlatmış. *Tahrim* sûresi şöyle der: «Ey peygamber, karılarının gönlü olsun diye Allah'ın sana helâl kıldığını sen kendine niçin haram kılarsın. Allah yeminlerinizin yoluyla çözülmesini boyunlarınıza borç yazmıştır. O gün Peygamber eşlerinden birine gizli bir söz söylemişti. Eşi bu gizli sözü açıklayınca Allah da bu açıklama işinden Peygamberini bilgilendirdi. Bunun üzerine Peygamber, onun bir bölümünü eşine söyledi. Bir bölümünü söylemekten vazgeçti. Peygamber bunu kendisine söyleyince eşi: Bunu sana kim bildirdi? dedi. Peygamber de: Bunu bana bilici olan, bilgili olan bildirdi, dedi. İkiniz de Allah'a tövbe ediniz. Çünkü yürekleriniz yamulmuştur. Peygambere karşı birbirinize arka verirseniz işte onun yardımcısı Allah'tır. Cebrâil de, inananların iyileri de. Bunların ardından melekler de ona arka olurlar. Eğer o, sizleri boşayacak olursa olabilir ki Allah sizin yerinize sizden daha iyi eşler koyar. Allah tanımazlar için Nuh'un karısıyla Lût'un karısını örnek veriyor. O iki kadın iyi kullarımızdan ikisinin (peygamberlerimizin) nikâhı altındaydılar. Ama kötülük ettiler ve kocaları onları Allah'ın azâbından kurtaramadı». *Ahzâb* sûresinin 28. ve onu izleyen âyetleri de şöyle der: «Ey peygamber, eşlerine de ki: Eğer sizler bu dünya yaşayışını ve onun süsünü istiyorsanız gelin sizin ödeneğinizi (mehrinizi) vereyim ve sizi güzellikle boşayıvereyim. Yok eğer sizler Allah'ı, elçisini, öbürdünya yurdunu (cennetini) istiyorsanız işte Allah içinizden iyi kadınlar için ulu bir karşılık hazırlamıştır. Ey peygamberin kadınları, içinizden her kim çirkin bir iş işleyecek olursa onun azâbı iki kat olur, içinizden her kim de Allah'a ve elçisine boyun eğip de iyi işler işleyecek olursa onun da karşılığını iki kat olarak vereceğiz. Ey peygamberin kadınları, sizler herhangi bir kadın gibi değilsiniz. Söz söylerken kırıtmayın, yoksa kötü kişiler umuda düşerler, töreye uygun olarak konuşun. Evlerinizde eğleşin. Kırıta kırıta yürümeyin. Yalvarıya durun, zekât verin. Allah'ın peygamberine boyun eğin. Ey peygamber ailesi, Allah sizin çirkinliklerinizi gidermek, sizi

iffetli kılmak ister». *Bk.* Muhammed, Yemin, Meğafîr, Tahrîm.

MARKİON İNCİL'İ — Kimi incelemecilerce ilk yazılan İncil... Bu İncil, *Luka'dan önceki İncil* adıyla anılır. P.P L. Couchoud'ya göre bu İncil, Markion tarafından yazıldığı kesin olan İncil'dir. Bu İncil her ne kadar elyazması olarak saklanmış değilse de, Tertullianus'un suçlamaları arasında o kadar çok parçası kaydedilmiştir ki, hemen bütününün meydana konabileceği ilerisürülmektedir. Kimi Tanrıbilimcilere göre de *Markos İncil*'i bu İncil'den türemiştir, ne var ki Markos, *Eski Ahid*'in tanrısını *Yeni Ahid*'in babasıyla bir tutmuştur. *Bk.* İncil.

MARKOS — İncil yazarı ermiş... Dört *İncil* yazarından ikincisidir. Hz. İsâ'nın çağdaşıdır. Markos'un yazdığı İncil; Luka, Matta ve Yuhanna'nın yazdıkları İncil'lerden daha kısa ve daha yalındır. *Bk.* İncil, Markion İncil'i.

MÂRÛFÎYYE — Mârûf-i Kerhî'nin tarikatı... Bu tarikata *tarikatların temeli* anlamında *ümm-üs-selâsil* denir. Mârûf-i Kerhî, sekizinci yüzyılda yaşamış bir İslâm ermişidir ve müslümanlar arasında kendini tapıma adamanın simgesidir. Hemen bütün gizemciler ve tasavvuf tarikatları ondan etkilenmişlerdir. *Bk.* Tarikat.

MÂRÛT — *Bk.* HÂRÛT'LA MÂRÛT.

MÂSİVÂ — Tasavvuf dilinde Tanrı'dan başka her şey... Bundan ötürü de Tanrı'yla birleşmek için tasavvuf tarikatlerinde *terk-i mâsivâ* gerekir. Sözcük olarak *bir şeyden gayri olan şeylerin hepsi*'ni dilegetirir. Onu bırakmak (Terk-i mâsivâ) demek, bir anlamda, dünyayla ilişkiyi kesmek demektir. *Bk.* Terk.

MÂSÛM — Tasavvuf dilinde imam... Özellikle şiî tarikatlerde kullanılır. Sözcük olarak *suçsuz* ve *günahsız* demektir. Özellikle *on dört imam* deyimi yerine İmâmîlerde *on dört mâsûm* deyimi kullanılır. Gerçekte *mâsûm,* imamın niteliğidir, tasavvuf anlayışına göre imam mâsûmdur, peygamberler nasıl günahsızsalar imamlar da öylece günahsızdırlar. Bu inanç şu temele dayanır: Peygamber Hz. Muhammed, kızı Hz. Fatma'yla onun kocası ve kendisinin de amcasının oğlu Hz. Ali'yi ve onların çocukları Hz. Hasan'la Hz. Hüseyin'i abâsıyla sarmış ve «ey Tanrım, işte *ehl-i beyt*'im bunlardır, bunları her türlü günahtan arıt» diye duâ etmiş. Tanrı da bu duâyı kabul ederek otuz üçüncü sûrenin otuz üçüncü âyetini göndermiş ve «ey ehl-i beyt, ancak ve ancak Allah'tır ki sizden her türlü pisliği, suçu giderir ve sizleri mâsûm kılar» demiş. *Ev halkı* demek olan *ehl-i beyt* deyimi bu yüzden Peygamberin karılarını kapsamaz ve şiî-alevî geleneğinde imamlar bu yüzden Hz. Ali soyundan olmak zorundadır. *Mâsûm*'luk günah işlememeyi dilegetirdiği gibi, işlenen günahın günah sayılmayacağı anlamını da içerir. İmamlar bu yüzden mâsûmdurlar, eşdeyişle ne yapsalar günah olmaz. Bu inanç da hukuksal açıdan kasd ve niyet temeline dayanır, yâni imamlar ne yapsalar iyi niyetle ve günah olmadığı kanısıyla yapacaklarından dış görünüşe göre günah sayılabilecek eylemleri bile Tanrı katında günah sayılmaz. Buhârî de Ebû Said'den şu hadîsi nakletmektedir: «Her önemli mevkide olanın muhakkak ki iki türlü dostu olur. Bunlardan biri iyi (hayırlı) şeyleri anlatır, onları yapmaya teşvik eder. Öteki kötü (şerli) şeyleri anlatır, bunları yaptırtmaya uğraşır. Mâsûm, Allah'ın kötülükten sakladığı kişidir». *Bk.* İmam, İmâmîlik, Şiîlik.

MÂŞÂALLAH — Tanrı'nın dilediği olur... *Tanrı kötülüklerden korusun* anlamında kullanılır. Söylenir ve yazılır. Örneğin dükkânlara, kamyonların arkasına asılır. Sünnet çocuklarının başlıklarına yazılır. Özellikle nazardan korunması gereken her yerde ve her işde kullanılır. *Bk.* Nazar.

MÂTEM — Ölü için ağlayıp karalar giyinme... *Yas* demektir. İslâm dinince yasaklanmıştır. Buhârî, Hz. Ayşe'den şu

hadîsi naklediyor: «Yakınlarının ağlamasıyla kâfirin azâbını Allah arttırır», bu hadîste yas tutmanın kâfirlere özgü bulunduğu yolunda özel bir anlam da vardır. Hz. Ömer şu hadîsi nakletmiştir: «Ölü, yas tutulmasını vasîyet etmişse ve yakınları sesli ağlıyorlarsa onların ağlamasıyla azâb görür». Hz. Ayşe şu hadîsi de bildiriyor: «Bir yahudi kadını ölmüştü. Ev halkı bağırarak ağlıyordu. Peygamberimiz oradan geçerken bunu duydu ve şöyle buyurdu: Onlar yas tutuyorlar, oysa kabrinde azâb görüyor». Enes şu hadîsi bildirmektedir: «Peygamberimiz bir mezarın yanından geçerken bir kadının yüksek sesle ağladığını görüp: Hanım, Allah'tan kork, sabret, sabır ilk kademede gerektir, buyurdu. Kadın: Be adam, işine git, benim başıma gelen sana gelseydi sen de ağlardın, dedi. Oradakilerden biri: Ne yaptın be kadın? Sana öğüt veren Peygamberdi, deyince kadın Peygamberimizin evine giderek özürler diledi ve bir daha ağlamayacağına söz verdi». Mugîre de şu hadîsi bildiriyor: «Ağıtlar söylenerek ve yaslar tutularak ardından ağlanan ölü bundan ötürü azap görür». Abdullah İbn Mes'ûd da, Hz. Peygamberin şöyle dediğini bildirmektedir: «Başına yüzüne vuran, üstünü başını yırtan, câhilîyetteki gibi ağıtlarla (mersîyelerle) yas tutan, bizden değildir». Süslenmek ve yeniden evlenmek anlamında yas için de Ümmü Habîbe şu hadîsi bildiriyor: «Allah'a ve âhirete inanan bir kadına üç günden çok ölü yası tutması (süslenmemesi anlamında. O.H.) helâl olmaz, meğer ki ölen kocası ola. Ölen kocasıysa henüz gerdeğe girmemiş de olsa dört ay on gün, hâmileyse doğurup lohusalığı geçinceye kadar süslenmez, evlenmez». Bu hadîsten de süslenme ve yeniden evlenme anlamında kadınlar için belli bir süre yasın kabul edildiği anlaşılmaktadır. Yasaklanan yas haykırarak ağlamak, dövünmek, üstünü başını yırtmaktır. Yoksa, ağlamak doğaldır. Üsâme bin Zeyd'in anlattığı şu hadîs de bunu açıklamaktadır: «Peygamberimizin kızı Zeyneb, oğlu hastalanınca, babasını çağırtmıştı. Peygamberimiz: Kızıma söyleyin, aldığı verdiği Allah'ındır, sabretsin, bağırıp yakınmasın, buyurdu. Zeyneb teşrifinde ısrar edince, yanında birçok dostları bulunduğu halde gitti. Hasta küçüğü Peygamberimizin kucağına verdiler, sessizce gözyaşları döktü. Dostları: Ey Allah'ın elçisi, bize sabır öğütü verirken siz neden ağlıyorsunuz? deyince şöyle buyurdu: Gözyaşları Allah'ın yüreklerimize verdiği rahmet ve şefkat ürünüdür. Allah böylelikle merhametlilere rahmet eder». *Bk.* Mevt, Sabır.

MATTA — İncil yazarı ermiş... Hz. İsâ'nın havârîlerindendir. Dört İncil'den ilkinin yazarıdır. Önceleri Roma'lıların tahsildarıymış. *Bk.* İncil.

MÂTÜRÎDÎYYE — Özellikle Türkler arasında yayılmış sünnî bir kelâm mezhebi... X. yüzyılda Ebû Mansûr Muhammed al-Mâtürîdî tarafından kurulmuştur. Kurucusu Semerkant kentinin Mâtürîd mahallesinde doğduğu için bu adla anılır. Genellikle Ebû Hanîfe (Hanefîlik)'nin görüşlerini izleyen bu mezhep, ufak tefek dinsel tartışmalarda *Eş'arîlik*'ten ve temel sorunlarda *Mûtezile*'den ayrı görüşler ilerisürdüğünden izdaşlarınca ayrı bir yol sayılmıştır. Örneğin Mûtezileciler, öldürülen kimsenin eceliyle ölmüş sayılamayacağını ilerisürerler, Mâtürîdîlere göreyse öldürülme olayında *tecelli* eden *ecel*'dir. Mûtezile'ye göre, insan kendi eylemini kendi yapar, Mâtürîdîlere göre insana eylemini Tanrı yaptırır. Eş'arîlere göre bir şey Tanrıca yasaklanmışsa kötü, Tanrıca yapılması buyurulmuşsa iyidir; Mâtürîdîlere göreyse iyilik ve kötülük (*Ar.* Husun ve kubuh) Tanrı'nın yasaklamasında ya da buyurmuş olmasında değil, o şeyin kendisindedir, eşdeyişle bir şey iyiyse Tanrı onu buyurur, kötüyse yasaklar. *Bk.* Hanefîlik.

MÂÛN — Kur'anın yüz yedinci sûresinin adı... Yarısı Mekke'de yarısı Medîne'de inmiştir, 7 âyettir. Bütünüyle Mekke'de ya da Medîne'de indiğini söyleyenler de vardır. *Yardım* anlamına gelen

Arapça *mâûn* deyimi, sûrenin 7. âyetinde *zekât* anlamında kullanılmıştır. Sûrenin bütünü şöyledir: «Sen yargı gününü yalan sayanı gördün mü? İşte o öksüzü itip kakan, yoksulu doyurmaya önayak olmayan kimsedir. Yazıklar olsun o yalvarıya duranlara ki yalvarılarının değerini bilmezler. Bunlar gösteriş yapanlardır, zekâttan alıkoyanlardır *(ve yemne' ûnelmâûn)*». *Bk.* Zekât.

MAYSİR — *Bk.* KUMAR.

MAZDEKÇİLİK — Hava ve su gibi malların ve kadınların ortaklaşa olduğu inancı... *Zerdüştçülük* ve *Manicilik* reformcusu olarak ortaya çıkan devrimci İran'lı *Mazdek* ya da *Mazdak*; İran'lıların dinsel inançlarını kaba kamulcu bir inanca dönüştürmüştür. İ.S. V. yüzyılda toplumsal, ekonomik ve dinsel bir reforma girişen Mazdek; havanın, suyun, ateşin bütün insanlarca eşit olarak paylaşıldığı gibi, malların ve mal sayılan kadınların da bütün insanlarca eşit olarak paylaşılması gerektiğini ilerisürüyor ve «ben Zerdüşt dinini yenileştirmek için gönderildim» diyordu, «çünkü halk, Zendavest'in buyruklarını unutmuş ve yerine getirmez olmuştur. Nitekim bir zamanlar İsrâiloğulları da Hz. Mûsâ'nın Tevrat'la getirdiği buyrukları unutmuşlar ve yerine getirmez olmuşlardı. Buna karşı Tanrı, Tevrat'ı yenileştirmek, halkı doğru yola çağırmak için Hz. İsâ'yı göndermişti» (Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme,* Mehmet Şerif çevirisi, s. 203). «Mal insanlar arasında ortaktır, diyordu. Çünkü insanlar, Tanrı'nın kulları ve Hz. Âdem'in çocuklarıdır. Her biri ihtiyacına göre ötekinin malını kullanmalı, hiç kimse bu haktan yoksun kalmamalıdır. Herkes malca eşit olmalıdır. Mazdek'in bu sözleri üzerine herkes malını ortaklığa koymuştu... Mazdek öldürüldükten sonra, karısı Hurreme binti Kade iki adamıyla birlikte Medâyin'den kaçtı. Rey kasabasına giderek halkı kocasının yoluna çağırdı. Peşine takılanlara *Hurrem dîn* adı verildi... Hurrem dînliler her yana dağıldılar, her kentte başka bir ad aldılar. *Bâtınîler* onlarla beraber oldu, çünkü her iki mezhebin aslı birdir» (İbid, s. 205, 217, 239). Mazdek'in bu kaba kamulcu devrimi, kendisinin öldürülmesinden sonra gittikçe genişleyerek beş yüzyıl sürmüştür. İ.S. 816 yılında Mazdekçilerin başına geçen Bâbek daha da geliştirdiği bu anlayışla Arap yönetimi altında bulunan Azerbaycan'da başkaldırıp Fars ve İsfahan'a kadar genişleyen topraklarda güçlü bir egemenlik kurmuştur. *Bâbekiyye* adıyla sürdürülen bu inanç daha sonra İslâmlaşmış ve şiî -bâtınî düşünce akımına karışarak *Karmâtî* ve *İsmâilî* mezhepleriyle birleşmiştir. Kabakamulculuk anlayışı bu İslâm mezheplerinde de sürmüştür. Kabakamulculuk inancı, ilkel ekonomik koşulların gereği olan ortaklaşa yaşama zorunluğundan kalma bir boşinançtır. *Bk.* Bâbekîlik, Bâtınîlik, Bedreddînîlik, Karmâtîlik, İsmâilîlik.

MAZHARÎYYE — Nakşibendîliğin bir kolu... Nakşibendîliğin sekiz ünlü kolundan biridir. *Bk.* Nakşibendiyye.

MÂZİRÂRÎYYE — Hurremîliğin ve Bâbekîliğin İslâm ülkelerindeki uzantısı... Halîfe Me'mun'un Taberistan yöneticisi Maziyar bin Karin'in adından türetilmiştir. İran geleneklerine bağlı bir adammış, *Bâbek*'le gizlice mektuplaşmış ve yönetimi altındaki halkı bu yola yöneltmiş, dinsel yasakları kaldırmış, Hicret'in 225. yılında öldürülmüş. Ne var ki mâziyârîlik, onun ölümünden sonra daha üç yüzyıl sürmüştür. *Bk.* Bâbekîlik, Hurremîlik, Mazdekçilik.

MAZMAZA — *Bk.* NAMAZIN FARZLARI.

MAZMÛN — Kavram... İslâm hukukunda (fıkhında) şu çeşitli anlamlarda kullanılmıştır: *Mazmûn-u anh* (borçlu), *mazmûn-u aleyh* (alacaklı), *mazmûn-u bih* (borç ya da ödenmesi gereken şey). *Bk.* Fıkıh.

MÂ'ZÛR — Özürlü... İslâm şeriatında özellikle abdest konusunda kullanılan

bir deyimdir. Abdesti bozan özürü bulunanlar *mâ'zûr*'dur. Böyle olanlar, örneğin abdest yükümünden kurtulurlar. İslâm terminolojisinde bunlara *sâhib-i özür* de denir. Böyle olanlar örneğin kanı ya da idrârı akarken namaz kılabilirler. Ne var ki mâ'zûr olabilmek için kanı ya da idrârı bir namaz vaktinin içinde abdest alıp namaz kılacak kadar bir zaman kesilmemesi gerekir. Mâ'zûr olmanın temel koşulu akıntıyı gerektiren bir hastalıktır (örneğin, hayız kanı mâ'zûr saydırmaz, başka hükme bağlıdır). Ancak hastalık nedeniyle kendisinden kan gelen kadın mâ'zûrdur. Bunun gibi idrâr tutamama, burnundan sürekli kan gelme, göz sulanması, kulak, meme, göbek vb. gibi organlardan sürekli akıntı gelmesi durumları özürdür. Bu durumlarda namaz kılınabilir ve oruç tutulabilir. *Bk.* Abdest, Namaz, Oruç, İstihâza.

MÂZÛRELİK — *Bk.* İSTİHÂZA.

MEÂRİC — Kur'anın yetmişinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 44 âyettir. *Derece sâhibi* anlamına gelen *meâric* deyimi 3. âyette geçtiğinden sûre bu adla anılmıştır. Sûre şöyle başlar: «Biri kâfirlerin başına gelecek azâbı sordu. Bu azâbı onlardan savuşturacak kimse yoktur. O azâb bütün yükseklikler kendinde olan *(minallahi ziylme'âric)* Allah'tan gelecektir». Bunu soranın kim olduğu tartışmalı olmakla berâber genellikle Ebû Cehil olduğu kabul edilir. Nadr bin Hâris olduğunu söyleyenler de vardır. Bu sûrede kıyâmet günü ve cehennem anlatılmaktadır. Cennete gideceklerin nitelikleri belirtilmektedir. Bu sûrede cennete girebilmek için gereken nitelikler şöyle saptanmıştır: Namaz kılmak, yoksullara yardım etmek, yargı gününe inanmak, Allah'tan korkmak, iffetini korumak, ettiği yemini tutmak, dürüst tanıklık etmek. Bu yedi nitelik insanları cennete götürecektir. *Bk.* Cennet, Cehennem, Kıyâmet.

MECÎD — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Şanlı* demektir. *Bk.* Esmâ.

MECNÛN — Tasavvuf dilinde, Tanrı sevgisiyle kendinden geçen... Sözcük olarak *deli* (cinnet getirmiş) demektir. Gerçekte bu sözcük *cin* kökünden türemiştir ve *cin çarpmış* anlamındadır. Tasavvuf terminolojisinde aynı anlamda *meczûb* deyimi de kullanılır. *Bk.* Meczûb.

MECUC — Kıyâmet belirtisi olarak ortaya çıkacak olan iki yaratıktan biri... *Me'cüc* biçiminde de yazılıyor. Öteki yaratığın adı da *Yecuc* ya da *Ye'cüc*'dür. Kimi yorumcular bunların iki yaratık değil, iki kavim (ulus) olduklarını da ileri sürerler. Kur'anın *Kehf* sûresinin 94. âyetinde adları geçer. Ayrıca Hz. Muhammed'in hadîslerinde de sözkonusu edilirler. Kutsal kitap Anadolu'nun kuzeydoğusunda yaşayan halkları, özellikle İskit'leri ,*Mecuc* adıyla anar. Hıristiyanlık, kendisine karşı birleşen putatapar halklara bu adı vermiştir. *Bk.* Kıyâmet, Yecüc ve Mecüc.

MECÛSÎ — Arapların ateşe tapanlara verdiği ad... Farsça *ateşe tapan* anlamında *muğ* sözcüğünden ya da Yunanca *büyücü* anlamında *magos* sözcüğünden türediğini ilerisürenler vardır. Bu yüzden Zerdüşt dininden olanlara Araplar *Mecûsîler* derler.

ME'CÜC — *Bk.* MECUC.

MECZÛB — Tasavvuf dilinde, Tanrı'ya ulaşan... *Cezbeye kapılan* anlamındadır. Arapça *çekim* anlamındaki *cezb* sözcüğünden türemiştir. Arapça *delilik* anlamındaki *cinnet*'ten türeyen *mecnun* deyimiyle anlamdaştır. İslâm halk inançlarında *mecnun* ya da *meczûb*'lar *ermiş* sayılırlar. Tanrı'nın her gerçeği onlara bildirdiğine, Tanrı'nın en sevgili kulları olduklarına inanılır. Daima Tanrı'yla dolu ve Tanrı'dan başka bütün şeylere kapalı olduklarından ötürü *deli* oldukları sanılır. Bu yüzden *delilik* İslâm aydınları arasında bile övücü bir nitelik taşır, birçok Osmanlı büyüklerinin *deli* lâkabıyla anılmaları bu yüzdendir. Antikçağ Yunanlılarının Eleusis inançlarında *enthousiasmos* (Tanrı'nın insanın içine gir-

mesi) ve *ekstasis* (bundan ötürü insanın kendi bilincinin ortadan kalkması) deyimleriyle dilegetirilen *cezbe* ve *istiğrak* (kendinden geçiren ve insanı kendi dışına çıkaran büyük dinsel coşku) durumu, *meczûb*'un ruhsal durumudur. Bu durum bir delilik sonucu olduğu gibi, dinsel bir coşku sonucu da olabilir. Kimi tasavvuf tarikatlerinde kimi dervişler kendilerini yapma olarak bu duruma getirirler, ağızlarından köpükler saçarak sağa sola sallanırlar. Bunların o sırada söyledikleri abuk sabuk lâflara da *şathiye* denir ve derin dinsel anlamlar taşıdığına inanılır. Bu şathiye'lerin yorumlanması İslâm tasavvufunda gerçek bir bilim sayılır. Tanrısal çekime (ilâhî cezbeye) kapılmış gerçek meczûblar hiçbir çaba harcamadan Tanrı'ya ulaşmış sayıldıklarından, kimi tarikatlerde, bilinçli bir çabayla adım adım Tanrı'ya ulaşmaya çalışan *sâlik* (yolcu, tarikat bağlısı)'lere üstün tutulurlar. Bundan ötürü de «bir ilâhî cezbe, insanların ve cinlerin bütün dinsel işlemlerine bedeldir» denir. *Cezbe* ve *sülûk* (tarikata bağlanarak derece derece yükselme) Tanrı'ya ulaşmak için iki ayrı yöntemdir. *Meczûb* ve *sâlik* deyimleri ilkin Hallac-ı Mansûr tarafından kullanılmıştır. *Bk.* Ermiş, Mecnûn, Hallacîyye, Şathiye.

MEDENÎ — Kur'anın Medîne kentinde inen sûreleri... Mekke kentinde inenlere *Mekkî*, savaş ya da yolculuk sırasında inenlere *Seferî* sûreler denir. *Bk.* Kur'an, Sûre, Medîne.

MEDİH — Övme konusu... Buhârî *Sahih*'inde Abdullah'tan şu hadîsi naklet-mektedir: «Peygamberimiz şöyle buyurdu: Allah'tan gayretli kimse yoktur. Bu nedenle O, bütün gizli ve açık kötülükleri haram kıldı. Medh-ü senâyı, övülmeyi Allah'tan çok seven yoktur. Bunun için kendini Kur'anda *esirgeyici, bağışlayıcı, duyurucu, bilici* gibi niteliklerle (sıfatlarla) andı. Elhamdülillah, Süphanallah, Allahü Ekber diye övdü». Yorumcular bu hadîsi şöyle yorumlamaktadırlar: Allah'ın bu övgüden hoşnut olması kendi menfaati için olmayıp sırf hamd-ü senâ eden kullarının menfaati içindir. *Bk.* Hamd.

MEDÎNE — Peygamber Hz. Muhammed'in göçettiği ve ölümüne kadar oturduğu kent... İlk halîfeler çağında da İslâm devletinin merkezidir. Arapça adı *Yesrib* (Jathrippa)'dir. Arâmî dilinden Arapçaya geçmiş bulunan *medîne* deyimi *kent* (şehir) anlamındadır. *Yesrib* adı Kur'anda yalnız bir kez geçer, *Ahzâb* sûresinin 13. âyeti şöyle der: «O gün onlardan birtakımı şöyle demişlerdi: Ey Yesrib'liler, burası sizin için durulacak bir yer değil, durmayın, geri dönün». Kur'anın Mekke'de inen sûrelerinde *medîne* deyimi cins ismi ve çoğul olarak *al-madâin* (kentler) biçimindedir, Mekke'de inen sûrelerdeyse *Peygamberin kenti* anlamında ve has isimdir. Medîne kenti Hicaz'dadır, Uhud ve Ayr dağlarıyla çevrilidir. Hz. Muhammed, Kureyş'lilerin baskısı altında Mekke'de dini yaymanın olanaksız bulunduğuna karar verince Medîne ilerigelenleriyle anlaşarak Mekke'li müslümanlarla (Muhâcirîn) birlikte Medîne'ye göç (hicret) etmiştir. Medîne'liler Hz. Peygamberi kendi cemâatlerine almayı ve onu kendilerinden biriymiş gibi savunmayı taahhüt etmişlerdir (*Bk.* Hicret, Muhammed). *Tevbe* sûresinin 101. âyeti şöyle der: «Dolayınızdaki çöl Araplarının ikiyüzlüleri olduğu gibi, Medîne'liler arasında da ikiyüzlülükte direnenler vardır. Sen bunları bilmezsin, biz biliriz. Biz onları iki kez azâba uğratacağız», 120. âyeti de şöyle der: «Medîne'lilerin, yörelerindeki çöl Araplarının Allah'ın elçisinden ayrılmaları, kendilerine ondan daha çok değer vermeleri doğru değildir. Şunun için ki, onlar Allah uğrunda susuzluk, yorgunluk, açlık çeksinler, tanımazları öfkelendirecek bir yere bassınlar, düşmandan kötülük görsünler de bunların karşılığında iyi işler işlediler diye yazılmaması olanaksızdır. Çünkü Allah iyilik edenlerin karşılığını yitirmez». *Ahzâb* sûresinin 60. âyeti şöyle der: «Eğer ikiyüzlüler, içleri bozuk olanlar, Medîne'de kötü haberler yayan-

lar bu işten vazgeçmeyecek olurlarsa seni onların üzerine göndereceğiz. Ancak onların seninle birlikte bulunmaları pek az sürecektir. Çünkü onlar lânetlik kimselerdir. Nerede bulunurlarsa orada tutulacaklar, kıyasıya öldürüleceklerdir». *Münafikun* sûresinin 8. âyeti şöyle der: «Bunlar derler: Eğer biz Medîne'ye dönecek olursak güçlü olan güçsüz olanı oradan çıkaracaktır. Oysa ki, erk Allah'a, O'nun peygamberine, inananlara özgüdür. Ancak ikiyüzlüler bunu bilmezler». Buhârî *Sahih*'inde Ebû Hüreyre'den şu hadîsi nakletmektedir: «Ansâr (Medîne'li müslümanlar) dağ yolunu tutarlarsa ben de o yolu tutarım. Onlar neredeyse ben de oradayım. Mekke fethedildi, ama ben orada kalmayacağım. Hak yolunda göç büyük bir ibâdet olmasaydı, kendimi Medîne'li sayardım, göçmenin sevâbı üstün olduğundan kendimi göçmen (muhâcir) sayıyorum». Berâ da şu hadîsi naklediyor: «Bana yardım eden Medîne'lileri ancak inanan (mü'min)'lar sever, onlara ancak ikiyüzlü olanlar düşmanlık eder. Kim yardımcılarını severse Allah da onu sever, kim onlara kin tutarsa Allah da ona kin tutar». Enes şu hadîsi nakletmektedir: «Medîne'li kadın ve çocuklardan bir kalabalık düğünden geliyorlardı. Efendimiz onları görünce ayağa kalkarak üç kez şöyle buyurdu: Allahım hakkı için insanlar içinde en çok sevdiğim sizlersiniz». Zeyd İbn Erkam şu hadîsi nakletmektedir: «Medîne'li müslümanlar: Ey Allah'ın elçisi, her peygambere uyanlar vardır, biz hepimiz sana uyduk, duâ buyur da bize uyanlar da bizden olsun, demişlerdi. Peygamberimiz: Yâ Rab, bunların evlâtlarını kendilerinden (müslüman) kıl, buyurdu». Ebû Hüreyre de *Haşir* sûresinin 9. âyetinin nasıl indiğini şöyle anlatıyor: «Peygamberimizin yanına gelen biri, aç ve yurtsuz olduğunu söylemişti. Peygamberimiz: Bu adamı doyurup barındıracak kim var? diye sordu. Ansâr (Medîne'li müslümanlar)'dan biri kabul etti ve adamı alıp evine götürdü. Meğer evlerinde pek az bir yiyecek varmış. Karısı, çocuklarını yatırarak olanı biteni yabancının önüne koydu ve mumu söndürdü. Karı koca, konuk anlamasın diye yemeği çiğnermiş gibi yaparak karanlıkta konuğun karşısında aç oturdular. Ertesi sabah Peygamberimiz: Sizin için bir âyet geldi, dedi ve okudu: *Medîne'li müslümanlar kendileri muhtaçken göçmenleri öne aldılar. Mal sevgisinden, cimrilikten kendilerini koruyanlar elbet âhirette kurtulacaklardır*». Enes de şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimizin son hastalığında Ebû Bekir'le Abbas ansâr (Medîne'li müslümanlar)'ın ağlaştıklarını söylediler. Peygamberimiz başına çekisini çekip yatağından kalktı, evinden ayrılarak minbere çıktı (Bundan sonra minbere çıkmak bir daha nasip olmadı). Hamdû senâdan sonra şöyle buyurdu: Ansâr benim cemâatım, sırdaşım, emniyetli yardımcılarımdır. Görevlerini mallarıyla canlarıyla tam yaptılar. Onlara cennete girmekten başka bir şey kalmadı. Siz onların iyilik edenlerini mükâfatlandırın, kötülük edenleri bulunursa bağışlayın». *Bk.* Ensâr, Hicret, Muhammed, Mekke.

MEDRESE — Din bilgileri okulu... *Ders okutulan yer* demektir. Daha önce câmî ve mescitlerde ders okutulurdu. İslâm dünyasında ilk medreseler X. yüzyılın sonlarında Gazneli Sultanlığı'nın Horasan vilâyetinde ayrı yapılar ile kuruldu. Büyük Selçuklular'da bu kuruluş yapı, vakıflar ve hocalar ile pek geliştirildi. Medreselerde ders okutan öğretmenlere de *müderris* denir. Istanbul'da *Dâr-ül-fünûn* (Üniversite) kurulunca onun profesörleri de bu adla anıldılar.

MEDYEN — Akabe körfezinin doğu kıyısında bir kent... Kur'anda, *Ahd-i atîk* (Tevrat)'la ilişkili olarak, bir ulus (kavim) olduğu söylenir. Tevrat'ta Hz. Mûsâ'nın kayınbabası *Yetro* (Jithro) da bir Medyen keşişi (râhibi) olarak gösterilir. Medyen'liler kendilerine gönderilen peygamber Şuayb'a inanmadıkları için cezâya çarptırılmışlardır. *Hac* sûresinin 44. âyeti şöyle der: «Medyen kişileri de *(ve ashâbu medyen)* peygamber-

lerini yalancı saymışlardı. Mûsâ da yalancı sayılmıştı. Ben o tanımazlara önce bir süre tanıdım, sonra da onları çarpıverdim, benim azâbım nasıl olurmuş görsünler». *A'raf* sûresinin 85. âyeti şöyle der: «Medyen'e de soydaşları Şuayb'ı gönderdik. Şuayb şöyle dedi: Ey ulusum, Allah'a tapın, sizin için O'ndan başka Tanrı yoktur», sûrenin bunu izleyen âyetlerinde Medyen ulusunun ona inanmadıkları anlatılır, 91. âyet şöyle der: «Bunun üzerine deprem onları öyle bir sarstı ki oldukları yerde yüzükoyun düşüp öldüler». *Tevbe* sûresinin 70. âyeti şöyle der: «Onlardan önce gelip geçen Nuh, Ad, Semud uluslarının, İbrahim ulusunun, Medyen'lilerin, Lût ulusunun, yıkılan kentlerin yankısı onlara erişmedi mi?». *Hud* sûresinin 84. âyeti şöyle der: «Medyen'e de soydaşları Şuayb'ı gönderdik», bunu izleyen âyetlerde Medyen'lilerin peygamber Hz. Şuayb'a nasıl karşı çıktıkları *A'raf* sûresinden daha ayrıntılı olarak anlatılır, sonunda 94-95. âyetler şöyle der: «Buyruğumuz erişince Şuayb'ı ve onunla birlikte inananları esirgeyiciliğimizle kurtardık. Kıyıcılarsa (zâlimlerse) korkunç bir çığlık işittiler, oldukları yere yüzükoyun düşüp öldüler. Sanki dün orada oturanlar onlar değildi. Medyen ulusu Allah'ın esirgeyiciliğinden nasıl ırak olduysa Semud ulusu da öylece ırak oldu». *Tahâ* sûresinin 40. âyeti şöyle der: «İşte biz seni türlü sınamalarla sınamıştık. Bundan dolayı yıllarca Medyen'liler arasında kaldın. Sonra senin alınyazın buraya gelmekti ey Mûsâ». *Kasas* sûresi de 22. âyetinden itibâren Hz. Mûsâ'nın Medyen'e nasıl geldiğini, nasıl evlendiğini uzun uzun anlatır (*Bk.* Mûsâ), sonunda 45. âyeti şöyle der: «Biz Mûsâ'dan sonra birçok soyları vârettik. Onlar uzun uzun yaşadılar, sen Medyen'liler arasında yaşamadın ki bu belgelerimizi onlara okumuş olasın. Ancak bu belgeleri gönderen bizdik». *Ankebut* sûresinin 36-37. âyetlerinde de peygamber Hz. Şuayb'ın Medyen'lilere nasıl gönderildiği ve onların tanımazlıklarından ötürü nasıl bir depremle yokedildikleri yinelenir. *Bk.* Şuayb, Mûsâ.

MEĞAFÎR — Kötü kokulu zamk veren bir ağaç... Buhârî ünlü *Sahih*'inde Hz. Muhammed'in eşlerinden Hz. Sevde'den şu hadîsi nakletmektedir: «Hz. Ayşe der ki: Peygamber bal ve helvayı severdi. İkindi namazından sonra eşlerinden birinin yanına girip yaklaşır, iltifatta bulunurdu. Bir akşam Hafsa'nın yanına girmiş ve her zamankinden fazla kalmıştı. Ben bunu kıskandım. Gecikme sebebini soruşturdum, meğer yakınlarından biri Hafsa'ya bir çömlek bal getirmiş, o da bu baldan şerbet yaparak Peygamberimize içirmiş. Bir kurnazlık yapmaya yemin ettim. Sonra kumam Sevde'ye: Peygamber sana gelip yaklaştığında, meğafîr zamkı yemişsiniz galiba? dersin, o da sana yemedim deyince, bu zamk kokusu nereden geliyor? diye sorarsın, Hafsa bal şerbeti içirdi diyecektir, sen: Balı yapan arı onu zamk ağacından almış olacak, diye cevap verirsin. Bana gelince, ben de böyle söyleyeceğim. Safiye'ye de tembih ettim, o da böyle söyleyecek. Hepimiz böyle yaptık. Sıra gene Hafsa'ya gelince yeniden bal şerbeti yapmak istemiş, Peygamberimiz: Hayır, onun bana lüzûmu yoktur, demiş. Ben Ayşe'ye: Biz bal şerbetini Peygambere haram ettik, dedim. O da bana: Hafsa'ya oynadığım bu oyunu sakın açığa vurma, dedi». Buhârî, bizzat Hz. Ayşe'den naklettiği başka bir hadîste bu olayı bir kez daha anlatmaktadır, ama bu hadîste Hz. Peygambere bal şerbeti içiren eşinin Hz. Hafsa olmayıp Hz. Zeyneb binti Cahş olduğu ilerisürülmüştür. Bu ikinci hadîse göre Hz. Peygamber, Hz. Hafsa'ya: «Zeyneb bana ötedenberi bal şerbeti içirirdi, ama bundan sonra içmeyeceğime yemin ediyorum, bunu kimseye söyleme» demiş, Hafsa da Hz. Peygamberin bu sırrını Hz. Ayşe'ye anlatmış. Bu hadîslerin önemi kimi yorumcuların *Tahrim* sûresinin 1-5. âyetlerinin bu olay yüzünden indiğini ilerisürmeleridir. Buna karşı Batılı ve Doğulu birçok bilginler (örneğin *Bk. Feth*

-ül Bârî) bu âyetlerin iniş nedenini Hz. Mârîye olayına bağlamaktadırlar. Hz. Peygamber, Hz. Ömer'in kızı olan Hz. Hafsa'ya «Mârîye'yi kendime haram kılarsam hoşnut olur musun?» demiş, o da «Olurum» deyince, «Pekâlâ, Mârîye'yi kendime haram kılıyorum, ama bunu sakın kimseye söyleme» buyurmuş. Hafsa da bunu Hz. Ayşe'ye anlatmış. *Tahrim* sûresinin 1-5. âyetleri bu yüzden inmiş. Hz. Hafsa yeminini bozup bu sırrı açıkladığından, Hz. Peygamberin de yemininden dönmesine izin veren âyet de bu nedenle gönderilmiş. Buhârî, Hz. Ömer'den şu hadîsi de nakletmektedir: «*Ey Peygamber, Allah'ın sana helâl kıldığını hanımlarını hoşnud etmek için neden kendine haram ediyorsun?* âyeti gelince, Peygamberimiz bir ay hanımlarının yanına gitmeyeceğine yemin ederek çardağına çekilmişti. İzin alıp yanına girdim. Altında kuru hasırdan başka bir şey yoktu. Başının altında hurma lifi doldurulmuş bir deri yastık, ayak ucunda deri tabaklamakta kullanılan ve karz denilen selem ağacının yaprakları dökülmüş, başucuna ufak bir su kırbası asılmış, teninin hasıra gelen tarafına hasırın izleri çıkmıştı. Onu bu halde görünce ağlamaya başladım. Bana: Ey Hattap oğlu, neden ağlıyorsun? dedi. Şöyle dedim: Ey Allah'ın elçisi, Acem ve Rum kralları rahatlık ve nîmetler içinde yüzerken senin bu hâline ağlıyorum. Oysa: Vay Hattap oğlu, sen hâlâ bu düşüncede misin? Dünyanın onların, âhretinse bizim olmasından hoşnud olmaz mısın? buyurdu. Sonra ben bu düşüncemden ötürü tövbe ettim». *Bk.* Mârîye, Muhammed, Tahrim, Yemin.

MEHDEVÎYYE — Seyyit Muhammet Mehdî'nin kurduğu şiî tarikat... XV. yüzyılda Hindistan'da kurulmuştur. On iki imamın sonuncusunun adını alan kurucularının *Mehdî* olduğuna, ölüleri dirilttiğine, körlerin gözlerini açıp, dilsizleri konuşturduğuna inanırlar. Kimi incelemecilere göre, sünnî inançlara olduğu kadar, şiî inançlara da aykırı düşen inançları vardır, daha çok putatapar inançlara bağlıdırlar. Kendilerinden olmayan herkesi düşman saymakla ünlüdürler, geniş alanlara yayılmışlar ve kimi yerde yasaklanan faaliyetlerini gizli gizli günümüze dek sürdürmüşlerdir. Çağdaş Mehdevîlere göre yüzyılımız, Mehdî'nin gelmesine en uygun zamandır. Demek ki Seyyit Muhammet Mehdî, dünyayı düzeltmek için son kez yeryüzüne inmek üzeredir. *Bk.* Mehdî.

MEHDÎ — Kıyâmet gününden önce ortaya çıkarak insanları dine döndürüp mutluluğa kavuşturacağına inanılan kişi... Mehdî inancı İslâm bilginleri arasında çok tartışmalı bir konudur. Sözcük olarak *kendisine Allah tarafından yol gösterilen* (hidâyete eren) demektir. Kur'anda böyle bir kişinin sözü edilmediği gibi *sahih* (doğru) olarak kabul edilen hadîslerin hiçbirinde de (örneğin Müslim, Buhârî) ondan sözeden bir hadîs yoktur. Bununla beraber böyle bir kişinin varlığı, şiîler kadar sünnîler (ehl-i sünnet)'ce de kabul edilmiştir. Kimi sünnî bilginlere göre, kıyâmetten önce Mehdî'nin ortaya çıkması on kıyâmet belirtisinden biridir. Buna karşı İslâmın birçok değerli bilim kitaplarında (örneğin Taftazânî şerhi) on kıyâmet belirtisi arasında Mehdî'nin adı geçmez. Buna rağmen kimi İslâm bilginleri arasında olduğu kadar halk arasında da büyük bir güçle yayılan Mehdî inancının şu düşünceden kaynaklandığı sanılmaktadır: İnsanlar inandan (imândan) uzaklaşma eğilimindedirler, onları yeniden inana getirmek gerekir. Dünyanın sonuna doğru (kıyâmete doğru) inandan uzaklaşma son derecesine varacaktır, bu yüzden de bütün insanları yeniden müslüman edecek bir *Mehdî* gerekecektir. Bir anlayışa göre kıyâmet, dünyanın bu bozuluşu (dinden, inandan çıkışı) yüzünden kopacaktır, ne var ki insanların (buna rağmen) Tanrı katına gene de müslüman olarak çıkıp hesap vermeleri gerekmektedir. Bunu gerçekleştirecek Peygamber soyundan bir *iyileştirmeci* (ıslâhatçı)'nin tasarımlanması zorunludur, Mehdî inancı bu zorunluğun ürüdünür. Müslümanlar, kı-

yâmetten önce sâdece Hz. İsâ'nın gökten inip Deccâl'ı öldürmesiyle yetinememektedirler, onlara mutlaka Peygamber soyundan bir kurtarıcı da gerekmektedir. Mehdî inancına dayanak olarak 24 hadîs ilerisürülür (Bunların ancak on dördünde *Mehdî* adı geçmektedir). Ne var ki, yukarda da değindiğimiz gibi, *Sahih* olan hadîs kitaplarında bu hadîslerden hiçbiri yoktur. Doğrulukları şüpheli (hattâ doğru olmadıkları ve sonradan uydurulduklarını kesin) olan bu hadîsleri, örneğin gerçek bir bilgin olan İbn Haldun ünlü *Mukaddime*'sinde birer birer sayar ve doğru olup olmadıklarını inceler. *Mehdî* deyimi bizzat Hz. Muhammed için, Hz. İbrahim peygamber için, Hz. Ali için, onun oğlu Hz. Hüseyin (Mehdî oğlu Mehdî, biçiminde) için ve daha birçok tarihsel kişilikler için (örneğin Emevî halîfeleri) de kullanılmıştır. Bu kullanımlar, sözcük anlamındadır ve kıyâmetle ilgili değildir. Bundan başka Osmanlıcada din değiştirip müslüman olanlara *mühtedî* (Doğru yolu tutan) denmiştir. Mehdî inancı özellikle şiî inançlarının temelidir. Şiîlere göre Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatma'dan olan oğulları Hz. Hasan'la Hz. Hüseyin ölünce *vâris* (mirâsçı) olarak Hz. Ali'nin başka bir eşinden olan (eşdeyişle: Peygamber kızından olmayan) oğlu Muhammed el-Hanefîye'nin halîfe olması gerekiyordu. Tarihsel gerçeklere göre o, bunu reddetmişti, ama şiîliğin en önemli kollarından olan Keysânîyye, onun ölmediğine inanmış ve Ravza dağından inmesini bekleyerek *Mehdî-i muntazar* (Beklenen Mehdî) saymıştır (*Bk.* Keysânîyye). *Mehdî inancı* sâdece müslümanlığa özgü değildir, hemen bütün dinler ve inançlarda *evrenin bitimine doğru* bir kurtarıcının geleceği ve bütün düzensizlikleri düzene dönüştüreceği inancı vardır. Yaşamı süresince düzensiz kalmış olan dünyamızın niçin son günlerinde düzenlenmesi gereği duyulduğu açıklanmamakla birlikte hıristiyanlar *Mesih*'in, budistler *Buda*'nın, brahmanistler *Vişnu*'nun, birçok tarikatlar kendi tarikat kurucularının, şiîler ve özellikle on iki imamcılar on ikinci imam olan Mehdî'nin dünyanın son günlerinde meydana çıkıp dünyayı düzenleyeceğine inanmışlardır. Kıyâmetten önce Mehdî'nin geleceğini bildiren hadîslerin doğru (sahih) olduklarına inanan değerli İslâm bilginleri de vardır. Örneğin Bursa'lı İsmail Hakkı *Ferah-ür-Rûh* adlı yapıtında Mehdî'nin kıyâmetten önce gelerek Buhârâ'da bir kızla evleneceğini, *Kaydar* adında bir oğlu olacağını, bu çocuğun dünyada son doğacak çocuk olup, ondan sonra bütün dünyada kısırlığın yayılacağını uzun uzun anlatır. Özellikle İslâmsal tasavvuf konularında çok değerli bir bilgin olan Abdülbâkî Gölpınarlı da bu hadîslerin doğruluğuna inanmaktadır (Örneğin *Bk.* Abdülbâkî Gölpınarlı, *Tasavvuf*, Istanbul 1969, s. 81): «Sahih hadîslerde bulunan Mehdî, birçok kişilerin Mehdîlik dâvâsıyla ortaya çıkmasına sebep olmuş, bu yüzden İslâmda bu hususta çeşitli telâkkiler türemiş, hattâ bu inançtan faydalanarak hükümetler kurulmuştur» (İbid, s. 82). *Mehdî inancı*, özellikle şiî-bâtınî tarikatlarında yaygındır, bu tarikatların her birinin Mehdî'si başkadır. Örneğin, Kureybiyye tarikatı Muhammet bin Hanefîye'nin, İmâmiye tarikatı Hasan el-Askerî'nin oğlu Muhammet el-Muntazar'ın, Mehdeviyye tarikatı kurucusu Seyyit Muhammet Mehdî'nin vb. gerçek Mehdî olduğuna inanırlar. Bu açıdan Mehdî'ler sayılamayacak kadar çoktur. Kimileri de Mehdî'nin ortaya çıkışından sonra, *Deccâl*'dan önce «nebî, vasî, Hz. Ali'nin oğulları Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, bunların düşmanları, ilk üç halîfe, Muaviye, Yezîd, Mervan, diğer imamlar ve kaatilleri»nin dirilip karşı karşıya geleceklerine ve suçlulara *kısas* uygulanacağına inanmaktadırlar. Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den naklettiği doğru (sahih) hadîslerden birinde de Peygamber Hz. Muhammed şöyle demiştir: «Kâhtan kabîlesinden bütün insanları sopasıyla sürecek, sevkedecek biri çıkmadan kıyâmet kopmayacaktır». Bu hadîsi Mehdî'nin belirtisi sayanlar olduğu gibi, Mehdî'den sonra ortaya çıkarak onun yolunu izleyecek bir kişi-

den sözedildiğini ilerisürenler de vardır. Örneğin *Şarkavî Şerhi*'nde adı *Cehcah* olan bu kişinin bir cihangîr olacağı ve bütün ülkeleri egemenliği altında toplayıp yöneteceği anlatılır. Sahih olduklarına inanılan hadîslerde Peygamber Hz. Muhammed, Mehdî'yi «evimin ehlinden», «benim ümmetimden», «Fâtıma'nın çocuklarından» deyimleriyle niteler. Bu hadîslere göre Mehdî, dünyayı kötülük ve dinsizlikle dolu bulacak, dini ve tüzeyi (adâleti) yeniden kuracaktır. Allah'a dönmeyenleri tümüyle öldürecektir. Müslümanlar, onun şeriatını izleyerek dünyanın hiçbir çağda görmediği eşsiz bir gönence (refâha) ulaşacaklardır. Toprak bütün meyvelerini ve gökler bütün yağmurlarını verecek, yollar gümüş paralarla kaplanacaktır. Her insan her istediğini dilediği kadar alabilecektir. Mehdî'nin egemenliği 5-7-9 yıl sürecektir. Sonra kıyâmet kopacaktır. *Bk.* Kıyâmet, Mesîh, Keysânîyye, İmâmîlik, Şiîlik, Gaybet-i kübrâ, Gaybet-i suğrâ.

MEHDÎ'CİLİK — Mehdî'nin kıyâmetten önce gelip Deccâl'ı öldüreceğine ve dünyayı düzelteceğine inananların tutumu... *Bk.* Mehdî, Mesih.

MEHDÎ-İ MUNTAZAR — Beklenen Mehdî... *Mehdî*'nin ölmeyip saklandığına inanan İmâmîlere göre Mehdî *muntazar* (beklenen)'dır, zamanı geldiğinde ortaya çıkacaktır. *Bk.* Gaybet-i kübrâ, Gaybet-i suğrâ, Mehdî.

MEHDİYYE — Sudan'da kurulan bir tarikat... XIX. yüzyılda Muhammet Ahmet Mehdî tarafından kurulmuştur. Dünyaya egemen olmak gibi hayâller izlemiş, *cihâd* (savaş)ı İslâmın beş şartından biri ve en üstünü saymıştır. Bilim düşmanlığı gütmüş, Kur'andan başka bütün dinsel kitapların yakılmasını önermiştir. kurucusunun ilerisürdüğüne göre, Kur'andan sonra ancak kendi bildirilerine uyulması zorunludur.

MEHİR — İslâm dinine göre nikâh kıyılırken erkeğin kadına vermek zorunda bulunduğu ve kadının mülkiyetine giren para ve hediye... Arapçada *mehr* ve *mihr* deyimleriyle dilegetirilmiştir. İslâm hukukuna (fıkıh) göre, nikâhta verilen ağırlığa *mehr-i muaccel,* boşanma ya da ölüm durumlarında verileceği önceden saptanan paraya *mehr-i müeccel* denir. Mehir, İslâmöncesi bir Arap geleneğidir. Tanrı bunu daha da düzenlemiştir. Örneğin *Nisâ* sûresinin 24. âyeti şöyle der: «Savaşta malınız olan kadınlardan başka kocalı kadınlarla evlenmek de size haram kılındı. Bunlardan başkalarıyla malınızdan vererek evlenmeniz helâldir. Hangileri hoşunuza giderse üzerinize borç olan mehirlerini verip evlenin. Mehir verildikten sonra daha çoğu için gönül hoşluğuyla aranızda anlaşabilirsiniz». Temelde kadın satın alınacak bir mal sayıldığından, mehir bir *satış bedeli*'dir. Kur'an bunun için bir *mülkiyetin temliki* anlamında *farîza* deyimini kullanmaktadır. *Nisâ* sûresinin 4. âyeti de şöyle der: «Kadınlara mehirlerini dininizin gereği olarak verin». *Mümtehine* sûresinin 10. âyeti şöyle der: «Göçmen kadınları sınayın, inandıklarını anlarsanız mehirlerini verip evlenebilirsiniz. Kâfir kadınları nikâhınız altında tutmayın, onlara verdiğiniz mehri onlarla evlenenlerden isteyin, onlar da (kâfirler de) inanıp inananlarla evlenen kadınlarına verdikleri mehiri onlarla evlenen inananlardan (mü'minlerden) istesinler. Allah'ın hükmü budur». *Bakara* sûresinin 236. ve onu izleyen âyetlerine göre de mehir, kadının malıdır, boşansa da onda kalır, ancak birleşme olmadan boşanma gerçekleşirse, mehrinin yarısını alır, «bir kimse karısını boşayıp bir başkasını almak isterse vaktiyle ona vermiş olduğu mehirden hiçbir şeyi geri almamalıdır». Mehir hakkında Peygamber Hz. Muhammed'in birçok hadîsleri de vardır. Örneğin Buhârî, Sehl İbn Sa'd'dan şu hadîsi naklediyor: «Bir kadın, Peygamberimize gelerek evlenme teklifinde bulunmuştu. Peygamberimizin bu teklife karşı isteksizliğini görenlerden biri: Ey Allah'ın elçisi, bu kadını benimle evlendiriniz, dedi. Peygamber: Mehir ola-

rak verebileceğin neyin var? diye sordu. Adam: Hiçbir şeyim yok, deyince: Git araştır, demirden de olsa bir şeyler getir, buyurdu». *Bk.* Kadın, Teehhül, Nikâh, Talâk, Mihr-i misil.

MEKÂN — Tasavvuf dilinde, varlıkların görünüş alanı... Tanrı'nın yeriyse *lâmekân* (yersiz, mekânsız)'dır. Şeriatla tasavvuf bu konuda birleşmektedirler. Örneğin koyu şeriatçı Eş'arîliğe göre de Tanrı hiçbir mekâna girmediği gibi, mekâna ihtiyacı da yoktur. *Mekân,* Arapça *yer* ve *uzay* demektir. Dinsel anlayışa göre Tanrı, mekânın ve zamanın dışındadır, onlardan önce de vardı, onlardan sonra da var olacaktır.

MEKKE — İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in doğduğu kent... İslâmsal dilde *saygın Mekke* anlamında *Mekke-i mükerreme* adıyla anılır. Hicaz (Suûdî Arabistan)'da, Kızıldenize yüz kilometre kadar uzaklıkta, birçok ticâret yollarının kavuşak noktasındadır. Özellikle tarihsel süreçte ünlü *bahârât yolu* üstünde bulunuyor ve Doğu'nun ürünlerini Akdeniz'e ulaştırıyordu. Kur'anın *Kureyş* sûresinin 2. âyetinde yaz ve kış kervan seferlerinin sürekli işlediği kent olarak nitelenir. İslâmlık öncesinde yoğun bir alışveriş merkeziydi, özellikle de bir transit kenti olarak para işlemleri yapan bir çeşit bankalara sâhip bulunuyordu. Tarihler İslâmlık öncesinde Mekke'de yüzde yüz fâiz (ribâ) alındığını yazıyorlar. *Bakara* sûresinin 275. âyeti Mekke'lilerin «fâiz, alımsatım gibidir *(innemelbey'u mislürribâ)*» dediklerini bildirir. Hemen tümüyle tüccardılar, kadınlar bile ticâret yapıyorlardı (Peygamberin ilk eşi Hz. Hatîce'nin tüccar olduğu bilinmektedir). Peygamberle birlikte Medîne'ye göçeden Mekke'li müslümanların (muhâcirîn) ilk işi çarşının nerede olduğunu sormak olmuştur. Tarihler, Mekke'den 2.500 develik ticâret kervanlarının geçtiğini yazıyorlar. Bütün bunların dışında Mekke dinsel bir merkez olmakla da büyük bir önem taşıyordu. Putatapar Arapların *Lât, Menât, Uzzâ* gibi büyük put-tanrıları Mekke'deydi, *Kâbe* ve *makaam-ı İbrahim* orada bulunuyordu. Mekke'lilerin müslümanlığa karşı çıkmalarının nedeni ekonomiktir, yeni dinin kurulu ticâret düzenlerini altüst edeceğini biliyorlardı, nitekim de öyle oldu. Bundan ötürü Peygamber Hz. Muhammed'le pazarlığa oturdukları, hattâ ona bu din işinden vazgeçmesi için para (rüşvet) teklif ettikleri bilinmektedir. Ne var ki *Beled* sûresinin 1-2. âyetleri şöyle der: «Bu kente and olsun ki sen bir gün oraya gireceksin», nitekim bu da öyle oldu. Hicret'in ilk sekiz yılı Mekke'lilerin Hz. Peygamberle olan savaşımlarıyla geçmiştir. Bu savaşım, Mekke'nin müslümanlarca alınmasıyla (fetih) son bulmuştur. Mekke'nin büyük aileleri İslâmlığın merkezi olan Medîne'ye göçmüşlerdir, ünlü ticâret kervanlarının sözü edilmez olmuştur. İslâm egemenliğinden sonra Mekke, ancak hac mevsiminde biraz canlanabiliyordu. Irak'ın da müslümanlarca alınışı Mekke'nin ekonomik çöküşünü büsbütün hızlandırmıştı. Bundan sonra Mekke ancak Emevîler çağında belini doğrultabilecekti. Özellikle Mervânlılardan sonra Mekke bir sanat ve eğlence kenti durumuna dönüştü ve başka yerlerde zengin olanların dinlenmeye ve eğlenmeye geldikleri bir yer oldu. Hz. Muhammed'in Mekke üstüne söylediği pek çok hadîsi vardır. Örneğin Buhârî, Hişâm'dan naklettiği bu hadîste Mekke'nin alınışını şöyle anlatır: «Mekke'nin alınması için Peygamber on bin kişiyle Medîne'den yola çıkmıştı, Bu haber Mekke'lilere ulaşınca başkanları Ebû Süfyan, Hakim ve Büdeyl bin Verkâ'yla birlikte durumu iyice anlamak için yola çıktı. Mekke yakınındaki Merruzzahran (Fâtıma vâdîsi)'a vardıklarında birçok ateşler gördüler. Ebû Süfyan, arkadaşlarına: Bunlar nedir? dedi. Büdeyl bin Verkâ: Benî Amr (Huzâa) kabîlesinin ateşleridir, dedi. Ebû Süfyan: Olamaz, dedi, onlar azlıktır, bu ateşler pek çok... Az sonra İslâm ordularının ileri karakollarıyla karşılaştılar. Bunlar, Ebû Süfyan'la arkadaşlarını yakalayıp Peygamberin huzûruna getirdiler. Ebû Süfyan müslü-

man oldu. Yürüyüşe geçerken Peygamber, amcası Abbas'a: Ebû Süfyan'ı geçitte beklet de müslüman ordusunu görsün, dedi. Ebû Süfyan alay alay geçen müslüman ordusunu görünce Abbas'a: Bunlar kimler? diye sordu. Abbas: Bu Gıfâr kabîlesidir, dedi. Ebû Süfyan: Benim Gıfârla ne işim var? diye şaştı, düşmanlığımız yok ki savaşa tutuşsunlar... Cüheyne, Huzeym, Süleym vb. kabîleleri geçerken de sordu. Sonunda ömründe görmediği kadar büyük bir alay gördü, gene sordu. Abbas: Bunlar Medîne'li ansârın ordusudur, dedi, Sa'd bin Ubâde' nin alayı ve sancağıdır. Alay önlerine gelince Sa'd ona bağırdı: Ebû Süfyan, Kâbe'nin saygınlığı (hürmeti) kaldırıldı artık, bugün müthiş bir savaş günüdür. Ebû Süfyan, Abbas'a «böyle tehlikeli bir günde beni korudunuz» ya da «başarı Mekke'lilerde kalır» gibi iki anlamlı bir şey söyledi. Daha sonra Peygamberimizin de içinde bulunduğu ashâbın alayı geçiyordu. Sancağını Zübeyr bin Avvâm taşımaktaydı. Bunlar yanlarından geçerken Ebû Süfyan, Peygamberimize Sa'd bin Ubâde'nin sözlerini anlattı. Peygamber: *Sa'd doğru söylememiş, bugün Allah'ın Kâbe'nin şerefini arttırdığı ve ona örtü giydirdiği bir gündür,* buyurdu. Cuhûn'a gelince mübârek sancağının Mekke'nin üstündeki Gedâ'ya dikilmesi için Hâlid bin Velîd'e emir verdi. Kendileri de buradan Mekke'ye girdi». Başka kaynaklarsa Hâlid'in alt yanından, Peygamberin üst yanından Mekke'ye girdiğini; Hâlid'in arkadaşlarından Ceyş bin Eş'ar'la Kürz bin Câbir el-Fihrî'nin şehid düştüğünü, müşriklerden on üç kişinin öldürüldüğünü ilerisürerler. Demek ki Mekke savaşında toplam olarak on beş kişi ölmüştür. Abdullah da şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimiz, Mekke'nin fethi günü Kâbe'ye girdiği zaman orada üç yüz altmış put vardı. Peygamber, bir sopayla onları dürtüp devirerek: *Hak geldi, bâtıl (hurâfe) yokoldu, her şeyi var eden ancak Allah' tır* anlamındaki *İsrâ* sûresinin 81. âyetiyle *Sebe'* sûresinin 49. âyetini okuyordu». Ebû Hüreyre şu hadîsi nakletmektedir: «Allah Mekke'de öldürmeyi haram kılmıştır. Biliniz ki benden önce kimseye orada savaş yapmak helâl kılınmadı, bundan sonra da kimseye helâl kılınmayacaktır. Bana da ancak bir saatcik helâl kılınmıştı. Biliniz ki Mekke' nin dikeni toplanmaz, ağaçları kesilmez, ağaçlardan düşen meyveleri alınamaz». *Bk.* Kâbe, İbrahim, Kusayy, Kureyş, Medîne, Muhammed.

MEKKÎ — Mekke kentinde inen sûre ve âyet... *Bk.* Medenî.

MEKS — Gümrük vergisi... Bunun tahsildarına da *mekkâs* denir. İslâmlık öncesinde bir çeşit pazar vergisini dilegetiriyordu. Eski fıkıh kitaplarında bu deyim *öşür* (ondalık, onda bir) anlamında kullanılmıştır. İslâmlığın ilk yıllarında gümrük vergisine karşı bir tutum vardı, «gümrük tahsildarı cehenneme gidecektir *(innâ sahiba'l maksî fi'l-nâr)*» biçiminde bir hadîsin de sözü edilir. Gümrük kurumu İslâmlıkta Emevîlerle gerçekleşmiştir.

MEKTEP — Öğrenilen yer... Sözcük anlamında *yazı yazması öğrenilen yer* demektir. Kur'an öğrenilen yere de *Dârülkurrâ* denir. *Bk.* Kitap.

ME'KÛLÂT — Yenecek şeyler... *Mâide* sûresinin 3. âyeti şöyle der: «Ölü, kan, domuz eti, Allah'tan başkasının adına kesilmiş, boğulmuş, bir yanına vurularak öldürülmüş, yuvarlanarak ölmüş, başka bir hayvan tarafından süsülmüş, canavarın parçalayıp öldürdüğü hayvanlar size haram kılındı. Yalnız canı çıkmadan kestikleriniz haram değildir. Dikili taşlar üzerinde kesilenler, fal oklarıyla kısmet aramak da haram edilmiştir. Bütün bunlar yoldan çıkmadır». Yukardaki âyette yenilmesi şeriatça yasaklanan yiyecekler sayılmıştır. Bu âyeti izleyen âyetler «bütün arı nesneler helâldir» der. Bununla berâber 3. âyetin sonunda şöyle bir izin de vardır: «Her kim açlıktan bunalmak derecesinde çâresiz kalmışsa günah işlemeyi düşünmeyerek onlardan yiyebilir». İslâm şeriatı yenecek nesnelerin temiz olmasını istemektedir, yukarda sayılan

ve yasaklanan yiyecekler temiz sayılmayanlardır. *Bk.* Taam.

MEKR — Dinsizlerin gösterdikleri kerâmet... Sözcük anlamında *düzen (*hiyle) demektir, *bir kimseyi aldatma*'yı dilegetirir. İyiniyetle yapılan hiylelere *mekr-i mahmûd*, kötüniyetle yapılan hiylelere *mekr-i mezmûm* denir. *Bk.* Kerâmet, Kehânet.

MEKRÛH — Tanrıca yasaklanmamakla berâber yapılmaması gereken... Arapça *iğrenç* anlamındadır. İslâm Tanrıbiliminde *Kerahat-i tahrimiye* (harama yakın mekrûh) ve *Kerahat-i tenzihiye* (helâle yakın mekrûh) olmak üzere ikiye ayrılır. *Mekrûh* deyimi, *şeriatın haram kılmadığı, ama çok zorda kalınmayınca yapılmasına da izin vermediği şey* olarak da tanımlanır. Örneğin güneş doğarken, batarken ve tam tepedeyken (zevâl) kılınan namaz harama yakın olan kerâhet (tahrimen mekrûh)'dir. Çünkü namazın bu vakitlerden önce ya da sonra kılınmasını buyuran âyetler vardır, demek ki namazın bu vakitlerde kılınmasının istenmediği dolaylı olarak bu âyetlerden çıkarsanır. Bundan ötürü de mekrûh, *kesinlik taşımayan bir kanıta (Tanrı buyruğuna) dayanan* ya da *başka bir anlama gelmesi olasılığı da bulunan bir kanıtla (Tanrı buyruğuyla) işlenmesi yasaklanan* şeylerdir. Gene örneğin temiz su varken kedi artığı suyla abdest almak helâle yakın kerâhet (tenzihen mekrûh)'tir, yapılabilir, ama yapılmazsa daha iyi olur. Harama yakın mekrûhunsa yapılmaması gerekir, yapılmamalıdır. Her iki durumun gerekçesi de *işlenmemesi sanısal kanıta (Delil-i zannî) dayanılarak istenen bir iş* olmasıdır. Bu da eşanlamda «bu konularda Kur'anın açık ve kesin bir buyruğu yok, ama kimi buyrukların dolaylı anlamlarına göre şeriat bilginlerince öyle sanılıyor» demektir. Şeriat dilinde şöyle denir: Vâcib olan bir işi yapmamak tahrîmen mekrûhtur, tahrîmen mekrûh olan bir şeyi yapmamak da vâciptir. Sünnet ve müstehapları yapmamak tenzîhen mekrûhtur, tenzîhen mekrûh olan şeyleri yapmamak da sünnet ve müstehaptır. *Bk.* Vâcib, Sünnet, Müstehâb.

MEKSELİNÂ — Yedi uyurdan birinin adı... *Bk.* Ashâb-ı kehf, Kehf.

MEKTUP — Yazılı olan... Hz. Peygamberin amcası Hz. Abbas'ın oğlu olan Abdullah ibn Abbas (Ashâbın fakîhlerinden ve ünlü dört Abdullah'tan biri) Hz. Muhammed'in Bizans İmparatoru Heraklios'a gönderdiği şu mektubu nakletmektedir: «Bismillâhirrahmânirrahîm. Allah'ın kulu ve resûlu (elçisi) Muhammed'den Rumların büyüğü Heraklios'a: Yol gösterilmişlere (hidâyete tâbî olanlara) selâm olsun. Bundan sonra ben seni İslâma çağırıyorum. Müslüman ol, kurtulursun ve Allah sana iki kat sevap verir. Eğer müslüman olmaktan kaçınırsan elbette bütün sana uyanların günahı senin üzerinedir. Ey ehl-i kitâb (yahudiler ve hıristiyanlar), bizimle sizin aranızda aynı olan Allah'ı birleyen söze (tevhide) geliniz. Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da birbirimizi Rab ve Tanrı edinmeyelim. Ey müslümanlar, ehl-i kitâb bundan kaçınırsa siz onlara deyiniz ki: Tanıklık edin, biz müslümanız, Ulu Allah'ın buyruklarını yerine getirip O'na uyduk, teslim olduk». Kimi yorumcular bu mektubu aldıktan sonra İmparator Heraklios'un, Mekke tüccarlarının başkanı olarak Şam'da bulunan Ebû Süfyan'ı Kudüs'e çağırıp kendisiyle uzun uzun görüştüğünü, sonunda inanarak toplu halde müslüman olmak için Rum ilerigelenlerine başvurduğunu, onların kabul etmemesi üzerine kendi inancını açıklamaktan korktuğunu ilerisürmektedirler. *Bk.* Kitap.

MELÂHİDE — Tanrı'yı yadsıyan dinsizler... Böylelerine *mülhid* (dinsiz) denir. Her iki terim de *dinsizlik* anlamındaki *ilhad* deyiminden türemiştir. *Melâhide* deyimi, ehl-i sünnet tarafından bâtınîler için kullanılmıştır. *Bk.* Bâtınîlik, Ehl-i sünnet.

MELÂİKE — Melekler... *Melek* deyiminin çoğuludur. Tekil olarak da kullanılır. *Bk.* Melek, Fâtır.

MELÂİKE SÛRESİ — *Bk.* FÂTIR.

MELÂHİM — Önceden haber vermeler... Sözcük anlamında *Tanrı'nın takdir buyurduğu şeyler* (mukadderât) demektir. *Kehânet* anlamında da kullanılmıştır. Kur'anda geçmez. *Bk.* Kehânet.

MELÂMET — Tasavvufa karşı çıkan bir tasavvuf tarikatı... Arapça *kınanmak* anlamındaki *levm* sözcüğünden türemiştir. *Melâmiyye* adıyla da anılır. *Bk.* Melâmîlik, Melâmetîlik.

MELÂMETÎ — İlk dönem Melâmîsi... İkinci dönem Melâmîlerine de *Melâmî* denir. Bununla beraber tasavvuf kitaplarında bu iki deyim birbirlerinin yerinde de kullanılmaktadır. Nitekim *Melâmetîlik* ve *Melâmîlik* deyimleri de çoğu kitaplarda anlamdaş sayılmıştır. *Bk.* Melâmetîlik, Melâmîlik.

MELÂMETÎLİK — İlk dönem Melâmîliği... Melâmîliğin bu dönemleri Bayrâmî Melâmîliğin kuruluşuyla önem kazanmıştır. Bu tarihten sonra Bayrâmî Melâmîliği daha önceki Melâmîlerden ayırmak için öncekilere *Melâmetî* ve *Melâmetîlik* denmiştir. *Bk.* Melâmîlik, Melâmetî.

MELÂMETİYYE — *Bk.* MELÂMETÎLİK.

MELÂMÎ — *Bk.* MELÂMETÎ.

MELÂMÎLİK — Tasavvufa karşı çıkan bir tasavvuf tarikatı... Bu karşı çıkış hiçbir özel bilgi, özel kılık, özel tören, özel toplantı yeri gereksememekle gerçekleştirilmiştir. Sünnî müslüman Türklerce geliştirildiği ve IX. yüzyılda Horasan'da kurulduğu için *Horasânîler* ya da *Horasan erenleri* adıyla da anılırlar. Arapça *melâmet* sözcüğü *aşağılanma* ve *hor görülme* anlamlarına gelen *levm* kökünden türetilmiştir. Bu sözcük, tarikatın başlıca ilkesini açığa koyar: Kişiliği hor görmek ve aşağılamak. Kendi kendilerini kınadıkları ve hor gördükleri gibi başkalarının da kendilerini kınamasını ve hor görmesini isterler. Kendini üstün görmek, böbürlenmek, ikiyüzlülük gibi kötü eğilimlerin böylelikle yok edileceği kanısındadırlar. Tanrı, *Kur'an*'ın V. sûresinde «içinizden dinine uymayanlar çıkarsa onlara karşı öyle bir kavim getireceğim ki insanlara karşı alçakgönüllü ve kâfirlere karşı yüce olacaktır. Benim yolumda savaşacak olan bu kavim kınayanın kınamasından korkmayacak» demektedir. İşte Melâmîler bu kavimdir, bu yüzden bu yolu tutmuşlardır. Öğrenilecek ve öğretilecek hiçbir özel bilgileri yoktur. Tarikat biçimlerinin, törenlerinin, öğretilerinin her türlüsünden ayrılmışlardır. Dereceleri ve kılıkları yoktur. Melâmî olmak isteyen nerede olursa olsun —çünkü tekke, mahfil, zâviye vb. gibi belli bir toplantı yerleri de yoktur— *mürşit* (aydınlatan, yol gösteren)'in önüne oturur ve «Ne istiyorsun?» sorusuna «*Hakk*'ı istiyorum» karşılığını verir. O zaman ona «Hak'kı isteyen hak' tan başka her şeyi gönlünden çıkarır, sen de böyle yap» derler. Giriş töreni bu kadarcıktır. Tarikata girmek isteyen *melâmî* olmuştur, başkaca hiçbir bilgi gerekmemektedir. Bundan sonra *gönül bekleme* başlayacak ve ömür boyunca sürecektir. Gönül bekleme (Tahliye-i derûn; gönlün Hak, eşdeyişle: Tanrı'dan başka her şeyden boşaltılması); yürürken, otururken, konuşurken ve çalışırken, her zaman ve her yerde, bütün eylemlerin Tanrı'dan geldiğini ve kendisinin de bütün varlıklar gibi o tümvarlığın bir parçası olduğunu düşünerek ölümsüzlük sevincini duymak demektir. Bu ölümsüzlük sevincine *melâmet neş'esi* denir. Melâmî, daha ilk adımda bu zevke girmiştir ve artık ömrünce bu zevkle yaşayacaktır. Başka tarikatların sonunda elde etmeye çalıştıklarını o daha işin başında elde etmiştir. Artık, yapması gereken tek şey, kendi gibilerle oturup *sohbet* etmektir (muhabbette fenâ, sohbete devamda vefâ, mârifette bekaa). Başkaca yapılacak hiçbir şey yoktur (Rüsûm ve kuyûdu ref, tarik-i tevhidin esâ-

sıdır). Başka tarikatların sonunda kaldırmak için daha işin başında başka biçimlerde koydukları birçok tören ve merasimleri bir melâmî ilk adımda ortadan kaldırır. Melâmîlik, başka tarikatlarda olduğu gibi, varılacak bir amaç değil, bir yaşama biçimidir. *Melâmetî* adıyla anılan IX. yüzyılın ilk Melâmîleri Nişâbur kentinde böylesine yalın bir düşünceden yola çıkmışlardır. Gerçekte sünnîlikle bâtınîliğin en uygun bireşimini gerçekleştirmişlerdir. Melâmîlerde *şeriat* (din) saygı görür ve gerekli sayılır. Melâmîler *te'vil* etmezler *tevcih* ederler, eşdeyişle: Kur'andaki sözcüklerin açık anlamlarının altında kapalı anlamlar aramazlar, açık anlamları daha da açıklamaya çalışırlar. Buna karşı bâtınîliğin, eşdeyişle: *mârifet* ve *hakikat*'ın, *varlık-birliği* (vahdet-i vücûd) anlayışını bir *neş'e* kaynağı olarak benimsemişlerdir, bu kaynaktan kendi deyişlerince ömür boyu *zevk etmek*'tedirler. Ebû Hafs el-Haddâd, Hamdun Kassar vb. gibi kurucuların izinde giden melâmîlik XII. yüzyıla kadar bu sâf benliğini korumuştur. XII. yüzyıldan sonra bâtınîlikle karışmaya başlayan melâmîliği üç evreye ayırmak gerekir: 1. Melâmetîlik, 2. Bayrâmî melâmîlik, 3. Seyyit Muhammet Nûr'un melâmîliği... Melâmî yazarlar genellikle din alanını üçe ayırırlar: *Zâhir bilginleri* (yâni şeriatçılar), *bâtın bilginleri* (yâni tasavvufçular) ve *melâmetî*'ler... Görüldüğü gibi melâmetîlik ya da melâmîlik bu ayrımlarda bir tasavvuf yolu sayılmamaktadır. Melâmîliğin ünlü sözü şudur: «Hak'tan başka ne zâhirî ne de bâtınî keşf ve kerâmete itibâr edilmez». Tanrı gereklidir (Allah'a iftikar), Peygambere benzemeye çalışılmalıdır (Peygamberi taklit). Tasavvuf iyilikçilikten başka bir şey değildir, insanlara iyilik ve yardım etmelidir, ama onlardan yardım istememelidir. İnsan kendisiyle uğraşmalı, başkalarının kusurlarını görmemelidir. Hiçbir şeyle övünülmemelidir. Dindarlık da gizli tutulmalı, bir övünç nedeni olmamalıdır. İnsanlara iyilik etmek de bir üstünlük zevki veriyorsa bu zevk ezilmelidir. Kişi, herkesten önce kendi kendisini kınamalı ve hor görmelidir. XII. yüzyılda kalenderîlikle birleşerek bâtınî ilkeleri benimsemeye başlayan ve kendine özgü yolundan ayrılarak şiî-bâtınî bir tasavvuf tarikatı olmaya dönüşen melâmîlik, XV. yüzyılda bayrâmî şeyhi Ömer Dede'nin yönetiminde eski sâflığına dönmeye çalışmış, XIX. yüzyıldaysa Seyyit Muhammet Nûr'un yönetiminde yedi dereceli bir tasavvuf tarikatı olmuştur. *Bk.* Melâmîyyei bayrâmiyye, Melâmiyyei Nûriyye.

MELÂMÎYYE — *Bk.* MELÂMÎLİK.

MELÂMİYYEİ BAYRÂMİYYE — Melâmîliğin melâmetîlikten sonraki ikinci evresi... Bayrâmiyye tarikatının kurucusu Ḥacı Bayram ölünce, ki yaşamı süresince melâmîliği yaymaya çalışmıştı, tarikat büyükleri anlaşamamışlar, bayrâmîliği üç kola ayırmışlardır. Emîr Sikkînî adıyla anılan Bursa'lı Ömer Dede bu üç koldan biri olan *bayramî melâmî*'liği kurmuştur. Fatih Sultan Mehmet'in de pek saygı gösterdiği ünlü bayrâmî bilgini Akşemsettin «Hacı Bayram tâcını, hırkasını, tesbihini, seccâdesini ve asâsını bana bıraktı» diyerek *post*'a oturunca yıllardan beri onunla geçinemeyen Ömer Dede: «Söyleyin ona. Gerçek; tâç, hırka, tesbih, seccâde ve asâda değil, kalb-i musaffâdadır» karşılığını vermiş. Ne var ki bayrâmîlik, Erdebil tasavvufçuları yoluyla gelen halvetîlikten doğduğuna göre, şiî-bâtınî ilkelerle yüklü bir tarikattı. Bundan ötürü Ömer Dede'nin melâmîliği de bu yükü zorunlu olarak yüklenmiş bulunmaktadır. Bu evrede, ilk melâmîler (melâmetîler) 'de bulunmayan *zikretmek yöntemi* de uygulanmaya başlamıştır (zikir, Tanrı'nın adını ya da sözlerinden birini sürekli olarak mırıldanmakla onunla dolmak ve bir çeşit düşünsel sarhoşluğa erişmek demektir). XVI. yüzyılda yaşayan melâmiyyei bayrâmiyye şeyhi İsmail Mâşûkî: «Allahım, Allahım, Allahım!» diye zikrederek «ben Tanrı'yım» (Enelhak) diyen Hallaç Mansur'un yolunda olduğunu belirtmiştir. Daha sonra şeyh Hamza Bâlî, ki kendini kınamak ve kı-

natmak için köpeklere atılan artık yemekleri yermiş, bu anlayışı daha da geliştirmiştir. Bu şeyhten sonra melâmiyyei bayrâmiyye, *Hamzavî-Melâmîlik* (Melâmiyyei Hamzaviyye) adını almıştır. *Bk.* Melâmîlik.

MELÂMİYYEİ HAMZAVİYYE — *Bk.* MELÂMİYYEİ BAYRÂMİYYE.

MELÂMİYYEİ KASSARÎYYE — Melâmîliğin kurucularından Hamdun Kassar'ın adıyla anılan melâmîlik... Hamdun Kassar (ölümü: hicrî 271), Nişâbur' ludur. Onun adıyla anılan ilk melâmîler, sonradan aldıkları adla *melâmetî*' lerdir. *Horasan erleri* adıyla da anılan bu ilk melâmîlere, *melâmî* genel adıyla anılan XV. (Melâmiyyei Bayrâmiyye) ve XIX (Melâmiyyei Nûriyye) yüzyıl melâmîlerinden ayırmak için *melâmetî* denmiştir. *Bk.* Melâmetîlik, Melâmîlik.

MELÂMİYYEİ NÛRİYYE — Kurucusu Seyyit Muhammet Nûr'un adıyla anılan son evre melâmîliği... XIX. yüzyılda Seyyit Muhammet Nûr adında Mısır' lı bir Arap şeyhi, önce Nakşibendî ve Halvetî olduktan sonra, melâmîliğe bağlanmış ve bu anlayışı şîî-bâtınî inançlarıyla karıştırarak yeni bir melâmîlik türetmiştir. Denilebilir ki Seyyit Muhammet Nûr'un melâmîliğinde melâmîliğin adından başka hiçbir özelliği kalmamış ve tasavvufa karşı çıkan ilk ve sâf melâmîlik böylelikle tam bir tasavvuf tarikatı olmuştur. O günlerde melâmîliği Istanbul'da Hamzavî-Melâmî şeyhi Seyyit Abdülkadir yürütmekteymiş. Istanbul'a gelen Seyyit Muhammet Nûr, onları da kendi yoluna çağırmışsa da Seyyit Abdülkadir buna yanaşmamıştır. Muhammet Nûr'un açtığı yeni yol, böylelikle, Hamzavî-Melâmîlerin bağımsızlığı karşısında *Nûriyye Melâmîliği* adını almıştır. Muhammet Nûr, Rumeli'nin birçok yerlerinde tekkeler açtırmış, Ali'cilik gütmeye başlamış, gerçeği öğrenme yollarını derecelendirmiş, birtakım törenler düzenlemiş ve kurallar koymuştur. Oysa melâmîlik, törensizlik ve kuralsızlığıyla, Tanrı'yla kulu arasına hiçbir yapma öğeyi sokmamasıyla önem ve özellik kazanmış bir anlayıştı. Bundan başka Muhammet Nûr, Ali'nin yeniden dünyaya geleceği inancını temel almıştır ki bu katıksız bir alevî inancıdır. Seyyit Muhammet Nûr, Şeyh Bedrettin'in *Vâridât* adlı ünlü yapıtını yorumlayan bir yapıtında şöyle demektedir: «Bilgisizler (avâm)'e göre, vücut *hak* (tanrı)'kın vücudunun gayrıdır, bilgili (havâs)'lere göre onun gölgesidir, tasavvufçu (asfiyâ) 'lara göre onunla aynıdır». Muhittin Arabî'yi yorumlayan yapıtında da şöyle demektedir: «*İlâh* ve *Allah* sözcükleri Arapça *müstağrik* demektir ki Türkçe *kaplamak* anlamındadır. Şu halde Tanrı, bütünlüğün adıdır. Onu ondan başkası birleştiremez (tevhid edemez), çünkü bir şeyi birleştirmek için başka bir şeyin de bulunması gerekir (eşdeyişle: *tevhid* için, bütünlük değil, iki ayrı şey olmalıdır). O halde sen sana *secde* edersin (kendine taparsın. Eşdeyişle: bütünlüğün dışında başka bir şey yok ki ona tapasın). Eşyanın vücudu Tanrı'nın vücududur, eşyanın bağımsız bir vücudu (varlığı) yoktur. Bu, suyun kar'a oranı gibidir. Su temel, ama gizli (bâtın), kar'sa görünüş ve açık (zâhir)'tır (Eşdeyişle: bizler kar'da su'yu görmeyiz ama, kar su'dur). *Halk* (halkedilenler, eşdeyişle: bütün varlıklar) *hakk*'ın belirmesidir (zuhûrudur). Ondan başka varlık yoktur ki yaratılmış olsun (eşdeyişle: yaratma yoktur, yaratılan yoktur, yaratan yoktur; ancak varlığın çeşitli biçimlerde kendini göstermesi vardır)». Muhammet Nûr'a göre, bütünlüğün bilincine ve *zevk* (eşdeyişle: *melâmet neşesi*)'ine bilgiyle varılır. *Birleşme* (tevhid, eşdeyişle: bütünlükten olduğunu duyma), anma ve söyleme (zikir)'yle elde edilir. Söyleye söyleye *anma, anan, anılan* (zikir, zâkir, mezkûr) birleşirler. İnsanın bu bilgiye varması için yetiştirilmesi gerekir. *Bütünlük bilinci* (vahdet-i vücûd şuûru), her bilinçli insanın yetiştirilmeden kendiliğinden elde edebileceği bir bilinç değildir. Bu bilince altı basamakta (derecede) çıkılır. İlk üç basamağa *birleşme katları* (Ma-

kamaat-ı tevhid) ya da *ölümlülük aşamaları* (Merâtib-i fenâ) denir ki şunlardır: 1. *Tevhid-i ef'al derecesi* (bütün eylemlerin, bütün olmakta olanların varlığın işi olduğunu bilmek), 2. *Tevhid-i sıfât derecesi* (yaşamak, görmek, işitmek, söylemek, bilim, irâde tek sözle bütün niteliklerin varlığa özgü olduğunu bilmek), 3. *Tevhid-i zât derecesi* (ayrı ayrı gördüğümüz bütün varlıkların tek varlık olduğunu bilmek). Bu ilk üç basamakta eylem varlığın eyleminde, nitelikler varlığın niteliğinde, vücutlar varlığın vücudunda eritilip yok edilir. Eşdeyişle: ilk üç derecede bu bilgiler *zevk edilir*. Artık eyleme, niteliklere, vücutlara bağlı bağımsız bir kişilik kalmaz. Kişilikler, *gerçek kişilik* (tekvarlık)'te birleşir. Bu birleşmenin bilincine ve dolayısıyla zevkine varılır. Bu kattaki *melâmet neşesi* sorumsuzluğun doğurduğu bir neşedir. Her iş Tanrı'nın işi, her istek Tanrı'nın isteği olduğuna göre, ortada hiçbir sorumluluk kalmadığı gibi hiçbir yasak da kalmamıştır. Bâtınî tarikatlara *ibâha* mesleği denilmesi de bu yüzdendir, çünkü artık her şey *mubah*'tır. Ne var ki bu sorumsuzluk toplumu kargaşalığa götürebilir, bunu önlemek için *peygambere benzemeye çalışma* (Edeb-i muhammedîye)'lı *peygamber gibi istek duyma* (Tecelliyât-ı muhammedîye'ye mazhar olma) 'lıdır. İkinci üç basamağa *birlik katları* (Makaamât-ı ittihad) ya da *ölümsüzlük aşamaları* (Merâtib-i bekaa) denir ki şunlardır: 4. *Makaam-ı cem* (varlığın açıklanıp eşyanın gizlenmesi katı. Bu katta hak zâhir, halk bâtın olur. Eşdeyişle: güneş vücudumuzun ardında gizliyken sâdece önümüzdeki gölgemizi görüyorduk, güneş yükselerek meydana çıkmış ve gölgemiz yok olmuştur), 5. *Makaam-ı hazret-ül-cem* (anavarlığın yeniden gizlenip parça varlıkların yeniden meydana çıkması katı. Bu katta halk zâkir, hak bâtın olur. Çünkü bütün varlıkların anavarlık olduğu öğrenilmiştir. Şimdi artık söyleyen, işiten, gören, yapan, dileyen anavarlığın belirtisi olan parça varlıklardır), 6. *Makaam-ı cem-ül-cem* (kişinin tanrılığını duyması katı. Çünkü varlık, onun vücudunda belirmiştir. Önce, sonra, açık, gizli hep kendisidir: «Evvel benim, âhır benim, zâhir benim, bâtın benim»). İlk üç basamakta kendi varlığını gerçek varlıkta öldüren, yitiren, yok eden kişi son üç basamakta ölümsüzlüğe erişmiştir. Bu kattaki *melâmet neşesi*, ilk üç basamağın meydana getirdiği kattaki sorumsuzluk neşesine karşı, bir ölümsüzlük neşesidir. Görüldüğü gibi, ilk melâmîlerin daha ilk adımda hak'tan başka her şeyi gönüllerinden çıkararak elde ettikleri bu neşeyi son melâmîler bir hayli basamak tırmandıktan sonra elde etmektedirler. Ne var ki Seyyit Muhammet Nûr'un basamakları bitmemiştir. Bir de yedinci basamak olarak *makaam-ı ahadiyet-ül-cem* katı vardır ki bu konuda şöyle demektedir: «Onu ne ben söyleyebilirim, ne de sen anlayabilirsin. Çünkü o makaam, Peygamberin makaamıdır. Kur'anda yetimin malına yaklaşılmaması buyurulmuştur. Peygamber bu makaamı bana öğretmiştir, ama başkalarına öğretmeme izin vermemiştir. Bu makaamda ne birlik, ne de çokluk vardır. Ancak Peygamberin kendisi öğretirse zevk alınır, başka türlü zevkine varılamaz». Oysa Muhammet Nûr'un dâmâdı ve halîfelerinin halîfesi (Halîfe-tül -hulefâ) Abdürrahim Fedâî, *Tefsir-i Sûret-ül-kevser* adlı yapıtında bu basamağı açıklamıştır. Tanrı, Peygambere şöyle demiş: «Ey Muhammed, ben bana değil, sana tapılmasını istedim». Peygambere benzemek ve Peygamber gibi davranmak ilkesi de bu sonuçla anlam kazanmaktadır. Şiî-bâtınî tasavvufunun bu kaba özdekçi ve felsefesel öğretisi, Seyyit Muhammet Nûr'un melâmîliğinde böylece açığa vurulmuş ve belli bir tipe indirgenmiştir. *Melâmiyye-i Nûriyye*, bir melâmîlik değildir, ama tipik ve örnek bir tasavvuf öğretisidir. Bu öğretiye geniş yer ayırmamızın nedeni de budur. Bu öğreti, ufak tefek ayrıntılar dışında, bütün şiî-bâtınî tasavvufunun temel yapısını özetler. Kuramsal tasavvufun tipolojisini gerçekleştiren Nûrî Melâmîlik, ilk melâmîlerin eylemsel alanda gerçekleştirdikleri *fütüvvet*'i de geliştirmeye ça-

lışmıştır. *Bk.* Melâmîlik, Tasavvuf, Fütüvvet.

MELEK — Tanrı'nın yakını olan cisimsiz yaratık... Müslüman olabilmek için Tanrı'nın melekleri olduğuna inanmak zorunludur. Meleklerin varlığına inanmak İslâm dininin altı *inanç temeli* (itikaad esâsı)'inden biridir. Buna inanmayan müslüman olamaz. Allah'ın melekleri vardır. Bu melekler gece ve gündüz Allah'a taparlar ve asla ona karşı koymazlar, her buyruğunu hemen yerine getirirler. Kendileri ruhsal ve ışıksal (rûhânî ve nûrânî) olduğundan insanlar onları gözleriyle göremezler. Onlar her yerde bulunurlar. Erkeklik ve dişilikleri, uykuları, yiyip içmeleri yoktur. Meleklerin sayılarını ancak Tanrı bilir. Kimileri görevlerine göre adlandırılmıştır. Adları anılan meleklerden *Azrâil* eceli gelen insanların canını alır, *Cebrâil* Tanrı buyruklarını Peygamberlere ulaştırır, *Mikâil* dünyadaki olayları yönetir ve düzenler, *İsrâfil* kıyâmet gününde üfleyeceği boruyla insanları diriltir. Bunlardan başka, ölüleri mezarlarında sorguya çeken ve günahlıları kıyâmete kadar dövecek olan *Münker* ve *Nekir,* cehennemin koruyucuları on dokuz azap meleği olan *zebânî*'ler (bunların başkanı *Mâlik* adını taşır), insanların sağ omuzunda oturup sevaplarını yazan *Rakîp*'le sol omuzunda oturup günahlarını yazan *Atîd,* cennetteki meleklerin başkanı *Rıdvan* vb. gibi daha birçok meleğin sözü edilmiştir. Peygamber Hz. Muhammed ünlü bir hadîsinde şöyle demiştir: «Melek de, Şeytan da insanlara sokularak onların yüreklerine bir şeyler bırakır. Şeytan'ın işi kötülüğe çağırmak, zararlı olan şeylere sürüklemek, hakkı yalanlamak ve haktan uzaklaştırmaktır. Meleğin işi, hakka ve iyiliğe çağırmak, kötülüklerden uzaklaştırmaktır. Her kim içinde kendisini iyiliğe çağıran bir ses duyarsa bilsin ki o melektir, bundan ötürü Allah'a şükretsin. Her kim içinde kendisini kötülüğe çağıran bir ses duyarsa bilsin ki o şeytandır, bundan ötürü Allah'a sığınsın». *Melek* deyimi Sâmî dilinde *haberci* anlamındadır, çoğulu *melâike* (melekler)'dir, ama tekil (melek) anlamda da kullanılır. Kur'anın iki âyetinde *iki melek* anlamında *melekeyn* deyimi de geçer. Örneğin *Bakara* sûresinin 102. âyeti şöyle der: «Bâbil'deki iki melek Hârut ve Mârut'a *(alelmelekeyni bibâbile hârute ve mârut)* indirilen sihirleri öğretirler», *A'raf* sûresinin 20. âyeti de Hz. Âdem'le Hz. Havvâ için şöyle der: «Şeytan dedi ki: Rabbinizin bu ağacı sizlere yasak etmesi sizlerin iki melek *(melekeyni)* olmamanız içindir». Deyim, çoğul olarak (Melâike) Kur'anda pek çok kullanılmıştır, tekil olarak (Melek) sâdece on iki âyette geçer. Örneğin *En'am* sûresinin 8. âyeti şöyle der: «Onlar: Muhammed'e melek indirilmeliydi de melek onun peygamber olduğunu bildirmeliydi *(lâ ünzile aleyhi melek ve lev enzelnâ meleken)* derler», 9. âyeti şöyle der: «Peygambere melek göndereydik *(ve lev ce'alnâhü meleken)* elbette onu insan biçiminde yapardık, onların şüphelerini gene şüpheli kılardık», 50. âyeti şöyle der: «Onlara de ki: Ben size bir melekim *(lâ ekuulü leküm inniy melek)* demiyorum», bu âyetler insanların Allah'tan, insan olan bir peygamber değil, bir melek göndermesini istediklerini ve ancak o zaman inanabileceklerini söylediklerini anlatmak için inmiştir. Gene bu anlamda *İsrâ* sûresinin 95. âyeti şöyle der: «Onlara de ki: Yeryüzünde oturan melekler olsaydı *(kul lev kâne fiylardı melâiketün)* biz de onlara gökten melek bir peygamber *(meleken resûlâ)* gönderirdik», *Fürkan* sûresinin 7. âyeti de şöyle der: «Derler ki: Bu peygamber neden yemek yer? Neden pazarlarda dolaşıp alışveriş yapar? Ona bir melek gönderilip de *(lev lâ ünzile ileyhi melekün)* onunla birlikte Allah azâbıyla korkutmalıydı». *Yûsuf* sûresinin 31. âyeti kadınların güzelliğinden ötürü Hz. Yûsuf'u bir melek sandıkları şöyle anlatır: «Kadınlar Yûsuf'u görünce: Hâşâ, bu bir insan değildir, bir melektir, dediler». *Necm* sûresinin 26. âyeti meleklerin aracılıklarının ve bağış dileklerinin (şefâat) hiçbir yarar sağlamayaca-

ğını anlatır: «Göklerde nice melekler vardır ki şefâatleri hiçbir yarar sağlamaz, yalnız Tanrı dilediği kimse hakkında onlara izin verip de hoşnud olduktan sonra yarar sağlayabilir». *Fecr* sûresinin 22. âyeti de kıyâmet günü meleklerin sıralar hâlinde nasıl dizileceğini şöyle anlatır: «O gün melekler mahşerde saf saf durunca...». *Secde* sûresinin 11. âyetinde *ölüm meleği*'nin sözü edilir, ama *Azrâil* adı geçmez: «De ki: Canınızı almakla görevli ölüm meleği *(melekülmevt)* hepinizin canını alacak, sonra siz Rabbinize döneceksiniz». Tanrı buyruklarını getiren *vahiy meleği* Cebrâil'in (Cibrîl) üç âyette adı geçer, örneğin *Tahrîm* sûresinin 4. âyeti şöyle der: «Cebrâil de *(ve cibrîylü),* inananların iyilik edenleri de onun yardımcısıdır», ayrıca *Şuarâ* sûresinin 193. âyetinde Cebrâil' den *güvenilir ruh* (Rûh al-amîn) diye sözedilir: «Onu bir güvenilir rûhla *(nezele bilürrûhul-emiynü)* Arapça olarak indirdik»; *ruhumuz* (Rûhanâ) deyimiyle nitelenerek Hz. Meryem'e gönderilen de Cebrâil'dir, *Meryem* sûresinin 17. âyeti şöyle der: «Ona ruhumuzu *(rûhanâ)* gönderdik»; Hz. İsâ'ya gönderilen *kutsal ruh* (Rûh al-Kudüs) da odur, *Bakara* sûresinin 253. âyeti şöyle der: «Kendisini kutsal ruhla *(birûhilkudüs)* pekiştirdik». Gülmemesiyle ünlü *Mikâil*'in adı Kur'anda *Bakara* sûresinin 98. âyetinde geçer: «Her kim Allah'a... Cebrâil'e ve Mikâil'e *(ve cibriyle ve miykâle)* düşman olursa...», doğru (sahih) sayılan hadîslerde Hz. Muhammed tarafından adı anılmış ve *Cebrâil*'le aynı derecede tutulmuştur, Peygamber bu iki meleğe «vezirlerim» der. *İsrâfil*' in adı Kur'anda geçmez, hadîslerde de yoktur, kıyâmet üstüne halk söylentilerinde adı anılmıştır. Cehennem koruyucularının (muhâfızlarının) adı *zebânîler*'dir, *A'lâk* sûresinin 18. âyeti şöyle der: «Biz de zebânîleri çağırırız *(sened'uzzebâniyeh)»,* bu zebânîlerin başkanlarını cehennemlikler *Mâlik* diye çağırırlar, şeytan sanılmamaları için de melek oldukları Kur' anda özellikle açıklanmıştır, *Müdessir* sûresinin 30. âyetinde zebânîlerin 19 tâne oldukları bildirilir: «Üzerinde on dokuz bekçi vardır, biz cehennemin işine bakanları ancak meleklerden tâyin ettik». Tanrı'ya *yakın olan melek* (Melek-i mukarreb)'ler de vardır, örneğin bu deyim *Nisâ* sûresinin 172. âyetinde çoğul olarak *melâike-i mukarrebîn* biçiminde geçer: «Mesih de, yakın olan melekler de *(lelmelâiketülmukarrebûn)* Allah'a kul olmaktan asla utanmazlar», bunlara *yakınlar* (El-karibîyyûn) da denir. *Yazıcı* (Kâtibûn) melekler de vardır ki bunlara *kirâmen kâtibîn* denmiştir, *İnfitâr* sûresinin 10-11. âyetleri şöyle der: «Pek değerli yazıcılar vardır ki *(kirâmen kâtibiyne)* bütün yaptıklarınızı bilirler». Ölüleri mezarlarında inanları üstüne sorguya çeken *Münker ve Nekir* adlı iki meleğin adları Kur'anda yoktur, doğru (sahih) sayılan hadîslerde vardır, bunların sorgusu *kabir azâbı* (Azâb al-kabr) deyimiyle dilegetirilir; bunların sorgusundan sonra ölü inanan (mü'min) değilse mezarı (kabir) cehennem başlangıcı, inananlarsa *a'raf* başlangıcı, ermişlerdense (evliyâ) cennet başlangıcı olur ve asıl cennet-cehenneme kıyâmetten sonra buradan gidilir. *Saffât* (8) ve *Sâd* (69) sûrelerinde onlara *gök halkı* ya da *kalabalık* (Al-malâ al-a'lâ) da denir. Melekler Tanrı'ya kesin ve sürekli bağlılıklarıyla (itâatleriyle) insanlardan, üretmemeleriyle de cin ve şeytanlardan ayırdedilirler. *Cin* ve *şeytanlar* da temelde melektirler ama, İbn Abbas'dan nakledilen bir hadîse göre türlerini ürettiklerinden ötürü bu melek takımına *cin* (Al-Cinn) adı verilmiştir. Cin ve şeytanlar, aynı zamanda, günah işleyen ve Tanrı'ya kimi yerde karşı koymaya çalışan bir melekler bölümüdür. Bu cin ve şeytanlar arasında da Tanrı'ya en çok karşı koyanı ve günah işleyeni *İblis*'tir. Özellikle kötülük için yaratılmış birtakım şeytanlar bulunduğu halde doğru (sahih) sayılan bir hadîse göre İblis'in en küçük ceddi olup Hz. Peygambere görünerek ondan birçok sûreler öğrenen bir *müslüman şeytan* da vardır. Müslümanlığın dışında da hemen her dinde melek, Tanrı'nın yardımcısıdır. Örneğin İran'lıların ünlü Zerdüşt' üne «Tanrı'nın yardımcıları var mıdır?»

diye sorulmuş, o da «Tanrı'nın yardımcıları meleklerdir» karşılığını vermiştir. Mazdeizm'de bu meleklere *Ameşas Spentas* denir. Hint, Çin, Mısır, İran, Yahudi ve Hıristiyanların kutsal kitaplarında çeşitli meleklerin sözü edilmiştir. Örneğin katolik inançlarında her hıristiyanın bir *koruyucu melek (Fr.* Ange gardien)'i bulunduğu ve öğüt verip yolgösterdiği ilerisürülür. Hıristiyan yazarlar *Michel, Gabriel, Raphael* vb. gibi iyi meleklerle (bu deyimleri *Mikâil, Cebrâil, Azrâil* deyimleriyle karşılaştırınız) *Satan* (bu deyimi *Şeytan* deyimiyle karşılaştırınız), *Beelzebuth* vb. gibi kötü meleklerin sözünü ederler. *Bk.* Şeytan, Cin, İblîs, Fâtır, Melekî.

MELEKÎ — Katolik... İmparator Markianus'un izinden giden Katolikler, Monofizistlerce bu adla adlandırılmıştır. Markianus, 451 yılında, Katolikliğe karşı çıkanları bir fermanla suçlamıştı. *Melek* ya da *Melik* deyimi İbrânice ve Arapçada *hükümdar* anlamını dilegetirdiğinden deyim, *Melek'e bağlı olanlar* anlamındadır. İslâm ülkelerinde Bizans kilisesine bağlı olan hıristiyanlara da bu ad verilmiştir, aynı anlamda *Rum* (Roma'lı) da denir. *Bk.* Hıristiyanlık.

MELEK-İ MUKARREB — Tanrı'ya yakın melek... Tanrı'ya uzak olan meleklerden ayırdetmek için Kur'anda örneğin *Nisâ* sûresinin 172. âyetinde geçer. *Bk.* Melek.

MELEK-İ TÂVÛS — Yezîdîlerin tanrısı... Yezîdîlik, *şeytan*'ı tanrı, daha doğrusu tanrının *celâl* (hem *büyüklük* hem de *kızgınlık* anlamlarına gelir) ad ve niteliğinin belirmesi (zuhûru) sayar ve *Melek-tâvûs* adıyla anarak ona tapar. *Tâvûs Melek* ve *Tâvûs-ül-Melâike* de derler. Bu anlayışta, Zerdüşt ve Markion ikiciliğinin, eşdeyişle kötülük sorununun çözümlenebilmesi için bir de kötülükçü tanrı tasarımının zorunlu bulunduğu düşüncesinin izleri vardır. İslâmsal disiplin içinde gelişen bir tasavvuf anlayışında da Tanrısal varlık dışında başkaca bir varlık yoktur (Vahdet-i vücûd), bundan ötürü *şeytan* da bir *tanrı belirmesi* (zuhûru) 'dir. *Bk.* Yezîdîlik, Şeytan, Melek, Vahdet-i vücûd.

MELEKLER SÛRESİ — Fâtır sûresinin ikinci adı... *Fâtır* sûresine *Melekler sûresi* (Sûrat al-malâika) de denir. *Bk.* Fâtır.

MELEKÛT — Tasavvuf dilinde, görünmeyen varlıkların evreni... *Âlem-i gayb* deyimiyle anlamdaştır. Sözcük olarak Arapça *hükümdarlık* demektir, *hükümdar* anlamındaki *melek* ya da *melîk* deyiminden türemiştir. Görünmeyenlerin bu evreninde ruhlar ve melekler yaşar. Bu tasarımın temeli Platonculuktur, Platon' un duyularüstü *düşünsel evren*'inin İslâmlaşmış biçimidir. Zaman ve uzayla sınırlanmayan, sonsuz ve sınırsız bir evren olarak tasarımlanmıştır. *Bk.* Âlem-i gayb.

MELEK-ÜL-MEVT — Ölüm meleği... İnsanların canlarını almakla görevli *Azrâil* Kur'anın *Secde* sûresinin 11. âyetinde bu adla anılır, Kur'anda *Azrâil* adı geçmez. *Bk.* Azrâil, Melek, Mevt.

MELEK-ÜS-SİYÂNE — Koruyucu melek... *Bk.* Melek.

MELÎK — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük anlamında *hükümdâr* (mülkü yöneten) demektir. Örneğin *Tâhâ* sûresinin 114. âyeti şöyle der: «Allah yüce hükümdâr ve haktır *(fete'âlallahülmelîkülhak)», Âli İmran* sûresinin 26. âyeti şöyle der: «De ki: Mülkün sâhibi olan Allah'ım *(mâlikelmülk)».* Bu son âyetteki *mülk sâhibi* deyimi, dilediğine verdiği ve dilediğinden geri aldığı bir *egemenliğin sâhibi* anlamındadır. *Mülke sâhibolan* anlamında da *mâlik* denir, örneğin *Fâtiha* sûresinin 3. âyetinde «*Mâlik-i yevmiddîn*» (Yargı gününün ve bu anlamda *din günü*'nün sâhibi) denir. Tanrı'nın hükümdârlığı (kul-köle sâhibi olarak *efendi*' liği) *mülk* ve *melekût* deyimleriyle de dilegetirilir. *Malîk* deyimi İbrânîcede *Adon* ve *Rab* (köle sâhibi efendi) deyimleriyle dilegetirilir ki o çağa özgü köleci üretim düzeninden yansımıştır. Ortaçağ-

da Sultan ünvânlarından sonra gelirdi. Büyük Selçuklular'da şehzâdelere *Melîk* denirdi. Osmanlıcada bu deyim yabancı ulusların hükümdârlarını dilegetirirdi. *Bk.* Esmâ, Allah.

MELÎK-ÜS-SELÂM — Bâtınî inançlarına göre İbrahim peygamberin vasîsi... *Vasî* ve *zıt* inancı bâtınîliğin temel inançlarındandır. *Bk.* Vasî, Zıt, Bâtınîlik.

MEMLÛK — Köle... *Birinin malı olan* demektir, *sâhibolmak* (temellük etmek) fiilinden türemiştir, *efendisinin sâhipliği altında bulunan*'ı dilegetirir. Kur'anda bu deyim bir kez geçer, *Nahl* sûresinin 75. âyeti şöyle der: «Hiçbir işe eli erip gücü yetmeyen ve başkasının malı olan köleyle *(abden memlûken)* bizim güzel yiyeceklerle azıklandırdığımız özgür bir kişi bir olur mu hiç?». Hz. Peygamberin sözlerinde (hadîslerde) *abd* deyimiyle anlamdaş olarak kullanıldığı halde *abd* deyiminin içerdiği *zâhid* (dindâr, *zühd-ü takvâ*'yla uğraşan) anlamını vermez. *Bk.* Abid, Köle.

MEMTÛRÎYYE — İmâmîliğin bir kolu... Ayırdedici niteliği, Mûsâ Kâzım'ın sağ ve ölümsüz olduğu inancıdır. *Bk.* İmâmîlik.

MEMÛR — Emir alan kişi... *Bir işle görevlendirilen*'i dilegetirir, günlük dilde *hükümet işçisi* anlamında kullanılır. Hz. Muhammed, memurlara verilecek maaşı şöyle saptamıştır: «Bize memûr olan kişi bir ev edinebilir, çoluğunun çocuğunun geçimini sağlayabilir, bundan ötesi sınırı aşar (haddi tecâvüzdür)». Buhârî de Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den şu hadîsi naklediyor: «Kabîlemden iki kişi bana gelerek kendilerini Peygamberimize götürmemi istediler. Ben de götürdüm. Bizimkiler ondan memûrluk istediler. Peygamber bana baktı, ben: Seni Peygamber olarak gönderene yemin ederim ki bunu isteyeceklerini bilmiyordum, dedim. Peygamber onlara: Biz işimizde memûrluk isteyenleri kullanmayız, buyurdu». Yorumcular bu hadîsi *adama iş değil, işe adam* ilkesinin dilegetirilmesi olarak yorumlamaktadırlar.

MENÂF — İslâmlık öncesinde putatapar Arapların taptıkları putlardan biri... Ünlü Tanrı üçlüsünden biri olan *Menât* putuyla karıştırılmamalıdır. *Menâf*'a özellikle Kureyş ve Huzayl kabîleleri tapardı. Söylentiye göre Hz. Muhammed doğduğu zaman annesi Hz. Emine onu bu puta adamış. Peygamber Hz. Muhammed'in tam adı şöyledir: *Muhammed bin Abdallah bin Abdalmuttalib bin Hâşim bin Abd Manâf*. Sözcük olarak *yüksek* demektir. *Bk.* Kureyş, Muhammed.

MENÂSİK — Hacı olmaya gidenlerin uymaları gereken her türlü tören ve davranışlar... *Hac* sûresinin 27-34. âyetleri şöyle der: «İnananları Kâbe'ye yüz sürmeye çağır. Kendileri için yararlı olanları gözleriyle görsünler. Belli günlerde azık olarak kendilerine verdiğimiz dört ayaklı davarlar üzerinde Allah'ın adını ansınlar. İşte bunları yiyin, bunlarla eli darda olan yoksulu da doyurun. Sonra kirlerini atsınlar, adaklarını yerine getirsinler, Kâbe'ye yüz sürsünler. Yapılacak iş budur. Kitap'ta okunanlardan başka bütün davarlar size helâl kılındı. Onun için putlara tapma çirkinliğinden, yalan söylemekten kaçının, Allah'ı birleyici olarak ve O'na eş koşmayarak. İşte bu böyledir. Her kim Allah'ın kurban gibi tapkılarına saygı gösterecek olursa bu onun sakınırlığından ilerigelir. Onlarda sizin için belli bir süreye dek birtakım yararlar vardır, sonra kurban edilecekleri yer Beyt-i Atîk (Eski ev)'dir. Biz kurban kesmeyi her topluluk için bir tapkı yaptık ki kendilerine azık olarak verdiğimiz dört ayaklı davarlar üzerinde Allah'ın adını ansınlar diye», 67. âyeti de şöyle der: «Biz her din topluluğu için bir tapım yolu *(ce'alnâ menseken)* gösterdik». *Bk.* Hac.

MENÂSIK-I HAC — Hacc'ın nasıl gerçekleştirileceğini ayrıntılarıyla göstererek rehber olan kitap... Bu tür kitaplarda hac hazırlığı, gidilecek yol boyu ve konakları, oralarda neler yapılması gerektiği, Mek-

ke ve Medîne'de yapılacaklar, dönüş işleri geniş bir biçimde anlatılmıştır. Ortaçağdan beri kaleme alınagelen bu rehberler, Osmanlılar çağında çoğalmıştı. En tanınmışları şâir Nâbî ile Mehmed Edîp Efendi'ninkilerdir. *Bk.* Hac.

MENÂT — İslâmlıktan önce putatapar Arapların taptıkları putlardan biri... *Manat* adıyla da anılır. Kur'anda *Lat* ve *Uzat* ya da *Uzza*'yla bir put-tanrılar üçlüsü oldukları bildirilir. Ölüm tanrıçasıymış. İslâmlığın savaştığı putlardan biridir. Özellikle Avs ve Hazrec kabîlelerinin taptıkları bu *dişi putlar üçlüsü* Mekke'nin kuzeyinde, Medîne yolu üstünde, Musallal tepesinin yanında bulunuyordu. Kudayd'daki Huzeylî'lerin bulunduğu yerde kara taştan ibâret kutsal bir yeri vardı. Kader, özellikle de ölüm kaderi tanrıçasıydı. *Necm* sûresinin 19-20. âyetleri şöyle der: «Lat, Uzza putlarına ne dersiniz? Ya bunların üçüncüsü olan Menât putuna?». Kur'anın da açıkladığı gibi, kız çocuklar bu puta kurban ediliyormuş, aynı sûrenin 21. ve onu izleyen âyetleri şöyle demektedir: «Oğlan çocuk sizinmiş de kız onunmus, öyle mi? Bu ne biçimsiz paylaşmadır böyle? Bunlar ancak atalarınızın uydurduğu adı var kendi yok olanlardır». Tevrat'ta da peygamber Eş'iyâ (İşaya) *Meni* adında bir kader putundan sözetmektedir (LXV, 11): «Ama sizler, Rabbi bırakanlar, kutsal dağımı unutanlar, *Gad* adlı Tâli putuna sofra kuranlar ve *Meni* adlı Kader putuna karıştırılmış şarap sunanlar, ben de sizleri kılıcın kaderi edeceğim, boğazlanmak için hepiniz eğileceksiniz».

MENDÛB — Şeriatın olumlu ya da olumsuz olarak karışmadığı işlerden olup işlenmesi beğenilebilir olan... Çoğulu *mendûbât*'tır. İslâm tapım kitaplarında çok kullanılır. Şeriat o işleme ne yap ne de yapma demiştir, hiç karışmamıştır, ama İslâm bilginleri yapılmasının *mendûb* olduğunu söylerler, açık bir deyişle «yapılsa iyi olur» demektir.

MENKULÂT — Ağızdan ağıza söylenmekle bilinen... Bundan ötürü de *hadîs* ve *tefsîr* bilgilerini dilegetirir, *usla bilinen* anlamındaki *ma'kulât* deyimi karşıtıdır. Sözcük olarak *anlatılmışlar* (nakledilmişler) demektir, *menkul* deyiminin çoğuludur. Hadîs (Peygamber sözleri) kitaplarında özellikle Peygamber yakınlarının (ashâb) erdem ve niteliklerinden sözeden bölüme *menâkıb* (menkabeler) denir, Arapça *menkabe* deyimi de *bir kimsenin erdem ve niteliklerini belirten yazı* demektir. Örneğin Buhârî, ünlü *Sahih* adlı yapıtında (Bulak 1312) *bâb manâkib al -ansâr* (Medîne müslümanlarının menkabeleri bölümü) ve *bâb manâkib al-muhâcirîn* (Hz. Muhammed'le birlikte Mekke'den Medîne'ye göç edenlerin menkabeleri bölümü) gibi deyimler kullanır. *Bk.* Hadîs, Haber.

MENNÛBÎYE — Kadın ermiş... Asıl adı Ayşe'dir, doğduğu köyden ötürü bu adla anılır. Tunus'taki tekkesi ve türbesi birçok boşinançlara konu olmuştur. Şâzîliyye tarikatındanmış. Türbesine adaklar adanılmasıyla birçok dileklerin yerine getirildiğine inanılır.

MENSÛH — *Bk.* MÜ'MİN.

MENŞÛR — Yayılmış... Kur'anda bu anlamda geçer, örneğin *İsrâ* sûresinin 13. âyeti şöyle der: «Kıyâmet günü onlara amellerinin yazıldığı sayfaları yayacağız *(yelkaahü menşûrâ)*», eşdeyişle «amellerinin yazıldığı sayfayı açık olarak önüne koyacağız». Bu anlamda *katlanmış* demek olan *matvî* deyiminin karşıtıdır. *Tûr* sûresinin 3. âyetinde de *yayımlanmış* (neşrolunmuş) anlamında kullanılmıştır, şöyle der: «Yayımlanan Kitap hakkı için *(fiy hakkın menşûrin)*». Günlük dilde *tanıtma belgesi* (irâde, fermân) anlamında kullanılır, eski Arabistan'da *kimlik belgesi* (nüfus hüviyet cüzdanı) anlamında kullanılmıştır.

MEN YUZHİRUH-ULLAH — Tanrı'nın belirteceği kişi... Bâbîliğin kurucusu Seyyit Muhammet Bâp, Tanrı'nın *belirteceği* (izhar edeceği) kişinin kendisinden iki bin bir yıl sonra geleceğini söylemiş. *Bk.* Bâbîlik.

MERCİMEK — Sürekli yenirse sarılık, cilt ve ruh hastalıkları doğuracağına inanılan besin... Eski İslâm inançlarındandır (*Bk. İslâm Ansiklopedisi*, cilt I, s. 137, *Ades* maddesi).

MERHAMET — Acımak... *Bir kimseyi esirgeme* demektir. Allah *acıyıcı ve esirgeyici* (Rahmânirrahîm)'dir. Örneğin *Beled* sûresinin 12-18. âyetleri şöyle der: «Sarp yokuş nedir bilir misin? Köle azatlamak, açlık gününde hısımlardan bir yetîmi ya da yerde sürünen bir yoksulu doyurmak, sonra da inanıp birbirine sabır ve merhametle *(ve tevâsav bilmerhame)* öğütte bulunanlardan olmaktır. İşte sağ tarafa geçecek olanlar bunlardır». Buhârî, Cerîr bin Abdullah'tan şu hadîsi anlatmaktadır: «Merhamet etmeyene merhamet olunmaz».

MERÎH — Çeşitli inançlara konu olan gezegen... *Mars* da denir. *Yıldız tapımı*'ndan kalma gelenekler çeşitli yıldızları ve bu arada Merih yıldızını çeşitli inançlara konu etmiştir. Örneğin eski Mısır'ın Hermesçi inançlarına göre *Merih* yıldızı göğün beşinci katının egemenidir, adâleti simgeler ve elinde tüzenin keskin kılıcını tutar. Ölümsüzlüğe kavuşmak için kat kat yükselen ruhlar bu katta onun etkisine girip tüzel bir sınavdan geçerler. Başka bir örnek olarak da şiî-bâtınî inançlarında *Merih feleki*, Tanrısal usun beşinci belirmesidir. Bâtınî felsefesinde ona *Akl-ul Hâmis* (Beşinci akıl) denir.

MERÎSÎYYE — Bir İslâm mezhebi... IX. yüzyılda Ebû Abdurrahman Merîsî tarafından kurulmuştur. *Mirrisîyye* de denir. Merîsî'ye göre, kulların edindikleri eylemleri Tanrı yaratır, inan hem dille hem de kalple tasdik etmektir, puta tapmak küfür değildir, ama küfrün alâmetidir, büyük günah işleyenler de günahlarına yetecek kadar yandıktan sonra cehennemden çıkarlar.

MERNUŞ — Yedi uyurdan biri... *Bk.* Ashâb-ı kehf, Kehf.

MERTEBE-İ CÜNÛN — Tasavvuf dilinde, cisimsel evrenden sıyrılıp Tanrı'yla birleşme derecesi... *Delilik derecesi* demektir. Bu deyim, gerçekte de, tam bir kendinden geçiş hâlini dilegetirmekten çok, biraz da sözcük anlamıyla deliliği dilegetirmek için kullanılır. *Bk.* Mecnûn, Ermiş.

MERVE — Mekke'de bir tepenin adı... Bu tepede *Naile* adında bir put, yakınındaki Safâ tepesinde de *Esaf* adlı bir put vardı. İslâmlıktan önce Araplar bu putlara taparlar ve çevrelerinde dönerlerdi (tavâf). İslâmlıktan ve özellikle de Mekke'nin müslümanlarca alınışından sonra bu putlar kırıldı ve yokedildi. Ne var ki müslümanlar bu tepelere gitmeye ve bu tepeler arasında say'etmeye çekindiler. *Bakara* sûresinin 158. âyeti bu yüzden indi: «Safâ'yla Merve Allah'ın nişanlarındandır. Beytullahı hac ya da umre edecek kimsenin onları dolanmasında hiçbir zarar yoktur». *Bk.* Safâ, Sây, Hac, Şavt, Ume.

MERYEM — Kur'anın on dokuzuncu sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 98 âyettir. Hz. İsâ'nın annesi Hz. Meryem'den sözettiği için bu adla anılır. Kızoğlan kızken gebe kaldığı için hıristiyan Tanrıbiliminde *Bâkire* adıyla da anılır. Ne var ki hıristiyanlar Hz. İsâ'nın Tanrı olduğunu ilerisürdüklerinden *Bâkire Meryem*'in kendisini de yaratmış olması gereken Tanrı'yı doğurmuş bulunması hıristiyan Tanrıbiliminin büyük çelişkilerinden biridir. İslâm dini, Hz. İsâ'nın Tanrılığını şiddetle yadsıdığı gibi, Hz. Meryem'in Tanrı'dan gebe kaldığı yolundaki hıristiyan dogmasını da şiddetle yadsır. *Meryem* sûresi 16-37. âyetlerinde bunu anlatır: «Kitap'taki Meryem olaycasını da an. Meryem o gün evinden barkından ayrılmış, Doğu'da bir yere çekilmişti. Sonra onlardan yana bir örtü asmıştı. Biz ona Cebrâil'imizi gönderdik. Meryem dedi: Acıyıcı olan Allah beni senden korusun, eğer sen de sakınan biriysen. Cebrâil dedi: Ben senin Allah'ının elçisiyim, sana iffetli bir oğul müjdesini vermek için gönderildim. Meryem dedi: Benim nasıl oğlum ola-

bilir ki, şimdiye kadar bana erkek eli değmemiştir, orospuluk da etmiş değilim. Bu, böyledir. Ancak senin Allah'ın buyurdu ki: Bu iş benim için pek kolaydır. Çünkü biz, bunu insanlar için bir belge, bir esirgeme olsun diye yapacağız. Artık bu iş olmuş bitmiştir. Bunun üzerine Meryem hemen İsâ'ya gebe kaldı. Karnındakiyle birlikte uzak bir yere çekildi. Artık doğum sancıları başlamış, onu bir hurma ağacının gövdesine dayanmak zorunda bırakmıştı. Ne olurdu, diyordu, daha önce ölseydim de bu günleri görmeseydim. Derken Meryem'in bulunduğu yerin altından bir ses geldi: Sakın kaygılanma, Tanrın senin için ayaklarının altından bir ırmak akıttı. Bu hurma ağacını salla. Üzerine olmuş yaş hurmalar dökülecektir. Haydi ye, iç. Gözün aydın olsun. Âdemoğullarından birini görünce de, ben acıyıcı olan Allah'a oruç adadım, onun için bugün kimseciklerle konuşamam de. Meryem, çocuğu yüklenip ulusuna getirdi. Onlar şöyle dediler: Ey Meryem, and olsun ki şu senin yaptığın iş çok çirkin. Ey Hârun'un kızkardeşi, senin baban kötü bir kişi değildi, anan da orospu değildi. Bunun üzerine Meryem, İsâ'ya göz kırptı. Dediler: Biz beşikteki çocukla nasıl konuşabiliriz? İsâ da onlara şöyle dedi: İşte ben Allah'ın kuluvum, O bana kitap verdi, beni peygamber yaptı. Nerede olursam olayım Allah beni kutlu kıldı, sağ kaldıkça da yalvarıya durmayı ve zekât vermeyi buyurdu. Beni anama karşı iyilik edici kıldı. Beni zorba, başkaldıran kılmadı. Doğduğum gün de, öleceğim gün de, yeniden diriltileceğim gün de Allah'ın esenliği üzerime olsun. İşte onların işkillenip durdukları, Allah'ın *OL* sözüyle varolan, Meryemoğlu İsâ budur. Allah'ın çocuk edinmesi olacak iş değildir. O, bundan uzaktır. Allah bir işin olmasını diledi mi ona *OL* der, o iş hemen oluverir. Gerçekten Allah benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse Allah'a tapın, işte doğru yol budur. Bunun üzerine bölündüler, İsâ hakkında birbirlerine düştüler. O ulu günün varlığını tanımayanların başlarına gelecek var». Meryem'in doğuşu da *Âli İmran* sûresinin 35-37. âyetlerde şöyle anlatılır: «Hani İmrân'ın karısı demişti: Ey Tanrım, ben karnımdakini sana azatlı köle olarak adadım, benim bu adağımı kabul et. İmrân'ın karısı doğurunca şöyle dedi: Ey Tanrım, işte ben bir kız doğurdum. Oysa Allah onun ne doğurduğunu çok iyi biliyordu. Kız erkek gibi değildir, adını Meryem koydum. Onu da, onun dölünü de taşlanan Şeytan'ın kötülüğünden korumayı sana ısmarlarım. Bunun üzerine Rabbi bu kızı çok iyi karşıladı. Onu güzel bir bitki gibi bitirdi. Zekeriya'yı da onun yetiştiricisi yaptı. Zekeriya, Meryem'in bulunduğu tapınağa her gelişinde onun yanında bir azık bulurdu da sorardı: Ey Meryem, bu azık sana nereden geliyor? Meryem de: Allah'tan, derdi, çünkü Allah kimi dilerse onu sayısızca azıklandırır». Aynı sûrenin 42. ve onu izleyen âyetleri şöyle devam eder: «O gün melekler şunu demişlerdi: Ey Meryem, gerçekten Allah seni seçkinledi, arıttı, bütün ulusların kadınlarından daha seçkin kıldı. Ey Meryem, Rabbinin karşısında yere kapan, el bağla, eğilenlerle birlikte eğil. İşte bunlar bilinmeyen olayların yankılarıdır. Biz bunları senin gönlüne bildiriyoruz (vahyediyoruz). Onlar Meryem'in yetiştiricisi kim olacak diye fal oklarını suya atarlarken sen onların yanında değildin. Bu iş için çekişirlerken de sen onların yanında değildin. O gün melekler demişlerdi: Ey Meryem, gerçekten Allah seni *Ol* sözüyle olan bir çocukla müjdeliyor. Onun adı Meryemoğlu Mesih İsâ'dır. O, bu dünyada da, öbürdünyada da yükselecek, Allah'ın yakınlarından olacaktır. O çocuk beşikteyken de, yetişkinken de insanlara söz söyleyecek, doğruluktan ayrılmayacaktır. Meryem dedi: Ey Tanrım, nasıl olur da benim çocuğum olur, bana erkek eli değmedi ki... Allah buyurdu: Bu böyledir, Allah neyi dilerse onu yaratır. Allah bir işin olmasını diledi mi ona *Ol* der, o da oluverir. Allah, İsâ'ya doğrunun bilgisini, Kitap'ı, Tevrat'ı, İncil'i öğretecek». Hz. İsâ'nın

ve annesi Hz. Meryem'in tanrılıklarını ilerisüren hıristiyan dogmalarına karşı *Mâide* sûresinin 75. âyeti onların yemek yiyen birer insan olduklarını özellikle belirtir: «Meryemoğlu Mesih yalnız bir elçidir, o kadar. Doğrusu ondan önce de birtakım peygamberler gelip geçtiler. Onun anası da özü sözü doğru bir kadındı. İkisi de yemek yerlerdi». *Tahrim* sûresinin 12. âyeti de şöyle der: «Allah, İmrân'ın kızı Meryem'i de örnek veriyor. O Meryem ki iffetini iyice korumuştu. Biz de ona kendi ruhumuzdan üfürmüştük. Meryem, Allah'ının sözlerini, Kitaplarını doğruladı. Allah'a boyun eğenlerden biri oldu». *Nisâ* sûresinin 171. âyeti de şöyle der: «Ey Kitap' lılar, din işlerinde taşkınlık etmeyin. Allah üzerine doğru olan sözlerden başkasını söylemeyin. Gerçekten Meryemoğlu Mesih İsâ, Allah'ın elçisidir. Meryem'e bildirdiği *Ol* sözüyle olmuştur. O, Allah'tan gelme bir ruhtur. Öyleyse Allah'a ve elçilerine inanın da *Allah üçtür* demeyin. Kendi iyiliğiniz için bundan vazgeçin. Çünkü Allah tek olan Tanrı'dır. O, çocuğu olmaktan uzaktır. Yerlerde ve göklerde ne varsa hepsi O'nundur. Allah'ın koruyucu olması yeter». *Mâide* sûresinin 116. âyeti bu konuyu daha da açıklar: «O gün Allah buyurmuştu: Ey Meryemoğlu İsâ, insanlara Allah'ı bırakın da benimle anamı iki Tanrı edinin diyen sen misin? İsâ şöyle demişti: Seni ululayarım. Hakkım olmayan bir sözü söylemek benim için doğru olmaz. Eğer bunu söylemiş olsaydım sen bilirdin. Gerçekten bende olanı sen bilirsin, ama sende olanı ben bilmem. Çünkü görünmeyenleri en iyi bilen sensin». Bu son iki âyette ilerisürülen *üçleme* (teslîs)'nin hıristiyan üçlemesinden farklı olduğuna da dikkati çekmek gerekir. Kur'anın bu âyetlerinde hıristiyanların *Tanrı-İsâ-Meryem*'den kurulu bir üçlemeye taptıkları ilerisürülmektedir, oysa hıristiyan inançlarındaki üçleme *Baba (Tanrı)-Oğul (İsâ)-Kutsal ruh (Rûh-ül-Kuds)* üçlemesidir. Her ne kadar kimi tarihçiler *Meryem*'i de bu üçlemeye sokarak Tanrı sayan *Meryemî*ler'den söz etmekteyse de Kur'anın bu söylentilerle ilgili olmadığı açıktır. Ne var ki Kur'anda Hz. İsâ'yla Kutsal Ruh birleştirilince *(O, Allah'tan gelme bir ruhtur* âyeti) doğal olarak üçüncü sırayı Meryem'e vermek gerekiyordu. Bundan başka Kur' anda Meryem'in babası *İmrân*'dır, hıristiyan geleneğinde *Yuahim*'dir, *İmrân (İbr.* Amram) adı Kur'anda Hz. Mûsâ' nın babası olarak da anılmıştır. Kur'anda Meryem'in annesinin (Hz. İsâ'nın büyükannesinin) adı geçmez, hıristiyan geleneğinde adı *Hanna*'dır. Kur'anda Meryem, Hârun (*İbr.* Aaron)'un kızkardeşi olarak gösterilmiştir; hıristiyan geleneğinde bu yoktur. Meryem üstüne birçok Peygamber sözleri (hadîs) de vardır. Bu sözlerde Meryem; Asiye (Firâvun'un karısı), Hz. Hatice (Hz. Muhammed'in ilk eşi), Hz. Fatma (Hz. Muhammed'in kızı) ve Hz. Ayşe (Hz. Muhammed'in eşlerinden biri)'yle birlikte saygın kadınlar arasında sayılmıştır, hattâ İbn Hanbel'in *Musnad*'ında bildirdiği bir hadîse göre, cennet kadınlarının birincisi olarak gösterilmiştir. Başta Buhârî ve Müslim olmak üzere birçok doğru (sahih) hadîs bildiricileri şu hadîsi önemle kaydetmektedirler: «Meryem ve oğlu müstesnâ, doğan bütün çocuklara Şeytan dokunur ve çocuklar bundan ötürü doğar doğmaz bağırırlar». Yukardaki âyetlerde sözü edilen Hz. Zekeriya (*İbr.* Zakarya) İslâm geleneğinde Meryem'in amcası (İmrân'ın kardeşi)'dır. İmrân, Meryem doğmadan önce öldüğünden, amcası Hz. Zekeriya çocuk üstünde vesâyet hakkını istemiştir, hahamlar buna karşı çıkmışlardır, Zekeriya bu konudaki rakipleriyle birlikte bir sınav geçirmiştir, oklarını bir ırmağa atmışlar ve sâdece Zekeriya'nın oku su üstünde yüzmüştür ve böylelikle Meryem'in vasîliğini elde etmiştir. *Bk.* İsâ, Hıristiyanlık, İncil.

MERYEMÎ'LER — *Bk.* MERYEM.

MESÂBÎH — *Bk.* FUSSİLET.

MESÂNÎ — Yedi âyet... Sözcük anlamında *bir şeyin yinelenmesi*'ni (tekrârını) di-

legetirir, *bir şeyin katı* (misli) demektir. Kur'anın iki âyetinde kullanılmıştır. Kur' andaki anlamı İslâm bilginleri arasında tartışma nedeni olmuş, çeşitli anlamlar verilmiştir. *Hicr* sûresinin 87. âyeti şöyle der: «Biz sana mesânîden yedisini *(seb'an minelmesânî)* ve ulu Kur'anı verdik». Bu âyetteki *mesânî* deyimi Prof. İsmail Hakkı Baltacıoğlu tarafından *övme âyeti*, Prof. İsmail Hakkı İzmirli tarafından *Fâtihâ sûresi* anlamında *mükerrer yedi âyet*, değerli bir din bilgini olan Hacı Murad tarafından *daimâ tekrârlanan yedi âyet*, Prof. Sâdi Irmak tarafından *yedi âyet* deyimleriyle çevrilmiştir. Görüldüğü gibi, her dört bilgin de bu terimi *âyet* deyimiyle çevirmektedirler. Ne var ki *Zümer* sûresinin 23. âyeti şöyle der: «Allah sözün en güzelini, kendi kendine benzeyen bir kitabı, mesânî'i *(kitâben müteşâbihen mesânî)* indirmiştir». Bu âyetteki *mesânî* deyimi açıkça *Kur'an* anlamındadır. Bu âyet Baltacıoğlu tarafından şöyle çevrilmiştir: «Allah sözlerin en güzeli olan Kitâb'ı bildirmiştir. O'nun âyetleri birbirine benzer, hem de ikişer ikişerdir», İzmirli tarafından şöyle çevrilmiştir: «Allah sözün en güzelini birbirine benzer ikişer ikişer olarak bir kitap hâlinde indirmiştir», Hacı Murad tarafından şöyle çevrilmiştir: «Allah sözün en güzelini vahyetmiştir. Bu vahiy her tarafı birbirini tutan, her şeyi açık açık ve teker teker beyân eden kitaptır, Kur'andır». Prof. Irmak şöyle çevirmiştir: «O Allah ki bir kitapta sözün en güzelini indirmiştir, o kitabın bir kısmı bir kısmına benzer, her şeyi tekrar tekrar bildirir». *Fâtiha* sûresi, namazın her rekâtında okunduğundan (tekrar edildiğinden), aynı zamanda da yedi adlı ve yedi âyetli olduğundan Osmanlıcada *Seb-ül-mesânî* deyimiyle anılır. *Bk.* Fâtiha, Kur'an.

MESCİD — Secde edilecek yer... *Câmi* demektir. Osmanlıcada *küçük câmi* anlamında kullanılmıştır. *Namazda yere kapanma* anlamındaki Arapça *sücûd* (secde) kökünden türemiştir. Kur'anda özellikle Mekke câmiini (Mescid el-Harâm) dilegetirmek için kullanılmıştır. *Tevbe* sûresinin 18. âyetinde olduğu gibi genel anlamda da ilerisürülmüştür: «Allah'ın mescidlerini *(mesâcidallahi)* bayındıracak olanlar yalnız Allah'a inananlardır». Bu âyette *mescid* deyimi çoğul olarak *mesâcid* sözcüğüyle dilegetirilmiştir. Kur'an, Hz. İbrahim'in, Hz. Dâvûd'un mescidlerinden de sözeder, çünkü bu peygamberler de bir anlamda müslümandır. Bununla beraber örneğin İbn Haldun gibi kimi Arap bilginleri *mescid* deyimini başka dinleri de kapsayan geniş anlamında *tapım yeri* (mâbed) olarak kullanmışlardır. Nitekim deyimin Ârâmîceden Habeşçeye geçmiş kökü *mesgad* bu anlamdadır, kiliseleri de dilegetirir. *Tevbe* sûresinin 17. âyeti de şöyle der: «Müşrikler Allah'ın mescidlerine ayak basamazlar», bu âyette açıkça görüldüğü gibi İslâmlıkla birlikte bu deyim İslâmsal bir anlama kavuşmuştur. Örneğin hıristiyanlar, Hz. İsâ'yı da Tanrı sayıp Allah'a *şerîk* (ortak) koştuklarından, *müşrik* (Tanrı'ya ortak koşan) 'tirler ve mescidlere giremezler. Buhârî'nin Hz. Osman'dan naklettiği bir hadîste Peygamber Hz. Muhammed şöyle demektedir: «Kim Allah rızâsı için bir mescid yaparsa Allah da ona cennette onun benzeri bir ev yapar», Ebû Katâde de şu hadîsi bildiriyor: «Biriniz mescide girince oturmadan önce iki rekât namaz kılsın». *Bk.* Namaz, Mescid-i aksâ, Mescid-i harâm, Nâfile.

MESCİD-İ AKSÂ — Kudüs kentinin en büyük câmii... *Ulu cümi* denir, cumâ namazı kılınan merkez câmii karşılığıdır. Eski Süleyman tapınağının (mâbedinin) bulunduğu yerde yapılmıştır. Sözcük olarak *en uzak mescid* demektir ve ilkin Kur'anın *İsrâ* sûresinin 1. âyetinde ilerisürülmüştür: «Ululârım o Allah'ı ki, kendisine belgelerinden bir nicesini göstermek için kulunu geceleyin Mescid-i Harâm'dan alıp çevresini kutlulandırdığı Mescid-i Aksâ'ya götürdü». Bu âyet aynı zamanda *mirâc* (göğe çıkma) olayını anlatmaktadır. Bilindiği gibi Hz. Peygamber bir gece Mekke'den Kudüs'e götürülmüş ve oradan

da göğe çıkarılmıştır. Bu yüzden kimi yorumcular Mescid-i Aksâ'nın *gökte bir yer* olabileceğini de ilerisürmüşlerdir, nitekim Kur'anda bu gibi göksel yerlerin sözü edilmiştir (*Bk.* Sidre-i müntehâ). *Bk.* İsrâ, Kudüs, Mirâc, Mescid.

MESCİD-İ HARÂM — Mekke'de Kâbe'nin bulunduğu alandaki câmiin adı... Bu deyimle bizzat *Kâbe* de dilegetirildiği gibi, kutsal bir yer sayılan bütün *Mekke* de dilegetirilir. Gerçekte küçük bir alan üstünde bulunan *Kâbe, Zemzem* ve *Makaam-ı İbrahim* bu mescidin birer parçasını oluştururlar. *Kâbe*'ye *Beyt-i harâm* ve *Mekke* kentiyle dolaylarına *Belde-i harâm* denir. *Harâm* deyimi İslâm şeriatının *yasak* ettiği şeyi dilegetirir, bundan ötürü müslümanlardan başkasının girmesi yasaklanan bu yerler de bu deyimle nitelenmiştir. Kur'anın çeşitli âyetlerinde sözü edilen *Mescid-i Harâm* deyimiyle, Mekke'den Medîne'ye göçüşün (hicretin) 8. yılında Hz. Peygamber tarafından yaptırılan bu câmi değil, bütün Mekke kenti dilegetirilir. Örneğin *İsrâ* sûresinin 1. âyetinde (*Bk.* Mescid-i Aksâ) geçen «Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya götürdü» sözü «Mekke'den Kudüs'e götürdü» anlamını verir. Bir başka örnek olarak *Bakara* sûresinin 196. âyetinde geçen «Bu, çoluk çocuğu Mescid-i Harâm'da bulunmayanlar içindir *(lem yekün ehlühü hâdıriylmescidilharâm)*» sözü «Bu, çoluk çocuğu, Mekke'de bulunmayanlar içindir» demektir. Bunun gibi *Mâide* sûresinin 2. âyetinde geçen «Sizi Mescid-i Harâm'dan alıkoyduğu için o ulusa karşı duyduğunuz tiksinti sakın sizleri taşkınlığa sürüklemesin» sözü «Sizi Mekke'ye girmekten alıkoyduğu için...» anlamındadır (*Bk.* Hudeybiye). *Tevbe* sûresinin 7. âyeti şöyle der: «Tanımayanlar (Tanrı'yı yadsıyanlar) Allah yanında, O'nun elçisi (Peygamberi) yanında nasıl andlaşabilirler? Yalnız Mescid-i Harâm'da yaptığınız andlaşma başka», bu da «Mekke'de yaptığınız andlaşma» demektir. Bilindiği gibi, *Kıble* de Mescid-i Harâm yönündedir. Peygamber Hz. Muhammed tarafından yaptırılan mescid, Hz. Ömer ve Hz. Osman zamanlarıyla Emevî ve Abbâsî halîfeleri çağında sürekli olarak onarılmış, geliştirilmiş, son ve kesin biçimini almıştır. Câmi yüzyıllar boyunca İslâm kültürünün merkezi olmuş, çevresinde okullar (medreseler) yapılmıştır. Dört büyük mezhebin imamlarının makamları (ders verdikleri yerler) da bu câmiin çevresindedir. İmam Şâfiî *Makaam-ı İbrahim*'de ders vermiştir, eşdeyişle: Şâfiî'nin makamı Hz. İbrahim'in makamıdır, sağında minber ve solunda Zemzem binâsı vardır. Câmiyle Kâbe'nin güneydoğusunda İmam Hanbel'in makamı, güneybatısında İmam Mâlik'in makamı, kuzeybatısında İmam Ebû Hanîfe'nin makamı vardır (Bu makamlara *musalla* da denir). *Bk.* Mescid, Mekke, Kâbe, Kıble, Mescid-i aksâ, Musalla.

MESCİD-İ NEBEVÎ — Peygamber Hz. Muhammed'in evi... Peygamber Hz. Muhammed, Medîne'ye göçtükten (hicretten) sonra oturduğu evin önüne bir çardak yaptırmış ve namazlarını burada kılmıştır. Ölümünden sonra evi genişletilerek bu mescide katılmıştır. Peygamber ve yakınları da bu evin toprağına gömülmüşlerdir. *Bk.* Mescid, Muhammed, Medîne, Mescid-i takvâ.

MESCİD-İ TAKVÂ — İlk müslüman câmii... İslâm dininde Tanrı'ya tapmak (ibâdet) için kurulan ilk câmi, Peygamber Hz. Muhammed'in Medîne'ye girerken dört gün konakladığı Kuba'da yapılmıştır. Peygamber bu yapıda bir işçi gibi çalışmış, fıçılar taşıyıp taşlar koymuştur. Örneğin Buhârî *Sahih*'inde Ebû Said el-Hudrî'den şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimiz Medîne'deki mescid-i şerîfi yaparken hepimizle birlikte fıçılar taşımıştı. Ammar ikişer ikişer getiriyordu. Efendimiz onun toz toprak içinde can verircesine çalıştığını görünce mübârek eliyle onun tozlarını silkeledi». Daha sonra Peygamber Hz. Muhammed'in evinin önüne yaptırdığı mescid için de (*Bk.* Mescid-i nebevî) Enes şu hadîsi nakletmektedir: «Ey Neccâr

oğulları, şu bahçenizin değerini söyleyiniz ki mescid ve odalar yapayım... Efendimiz böyle söyleyince Neccâr oğulları: Biz para almayız, sevinerek size bırakırız, dediler. Peygamber yetimlerin de ilgisi bulunan bu arsanın fazlasıyla bedelini verip alarak üzerine şimdiki mescid ve kabrinin bulunduğu odaları yaptı». Peygamberin evi ve önüne yaptırdığı bu mescid, *Mescid-i takvâ* deyimiyle nitelenen ilk müslüman câmiinden daha sonra yapılmıştır. *Mescid-i takvâ*'ya *Kuba mescidi* de denir. Hz. Ayşe göç (hicret) olayını anlattığı uzun bir hadîste şöyle demektedir: «Peygamberimiz Medîne yolunun sağına, Kuba tarafına yöneldi, orada Âmir oğlu Avf'ın evine konuk oldu. Rebiülevvel ayının bir, iki ya da on ikinci gününe rastlayan bir pazartesi günüydü. Orada on dört gece konuk kaldılar. Kuba mescidini burada kurup içinde namaz kıldı, sonra hecinine (devesine) binip cumâ günü Medîne'ye doğru yola çıktı. Medîne'ye girip şimdiki yerine gelince devesi çöktü, müslümanlar burada namaz kıldılar. Orası ashâbın büyüklerinden ilk imân edenlerden Zürâra oğlu Esad'ın oğulları ki Ebû Ümâme'nin bakmakta olduğu Sehil ve Süheyl adlarındaki iki yetîmin hurma kurutmak için kullandıkları bir harman yeriydi. Efendimizin devesi buraya çökünce: *Burası bizim durağımızdır İnşaallah* buyurmuşlardı. Sonra yetîmlikten yeni kurtulmuş bulunan o iki delikanlıyı çağırtarak o harman yerinin mescid yapılmak üzere değerini sordu. Çocuklar: Biz para almayız, seve seve bağışlarız, dediler. Peygamberimiz kabul etmedi ve değerini fazlasıyla vererek orayı satın aldı, bugünkü mescidi yapmaya başladı. Kendisi de ashâbıyla birlikte kerpiç ve fıçılarla su taşıyordu». *Tevbe* sûresinin 107. âyeti *Kuba mescidi*'nden sözeder. *Bk.* Mescid, Medîne, Hicret.

MESCÛD — Kendisine secde edilen... *Önünde yere kapanılan* demektir ki *Tanrı* anlamında kullanılır. Meleklerin kendisine Allah'ın buyruğuyla secde etmeleri yüzünden de Hz. Âdem'e *mescûd-u melek* denir.

MESEL — Örnek alınacak dinsel söz... Sonraları *atasözü (Ar.* Darbı mesel) anlamına dönüşen *mesel* deyimi, ilkin dinsel anlamda kullanılmıştır. Büyük dinlerde olduğu gibi Sümer, Fenike, Mısır, Yunan, Roma vb. gibi ilk dinlerde de Tanrılık buyruklar ve kurallar, bilgisiz halka *mesel* (benzetme)'lerle anlatılırdı. Tecrat, İncil ve Kur'an da böylesine meselerle doludur. Örneğin Hz. İsâ «gökteki kuşlara bakın, ne kilerleri ne de ambarları var, baba onları nasıl doyuruyorsa sizleri de doyurur» der. *Eski Ahid*'de yer alan *emsâl-i Süleyman* (Süleyman'ın meselleri) dinsel mesellere en güzel örnektir. Şöyle başlar: «İsrâil kralı, Dâvûd'un oğlu Süleyman'ın meselleri, hikmeti ve terbiyeyi bilmek için, sözleri kavramak için, akıllı davranışta, iyilikte ve hakta ve doğrulukta eğitilmek için, bön adama basîret, genç adama bilgi ve düşünce vermek için, anlayışlı adam sağlam öğütler edinsin diye, hikmetlilerin sözlerini ve muammâlarını anlamak içindir. Rab korkusu bilginin başlangıcıdır».

MESH — Islak elle sıvazlama... Kimi durumlarda *abdest* ve *gusül*'de yapılmasına izin verilmiştir. Özellikle abdest alarak ayakkabılarını giymiş olan bir kimse abdesti bozulup yeniden abdest alırken kunduralarının üstüne meshedebilir. Meshetmek, her ayağın ön tarafı üzerinden ayakkabının üç serçe parmak kadar yerini ıslak elle bir kez sıvazlayarak yapılır. Bu durumda meshetmek abdest almada ayakları yıkamaya bedel sayılmıştır. Meshin süresi, eşdeyişle abdest alıp kunduralarını giydikten sonra abdesti bozulup yeniden abdest alma durumunda meshedilmeye verilen izin, kendi evinde ya da ülkesinde bulunanlar için bir gün ve bir gece (24 saat), konuk olanlarla seferde (yolculuk ya da savaşta) olanlar için üç gün ve üç gece (72 saat)'dir, eşdeyişle bir kimse bu durumlarda ve bu süreler içinde ayakkabılarını çıkarıp ayaklarını yeniden yıka-

mak zorunda değildir, meshetmekle yetinebilir. Mesh, *mest* adı verilen ayağı topuklarıyla birlikte örten ayakkabı üstüne yapılır. Potin, çizme, kundura, kalçın, konçlu terlik, çarık gibi ayakkabılar bu tanıma girer. Ama örneğin topuksuz terlik üstüne meshedilemez. Bundan başka abdestsiz giyilen kundura üstüne mesh câiz değildir. Ayağı topuklarla birlikte kaplayıp ayakta düşmeden duran ve içine su almayan her kalınca şeye meshedilebilir. Şeriat, mesh için daha pek çok ayrıntılı koşullar saptamıştır. Kırık, çıkık, yara ve benzerlerinin üstünde alçı ve sargı gibi şeyler bulunuyorsa ve bunların çıkarılmaları mahzurluysa bunlar üstüne de meshedilir. Gusül (boy abdesti)'de de böyle yapılır. Bizzat Peygamber Hz. Muhammed, Uhud savaşında aldığı yaranın sargısına meshetmiştir, Hz. Ali'ye de Hayber'de bilek kemiği kırıldığı vakit sargı üstüne meshetmesini buyurmuştur. Sargı ve alçı üstüne mesh bir süreyle sınırlanmamıştır, bunlar çıkarılıncaya kadar yapılabilir. Buhârî de *Sahih*'inde Muğîre'den şu hadîsi naklediyor: «Bir seferde abdest alırken Peygamberimizin mestini çıkarmak istedim. Bana: Bırak, dedi, ayaklarım temizken giymiştim. Sonra mestin üstüne meshetti». *Bk.* Abdest, Gusül, Mest, Sargı.

MESÎH — Günü geldiğinde yeryüzüne inerek yahudi ulusunu kurtaracak olan Tanrı temsilcisi... Yahudi inançlarına göre *Mesîh,* Tanrısal nitelikte ve Tanrı gücünü taşıyan bir kişiliktir. Tanrı *Yehova*'nın temsilcisidir. Hıristiyanlar bu inancı biraz değiştirerek benimsemişler ve bu adı Hz. İsâ'ya vermişlerdir. Hıristiyan terminolojisinde Mesîh denince Hz. İsâ anlaşılır. *Mesîhâ* da denir. Sözcük olarak *üstüne meshedilmiş (Bk.* Mesh) ve bundan ötürü de *günahlardan arınmış* anlamına geldiği ilerisürülmektedir. Bununla beraber bunun bir özel ad (İsm-i has) olduğu da savunulmuştur. Sözcüğün kökeni kesinlikle bilinmemektedir. Kur'anın birçok âyetlerinde *Mesih İsâ* biçiminde ve Hz. İsâ'ya verilmiş bir lâkap gibi kullanılmıştır. Örneğin *Âli İmran* sûresinin 45. âyeti şöyle der: «Meryem, Allah sana kendisinden gelen bir sözcükle müjde veriyor. Adı Mesîh, Meryem oğlu İsâ'dır *(işmühülmesiyhu iysebnü meryeme)*», *Tevbe* sûresinin 31. âyeti de şöyle der: «Allah'ı bırakarak Meryem oğlu Mesîh'i Rab edindiler *(velmesîhabne meryem)*». Hz. Muhammed'in birçok hadîslerinde de *Mesîh* adı Hz. İsâ'nın bir özel adı ya da lâkabı gibi kullanılmıştır, bununla beraber *al-Mesîh al-Kazzâb* (Yalancı Mesîh) ve *al-Mesîh al-Deccâl* (*Bk.* Deccâl)'dan sözeden hadîsler de vardır. Bu hadîslerdeki *Mesîh* deyiminden ne kasdedildiği açıklanamamakla beraber kimi yorumcular bunun *beklenen kurtarıcı* anlamında kullanıldığını ilerisürmüşlerdir. Kaldı ki *Deccâl* deyimi de Süryânîce *yalancı* anlamına gelen *daggala* deyiminin Arapçalaştırılmışıdır, bundan da Deccâl'ın *Mesîh karşıtı* (Antichristos) bir sahtekâr ve eşdeyişle *yalancı Mesîh* olduğu anlamı çıkarılmaktadır, nitekim İbn Hanbel'in anlattığına göre Deccâl da, tıpkı Mesîh Hz. İsâ gibi bir eşeğin sırtında olarak ortaya çıkacak ve böyle gezecektir, bir peygamber görünümünde olacaktır, ona özellikle kadınlar ve yahudiler inanacaklardır, oysa peygamberler uluslarına bu baştan çıkarıcı yalancıdan korunmayı öğütlemişlerdir, bu sahtekâr Deccâl, kırk gün ya da kırk yıl dünyaya egemen olduktan sonra *Mehdî* ya da *Mesîh* tarafından öldürülecektir. Bu yorumda Mehdî inancının, Mesîh inancından kaynaklandığı ve ondan türediği görülmektedir. Özellikle hıristiyanlarda *Mesîh'çilik* (Mesyanizm) dünyayı düzeltmek için bir Mesîh'i bekleme inancını dilegetirir. Temelde bir yahudi inancı olan Mesîh inancı, düzeni bozuk dünyayı yeniden düzenlemek için bir *kurtarıcı* (halâskâr) bekleyen hemen her yerde görülmüştür. Mesîh inancı, ilkin İ.Ö. VIII. yüzyılda yahudi peygamberleri tarafından ilerisürülmüştür. Hıristiyanlığın kuruluşunda ilk hıristiyanlar Hz. İsâ'nın Mesîh olduğunu ilerisürmüşlerdir. Yahudilikte Mesîh inancı ruhsal ve cisimsel

bir Mesîh bekleme biçiminde çeşitlenmiştir. Cisimsel Mesîh inancında beklenen Hz. Dâvûd soyundan yüce bir kraldır. İncelemeci Lods şöyle demektedir: «Mesîh umudunun köklerinden bazılarını monarşik ideolojide aramak gerekir. İlk kralların büyüklükleri karşısında duyulan özlem de hiç şüphesiz geleceğin şanlı kralını bekleyişe yol açmıştır». *Bk.* İsâ, Deccâl, Mehdî, Kıyâmet.

MESÎR — Anadolu'nun Manisa kentinde her yıl Nisan ayının on beşinci günü yapılan dinsel bayramda dağıtılan mâcun... Manisa'lı Türk müslümanlara özgü bir inançtır, kaynağı da çok eski Anadolu inançlarıdır. Manisa kenti eski Anadolu'da *Kybele*'nin tapım merkeziydi. Ana tanrıçanın sevgilisi *Adonis (Adon, Adonia* ve değişik bir biçimine *Attis* de denir. Sümer ve Hitit inançlarında adı *Dumuzi*'dir) avda bir yaban domuzu tarafından öldürülmüş, kanları toprağa aktığı gibi gövdesi de eriyip toprak olmuş. Her yıl ilkbaharda topraktan bitkiler ve çiçekler hâlinde fışkırırmış. Bu bitkiler ve çiçeklerde Tanrı'nın dölleyici, doğurtucu, çoğaltıcı gücü varmış. Eski Anadolu halklarınca her yıl ilkbaharda Manisa'da bu bayram kutlanır, bu otlar ve çiçeklerden yapılan yemekler yenirmiş. Günümüzde de kutlanan bu bayramda yapılan ve dağıtılan mâcunun ilk biçimi kırk bir çeşit bitkiden yapılırdı. Bu mâcunu ilkin Manisa tımarhanesinin başhekimi *Merkez Efendi* adıyla anılan Mûsâ Kılıç adlı bir hekim kırk bir çeşit ottan yapmış. Bu mâcunla hastalarını iyi edermiş. Birçok hastalıklara iyi geldiğine inanılan bu mâcunun özellikle kısırlığı giderici ve doğurtucu bir niteliği varmış. Günümüzde ancak on madde karıştırılarak lokum kıvamında yapılmakta ve küçük parçalar hâlinde kesilerek dağıtılmaktadır. İlk mâcun dağıtımı, bizzat hekim Merkez Efendi tarafından, 15 Nisan 1539 tarihinde, Sultan câmii minaresinden atılmak suretiyle yapılmıştır.

MESKEN — Ev... *İçinde oturulan yer* (ikaametgâh)'i dilegetirir. *Nûr* sûresinin 27. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, kendi evlerinizden başka evlere *(tedhulû büyûten gayre büyûtiküm)* sâhiplerinden izin almadan ve onlara selâm vermeden girmeyin». Görüldüğü gibi, bu âyette *ev* anlamında Arapça *beyt* ve çoğul olarak *büyût* deyimi kullanılmıştır. Bu Tanrı buyruğu gereğince bir eve tecâvüz ve taarruz İslâm dinince yasaklanmıştır. Bunu pekiştiren pek çok hadîs de vardır. Örneğin Buhârî *Sahih* adlı yapıtında Sehl İbn Sa'd'dan şu hadîsi naklet-mektedir: «Biri Peygamberimizin penceresinden içeri bakmıştı. Peygamberimiz *midra* denilen (çuvaldız gibi) bir demirle başını kaşıyordu. Bakanı görünce: Senin böyle gizlice baktığını bilseydim şu elimdeki demirle gözlerini çıkarırdım. İzin almak, göz dolayısıyla gerekli kılınmıştır, buyurdu». Eşanlamda izin istemek, gözün görmesinden ötürüdür. Dışardan gelenin ev içi durumunu (evin mahremîyetini) görmemesi gerekir.

MESLİNA — Yedi uyurlardan birinin adı... *Bk.* Ashâb-ı kehf, Kehf.

MESNEVÎ — Mevlevî tekkelerinde yüzyıllarca ders olarak okutulan ve gizemsel-İslâmsal mitolojinin önemli kaynaklarından biri olan Mevlânâ Celâlettin'in yapıtı... Deyim, gerçekte, her iki dizesi birbiriyle uyaklı olan bir şiir türünü dilegetirir. Mevlânâ'nın yapıtı da bu türde yazılmıştır. Yapıtın temel felsefesi insan usunun yadsınması, her türlü bilgive sezgiyle varılabileceğini ve özellikle Tanrısal bilginin ancak *kendinden geçme* (vecid, istiğrak)'yle elde edilebileceğini ilerisürmesidir. İçinde çoğu Hint ve Arap mitolojisinden alınma birçok mitolojik öyküler vardır. *Bk.* Mevlevîlik, Mesel.

MESNÛN — Peygamber Hz. Muhammed'in yaptıkları örnek alınarak yapılan... *Sünnet sayılan* anlamındadır. *Bk.* Sünnet.

MEST — Ayağı topuklarıyla birlikte kaplayan ayakkabı... İslâm dininde yıkanmış ayağa giyilen ayakkabıyı çıkarıp

yeniden ayağı yıkamaksızın meshederek abdest almaya verilen izinden ötürü önem kazanmıştır. Potin, kundura, çizme, kalçın, konçlu aba terlik, katı çorap, çarık şeriatça *mest* sayılır. Topuğu kapamayan terlik, iskarpin vb. bu deyimin kapsamı dışındadır, bunların üstüne meshedilemez. Mest, ortalama yürüyüşle bir fersah (on iki bin adım) durmaksızın yürümekle patlamayan ve içine su almayan bir maddeden yapılmış olmalıdır. Bağsız olarak da bacakta duracak kadar kalın olmalıdır. Deliği, söküğü, yırtığı bulunmamalıdır. Böyle olmayan mestlere mesh edilemez (câiz değildir). Bütün bu koşullar yıkanmış ayağın ayakkabı içinde temiz kaldığını belirlemek içindir, abdest alırken temiz bir ayağı belli bir süre içinde (24 saat) yeniden yıkamak gerekmez, kundura üstüne meshedilmekle yetinilir. Peygamber böyle yapmıştır, bundan ötürü de sünnettir. *Mest* deyimi bu anlamın dışında *sarhoş* demektir ki kimi tasavvuf tarikatlerinde ve özellikle de bektâşîlikte *Tanrı aşkıyla kendinden geçmiş* anlamını dilegetirir. Fuzûlî şöyle der: «Öyle sermestim ki âyâ bilmezem dünya nedir». *Bk.* Mesh, Abdest, Sünnet.

MES'ULİYET — Sorumluluk... *Kendisinden sorulabilen* (suâl edilen)'in niteliğini dilegetirir. *Bakara* sûresinin 123. âyeti şöyle der: «Öyle bir günden sakının ki, o gün herkes kendinden sorumlu olacaktır, kimse kimsenin ödeyeceğini ödeyemeyecektir, kimsenin kayırıcılığı da işe yaramayacaktır». *Nisâ* sûresinin 111. âyeti şöyle der: «Her kim bir günah kazanırsa ancak kendisi için kazanır», 123. âyeti de şöyle der: «Her kim bir kötülük işlerse onun sorumlusudur, onunla cezâya çarpılır». *İsrâ* sûresinin 15. âyeti şöyle der: «Her kim doğru yolu bulursa ancak kendisi için bulur, saparsa ancak kendisinin yokolması için sapar, hiçbir günahlı başkasının günahını yüklenemez», 36. âyeti de şöyle der: «Bilmediğin bir şeyin arkasına düşme. Çünkü kulak, göz, gönül hepsinden sorumlusu sorulacaktır *(küllü ülâike kâne anhü mes'ûlâ)*». Kur'anda, işlenen bir eylemden ancak o eylemi işleyenin sorumlu bulunduğuna değinen daha pek çok âyet vardır. Bir günahlının günahının kendisinden başkasına yüklenmeyeceği Kur'anın bütün bu sûrelerinde pek açık olarak belirtilmiştir, oysa İslâm dininden başka hemen bütün dinlerde bir günahlının günahını yakınları ve hattâ bütün soyu (hıristiyanlıkta olduğu gibi Hz. Âdem'le Havvâ'nın günahını bütün insanlık) çeker. İslâm dini, dinsel alanda cezânın kişiselliği (şahsîliği) ilkesinde büyük bir aşamadır.

ME'SÛR — *Bk.* ÖLÜ.

MEŞ'AR — Hacı olurken Kâbe'de durulan yerlerden her biri... *Bakara* sûresinin 198. âyeti şöyle der: «Tanrınızdan azığın çoğunu vermesini dilemeniz sizin için suç değildir. Arafat'tan toplu olarak ayrıldığınızda Meş'ar-ı Harâm'da *(indelmeş'arilharâmi)* Allah'ı anın». *Bk.* Hac, Müzdelife.

MEŞÎYYET — İstek... *Allah'ın isteği* (arzûsu) anlamında *meşîyyet-i ilâhîye* denir. Örneğin İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye göre dünyada ve âhirette Allah'ın meşîyyeti dışında hiçbir şey varolamaz.

MEŞRÛ — Şeriatın izin verdiği... Dındışı anlamda *yasaların izin verdiği* (yasal) demektir. İslâm terminolojisinde örneğin «meshetmek meşrûdur» demek «meshe şeriatça izin verilmiştir» demektir. Karşıtı olarak *gayr-ı meşrû* deyimi de *şeriatın yasak ettiği* anlamındadır. Şeriata uygun olana *emr-i meşrû* ve şeriata uymayana *nâmeşrû* da denir. *Dince haklı sayılan özür* anlamında *mâzeret-i meşrûâ* deyimi kullanılır. *Bk.* Câiz, Helâl.

MEŞRÛBÂT — İçilecek şeyler... *Bakara* sûresinin 25. âyeti şöyle der: «İnanıp iyi iş işleyenlere müjde ver ki onlar için ağaçlarının altından ırmaklar akan cennetler vardır», *Muhammed* sûresinin 15. âyeti şöyle der: «Sakınanlara sözverilen cennetin nitelikleri şudur ki orada tadı ve kokusu bozulmamış su ırmakları, süt ırmakları, içenlere lezzet veren şa-

rap ırmakları, süzülmüş bal ırmakları vardır». Buhârî ünlü *Sahih*'inde *İçilecek şeyler bölümü* (Kitâb-ül-şürbe) başlığı altında birçok hadîs verir. Örneğin İbn Ömer'den şu hadîsi nakletmektedir: «Dünyada şarap içip de tövbe etmeden ölen âhiret şarâbından yoksun kalır». Hz. Ayşe de şu hadîsi anlatıyor: «Peygambere *bit* denilen bal bozasının içiminden sorulunca: Sarhoşluk veren her içki haramdır, buyurdu». Üç büyük mezhebe göre (Şâfiî, Hanbelî, Mâlikî) şarapla öteki içkiler arasında şu fark vardır: Şarabın damlasını içene seksen sopa vurulur, öteki içkilerde sarhoş olunmadıkça bu cezâ uygulanmaz. Adı geçen mezheplerin imamları bunu ilerisürerken «şüpheli hususlarda cezâ vermeyiniz» hadîsine dayanmaktadırlar. Hanefîliğin kurucusu Ebû Hanîfe büsbütün başka bir ölçüt ilerisürmektedir: Şaraptan başka içkilerin yiyeceğe katık olarak içilmesi helâl, keyif için içilmesi harâmdır. Ebû Hanîfe sarhoşluğu da «çevresini tanımayacak kadar kendini kaybetmek» deyimiyle tanımlamıştır, bundan da şu sonuç çıkmaktadır: Kendini kaybedecek kadar sarhoş olmamak koşuluyla şarap dışı içkiler keyif amacıyla olmaksızın (başka amaçlarla, örneğin ilâç olarak) içilebilir. İslâm dini gümüş kap, kaşık vb.'dan yiyip içmeyi de yasaklamaktadır. Ümmü Seleme'nin naklettiği bir hadîsinde Hz. Muhammed şöyle der: «Gümüş kapdan içen kişi karnına cehennem ateşini indirmiş olur». İçeceklerin kaplarını örtmek sünnettir, örterken besmele çekmek müstehâbdır. Câbir şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimize ağzı açık bir kap içinde süt getirdiler. Peygamberimiz: Keşke süt kabının ağzını ince bir ağaç dalıyla da olsa örteydiniz, buyurdu». İbn Abbas'ın naklettiği bir hadîste Hz. Muhammed «Size dört şeyi emreder, dört şeyi yasak ederim» dedikten sonra yasak ettiği dört şey olarak şunları saymıştır: «*Dübbâ* (şarap matarası), *hantem* (topraktan yapılmış içki destisi), *mukayyır* (şarap küpü), *nakır* (içinde şarap yapılan fıçı)'ın kullanılması». Bu konuda Câbir de şu hadîsi nakletmektedir: «Şarap haram kılındığı sıralarda Peygamberimiz kaplarının da kullanılmamasını buyurmuştu. Ashâb: Ey Allah'ın elçisi, bu kaplar bize çok lâzım, deyince Peygamberimiz: Öyleyse kullanabilirsiniz, buyurmuştur». *Bk.* Hamr, Me'kûlât, Sünnet, Müstehâb.

MEŞVERET — Birbirine danışmak için yapılan toplantı... *Şûrâ* sûresinin 38. âyeti şöyle der: «Rablerinin çağrısına uyup namazı dosdoğru kılanlar ve işlerini birbirine danışarak görenler... Allah katında karşılıklarını görürler». Müslümanların işlerini *müşâvere* (danışma)'yle görmeleri ve bundan ötürü *meşveret* bu âyetle farz kılınmıştır. Âyetin Arapça metninde bu anlam *şûrâ beynehüm* deyimiyle dilegetirilmiştir, sûre de bu yüzden *şûrâ* adını almıştır. *Bk.* Şûrâ, Sohbet.

METÎN — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Dayanıklı* ve *sağlam* demektir, *sağlam olma*'yı dilegetiren *metânet* deyiminden türemiştir. *Bk.* Esmâ.

METN — Yazılı söz... Bir kitabın sözlü ya da yazılı açıklamalarından ayrı olarak asıl *yazı*'sını dilegetirir. Örneğin bir açıklamanın ya da yorumun doğruluğunu değerlendirirken kitabın *metn*'ine bakmak gerekir. Bir *hadîsin metni* de onu nakleden anlatıcı (râvî)'dan bağımsız olan bizzat Hz. Muhammed'in yazıya geçmiş *söz*'lerini dilegetirir. *Bk.* Haber, Hadîs.

MEVÂLÎ — *Bk.* MEVLÂ.

MEVÂLİD-İ SELÂSE — Bâtınîlik dilinde cansızlar, bitkiler ve canlılar... Sözcük olarak Arapça *üç doğuş* demektir. *Akl-ı kül*'ün ürünü olan gökler devimleriyle bu üç çocuğu doğurmuşlardır. *Bk.* Bâtınîlik.

MEVCÛDİYET — Tanrı'nın varlığı... Sözcük anlamında *varolanın niteliği*'ni dilegetirir, *varlık* (vücûd) demektir. İslâm dinine göre Tanrı'nın varlığını bizzat O'nun sözü olan Kur'an tanıtlar.

Kur'anın Tanrı'nın varlığından sözeden âyetleri şunlardır: *Ra'd* sûresinin 2-4. âyetleri şöyle der: «O Allah ki gördüğünüz gibi gökleri direksiz olarak yükseltti. Sonra egelikte erk sürdü. Güneşle aya baş eğdirdi. Her biri belli bir sona kadar yürür gider. Bütün işleri yoluna koyan, belgeleri uzun uzadıya anlatan O'dur, bütün bunlar Tanrınıza kavuşacağınızı bilmeniz içindir. Yeryüzünü düzenleyen, üzerindeki dağları ve ırmakları vâreden, bütün ürünleri çift olarak yaratan, gündüzü geceyle örten O' dur. Bütün bunlarda düşünenler için kesin belgeler vardır. Yeryüzünde birbirine komşu olan toprak parçaları, üzüm bağları, tek gövdeli ve çatal gövdeli hurmalar vardır. Bunların tümü aynı suyla sulanır. Ancak biz her birinin yiyimini ötekinden üstün kılarız. İşte bütün bunlarda düşünenler için kesin belgeler vardır», *Hac* sûresinin 18. âyeti şöyle der: «Görmüyor musun ki yerlerde ve göklerde ne varsa; güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar, insanların birçoğu Allah'a secde ediyorlar. Birçoğuna da azâb gerekmiştir. Allah'ın alçalttığını yükseltecek yoktur. Çünkü Allah neyi dilerse onu yapar», *Mülk* sûresinin 30. âyeti şöyle der: «De ki: Söyleyin bana, sularınız yerin dibine batıp yokolsa bir daha akarsuyu sizlere kim getirebilir?», *En'am* sûresinin 73. âyeti şöyle der: «Yerleri ve gökleri gerektiği gibi yaratan O'dur. Bir gün *ol* der, onlar da oluverir. O'nun sözü doğrudur. Boru üfürüleceği gün de hâkanlık O'nundur. Görüneni, görünmezi bilen O'dur. Doğruyu bildirici olan, bilgili olan O'dur», *Ankebût* sûresinin 61-63. âyetleri şöyle der: «Eğer sen onlara: Yerleri ve gökleri yaratan, güneşe ve aya boyun eğdiren kimdir? diye soracak olursan ne de olsa Allah'tır diyeceklerdir. Öyleyse nasıl oluyor da yüz çeviriyorlar? Allah kullarından kimi dilerse onun azığını genişletir ya da daraltır. Çünkü Allah her nesneyi bilicidir. Eğer sen onlara: Yeri öldükten sonra gökten su indirip de dirilten kimdir? diye soracak olursan ne de olsa Allah'tır, diyeceklerdir. De ki: Övülmek yalnız Allah'a yaraşır», *Tegabün* sûresinin 1-4. âyetleri şöyle der: «Yerlerde ve göklerde olanların hepsi Allah'ı ululer. Hâhanlık da, övülmek de ona yaraşır. O'nun gücü her nesneye yeticidir. Sizleri yaratan O'dur. Yerleri ve gökleri gerektiği gibi yaratan O'dur. Sizlere en güzel biçimi veren O'dur. Sonunda ancak O'na dönülecektir. O, yerlerde ve göklerde olanların hepsini bilir, gizlediklerinizi de bilir, açıkladıklarınızı da. Allah içinizdekileri de bilicidir», *Âlâ* sûresinin 1-5. âyetleri şöyle der: «Yüce Tanrı'nın adını ulula. Yaratan, düzenleyen O'dur. Ölçen, yol gösteren O'dur. Otlağı yeşerten, sonra da onu kapkara çöplüğe döndüren O'dur», *Fâtiha* sûresinin 1-3. âyetleri de şöyle der: «Övülmek yalnız Allah'a yaraşır. O Allah ki bütün varlıkların sâhibidir, acıyıcıdır ve esirgeyicidir, yargı gününün hâkanıdır». *Bk.* Allah.

MEVEDDET SÛRESİ — *Bk.* MÜMTAHİNE.

MEVKİF — Kıyâmet günü Allah'ın önünde insanların ayakta duracakları yer... Kur'anda geçmez, ancak kimi âyetlerde anıştırılır (telmîh edilir). Örneğin *En'am* sûresinin 27. âyeti şöyle der: «Onlar ateşin karşısında durdurulunca *(vukıfû alennâri)»*, 30. âyeti de şöyle der: «Tanrılarının karşısına çıkarıldıklarında *(vukıfû alâ rabbihim)»*, *Sebe* sûresinin 31. âyeti şöyle der: «Rableri önünde *(mevkuufûne inde rabbihim)»*, *Saffât* sûresinin 24. âyeti şöyle der: «Onları tutun, çünkü onlar sorumludurlar *(vekıfûhüm innehüm mes'ûlün)»*. İslâm terminolojisinde buna benzer daha birçok terimler vardır ki Kur'anda doğrudan doğruya sözü edilmemiştir, kelâm bilginleri bunları sakınarak (ihtiyâtla) kullanmışlardır, ne var ki törebilimsel amaçlı dinsel yapıtlarda bu terimler ayrıntılarla da doldurularak bol bol kullanılmıştır. Örneğin Gazzâlî ünlü *Durra*'sında *mevkif*'i uzun uzun anlatır. *Mevkif* deyimi sözcük anlamında *durak yeri* (istasyon) demektir. *Bk.* Kıyâmet.

MEVLÂ — Tanrı... *Tanrı* anlamında kullanılan bu sözcük Arapçada *köle sâhibi* demektir, çoğulu *mevâlî*'dir. Kur'anda çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Örneğin *Bakara* sûresinin 286. âyetinde (son âyetin son tümcesi) şöyle denir: «Ey Rabbimiz, sen bizim sâhibimizsin *(ente mevlânâ)*, kâfirlere karşı bize yardım et». Görüldüğü gibi bu âyette *mevlâ* deyimi *sâhib* anlamındadır, bu anlamda kullanılan başka âyetler de vardır, örneğin *En'am* sûresinin 62. âyeti şöyle der: «Sonra ölüler sâhipleri olan mevlâlarına *(mevlâhümülhakk)* geri verilirler», *Yûnus* sûresinin 30. âyetindeki *mevlâ* deyimi de bu anlamdadır. Kur'an'ın birçok sûrelerinde de *koruyucu* anlamında kullanılmıştır, örneğin *Muhammed* sûresinin 11. âyeti şöyle der: «Allah inananların mevlâsıdır, kâfirlerin asla mevlâları yoktur *(zâlike biennallahe mevlellezziyne âmenû ve ennelkâfiriyne lâ mevlâ lehüm)*», *Enfâl* sûresinin 40. âyeti de şöyle der: «Onlar yüz çeviririler de düşmanlıktan geri durmazlarsa korkmayın, Allah sizin mevlânızdır ve o ne güzel bir mevlâdır». *Mevlâ* deyimi *Tanrı* anlamında kullanmaya başlanınca Buhârî ve Müslim'in bildirdikleri doğru (sahih) bir hadîse göre, «kölenin sâhibine mevlâ denilmesi yasak edilmiştir». Ne var ki birçok hadîslerde (olasılıkla bu son hadîsten önce söylenmiş hadîslerde) bu deyim bizzat Peygamber tarafından da *köle sâhibi* anlamında kullanılmıştır, örneğin Buhârî ve Müslim şu hadîsi naklederler: «Üç takım insan... ve Allah'a ve aynı zamanda mevlâlarına karşı görevlerini yerine getiren köleler iki kat armağan göreceklerdir», şu hadîs de onlar tarafından nakledilmektedir: «Kendi mevlâsının izni olmadan yeni bir efendiye bağlanan köle, Allah'ın gazâbına uğrayacaktır». Bizim için anlaşılması güç bir anlam kaymasıyla *mevlâ* deyiminin çoğulu olan *mevâlî* deyimi, bunun tam tersi olarak *azatlı köle* anlamında da kullanılmıştır, örneğin Buhârî şu hadîsi kaydetmektedir: «Mevâlî, âid olduğu halktan sayılır». Deyim *yardımcı* (muâvin) anlamında da kullanılmıştır, Hz. Muhammed, Hz. Ali için şöyle der: «Ben kimin mevlâsıysam Ali de onun mevlâsıdır». Her ne kadar bu hadîsten «ben kimin efendisiysem» anlamı da çıkarılabilirse de yorumcular (müfessir'ler) «Tanrı'nın yardımcısı» anlamını vermektedirler. *Bk.* Allah, Kul, Köle, Rab.

MEVLÂNÂ — Sarıklı din adamı... Sarıklı din adamlarına seslenirken kullanılan bu deyim, sözcük olarak *efendimiz* anlamındadır. *Bk.* Mevlâ.

MEVLEVÎLİK — Mevlânâ Celâleddin'in oğlu Sultan Velet'in kurduğu tarikat... XIII. yüzyılda Anadolu'da kurulmuştur. Sünnî bir tarikattır, eşdeyişle Tanrı'nın ve Peygamberinin açık sözlerine uyar ve bunlardan gizlenmiş sayılan anlamlar çıkarmak için yorum yapmaz. Bununla beraber tasavvuf tarikatlarının ortak felsefesi olan *varlıkbirliği (Ar.* Vahdet-i vücûd) inancına sıkıca bağlıdır. Bu inanca göre Tanrı *yaratan* değil, *beliren* (tezâhür eden)'dir. Sünnîlikle bağdaşmayan bu anlayış, Mevlevîliğin ve Mevlevîlerin en büyük çelişkisidir. Bu anlayışın daha birçok ayrıntıları da sünnîlikle bağdaşmaz. Örneğin bu anlayışa göre Tanrı, her türlü evrensel varlıkta tezâhür ettiğinden bir müslümanla bir ateşe tapanın arasında hiçbir fark yoktur. Mevlânâ bir şiirinde şöyle der: «Bizim yolumuz, şu güzelim dünyada yaşamak yoludur». Nitekim sünnî müslümanlıkta haram sayılan resimli, müzikli, raksli tapınmalarla bu yolu kendi yaşamı süresince de izlemiştir. Bir başka şiirinde de şöyle der: «Körün ayağına bir engel takıldı, yaygıyı yayan iyi yaymamış dedi. Yaygıyı yayan da, a kör dedi, kimseye suç yükleme, sen tutacağın yolu görmüyorsun». Şiî-bâtınî varlıkbirliği anlayışına da şu öykü bir örnektir: Mevlânâ'nın öğrencileri arasında Süryanos adında bir de Rum delikanlısı varmış. Açık sözlü bir gençmiş. Uluorta konuşmalarından ötürü yakalayıp Kadı'nın önüne götürmüşler. Kadı, «sen Mevlânâ'ya Tanrı diyormuşsun, doğru mu?» diye sormuş. Süryanos hep o açık sözlülükle «Yalan»

demiş, «ben Mevlânâ'ya Tanrı demedim, Tanrı'yı yaratandır, dedim. Tanrı ben' im, ama bunu yıllardır bilmiyordum, bana Tanrı olduğumu Mevlânâ öğreti». Süryanos'u iyice sapıtmış sanarak salıvermişler. O da gelip olup bitenleri Mevlânâ'ya anlatmış. Mevlânâ, onu dinledikten sonra «Kadı'ya deseydin ki» demiş, «yazıklar olsun sana, eğer sen de tanrı olamadıysan». Bu öykü Mevlevîliğin Hallaç Mansur'vâri *enelhak* (Tanrı ben'im)'cılığını gereği gibi belirtmektedir. Mevlânâ'ya göre bilgi, insanı, öbür varlıklardan üstün kılar. Evrenin bütün varlıkları arasında bilgiye erişmiş olan tek varlık, insan'dır. Bunun için insan *zübde-i âlem* (evrenin özü)'dir, *kelâm -ullah* (Tanrı'nın sözü)'dır. Her ne kadar evrendeki bütün varlıklar aynı ve tekvarlığın (Tanrı'nın) belirtisiyseler de insan, bilgisiyle, hepsinin üstündedir. Yeniplatoncu ve Plotinus'çu kavramlarla ussal ve insansal bir din anlayışı geliştiren Mevlânâ, gene sünnîlikle çelişkiye düşen bir anlayışla, aşk ve müzikli-raksli tapımla Tanrı'yla birleşileceğine inanmaktadır. Tâm ve tekvarlık olan Tanrı' dan gelen insan böylelikle Tanrı'ya dönmektedir. Bâtınî inançlarına göre evren, göklerin ve yıldızların *dönme*'leriyle oluşmuştur. Mevlevîlikte de Tanrı'yla birleşme ve Tanrılık sırra erişme, *dönme* temeline dayanan ve *semâ* adı verilen müzikli ve şiirli rakslarla gerçekleştirilir. Olduğu yerde dönerek yapılan bu raks, insanı büyük bir başdönmesiyle kendinden geçirir (vecde ve istiğraka garkeder). İnsan bu başdönmesiyle Tanrılaşır. Mevlânâ'nın ünlü sözüyle «insanı sevmek, Tanrı'yı sevmektir», çünkü ve açıkça *insan da Tanrı*'dır. Mevlevîliğin çileciliği de kendine özgüdür. *Hizmet* ederek yapılır ve *rızâ* sözcüğünün ebced hesâbında tutarı olan 1001 gün sürer. *Muhib, derviş* ve *şeyh* dereceleri vardır. Muhib, bir şeyhe bağlanmak isteyen kişidir, henüz mevlevî olmamıştır. Kendisine *semâ* (dönme) öğretilir, isterse ney çalmakla ilâhi okumayı da öğrenir. Belli günlerde mevlevî törenlerinde (mukaabele) bulundurulur, bir *dede*' nin hizmetine verilir, tarikat eğitimi görüp yetiştirilir. Çile çıkardıktan sonra *dede* ya da *derviş* (şeyh adayı) olacaktır. Çile çıkarmayı kabul eden muhibbe *âşık* ve *nevniyâz* denir. Âşık ilkin mutbak kapısından içeri alınır, sol yanda bulunan saka postuna dizleri üstüne çöker ve bu durumda üç gün sessizce oturur, buna *murâkaba* denir, kendi kendine düşünecek ve bir karara varacaktır. İsteğinde kararlıysa üç gün sonra kendisine bir *tennûre* (yakasız, kolsuz, etekleri çok geniş ve ağır bir giysi) giydirilir, beline *elifiâmet* (Alf-i namâd, elif harfi gibi ince uzun bir kuşak) bağlanır, sırtına ve tennûrenin üstüne *destegül* (kollu ve kısa hırka), başına da bir *sikke* (bir çeşit başlık) giydirilir. Bu kılığa girmeye mevlevî terminolojisinde *soyunmak* denir. Artık çileye girmiştir ve mutbağa gerekenleri taşımak için *pazarcılık hizmeti*'ne başlayacaktır. Üç yıla yakın bir süre (1001 gün) sırasıyla şu hizmetleri görecektir: Meydancılık, çamaşırcılık, şerbetçilik, bulaşıkçılık, sumatçılık (sofracılık), içeri meydancılığı (kahvecilik), tahmisçilik, kandilcilik, türbedarlık, yatakçılık. Belli başlılarını saydığımız bu hizmetlerin sayısı, mevlevîliğin kutsal sayısı olan 18'dir. Çilekeş bu hizmetleri bir dedenin gözetiminde yapar ve çilekeş sayısı yeterli değilse kendisine birkaç hizmet birden de yaptırılabilir. Artık bu çilekeşe *matbalı canı* denir. Belli süre bitince hamama sokulur, üstündekileri çıkarıp derviş giysisi giyinir ve gelip saka postuna oturur. Akşam *meydan* hazırlanır ve başta *sertarîk* denen başdede olmak üzere bütün dedeler yemek yerler, ama o yemez. Yemekten sonra kalkar ve sağ eliyle bütün dedelerin sağ ellerini tutarak öper, onlar da onu öperler. Sonra *niyâz*'a durur. Sertarîk şöyle söyler: *Vakti şerîf hayrola, hayırlar fethola, şerler def'ola, derviş kardeşimizin niyâzı kabul ola, âsitânei mevlevîyede râhatı müzdâd ola, demler ve safâlar ziyâde ola, demi hazreti Mevlânâ hû diyelim, hûuuuuu...* Buna *gülbank çekme* denir. Hep birden *baş kesip* (başlarını öne eğip) belden baş-

layarak vücutlarını da biraz eğip *hûuuu* diye bağırırlar. Can bu törenden sonra mutbakta yalnızca yemeğini yer. Yemekten sonra meydancı dede eline bir mum alıp öne düşer ve canı hücreye götürür. Meydancı dede hücre kapısında bir gülbank daha çekerek canı hücreye sokar, pencere perdesini de sıkıca kapatır. Yeni derviş bu hücrede üç gün kalır, yemeğini hücreye getirirler. Üç gün sonra meydancı dede gelip perdeleri açar ve onu hücreden çıkarıp aşçı dedeye götürür. Aşçı dede *tekbîr* getirerek ona yeni hırkasını giydirir. Bundan sonra 18 (kutsal sayı) gün sürecek olan yeni bir hücre çilesi başlar. Bu süre sonunda *evrâd*'ını ve *zikr*'ini alarak kendisi de hücre sâhibi bir dede olur. Dilerse o tekkede (mevlevî tekkelerine *huzûr* denir) kalır, dilerse başka tekkeye giderek yeni muhibleri yetiştirmeye başlar. Çileyi bitirmeyip yarıda bırakmaya *çile kırmak* denir ki yeniden muhib olmak isterse bütün bunlara yeniden başlamak zorundadır. Mecdeddîn Feridun Sipehsâlâr'ın ünlü *Risâle-i Sipehsâlâr*'ında ve Aflâkî Ahmed Dede'nin ünlü *Menâkib-i Ârifîn*' inde Mevlânâ Celâleddin'in semâ ederken konuştuğu, gazel söylediği, nâralar attığı, sokaklarda semâ ederek yürüdüğü, birini kucaklayıp yüzünü gözünü öptüğü, semâ ederken bağıra bağıra birini payladığı, okuyucuları kucaklayıp salâvât getirdiği anlatılmaktadır. Mevlevîlerin giyim kuşamları, müzikleri, raksları, deyimleri çok ayrıntılı ve kuralsaldır. *Âyin-i cem* adı verilen dinsel törenleri müzikli ve rakslıdır. Birçok şiî-bâtınî tarikatlarından, her bakımdan, daha aşırı olduğu halde şeriatçıların hücumuna uğramaması iki nedene dayanır. Bu nedenlerden biri, büyük çoğunluğun bilgisizliği ve mevlevîliğin özünü kavrayamaması; şatafatlı tören, giysi, müzik ve raksla hayran kalıp bunlarla oyalanmasıdır. İkinci ve başlıca neden de devlet büyüklerinin mevlevîliğe bağlanarak, onu her türlü yobazca suçlamalardan korumuş olmalarıdır. Mevlevîliğin bir özelliği de, *çelebi* adı verilen ve Mevlânâ soyundan gelen şeyhlerle yönetilmesidir. Osmanlı pâdişahları gibi babadan oğula geçen bu soy zinciri, başkaca hiçbir tarikatta yoktur. Mevlevîlikte Kalenderîlikten, Melâmîlikten, Fütüvvetçilerden ve daha sonra Bektâşîlikten alınma pek çok öğeler vardır. Hattâ *semâ* törenlerinin çok eski *Kybele tapımı*'ndan kalma bir Anadolu geleneği olduğu da söylenebilir. Anadolu'da, Pessinus'ta her yıl Mart ayının yirmi ikisinde başlayan Kybele bayramlarında râhipler, tıpkı Mevlevîler gibi, kadınsı etekliklerini savurarak ve flütle çalınan bir müziğin temposuna uyarak oldukları yerde fırıl fırıl dönerler, böylelikle *cezbe* hâline girerek kendilerinden geçerlerdi. Mevlânâ Celâleddin bilgisi ve ozanlık gücüyle bütün bu geleneksel öğeleri İslâmsal bir temelde birleştirmiştir. Mevlevîliğin günümüzde de sürüpgiden büyük etkisinin dayandığı temel, bu sanatsal bireşimdir. *Bk.* Tasavvuf, Semâ.

MEVLEVÎYYE — *Bk.* MEVLEVÎLİK.

MEVLİD — İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in doğum günü töreni... Dilimizde *mevlit* biçiminde yazılır, *mevlüt* de denir. Arapça *doğum* anlamındaki *vilâdet* sözcüğünden türetilmiştir ve *doğum zamanı ve yeri* demektir. Hz. Muhammed'in doğum günü olan Rebiülevvel ayının on ikinci günü törenle kutlanır. O günün gecesi *Mevlit kandili*'dir. Bu gece İslâm ülkelerinde törenler yapılır, câmilerde ve evlerde *mevlit* okunur. Bu anlamda mevlit, Peygamberin doğumunu anlatan uzun bir şiirdir ki bunların en ünlüsü XV. yüzyılda Türk ozanı Süleyman Çelebi'nin yazdığı *Vesilet-ün Necât* (Kurtuluş Yolu) adını taşıyandır. Daha pek çok ozanlarca da bu tür mevlit'ler yazılmıştır. Türklerin yaptıkları doğum törenlerinde Süleyman Çelebi'nin mevlit'inin okunması gelenek olmuştur. Mevlit, sâdece mevlit kandillerinde değil, doğum ve ölüm gibi birçok vesîlelerle de okunur. Bu törenlerde mevlit şekeri dağıtılır, mevlit helvası yapılır ve yenilir, konuklara mevlit şerbetleri sunulur. Mevlit, sâdece Mevlit kandilinde ve doğum

-ölüm gibi özel törenlerde değil; Kadir, Mirâç, Regâib ve Berat kandillerinde de okunur. Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i arapçaya, farsçaya, rumcaya, arnavutçaya da çevrilmiştir. *Bk.* Kandil, Muhammed.

MEVLÜT — *Bk.* MEVLİT.

MEVT — Tasavvuf dilinde, dünyada yaşama... Arapça *ölüm* demektir. Bu deyime, karşıt anlamını veren tasavvufçular yaşamayı da renklere ayırırlar: Dünyada yaşarken insanın kendisiyle kavgası, isteklerine karşı koyması *Mevt-i ahmer* (Kırmızı ölüm), çile çekerek yaşama *Mevt-i ahzar* (Yeşil ölüm), açlık çekerek yaşama *Mevt-i ebyaz* (Ak ölüm) ve halkın eziyetine katlanarak yaşama *Mevt-i esved* (Kara ölüm)'tir. İslâm dininde ölüm, doğum gibi, Tanrı buyruğuyla olur ve *Tanrı'ya dönüş* demektir, Kur'anın pek çok âyetlerinde bu, özellikle belirtilmiştir, örneğin *Tegabün* sûresinin 3. âyeti şöyle der: «Sonunda O'na dönülecektir». Buhârî, Berâ İbn Âzib'den şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimiz yatağına sağ tarafı üzerine yatar ve: Kim bu duâyı yürekten söyleyerek uyur ve o gece ölürse İslâmca ölmüş olur, buyurur ve şu duâyı okurdu: *Allah'ım, kendimi sana teslim ettim, işimi sana bıraktım, arkamı sana dayadım, rahmetine güvenerek ve azâbından korkarak uyuyacağım. Senden başka sığınak ve kurtaracak yok. Ancak sen varsın. Gönderdiğin kitaba ve yolladığın peygambere inandım*». Aynı anlatıcı (râvî) bir başka hadîsi de naklederek şöyle diyor: «Peygamberimiz: Yatağına girmeden önce namaz abdesti gibi abdest alarak sağ yanına yat, sonra da şu duâyı oku (yukardaki duâ), buyururdu, eğer sen o gece ölürsen İslâmca (İslâm fıtratı üzere) ölürsün, bu duâ uyurken en son söylediğin söz olsun... Bu duâyı Peygamberimizin yanında birkaç kez okuyup *Ve birasûlikellezî erselte* (Gönderdiğin elçine) demiştim, Peygamberimiz *Nebiyyi kellezî erselte* (Gönderdiğin peygamberine) de, buyurdu». Huzeyfe de şu hadîsi anlatmaktadır: «Peygamberimiz döşeğine sağ yanağına sağ elini koyarak yatar ve *Allahım, senin adınla ölür ve dirilirim* diyerek uyur, uykudan kalkınca da *Bizi öldürüp sonra dirilten Allah'a hamdolsun, dönüş O'nadır,* buyururdu». Bu hadîsten uykunun da bir çeşit ölüm sayıldığı anlaşılmaktadır. İslâm dininde ölülere bağırıp çağırarak ağlamak yasaklanmıştır (*Bk.* Mâtem), İbn Ömer şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimiz, Sa'd İbn Ubâde'yi hastayken ziyâretine giderek onu ağır bulunca: Öldü mü? dedi. Hayır, daha ölmedi, dedilerse de Efendimiz dayanamayıp ağladı. Sonra: İşitmiyor musunuz? buyurdu, Allah gözyaşları ve kalbin üzüntüsüyle azâb etmez, lâkin (dilini göstererek) şununla azâb eder, muhakkak ki ölü, yakınlarının ağlaması ve bağırıp çağırmasıyla azap görür». Hz. Ayşe de şöyle diyor: «Bir evden bir kişi ölürse ta'ziye için komşular toplanıp dağıldıktan sonra ben ev halkına *telbîne* denilen un, süt, bal karışımı bir muhallebi pişirilmesini söyler, bunu tabaklara konmuş olan ekmek kırıntıları üstüne döktürür ve bir çeşit tirit yaptırarak şöyle derim: Bunu yiyiniz, Peygamberimizden bu yemeğin hastaların ve kederlilerin miğdesine ve üzüntüye yararlı olduğunu duydum». Ebû Talha şu hadîsi anlatmaktadır: «Bedir savaşından sonra Peygamberimiz, Kureyş kodamanlarından yirmi beş kişinin leşlerini toplatıp bir hendeğe attırdı. Savaşta üstün gelince savaş yerinde üç gün kalmak âdetiydi. Burada da üç gün askeri dinlendirdi. Sonra yükler yüklettildi ve yürüyüşe geçildi. Peygamberimiz o hendeğin yanından geçerken durdu ve içindekilerin adlarını baba adlarıyla birlikte söyleyerek: Sizler Allah'a ve elçisine itâat etseydiniz böyle olmazdınız, bizler Allah'ın bize vâadini hak bulduk, sizler de size vâadini hak buluyor musunuz? buyurdu. Sonra bizlere dönerek şöyle dedi: Ashâbım, Allah'a yemin ederim ki sizler bu dediklerimi onlardan iyi duyamazsınız». Ebû Said şu hadîsi anlatmaktadır: «Peygamberimiz şöyle buyurdu: Cennetlikler cennete, cehennemlikler cehenneme gidince ölüm alaca

bir koç gibi getirilip cennetle cehennemin arasında durdurulacak. Bir seslenici (Münâdi) cennettekilere koçu gösterip soracak: Bunu biliyor musunuz? Cennettekiler: Evet, biliyoruz, ölümdür, diyecekler. Sonra cehennemdekilere seslenecek: Bunu biliyor musunuz? Onlar da: Evet, biliyoruz, ölümdür, diyecekler. O zaman koç boğazlanacak ve seslenici her iki tarafa da şöyle bağıracak: Ey cennetlikler ve cehennemlikler, yaşayışınız artık sonsuzdur, bundan sonra sizlere ölüm yoktur». Bu hadîsten de cennetliklerin sonsuzca cennette ve cehennemliklerin de sonsuzca cehennemde kalacakları anlaşılmaktadır (*Bk.* Günâh), İbn Ömer de bu hadîsin bir benzerini anlatarak Hz. Muhammed'in şu sözlerini eklemiştir: «Bunun üzerine cennettekilerin sevinci artar, cehennemdekilerin kederi katlanır». Hz. Ayşe şu hadîsi naklediyor: «Yahudiler ve hıristiyanlar Allah'ın rahmetinden uzaktır, çünkü peygamberlerinin kabirlerini mescid yaptılar» (*Bk.* Mescid). Enes de şu hadîsi nakletmektedir: «Bir kul kabrine konunca, cenâzeye gelenlerin ayak sesleri uzaklaştığı zaman iki melek gelip cenâzeyi oturturlar: Şu Muhammed denilen adam hakkında ne diyorsun? diye sorarlar. O: Ben şehâdet ederim, o, Allah'ın kulu ve elçisidir, derse ona cennetteki yeri gösterilir. Ama kâfir ya da ikiyüzlü olup da: Başkalarının söylediğini söyledim, derse iki kulağının arasına bir demir topuz vurulur. Öyle bağırır ki, insan ve cin dışındaki bütün yakınlarındakiler duyarlar» (*Bk.* Kabir azâbı). Ebû Ubeyde şu hadîsi naklediyor: «Sakın ölümü dilemeyiniz, çünkü iyi kişiyseniz sağ kaldıkça iyiliğinizin artması, kötü kişiyseniz tövbe edip iyi olmanız umulur». Câbir, Hz. Muhammed'in şöyle dediğini bildiriyor: «Cenâze gördüğünüz zaman ayağa kalkınız», Kays ve Sehl de şöyle diyorlar: «Bir cenâze geçerken Peygamberimiz ayağa kalkınca, o yahudidir, dediler. Peygamberimiz şöyle buyurdu: Cenâze işini çabuklaştırınız. Eğer iyi kişiyse yerine çabuk iletmiş, kötü kişiyse bir an önce başınızdan defetmiş olursunuz». Hz. Ayşe şu hadîsi nakletmektedir: «Cenâzeyle gidene bir kırat sevap vardır». Ölümün elli ikinci gecesinde şu duâ okunur: «*Allahümme salli alâ Muhammedin mâdâmetüsemâvâtü, Allahümme salli alâ Muhammedin mâdâmetülberekâtü, Allahümme salli alâ Muhammedin mâdâmetürrahmetü ve salli alâ Muhammedin fil' ecsâdi ve salli alâ rûhi Muhammedin fil' ervâhi ve salli alâ seyyidinâ Muhammedin ve bârik alâ câmiül'enbiyâ velmürselîn velhamdü lillâhi rabbilâlemîn*». *Bk.* Mâtem, Kıyâmet, İntihar, Kabir, Kabir azâbı, Günah, Cennet, Cehennem, Münker ve Nekir, Cenâze namazı, Ölü.

MEVTÂ — *Bk.* ÖLÜ.

MEYMÛNE — İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in son eşi... Havâzîn kabîlesinden Hâris'in kızıydı. İlk kocasından ayrılmış ve ikinci kocası ölmüştü. Dul olarak Mekke'de yaşıyordu. Hz. Muhammed hicret'in yedinci yılında bir umre sırasında onunla, büyük bir olasılıkla siyasal bir nedenle, 500 dirhem mihir karşılığında evlendi. Hz. Muhammed'in eşleri içinde en çok yaşayanıdır. *Bk.* Umre, Mihir, Muhammed.

MEYMÛNÎYYE — Acâride'nin bir kolu... Meymûn bin Halit tarafından kurulmuştur. Mûtezileciliğe eğilimiyle ünlüdür. Kur'andaki *Yûsuf* sûresini de *fesat* öyküsü sayıp, yadsırlar. *Bk.* Hâricîlik.

MEYSÎR — *Bk.* KUMAR.

MEYTE — İslâm dinince yenilmesi yasaklanan ölü hayvan... Bu yasak, hayvanın ölü oluşundan çok, şeriat kurallarına göre kesilmemiş olmasından ötürüdür. *Bk.* Kurban.

MEYVE-İ MEMNUA — Tanrıca yasaklandığı halde Hz. Âdem'in yediği yemiş... Arapça *yasaklanmış yemiş* demektir. *Bk.* Âdem, İlk günah.

MEZÂLÎM — *Bk.* ZULÜM.

MEZÂMÎR — Zebur sûreleri... Arapça bu anlamda çoğul bir sözcüktür, *Mezmûrlar* demektir. *Bk.* Zebûr, Mezmûr.

MEZARLIK CEZÂSI — *Bk.* KABİR AZÂBI, MÜNKER VE NEKİR.

MEZDEKÎLİK — *Bk.* MAZDEKÇİLİK.

MAZDEKİYYE — *Bk.* MAZDEKÇİLİK.

MEZHEP — Bir dinin birbirinden farklı yorumlarından her biri... *Bir sanı ya da düşünce ilerisürme* anlamındaki Arapça *zehâb* sözcüğünden türetilmiştir. Dinin yoruma elverişli bir yanı, aynı konudaki karşıt yorumla çatıştığı zaman *mezhepler* gerçekleşmiştir. Her dinin, hattâ «benim açıkladıklarımı açıklanmış olarak bırak, benim açıklamadıklarımı açıklanmamış olarak bırak» diyerek yorum kapılarını kapamaya çalışan Buda dininin bile mezhepleri vardır. Müslümanlıkta yorum yolunu, doğru olduğu ilerisürülerek bildirilen şu öyküyle bizzat Peygamber Hz. Muhammed açmıştır: Muaz adlı bilgini Yemen'e yargıç yapmış. «Oraya vardığında neyle hükmedeceksin?» diye sormuş. Muaz, «Kur'an ile» karşılığını vermiş. «Ya karşına çıkacak sorunu Kur'anda bulamazsan?» demiş. Muaz, «Senin sözlerinle» karşılığını vermiş. Peygamber «Ya benim sözlerimde de bulamazsan?» diye sorunca Muaz, «O zaman kendim düşünür, doğru bulduğum düşünceme göre hükmederim» demiş. Peygamber de böyle yapılması gerektiğini onaylamış. İslâm dininde bu özel düşünce ve yoruma *içtihat* denir. Meydana çıktıkları çağın sorunlarına göre düzenlenen dinlerin evrimsel bir süreçte yeni sorunlar karşısında yorumdan kaçınamamaları doğaldır. Kaldı ki dinlerin temel yapılarında da yoruma elverişli pek çok öğeler vardır. bu da metafiziksel yapılarının doğal gereğidir. İslâm dininde mezhepler *inançsal* (itikaadî), *hukuksal* (fıkhî) ve *siyasal* (siyâsî) olmak üzere üçe ayrılır. Siyasal mezheplere örnek olarak, Hz. Ali'nin halîfeliği konusunda görüş ayrılığına düşen *hâricîler* (havâriç)'le *şiîler* (şia) gösterilebilir. Hukuksal mezhepler, çeşitli hukuk konularının çözümünde görüş ayrılığına düşen *Hanefîlik, Hanbelîlik, Şâfiîlik* ve *Mâlikîlik* olmak üzere başlıca dört tanedir. İnançsal mezhepler de ilkin *ehl-i sünnet* (Tanrı ve Peygamberinin sözlerine uyanlar)'le *ehl-i bid'at* (Yeni yorumlarda bulunanlar) olmak üzere ikiye ayrılır. Ehl-i sünnet mezhepleri başlıca üç tanedir: *Selefiyye, Mâtüridîyye, Eş'ariyye.* Ehl-i bid'at mezhepleriyse *Bâtınîlik* ve *Mûtezile* ana düşünceleri üstünde oluşan çok sayıda ayrıntılı anlayışları dilegetirmiştir. İnançsal, hukuksal ve siyasal mezheplerinin birbirleriyle de ilişkileri vardır. Örneğin şiîlik, ehl-i bid'at düzeyinde gelişmiştir; mâtürîdîlik hanefîdir. Hıristiyanlık da *katolik, ortodoks* ve *protestan* olmak üzere başlıca üç mezhebe ayrılmıştır. Budizmin başlıca mezhepleri *Hinayana* ve *Mahayana*'dır. Bütün bu mezheplerin savısız denilecek kadar çok kolları vardır. *Bk.* Din, Tarikat, Kol.

MEZMÛR — Kutsal şiir... Çoğulu *mezâmir*'dir. Çoğunlukla şarkı olarak okunduklarından bunlara *ilâhi* de denir. Bu şarkılar eski İbrânîlerin *Zebûr* adı verilen kutsal kitabında yer almıştır. Bu kitapta yüz elli *mezmûr* vardır. Çoğunlukla Tanrı'ya övgü, yakarma, dileme, şükür gibi değişik konuları işlerler. Sonradan hıristiyanlık da İncil'e birtakım *mezmûr*'lar eklemiştir. Hıristiyan kiliselerinde eskileri ve yenileri çeşitli vesilelerle topluca okunur. Örneğin Benedictin manastırlarında her hafta yüz elli mezmûr'un okunması zorunluğu vardır. İbrânîler *Mezmûrlar Kitabı*'na İbrânîce *Sefer Tehillim* (Övgüler Kitabı) derler, bunların Yunanca çevirisi *Septanta* adıyla anılır. Protestanlar mezmûrları önce Almancaya, sonra bütün Avrupa dillerine çevirmişlerdir. Lâtince çevirisi *Vulgata* adıyla anılır, Batı kilisesi *İtala* adı verilen Lâtince çeviriyi kullanır. Mezmûrlardan kimileri büyük bestecilerce de ele alınmış ve bestelenmiştir. *Bk.* Zebûr.

ME'ZÛN — Bâtınîliğin bir derecesi... Hamîdüddîn Kirmânî *Râhat al-Akl* adlı yapıtında bâtınîliğin derecelerini şöyle

sıralamaktadır: 1. Nâtık, 2. Esas, 3. İmam, 4. Bâp, 5. Huccet, 6. Ad-Dâî al -Bellağ, 7. Ad-Dâî al-Mutlak, 8. Ad-Dâî la-Mahdud, 9. Al-Mezûn al-Mutlak, 10. Al-Mezûn al-Mahdûd. *Bk.* Bâtınîlik.

MISRÎYYE — Halvetîliğin Ahmediyye kolundan türeyen bir tarikat... Türk gizemcisi Mehmet Niyazi tarafından XVII. yüzyılda Anadolu'da kurulmuştur. Kurucusunun adıyla *Niyâziyye* adıyla da anılır. Malatya'nın Soğanlı köyünde doğan Niyazi, Mısır'da Ezher câmiinde okuduğundan, Niyazî-i Mısrî adıyla anılır, kurduğu tarikatın adına bu yüzden *Mısrîyye* denmiştir. Kendisinin *Mehdî* olduğunu ilerisürmüş, Hz. Hasan'la Hz. Hüseyin (Peygamberin torunları)'i peygamber saymıştır. Sayılar ve harflerle yapılan bir çeşit fal demek olan *cefr* ya da *cifr* düşkünüymüş, bu yolla her şeyi bildiğini ilerisürermiş. Bu yüzden *mertebe-i cünûn*'a eriştiği söylenir ki bu deyim düpedüz *çıldırmış* demektir. *Bk.* Ahmediyye.

MISTÂRÎYYE — Şâzilîliğin bir kolu... *Bk.* Şâzilîyye.

MİHRÂB — Câmîlerin kıble yönünde imamın namaz kıldığı yer... Sözcük olarak câmiin *hareminde kalan şey* demektir. Kökeni hıristiyan kiliselerinde ve budist tapınaklarında bulunan *hücre*'lerdir. İlk İslâm mescidlerinde mihrâb yoktu, Emevîler çağında büyük câmiler yaptırılmaya başlanmasıyla câmilere konmuştur. İlk zamanlarda kıble, mihrâb' la değil, bir taş parçası konularak belirtiliyordu. Ünlü hadîs (Peygamber sözü) anlatıcısı Ebû Hüreyre'nin bildirdiğine göre, Hz. Muhammed'in Medîne'deki ilk câmiinde namaz kılanlar mescidin kuzey duvarına konan bir taş parçasına dönerek namaz kılıyorlardı, bu taş parçası Mekke yönü Kıble olduktan sonra mescidin güney duvarına kondu. Bu taş levhalar, mihrâbların yapılmasından sonra da, uzun yüzyıllar boyunca Arap câmilerinde kullanılmıştır. Küçük mescidlerde bugün bile mihrâb yoktur. Velid I., Bizanslı mimarlardan yararlanarak büyük Medîne câmiini yaptırdığı zaman, hıristiyan kiliselerini taklit ettiği suçlamasıyla din adamlarınca kınanmıştır. *Bk.* Mescid, Kıble.

MİHR-İ MİSİL — Mehir benzeri... Hanefî mezhebinin kurucusu İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe tarafından kullanılmıştır. Kullanıma neden olan Sehl İbn Sa'd'ın naklettiği şu hadîstir: «Bir kadın, Peygamberimize gelerek evlenme önerisinde bulundu. Orada bulunanlardan ve Peygamberimizin isteksizliğini anlayanlardan biri: Ey Allah'ın elçisi, bu kadını benimle evlendir, dedi. Peygamberimiz: Yanında mehir karşılığı olarak verebileceğin ne var? diye sordu. Adam: Hiçbir şeyim yok, karşılığını verdi. Peygamber ona: Git araştır, demirden de olsa bir şey getir, buyurdu. Adam araştırdıktan sonra: Ey Allah'ın elçisi, dedi, hiçbir şey bulamadım, isterseniz üstümdeki şu peştemalın yarısını vereyim. Peygamber: Bu kadın senin peştemalını ne yapsın? O giyerse sen çıplak kalırsın, sen giyersen de o çıplak kalır, dedi. Sonra: Kur'andan ne bilirsin? diye sordu. Adam da birçok sûre adı saydı. Peygamberimiz: Öyleyse Kur'andan bu bildiklerinle onu sana nikâhladım, buyurdu». Hanefî mezhebine göre, mehirin bizzat mal olması gerekir, bundan ötürü de bu hadîsin anlamı «Bildiğin Kur'anın hürmetine bu kadını sana *mihr-i misil*'le nikâhladım» olmalıdır. Şâfiî mezhebine göreyse Kur` an öğretimi, para ya da mal yerine geçer. *Bk.* Mehir.

MİKA — Yahudi peygamberi... *Ahd-ı atîk*'de yedi bölümlük küçük bir kitabı vardır. Kur'anda adı anılmaz. Kitabı şöyle başlar: «Yahudi kralları Yotam, Ahaz ve Hizkiya'nın günlerinde Moreşet'li Mika'ya Yeruşalim ve Samiriye hakkında gelen Rabbin sözüdür: Ey kavimler, hepiniz işitin; ey dünya ve bütün içindekiler, iyi dinleyin ve Rab Yahova kutsal tapınağında sizlere tanık olsun. Çünkü işte Rab yerinden çıkıyor, inecek ve dünyanın yüksek yerleri üstünde yürüyecek. Ve onun altında dağlar ve dereler ateş karşısındaki balmu-

mu gibi, tepelerden dökülen sular gibi eriyecek ve dağılacaklar. Onun bu inişi Yâkub'un günâhından ve İsrâil evinin suçlarından ötürüdür». *Bk.* Tevrat.

MİKÂİL — Dört büyük melekten biri... Kur'anda adı sâdece *Bakara* sûresinin 98. âyetinde *Mikâl* biçiminde geçer: «Her kim Allah'a, meleklerine, elçilerine, Cebrâil'e, Mikâil'e *(ve cibriyle ve miykâle)* düşmanlık ederse bilsin ki Allah da onun düşmanıdır». Bunun dışında bu melek ve görevleri üstüne Kur'anda başkaca bir bilgi verilmemektedir. Bu âyetin iniş nedeninin şu olay olduğu söylenir: Peygamberliğinin doğru olup olmadığını sınamak için yahudiler, Hz. Muhammed'e vahyin kendisine nasıl geldiğini sormuşlar. O da Cebrâil aracılığıyla geldiğini söylemiş. Bunun üzerine yahudiler, Cebrâil'in yakıp yıkma ve yoksulluk (tahrib ve sefâlet) meleği olup, kendilerinin düşmanı bulunduğunu, buna karşı Mikâil'in bereket ve kurtuluş meleği olup kendilerinin koruyucusu bulunduğunu anlatmışlar (*Bk.* Taberî, *Tafsîr,* I, 134 vd.). Hz. Muhammed'in hadîslerinde Mikâil'in onun göğsünü yaran melek olduğu ve Bedir savaşında müslümanların yardımına gelen melekler arasında bulunduğu bildirilir. İslâm geleneğinde yahudi ve hıristiyan kaynaklardan alınarak Mikâil'e daha birçok görevler ve nitelikler yakıştırılmıştır. Örneğin Tanrı'nın buyruğu üzerine Hz. Âdem'e ilk olarak Mikâil'le Cebrâil'in secde ettikleri anlatılır. Tevrat'ın Danval kitabında Mikâil, *büyük hükümdâr* ve *Benî İsrâil'in efendisi* deyimleriyle nitelenir, yukarda da görüldüğü gibi bereket ve kurtuluş meleği olduğu söylenir, Enoş'un kitabında onun *insanlığın iyi bölümünün koruyucusu* olduğu bildirilir, İran ve Yunan krallarına karşı yahudileri koruduğu anlatılır. Mikâil'den hadîslerde de pek az söz edilmiştir. Buhârî'nin kaydettiği bir hadîste Cebrâil ve cehennemin bekçisi Mâlik'le birlikte Hz. Muhammed'in düşüne girdiği anlatılır. Nasâî'nin kaydettiği bir hadîste de Peygambere Kur'anı yedi *hurûf* üzere okutması için Cebrâil'i teşvik ettiği bildirilir. İnsan ve hayvanların rızıklarını sağlamakla görevli bulunduğu hakkında da halk söylentileri vardır. *Bk.* Melek.

MİKAT — Belirtilmiş zaman ve yer... *Zaman* ve *saat* anlamlarına gelen *vakit* deyiminden türetilmiştir. Çoğulu *mevâkit* deyimidir. Örneğin *A'raf* sûresinin 142. âyeti şöyle der: «Böylece Rabbinin saptadığı vakit tam kırk gece oldu *(miykaatü rabbihî erba'ıyne leyleh)*». Deyim, hadîslerde ve fıkıhta (Peygamber sözlerinde ve İslâm hukukunda) *namaz vakitleri*'yle hacda hacı adaylarının *ihrâm giymek zorunda bulundukları yer* anlamında kullanılmıştır. Kur'andaki kullanımlarında bu anlamlar yoktur. Bilindiği gibi, günlük namaz vakitleri Peygamber Hz. Muhammed'in sağlığında kesinlikle saptanmış değildi, onun ölümünden sonra saptandı. Kur'anda da bu konuda verilmiş buyruklar yoktur, ancak kimi belirtiler vardır. Örneğin *Bakara* sûresinin 238. âyeti şöyle der: «Namazları, özellikle de orta namazı *(vessalâtilvustâ)* sakın kaçırmayın». Burada *orta namaz* deyimiyle *ikindi namazı*'nın dilegetirildiği ilerisürülür, günlük namazı beş vakit kabul etmek koşuluyla bu yorum doğrudur, ama namaz sayısı henüz belli olmadığından bu namazın hangi namaz olduğu kesinlikle açıklığa kavuşturulmuş değildir. *Hud* sûresinin 114. âyeti şöyle der: «Gündüzün iki tarafında, gecenin de yakın vaktinde *(ve akımıssalâte tarafeyinnehârî ve zülefen minelleyl)* namazı dosdoğru kılın», bu âyette namazın üç vakit kılınacağı gibi bir anlam vardır, ne var ki bu yorum da kesin ve açık değildir. *İsrâ* sûresinin 78-79. âyetlerinde Tanrı, Peygamber Hz. Muhammed'e seslenerek şöyle der: «Güneşin zevâlinden gece karanlık basıncaya kadar namazı dosdoğru kıl, sabah namazını da kıl, çünkü sabah namazı görülür. Gecenin bir bölümünde de uyanıp gece namazı kıl, artık bu sana özgü bir tapımdır», bu âyette «*ve minelleyli fetehecced bihî nafileten*» denmekle gece namazının (Tehecced) sâdece Peygambere özgü

kılındığı açıkça belirtilmektedir, kaldı ki bu âyetteki bütün namazlar Peygambere seslenildiğinden (hitâbedildiğinden) ötürü onunla ilgilidir. *Nûr* sûresinin 36. âyeti de şöyle der: «Sabah akşam namaz kılarlar». Bütün bunlara karşın (rağmen) Peygamber Hz. Muhammed'in, kendine özgü, örneğin gece namazı gibi namazlar dışında, günde beş kez namaz kıldığı doğru (sahih) sayılan birçok hadîslerden saptanmaktadır. Özellikle Buhârî'nin *Sahih* adlı yapıtının *Mavâkit* (Namaz vakitleri) bölümünde bildirdiği bu doğru hadîslere göre Peygamber her gün şu namazları kılmıştır: 1. *Öğle namazı* (Salât al-zuhr), güneşin en yüksekten alçalmaya başladığı zaman kılmıştır, kimi günlerde biraz daha geç kıldığı da olmuştur (Daha sonra bu zaman fıkıh kitaplarında şöyle saptanmıştır: Güneşin alçalmaya başladığı andan itibâren gölgelerin cisimleriyle aynı uzunlukta olduğu zamana kadar. Üç imamın birleştiği bu zaman, Ebû Hanîfe tarafından gölgenin cisimden iki kat büyük olduğu zamana kadar uzatılmıştır). 2. *İkindi namazı* (Salât al-asr), güneş Hz. Ayşe'nin odasına vurduğu ve henüz hiçbir gölge düşmediği zaman kılmıştır, kimi günlerde biraz daha geç, ama güneş henüz yükseklerdeyken kıldığı da olmuştur (Daha sonra bu zaman fıkıh kitaplarında şöyle saptanmıştır: Öğle namazı için kabul edilen vaktin son dakikasından güneşin batışına kadar). 3. *Akşam namazı* (Salât al-magrib), atılan bir okun düştüğü yerin görülebileceği zamana kadar kılmıştır, güneş battıktan hemen sonra ve kimi günlerde de alacakaranlığın sonundan önce kıldığı da olmuştur (Daha sonra bu zaman fıkıh kitaplarında şöyle saptanmıştır: Gün batışından sonraki andan batıdaki kızıllığın kaybolduğu âna kadar). 4. *Yatsı namazı* (Salât al-işâ), alacakaranlığın sonunda ve kimi zaman da gecenin ilk üçte biri geçtikten sonra kılmıştır (Daha sonra fıkıh kitapları bu zamanı şöyle saptamışlardır: Akşam namazı için kabul edilen son andan itibâren gecenin yarısı geçinceye kadar). 5. *Sabah namazı* (Salât al-facr), bir insanın ancak yanındaki kimseyi farkedip sokaktan geçenleri farkedemeyeceği bir karanlıkta kılmıştır, gün doğarken kıldığı da olmuştur (Daha sonra fıkıh kitapları bu zamanı şöyle saptamışlardır: Şafak vaktinden güneşin doğmasına kadar). Güneş doğarken, tam tepedeyken (eşdeyişle dikili bir sopa gölgesizken, gölge vermezken) ve batarken namaz kılmak yasaklanmıştır. Bu vakitlere *vakt-i kerâhet* denir. Namazları tam zamanında kıldırmak için Cebrâil'in günde beş kez yeryüzüne indiği de halk söylentileri arasındadır. Buhârî ve Tirmîzî'nin bildirdiği bir hadîse göre de sâdece Mekke kentinde her an namaz kılınmasına izin verilmiştir. *Bk.* Namaz, Hac, İhrâm.

MİLÂD — Hz. İsâ'nın doğduğu gün... Arapça *doğum* anlamındaki *velâdet* sözcüğünden türetilmiştir. *Milâdî* adı verilen takvimin başlangıç günüdür. Dünyanın büyük çoğunluğu hıristiyanlık etkisi altında bu takvimi kullanmaktadır. Şimdi *İsâ'dan önce* ve *İsâ'dan sonra* diye adlandırılan tarih sürelerine eskiden bu yüzden *Milâttan önce* ve *Milâttan sonra* denirdi. *Bk.* İsâ.

MİLLET — Din... Kur'anda genellikle bu anlamda ve kimi yerde de *dinsel kurallar* (Menâsik) anlamında kullanılmıştır. Örneğin *Sâd* sûresinin 7. âyeti şöyle der: «Biz başka hiçbir dinde *(fiylmilletil' âhureh)* bunun sözünün edildiğini işitmedik», 130. âyeti de şöyle der: «Kendini bilmeyenlerden başka kim İbrahim'in dininden *(an milleti ibrahiyme)* yüz çevirebilir?». Deyim, müşriklerin, yahudilerin, hıristiyanların dinleri için de kullanıldığı gibi İslâm dini için de kullanılır, örneğin *Yûsuf* sûresinin 38. âyeti şöyle der: «Ben atalarım İbrahim, İshak, Yâkub'un *(vetteba'tü millete âbâiy ibrâhiyme ve ishâka ve yâ'kuub)* dinine uydum». Arapçada *ahl al-milla* (din ehli) deyimi müslüman toplumunu dilegetirir. Dilimize ne yazık ki yanlış olarak *ümmet* (ki gerçekte *ulus* demektir) deyimi karşıtında *ulus* anlamında yerleşmiştir, oysa yukarda da görüldüğü gibi *dinsel topluluk* demektir ki biz Türkler buna

yanlış olarak *ümmet* demekteyiz. *Bk.* Din, Ümmet.

MİNÂ — Şeytanın taşlandığı kutsal yer... *Bakara* sûresinin 203. âyeti şöyle der: «Sayılı günlerde Allah'ı anın. Her kim acele edip de iki günde dönecek olursa ona günah yoktur», bu âyette adları geçmemekle berâber acele edilip iki günde dönülen Minâ'yla Mekke arasıdır, nitekim kimi çeviriciler âyete bu yer adlarını da sokmuşlardır, örneğin Profesör İsmail Hakkı Baltacıoğlu bu âyeti şöyle çevirmektedir: «Her kim acele edip de Minâ'dan Mekke'ye iki günde dönecek olursa ona günah yoktur». Mekke kentinin kuzeyindedir. Kurban bayramı için gelen hacılar öğle namazını burada kılıp geceyi burada geçirirler. Bu yerin kutsallığı İslâmlıktan önceki Arap inançlarına dayanır. Bu yerde hacıların şeytanı taşlamak için attıkları taşlardan oluşan üç *cemre (ateş* anlamına gelen bu sözcük din terminolojisinde atılan taşlardan meydana gelen yığını dilegetirir) vardır. *Cemre-tül-ûlâ* adı verilen ilkine kurban kesilmeden önce yedi taş, *cemre -tül-vustâ* ve *cemre-tül akabe* denilen son ikisine kurban kesildikten sonra yedişer taş atılır. Bu *şeytan taşlama* töreni her yıl Kurban bayramlarında tekrarlanır. *Bk.* Şeytan, Hac.

MİNÂRE — Müslümanları namaza çağırmak için câmilerin yanında yapılan yüksek kule... Bu kuleden *ezan* okunur, namaz *zamanı*'nın geldiği duyurulur. *Bk.* Namaz, Câmi, Ezân.

MİNBER — Câmilerde hatiplerin çıkıp hutbe okudukları merdivenli kürsü... İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in iki basamaklı ve oturacak yeri bulunan ilk tahta minberi nasıl yaptırdığı bir hadîsinde anlatılmaktadır (*Bk.* Marangozluk). Minber, İslâmlıktan önce hükümdar ve yargıçların oturdukları bir çeşit taht ya da kürsüydü. Dinsel niteliğini topluca tapım yapmaya başlayan İslâmlıkla kazandı. Peygamberin yaptırdığı bu ilk tahta minbere onun ölümünün ertesi sabahı onun dışında çıkan ilk kişi Hz. Ebû Bekir'dir. Kendisini halîfe tanıyanları (bîat) bu minberde kabul etmişti. Ondan sonra yeni halîfelerin bu minbere çıkmaları gelenekleşmiştir. Daha sonra geliştirilmiş ve mihrâbın sağına konmuştur. Daha yükseğe alınarak basamakları bir hayli çoğaltılmış ve üstü bir sayvanla kapatılmıştır. Özellikle Istanbul'un büyük câmilerinde minber başlı başına bir sanat ürünüdür ve hayranlık uyandıran süslerle donatılmıştır. *Bk.* Mescid, Mihrâb, Marangozluk.

MİNYATÜR — *Bk.* RESİM.

MÎR — Yezîdîlerin başkanı... Arapça *âmir* (buyuran, emreden) sözünün kısaltılmış ve Farsçalaştırılarak özellikle hükümdarlar için kullanılmış bir biçimidir. Farsçada yakın anlamda *mirzâ* (beyzâde, soylu) da denir. Her iki deyim de halk ağzında *bey* (bay) anlamında da kullanılmaktadır. Yezîdîler başkan yardımcılarına da *pes-i mîr* derler. *Bk.* Yezîdîlik.

MİRÂÇ — İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in göğe çıkışı... Hz. Muhammed'in gösterdiği *tansık* (mûcize)'lerdendir. *İsrâ* sûresinin 1. âyeti şöyle der: «Ulularım o Allah'ı ki kendisine belgelerinden bir nicesini göstermek için kulunu geceleyin Mescid-i Harâm'dan alıp dolayını kutlulandırdığı Mescid-i Aksâ'ya götürdü». *Mescid-i Harâm*'ın Mekke'deki tapınak (mâbed) olduğu kesindir. *Mescid-i Aksâ*'nın Kudüs mü, yoksa yedinci kat göğün en yüksek noktasında bir yer mi olduğu tartışılmıştır. Bu tartışmaya birçok çelişik kanıtlar neden olmuştur. Örneğin *aksâ* deyimi *en uzak yer*'i dilegetirir, oysa *Rûm* sûresinin 3. âyeti Filistin'den *en yakın yer* (Fiy ednel'ard) olarak sözeder. Bundan başka Buhârî'nin *Sahîh* (Doğru) adlı yapıtında Ebû Zerr el-Gıfârî'den Enes aracılığıyla naklettiği şu hadîs Hz. Muhammed'in doğrudan doğruya göğe çıkarıldığını bildirmektedir: «Peygamberimiz dedi ki: Ben Mekke'deyken evimin damı ansızın yarıldı. Cebrâil geldi, göğsümü açtıktan sonra zemzemle yıkadı. Sonra hikmet

ve imân dolu bir altın tas getirip kalbime boşalttı ve onu kapattı. Sonra da elimden tutup beni göğe çıkardı». Bu hadîste, görüldüğü gibi, Kudüs'ün sözü edilmemektedir. Bundan başka yedinci kat göğe çıkıldığını açıklayan, Buhârî' nin Mâlik İbn Sa'saa'dan naklettiği benzer bir hadîs daha vardır, şöyledir: «Peygamberimiz Mirâç gecesini sahâbeye şöyle anlattı: Hatim'de ya da Hicir'de yatmaktaydım. Bana biri gelerek boğazımdan göğsüme kadar yardı, kalbimi çıkardı. İmân dolu bir tas getirdi, kalbimi yıkayıp imân ve hikmetle doldurdu. Sonra katırdan küçük ve eşekten büyük bembeyaz bir hayvan getirdi, adımını görebildiği yere atıyordu. Ona bindim. Sonra Cebrâil beni dünya göğüne çıkardı. Kapısını çaldı. Kapıcı: Kim o? dedi. Cebrâil: Ben'im, dedi. Kapıcı: Yanındaki kimdir? diye sordu. Cebrâil: Muhammed'dir, dedi. Kapıcı: Mirâç için mi geldiniz? dedi. Cebrâil: Evet, deyince: Merhabâ ey gelen zât bu ne güzel bir geliş, diyerek kapıyı açtı. Birinci göğe varınca orada Âdem'i gördüm. Cebrâil bana: Bu senin büyükbaban Âdem'dir, ona selâm ver, dedi. Ben selâm verdim. Âdem: Merhabâ ey iyi evlât, iyi peygamber, dedi. Cebrâil beni ikinci göğe çıkardı, kapıyı çaldı. İkinci gök kapıcısıyla da aynı konuşma oldu, aynı sözlerle karşılandım. İçeri girince iki teyzezâde Yahyâ ve İsâ'yla karşılaştık. Onları da selâmladım. Bana: Merhabâ iyi birâder, mübârek peygamber, dediler. Cebrâil beni üçüncü göğe çıkardı, kapıyı çaldı. Aynı konuşmalardan sonra içeri girdik. Üçüncü gökte Yûsuf'u gördüm. Cebrâil: Bu Yûsuf'tur, selâm ver, dedi. Selâm verdim, aldı: Merhabâ iyi kardeş, iyi peygamber, dedi. Cebrâil'le dördüncü göğün kapısına çıktık. Orada da aynı konuşmalar oldu ve kapı açıldı. İçerde biri vardı. Cebrâil: Bu İdris'tir, selâm ver, dedi. Verdim, selâmımı aldı ve: Merhabâ iyi kardeş, iyi peygamber, dedi. Cebrâil beni beşinci göğe çıkardı ve kapıyı çaldı. Aynı konuşmalardan sonra içeri girdik. Burada da Hârun'la karşılaştık. Selâmımı aldı ve bana hepsinin söylediği aynı sözleri söyledi. Cebrâil beni altıncı göğe çıkardı, kapıyı çaldı. Aynı konuşmalardan sonra içeri girince Mûsâ'yla karşılaştık. Aynı biçimde selâmlaştıktan sonra Mûsâ ağlamaya başladı. Neden ağladığı sorulunca şöyle dedi: Benden sonra gelecek genç peygamberin ümmetinden cennete benim ümmetimden daha çoğu girecek de ondan... Cebrâil beni yedinci göğe çıkardı, kapıyı çaldı. Aynı konuşmalar burada da oldu: Kim o? Cebrâil'im... Yanındaki kim? Muhammed.. Mirâç emri aldı mı? Evet.. Merhabâ, ne güzel geliş bu... İçeri girdik. İbrahim oradaymış. Cebrâil: Bu İbrahim'dir, selâm ver, dedi. Selâm verdim, aldı: Merhabâ güzel oğul, iyi peygamber, dedi. Sonra sidre-i müntehâ'ya çıkarıldım, oralar bana gösterildi. Sidre ağacının yemişi olan nebak Hecer'in testileri gibi olup yaprakları fil kulağına benziyordu. Cebrâil: Burası sidre'dir, dedi. Orada ikisi gizli, ikisi açıkta olmak üzere dört ırmak akmaktaydı. Ben Cebrâil'e: Bu nehirler nedir? diye sordum. O da: İçten akanlar cennette, dıştan akanlar Nil'le Fırat'tır, dedi. Sonra bana Beyt-i mâmûr gösterildi, her gün yetmiş bin melek burayı ziyâret edip dolaşıyordu. Bu arada şarap, süt, bal kâseleri getirildi. Hemen sütü aldım. Cebrâil: Süt senin ve ümmetinin üzerinde bulunduğu İslâm yaratılışını andırıyor, sütü alman doğru oldu, şarabı alsaydın ümmetin sapıklıkta kalacaktı, dedi. Bana ve ümmetime Allah elli vakit namaz farz kıldı. Dönüşte Mûsâ'ya uğradım. Neyle buyruldun? diye sordu. Elli vakit namazla, dedim. Bunu ümmetin yapamaz, dedi, ben insanları denedim, İsrâiloğullarının kötülüklerini kaldırmak için her çâreye başvurdum, Rabbine dön, bunu azaltmasını iste... Ben dönüp kutsal yere giderek hafifletilmesi için duâ ettim. On vakit bağışlandı (Kırk kaldı). Dönüp Mûsâ'ya anlattım. Mûsâ gene gidip indirmek için yalvarmamı söyledi. Öyle yaptım. On vakit daha bağışlandı (Otuz kaldı). Mûsâ: Gene git, dedi. On daha düşürüldü (Yirmi kaldı). Mûsâ yeniden yalvarmamı söyledi. Bu sefer de

on vakit düşürüldü (On kaldı). Mûsâ: Gene git, dedi. Yeniden yalvardım ve beş vakte indirdim. Gene Mûsâ'ya uğradım, bana: Ben Benî İsrâil'i denedim, daha da azaltmasını iste, dedi. Ben: Rabbimden utanırım, gidemem, beş vakte râzıyım, teslim oldum, dedim. Yürüyüp giderken şöyle bir ses geldi: Farzlarımı kayıtladım, kullarımın yükünü azalttım, bu beş vakte elli vaktin sevâbı verilecek». Buna karşı *Mescid-i Aksâ*'nın Kudüs'te olduğu volunda da hadîsler vardır. Örneğin gene Buhârî'nin Câbir'den naklettiği doğru bir hadîste, Hz. Muhammed şöyle demektedir: «Kureyş beni yalanladığında Hicr-i İsmail (Kâbe)'de durdum. Allah bana Kudüs'teki Beyt-i makdîs'i gösterdi. Bizzat görerek haber verdim» (*Bk.* İsrâ). *Necm* sûresinin 1-18. âyetlerinde, Hz. Muhammed'in göğe çıkarıldığından söz edilmemekle beraber, mirâç olayını andıran deyimler vardır. Bu âyetlerde şöyle denir: «Batmakta olan yıldız hakkı için, yoldaşınız doğru yoldan hiç ayrılmadı. O ne haktan ayrıldı ve ne de kendiliğinden konuştu. Onun söyledikleri ancak gönlüne bildirilenlerdir. Bunu ona öğreten pek güçlü ve pek heybetlidir. Göğün en yüksek katında olduğu halde doğruldu ve aşağı sarktı. Araları iki yay kadar, daha bile az kalmıştı. Allah ona vahyetti. Gözleriyle gördüklerini gönlü de doğruladı. Şimdi siz onun gözleriyle görüp bildikleri üstünde onunla çekişmek mi istiyorsunuz? Peygamber onu bir kez daha sidre-i müntehâ yanında görmüştü. İnananların barınağı olan cennet de onun yanıbaşındadır. O aşılmaz sınırı (Sidre-i müntehâ'yı) neler kaplamıştı, neler. Gözü hiçbir yana kaymadı, sağa sola da dönmedi. And olsun ki o Allahının pek büyük belgelerini görmüştü». Kimi incelemeciler *Mescid-i Aksâ*'nın Kudüs olduğu yolundaki anlatımların Halîfe Abdülmelik zamânından itibâren ortaya çıktığını, bunun da Abdülmelîk'in Kudüs'e özel bir önem vermek isteyişiyle açıklanabileceğini ilerisürmektedirler. Bundan başka Kudüs, Hz. İsâ'nın göğe çıkışının da başlangıç noktasıdır ve IV. yüzyıldan beri Hz. İsâ'nın göğe çıkarken bıraktığı ayak izi göğe çıkma kilisesinde hıristiyan hacılara gösterilmektedir, Abdülmelik çağından beri de Hz. Muhammed'in göğe çıkarken bıraktığı ayak izi müslüman ziyâretçilere gösterilmektedir. Kimi incelemeciler de göğe çıkışın bir merdivenle gerçekleştiğini ilerisürmektedirler. *Mirâç* deyimi sözcük anlamında *merdiven* demektir. Kur'anın *Meâric* sûresi, Tanrı'yı meleklerin ve ruhların çıktığı *Zu'l-maâric* deyimiyle niteler, *Zuhruf* sûresinin 32. âyetindeyse *meâric* deyimi insanların evlerindeki basamakları dilegetirmek için kullanılmıştır (*Bk.* Meâric), *Tur* sûresinin 38. âyeti de şöyle demektedir: «Yoksa onların elinde bir merdiven *(sullam)* mi var ki gökleri onunla dinliyorlar?». Merdivenle göğe çıkma tasarımı çok eski bir tasarımdır, İslâmlıktan önceki Arap ozanları merdivenle göğe çıkmanın sözünü ederler. Kimi incelemeciler de yukarda verdiğimiz hadîste sözü edilen *Beyt-i Mâmûr* (Bayındır ev) ya da *Beyt-i Mukaddes* (Kutsal ev)'in *göksel Kudüs* (Semâvî Kudüs) olduğunu; Hz. İbrahim, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ gibi ölmüş peygamberlerin dünyadaki Kudüs'ten çok gökteki Kudüs'te bulunabileceklerini ilerisürmektedirler. Bütün bu tartışmaların dışında genellikle kabul edilen durum şudur: Hz. Muhammed'in göğe çıkması İ.S. 619 yılının Receb ayının 27. Pazartesi günü olmuştur. O günün gecesi bundan ötürü Mirâç kandilidir. O gece Mirâç gecesi namazı kılınır. On iki rekât kılınan bu namazın her rekâtında Fâtiha ve İhlâs sûreleri okunur. Yatsıdan sonra kılınan bu namazın her iki rekâtında bir kez selâm verilir. Namazdan sonra yüz kez «*Sübhânallah velhamdülillah ve lâ ilâhe illallahü vallahü ekber*» denir ve yüz kez de *salâvât-ı şerîfe* okunur, istiğfâr edilir. Bu olaya *Mirâc-ün-Nebevî* (Peygamberin göğe çıkışı) denir. Hz. Muhammed göğe Cebrâil adlı meleğin getirdiği *Burak* adlı katırdan küçük ve eşekten büyük bir hayvanın sırtına binerek çıkmıştır. Mekke'den önce Kudüs'e götürülmüş ve ora-

dan göğe çıkarılmıştır. Kudüs'te Burak'a binerken bastığı taşta ayak izi vardır. *Bk.* Mûcize, İsrâ, Sidre-i müntehâ, Mescid-i harâm, Mescid-i aksâ, Mekke, Kudüs, Muhammed.

MİRÂÇ GECESİ NAMAZI — *Bk.* NÂFİLE.

MİRÂS — Ölen kimseden hısımlarına kalan mal... Mirâs hükümleri Kur'anın *Nisâ* sûresinde düzenlenmiştir. 7. âyet şöyle der: «Ananın, babanın, yakınların bıraktıklarından erkekler için pay vardır. Ananın, babanın, yakınların bıraktıklarından kadınlara da pay vardır. Az da olsa, çok da olsa. Bu, Allah'ın yasadığı bir paydır», 11. âyet şöyle der: «Allah size çocuklarınız için şunu ısmarlıyor: Erkek için kız payının iki katı. Kızlar ikiden çoksa bırakılanın üçte ikisi onlarındır. Eğer kız tekse bırakılanın yarısı onundur. Anaya ve babaya gelince: Ölenin çocuğu varsa onlardan her birine bırakılanın altıda biri. Ölenin çocuğu olmayıp da anası ve babası tek vârisleriyseler bırakılanın üçte biri anasınındır. Ölenin kardeşleri varsa bırakılanın altıda biri anasınındır. Bütün bunlar ölenin vasîyeti yerine getirildikten ve borçları ödendikten sonradır. Siz çocuklarınızın hangisinin size daha yakın olduğunu bilmezsiniz. Allah bilir», 12. âyet şöyle der: «Eğer karılarınızın çocuğu yoksa bıraktığının yarısı sizindir. Eğer çocuğu varsa bıraktığının yalnız dörtte biri sizindir. Bu da ölenin vasîyetleri yerine getirildikten ve borçları ödendikten sonradır. Eğer çocuğunuz yoksa bıraktığınızın dörtte biri karılarınızındır. Eğer çocuğunuz varsa sekizde biri karılarınızındır. Bu da vasiyetiniz yerine getirildikten ve borçlarınız ödendikten sonradır. Gerek erkeğin ve gerek kadının anası, babası, çocuğu olmayıp da bir erkek kardeşi ya da bir kız kardeşi bulunuvorsa her birine altıda biri. Eğer bunlar birden çoksalar üçte birine ortaktırlar. Bu da kimseye zarar vermeden, vasîyet yerine getirildikten ve borçlar ödendikten sonradır. İşte bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır», 19. âyet şöyle der: «Ey inananlar, ne karılarınızın mirâsına zorla konmanız, ne de onlara verdiğinizin birazını geri almak için kendilerini sıkıştırmanız size helâl olmaz. Meğer ki onlar göz göre göre zinâ etmiş olsunlar», 33. âyet şöyle der: «Ananın, babanın, yakınların bıraktıkları maldan her biri için vârisler gösterdik. Kendileriyle andlaşıp bağlaştığınız kimselere paylarını verin», 176. âyet şöyle der: «Onlar senden uzak akrâbalar (Kelâle) için de yargı isterler. De ki: Babasız ve çocuksuz ölen kimse için yargıyı Allah verir. Babasız ve çocuksuz olarak ölen erkeğin bir tek kız kardeşi varsa bıraktığının yarısı onundur. Babasız ve çocuksuz olarak ölen kız kardeşin bir tek erkek kardeşi varsa kız kardeşinin bütün mirâsı onundur. Babasız ve çocuksuz olarak ölen erkeğin iki kız kardeşi varsa bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer bu iki kardeşten biri erkek ve öbürü kızsa erkek olan kız kardeşinin iki katını alır. Allah bunları size yanılmayasınız diye bildiriyor». Bu sûrede öksüz ve yetîmlerin hakları üstünde de özellikle durulmuştur, 2. âyet şöyle der: «Öksüzlere mallarını verin. O malların iyisini kötüsüyle değiştirmeyin. Öksüzlerin mallarını mallarınıza katıp yemeyin. Çünkü bu büyük bir suçtur», 6. âyet şöyle der: «Öksüzleri evlenme çağına varıncaya kadar deneyin. Onların olgunlaştıklarını görünce de mallarını ellerine verin. Onları savururlar ya da büyürler de geri alırlar diye dağıtıp yemeyin. Varlıklı olanlar bundan kaçınsınlar, yoksul olanlar da bu mallardan ancak töreye uygun olarak yesinler. Mallarını kendilerine çevirirken de yanlarında tanık bulundurun. Allah'ın hesap sorucu olması yeter», 8. âyet şöyle der: «Mirâs bölüşülürken yakınlar, öksüzler, düşkünler de orada bulunacak olurlarsa onları da azıklandırın», 10. âyet şöyle der: «O kimseler ki öksüzlerin mallarını haksız yere yerler, gerçekten onlar karınlarına ateş indirmiş olurlar. Onlar kızgın bir ateşe atılacaklardır». *Bk.* Fıkıh, Ferâiz.

MİRRÎSÎYYE — *Bk.* MERÎSÎYYE.

MİSÂFİR — Yolcu... Sözcük olarak *konuk* (bir yere ya da birinin evine kısa bir süre kalmak için gelen kimse) anlamında olan *misâfir* deyimi İslâm terminolojisinde *yolcu* demektir. İslâm şeriatı yolculuğun azçok güçlüklerini göz önünde tutarak yolcular için birtakım kolaylıklar saptamıştır. Misâfir, eşdeyişle yolcu dört rekâtlı farz namazları iki rekât kılar, sünnetleri kılmayabilir. Bu iki rekâtta Fâtihâ ve âyet okumaz. Okuma (kırâat) süresince durup elleri dizlere dayayarak eğilme hareketi (rükû) yapar ve yere kapanır (sücûd). İslâm terminolojisinde buna *misâfir namazı* denir, bu namazın kazâsı (ertelenmişi) da iki rekât olarak kılınır. İslâm terminolojisinde buna kasr *(kısaltma)* denir. Misâfir, on sekiz ya da daha çok saatlik bir yere gitmek kasd ve niyetiyle evinden ya da ülkesinden (köyünden, ilçesinden, ilinden) yola çıkan kimsedir. Yola çıktığı andan itibâren *misâfir* niteliğini taşır. Gittiği yerde on beş günden az oturacaksa bu nitelikte kalır, on beş günden çok kalmak niyetindeyse vardığı andan itibâren misâfirlikten çıkar ve *mukim* olur *(Bk.* Mukim). Bu on sekiz saatlik (üç gün) süreye de *sefer müddeti* denir, bu sürenin hesaplanmasında şeriatça birtakım ölçütler konmuştur (*Bk.* Sefer). Askerler savaş sırasında hep misâfir kalırlar, barıştaki yolculuklarında da konak yerlerinde on beş günden çok kalsalar bile ne zaman yola çıkacakları komutanlarının kararına bağlı olduğundan (eşdeyişle kendilerince bilinmediğinden) misâfir sayılırlar. Kaldı ki bir sivil bile misâfir olarak gittiği yerde bugün yarın yola çıkarım derken on beş günden çok kalırsa gene misâfir sayılır, böyle sallantıda olarak çok uzun bir süre kalsa bile *mukim* olmaz, eşdeyişle dört rekâtı iki rekât olarak kılar. Barışta kışlalarında bulunan askerler mukimdir, misâfir sayılmaz. Misâfir iki rekât kılması gereken namazı kasden dört rekât kılarsa günah işlemiş olur, yanlışlıkla kılarsa *sehiv secdesi* gerekir (*Bk.* Sehiv secdesi). Abdest alırken de üç gün ve üç gece ayakkabıları üstüne meshedebilir (*Bk.* Mesh). Ramazan ayındaysa dilerse oruç tutar, dilerse tutmayabilir ve evine ya da ülkesine döndüğünde tutmak üzere kazâ eder (*Bk.* Kazâ). Misâfir, Cuma ve Bayram namazlarını da kılmaz, kurban kesmekle de yükümlü değildir. Misâfirliğe niyet etmek için karârında bağımsız olmak, bâlig olmak şarttır; gideceği yerin de sefer süresi ölçütlerine göre üç günden az olmaması başlıca koşuldur. Bir başkasına bağlı (tâbî) olanlarda niyet bağlı olduğu kimsenin niyetidir; daha açık bir deyişle kadın için kocanın, işçi için işverenin, asker için komutanın sefere niyeti yeterlidir. Misâfirliğe niyet ederek yola çıkan kimse evine ya da ülkesine dönmedikçe ve vardığı yerde on beş günden çok oturmaya niyet etmedikçe gerek yolculuğu süresinde ve gerek gittiği yerde oturduğu sürece hep misâfir durumundadır, eşdeyişle dört rekâtlık farz namazları hep iki rekât kılar, oruç tutmayıp kazâ edebilir, kurban kesmez, Cuma ve Bayram namazlarını kılmaz. Bunun dışında misâfir, İslâm terminolojisinde *konuk* anlamında da kullanılmıştır. Örneğin Buhârî'nin Ukbe İbn Âmir'den naklettiği bir hadîs de bu anlamdadır: «Peygamberimize: Bizi öteye beriye gönderiyorsunuz, kimileri bizi misâfir kabul etmiyorlar, dedik. Şöyle buyurdu: Bir kavme gittiğinizde onlar misâfire lâyık olanı yaparlarsa kabul ediniz, yapmazlarsa onlardan *misâfir hakkı*'nı alınız». Bu hahîsten bir yabancıyı konuklamanın vâcib olduğu sonucu çıkarılmıştır. Bundan başka, gerektiğinde zorla misâfir olunacağı, eşdeyişle konuk olmak için zor kullanılabileceği de anlaşılmaktadır. İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye göre bu hüküm sâdece parayla sağlanabilecek yiyecek, içecek, yatacak bulunmayan yerlere özgüdür. Bunların parayla sağlanabileceği yerlerde misâfir hakkı vâcib değildir. Öteki üç mezhebe (Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî) göreyse konuk kabulü müekked sünnettir, zorla almak zorunluk durumuna özgüdür, gittiği yerde başkaca yi-

yecek ve yatacak bulunmuyorsa bunları zorla almak câizdir. Kimi yorumcular bu hadîsteki yargının «Misâfirin ağırlanması bir gün ve bir gecedir» diyen hadîsle ortadan kaldırıldığını ilerisürmüşlerdir, bu yorumculara göre «misâfire âit câize ikramdan ibâret bulunduğundan vücub iktizâ etmez» (Konuğa yapılan ikrâmdır, bunun yapılması da zorunlu değildir). *Bk.* Namaz, Mukim, Sefer, Sehiv secdesi, Sünnet, Harb namazı.

MİSÂFİR HAKKI — *Bk.* MİSÂFİR.

MİSÂFİR NAMAZI — *Bk.* MİSÂFİR.

MİSÂK — *Bk.* YEMİN, AND.

MİSKİN — Yoksul ve güçsüz... *Tevbe* sûresinin 60. âyeti şöyle der: «Sadakalar yalnız yoksullar, düşkünler *(lilfukarâi velmesâkiyni)*... içindir». Genellikle *yoksul* (fakîr, fukarâ) anlamında kullanılan *miskin* deyimi burada (çoğulu: *Mesâkin) fukarâ* deyiminden ayrı ve onun hemen yanında kullanıldığından *düşkün* deyimiyle çevrilmiştir. *Aşağılık* (sefîl) anlamında da kullanılmıştır, örneğin İbn Sa'd, Ebû Süfyân'ın karısı Hind'e bu anlamda *al-miskînâ* der. Hz. Muhammed'in şu hadîsinde de *güçsüz* (âciz) anlamında kullanılmaktadır: «Miskin olarak yaşamama ve miskin olarak ölmeme izin ver Rabbim, beni *miskînûn* (miskinler) arasına kabul et». Tasavvuf dilinde *derviş* anlamında kullanılmıştır. *Bk.* Derviş.

MİSLÎNÂ — Yedi uyurlardan birinin adı... *Meslînâ* da denir. *Bk.* Ashâb-ı kehf, Kehf.

MİSTÂRÎYYE — *Bk.* MISTÂRÎYYE.

MİSVÂK — Bir çeşit diş fırçası... *Dişleri temizleme* anlamına gelen *sivâk* deyiminden türetilmiştir. Hadîslerde de *sivâk* biçiminde kullanılmıştır, Kur'anda hiçbir biçimi yoktur. Misvâk, Peygamber Hz. Muhammed'in pek meraklı olduğu bir şeydir, evine gelir gelmez ilk işi onu aramak olurmuş. Bir ucu fırça gibi çentiklenmiş yumuşak bir ağaç parçasıdır. Daha küçük ve inceleri kürdan olarak da kullanılmıştır. Misvâk, İslâmlıkta özellikle abdest almadan önce dişleri temizlemek için kullanılırdı. Peygamber bunu kullanmaya çok önem verirmiş, geceleri de gece yarısı namazını (Tehecced) kılmadan önce dişlerini bununla temizlermiş. Peygamberin misvâkine özen gösterdiği için uşağı Abdullah'a *sâhib-al -sivâk* adı verilmişti. Bir hadîse göre Cuma namazından önce misvâk kullanılması farz kılınmıştır, ama fıkıh kitaplarının hiçbiri bunun sözünü etmez. Misvâk, dişleri bozmaması için bir aşağı bir yukarı sürtülerek kullanılırdı. Misvâk üstüne pek çok hadîs (Peygamber sözü) vardır. Örneğin, Buhârî'nin İbn Ömer'den naklettiği bir hadîste Hz. Muhammed şöyle demektedir: «Rüyâmda dişlerimi misvâkliyordum. İki kişi geldi. Küçüğüne misvâkı verdim. Denildi ki: Büyüğe verip saygı göster. Hemen alıp büyüğüne verdim», Ebû Said şu hadîsi naklediyor: «Cuma günü yıkanmak her ergine vâcibdir. Misvâklenmesi ve bulursa kokulanması da gerektir», Ebû Hüreyre şu hadîsi anlatıyor: «Ümmetime zor gelir sanmasaydım her abdestte (namazda) misvâk kullanmayı vâcib kılardım», Câbir de şu hadîsi anlatıyor: «Merr-i Zahran'da misvâk meyvesini topluyorduk. Peygamberimiz: Kararmışları toplayınız, onlar güzeldir, buyurdu», Hz. Ayşe de şöyle demektedir: «Cenâb-ı hakkın bana verdiği en büyük nîmetlerden biri Peygamber'in benim evimde, benim nöbetimde ve mübârek başı göğsüm ve boynumdayken vefât etmesidir. Başka bir nîmet de tükrüğümün tükrüğüne karışmış olmasıdır. Peygamberimiz son nefesindeyken kardeşim Abdurrahman elinde bir misvâkle içeri girmişti. Peygamberimizin misvâke baktığını görerek: İster misiniz? dedim. Başıyla işâret ederek istedi. Hemen verdim. Dişlerine katı geldiğini anlayarak: Yumuşatayım mı? diye sordum. Yumuşatmamı işâret etti. Misvâki dişimle çiğnedim. Tükrüğümle yumuşattıktan sonra verdim, o da dişlerine sürdü. Önünde deriden yapılmış bir su kabı vardı. Mübârek ellerini suya daldırıyor ve yüzüne süre-

rek: *Allah'tan başka tapacak yoktur, her ölen için az çok sıkıntı vardır,* buyuruyordu. Ellerini yukarı kaldırarak son nefesi kesilinceye kadar *Yüce arkadaş, yanında olayım* sözünü tekrarladı. Sonra eli düştü, Yüce Allah'ına kavuşmuştu». *Bk.* Muhammed.

MİSTİSİZM — Gizemcilik... Genellikle İslâm *tasavvuf*'unu da dilegetiren *gizemcilik* deyimiyle çevriliyorsa da gerçekte hıristiyan gizemciliğini dilegetirir. Yunanca *sırla (gizle) ilgili* anlamına gelen *mystikhos* deyiminden türetilmiştir. Tanrı'nın sezgi yoluyla kavranacağını ileri sürüen hıristiyanlara da *mistik* denir. Bir kavrayış akımı olarak hıristiyanların kiliseden umut kesmesiyle kendi içine kapanması ve Tanrı'yı kendi içinde aramasından doğmuştur. Kişinin, her türlü aracıyı ortadan kaldırarak Tanrı'sıyla başbaşa kalması ve O'nu kendine özgü bir anlayışla kavrayarak O'na kendine özgü bir tapımla tapmasıdır. Bu, kişinin bireysel ve kişisel bir *mister* (giz, sır) 'idir. Kişiye, derin ve Tanrısal bir hayranlık, bir coşku verir. Çârcsizlikten doğan umutsuzluğunu giderir, yaşama bağlar. Sosyo-ekonomik tedirginliğin ve acıların zorunlu sonucudur. Birey hıristiyanı yokeden kilise hıristiyanlığının kimi kişiliklerdeki tepkisi ve bireyin kendi kişiliğine dönmesi ve kavuşması olarak da yorumlanablir. Buna karşı, Tanrı'yla birleşerek Tanrı'nın varlığında kendi kişiliğini yok etme olarak da uçlaşmıştır. *Mistisizm*'le ilgili ve ona değgin olan her şeye *mistik* (sıfat olarak *gizemsel,* isim olarak *gizemci)* denir. *Bk.* Gizemcilik, Tasavvuf.

MİŞNAH — Talmud'un bir bölümü... İbrânîce *yeni öğreti* anlamındadır, *midraş* da denir. Yahudi Tanrıbiliminde çok ilginç bir gelişmeyi adlandırır. Roma'lılar Filistin'i yakıp yıktıktan sonra yahudiler dünyanın dört bucağına dağılmışlardı, yeniden yurtlarına döndükten sonra hukuksal ilkelerini değişen dünyaya uydurmak zorunluğunu duydular. *Tevrat*'ta yazılı Tanrı buyrukları değiştirilemezlerdi, İslâmların çok yerinde bir deyimiyle *hiyle-i şer'iye* (dinsel hiyle) gerekiyordu. Bu da, bir çeşit gizemcilikle, kutsal kitaptaki açık anlamların altındaki gizli anlamları yorumlamakla gerçekleştirildi. Böylelikle, yeni yasaların, eski yasalarda içerik olarak varbulunduğu kabul edildi. İ.Ö. I. yüzyılda Hillel tarafından sürdürülerek İ.S. II. yüzyılda Yuda Hanasi tarafından tamamlanan bu yahudi reformu *Talmud*'da gerçekleştirildi. *Mişnah* altı bölüme ayrılmıştır: *Zeraim* (tarım), *Moed* (bayramlar), *Naşim* (evlilik), *Nezikin* (medenî hukuk ve cezâ hukuku), *Kodaşim* (din hukuku), *Tohoroth* (duâlar). *Bk.* Tevrat, Talmud, Yahudilik.

MÎZÂN — Kıyâmet gününde günah ve sevapları tartacak terâzi... Sözcük olarak *terâzi* demektir. Kur'anda tekil olarak *türe* (adâlet) anlamında kullanılmıştır. Örneğin *Şûra* sûresinin 17. âyeti şöyle der: «Allah, Kitap'ı ve adâleti *(bilhakkı velmîzân)* doğru olarak bildirendir». Ama Kur'anda çoğul olarak *mevâzîn* (terâziler) biçiminde kullanıldığı yerlerde iyi ve kötü işlemlerin kıyâmette *yargı günü* (Yevmiddîn)'nde tartılacağı *terâzi*'yi dilegetirir. Örneğin *A'raf* sûresinin 8. âyeti şöyle der: «O gün tartı yapılacağı doğrudur. Artık her kimin tartısı ağır gelirse *(femen sekulet mevâziynühü)* işte bu gibiler onanacaklardır», 9. âyeti de şöyle der: «Her kimin tartısı da hafif olursa *(ve men haffet mevâziynühü)* işte bu gibiler de belgelerimize kıymış oldukları için kendilerine yazık etmişlerdir», *Enbiyâ* sûresinin 47. âyeti şöyle der: «Biz kıyâmet günü için öyle bir doğruluk terâzisi koyacağız ki hiç kimse hiçbir haksızlığa uğramayacak. Bir iş hardal tânesi ağırlığında da olsa getirip onu da tartacağız. Bizim hesap görmemiz yeter», *Mü'minûn* sûresinin 102-103. âyetleri de şöyle der: «Artık kimin tartısı ağır gelirse o onanacaktır, kimin tartısı da hafif gelirse işte bu gibiler kendilerine yazık etmiş olanlardır. Bunlar hep cehennemde kalacaklardır», On bir âyetlik *Karia* sûresi hemen bütü-

nüyle bu terâziyle ilgilidir, şöyle der: «Kalkış, nedir o kalkış? Nedir o kalkış bilir misin? O gün insanlar pervâneler gibi darmadağın olacaklar. Dağlar atılmış renkli yün gibi olacak. Her kimin tartısı ağır gelirse, o kimse sevinç içinde yaşayacak. Tersine, her kimin tartısı da hafif gelirse, onun yatacağı yer de Havîye olacak. Havîye nedir bilir misin? O kızgın bir ateştir». Kıyâmet gününe *yevm-ül-mîzân* (tartı günü) da denir. Hanefî mezhebinin kurucusu Ebû Hanîfe' ye göre *mîzân*'a inanmak İslâmlığın temel koşullarından biridir. Zeydîyye ve İsmâilîyye gibi şiî fırkalarının çoğu bunu yadsımışlardır. *te'vil* etmişlerdir. *Bk.* Kıyâmet, Mevkif, Sırat, Cennet, Cehennem, Günah, Din, Te'vil.

MOLLA HÜNKÂR — Mevlevîliğin kurucusu Mevlânâ Celâleddin'e verilen bir ad... Celâleddin'e babası tarafından *Hüdâvendigâr* ünvânı verilmiştir. *Hünkâr* bu deyimin Türkçeleştirilmişidir. Deyim bütünüyle *dünyayı yöneten ermiş* anlamına geliyor. *Bk.* Mevlevîlik.

MONOFİZİZM — Varlıkbirliği inancı... *Monofizizm (Fr.* Monophysisme) deyimi, Yunanca *tek doğa* anlamına gelen iki sözcükten yapılmıştır. İslâm tasavvufunun *varlıkbirliği (Ar.* Vahdet-i vücûd) anlayışını dilegetirir. Gerçekte bu anlayışın kaynağı Yeniplatonculuk'tur. Platoncu düşünür Plotinos'a göre, Tanrı'yla yarattığı evren arasında özsel bir ayrılık yoktur, evren varlığın özdekleşmesi ve insanda da konuşmasıdır. Eşdeyişle her şey Tanrı'dır, Tanrı'nın değişik biçimlerde belirmesi (tezâhür etmesi)'dir. Hıristiyanlığın *Tanrı-İsâ-Kutsal ruh* üçlemesine uygulanan ve Tanrı'nın Hz. İsâ'da belirdiğini ilerisüren bu anlayışa *monofizizm* denir. Eutykhes tarafından ilerisürülen ve Hz. İsâ'nın *konuşan Tanrı (Ar.* Kelâmullah-ı nâtık) olduğunu savunan bu anlayış İ.S. 451 yılında sapkınlıkla suçlanıp yasaklanmıştır. Nitekim İslâm şeriatında da aynı görüşü ilerisüren tasavvuf tarikatları sapkınlıkla suçlanmaktadır. Hıristiyanlığın geçerli sayılan ve kabul edilen karşı görüşü Hz. İsâ'nın tek nitelik değil, iki ayrı nitelik (hem insan, hem Tanrı niteliği) taşıdığını ilerisürer. İlk bakışta önemsiz gibi görünen —çünkü her iki anlayış da temelde Hz. İsâ'yı Tanrı saymaktadır— bu anlayışlar arasındaki ayrım, pratikte çok önemli sonuçlar doğurur. İlkin her şey Tanrı olunca Tanrı'nın yaratıcılığı ve *yaratma* olayı ortadan kalkmaktadır. İkinci olarak Hz. İsâ vesilesiyle ortaya atılan bu görüşe göre bütün insanlar da Tanrı'dır, öyleyse günahsız olmaları gerekir. Halbuki hıristiyanlık, insanların günahkârlığına, dünyaya acı çekmek için gelmiş olduklarına ve ancak Tanrı'nın bağışıyla kurtulabileceklerine dayanan bir dindir. Monofizist anlayış bu açıdan hıristiyanlığı temelinden çökerten bir anlayıştır. Nitekim aynı anlayışın İslâmlaştırılmışı olan *vahdet-i vücûd* inancı da başka açılardan müslümanlığın temellerini sarsmaya çalışmış, sapkınlık sayılmıştır. *Bk.* Vahdet-i vücûd, İsâ, Meryem.

MUAHHÎR — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Geriye bırakan* demektir, bu deyimin karşıtı olarak *öne alan* anlamındaki *mukaddîm* deyimi de Allah'ın doksan dokuz adından biridir. *Bk.* Esmâ.

MUÂMELE — *Bk.* TİCÂRET.

MUAMMERÎYYE — Mûtezile anlayışının bir kolu... Muammer bin Ubbad tarafından kurulmuş uşçu bir mezheptir. İbn Ubbad'a göre, Tanrı kendini tanımaz, çünkü tanıyanla tanınan birbirinden başka şeylerdir, Tanrı kendini tanısaydı, tanıyanla tanınanın aynı şey olması gerekirdi. Bundan başka Tanrı, sâdece cisimleri yaratmıştır. Renk, tat, koku, görme, işitme vb. gibi ilinekler *(Ar.* Â'raz) cisimlerce yaratılmıştır. Muammer bin Ubbad bu savıyla Tanrı'nın insanı sâdece beden olarak yarattığını, insanın insanlığını bizzat meydana getirdiğini ilerisürmektedir. *Bk.* Mûtezile.

MUATTILAT AZ-ZÂT — Allah'ın zâtını tâtil edenler... Sapkınlık sayılan te'

villerinden ötürü bâtınîler bu deyimle de adlandırılmışlardır. *Bk.* Bâtınîlik, Te' vil.

MUÂVAZA — Değiştokuş... *Değiştirme* anlamındaki *mübâdele* deyimiyle anlamdaştır. İslâm hukukunun *sözleşme* (mukaavele)'lerle ilgili bir terimidir. Karşılıklı vecîbeleri kapsayan sözleşmeleri dilegetirmek için kullanılır. *Bk.* Fıkıh.

MUÂVİYE — İlk Emevî halîfesi... Babası Mekke'nin en sözü geçen kişisi olan Ebû Süfyân, anası Kureyş'lilerin başkanı Utba bin Rabîa'nın kızı Hind'dir. VII. yüzyılın ilk on yılı içinde Mekke' de doğmuş, Mekke'nin müslümanlarca alınışında müslüman olarak Peygamber Hz. Muhammed'in yazıcıları (kâtipleri) arasına katılmıştır. Hem soylu, hem de çok yetenekli ve akıllı bir kişiydi. Hz. Ebû Bekir'in ve Hz. Ömer'in halîfelikleri çağında birçok askersel başarılar elde etti. Şam vâlisi oldu. Hz. Osman zamanında Sûriye'nin birçok illerinin yönetimi de ona verildi. Hz. Osman akrâbasıydı ve onu çok tutuyordu. Muâviye bu gibi uygun olanaklardan da yararlanarak gittikçe güçlendi, yirmi yıllık yönetimi süresince Sûriye'yi İslâm devletinin en güçlü ve örnek bir bölgesi durumuna getirdi. Hz. Osman'ın öldürülmesinin öcünü almak gibi bir bahâne onu halîfeliğe götürecek yolun kapısını açmış oldu. Hz. Ali halîfeliği sırasında Muâviye'yi valîlikten azlettiyse de Muâviye kendi yerine vâli olarak gönderilen Sehl bin Hanîf'i geri çevirdi. Hz. Osman' ın kanlı gömleğini Şam câmiinin minberine astırıp onun kaatillerini cezâlandırmayan (kısâs etmeyen) Hz. Ali'ye karşı halkı kışkırtmaya başlamıştı. Halîfe olursa hükümet merkezini Şam'a nakledeceğini yaymakla da bir hayli yandaş toplamış bulunuyordu. Hz. Ali'ye karşı açtığı savaşım, dolayısıyla Hz. Ali' nin soyu olan Hâşimoğullarına karşı bir hareketti. Hz. Ayşe'nin Hz. Ali'ye olan eski düşmanlığından (*Bk.* Âişe, İftirâ) da yararlandı. Hz. Ali bir ordu hazırlayıp onların üzerine yürüdü. On beş bin müslümanın ölümüyle sonuçlanan Cemel savaşında Hz. Ayşe ve yandaşları yenildiler. Tarihçilerce dört Arap ökesinden (dâhîsinden) biri sayılan Muâviye kendi halîfeliğini Şam'lılara kabul ettirmişti. Hz. Ayşe'yi yenilgiye uğrattıktan sonra Muâviye'yi yoketmeye yönelen Hz. Ali, Sıffîn adı verilen yerde Muâviye ordusuyla karşılaştı. Kanlı savaş 26 Temmuz 657 günü başladı. Muâviye yenilmek üzereydi ki askerlerinin mızrakları ucuna Kur'an sahifelerini astırdı ve «aramızda Allah'ın kitabı hakem olsun!» diye bağırttırmaya başladı. Hz. Ali'nin ordusundan büyük çoğunluk bu öneriye hak verdiler. Hz. Ali bunun yenilgilerini önlemek için açık bir hile olduğunu söylediyse de dinletemedi. Sonunda ünlü *hakem olayı*'na boyun eğmek zorunda kaldı. Muâviye, Amr İbn el-Âs'ı hakem tâyin etmişti. Hz. Ali'nin yandaşlarıysa, onun karşı koymasına rağmen, bu işi becerecek kıratta bir adam olmayan Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi hakem seçtiler. Hakemler Ezruh kasabasında toplandılar. Bu sırada Hz. Ali'nin ordusunda önce hakemlikten yana olanlar «Hüküm yalnız Allah'ındır» *(Lâ hukme illâ lillâh)* diverek insanların hakem seçilmesine karşı yeni bir bozgun çıkardılar. *Hâricîlik* (Havâric) adı verilen hareket böylelikle başlamış oldu. Şurası özellikle belirtilmeye değer: Hâricîler, Hz. Ali'nin halîfeliğini doğal buluyorlar ve Muâviye'nin halîfeliğini akıllarından bile geçirmiyorlardı. Allah'ın kitabını hakem yapmak isteyişleri Hz. Ali'ye karşı değil, Muâviye'ye karşıydı. Onlara göre Muâviye yandaşları ya öldürülmeli, ya da geriye dönmeliydiler. Hz. Ali'ye sâdece insanları hakem yaptığı için kızıyorlar ve Allah'ın hükmüne engel olduğu için tövbe etmesini istiyorlardı. Hz. Ali tövbe etseydi duruma egemen olabilirdi, ama etmedi. Muâviye'nin hakemi kurnazca davranarak aradaki anlaşmazlığın ortadan kaldırılması için önce Hz. Ali'yle Muâviye'nin hilâfetten hal'edilmeleri gerektiğini ve sonra konunun bir şûrâya bırakılarak müslümanların isteklerine göre bir seçim yapılması-

nı Ebû Mûsâ'ya kabul ettirdi. Bön bir adam olan Ebû Mûsâ da önce kürsüye çıkarak Hz. Ali'yi halîfelikten hal'ettiğini bildirdi. Ondan sonra kürsüye çıkan Amr İbn el-Âs şöyle dedi: Ebû Mûsâ'nın Ali'yi hal'ettiğini duydunuz, işte ben de ondan boşalan halîfeliğe Muâviye'yi nasbettim... Bu komedi de böylece bitmiş oldu. Hz. Ali kendisini bırakan hâricîlere şöyle bir mektup yazdı: «Hakem olarak tâyin edilenler Allah'ın kitabına uymayarak kendi keyiflerine uydular. Ne sünnetle ne de Kur'anı Kerîm'le hareket etmediklerinden onların kararını tanımıyoruz. Biz bu kararı hükümsüz sayıp, eski hâlimiz üzereyiz. Gelin, düşmanlarımıza karşı birlikte hareket edelim ki Allah onlarla bizim aramızda ilâhî hükmünü icrâ etsin». Hâricîler şu karşılığı verdiler: «Sen, Yüce Allah için değil, kendi nefsin için gazaba geldin. İnsanların hakemliğine râzı olduğun için kâfir olduğunu itirâf ve tövbe edersen düşünürüz». Bu karşılık üzerine Hz. Ali, hâricîlerden umudunu kesti ve geri kalan askerlerini Nuhayle denen yerde topladı. Önce hâricîleri ortadan kaldırıp sonra Şam'a yürümek gerektiğini düşünerek Cisr-i Nehrevân'da toplanmış olan hâricîlerin üstüne yürüdü. Hâricîler büyük bir yenilgiye uğradılar, içlerinden ancak beş on kişi ölümden kurtulabildi. Bu sırada Hz. Ali, İbn Mülcem adlı bir hâricî tarafından bıçaklanarak öldürüldü. Kûfe'liler, Hz. Ali'nin öldürülmesi üzerine onun büyük oğlu Hasan'ı halîfe tanıdılar (bîat ettiler). Ama Hasan, Muâviye'yle anlaşarak halîfelikten çekildi (*Bk.* Hasan). Muâviye böylece İslâm devletinin beşinci halîfesi oldu ve hilâfet Emevî ailesine geçti. Muâviye'nin çok başarılı bir halîfe olduğunda hemen bütün tarihçiler birliktirler. Öldüğünde seksen yaşındaydı ve oğlu Yezîd'in halîfe olmasını sağlamış bulunuyordu. Arapların beş büyük söylevcisi (hatîbi) ve dört ökesi (dâhîsi) arasında sayılıyor. «Kılıcımla elde ettiğimden çok dilimle başardım» demekten hoşlanırmış. Çok kurnaz, çok zekî ve çok acımasız devlet adamı tipine örnek olarak gösterilir. *Bk.* Ali, Âişe, Hasan, Hüseyin, Hâricîlik.

MUAVVEZETEYN — Kur'anın en çok okunan Falâk ve Nâs sûrelerine verilen ad... Her iki sûre de «De ki: Sığınırım *(Kul a'uzû)»* deyimiyle başladığından *muavvezeteyn (Ar.* Muavvizatân) deyimiyle anılırlar. Buhârî'nin Ubeyy İbn Ka'b'dan naklettiği bir hadîs şöyledir: «Peygamberimize *muavvezeteyn*'i sordum. Şöyle dedi: Allah tarafından *Okuyarak kötülüklerden Allah'a sığın* dendi. Ben de okudum». Bu sûreler her namazdan sonra okunur. *İhlâs* sûresine de *muavvizât* denir. Her üç sûre de namazlarda okunduğu gibi yatmadan önce ve nazar değmesini engellemek için de okunurlar. *Bk.* Falâk, Nâs, İhlâs, Muska.

MUBÂH — *Bk.* MÜBÂH.

MUBDÎ — *Bk.* MÜBDÎ.

MUBDİ-UL-EVVEL — Bâtınîlere göre ilk varlık... Bâtınî dâîlerden Hamîdeddîn Kirmânî'nin *Râhat al-Akl* adlı yapıtında bildirdiğine göre Allah, olgunluk yönünden bütün mertebelerden yüksektir, bir anlamda mertebe-dışıdır. Varlık (vücûd) düzenine giren ilk varlığı O yaratmış (ibdâ etmiş)'tır. Bu ilk varlık *al-Akl'ul-Evvel*'dir ki *ilk yaratılan* (Al-Mubdi'ul-Evvel)'dır, bu aynı zamanda varlık düzenindeki ilk devim (hareket) olmakla *al-Muharrik'ul-Evvel* (ilk devindirici)'dir. Bundan *meydana gelen* (İnbiâs) *al-Akl-us-Sânî* (ikinci us) bu oluşu nedeniyle *al-Munbais'ul-Evvel* (ilk meydana çıkan) adıyla da anılır. Buna ayrıca *Söz* (kelâm) da denir. Birbirinden meydana gelme yoluyla her biri bir *gök* (felek)'e dayanak olan daha sekiz *akıl* (us) oluşmuştur. Onuncu ve sonuncu us *al-Akl'ul-Aşîr* ya da *al-Akl'ul-Faâl*'dir ki *nesneler evreni* (Âlem-i kevn-ü fesâd)'nin merkezidir. Bâtınî felsefesinin temel savı budur. *Bk.* Bâtınîlik.

MUCÎB — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Duâları kabul edici* anlamındadır. *Karşılık* anlamındaki *cevâb* deyi-

minden türemiştir (*İcâb* deyiminden türeyen *gereken* anlamındaki *mûcib* deyimiyle karıştırılmamalıdır). Osmanlıcada *mücîb* biçiminde yazılır. Kur'anın *Hûd* sûresinin 61. âyetinde geçer: «Sonra O'na tövbe edin. Çünkü Rabbim size yakındır, duâyı kabul eder *(inne rabbi kariybün muciyb)*». *Bk.* Esmâ.

MÛCİZE — Tanrı'nın izniyle ancak peygamberlerce gerçekleştirilebilen olağanüstü olay... Sözcük anlamında *doğadışı olay* (hârika) demektir, bundan da *karşı konulmaz* ve *insanı güçsüz bırakan* anlamlarını kazanmıştır. İslâm terminolojisinde *mûcize (Tr.* Tansık, *Fr.* Miracle) sâdece peygamberlere, *kerâmet* ermişlere (evliyâ) ve *sihir* niteliğinde olan *kehânet* dinsizlere özgüdür (*Bk.* Kerâmet, Kehânet). Mûcize, peygamberlerinin gerçekten kendisinin elçileri (Resûl) olduğunu tanıtlamak için Allah tarafından yaptırılan olağanüstülüklerdir. Öyle ki öteki insanların bunların birer benzerini yapmaları olanaksızdır. Kur'anda inanmayanların Allah'ın gönderdiği elçilere «eğer sen gerçekten peygambersen bir mûcize göster» dedikleri özellikle belirtilmiştir. Bundan ötürü de mûcize, peygamberlerinin gerçekliğine Allah'ın tanıklığıdır (şehâdetidir). İslâmın kutsal kitabı Kur'anda başka peygamberlerin (özellikle de Hz. Mûsâ'yla Hz. İsâ'nın) mûcizelerinden söz edildiği halde İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in insanlara gösterdiği hiçbir mûcizenin sözü edilmez, sâdece Allah'la Hz. Muhammed arasında geçen göğe çıkma (*Bk.* Mirâç) olayının sözü edilir. Gerçekte göğe çıkma olayı bir mûcize değildir, çünkü Tanrısal bir işlemdir ve inanmayan insanlara gösterilmemiştir, daha açık bir deyişle Hz. Muhammed tarafından kendisine inanmayanlara peygamberliğini tanıtlamak için gösterilen bir işlem değildir, bundan ötürü de *mûcize* teriminin yukarda açıklanan kapsamı dışındadır. Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den naklettiği bir hadîsinde Hz. Muhammed şöyle der: «Hiçbir peygamber yoktur ki kendisine insanların inanacağı gibi bir mûcize verilmemiş olsun. Bana verilen mûcizeyse Allah'ın bana vahyettiği *Kur'an*'dır». Bu hadîsin Arapçasında da *mûcize* deyimi geçmez, Türkçe çevirisinde *mûcize* deyimi kullanılmakla beraber hadîsin aslında bu anlam *insanların inanacağı gibi bir şey* deyimiyle dilegetirilmiştir. Ayrıca, bu hadîste vurgulanması gereken şöyle bir anlam da var: «Öteki peygamberlerin gösterdikleri mûcizeler tarihsel süreçte gerçekleşmiş ve gelip geçmiştir, benim mûcizemse kıyâmete kadar sürecektir». Kur'anda da Hz. Muhammed'in bu hadîsindeki anlamı pekiştiren *âyetler* (ki Kur'anda *mûcize* deyimi yerine *alâmetler* anlamında *âyât* deyimi kullanılmıştır) de vardır. Örneğin *En'am* sûresinin 35. âyeti şöyle der: «Elindeki mûcize yetmez mi? Gücün yetseydi yeri oyarak ya da gökyüzüne merdiven kurarak onlara mûcize göstermek isterdin», 37. âyeti de şöyle der: «Onlar: Peygambere Rabbi tarafından bir mûcize indirilmeliydi, derler». Pek çok Kur'an çeviricileri (örneğin, İsmail Hakkı İzmirli) sûre metnindeki *âyât* deyimini *mûcize* deyimiyle çevirdikleri halde Prof. İsmail Hakkı Baltacıoğlu bir dereceye kadar daha doğru olan *belge* deyimiyle çevirmiştir, kanımızca *belirti* (alâmet) deyimiyle çevrilmelidir. Yukarda da belirtildiği gibi, ne Kur'anda ne de *sahih* (doğru) hadîslerde *mûcize* deyimi kullanılmamıştır. Bu deyim İslâm geleneğinde kullanılır, örneğin Taftazânî (s. 165) Ebû Hafs Nasafî'nin şöyle dediğini yazıyor: «Allah, peygamberlerini eşyânın mûtâd nizâmına aykırı olan mûcizelerle tahkîm etti». Bunlara rağmen Buhârî ve Müslim gibi büyük hadîs bilginlerinin (muhaddîs), doğru (sahih) saydıkları birçok hadîslerde Hz. Muhammed'in mûcize niteliğindeki olayları anlatılmaktadır. Örneğin, Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den naklettiği bir hadîste şöyle denir: «Peygamberimize kimi hadîsleri unuttuğumdan yakındım. Bana: Ey Ebû Hüreyre hırkanı yere yay, buyurdu. Hemen çıkarıp yaydım. Efendimiz mübârek elleriyle hırkamı avuçlayıp bir süre tuttuktan sonra: Topla, buyurdu. Topla-

yıp giydim ve bundan sonra hiçbir şeyi unutmaz oldum», İmran İbn Husayn şu hadîsi naklediyor: «Suyumuz kalmamıştı, bu sırada bir kadın su tulumuyla geldi. Peygamberimiz: İçiniz, yıkanınız, buyurdu. Hepimiz içtik ve yıkandık. Sonunda Efendimiz, kadına şöyle buyurdu: Görüyorsun ya, tulumundan bir damla su eksiltmedik, lâkin Allah'tır bizi sulayan», Abdurrahman İbn Ebî Bekr de şunu anlatıyor: «Bir seferde Peygamberle beraber yüz otuz kişiydik. Acıkmıştık. Peygamberimiz: Yanında yiyecek bir şey olanınız var mı? diye sordu. Birinde bir ölçek kadar bir şey bulundu. O sırada koyun sürüsüyle bir müşrik göründü. Peygamberimiz: Koyunları satmak için mi, yoksa hediye mi getirdin? diye sordu. Adam: Satmak için, deyince Peygamberimiz bir koyun alıp kesti ve ciğerinin pişirilmesini buyurdu. Yemin ederim ki, bu ciğerden yüz otuz kişi yedik de gene bitiremedik. İki sofrada iki bölük olarak yemiştik, iki çanak yemek artmıştı, onu da deveye yükleyip getirdik», Abdullah İbn Mes'ud da şunu anlatıyor: «Bir yolculukta Peygamberimizle beraberdik. Su kalmamıştı. Peygamberimiz: Arayın, buyurdu. Bir kap içinde azıcık su bulup getirdiler. Efendimiz o kabın içine elini soktu ve bizlere: Haydi temiz suya gelin, abdest alın, bereketi (suyun artması) Allah'tandır, buyurdu. Mübârek parmaklarından suların çeşme gibi aktığını gözlerimle gördüm. Biz Peygamber zamanında onunla birlikte yemek yerken yemeklerin tesbih ettiğini (*Sübhanallah* dediklerini) kulağımızla duyardık». Buna benzer daha pek çok hadîs varsa da doğrulukları şüphelidir. Kur'anda da Hz. Dâvûd peygamberin elinde demirin yumuşadığı (Sebe sûresi 10-13), Hz. Süleyman peygamberin rüzgâra binerek öğleye kadar bir aylık ve öğleden sonra da bir aylık olmak üzere bir günde iki aylık yol gittiği vb. anlatılır. Özellikle Hz. Mûsâ ve Hz. İsâ'nın çeşitli mûcizeleri Kur'anda açıkça anlatılmıştır. Örneğin *Meryem* sûresinin 29. ve onu izleyen âyetlerinde Hz. İsâ'nın beşikteyken konuştuğu, *Bakara* sûresinin 60. âyetinde Hz. Mûsâ'nın asâsını taşa vurup ondan on iki göz kaynak yaparak su fışkırttığı vb. bildirilmiştir. İncil' de de Hz. İsâ'nın otuz altı mûcizesi sayılmıştır: Örneğin suyu şaraba dönüştürmüş, beş somun ekmeği beş yüz kişiye paylaştırmış, körlerin gözlerini açmış, su üstünde yürümüş, Lazarus'u öldükten sonra diriltmiştir. Bütün bunlara rağmen Kur'anda İslâm Peygamberinin bu gibi mûcizelere muhtaç olmadığı, çünkü ona gerçek bir mûcize olarak Kur'anın verilmiş bulunduğunu açıklayan âyetler vardır. Örneğin *Tâhâ* sûresinin 133. âyeti şöyle der: «Müşrikler: O bize Rabbinden bir mûcize getirmeliydi, derler. Evvelce gönderilen sahifelerdekini açıkça doğrulayan ve bildiren Kur'an onlara gelmedi mi?», *Ankebût* sûresinin 50. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Müşrikler: Ne olurdu ona Rabbi tarafından bir mûcize ineydi, derler. Onlara de ki: Mûcizeler ancak Allah'ın elindedir, dilerse indirir. Ben ancak sizleri azâb ile korkutan bir peygamberim. Yoksa onlara okudukları Kitap'ı sana indirişimiz yetişmiyor mu? Onlara de ki: Allah'ın sizinle benim aramda hakkıyla şâhit olması yeter». Bu pek açık âyetler İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'e Allah tarafından Kur'andan başka bir mûcize verilmediğini anlatmaktadır, bundan da zorunlu olarak mûcize bildiren yukardaki hadîslerin doğru olmadıkları sonucu çıkmaktadır. Bundan başka *İsrâ* sûresinin 59. âyeti şöyle der: «Öncekiler mûcizeleri yalan saymasalardı şimdi o istedikleri mûcizeleri sana da göndermek bizim için hiç de güç değildi», *Ra'd* sûresinin 38. âyeti de şöyle der: «Allah'ın izni olmaksızın mûcize göstermek hiçbir peygamberin elinde değildir». İslâmlıkta mûcize göstermeyen peygambere inanılamayacağını ilerisüren *İbâzivve* gibi mezhepler de vardır. *Nazzamiyye* mezhebine göre *Kur'an*'ın mûcizesi, deyiş biçiminde değil, —çünkü böylesine güzel sözleri insanlar da söyleyebilirler—, geçmişe ve geleceğe dair verdiği haberlerdedir. *Kerrâmiyye* mezhebine göre peygamberlik bir mûcize değildir, bir ni-

teliktir. *Hanefîyye* mezhebine göre peygamberlerin mûcizelerine ve ermişlerin kerâmetlerine inanmak gerekir (Ebû Hanîfe'nin deyimiyle bunlar *hak*'tır). *Eş' arîlik* bu konuda daha ileriye giderek mûcizelerin pekâlâ gerçekleşebileceklerini tanıtlamak için doğada *nedensellik (Ar.* İlliyet, *Fr.* Causalité) diye bir şeyin olmadığını ilerisürmüştür, Tanrı her şeyi her istediği zaman değiştirebileceği gibi, dilediği kullarına da değiştirtebilir. Eş'arîliğe göre, her peygamberin mûcize ve her ermişin kerâmet göstermesi gerekir. *Bk.* Kerâmet, Kehânet, Peygamber, Muhammed, İsâ, Mûsâ, Mirâç, İnşikaak-ı kamer, İmân, Müslümanlık.

MUDASSİR — *Bk.* MÜDESSİR.

MUEVVİLE — Tanrı buyruklarını yorumladıklarından ötürü bâtınîlere verilen ad... Arapça *yorumcular* (te'vil edenler) demektir. *Bk.* Bâtınîlik.

MUFADDILA — Şiîliğin ikinci döneminin üç ünlü kolundan biri... Öteki iki kol *Sâbbe* ya da *Teberrâiyye* ve *Gaaliyye* ya da *Müellihe*'dir. Şiîliğin bu ikinci dönemine *usul-i şîa* denir. Bu kolun özelliği, Peygamberin amcaoğlu ve dâmâdı Hz. Ali'ye büyük saygı duyması ve halîfeliğin ona lâyık olduğunu ilerisürmesi, bunun dışında bütünüyle *ehl-i sünnet* inançlarına bağlı kalmasıdır. *Bk.* Şiîlik, Ehl-i sünnet.

MUFAVVIZA — Mûtezile'ye verilen ad... *Bir işi başka birine aktarma* anlamına gelen *tafviz* sözünden türetilmiştir. *Bk.* Mûtezile.

MUGİRÎYYE — Şiîliğin bir kolu... Mugîre bin Said el-İclî tarafından kurulmuştur. Tanrı'nın Arap harflerine benzeyen örgenleri olduğuna inanmakla ünlüdür. Şiîliğin bu gibi inançlar ilerisüren kollarının tümüne Tanrı'yı insana *benzetenler* anlamında *müşebbihe* denir. *Bk.* Şiîlik, Müşebbihe.

MUGNÎ — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Yeter derecede veren* (ganî kılan) demektir. Kur'anda sıfat olarak geçmez, ama birçok sûrelerde bu anlamda âyetler vardır, örneğin *Nisâ* sûresinin 130. âyeti şöyle der: «Karı koca ayrılırlarsa Allah her birini üstün gücüyle ganî kılar *(yugnillâhü küllen)*». Eşdeyişle her birini tatmin eder. *Bk.* Esmâ.

MUHABBET — Allah'ı sevme... *Bakara* sûresinin 165. âyeti şöyle der: «İnsanlar arasında Allah'ı bırakıp da O'na eş koşanlar vardır. Onları Allah'ı severcesine severler. Allah'a karşı inananların duydukları sevgiyse çok güçlü bir sevgidir *(eşeddü hubben lillâh)*».

MUHÂCİRÎN — Hz. Muhammed'le birlikte Medîne'ye göçen Mekke'li müslümanlar... *Göçmen* anlamındaki *muhâcir* deyiminin çoğuludur, *göç* anlamındaki *hicret* deyiminden türemiştir, Arapça *hicra* deyiminin kökeninde *yeni bir bağlantı kurmak üzere eski bağlantıyı kesmek* anlamı vardır. Arapça söylenişiyle Kur'anda sık sık geçen *al-muhâcirûn* deyimi, Peygamberden önce ve onun göçünden (hicret) daha sonra göçetmiş Mekke'li müslümanları da kapsar, daha doğru bir tanımla, *müslüman olmaları yüzünden Mekke'den göçetmek zorunda kalmış olanlar*'ı dilegetirir. *Muhâcir* (göçmen) deyimi Hz. Muhammed için kullanılmaz. Bu göçmenlerin Allah'ın ve Peygamberin katında çok önemli bir yerleri vardır, çünkü dinleri uğruna yerlerini yurtlarını ve mallarıyla mülklerini bırakıp göçetmişlerdir. Bundan ötürü *muhâcir* deyimi o çağın müslümanları arasında bir şeref ve gurur sanlığı olmuştur. Bilindiği gibi, Peygamberin göçünden önce Mekke'de gördükleri baskıya dayanamayarak Habeşistan'a göçetmiş müslümanlar da vardır. Hz. Muhammed'in gittikçe güçlendiğini gören ve Mekke'nin ergeç müslümanlarca alınacağını sezen Mekke'liler de Medîne'ye gelip Peygambere katılarak müslüman olmuşlardır. Bundan ötürü göçmenlerin sayısı bir hayli kabarmıştır. Kur'an bu sonuncular için «onlar da sizdendir» der, *Enfâl* sûresinin 75. âyeti şöyledir: «Onlar

ki bundan sonra inanıp göçetmişler *(velleziyne âmenû min ba'dü ve hacerû)* ve sizinle birlikte savaşmışlardır, işte onlar da sizdendir». Göç çağı ve *muhâcirîn* deyiminin kapsamı Mekke'nin müslümanlarca alınmasıyla son bulmuştur. İlk dört halîfe (Hulefâ-i Râşidîn: Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) göçmenlerdendir. İlk kez Muâviye'nin halîfeliğiyle hilâfet göçmenlerden ayrılmıştır (*Bk.* Muâviye). Deyimin bu İslâmsal anlamının dışında bir kez de Hz. İbrahim için kullanıldığı olmuştur, *Ankebût* sûresinin 26. âyeti şöyle der: «İbrahim, ben Allah'ımın buyurduğu yere göçedeceğim *(ve kaale inniy muhâcirûn)* dedi». Yukarda da değindiğimiz gibi göçmenler, Allah tarafından övülmüştür. Örneğin *Bakara* sûresinin 218. âyeti şöyle der: «O kimseler ki inanırlar ve Allah uğrunda savaşıp göçederler, işte onlar Allah'ın esirgeyiciliğini umabilirler», *Enfâl* sûresinin 74. âyeti şöyle der: «O kimseler ki inandılar, göçtüler ve din uğrunda savaştılar... onlar için bağışlanma ve görklü bir karşılık vardır», *Nahl* sûresinin 41. âyeti şöyle der: «O kimseler ki kendilerine kıyıcılık edildikten sonra Allah için göçmüşlerdir. Biz onları bu dünyada güzel yerlere yerleştiririz, öbür dünyadaki yerleriyse çok daha güzel olacaktır», 110. âyeti de şöyle der: «Gerçekten senin Rabbin türlü üzüntüler çektikten sonra göçenler, Allah uğrunda savaşıp katlananlarladır», *Hac* sûresinin 58. âyeti şöyle der: «O kimseler ki Allah uğrunda göçtüler, sonra öldürüldüler ya da öldüler, Allah onları en güzel azıklarla azıklandıraçaktır», *Haşr* sûresinin 8. âyeti şöyle der: «Bu mallar göçmenlerin ve yoksul olanlarındır. O göçmenler ki Allah'ın büyük iyiliğini, dilediğini elde etmek istemişler, Allah'a ve O'nun elçisine yardım etmişler, gene de yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmışlardır. İşte doğru kimseler bunlardır». Göçetmekten çekinip Mekke'de kalanlar için de şöyle denmektedir, *Nisâ* sûresinin 97. âyeti şöyle der: «Melekler, kendilerine kıyanların canlarını alırken sorarlar: Siz yeryüzündeyken ne yapıyordunuz? Onlar: Biz yeryüzündeyken düşkün kimselerdik, derler. Melekler de şöyle der: Allah'ın yarattığı yeryüzü geniş değil miydi? Siz de göçetseydiniz. İşte onlar durağı cehennem olanlardır». Buhârî, Ebû Hüreyre'den şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimiz şöyle buyurdu: Hak yolunda göç büyük bir ibâdet olmasaydı kendimi Medîne'li sayardım», eşdeyişle «şimdi göçmen sayıyorum». *Bk.* Hicret, Kurenâ, Mekke, Medîne, Ensâr.

MUHADDÎS — Peygamber sözleri bilgini... Buhârî ve Müslim gibi hadîs (Peygamber sözü) kitapları yazanlara *muhaddîs* dendiği gibi, hadîs *anlatıcı* (râvî)'larından farklı olarak anlattığı hadîsin senetlerini, kendisine kadar hangi yolla geldiğini, aracı anlatıcıların kimliklerini ve güvenirlik niteliklerini iyice bilen bilgin anlatıcılara da *muhaddîs* denir. *Anlatıcı* anlamındaki *râvî* (rivâyet eden) deyimiyse işittiğini sâdece anlatmakla yetinen ve bilimsel bir nitelik taşımayan kimseleri adlandırır. *Bk.* Hadîs, Haber, Râvî.

MUHÂFIZ — Koruyup saklayan... Belli bir anlamda *bekçi* demektir, *saklama* ve *hatırda tutma* (hâfızada tutma) anlamındaki *hıfz* deyiminden türemiştir. Buhârî, Ebû Hüreyre'den şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimiz beni zekât mallarının korunması için muhâfız yapmıştı. Bir gece bir hırsız yakaladım, adam yalvarıp yakardığından acıyıp bıraktım. Ertesi gece gene o adamı yakaladım, yoksulluğundan söz ettiği için gene acıyarak bıraktım. Üçüncü akşam gene onu yakaladım. Bu sefer bırakmamaya kararlıydım ki adam bana: Sana bir duâ öğreteyim, beni bırak, dedi. Kabul ettim. Yatağına yatarken *Âyet-el-Kürsî*'yi sonuna kadar oku, Allah tarafından sana bir *muhâfız* verilir, sabaha kadar şeytan gelemez, dedi. Bunu Peygamberimize anlatınca şöyle buyurdu: O yalancının biridir, ama bu kez doğru söylemiş, o kimdi biliyor musun? Şeytandı». *Bk.* Şeytan, İblîs, Zekât.

MUHAKKİME-İ ÛLÂ — İlk hâricîlere verilen ad... Peygamberin amcaoğlu ve dâmâdı Hz. Ali'yle savaşan ilk hâricîler bu adla anılırlar. Hâricîlerin öteki kolları bunların kılıç artıklarından türemiştir. *Bk.* Hâricîlik, Muâviye.

MUHÂLEFETÜN Lİ'L-HAVÂDİS — Tanrı'nın niteliklerinden biri... Arapça *hiçbir yaratığa benzememe durumu* anlamındadır. *Şûra* sûresinin 11. âyeti: «Allah hiçbir şeye benzemez» der. Tanrı, *kadîm* (ilksizce eski) ve *bâkî* (sonsuzca kalıcı) olduğundan hiçbir yönden benzeri olmamak O'nun kişisel (zâtî) niteliğidir. Benzeme demek, sonradan olma (hâdis) bir şeyle oranlama demektir. Oysa Tanrı, sonradan olanların hiçbiriyle oranlanamaz. *Bk.* Allah, Sıfât.

MUHAMMED — Kur'anın kırk yedinci sûresinin adı... Medîne'de inmiştir, 38 âyettir. 2. âyetinde «O kimseler ki inanırlar, iyilik işlerler, Muhammed'e bildirilen Kitap'a *(ve âmenü bimâ nüzzile alâ Muhammedin)* ve onun Tanrısından geldiğine, doğru olduğuna inanırlar. Allah onların kötülüklerini örtecek, durumlarını düzeltecektir» denildiğinden İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in adıyla anılmıştır. 20. âyeti de «O kimseler ki Allah'a inanırlar, hem de: Bize bir sûre indirilmeliydi, derler, ve orada vuruşma buyruğu verilince *(ve zükire fiyhelkıtâlü)*» dediğinden, aynı zamanda *Kıtal* (Vuruşma) sûresi de denir. İslâm Peygamberi Hz. Muhammed, Mekke kentinde doğmuştur. Her ne kadar 570 yılında doğduğu ilerisürülmüşse de doğum tarihi kesinlikle saptanamamıştır, bu tarihin 570'li yıllar olması gerektiğine kanıtlar gösteren bilginler de vardır. Kureyş kabîlesinden ve Hâşim oğullarından olduğu kesindir. Ne var ki gerek babası Abdullah ve gerek büyükbabası Abdülmuttalib hakkında kesin ve açık bilgiler yoktur. Amcaları Hz. Ebû Tâlib (ki kendisini korumuştur), Hz. Abbas, Hz. Hamza ve Hz. Abdul'Uzzâ (Ebû Leheb lâkabıyla anılır) hakkında daha geniş bilgiler vardır. Hâşim oğullarının, Mahzûm oğulları ve Umayya oğulları kadar güçlü olmamakla beraber, Mekke'nin ilerigelen ailelerinden olduğu da kesindir. Böyle olmasaydı Peygamber, Mekke döneminde düşmanlarına karşı korunamazdı. Bununla beraber Hâşim oğullarının yoksullaşmış bir aile olduğu yolunda da kanıtlar vardır. Hz. Muhammed'in yetîm ve yoksul olduğu, pek güç koşullar içinde büyüdüğü bilinmektedir. Kur'anın *Duha* sûresinin 8. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «O seni yoksul bulup da varlıklı kılmadı mı? Öyleyse sakın öksüzü ayak altına alma, sakın dilenene homurdanma». Hz. Muhammed'in okuyup yazmayı bilmediğini (ümmî olduğunu) de Kur'anın *A'raf* sûresinin 157. âyetinden öğreniyoruz: «O kimseler ki, o okuyup yazma bilmeyen peygambere uyarlar *(vettebi'ûnerresûlennebiyyel'ümmî)*». Dul ve varlıklı bir tüccar kadın olan Hz. Hatice'yle evlendiğinde yirmi beş yaşındaydı (*Bk.* Hatice). Hz. Hatice'nin onun oluşumunda etkisi bulunduğu da söylenir. Yukarda kaydedilen *Duha* sûresinin 8. âyeti de yoksul yetîmin varlıklı bir insan kılındığını bildirmektedir. Hz. Muhammed de peygamberliğe ulaşmadan önce bütün Araplar gibi bir *müşrik* (putatapar)'dı. Bunu da, birçok tarihsel kanıtlar bir yana, bizzat Kur'andan öğrenmekteyiz, örneğin *Duha* sûresinin 7. âyeti şöyle der: «O seni yolunu şaşırmış bulup da sana yol göstermedi mi?», *Şûra* sûresinin 52. âyeti de şöyle der: «İşte biz öz buyruğumuz olan bir ruhu, Kur'anı da senin gönlüne böyle bildirdik. Yoksa sen bundan önce Kitap'ın ve imânın ne olduğunu bilmiyordun». Hz. Muhammed'in Kur'anı bizzat uydurduğu ya da başkalarından öğrendiği yolundaki suçlamalarla karşılaştığını da gene Kur'andan öğreniyoruz. Örneğin *Fürkan* sûresinin 4-5. âyetleri şöyle der: «O kimseler ki tanımazlık ederler, şöyle derler: Bu, olsa olsa onun uydurduğu bir yalandır, bu işde başkaları ona yardım etmişlerdir. Bir de şunu dediler: Bunlar eskilerin masallarıdır, onları başkalarına yazdırmıştır, ona okuyup belletmişlerdir», *Duhan* sûresinin 14. âyeti şöyle

der: «Ondan yüz çevirdiler de, ona öğretmişler, delinin biri o, dediler». İslâm tarihlerinin açıkladığına göre Hz. Muhammed'e, Câbir, Yasir, Addas, Kays ve Yal adlarını taşıyan beş hıristiyan kölenin ve hicretten sonra da İran'lı bir hıristiyan olan Selmân-ı Fârisî'nin akıl hocalığı ettiği, özellikle de Tevrat ve İncil üstüne bilgiler verdikleri ilerisürülmüştür. Kur'an bu suçlamaları kesinlikle reddeder ve şu kanıtı gösterir, *Nahl* sûresinin 103. âyeti şöyle der: «Ona Kur'anı öğreten bir başka insandır derler, öğrettiğini sandıkları kimsenin dili yabancı dil *(âcemî)*'dir, Kur'anın diliyse apaçık Arapçadır». Kur'anın neden Arapça gönderildiğinin gerekçesi de *İbrahim* sûresinin 4. âyetinde şöyle anlatılır: «Her peygamberi kavmine açıkça anlatabilsin diye o kavmin diliyle gönderdik», nitekim Hz. Muhammed de bozulmuş ve değiştirilmiş (tahrif edilmiş) olan İbrahim dinini, Mûsâ dinini, İsâ dinini doğrulamak (eşdeyişle: eski doğru biçimine kavuşturmak) için Peygamber olarak gönderilmiştir, *Şuarâ* sûresinin 196. âyeti şöyle der: «Gerçekten Kur'an daha öncekilerin kitaplarında da vardı». Hz. Muhammed'e peygamberliğin nasıl verildiği de Kur'anın şu âyetlerinden öğrenilebilir, *Duhan* sûresinin 2-3. âyetleri şöyle der: «Biz onu kutlu bir gecede bildirdik. Doğrunun bilgisine uygun olan her iş de o gece ayırdedilir», beş âyetlik *Kadir* sûresi şöyle der: «Gerçekten biz Kur'anı kadir gecesi indirdik. Kadir gecesi nedir bilir misin? Kadir gecesi, bin aydan üstündür. Meleklerle Cebrâil'in Rablerinin buyruğunu yerine getirmek için yeryüzüne indikleri bir gecedir kadir gecesi. Tanyeri ağarıncaya kadar esenlik içinde olan gece, işte bu kadir gecesidir», *Bakara* sûresinin 185. âyeti de şöyle der: «Ramazan öyle bir aydır ki Kur'an onun içinde bildirilmiştir», *Müdessir* sûresinin 1-7. âyetleri şöyle der: «Ey örtüsüne bürünen kişi. Kalk da insanları uyar. Rabbini ulula. Kendini arıt. Kötülükten sakın. Yaptığın iyiliği çok görme. Allah'ın için katlan», *Alak* sûresi de şu âyetle başlar: «Yaratan Allah'ının adını anarak oku *(ikrâ' bismi rabbikelleziy halak)*», *Bakara* sûresinin 119. âyeti şöyle der: «Gerçekten biz seni dosdoğru Kur'anla birlikte müjdeleyici, öğütleyici olarak gönderdik. Cehennemlik olanlardan sorumlu tutulacak değilsin», 252. âyeti de şöyle der: «Bunlar Allah'ın âyetleridir, bunları sana doğru olarak okuyoruz, gerçekten sen Allah'ın elçilerinden birisin», *En'am* sûresinin 14. âyeti şöyle der: «De ki: Gerçekten bana Allah'a bağlananların ilki sen ol, sakın Allah'a eş koşma, diye buyruldu», 19. âyeti de şöyle der: «De ki: Benimle sizin aranızda tanık olan Allah'tır. Bu Kur'an benim gönlüme bildirildi ki sizi ve onu işitenleri sakındırabileyim», *Âli İmran* sûresinin 61. âyeti şöyle der: «Artık bu bilgi sana geldikten sonra her kim seninle bunun üzerinde çekişecek olursa de ki: Gelin, çocuklarımızı ve çoluklarımızı toplayalım, hep birlikte Allah'ın lâneti yalancıların üzerine olsun diye yalvaralım», 144. âyeti şöyle der: «Muhammed, Allah'ın elçisidir, o kadar. Nasıl ki ondan önce de nice elçiler gelip geçtiler», *Nisâ* sûresinin 105. âyeti şöyle der: «Gerçekten biz sana Kitap'ı gerektiği gibi bildirdik, insanları Allah'ın gösterdiği yolda yargılayasın diye», *Mâide* sûresinin 67. âyeti şöyle der: «Ey Peygamber, Rabbinin sana bildirdiğini onlara ulaştır, eğer bunu yapmazsan peygamberliğini yapmamış olursun», *A'raf* sûresinin 158. âyeti şöyle der: «De ki: Ey insanlar, gerçekten ben Allah'ın size gönderdiği bir peygamberim. O Allah ki yerlerin ve göklerin efendisidir, O'ndan başka Tanrı yoktur, dirilten de öldüren de O'dur. Öyleyse Allah'a ve O'nun okuma yazma bilmeyen peygamberine inanın. O peygamber ki Allah'a ve sözlerine inanır, siz de inanın ki doğru yolu tutmuş olasınız», *Hûd* sûresinin 2. âyeti şöyle der: «İşte ben size bu Allah tarafından uyarıcı, müjdeleyici olarak gönderildim», *Kehf* sûresinin 110. âyeti şöyle der: «De ki: Ben ancak sizin gibi bir insanım, bana Tanrımızın tek bir Tanrı olduğu bildirildi», *Enbiyâ* sûre-

sinin 108-109. âyetleri şöyle der: «De ki: İşte bana bildirilen şudur; Tanrınız bir tek Tanrı'dır. Bunun üzerine onlar gene yüzçevirecek olurlarsa de ki: Her şeyi size dosdoğru bildirdim. Size söz verilen son yakın mıdır, uzak mıdır, onu ben bilmem», *Fürkan* sûresinin 56-57. âyetleri şöyle der: «Biz seni ancak bir müjdeleyici, bir uyarıcı olarak gönderdik. De ki: Ben bu iş için sizden bir karşılık beklemiyorum, ancak ben sizin doğru yolu tutan kimseler olmanızı istiyorum, o kadar», *Neml* sûresinin 91-92. âyetleri şöyle der: «Bana buyrulan bu kentin Rabbine tapmaktır. Bu kenti kutlu kılan O'dur, her varlık da O'nundur, gene bana buyrulan kendimi Allah'a vermemdir. Bir de bana buyrulan Kur'anı okumaktır», *Ahzâb* sûresinin 40. âyeti şöyle der: «Muhammed sizlerden hiçbirinin babası değildir, ancak o, Allah'ın elçisidir ve peygamberlerin de sonuncusudur», 45-47. âyetleri de şöyle der: «Ey Peygamber, doğrusu biz seni yalnız tanık, müjdeleyici, uyarıcı olarak gönderdik. Allah'a, O'nun uygunuyla çağırıcı, aydınlatıcı bir ışık olarak gönderdik. İnananlara müjdele ki Allah'ın kendilerine büyük bir vergisi olacaktır», *Fâtır* sûresinin 24. âyeti şöyle der: «Gerçekten biz seni doğruluğu müjdeleyici, uyarıcı olarak gönderdik. Hiçbir topluluk da yoktur ki onun içinden bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın», *Yâsin* sûresinin 3. âyeti şöyle der: «İşte sen besbelli ki Allah'ın gönderdiği peygamberlerden birisin», 69. âyeti de şöyle der: «Biz ona şiir öğretmedik, şiir ona yaraşmazdı da. Kur'an yalnız öğüt ve apaçık bir kitaptır», *Sad* sûresinin 65-70. âyetleri şöyle der: «De ki: Ben ancak bir uyarıcıyım. Kur'an ulu bir savdır. Yüksek meleklerin kendi aralarındaki konuşmalarından benim hiçbir bilgim olmadı *(Ben kâhin değilim,* anlamındadır. O.H. *Bk.* Kehânet)», *Şûra* sûresinin 6-7. âyetleri şöyle der: «Sen onların bekçisi değilsin. Biz senin gönlüne böyle Arapça bir Kur'anı iller ili Mekke'yi ve onun dolaylarını uyarasın diye indirdik», *Ahkaf* sûresinin 9. âyeti şöyle der: «De ki: Peygamberlerin ilki ben değilim, ben apaçık bir uyarıcıyım o kadar», *Fetih* sûresinin 10. âyeti şöyle der: «Gerçekten o kimseler ki sana başeğerler, işte onlar Allah'a başeğmiş olurlar». Hz. Muhammed'in peygamberliğine Mekke'lilerden kimileri inanmış, kimileri de inanmamıştır. Yukarda kaydettiğimiz Kur'an âyetlerinde de dilegetirildiği gibi, onu *deli* (mecnûn), *falcı* (kâhin) ve *sihirbaz* (sâhir) sayanlar olmuştur. İnanmayanların başında da özellikle iki amcası (Ebû Leheb'le Ebû Tâlib) gelmektedir. Ama şurası kesindir ki dinin temel öğesi olan yürekten *imân*'ın en büyük ve en güçlü simgesi bizzat Hz. Muhammed'in kendisidir. Kendisine karşı koyanların çoğunluğu için bir inanç konusu olan yeni din, Mekke'nin ileri gelenleri için ekonomik bir tehlikeydi. Yeni dinin varlıklı ve görkemli kentlerini haritadan nasıl sileceğini önceden görüyorlardı (*Bk.* Mekke). Bundan ötürüdür ki Mekke'lilerin gösterdikleri şiddetli tepki Hz. Muhammed'i Medîne'ye göçetmek zorunda bırakmıştır (*Bk.* Hicret, Muhâcirîn). Eşi Hz. Hatice'yle koruyucu amcası Ebû Tâlib'in ölümleri de onu bir hayli tedirgin etmiş bulunuyordu, çoğu müslüman olmamakla beraber aile bağı görevlerini titizlikle yerine getiren kendi soyu Haşimî'lerle de arasının açıldığı söylenir. Hz. Muhammed'in bir gece yarısı Tanrı tarafından göğe aldırılıp geri gönderilmesi de Mekke dönemindedir (*Bk.* Mirâç). Göğün en yüksek katında (Arş-ı âlâ) Tanrılık yasanın büyük ve kutsal aslını (ki Kur'an bunun Arapça söylenmiş bir bölümü, belki de özetidir) da görmüş olduğu bildirilir. Buhârî'nin *Sahih* adlı yapıtında İbn Abbas'dan naklettiği bir hadîsinde şöyle der: «Sonra *Levh-i mahfûz* kalemlerinin sesini işittiğim bir düzlüğe çıktım» *(Bk.* Kitâp, Levh-i mahfûz). Mekke'lilerin ezici baskısı yüzünden müslümanların bir bölümü hicretten önce Habeşistan'a göçmüş bulunuyorlardı. Hz. Muhammed de bir ara Tâif'de yerleşmeyi düşünmüştü. Müslümanlar, Peygamberlerinin hicretini bir tarih başlangıcı

kabul etmişlerdir. İslâm yılı olan hicrî yıl, Peygamberin Medîne'nin bir kenar mahallesi olan Kubâ'ya ayak bastığı 24 Eylül 622 (12 Rebiülevvel) tarihinden başlar. Medîne'de Hz. Muhammed'i, büyük bir siyasa ve yönetim gücü isteyen önemli sorunlar bekliyordu (*Bk.* Medîne). Avs Allah gibi kendisine açıkça karşı koyan Arap kabîleleri olduğu gibi kentin içinde gizli bir karşıtçılık (muhâlefet) yürüten karıştırıcı Araplar pek çoktu (*Bk.* Münâfikûn). Bunlara Nazîr ve Kurayza gibi büyük yahudi kabîlelerinin ve hıristiyan Arapların düşmanlıklarını da eklemek gerekir. Her şeyden önce işsiz ve parasız kalmış olan müslüman göçmenleri doyurmak ve barındırmak sözkonusuydu. İşte Hz. Muhammed'in büyük ve güçlü inancından kaynaklanan ökeliği (dehâsı) bütün bu sorunları birer birer çözümlemekte belirir. Güçlü bir disiplin gerekiyordu, *Nisâ* sûresinin 65. âyeti şöyle der: «Rabbine and olsun ki onlar aralarında çekiştikleri işler için seni aracı yapmadıkça ve senin yargılarına boyun eğip tam bir bağlanmayla sana bağlanmadıkça inanmış olmazlar», 80. âyeti de şöyle der: «Her kim Peygambere boyun eğecek olursa Allah'a boyun eğmiş olur», 113. âyeti de şöyle der: «Onların sana hiçbir zararları dokunamaz. Allah sana Kitap'ı, doğrunun bilgisini bildirdi. Bilmediklerini öğretti», *Tevbe* sûresinin 40. âyeti şöyle der: «Eğer siz O'nun Peygamberine yardım etmezseniz inanmayanların ikiden biri olarak onu çıkardıkları gün bizzat Allah'ın ona yardım ettiğini hatırlayın. O gün ikisi de mağaradaydılar. Peygamber, arkadaşına şöyle demişti: Sakın kaygılanma, çünkü Allah bizimledir. Allah onları dölendirdi. Gözle görmediğiniz ordularla pekitti, böylece tanımazları altetti». Şurasını önemle vurgulamak gerekir ki Hz. Muhammed, hiçbir zaman yeni bir din getirdiğini söylememiştir, dâimâ Hz. Âdem'den ve daha belirgin olarak da Hz. İbrahim'den başlayıp birçok peygamberlerce yinelenen tektanrı dininin son peygamberi olarak sâdece bir doğrulayıcısı ve pekiştiricisi olduğunu savunmuştur. Din, Hz. Âdem'in gökten indirdiği o eski dindir. Ama bozulmuş ve çeşitli yalanlarla değiştirilmiştir, Allah onu Kur'anı indirerek son kez düzeltmekte ve eski doğruluğuna kavuşturmaktadır. İnsanlar için bu son fırsattır, çünkü bundan sonra hiçbir peygamber gelmeyecektir. *Ahzâb* sûresinin 40. âyeti şöyle der: «Muhammed sizlerden hiçbirinin babası değildir. Ancak o, Allah'ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur». Allah peygamberini, bir toplum düzenleyicisi olarak, dünyasal görevlerle de görevlendirmektedir. Örneğin *Nûr* sûresinin 62. âyeti şöyle der: «İnananlar o kimselerdir ki... peygamberle birlikte bir işe sarılınca onun onayı olmadan o işden ayrılmazlar. İşte senin onayını isteyenler Allah'a ve elçisine inanan kimselerdir. Öyleyse onlar kimi işleri için senin onayını istediklerinde sen de dilediklerine onayını ver». Hz. Muhammed'in yaşamında biri askerlik ve öteki siyasa ökeliklerini (dehâsını) tanıtlayan çok önemli iki olay vardır. Bunlardan birincisi Bedir savaşı (*Bk.* Bedir), ikincisi de Hudeybiye andlaşmasıdır (*Bk.* Hudeybiye). Her iki olay da İslâm toplumunu çok güçlendirmiş ve bütün Arap dünyasının bakışlarını onların üstüne çevirmiştir. Bu iki olay Mekke'nin alınmasını (fethini) sağlamış ve İslâm devletinin kuruluşunu hazırlamıştır. İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in devlet kuruculuğu onun askersel ve siyasal ökeliğinin (dehâsının) ürünüdür ve güçlü İslâm devleti tektanrı dininin temelleri üstünde onun yaşamı sona ermeden gerçekleşmiştir, eşdeyişle bizzat onun tarafından kurulmuştur. Hz. Muhammed'in kişisel yaşamı üstünde de şu bilgiler verilmektedir: Sar'alı olduğu söylenir. Peygamberliğinden çok önce de doğruluğuna güvenildiğinden, Mekke'lilerce *el-Emîn* (Güvenilir) lâkabıyla anılırdı. Babası Abdullah o doğmadan önce ölmüş, Medîne'li olan annesi Emine (Âmine) de 577 yılında erkek kardeşlerini görmek için gittiği Medîne'den dönerken yolda ölmüştür. Bu geziye annesiyle birlikte gitmiş olan küçük Muham-

med, annesinin câriyesi Ümmü Eymen tarafından Mekke'ye getirilerek büyükbabası Abdülmuttalib'e teslim edilmiştir. Sekiz yaşına kadar dedesinin yanında kalan Hz. Muhammed, onun ölümünden sonra amcası Ebû Tâlib'in evine alınmıştır. İlk peygamberlik vahyi 610 yılının Ramazan ayının 27. günü kendisine bildirilmiştir. Kimi tarihçiler bu sırada onun kırk üç, kimileri de kırk yaşında bulunduğunu söylerlerse de daha küçük olması kuvvetle olasıdır. İlk inen âyetler *Alak* sûresinin ilk âyetleridir. Hz. Muhammed on bir kadınla evlenmiştir, iki de odalığı vardır. Kimi İslâm tarihleri Mısır'dan kendisine câriye olarak hediye gönderilen Mârîye'yi de eşleri (Zevecât-ı mutahhara, Zevecât-ı tâhirât) arasında, kimileri de odalıkları (Serârîye-i mutahharât) arasında saymaktadırlar (Örneğin *Bk.* Mehmet Tevfik, *Levâmi-in-Nûr,* Konstantinîye 1308, s. 59-65). On bir eşinden sâdece biri (Hz. Âişe) kızdır, öbürlerini dul olarak almıştır. İlk eşi *Hz. Hatice*'dir *(Bk.* Hatice), ikinci eşi *Hz. Sevde*'dir *(Bk.* Sevde), üçüncü eşi *Hz. Âişe*'dir *(Bk.* Âişe), dördüncü eşi *Hz. Hafsa*'dır *(Bk.* Hafsa), beşinci eşi *Hz. Zeyneb*'dir *(Bk.* Zeyneb), altıncı eşi de *Hz. Zeyneb*'dir *(Bk.* Zeyneb), yedinci eşi *Hz. Ümmü Habîbe*'dir *(Bk.* Ümmü Habîbe), sekizinci eşi *Hz. Ümmü Seleme*'dir *(Bk.* Ümmü Seleme), dokuzuncu eşi *Hz. Meymûne*'dir (*Bk.* Meymûne), onuncu eşi *Hz. Cevîriye*'dir (Mustalik oğullarından Hâris'in kızıydı. Merîsiye savaşında tutsak edilip Sâbit bin Kays'ın payına düşmüştü. Hz. Muhammed fidyesini verip onunla evlendi. Bunun üzerine *Resûlullahın zevcei mükerremelerinin akrabâsı esir olmaz* diyerek herkes ellerindeki tutsakları azatladı. Peygamberin *akrabâsına bundan çok bereketli kadın görmedim* dediği ünlüdür. Evlendiğinde yirmi yaşındaymış, altmış beş yaşında olduğu halde hicret'in elli altıncı yılında ölmüştür), on birinci eşi *Hz. Safiye*'dir (*Bk.* Safiye). Odalıkları *da Hz. Mârîye*'yle *(Bk.* Mârîye), *Hz. Reyhâne*'dir (*Bk.* Reyhâne). Peygamberin üçü erkek ve dördü kız olmak üzere yedi çocuğu olmuştur, bu çocukların Mârîye'den doğan İbrahim'den gayrisinin anneleri Hz. Hatice'dir. Hz. Muhammed'in ilk çocuğu erkektir ve peygamberliğinden önce doğmuş olan *Hz. Kaasım*'dır, bundan ötürü de Peygambere *Ebûl-'Kaasım* (Kaasım'ın babası) künyesi verilmiştir. Enes şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimiz bir gün çarşıdan geçerken bir adam bir başkasını *Yâ Ebalkaasım* diye çağırmıştı. Peygamberimiz kendisinin çağrıldığını sanarak dönüp baktı. Adam, sizi değil şunu çağırdım, deyince: Adımı alın, ama künyemle künyelenmeyin, buyurdu» *(Bk.* Künye). Hz. Kaasım henüz yürümeye başladığı bir sırada ölmüştür. İkinci çocuğu bir kızdır ve gene peygamberliğinden önce dünyaya gelmiştir. Adı *Hz. Zeyneb*'dir. Doğduğu zaman Peygamber otuz yaşındaymış. Ebülâs'la evlendi. Babası Peygamber olduktan sonra müslüman olmayan kocasını bırakarak Medîne'ye göçetti. Bir savaşta tusak edilen kocası Ebû'l-Âs'ı fidyesini verip satın alarak azatladı, o da müslüman oldu ve yeniden nikâhlandılar. *Ali* adında bir oğluyla *İmâme* adında bir kızı oldu. Bülûğa ermeden ölen Ali'yi Hz. Muhammed Mekke'nin fethi günü devesinin arkasına almıştı, bundan ötürü ona *Resûli Ekrem Efendimizin Redîfi* denir. Kızı İmâme de Hz. Fatma'nın ölümünden sonra Hz. Ali'yle evlendi. Hz. Zeyneb, hicret'in sekizinci yılında babası sağken ölmüştür. Hz. Muhammed'in üçüncü çocuğu *Hz. Rukiye*'dir. Doğduğunda babası otuz üç yaşındaydı ve henüz peygamber olmamıştı. Sonradan halîfe olan Hz. Osman'la evlendi, *Abdullah* adında bir oğlu oldu. Abdullah altı yaşındayken gözünü bir horoz gagaladı, yarası kangren olarak öldü. Hz. Rukiye güzelliğiyle ünlüydü, babasının sağlığında ve Bedir savaşı sırasında ölmüştür. Peygamberin dördüncü çocuğu da bir kızdır ve *Hz. Ümmü Gülsüm* adını taşır, ablası Rukiye'nin ölümü üzerine Hz. Muhammed'in isteğiyle Hz. Osman'la evlenmiş ve hicret'in dokuzuncu yılında ölmüştür, cenâze namazını bizzat Peygamber kıldır-

mıştır. Beşinci çocuğu da kızdır ve ünlü *Hz. Fâtıma-tüz-Zehrâ (Bk.* Fâtıma)'dır. Hz. Fatma'nın İslâm tarihinde birçok bakımlardan büyük önemi vardır, her şeyden önce, Peygamberin devam edecek olan soyu ondan türemiştir. Peygamberin amcaoğlu Hz. Ali'yle evlenmiş ve ondan *Hz. Hasan, Hz. Hüseyin* ve *Hz. Muhsin* adlarında üç oğluyla *Hz. Ümmü Gülsüm* ve *Hz. Zeyneb* adlarında iki kızı dünyaya gelmiştir (*Bk.* Hasan, Hüseyin). Bilindiği gibi, Hz. Hüseyin, Kerbelâ olayında susuz bırakılmış ve öldürülmüştür (*Bk.* Kerbelâ). Hz. Hasan'la Hz. Hüseyin, Peygamberin en sevdiği torunlarıydı. Peygamberin bu aşırı sevgisini dilegetiren pek çok hadîs vardır, bunlardan birinde «bunlar dünyada benim çiçeklerimdir» demiştir. Buhârî, İbn Ömer'den şu olayı nakletmektedir: «Irak'lı biri bana ihrâmlıyken kara sineği öldürene ne lâzım gelir? diye sordu. Hele şu adamlara bakın. Peygamberin sevgili torununu öldürürler, sormazlar da, karasineği sorarlar». Hz. Fatma, babasının ölümünden altı ay sonra ölmüştür. Hastalanıp öleceğini anlayınca hemen boy abdesti alıp (gusl edip) yeni elbiselerini giymiş ve «ben şimdi öleceğim, kimse üstümdekileri çıkarmasın ve beni yıkamasın» demiştir. Peygamberin altıncı çocuğu *Hz. Abdullah* adında bir erkekti, Hz. Muhammed'in peygamberliğinden sonra doğmuş ve pek küçük bir yaştayken Mekke'de ölmüştür. Peygamberin yedinci ve son çocuğu da bir erkektir ve Hz. Mârîye'den doğma *Hz. İbrahim*'dir (Yukarda da söylediğimiz gibi bunun dışındaki bütün çocukları Hz. Hatice'dendir). Hicret'in sekizinci yılında Medîne'de doğmuş ve pek küçük bir yaştayken ölmüştür. Hz. Muhammed'in yukarda adları geçen dört ünlü amcasının dışında daha birçok amcaları ve halaları da vardır. Bunlar müslüman olmadıkları için ve müslüman olmadıkları halde Ebû Tâlib'le Ebû Leheb gibi (dört ünlü amcasından öbür ikisi olan Hz. Abbas'la Hz. Hamza müslümandılar) tarihsel açıdan önem taşımadıklarından İslâm tarihlerinde pek sözkonusu edilmezler. Bunların içinde Peygamberin babası Hz. Abdullah'la ana-baba bir kardeş olan halası Hz. Âtike şu olayla ünlenmiştir: Bedir savaşını rüyâsında görmüş ve gördüğü rüyâ olduğu gibi gerçekleşmiş. Rüyâsı Mekke'de yayılınca Ebû Cehil çok kızmış ve şöyle demiş: «Ey Benî Hâşim, erkeklerinizin gördüğü rüyâlar elvermedi de şimdi başımıza avratlarınızın rüyâları mı çıktı?» Hz. Muhammed'in yazıcıları (küttâb, kâtipler) da pek çoktur; bunların içinde sonradan halîfe olan Muâviye (*Bk.* Muâviye) ve kardeşi Yezîd (Ebû Süfyân'ın oğulları), Ebû Eytûb-ül-Ensârî, Mugîre, Amr İbn-el-Âs, Huzeyfe, Abdullah bin Refâha, Abdullah bin Said, Alâ bin Ukbe, Hâlid bin Velîd, Zeyd bin Sâbit, Ebû Süfyân İbn Ümeyye, Sâbit bin Kays, Erkam Abdu Menâf, Ebî bin Ka'b, Talha bin Ubeydullah gibi ünlüler de vardır. Hassan bin Sâbit adlı özel ozanı da pek ünlüdür, kaldı ki Hz. Muhammed'e âit birçok bilgiler Hassan'ın şiirlerinden öğrenilmiştir, onun şiirleri Batı bilginleri için de başlıca kaynaklardan biridir. Ka'b bin Mâlik ve Abdullah bin Revâha gibi ikinci derecedeki ozanları da vardır. Peygamberin ölümünden birkaç ay önce yaptığı hacca *vedâ haccı* denir, bu hacda verdiği söylev (hutbe) çok ünlüdür. Bu hacca sâdece Medîne'den kırk bin müslüman katılmıştır. Bu hac sırasında Mekke'de yüz binden çok hacı adayının bulunduğu söylenir. Hz. Muhammed bu söylevinde şöyle demiştir: «*Bu yıldan sonra beni artık göreceğinizi sanmıyorum. Her birinizin kanı ve malı öbürlerine harâmdır. Kıyâmet gününde Tanrı katına çıkacaksınız. Orada yaptığınız işlerin hesâbı görülecektir. Ey beni dinleyenler, sizlere soruyorum: Rabbimin buyruklarını sizlere ulaştırdım mı?*». Bu soruya binlerce insan büyük bir uğultuyla hep birden karşılık vermişlerdir: *Ulaştırdın.* Bunun üzerine Hz. Muhammed gözlerinden yaşlar akarak şöyle demiştir: *Şâhid ol yâ Rab...* Vedâ söylevinde Hz. Muhammed'in *Mâide* sûresinin şu âyetini okuduğu da söylenir: «*Bugün sizin dininizi kemâle ulaştırdım,*

size nîmetimi tamamladım ve sizlere din olarak İslâmı seçtim». Bu hacdan birkaç ay sonra birdenbire hastalanmıştır, hastalığının Medîne sıtması olduğu sanılmaktadır. Ölümünün o yıl içinde olacağını önceden kestirdiği kuşkusuzdur, gerek vedâ haccındaki sözleri ve gerek bu konuda söylemiş olduğu birkaç hadîs bunu tanıtlamaktadır. Ne var ki ölümünün bu kadar yakın olduğunu tahmin etmediği de ölümünden bir ay önce genç Usâme komutasında Doğu Ürdün'e yapılacak bir seferin hazırlıklarına başlamasından anlaşılmaktadır. 8 Haziran 632 (13 Rebiülevvel) Pazartesi günü eşi Hz. Ayşe'nin kucağında ölmüştür. Ölümünü Hz. Ayşe, Buhârî'nin naklettiği bir hadîsde şöyle anlatmaktadır: «Cenâb-ı Hakkın bana verdiği en büyük nîmetlerinden biri Peygamberin benim evimde, benim nöbetimde mübârek başı göğüs ve gerdanımdayken ölmesidir. Son söylediği söz *Yüce arkadaş, yanında olayım* (ya da başka anlatımlarda: *Cennetten en yüce dost)* sözüdür, ellerini yukarı kaldırarak bu sözü birkaç kez yineledikten sonra elleri düştü ve Allah'ına kavuştu» (Bu önemli hadîsin bütünü için *Bk.* Misvâk). Hz. Ayşe bir başka hadîsinde de şöyle demektedir: «Peygamber hastalanınca *Kul euzübirrabbil felâki, Kul euzübirrabbinnâsi* okur *(Bk.* Muavvezeteyn), ellerinin uçlarına üfürür ve onları ağrıyan yerlerine sürerdi. Son hastalığında ruhunu teslim ederken ben de bunları okuyarak ellerine üfürüp mübârek vücûdunu meshettim. O sırada sırtını bana dayamıştı, kulağını ağzına koyarak dinledim: *Yâ Rabbî, beni bağışla, bana acı, beni en yüce dosta kavuştur,* diyordu». *Hz.* Muhammed ölümünden bir gün geçtikten sonra Hz. Ayşe'nin evinin altına gömülmüştür. *Bk.* Kusayy, Kureyş, Hudeybiye, Müslümanlık, Âişe, Meğafîr, Mârîve, Misvâk, Mekke, Medîne, Kurenâ, Hatice, Fâtıma, Ali.

MUHAMMEDÎYYE — Şiîliğin çok aşırı kollarından biri... Hz. Ali'nin Hasan kuşağından gelen torunu Muhammed bin Abdullah'ı imam tanıdıkları için bu adı almışlardır. Muhammed, *al-nefs al-Zekîye* (Sâf ruh) lâkabıyla da anılır. 762 yılında Medîne'de Abbâsî halîfesi Mansûr'un adamlarıyla çarpışırken ölmüştür. Bu adı taşıyan iki fırka daha vardır ki biri Hz. Ali'nin tanrılığını ilerisüren Gaalîyye fırkasından türemiştir. Başlıca temsilcisi Feyyâz bin Ali'ydi. Bu adı taşıyan bir başka fırka da Hâricîliğin Acâride kolundan türemiştir, kurucusu Muhammed bin Zurak'tır. *Bk.* Şiîlik, Hâricîlik, Gaalîyye.

MUHAMMİNÂ — Bâbekîliğin bir kolu... Bâbek'in ölümünden sonra ikiye ayrılan Hurremîlerin bir koluna *Bâbekiyye* ve öbür koluna *Muhammînâ* adı verilmiştir. Her iki kol da temelde ateşe taparlıktan yola çıkmıştır. İslâmiyetten sonra müslüman olmuşlar, ne var ki bütün dinsel yasakları *mubah* saydıkları için *İbâhî* adıyla anılmışlardır. *Bk.* Bâbekîlik, Hurremîlik.

MUHAMMİRE — Kırmızı renkli giysiler giydiklerinden ötürü Bâbekîlere verilen ad... *Bk.* Bâbekîlik.

MUHÂREBE — *Bk.* HARB, GAZÂ, GAZVE, CİHÂD.

MUHARREM — Alevîlerin yas ayı... Hicrî takvim'in 1. ayıdır. İslâmlıktan önceki *Safer-i evvel* ayının ilkin niteliği, sonra da adı olmuştur. İslâmlıktan önce aylar tek ad altında ikişer ikişer sıralanırdı. Örneğin Cemâzîyelevvel, Cemâzîyelâhır, Rebîülevvel, Rebîülâhır vb. gibi Saferievvel ve Saferiâhır denirdi. Hz. Muhammed'in torunu (Hz. Fatma'yla Hz. Ali'nin oğlu) Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da öldürüldüğü gün olan 10 Muharrem günü şiîlerin büyük yas günüdür, Muharrem'in 9. günü de gene şiîlerin oruç günüdür. Ayrıca Muharrem'in 16. günü Kudüs'ün Kıble tâyin edildiği gündür, Muharrem'in 17. günü de fil eshâbının geldiği gündür. *Bk.* Kerbelâ, Kıble, Fil, Hüseyin, Şiîlik, Hicret.

MUHARREMÂT — İslâm dininin yasakları... Arapça *harâm* sözcüğünden türetilmiştir. Kur'anda yazılı olan yasak-

ları dilegetirir. Tanrı tarafından müslümanlara yasaklanmış her türlü yiyecek (örneğin, domuz eti), içecek (örneğin, sarhoş edici içki) ve eylem (örneğin, kumar oynamak)'ler bu deyimin kapsamı içindedir. *Bk.* Harâm.

MUHASSİN — Hz. Muhammed'in ölü doğan torunu... Hz. Fatma'yla Hz. Ali'nin üçüncü oğullarıdır. Günümüz diliyle *Muhsin,* annesi Hz. Fatma, Hz. Muhammed'den altı ay sonra öldüğünden bu altı ay içinde doğmuştur. Şiîler bunun ölü doğmuş olmasını, Hz. Ebû Bekir'in halîfe olarak verdiği buyrukla Hz. Fatma'nın evinin aranmasına bağlarlar, eşdeyişle Hz. Fatma'nın sıkıntı ve üzüntüsünden bu çocuğu düşürmüş olduğunu ileri sürerler. *Hasan-Hüseyin-Muhassin* üçlüğünü kutsal sayan şiîlere *Muhammisa şiîleri* denir (Nusayrî'ler de bunlara dâhildir). *Bk.* Şiîlik, Nusayrîyye, Hasan, Hüseyin, Ali.

MUHAZRAM — İslâmlıktan önce doğarak İslâmlık döneminde yaşamış olanlara verilen nitelik... Her iki dönemi de görmüş olan kimseleri dilegetirmek için kullanılmıştır. Kimi yerde *câhiliyet* (islâmlıktan önceki bilgisizlik dönemi)'le *İslâmîyet* (bilgi dönemi)'i birbirine karıştıranlar için de kullanıldığı gibi, kimilerine göre Peygamberin ölümünden sonra müslüman olanlara *muhazramûn* (Muhazram'lar) denmiştir.

MUHDES — Sonradan meydana gelmiş... İslâm felsefesinde özellikle Kur'an'ın *kadîm* (eski) ya da *muhdes* olup olmadığı tartışılmıştır. Bu, Tanrı'nın ve kitabının ezelden beri var olup olmadığı tartışmasıdır. *Bk.* Hâdis.

MUHDİS — Abdestsiz olan... *Pis* (hadesli) anlamındadır. Ama bu pislik boy abdesti (gusül)'ni gerektirecek büyüklükte değildir, küçük bir pisliktir. *Bk.* Hades, Abdest, Gusül.

MUHİB — Bektâşîlikte ikinci derece... İlk derece olan *âşık*'ın tarikata alınmasıyla elde edilir. *Âşık* tarikata girmekle *muhib* (dostlukla bağlı) olur. Daha sonra *derviş*'liğe yükselir. *Bk.* Bektâşîlik.

MUHKEM — *Bk.* MUHKEMÂT.

MUHKEMÂT — Anlamı kesin ve açık olanlar... Anlamı açıklanmayı gerektirmeyecek kadar belli ya da ancak bir anlam verilip başkaca hiçbir anlama çekilemeyecek olan âyetlere *muhkem âyetler,* anlamı iyice anlaşılamayan ve çeşitli anlamlar verilmeye elverişli olan âyetlere *müteşâbih âyetler* denir. Bu sınıflandırma bizzat Allah tarafından yapılmıştır. *Âli İmrân* sûresinin 7. âyeti şöyle der: «Sana Kitap'ı bildiren de O'dur. O Kitap'ın bir bölümü açık *(muhkem)* âyetlerdir. Bunlar Kitap'ın temelidir. Öbürleriyse kapalı *(müteşâbih)* âyetlerdir. Yüreklerinde yamukluk olan kimseler kapalı âyetlere bel bağlarlar. Bu da başkalarını yoldan çıkarmak ve o âyetleri kendilerine göre yorumlamak *(te'vil)* istemelerindendir. Oysa o kapalı âyetlerin yorumunu Allah'tan başka kimse bilmez. Bilimce ergin olanlarsa şöyle derler: Biz bu Kitap'a inanıyoruz, tümü Allah'tan gelmedir. Allah'ın buyruğuyla öğütlenenler yalnız sağ düşünenlerdir», çok önemli olan ve belki de yeni *te'vil*'lere kapı açan son tümce kimi çevirmenlerimizce şöyle çevrilmiştir: «Bunları yalnız tam akıllar bilirler *(vemâ yezzekkerû illâ ulûl'elbâb)*». Daha da ileri giderek bu son tümceyi şöyle çevirenler de vardır: «İlmin derinliğine vâkıf olanlar da müteşâbih âyetleri anlarlar» (örneğin *Bk.* Ömer Ziyâeddin Dağıstânî, *Zübde-tül Buhârî Tercümesi,* Istanbul 1977, s. 792). Böyle olunca da *kendilerini ilmin derinliğine vâkıf* sayanlar yeni te'villere gitmişlerdir ve gitmektedirler. Oysa eski İslâm bilginleri «gerçek anlamını yalnız Allah bilir» diyerek susmayı yeğlemişlerdir. Hz. Ayşe şu hadîsi anlatmaktadır: «Peygamberimiz bana Âli İmran sûresinin 7. âyetini *ilmin derinliğine vâkıf, görüşünde isâbetli, olgun ve zekîlerden başkası düşünüp anlayamaz* sözüne kadar okudu (Görüldüğü gibi Hz. Ayşe de bu son tümceyi böyle açıklıyor ya da yukarda adı geçen Buhârî çeviri-

cisi böyle çeviriyor. O.H.). Sonra şöyle buyurdu: Sen, yalnız müteşâbih âyetlere uyan bu şaşkınları gördüğün zaman, ki Allah onları kötülemiştir, onlardan kaçın». *Bk.* Te'vil, Âyet, Müteşâbihât. Mücmel, Kur'ân, Selefiyyûn, Sûre.

MUHSÎ — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Tüm varlıkları sayıca bilen ve bir kitaba yazan* demektir. Kur'anda sıfat olarak geçmez, ama bu anlamı bildiren pek çok âyet vardır. Sözcük olarak *sayma* anlamındaki Arapça *ihsâ* deyiminden türemiştir, *sayan* demektir. *Bk.* Esmâ.

MUHTÂRÎYYE — İmâmîliğin bir kolu... İ.S. 685 yılında kurulmuştur. İlk şiî toplulukları *Keysâniyye* ve *Muhtârîyye* adlarını taşıyan iki gruptan ibaretti. *Bk.* Şiîlik.

MUHTEREM AYLAR — İslâm dininde kutsal sayılan aylar... Kur'anın *Tevbe* sûresinin 5. âyeti şöyle der: «Kutlu aylar çıkınca artık Allah'a eş koşanları nerede bulursanız orada öldürün». *Kutlu ay* deyimi Kur'anın daha birkaç âyetinde geçer, ama bu ay ve ayların hangileri olduğu bildirilmez. Dört tâne olan bu ayların Zilkaade, Zilhicce, Muharrem ve Receb ayları olduğu Hz. Muhammed tarafından, Ebû Bekre'nin anlattığı bir hadîsinde bildirilmiştir, şöyle demektedir: «Zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığında olduğu gibi döner. Bir Kamerî yıl on iki aydır. Bunların dördü muhterem sayılan aylar olup, üçü birbirinin arkasından gelir. Bunlar Zilkaade, Zilhicce ve Muharrem'dir. Dördüncüsü Şâban'la Cemâziyelâhır arasında bulunan ve Mudar kabîlesinin muhterem saydığı Receb ayıdır». Nitekim bu aylar İslâmlıktan önce de saygın sayılıyor ve bu aylarda savaşılmıyordu. İslâmlık bunu olduğu gibi kabul etmiştir. *Tevbe* sûresinin 36. âyeti de şöyle der: «Gerçekten yerleri ve gökleri yarattığı günden beri Allah'ın katında ve Kitap'ında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü kutlu aydır. Bu, dosdoğru bir sayıştır. Öyleyse sakın bu aylarda kendinize karşı kıyıcılık etmeyin. Allah'a eş koşanlarla ne vakit olursa olsun vuruşun, nasıl ki onlar da sizinle ne vakit olursa olsun vuruşuyorlar». Gökte ayın görünüp kaybolmasıyla düzenlenen kamerî ayın bir yılı 354-355 günlüktür. İslâmlıktan önce Araplar şemsî ay (güneş ayı) 'la bir denge kurmak için kimi yıllarda araya bir ay ekliyorlardı, eşdeyişle fazladan bir ay daha kabul ediyorlardı. *Tevbe* sûresinin 37. âyetiyle bu Arap geleneği yasaklanmıştır, adı geçen âyet şöyle der: «Gerçekten kutlu ayları geciktirmek tanımazlıktan ilerigelmektedir. Tanımayanlar bununla sapkınlığa uğramış olurlar». Bu yasaklamadan ötürüdür ki kamerî yılın başı olan Muharrem ayının birinci günü mevsim değiştirmektedir, örneğin oruç ayı olan Ramazan ayı kışa da gelir, yaza da gelir. *Bk.* Muharrem.

MUHTESÎB — Şeriat denetçisi... Dinsel görev ve yükümlülüklerin yerine getirilip getirilmediğini denetlemek ve yerine getirmeyenleri cezâlandırmak için İslâm halîfelerince görevlendirilen memuru dilegetirir. Bu görev, genellikle kadılara verilmiştir. Alışverişte dürüstlük, terâzilerin denetimi, hiyle yapanların cezâlandırılması vb. da muhtesîblerin görevlerindendi.

MUHYÎ — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Can veren* (ihyâ eden) demektir. *Fussilet* sûresinin 39. âyeti şöyle der: «Elbette ölülere de can verir *(lenuhyiylmevtâ)*». *Bk.* Esmâ.

MU'ÎD — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Tekrar yaratan* demektir. Sıfat olarak Kur'anda geçmez, ama türevleri geçer. Örneğin *Ankebût* sûresinin 19. âyeti şöyle der: «Onlar Allah'ın nasıl bir yaratık yarattığını bilmiyorlar mı?». *Bk.* Esmâ.

MU'İZZ — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Değer veren* (izzet veren) demektir. Kur'anda sıfat olarak geçmez, ama türevleri geçer. *Bk.* Esmâ.

MUKAABELE — Câmide kitaptan okunan Kur'ana karşılık olarak hâfızların okudukları Kur'an... Sözcük anlamında *karşılık verme* demektir. Genellikle bir câmiye elinde Kur'anla giderek hâfızın okuduğu sûreleri mushaftan gözleriyle izlemeyi dilegetirir. Bu yöntemle Ramazan ayında kimilerince *mukaabele okutarak hatim indirilir,* eşdeyişle hâfızın karşısına oturup onun okuduğu Kur'an gözle izlenir ve Kur'anın okunmasına böylelikle katılınır. Hz. Fatma, babası Hz. Peygamberin kendisine gizlice şöyle dediğini bildiriyor: «Her yıl Cebrâil gelir, benimle karşılıklı Kur'an okurdu (Mukaabele ederdik). Bu yıl iki kez geldi. Bunu ölümümün yaklaştığına yoruyorum». *Bk.* Hatim.

MUKADDEM — Tasavvuf dilinde tarikat başkanı... Sözcük olarak *öne konulan* (kıdemi olan) demektir. Zamanca eski olanı dilegetirir, çoğulu *mukaddemât*'tır. *Bk.* Kıdem, Kadîm.

MUKADDERÂT — *Bk.* KADER.

MUKADDES — Kutsal... *Kutsanmış olan* (takdîs edilen)'ı dilegetirir, çoğulu *mukaddesât*'tır. Allah'ın peygamberleri aracılığıyla gönderdiği kitaplar genellikle *mukaddes kitaplar* deyimiyle nitelenir, İslâm terminolojisinde *kitâb-ı mukaddes* deyimi, bir ciltte toplanan *ahd-i atîk* (eski sözleşme) ve *ahd-i cedîd* (yeni sözleşme), eşdeyişle Tevrat'la İncil için kullanılır. *Bk.* Kitap, Kitâb-ı mukaddes, Ahd.

MUKADDES KİTAPLAR — *Bk.* MUKADDES, KİTAP, KİTÂB-I MUKADDES.

MUKADDÎM — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Öne alan* demektir, bunun karşıt anlamlısı olan *geriye bırakan* anlamındaki *muahhîr* deyimi de Tanrı adlarındandır. Her iki deyim de sıfat olarak Kur'anda geçmez, türevleri birçok âyetlerde geçer. *Bk.* Esmâ.

MUKANNAÎYYE — Bâtınîliğin Gaalîyye kolundan türeyen önemli bir dalı... Kurucusu Atâ'nın yüzünü örterek dolaşması nedeniyle kendisine *Mukanna* (Peçeli) dendiği için bu adla anılır. Hişam adıyla da anılan Atâ, tanrılığını ileri sürmüştür. Bununla beraber özellikle bâtınî tasavvufunda rastlanan bu tanrılık iddiaları soyut bir anlamda anlaşılmamalıdır. *Vahdet-i vücûd* (varlıkbirliği) adı verilen tasavvuf anlayışına göre Tanrı bütün varlıklarda belirmiştir, bu arada Atâ'da da belirmiştir. Daha açık bir deyişle, vahdet-i vücûdçu olan tüm tasavvuf felsefesinin içeriğinde bu anlam vardır. Hallac Mansur'un ünlü *Enelhak* (Ben tanrıyım)'ı, Mevlânâ'nın bağlılarından Süryanos'un «bana tanrı olduğumu Mevlânâ öğretti» deyimi temel tasavvuf felsefesinin bu zorunlu sonucunu dilegetirir. *Bk.* Bâtınîlik, Vahdet-i vücûd.

MUKASEME — İslâm fıkhınca toprak ürünlerinden alınan bir vergi yöntemi... Bu yönteme göre, toprağın verimine bakılmaksızın elde edilen ürünün bir bölümü alınır. Para olarak eski *harac* yönteminin yerine konmuştur. Bu vergi, *toprak mahsulleri vergisi* adıyla ülkemizde de alınmış olan malsal (aynî) bir vergidir, İkinci Dünya Savaşı sırasında alınmıştı.

MUKATTAÂT — Kur'anın kimi sûrelerinin başında bulunan harfler... Sözcük anlamında *kesik şeyler* (kat'edilmiş şeyler) demektir, Fransızcadaki *kısaltma* anlamına gelen *abréviation* deyiminin tam karşılığıdır. Kur'anın kimi sûrelerinin başında bulunan bu harflere *hurûf-i mukattaât* (kesik harfler) denir. Bunların ne anlama geldikleri bilinmemektedir. Bir varsayıma göre Kur'an sûrelerini toplayıp düzenlemekle görevlendirilen Zeyd bin Sâbit bu sûreleri kimlerde bulduysa sorumluluğu onlara yüklemek için o kişilerin adlarının baş harflerini işâret etmiştir, daha açık bir deyişle «ben bu sûreyi şu kişilerde buldum ve aynen aldım» demek istemiştir. Buna göre de örneğin *H* harfi Ebû Hüreyre'nin, *T* harfi Talha'nın vb. adının baş harfidir. İslâm terminolojisinde bun-

lara *anlamı anlaşılamayanlar* anlamında *müteşâbihât* denir. Sünnî inanca göre bunların anlamlarını araştırmamak gerekir, «Allah bilir» demek en doğrusudur. *Bk.* Hurûf-i mukattaât, Müteşâbihât, Muhkemât, Kur'an.

MUKÎM — Kendi evinde, ülkesinde ya da ülkesine yakın bir yerde oturan ya da ülkesinden sefer süresi uzaklığında bir yere gidip de orada on beş günden çok oturmaya niyet eden kişi... *Misâfir namazı* konusunda açıklanması gereken bir terimdir. *Mukîm* olanlar *misâfir* değildir ve misâfir namazından yararlanamazlar. *Bk.* Misâfir, Sefer.

MUKİT — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Besin veren* anlamındadır. *Yiyecek* anlamına gelen Arapça *kut* deyiminden türemiştir. *Bk.* Esmâ.

MUKSİD — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Önüne geçilemeyecek ölüm veren* demektir. *Bk.* Esmâ.

MUKTEDÂ — Namazda imama uyma... *Uyma* ve *ardından gitme* anlamlarına gelen Arapça *ıktıdâ* deyiminden türemiştir. İmama uyana da *muktedî* denir. Topluca (cemâatla) namaz kılmanın birçok koşulları vardır. Uyacak olanın (muktedî'nin) her şeyden önce namaza ve imama uymaya niyet etmesi gerekir. Farz kılanın nâfile kılana uyması geçersizdir. İmamın kıldığı farzla uyanın kıldığı farz aynı olmalıdır (eşdeyişle: biri öğlenin farzını kazâ ederken öteki ikindinin farzını edâ edemez). İmamla uyanın arasına kadınlar girmemelidir. Hz. Muhammed bir hadîsinde şöyle der: «İmamla kendi arasında nehir, yol ya da kadınlardan bir saf bulunan kimsenin namazı yoktur». İmama uyan, imamın tekbîrini (eşdeyişle: *Allahü Ekber* dediğini) işitmelidir. Hz. Muhammed, Hz. Ayşe'nin odasında namaz kılarken odanın duvarına bitişik olan mescitteki topluluk, onun tekbîrini işittiklerinden ona uyarlarmış. Ama tekbîrin işitilemeyeceği bir duvar ardından imama uyulamaz. Yatıp kalkmalarda uyan imamdan önce yatıp kalkamayacağı gibi, bir tesbih süresinden çok imamdan geri de kalmamalıdır. İmama uyan, imamın okuyuşundan başka (kırâatinden başka) her şeyde imama bütünüyle uymalıdır. İmam yüksek sesle okuyorsa ona uyan dinler, içinden okuyorsa susar. *Bk.* Namaz.

MUKTEDÎ — *Bk.* MUKTEDÂ.

MUKTEDİR — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Her şeye gücü yeten* (iktidârı olan) demektir. Örneğin *Kehf* sûresinin 45. âyeti «Allah her şeye muktedîrdir *(külli şey'in muktedirâ)*» der. *Bk.* Esmâ.

MUM — Bir dilek karşılığında ermişlere adanan adak... İran ateşe taparlığından geçme bir inançla herhangi bir dileğin olması için ermişlere mum adama geleneği, başta hıristiyan ve müslüman ülkeleri olmak üzere, hemen bütün ülkelerde yaygındır. İnancın temeli, dinsel gücü olan ölünün bu adaktan hoşnut olacağıdır. Çünkü eski İran inançlarına göre kötü ruhlar ışıktan kaçar, bundan ötürü her yer daima aydınlık tutulmalıdır. *Bk.* Adak.

MUMYA — Bozulmaması için ilâçlanarak saklanan ölü... Buhârî'nin İbn Abbas'dan naklettiği bir hadîsinde Hz. Peygamber bir ölü için «onu kokularla tütsülemeyin, mumyalamayın, çünkü o, kıyâmet gününde *lebbeyk* diyerek kaldırılacaktır» der. İslâm dininin yasakladığı bu bozulmadan ölü saklama geleneği özellikle eski Mısır inançlarında uygulanmıştır. Bununla beraber Türklerin Şaman dininde, Amerika yerlilerinde ve Afrika ilkellerinde de vardır. Hattâ Türkler, İslâmlığı benimsedikten sonra da eski dinlerinin bu geleneğini sürdürmüşlerdir, Konya'da Selçuk hükümdarlarının mumyaları bulunmuştur. İlkellerde mumyalanmış ölünün dinsel ve büyüsel gücüne de inanılır, başarı sağlamak için savaşlara ve avlara mumyalar götürülür. Mumyalama işlemine Arapça *tahnit* denir.

MUNKİZA — *Bk.* MÂİDE.

MURÂDÎYYE — Nakşibendîliğin bir kolu... Nakşibendîliğin sekiz önemli kolundan biridir. *Bk.* Nakşibendîyye.

MURAHUT — Kuzey Afrika'da şeyh ve dervişlere verilen ad... *Bk.* Şeyh, Derviş.

MURCİA — *Bk.* MÜRCİE.

MURDAR — Dinsel kurallara uygun olarak kesilmemiş kurban... *Mundar* da denir. Arapça *pis* demektir. *Bk.* Kurban.

MURDÂRÎYYE — Mûtezile'den türemiş bir mezhep... Ebû Mûsâ Murdâr tarafından kurulmuştur. Çok sofuymuş, bu yüzden ona *Mûtezile'nin râhibi* denirmiş. Bununla beraber sünnî müslümanlarca sapıklık sayılan birçok düşünceler ilerisürmüştür. Örneğin, insanların Kur'andaki sözlerden çok daha iyilerini yazabileceklerini, Tanrı'nın kötülük edebileceğini ve yalan söyleyebileceğini —mâdemki her şeyi yapabilir— söylemiştir. Mûtezilecilerin mantıkları bu mezheplerinde de görülür. *Bk.* Mûtezile.

MÛSÂ — Yahudiliğin kurucusu peygamber... İslâm dininin kabul ettiği yirmi dört eski peygamber arasında Hz. İbrahim'den sonra en büyüğüdür. Kıptîce olan adının sözcük anlamı *su* (Mu) ve *ağaçlar* (Sa)'dır. İbrânîler *Moşe*, Batılılar *Moise* derler. İ.Ö. XIV. yüzyılda yaşadığı ilerisürülür. Mısır'da Tutankhamon'un Firavunluğu sırasında doğmuştur. İslâmlık açısından birçok özellikleri vardır. Her şeyden önce Hz. Âdem'den başlayarak bütün peygamberlerin getirdikleri dini, eşdeyişle İslâm dinini getirmiştir. *Şûra* sûresinin 13. âyeti şöyle der: «O, Nuh'a bildirdiğini sana da bildirdi. İbrahim'e, Mûsâ'ya, İsâ'ya bildirilenler senin gönlüne bildirdiklerimizdi», ne var ki *İbrahim* sûresinin 4. âyetinde açıklandığı gibi «her bir peygamberi ancak ulusuna açıkça anlatabilsin diye o ulusun diliyle gönderdik». Bundan başka Hz. Mûsâ, Hz. Muhammed'in gönderileceğini müjdeleyen peygamberlerden biridir, *A'raf* sûresinin 157. âyeti şöyle der: «Onlar ki Tevrat'ta ve İncil'de kimliği yazılı bulunan ümmî bir peygambere bağlandılar». O da, Hz. Muhammed gibi yalancılık ve büyücülükle suçlanmıştır, *Kasas* sûresinin 36. âyeti şöyle der: «Bunlar olsa olsa düzme, büyü olacak, dediler, atalarımız bize bunların sözünü etmemişlerdi», 37. âyeti de şöyle der: «İşte ben Mûsâ'nın yalancının biri olduğunu çok iyi biliyorum». Hz. Mûsâ, inanmış İsrâiloğullarından çok, tanrılığını ilerisüren Firavun'u uyarmak için gönderilmişti; *Kasas* sûresinin 37. âyeti şöyle der: «Firavun dedi: Ey ilerigelenler, ben sizin benden başka Allahınız olduğunu bilmiyorum». Hz. Mûsâ'nın en büyük özelliği, Hz. Âdem'den başlayarak kimi peygamberlere sahifeler (Suhûf) hâlinde ve kimilerine sâdece sözle bildirilen Tanrı buyruklarını büyük bir *Kitap*'la alan ilk peygamber oluşudur; *Enbiyâ* sûresinin 48. âyeti şöyle der: «Biz Mûsâ'yla Hârûn'a doğruyla yanlışı ayıran, sakınanlara öğüt ve ibret veren bir Kitap *(ve lekad âteynâ mûsâ ve hârûnelfürkaane)* verdik» (Bu âyetteki *Fürkan* deyimi, Kur'anın kimi âyetlerinde bizzat *Kur'an* anlamında kullanılmıştır). Hz. Âdem'den başlayarak Hz. İbrahim'de biçimlenen *Tektanrı dini* ilk kez böylesine büyük bir kitaba kavuşmaktadır, *Kasas* sûresinin 51-53. âyetleri şöyle der: «Biz onlara Allah'ın sözünü (Kelâm'ını) birbiri ardınca bildirdik, öğütlensinler diye. O kimseler ki Kur'andan önce kendilerine Kitap verilmiştir, onlar Kur'ana inanırlar. Onlara Kur'an okununca şöyle derler: «Biz ona inadık, çünkü bu bizim Allahımızdan gelenin ta kendisidir». Görüldüğü gibi İslâm dini, Hz. Âdem'den başlayıp *İbrahim dini* (Milla İbrahim) 'nden geçerek Hz. Mûsâ'nın *Tevrat*'ıyla oluşmuş ve Hz. İsâ'nın *İncil*'iyle düzeltilip Hz. Muhammed'in *Kur'an*'ıyla son ve kesin biçimini almış ve tamamlanmıştır. Bunun içindir ki Kur'anda sayılan Hz. Muhammed öncesi yirmi dört peygamberin içinde Hz. İbrahim, Hz. Mûsâ

ve Hz. İsâ büyük bir önem ve özellik taşır. Yahudi (mûsevî) geleneği Hz. Mûsâ'yı şöyle anlatır: Firavun düşünde o yıl doğacak çocuklardan birinin tahtını yıkacağını görmüş ve bütün erkek çocukların doğar doğmaz öldürülmelerini buyurmuş. Annesi, Hz. Mûsâ'yı doğar doğmaz bir sepet içine koyarak Nil nehrine bırakmış. Firavun'un karısıyla kızları onu bulup almışlar ve adını *sudan doğan* anlamında *Mûsâ* koyarak büyütmüşler. Hz. Mûsâ büyüdükten sonra kendisine eziyet edilen bir İsrâilliyi korumak için bir Mısırlıyı öldürmüş ve Medyan'a kaçmış. Medyan kâhini onu kızı *Tsippora*'yla evlendirmiş. Hz. Mûsâ orada sesler duymaya başlamış, bu sesler Tanrı'dan geliyormuş. Tanrı ona kavmini hak dinine çağırmasını ve Mısır'dan çıkarmasını buyurmuş. O da bu buyruğu yerine getirerek 1346 yılında kavmini Mısır'dan çıkarmış. Firavun peşlerine düşmüş, ama peygamber asâsını daldırınca Kızıldeniz'i ikiye ayırmış ve İbrânîler kendilerine açılan bu yoldan geçip kurtulmuşlar. Firavun ve askerleri de onların peşinden yürümek isteyince kapanan denizde boğulmuşlar. Hz. Mûsâ, Tûr dağına çıkıp Tanrı'yla konuşmuş ve *On buyruk* (Evâmir-i aşere)'u orada almış. Kur'an'ın anlatımı da, birkaç önemsiz başkalık dışında, bu geleneğe uygundur. Burada şunu vurgulamak gerekir ki, hıristiyanlığa yapılan İslâmsal takışmaların (itirâzların) hiçbiri yahudiliğe yapılmamıştır. Gerçekten de yahudilikte, Hz. İsâ'nın tanrılığı ve Tanrı'nın babalığı gibi hıristiyan sapmalarından hiçbiri yoktur. Hz. Mûsâ'nın öyküsü Kur'anın *Kasas* sûresinin 1-43. âyetlerinde şöyle anlatılır: «Bunlar apaçık bildirilen Kitap'ın âyetleridir. Sana Mûsâ'yla Firavun'un olaylarını doğru olarak anlatacağız, inananların yararlanmaları için. Gerçekten Firavun, o ülkede başkaldırmış oranın kişilerini bölük bölük etmişti. Onlardan bir bölüğü bitkinleştirmek için oğullarını boğazlatıyor, yalnız kızlarını sağ bırakıyordu. Çünkü o karıştırıcının biriydi. Biz de diledik ki o ülkede bitkinleştirilenlere iyilikte bulunalım, onları hem önder yapalım, hem de o ülkeyi onlara bıraktıralım, onları ülkede yerleştirelim. Firavun'un, Hâmân'ın ve bunların ordularının korktuklarını başlarına getirelim. Mûsâ'nın anasının gönlüne şunu bildirdik: Onu emzir, ona bir kötülük geleceğinden korkunca da onu denize bırak. Korkma, kaygılanma. Çünkü biz onu gene sana döndüreceğiz, onu peygamber de yapacağız. Bundan sonra Firavungiller onu bulup aldılar. Mûsâ eninde sonunda onlar için bir düşman, bir kaygı olacaktı. Çünkü Firavun, Hâmân ve bunların orduları suç işlemişlerdi. Firavun'un karısı dedi: Bu senin için de, benim için de bir gözbebeği, sakın onu öldürtme, olur a, işimize de yarayabilir, belki de onu kendimize çocuk ediniriz. Onlar olanı biteni bilmiyorlardı. Mûsâ'nın anasının sabaha kadar içi içine sığmadı. Eğer onun yüreğini inanır olması için iyice sağlamlaştırmasaydık ne de olsa olanı biteni açığa vuruverecekti. Mûsâ'nın anası, kızkardeşine dedi: Sakın onun ardını bırakma. O da onu uzaktan gözetledi. Ötekilerse bunu anlamadılar. Biz daha önce onun süt anasından süt emmesini yasaklamıştık. Onun için Mûsâ'nın kızkardeşi Firavungillere şöyle dedi: Sizin yerinize ona bakacak, hem de onun iyiliği için çalışacak bir aile kadınını sağlık vereyim mi size? Böylece onu anasına döndürdük. Gözü aydın olsun, kaygılanmasın, Allah'ın verdiği sözün doğru olduğunu bilsin diye. Ancak onların pek çoğu bunu bilmezler. Mûsâ erginlik, olgunluk çağına gelince biz ona doğrunun düşüncesini, bilimi verdik. Biz iyilik edenlerin karşılığını böyle veririz. Mûsâ kent kişilerinin dalgınlık içinde bulundukları bir sırada kente vardı. Orada iki kişinin birbiriyle kavga ettiğini gördü. Bunlardan biri İsrâiloğluydu. Kendisinden olan, düşmanına karşı yardım istedi. Bunun üzerine Mûsâ düşman olana bir yumruk attı, onu öldürüverdi. Mûsâ dedi: Tanrım, bana ettiğin iyiliklerin başı için artık suçlulara arka olmayacağım. Mûsâ kentte korku içinde, ortalığı gözetleyerek sabahladı. Bir de ne gör-

sün, bir gün önce kendisinden yardım isteyen İsrâiloğlu gene onu yardıma çağırmıyor mu? Mûsâ ona dedi: İşte besbelli ki sen azgının birisin. Bunun üzerine Mûsâ gene ona yardım ederek ötekini yakalamak isteyince öteki dedi: Mûsâ, dün birini öldürdün, bugün de beni mi öldürmek istiyorsun? Senin bir tek isteğin olmalı; bu kentte zorba kesilmek, yoksa ara bulmak değil. Kentin ırağından bir kimse seğirtip geldi de dedi: Ey Mûsâ, ilerigelenler seni öldürmek için aralarında görüşüyorlar, haydi, çık git buradan, çünkü ben senin iyiliğini istiyorum. Mûsâ korka korka ve ortalığı gözetleye gözetleye çıktı gitti. Dedi: Tanrım, sen beni kıyıcılar takımının elinden kurtar. Medyen'e doğru yönelince de dedi: Öyle umuyorum ki Tanrım beni doğru yola iletecektir. Medyen suyu başına varınca orada birtakım kimseler gördü ki hayvanlarını suvarlardı. Onların gerisinde de sürülerinin başında duran iki kız gördü. Ne yapıyorsunuz orada, hayvanlarınızı niçin suvarmıyorsunuz? deyince kızlar şöyle dediler: Çobanlar çekilip gitsin ki biz de hayvanlarımızı suvaralım. Ne yapalım, babamız çok yaşlı. Bunun üzerine Mûsâ her ikisinin de koyunlarını suvarıverdi. Sonra gölgeye çekilerek dedi: Tanrım, bana ettiğin bu iyilikten şimdiye kadar yoksul bulunuyordum. Derken o iki kızdan biri çekine çekine yanına geldi, dedi: Bak, babam seni istiyor, koyunlarımızı suvarmanın karşılığını verecek... Bunun üzerine babalarının yanına varıp da başından geçenleri anlatınca o da şunu dedi: Korkma sakın, o kıyıcılar takımından kurtuldun artık. O iki kızdan biri dedi: Babacığım, onu tutsana, bak senin tutabileceğin kimselerin en güçlüsü, en güveniliri bu. O da şöyle dedi: Bu iki kızımdan birini sana vermek istiyorum, eğer bana sekiz yıl çalışırsan. Bunu on yıla doldurursan onu da sen bilirsin. Sana hiç güçlük çıkaracak değilim. Allah dilerse benim iyi bir kimse olduğumu da görürsün. Mûsâ dedi: Bu, seninle benim aramda kalacak. Bu iki süreden hangisini doldurursam doldurayım, senden bana bir kötülük gelmeyecek demektir, Allah da aramızdaki bu sözleşmenin (ahdin) gözeticisi olsun. Günün birinde Mûsâ verdiği sözü yerine getirmiş, çoluğu çocuğuyla yola çıkmıştı. Tur'un yanında bir ateş gördü. Siz burada kalın, dedi, bakın ben bir ateş gördüm, belki onun korundan biraz alabilirim. Bunun üzerine Mûsâ dereye varınca, derenin yanındaki o kutlu yerde bulunan ağaçtan kendisine bir ses geldi: Ey Mûsâ, işte bütün varlıkların Tanrısı olan Allah benim, değneğini yere at. Mûsâ değneğini yere atınca onun canlıymışcasına deprendiğini gördü ve kaçtı, arkasına bile bakmadı. Ey Mûsâ, dön, korkma, çünkü senin için korku yoktur. Elini koynuna sok da lekesiz, ak olarak çıkar onu, korkudan açılan ellerini birbirine kavuştur. İşte Firavun'la ilerigelenlerine senin Rabbinin iki tanıtıdır, çünkü onlar karıştırıcı kimseler olmuşlardır. Mûsâ dedi: Rabbim, işte ben onlardan birini öldürmüş olduğum için onların da beni öldüreceklerinden korkuyorum. Kardeşim Hârûn'un dili benimkinden düzgündür, onu da benimle birlikte yardımcı olarak gönder ki beni doğrulasın, çünkü ne de olsa yalancı sayılmaktan korkuyorum. Allah buyurdu: Seni kardeşinle berkiteceğiz, hem size öyle bir güç vereceğiz ki, onlar size karşı duramayacaklar, belgelerimiz size ve size uyanlara üstünlük sağlayacaktır. Kaçan Mûsâ apaçık belgelerimizle onların yanına vardı. Dediler: Bunlar olsa olsa, düzme ve büyü olacak, eski atalarımız bize bunların sözünü etmemişlerdi. Mûsâ dedi: Benim Rabbim kendi katından kimin doğru yolu göstermeye geleceğini, kimin sonunun iyi olacağını çok iyi bilir. Çünkü kıyıcılar hiç onanmayacaklardır. Firavun dedi: Ey ilerigelenler, ben sizin benden başka Allahınız olduğunu bilmiyorum. Ey Hâmân, benim için tuğla yakıp bana öyle bir kule yap ki, onun üzerine çıkıp da Mûsâ'nın Allahına yükselebileyim, işte ben Mûsâ'nın yalancı olduğunu çok iyi biliyorum. Kendisi de, askerleri de o ülkede boşu boşuna büyüklük tasladılar, ne

de olsa bize döndürülemeyeceklerini sandılar. Bunun üzerine biz hem onu, hem de askerlerini tutup denize döktük. Bak işte kıyıcıların sonu nice oldu. Biz onları cehennem tellâllarının başına koyduk. Onlar kıyâmet günü de hiç yardım görmeyeceklerdir. Dünyada onların arkalarından lânet yağdırdık, onlar kıyâmet günü de iğrenç kimseler olacaklardır. Gerçekten biz daha önce yetişenleri yokettikten sonra Mûsâ'ya Kitap verdik. İnsanlar için gönül gözü, doğru yol, esirgeme olsun, öğütlensinler diye». *Tahâ* sûresinin 9-97. âyetleri de Hz. Mûsâ'nın öyküsünü şöyle anlatır: «Mûsâ'nın olayını anlattılar mı sana? O gün o bir ateş görmüştü de kendi adamlarına şöyle demişti: Siz burada kalın, bakın ben bir ateş gördüm. Belki onun korundan biraz getiririm size, olabilir ki ateşin yanında yol gösterecek birini de bulurum. Mûsâ, ateşin yanına varınca şöyle bir ses duydu: İşte ben senin Allahınım. Durma, ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen şimdi kutsal Tuvâ deresindesin. Ben seni kendime peygamber seçtim. Şimdi sana bildireceklerimi dinle. İşte ben Allah'ım. Benden başka hiçbir Tanrı yoktur. Öyleyse bana tap. Beni anmak için yalvarıya dur. Çünkü kıyâmet günü gelecektir. Ben onu gizli tutuyorum, herkes ettiğinin karşılığını görsün diye. O kimseler ki inanmazlar, dürtülerinin yönüne uyarlar, sakın onlar seni ona inanmaktan vazgeçirmesinler, yoksa yok olup gidersin. O sağ elindeki nedir ey Mûsâ? Mûsâ dedi: Benim değneğim (asâm), ona dayanırım, onunla davarlarıma yaprak silkerim, onunla başka işlerimi de görürüm. Allah buyurdu: Onu elinden at ey Mûsâ. Mûsâ değneğini (asâsını) elinden attı, değnek yılan oluverdi ve oraya buraya seğirtmeye başladı. Allah buyurdu: Tut onu, korkma, biz onu eski durumuna döndüreceğiz. Elini koynuna sok da lekesiz, ak olarak çıkar, bu da başka bir belge olsun. Sana en büyük belgelerimizi göstermiş olmak için kalk Firavun'a git, çünkü o azıttı artık. Mûsâ dedi: Allahım, benim içimi aç, işimi kolaylaştır, dilimdeki tutukluğu da gider ki sözlerimi iyice anlasınlar, bana benim ailemden birini yardımcı ver, kardeşim Hârûn'u, o bana arka olsun, onu işimde bana ortak yap, böylelikle seni sık sık ululayalım, seni sık sık anmış olalım, çünkü sen bizi herkesten iyi tanıyansın. Allah buyurdu: Bütün istediklerin verilmiştir ey Mûsâ. And olsun ki biz sana bundan önce de iyilikte bulunmuştuk. O gün biz ananın gönlüne bildirilecek olanı bildirmiştik. Mûsâ'yı bir sandık içine koy da sulara bırak, sular onu kıyıya atar, benim de onun da düşmanı olan biri alsın diye. Ben sana olan sevgimden başkalarına da dağıttım ki gözümün önünde yetişesin. Kızkardeşin de gidip şöyle demişti: Buna bakacak birini sağlık vereyim mi size? Böylelikle seni anana geri vermiş olduk, gözü aydın olsun, kaygılanmasın diye. Birini de öldürmüştün de biz seni o tasadan da kurtarmıştık. İşte biz seni böylece türlü sınamalarla sınamıştık. Bundan ötürü yıllarca Medyen'liler arasında kaldın. Ama sonra senin yazgın buraya gelmekti ey Mûsâ. Ben seni kendim için ayırdım. Sen de, kardeşin de belgelerimle birlikte varın gidin. Yalnız beni anmakta sakın gevşeklik göstermeyin. İkiniz de Firavun'a gidin, çünkü o azıtmıştır. Ancak ona tatlı söyleyin, belki söz dinlerler, belki korkarlar. Dediler: Ey Rabbimiz, biz korkarız, bize karşı taşkınlık eder ve üzerimize saldırır diye. Allah buyurdu: Korkmayın, çünkü ben sizinle birlikteyim, ben olanı biteni işitir ve görürüm. Durmayın gidin, ona deyin ki: Biz senin Allahının elçileriyiz, İsrâiloğullarını bırak da bizimle berâber gelsinler, onlara işkence edip durma, bak biz sana Allahından bir belge de getirdik, esenliğe kavuşanlar ancak doğru yolu tutanlardır. Gerçekten bizim gönlümüze şöyle bildirildi: İşte peygamberleri yalancı sayanlarla doğruluktan ayrılanlar ne olursa olsun azâba uğrayacaklardır. Firavun dedi: Peki sizin Allahınız kimdir ey Mûsâ? Mûsâ dedi: Bizim Allahımız her varlığın yaratılmasını sağlayan, sonra da onlara yol gösterendir. Fira-

vun dedi: Öyleyse şimdiye kadar gelip geçenlerin başına gelenlere ne demeli? Bunun bilimi Allahımın yanındaki Kütük'te yazılıdır, benim Allahım ne yanılır ne de unutur, O sizin için yeryüzünü eylek yaptı, onun üzerinde de sizin için yollar açtı, gökten su indirdi, işte biz onunla erkekli dişili türlü bitkiler türettik, yiyin, davarlarınızı otlatın. İşte bunlarda aklı başında olanlar için kesin belgeler vardır. Biz sizi topraktan yarattık, gene de ona döndüreceğiz ve gene ondan türeteceğiz. And olsun ki biz ona belgelerimizin hepsini göstermişizdir. O bunları gene de yalan saymış, tanımamıştır. Firavun dedi: Büyü yapıp bizleri yerimizden yurdumuzdan etmek için mi buralara geldin ey Mûsâ? Şimdi biz de senin büyüne karşılık büyü yapacağız, haydi seninle bizim karşılaşacağımız günü söyle, senin de bizim de cayamayacağımız uygun bir yerde olsun. Mûsâ dedi: Karşılaşacağımız gün bayram günü olsun, o gün herkes kuşluk vakti orada toplansın. Bunun üzerine Firavun arkasını dönüp gitti, büyücülerini toplayıp gene geldi. Mûsâ onlara dedi: Yazıklar olsun size, Allah'a karşı yalan uydurmayın, yoksa Allah azâbıyla sizi yokeder, O'na karşı yalan uyduran doğrusu kendine etmiş olur. Bunun üzerine büyücüler yapacakları işi aralarında tartıştılar, vardıkları karârı gizli tuttular. Dediler: İşte bunlar iki büyücüdür, sizi büyüleriyle yerinizden yurdunuzdan etmek, hem de o güzel dininizi ortadan kaldırmak istiyorlar. Haydi büyücülerinizi bir araya toplayın, sonra gelip dizilin, bugün kim üstün gelirse o umduğuna erecektir. Dediler: Ey Mûsâ, önce sen mi atarsın, yoksa biz mi atalım? Mûsâ, siz atın, dedi. Attıkları ipler ve değnekler büyüleri yüzünden Mûsâ'ya gerçekten oraya buraya seğirtir gibi göründü. Bunun üzerine Mûsâ'nın içine bir korku düştü. Ona şöyle dedik: Sakın korkma, çünkü üstün gelecek olan sensin, sağ elindeki değneği bırak, o bunların ortaya attıklarını yutacaktır, çünkü onların ortaya attıkları büyücü düzenidir. Sonunda bütün büyücüler secdeye kapandılar ve dediler: Bizler Mûsâ'nın ve Hârûn'un Allahına inandık. Firavun dedi: Benim onayım olmadan siz onlara inandınız öyle mi? Besbelli ki o size büyüyü öğreten büyüğünüzdür. Öyleyse ben de sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çapraz keseceğim, sizi hurma dallarına asacağım, hangimizin azâbının daha ağır ve daha sürekli olduğunu görürsünüz. Onlar da şöyle dediler: Biz seni bize gelen bu apaçık belgelere, bizi yaratana değişmeyiz, elinden geleni yap, çünkü senin sözün ancak bu dünyada geçer, işte biz Allahımıza inandık, bize yaptırdığın büyüleri bağışlaması için, Allah yeğdir, sonsuzdur. Ant olsun ki biz Mûsâ'nın gönlüne şunu bildirmiştik: Kullarımızla geceleyin yola çık, onlara denizden bir kara yolu aç, Firavun'un sana yetişmesinden de korkma. Derken Firavun ordusuyla birlikte onların ardına düştü, deniz de onları kaplayıp boğuverdi. Çünkü Firavun ulusunu eğri yola saptırmıştı, onlara doğru yolu göstermemişti. Ey İsrâiloğuları, biz sizi düşmanlarınızdan kurtarmıştık, Sînâ dağının sağ yamacında size söz (ahd) vermiştik, üzerinize kudret helvâsıyla bıldırcın yağdırmıştık. Size azık olarak verdiğimiz iyi nesnelerden yiyin. Bunlara karşı nankörlük etmeyin. Yoksa öfkem (gazâbım) sizi çarpar, öfkem her kimi çarpmışsa o gerçekten uçuruma yuvarlanmıştır. Gerçekten ben tövbe edenleri, inananları, iyilik işleyenleri, sonra da doğru yolu tutanları bağışlayıcıyım. Sen neden ulusundan önce koşup geldin ey Mûsâ? Mûsâ dedi: İşte onlar da benim ardımsıra geliyorlar, ben koşup geldim ki senin dileğini elde etmiş olayım. Allah dedi: Biz senden sonra ulusunu da sınadık Samirî'yse onları baştan çıkardı. Bunun üzerine Mûsâ ulusunun yanına öfkeli ve üzüntülü olarak döndü. Dedi: Ey ulusum, Rabbiniz size güzel bir söz (ahd) vermedi mi? Yoksa ayrılığım size verdiğim sözden çok mu uzadı? Yoksa Rabbinizin öfkesine (gazâbına) uğramak istediniz de bana verdiğiniz sözden onun için mi caydınız? Dediler: Biz sana verdiğimiz sözden ken-

diliğimizden cayмadık. Biz o ulusun bezeneklerinden birtakım ağırlıklar yüklenmiştik, işte bunları ateşe bıraktık, Samirî de kendininkileri bıraktı, derken Samirî ateşten öyle bir buzağı kalıbı çıkardı ki, böğürüp duruyordu. İşte bu sizin de Mûsâ'nın da tanrısıdır, dedi. Onlar görmüyorlar mıydı ki buzağı sözlerine karşılık vermiyordu, bu buzağının onlara ne yararı ve ne de zararı dokunmaya gücü yetmiyordu. Gerçekten Hârûn onlara demişti: Ey ulusum, siz bu buzağı ile sınanmaktasınız, çünkü sizin Allahınız esirgeyicidir, gelin beni dinleyin, bana uyun. Dediler: Mûsâ, sen dönüp gelinceye dek biz ondan ayrılmayacağız. Mûsâ dedi: Ey Hârûn, bunların sapıklığını görmedin mi? Neden engellemedin? Yoksa benim buyruğuma karşı mı geldin? Hârûn dedi: Ey anamın oğlu, saçımdan sakalımdan tutma, bırak. Ben, İsrâiloğulları arasında ayrılık çıkardın demenden korktum. Mûsâ dedi: Ya sen neden böyle yaptın ey Samirî? Samirî dedi: Ben onların görmediklerini gördüm, onun için senin bastığın yerden bir avuç toprak alıp onu erimiş bezeneklerin içine attım, gönlüm bunu böyle istedi. Mûsâ dedi: Haydi yıkıl git, işte yaşadığın sürece senin cezân bana dokunmayın demek olacaktır, senin için öbür dünyada da cezâ vardır, ondan cayılmayacaktır, gel de tanrı'nı gör bakalım, o tanrı ki sen ona taptın, işte biz şimdi onu ateşte eriteceğiz, ondan sonra da denize savuracağız». *Nâziat* sûresinin 15-26. âyetleri de bu öyküyü şöylece özetler: «Sana Mûsâ'nın başından geçenleri anlattılar mı? O gün Rabbi, ona kutsal Tûva deresinde seslenmişti: Firavun'un yanına var, çünkü o pek azıttı, ona sor, aklanmaya gönlün var mı? diye, sana Allahının yolunu göstereyim de sen de artık ondan kork. Bunun üzerine Mûsâ en büyük belgeyi de gösterdi. Ancak Firavun, Mûsâ'yı yalancı saydı, ona karşı geldi. Sonra da arkasını dönüp koşmaya başladı, sonunda ulusunu topladı da şöyle dedi: İşte ben sizin Allahınızım. Bunun üzerine Allah da onu hem bu dünyanın, hem de öbür dünyanın azâbına uğrattı. İşte bunda Allah'tan korkanlar için kesin bir öğrence vardır». *Zuhruf* sûresinin 46-56. âyetleri de şöyle der: «Ant olsun ki biz Mûsâ'yı belgelerimizle Firavun'a göndermiştik. Mûsâ şöyle demişti: Ben bütün varlıkların Allah'ı tarafından gönderilen bir elçiyim. Onlar Mûsâ'nın bu sözlerine gülüverdiler. Bizim onlara gösterdiğimiz belgeler arasında biri öbüründen daha büyük olmayanı yoktu. Biz de onları azâba çarptık, eğri yoldan dönsünler diye. Dediler: Ey büyücü, senin duânı onamaya söz veren Allahına yalvar da biz de artık kesin olarak doğru yolu tutmuş olalım. Biz onların üstünden azâbı kaldırınca onlar hemen sözlerinden caydılar. Firavun ulusuna seslenerek şöyle dedi: Ey ulusum, Mısır'ın krallığı bende değil mi? Bu ırmaklar ayağımın altından akmıyorlar mı? Görmüyor musunuz? Ben ondan üstün değil miyim? O daha söz söylemesini beceremeyecek kadar aşağılık bir kimsedir. Peygamberdir de neden ona altın bilezikler verilmemiş, neden kendisiyle birlikte melekler gelmemiştir? Böylece Firavun ulusunu alık yerine koydu. Onlar da ona boyun eğdiler. Çünkü onlar da karıştırıcı kimselerdi. Sonunda onlar bizi öfkelendirince biz de onlardan öcaldık, tümünü suda boğduk. Böylelikle onları sonrakiler için hem öncü, hem de örnek yaptık». *Fürkan* sûresinin 35-36. âyetleri şöyle der: «Gerçekten biz Mûsâ'ya o Kitap'ı verdik, kardeşi Hârûn'u da kendisine yardımcı yaptık. Bunun üzerine onlara: Bizim âyetlerimizi yalan sayan o ulusa gidin, dedik. Sonunda da onları ortadan kaldırdık». *Şuârâ* sûresinin 10-66. âyetleri de Mûsâ'nın öyküsünü bir kez daha anlatır, bu anlatımda bir yenilik olarak Firavun, Hz. Mûsâ'yı nankörlükle suçlar, adı geçen sûrenin 18. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Firavun dedi: Sen bizim elimizde büyüttüğümüz çocuk değil misin? Yıllarca da aramızda yaşamış değil misin? O kötü işi yapan da gene sensin. Sen iyilik nedir bilmeyen bir kişisin». Bu sûrede Hz. Mûsâ'nın asâsını yılan

yapması tansığıyla (mûcizesiyle) birlikte elinin aklığı tansığı da bildirilir, adı geçen sûrenin 29. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Firavun dedi: Bak eğer benden başkasını Allah edinecek olursan seni zindana atarım. Mûsâ dedi: Ya ben sana apaçık bir belge getirdimse? Firavun dedi: Göster de görelim bakalım. Bunun üzerine Mûsâ değneğini yere attı, derken değnek göz göre göre kocaman bir yılan oldu, Mûsâ elinde kaldırdı, derken eli görenlerin gözüne apak göründü. Firavun yanındaki ilerigelenlere dedi: İşte çok bilmiş bir büyücü bu». Görüldüğü gibi bütün bu anlatımlarda İsrâiloğullarının Samirî'nin buzağısına inanmaktan başka bir sapkınlarının sözü edilmez. Hz. Mûsâ onlardan çok tanrılığını ilerisüren Firavun'u doğru yola getirmek için gönderilmiştir; daha açık bir deyişle, şöyle de denebilir: Hz. Mûsâ, İbrânîlere değil, Mısır'lılara gönderilmiş bir peygamberdir. Medyen'e gönderilen peygamber de Hz. Şuayb'dır (*Bk.* VII, 85). Kaldı ki bu birçok âyetlerde Allah tarafından açıkça bildirilmektedir, örneğin *A'raf* sûresinin 103. âyeti şöyle der: «Mûsâ'yı belgelerimizle birlikte Firavun'a peygamber olarak gönderdik». Bu sûrenin 103-172. âyetleri Hz. Mûsâ'nın öyküsünü bir kez daha anlatır. Bu anlatımda öteki anlatımlardan farklı noktalar şunlardır: Firavun, inanan sihirbazlarının kol ve ayaklarını çapraz kestirdikten sonra (eşdeyişle: sağ bacakla sol kol) onları astırıyor (124. âyet), sayıca üstünlük sağlamak için İsrâiloğullarının bütün erkek çocuklarını öldürüyor (127. âyet, Hz. Mûsâ'nın doğumu sırasındaki soykırımından sonra bu ikinci soykırımıdır), İsrâiloğulları, Mûsâ'ya «sen bize gelmeden önce de, geldikten sonra da çok ezildik» diye yakınıyorlar (129. âyet), Tanrı akılları başlarına gelsin diye Mısır'lılara kuraklık ve kıtlık çektiriyor (130. âyet), Mısır'lılar gene de inanmayınca Tanrı üzerlerine *mûcize* (tansık) olarak «*su baskını, çekirge, kene, kurbağa, kan, vebâ hastalığı*» gönderiyor (133-134. âyet), Tanrı «ezilmişler takımı» olarak nitelediği İsrâiloğullarını Doğu ve Batı topraklarının mirasçısı yapıyor ve onları bolluğa kavuşturuyor (137. âyet), ama İsrâiloğulları denizi (Kızıldeniz) geçtikten sonra putlara tapan bir ulusa rastlayıp kendilerine de put bir tanrı istiyorlar (138. âyet, Hz. Mûsâ'nın İsrâiloğulları üstündeki peygamberliği burada başlıyor), Tanrı, Mûsâ'ya ilkin otuz günlük bir süre (mehil) tanıyor ve sonra buna on gün daha katıyor (142. âyet), Hz. Mûsâ, Tanrı'yı görmek istiyor, 143. âyet bunu şöyle anlatmaktadır: «Mûsâ dedi: Ey Allahım, bana kendini göster de seni görmüş olayım. Allah buyurdu: Beni göremezsin ki, şu karşındaki dağa bak, eğer o beni görebilirse sen de görebilirsin. Mûsâ'nın Allah'ı dağa görünür görünmez dağ paramparça oldu. Mûsâ da korkudan düşüp bayıldı» (Bu âyette Tanrı'nın görülemeyeceği, çünkü görülemez nitelikte olduğu da açıklanmıştır), Tanrı, öğütlerini levhalar üstüne yazıp Hz. Mûsâ'ya veriyor (145. âyet, *Bk.* Evâmir-i aşere), Hz. Mûsâ dönünca İsrâiloğullarını buzağıya tapar buluyor ve öfkesinden Tanrı'nın elyazısıyla yazıp kendisine verdiği levhaları yere atıyor (150. âyet), Hz. Mûsâ kızgınlığı geçtikten sonra yerden levhaları alıyor ve birinin üstünde şu buyruğu okuyor: «O kimseler ki Allahlarından korkarlar, onlar için doğru yolla esirgeme vardır» (154. âyet), Hz. Mûsâ yeniden Tanrı'yla buluşmak üzere ulusundan yetmiş kişi ayırırken yer bir depremle sarsılıyor (155. âyet), ama Hz. Mûsâ'nın ulusundan doğru yoldan hiç ayrılmayan bir topluluk da vardır (159. âyet), Tanrı, İsrâiloğullarını on iki oymağa ayırıyor ve Hz. Mûsâ'ya değneğini yere vurdurtarak on iki pınar fışkırtıyor (160. âyet), Tanrı, İsrâiloğullarını deniz kıyısında bir kente yerleştiriyor, ama onlar balıklar ancak cumartesi günü gelip başka günlerde gelmediklerinden Cumartesi çalışmama yasağını çiğneyip balık tutuyorlar ve Tanrı onlara vebâ hastalığı göndererek cezâlandırıyor (161-163. âyetler), kendilerine yasak edilenleri yapmakta direnenleri de *alçak maymun*'

lara çeviriyor (166. âyet). İsrâiloğullarının savaştan korkup kırk yıl süresince çölde neden dolaştıklarını da *Mâide* sûresinin 20-26. âyetleri şöyle anlatır: «Bir gün Mûsâ, ulusuna şunları demişti: Ey ulusum, Allah'ın size karşı olan bunca iyiliğini bir düşünün, içinizden peygamber gönderdi, kimseciklere vermediğini size verdi, Allah'ın size söz verdiği kutsal toprağa girin, sakın korkup da geri dönmeyin, yoksa kendi kendinize yazık edersiniz. Dediler: Ey Mûsâ, orada birtakım zorbalar var, onlar oradan çıkmadıkça biz oraya giremeyiz. Allah'ın iyilikte bulunduğu iki er de şöyle dedi: Onların üstüne kapıdan yürüyün, bir kez içeri girdiniz mi onları yenmiş olursunuz, eğer inanıyorsanız Allah'a dayanırsınız. Onlar da şöyle dedi: Ey Mûsâ, doğrusu onlar oradan çıkmadıkça biz sonsuza kadar oraya giremeyiz, yapabilirsen Allah'ınla birlikte git de sen vuruş, biz burada kalacağız. Mûsâ dedi: Allah'ım, doğrusu ben kendimle kardeşimden başkasına söz geçiremiyorum, artık sen bizi bu karıştırıcılar takımından ayır. Allah buyurdu: İşte orası onlara kırk yıl haram kılındı. Ortalıkta şaşkın şaşkın dolaşsınlar, artık sen de bu karıştırıcılar yüzünden tasalanma». *Mü'min* sûresinin 23-54. âyetleri Hz. Mûsâ'nın öyküsünü bir kez daha anlatır. Bu sûrede yukarda değindiğimiz sûrelerde bulunmayan farklılıklar şunlardır: Allah'ın peygamber olarak Hz. Mûsâ'yı Firavun'a, Hâmân'a ve Kaarûn'a (yahudi geleneğinde: *Korah*) gönderdiği bildirilmektedir (24. âyet), Firavun, Hz. Mûsâ'yı öldürmek ister (26. âyet), Firavun'un ulusundan inancını gizli tutan bir adam çıkar ve onlara öğüt verip Hz. Mûsâ'nın öldürülmesine engel olur (28. âyet), o inanan kişi ülkelerine daha önce de peygamber olarak Hz. Yûsuf'un gönderildiğini hatırlatır (34. âyet), Allah önce inancını gizlerken sonra dayanamayıp açıklayan o kişiyi soydaşlarının kötülüğünden korur (45. âyet), Tanrı, İsrâiloğullarına Kitap gönderdiğini söyler (53. âyetî. Hz. Mûsâ'nın önce bir delikanlıyla, sonra da bilgin bir kişiyle yol arkadaşlığı *Kehf* sûresinin 60-82. âyetlerinde anlatılır. Ama bu öyküde adı geçen Mûsâ'nın peygamber Mûsâ olmadığı gibi, Hızır'ın Mûsâ'sından (Mûsâ bin Manasse) da başka bir Mûsâ olduğu tartışılmıştır (*Bk.* Hızır). *Bk.* Yahudilik, Tevrat, Peygamber, İbrahim, Hârûn, Kaarûn, Firavun, Hâmân, İmran, Samirî, Hızır, Rü'yet.

MUSALLÂ — Namaz kılınan yer... *Namazgâh* da denir. Bilindiği gibi, Peygamber Hz. Muhammed, Medîne'ye göçedince aynı zamanda *mescid* sayılan kendi *ev* (Dâr)'inde kıldırıyordu. Medîne'nin güneybatısında Benî Selîm'in toprağında da kıldırdığı olurdu, işte buraya *musallâ (Salât,* eşdeyişle: namaz kılınan üstü açık yer) denildi. Sonraları mezhep imamlarının ders verdikleri *makam* anlamında da kullanıldı. Daha sonra câmilerde cenâzeyi koyup önünde namaz kılınan yeri de adlandırdı ki bugün daha çok bu anlamda kullanılmaktadır. Cenâzenin konduğu taşa da *seng-i musallâ* (musallâ taşı) denir. Tarihsel süreçte *suçluların asıldıkları yer* anlamında da kullanılmıştır. *Bk.* Mescid.

MUSAVVÎR — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Biçim veren* (tasvir eden) demektir. *Bk.* Esmâ.

MÛSEVÎLİK — Hz. Mûsâ peygamberin getirdiği din... *Mûsâ* adından türetilmiştir. Bu dinin bağlılarına da *yahudi* anlamında *mûsevî* denir. *Bk.* Mûsâ, Yahudilik.

MÛSEVİYYE — İmamlığı Hz. Ali soyundan Mûsâ Kâzım'a özgü sayan İmâmiyye'cilere verilen ad... İ.S. 799 yılında ölen Mûsâ Kâzım'ın öldüğüne inanmayan ve onun ölümsüzlüğünü ileri sürenler bu adla anılırlar. Bunlara *Mûseviyye* ya da *Memturiyye* denir. *Bk.* İmâmîlik.

MUSHAF — Sayfalar hâlinde toplanmış olmakla Kur'an... Kökeni Habeşçedir, *iki kapak arasına toplanmış sahifeler* (Suhûf)'i dilegetirir. Kur'an, Hz. Osman'ın halîfeliği zamânında sahifeler hâlin-

de toplanarak düzenlenmişti, eşdeyişle *masâhif* olarak toplanmıştı. Bundan ötürü bu adla da anılır. *Sahifeler* (Suhûf) deyimi Kur'anın birçok âyetlerinde de kullanılmıştır. Örneğin Hz. Âdem, Hz. Şît, Hz. İdris ve Hz. İbrahim peygamberlere Allah tarafından *suhûf* verilmiştir. *Bk.* Kur'ân, Peygamber, Suhûf, Kitap, Nüzûl, Sûre.

MUSHAF-I FÂTIMA — Şiî inançlarına ve özellikle on iki imamcılara göre Peygamberin ölümünden sonra kızı Hz. Fatma'yla dâmâdı ve amcaoğlu Hz. Ali'ye bir melek aracılığıyla gönderilen yeni vahiylerden meydana gelen kitap... *İmâmiyye*'den bir bölümün inancına göre bu, yeni ve tamamlayıcı bir *Kur'an*'dır. Bu inanca göre Peygamber Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Tanrı, Peygamberin kızı Hz. Fatma'yla dâmâdı Hz. Ali'yi teselli etmek istemiş, bir melek göndererek yeni *vahiy*'lerde bulunmuş, Hz. Ali de bu vahiyleri toplayıp yazmış. Bu vahiylerde müslümanlığın geleceği ve ilerdeki olaylar bildiriliyormuş. İmamlar işte bu *Mushaf-ı Fâtıma*'dan öğrendikleriyle geleceği saptarlarmış. *Bk.* Alevîlik, İmam, Mushaf, İsnâ Aşeriyye.

MUSHAF-I İLÂHÎ — Tasavvuf dilinde, insan ya da insanın yüzü... Özellikle Hurûfî ve Bektâşî inançlarında insan ya da insanın yüzü bir *Mushaf-ı İlâhî* (Tanrı'nın kitabı)'dir. *Bk.* Tasavvuf, Hurûfîlik, Bektâşîlik, Mushaf.

MUSHAF-I REŞ — Yezîdîlerin kutsal kitabı... *Kara kitap* demektir. Yezîdîliğin iki kutsal kitabından biridir (Öteki kutsal kitabın adı: *Kitab-ül-Cilve).* Kara kitap, bir çeşit kozmogonidir. Kürtçe yazılmış olan on iki yapraklık bu kitap evrenin yaratılışını anlatır. *Bk.* Yezîdîlik.

MUSÎBET — İnsanın başına ansızın gelen belâ... Kur'anın *Şûra* sûresinde geçer. Bu sûrenin 30. âyeti şöyle der: «Sizin başınıza ne belâ gelirse *(min musıybetin)* kendi eylemlerinizin ürünüdür».

MUSKA — Kötülüklerden koruyacağına inanılan nesne... *Muska (Ar.* Hamâil, *Fr.* Amulette) deyimi, *yazılı bir şeyden çıkarılan örnek* (sûret) anlamına gelen *nusha* deyiminin halk ağzında bozulmuş biçimidir, çoğul olarak *nusâh* (muskalar) deyimiyle doğrusu kullanılmıştır. İslâm ülkelerinde *hamâil* denir. Genellikle *muavvezeteyn* (iki koruyan) deyimiyle adlandırılan *Nas* ve *Falak* sûrelerinin örneklerini (sûretlerini) kapsayan kese, madalyon, para çantası ve benzerleri gibi kılıflara konularak üstte taşınır, boyuna asılır, kola takılır, sarığa bağlanır. Yüzük biçiminde parmakta da taşınanları vardır. Bu iki sûreden başka *Yâsin, Âyet el-Kürsî (Bk.* Kürsî), *Âyet el-Arş (Tevbe* sûresinin son âyeti: *Fein tevellev fekul hasbiyallahi lâ ilâhe illâ hû aleyhi tevekkeltü ve hüve rabbül'arşil'aziym), Fâtihâ* sûre ve âyetleriyle de muska yapılır. Birçok özel durumlarda o durumla ilgili sûre ve âyetler de kullanılır. Bunlardan başka Allah'ın doksan dokuz adının *(Bk.* Esmâ), melek adlarının *(Bk.* Melek), yıldızlara özgü işâretlerin, remil biçimlerinin (*Bk.* Remil), kutsal sayılan harflerle sayıların yazıldığı muskalar da vardır. Muska'nın tarihi çok eskidir ve doğal nesnelerin bir güç taşıdığı inancından doğmuştur. İlkel insan, bu güçlü nesneyi üstünde taşıdığı sürece her türlü kötülüklerden korunacağına inanmıştı. Bu inanç, çağımıza kadar süregelmiş ve uygar çevrelerde de yayılmıştır. İlkin küçük taşlar, kemik parçaları vb. gibi doğal nesnelerden oluşan muska giderek üstüne duâ yazılmış kâğıtlar biçimine dönüşmüştür. Muska'nın ilkin eski Mısır'da kullanıldığı saptanmıştır. Fallüs (erkeklik örgeni) ve yürek biçiminde yapılmış Mısır muskaları bulunmuştur. Etnologlar, muskayı kötülükten koruyucu ve iyilik getirici olmak üzere iki türe ayırırlar. Her iki türe çağdaş birer örnek olarak *nazarlık* (koruyucu) ve *Meryem ananın eli* (iyilik getirici) gösterilebilir. Küpe, yüzük vb. gibi süs için kullanılan nesnelerin de kökeninin muska inancı olduğu sanılmaktadır. Büyü yapmak ya da büyüden korunmak için kullanı-

lan muskalar da vardır. Lévy-Bruhl şöyle der: «Erkek ve kadınların süs olarak kullandıkları bütün eşyalar ilkin muska'ydı». *Bk.* Muavvezeteyn, Nas, Falak, Kürsî, Fâtihâ, Esmâ, Melek, Remil, Nazarlık.

MUSLİHÎYE — Halvetîlik'in Snânîye' den ayrılmış bir kolu... XVII. yüzyılda «Muslî Efendi» diye tanınmış Tekirdağlı Musliheddin Mustafa Efendi (ölümü: 688)'nin kurduğu söylenir.

MUSLİHİYYE-İ HALVETİYYE — *Bk.* MUSLİHİYYE.

MUSTAFA — İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in lâkaplarından biri... Arapçadır, *arınmış* demektir. *Muhammed'le ilgili* anlamında da *Mustafavî* deyimi kullanılır. *Bk.* Muhammed.

MUSTAFAVÎ — *Bk.* MUSTAFA.

MUSTÂRÎYYE — Şâzilîliğin kollarından biri... Cüzûlîye'den ayrılmış olup XII. yüzyılda Muhammed ibn Ahmed el -Meknâsî el-Magribî'nin kurduğu söylenir. *Bk.* Şâzilîyye.

MUT'A — *Bk.* MÜT'A.

MUTAALÎ — *Bk.* MÜTEÂLÎ.

MUTAFFİFÎN — Kur'anın seksen üçüncü sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 36 âyettir. Arapça *mutaffifîn* deyimi *ölçü ve tartıya hiyle katanlar* demektir. Sûre «ölçü ve tartıya hiyle katanların vay hâline *(veylün lilmutaffifiyne)*» âyetiyle başladığından bu adla anılmıştır. Bu ilk âyet şöyle devam eder: «Onlar ki halktan aldıkları zaman tam ölçüp alırlar, ama halk için ölçtükleri ya da tarttıkları zaman eksik ölçüp tartarlar. Onlar dehşetli bir günde dirileceklerini bilmiyorlar öyle mi? O gün âlemlerin Rabbi önünde duracaklardır». *Bk.* Hilekârlık, Günah, Ticâret.

MUTASAVVIF — Tasavvufla uğraşan... *Tarikata bağlanan*'ları dilegetirir. VIII. yüzyıldan beri kullanılan bu deyim dilimize *gizemci* deyimiyle çevrilmiştir. Oysa *gizemci* daha geniş bir anlamı olan ve Batı mistiklerini dilegetiren *mistik* deyimi karşılığıdır. *Bk.* Tasavvuf, Tarikat, Gizemcilik, Mistisizm.

MUTAVVİF — Mekke'de hacı rehberi... Kâbe'yi *tavâf'da yol gösteren* demektir. *Tavâf,* hacı olmak için *Kâbe'nin çevresini dolaşmak* demektir. *Mutavvif*'ler genellikle ülkenin yabancısı olan hacı adaylarına *hac* ve *umre*'nin bütün gereklerini anlatıp, onlara yardım ve rehberlik ederler. *Bk.* Hac, Umre, Tavâf, Kâbe.

MÛTE SAVAŞI — İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in Şam'ın Belka bölgesinde bulunan Mûte'de yaptığı savaş... Buhârî'nin *Sahih* adlı yapıtında Enes' ten naklettiği bir hadîste bu savaş şöyle anlatılmaktadır: «Peygamberimiz, Mûte' ye üç bin kişilik asker yollamış ve komutasını azatlı kölesi Hâris oğlu Zeyd'e vermişti. İslâmın sancağını da o taşıyacaktı. Şöyle buyurmuştu: Zeyd ölürse yerine (Hz.) Ali'nin kardeşi Ca'fer geçsin, ona bir şey olursa sancağı Revâha oğlu Abdullah alsın, ona da bir şey olursa aranızdan birini seçin... Müslümanlar elli bin kişilik bir orduyla savaşa tutuştular. Zeyd şehid olunca sancağı Ca'fer aldı, o da şehid olunca Abdullah aldı, Abdulah da şehid oldu. Askerler Hâlid bin Velîd'i komutan seçtiler. Velîd askeri yeniden düzenledi, bir bölüğünü savunmada bıraktı, bir bölüğünü de dinlenmeye çekip yeni bir kuvvet geliyormuş gibi gösterdi. Ertesi günü saldırı buyruğunu verdi. Düşman bocalamıştı. Velîd bundan yararlanarak artçı savaşlarıyla yavaş yavaş geriye çekildi ve Medîne'ye döndü. Ashâb (Peygamberin yakınları), Velîd'in düşmanı yoketmeden ya da yokolmadan geriye dönüşünü hoş karşılamamıştı. Peygamberimiz durumu Velîd'den sordu ve onun yaptığı açıklama üzerine çekilmeyi doğru buldu ve *Enfâl* sûresinin 16. âyetini okudu: Mü'minler, kâfir topluluğuna rastlarsanız geri kaçmayınız, kim *savaş gereğince ya da savaş için ya da cepheyi düzeltmek için* olmayarak kaçarsa Allah'ın gazâbına uğrar... Hâlid bin Ve-

lîd çekilmekle çok üstün bir kuvvete karşı orduyu yokolmaktan kurtarmıştı. Peygamberimiz gözlerinden yaşlar akarak şöyle buyurdu: Bayrağı Zeyd aldı, o şehid oldu. Ca'fer aldı, o şehid oldu. Abdullah aldı, o da şehid olunca önceden emredilmemişken Hâlid aldı, ona yardım müyesser oldu». Halk geleneğinde Cafer'in sağ eli kesilince sancağı sol eliyle, o da kesilince dizleriyle, onlar da kesilince dişleriyle taşıdığı anlatılır. Bunun üzerine Peygamber şöyle buyurmuş: «Allah, Ca'fer'e kesilen iki kolunun yerine iki kanat verdi, şimdi cennette uçmaktadır». Bundan ötürü Ca'fer'in adına *Cafer-i Tayyâr* (Uçan Cafer) denmiştir. İbn Ömer de şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimiz, Mûte savaşına gidecek askere Zeyd bin Hâris'i komutan tâyin ederek şöyle buyurdu: Zeyd şehid olursa Ca'fer, o da şehid olursa Abdullah bin Ravâha komutan olsun... Bu savaşa ben de katılmıştım. Ca'fer'in cesedini bulduk. Doksan küsur yerinde ok ve süngü yarası vardı». *Bk.* Harb.

MÛTEZİLE — İslâmlıkta usçuluk akımı... VIII. yüzyılda Vâsıl bin Atâ'nın düşüncelerinden doğmuştur. İlk Mûtezile mezhebine de bu yüzden *Vâsıliyye* denir. Arapça *ayrıldı* anlamına gelen *i'tezele* sözcüğünden türemiş bir deyimdir. İlkin Hasan Basrî'nin öğrencisi olan Vâsıl, *büyük günah (Ar.* Günâh-ı kebâir) konusunda düşünce ayrılığına düştüğünden, büyük günah işleyenleri inanlıdan aşağı, ama kâfirden üstün tuttuğundan ve sâdece *fâsık* saydığından, Hasan Basrî, onun için *Vâsıl bizden ayrıldı* (İ'tizâl etti) demiş ve sözcük bu sözden türemiş. Bu sözden sonra Vâsıl bin Atâ'yla kendisi gibi düşünen arkadaşı Amr bin Ubeyd'in görüşlerine *Mûtezile* adı verilmiştir. Daha sonra çok genişleyen ve felsefesel bir nitelik alan bu mezhep, İslâm disiplini içinde bilimciliği ve usçuluğu savunmuştur. Sünnîlerce sapkınlık sayılan Mûtezile düşünceleri beş ilkede toplanabilir: 1. İnsan, eylemini kendisi yaratır. Özgürdür ve kadere bağlı değildir. Böyle olmasaydı kendi eyleminden sorumlu olmaması gerekirdi. Tanrıca cezâlandırılması da onun eylemini kendisinin yarattığına en büyük kanıttır. Yoksa Tanrılık cezâ, Tanrılık tüzeye (adâlete) aykırı olurdu. Bu düşünceden ötürü Mûtezile'ye *Ashâb al-Adl* (Adâletçiler) da denir. Oysa *kazâ* ve *kader*'e inanmak İslâmlığın başkoşullarından biridir. Mûtezileciler bu düşünceleriyle açıkça Kur'ana karşı çıkmaktadırlar. Kader inancını yadsımaları nedeniyle onlara *Kaderiyye* de denmiştir. 2. Tanrı'nın kendisinden ayrı nitelikleri yoktur. Nitelik (sıfât) öz (zât)'den ayrı ve bağımsızdır, bundan ötürüdür ki Tanrı'nın özünde ya da özüne eklenen nitelikler kabul etmek birçok tanrıların varlığını kabul etmek demektir. Tanrı niteliklerini yadsıdıklarından ve Tanrı'yı böylesine bir birlikte tasarladıklarından ötürü Mûtezile'ye *Ehl-i Tevhîd* (Birlikçiler) de denir. Mûtezileciler bu düşünceleriyle de açıkça Kur'ana karşı çıkmaktadırlar, çünkü bizzat Tanrı sözlerine göre nitelik ve öz, birbirinin aynıdır ve Tanrı'nın nitelikleri vardır. Birbirine pek benzeyen her iki düşünce arasındaki ayrılık şuradadır: Sünnet ehline göre Tanrı bilgindir ve bilgisi vardır. Mûtezile'ye göre Tanrı bilgindir, ama bilgisi olduğundan ötürü değil. Bunun gibi, Tanrı her şeyi görür, ama görme niteliği olduğundan değil. Tanrı demek, her şey demektir. O'na ayrıca nitelikler yüklemek gerekmez. Görüldüğü gibi, her iki düşünce de birlik (tevhîd)'cidir. Mûtezileciler bu savlarıyla İslâmın *tevhîd* anlayışına karşı çıkmaktadırlar, tevhîd'in kendi anlayışlarında olduğu gibi anlaşılmasını ilerisürmektedirler. Ehl-i sünnet de tevhidciler, çünkü Tanrı'nın özüyle nitelikleri birbirinden ayrılamaz, der; bütün nitelikler Tanrı'nın zâtında birliğe ulaşır. Ne var ki sünnîler niteliklerin varlığını kabul eder, Mûtezile yadsır. 3. Mûtezile'nin üçüncü ana ilkesi ayrılık (i'tizâl)'a neden olan büyük günah sorunu üstündedir. Eşdeyişle Mûtezileciler bu sorun üstündeki ayrılıklarından ötürü *Mûtezile* adını almışlardır. Mûtezile'ye göre *inanlı* (mü'min)'yla *inansız* (kâfir)

arasında bir rütbe daha vardır ki o da *kabahatli* (fâsık)'dir. Büyük günah işleyenler ne kâfir, ne de mü'mindirler, ancak fâsıktırlar. Ölmeden önce tövbe ederlerse mü'min olurlar, etmezlerse kâfir olurlar. Mûtezileciler, sünnî anlayışına aykırı olan bu duruma *orta derece (Ar.* Menzile beyn al-menzileteyn) derler. 4. Mûtezile'nin *Vâ'd va'l-vaid* adını verdiği dördüncü ilke birinci ve üçüncü ilkeleriyle ilgilidir. Bu ilkeye göre kötülerin cezâlandırılması ve iyilerin armağanlandırılması Tanrı için *zorunlu* (vâcip)'dur. *Bağışlama* (şefaat) ancak Tanrı'nın haklarıyla ilgili (Hak-ullaha müteallik) tapım alanında olabilir. Yoksa kulların kendi yarattıkları eylemlerinden ötürü Tanrıca bağışlanmaları Tanrı'nın adâletine aykırı olur. Tanrı'nın yasakladığı bir eylemi yapanın gene Tanrıca bağışlanabileceğine inanmak usaaykırıdır. 5. Mûtezilecilerin beşinci ilkesi *iyi şeylerin yapılması ve kötü şeylerin yapılmaması (Ar.* Emr bi'l-mârûf va'n-nehy ani'l münker) zorunluğunu ilerisürer. Bir bakıma ehl-i sünnet de bu düşüncededir ama, iyinin ve kötünün Kur'anda açıklanmış olmasını, eşdeyişle Kur'anda yasaklanan ve izin verilen şeylerle sınırlı olmasını şartkoşar. Mûtezile'yse bu konuda usun ölçütlüğünü kabul eder, eşdeyişle Mûtezile'ye göre, iyiyi ve kötüyü us ayırır. Bu beş ilkenin dışında Mûtezileciler İslâmlığın temel ilkelerinde iki aykırı görüş daha ilerisürmüşlerdir: Tanrı'nın ötedünyada gözle görülemeyeceği ve Tanrı'nın söz (kelâm), buyruk (emir) ve yasaklarının (nehiy) yaratılmış (mahlûk) olduğu. *Usçular* (Akliyyûn) adıyla da anılan Mûtezile mezhebinin başlıca kolları şunlardır: *Vasıliyye, Amriyye, Huzeyliyye, Nazzamiyye, Asvariyye, Muammeriyye, Bişriyye, Hişamiyye, Cahiziyye, Şahhâmiyye, Hayyâtiyye, Ka'biyye, Cubbâiyye, Behşemiyye, Habıtiyye, Hadesiyye, Hammâriyye, Sâlihiyye, Hadbiye, Ihşıdîye, Hüseyniyye...* Mûtezile; Câhiz, Nazzam, Şahhâm, Hayyât vb. gibi gerçekten bilgin düşünürler yetiştirmiştir. Konunun bilginleri Mûtezile hareketinin kökeninde siyasal nedenlerin yattığını da ilerisürmektedirler. Bu sava göre *mûtezile* deyimi Hz. Ali'yle düşmanları (havâric) arasında *yansız bir tutum izlemek* (i'tizâla) anlamından doğmuştur. Gerçekten de Hz. Ali'nin halîfeliğini tanıdıkları (bîat ettikleri) halde onun savaşımına katılmamış, ama düşmanlarına da yardım etmemiş bir müslüman partisi de bulunmaktadır. Hangi nedene dayanırsa dayansın, Mûtezile hareketi İslâm düşüncesinde kuramsal kelâm bilimini kuran büyük bir Tanrıbilim okuludur.

MÛTEZİLÎ — Mûtezile akımına bağlı ve ona değgin... Örneğin «Bu sav mûtezilî bir savdır», ya da «bunlar mûtezilî bir fırkadır» denir. *Bk.* Mûtezile.

MUTLAK — Tanrı... Kelâm biliminde Tanrı'ya *vücud-i mutlak* denir. Dilimizde *sınırsız ve koşulsuz* (kayıtsız şartsız) anlamında *saltık* sözcüğüyle dilegetirilmiştir. Kelâm bilimine göre Tanrı, sınırlı ve koşullu olan yarattıklarına karşıt bir anlamda *sınırsız ve koşulsuz varlık*'tır (eşanlamda, yarattıkları gibi vücudu olmayan bir varlıktır). İslâm hukukunda (fıkıh dilinde) mezhep kuran büyük hukukçulara (örneğin İmâm Şâfiî, Ebû Hanîfe vb. gibi) *müctehîd-i mutlak* denir. Sözcük, kökeninde *bağ* anlamına gelen *kayıd* deyiminden türetilmiştir ve ilkin *bir hayvanı serbest bırakmak için bağı çözmek* anlamında kullanılmıştır.

MUTLAK SU — *Bk.* SU.

MUVÂFIKÎN — Hz. Ali'ye karşı bulunan hâricîlere verilen ad... *Uygun bulanlar* (muvâfık bulanlar) anlamındadır. *Bk.* Hâricîlik.

MUVAHHİD — Tanrı'nın birliğine inanan... *Vahdet'çi* anlamında kullanılır. Örneğin İbâzîliğe göre büyük günah (Günâh-ı kebâir) işleyenler *muvahhid*'dirler, ama *mü'min* (inan'lı) değildirler. *Bk.* Vahdet, Kebîre, Günah, İbâdîyye.

MUVÂZENE-İ ÂLEM — Evrenin dengesi... *Rahmân* sûresinin 7. âyeti şöyle der: «Göğü O kaldırdı, terâziyi O kurdu

(vessemâe rcfe'ahâ ve veda'almiyzân)» *Bk.* Kâinât, Kozmografya.

MÛZÂCÎ SÛRESİ — *Bk.* SECDE.

MUZDÂRÎYYE — Murdârîyye mezhebinin başka adı... *Bk.* Murdârîyye.

MÜBÂH — Şeriatın olumlu ve olumsuz olarak karışmadığı eylem... Arapçada *mubah* denir. Bir şeyin haramlığının kaldırılarak yapılıp yapılmamasının *serbest bırakılması* (mubah görülmesi) anlamındaki Arapça *ibâha* teriminden türemiştir. Şeriatın ne yap ne de yapma dediği davranışları dilegetirir. Yapılmasıyla yapılmaması aynı değerde olan demektir. Daha açık bir anlamda, yapılıp yapılmaması günah ya da sevâb olarak belirtilmemiş olanı, yapılması ve yapılmaması İslâm dinince sakıncalı olmayanı dilegetirir. Örneğin uyumak insana ne sevâb kazandırır, ne de günah yazdırır, demek ki *mübâh*'tır. *Bk.* İbâhîyye.

MÜBÂHELE — Peygamber Hz. Muhammed'in Hz. İsâ konusunda hıristiyanları aydınlattığı inancına dayanan şiî bayramı... Gerçekte İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in İ.S. 632 yılında Necran hıristiyanlarıyla yaptığı barışı kutlamak için düzenlenen bir bayramdır. *Bk.* Bayram.

MÜBÂREK — İslâm terminolojisinde, kutsal... Gerçekte *bereketli* demektir. Örneğin *kutsal bayram* anlamında *İyd-i mübârek* deyimi kullanılır. *Bk.* Mukaddes.

MÜBÂREK GAAZÎ — Kutsallığına ve ormanlardaki bütün hayvanların egemeni olduğuna inanılan mitolojik kişi... Gerçekte Bengal'de valilik etmiş bir kişidir. Ormanlardaki yırtıcı hayvanların onun buyruğunda olduklarından ötürü insanlara hiçbir kötülük edemeyeceklerine inanılır. Müslüman olan ve olmayan bütün Hintlilerce paylaşılan bu inanca göre, Mübârek Gaazî ölmemiştir ve hâlâ yaşamaktadır. Hindistan'da hemen her köyde bir sunağı vardır. Ormana girecek kimseler bu sunağa yiyecek sunduktan sonra korkusuzca ormanlara girebilmektedirler. *Zindah Gaazî* adıyla da anılır.

MÜBÂREK GECELER — Kandil geceleri... Bu geceler beş tânedir: Receb ayının ilk cumâ gecesi *Regâib gecesi*'dir, Receb ayının yirmi yedinci gecesi *Mirâç gecesi*'dir, Şâban ayının on dördünü on beşine bağlayan gece *Berat gecesi*'dir. Ramazan ayının yirmi yedinci gecesi *Kadir gecesi*'dir, Rebîülevvel ayının on ikinci gecesi *Mevlid gecesi*'dir. Bu gecelerde câmie gidilir, Kur'an okunur, mevlid dinlenir ve okunur, nâfile (Allah rızâsı için kılınan namaz) namazı kılınır, tövbe ve duâ edilir, büyükler kutlanır ve elleri öpülür, hayır yapılır, helva veya lokma pişirilip komşulara, yoksullara dağıtılır, ev için kandil simitleri ve hediyeler alınır. *Bk.* Kandil.

MÜBÂREKÎYYE — İmâmiyye mezhebinin bir kolu... Ayırıcı niteliği İsmail'den sonra onun oğlu Muhammed'i sonuncu imam saymasıdır. Bu imamda durdukları ve başkaca bir imam kabul etmedikleri için *Vakfiyye* (Duranlar) de denir. Bu mezhep, imamlarının ölmeyip gizlendiğine ve bir gün tüzeyi sağlamak için ortaya çıkacağına inanır. Bu mezhebin kurucusu, İsmail'in kölesi Mübârek'miş. *Bk.* İmam, İmâmîlik.

MÜBÂYAA — *Bk.* TİCÂRET.

MÜBDÎ — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Yaratan* demektir. Kimi yorumcular *ilk başlayan* anlamına geldiğini de söylüyorlar (*Bk. İslâm Ansiklopedisi,* c. I, s. 363). Kur'anda *al-mubdî* biçiminde sıfat olarak geçmez, türevleri birçok âyetlerde vardır. *Bk.* Esmâ.

MÜBTEDİA — Sünnîliğe karşı çıkan bir mezhep... Bunlara *tâife-i mübtedia* denmiştir. *Bk.* Bid'at, Ehl-i bid'at, Ehl-i sünnet, Sünnet.

MÜCÂDELE — İslâm dinini yaymak için Hz. Muhammed'in yaptığı savaşım... Sözcük anlamında *savaşım* (cidâl etme) demektir. Kur'anın birçok âyetlerinde Hz. Peygambere savaşım yollarını bizzat

Allah göstermektedir. Örneğin *Nahl* sûresinin 125. âyeti şöyle der: «Sen insanları Allahının yoluna doğrunun düşüncesiyle, güzel sözler ve öğütlerle çağır. Onlarla güzellikle tartış», *İsrâ* sûresinin 53. âyeti şöyle der: «Kullarıma söyle, hep tatlı konuşsunlar, tatlı tartışsınlar», *Ankebût* sûresinin 46. âyeti şöyle der: «Kitap'lılarla (Ehl-i Kitapla) çekişirken yolun en güzelinden başkasını tutmayın, onlara şöyle deyin: Biz size bildirilene de inandık, bize bildirilene de. Bizim Tanrımız da O, sizin Tanrınız da». *Bk.* Cihâd.

MÜCÂDİLE — Kur'anın elli sekizinci sûresinin adı... Medîne'de inmiştir, 22 âyettir. İlk on âyetinin Medîne'de ve ötekilerin Mekke'de indiklerini ya da bunun tam tersini ilerisürenler de vardır. Kimileri de 21 âyet olduğunu ilerisürerler. Arapça *mücâdile* deyimi *çekişen, tartışan, yakınan kadın* anlamındadır. Sûrenin birinci âyeti şöyle der: «Allah, kocası hakkında sana başvuran ve Allahına yakınan kadının *(tücâdilüke)* sözlerini işitmiştir». Sûre bu yüzden bu adla anılır. Birinci âyet *evet, işitti* anlamında *Kad semi'allahü* deyimiyle başladığından sûreye *Kad sâmia sûresi* adı da verilir. Fiil olan *mücâdile* deyiminin masdarı Arapçada *mucâdala*'dır. Bundan ötürü bu sûreye *mücâdala sûresi* de denmiştir. İkinci âyet şöyle der: «İçinizden karılarını analarına benzetenlerin karıları onların anaları olmazlar. Onların anaları onları doğuranlardan başkaları olamaz. Bunlar uygunsuz, yalan sözlerdir». Aile hukuku açısından önemi bulunan bu âyetin anlamı şudur: İslâmlıktan önce kocalar karılarına «sen artık bana anam gibisin» derler ve onları kesin olarak boşamış olurlardı, buna *zıhar* denirdi. Bu sûreyle bu boşama yöntemi yasaklanmıştır, boşama yönteminden çok da bu gibi uygunsuz sözlerin söylenmesi yasaklanmıştır. Üçüncü ve onu izleyen âyetler şöyle der: «Karılarını analarına benzettikten sonra bu sözlerinden dönenlere birbirlerine yaklaşmadan önce bir köle azatlamak düşer, buna gücü yetmezse karısına yaklaşmadan önce sürekli olarak iki ay oruç tutmalıdır, bunu da yapamazsa altmış yoksulu doyurmalıdır. İşte bu Allah'a ve Peygamberinize inandığınızı göstermeniz içindir». Bu âyetlerde sözü edilen kadın ashâbdan Evs bin Sâmit'in karısı Havle binti Sa'lebe'ymiş. Kocasının kendisine böyle dediğini söyleyerek (zıhar ettiğini söyleyerek) Peygambere şikâyette bulunmuş. Hz. Muhammed de ona «Evs'e anası nasıl haramsa, artık sen de ona öylece haramsın» buyurmuş. Bunun üzerine kadın bu haksızlığı kaldırması için Allah'a yalvarmış. Sûrenin başlangıç sözcüğü olan *evet işitti* deyimi Allah'ın bu yalvarıyı kabul ettiğini anlatıyor. Sûre bu olaydan ötürü inmiştir. *Bk.* Talâk, Mülk.

MÜCÂHİD — Din savaşımcısı... *Din uğruna savaşım* anlamındaki *cihâd* deyiminden türemiştir. *Bk.* Cihâd, Mücâdele.

MÜCEDDİDÎYYE — Nakşibendîliğin en çok yayılan kollarından biri... Çok yayılan ikinci kolu *Hâlidiyye*'dir. *Nakşibendiyye*'nin öbür kolları bunlar kadar yaygın ve etkin değildir. *Bk.* Nakşibendiyye.

MÜCESSİME — Tanrı'yı cisim sayanlar... Özellikle *Kerrâmiyye* mezhebi bu adla anılır. Bu mezhebe göre Tanrı *cisimli*'dir. *Bk.* Kerrâmiyye, Müşebbihe.

MÜCÎB — *Bk.* MUCÎB.

MÜCMEL — Az sözle anlatılmış... *Kısaltılmış* (İcmâl edilmiş) anlamındadır. Dilimizde *özet* deyimiyle dilegetirilir. Kur'anın kimi âyetleri *mücmel*'dir, bu yüzden de anlaşılmaları kolay değildir, çeşitli anlamlar da çıkarılabilir. *Bk.* Mütcşâbihât.

MÜCTEHİD — İslâm kaynaklarının yorumcusu... *Din kurallarını belirten çalışma* anlamına gelen Arapça *ictihad* sözcüğünden türemiştir. Yorumlanan İslâm kaynakları Kur'an, hadîs ve Peygamber eylemleridir. Ne var ki bu yorum hakkı

her müslümana tanınmamıştır. Yorum yapabilecek olanlar buna yetenekli ve bilgili kişilerdir. *Müctehid*'lerin başında dört mezhep imamları gelir ki bunlar da İmam Hanîfe, İbn Hanbel, Mâlik ve Şâfiî'dir. *Bk.* Mezhep, İçtihad.

MÜDESSÎR — Kur'anın yetmiş dördüncü sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 56 âyettir. Kimileri 55 âyet olduğunu ilerisürerler. *Örtünmüş* anlamındaki Arapça *müdessîr* deyimi *giysi* (elbise) anlamına gelen Arapça *disâr* kökünden türemiştir. Sûrenin birinci âyeti «Ey örtüsüne bürünmüş kişi *(yâ eyyühelmüdessirü)* deyimiyle başladığından bu adla anılmıştır. İkinci sûre şöyledir: «Kalk da korkut *(kum fe'enzîr)*». Bu sûrenin birkaç bakımdan büyük önemi vardır. Hz. Muhammed'e üç yıl aradan (Vahiy kesildikten) sonra ilk gelen bu sûrenin ilk yedi âyetidir. İkinci âyet de dinin amacını açıkça belirtir: *Korkutmak (Bk.* Kur'an). Bilindiği gibi Hz. Muhammed, Peygamberliğinden sonra da her yıl Ramazan ayında Hıra dağındaki bir mağarada bir süre kalır, oruç tutup tapımla (ibâdetle) uğraşırmış. Bir gün kendisine seslenen Cebrâil'i görmüş, korkudan titreyerek evine koşmuş, eşi Hz. Hatice'ye kendisini örtmesini söylemiş, bu sûrenin ilk yedi âyeti bu örtünün altında titrerken gelmiş (*Bk.* Muhammed). Yukarda belirtilen ilk iki âyetten sonra gelen âyetler şöylece tamamlanır: «Allahını ulula. Kendini arıt. Kötülükten sakın. Yaptığın iyiliği çok görme. Allah'ın için katlan». İlk gelenlerin beş âyet olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi, bu âyetlerin *Alak* sûresinin ilk beş âyetinden sonra ve *Müzemmil* sûresinden önce (tarih itibâriyle ikinci olarak) bildirildiğini ilerisürenler de vardır. *Bk.* Muhammed, Kur'an, Alak, Ukubet.

MÜDEYMÎYYE — XII. yüzyılda kurulmuş bir İslâm mezhebi... Şuayb bin Hasan tarafından kurulmuştur. Şu kolları vardır: *Cebretîyye, Maymûnîyye, Düccânîyye, Alvânîyye, Hamedîyye. Bk.* Mezhep.

MÜEKKED — Sağlamlaştırılmış... *Pekiştirme* anlamına gelen Arapça *tekid* deyiminden türemiştir. Örneğin öğle namazının sünneti *sünnet-i müekkede*'dir, çünkü Hz. Peygamber bunu her zaman yapmış ve hiç aksatmamıştır. Buna karşı ikindi namazının sünneti *sünnet-i gayrı müekkede*'dir, çünkü Hz. Peygamber arasıra yaparmış. Namazlarda sabah, öğle, akşam ve cumâ namazlarının sünnetleri sağlamlaştırılmış sünnetlerdir. İkindi namazının sünnetiyle yatsı namazının ilk sünneti sağlamlaştırılmamıştır. Bu yüzden bunlara *mendub sünnetler* de denir. *Bk.* Sünnet, Mendub.

MÜELLEFE-İ KULÛB — İslâmlığa ısındırılmak istenen yeni müslümanlarla İslâm olması istenen müslüman olmayanlar... *Tevbe* sûresinin 60. âyetinde kullanılmıştır. Âyet şöyledir: «Sadakalar yoksullara, İslâma ısındırılması gereken yeni müslümanlarla İslâm olması istenen gayrı müslimlere *(velmüellefeti kulûbühüm)*... özgüdür». *Bk.* Sadaka.

MÜELLİHE — Gaalîyye mezhebinin öteki adı... *Bk.* Gaalîyye, Şiîlik.

MÜEZZİN — Müslümanları namaza çağırmak için ezan okuyan... Buhârî'nin Ebû Said'den naklettiği bir hadîsinde Hz. Peygamber şöyle demektedir: «Ezanı duyduğunuzda müezzinin dediklerini siz de deyin». Bundan ötürü ezanı duyunca müezzin gibi tekbîr ve şehâdetleri getirmek sünnettir. Muâviye de şunu anlatıyor: «Peygamberimiz müezzin *Hayyâlassalâh* deyince hemen *Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh* (güç ve kuvvet yok, ancak Allah'ınki vardır) derdi». İslâm dininin ilk müezzini Hz. Muhammed'in kölesi Habeş Bilâl'dir, ezan okumayı ona bizzat Peygamber öğretmiştir. İbn Ömer, Peygamberin şöyle dediğini naklediyor: «Ey Bilâl, kalk insanları namaza çağır». Ebû Hüreyre de şu hadîsi nakletmektedir: «İnsanlar müezzin olmanın sevâbını bilseydiler, kimse kur'a çekmeden ezan okuyamazdı». Hz. Peygamberin İbn Ümmü Mektûm, Ebû Mahzûra gibi birkaç müezzini daha vardı. İbn Mes'ud'

un anlattığı bir hadîste Hz. Muhammed şöyle diyor: «Bilâl'in sahur ezanı sizi sahur yemekten alıkoymasın, çünkü o uyuyanları uyandırmak ve uyanıkları hazırlamak için ezanı biraz erken okur», buna karşı Ümmü Mektûm-oğlu gözleri görmediğinden tanyeri ağarınca ezan okurmuş, İbn Ömer'in naklettiği bir hadîste de Hz. Muhammed şöyle diyor: «Ümmü Mektûm'un oğlunun ezanını duyunca sahuru hemen bırakın, çünkü tam imsâk vaktidir». Muâviye de şu hadîsi anlatıyor: «Cumâ günü Peygamberimiz minberdeyken müezzin kaamet (iç ezanı) okuyordu. Müezzin *Allahü Ekber* deyince Peygamberimiz de iki kez *Allahü Ekber* dedi. Müezzin *Eşhedü en lâ ilâhe illâllah* deyince *ben de derim* buyurdu. Müezzin *Eşhedü enne Muhammeden Resûlullah* deyince *ben de derim* buyurdu». *Bk.* Ezan, Kaamet, Namaz.

MÜFÂHARE — Şereflenmek için söz yarışması... İslâmlıktan önceki bir Arap geleneğidir. Sözcük anlamında *övünme* demektir. Genellikle hac'dan sonra yapılırdı, gelişigüzel zamanlarda da yapıldığı olurdu. Kabîleler, aileler ve kişiler arasında olabilirdi. Her biri kendini över ve karşısındakini olabildiğince kötülerdi. Kur'an bu geleneği yasaklamıştır. Örneğin *Tekâsür* sûresi şöyle başlar: «Bollukla övünmeniz midir sizi oyalayan, toprağı boylayıncaya kadar. Bir gün gelir, öğrenirsiniz. Ne olursa olsun o alevli ateşi göreceksiniz». İslâm tarihlerinin yazdığına göre İslâmlıktan önce Hz. Muhammed de bu söz düellolarına meraklıymış, çok da başarılı olurmuş. *Bk.* Gurûr, Kibir.

MÜFESSÎR — Kur'anı ve hadîsleri yorumlayan... *Yorumcu* demektir. *Yorum* anlamındaki *tefsîr* deyiminden türemiştir. Tefsîr, İslâm kültüründe başlıbaşına bir bilimdir. Kur'an alanında ilk yorumcu bizzat Hz. Muhammed'di, hadîslerinden çoğu Kur'anın yorumudur. Onun ölümünden sonra karanlık noktaların yorumu daha da önemsenmiş ve büyük *Tefsîr* kitapları yazılmıştır. Bu kitapların ilki Mücâhid (ölümü: Hicrî 104)'indir. Daha sonra Vâkıdî, İbn Abbas, İbn Cerîr, et-Taberî, Zamahşerî, Kaadî Beydavî, Ebûssuûd Efendi, Tantavî, Muhammed Abduh, Elmalılı Hamdi Efendi vb. gibi büyük müfessîrler yetişmiştir. *Bk.* Tefsîr.

MÜFSİD — Tapımı bozan şeyler... *Bozukluk* anlamına gelen Arapça *fesâd* deyiminden türemiştir. Tapımı bozan şeyler tapımı yokeder, yenilenmesi gerekir. Örneğin namazda konuşmak namazı yokeder, yeniden kılınması zorunludur. Bir yerinden kan gelenin abdesti bozulur, abdestin yenilenmesi gerekir. İslâm şeriatında abdestin, namazın, orucun *müfsid*'leri en ince ayrıntılarına kadar saptanmıştır. Örneğin abdesti bozan şeyler şunlardır: İnsanın önünden ya da arkasından yel, kurt, solucan, taş, meni ve benzeri akıntılar çıkması; bir yerinden kan, irin ve benzeri şeyler akması; kan aldırmak, hacamat olmak, sülük tutunmak; (ağlamak ve çok gülmekten ya da rüzgârın etkisiyle akan gözyaşı abdesti bozmaz. Ama göz ağrısından ileri gelen yaşla abdest bozulur. Sürekli akıntı hâlinde o kimse özürlü sayılır. Kan ve irinden başka bütün akıntılarda hastalıktan gayrı nedenlerle olan akıntılar abdesti bozmaz. Sâdece kan, irin ve hastalık nedeniyle olan her akıntı abdesti bozar), ağız dolusu kan kaybetmek; yan, arka, yüzüstü yatarak ya da bağdaş kurarak ya da bir yere yaslanarak uyumak (Uyuklamalar abdesti bozmadığı gibi, ayakta uyumak da abdesti bozmaz), bayılmak, iki tarafa sallanacak derecede sarhoş olmak (küçük sarhoşluklar abdesti bozmaz), namaz kılarken başkasının işiteceği ölçüde gülmek (gülümsemek namazda da abdesti bozmayacağı gibi, namaz dışındaki gülmeler de abdesti bozmaz). *Bk.* Abdest, Namaz, Oruç, Özür.

MÜFTÎ — Fetvâ vermeye yetkili İslâm din adamı... *Fetvâ veren* anlamındadır. *Müftü* de denir. Arapça *fetvâ* deyimi, herhangi dinsel ve hukuksal bir sorunun din kurallarına göre çözümünü dilegetirir. *Bk.* Fıkıh.

MÜHEYMÎN — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Korkudan koruyan* demektir. Kur'anda *görüp gözeten* anlamında kullanılmıştır. Örneğin *Haşr* sûresinin 23. âyeti şöyle der: «O, herşeyi görüp gözetendir *(minelmüheymin»)*. Sâdece bu âyette kullanılmıştır, başka âyetlerde yoktur. *Bk.* Esmâ, Mükâfât.

MÜJDE — *Bk.* TEBÜK, MÜKÂFÂT.

MÜKÂFÂT — Bir hizmet ya da iyiliğe karşı edilen iyilik... *Ödül* demektir. *Âli İmran* sûresinin 169. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Allah uğrunda öldürülenleri sakın ölü sanma. Yok, onlar diridirler, Rablerinin yanında azıklanmaktadırlar. Allah'ın iyilik olarak onlara verdiklerinden dolayı içleri açılmıştır, sizler için korku yoktur, kaygılanacak da değilsiniz müjdesini alınca da sevinirler. Onlara Allah'tan bol iyilik gelecektir. Gerçekten Allah inananların karşılığını verecektir müjdesini alınca da sevinirler. O kimseler ki yara aldıktan sonra da Allah'ın ve Peygamberlerinin çağrısına uydular, onlar için pek büyük mükâfât vardır».

MÜKÂŞEFE — Tasavvuf dilinde, Tanrı sırlarını sevgi ve bağlılık yoluyla elde etme yöntemi... Özellikle *ışıkçılık (Ar.* İşrâkiyye, *Fr.* Illuminisme) akımı gizemcilerince kullanılmıştır. Tasavvufun ünlü sözüne göre «Tanrı'ya *ibâdet* (tapım)'le değil, *muhabbet* (sevgi)'le varılır». Sözcük olarak *meydana çıkarma* anlamına gelen Arapça *keşf* sözcüğünden türemiştir. *Bk.* Tasavvuf, Sühreverdîlik.

MÜKÂŞİF — *Bk.* ERMİŞ.

MÜKELLEB — Bâtınîliğin bir derecesi... Sözcük olarak *bukağı ve benzeri şeylerle bağlı* demektir. *Dâî* (mezhebe çağıran)'lerin yardımcılarıdır. Mezhebe çağırmaya yetkileri yoktur. Görevleri, mezhebe elverişli kimseleri bulup *dâî*'lere getirmektir. Bâtınî dilinde *mükelleb* deyimi *kelb* (köpek) deyimiyle de ilgilidir, çünkü bu yardımcılar bir av köpeği gibi çalışırlar, avı keşfedip avcıya (dâîye) getirirler. *Bk.* Bâtınîlik.

MÜKELLEF — Ergin (âkil ve bâliğ) olan kişi... Sözcük olarak *bir şeyi yapmak ya da vermek zorunda olan* (külfet' le yükümlü)'ı dilegetirir. İslâm dilinde, şeriatın her türlü yargılarına uymakla yükümlü bulunan erkek ve kadınları nitelemek için kullanılır. *Âkil* aklı başında, *bâliğ* çocukluktan çıkmış demektir. Her insan belli bir yaşta âkil ve bâliğ olamaz, erkekte 12-15 ve kızlarda 9-15 yaşları arasında ergin olunur. Yukarda bildirilen yaşların üst sınırına gelenler ergin sayılır. Ergin olmayan erkeklere *mürâhik* ve kızlara *mürâhika* denir. Bir erkek ya da kadın ergin olmakla şeriatın yargıları altına girer, mükellef olur (kendisine hükmü şer'î terettüp eder), eşdeyişle bunlar için namaz kılmak ve oruç tutmak vb. gibi bütün dinsel görevleri yerine getirmek zorunludur.

MÜKELLÎM — Tasavvuf dilinde konuşan Tanrı... Arapça düzgülü dil sözlüklerinde *konuşucu* karşılığı olarak *mütekellîm* deyimi yer alır. Ama kimi mezhepler ortaya *mükellîm* terimini atarak bunu öbüründen ayırırlar. Örneğin İskaafîyye mezhebinin kurucusu Muhammed İskâfî (ölümü: 854)'ye göre Allah'a *mükellîm* denmelidir, *mütekellîm* denemez, çünkü bu ikinci deyim *Allah*'la birlikte *Kelâm*'ı da kaaim kılar. Eş'arîlere göre Allah ezelde de mükellîmdir, Mâtürîdîlere göre Allah ezelde mükellîm değildir. İslâm tasavvufunda sözcüklerle böylesine oynamak Batı skolâstiğini andırmaktadır. *Bk.* Tasavvuf, Mûtezile, Mükevven.

MÜKEVVEN — Yaratılmış... Sözcük anlamında *yapılan* (tekvîn edilen) demektir. *Yapma* (iş görme) anlamındaki *tekvîn* deyimiyse dinsel terminolojide *yaratma* anlamında kullanılır. Örneğin özellikle Türkler arasında yayılmış olan Mâtürîdî mezhebine göre *tekvîn*'i *mükevven*'den ayırmak gerekir. Çünkü birincisi Allah'ın niteliğidir, ikincisiyse *yaratılmış* demektir ki sonradan olmadır. Allah'ın nitelikleri sonradan olmuş değildir, onunla birlikte ilksiz (ezelî) ve sonsuz (ebedî)'dur. Allah'ın nitelikleri

zât'ının aynı da değil, gayrı da değildir. Nasıl bir şeyin rengi, kokusu vb. gibi nitelikleri onun aynı da değil, gayrı da değilse. *Bk.* Mâtürîdîlik, Mûtezile, Mükevvenât.

MÜKEVVENÂT — Yaratılmışların tümü... Dinsel terminolojide *yaratılmış* anlamında kullanılan *mükevven* deyiminin çoğuludur. *Varolma* anlamına gelen Arapça *kevn* sözcüğünden türemiştir. *Bk.* Mükevven, Kâinât, Halk.

MÜLÂANE — *Bk.* LÂ'NET.

MÜLHİD — Dinsiz... *Tanrıtanımaz* (Ateist) anlamında kullanılır. *Dinsizlik* anlamına gelen Arapça *ilhâd* deyiminden türemiştir. *Bk.* Din.

MÜLK — Kur'anın altmış yedinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 30 âyettir. Arapça *mülk* deyimi *egemenlik* (hâkimiyet) ve *kullanma yetkisi* (tasarruf) anlamındadır. Sûre «Tüm mülk büyük çapta iyilikçi olan Tanrı'nın elindedir *(tebârekelleziy biyedihilmülkü ve hüve alâ küllî şey'in kadîyr)*» âyetiyle başladığından bu adla anılmıştır. Yukarda görüldüğü gibi *tebâreke* deyimiyle başladığından *Tebâreke sûresi* de denir. Bu sûrenin daha birçok adları vardır: *Mânia, Vâkîye (Vâkıa* sûresiyle karıştırılmamalıdır), *Münciye* (Munciyâ), *Mücâdele* (Mucâdala. *Mücâdile* sûresiyle karıştırılmamalıdır) sûreleri de denir. *Mülk* deyimi günümüzde kök anlamından türeyen *gelir getiren taşınmaz mal*'ları dilegetirir. Bu deyim *melekût* deyiminin anlamdaşı olarak *hükümdarlık* anlamında Tevrat'ta da kullanılmıştır (*Bk.* Melekût). Bütün mülk Allah'ındır, Allah *Mâlik el-Mülk* (Mülk sâhibi)'dür (*Bk.* Mâlik). Bu iyelik (mülkîyet) tüm yer ve göklerle türe (adâlet)'yi de kapsar. *Mülk* deyimi Kur'anın birçok âyetlerinde kullanılmıştır. Örneğin Şeytan, Hz. Âdem'e sonsuz mülkü vaadederek kandırır ve onu *cennet ağaçları* (Şacarât al-huld) **'nın yemişlerini** yemeye yöneltir, *Tâhâ* sûresinin 120. âyeti şöyle der: «Ey Âdem, seni sonsuzluğa ve tükenmez bir egemenliğe kavuşturacak olan ağacı *(alâ şeceretilhuldî ve mülkin lâ yeblâ)* göstereyim mi?». Nemrud egemenliği (Mülk) elde etmeye çalışır, *Bakara* sûresinin 258. âyeti şöyle der: «Bilmez misin o kimseyi ki Allah kendisine hakaanlık verdiği halde gene de İbrahim'le onun Rabbi üstünde *(fiy rabbihi en âtâhullahülmülk)* çekişip durur». Tanrı'nın mülkünde kimsenin payı yoktur, *Nisâ* sûresinin 53. âyeti şöyle der: «Yoksa onların egemenlikte *(em lehüm nasiybün minelmülki)* payları mı var? Yûsuf kendisine mülk verdiğinden ötürü Allah'a duâ eder, *Yûsuf* sûresinin 101. âyeti şöyle der: «Yâ Rab, bana mülk verdin *(rabbi kad âteyteniy minelmülki)*». Firavun, Mısır mülkiyle övünür, *Zuhruf* sûresinin 51. âyeti şöyle der: «Firavun ulusu karşısında övünerek şöyle dedi: Mısır mülkü *(liy mülkü mısre)* benim değil midir?». Hz. Süleyman, Tanrı'dan kendisine egemenlik (mülk) verilmesini ister, 35. âyeti şöyle der: «Yâ Rab, beni bağışla, bana öyle bir saltanat ver ki *(ve heb liy mülken)* benden sonra hiç kimse böylesini elde edemesin».

MÜ'MİN — Kur'anın on birinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 85 âyettir. 56 ve 57. âyetlerinin Medîne'de indiğini ilerisürenler bulunduğu gibi 84 ya da 82 âyet sayanlar da vardır. Kur'anda *Hâ Mim* harfleriyle başlayan yedi sûrenin (Al-havâmîm) ilkidir. Arapça *mü'min* deyimi *inanan* (imân eden) demektir. Sûrenin 28. âyetinde bu deyim ilerisürüldüğünden bu adla anılmıştır, 28. âyet şöyle der: «Firavun'gillerden olup inanırken *(ve kaale recûlün mü'minün min âli fir'avne)* inanını gizleyen *(yektümü iymânehü)* bir adam dedi ki». Sûrenin 3. âyetinde *bağışlayıcı* anlamında *gaafir* deyimi geçtiğinden bu sûre *gaafir sûresi* adıyla da anılır, 3. âyet şöyle başlar: «O günahı bağışlayan *(gaafirizzenbi)* tövbeyi kabul eden Allah'tır». Aynı âyette *erdem* ya da *güç* (kudret) anlamına gelen Arapça *tavl* deyimi de geçtiğinden bu sûreye *Tavl sûresi* de denir, âyetin o bölümü de şöyledir: «Güçlü ve erdemli olan *(ziyttavl)* Allah'tır». Kimi

yorumcular bu sûrede iki *mensûh* (hükmü kaldırılmış, nesh edilmiş) âyet bulunduğunu ilerisürerler. Bu konu İslâm kültüründe büyük tartışma konularından biridir, kimi âyetlerle ortaya atılan yargı (hüküm) başka bir âyetle ortadan kaldırılır, *günlük olaylara göre yargılama* Kur'anın başlıca özelliklerinden biridir, bundan ötürü de bugün gerçken yarın gerekmeyebilir ya da bugün gerekmeyen yarın gerekebilir (*Bk.* Hamr). Hz. Muhammed de bu yöntemi sürdürmüştür, bu yüzden birçok *mensûh hadîsler* de vardır, eşdeyişle bir başka hadîsle ortadan kaldırılmış (iptâl edilmiş)'lardır. Bu sûrede ilerisürülen *mensûh âyetler*'den biri çok ilginçtir, çünkü kimi yorumcularca âyetin kendi kendini hükümsüz bıraktığını (nesh ettiğini) ilerisürülmektedir. 77. âyetin başında verilen yargı âyetin sonundaki sözlerle ortadan kaldırılmıştır. Mensûh olduğu ilerisürülen öteki âyet 12. âyettir ve *al-sayf* âyetiyle ortadan kaldırılmıştır. Kimi Batılı doğubilimciler (müsteşrik'ler) mensûh hadîsleri «Hz. Muhammed'e özgü ve bilinen (hâs ve mâlûm) o ifâde serbestliğiyle» açıklamaktadırlar. *Mü'min* aynı zamanda insanlara *güven ve korkusuzluk veren* (emniyet ve emân veren) anlamında Tanrı'nın doksan dokuz adından biridir (Bu deyim insanlar için kullanıldığında yukarda da görüldüğü gibi *inanlı* anlamını verir). *Bk.* Esmâ, Allah, Hurûf-u mukattaât, Mukattaât, Mümtahine, Seyf âyeti.

MÜ'MİN-İ FÂSIK — Günah işlemiş inanlı... *Büyük günah* (Günâh-ı kebâir) konusu İslâm mezhepleri arasında çok tartışılmış ve çeşitli görüşlere yolaçmış bir konudur. Örneğin hâricîler bunları *dinsiz* (kâfir) sayar. İbâzîler (ki onlar da hâricî'dir) dinsiz saymaz, sâdece kendisine yapılan *iyiliği yadsıyıcı* (nîmeti inkâr edici) olarak niteler, eşdeyişle inanı yadsımamışlardır (imânı inkâr etmemişlerdir). Mûtezile, büyük günah işleyenleri *günahkâr* (fâsık) ve bundan ötürü de *cehennemlik* sayar. Hasan Basrî (ölümü: 728) bunları müslüman olarak kabul eder, sâdece *ikiyüzlü* (münâfık: müslüman göründüğü halde dinsizliğe eğilimli) bulur. Bilindiği gibi Mûtezile akımı da onun bu savından doğmuş, Vâsıl bin Atâ ve arkadaşları Hasan Basri' den bu yüzden ayrılmışlardır (i'tizâl etmişlerdir). Mürcie mezhebiyse büyük günah işleyenleri de tam müslüman saymış, cezâlarını saptamak Tanrı'nın bileceği iştir, demiştir. Hanefî mezhebinin kurucusu İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Mâlikî mezhebinin kurucusu İmam Mâlik'se bunları *günah işlemiş inanlı* (Mü'min-i fâsık) saymış ve «Allah isterse cezâlandırır, isterse bağışlar» demişlerdir. *Bk.* Günah, Mûtezile, Hanefîlik, Mâlîkîlik.

MÜ'MİNÛN — Kur'anın yirmi üçüncü sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 119 âyettir. Kimileri 64-77. âyetlerin Medîne' de indiğini ilerisürerler, kimileri zekâttan söz eden 4. âyet gibi bir bölüm âyetlerinin Medîne'de inmiş olması gerektiğini savunurlar, kimileri de 117 ya da 118 âyet sayarlar. Genellikle Mekke'de inmiş son sûre olduğu kabul edilir. Arapça *mü'minûn* deyimi *inananlar* (imân edenler) demektir ve *inanan* anlamındaki *mü'min* deyiminin çoğuludur. Bu adı «inananlar umduklarına ermişlerdir *(kad aflahalmüminûn)*» sözleriyle başlayan birinci âyetinden alır. Bu sûreye birinci âyetin tümüyle *Kad aflaha'lmü'minûn sûresi* de denir. Sûre inananları tanımlar ve niteliklerini sayar, Allah'a ve dindaşlarına karşı nasıl davranmaları gerektiğini belirtir, kendilerine neler verileceğini anlatır. 54. ve 96. âyetlerinin *Sayf* âyetiyle ortadan kaldırılmış olduğunu (nesh edilmiş olduğunu) ilerisürenler de vardır. *Bk.* Mü'min, Nûh, Mûsâ, Hârûn, İsâ, Seyf âyeti.

MÜMÎT — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Öldüren* demektir. Kur' anda *al-mumît* biçiminde sıfat olarak geçmez, ama türevleri çok geçer. Örneğin *Hicr* sûresinin 23. âyeti şöyle der: «Yalnız biz diriltiriz, biz öldürürüz *(ve innâ lenahnü nuhyiy ve nümiytü)*». *Bk.* Esmâ.

MÜMTAHİNE — Kur'anın altmışıncı sûresinin adı... Medîne'de inmiştir, 13 âyettir. *Sınamak* (imtihan etmek) anlamına gelen adını 10. âyetin şu sözlerinden almıştır: «İnanan kadınlar size göçederek gelirlerse onları sınayın *(femtehınûhünn)*». Bundan ötürü bu sûreye *İmtihan sûresi,* ayrıca 1. ve 7. âyetlerinden ötürü *Müveddet sûresi* de denir. Örneğin 1. âyet şöyle der: «İnananlar, benim düşmanımı da sizin düşmanınızı da dost edinmeyin. Onlara sevgi gösteriyorsunuz *(bilmeveddeti)*», 7. âyet de şöyle der: «Olabilir ki Allah sizin düşmanlık ettiğiniz o kimselere sevgi (meveddeh) gösterir». *Müveddet* ya da *meveddet* deyimi, *sevgi* demektir. Sûre, Hudeybiye andlaşması (628)'yla Mekke'nin fethi (630) arasında inmiştir. Hz. Muhammed Mekke fethi hazırlıklarını gizli tutuyordu, Peygamberle beraber Mekke'den Medîne'ye göçen müslümanlardan (muhâcir) Hâtib bin Balta'a bu hazırlıkları haber vermek için Mekke'lilere bir mektup göndermiş ya da göndermek istemiş, bu sûre bu yüzden inmiştir. Sûrede dinin düşmanlarıyla akrabâ da olsalar dost olmamak ve onlara sevgi göstermemek gerektiği bildirilir. Ne var ki bu âyetler üzerine müslümanlar müslüman olmayan yakınlarına karşı düşmanlığı aşırı ölçüde arttırmışlar, 7. âyet de bu yüzden inmiştir. Görüldüğü gibi, Kur'an âyetleri günlük olaylara göre inmektedir, birinin öbürünü ortadan kaldırması (nesh etmesi) bu yüzdendir, *mensûh âyetler*'in temel nedeni budur. *Bk.* Mü'min, Hudeybiye, Mekke, Hamr, Nesh.

MÜNÂFIK — İkiyüzlülükle ara bozan... Kur'anda *inanır görünerek inanmayanlar* anlamında kullanılmıştır. *Arabozuculuk* anlamındaki Arapça *nifâk* sözcüğünden türemiştir. Peygamber çağında insanları üç bölüme ayırırlardı: Mü'minler (inananlar), kâfirler (inanmayanlar) ve münâfıklar. *Bk.* Münâfikûn.

MÜNÂFİKUN — Kur'anın altmış üçüncü sûresi... Medîne'de inmiştir, 11 âyettir. *İnanır görünerek inanmayan ikiyüzlü*'yü dilegetiren *münâfık* deyiminin çoğulu olan *münâfikun* (münâfıklar) deyimiyle başladığından sûre bu adı almıştır, 1. âyet şöyle der: «Münâfıklar sana geldiklerinde *(izâ câekelmünâfikinine):* Senin Allah'ın peygamberi olduğuna tanıklık ederiz, derler. Allah da onların düpedüz yalancı olduklarına tanıklık eder». (*Bk.* Münâfık). Deyim Kur'anda özellikle iyiniyetlerine ve dürüstlüklerine güvenilmeyen Medîne'lileri dilegetirmek için kullanılmıştır. *Münâfık* sözcüğü, Habeşçe *kararsız olmak* anlamındaki *nafaka* deyiminden Arapçaya geçmiştir. Bu kökten örneğin *arabozuculuk* anlamındaki *nifâk* deyimi gibi birçok sözcük türetilmiştir. Arapçada *münâfikuun* deyimi sâdece erkek münâfıklar için kullanılmaktadır, kadın münâfıklara *münâfikaat* denir. Dil bilginlerinin bildirdiklerine göre bu deyimler, belli ve sınırlanmış bir insan kümesini (zümresini) tanımlamaz. Kimi yerde Peygambere zorunlu olarak ve isteksizce katılmış olanları, kimi yerde inanarak katıldıkları halde bu inançlarını aynı güçle sürdürememiş olanları, kimi yerde kararsız ve sallantıda olanları, kimi yerde de kendilerine güvenilemeyenleri dilegetirmek için kullanılmıştır. Ama bütün bu anlamlar tehlikeli dönemlerde Peygamberi *güç durumda bırakanlar*'ı nitelemektedir. Bu *yüreğindekilerin tersini konuşan ikiyüzlüler* aynı zamanda fazlaca üstlerine gidilmemesi ve düşmana katılmalarının önlenmesi gereken kişilerdi. İçlerinden birçoğu Medîne ileri gelenleriydi. Kimi yerde, müslüman görünüp müslümanlarla iç içe yaşadıklarından müslüman olmayanlardan da daha tehlikeliydiler. Dinden çıkanlar (mürted'ler) ve putatapanlar (müşrik'ler) yanında, bu sûrenin dışında da Kur'anın pek çok (seksenden çok) âyetleri *münâfık'*ların sözünü eder. Örneğin *Nisâ* sûresinin 52. âyeti «İşte Allah'ın lânet ettiği kimseler bunlardır» der, *Tevbe* sûresinin 73. âyeti «Onların yeri cehennemdir» der. *Nisâ* sûresinin 142. âyeti de şöyle der: «O münâfıklar yok mu, akılları sıra Allah'ı aldatıyorlar, oy-

sa Allah onları aldatmaktadır», 143. âyeti de şöyle der: «Dinsizlikle inan (küfür ve imân) arasında kararsızdırlar, ne bunlara ve ne de onlara katılırlar». Buhârî, Zeyd'den şu hadîsi nakletmektedir: «Ben Tebük savaşındayken Abdullah bin Ubay (ki bedevî münâfıkların başkanıydı. O.H.)'ın adamlarına şöyle dediğini duydum: Bundan sonra Muhammed'in yanındaki Mekke'li göçmenlere hiçbir şey vermeyin ki dağılıp gitsinler, Medîne'ye döndüğümüzde onları oradan kovup çıkaracağız.:.. Duyduklarımı Sa'd bin Ubâde'ye söyledim, o da Peygambere anlatmış, Peygamber beni çağırıp sordu, ben de duyduklarımı olduğu gibi anlattım. Peygamberimiz, Abdullah'ı çağırıp: Böyle şeyler söylediniz mi? diye sordu. O yeminler ederek inkâr edince Peygamber bana kızdı ve azarladı. Öyle üzüldüm ki yaşamım süresince böylesine sıkılmamıştım. Amcam Sa'd bin Ubâde'den de Peygamberi öfkelendirdiğim için ayrı bir azar işittim. Evime çekilmiş, ne yapacağımı bilmez bir durumda oturuyordum ki, Peygamberimizin beni çağırdığını söylediler. Hemen koştum. Peygamberimiz: Allah senin doğruluğunu bildirdi, dedi ve Münâfikun sûresinin o gece inmiş olan 1-8. âyetlerini okudu: *O kişiler ki Peygamberin yanındakilere geçinecek şeyler vermeyin de dağılıp gitsinler, derler. Göklerin ve yerin hazîneleri Allah'ındır. Lâkin münâfıklar bunu anlamazlar, Medîne'ye dönünce biz ulular düşkün göçmenleri kovar, çıkarırız derler. Ululuk (şereflilik) Allah, peygamber ve inananlar içindir. Ama münâfıklar bunu bilmezler». Münâfık* deyimi İslâm mezheplerince de kullanılmıştır. Örneğin Hz. Ayşe'ye yapılan iftirâ olayında iftirâ edenleri *günahkâr* (fâsık) sayan *Nûr* sûresinin 4. âyeti inince, günahkârlık derecesi tanımlanmamış olduğundan, özellikle Peygamberin ölümünden sonra İslâm bilginleri arasında bir hayli tartışmalara neden olan *fâsık* deyiminin kapsamı için Havâric *dinsiz* (kâfir), Mürcie *inanlı* (mü'min) ve Hasan Basri *münâfık* deyimini ilerisürmüştür. Bekrîyye mezhebinin kurucusu Bekr bin Zeyd büyük günah (kebîre) işleyenleri *münâfık* saymıştır, ölünce cehenneme gidecektir, ama bu dünyada müslümandır. Kerâmîliğin kurucusu İbn Kerrâm'a göre münâfıkın inanıyla nebînin inanı arasında hiçbir ayrım yoktur, ne var ki münâfık bu dünyada kendini kurtarır ve öldürülemez, ama öbürdünyada kesinlikle cezâ görecektir. Hasan Basri'ye göre büyük günah işleyenler de münâfık, ama müslümandırlar *(Bk.* Mü'min-i fâsık). Hâricîlerin ünlü Azârika mezhebi kendilerine katılmak isteyenleri şöyle bir sınavdan geçirirdi: Kendisine Azârika'dan olmayan bir tutsak (esîr) verilir ve öldürmesi buyurulurdu, adam tutsağı öldürürse kabul edilir, öldürmezse münâfık sayılır ve öldürülürdü. *Bk.* Fâsık, Mü'min-i fâsık, Kâfir, Müşrik, Mürted, İftirâ.

MÜNCİYE SÛRESİ — *Bk.* MÜLK.

MÜNKER VE NEKİR — Mezarda ölüleri sorguya çeken ve gerekirse cezâlandıran iki melek... Kur'anda adları geçmez, Hz. Peygamberin hadîslerinin sâdece birinde (*Bk.* Tirmîzî, *Canâiz,* 70) adları söylenmektedir, sâdece bir melekten söz eden hadîsleri de vardır. *Kabir azâbı*'ndan söz eden Peygamber hadîslerinin çoğunda hiçbir melekten sözedilmez (*Bk.* Kabir azâbı, Kabir). Kıyâmet günü verilecek cehennem cezâsından önce böyle bir mezarlık cezâsının neden gerektiği de açıklanmamıştır. Yorumculara göre, bütün insanlar (ister müslüman olsun, ister olmasın) ölüp de mezara konunca iki melek tarafından sorguya çekilecektir. Sorgu dinseldir ve ölünün müslüman olup olmadığını saptamak için yapılmaktadır. Mezar başında imamların ölüye verdikleri *talkın* (telkîn) bu sorgu sırasında korkudan dilleri tutulup kekelememeleri içindir. Bunlar mezarlarında oturtularak sorguya çekilirler. Sorgunun niteliği yukarda da değindiğimiz gibi karanlıktır ve açıklanmamıştır. Daha açık bir deyişle: Müslüman olup olmadığı mı sorulacaktır,

günahkâr olup olmadığı mı sorulacaktır, günahlarını teker teker sayması mı istenecektir, belli değildir. Yorumcular bu sorguya doğru yanıt verenlerin, kalkış (kıyâmet) gününe kadar mezarlarında yalnız ve rahat bırakılacaklarını, yanlış yanıt verenlerinse cumâ günleri hâriç olmak üzere kıyâmete kadar sürekli olarak ve şiddetle dövüleceklerini ilerisürmüşlerdir. Kimi kaynaklar bu dövülme cezâsının yanında bir de *baskı* (tazyik) cezâsının sözünü etmektedirler, bu kaynaklara göre müslümanlar dövülmeyecekler, ama günahkârsalar sâdece baskı altında tutulacaklardır, müslüman olmayanlar hem dövülecekler hem de baskı altında tutulacaklardır. *Münker* ve *Nekir* adlarının *tiksinti veren* (nefret edilen) anlamında olduğu söylenirse de dil bilginleri bunu şüpheli görmektedirler. Kerrâmîyye mezhebine göre bunlar insanlara yaşamları süresince katılan (refâkat eden) koruyucu meleklerle aynıdır, eşdeyişle aynı meleklerdir. Hanefîliğin kurucusu İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye göre Münker ve Nekir'in mezarda soru sormaları doğrudur, ruhlar mezarlarda cesedlerine geri verileceklerdir, kabir azâbı bütün kâfirler ve kimi başkaldırmış (isyankâr) müslümanlar içindir. Ölülerin mezarda sorguya çekilmeleri yahudi kaynaklarında da vardır. *Bk.* Kabir azâbı, Kabir, Kıyâmet, Cehennem, Cennet, Mevt.

MÜNTEKÎM — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük anlamında *öcalıcı* (intikam alan) anlamındadır, Tanrı adı olarak *suçluları adâletiyle cezâya çarptıran* anlamıyla tanımlanmıştır, Kur'anda *al-muntakîm* biçiminde sıfat olarak geçmez. *Bk.* Esmâ, Allah.

MÜRÂHİK — *Bk.* MÜKELLEF.

MÜRCİE — İnanı öne alıp eylemi geriye atan mezhep... *Geriye atma* anlamındaki Arapça *ircâ* sözcüğünden türetilmiştir. İnan ve eylem birliği (imân ve amel) müslümanlığın başkoşuludur. Bunlardan birini yeğleyip öbürünü önemsiz saymak bu yüzden sapkınlık sayılmıştır. *Mürcie* tek bir mezhebi adlandırmaz. İnanlının ne kadar büyük bir suç işlerse işlesin inandan çıkmış sayılmayacağı görüşünde olan bütün mezhepler *Mürcie* genel adıyla nitelenirler. Örneğin birçok hâricîler, kaderiyeciler ve cebriyeciler de bu adla nitelenir. Başlıbaşına bir mezhep olarak bu akıma *Mürice el-Hâlise* (Gerçek Mürcie) adı verilmiştir ki *Yunusiyye, Gassâniyye, Tumâniyye, Sevbâniyye, Merisiyye, Ubeydiyye* kollarına ayrılır. Tarihsel süreçte halîfe Hz. Osman'la Hz. Ali arasındaki çekişmelerde yan tutmayanlar ve ikisini de sayarak «bu konuda yargıya varmak Tanrı'nın işidir, bize düşmez» diyenlere yargıyı Tanrı'ya bıraktıklarından ötürü de *Mürcie* denilmiştir. Bu görüşün temel ilkesi şudur: «İnanlıya günah zarar, inansıza tapım yarar vermez». Büyük günah işleyenlerin müslüman sayılıp sayılmayacakları hakkındaki yargıyı kıyâmet gününe *bırakanlar* (ircâ edenler) de Mürice sayılmıştır. Bu deyimin günah işleyenlere *umut (Ar.* Recâ) verdiğinden ötürü bu düşünceye yakıştırıldığını ilerisürenler de vardır. *Bk.* Yunusiyye, Gassâniyye, Tumâniyye, Sevbâniyye, Merisiyye, Ubeydiyye, Kebîre, İmân, Kıyâmet.

MÜRİD — Tasavvuf dilinde, öğrenci... *Çömez* de denir. *İrâde* sözcüğünden türemiştir. *İrâdesini başkasının irâdesine bağlayan* anlamını dilegetirir. Tarikat öğrencileri olan *mürit*'lere *sâlik* de denir. *Bk.* Tasavvuf, Tarikat, Mürşid.

MÜRSEL — Gönderilmiş... *Yollanmış* (irsâl edilmiş) demektir. Peygamberlere *kendisine bir şey gönderilmiş olan* anlamında *mürselün ileyh* denir. Aynı anlamda *havârî* (yardımcı)'ler için de kullanılmıştır. Hadîs biliminde de *isnad* (Peygamber sözlerinin sırasıyla kimler tarafından söylendiğini bildirme)'ları tamam olmayan hadîslere *mürsel hadîs* denir. *Bk.* Peygamber, Havârî, Hadîs, Mürsel hadîsler.

MÜRSELÂT — Kur'anın yetmiş yedinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 50

âyettir. Arapça *mürselât* deyimi, *birbiri ardınca gönderilenler* demektir *(Bk.* Mürsel). *Melekler* anlamında da kullanılmıştır. Sûre «*velmürselâti urfen*» deyimiyle başladığından bu adı almıştır, ama bu deyimle ne kasdedildiği İslâm bilginleri arasında tartışmalıdır. Çoğunluk bu deyimin *birbiri ardınca gönderilmiş peygamberler* anlamında kullanıldığını ileri sürmüştür. Kimileri *melekler,* kimileri *âyetler* ve kimileri de *rüzgârlar* demek olduğunu savunmuştur. Anlamı açık ve kesin olmayan bir âyettir (*Bk.* Müteşâbihât). En doğrusu Prof. İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun yaptığı gibi «Birbiri ardınca gönderilenler hakkı için» biçiminde çevirmektir. Başlıca özelliği tipik bir Mekke dönemi sûresi olmasıdır. 15. âyet olan «bunu yalan sayanların vay hâline *(veylün yevmiezin lilmükezzibin)*» tümcesinin sûrede birçok kez yinelenmiş olması da başka bir özelliğidir. Bu söz 19, 24, 28, 34, 37, 40, 45, 47, 49. âyetlerde yinelenmiştir, eşdeyişle saydığımız bu on âyet birbirinin aynıdır. Sûrede hiçbir hükmü sonradan kaldırılmış âyet (mensûh âyet) bulunmaması da üçüncü bir özelliğidir. Çok kısa âyetlerden meydana getirilmiş, güçlü şiirselliği olan bir sûredir. *Bk.* Müteşâbihât, Mürsel, Mekke, Mü'min.

MÜRSEL HADÎSLER — Anlatanın kendinden önceki anlatıcıları atlayarak doğrudan doğruya Hz. Muhammed'in ağzından anlattığı hadîsler... İslâm hukukunda (fıkhında) ve şeriatında hadîsler çok önemlidir, çünkü herhangi bir sorunun çözümü ve aydınlatılması için Kur'andan sonra gelen ikinci kanıttır. Bu yüzden doğruluklarının iyice saptanması gerekir. Bu konuda, ünlü dört mezhep (Hanefî, Hanbelî, Şâfiî, Mâlikî) içinde en titiz davranan İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'dir. Ebû Hanîfe'nin ölçütü *müslümanlığın ruhuna uygun bulunmak*'tı, bu niteliği taşıyan tek kişinin naklettiği hadîsleri (Haber-i vâhid) bile değerli sayıyordu. Hadîsler birbiriyle çelişiyorsa (ki bu nitelikte çok hadîs vardır) hukukçu (fakîh) olan Peygamber yakınının (sahâbe) söylediği hadîsi yeğliyordu. *Bk.* Haber, Hadîs, Fıkıh, Hanefîlik.

MÜRŞİD — Tasavvuf dilinde, yolgösterme... *Uyarma* anlamına gelen Arapça *irşâd* sözcüğünden türemiştir. *İrşâd eden* anlamındadır. Genellikle tarikat şeyhlerini dilegetirir. *Mürid*'ler *mürşid*'lere bağlanırlar. *Bk.* Mürid, Tasavvuf, Tarikat.

MÜRTED — İslâm dinini bırakıp başka bir dine giren... *Red etme* anlamına gelen Arapça *irtidâd* sözcüğünden türemiştir. *Dinden dönme* (irtidâd) gerek bunu söyleyerek, gerek herhangi dinsel bir buyruğu ya da inancı yadsıyarak, gerek Kur'ana saygısızlık ederek gerçekleşir. Kur'an, İslâm dininden dönenlerin ötedünyada şiddetle cezâlandırılacaklarını bildirir, ama «zorla dinden döndürülüp gönlünde inanını saklayan»ları bu şiddetli cezânın dışında tutar. Kur'ana göre Allah'ın, meleklerin ve insanların lâneti (*Bk.* Lâ'net) dâimâ *mürted*'lerin üstünde olacaktır. Bunların cezâları asla bağışlanmayacak ve azaltılmayacaktır. Ama sonradan pişman olanlar ve iyilik yapanlar bundan kurtulabilirler. Peygamber de bunlara arka (şefâat) olamayacaktır. *Bakara* sûresinin 217. âyeti şöyle der: «İçinizden her kim dininden dönüp kâfir olarak ölürse amelleri dünya ve âhirette beyhûde olur. Bunlar cehennemliktir ve dâimâ orada kalacaklardır», *Âli İmran* sûresinin 87. âyeti şöyle der: «Onların cezâları Allah'ın, meleklerin, bütün insanların lânetleri üzerinde olmaktır», 88 ve 89. âyetleri de şöyle der: «Onlar dâimâ cehennemde kalacaklardır, cezâları hafifletilmez, meğer ki bundan sonra tövbe edip ıslah-ı nefs etsinler, çünkü Allah gafûr ve rahîmdir», 90 ve 91. âyetleri de şöyle der: «İnandıktan sonra kâfir olup küfürlerini bir kat daha arttıranların tövbeleri asla kabul edilmeyecektir, işte sapıklar bunlardır. Şüphesiz ki kâfir olup da küfür hâlinde ölenler dünya dolusu altın verseler asla kabul olunmayacaktır. Onlar için acıklı bir azâb vardır, onlara yardım edecek hiç kimseleri de yoktur», 106.

âyeti şöyle der: «O gün birtakım yüzler ağarıp birtakım yüzler kararır. Yüzleri kararanlara denir ki: Siz imân ettikten sonra döndünüz mü? Öyleyse haydi azâbı tadın», 177. âyeti de şöyle der: «İmâna bedel küfrü satın alanlar yok mu, onlar için acıklı bir azâb vardır», *Nisâ* sûresinin 89. âyeti şöyle der: «Onları nerede bulursanız, tutun, öldürün», 115. âyeti şöyle der: «Kendilerine doğru yol gösterildikten sonra peygamberden ayrılarak inananların tuttuğu yoldan başkasına gidenleri biz de diledikleri yola çeviririz, cehenneme atarız». Kur'anın daha pek çok sûre ve âyetlerinde *mürted*'lerin sözü edilir. Buhârî'nin İbn Mes'ud'dan naklettiği bir hadîsde şöyle denir: «Biri: Ey Allah'ın elçisi, İslâmlıktan önce yaptığımız şeylerden ötürü de sorguya çekilecek miyiz? diye sormuştu. Peygamberimiz şöyle buyurdu: İslâmlıkta iyilik edenlerden câhillikte (İslâmlıktan önce. O.H.) işlediği şeyler sorulmaz. Ama İslâmlıkta kötülük eden hem önceki, hem sonraki işlerinden sorguya çekilir». İslâm şeriatına göre kâfirken işlenen günahlar müslüman olunca bağışlanır, ama İslâma girdikten sonra *mürted* olanın İslâmken de işlediği bütün işler (iyilikler) yokedilir, hem eski hem de sonraki kötülüklerinden cezâ görür. Yeniden tövbe edip ikinci kez müslüman olması Hanefîliğe göre geçerlidir, kabul edilir; arada (eşdeyişle: *mürted*'ken) geçirdiği namazları kazâ etmesi de gerekmez, ama mürted olmadan önce müslümanken yaptığı tüm tapımlar boşa gider, örneğin yeniden müslüman olunca tekrar hacca gitmesi gerekir. Şâfiîliğe göre müslümanlıktan döndükten sonra yeniden müslüman olanın dönmeden önceki müslümanlığında yaptığı iyilikler sevapsız olarak geri gelir. Fıkıh bilgini İbn Battal'a göre bir müslüman, kâfirliği sırasında işlediği günahlardan sorumlu olmaz. *Bk.* Kâfir, Küfür.

MÜRTEKİB-İ KEBÎRE — Büyük günah işleyenler... Büyük günah işleyenlerin (irtikâp edenlerin) hangi cezâyla cezâlanacakları, bunların müslüman sayılıp sayılmayacakları ve büyük günahın ne demek olduğu İslâm şeriatında, hukukunda, felsefesinde büyük tartışmalar doğurmuştur. *Bk.* Günah, Kebîre, Mûtezile, Mü'min-i fâsık.

MÜRÜVVET — *Bk.* CÖMERTLİK.

MÜSÂKÂT — Su ve benzeri içecekler... Buhârî *Sahih* adlı ünlü hadîs yapıtında *içecekler bölümü*'ne *Kitâb-ül-müsâkât* adını vermiştir. *Bk.* Su, Meşrûbât, Hamr.

MÜSÂMAHA — Hoşgörü... Kur'anın *Bakara* sûresinin 109. âyeti şöyle der: «Kitaplılardan kimileri sizi inanınızdan döndürmek isterler, Allah'ın bu konudaki buyruğu size gelinceye kadar hoş görün», *Mâide* sûresinin 13. âyeti İsrâiloğullarından söz ederek şöyle der: «İçlerinden pek azı dışındakilerin dâimâ hâinliklerini duyarsın. Ama bağışla, hoş gör», *Nûr* sûresinin 22. âyeti şöyle der: «İçinizden üstünlüğü olanlar yakınlarına, düşkünlere, Allah uğrunda göçedenlere vermemek için sakın and içmesinler, onları bağışlasınlar, hoş görsünler». *Bk.* Seyf âyeti.

MÜSÂVÂT — Eşitlik... Kur'anın *Zuhruf* sûresinin 32. âyeti şöyle der: «Dünya yaşayışında onların geçimliklerini aralarında gene biz böldük. Kimini ötekinden üstün kıldık, kimi ötekini çalıştırsın diye», *Bakara* sûresinin 244. âyeti şöyle der: «Darda bırakan da O'dur, bolluğa kavuşturan da O», 247. âyeti şöyle der: «Allah üstünlüğü ve egemenliği kime dilerse ona verir», *En'am* sûresinin 83. âyeti şöyle der: «Allah kimi dilerse onu kat kat yükseltir», 165. âyeti de şöyle der: «Kiminizi kiminizin kat kat üstüne yükselten O'dur, bu da sizi size verdikleriyle sınamak içindir», *Ra'd* sûresinin 16. âyeti şöyle der: «Aydınlıkla karanlık bir olur mu? Gözü görenle görmeyen bir olur mu?», 26. âyeti de şöyle der: «Allah kimi dilerse azığını arttırır, kimi dilerse azığını eksiltir», *Nahl* sûresinin 76. âyeti şöyle der: «İşte Allah şu iki kişiyi örnek veriyor: Biri dilsizdir, hiçbir işe yaramaz, efendisinin

başına yüktür, nereye gönderecek olsa beceremez. Şimdi bu kişi doğruluktan ayrılmayan bir kişiyle bir olur mu?» *İsrâ* sûresinin 30. âyeti şöyle der: «Gerçekten senin Allah'ın kimi dilerse onun azığını genişletir de, daraltır da», *Kasas* sûresinin 82-83. âyetleri şöyle der: «Son günlerde O'nun katına ulaşmak isteyenler şöyle demeye başladılar: Demek Allah, kullarından dilediğinin azığını genişletir, dilediğininkini de daraltırmış, besbelli ki Allah bizi kayırmış olmasaydı bizi de yerin dibine geçirmiş olurdu... İşte öbürdünya evi. Biz onu yeryüzünde büyüklük taslamak, karışıklık çıkarmak istemeyenlere veririz. İyi son, sakınanlarındır», *Ankebut* sûresinin 62. âyeti şöyle der: «Allah, kullarından kimi dilerse azığını genişletir ya da daraltır, çünkü Allah her nesneyi bilicidir», *Rûm* sûresinin 37. âyeti şöyle der: «Görmüyorlar mı ki Allah dilediğinin azığını genişletir, dilediğininkini daraltır. İşte bunda inananlar için kesin belgeler vardır», *Şûra* sûresinin 27. âyeti şöyle der: «Eğer Allah bütün kullarına azığı bol bol vermiş olsaydı onlar yeryüzünde taşkınlık ederlerdi, ancak O dilediğine dilediği kadarını verir».

MÜSEBBİHÂT — Kur'anın *Hadid, Haşr, Saf, Tegabün* sûrelerinin tümüne verilen ad... *Müsebbih* deyimi *Süphanallah diyen* (tesbih eden)'i dilegetirir. Bu sûrelerin tümü *sabbaha* ya da *yusabbihu* deyimleriyle başladığından bu adla anılırlar. *Bk.* Tesbih, Hadid, Haşr, Saf, Tegabün.

MÜSELLÎS — Üçlü yandaşı... *Üç* anlamına gelen Arapça *selâse* sözcüğünden türemiştir. İslâm terminolojisinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın halîfeliklerini kabul edip Hz. Ali'nin halîfeliğini reddedenleri adlandırır. *Teslis* (Baba Tanrı, oğul İsâ ve kutsal ruh üçlemesi)'i kabul ettiklerinden ötürü *hıristiyan* anlamına da gelir. *Bk.* Halîfe, Teslis.

MÜSEMMÂ YOLU — Tanrı'ya, Tanrı adlarını saymakla değil, sevgi ve bağlanmayla varılacağını ilerisürenlerin yolu... *Müsemmâ* deyimi *adı olan* anlamını dilegetirir ve *adlandırma* anlamına gelen Arapça *tesmiye* sözcüğünden türemiştir. Tasavvuf tarikatlarında bu yolun karşısında yer alan yola da *Esmâ yolu* denir. Esmâcılar, Tanrı adlarını belli sayıda ya da sayısız anarak, eşdeyişle *zikir*'le Tanrı'ya ulaşacaklarına inanırlar. Daha açık bir deyişle sürekli olarak *tapım (Ar.* İbâdet)'ı yeğlerler. Buna karşı olan Müsemmâcılarsa Tanrı'yla aralarına giren her türlü tören ve tapımı (kuyûd ve rüsûmu) kaldırarak doğrudan doğruya Tanrı'ya yönelenlerdir. *Müsemmâ* deyimi bu anlamda *Tanrı* (adı olan)'yı dilegetirir. Bu yüzden *Müsemmâ yolu*'nu tutan gizemciler, «onların vardıkları, bizim başlangıcımızdır» derler. *Bk.* Esmâ, Tasavvuf, Tarikat.

MÜSEYLİME — Hz. Muhammed çağında yaşamış bir yalancı peygamber... İslâmlığın hemen öncesinde peygamberliğe hazırlanan birçok kimselerin sözü edilmekte ve bunların davranışları «eski Arap dini yetersiz kaldığından yeni bir tinsel imânı özleme» olarak nitelendirilmektedir. Bu yalancı peygamberlerin en ünlüleri Hz. Muhammed'in eşi Hz. Hatice'nin yeğeni Varaka bin Navfal, Esvedel-Ansî kadın yalancı peygamber Sacah ve Yemâme'li Müseylime'dir. Hattâ Hz. Muhammed'in dinsel bilgisini *Rahmân* adıyla vaaz eden Müseylime'den aldığı bile söylenmiştir (*Bk.· İslâm Ansiklopedisi,* c. VIII, s. 802). Müseylime'nin kendi bölgesinde güçlü bir durumu bulunduğu ve Hz. Muhammed'e peygamberlikte ortaklık önerdiği bizzat Hz. Muhammed'in aşağıda nakledeceğimiz hadîsinden anlaşılmaktadır. Bununla beraber Müseylime büyük ölçüde hıristiyanlığın etkisindeydi, tıpkı Hz. İsâ gibi gök saltanatından ve gökten yere inecek kimseden söz ediyordu. Özellikle Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Arabistan'ın göbeğindeki bu rakip hareket müslümanlık için önemli bir tehlikeydi. Hz. Ebû Bekir halîfeliği sırasında Halid bin Velîd komutasındaki bir kuvveti

Müseylime ve kabîlesi olan Benî Hanîfe'ye karşı gönderdi. Savaş çok kanlı oldu, Müseylime öldürüldü, ama Kur'anı ezberden çok iyi bilen birçok müslüman da bu savaşta yitirildi. Özellikle bunların ölümü, Kur'anın doğru olarak toplanıp saptanmasında büyük kayıp sayılmıştır. Buhârî, İbn Abbas'tan şu hadîsi nakletmektedir: «Benî Hanîfe kabîlesinden yalancı peygamber Müseylime birçok adamıyla birlikte Medîne'ye gelmişti. Eğer Hz. Muhammed kendisinden sonra yerine beni bırakırsa ona uyarım, diyordu. Peygamberimiz yanında Sâbit bin Kays olduğu halde onun konuklandığı eve gitti, kendisiyle görüştü. Müseylime peygamberlikten pay isteyince Peygamberimiz şöyle buyurdu: Peygamberlikten pay şöyle dursun, şu elimdeki dal parçasını bile benden istesen sana veremem. Sen de Allah'ın senin hakkındaki hüküm ve takdirini aşamazsın. Eğer sen bana ve Tanrı'ya itâatten kaçınırsan Allah elbette seni yokedecektir. Sanırım bana rüyâmda gösterilen kişi de sensin... Ben (İbn Abbas) daha sonra Ebû Hüreyre'ye Peygamberin bu sözle ne demek istediğini sordum, Ebû Hüreyre şöyle dedi: Peygamberimiz, rüyâmda iki elimde de altın bilezik gördüm, demişti, bilezik kadın takısı olduğundan bu düş beni çok üzdü. Sonra gene rüyâmda bu bileziklere üflemem buyruldu, ben de okuyup üfledim, iki kolumdaki bilezikler de uçup gitti. Ben bu rüyâmı benden sonra çıkacak iki yalancı peygambere yordum ki bunlardan biri Ansî, öbürü Müseylime'dir». *Bk.* Peygamber, Esvedülansi, Müslümanlık.

MÜSLİM — İslâm dinini kabul eden... *Müsülman* deyimi de (ki, sonraları konuşma dilinde *müslüman* biçimine dönüşmüştür) Farsça olan *an* sıfat eki eklenerek meydana getirilmiş ve her iki deyim anlamdaş kılınmıştır. *Bk.* Müslüman, İslâm.

MÜSLÜMAN — İslâm dinine bağlanan... Aslı *müsülman*'dır. Bu anlamda *müslim* deyimi de kullanılır. Çoğul olarak Arapça *müslimîn* ya da *müslimûn*, Farsça *müslimânân* deyimleri kullanılır. Aynı anlamda tekil ve çoğul olarak Arapça *İslâm* sözüğü de kullanılmaktadır. Deyimler, *barış* anlamına gelen Arapça *selâm* kökünden türemiştir. *Bk.* Müslümanlık.

MÜSLÜMAN CİNLER — *Bk.* CİN.

MÜSLÜMANLIK — Hz. Muhammed'in elçisi bulunduğu İslâm dini... İslâm dini VII. yüzyılın ilk yarısında Peygamber Hz. Muhammed'e bildirilmiştir. İlk peygamber Hz. Âdem (aynı zamanda ilk insan)'den beri sayısız peygamberlerce bildirilen aynı Tanrı'nın aynı buyruklarını kesin olarak saptar ve buyruk yineleme işlemini bitirir. Hz. Muhammed sonuncu peygamberdir ve ondan sonra başkaca hiçbir peygamber gelmeyecektir. Din, Tanrısal bir yasadır ki ona uyanlar gerek bu dünyada ve gerek ölümlerinden sonra yaşayacakları ötedünyada mutlu olurlar. Bütün peygamberler aynı yasayı bildirmişlerdir, ne var ki bu yasa her zaman insanlarca değiştirilmiş ve bozulmuştur. Bu değişiklikler ve bozukluklar yüzünden aynı din, çeşitli dinler gibi görünmüştür. Bunun son örnekleri Hz. Mûsâ'nın getirdiği *yahudilik*'le Hz. İsâ'nın getirdiği *huristiyanlık*'tır. Tanrı tektir ve ilk peygamberden son peygamber Hz. Muhammed'e kadar çeşitli peygamberlerce bildirilen yasası şudur: 1. Tanrı'nın birliğine ve peygamberine inanmak, 2. Tanrı'ya tapmak (namaz kılmak), 3. Oruç tutmak, 4. Varlıklıysa zekât vermek, 5. Varlıklıysa hacca gitmek... Görüldüğü gibi Tanrılık yasanın ilk üç buyruğu bütün dinliler için, son iki buyruğu sâdece varlıklı dinliler için zorunludur. Üçü koşulsuz ve ikisi koşullu bu *beş buyruk*'un tektanrı dininin (ve buna *inanma* anlamındaki müslümanlığın) temel yasası olduğu Peygamber Hz. Muhammed tarafından bir hadîsinde bildirilmiştir. Birinci buyruk *kelime-i şehâdet* (tanıklık sözü)'le yerine getirilir. İkinci buyruk sabah, öğle, ikindi, akşam, yatsı vakitlerinde olmak üzere günde beş kez namaz kılmakla yerine getirilir. Gün doğarken, güneş tepedeyken ve gün ba-

tarken namaz kılınması yasaklanmıştır. Ayrıca cumâ namazı, cenâze namazı gibi *farz-ı kifâye* (dinlilerin bir bölümü için zorunlu); bayram namazlarıyla teravih namazı gibi *sünnet* (Peygamber tarafından kılındığı için uyulması, zorunlu olmamakla berâber, iyi olan) namazlar da vardır. Üçüncü buyruk Ramazan ayı (Arapların kullandığı kamerî takvimin aylarından biridir) süresince oruç tutularak yerine getirilir. Oruç, gün doğuşundan gün batışına kadar hiçbir şey yiyip içmemek ve cinsel ilişkide bulunmamakla tutulur. Ayrıca, adak oruçları gibi *vâcip* (zorunlu), Muharrem ayının 9, 10, 11. günlerinde tutulan oruçlar gibi *sünnet,* her kamerî ayın 14, 15, 16. günlerinde tutulan oruçlar gibi *müstehap* (Peygamberin arasıra yapıp çoğunlukla yapmadığı tapım) olan oruçlar da vardır. Ramazan bayramının ilk günüyle Kurban bayramının dört gününde oruç tutmak kesin olarak yasaklanmıştır. Dördüncü buyruk sâdece varlıklılar için zorunlu kılınan bir çeşit varlık vergisidir. *Zekât* adını taşıyan bu vergi, sahip olunan mal ve paranın temizliğini sağlamak için her yıl kırkta birinin sadaka olarak dağıtılmasını zorunlu kılar. 361 gram gümüşe eşit herhangi bir değere sahip olanlar varlıklı sayılırlar ve zekât vermekle yükümlüdürler. Beşinci buyruk, sâdece varlıklılar için zorunlu kılınan bir gezi yükümlülüğüdür. Varlıklılar yaşamları süresince bir kez hacca gitmekle yükümlüdürler. Tanrı'nın yasası altı inancı gerektirir ki *mü'min* (inanlı dinli) olabilmek için bu altı öğeye inanmak zorunludur: 1. Tanrı'nın varlığına ve birliğine, 2. Tanrı'nın meleklerine, 3. Tanrı'nın peygamberlerine, 4. Tanrı'nın peygamberleriyle gönderdiği kitaplara, 5. Âhiret gününün varlığına, 6. Kazâ ve kaderin Tanrı'dan geldiğine inanmak... Bu beş koşul (İslâmın beş temel şartı) ve altı inanç (İslâmın altı itikat esası) yerine getirilmekle *dinli* (en son anlamıyla: *müslüman)* olunur. Tektanrı'nın temel yasasını yineleyen ve saptayan son kitabı, Peygamber Hz. Muhammed aracılığıyla gönderdiği Kur'andır. Kur'an, üç kuralsal bölümden kurulmuştur: 1. *İnanç* (itikat)'la ilgili hükümler, 2. *Tapım* (ibâdet)'la ilgili hükümler, 3. *Töre* (ahlâk ve toplumsal düzen)'yle ilgili hükümler... Her dinli, yaşamı süresince bu hükümlere göre davranmak zorundadır. Yaşamdan ötesi de bu hükümlere göre gerçekleşecektir. İslâm dininin otuz iki tâne *farz*'ı vardır (*Bk.* Farz), şunlardır: İslâmın beş farzı (Oruç, Namaz, Hac, Zekât, Kelime-i şehâdet. Yukarda kısaca ve kendi başlıklarında ayrıntılı olarak açıklanmışlardır), imânın altı farzı (Allah'a, peygamberlere, kitaplara, meleklere, âhiret gününe ve kadere imân. Yukarda kısaca ve kendi başlıklarında ayrıntılı olarak açıklanmışlardır), abdestin dört farzı (*Bk.* Abdest), gusülün üç farzı (*Bk.* Gusül), namazın on iki farzı (*Bk.* Namaz), teyemmümün iki farzı (*Bk.* Teyemmüm). İmânın farzları (*Bk.* İmân) *Âmentü*'nün içinde toplanmıştır, sırasıyla şöyledir: *Âmentü billâhi* (Allah'ın varlığına ve birliğine inandım) *velmelâiketihî* (Meleklere inandım) *ve kütübihî* (Allah'ın kitaplarına inandım) *ve resûlihî* (Allah'ın peygamberlerine inandım) *ve yevmil-ahırî* (Âhiret gününe inandım) *ve bilkaderi hayrihî ve şerrihi minallahi Taâlâ* (Kadere, iyiliğin ve kötülüğün Allah'tan geldiğine inandım) *vel-ba'sü ba'delmevt* (Öldükten sonra yeniden dirileceğine inandım) *eşhedü en lâ ilâhe illallah* (Allah'tan başka tapacak olmadığına tanıklık ederim) *ve eşhedü enne muhammeden abdühû ve resûlühû* (Muhammed'in Allah'ın kulu ve peygamberi olduğuna tanığım), her müslümanın bu *âmentü*'yü ezber bilmesi gerekir. İslâm dini Allah'a imân dinidir (*Bk.* İmân). Allah'a imân, önce O'nun ad ve sıfatlarını bilmekle başlar. Ebû Hüreyre, anlattığı doğru (sahih) bir hadîsinde şöyle der: «Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: Kesin ki Allah-u Taâlâ'ya özgü doksan dokuz ad vardır, her kim bu doksan dokuz adı sayarsa (İhsâ ederse) cennete girer, sonsuzca mutluluğa ulaşır (*İhsâ* saymak demek olduğu kadar, ezberlemek ve anlamlarını kavramak'la da yorumlanmış-

tır. O.H.). Şu büyük gerçeği bilin: Allah, Cellecelâlehû öyle bir 1. *Allah (Bk.* Allah)'tır ki, O'ndan başka tapacak yoktur. Çünkü O 2. *Rahman*'dır (Kullarına acıması çok olandır. İlksizlikte bütün yaratılmışlar için iyilik buyuran, sevdiğini ve sevmediğini ayırdetmeyerek bütün yaratılmışları sayısız nîmetlere boğandır), 3. *Rahîm*'dir (Çok acıyıcı ve verdiği sayısız nîmetleri iyi kullananları daha büyük ve sonsuz nîmetler vererek armağanlandırandır), 4. *Melîk*'tir (Tüm evrenin saltık sahibi ve egemenidir), 5. *Kuddus*'tur (Yanılmadan, unutmadan, güçsüzlükten ve her türlü eksiklikten çok uzak ve çok temizdir), 6. *Selâm*'dır (Her türlü bozukluk ve olaylardan sâlim kalan ve her türlü tehlikelerden kullarını selâmete çıkaran ve cennetteki kullarına selâm edendir), 7. *Mü'min*'dir (Gönüllerde imân ışığı uyandıran ve kendine sığınanları koruyandır), 8. *Müheymîn*' dir (Gözetici ve koruyucudur), 9. *Azîz*' dir (İzzetli, eşdeyişle yenilmesi olanaksız bulunan gaaliptir), 10. *Cebbâr*'dır (Kırılanları onaran, eksiklikleri tamamlayan, dilediğini cebirle, eşdeyişle zorla yaptırma gücünde olandır), 11. *Mütekebbir*'dir (Her olayda büyüklüğünü gösterendir), 12. *Mâlik*'tir (Yoktan varedendir, her şeyin varlığını ve varlığı boyunca görüp geçireceği tüm durum ve olayları önceden bilen ve saptayandır), 13. *Bârî*'dir (Tüm nesneleri birbirine uygun olarak yaratandır), 14. *Musavvîr*' dir (Tüm nesneleri tasvir, eşdeyişle tasarımlayıp biçimlendirendir), 15. *Gaffâr*'dır (Günah bağışlaması bol olandır), 16. *Kahhâr*'dır (Her dilediğini kahredecek, eşdeyişle yokedecek ölçüde egemendir), 17. *Vehhâb*'dır (Her çeşit nîmetlerini hibe eden, eşdeyişle bağışlayandır), 18. *Rezzâk*'tır (Rızk verici, tüm yaratılmışları doyurucu ve besleyicidir), 19. *Fettâh*'dır (Her türlü güçlükleri fetheden, eşdeyişle açıp kolaylaştıran ve ortadan kaldırandır), 20. *Alîm*'dir (Büyük ilim sâhibi, eşdeyişle her şeyi çok iyi bilendir), 21. *Kabıd*'dır (Sıkan ve daraltandır), 22. *Bâsıt*'tır (Açan ve genişletendir), 23. *Hâfıd*'dır (Yukardan aşağıya indiren, alçaltandır), 24. *Râfî*'dir (Yukarı kaldıran, yükseltendir), 25. *Mu' iz*'dir (İzzet veren, eşdeyişle ağırlatandır), 26. *Müzil*'dir (Zillete düşüren, eşdeyişle rezîl edendir, hor ve hakîr kılandır), 27. *Semî*'dir (Çok iyi işitendir), 28. *Basîr*'dir (Çok iyi görendir), 29. *Hakem*'dir (Hükmeden, eşdeyişle yargılayıp hakkı yerine getirendir), 30. *Adl*' dir (Çok adâletli, eşdeyişle hiç haksızlık yapmayan ve hakkı gözetendir), 31. *Lâtif*'tir (Her işin bütün inceliklerini bilen, en ince yollardan kullarına çeşitli yararlar sağlayandır), 32. *Habîr*'dir (Her şeyin içyüzünden ve en gizli şeylerden haberdardır), 33. *Halîm*'dir (Hilmi çoktur, eşdeyişle gücü yeterken kötü davranmaz), 34. *Azîm*'dir (Çok azametli, eşdeyişle sözcüklerin anlatamayacağı ölçüde büyüktür), 35. *Gafûr*'dur (Mağfireti, eşdeyişle bağışlaması boldur), 36. *Şekûr*'dur (İyiliği iyilikle karşılar, kendi rızâsı için yapılana kat kat fazlasıyla karşılık verir), 37. *Âlî*'dir (Pek büyük ve pek yüksektir), 38. *Kebîr*'dir (Pek yücedir, eşsiz ve erişilemeyecek ölçüdedir), 39. *Hafîz*'dir (Her şeyi bütün incelikleriyle hıfzeden ve belli vakti gelinceye kadar saklayandır), 40. *Mukît*'tir (Her yarattığının azığını verendir), 41. *Hasîb*'dir (Evrendeki tüm olup bitenlerin hesabını bütün incelikleriyle bilendir), 42. *Celîl*'dir (Celâlet, eşdeyişle ululuk sâhibidir), 43. *Kerîm*'dir (Keremi bol, eşdeyişle cömerttir ve bağışı çoktur), 44. *Rakîb*'dir (Evrende tüm olup bitenleri murâkabesi altında tutan, eşdeyişle denetleyendir), 45. *Mücîb*'dir (Kendine yalvaranların istediklerini yerine getirendir), 46. *Vâsî*'dir (Çok geniştir, hoşgörücü ve izin vericidir), 47. *Hakîm*' dir (Hikmetlidir, her yaptığı en yetkin anlamı içerir), 48. *Vedûd*'dur (Sevilmeye tek ve en lâyık olandır, kullarını çok sevendir), 49. *Mecîd*'dir (Şânı çok büyük ve yüksektir), 50. *Bâis*'tir (Ölüleri diriltip mezarlarından çıkarandır), 51. *Şehîd*'dir (Her şeyin şâhidi, eşdeyişle tanığıdır, her zaman ve her yerde hazır bulunandır), 52. *Hak*'tır (Varlığı asla değişmeden duran tek varlıktır), 53. *Ve-*

kîl'dir (İşlerini kendisine bırakanların dilediğinden daha iyisini ve üstününü yerine getirendir), 54. *Kavî*'dir (Pek güçlü, kuvvetlidir), 55. *Metîn*'dir (Çok sağlamdır), 56. *Velî*'dir (İyi kullarına en iyi dosttur),. 57. *Hamîd*'dir (Tüm varlığın tek ve gerçekten övdüğüdür), 58. *Muhsî*'dir (Sonsuzluğun bile sayısını bilendir, en üstün hesapçıdır), 59. *Mübdî*' dir (Varolanların tümünü ibdâ eden, eşdeyişle yaratandır), 60. *Muid*'dir (Yaratılmışları yokettikten sonra yeniden yaratandır), 61. *Muhyî*'dir (İhyâ eden, eşdeyişle sağlık verendir), 62. *Mümît*'tir (Her canlının ölümünü de yaratandır), 63. *Hayy*'dir (En diri olandır), 64. *Kayyûm*'dur (Gökleri ve yeri, tüm varlıkları ayakta ya da sağlamca tutandır), 65. *Vâcid*'dir (Her dilediğini her dilediğinde bulandır), 66. *Mâcid*'dir (En üstün şan ve şeref sâhibidir), 67. *Vâhid*'dir (Tektir, eşi ve benzeri bulunmayandır), 68. *Samed*'dir (Tüm işlerin çözümleneceği ve her türlü acıların giderileceği tek başvuru yeridir), 69. *Kaadir*'dir (Her dilediğini dilediği gibi yapmaya gücü yetendir, kudretlidir), 70. *Muktedir*'dir (Her dilediğine dilediğince tasarruf eden, dilediğini yapabilendir), 71. *Mukaddîm*'dir (Her dilediğini ilerleten, öne geçirendir), 72. *Muahhîr*'dir (Her dilediğini gerileten, arkaya itendir), 73. *Evvel*'dir (İlktir, eşdeyişle O'ndan önce hiçbir şey yoktur), 74. *Âhir*'dir (Sondur, eşdeyişle O'ndan sonra hiçbir şey olmayacaktır, tek kalıcı O'dur), 75. *Zâhir*'dir (Apaçıktır, bütün gücü görünmektedir), 76. *Bâtın*'dır (Gizlidir, O'nu kimse göremez), 77. *Vâlî*' dir (Evrensel çapta ve tek başına yöneticidir), 78. *Müteâlî*'dir (Bilinen ve bilinemeyen her şeydcn üstündür), 79. *Berr*' dir (İyiliği ve vergisi çok olandır), 80. *Tevvâb*'dır (Tövbe kabul edendir), 81. *Müntekîm*'dir (Müstahak olanları en üstün adâletle en âdil cezâya çarptırandır, cezâsız bırakmayan anlamında öcalıcıdır), 82. *Afüv*'dür (Affedici, eşdeyişle bağışlayıcıdır), 83. *Raûf*'tur (Çok re'fetli, eşdeyişle çok esirgeyicidir), 84. *Mâlik-ül-mülk*'tür (Tüm evrenin tek ve sonsuzca egemenidir), 85. *Zülcelâl vel*' *ikrâm*'dir (Büyüklük, bilgi ve bağış sâhibidir), 86. *Muksit*'dir (Tüm olanları ve olacakları birbirine uygun ve denk yapandır), 87. *Câmî*'dir (Cem'edicidir, eşdeyişle dilediğini dilediği zaman dilediği yerde toplayandır, özellikle de kıyâmet günü tüm varlıkları önünde toplayacak olandır), 88. *Ganî*'dir (Çok zengin ve her şeye sâhiptir, her şeyden müstagnî'dir, eşdeyişle hiçbir şeyi gereksemez), 89. *Mugnî*'dir (İstediğini varlığa boğandır, zengin edendir), 90. *Mânî*'dir (Her şeye izin vermeyen, engel olandır), 91. *Dâr*'dır (Acı ve mazarrat, eşdeyişle zarar verici şeyleri de yaratandır), 92. *Nâfî*'dir (İyilik ve menfaat, eşdeyişle yarar sağlayıcı şeyleri de yaratandır), 93. *Nûr*'dur (Evreni ışıklandırandır), 94. *Hâdî*'dir (Hidâyet veren, eşdeyişle dilediklerini dilediklerine ulaştırandır, başarılı kılandır), 95. *Bedî*'dir (İbdâ eden, eşdeyişle örneksiz olarak yoktan varedendir), 96. *Bâkî*'dir (Varlığının sonu olmayandır), 97. *Vâris*'tir (Her türlü varlığın geçip gitmesinden sonra kalıcı olarak her şeyin gerçek sâhibidir), 98. *Reşîd*'dir (Her şeyi ilksizlikteki takdirine göre yürütüp en güçlü bir düzen içinde sonucuna ulaştırandır), 99. *Sabûr*'dur (Çok sabırlıdır, acele etmez, her şeyi takdir ettiği zamana kadar bekletip yapandır)» (*Bk.* Esmâ). Bu adların kimileri Kur'an âyetlerinde de yer almıştır, kimileri Kur'anda hiç yoktur, kimileri de türevleriyle vardır. *A'raf* sûresinin 180. âyeti şöyle der: «Allah'ın güzel adları vardır *(ve lillâhil'esmâühusnâ)»*, bundan ötürü Tanrı adlarına *güzel adlar* anlamında *Esmâ-i hüsnâ* denir. Tanrı' nın nitelikleri (sıfatları) iki türlüdür: *Kişisel nitelikler (Bk.* Sıfât-ı zâtîye) ve *belirtik nitelikler (Bk.* Sıfât-ı sübûtîye). Kişisel nitelikleri altı tânedir: 1. *Vücûd* (Varolmak), 2. *Kıdem* (Başlangıçsız olmak), 3. *Bekaa* (Sonsuz olmak), 4. *Vahdânîyet* (Tek olmak), 5. *Muhâlefetün -lil-havâdis* (Benzersiz olmak), 6. *Kıyâm binefsihî* (Bizzat, eşdeyişle başkaca hiçbir şeyi gereksemeden varolmak, kendi varlığıyla kaaim olmak). Allah'ın belirtik nitelikleri de sekiz tânedir: 1.

Hayât (Diri olmak), 2. *İlim* (Bilmek), 3. *Semi* (İşitmek), 4. *Basar* (Görmek), 5. *İrâde* (Dilemek), 6. *Kudret* (Yapabilme), 7. *Kelâm* (Söyleme), 8. *Tekvîn* (Yaratma). *Mâide* sûresinde Tanrı şöyle der: «Bugün size dininizi ikmâl ettim ve nîmetimi tamamladım, sizlere din olarak İslâmı seçtim». Böylelikle dinin adsal tanımı da Yüce Tanrı tarafından saptanmış olmaktadır. *Bk.* Kur'an, Muhammed, İslâm, İmân, Din, Kelime-i şehâdet, Namaz, Oruç, Zekât, Hac, Melek, Âhiret, Kıyâmet, Günah, Kitap, Peygamber, Kader, Kazâ, Harâm, Sevâb, Farz, Vâcib, Helâl, Sünnet, Kıble, Kâbe, Sadaka-i fıtır, Mekke, Medîne, Haber, Hadîs, Sevâb, Kurban, Yahudilik, Hıristiyanlık, Sıfât, Selefîyyûn.

MÜSNED — Anlatıcıları belli ve tamam olan Peygamber sözlerinden meydana gelmiş hadîs kitabı... Sözcük anlamında *yükletilmiş* (isnâd edilmiş) demektir. Anlatıcıları belli ve tamam olan, aynı zamanda güvenilir kişiler tarafından anlatılmış olan Peygamber sözleri ya da eylemleri hadîs biliminde sağlam ve *doğru* (sahih) sayılır. *Müsned* deyimi böylesine hadîsleri dilegetirir. *Müsned*'lerin en ünlüsü Hanbelî mezhebinin kurucusu İmam Ahmed bin Hanbel'in yazdığıdır. Buhârî, Müslim, Tirmîzî, Nasâî, Ebû Davûd, İbn Mâce gibi bilginlerin yazdığı ya da topladığı hadîs kitapları da *doğru* sayılır ve İslâm dünyasında *Kur'an*'dan sonra gelen dinsel bir yasa niteliğindedir. *Bk.* Hadîs, Haber.

MÜSRİFLİK — *Bk.* CÖMERTLİK.

MÜSTECÎB — Tasavvuf dilinde, tasavvuf tarikatlarına girme çağrısını yanıtlayan... Özellikle bâtınîlerce kullanılmıştır. *Karşılık veren* anlamındaki Arapça *cevap* sözcüğünden türetilmiştir. *Cevap veren* demektir ki tarikata girmeyi kabul edenleri dilegetirir. Kabul edildiği cevabını alana da *müstecab* denir. *Bk.* Tasavvuf, Bâtınîlik.

MÜSTEDRİKE — Neccâriyye'den türeyen bir kol... Bir bölüm Neccârîler, öteki Necârîlerin bilmediklerini *idrâk* (anlayış) ettiklerini ilerisürdüklerinden bunlara *idrâk edenler* anlamında *Müstedrike* denmiştir. *Bk.* Neccâriyye.

MÜSTEHÂB — Peygamber Hz. Muhammed'in arasıra yapıp çoğunlukla yapmadığı tapım... Örneğin Hz. Peygamber arasıra *kuşluk namazı* da kılarmış. Bundan ötürü İslâm terminolojisinde, zorunlu olmadığı halde yapılması *sevap* kazandıran işlem ve tapımlar bu deyimle nitelenir. Sözcük olarak *sevilen* ve *beğenilen* anlamındadır. *Sevgi* anlamındaki Arapça *hubb* sözcüğünden türetilmiştir. Nâfile namazları, kutsal günlerde oruç tutmak, yoksullara sadaka vermek gibi işlemler *müstehâb*'dır. Bunlara *mendub* da denir (*Bk.* Mendub). İşleyen sevap kazanır, ama işlemeyen günaha girmiş olmaz. Örneğin abdestin müstehâbları şunlardır: Abdest alırken kimseden yardım görmemek (*Hz.* Muhammed abdest almak için kuyudan su çekerken Hz. Ömer yardım etmek istemiş, Peygamber «hayır, ben namazıma kimsenin yardım etmesini istemem» buyurmuş), abdest alırken suyu sıçratmamak, kıbleye karşı abdest almak, abdest alırken konuşmamak, yürekten edilen niyeti dille de söylemek, kulakları meshederken serçe parmağının ucunu kulağın deliğine sokmak, ellerini yıkarken parmağındaki yüzükleri çıkarmak ya da oynatmak, ağzına ve burnuna sağ elle su almak, burnu sol elle silmek, vaktinden önce abdest almak, abdestin sonunda kıbleye karşı kelime-i şehâdet getirmek, güneşte ısıtılmış suyla abdest almamak (Hz. Muhammed, Hz. Ayşe'nin su ısıtmasını yasaklamış), abdestten kalan suyu bir parça içmek, abdestin sonunda üç kez *Kadir* sûresini okumak, abdestin sonunda iki rekât şükür namazı kılmak. Müstehâb olan aynı zamanda *sünnet-i gayr-ı müekkede*'dir. *Bk.* Mendub, Abdest, Namaz, Oruç, Sünnet.

MÜSTEŞRİK — Doğubilimci... Doğu (Şark) ülkeleri, özellikle de tarih, dil ve edebiyat başta olmak üzere, türlü bilim

dalları alanlarında çalışmalar yapan Batılı bilginlerini adlandırır.

MÜŞÂVERE — *Bk.* MEŞVERET.

MÜŞEBBİHE — Tanrı'yı insana benzeten mezheplerin genel adı... *Benzetmek* anlamındaki Arapça *teşbih* sözcüğünden türetilmiştir, dilimize *insanbiçimcilik* deyimiyle çevrilmiştir. Tanrı'yı, yarattıklarına benzetenlerin tümü bu deyimle nitelenir. Kur'an'da mecâzlı (benzetme yoluyla gerçek anlamından başka bir anlamda kulanılan) anlamlar içeren âyetlere de *müteşâbihât* denir. İlk müslümanlar bu gibi âyetleri yorumlamaktan çekinirlermiş, yanlış anlam vermekten korkarlarmış. İşte *Müşebbihe* (teşbih edenler, benzetenler) adıyla anılan anlayış bu çekinmeyi duymayanlardan meydana gelmiştir. Örneğin Kur'anda «her şey gelip geçicidir, kalıcı olan sâdece Tanrı'nın yüzüdür» sözü vardır (LV, 27). Benzeticiler bundan Tanrı'nın bir yüzü olduğu anlamını çıkarmışlardır. Müşebbihe mezhebi iki bölüme ayrılır: 1. Tanrı'nın özünü (zâtını) insana benzetenler, 2. Tanrı'nın niteliklerini (sıfâtını) insan niteliklerine benzetenler. Birici bölüme giren kollar şunlardır: *Sebeiyye, Beyâniyye, Mugiriyye, Mansuriyye, Hattâbiyye, Hulûliyye, Hulmaniyye, Mukannaîyye, Azâfira, Hişâmiyye, Yunûsiyye, İbrahimiyye, Habıtiyye, Kerrâmiyye, Müşebbihe* (Dâvûd Cebâribî tarafından kurulan bu kol, genel adla anılır). İkinci bölüme giren mezhepler *Haşeviyye, Zurâriyye, Mûtezile*'dir. Mûtezile akımı gerçekte Tanrı'ya hiçbir nitelik tanınmaması gerektiğini savunan bir akımdır, ne var ki Tanrı'nın *kelâm* ve *irâde*'sini *mahlûk* (yaratılmış) ve *hâdis* (sonradan olmuş) saydıklarından sünnîlerce Müşebbihe'den sayılmışlardır. Sünnîlere göre Mûtezile, Tanrı'nın sözünü ve irâdesini sonradan meydana gelmiş saymakla insanların sözüne ve irâdesine benzetmiş olmaktadır. Sünnîler (Tanrı ve Peygamber sözlerinde hiçbir yorum tanımayanlar) Müşebbihe'nin her türlüsünü sapkınlık sayarlar. Tanrı'yı cisimli sayan Mücessime mezhebi de Müşebbihe'nin özel bir türüdür. *Bk.* Mücessime, Mûtezile, Müslümanlık, Ehl-i sünnet, Ehl-i bid'at.

MÜŞRİK — Tanrı'ya ortak koşan, eşanlamda başka tanrılar da bulunduğunu kabul eden... *Ortak* anlamındaki Arapça *şirk* sözcüğünden türetilmiştir. *Çoktanrıcılık* anlamında *müşriklik* de denir. İslâmlıktan sonra Mekke kentinin halkı müslümanlar ve müşrikler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Çünkü Kâbe'de 360 put vardı ve Araplar bu putlara tapıyorlardı. Medîne kentine göç (hicret) bu müşriklerin müslümanlara ettikleri eziyetler sonunda gerçekleşmiştir. Müslümanlar azlık, müşriklerse çok ve güçlüydüler. *Müşrik* deyimi dilimize *putatapar* deyimiyle çevrilmiştir. *Nisâ* sûresinin 116. âyeti şöyle der: «Her kim Allah'a şerik koşarsa doğru yoldan pek uzak bir sapıklık içinde kalır *(ve men yüşrik billâhi fekad dalle dalâlen baiydâ)*». *Bk.* Allah, Put.

MÜŞTERİ FELEKİ — Bâtınîlere göre dördüncü akıl... Arapça *Akl er-Râbi* (dördüncü us) denir. *Felek* deyimi Arapça *gök* demektir. Deyim, *Müşteri yıldızının göğü* anlamındadır. Bâtınîler, özellikle bâtınî bilgini Hamidettin Kirmânî, Tanrı'nın doğalaşmasını bu us evreleriyle açıklarlar. *Bk.* Bâtınîlik, Mubdi'ul-evvel.

MÜT'A — Geçici evlilik... Kadına verilen bir ücret karşılığında belli bir süre için yapılan geçici nikâhı (muvakkat nikâh) adlandırır. Bu ücret bir avuç hurma ya da undan bir kumaş parçasına kadar değişiyordu. Özellikle bir iş için bir süre kalmak üzere yabancı bir ülkeye gidenler orada bu yöntemle geçici olarak evleniyorlardı. İslâmlığın ilk yıllarında Peygamber tarafından bu yönteme izin verilmişse de daha sonra *fuhuş* sayılarak yasaklanmıştır. *Bk.* Nikâh, Teehhül.

MÜTEÂLÎ — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Pek yüce* demektir. İnsan usunun olanaklı bulduğu her şeyden üstünlüğü dilegetirir. *Bk.* Esmâ, Müslümanlık.

MÜTECERRİD — Tasavvuf dilinde, dünyadan elini eteğini çeken... *Soyut* anlamına gelen Arapça *mücerred* sözcüğünden türemiştir. *Târik-i dünya* (dünyayı bırakanlar, terk edenler) deyimiyle aynı anlamdadır. Ne var ki ikinci deyim hıristiyan ermişleri için kullanılır.

MÜTEKEBBÎR — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük anlamında *ululuk taslayan* (kibirli) demektir. Tanrı adı olarak *her şeyde ve her olayda büyüklüğünü gösteren*'i dilegetirir. *Bk.* Esmâ, Müslümanlık.

MÜTEKELLÎM — *Bk.* MÜKELLÎM.

MÜTELÂMÎYYE — Bayrâmî Melâmîlerin Nûrî Melâmîlere verdikleri ad... *Melâmîleşenler* anlamındadır ki, yadsıma ve küçümsemeyi içerir. *Melâmiyye-i Nûrîyye*'nin Nakşibendîlikten türemiş olduğunu dilegetirmek için kullanılmıştır. *Bk.* Melâmîlik.

MÜTEŞÂBİH — Sözcük anlamından büsbütün başka bir şey anlatmak için örnek olarak söylenen... *Benzeme* anlamındaki Arapça *şibh* sözcüğünden türemiştir, *benzer* demektir. Tanrı kelâmı olan Kur'anda ve Peygamber sözleri olan hadîslerde anılan bu nitelikteki deyimleri adlandırır. *Muhkem* (sağlam, tahkim edilmiş, anlamı belli) Tanrı ve Peygamber sözlerine karşı *müteşâbih* âyetler ve hadîsler, çeşitli yorumlara uğramakla, İslâm mezhepleri arasında büyük tartışmalar doğurmuştur. Buhârî'nin Hz. Ayşe'den naklettiği bir hadîsinde Peygamber Hz. Muhammed şöyle der: «Sen yalnız müteşâbih âyetlere uyan şu şaşkınları gördüğünde, ki Allah onları kötülükle nitelendirilmiştir, onlardan uzağa kaç». *Bk.* Muhkemât, Müteşâbihât.

MÜTEŞÂBİHÂT — Kur'andaki benzetmeli sözcükler taşıyan âyetler... Açık anlamlı sözcüklerle yazılmış âyetleri dilegetiren *muhkemât* (sağlamlaştırılmış, tahkim edilmiş) deyimi karşılığında kullanılır. *Muhkem* âyetlere karşı, *müteşâbih* âyetler çeşitli yorumlara elverişlidir. Nitekim «Tanrı'nın iki eli açıktır (V, 64) âyetinden Tanrı'nın elleri olduğu, «gözlerimizin önünde oldu» (XXIII, 27) âyetinden Tanrı'nın gözleri olduğu anlamları çıkarılmamalıdır. Tanrı cisimsizdir, bu gibi organları olmadığı gibi, bu gibi organları gereksemez de. *Müteşâbihât* deyimi bu gibi benzetmeli sözcükleri kapsayan âyetleri dilegetirdiği gibi kimi sûrelerin başlarındaki harfler gibi anlamları bilinmeyen ve çeşitli yorumlara elverişli bulunan âyetler için de kullanılmıştır. *Müteşâbih âyetler* bulunduğu gibi *müteşâbih hadîsler* ve hattâ *müteşâbih umûr* (işler) da vardır. Bunlar İslâmsal bilimler arasında özellikle kelâm bilimi (İlm-i kelâm)'nin konusudur. Ne var ki gerçek müslümanlar bunları sormazlar, soranı da yanıtlamazlar (*Bk.* Muhkemât). Çünkü bunları sormak inanı sarsar, yanıtlamaya çalışmaksa büsbütün şüphe uyandırabilir. Şeriat, halka, bunlarla uğraşmayı yasaklamıştır. Nitekim Hz. Peygmber kader sorununu kurcalamayı yakınlarına (ashâbına) yasaklamıştı. Hz. Ali de *istevâ*'yı soran birini Basra'ya sürgün etmişti (*Bk.* İstevâ). Selefîyyûn bu alanda *susma* (sükût) kuralını koymuştur (*Bk.* Selefîyyûn), Hz. Peygamberin «halka ancak anlayabileceklerini anlatınız» hadîsine uymuştu. Te'vil yolunu açmak gerçek müslümanlıkta dâimâ tehlikeli görülmüştür (*Bk.* Te'vil). Buna karşı Eş'arîler gibi çok tutucu ve koyu müslümanlar müteşâbih âyet ve hadîslerin te'vil edilmesi gerektiğini (örneğin İbn Furek) savunmuşlardır (*Bk.* Eş'arîyye). Şurası kesindir ki «Kur'an mahlûk mu, değil mi?» gibi tartışmalar inanı sarsıcı niteliktedir (*Bk.* İmân). Bu alanda tartışma yolunu açanlar özellikle bâtınîler olmuştur (*Bk.* Bâtınîlik); bunlar, müteşâbihât bir yana, muhkem âyet ve hadîsleri bile olabildiğince te'vil ve tefsir ediyorlardı (*Bk.* Tefsîr). Bu terimler Hurûfîlerin dilinde de özel bir anlam taşır (*Bk.* Hurûfîlik). Hurûfîler, Arap alfabesinin on yedi harfine (Kur'andaki sûrelerin başlarında bulunan ve hiçbir söze girmeyen harfler) *muhkemât* ve bunların dışında kalan on bir harfine *müteşâbihât* derler. Bundan

ötürü hurûfîler günde on yedi rekât ve yolculukta günde on bir rekât namaz kılarlar. *Bk.* Müteşâbih, Muhkemât, Selefîyyûn.

MÜTEVÂLÎ — Hz. Ali'yi sevenler... Şiîler bu adla da adlandırılmışlardır. Arapçada çoğulu *mutavila*'dır. Fransızcada da bundan ötürü Lübnan şiîlerine *métoualis* denmiştir. *Bk.* Şiîlik, Alevîlik.

MÜTEVÂTIR — Doğruluğu şüphe bırakmayacak sayıda ve değerde birçok kişi tarafından verilen bilgi... *Herkesçe kabul edilen tarihsel bilgi* demektir. *Bk.* Ahad.

MÜTEVEKKİL — Her işini Tanrı'ya bırakan... *Tanrı'yı vekil kılıp, kadere razı olma* anlamına gelen Arapça *tevekkül* deyiminden türemiştir. *Bk.* Kader, Kazâ.

MÜ'TEZİLE — *Bk.* MÛTEZİLE.

MÜTTAKÎ — Günah ve haramdan sakınan... *Koruma* anlamındaki Arapça *vikaaye* deyiminden türemiştir. *Bk.* Günah, Haram.

MÜVEDDET SÛRESİ — *Bk.* MÜMTAHİNE.

MÜZDELİFE — Kâbe'de Arafat'la Minâ arasında bulunan bir hac durağı... Hacılar Zilhicce ayının dokuzuncu gününü onuncu gününe bağlayan geceyi burada geçirirler. Arafat'tan dönerken kaldıkları bu yerden ertesi sabah gün doğmadan ayrılırlar, Muhassir vâdîsinden geçerek Minâ'ya çıkarlar. Buna *Müzdelife gecesi* denir. Tarihsel dayanağı İslâmlıktan çok öncedir, Kusayy kutsal ateşi bu gece ve burada yakarmış (*Bk.* Kusayy), ertesi gün de Minâ'ya çıkılırmış, kutsal ateş Müzdelife'nin Kuzah tepesinde yakılırmış (*Bk.* Kuzah). Buhârî'nin kaydettiği bir hadîste, Usâme şöyle demektedir: «Peygamberimizle Arafat'tan inip iki dağ arasından gidiyorduk. Peygamberimiz hayvanından inip küçük su döktü, yalnız farzlarına uyarak abdest alınca, ben: Namaz mı kılacaksınız? diye sordum. Efendimiz: Namazı ilerde kılarız, buyurdular. Müzdelife'ye gelince sünnetleriyle birlikte abdest alıp akşam ve yatsı namazlarını birlikte kıldı». Kur'anın *Bakara* sûresinin 198. âyetinde Müzdelife *meş'ar-i haram* deyimiyle nitelenmiştir, «Arafat'tan döndüğünüzde meş'ar-i haram'da Allah'ı anın *(feizâ efadtüm min arafat fezkürullahe indelmeş'arilharâmi)*» âyetindeki bu deyim kimi yorumcularca *Müzdelife'nin sonundaki Kuzah tepesinin yakınında bir yer* olarak da tanımlanmıştır. *Bk.* Hac, Kâbe.

MÜZEMMEM — Kötülenmiş... *Kötülenmiş* (zem edilmiş) demektir. Ebû Hüreyre'nin naklettiği şu hadîste geçer: «Şaşmıyor musunuz? Allah Kureyş'in söğüp saymasını benden nasıl defediyor? Onlar benim için müzemmem derler, oysa ben Allah yanında övülmüşüm, Muhammed'im». *Bk.* Muhammed.

MÜZİL — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Aşağılatan* (zillet veren) demektir. Arapçada *al-muzill* biçiminde yazılır ve söylenir, Kur'anda sıfat olarak geçmez. *Bk.* Esmâ, Müslümanlık.

MÜZEMMİL — Kur'anın yetmiş üçüncü sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 20 âyettir. *Müzemmil* deyimi *örtüsüne bürünen* anlamında birinci âyette kullanıldığından sûre bu adla anılmıştır. Sûre şöyle başlar: «Ey örtüsüne bürünen *(Yâ eyyühel müzemmil)*», şöyle devam eder: «Gece kalk. Yalnız gecenin birazında değil. Gecenin yarısı kadar. Ya ondan biraz az, ya da biraz artık. Kur'anı tâne tâne oku. Gerçekten biz senin gönlüne çetin bir sözü bildiriyoruz. Gece yalvarı için daha uygun, okumak için de daha elverişlidir. Çünkü gündüzün senin içine dalacağın birçok işler vardır. Tanrı'nın adını an, bütün varlığınla O'na yönel». Bu sûrenin iniş sırasında üçüncü olduğu söylenir. Son âyeti, Kur'anın en uzun âyetlerinden biridir ve gece tapımıyla ilgilidir: «Gerçekten senin Tanrın biliyor ki işte sen ve sana uyanlar gecenin üçte ikisinden biraz eksik, yarısı ya da üçte bir kadarını yalvarıyla geçiriyorsu-

nuz. Allah geceyle gündüzü ayırmıştır. O, sizin geceyi böyle sayamayacağınızı bildiği için böyle yaptı. Bundan ötürü Kur'andan size kolay geldiği kadarını okuyun. Allah bilir ki içinizde hasta olanlar var, kimi de Allah'ın bol vergisini dilemek için yolculuk etmektedir, kimi Allah uğrunda vuruşmaktadır. Onun için Kur'andan size kolay geldiği kadarını okuyun. Namaz kılın, zekât verin. Allah için gönül dileğiyle iyilik edin. Kendi yararınıza ne iyilik ederseniz Allah katında ondan çok daha iyisini, çok daha büyüğünü bulursunuz. Allah'tan bağışlanmanızı dileyin. Çünkü Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir».

N

NÂCİYYE — Nakşbendîliğin bir kolu... Nakşbendîlikten türemiş pek çok kollardan biridir. *Bk.* Nakşbendîyye.

NAFAKA — Yetimlere ve boşanmış kadınlara geçimleri için verilen para... Genel anlamda *geçim için gerekli para ya da tahıl*'ı dilegetirir. Örneğin Kur'anın *Bakara* sûresinin 270. âyetinde bu genel anlamında kullanılmıştır: «Her ne harcarsanız *(ve mâ enfaktüm min nafakatin)* armağan görürsünüz, çünkü Allah onu bilir». Bir kimsenin geçimlerini sağlamakla yükümlü bulunduğu çoluk çocuğu için bu anlamda *nafakası üzerine vâcib olanlar* deyimi kullanılır. Hattâ *Talâk* sûresinin 6. âyetindeki «boşadığınız kadınlar eğer gebeyse doğuruncaya kadar onların nafakalarını verin» hükmü de bu anlamdadır, «onları besleyin (infâk edin)» demektir. İslâm hukukunda boşanmada verilmesi kararlaştırılan paraya *mehri müeccel* ya da *mihri müeccel* denir. *Bk.* Mehir, Talâk, Nikâh.

NÂFÎ — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Çıkar sağlayıcı* (menfaat verici) demektir. Tanrı adı olarak *iyilik ve yarar sağlayıcı şeyler yaratan* anlamında kullanılmıştır. Kur'anda sıfat olarak (al-Nâfî) biçiminde geçmez, türevleri kullanılmıştır. *Bk.* Esmâ, Allah, Müslümanlık.

NÂFİLE — Görev dışında yapılan... Sözcük anlamında *boş iş* demektir, çoğulu *nevâfil*'dir. İslâm terminolojisinde yükümlülük dışı sevap kazanmak için kılınan namazları ve tutulan oruçları dilegetirmek için kullanılmıştır. *Nâfile* deyimi Kur'anın iki âyetinde *fazladan* anlamında kullanılır. *Enbiyâ* sûresinin 72. âyeti şöyle der: «Biz İbrahim'e İshak'ı ve fazladan da *(ve ya'kuube nâfile)* Yâkub'u bağışladık», *İsrâ* sûresinin 79. âyeti de şöyle der: «Gecenin bir bölümünde de uyanıp gece namazı kıl, bu senin için fazladandır *(ve minelleyli fetehecced bihî nâfileten)*». Birçok hadîslerde de bu anlamda kullanılmıştır. *Nâfile namaz* (Salât al-nâfila)'lara *tatavvû namazı* (Salât al-tatavvu) da denir. *Nâfile namaz* deyimi geniş anlamda *sünnet* (Hz. Peygamber tarafından kılınan) namazları da kapsamına alırsa da (ki bu sünnet nâfilelerine *revâtib* denir) dar ve gerçek anlamda farz, vâcib ve beş vakit namazlara bağlı sünnetlerin dışında kılınan *regaaib namazları*'nı dilegetirir. Bir anlamda bu türlü namazlar da Hz. Peygamber tarafından da kılındığından *sünnet*'tir, ama farz namazlara bağlı olmayan sünnetlerdir. Demek ki *farz* (sabah iki, öğle dört, ikindi dört, akşam üç, yatsı dört rekât) ve *vâcib* (yatsı namazından sonra üç rekât vitir ve bayram namazları) namazlarla beş vakit namaza bağlı *sünnet* (sabah namazından önce iki, öğle namazından önce dört, öğle namazından sonra iki, ikindi namazından önce dört, akşam namazından sonra iki ya da altı, yatsı namazından önce dört, yatsı namazından sonra iki ya da dört rekât) namazlarından başkaca kılınan şu namazlar *nâfile namazları*'dır: Akşam namazının sünnetinden sonra iki rekâtta bir selâm verilerek altı rekât olarak kılınan *evvâbîn namazı* (Hz. Peygamber *innehü kâne lil'evvâbiyne gafûrâ* âyetini okuyarak bu namazın *evvâbîn*'den olduğunu söylemiştir), bir isteğin olması için yalvarmak amacıyla yatsı namazından sonra dört rekât olarak kılınan *hâcet namazı* (Birinci rekâtında *Fâtiha*'dan sonra üç *Âyetelkürsî*, öteki üç rekâtında birer kez *Fâtiha, İhlâs, Falak* ve *Nas* sûreleri okunur), berat gecesinde yüz rekât olarak kılınan *berat gecesi namazı* ya da *hayır namazı* (Her rekâtında *Fâtiha*'dan sonra on kez *İhlâs* sûresi okunur), Receb ayının yirmi yedinci gecesinde on iki rekât olarak kılınan *mirâç gecesi namazı* (Yatsı namazından sonra her iki rekâtta bir selâm verilerek kılınır, her rekâtında *Fâtiha* ve *İhlâs* sûreleri okunur, namazdan sonra yüz kez *sübhânallah velhamdülillâh ve lâ ilâhe illallahü vallahü ekber* denir, yüz kez de *salâvat* getirilir), Ramazan ayının yirmi

yedinci gecesinde en az iki rekât olarak kılınan *kadir gecesi namazı* (Her rekâtında bir *Fâtiha*'yla yedi kez *İhlâs* okunur, selâm verdikten sonra da yetmiş kez *estağfirullahil'aziym ve etübü ileyh* denir), düş yorumu için iki rekât olarak kılınan *istihâre namazı* (Birinci rekâtında *Kâfirûn* ve ikinci rekâtında *İhlâs* sûreleri okunur), *duhâ namazı (Bk.* Kuşluk namazı), *tehecced namazı (Bk.* Gece namazı), *şükür namazı (Bk.* Şükür namazı), câmi ve mescidlere girildiği zaman oturmadan iki rekât olarak kılınan *mescid namazı (Bk.* Tahiyyetül-mescid), *tesbih namazı (Bk.* Tesbih namazı), *tevbe namazı (Bk.* Tevbe namazı), *regaib gecesi namazı (Bk.* Regaib gecesi namazı), *yolculuk namazı (Bk.* Yolculuk namazı). Nâfile namazları olduğu gibi *nâfile orucu* da vardır. Örneğin Buhârî *Sahîh* adlı yapıtında Abdulah İbn Amr'dan şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimiz bana: Sen her gün oruç tutarmışsın, geceleri de sabaha kadar namaz kılar, uyumazmışsın. Kimi gün oruç tutmalı, kimi gün de yemelisin. Gecenin bir bölümünde uyumalı, bir bölümünde ibâdet etmelisin. Çünkü üstünde nefsinin ve ailenin hakkı vardır, buyurdu. Ben de: Ey Allah'ın elçisi, her gün oruca ve her gece namaza gücüm yetiyor, dedim. Bana: Öyleyse Hz. Dâvûd'un orucuna devâm et, buyurdular. Hz. Dâvûd'un orucunun ne demek olduğunu sordum. Bir gün oruç tutar, bir gün yerdi, buyurdu ve sonra da şunu ekledi: Sürekli olarak yıl orucu tutanın orucu yoktur, tutmamış gibi olur». Bu hadîse göre nâfile orucu bir gün tutup bir gün tutmamak yöntemiyle sürekli olarak tutulmaktadır. Ebû Cuheyfe'nin naklettiği başka bir hadîste de Selmân'ın konuk olarak gittiği Ebudderdâ'ya bu sürekli orucu zorla bozdurduğu ve Hz. Peygamber'in de onun bu davranışını onayladığı anlatılır. Mâlikî ve Hanefî mezheplerine göre nâfile orucun misâfir hatırı için bozulması câizdir, ama kazâ edilmesi gerekir. Şâfiî mezhebine göreyse kazâsı gerekmez, ama kazâ ederse iyi olur. Her üç mezhep de bu konuda *Muhammed* sûresinin 33. âyetindeki «amellerinizi bozmayın» buyruğunun kendilerine göre yorumuna dayanırlar. İlk iki mezhep bu buyruğu saltık olarak kabul ederler, Şâfiîlerse «bu buyruk sâdece büyük günahlar içindir» derler. Abdullah İbn Mugaffel de şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimiz üç kez yineleyerek şöyle buyurdu: Beş vakit namazın her ezanla kaameti arasında dileyenin nâfile namazı kılması pek hayırlıdır». *Bk.* Namaz, Oruç.

NAHİR — *Bk.* KEVSER.

NAHL — Kur'anın on altıncı sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 128 âyettir. 95, 96, 97, 110, 126 ve 127. âyetlerinin Medîne'de indiğini söyleyenler de vardır. *Nahil (Ar.* ai-Nahl) deyimi *bal arısı* demektir. Sûrenin 68. âyeti «Rabbin bal arısına da şöyle vahyetti *(ve evhâ rabbüke ilennahli)*» dediğinden bu adla anılmıştır. Çeşitli âyetlerinde hayvan sürülerinden de söz edildiğinden bu sûreye *sürü sûresi* de denir. Sûre «Tanrı'nın fermânı geldi, onu vakti gelmeden önce acele istemeyin» âyetiyle başlar, bu âyetin son bölümünün ilk bölümünü hükümsüz bıraktığı (nesh ettiği) ilerisürülmüştür, bu yüzden kimi çeviriciler (örneğin Baltacıoğlu) bu âyeti şöyle çevirmektedirler: «Allah'ın buyruğu gelecektir, sakın onun çabuk gelmesini istemeyin». Bundan başka 69. âyetinin *Mâide* sûresinin 92. âyetiyle, 84. âyetinin *Tevbe* sûresinin 5. ve 108. âyetleriyle ortadan kaldırılmış olduğu da söylenir. Sûrenin 70. âyeti şöyle der: «Sizi yaratan da, sizin canınızı alacak olan da Allah'tır. İçinizden kimini düşkünlük çağına kadar yaşatır, öyle ki bildiğini artık bilmez olur». Bu âyet indikten sonra Hz. Peygamberin şöyle duâ ettiğini Enes naklettiği bir hadîste bildirmektedir: «Allahım, cimrilikten ve tembellikten, yoksulluk ve bunaklıkla geçirilecek uzun ömürden, kabir azâbından, Deccal fitnesinden, yaşamdaki ve ölümdeki bütün sıkıntılardan sana sığınırım». *Bk.* Nesh.

NAHR — *Bk.* KURBAN.

NAHUM — On iki küçük yahudi peygamberinden biri... Ninova'nın yıkılacağını önceden bildirmekle ünlüdür. Bu on iki peygamberin adları yahudilerin kutsal kitabı olan Tevrat'ta sayılmıştır. *Bk.* Yahudilik, Peygamber, Kehânet.

NÂİB — İmâmîlere göre, bir gün yeniden ortaya çıkacak olan on ikinci imam Ebu'l-Kaasım el-Mehdî'ye vekâlet eden mezhep başkanları... *Nâib* deyimi sözcük anlamında *bir memûriyette başkasına vekâlet eden kişi*'yi dilegetirir. On iki imama bağlanan İmâmîlerin İsnâ aşeriye kolu sonuncu imamın bir *yeraltı odası* (Serdâb)'na girip ortadan çekildiğini, ama bir gün yeniden ortaya çıkacağını ileri sürerler. Onun bu yokluğu sırasında ona *nâib*'leri vekâlet etmiştir. *Bk.* İmâmîlik, İsnâ aşerîyye.

NAİLE — *Bk.* MERVE, HAC.

NAİMÎYYE — Zeydiyye'nin bir kolu... Ayırıcı niteliği, halîfe Hz. Osman'la yandaşlarının Hz. Ali'ye karşı çıktıklarından ötürü kâfir olduklarını kabul etmesidir. Sünniler bu inancı sapkınlık sayarlar. *Bk.* Zeydiyye, Yakubiyye, Süleymâniyye.

NAKÎB — Tasavvuf dilinde, şeyh yardımcısı... Bir tekkede şeyhe yardım eden en kıdemli derviş ya da dede'leri adlandırır. Şeyh'le mürid arasında bir rütbedir. Nakîb'lik, fütüvvet geleneğinden geçme bir çeşit *kalfa*'lıktır. Hz. Peygamberin soyundan olanların işlerini görmek üzere Osmanlı hükümetince tâyin edilen memurlara da *Nakîb-ül-eşrâf* denirdi. Çoğulu *nukebâ*'dır ki özellikle bektâşîlikte kullanılır. *Bk.* Şeyh, Derviş, Mürid, Bektâşîlik, Fütüvvet.

NAKİL — Tanrı'dan gelen bilgi... Sözcük anlamında *taşıma* (bir yerden başka bir yere götürme) demektir. İslâm terminolojisinde *akıl* (us) karşıtı olarak kullanılır. Birçok mezheplere göre gerçek bilgiye akılla varılamaz, ancak nakille (eşdeyişle bir peygamber, şiîlerde imam aracılığıyla) varılabilir. Mûtezile gibi tümüyle akıla dayanan anlayışlar bulunduğu gibi, Eş'arîyye gibi tümüyle nakile dayanan anlayışlar da vardır. Kimi mezhepler de orta bir yol seçerler, gerçeğe akıl ve nakille varılacağını ileri sürerler. *Bk.* Akıl, Mûtezile, Eş'arîlik, Naklî delil.

NAKİSÎYYE — Mûtezile akımının kollarından birinin adı... *Bk.* Mûtezile.

NAKLÎ DELİL — Sünnî müslümanlıkta peygamber, şiî müslümanlıkta mâsum imam tarafından bildirilen kanıt... Din kurumu bütünüyle bu türlü kanıtlara dayanır. Örneğin Kur'anın «namaz kılınız» buyruğu Peygamber aracılığıyla bildirilmiş bir naklî kanıttır, kesin ve açık olduğundan *farz*'dır, bir borç yükler, yapılmasıyla bu borç (vecîbe)'tan kurtulunur, yapılmaması da bu yüzden *haram*'dır ve bundan ötürü de *günah*'tır. Naklî delillere şeriat dilinde, *işitme* yoluyla geldiği için *sem'î delil* de denir. Naklî delillerin karşıtında *aklî delil*'ler yer alır ki İslâm şeriatı bundan da yararlanmıştır. Özellikle selefiyyûn naklî delilleri tümüyle aklî saymıştır, daha açık bir deyişle Kur'anda usaaykırı hiçbir söz yoktur, demişlerdir. Örneğin Tanrı'nın varlığı bir Kur'an bildirisi olmakla naklî bir delildir, ama evrenin bir yaratıcısı olması gerektiği aklî deliliyle de tanıtlanır. *Bk.* Nakil, Şeriat, Selefiyyûn, Farz, Vâcib, Haram, Günah.

NAKŞBENDÎLİK — *Bk.* NAKŞBENDÎYYE.

NAKŞBENDÎYYE — Sünnî tarikat... XIV. yüzyılda Buhârâ'lı Muhammet Bahaüddin Nakşbend tarafından kurulmuştur. Bütünüyle sünnî (Tanrı ve Peygamber sözlerinin açık anlamlarına uyan) bir tarikattır. Aşırı tapım ve *gizli zikir* (Zikr-i hafî)'le Tanrı gerçeklerine ulaşma amacını güder. Daha açık bir deyişle, bu tarikatta *zikir* (Tanrı adını anma) içten ve sessizce yapılır. Geceleyin, tek başına, temiz giysiler içinde, başa ak bir örtü örtülerek, yüksek sesle olmaksızın belli sayıda «Allah» denir. Tarikata beş bin tespih çekmekle girilir. Her soluk

alıp verişte sessizce «Allah» demeyi alışkanlık hâline getiren bu sessiz zikre *Yâdkerd* (Tanrı'yı yüreğiyle anma) denir. Her soluk alıp verişte Tanrı'yı anma *Hûş der dem* deyimiyle dilegetirilir. Her Nakşbendî sessizce zikrederken «Tanrım, dilediğim sensin ve senin hoşnutluğundur» *(İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî)* sözünün anlamını düşünmekle yükümlüdür, buna *Bâzkeşt* denir. Kalabalıkta bile yalnızmışcasına Tanrı'yla dolu bulunma yükümü de *Halvet der encümen* deyimiyle dilegetirilir. Her Nakşbendî üç bilgiyle donanır: *Vukûf-i adedî* (Zikrin sayısını bilme), *Vukûf-i zamânî* (Her vakitte Tanrı'yla dolu olduğunu bilme), *Vukûf-i kalbî* (Zikrederken soluğunu kesip Tanrı'ya bağlanmayı bilme). Nakşbendîliğin *Yeseviyye*'den esinlendiği söylenir. Nakşibendîlik, bir tasavvuf tarikatı olmaktan çok, aşırı sofuluktur. Kendisinden şu kollar türemiştir: *Hâlidiyye, Müceddidiyye, Ahrâriyye, Câmiyye, Nâciyye, Mazhariyye, Kâsâniyye, Murâdiyye.* Bununla beraber bu sünnî tarikattan *Melâmiyye-i Nûriyye* gibi bâtınî tarikatlar da çıkmıştır. *Bk.* Yeseviyye.

NÂKUUS — Hıristiyanların tapıma çağırmak için kullandıkları, üstüne tahta tokmakla vurulan delikli levha... Eski bir hıristiyan geleneğidir. Günümüz katolikleri sâdece dinsel bayramlarda kullanırlar. Kiliselerde çan çalma yöntemi bunun yerini almıştır.

NAMAZ — Tanrı'ya duâ ederek yere kapanmayla gerçekleştirilen müslümanlığa özgü tapım... Arapçası *Tanrı'ya tapma* (Allah'a ibâdet) anlamına gelen *salât* deyimidir, ilk kez Kur'anda kullanılmıştır. Hz. Peygamberin ilk vahyi olan *Alak* sûresi şu âyetle biter: «Allah'a secde et, Allah'a yaklaş». Namaz, Kur'an okumakla ilgili bir tapımdır; o kadar ki *İsrâ* sûresinin 78. âyeti *sabah namazı* anlamında *Kur'ânelfecr* deyimini kullanır. Kur'an okumak da *yere kapanmak* (secde)'la olanaklıdır, *İnşikak* sûresinin 21. âyeti şöyle der: «Kur'an okunduğu zaman neden yere kapanmıyorlar?». Duâ ederek yere kapanmakla gerçekleştirilen namaz, müslümanlığa özgü bir tapımdır, Tanrı, Hz. Muhammed'den önceki peygamberlere de *namaz*'ı buyurduğunu söyler, örneğin *Enbiyâ* sûresinin 73. âyeti şöyle der: «Onlara namazı dosdoğru kılmayı *(ve ikaamessalâti)* buyurduk». Namaz kılmak İslâm dininin beş temel koşulundan biridir. Her müslüman sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı vakitlerinde olmak üzere günde beş kez namaz kılmakla yükümlüdür. Beş vakit namaz, Peygamber Hz. Muhammed mirâçtayken *farz* olunmuştur. Namazda okunacak duâlar ve *rekât* (yüzüstü yere kapanma) sayısı bellidir. *Farz* (yapılması zorunlu olan) namazlar sabah iki, öğle dört, ikindi dört, akşam üç, yatsı dört olmak üzere toplamı 17 rekâttır. Müslümanlar *sünnet* (Peygamber yaptığı için uyulması gerekli sayılan) olarak da sabah iki, öğle altı, ikindi dört, akşam iki, yatsı dokuz rekât ekleyerek sabah dört, öğle on, ikindi sekiz, akşam beş ve yatsı on üç rekât olmak üzere kırk rekât namaz kılarlar. Cumâ namazı, bayram namazı, cenâze namazı gibi namazlar da vardır. Bunları kadınlar kılmaz, erkekler kılar. Cumâ ve bayram namazları ikişer rekâttır. Ramazan ayı geceleri yatsı namazından sonra kılınan yirmi rekâtlık namaza da *teravih namazı* denir. Bu namaz Peygamber Hz. Muhammed zamanında yoktu, halîfe Hz. Ömer zamanında kılınmaya başlandı. Namazın birçok kuralları ve koşulları vardır. İlkin namaza başlamadan önce *abdest* alınması gerekir. Namaz kılarken *kıble* adı verilen Kâbe yönüne yönelme zorunludur. Gün doğarken, güneş tam tepedeyken ve gün batarken namaz kılınması yasaktır. Namazı hiçbir engel bulunmadan sonraya bırakmak, eşdeyişle vaktinde kılmamak günahtır. Namaz kılmaya engel bir durum çıktığında namaz sonraya bırakılabilir, buna *kazâ etmek* denir. Kazâ namazları için belli bir vakit yoksa da kazâ ettikten sonra ilk kılınacak namazdan önce kazâ namazının kılınması gereklidir. Yatsı namazından sonra üç rekât *vitir* namazıyla bay-

ram namazları *vâcip* (yapılmasındaki zorunluk farz kadar kesin olmamakla beraber her halde yapılması gerekli)'tir. *Farz, vâcip* ve *sünnet* olan namazlar dışında kılınan namazlara *nâfile* (hiçbir yükümlülük bulunmadığı halde sevâp için yapılan) denir. Namaz kılmaya başlamadan önce kılınacak namazın hangi namaz olduğunu bilmek ve bu namaza *niyet* etmek şarttır, örneğin «Allah rızâsı için bugünkü sabah namazının sünnetini kılmaya niyet ediyorum» denir. Niyetin dille söylenmesi de *sünnet* sayılmıştır. Niyet ettikten sonra eller kulak memelerine kadar kaldırılarak «Tanrı büyüktür» (*Ar.* Allah-ü ekber) denir. Sonra sağ elle sol elin bileği tutularak eller göbeğin altına konur. Kadınlar ellerini omuzlarına kadar kaldırarak göğüslerine koyarlar. Bu davranıştan sonra «*Sübhâneke Allahümme ve bihamdike ve tebârehe'smük ve teâlâ ceddük ve lâ ilâhe gayrük*» (Tanrım, seni noksan niteliklerden ve sana lâyık olmayanlardan ayırırım. Senin temiz adın belli ve sonsuzdur. Büyüklüğün yücedir ve senden başka tapacak yoktur) duâsı okunur ve *besmele* çekilerek *Fâtiha* okunur, sonra da *âmin* denir. Daha sonra bir *sûre* ya da üç kısa *âyet* ya da bir uzun *âyet* okunur. Bundan sonra yeniden «Tanrı büyüktür» diyerek eğilinir (rükû). Eğilme sırasında eller yanlara salıverilir, sonra ellerle dizkapaklar tutularak sırt ve bel düzleştirilir. Eğilme durumunda üç kez «*Sübhâne Rabbi-yel azîm*» denir. Sonra «*Semi Allah-u limen hamideh*» diyerek baş kaldırılır, «*Rabbenâ lek'el hamd*» ve «*Allah-ü ekber*» diyerek yere kapanılır (secde). Yere kapanırken önce dizlerin, sonra ellerin yere yapıştırılması ve başın eller arasına alınarak alnın ve burnun yere dokundurulması gereklidir. Karnın içeri çekilip kolların yere yapıştırılmaması lâzımdır. Bu durumda da üç kez «*Sübhâne Rabbi-yel âlâ*» denir, sonra «*Allahu ekber*» diyerek baş kaldırılıp bir kez «*Sübhân-Allah*» diyecek kadar oturduktan sonra yeniden «*Allahu ekber*» *diyerek* secdeye kapanılır ve üç kez daha «*Sübhâne Rabbi-yel âlâ*» denir. Bundan sonra «*Allahu ekber*» diyerek ayağa kalkılır ve ikinci rekâta başlanır. Namazın sonunda ilkin başı sağa ve sonra sola çevirip birer kez «*Es-selâmü aleyküm ve rahmetullah*» denir ve namaz böylece bitirilir. Namazı tam vaktinde kılmak gerekir (*Bk.* Mîkat, Namaz vakitleri), vaktinde kılınmayan namaz geçersizdir, bir özür nedeniyle kılınamamışsa, kazâ edilir (*Bk.* Kazâ). Namazın birçok koşulları (*Bk.* Namazın şartları), duâları (*Bk.* Namaz duâları), Kur'anla buyrulduğundan kesinlikle uyulması gereken kuralları (*Bk.* Namazın farzları), Peygamber Hz. Muhammed tarafından yapıldığı için uyulması sevâp kazandıran ayrıntıları (*Bk.* Namazın sünnetleri) vardır. Kimi durumların ortaya çıkmasıyla da namaz bozulur, geçersiz olur (*Bk.* Namazın bozulması). Namaz kılmak için başta *Fâtiha* sûresi olmak üzere (*Bk.* Din, Fâtiha) en az beş tâne Kur'an sûresini (*Bk.* Namaz sûreleri) ezber bilmek gerekir. Namaz, Tanrı'nın kesin buyruğudur, *Ankebût* sûresinin 45. âyeti şöyle der: «Kur'andan sana vahyolunanı oku ve namaz kıl. Çünkü namaz, insanı her türlü kötülükten alıkoyar, şüphesizdir ki böylelikle Allah'ı anmak en büyük tapımdır (ibâdettir)». Beş vakit olarak her gün kılınır, cumâ namazı olarak her hafta kılınır, bayram namazı olarak yılda iki kez kılınır, cenâze namazı olarak ölümde de kılınır (*Bk.* Cenâze namazı). Müslümanlığı yadsımayı (inkâr etmeyi) göze almadan asla bırakılamaz. Abdest almak için su yoksa teyemmümle (*Bk.* Teyemmüm), ayakta duramayacak kadar hastaysa ya da özürlüyse oturarak, oturulamıyorsa yatarak, yatılamıyorsa baş hareketiyle (imâ ile) kılınır. Yalnız kılınabildiği gibi toplulukla (cemâatla) da kılınır. Allah'ın kıyâmet gününde ilk soracağı hesap, namaz hesâbıdır. Sevâp kazanmak için fazladan kılınan namazlar da vardır (*Bk.* Nâfile). Kur'anın namazı buyuran ve namazdan sözeden sûre ve âyetleri pek çoktur. Örneğin *Bakara* sûresinin 43. âyeti «namazı dosdoğru kılın *(ve ekiymüssalâte)*» der, 45. âyeti «namazla ih-

tiyaçlarınız için yardım dileyin» der, 238. âyeti «namazları, özellikle ikindi namazını (Orta namazı) sakın kaçırmayın, Allah'a boyun eğip namaza durun» der, *Nisâ* sûresinin 101-102. âyetleri de savaşta nasıl namaz kılınacağını bildirir (*Bk.* Harb namazı), *Mâide* sûresinin 6. âyeti namaza durulacağı zaman nasıl abdest alınacağını ve su bulunamazsa nasıl teyemüm edileceğini bildirir (*Bk.* Abdest, Gusül, Teyemüm), *Enfâl* sûresinin 3. âyeti şöyle der: «Gerçekten inananlar o kimselerdir ki namaz kılarlar», *Hud* sûresinin 114. âyeti şöyle der: «Sabah akşam, gecenin gündüze yakın bölümünde namaz kılın», *İbrahim* sûresinin 31. âyeti «İnanan (mü'min) kullarıma söyle, namaz kılsınlar» der, *Tahâ* sûresinin 132. âyeti «Ulusuna namaz kılmayı buyur, sen de ona sıkı sıkı sarıl» der, *Hac* sûresinin 35. âyeti şöyle der: «Onlar o kimselerdir ki Allah'ın adı anılınca yürekleri titrer, namaz kılarlar, başlarına gelenlere katlanırlar», *Fürkan* sûresinin 64. âyeti şöyle der: «Onlar o kimselerdir ki gecelerini Allahlarına secde etmekle, namaz kılmakla geçirirler», *Lokman* sûresinin 4-5. âyetleri şöyle der: «O kimseler ki namaza dururlar, zekât verirler, öbür dünyanın varlığına kanasıya inanırlar, Rablerinin doğru yolu üzerinde olanlar işte bunlardır, onananlar da bunlardır», *Secde* sûresinin 15-16. âyetleri şöyle der: «Gerçekten bizim belgelerimize yalnız o kimseler inanırlar ki bu belgelerle öğütlenince büyüklük taslamadan yüzüstü secdeye kapanırlar (namaz kılarlar), Tanrılarını överek ululurlar, yataklarından kalkıp Tanrılarına korkuyla, umutla yalvarırlar», *Ahzâb* sûresinin 41-42. âyetleri şöyle der: «Ey inananlar, Allahınızı sık sık anın, O'nu sabah akşam ululayın (namaz kılın)», *Meâric* sûresinde cehennemlikler sayıldıktan sonra 22. âyette şöyle denir: «Ancak şunlar öyle değil: Namaz kılanlar». Namaz için söylenmiş pek çok Peygamber sözü (hadîs) de vardır. Hz. Muhammed, Tanrı'nın namazı ilkin elli vakit olarak buyurmuşken nasıl beş vakte indirdiğini ünlü Mirâç hadîsinde anlatır (*Bk.* Mirâç). Buhârî'nin *Sahih*'inde Talha'dan naklettiği bir hadîste şöyle denir: «Bir bedevî, Peygamberimize: Müslüman olmak için ne yapmam gerek? diye sorduğunda şu karşılığı aldı: Gece gündüz beş vakit namaz kılman, Ramazan ayını oruçlu geçirmen, vereceğin sadakalar dışında malının kırkta birini zekât vermen gerek. Bunları yapan kurtulur». Ebû Hüreyre de şu hadîsi naklediyor: «Her kim Allah rızâsı için bir müslüman cenâzesinin ardından gider, cenâze namazı kılıp gömülünceye kadar bulunursa her biri Uhud dağı kadar iki kırat sevap alarak döner, cenâze namazını kılıp gömülmeyi beklemeden dönerse bir kırat sevap alarak döner». Ebû Mes'ud şu hadîsi anlatmaktadır: «Ey kişiler, muhakkak ki siz insanları tapımdan yıldırıyorsunuz. Kim imam olarak namaz kıldırırsa okumayı uzatmasın, kısa kessin. Cemâat içinde hasta, güçsüz, işi olanlar vardır». Ebû Hüreyre, Hz. Muhammed'in şu sözünü anlatmaktadır: «Abdesti bozulan kimse yeniden abdest almadıkça namazı kabul edilmez». Usâme İbn Zeyd şunu anlatıyor: «Peygamberimizle Arafat'tan inip iki dağ arasından gidiyorduk. Peygamberimiz devesinden inerek küçük su döktü. Yalnız farzlarına uyarak abdest alınca, ben: Namaz mı kılacaksınız? diye sordum. Efendimiz: Namazı ilerde kılarız, buyurdular. Müzdelife'ye gelince sünnetleriyle birlikte yeniden abdest alıp akşam ve yatsı namazlarını birlikte kıldılar». Ebû Hüreyre, Hz. Muhammed'in şöyle dediğini anlatmaktadır: «Toplulukla (cemâatla) kılınan namazın sevâbı evinde kıldığından yirmi beş kez fazladır. Güzelce abdest alıp mescide geldiğinizde mescide girinceye kadar her adımınıza Allah bir derece verir ve bir günahını düşürür. Mescide girip orada kaldığı sürece de namazda gibidir. Namaz kıldığı yerde abdestini bozmadan ve başkalarını rahatsız etmeden kaldıkça da melekler ona salât edip: Yâ Rabbi, onu bağışla, ona acı, derler». Ebû Hüreyre şunu da anlatıyor: «Peygamberimiz bir öğle namazını iki rekât kıldırıp selâm

verince Zülyedeyn sordu: Ey Allah'ın elçisi, sen mi unuttun yoksa bu namazın kısaltılması için yeni bir buyruk mu geldi?.. Peygamberimiz önce: Ben unutmadım, kısaltılmadı da... dedi, sonra ötekilere: Zülyedeyn doğru mu söylüyor? diye sordu. Doğru söylüyor, yanıtını alınca iki rekât daha kıldırdı ve sehiv secdesi yaptı» (*Bk.* Sehiv secdesi). Ebû Said şu hadîsi nakletmektedir: «Namaz kılarken biri önünden geçmek isterse geçmemesini işâret et, dinlemezse vuruş, çünkü o, muhakkak şeytandır». Ebû Cüheym de Hz. Muhammed'in şöyle dediğini bildirmektedir: «Kişi namaz kılanın önünden geçmenin günahını bilseydi kırk yıl ya da ay ya da gün beklemeyi yeğler, geçmezdi». Ebû Zer de şöyle diyor: «Bir sıcak mevsimde Bilâl öğle ezanı okumak isteyince Peygamberimiz: Serinleyinceye kadar geciktir, dedi. Biraz sonra Bilâl gene ayağa kalkınca: Serinlet, buyurdu, çünkü sıcağın çokluğu cehennemin nefes almasındandır. Sıcak artınca namazı serinliği bekleyip öyle kılınız». Büreyde şu hadîsi bildiriyor: «İkindi namazını özürsüz ve bilerek geçirenin yaptığı bütün hayırlar boşa gider» (Yukarda da değindiğimiz gibi bu namaz, *Bakara* sûresinin 238. âyetinde Tanrı'nın *özellikle* bildirdiği *orta namaz*'dır). Enes şu hadîsi naklediyor: «Akşam yemeğiniz hazırsa önce yemeğinizi yiyip, sonra namazınızı kılın, yemeğinizi yerken de acele etmeyin». Enes şu hadîsi de nakletmektedir: «İmam, kendisine uyulsun diye imam yapılmıştır. İmam ayakta kılarsa siz de ayakta namaz kılınız, imam otururşa siz de otununuz, rükû edince siz de rükû edin, başını kaldırınca siz de kaldırın. *Semiallahü limen hamideh* deyince siz de hemen *Rabbenâ ve lekel hamd* deyin». Ebû Hüreyre de şunu anlatıyor: «İmamlar size namaz kıldırırlar, doğru kıldırırlarsa sevâbı hem sizlere, hem de onadır, yanlış kıldırırlarsa sevâbı size ve günâhı onadır». Ebû Hüreyre şu hadîsi de nakletmektedir: «Peygamberimiz mesciddeyken namazı doğru kılmayan birini: Hadi dön, namaz kıl, çünkü sen namaz kılmadın, diyerek üç kez geri çevirmişti. Adam:: Ey Allah'ın elçisi, dedi, daha iyisini beceremiyorum, ne olur, bana öğret. Peygamberimiz şöyle buyurdu: Namaza kalktığında *Allahu ekber* diyerek tekbir getir, sonra Kur'andan kolayına geleni oku, daha sonra rükûda olduğuna kanâat getirinceye kadar eğil, sonra dimdik oluncaya kadar doğrul, yerine geldiğine kanâat getirinceye kadar secde et, sonra tam oturuncaya kadar doğrul, bütün namazlarında böyle yap». Ebû Bekre de şunu anlatıyor: «Bir gün mescide gitmiştim. Baktım ki namaz başlamış. Rükûa yetişeyim diye kapı önünde durup rükûa vardım. Peygamberimiz bunu görmüş: Bir daha yapma, buyurdu». Topluluğun saflarına girmeden tek başına imama uymak üç mezhebe göre mekrûh (*Bk.* Mekrûh), Hanbelî'ye göre harâmdır (*Bk.* Harâm). Ubâde İbn Sâmid, Hz. Peygamberin şöyle dediğini bildiriyor: «Fâtiha'yı okumayanın namazı geçerli değildir». İmam Şâfiî'ye göre her çeşit namazın her rekâtında *Fâtiha* okunması farzdır, ek olarak okunması da müstehâbdır (*Bk.* Müstehâb, Zammı sûre). İmam Mâlikî ve Hanbelî'ye göre imamın yüksek sesle okuyarak kıldırdığı namazlarda imam okur ve topluluk sâdece dinlemekle yetinebilir, ama sessiz okunarak kılınan namazların her rekâtında mutlaka *Fâtiha* sûresinin okunması farzdır, okunmazsa namaz kılınmış olmaz. Hz. Ayşe de şu hadîsi nakletmektedir: «Namaz sırasında oraya buraya bakmak, kişinin namazından şeytanın çaldığı hırsızlamalardır». Enes de Hz. Peygamberin şöyle dediğini bildiriyor: «Bu insanlara da ne oluyor? Namazda gözlerini göğe dikiyorlar. Ya bundan vazgeçerler, ya da gözlerinin feri giderilir». Şeriata göre namaz kılarken secde yerine bakmak müstehâbdır (*Bk.* Müstehâb), göğe ve başka yerlere bakmak mekrûhtur (*Bk.* Mekrûh). İbn Hazm göğe bakarak kılınan namazın geçersiz (bâtıl) olduğunu ilerisürmüştür, kimi fıkıhçılar duâ ederken göğe bakılabileceği kanısındadırlar. İmrân şu hadîsi naklediyor: «Bâsurdan dolayı namazda oturamıyorum, ne yapayım? diye

Efendimize sordum. Şöyle buyurdu: Namazını ayakta, kabil olmazsa oturarak, o da olmazsa yatarak kıl». Abdullah İbn Amr, Hz. Muhammed'in şöyle dediğini bildiriyor: «Allah'a en hoş gelen namaz Hz. Dâvud peygamberin namazı, en hoş gelen oruç Hz. Dâvud peygamberin orucudur. Çünkü o gecenin yarısında uyur, yarısında namaz kılardı. Sâdece üçte birini ve altıda birini uyuyup kalan bölümünde namaz kıldığı da olurdu. Bir gün oruç tutar, bir gün yerdi». Abdullah İbn Mes'ud şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimiz bir öğle namazını beş rekât kılmıştı. Yakınları: Yâ Resulallah, öğle namazı beş rekât mı oldu? diye sordular. Neden soruyorsunuz? buyurdular. Beş rekât kıldınız? deyince Peygamberimiz iki secde yaptı» (*Bk.* Sehiv secdesi). Bu hadîsten Hanefîler yanılma secdesinin namazdan sonra yapılacağı, Şâfiîlerse selâmdan önce yapılacağı anlamını çıkarmışlardır. Selâm vermeden konuşulmaması gerektiği kuralına aykırılığı da «konuşmanın namazı bozmaması sâdece Peygambere özgüdür» diye açıklamaktadırlar. Mezheplerin çoğuna göre bu gibi yanılmalarda topluluk (cemâat) imama uymamalı ve *Sübhanallah* diyerek imamı uyarmalıdır. İmam *Ettehiyyâtü* okuduktan sonra beşinci rekâtı kıldırmışsa sehiv secdesi yapmak gerekir, okumadan kıldırmışsa namaz geçersizdir ve yeniden kılınması gerekir. Özetle, namaz İslâmın temel koşullarından biridir. Namazını kılmayan kişi kâfir sayılır ve İslâmlıktan çıkar. Namazını kasden ihmâl edenin öldürülmesi gerektiği yolunda da çeşitli içtihadlar vardır (Örneğin *Bk.* el-Navavî, *Minhâc al-Talîbîn,* c. I, s. 202 vd.). *Bk.* Müslümanlık, Abdest, Gusül, Teyemmüm, Kıble, Mirâç, Farz, Vâcib, Sünnet, Muktedâ, Mîkat, Nâfile, Namaz duâları, Namazın bozulması, Namazın farzları, Namazın mekrûhları, Namazın müstehâbları, Namazın sünnetleri, Namazın şartları, Namazın rükünleri, Namazın vâcibleri, Namaz sûreleri, Namaz vakitleri, Salât, Salâ, Kur'an secdesi, Sehiv secdesi.

NAMAZDA KONUŞMAK — *Bk.* SEHİV SECDESİ.

NAMAZ DUÂLARI — Namazda yapılan yakarı... İslâm şeriatı namazda okunacak duâları saptamıştır. Namaza niyet edip tekbir getirdikten sonra *(Allahü ekber* dedikten sonra) *Sübhâneke* duâsıyla başlanır. (*Bk.* Namaz). Bu duâya sâdece cenâze namazlarında *ve celle senâük* deyimi de katılarak şöyle bitirilir: ... *ve teâlâ ceddük ve celle senâük ve lâ ilâhe gayrük.* Bu eklenen söz cenâze namazının dışındaki namazlarda okunmaz. Namaza başlarken okunan bu duâdan sonra *Fâtiha* sûresi okunur ki bu sûre tümüyle bir duâ sûresidir (*Bk.* Fâtiha, Din). Namaz, *Ettehiyyâtü* duâsıyla bitirilir ki bu duâ şöyledir: *Ettehiyyâtü lillâhi vessalâvâtü vettayibât. Esselâmü aleyke eyyühennebîyyü ve rahmetullahi ve berekâtüh. Esselâmü aleynâ ve alâ ıbâdillâhissâlihiyn. Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abduhû ve resûlühû* (Bütün duâ ve övgüler, tapım ve namazlar Allah içindir. Selâm sana ey Peygamber, Allah'ın rahmeti ve bereketi sana olsun. Selâm bizlere ve Allah'ın dürüst kullarına. Tanıklık ederim ki Allah'tan başka tapacak yoktur ve tanıklık ederim ki Muhammed, Allah'ın kulu ve elçisidir). Sonra şu duâyla *salâvât* (Peygamber Hz. Muhammed için duâ) getirilir: *Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed. Kemâ salleyte alâ İbrâhiyme ve alâ âli İbrâhiyme ineke hamiydün meciyd. Allahümme bârik alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed. Kemâ bâreke alâ İbrâhiyme ve alâ âli İbrâhiyme inneke hamiydün meciyd* (Allahım, Muhammed ve soyuna iyilik ver, İbrahim ve soyuna verdiğin gibi. Sen övülmeye değersin, şân ve şeref sâhibisin. Allahım, Muhammed ve soyunu kutsa, İbrahim ve soyunu kutsadığın gibi. Sen övülmeye değersin, şân ve şeref sâhibisin). Bunun ardından *Bakara* sûresinin 201. âyeti olan şu duâ edilir: *Rabbenâ âtînâ fiddünyâ haseneten ve fil'âhireti haseneten ve kınâ azâbennâr. Birahmetike yâ Erhamerrahi-*

miyn. Rabbenî ağfirli ve lilvâlideyye ve lil mü'minîne yevme yekûmül hisâb. Birahmetike yâ Erhamerrahîmiyn (Allahım, bize bu dünyada da ötedünyada da iyilik ver ve cehennem azâbından koru. Sen ki acıyıcısın, bize acı. Hesap günü bütün inananları, anamı ve babamı ve beni bağışla. Sen ki acıyıcısın, bize acı). Sonra baş önce sağa ve sonra sola çevrilerek her iki çevirişte de *Esselâmü aleyküm ve rahmetullah* diyerek namaz bitirilir. Ama duâ etme devâm eder. Her selâm verişte *Allahümme entesselâmü ve minkesselâm, tebâreke yâ zülcelâli vel'ikrâm* diyerek ondan sonra kılınacak namazı ayırmak gerekir. Bu da bir duâdır. Kılınacak başka bir namaz (sünnet) yoksa üç kez şöylece tövbe edilir: *Estağfirullahel'aziymel' keriymel'lezî lâ ilâhe illâ hüvel'hayyelkayyûm ve etübü ileyh.* Sonra yeniden Hz. Peygambere duâ ve selâm edilir ve *Selâten Tüncinâ* okunur (*Bk.* Salâtentüncinâ). Bundan sonra *Sübhânallahi velhamdü lillâhi ve lâ ilâhe illallahü vallahü ekber ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhil aliyyil'aziym* denir, bunun ardından da *Bakara* sûresinin 225. ve Kur'anın en uzun âyeti olan *Âyetelkürsî* okunur, şöyledir: *Bismillâhirrahmânirrahiym. Allahü lâ ilâhe illâ hüvelhayyülkayyûm, lâ te'huzuhu sînetün ve lâ nevm lehu mâ fiysemâvâti ve mâ fiyl'ard, menzelleziy yeşfau indehû illâ bi'iznih, yağlemü mâ beyne eydihim ve mâ halfehüm ve lâ yuhiytûne bîşey'in min ilmihî illâ bimâşâe, vesi'a kürsiyyühüssemâvâti vel'ard ve lâ ye'udühü hıfzuhamâ ve hüvel'aliyyül' aziym* (Acıyıcı ve esirgeyici Allah'ın adıyla başlarım. O Allah ki kendinden başka Tanrı yoktur, diri olan ve kendi kendine varolan sâdece O'dur. O'nu ne uyuklama tutar, ne de uyku. Yerlerde ve göklerde ne varsa O'nundur. O'nun dileği olmadıkça kim O'nun katında bir başkasını kayırabilir? Önceden olanları bilen de O'dur, sonradan olacakları bilen de O'dur. O'nun bilgisinden yalnız O'nun izin verdiği kadarını kavrayabiliriz. O'nun egemenliği yerleri de kaplar, gökleri de. Her ikisini de korumak O'nu yormaz. Allah yücedir, uludur). Hz. Peygamber bir hadîsinde şöyle buyurmuştur: «Allah âyetelkürsî'yi okuyana bir melek gönderir, o melek onu okuduğu saatten ertesi günü o saate kadar o kişinin bütün iyiliklerini yazar, bütün günahlarını da yokeder». Ayrıca başka bir hadîste her namazın sonunda *âyetelkürsî*'yi okuyanın kesinlikle cennete gideceği bildirilmiştir. Bundan sonra her biri otuz üçer kez olmak üzere *Sübhânallah, Elhamdülillah, Allahüekber* denir (*Bk.* Tesbih) ve bir kez de *Lâ ilâhe illâllahü vahdehû lâ şeriyke leh, lehül' mülkü ve lehül'hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadiyr. Sübhâne rabbiyel'alîyyilalelvahhâb* denir. Bir hadîsinde Hz. Muhammed şöyle demiştir: «Beş vakit namaz sonunda bunları okuyanın günahları deniz kadar da olsa bağışlanır». Sonra eller, araları biraz açık olmak üzere, göğse kaldırılarak duâ edilir. İşte bu duâ tamamiyle serbesttir. Her insan dilediği gibi, dilediği konuda, dilediği dilde ve dilediği biçimde duâ edebilir. Bu duâdan sonra da *Saffat* sûresinin 180-182. âyetleri olan şu duâ edilir: *Sübhâne rabbike rabbil'izzeti ammâ yâsifûn. Ve selâmün alelmürseliyn. Velhamdülillâhi rabbil'âlemiyn* (Yüce Tanrın onların takmak istedikleri niteliklerden arınmıştır, üstündür. Allah'ın bütün elçilerine selâm olsun. Övülmek bütün varlıkların Tanrısı olan Allah'a ve yalnız O'na yaraşır). Bununla beraber serbestçe okunan duâ yerine okunması öğütlenen duâ formülleri de vardır. Namaza hazırlanmak için abdest alırken de her abdest hareketinde duâ edilir: Abdest almaya niyet edip besmele çektikten sonra şu duâ okunur: *Allahümmec'alni minnettevâbîne vec'alnî minel mute tahhirîyne vec'alni min ibâdikes salihiyne vec'alni mineşşâkiriyn, elleziyne lâ havfün aleyhim ve lâ hüm yahzenûn* (Allahım, beni tövbe edenlerden, bütün günahlarından arınanlardan, kendilerinden korkulmayanlardan, acı vermeyenlerden ve teşekkür edenlerden eyle). Eller parmak uçlarından başlanarak bileklere kadar üç kez yıkanırken de şu duâ okunur: *Biismillâhilazîym velhamdülillâhi alâ dînilislâm ve alâ tev-*

fiykiliymân ve alâ hidâyetirrahmân. Elhamdülillahi elleziy câ'alelislâme nûre vel mâe tahurâ (Allahımın adıyla başlar ve Allah'a beni İslâm kıldığından, imâna ulaştırdığından ötürü teşekkür ederim, müslümanlığı ışıklı ve suyu temizleyici kılan Allah'a hamdolsun). Dişler oğulurken de şu duâ edilir: *Allahümme askınî min havzihî meşraben râviyyen sâlgan henien lâ nazmeû bâ'dehû ebeden inneke alâ külli şey'in kadiyr* (Allahım, cennetteki kevser şarabından kana kana içir beni ki bir daha hiç susamayayım. Sen her şeyi yapacak kadar güçlüsün). Sağ elle burnuna su çekerken de şu duâ okunur: *Allahümme erihni min râyihatil cenneti verzüknî minnâimdihâ ve lâ türihni min râyihatin nâr* (Allahım, bana cennet kokularını koklat, cehennem kokularından koru beni). Yüz, üç kez yıkanırken de şu duâ okunur: *Allahümme beyyid vechî binûrike yevme tebyaddu vücûhü evliyâeke ve lâ tüsevvid vechi yevme tesveddü vücûhü a'dâik* (Allahım, sevgililerinin yüzlerinin ağardığı ve düşmanlarının yüzlerinin karardığı günde ışığınla yüzümü ağart ve günahınla yüzümü karartma). Sağ kol yıkanırken de şu duâ okunur: *Allahümme âtiynî kitâbi biyeminî ve hâsibni hisâben yesiyrâ* (Allahım, defterimi sağımdan ver ve hesap görmemi kolaylaştır). Sol kol yıkanırken de şu duâ okunur: *Allahümme lâ tu'tînî kitâbi bişimâli ve lâ min verâ zehri velâ tühâsibni hisâben şediydâ* (Allahım, defterimi solumdan ve arkamdan verme, hesap görmemi güçleştirme). Sağ el ıslatılıp başın dörtte biri sıvazlanırken şu du okunur: *Allahümme gaşşîni birahmetike venzil aleyye min berekâtike ve neccîni min azâbike* (Allahım, varlığımı acımanla kapla, bereketinden ver ve azâbından koru), aynı zamanda şu duâ da okunur: *Allahümme âzilleni yevme lâ zille zillek* (Allahım, senden başka sığınacak yer bulunmayan o kıyâmet gününde beni koru). Kulaklar temizlenirken şu duâ okunur: *Allahümme ec'alni minelleziyne yesteminûnel kavle feyettebiûne ahsenen* (Allahım, beni söz dinleyen ve iyi işler gören kullarından yap). Enseyi meshederken de şu duâ okunur: *Allahümme at'ik rekabeti minnâr, vahfazni minnesselâsile vel ağlâl* (Allahım, boynumu cehennem ateşinden koru ve zincirlerinden kurtar). Sağ ayak yıkanırken şu duâ okunur: *Allahümme sebbit kademeyye alâssırâti yevme tezzillu fihil akdâm* (Allahım, yolunu şaşıranların ayakları sırat köprüsünden geçerken kaydığında benim ayaklarımı koru). Sol ayak yıkanırken de şu duâ edilir: *Allahümme ec'al zenbi magfûren ve sa'yi meşkûren ve ticâretini len tebbûr* (Allahım, günahlarımı bağışla ve beni iyi işler yapmaya yönelt, kazançlı bir ticâret ihsan et). Abdest alındıktan sonra *Kadir (İnnâ enzelnâhu)* sûresiyle şu duâ okunur: *Sübhâneke Allahümme ve bihamdike eşhedü en lâ ilâhe illâ ente vahdeke lâ şeriyke lek'estağfirûke ve etiübü ileyke ve eşhedü enne Muhammeden abdüke ve resûlüke* (Allahım, sen eksik niteliklerin tümünden uzaksın, seni öğerim. Senden başka Tanrı olmadığını, ortağın bulunmadığını bilir ve bildiririm, sana sığınır ve bağışlanmamı dilerim, Muhammed'in elçin ve kulun olduğuna tanıklık ederim). *Bk.* Namaz, Abdest, Duâ, Kunut.

NAMAZGÂH — Namaz kılınan meydan... *Üstü açık mescid* demektir. Buhârî, Câbir'den şu hadîsi nakletmektedir: «Bütün yeryüzü bana mescid kılındı. Kim namaza nerede yetişirse orada kılsın». Itbân İbn Mâlik de şunu anlatıyor: «Efendimize dedim ki: Artık kocadım, karanlık ve yağmurlu günlerde mescide gidemiyorum. Evimin bahçesinde teberrüken bir namaz kılıver de orayı namazgâh yapayım, ailemle ve konuklarımla birlikte namazlarımı orada kılayım. Kabul buyurup ertesi günü geldiler ve gösterdiğim bir meydanda namaz kıldılar». Namazgâh yapılacak alan düz bir yerde ayrılır. Kıbleye bakan kenarında taştan bir Mihrab, ve bir de Minber yaptırılır. Alanın çevresine, hayvan girmemesi için çit, duvar vb. çekilir. Pek kalabalık cemâatle kılınacak namazlar (Cuma, Bayram vb.), edilecek duâ-

lar (Yağmur) burada yerine getirilir. Türkiye'nin pek çok kasaba ve şehrinde böyle namazgâhlar vardır. Örneğin: İstanbul'da Okmeydanı, Ankara'da Namazgâh tepesi (Etnografya Müzesi'nin bulunduğu alan). *Bk.* Mescid, Câmi.

NAMAZIN BOZULMASI — Namaz sırasında gerçekleşen belli olaylardan ötürü namazın geçersizliği... Namaz sırasında yapılan şu davranışlar namazı bozar, namaz geçersiz olur ve yeniden kılınması gerekir: Konuşmak, gülmek, dişleri arasında kalan bir şeyi çiğnemek ya da yutmak, inlemek ve ağlamak, bayılmak, bezginlik göstermek (üfler gibi ses çıkarmak), sûreyi bilerek yanlış okumak (bilmeyerek okunursa namaz bozulmaz), ayağından mestini çıkarmak, toplulukla namaz kılarken bir kadının yanında ya da arkasında durmak, gücü yettiği halde hasta namazı kılmak (örneğin ayağa kalkabilecek durumdayken oturarak ya da imâyla kılmak). Bunların dışında abdesti bozan şeyler namaz sırasında gerçekleşip abdest bozulursa namaz da bozulur. Güneşin doğması, tam tepeye çıkması ve batması (Vakt-i kerâhat) namaz sırasında gerçekleşirse namaz bozulur ve yeniden kılınması gerekir. *Bk.* Namaz.

NAMAZIN FARZLARI — Namazdan önce ve namaz sırasında kesinlikle uyulması gereken kurallar... Namazın farzları on iki tânedir, bunlardan birinin noksanlığı namazı geçersiz kılar. Bu farzlara aynı zamanda *namazın şartları* da denir. Namazın on iki farzından altısı namazdan önce, altısı namaz sırasında uygulanır. Namaz sırasında uygulanan altı farza *namazın rükünleri* (dayanakları) denir. İlk altı tânesi namazdan önce olmak üzere namazın on iki farzı şunlardır: 1. *Hadesten tahâret* (Kirlilikten temizlenme) abdest alarak ve gerekiyorsa gusül ederek vücudun temizlenmesidir. Bu gerçek bir temizlenme değildir, simgesel bir temizlenmedir ki *hükmî tahâret* denir. 2. *Necâsetten tahâret* (Pislikten temizlenme) gerek vücudun, gerek elbiselerin ve gerek namaz kılınacak yerin her türlü pisliklerden temizlenmesidir. Bu gerçek bir temizliktir ve *hakîkî tahâret* denir. 3. *Setr-i avret* (Ayıp yerlerin örtülmesi) erkeklerde göbeğin altından dizlerin biraz aşağısına ve kadınlarda yüz, el içi ve ayaklar dışında bütün vücudun örtünmesidir. Namaz sırasında vücutta ayıp sayılan yerlerin asla gösterilmemesi gerektiği gibi, belli edilmemesi de gerekir. Deyim, bunu önleyecek her türlü önlemleri (örneğin, dar elbise giymemek gibi) dilegetirir. Bu konu özellikle İslâmlığın ilk çağlarındaki Araplar için çok önemliydi, çünkü genellikle harmâniye gibi vücudu saran örtülerle gezerlerdi, namaz kılmak için eğilip kalkarken her tarafları görünürdü. Bu farzın amacı namaz sırasında cinsel istek duyulmasını önlemektir, bundan ötürü de bunu engelleyecek biçimde giyinmek gerekir. 4. *İstikbâl-i kıble* (Kıble yönüne dönme) Mekke'deki Kâbe yönüne dönerek namaz kılmaktır. Bu yönü bilmemek ya da iyi saptayamamak namazı bozmaz, ama bilindiği halde başka yöne dönmekle namaz bozulur. Düşman, yırtıcı hayvan ve benzerleri gibi o yönden gelecek tehlikelerden korkanlarla hastalık ve güçsüzlük gibi nedenlerle o yöne dönemeyenlerin namazı da bu yüzden bozulmaz. Ama hiçbir özrü olmaksızın ve bildiği halde namaz sırasında göğsünü kıbleden çevirenin namazı bozulur. 5. *Vakit* (Her namazı vaktinde kılma) namazın belli ve saptanmış olan vakitlerinde kılınmasıdır (*Bk.* Mîkat). Vaktinde kılınmayan namazlar, kazâ namazı değilse, geçersizdir. 6. *Niyet* (Namaz kılma istek ve irâdesini bildirme) hangi vaktin namazı kılınacaksa bunu kılmak istediğini yürekten sessizce ya da dille sesli olarak söylemektir. Niyet edilmeden namaz kılınmaz. Niyet etmek için kıbleye dönmek gerekir. Niyet örneğin «bugünün sabah namazının farzını kılmaya niyet ettim» demekle gerçekleşir. (Yukarda da değindiğimiz gibi, bu ilk altı farz *namaz dışı* farzlardır. Bundan sonraki altı farz *namaz içi*'dir ki *nama-*

zın rükünleri de denir). 7. *İftitah tekbîri* (Başlama büyüklemesi) namaza *Allahuekber* (Tanrı uludur) diyerek başlamaktır. Bu tekbirden sonra namazı bozan şeyleri yapmak (*Bk.* Namazın bozulması) haram olduğundan buna *tahrime* (haram kılma) da denir. Bu tekbirin niyetten hemen sonra ve ayakta alınması gerekir. Niyetle bu tekbir arasında konuşulmaz, gülünmez, selâmlaşılmaz. Tekbirin, tekbiri yapanın işiteceği ölçüde dille söylenmesi de şarttır. 8. *Kıyâm* (Ayakta durma) namazda Kur'an okurken ayakta durmaktır. Özürlüler (hastalar) dışında her namaz kılan Kur'anı ayakta okumak zorundadır. Aksi halde namaz kılınmış olmaz. Ayakta durma, okunacak Kur'an sûre ya da âyetlerinin bitimine kadar sürer. Farz ve vâcib olmayan bütün öteki namazlarda (örneğin sünnet, nâfile vb.) ayakta durmak zorunlu değildir, oturarak da kılınabilir. Hanefî mezhebi sâdece sabah namazının sünnetini bunun dışında tutmuş, ayakta durulmasını şart kılmıştır. 9. *Kırâat* (Okumak) namaz kılarken ayakta Kur'an okumaktır. Farz namazların iki rekâtında, vitir ve öteki namazların bütün rekâtlarında Kur'an okumak farzdır. Kur'anın farz namazların ilk iki rekâtında okunması da, farz değil, vâcibdir. Yanılarak okunmadığı durumlarda yanılma secdesi gerekir (*Bk.* Sehiv secdesi). Okunacak sûre ve âyetler serbestçe seçilebilir, mutlaka şu ya da bu sûre ve âyetin okunması şart değildir. Namaz kılanın *kolayına geleni okuması* buyrulmuştur. Öyle ki belli âyetleri okumayı itiyâd etmek mekrûh sayılmıştır (*Bk.* Mekrûh). Bunun da nedeni, Kur'anı çeşitli yerlerinden okuyarak bu vesileyle bütününün öğrenilmesini sağlamaktır. Hanefî mezhebine göre *Fâtiha* sûresiyle birlikte bir âyet okumak yeter, bu âyetin kısa ya da uzun olması şart değildir, ama tek sözcüklü bir âyet okumak yetmez. Öteki mezhepler üç kısa âyet ya da üç kısa âyet uzunluğunda bir âyet ya da üç sûre okunmasını şart koşmuşlardır. Hz. Peygamber okuduğu için sabah ve öğle namazlarında *Hücûrât* sûresinden *Bürûç* sûresine kadar, ikindi ve yatsı namazlarında *Bürûç* sûresinden *Beyyîne* sûresine kadar, akşam namazında *Zilzâl* sûresini okumak sünnet sayılmıştır (*Bk.* Sünnet). Sabah namazının birinci rekâtında *Fâtiha*'dan sonra en az otuz, ikinci rekâtında da en az yirmi âyet okumak müstehâbdır (*Bk.* Müstehâb). Kur'an, okuyanın işiteceği ölçüde bir sesle ve harfleri yutmadan okunmalıdır. 10. *Rükû* (Eğilme) ellerini dizlerine koyarak eğilmektir. Dizlere konan ellerin parmakları açık ve başla arka ufka paralel olmalıdır. Kamburların bu durumda başlarını da biraz eğmeleri gerekir. Oturarak namaz kılanlar da bu durumda başlarını dizlerine paralel kılarlar. Toplulukla kılınan namazlarda imam eğilmişken câmie girip hemen ayakta tekbir alarak eğilen namaza yetişmiş olur. Ama o daha eğilmeden imam kalkarsa (kıyâma kalkarsa) namazı bozulur. İmamların da ahbablarının namaza yetişmesini sağlamak için kıyâmı uzatmaları ve eğilmemeleri mekrûh sayılmıştır, ama gelecek olanlar tanımadığı kişilerse mekrûh olmaz (*Bk.* Mekrûh). 11. *Sücûd* (Yere kapanma) namazın her rekâtında eğildikten sonra birbiri ardınca iki kez yere kapanarak secde etmektir. Ayakların, dizlerin, ellerin ve burnun yere değmesi gerekir. Yüzün gömülebileceği kadar yumuşak olan şeyler üstüne secde edilemez. Örneğin pamuk yastık ve un çuvalı böyledir, ama seccâde ve arpa çuvalı gibi katı şeyler üstüne secde edilebilir. Özürlüler ve hastalar dizleri ve elleri üstüne de secde edebilirler. Yanak, şakak ve çene üzerine secde edilmesi câiz değildir. Yüksek bir şey üstüne de secde edilemez, bunun ölçüsü dirsekten başlayarak orta parmağın ucuna kadar olan uzunluğun yarısıdır, eşdeyişle bu uzunluktan daha yüksek bir şey üstüne secde edilmemelidir. 12. *Ka'de-i ahîre* (Son oturma) namazın sonunda bir süre oturmaktır. Bu süre *Ettahiyyât* sûresini okuyacak kadardır ki buna *teşehhüd miktârı* denir. Üç ve dört rekâtlı namazlarda iki kez oturulur. Birinci oturuşa *ka'de-i ûlâ* (İlk oturma)

denir, farz değil, vâcibdir (*Bk.* Vâcib). Son oturmaysa farzdır ve namazın rüknüdür, eşdeyişle yapılmazsa namaz kılınmış olmaz. Namazın şart ve rükünleri olan farzları bunlardır. Bilindiği gibi İslâm dininin farzları otuz iki tânedir. Bu otuz iki farzın altı tânesi imânın farzlarıdır (Allah'a, kitaplara, peygamberlere, âhiret gününe, meleklere, kadere inanma). İslâmın farzları da beştir (Namaz, oruç, hac, zekât, kelime-i şehâdet). Dört tânesi abdestin farzlarıdır ki namazla ilgilidir, eşdeyişle bu farzlar yerine getirilerek abdest alınmazsa namaz farzı da yerine getirilemez. Abdestin dört farzı şunlardır: 1. Bir kez elini ve yüzünü yıkama, 2. Bir kez kollarını dirseklere kadar yıkama, 3. Başın dörtte birini meshetme (*Bk.* Mesh), 4. Ayakları topuklarla beraber yıkama. İslâm dininin 32 farzından üç tânesi de gusülün farzlarıdır ki namazla ilgilidir, eşdeyişle bu farzlar yerine getirilerek gusül edilmezse namaz farzı da yerine getirilemez. Gusülün üç farzı şunlardır: 1. *Mazmaza* (Ağza su alıp boğaza kadar çalkalamak), 2. *İstinşâk* (Genize kadar su çekip burnunu temizlemek), 3. *Cem'i beden* (Bütün vücudu tepeden tırnağa kadar yıkamak, iğne ucu kadar bile kuru bir yer bırakmamak). Otuz iki farzın iki tânesi de teyemmümün farzlarıdır. 1. *Niyet* (Namaz kılmak için teyemmüme niyet ettim, demek), 2. *Darb* (Elleri temiz bir toprağa vurup yüzü meshetmek, elleri ikinci kez toprağa vurup dirsekleriyle beraber kolları meshetmek). Bunlara namazın on iki farzının da eklenmesiyle İslâm dininin otuz iki farzı yerine getirilmiş olur. *Bk.* Namaz, Farz, Abdest, Gusül, Tahâret, Tesettür, Kıble, Kâbe, Vâcib, Mekrûh, Câiz, Sünnet, Namazın şartları, Namazın rükünleri.

NAMAZIN MEKRÛHLARI — Şeriatın namazda haram etmediği, ama çok zorda kalınmayınca yapılmasına da izin vermediği davranışlar... Namazın mekrûhları iki türlüdür. 1. Namazın kılınmasıyla ilgili mekrûhlar, 2. Namazın vakitleriyle ilgili mekrûhlar. Namazın kılınmasıyla ilgili mekrûhlar şunlardır: Sâhibinin izni olmadan başkasının bağ ya da bahçesinde namaz kılmak, ateşe karşı namaz kılmak (ateşe tapanlara benzememek içindir. Mangal, soba, ocak ve benzerlerinde bulunan korlara karşı namaz kılınmaz. Mum, kandil ve benzerlerine karşı kılınabilir), özürsüz olarak ceketi omuza atmak, yenlerini sıvayarak ya da önlük ve eteğini kaldırarak namaza durmak, don gömlekle namaz kılmak, genel yerlerde namaza durmak (yol, mezbaha, hamam içi, gusülhâne, gübrelik ve benzerleri gibi yerler), elbisede ya da namaz kılınan yerde resim bulunmak, idrâr ya def'i hâcet ihtiyacı hissettiği zaman namaza durmak, özürsüz olarak duvara ya da bastona dayanıp namaza durmak, yemeği hazır ve iştihası yerindeyken namaza durmak, namaz sırasında üstünü başını silkelemek (örneğin alnına yapışmış olan toprağı silmek), uyuyan ya da toplanıp konuşan kimselere karşı namaza durmak, ikinci rekâta kalkacağı sırada oturmak, mescidde kendisine özel bir yer ayırmak, namazda herhangi bir şeyle oynamak (örneğin ceketinin düğmesiyle oynamak), toplulukla namaz kılarken birinci safta yer varsa ikinci safta durmak, parmaklarını çıtlatmak ya da iki elinin parmaklarını birbiri arasına sokmak, dişleri arasında kalan nohut tânesinden küçük bir yemek parçasını yutmak (nohut tânesi kadar ya da daha büyük olursa namaz bozulur), sağa sola bakınmak, el ya da başla selâm alıp vermek, esnemek, gerinmek, tükürmek, elini böğrüne koymak, gözlerini yummak, göğe ya da tavana bakmak, ağzında bir şey tutmak (para, inci vb. gibi), secde yerini namaz sırasında düzeltmek. Namazın vakitleriyle ilgili mekrûhları da şunlardır: Sabah namazının sünnetinden başka olan namazları hangi vakitte olursa olsun müezzin ikaamet ederken kılmak (sâdece sabah namazının sünneti kılınabilir), cumâ namazında hatip hutbeye çıktıktan sonra namaz kılmak (hutbeden önce cumâ namazının sünnetine başlanmışsa yarıda kesmeyip hızla bitirmek gerekir), bay-

ram namazlarından önce ve bayram hutbeleri sırasında namaz kılmak, bayram namazlarından sonra câmide namaz kılmak. Bilindiği gibi kerâhat vakitlerinde (güneş doğarken, tam tepedeyken, batarken) hiçbir namaz kılınamaz, hattâ namaz kılarken bu vakitlerden biri gerçekleşse namaz bozulur ve yeniden kılınması gerekir. *Bk.* Namaz, Mekrûh, Mîkat.

NAMAZIN MÜSTEHÂBLARI — Namaz sırasında yapılmaları farz ve vâcib olmamakla beraber büyük sevap kazandıran davranışlar... Bunlara *namazın âdâbı* (görgü kuralları) da denir. Şunlardır: Dünyaya âit işleri hatıra getirmemek, Allah'ın huzûrunda bulunulduğunu düşünmek, Allah'tan ve O'na tapmaktan gayri her şeyi zihinden silip atmak, önünden insan geçmesi olasılığı bulunan bir yerde namaz kılınıyorsa önüne dirsekten orta parmağın ucu kadar uzunlukta bir engel koymak ya da bir çizgi çekmek (örneğin bu boyda bir sopa dikilebilir ya da secde yerine kıbleye doğru bir değnek yatırılabilir, bu boyda bir kaya parçası konulabilir, bunlar olanaksızsa bir çizgi çekilir), kıyâmdayken secde edeceği yere bakmak, rükûdayken ayaklara bakmak, secdede burnunun ucuna bakmak, otururken kucağına bakmak, selâm verirken omuz başlarına bakmak, öksürmemek, esnememek, geğirmemek, rükû ve sücûdda üçten çok tesbih etmek (*Bk.* Tesbih), müezzin ikaamette *Hayye alessalât* deyince hemen namaza kalkmak, müezzin *Kad kaametissalât* derken namaza başlamak. *Bk.* Namaz, Müstehâb, Kaamet.

NAMAZIN RÜKÜNLERİ — Namaz içi farzlar... *Rükün* deyimi *dayanak* anlamındadır, eşdeyişle *onlarsız olmaz* demektir. Genellikle on iki tâne olarak saptanan namazın farzları *namaz dışı farzlar* (Namaz kılmak için önceden hazırlık niteliğinde olan farzlar) ve *namaz içi farzlar* (Namaz kılarken yerine getirilmesi gerekli farzlar) olmak üzere ikiye ayrılır. Namazın hazırlığı niteliğinde olan dış farzlara *namazın şartları* ve namaz kılarken yapılması gerekli olan iç farzlara *namazın rükünleri* denir. Gerçekte tümü farzdır. Genellikle şartlar altı tâne ve rükünler de altı tâne olmak üzere on iki namaz farzı ilerisürülür. Ne var ki şartları yediye çıkarıp rükünleri beşe indirenler bulunduğu gibi, farzların yirmi yedi tâne olduğunu söyleyenler de vardır. Bir bakıma abdestin dört farzı, gusülün üç farzı ve teyemmümün iki farzı da namazın farzlarıdır, eşdeyişle bunlarsız namaz kılınamaz (Böylelikle namazın farzları 21 olur) (*Bk.* Namazın farzları). Namazın farzlarını yirmi yediye çıkaranlara göre farzlar şunlardır: 1. Hadesten tahâret, 2. Necâsetten tahâret, 3. Namazda ayak basılan yerde namazın sağlamlığına engel bir pislik olmaması, 4. El ve dizlerin geleceği yerde de pislik olmaması, 5. Alnın konulacağı yerin de temiz olması, 6. Avret yerinin örtülmüş olması, 7. Kıble'ye dönmek, 8. Beş vakit namazın vaktinde kılınması, 9. Namaz vaktinin girdiğini yakînen bilmek, 10. Namaz kılmaya niyet etmek, 11. Başlangıç tekbîri almak, 12. Nâfile namazların gayrisinde ayakta olmak, 13. Farz namazların ikişer rekâtında Kur'andan en az bir âyet okumak, 14. Nâfile namazların her rekâtında Kur'andan bir âyet okumak, 15. Vitir namazının her rekâtında okumak, 16. Rükûa varmak, 17. Secde etmek, 18. Secdede başını koyduğu yer katı olmak, 19. Secde yeri ayak bastığı yerden yarım arşından yüksek olmamak, 20. Secdede ayak parmaklarından bir bölümünün iç tarafıyla ellerini ve dizlerini kıbleye çevirmek, 21. Rükûu secdeden önce yapmak, 22. Birinci secdede oturur gibi başını kaldırmak, 23. Tekrar ikinci secdeye kapanmak, 24. Namazın sonunda oturmak, 25. Bu son oturuşu namazın rükünlerinin en sonunda yapmak, 26. Namazın şart ve rükünlerini uyanıkken yerine getirmek, 27. Beş vakit kılınan namazların farzlarını bilip ötekilerden ayırmak. *Bk.* Namaz, Na-

mazın farzları, Namazın şartları, Namazın vâcibleri.

NAMAZIN SÜNNETLERİ — Namaz kılarken Hz. Muhammed tarafından yapıldıkları için yapılması uygun görülen davranışlar... Sünnetlerin yapılmaması farzların yapılmaması gibi namazı bozup yoketmez, vâciblerin yapılmaması gibi yanılma secdesini de gerektirmez (*Bk.* Sehiv secdesi). Ama yapılmaları büyük sevap kazandırır (*Bk.* Sevâb). Küçümsenerek yapılmamalarıysa büyük günahtır. Namazın sünnetleri şunlardır: Farz namazlarının edâ ve kazâlarından ve cumâ namazlarının edâsından önce ezan okumak ve ikamet etmek (Bu sünnet sâdece erkekler içindir), namazın ayakta duruşunda iki ayak arasını dört parmak kadar açmak, sağ elini sol eli üstüne bağlamak (erkekler ellerini kulaklarına kadar kaldırıp tekbîr getirdikten sonra ellerini yanlarına salıvermezler, göbeklerinin altına indirip sağ ellerinin baş ve serçe parmaklarıyla sol ellerinin bileğini halka gibi tutarlar ve sağ ellerinin avucunu sol elleri üstüne koyarlar. Kadınlarsa ellerini omuzlarına kadar götürüp tekbîr aldıktan sonra göğüslerinin üstüne indirirler ve halka gibi tutmaksızın sağ ellerini sol ellerinin üstüne koyarlar), namaza başlarken *Sübhâneke* okumak, *Fâtiha*'yı okumadan önce *euzü besmele* çekmek, *Fâtiha*'yı okuduktan sonra *âmin* demek (Kimileri *âmin*'i *Fâtiha*'nın eki bir âyet saymışlarsa da değildir, Hz. Peygamber tarafından ek olarak söylenmiştir, bu yüzden de söylenmesi sünnettir), namazda eğilirken (rükû) tekbîr getirmek *(Allahüekber* demek), üç kez *sübhâne rabbiyelazîym* demek, eğilirken (rükû) başla beli dümdüz tutmak ve el parmaklarını hafifçe açmak ve kolları dimdik tutmak (Parmakların ne çok açılması ve ne de bitiştirilmemesi gerekir), *Semiallahü limen hamideh* demek, *Rabbenâ ve lekel hamd* demek, secdeye kapanırken de tekbir getirmek, secde ederken önce dizleri, sonra elleri ve daha sonra alın ve burnu yere koymak, üç kez *Sübhâne rabbiyel âlâ* demek, otururken sağ ayağını biraz dikmek (Sâdece erkekler içindir), otururken parmakları biraz açık olarak ellerini dizleri üstüne koymak, son oturuşta *Ettehiyyâtü*'den sonra *Allahümme salli* ve *Allahümme bârik* ve *Rabbenâ* duâlarını okumak (*Bk.* Namaz duâları), her namazın başlama tekbirinde (İftitah) ve bayram namazlarına özgü altı tekbirde ve vitir namazının kunutunda (*Bk.* Vitir, Kunut) ellerini parmaklarının arasını ne çok açıp ne de bitiştirerek avuçları kıbleye karşı gelmek üzere başparmaklarının uçlarını kulak memelerine kadar kaldırmak (Bu sâdece erkekler içindir, kadınlar omuzlarına kadar kaldırırlar), sabah ve akşam namazlarında *Fâtiha,* sonra uzun ve ikindiyle yatsı namazlarında uzunca ve akşam namazında kısa bir sûre okumak, eğilirken dizlerini elleriyle tutmak (Bu sâdece erkekler içindir. Kadınlar dizlerini tutmazlar, ellerini dizlerinin üstüne koymakla yetinirler), eller kulakların hizâsında olarak secde etmek, secdeden kalkarken önce yüzünü ve sonra ellerini dizlerine dayayarak ve iki ayağına dayanarak önce sağ ve sonra sol dizini yerden kaldırmak, oturuşlarda *Lâ ilâhe* derken şehâdet parmağını yukarı kaldırmak ve *illâllah* derken aşağıya indirmek (Bunun için baş ve orta parmakla bir halka yapılır ve öteki parmaklar orta parmağın altına bükülür), selâm verirken *Esselâmü aleyküm ve rahmetullah* demek, son oturuşta *Ettehiyyât*'tan sonra Hz. Peygambere salâvat getirmek ve duâ etmek. *Bk.* Namaz, Sünnet.

NAMAZIN ŞARTLARI — Namaza başlamadan önce yerine getirilmesi gerekli namaz farzları... Namazın farzları on iki tânedir, bunların altı tânesi namaza başlamak için önceden yerine getirilen farzlardır, eşdeyişle bizzat namaz kılma işleminin dışındadır. Bundan ötürü bu ilk altı farza *namazın şartları* denir. Öteki altı farz da bizzat namaz eyleminin gerçekleşmesi için gerekli ve eş-

deyişle namaz içi farzlar olduğundan *namazın rükünleri* deyimiyle adlanır. Şartları yediye çıkarıp rükünleri beşe indirenler bulunduğu gibi, namazın farzlarını 27'ye çıkaranlar da vardır. *Bk.* Namazın farzları, Namazın rükünleri, Namaz.

NAMAZIN VÂCİBLERİ — Farz olmamakla beraber namazda yapılması gerekli davranışlar... *Vâcib* sanısal kanıt (Delîl-i zannî)'larla saptanmış din hükümleridir. *Farz*'lar gibi kesin kanıt (Delîl-i kat'î)'larla saptanmış olmamakla beraber gerekirlikleri bakımından farzlardan farksızdır. Ancak farzı yadsıyan bir kişi dinden çıktığı halde, vâcibi yadsıyan bir kişi dinden çıkmaz. Örneğin sabah namazını kılmayan bir adam müslümanlıktan çıkar, ama bayram namazını kılmayan bir adam müslümanlıktan çıkmaz. Çünkü birincisi farz, ikincisi vâcibdir. *Farz* ve *vâcib* deyimlerini anlamdaş olarak kullanan İslâm hukukçuları (fakîhler, fukâha) da vardır. Ama şeriat açısından sonuçları, yukarda da görüldüğü gibi, çok farklıdır. Örneğin namazda iftitah tekbiri getirmeyen bir kimsenin namazı kılınmış sayılmaz (çünkü farzdır), buna karşı namazda *Fâtiha* okunmazsa da namaz gene kılınmış sayılır (çünkü *Fâtiha* okumak vâcibdir). Namazın vâcibleri şunlardır: 1. Namaza *Allahuekber* tekbîriyle başlamak, 2. *Fâtiha* okumak, 3. *Fâtiha*'yı farz namazların ilk iki rekâtında, nâfile namazların her rekâtında okumak, 4. Farz namazların iki rekâtında *Fâtiha*'dan sonra bir küçük sûre ya da üç kısa âyet ya da bir uzun âyet okumak (Uzun okumak isteyen dilediği kadar okuyabilir, bu ölçüt okumanın en azını saptamaktadır, eşdeyişle bundan daha azını okumamak vâcibdir. En küçük sûre *İnnâ âtaynâ* sûresidir, en küçük âyet de *Sümme nazara* ve *Müdhâmmetânî* âyetleridir. Demek ki *Fâtiha*'dan sonra böyle kısa bir sûre, ya da yukardaki kısa âyetlerden üç tâne ya da bu kısa sûre büyüklüğünde bir âyet okumak vâcibdir), 5. *Fâtiha*'dan sonra okunacak sûre ve âyetleri üç ve dört rekâtlı farz namazların ilk iki rekâtında, vitir namazıyla nâfile namazların her rekâtında okumak, 6. *Fâtiha*'yı bütün sûre ve âyetlerden önce okumak, 7. Secdede burnunu alnıyla birlikte yere koymak, 8. İki secdeyi birbiri ardınca yapmak, 9. Ayaktayken dosdoğru (kıyâm) ve eğilmişken dümdüz (rükû) durmak, eğilmekten kalkarken belini doğrultmak ve *Sübhânallah* diyecek kadar durmak, secdeden kalkınca da iki secde arasında *Sübhânallah* diyecek kadar oturmak, 10. Üç ve dört rekâtlı namazlarda ikinci rekâttan sonra oturmak, 11. İkinci rekâttan sonra ve selâm vereceği zaman oturduğunda *Ettehiyyâtü*'yü okumak, dört rekâtlı namazların ikinci rekâtından sonra otururak *Ettehiyyâtü*'yü okumak, 12. Üç ve dört rekâtlı farz namazlarla vitir namazında ve öğle namazının ilk sünnetinde ikinci rekâttan sonra *Ettehiyyâtü*'yü okuduktan sonra hemen üçüncü rekâta kalkmak, 13. Toplu namazlarda imam tarafından sabah, akşam ve yatsı namazlarının birinci ve ikinci rekâtlarında, cumâ ve bayram namazlarında *Fâtiha*'yla sûrelerin yüksek sesle okunması, 14. Terâvih namazında ve Ramazanda kılınan vitir namazlarında imamın aynı sûreleri yüksek sesle okuması, 15. Öğle ve ikindi namazlarında içinden okumak, 16. Yukarda sayılan okumaların tümünde imama uyanların susup dinlemeleri, eşdeyişle imamı dinlemekle yetinerek kendilerinin okumaması, 17. Vitir namazında kunut duâlarını okumak (Toplulukla kılınan namazlarda bu duâları imam ve topluluk içinden okumalıdır), 18. Bayram namazlarına özgü fazla tekbirlerle bayram namazının ikinci rekâtında rükû tekbiri getirmek, 19. Namazın sonunda selâm vermek, 20. Namazdaki yanılmaları için yanılma secdesi yapmak, 21. Namazlarda secde âyeti okunursa secde etmek. Yukarda da açıkladığımız gibi, bu vâciblerden herhangi birini ya da birkaçını yapmamak namazı yoketmez, namaz gene geçerlidir, ancak eksikliği gidermek için

sehiv secdesi yapmak gerekir (*Bk.* Sehiv secdesi). Ne var ki bu secde de farz değil, vâcibdir. *Bk.* Namaz, Vâcib, Farz, Namazın farzları, Namazın rükünleri, Sehiv secdesi, Namazın sünnetleri.

NAMAZ SÛRELERİ — Namaz kılarken okunması gerekli Kur'an sûreleri... Namazda Kur'an okumak farzdır, demek ki Kur'an okunmadan kılınan namaz geçersizdir, kılınmış sayılmaz. Ama Kur'andan okunacak sûre ve âyetlerin seçimi serbesttir, dileyen dilediğini okuyabilir, hattâ *kolayına geleni okuması* buyrulmuştur. Ama okunacak sûrelerin uzunluğu ve kısalığı hakkında vâcib olan hükümler vardır (*Bk.* Namazın vâcibleri). *Fâtiha* sûresinin okunması vâcibdir (*Bk.* Din, Fâtiha). Namaz kılacak kişinin bunun dışında *Duhâ, İnşirah, Tiyn, Kadir, Zilzâl, Karia, Falak, Nas, Tekâsür, Asr, Hümeze, Fil, Kureyş, Mâûn, Kevser, Kâfirûn, Nasr, Tebbet, İhlâs* gibi kısa sûrelerin en az birkaç tânesini ezber bilmesi gerekir. Bunlardan birkaçını çevirileriyle birlikte örnek olarak vereceğim. Bu sûrelerin her birine başlarken besmele çekilmesi, *Bismillâhirrahmânirrahiym* (Acıyıcı ve esirgeyici Tanrı'nın adıyla başlarım) denmesi şarttır. Örneğin *İhlâs* sûresi şöyledir: *Kul hüvalahü ahad, Allahüssamed, lem yelid ve lem yûled, ve lem yekün lehû küfüven ahad* (De ki: O bir tek olan Allah'tır, Allah uludur, doğurmamıştır ve doğurulmamıştır, hiçbir dengi de yoktur). *Falak* sûresi şöyledir: *Kul eûzü birabbilfalaki, min şerrimâ halâka ve min şerri gaasikiyn izâ vekabe ve min şerrin neffâsâti fiyl'ukadi ve min şerrin hâsidiyn izâhased* (De ki: Sığınırım ben o yarıp yaratan Tanrı'ya, yarattıklarının kötülüğünden, düğümlere üfüren üfürükçülerin kötülüğünden, karanlığı basan gecenin korkusundan, çekemeyenlerin çekemezliğinden). *Nas* sûresi şöyledir: *Kul eûzü birabbinnâsi, melikinnâsi, ilâhinnâsi, min şerrilvesvâsil hannâsi, elleziy yüvesvisü fiy sudûrinnâsi, minelcinneti vennâs* (De ki: Sığınırım insanların Allah'ına, insanların sultânına, insanların Tanrı'sına, o sinsi şeytanın kötülüğünden, insanların içini karıştıran o şeytanın, cinlerin de insanların da kötülüğünden). *Tebbet* sûresi şöyledir: *Tebbet yedâ ebiy lehebin ve tebbe. Mâ ağnâ anhü mâlühü ve mâ keseb. Seyeslâ nâren zâte leheb. Vemre'etüh, hammâletelhatab. Fiy ciydihâ hablün min mesed* (Ebû Leheb'in elleri kırılsın, kendi de yok olsun, onu ne malı ne de kazancı kurtaramayacak, o alevli bir ateşe atılacak, karısı ona odun taşıyacak, boynunda hurma lifinden bükülmüş bir ip olacak). *Nasr* sûresi şöyledir: *İzâ câe nasrullahi velfethu ve re'eytennâse yedhulûne fiy diynillâhi efvâcen, fesebih bihamdi rabbike vestağfirh, innehû kâne tevvâbâ* (Allah'ın yardımı erişince, başarı elde edilince, insanların sürü sürü Allah'ın dinine girdiğini görünce, hemen Tanrı'nı öve öve ulula, O'nun bağışını dile, çünkü tövbeleri onayan O'dur). *Kâfirûn* sûresi şöyledir: *Kul yâ eyyühelkâfirûne, lâ a'büdü mâ ta'büdûne, ve lâ entüm âbidûne mâ a'büd. Ve lâ ene âbidün mâ abedtüm ve lâ entüm âbidûne maa'büd. Leküm diynüküm ve liye din* (De ki: Ey tanımazlar, tapmam ben sizin taptıklarınıza, siz de tapmazsınız benim taptığıma, tapmam işte ben sizin taptığınıza, siz de tapmazsınız benim taptığıma, sizin dininiz size, benim dinim bana). *Kevser* sûresi şöyledir: *İnnâ a'taynâkelkevser. Fesalli lirabbike venhâr. İnne şânieke hüvel'ebter* (İşte biz sana kevser suyunu verdik. Öyleyse Tanrı'na tap, kurban kes. Sana kin besleyen kimse yok mu, kısır olan işte odur). *Fil* sûresi şöyledir: *Elem tere keyfe fe'âle rabbüke biashâbilfiyl, elem yec'al keydehüm fiy tadliyliyn, ve ersele aleyhim tayren ebâbiyle, termiyhim bihicâretin min sicciyl, fece'alehüm ke'asfin me'kûl* (Tanrım fillere neler etti görmedin mi? Onların düzenini bozmadı mı? Onların üstüne sürüyle kuşlar gönderip de bunlarla başlarına tuğlalar yağdırmadı mı? Böylece onları böcek yemiş ekin yaprağına döndürmedi mi?). *Asr* sûresi şöyledir: *Vel'asri, innel'insâne lefiy husrin,*

illeleziyne âmenû ve amilussâalihâti ve tevâsav bilhakkı ve tevâsav bissabr (Sürüpgiden zaman hakkı için, gerçekten insana yazık oldu. Yalnız o kimseler ki inanırlar, iyilik ederler, birbirlerine doğruluk öğüdü verirler, katlanma öğüdü verirler, onlara yazık olmadı). *Kadir* sûresi şöyledir: *İnnâ enzelnâhü fiy leyletilkadri. Ve mâ edrâke mâ leyletülkadri. Leyletülkadri hayrün min elfi şehrin. Tenezzelülmelâiketü verrûhu fiyhâ biizni rabbihim min kulli emrin. Selâmün hiye hattâ matle'ilfecri* (Gerçekten biz Kur'anı kadir gecesi bildirdik. Kadir gecesi nedir bilir misin? Kadir gecesi, bin aydan yeğdir. Meleklerle Cebrâil'in Tanrılarının uygunuyla iş görmek için yeryüzüne indikleri gecedir bu kadir gecesi. Tanyeri ağarıncaya dek esenlik içinde olan gece işte bu kadir gecesidir). *Alak* sûresi şöyledir: *İkrâ bismi rabbikelleziy halak, halakal'insâne min alak, ikrâ ve rabbükel'ekremü, elleziy alleme bilkalemi, allemel'insâne mâ lem ya'lem, kellâ inel'insâne leyatgaâ, en reâhüstagnâ, inne ilâ rabbikerrüc'â, ere'eytelleziy yenhâ, abden izâ sallâ, ere'eyte in kâne alel' hüdâ ev emere bittakvâ, ere'eyte in kezzebe ve tevellâ, elem ya'lem biennallahe yerâ, kellâ lein lem yentehî lenefse'an binnâsıyti, nâsiyetin kâzibetin hâtıeh, felyed'u nâduyehü, sened'uzzebâniyeh, kellâ, lâ tütı'hü vescüd vakterîb* (Yaratan Allahının adını anarak oku. O, insanı bir kan pıhtısından yarattı. Oku. Senin Tanrın, vergisi bol olandır. Kalemle yazmayı öğretti. İnsana bilmediklerini öğretti. Ancak insan bu, ne de olsa azar. Kendini kendine yeter sanır da. Gerçekten sonunda dönüş Tanrısına olacaktır. Sen, bir kulu namaz kılmaktan alıkoyan o kişiye ne dersin? Ne dersin, ya o kişi doğru yol üstündeyse? Ya da sakınırlığı buyuruyorsa? Ne dersin, öteki de doğruyu yalan sayıyorsa, ya da doğrudan yüz çeviriyorsa? Yoksa o Allah'ın gerçekten görmekte olduğunu bilmiyor mu? Yok, eğer bundan vazgeçmeyecek olursa onu saçlarından tutup sürükleriz, o yalancı, suçlu saçlarından. O da kendininkileri çağırsın dursun, biz de zebânileri çağırırız. Yok, sakın ona boyun eğme, yalnız Allah'a secde et, Allah'a yaklaş). İlk inen bu sûredir, Hz. Muhammed'e Peygamberlik bu sûreyle verilmiştir, bu yüzden önemlidir. *Bk.* Namaz, Sûre, Namazın farzları, Namazın vâcibleri, Namazın rükünleri, Din, Müslümanlık.

NAMAZ VAKİTLERİ — Beş vakit namaz kılınacak zamanlar... Namazların belli vakitlerde kılınması şarttır, bu vakitler hadîslere dayanarak fıkıh bilginlerince saptanmıştır (*Bk.* Mîkat). İbn Mes'ud, Hz. Peygamberin şöyle dediğini bildiriyor: «Yakınlarından biri Peygamberimize: Hak yanında en makbul iş nedir? diye sordu. Peygamberimiz şöyle buyurdular: Namazı vaktinde kılmak, sonra ana babaya iyilik etmek, sonra hak yolunda cihâd etmek». Beş vakit namazın Tanrı tarafından nasıl buyrulduğu ve önce elli vakit buyrulmuşken nasıl beş vakte indirildiği Hz. Peygamberin ünlü Mirâç hadîsinde anlatılır (*Bk.* Mirâç). Ayrıca Buhârî de Ebû Mes'ud'dan şu hadîsi naklediyor: «Mirâç sabahı Cebrâil gelip Efendimize beş vakit namaz kıldırdığında Efendimiz şöyle buyurdu: Böyle emrolundum, yâni beş vakit namaz kılmakla emrolundum». Hz. Peygamberin namaz vakitleri üstüne söylenmiş pek çok hadîsi vardır. Örneğin İbn Ömer'in naklettiği bir hadîsinde şöyle der: «Namazınızı güneşin doğmasına ve batmasına kadar geciktirmeyiniz». Gene aynı anlatımcının naklettiği bir başka hadîsinde de şöyle demektedir: «Güneşin ışıkları sezilirse güneş yükselinceye kadar namazınızı geciktirin. Güneşin ışıkları kaybolursa tümüyle batıncaya kadar namazınızı geciktirin». Bilindiği gibi güneş doğarken, tam tepedeyken, batarken namaz kılmak yasaktır; bu vakitlere *vakt-i kerâhet* denir. Bu yasak, namazın güneş tapımına benzememesi içindir. Nitekim ateş tapımına benzememesi için de ateşe karşı namaz kılmak yasaklanmıştır. Namaz va-

kitleri *Mîkat* başlığında ve namaz vakitlerinin mekrûhları *namazın mekrûhları* başlığında ayrıntılarıyla anlatılmıştır. *Bk.* Namaz, Mîkat, Namazın mekrûhları, Mirâç.

NÂS — Kur'anın yüz on dördüncü ve son sûresi... Medîne'de inmiştir, 6 âyettir. Arapça *nâs* deyimi *insan* deyiminin çoğuludur, *insanlar* demektir. Sûre «De ki: İnsanların Rabbine *(kul e'ûzü birabbinnâsi)*» âyetiyle başladığından bu adla anılmıştır. Bir önceki yüz on üçüncü *Falak* sûresi de «De ki *(kul e'ûzü)*» deyimiyle başladığından bu iki sûreye *muavvezeteyn* denir. Her iki sûre de çok kısa olduğundan namazlarda çok okunur. Kimi yorumcular bu iki sûreyi birbirinin tamamlayıcısı sayarlar. Birincisi bedensel zararlardan, ikincisi tinsel zararlardan Tanrı'ya sığınılmasını öğütler. *Bk.* Namaz sûreleri, Muavvezeteyn, Falak.

NASÂRÂ — Müslüman egemenliği altında bulunan Doğu hıristiyanları... Batı hıristiyanlarına da *rûm* denir. Sözcük olarak Süryânîceden Arapçaya geçmiş olan *nasârâ*'nın tekili *nasrânî*'dir, *nasrânîyet* deyimi de *hıristiyanlık* demektir. Araplarda İslâmlıktan önce de kullanılan bu deyim Kur'anın çeşitli âyetlerinde kullanılmıştır. Örneğin *Âli İmran* sûresinin 67. âyeti şöyle der: «İbrahim ne yahudidir ne de nasrânî *(mâ kâne İbrahiymü yahûdîyyen ve lâ nasrânîyyen)*», *Bakara* sûresinin 62. âyeti şöyle der: «Yahudilerle nasârâ *(vennasârâ)* yok mu?». Hz. İsâ *Nâsıra* (Batı dillerinde: *Nazareth)* kentinde doğmuştu, deyim bu kökten kaynaklanmaktadır. *Bk.* İsâ, Hıristiyanlık.

NÂSIBİYYE — Hâricîlere verilen ad... *Bk.* Hâricîlik.

NÂSIRIYYE — İsmâilîliğin bir kolu... İsmâilîliğin büyük bilginlerinden Nâsır Hüsrev'e uyanlar bu adla anılmıştır. Ayrıca Şâzilîliğin de aynı adı taşıyan bir kolu vardır. *Bk.* İsmâilîlik, Şâziliyye.

NASİB — Tanrı'nın bir insana bağışladığı şey... Tasavvuf dilinde *nasib almak* tarikata girmeyi ve *nasib vermek* tarikata almayı dilegetirir.

NASR — Kur'anın yüz onuncu sûresinin adı... Medîne'de inmiştir, üç âyettir. Arapça *nasr* deyimi *yardım* demektir. Sûre «Allah'ın yardımı erişince *(izâ câe nasrullahi)*» sözleriyle başladığından bu adla anılır. Gene bu başlangıçtan ötürü *geldiği zaman* anlamında *İzâ câe sûresi* de denir. Hz. Muhammed'in Peygamberliğinin sona ermek üzere bulunduğundan ötürü de *Tevdî sûresi* (Sûrat al-tavdî) diyenler de vardır. Kur'anın en kısa sûrelerinden biri olduğundan namazlarda çok okunur. Kur'an sıralamasında ondan sonra daha dört sûre bulunduğu halde bu sûrenin en son inen sûre olduğunu ilerisürenler de vardır. *Bk.* Namaz sûreleri, Muhammed, Sûre.

NASRÂNÎ — *Bk.* NASÂRÂ.

NASRÂNÎYET — *Bk.* NASÂRÂ.

NASS — Kur'an ve hadîslerdeki kesin yargı... Fransızca *dogme* anlamını dilegetirir, dilimize *inak* deyimiyle çevrilmiştir. Tartışmasız ve yorumsuz kabul edilmesi gereken yargılardır. Çoğulu *nusûs*'tur. Sözcük anlamında da Arapça *kesinlik* demektir. *İnakçılık* deyimiyle dilimize çevrilen Fransızca *dogmatisme* deyimi de Arapça *Nassiyye* deyimiyle karşılanır. Tanrıbilim alanı *nass*'larla doludur. Hıristiyan ortaçağ yüzyıllar boyunca *nass*'larla biçimlenmiştir. O çağda sâdece *kutsal kitap* sözleri değil, Aristoteles ve Platon gibi düşünürlerin sözleri de nass'laştırılmıştı, tartışmasız ve yorumsuz kabul edilmeleri zorunluydu.

NASTURÎLİK — Istanbul patriği Nestorius'ün düşüncelerinden oluşan hıristiyan mezhebi... *Nasturiyye* ve *Nesturîlik* de denir. V. yüzyılda kurulmuştur. Nestorius, Hz. İsâ'nın Tanrısal nitelikleri olduğunu, ama Tanrı olmadığını, Hz. Meryem'in de *Tanrı anası (Yu.* Theotekos) değil, bir insan anası olduğunu ile-

risürmüştür. Nestorius'e göre insan nitelikleriyle Tanrı nitelikleri aynı özde birleşemez, bundan ötürü Hz. İsâ'nın tek bedende iki kişilikli olduğunu kabul etmek gerekir. Bir bakıma hıristiyanlık açısından Hz. İsâ'yı insan saymak zorunluğu da vardır. Çünkü o, bütün insanlar için, Tanrı yanıyla değil, insan yanıyla acı çekmiştir. Nestorius'ün bu düşünceleri sofu hıristiyanlarca sapkınlık sayılmıştır. Özel kiliseler kuran ve *Mar Şimun* adını verdikleri bir patrikliğe bağlanan Nesturîler günümüze kadar süregelmişlerdir. *Bk.* İsâ, Hıristiyanlık.

NASUHİYYE — Halvetîliğin bir kolu... XVIII. yüzyılda Istanbul'da Halvetî şeyhi Mehmet Nasuhi tarafından kurulmuştur. Mehmet Nasuhi Halvetîliğin Karabaşiyye kolundandı, ayrıca Mevlevîliğe de eğilimliydi. Kurduğu kol sünnî anlayıştadır. *Bk.* Halvetîlik.

NÂTIK — Tasavvuf dilinde, Tanrı'nın insanda dilegelmesi... *Konuşan* demektir, konuşma anlamına gelen Arapça *nutk* sözcüğünden türetilmiştir. Tasavvuf dilinde *insan*'a *konuşan Tanrı* anlamında *Kelâm-ullah-ı nâtık* denir. Bâtınîlerde *nâtık* (söyleyen) peygamber, *sâmit* (susan) imamdır. Çünkü Peygamberin sözlerindeki gerçek anlamları bilen odur. *Bk.* İmam, Vahdet-i vücûd.

NAVÂSIB — Hâricîlere müslümanca verilen adlardan biri... *Bk.* Hâricîlik.

NÂVÛŞİYYE — İmâmîliğin bir kolu... Ayırıcı niteliği, imam Câfer-üs-Sadık'ın ölmediğine inanmaktır. Onlara göre Câfer, *hayy-i lâyemût* (ölümsüz sağ)'tur. Bu kol İmâmîlerinden kimileri onu zaman zaman görüp konuştuklarını da ileri sürmüşlerdir. *Bk.* İmam, İmâmiyye.

NAZAR — Bakışla yapılan kötülük... İlkellerden en gelişmiş toplumlara kadar yayılmış bir inançtır. Dilimizde *göz değmesi* ve *göze gelme* deyimleriyle de dilegetirilen *nazar*'a Yunanlılar *matisma,* Araplar *isâbet-i ayn,* Fransızlar *mauvais oeil,* Almanlar *Böser Blick,* İngilizler *Evil eye* derler. Haset ve kıskançlıkla beğenmeden doğduğuna inanılır. Kimi gözlerde hasta edici ve öldürücü bir gücün bulunduğu inancına dayanır. İnsan, hayvan, mal, eşya vb. gibi her şey *nazar* konusu olabilir ve kötü bakıştan zarar görebilir. Eski Mısır, Bâbil, Mezopotamya, Yunan, Roma'dan günümüz toplumlarına kadar çeşitli *nazarlık*'lar kullanılmıştır. Nazardan zarar görenleri nazarın kötü etkisinden arındırmak için de çeşitli büyüsel işlemler yapılmıştır. Ülkemizde *kurşun dökmek* bu işlemlerin en yaygın olanlarından biridir. İslâm dini de nazar değmesini kabul etmektedir. Buhârî'nin Ebû Seleme'den naklettiği şu hadîs bunun kanıtıdır: «Efendimiz Ümmü Seleme'nin evinde yüzü kara ve kızıl ya da sarı karışığı olan bir kız görünce: Buna nazar değmiş, ona okuyup ilâç yapın, buyurdu». Hz. Ayşe de şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimiz bir hastaya okuduklarında şöyle buyururdu: Allah'ın yardımı ve izniyle bizim toprağımız, kimimizin de tükrüğüyle hastalarımız şifâ bulur». Hz. Peygamber parmağını tükrüğüyle ıslatır, temiz toprağa bulaştırarak hastaya sürer ve öyle duâ edermiş. Nazar değene Kur'an okunup üflenmesi de onu tinsel açıdan güçlendirmektedir. Nazar değmesinde genellikle şu kısa duâ okunmaktadır: *Bismillâhi erkike min külli şey'in yüezzike ve min külli aynin ve hâsidin Allahü yeşfike.* İslâm tasavvufunda *nazar,* varlıkbirliği inancına dayanan bir Tanrı bakışıdır. Özellikle Mevlevîler, Hamzavîler, Melâmîler *bakış*'la Tanrısal gerçeğe ulaşılacağına inanırlar. Bu bakış, hem bir dışabakışı, hem de bir içebakışı dilegetirir. Bu yüzden mürid şeyhinin ve şeyh müridinin gözlerine baktığı gibi *murakabe*'ye dalma yoluyla bu bakış içe de çevrilir. *Bk.* Tasavvuf, Vahdet-i vücûd, Nazarlık.

NAZAR BER KADEM — Nakşibendî tarikatının on bir temel ilkesinden biri... Düşüncenin Tanrı'dan başka bir şeye

yönelmemesi için çevreye bakmamayı dilegetirir. *Bk.* Nakşibendiyye.

NAZAR BONCUĞU — Nazardan korunmak için taşınan göz biçiminde boncuk... Genellikle mavi renklidir, bu rengin nazardan koruyacağına inanılır. Eski Mısır'da da *Horus gözü* ve *Oziris gözü* denilen göz biçiminde muskalar kullanılırdı. *Bk.* Nazar, Muska, Nazarlık, Nazar Takımı.

NAZAR-I HAKKAANÎ — Hamzavî tarikatının kendinden geçip Tanrı'yla birleşme yöntemi... Şeyhin bakışıyla *vecd* ve *cezbe*'ye kapılıp Tanrılık sırlara ulaşmayı dilegetiren bu terim, bir çeşit *hipnotizma*'yı adlandırır. *Bk.* Hamzavîler.

NAZARLIK — Nazardan korunmak için takılan muska... Göz, yürek, nal vb. biçimlerinde yapılan *nazarlık*'lar temelde *muska* niteliğindedir. Kolye olarak boyna takıldığı gibi, giysilere de iğnelenir. *Nazarlık* olarak çeşitli nesnelerin kullanıldığı saptanmıştır: Boncuk, at nalı, sarmısak, yumurta kabuğu, kuru diken, bebe patiği, Maşallah ve Yâ Hâfız igbi yazılar, akik, kurt dişi, tosbağa gözeği, deniz kabukları, mercan, çöreotu (ufak torba içinde), çakıltaşları, hurma çekirdeği vb. bu çeşitli nesneler arasındadır. Takım hâlinde hazırlanmış nazarlıklar da vardır. *Bk.* Nazar takımı, Nazar, Muska.

NAZAR TAKIMI — Bir diş sarmısak, çöreotu, pavurya dişi, çatallı mercan, kurt dişi, Hintkarıncası boynuzu ve mavi boncuktan meydana gelen nazardan koruyucu nazarlık kümesi... *Bk.* Nazarlık, Nazar.

NÂZİÂT — Kur'anın yetmiş dokuzuncu sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 46 âyettir. Çeşitli anlamlarda kullanılan Arapça *nâziât* (Tekili *naza'a)* deyimi Kur'anda *bir şeyi yerinden çekip koparan* anlamında kullanılmıştır. Sûre «Canlarını sertlikle alanlar hakkı için *(vennâzi' âti garkan)*» âyetiyle başladığından bu adla anılır. Kimi yorumcular bu deyimle meleklerin kasdedildiğini de ilerisürmüşlerdir (*Bk.* Hamdi Yazır, *Kur'an Dili,* VII, 5552-56). Bu sûrede *nâsih* (Nesh eden: Başka bir âyeti yürürlükten kaldıran) ve *mensûh* (Nesh edilen: Başka bir âyetle yürürlükten kaldırılan) hiçbir âyet yoktur.

NEBE — Kur'anın yetmiş sekizinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 40 âyettir. Arapça *nebe* deyimi *haber* demektir. Sûrenin 2. âyeti «anlaşmazlığa düştükleri büyük bir haber soruyorlar *(aninnebe'il'aziymî)*» dediği için bu adla anılmıştır. Ayrıca 1. âyeti «Onlar birbirlerine ne soruyorlar? *(amma yetesâelûn)*» sözüyle başladığından *ne, neden, hangi* anlamlarına gelen *Amme sûresi* de denir. Sözü edilen *büyük haber* o sıralarda Mekke'li inanmayanların tartıştıkları kıyâmet günüyle yeniden diriliş haberidir. *Bk.* Kıyâmet.

NEBÎ — Eski şeriatı sürdüren peygamber... İslâm terminolojisinde *Nebî* ve *Resûl* deyimlerinin her ikisi de *Peygamber* anlamına gelmekle beraber aralarında önemli bir ayrım vardır. *Nübüvvet* eski dini sürdüren peygamberin niteliği, *risâlet* (elçilik)'se yeni bir din getiren peygamberin niteliğidir. Bu yüzdendir ki İslâm Peygamberi Hz. Muhammed için «nübüvvet ve risâleti nefsinde toplamıştır» denir. Çünkü İslâm Peygamberi önce eski şeriatı sürdürmüş, sonra yeni şeriat esasları getirmiştir. Örneğin Hz. Mûsâ'dan başka bütün yahudi peygamberleri *nebî*'dirler, yahudi şeriatını sürdürmüşler ve bu şeriattan çıkan ibrânîleri şeriata çağırmak için gelmişlerdir, eşdeyişle yeni esaslar getirmemişlerdir. *Bk.* Peygamber, Müslümanlık, Yahudilik.

NECÂSET — Pislik... *Necâsetten tahâret* (pislikten temizlenme) namaz kılmanın farz olunan koşullarından biridir. Namaz kılacak olan, vücudunu, giysisini (elbisesini) ve namaz kılacağı yeri temizlemek zorundadır. Bu temizlik, *namazı bozan pislik* (Necis)'lerden yapılır.

Şeriat bu pislikleri ikiye ayırmıştır: *Hafif pislikler* (Necâset-i hafîfe) eti yenen dört ayaklı hayvanlarla at türünün idrârı ve tersi, pisliklerini havadan düşüren kuşların tersidir. *Ağır pislikler* (Necâset-i galîza) doğumundan itibâren her yaşta insan tersi (gaaita)'yle salyaları, sümükleri, şarap, bir yerden akmış olan kan, meni, irin, kadınların her türlü kanı (*Bk.* Hayız, Nifâs, İstihâza), ağız dolusu kusmuk (kay), ölü hayvan eti, domuz eti (kemiği, yağı, derisi), kümes hayvanlarının tersleridir. Hafif pisliklerin insanın vücut ve giysisinin dörtte birinden çoğuna bulaşanları namazı bozar, ağır pisliklerinse bir dirheminden çoğu namazı bozar. Farz olan ve temizlenmesi gereken pislikler bunlardır. Burada dikkat edilmesi gereken şeriat hükmü şudur: Bu pisliklerden her birinin zerresinin bile temizlenmesi vâcibtir. Ancak zorunluk durumunda yukarda bildirilen miktarların namazı bozmayacağı (ifsâd etmeyeceği) şeriatça kabul edilmiştir. Zorunluk durumları, örneğin pisliğin farkedilip namazın bozulması hâlinde namaz vaktinin geçmesi ya da cemâatın dağılması vb. gibi durumlardır. Zorunluk durumlarının dışında pisliğin zerresini farkeden kimse hemen namazını bozup temizlenmelidir. Şeriat buyruğu olan temizlenme iki yolla olur: Suyla ve su bulunmayan yerde teyemmümle. *Bk.* Tahâret, Necis, Namazın farzları, Su, Teyemmüm, Hayız, Nifâs, İstihâza, Farz, Vâcib.

NECCÂRÎYYE — IX. yüzyılda kurulan önemli bir mezhep... *Naccâriyye* de denir. Hüseyin Muhammet Naccar adlı bir din bilgini tarafından kurulmuştur. Önemi, *Eş'arîlik* gibi bir akımla *Mûtezile* gibi bir akımı birleştirmeye çalışmasıdır. Örneğin eylemleri yaratanın Tanrı olduğu kanısını ilerisürerken tikel irâdeyle onları kazanan ve kullananın insanlar olduklarını savunurlar. Tanrı'nın günahları bağışlayabileceğini ilerisürerek Eş'arîyye'yle birleşirken Tanrı'nın nitelikleri bulunmadığını ilerisürerek Mûtezile'yle birleşirler. Bu mezhepten *Bergusiyye, Za'feraniyye* ve *Müstedrike* kolları türemiştir.

NECEDÂT — Hâricîliğin bir kolu... Âmiroğlu Necdet, ya da Arapça adıyla Necede bin Âmir el-Hanefî el-Haricî'ye uyanları adlandıran *Necedât,* Hâricîlik yolunda Necede'nin imamlığını kabul etmiştir. Savaşa katılmayanları kâfir saymamışlar, büyük suç (kebîre) işleyenlerin suçlarında direnmedikleri takdirde müslüman olduklarını ilerisürmüşler, bununla beraber küçük suç işleyenlerin bile (sagîre) suçlarında direndikleri takdirde kâfir sayılacağı kanısını gütmüşlerdir. Necede, şarap içenlere sopa vurulması cezâsını da kaldırmıştı. Ne var ki kendilerinden olmayanları *münâfık* saymışlar ve düşman gözüyle bakmışlardır. Peygamberlerin de günah işleyebileceklerini ilerisürmeleri ayırıcı nitelikleridir. Halkın imama ihtiyacı olmadığı, adâlet ve insafa uymakla bütün sorunların çözümlenebileceğini savunmuşlardır. Necede'nin aşırı düşünceleri, sonunda yandaşlarını ikiye ayırmıştır. Bunların bir bölümüne *Âziriyye* (Necede'yi mâzur görenler) denmiştir, bir bölümü de Necede'nin yolundan ayrılıp Âtıyye bin el-Esved'e uymuştur.

NECES — Pis... *Necis* de denir, karşıtı *temiz* (tâhir) deyimidir. Halk dilinde bu anlamı almakla beraber gerçekte *neces* deyimi *pislik* demektir ve *necâset* deyimiyle anlamdaştır. *Pis* anlamını dilegetiren *necis* deyimidir. Bu iki deyim arasında yeni din kitaplarında şöyle bir ayrım da yapılıyor: *Necis,* ister kişisel ister ilineksel (eşdeyişle ister kendiliğinden ve ister sonradan ve dışardan bulaşmış) olsun, genellikle *pis* olanı dilegetirmek için kullanılmaktadır. *Necis*'se ilineksel, eşdeyişle sonradan bulaşmış olmayan (insanın kendi tersi gibi) *pis* anlamında kullanılıyor (örneğin *Bk.* Hamdi Akseki, *İslâm dini,* Ankara 1952, s. 112). İslâm dini terminolojisinde *abdest tâzelemeyi gerektiren kirlenme*'ye de *hades* denir. *Bk.* Necâset, Necis, Namazın farzları.

NECİS — Pis... Pis olan şeyler Kur'anda ve Peygamber sözlerinde saptanmıştır. Bunlara İslâm hukukçularının (fakîhlerin) ekledikleri şeyler de vardır. İslâm mezhepleri arasında kimi pis olanlar tartışmalıdır. İslâmın temizlik kuralları (tahâret) Şâfiî mezhebince düzenlenmiştir. İmam Şâfiî'ye göre şunlar pistir: Şarap ve bütün alkollü içkiler, köpek, domuz, ölü eti, kan, insan ve hayvan pislikleri, eti yenmeyen hayvanların sütü. Bu *necis*'lerin çok önemli bir özelliği, sirkeleşmiş şarapla tabaklanan (debağlanan) hayvan derisi dışında kalanların asla *temizlenemez* oluşlarıdır. *Bk.* Necâset, Meyte, Neces, Tahâret, Hades, Namazın farzları, Abdest, Gusül.

NECM — Kur'anın elli üçüncü sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 62 âyettir. Arapça *necm* deyimi *yıldız* demektir. Sûre «Batmakta olan yıldız hakkı için *(vennecmi izâ hevâ)*» deyimiyle başladığından bu adla anılmıştır. Buhârî'nin birçok doğru hadîslere dayanarak bildirdiğine göre bu sûre Hz. Peygamberin yüksek sesle halka açıkladığı ilk sûredir, Harem-i şerîf'te yüksek sesle okunmuş ve müşriklerce de dinlenilmiştir. İlk *secde âyeti* de bu sûrede inmiştir, sûre «Artık Allah'a secde edin, tapın *(fescüdü lillâhi ve budû)*» âyetiyle biter, bu sûre halka okunurken başta Hz. Peygamber olmak üzere bütün müslümanlar secde etmişlerdir. Bu sûrenin inişinin nedeni müşriklerin Hz. Muhammed'i delilikle suçlamaları ve Kur'anı uydurduğunu ileri sürmeleridir. Şöyle bir öykü de anlatılır: Bu sûre halka okunurken 19-20. âyetlerin «Lât ve Uzzâ'ya ve bir de Menât'a (Bunlar Arapların ünlü putlarının adlarıdır. O.H.) ne dersiniz?» sözleri üzerine bilinmez bir yerden «Bunlar ulu kızlardır, bu akkuşların şefâatleri umulur» diye bir ses duyulmuş ve Hz. Peygamber tarafından bu sözün şeytan tarafından söylenmiş olduğu açıklanmıştır. Bu âyette adı anılmamakla beraber *Hübûl* putuyla birlikte bu dört dişi (kız) put, putatapar Arapların en büyük putlarıydı. Sûrenin 23. âyeti şöyle der: «Taptığınız bu putlar, Allah tarafından indirilmiş hiçbir kanıta dayanmaksızın, babalarınızın taktıkları birtakım adlardan başka bir şey değildir». 38. âyetteki «hiç kimse başka bir kimsenin günahını yüklenemez» sözü de Velîd bin Mugiyre için söylenmiştir, müşriklerden biri çok cimri olan Velîd'i kandırarak para karşılığında onun günahlarını yükleneceğini söylemiş, Velîd de ona biraz para vererek günahlarından kurtulduğunu sanmıştı. 49. âyet şöyle der: «Şi'ra yıldızının Rabbi de odur», parlak bir yıldız olan *Şi'ra* yıldızı Huzâa kabîlesinin putuydu, onlar da bu yıldıza taparlardı. Putlara tapmanın Araplar arasında çok yaygın olduğu ve birtakım dil alışkanlıklarına yol açtığı Ebû Hüreyre'nin naklettiği şu hadîsten anlaşılmaktadır. Hz. Muhammed bu hadîsinde şöyle demektedir: «Kim yemin ederken Lât ve Uzzâ'nın adını anarsa hemen *Lâilâheillallah* desin». *Bk.* Put.

NEFES — Büyüsel ve dinsel bir gücü olduğuna inanılan soluk... *Soluk* anlamını dilegetiren Arapça *nefes (Fr.* Respiration), büyülü bir güç olarak en eski inançlardan günümüze kadar çeşitli toplumları etkilemiştir. *Duâ okuyup üfleme* anlamındaki *nefes etme*'nin hastaları iyileştireceği inancı da onun bu büyüsel gücünden gelmektedir. *Nefes*'in *ruh* olduğu inancı, çeşitli dillerde *ruh* sözcüğünün *soluk* kökünden türetilmesiyle de bellidir. Örneğin Fransızca *can* anlamına gelen *âme* (ruh) sözcüğü Hint-Avrupa dil grubunun *soluk* anlamındaki *ani* kökünden, *tin* anlamına gelen Fransızca *esprit* (ruh) sözcüğü Lâtincenin *soluk* anlamına gelen *spirare* kökünden türemiştir. Ölürken son soluk bu *ruh*'u dışarıya uçurmaktadır. *Şamanlık* dininde hasta ölmeden önce Şamanlar ruhu dışarıya kaçırmamak için sürekli olarak *nefes* ederler. Birçok ilkeller çocukların, ana-babaların soluklarının birbirine karışması sonucunda oluştuğuna inanmışlardır. *Bk.* Ruh, Nefh-i rûh, Rukye.

NEFH-İ RÛH — Ruh üfleme... İslâm terminolojisinde yer alan hıristiyan

inançlarına göre *nefh-i rûh* iki yerde gerçekleşmiştir: 1. Tanrı, Hz. Adem'i soluğuyla üfleyerek canlandırmıştır, 2. Cebrâil (Ruh-ül Kudüs) Meryem'e soluğuyla üfleyerek Tanrı adına onu Hz. İsâ'ya gebe bırakmıştır. *Bk.* Nefes, Âdem, İsâ.

NEFH-İ SÛR — Kıyâmet kopması... Dört büyük melekten biri olan İsrâfil'in üfleyeceği boruyla gerçekleşecek olan *kıyâmet*'i dilegetirir. *Bk.* Kıyâmet.

NEFİS — Can ve ruh... İslâm felsefesinde ve tasavvuf anlayışında *nefis* (özbenlik), insanın bedeni dışında kalan ve Tanrısal bir özden yapılmış olan bölümüdür. Kötülük de, iyilik de ondan gelir. Bundan ötürü dinsel ve gizemsel eğitim, usun (aklın) eğitimi değil, nefsin eğitimidir. *Nefis* (nefs) *deyimi* (çoğulu: *Anfûs, Nufûs)* Kur'anın çeşitli âyetlerinde çeşitli anlamlarda (İnsan, İnsan ruhu, Tanrı, İlâhlar, İnsan topluluğu, Cin topluluğu) kullanılmıştır. Bu konuda değerli bir inceleme yayımlamış olan E. E. Calverley Kur'anda *nefs* deyiminin hiçbir zaman *melekler*'le ilgili olarak kullanılmamış olmasına özellikle dikkati çeker (Karşılaştırınız: R. Blanchére, *Notes sur le substentif «nafs» dans le Coran, Semitica,* I, 1948). *Ruh* (nefs) meleklerin yardımcısı ya da ortağı (şerîki) olarak ilerisürülmüştür. Örneğin *Nebe* sûresinin 38. âyeti şöyle der: «O gün ruh ve melekler *(yevme yekuumürrûhu velmelâiketü)* saf bağlayıp duracaklar», *Kadir* sûresinin 4. âyeti şöyle der: «O gece melekler ve özellikle ruh, Rablerinin izniyle iş görmek için yere inerler», *Meâric* sûresinin 4. âyeti şöyle der: «Melekler ve ruh göğe süresi elli bin yıl olan bir günde çıkarlar». Bunun dışında da örneğin *Yusuf* sûresinin 53. âyeti *Yusuf*'un ağzından şöyle der: «Ben nefsimi temize çıkarmıyorum *(ve mâ überriü nefsi)*, çünkü nefis kötülüğü buyurur, meğer ki Rabbim esirgemiş olsun», *Kıyâmet* maddesinin 2. âyeti şöyle der: «Kendini kınayan nefse de yemin ederim ki elbette siz dirileceksiniz», *Fecr* sûresinin 27. âyeti şöyle der: «İnananlara şöyle denecek: Ey güvenliğine kavuşan insan *(yâ eyyetühennefsülmutmainne)*», görüldüğü gibi bu âyette *nefis* deyimi *insan* anlamında kullanılmıştır, *Şems* sûresinin 9-10. âyetleri şöyle der: «Nefsini (eşdeyişle: *kendini.* O.H.) arıtan kimse umduğuna ermiştir. Nefsini (eşdeyişle: *kendini.* O.H.) kirleten kimse de kendine yazık etmiştir». Bâtınîlere göre Tanrı önce *akıl*'ı, sonra ve onun yardımıyla *nefis*'i yaratmıştır. *Akıl* tam, *nefis* ise noksandır. Evren, bu noksanlığın tamlık isteğinden ötürü devinmesinden oluşmuştur. Usun (Akl-ı kül) yetkinliğine imrenen ruh (Nefs-i kül) onun yetkinliğine varmak için dönmeye başlayınca ilkin gökler (Felekler) meydana geldi, onların dönmesinden de cisimler (Ecsâm) oluştu. Mâdenler, bitkiler ve hayvanlar işte bu cisimlerdir. Cisimler meydana gelince *tümel nefis* (Nefs-i kül) tikellere bölünmüş ve bedenlere girmiştir. İnsan, daha özel bir oluşma sonunda varlaşmış ve *tümel akıl*'ı da kendi kişiliğinde somutlaştırmıştır. Tümel akıl ve nefis, bu açıdan evrende tek ve üstün varlık olarak sâdece insanda yansımaktadır. Bunları en yetkin biçimde kullanan *nâtık* (söyleyen, peygamber)'dır. Ne var ki *nâtık*'ın sözlerini herkes anlayamaz. Onları anlayan ve yorumlayan da *sâmit* (susan, imam)'tir. Nefsin yedi derecesi vardır (Bu yüzden özellikle Halvetîler, Tanrı'nın yedi adını söyleyerek zikrederler). Bu yedi derece şunlardır: 1. *Nefs-i emmâre* (Kötülüğe, bedensel isteklere eğilimli nefis), 2. *Nefs-i levvâme* (Kötülüğü kınayan, iyiliğe eğilimli nefis), 3. *Nefs-i mülhime* (Esinlendiren, ilham veren nefis), 4. *Nefs-i mutmaine* (Gerçeği bilmede kuşkusuz olan nefis), 5. *Nefs-i râdiyye* (Tanrı'dan gelene razı olan nefis), 6. *Nefs-i mardıyye* (Buna karşı Tanrı'nın rızâsını kazanan nefis), 7. *Nefs-i sâfiyye* ya da *zekiyye* (Her türlü kötülükten arınmış, sâf ve temiz nefis). *Bk.* Tasavvuf.

NEFS — *Bk.* NEFİS.

NEFS-AL-KÜLLÎ — Tasavvuf dilinde,

Tanrılık nefis... *Nefs-i rahmânî* de denir. Tasavvuf felsefesine göre evreni kuşatan, bütün varlık türlerini kapsayan nefistir. *Bk.* Nefis.

NEFS-İ EMMÂRE — *Bk.* NEFİS.

NEFS-İ KÜL — *Bk.* NEFİS.

NEFS-İ LEVVÂME — *Bk.* NEFİS.

NEFS-İ MÜLHİME — *Bk.* NEFİS.

NEFS-İ MUTMAİNE — *Bk.* NEFİS.

NEFS-İ RADİYYE — *Bk.* NEFİS.

NEFS-İ MARDIYYE — *Bk.* NEFİS.

NEFS-İ SÂFİYYE — *Bk.* NEFİS.

NEFSÎYYE — İmâmîliğin bir kolu... Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan'ın soyundan Abdullah oğlu Muhammed'in ölmediğine, sağ olup gelmesi beklendiğine (Hayy-i muntazar) inanırlar. İmam, *nefs-uz-zekiyye* olduğundan, *Nefsiyye* adını almışlardır. *Bk.* İmâmîlik, Nefis.

NEFS-İ ZEKİYYE — *Bk.* NEFİS.

NEHEMYA — Yahudi peygamberlerinden biri... Tevrat'ta on üç bölümlük küçük bir kitabı vardır, Kur'anda adı anılmaz. Kitabı şöyle başlar: «Hakalya'nın oğlu Nehemya'nın sözleridir. Yirminci yılın Kislev ayında ben Şuşan sarayındayken, kardeşlerimden Hanani ve Yahuda'dan kimi kişiler geldiler. Onlara sürgünden kaçıp kurtulanları ve Yeruşalim'in durumunu sordum. Şöyle dediler: Sürgünden artakalanlar büyük düşkünlük ve utanç içindedirler, Yeruşalim'in de duvarı yıkıldı ve kapıları ateşle yakıldı. Bunu duyduğum zaman oturup ağladım, günlerce yas ve oruç tuttum ve göklerin Allah'ı önünde duâ edip dedim ki: Ey göklerin Allah'ı olan Efendimiz (Rabbi), kendisini sevenlerle sözleşen (ahd eden) büyük Allah, sana karşı çok suç işledik, bizi bağışla». *Bk.* Tevrat.

NEHREVÂN — *Bk.* CİSR-İ NEHREVÂN.

NEKİR — *Bk.* MÜNKER VE NEKİR.

NEML — Kur'anın yirmi yedinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 93 âyettir. Arapça *neml* deyimi *karınca* demektir. Sûrenin 18. âyeti şöyle der: «Sonunda karınca deresine vardılar *(hattâ izâ etev alâ vâdinnemli).* Bir dişi karınca: Karıncalar, yuvalarınıza girin ki Süleyman ve ordusu farkında olmadan sizi ezmesin, dedi». Sûre bundan ötürü bu adla anılmıştır. Sûre, Hz. Süleyman'ın Sabâ melîkesi Belkîs'e karşı yaptığı seferi anlatır. Kimi yorumcular, Hz. Süleyman'ın karıncalara değil, *karınca* (Nemil) adını taşıyan bir kabîleye rastlamış olduğunu ilerisürerler. Bu sûre bir önceki yirmi altıncı *Şuarâ* sûresinin devâmı gibidir, ondan hemen sonra inmiştir. Sûrede İsrâiloğularının Hz. Süleyman yönetimindeki parlak çağları anlatılır. Kimi yorumcular bundan İslâmlığın da Kanûnî Sultan Süleyman devrinde en parlak çağına ulaşacağının önceden böylelikle bildirilmiş olduğunu söylerler. Sûrenin başında da Hz. Mûsâ'nın Allah'la karşılaşması anlatılır. İbibik kuşu olan *Hüdhüd* kuşundan da bu sûrede sözedilir, kimi yorumcular da bu adın Hz. Süleyman'ın Belkîs'e gönderdiği elçinin adı olduğunu ilerisürerler. Belkîs, Yemen (Sabâ) ülkesi hükümdârı Şerâhil bin Mâlik bin Reyyân'ın kızıydı, erkek kardeşi olmadığından babasının yerine hükümdâr olmuştu. Ulusuyla birlikte güneşe tapıyorlardı (*Bk.* Namaz vakitleri). Anlatıldığına göre çok zengin olan Yemenliler, Belkîs'in melîkeliğini hiçbir erkekle cinsel ilişkide bulunmama koşuluyla kabul etmişlerdi. Sûrede anlatıldığına göre Belkîs, Hz. Süleyman'ın billûr döşeli köşkünü görünce imân etmiştir, çünkü böylesine görkemli bir köşkün Allah tarafından ancak peygamberine verilebileceğini anlamış ve Hz. Süleyman'ın peygamberliğine inanmıştır. İslâm halk inançlarında dükkânlara, evlerin kapılarına, yatak odalarına asılan ve ceplerde taşınan ve bereket getirdiğine inanılan bir de karınca duâsı vardır ki şöyledir: *Allahümme Rabbi İbrahiyme ve Cebrâiyle ve Mikâiyle ve İsrâfiyle ve Azrâiyle ve İsmâiyle ve İshaaka ve Yâ-*

kûba ve münzilil berekât ve münzilil tevrât velinciyl vezzebûr velfürkan, ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhil aliyyil-azîym, lâ ilâhe illâllah elmelîk elhakk elmübiyn, Muhammeden resûlullah sâdıkelvâdülemiyn, innallahü hüvel rezzâk zülkuvvetelmetiyn, yâ Allah yâ Allah yâ Allah yâ Allah, yâ Rab. yâ Rab yâ Rab, yâ Hayy yâ Hayy yâ Hayy, yâ kayyûm yâ zülcelâl vel'ikrâm, es'elüke bi'ismikel azîym, in terzikni rızken helâlen tayyiben birahmetike yâ errahmân-ürrahiym, yemlihâ meslinâ mekselinâ mernûş debernûş şâzenûş kefeştateyûş kıtmîr. Görüldüğü gibi bu duâda önce Hz. İbrahim'in, sonra dört büyük meleğin ve daha sonra İsmâil, İshak ve Yâkub'un efendileri olan Allah'a hamdedetek O'nun Tevrat, İncil, Zebûr ve Kur'anla bereket indirdiği anlatılmakta, O'ndan başka tapacak bulunmadığı ve Hz. Muhammed'in O'nun elçisi olduğu bildirilerek Tanrı'nın doksan dokuz adından birçokları (kimileri üç kez) sayılmakta ve O'nun rahmeti istenerek iyi ve helâl rızk dilenmektedir. Duânın sonunda da köpekleriyle birlikte (Kıtmîr) ünlü yedi uyurların adları (Ashâb-ı kehf) sayılmıştır. Bu duânın dükkânlara çok kâr, evlere bol yiyip içecek sağlayacağı ve bütün kötülüklerden (özellikle de yoksulluk kötülüğünden) koruyacağı inancı günümüzde de geçerlidir. *Bk.* Süleyman, Mûsâ, Kehf.

NEMRÛD — Tanrı'ya inanmayan ve Hz. İbrahim'i ateşe attıran kral... Yahudilerin ve hıristiyanların *Kutsal Kitap* (Kitâb-ı Mukaddes)'ında anlatılır. Kur'anda adı geçmez. Ama örneğin *Bakara* sûresinin 258. âyetinde olduğu gibi adsız olarak ondan sözedilmiştir, bu âyet şöyledir: «Bilmez misin o kimseyi ki Allah kendisine krallık vermişken gene de İbrahim'le Tanrısı üstünde çekişip durmuştu. O gün İbrahim: Benim Allah'ım hem diriltir, hem öldürür deyince, o: Ben de hem diriltirim, hem öldürürüm, demişti. İbrahim: Allah güneşi doğudan doğdurtuyor, sen de batıdan doğdursana, deyince Allah'ı tanımayan o kişi şaşırıp kalmıştı». *Enbiyâ* sûresinin 68-70. âyetlerinde sözü edilenler de Nemrûd'la adamları olsa gerektir, bu âyetler şöyledir: «Dediler: Yakın onu. Biz de buyurduk: Ey ateş, soğu da İbrahim'i yakma. Ona karşı bir tuzak kurmak istediler. Biz de onları bu işde çok zararlı çıkardık». *Ankebût* sûresinin 24. âyetinde sözü edilenler de onlar olmalıdır: «Dediler: Öldürün onu, yakın onu. Derken Allah, İbrahim'i ateşten kurtardı». *Saffat* sûresinin 97-98. âyetinde sözü edilenler de öyle: «Dediler: Bir yer yapın da alevli ateşe atın onu. Bunun üzerine İbrahim'i tuzağa düşürmek istediler. Biz de onların düzenini bozduk». Hıristiyan kaynaklarında Allah'a saldırmak için kule yaptırma öyküsü Nemrûd (Nimrod) için anlatılır, Kur'andaysa bu öykü Firavun'a ve veziri Hâmân'a atfedilir. Gene hıristiyan kaynaklarında Hz. Mûsâ'nın doğumu nasıl Firavun'a bildirilmişse Hz. İbrahim'in doğumu da Nemrûd'a öylece, eşdeyişle *hükümdârlık için tehlikeli doğum* olarak bildirilir. *Doğacak tehlikeli çocuk* miti çeşitli mitolojilerde Gılgamış, Semiramis, Sargon, Karna, Trakhan, Keyhüsrev, Perseus, Telephus, Aigisthos, Oedipus, Romulus ve Remus, İsâ vb. için de ilerisürülmüştür. Nemrûd konusu İslâm halk inançlarında da geliştirilmiştir. İslâm mitolojisine göre Nemrûd ya da Nimrod, peygamber Hz. İbrahim'in karşıtıdır. Tanrı'ya inanmazmış, peygamber Hz. İbrahim'i ateşe attırmış (Nâr-ı Nemrûd, Nemrûd'un ateşi). Tanrı da onun beynine bir böcek sokmuş. Bu böcek beyninde dolaştıkça kafasını tokmaklarla dövdürürmüş. Sonunda tokmaklana tokmaklana ölmüş. Bâtınîlere göre *Nemrûd'un ateşi,* gerçek bir ateş değil, onun kızgınlığıdır (gazâbıdır). *Bk.* İbrahim, Akarkûf.

NESEB — Soy... Ebû Zer şu hadîsi nakletmektedir: «Bile bile kendi babasından başka birisi için babamdır diyen kişi nankörlük etmiş olur. Bunu helâl sayarak yaparsa büsbütün kâfir olur. Mensup olmadığı halde şu kavimdenim derse cehennemde yerini hazırlasın». *Ahzâb* sû-

resinin 4-5. âyetleri şöyle der: «Allah kimsenin göğüs boşluğunda iki yürek yaratmamıştır. Allah ana yerine koyduğunuz karılarınızı ana tanımadığı gibi, kendinize çocuk edindiklerinizi de sizin öz çocuklarınız olarak tanımadı. Bütün bunlar sizin ağzınızda dolaşan sözlerdir. Allah doğruyu söyler, doğru yola ileten de O'dur. Onları babalarının adıyla çağırın. Böylesi Allah'a karşı daha doğrudur». Gerek Kur'anın bu yargısı ve gerek yukardaki Peygamber sözleri, örneğin kendi öz kardeşiyle bilmeyerek evlenmek gibi aralarında nikâh düşmeyenlerin evlenmelerine engel olmak içindir. Bundan ötürü İslâm dini herkesin nesebinin iyice bilinmesini buyurmuştur.

NESH — Kur'anda bir âyetin başka âyet ya da âyetleri ortadan kaldırması ya da değiştirmesi... *Hükümsüz bırakma* demektir. Hükümsüz bırakana *nâsih*, hükümsüz bırakılana *mensûh* denir. Osmanlıcada *nesih* biçiminde yazılmış ve söylenmiş, *kutsal bir metnin ilgaası* (ortadan kaldırılması) olarak tanımlanmıştır. Kur'an genellikle günlük olayları çözümlemek için indiğinden, koşulların değişmesi yargıların da değişmesini gerektirmiştir. Bundan ötürü *nâsih âyetler*'le *mensûh âyetler* pek çoktur. Bizzat Tanrı *Bakara* sûresinin 106. âyetinde şöyle demektedir: «Biz herhangi bir âyeti nesheder *(mâ nensah min âyetin)* ya da ertelersek yerine ondan hayırlısını getiririz», *Nahl* sûresinin 101. âyeti de şöyle der: «Biz bir âyeti başka bir âyet yerine getirirsek, ki Allah ne indireceğini iyi bilir, onlar: Sen yalancıdan başka bir şey değilsin, derler. Hayır, onların pek çoğu bunu anlamazlar». Nesheden (Nâsih) ve neshedilen (Mensûh) Tanrı sözleri (Âyet) bulunduğu gibi, Peygamber sözleri (Hadîs) de vardır.

NESİH — *Bk.* NESH.

NESNÂS — Tek gözlü, tek kollu, tek ayaklı yarı insan biçiminde tasarımlanan yaratık... Eski Arap inançlarında bir çeşit cin olarak tanımlanmıştır. *Bk.* Cin.

NESR — Akbaba... Ölü hayvanları gagasıyla parçalayıp yediğinden ötürü bu adla anılır. İnsan ölüleri de yiyen bu hayvanın bin yıl yaşadığına inanılmıştır. *Al-Nasr* aynı zamanda İslâmlık öncesi eski bir Arap tanrısının adıdır.

NESTÛRÎLİK — *Bk.* NASTÛRÎLİK.

NEŞÎDELER NEŞÎDESİ — Hz. Süleyman'ın şiir kitabı... Arapça *neşîde* deyimi ünlü *dize* (mısrâ)'leri dilegetirir, doğrudan doğruya *şiir* ya da *gazel* anlamında da kullanılmıştır. Hz. Süleyman'ın kitabına *Ugnîyyet-ül-agaanî* de denmiştir. Tevrat'a eklenmiş olan bu kitap gerçekten çok değerli dizeleri kapsar, şöyle başlar: «Neşîdeler neşîdesi Süleyman'ındır. Beni kendi ağzının öpüşleriyle öpsün. Çünkü okşamaların şaraptan daha tatlıdır. Kokun ne güzel. Senin adın kabından dökülen ıtır gibidir. Seni sevmekte haklılar». Bu küçük şiir kitabı sekiz bölümlüktür. *Bk.* Süleyman, Mesel.

NEVM — Uyku... Sabah namazlarına özgü olarak müezzin ezan okurken *hayye alelfelâh* dedikten sonra iki kez *essalâtü hayrün minennevm* (Namaz uykudan hayırlıdır) der. Berâ İbn Âzib şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimiz şöyle buyurdu: Kim ki her gece yatağına sağ tarafından yatıp: *Allah'ım, kendimi sana teslim ettim, işimi sana bıraktım, arkamı sana dayadım, rahmetine güvenerek ve azâbından korkarak uyurum, senden başka sığınak ve kurtaracak yoktur, ancak sen varsın, gönderdiğin kitaba ve yolladığın peygamberlere inandım* diyerek uyur ve uyurken ölürse müslümanca ölmüş olur». *Bk.* Ezan.

NEVRÛZ — Ateşe tapan İranlılarca Mart ayının yirmi ikinci günü kutlanan dinsel bayram... Bu gün, eski İran takviminin yılbaşı günüdür. Bu gün, doğanın yeniden canlandığına inanılır. Bu inanç, *Attis* ya da *Adonis*'in ölümü ve dirilişiyle ilgilidir. Sümerlerde *Tammuz* ya da *Temmuz* adını taşıyan Anadolu' lu Attis, İbrânîlerde *efendimiz* anlamına *Adon* ve Yunanlılarda İbrânîlerden geç-

me bir deyimle Adonis olmuştur. Bundan ötürü *yeni gün* anlamına gelen Farsça *Nevruz* da *Nevruz sultan* sayılmış ve İranlılarca kişileştirilmiştir. Hıristiyanlar da *Paskalya* (Hz. İsâ'nın doğum günü) bayramını özellikle Adonis'in doğum gününe rastlatmışlardır. Farsça *nev* deyimi *yeni* ve *rûz* deyimi *gün* (eşdeyişle yeni gün) demektir. Arapça yapıtlarda da *navrûz* biçiminde yazılmıştır. İranlıların güneş (Şemsî) yıllarının birinci günü, eşdeyişle *yılbaşı günü*'dür. Halk inançlarında güneşin ilkbahar mevsiminc dönüşümünü simgeler, bundan ötürü de bu gün kırlara çıkılır, şenlikler yapılır. Özellikle Irak ve Mısır'da bu gelenek İslâmlıktan sonra da devam etmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Özellikle Osmanlılarda nevrûz büyük bir titizlikle kutlanmış, sarayda hekimbaşının amber, kokulu otlar ve çeşitli bahârâtla hazırladığı *nevrûziye* adı verilen mâcunlar yenmiştir. Bektaşîler de bu günü Hz. Ali'nin doğum günü olarak kutlarlar.

NEZİR — Adak... Araplar, İslâmlıktan önce de *nezir*'de bulunurlardı. Dilekleri oluncaya kadar yağ ve et yemezler, içki içmezler ve cinsel ilişkide bulunmazlardı. Bu gelenek eski İbrânîlerde de vardı. Bu gelenek, günümüz arap ve yahudilerinin kimilerinde hâlâ sürmektedir. Ölen bir kimsenin öleceği sırada öcünün alınması için yaptığı vasiyete de *nezir* denir. Mevlevîlerin gizli bir törenleri de *Nezr-i Mevlevî* adını taşır, bu törende *Mevlânâ* kutsanır. Kendilerini Tanrı'ya adayarak *nezire giren* yahudiler saçlarını da kesmezler, uzatırlar. Ünlü *Samson*'un uzun saçları böyle bir nezir sonucudur. Eski bir Arap geleneği olan *nezir* (Nazr) birtakım sınırlamalarla İslâmlığa da alınmıştır. Arapçada anlamdaş olarak *nahb* deyimi de kullanılmaktadır. Örneğin *Ahzâb* sûresinin 23. âyeti şöyle der: «Onların bir bölümü adaklarını yerine getirip *(feminhüm men kadâ nahbeh)* şehid oldular». Bu âyette açıkça görüldüğü gibi, insanlar kendilerini döğüşmeye de adarlardı, bunun gibi kimileri de kendilerini hac yapmak ve çile çekmek vb. gibi yükümlülüklere de adamışlardır. *Adak* aynı zamanda Tanrı'yla kul arasında bir *sözleşme* (ahd) sayılmıştır, bu yüzden aynı âyet şöyle de çevrilmektedir: «Onların bir bölümü ahdlarını yerine getirerek şehid oldular». İslâm şeriatı dilinde adak, vâcib olmayan bir şeyi kendisine vâcib kılmaktır *(Bk.* Vâcib). Bundan ötürü adanmış olunan şeyin esâsen vâcib olmaması gerekir (örneğin namaz kılmak esâsen vâcibdir, demek ki adanamaz). Geçmiş ve esâsen yapılmış bir şeyi, kendi malından çok bir şeyi, kendi mülkünde olmayanı adamak da yasaktır; bunların adanması adağı gerçek (sahih) kılmaz. Günah olan herhangi bir şeyi (örneğin hırsızlık yapmak gibi) adamak da haramdır. Adaklarda vakit ve yer değişikliklerine izin vardır. Örneğin şu ayda oruç tutacağını adayan başka bir ayda da oruç tutabilir, şu mescidde namaz kılmayı adayan başka bir mescidde de kılabilir, şu parayı vereceğini adayan aynı miktarda olmak koşuluyla başka bir parayı da verebilir. Türbelere mum, yağ ve kurban adamak yasaktır. *Bakara* sûresinin 270. âyeti şöyle der: «Her ne adak adarsanız *(ev nezertüm min nezrin)* armağan görürsünüz». *Hac* sûresinin 29. âyeti de şöyle der: «Sonra pislikleri gidersinler, adaklarını yerine getirsinler». Hz. Ayşe, Hz. Muhammed'in şöyle dediğini anlatmaktadır: «Kim yüce Allah'a itaat ve ibâdet etmek üzere nezir yapmışsa adağını yerine getirsin, kim günah işlemek için nezretmişse sakın onu yapmasın». Abdullah İbn Abbas da şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimiz cumâ hutbesi okuyordu. Güneşte duran bir adam gördü ve kim olduğunu sordu. Ebû İsrâil' dir, güneşte ayakta durup oruç tutarak kimseyle konuşmamayı adamış, dediler. Peygamberimiz: Söyleyin ona, buyurdu, gölgeye gelip otursun, canına böyle kıyması şeriata uymaz». İslâm terminolojisinde, Kur'anda ve hadîslerde kullanılan *uyarıcı* (ihtâr ve ikaaz eden) ve kimi yerde de *peygamber* (resûl) anlamına gelen bir başka *nezîr* (nazîr, çoğulu: nuzûr) deyimi var. Örneğin *Mülk* sûresi-

nin 26. âyeti şöyle der: «De ki: Onu Allah bilir, ben sâdece uyarıcı bir peygamberim *(neziyrün mübiyn)*», aynı sûrenin 8. âyeti de şöyle der: «Size uyarıcı peygamber gelmedi mi? *(elem ye'tiküm neziyr)*», *İsrâ* sûresinin 105. âyeti de şöyle der: «Seni müjdeleyici ve uyarıcı olarak *(illâ mübeşşiren ve neziyrâ)* gönderdik». Buhârî'yle Müslim'in aktardıkları bir hadîsinde Hz. Muhammed şöyle demektedir: «Ben, kendim ve peygamberliğim, şöyle bir insana benzerim ki bir kavme gelir ve ben çıplak bir uyarıcıyım (nezîrim) der». *Bk.* Adak, Peygamber, Ahd.

NİFÂK — Gerçekte kâfir olunduğu halde müslüman görünme... Sözcük anlamında *ara bozma* demektir. İslâm terminolojisinde başlıkta açıklanan anlamda da kullanılmıştır. Böyle olan kişiye de *münâfık* denir. *Bk.* Münâfık.

NİFÂS — Loğusalık... Kadınlar, âdet gördükleri zamanlarda olduğu gibi, loğusa olduktan sonra da namaz kılamazlar, oruç tutamazlar, Kur'ana el süremezler, Kur'an okuyamazlar, câmiye giremezler, hac yapamaz ve Kâbe'yi dolanamazlar, kocalarıyla cinsel ilişki kuramazlar. Bütün bunlar haramdır. Çocuğun doğumundan itibâren kırk gün içinde gelen kan loğusalık kanıdır, kırk günden önce de kesilebilir, ama kırk günden fazla sürerse hastalık sayılır ve özürlü olanların hükümlerine uyar. Kadınlar loğusalık kanı kesilince gusül abdesti alırlar ve ancak bundan sonra dinsel görevlerine başlarlar. Kan kesilip gusül abdesti alıncaya kadar geçen namazlar sonradan kılınmaz. Tanrı bunları bağışlamaktadır. Ancak bu süre içinde tutulmayan oruçların sonradan tutulmaları farzdır. *Bk.* Hayız, İstihâza, Özür.

NİHLE — Mezhep... Kollara ayrılan dinsel anlayışları dilegetirir. *Bk.* Mezhep.

NİKÂH — Evlenme sözleşmesi... Kur'anda bu anlamda kullanılmıştır, sözcük anlamında *cinsel ilişki* demektir. Evlenmeyle ilgili şeriat hükümleri özellikle *Nisâ* sûresinde bildirilmiştir. Uhud savaşından hemen sonra inen bu sûrenin 3-6. âyetleri şöyle der: «Eğer öksüz kızları alarak onların haklarını gözetmekten korkuyorsanız gönlünüzün dilediği kadınlardan iki, üç, dört *(leküm minennisâi mesnâ ve sülâse ve ruba')* tâne alın. Eğer gene haksızlık etmekten korkuyorsanız bu durumda bir kadınla ya da elinizin altındaki köle kadınlarla evlenin. Böylesi sizi eğrilikten alıkoymaya daha elverişlidir. Kadınların kalın (mehir)'larını güçlük çıkarmadan verin. Eğer onlar bu kalınlarından bir bölümünü size bağışlarlarsa ağız tadıyla, güzelce yiyin. Öksüzleri evlenme çağına *(hattâ izâ belegunnikâh)* varacakları zamana kadar deneyin, olgunlaştıklarını görünce de mallarını kendi ellerine verin», bu âyette görüldüğü gibi İslâm şeriatı bir erkeğin dört kadınla evlenmesine izin vermektedir (*Bk.* Mehir, Teehhül), bu sûrenin 19-26. âyetleri de şöyle der: «Ey inananlar, karılarınızın mirâsına zorla konmanız ve onlara verdiğinizin bir bölümünü geri almanız için onları sıkıştırmanız size helâl olmaz, meğer ki onlar yoz yaklaşma (zinâ)'da bulunmuş olsunlar. Onlarla iyi geçinin, onlardan tiksinseniz bile. Olabilir ki siz bir nesneden tiksinirsiniz, ama Allah onda sizin için birçok iyilik sağlamıştır. Eğer bir kadının yerine bir başkasını almak istiyorsanız ilkine kantar yükü altın da vermiş olsanız hiçbir parçasını geri almayın. Babalarınızın evlenmiş olduğu kadınlarla sakın evlenmeyin. Meğer ki bu evlenme geçmişte (eşdeyişle: İslâmlıktan önce. O.H.) yapılmış olsun. Çünkü böylesi çok çirkin ve çok iğrençtir. Analarınız, kızlarınız, kızkardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşlerinizin kızları, kızkardeşlerinizin kızları, sizi emziren süt analarınız, süt kardeşleriniz, karılarınızın anaları, kendileriyle gerdeğe girdiğiniz kadınların yanınızda bulunan başka kocadan olma kızları size haram kılındı. Gerdeğe girmeden ayrıldığınız kadınların kızlarıyla evlenmenizse günah değildir. Kendi soyunuzdan

gelen oğullarınızın eşleriyle evlenmek de size haram kılındı. İki kızkardeşi bir arada almayın. Geçmişte olan olmuştur. Savaştan malınız olanlardan başka kocalı kadınlarla evlenmek de size haram kılındı. İşte bunlar Allah'ın boynunuza borç yazdıklarıdır. Bunlardan başkalarını yoz yaklaşmadan (zinâdan) sakınarak malınızdan verip namuslu kişiler olarak evlenmeniz size helâl kılındı. Onlardan hangileriyle gönendinizse onların üzerinize borç olan karşılıklarını verin. Bu karşılık ödendikten sonra daha çoğu için aranızda uyuşabilirsiniz, bunda hiçbir suç yoktur. İçinizde Allah'a inanan (mü'min) kadınları almaya güçleri yetecek kadar varlıklı olmayanlar, elleri altında olan inanmış kadın kölelerden alsınlar. Allah sizin inancınızı çok iyi bilir. Sizler hep birbirinizden üremesiniz. Böyle olunca onları sahiplerinin izniyle alın. Kalınlarını da töre uyarınca verin. Ancak onlar yoz yaklaşmada bulunmayan, sevgili tutmayan namuslu kadınlar olsunlar. Onlar kocaya vardıktan sonra yoz yaklaşmada (zinâda) bulunacak olurlarsa cezâları özgür kadınlara verilen cezânın yarısıdır. Bu yol, içinizde yoz yaklaşma günahını işlemekten korkanlar içindir. Yoksa katlanmanız yeğdir. Allah ister ki size bilmediklerinizi açıkça bildirsin, size sizden öncekilerin yollarını açıklasın, tövbelerinizi onasın. Allah bilicidir, doğruyu bildiricidir». İslâm şeriatında bunlardan başka müslüman olmayan (gayr-ı mü'min) kadın ve erkeklerle evlenme yasağı, Peygamber için evlenme istisnâları, Kitap ehli (yahudi ve hıristiyan) olanların kadınlarıyla evlenme izni, evlenmenin törebilimsel kuralları üstüne çeşitli yargılar (hükümler) vardır. Örneğin *Bakara* sûresinin 221. âyeti şöyle der: «Allah'a eş koşan kadınlarla onlar Allah'a inanmadıkça evlenmeyin. Allah'a inanan bir köle kadın, Allah'a eş koşan özgür bir kadından yeğdir, beriki gönlünüzü çekse bile. Allah'a eş koşan erkeklere de onlar Allah'a inanmadıkça kız vermeyin. İnanan bir erkek köle, eş koşan özgür bir erkekten yeğdir, beriki gönlünüzü çekse bile. Allah'ı tanımayanlar sizi ancak ateşe sürüklerler», aynı sûrenin 229. âyeti «boşanma yalnız iki defa olur» dedikten sonra 230. âyeti şöyle der: «Bunun üzerine erkek gene de karısını boşarsa artık o kadın başka bir kocaya varmadan önce kendisine helâl olmaz. Eğer bu koca da onu boşarsa yeniden birbirlerine dönmeleri artık suç olmaz», İslâm geleneğinde dinsel bir hiyle (Hiyle-i şer'îye) olarak yapılan *hulle* (Üç kez boşanan kadının dördüncü kez eski kocasına varabilmesi için bir günlüğüne başka bir erkekle nikâhlanması) yapılması zorunluğu bu âyete dayanır, ne var ki âyet, kadının başka bir erkekle gerçekten evlenmesini (eşdeyişle: cinsel ilişkide bulunmasını) şart koşmaktadır ve bu gibi hiylelere kapı açmamaktadır, aynı sûrenin 235. âyeti de şöyle der: «Bu kadınlara kendileriyle evlenmek istediğinizi kapalı olarak anlatmanız ya da isteğinizi içinizde saklamanız sizin için suç olmaz. Allah sizin onları düşündüğünüzü (eşdeyişle: boşanmış ya da kocası ölmüş kadınları alma istek ve karârınızı. O.H.) bilir. Yalnız onlara gizlice söz vermeyin, meğer ki sözünüz töreye uygun ola. Kitap'taki süre (çocuğun babasını saptamak için gereken bekleme süresi. O.H.) sona erinceye kadar da evlenme bağıyla bağlanmaya kalkışmayın», *Mâide* sûresinin 5. âyeti şöyle der: «İnanan (mü'min) kadınlardan özgür olanlarla sizden önce kendilerine Kitap verilenlerden özgür olan kadınlar kalınlarını (mehirlerini) vermek ve onlarla yoz yaklaşmada (zinâda) bulunmamak ve onları sevgili (kapatma, metres anlamında. O.H.) tutmamak koşuluyla size helâldir», yahudi ve hıristiyan kadınlarıyla evlenilebileceği konusu da bu âyete dayanmaktadır, *Nûr* sûresinin 3. âyeti şöyle der: «Yoz yaklaşan (zinâ eden) bir erkek ancak yoz yaklaşan ya da Allah'a eş koşan (müşrik) bir kadınla evlenebilir. Yoz yaklaşan bir kadın da ancak yoz yaklaşan ya da Allah'a eş koşan bir erkekle evlenebilir. Nikâhın bu türlüsü inananlara (mü'minlere) harâm kılındı», 26. âyeti de bu yargıyı pekişti-

rir: «Kötü kadınlar kötü erkeklere, kötü erkekler de kötü kadınlara, namuslular da birbirlerine yaraşır», 32-33. âyetleri şöyle der: «İçinizden evli olmayanları, erkek ve kadın kölelerinizden evlenmeye elverişli olanları evlendirin. Eğer yoksulsalar Allah onları kendi vergisiyle varlığa kavuşturur. Evlenmeye hiç güçleri yetmeyenlere gelince: Bunlar da Allah kendilerini varlığa kavuşturuncaya kadar arılıklarını koruyarak beklesinler», *Rûm* sûresinin 21. âyeti şöyle der: «Allah'ın belgelerinden biri de size kendi özünüzden eşler yaratmasıdır, onlarla dölenesiniz diye. Bir de aranızda sevişmeyi vâretmesidir», *Ahzâb* sûresinin 37. âyeti şöyle der: «O gün Allah'ın ve senin iyiliğini gören kimseye: Sakın karından ayrılma, Allah'tan kork, diyordun, böylelikle sen Allah'ın ortaya koyacağını içinde saklıyordun. Çünkü insanlardan korkuyordun. Oysa korkulacak yalnız Allah'tı. Sonunda Zeyd, kadınla ilişiğini kesince biz o kadını seninle evlendirdik, onlardan oğul sahibi oldukları halde bıraktıkları o kadınları almakla inananlara söz gelmesin diye», 50. âyeti şöyle der: «Ey peygamber, başlıklarını verdiğin kadınları, Allah'ın savaşta edindirdiği kadınları, seninle birlikte göçen amca kızlarını, hala kışlarını, dayı kızlarını, teyze kızlarını sana helâl kıldık. Bir de kendini sana başlıksız olarak bağışlayan, senin de evlenmek istediğin kadınları. Ama bütün bunları inananlar için değil, sâdece senin için helâl kıldık, senin için hiçbir sıkıntı olmasın diye», *Mümtahine* sûresinin 10-12. âyetleri de şöyle der: «Ey inananlar, inanan kadınlar size göçmen olarak gelince onları bir sınayın. Onların inanan kadınlar olduğunu anlarsanız artık onları tanımazların yanına döndürmeyin. Bu kadınlar o tanımazlara helâl olmazlar. O tanımazlar da bu kadınlara helâl olmazlar. Harcadıkları başlığı tanımazlara geri verin. Harcadıklarını kendilerine verdikten sonra onlarla evlenmeniz suç olmaz. Tanımaz olan karılarınızı artık tutmayın, harcadıklarınızı da onlardan isteyin, onlar da harcadıklarını istesinler. Allah'ın yargısı budur. Eğer eşlerinizin biri tanımazlara kaçarsa siz de savaşı kazanırsanız eşleri kaçanlara harcadıklarını verin. Ey elçi, inanan kadınlar Allah'a eş koşmamak, hırsızlık etmemek, yoz yaklaşmada bulunmamak, çocuklarını öldürmemek, çocuk edinme işinde aldatmamak, töreye uygun olan işlerde sana karşı gelmemek üzere sana uymaya gelirlerse kabul et, onlar için bağışlanma dile». Nikâh ve evlenme konusunda Kur'andaki hükümler bunlardır ve bu kadardır. Bu konuda pek çok Peygamber sözü (hadîs) de vardır. Nikâhın ayrıntıları Kur'ana ve Peygamber sözlerine dayanılarak ünlü fıkıh mezheplerince düzenlenmiştir. Örneğin İmam Şâfiî'ye göre evlenme sözleşmesi erkekle kız *velî* (Küçük çocuktan sorumlu olan kişi)'si arasında yapılır. İmam Ebû Hanîfe kadının velîsiz yaptığı evlenmeyi de geçerli sayar. Erkeğin nikâhta hazır bulunması şarttır. Evlenmek için kızın isteği de şart olmakla beraber, susması kabul sayılır. Baba ya da büyükbaba, kızoğlan kız (bâkire) olan kızı ya da torununu onun isteği olmaksızın da zorla evlendirme hakkına sahiptir. Ebû Hanîfe'ye göre, böyle evlendirilen bir kadın erginlik (bülûğ) çağına girince kadıya başvurarak nikâhın bozulmasını isteyebilir. Ergin olmayan erkek de böylece zorla evlendirilebilir. Erkek, kadının üzerinde elde ettiği haklara karşılık olarak ona belli bir mehir vermek zorundadır (*Bk.* Mehir), bu mehir evlenmenin temel koşuludur, çok değersiz de olsa mehir verilmeden evlenilemez. Mehir, iki taraf arasında anlaşmayla saptanır, saptanmamışsa kadı saptar. Mehrin hemen verilmesi de gerekmez, genellikle bir bölümü zifaftan önce ve kalanı ayrılma (boşanma ya da ölüm) durumunda ödenir. Ancak kadın, mehrinin tümünü zifaftan sonra isteyebilir. Nikâhın en az iki tanık (şâhid) önünde yapılması zorunludur. Nikâhı, zorunlu olmamakla beraber, genellikle kadı vekîli niteliğiyle imamlar kıyar. Evlenmeye engel olan hısımlıklar yukarda görüldüğü gibi Kur'anda sayılmıştır, Peygamber çeşitli ha-

dîsleriyle bu hısımlıkları daha da genişletmiş (örneğin süt akrabâlığı) bulunmaktadır. Kadınlar için müslüman olmayan bir erkekle nikâhlanmak kesinlikle yasaktır. Erkekler yahudi ve hıristiyan kadınlarıyla evlenebilirler (Ne var ki Şâfiî mezhebi buna öyle koşullar ilerisürmüştür ki, uygulamada olanaksızlaşmıştır). Yaş sınırı yoktur. Özgür biriyle evlenecek gücü (parası ya da malı) olmayanlar dışında erkek câriyesiyle, kadın kölesiyle evlenemez (Ama erkek, câriyesini yatağına alabilir, eşdeyişle: *istifrâş* edebilir). Bir erkek dört kadınla, Peygamber dilediği kadarıyla evlenebilir. Buhârî ünlü yapıtında Ukbe İbn Âmir'den şu hadîsi naklediyor: «Nikâh koşulları içinde en çok yerine getirilmesi gereken koşul kadınların ırzlarını helâlliğe aldığınız mihirdir» (*Bk.* Mehir). İmam Hanbel'e göre nikâhın bütün koşullarının yerine getirilmesi vâcibdir (*Bk.* Vâcib). Öteki mezheplere göre nikâha aykırı olmayan bütün koşulların yerine getirilmesi vâcibdir, nikâha aykırı olan koşullar geçersizdir, ne var ki nikâhı da bozmaz. Hz. Ayşe şu hadîsi bildiriyor: «Ey ümmeti Muhammed, Allah'a yemin ederim ki, kulunun zinâ etmesinde Allah'tan daha kıskanç yoktur», yorumcular bunu Allah'ın nikâhsızlığı asla onaylamayacağı yolunda yorumlamaktadırlar. İbn Abbas şu hadîsi anlatıyor: «Resûlullah şöyle buyurdu: Hiçbir erkek nikâh düşen yabancı bir kadınla yalnız kalmasın, hiçbir kadın da yanında nikâh düşmeyen bir erkek bulunmadıkça yolculuğa çıkmasın. Peygamberimizin bu sözü üzerine birisi: Ben savaşa gitmek üzere kaydoldum, karım da hac yolculuğuna çıktı, buna ne buyrulur? deyince Resûlullah: Savaşı bırak, git karınla birlikte hac yap, buyurdu», Hanefî mezhebi Hz. Peygamberin bu buyruğuna uyar, Şâfiî mezhebine göreyse yolun güvenli bulunması koşuluyla bir kadın güvendiği kadın arkadaşlarıyla birlikte yolculuğa çıkabilir. Nikâhta şu duâ okunur: *Bismillâhirrahmânirrahîm. Elhamdülillâhillezî kaale fî kitâbihilkerîm ve enkihul eyâmâ minküm ves sâlihyne min ibâdiküm ve imâiküm in yekûnu fukarâe yuğnihumullahü min fadlıhî vellâhu vâsiun aliym. Vassalâttü vesselâmü alâ seyyidinâ Muhammedin ellezî kaale fî hadîsihî, ennikâhu sünneti femen râgıbe an sünneti feleyse minnî. Bismillâhi ve alâ sünneti Resûlullah. Allahümme ca'l hâzelakde meymûnen mübârekâ. Vec'al beynehumâ ülfeten ve muhabbeten ve karârâ. Ve lâ tec'al beynehumâ nefreten ve firârâ. Allahümme ellif beynehumâ kemâ ellefte beyne Âdeme ve Havvâ ve kemâ ellefte beyne Muhammedin sallellâhu aleyhi ve selleme ve Hâtîcete'l kübrâ radıyallahü anh ve Fâtımete radıyallahu anhâ. Allahümmne a'tı lehumâ veleden sâlihan ve umren tavîlen ve rızken vâsiâ. Rabbenâ heb lenâ min ezvâcınâ ve zürriyâtinâ kurrete a'yünin vec'alnâ lilmuttekiyne imâmâ. Rabbenâ â'tiynâ fiddünyâ haseneten ve kınâ azâbennâr. Sübhâne Rabbike Rabbil'izzeti ammâ ye'sifûne ve selâmün alel mürseliyn vel'hamdülillâhu Rabbilâlemiyn.* Kimileri de şu kısa duâyı okumakla yetinirler: *Elhamdülillâhillezîy kaâle fî kitâbihî venkihül'eyyâma vessalâtü vesselâmü alâ seyyidinâ Muhammedinilleziy yuhibbül'mesâkîne vel'yetâmâ. Ve alâ âlihî ve ashabihül'müzevvicîye bil'ulûmî vennuhâ. Bk.* Teehhül, Talâk, Mehir, Mahrem, Kadın, Erkek.

NÎMETULLAHÎYYE — İmâmîliğin bir kolu... XV. yüzyılın ortalarına doğru İran'da Şah Nimetullah tarafından kurulmuştur. On iki imamcı bir tarikattır. Nimetullah Veli'nin beşinci imam Bakır'ın soyundan geldiğine inanılır. *Bk.* İmam, İmâmîlik.

NİSÂ — Kur'anın dördüncü sûresinin adı... Medîne'de inmiştir, 176 âyettir. Arapça *nisâ* deyimi *kadınlar* demektir. İlk âyetinde bu deyim kullanıldığından sûre bu adla anılmıştır, âyet şöyledir: «Ey insanlar. Rabbinizden sakının. O Rabbiniz ki sizi bir tek özden yarattı, sonra ondan eşini de yarattı, sonra da bu ikisinden birçok erkek ve kadın *(ricâlen kesiyren ve nisâ)* türetti». Bu sûre Kur'anın İslâm hukuku (fıkıh) açısından

en önemli sûresidir, özellikle aile hukukunu ilgilendiren bütün hükümler bu sûrede indirilmiştir (*Bk.* Nikâh). Kan akrabâlığı, evlilik, karı-koca ilişkileri, mirâs hakkı ve ferâiz (*Bk.* Ferâiz), evliliğe engel hısımlıklar ve durumlar, tanıklık (*Bk.* Şâhid), adam öldürme, savaş kuralları (*Bk.* Cihâd) ve sorunları bu sûrede düzenlenmiştir. Abdullah bin Mes'ud şu hadîsi naklediyor: «Peygamber bana: Biraz Kur'an oku, buyurdu. Ben de: Ey Allah'ın elçisi, Kur'an sana indirilmiştir, onu sana ben mi okuyacağım? dedim. Peygamberimiz: Elbette buyurdu, Kur'anı başkasından dinlemeyi severim. Ben de ona Nisâ sûresini başından okumaya başladım. 41. âyeti okuyunca bana: Dur, dedi ve ağlamaya başladı. Bu âyet şöyledir: *Her ümmetin inanmayanlarına peygamberlerini tanık tutacağız, o zaman bakalım nice olacaklar? Ey Muhammed, seni de o peygamberlerin üzerine tanık getireceğiz*». Bu sûrede, başka âyetlerle yürürlükten kaldırılmış (Mensûh) pek çok âyet vardır. Örneğin 11. âyet gene bu sûrenin 7 ve 8. âyetlerini ortadan kaldırır, 9. âyetini *Bakara* sûresinin 182. âyeti ortadan kaldırır vb. *Bk.* Kadın, Nesh, Nikâh, Teehhül, Talâk, Mehir, Mirâs, Cihâd.

NİSBE — Arap kaynaklı kişi adları takımında beşinci sırada yer alan adlama öğesi... Arapça *nisbe* deyimi *ilgi durumu* demektir. *İlgi adı* (İsm-i nisbet) soya, doğum yerine ya da uzun kalınmış bir yere, dine, mesleğe, kişisel özelliklere vb. göre yapılır, genellikle de bu sayılanları gösteren sözcüğün sonuna *-î* eki konularak kurulur. Örneğin Kureyş kabîlesinden olana *el-Kureyşî,* Bağdat'ta doğmuş ya da orada uzun bir süre yaşamış olana *el-Bağdâdî,* hıristiyan dininden olana *el-Mesîhî,* göz hekimiyse *el-Kehhâl,* körse *el-Amâ* vb. denir. *Bk.* Künye, Lâkab.

NİTÂK-ÜL-CEVZÂ — Kuşağını ikiye bölüp babasına verdiğinden ötürü, Hz. Ebû Bekir'in kızı Hz. Esmâ... Peygamber Hz. Muhammed ve ona katılanlar Mekke'den Medîne'ye göçerlerken (Hicret) Hz. Ebû Bekir'in kızı Hz. Esmâ yük bağlaması için kuşağını ikiye bölüp babasına vermiş, peygamber de buna karşı ötedünyada ona iki kuşak verileceğini söylemiş. *Bk.* Hicret.

NİYÂZ — Tasavvuf dilinde, Tanrı'ya yakarma... Bu yakarma, Tanrı dışında kalan her şeyden arınmayı içerir. Tasavvufçuların «niyâz olmadan namaz olmaz» sözü özellikle bu anlamı dilegetirir. Mevlevîlerde özel bir *niyâz âyini,* Bektâşîlerde de niyâz etmek için konulan özel *niyâz taşı* vardır. Genellikle câmi ve kiliselerde Tanrı'ya yalvarmak için özel yerler yapılır. *Niyâz,* sözcük anlamında *yalvarma* demektir. *Bk.* Tasavvuf.

NİYÂZÎYYE — Halvetîliğin Ahmediyye kolundan türeyen bir kolu... Niyazi-i Mısrî tarafından XVII. yüzyılda kurulan bu kola *Mısrıyye* de denir. *Bk.* Halvetîlik.

NİYET — Belli bir tapımı yapmak isteğini önceden söyleme... İslâm dininde abdest, namaz, oruç, hac, zekât, kurban gibi tapımların yapılmasından önce bunların yapılmasına *niyet etmek* başlıca koşuldur. Kimilerinin farz saydığı (*Bk.* Farz) bu koşul Kur'anda buyrulmuş değildir, Hz. Peygamber tarafından buyrulmuştur. Niyet, farz sayıldığından niyetsiz yapılan tapım geçersiz (bâtıl) sayılır. Bununla beraber büyük fıkıh mezhepleri sâdece namazdan önceki niyetin farz olduğu üstünde birleşmişlerdir. Bu konuda özellikle şu iki hadîs ilerisürülmektedir: «İş, ancak niyetle iş olur. Her işin karşılığı niyetine göredir», «İnananın niyeti amelinden daha iyidir». Bu iki hadîse dayanan İslâm bilginleri «niyetsiz tapım geçersizdir» demişlerdir. *Bakara* sûresinin 225. âyeti de bu konuda bir dayanak olarak ilerisürülür: «Çünkü Allah bilmeyerek and içtiğinizden ötürü sizi sorumlu tutmaz, ancak bilerek ve gönül dileğiyle and içtiğinizden ötürü sizi sorumlu tutar». İslâm dini ve özellikle de Hz. Peygamber, tapımın bir yükümlülük olarak değil, gönülden şiddetle dileyerek ve mutluluk duyarak yapıl-

masını istemiştir. Niyet, bu isteğin dilegelişidir (*Bk.* Namazın farzları). Niyet, yürekten sessizce söylenebildiği gibi, hafif bir sesle dille de söylenebilir. Niyetin dört koşulu vardır: 1. Müslüman olmak, 2. Akıl yetilerine sahip olmak, 3. Neyi yapacağını iyice bilmek, 4. Bunu yapmayı şiddetle istemek. Niyetin İslâm terminolojisinde *ihlâs*'a çok yakın bir anlamı vardır (*Bk.* İhlâs). Niyet, örneğin «bugünün öğle namazını kılmaya niyet ettim» demekle olur ve Türkçe de söylenebilir. Ne var ki bu konuda titiz davrananlar niyetin ayrıntılı olmasını (örneğin: *1983 yılının Mart ayının 14. cumâ günü akşam namazının üç rekâtlık farzını cemâatla kılmaya ve imama uymaya niyet ettim)* ve Arapça yapılmasını isterler. *Allah rızâsı için* deyiminin niyette yer almasını şart koşanlar da vardır. Niyet, *Allahü ekber* demeden önce yapılır, sonraya bırakılması câiz değildir. Niyetle namaza başlama arasındaki sürenin uzatılmaması da şarttır. Niyetle başlangıç tekbîri arasında başkaca hiçbir şeyle uğraşılamaz, konuşulamaz, yenilip içilemez. Namaz niyetlerinde hangi namazın kılınacağını bildirmek (tâyin) şarttır, sâdece nâfile namazlarda «Allah rızâsı için namaz kılmaya niyet ettim» demek de yeterlidir. Cenâze namazlarında namaza niyet edilmekle beraber ölü için duâ etmeye de niyet edilir. Toplulukla (cemâatle) kılınan namazlarda ayrıca imama uymaya da niyet etmek gerekir. Niyet edilirken kıbleye dönmek şarttır, niyette «kıbleye döndüm» demek şart olmamakla beraber söylenirse iyi olur. Arapçada *neveytü* (Navâ) deyimi «*niyet ettim*» demektir. Buna göre sabah namazının sünnetine şöyle niyet edilir: *Neveytü en usalliye lillâhi taâlâ sünnete hâzel fecri edâen müstakbilel kıbletî*. Tek başına kılınan sabah namazının farzına şöyle niyet edilir: *Neveytü en usalliye lillâhi taâlâ fardâ hâzel fecri edâen müstakbilel kıbletî*. Toplulukla ve imam ardında kılınan sabah namazının farzına şöyle niyet edilir: *Neveytü en usalliye lillâhi taâlâ fardâ hâzel fecri edâen muktediyen bi hâzel imâmı müstakbilel kıbletî*. Bu tümcelerdeki *sabah namazı* anlamına gelen *hâzel fecri* deyimi yerine *hâzez zuhri* demekle öğle namazlarına (öğle namazının ilk sünneti için: *hâzez zuhri'il ûlâ,* son sünneti için *hâzez zuhri'l âhirete), hâzel asri* demekle ikindi namazlarına, *hâzel magribi* demekle akşam namazlarına, *hâzel işâi* demekle yatsı namazlarına (yatsı namazının ilk sünneti için: *hâzel işâi'l ûlâ,* son sünneti için *hâzel işâi'l âhirete), salâtel vitri* demekle vitir namazına, *salâtel terâvih* demekle terâvih namazına, *hâzihil cumûâti* demekle cumâ namazlarına (cumâ namazının ilk sünneti için: *hâzihil cumûâtil ûlâ,* son sünneti için: *hâzihil cumûâtil âhirete), salâte îydil fıtrî* demekle Ramazan bayramı namazına, *salâte îydil adhâ* demekle kurban bayramı namazına niyet edilir. Hac için «*Allahım, ben haccetmek istiyorum, onu bana kolaylaştır ve haccımı kabul eyle*» (*Bk.* Hac), umre için «*Allahım, ben umre yapmak istiyorum, onu bana kolaylaştır ve umremi kabul eyle*» diyerek niyet edilir (*Bk.* Umre). Bu niyet hacda ihrâmın sünneti olarak iki rekât namaz kılıp selâm verdikten sonra yapılır ve hemen ardından telbîye okunur (*Bk.* Telbîye). Abdullah İbn Abbas şu hadîsi naklemektedir: «Peygamberimiz şöyle buyurdu: Muhakkak ki Allah iyilikleri ve kötülükleri levh-i mahfûzunda takdir buyurdu ve yazdı (*Bk.* Levh-i mahfûz). Sonra da şöyle açıkladı: Kim bir iyilik yapmaya niyet eder de yapamazsa Allah ona tam bir sevâb yazar, eğer niyet ettiği o iyiliği yaparsa Allah ona yedi yüze kadar ve daha kat kat fazla sevâb yazar. Kim bir kötülük yapmaya niyet eder de Allah korkusundan vazgeçerse Allah ona tam bir sevâb yazar. Ama niyet ettiği kötülüğü yaparsa Allah ona tek günah yazar». *Niyet,* bu anlamın dışında gerçekleşmesi istenilenin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini anlamak için bakılan *fal*'ı da dilegetirir. Niyet falının çeşitli biçimleri vardır. Kâğıtlara yazılmış olan sözleri güvercin, tavşan vb. gibi hayvanlara çektirmek yoluyla yapılır. Kuyuya para atarak tutulan niyetin ger-

çekleşeceğine inanma gibi geleneksel biçimleri de yaygındır. İçine para atılan kuyuya *niyet kuyusu* denir. Bu sonuncu biçim, faldan çok, isteği oldurma yolunda gerçekleştirilen inançsal bir çaba niteliğindedir. Genellikle bütün fallarda *niyet tutulur,* eşdeyişle belli bir sorun saptanır ve faldan çıkan karşılık yorumlanarak o soruna uygulanır. *Bk.* Namazın farzları, Hac, Umre, Fal.

NİZÂRÎYYE — Hasan Sabbah'ın kurduğu Sabbahiyye'nin başka bir adı... Bâtınîliğin bu kolu *Haşişiyye* ve *Haşhaşiyye* adlarıyla da anılır. Hasan Sabbah, siyasal açıdan, Mustansır'ın büyük oğlu Nizar yandaşlığı izlediğinden bu kol *Nizârîyye* adıyla da anılmıştır. *Bk.* Bâtınîlik, Sabbahiyye.

NOEL — Hz. İsâ'nın doğum günü... Hıristiyanlarca her yıl aralık ayının 25. günü kutlanır. Eskiden Doğu'da Ocak ayının 6. günü kutlanırdı. Ermeni mitolojisinde yeniyıl-Tanrı'nın adı *Amanor*'dur. Paganlık çağında avlanan hayvanlar Amanor'un onuruna çam ağaçlarına asılırmış. Noel günü çam ağacına çeşitli şeyler asılarak yapılan tören hıristiyanlığa bu pagan geleneğinden geçmiştir. Ayrıca, ağaç tapımının yaygın olduğu bölgelerde *çam ağacı*'na da tapılmıştır. *Bk.* İsâ, Hıristiyanlık.

NOKTAVÎLİK — Hurûfîlikten ayrılan Mahmud'un kurduğu tarikat... İlkin Hurûfî olan, sonra Fazlullah Hurûfî'ye karşı çıktığından ötürü Hurûfîlikten kovulduğu söylenen ve *Mahmud-i Matrûd* (Kovulan Mahmut) adıyla anılan biri tarafından kurulmuştur. Kimi incelemeciler bu tarikatı bir *din* olarak nitelerler ve Arap egemenliğine karşı İran egemenliğini gerçekleştirmek gibi siyasal bir amaç da güttüğünü ilerisürerler. *Noktavî* adı, tasavvuf disiplini içinde, halîfe Hz. Ali'nin sözlerini derleyen *Nokta-tül-beyân* (Açıklamanın özü) adlı yapıtı okuduklarından ötürü kimi *Melâmiyye-i Nûriyye*'cilere de verilmiştir. *Bk.* Hurûfîlik, Melâmiyye-i Nûriyye.

NÛH — Kur'anın yetmiş birinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 28 âyettir. Sûre, Hz. Nûh'tan sözettiği için bu adla anılmıştır. Şöyle başlar: «Biz Nûh'u *(innâ erselnâ nûhan)* kendilerini acıklı bir azâb çarpmadan önce ulusunu uyar diye gönderdik. Nûh dedi: Ey ulusum, gerçekten ben sizi uyaracak olanım. Allah'a tapın, O'ndan sakının, O'na boyun eğin. Böylelikle Allah da sizin günahlarınızı bağışlasın, sizi belirli bir süre sağ bıraksın diye. Çünkü Allah'ın tanıdığı süre sona erince artık o geri bırakılmaz, ah bunu bir bilseniz. Nûh dedi: Ey Tanrım, gerçekten ben ulusumu gece gündüz doğru yola çağırdım. Ancak benim bu çağrım onları büsbütün kaçırmaktan başka bir işe yaramadı. Gerçekten ben onları Senin bağışlaman için ne vakit çağırdımsa onlar parmaklarıyla kulaklarını tıkadılar, ayak dirediler, büyüklük tasladılar. Sonra ben onları yüksek sesle de doğru yola çağırdım, açıkça da söyledim, gizlice de söyledim, artık Rabbinizden bağışlanma dileyin, dedim, çünkü O bağışlayıcıdır, böylelikle gökyüzünden size yağmur indirir, mallarınızı ve çocuklarınızı çoğaltır, size bahçeler verir, sizin için ırmaklar akıtır, size ne oluyor ki Allah'ın büyüklüğüne inanmıyorsunuz? Oysa O sizi evire çevire yaratmıştır. Görmüyor musunuz? Allah yedi kat göğü birbirine nasıl da uygun yaratmış? Ayı O yedi kat gökte ışık, güneşi ışıldak yapmış? Allah sizi topraktan bitki gibi bitirdi. Sonra sizi gene o toprağa döndürecek, ama gene diriltecek. Allah yeryüzünü önünüze sermiştir, onun geniş yollarında gezip dolaşasınız diye. Nûh dedi: Ey Rabbim, işte onlar bana karşı ayaklandılar, kendilerine yazık etmekten başka bir işe yaramayan kimselere uydular, büyük düzenler kurdular, dediler: Sakın Tanrılarınızdan vazgeçmeyin, Ved'den, Suvağ'dan, Yesuğ'dan, Yeuk'tan, Nesr'den sakın vazgeçmeyin; gerçekten onlar böylelikle birçok kimseleri yoldan çıkardılar, sen o kıyıcıların (zâlimlerin) yalnız sapkınlığını artır, o kadar. Bunlar günahlarından ötürü suda boğuldular, ardından da ate-

şe atıldılar. Artık kendilerine Allah'tan başka hiçbir yardım eden bulunamaz. Nûh demişti: Ey Rabbim, bu tanımazlardan yeryüzünde hiç kimseyi bırakma, çünkü eğer bırakacak olursan senin kullarını yoldan çıkaracaklardır, bütün doğurdukları ve doğuracakları da birtakım utanmazlar ve tanımazlar olacaktır. Ey Allahım, beni, anamı, babamı, evime gelen inanmış erkek ve kadınları bağışla; kıyıcıları çarçabuk yoket». Sûre bu kadardır. Ünlü *Tûfân* ve *Nûh'un gemisi* öyküleri özellikle *Hûd* sûresinde (23-48) ve *Mü'minûn* sûresinde (23-31) anlatılır (*Bk.* Tûfân). Hz. Nûh'un Tanrı'dan vahiy alan bir peygamber olduğu Kur'anda bildirilmiştir. Yahudilerin ve hıristiyanların kutsal kitabında adı *Noé*'dir (Batılılar *Noah* derler) ve peygamber değildir, sâdece ünlü tûfân öyküsünün kahramanıdır, sularda boğulmaktan kurtulmak için (Sümer mitolojisinin ünlü Gılgamış destanında *Utnapiştim*'in, antikçağ Yunan mitolojisinde *Deukalion*'un yaptıkları gibi) bir gemi yapmıştır. Tevrat'ta anlatıldığına göre, bu gemi çınar ağacından yapılmış. Tanrı, Hz. Nûh'a gemiyi yapmak üzere *çınar* dikmesini buyurmuş, bu kırk yıl süresinde yeryüzünde hiç çocuk doğmamış. Tanrı, geminin içini ve dışını sıvamaları için yerden *zift* fışkırtmış. Tahtalar birbirlerine *çivi*yle çakılmış. Gemi üç katlı, seksen endâze boyunda, elli endâze eninde ve otuz endâze yüksekliğindeymiş. Kur'ana göre Hz. Nûh, Hz. Âdem ve Hz. İdris'ten sonra gelen üçüncü peygamberdir, Allah'tan *vahiy* almıştır, *Hûd* sûresinin 36. âyeti «biz Nûh'a şunu vahyettik» der (*Bk.* Vahiy), 25. âyeti de «and olsun ki biz, Nûh'u ulusuna elçi olarak gönderdik» der (*Bk.* Peygamber). Bundan ötürüdür ki Hz. Nûh, Sümer mitolojisinden hıristiyan kaynaklarına kadar anlatılan bütün öykülerinin üstünde, ilk kez İslâm dininde vahiy alan bir peygamber olarak büyük önem kazanmıştır. O kadar ki *Saffat* sûresinin 84. âyeti «İbrahim de onun dinine katılanlardandı» der; daha açık bir deyişle Hz. Mûsâ, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed'in getirdikleri *Tektanrı dini*'nin temelini atan Hz. İbrahim'e bile üstün tutulmuştur (*Bk.* İbrahim). *Saffat* sûresinin 76-79. âyetleri şöyle der: «Biz hem onu hem de onunkileri büyük bir yıkımdan kurtarmıştık. Onun soyunu yeryüzünde sürekli kıldık. Ondan sonra gelenler arasında da onun adını hayırla andırdık. Bütün varlıklardan esenlik olsun Nûh'a». *Şûra* sûresinin 13. âyetinde «Nûh'a bildirdiğimizi sana da bildirdik. İbrahim'e, Mûsâ'ya, İsâ'ya bildirdiğimiz de oydu» denmekle bütün bu dinler «İslâmlıkla yetkinliğe ulaşan» aynı dinler olarak bir tutulmakta ve bu gelişmenin başlangıcına da Hz. Nûh konulmaktadır. Hz. Nûh da Allah'la andlaşma (ahd) ve sözleşme (mîsâk) yapan peygamberlerdendir, *Ahzâb* sûresinin 7. âyeti şöyle der: «O gün biz peygamberlerden söz almıştık, senden, Nûh'tan, İbrahim'den, Mûsâ'dan ve Meryem oğlu İsâ'dan da». Hz. Nûh'un gönderildiği günahkâr ulus Kur'anda *Nûh ulusu* (Kavm-i Nûh) olarak nitelenir, örneğin *Hûd* sûresinin 89. âyeti şöyle der: «Ey ulusum, bana olan düşmanlığınız Nûh ulusunun *(kavme nûhin)* ya da Hûd ulusunun ya da Sâlih ulusunun başlarına gelenler gibisini sizin de başınıza getirmesin». Onun karısı da Hz. Lût'un karısı gibi günahkârlardandır. *Tahrim* sûresinin 10. âyeti şöyle der: «Allah tanımazlar için Nûh'un karısıyla Lût'un karısını örnek veriyor. O iki kadın bu iyi kullarımızın nikâhı altındaydı. Derken bunlar kötülük ettiler. Kocaları onları Allah'ın azâbından bir türlü kurtaramadı. Onlara, ateşe girenlerle birlikte siz de girin, denecek». *Bk.* Tûfân, İbrahim, Mûsâ, İsâ, Muhammed, Peygamber, Vahiy, Ahd.

NÛMÂNÎYYE — İmâmîliğin en eski kollarından biri... Bu kol aynı zamanda müşebbihe'ci bir koldur. *Bk.* İmâmîlik, Müşebbihe.

NÛN — *Bk.* KALEM.

NÛR — Kur'anın yirmi dördüncü sûresinin adı... Medîne'de inmiştir, 64 âyet-

tir. Arapça *nûr* deyimi *ışık* (aydınlık) demektir. Sûrenin 35. âyeti şöyle der: «Allah göklerin ve yerin nûrudur *(allahü nûrüssemâvâti vel'ard).* O'nun ışığı sanki bir hücredir de içinde bir aydınlatıcı vardır. Bu aydınlatıcı da bir kandil içindedir. Bu kandil parıl parıl parıldayan bir yıldız gibidir. Kutlu bir ağacın, zeytin ağacının yağıyla tutuşturulmuştur. Bu yağ ne doğununkidir, ne de batınınki. Ateş dokunmadan da hemen ışık verecek bir yağdır, ışık ışık üstüne. Allah dilediğini ışığına kavuşturur». Sûre bundan ötürü bu adla anılmıştır. Yoz yaklaşma (zinâ) hükümleri genellikle bu sûrede düzenlenmiştir (*Bk.* Zinâ). Ayrıca *Nûr* Tanrı'nın doksan dokuz adından biridir ve *evreni nûrlandıran, dilediği yüzlere ve gönüllere ışık yağdıran* (Münevvîr) anlamını verir. İbn Abbas şu hadîsi anlatıyor: «Peygamberimizin duâlarından biri de şuydu: Allahım, yüreğimde nûr, gözümde nûr, sağımda nûr, solumda nûr, kulağımda nûr, üstümde nûr, altımda nûr, önümde nûr, arkamda nûr kıl. Beni nûr eyle». Yorumcular bu âyeti «her şeyi gereği gibi görüp anlayabilmem için beni aydınlat» anlamında yorumlamaktadırlar. Bu hadîsin başka bir anlatımında «Sinirimi, etimi, kanımı, kılımı, derimi nûr kıl» sözleri de vardır. Kur'anda *nûr* deyimi, kullanılan pek çok âyet vardır. Örneğin *Ahzâb* sûresinin bir âyetinde Hz. Muhammed *ışık saçan bir lâmba* olarak nitelenir, bu sûrenin 45-46. âyetleri şöyle der: «Ey peygamber, doğrusu biz seni sâdece tanık, müjdeleyici, uyarıcı olarak gönderdik. Allah'a çağırıcı, aydınlatıcı bir ışık olarak gönderdik», *Saf* sûresinin 8. âyeti de şöyle der: «Onlar istiyorlar ki Allah'ın ışığını ağızlarıyla üfleyerek söndürsünler, oysa Allah ışığını sonuna kadar yakacaktır, tanımazlar bunu istemeseler bile». İslâmsal edebiyatta *nûr* deyimi *Tanrı* anlamında kullanılır. Tasavvuf dilinde de özdeksel evrende görünüş alanına çıkan (zuhûr eden) Tanrı'yı dilegetirir. Tanrı'nın Tûr-i Sînâ'da (Horeb çalılıklarında) Hz. Mûsâ'ya görünüşü de *ışık* (nûr) biçimindedir. İslâm terminolojisinde *Kur'an* da bu deyimle anılır. Peygamber Hz. Muhammed'e de *Nûr-u mübîn* ve *Nûr-u âlem* gibi nitelikler verilir. Bu anlamlarında *nûr* deyimi *Tanrı'nın ışığı*'nı dilegetirir. Tasavvuf dilinde Tanrı bir *nûr kaynağı*'dır ve *nûr*'dur. *Bk.* Tasavvuf, Vahdet-i vücûd, Esmâ, Allah, Sühreverdîlik.

NÛRBAHŞÎYYE — Kübreviyye tarikatının bir kolu... XV. yüzyılda Muhammed Abdulah Nûrbahş (ölümü: 1465) tarafından kurulmuştur. Tapım ve İslâm hukuku konularında kendine özgü düşünceler ilerisürdüğünden kimi incelemecilerce bir *mezhep* sayılır. Hz. Ali'ci ve imam'cıdır. İran'da yayılmış, ülkemize girmemiştir. *Bk.* Kübreviyye.

NURCULUK — İslâm disiplini içinde oluşturulmaya çalışılan, temeli Nakşibendîliğe dayanan, dinsel bir devlet kurmak amacını güden din... Müslümanlık öğeleriyle çatışan birçok yanları bulunduğundan ötürü bir çeşit din olarak nitelenen *Nurculuk,* XX. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da kurulmaya çalışılmıştır. Bitlis kentinin Nurs köyünde doğduğundan ötürü Nursî lâkabını alan Said-i Kürdî adında bir adam tarafından önerilmiştir. Kur'anın zamanın gereklerine göre yorumunu yaptığı iddiasını taşıyan yazılarına *Nur risâleleri* ve kendisini izleyenlere *Nur şakirtleri* (Nur öğrencileri) adını veren Sait, bir ara tımarhaneye de girip çıkmıştır. Merkezi Mekke kenti olacak bir İslâm devleti kurma amacındadır, bu devletin başında bir halîfe bulunacaktır. Mısır'ın el-Ezher'ine karşı Doğu'da bir Medreset-üz-Zehrâ kurmak gibi saplantıları da vardır. Atatürk devrimlerinin dinsizlik ve komünistlik olduğunu yaydığından Atatürk düşmanlarınca desteklenen bu din, 1950 -1960 döneminde zamanın hükümeti tarafından el altından güçlendirilmiş ve yayılmıştır. Sait, kendisinin *İslâmın müceddidi* (reformcusu, yenileyicisi) olduğunu söylemekte, bununla beraber kendi yazdığı *Risâle-i Nûr*'u, *Kur'an*'la bir tutmaktadır. Lâiklik ve ulusçuluğa kar-

şıdır, kadercidir, dünyayı küçümser ve ölümötesini yeğler, cennete ulaşabilmek dünyayla ilgilenmemekle mümkündür, dünya bir bekleme salonudur ve amaç ötedünyadır, bütün ulusal ve uygarsal yasalara karşıdır, din hukukunun egemen olmasını ister, yahudi düşmanıdır, mûcizelere inanır ve yeni mûcizeler ilerisürer. Kadınların örtünmesinden, erkeklerin birden çok kadınla evlenebilmelerinden, çocukların eğitimlerini sâdece hâfız okullarında yapmalarından ve bunun dışında başkaca bir eğitim görmemelerinden yanadır. Kadının erkekten boşanabilmesini yasaklar. Her türlü bilimsel araştırma ve açıklamayı dinsizlik sayar. *Bk.* Nakşibendiyye.

NÛR-İ MUHAMMEDÎ — Evrenin yaradılışından önce de varbulunduğuna inanılan Hz. Muhammed'in rûhu... Kur'anda ve Peygamber sözlerinde bu anlama yol açabilecek hiçbir söz yoktur. Bu inanç özellikle şiîlerce ortaya atılmış, sünnî tasavvufça da geliştirilmiş, halk inançlarında yayılmıştır. Aşırı şiîler peygamberlik nûru (Nûr-i nübüvvet)'nun bir *ruh* olarak kuşaklardan kuşaklara (bir seçkinden başka bir seçkine) geçtiği kanısındaydılar. Bu kanıya dayanak olarak *Nûr* sûresinin 35. âyetini gösteriyorlardı. İçlerinde bu *ruh*'un başlangıcını Hz. Âdem'e dayayanlar bulunduğu gibi ilksizlikten (ezelîyetten) geldiğini de söyleyenler vardı. Son peygamberin tözü (cevheri) her yaratılıştan önce yoğun bir nokta hâlinde varbulunuyordu. Bu rûh, sırasıyla bütün peygamberlerde ve son olarak da Hz. Muhammed'de cisimleşmiştir. *Bk.* Nûr, Muhammed, Peygamber, Allah, Rûh.

NUSAYRÎYYE — Bir bâtınî tarikatı... On ikinci imam'ın *bâb (kapı* anlamındadır, burada *peygamber* anlamında kullanılıyor)'ı olduğunu iddia eden Muhammed bin Nusayr tarafından IX. yüzyılda kurulmuştur. Daha çok Suriye'de toplanan bu tarikat bağlıları Hz. Ali'ci, şiî ve on iki imamcıdırlar. Kendisini peygamber sayan Nusayr, ruhgöçüne de inanırmış. Her şeyi *mübah* saydıklarından ötürü *İbâhîler* adıyla da anılırlar. Yüzyıl sonra Nusayrîliği geliştiren ve bu yüzden de tarikatın asıl kurucusu sayılan Hüseyin bin Hamdan'dır ki, Şeyh Bayrak adıyla anılır. Nusayrîliğin temel inancı, halîfe Hz. Ali'nin Tanrı olduğu yolundadır. Hıristiyanlığın *Baba-Oğul -Kutsal rûh* üçlemesini andıran *Hz. Ali -Hz. Muhammed-Selman* üçlemesi Nusayrîliğin ayırıcı niteliğidir. Bu, üçlükte teklik inancına ünlü *beş yetim (Ar.* Eytâm-i hams) inancı da eklenir. Hz. Âdem' den itibâren bütün peygamberlerde *beliren* (tecellî eden) Hz. Ali'dir. Ölen bir Nusayrî'nin ruhu göğe çıkar, Nusayrî olmayanların ruhuysa hayvan bedenlerine girer. Hz. Ali ay'dır ve Hz. Muhammed'i yaratmıştır, Hz. Muhammed de Selman'ı yaratmıştır. Şarap kutsaldır ve dinsel törenlerde içilmesi zorunludur. Hz. Ali adının üç harfli olması nedeniyle *üç* sayısı kutsaldır ve üç harfli bütün sözcükler (örneğin Arapça yazılışlarıyla: Şafak, şems, semâ, kamer, kavs, kuzah vb.) de kutsaldır. *Hz. Ali-Hz. Muhammed-Selman* üçlüsü de üç harfli *AMS* kısaltmasıyla dilegetirilir. Kimi incelemeciler, Nusayrîliğin mûsevîlik, hıristiyanlık, sâmîîlik ve totemcilik karışımı bir din olduğunu ilerisürmektedirler. Nusayrîler günümüzde de Suriye, Filistin ve Güney Anadolu'da (Adana, Tarsus, İskenderun, Antakya, Lâzkiye) birliklerini sürdürmektedirler. *Bk.* Bâtınîlik, Şiîlik, Alevîlik, Eytâm-i hams, Selmân Fârîsî.

NUSB — İslâmlıktan önceki Arap putataparlığında kullanılan dinsel taşlar... Bu taşlara tapılırdı ve *mâbud*'un bu taşların içinde bulunduğuna inanılırdı. Bu taşlar için kurbanlar kesilir ve taşların üstlerine bu kurbanların kanı sürülürdü. *Kur'an* bu Arap geleneğini şiddetle yasaklamıştır. Bu taşlar için kesilen kurbanların yenilmesi de İslâm dinince *harâm*'dır. *Bk.* Put, Harâm, Mâbud.

NÜBÜVVET — Eski şeriatı sürdüren peygamberlik... Yeni bir şeriat getiren ya da eski şeriatın kimi hükümlerini or-

tadan kaldıran (nesh eden) peygamberliği dilegetiren *resâlet* deyimiyle karıştırılmamalıdır. Nübüvvete erişene *nebî*, resâlete erişene *resûl* denir. *Nebî*'ler pek çoktur, 124.000 tâne oldukları bile söylenir (rivâyet edilir). Resûl'lerse Kur'ana göre 24 tânedir. Sonuncuları 25. olarak, ama büyük bir özellik taşıyıp nübüvvetle resâleti kendisinde birleştiren Hz. Muhammed'dir. *Bk.* Nebî, Resûl, Muhammed, Peygamber.

NÜCEBÂ — Tasavvuf dilinde, soylu kişiler... Özellikle Bektâşîlikte kırk kişilik bir dereceyi adlandırır. *Soylu* anlamına gelen Arapça *necib* sözcüğünden türetilmiştir. Bu kırk kişiye *Ricâl-ullah* ve *Ricâl-ul-gayb* de denir. *Bk.* Bektâşîlik.

NÜKKÂRİYYE — Hâricîliğin bir kolu... Arapça *nükkâr* sözcüğü *yadsıyanlar* (inkâr edenler) anlamındadır. *İbâdiyye* koluna bağlı olan bir bölüm hâricîler, ikinci İbâdiyye imamı Abdurrahman bin Rüstem'i yadsıdıklarından bu adla anılmışlardır. Ayırıcı niteliği, imamın kendisinden daha yetenekli biri çıktığında görevini ona bırakması gerektiğini ilerisürmeleridir. *Bk.* Abâdiyye.

NÜMEYRİYYE — Gaaliyye'nin bir kolu... Tanrı'yı her dilde konuşan bir insan biçiminde tanımlamaları ayırıcı nitelikleridir. Bundan ötürü bu kol bağlıları *Mücessime*'dendirler. *Bk.* Gaaliyye, Mücessime.

NÜZÛL — Aşağa inme... İslâm terminolojisinde *Kur'an âyetlerinin inme* (Nâzil olma)'sini dilegetirir. Allah, Hz. Muhammed'e 6666 âyet indirmiştir. Bunlardan bin tânesi buyruktur, bin tânesi yasaktır, bin tânesi müjdedir, bin tânesi helâl ve haramla ilgilidir, yüz tânesi tesbih ve duâyla ilgilidir, altmış altı tânesi de bir başka âyetin hükmünü geçersiz kılan (Nâsih) ya da bir başka âyetle geçersiz kılınan (Mensûh) âyetlerdir. *Besmele* (Bismillâhirrâhmânirrahîm)'lerin de birer âyet olduklarını tanıtlayan birçok hadîs vardır. Örneğin İbn Ömer, Hz. Peygamberin şöyle dediğini nakletmektedir: «Her sûrenin başında *besmele* inmiştir». İbn Abbas da şu hadîsi naklediyor: «Cebrâil ilkin Allah'ın elçisine inince: Ey Muhammed, *Euzü billâhi mineşşeytânirraciym, Biismillâhirrahmânirrahiym de*, dedi. Allah'ın resûlu bir sûrenin sona erdiğini yeni bir besmele inince kadar bilmezdi». İlk inen sûre *Alak* (İkrâ) ve son inen sûre *Nâs* sûresidir. İlk inen âyet *İkrâ biismi Rabbike* (Allah'ın adıyla oku) âyetidir. Son inen âyet tartışmalıdır, çoğunluğun kabul ettiğine göre *Yestüfüneke kullihu yüftikum filkelâle* (Senden fetvâ isterler, de ki: Fetvâyı size Allah verir) âyeti son âyettir, Hz. Peygamberin bunun son âyet olduğunu söylediğini işitenler (örneğin Berrâ bin Âzib) vardır, ne var ki son âyetin *Lekad câeküm Resûlün min enfüsikum* (And olsun gerçekten size aranızdan öyle bir elçi geldi ki sıkıntınızla sıkılır, sizlere düşkün, şefkatli ve esirgeyicidir) olduğu yolunda da güçlü hadîsler (örneğin İbn Abbas) vardır. Hz. Muhammed son âyetin kendisine inmesinden sonra ancak dokuz gece yaşamıştır. Osman bin Ebül'âs şu önemli hadîsi naklediyor: «Allah'ın elçisinin huzûrunda oturuyordum. Bir ara gözlerini dikip baktı ve şöyle buyurdu: Cebrâil geldi, şu âyeti şu sûrenin şu yerine koymamı emretti». Bundan anlaşıldığına göre âyetler bir sûreyi başlatıp bitirinceye kadar sürekli inmemiştir, inen bir âyetin hangi sûrenin hangi âyeti olduğunu Cebrâil bildirmiştir, daha açık bir deyişle, herhangi bir sûrenin bir âyetinden sonra başka bir sûrenin bir âyeti de inmiştir. Abdulah İbn Abbas da bu konudaki en önemli sorunlardan birini şöyle açıklamaktadır: «Hz. Osman'a sordum: Neden âyetleri yüzden az olan *Enfâl* sûresiyle âyetleri yüz civârında olan *Berâe (Tevbe)* sûresini yan yana getirdiniz? Hem de neden bu ikisinin arasına besmele koymadınız? Hz. Osman bu sorularıma şöyle karşılık verdi: Allah'ın elçisine çok âyetli sûreler inince hemen *vahiy kâtipleri*'nden birkaçını çağırır ve: *Şu âyetleri şu sûreye yazın*, derdi. *Enfâl* sûresi Medîne'de ilk

inenlerdendir, ama konusu *Berâe* sûresinin konusu gibidir, birinin anlattıkları öbürünün anlattıklarına yakındır, bana öyle geldi ki bunlar *birbirine bağlı sûrelerdir*. Allah'ın elçisi de *Enfâl* ve *Berâe* sûrelerinin tek sûre olup olmadığını bildirmeden öldü. İşte bundan ötürü bu iki sûreyi ard arda koydum ve aralarına besmele yazmadım». Âyetlerin sıra düzeninin Cebrâil aracılığıyla gönderilen *vahiy* (Tanrı buyruğu)'lerle olduğu yukardaki hadîslerden açıkça anlaşılmaktadır. Hz. Osman'ın bu sözlerinden de sûrelerin sıra düzenini bizzat Hz. Peygamberin yaptığı anlaşılmaktadır. Bu konuda İbn Atıyye de şöyle diyor: «Sûrelerin çoğunun tertibi Peygamber yaşarken belliydi. Hz. Peygamber *yedi uzun sûre* (Seb'i tıvâl), *Hâmimler* (Hâ mim harfleriyle başlayan sûreler) *mufassal* (Mushaf'ın sonundaki kısa sûreler) diye bizzat Peygamber tarafından adlandırılmışlardı». Bilindiği gibi Kur'an, vahiy sırasına (Nüzûl sırasına) göre düzenlenmemiştir. Öyle anlaşılıyor ki Hz. Peygamber bu konuda sûreleri *uzunluk ölçütü*'ne vurmuş ve en uzun yedi sûreyi başa, orta uzunluktakileri ortaya, en kısa sûreleri de sona koydurmuştur. İki sûre kuraldışıdır (müstesnâdır): *Fâtiha* ve *Tevbe (Berâe)*. Bunlardan *Tevbe* sûresinin durumunu Hz. Osman yukardaki sözleriyle açıklamıştır. *Fâtiha* sûresinin en başa alınışı da kolaylıkla anlaşılabilir: *Fâtiha,* İslâm dinininin özü ve şiirsel diliyle başlangıç niteliğinde olan bir sûredir, en başa konması her bakımdan yerindedir. Sûreler, uzunluk ölçütüne göre, şöyle kümelendirilmişlerdir: Âyet sayısı yüzün çok üstünde olan sûrelere *Tıvâl* (Uzun) adı verilmiştir, bunlardan en başa alınan yedi tânesine de *Seb'i tıvâl* (Yedi uzun) denmiştir. Âyet sayısı yüz dolaylarında olan sûrelere *Miûn* (Yüzler) adı verilmiştir. Âyetleri yüzden az olup da başlarında (hâ mim, gibi) ikişer harf bulunan sûrelere *Desânî* (İkişerli) denmiştir. Bunların dışında kalan yüzden az âyetli sûrelere de *Mesânî* (Katlı) adı verilmiştir. Kur'anın sonuna konan en kısa sûreler de *Mufassal* (Bölünmüş) adıyla adlandırılmıştır. Hz. Muhammed'e ilk âyet «Ramazan ayının yirmi dördünden sonra bir Pazartesi günü» inmiştir (ki bunun Ramazan ayının 27. Pazartesi günü olduğu hesaplanmıştır. *Bk.* Kadir). Vâsıle, Hz. Peygamberin şöyle dediğini söylüyor: «İbrahim'in sahifeleri (Suhûf), Ramazanın ilk gecesi indi. Tevrat, Ramazanın altısı geçtikten sonra indi. İncil, Ramazanın on üçü geçtikten sonra indi. Kur'an da Ramazanın yirmi dördü geçtikten sonra Pazartesi günü indi». *Bk.* Kur'an, Vahiy, Müslümanlık, Muhammed, Sûre.

O

OBADYA — Yahudilerin küçük peygamberlerinden biri... Tevrat'a eklenmiş bir yapraklık ve 21 tümcelik küçük bir bildirisi vardır. «Rabden haber işittik» diye başlar ve «krallık Rabbin olacak» sözleriyle biter. *Bk.* Tevrat.

ODUNCULUK — Dilenciliğe yeğlenen odun kesip satma işi... Ebû Hüreyre şu hadîsi nakletmektedir: «Canım elinde olan Allah'a yemin ederim ki ipini alarak odun yarmak ve sırtında getirip satmak, başkasından bir şey dilenmekten hayırlıdır», Zübeyr İbn Avvâm da şu hadîsi bildiriyor: «Yemin ederim ki birinizin ipini alarak odun yüklenip satması dilencilikten hayırlıdır». İslâm dinine göre dilenmek haramdır. Kimi fıkıh mezheplerine göre yirmi dört saatlik geçineceği olmayan kendini küçük düşürmemek, ısrarla istememek ve rahatsız (tâciz) etmemek koşullarıyla dilenebilir (Şeriat diliyle: Kerhen câizdir). Arapçada *yoksul* (fakîr) anlamında *miskin* deyimi kullanılır, çoğulu *mesâkîn*'dir. Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir başka hadîste Hz. Peygamber aranıp bulunması ve yardım edilmesi gereken yoksulu şöyle tanımlamıştır: «Miskin, dolaşıp isteyen ve bir iki lokma alarak dönen değildir. Asıl miskin vaşamasına yetecek malı bulunmadığı halde bunu belli etmeyen ve kimseden bir şey istemeyendir». *Bk.* Miskin.

OĞUL — Tanrı'nın oğlu sayıldığından ötürü Hz. İsâ'ya hıristiyanların verdiği ad... Türkçedir, sözcük anlamında *insan yavrusunun erkeği* (erkek çocuk) demektir. Hıristiyan terminolojisinde *baba* deyimi de *oğul*'a karşılık olarak *Tanrı*'yı niteler. Bu deyimler özellikle *baba -oğul-kutsal ruh* üçlemesinde (teslîs) kullanılır. Gerçekte bu anlayış hıristiyanlığa putataparlık (paganizm)'tan geçmiştir, özellikle Yunan mitolojisinde tanrılar büyük adam yetiştirmek için ölümlü kadınlarla birleşirler. İslâm dini Hz. İsâ'nın Tanrı'nın soluğuyla babasız doğduğunu kabul etmekle beraber Tanrı' nın oğlu olduğu yolundaki hıristiyan dogmasını şiddetle yadsır. *Bk.* İsâ.

OK — Yayla atılan ucu sivri demirli çubuk... Adiy İbn Hâtim şu hadîsi nakletmektedir: «Peygambere okla avlanıp öldürülen hayvanın yenip yenmeyeceğini sordum, şöyle buyurdu: Okun keskin ucuyla vurulup ölen avı ye, ok yarı vurup da ölmüşse yeme, çünkü o murdar bir lâşedir». Bu hadîse dayanan mezhepler genellikle av hayvanlarında *kan akmış olması* ölçütünü temel alırlar. Ok ya da başkaca bir şeyle vurulup öldürülen hayvanın kanı akmışsa yenebilir (helâldir), kanı akmamışsa yenmez (haramdır). Şâfiî mezhebine göre kurşun ve saçmayla avlanan hayvanlar ölmeden yetişilip kesilirse yenebilir, yetişilip kesilmezse yenmez. Serçe ve benzerleri kurşuna dayanmayan (eşdeyişle: hemen ölen) hayvanlara kurşun atmak yasaktır, çünkü ölmeden yetişilip kesilemez. Şeriat, av konusunda *besmele* çekilmesini de şart koşmaktadır. Bundan ötürü av köpeği salıverilirken ya da ok ve kurşun atılırken *bismillâh* denmesi vâcibdir. Hanefî ve Hanbelî mezheplerine göre besmelesiz avlanan hayvanın yenmesi haramdır. Şâfiî mezhebine göre besmele sünnet ve müstehâbdır, yapılırsa çok iyi olur, ama yapılmazsa da av hayvanı yenebilir, helâldir. *Bk.* Haram, Helâl, Vâcib, Sünnet, Müstehâb, Câiz.

OKUMA SECDESİ — *Bk.* SECDE-İ TİLÂVET.

OKUYUP ÜFLEME — *Bk.* RUKYE, NEFES.

ON EMİR — Allah'ın Hz. Mûsâ'ya verdiği on buyruk... İslâm terminolojisinde *evâmir-i aşere* (On emir) deyimiyle dilegetirilen bu on buyruk Kur'anın *En'am* sûresinin 151-152. âyetlerinde de Tevrat'tan farklı olarak verilmiştir, şöyledir: «De ki: Gelin Allahınızın size haram kıldıklarını okuyayım: O'na hiçbir

nesneyi eş koşmayın, ananıza babanıza iyilik edin, çocuklarınızı yoksulluk yüzünden öldürmeyin, onların da sizin de azığınızı verecek olan biziz. Çirkinliklerin açıkçasına da gizlisine de yaklaşmayın. Allah'ın haram kıldığı bir cana kıymayın, haklı olursa başka. İşte Allah'ın size ısmarladıkları bunlardır, aklınız yatsın diye. Öksüzün malına onun iyiliği için olmadıkça o erginleşinceye kadar dokunmayın. Ölçü ve tartı işlerini doğru yapın. Herkese ancak gücü yettiği kadarını yükleriz. Söz söylerken de doğruluktan ayrılmayın, yakınlarınız için de olsa. Allah'a verdiğiniz sözü (ahdınızı) yerine getirin. O'nun size ısmarladıkları işte budur, öğütlenesiniz diye». Bu âyetlerde bildirilen buyruklar dokuz tâne olduğu gibi, Tevrat'ın bildirisinden de bir hayli farklıdır. *Bk.* Evâmir-i aşere, Ahd, Mûsâ, Yahudilik.

ON DÖRT MÂSÛM — Alevî ve şiîlerce ilerisürülen İslâm dininin on dört kutsal kişisi... Bu kişiler on iki imamla birlikte Peygamber Hz. Muhammed ve kızı Hz. Fâtıma'dır. *Mâsûm* deyiminin de alevî terminolojisinde özel bir anlamı vardır. *Bk.* On iki imam, Mâsûm, İmam, İmâmîlik, Şiîlik, Alevîlik, Muhammed, Fâtıma.

ON İKİ İMAM — Alevîlere göre Tanrı tarafından gönderilmiş peygamber niteliğinde on iki başkan... On iki imama Arapça *eimme-i isnâ aşer* denir. Şiî inançlarına göre Hz. Ali'den başlayarak ve ondan sonra bu imamlar *halîfe*'lik görevini sürdürmüşlerdir. Şiî'lerin temel inancı, Peygamber Hz. Muhammed'den sonra halîfelik makamının Hz. Ali ve çocuklarına âit olduğudur. On iki imam sırasıyla şunlardır: *Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Zeynelâbidin, Muhammet Bekir, Câfer-us-Sâdık, Mûsâ Kâzım, Ali Rıza, Muhammet Takî, Ali Nakî, Hasan Askerî, Mehdî*... Bunlar her türlü suçtan arınmış sayıldıklarından *mâsûm* adıyla anılırlar. On iki imam inancına bağlı olanlara *İmamiyye* denir. Sünniler, Peygamber Hz. Muhammed'in ölümünden sonra yerini Hz. Ali'ye ve onun çocuklarına bırakmak istediğini kabul etmezler. *Bk.* İmam, İmâmîlik, İsnâ aşeriyye, Mâsûm, Alevîlik, Şiîlik.

ORDU — Bir devletin asker topluluğu... Türkçe olan bu sözcükten yabancı kurallarla *ordu-yi-hümâyûn, ordugâh* gibi deyimler türetilmiş ve tamlamalar yapılmıştır. *Enfâl* sûresinin 60. âyeti şöyle der: «Onlara karşı gücünüz yettiğince kuvvet, bağlı atlar hazırlayın. Bunlarla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı, sizlerin bilmediği, ama Allah'ın bildiği başkaca düşmanlarınızı yıldırırsınız. Allah yolunda ne harcarsanız karşılığı size verilecektir». Bu âyet, kurulmakta olan İslâm devletine düzgün bir ordu kurmasını buyurmaktadır. Hz. Ayşe'nin naklettiği ünlü *iftirâ* hadîsinde bu ordunun artçılarının da bulunduğu, Muattal oğlu Saffân'ın bu artçılardan biri olduğu anlatılmaktadır. *Bk.* Muhammed, Cihâd.

ORTA NAMAZI — İkindi namazı... *Bakara* sûresinin 238. âyeti şöyle der: «Namazları, özellikle de orta namazı *(vessalâtilvustâ)* sakın kaçırmayın». Orta namazın ikindi namazı olduğunda bütün mezhepler birleşiyorlar, ne var ki İslâmlığın ilk yıllarında namazın üç kez kılındığını ve bundan ötürü de orta namazın öğle namazı olduğunu söyleyenler de var. Tanrı katında bu namaza neden özel bir değer verildiği (öteki namazlardan ayrı olarak üstünde durulduğu) açıklanmamıştır, yorumcular «orta namazın Allah'ın indinde müstesnâ bir değeri vardır» demekle yetinmektedirler. İslâm tarihleri sahâbe'lerden (Peygamberin yakınları) kimilerinin «Biz Peygamber zamanında namazları ikişer ikişer kılardık» dediklerini yazmaktadırlar (*Bk.* *İslâm Ansiklopedisi, Salât* maddesi). Eğer bu doğruysa sabahla öğle ve akşamla yatsı namazlarının bir arada kılındığı düşünülerek tek kalan ikindi namazının kaçırılmaması üstünde özellikle durulduğu akla gelebilir. *Bk.* Namaz.

ORUÇ — Güneşin doğmasından batmasına kadar geçen sürede yememek,

içmemek ve cinsel ilişkide bulunmamak yoluyla yapılan tapım... İslâm dininin beş temel koşulundan biridir, kamerî yılın Ramazan ayında olmak üzere her yıl bir ay tutulur. Göçün (Hicret'in) ikinci yılında Medîne'de farz olunmuştur. *Bakara* sûresinin 183. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, oruç boynunuza borç oldu *(Yâ eyyühelleziyne âmenü kütibe aleyküm üssiyâmü)*». Bu âyette görüldüğü gibi Kur'anda *oruç* anlamında *savm* deyiminin *siyâm* masdarı kullanılmaktadır. Türkçeleşmiş bulunan *oruç* deyimiyse Farsçanın *günlük oruç* anlamındaki *rûzak* deyiminden geçmiştir. *Oruç* anlamındaki Arapça *savm* deyimi Mekke'de inen sûrelerde sâdece bir kez kullanılmıştır, *Meryem* sûresinin 26. âyeti şöyle der: «Ye iç, gözün aydın olsun (Tanrı, Hz. İsâ'nın doğumu üzerine Meryem'e söylemektedir. O.H.). Eğer insanlardan birine rastlarsan ve o sana çocuğu sorarsa şöyle dersin: Bugün beni esirgeyen Allah'a susma orucu adadım *(inniy nezertü lirrahmânî savmen)*, kimseyle konuşmayacağım». Oruç, Tanrıca zorunlu kılınmadan önce Hz. Muhammed'in Medîne'de müslümanlara, yahudilerin yaptıkları gibi, yılda bir kez sâdece *aşurâ* gününde (*Bk.* Aşûrâ) oruç tutmalarını buyurduğu bilinmektedir. Yahudiler ve hıristiyanlar da yılın belli günlerinde belli nesneleri yememek yoluyla bir çeşit oruç (perhiz) tutarlar. Nitekim yukarda ilk tümcesini verdiğimiz *Bakara* sûresinin 183. âyeti şöyle tamamlanır: «Nasıl ki sizden öncekilerin de boynuna borç olmuştu (Oruç farz kılınmıştı. O.H.)». Yahudiler ve hıristiyanlar bu farzı yerine getirmemişler, değiştirmişler ve bozmuşlardır. Tanrı, Hz. Muhammed'e onu doğru biçimiyle yeniden bildirmektedir. Oruç tapımının ilk kuralları *Bakara* sûresinin yukarda değindiğimiz 183. âyetiyle onu izleyen âyetlerinde verilmiştir, sûrenin 184-185. âyetleri şöyle der: «Bunlar sayılı günlerdir. Onun için sizin aranızdan her kim hasta olur ya da yolculuk edecek olursa tutamadığı günlerin sayısınca oruç tutması, gücü yetmeyenlerin de kurtulmalık olarak bir yoksulu doyurması gerekir. Ayrıca, her kim gönül isteğiyle iyilik ederse böylesi onun için yeğdir, bunu bir bilseniz. Ramazan öyle bir aydır ki Kur'an onun içinde bildirilmiştir. O Kur'an ki doğru yolun apaçık inandırıcı belgelerini taşımaktadır, doğruyla eğriyi ayırdedicidir. Öyleyse içinizden bu aya erişenler oruçlarını tutmalıdırlar. Hasta olanlarla yolculuk edenler için tutamadıkları günler sayısınca oruç tutmak vardır. Allah size kolaylık göstermek ister, yoksa güçlük göstermek istemez. Bu da günlerin sayısını doldurmanız, sizi doğru yola ilettiğinden ötürü Allah'ı ululamanız, O'na şükretmeniz içindir». Oruç, Ramazan ayının dışında kimi durumlarda hacılar için de farzdır, *Bakara* sûresinin 196. âyeti şöyle der: «Kâbe'ye yüz sürmeyi de, umre'yi de yalnız Allah için eksiksiz olarak yerine getirin. Ancak bundan alıkonacak olursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban yerine varıncaya kadar da saçınızı kestirmeyin. Bir de içinizden her kim hastalanır ya da başından rahatsız olursa onun için kurtulmalık (fidye) olarak *oruç tutmak* ya da sadaka vermek ya da kurban kesmek gerekir. Güvenlik içinde olunca da her kim yüz sürme gününe kadar umre'den yararlanmak isterse onun kolayına gelen kurbanı kesmesi gerekir. *Ancak bunu bulamazsa yüz sürme sırasında üç, geri dönükten sonra da yedi gün oruç tutmak gerekir ki hepsi tam on gün eder.* Bu, çoluğu çocuğu Mescid-i Harâm'da bulunmayanlar içindir». Bundan başka, aralarında anlaşma olan yabancı kabîlelerden bir kimseyi kasd olmaksızın öldüren bir müslümanın kefâret olarak (*Bk.* Kefâret) birbiri ardınca iki ay sürekli oruç tutması da farz kılınmıştır, *Nisâ* sûresinin 92. âyeti şöyle der: «İnananın inananı öldürmesi doğru olmaz, meğer ki yanlışlıkla ola. Her kim bir inananı yanlışlıkla öldürecek olursa inanan bir köle azatlamak hem de öldürülenin mirâsçılarına kan değeri vermek gerekir, meğer ki onlar bunu öldürene bağışlayalar. Eğer öldürülen inanan bir kişi olmakla beraber size düşman bir ulustan

ise gene inanan bir köle azatlamak gerekir. Eğer öldürülen sizinle arasında andlaşma olan bir ulustan ise mirâsçılarına kan değeri vermek hem de inanan bir köle azatlamak gerekir. *Her kim bunları bulamazsa birbiri ardınca iki ay oruç tutması gerekir.* Bu, Allah'ın onun tövbesini onaması içindir». Bir yeminin yerine getirilmemesi durumunda da kefâret olarak üç gün oruç tutulması gerekmektedir, *Mâide* sûresinin 89. âyeti şöyle der: «Allah sizi gelişigüzel ettiğiniz yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz. Yalnız bilerek, isteyerek ettiğiniz yeminlerden sorumlu tutar. Bu günahın örtülmesi için de çoluğunuza çocuğunuza yedirdiklerinizin ortalamasında on yoksulu doyurmak ya da giydirmek ya da bir köle azatlamak gerekir. *Bunlara gücü yetmeyenler üç gün oruç tutmalıdırlar.* Bu, yeminden dönme suçunun örtülmesi içindir». Hac sırasında bir av hayvanı öldürülünce de kefâret olarak oruç tutmak gerekir, *Mâide* sûresinin 95. âyeti şöyle der: «Hacda ihrâmdayken sakın avlanmayın. İçinizden her kim tasarlayarak ve bilerek bir av hayvanını öldürecek olursa onun cezâsı Kâbe'ye kurban olarak gönderilecek benzeri bir davarı kesmek olur. *Günahını örtmek için de ya yoksulları doyurmak ya da bunun dengi olan orucu tutmak gerekir.* Bu da işlediği suçun acısını tatması içindir». Bir de ettiği *zıhar*'ı *(Bk.* Zıhar) bozmak isteyen, kefâret olarak birbiri ardınca iki ay sürekli oruç tutmakla yükümlü kılınmıştır, *Mücâdile* sûresinin 3-4. âyetleri şöyle der: «Karılarını analarına benzettikten sonra bu sözlerinden dönenlere birbirine yaklaşmadan önce bir köle azatlamak düşer. *Kimin buna gücü yetmezse o, karısına yaklaşmadan önce sürekli olarak iki ay oruç tutmalıdır.* Buna da gücü yetmezse altmış yoksulu doyurmalıdır». Kur'anın oruç üstüne verdiği buyruklar bu kadardır, orucun ayrıntılı kuralları çeşitli Peygamber sözleri (hadîs)'ne dayanarak saptanmıştır. Yukarda da söylediğimiz gibi, oruca gün doğarken başlanır (*Bk.* İmsâk), gün batınca bozulur (*Bk.* İftar). Ergin (Âkil ve bâliğ) olan her müslüman oruç tutmak zorundadır (*Bk.* Mükellef). Ergin olmayan çocuklar oruç tutmayabilirler. Misâfir (Yolcu anlamındadır, *Bk.* Misâfir) ve hasta olanlar oruçlarını kazâ edebilirler (*Bk.* Kazâ), ama sonradan tutmaları ve tamamlamaları zorunludur. Çocuklarını emziren kadınlar da kazâ edebilirler ve sonradan tutarlar. Loğusalar (Çocuk doğurmuş kadınlar) ve âdet gören kadınlar oruç tumazlar, oruç tutmaları yasaktır (Tutarlarsa oruç sayılmaz), ama bu durumları geçtikten sonra her tutmadıkları güne karşı bir gün olmak üzere oruçlarını tutmak zorundadırlar. Oruç tapımı da, namaz gibi, niyetle başlar, niyet «Ramazân-ı şerîfin yarınki orucuna niyet ettim» demekle yapılır, iftardan hemen sonra yapılabildiği gibi ertesi günün kuşluk vaktine kadar da yapılabilir (Kuşluk vaktini geçirmemek şarttır), kazâ etmek için de niyet edilmesi gerekir, ne var ki kazâ orucunun niyeti tan yeri ağarıncaya kadar mutlaka yapılmalıdır, yoksa geçerli olmaz. Ramazan ayı orucunun edâsı da (*Bk.* Edâ), kazâsı da (*Bk.* Kazâ) farzdır, zorunludur, yukarda sayılan özürler dışında bunu tutmamak müslümanlıktan çıkmayı gerektirir. Yukarda açıklanan âyetlerin bildirdiği kefâret oruçlarının dışındaki kefâret oruçlarıyla (*Bk.* Kefâret), adak oruçları (*Bk.* Nezir, Adak) ve nâfile tutulan oruçların bozulmaları hâlinde kazâları vâcibdir (*Bk.* Vâcib). Bir insan nâfile bir orucu ister tutar ister tutmaz, ama tutar da bozarsa mutlaka kazâ etmek zorundadır. Adaklar da böyledir, hiçbir müslüman oruç adamak zorunda değildir, ama «şu iş olursa beş gün oruç tutacağım» deyip de o iş oldu mu o beş günlük orucu mutlaka tutmak zorundadır. Muharrem ayının dokuzuncu ve onuncu ya da onuncu ve on birinci (iki gün ard arda) oruç tutmak sünnettir (Peygamber tuttuğu için tutulması sevap kazandırır). Zilhicce ayının her pazartesi ve perşembe günleriyle dokuzuncu günü, her ayın 14-15-16 günleri, Şevvâl ayında herhangi bir altı gün oruç tutmak ve yıllar boyunca sürekli

olarak bir gün oruç tutup bir gün tutmamak (Savm-i Dâvûd) mendûbdur (*Bk.* Mendûb). Bunların dışında tutulan oruçlar nâfiledir (*Bk.* Nâfile). Namazda olduğu gibi oruçta da oruç tutulmasının yasak olduğu kerâhet günleri vardır (*Bk.* Mekrûh, Kerâhet vakti). Muharrem ayının sâdece onuncu günü (tek gün olarak) ya da Nevrûz günü oruç tutmak mekrûhtur (*Bk.* Nevrûz, Muharrem). Haftanın cumâ ya da cumartesi gibi bir gününü saptayıp sâdece o günde oruç tutmak da mekrûhtur (Önceden saptama olmayıp gelişigüzel o günlerde tutulmuşsa mekrûh değildir). Kadınlar için kocalarının izni olmadan tuttukları nâfile oruçları da mekrûhtur. Kerâhet vakitlerinin dışında oruç tutmanın haram olarak yasak olduğu günler de vardır: Ramazan bayramının birinci günüyle Kurban bayramının dört günü oruç tutmak haramdır (*Bk.* Haram). Sayılan bu oruçlardan herhangi birine başlamakla artık o oruç farzolur, eşdeyişle tutulması zorunlu olur, onu bozmak günahtır (*Bk.* Günah), cezâsı Tanrıca öbürdünyada verilir. Ancak Ramazan orucunu bozmanın ayrıca bu dünyada verilen bir de kefâret cezâsı vardır (*Bk.* Kefâret). Orucu bozan davranışlar olduğu gibi, bozmayan davranışlar da vardır. Namazın olduğu gibi orucun da mübahları, müstehâbları, mekrûhları vardır. Bunlar fıkıh mezheplerince bütün ayrıntılarıyla saptanmıştır (Aşağıda özel başlıklarda açıklanacaktır). Buhârî, ünlü *Sahih*'inde oruç konusunda pek çok doğru hadîs bildirmektedir. Örneğin Talha şunu naklediyor: «Bedevînin biri, Peygamberimize müslüman olmak için ne yapması gerektiğini sordu. Efendimiz şöyle buyurdu: Gece ve gündüz beş vakit namaz kılman (ayrıca nâfile de kılabilirsin), Ramazan ayını oruçlu geçirmen (ayrıca nâfile de tutabilirsin), sadaka hâriç malının kırkta birini zekât vermendir. Bunları yapan kurtulur». Huzeyfe şu hadîsi naklediyor: «Kişinin fitnesi eşleri, çocukları, malları ve komşularıdır. Bunlar nedeniyle işlediği günahları namaz, oruç, sadaka sildirir». Ebû Hüreyre, Hz. Peygamberin şöyle dediğini anlatmaktadır: «Oruç kalkandır. Oruçlu kimse kötü söz söylemesin, kavga etmesin, tartışmasın. Biri ona söver ya da dövüşmek isterse iki kez *ben oruçluyum* desin. Canım elinde olan Allah'a and ederim ki, oruçlunun ağız kokusu Allah katında misk kokusundan daha hoştur, Allah der ki: O yemeyi, içmeyi, şehveti benim için bıraktı, oruç benim içindir, ben de karşılığını sayısızca vereceğim, kimi iyiliklerin sevâbı bire on olacaktır». Yorumcular bu hadîsteki *kalkan* deyimini *cehenneme karşı koruyan* anlamında yorumluyorlar. Gene bu hadîsten çıkarılan başka bir anlam da şudur: Yiyip içmemek ve cinsel ilişki kurmamak dışında insanın bütün vücud organlarını günaha karşı engellemesi gerekir (örneğin sövmemek için dilini tutması, dövmemek için kollarını bağlaması gerekir), asıl oruç bütün bunlarla birlikte yüreği ve düşünceyi başkaca her türlü şeylerden boşaltarak Allah'la doldurmakla gerçekleşir. Ebû Hüreyre, Hz. Peygamberin şöyle dediğini de naklediyor: «Ramazan ayı girince cennet kapıları açılır, cehennem kapıları kapanır, şeytanlar zincirlenip bağlanır», «Bilerek ve inanarak Ramazan orucunu tutanın geçmiş bütün günahları bağışlanır». *Zümer* sûresinin 53. âyetindeki «*Allah bütün günahları bağışlar*» hükmüne dayanan ehl-i sünnet'e göre Allah dilerse tövbesiz bile günahları bağışlayabilir. Kimilerine göre de *mağfiret* günahı tümüyle silmek, *af*'sa mahkûmluğu kalmak üzere bağışlamak demektir. Bundan ötürü küçük günahlar bağışlanacaktır, ama büyük günahlar ancak tövbeyle, kul hakkı varsa ödeme ve helâllaşmayla bağışlanacaktır. Müşriklik ve putperestlik gibi büyük günahlarınsa asla bağışlanmayacağı yolunda Peygamber sözleri (hadîs) vardır. İbn Ömer şu hadîsi bildiriyor: «Ramazan ayı hilâlini (gökte beliren ayı) gördüğünüzde oruç tutunuz, Şevvâl ayı hilâlini gördüğünüzde orucu bırakınız. Bulut ve dumandan ayı göremezseniz Şâban ve Ramazan aylarını otuzar gün olarak hesaplayınız». Ebû

Hüreyre şu hadîsi bildiriyor: «Yalan ve kötü söylemekten ve bunlarla iş görmekten vazgeçmeyenin yemeyi içmeyi bırakmasına Allah'ın ihtiyâcı yoktur». Yorumculara göre bu hadîs, böyleleri oruç tutmasın anlamında değildir, oruç bırakılamaz, ama yalan ve kötülük bırakılabilir. Ebû Hüreyre şu hadîsi de bildirmektedir: «Allah buyurdu ki: Oruçtan başka insanoğlunun her işi kendisinindir, oruçsa benimdir, onun karşılığını ben vereceğim. Oruçlu için iki ferahlık vardır: Biri oruç bozmanın (iftar etmenin) ferahlığıdır, öbürü Rabbine kavuştuğunda tuttuğu oruçlardan ötürü duyacağı ferahlıktır». Abdullah İbn Mes'ud, Hz. Muhammed'in şöyle dediğini bildirmektedir: «Durumu elverişli olan evlensin, evlenmek harama karşı onun gözünü doyurur. Evlenemeyen oruç tutsun, oruç onun şehvetini keser». Ebû Bekre de Peygamberin şöyle dediğini bildiriyor: «Ramazan ve Zilhicce ayları eksik aylardır (Çünkü, ikisi de 29'ar gündür. O.H.), ama sevâbları eksilmez (Çünkü, her ikisi de bayram aylarıdır. O.H.)». İbn Ebî Evfâ şunu anlatıyor: «Bir Ramazan günüydü. Vakit akşama yakındı. Peygamberimiz, Bilâl'e: Hayvanından in de bana bir şerbet ver, dedi. Bilâl: Daha ortalık aydınlık, deyince eliyle doğuyu göstererek şöyle buyurdu: Akşamın karanlığı buradan gelir, oruçlu da orucunu bozar». Bu hadîs şöyle yorumlanmıştır: İftar vakti geldiği halde batıda akşamın kızıllığı biraz daha sürer, buna bakılmaz ve iftar edilir, çünkü doğu kararmıştır. Hz. Ayşe şu hadîsi naklediyor: «Sahâbeden Ömer oğlu Hamza çok oruç tutardı, Efendimize: Seferde oruç tutayım mı? diye sordu. O da: İster tut, ister tutma, buyurdu», Câbir de şunu anlatıyor: «Mekke'nin fethinde sıcak bir gündü. Ebû Revâha'yla Peygamberden başka oruç tutan yoktu. Peygamber bir kalabalık gördü, biri gölgelik yapıp altına oturmuştu. Oradakiler: Oruç tuttuğu için sıcaktan bunalmış, dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz şöyle buyurdu: Seferde oruç tutmak iyilik ve din buyruğuna uyma (takvâ) değildir». Bu hadîslere dayanan dört ünlü mezhebe göre seferde (yolculukta ve savaşta) oruç tutmamaya izin (ruhsat) vardır, ama çok sıkıntı ve güçsüzlük vermiyorsa tutulması iyi olur. İslâm bilginleri oruç konusunda bilimsel açıdan da araştırmalar yapmışlar ve şu sonuçlara varmışlardır: Çağdaş bilimsel bulgular, belli sürelerde aç kalan hayvanlarda aç kalmanın gelişmeyi yavaşlattığını, buna karşı yaşama sürecini uzattığını tanıtlamıştır. Örneğin belli sürelerde aç bırakılan yer solucanlarının yaşama süreleri, normal yaşama sürelerinden elli kat artmaktadır. Adrenalin ve kortizon hormonları oruçlularda kana daha kolaylıkla karışıyor, bu hormonlarsa hücreleri normal sayıda tutmayı sağlamaktadır ve kanser hücrelerinin çoğalmasını önlemektedir. Oruç iç organları kaplayan yağları eritir, hücrelerin metabolizmasını değiştirir, vücudun direncini arttırır. Kalp, karaciğer, böbrek ve şeker hastalıklarında oruç bedensel yapıya büyük bir güç katar. Normal olarak yirmi dört saatte 100.000 kez atan insan kalbi oruçluyken 86.400 atışa düşer, demek ki günde 14.400 kez daha az çarparak kalbi dinlendirir. Miğde de böylece yılda bir ay dinlenmiş olur. İftarda yenen bol yemeğin hakkından da yemekten hemen sonra kılınan yirmi rekât terâvih namazı gelir. *Bk.* Müslümanlık, Namaz, Nâfile, Oruç bozulması, Oruç fidyesi, Oruç ıskaatı, Oruç mekrûhları, Oruç mübâhları, Oruç müstehâbları, Oruç nezri, Kefâret, İftar.

ORUÇ BOZULMASI — Orucu tutulmamış saydıran ve saydırmayan davranışlar... Oruca niyet edip başladıktan sonra onu bozmak günahtır. Bu günah Tanrıca hem bu dünyada hem de ötedünyada (âhirette) cezâlandırılır. Bozulan oruç tutulmamış sayılır ve kazâ edilmesi gerekir. Orucu bozan davranışlar cezâ bakımından da sınıflandırılmıştır. Buna karşı dış görünüşüyle orucu bozulmuş saydırdığı halde gerçekte orucu bozmayan davranışlar da vardır. Her şeyden önce şunu söylemek gerekir ki, bun-

daki ölçüt *niyet* (kasd)'tir, eşdeyişle bilerek ve isteyerek yapılanlar orucu bozar, bilmeyerek ve istemeyerek yapılanlar orucu bozmaz. Şu davranışlar orucu bozmaz: Oruçlu olduğunu unutarak yemek, içmek ve karı-koca arasında cinsel ilişkide bulunmak (Muvâkaa), uyurken ihtilâm olmak (şehvetli bir rüyâ görerek menî akıtmak), sabaha kadar boy abdesti (gusül) almayarak sabahleyin yıkanmak, eşini sâdece öpmek, bir kadına bakarak ya da düşünerek inzâlde bulunmak (belini akıtmak), ağzına gelen balgamı yutmak, burnuna gelen akıntıyı içine çekip yutmak, herhangi bir suya girip kulağına su kaçırmak, sahur yemeğinden dişleri arasında kalan nohut tânesinden küçük bir parçayı yemek, kendi isteği dışında boğazına duman girmek (isteyerek sigara içmek orucu bozar), boğazına toz girmek ya da sinek kaçmak, kan aldırmak, parmak sokup ağız dolusu kadar olmayarak azıcık kusmak, istemeyerek kusmak ve bunu yutmak, sürme çekmek, susam tânesi kadar bir şeyi ağzına alarak dilinde eritmek (çiğnemeden yutarsa oruç bozulur), bıyık yağlamak, cinsel organa ilâç akıtmak (bu ilâç mesâneye kadar gitse de orucu bozmaz), ağız ilâçları kullanmak (bu ilâcın tadı boğazına gitse de orucu bozmaz). Oruçlu olduğunu unutarak yerken, içerken ya da eşiyle cinsel ilişkide bulunurken oruçlu olduğu aklına gelir de davranışına devâm ederse oruç bozulur, devâm etmeyip bırakırsa oruç bozulmaz. Yukarda da değindiğimiz gibi, orucu bozan davranışlar ikiye ayrılır: Sâdece kazâyı gerektiren davranışlar, hem kazâyı hem de kefâreti gerektiren davranışlar. Sâdece kazâyı gerektiren oruç bozucu davranışlar şunlardır: Ramazan orucuna niyet etmeyerek yiyip içmek, güneş batmadan önce battı sanarak iftar etmek, Ramazan orucunun dışındaki oruçlardan birini bile bile bozmak, sabah olmuşken olmadı sanarak sahur yemek, bilerek ve isteyerek genzine ya da miğdesine duman sokmak, ağız dolusu gelen ya da getirilen kusmuğu yutmak, unutarak yiyip içtikten sonra orucun nasıl olsa bozulduğunu düşünerek yiyip içmekte devâm etmek, vücudun şırınga yapılan yerine (Hukne) su ve yağ akıtmak ya da bez ve pamuk sokmak, oruçluyken misâfirliğe niyet edip yola çıktıktan sonra orucu bozmak (*Bk.* Misâfir), çiy pirinç yemek, sâde hamur yemek, sâde un yemek, zeytin çekirdeği yemek, pamuk-kâğıt-toprak ve benzerleri gibi yemek niteliğinde olmayan (yenmesi mûtâd olmayan) şeyleri yutmak, uyurken başka biri tarafından boğazına su dökülmek, dişleri arasında kalan nohut tânesi büyüklüğünde bir şeyi yemek, abdest alırken ağzına ya da burnuna almış olduğu suyun yanlışlıkla boğazına ya da genzine gitmesi, ayva ve benzerlerini çiy olarak yemek, içi olmamış tâze ceviz yutmak, kuru ceviz, fındık, fıstık ve bâdem gibi çerezleri katı kabuğuyla yutmak, burnuna ilâç çekmek (Enfiye çekmek zevk verdiğinden kefâreti de gerektirir), kulağına yağ-su-ilâç damlatmak, boğazına huniyle bir şey akıtmak, ağzına aldığı boyalı bir şeyin boyasıyla karışmış tükrüğünü yutmak, sağaltım ya da güçlendirmek için iğneyle zerk edilen ilâçların miğdeye ya da beyine gitmesi, istemeyerek ve bilmeyerek boğazına kaçan yağmur ve karı yutmak, başkasının zoruyla oruç bozmak (Bu zorlama karı-koca arasındaki cinsel ilişkide olursa zorlayanın aynı zamanda kefâreti de gerekir), cinsel ilişki dışında kadının vücuduna dokunarak ya da öperek menî akıtmak orucu bozar, ama sâdece kazâ edilir, kefâret gerekmez. Aşağıda sıralanacak olan oruç bozucu davranışlar hem kazâyı hem de kefâreti gerektirir: Oruçlu olduğunu bilerek yiyip içmek, tütün içmek ve enfiye çekmek, çiğ et ve pastırmayla benzerlerini yemek, ağzına giren yağmuru, doluyu ve karı bilerek yutmak, az miktarda tuz yemek (Çok miktarda tuz yenirse zevk vermeyeceğinden kefâret gerekmez, sâdece kazâ edilir), aş eren gebe kadınlarda olduğu gibi zevk alarak kül-kil-kireç-kömür-çamur ve yenmesi âdet olmayan benzerlerini yemek, buğday tânesi ya da kavrulmuş ya da ba-

şağından yeni çıkarılmış arpa tânesi yemek (yutmak ya da çiğneyip tadını almak), bir susam tânesi büyüklüğündeki bir yiyeceği tâne olarak yutmak, oruçlu olduğunu bilerek karı-koca arasında cinsel ilişkide bulunmak, karısının ya da sevdiği bir kişinin tükrüğünü yutmak (Zevk vereceği gerekçesiyle kefâret de gerekeceğine hükmedilmiştir, iğrenç gelirse sâdece kazâ edilir ve kefâret gerekmez), kan aldırdıktan ya da zevk alarak karısını öptükten sonra orucu nasıl olsa bozuldu sanarak bile bile orucunu bozmak hem kazâ edilmesini ve hem de kefâreti gerektirir. Bu konuda şu ölçüitler göz önünde tutulmalıdır: Zevk vermeyen ve yarar sağlamayan şeylerle oruç bozulursa sâdece kazâyı gerektirir, zevk veren ve yarar sağlayan şeylerle oruç bozulursa hem kazâyı hem de kefâreti gerektirir. Oruç tam olarak bozulmuşsa hem kazâyı hem de kefâreti gerektirir, eksik olarak bozulmuşsa sâdece kazâyı gerektirir. Cinsel ilişki (Muvâkaa) sonuna kadar götürülüp tamamlanırsa (kemâl bulursa) hem kazâyı hem de kefâreti gerektirir, tamamlanmazsa (kemâl bulmazsa) sâdece kazâyı gerektirir... Kazâ etmek demek, bir günlük oruca karşı bir gün oruç tutmak demektir. Kefâret şeriat açısından bir köleyi azatlamakla (özgür kılmakla) olur, ama kölelerin bulunmadığı ülkelerde bozduğu bir gün oruca karşı iki ay (sürekli olarak, eşdeyişle ard arda altmış gün) oruç tutularak yerine getirilir. Yaşlılık, güçsüzlük, hastalık gibi özürleri olan altmış yoksulu sabahlı akşamlı doyurarak kefâretini yapar. Birkaç kez kefâreti gerektiren biçimde orucunu bozup da henüz o kefâretleri yerine getirmemiş olan kişi sâdece bir kefâret yaparak hepsini yerine getirmiş olur. Bu kefâretlerin hiçbirini yerine getirmeye gücü yetmeyen kişi de Allah'a yalvarıp bağışlanmasını diler. Bağışlanır mı bağışlanmaz mı artık orasını da Allah bilir. Buhârî *Sahih* adını taşıyan güvenilir yapıtında bu konuda şu önemli hadîsleri bildirmektedir: Ebû Hüreyre şöyle diyor: «Peygamberin yanında oturuyorduk. Adamın biri geldi: Ey Allah'ın elçisi, ben mahvoldum, dedi. Peygamberimiz: Ne oldu? diye sordu. Adam: Ramazanda oruçluyken karımla yattım, dedi. Peygamber: Kefâret olarak bir köle azatlayabilir misin? diye sordu. Adam: Hayır, yapamam, dedi. Peygamber: Ard arda, arasını bölmeden, iki ay oruç tutabilir misin? diye sordu. Adam: Gücüm yok, dedi. Peygamber: Altmış yoksula fitre verebilir misin? diye sordu. Adam: Ben de yoksulum, veremem, dedi. O sırada Peygamberimize hediye olarak bir zembil hurma getirilmişti. Peygamber: Al şu hurmaları, dedi, oruç kefâreti olarak yoksullara dağıt. Adam: Kime dağıtayım ey Allah'ın elçisi, Medîne'nin en yoksulu benim ve benim ailemdir, deyince Peygamberimiz azı dişleri görününceye kadar güldü ve: Öyleyse git bunları ailene yedir, buyurdu». Bu hadîsten din bilginleri 1000 sorun çıkarmışlardır, başlıcaları şunlardır: Ramazan'da eşiyle cinsel ilişki kurana kefâret gerekir, Hanefî mezhebine göre isteyerek olmuşsa eşine de kefâret gerekir, zorla olmuşsa kadına kefâret gerekmez; Mâlikî mezhebine göre zorlayana iki kat kefâret gerekir. Bir kimse kendi ailesine fitre ve kefâret veremez, bu adama verilen izin özel bir izindir. Hurma sadaka ve zekâttandır, kefâret olarak verilmez, Hz. Peygamber bu adama yoksul olduğundan sadaka vermiştir, adamın kefâret borcu devâm etmektedir. Şâfiî mezhebine göre fidye altmış ayrı kişiye verilmelidir, Hanefî mezhebine göreyse otuz kişiye ikişer gün ya da bir kişiye altmış gün verilebilir. Hanefî ve Şâfiî mezheplerine göre orucunu bozana verilecek cezânın sırası bu hadîsteki gibi olmalıdır, Mâlikî mezhebine göreyse bu sıraya bakılmaksızın bu cezâlardan biri serbestçe seçilebilir. Hanefî mezhebine göre ard arda bozulan her oruç için tek kefâret yeterlidir, Şâfiî mezhebine göre her biri için ayrı kefâret gerekir. Hanefî mezhebine göre bu hadîsteki kefâret bütün oruç bozmalar içindir, Şâfiî mezhebine göreyse bu hadîsteki kefâret sâdece cinsel ilişki içindir. Hanefî ve Şâ-

fiî mezheplerine göre oruç bozmayı âdet edinenlerin öldürülmeleri câizdir. Ebû Hüreyre, Hz. Peygamberin şöyle dediğini bildirmektedir: «Oruçlu unutup da orucunu bozarsa tamamlasın, çünkü ona unutturan Allah'tır, oruç tamamdır». Bu hadîsten de unutma yoluyla cinsel ilişki bile kurulsa orucun bozulmayacağı sonucu çıkarılmıştır, cinsel ilişkide karı -kocadan biri bilir de ötekine hatırlatmazsa ona altmış gün oruç ya da fidye gerekir. Ka'b İbn Ucre şöyle diyor: «Hudeybiye savaşında umre niyetiyle ihrâma girmiştik. Başım böceklendi. Peygamberimiz bunu görünce: Bunlar sana sıkıntı veriyor değil mi? diye sordu ve şöyle buyurdu: Hemen başını traş et, üç gün kefâret orucu tut, üç sağ hurma ya da tahılı yoksullara bölüştür, kolayına gelirse bir de kurban kes... *Biriniz hastalanır, başından sıkıntı çekerse* diyen *Bakara* sûresinin 196. âyeti benim için inmiştir, ama herkes için geçerlidir». Ebû Cuheyfe de şunu anlatmaktadır: «Peygamberimiz, Selmân'la Ebudderda'yı kardeş etmişti. Bir gün Selmân, Ebudderda'yı görmeye geldi, konuk oldu. Ebudderda, Selmân'a yemek getirip buyur etti. Selmân: Haydi berâber, deyince, her gün oruçlu ve her gece de tapımla uğraşan Ebudderda: Ben oruçluyum, karşılığını verdi. Selmân: Sen yemedikçe ben de yemem, dedi. Ebudderda orucunu bozmak zorunda kaldı, berâberce yediler. Gece olunca Ebudderda konuğunu yatağa yatırdı, kendisi de tapıma başladı. Selmân: Sen de yatacaksın, diyerek onu zorla yatağa yatırdı. Sabahleyin berâberce kalktılar, abdest alıp sabah namazını kıldıktan sonra Selmân: Senin üstünde üç şeyin hakkı vardır, dedi. Rabbinin, nefsinin, ailenin. Her hakkı sâhibine vermelisin. Her gün oruç, her gece sürekli namaz olmaz. Arada bir oruç tutmalı, gecenin sâdece bir bölümünde tapımla uğraşıp öbür bölümünde uyumalısın, çoluk çocuğunla konuşmaya da zaman ayırmalısın. Ebudderda bütün bunları Peygamberimize anlatınca Peygamberimiz: Selmân çok doğru söylemiş, buyurdu». Bu hadîsten de şu kurallar çıkarılmıştır: Hanefî ve Mâlikî mezheplerine göre nâfile orucun konuk hatırı için bozulması câizdir, ama sonra kazâsı gerekir. Şâfiî mezhebine göre kazâsı gerekmez, ama kazâ ederse iyi olur. *Bk.* Oruç, Kazâ, Kefâret, Orucun fidyesi, Orucun mekrûhları, Misâfir, Yıl orucu.

ORUÇ FİDYESİ — Düşkün ve güçsüz yaşlıların farz ve vâcib olan oruç borçlarından ötürü tutamadıkları her oruca karşılık vermeleri gereken sadaka parası... Bu fidye şeriat açısından bir *sadaka-i fıtır*'dır. Düşkün ve güçsüz yaşlılar (ihtiyarlar) içindir, fidye verebilecek kadar varlıklı da olmalıdır. Parası yoksa Allah'a yalvarır ve bağışlanmasını diler. Fidye verebilecek durumdaysa isterse bunu para olarak bir yoksulun eline verir, isterse bir yoksulu sabahlı akşamlı bir ay doyurur. Bir yoksula yapılabildiği gibi birkaç yoksula da yapılabilir. Dilerse parça parça, dilerse toptan da yapılabilir. Fidye verilecek yoksulun niteliği saptanmamıştır, herhangi bir yoksula verilebilir. *Bk.* Fidye, Fıtır, Oruç, Oruç bozulması, Oruç ıskaatı.

ORUÇ ISKAATI — Orucu ortadan kaldıran durumlar... İslâm terminolojisinde buna *ıskaat-ı savm,* namazı ortadan kaldıran durumlara da *ıskaat-ı salât* denir. Farz ve vâcib olarak borç kalmış olan oruçlar, namazda da olduğu gibi, her günlük oruca bir fidye verilmek yoluyla ortadan kaldırılır, eşdeyişle oruç borcu ödenmiş olur. Kefâreti gerektiren durumlarda bu kefâretin ödenmesi de gerekir. Kazâ etmeyi ve kefâreti birlikte gerektiren bir davranışla orucunu bozmuş olan kişiye oruç bozmayı mübâh kılan (*Bk.* Oruç mübâhları) bir hastalık gelirse ya da kadın âdetini görür ya da loğusa olursa kefâret gerekmez, eşdeyişle kefâret *sâkıt* (ıskaat edilmiş) olur. Ama hastalığa kendi sebep olmuşsa kefâret ortadan kalkmaz. Bunun gibi bilerek orucunu bozduktan sonra zorla da olsa misâfir olmak (*Bk.* Misâfir) da kefâreti yoketmez, eşdeyişle *ıskaat* etmez.

Bozduktan sonra misâfir olmakla misâfir olduktan sonra bozmak birbirinden farklıdır. *Bk.* Oruç, Oruç bozulması, Oruç fidyesi, Oruç mübâhları, Misâfir.

ORUÇ MEKRÛHLARI — Orucu bozmamakla berâber bir oruçlunun yapmaması gereken davranışlar... Mekrûh, şeriatın haram etmediği, ama çok zorda kalınmayınca yapılmasına da izin vermediği şeylerdir. Orucun mekrûhları orucu bozmaz, ama kirletir (Kerîh kılar), harama yakınlığı dolayısıyla da yapılmaması gerekir. Orucun mekrûhları şunlardır: Yutmamak koşuluyla bir şey tatmak, yutmamak koşuluyla bir şey çiğnemek, yutmamak koşuluyla sakız çiğnemek (Bütün bunlarda *cevaz* verilen durumlar da vardır: Örneğin bir kadının kocası yemeğin tuzu konusunda huysuzluk ediyorsa kadın yemeğin tadına bakabilir, küçük çocuğuna çiğneyerek bir yiyecek vermesi gerekiyorsa çiğneyebilir. Bu gibi şeyler şeriatça *tecvîz* edilmiştir. *Bk.* Câiz). Kan aldırmak, hacamat yaptırmak, kendisini güçsüzlüğe düşüreceğini bildiği bir iş yapmak (Güçsüz düşürmeyeceğini biliyorsa mekrûh değildir), tükrüğünü ağzında biriktirip yutmak, cinsel istekle bir kimseyi öpmek ya da boynuna sarılmak ya da kucağına almak (Ancak bu gibi durumlarda akıntı olursa oruç bozulur), mekrûhtur, orucu bozmamakla berâber yapılmaması gerekir. Hele sakız çiğnemek gibi suyunun bile yutulmaması gereken işlemlerde «sakız çiğnemek mekrûhtur ama, orucu bozmaz» demektense, «sakız çiğnemek orucu bozar» demek en doğrusudur. Buna karşı oruçluya mekrûh olmayan davranışlar da vardır, şunlardır: Gül koklamak, misk ya da herhangi güzel bir koku koklamak, ağzına su alıp gargara yapmak, burnuna su çekmek (özellikle abdest alma sırasında bunların yapılması mekrûh olma bir yana, hattâ gerekir), dişlerini diş fırçasıyla yıkamak (*Bk.* Misvâk), gözüne sürme çekmek, bıyığına yağ sürmek mekrûh değildir. Bu konuda çeşitli Peygamber sözleri de vardır. Buhârî'nin ünlü yapıtından aktardığımız Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir hadîsinde Hz. Peygamber şöyle demektedir: «İçinizden hiç kimse Ramazan'ı bir ya da iki gün öncesinden oruca başlayarak karşılamasın, ancak o günlerde oruç tutmayı ötedenberi âdet edinmişse tutsun». Ramazan ayından bir önceki gün şeriatça *şüpheli gün* (Yeni ayın gökte görünüp görünmeyeceğinin ve bundan ötürü de Ramazan ayının başlayıp başlamayacağının saptanacağı gün) sayıldığından kimi mezheplere göre o gün oruç tutmak haram, kimilerine göre de mekrûhtur. İmam Ebû Hanîfe'ye göre sâdece şüpheli günde (Ramazanın birinden bir önceki günde) oruç tutmak mekrûhtur, ama bilgili din adamları (havâs) tutabilir. İmam Şâfiî'ye göreyse Şâban ayının on altısından itibâren Ramazan ayına kadar oruç tutmak haramdır, ancak kendisine her zaman Ramazandan önce on beş gün oruç tutmayı âdet edinmiş olanlar tutabilir. Ebû Hüreyre şu hadîsi de nakletmektedir: «Peygamberimiz iftarsız sahursuz orucu oruca eklemeyi yasak etmişti (*Bk.* Visâl orucu). Birisi: Ey Allah'ın elçisi, siz yapıyorsunuz da neden bize engel oldunuz? diye sordu. Peygamberimiz: Bu bana özgüdür, buyurdu, beni Rabbim yedirir, içirir de öylece gecelerim». Bu hadîse dayanan Hanefî ve Şâfiî mezhepleri hiç yemeden oruç tutmak tahrîmen mekrûhtur, demişlerdir, Hanbelîlerse tenzîhen mekrûhtur, demiştir. Ama kimilerine göre de gücü olana mekrûh değildir, örneğin Buhârî'nin açımlayıcısı (şârihi) Sindî'ye göre, güçlü olan için kerâhetsiz câizdir. Bir de Hz. Dâvud'un tuttuğu oruç vardır ki (*Bk.* Savm-ı Dâvûd) bir gün tutulup bir gün tutulmama yöntemiyle sürekli olarak tutulur. Peygamberin sürekli oruç tutmak isteyenlere bunu önerdiği Abdulah İbn Amr'ın naklettiği şu hadîsten anlaşılmaktadır: «Peygamberimiz bir gün bana: Sen her gün oruç tutarmışsın, her gece de sabaha kadar namaz kılar, uyumazmışsın. Kimi gün oruç tutmalı, kimi gün iftar etmelisin, gecenin bir bölümünde uyumalı ve öbür bölümünde namaz kılmalısın, çünkü üstün-

de nefsinin ve ailenin de hakkı vardır, dedi. Ben de: Ey Allah'ın elçisi, her gün oruç tutup her gece namaz kılmaya gücüm yetiyor, dedim. Öyleyse Hz. Dâvûd'un orucunu tut, buyurdu. Bunun nasıl tutulduğunu sordum. Hz. Dâvûd bir gün oruç tutar, bir gün yerdi, sen de öyle yap, dedi. Sonra şunu ekledi: Sürekli yıl orucu tutanın orucu yoktur, tutmamış sayılır». Mezheplere göre böyle sürekli oruç tutanın (*Bk.* Yıl orucu) orucu ancak görevlerini yapmasına engel olursa mekrûhtur, engel olmazsa mekrûh değildir, ama gene de en iyisi (efdali) Hz. Peygamberin öğüdüne uyarak Hz. Dâvûd orucu tutmaktır. Peygamberin eşlerinden Hâris kızı Hz. Cüveyrîye şu hadîsi naklediyor: «Bir cumâ günü oruç tutmuştum. Peygamber odama geldi: Sen dün oruçlu muydun? diye sordu. Değildim, dedim. Peki, yarın tutacak mısın? diye sordu. Hayır, tutmayacağım, dedim. Şöyle buyurdu: Cumâ gününü tek gün olarak oruçlu geçirmek doğru değildir, orucunu boz. Ben de orucumu bozdum». Bu hadîse dayanan İmam Şâfiî yalnız cumâ günü ya da yalnız cumartesi günü ya da yalnız pazar günü oruç tutmanın mekrûh, pazartesi ya da perşembe günlerindeyse oruç tutmanın müstehâb olduğunu söylemiştir. İmam Ebû Hanîfe'yse cumâ günü oruç tutmanın mekrûh olmadığını, mübâh olduğunu, ama Peygamberin öğüdüne uyarak tutulmaması gerektiğini ileri sürmüştür. *Bk.* Mekrûh, Oruç, Oruç bozulması, Savm-ı Dâvûd, Visâl orucu,

ORUÇ MÜBÂHLARI — Oruç tutmamaya ya da tuttuktan sonra bozmaya izin verilen durumlar... Mübâh deyimi, şeriatın ne yap ne de yapma dediği davranışları dilegetirir. Bunlar şu özürlerdir: 1. *Hastalık* (Sağlamken Ramazanda hastalanan, oruç tuttuğu takdirde hastalığı artacak ya da iyileşmeyesekse oruç tutmaz, tutmuşsa bozar ve kazâ eder. Hastaya bakan da hasta gibidir. Örneğin kocası ya da babası hastalanan bir kadın, ona bakmak zorundaysa oruç tutmaz, daha doğrusu tutmayabilir), 2. *Misâfirlik* (Din dilinde misâfirlik, konukluk kadar, yolculuk da demektir. Misâfirler Ramazanda oruç tutmayabilirler, kazâ edip sonra tutabilirler, güçleri varsa oruç tutmaları daha iyidir. *Bk.* Misâfir), 3. *Zarûret* (Herhangi bir nedenle oruç tutmamak ya da tutmuşsa bozmak zorunda kalanların bu zorunlukları da şeriatça mübâh sayılmıştır. Örneğin bir adam orucunu bozmadığı takdirde öldürüleceği tehdidiyle karşılaşırsa orucunu bozabilir, kazâ edip sonra tutabilir. Oruca dayanamamak da bir zorunluktur, açlığa ve susuzluğa dayanamayıp baygınlık geçiren kişi de orucunu bozabilir, kazâ edip sonra tutabilir), 4. *Gebelik* (Gebe kadınlar eğer oruç tutmaya dayanamıyorlarsa ya da oruç tutmaları karınlarında taşıdıkları çocuğa bir zarar verecekse oruç tutmayabilirler, kazâ edip sonra tutarlar), 5. *Emziklilik* (Çocuk emziren kadınlar, çocuk başkalarının da olsa, eşdeyişle sütana olsalar da oruç tutmayabilirler, kazâ edip sonra tutarlar), 6. *Yaşlılık* (Düşkün denecek ölçüde kocamış olanlar oruç tutmayabilirler, ama kazâ da edemeyeceklerinden fidye vermek zorundadırlar. *Bk.* Oruç fidyesi). Bu özürler farz olan oruçlar içindir. Nâfile orucunda *ziyâfet* de bir özürdür, gerek ziyâfet vermek zorunda kalan ev sâhibi ve gerek ziyâfete katılmak zorunda kalan konuklar nâfile oruçlarını bozabilirler, kazâ edip sonradan tutabilirler. Orucun *vekâleten* (Oruç tutması gerekenin yerine bir başkası tarafından) de tutulabileceği şu hadîslerden anlaşılmaktadır, Hz. Ayşe, Peygamberin şöyle dediğini anlatmaktadır: «Oruç borcu varken ölenin orucunu yakınları tutabilir», İbn Abbas da şu hadîsi naklediyor: «Biri gelip: Anamın bir aylık kazâ ettiği oruç borcu vardı, öldü, onun yerine ben tutabilir miyim? diye sorunca Peygamberimiz: Evet, tutabilirsin, buyurdu». İmam Şâfiî bu hadîse dayanarak oruç borcunun ancak ölünün yakınları tarafından tutulabileceğini, bir yabancı tarafından tutulacaksa ölünün ona vasîyet etmesi gerektiğini söylemiştir. Ne var ki bu hadîsin geçersiz (mensûh) kı-

lındığını ilerisürenler de vardır. *Bk.* Oruç, Oruç fidyesi, Misâfir, Nesh.

ORUÇ MÜSTEHÂBLARI — Oruç tapımında sevâb kazandıran davranışlar... *Müstehâb* deyimi, farz ve vâcib olanların dışında sevilen ve beğenilen sevâblı davranışları dilegetirir. Orucun müstehâbları üç tânedir: Sahurda kalkıp yemek yemek, sahuru olabildiği kadar geç yemek, güneşin battığı anlaşılınca iftar bozmakta acele etmek. İftar ederken şunu söylemek de sünnettir: *Allahümme leke sumtü ve bike âmentü ve aleyke tevekkeltü ve alâ rızkıke eftartü...* Bu müstehâblar, Peygamber sözlerine dayanmaktadır. Örneğin Enes İbn Mâlik şu hadîsi naklediyor: «Ramazanda sahura kalkıp yemek yiyiniz, çünkü sahurda bereket vardır», Seleme İbn Ekvâ şu hadîsi nakletmektedir: «Bir aşûre günüydü. Peygamberimiz ḍellâl çıkartarak: Bugün yemek yemiş olan akşama kadar yemesin, yememiş olan oruca niyet etsin, diye ilân ettirdi», İmam Şâfiî'ye göre aşûre günü oruç tutmak müstehâbdır, İmam Ebû Hanîfe de aşûre günü oruç tutmanın müslümanlığın başında farz olduğunu, ama Ramazan orucu farz kılınınca aşûre günü orucunun farzlığı ortadan kalkarak müstehâb olduğunu ilerisürmüştür ve bundan ötürü de ancak farz olan oruçlara gündüz niyet edilebileceğini ve artık aşûre günü orucuna gün doğmadan niyet edilmesi gerektiğini söylemiştir. Sehl İbn Sa'd, Peygamberin şöyle dediğini bildiriyor: «İnsanlar iftarı geciktirmedikçe hayırdadırlar», bir başka hadîsinde de «İftarı çabuklaştırıp sahuru geciktirdikçe ümmetim hayırdadır» dediği bildirilmektedir. İftarın sırasıyla hurma ve suyla açılması öğütlenir, iftar vâcibdir, çünkü sürekli oruç (Savm-ı visâl) haramdır. Peygamber oruç ayında uygunsuz sözlerden, iftirâlardan, yalanlardan, küfürlerden, kötü niyetli konuşmalardan kaçınılmasını da öğütlemiştir, şöyle bir hadîsi var: «Ellerini ve ayaklarını kötü işler yapmaktan alıkoymadıkça oruçtan açlık ve susuzluktan başka bir sonuç alınamaz». Oruç gününden sonra Allah'a şükretmek, kendisi ve başkaları için Kur'an okumak, hayırlı işler yapmak, *Bakara* sûresinde bildirildiği gibi bir yere kapanıp tapımla vakit geçirmek (i'tikâf) de din bilginlerince (örneğin Gazzâlî) öğütlenmiştir, demek ki müstehâbdır. İbn Abbas şu hadîsi nakletmektedir: «Efendimiz Medîne'yi teşriflerinin ertesi yılında yahudilerin on Muharrem günü oruç tuttuklarını gördü. Nedenini sorduğunda yahudiler şöyle dediler: Bugün atalarımızın Firavun'un şerrinden kurtuldukları gündür. Mısır'lı düşmanlarımız bugün suda boğulduklarından Peygamberimiz Hz. Mûsâ her yıl bu günde oruç tutardı. Biz de ona uyarak her yıl aşûre gününde (10 Muharrem) oruç tutarız. Peygamberimiz: Mûsâ'nın sevinçli gününde oruç tutmak bana sizden çok münâsiptir, diyerek o gün oruç tuttu ve tutulmasını buyurdu», bundan ötürü 10 Muharrem günü oruç tutmak da müstehâb ve sünnettir, Muavviz kızı Rubeyyî de şöyle demektedir: «Bir aşûre günü kuşluk vakti Peygamberimiz, Medîne dolaylarındaki köylere adam gönderip şöyle ilân ettirdi: Kuşluğa kadar yemek yemiş olan akşama kadar yemesin, yememiş olan bugün oruç tutsun... Biz önceleri aşûre orucunu çocuklarımıza bile tutturur, ağlarlarsa oyuncaklarla eğler, akşamleyin de câmiye götürürdük». Ebû Said şu hadîsi naklediyor: «Hak yolunda savaşırken bir gün oruç tutanın, eşdeyişle sabredenin yüzünü Allah cehennemden yetmiş yıllık bir mesâfe uzaklaştırır», mezhepler buna dayanarak her ne kadar savaşta oruç tutulmazsa da gücü kesilmeyenin hem oruç tutup hem de savaşması ona iki ayrı sevâb kazandırır, demişlerdir. Bu son hadîste de görüldüğü gibi, oruç (Savm), *sabır* (Dayanma ve bekleme)'la da ilgilidir, *Bakara* sûresinin 45. âyeti şöyle der: «Sabırla *(veste'ıyni bissabri)* ve namazla yardım dileyin», aynı söz 153. âyette de yinelenir, buradaki *sabır* deyimi namaz kılıp oruç tutan (eşdeyişle bu tapıma katlanan) *dindar müslüman*

anlamında yorumlanmıştır. *Bk.* Oruç, Sünnet.

ORUÇ NEZRİ — Oruç tutmayı adamak... Arapça *nezir* deyimi *adak* demektir. Bir şeyi adamak, kendisine vâcib olmayanı vâcib kılmaktır. İslâm dinine göre Allah adağı kabul eder, çünkü adamak da bir tapımdır. Adağın iki koşulu vardır: Adanan şeyin farz ya da vâcib olmaması gerekir (örneğin Ramazanda oruç tutmak adanamaz, çünkü tutulması esâsen farzdır), adanan şey bizzat bir tapım olmalıdır (örneğin oruç tutmak, namaz kılmak, zekât vermek adanabilir, ama abdest almak ya da câmiye gitmek adanamaz, çünkü tapım değildir, tapıma hazırlıktır). Geçmişte gerçekleşmiş olan bir şeyi adamak, malından çok bir şeyi adamak, kendi mülkünde olmayan bir şeyi adamak da adağı geçersiz kılar. Adak orucu bozulursa mutlaka kazâ etmek gerekir, çünkü artık tutulması vâcib olmuştur. *Bk.* Oruç, Nezir, Adak.

OSMAN — Hz. Muhammed'in ölümünden sonra İslâm devletinin başına geçen üçüncü halîfe... Mekke'nin en güçlü ailelerinden olan Umeyye oğullarındandır. Çok zengin, çok zarif, çok iyi giyinen bir kişiymiş. Toplumsal mevkii böylesine üstün olan bir kişinin müslüman olması Mekke yüksek sosyetesinde olay yaratmış ve müslümanlığa da bir hayli güç kazandırmıştır. Ama onun bütün bu değerlerine karşı silik bir kişiliği ve kayıtsız bir mizâcı olduğu da görülmektedir. İlkin Hz. Peygamberin Rukîyye adlı kızıyla ve onun ölümü üzerine de Ümmü Gülsüm adlı kızıyla evlenmiştir, eşdeyişle İslâm Peygamberine iki kez dâmâd olmuştur. Hz. Rukîyye, kocası Hz. Osman'la birlikte Habeşistan'a göçetmiş, yolda bir çocuk düşürmüş, daha sonra Abdullah adında bir oğlu olmuşsa da bu çocuk da altı yaşındayken gözünü bir horozun gagalamasından ölmüştür. Hz. Rukîyye, babası Hz. Muhammed Bedir savaşındayken ölmüştür, Hz. Osman, onun hastalığı nedeniyle Bedir savaşına katılmamıştır. Hz. Ümmü Gülsüm de hiç çocuk bırakmadan göçün (Hicret'in) dokuzuncu yılında ölmüştür. Hz. Osman, Hz. Peygamberden altı yaş küçüktür, Tâif'de doğmuştur. Babası Umeyye oğullarının ilerigelenlerinden Affân'dı. Halîfe olduğunda yetmiş bir yaşındaydı, on bir yıl on bir ay yirmi iki gün halîfelik ettikten sonra göçün otuz beşinci yılında Zilhicce ayının on sekizinci Cuma günü ikindi vaktinde öldürüldü. Hz. Osman'ın halîfeliğine çok güçlü eleştiriler yapılmıştır. Bu eleştirilerin başında, bütün eyâlet vâliliklerine kendi ailesinin (emevîler) kişilerini getirmiş olması gelmektedir. Akrabâ kayırmanın yanında Kur'anın düzenlenmesi de başka bir eleştiri konusu olmuştur. Ne var ki bütün bunların altında daha gerçek nedenlerin yattığı da yadsınamaz. O zamana kadar Kur'an nushaları parçalar hâlinde genellikle azatlanmış köle kaynaklı eski sahâbe'nin (Peygamber yakınlarının) ellerinde bulunuyordu, bu da onlara halk nazarında büyük bir üstünlük sağlıyordu. Bu üstünlüğü onların elinden alıp hükümete mâletmekle Hz. Osman bir hayli düşman kazanmış olsa gerektir. Bundan başka Hz. Osman savaş ganîmetlerinin tümüyle savaşa katılanlar arasında paylaşılması sistemine de son vermiş ve ganîmetin büyük bölümünü (kendi akrabâlarına dağıttığı ilerisürülmekle berâber) devlet hazînesine mâletmiştir. Bunun da birçok hoşnutsuzluklar doğurmuş olması doğaldır. İlerigelen Arap ailelerinin büyük çapta zenginleşmelerinin kaçınılmaz sonucu olan ekonomik bunalım da asker maaşlarının indirilmesini zorunlu kılmıştı. Görüldüğü gibi Hz. Osman çeşitli sınıflardan sayıları gittikçe artan çeşitli düşmanlar kazanmıştır. Bütün bunların üstünde de Hz. Osman'ın bu güçlükleri üstesinden gelebilecek bir kişiliğe sâhip olmadığı gerçeği yer almaktadır. Sonunda ayaklanmalar başgösterdi ve ilk halîfe Hz. Ebû Bekir'in oğlu (Hz. Ayşe'nin kardeşi) Muhammed bin Ebû Bekir'in komutasındaki bir başkaldırma birliği Hz. Osman'ın evine girerek onun öldürülmesini gerçekleştir-

di. Bu kargaşalıkta onu kimin öldürdüğü kesinlikle bilinmemektedir. Ne tuhaftır ki, ona yıllarca muhâlefet etmiş ve ona karşı yapılan ayaklanmaları desteklemiş olan Hz. Ayşe daha sonra Hz. Osman'ın kaatillerini (ki belki de bizzat kardeşiydi) cezâlandırmadığı bahânesiyle Hz. Ali'ye de karşı çıkmıştır. Görüldüğü gibi, kurulmakta olan yeni İslâm devleti, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra başlayıp gittikçe artan bu karışıklıkların üstesinden gelecek büyük bir siyasa ökesi (dehâsı) beklemektedir. Bu öke hiç şüphesiz, gene Hz. Osman'ın ailesinden olan Muâviye'dir. İslâm tarihlerinde Hz. Osman'ın lâkabı, Peygambere iki kez dâmâd oluşundan ötürü *Zinnûreyn* (İki nûr sâhibi)'dir. Hz. Muhammed'in «bir kızım daha olsaydı onu da Osman'a verirdim» dediği anlatılır. Buhârî'nin ünlü hadîs yapıtında *Menâkıb-ı Osman* başlığı altında İbn Ömer'in şu bildirisi yer almıştır: «Mısır'lılardan biri gelip bana: Uhud savaşı günü Osman'ın kaçtığını biliyor musun? diye sordu. Evet, biliyorum, dedim. Osman'ın Bedir savaşında da bulunmadığını biliyor musun? dedi. Evet, biliyorum, dedim. Hudeybiye'deki Rıdvan bîatında da bulunmadığını biliyor musun? dedi. Evet, biliyorum, dedim. Bu karşılıklarım üzerine Mısır'lı sevincinden tekbîr getirdi. Ben de ona: Beri gel Mısır'lı, dedim, gel de sana gerçeği anlatayım: Âl-i İmrân sûresinin "elbet Allah onları bağışladı" diyen 155. âyeti Osman ve onunla birlikte Uhud savaşına katılmayanlar için inmiştir, yüce Allah'ın yargıladığını yeniden yargılamak bizim haddimiz değildir. Osman'ın Bedir savaşında bulunmayışı eşi Peygamberimizin kızı Rukîyye'nin ağır hastalığı ve sonundaki ölümü nedeniyledir ve bizzat Peygamberimizin buyruğuyla olmuştur. Bundan ötürü Peygamberimiz ona: Sana Bedir'de bulunanların sevâbı ve ganîmet hissesi vardır, buyurmuştur. Hudeybiye bîatında bulunmaması Efendimiz tarafından Mekke'ye elçi gönderilmesinden ve bu iş için ondan daha uygun birinin bulunmamasından ötürüdür. Peygamberimiz sağ elini sol elinin üstüne koymuş ve: Bu da Osman'ın bîatı olsun, buyurmuştur. Ey Mısır'lı, haydi şimdi git ülkene selâm söyle». *Bk.* Muhammed, Ebû Bekir, Ömer, Ali, Muâviye, Âişe.

OSMANÎYYE — Hz. Osman'la Hz. Ali çatışmasında Hz. Osman'ın yandaşları... Bunlara *şîa-i Osman* da denir. *Bk.* Osman, Ali.

Ö

ÖDÜNÇ — Sonradan geri almak üzere verme... *Bakara* sûresinin 245. âyeti şöyle der: «Her kim Allah'a güzel bir ödünç verirse *(yukridullahe karzen)* Allah da onun karşılığını kat kat verir; darda bırakan da O'dur, bolluğa kavuşturan da O», bu âyette ödünç (Karz) deyimi *karşılığı sonradan alınacak iyilikler* anlamında kullanılmıştır, *Mâide* sûresinin 12. âyetinde de aynı anlamda kullanılmıştır: «Allah'a iyi bir ödünç verirseniz *(ve akraztümullahe karzan hasenen)* mutlaka sizin kötülüklerinizi örter», *Hadid* sûresinin 11. ve 18. âyetlerinde de *ödünç* deyimi bu anlamdadır: «Kim ki Allah'a gönül hoşluğuyla ödünç verir, Allah böyle bir parayı kat kat arttırarak geri verir», «Allah'a gönül hoşluğuyla ödünç verenler yok mu, Allah onların sevâbını arttıracak». *Bk.* Karz.

ÖFKE — İçte duyulan kızgınlık... *Âli İmran* sûresinin 119. âyeti şöyle der: «İşte siz öyle kimselersiniz ki, onları seversiniz, oysa onlar sizi sevmezler. Siz Kitap'ın tümüne inanırsınız, onlarsa yalnız sizinle karşılaşınca inandıklarını söylerler, kendi kendilerine kalınca da size olan öfkelerinden parmaklarını ısırırlar. Onlara de ki: Öfkenizden geberin *(aleykümül'enâmile minelgayz, kul mûtû bigayziküm),* bu âyette görüldüğü gibi, Kur'anda *gayz* deyimiyle dilegetirilmiştir, 134. âyeti de şöyle der: «O sakınanlar bollukta olsunlar darlıkta olsunlar, yoksulları geçindirirler, öfkelerini yenerler *(velkâzimiynel gayzâ),* insanların suçlarını bağışlarlar, Allah iyilik edenleri sever», *Tevbe* sûresinin 15. âyeti şöyle der: «Yüreklerinizdeki öfkeyi gidersin», 120. âyeti de şöyle der: «Onlar Allah uğrunda susuzluk, yorgunluk, açlık çeksinler, tanımazları öfkelendirecek bir yere bassınlar da bunların karşılığı yazılmasın olmaz», *Hac* sûresinin 15. âyeti şöyle der: «Her kim Allah'ın kendisine ne bu dünyada ne de öbürdünyada yardımda bulunmayacağını sanarak öfkeleniyorsa kendisini tavana bir iple assın, sonra da bu ipi kesip bir baksın, bu oyun onu öfkelendiren nedeni ortadan kaldırmış mıdır?», *Fetih* sûresinin 29. âyeti şöyle der: «Allah kâfirleri öfkelendirmek için şu örneği verdi». Tanrı'nın öfkesine *gazâb* denir. *Bk.* Gazab.

ÖĞLE NAMAZI — Dikili olan bir şeyin gölge vermeye başladığı andan itibâren bu gölgenin dikili alanın iki katı oluncaya kadar geçen sürede kılınabilen namaz... Güneş tam tepeye yükselince dikili olan herhangi bir şey gölge vermez, buna şeriat dilinde *kerâhet vakti* denir ki namaz kılmak yasaktır. Biraz sonra güneş doğuya doğru gölge vermeye başlar ki buna da şeriat dilinde *zevâl vakti* denir, öğle namazı vaktinin başlangıcıdır. Dikili olan bir şeyin gölgesi o şeyin iki katı olunca *asır vakti* girmiş olur ki öğle namazı vakti biter, artık öğle namazı kılınamaz, bu vakte yetişemeyenlerin kazâ etmesi gerekir. Hanefî mezhebine göre öğle namazının vakti budur. Ama *İmâmeyn* (İmamlar ya da iki imam) adı verilen İmam Ebû Yûsuf'la İmam Muhammed gölgenin bir kat olmasıyla (ki buna *asr-ı evvel* ve gölgenin iki kat olmasına *asr-ı sânî* deniyor) öğle namazı vaktinin sona ermiş olacağını ilerisürmüşlerdir. Türkler Hanefî mezhebinden oldukları halde buna uyulması da öğütlenmekte ve «herhalde asr-ı sânî girmeden önce öğle namazının kılınması daha iyi olur» denmektedir. Öğle namazı 4 rekâtı sünnet-i müekkede, 4 rekâtı farz ve 2 rekâtı son sünnet olmak üzere 10 rekâttır. Farza ve sünnetlere başlarken her birine ayrı ayrı niyet etmek, câmide toplulukla kılınıyorsa ayrıca imama uymaya da niyet etmek şarttır. Aksi halde kılınan namaz geçersizdir. *Bk.* Namaz, Mîkat.

ÖKSÜZ — Anası ya da hem anası hem babası ölmüş olan çocuk... *Babası ölmüş olan çocuk* anlamındaki *yetîm* deyimiyle karıştırılmamalıdır (Konuşma di-

linde genellikle bu iki deyim birbirine karıştırılır ve anlamdaş olarak kullanılır). Bir bakıma öksüzün de babası ölmüş olabilir, ama ona *öksüz* denebilmesi için aynı zamanda anasının da ölmüş olması gerekir. Kur'an çeviricileri de bu iki deyimi karıştırmaktadırlar (örneğin *Bk.* Prof. Baltacıoğlu, *Kur'an,* 1957, s. 31). Oysa Kur'anda *yetîm* deyimi kullanılmaktadır, bunun özel bir nedeni de vardır: Kur'an erkek müslümanlara seslenir (hitâbeder), çocuğu bakan ve besleyen de babadır, babası ölmüş çocuk anasının bir başka erkekle evlenmesi üzerine bir üvey babanın eline düşer, mallarına da o üvey baba tasarruf eder, Kur'anın maksadı işte bu yetimlerin mallarına dokunulmamasını sağlamak ve onların hakkını güvenceye almaktır. *Bk.* Yetîm.

ÖKÜZ — İnsanların tarla sürmekte kullandıkları erkek sığır... Ebû Hüreyre şu hadîsi nakletmektedir: «Bir gün Peygamberimiz şöyle buyurdu: İsrâiloğulları çağında bir adam bir öküzün üstüne binmişti. Bu sırada öküz başını çevirip Allah'ın izniyle dilegelerek: Ben bu iş için yaratılmadım, tarla sürmek için yaratıldım, demiştir. Ben hayvanın böyle dediğine inandım, Ebû Bekir'le Ömer de inandılar».

ÖLÇÜ — Ölçme ve tartma eylemi... Kur'anda *mîzân* (terâzi) deyimiyle dilegetirilmiştir. *En'am* sûresinin 152. âyeti şöyle der: «Ölçü, tartı işlerini doğru yapın *(ve evfûlkeyle velmiyzâne bilkıst)*», *A'raf* sûresinin 85. âyeti şöyle der: «Artık ölçüyü tartıyı doğru kullanın», *Hud* sûresinin 84-85. âyetleri şöyle der: «Medyen'e de soydaşları Şuayb'ı gönderdik. Şuayb dedi: Ey ulusum, Allah'a tapın. Sizin O'ndan başka Tanrınız yoktur. Ölçüyü, tartıyı eksik tutmayın. Ben sizi bolluk içinde görüyorum ve bir gün azâbın sizi kuşatmasından korkuyorum. Ölçüyü, tartıyı kullanırken sakın doğruluktan ayrılmayın, hiç kimsenin hakkını yemeyin», *Şuarâ* sûresinin 182. âyeti şöyle der: «Doğru terâziyle tartın», *Rahmân* sûresinin 7-9. âyetleri şöyle der: «Göğü de yükseltti, bir de tartıyı koydu. Tartıda eğrilik yapmayın, tartarken doğru tartın, eksik tartmayın diye». Mikdâm İbn Mâdikerîb şu hadîsi nakletmektedir: «Yiyecek ve tahılınızı (zahîrenizi) ölçekle ölçünüz, ölçülünce bereketli olur». Mezheplere göre ölçülen, tartılan, sayılan ekim ürünlerinin kendi ölçüleriyle ölçülerek satılması câiz olduğu gibi, götürü satılması da câizdir. Ama cinsi cinsine değişilecekse götürü satmak câiz değildir, ölçerek satmak gerekir. Buğdayla arpanın değişilmesi gibi cinsler değişikse ölçmeden yığın olarak da değişilebilir. *Bk.* Mîzân, Ticâret.

ÖLÜ — Yaşamı sona erip cansız kalan... İslâm şeriatında ölü, hastalığından gömülmesine kadar bütün ayrıntılarıyla saptanmış hükümleri bulunan başlıbaşına bir konudur. Ölmek üzere bulunan hastanın başını Kıble'ye doğru sağ yanına çevirmek sünnettir. Hem başının hem de ayaklarının Kıble'ye karşı gelmesi için sırtına bir yastık konarak hafifçe doğrultulur. Başına yakınlarından biri oturup ona hatırlatmak için birkaç kez *kelime-i şehâdet (Bk.* Kelime-i şehâdet) getirir, ama hastaya bunu söylemesini asla ihtar etmez, çünkü ölecek olanın bunu kendiliğinden söylemesi gerekir, sâdece *kelime-i tevhid* de söylenebilir (*Bk.* Kelime-i tevhid). Bunu bir kez söyleyerek ölen insan cennete gider. Ölmek üzere olan hastanın yanında *Yâsin* sûresinin okunması onun günahlarını bağışlatabilir, *Ra'd* sûresinin okunması da sünnettir. Ölünün yıkanmasından gömülmesine kadar yapılan tüm hazırlıklara *techîz* denir. Techîz ve gömme (defin) işlemlerinin acele yapılması müstehâbdır (*Bk.* Müstehâb), şeriat (kokmaması, mikrop saçmaması, ağlayıp haykırmaları gerektirmemesi gibi birçok nedenlerle) ölünün bir an önce gömülmesini buyurmuştur. Ölenin çirkin görünmemesi için de ölür ölmez çenesi bir tülbentle çekilerek başının üstünden bağlanır. Gözkapakları kapatılır ve elleri yanına konur (Ellerinin göğsüne ko-

nulması ya da kavuşturulması yasaktır). Ayakları uzatılır, elbisesi çıkarılır (soyulur) ve üstü örtülür. Tütsü yakılır ve odasında güzel kokular bulundurulur. Şişmemesi için karnının üstüne herhangi bir ağırlık konur. Öldükten sonra yıkanıncaya kadar ölünün yanında Kur'an okunması mekrûhtur (*Bk.* Mekrûh). Sâdece şu duâ okunur: *Biismillâhi ve alâ milleti resûlullah, Allahümme yessir aleyhi emrehû ve sehhil aleyhi mâ bâdehû ve es'idhü bilikaaike vec'al mâ harâce ileyhi hayran mimmâ harâce anhû.* Ölü, *teneşir* adı verilen bir tahta üstüne arka üstü yatırılarak yıkanır. Önce önü ve avret yeri yıkanır ve abdest aldırılır. Bir bezle ya da elle de yıkanabilir. Yüzü, kolları, elleri ve ayakları yıkanır. Başı meshedilir. Islatılmış bir bezle dudaklarının içi, burun delikleri ve göbek çukuru silinir. Abdest aldırma böylelikle bitirilince üstüne ılık su dökülür. Başı ve varsa sakalı ve bıyığı sabunlanır. Sonra önce sol tarafa çevrilerek sağ tarafı üç kez yıkanır, sağ tarafa döndürülerek sol tarafı da üç kez yıkanır ve su dökülür. Oturtularak karnına bastırılır, bir şey çıkarsa sâdece o yıkanır (Yeniden abdest aldırılması ve yıkanması gerekmez). Her organının en az üç kez yıkanması sünnettir. Ölü şişmişse ve dokunulamıyorsa üstüne sâdece su dökmekle yetinilir. Sonra kurulanıp kefelenir. Kefenin ak olması sünnettir. Erkeğin kefeni üç kat bezdir (Bir boyun kökünden ayağa kadar gömlek, bir don ve eteklik, bir sargı). Kadının kefeniyse bunlara baş ve göğüs örtüsü de eklenerek beş kat bezdir. Bunlar bulunamazsa ne bulunursa ona da sarılabilir. Ölüyü yıkayan, yıkama işlemine *besmele*'yle başlar ve yıkamanın sonuna kadar *Gufrâneke yâ Rahmân* sözünü yineler. Ölüyü yakınlarından biri yıkar (Ama bunu beceremeyecekse bu işi iyi bilen biri yıkar). Ölüyü yıkamak sağ olan yükümlüler için farz-ı kifâye'dir (*Bk.* Farz). Kadını kadının, erkeği de erkeğin yıkaması gerekir. Kadın kendi kocasını yıkayabilirse de erkek kendi karısını yıkayamaz. Yıkama, su bulunmayan yerde *teyemmüm*'le olur (*Bk.* Teyemmüm). Ölü yıkanıp kefenlendikten sonra *musallâ taşı*'na konur (*Bk.* Musallâ) ve cenâze namazı kılınır (*Bk.* Cenâze namazı). Cenâze namazına şöyle niyet edilir: «Allah için namaza, meyyit için duâya (Ölü kadınsa *meyyite için* demek gerekir) ve hazır olan imama uymaya niyet ettim». Niyetten sonra *Allahü ekber* denir ve şu duâ okunur: *Sübhâneke'llâhümme ve bihamdike ve tebâreke'smüke ve taâlâ ceddüke ve celle senâüke ve lâ ilâhe gayrük.* Sonra eller çözülmeden ikinci kez *Allahü ekber* denir ve şu duâ okunur: *Allahümme sali alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed, kemâ salleyte alâ ibrâhiyme ve alâ âli ibrahîm, inneke hamîdün meciyd. Allahümme bârik alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammedü, kemâ bârekte alâ ibrâhiyme ve alâ âli ibrâhîm, inneke hamiydün meciyd.* Bu duâ okunduktan sonra ölü erkekse başka ve kadınsa başka bir duâ okunur, erkek ölüye şu duâ okunur: *Allahümmagfir lihayyinâ ve meyyitinâ ve şâhidinâ ve gaaibinâ ve zekerinâ ve ünsânâ ve sagiyrinâ ve kebiyrinâ. Allahümme men ahyeytehû minn feahyihi alel islâm ve men teffeytehû minnâ feteveffehû alel iymân. Ve hussa hâzel'meyyite birravhı verrâhati velmagfireti verrıdvân. Allahümme inkâne muhsinen fezid fî ihsânih ve inkâne müsîen fetecâvez anhû lakkıhil'emme vel'buşrâ vel'kerâmete vez'zülfâ birahmetike yâ erhamerrâhimiyn.* Gerçekte kadın ölüye okunan duâ da aynıdır, ancak sözcüklerde erkek ve dişi farkı vardır, yukardaki duâda sırasıyla benzerlerinin yerine şu sözcükleri koyarsanız duâ kadın için olur: *Hâzihil'meyyite, inkânet, ihsânihâ ve inkânet müsîeten, anhû.* Ölen erkek çocuksa şu duâ okunur: *Allahümmec'alhu lenâ ferâtan vec'alhû lenâ ecren ve zühren vec'alhû lenâ şâfian ve müşeffeâ, birahmetike yâ erhamerrahîmiyn.* Yukarda olduğu gibi benzer sözcüklerin yerine sırasıyla şu sözcükleri koyarsanız bu duâ kız çocukları için olur: *Vec'alhâ, vec'alhâ, şâfieten ve müşeffeâh.* Bu duâlar okunduktan sonra gene eller çözülmeden *Allahü ek-*

ber denir ve önce sağa, sonra sola selâm verilir. Bu duâları bilmeyenler (ki bu duâlara *gelenek olan* anlamında *me'sûr* duâlar denir) duâ niyetine *Fâtiha* sûresini okuyabilirler. Sonra imam yüksek sesle şu duâyı okur, dinleyenler de gereken yerlerinde *âmin* derler: *Elhamdü lillâhilleziy kaale fî kitâbihilkeriym. Küllü nefsin zâikatül'mevti sümme ileynâ türceûn. Vassalâtü vesselâmü alâ seyyidinâ Muhammedinilleziy kaale fî şe'nihî: İnneke meyyitün innehum meyyitün. Ve alâ âlihî ve ashâbihilleziyne izâ esâbethum musiybetin kaalû: İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn. Ol hâlikul'eşbâh ve kabıdul'ervâh olan cenâbı Hayy lâyemût cümlemize meded ve inâyet eyleye. Okunan Kur'anı kerîmi dergâhı vâlâsına ahseni kabûl ile makbûl eyleye. Hâsıl olan ecrü me'sûbâtı merhûm ve magfûr elmuhtâç ilâ rahmeti Rabbi bilgafûr ..... (Ölünün adı söylenerek)'in ruhna hediyye eyledik, Mevlâ vâsıl eyleye. Kabrini ravzatün min rivâzıl'cinân eyleye. Hufretün min huferin'niyrân olmadan mâsûm ve mahfûz eyleye. Okunan Kur'anı kerîmi ve â'mâli sâlihâtı Mevlâ kabrinde enîs eyleye. Münkereyn'in, Men rabbüke? suâline cevâbını teshîl eyleye ve münkereyni ahseni sûrette irsâl eyleye. Kabrinden kalktıkta Burak üstüne binip arsa-i mahşere vardıkta "Lâ zıllı illâ zıllî" buyrulduğu günde sevgili habîbinin Livâ'ül hamde adlı sancağı altında haşr ve cem eyleye. Mizânını sekıyl, suâlini âsân eyleye. Defteri â'mâlini cânibi yemîninden i'tâ eyleye. Bilâ hisâbin ve lâ sebkı azâbin duhûlü evvelîn ile cenneti âliyâta idhâl eyleye. Cemâli bâ kemâlinin müşâhedesi ve mütââlasıyla Rabbim kendisine ikrâm eyleye. Bâkîde kalanlara sabr cemîl, ecri cezîl ihsân eyleye. Vücutlarına sıhhat ve âfiyet ve selâmet ihsân ve inâyet eyleye. Atveli ömr ile muammer eyleye. Cümlemize selâmeti iymân nasiyb ve mukadder eyleye. Okunan deâvâti hayriyyeyi kabûle kariyn eyleye. Allahümme salli ve sellim alâ eşrefü nûr-i cemî'il enbiyâi vel'mürseliyn, vel'hamdü lillâhi Rabbil'âlemiyn.* Ölü, mezara Kıble'ye doğru konur ve sağ yanına yatırılır. Ölüyü mezara indirenler bu işi yaparken *Biismillâhi ve billâhi ve alâ milleti Resûlullahi* derler. Kefen baş ve ayak taraflarından çözülür, serbest bırakılır. Bundan sonra mezara toprak atılarak üstü kapatılır. Denizde ölen kimsenin karaya çıkıncaya kadar bozulup kokacağı durumlarda mezara koyma yerine namazı kılındıktan sonra denize bırakılması câizdir. Bundan sonra becerebilen bir kişi, mezar başında Kur'an okur (Şu sûreler okunur, *Bk.* Yâsin, Tebâreke, İhlâs, Muavvizeteyn, Fâtiha). Topluluk dağıldıktan sonra mezarın baş tarafına gelip ölünün yüzüne karşı duran bir kimse ölüye *telkîn* verir, üç kez ölünün anasının adıyla kendi adını (örneğin: Hatice oğlu Ahmet) söyler ve şu duâyı okur: *Üzkür mâ künte aleyhi min şehâdeti en lâ ilâhe illallah ve enne Muhammeden resûlullah. Ve ennel'cennete hakkun vennâre hakkun ve ennelba'se hakkun ve ennessaâte âtiyetün lâ raybe fiihâ ve ennellâhe yeba'sü men fi'lkubûr. Ve enneke radıyte billâhi rabben ve bil'islâmi dînen ve bi Muhammedin sallâllahü aleyhi ve selleme nebiyyen ve bil' Kur'ani imânen ve bil'Kâbeti kıbleten ve bil'mü'minîne ihvânâ. Rabbiyelallahü lâ ilâhe illâ hüve aleyhi tevekkeltü ve hüve rabbil'arşıl aziym* (Ey Hatice oğlu Ahmet, ey Hatice oğlu Ahmet, ey Hatice oğlu Ahmet. Yaşarken üstünde sebât ettiğin dinini, Allah'ın birliğine ve Muhammed aleyhisselâmın hak peygamberi olduğuna imân ve ikrârını hatırla. Suâl melekleri Rabbinin kim olduğunu sorduklarında *Rabbim olarak yalnız Allah'ı, din olarak yalnız İslâmı, peygamber olarak Muhammed aleyhisselâmı ve mürşid olarak Kur'anı kerîmi kabûl ettim de).* Bundan sonra üç kez *Yâ abdel'ilâh kul lâ ilâhe illâllah* der ve üç kez de *Kul rabbiyellâhü ve dînil'islâmü ve nebiyyi Muhammedün aleyhissalâtü vesselâm. Rabbi lâ tezerhu ferden ve ente hayrül vârisiyn* diyerek telkîni bitirir. Ölüyü herhangi bir zamanda ziyâret etmek erkek ve kadınlara mendûbdur (*Bk.* Mendûb). Genellikle bu bayramlarda ya-

pılmaktaysa da her zaman yapılabilir ve yapılmalıdır. Ziyârette *Yâsin* sûresini okumak müstehâbdır (*Bk.* Müstehâb). Kur'an okumak için mezarın üstüne oturulabilir. Ama okuma maksadı olmaksızın mezarın üstüne oturmak, kabri çiğnemek, kirletmek, abdest yapmak, üstünde uyumak, ağaç ve çiçeklerini bozmak ve sökmek mekrûhtur (*Bk.* Mekrûh). Ölünün hısım ve akrabâlarına başsağlığı (tâziyet) etmek de müstehâbdır. Ama bu üç gün içinde yapılmalıdır (Uzakta ya da başka ülkede olanlar daha sonra da yapabilirler). Hz. Peygamber bir hadîsinde ölünün yakınlarını ziyâret ve teselli edenlerin ötedünyada büyük sevâba kavuşacaklarını söylemiştir. Ölüye kurban da kesilebilir, ama ölü kurbanını mutlaka bayram günlerinde kesmek vâcibdir (Çünkü kurban, belli vakitte kesilen hayvanın adıdır ve vakit kurban deyiminin kapsamı içindedir. Bu vaktin dışında kesmek, kurban değil, sâdece bir hayvan kesmek olur). Ölüye, öldüğü günden itibâren sayılarak elli ikinci günün gecesinde de bir *Kabir duâsı* okunur, buna *elli ikinci gece duâsı* da denir (*Bk.* Mevt). *Bk.* Mevt, Cenâze namazı, Ölüm, Mâtem, Kabir, Kabir azâbı, Münker ve Nekir, Âhiret, Kıyâmet, Günah, Sevâb, Cennet, Cehennem, Mîzân.

ÖLÜM — Yaşamın sona ermesi olayı... *Ankebût* sûresinin 57. âyeti şöyle der: «Herkes ölümü tadacaktır», *İsrâ* sûresinin 99. âyeti şöyle der: «Allah onlar için bir de son biçti». İslâm dinine göre bu son, dünyadaki yaşamın sonudur; öbürdünyada (âhirette) sonsuzca yaşanacaktır. Ölünün öbürdünya serüveni mezara indirilmesiyle başlar. Hz. Peygamber ünlü bir hadîsinde şöyle demiştir: «Kabir (mezar) cennet bahçelerinden bir bahçe ya da cehennem çukurlarından bir çukurdur». Bu hadîsten anlaşıldığına göre iyi ve kötü insanların cennet rahatlığıyla cehennem azaplarının ön hazırlığı mezarda başlamaktadır: Nitekim cehennem azâbının bu ön hazırlığına İslâm terminolojisinde *Kabir azâbı* denir (*Bk.* Kabir, Kabir azâbı). Ölen insanın vücûdu kısa ve belli bir sürede mezarında çürüyüp yokolur (*Bk.* Mevt, Ölü), ama rûhu sonsuzca yaşamakta devâm eder. Mezarda rahata kavuşacak ya da azap çekecek olan insanın rûhudur. Ama insan kıyâmet gününde yeniden bedenine sokulacak ve ayağa kaldırılacaktır (*Bk.* Kıyâmet). Öldükten sonra dirilme (Ba'sü bâde'l-mevt) İslâmın temel inançlarından biridir. *Bakara* sûresinin 28. âyeti şöyle der: «Siz nasıl olur da Allah'ı tanımazlık edersiniz ki cansızken size O can verdi, sonra sizin canınızı gene O alacak, *sonra da gene O diriltecek,* daha sonra da gene O'na döndürüleceksiniz», 73. âyeti de şöyle der: «Onun için, ineğin bir parçasıyla öldürülene vurun, buyurduk. *İşte Allah ölüleri böyle diriltir.* Size belgelerini de böyle gösterir, aklınız yatsın diye», 259. âyeti şöyle der: «Gene onun gibi bir kişi de çatıları çöküp duvarları yıkılmış bir kentten geçti: Allah bu kenti öldükten sonra nasıl diriltecek? dedi. Bunun üzerine Allah o kişiyi yüz yıl ölü bıraktı, sonra da diriltip ona sordu: Ne kadar zaman ölü kaldın? O kişi dedi: Bir gün, belki de daha az. Allah dedi: Yok, tam yüz yıl ölü kaldın. Yiyeceğine içeceğine baksana, bozulmamışlar bile. Bir de şu eşeğine bak. Biz seni insanlara belge yapmak istedik, onun için böyle yaptık. Bir de şu kemiklere bak. Biz onları nasıl bir araya getiriyoruz, sonra onları etlerle donatıyoruz. Bütün bunlar yapıldıktan sonra o kimse dedi: Ben artık iyice anladım ki Allah'ın gücü her şeye yeticidir», 260. âyeti de şöyle der: «O gün İbrahim, Rabbine demişti: Ey Rabbim, ölüleri nasıl diriltiyorsun, göster bana. Rabbi de buyurmuştu: Sen buna inanmıyor musun? İbrahim demişti: Yok, inanıyorum, ancak içim de yatışsın istiyorum. Allah da buyurmuştu: Öyleyse dört tâne kuş al, onları parça parça et de her bir parçasını bir dağın üstüne bırak. Sonra da onları çağır, koşarak sana geleceklerdir. Bil ki gerçekten Allah erklidir, doğruyu bildirendir». *En'am* sûresinin 36. âyeti şöyle der: «Gerçek-

ten çağrıya gelenler sâdece kulağı işitenlerdir. Ölülere gelince, onları ancak Allah diriltecektir. Sonra onlar gene Allah'a döndürüleceklerdir», 95. âyeti de şöyle der: «Gerçekten tâneleri, çekirdekleri pörtleten Allah'tır. O, ölüden diriyi çıkarır, diriden de ölüyü çıkarır. İşte Allah böyledir. Öyleyse nasıl olur da siz ondan yüz çevirirsiniz?». *A'raf* sûresinin 57. âyeti şöyle der: «Esirgeyiciliğinin öncüleri olarak yelleri müjdeleyici gönderen O'dur. Sonunda bu yeller yağmurla yüklü olan bulutları kaldırırlar. Biz onları kuraktan ölmüş bir ülkeye süreriz. Derken o bulutlardan su indirir, ondan da her türlü ürünü çıkarırız. Ölüleri de böyle diriltiriz, öğütlenesiniz diye». *Nahl* sûresinin 38-39. âyetleri şöyle der: «Onlar, Allah öleni diriltemez, diye büyük büyük and içtiler. Yok, Allah'ın verdiği söz doğrudur, ancak insanların pek çoğu bunu bilmezler. Allah onları, üzerinde çekişip durdukları gerçeği açıkça anlatmak, tanımazları da kendilerinin yalancı olduklarını bildirmek için diriltecektir». *İsrâ* sûresinin 49-52. âyetleri şöyle der: «Şunu da dediler: Biz bir yığın kemik, bir avuç toprak olduktan sonra, ne olursa olsun, yeni baştan diriltilecek miyiz? De ki: İster taş olsun, ister demir, ister kafanızda büyüttüğünüz kadar büyük bir yaratık olsun. Ardından: Kim bizi yeni baştan diriltecek? derler. De ki: Sizi ilkin kim yoktan varettiyse o diriltecek. Başlarını sallayarak diyecekler ki: Ne vakit? De ki: Belki de pek yakında. O gün Allah sizi çağıracak. Siz de öve öve O'nun çağrısına uyacaksınız. Gerçekten kabirde pek az kaldığınızı sanacaksınız». *Kehf* sûresinin 21. âyeti şöyle der: «Böylece biz bütün bu olanları onlara anlattık. Şunun için ki Allah'ın sözünün doğru olduğunu, dirilme gününün geleceğinin şüphesiz olduğunu bilsinler». *Bk.* Ölü, Mevt, Kıyâmet, Kabir, Kabir azâbı, Münker ve Nekir.

ÖMER — Hz. Muhammed'in ölümünden sonra İslâm devletinin başına geçen ikinci halîfe... İslâm tarihinin en büyük adlarından biri olan Ömer bin Hattâb (591-644) İslâm-Arap imparatorluğunun kurucusudur. İlkin müslümanlığa karşı çıkmış ve onunla savaşmıştı. Batılı bilginler bu açıdan onu *müslümanlığın ermiş Paulus'u* olarak nitelerler. Bir bakıma, o da, Paulus gibi, başlangıçta karşı olduğu dine en büyük hizmeti yapmış olan kişidir. Mekke tüccarlar cumhuriyetinde hiçbir siyasal etkisi bulunmayan Adi bin Ka'b (Kurayş al -zavâhir) oğullarındandı. Halk anlatımlarına göre, onun müslüman oluşuyla Kureyş kabîlesi ikiye ayrılmış olduğundan *hakkı hak olmayandan ayıran* anlamında *Fârûk* (Ömer-ül-Fârûk) lâkabıyla anılmıştır. Hz. Muhammed'den yirmi üç yaş küçüktü. İri yarı ve pek güçlü bir görünüşü olan Hz. Ömer'in kahramanlığından çok (bu konuda onun için anlatılanlar Hz. Ali, Hz. Hamza ve benzerleri için anlatılanlarla kıyaslanamayacak kadar az ve önemsizdir), olağanüstü irâde gücü üstünde durulmaktadır. Nitekim bu üstün irâde gücü onu İslâm tarihinin Peygamberden sonra en büyük kişisi kılmıştır. Hz. Muhammed'in onun kızı Hz. Hafsa'yla evlenmiş olmasıyla o da, Hz. Ebû Bekir gibi, Peygamberin kayınbabası olmuştu. Bilimsel tarih açısından Hz. Ebû Bekir'le olan dostluğu, araya en küçük bir rekabet ve kıskançlık duygusu karışmayan, çok yetkin bir anlaşma olarak nitelenir. Nitekim Hz. Peygamberin ölümü üzerine Hz. Ebû Bekir'i halîfe yaptıran odur. İslâm tarihinde ilk kez *Emîr-ül-mü'minîn* (Müslümanların başkanı) lâkabıyla anılan halîfe olarak on yıl altı ay yedi gün halîfelik yapmıştır, elli üç yaşındayken göçün (Hicret'in) yirmi üçüncü yılının Zilhicce ayında bir sabah namazına giderken Ebû Lü'lü adında bir İran'lı köle tarafından hançerlenerek öldürülmüştür. Dokuzu erkek ve dördü kız olmak üzere on üç çocuğu olmuştur. Hz. Ömer halîfeliği sırasında, Hz. Ebû Bekir'in zamanında gene kendi teşvikiyle başlatılan, büyük İslâm fetihlerini tamamlamış ve İslâm devletini bir imparatorluk durumuna dönüştürmüştür.

Bu başarıları öylesine büyük ve etkindir ki halk ağzında Hz. Peygamberin «Allah benden sonra bir peygamber gelmesini isteseydi, bu mutlaka Ömer olurdu» dediği bile söylenmiştir. Yukarda anlattığımız St. Paulus benzetmesinde olduğu gibi, müslümanlığın ikinci kurucusu sayılmış, Hz. Peygamberin dinsel vahiyle yükselttiği yapıya toplumsal ve siyasal çerçevesini takan kişi olarak nitelenmiştir. İslâmsal gelenek onu çok cesur, çabuk kızıp parlayan, çevresine korku salan bir kişi olarak tanıtır. Ne var ki bu nitelikler onu böylesine büyük kılmaya yetmezdi. Üstün irâde gücü yanında olağanüstü bir zekâya da sâhibolduğu anlaşılmaktadır, Batılı tarihçiler onun «en yumuşak ve en sâde yöntemleri de başarıyla kullanabilmiş» olduğunu özellikle vurgulamaktadırlar. Hz. Muhammed'in yaşamı süresince Hz. Ebû Bekir'le birlikte onun en yakınıydı. Tarih, Ebû Bekir-Ömer-Ebû Ubeyde bin al-Cerrâh üçlüsü üstünde de özellikle durmaktadır. Bu üçlünün Hz. Peygamber zamanında başlayan aralarından su sızmaz dostluğu ve olağanüstü anlaşması Ebû Ubeyde'nin göçün (Hicret'in) on sekizinci yılındaki vebâ salgınından ölmesiyle son bulmuştur. Çok güçlü bir olasılık olarak ilerisürülen bilimsel kanı şudur: Hz. Ebû Bekir'in ölümü üzerine Hz. Ömer (Arap kabîlelerinde olduğu gibi) halîfeliği nasıl fiilen üstüne alıp ashâbın onayını (bîatını) sonradan ve doğal olarak sağladıysa (çünkü Hz. Ömer' in halîfeliği ne seçim ne de tâyinledir, kendisinin işe el koymasıyla gerçekleşen bir olupbittidir) Hz. Ömer'in ölümünden sonra da eğer ölmemiş olsaydı Hz. Ebû Ubeyde de halîfeliği öylece ele alabilirdi ve bu pek doğal karşılanırdı. Ansâr'ın (Medîne yerlisi müslümanlar) ve Hz. Ali'nin muhâlefeti pek güçsüzdü ve daha Hz. Ebû Bekir'in halîfeliğiyle yenilgiye uğratılmıştı. Artık tartışılması yararsız ve gereksiz olsa da Hz. Ebû Ubeyde'nin halîfe olmasının İslâm devletine Hz. Osman'ın halîfeliğinden daha yararlı olabileceği de söylenmiştir. Çünkü Hz. Ömer'in ardında bıraktığı koca İslâm imparatorluğunun pek genişlemiş olan sınırlarıyla orantılı olarak pek çoğalmış olan sorunlarını ancak bu üçlünün son halkası çözümleyebilirdi. Nitekim Hz. Osman bu sorunların üstesinden gelememiştir. Sa'd'ın naklettiği bir hadîste Hz. Peygamber şöyle demektedir: «Ey Ömer, senin sesini duyunca örtünmeye çalışan yanımdaki şu kadınlara şaşıyorum. Canım elinde olan Allah'a yemin ederim ki şeytan sana bir gün bile yaklaşamadı. Sen bir sokağa gidersen o mutlaka başka bir sokağa gider». Amr İbn Âs da şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimiz beni Zâtüsselâsil savaşına giden askere komutan yapmıştı. Dönüşümüzde: Ey Allah'ın elçisi, sen en çok kimi seversin? dedim. Ayşe' yi, diye karşılık verdi. Peki, erkeklerden en çok kimi seversin? diye sordum. Ayşe'nin babasını, dedi. Peki, ondan sonra en çok kimi seversin? dedim. Peygamberimiz: Hattâb'ın oğlu Ömer'i buyurdu». Ebû Hüreyre de şu hadîsi nakletmektedir: «Sizden önceki uluslarda melekler aracılığıyla Allah tarafından ilhâm olunan kimseler vardı. Benim ümmetimden de böylesi varsa o mutlaka Ömer'dir». Ebû'd-Derdâ da şu hadîsi naklediyor: «Bir gün Peygamberimizin yanında otururken Ebû Bekir gelip selâm verdi: Ey Allah'ın elçisi, dedi, Ömer'le biraz tartıştık, ben pişman oldum ve beni bağışlamasını diledim, kabul etmedi, ben de size geldim.., Peygamberimiz üç kez: Ey Ebû Bekir, Allah seni bağışlasın, buyurdu. Bu sırada Ömer de gelip selâm verdi. Bağışlamadığına üzülerek Ebû Bekir'i evinde aramış, bulamayınca buraya gelmiş. Peygamberimizin öfkelendiğini anlayan Ebû Bekir, onun Ömer'e çıkışmasından korkarak diz çöktü: Yâ Resûlallah, bu işde ben suçluyum, tartışmaya ben yolaçtım, dedi. Peygamberimiz hepimize bakarak şöyle buyurdu: Beni Allah peygamber olarak gönderince hepiniz bana yalancı dediniz. Doğrudur diyen tek kişi Ebû Bekir oldu, malıyla ve canıyla bana yardım etti, arkadaşımı bana bırakın, Ebû Bekir'e ilişmeyin». *Bk.*

Muhammed, Ebû Bekir, Ali, Osman, Muâviye, Hafsa, Hilâfet.

ÖRF — İnsanların üstünde birleşerek doğru saydıkları davranış... Dilimizde *gelenek* denir, genellikle *görenek* (âdet) deyimiyle birlikte *örf*'ü *âdet* biçiminde kullanılır. Gelenek ve göreneklere uyma zorunluğu, uzun bir süre yinelenen işlemlerin iyi ve uygulanması gereken işlemler olduğu inancına dayanır. Temelde *atalar tapımı*'yla ilgilidir, ataların yaptıklarını yaptıkları gibi yapmak kutsal bir nitelik taşır. Bu yüzden metafiziğin çeşitli alanlarında geleneklere bağlı kalmak dinsel yaşama uygun düşer. İnanç alanı dışında *örf (Fr.* Moeurs) 'ün, özellikle hukuk ve törebilim alanlarında, ayrı değeri vardır. Özellikle İslâm hukukunun Hanefî mezhebi yorumunda örf, *iyiliği ve yararı yadsınamayan şey* olarak tanımlanır, bu yüzden *kötü örf* olamaz. Hanefî mezhebinin hukuk anlayışında *örf* yedi kanıttan biri ve sonuncusudur; sırasıyla Kur'an, hadîs, Peygamberin yakınlarının sözleri, icmâ, kıyas ve istihsan'la çözümlenemeyen hukuk sorunları örf'le çözümlenebilir. Eşdeyişle müslümanların öteden beri yapageldiklerine bakılarak yapılagelen işleme uyulur. Kaldı ki müslümanların kutsal kitabında «örfle buyur» âyeti de vardır (*Bk.* Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku,* s. 33). Mâlikî mezhebi de örf'ü kanıt sayar ve örf'e karşıt düşen kıyas'ı yadsır. Örf, âdet'ten daha güçlü bir gelenektir. Nitekim Hz. Peygamber de, Abdullah İbn Ömer'in naklettiği bir hadîsinde, Arap geleneğini şöyle dilegetirmiştir: «Bir kimse, ağaçları meyve için aşılandıktan, eşdeyişle döllendirildikten sonra bir hurma bahçesi satın alsa, şart koşulmadıkça, meyvesi satana âittir. Bir kimse malı olan bir köle satın alırsa, şart koşulmadıkça, kölenin malı satana âittir». Arap geleneğine göre bir tarla satılmakla içindeki buğday ürünü de satılmış olmazdı, ama bir beygir satılmakla yuları da birlikte satılmış olurdu. *Bk.* Âdet.

ÖRTÜNME — *Bk.* TESETTÜR.

ÖŞÜR — Onda bir oranında alınan İslâm ülkelerine özgü vergi... Sözcük anlamında *ondalık* demektir. Ama bu deyim İslâm fıkıh kitaplarında *sadaka* ve *zekât* anlamlarında da kullanılmıştır. *Öşür (Ar.* Uşr) deyimi Kur'anda kullanılmamıştır. İbrânîler aynı anlamda *ma'aşer* deyimini kullanmışlardır ki Tevrat'ta geçer. *Bk.* Sadaka, Zekât.

ÖVGÜ — *Bk.* HAMD.

ÖZÜR — Tapımın şeriata uygun olarak gerçekleşmesine engel olan hastalık... Böylesine hastalara da *ma'zûr* (özürlü) denir. Bu özür, şeriatın buyruğuna karşı bir özürdür, bundan ötürü tapım özürlü olarak yapılır. Örneğin âdet gören ve bundan ötürü kanı akan bir kadının namaz kılması, oruç tutması, câmiye girmesi, Kur'an okuması, Mushaf'a eliyle dokunması yasaktır. Ama bu kadındaki kanama on günden çok devâm etmişse ma'zûr sayılır ve kanaması devâm ederken yasaklanan bu tapımların tümünü yapabilir; eşdeyişle namazını kılar, orucunu tutar, câmiye girer ve Kur'an okur, Mushaf'a eliyle dokunabilir. Hayızda on günden ve loğusalıkta kırk günden fazla bir sürede gelen kan *mâzûrelik* sayılır (*Bk.* İstihâza). Bunun gibi idrarı sürekli olarak damlayan, burnu sürekli olarak kanayan, gözleri dâimâ sulanan, kulağında ve memesinde sürekli akıntı olan kadın ve erkekler mâzûr sayılırlar ve tapımlarını yaparlar. Özür devâm ettikçe bulaşan elbiseyi yıkamak da gerekmez (vâcib değildir). Özürlülerin abdesti vakitle sınırlıdır, daha açık bir deyişle ancak bir namaz vakti için geçerlidir, her namazda ayrıca abdest almaları gerekir (Eşdeyişle bir kez abdest alan bir adam o abdesti bozuluncaya kadar birçok namazlar kılabilir, ama özürlüler kılamaz, her namaz için ayrıca abdest almalıdırlar). Bir kimsenin özürlü sayılabilmesi için özrünün bir namaz süresinde devâm etmesi şarttır, özür bir ara kesilip de yeniden ortaya çıkarsa abdest bozulur, eşdeyişle mâzûrluk ortadan kalkar. Örneğin sürekli idrarı

damlayan bir adam abdest alıp idrarı damlaya damlaya namazını kılar, mâzûr olduğundan ötürü bu idrar damlaması onun abdestini bozmaz. Ama idrar damlaması birinci rekâtı kılarken kesilir ve ikinci rekâtı kılarken yeniden başlarsa o namaz geçersizdir, yeniden abdest alıp yeniden o namazı kılması gerekir. Bir namaz vaktinde (bu vakit namaz kılma süresi değil, o namazın kılınabileceği güneş zamanı süresidir) özrü kesilen, eşdeyişle özrü ortaya çıkmayan (örneğin idrarı hiç damlamamış olan) bir kimse özründen kurtulmuş olur, eşdeyişle bir kez abdest almakla o abdesti bozulmadıkça birçok namazlar kılabilir. Bir namaz süresi içinde başka bir nedenle bozulmayan abdesti özür bozmaz. Ama yukarda da değindiğimiz gibi, özrü kesilip de başka bir nedenle abdest aldıktan sonra özrü yeniden başlarsa abdest bozulur, yeniden abdest almak gerekir. *Özür* deyimi abdest ve namaza özgü bulunan bu özel anlamının dışında, genel anlamda her türlü hastalık ve güçsüzlükleri de dilegetirir. Örneğin secde edemeyecek kadar yaşlı ve güçsüz bir kimse de özürlüdür, namazını oturarak, onu da yapamıyorsa yatarak, onu da yapamıyorsa iymâ (işâret) yoluyla kılabilir. Şeriat bu türlü özürlere de izin vermektedir. Hattâ daha ileri gidilerek şöyle bir örnek de verilebilir: Oruçlu olan bir kimsenin ağzına hiçbir şey atmaması gerekir, aksi halde orucu bozulur. Ama yemeğin tuzlu ya da tuzsuz olmasından ötürü kocası huysuzluk eden bir kadın yemeğin tadına bakabilir ve orucu bozulmaz. Şeriat, gerektiğinde, ailenin dirliğinin korunmasını bile *özür* saymıştır. *Bk.* Mâ'zûr, Abdest, Namaz, Oruç, Oruç bozulması.

P

PÂDİŞÂH — Müslüman imparatorlara verilen ad... Farsçadır, *büyük şâh* demektir, çoğulu *pâdişâhân*'dır. Birçok ülkelere sâhibolan büyük müslüman hükümdarları adlandırmış, özellikle de Osmanlı hükümdarları için kullanılmıştır. İlkin Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde Sultan Orhan ve Murad I. için *Bey* (Beg) deyimiyle birlikte ilerisürülmüştür. Kur'an çevirilerinde Arapça *mülk* deyimi karşılığı olarak kullanılmıştır, örneğin İsmâil Hakkı İzmirli *Kur'ân-ı Kerîm* adlı yapıtında *Bakara* sûresinin 251. âyetindeki *âtâhullâhülmülke* deyimini *Tanrı ona pâdişâhlık verdi* deyimiyle çevirmiştir (örneğin Prof. İsmail Hakkı Baltacıoğlu aynı deyimi *haakanlık,* Hacı Murad *hükümdarlık* deyimleriyle çevirmişlerdir).

PÂK — Temiz... Dilimizde *arı* (Her türlü pislikten arınmış) deyimiyle dilegetirilir. Dinsel yapıtlarda ve Kur'an çevirilerinde *mutahhar* (temizlenmiş, temiz) deyimi karşılığında kullanılmaktadır. Bu Farsça deyimden bozma *paklamak* deyimi de halk dilinde *temizlemek* anlamında kullanılıyor, hattâ sözcük yinelemesiyle «yıkandı da temiz pak oldu» deniyor. *Bk.* Tahâret, Su.

PARA — Değiştirme aracı ve değer ölçütü olarak kullanılan akçe... Farsçadır, *parça* (cüz') demektir. Berâ ve Zeyd İbn Erkam şu hadîsi naklediyorlar: «Para bozma işleri (sarraflık) yapmak için Peygamberimizden izin istedik. Şöyle dedi: Peşin olursa yapabilirsiniz, veresiye olursa doğru olmaz». Veresiyenin yasaklanması fâiz (ribâ) alınacağı gerekçesine dayanır. Bununla berâber çeşitli *hîle-i şer'îyye*'ler yanında çeşitli İslâm ülkelerinde yabancı paraların bozulmasında sarrâfîyye alınmasına izin (cevâz, fetvâ) verilmiştir. Aynı cinsten olmayan yerli paraların (örneğin altına karşı gümüş) değiştirilmesinden de bir kâr alınabileceği kabul edilmiştir. *Bk.* Fâiz, Ticâret, Hîle-i şer'îyye.

PEYGAMBER — Tanrı'nın, buyruklarını insanlara iletmek için, insanlar arasından seçtiği kişi... Farsçadır, *haber getiren* demektir. Bu deyim, Allah'ın insanlar arasından seçip insanlara gönderdiği bütün *haberciler*'i dilegetirir ki çeşitli kaynaklara göre sayıları 124.000'le 224.000 arasında değişmektedir. Tanrı, Kur'anda her *ulus* (ümmet)'a ayrı bir peygamber gönderdiğini söyler. *Yûnus* sûresinin 47. âyeti şöyle der: «Her ulusun bir peygamberi vardır *(ve likülli ümmetin resûl)»*. Peygamberlerin gerçek sayılarını Tanrı bilir, çünkü Tanrı, Kur'anda bu peygamberlerin tümünü bizlere bildirmediğini söylemektedir. Bundan ötürü müslümanlığın temel koşullarından biri olan *peygamberlere inanmak* (imân) için bunların tümüne *toptan* (icmâlen), Kur'anda adları sayılmış olan peygamberlere de *teker teker* (tafsîlen) inanmak gerekir. Bunlara inanmayan müslüman olamaz, çünkü *imân*'ın altı temel koşulundan birini yerine getirmemiş olur. Yukardaki âyette de görüldüğü gibi Kur'an, Farsça *peygamber* deyimi yerine *elçi* anlamında Arapça *resûl* deyimini kullanmıştır. *Resûl* (elçi) deyimi, Tanrı'nın vahiyle kendisine bir şeriat bildirip bu şeriatı insanlara öğretmeye memur ettiği peygamberleri dilegetirir. Buna karşı Kur'anın kimi âyetlerinde kullanılan *nebî* deyimi, daha önce bir *resûl* tarafından getirilmiş olan Allah'ın şeriatını açıklamaya ve onun kullanımını ayrıntılarıyla bildirerek ondan sapmış olanları bu şeriata döndürmeye Allah tarafından memûr edilen peygamberleri dilegetirir. Resûller her zaman yepyeni bir şeriat getirmeyebilirler, Tanrı tarafından geçersiz kılınan (neshedilen. *Bk.* Nesh) eski şeriatın yeni hükümlerini de getirmiş olabilirler ki bu da yeni bir şeriat sayılır. Kur'an her iki terimi de bu anlamlarda kullanmıştır. Farsça olan *peygamber* terimi Kur'anda yoktur. Her iki deyim de *Tanrı'dan haber getiren*'leri dilegetirdiğinden

özellikle İran müslümanlarıyla Türk müslümanları her iki anlamda da *peygamber* deyimini kullanırlar. Ne var ki Arapça *nebî* ve *resûl* deyimleri arasındaki ayrım çok önemlidir, her resûl bir nebîdir, ama her nebî bir resûl değildir (bundan ötürü de gerçekte *peygamber* deyimi sâdece *nebî* deyimi yerine kullanılmalıdır, her *resûl* peygamberdir ama her *peygamber* resûl değildir). Kur'an, peygamberlere beş nitelik tanımıştır, şunlardır: 1. *İsmet* (Günahsızlık), 2. *Emânet* (Güvenirlik), 3. *Fetânet* (Anlayışlılık), 4. *Sıdk* (Doğruluk), 5. *Tebliğ* (Ulaştırma). Bu nitelikleri taşımayan insanlar peygamber olamazlar, bunun sonucu olarak da Tanrı tarafından kendilerine peygamberlik verilmiş olanlar zorunlu olarak bu niteliktedirler. Bundan çok önemli sonuçlar çıkar, örneğin peygamber asla yalan söylemez (çünkü Tanrıca ona yalan söyletilmez), demek ki *oldu* dedikleri mutlaka olmuştur ve *olacak* dedikleri kesinlikle olacaktır. Peygamberlere inanmak bundan ötürü gerekli ve zorunludur, çünkü Tanrı güvencesi (teminâtı) altındadırlar. Peygamber olan insan öteki insanlardan iki belirtisiyle ayırdedilir: *vahiy* ve *mûcize (Bk.* Vahiy, Mûcize). Demek ki peygamber, Tanrı'yla çok yakın ilişki kuran insandır, bundan ötürüdür ki *Tanrı'nın sevgilisi* (Habîbullah)'dir, Tanrı'dan *vahiy* alır ve o güçle de *mûcize* gösterebilir. İlk peygamber Hz. Âdem ve son peygamber (Hâtem-ül enbiyâ) Hz. Muhammed'dir. Kur'anda 25 peygamber adı sayılmıştır, sırasıyla şunlardır: 1. *Âdem,* 2. *İdris,* 3. *Nûh,* 4. *Hûd,* 5. *Sâlih,* 6. *İbrahim,* 7. *Lût,* 8. *İsmail,* 9. *İshâk,* 10. *Yâkub,* 11. *Yûsuf,* 12. *Eyûb,* 13. *Şuayb,* 14. *Mûsâ,* 15. *Hârûn,* 16. *Dâvûd,* 17. *Süleymân,* 18. *İlyâs,* 19. *Elyasa,* 20. *Yûnus,* 21. *Zülkifl,* 22. *Zekeriyyâ,* 23. *Yahyâ,* 24. *İsâ,* 25. *Muhammed.* Bunların dışında peygamber olup olmadıkları şüpheli bulunan ve *velî* oldukları söylenen *Üzeyir, Lokman, Zülkarneyn* gibi kişilerden ve *hanîf'ler*den de söz edilir (Bütün bu adlar için ayrıntılı bilgi, özel başlıklarında verilmiştir). Kur'anda, *peygamber* deyimi yerine, *sevinçli haber getiren* (Tebşîr eden) anlamında Arapça *beşîr* deyimi de kullanılmıştır. Peygamberlerden dört tânesine *büyük kitap* (Hz. Mûsâ'ya *Tevrat,* Hz. Dâvûd'a *Zebûr,* Hz. İsâ'ya *İncil,* Hz. Muhammed'e *Kur'an*), kimilerine de küçük birer kitap niteliğinde *suhûf* (Hz. Âdem'e on sahife, Hz. Şît'e elli sahife, Hz. İdris'e otuz sahife, Hz. İbrahim'e on sahife olmak üzere toplam olarak yüz sahife) verilmiştir. İslâm dininin temel koşullarından biri de bu kitaplara inanmaktır, bu kitapların tümüne inanmayan müslüman değildir. Bununla berâber asıl *Kitâb,* hepsinin kaynağı olan *levh-i mahfûz*'dur *(Bk.* Kitap, Levh-i mahfûz). Bütün kitaplar o asıl kitabın birer parçası ya da özetidirler ki Kur'anla yetkinleştirilip tamamlanmışlardır (*Bk.* Kur'an). Hz. Muhammed'in peygamber olarak üç büyük özelliği vardır: Peygamberlerin sonuncusudur (Hâtem-ül-enbiyâ), *nebî*'likle *resûl*'lüğü (nübüvvetle resâleti) kişiliğinde toplamıştır (eşdeyişle, hem eski şeriatı sürdürmüş, hem de yepyeni hükümler getirerek Tanrı dinini yetkinleştirip tamamlamıştır), bütün nebîler Kitaplılar (Ehl-i kitâb)'a gönderildikleri halde o şimdiye kadar hiçbir peygamber gönderilmemiş olan putatapar (müşrik, ümmî) bir ulusa gönderilmiştir (yahudiler müşriklere *ümmî* derlerdi). *Kasas* sûresinin 46. âyeti şöyle der: «Senden önce kendilerine uyarıcı gelmemiş olan bir ulusu uyarasın da o da öğütlensin diye», *Secde* sûresinin 3. âyeti şöyle der: «Yoksa o bunu kendiliğinden mi uydurdu diyorlar? Yok, o Tanrısının bildirdiği doğru sözdür, ondan önce kendilerine hiçbir uyarıcı gelmemiş olan bir ulusu uyarmak için, doğru yolu tutsunlar diye», *Sebe* sûresinin 44. âyeti şöyle der: «Oysa biz onlara okuyup öğrenecekleri Kitaplar göndermediğimiz gibi, senden önce bir uyarıcı da göndermemiştik». Kitapsızlara gönderildiği içindir ki Hz. Muhammed önce *resûl* adıyla anılmış (Mekke'de inen sûrelerde onun için *resûl* deyimi kullanılır), eski şeriatı da öğrettikten sonradır ki *nebî* ünvanını kazanmıştır (Nebî

deyimi Hz. Muhammed için Medîne'de inen sûrelerde kullanılmaya başlamıştır). Câbir ve Ebû Hüreyre ayrı ayrı şu hadîsi nakletmektedirler: «Benden önce gelen peygamberler güzel bir yapı kuran kimselerdir. Kurdukları yapıyı süslemişler, ama bir kerpiçlik yeri açık bırakmışlardır. İşte o kerpiç benim. Ben, peygamberlik yapısının tamamlayıcısı, sonu, mühürüyüm». Ünlü *Müsned*'in yazarı ve büyük hadîs bilgini (*Bk.* Râvî, Hanbelîlik) İmam Ahmed bin Hanbel'in Muhammed bin İshak A'meş'ten (A'meş, Hz. Peygambere on yıl hizmet eden sahâbe Enes'ten duymuş) naklettiği bir hadîste Hz. Muhammed şöyle demektedir: «Kesindir ki Allah kullarına hak ile 313 müjdeleyici ve korkutucu peygamber gönderdi. Kim bunların adlarını sayar, yazar ve onları koruyucu tanırsa onlar da ona şefâat ederler. Yer ve gök ehli ona düşman olsalar bile o gene kurtulur. Onların diriliği ve ölülüğü eşittir, onlar yerde ve gökte Allah'ın izniyle dâimâ hükmederler. O mübârek elçilerin adları aşağıdadır, peygamberler pek çoktur, ama bu 313 tânesinin adları bellidir: 1. *Âdem*, 2. *Şît*, 3. *Enuş*, 4. *Kaynan*, 5. *Mehlâil*, 6. *Müteveşlâh*, 7. *İdris*, 8. *Nûh*, 9. *Yûnus*, 10. *Danyal*, 11. *Hûd*, 12. *Ayhak*, 13. *Merdâim*, 14. *Şâru'*, 15. *Erfahşed*, 16. *Sâlih*, 17. *Yûnüs*, 18. *Hadır*, 19. *İlyas*, 20. *Dâvûd*, 21. *Süleyman*, 22. *Eyyûb*, 23. *Dânin*, 24. *Memya*, 25. *Sâbit*, 26. *Câbir*, 27. *Hemîlân*, 28. *Zülkifl*, 29. *Üzeyir*, 30. *Lokman*, 31. *Lût*, 32. *Hanzale*, 33. *Safvân*, 34. *Isân*, 35. *İbrahim*, 36. *İsmail*, 37. *İshak*, 38. *Yâkub*, 39. *Yûsuf*, 40. *Şuayb*, 41. *Le'tân*, 42. *Mûsâ*, 43. *Hârûn*, 44. *Ya'va*, 45. *Yûşâ*, 46. *Kelîl*, 47. *Ermiyâ*, 48. *İşmoil*, 49. *Elvun*, 50. *Azân*, 51. *Âzim*, 52. *Zâbin*, 53. *Hürîd*, 54. *Sâzân*, 55. *Sefleye*, 56. *Gaalib*, 57. *Şi'mâs*, 58. *Şem'ûn*, 59. *Fedâd*, 60. *Kabâd*, 61. *Aynâd*, 62. *Sârim*, 63. *Avdûn*, 64. *Sâim*, 65. *Keruk*, 66. *Yâşil*, 67. *Yâsân*, 68. *Lâhin*, 69. *Galsan*, 70. *Gadnân*, 71. *Reşgın*, 72. *Lüg*, 73. *Lâtiyam*, 74. *Elmûn*, 75. *Bersevâ*, 76. *Reşâd*, 77. *Şer'yib*, 78. *Heybil*, 79. *Miylân*, 80. *İmran*, 81. *Herbîb*, 82. *Şemânih*, 83. *Cerbîb*, 84. *Sefân*, 85. *Sarîh*, 86. *Sa'da*, 87. *Kîl*, 88. *Aydûn*, 89. *Avsaf*, 90. *Sadeyf*, 91. *Bervâ*, 92. *Vehbâ*, 93. *Hey'ât*, 94. *Hâsım*, 95. *Âdım*, 96. *Âris*, 97. *Misdâ*, 98. *Harbîl*, 99. *Harkil*, 100. *İşmûn*, 101. *İmsan*, 102. *Lebîr*, 103. *Sebât*, 104. *İyâd*, 105. *Reyhan*, 106. *Şeyh*, 107. *Merkân*, 108. *Amdan*, 109. *Nuha*, 110. *Habbân*, 111. *Velâm*, 112. *Ba'yul*, 113. *Bestas*, 114. *Hetban*, 115. *İklik*, 116. *Kâdim*, 117. *Evris*, 118. *Nasîr*, 119. *Şerhil*, 120. *Huzeyme*, 121. *Mak'as*, 122. *Meftâil*, 123. *Şeruhil*, 124. *Medrek*, 125. *Hârim*, 126. *Bârî*, 127. *Câbid*, 128. *Zerkan*, 129. *Bercâc*, 130. *Eskun*, 131. *Hezrâyin*, 132. *Nâvî*, 133. *Ataf*, 134. *Eşbîl*, 135. *Mehil*, 136. *Recîl*, 137. *Şimtan*, 138. *Elfum*, 139. *Huveyled*, 140. *Sânuh*, 141. *Zâmil*, 142. *Râmil*, 143. *Kilân*, 144. *Hâdib*, 145. *Bâzik*, 146. *Bânım*, 147. *Hâcim*, 148. *Câmim*, 149. *Hâhiz*, 150. *Râsil*, 151. *Vâsim*, 152. *Râdim*, 153. *Sâdim*, 154. *Sev'an*, 155. *Hâzân*, 156. *Sâhid*, 157. *Sayhan*, 158. *Kelvân*, 159. *Sa'dem*, 160. *Ufran*, 161. *Gaayır*, 162. *Lâhun*, 163. *Beldah*, 164. *Heydân*, 165. *Lâvî*, 166. *Hirâ*, 167. *Nâsî*, 168. *Hânik*, 169. *Hâfih*, 170. *Kâşih*, 171. *Lâfis*, 172. *Bânir*, 173. *Hâşim*, 174. *Hicâm*, 175. *Hirân*, 176. *İsmân*, 177. *Râhîlâ*, 178. *Lâtif*, 179. *Bertofun*, 180. *Âtân*, 181. *Avrâid*, 182. *Mehtemsâr*, 183. *Sâbigan*, 184. *Ercil*, 185. *Yeğbin*, 186. *Bânil*, 187. *Kâsim*, 188. *Mundah*, 189. *Racîn*, 190. *Mihrâs*, 191. *Sâhin*, 192. *Sarfan*, 193. *Meyhemun*, 194. *Havdan*, 195. *Elbentun*, 196. *Vaad*, 197. *Rahyul*, 198. *Yeğban*, 199. *Yehur*, 200. *Havtayan*, 201. *Kâmil*, 202. *Şemâil*, 203. *Saad*, 204. *Buyurez*, 205. *Kezul*, 206. *Lûtan*, 207. *Evis*, 208. *Şemmâs*, 209. *Ma'nâil*, 210. *Fernuş*, 211. *Haczem*, 212. *Adven*, 213. *Bârun*, 214. *Revvan*, 215. *Meynez*, 216. *Ma'yen*, 217. *Mezâhim*, 218. *Bânid*, 219. *Lâmî*, 220. *Ferdân*, 221. *Câbir*, 222. *Sâlum*, 223. *Aydan*, 224. *Herban*, 225. *Tamîl*, 226. *Mid'nan*, 227. *Hacrem*, 228. *Lühannâ*, 229. *Mehnem*, 230. *Tâbih*, 231. *Câlük*, 232. *Gaabuh*, 233. *Meynan*, 234.

Kânuh, 235. *Deryan*, 236. *Sâdım*, 237. *Cerrâd*, 238. *Harkiyâ*, 239. *Nu'mân*, 240. *Enmîl*, 241. *Müzham*, 242. *Mebîdas*, 243. *Mibsal*, 244. *Gaabin*, 245. *Kâşıh*, 246. *Bânuh*, 247. *Sâsan*, 248. *Sernim*, 249. *Feryuş*, 250. *Suhayib*, 251. *Rukün*, 252. *Kâmir*, 253. *Sâhik*, 254. *Zâhun*, 255. *İyâb*, 256. *Sabah*, 257. *Arfun*, 258. *Mihlan*, 259. *Mersam*, 260. *Gaalib*, 261. *Elyesa*, 262. *Abdullah*, 263. *Edrizin*, 264. *Advan*, 265. *Zehran*, 266. *Bâyig*, 267. *Tatir*, 268. *Hevdin*, 269. *Kâbude*, 270. *Eşin*, 271. *Fetvân*, 272. *Sânid*, 273. *Âbun*, 274. *Rabah*, 275. *Sâyuh*, 276. *Mesluk*, 277. *Hican*, 278. *Vâbun*, 279. *Revyan*, 280. *Mugaylâ*, 281. *Ayis*, 282. *Zahram*, 283. *Sabîh*, 284. *Yatbu'*, 285. *Câbir*, 286. *Suhîb*, 287. *Sayhân*, 288. *Kilmân*, 289. *Yuhâ*, 290. *Semyun*, 291. *Ardun*, 292. *Cevher*, 293. *Yelbak*, 294. *Mebârig*, 295. *Gaabil*, 296. *Cefdun*, 297. *Ken'ân*, 298. *Hasman*, 299. *Yesma'* 300. *Arfun*, 301. *Arfan*, 302. *Yahhın*, 303. *Nesibnikâsım*, 304. *Şem'un*, 305. *Rasas*, 306. *Hâil*, 307. *Efleyûn*, 308. *Şâhım*, 309. *Ehbâl*, 310. *Hebâc*, 311. *Zekeriyyâ*, 312. *Yahyâ*, 313. *Cercis*, 314. *Cebnim*, 315. *İsâ*, 316. *Muhammed... (Bk. Mecmuât-ül Ahzâm*, cilt II, sı. 231. Görüldüğü gibi hadîs 313 peygamberden sözettiği halde verdiği peygamber adları 316 'dır. Bununla beraber bu hadîsin 316 peygamberi bildirdiğini ilerisürenler de vardır *Bk. İslâm Ansiklopedisi*, c. IX, s. 693). Bu listede *Yûnus* (9, 17), *Câbir* (26, 221) ve *Şem'un* (58, 304) gibi iki kez zikredilmiş üç peygamber vardır, bunların ayrı peygamberler mi oldukları yoksa yanlışlıkla mı kaydedildikleri bilinmemektedir (Bu konuda başvurduğum kaynakların hiçbirinde bir açıklama bulamadım). Hadîs, Kur'anda adı geçen 25 peygamberi içermektedir. Bunların dışında Kur'anda peygamber olup olmadıkları açıklanmayan ve İslâm bilginleri arasında peygamber ya da velî olup olmadıkları tartışmalı bulunan *Üzeyir*'le *Lokmân*'ın da peygamber oldukları bildirilmektedir, İslâm bilginleri arasındaki tartışma ve duraksama (tereddüt) bu hadîsi *doğru* (sahih) saymamaları yüzündendir. Kur'anda adı geçtiği halde *Üzeyir*'le *Lokmân* gibi peygamber ya da velî olup olmadığı tartışılan *Zülkarneyn*'in adı bu listede yoktur. Buna karşı, kendisine Allah tarafından 50 sahife gönderildiği (bundan ötürü de Allah'ın kitap gönderdiği sekiz kişiden biri olduğu bildirildiği halde Kur'anda peygamber olarak adı geçmeyen *Hz. Şit* (Hz. Âdem'in üçüncü oğlu)in de peygamber olduğu bu hadîsle bildirilmektedir. Bu 316 peygamber adının yazılmasının, ezberlenmesinin, üstte taşınmasının, eşyâların arasına konmasının, ikide bir çıkarılıp okunmasının büyük sevap kazandıracağı ilerisürülmekte ve hattâ yazılıp ölülerin kefenlerinin içine konulması öğütlenmektedir. Birçok büyük yazı ustaları (hattatlar) bu peygamber adlarından tablolar yapmışlardır. Bu tabloların kimilerinde ortada Hz. Muhammed'in adı yazılmıştır, çevresine yuvarlaklar içinde bu peygamberlerin adları sıralanmıştır. Tablonun sağ üst köşesinde Hz. Ebû Bekir'in, sol üst köşesinde Hz. Ömer'in, sağ alt köşesinde Hz. Osman'ın, sol alt köşesinde Hz. Ali'nin adları yazılıdır. En altta da sağda Hz. Hasan'ın ve solda Hz. Hüseyin'in adları vardır. Sağ ve sol kenarlarda Zübeyr, Talha, Abdurrahman gibi cennete gidecekleri müjdelenmiş on sahâbenin adları küçük yuvarlaklar içine dizilmiştir. *Bk.* Nebî, Resûl, Elçi, Şeriat, Vahiy, İmân, Din, Mûcize, Kitap, Hanîf, Velî, Muhammed, Mûsâ, İsâ, İbrahim.

PEYGAMBERLER — Yahudilerin kutsal kitabının ikinci bölümü... Hıristiyanlarca *eski ahid* adı verilen yahudilerin kutsal kitabı üç bölüme ayrılır. Bunlardan birincisi Hz. Mûsâ'nın kitaplarını kapsayan *yasa* anlamında *Tevrat (İbr.* Tora), ikincisi *Peygamberler* ve üçüncüsü *Ketubim* adını taşır. *Bk.* Yahudilik, Ahd, Tevrat, Talmud.

PÎR — Tasavvuf dilinde tarikat kurucusu ve ulusu... Alevî tarikatlarda *Tanrı*, Peygamber Hz. Muhammed ve Hz. Ali'den sonra gelen en üstün aşamadır. Söz-

cük anlamında Farsça *yaşlı* demektir. Tasavvuf dilinde bu deyimle yapılmış pek çok deyim vardır. *Fütüvvet* loncalarında *başkan* ve *usta* (üstâd) anlamlarında kullanılmıştır, her loncanın ayrı bir *pîr*'i vardır. *Bk.* Pîr-i hâcât, Pîr-i sânî.

PÎR-İ HÂCÂT — Mârûfiyye tarikatının bir kolu... Soy zincirlerinin kaynağını ünlü gizemci Mârûf-i Kerhî'ye bağlayan tarikatın bu kolu XI. yüzyılda Şeyhülislâm Ebû İsmail Herevî tarafından kurulmuştur. *Mârûfiyye*'nin on dört kolundan biridir. *Bk.* Mârûfiyye.

PÎR-İ SÂNÎ — Tasavvuf dilinde kol kurucusu... Herhangi bir tarikattan ayrılan bir kolun kurucusu *ikinci pîr* anlamında bu adla anılır. *Bk.* Pîr.

PÎR-İ TARİKAT — *Bk.* PÎR.

POST — Tasavvuf dilinde şeyhlik makaamı... Şeyhlerin oturdukları yere tüylü hayvan derisi serildiğinden, eşdeyişle şeyhler bir *post üstünde* oturduklarından bu anlam oluşmuştur. Şeyh'e bu yüzden *postnişîn* denir. Kimi tarikatlarda, örneğin Bektâşîlerde, çeşitli *post*'lar vardır ve her biri ayrı bir makaamı belirtir.

PUT — Tanrı sayılan ve tapılan resim, heykel, taş sütûn vb. gibi biçimsel simge... İlkçağlarda insanlar doğanın çeşitli görünümlerini kişileştirdikten sonra onları biçimsel olarak da tasarımladılar ve bu düşünsel tasarımlarını resim ve heykellerle somutlaştırdılar. Taptıkları da, düşünsel tasarımlar değil, bu somut biçimlerdir. Bundan ötürüdür ki çoktanrıcılık putataparlıktan ayrılamaz, gerçekte *doğataparlık* olan *paganlık* aynı zamanda bir putataparlıktır. *Put (Fr.* Idol) ve putataparlık sâdece ilkel çoktanrıcılığa özgü değildir, örneğin hıristiyanlık gibi tektanrıcı dinlerde de putlar ve putaparlık niteliği vardır. Hıristiyanlığın çarmıhtaki Hz. İsâ'yı simgeleyen *haç*'ları ve çeşitli *ikon*'ları birer puttur. Budacılık gibi tanrısız dinlerde de putçuluk sürüpgitmiştir, *Buda*'nın ve çeşitli belirimlerinin (hipostas'larının) heykelleri yapılmış ve onlara tapılmıştır. Putları ve putçuluğu temel ilke olarak yasaklayan yahudilikle müslümanlıktır. Tanrı Yahova'nın Hz. Mûsâ'ya bildirdiği ünlü on buyruğundan biri «hiçbir put yapmayacaksın ve hiçbir puta tapmayacaksın» buyruğudur. Hz. Mûsâ'dan önce İsrâiloğulları putatapar oldukları gibi, Hz. Muhammed'den önce Arapların büyük çoğunluğu da putatapardı. Arap putataparlığının merkezi Mekke kentiydi. Bu yüzdendir ki İslâmlıkta da putataparlık küfürdür ve şiddetle yasaklanmıştır, resim ve heykel sanatlarının yasaklanma nedeni de budur. Hıristiyanlık, Tanrı'yı Hz. İsâ'da cisimlendirmekle, cisimsiz bir Tanrı tasarımı ilerisüren yahudilik ve müslümanlıktan ayrılır. Arkeolojik kazılarda ilk putlara, İ.Ö. III. binyılın ürünü olarak, Mezopotamya bölgesinde rastlanmıştır. Bu buluntular, pişmiş topraktan yapılmış birkaç santimetre boyunda küçük tanrı heykelcikleridir. Anadolu'nun Kültepe kazılarında da çok eski çağlara özgü yirmi santimetre çapında yuvarlak putlar bulunmuştur. Bu küçük boyutlu çok eski buluntulara karşı Mısır, Hint, Japon, Yunan, Roma, Maya, İnka vb. gibi putataparların büyük boyutlu ve kimi yerde dev cüsseli tanrı heykelleri çeşitli müzeleri ve tapınak-müzeleri süslemektedir. *Putataparlık* ve *putçuluk* anlamındaki *paganizm* deyimi *köylü* anlamındaki Lâtince *paganus* sözcüğünden türetilerek ilkin hıristiyanlarca Roma çoktanrıcılığına verilmiştir. Hıristiyanlık, egemenlik savaşını Roma'da vermişti. Roma kentlerinde Roma'lı soyluların direnmelerine rağmen tapınaklar ve tanrılık bayramlar kaldırılmışsa da kırsal bölgelerde ve köylüler arasında eski gelenekler (çoktanrıcılık) aşırı bir tutuculukla sürüpgidiyordu. Nitekim hıristiyanlık, kırsal bölgelerde de tutunabilmek için Roma çoktanrıcılığına ödünler vermek zorunda kalmış ve hıristiyanca yorumlamalarla ondan pek çok şeyler almıştır. Hıristiyan bayramlarının çoğu eski Roma bayramlarıdır, hıristiyanlığın resmî dili de hâlâ Roma'lıların dili olan

Lâtincedir. Bugün *paganizm* deyimi bütün çoktanrıcılıkları ve günümüzde de geçerli olan Afrika, Polinezya, Melanezya, Kuzey ve Güney Amerika yerlilerinin çoktanrıcılıklarını adlandırır. Kur'anda *put* deyimi çeşitli terimlerle dilegetirilmiştir. Örneğin eski Arap putlarına *kızlar* adı verildiği için *Nisâ* sûresinin 117. âyetinde bu anlamda *dişiler* deyimi kullanılmıştır: «O müşrikler Allah'ı bırakarak yalnız dişilere taparlar *(in yed' ûne min dûnihî illâ inâsâ)»*, 51. âyetinde de *haç* deyimiyle dilegetirilmiştir: «Görmüyor musun ki Kitaplılar haça ve Tâğût'a inanıyorlar *(yü'minûne bilcibtî vettâguûtî)»*, *A'raf* sûresinin 138. âyetinde de *put* anlamına gelen Arapça *sanem* deyiminin çoğulu olan *asnâm* deyimi kullanılmıştır: «İsrâiloğullarını denizden geçirdik, onlar çölde kendi putlarına tapan *(alâ asnâmin lehüm)* bir topluluğa rastladılar», aynı anlamda *ilâh* deyimi de kullanılmıştır: «Mûsâ, onların mâbutları gibi bize de bir mâbud yap dediler *(yâ mûsec'al lenâ ilâhen kemâlehüm ilâheh)»*, *Tevbe* sûresinin ilk âyetinde *putataparlar* anlamında *müşrikler* deyimi kullanılmıştır: «Bu, müşriklerin *(minelmüşrikiyn)...»*, müşrikler *sapıklar* eşdeyişle: *dalâlete düşenler*'dir, *Hicir* sûresinin 56. âyeti şöyle der: «İbrâhim: Hâşâ, Rabbimin rahmetinden sapıklardan başka *(min rahmeti rabbihî ilâdallûn)* kim umutsuzluğa düşebilir, dedi», aynı zamanda da *kâfir*'dirler, *Kehf* sûresinin 102. âyeti şöyle der: «Biz kâfirlere cehennemi hazırladık *(cehenneme lilkâfiriyne nüzûlâ)»*, putlar bir kuruntu sonucu Tanrı'ya koşulmuş *ortak* (şirk) 'lardır, *Fâtır* sûresinin 14. âyeti şöyle der: «Kıyâmet günü sizin ortak koşmanızı tanımazlar *(ve yevmelkıyâmeti yekfürûne bişirkiküm)»*. Tanrı, *Hac* sûresinin 73. âyetinde şöyle demektedir: «Ey insanlar, size bir örnek verildi. Şimdi ona kulak verin. Sizin o taptıklarınız bir sinek bile yaratamazlar, sinek onlardan bir şey kapsa bunu bile geri alamazlar. Öyle ki, tapan da güçsüz, tapılan da». Ebû Hüreyre şu hadîsi naklediyor: «Amr bin Âmir el-Huzâî'yi bağırsaklarını ateş içinde sürüklerken gördüm. O, putlara develer adayıp kurban eden kişidir». Hz. Ayşe de şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberin ozanı Hassan bin Sâbit, müşrikleri şiirle hicvetmek için Efendimizden izin istedi. O da: Peki, benim nesebim nasıl olacak? diye sordu. Hassân şöyle dedi: Ey Allah'ın elçisi, ben onların içinden seni hamurdan kıl çeker gibi ayıracağım». Bu söz üzerine Hz. Peygamber tarafından izin verildiği, hattâ mescid-i şerîf'e bir kürsü konarak şiire karşı şiirle savaşıldığı anlatılır. Çünkü *Enfâl* sûresinin 60. âyeti şöyle der: «Siz de onlara karşı gücünüz yettiğince kuvvet hazırlayın ki Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı, bunlardan başka sizlerin bilmeyip de Allah'ın bildiği öbür düşmanları yıldırmış olasınız. Allah uğrunda ne harcarsanız o size ödenecek». *Bk.* Şirk, Müşrik, Kâfir.

R

RABB — Kölenin efendisi... Sözcük anlamında *sâhib* ve *efendi* deyimlerini dilegetiren bu sözcük, İslâm terminolojisinde *Tanrı* anlamında kullanılır. Karşılığı da *kul* (Tanrı'nın kulları), eşdeyişle *köle*'dir. *Evrenin sâhibi* anlamında da *Rabb-ül-âlemiyn* deyimi kullanılır. İslâmlıktan önce de Araplar putlarından kimilerine bu deyimle seslenirlerdi (hitâbederlerdi). *Sâmî* dillerinde *Tanrı* anlamında kullanılan *Baal* ve *Adonai* deyimleri de *efendi* (sâhib) demektir. Kur'anda *Tanrı* anlamında çok kullanılmıştır. Örneğin *Kureyş* sûresinin 3. âyeti şöyle der: «Artık bu Kâbe'nin Rabbine tapın *(felya'büdü rabbe hâzelbeyti)*». İslâm Peygamberi Hz. Muhammed ünlü bir hadîsinde kölelerin efendilerine *Rabbî* diye seslenmelerini yasaklamış ve bunun yerine *seyyidî* denmesini buyurmuştur. *Bk.* Rabbi, Allah.

RABBÂNÎYYÛN — Tasavvuf dilinde, kendilerini Tanrı'ya adamış olanlar... *Tanrı* anlamında kullanılan *Rabb* deyiminden türetilmiştir. *Bk.* Rabb.

RABBİ — Varlıklı ve saygıdeğer kişilere verilen ad... İbrânice *efendim* ve *sâhibim* anlamındadır. Yahudi Tanrıbilimcileri ve kilise (havra) babaları bu adla anılır. Ünlü öyküde Mecdel'li Meryem, dirilen Hz. İsâ'ya *Rabbûni* adıyla seslenmiştir. *Bk.* Rabb.

RABBÛNİ — *Bk.* RABBİ.

RABT — Bâtınîliğin beşinci derecesi... Arapça *bağlamak* anlamındadır. Bu derece, bâtınîliğe giriş derecesidir. Bağlama, *yemin*'le olur. Tarikat adayına, öğreneceği *sır*'ları kimseye söylemeyeceğine yemin ettirilir. Böylelikle de aday tarikata alınmış olur. Bundan önceki ilk dört derece (Teferrüs, Te'nis. Teşkik, Tâlik) hazırlık dereceleridir, bundan sonraki dört derece de (Tedlis, Tesis, Hal, Selh) yükselme dereceleridir. *Bk.* Bâtınîlik.

RA'D — Kur'anın on üçüncü sûresinin adı... Mekke'de ya da Medîne'de indiği kesinlikle saptanamamıştır, 43 âyettir. Bir bölümünün Mekke'de ve bir bölümünün Medîne'de indiğini ilerisürenler bulunduğu gibi, 45 âyet olduğunu söyleyenler de vardır. Arapça *ra'd* deyimi *gök gürültüsü* demektir, sûrenin 12. âyeti «size şimşeği gösterip de korkuyla umut salan, yağmur dolu bulutları vâreden O'dur» dediğinden bu adla anılmıştır. Bu sûrenin 79. âyeti, ünlü *Kılıç âyeti*'yle yürürlükten kaldırılmıştır. Bu âyet şöyle der: «Sana düşen ancak bildirmektir, hesâp bize âittir». *Kılıç âyeti* adı verilen ve Kur'andaki birçok âyetlerin hükmünü yürürlükten kaldıran (Nesh eden, *Bk.* Nesh) *Tevbe* sûresinin 5. âyeti şöyledir: «Savaşın harâm olduğu aylar (Receb, Zilkaade, Zilhicce, Muharrem) çıkınca artık o tanrıtanımazları (müşrikleri) nerede bulursanız öldürün, yakalayın, hapsedin, bütün geçitlerini tutun. Eğer tövbe ederlerse, namaz kılıp zekât da verirlerse yollarını açın». Bu âyet gelinceye kadar Hz. Peygamber *Ra'd* sûresinin 79. âyeti gereğince sâdece tebliğ etmekle yetiniyor ve tanrıtanımazları zorlama yoluna gidemiyordu. Nitekim Mekke de Kılıç âyetinin inişinden sonra fethedilmiştir. Daha açık bir deyişle adı geçen âyet indikten sonra tebliğe inanmayanlar, kılıçla yola getirileceklerdir. *Bk.* Seyf âyeti.

RAFAZA — *Bk.* RÂFIZÎLİK.

RÂFIZÎLİK — Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ömer'in halîfeliklerini yadsıyanların Ali'çiliği... *Bırakan* anlamında Arapça *râfız* ve *râfaza* sözcüklerinden türetilmiştir, Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ömer'i *bırakanlar* anlamındadır. Bunların halîfeliklerini tanımayarak Hz. Ali'ye aşırı bağlılık gösteren bu anlayış, yahudi asıllı İbni Sebe'nin düşüncelerinden türemiştir. Bundan ötürü Râzıfîlik, şiîliğin bir kolu sayılmaktadır. Râfızîler Peygamber Hz. Muhammed'den sonra Hz. Ali'nin halîfe ol-

ması gerektiğini ilerisürerler ve bu yüzden Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ömer'in halîfeliğini yadsırlar. Daha sonra bunları izleyen halîfeler, Hz. Osman ve Muâviye.'yi de yadsıyan Râfızîler, Tanrı'nın Hz. Ali'de belirmiş olduğunu, onun ölmeyip yeniden dünyaya geleceğini de ilerisürmüşlerdir. VII. yüzyılın ortalarında ilerisürülmüş olan bu düşünceler bâtınîlik disiplini içindedir. Kaldı ki *Râfızîlik, Bâtınîlik, Şiîlik* ve *Alevîlik* deyimleri, temelde, aynı anlayışla olanları dilegetirir. Buhârî'nin ünlü yapıtından aktardığımız şu iki doğru (sahîh) hadîs *râfızîlik* konusunda şiîlerin temel dayanağı olmuştur. Mus'ab bin Sa'd, babasından naklen şunu anlatmaktadır: «Peygamber, Tebük seferine çıktığı zaman yerine Medîne'de Hz. Ali'yi bırakmıştı. Hz. Ali: Ey Allah'ın elçisi, beni çoluk çocuğun içine vekil mi bırakıyorsun? deyince şöyle buyurdu: Sen benim yanımda Mûsâ'ya nisbetle Hârun gibi olmaya râzı değil misin? Ancak benden sonra peygamber yoktur, bunu unutma». Özellikle şiî-râfızîler bu hadîsi Hz. Peygamberin bir vasîyeti olarak yorumlarlar ve kendisinden sonra vekîli olarak Hz. Ali'nin halîfeliğini istediğine kanıt sayarlar. Hattâ râfızîler bu konuda o kadar ileri gitmişlerdir ki, Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ömer'i terketmeyenler bir yana, Hz. Ali'yi bile «kendi hakkı olan halîfeliği savunmadı» diye kâfir saymışlardır. İkinci doğru hadîsi Hz. İbn Abbas naklet-mektedir:«Ah bir Perşembe günüydü (İbn Abbas'ın bu hadîsi ağlayarak naklettiği ve gözyaşlarının yerleri ıslattığı ayrıca kaydedilmektedir). Peygamberimizin hastalığı çok ağırlaşmıştı. *Bana yazacak bir şey getiriniz, size yazayım da benden sonra sapıtmayınız,* demişti. Oradakiler tartışmaya başladılar, kimisi: *Hokka kalem getirelim* diyordu. Hz. Ömer: *O sıkıntıdadır, rahatsız etmeyelim, Kur'an yanımızdayken başka yazı ne gerek* dedi. Gürültü çoğaldı, her kafadan bir ses çıkıyordu. Peygamber: *Yanımdan gidiniz, hiçbir peygamber yanında böyle konuşmak yakışmaz,* buyurdu. Sahâbeden kimisi: *Peygamber, başka hastalar gibi sayıklıyor mu?* diye sordular. Biraz sonra Peygamber, yanındakilere: *Beni kendi hâlime bırakın,* buyurdu, *yürek rahatlığına kavuşmam, düşünmem ve Allah'ın cemâlini görmeye hazırlanmam sizin beni çekmek istediğiniz şeyden hayırlıdır.* Âhiret âlemine göçerken de şu üç şeyi vasîyet etti: *Allah'a ortak koşanları Arap yarımadasından çıkarınız, gelecek elçilere benim yaptığım gibi ikrâmda bulununuz... Ama ben üçüncüsünü unuttum».* Alevî-şiîler unutulan bu üçüncü buyruğun «Ali'yi bana halîfe yapın» olduğunu söylerler. Sünnî yorumcularsa bunun «Usâme ordusunu yola çıkarın», ya da «mezarımı putlaştırmayın» olacağını ilerisürerler. *Bk.* Alevîlik, Şiîlik, Hârûn, Bâtınîlik.

RÂFÎ — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük anlamında *yukarı kaldıran, yükselten* demektir. *Bk.* Esmâ.

RÂHİB — Hıristiyan din adamı... *Papaz* demektir. Kur'an ve hadîslerde de kullanılmıştır. Çoğulu *ruhbân*'dır, kadın olanlarına da *râhibe* denir, çoğulu *râhibât*'tır. *Râhiblik* anlamında da *ruhbânîyet* deyimi kullanılmıştır. *Keşîş* ve *karabaş* da denir. Çoktanrıcı (bir anlamda putatapar) din adamları için de kullanılmıştır. Örneğin bu anlamda *Apollon tapınağının râhibleri* ya da *Kybele râhibleri* denmiştir. *Tevbe* sûresinin 34. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, şüphe yok ki yahudi danışmanlarının hıristiyan râhiblerinin çoğu *(inne kesiyren minel'ahbâri verrûhânî)* halkın mallarını yerler». Görüldüğü gibi yahudi *haham*'ları için de *ahbâr* deyimi kullanılmaktadır. *Bk.* Rehbânîyet.

RAHÎM — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük anlamında *acıyıcı* (merhametli) demektir. «Çok acıyan, verdiği nîmetleri iyi kullananları daha büyük ve sonsuz nîmetler vererek armağanlandıran» anlamında yorumlanmıştır. *Bk.* Esmâ.

RAHMÂN — Kur'anın elli beşinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 78 âyettir. İlk sûresinde «Esirgeyen Tanrı *(er-*

rahmânü)» deyimiyle başladığından bu adla anılmıştır. Şiirsel yapılı sûrelerden biridir, 13. âyetinden başlayarak birkaç âyette bir (16, 18, 21, 23, 25, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 77. âyetlerde) aynı âyet yinelenir (eşdeyişle saydığımız bütün bu âyetler aynıdır): «Nasıl olur da siz Tanrınızın iyiliklerini tanımaz olursunuz? *(fe-bieyyi âlâi rabbikümâ tükezzibân)». Acıyan* (merhamet eden) anlamına gelen *Rahmân* deyimi, aynı zamanda, Tanrı'nın doksan dokuz adından biridir. Tanrı adı olarak şöyle yorumlanmıştır: «Ezelde bütün yaratılmışlar için iyilik ve rahmet irâde eden, sevdiğini ve sevmediğini ayırdetmeyerek bütün yaratılmışları sayısız nîmetlere boğan». Abdullah İbn Kays şu hadîsi anlatmaktadır: «İki cennet var ki kapıları ve eşyâları gümüştendir. Bunlar, defteri sağından verilenler içindir. Gene iki cennet var ki kapıları ve eşyâları altındandır. Bunlar Allah'a yakın olanlar içindir. Adin cennetine yerleşenlerin, Allah'ın yüzüne bakmak için, O'nun yücelik perdesinden başka, öteki inananlardan hiçbir farkı olmayacaktır. Bunun için Rahmân sûresinin 46-62. âyetlerini okuyunuz». *Bk.* Esmâ, Cennet.

RAHMÂNÎYYE — Halvetîliğin bir kolu... XVIII. yüzyılda Abdurrahman Muhammed tarafından Cezayir'de kurulmuştur. Siyasal bir rol da oynamış, Fransız işgalcilerine başkaldırmada öncülük etmiştir. *Bk.* Halvetîlik.

RAHMANİYYÛN — Tasavvuf dilinde, Tanrılık bilgiye erişenler... Tanrı'nın adlarından olan *Rahmân* deyiminden türetilmiştir. Kimi tarikatların inandığına göre gelecekten haber vermek ve insanları aydınlatmak için belli zamanlarda ortaya çıkarlarmış, Tanrı'yla insanlar arasında aracıymışlar, Tanrı'nın isteklerini bildirirlermiş. *Bk.* Rahmân, Tasavvuf.

RAHMET — Tanrı'nın insanlara acıması ve yardımı... Hıristiyanların *bağış* kavramına benzer bir anlam taşır. İslâm terminolojisinde aynı anlamda *gufrân* deyimi de kullanılır.

RÂİNÂ — Sövmek... *Bakara* sûresinin 104. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, *râinâ* demeyin, *unzurnâ* deyin». Yahudiler yahudice olan *râinâ* deyimiyle (Arapçası: *Seb)* Hz. Muhammed'e seslenirler ve «bizi koyun gibi sür» demek istediklerini söylerlermiş, gerçekte bu deyim «ey çoban, ey ahmak» anlamlarına geliyor ya da bir sözcük oyunu olarak bu ikinci anlamı da taşıyormuş. Araplar da bu deyimi gerçek anlamını bilmeyerek Peygambere karşı kullanmışlar. Tanrı, bunun yerine «bizi gözet» anlamında *unzurnâ* deyiminin kullanılmasını buyuruyor.

RÂKIB — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük anlamında *denetleyen* (Murâkabe eden) demektir. Tanrı adı olarak şöyle yorumlanmaktadır: «Tüm varlık üstünde gözcü olan ve bütün olupbitenleri görüp gözeten». Bilimsel yapıtlarda bile genellikle *rekaabet* kökünden türeyen *rakîb* biçiminde yazılıyor ki yanlıştır. *Bk.* Esmâ.

RAKIYM — Yazıt... *Kehf* sûresinin 9. âyetinde geçen bu deyim İslâm bilginleri arasında çok tartışılmıştır. Şeydele, onun rumca kökenli olduğunu ve Arapçadaki *levha* (Levh) deyimini karşıladığını söylüyor. Vâsıtî'ye göre *mürekkep konan divit*'tir, Ebülkaasım'a göre *yazı*'dır. Profesör İsmail Hakkı Baltacıoğlu *yazıt* (kitâbe) deyimiyle dilimize çevirmiştir. İsmail Hakkı İzmirli'yle Hacı Murad *Kur'an* çevirilerinde *ashâbı rakîm* diyerek olduğu gibi almışlardır. Kimi yorumculara göre yedi uyurların (Ashâb-ı kehf) içinde uyudukları mağaranın kapısında bir *yazı* ya da *yazıt* ya da *levha* varmış, deyim onu dilegetiriyormuş. Kimileri de yedi uyurların köylerinin adı olduğunu söylüyor. Kimilerine göre de yedi uyurların köpeklerinin adıdır. Üzerlerine mağara kapanan (yedi uyurlardan başka) üç kişinin lâkapları olduğunu ilerisürenler de var. Yedi

uyurların içlerine kapandıkları mağaranın bulunduğu *vâdî* ya da *dağ*'ın adı olduğu da söylenmiştir. Adı geçen âyet şöyledir: «Kehf ve rakîm sâhiplerini *(ashâbelkehfi verrakıymî)* olağanüstü belgelerimizden mi sandın?». *Bk.* Kehf, Ashâb-ı kehf.

RAMAZAN — Kur'anın yeryüzüne inmeye başladığı kutsal ay... Sözcük anlamında «kumları kızgın eden gün» demektir, Arap takviminin dokuzuncu ayıdır ve *ay* anlamına gelen *şehr* (Şahr) deyimiyle birlikte *şehr-i ramazan* biçiminde kullanılır. *Bakara* sûresinin 185. âyeti şöyle der: «Ramazan öyle bir aydır ki Kur'an onun içinde indirilmiştir. O Kur'an ki doğru yolun apaçık inandırıcı belgelerini taşıyıcıdır, doğruyla iğriyi ayırdedicidir. Öyleyse içinizden bu aya erişenler oruçlarını tutmalıdırlar. Hasta olanlarla yolculuk edenler için tutamadıkları günler sayısınca oruç tutmak vardır. Allah size kolaylık göstermek ister, güçlük göstermek istemez. Bu da o günlerin sayısını doldurmanız, sizi doğru yola ilettiğinden ötürü Allah'ı ululamanız, O'na şükretmeniz içindir». Ramazan, Kur'anda bulunan tek ay adıdır. Arapların kamerî yıl takvimlerinin güneş yılı (şemsî) takviminden eksik olması nedeniyle (ki vaktiyle birkaç yılda bir takvimlerine bir ay ekleyerek bu farkı kapatmaya çalışırlardı, *nesî* adı verilen bu işlemi Kur'an yasaklamıştır) Ramazan ayı çeşitli mevsimlerde gelir, kimi zaman yaza kimi zaman da kışa rastlar. Ramazan ayının sonunda oruç açma sadakası (Sadaka-i fıtır) verilir ve üç günlük bir bayram yapılır. Ramazan bayramı sabahı kılınan bayram namazının niyetinde *fıtır bayramı* deyiminin de geçmesi gereklidir, şöyledir: *Neveytü en ussalliye lillâhi taâlâ salâte îd'il fıtrî edâan muktediyen bi hâzel imâmî müstakbilel kıbletî.* Böylece niyet edilmeden kılınan bayram namazı geçersizdir, bu niyet Türkçe de yapılabilir, dilimize şöyle çevrilebilir: «Kıble'ye dönüp imama uyarak Allah rızâsı için fıtır bayramı namazını kılmaya niyet ettim». Ramazan ayının Kur'anın inmeye başladığı ay ve oruç'la oruç bayramı ayı olmaktan başka şu özellikleri de saptanmıştır: 26-27 Ramazan gecesi Kadir gecesidir, Ramazan'ın 19. günü Mekke fethedilmiş ve 17. günü Bedir savaşı yapılmıştır, Hz. Peygamberin ilk eşi ve biri dışındaki bütün çocuklarının anası Hz. Hatice, Ramazanın 10. günü ölmüştür, Hz. Ali'yle Hz. Fatma'nın Kerbelâ şehidi sayılan ikinci oğlu Hz. Hüseyin, Ramazanın 6. günü doğmuştur, Hz. Ali Ramazanın 22. günü doğmuş ve 21. günü ölmüştür. Ebû Hüreyre şu hadîsi naklemektedir: «İnanarak ve bilerek Ramazan ayını ihyâ edenin (oruç tutarak, sadaka vererek, terâvih kılarak vb.) geçmişteki bütün günahları bağışlanır». İbn Ömer de şu hadîsi naklediyor: «Ramazan hilâlini (gökteki ayını) gördüğünüzde oruca başlayın, Şevvâl hilâlini gördüğünüzde orucu bırakın. Buluttan ya da dumandan ayı göremezseniz, Şâban ve Ramazanı otuzar gün olarak hesaplayın». *Bk.* Oruç, Terâvih, Kadir Gecesi.

RAMAZÂNÎYYE — Halvetîliğin bir kolu... XVII. yüzyılda Ramazânüddin Mahfî tarafından kurulmuştur. Bu kol, halvetîliğin *Ahmediyye* kolundan türediği gibi, kendisinden de *Buhûriyye, Raûfiyye* ve *Cerrâhiyye* kolları türemiş bulunmaktadır. *Bk.* Halvetîlik.

RAÛF — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük anlamında *çok acıyan* demektir, Tanrı adı da bu anlamı verir. *Çok acıma* anlamındaki *re'fet* deyiminden türemiştir. *Bk.* Esmâ.

RAÛFÎYYE — Halvetîliğin bir kolu... XVIII. yüzyılda Ahmet Raûfî tarafından kurulmuştur. Halvetîliğin Ramazânîyye kolundan türemiştir. *Bk.* Halvetîlik.

RÂVENDÎYYE — Şiîliğin önemli bir kolu... Bu ad, gerçekte, özdekçi İslâm düşünürü Ebü'l-Hüseyin Ravendî'nin öğretisini dilegetirir. Ne var ki Hz. Peygamberin Hz. Abbas'ı imam tâyin ettiğine inananlar *Abbasiyye* adıyla anıl-

dıkları gibi bu adla da anılmışlardır. Bu kol bağlıları imamlığın Peygamber Hz. Muhammed'den Hz. Abbas'a ve ondan oğlu Abdullah'a, ondan da Abdullah'ın oğlu Hz. Ali'ye geçtiğini ilerisürmüşler ve böylece imamlığı Abbâsî halîfesi Ebû Câfer el-Mansur'a bağlamışlardır. *Râvendiyye* anlayışı daha sonra ikiye ayrılmış, bir bölümü Ebû Müslim Horasanî'nin öldüğüne inanırken öbür bölümü ölmediğine inamıştır. Öldüğüne inanan bölüm *Rizamiyye* adıyla anılır. *Bk.* İmam, Şiîlik.

RÂVÎ — Hz. Peygamberin söylediklerini ve yaptıklarını anlatan... *Haber veren* (rivâyet eden) demektir. Bunlara *râvî-i hadîs* de denir. Genellikle Hz. Peygamberin yakınında bulunanlar (ashâb) onun söylediklerini ve yaptıklarını, kendiliklerinden hiçbir şey katmadan, anlatmışlardır. Bunlardan güvenilir olanlarının anlattıkları Peygamber söz ve eylemlerine *sahîh hadîs* denir. Her ne kadar bunlar için *muhaddîs* (hadîsci) deyimi de kullanılıyorsa da gerçekte muhaddîs *hadîs bilgini* demektir, eşdeyişle kendisi bir şey anlatmamıştır (Çünkü Peygamber çağından çok sonra yaşamıştır, hattâ günümüzde de yaşamaktadır) ama anlatılanları bilimsel olarak incelemiş, (kimlerin kimlerden duyarak anlattığını, bütün anlatıcıların kişiliklerini, güvenilir olup olmadıklarını, anlatılanın İslâmsal öze uygun olup olmadığını, doğruluk oranını) süzgeçten geçirmiş kişidir. Bunun nasıl yapıldığına küçük bir örnek olarak Hanefî mezhebinin kurucusu İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin şu uslamlamasını vereceğim: Ebû Hanîfe'ye şu hadîsin doğru olup olmadığını soruyorlar: «Şüphesiz mü'min zinâ ettiği zaman imânı gömleğin baştan çıktığı gibi çıkar, tövbe ederse imânı ona tekrar geri verilir». Gerçekten çok büyük bir din bilgini olan Ebû Hanîfe: Hayır, doğru değildir, diyor ve şu uslamlamayı yapıyor: *Nûr* sûresinin 2. âyetinde Allah *zinâ eden kadınla zinâ eden erkek* derken onlardan imânı kaldırmamıştır, hattâ *Nisâ* sûresinin 16. âyetinde *sizden fuhşu irtikâp edenlerin* buyurmakla *sizden* anlamına gelen *minküm* deyimiyle zinâ edenlerin yahudi ya da hıristiyan olmadıklarını, *müslüman* olduklarını açıkça söylemiştir, *Hakka* sûresinin 44-46. âyetleri «Eğer peygamber bizim söylemediğimiz sözleri bize karşı kendiliğinden uydurmuş olsaydı elbette onun sağ elini (kuvvet ve kudretini anlamında. O.H.) alıverirdik, sonra da hiç şüphesiz kalb damarını koparırdık» buyurduğuna göre Hz. Peygamber, Allah kelâmına aykırı hiçbir söz söylemez, demek ki bu hadîs onun tarafından söylenmemiştir, uydurulmuştur... *Muhaddîs*'le *râvî* arasındaki ayrım bu örnekte açıkça görülmektedir. Hiçbir râvî böylesine bir uslamlamayı yapamayacağı gibi yapmamıştır, yapması gerekmez de. O, sâdece duyduğunu ve gördüğünü anlatan kişidir. *Râvî* anlamında *nâkil* (nakleden) deyimi dekullanılmıştır. Bu deyimlerin çoğulu *râviyân* ve *nâkilân*'dır. Eski masallar «râviyân-ı ahbâr ve nâkilân-ı âsâr şöyle rivâyet ederler ki...» diye başlardı. *Bk.* Haber, Hadîs.

RAVZA — Cennet... Arapçadır, *çiçekli bahçe* demektir. İslâm terminolojisinde cennete *ravza-i rıdvân* da denir. Bilindiği gibi, *Rıdvân* cennetin kapısını bekleyen meleğin adıdır. *Bk.* Cennet.

RÂZIK — Azık veren... Yiyecek ve içecek (rızk) şeyleri vereni dilegetirir. Kimileri Tanrı adı ya da niteliği sayarlarsa da Tanrı için Hz. Peygamberin, doksan dokuz adı sayarken, aynı anlamda kullandığı terim *Rezzâk*'tır. *Bk.* Rezzâk.

REBÎ — Arap takviminin 3. ve 4. aylarının adı... Sözcük anlamında *mevsim sonu yağmuru* demektir. Araplar *aysal* (kamerî) takvimlerinde kimi aylar için tek ad kullanırlar ve bunu *evvel* (birinci) ve *âhır* (ikinci) deyimleriyle birleştirerek ard arda gelen iki ayı dilegetirirlerdi. *Cemaz, kânun, sefer*'de olduğu gibi *Rebî-ül-evvel* ve *Rebî-ül-âhır* deyimleri, üçüncü ve dördüncü aysal ayları dilegetirmek üzere, böylece oluş-

muştur. Arapların aysal ayları, *güneşsel* (şemsî) ay takviminden daha kısa (yirmi dokuzar gün) olduğundan İslâmlıktan önce birkaç yılda bir yıla bir ay ekleyerek aradaki farkı kapatıyorlardı. İslâmlık *nesi* adı verilen bu işlemi yasak ettiğinden, o zamanlar toprağın yağmurlarla yeşillendiği ilkbaharı dilegetiren *Rebî* ayları şimdi bütün mevsimleri dolaşmaktadır. *Bk.* Muharrem.

RECEB — Arap takviminde 7. ayın adı... Hz. Muhammed'in göğe çıkışı (Mirâç) bu ayın 26. gününü 27. gününe bağlayan gecede gerçekleştiğinden kutsal sayılır ve adı geçen gece *Mirâc kandili*'dir. Bununla berâber İslâmlıktan önce de bu ay kutsal sayılır ve bu ayda savaşılmazdı. Hattâ Kureyş kabîlesiyle Havâzin kabîlesi arasında genç Hz. Muhammed'in de katıldığı bir savaş bu ayda yapıldığından *ficâr* (büyük küfür) adıyla anılmıştır. Bu ay İslâmlıktan önce yaz mevsimindeydi, *nesi*'in İslâmlıkça yasak edilmesinden sonra her mevsime rastlamaktadır. *Bk.* Mirâç, Kandil, Rebî, Ramazan, Muharrem, Mübârek geceler, Muhterem aylar.

RECEBÎYYÛN — Tasavvuf dilinde, geleceği ve bütün gizlileri bilen kırk ermiş... Kimi tarikatların inancına göre her yüzyılda sayıları kırk olan ermişler her yıl Receb ayında (Arap takviminin yedinci ayı ve kutsal ayların ilki) Tanrı'nın izniyle bütün gizlileri ve geleceği bilirlermiş. Bu kırk ermişe tasavvuf dilinde *Ricâl-ullah* da denir. *Bk.* Receb, Muhterem aylar, Velî.

RECM — Zinâ suçunu işleyen erkek ve kadınlara İslâm şeriatınca verilen taşlanarak öldürme cezâsı... Sözcük anlamında *taşlamak* demektir, İbrânîce kökeninde *taşlayarak kovma ya da öldürme* anlamını da içerir. Osmanlıcada *recim* denir. Deyim, bütün taşlamalar için kullanılır, örneğin Minâ'daki taşlama da bu deyimle dilegetirilmiştir (*Bk.* Hac, Minâ). Şeytan'a da *taşlanası şeytan* anlamında *Şeytân-ür-racîm* denir (*Bk.* Şeytan). Zinâ suçuna verilen bu cezâ (*Bk.* Zinâ) Tanrı tarafından buyrulmamıştır, Kur'anda yoktur. Allah'ın verdiği cezâ sâdece zinâ edenlerin her ikisine de *yüzer değnek vurmak*'tan ibârettir, *Nûr* sûresinin 2. âyeti şöyle der: «Zinâ eden kadınla zinâ eden erkeğin her birine yüzer değnek vurun, acımayın». Hattâ bu âyet inmeden önce *değnek vurma* cezâsı da yoktu, sâdece *aşağılanarak eziyet etme* ve *eve kapatılma* cezâsı buyrulmuştu. *Nisâ* sûresinin 15. âyeti şöyle der: «Kadınlarınızdan *fuhuş* (Bu deyimin *zinâ* anlamında kullanıldığı hemen bütün yorumcuların oybirliğiyle ilerisürülmüştür. O.H.) yapanlara karşı içinizden dört tanık (şâhid) getirin. Eğer tanıklık ederlerse ölünceye ya da Allah onlara bir yol açıncaya kadar onları evlerde tutun», bunu izleyen 16. âyeti de şöyle der: «Sizden fuhuş yapanların her ikisine de aşağılayarak (hakaret ederek) eziyet edin, eğer tövbe edip uslanırlarsa artık onlardan vazgeçin». Demek ki tövbe etmekle de suç büsbütün ortadan kalkıyordu. Bundan ötürü İslâmlığın ilk yıllarında zinâ ettiği dört tanıkla saptanan sâdece evli kadınlara cezâ verilirdi. Hz. Abbas *hakaretle eziyet* cezâsının zinâ edenlere sövmek ve kafalarına kundura atmakla yapıldığını anlatmaktadır. Yahudilerin *Tevrat*'ında da bulunan *recim* cezâsı Hz. Muhammed tarafından konulmuştur. Yukarda verdiğimiz *Nisâ* sûresinin 15. âyetindeki «Allah onlara bir yol açıncaya kadar» hükmüne dayanan, Ubâde bin Sâmid'in naklettiği şu hadîs bu cezâyı açıklamaktadır: «Peygamberimize vahiy gelince yüzü değişir, sıkıntılı bir hâl alırdı. Bir gün gene böyle olmuştu. Bu ağırlık üstünden kalkınca şöyle buyurdu: Zinâ eden kadınlara Allah yolu açtı. Bekâr erkeklerle bâkire kadınlardan zinâ edenlere yüzer değnek, bir yıl da sürgün. Dul erkekle dul kadınlardan zinâ edenlere yüzer değnek ve recim». Bundan ötürü *recim* cezâsı sünnet sayılarak uygulanmış ve İslâm hukukçularınca (*Bk.* Fıkıh) ayrıntıları saptanmıştır. Bununla berâber altı doğru (sahih) hadîs kitabında yer alan şu hadîste Hz. Ömer'in halîfeliği sırasında

verdiği bir söylevde (hutbe) şöyle dediği bildirilmektedir: «Allah Muhammed'i gerçekten elçi gönderdi, ona Kitap da indirdi. Ona indirdiği Kitapta *recm âyeti* de vardı. Onu okuduk, ezberledik, Peygamber uyguladı, biz de uyguladık. Korkarım bizden sonra halktan kimileri, recmi Allah'ın kitabında bulamıyoruz, derler de Allah'ın indirdiği bu farzı bırakıp sapıtırlar. İyi bilin ki zinâ ettiği tanıklarla ya da gebelikle ya da itirâf etmekle saptanan evlilik görmüş her erkek ve kadına recim cezâsının verilmesi haktır. Allah'a yemin ederim ki, eğer Allah'ın Kitâbına Ömer bir şeyler ekledi diyeceklerinden korkmasam, o âyeti şu ellerimle yazardım. Âyet şöyleydi: *İhtiyar erkekle ihtiyar kadın zinâ ettiklerinde Allah'tan bir cezâ olarak onları recmedin. Allah azîzdir, hakîmdir (Eşşeyhu veşşeyhâtü izâ zenâyâ fercumuhumâ elbettete nekâlen minallahi vallahül azîzün hakiym)».* Altı *sahih* hadîs kitabının naklettiğine göre yadsınamayacak kadar güçlü sayılan bu hadîste sözü edilen *recm âyeti* Hz. Ebû Bekir'in halîfeliği zamânında bizzat Hz. Ömer'in istek ve teşvikiyle yapılan âyet toplama işinde konulan ilkeye göre, bu âyetin varlığını tanıtlamak için Hz. Ömer iki tanık bulamadığından, toplama işine memur edilen Zeyd bin Sâbit tarafından *Mushaf*'a konulmamıştır. Şu sorulabilir: Hz. Ömer'in bildirdiği âyette *ihtiyar erkek ve ihtiyar kadın*'dan sözedilmektedir, recim cezâsı sâdece ihtiyarlara mı özgüdür? Bu soruya rağmen İslâm disiplinine göre recm cezâsının sâdece Peygamber tarafından buyrulmuş olması da yeterlidir, *Haşr* sûresinin 7. âyeti şöyle der: «Peygamberin size verdiğini alın, yasakladığından da kaçının», *Necm* sûresinin 4. âyeti de şöyle der: «Peygamber kendiliğinden konuşmaz, onun sözü Allah'ın vahyidir». Berâ bin Âzib, bu konuda şu ilginç hadîsi nakletmektedir: «Yahudiler, zinâ etmiş bir yahudiyi kırbaçlamışlar ve yüzünü karaya boyamışlardı. Bunu gören Peygamberimiz sordu: Sizin kitabınızda zinânın cezâsı bu mudur? Onlar da: Evet, budur, dediler. Peygamberimiz yahudi bilginlerinden birini çağırttı ve: Sizi Mûsâ'ya Tevrat'ı gönderen Allah'a yemîne dâvet ediyorum, Kitabınızda zinânın cezâsı bu mudur? buyurdu. Yahudi bilgini: Hayır, dedi, ama bana yemin verdirmeseydiniz bunu size söylemezdim. İşin aslı şudur, bizim ilerigelenlerimiz arasında zinâ o kadar çoğaldı ki recm cezâsını uygulayamaz olduk. Bu cezâyı sâdece yoksul ve güçsüz olanlara uygulayabiliyorduk, bu da adâlete uymuyordu. İkisinin ortasını bulalım dedik ve gördüğünüz cezâ üstünde anlaştık. Yahudi bilgininin bu sözleri üzerine Peygamberimiz şöyle buyurdu: Ey yüce Allah'ım, öldükten sonra senin buyruğunu ilk dirilten ben oldum». Ebû Hüreyre de şu hadîsi naklediyor: «Çadır halkından biri Peygamberimize gelip: Dâvâmı hak etmenizi dilerim, Allah'ın kitâbıyla hükmetmenizi isterim, diyerek yanındaki ârâbîden dâvâcı oldu. Ötekiyse hiç ağzını açmamıştı, sonunda: Yâ Resûlallah, evet Allah'ın kitâbıyla hükmet, ama izin ver de anlatayım, dedi. Peygamberimizin izin vermesi üzerine şöyle konuştu: Oğlum bu adamın çobanıydı, nasılsa bunun karısıyla zinâ etmiş. Zinâ edenlerin taşlanarak öldürüldüklerini duymuştum. Oğlum bundan kurtulsun diye buna yüz koyunla bir cârîye verdim. Ama o daha fazlasını istiyor. Öyleyse ben Allah'ın hükmüne boyun eğiyorum, o da koyunlarımla cârîyemi bana gerin versin... Peygamberimiz: Koyunlarınla cârîyen sana geri verilecek, oğluna da yüz değnek vurulacak ve sürülecek, buyurdu. Sonra yanında bulunan Üneys'e dönüp: Ey Üneys, dedi, şu dâvâcının karısı olan kadına git, o zinâsını itirâf ederse ya da dört tanık varsa ya da ikrâr ettiğine iki tanık bulursan onu taşlayarak öldür, beni temsil et, Allah'ın buyruğunu uygula». Hanefî mezhebine göre recm cezâsı sâdece müslümanlara uygulanabilir, müslüman olmayana uygulanamaz, onlara ancak *yüz değnek cezâsı* (celde) verilebilir (*Bk.* Râvî). Buhârî kadar doğru hadîsleri toplamakla ünlü Müslim'in bildirdiği birçok hadîsler de

recm uygulaması konusunda önemlidir. Bunlara göre recmi gerektiren zinâda erkek penisinin kadının vajinasına tamâmen gömülmesi ve bunun da ya bizzat kendi itirâfı ya da dört tanık tarafından görülmüş olmakla tanıtlanması gerekir (Maiz'in recmi hadîsi), gebe bir kadın, çocuğunu doğurup meme vererek sütten kesinceye kadar recmedilmez (Gamidiye'nin recmi hadîsi). *Nisâ* sûresinin 25. âyetine göre özgür olmayan câriye ve köleler (esir kadın ve erkekler) özgür olanlara verilecek cezânın yarısıyla cezâlandırılacaklarından onlara sâdece ellişer değnek sopa vurulur, recmedilmezler. *Bk.* Zinâ, Taşlama, Şeytan, Hac, Cemre, Kadın, Sûre.

REFÎKLER — Özellikle Hasan Sabbah'ın bâtınî tarikatında tarikat üyeleri... *Dostlar* anlamındadır. Hasan Sabbah'ın tarikatı bunlardan başka *dâîler* (propagandacılar) ve *fedâîler*'den meydana geliyordu. Bu sonuncular canlarını *fedâ* edecek kadar tarikata bağlı kişilerdi, haşhaşla uyuşturularak eğitiliyorlardı. Bu yüzden bu tarikata *Haşhaşiyye* de denmiştir. *Bk.* Bâtınîlik.

REGAAİB — İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in ana rahmine düştüğü gece... Arap takvimindeki Receb ayının ilk cumâ gecesidir. *Leyle-i regaaib* (üstün tutulan gece) adıyla anılan bu gece kandiller yakılır ve kutsal törenler yapılır. *Regaaib kandili*'nde Tanrı'nın bağışını bol bol dağıttığına inanılır. Sözcük anlamında *üstün tutulan* (rağbet edilen) demektir. *Bk.* Kandil.

REGAAİB GECESİ NAMAZI — Receb ayının ilk cumâ gecesinde on iki rekât olarak kılınan namaz... *Bk.* Regaaib, Namaz, Nâfile.

REGAAİB NAMAZLARI — *Bk.* NÂFİLE.

REHBÂNÎYET — Râhiblik... Osmanlıcada *ruhbânîyet* ve kimilerince de *rühbânîyet* denir. *Hadid* sûresinin 27. âyeti şöyle der: «İsâ'yı izleyenlerin yüreklerine yumuşaklık, acıma ve sevecenlik koyduk. Râhibliği onlara farz etmediğimiz halde *(ve rehbânîyyetenibtede'ûhâ)* bunu da bizim hoşnutluğumuzu dileyerek kendileri ortaya koydular, böyleyken gene de uymadılar». Bu âyetten *râhiblik* kurumunun tümüyle insanlarca oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Tanrı «kendileri yaptılar, ama kendileri uymadılar» demektedir. Âyet, aynı zamanda, râhibliğin insanlara Allah tarafından *farz (Bk.* Farz) edilmediğini de bildiriyor. Hz. Peygamber ünlü bir hadîsinde «İslâmlıkta râhiblik yoktur» demiştir. Kimi yorumcular İslâmlığın *rehbânîyet* yerine *cihâd*'ı koymuş olduğunu ilerisürmüşlerdir. Hz. Peygamberin «Bu ümmetin râhibliği cihâdıdır» diyen bir hadîsini İmam Hanbel ünlü kitabında kaydetmektedir. *Bk.* Râhib, Cihâd.

REHİN — Borcun ödenmemesi durumunda alacaklının el koyabilmesi için borçlu tarafından alacaklıya değerli bir güvence verilmesi işlemi ve verilen değerli güvence... Gerçekte bu işlemi *rehn* deyimi ve garanti olarak verilen şeyi de *rehin* deyimi dilegetirirse de konuşma dilinde her iki anlamda da kullanılmaktadır. Dilimizde *tutu* denir. Rehin edilen şey *merhûn* deyimiyle de dilegetirilir. Rehin verene *râhin,* rehin alana da *murtahin* denir. *Bakara* sûresinin 283. âyeti şöyle der: «Eğer yolda olur da yazıcı bulamazsanız borçludan rehin alabilirsiniz». Görüldüğü gibi Kur'an rehine, ancak yazılı bir belgenin düzenlenmesine olanak bulunmadığı durumlarda izin vermektedir. İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye göre satış sözle yapılabilir, «verdim, aldım» demek yeterlidir. Ama rehin teslim alınmadıkça gerçekleşmez, teslim etmeden rehin vermeye söz veren kişi sözünden dönebilir. Rehin alan rehini bizzat saklayabileceği gibi, ailesine, ortağına, hizmetçilerine ya da güvendiği kişilere saklatabilir. Yer kirâsı, bekçi ücreti gibi harcamalar rehin alanca yapılır. Ama çoban ücreti, onarma (tâmir), sulama, aşılama, ot ayıklama gibi şeyler için yapılacak harcamalar rehini verene âittir. Birine âit olan harcamayı

öteki, berikinden izin almadan yaparsa, artık ondan isteyemez, bu türlü harcamalar *teberrû* (bağış) sayılır. Ebû Hüreyre bu konuda şu hadîsi nakletmektedir: «Hayvan rehin bırakılmışsa beslenir ve binilir, sağılır bir rehinse bakılır ve sütü içilir. Ama binene ve sütünü içene bakmak ve beslemek gerekir». Bu hadîse dayanan İmam Şâfiî'ye göre rehin edilen hayvanın sütü ve bakımı rehni alana, hayvan hastalanırsa ilâç ve sağaltım harcamaları rehni verene âittir. Öteki üç mezhep (Hanefî, Hanbelî, Mâlikî) rehinden yararlanmak için rehni verenin iznini şart koşmuşlardır. *Bk.* Ticâret.

REHVÂ — Durgun... *Duhan* sûresinin 24. âyeti şöyle der: «Denizi durgun bırak *(vetrükilbahre rehvâ)*, çünkü onlar boğulacaklardır», *Rehvâ* ya da *rehven* deyimi İslâm bilginleri arasında tartışma konusu olmuştur. Vâsıtî'ye göre bu deyim Süryânî kökenlidir ve Arapçada *sâkinen* (sükûnetle) deyimiyle dilegetirilir, Ebül Kaasım'a göre Naptîcedir ve Arapçada *sehlen* (kolaylıkla) demektir. *Bk.* Duhân.

REKÂT — Namazda bir eğilme, iki kez yere kapanma ve bir ayağa kalkmadan oluşan bölüm... İslâmsal terimlerle bir rekât; namazın, bir rükû, iki secde ve bir kıyâm'dan oluşan bölümüdür. *Bk.* Namaz.

REMEL — Hızlı ve gösterişli yürüme... Kâbe'nin çevresinde yapılması gereken yedi kezlik dolanmanın ilk üçünde sâdece erkekler için gerekli yürüme biçimi dilegetirilir. Bu biçim yürümede erkekler adımlarını kısaltıp omuzlarını silkeleyerek biraz hızlı ve gösterişli yürürler. Buna *hervele* de denir. Bu türlü yürüyüş, karataşı öpüp Safâ tepesine çıktıktan sonra da Safâ'yla Merve arasındaki iki yeşil direk arasında üç kez gidip gelirken de yapılır. *Bk.* Hac, Tavaf, Sây, Şavt.

REMİL — Kum falı... Arapça *kum* demektir. *Remil (Fr.* Géomancie), falcılığın belki de en eski biçimidir. Kum üzerine çizilen geometrik biçimlerden geleceği okuma geleneği hemen bütün ilkellerde ve putatapar uluslarda yaygındır. Gelişigüzel çizilen bu biçimler daha sonra toprağa, küle ve kâğıda da çizildi. Putatapar Arabistan, Kuzey Afrika, Madagaskar, Çin, Güneydoğu Asya vb. gibi ülkelerde bu tür falcılık başlıbaşına bir zenaat sayılmış ve geçim yolu olmuştur. Osmanlı ülkelerinde ve Anadolu'da da yaygın olan bu fala *remil atmak* ve falcısına *remmal* denir. *Bk.* Fal.

RESİM — Varlıkların düz bir düzey üstüne kalem, fırça vb.'larıyla yapılan biçimleri... Heykel'i de kapsayan *tasvir* deyimiyle dilegetirilir, putları andırdığı gerekçesiyle İslâm şeriatınca yasaklanmıştır. Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir hadîste Hz. Peygamber şöyle demektedir: «Cenâbı Hak buyurur ki: Benim yarattıklarıma benzeyen şeyler yapmaya kalkanlardan daha küstah kim olabilir? Haydi bir tâne ve bir zerre yaratsınlar bakalım», İbn Ömer de şu hadîsi naklediyor: «Muhakkak ki şu tasvirleri yapanlar kıyâmette azâb göreceklerdir, kendilerine, yaptıklarınızı diriltin denecektir». Bu hadîslere dayanan İslâm şeriatınca canlıların resmini yapmak haramdır. Kimi mezhepler cansız ağaç ve manzara resmi yapmak câizdir, demişlerdir. Kimileri de bu hadîsin sonunda *illâ rakemen fî sevbihi* (Ancak resim elbisesine basılmış olursa zarar yoktur) tümcesinin de bulunduğunu savlarlar. Zeyd İbn Hâlid şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimiz, *sûret bulunan eve elbette melekler girmez* buyurdu», bu hadîsi Zeyd'den duyan Büsr bin Said'le Ebû Talha şöyle diyorlar: «Zeyd hastalanmıştı, evine ziyârete gittik, kapısına üstünde resim bulunan bir perde asılmıştı. Meymûne vâlidenin üvey oğlu Abdullah'a: Zeyd bize önceki gün sûretleri yeren hadîsi anlatmamış mıydı, bu resimli perde nedir? dedik. Oysa: Zeyd, hadîsin sonunda *resimler kumaşa işlenecek olursa müstesnâ* buyrulduğunu da söylemişti, duymadınız mı? diye karşılık verdi. Ama biz duy-

mamıştık». Bu hadîsten «gölgesi düşmeyen resimlerin yapılmasına cevâz vardır» anlamı da çıkarılmıştır. Buna karşı Enes de şu hadîsi nakletmektedir: «Âişe, şu resimli sûretli perdeyi kaldır, çünkü namazımda onun resimleri gözüme takılmakta devâm ediyor». Hz. Ayşe de benzer bir hadîsle bu hadîsi doğrulamaktadır. İbn Abbas da şu hadîsi nakletmektedir: «Elbet Allah sûret yapanı ona can verinceye kadar azâb edecektir, o da elbet yaptığı sûrete can veremeyecektir». Ebû Talha el-Bedrî, Buhârî'nin *Sahih*'inde kaydettiği bir hadîste, Hz. Muhammed'in şöyle dediğini bildiriyor: «Köpek ve tasvîr olan eve melek girmez». Kimileri de şöyle diyorlar: Bir varlığın tam sûreti ya da heykeli olan eve (yazıcı melekleri değil, çünkü onlar insanlardan hiç ayrılmazlar) rahmet melekleri girmez. Ama bu, güzel sanatları engellememiştir. Minyatürler yapılmıştır (Oysa bu kesin yasağa rağmen minyatürlerle insan resimleri, eşdeyişle canlı varlık resimleri nasıl yapılmıştır? O.H.), güzel hatlar ve tezhibler yazılmıştır; heykel yerine çeşmeler, köprüler, câmiler, kervansaraylar, çarşılar yapılmıştır. Sanatta geri kalınmamıştır. Bütün bu tartışmalar bir yana, İslâm şeriatının bu konudaki buyruğu şudur: Üzerinde canlı resmi bulunan elbiseyle namaz kılmak tahrîmen (haram olarak) mekrûhtur. Canlı resminin, namaz kılanın başucunda, önünde, sağ ve sol yanında, duvara çizilmiş ya da beze ve kâğıda yapılarak asılınış bir biçimde bulunması tahrîmen mekrûhtur. Namaz kılanın arkasındaysa tenzîhen mekrûhtur. Haç resmi de canlı resmi gibidir. Oturulan ve dayanılan yerlerde resim varsa namaz mekrûh olmaz. *Bk.* Harâm, Mekrûh, Câiz, Sûret.

RESS — Peygamber Hz. Şuayb'ın ulusu... Peygamber Hz. Şuayb'ın gönderildiği ulusun (kavmin) adıdır. Sözcük anlamında *taşla örülmüş kuyu* demektir. Kirmânî bu deyimin Arapça olmadığını ve bu anlamın Arapçada *bi'r* deyimiyle karşılandığını ilerisürmüştür. *Fürkan* sûresinin 38. âyeti şövle der: «Âd'ı da, Semûd'u da, Ress'lileri de *(ev ashâberressi)* ve bunların arasında üreyen birçoklarını da yokettik», *Kaf* sûresinin 12. âyeti de bu ulusun sözünü eder. *Bk.* Şuayb.

RESÛL — Yeni bir şeriat getiren peygamber... Dilimizde *elçi* deyimiyle dilegetirilir. Bu anlamıyla eski şeriatı sürdüren *nebî*'den ayrılır. Hz. Muhammed'in 316 peygamberin adlarını sayan ünlü hadîsinde «müjdeleyici ve korkutucu» olarak nitelenmiştir, cenneti müjdeler ve cehennemle korkutur. Resûl'lerin, gönderildikleri uluslarla (kavimlerle) çok sıkı ilişkileri vardır; eşdeyişle resûl belli bir ulusa gönderilir, Kur'anın bildirdiğine göre Tanrı her ulusa (ümmete) bir elçi göndermiştir. Son gönderilen resûl, aynı zamanda nebîlikle de görevlendirilen Hz. Muhammed'dir. Yüce Allah, Hz. Muhammed'i göndermekle «dini ikmâl ve itmâm etmiştir» (yetkinleştirip tamamlamıştır). *Bk.* Elçi, Peygamber, Nebî, Muhammed.

RESÛLLERİN İŞLERİ — Hıristiyanlığın *yeni ahid*'in dört İncil'ine kattığı kutsal kitabı... İncelemeci Alfred Loisy'ye göre, bu kitap ilk yazılışında bir görgü tanığının ilk hıristiyan topluluğunu anlatan dürüst ve sâde bir kitaptı, sonradan hıristiyanlığın savunucusu biçimine dönüştürülerek genişletildi. Bu kitaba göre «ilk hıristiyanlar bir arada yaşıyorlar ve bütün mallarını ortaklaşa kullanıyorlardı. Mülklerini satarak ihtiyaçları olanlara dağıtıyorlardı. Yemeklerini büyük bir alçakgönülülükle ve ortak sofralarda yerlerdi. İçlerinden hiç kimse sâhibolduğu şeyin sâdece kendisinin olduğunu söylemiyordu, her şeyleri ortaktı ve ortaklaşa kullanılıyordu. İçlerinde yoksulluk ve sıkıntı çeken hiç kimse yoktu». *Bk.* Hıristiyanlık, Ahd.

REŞABİLER — Tevrat'ta adı geçen ve İbrânîlerin dinine katılan bir halk... Bağlı oldukları *Baal dini*'nden kurtulmak ve *Yahova tapımı*'na katılmak için çiftçilikten de, şarap içip üzüm yetiştirmek-

ten de vazgeçmişler, hemen hemen hiçbir iş görmeyip göçebe yaşamışlar. *Bk.* Yahudilik.

REŞÎD — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük anlamında *erginlik* demek olan *rüşd* deyiminden türemiştir ve *ergin* demektir. Tanrı adı olarak şöyle yorumlanır: *Tüm işleri ilksiz takdîrine* (başlangıçsızlıkta verilmiş olan kararlarına) *göre yürütüp dosdoğru bir düzen ve bilgiyle sonuçlarına ulaştıran. Bk.* Esmâ, Müslümanlık.

REVÂTİB NAMAZLARI — *Bk.* NÂFİLE.

REVŞENÎYYE — İlginç bir Afgan tarikatı... Afgan müslümanlarından *Pîr-i Revşen* adıyla anılan Bayezid bin Abdullah tarafından XVI. yüzyılda kurulmuştur. Aşırı bir varlıkbirliği (Vahdet-i vücûd) yanlısı olan bu tarikata göre örneğin abdest almak gerekmez, çünkü her müslüman esâsen temizdir ya da temiz olmalıdır; kıble tutmak gerekmez, çünkü her yer Tanrı'yla dolu olduğundan her yan kıbledir. Bu gibi inançlarından ötürü bu tarikat sünnîlerce müslüman sayılmamıştır. *Bk.* Vahdet-i vücûd.

REY — İslâm hukuku bilgininin oyu... İslâm hukuku (fıkıh) mezheplerinin herhangi bir sorunu çözümlerken ilk dayanakları Allah'ın sözü (kelâmı) olan *Kur'an*'dır. Allah'ın kitabında o konu için yolgösterici bir söz bulunamazsa ikinci olarak *sünnet*'e (eşdeyişle: Hz. Peygamberin yaptıklarına ve söylediklerine) başvurulur. Ama hukuksal sorun bununla da çözülemezse *icmâ, kıyâs, istihsan, örf* gibi *oy* (rey)'la ilgili ussal düşüncelerden yararlanılması gerekmektedir. İslâm hukukunun dört büyük mezhebi içinde özellikle Hanefîlik bu oya çok önem verdiğinden *ehl-i rey* (oy yandaşları) adıyla anılmıştır. Buna karşı Mâlikîlik en zayıf ve tek anlatıcısı bulunan (*Bk.* Râvî) hadîsleri bile oya üstün tuttuğundan *ehl-i hadîs* (Peygamber sözü ve işlemi yandaşı) adıyla anılır. Bu dört büyük hukuk mezhebinin dışında İmam Evzâî, İmam Sevrî, İmam Dâvûd-az-Zâhirî vb. gibi büyük fakîhler (hukukçular) da genellikle oy yandaşı olmuşlardır. Selefîyyûn (Hz. Peygamber'in yakını olmuş bilginler) bile hukuksal sorunlarda Kur'an ve hadîsten sonra oya başvurmuştur, ancak inançsal (i'tikaadî) sorunlarda asla insan usuna ve oyuna başvurmamıştır. İnançsal alanda Kur'an ve hadîsle çözümlenemeyen sorunlarda (örneğin, kazâ ve kàder sorunu) susmayı ve tartışmamayı yeğlemiştir. *Bk.* Fıkıh, Mezhep, Ehl-i rey, Selefîyyûn, Râvî, Fukahâ.

REYHÂNE — Hz. Muhammed'in odalığı... Yaşamı üstüne yeterli bilgi bulunmamakla berâber Hz. Peygamberin öteki odalıkları arasında seçkin bir yeri bulunduğu anlaşılmaktadır. *Bk.* Muhammed.

REZÂMÎYYE — *Bk.* RÂVENDÎYYE.

REZZÂK — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük anlamında *besleyici* (rızk veren) demektir. Tanrı adı olarak *yarattıklarına yararlanacaklarını bağışlayan* anlamıyla yorumlanmıştır. Tanrı'ya *tüm evreni doyuran* anlamında *rezzâk-ı âlem* de denir. *Bk.* Esmâ, Müslümanlık, Rızk.

RIDÂ — Evlenmeye engel olan emzirme... Sözcük anlamında *süt verme* demektir. İslâm şeriatında süt verme (süt analığı etme)'den ötürü doğan akrabâlığın evlenmeye engel olmasını dilegetirir. *Süt akrabâlığı* İslâmlıktan çok önce Araplar arasında yaygın bir kurumdu. Öz anadan başka bir kadından emilen süt, o kadınla emzirilen çocuk arasında bir akrabâlık doğuruyordu. *Nisâ* sûresinin 23. âyeti «sizi emziren süt analarınızla süt kızkardeşleriniz size haram kılındı» der, böylelikle de süt emen çocuğun süt anası ve süt kızkardeşleriyle evlenmesini yasaklar. *Bk.* Mahrem, Tehhül, Harâm, Süt.

RIDVÂN — Cennetin kapısını bekleyen meleğin adı... Bundan ötürü cennete *ravza-i rıdvân* da denir. *Bk.* Melek, Ravza, Cennet.

RIDVÂN BÎATI — Hudeybiye'de bir ağaç altında Hz. Muhammed'e ikinci kez bağlılık andı... *Bîat,* bir kimsenin egemenliğini kabul etmek demektir, el sıkışarak ya da el üstüne el konarak yapılır. Hz. Muhammed umre yapmak için (*Bk.* Umre) sayıca belli müslümanlarla Mekke'ye giderken (ki bu, onun Mekke' li müşriklere bir güç gösterisi yapmak bakımından büyük bir başarısıdır) Mekke'liler tarafından kente sokulmayacaklarının haber alınması üzerine Hudeybiye mevkiinde durmuş, bir savaşa girişmek olasılığı karşısında yanındaki müslümanlardan yeni bir *bîat* istemiştir. Bir ağaç altında yapılan bu bîata *bîat-ı rıdvân* denir. Bu bîatta bulunanlar, ölüme and içmiş oluyorlardı. Seleme İbn Ekvâ şu hadîsi nakleder: «Hudeybiye' de ağaç altında yapılan bîata katıldıktan sonra gölgeleniyordum. Kalabalık dağılınca Peygamberimiz bana: Sen bîat etmeyecek misin? dedi. Ben de: Herkesle beraber bîat ettim, dedim. Bir daha bîat et, buyurdu. Ben de bir kez daha bîat ettim. Hudeybiye anlaşması yapılıp Medîne'ye dönünce bize: O gün ne üzerine bîat ettiniz? diye sordular. Ben de: Ölmek için bîat ettik, dedim». Câbir de şöyle diyor: «O gün bin dört yüz kişiydik. Peygamber, Hudeybiye'de ağaç altında Rıdvân bîatında bulunan bizlere şöyle buyurdu: Siz veryüzü halkının en hayırlılarısınız». Misver bin Mahreme de şu hadîsi nakletmektedir: «Hudeybiye yılı Peygamber Medîne'den çıkarak Kureyş'in durumunu anlamak için Huzâa kabîlesinden Süfyân oğlu Bişr'i câsus gönderdi. Kendisi de Gadîr-el Eştât'a gelip kondu. Bişr geldi ve: Efendim, dedi, sizin geleceğinizi duyunca çok asker toplamışlar, muhakkak sizinle savaşacaklar ve sizi Mekke'ye bırakmayacaklar. Bunun üzerine Peygamber ashâba döndü ve şunları söyledi: Bizi Kâbe'yi ziyâretten alıkoyanların çoluk çocuğunu esîr etmeme ne dersiniz? Üstümüze gelirlerse savaşırız, Allah'ın izniyle de başarırız. Eğer karşımıza çıkmazlarsa onları çırılçıplak bırakmış oluruz. Ebû Bekir: Ey Allah'ın elçisi, dedi, siz ne kimseyi öldürmek ne de savaşmak için çıktınız, maksadınız Kâbe'yi ziyâretti. Kâbe'ye doğru yola çıkalım, bize engel olmaya kalkarlarsa vuruşuruz. Bunun üzerine Peygamber: Allah'a güvenerek ve O'nun adını anarak yürüyünüz, buyurdu». Hz. Ömer de şu hadîsi anlatıyor: «Hudeybiye seferinden dönerken geceleyin Peygambere bir şey sordum. Karşılık vermedi. Biraz sonra ikinci kez sordum, gene ses çıkarmadı. Kendi kendime: Ömer, yazıklar olsun sana, Peygamberi rahatsız ettin, diyerek devemi sürdüm, herkesin önüne geçtim. Hakkımda âyet gelmesinden korkuyordum ki beni çağırdıklarını duydum. Hemen Peygamberin yanına gittim. Bana: Bu gece bir sûre indi ki güneş ışığının değdiği her şeyden daha değerli, buyurarak, *Sana çok açık büyük fetihler verdik* âyetiyle başlayan *İnnâ fetehnâleke* sûresini başından sonuna kadar okudu». Bilindiği gibi, Hz. Ömer, Hudeybiye andlaşmasına karşı çıkmış ve bu andlaşmanın müslümanlar için bir yüzkarası olduğunu söylemişti. Yorumcular bu hadîs için şöyle demektedirler: «Bu mübârek sûrenin gelişinden bugüne ve hattâ kıyâmete kadar meydana gelecek bütün İslâm fetihlerini müjdelemiş olduğundan Peygamberimizin ve ümmetinin geçmiş ve gelecek bütün günahlarının bağışlanacağını, Hudeybiye barışının Mekke ve öteki yerlerin fethi için bir başlangıç olduğunu bildirmiş olması yönünden işin önemini belirtmiştir. Bu andlaşmaya şiddetle karşı duran Hz. Ömer gibilerini de pişmanlığa ve tövbeye sevketmiştir. Bu sûrenin her âyeti bir mûcize olarak gerçekleşmiştir ve gerçekleşmekte devâm edecektir». Bu sûre, *Fetih* sûresidir. *Bk.* Hudeybiye, Fetih, Mekke, Muhammed.

RIFÂÎYYE — Ateş ve cam yemek, vücutlarına kızgın demir saplamak vb. gibi Hint fakirleri işi hünerler gösteren bir sünnî tarikat... XII. yüzyılda Ahmet Rıfâî tarafından Irak'ta kurulmuştur. Rıfaa kabîlesinden olduğu için bu adı almış. Soyu Hz. Ali oğullarından Mûsâ Kâzım'a bağlanır. Bununla berâber tari-

kat sünnîdir, *Kur'an* ve *hadîs*'lere yorumlamaksızın uyar. Temel ilkesi *riyâzet* adı verilen ruh ve beden eğitimidir. Ateş ve cam yemek gibi hünerleri de bu eğitimin aşırılığa vardırılmasıyla elde etmişlerdir. İnsanın Tanrı'ya ulaşabilmesi ve gerçek anlamda dinci olabilmesi için her türlü ruh ve beden isteklerinden arınması gerektiğine inanırlar. Rıfâîlik Türkiye'de en yaygın olan tarikatlardan biridir ve kendisinden *Atâiyye, Diriniyye, Nuriyye, Kiyâliyye, Kattaniyye, Fazılıyye, Harîriyye, Sayyâdiyye, İmâriyye, Cemâlîyye, Burhaniyye, Cündeliyye, Fenâriyye, Sebsebîlîyye, Aziziyye, Âhiyye* kolları türemiştir. *Bk.* Ehl-i sünnet, Tarikat.

RIZÂ — Kadere boyun eğme... Sözcük anlamında *peki deme* (râzı olma)'yı dilegetirir. İslâm terminolojisinde *Tanrı'nın yazdığını kabul etme* anlamında kullanılır. *Tanrı rızâsı için* anlamında da *rızâen lillâh* denir. Bir anlamda *hoşnutlukla katlanma* ve *istek* anlamlarını da dilegetirir. Tasavvuf terminolojisinde de makamların en üstünü olarak nitelenir ve *sabretmenin amacı* olarak tanımlanır. Urve bin Zübeyr'in aynı gece hem oğlu ölmüş, hem de ayağının birini kesmişler, şöyle demiş: Yüce Allah'ım, sana şükürler olsun, yedi oğlumun birini aldın ama altısını bana bıraktın, iki ayağımın birini aldın ama ötekini bana bıraktın, alan da sen, veren de sensin... *Beyyîne* sûresinin 8. âyeti şöyle der: «Allah onlardan râzı oldu, onlar da Allah'tan râzı oldular», bu âyetten anlaşıldığına göre, önce Allah'ın rızâsı gerekir. Allah bir işin yapılmasına râzı olmalıdır ki o iş yapılabilsin. Bundan ötürüdür ki *rızâen lillâh* denir, eşdeyişle «bu iş Allah'ın râzı olduğu bir iştir, bundan ötürü onu yapmalısın» demektir. Ebû Ali ed-Dakkak şöyle der: «Rızâ acıyı duymazlıktan gelmek değil, Allah'ın takdir ettiğine itirâz etmemek demektir» *(Risâle-i Kuşeyriyye,* s. 89). *Bk.* Sabır, Tevekkül.

RIZK — Tanrı tarafından kulları için yaratılan yiyecek ve içecekler... Bundan ötürü de Tanrı'ya *Rezzak* (Rızk veren) denir. İslâm şeriatına rızkın takdîri (insanların yaşayabilmesi için gerekenlerin saptanması) Allah'a, ama rızkını arayıp bulmak insanlara âiddir. İnsanlar helâl olanla da, harâm olanla da beslenebilirler. Harâm olanla beslenmek isteyene Allah harâm olanı verir, ama bu istek Allah'ın rızâsına aykırı olduğundan mutlaka cezâlandırılır. Mâtürîdîliğin harâm olanın da rızk olduğunu ilerisürmesine karşı mûtezileciler harâm olanın rızk olmadığını söylerler. Çünkü mûtezileye göre «insanlara en uygun olanı yapması Allah'a vâcibdir». Buna karşı ehl-i sünnet *Âli İmran* sûresinin 178. âyetini çıkarırlar: «Biz onlara günahlarını arttırsınlar diye mühlet veririz». *Bk.* Rezzâk, Vâcib, Kader, Kazâ.

RİBÂ — Şeriata aykırı kazanç... Sözcük anlamında *çoğalma* demektir, Arapçada *fâiz* anlamında kullanılır. Arapçada *ribâ* deyimi aynı zamanda, *biri öbüründen çok olan aynı cinsten iki malı değiştirmek* anlamında da kullanılır, bu değiştirme peşin ya da veresiye olabilir. İslâmlıktan önce Mekke'de, vâdesi geldiğinde fâiziyle birlikte ödenmeyen bir borç yeni bir süre (vâde) tanınarak iki katına çıkarılırdı. *Âli İmran* sûresinin 130. âyeti «ey inananlar, öyle kat kat fâiz yemeyin, Allah'tan korkun», *Rûm* sûresinin 39. âyeti de «Başkalarının malıyla artsın diye fâize yatırdığınız paralar Allah'ın katında artmış olmaz» der. Oysa Mekke'nin gittikçe zenginleşmesinin nedeni bu olduğu gibi, İslâmlığa karşı çıkışının da başlıca nedenlerinden biri buydu. Ama bu âyetler gene de açıkça fâizi yasaklamış değillerdi. Fâizin yasaklanması Medîne'de inen *Bakara* sûresinin 275-279. âyetleriyle gerçekleşmiştir, 275. âyet kesinlikle bu yasağı açıklar: «O kimseler ki paralarının fâizini yerler *(elleziyne ye'külûnerribâ)* mezarlarından şeytan çarpmış gibi kalkacaklardır. Fâiz bir alışverişten başka bir şey değildir, derler. Oysa Allah alımsatımı helâl, fâizi harâm kılmıştır». *Nisâ* sûresinin 161. âyetinde de yahudilerin günahkârlıkları

sayılırken «çünkü siz, size yasaklandığı halde, *ribâ* alıyorsunuz» denir. Bu konuda bilinmesi gereken önemli bir nokta da şudur: O çağda alışverişlerin çoğu malı malla değiştirmek yoluyla yapılıyordu ve bu değiştirmelerden (mübâdelelerden), hele süreli (vâdeli) olduğu durumlarda, çok yüksek kazanç elde ediliyordu. Hz. Peygamberin birçok hadîslerinde «altın için altın, gümüş için gümüş, buğdaya buğday, tuza tuz, hurmaya hurma, aynı şey için aynı şey, aynı mikdar için aynı mikdar» demesinin nedeni budur. *Bk.* Fâiz.

RİBBİYÛN — Topluluk... *Âli İmran* sûresinin 146. âyeti şöyle der: «Nice peygamberler vardır ki birçok yandaşlarıyla *(ribbiyûne kesiyr)* birlikte vuruştular». Bu âyetteki süryânîce *ribbiyûn* deyimi çeşitli biçimlerde yorumlanmıştır. Örneğin İsmail Hakkı İzmirli bu deyimi «Allah adamları» deyimiyle çevirmiştir, Prof. İsmail Hakkı Baltacıoğlu görmezlikten gelmiştir, Hacı Murad «Peygamber maîyyetindeki âlimler» deyimiyle çevirmiştir, İbn Kesîr'e göre «topluluk» demektir.

RİCÂL-ÜL-GAYB — *Bk.* RECEBİYYUN.

RİCÂL-ULLAH — *Bk.* RECEBİYYUN.

RİC'İYYE — İmâmîliğin bir kolu... Mûsâ Kâzım'ın öldüğüne, ama yeniden dirilip geleceğine inandıkları için bu adı almışlardır. Arapça *rici* sözcüğü *geri dönme* anlamındadır. *Bk.* İmâmîlik.

RİCS — Dince günah olan iş... *Pislik* anlamını da verir, örneğin bu anlamda *rics-i müşrik* (putataparın pisliği) denir. *Bk.* Günah.

RİCZ — Azâba götüren davranış... *Kötü davranma*'yı dilegetirir, *putataparlık* anlamında da kullanılmıştır. *Bk.* Put, Günah.

RİDÂ — Perde... Tasavvuf dilinde *keşf* mertebesine ulaşıp Tanrı'ya giden yolu görebilmek için *duyu perdeleri* (Ridâ-i his)'nin kalkması, eşdeyişle dış dünyayla ilişkilerin kesilip iç dünyaya yönelinmesi gerekir. Rûhun bedene egemenliği demek olan bu duruma gelebilmek için insanın kendi rûhuyla ya da iç dünyasıyla ilişkisine engel olan bu duyu perdelerinin ortadan kalkması şarttır, o zaman insan Tanrı'sından başka hiçbir şeyi duymaz olur. Gazzâlî, *İhyâ* adlı ünlü yapıtının üçüncü cildinin 11. sayfasında *keşf*'i *büyük kurtuluş* olarak tanımlamaktadır. Keşif sahipleri bu perdeleri kaldırmakla başkalarının göremediklerini görürler, başkalarının duyamadıklarını duyarlar, başkalarının anlayamadıkları gerçekleri anlarlar. Peygamberin keşiflerine *mûcize,* ashâbının (yakınlarının) keşiflerine *kerâmet* denir. Örneğin pek çok olan bu kerâmetlerden birine örnek olarak Urve bin Zübeyr'in anlattığı şu hadîsi verelim, Hz. Ayşe, Urve'ye şunu anlatmış: «Babam ölüm döşeğindeyken bana şöyle dedi: Ben sana Gabe'deki hurmalıktan yirmi deve yükü vermiştim, o zaman neden kesip almadın? İşte şimdi ölüyorum, onlar veresenin malıdır, iki erkek kardeşinle iki kızkardeşin arasında Kitap'a uygun olarak bölüştür... Ben şaşkınlıkla sordum: Dediğin gibi yaparım ama, benim Esmâ' dan başka kızkardeşim yok, öteki kimdir?.. Babam gebe olan bir câriyesini göstererek: Bunun karnındaki çocuktur, dedi. Gerçekten de babam öldükten sonra o câriye bir kız çocuğu doğurdu» (Yûsuf Nebhânî, *Hüccetullah,* s. 8). Hz. Ebû Bekir'in bu kerâmeti yanında öteki sahâbelerin de pek çok kerâmetleri vardır. *Bk.* Keşf, Kerâmet, Mûcize, Ridâ-i ilâhî.

RİDÂ-İ İLÂHÎ — Tanrısal perde... Abdullah İbn Kays şu hadîsi bildirmektedir: «Gerçekten cennette 60 mil eninde içi boş inciden bir çadır vardır. Her köşesinde bir aile bulunur, ama bunlar birbirlerini görmezler. *Rahmân* sûresinin 72. âyetinde bildirildiği gibi, her inanan (mü'min) kendisine verilen inci çadır köşesinde oturup hûrilerle safâ sürer. Kap ve eşyâları gümüşten, kap ve eşyâları

altından olan cennetler de vardır. Adin cennetine yerleşenlerle bu cennetlere yerleşenler arasında Allah'ın yüzünü görmekte *ridâ-i ilâhî*'den başka hiçbir fark yoktur». Bu hadîsin yorumcuları, örneğin Müderris (Eski din bilgileri profesörü) Ömer Ziyâeddin Dağıstânî şöyle demektedir (*Bk. Zübre-tül Buhârî Tercümesi,* Istanbul 1977, s. 839): «Bu iki hadîste adı geçen ridâ-i ilâhî'nin Allah'ın yüzünü (cemâlini) görmeye engel olacağına dâir bir işâret yoktur. Adin cennetinde olanların ve belirli bir zamanda Allah'ı görmeyenlerin sonra da hiç görmeyeceklerine delil teşkil etmez. *Ridâ*tül gibi olur da görmeye engel olmayabilir. Özetle biz ehl-i sünnetin inancımız şudur ki, âhirette niteliksiz ve şekilsiz olarak Allah'ın cemâlini görüp gözlerimiz ve gönüllerimiz aydınlanacaktır». *Bk.* Ridâ, Len terânî, Mûsâ, Cennet, Allah, Rü'yet.

RİDDET — İslâm dininden dönerek başka bir dine geçme... *Bk.* İrtidâd.

RİFÂİLİK — *Bk.* RIFÂÎYYE.

RİKÂ — Elbiseye yapılan yamalar... İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in Necid yöresinde yaptığı bir savaş *Zât-ürrikâ* adıyla anılmıştır. Çünkü bu savaşa katılanların çıplak ayaklarında taş ve dikenlerden yaralar açılmıştı, yaralarını üstlerinden başlarından kopardıkları bez parçalarıyla sarmışlardı. Bundan ötürü bu savaşa *sargılılar* ya da *yamalılar savaşı* denmiştir. Bu savaş Hz. Peygamberin gösterdiği bir tansık (mûcize) 'tan ötürü ünlenmiştir. Câbir'in naklettiği ve İbn İshak'la başkalarının tamamladığı bir hadîse göre bu savaşta bir mola sırasında uyurken birden uyanıvermiş ve baş ucunda eli kılıçlı bir çadır Arabı görmüş. Arap: Şimdi seni benden kim kurtarır? demiş. Hz. Peygamber de: Allah kurtarır, karşılığını vermiş. Bu sırada Cebrâil belirivermiş ve çadır Arabının göğsüne bir yumruk atarak kılıcını elinden düşürmüş. Hz. Muhammed kılıcı kapıp onun karşısına dikilmiş ve: Ya seni benden kim kurtarır? diye sormuş. Arap: Kimse kurtaramaz, deyip müslüman olmuş. Sonra kendi çadır Araplarından pek çok kişiyi de müslüman eden bu Arabın adı Hâris oğlu Gavres'miş, *Da'sür* lâkabıyla anılmış. *Bk.* Mûcize, Cihâd.

RİND — Dünya işlerine sırt çevirmiş, hiçbir şeyi umursamadan Tanrı'ya ulaşmaya çalışan gizemci... Farsçadır ve dilimizde *kalender* sözcüğüyle de dilegetirilir. Melâmî, bektâşî ve mevlevî dillerinde özellikle önem kazanmıştır. Çünkü bu tarikatlar birer *rintlik* tarikatlarıdır. Sünnî tarikatlar rintliği bir çeşit serserilik sayarlar, halk dilinde de *sarhoş* anlamında kullanılır. *Rint,* hıristiyan *târik-i dünya* (dünyaya sırt çevirmiş, terketmiş)'larından çok farklıdır. Dünyanın zevklerine değil, sâdece boş işler saydığı çabalarına sırt çevirmiştir. Halkın gözünde *zevk-ü sefâ ehli* sayılmasının nedeni de budur. Rintliğin kaynağı, varlıkbirliği inancıdır. Rintler Tanrı'ya, çile çekerek değil, zevk ederek ulaşırlar. *Bk.* Vahdet-i vücûd.

RİSÂLET — Peygamberlik anlamında elçilik... *Resûl*'lük anlamındadır ve *nebî*'lik anlamındaki *nübüvvet* deyiminden farklı bir anlam taşır. *Bk.* Resûl, Nebî, Peygamber.

RİVÂYET — Bir söz ya da olayın bildirilmesi... İslâmsal dilde çok kullanılır, örneğin «şu olay rivâyet edilir» denir, rivâyet eden de *râvî* deyimiyle adlanır. *Bk.* Râvî.

RİYÂ — İkiyüzlülük... *İkiyüzlü olan*'a da *riyâkâr* denir. İslâm dini *riyâ* ve *riyâkârlık*'la da savaşmıştır. *Bakara* sûresinin 264. âyeti «ikiyüzlüler iyiliklerinin karşılığını görmezler» der, *Nisâ* sûresinin 38. âyeti «ikiyüzlüler o kimselerdir ki mallarını gösteriş olsun diye yedirirler» der, 145. âyeti de «ikiyüzlüler cehennemin dibinde olacaklardır» der. Ebû Hüreyre naklettiği şu hadîsde Hz. Peygamberin şöyle söylediğini bildirmektedir: «İnsanların en kötüsü ikiyüzlülerdir,

şunlara bir yüzle ötekilere de öbür yüzle görünürler». *Bk.* Ahlâk.

RİYÂZET — Dinsel amaçla dünya zevklerinden kaçınarak gerçekleştirilen ruhsal eğitim... Çoktanrıcı ve tektanrıcı dinlerin hemen tümünde, özellikle de çilecilikte uygulanmış olan aşırı bir dincilik anlayışıdır. Bu anlayışa göre insanın gerçekten dinci olabilmesi ve Tanrı'ya ulaşabilmesi için dünyadan elini eteğini çekmesi gerekir. Yahudi-hıristiyan-müslüman üçlüğünde olduğu gibi Çin, Hint, İran, Mısır, Mezopotamya, Fenike, Yunan, Roma vb. inançlarında da yaygındı. Çilecilik, Münzevîlik, Fakirizm, Yoğacılık vb. *riyâzet* temeline dayanan çeşitli eğitim biçimleridir. Az yemek, az içmek, cinsel ilişkiden uzak durmak, kapalı bir yere çekilmek, kimi yerde insanlara bile görünmemek, az konuşmak ve kimi yerde —ilkellerde olduğu gibi— hiç konuşmamak *riyâzet*'in genel kurallarıdır. Tektanrıcı dinler, genellikle, putataparlıktan kalma bu anlayışa karşı çıkmışlarsa da önleyememişlerdir. Bir bakıma bu karşı çıkış da temelde olmaktan çok yüzeydedir, örneğin yahudi-hıristiyan-müslüman geleneğinde uygulanan *oruç* bu anlayışın bir uzantısıdır. *Bk.* Çilecilik, Oruç.

RİZAMİYYE — *Bk.* RÂVENDİYYE.

RÛH — Varlığın özdeksiz, canlı ve ölümsüz yanı... İslâm felsefesinde bu anlam *nefis* deyimiyle dilegetirilir. *Rûh* deyiminin çoğulu *ervâh*'tır. İbrânîcede *eloah* (çoğulu: *elohim)* denir, *Allah* deyiminin bu deyimden türediği düşünülebilir, nitekim Tevrat, Tanrı'nın bir çalılık rûhu olduğunu söylediği gibi, Yuhanna İncil'i de bir rûh olduğunu söyler. İslâm terminolojisinde de Cebrâil'e *rûh-ül-kuds* dendiği gibi Hz. İsâ'ya *rûhullah* denir. Ayrıca *zîrûh* deyimi de *canlı* anlamını dilegetirir. *Âli İmran* sûresinin 145. âyeti şöyle der: «Allah'ın izni olmadıkça hiçbir rûh için ölüm yoktur, bu da bir kitapta yazılıdır *(ve mâ kâne linefsin en temûte illâ bi'iznillâhi kitâben mücellâ)»*, 185. âyeti de şöyle der: «Her rûh ölümü tadacaktır *(küllü nefsin zâikatülmevt)»*, görüldüğü gibi bu âyetlerde *rûh* anlamındaki *nefs* deyimi *insan* anlamında kullanılmaktadır, nitekim Kur'an çeviricilerinin tümü *küllü nefsin* deyimini dilimize *herkes* (her insan) deyimiyle çevirmişlerdir. Buna karşı *Meryem* sûresinin 17. âyeti Cebrâil'i dilegetirmek üzere *rûh* deyimini kullanır, şöyle der: «Ona rûhumuzu *(ileyhâ rûhânâ)* gönderdik». *Nisâ* sûresinin 171. âyeti *rûh* deyimini Hz. İsâ için de kullanır: «O Allah tarafından bir rûh *(rûhun minh)*'tur» der. Nihâyet yüce Tanrı, *Enbiyâ* sûresinin 91. âyetinde *rûh* deyimini bizzat kendisi için de kullanır: «Biz ona rûhumuzdan *(min rûhınâ)* üfürdük» der, yukarda değindiğimiz gibi Hz. İsâ' ya da bundan ötürü *rûhullah* (Allah'ın rûhu) denmiştir. Hz. Peygamberin eşi Hz. Ayşe «*ölülere duyuramazsın*» âyetine dayanarak rûhların işitmediğini ilerisürmüştür, Buhârî ondan şu hadîsi naklediyor: «Peygamberden ehl-i kalîp denilen kuyudaki Ebû Cehil gibi Kureyş kodamanlarının ölüleri hakkında *dünyadayken kendilerine söylediklerimin hak olduğunu şimdi daha iyi bilirler* sözünden başka *işitirler* deyimini duymadım». Oysa sahâbelerden günümüz İslâm bilginlerine kadar birçokları *bilen işitmiş demektir* mantığına dayanarak rûhların kabirde yaşadıklarına göre duyup işittikleri savını ilerisürmüşlerdir. *Rûh (Fr.* Âme, *Al.* Seele, *İng.* Soul)'un varlığı ve her canlının bedeninden ayrı bir de rûhu bulunduğu inancı pek eskidir, en ilkel inançlarda bile somut bir biçimde tasarımlanmıştır. İlkel insan çevresindeki her şeyi, kendisi gibi *canlı* ve eşanlamda *rûhlu* sanıyordu. Felsefe dilinde bu tasarımlara *canlıcılık* (Animizm ya da Animatizm) denir. Ne var ki bu tasarımlar, ortaçağda *rûh* kavramıyla dilegetirilen soyut varlık tasarımından pek uzak, somut ve özdeksel tasarımlardır. *Rûh* kavramının somuttan soyuta doğru evrimi pek yavaş olmuş, ortaçağın ilk yıllarında kilise babaları adıyla anılan ünlü düşünürler bile soyut bir rûh tasarımını kavrayamamışlar ve Yuhanna İn-

cil'inin «Tanrı rûhtur» (IV, 24) dogmasını yorumlayamamışlardır. Soyut rûh kavramına varılmadan önce somut rûh bir çeşit *iki bedenli*'liği dilegetiriyordu. Örneğin insanın rüyâsında başka yerlerde gezip dolaşmasının *rûh* adı verilen bu ikinci bedeniyle gerçekleştirildiği sanılıyordu. Ölümle soluk biçiminde ağızdan çıkıp giden şey de bu ikinci bedendi, çünkü ölünün bedeni orta yerde durduğuna göre, bir ikinci beden tasarımlamaktan başka yapacak bir şey yoktu. Eski Mısır inançlarında bu çifte bedenlilik açıkça görülür. İncelemeci Durkheim, ilkellerin —ki bu ilkeller uygarlık kurmuş ulusların ilkel durumlarından hiç de farklı değildir —somut rûh tasarımlarını *Les Formes Elémentaires de la vie Religieuse* adlı yapıtında şöyle anlatır: «Rûh bazen beden biçiminde, bazen de delik ve çatlaklardan çıkacak kadar ufaktır, bazen de hayvan biçiminde tasarımlanır. Özdekten yoksun olmadığı kesindir, çünkü ne kadar bulanık olursa olsun bir biçimi vardır, yenilir bir şeydir, kendisi de yiyip içer, bedenden ayrılınca yaşar, ava çıkar, ağaç dallarına tırmanırken çıtırdı çıkarır, bunları belki herkes görmez ama, büyücüler ve ihtiyarlar görmektedirler. Bedenden ayrı ve bağımsızdır, beden canlıyken de çıkıp gezebilir. Sonunda bedenden ayrılır, ama canlıyken taşıdığı iyi ve kötü bütün nitelikleri taşımaya devam ederek toprak altındaki ölüler ülkesinde yaşamaya başlar». İncelemeci Hense-Leonard da *Hellen-Lâtin Eskiçağ Bilgisi* adlı yapıtında şöyle der: «Ölümden sonraki vücutlu olarak yaşayış inancı, rûh tasarımının gelişmesiyle gittikçe mânevîleşmiş ve vücutsuz, ama gene de biçimsel (Eidolon) olarak, insanın kanatlı bir kopyası ya da gölgesi olarak düşünülmüştür». Bu konuda İslâm bilginlerinin görüşüne örnek olarak A. Hamdi Akseki'nin *İslâm Dini* adlı yapıtından (Diyânet İşleri Reisliği Yayınları, N. 31/16, Ankara 1958, 9. baskı, s. 16) şu parçayı olduğu gibi aktarıyorum: «Hak dinin gösterdiği yoldan sapmış olan kavimlerden bâzıları düştükleri dalâlet çukurlarında serseriyâne dolaşırken, rûh ve rûhun ölmez olduğu ve öldükten sonra dirilmek hakkındaki doğru i'tikaadı kendi akıllarınca genişlete genişlete nihâyet canlı ve cansız her şeyde bir rûh olduğuna i'tikaad ve bu rûhlara tapınmak ihtiyâcını hissetmişlerdir. Bunlar muhterem tanıdıkları babalarının, analarının ve atalarının rûhlarını iyi rûhlar sayarak, kendilerine yardım edeceklerini düşünmüşler ve onların yardımlarını kazanmak için o rûhlara tapınmışlardır. Yine bu i'tikaadın sevkiyledir ki kendilerine düşman olanların rûhlarını da fenâ rûhlar sayarak sebebini anlayamadıkları birtakım hastalıklarla kendilerine zararı olan şeyleri o rûhların yaptıklarına i'tikaad etmişler ve bu sûretle rûhları, iyi rûhlar, kötü rûhlar diye ikiye ayırmışlardır. Binâenaleyh iyi rûhların yardımını kazanmak, kötü rûhların da zararından emîn olabilmek için onlara yalvarmaya, onlar nâmına hediyeler vermeye başlamışlar ve bu sûretle ecdâda ibâdet meydana gelmiştir. Hattâ Hintlilerin Ganj, eski Mısırlıların Nil nehrine, Mecûsîlerin ateşe, Sâbiîlerin yıldızlara tapmalarının esasları da hep budur. Bugün Afrika'da, Amerika'da, Avustralya'da ve Bahri Muhit adalarında yaşamakta olan birçok vahşî kabîlelerin i'tikaadları da bu şekilde rûhîlik esâsına dayanmaktadır. Dinlerin târihini yazmaya çalışan bâzı Avrupa müellifleri rûhlara perestiş şeklini ilk din diye göstermek istemişlerse de doğru değildir. Bunların iddialarına göre din, insanların muhayyilesinden doğan ve gittikçe tekâmül ederek bugünkü şeklini almış olan bir şey olmak lâzımdır. Taylor ve emsâlinin ilerisürdükleri bu iddialar Herbert Spencer ve daha birçok filozoflar tarafından uzun uzadıya tenkid edilerek bunun çürük bir iddia olduğu meydana çıkarılmıştır. Binâenaleyh rûhlara ibâdet beşerin ilk dini olmayıp, bilâkis hak dinden saptıktan ve onun izlerini kaybettikten sonra meydan almış yanlış bir i'tikaadın doğurduğu bir şeydir». *Bk.* Nefis, Allah, Din, Mevt, Ölü, Ölüm, Kıyâmet.

RUHBÂNÎYET — *Bk.* REHBÂNÎYET.

RÛH-ÜL-KUDS — Cebrâil... *Kutsal rûh* deyimiyle dilimize çevrilen bu deyim İslâm terminolojisinde vahiy meleği *Cebrâil*'i dilegetirir. Hıristiyan inançlarına göre *kutsal rûh (Ar.* Rûh-ül-kuds, *Fr.* Paraclet) insan yüzlü bir devdir, bütün nesnelerin başlangıcından beri sular üstünde kımıldayan, tûfandan sonra toprağı kurutan odur. *Baba-oğul-kutsal rûh,* Hz. İsâ'nın vücudunda toplanmış üç Tanrılık kişidir, tümü ilksiz ve sonsuzdur ve birbirlerine üstünlükleri yoktur. Bu, bir *teklikte üçlük* ya da *üçlükte teklik*'tir ki, hıristiyanlar buna *teslis (Fr.* Trinité) derler. *Bk.* Hıristiyanlık.

RUKAYYÂ — Hz. Muhammed'in Hz. Hatice'den olma kızı ve Hz. Osman'ın eşi... Dilimizde *Rukiye* (604-624) denir. İlkin Hz. Peygamberin amcası *Ebû Leheb* lâkabıyla anılan Abduluzzâ'nın oğlu Utba'yla nişanlamışlardı, Ebû Leheb'in *Tebbet yedâ* sûresiyle lânetlenmesi üzerine bu nişan bozuldu ve Hz. Osman'la evlendi. Çok güzel bir kız olduğu söylenen Rukiye'nin Hz. Osman'ın yaşamında önemli bir yeri vardır. *Bk.* Osman, Muhammed.

RUKBÂ — Koşullu bağış... «Ben senden önce ölürsem şu ev senindir» biçiminde yapılan bağış ya da vasîyeti adlandırır. İslâm hukukunda, başta Ebû Hanîfe olmak üzere, birçok büyük hukukçu bu bağışı geçersiz (bâtıl) saymışlardır. Sâdece Ebû Yûsuf «câizdir» demiştir. *Bk.* Umrâ.

RUKYE — Okuyup üfleme... Ebû Said el-Hudrî şu hadîsi naklediyor: «Peygamberin buyruğuyla savaşa çıkmıştık, bir kabîleye vardık. Bizi konuk etmelerini istedik, yapmadılar. Kabîle başkanını akrep sokmuş, çâre bulamamışlar, okumamızı istediler. Ben de: Ben rukye yaparım (okurum), ama bizi konuk etmediğinize göre ücretini vermezseniz okumam, dedim Otuz koyuna söz kestik. Başkanın yanına gidip *Fâtiha* sûresini okudum ve üfledim. Adam Allah'ın izniyle iyileşti. Biz de koyunları aldık. Arkadaşlar üleşelim dediler. Ben: Peygambere sormadan yapmayalım, dedim. Medîne'ye döndüğümüzde olayı Peygambere arzettik. Güldü: Ebû Said, *Fâtiha*'nın şifâsını ne biliyordun? dedi, iyi yapmışsın. Koyunları üleşin, bana da bir pay verin. Maksadı pay almak değildi, bu ücret o kadar helâldir ki bundan ben bile yerim, demek istemişti». Okuyup üfleme işleminden ücret alanlar bu hadîse dayanırlar. *Bk.* Efsûn, Nefes.

RÛM — Kur'anın otuzuncu sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 60 âyettir. *Rûm* deyimi Kur'anda *Bizans*'lıları dilegetirmek için kullanılmıştır. Sûre *elif, lâm, mim* harflerinden sonra «Rûmlar yenildiler *(gulebetirrûm)*» âyetiyle başladığından bu adla anılmıştır. Bizanslılar 613 yılında İran orduları tarafından yenilmişler, İranlılar Boğaziçi'ne kadar gelmişlerdi. Bu haber Mekke'ye ulaşınca Mekke müşrikleri pek sevinmişti, çünkü hıristiyan olduklarından ötürü *ehl-i kitâb* olan Bizanslıların kendileri gibi putatapar (âteşperest) olan İranlılar tarafından bozguna uğratılması kendileri için Hz. Muhammed'e karşı bir din üstünlüğü sağlıyordu. Müşriklerden Ubay bin Half'in bu konuda Hz. Ebû Bekir'le bir bahse tutuştuğu söylenir, Hz. Ebû Bekir Kitaplı olan Bizanslıların birkaç yıl içinde Kitapsız İranlıları yeneceğini ilerisürmüştü. Anlatıldığına (rivâyet edildiğine) göre Hz. Ebû Bekir'in on devesine bahse giriştiğini öğrenen Hz. Muhammed bu sûrenin ilk âyetleri indikten sonra ona deve sayısını arttırmasını, çünkü bahsi kazanacağını söylemiş. Sûrenin 3. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Ancak onlar bu yenilmelerinin ardından yeneceklerdir, birkaç yıl içinde önünde sonunda buyruk Allah'ındır. O gün inananların da gönlü ferahlayacaktır. Allah'ın verdiği sözdür bu. Allah verdiği sözden caymaz». Prof. İsmail Hakkı Baltacıoğlu kaynaklarımızdan biri olan Kur'an çevirisinde *rûm* deyimini *Romalılar* deyimiyle çevirmiştir. Gerçekten de bu

deyim o çağda hem Bizans ve hem de Roma için kullanılıyordu. Orta Asya Türk yazıtlarında da bu deyim Roma devleti anlamında kullanılmıştır. Sonraları *rûm* deyiminin anlamı gittikçe daralmış ve bir ara Konya, Amasya ve Sivas bölgelerini adlandırmıştır. Örneğin Konya Selçuklularına Rûm Selçukluları denmiştir. Buna karşı *Anadolu* deyimi de merkezi Kütahya olan bir bölgeyi adlandırmıştır. *Rûm* deyimi bir ara da sâdece Türkiye için kulanılmış ve ülkemize *Diyâr-ı Rûm* dendiği gibi Osmanlı pâdişahlarına *Rûm Pâdişâhı* adı verilmiştir. Trakya için kullanılan *Rumeli,* Erzurum kentinin adı olan *Arz-ı rûm* bu kullanımın ürünleridir. Osmanlılarsa bu deyimi *yûnânîyân* adıyla dilegetirdikleri eski hellenlerden (İyonyalılar) ayırmak için yeni yunanlıları (Urûm) dilegetirmekte kullanmışlardır. *Rûm* sûresinin «Yâ Resûlallah, sen şimdi sabret» diyen 60. âyetinin ünlü *Kılıç âyeti (Tevbe* sûresinin 5. âyeti)'yle yürülükten kaldırıldığı (*Bk.* Nesih) ilerisürülür, eşdeyişle müşriklerle savaşma buyruğu gelmiş ve sabır sona ermiştir.

RÛMÎYYE — Kaadirî tarikatının bir kolu... XVII. yüzyılda Şeyh İsmail Rûmî tarafından kurulmuştur. Sünnî anlayıştadır. Kurucusunun adından *İsmâilîyye* adıyla da anılır. Anadolu ve Rumeli'de kırka yakın tekyesi varmış. *Bk.* Kaadirîyye.

RÛŞENÎYYE — Halvetîliğin bir kolu... XIV. yüzyılda Ömer Rûşenî Dede tarafından kurulmuştur. Halvetî tarikatının ilk kolu budur. Halvetîlikten tek farkı, Halvetîlerin yedi adla zikretmelerine karşı, bu kol bağlılarının, on iki adla zikretmesidir. Ayrıca bu kol, bilime önem vermekle de tanınmıştır. *Bk.* Halvetîlik, Kol, Zikir.

RÛZ-İ CEZÂ — Mahşer günü... İnsanların yargılanacağı kıyâmet gününü dilegetirir. Farsça *rûz* sözcüğü *gün* demektir. *Bk.* Mahşer, Kıyâmet.

RUZUKÎYYE — Şâziliyye'nin bir kolu... *Bk.* Şâziliyye.

RÜHBÂN — İslâm terminolojisinde râhib deyiminin çoğulu... *Ruhbân* da denir. Hıristiyan din adamlarına müslümanlar *rûhânî* de derler, çünkü bu din adamları *cismâniyet* (bedensellik) dışı ve *rûhânîyet* (ruhsallık)'la ilgili sayılırlar. *Bk.* Râhib, Rûh.

RÜKN — *Bk.* RÜKÜN.

RÜKNÎYYE — Kübreviyye tarikatının bir kolu... *Firdevsîyye* de denir. XIV. yüzyılda Bağdat'ta Alâüddevle Simmânî el-Rüknî tarafından kurulmuştur. *Bk.* Kübreviyye.

RÜKÛ — Namazda elleri dizlere dayayarak eğilme... İslâm şeriatında *namaz kılanın parmak araları az açık ellerini dizlerine dayayarak baş ve arkasını ufka paralel bir duruma getirmesi* olarak tanımlanır. Namazın farz olan üçüncü rüknüdür (*Bk.* Farz, Rükün). Sakatlıkları ya da güçsüzlükleri olan özürlü kimselerin (*Bk.* Özür) de bu hareketi bir dereceye kadar gerçekleştirmeleri gerekir. Örneğin oturarak namaz kılan başını dizlerine paralel bir duruma getirir, bir kambur başını eğer. Toplulukla (cemâatla) kılınan namazlarda imam *rükû* durumundayken yetişen ve tekbîr getirip (bu durumda tek tekbîr yeterlidir) rükûa varan kimse namaza yetişmiş sayılır. Ama o daha rükûa varmadan imam kıyâma kalkarsa o namaz geçersizdir. Hz. Ayşe şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimiz namaz kılarken rükû ve secdede *Allahım, sen her kötülükten arınmışsın, hamd-ü senâ sanadır Rabbim, beni bağışla* derdi», bunu *Sübhâne rabbiyelazîym, Sübhâne rabbiyelâlâ*'dan sonra söylemek müstehâbdır (*Bk.* Müstehâb). Buhârî'nin bildirdiğine göre, Hz. Peygamber bunu *İzâcâe* sûresinin inişinden sonra yapmaya başlamıştır (İki yıl sonra da ölmüştür). Hz. Peygamberin bu sözlerinin Arapçası şudur: *Sübhâneke Rabbenâ ve bihamdike Allahümme iğfirlî. Bk.* Namaz.

RÜKÛ TESBÎHİ — Namaz kılarken eğilme hareketinde söylenen *sübhânal-*

lah... Bu tesbîh *(Sübhânallah* deme) *Sübhâne rabbiyel azîym* diyerek yapılır, her eğilişte en az üç kez söylenir, beş ya da yedi kez de söylenebilir. *Sübhâne rabbiyel âlâ* sözü de secde tesbîhidir, onun da söyleniş sayıları aynıdır. *Bk.* Namaz, Tesbîh.

RÜKÜN — Herhangi bir şeyin en sağlam ve vazgeçilmez yanı... Arapçada *rükn* biçiminde yazılır ve söylenir. *Temel direği* anlamına da gelir. İslâm dilinde özellikle *namazın rükünleri* deyiminde kullanılır ve onlarsız namaz kılınamayacak olan namaz hareketlerini dilegetirir. Daha açık bir deyişle, bu *rükün*'lerden biri eksik yapılsa o namaz, namaz olmaz. *Bk.* Namazın rükünleri.

RÜYÂ — Uykuda görülen imgeler... İslâm dinine göre *rüyâ* (düş) *Tanrısal vahiy* (Vahy-i ilâhî)'dir. Buhârî'nin kaydettiği ve Enes'in naklettiği şu hadîste Hz. Peygamber şöyle der: «İyi kişinin güzel rüyâsı Peygamberliğin kırk altı parçasından bir parçadır». İslâm bilginlerine göre rüyâ, ortada olmayanın bilgisi (İlm-i gayb) olduğundan Peygamberliğe benzeyen bir yanı vardır. Hz. Muhammed bu yüzden böyle söylemiştir. *Peygamberliğin kırk altı parçasından biridir* sözü de şöyle açıklanmaktadır: Hz. Peygambere ilkin altı ay rüyâda ard arda vahiy gelmiştir (*Bk.* Vahiy), sonra da 23 yıl uyanıkken vahiy gelmiştir, böylece Peygamberlik süresi 23 yıl 6 ay olmaktadır, yirmi üç yıl içinde 46 tâne altı ay vardır, ilk altı ay bu kırk altının bir parçasıdır. *İyi kişi* deyimi de şöyle açıklanmaktadır: Kötü kişiler de kendilerine göre güzel sayabilecekleri rüyâlar görebilirler, ama çoğunlukla güzel rüyâları iyi kişiler görür. Özellikle peygamberlerin bütün rüyâları *vahiy*'dir, yorum istemez, görüldükleri gibi gerçekleşir. Uyanıkken abartmacı (mübâlâğacı), yalancı ve ozan (şâir) olmayanların rüyâları genellikle doğru çıkar, böyle olanlarınsa rüyâları doğru çıkmaz. Ebû Said şu hadîsi naklediyor: «İçinizden biri hoşuna giden bir rüyâ görürse Allah'tandır. Şükretsin ve hemen başkasına anlatsın. Rüyâsında hoşlanmadığı bir şey görürse o şeytandandır, şerrinden kaçınıp Allah'a sığınsın, başkasına anlatmasın, o zaman o rüyâ zarar vermez». Bu hadîsi yorumlayan İslâm bilginleri iyi rüyânın Allah'ın kuluna müjdesi olduğunu ilerisürmüşlerdir, bundan ötürü Allah'a şükredilmeli ve iyi kişilere anlatılmalıdır; kötü rüyâlarsa şeytanın insana oyunudur, bundan ötürü Allah'a sığınılmalı ve uyanınca sol yanına üfleyerek hiç kimseye söylenmemelidir. Ashâbın büyüklerinden Hâlid bin Velîd uykusunda çok kötü rüyâlar görür, korkar ve bağırırmış. Bunu Hz. Peygambere anlatmış. Hz. Peygamber de ona gece yatağına yatarken (kimi anlatıcılara göre de: Kötü rüyâ gördükten sonra sabah uyanınca) şu duâyı okumasını öğütlemiş: *Bismillâhi, eûzü bîkelimâtillâhittammâtî min gadabihî ve ıkaabihî ve min şerri ibâdihî ve min şerrişşeyâtiynî ve en yahdurûn* (Allah'ın adıyla yatıyorum. Allah'ın gazâbından, kulların kötülüklerinden, şeytanların kötülüklerinden ve yanıma gelmelerinden Allah'ın tam olan sözcüklerine sığınırım). Bu hadîsi kaydeden İmam Nesâî *Sahîh*'inde bu duâyla birlikte *âyet-el-Kürsî*'nin de okunmasını öğütlemektedir. Ebû Hüreyre şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimiz: Artık yeryüzünde müjdeleyicilerden başka peygamberlikten hiçbir şey kalmadı, buyurdu. Ashâb: Ey Allah'ın elçisi, müjdeleyiciler nelerdir? diye sordular. Güzel rüyâlardır, buyurdu». Yorumcular bu hadîsi, peygamberliğin Hz. Muhammed'le sona erdiğinin bildirildiği ve *Yûnus* sûresinin 64. âyetindeki «*dünyada onlara müjdeler vardır*» sözüne dayandığı yolunda yorumlamaktadırlar. Çok bilgin bir hadîs uzmanı olan İmam Ahmed bin Hanbel şöyle demektedir: «İnananın rüyâsı dünyada hem kendisi hem de başkası için bir müjde olabilir, öbürdünyadaysa sâdece kendisi için bir cennet müjdesidir». Ebû Hüreyre şu hadîsi de naklediyor: «Peygamberimiz: Beni rüyâsında gören uyanıkken de görecektir, şeytan benim kılığıma giremez, buyurmuş-

tur». Yorumcular bu hadîsi şöyle yorumluyorlar: Allah, Peygamber Efendimizin kılığına girmesini şeytana yasaklamıştır, bundan ötürü Hz. Peygamberi rüyâsında gören bilsin ki gerçekten odur, Peygamberimizi rüyâsında gören mutlaka cennetlik olur... Bundan ötürü de Karadâvûd Kitabında (s. 237) Peygamberi rüyâsında görmek isteyenlerin yatmadan önce şu duâyı yetmiş bir kez okuması öğütlenir: *Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammedin kemâ emertenâ en nüsalliye aleyh. Allahümme salli âlâ Muhammedin ve alâ âli Muhammedin kemâ hüve ehlüh. Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammedin kemâ tuhibbü ve terzâhü lehû. Allahümme yâ rabbe Muhammedin ve âli Muhammedin salli alâ Muhammedin ve âli Muhammedin ve at'ı Muhammeden idderecete velvesîlete fîlcenneh. Allahümme yâ rabbe Muhammedin ve âli Muhammedin iczi Muhammeden sallâllâhü taâlâ aleyhi ve selleme mâ hüve ehlüh* (Allah'ım, Hz. Muhammed'e ve onun dinine uyanlara bize salât getirmemizi buyurduğun gibi rahmet eyle, isteklerini ver. Allah'ım, Hz. Muhammed'e ve ona uyanlara lâyık oldukları gibi salât ve rahmet eyle. Allah'ım, Hz. Muhammed'e ve ona uyanlara Hz. Muhammed'i sevdiğin ve ondan râzı olduğun gibi salât ve rahmet eyle. Allah'ım, ey Muhammed'in ve ona uyanların Rabbi, Muhammed'e ve ona uyanlara salât eyle ve üstün rahmetler ver, Muhammed'e en üst cenneti ihsân et. Allah'ım, ey Muhammed'in ve ona uyanların Rabbi, Muhammed'i lâyık olduğu gibi mükâfatlandır). Bu duâyı okuyanların onu mutlaka rüyâlarında gördükleri ve hattâ güç sorunlarını anlatıp çârelerini öğrendikleri, birçok kazâ ve belâlardan kurtuldukları özellikle kaydedilmektedir. Hz. Peygamber, İbn Abbas'ın naklettiği şu hadîsiyle de rüyâ uyduranların yalanlarını önlemektedir: «Kim rüyâsında görmediğini gördüm derse, öbürdünyada iki arpa tânesini birbirine düğümlemeye zorlanacaktır, bunu da elbette yapamayacaktır». Buhârî, Müslîm, Hanbel gibi *Sahih* hadîs kitaplarında Hz. Muhammed'in kendi yorumlarıyla bizzat görmüş olduğu düşleri içeren pek çok hadîs vardır. Rüyâ ve yorumu (tâbîri) Kur'ân'ın birçok sûrelerinde de anlatılmıştır. Örneğin *Yûsuf* sûresinin 4. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Hani Yûsuf, babasına: Babacığım, ben rüyâmda on bir yıldız, güneş ve ayı bana secde ederken gördüm, demişti de Yâkûb: Oğulcuğum, sakın rüyânı kardeşlerine anlatma, demişti, belki sana bir hiyle kurarlar, çünkü şeytan insana apaçık bir düşmandır. Rabbin sana peygamberlik vererek seni seçkin kılacak, sana rüyâ yorumunu (tâbîrini) öğretecek, daha önce büyükbabaların İbrahim ve İshak'a olduğu gibi Yâkûb ailesi hakkında da nîmetini tamamlayacaktır», Hz. Yûsuf'un yedi başak yorumu da bu sûrenin 42. ve onu izleyen âyetlerinde anlatılır: «Pâdişah: Rüyâmda yedi semiz ineği yedi güçsüz ineğin yediğini gördüm, bir de yedi yeşil başakla yedi kurumuş başak gördüm, ey ilerigelenler, bu ne demektir, bana yorumlayın, dedi. Onlar da: Biz bunu yorumlayamayız, dediler. İçlerinden zindandan yeni çıkmış biri vardı, Yûsuf'u hatırladı: Ben size bu rüyânın nasıl yorumlanacağını öğrenirim, hele beni gönderin, dedi. Sonra zindana gidip: Ey Yûsuf, doğru sözlü kişi, yedi sıska inek yedi semiz ineği yiyor, bir de yedi yeşil başakla yedi kuru başak. Bunları nasıl yorumlarsın? Yûsuf dedi: Tam yedi yıl ekin ekersiniz, biçtiklerinizi başaklarıyla bırakırsınız, yalnız yiyeceğiniz kadarını ayırırsınız. Bunun ardından yedi yıl kıtlık olacaktır. Ondan önce biriktirdiklerinizi yersiniz, yalnız bir parçasını saklarsınız. Sonra bunun ardından öyle bir yıl gelecek ki insanlar yağmura kavuşacaklar, o yıl üzüm de sıkacaklar. Bunları duyan Mısır Pâdişâhı: Onu bana getirin, dedi. Bunun üzerine gönderilen kimse yanına varınca Yûsuf şöyle dedi: Efendinin yanına dön de ona sor bakalım, ellerini doğrayan kadınların düşüncesi nedir? Çünkü benim Tanrım, onların düzenlerini bilicidir. Pâdişâh dedi: Yûsuf'un sizin olmasını isteyince ondan

ne karşılık gördünüz? Kadınlar dediler: Allah'ı ululuruz, biz ondan hiçbir kötülük görmedik. Vezîrin karısı da: İşte işin doğrusu anlaşıldı, dedi, ben onun benim olmasını istemiştim, Yûsuf'sa doğruluktan hiç ayrılmadı. Pâdişâh dedi: Onu bana getirin, kendi adamım yapacağım», aynı sûrenin 100-101. âyetleri de şöyle der: «Yûsuf anasını ve babasını tahtın üstüne oturttu. Onlar da kendisi için secdeye kapandılar. Yûsuf: Ey babacığım, dedi, işte bu vaktiyle gördüğüm rüyânın gerçekleşmesidir. İşte Tanrım, benim o rüyâmı doğru çıkardı. İşte Allah bana iyilikler verdi, beni zindandan çıkardı, şeytan benimle kardeşlerimin arasını açtıktan sonra da sizi çölden buraya getirdi. Benim Allah'ım dilediğine karşı yumuşak davranıcıdır, çünkü O bilicidir, doğruyu bildiricidir. Tanrım, sen bana pâdişâhlık verdin, bana rüyâ yorumlamayı öğrettin. Ey yerlerin ve göklerin yaratıcısı, sen benim bu dünyada da öbürdünyada da koruyucumsun. Canımı sana sığınmış olarak al, beni iyiler arasına kat». Bu son âyette de görüldüğü gibi, rüyâ yorumu Tanrı'nın öğrettiği bir bilgidir, İslâm şeriatı bunu böylece saptamaktadır. *İsrâ* sûresinin 60. âyeti şöyle der: «Biz sana gösterdiğimiz rüyâyı yalnız insanları sınamak için gösterdik», *Saffat* sûresinin 102. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Oğlu kendisiyle çalışabilir bir yaşa gelince, İbrahim şöyle dedi: Oğulcuğum, rüyâmda gördüm, seni boğazlıyormuşum, buna ne dersin?.. Oğlu dedi: Babacığım, sen sana buyrulanı yap, Allah dilerse beni katlananlar arasında bulursun. İkisi de Allah'a bağınmışlardı. İbrahim, oğlunu yüzükoyun yatırdı. Biz de ona şöyle seslendik: Ey İbrahim, sen rüyânın gereğini yerine getirdin, biz iyilik edenlerin karşılığını veririz. O rüyâ seni bir sınamaydı. Ona kurtulmalık olarak büyük bir koç gönderdik». *Fetih* sûresinin 27. âyeti de şöyle der: «And olsun ki Allah, peygamberinin rüyâsını doğru çıkardı», bu âyetten de anlaşıldığına göre bir rüyâyı doğrulayan ya da yalanlayan da Tanrı'dır, demek ki rüyâ tümüyle Tanrılık bir olgudur, peygamberlere *vahiy* ve iyi insanlara *ilhâm* edilmektedir, Tanrı rüyâları vahiy ve ilhâm etmekle kimilerine kimi şeyleri bildirir, kimilerini de sâdece sınar ve dener. *Rüyâ tâbiri* (düş yorumu) bu yüzden genellikle bir sanat sayılmış ve bu konuda sayısız kitaplar yazılmıştır. Bu inanca göre rüyâlar, dâimâ bir bildiri getirirler. Bu bildiri her rüyâda doğal olarak geldiği gibi önceden hazırlanarak da getirtilebilir. Herhangi bir sorunun çözümü için uykuya yatılır ve görülen rüyâda o sorunun çözümü aranır. Buna yunanlılar *egkoimesis,* Lâtinler *incubatio* derler. İslâm dilinde herhangi bir işin iyi ya da kötü sonuç verip vermeyeceğini anlamak için rüyâ görmeye *istihâre* denir, bunun bir ön hazırlığı vardır (*Bk.* İstihâre). Gerçekleşmesi istenilen işin sonucunu öğrenmek isteyen abdest alıp iki rekât namaz kılar, aşağıdaki duâyı okuyup sonucunu ilhâm etmesi için Allah'a yalvarır ve abdestli olarak sağ yanı üstüne yatar. Bütün bunlara titizlikle uyulması gerekir, eşdeyişle abdest alıp iki rekât namaz kılındıktan sonra abdest bozulmuşsa yeniden abdest alınması gerekir, mutlaka sağ yanına yatması gerekir (Arka üstü ya da sol yanına yatmışsa rüyâdan sonuç alınamaz). Okunması zorunlu olan duâ şudur: *Allahümme innî estehîruke bi ilmike ve estakdirûke bi kudretike ve es'elüke min fadlike feinneke takdiru ve lâakdiru ve ta'lemu ve lâ a'lemu ve ente allâmu'ilguyûb. Allahüme in künte ta'lemu hâzel emre* (Duânın burasında yapılmak istenen iş aynen söylenecektir, Türkçe de söylenebilir) *hayren lî fî'âcillihî ve âcilih, fî dînî ve meâşi ve âkıbeti emrî fakdirlu lî ve yessirhu lî sümme bârik lî fîh. Allahümme in künte ta'lemû ennehû şerrun lî fî'âcilihî ve âcilih, fî dînî ve meâşî ve âkıbeti emrî fasrifnî anhu vakdir lî elhayre haysü kâne sümme raddinî bih.* Yunanlılar ve Romalılar da kendi yöntemlerine göre özellikle görmeye hazırlandıkları rüyâlarda kendi tanrılarının (daha doğrusu putlarının) sorunun çözümünü bildireceğine inanırlardı. Elde

bulunan antikçağa âid rüyâ yorumu kitaplarının en eskisi Ephesos'lu Artemidoros'un kitabıdır. Argolis'teki Epidauros'ta bulunan Asklepios düş bilicileri özellikle ünlüydüler. Günümüzde de rüyâlardan, hastanın rahatsız edici ruhsal durumunu çözümleyebilmek için, ters açıdan, psikopatolojide yararlanılmaktadır. Daha açık bir deyişle, psikopatolojide, geleceğe âid haberler değil, tam tersine, geçmişe âid haberler aranır. *Bk.* İstihâre, Vahiy, İlhâm, Kerâmet, Ridâ, Keşf, Kehânet, Mûcize.

RÜ'YET — Allah'ı görme... Sözcük anlamında *görme* demektir. Ehl-i sünnet inancına göre Allah cennette iyi müslümanlara niteliksiz ve şekilsiz olarak görünecektir, iyi müslümanlar Allah'ın yüz güzelliğini (cemâlini) mutlaka göreceklerdir. İslâm terminolojisinde *Tanrı'nın bağışı* anlamında *cemâlullah* deyimi kullanılır, Tanrı'nın müslüman kullarına görünmesi O'nun bir bağışı (lûtuf ve ihsânı) olacaktır. Bu sünnî inanca başta mûtezile olmak üzere birçok mezhepler karşı çıkmışlardır. Mûtezile'ye göre Tanrı asla görülemez, çünkü ancak yerkaplayan bir varlık görülebilir, yerkaplayan varlıklarsa *cisim*'dir, Allah'ın görülebileceğini ilerisürmek O'nu cisimleştirmek olur, buysa küfürdür ve İslâm dinine tümüyle aykırıdır. Hem Kur'anda bizzat yüce Allah, Hz. Mûsâ'ya *beni göremezsin* (Len terânî) demiştir. Bu deyim mûtezileye göre «rü'yetin ebediyyen olanaksızlığını» dilegetirmektedir. Hem Tanrı, Mûsâ'ya asla görülemeyeceğini tanıtlamak için, yüzünü bir dağa çevirmiş ve dağ o anda darmadağın olmuştur, demek ki Tanrı'ya evrende başkaca hiçbir varlığın, değil O'nu görmek, bakabilmesi bile olanaksızdır. Buna karşı Mâlikî mezhebinin kurucusu İmam Mâlik, Tanrı'nın Hz. Mûsâ'ya sâdece bu dünyada görülemeyeceğini söylediğini ilerisürmüştür, paramparça olan dağ da Hz. Mûsâ gibi bu dünyanın malıdır, öbürdünyadaysa Tanrı görülecektir. Kur'an «*o gün yüzler vardır, taptâzedir, Rablerine bakarlar*» demektedir. Bu âyet Tanrı'nın müslümanlarca görüleceğini kanıtlamaktadır. Tanrıtanımazlarsa Tanrı'yı göremezler, çünkü Kur'an, «*onlar muhakkak ki o gün Rablerinden perdeyle ayrılmışlardır*» der, bu âyet bile Tanrı'nın müslümanlarca görüleceğini kanıtlar, çünkü müslümanlar Rablerinden bir perdeyle ayrılmayacaklardır. Eş'arîler de İmam Mâlik'e katılmakta ve yukarda verdiğimiz 75. sûresinin 22-23. âyetlerini ilerisürmektedirler. Ne var ki mûtezile buna karşı 6. sûrenin 103. âyetini ilerisürer: «*Gözler O'nu algılamaz, gözleri O algılar*». Ama bu âyetin anlamının da bu dünyaya âid bulunduğu ehl-i sünnetçe savlanmıştır, çünkü böyle olmasaydı Kur'anda çelişki sözkonusu olurdu ki bu olanaksızdır. Cehmîyye ve Neccârîyye mezhepleri de bu konuda Mûtezile'nin olumsuz görüşüne katılırlar. *Bk.* Ridâ-i ilâhî, Len terânî, Mûsâ, Allah, Mûtezile.

S

SÂ'A — Bin kırk dirhem... Hz. Peygamber çağında kullanılan bir ağırlık ölçüsüdür, İslâm hukukunda çeşitli ağırlık düzenlemeleri bu ölçüye göre yapılmıştır. Bin kırk dirhemdir, diyen İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'dir. İmam Şâfiî ve İmam Mâlik'e göre 683 (5/7) dirhemdir. İmam Mâlik'le İmam Ebû Yûsuf, Halîfe Hârun-ur-Reşîd'in önünde bunun kaç dirhem olduğunu uzun uzun tartışmışlar, sonunda İmam Ebû Yûsuf «Medîne'liler böyle şeyleri bizden daha iyi bilir» diye İmam Mâlik'e uymuştur. Tartışmaya neden olan Peygamber sözü (Hadîs, Enes naklediyor) şudur: «Ey Rabbim, Medîne'lilerin ölçü, tartı ve erzâkına bereket ver... Peygamberimizin bu duâsı üzerine Medîne'lilerin bir ölçek buğdayı başka yerlerin üç ölçeği kadar oldu».

SAALİBE — Hâricîliğin bir kolu... Bir anlaşmazlık yüzünden *Acâride* fırkasından kopmuştur. Acâride bağlılarının bir bölümü bu anlaşmazlıktan ötürü Abdülkerim bin Acrad'ı kâfir saymışlar ve Sa'lebe bin Mişkân'ın peşine takılarak bu kolu kurmuşlardır. *Bk.* Hâricîlik.

SABAH — Gecenin sona erip gündüzün ilk saatlerinin başladığı zaman... Hz. Peygamber, Sa'd bin Ebî Vakkaas'ın anlattığı ünlü bir hadîste, sabahleyin okunacak olan aşağıdaki duâların insanı bütün kötülüklerden koruyacağını ve ona büyük sevâb kazandırıp dünya ve öbürdünyada mutlu kılacağını söylemiştir. Bu hadîse göre sabahleyin on kez şu duâyı okuyana Allah akşama kadar onu koruması için iki melek gönderir: *Allahümme lâ ilâhe illâ ente vahdeke lâ şerîke leke, lekelmülkü ve lekelhamdü lâ şerîke leke.* Bu duâyı akşam okursa sabaha kadar onu koruması için iki melek görevlendirir. Aşağıdaki on duâ da özellikle sabah namazından sonra ayrı ayrı onar kez okunmalıdır: 1. *Lâ ilâhe illâllahü vahdehû lâ şerîkeleh, lehulmülkü ve lehulhamdü yühyî ve yümitü ve huve hayyün lâ ye'mütü bi ye'dihilhayrü ve huve alâ külli şey'in kadiyr.* 2. *Sübhânallahi velhamdü lillâhi ve lâ ilâhe illâllahü ve ilâhü ekber, ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhil aliyyilaziym.* 3. *Sübbûhün kuddûsün rabbil'melâiketi verrûh.* 4. *Sübhânallahi ve bi hamdihî sübhânallahil'aziymi ve bi hamdih.* 5. *Estağfirullâhel aziymellezî lâ ilâhe illâ hüvelhayyül'kayyûmu ve es'elühût tevbete velmağfirete velâfiyeh.* 6. *Allahümme lâ mânia limâ a'teyte ve lâ mu'tiye limâ mena'te ve lâ radde limâ kadayte ve lâ yenfeu zelceddi minkelceddü.* 7. *Lâ ilâhe illâllahül melîkül hakkul mübiyn.* 8. *Bismillâhillezî lâ yedurru maasmihi şey'un filardi ve lâ fissemâi ve huvessemiül aliym.* 9. *Allahümme salli ve sellim ve bârik efdale salâtike ve selâmike ve berekâtike alâ seyyidinâ Muhammedin ve âlihî ve sahbihî ecmaiyne vel'enbiyâi vel'mürseliyne vel'mukarrebiyne ve sâiri ibâdetikessâlihiyn.* 10. *Eûzü billâhissemiil aliymi mineşşeytânirrâciym, eûzü bike min hemezâtişşeyâtiyni ve eûzü bike rabbi en yahdurûn.* Hz. Osman bin Affân'ın naklettiği şu hadîste de Hz. Muhammed şu duâyı sabah ve akşam üçer kez okuyanın hiçbir şeyden zarar görmeyeceğini söylemiştir: *Biismillâhillezî lâ yeduru maasmihî şey'un fil'ardi ve lâ fissemâi ve huvessemiul aliym.* Bu hadîste ayrıca aksıranın *elhamdülillâh* demesi ve karşısında olan birinin ona: *Yerhamükallah* demesi üzerine *gaferallahü lenâ ve leküm* ya da *yehdikallahü ve yuslihu bâ leküm* diye karşılık vermesi gerektiği buyrulmuştur. *Bk.* Duâ, Kunut.

SABAH NAMAZI — Gök aydınlandıktan sonra güneş doğuncaya kadar kılınan namaz... Güneş doğarken ve doğduktan sonra kılınamaz. Bütün namazları olduğu gibi, sabah namazını da vaktinden önce kılmak câiz olmadığı gibi özürsüz olarak (uyanamamak, unutmak vb.) vaktinden sonraya bırakmak da haram ve günahtır. Ancak haklı bir özrü

olanlar namazlarını kazâ edebilir (erteleyebilir). Sabah namazı vaktinin önemli özelliği, başlangıcında günün ard arda iki kez ağarmasıdır. Birinci aydınlanmaya *geçici tan* (Fecr-i kâzip) denir, bu yalancı aydınlanmada sabah namazı kılınamaz, çünkü gök yeniden kararır. Kısa bir süre sonra ikinci bir aydınlanma, eşdeyişle *gerçek tan* (Fecr-i sâdık) görünür. Sabah namazının vakti bu zamanda başlar ve günün doğmasıyla biter. Eski güneş tapımı geleneğiyle ilgili olarak gün doğarken namaz kılınması kesinlikle yasaklanmıştır (Vakt-i kerâhet' tir). Sabah namazının farzı iki rekâttır. Bu farzı kılmadan önce iki rekât da sünnet olarak (Peygamber kıldığı için) kılınır. İbn Ömer şu iki hadîsi nakletmektedir: «Namazınızı güneşin doğmasına ve batmasına kadar geciktirmeyiniz», «Güneşin ışıkları sezilirse güneş yükselinceye kadar, güneşin ışıkları kaybolursa güneş tamâmen batıncaya kadar namazınızı geciktirin». Her iki hadîsin açık anlamı şudur: Güneş doğarken ve batarken namaz kılmayın. Sabah namazını gün doğmadan önce (ama ikinci aydınlanmadan sonra) ve akşam namazını gün batmadan önce (ama batma kızıllığı başladıktan sonra) kılın. Bir engel yüzünden (özür) kılamadıysanız günün doğuşundan ve batışından sonraya bırakın (kazâ edin). Ebû Mûsâ da şu hadîsi nakletmektedir: «İki soğuk vaktin (sabah ve akşam) namazını kılan cennete girer». Ebû Hüreyre'nin naklettiği şu hadîste de Hz. Peygamber şöyle demektedir: «İçinizden biri gün doğmadan sabahın secdesine ve gün batmadan ikindinin secdesine yetişirse namazını tamamlasın». Bununla berâber dört büyük mezhebe göre «kâmil vakitte başlanan şeyin noksan vakitte tamamlanması câiz değildir». Hz. Peygamber geceleri sabaha kadar namaz kılmayı da şu hadîsiyle yasaklamıştır (Abdullah İbn Amr naklediyor): «Sen geceleri sabaha kadar namaz kılar, uyumazmışsın. Gecenin bir bölümünde uyumalı, bir bölümünde namaz kılmalısın. Çünkü üstünde nefsinin ve ailenin de hakkı var». Sabah namazının iki rekâtlık sünneti, en hayırlı ve güçlü sünnetlerdendir (Sünnet-i müekkede). Bu sünnetin ilk rekâtında *Fâtiha'dan* sonra *Kâfirûn* sûresini ve ikinci rekâtında *İhlâs* sûresini okumak müstehâbdır (*Bk.* Müstehâb). Ebû Hüreyre şu iki hadîsi naklediyor: «Sabahın iki rekâtını (sünnet olan iki rekâtı kastediyor. O.H.) kılmak bana her şeyden daha sevgilidir», «bu iki rekâtın birinci rekâtında *Elem neşrah leke* ve ikinci rekâtında *Elem tere* sûrelerini okumak bütün üzüntü ve sıkıntıları yokeder». Ayrıca şu hadîs de var: «Sabahın sünnetini evinde kılanın rızkı genişler»; bundan ötürü sünneti evde ve yalnızca, farzı da câmide ve topluca kılmak çok sevaplı sayılmıştır. Sabah namazının farzını kılmadan önce erkeklerin kaamet getirmesi şarttır (Kadınlar getirmez, onlar için ikaamet almak mekrûhtur). Kaamet getirdikten sonra niyet edilir ve farza başlanır (*Bk.* Kaamet, Niyet). Sabah namazının farzında çok Kur'an okunması (en az kırk âyet) de sünnettir. *Bk.* Namaz, Sünnet, Farz, Kaamet, Niyet.

SABÂ MELÎKESİ — Hz. Süleyman'ın hak dinine çağırdığı kraliçe Belkîs... Kur'anın *Neml* sûresinde öyküsü anlatılır. Öykü, bir süre kaybolduğundan ötürü Hz. Süleyman'ı kızdıran Hüthüt kuşunun getirdiği şu haberle başlar (22-44. âyetler): «Arası çok geçmeden Hüthüt geldi: Ben senin bilmediğin bir gerçeği öğrendim. Sana Sabâ'dan dosdoğru bir haber getirdim. Orada bir kadın gördüm ki onlara pâdişâhlık eder. Ona varlığın her türlüsü verilmiş. Koskoca bir tahtı var. Onu da, ulusunu da Allah'ı bırakıp güneşe tapar buldum. Şeytan yaptıkları kötülükleri onlara güzel göstermiş, onları doğru yoldan çıkarmış. Artık onlar doğru yolu tutamazlar. Allah'a secde etmiyorlar. O Allah ki yerlerin ve göklerin bütün gizlilerini ortaya koyar, onların gizlediklerini de açığa vurduklarını da bilir. Süleyman: Bakalım, doğru mu söylüyorsun? dedi, al şu benim mektubumu götür, onlara ver. Sonra

yanlarından biraz çekil de bekle, bakalım ne diyecekler. Hüthüt kuşunun getirdiği mektubu alan melîke dedi: Ey ilerigelenler, bakın bana çok güzel bir mektup geldi, Süleyman'dan. Acıyıcı, esirgeyici olan Allah'ın adıyla başlıyor. Şunu diyor: Sakın bana karşı geleyim demeyin, gelin siz de benim gibi Allah'a tapın. Ey ilerigelenler, bana yol gösterin, sizlere danışmadan hiçbir işi kesip atamam ben. İlerigelenler dediler: Bizler gücü yerinde, zorlu savaşmasını bilen erleriz. Buyruk senin. Sen nasıl buyurursan öyle olur. Melîke dedi: Pâdişâhlar bir ülkeye girdiler mi oranın altını üstüne getirirler, halkın büyüklerini de süründürürler. Bunlar da böyle yapacaklardır. Onun için ben onlara bir armağan göndereyim de görelim bakalım elçimizi nasıl geri çevirecekler. Gönderilen elçiler yanına varınca Süleyman dedi: Siz bana malla yardımda bulunmak mı istiyorsunuz? Allah'ın bana verdikleri sizinkilerden çoktur. Haydi ulusunuza dönün. Eğer ordularımla üzerlerine yürüyecek olursam bana karşı duramazlar, onları yurtlarından söküp atarım. Süleyman kendi adamlarına döndü: Ey ilerigelenler, dedi, onlar bana boyun eğip gelmeden önce hanginiz Hüthüt'ün söylediği o tahtı bana getirecek? Cinlerden bir ifrit şöyle yanıtladı: Daha sen yerinden kalkmadan o tahtı ben sana getiririm, çünkü benim gücüm bu işi yapmaya yeter. Kendinde Kitap bilgisi olan biri de şöyle dedi: Sen gözünü açıp kapamadan onu ben sana getiririm. Süleyman o tahtı yanıbaşında görünce şöyle dedi: Bu Allahımın bir vergisidir, bununla beni herhalde sınıyor, bakalım O'na teşekkür mü edeceğim, yoksa O'nu tanımazlık mı edeceğim diye. İşte her kim Allah'a şükredecek olursa kendi için şükretmiş olur, her kim de Allah'ı tanımazlık edecek olursa o da kendi için tanımazlık etmiş olur. Çünkü benim Allah'ım kendine yeticidir, açık ellidir. Şunun tahtını değiştirin bakalım tanıyabilecek mi? Melîke gelince ona: Senin tahtın bu muydu? dediler. Kadın: Sanki o, dedi, gücünüzün nerelere yeteceğini daha önce öğrenmiştik, işte bunun içindir ki ben de ulusum da size boyun eğmiş bulunuyoruz. Süleyman onu Allah'ı bırakıp da tapmakta olduklarından ayırdı, çünkü o putlara tapmaktaydı. Ona: Avluya gir, denildi. Kadın avluyu görünce büyük bir su gördüğünü sandı, hemen ayakkabılarını çıkardı. Süleyman: Burası sırça döşeli bir avludur, dedi. Kadın: Tanrım, dedi, ben şimdiye kadar kendime yazık etmişim. Artık ben kendimi Süleyman'la birlikte bütün varlıkların efendisi olan Allah'a veriyorum». Görüldüğü gibi Kur'anda Belkîs'in adı geçmemekte, ondan sâdece *sabâ melîkesi* olarak sözedilmektedir. *Bk.* Belkîs, Süleyman, Sebe.

SABBAHÎYYE — Hasan Sabbah'ın başkanlığında gelişen Bâtınîliğin ilk biçimi... Bâtınîlik İslâm disiplini içinde bu mezheple gelişmeye başlamıştır. Hicret'in beşinci yüzyılında bir *İsmâîliyye* devleti kuran Hasan Sabbah'ın serüveni pek ilginçtir. Çok yanlı olan bu serüvenden ötürü mezhebi de birçok adlarla anılır. Örneğin bağlılarını haşhaşla uyutup onlara dilediğini yaptırdığından ötürü *Haşhaşiyye,* bütün haramları helâl saydığından ötürü *İbâhiyye,* akla karşı öğrenmeyi savunduğu için *Ta'limiyye,* eski Bâtınîliği yeniden canlandırdığı için *Dâvet-el-cedîde,* bir fedâîler örgütü kurduğu için *Fidâviyye,* Mustansır'ın büyük oğlu Nizar yandaşlığından ötürü *Nizariyye,* Tanrı'yı tanımadıkları suçlamasından ötürü *Mülhide* ve *Melâhide,* yedi sayısını kutsal saymalarından ötürü *Seb'iyye,* kimilerince zındık sayıldıkları için *Zanâdıka* adları Hasan Sabbah'ın Bâtınîliğini dilegetirir. Fâtımî (Mısır) devletîyle Abbâsî (Bağdat) devleti arasındaki çekişmelerden de yararlanan Hasan Sabbah, sözcük anlamında *kartal yuvası* demek olan *Alamut* kalesini ele geçirip burada âdeta küçük bir devlet örgütü meydana getirmişti. *Câfer-us-Sâdık*'tan sonra onun oğlu *İsmail* ve İsmail'in soyundan gelenlerin imam olması gerektiğine dayanan İsmâilîliği bu kaleden yola çıkardığı propagandacılarla (çağıran,

dâvet eden anlamında dâîlerle) yaymaya başladı. Her us başka türlü düşünür, diyordu, birliğe ulaşmak için *mâsûm imam* (İmâm-ı mâsûm)'a uymak ve onun söylediklerini yapmak gerekir. Uyuşturucu maddelerle gençleri sarhoş edip onlara simgesel bir cennet yaşattığı ve böylelikle kendisine bağladığı da söylenir. İmamlarına iyice bağlandıktan sonra *fedâî* (imam için her şeyi göze alarak ne derse yapan ve adam öldüren) adını alan bağlılarına birçok İslâm büyüklerini öldürtmüştür. Ünlü vezir Nizâmülmülk de Hasan Sabbah'ın öldürttüklerinden biridir. Hasan Sabbah, 1124 yılında öldükten sonra da kurduğu örgüt uzun bir süre devam etmiş, egemenliğine ancak yüz yıl sonra 1256 yılında Hülâgû tarafından son verilebilmiştir. *Bk.* Bâtınîlik, İmâmîlik, İsmâilîlik.

SABBATAY SEVİ — Mesih olduğuna inanılan yahudi hahamı... Sabbatay Sevi (1626-1675) 1648 yılında İzmir'de kendisinin *Mesih* olduğunu ilerisürmüş, çeşitli yahudi örgütlerinin karşı koymasına rağmen ünü çabucak bütün dünyaya yayılmıştır. Yaptıkları dinsel hesaplara göre yahudiler 1648 ve hıristiyanlar 1666 yılında Mesih'in gelmesini beklemekteydiler. Bir bildiri yayımlayarak dünyayı otuz sekiz bölgeye ayırmış ve her bölgenin başına bir çömezini geçirmişti. Kendisini dünyanın her yanında birçok hıristiyanlar ve yahudiler akın akın görmeye geliyorlardı. Osmanlı devletinin ses çıkarmaması yüzünden saltanatını on sekiz yıl sürdürdü. Sonunda tutuklandı ve müslüman olarak *Mehmet Aziz* adını aldı. Gizli gizli sürüpgelen tapımı günümüzde de devam etmektedir. Türkleşmiş bulunan yahudilerin onun soyu ve bağlıları olduğu söylenir. *Bk.* Mesih.

SABBE — Şiîliğin üç önemli kolundan biri... İlk şiîler üç kola ayrılmışlardı: *Sabbe, Mufaddıla, Galiyye.* İçlerinde sayıca en çok olanı *Sabbe*'ydi. Peygamberin sahâbîlerine sövdükleri suçlamasından ötürü *Sabbe* ve onlardan teberri ettikleri için *Teberrâiyye* adıyla anılır. *Bk.* Şiîlik.

SÂBIK — Bâtınî dilinde Tanrı... Varlığı meydana getiren beş ana tözden ilkidir. Her şey, her şeyden önce varolan *sâbık*'tan çıkmıştır. Ona *akl-ı kül* ve *âdem-i mânâ* da derler. Bu etkin tözün ardından edilgin töz olan *tâlî* gelir. Sözcük anlamlarında sâbık *önde bulunan* ve tâlî *sonradan* gelen demektir. *Bk.* Bâtınîlik, Tâlî.

SABIR — Tanrı'dan gelen her şeye katlanma... *Kazâ* ve *kader* inancıyla ilgili olan *sabır* (Sabr-ı cemîl) İslâm törebiliminin en büyük erdemidir. Eyyûb peygamberin ünlü sabrı buna örnek olarak gösterilir. Kur'anda, Allah, Peygamberi Hz. Muhammed'e sabırlı olmasını öğütler. Tasavvuf dilinde de ruhsal eğitimi dilegetirir, insanın tüm isteklerine egemen olma gücünü adlandırır. Deyim, aynı zamanda, *oruç* (savm) anlamında da kullanılmıştır. Örneğin *Bakara* sûresinin 45. âyeti şöyle der: «Oruç ve namazla da *(veste'iynü bissabri vessalât)* yardım dileyin», 153. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, oruç ve namazla *(bissabri vessalâti)* yardım isteyin, çünkü Allah sabredenlerle berâberdir *(inallâhe maassâbiriyn)*». Bununla berâber bu âyetlerdeki *sabr* deyiminin *oruç* anlamına gelmeyip sâdece *katlanma* anlamına geldiğini söyleyenler de vardır. Nitekim Prof. Baltacıoğlu bu âyeti «katlanarak, yalvararak yardım dileyin» biçiminde, İsmail Hakkı İzmirli «sabır ile, salât ile yardım isteyin», Hacı Murad «sabretmekle ve namazla haktan yardım isteyin» biçimlerinde çevirmişlerdir. Ne var ki oruç ayı olan Ramazan ayına *şahr al-sabr* denildiği de unutulmamalıdır. Deyimin kökeninde *yakalamak* ve *bağlamak* anlamları da vardır, örneğin Arapçada «onu sıkıca yakalayarak öldürdü» anlamında *katalahu sabran* denir, bundan ötürü de öldürene *sâbir* ve ölene *masbûr* denilmiştir, işkenceyle öldürülen savaş tutsakları için de kullanılmıştır. Peygamber sözlerinde (hadîslerde) genellikle eziyet edilerek öldürülen hayvanlar için kullanılır. Kur'anda Peygambere *sabırlı* olması öğütlenir, örneğin *Sa'd* sûresinin

17. âyeti şöyle der: «Sen onların bu dediklerine katlan», *Ahkaf* sûresinin 35. âyeti şöyle der: «Öyleyse peygamberler arasında gücü pek olanlar, güçlüklere nasıl katlandılarsa sen de öyle katlan», *Rûm* sûresinin 60. âyeti şöyle der: «Artık katlan, çünkü Allah'ın verdiği söz doğrudur, bunu kesinlikle bilmeyenler seni gevşetmesinler». Sabreden kullara da iki kat armağan verileceği bildirilmektedir, örneğin *Mü'minûn* sûresinin 113. âyeti şöyle der: «İşte ben sabredenlerin karşılığını bugün kendilerine verdim», *Kasas* sûresinin 54. âyeti şöyle der: «İşte onların karşılıkları sabrettiklerinden ötürü iki kat olarak verilmiştir», *Fürkan* sûresinin 75. âyeti de şöyle der: «İşte bu gibiler sabretmelerine karşılık cennette en yüksek katlara geçip saygıya, esenliğe kavuşacaklardır». *Zümer* sûresinin 10. âyeti şöyle der: «Sabredenlerin karşılıkları sayısızca ödenecektir». Deyim Kur'anda *savaş*'la ilgili olarak da kulanılmıştır, örneğin *Âli İmran* sûresinin 142. âyeti şöyle der: «Yoksa siz Allah, içinizde savaşanlar kimler, sabredenler kimler olduğunu bilmeden cennete gireceğinizi mi sanıyordunuz?», *Enfâl* sûresinin 66. âyeti şöyle der: «İçinizden sabretmesini bilen yirmi kişi onların iki yüz kişisini, bin kişi de onların iki bin kişisini Allah'ın izniyle yener. Allah sabredenlerle birliktedir». *Yûsuf* sûresinde de *boyun eğme* (tevekkül, rızâ, teslîmîyet) anlamında kullanılır, örneğin bu sûrenin 18. âyetinde oğlunun kanlı gömleğini alan Yâkub şöyle der: «Artık benim için sâdece sabretmek var, yardımına sığınılacak sâdece Allah'tır». Hz. Eyyûb'un sabrı da *Sâd* sûresinde anlatılır, sonuç olarak 44. âyet şöyle der: «Biz Eyyûb'u sabırlı bulduk, o ne güzel kuldur, çünkü hep Allah'a sığınmıştır». İslâm şeriatında *sabır* üç açıdan tanımlanmıştır: 1. Allah'ın buyruklarını yerine getirmek üzere kendini durdurup Allah yolunda her şeye katlanmak, 2. Kendini her türlü kötü isteklere karşı tutmak ve direnmek, 3. Başa gelen kazâ ve belâlara karşı üzüntüye kapılmayı engellemek. Özet olarak her üç konuda da *kendini tutup katlanmak* sözkonusudur. Enes şu hadîsi nakletmektedir: «Mezar başında kocasının ölümüne haykırarak ağlayan bir kadına Peygamberimiz şöyle buyurdu: Hanım, Allah'tan kork, sabret, sabır ilk sarsıntıda gereklidir». Ebû Said de şu hadîsi naklediyor: «Sabırdan daha geniş ve daha hayırlı bir bağış kimseye verilmedi». Ebû Said'le Ebû Hüreyre, Hz. Peygamberin şöyle dediğine tanıklık ediyorlar: «Sabırlı müslümanın başına gelen sürekli ve süreksiz her türlü sıkıntı, üzüntü, güçlük, gam, keder, hattâ batan bir dikenin acısı bile Allah katında onun günâhına kefâret sayılır». Ebû Hüreyre ayrıca şu hadîsi de naklediyor: «Allah buyurur ki: Dünyadaki sevdiklerinin rûhunu aldığım halde sabreden imânlı kullarım için cennetten başka bir armağanım yoktur». Tasavvuf dilinde *sabır* bir gizemcinin (mutasavvıfın) en önemli ve üstün niteliğidir, Tanrısal bilgiye ancak sabırla erişilir, kimi tarikatlardaki çileler insan sabrını pekiştirmek içindir. Kur'andaki «güzel sabırla sabret» âyeti tasavvuf edebiyatında şöyle yorumlanmaktadır: «Sabr-ı cemîl uğradığı felâketi başkalarına haber vermemektir. Böylelikle felâkete uğrayanın kim olduğu da bilinmez, demek ki felâket de bilinmez». Örnek olarak da Mâlikî mezhebinin kurucusu İmam Mâlik'in şu ünlü öyküsü gösterilir: Mâlik, Hz. Peygamberin bir hadîsini anlatarak ders veriyormuş, kendisini on altı kez akrep soktuğu halde Peygambere olan saygısından sesini çıkarmamış ve dersini bitirmiş. Tasavvufçular felâketler için «bir buluttur gelir, geçer» derler. *Bk.* Maraz, Mâtem, Çile, Oruç.

SÂBİÎLİK — Yarı yahudi, yarı hıristiyan bir mezhep... Kur'anda *Kitaplı* (Ehl-i kitâb) olarak nitelenir, üç sûrede adları anılır. *Bakara* sûresinin 62. âyeti şöyle der: «Gerçekten o kimseler ki inanırlar, o kimseler ki yahudi, hıristiyan, sâbiîdirler, onlardan her kim Allah'a ve son gününe inanır, iyilik işlerse kendisine Allah'ın katında karşılık vardır»,

Mâide sûresinin 69. âyeti de bu sözü yineler, ama *Hac* sûresinin 17. âyeti bu iki âyetten farklı olarak şöyle der: «İnananlar, yahudiler, hıristiyanlar, sâbiîler, ateşe ve puta tapanlar (mecûsîler ve müşrikler) yok mu *(vassâbiîyne vennasârâ velmecûse vellezîyne eşrekû)* Allah kıyâmet gününde onları birbirinden ayıracaktır». *Sâbiî* deyimi *daldırmak* anlamındaki İbrânîce *sab* kökünden türetilmiş ve *vaftiz edenler* anlamında kullanılmıştır. Ne var ki bu yarı yahudi ve yarı hıristiyan vaftizciler (Vaftizci Yahyâ hıristiyanları) yanında bir de yıldızlara tapan Harran sâbiîleri vardır. Özellikle uzun yıllar İslâm egemenliği altında yaşayan bu Harran sâbiîleri felsefe açısından çok ilginçtir. Yarı filozof ve yarı peygamber, yarı yunan ve yarı yahudi nitelikli *Azimûn* (Yunanca *agathodaimon,* iyi şeytan, Hz. Âdem'in üçüncü oğlu Hz. Şit), *Orfeus* (Antikçağ yunan dini: *Orpheus)* ve *Hermes* (Eski Mısır yıldız tapımı, Hz. İdris) gibi peygamberleri vardır. Müslümanlar bunlara *sapıklıktan doğru yola dönenler* anlamında *Hunefâ* da demişlerdir. Kimilerine göre de bir yahudi mezhebidir, Hz. İbrahim peygamberin dinine bağlıdırlar ve öğretilerine *Mandeizm* denir. Tarihsel kaynaklara göre *el-Cezîre* bölgesinde yaşayanlara *Mandeen'ler,* Harran'da yaşayanlara *Sâbiîler* denmiştir. Her iki kol *vaftizcilik* temelinde birleşmekle berâber Mandeen'ler yahudiliğe, Sâbiîler hıristiyanlığa daha yakın görünürler. Vaftizcilikleri de peygamber Yahya'ya ve rûh inançlarına bağlıdır. Tanrısal rûha insansal rûhla ulaşabilmek için tensel ve tinsel temizliğin temel olduğu inancındadırlar. Ulu rûh'un (Tanrı) dışında evrenin birçok rûhlarla yönetildiğini ve bu rûhların yedi gezegende oturduklarını ilerisürerler. Manişeizmin kurucusu İran'lı Mani de ilkin bu mezheptenmiş. İslâm tasavvufunun Sâbiîlerden çok şey aldıkları söylenir, özellikle *İhvân-us-Safâ* hareketinin bu kuramsal temeli hazırladığı ilerisürülür. Öyle anlaşılıyor ki Kur'anda ehl-i kitap (Tanrı'nın gönderdiği kitaplara inanan) olarak anılmış olmaları bu yarı yahudi ve yarı hıristiyan mezhebinin müslümanlarca yadsınmasını engellemiştir. Tanrı'ya rûhlarla ulaşılacağı inancı, bir açıdan, cisimsel olan Hz. Mûsâ'yı da Hz. İsâ'yı da ortadan kaldırır ve her ikisinin de peygamberliklerine inanmamayı gerektirir. Bu açıdan bakınca Sâbiîliği, Manişeizm gibi, çeşitli inançların karışımı eklektik ve bağımsız bir din olarak nitelemek daha doğru olur.

SABÛR — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Çok sabırlı* demektir. *Bk.* Esmâ, Müslümanlık, Sabır.

SAÇ — Hac'ta ihrâma girerken ve ihrâmdan çıkarken kesilmesi gereken baş kılları... Bilindiği gibi, yüz kıllarına sakal, dudak kıllarına da bıyık denir. Saç kesmek (taksir) ve traş olmak haccın vâciblerindendir. Hac ya da umre'de belli yerlerde (*Bk.* Mîkat) ihrâm (belli bir süre için kimi şeyleri kendine harâm kılma)'a girerken temizlenmek için traş olunur, ihrâmlıyken traş olmak yasaktır, ihrâmdan çıkmak içinse traş olmak başlıca koşuldur (vâcibdir). Erkeklerin saçlarını tümüyle ve kökünden kestirmeleri gerekir, ama bunu yapamayanlar ve yapmak istemeyenler en az saçlarının dörtte birini kesmek zorundadırlar. Kadınlar için saçlarının ucunu biraz kesmeleri yeterlidir. Keller (başında saçı olmayanlar)'ın da sanki traş oluyorlarmış gibi kafalarında ustura gezdirilir. Bunlar yapılmadan ihrâmdan çıkılamaz. Saç kestirdikten sonra ihrâmın bütün yasakları kalkar. İbn Ömer şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimiz vedâ haccı sırasında ihrâmdan çıkmak için traş oldu ve şöyle duâ etti: Rabbim, traş olanlara ve saçını kesenlere acı ve onları bağışla». Hz. Ayşe de şöyle diyor: «Sonra Te'nîm'e umre için gidip Kâbe'yi tavâf (dolanma) ettim, sây (yürüme) ve taksir (saç kesme) ile umremi tamamlayarak Peygamberin yanına geldim». Hac konusunun dışında, saç ve sakalları boyamak için de Ebû Hüreyre şu hadîsi nakletmektedir: «Yahudilerle hıristiyanlar saç ve sakallarını boyamaz-

lar. Siz kınayla boyayarak onlardan ayrılın». Bununla berâber kimi mezhepler, askerlerle genç karısı olan yaşlılardan başkalarının saç ve sakallarını karaya boyamalarını harâm saymışlardır, kınalamaksa yukardaki hadîste de görüldüğü gibi câizdir. *Bk.* Hac, Umre.

SÂD — Kur'anın otuz sekizinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 88 âyettir. Arap alfabesinin on dördüncü harfi olan *sad* harfiyle başladığından bu adla anılmıştır, Hz. Dâvûd'dan sözettiği için *Dâvûd sûresi* de denir. Sûre şu âyetle başlar: «Sâd, öğüt taşıyan Kur'ana and olsun ki *(sâd, velkur'âni ziyzzikr)*». Kur'anın kimi sûrelerinin başlarında bulunan ve birçok yakıştırmalar yapıldığı halde gerçekte ne anlama geldikleri ve sûre başlarına neden konuldukları bilinmeyen bu harflere *mukattaât* denir *(Bk.* Hurûf-i mukattaât), ayrıca da *müteşâbihât (Bk.* Müteşâbihât)'tan sayılır. Kimileri de *sâd* harfini yorumlarlar, örneğin İsmail Hakkı İzmirli *Kur'an* çevirisinde şöyle diyor: «Sâd veyâ amelini Kur'ana arzet, evâmirini işle, nevâhîsinden kaçın» (Sâd, işlerini Kur'ana bildir, buyruklarını yerine getir, yasakladıklarını yapma). (*Bk.* Hamdi Yazır, *Kur'an Dili*, V, 4083 vd.). Bu sûrede peygamberlerin çektikleri güçlükler, inanmayanların düşmanlıkları ve sonunda nasıl cezâya uğratıldıkları anlatılır. 17. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Onların dediklerine katlan. Kulumuzu, o özü pek Dâvûd'u bir düşün. Çünkü o, hep Allah'a sığınırdı. Biz dağlara Dâvûd için boyun eğdirdik. Bu dağlar güneş batarken ve doğarken onunla birlikte Allah'ı ululardı. Kuşlara da onun için boyun eğdirdik. Hepsi de onun yanında toplanırlar, ona uyarlardı. Biz Dâvûd'un pâdişâhlığını berkittik. Ona doğrunun bilgisini, doğruyu eğriden ayırdetme gücünü de verdik», 26. âyeti de şöyle der: «Ey Dâvûd, biz seni yeryüzünde buyrukcumuz yaptık. Artık insanları doğrulukla yargıla, sakın dürtülerine kapılma». Hz. Muhammed'e sabretmesini, katlanmasını, sâdece gelecek tehlikeleri haber vermekle görevli olduğunu bildirmesini buyuran 16, 65 ve 70. âyetler ünlü *Kılıç* âyeti (Âyat al-sayf)'yle yürürlükten kaldırılmıştır (*Bk.* Seyf âyeti). Hz. Peygamberin hak dinini sâdece bildirmekle yetinmeyip aynı zamanda kılıç kullanarak ve savaşarak yaymakla da görevlendirildiği *Tevbe* sûresinin 5. âyeti olan *Kılıç* âyetiyle buyrulmuş ve yukardaki âyetler ortadan kaldırılmıştır. *Bk.* Dâvûd, Nesh, Seyf âyeti.

SADAKA — Bir müslümanın sâdece iyilik amacıyla ve kendi isteğiyle yoksullara verdiği her şey... Arapça *sıdk* kökünden türemiştir ve gerçek anlamında *doğruyu söylemek* demektir, *sadaka verme* anlamında da *tasadduk* deyimi kullanılır. Bir müslümanın sadaka vermesi, dininin *doğru*'luğunu ve hem de dininde *doğru* olduğunu gösterir. İslâmlığın temel koşullarından biri olan *zekât*'la Ramazan bayramlarında verilen *fitre* de bir sadakadır, nitekim *zekât* deyimiyle anlamdaş olarak da kullanılmıştır ve *fitre*'ye de *sadaka-i fıtır* denir. Ama deyimin günümüzde kullanılan anlamı *kendi isteğiyle ve Allah rızâsı için verilen* (Sadakaat al-tatavvû)'dir, bundan ötürü de *zekât* ve *fitre*'den ayrılır, çünkü *zekât*'ın verilmesi kesin farz (Farz-ı ayn) ve *fitre*'nin verilmesi vâcibdir (eşdeyişle müslüman olmak için zorunludur). Ama kimi durumlarda bu türlü sadaka da zorunlu olabilir, bir günâhı bağışlatmak için *fidye* ya da *kefâret* olarak verilir. Ne var ki kendi isteğiyle verildiği durumda asla gösteriş için verilmemelidir, *Bakara* sûresinin 264. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, sadakalarınızı, gösteriş için veren ve Alah'a inanmayan insanlar gibi başa kakarak, inciterek verip de değersizleştirmeyin. Onlar iyiliklerinin karşılığını göremezler». Sadaka içtenlikle isteyerek, gönül rızâsıyla verilmelidir, gönül kırmadan verilmelidir, *Bakara* sûresinin 263. âyeti şöyle der: «Tatlı bir söz söyleme gönül kırarak verilen bir sadakadan yeğdir», 265. âyeti de şöyle der: «Allah'ın dileğini kazanmak ve özlerini pekleştirmek için mal-

larını harcayanların (sadaka verenlerin) durumu ise o bahçenin durumuna benzer ki üstüne bol yağmurlar yağarak verimini kat kat arttırır», 276. âyeti de şöyle der: «Allah fâizin verimini eksiltir, sadakanın verimini arttırır». Kur'anda sadakayla ilgili âyetler pek çoktur. Örneğin *Âli İmran* sûresinin 17. âyeti iyi kulları tanımlarken şöyle der: «Onlar katlananlar, özü sözü doğru olanlar, yoksullara sadaka verenler, tanyeri ağarırken Allah'tan bağışlanma dileyenlerdir», *Nisâ* sûresinin 114. âyeti şöyle der: «Onların gizli görüşmelerinin çoğundan hayır gelmez. Meğer ki bu görüşmeler sadaka vermeyi, iyilik etmeyi, insanların arasını düzeltmeyi öğütleyici ola. Her kim bunları Allah'ın dileğini yerine getirmek için gönülden ve isteyerek yaparsa biz de ona yarın pek büyük bir karşılık veririz», *Tevbe* sûresinin 79. âyeti şöyle der: «O kimseler ki inananlarla, gönül dileğiyle sadaka verenlerle eğlenirler, Allah da onlarla eğlenir, onlar için acıklı bir azâb vardır», *Meâriç* sûresinin 24-25. âyetleri cennette ağırlanacak olanları sayarken «dilenenler için, yoksullar için mallarından belli bir pay ayıranlar»ı da sayar, *Müdessir* sûresinin 44. âyeti de cehennemliklere suçlarını söyletirken «biz yoksulları doyurmazdık» dediklerini vurgular. Yukarda da değindiğimiz gibi, sadaka kimi yerde İslâm şeriatının zorunlu kıldığı bir cezâ yükümlülüğü de olabilir, örneğin hac sırasında üç tâneden az çekirge ya da dört tâneden az bit öldürenler bir fıtır sadakasından az, bu sayılardan daha çok çekirge ve bit öldürenler bir fıtır sadakası kadar sadaka vermek zorundadırlar (Hikmeti bilinmemekle berâber hacda ihrâmlıyken bit öldürülmesi şeriatça yasaklanmıştır). Bütün müslümanlar sadaka verebilir ve sadaka alabilir, ama sâdece Peygamber sadaka alamaz ve zekât için toplanan mal ve paralardan sadaka veremez, ancak kendi servetinden sadaka verebilir. Ebû Hüreyre şu hadîsi naklediyor: «Peygamber, başkaları tarafından kendisine yenilecek bir şey getirilince: Hediye midir, sadaka mıdır? diye sorardı. Sadakaysa yakınlarına: Siz yiyiniz, der kendisi yemezdi», Enes de şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimize pişmiş et getirmişlerdi: Bu et, Hz. Ayşe'nin azatlısı Berîre'ye sadaka olarak verilen ettendir, denildi. Peygamberimiz: Bu, Berîre için sadakadır, ama bizim için hediyedir, dedi ve eti yedi», Ebû Hüreyre şunu da anlatıyor: «Hurmalar toplandığı sırada herkes zekâtını yoksullara dağıtılmak üzere Peygamberimizin evine getirmişti, zekât evde yığılıp harman oluyordu. Çocuk olan Hasan'la Hüseyin efendilerimiz orada oynarlarken ağızlarına birer tâne hurma atmışlardı. Peygamberimiz hemen: Peygamber soyunun sadaka yemeyeceğini bilmiyor musunuz? Atın ağzınızdan onu, diye ikisini de azarladı». Verilen bir sadaka geri alınamaz, Hz. Ömer, Peygamberin şöyle dediğini söylüyor: «Verilen bir sadakayı geri almak, kusmuğunu yemek gibidir». Sadakanın en değerlisini (efdalini) Hz. Peygamber, Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir hadîsinde şöyle tanımlamaktadır: «Sadakanın efdali hangisidir? diye sorulunca Peygamberimiz şöyle buyurdu: Sağlıklı ve dünya malını toplamaya hırslı, yoksulluktan korktuğun bir sırada vereceğin sadakadır. Sadakanı can boğazına takılıncaya kadar geciktirme». Ebû Said el-Hudrî de şu hadîsi nakletmektedir: «Ey kadınlar topluluğu (cemâati), çok sadaka veriniz, çünkü çoğunuz bana cehennemde gösterildi». *Bk.* Zekât, Fıtır, Sadaka-i fıtır, İyilik.

SADAKA-İ FITIR — Ramazan ayının sonunda ve bayram namazından önce verilmesi farz olan sadaka... *Bk.* Fıtır.

SÂDAN — Dikenli bir bitki ve iki yıldız... Ebû Hüreyre'nin anlattığı bir hadîste Hz. Peygamber şöyle demektedir: «Cehennemde sâdan dikeni gibi kancalar vardır, sâdan dikenini bilir misiniz? İşte cehennemin kancaları onlar gibidir, büyüklüklerini Allah bilir. O kancalar insanları kendiliklerinden cehenneme çekerler». *Sâdan* deyimi ayrıca, uğurlu olduklarına inanılan Müşteri ve Zühre yıl-

dızlarını da adlandırır, *iki uğurlu yıldız* demektir. Zühal ve Merih yıldızlarına da *iki uğursuz yıldız* anlamında *nahsan* denir. Yıldızlar bilimi (İlm-i nücûm, Astroloji)'nde her insanın bir yıldızı olduğu ilerisürülmüştür.

SA'DİYYE — Rıfâîliğin bir kolu... XIV. yüzyılda Sadeddin Cibâvî tarafından kurulmuştur. *Cibâviyye* de denir. Yılanlar üstünde etkili olmak ve yılanlı törenler yapmakla ünlenmiş bir tarikattır. Saçları uzatmak, üç köşeli sivri külâh giymek ve *devse* adı verilen özel bir yılanlı töreni yapmak başlıca özellikleridir. Suriye'de kurulan ve XVIII. yüzyıla doğru Türkiye'ye de giren bir tarikattir. *Bk.* Rıfâiyye.

SAF — Kur'anın altmış birinci sûresinin adı... Medîne'de inmiştir, 14 âyettir. Arapça *saf* deyimi *sıra* (dizi) demektir. Sûrenin 4. âyetinde kullanıldığı için bu adla anılmıştır, âyet şöyle der: «Kesindir ki Allah kendi yolunda saf bağlayıp *(fiy sebiylîhi saffen)* sapasağlam bir yapı gibi durup vuruşanları sever». Hz. İsâ kendisinden sonra Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderileceğini bu sûrede müjdeler, sûrenin 6. âyeti şöyle der: «Hani Meryem oğlu İsâ şöyle demişti: Ey İsrâiloğuları, ben daha önce inmiş olan Tevrat'ı tasdik ve benden sonra gelecek olan Ahmed peygamberi müjdelemek için gönderildim». Bilindiği gibi *Ahmed* ve *Muhammed* deyimleri aynı kökten, *övgü* anlamındaki *hamd* kökünden türemiştir ve her ikisi de *övgüye değer* demektir ve anlamdaştır. Türk edebiyatının en büyük ozanlarından biri olan Şeyh Gaalib şöyle der: «Sen Ahmed-ü Mahmûd-u Muhammed'sin efendim». Toplulukla (cemâatle) kılınan namazlarda *saf*'ların düzenlenmesi (tertîbi) çok önemlidir. Bunu düzenlemek imamın da görevidir. İmamın arkasına önce erkekler, onlardan sonra erkek çocuklar ve en arkaya da kadınlar sıralanır. Tek erkek varsa imamın sağında ve biraz gerisinde durur, solunda ve arkasında durması mekrûhtur (*Bk.* Mekrûh). Bir kadınla bir erkekten ibâret bir toplulukta erkek imamın sağında ve kadın arkasında durur. Birden çok erkekler olduğu takdirde imamın arkasında dururlar. Safların düzgün olması ve safta yer alanların birbirlerine yakın durmaları gerekir. İmamın namaza başlamadan önce «safları düzeltin» diye uyarıda bulunması da ayrıca öğütlenmektedir. Enes şu hadîsi naklediyor: «Saflarınızı düzeltiniz, sıklaştırınız, çünkü ben muhakkak ki kalp gözümle arkamda sizleri görürüm», Nu'man İbn Beşîr de şu hadîsi nakletmektedir: «Namaza durduğunuz vakit saflarınızı güzelce doğrultunuz, yoksa Allah aranıza düşmanlık sokar ya da yüzlerinizi arkaya çevirir». Ebû Bekre şu hadîsi anlatmaktadır: «Mescide biraz geç kalmıştım, namaza yetişeyim diye arkada durup rükûa vardım. Namazdan sonra Peygamberimiz: Allah istediğini arttırsın, dedi, ama bir daha yapma». Safa girmeden imama uymak üç mezhebe göre mekrûhtur, Hanbelîlere göre haramdır. *Bk.* Namaz, Muhammed.

SAFÂ — Mekke'de bir tepenin adı... Kur'anın *Bakara* sûresinin 158. âyetinde adı geçer. Hac sırasında onunla hemen karşısındaki Merve tepesi arasında (*Bk.* Merve) dört gidiş ve üç geliş olmak üzere yedi kez gidip gelmek sevâp sayılır. Vaktiyle Hâcer, oğlu İsmail'e su bulmak için bu iki tepe arasında yedi kez koşmuş. Bu olayı anmak için yapılan ve *say* adı verilen bu yürüyüşler özellikle hac sırasında yapılır. *Bk.* Hac, Sây, Şavt.

SAFAVİYYE — XIII. yüzyılda İran'da kurulan önemli bir tarikat... *Halvetiyye*'yle *Kalenderiyye* tarikatlarının bireşimidir. Seyyit Safiyeddin İshâk-ı Erdebilî tarafından kurulmuştur. Bundan ötürü *Erdebilîyye* adıyla da anılır. Kökeninde *Melâmetîlik* vardır. Kimi kaynaklar *Şâfiîlik* inançlarını sürdürdüğünü de ilerisürerler. Yılın belli günlerinde bir çeşit çilecilik anlayışı içinde özel yerlere kapanıp tapımda bulunmalarıyla ünlüdürler. Daha sonra şiîliği ve

özellikle on iki imamcılığı da benimsemişlerdir. Ünlü İran şahı İsmail bunlardandı. Yavuz Sultan Selim'e Çaldıran'da yenilen Şah İsmail, Safavî şeyhi Haydar'ın oğluydu. Bu bakımdan onun soyu da *Safavîler* adıyla anılır ve önemli siyasal rolleri olmuştur. Aslında bir Türk soyu olan Safavîler, Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in soyundan olduklarını ileri sürmüşlerdir. İran, Irak, Horasan, Gürcistan, Kafkasya ve Güneydoğu Anadolu'yu ellerine geçirecek kadar güçlenmişlerdi. *Safavîyye* devletleşen bir tarikat olmak bakımından önemlidir. Türkiye'de Safavîlik, *Bayrâmîlik*'in kurucusu Hacı Bayram Velî tarafından sürdürülmüştür. *Bk.* Şiîlik, Bayrâmîlik, Şâfiîlik.

SAFEVÎLİK — *Bk.* SAFAVİYYE.

SAFEVİYYE — *Bk.* SAFAVİYYE.

SAFFÂT — Kur'anın otuz yedinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 182 âyettir. Arapça *saffât* deyimi, *namazda sıraya dizilenler* anlamında *saf tutanlar* demektir (*Bk.* Saf). Sûrenin ilk âyeti bu deyimle başladığından bu adla anılmıştır: «Kulluk makaamında saf saf duranlar hakkı için *(vessafâti saffâ)*». Bu sûrede Nûh, İbrahim, Mûsâ, İlyas ve Lût peygamberlerin sözü edilir. Bu sûrenin 174, 175, 178 ve 179. âyetlerinin Peygambere sabretmeyi, beklemeyi, aldırmamayı ve müşriklerden yüz çevirmeyi buyuran hükümleri müşriklerin öldürülmelerini buyuran *Tevbe* sûresinin 5. âyetiyle yürürlükten kaldırılmıştır (neshedilmiştir). *Bk.* Saf, Nesh, Seyf âyeti.

SAFİYE — Peygamberin eşlerinden biri... Yahudiydi, Nazîr oğulları (Benî Nazîr) kabîlesindendi. Yahudi ilerigelenlerinden iki kişiyle evlenmişti, Hayber kalesinin müslümanlarca alınması üzerine tutsak (esîr) edilmişti, bu sırada on yedi yaşındaymış. Hz. Muhammed, onu müslüman ederek evlenmiş. Hz. Peygamberin birçok kez yaptığı gibi, bu evliliğinde de siyasal bir amaç güttüğü, yahudi ilerigelenlerinden bir kadınla evlenerek onlarla hısımlık kurmak istediği düşünülebilir. İslâm tarihleri, onun Medîne'ye geldiğinde Peygamberin öteki eşlerince kıskanıldığını ve soğuk karşılandığını yazıyorlar. Akıllı, soğukkanlı ve erdemli bir kadınmış. Hz. Peygamberin sevgisini ve güvenini kazanmış ve Hz. Fatma (Peygamberin kızı ve Hz. Ali'nin karısı)'yla da çok iyi ilişkiler kurmasını başarmış. Çocuğu olmamıştır. Halîfe Hz. Osman'a karşı başgösteren büyük muhâlefette onun yanını tutmuş, öldürülünceye kadar ona yardım etmiştir. 672 yılında ölmüştür. Halîfe Muâviye'den büyük bir saygı görmüştü. Kahire'deki bir câmiye ve çevresindeki mahalleye onun adı verilmiştir (Sitt Safiyâ). On önemli hadîsi nakleden de odur. *Bk.* Muhammed, Osman.

SAFİYULLAH — Tasavvuf dilinde, Hz. Âdem'in adı... *Katıksız* ve *temiz* anlamında Arapça *safî* ya da *safiy* de derler. Tanrı Hz. Âdem'i balçıktan yapıp kendi rûhunu üfleyerek canlandırdığı için *Safiyullah* olmuştur, daha açık bir deyişle tasavvuf inançlarına göre Tanrı, Hz. Âdem'de cisimleşmiştir, insan biçimine girmiştir. *Bk.* Âdem.

SAĞ — İnsan bedeninin uğurlu yanı... İslâm dini terminolojisinde insan bedeninin uğursuz yanını dilegetiren *sol* deyimi karşıtıdır. Kur'anda cennetliklerin defterinin sağ ve cehennemliklerin defterinin sol yanlarından verileceği bildirilir. Uyumak için yatağa sağ yanından yatılır ve sabahleyin yataktan sağ yanından kalkılır. Hattâ halk dilinde işleri ters gidenlere «sen bugün sol yanından kalkmışsın» denir. Berâ bin Âzib, Hz. Muhammed'in şöyle dediğini anlatıyor: «Yatağına girerken sağ yanına yat, sonra da *Allahım yüzümü sana tuttum* de». Koyu sofular bir yere girecekleri ya da binecekleri zaman ilkin sağ adımlarını atarlar. Dindarların sağcı ve sola düşman oluşları, 1789 Fransız devriminden sonra meclisteki sağ-sol ayrımından çok, bu dinsel inanca dayanır. Daha açık bir deyişle, solculukta *dine karşı* (eşdeyişle, dinsizlik)'lık bulunduğu da sanılır. *Bk.* Defter, Kıyâmet.

SAGÎRE — Küçük günah... *Kebîre* (büyük günah) deyimi karşılığında kullanılır. Bu iki tür günah ayrımı, İslâm dinbilimcileri arasında çok önemlidir. *Bk.* Kebîre.

SAHÂBE — İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in yakını olmuş ve onunla konuşmuş kişiler... Çoğulu *ashâb*'dır, *Peygamberin arkadaşları* anlamında kullanılır. Peygamberin sözlerinin ve eylemlerinin en doğru anlatıcısı bunlar sayılır, bunların anlattıkları *hadîs*'lere *sahîh* denir. Ashâb (sahâbe'ler) genellikle Tanrısal vahiyleri bizzat Hz. Peygamberin ağzından dinlemişlerdir, bundan ötürü de Tanrısal yargıların nedenlerini ve anlamlarını en iyi bilenlerdir. İçlerinden Ebû Hüreyre, İbn Abbas vb. gibi kimileri bütün zamanlarını Peygamberin yanında geçirmişler ve bundan ötürü de çok hadîs nakletmişlerdir. Ömer, Ali, İbn Mes'ud, Zeyd bin Sâbit, Abdullah bin Abbas, Abdullah bin Ömer, Muâz gibi üstün zekâlı ve bilgili olanları da günümüze kadar geçerli kalmış olan *fetvâ*'lar vermişlerdir. Özellikle Hz. Ali'yle Abdulah bin Mes'ud'un Kitap ve sünneti, eşdeyişle şeriatı en iyi bilen kişiler olduğu söylenir. Bunlardan Ebû Mûse'l Eş'arî'nin de ilk ve en büyük fıkıh ustası olduğu bildirilmektedir. Ebû Hüreyre, Hz. Peygamberin şöyle dediğini anlatmaktadır: «Sizden önceki ümmetlerde peygamber olmadıkları halde ilhâm olunan kimseler vardı. Benim ümmetimden de böylesi varsa şüphe yok ki o Ömer'dir». Peygamberin bu yakın dostlarına *sahâbî* de denir. Gerçekte *sahâbe* ve *ashâb* deyimleri anlamdaştır ve her ikisi de tekil olan *sahâbî* deyiminin çoğuludur, ama zamanla *ashâb* deyimi de *sahâbe* deyiminin çoğulu gibi kullanılmıştır. Bütün bu deyimler *arkadaş* anlamına gelen Arapça *sâhib* (Dostluk yakınlığıyla bağlı olan) deyiminden türemiştir. Hz. Peygambere yakın olan ve İslâmlık uğrunda ölenler için *sâhib* deyimi de kullanılmıştır. Hz. Muhammed bu arkadaşlarıyla konuşurken kendisinden *arkadaşınız* anlamında *sâhibikum* diye söz edermiş. *Sâhib* deyimi dilimizde *herhangi bir kimse ya da şeyle ilişkisi olan* anlamından genişleyen bir anlamda, *elinde bulunduran* (İye) anlamında kullanılmaktadır. *Bk.* Râvî, Hadîs, Muhaddîs, Fetvâ, Fıkıh, Fakîh, İlhâm, Ashâb.

SAHÂBÎ — *Bk.* SAHÂBE.

SÂHİB — *Bk.* SAHÂBE.

SÂHİB-İ ZAMÂN — Mehdî'yi dilegetirmek için kullanılan niteliksel ad... *Bk.* Mehdî.

SÂHİB-UN-NÂKE — *Bk.* KARMÂTÎLİK.

SÂHİB-UZ-ZUHÛR — *Bk.* KARMÂTÎLİK.

SAHÎH — Farz ve vâciblere uyularak yapılan tapım... Sözcük anlamında *doğru* ve *gerçek* demektir, *sağlamlık* anlamını dilegetiren *sıhhat* deyiminden türetilmiştir. Özellikle *sahîh namaz* ve *sahîh oruç* gibi deyimlerde kullanılır. Doğruluğundan kuşkulanılmayan *hadîs*'leri de dilegetirir. Özellikle Buhârî ve Müslim'in kitaplarında topladıkları bu doğru (anlatıcıları tamam ve kusursuz) hadîslere *sahîh hadîs* denir, bu nitelikteki hadîs kitaplarını da adlandırır, örneğin «Buhârî *Sahîh*'inde şu hadîsi veriyor» sözünü biz de sözlüğümüzde sık sık kullanmaktayız, çünkü Buhârî'nin *Sahîh*'i başlıca kaynaklarımızdan biridir. İslâm halk inançlarında Buhârî'nin *Sahîh*'i bir muska gibi kullanılmakta, örneğin bir deniz yolculuğuna çıkacak kişiler bir kazâya uğramamak için onu yanlarında taşımaktadırlar. Denilebilir ki İslâm şeriatının bütün yasaları *Kur'an*'la birlikte Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerine dayanır. *Bk.* Hadîs, Haber, Farz, Vâcib.

SÂHİR — *Bk.* SİHİR.

SAHÛR — Oruç tutanların gün doğmadan yedikleri son yemek... Oruç bozmak için yenen ilk yemek *iftâr*'dan sonra yenen ikinci oruçlu yemeğidir. İbn Mes'

ud'un naklettiği bir hadîste, Hz. Peygamber şöyle demektedir: «Bilâl'in ezânı sizi sahûr yemeğinizden alıkoymasın. Çünkü o, uyanıkları hazırlamak ve uyuyanları uyandırmak için ezânı biraz erken okur». Tanyerinde ikinci aydınlanma (çünkü sabahleyin tanyeri ilkin biraz aydınlanıp sonra yeniden kararır) belirinceye kadar sahûr yemeği yenir ve yatsı namazı kılınabilir. İbn Ömer de buna benzer şu hadîsi anlatıyor: «Bilâl şafak atmadan ezân okur, siz ikinci müezzin Ümmü Mektûm'un oğlu ezân okuyuncaya kadar yiyin için». *Bakara* sûresinin 187. âyeti şöyle der: «Tanyeri ağarırken kara iplik ak iplikten ayırdedilinceye kadar yiyin için, bundan itibâren de gece oluncaya kadar orucunuzu tamamlayın». Adiy İbn Hâtim şöyle diyor: «Bu âyet inince hemen beyaz ve siyah iplikler alarak yastığımın altına koydum, sahûr vaktini anlamak için karanlıkta bu ipliklere baktımsa da hiçbir şey anlamadım. Durumu Peygambere anlatınca şöyle buyurdu: O iplikler gecenin karanlığıyla gündüzün aklığıdır». Enes İbn Mâlik de şu hadîsi anlatıyor: «Ramazanda sahûra kalkıp yemek yiyiniz, çünkü sahûrda bereket vardır». Başka bir hadîste de iftâr ve sahûrda biraz fazlaca yemek yemekte bir sakınca olmadığı bildirilmektedir. *Bk.* İftâr, Oruç.

SÂK — Bacak... Sözcük anlamında *topukla diz arası*'nı dilegetirir. *Kalem* sûresinin 42. âyeti şöyle der: «O gün bacaklar açılır *(yevme yüksefü an sâkın)*, onlar secdeye çağrılacaklardır». Kimi yorumcular bu âyetteki *sâk* deyimini «kaçmak için paçaların sıvanacağı karışıklık ve felâket günü» (örneğin *Bk. İslâm Ansiklopedisi*, c. VI, s. 377), kimileri «açılması gerçek inananlarla Tanrı arasında bir işâret» (örneğin *Bk.* Buhârî, *Kitâb al-Tavhid*, bâb 24), kimileri de «kıyâmet gününün bütün dehşetiyle görünmesi» ya da «Tanrı'nın görünmesi» (örneğin *Bk.* İsmail Hakkı İzmirli, *Kur'an-ı Kerîm*, Istanbul 1977, s. 566, dipnotu 13) olarak yorumlamaktadırlar. *Bk.* Kıyâmet.

SAKAL — İnsan kafasındaki çene kılları... Sakal bırakan biri için şu duânın okunması öğütlenmektedir: «*Elhamdü lillâhi rabbil'âlemîn, vessalâtü vesselâmü alâ seyyidinâ Muhammedin ve alâ âlihî ve sahbihî ecmaiyn. Şu sakal bırakan kardeşimizin sakalını mübârek eyle yâ Rabbî, bunun gibi daha pek çok sünnet-i senîyeleri yapmayı kendisine ve bizlere nasîb ve müyesser eyle yâ Rabbî, ve sallâllahü alâ seyyidinâ Muhammedin ve alâ âlihî ve sahbihî ecmaîn ve selâmün alelmürselîn velhamdülillâhi rabbil'âlemîn. Bk.* Saç.

SAKAL-I ŞERÎF — Peygamber Hz. Muhammed'in sakalının kılları... Ashâb her sakal kesişinde Hz. Peygamberin bu sakal tellerini toplamıştır (*Bk.* Sahâbe). Bu teller şişelerde saklanarak bütün İslâm ülkelerinin büyük câmilerine dağıtılmıştır. Ramazan ayında halka gösterilir ve öptürülür. *Bk.* Emânât-ı mukaddese.

SAKAR — Ateş... *Kamer* sûresinin 48. âyeti şöyle der: «O gün yüzüstü ateşe sürüklenecekler *(messe sakar)*», *Müdessir* sûresinin 26-27. âyetleri şöyle der: «Ben onu cehenneme atacağım *(seuslîhi sakar)*, cehennem nedir bilir misin? *(ve mâ edrâke mâ sakar)*», 42. âyeti de şöyle der: «Günahkârlara soracağız: Siz neden cehenneme girdiniz? *(mâ selekeküm fiy sakar)*». Bu deyim Arapça olmadığı halde Kur'anda *cehennem* anlamında kullanılmıştır. Arapçada bu deyimin sözcük anlamı karşılığı *nâr* (ateş) deyimidir. Dilimizde de *alnında küçük ak bulunan hayvan* ve *elinden sürekli kazâ çıkan insan* anlamında kullanılmaktadır. *Bk.* Cehennem.

SALÂ — Cumâ namazına çağırmak için ve kimi yerlerde cenâze kaldırılırken câmi minârelerinde okunan salât... Buna *salâ vermek* denir. Peygamber Hz. Muhammed için okunan bir duâdır. *Bk.* Salât, Selâm.

SALÂHİYYE — Halvetîliğin Uşşakiyye kolundan türemiş bir kolu... *Salâhiyye-i Halvetîyye* de denir. XVIII. yüz-

yılda Abdullah Salâhüddin tarafından kurulmuştur. *Bk.* Halvetîlik.

SALÂHİYYE-İ HALVETÎYYE — *Bk.* SALÂHÎYYE.

SALÂT — Namaz... İlk kez Kur'anda kullanılan bu Arâmî sözcük *katlamak* (bükmek) anlamındadır, ikiye katlanarak kılındığından *namaz* anlamında kullanılmıştır. Arapçada *salâvât* biçiminde de yazılmış ve söylenmiştir. *Salâvât* deyimi her ne kadar kimi sözlüklerde *salât* deyiminin çoğulu olarak gösterilmişse de değildir, anlamdaşıdır, ama *namaz* anlamından çok *salât* deyiminin ikinci anlamı olan *Peygamber Hz. Muhammed için okunan duâ* anlamında kullanılmıştır. Bu duâlara *salât-u selâm* dendiği gibi *salâvât-ı şerîfe* de denir. Peygamber Hz. Muhammed'e okunan duâya *salât okumak* dendiği gibi *salâvât getirmek (Alâ resûlinâ salâvât)* de denir. Hz. Peygamber için çeşitli adlar altında okunan çeşitli duâlar vardır, aşağıda özel başlıklarında vereceğimiz bu duâların temeli şu duâdır: *Allahümme salli alâ seyyidinâ Muhammedin ve alâ âlihî Muhammed* (Muhammed'e ve onun soyuna selâm olsun). Salâvât-ı şerîfe'lerin en kısası budur. En üstünü (efdali) ve beğenileni de namazlarda okunan şu iki salâvât-ı şerîfe'dir: *Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed, kemâ salleyte alâ İbrahiyme ve alâ âli İbrahiym, inneke hamîdün mecîd* (Allahım, sen ulusun ve övülensin, Muhammedi ve ona uyanları İbrahim'i ve ona uyanları kayırdığın gibi kayır), *Allahümme bârik alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed, kemâ bârekte alâ İbrahiyme ve alâ âli İbrahiym, inneke hamîdün mecîd* (Allahım, sen ulusun ve övülensin, Muhammed'e ve ona uyanlara İbrahim'e ve ona uyanlara verdiğin gibi bereket ver). Bununla berâber Buhârî'nin *Sahîh*'inde verdiği Ka'b İbn Ucre'den nakledilen ünlü *salâvât hadîsi*'nde Hz. Muhammed ikinciyi birincinin hemen ardına takarak *(... hamîdün mecîd Allahümme bârik alâ...)* biçiminde tek duâ olarak, eşdeyişle günümüz namaz ve duâ kitaplarında olduğu gibi ikiye ayırmadan söylemiştir, İbn Ucre'nin naklettiği hadîs şöyledir: «Peygamberimize sordum: Ey Allah'ın elçisi, sana selâm vermek gerektiğini *Ettehiyyâtü*'den öğrenmiş bulunuyoruz. Ama bu salâvâtı nasıl yapacağız? Peygamberimiz şöyle dedi: *Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammedin kemâ salleyte alâ âli İbrahiyme inneke hamîdün mecîd Allahümme bârik alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammedin kemâ bârekte alâ âli İbrahiyme inneke hamîdün mecîd».* Anlamını yukarda verdiğimiz bu salâvât, dikkat edilirse, duâ kitaplarında ikiye ayrılanı birleştirmekten başka birkaç küçük ayrım daha göstermektedir, örneğin her iki tümcede de «*İbrahiyme ve alâ âli İbrahiym*» yerine, sâdece *alâ âli İbrahiyme*» denmektedir. Bundan başka Arapça *âl* deyiminin *soy* ve *aile* anlamlarından başka *ona uyanlar* (ümmet) anlamına da geldiği unutulmamalıdır (*Bk.* Âl). Gene Buhârî'nin *Sahîh*'inde Ebû Said el-Hudrî'den nakledilen şöyle bir hadîs de var: «Peygamberimize: Sana selâm ve teslimi öğrendik, nasıl salâvât getirelim? diye sorduk. Şöyle deyin, buyurdu: *Allahümme salli alâ Muhammedin abdüke ve resûlüke kemâ salleyte alâ âli İbrahiyme ve bârik alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammedin kemâ bârekte alâ İbrahiyme.* Bir başka sorana *alâ âli İbrahiyme,* daha bir başkasına da *kemâ salleyte alâ İbrahiyme ve bârik alâ Muhammedin ve âli Muhammedin kemâ bârekte alâ İbrahiyme ve âli İbrahiyme* buyurmuştu». Görüldüğü gibi bu salâvât bizzat Peygamber tarafından çeşitli zamanlarda çeşitli biçimlerde söylenmiştir, ama anlamları aynıdır, sâdece *kulun ve elçin Muhammed* deyimi eklenmiş ve İbrahim'in adına *ve İbrahim'e uyanlara* deyimi katılmıştır. Bu çeşitli söyleyişlere başka bir örnek olmak üzere gene Buhârî'nin *Sahîh*'inden Ebû Humeyd es -Saîdî'nin naklettiği şu hadîsi de aktarıyorum: «Ashâb: Ey Allah'ın elçisi, biz sana nasıl duâ ve selâmda bulunalım? diye sorunca Peygamberimiz, şöyle deyin, buyurdu: *Allahümme salli alâ Mu-*

hammedin ve ezvâcin ve zürrîyetin kemâ salleyte alâ âli İbrahiyme ve bârik alâ Muhammedin ve ezvâcin ve zürrîyetin kemâ bârekte alâ âli İbrahiyme inneke hamîdün mecîd (Allahım, sen ulusun ve övülensin, İbrahim'in ailesini şereflendirdiğin gibi Muhammed'in eşlerini ve soyunu da yücelt, onları bereketlendirdiğin gibi Muhammed'in eşlerini ve soyunu da bereketlendir, kutlu kıl)». Görüldüğü gibi Hz. Peygambere böylece duâ ve selâm edilmektedir. Bu duâ ve selâm her namazdan sonra okunur, bunu içtenlikle okuyanların her türlü kazâlardan ve belâlardan korunulacağına inanılır, bu duâ ve selâm okunmadan önce de *alâ resûlinâ salâvât* (Peygambere selâm olsun) denir. Bu duâ ve selâm sâdece namazlarda değil, çeşitli yer ve zamanlarda da okunur, örneğin ezân okunuşu bittikten sonra da (*Bk.* Ezân) Hz. Peygambere şöyle duâ ve selâm edilir (eşdeyişle, salâvât getirilir): *Allahümme rabbe hâzihidda'vetittâmmeti vessalâtilkaaimeti âti Muhammeden'ilvesiylete velfazîlete vedderâceterrafîete veb'ashü makaamen Mahmûden illeziy vaadeteh inneke lâ tuhlifülmîad* (Allahım, Hz. Muhammed'e tavanı arş olan en üst cenneti ve yüce dereceyi, ona söz verdiğin mahşerdeki övülmüş ve beğenilmiş makaamı ve büyük arka çıkma yetkisini ver, muhakkak ki sen sözünden caymazsın). Hz. Peygambere salâvât getirilmesi *ettehiyyâtü*'yle Tanrı tarafından buyrulmuş olmaktan başka bunun yapılması gerektiği bizzat Hz. Muhammed tarafından da çeşitli hadîslerde bildirilmiştir. Örneğin Enes bin Mâlik şu hadîsi nakletmektedir: «Her kim bana bir salâvât getirirse Allah da onu on kat bağışlar ve ona sevâb vererek derecesini yükseltir», Saffân bin Süleym şu hadîsi nakletmektedir: «Cumâ günü ve cumâ gecesi bana çokça salâvât getirin», Ebud' derdâ şu hadîsi anlatıyor: «Her kim bana sabahleyin on, akşamleyin de on salâvât getirirse kıyâmet gününde ona arka (şefâat) çıkarım», Ebû Kâhil şu hadîsi naklediyor: «Her kim bana sevgisinden ötürü her gün üç kez ve her gece üç kez salâvât getirirse Allah o kimsenin o gün ve o gece işlemiş olduğu günahları bağışlar», Ebû Hüreyre de Hz. Peygamberin şöyle dediğini anlatıyor: «Bana salâvât getirin, çünkü bana getirilen salâvât sizi her türlü pislikten (rezillikten) temizler», Câbir bin Semûre şu hadîsi naklediyor: «Çokca zikirde bulunmak ve bana salâvât getirmek yoksulluğu (fakîrliği) yokeder» *(Bk.* Zikir), Enes bin Mâlik şu hadîsi de naklediyor: «Bir şey unuttuğunuz vakit bana salâvât getirin, onu hemen hatırlarsınız», Ebû Said el-Hudrî şu hadîsi nakletmektedir: «Zekât ve sadaka verecek malı bulunmayan bir kimse şöyle desin, bu onun zekâtı ve sadakası olur: *Allahümme salli alâ Muhammedin abdike ve resûlike ve salli alel mü'minîyne vel'mü'minâtî vel'müslimiyne vel'müslimât»*, Câbir ibn Abdullah şu hadîsi bildiriyor: «Kim her gün bana yüz kez salâvât getirirse Tanrı o kimsenin yetmişi âhiretiyle ve otuzu dünyâsıyla ilgili yüz isteğini yerine getirir (yüz hâcetini kazâ eder)», Ebû Râfî şu hadîsi anlatıyor: «Kulağınız çınlarsa beni anın, bana salâvât getirin ve *Beni hayırla ananı Allah da hayırla ansın* deyin», Sehl bin Sa'd şu hadîsi anlatıyor: «Biri Peygamberimize yoksulluğundan yakınmıştı, o da ona şöyle buyurdu: Evine girdiğinde içerde hiç kimse olmasa da selâm ver, sonra bana salât-u selâm getir ve bir kez de *İhlâs*'ı *(Kul huvallahü ahad, allahüssamed, lem yelid ve lem yûled ve lem yekün lehû küfüven ahad)* oku. O adam bunları yaptı ve bolluğa kavuştu, o kadar ki komşularına dağıtmaya başladı», Ebû Hüreyre şu hadîsi nakletmektedir: «Allah-ı taâlâ'nın gezici melekleri vardır, zikir halkalarına uğrayıp otururlar, oradakiler duâ ettikçe onlar da *âmin* derler (eşdeyişle, duânın kabulü için Allah'a yalvarırlar), Allah'ın elçisine salâvât getirildiğinde de bu melekler de onlarla birlikte salâvât getirirler, sonra da oradakiler için *ne mutlu bunlara, günahları bağışlanmış olarak Allah'a dönecekler* derler», yorumcular bu *gezici melekler*'in insanların her zaman yanın-

da bulunan *yazıcı melekler*'den başka olduğunu özellikle vurguluyorlar. *Salât* deyiminin bundan başka bir anlamı da, yukarda da söylediğimiz gibi *namaz*'dır, Kur'anda namaz *salât* deyimiyle dilegetirilir, *beş vakit namaz* anlamında da *salât-ı hamse* denir. Ahmed bin Hanbel' in naklettiği bir hadîste Hz. Peygamber şöyle demektedir: «Bu dünya malından (metâından) bana kadınlar ve güzel kokular sevdirildi, en çok sevdiğimse gözümün nûru olan namazdır». Gene Ahmed bin Hanbel'in naklettiği bir *kutsal hadîs* (Hadîs-i kudsî) de namazın biri Tanrı'ya ve öteki kula özgü bulunan iki yanı olduğunu ve Tanrı'yla kulu arasında çok içten (samimî) bir konuşma niteliğinde bulunduğunu şöyle anlatıyor: «Allah dedi ki: *Ben namazı kendimle kulum arasında iki parçaya böldüm, bu parçalardan biri benim ve öteki kulumundur, kulum kendi payıyla dilediğini elde eder.* Allah'ın elçisi *Kur'an okuyunuz,* dediğinde kul *âlemlerin sâhibi Allah'a hamdolsun* deyince, ben: *kulum bana hamdetti* derim. Kul *bize acıyan Allah'a şükrolsun* dediğinde ben: *Kulum bana şükretti*, derim. Kul *kıyâmet gününün sâhibine hamdolsun* dediğinde ben: *Kulum beni yüceltti* derim. Kul *sana taparız, senden yardım dileriz* dediğinde ben: *Bu âyet benimle kulum arasında ortaktır ve o istediğini elde edecektir* derim. Kul *bize doğru yolu göster* dediğinde ben: *Bu sözler kuluma âittir ve o istediğine kavuşacaktır* derim». Kolaylıkla anlaşılacağı gibi, bu diyalogda kulun söyledikleri *Fâtiha* sûresinin âyetleridir. *Bk.* Namaz, Selâm, aşağıdaki bütün *salât* başlıkları, Fâtiha, Din, Muhammed, Tahiyyât.

SALÂTEN TÜNCİNÂ — Namazlardan sonra okunan Hz. Peygambere selâm duâsı... İnsanı kazâ ve belâlardan koruyup kurtaracağına inanılan bu duâya *salât-ı müncîye* de denir, *kurtarıcı salât* demektir. Şöyledir: *Allahümme salli alâ seyyidinâ Muhammedin ve alâ âli seyyidinâ Muhammedin salâten tüncinâ bihâ min cemîil ehvâli vel'âfât. Ve takdiy lenâ bihâ cemîel'hâcât. Ve tutahhirûnâ bihâ min cemîisseyyiât. Ve terfeûnâ bihâ aledderecât. Ve tübelligunâ bihâ aksal' gaayât, min cemîilhayrât filhayât ve ba' delmemât. Hasbün allahü venîmelvekîl, nîmel'mevlâ ve nîmennasiyr. Bk.* Salât.

SALÂT-I MÜNCÎYE — *Bk.* SALÂTEN TÜNCİNÂ.

SALÂT-I NÂRÎYE — *Bk.* SALÂT-I TEFRÎCÎYE.

SALÂT-I TEFRÎCÎYE — Her türlü dileğin kabulü için 4444 kez okunması öğütlenen Hz. Peygambere selâm duâsı... *Hazîne-tül-Esrâr*'ın yazdığına göre (s. 183) bu 4444 okuma birkaç günde de yapılabilir, bir günde okunması şart değildir. Duâ şöyledir: *Allahümme salli salâten kâmileten ve sellim selâmen tâmmen alâ seyyidinâ Muhammeddin illeziy tenhallü bihil'ukadü ve tenfericü bihil' kürebü ve tukdâ bihil'havâyicü ve tünâlü bihir'regaaibü ve hüsnül'harâtimi ve yüsteskal'gamâmü biveçhihilkerîym. Ve alâ âlihî ve sahbihî fî küllî lemhatin ve nefesin bîadedi külli mâlûmün lek* (Allahım, büyüğümüz Hz. Muhammed'e tam ve eksiksiz selâm eyle. Onunla düğümler çözülür, sıkıntılar gider, istekler gerçekleşir ve dileklerin en iyi sonuçlarına erişilir. Onun güzel yüzü suyu hürmetine yağmurlar istenir ve verilir. Her inanlı ve Allah'tan çekinen kişilerine, inanlı olarak kendisiyle görüşüp öbürdünyaya gidenlere, arkadaşlarına da gözlerin her kırpılışında, kımıldanışında ve her soluk alışverişte sence bilinen sayılar kadar selâm ve rahmet eyle, iyilikler ver, bizlerin sevgi ve saygımızı da onlara ilet). *Bk.* Salât.

SALÂT-I VİTİR — Yatsı namazından sonra kılınan vitir namazı... Sözcük anlamında *tek olan* anlamına gelen *vitr* deyimiyle adlanan bu namaz Kur'anla değil, Hz. Muhammed tarafından buyrulmuştur. Hanefî mezhebine göre vâcibdir (*Bk.* Vâcib), kimi mezheplere göre de farzdır (*Bk.* Farz). Yatsı namazından sonra üç rekât olarak kılınır. İlkin

her namazda olduğu gibi niyet edilir, «bu gecenin vitir namazını Allah rızâsı için kılmaya niyet ettim» denir. Vitir namazının birinci rekâtında *Fâtiha*'dan sonra *Asr* sûresi, ikinci rekâtında *Kevser* sûresi ve üçüncü rekâtında *İhlâs* sûresi okunur ve namaza başlarmış gibi tekbîr getirilerek *(Allahû ekber* diyerek) kunut duâları edilir. Vitir namazından başka namazlarda kunut duâsı okunmaz. Ancak şâfiî ve mâlikî mezheplerine bağlı olanlar sabah namazının farzında da rükûdan kalktıktan sonra kunut duâsı okurlar. Genellikle okunan kunut duâları şunlardır: *Allahümme innâ nestainüke ve nestağfirûke ve nestehdike ve nû'minû bike ve netübü ileyke ve netevekkelü aleyke ve nüsnî aleykel'hayre kullehû neşkürüke ve lâ nekfürüke ve nahleû ve nefrükü men yefcürük* (Allahım, senden yardım isteriz, râzı olduklarını bağışlamanı isteriz, günahlarımızı örtmeni isteriz, sana tövbe ederiz, işlerimizi sana bırakır ve sana güveniriz. Bize bağışladığın bütün nîmetlere teşekkür eder, seni iyilikle överiz. Verdiğin bütün nîmetleri yerinde kullanarak seni ululariz. Sana başkaldıranı bırakır, ondan ayrılır, onunla ilişkimizi keseriz). *Allahümme iyyâke na'büdü ve leke nusallî ve nescüdü ve ileyke nes'â ve nahfidü nercû rahmeteke ve nahşâ azâbeke inne azâbeke bilküffâri mülhik* (Allahım, biz yalnız sana taparız, namazı yalnız senin için kılarız, ancak sana secde ederiz, yalnız sana koşarız ve sana yaklaştıracak olanları kazanmaya çalışırız, sana sevinçle taparız, bağışının çok olmasını dileriz, yasak ettiklerini yapmayız ve vereceğin cezâdan korkarız, şüphesiz cezân kâfirlere ulaşır). Vitir namazı, Ramazan ayında toplulukla (cemâatla) kılınır. Toplulukla kılındığında bu duâları imam ve topluluk kendi içlerinden okurlar. Kunut duâsı okunduktan sonra bağlanmış olan eller açılır ve önce rükûa, sonra secdeye kapanılır. Secdeden sonra da oturup önce *Ettehiyyâtü* (*Bk.* Tahiyyât) okunur, sonra da salâvât getirilerek *(Allahümme salli* ve *Allahümme bârik* ve *Rabbenâ âteynâ* okunarak) selâm verilir. Vitir namazı böylece biter. *Bk.* Namaz, Kunut, Salât.

SALÂVÂT — *Bk.* SALÂT.

SALÂVÂT-I ŞERÎFE — *Bk.* SALÂT.

SALÎB — *Bk.* HAÇ.

SÂLİH — Kur'anda adı geçen peygamber... Kur'anın birçok âyetlerinde adı anılır ve *Semûd* kavmine gönderildiği bildirilir. Bu kavme, Medîne'yle Şam arasındaki Hicr mevkiinde oturduğu için *Ashâb-ı Hicr* denir. Putatapar bir halkmış. Kendilerine gönderilen peygamber Hz. Sâlih'i dinlemedikleri için bir depremle yokedilmişler. *Hûd* sûresinin 61. âyeti şöyle der: «Semûd'a da soydaşları Sâlih'i gönderdik. Dedi: Ey ulusum, Allah'a tapın. Sizin için O'ndan başka Tanrı yoktur. Sizi topraktan vâreden O'dur, sizi o toprak üstünde barındıran da O. Öyleyse O'ndan bağışlamasını dileyin, sonra da O'na dönün. Çünkü benim Rabbim her varlığa yakındır, yalvarıları da onayıcıdır», 62. ve onu izleyen âyetleri de şöyle der: «Dediler: Ey Sâlih, sen bundan önce bizim aramızda iyi tanınmış bir adamdın, şimdi bizi atalarımızın tapımından döndürmek mi istiyorsun? Senin bizi kendisine çağırdığın Allah'tan kuşkuluyuz. Sâlih dedi: Ey ulusum, ya ben Allahımın apaçık bir belgesini taşıyorsam, hem de O bana esirgeyiciliğini eriştirmişse buna ne dersiniz? İşte Allah'ın şu dişi devesi. Bu sizin için bir belgedir. Bırakın onu da Allah'ın toprağında otlasın. Sakın ona el sürmeyin, yoksa azâba uğrarsınız. Bunun üzerine dişi deveyi tepelediler. Sâlih dedi: Yurdunuzda üç gün daha göneneceksiniz, o kadar. Bu öyle bir sözdür ki yalan çıkmayacaktır. Buyruğumuz erişince Sâlih'i o günün düşkünlüğünden kurtardık. Onları öyle bir haykırış çarptı ki oldukları yere yüzükoyun düşüp öldüler. Sanki dün orada oturanlar onlar değillerdi. Bilin ki Semûd'lular Allah'ı tanımaz oldular, onun esirgeyiciliğinden uzak kaldılar». Aynı sûrenin 89. âyetinde Peygamber Hz.

Şuayb kendi ulusuna şöyle der: «Ey ulusum, bana olan düşmanlığınız Nûh ulusunun, Hûd ulusunun, Sâlih ulusunun başına gelenler gibisini sizin de başınıza getirmesin». Bu öykü Kur'anın başka sûrelerinde de (örneğin *Neml* sûresinin 45-53. âyetlerinde) biraz farklı olarak yinelenir. *Bk.* Peygamber, Semûd.

SÂLİHÎYYE — Şiîliğin Zeydiyye kolundan türeyen bir kol... *Butriyye* de denir. Es-Salihî nisbesiyle ünlenmiş bir Zeydiyye şeyhi tarafından kurulmuştur. *Şerh al-Mevâfık*'ın yazdığına göre (s. 623) bu anlayışta olanlarca ölüler işitirler, görürler, bilirler. Ölülerin eylemde bulunacak güçleri vardır. *Bk.* Şiîlik, Zeydiyye.

SÂLİK — Tasavvuf dilinde, tarikata giren kişi... *Bir yola girme* anlamını dilegetiren Arapça *sülûk* sözcüğünden türemiştir. *Bk.* Tarikat.

SÂLİMÎYYE — Şâzilîyye tarikatına temel olan bir kelâm mezhebi... İslâmsal bilimlerden *kelâm* anlamında özel görüşler ilerisüren Sehlüt Tusterî tarafından IX. yüzyılda Basra'da kurulmuştur. Öğrencisi Ebû Abdullah Muhammet bin Sâlim tarafından geliştirildiği için onun adıyla anılır. Bu anlayışa göre yaratma eylemi bitmemiştir, yaratma sürekli ve sonsuzdur, Tanrı her an yaratmaktadır. *Şâzilîyye* tarikatı bu anlayış üzerine kurulmuştur. *Bk.* Şâzilîyye.

SALİP — *Bk.* HAÇ.

SAM — Hz. Nûh'un üç oğlundan en büyüğü... Kutsal kitaba göre Araplar, Farslar ve Rumlar onun soyundan türemişler. İnsan türünün *Ham, Sam, Yâfes* adlarını taşıyan Hz. Nûh'un bu üç oğlundan türediğine inanılır. Kur'anda adı geçmez, Tevrat ve Talmud'a dayanan İslâm öykülerinde (örneğin Tabârî) anılır. Bu anlatımlara göre Hz. Nûh yeryüzünü oğulları arasında bölmüş ve *orta*'yı (Nil, Fırat-Dicle arasındaki bölgeyi) Sam'a vermiş. Sam da Mekke'de oturmuş. *Sâm* deyimi Hz. Peygamberin bir hadîsinde *ölüm* anlamında kullanılmıştır. Hz. Ayşe şöyle diyor: «Peygamberimiz: Muhakkak ki şu kara tânecikler (çörek otu) sâm'dan başka her hastalığı iyileştirir, buyurdu. Sâm nedir? diye sordum. Ölümdür, dedi». *Bk.* Nûh, Vasî.

SAMED — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük anlamında *hiçbir şeyi gereksemeyen* demektir. Tanrı adı olarak *dileklerin yerine getirilmesi ve acıların giderilmesi için başvurulacak tek yer* olarak tanımlanmıştır. *Tanrısal* anlamında *samedânî* ve *Tanrısallık* anlamında *samedânîyet* deyimleri de kullanılır. *Bk.* Esmâ.

SÂMİRÎ — Altından buzağı yapan yahudi... *A'raf* sûresinin 148. âyeti şöyle der: «Mûsâ'nın ardından ulusu süs takımlarıyla bir buzağı gövdesi yaptılar ki böğürür dururdu. Ancak hiç konuşmazdı, onlara doğru yolu da göstermezdi, bunu görmüyorlar mıydı? Gene de onu Tanrı edindiler». *Tahâ* sûresinde bu öykü daha ayrıntılı olarak anlatılır ve altın buzağıyı yapan yahudinin *Sâmirî* adlı bir kişi olduğu bildirilir. Hz. Mûsâ, ulusunu Mısır'dan çıkardıktan sonra Tanrı'yla konuşmak üzere dağa çekilmiştir, işte Sâmirî bu sırada Mısır'lılardan alınan altın ziynet eşyâlarını ateşe atıp kaynatarak elde ettiği halitadan altın buzağıyı yapar, İsrâiloğulları da bu buzağıya tapmaya başlarlar. Sûrenin 80. âyeti şöyle der: «Ey İsrâiloğulları, biz sizi düşmanlarınızdan kurtarmıştık. Sinâ dağının sağ yamacında da size söz vermiştik. Üzerinize kudret helvasıyla bıldırcın da yağdırmıştık», 85. âyeti de şöyle der: «Biz senden sonra ulusunu sınadık. Sâmirî ise onları doğru yoldan çıkardı». Bu öykü Tevrat'ın Hurûc bölümünde (XXXII) anlatılanlara aşağı yukarı uymaktadır, ancak Tevrat'da altın buzağıyı yapan Hz. Mûsâ'nın kardeşi Hârûn'dur ve buzağının böğürme niteliği de yoktur. *Tahâ* sûresinin 96. âyetinde Sâmirî altın buzağıyı nasıl yaptığını şöyle anlatır: «Sâmirî dedi: Ben onların görmediklerini gördüm. Onun için

elçinin bastığı yerden bir avuç toprak alıp onu erimiş bezeneklerin içine attım. Gönlüm bunu böyle istedi». Yorumcular, Sâmirî'nin erimiş altın içine attığı toprağı Cebrâil'in atının bastığı yerden aldığını söylerler. Sûrenin 97. âyetinde Hz. Mûsâ, Sâmirî'yi şöyle cezâlandırır: «Haydi yıkıl git, artık yaşadığın sürece senin cezân *bana dokunmayın (lâ misâsâ)* demek olacaktır. Senin için öbürdünyada da cezâ vardır. Yaptığın tanrıyı gör işte, o tanrı ki sen ona durmadan tapıyordun, biz onu ateşte eriteceğiz, ondan sonra da denize savuracağız». *Bk.* Mûsâ, Hârûn.

SÂMİT — Bâtınîlik dilinde imam... Arapça *susan* demektir. *Peygamber*'i dilegetiren *söyleyen* anlamındaki Arapça *nâtık* deyimi karşılığında kullanılır. Kimi Bâtınîlere göre peygamber *akl-ı kül* ve imam *nefs-i kül*'dür. Eşdeyişle biri bilip söyleyen, öbürü bilip yorumlayandır. *Bk.* İmam, Peygamber.

SANSÂME — Kur'ana inanmayanları öldürdüğü bildirilen kılıç... Peygamberin ashâbından Hâlid bin Said'in kılıcıymış. Bu kılıcın kâfirleri kendiliğinden öldürdüğüne inanılmıştır.

SAMT — Tasavvuf dilinde, içine kapanarak konuşmama... Arapça *susma* demektir. Çok konuşan insan birçok yanlış ve dince suç sayılabilecek sözler de söyleyebilir. Bu yüzden susmak, konuşmaya yeğlenmiştir. Sözün gümüş ve suskunun altın olduğunu dilegetiren atasözü bu inancın ürünüdür. Birçok mutasavvıflar konuşup bilgisizliği dışa vurmaktansa susup bilgili sanılmayı daha uygun bulmuşlardır.

SAMUEL — Yahudi peygamberi... İ.Ö. XI. yüzyılda yaşadığı sanılır. İsrâil monarşisini onun kurduğuna, ilk krallar Saul ve Dâvud'u kutsadığına inanılır. *Bk.* Yahudilik.

SAMUEL'İN KİTAPLARI — Eski Ahid'de peygamber Samuel'in yazdığına inanılan iki kitap... Bu kitaplar Lâtince çevirilerde *I. ve II. Krallar* adını taşır. Kitaplarda Saul ve Dâvud'un hükümdarlıkları anlatılmaktadır. Kitapların yazarının İ.Ö. VII. yüzyılda yaşadığı sanılır. *Bk.* Samuel.

SAN'AT — *Bk.* RESİM.

SANCÂK-I ŞERÎF — Peygamber Hz. Muhammed'in bayrağı... Istanbul'da Topkapı Sarayı'nda saklanmaktadır. *Alem-i nebevî, alem-i şerîf, livâ-i saadet, livâ-i şerîf, livâ-i Muhammedî* gibi adlarla da anılır. Tarihlerin bildirdiğine göre Hz. Peygamberin ak ve kara renkli pek çok bayrağı varmış. Bunlardan bir kara renklisi Hz. Ayşe'nin kapı perdesi olarak kullanılırmış. Bu sancağı ilkin Bedr savaşında Hz. Hamza taşımış. Arapların *Ukab* (Tavşancıl kuşu) adıyla andıkları ve bugün Topkapı Sarayı'nda bulunan sancak Hz. Ayşe'nin kapı perdesi olan sancakmış. *Bk.* Emânât-ı mukaddese.

SANEM — Put... Sözcük anlamında *Allah'tan başka tapılan şey* demektir. Çoğulu *asnâm*'dır. Kur'anın beş âyetinde kullanılmıştır. Örneğin *En'am* sûresinin 74. âyeti şöyle der: «Hani İbrahim, babası Âzer'e: Putları *(isnâmen âlileh)* mâbud mu ediniyorsun? demişti». *Resim* anlamına gelen *vasan* (çoğulu: *avsân)* deyimiyle anlamdaştır. Ârâmî yazıtlarında bu deyimin kökeni olduğu sanılan ve *resim* anlamına gelen İbrânîce *selem* adında bir tanrının sözü edilir. İslâmlıktan önce putatapar (sanemperest) Arapların *Uzza, Lât, Menat, Hubel, Nasr, Vadd, Yauk, Yağur, Suva* vb. gibi pek çok putları vardı. İslâmlık bütün bunları yasaklamış, bundan ötürü resim ve heykel yapımı da yasaklanmıştır. *Bk.* Put, Resim.

SÂNÎ — Yaratıcı... *Tanrı* anlamında *sânî-i hakikî* deyimi de kullanılır. Yoktan vâredilen bir yaratım ürünü olarak *san'at* deyimi de aynı kökten türemiştir. Kökeni *yapma* anlamındaki Arapça *sun'* deyimidir. Örneğin konuşma dilinde de «bunu o yapmadı» anlamında «bu işde onun sun'u taksîri yok» denir.

SAPKINLIK — Tanrı ve peygamberlerce belirlenmiş din kurallarına aykırı düşünce ve davranış... Tektanrıcı dinlerde kullanılan bu deyim, *dinden çıkma*'yı dilegetirir. Özellikle katoliklik ve müslümanlıkta önem kazanmıştır. Müslümanlıkta *bid'at* ve katolik hıristiyanlıkta kilisenin saptadığı dogmalara aykırılık sapkınlıktır. Sapkınlık, tarihsel süreçte, afarozdan ölüme kadar çeşitli ağır cezâları gerektirmiştir. *Bk.* Bid'at.

SARA — Hz. İbrahim'in karısı... Arap kaynaklarında *Sâre* biçiminde yazılır ve söylenir. Kur'anda da sözü edilir ve çok yaşlı bulunduğu sırada Allah'ın izniyle çocuk doğurduğu bildirilir (*Bk.* İbrahim). İbrânîce *sarai* deyimi *prenses* demektir. Yahudi kaynaklarında öyküsü, Kur'andan farklıdır. Bu kaynaklara göre Firavun tarafından kaçırılmış ve Tanrı'nın aracılığıyla Peygamber Hz. İbrahim'e geri verilmiştir. Kısırmış. Kısırlığı Tanrıca giderilerek İshak'ı doğurmuş. Kıskançmış. Hz. İbrahim'in hizmetçisi Hâcer'den doğmuş olan oğlu İsmail onun bu kıskançlığı yüzünden kurbanlık olarak seçilmiş. Nitekim Sara sonunda İsmail'le anası Hâcer'i evden kovdurtmuş. Eş'ârîler onu da Havvâ, Asya, Hâcer ve Meryem'le birlikte nebî (peygamber) sayarlar, Eş'ârîlere göre nübüvvet erkeklere özgü değildir, kadınlar da nebî olabilirler. *Bk.* İbrahim, İshak, Yâkub, İsmail, Peygamber, Nebî, Eş'ârîlik.

SARF — Para bozdurmak... İslâm hukuku (fıkıh) terimidir. *Para bozan* anlamındaki *sarraf* deyimi de bundan türemiştir. Bu konuda Kur'anda hiçbir hüküm bulunmadığından *sarf*'la ilgili fıkıh hükümleri genellikle hadîslere (Peygamber sözlerine) dayanır. *Bk.* Fıkıh, Ticâret, Sarraflık.

SARGI — Herhangi bir şeyi sarmak için kullanılan bez ve benzerleri... İslâm şeriatına göre yara, çıban, kırık, çıkık ve benzerleri üzerindeki sargı ya da alçı ve tahtası üzerine abdest alınırken meshedilebilir, eşdeyişle ıslatılmış elle bunlar sıvazlanmak yoluyla abdest alınabilir. Bir yara üstündeki sargısız ilâç da böyledir, meshedilir. Hz. Peygamber, Uhud savaşında yaralanmış ve abdest alırken sargısının üstüne meshetmiştir, Hayber savaşında bileği kırılan Hz. Ali'ye de böyle yapmasını buyurmuştur. Ama sargının çıkarılması yara ve benzerlerine zarar vermeyecekse sargı çıkarılarak abdest alınır. Şeriat, meshetmenin bile hastalığa zararlı olabileceği durumlarda bunu da yapmamaya, hastalıklı organı abdest dışı tutmaya izin vermektedir. *Bk.* Abdest, Mesh.

SARHOŞLUK — İçkiden doğan bilinç bulanıklığı... *Nisâ* sûresinin 43. âyeti «sarhoşken ne dediğinizi bilinceye kadar sakın namaza yaklaşmayın» der. Ebû Hüreyre şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimizin yanına şarap içen bir sarhoşu getirdiler. Efendimiz *onu dövün* buyurdu. Kimimiz elle, kimimiz ayakkabısıyla, kimimiz de elbisesini tokaçlayıp dövdük». Bir sarhoşun bilerek (kasden, eşdeyişle sarhoş olmak için) içki içtiğine iki kişi tanıklık ederse ya da bunu bizzat kendisi ikrar ederse (söylerse) Hanefî, Mâlikî, ve Hanbelî mezheplerine göre seksen değnek, Şâfiî mezhebine göre kırk değnek sopa cezâsıyla cezâlandırılır. Ne var ki bu cezâ sarhoşluğu geçtikten sonra uygulanmalıdır. İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe sarhoşluğu şöyle tanımlamıştır: «Sarhoş yeri, göğü, erkeği ve kadını ayırd edemeyendir». Demek ki bu duruma gelmeyen hafif sarhoşluklarda sopa cezâsı uygulanmaz. Ama *şarabın damlasını içene* bu cezâ uygulanır, çünkü *Mâide* sûresinin 90. âyeti şarabı (Hamr) kesinlikle yasaklamıştır, şarap içmede cezâlandırılmak için sarhoş olmak şart değildir, Ebû Hanîfe'nin yukardaki tanımı şaraptan başka içkiler içindir. Şeriata göre öteki içkileri içenler sarhoş olmazlarsa sâdece azarlanırlar. Bununla berâber Buhârî *Sahîh*'inde Ebû Mûsâ'dan şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimiz beni Yemen'de görevlendirmişti, yola çıkmadan oradaki içkilerden sordum. Ne gibi içkiler? dedi. Örneğin *bit'u* denilen bal bozası ve *mizr*

deyince: Her sarhoş eden şey haramdır, buyurdu». Aynı buyruğu Hz. Ayşe de başka bir hadîste yinelemektedir. Bu hadîslere dayanan (Ebû Hanîfe'nin dışındaki) üç İmam tüm içkilerin zerresini haram saymışlardır. Şeriatta şarapla öteki içkiler arasında iki ayrım yapılmıştır: Şarabın damlasını bile içene seksen değnek vurulur, «şüpheli durumlarda cezâyı kaldırınız» hadîsine dayanılarak öteki içkilerde sarhoş olunmadıkça bu cezâ uygulanmaz. Şarap *ağır necâset,* öteki içkilerse *hafif necâset* sayılır. *Bk.* Hamr, Meşrûbât, Necâset.

SARIK — Müslüman erkeklerin külâh, takye ya da fes çevresine sardıkları genellikle ak renkli kumaş ya da tülbend... Batı dillerinde *turban* denir, Fransızlar *tulban* da derler. Evliyâ Çelebi, Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önce sarık ticâreti yaptığını anlatır (*Bk.* c. I, s. 590). Sarık, müslümanları müslüman olmayanlardan ayırmıştır. Zorunlu değildir, ama sarılması sünnettir (*Bk.* Sünnet). Hz. Peygamberin «ümmetim külâh üzerine sarık sardığı sürece bozulmayacaktır» dediği söylenir. Peygamber soyundan gelenler yeşil sarık sararlar, Hz. Peygamber cennet rengi olarak yeşil rengi öteki renklere yeğlermiş. Ülkemizde 1925 yılında kabul edilen bir yasayla sâdece din adamlarının dinsel görevlerini gördükleri sırada sarık sarmalarına izin verilmiştir. Fas kentinde yapıldığından ötürü *fes* adıyla anılan başlık da yasaklanmışsa da câmilerde ve evlerde namaz kılarken hâlâ kullanılmaktadır. Bilindiği gibi namaz açık başla kılınamaz. *Bk.* Sünnet.

SARIMSAK — Zambakgillerden kötü kokulu bir bitki... Halk dilinde *sarımsak* biçiminde söylendiği halde gerçekte *sarmısak*'tır. Câbir şu hadîsi naklediyor: «Sarımsak ya da soğan yiyen bizden uzak dursun, mescidimize gelmesin, evinde otursun, diyen Peygamberimize pişmiş sarımsak getirilmişti. Ben yemem, buyurdu, çünkü ben sizin konuşmadığınız Cebrâil'le de konuşmaktayım». *Bk.* Meğafîr.

SÂRİK — Hırsız... İslâm şeriatında hırsızlık kısâs cezâsını gerektiren bir suçtur. İslâm hukukunda herhangi bir şeyi çalma *küçük hırsızlık* (Sarîka al-suğrâ), yol kesme ve eşkıyâlık *büyük hırsızlık* (Sarîka al-kübrâ) birbirinden ayırdedilmiştir. Hırsızlık (*Os.* Sirkat, *Ar.* Sarîka) Kur'anda el kesme cezâsıyla cezâlandırılması buyrulan bir suçtur. *Bk.* Hırsızlık.

SALÎYYE — Müslümanlıktan yola çıkan ve hıristiyan öğeleri de içeren bir mezhep... Musul'un güney bölgesinde yaygın olan bu mezhep, Sarlî adlı biri tarafından kurulmuştur. Tanrı'ya ve Peygamberine inandıkları halde oruç tutmazlar ve namaz kılmazlar. Hıristiyanlar gibi cennette yer satarlar ve satış makbuzunu cennetin bekçisi melek *Rıdvân*'a gösterilmek üzere ölünün cebine koyarlar. Babadan oğula geçen başkanlık görevi, dinsel olduğu kadar yönetimseldir. Farsça, Kürtçe ve Türkçe karışımı özel bir dilleri vardır. Yabancılara açıklamadıkları gizli inançları ve törenleri bilinmemektedir.

SARRAFLIK — Para bozma ticâreti... Berâ ve Zeyd İbn Erkam şu hadîsi naklediyorlar: «Biz Peygamberimizden sarraflık, altın ve gümüş bozma hakkında fetvâ istedik. Şöyle buyurdu: Peşin olursa câizdir, veresiye olursa doğru olmaz». Şeriat bu hadîse dayanarak veresiye yapılan para bozmalarını yasaklamıştır. Buna göre cinsi cinsiyle yapılan değiştirmelerde (örneğin altının altınla, gümüşün gümüşle değişiminde) kâr almak da yasaktır. Cins değişikliği olursa (örneğin altın, gümüşle değiştirilirse) kâr alınabilir. Yabancı paraların bozulmasında da kâr alınması şeriatça câiz görülmüştür. *Bk.* Sarf, Ticâret, Fâiz, Ribâ.

SÂTİH BİNTİ REBÎA — Mitolojik kâhin kadın... İslâmlıktan önce yaşadığına inanılır. Başı yokmuş, yüzü göğsünün ortasındaymış, yerlerde yuvarlanarak yaşarmış, sâdece kızdığı zaman şişer ve şişerek ayağa kalkabilirmiş, İran imparatorluğunun yıkılacağını ve Arapların büyük bir imparatorluk kuracağını o ha-

ber vermiş, Hz. Mûsâ, Sinâ dağında Tanrı'yla konuşurken rûhu gizlice onları dinleyerek kehânet sırlarını öğrenmiş. *Bk.* Kehânet, Kulak hırsızlığı.

SAVAŞ — *Bk.* HARB, CİHÂD, GAZÂ, GAZVE.

SAVAŞTA NAMAZ — *Bk.* KORKU NAMAZI, HARB NAMAZI.

SÂVÎYYE — Halvetîliğin Şâbâniyye kolundan ayrılan bir kol... *Sâviyeihalvetiyye* adıyla da anılır. XIX. yüzyılda Ahmed bin Sâvi tarafından kurulmuştur. Aslında Halvetîliğin *Şâbâniyye* kolundan *Karabâşiyye* ve ondan ayrılan kollardan *Hufniyye* kolundan Seyyid Ahmet Tecânî'ye bağlı *Tecâniyye* ve *Dırdîriyye* ya da *Dürdiriyeihalvetiyye* kolu ve ondan da bu kol türemiş bulunmaktadır. *Bk.* Halvetiyye, Kol.

SÂVİYYE-İ HALVETİYYE — *Bk.* SÂVÎYYE.

SAVM — *Bk.* ORUÇ.

SAVM-I DÂVÛD — Sürekli olarak günaşırı tutulan oruç... Peygamber Hz. Dâvûd tarafından bir gün tutulup bir gün tutulmama yoluyla sürekli olarak tutulduğundan *Dâvûd orucu* adıyla anılmıştır. Abdullah İbn Amr şu hadîsi naklet-mektedir: «Peygamberimiz bana: Sen her gün sürekli oruç tutarmışsın, dedi, kimi gün tutup kimi gün bozmalısın... Ben de: Ey Allah'ın elçisi, buna gücüm yetiyor, dedim. Öyleyse Hz. Dâvûd orucu tut, buyurdu. Bunun ne olduğunu sorduğumda şöyle dedi: Hz. Dâvûd bir gün oruç tutar, bir gün yerdi. Sürekli yıl orucu tutanın orucu yoktur, tutmamış gibi olur». Sürekli oruç tutma (eşdeyişle hiç ara vermeden oruç tutma) bu hadîse dayanılarak şeriatça mekrûh sayılmıştır, kimi mezheplere göre insanın öteki görevlerine engel olmazsa mekrûh değildir. Ancak Hz. Dâvûd gibi oruç tutmak öğütlenmektedir (efdaldir). *Bk.* Oruç, Mekrûh.

SÂY — Hac ve umre sırasında Safâ tepesiyle Merve tepesi arasında yürüme... Arapçada *sa'y* biçiminde yazılır, *yürümek* demektir, biraz *hızlıca yürüme*'yi dilegetirir. Hac ya da umrede sây etmek sünnettir ve *tavâf* (Kâbe çevresinde dolanma)'dan hemen sonra Safâ tepesinden Merve tepesine dört gidiş ve Merve'den Safâ'ya üç geliş (toplamı yedi yürüyüş) olarak yapılır. Tavâf'tan sonra yorgunluk vb. gibi bir özrü olmaksızın sây'i geciktirmek (eşdeyişle, hemen yapmamak) sünnetin sevâbından yoksunluğu doğurur, câiz değildir. Kâbe çevresindeki dolanımlar tamamlandıktan sonra zemzem suyu içilir ve son bir kez karataş (Hacer-i esved) selâmlanıp sây' etmek üzere Safâ'ya gelinir ve yüz Kâbe yönüne çevrilerek sây'etmeye niyet edilir, niyet şöyledir: «Yâ Rabbi, ben senin rızân için Safâ'yla Merve arasında hac sâyi (ya da: Umre sâyi) olmak üzere yedi şavt sây'etmek istiyorum, onu bana kolaylaştır ve sa'yimi kabûl eyle». Sonra Kâbe görününceye kadar tepeye çıkılır ve Kâbe yönüne dönülüp şu duâ okunur: *Allahû ekber, Allahû ekber, Allahû ekber ve lillâhil hamd. Allahû ekber kebîrâ velhamdülillâhi kesîrâ ve sübhanâllahi bükreten ve asîlâ. Elhamdü lillâhilleziy hedânâ lihâzâ ve mâ künnâ linehtedîye levlâ en hedânellâh. Lâ ilâhe illallâhü vahdehû lâ şerîke leh, lehulmülkü velehulhamdü yühyî ve yü' mitü ve hüve hayyün lâ ye'mûtü biyelihilhayrü ve hüve alâ külli şey'in kadiyr. Lâ ilâhe illallâhü vehdeh, sadeka va'deh ve nasara abdeh ve eazze cündeh ve hezemelahzâbe vahdeh. Lâ ilâhe illallâhü ve lâ na'büdü illâ iyyâh, muhlisiyne lehuddiyne ve lev keriyhelkâfirûn. Allahümme kemâ hedeytenî lil'islâmi es'elüke en lâ tenziâhu minnî hattâ teveffânî ve ene musliym. Sübhânallâhü velhamdü lillâhi ve lâ ilâhe illallâhü vellâhü ekber ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhil' aliyyilaziym, Allahümme salli alâ seyyidinâ Muhammedin ve alâ âlihî ve sahbihî ve etbâihî ilâ yevmiddiyn. Allahümmağfirlî ve livâlideyye ve lilmü' miniyne yevme yekümül hisâb. Rabbenâ âtiynâ fiddünyâ hasaneten ve fil'âhireti haseneten ve kınâ azâbennâr. Bi rah-*

metike yâ erhamerrâhimiyn vesselâmün alel mürseliyn vel hamdülillâhi rabbil' âlemiyn. Bu duâdan sonra istenildiği kadar ve istenildiği biçimde duâ edilebilir ve salâvâtı şerîfe getirilir. Bunlar bittikten sonra Safâ tepesinden Merve'ye doğru inilir ve düzlükte yeşil direğe gelince *hervele* yapmaya başlanır (Bunu yalnız erkekler yaparlar, kadınların yapması asla câiz değildir). Hervele, omuzları silkeleyerek tavâftaki *remel*'den (*Bk.* Remel) biraz daha hızlı ve gösterişli yürüme demektir. İki yeşil direk arasında da şu duâ okunur: *Rabbiğfir verham ve tecâvez ammâ ta'lem, inneke entellâhül' eazzülekrem* (Allahım, beni bağışla ve bana acı, sence bilinen kusurlarımı affet, kuşkusuz sen bizim bilmediklerimizi de biliyorsun, kesin ki sen en yüce ve en cömertsin). İkinci yeşil direk geçildikten sonra Merve'ye kadar yavaş yavaş gidilir ve yürüyüş sırasında duâlar edilir. Bu duâların içinde «haccımı ve sa'yimi kabûl et» sözlerinin de geçmesi gerekir. Merve'ye varıldığında gene Kâbe görününceye kadar yükseğe çıkılır ve Safâ tepesinden yapılan duâ ve zikirler aynen burada da yapılır. Dönüşte ikinci yeşil direk geçildikten sonra Safâ tepesine kadar gene yavaş yavaş gidilir ve gelişte edilen duâlar aynen yinelenir. Safâ tepesine varınca da aynı duâ ve zikirler yapılır. Her gidiş geliş bu duâlar ve zikirler yapılarak Safâ'dan Merve'ye dört ve Merve'den Safâ'ya üç kez olmak üzere yedi sây gerçekleştirilmiş olur. Safâ'yla Merve arasında sây'etmek Hanefî mezhebine göre vâcibdir, yürüyerek yapılması şarttır, ama hastalık vb. gibi özrü olanlar hayvan sırtında ya da arabayla da yapabilirler. *Bk.* hac, Umre, Çalışma, Remel, Safâ, Merve, Zikir, Şavt.

SAYD — Av... *Avcı*'ya da Arapçada *sayyâd* denir. Buhârî ünlü *Sahîh*'inin *Kitâb üs-sayd* (Av bölümü)'nda şu hadîsleri kaydetmektedir. Ebû Katâde şunu naklediyor: «Hudeybiye yılında Medîne'den Mekke'ye giderken düşmanın bize engel olacağı duyuldu. Peygamber beni birkaç kişiyle keşfe yolladı. Arkadaşlarımızdan kimileri umre için ihrâma girmişlerdi, ben girmemiştim. Yolda bir yaban eşeği gördük, herkes gülüştü. Bense yaban eşeğini mızrağımla vurdum, pişirip etini yedim, kalanını da Peygambere getirdim ve avı anlattım. Hepiniz yiyiniz, buyurdu». Bu hadîsten yaban eşeği etinin de yenebileceği, ihrâmsızın avladığından ihrâmlıların da yiyebilecekleri anlaşılmaktadır (*Bk.* Hudeybiye, Umre, İhrâm). Ebû Katâde anlattığı bu av olayını önemli sonuçlar çıkarılan ikinci bir hadîsle de açıklamaktadır: «Yaban eşeğinin etinin ihrâmlıların da yiyip yiyemeyeceğini sordum. Peygamberimiz: Bunu avlaman için sana gösteren oldu mu? Avla dediler mi? diye sordu. Hayır, deyince: Onlar da yiyebilirler, helâldir, buyurdu». Bu hadîsten İslâm hukukçularının (fakîhlerin) çıkardıkları kurallar şunlardır: Hac ya da umre sırasında ihrâmlıyken kara avcılığı haramdır, avlamak haram olduğu gibi etini yemek de haramdır (Deniz hayvanları avlanabilir). İhrâmlı olmayanın avladığı hayvanın etinden ihrâmlılar Ebû Hanîfe'ye göre yiyebilirler, ancak avı gösteren ve ava yardım eden yiyemez, ihrâmlıyken avlayanlar ve ava yardım edenler cezâ görür. Öldürülen hayvanın değerinde bir koyun ya da keçinin cezâ olarak kurban edilmesi gerekir. Ama cezâlı bir kurban yerine parasını yoksullara (her birine bir fıtır sadakası değerinde olmak üzere) dağıtabilir. Geriye bir fıtır sadakasından az kalırsa dilerse onu da bir yoksula verir, dilerse onun yerine bir gün oruç tutar. İmam Şâfiî ve İmam Mâlik'e göre de böyledir, yalnız ihrâmsız olan ihrâmlılara yedirmek maksadıyla avlamışsa ihrâmlıların yemesi haramdır, ava yardım edenlere cezâ gerekmez. Sa'b İbn Cessâme de şu hadîsi naklet-mektedir: «Evbâ ya da Veddân mevkiinde Peygamberimiz ihrâmlıyken avladığım bir hayvanı ona götürdüm. Kabul etmedi. Üzüldüğümü görünce de şöyle buyurdu: Biz ihrâmlıyız, onu yiyemeyiz». Ebû Hanîfe bir ihrâmlıya verilmek niyetiyle avlanan hayvanın ihrâmlı

tarafından yenilmesinin haram olduğu sonucunu bu hadîsten çıkarmıştır. Hz. Ayşe de şu hadîsi naklediyor: «Yerde yürüyenlerden beşi fâsıktır ve zararlıdır, Kâbe sınırında da öldürülebilir: Karga, çaylak, akrep, fâre, ısırgan ya da saldırgan köpek». Bu hadîsten de zararlı hayvanların her zaman ve her yerde öldürülebileceği, zararsız hayvanların öldürülmemeleri gerektiği sonucu çıkarılmıştır. Kimi hukukçular sürekli olarak hırsızlık yapan ve zarar veren kedi de öldürülebilir, demişlerdir. Hz. Ayşe başka bir hadîsinde şöyle diyor: «Peygamber: Başı küçük, kuyruğu uzun kertenkele zararlıdır, dedi. Ama öldürün dediğini duymadım». *Bk.* Deniz, Hayvan.

SAYI — Kutsallığına inanılan birimsel nicelik... *Yedi* sayısı özellikle müslümanlıkta büyük önem taşır (*Bk.* Seb'a). İnsanlar sayacak bir şeyleri olduktan sonra *sayı*'yı öğrenmişlerdir. Nitekim sayacak bir şeyleri bulunmayanlar XX. yüzyılda bile saymasını bilmemektedirler. Eskimo dilinde üç sayısından çoğu yoktur, üçten çoğu kaç olursa olsun *çok* deyimiyle dilegetirilir. *Sayma* bellekte saklanamayacak bir sayıya varınca *yazma*'yı gerektirmiş, *yazı* da böylelikle bulunmuştur. Bir niceliğin birim olarak alınan başka bir niceliğe oranı, eşdeyişle birçok birimlerden oluşan çeşitli nicelikler insanların ilk karşılaşmalarında dikkatlerini çekmiştir. Özellikle *üç* sayısı ilk insanlara çok ilginç görünmüştür. Evrende her şey bir dişi ilkeyle (1) bir erkek ilkenin (2) birleşmesi sonucu olarak bir ürün (3) meydana gelmesiyle oluşuyordu. İnsanların çevresinde gök (1), yer (2) ve su (3) olmak üzere üç ayrı uzay vardı, bu üç ayrı uzay *göklüler* (*Yu.* Epouranioi, *Lâ.* Caelestes), *topraklılar* (*Yu.* Epikhthonioi, *Lâ.* Terrestres) ve *sulular (Yu.* Pontioi, *Lâ.* Marini) olmak üzere üç ayrı tanrı gurubuyla yönetiliyordu. Soyut düşünce geliştikçe insanlar yavaş yavaş çeşitli varlıklar arasındaki ayrımın bir sayı ayrımından ibâret bulunduğuna da dikkat etmeye başladılar. Bu dikkati yüzyıllarca sonra düşünür Pythagoras düzenledi. Tanrı, Sinâ çölünde Hz. Mûsâ'ya «İsrâiloğullarını sayacaksın» diyordu (*Bk.* Mûsâ'nın dördüncü kitabı, 1, 2). Çünkü İsrâiloğullarını vaadedilen topraklara bu sayılar götürecekti, böylelikle sayıların gücü Tanrıca da belgitleniyordu. Tanrı, bu Tanrısal sayım için, bir de birim ölçütü vermiş «adlarına göre say» demişti. Daha sonra mirâs hesapları yapılmaya başlandı. İlk hesapları Hz. Mûsâ'nın Tanrısınca yapılan mirâs hukuku en yetkin sayılamasına Roma'da kavuştu. Özetle, *sayı*'sız yaşanılmaz olmuştu. Çeşitli sayıların uğurlulukları ve uğursuzlukları çeşitli deneylerle saptanıyordu. Üçler, yediler, kırklar insanların güçsüz yanına böylelikle egemen oldular. Bilimsel bulgular, her alanda olduğu gibi sayı alanında da mistisizme dönüştü. Batı'da *Aritmetizm* ve Doğu'da *Hurûfîlik* bu mistisizmi olabildiğince geliştirdi. Kimi sayıların bilimsel alanda bile sırlı özelliklerini sürdürmeleri bu mistisizmi daha da güçlendiriyordu. Örneğin XX. yüzyılın nükleer fiziğinde 2, 8, 20, 50, 82, 126 sayılarına *esrarlı sayılar* deniyordu; çünkü bu sayılarda nötron ya da proton taşıyan çekirdeklerde büyük bir enerji olup bu sayıların altında ya da üstünde nötron ya da proton taşıyan çekirdeklerde bu güçlü enerji yoktu. *Bk.* Hurûfîlik, Kırk, Çile, Seb'a, Üç.

SAYICILIK — *Bk.* HURÛFÎLİK.

SAYILAR — Hz. Mûsâ'nın dördüncü kitabı... Kutsal kitabın bu bölümünde Tanrı, İsrâiloğullarına bir *sayım* yaptırır, bu sayımın sonunda yahudilerin 603,550 kişi oldukları anlaşılır. Ayrıca bu kitapta birçok mirâs hesaplamaları yapılır ve mirâsın dağılmaması için kabîleler arasında kız alıp verme yasaklanır. *Bk.* Ahd, Tevrat.

SAYYÂDİYYE — Rıfâîliğin kollarından biri... XVIII. yüzyılda Rıfâî şeyhlerinden İzzettin Sayyâd tarafından kurulmuştur. *Bk.* Rıfâîyye.

SÂZENÛŞ — Yedi uyurlardan biri... *Sâzinûş* biçiminde de yazılıp söylenir. *Bk.* Ashâb-ı kehf, Kehf.

SEB'A — Yedi... Arapça *seb'a* deyimi *yedi* sayısını dilegetirir ve İslâm şeriatında çok önemlidir. Bu büyük önemin tüm Kur'anın özeti niteliğinde bulunan *Fâtiha* sûresinin yedi âyeti bulunduğundan ve Kur'anın yedi lehçe üzerine inmesinden (*Bk.* Fâtiha, Din, Kırâat-ı seb'a) kaynaklandığı sanılır. Hac ve umrede Kâbe çevresinde yedi kez dönülür (*Bk.* Tavâf), Safâ tepesiyle Merve tepesi arasında yedi kez gidip gelinir (*Bk.* Sây), şeytan yedi taş atılarak taşlanır (*Bk.* Hac). Birçok hadîslerde kirlenmiş eşyânın yedi kez yıkanması gerektiği bildirilmiştir. *Yedi* sayısından türeyen *yetmiş* ve *yedi yüz* sayıları da bu önemi sürdürmektedir. Birçok hadîslerde bildirildiği gibi insan teri kıyâmet gününde yerin yetmiş arşın derinliğine inecektir, cehennem ateşi dünyadaki ateş gücünün yetmiş katıdır, *Tevbe* sûresinin 80. âyeti şöyle der: «Onlar için yetmiş kez bağışlanma (tövbe ve istiğfâr) dilesen gene de Allah onları bağışlamayacaktır», Hz. Peygamberin ümmetinden yetmiş bin kişi sorgusuz cennete girecektir, ayrıca yetmiş bin kişi de cennete parlayan bir yüzle girecektir, ayrıca yetmiş bin kişi de bir kişinin arka çıkmasıyla (şefâatıyla) cennete girecektir, cennette balık karaciğerinden sarkan parçayı yetmiş bin cennetlik yiyecektir, Beyt -el-Mâmûr'a her gün yetmiş bin melek girmektedir vb. İslâmöncesi Arap inançlarına göre de *yedi* sayısı birçok bakımlardan kutsaldır. İlkin dünyanın *yedi ülke (Ar. el-Ekaalim es-Seb'a)*'den meydana geldiğine inanılıyordu. Gökte *yedi gezegen (Os.* Seba-i seyyâre) biliniyordu. Takımyıldızlarının yedi yıldızı vardı. İnsan yüzünün yedi deliği, haftanın yedi günü, göğün yedi katı, cennetin yedi kapısı, dünyanın yedi günde yaratılması, Hz. Yûsuf'un gördüğü düşteki yedi şişman inekle yedi cılız inek, hıristiyanların yedi meleği ve yedi günahı, yahudilerin yedi yılda bir gelen Şabbat yılı, yedi uyurlar ve yedi bilgeler vb. *yedi*'nin kutsallığını tanıtlayan nedenler ya da bu kutsallıktan çıkan sonuçlardır. *Bk.* Sayı, Seb'al mesânî.

SEB'AL MESÂNÎ — Yedi âyetli ve yedi adlı *Fâtiha* sûresi... Özellikle Hurûfî inançlarında önemlidir. *Fâtiha* okunduktan sonra eller bundan ötürü yüze sürülürmüş, çünkü yüzde yedi delik ve yedi hat varmış (İki kaş, dört kirpik, bir saç. Deliklerse iki göz, iki kulak, iki burun, bir ağız). *Bk.* Mesânî, Fâtiha, Din, Sayı, Seb'a, Hurûfîlik.

SEBÂT — Sözünden ve karârından dönmeme... İslâm terminolojisinde *sabr-u sebât* biçiminde genellikle *sabır* deyimiyle birlikte ve belli bir anlamda da anlamdaş olarak kullanılmıştır. *Bk.* Sabır.

SEBBİH — *A'lâ* sûresinin başka adı... Kur'anın seksen yedinci sûresi olan *Âlâ* sûresi, ilk âyetinde *tesbih et* anlamında *sebbih (Ar.* Sabbih) deyimi geçtiğinden bu adla da anılır. *Bk.* Âlâ, Tesbih.

SEBE' — Kur'anın otuz dördüncü sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 54 âyettir. Bir tûfân sonucu yokolan Yemen' in *Sebe'* kentinden sözettiği için sûreye bu ad verilmiştir. Sûrenin 15. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «And olsun ki Sebe' ulusunun eyleştikleri yurtta *(lekad kâne lîsebein)* bir belge vardı. Biri sağda ve öbürü solda bulunan bahçeleri için Peygamberleri onlara: Rabbinizin azığından yiyip ona şükredin, bu ne güzel bir kenttir böyle, Rabbiniz bağışlayıcıdır, demişti. Onlarsa yüz çevirdiler. Biz de onların üstüne Ârim ırmağının sularını gönderdik. Onların o iki bahçeleri yerine de acı yemişler veren ağaçları bulunan bahçeler koyduk. İşte biz onları tanımazlıklarından ötürü böyle cezâlandırdık». Yemen'de San'a yakınlarında bir kent olan *Sebe'*ye *Sabâ* da denir (*Bk.* Sabâ melîkesi), kent Ârim vâdisinde Sedd-ül-Ârim denilen bir çeşit su barajının önündeydi, bu suyla sürekli olarak sulandığından ötürü de olağanüstü bağlık ve bahçelikmiş. Ünlü İrem bağı (Bağ-ı İrem) de bu bahçeler-

den biriymiş ve kent bu yüzden cenneti andırıyormuş. Peygamberlerine uymayıp doğru yoldan çıkmışlar, Tanrı da onları cezâlandırmak için su bendlerini yıkmış, kenti kaplayan sularda bütün kentliler boğulmuş. Tarihçilere göre olay birinci yüzyılda gerçekleşmiştir. Sûrede bu kentlileri azdıranın şeytan olduğu da özellikle belirtilmektedir. Hz. Süleyman'ın krallık ettiği çağda Belkîs'in kraliçe bulunduğu Sebe'in uğradığı cezâ Tanrısal öfke (Gazab-ı ilâhî)'nin örneklerinden biridir. Sûrenin 25. âyeti şöyle der: «De ki: Bizim işlediğimiz günahlardan siz sorumlu olmazsınız, sizin işlediğiniz günahlardan da biz sorumlu olmayız». Bu âyetin içerdiği hoşgörü (müsâmaha) yargısının *Tevbe* sûresinin kâfirlerin öldürülmelerini buyuran beşinci âyetiyle ortadan kaldırıldığı (neshedildiği) ileri sürülür. *Sebe'* sûresinin tarihsel açıdan büyük bir önemi de var: Hz. Muhammed kendi kabîlesi olan Kureyş'lilere peygamberliğini ilkin bu sûrenin 46. âyetini okuyarak haber vermiştir. İbn Abbas şu hadîsi naklediyor: «İslâmın başlarında Peygamberimiz bir gün Mekke'de Safâ tepesine çıkarak Araplarca *yetişin, imdât* anlamında kullanılan *Yâ sabahâhü* diye bağırmıştı. Kabîlesi olan Kureyş'liler koşup geldiler: Ne oldu sana? dediler. Peygamberimiz: Size, düşman yarın sabah baskın yapacak, desem bana inanır mıydınız? diye sordu. İnanırdık, dediler. Öyleyse şunu dinleyin, dedi ve *Sebe'* sûresinin şu âyetini okudu: *Ancak ben kıyâmette karşılaşacağınız şiddetli azâbı önceden size bildirerek sizleri korkutmakla görevlendirilen bir peygamberim, bana inanın ve Allah'a kulluk edin.* (Bu âyetin tam çevirisi şöyledir. O.H.: *De ki, benim size bir öğüdüm var. Allah için birer ikişer karşıma dizilin. Sonra iyice düşünün ki sizin bu yoldaşınızda delilik yoktur. O, yalnız önünüzdeki ağır azâbdan önce size gelen bir uyarıcıdır, o kadar).* Bunun üzerine Peygamberimizin amcası Ebû Leheb: Hay eli kuruyasıca, bizi bunun için mi çağırdın? diyerek onu azarlamaya kalkıştı ve küfürde direndi. *Eli kurusun (Tebbet yedâ)* sûresi bundan ötürü inmiştir». *Bk.* Leheb, Muhammed, Belkîs, Sabâ melîkesi, Nesh, Seyf âyeti.

SEBEÎYYE — Şiîliğin Gaalîyye kolundan türemiş bir kolu... Tanrı'yı her yerde varolan ve her dilden konuşur bir insan biçiminde tasarımladıkları için *Hulûliyye* genel adıyla da anılırlar (Hulûliyye'den olan başka kollar da vardır). Ruhgöçüne inanırlar, Hz. Ali'yi de Tanrı sayarlar. *Bk.* Gaalîyye, Şiîlik.

SEB-İ EVÂHIR — Bir ayın yirmi birinden yirmi yedinciye kadar olan günleri... *Son yedi* demektir, ama 28-29-30'uncu günleri dışındalar. Bilindiği gibi Kadir gecesinin hangi gece olduğu Hz. Muhammed tarafından unutulmuştu. İbn Ömer şu hadîsi naklediyor: «Sahâbeden kimileri düşlerinde (rüyâlarında) Kadir gecesinin Ramazan ayının son yedilerinde olacağını görmüşlerdi. Peygamberimiz şöyle buyurdu: Düşlerinizin son yedi günde birleştiğini görüyorum. Onu bulmak isteyen Ramazan ayının seb'i evâhirinde arasın». Gene bilindiği gibi bu tarih İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe tarafından Ramazan ayının 27. gecesi olarak saptanmıştır. *Bk.* Kadir gecesi.

SEB'ÎYYE — İmamların yedişer yedişer sırayla geleceklerine, yedi yıldızın kutsallığına ve tüm sırların yedi tâne olduğuna inandıklarından ötürü Şiî-İsmâilîlere verilen ek ad... *Bk.* İsmâilîlik, Sabbâhîyye.

SEBT — İsrâiloğullarına Tanrı tarafından dinlenmeleri buyrulan cumartesi günü... İbrânîce *şabbat* sözcüğünün Arapçalaştırılmışıdır. Örneğin *Bakara* sûresinin 65. âyeti şöyle der: «Doğrusu siz içinizde cumartesi yasağını çiğneyenlerin *(minküm fiyssebti fekulnâ)* başına gelenleri bilirsiniz. Biz onlara: Aşağılık maymunlara dönesiniz, demiştik». *Bk.* Cumartesi, Şabbat.

SECÂH BİNTİ HÂRİS — Peygamberlik etmek isteyen kadın... Peygamber Hz. Muhammed'in ölümünden hemen sonra Temim kabîlesinden olan Secâh, pey-

gamber olduğunu ilerisürdüyse de yandaşlar bulamadı. Kendisi gibi peygamberliğini ilerisüren ve başaramayan Yemâme'li Müseylime'yle evlendi. Ölümüne yakın müslüman olduğu söylenir. VII. yüzyılda yaşamıştır. Bu çağda Araplar arasında peygamberlik iddiasında bulunan pek çok kişi vardır. Bunlardan bir başkası da Esved bin Yezîd'dir. *Bk.* Peygamber.

SECCÂDE — Üstünde namaz kılınan küçük yaygı... Peygamber zamanında yoktu. Sahâbe'lerin genellikle toprak üstünde namaz kıldıkları bilinmektedir. Daha sonra hurma yapraklarından dokunmuş hasır (Bisât) üstünde namaz kılınmasına cevâz verilmiştir. *Bk.* Mescid, Secde, Namaz.

SECDE — Kur'anın otuz ikinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 30 âyettir. Sûrenin 15. âyeti şöyle der: «Bizim belgelerimize yalnız o kimseler inanırlar ki bu belgelerle öğütlenince hiç büyüklük taslamadan yüzüstü secdeye kapanırlar *(izâ zükkirû bihâ harrû sücceden)*, Rablerini överek ululardır». Sûre, bu âyette geçen *yere kapanma* anlamındaki *secde* deyiminden ötürü bu adla anılmıştır. *Secde* deyimi daha sonra mecaz olarak *tapım* (ibâdet, kulluk gösterme) anlamında da kulanılmıştır. *Fussilet* sûresine de aynı zamanda *Secde sûresi* denir. Bu halde ikisini birbirinden ayırmak için otuz ikinci sûreye *Lokman secdesi ve* kırk birinci sûreye *(Fussilet) Hâmim secdesi* de denmiştir. Bu iki sûrenin düşünce düzenleri birbirlerine benzer. Kur'anın otuz ikinci *Secde* sûresine *Muzâcî sûresi* (Yataklar sûresi) ve *Curuz sûresi* (Kısır toprak sûresi) adları da verilmiştir. *Muzâcî* (Yataklar) deyimi Arapçada *madâcî* biçiminde yazılır ve söylenir, sûrenin 16. âyeti şöyle der: «Onlar yataklarından kalkıp *(nûbühüm anilmadâcî)* korku ve umudla Tanrılarına duâ ederler», 27. âyeti de şöyle der: «Onlar görmüyorlar mı ki biz yağmuru çorak topraklara *(ilel'ardılcürûzî)* süreriz de onunla davarlarına ve kendilerine yiyecek ekin çıkar». Son iki ad da sûreye bu âyetlerdeki sözcükler nedeniyle verilmiştir. Bu sûrenin 18, 19, 20. âyetlerinin Mekke'de inmediği de ilerisürülmüştür. Sûrenin 30. âyeti şöyle der: «Artık, onlardan yüz çevir, bekle». Bu âyet, kâfirlerin öldürülmelerini buyuran *Tevbe* sûresinin 5. âyetiyle ortadan kaldırılmıştır (neshedilmiştir). Secde, namaz tapımının en önemli altı rüknünden biridir (*Bk.* Namazın rükünleri). Ebû Hüreyre, Hz. Peygamberin şöyle dediğini naklediyor: «Yüce Allah: İyi kullarıma cennette gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, hayallerin düşünemeyeceği nice nîmetler hazırladım, buyurmuştur. *Secde* sûresinin 17. âyeti şöyle der: Kimse bilmez onların işlediklerinin karşılığı olarak kendilerine göz aydınlığı olarak saklanmış olan nîmetleri». Enes şu hadîsi naklediyor: «Secdede ılımlı olunuz, kollarınızı ve karnınızı köpek gibi yere yapıştırmayın», Ebû Hüreyre şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimiz namaza başlarken, secdeye kapanırken ve kalkarken, yeniden secdeye kapanırken ve kalkarken *Semiallahü limen hamideh, rabbenâ lekel hamd* derdi», *ve lekel hamd* de denir. İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik bu sözlerin yalnızca namaz kılarken de söylenmesi gerektiğini ilerisürmüşlerdir. İmam Şâfiî toplulukla namaz kılarken imamın *Semiallahü limen hamideh*'den sonra *Rabbenâ lekelhamd* demesi gerektiğini söylemiştir. Bu konuda pek çok hadîs vardır. Örneğin Ebû Hüreyre şu hadîsi de naklediyor: «İmam *Semiallahü limen hamideh* dedi mi siz de *Allahüme rabbenâ lekel hamd* deyiniz. Çünkü bu hamdi meleklerinkiyle birleştirenin geçmiş bütün günahları bağışlanır». Ebû Hanîfe ve Mâlik bu hadîse göre imamın *Rabbenâ lekel hamd* dememesi gerektiğini ilerisürmüşlerdir. Şâfiî ve Hanbel'e göreyse imamın da toplulukla birlikte söylemesi gerekir. Hz. Ayşe de şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimiz namaz kılarken rükû ve secdede: *Allahım, sen her kötülükten arınmışsın, övgü sanadır, beni bağışla,* derdi». İmamlar bu sözlerin *Sübhâne rab-*

biyel aziym sübhâne rabbiyel âlâ'dan sonra söylenmesinin müstehâb (*Bk.* Müstehâb) olduğunu ilerisürmüşlerdir. Rifâe İbn Râfî şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimiz topluluğa imam olmuştu. *Semiallahü limen hamideh* deyince topluluktan biri *Rabbenâ ve lekelhamdü hamden kesiyren tayyiben mübâreken fih* diye bağırdı. Namaz bittikten sonra Peygamberimiz: Bunu söyleyen kimdi? dedi, otuzdan çok meleğin onun sevâbını ben daha önce yazacağım diye koşuştuklarını gördüm». Yorumcular, bu duâ otuz dört harfli olduğundan her harfine bir meleğin koşmuş olduğunu ilerisürüyorlar. İbn Abbas şu hadîsi nakletmektedir: «Yedi organ üzerine secde etmekle, eşdeyişle alın, iki el, iki diz, iki ayağın parmak uçları üzerine secde etmekle ve namaz sırasında elbisemizle saçımızı toplamamakla emrolundum». Bu hadîse dayanan mezhepler, secde ederken bu organlardan (âzâdan) birinin yere dokundurulmamasıyla namazın fâsid (bozulmuş) olacağını ilerisürmüşlerdir. Organların çıplak olması şart değildir, örneğin ellerde eldiven ve ayakta mest (*Bk.* Mest) bulunabilir. Çift organlardan birini yerden kaldırırsa namaz bozulmuş olmaz, ama mekrûh olur (*Bk.* Mekrûh). Ebû Hanîfe'ye göre alnın bir bölümünü yere koymak farz, çoğunu koymaksa vâcibdir (*Bk.* Farz, Vâcib). Öteki imamlar alnın en az bölümünü yere değdirmeyi yeterli saymışlardır. Ebû Hanîfe'ye göre dizler avret yeri (edep yeri) sayıldığından namaz sırasında kapalı tutulması gerekir. *Bk.* Fussilet, Necm, Namazın rükünleri, Namaz, Kur'an secdesi, Sehiv secdesi, Secde tesbîhi.

SECDE ÂYETİ — Kur'an sûrelerinde içlerinde *secde* deyimi bulunan âyetlerden her biri... Kur'anın on dört sûresinde *secde âyetleri* vardır. Bu âyetler ya doğrudan doğruya secde edilmesini buyuran ya da inanmayanların secde etmediklerini anlatan âyetlerdir. Bu âyetleri okuyan ya da okunduğunu duyan her müslümanın hemen secde etmesi vâcibdir. Secde edemeyecek bir durumdaysa *Gufrâneke rabbenâ ve ileykel masîr* demesi müstehâbdır. *Bk.* Kur'an secdesi, Secde, Vâcib, Müstehâb.

SECDE-İ SEHİV — *Bk.* SEHİV SECDESİ.

SECDE-İ TİLÂVET — Okuma secdesi... Secde âyetlerini okurken ya da okunduğunu dinlerken yapılması vâcib olan secdeyi dilegetirir. Buna *Kur'an secdesi* de denir. Arapça *tilâvet* deyimi güzel bir sesle ve kurallarına uygun olarak *Kur'an okuma*'yı dilegetirir. *Bk.* Kur'an secdesi, Secde âyeti, Secde.

SECDE TESBÎHİ — Her secdeye kapanışta en az üç kez söylenmesi gereken *Sübhâne rabbiyel âlâ* sözü... Beş ya da yedi kez de okunabilir. Aynı sayılarda her rükûa varışta okunması gereken *Sübhâne rabbiyel aziym* sözüne de *rükû tesbîhi* denir. *Tesbîh* deyimi *Sübhânallah demek* anlamındadır. *Bk.* Secde, Namaz, Tahmid, Tekbîr, Selâm.

SECİ — Düzyazıda kullanılan uyak... Düzyazıda (nesirde) kullanılan uyak (kaafiye)'lar bu deyimle dilegetirilir. Seci'li olan düzyazıya da *müseccâ* denir. Çeşitli biçimleri vardır, uzun parça bölümlerinin son sözcüklerinin uyaklanmasıyla da olabilir. Bağımsız bir edebiyat sanatı da sayılmıştır. Kimi secilerde, şiirsel uyaktan çok, sâdece ses benzerliği de yeterlidir. Kur'an sûreleri genellikle secili olarak inmiştir. Bununla berâber seci deyiminin Kur'an için kullanılması şeriatça câiz görülmez, sözcük anlamında *kumru ve güvercinin ötüşü* demek olduğundan bu sözcüğün Allah'ın kelâmı için kulanılması doğru değildir. Bundan ötürü Eş'arîlerle Mâtürîdîler, Kur'an için bu anlamda *fâsıla* deyimini kullanırlar (*Bk.* Bakillânî, *İ'câz al-Kur'an*, Kahire 1954, s. 86-98). Bundan başka Kur'andaki büyük etki gücünün şiirselliğinden ilerigeldiği yolundaki savlar da önlenmek istenmiş olmalıdır. Ayrıca İslâmöncesi Araplarda kâhinlerin secili sözler söyledikleri de bilinmektedir, hattâ Hz. Muhammed'in bi-

rine «sen de kâhinler gibi secili mi konuşuyorsun?» dediği yolunda bir hadîs de vardır. Bununla berâber Hz. Peygamberin özellikle duâları ustaca düzenlenmiş secili sözler olduğu gibi Kur'anda da örneğin Hârûn'un adı hep Hz. Mûsâ'dan sonra anıldığı halde 20. sûrenin 70. âyetinde seci'i gerçekleştirme amacıyla *Hârûn ve Mûsâ* biçiminde anılmıştır. Kanımızca Kur'anı şiirsel açıdan da değerlendirmenin hiçbir sakıncası bulunmamak gerekir. *Bk.* Kur'an, Fâtiha, Kehânet.

SEDD-İ ZERÂÎ — Mâlikî mezhebine göre vesîle kanıtı... İmam Mâlik, *sedd-i zerâî (Ar. Zeria* sözcüğü *vesîle* demektir)'i fıkıhta kanıt saymıştır. Örneğin *zinâ* haramdır, demek ki bir kadına alıcı gözle bakmak da haramdır, çünkü bu ötekinin vesîlesidir. *Bk.* Mâlikîlik.

SEFER — Yolculuk ve savaş... Bu Arapça deyim, hem *yolculuk* ve hem de *savaş* anlamlarını dilegetirir. İslâmsal dilde her iki anlamda da kullanılmıştır. Örneğin bu anlamlarda bir seferdeyken inen sûrelere *seferî sûreler* denir. Sefer süresinin hesâbı özellikle abdest alırken mesh etmede (*Bk.* Mesh) ve misâfir namazında çok önemlidir. Sefer süresi (Müddet-i sefer) şeriatça şöyle saptanmıştır: Karada yaya olarak orta yürüyüşle, denizde ılımlı (mûtedil) bir havada, her gün altı saat yol alarak gidilen *üç günlük uzaklık* (üç konaklık uzaklık)'tır. Bu üç gün, her altı saat bir konak olmak üzere üç konak hesâbıyla saptanmıştır. Vapur, tren, uçak gibi taşıt araçlarının hızı bu üç günlük süreyi etkilemez. Daha açık bir deyişle, sefer süresi üç günlük uzaklıktır, örneğin uçakla yarım saatte gittiğiniz bir yerin bu açıdan uzaklığını yukardaki kara ya da deniz ölçütüne göre hesaplamalısınız. Oturduğunuz (mukîm olduğunuz) yerden böylesine bir hesapla üç günlük bir yolculukla uzaklaşmışsanız şeriat açısından *misâfir* sayılırsınız. Bu üç günlük sürenin başlangıcı, bulunduğunuz yerin (kentin, kasabanın, köyün) bağlık ve bahçelik gibi dış mahallelerini geçtikten sonradır, eşdeyişle bulunduğunuz yerden tümüyle çıktıktan sonra yukardaki ölçülere göre yapılan hesapla varacağınız yer üç gün ya da daha fazla bir uzaklıktaysa şeriatın misâfir hükümlerinden yararlanabilirsiniz. Misâfir olabilmeniz için bu üç günlük uzaklığa gitmeye niyet etmiş olmanız da şarttır. Oturduğu (mukîm olduğu) yerden üç günlük ya da daha çok bir uzaklığa gitmeye niyet eden müslüman, bulunduğu yerin dış mahallerini de geçtikten sonra misâfir sayılır ve şeriat açısından kendisine misâfir hükümleri uygulanır. Örneğin yolcular dört rekâtlı farz namazları iki rekât olarak kılarlar, sünnetleri kılmayabilirler, iki rekâtta *Fâtiha* ve âyet de okumaz, okuma süresi kadar durup sâdece rükû ve secde yaparlar. Yukarda da değindiğimiz gibi böylesine bir hesapla (karada orta yürüyüşle günde altı saat ya da denizde ılımlı bir havada yelkenliyle günde altı saat yol alma hesâbıyla on sekiz saat olarak) üç günlük bir yolculuğu uçakla yarım saatte ya da trenle on saatte de yapsanız, uçağa ya da trene bindiğiniz andan itibâren *yolcu* (seferî) sayılırsınız. Hz. Peygamber herhangi bir yolculuğa (sefere) çıkarken şu duâyı okurdu: *Allahümme innî eûzü bike min va'sais seferî ve keâbetil munkalebî ve da'vetil mazlûmî ve sû'il manzarı fil ehli vel'mâlî vel'havrî ba'del kevrî*. Ayağını bineğe koyarken de şu duâyı ederdi: *Biismillâhirrahmânirrahiym. Sübhânelleziy sehhâre lenâ hâzâ ve mâ künnâ lehû mukrinîn*. Yolculuk (sefer) sırasında herhangi bir yerde konakladığında şu duâ okurdu: *Yâ ard, rabbî ve rabbikillâhü eûzü billâhi min şerrikî ve şerri mâ fikî ve şerri mâ yahrucu minkî ve şerri mâ yedübbü aleykî ve eûzü billâhi min esedin ve esvedin ve hayyetin ve akrabin ve min şerri sâkinil beledî ve vâlidin ve mâ veled*. Bir kente, kasabaya ya da ülkeye vardığında da şu duâyı ederdi: *Allahümmerzuknâ hayrehâ vasrıf annâ vebâehâ. Bk.* Misâfir, Mesh, Mukîm, Yolculuk.

SEFERETİN — Köyler... Naptîcedir, Arapçada aynı anlam *kurâ* deyimiyle dilegetirilir. Bununla berâber *Abese* sûresinin 15. âyetinde Naptîce *seferetin* deyimi kullanılmıştır.

SEHİV SECDESİ — Namazın vâciblerinden biri unutulduğunda yapılması gerekli secde... Arapça *sehv* deyimi *yanlış* demektir. Namazın vâciblerinden birini tümüyle unutmak, önce ya da sonra yapmak (sırasını ya da yerini değiştirmek), çok ya da az yapmak (ziyâde veyâ noksan yapmak) yanlışlık secdesi (Secde-i sehv)'ni gerektirir. Türkçe metinlerde *unutma secdesi* de deniyor, Arapça metinlerde *sehv-i secde* de denmektedir. Sehiv secdesi, yalnız sağ yana selâm verdikten sonra *Allahü ekber* diyerek iki kez yere kapanmakla yapılır (Kimi imamlar iki yana selâm verildikten sonra da yapılabileceğini söylemişlerdir). Sehiv secdesinden sonra *Ettehiyyâtü* okunup salâvât getirilir ve duâ edilerek selâm verilir (*Bk.* Tahiyyât, Salât). Namazda sehiv secdesini gerektiren nedenler birçok kez yinelense de tek sehiv secdesiyle yetinilebilir. Sehiv secdesi de unutulup namazdan kalkılırsa namaz geçerlidir, ama sevâbı azdır. Ne var ki bütün bunlar sâdece *unutma* durumları için böyledir, namazın vâciblerinden bir ya da birkaçı *bilerek* yapılmamış ya da bilerek yanlış yapılmışsa namaz geçersizdir, kerâhat-i tahrimîyeyle mekrûhtur (*Bk.* Mekrûh), yeniden kılınması gerekir. Bir de *şüphelenme* durumu vardır ki namaz bittikten sonra vâciblerden birinin unutulduğundan (örneğin bir rekât mı ya da iki rekât mı kıldığından) şüphe edilebilir, bu durumda da namaz geçerlidir, ama bu şüphe emîn olma derecesine yükselirse namazın yeniden kılınması gerekir. Namaz sırasında (namazı bitirmeden) şüphelenilirse şüphe edilen eksik tamamlanır ve sehiv secdesi yapılır. Sehiv secdesi yapılmasını gerektiren *unutma*'lar şunlardır: 1. Farz namazların ilk iki rekâtında, nâfile namazlarla vitir namazının herhangi bir rekâtında *Fâtiha* okumayı unutmak (Hanefî mezhebine göre bunun tek âyetinin bile unutulması sehiv secdesini gerektirir), 2. *Fâtiha*'yı farzların son rekâtlarında ya da ikinci ve üçüncü rekâtlarında okumak, 3. Sûreyi *Fâtiha*'dan önce okumak, 4. *Fâtiha*'dan sonra bir sûre ya da üç kısa ya da bir uzun âyet okumayı unutmak (*Fâtiha*'yı ya da *Fâtiha*'dan sonra bir sûre ya da âyet okumayı unuttuğunu rükûdayken hatırlarsa yeniden doğrulup unutulanlar okunur, unutulan *Fâtiha*'ysa bu okunduktan sonra sûre yeniden okunmak gerekir, bundan sonra yeniden rükû edilerek sonunda sehiv secdesi yapılır), 5. Sûreyi sıradaki yerinden sonraya bırakmayı gerektirdiğinden *Fâtiha*'yı dalgınlıkla iki kez okumak, 6. Vitir namazının tekbîrini ya da kunutunu (*Bk.* Tekbîr, Kunut) unutmak (Rükûdayken hatırlanırsa doğrulup kunut okunmaz, sonunda sehiv secdesi yapılır), 7. Dört rekâtlı namazlarda ikinci rekâttan sonra oturmayı unutarak üçüncü rekâta kalkmak (İyice kalktıktan sonra hatırlanıp oturulursa namaz bozulur, oturmadan namazı bitirip sonunda sehiv secdesi yapmak gerekir; iyice kalkmamışken hatırlanırsa oturulur ve namaza devâm edilir, sehiv secdesi de gerekmez), 8. Dört rekâtlı namazların ikinci rekâtından sonra oturduğunda *Ettehiyyâtü* okumayı unutmak, 9. İkinci rekâttan sonra oturup *Ettehiyyâtü*'yü okuduktan sonra hemen üçüncü rekâta kalkmayı unutarak salâvât getirmeye başlamak (Salâvâtı bitirmişse sonunda sehiv secdesi gerekir, bitirmeden hatırlanmışsa hemen üçüncü rekâta kalkılabilir ve sehiv secdesi gerekmez), 10. Toplulukla kılınan namazlarda imamın unutarak yüksek sesle okunması ya da bayram namazında ikinci rekâtın rükû tekbîrini unutması... Besmelenin unutulması, *Fâtiha* dışındaki âyet ve sûrelerin okuma sıralarının karıştırılması gibi yanlışlıklar sehiv secdesini gerektirmez. Buhârî *Sahîh*'inde bu konuda pek çok hadîs bildirmektedir. Örneğin Abdullah İbn Mes'ud şu hadîsi naklediyor: «Bir öğle namazını Peygamberimiz beş rekât kıldırmıştı. Yanındakiler: Öğle beş mi oldu? diye sordular.

Neden soruyorsunuz? dedi. Beş kıldırdınız, deyince Peygamberimiz hemen iki secde yaptı». Bu hadîsten Hanefîler sehiv secdesinin namazdan sonra yapılacağı, Şâfiîler selâmdan önce yapılması gerektiği sonuçlarını çıkarmışlardır. Ama böyle konuşmakla namazın bozulmaması sâdece Peygamberimize özgüdür, demişlerdir; çünkü konuşmakla namaz bozulur ve sehiv secdesi de yapılamaz, namazın yeniden kılınması gerekir. Sâdece toplulukla kılınan namazlarda böyle bir durumda topluluğun beşinci rekâta kalkmayarak *Sübhânallah* dedikten sonra imamı uyarmalarına izin verilmiştir. İmam *Ettehiyyâtü*'yü okuduktan sonra kalkıp topluluğa beşinci rekâtı kıldırmışsa sehiv secdesi yapmak gerekir. Ama dördüncü rekâtın sonunda *Ettehiyyâtü*'yü okumadan beşinci rekâtın secdesine varılmışsa namaz bozulur ve yeniden kılınması gerekir. İbn Mes'ud bir başka hadîste, beş rekât kıldırdığı bu namazı sehiv secdesiyle bitirdikten sonra Hz. Peygamberin şöyle dediğini bildirmektedir: «Ben de sizin gibi bir insanım, siz nasıl unutuyorsanız ben de unuturum. Unutursam bana hatırlatınız. Biriniz namaz sırasında şüpheye düşerse doğrusunu araştırsın ve varacağı sonuca göre namazını tamamladıktan sonra iki kez sehv-i secde etsin». Ebû Hüreyre de şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimiz bir öğle namazını iki rekât kıldırıp selâm vermişti. Ashâbdan Zülyedeyn: Yâ Resûlallah, unuttun mu, yoksa bu namazın kısalması için yeni bir buyruk mu geldi, diye sordu. Peygamberimiz: Zülyedeyn'in dediği doğru mu? dedi. Ötekiler: Evet, deyince hemen iki rekât daha kıldırdı ve sehiv secdesi yaptı». Görüldüğü gibi bu hadîste yukardaki hadîsten farklı bir durum var: Namaz sırasında konuşuluyor ve bozulmamış sayılarak iki rekât daha kılınıp tamamlanıyor. Yukardaki hadîste namaz (beş rekât da olsa) bittikten sonra konuşulmuş ve gene de sehiv secdesi yapılabilmişti. Bu hadîse göre, konuşmanın namazı bozup bozmayacağı mezhepler arasında tartışılmıştır. İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye göre konuşmanın namazı bozmaması sâdece Peygamberimize özgüdür, yoksa ondan başka birinin konuşması namazı bozar, ne var ki namazın farz olduğu ilk yıllarda konuşmak namazı bozmazdı ve Zülyedeyn'in konuşması bu yüzden namazı bozmamıştır, namaz içinde konuşmak daha sonra yasaklanmıştır. İmam Şâfiî'ye göre unutarak konuşmak namazı bozmaz. İmam Mâlikî'ye göre namazı düzeltmek için konuşmak namazı bozmaz. *Bk.* Namazın vâcibleri, Namaz, Secde.

SEKEREN — Sirke... Habeşçedir, Arapçada *hall* deyimiyle dilegetirilir. *Nahl* sûresinin 67. âyetinde bu Habeşçe deyim kullanılmıştır, âyet şöyle der: «Siz hurma ağaçlarının yemişlerinden, üzümlerden sirke ve güzel azıklar elde ediyorsunuz *(minhü sekeren ve rızkan hasenâ)*, bunda düşünenler için kesin bir belge vardır». Prof. Baltacıoğlu bu deyimi *içki* deyimiyle, İsmail Hakkı İzmirli de *şıra* deyimiyle çevirmişlerdir. *Bk.* Hamr, Sarhoşluk.

SEKÎNE — Dinginlik... Osmanlıca deyimiyle *sükûnet* demektir. Kur'anın birçok âyetlerinde çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Örneğin *Bakara* sûresinin 248. âyeti şöyle der: «Peygamberleri onlara şöyle dedi: Tâlût'un hükümdarlığına belge size bir sandığın gelmesidir ki onda Rabbinizin sükûneti *(fiyhi sekiynetün min rabbiküm)* ve Mûsâ'yla Hârûn'un bıraktıklarından kalanlar vardır». Gerçekte bu âyetteki *sekîne* deyimi İbrânîce aslındaki *şehina* (Tanrı'nın huzûru) anlamında kullanılmıştır ve «Rabbinizden bir işâret olarak» demektir. Gene örneğin *Tevbe* sûresinin 26. âyetinde *güven* (emniyet) anlamında kullanılmıştır: «Bu bozgundan sonra Allah'a Peygamberine ve inananlara güven vermek için *(sekiynetehü alâ resûlihî ve alelmü'miniyne)* gönderdiğimiz askerler indirdi». Hz. Muhammed de bir hadîsinde bu deyimi *Tanrı'nın esirgemesi ya da acıması* (rahmet) anlamında kullanmıştır, şöyle demektedir: «Kur'an okunurken Allah'ın *sekîne*'si iner».

SELÂM — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük olarak *esenlik* anlamındaki *selâmet* teriminden türemiştir ve *esenleme* (selâmlamak eylemi) demektir. Tanrı adı olarak *sonu bulunmama* (zevâlsizlik) anlamında kullanılmış ve şöyle yorumlanmıştır: «Her çeşit kötülüklerden arınıp sağlam kalan, kullarını her türlü tehlikelerden esenliğe çıkaran, cennetteki mutlu kullarına esenlemede bulunan (selâm eden)». Kur'anda kullanıldığı ilk âyet *Kadir* sûresinin 5. ve sonuncu âyetidir, şöyle der: «O gece tanyeri ağarıncaya kadar esenlik sürer *(selâm hiye hattâ matla'ılfecr)*». Bilindiği gibi *esenlik* gerçekte *sağlık* (sıhhat ve âfiyet) demektir ve bundan ötürü dilimizde *sağ ol* diye de selâm verilir. İbn Mes'ud'un naklettiği bir hadîste Hz. Muhammed şöyle der: «Kesindir ki Allah selâmdır», eşdeyişle yukarda yorumlandığı gibidir. Bundan ötürüdür ki her namazın bitiminde baş önce sağa ve sonra sola çevrilerek *Esselâmü aleyküm ve rahmetulah* diye selâm verilir. Her selâmdan sonra da şu selâm duâsı okunur: *Allahümme entesselâmü ve minkesselâm, tebârekte yâ zülcelâli velikrâm.* Hz. Peygambere de namazlardan sonra *salât-ı selâm* edilir (*Bk.* Salât, Salâten tüncinâ, Salât-ı tefrîcîyye). Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir hadîste de Hz. Peygamber şöyle der: «Küçük büyüğe, yürüyen oturana, binekteki yürüyene, azlık çokluğa selâm versin», Ebû Hüreyre şu hadîsi de nakletmektedir: «Allah Âdem'i altmış arşın boyunda yarattı, sonra da: Git meleklerden şunlara selâm ver, sana verecekleri karşılık selâmı da dinle, o senin ve soyunun selâmıdır, buyurdu. Âdem gidip: *Esselâmü aleyküm* dedi. Melekler: *Esselâmü aleyke ve rahmetulah* diyerek Tanrı'nın esirgemesini (rahmetini) fazlasıyla söylediler». *Selâm* deyimi Kur'anda *cennet* (Dâr al-salâm) anlamında da kullanılmıştır, örneğin *Yûnus* sûresinin 25. âyeti şöyle der: «Allah kullarını cennete çağırır *(vallahü yed'û ilâ dârisselâm)*», *En'am* sûresinin 127. âyeti de şöyle der: «Onlar için Rablerinin nezdinde cennet vardır *(lehüm dârüsselâmi inde rabbihüm)*». Kimi yerde *kurtuluş* (selâmet) anlamında da kullanılmıştır, örneğin *Mâide* sûresinin 16. âyeti şöyle der: «Allah kendisine bağlananları kurtuluş yoluna götürür *(rıdvânehû sübülesselâmi)*». *Vâkı'â* sûresinin 91. âyetinde de *selâmlama deyimi* olarak kullanılmıştır: «Ona uğurlular tarafından: Sana selâm olsun *(fesselâmün leke min ashâbilyemiyn)* denecek». Müslüman mektuplarının sonunda genellikle *vesselâmüaleyke* ya da *vesselâmüaleyküm* deyimleri bulunur, dilimizde *vesselâm* deyimi *işte bu kadar* anlamında da kullanılır. Bağdad kentine de *Medînet-üs-selâm* denir. Dilimizde *damdan düşer gibi* anlamında *sellemehüsselâm* (Selâmsız sabahsız) deyimi de yerleşmiştir. Hz. Peygamberin adının sonuna da *ona selâm olsun* anlamında *Aleyhisselâm* deyimi takılır, şîîler bu deyimi Hz. Ali ve soyu için de kullanırlar. Cumâ günleri öğle namazından yarım saat önce câmi minârelerinden verilen *salâ* da bir *selâmlama*'dır, bu *salât-ı selâm* farz olan namazın başlamasından önce câmi içinde de yinelenir. Peygambere gönderilen bu selâm (salâvât) Mısır'da Ramazan ayında gece yarısından yarım saat sonra câmi minârelerinden de okunmaktadır. Hindistan müslümanları *Saffât* sûresinin 77, 109, 120, 130. âyetleriyle *Yâsin* sûresinin 58., *Zümer* sûresinin 73. ve *Kadir* sûresinin 5. âyetlerine *yedi selâm* derler ve bu âyetlerden bir çeşit sihir yaparlar (*Bk.* Âhiri çarşamba), bu âyetleri yazdıkları yaprağı suda yıkarlar ve o suyu içmekle mutlu olacaklarına inanırlar. Eskiden mâdensel paralar (sikke'ler) üstüne onların tam âyarlı olduklarını belirtmek için *selâm* deyimi ya da bunun ilk harfi olan *s* harfi yazılırdı. *Nisâ* sûresinin 86. âyeti şöyle der: «Size selâm verilince buna ondan daha güzel bir selâmla ya da aynen karşılık veriniz». Yukardaki hadîste, meleklerin Hz. Âdem'e verdikleri selâm, bu güzel karşılığa örnektir. *En'am* sûresinin 54. âyeti de şöyle der: «Âyetlerimize inananlar sana gelince onlara de ki: Size selâm olsun *(fekul selâmün*

aleyküm), Tanrınız acımayı kendi üstüne borç yazmıştır». *Aleyküm* deyimi çoğul bileşik bir adıl (zamîr)'dır; bunun tek kişiye kullanılması, selâmın iki koruyucu meleği de kapsamasıyla açıklanmaktadır. Daha açık bir deyişle, her insanın dâimâ yanında bulunan iki koruyucu melek de o kimseyle birlikte selâmlanmaktadır. *Bk.* Salât, Salâ, Esmâ, Müslümanlık.

SELÂMÎYYE — Rıfâîliğin bir kolu... *Abdüsselâmiyye* de denir. *Sâdiyye*'den türemiş ve XVIII. yüzyılda Abdüsselâm tarafından kurulmuştur. *Sa'dîlik* bu tarikatla Istanbul'a girmiştir. *Selâmîyye,* aynı zamanda *Celvetîyye*'nin XVII. yüzyılda Selâmî Ali tarafından kurulan bir kolunu da adlandırır. *Bk.* Sa'diyye, Celvetîlik.

SELÂMLIK — Müslüman evlerinde konuk odası... Müslüman evlerinde kadınların bulunduğu bölümü dilegetiren *haremlik* (Mahrem olanların girebileceği bölüm) deyimi karşılığında kullanılır. Müslümanların başkanı (Halîfe-i müslimîn) olan Osmanlı pâdişâhlarının cumâ günleri cumâ namazı kılmak için câmiye gidiş ve gelişlerinde yapılan törene de *selâmlık resmi* denirdi. *Bk.* Mahrem, Harem.

SELÂTİN — Sultanlar... Pâdişâhlar adına yapılan büyük câmileri dilegetiren *selâtin câmii* deyiminde geçer. *Sultan* deyiminin çoğuludur.

SELEF — Öncel... *Ardıl* (halef) deyimi karşıtıdır, bir yerde başka birinden önce bulunmuş olan kimseyi dilegetirir. Örneğin bir memur, kendinden önce o masada bulunmuş olan memura *selefim* ve kendinden sonra o masaya tâyin edilen memura *halefim* der. Bu deyimin İslâmsal dilde özel bir önemi vardır (*Bk.* Selefîyyûn). Bu anlamın dışında İslâm hukukunda (fıkıh) parası peşin ödendiği halde bir süre sonra teslim almak koşuluyla yapılan satınalmalara (Bey') da *selef* ya da *selâm* (Salâm) denir, daha doğrusu, Irak hukukçularınca *salaf* ve Hicaz hukukçularınca *salâm* denmiştir. Şeriat açısından câiz sayılan bir alışveriştir. *Bk.* Selefîyyûn, Câiz, Selem.

SELEFÎYYE — *Bk.* SELEFÎYYÛN.

SELEFÎYYÛN — Hz. Muhammed'in yakınlarıyla bu yakınların yakını olmuş müslümanlar... Peygamber Hz. Muhamed'in çağında yaşayıp, onun yakınında bulunmuş olanlar (ashâb)'la bu yakınların çağında yaşayıp Hz. Peygamberi görmedikleri halde onun yakınlarıyla görüşmüş olanlar (tâbiîn)'ın söz, tutum, davranış ve anlatıları İslâmsal dilde *selef* (önce bulunmuş olan) deyimiyle dilegetirilir. *Selefîyyûn* (selefler)'un dediklerini doğru saymak, davranışlarına uymak ve onlara benzemeye çalışmak ehl-i sünnet için tutulması gereken en doğru yol sayılmıştır. Bu yüzden, özellikle kelâm bilimi alanında, çözülemeyen sorunlarda *selef*'in düşüncelerine başvurmak gelenekti. Örneğin anlamı açık olmayan Tanrı sözlerini yorumlamanın doğru olup olmayacağı konusunda Selefîyyûn şöyle düşünüyordu: «Yorum, bir sanıdır. Tanrı'nın sözleri üstünde sanılara dayanarak fikir yürütmek doğru değildir. Çünkü bir âyeti Tanrı'nın kasdına aykırı olarak yorumlama olanağı da vardır, buysa sapkınlık olur, âyetlerin dış anlamlarına inanmak (zâhirine inanmak) ve iç anlamlarını (bâtınını) Tanrı'ya bırakmak gerekir». Bu düşünceler toplanarak kelâm biliminde bir öğreti durumuna gelmiş ve bu öğretiye *Selefîyye* denilmiştir. Selefîyyûn şu yedi kural üstünde kesinlikle anlaşmış bulunuyordu: 1. *Takdîs* (Tanrı'yı cisimlilikten arındırmak ve cisimsel olan hiçbir şeyi ona yakıştırmamak. *Bk.* Isb, El), 2. *Tasdîk* (Hz. Peygamberin bütün söylediklerine tümüyle inanmak, eşdeyişle te'vil etmemek. *Bk.* Te'vil), 3. *Aczi itirâf* (Anlamları açık olarak anlaşılmayan Tanrı ve Peygamber sözlerinin asla yorumunu yapmamak ve bu konudaki insansal bilgisizliği açıkça söylemek, örneğin İmam Mâlik bu gibi konulardaki sorulara «bizce bilinemez» derdi. *Bk.* Müteşâbihât, Muhkemât), 4. *Sükût* (Anlaşılmayanı sormayarak ve

asla yorumlamaya kalkışmayarak susmak), 5. *İmsâk* (Dinsel dogmalar üstünde asla değişiklik yapmamak ve onları azaltıp çoğaltmaya kalkışmamak), 6. *Keff* (Anlaşılmayanlarla uğraşmamak ve onlar üstünde düşünmemek), 7. Mârifeti *teslîm* (Çoğunlukça anlaşılmayanın kimi bilginler ve velîlerce anlaşılabileceğini kabul etmek). Bu yedi kural Selefîyyûn'un düşüncelerini Selefîyye mezhebi olarak okullaştırmıştır. İslâm düşünürü Gazzâlî, şu dört sorunun açıklanmasıyla selef mezhebinin daha iyi anlaşılacağını söylemektedir (Aşağıdaki parçayı Prof. Neş'et Çağatay'la Doçent İbrahim Âgâh Çubukçu'nun *İslâm Mezhepleri Tarihi* adını taşıyan değerli yapıtlarından olduğu gibi aktarıyorum. O.H.): 1. Âhiret hallerini en iyi bilen zât şüphesiz Hz. Muhammed'dir. Akıl âhiret hallerini bilmeye yetkili değildir. Çünkü akıl, tecrübe ve müşâhedeye müsâid olan konularda sebep ve netîceleri bulabilir. Âhiret ise akıl ve tecrübeyle bilinemez. Âhiret kalp temizliği ve ahlâkî yükselme nisbetinde mânevî kimseler tarafından anlaşılabilir. Onlar bu hâle erişmek için nübüvvetin nûruyla nûrlanmışlar, yâni akıllötesi bir kuvvete sâhip olmuşlardır. İşte selefîyyûn, çağları icâbı Peygamberimize daha yakın olmuşlar ve ondan istifâdeye çalışmışlardır. 2. Hz. Peygamber gerek bu dünyayı ilgilendiren ve gerekse âhireti ilgilendiren hususlarda kendisine vahyedilenleri olduğu gibi tebliğ etmiştir. Halktan hiçbir şeyi gizlememiştir. Halkı ahlâken düzeltmek için bizzat meşgul olmuştur. İlimde ve amelde sahâbe'ye rehberlik etmiştir. Böylece onu dinleyenler İslâm'ın canlı rûhunun geniş ölçüde etkisinde kalmışlardır. 3. Sahâbe, İslâmiyeti benimsemekle yetinmemiş, onun prensiplerini tâbiîn'e aşılamaya ve nakletmeye de önem vermiştir. Çünkü Hz. Muhammed bir hadîsinde şöyle buyurmuştur: «Allah, sözünü dinleyip öğrenen ve sonra onu olduğu gibi ifâde eden kişiye güzellik ve iyilik verir». 4. Selefîyyûn yaşadıkları devirde te'vil, tefsir, tetkik ve izâh taraftarı olmamıştır. Bil'akis el, ayak, yüz gibi keyfiyeti meçhul hususları içine alan naslar hakkında soru sorulmasını önlemeye çalışmışlardır. Onlar, Kur'an ve Sünnet'in olduğu gibi kabul edilmesine taraftar olmuşlardır. Hz. Muhammed onlar hakkında şöyle buyurmuştur: «İnsanların en hayırlıları benim zamânımdakilerdir, sonra onları tâkib edenler ve daha sonra da onları tâkib edenleri izleyenlerdir». Böylece de selefîyyûn'un fazîletine işâret edilmiş olmaktadır... Ne var ki selefin anlayışı uzun süre korunamamış, müslümanlığa yapılan şapık saldırılar ehl-i sünnet bilginlerinin de kelâm sorunlarıyla ilgilenmesini ve düşünce bildirmesini gerektirmiştir. En inançlı imamlar bile kelâm sorunları üstünde tartışmak zorunda kalmışlardır. Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik, bu sapıklıklara karşı koymak zorunluğu karşısında selefîyye geleneğinin okullaşmış biçimleridir. *Bk.* İmân, İtikaad, Eş'arîlik, Mâtürîdîlik, Sahâbe, Tâbiîn, Kurenâ, Müteşâbihât, Muhkemât, Müslümanlık.

SELEF MEZHEBİ — *Bk.* SELEFÎYYÛN.

SELEM — Peşin parayla veresiye mal alma... İbn Abbâs, Hz. Peygamberin şöyle dediğini nakletmektedir: «İlerde teslim edilecek bir malı parasını peşin vererek alacak olan kimse ölçü, tartı ve süresini (vâdesini) belirtip alsın». Örneğin bir satıcıya peşin para verilerek (eski Arap ülkelerinde mal da verilirdi) ürün alındığında teslim edilmek üzere ürünün cinsini, mikdarını, teslim süresiyle teslim yerini belirterek yapılan bir satınalma *selem alışverişi*'dir. Bir çeşit dalında (Alivre) satıştır. Mezheplere göre böyle bir satışın geçerli olması için bu hadîse uyularak portakal, yumurta, tuğla, kerpiç ve benzerlerinde sayı, ölçü ve kalıbını; kumaşta metresini, enini, inceliğini, neden yapıldığını ve nerenin ürünü olduğunu belirtmek ve parasını da peşin olarak vermek gerekir. Hanefî mezhebine göre hayvan alımsatımında selem câiz değildir (Şâfiîlere göre câizdir), teslim süresi en az bir ay olmalıdır.

Mâlikî mezhebine göre teslim süresi saptanmasa da olur (şart değildir), ama süre saptanmışsa açıkça belirtilmesi gerekir. *Bk.* Selef, Ticâret.

SELH — Bâtınîliğin sonuncu derecesi... *İnsilâh* da denir. Arapça *soyma* demektir. Bu dereceye ulaşan her türlü *kuyûd ve rüsûm* (yükümlülükler)'dan soyulur. Artık o *zâhir* (açık, dış)'den *bâtın* (gizli, iç)'a erişmiştir. Hiçbir dinsel yükümlülük onun için sözkonusu olamaz. Eşdeyişle ne namaz kılar, ne oruç tutar, en câmie gider. Çünkü Tanrısıyla birleşmiştir, dinsel amaca varmıştır. *Bk.* Bâtınîlik.

SELMÂN AL-FARİSÎ — Müslüman olan ilk İran'lı... İran'lı Selmân (? 656) Hz. Peygamberin yakınlarının (ashâb) en önemlilerinden biridir. Isfahan yakınlarında bir İran köy ağasının oğluydu, küçük yaşta hıristiyan olarak bir keşişin peşine takılıp Sûriye'ye gelmiş ve Hz. İbrahim dinini ihyâ edecek yeni peygamberi (Hz. Muhammed'i) görmek için Mekke'ye gitmeye kalkmış, çölde tutsak edilerek bir yahudiye satılmış, böylece Mekke'ye giderek müslüman olmuş ve bizzat Hz. Muhammed'in aracılığıyla sâhibi olan yahudiden özgürlüğünü satın almış ve Peygamberin peşinden Medîne'ye göçmüştür. Medîne'nin Mekke'lilerce kuşatılmasında hendek kazılmasını Hz. Peygambere onun öğütlediği söylenir (Bu konuda bilimsel bir inceleme yayımlamış olan Horovitz, Hendek savaşı hakkındaki eski ve doğru haberlerde böyle bir söylenti bulunmadığını ilerisürmüştür). Hz. Muhammed onu kendi ailesinden saydığını bir hadîsinde bildirmektedir. Müslüman İran'lılar, onu ulusal bir kahraman sayarlar. Ashâb al-Suffâ'yla birlikte sûfîliğin de kuruclarındandır. İlk müslüman olan Habeş *Bilâl* ve ilk müslüman olan Grek *Şuhayb* gibi o da büyük saygı görmüştür. Hz. Peygamber öldükten sonra kendisine bağlanan maaş, Peygamberin torunları Hz. Hasan'la Hz. Hüseyin'in maaşlarına eşitmiş. Mezarı, Medâyin yöresinde kendi adına bağlanarak *Selmân-ı Pâk* (Temiz Selmân) adı verilen yerdedir ve türbesi müslümanlarca ziyâret edilir. Esnaf loncalarının (*Bk.* Fütüvvet) gelişmesinde de başlıca etkenlerden biridir ve berber esnâfının pîri sayılır(Bundan da onun Hz. Muhammed'in berberliğini yaptığı çıkarsanmaktadır). Özellikle şiîler Selmân'ı bir hayli yüceltmişlerdir, birçok tarikatlerin silsilenâmeleri ona vardırılır. Halk inançlarında da mitolojik bir kişilik kazanmıştır, özellikle birçok dinleri denedikten sonra müslüman oluşu onu bir hayli önemsetmiş bulunmaktadır. *Bk.* Hendek, Sahâbe, Sôfî, Selmânîyye.

SELMÂNÎYYE — Selmân-ı Fârisî'ye özel saygı gösteren aşırı (Gulât) şiî fırkalarına verilen genel ad... Bu fırkalardan kimileri Selmân'ı peygamber saymışlardır. Kimileri de *Muhammed-Ali-Selmân* biçiminde bir üçleme yaparlar, kimileri bu üçlemede *Siniyâ* (Selmân adı Arap alfabesinde *sin* harfiyle başlar)'yı *Mimiyâ* (Muhammed adı Arap alfabesinde *mim* harfiyle başlar) ve *Ayniyâ* (Ali adı Arap alfabesinde *ayn* harfiyle başlar)'ya yeğlerler ve üstün tutarlar. Özellikle Hattâbîlik, Nusayrîlik gibi tarikatler bu türdendir. *Bk.* Selmân al-Fârisî, Şiîlik, Hattâbîyye, Nusayrîyye.

SELSEBÎL — Cennette bir pınarın adı... *Dehir* sûresinin 18. âyeti şöyle der: «Bu, cennette bir pınardır, adı Selsebîl'dir *(aynen fiyhü tüsemmâ selsebiylâ)*». Cevâlikî'ye göre bu deyim Arapça değildir, Arapçadaki karşılığı *tatlı su* (Mâ-ı azîb)'dur. İsmail Hakkı İzmirli *Kur'anı Kerîm* çevirisinde bu deyimi şöyle yorumlamaktadır: Suyu lezzetli ve tatlıdır, zencefil acılığı da yoktur, kolay içilir. Ya da o Selsebîl adlı bir çeşmedir ki zencefil katılmış şarap akıtır, cennetlikler bunu içeceklerdir. Osmanlı mimarlık sanatında, geniş mermeri üzerinde yukarıdan aşağıya doğru ufaktan iriye alt alta sıralanmış kurnacıklarından su akaduran bir tür çeşmeye de «selsebîl» denir. *Bk.* Cennet.

SELVÂ — Tih çölünde yahudilerin aç kalmaması için Tanrı'nın gönderdiğine inanılan kuş... Tanrı, bıldırcın olduğu ilerisürülen bu kuşları *kudret helvâsı*'yla birlikte göndermiş. *Bk.* Yahudilik, Kudret helvâsı.

SEMÂ — Kendilerinden coşkuyla geçmelerini sağlamak amacıyla Mevlevî dervişlerine topluca ve her biri olduğu yerde dönerek yaptırılan raks... Baş dönmesi yoluyla *cezbe* (kendinden geçip Tanrı'yla birleşme) ilkçağdan kalma bir Anadolu geleneğidir. Arapça *duyma* anlamını dilegetiren *semâ,* ilkin Kybele râhiplerince uygulanmış bir dans törenidir. Kybele râhipleri de, tıpkı günümüz mevlevîleri gibi, ak giysilerinin eteklerini savura savura oldukları yerde fırıl fırıl dönerler ve kendilerinden geçerlerdi. *Semâ* deyimi Arapçada *sin* harfiyle ve hemzeyle yazıldığı takdirde *gök* anlamındadır ki çoğulu *semâvât*'tır *(Bk.* Gök). *Raks* ve *vecd* anlamlarındaki *semâ* deyimiyse Arapçada *sin* harfiyle başlar ve *ayın* harfiyle biterek ötekinden ayrılır. Eski Arapçada bu deyim *şarkı söyleme* ve *çalgı çalma* anlamlarına geliyordu, giderek *çalgılı ve şarkılı şölen* anlamında kullanılmıştır. Arapça *sem* kökü *işitme* ve *dinleme* anlamlarına gelir, Tanrı'nın doksan dokuz adından biri de *iyi işiten* anlamında *Semî*'dir. Semâ âyinleri mevlevîlere özgü değildir, onlardan yüzyıllarca önce de eski sûfîler tarafından yapılmaktaydı. Örneğin X. yüzyılda büyük sûfîlerden Ebû Said bin Ebi'l-Hayr'ın (967-1042) bu türlü semâ âyinleri düzenlediği bilinmektedir. O çağda topluca yapılan semâlar dışında bireysel olarak da semâ yapılıyordu. Mevlânâ *semâ*'ı, daha önce bunu çok iyi bilen ve uygulayan İranlı Şems-i Tebrizî'den öğrenmiştir. Bunu bizzat Sultan Veled *İntihânâme* adlı yapıtında (*Bk.* Istanbul Üniversitesi Kitaplığı, numara: FY 1009) bildirilmektedir. Eflâkî de ünlü *Menâkib el-Ârifîn* adlı yapıtında (Yayımlayan: Tahsin Yazıcı) bu konuda çok ilginç bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre Mevlânâ Celâleddin'in semâı çoğunlukla rastlantılara bağlıymış, güzel bir söz ya da ses işitmek ya da heyecanlı bir olay onu harekete geçirir ve semâ yapmaya, eşdeyişle fırıl fırıl dönmeye başlarmış. Mevlânâ'nın ünlü medresesinde de semâ toplu halde ve gene rastlantılara bağlı olarak yapılırmış. Şarkıcı, tefçi ve neyzenlerden kurulu müzikçiler *taht* adı verilen yüksekçe bir yerde oturur, şarkı söyleyip çalgı çalarlarmış. Özellikle de rebâb, zurna, nakkaare ve başarat adlı çalgılar çalınırmış. Mevlânâ erkeklerden kurulu bu çalgı takımı önünde semâ ettiği gibi, tümüyle kadınlardan kurulu çalgı takımları önünde de semâ edermiş. Hattâ kimi zaman sokakta bile kendi kendine yürürken semâ yaptığı olurmuş. Özet olarak Mevlânâ nerede aşka gelirse (vecde, cezbeye kapılırsa) orada semâ yaparmış. Bugünkü semâ biçiminin (Mevlevî tekkelerinde her türlü adâb ve erkânıyla bir âyin olarak düzenlenişinin) Sultan Veled'in torunlarından Pîr Âdil Çelebi (ölümü: 1460) tarafından gerçekleştirildiği sanılmaktadır. Semâ, mevlevîlikten başka tarikatlerde de uygulanmaktadır, örneğin halvetîliğin bir kolu olan gülşenî tarikatı semâları buna örnektir. Mevlevî tekkelerindeki âyine konuk olan öteki tarikat bağlıları da mevlevî semâına katılırlardı. Böylesine müzikli ve rakslı bir âyinin şeriata uygun düşüp düşmediği bir hayli tartışılmıştır. Semâ yandaşları kanıt olarak Kur'anda güzel sesin övüldüğünü, Hz. Peygamberin seyrettiği birçok raksları hoş karşıladığını ilerisürmüşlerdir. Sûfîlere göre semâ, insanın Allah'a olan aşkını güçlendirir, rûhunu temizleyerek onu Allah'ına yaklaştırır, mükâşefe mertebesine (*Bk.* Mükâşefe) ulaştırır. *Bk.* Mevlevîlik, Gök.

SEMÂHÂNE — Mevlevî tekkelerinde semâ yapmak için özellikle düzenlenmiş ve ayrılmış olan salon... *Bk.* Semâ.

SEMÂHAT — *Bk.* CÖMERTLİK.

SEMÂVÂT — *Bk.* GÖK.

SEMÎ — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *İyi işiten* demektir. *İşitme*

anlamındaki *sem'* deyimi aynı zamanda Tanrı'nın sekiz *belirtik nitelik* (Sübûtî sıfat)'lerinden biridir. Bilindiği gibi Tanrı'nın altı tâne *kişisel* (Zâtî) ve sekiz tâne *belirtik* (Sübûtî) niteliği vardır. *Bk.* Esmâ, Sıfât, Sıfât-ı sübûtîye.

SEM'Î VE NAKLÎ DELÂİL — *Bk.* ŞERİAT.

SEMENDER — Ateşten yaratıldığına ve ateşte yaşadığına inanılan hayvan... Araplar da onu kuş sanmışlar ve *zümrüd-i anka* kuşuyla karıştırmışlardır. Yunanlılar ona *salamandra* derlerdi. Özellikle İran mitolojisinde önem kazanmıştır. *Bk.* Zümrüdüanka.

SEMMÂNÎYYE — Halvetîliğin Karabâşîyye kolundan türeyen bir kolu... Bu koldan da daha sonra *Feyzîyye* kolu türemiştir. Halvetîlik pek çok kollar türetmiş bir tarikattir, bu kollar da genellikle Halvetîliğe bağlı kalmışlardır. *Bk.* Halvetîlik, Kol.

SEMÛD — Hz. Sâlih peygamberin cezâlandırılmış ve ortadan kaldırılmış ulusu... Sargon yazıtlarında da adı geçer ve Âsûrîlerin egemenlikleri altına aldıkları doğu ve merkez Arabistan kavimleri arasında sayılır. Plinius de Samud'ların Hicaz sınırı üstündeki al-Hicr (Hegra)'de oturduklarını saptamıştır. Bu bölgede Huber, Euting vb. tarafından onlardan kalma yazıtlar da bulunmuştur, bu yazıtlar kayalıklara yazılmış bir durumdadır. Kazıbilimciler o yöredeki *harrâ* denilen geniş lâv alanlarında Semûd'ların 400-600 yılları arasında bir yanardağ patlamasından yokolduklarını çıkarsamaktadırlar. Kur'an, onların kimi âyetlerde bir deprem (Racfa), kimi âyetlerde de yıldırım (Şâika) nedeniyle yokedildiklerini bildirmektedir. *Hakka* sûresinin 5. âyeti şöyle der: «Semûd'a gelince, onlar da korkunç bir sesle yokedildiler *(fe'emmâ semûdü feühliku bittâgıye)»*, *Zâriyat* sûresinin 43. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Semûd'unki de öyledir, o gün onlara: Bir süre için gönenin, denmişti. Oysa onlar Rablerinin buyrukları dışına çıktılar. Bunun üzerine, gördüler işte, onları yıldırım çarpıverdi. Artık ayakta duramaz oldular ve hiçbir yardım da görmediler», *A'raf* sûresinin 73. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Semûd'a da soydaşları Sâlih'i gönderdik. Sâlih dedi: Ey ulusum, Allah'a tapın. Sizin için O'ndan başka Tanrı yoktur. Bakın size Tanrınızdan bir açıklayıcı belge geldi. İşte bu Allah'ın dişi devesi. Bu sizler için bir belgedir. Bırakın onu da Allah'ın toprağında otlasın. Sakın ona kötülük etmeyin, yoksa sizi acıklı bir azap çarpar. Düşünsenize, Allah sizleri Ad ulusundan sonra onun yerine getirdi. Sizleri bu toprağa yerleştirdi. Sizler onun ovalarında köşkler kuruyor, dağlarını oyup evler yapıyorsunuz. Öyleyse Allah'ın iyiliklerini düşünün de taşkınlık etmeyin, ortalığı karıştırmayın. Ulusunun büyüklük taslayan ilerigelenleri kendilerinden küçük gördüklerine şöyle dediler: Gerçekten siz Sâlih'in Tanrısı yönünden gönderilmiş bir elçi olduğuna inanıyor musunuz? Onlar da şöyle dediler: Doğrusu biz onunla ne gönderildiyse ona inanıyoruz. Büyüklük taslayanlar: Sizin inandıklarınızı tanımıyoruz, dediler. Bunun üzerine dişi deveyi ayaklarını keserek öldürdüler. Böylece Rablerinin buyruğuna karşı gelmiş oldular. Ey Sâlih, dediler, eğer sen gerçekten bir elçiysen sözünü ettiğini başımıza getir de görelim bakalım. Bunun üzerine deprem onları öyle bir sarstı ki oldukları yerde yüzükoyun düşüp öldüler. Sâlih onların yanından ayrılırken şöyle dedi: Ey ulusum, gerçekten ben size Tanrı'mın elçiliğini bildirdim. Size öğüt verdim. Ne var ki siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz». *Bk.* Sâlih.

SEMÛM — Sıcak yel... Dilimizde *samyeli* denir. Kur'anın üç âyetinde geçer. *Hicr* sûresinin 27. âyetinde *dumansız ateş* (Prof. Baltacıoğlu'na göre *kızgın ateş)* olarak tanımlanır: «Ondan önce dumansız ateşten de *(min nârissemûm)* cinleri yarattık», *Tûr* sûresinin 27. âyetinde *cehennemin buğusu* olarak nitelenir: «Allah bizi cehennemin buğusun-

dan *(azâbessemûm)* korudu», Prof. Baltacıoğlu bunu *samyeli gibi kavuran cehennem azâbı* olarak çevirmiştir, *Vâkıa* sûresinin 42. âyetinde *cehennemin sıcaklığı* anlamında kullanılmıştır: «Onlar cehennemin sıcaklığında ve kaynar suda *(fiy semûmin ve hamiymin)* bulunacaklar». Hz. Peygamber de ünlü bir hadîsinde cehennemin yılda iki kez soluk almasına Tanrı tarafından izin verildiğini, cehennemin biri yazın ve biri kışın olmak üzere aldığı bu iki soluktan yazınkinin *semûm* olduğunu söylemektedir.

SENED-İ SAHÎH — Doğru ve güvenilir haber... Doğru Peygamber sözleri (hadîs'ler)'i nitelemek için kullanılır. *Bk.* Sahîh, Haber-i sahîh, Hadîs, Haber, Râvî, İsnâd.

SENEVÎYYE — Yaratıcı iki güç kabul eden anlayış... Zerdüşt dininde olduğu gibi *iyilik* (Ahura Mazda) ve *kötülük* (Ehrimen) tanrıları tasarımlamak ya da *ışık* (Nûr) ve *karanlık* (Zulmet) gibi karşıt güçlere inanmak ve tapmak genellikle bu adla anılmıştır. Senevîliğe örnek olarak özellikle Mani ve Mazdek anlayışları gösterilir ki ikisi de İran kaynaklıdır. Özellikle Farsların toptan müslüman olmalarından sonra İslâm disiplini içinde senevîlik eğilimleri (örneğin İbn Mukaffâ) başgöstermiştir. Mûtezile akımının kollarından biri de bu adı taşıdığı gibi, ünlü Nazzâm'ın öğrenicileri de açıkça senevîyyecilik gütmüşlerdir. *Bk.* Mazdekçilik, Mûtezile, Şiîlik.

SERENDÎB — Cennetten kovulan Hz. Âdem'in ayağını bastığı ilk ada... Nüfûsunun büyük çoğunluğu müslüman olan bu ada Seylan'dadır. Hz. Âdem'in ilkin ayak bastığı yere de *Âdem dağı* denir. Adada yetişen bahârât bitkilerinin Hz. Âdem'in cennetten getirdiği tohumların ürünü olduğuna inanılır. Âdem dağının tepesinde bulunan bir kayadaki ayak izi, bugün de hıristiyanlar ve budistler kadar müslümanlar tarafından da ziyâret edilmektedir. Özellikle gezgin İbn Battuta bu konuda birçok ayrıntılı bilgiler vermektedir. *Bk.* Âdem.

SERETÂN — Sihir ve büyü işlemlerinde kullanılan yengeç... Kanser hastalığına da bu ad verildiği gibi, güneşin yaz başlangıcında girdiği yerde en kuzeyde bulunan burcu da bu adla anılır. Sihir ve büyü işlemlerinde burç olarak da önemli bir yeri vardır.

SERİYYA — Irmak... Kimilerine göre süryânîce, kimilerine göre naptîce ve kimilerine göre de grekçe olan bu sözcük (Arapçası: *Nehr) Meryem* sûresinin 24. âyetinde kullanılmıştır: «Rabbin ayağının altından küçük bir ırmak *(tahteki seriyyâ)* akıtmıştır». *Bk.* Meryem.

SETR-İ AVRET — Ayıp yerlerini kapama... Arapça *setr* deyimi *örtme* demektir, *avret* deyimi de şeriatça görülmesi haram sayılan beden bölgelerini ve eşdeyişle insanın cinsel örgenlerini dilegetirir. *Setr-i avret,* namazın şartlarından biridir ve şeriata göre erkeğin göbeğinin altından dizlerinin biraz aşağısına kadar, kadının saçları görünmeyecek biçimde yüzüyle elinin içi ve ayaklarının dışındaki tüm bedenini örtüp kapatmasını dilegetirir. Yalnız başına ve hiç kimsenin göremeyeceği bir yerdeyken bile setr-i avret etmeden namaz kılmak câiz değildir. Namaz kılarken avret yerlerini belli ederek kadar dar elbise giyilmemesi de öğütlenir (Ama dar elbise giymek namazı bozmaz). Karanlığın hiçbir şeyi göstermemesi de şeriatçe setr-i avret sayılmamaktadır, daha açık bir deyişle koyu karanlıkta tek başına namaz kılan bile setr-i avret zorundadır. Cildin rengini farkettirecek ölçüde ince bir kumaşla (örneğin tül) setr-i avret de şeriatçe câiz görülmemiştir. Avret yerlerini örtecek bir şey bulamayacak kadar yoksul olanlara ya da herhangi bir nedenle avret yerlerini örtemeyenlere zorunlu bir neden bulunmak koşuluyla ayaklarını kıbleye uzatmak suretiyle otururak ya da yatarak namaz kılmaları (rükû ve sücûdu iymâyla yapmaları) izni verilmiştir. Ama bu gibi durumlarda namazın ayakta da kılınması câiz, otururak ya da yatarak kılınması iyi (efdal) görülmüştür. *Avret yeri* sayılan ör-

genlerden birinin en az dörtte biri açık olursa namaz geçersiz olur, kılınmamış sayılır. Namaz sırasında açılır ve hemen kapatılmayarak namazın rükünlerinden birinin yerine getirilmesi süresinde açık kalırsa namaz fâsid olur, eşdeyişle bozulur. Açılan yer dörtte birden azsa namaz bozulmaz, geçerlidir. Örtünmenin amacı, başkalarının görmemesidir; örneğin yakası bol bir elbisede namaz kılan kendi avret yerini görebilir, namazı bozulmaz. *Bk.* Namaz, Namazın şartları, Tesettür.

SEVÂB — İslâm dinine uygun davranışlar... İslâm dinine aykırı davranışları dilegetiren *günah* deyimi karşılığında kullanılır. Sözcük olarak iyi davranışlar karşısında *Tanrıca verilecek armağan*'ı dilegetirir. *Sevâba girme* deyimi, bu anlamda, *Tanrı'nın armağanını hak etme* demektir. *Sevâb,* her iki anlamda da, dince *görev* olmayan ve kulların kendiliklerinden yaptıkları davranışlarla ilgilidir. İslâm terminolojisinde *sevâb* deyibi *azâb* (cczâ) deyimi karşıtı olarak da kullanılır. Kur'anda sevâbın ve azâbın sonsuz (ebedî) olduğu bildirilmektedir, örneğin *Bakara* sûresinin 80-81. âyetleri şöyle der: «Her kim kötülük işlerse ateşliktir, orada dâimâ kalacaktır. Her kim de iyilik işlerse cennetliktir, orada dâimâ kalacaktır». Bu hüküm pek çok âyetlerde (örneğin III/24, VI/128, XI/106-108, XXXI/8-9, XXXIII/64-65, XLI/28-29, XLIII/74-78) yinelenmiştir. Ebû Bürde, Hz. Muhammed'in şöyle dediğini bildiriyor: «Üç kişiye ikişer kat sevâb verilecektir: 1. Ehl-i kitap'tan olup hem kendi peygamberine ve hem de Muhammed'e inanana, 2. Allah'ın ve efendilerinin hakkını ödeyen köleye (işçi ve hizmetçiye), 3. Câriyesini güzelce yetiştirip azât ettikten sonra onunla evlenene». *Bk.* Günah, Azâb.

SEVBÂNÎYYE — Mürcie mezhebinin kollarından biri... Ebû Sevbân tarafından kurulmuştur. *Bk.* Mürcie.

SEVDE — Hz. Peygamberin eşlerinden biri... Kureyş'in Benî Amir kolundan Sevde (? -643), Hz. Muhammed'in ikinci eşidir. Annesi ilk müslüman olan kadınlardandı. İlkin amcaoğlu Sakrân bin Amr'la evlenmişti. Kocası öldü. Hz. Muhammed de ilk eşi Hz. Hatice'nin ölümünden bir ay sonra onunla evlendi. Evlendiğinde yaşı bir hayli geçkinmiş, giderek çok şişmanlamış, uzun boylu ve iri yapılı bir kadınmış, iyiliksever ve cömertmiş. Hz. Ayşe «huy bakımından benzemek istediğim tek kadın oydu» diyor. Hz. Peygamber de mescid söylevlerinden (hutbe) birinde eşleri arasında Allah'a en yakın olanın en cömerdi olduğunu söylerken onu kasdetmiş. Bununla beraber Bedir savaşında erkek kardeşinin müslümanlar tarafından öldürülmesine ve birçok akrabâsının tutsak edilmesine ağladığından Hz. Peygamber tarafından *talâk-ı ric'î* (Geriye dönülebilir boşama)'yle boşanmış, ama o Peygamber eşi olarak ölmek istediğini söylediğinden bağışlanmış. *Nisâ* sûresinin 128. âyeti bu yüzden inmiştir, şöyledir: «Eğer bir kadın, kocasının kendisine yaklaşmamasından ya da yüz çevirmesinden kuruntuya düşerse güzellikle ayrılmalarında suç yoktur, barışmaksa yeğdir». Hz. Sevde, Peygamberin ölümünden sonra da yaşamış olan eşlerindendir, alçakgönüllü bir yaşam sürdüğü bildirilmektedir, hiçbir siyasal olaya karışmamıştır. *Bk.* Muhammed.

SEVİK — Kurutulmuş peynir ve meyve kurusu unundan yapılmış bir yiyecek... Arapların özellikle bir yolculuk sırasında yanlarına aldıkları ve yedikleri bir azıktır. Hicret'in ikinci yılında Bedir savaşının öcünü almak isteyen Mekke müşriklerinin başkanı Ebû Süfyan'ın askerleri Medîne önlerinden kaçarken bu yiyecekleri atmışlar, müslümanlar da toplamışlar. Bundan ötürü Mekke'lilerin Medîne'ye karşı giriştikleri bu başarısız saldırı *Gazvât al-savik* adıyla anılır. *Bk.* Mekke, Medîne.

SEYÂHAT — *Bk.* SEFER, MİSÂFİR, YOLCULUK.

SEYF ÂYETİ — Putataparların öldürülmelerini buyuran âyet... *Tevbe* sûre-

sinin 5. âyetidir, dilimizde *kılıç âyeti* (Arapça *seyf* deyimi *kılıç* demektir) adıyla ünlenmiştir. Bu âyet, sabırlı olunmasını buyuran çeşitli sûrelerin pek çok barışçı âyetlerini ortadan kaldırmıştır (nesh etmiştir). O kadar ki Ezârika mezhebinin kurucusu Nâfi bin el-Ezrak bu âyet indikten sonra savaş yapmayanların kâfir sayılmaları gerektiğini ilerisürmüştür (*Bk.* Abdülkadir Bağdâdî, *El -Fark el-Firâk*, Mısır 1943, s. 53 vd.). Mekke kenti bu âyetin inmesinden sonra fethedilmiştir. *Tevbe* sûresinin (bu sûreye *Berâe sûresi* de denir, Kur'anın dokuzuncu sûresidir ve besmelesiz başlayan tek sûredir) bu çok önemli, 5. âyeti şöyledir: «Savaşın haram olduğu aylar (Receb, Zilkaade, Zilhicce, Muharrem ayları. O.H.) çıktığında müşrikleri nerede bulursanız öldürün. Onları yakalayın, onları kuşatın, onların yolunu kesin. Eğer tövbe ederler, namaz kılıp zekât verirlerse salıverin. Çünkü Allah bağışlayıcı ve esirgeyicidir». Bununla beraber dikkat edilirse bu âyet sâdece *müşrikler* (putatapan kitapsızlar) için inmiştir. Kitap sâhibi (Ehl-i kitâb) olan yahudilerle hıristiyanlar için inen âyet *Tevbe* sûresinin 29. âyetidir: «Kendilerine kitap verilenlerden olup da Allah'a ve kıyâmet gününe inanmayan, Allah'ın ve elçisinin haram kıldığını tanımayan, doğru dini tutmayanlarla onlar baç verinceye, boyun eğinceye kadar vuruşun». Gene dikkat edilirse bu âyet, müşriklerde olduğu gibi namaz kılıp zekât verinceye kadar değil, sâdece cizye verip boyun eğinceye kadar vuruşulmasını buyurmaktadır. Boyun eğip cizye (bir çeşit vergi) vermekle öldürülmekten kurtulacaklardır, eşdeyişle müşrikler gibi müslümanlığı kabul etmeleri şart değildir. Kılıç âyeti, Kur'anın yüz yirmi dört âyetinin hükmünü ortadan kaldırmış ya da değiştirmiştir. *Bk.* Nesh, Muhterem aylar, Cihâd, Katil, İllâ hakkehâ.

SEYR-Ü SÜLÛK — Tasavvuf dilinde, Tanrı'ya ulaşmak için yapılan tinsel yolculuk... Arapça *seyr* deyimi *yolculuk* demektir, *sülûk* deyimi de bir *tarikata girme*'yi dilegetirir. Gizemciler (mutasavvıflar) «sülûk biter, ama seyr devâm eder» derler. Bu demektir ki insan ölümlü olduğundan tarikatle ilişkisi bir gün kesilecektir, ama Tanrısal yolculuk sonsuzca sürecektir. *Bk.* Tasavvuf.

SEYYÂHÎN — Tasavvuf dilinde, mutasavvıf... *Gezginler* (seyyâhlar) anlamındadır. Gizemcilere bu ad, inançlarını yaymak için sürekli olarak gezip dolaştıklarından dolayı verilmiştir. Nitekim gene bu yüzden yer ve yurt edinemedikleri için *gurebâ* (garipler) adı da verilir. *Bk.* Tasavvuf.

SEYYÂRE — Gezegen... Gökte *yürüyen* (seyr eden) yıldızları adlandırır. Birçok gezegenlerde canlıların bulunduğu varsayımı İslâmsal düşüncede *Şûrâ* sûresinin 29. âyetine dayandırılmaktadır: «Yerlerin, göklerin ve bunların içine yaydığı bütün canlıların yaratılması Allah'ın belgelerindendir. Bütün bunları dileyince toplamaya da O'nun gücü yeter». Örneğin Selânikli Hâfız Ferid, *Sırât-ı müstakîm* dergisinin 51. sayısında (1909) şöyle demektedir: «Hey'etşinasların son keşiflerine nazaran bâzı seyyârelerde hayâtın mevcud olduğuna ve insanlarla göklerde yaşayanlar arasında münakalât ve muhâberât temin edileceğine kanaat-i tammem vardır». Kimileri de yukardaki âyetten şu anlamı çıkarmışlardır: Tanrı ilkin bütün evrende canlılar yaratmış, ama sonra bütün bu canlıları dünya gezegeninde toplamıştır. Bu anlayışa göre de dünyadan başka hiçbir gezegende canlılar yoktur. Gizemciler (mutasavvıflar) de «tecellîyât-ı ilâhiyede tekrar yoktur» derler, bu demektir ki Tanrı bir yaptığını bir daha yapmaz, demek ki canlıları dünyada yaratmışsa bir daha başkaca hiçbir yerde yaratmamıştır. *Bk.* Halk.

SEYYİD — Peygamber Hz. Muhammed'in soyundan olan... Sözcük olarak *efendi* anlamındadır. Peygamber Hz. Muhammed'e *evrenin efendisi* anlamında *seyyid-i kâinât* dendiği için soyundan gelenler de bu adla anılırlar. Peygamberin

torunu Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere de aynı anlamda *şerif* denir. *Seyyid* deyiminin çoğulu *sadât* deyimidir. Kur'ana da *seyyid el-kelâm* (Sözlerin efendisi) denmiştir. Bu deyim Kur'anda iki kez geçer. Örneğin *Yûsuf* sûresinin 25. âyeti şöyle der: «Kapının önünde kadının efendisine rastladılar *(ve elteyâ seyyidehâ ledelbâb)*». *Bk.* Muhammed.

SEYYİD-ÜL-İSTİĞFÂR — Tövbe etmek için yapılan duâ... Tövbe etmek için yapılan duâların en üstünü (efendisi) anlamındadır. Bu duâ şöyledir: *Allahümme ente rabbi lâ ilâhe illâ ente halaktenî ve ene abdüke ve ene alâ ahdike ve va'dike mesteta'tü eûzü bike min şerri mâ san'atü ebûu leke binîmetike aleyye ve ebûu bizenbî fağfirli zünûbî fein nehû lâ yağfiruzzünûbe illâ ente. Bi rahmetike yâ erhamerrâhimiyn. Bk.* Tevbe, İstiğfâr, Seyyid, Duâ.

SEYYİE — *Bk.* GÜNAH.

SEZÂÎYYE — Halvetîliğin kollarından biri olan gülşenîyye'den ayrılmış bir kol... XVIII. yüzyılda Istanbul'da Hasan Sezâi tarafından kurulmuştur. Özellikle Istanbul ve Trakya'da yayılmıştır. *Bk.* Halvetîlik.

SIBTEYN — Hz. Peygamberin torunları Hz. Hasan'la Hüseyin... Arapça *sıbt* deyimi *torun* anlamındadır, çoğulu *esbât*'tır, *sıbteyn* deyimiyse *iki torun* demektir. *Bk.* Hasan, Hüseyin.

SIDDÎK — Hz. Ebû Bekir'in lâkabı... *Doğru sözlü* demektir, *gerçekleri kabul eden ve pekiştiren* anlamını da içerir. Kur'anda da bu anlamda kullanılmıştır, örneğin *Zümer* sûresinin 33. âyeti şöyle der: «Gerçek dini getirenle onu tasdik edenler yok mu *(velleziy câe bis sıdkı ve saddeka),* işte sakınanlar onlardır». İbn İshak'ın anlattığına göre Hz. Ebû Bekir'e bu lâkap şu nedenle verilmiş: Peygamber Hz. Muhammed *mir'âç* olayını anlatınca kimi müslümanların ona karşı inançları sarsılmış, Hz. Ebû Bekir'se hem ona inanmış ve hem de onun anlattığı Kudüs tasarımının tamâmiyle doğru ve gerçeklere uygun olduğunu söyleyerek inancı sarsılanları inandırmıştır. Hz. Muhammed ulusunun kendisine inanmadığından yakınınca Cebrâil ona şöyle demiş: Ebû Bekir sana inanıyor ve seni tasdik ediyor ya, çünkü o *sıddîk*'tir. Bu deyim Kur'anda Hz. Yûsuf, Hz. İdris, Hz. İbrahim peygamberler için kullanılmış, Hz. Meryem'e de dişili olarak *sıddîka* denmiştir. Örneğin *Mâide* sûresinin 75. âyeti Hz. İsâ'nın anası Meryem için şöyle der: «Onun anası doğru sözlü, suçlardan pek uzak *(ve ümmühü sıddiykah)* bir kadındır». *Bk.* Sıdk, Ebû Bekir, Mirâç.

SIDK — Doğruluk... Aynı zamanda *gerçeklik* ve *yürek temizliği*'ni de dilegetirir. Tasavvufta büyük önem taşır. Tasavvuf yoluna girenlerin üç nitelikte yetkinleşmeleri başlıca koşuldur. Bu niteliklerin ilki *sıdk*'tır (Öteki nitelikler: *İhlâs, Sabır).* Bütün işlemlerde bu üç niteliğin bulunması gerekir, şu demektir: Bir eylemde (amelde) bu niteliklerden biri yoksa o eylem geçersizdir, yapılmamış sayılır (fâsid ve gayrı makbûl olur). Kur'anda ve Peygamber sözleri (hadîs)'nde *sıdk*'ı öven pek çok âyet ve haber vardır. Örneğin *Tevbe* sûresinin 119. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, Allah'tan korkun ve doğrularla berâber olun», *Ahzâb* sûresinin 23. âyeti şöyle der: «İnananlar içinde Allah'a verdikleri söze sâdık olan (sıdk-u sadâkat gösteren) niceleri vardır», *Ankebût* sûresinin 3. âyeti şöyle der: «Allah elbette sâdık olanları da bilir, yalancı olanları da», *Muhammed* sûresinin 21. âyeti şöyle der: «Eğer Allah'a verdikleri sözde sadâkat gösterselerdi kendileri için elbette hayırlı olurdu», *Mâide* sûresinin 119. âyeti şöyle der: «Bu gün, doğru söyleyenlerin sıdkının kendilerine yararlı olacağı gündür». Daha pek çok âyetler *sıdk*'ı ve bu kökten türemiş olan *sıddîk*'leri, *sâdık* (doğru)'ları, *sadâkat* (doğruluk)'ı en büyük erdem olarak ilerisürmüştür. Buhârî ve Müslim bu konuda pek çok hadîs nakleder (*Bk.* Sahîh), örneğin Hz. Muhammed şöyle demiştir: «Doğruluk, insanı

iyiliğe ulaştırır, iyilik de cennete götürür. Yalansa kötülüğe sürükler, kötülük de cehenneme götürür. İnsan doğrucuysa sıddîklerden yazılır, yalancıysa yalancılardan yazılır». Hz. Ebû Bekir şu hadîsi naklediyor: «Doğrulukta devâm edin. Çünkü iyilik doğrulukladır ve her ikisi de cennettedirler. Yalandan sakının, çünkü o kötülükledir ve her ikisi de cehennemdedirler». Ünlü sûfîlerden İbn Kayyım Cezcîye, *Tarîk-ul-Hicreten* adlı yapıtında şöyle demektedir (s. 223): «Allaha ulaşmak için sıdk-u sadâkat, tüm imânın ve amelin tek anahtarıdır. Ona götüren ne kadar yol ve durak varsa hepsinin kapısını sâdece bu anahtar açabilir. Bu anahtarsa kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan yüce Allah'ın elindedir». Ünlü düşünür Gazzâlî de *İhyâ-ül-Ulûm* adlı yapıtında sıdkın mertebelerini şöyle sıralamıştır (c. IV, s. 334): 1. *Dilde sıdk* (Verdiği haberde doğrucu olmak ve sözünde durmaktır), 2. *Niyette sıdk* (Allah'tan başka erek ve amaç gütmemektir ki *ihlâs*'a bağlıdır), 3. *Azimde sıdk* (Her işi sâdece Allah için yapmak karârıdır), 4. *İrâdede sıdk* (Her türlü güçlüğü küçük görerek yenmeye çalışmaktır), 5. *Amelde sıdk* (Yapmış olduğu her işde kendini olduğundan çok sûfî göstermemektir), 6. *Dinde sıdk* (Tasavvufa girenin ve bu yolda yürüyenin uğrakları olan *havf, recâ, tâzim, zühd, rızâ, tevekkül* ve *muhabbet* gibi bütün makamların her birine sadakattır). *Bk.* Tasavvuf, Sıddîk, Seyr-ü sülûk, Sabır, İhlâs.

SIFÂT — Bir insan ya da nesnenin durumları... Dilimizde *önad* deyimiyle dilegetirilen *sıfat* deyiminin çoğuludur. *Sıfât* deyimi Kur'anda geçmez, ama onun masdarı olan *vasıf* deyimiyle türevleri Kur'anda 13 âyette kullanılmıştır, örneğin *En'am* sûresinin 100. âyeti şöyle der: «Allah bu gibi niteliklerden arınmıştır». İslâm inançlarına göre Tanrı'nın sıfâtları vardır (*Bk.* Sıfât-ı ilâhîye), ama bu önadları Tanrı'nın doksan dokuz adıyla karıştırmamak gerekir (*Bk.* Esmâ). Ne var ki Allah'ın önadları genellikle adlarıyla birlikte bulunmaktadır ve Kur'anda niteleyici öğe olarak (örneğin *Kaadir* adının dayanağı olan *Kudret* önadı, *Alîm* adının dayanağı olan *İlim* önadı gibi) adlara eklenmiştir. Tanrı'nın sıfât (betimleyici nitelik)'larıyla *zât* (kişiliği) arasındaki ilişki Kelâm biliminde uzun uzun tartışılmıştır. Ehl-i sünnet inancına göre Allah'ın sıfâtları Allah'ın zâtında (kişiliğinde) içkindir (mündemiçtir), onunla *aynı* değildir, ama ondan *gayrı* da değildir *(Lâ hüve ve lâ gayrıhû).* Şurası kesindir ki, aşağıda da sayacağımız gibi, Kur'anda Allah'ı nitelemek için kullanılmış (tavsif edici) deyimler vardır. Ne var ki bu deyimlerle Tanrı tanımlanamaz, deyimler dünyasal anlamları içinde yetersizdir. Kanımızca bu konuda en doğru sözü gene de İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe söylemiştir: O görür ama bizim gördüğümüz gibi değil, işitir ama bizim işittiğimiz gibi değil, söyler ama bizim söylediğimiz gibi değil. Bütün bu deyimlerin gerçek anlamları insansal bilgi dışındadır ve insanların asla tasarımlayamayacakları ve bundan ötürü de asla bilemeyecekleri anlamlardır. Bununla berâber bu önadlar titizlikle saptanmış ve sınıflandırılarak sayılmıştır (*Bk.* Sıfât-ı ilâhîye). Allah'ın önadları şu sûre ve âyetlerden saptanmıştır: *Fâtiha* sûresinin 1-3. âyetleri şöyle der: «Övülmek yalnız Allah'a yaraşır, o Allah ki bütün âlemlerin efendisidir *(Elhamdü lillâhi rabbilâlemiyn),* acıyıcıdır ve esirgeyicidir *(errahmânirrahiym),* yargı gününün sâhibidir *(mâliki yevmiddiyn)»,* Bakara sûresinn 77. âyeti şöyle der: «Onlar bilmiyorlar mı ki Allah onların gizli tuttuklarını da bilir, açığa vurduklarını da *(evelâ ya'lemûne ennallâhe ya'lemü mâ yüsirrûne ve mâ yu' linûn)»,* 107. âyeti şöyle der: «Bilmez misiniz ki yerlerin ve göklerin egemenliği Allah'ındır, sizin için O'ndan başka ne bir koruyucu ne de bir yardımcı vardır *(elem ta'lem ennallâhe lehu mülküssemâvâti vel'ard ve mâleküm min dunillâhi min veliyyin ve lâ nesiyr)»,* 143. âyeti şöyle der: «Çünkü Allah gözeticidir, esirgeyicidir *(innallâhe binnâsi le-*

raûfün rahiym)», 160. âyeti şöyle der: «Tövbeleri onayıcı, esirgeyici olan yalnız Ben'im *(ve enettevvâbürrahiym)»*, 163. âyeti şöyle der: «Sizin Tanrınız bir tek Tanrı'dır, O'ndan başka Tanrı yoktur, acıyıcı da O'dur, esirgeyici de *(ve illâhüküm ilâhün vâhid, lâ ilâhe illâ hüverrahmânürrahiym)»*, 182. âyeti şöyle der: «Çünkü Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir *(innallâhe gafûrün rahiym)»;* 199, 218, 226. âyetleri de aynı sözü yineler; 235. âyetteyse bu niteliklere *hilm* niteliği eklenir: «Bilin ki Allah bağışlayıcıdır, yumuşak davranıcıdır *(va'lemu ennallahe gafûrün haliym)»*, 251. âyet bu niteliklere *fadl*'ı da ekler: «Allah bütün yaratıkları kayırıcıdır *(lâkinnallâhe zu fadlin alel âlemiyn)»*, bu sûrenin 255. âyetiyse bilindiği gibi *âyet-el-kürsî* adını taşır ve Tanrı'nın birçok ad ve o adların dayanağı olarak niteliklerini içerir: «O Allah ki kendinden başka Tanrı yoktur, diri olan, kendi kendine yeter olan da O'dur. O'nu ne uyuklama tutar ne de uyku. Yerlerde, göklerde ne varsa O'nundur. O'nun dileği olmadıkça kim O'nun katında bir başkasını kayırabilir. Önceden olanları bilen de O'dur, sonradan olacakları bilen de. O'nun bilgisinden yalnız O'nun dilediği kadarını kavrayabiliriz. O'nun egemenliği yerleri de kaplar, gökleri de. Her ikisini de korumak O'nu yormaz. Allah yücedir, uludur *(allahü lâ ilâhe illâ hüvel hayyülkayyûm, lâ te'huzühü sînetin ve lâ nevm, lehü mâ fiyssemâvâti ve mâ fiyl'ard, menzeleziy yeşfeû indehû illâ biiznih, ya'lemü mâ beyne eydiyhim ve mâ halfehüm, ve lâ yuhiytûne bişey'in min ilmihî illâ bimâ şâ, vesi'u kürsiyyühüssemâvâti vel'ard, ve lâ yeudühü hıfzıhümâ ve hüvel'aliyyülayizm)., Âli İmran* sûresinin 4. âyeti şöyle der: «Allah erklidir, öcalıcıdır *(vallâhü azîyzün zuntikam)»*, 8. âyeti de bu niteliklere *bağışlayıcı* anlamındaki *vahhâb* adının dayanağı olan *vehb* niteliğini ekler: «Çünkü vergisi bol olan yalnız Sensin *(inneke entelvehhâb)»*, 146. âyeti bu niteliklere *katlananları seven* niteliğini ekler: «Allah katlananları sever *(vallahü yuhibbussâbiriyn)»*, 173. âyeti *başkalarının işlerini düzelten* anlamındaki *vekîl* adının dayanağı olan *vekâlet* niteliğini ilerisürer: «Allah bize elverir, o ne güzel vekîldir *(ve kaalü hasbünallahü venîmelvekiyl)»*, *Nisâ* sûresinin 34. âyeti bu niteliklere yeni bir terimle (Kebîr) *yücelik* niteliğini de ekler: «Allah yücedir, büyüktür *(innallahe kâne aliyyen kebiyrâ)»*, 35. âyeti her şeyden *haberli olma* niteliğini belirtir: «Çünkü Allah bilgilidir, her şeyden haberdârdır *(innallahe kâne aliymen habiyrâ)»*, 43. âyeti de *affedicilik* niteliğini ortaya koyar: «Çünkü Allah bağışlayıcı ve affedicidir *(innallahe kâne afüvven gâfûrâ)»*, 70. âyeti *bilgin* adının dayanağı olan *bilim* (ilm) niteliğini ilerisürer: «Bu iyilik Allah'tandır, Allah'ın bilgin olması elverir *(zâlikefadlu minallah, ve kefâ billâhi aliymâ)»*, 149. âyeti *kudret* niteliğini belirtir: «Çünkü Allah'ın kudreti yetkindir *(feinnallahe kâne afüvven kadiyrâ)», A'raf* sûresinin 54. âyeti *şanlılık* niteliğini belirtir: «Âlemlerin efendisi olan Allah pek şanlıdır *(tebârekallahü rabbülâlemiyn)»*, 87. âyeti şöyle şöyle der: «O hâkimlerin en hayırlısıdır *(ve hüve hayrülhâkimiyn)»*, 180. âyeti yeni bir ad ve nitelik ilerisürmez, ama Allah'ın çok güzel adları olduğunu bildirir: «Allah'ın güzel adları vardır *(ve lillâhil'esmâülhüsnâ),* O'nu o güzel adlarıyla çağırın, O'nun adlarını çarpıtanları bırakın», *Enfâl* sûresinin 30. âyeti *düzenleyicilik* niteliğini ortaya koyar: «Allah düzenleyenlerin en hayırlısıdır *(vallahü hayrülmâkiriyn)», Tevbe* sûresinin 115. âyeti *her şeyi bilici* niteliğini ilerisürer: «Çünkü Allah her şeyi bilicidir *(innallahe bikülli şey'in aliym)», Hûd* sûresinin 7. âyeti *yaratıcılık* niteliğini ortaya koyar: «Gökleri ve yeri, altı günde yaratan O'dur *(ve hüvelleziy halakasseâmâvâti vel'arda fiy sitteti eyyâm)», Ra'd* sûresinin 6. âyetinde şiddetli *azâb verici*'likten sözediliyor: «Gerçekten senin Tanrı'nın azâbı çok şiddetlidir *(ve inne rabbeke leşediydül'ikaab)»*, 31. âyetinde *sözünde duruculuk* belirtilmektedir: «Allah verdiği sözden caymaz *(innallahe lâ yuhlifülmiy'âd)»*, 41. âyetin-

de *çabuk hesap görme*'den sözediliyor: «O hesâbı çarçabuk görür *(ve hüve seriyülhisâb)*», *İbrahim* sûresinin 27. âyetine göre *dilediğini yapan*'dır: «Allah dilediğini yapar *(ve yef'alullahü mâ yeşâ)*», *İsrâ* sûresinin 17. âyetine göre *gören*'dir: «Tanrı'nın kullarının günahlarını bilici ve görücü olması yeter *(ve kefâ birabbike bizünûbî ibâdihî habiyren basiyrâ)*», *Hac* sûresinin 61. âyetine göre *işitici*'dir: «Çünkü Allah işitici ve görücüdür *(ve ennallahe semiy'ün basiyr)*», 64. âyetinde *kendi kendine yeticilik* belirtilmektedir: «Çünkü Allah kendine yeticidir, övülmüş olandır *(ve innallahe lehüvelganiyyülhamiyd)*», *Secde* sûresinin 6. âyetinde *görünmeyeni bilme* niteliği ortaya konur: «O, görünmeyeni bilir *(zâlike âlimülgaybi)*», *Sebe* sûresinin 26. âyetine göre her türlü *güçlüğü çözücü* (Fettâh)'dür: «O her türlü güçlüğü çözücü âdil bir yargıçtır *(ve hüvelfettâhül' aliym)*», *Fâtır* sûresinin 34. âyetine *iyiliği iyilikle karşılayan* (Şekûr)'dır: «Çünkü Rabbimiz bağışlayandır, iyiliği iyilikle karşılayandır *(inne rabbenâ legafûrun şekûr)*», *Mü'min* sûresinin 3. âyeti *tövbeleri onayan* olduğunu söyler: «O Allah ki günahları bağışlayan, tövbeleri onayan, cezâsı çok ağır, vergisi bol olandır *(gaafirizzenbî ve kabilittevbî şedîdül' ikaabî)*». *Fussilet* sûresinin 46. âyetine göre kullarına asla kıyıcılık etmez: «Rabbin kularına asla zulmedici değildir *(ve mâ rabbüke bizallâmin lil'abiyd)*», *Zuhruf* sûresinin 42. âyetine göre her şeye *gücü yeter* (Muktedir): «Bizim onlara gücümüz yeter *(ve'adnâhüm feinnâ aleyhim muktedirûn)*», *Necm* sûresinin 42-43. âyetleri şöyle der: «Güldüren O'dur, ağlatan O'dur, öldüren O'dur, dirilten O'dur *(ve ennehü hüve adhake ve ehkâ ve ennehü hüve emâte ve ahyâ)*», *Bürûc* sûresinin 14. âyetine göre *çok seven* (Vedûd)'dir: «Kendisine boyun eğenleri çok seven O'dur *(ve hüvelgafûrülvedûd)*», *Alak* sûresinin 4. âyeti şöyle der: «Kalemle öğreten O'dur *(eleziy alleme bilkalemi)*». Başkaca birçok âyetlerde de bu âyetlerde açıklanan ad ve nitelikler yinelenir (tekrarlanır): *Âli İmran* sûresinin 31, 89, 129, 155, 174. âyetleri; *Nisâ* sûresinin 23, 25, 64, 96, 99, 100, 106, 110. âyetleri; *En'am* sûresinin 45. âyeti, *Tevbe* sûresinin 117, 118. âyetleri; *Yûnus* sûresinin 60. âyeti, *İbrahim* sûresinin 47, 51. âyetleri; *Nahl* sûresinin 47, 110. âyetleri; *Enbiyâ* sûresinin 110. âyeti; *Hac* sûresinin 60, 65, 70. âyetleri; *Fürkan* sûresinin 58. âyeti; *Nemil* sûresinin 73. âyeti; *Ankebût* sûresinin 60. âyeti; *Ahzâb* sûresinin 24, 43, 54. âyetleri; *Sebe* sûresinin 1 ve 2. âyetleri; *Fâtır* sûresinin 2, 15, 38. âyetleri; *Zümer* sûresinin 37, 53. âyetleri; *Şûrâ* sûresinin 23, 51. âyetleri; *Duhan* sûresinin 16. âyeti; *Tûr* sûresinin 28. âyeti; *Necm* sûresinin 32. âyeti ve *Mücâdile* sûresinin 2. âyeti. Yukarda da değindiğimiz gibi, bütün bu sûre ve âyetlerde belirtilen ad ve önadlar titizlikle saptanmış ve sınıflandırılmıştır. *Bk.* Sıfât-ı ilâhiye, Esmâ, Müslümanlık, Mahlûk, Mûtezile.

SIFÂT-I FİİLÎYE — Tanrı'nın eylemsel önadları... Bu eylemsel önadlar; öldürmek, diriltmek, rızk vermek, cezâlandırmak, armağanlandırmak niteliklerdir ki Tanrı'nın sekiz olumlu önadından biri olan *tekvîn* (yaratma) niteliğinde içkindir. *Bk.* Sıfât, Sıfât-ı ilâhîye.

SIFÂT-I İLÂHÎYE — Tanrı'nın önadları... Allah'ın önadları (sıfâtları) ya da nitelikleri (evsâfı, vasıfları) on dört tânedir: *Vücûd, Kıdem, Bekaa, Vahdânîyet, Muhâlefetün lilhavâdis, Kıyâm binefsihî, Hayat, İlim, Semî, Basar, İrâde, Kudret, Kelâm, Tekvîn.* Bu önadlar ya da nitelikler çeşitli açılardan sınıflandırılmıştır. Genellikle yukardaki sıraya göre ilk altı tânesi *Tanrı'nın zâtî sıfatları* (Sıfât-ı zâtîye), bunu izleyen sekiz tânesi de *Tanrı'nın sübûtî sıfatları* (Sıfât-ı sübûtîye) olarak sınıflandırılır. Kelâm biliminde şöyle bir sınıflandırma da yapılmıştır: 1. Olumsuz niteliklerin ortadan kaldırılmasıyla elde edilen nitelikler [Bunlara *sıfât-ı selbiye* denir. Tanrı'ya yakıştırılmaması gereken olumsuz nitelikler şunlardır: *Hudûs* (başlangıçlı

olmak), *Fenâ* (sonlu olmak), *Müşâbehet* (başkasına benzemek), *Kıyâm li-gayrihî* (başkasıyla varolma), *Şirk* (ortaklık). Bunlar *selb* edilmekle ortada bunların karşıtı olan nitelikler kalır] ki şunlardır: *Vücûd* (varolmak), *Kıdem* (başlangıçsızlık), *Bekâa* (sonsuzluk), *Muhalefetünlilhavâdis* (hiçbir şeye benzememek), *Kıyâm binefsihî* (kendisiyle varolma), *Vahdâniyet* (tek olma)... 2. Olumlu nitelikler [Bunlara *sıfât-ı sübûtîye* denir] ki şunlardır: *Hayât* (diri olma), *İlim* (her şeyi bilme), *İrâde* (her şeyi yapabilme), *Kudret* (yapabilmeye sonsuzca gücü yetme), *Semî* (her şeyi işitme), *Basar* (her şeyi görme), *Kelâm* (kendine özgü söyleyiş), *Tekvin* (yaratabilme ve yokedebilme). Bu sınıflandırmada özellikle *İrâde* niteliğinin ikiyanlılığı üstünde önemle durulmuş ve onun *tekvinî* ve *teşrîî* yanları belirtilmiştir: *İrâde-i tekvinîye* tüm varlığı kapsar, Tanrı *ol* dedi mi olur. *İrâde-i teşrîîye* (ki buna *İrâde-i dinîye* de denir) Tanrı'nın eğilimini ve isteğini belirten irâdesidir, örneğin Tanrı kullarının kötülük yapmamalarını irâde buyurur. Bu ayrım özellikle şunun için yapılmıştır: Tekvinî irâde zorunlu olarak gerçekleşir (vukuu vâcibdir), teşrîî irâdeyse zorunlu olarak gerçekleşmez (vukuu vâcib değildir), çünkü insanların *irâde-i cüz'îye*'leri vardır, Tanrı onların kötülük yapmamalarını irâde buyurmuştur, ama onlar kötülük yaparlar ya da yapabilirler. *İrâde* niteliğinin ya da önadının böylece sınıflandırılması kazâ ve kader konusuyla olduğu kadar Tanrı'nın önadlarından *İlim* sıfatıyla da ilgilidir. Örneğin İslâm bilginlerinden A. Hamdi Akseki, Diyânet İşleri Reisliği yayımlarından olan (N. 31/16) *İslâm Dini* adlı yapıtında bu konuda şöyle demektedir: «Allah'ın ezelde bilmiş olması onları yapmamızı gerektirir mi? Allah'ın bugün olmakta olan her şeyi nasıl olacaklarsa ezelde öylece bilmiş olması bizim irâdemize, bizim kendi irâdemizle iş yapabilmemize asla engel değildir. Çünkü Allah'ın bilgisi bilinene bağlıdır (ilmi mâlûma tâbîdir). Yâni Allah, olacak şeyleri, irâdemizle olacağından ötürü bilir. Yoksa Allah bildiği için o şeyler oluyor değildir. Olacaklarını Allah'ın bilmiş olması onların olmasını gerektirmez, çünkü bu şeylerin irâdemizle olacaklarını bilmektedir. Bunu bir örnekle açıklayalım: Bir astronomi bilgini dokuz ay sonra falan gün falan saatte ve falan dakikada güneşin tutulacağını şimdiden, eşdeyişle dokuz ay önceden hesaplayıp haber veriyor. Zamanı gelince onun yazdığı ve haber verdiği gibi güneş tutuluyor. Şimdi güneşin tutulmasını bu adamın vaktiyle bilmesi ve yazması mı gerektirmiştir, yoksa güneşin o anda tutulacağı onun bilmesini ve yazmasını mı gerektirmiştir? Elbette ki güneş nasıl olsa tutulacaktı, ama bu adamın geniş bilgisi, onu vaktinden önce görmüş ve saptamıştır. İşte bizim bugün yapacağımız şeyleri Allah'ın ezelden bilmiş olması bu demektir» (Bu parçayı dilini sâdeleştirerek aktardım. Bu konu İslâm dininin en çetin konularından biri olduğu için üstünde özellikle duruyor ve İslâm bilginlerinin bu konudaki açıklamalarını her fırsatta aktarmaya çalışıyorum. O. H.). *Bk.* Sıfât, Mahlûk, Mûtezile, Esmâ, Kader, Kazâ, İrâde-i cüz'îye, İrâde-i küllîye, Müslümanlık.

SIFÂT-I NEBEVÎYE — Peygamber Hz. Muhammed'in sıfatları... Hz. Muhammed'in sıfatları (önadları) ya da nitelikleri (vasıfları) beş tânedir: 1. *İsmet* (Arınmış olma), 2. *Emânet* (Güvenilir olma), 3. *Fetânet* (Anlayışlı olma), 4. *Sıdk* (Doğru sözlü olma), 5. *Teblig* (Bildirici olma). *Bk.* Sıfât, Muhammed, Peygamber.

SIFÂT-I SELBÎYE — Olumsuzlayan sıfatlar... Bu olumsuz sıfatların olumsuzlanmasıyla olumlu sıfatlar elde edilir. *Bk.* Sıfât-ı ilâhîye.

SIFÂT-I SÜBÛTÎYE — Olumlu ve tanıtlayıcı sıfatlar... Tanrı'nın bu sıfatları sekiz tânedir. *Bk.* Sıfât-ı ilâhîye.

SIFÂT-I ZÂTÎYE — Tanrı'nın kişisel sıfatları... Tanrı'nın kişisel sıfatları altı tânedir: *Vücûd, Kıdem, Bekaa, Vahdâ-*

nîyet, Muhâlefet-ün lil-havâdis, Kıyâm-ı binefsihî. Bk. Sıfât-ı ilâhîye, Sıfât.

SIFFÎN SAVAŞI — Hz. Ali'yle Muâviye arasındaki savaş... Sıffîn, Fırat nehrinin sağ kıyısında Rakka'nın batısında bulunan bir alanın adıdır. Hz. Ali, *Cemel vak'ası* adıyla ünlenen Hz. Ayşe ve yandaşlarıyla çatışma olayından sonra Kûfe'ye çekilmişti. Amacı, Şam üzerine yürümek ve Muâviye'yi ortadan kaldırmaktı. Ne var ki dört Arap ökesinden biri olan Muâviye, daha Hz. Osman'ın halîfeliği sırasında halîfeliğe göz dikmiş bulunuyordu, nitekim Hz. Osman'ın ölümü üzerine halîfeliği Şam'lılar tarafından onaylanmış ve kendisine bîat edilmişti (*Bk.* Bîat). Muâviye, dört Arap ökesinin (dâhîsinin) ikincisi olan Amr İbn el-Âs'ın yardımını sağladı ve büyük bir ordu toplayarak Hz. Ali ordusunun üstüne yürüdü. İki ordu Sıffîn denilen yerde karşılaştılar. Çok kanlı bir savaş oldu. Muâviye yenilmek üzereydi ki Amr İbn el-Âs'ın öğüdüyle mızrakların ucuna Kur'an yapraklarını asma hiylesi düzenlendi, ünlü *hakem olayı* gerçekleşti. Muâviye'nin öncüleri mızraklarının üstüne Kur'an yapraklarını asarak «müslüman müslümanı öldürmez, aramızda Kur'an hakem olsun» diye bağırmaya başladılar. Her iki orduda da büyük çoğunluk bilgisiz (karacâhil)'di. Hz. Ali'nin askerleri bu hiyleye kolaylıkla kandılar ve «aramızda Tanrı'nın kitabı hakem olsun» demeye başladılar. Ne var ki Tanrı'nın kitabı yerine iki insanı hakem seçtiler. Üstelik de hakem seçimini bile Hz. Ali'ye bırakmayarak Ebû Mûsâ el-Eş'arî gibi saf bir adamın hakem olmasında direndiler. Muâviye'nin hakemiyse kurnazlığı ve üstün zekâsıyla ünlü Amr İbn el-Âs'dı. Hz. Ali'yi bu hiylelere başeğmeye zorlayanlar daha sonra, ona «neden hakeme razı oldun?» diye başkaldıracaklar ve ünlü Hâricîlik hareketi de böylelikle ortaya çıkacaktı. Hakem olayı, bilindiği gibi, Hz. Ali'nin halîfelikten çekilmesi yolunda sonuçlandı. Her ne kadar Hz. Ali, hakemlerin bu kararına karşı çıktıysa da hârîcîlerin ayrılması üzerine ordusu büyük çapta gücünü yitirmiş bulunuyordu. *Bk.* Ali, Muâviye, Hâricîlik, Hakem.

SIĞIR VE MANDA — Zekâtı verilmesi gereken mallar... Zekât, her ne kadar *malın kırkta biri* ölçütüne göre verilirse de İslâm şeriatı koyun, keçi, deve, sığır, manda vb. gibi hayvanların zekât oranlarını (nisâb) ayrıca saptamıştır. Koyun ve keçi aynı oranda zekâtı gerektirdiği gibi, sığır ve manda da aynı oranda zekâtı gerektirir. Buna göre sığır ve manda için şu oranlarda zekât verilir: 30'dan 39'a kadar sığır ve mandası olanlar bir tâne erkek ya da dişi dana; 40'dan 59'a kadar iki yaşını bitirmiş bir tâne erkek ya da dişi dana; 60'tan 69'a kadar bir yaşını bitirmiş iki tâne erkek ya da dişi dana; 70'den 79'a kadar biri bir yaşını ve öteki iki yaşını bitirmiş iki tâne erkek ya da dişi dana; 80'den 89'a kadar iki yaşını bitirmiş iki dişi dana; 90'dan 99'a kadar bir yaşını bitirmiş üç tâne dana; 100'den 119'a kadar bir yaşını bitirmiş iki tâne ve iki yaşını bitirmiş bir tâne olmak üzere üç dişi dana; 120 tânede bir yaşını bitirmiş dört ya da iki yaşını bitirmiş üç dana zekât vermek zorundadırlar. Bundan sonrası için her otuz tâne sığır ve mandada bir yaşını bitirmiş ya da her kırk tâne sığır ve mandada iki yaşını bitirmiş bir erkek ya da dişi dana eklenir. *Bk.* Zekât.

SIHHAT — Sağlık... Kur'anda sağlıkla ilgili birçok âyetler vardır. Sağlık ilkin temizlikle başladığına göre *abdest* ve *gusül* âyetleri bunun örnekleridir. Örneğin abdest ve gusülü buyuran *Mâide* sûresinin 6. âyeti son tümcesinde bunu açıkça bildirir: «Allah size güçlük çıkarmak istemez, iyice temizlenmenizi ve üstünüzdeki nîmetini tamamlamanızı diler». Bu tümce, nîmetin sağlık nîmeti olduğu ve tamamlanmasının korunması demek olduğu yolunda yorumlanmıştır. Kur'anın 32 âyetinde temizlikten sözedilir. Örneğin *Bakara* sûresinin 222. âyetiyle *Tevbe* sûresinin 108. âyetinde Allah'ın temizlik yapanları sevdiği vurgulanır. Bundan

başka sağlığa zararlı olan şeyleri yasaklayan âyetler de pek çoktur. Ölü etinin, kanının, domuz etinin yenmesini yasaklayan âyetler (örneğin *Bakara* sûresinin 173, *Mâide* sûresinin 3, *En'am* sûresinin 145, *Nahil* sûresinin 115. âyetleri) bunlara örnektir. İçki yasağı da her ne kadar tapıma engel olma gerekçesine dayanırsa da bir anlamda böyle sayılabilir (*Bk.* Hamr). Yakın akrabâyla evlenme yasağı da böyledir (*Bk.* Nikâh, Mahrem), yakın akrabâlarla evlenmelerin kusurlu çocuklar meydana getirdiği bilimsel olarak tanıtlanmıştır. Bundan başka helâl olanlar Kur'ana göre zarar sınırına girdi mi haram sayılır, örneğin *A'raf* sûresinin 31. âyeti şöyle der: «Yiyin için, ama çoğa kaçmayın», *Bakara* sûresinin 195. âyeti de şöyle der: «Kendinizi tehlikeye atmayın». Hastalık durumlarında tapım biçimlerinin kolaylaştırılması, hattâ kimi durumlarda tapımın hiç yapılmaması şeriatça kabul edilmiştir (*Bk.* Özür, Hayız, Nifâs, İstihâza, Loğusalık), *Bakara* sûresinin 286. âyeti şöyle der: «Allah kullarına ancak güçlerinin yettiği kadarını yükler». Hasta olanların kırk kez şu duâyı okuduklarında iyileşeceklerine inanılır: *Lâ ilâhe illâ ente sübhâneke innî küntü minezzâlimiyn.* Ebû Hüreyre şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamber Efendimize biri gelip: Yâ Resûlallah, dün gece yatağımda beni bir akrep soktu, dedi. Efendimiz de şöyle buyurdu: Eğer sen gece yatarken *Eûzü bikelimâti'llahittammâti min şerri mâ halâk* diye duâ etseydin sana hiçbir şey zarar veremezdi», naklettiği başka bir hadîste de şöyle diyor: «Resûl-i ekrem efendimiz bir gün hastalanmışlardı. Buyurduklarına göre Cebrâil aleyhisselâm gelerek kendilerine şöyle rukye etmiş: *Biismillâhi erkıyke min külli şey'in yû' zike vallahü yeşfike.* Hemen iyileşmişler» (*Bk.* Rukye). İbn Abbas da şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamber efendimiz bize bütün ağrılardan ve ateşli hastalıklardan iyileşmemiz için şu duâyı öğretti: *Biismillâhil'kerîmi, eûzü billâhil'aziymi min şerri külli ırkın ne'ârin ve min şerri harrin'nâr»,* başka bir hadîsi de şöyle naklediyor: «Efendimiz şöyle buyurmuşlardır ki, bir kimse eceli gelmemiş bir hastanın yanına girer ve yedi kez: *Es'elüllâhel aziyme, rabbel arşıl aziymi en yeşfike* derse hasta iyileşir», bir başka hadîste de şöyle diyor: «Peygamberimiz bir hastanın yanına girdiğinde şöyle derdi: *Ezhibil be'se rabbennâsi veşfi enteşşâfi lâ şifâe illâ şifâüke şifâun lâ yügadiru sükmen».* Osman İbn Ebi'l Âs Sekafî şöyle demektedir: «Sancılar içinde efendimize vardım ve dayanamayacağımı söyledim, şöyle buyurdu: Sağ elini ağrıyan yerin üstüne koy ve yedi kez şunu söyle: *Bismillâhi eûzü biizzetillâhi ve kudretihî min şerri mâ ecidü.* Dediğini yaptım ve hemen iyileştim», aynı anlatıcı bir başka hadîste bu olayın şu değişik biçimini bildiriyor: «Vücudumda duyduğum sancılardan Peygamber efendimize yakınmıştım, şöyle buyurdu: Elini vücudunun ağrıyan yerinin üstüne koy ve üç kez *Bismillâh* dedikten sonra yedi kez de *Eûzü biizzetillâhi ve kudretihî min şerri mâ ecidü ve uhâzirû* de. Hemen yaptım ve iyileştim. O günden beri aileme ve dostlarıma bunu yapmalarını öğütlerim». Ebû Hüreyre şu hadîsi naklediyor: «Resûl-i ekrem efendimiz bir hastaya gittiğinde onu sağ eliyle mesheder ve şöyle derdi: *Ezhibil be'se rabbennâsi, veşfi enteşşâfi lâ şifâe illâ şifâüke şifâun lâ yügadiru sükmen»,* şu hadîsi de naklediyor: «Herhangi bir hastalığa, bir belâya, bir sıkıntıya uğrayan bunlardan kurtulmak için şu duâyı okumalı: *Elhamdü lilâhilleziy âfânî mimmâ ibtelâke bihî ve feddalenî alâ kesiyrin mimmen haleka tafdiylâ». Bk.* Hasta, Sıkıntı.

SIKINTI — Tedirginlik ve yorgunluk... Arapçada *gam, keder, ıztırâb, elem* gibi birçok deyimlerle dilegetirilir. Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir hadîsinde Hz. Muhammed şöyle demektedir: «Her kim şu duâyı okursa en basiti gam ve keder olan doksan dokuz derdine devâ olur: *Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh».* İbn Mes'ud da Hz. Peygamberin şöyle dediğini nakletmektedir: «Hiç kimse yoktur

ki gam ve kedere, üzüntüye ve sıkıntıya uğrayıp şu duâyı okusun da Allah onu bütün sıkıntılarından kurtarıp sıkıntısının yerine sevinç ve ferahlık bağışlamasın: *Allahümme innî abdüke vebnü abdike vebnü emetike, nâsiyeti bi yedike mâdin fiyye hükmüke, adlün kadaaüke es'elüke bi külli ismin hüve leke semmeyte bihî nefseke ev enzeltehû fi kitâbike ev allemtehû ehâden min halkı ev iste'serte bihi fi'ilmilgaybî indeke en tec'alel Kur'âne rabbie kalbî ve nûrâ şadri ve celâe huznî ve zehâbe hemmî*». İbni Abbas da Hz. Peygamberin şöyle dediğini anlatıyor: «Kim bu duâyı okursa gam, keder ve üzüntüden kurtulur: *Lâ ilâhe illâllahü kable külli şey'in ve lâ ilâhe illâllahü yebkaa rabbunâ ve yefnâ külli şey'in*». Âmirinin, patronunun, efendisinin ya da hanımının haksız baskısına uğrayan ya da herhangi bir kötülüğünden korkup sıkıntıya düşen memur, işçi, hizmetçi ve benzerleri (eşdeyişle, başka bir insanın buyruğunda çalışanlar) üç kez şu duâyı okumakla «o zâlimin şerrinden» kurtulacaklar ve korunacaklardır: *Allahü ekber, Allahü ekber, Allahü ekber, eazzü min halkihî cemîan. Allahü ekber mimmâ ehâfu ve ahzeru ve eûzü billâhi elmumsikis'semâe en tekaa alel'ardı illâ biiznihî min şerri fulânin* (kendisinden korkulan kişinin açık adı söylenerek) *Allahümme kün lî câren min fulânin* (gene kendisinden korkulan kişinin adı söylenerek) *ve cunûdihî en yefrûta aleyye ahadün minhüm ve en yetğâ celle celâlüke ve azze cârüke ve lâ ilâhe gayrük*. Ebû Hüreyre naklettiği bir hadîste Hz. Peygamberin şöyle dediğini bildirmektedir: «Bir sıkıntıya uğradığım zaman Cebrâil önüme dikilir ve bana: Yâ Muhammed şu duâyı oku, derdi. Duâ şudur: *Tevekkeltü alel hayyilleziy lâyemût vel'hamdü lillâhilleziy lem yettehiz veleden ve lemyekûn lehû şeriykün fil'mülkî ve lemyekûn lehû veliyyün minezzülli ve kebbirhû tekbiyrâ*». Bu duâ için İsbehânî şu hadîsi de nakletmektedir: «Birinin oğlu düşman tarafından esir edilmişti. Fidye vererek oğlunu kurtarmak istediyse de veremeyeceği kadar fidye istediler. Durumunu Peygamber efendimize arzetti. Peygamber efendimiz yukardaki duâyı yazıp oğluna göndermesini ve oğluna bunu çokça okumasını bildirmesini buyurdu. Adamcağız hemen oğluna böylece yazdı. Kısa bir süre sonra oğlu önüne de kırk deve katıp geldi, develeri de babasına verdi». Enes bin Mâlik şu hadîsi naklediyor: «Muâz bin Cebel borcundan ötürü büyük sıkıntıya düşmüştü. Peygamber efendimiz ona: Ben sana bir duâ öğreteyim, Uhud dağı kadar borcun olsa Allah sana onu hemen ödettirir, dedi ve şu duâyı öğretti: *Allahümme mâlikelmülkî tü'tilmülke men teşâu ve tenziül'mülke mimmen teşâu ve tüizzü men teşâu ve tüz'illümen teşâü bi yedikelhayrü inneke alâ külli şey'in kadiyr. Rahmâneddünyâ vel'âhireti ve rahiyme hümâ tü'tihümâ men teşâu ve temneû minhumâ men teşâu, irhamnî rahmeten tüğnîynî bihâ an rahmeti men sivâk*». Hz. Ayşe şu hadîsi nakletmektedir: «Babam Ebû Bekir: Resûlullah'tan bir duâ öğrendim, dedi. Nedir o? diye sordum. Babam: Meryem oğlu İsâ yakınlarına bu duâyı öğretirmiş, dedi, insanın bir dağ kadar borcu olsa bu duâyı okuyunca Allah onu sıkıntısından kurtarırmış: *Allahümme fâricel'hemmî ve kâşifel'gammî ve mücibe da'vetilmuddariyne rahmâneddünyâ vel'âhireti ve rahiymehümâ, ente terhamüni ferhamnî birahmetin tügniynî bihâ an rahmeti men sivâk*». Ebû Umâme şunu naklediyor: «Peygamberimiz birçok duâlar okurdu, ama biz onlardan hiçbir şey ezberleyemezdik. Bunu kendisine arzettik, şöyle buyurdu: Ben size bütün bu duâları içine alan bir tek duâ öğreteyim de onu okuyunca her türlü sıkıntılarınızdan kurtulursunuz: *Allahümme innâ nes'elüke min hayri mâ se'eleke minhu nebiyyüke Muhammedin salâllahü aleyhivesellem ve neûzü bike min şerri mesteâzeke minhu nebiyyüke Muhammedün sallâllahu aleyhivesellem ve entel'müstteânü ve aleykel belâgu ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh*». Ebûd'derdâ şu hadîsi naklediyor: «Peygamber efendimiz: Hz. Dâvûd her

başı sıkıldığında şu duâyı okurdu, buyurdu: *Allahümme innî es'elüke hubbeke ve hubbe men yuhibbuke vel'amele elleziy yü'belliguunî hubbeke. Allahümmec'al hubbeke ehabbe ileyye min nefsî ve ehlî ve minel'mâil bârid».* Hz. Ali de şu hadîsi naklediyor: «Borcundan ötürü çok sıkıntıya düşen biri bana başvurup yardım istedi. Peygamberimizden öğrendiğim şu duâyı sana öğreteyim de borcundan kurtul, dedim ve şu duâyı öğrettim: *Allahümme'kfinî bi halâlike an harâmike ve agnînî bi fadlike ammen sivâk».* Ebû Umâme şu hadîsi naklediyor: «Borçluydum, çok sıkıntıdaydım, ferahlamak için mescide girip oturmuştum. Birden içeri Peygamber efendimiz girdi: Yâ Ebû Umâme, dedi, namaz vakti değil, sen burada ne arıyorsun? Çok sıkıntıda olduğumu, belki biraz ferahlarım umuduyla mescide girdiğimi söyledim. Bana: Sen sabah akşam şu duâyı birkaç kez oku bakalım, Allah seni bütün sıkıntılarından kurtarır, buyurdu. Dediğini yaptım ve birkaç gün sonra bütün sıkıntılarımdan kurtuldum. Duâ şuydu: *Allahümme eûzü bike minelhemmi vel'hazen ve eûzü bike minel'buhlî velcubnî ve eûzü bike min galebetid'deyni ve kahrîrricâl».* Ebû Hüreyre şu hadîsi naklediyor: «Peygamber efendimiz kederli ve sıkıntılı zamanlarında şu duâyı okurlardı: *Lâ ilâhe illâllahül aziymülhaliymü, lâ ilâhe ilâllahü rabbülarşil'aziymi, lâ ilâhe illâlahü rabbüssemâvâti vel' ardi rabbülarşilkeriymi». Bk.* Sıhhat, Duâ, Kunut.

SILA-İ RAHİM — Hısım akrabâyı gidip görme... Yakınları gidip görme (ziyâret), mektupla da olsa hatırlarını sorma, sıkıntıda oldukları zaman onlara yardım etme anlamlarını içeren *sıla-i rahim,* özellikle İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in üstünde önemle durduğu bir konudur. O kadar ki, İbn Abbas'ın naklettiği ünlü *vasîyet hadîsi*'nde unuttuğunu söylediği üçüncü vasîyetinin «sıla-i rahim'i ihmâl etmeyiniz» olabileceği birçok yorumcularca ilerisürülmüştür, bu hadîs şöyledir: «Peygamber efendimiz, âhiret âlemine göçerken: Size üç şeyi vasîyet ediyorum, buyurdu: 1. Allah'a ortak koşanları Arap yarımadasından çıkarınız, 2. Gelecek elçilere benim yaptığım gibi ikramda bulununuz, ama ben üçüncüsünü unuttum». *Sıla* deyimi *vasl* kökünden türemiştir ve *ulaşma* (ziyâret) demektir, *rahim* deyimi de *akrabâlık* anlamına gelir. Ebû Hüreyre naklettiği şu hadîste Hz. Muhammed'in şöyle dediğini bildiriyor: «Allah bütün varlıkları yarattı. Yaratmayı tamamladığında *rahim* (akrabâlık) cisimleşip Allah'ın büyük lûtfunun eteğine sarıldı. Allah: Ne istersen iste, buyurdu. Rahim: Yâ Rabbi, dedi, sıla-i rahim yapılmamasından (akrabânın birbirlerini ziyâret etmemesinden) sana sığınırım. Allah: Ey rahim, buyurdu, ister misin seni ziyâret edeni armağanlandırayım, ziyâret etmeyeni de cezâlandırayım? Rahim: İsterim, dedi. *Muhammed* sûresinin 22. âyeti bunun üzerine indi», hadîste bildirilen âyet şöyledir: «Ey ikiyüzlüler, siz insanlara egemen olmayı başarabilseydiniz yeryüzünü kötülükle doldurur, sıla-i rahmi de *(ve tükattı'û erhâmeküm)* bırakırdınız». Hz. Peygamberin sıla-i rahmin büyük önemini belirten pek çok hadîsi vardır, örneğin Enes şu hadîsinde onun şöyle dediğini nakleder: «Rızkının bollanmasını ve ömrünün uzamasını isteyen sıla-i rahim yapsın, hısım akrabâsını ziyâret etsin».

SIRÂT — Geçilmesi güç yol... İbn Cezvî *sırât* deyiminin Arapçaya Rumcadan geçmiş olduğunu, gerçekte Arapçasının *tarîk* (yol) deyimiyle dilegetirildiğini ilerisürmüştür. Bu deyim Kur'anın otuz yedi âyetinde kullanılmıştır, örneğin *Fetih* sûresinin 2. âyeti şöyle der: «Tanrı seni doğru yola götürecek *(ve yehdiyeke sırâtan müstakiymen)».* Ebû Hüreyre'nin naklettiği «Ayın on dördünde ve bulutsuz bir gecede aydan şüphe eder misiniz?» diye başlayan ünlü bir hadîsinde Hz. Peygamber şöyle demektedir: «Cehennemin üstüne *sırât* kurulur, ümmetimle ilk geçen ben olurum, o gün peygamberlerden başka kimse konuşa-

maz, peygamberler de: Allahım, selâmet ver, selâmet, derler». Bu hadîsten pek açık olarak anlaşıldığı gibi *sırât,* kıyâmet günü cehennemin üstüne kurulacak olan bir *köprü*'dür. Kur'an bunu *sırât al-cahim* (Cehennem köprüsü) deyimiyle dilegetirmektedir; Kur'anda bir tek âyette, *Saffât* sûresinin 23. âyetinde geçer: «Onlara cehennem köprüsünü gösterin *(min dûnillahi fehduhüm ilâ sırâtılcahiymî)*». Bununla berâber birçok Kur'an çeviricileri bu deyimi *yol* sözcüğüyle şöyle çevirmişlerdir: «Onları cehennem yoluna iletin». Bu çeviri elbette daha doğrudur, ama yukarda bildirdiğimiz Hz. Peygamberin ünlü hadîsi de göz önünde tutulmalıdır (*Bk.* Müslim, *Sahih,* Istanbul 1329-1334, I, 113 vd.; Buhârî, *Sahîh,* IX, 128-130). Dilimizde bu köprüye *sırat köprüsü* denir ve *sırât -ül-müstakîm* deyimiyle anlamdaş sanılır. Oysa *sırât-ı müstakîm* deyimi, yukarda da değindiğimiz gibi Kur'anın 37 âyetinde ve hep *doğru yol* anlamında kullanılmıştır. *Bk.* Kıyâmet, Cehennem, Cennet, Sırât-ı müstakîm.

SIRAT KÖPRÜSÜ — *Bk.* SIRÂT.

SIRÂT-I MÜSTAKÎM — Doğru yol... Dilimizde *kıyâmet günü cehennemin üstüne kurulacak köprü* anlamında *sırat köprüsü* deyimiyle dilegetirilmiştir, oysa *doğru yol* ve bundan ötürü de *hak dini* demektir (*Bk.* Sırât). Örneğin *Fâtiha* sûresinin 5. âyeti şöyle der: «Bizi doğru yola götür *(ihdinâssırâtalmüstakiym)*», 6. âyeti de şöyle der: «O doğru yol ki senin iyilik ettiklerinin yoludur *(sırâtelleziyne en'amte aleyhim)*». İslâmsal bir deyim olmakla berâber *(Ar. Sırât* sözcüğü *geçilmesi güç yol* anlamında *keçi yolu* demektir) *sırat köprüsü* tasarımı, en ilkel inançlardan en gelişmiş dinlere kadar bütün doğaüstü tasarımlarda yer almıştır. Ötedünyaya gitmek için bir sudan ya da bir köprüden geçmek gerektiğini ilkel Algonkin'lerden antikçağ yunanlılarına kadar hemen bütün topluluklar düşünmüşlerdir. Müslüman inançlarına göre köprünün altında *gayyâ* kuyusu vardır. Cennetlikler köprüyü kolaylıkla geçip cennete ulaşırlar, cehennemliklerse bu kuyuya düşüp kuyunun altındaki sularda sürüklenerek cehenneme giderler. İslâm inançlarına göre bir kimse için kesilen *kurban*'lar o kimseyi sırtlarında taşıyarak bu köprüden kolaylıkla geçirirler. Birçok inançlarda *köprü,* özellikle öbürdünyaya gitmek için üstünden geçilmesi zorunlu olan bir geçittir. Örneğin, İskandinav inançlarında *As*'lar adını taşıyan tanrılar, evrenin yaratılışı sırasında yeryüzüyle gökyüzü arasında bir köprü kurarlar. Algonkin'ler, Kuzey Amerika ilkelleri Ojibva'lar ve Fox'lar, Endonezya ilkelleri Kaçin'ler ve Dayak'lar vb. ancak bir köprüden geçilerek ölüler ülkesine gidileceğine inanırlar. Bu köprüler kimi inançlarda çürük ağaç kökünden, kimilerinde ince bir sazdan yapılmıştır. Kimi inançlarda da kılıç ya da yılandır. Eskimolar da öbürdünyaya gitmek için buzdan bir köprüyü geçmek zorunda bulunduklarına inanırlar. *Bk.* Sırât, Kıyâmet, Cehennem, Cennet.

SIRRÎLİK — *Bk.* GİZEMCİLİK, MİSTİSİZM, TASAVVUF.

SIVÂD — Tasavvuf dilinde, yaratan Tanrı'nın yarattığı varlıklarda gizlenmiş olarak bulunuşu... Arapçadır, sözcük anlamında *gizli söz* demektir. *Bk.* Tasavvuf, Kelâm.

SİCÂDİN — Yezîdîlerin ünlü meleği... Başka adları da vardır: *Seccâdeddin, Dardâil* ve *Şeyh Hasan* adlarıyla da anılır. Pazartesi gün yaratıldığına inanılır. *Bk.* Yezîdîlik, Melek-i tâvûs.

SİCCÎL — Topraktan pişirilerek yapılan tuğla... Kur'anın üç âyetinde kullanılmıştır. Farsçadır, bu anlam Arapçada *hicretün min tın* deyimiyle dilegetirilir. *Hûd* sûresinin 82. âyeti şöyle der: «Balçıktan taş da yağdırdık *(min siccîlin mendûd)*», *Hicir* sûresinin 74. âyeti şöyle der: «Onların üstüne tuğladan yapılmış taş yağdırdık *(hıcâreten min siccîl)*», *Fil* sûresinin 4. âyeti şöyle der: «Ki onlara tuğladan yapılmış taşlar at-

mışlardı *(termiyhim bihicâretin min siccîlin)*». Yorumcular bu tuğla taşların cehennem ateşiyle pişirilmiş olduğunu ve her birinin üstüne kimin kafasına atılacaksa onun adının yazılmış bulunduğunu ilerisürerler. *İslâm Ansiklopedisi*'nde V. Vacca bu sözcüğün gerçek anlamının iyi bilinmediğini, *sicill* ve *siccîn* deyimleriyle de ilişkisi olabileceğini yazmaktadır. *Bk.* Siccîn, Sicill, Müteşâbihât.

SİCCÎN — Kötülerin kitabı ya da kötülerin kitabının bulunduğu yer... Kur'anda *Mutaffifîn* sûresinde *iyilerin kitabı ya da iyilerin kitabının bulunduğu yer* anlamında olan *illîyîn* deyimi karşıtı olarak kullanılmıştır. İbn Hatem'e göre Arapça değildir, Arapçası *sürekli şiddet* anlamında *dâim şedîd* olmalıdır. *Siccîl* maddesinde de değindiğimiz gibi, doğubilimci (müsteşrik) V. Vacca *yazılmış ve önceden kararlaştırılmış* anlamındaki *Enbiyâ* sûresinin 104. âyetinde geçen *sicill* deyiminin bir türeyişi (iştikaakı) olarak *cehennem* ya da *en alçak gök* anlamında da olabilecek *siccîl*'in bunun başka bir biçimi sayılabileceğini ilerisürmüştür. *Mutaffifîn* sûresinin 7, 8 ve 9. âyetleri şöyle der: «Kötülüğe dadananların kitabı siccîn'dedir *(kitâbelfüccâri lefiy sicciyn)*. Siccîn'in ne olduğunu bilir misin? *(ve mâ edrâke mâ sicciyn)*, o yazılmış bir kitaptır *(kitâbün merkuum)*». Görüldüğü gibi bu âyetlerde *siccîn* deyimi hem *yer* ve hem *kitap* olarak ilerisürülmektedir. Aynı sûrenin 18, 19 ve 20. âyetleri de şöyle der: «İyilerin kitabı illîyyin'dedir *(kitâbelebrâri lefiy illiyyiyn)*, İlliyyîn'in ne olduğunu bilir misin? *(ve mâ edrâke mâ illiyyiyn)*, o yazılmış bir kitaptır *(kitâbün merkuumün)*». Bu âyetlerde de görüldüğü gibi karşıtı olan *illîyyîn* deyimi de hem *yer* ve hem *kitap* olarak ilerisürülmüştür. *Siccîn* deyiminin harfi târifsiz olarak *cehennem ateşi* anlamına gelen bir has ad olduğunu ilerisürenler bulunduğu gibi cehennemde bir vâdi, İblis'in zincirle bağlı bulunduğu göğün yedinci ve en alt katı, yeraltında bir kaya ya da yerin yedinci ve en alt katı, içinde kötü insanların ruhlarının bulunduğu İblis'in altında bulunan bir yer, kötü insanların ve cinlerin ya da kâfirlerin ve şeytanların yaptıklarını kaydeden bir defter olduğunu ilerisürenler de vardır. Genellikle Kur'anın ne demek olduğu iyi bilinmeyen sözcüklerinden *(Müteşâbihât)* biri olduğu kabul edilmiştir. *Bk.* İllîyyîn, Kitap, Defter, Müteşâbihât, Siccîl, Sicill.

SİCİLL — Kitap... Kur'anın *Enbiyâ* sûresinin 104. âyetinde kullanılmıştır: «O gün biz gökyüzünü kitap tomarı büker gibi bükeceğiz *(yevme natviyssemâe ketayyissicilli lilkütüb)*». Kimi İslâm bilginleri *sicill* deyiminin Farsça olduğunu, kimileri de Habeşçe olduğunu ilerisürmüşlerdir. Örneğin İbn Abbâs bu deyimin Arapçada *recül* (kişi), İbn Cinnî *kitâb* (kitap) deyimiyle dilegetirildiğini söylerler. Genellikle Kur'anın ne demek olduğu iyice anlaşılamayan sözcüklerinden biri olduğu kabul edilmiştir. Bu konuyu incelemiş olan doğubilimci V. Vacca *yazı tomarı* (Bir Kadı'nın vermiş olduğu fetvâların yazıldığı defter) demek olabileceğini ilerisürmüştür, *siccîl* ve *siccîn* deyimleriyle ilişkili olduğunu da vurgulamaktadır. Habeş dilinde *insan* anlamına gelen bu deyimin Hz. Peygamberin yazıcılarından (kâtiplerinden) birinin adı olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi, insanların eylemlerini (amellerini) yazan defterleri katlayan bir melçğin adı olduğunu söyleyenler de vardır. Bununla beraber *sicil* deyimi *yazılı belge* anlamıyla günümüzde de Arapçada ve Osmanlıcada kullanılmaktadır. *Bk.* Siccîl, Siccîn, Müteşâbihât, Kitap, Defter.

SİDRE-İ MÜNTEHÂ — Göğün en uç sınırı... *Necm* sûresinin 14. âyetinde bu anlamda kullanılmıştır. Sûrenin 7. âyeti Cebrâil'in şurada doğruluverdiğini söyler: «Gökbitiminde *(bilufkıl'âlâ)*», sonra şuradan aşağıya doğru sarkar (14. âyet): «Aşılmaz sınırın yanıbaşında *(inde sidretilmüntehâ)*», 15. ve 16. âyetler de bunu şöylece tamamlar: «İnananların barınağı olan cennet de onun yanıbaşındadır *(indehâ cennetül'me'vâ)*, o aşıl-

maz sınırı neler kaplamıştı neler *(iz yagşessidrete mâ yagşâ)*». *Sidre* deyimi Arapçadır, *hünnap ağacı* (Arabistan kirazı ağacı) demektir. Bu âyette *göğün sınır başı*'nı simgelemektedir. Hz. Peygamberin ünlü *Mirâç hadîsi*'nde (*Bk.* Mirâç) şöyle denir: «Sonra sidre-i müntehâ'ya çıkarıldım. Orası da bana gösterildi. Sidre ağacının yemişi olan nebak, Hecer'in testileri gibi olup yaprakları fil kulağına benziyordu. Cebrâil: Burası Sidre'dir, dedi. Orada ikisi gizli, ikisi açıkta olmak üzere dört ırmak akıyordu. Ben Cebrâil'e: Bu nehirler nedir? diye sordum. İçten akanlar cennet nehirleridir, dıştan akanlarsa Nil'le Fırat' tır, karşılığını verdi. Sonra bana beyt-i mâmûr gösterildi, burayı her gün yetmiş bin melek ziyâret edip dolaşıyorlardı» (*Bk.* Seb'a). Yorumcular, *sidre-i müntehâ*'nın meleklerin bile çıkamayacağı bir yer, *beyt-i mâmûr*'unsa meleklerin Kâbe'si (Toplandıkları kutsal yer) olduğunu ilerisürmektedirler. *Bk.* Mescid-i harâm, Mirâç, Muhammed.

SİHİR — Doğaüstü güçlerle ilişki kurmak için yapılan büyüsel işlem... *Büyücü* anlamında Arapça *sâhir* deyimi kullanıldığı gibi, Arapça ve Farsça karışımı *sihirbaz* deyimi de kullanılmıştır. *Sihir* ya da *sihr* deyimi, *büyücülük* anlamında da kullanılır. Bu anlamların dışında ve gerçekte bu deyim, *büyü*'ye temel olan doğadaki *gizli güç*'ü dilegetirir, bu anlamda *sihirli* denir ve böyle olanın gizli ve doğaüstü bir güce sahibolduğu dilegetirilir. İslâm dini *sihir*'i Peygamberlere özgü bulunan *mûcize*'yle ermişlere (velîlere) özgü bulunan *kerâmet*' den titizlikle ayırır ve dinsizlere (müşriklere ve kâfirlere) özgü kılarak *kehânet*'le bir tutar. Kehânet ve sihrin kerâmet ve özellikle de mûcizeden farkı, kehânet ve sihrin meleklerin konuşmalarını kulak hırsızlığıyla dinleyen (*Bk.* Kulak hırsızlığı) cinlerin ya da şeytanların kâhin ve sihirbazlara bildirdikleri yalan yanlış bilgilere dayanması, kerâmet ve mûcizeninse Tanrı dileği ve izniyle inanmış kullarca gerçekleştirilmiş bulunmasıdır. Daha açık bir deyişle, kehânet ve sihir Tanrı'dan gelme bilgilere dayanmaz ve Tanrı'dan izinsiz yapılır, kerâmet ve mûcize Tanrı'dan gelen bilgilere dayanır ve Tanrı'nın izniyle yapılır. Bu ayrım özellikle Hz. Mûsâ'yla ilgili Kur'an âyetlerinde açıkça görülür. Fir'avun'un sihirbazları da ellerindeki değnekleri yılan yaparlar, ama bu yaptıkları Tanrı'nın bilgi ve iznine dayanmadığından Hz. Mûsâ'nın Tanrı'nın bilgi ve izniyle yılanlaşan asâsı onları yutar, eşdeyişle Tanrı mûcizesi sihirbaz sihrini alteder (*Bk.* Mûsâ). Bundan ötürü mûcize ve kerâmet hak (Tanrı işi) olduğu halde kehânet ve sihir bâtıldır, (Şeytan işi)'dir (*Bk.* Kehânet, Mûcize, Kerâmet). *Sihir* deyimi Kur'anda Hz. Süleyman'la ilgili olarak kullanılır, *Bakara* sûresinin 102. âyeti şöyle der: «Yahudiler, şeytanların Süleyman'ın krallığı üstüne uydurdukları yalanlara kandılar. Oysa Süleyman Allah'ı tanımazlık etmedi, şeytanlarsa Allah'ı tanımazlık ettiler ve herkese sihri öğrettiler *(yü'allimûnnennâs'essihr)*». Buna karşı Kur'anda *sâhir* deyimiyle dilegetirilen *büyücü*'lerden sözeden pek çok âyet vardır, örneğin *A'raf* sûresinin 109. âyeti şöyle der: «Fir'avun' un ulusundan ilerigelenler şöyle dediler: Bu çok usta bir büyücüdür *(inne hâzâ lesâhirün aliym)*», 113. âyeti şöyle der: «Büyücüler, Fir'avun'a geldiler *(ve câessehâretü fir'avne)*». *Tûr* sûresinin 15. âyeti cehennem ateşini kastederek şöyle der: «Bu da mı sihirdir? *(efsihrün hâzâ em entüm lâ tübsirün)*», bu demektir ki Tanrı'nın yaptıkları sihir değildir, *gerçek* (Al-Hakk)'tir. Özellikle bu gerçeği vurgulayan âyetler Kur'anda pek çoktur, bir başka örnek olarak *Hicir* sûresinin 14-15. âyetleri şöyle der: «Biz onlara gökten bir kapı açsak, onlar da o kapıdan yukarı çıkacak olsalar gene de inanmazlar, gözlerimiz bağlandı, biz büyülenmiş kimseleriz derler *(lekaalû innemâ sükkiret ebsârünâ bel mahnü kavmün meshûrün)*». Bu âyette görüldüğü gibi *büyülenmiş* anlamında da *sihirlenmiş* (Meshûrün) deyimi kullanılmaktadır. *Sâd* sûresinin 4. âyetinin bildirdiği-

ne göre kâfirler peygamberlerini *yalancı sihirbaz* (Sâhir kazzâb) saymaktadırlar. *Müdessir* sûresinin 24. âyetinin bildirdiği gibi Hz. Muhammed'in sözleri de müşriklerce *başkalarından öğrenilmiş sihir* (Sihr yu'sâr) sayılmıştır, bu âyet şöyle der: «Gerçekten bu olsa olsa öğretilen bir sihirdir *(fekaale in hâzâ illâ sihrün yü'serü)*». Ebû Hüreyre bu konuda Hz. Muhammed'in şöyle dediğini nakletmektedir (*Bk.* Buhârî, *Sahîh, Sûret el* -Hicr): «Allah bir şeyi yapmak yargısını verince melekler kanatlarını, düz taş üzerine zincir çeker gibi, çırparak korktuklarını belirtirler. Korkularını biraz bastırınca Cebrâil gibi Tanrı'ya yakın meleklere (Mukarrebîn): Ne var? Rabbimiz ne buyurdu? diye sorarlar. Onlar da: Hak ve hakikatı buyurdu, O yücedir, uludur, derler. Kimi zaman yerden göğe doğru zincir gibi birbirlerinin üzerine dizilerek kulak hırsızlığı yapan şeytanlar ve cinler bu sözleri duyarlar. Ama bu sırada yıldırım gibi bir ateş parçası yetişip duyduğu haberi alttakine iletemeden üstteki şeytanı ve cini yakar. Kimi zaman ateş yetişmez, bunlar da o haberi birbirlerine iletirler. Sonunda yüz yalan da ekleyerek sihirbazlara, efsunculara anlatırlar. İnsanlar da bu sihirbazların, büyücülerin sözlerine inanırlar ve yüzde bir doğru çıkması bile onları hayrân bırakır ve: Sâhir, kâhin böyle dememiş miydi? İşte doğru çıktı, derler. Peygamber Efendimiz bunu anlattıktan sonra *Hicir* sûresinin şu 17-18. âyetlerini okudu: *Biz gökleri taşlanmış şeytandan koruduk. Meğer ki şeytanlar meleklerden kulak hırsızlığı yapmış olsunlar, onlara da bir ateş yetişip yakar*». Bu hadîsi çeviren Müderris (Profesör) Ömer Ziyâeddin Dağıstânî Hoca dipnotunda şu yorumu yapıyor (*Bk. Zübde-tül Buhârî Tercümesi*, Istanbul 1977, s. 808): «Önceleri şeytanlar yücelere çıkıp bâzı şeyleri öğrenerek kâhin denilen sapık bilginlere haber verirlerdi. Hz. İsâ'nın doğumundan sonra göklerin üç katından sürülmüşlerdi. Peygamberimizin doğumundan sonra yücelere, yâni göğe kesin olarak çıkartılmadılar. Peygamberimiz geldikten sonra kafadan atma bilginlik kapısı kapanmıştır». *Bk.* Kehânet, Kulak hırsızlığı, Kerâmet, Mûcize, Büyü, Büyücülük.

SİKAT — İnanılır anlatıcılar... Özellikle Peygamber sözleri (hadîs) onlatıcıları için kullanılır. Bu gibi güvenilir kimselerin naklettikleri hadîsler *doğru* (sahîh) hadîslerdir. Deyim, *güvenme* anlamındaki Arapça *vüsûk* kökünden türemiştir. *Bk.* Râvî, Haber-i ahad, Haber-i meşhûr, Hadîs, Haber.

SİMSARLIK — *Bk.* TİCÂRET.

SİMUN — Kutsal kitapta adı geçen ünlü büyücü... *Resûllerin İşleri* (VIII, 9-24) kitabında anlatılır. Ermiş Petrus' la Yuhanna'dan *teslis*'i satın almak istediğine inanılır.

SİMÜRG — *Bk.* ZÜMRÜDÜANKA.

SİMYÂ — Sayılarla harflerin gizli güçler taşıdığına inanan ve onların yardımıyla topraktan altın ve gümüş yapmaya uğraşan bir çeşit büyücülük... Sözcüğün Süryânî ya da Yunan dilinden türediği sanılıyor. Batı dillerinde *Fantasmagorie* denir. Arapların *Elkimyâ* dediği Fransızca *Alchimie* deyimi (ki, bilimöncesi bir *kimya*'dır) yanlış olarak *simyâ* deyimiyle de çevrilmektedir. Simyâ, harfçiliğe ve her harfin bir sayıyı karşıladığı inancına dayanan bir büyücülüktür. Harflerin ve sayıların gizli bilgisine dayanarak Elkimyâ alanıa da el atmış, topraktan ve başka kimyasal maddelerden altın yapmayı da denemiştir. Bunun için gereken *iksîr*'in bulunması da simyâcıların başlıca uğraşılarından biri olmuştur. Simyâ, ayrıca, ilkel bir hipnotizmacılık niteliği de taşımış ve insanların irâde güçleri üstünde egemen olmayı da denemiştir. Dinsel açıdan *sihir* ve *büyücülük* kapsamı içindedir ve İslâm dinince yadsınmıştır (*Bk.* Sihir). *Simyâ* deyimi Arapçadır ve sözcük anlamında *im* (işâret, alâmet) demektir. *Bk.* Sayı, Sihir, Büyü, Büyücülük, Hurûfîlik.

SÎNÂ — Kur'anda adı geçen bir dağ... *Mü'minûn* sûresinin 20. âyetinde kulla-

nılmıştır: «Sînâ dağında öyle bir ağaç yetiştirdik ki yiyenler için yağ, katık olur». Yorumcular bu ağacın *zeytin ağacı* olduğunu ilerisürüyorlar. *Sînâ* deyimi naptîcedir ve *güzel (Ar.* Hasen) demektir, bundan ötürü kimi çeviriciler bu âyeti «güzel bir dağda» biçiminde de çevirmektedirler, kimileri de «meyveli ağaçlarla sarılmış güzel bir dağdan zeytin ağacı ki onu yiyenlere yağ, katık olur» biçiminde dilegetirirler. *Bk.* Sînîn.

SİNÂNÎYYE — Halvetîliğin bir kolu... XVI. yüzyılda Şeyh İbrahim Ümmî Sinan tarafından kurulmuştur. *Bk.* Halvetîlik.

SİNEK — Çift kanatlı uçucu böcek... Ebû Hüreyre, Hz. Peygamberin şöyle dediğini aktarıyor: «Birinizin içeceğine sinek düşerse onu o içeceğe daldırıp çıkarın, çünkü onun bir kanadında dert, ama öbüründe derman vardır». Yorumcular bu hadîste Hz. Peygamberin «sineğin bir kanadının zehirli, öbür kanadınınsa bu zehiri giderici» olduğunu söylediğini ilerisürüyorlar (*Bk. Zübde-tül Buhârî,* Istanbul 1977, s. 564), bununla beraber şu bilgiyi de ekliyorlar: «Müslümanlıkta genel kural her zararlı şey öldürülür». Buhârî *Sahîh*'inde şu ilginç hadîsi de aktarmaktadır (İbn Ömer söylüyor): «Bir Irak'lı bana: İhrâmlıyken kara sineği öldürene ne lâzım gelir? diye sordu. Şaşkınlıkla yüzüne baktım. Peygamberin torununu öldürür sormazlar da karasineği sorarlar». *Bk.* Hüseyin.

SÎNÎN — Kur'anda adı geçen bir dağ... Kur'anın *Tin* sûresinin 2. âyetinde *sînâ* deyimiyle anlamdaş olarak kullanılmıştır: «Sinâ dağı hakkı için *(ve tûri siyniyne)*». *Mü'minûn* sûresinin 20. âyetinde *Sînâ dağı* deyimi *tûr-i seynâe* deyimiyle dilegetirilmiştir. *Sînâ* deyimi naptîcedir ve *güzel* demektir, *sînîn* deyimiyse habeşçedir ve *güzel* demektir. İsmail Hakkı İzmirli *Kur'ân-ı Kerîm* adlı yapıtında *Tin* sûresinin yukarda verdiğimiz 2. âyetini şöyle yorumlamaktadır (*Bk.* İbid, Istanbul 1977, s. 598): «İncirle zeytinde menfaat, Tûrusinâda fazilet bulunmakla onda lâyık görülmüştür. İncirle zeytin en çok Beyt-i Mukaddes'te olmakla Hz. İsâ'nın, Tûrusînâ Hb. Mûsâ'nın, emniyetli belde de Hz. Peygamberin mahalleridir. Aleyhimüsselâm». *Bk.* Sînâ, Mûsâ.

SÎRE — Hz. Muhammed'in geleneksel yaşam öyküsü... Hz. Peygamberin özgeçmişi (Tercüme-i hâl) bu deyimle dilegetirilir. Arapça *sîra* deyimi *tutum* (tarzı hayât, tavır ve hareket) anlamına gelir, Osmanlıcada *siyret* deyimiyle dilegetirilirdi. Peygamberin yaşamı üstüne ilk yapıtı yazan Urve bin al-Zübeyr (643 -712)'dir, Peygamberin ünlü bir arkadaşının oğludur, hem tarihçi hem de iyi bir hukukçu (Fakîh)'ydu. *Sîre* ya da *sîret* deyimi daha sonra *roman* anlamında da kullanılmıştır, örneğin Arapların ünlü Anter'in romanı *sîret-i Anter* adını taşır. *Bk.* Muhammed.

SİRENK — *Bk.* ZÜMRÜDÜANKA.

SİVÂSÎYYE — Halvetîliğin bir kolu... Doğrudan doğruya Halvetîlikten ayrılan bu kola kurucusu Şemsettin Ahmet Sivâsî'nin adından ötürü *Şemsiyye* de denmiştir. Ne var ki daha sonra Şemsettin'in halîfesi Abdülahad Nurettin ayrı bir kol türetmiş ve *Sivâsîyye* adıyla sürdürerek *Şemsiyye* adını Şemsettin'in öğretisine bırakmıştır. *Bk.* Halvetîlik.

SİYÂM — *Bk.* ORUÇ.

SİYER — Hz. Muhammed'in yaşam öyküsünü anlatan kitap... Böyle bir yaşam öyküsü yazanlara da Osmanlıcada *siyernüvîs* denirdi. *Bk.* Sîre.

SODOM — Erkekler arasında cinsel ilişki kurulduğundan ötürü Tanrıca cezâlandırıldığına inanılan Ürdün kenti... Tevrat'a göre (Tekvin, XIX, 23) aynı nedenden ötürü *Gomora* kentiyle birlikte bir volkanla yerle bir edilmiş. *Sodom*'lular Kur'anda *Lût ulusu* (Kavm-i Lût) olarak anılır. *Bk.* Lût.

SÔFÎ — Gizemci... *Sûfî* de denir, *tasavvufla uğraşan* (Mutasavvıf) demektir, dilimizde aynı anlamda *sofu* deyimi de kul-

lanılır. Bilindiği gibi *tasavvuf* deyimi dilimizde *gizemcilik* deyimiyle dilegetirilmektedir, bundan ötürü *gizemci* de denir. *Bk.* Gizemcilik, Tasavvuf, Sofu.

SOFRA — *Bk.* MÂİDE.

SOFTA — İslâm-Türk din okulu öğrencisi... *Yanmış* ve *kavrulmuş* anlamlarını dilegetiren Farsça *sûhte* (Sühta) deyiminin dilimizde dönüştüğü biçimidir. Bir anlamda din dışında hiçbir bilimsel gerçek tanımayan *bağnaz* (Mutaassıp) anlamında da kullanılmıştır ki bu anlamda *yobaz* da denir. Bu anlamlar, din okulu öğrencilerinin genellikle yarım yamalak bilgilerle yetişip gerçek din bilgisinden de yoksun bulundukları gerçeğinden türemiş olmalıdır.

SOFU — Dinin gereklerine titizlikle uyan kişi... Arapça *sûfî* deyiminden bozulmadır. Halk deyimidir, ters anlamda kullanılmaktadır. Çünkü *sôfî* ya da *sûfî*, gerçekte sünnî anlamda şeriata uymayan kişidir. Sôfîler bir anlamda kendilerini tümüyle dine vermiş kişilerdir, ne var ki sünnîlerin ve şeriatçıların anladıkları ve diledikleri anlamda değil. Buna karşı örneğin tasavvuf bilginlerinden Haleb'li Abdülkadir İsâ *Tasavvufî Hakikatler* adıyla dilimize çevrilen yapıtında (1961 yılında Haleb'de yayımlanan bu yapıt Diyânet İşleri Başkanlığı Teftiş Kurulu üyesi Ahmet Serdaroğlu tarafından dilimize çevrilmiş ve Yeni İlâhiyât Kitabevi tarafından Ankara'da yayımlanmıştır, üstünde yayım tarihi yazılı değildir) şöyle demektedir (*Bk.* İbid, s. 311): «Mutasavvıf kılığına giren öyle kimseler var ki kendilerini sofulardan göstererek iş, söz ve halleriyle tasavvufa ihânet ettiler. Gerçek sofular bunlardan çok uzaktır. Şeriata bağlı olanlar gibi biz de (eşdeyişle, *mârifete bağlı olanlar* demek istiyor. O.H.) bu nokta üstünde durarak gerçek sofuyla sofu görünmek isteyen arasında büyük fark olduğunu ortaya koymalıyız». Abdülkadir İsâ, bu yapıtında, şiî-bâtınî sofuları sahte sofu sayarak, sünnî mutasavvıfları *gerçek sofu* olarak nitelendirmektedir. Sahte sofuları dilegetirmek için de «tasavvufta aşırı giden gullât-i mutasavvıfa» deyimini kullanıyor (*Bk.* Gulât) ki bu deyim açıkça «azgın ve aşırı râfızî ve şiîler»'i dilegetirir (*Bk.* Râfızîlik, Şiîlik). Bununla birlikte yapıtının ilk yaprağında tasavvufu tanımlarken, «mutluluğa ulaşmak için zâhir ve bâtını düzeltmeyi bildiren bilimdir» demektedir, bilindiği gibi *bâtın* (Kur'anın iç ve gizli anlamı) işe karışınca ehl-i sünnetten uzaklaşılmış ve ona karşı çıkılmış demektir, şiîleri ve bâtınîleri suçlamakla bu gerçekten kurtulunmaz. Yapıtının başka bir bölümünde de şöyle demektedir: «Yolunu sapıtmış kimi kişiler, sofuların *seyir*'den maksatlarının (*Bk.* Seyr-ü-sülûk) *kerâmet*'e ulaşmak olduğunu söylerler (*Bk.* Kerâmet, Mârifet). Bu görüşte olanlar kendi içlerindeki pisliği açıklamış olurlar. Oysa biz sofuların ikiyüzlülük (Riyâ ve nifâk) ve benzerleri gibi kötü huylardan arınarak *ihlâs, sıdk* ve *muhabbet* gibi güzel huylar kazanmaya çalıştıklarını görürüz (*Bk.* İhlâs, Sıdk, Muhabbet). Bu üstün niteliklere ulaşabilmesi bakımından sâlikin (*Bk.* Sâlik) bütün bu hastalıklardan ve bozuk emellerden uzaklaşarak yalnız Allah ve O'nun rızâsına (*Bk.* Rızâ) ulaşmak için çalışmasına son derece önem veririz. Kaldı ki sofular ikiyüzlülükten korunmak için kerâmetlerini de son derece gizli tutmaya gayret ederler» (*Bk.* İbid, s. 248). *Bk.* Tasavvuf.

SOĞAN — *Bk.* SARIMSAK.

SOĞUK — Isının üşütecek derecede azaldığı hava... İbn Ömer şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimiz soğuk, fırtınalı, yağmurlu bir gecede ashâbına: Bulunduğunuz yerde namazınızı kılın, buyurmuştur». Bu hadîsten soğuk gecelerde erkek müslümanların mescide gitmeyebilecekleri anlaşılmaktadır. Hz. Peygamberin bu gibi gecelerde Bilâl'e buyurup böylece ilân ettirdiği de söylenmiştir. *Bk.* Namaz.

SOHBET — Görüşüp konuşma... Tasavvuf tarikatlerinde *sohbet* büyük önem taşır, özellikle de melâmîlerde sohbetten başka hiçbir yüküm yoktur, melâmîlerin

ünlü sözünde «sohbete devâmda vefâ» bir kural olarak ilerisürülür (*Bk.* Melâmîlik). Sohbet, tasavvufta *eylemsel yol* (Tarîk-i amelî)'ların başında sayılır. Sohbet, bilgililerle bir arada bulunmayı da sağlar ki bu gizemsel eğitimde başlıbaşına bir okul görevindedir. İyi ve bilgili kimselerin sohbetinde bulunarak iyi ve bilgili olunur. Hz. Peygamber «inanan, inananın aynasıdır» demiştir. Tanrı, *Lokman* sûresinin 15. âyetinde «ve bana dönenlerin yoluna uy» buyurmuştur, *Furkan* sûresinin 59. âyeti «bunu haberi olana sor» buyurur. Ebû Hüreyre şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimize: Kiminle düşüp kalkalım? diye sordular. Görülmesi size Allah'ı en çok hatırlatanlarla, buyurdu», başka bir anlatımda da «kişi sohbetinde bulunduğunun dini ve görüşündedir, size âhireti hatırlatanlarla düşüp kalkın, buyurdu». *Bk.* Tasavvuf.

SON KA'DE — Namazın sonunda bir ettehiyyâtü okuyacak süre oturmak... Sözcük olarak *son oturuş* demektir. Üç ve dört rekâtlık namazlarda iki kez oturulur, birinci oturuşa *ilk ka'de* (Ka'de-i ulâ) ve ikinci oturuşa *son ka'de* (Ka'de-i ahîre) denir. Son oturuş namazın rükünlerindendir ve farzdır, ilk oturuşsa vâcibdir. Oturma süresi bir tahiyyât okuyacak kadardır ki buna *teşehhüd mıkdârı* denir. Sabah namazının farzı gibi iki rekâtlı namazların ka'deleri de *son ka'de* gibidir. *Bk.* Namaz, Namazın rükünleri, Tahîyyât.

SOY — Yaşambilimsel özellikleri kuşaktan kuşağa büyük değişiklikler göstermeyip benzer kalan kandaş birey topluluğu... Ebû Hüreyre şu hadîsi naklet-mektedir: «Biri Peygamberimize gelerek şöyle dedi: Kapkara bir çocuğum doğdu, karımdan kuşkulandım, ne yapayım? Peygamberimiz sordu: Develerin var mı? Var. Renkleri nedir? Kızıldır. İçlerinde karacası yok mu? Var. O renk nereden gelmiş? Herhalde analarından ya da babalarından biri o renkte olacak ki ona çekmiş. Peygamberimiz şöyle buyurdu: Demek ki senin çocuğun da analarından ya da babalarından birine çekmiştir». İslâm hukukçuları bu hadîsten şu sonucu çıkarmışlardır: Bu kadar ufak kuşkularla doğan çocuğun yadsınması ve anadan kuşkulanılması câiz değildir. Kadının zinâ ettiğini görmek ya da buna tanık (şâhid) bulmak ya da son cinsel ilişkiden itibâren altı ay içinde ya da dört yıl sonra çocuğun doğması gibi kesin kanıt gerekir. *Bk.* Zinâ, Neseb.

SÖVME — Bir kimse için aşağılatıcı ve ağır sözler söyleme... *Küfretme* demektir, bir çeşit hakaretli yergiyi dilegetirir. Abdullah İbn Mes'ud şu hadîsi naklediyor: «Bir müslümana sövmek fısktır (Allah'ın buyruğundan çıkmaktır), günahtır. Onunla savaşmak ve bunu helâl saymak küfürdür». Hz. Ayşe şu hadîsi nakletmektedir: «Sakın müslüman ölülere sövmeyiniz». Ebû Hüreyre şu hadîsi de nakletmektedir: «Oruç kalkandır. Oruçlu kimse sakın sövmesin, kendisine söven olursa iki kez, ben oruçluyum, desin». *Bk.* Küfür.

SU — Temizleyici sıvı... Yağmur, kar, dolu olarak bulutlardan yağar. Çay, ırmak, pınar ve benzerlerini dilegetirir ve bunlarla ilgili coğrafyasal adlarda geçer. Kimi mâdenlerin eritilmiş biçimini (altın suyu, gümüş suyu gibi) adlandırır. Türkçe bir sözcüktür. İslâm dininde abdest ve gusül gibi dinsel temizlikte (Tahâret) kullanıldığından çok önemlidir ve bütün ayrıntılarıyla incelenmiştir. İslâmsal dilde suyla ilişkili olarak *arık* (temiz) anlamına gelen Farsça *pâk* deyimi de büyük önem kazanmıştır. Şeriat bu açıdan *su*'yu beş bölüme ayırır: 1. Hem arık hem de arıtıcı olarak kullanılması mekrûh olmayan, 2. Hem arık ve hem de arıtıcı olduğu halde kullanılması mekrûh olan, 3. Kendisi arık olduğu halde başka bir şeyi arıtmayan, 4. Arık olmayan, 5. Arık olup olmadığı şüpheli olan. İslâm dilinde yağmur suyu, kar ve dolu suyu, dere ve ırmak suyu, pınar suyu, kuyu suyu, göl suyu *mutlak su* deyimiyle nitelenir, temizliği gerçekleştiren bu tür sudur. Gülsuyu, çiçek suyu, üzüm suyu, karpuz suyu ve benzerleri *mutlak su* değildir ve arınmada kullanılmaz, bunlara

mukayyed su (Mâ-i mukayyed) denir. Şeriat, dinsel temizlikte kullanılacak olan *mutlak su* (Mâ-i mutlak)'yun bütün niteliklerini titizlikle saptamıştır: Yaratılışı nasılsa öyle kalmış ve üç niteliği (tadı, kokusu, rengi) değişmemiş ve kullanılmamış olan sular hem arık (pâk) ve hem de arıtıcı (pâkleyici) olarak dinsel temizlikte kullanılması câiz olan (mekrûh olmayan) sulardır (*Bk.* Câiz, Mekrûh). Pınar suyu gibi tatlı, deniz suyu gibi tuzlu olabilir. Önemli olan tatlıysa tatlı ve tuzluysa tuzlu kalmış (yaratılışındaki nitelik değişmemiş) olmasıdır. Bu tür suların en üstünü ve yeğleneni zemzem suyudur. Bu türlü suların ısınmış ya da soğumuş olmaları niteliklerini değiştirmez. Balık ve kurbağa gibi suda doğup yaşayan ya da sinek, arı, çekirge gibi kanı az olan hayvanların içlerinde ölmüş bulunması da şeriatça onları mekrûh kılmaz. Şeriat içlerine sabun, toprak, çöven, safran gibi arık bir şey karışan suları da (temel kural olan üç niteliği değiştirdikleri halde) arık ve arıtıcı saymıştır. Kullanılmamış olmak koşulu da kimi durumlarda geçersiz sayılmıştır; temiz olmaları koşuluyla insan, at, deve, sığır, koyun, keçi ve kuş gibi (pisliğini yemeyen) hayvanların artığı olan sular da şeriatça arık ve arıtıcıdır. Mutlak suların bu mekrûh olmayan türüyle her türlü temizlik yapılabilir, içilir, yemek pişirilir, abdest alınır ve gusledilir (*Bk.* Abdest, Gusül). Yukardaki sınıflamada da görüldüğü gibi ikinci tür sular arık ve arıtıcı oldukları halde mekrûh olan sulardır ki: Kedi, tavuk ve benzerleri, atmaca ve şâhin gibi yırtıcı kuşlarla evlerdeki fârelerin artığı olan sulardır. Hem kendisi arık ve hem de arıtıcı sayıldığı halde mekrûh olmayan su varken bu suyu kullanmak tenzihen mekrûhtur, ama mekrûh olmayan su yoksa bu suyla abdest alınabilir ve gusledilebilir. Mekrûh olmayan su yoksa bu ikinci tür suların kullanılmasında kerâhet de yoktur, ama mekrûh olmayan su varsa bu suların kullanılması mekrûh olarak câizdir, kullanılmaması daha iyi olur. Mutlak suların üçüncüsü *kullanılmış sular* (Mâ-i müsta'mel)'dır, şeriat bunları kendisi arık olduğu halde arıtmayan su saymıştır, bu sularla abdest almak ve gusletmek câiz değildir. Demek ki abdest alınan ya da gusledilen su biriktirilerek onunla yeniden abdest alınamaz ya da gusledilemez, ama bu suyla başka şeyler temizlenebilir, içilmeleri ve yemek pişirilmesi de tenzihen mekrûhtur. Mutlak suların dördüncüsü temiz olmayan sulardır. Köpeğin, domuzun, maymunun ve yırtıcı hayvanların artığı olan sular temiz olmadığı gibi içine kan, şarap, pislik düşmüş küçük durgun sular da temiz değildir. Bunlarla hiçbir temizlik yapılmaz, zorunlu kalınmadıkça bu suları hangi biçimde olursa olsun kullanmak haramdır. Durgun su olduğu halde yüzü yüz arşın ve daha çok olan ve elle çalkalandığında dibi görünmeyecek derecede derin olan sular *büyük durgun su* ve bundan ötürü de *akarsu* hükmündedir. Dinsel temizlikte kullanılabilecek mutlak suların (çünkü mukayyet sularla dinsel temizlik câiz değildir, bu sularla ancak çok zorda kalınca pislik temizlenebilir) beşinci ve son biçimindeki şüphelilik, suyun arık olup olmadığından çok, bu suyun dinsel açıdan arık sayılıp sayılmayacağı üstündedir. Eşek ve ondan doğan katırın artığı olan az miktardaki suyun abdest ve gusülde kullanılıp kullanılmamasında mezhepler (fakîhler ve müctehidler) bir karara varmakta duraksamışlar (tereddüt etmişler) ve bu suları *şüpheli* (Mâ-i meşkûk) sayarak bu sularla abdest alınmamasını ve gusledilmemesini öğütlemişlerdir. Şeriatın bu sınıflaması *kullanma zorunda kalma* durumlarına özgüdür, şöylece özetlenip kesin bir kurala bağlanabilir: *Kullanma zorunda kalınmadıkça kesinlikle temiz olduğu bilinmeyen sular abdest ve gusülde kullanılmamalıdır.* Kullanma zorunda kalınırsa bu sular da kullanılabilir, hattâ bilindiği gibi toprakla bile teyemmüm edilebilir (*Bk.* Teyemmüm), bütün bu hükümler Hz. Peygamberin çeşitli hadîslerinden çıkarsanan *dinde güçlük yoktur* temel şeriat kuralına dayanır. Sular konusunda şeriat *durgun su* (Mâ-i râkid), *akarsu* (Mâ-i cârî)

ve *az su* (Mâ-i kalîl) ölçütlerini de koymuştur. Yukarda açıklandığı gibi büyük durgun sular (yüzeyi yüz arşın ve daha çok genişlikte ve elle karıştırıldığında dibi görünmeyecek derinlikte olan durgun sular) akarsu hükmündedir. Akarsularsa, aynı zamanda *çok su* niteliğinde olduğundan, içine pis bir şey atıldığı ya da düştüğü ya da temiz olmayan bir hayvan tarafından içildiği durumlarda bile renk, koku ve tadlarından biri bozulmadıkça *temiz ve kullanılabilir* sulardır. Buna karşı az ve akmayan sular (küçük durgun sular) içlerine pis bir şey karıştığı durumlarda tad, koku ve renkleri değişmemiş olsa bile *pistir ve kullanılamaz.* Hanefî ve Hanbelî mezheplerine göre böyledir, bu konuda sâdece Şâfiî ve Mâlikî mezhepleri üç nitelik kuralına bağlı kalmışlar ve bu niteliklerden biri bozulmadıkça bu gibi suları da temiz saymışlardır. Ama, ister az ya da çok olsun, herhangi bir suya şeriatın yasakladığı şarap, kan, idrâr ve benzerlerinin damlası karışırsa ya da domuz, köpek gibi hayvanlar tarafından içilmiş olursa o su kirlenir ve mekrûh olur, kullanılamaz. Su konusunda pek çok Peygamber sözü (hadîs) vardır. Örneğin, Ebû Hüreyre şu hadîsi naklediyor: «Biz dünyada ümmetlerin sonuncusu, âhiretteyse öncüsüyüz. Hiçbiriniz durgun suya bevl ettikten (işedikten) sonra ondan su alıp yıkanmasın». Ebû Hüreyre şu hadîsleri de nakletmektedir: «Suyu çok kullanmaktan hiç kimse kınanmamalıdır», «kullanacağınızdan fazla olan suyunuzu başkalarından esirgemeyiniz», «Allah kıyâmet gününde üç kimseyi bağışlamayacaktır, bunlardan birincisi fazla suyu varken bunu başkalarından esirgeyen kimsedir», «Ashâb: Ey Allah'ın elçisi, hayvanlara iyilik etmekte bizim için bir sevâp var mıdır? dediler. Peygamberimiz: Evet, her yaşayan ciğeri sulayana sevâp vardır, buyurdu». Su, felsefe açısından da, evrenin özü sayılır ve ilk insanlardan beri kutsallığına inanılmıştır. Doğadaki sonsuz çeşitliliğin temel bir özdekten çıktığı, bu özdeğin değişim ve görünümleri olduğu inancı hemen *ilk inanç* denebilecek kadar eskidir. Bu temel özdek Sümer'lerden Amerika yerlilerine, Antikçağ Yunan felsefesinden İslâm dinine kadar bütün inançlarda *su'* dur. Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an,* din ve dolayısıyla inanç alanının sonuncu ürünü olarak, bütün inançların bu ortak varsayımını şu Tanrı sözüyle özetler: *Bütün varlıkların özü su'dur (Ar. Ve minel mâi külli şey'in hayy).* Suyun yoğunlaşmasından *toprak* ve suyun buharlaşmasından *gök* oluşmuş. Sümer inançlarında bunlar *Ab-zu* (tatlı su)'yla *Tiamat* (tuzlu su)'ın birleşmesinden doğar. *İlkin su vardı* varsayımı Asya tasarımlarından Amerika ilkelleri tasarımlarına kadar bütün ilkel tasarımlarda ortaktır (*Bk.* I. Paulson, *Die Religionen der Nordasiatischen Völker,* Stuttgart 1962, s. 32; W Schmidt, *Der Ursprung der Gottesidee,* Münster 1934, s. 206). Altay Türkleri tasarımlarına göre de evren yaratılmadan önce salt su'ydu (*Bk.* Radloff, *Sibirya'dan,* A. Temir çevirisi, Istanbul 1958, II, s. 6). Bilimsel bilginin başlangıcı sayılan Antikçağ Yunan felsefesinin ilk düşünürü Thales de böyle der: *Her şeyin başı, kökü, kaynağı su'dur.* Çağdaş bilim, bu inançsal varsayımları bir anlamda doğrulamaktadır: Yaşam suda başlamıştır, inorganik özdek organik özdeğe suda dönüşmüştür, su içinde oluşan bitki (Phytoplancton) su içinde oluşan hayvana (Zooplancton) dönüşmekle insansal yaşam da başlamış olmaktadır. Yunan mitolojisinde tanrıların bile *su* üstüne yemin etmeleri boşuna değildir. Anadolu, baştan başa bir *ayazma* (kutsal su)'lar ülkesidir. Kimi ilkellerde *su* doğrudan doğruya bir tanrı, kimi ilkellerde de arıtıcı bir tapım aracıdır. *Su*'yun tanrılık niteliği, gelişmiş mitolojilerde de sürelgelmiştir. Pek çok dinsel ve büyüsel işlemler, hemen bütün topluluklarda, suyla yapılmıştır. Örneğin *vaftiz* bunun hıristiyan dininde de süregelen en yeni örneğidir. *Su kültü* sadece ilkellere özgü olmayıp bütün eski toplumda yaygındır. Mısır'da Nil'in, Hindistan'da Ganj'ın vb. kutsallığı bu tapımın çeşitli biçimlerini yansıtır. (Bu konuda *Bk. Histoire des*

Religions, Encyclopédie de la Pléiade yayını, Gallimard 1970, cilt I, s. 111, 162, 599, 642, 644, 668, 687). *Bk.* Abdest, Gusül, Tahâret, Necâset, Neces, Necis, Teyemmüm, Kuyu, Câiz, Mekrûh, Haram.

SUÂL MELEKLERİ — *Bk.* MÜNKER V6 NEKİR.

SUBH — Gün ağarması... *Fecir* (Al-facr) ve *şafak* (Al-şafak) da denir. Bununla beraber fecir *tan kızıllığı*'nı, şafak *alacakaranlık* durumunu da dilegetirir. Bu kızıllık ve alacakaranlık hem sabah, hem de akşam gerçekleşir. Bundan ötürü bu terimler sabah (beşinci namaz) ve akşam (üçüncü namaz) vakitlerinin saptanmasında kullanılır. *Al-Subh* iki kez gerçekleşir, eşdeyişle gün sabahleyin önce biraz ağarır ve sonra kararır, daha sonra yeniden ağarır. Bunun birincisine *al -subh al-kâzib* (yalancı aydınlık) ve ikincisine *al-subh al-sâdık* (gerçek aydınlık) denir. Bu iki aydınlık akşam vaktinde de ters biçimde olur, eşdeyişle birincisi gerçek ve ikincisi yalancıdır. Akşamın yalancı aydınlığı sabahınkinden daha az sürer. Mezhepler namaz vakitlerini bu ölçülere göre düzenlemişlerdir. Gerçekte bu düzenleme Peygamberin bu konudaki birçok hadîslerine dayanır ve gerekçesi de gün doğarken ve gün batarken (eski güneş tapımı zamanları olduğundan ötürü) namaz kılınmasını önlemektir. *Bk.* Mîkat, Namaz vakitleri, Kerâhet vakti.

SUBHA — Tasavvuf dilinde, Tanrı ışığının vurmasıyla varlıklaşıp meydana çıkan karanlık özdek... Kimi tarikatlerin inancına göre özdek (madde) karanlıktır, aydınlık (nûr) olan sâdece Tanrı'dır. Tanrı, sonsuz karanlığın içinde kime ve nereye ışığını çevirdiyse sâdece o varlıklaşmış, eşdeyişle cisim olmuştur. *Bk.* Vahdet-i vücûd, Işık, Sühreverdîlik.

SUDÛR — Tasavvuf dilinde, Tanrı'nın özdeksel bir varlık olarak belirmesi... Sözcük olarak Arapça *olma* demektir. Tanrı'nın böylesine *meydana çıkma (Fr.* Procession)'sıyla yeniden Tanrılığa *dönme (Ar.* Uruç, *Fr.* Conversion)'sine *türüm (Fr.* Emanation) denir. *Bk.* Vahdet-i vücûd.

SÛFÎ — *Bk.* SÔFÎ.

SUFRÎYYE — Hâricîliğin bir kolu... VII. yüzyılda Ziyad bin el-Esfar tarafından kurulmuştur. Bu yüzden *Ziyâdiyye* de denir. Ziyad, usçu bir İslâm anlayışı geliştirmiştir. *Recm* adı verilen kocasını aldatan kadının taşla öldürülmesi yöntemine karşı çıkmış, düşman ve müşrik kadın ve çocuklarının öldürülmesini yasaklamış; kaatil, hırsız, zinâ eden vb. gibi kişileri *kâfir* ve *müşrik* saymamıştır. Ona göre *küfür* Tanrı'yı yadsımakla, *şirk* putlara ve şeytana tapmakla olur. *Takiyye* (inançsal gizlilik)'yi de suçlamış ve düşüncelerini her yerde açıklamayı görev bilmiştir. *Bk.* Haricîlik.

SUHREVERDÎLİK — *Bk.* SÜHREVERDÎLİK.

SUHREVERDÎYYE — *Bk.* SÜHREVERDÎYYE.

SÛHTE — *Bk.* SOFTA.

SUHÛF — Kitap gönderilmeyen kimi peygamberlere gönderilen dinsel buyrukları kapsayan sayfalar... Arapça *sayfalar* demektir. Kendilerine *suhûf* gönderilen peygamberler Hz. Âdem (10 sayfa), Hz. Şit (50 sayfa), Hz. İdris (30 sayfa), Hz. İbrahim (10 sayfa)'dir. *Bk.* Peygamber.

SÛ-İ ZAN — Kötü sanı... *Hucûrât* sûresinin 12. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, sanıların çoğundan çekinin, çünkü kimi sanılar günahtır *(Yâ eyyühelleziyne, âmenüctenibû kesiyren minazzann, inne ba'dezzanni ism)».* Yorumcular günah olan sanıların iyi insanları kötü sanmak (Sû-i zan) olduğunu ilerisürmüşlerdir (Örneğin *Bk.* İsmail Hakkı İzmirli, *Kur' ân-ı Kerîm,* Istanbul 1977, s. 518).

SULH — Barış... İslâm dininin *çok iyi bir davranış* saydığı *sulh,* Kur'anın birçok âyetlerinde *barışma* ve *uzlaşma* anlamlarında kullanılmıştır. Örneğin *Bakara* sûresinin 224. âyeti «insanların arasını düzeltmekten *(ve tuslihû beynennâs)*

kaçınmayın» der, *Nisâ* sûresinin 128. âyeti de «barış her şeyden iyidir *(vessulhu hayr)*» demektedir, *Enfâl* sûresi «artık aranızı düzeltin *(ve aslihû zâte beyniküm)*» âyetiyle başlar, 61. âyeti de şöyle der: «Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de yanaş». Bu anlamın dışında *sulh* deyimi, İslâm hukukunda (*Bk.* Fıkıh) amacı uzlaşmazlığı gidermek olan bir *satış anlaşması (Lâ.* Transactio)'nı da dilegetirir. Bu anlamda *sulh* üç türlüdür: 1. Yakınmaya (şikâyete) konu olan tarafın yakınmayı kabul etmesiyle gerçekleşen sulh, 2. Yakınmaya konu olan tarafın bunu kabul etmemesiyle gerçekleşen sulh, 3. Yakınmaya konu olan tarafın susma (sükût)'sıyla gerçekleşen sulh. Uzlaşma ve uzlaştırmayı öven Peygamber sözleri de pek çoktur. Buhârî *Sahîh* adlı yapıtının *Barış bölümü* (Kitâb-üs-Sulh)'nda bu hadîslerin doğru olanlarını bildirmektedir. Örneğin Ukbe kızı Ümmü Gülsüm, Hz. Peygamberin şöyle dediğini anlatıyor: «İnsanları birbirleriyle uzlaştırmak için *(sulh-u beynennâs)* iyi sözler götürüp getiren yalancı değildir», bilindiği gibi söz götürüp getirme (dedikodu) İslâm dininde kötülenmiş ve günah sayılmıştır, bu hadîs insanları uzlaştırmak için söz götürüp getirmenin günah olmadığını bildirmektedir. Sehl İbn Sa'd şu hadîsi naklediyor: «Medîne yakınındaki Kuba halkı birbirlerini taşlayarak kavgaya tutuşmuşlardı. Peygamberimiz bunu duyunca ashâbına: Haydi gidelim, onların aralarını bulalım (sulh edelim) buyurdu». Hz. Peygamberin *Hudeybiye barış andlaşması* (Hudeybiye musâlâhası)'nı anlatan pek çok hadîs de İslâm dininin *sulh* konusundaki örnekleridir. *Bk.* Fıkıh, Ticâret, Hudeybiye.

SULTAN — Devlet gücünü elinde tutan... *Erkli* deyimiyle çevrilebilir, eski deyimle *hükümdâr* (Hüküm verme yetkisini elinde tutan) demektir ki *yetke* (*Fr.* Autorité) anlamındaki Arapça *sulta* deyiminden türetilmekle *yetkeli* (Sulta sâhibi) demektir. XI. yüzyıldan itibâren bağımsız hükümdârlar için kullanılmıştır. Osmanlı düzeninde *pâdişâh (Bk.* Pâdişâh) anlamında kullanıldığı gibi, bunların karıları ve kızları için de kullanılmıştır (Pâdişâhta öne, kadın ve kızlarda sona gelir. Örneğin: *Sultan Osman, Kösem Sultan).* Kur'anda birçok anlamlarda kullanılmıştır: Örneğin *İbrahim* sûresinin 10. ve 11. âyetlerinde *büyüsel erk* (Sihrî iktidâr) olarak *kanıt* (Burhân, Huccet) anlamında kullanılmıştır, 10. âyet şöyle der: «Onlar: Öyleyse bize apaçık bir kanıt getirin *(fe'tûnâ bisultânin mübiyn)* demişlerdi», 11. âyet de şöyle der: «Peygamberleri de şöyle demişlerdi: Allah'ın izni olmadan size kanıt getirmek elimizde değildir *(ne'tiyeküm bisultânin illâ bi'iznillâh)». Güç* (kudret) anlamında kullanıldığı da olmuştur, bu anlamda altı âyette kullanılmıştır, örneğin aynı sûrenin 22. âyeti şöyle der: «Sizi çağırmaktan başka üstünüzde hiçbir gücüm yoktu *(ve mâ kâne liye aleyküm min sultânin)», Hicir* sûresinin 42. âyeti de bu anlamda şöyle der: «Kullarımın üstünde senin hiçbir gücün olamaz *(inne ibâdiy leyse leke aleyhim sultânün)».* Deyim, Peygamber sözlerinde de *yönetimsel erk* (İdârî iktidâr) anlamında kullanılmıştır, örneğin Hz. Muhammed ünlü bir hadîsinde şöyle demiştir: «yönetimsel erk yeryüzünde Allah'ın gölgesidir *(al-sultan zill Allah fil'ard). Bk.* Pâdişâh.

SULTAN İSHAK — Alevîlerin kutsal saydıkları din büyüğü... *Sultan Sohak* da denir. Hz. Ali'nin Tanrılığını ileri süren *alevî* kolları inancına göre Zagres dağlarında yaşarmış, Şeyh İsî'yle Dâyira adlı bir kadının oğluymuş. Bünyamin, Dâvût, Mustafa Devdan ve Pîr Mûsî adlarını taşıyan dört melek onun buyruğu altındaymış. Kimi alevîlere göre de insan biçimindeki Tanrı'ymış. *Bk.* Alevîlik.

SULTAN SOHAK — *Bk.* SULTAN İSHAK.

SÛR — Kıyâmet gününde İsrâfil adlı meleğin çalacağı boru... Sözcük anlamında boynuzdan yapılan *boru* demektir,

dinsel terminolojide *İsrâfil'in borusu* (Sûr-u İsrâfil) denir. Kur'anın on sûresinde sözü edilir ve *nufiha fil'sûr* deyimiyle dilegetirilir, sâdece bir âyette *nukira fil'nakur* deyimiyle anılır. Kur'anın bir âyetinde bir nefes (Nafha vâhide) de çalınacağından sözedildiği halde başka bir âyetinde iki nefeste çalınacağı ve birinci çalınışında gökte ve yerde bulunan her şeyin yıkılıp öleceği (Şa'ika) ve ikinci çalınışında dirilip kalkacakları (Kıyâme) bildirilir, *Hakka* sûresinin 13. ve 14. âyetleri şöyle der: «Kıyâmet borusu bir kez üfürülünce *(feizâ nüfiha fiyssûrî nefhatün vâhidetün)* yerlerle dağlar yerlerinden oynayıp birbirlerine çarparak hepsi darmadağın olunca», 15. âyeti de bunu şöylece tamamlar: «İşte o gün olacak olur» (Kanımızca buradaki *nefhatün vâhidetün* deyimi *ilk kez çalınınca* anlamına da gelebilir ve böylelikle aşağıda bildireceğimiz âyetle çelişmez), *Zümer* sûresinin 68. âyeti de şöyle der: «Kıyâmet borusu *(nüfiha fiyssûrî)* üfürülünce Allah'ın dilediği kimselerden başka göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölü düşer, sonra bir daha üfürülünce tümü de hemen ayağa kalkıp bakışırlar *(sümme nüfiha fiyhi uhrâ feizâhüm kıyâmün yanzurûn)*». Hz. Peygamberin hadîslerinde sûrun ilk çalınışı, kıyâmet günü belirtileri arasında sayılmıştır. Ebû Hüreyre şu hadîsi naklediyor: «Kıyâmet gününde İsrâfil iki kez *sûr* üfleyecek, ilkinde gökteki ve yerdeki yaratıkların hepsi ölecek, ancak Allah'ın dilediği kalacak, ikinci üflemede bütün ölüler dirilip yerlerinden kalkarak şaşkınlık içinde, acabâ ne olacak? diye düşünüp bekleyecekler. Bu iki üflemenin arası *kırk*'tır. İnsan bedeninin kuyruk sokumu kemiğinden başka her yeri çürür, ikinci yaratılış o kemikten olacaktır». Ebû Hüreyre'ye hadîste geçen bu *kırk* sayısının yıl mı, ay mı ya da gün mü olduğu sorulmuş oysa «Peygamberimiz açıklamadı» demiştir. Yorumcular bu hadîs için şövle demektedirler: «İkinci yaratılış kuyruk sokumu kemiğinin tek cüz'ünden (eşdeyişle, atomundan) olacaktır, kimi anlatımlarda «hardal tânesi kadar bir cüz'ünden yaratılacak» sözü de vardır, bu da ehl-i sünnetin insanların parçalanmaz cüz'ünün çürümeyeceği ve ikinci kez ondan yaratılacağı inancına uygundur. Peygamberlerin ve şehitlerin tenlerinin çürümeyeceği başka hadîslerde bildirilmiştir. Gene Ebû Hüreyre *Zûmer* sûresinin 68. âyetiyle ilgili olarak şu hadîsi de nakletmektedir: «Bir zaman gelecek ki Medîne boş kalacaktır, onu kurtlar ve kuşlar kaplayacaklardır, insanoğullarından en son ölecek olan Müzeyne kabîlesinden iki çobandır. Bunlar Medîne'ye doğru koyunlarını sürüp gelirken onun bu perişanlığını görüp çok korkacaklar ve yüzüstü düşerek öleceklerdir». Yorumcular bu hadîs için de şöyle demektedirler: Bu olay, boru üfürülmeden az önce olacaktır. Halîfe Yezîd zamânında Medîne başkaldırmış, Harre denilen olayda toptan öldürme (Katl-i âm) 'ye gidilmiş ve on bin insan öldürülmüştür. Ancak insanların bir bölümü dağlara kaçtıklarına göre hadîsin bildirdiği olay bu olmasa gerektir. *Bk.* Kıyâmet, İsrâfil.

SURÂDIK — Üstü kapalı dar ve uzun geçit... Farsçadır, Arapçası *dehlîz*'dir. *Kehf* sûresinin 29. âyetinde kullanılmıştır. Çeşitli Kur'an çeviricileri bu âyeti çeşitli deyimlerle çevirmişlerdir. Örneğin İsmail Hakkı İzmirli «ateşin etrâfına çekilen kalın perdeler», Prof. İsmail Hakkı Baltacıoğlu «ateşin dört bir yanı», Prof. Sâdi Irmak «alev dumanı kendilerine çevirecek ateş», Hacı Murad «çepçevre kuşatan duvar» deyimleriyle dilimize çeviriyorlar. Kanımızca doğrusu şu olmalıdır: «Tanımazlara öyle bir cehennem hazırladık ki, onları ateş geçitleriyle saracaktır *(nâren ehâta bîhîm surâdikuhâ)*».

SÛRE — Kur'anın bölümlerinden her biri... Müslümanların kutsal kitabı Kur'an yüz on dört *sûre*'dir. Her *sûre* üçten (örneğin *Kevser)* iki yüz seksen altıya (örneğin *Bakara)* kadar değişik sayıda *âyet*'ten oluşur. Mekke kentinde indirilenlere *Mekkî sûreler,* Medîne kentinde indirilenlere *Medenî sûreler,* bu iki kentin dışında inenlere de *Seferî sûreler*

denir. Sahâbe'den İbn Atıyye şöyle demektedir: «Sûrelerin çoğunun sıra düzeni (tertîbi) daha Peygamberin yaşadığı sırada belliydi. Yedi uzun sûre *Seb'i tıvâl,* Hâ Mim'le başlayan sûreler *Hâmimler,* mushafın sonundaki sûreler *mufassal* diye adlandırılırdı». Bu hadîste de bir bölümü bildirildiği gibi Kur'anın 114 sûresi beş kümede sınıflandırılmıştır: 1. *Tıvâl* (Âyetleri yüzden fazla olan sûreler), 2. *Mîûn* (Âyetleri yüz çevresinde olan sûreler), 3. *Desânî* (Ha Mim'ler, Elif Lâm'lar vb. gibi ikişerli sûreler), 4. *Mesânî* (Âyetleri yüzden az olan sûreler), 5. *Mufassal* (Mushafın sonuna konan kısa sûreler). Kur'anın özü ve özeti niteliğinde bulunan *Fâtiha* sûresi mushafın en başına konmuştur. Bundan sonra *seb'i tıvâl* adı verilen yedi uzun sûre *(Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, En'am, A'raf, Tevbe)* gelmektedir. Ne var ki bunların sıralanmasında *A'raf* sûresiyle *Tevbe* sûresinin arasına 75 âyetli *Enfâl* sûresi yerleştirilmiştir. Bilindiği gibi *Tevbe* sûresi *besmele*'siz başlayan tek sûredir, kimileri bu sûreyi *Enfâl* sûresinin devamı saymışlardır ki bu takdirde *Enfâl* sûresi 204 âyetlik çok uzun bir sûre olmaktadır. Kur'andaki sûrelerin sıra düzeni Hz. Osman'ın halîfeliği sırasında ve onun buyruğuyla yetkili bir kurul tarafından yapılmıştı. Bu konuda Hz. Abdullah İbn Abbas şöyle demektedir: «Hz. Osman'a sordum: Neden *mesânî* (âyetleri yüzden az olan)'den *Enfâl* sûresiyle *mîûn* (âyetleri yüz civarında olan)'dan *Tevbe* sûresini yan yana getirdiniz? Hem neden aralarına *Bismillâhirrahmânirrahîm* yazmadınız ve onu *seb'i tıvâl* (yedi uzun sûre) arasına koydunuz?.. Bana şu karşılığı verdi: Allah'ın elçisine birçok âyetler inerdi. Bu âyetlerden biri inince vahiy kâtiplerinden birkaçını çağırır, şu ve şu âyetleri içinde şu ve şu âyetler bulunan sûreye yazın, diye buyururdu. *Enfâl* sûresi Medîne'de ilk inenlerdendir, konusu *Tevbe* sûresinin konusuna benzer, birinin anlattıkları ötekinin anlattıklarına yakındır. Bana öyle geldi ki bu iki sûre birbirine bağlıdır. Peygamberimiz bu sûrenin ötekine bağlı bulunup bulunmadığını açıklamadan öldü, işte bu nedenden ötürü *Tevbe* (Berâeh) sûresini *Enfâl* sûresinin ardına koydum ve aralarına besmele yazmadım». Demek ki Hz. Osman da *Tevbe* sûresinin *Enfâl*'in devâmı olduğu kanısındaydı ve bundan ötürü de başına besmele koydurmamıştı. Bundan, aynı zamanda, sûrelerin âyetler sıra düzeniyle oluşmadıkları ve çok sonra inen bir âyetin çok önce inen başka bir âyetin arkasına konarak belli bir sûreyi oluşturduğu da anlaşılmaktadır. Bu konuda Osman bin Ebül'as şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimizin huzûrunda oturuyordum. Vahiy geldiği zamanlarda olduğu gibi gözlerini belli bir noktaya dikmiş, bakıyordu. Sonra açılarak şöyle dedi: Cebrâil geldi, şu âyeti şu sûrenin şu yerine koymamı buyurdu». Bu hadîsten esinlenen İmam Süyûtî *İtkan* adlı yapıtında şöyle diyor (cilt I, s. 60 vd.): «Sûrelerin sıra düzeni (tertîbi) de vahiyle olmuştur. Yalnız Berâeh sûresiyle (Tevbe) Enfâl sûreleri böyle değildir». Buhârî de Abdullah İbn Zübeyr (Hz. Osman'ın kardeşinin oğlu)'den şunu rivâyet etmektedir: «Osman'a dedim ki: *Velleziyne yüteveffevne minküm* âyeti başka bir âyetle yürürlükten kaldırılmıştı (neshedilmişti), onu neden Kur'ana koydurdun? Bana şu karşılığı verdi: Ey kardeşimoğlu, Kur'anda tek sözün yerini değiştirtemem». İbn Abbas kimi sûrelerin bütünüyle ve birden indiğini de (örneğin *En'am* sûresinin 151, 152, 153. âyetleri dışındaki bütün âyetleri birden inmiştir) söylemektedir. Bir sûre tamamlanmadan başka bir sûreyle ilgili âyetlerin inişi, herhangi bir olayın çözümlenmesi için bir âyet inmesi zorunluğundan doğmuştur. Bu gibi âyetler de, yukarda da değinildiği gibi, Hz. Peygamber tarafından Tanrısal vahiyle âit oldukları sûrelerdeki yerlerine koydurulmuştur. İlk inen sûre *Alak* sûresi ve bunun «*İkrâ bismi Rabbike*» yle başlayan ilk âyetleridir. Bunun üzerinde tartışma yoktur, çünkü bizzat Hz. Peygamber tarafından bildirilmiştir. Son inen âyetinse İbn Abbas tarafından *Bakara* sûresinin «öyle bir günden sakını-

nız ki o gün Allah'a döndürüleceksiniz *(vetteku yevmen türceûne fîhi illâllah)»* sözleriyle başlayan 281. âyeti, Hz. Ömer tarafından da gene *Bakara* sûresinin «ey inananlar, Allah'tan korkun, fâizden kalanı bırakın» sözleriyle başlayan 278. âyeti olduğu ilerisürülmüştür. Her ikisi de çok güvenilir kişiler olduğundan bu konu aydınlanmış değildir. Hz. Muhammed son âyetin inişinden dokuz gün sonra ölmüştür. Kur'anın 114 sûresinde 6666 âyet, 77934 sözcük (kelime) ve 327304 harf vardır. Sûreler Hz. Peygamberin yaşamı sırasında yazıya geçirilmişti, ama bir Kitap hâlinde (Mushaf) toplanıp düzenlenmemişti. Sûrelerin bir araya toplanması işi, Hz. Ömer' in isteği ve dürtüsüyle Hz. Ebû Bekir'in halîfeliği sırasında Hz. Peygamberin yazıcılarından Zeyd bin Sâbit'e yaptırıldı. Kur'an tarihleri (Târih-i Kur'ân) bu işin yaptırılması nedenleriyle yapılması sırasında gösterilen titizlik üstüne önemli belgeler vermektedirler. Örneğin Hz. Ali, halîfe olan Hz. Ebû Bekir'in bîatında (kendisini halîfe olarak tanıma töreninde) bulunmamış, bunun üzerine Hz. Ali' nin Hz. Ebû Bekir'e bîat etmeyeceği yolunda dedikodular çıkmış. Kendisine bîat edip etmeyeceğini soran Hz. Ebû Bekir'e Hz. Ali şu karşılığı vermiş: «Yok vallahi, elbette sana bîat edeceğim. Baktım ki Allah'ın kitabına ekler (ilâveler) yapıyorlar, onu değiştiriyorlar. Kur'anı doğru olarak bir araya toplamadıkça kaftanımı giyip namazlar için bile evden çıkmayacağıma yemin etmiştim». Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ömer, Zeyd bin Sâbit'e şu buyruğu vermişler: «Mescidin kapısına oturacaksın, kim iki tanık göstererek Kur'andan bir şey getirirse onu yazacaksın». Bu konuda o kadar titizlik gösterilmiş ki bizzat Hz. Ömer'in bildirdiği «recm âyeti» bile Hz. Ömer bu âyetin Hz. Peygamberin önünde okunduğunu tanıtlayacak iki tanık bulamadığı için Kur'ana alınmamış (*Bk.* Recm). Zeyd bin Sâbit de şöyle demektedir (*Bk.* Prof. İsmail Hakkı İzmirli, *Târih-i Kur'ân*, s. 11): «Ahzâb sûresinin bir âyetini bulamamıştım. Oysa onu Peygamberden bizzat işitmiştim. Araştırdım, Huzeyme bin Sâbit el-Ansârî'de buldum, *minel mü' minîyne ricâlün sadeku* diye başlayan bu âyeti sûresindeki yerine koydum». Buhârî, Zeyd bin Sâbit'in şöyle dediğini de kaydediyor: «Kur'anın tümünü taş parçaları, hurma yaprakları ve sahâbe'lerin ezberlerinden (hâfızalarından) araştırıp topladım». Toplama işi bir yıl kadar sürmüştür, demek ki Hz. Peygamberin ölümünden itibâren bir yıl içinde Kur'an toplanıp bir araya getirilmiş bulunuyordu. Kur'anın toplanıp *mushaf* (bir araya getirilmiş sayfalar) hâline getirilmesi işi bittikten sonra sûreler bütün sahâbelerin (Peygamberin arkadaşlarının) bulunduğu bir toplantıda Hz. Ömer tarafından okunmuş ve onaylanmıştır. Bu sahâbelerin birçoğu esâsen bu sûreleri ezber bilmekteydiler, bundan ötürü toplanan sûrelerde hiçbir yanlışlık bulunmadığı kesin sayılmaktadır. Ne var ki toplanan bu *Mushaf* tek nushaydı, oysa bir hayli genişlemiş bulunan İslâm ülkesinin çeşitli bölgelerinde Kur'anın okunuşu üstünde tartışmalar çıkıyor ve yazılı bir metne başvurma zorunluğu duyuluyordu. Hz. Osman'ın halîfeliği sırasında sûrelerin bir sıra düzenine (tertîbe) konup *Mushaf*' ın çoğaltılması ve ülkenin her yanına yollanması bu zorunluktan doğmuştur. Hz. Osman sahâbelerden (özellikle de Kureyş ve Ensâr'dan) on iki kişilik bir kurul toplayarak Mushaf'ı bir sıra düzenine koydurup çoğalttırdı (teksîr ettirdi). Buhârî bu kurulda Zeyd bin Sâbit, Abdullah İbn Zübeyr, Said İbn Abbas, Abdurrahman bin Hâris'in de bulunduğunu yazmaktadır. Sûre ve âyetlerdeki her sözcüğün nasıl okunması (telâffuz) ve nasıl yazılması (imlâ) gerektiği üstünde titizlikle durulmuş ve örneğin o sûre ve âyeti bizzat Hz. Peygamberden duymuş olanların ne kadar uzakta bulunurlarsa bulunsunlar ayaklarına kadar gidilerek onayları alınmıştır. Örneğin kurulda bulunanlardan Hanîf şöyle demektedir: «Hz. Osman beni üstünde *lem yetesenne feemihilil kâfirîn, lâtebdile lilhalkıllah* yazılı bir koyunun kürek kemiğiyle (O çağda yazı hayvan ke-

mikleri üstüne de yazılırdı. O.H.) Übey İbn Ka'b'a gönderdi. Übey kalemi eline alarak *lilhalkıllah* sözcüğünün bir L harfini silerek *lihalkıllah* biçimine soktu, *feemihil*'i silerek *femehhil* yazdı, *lem yetesenne*'nin sonuna bir H harfi ekleyerek *lem yetesenneh* biçimine koydu». Görüldüğü gibi bu kurul çalışmasında büyük bir titizlik gösterilerek her sözcük üstünde ayrı ayrı durulmuştur. Bugün elimizde bulunanlar Hz. Osman'ın bu kurula düzenlettirdiği *Mushaf*'lardır. Kimi sûrelerin başlarında bulunan ve ne anlama geldikleri birçok yorumlara karşın (rağmen) bilinmeyen harflere İslâmsal dilde *mukattaât* denir *(Bk.* Hurûf-u mukattaât). *Kesikler* anlamına gelen bu deyim bu harflere kesik kesik (eşdeyişle, harf harf, sözcük yapmadan) okunmalarından ötürü verilmiştir. Ne anlama geldiklerini açıklamamakla beraber bu harflerin Allah tarafından indirildiğini İbn Abbas'ın naklettiği bir hadîsinde bizzat Hz. Peygamber söylemiştir (*Bk.* Muhkemât, Müteşâbihât). *Mukattaât-ı suver* (Sûrelerin kesikleri) adı verilen bu harfler 29 sûrenin başında yer almıştır. Söylendiğine göre Allah kimi sûrelerin başına bu harfleri koymakla şunu demek istemiş olmalıdır: «Ey Araplar, ben Kur'anı pek iyi bildiğiniz elif, lâm, mim gibi sizin harflerinizle düzenledim. Becerebiliyorsanız siz de bu kendi harflerinizi kullanarak bir benzerini yapın. Yapamıyorsanız, ki yapamazsınız, Kur'anın bizzat benim sözüm (kelâmım) olduğuna inanın». *Kelâm*'sa Allah'ın bir niteliği olduğuna göre (*Bk.* Sıfât, Sıfât-ı ilâhîye) demek ki Kur'an (eşdeyişle, sûreler ve âyetler) *kadîm* (ilksiz anlamında eski)'dir ve *mahlûk* (yaratılmış) değildir. Kur'anın kadîm ve mahlûk olup olmadığı tartışmaları İslâm tarihinde ırmakları taşıracak kadar kan dökülmesine neden olmuştur (*Bk.* Kadîm, Mahlûk). Örneğin Halîfe Me'mûn, Bağdat valisi İshak'a yazdığı bir buyrukta «Kur'an mahlûktur demeyenlerin boyunlarını vur, kellelerini bana gönder» demiştir. Hz. Osman'ın Kur'anı nasıl bir sıra düzenine (tertîbe) sokturduğu yukarda anlatılmıştır. Sûreler iniş sırasına göre de (Tertîb-i nüzûl) şöyle düzenlenmiştir ki hemen bütün din bilginlerince doğru olduğu kabul edilmektedir, ayraç içinde de Hz. Osman'ın *Mushaf*'ındaki sıra numaraları verilmiştir: 1. *Alak* (96), 2. *Kalem* (68), 3. *Müzemmîl* (73), 4. *Müdessir* (74), 5. *Fâtiha* (1), 6. *Leheb* (111), 7. *Tekvir* (81), 8. *Âlâ* (87), 9. *Leyl* (92), 10. *Fecr* (89), 11. *Duha* (93), 12. *İnşirâh* (94), 13. *Asr* (103), 14. *Adiyât* (100), 15. Kevser (108), 16. *Tekâsür* (102), 17. *Mâun* (107), 18. *Kâfirûn* (109), 19. *Fil* (105), 20. *Felak* (113), 21. *Nas* (114), 22. *İhlâs* (112), 23. *Necm* (53), 24. *Abese* (80), 25. *Kadir* (97), 26. *Şems* (91), 27. *Bürûc* (85), 28. *Tin* (95), 29. *Kureyş* (106), 30. *Kari'a* (101), 31. *Kıyâmet* (75), 32. *Hümeze* (104), 33. *Mürselât* (77), 34. *Kaf* (50), 35. *Beled* (90), 36. *Tarık* (86), 37. *Kamer* (54), 38. *Sad* (38), 39. *A'raf* (7), 40. *Cin* (72), 41. *Yâsin* (36), 42. *Furkan* (25), 43. *Fâtır* (35), 44. *Meryem* (19), 45. *Tâhâ* (20), 46. *Vakı'a* (56), 47. *Şuara* (26), 48. *Nemil* (27), 49. *Kases* (28), 50. *İsrâ* (17), 51. *Yûnus* (10), 52. *Hûd* (11), 53. *Yûsuf* (12), 54. *Hicr* (15), 55. *En'am* (6), 56. *Saffat* (37), 57. *Lokman* (31), 58. *Sebe* (34), 59. *Zümer* (39), 60. *Mü'min* (40), 61. *Fussilet* (41), 62. *Şûra* (42), 63. *Zuhruf* (43), 64. *Duhan* (44), 65. *Câsiye* (45), 66. *Ahkaf* (46), 67. *Zariyat* (51), 68. *Gaşiye* (88), 69. *Kehf* (18), 70. *Nahl* (16), 71. *Nûh* (71), 72. *İbrahim* (14), 73. *Enbiyâ* (21), 74. *Mü'minûn* (23), 75. *Secde* (32), 76. *Nûr* (24), 77. *Mülk* (67), 78. *Hakka* (69), 79. *Meâric* (70), 80. *Nebe* (78), 81. *Naziât* (79), 82. *İnfitâr* (82), 83. *İnşikaak* (84), 84. *Rûm* (30), 85. *Ankebût* (29), 86. *Mutaffifîn* (83), 87. *Bakara* (2), 88. *Enfâl* (8), 89. *Âl-i İmrân* (3), 90. *Ahzâb* (33), 91. *Mümtahine* (60), 92. *Nisâ* (4), 93. *Zilzâl* (99), 94. *Hadid* (57), 95. *Muhammed* (47), 96. *Ra'd* (13), 97. *Rahmân* (55), 98. *Tegabün* (64), 99. *Talâk* (65), 100. *Beyyine* (98), 101. *Haşr* (59), 102. *İnsan* (76), 103. *Hac* (22), 104. *Münâfikun* (63), 105. *Mücâdele* (58), 106. *Hucûrât* (49), 107. *Tahrîm* (66),

108. *Tûr* (52), 109. *Saf* (61), 110. *Cum'a* (62), 111. *Fetih* (48), 112. *Mâide* (5), 113. *Tevbe* (9), 114. *Nasr* (110). Görüldüğü gibi ilk inen sûre *Alak* ve son inen sûre *Nasr* sûresidir, sâdece üç sûre *(Sad, Nûh, İnfitâr)* bugün elimizde bulunan Hz. Osman *Mushaf*'ındaki dizi sırasını tutmaktadır. *Bakara* sûresiyle ondan sonraki (eşdeyişle, 87 ve daha sonraki) sûreler Medîne'de, 1-86. sûreler Mekke'de inmiştir. *Bk.* Kur'ân, Mushaf, Nüzûl.

SÛRET — Din terminolojisinde put... Sözcük olarak Arapça *biçim* demektir. Din terminolojisinde *canlı bir varlığın benzeri* sayılmış ve *sûret yapma* bir çeşit *yaratma* (tanrılık iş) sayılarak yasaklanmıştır. Bu yasağın asıl amacı, putçuluğu —ki hıristiyanlıkta bile belli bir ölçüde süregelmiştir— ortadan kaldırmaktı. İslâm felsefesinde de varlığın beş duyuyla algılanan, eşdeyişle görünen yanına *sûret* denir. Tasavvuf dilinde *Tanrı'nın görünüş alanına çıkışı*'nı dilegetirir, bu anlamda doğadaki her varlık bir *sûret* ve *Tanrı benzeri*'dir. Enes, Hz. Peygamberin şöyle dediğini naklediyor: «Âişe, şu sûretli (resimli) perdeyi kaldır, namazda gözüme takılıyor», Ebû Talha el-Bedrî de şu hadîsi nakletmiştir: «Köpek ve tasvir olan eve melek girmez». *Tasvir* deyimi *sûret* deyiminin türevidir, *resimleme* ve *resim* anlamlarında kullanılır. Nasavî, Müslim *Sahîh*'ine yazdığı ünlü *Şerh'te* (Kahire 1283, IV, s. 443) şöyle der: «Canlı varlıkların resimlerini yapmak İslâm şeriatınca şiddetle yasaklanmıştır, büyük günahlardandır (*Bk.* Kebîre, Günah), çünkü bu Allah'ın yaratıcılığını öykünme (taklid) demektir ki haramdır. Bu açıdan canlıların resmi ne üstüne ve ne türlü yapılırsa yapılsın haramlığı değişmez (Dikkat edilirse insan ve hayvan minyatürleri de bu tanıma girmektedir. O.H.). Sikke (para) üstünde bile canlı resmi günah ve haramdır, yapılması şiddetle yasaklanmıştır. Ağaç, çiçek ve benzerleri gibi cansızların resimleri yapılabilir. Üstlerine insan ve hayvan resimleri yapılmış hiçbir eşyâ da kullanılamaz, haramdır». Haram olan, görüldüğü gibi, canlı varlıkların resim ve heykelleridir; bu deyimi daha da açıklamak için *ruhu olan şeyler* de denmiştir. Bundan ötürü kimi mezheplerce küçük kızların oynadıkları bebekler bile yasaklanmıştır. Kimi mezhepler *gölge veren resimler* ölçütünü koyarak bu yasağı sâdece *heykel*'lere özgü kılmak istemişlerse de (çünkü kâğıt, tablo, duvar, halı vb. üstüne yapılan resimler gölge vermez) sünnî şeriat buna şiddetle karşı koymuş ve bütün resimleri yasaklamıştır. *Bk.* Resim, Günah, Haram.

SURHUNNE — Onları parçala... *Bakara* sûresinin 260. âyetinde kullanılmış olan bu deyim İbn Abbas'a göre Farsçadır ve Arapçası *şak'kı hunne* (Onları parçala) olmalıdır, İbn Münebbih'e göreyse Rumcadır ve Arapçası *kat'ı hunne* (Onları kes) olmalıdır. Âyet şöyledir: «Öyleyse dört tâne kuş al da onları parça parça et *(fehuz erbe'aten minettayri fesurhunne)*».

SÛR-U İSRÂFÎL — Kıyâmet gününde İsrâfîl adlı meleğin ölüleri diriltmek için çalacağına inanılan boru... Arapça *sûr* sözcüğü, boynuzdan yapılan *boru* demektir, *nefîr* de denir. Bu borunun *ney*'e benzeyen özel bir biçimini Kalenderî dervişleri yanlarında taşıyıp çalarlarmış. *Bk.* Kıyâmet, İsrâfil, Sûr.

SUVÂ — Çok eski bir put... *Nûh* sûresinin 23. âyetinde adı geçer, Nûh ulusunun taptığı putlardanmış, Prof. İsmail Hakkı İzmirli'nin bildirdiğine göre bu puta İslâmlık öncesi Arapları da tapmışlardır. *Bk.* Put.

SÜBBÛH — Tanrı... *Allah* anlamında kullanılır, Arapçadır. *Bk.* Sübhân.

SÜBHA — Doksan dokuzluk tesbih... *Sebha* biçiminde de söylenir. Aynı zamanda *sübha-i tesbih* deyiminde olduğu *tespih tânesi* anlamında da kullanılır. Tanrı'nın doksan dokuz adı bulunduğundan doksan dokuz tâneden yapılmıştır. İlkin tasavvuf tarikatlerinde kullanılan bu tespihe *sübha-i zâkir* (Zikredenin tespihi) de denir. Tespih, *bid'at* sayılarak

ilkin Vahhâbî'lerin saldırısına uğramış, XV. yüzyıla kadar da tutucu çevrelerce hoş karşılanmamıştı. Şimdi bütün müslümanların ellerindedir. *Bk.* Tesbih, Zikir, Bid'at, Esmâ, Sübhân.

SÜBHÂN — Tanrı'yı arındırma, kutsama ve ululama... Ârâmîcedir, ibrânîce ve habeşçe tarafından da benimsenmiştir, arapçaya ibrânîce *şebah* deyiminden geçmiştir. Genellikle *sübhânallah* deyiminde kullanılır, bu deyimden ayrı olarak *Tanrı* anlamında da kullanılmıştır. *Allah'ı her türlü çirkinlik ve eksikliklerden arındırma, kutsama ve ululama* (tenzîh ve takdîs etme) demektir ki bu anlam *Allah'ı tesbîh etme* deyimiyle de dilegetirilir. Sözcüğün ârâmîce kökeni *tapımda bulunma* (İbâdet etme) demektir ki bu anlam çok daha sonra arapçada *sabbaha* (Subha) deyimini oluşturmuştur, sabah vaktine de bundan ötürü *tapım zamânı* anlamında *subh* denir *(Bk.* Subh, Sübha). Kur'anın pek çok âyetlerinde *arındırma* ve *kutsama* anlamlarında kullanılmıştır (Örneğin, Prof. İzmirli *seni arındırırım* anlamında *seni tenzih ederim,* Prof. Irmak *seni bütün noksanlardan uzak tutarım,* Prof. Baltacıoğlu *seni ululârım,* Hacı Murad *seni tenzih ederim* deyimleriyle çeviriyorlar). Örneğin bu çevirilere konu olan *A'raf* sûresinin 143. âyeti şöyle der: «Allahım, seni kutsarım *(kaale sübhâneke)».* Bu âyette Hz. Mûsâ tarafından kullanılan deyim, kendisine «Tanrı'yı bırakarak bana ve anama tapın dedin mi?» diye soran Tanrı'ya karşı Hz. İsâ tarafından da *Mâide* sûresinin 116. âyetinde şöyle kullanılmaktadır: «Seni bu gibi şeylerden arındırırım *(kaale sübhâneke)».* Bu deyim Kur'anda bütün peygamberler, dindârlar (sâlihler) tarafından kullanıldığı gibi pek çok âyetlerde melekler tarafından da kullanılır. Bir günâhın açıklanması için de kullanılmıştır, örneğin *İnşaallah* demeden işe koyulan bahçe sahipleri bahçelerini Tanrı tarafından yokedilmiş görünce *Kalem* sûresinin 28. âyetinde şöyle derler: «Seni kıyıcılıktan arındırırız Allahımız, kendimize kıyan biziz *(kaalû sübhâne rabbinâ innâ künnâ zâlimiyn)».* Kur'an okunduğunu duyan müslümanlar da yere kapanarak «Yâ Rabbi, seni arındırır ve ululârız *(Sübhânallah)»* derler. Her namaza başlarken de niyet edip başlama tekbîri aldıktan sonra *sübhâneke* okunarak Tanrı şöylece tesbih edilir: *Sübhâneke Allahümme ve bihamdike ve tebâreke'smüke ve teâlâ ceddüke ve lâ ilâhe gayrük.* Cenâze namazlarında bu duâya *ceddüke* sözcüğünden sonra *ve celle senâüke* sözü de katılır. *Bk.* Tesbih, Namaz, Sübha, Sübbûh, Sübhânallah.

SÜBHÂNALLAH — Allah'ı tüm eksikliklerden ve kutsallığa aykırılıklardan uzak tutarım... *Allah'ı tenzîh ve takdîs ederim* anlamındadır. Ebû Hüreyre, Hz. Peygamberin şöyle dediğini nakletmektedir: «Kim her gün yüz kez *Sübhânallah ve bihamdihî* (Allah'ı tüm eksikliklerden arıtıp ululârım) derse deniz köpüğü kadar da olsa günahları silinir». Kimi mezhepler bu hadîsle birlikte *Nisâ* sûresinin «yasakladıklarımızın büyüklerinden kaçınırsanız, kötülüklerinizi bağışlar sizi cennete koyarız» diyen 31. âyetine dayanarak bu duâyı her gün yüz kez söyleyenin büyük günahlarının dışındaki *(Bk.* Kebîre, Günah) bütün günahlarının bağışlanacağını ilerisürmüşlerdir. Şarkavî'ye göre bunu yapanın kul hakkından başka tüm günahları (küçükleri gibi büyükleri de) bağışlanacaktır. Ebû Hüreyre şu hadîsi de nakletmektedir: «Allah'ın yollarda dolaşıp O'nu ananları arayan melekleri de vardır. Allah'ı anan bir topluluk bulunca bu melekler birbirlerini, aradığımız burada, geliniz, diye çağırırlar. Zikredenleri (Allah'ın adını ananları) dünya göğüne dek kanatlarıyla çevrelerler. Ulu Allah onlara sorar: Kullarım ne diyor? Melekler karşılık verirler: Seni anıp duruyorlar, büyüklüğünü söylüyorlar, seni arıtıp ululuyorlar... Onlar beni görmüşler mi ki?.. Hayır, görmemişler... Görseydiler ne yaparlardı?.. Kullukta daha çok temcîd (ululama) ve tesbîh (arındırıp kutsama)'de bulunurlardı... Benden ne istiyorlar?.. Cenneti istiyorlar... Cenneti görmüşler mi ki?..

Hayır, görmemişler... Görselerdi ne yaparlardı?.. Cenneti daha çok isterlerdi... Onlar neden bana sığınıyorlar?.. Cehennemden... Onu görmüşler mi ki?.. Hayır, görmemişler... Görselerdi ne yaparlardı?.. Daha çok korkarlardı... Öyleyse tanık olun, ben onları bağışladım. Meleklerden biri şöyle dedi: Onların arasında onlardan olmayan, iş için aralarına gelmiş falanca da vardı. Allah da şöyle buyurdu: Onların arasına giren kötü olamaz». *Bk.* Sübhân, Tesbih, Tenzih, Günah, Kebîre.

SÜBHÂNEKE — *Bk.* SÜBHÂN.

SÜCCEDEN — Secde ederek... Kur'anın 11 âyetinde kullanılmıştır. Örneğin *Bakara* sûresinin 58. âyeti şöyle der: «Kapısından secde ederek girin *(yedhulülbâbe sücceden)*». Gerçekte deyim süryânîcedir ve sözcük anlamında *başını kaldırıp önüne bakmak* demektir. *Bk.* Secde.

SÜCÛD — *Bk.* SECDE.

SÜHREVERDÎLİK — Işıkçılık... *İşrakiyye* ve *Şuhreverdiyye* adlarıyla da anılır. Şehabeddin Eb'ül Fütuh Sühreverdî (1155-1191) tarafından kurulmuş bir dinsel-felsefe öğretisidir. *Sehrüverdîlik* de denir. Bununla beraber bu adlar birçok kaynaklarda bir Kaadirî tarikatı olan *Sühreverdiyye*'yle karıştırılmıştır. İslâmsal bir felsefe öğretisi olan ve dilimize *ışıkçılık (Ar.* İşrâkiyye) deyimiyle çevrilen *Sühreverdîlik,* tasavvuf alanını geniş çapta etkileyen bir İslâm-Yeniplatoncu öğreti olarak Tanrı'yı bir *ışık* (nûr) sayar ve özdeksel varlıkları bu ışığın alçalması, dünyaya yayılması ve yoğunlaşmasıyla açıklar. Ona göre gerçek, sezgiyle kavranır (Mükâşefe yöntemi). *Bk.* Işık, İşrak.

SÜHREVERDİYYE — Kaadirîliğin bir kolu... Abdülkadir Sühreverdî (ölümü: 1168) ve Şihâbüddin Ebu Hafs Ömer Sühreverdî (ölümü: 1234) taraflarından kurulmuştur. *Sehrüverdiyye* adıyla da anılır. Kimi kaynaklar bu tarikatın Mâruf-u Kerhî'nin düşüncelerinden oluşan *Marûfiyye* tarikatının on dört kolundan biri olduğunu da ilerisürerler. Bağdat, Afganistan ve Hindistan'da yayılmıştır. Kimi kaynaklar da halvetîliğin ondan türediğini ilerisürerler. Bu kaynaklara göre bu tarikattan *Celâliyye, Cemâliyye, Halvetiyye, Rûşeniyye, Zeyniyye, Sefeviyye* olmak üzere altı kol türemiştir. Kimi kaynaklar da *Bedriyye, Zeynebiyye, Behâîyye, Kemâliyye, Ahmediyye, Necîbiyye* adlarını taşıyan başkaca kolları bulunduğunu ilerisürmektedirler. *Bk.* Kaadirîyye.

SÜKÛT — Susma... Selefiyyûn'un yedi ünlü ilkesinden biridir. Kur'anda anlaşılmayan deyimlerin anlamlarını sormamak, onları kurcalamaya kalkmamak anlamına gelir. Hz. Peygamber çağında yaşamış ve onun yakını olmuş bilgili müslümanlar *müteşâbihât* denen anlamı karanlık sözcükler üstünde bilgisiz halkın soru sormasını sapıklık sayarlar. Çünkü bunları sormak ve kurcalamak onların dinsel inançlarını sarsabilir, dine bağlılıklarına zarar verebilir, hattâ kendileri de bilmeden günah işlemiş olabilirler, küfre düşebilirler. Örneğin bizzat Hz. Peygamber de kader konusunu kurcalayan ve bu alanda çelişik gibi görünen birtakım sorunları çözümlemeye çalışan yakınlarının bu konuya eğilmelerini ve kendisine sorular sormalarını yasaklamıştı. Selefîyyûn'a göre ancak dinin yöntemsel ya da işlemsel (usûlî ve amelî) konuları üstünde soru sorulabilir, kelâmî konularda *sükût* edilmesi gerekir. *Bk.* Selefiyyûn, Müteşâbihât, Kader, Sulh.

SÜLEYMAN — Peygamber... Kur'anın birçok âyetlerinde sözü edilir, öyküsü anlatılır ve övülür. Babası Hz. Dâvûd gibi kendisine egemenlik de verilmiş olan bir kral-peygamberdir. Pek çok mûcizeleri vardır. Tanrı ona gizli bilgiler vermiştir. Kuşların ve hayvanların dillerini bilmektedir. Fırtına ona boyun eğer, yel hızıyla bir günde iki aylık yol alır, şeytanlar takımı da onun buyruğu altındadır, cinler de onun bütün dileklerini yerine getirirler, orduları insanlar kadar

cinler ve hayvanlardan oluşmuştr, Sabâ melîkesi Belkis'i müslüman etmiştir. Kur'anda en çok övülen peygamberlerden biri olduğu halde dinsel görevlerinde tökezlediği de olmuştur. Örneğin bir gün tapım görevini yapmamış ve bundan ötürü sevgili atlarını kurban etmekle cezâlandırılmıştır. Bir süre de putataparlığa eğilim göstermiş ve cezâ olarak krallığı elinden alınmıştır, hükümdârlığa ona çok benzeyen biri geçirilmiş, ama tövbe ettiğinden bağışlanarak egemenliği kendisine geri verilmiştir. Zenginliğinin büyük görkemiyle de ünlüdür. Ayakta ölmüştür ve uzun bir süre sonra yere yıkılıncaya kadar kimse onun öldüğünü anlamamıştır. Kur'anın onu anlatımı, birçok ayrımlar bulunmakla beraber, yahudilerin ve hıristiyanların kutsal kitaplarına uygundur. Düşünür (hakîm) ve ozan (şâir) 'mış. Tevrat'a çok önemli iki yapıtı eklenmiştir: *Meseller* (Emsâl-i Süleyman) ve *Neşîdeler Neşîdesi* (Agniyet-ül-agaanî). Meseller otuz bir bölüm, neşîdeler sekiz şarkıdır. *Enbiyâ* sûresinin 78. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Dâvûd'la Süleyman'ı da an *(ve dâvûde ve süleymâne)*. O gün birtakımlarının davarları içine girip otladıkları ekin tarlası için adamları yargılıyorlardı. Biz de onların yargılarına tanık olmuştuk. Biz bu işi hemen Süleyman'a anlatmıştık. İkisine de doğrunun düşüncesini, bilimi verdik. Dâvûd'la birlikte Allah'ı ululasınlar diye dağlara ve kuşlara boyun eğdirdik. Bütün bunları yapan bizdik. Biz Dâvûd'a savaşta korunmak için zırh yapma sanatını da öğrettik. Biz Süleyman için zorlu yele baş eğdirdik. Bu yel onun buyruğuyla kutlu kıldığımız ülkeye eserdi. Gene onun için şeytanların öylelerine de baş eğdirdik ki denize dalarlar, başka işler de görürlerdi. Bütün onların gözeticisi de bizdik», *Neml* sûresinin 15. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «And olsun ki biz Dâvûd'a, Süleyman'a bilimi vermiştik. Onlar dediler ki: Şükür Allah'a, bizi inanan kullarının çoğundan üstün kıldı. Süleyman, Dâvûd'a vâris oldu, dedi ki: Ey insanlar, bize kuşdili öğretildi ve her şey hakkında bilgi verildi. Elbette bu çok açık bir bağıştır. Süleyman'ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan kurulu ordusu toplandı. Hepsi yerlerini aldılar». Süleyman'ın ordusu bir karınca yuvasına rastlar (*Bk.* Neml). Daha sonra Süleyman kuşlarını araştırır ve Hüsnüd'ün nerede olduğunu sorar (*Bk.* Hüdhüd). Hüdhüd kuşu ona Sabâ' dan ve Melîke'sinden haber getirmiş ve onların putatapar olduklarını söylemiştir (*Bk.* Sabâ melîkesi). Süleyman, Sabâ melîkesi Belkis'i hak dinine dâvet edip onu müslüman eder (*Bk.* Belkis). Bu sûre 44. âyetine kadar Hz. Süleyman'ın Belkis'i nasıl müslüman ettiğini anlatır. Yukarda ilettiğim başlıklarda bu parçaları tümüyle verdiğimden burada yinelemiyorum. *Sebe* sûresinin 12. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Süleyman için yele boyun eğdirdik. Öyle ki öğleden önce bir aylık yol alır, öğleden sonra da bir aylık yol giderdi. Onun için bakırı su gibi akıttık. Rabbinin izniyle cinlerin bir bölümü de onun elinin altında çalışırdı. Cinlerden her kim buyruğumuzun dışına çıkacak olursa ona alevli ateşi tattırırdık. Onlar Süleyman'ın isteğiyle saraylar, heykeller, havuz gibi çanaklar, yerli kazanlar yaparlardı. Ey Dâvûdgiller, Allah'a karşı şükretmek için çalışın, kullarım arasında şükredenler azdır. Biz Süleyman'a ölümü yasayınca onlara, onun öldüğünü değneğini yiyip bitiren bir ağaç kurdundan başka gösteren olmadı. İşte değneği kırılıp da Süleyman yere yıkılınca öldüğünü anlayabildiler. Böylelikle de cinlerin görünmezi bilmedikleri artık belli olmuştu. Eğer bunu bilmiş olsalardı bu kadar ezici sıkıntıya katlanmayacaklardı», *Sad* sûresinin 30. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Biz Dâvûd'a Süleyman'ı bağışladık. O ne güzel kuldur. Çünkü o hep Allah'a dönen bir kişiydi. Bir akşamüstü ona güzel duran, koşarken de güzel koşan atlar getirilince şöyle dedi: Gerçekten ben bu güzel malları Rabbimi düşündürdükderi için severim. Atlar yerlerine götürülünce de şöyle dedi: Onları geri getirin. Artık onların ayaklarını, boyunlarını okşamaya başladı. Gerçekten biz Süleyman'ı sı-

namıştık. Tahtının üzerine bir ölü gövdesi bıraktık. Sonra Süleyman Allah'ına döndü. Süleyman dedi: Rabbim, beni bağışla, bana öyle bir haakanlık bağışla ki benden sonra kimse onun bir eşini daha elde edemesin. Çünkü en büyük bağışlayıcı sensin. Bunun üzerine biz de yele onun için boyun eğdirdik. Yel de onun buyruğuyla onun dilediği yere tatlı tatlı eserdi. Yapı yapan ve denize dalan şeytanlara da onun için boyun eğdirdik. Kangallarla birbirlerine bağlanmış olan öbürlerine de. İşte bu bizim vergimizdir, ister tutarsın, ister verirsin, hesâbı yoktur. Biz de onu bağışladık. Onu katımızda bize yakın kıldık, ona güzel bir yer ayırdık». *Bk.* Dâvûd, Peygamber, Belkis, Sabâ melîkesi, Hüdhüd, Mesel, Neşîdeler Neşîdesi, Süleyman mâbedi.

SÜLEMANCILIK — Nakşîbendîlikten türemiş bir tarikat... Nakşîbendî şeyhlerinden Süleyman Hilmi Tunahan (1888-1959) tarafından kurulmuştur. Kur'andan başka hiçbir yasa tanımamakla Cumhuriyet Türkiye'sinin bütün kurumlarıyla savaşmayı amaçlamıştır. Dinsel bir devlet kurma ülküsünü güder. Özellikle 1950 yılından sonra zamanın hükümetince desteklenmiş ve Anadolu'da yayılmıştır. Ak bir takke üstüne ak sarık sardıklarından Süleymancılar, *ak takkeliler* adıyla da anılırlar. Süleyman, Tanrı'yla konuştuğunu da ilerisürmüştür. 1950-1960 yılları arasında *Ticânîlik* ve *Nurculuk*'la birlikte Türkiye'de önemli bir gericilik simgesi olmuştur. Devlet hizmetinde çalışmayı bile *haram* sayacak kadar koyu şeriatçı bir tarikattır. *Bk.* Nakşîbendiyye.

SÜLEYMAN'IN MESELLERİ — *Bk.* SÜLEYMAN.

SÜLEYMAN'IN MEZMÛRLARI — Hz. Süleyman adına uydurulduğu kesin olan on sekiz mezmûr... İ.Ö. I. yüzyılda Ferîsiliği desteklemek için yazılmıştır. *Eski Ahid*'e alınmamıştır. *Eski Ahid*'deki *Mezmûrlar,* peygamber Hz. Süleyman'ın babası peygamber Hz. Dâvûd'undur. *Bk.* Süleyman, Mezmûr.

SÜLEYMÂNÎYYE — Şiîliğin bir kolu... Süleyman bin Cerîr tarafından kurulmuştur. *Zeydîlik*'ten türemedir. *Haririyye* de denir. *Bk.* Haririyye.

SÜLEYMAN MÂBEDİ — Peygamber -kral Hz. Süleyman tarafından yaptırıldığına inanılan tapınak... İ.Ö. X. yüzyılda yapıldığı sanılır. Zaman zaman yıkılıp yeniden onarılmışsa da sonunda Haçlılar eliyle tümüyle yıkılmıştır. Bugün sâdece temel duvarlarından bir parça bulunmaktadır ve ünlü *ağlama duvarı* olarak adlanır. Yahudi-hıristiyan-müslüman geleneğince kutsal sayılan bu tapınak birçok öğretilerde —örneğin *Masonluk,* Bacon'un *Yeni Atlantis*'i— bilgi ve bilim simgesidir. Mason geleneklerine göre ilk Masonlar, bu tapınağı yapan işçi ve ustalar arasından yetişmiştir. Başkanları da Hiram adında bir mimârdır. Sırlarını elde etmek için Hiram'ı öldüren işçiler, gereken aşamalardan geçmeden bilgiyi bir hamlede elde etmek isteyen bilgisizliği simgeler. *Bk.* Süleyman.

SÜLÛK — Tasavvuf dilinde, tarikata girme... *Yola girme* anlamına gelen Arapça *silk* sözcüğünden türemiştir. Tarikata girene de *sâlik* (sülûk eden) denir. *Bk.* Tarikat, Tasavvuf.

SÜMBÜLÎYYE — Halvetîliğin bir kolu... XVI. yüzyılda Halvetîliğin *Cemâliyye* kolundan ayrılan Şeyh Zeyneddin Yusuf Sümbül Sinan tarafından kurulmuştur. *Sünbüliyye* biçiminde de yazılıyor. Istanbul'da kurulan ve yayılan bu koldan başkaca hiçbir kol türememiştir. *Risâlet -ül-Etvâr* (Davranışlar Kitabı) adlı kitaplarında Halvetîlik kurallarına uygun törebilimsel kurallar önerilmiştir. *Bk.* Halvetîlik.

SÜMENÎYYE — Mûtezile akımının kollarından biri... *Bk.* Mûtezile.

SÜMMÂNÎYYE — Mûtezile akımının kolarından biri... Sümâme bin Eşras an -Numeyrî tarafından kurulmuştur. Sümâme, halîfe Me'mun'u bu akıma çağırmakla ünlüdür. Düşünceleri sünnîlerce sapıklık sayılmıştır. *Bk.* Mûtezile.

SÜNBÜLİYYE — *Bk.* SÜMBÜLÎYYE.

SÜNDÜS — İnce ipek kumaş... *Kehf* sûresinin 31. âyeti şöyle der: «İşte onlar için içinden ırmaklar akan Adin cennetleri vardır. Onlar orada altın bileziklerle süslenecekler ince ipekliden *(ve velbesûne siyâben hudran min sündüsin)*, kalın ipekliden yeşiller giyecekler de sedirler üzerine yaslanacaklardır. O ne güzel karşılıktır, o ne güzel yerdir». Farsça olan bu sözcük Kur'anın *Duhan* sûresinin 53. âyetiyle *İnsan* sûresinin 21. âyetinde de kullanılmıştır. Arapçası *rakîk-ud dîbâc*'tır. Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı İzmirli, bu yüzden, ünlü *Kur'ân* çevirisinde yukardaki âyeti «ince dîbâdan, kalın dîbâdan yeşil elbise giyeceklerdir» biçiminde çeviriyor. Dilimizde bu tür kumaşa *canfes* de denir.

SÜNNE-İ MÜTEVÂTİRE — İmâmîlere göre imamın her sözü... *Ağızdan ağıza nakledilerek gelmiş Hz. Muhammed'in sözü* anlamındadır. İmâmîler, özellikle de on iki imamcılar, imamlarının her sözünü *vâcib* sayarlar. İmamlar da Peygamber Hz. Muhammed gibi *mâsûm*'dur, hiçbir sözlerine karşı gelinemez, çünkü her söyledikleri kesinlikle doğrudur. Kur'an tamamlanmıştır, Peygamber Hz. Muhammed de ölmüştür. Şeriatı günlük gereklere göre sürdürecek bir yetkili gerekmektedir, yoksa insanlar kendiliklerinden tutacakları yolu bulamazlar. İşte bu yetkili *İmam*'dır ve onun her sözü *sünen-i mütevâtire* (Mütevâtir sünnetler) hükmündedir. *Bk.* İmâmîlik, Sünnet, İsnâ aşerîyye, Mâsûm, İmam, Vâcib.

SÜNNET — İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in farz ve vâcib olmayarak yaptığı tapım, söz ve davranışlarıyla yeğlediği tutum... Arapça bir sözcük olarak *sunna* deyimi *işlek yol* demektir, *Tanrı'nın yolu* ve *insanların alıştıkları tutum* (İyi ya da kötü olabilir) anlamlarında da kullanılmıştır. Deyim, Kur'anın çeşitli âyetlerinde bütün bu anlamlarda kullanılmıştır. Örneğin *Ahzâb* sûresinin 38. âyeti şöyle der: «Allah'ın boynuna borç kıldığı bir işi yaptığı için peygambere söz gelmez. Nasıl ki önce gelip geçen peygamberler için de yol *(sünetallahi)* buydu», *İsrâ* sûresinin 77. âyeti şöyle der: «Senden önce gönderdiğimiz elçilerimizin yolu da bu yoldu, bizim yolumuzda hiçbir değişiklik bulamazsın *(sünnete men kad erselnâ kableke min resûlinâ ve lâ tecidü lisünnetinâ tahviylâ)*», *Enfâl* sûresinin 38. âyeti şöyle der: «De ki: Allah'ı tanımayanlar tanımazlıktan vazgeçecek olurlarsa geçmişteki günahları bağışlanacaktır. Eğer dönecek olurlarsa geçmiştekiler için tuttuğumuz yolu *(sünnetül'evveliyn)* bunlar için de tutarız», eşdeyişle, «geçmiştekilerin başına getirilenler onların da başına getirilecektir», kimi çevericilerimiz de bu âyeti «evvelkiler hakkındaki âdet bunlara da vâkî olur» biçiminde çevirmişlerdir, dil açısından iyi bir çeviri olmamakla beraber *sunnat al-avvalîn* deyiminin *gelenek* anlamındaki *âdet* anlamını daha iyi belirtmektedir, daha açık bir deyişle Tanrı bu âyette *sünnet* deyimiyle kendi *geleneksel yol*'unu (âdet edindiği tutumunu) dilegetirmektedir. Doğubilimci Wensinck *Concordance de la Tradition Musulman* adlı yapıtında Hz. Muhammed'in içinde *sünnet* deyimi geçen bütün hadîslerini toplamıştır. Bu hadîslerde *Peygamberin sünneti* (Sunna Rasûl Allah) deyimi bulunduğu gibi örneğin *Muâz'ın sünneti* (Sunna lakum Muâz: Muâz adlı sahâbenin koyduğu yöntem) ve *kim iyi bir sünnet koyarsa* (Man sanna sunnat-an hasanât) ya da *kim kötü bir sünet koyarsa* (Man sanna sunnat-an sayyia) gibi sözler de vardır, daha açık bir deyişle, bu sözlerden kim olursa olsun bir gelenek kuran (bir âdet te'sis eden) herkes için *sünnet* deyiminin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ama İslâm terminolojisinde *sünnet* deyince sâdece Hz. Peygamberin yaptıkları ve söyledikleri dilegelir. Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir hadîsinde Hz. Peygamber şöyle demektedir: «Benim ümmetimden herkes cennete girecek, meğer ki direnmiş ola... Ashâb: Ey Allah'ın elçisi, direnen kimdir? diye sordular. Peygamberimiz şöyle buyurdu: Bana itaat

ederek benim yolumdan giden (Kur'an ve sünnetime sarılan) herkes cennete girer, bunu yapmayansa direnmiş sayılır». Görüldüğü gibi sünnet, *tutulması gerekli bir yol*'dur, Tanrı'nın *farz* ve *vâcib* kıldığı tapımın dışında bu yolu Peygamberin tutumu ve sözleri belirler. Bu yolda titizlikle yürüyen müslümanlara da *sünnî* denir. Peygamberin her zaman yapıp, arasıra yapmadığı işlemlere *sünnet-i müekkede,* arasıra yapıp her zaman yapmadığı işlemlere de *sünnet-i gayrı müekkede* denir. Peygamberin yaptığı işlere *sünnet-i fiiliye,* söylediği sözlere *sünnet-i kavliye,* başka müslümanlarca yapıldığını görüp engel olmamak yoluyla onayladığı tutumlara *sünnet-i takririye* adı verilmektedir. *Farz*'la *sünnet* arasında şöyle önemli bir ayrım vardır: Farz, müslüman olabilmek için yapılması kesinlikle zorunlu dinsel bir görevdir, sünnetse yerine getirilmesi sevâp kazandıran dinsel bir tutumdur. Yapılmazsa ya da yerine getirilmezse şeriat açısından herhangi bir yaptırma gücü (müeyyidesi, eşdeyişle cezâsı) yoktur, sünneti yerine getirmeyenler sâdece azarlanırlar, şeriat şöyle demektedir: «Sünneti yapanlar farz ve vâcibden az sevâp kazanırlar, bile bile terkedenlerse itâba (paylanmaya) ve Peygamberin tekdirine uğrarlar» (*Bk. İslâm Dini,* Diyânet İşleri Reisliği Yayını, 1977, s. 108). *Müekked* (kuvvetli) olmayan sünnete *müstehâb* da denir. *Sünnet* deyimi bir anlamda *hadîs* deyiminin anlamdaşıdır, Hz. Peygamberin her türlü dinsel tutumunu *hadîs*'ler bildirir, bundan ötürü bütün İslâm mezhepleri her türlü yargılarında önce Kur'ana ve sonra doğru hadîs (Hadîs-i sahîh)'lere dayanırlar. Hz. Peygamber, Vedâ haccında verdiği söylevde (hutbede) şöyle demiştir: «Sizlere iki şey bırakıyorum, bunlara tutunduğunuz sürece sapınca (dalâlete) düşmezsiniz; bunlar, Allah'ın kitâbıyla benim sünnetimdir». Cünkü Peygamberin *sünnet*'i Allah'ın buyurdukları ya da yasakladıklarıdır (emir ve nehyidir), hukuk açısından da elçinin sözü demek onu kendisi adına elçi gönderenin sözü demektir. Kaldı ki *Nisâ* sûresinin 80. âyeti şöyle der: «Her kim peygambere boyun eğecek (itâat edecek) olursa Allah'a boyun eğmiş olur», *Haşr* sûresinin 7. âyeti şöyle der: «Peygamber size ne verirse onu alın, sizi neden alıkoyarsa ondan geri durun», *Necm* sûresinin 3-4. âyetleri şöyle der: «O kendiliğinden konuşmaz, onun söyledikleri ancak onun gönlüne bildirdiklerimizdir (vahyettiklerimizdir)». Bu pek açık ve kesin Tanrı sözlerinin yanında Peygamberin de şöyle bir sözü vardır: «Benim sünnetimi bırakan (terkeden) benden değildir». Çünkü Kur'an İslâm dininin temel *farz*'larını bildirmiş, ayrıntılara girmemiştir. Örneğin, Kur'an «namaz kılınız» der, bunun nasıl kılınacağını anlatmaz, bunu açıklayan Hz. Peygamberdir: «Namazı benim kıldığım gibi kılınız» (*Bk.* Buhârî, *Azan,* 18, *Adab* 27; İbn Hanbel, V, 53). Kur'anla çelişen hadîslerde (sünnetlerde) elbette Kur'anın buyruğu geçerlidir, çünkü her ikisinin de tarihleri kesinlikle saptanamadığından Peygamber sözü Kur'anın o söze aykırı olan âyetinden daha önce söylenmiş olabilir, bundan başka Hz. Peygamberin ölümünden sonra onun hadîslerinin doğru olup olmadıklarını saptamak da pek güç bir sorun olmuştur, hadîs doğru (sahîh) olmayabilir ve Hz. Peygamber o sözü söylememiş olabilir. Daha açık bir deyişle her hadîse Kur'anın metni kadar güvenilemez. Kur'anın buyruklarının ayrıntılı olarak açıklanmasında Hz. Peygamberin hadîsleri yetmiyorsa ashâbın hadîslerine (*Bk.* Sahâbe, Ashâb, Kurenâ) başvurulur, Hz. Peygamberin yüz binden çok ashâbı vardı ve bunların her biri en az bir hadîs bırakmıştır. *Sünnet* üstüne yazılmış (bütün bu hadîslerin doğrularını toplayan) ilk yapıtlar *Sahifa* (Sayfa) adıyla anılırlar. Bunların başında da Abdullah bin Amr bin al-Âs'ın, Ebû Hüreyre'nin, Enes bin Mâlik'in (ki bunlar bilgin ve değerli, güvenilir sahâbelerdir) *Al-Sahifa al-Sâdıka*'ları gelir. Bu konuda çok değerli bir yapıt olan Muhammed Hamidullah'ın yayımladığı *Hemmâm İbn Munabbih'in Sahifa*'sı Talât Koçyiğit tarafından dilimize çevrilerek 1967 yılında Ankara'da yayımlan-

mıştır. Günün koşullarına göre söylenmiş olan Peygamber sözlerinin (hadîs ya da sünnetlerin) daha önce söylenmiş olanları ortadan kaldırdığı (neshettiği) da olmuştur, bunlara da özellikle dikkat etmek gerekir, bu konuda yayımlanmış olan yapıtlar da *Sahîh* adını taşır (*Bk.* Sahîh). Sabah, öğle ve akşam namazlarının sünnetleri; yatsı namazının son sünneti, Cumâ namazından önce ve sonra kılınan sünnetler, terâvih namazı, ezan ve kaamet, toplulukla (cemâatle) namaz kılma müekked (kuvvetli) sünnetlerdir, yukarda da değindiğimiz gibi bunları yapanlar sevap kazanırlar, yapmayanlarsa azarlanırlar (itâba uğrarlar). Nâfile namazlar, nâfile oruçlar, yoksullara sadaka verme vb. *gayr-ı müekked* (kuvvetli olmayan) sünnetlerdir (Bunlara *müstehâb, mendûb, nâfile, tatavvû* da denir, bu başlıklara bakınız), bunları yapanlar sevap kazanır, yapmayanlarsa azarlanmaz (itâba uğramaz). Bu konuda yetkili din bilginleri şöyle demektedirler: Sünnetleri yerine getirmek müslümanlar için iyi bir şeydir, yerine getirmeyenler cezâlanmaz, ama Hz. Peygamberin *serzeniş* (başa kakma, takaza)'ine uğrarlar, Hz. Muhammed kıyâmet gününde ümmetine (müslümanlara) *şefâat* (arka çıkma) edecektir, sünnetini yerine getirmeyenlere olsa olsa arka çıkmayabilir, sünnetin yaptırım gücü (müeyyidesi, cezâsı) bundan ibârettir. Örneğin sabah namazının sünneti gibi çok kuvvetli (müekked) sünnetler için *vâcib* diyenler de olmuştur (*Bk.* Vâcib). Namazın ve orucun sünnetleri özel başlıklarında açıklanmıştır (*Bk.* Namazın sünnetleri, Oruç müstehâbları). Bu temel sünnetlerin dışında örneğin abdest almada, hacda, umrede, hattâ hutbe okumada bile sünnetler vardır, bunları da özel başlıklarında ya da bu başlıkların sonundaki (*Bk.*) iletkenleriyle iletilen başlıklarda bulabilirsiniz. Burada yinelemeyeceğim. Sâdece çok önemli olan *sünnet namazları*'nı yineliyorum: Sabah namazının farzından önce iki rekât, öğle namazının farzından önce dört ve farzından sonra iki rekât, ikindi namazının farzından önce dört rekât, akşam namazının farzından sonra iki rekât, yatsı namazının farzından önce dört ve farzından sonra iki rekât (toplam olarak günde yirmi rekât) namaz kılmak sünnettir (*Bk.* Nâfile). *Sünnet* deyiminin ikinci bir anlamı daha vardır: Erkek çocukların erkeklik örgeninin ucundaki derinin kesilmesi anlamındaki *sünnet* (gerçekte bu işleme Arapça *hitan* denmektedir) de sözcüğün birinci anlamından gelmektedir, çünkü bu anlamdaki *sünnet* ya da *hitan* kutsal kitap *Kur'an*'da buyrulmamıştır, yahudilikten geçme eski bir Arap geleneği olarak Peygamber Hz. Muhammed tarafından korunmuş ve bir *hadîs*' le müslümanlara tavsiye edilmiştir (*Bk.* Buhârî, *Libas,* 63; Müslim, *Tahara,* 49; Tirmizî, *Adâb*, 14). Aslında bu işlem, çok eski bir Anadolu tapımından kalmadır. Toprak-ana *Kybele*'nin râhipleri, Kybele'nin sevgilisi Attis'in erkeklik örgenini kesmesine uymak için (görüldüğü gibi bu da bir çeşit *Peygambere uyma* anlamındadır) kendilerini hadım ederlerdi. Onların kökünden kesme yoluyla gerçekleştirdikleri bu işlem zamanla hafifletilmiş (çocuk kurban etme yerine koç kurban etmede olduğu gibi) ve günümüzdeki durumunu almıştır. Bu anlamda sünnet, sâdece semitik ve müslüman halklarda değil, birçok ilkellerde de uygulanan dinsel ve büyüsel bir işlemdir. Avustralya, Afrika, Okyanusya ve Amerika ilkellerinin çoğu bu anlamda *sünnet* (*Fr.* Circoncision, *Al.* Beschneidung, *İng.* Circumcision) olurlar. Kimi toplumlarda, örneğin Araplarda, sünnet kız çocuklarına da uygulanmışsa da İslâm dinince hoş karşılanmamıştır. Bununla berâber İmam Şâfiî kızların sünnetini de vâcib saymaktadır, kadınların sünnetine Arapçada *hafz* denir, Hz. Peygamberin bir hadîsinde de *iki sünnet edilmiş parça* anlamında *hitânânî* deyimi kullanılmıştır, Buhârî ve Müslîm'in *Sahîh*'lerinde kaydettikleri bu hadîs şöyledir: «Eğer iki sünnet yeri (al-hitânânî) birbirine değerse gusül gerekir». Ahmed bin Hanbel'in bildirdiği (V, 75) bir hadîste *hitân*'ın erkekler için *sünnet* ve kadınlar için bir *şeref* (mefharet) olduğu söylenmiş-

tir. Erkeklerde örgeni örten derinin onu tümüyle meydana çıkaracak ve derisiz bırakacak biçimde kesilmesi yoluyla yapılan *hitân,* kadınlarda cinsel örgenin *bizr* denilen bölümünün bir parçası kesilmek yoluyla yapılır. Genellikle kabul edilen, çocukların erginleşmeden (bülûğa ermeden) sünnet ettirilmeleridir, kimi mezheplerce bu sünnet çocukların ana -babaları için vâcib sayılmıştır. Bu konuda çok çeşitli oylar (ictihadlar) vardır, örneğin kimi mezhepler çocuğun on yaşından önce sünnet ettirilmesini câiz saymazlar. Buna karşı sünnetin doğumdan sonra yedi gün içinde yapılmasının müstehâb olduğunu söyleyen mezhepler de vardır (*Bk.* Vâcib, Câiz, Müstehâb). İslâm hukukunda (fıkhında) önemsenmeyen bu anlamdaki sünnet halk inançlarında (şeriatta hiçbir dayanağı bulunmadığı halde) çok büyük bir önem kazanmıştır, müslüman olmayan biri müslüman olmak isterse ilkin sünnet olmak zorundadır, halk sünnet olmayanı dinin bütün farzlarını yerine getirmiş olsa da müslüman saymaz (Kimi incelemeciler halkın bu inancını, bilgisizliğin biçime önem vermeyi gerektirdiği temeline bağlıyorlar, domuz eti yememek inancı da bunun bir başka örneğidir, müslümanlar için sâdece günah olan domuz eti yemek, örneğin müslüman olmuş bir Fransız için müslüman sayılmamayı gerektirir). *Bk.* Hitân, Farz, Vâcib, Müstehâb, Namaz, Oruç, Hadîs, Haber, Müekked, Nesh, Gayr-ı müekked, Namazın sünnetleri, Oruç müstehâbları, Sahîh.

SÜNNET İSTİHSÂNI — Kıyâstan vazgeçmeyi gerektiren bir sünnete dayanmak... Hanefîliğin kurucusu İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin kullandığı bir yöntemdir. Örneğin oruçluyken bir şey yiyenin orucu bozulur, bu açık ilkeden kıyâs yoluyla şu sonuç çıkarılır: Öyleyse oruçluyken oruçlu olduğunu unutarak bir şey yiyenin de orucu bozulur. Kıyâslamadan elde edilen bu sonuç mantıksaldır ve doğru olması gerekir. Ama «oruçlu olduğunu unutarak bir şey yiyenin orucu bozulmaz» diyen bir hadîs bulunursa bu açık Peygamber sözü (sünnet) karşısında kıyâstan vazgeçmek gerekir. İşte İslâm hukukunda (Fıkıh biliminde) buna *sünnet istihsânı* denir. Nitekim Ebû Hanîfe, oruçlu olduğunu unutarak bir şey yiyenin orucunun bozulmayacağı ilkesini böyle bir sünnet istihsânıyla ortaya atmıştır. *Bk.* Hanefîlik, Kıyâs, İstihsân, Fıkıh, Mezhep.

SÜNNÎ — Sünnete uyan müslüman... Ehl-i sünnetten olanı dilegetirir. *Bk.* Sünnet, Ehl-i sünnet, Ehl-i bid'at.

SÜNNÎLİK — Sünnete titizlikle uyan müslümanların tutumu... Bu anlamda örneğin *şîîlik* ya da *bâtınîlik* deyimleri karşılığında kullanılır. *Bk.* Sünnet, Ehl-i sünnet, Ehl-i bid'at, Selefîyyûn, Şiîlik, Bâtınîlik.

SÜRGÜN — Cezâ olarak oturduğu yerden çıkarılıp başka bir yere gönderilenin durumu... *Sürülmüş olan*'ı dilegetirir. *Sürmek* işlemine Osmanlıcada *nefyetmek* denir, Kur'anda bu anlamda *ihrâc* (çıkarma) deyimi kullanılmıştır. Örneğin *Bakara* sûresinin 84-85. âyetleri şöyle der: «Hani o gün sizden söz almıştık: Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, kendinizden olanlardan bir bölümünü yerlerinden yurtlarından sürmeyeceksiniz *(ve lâ tuhricûne enfüseküm min diyârıküm)* diye. Siz de böylece söz vermiştiniz. Oysa gene de birbirinizi öldürüyor, içinizden bir bölümünü yurtlarından sürüyorsunuz. Onlara karşı suç işlemekte, düşmanlık etmekte birbirinize arka oluyorsunuz. Onlar size esir olarak gelince de onları satın alıyorsunuz. Oysa onların yurtlarından sürülmeleri *(ihrâcühüm)* size haram kılınmıştı». Bu âyetler şunu anlatmaktadır: Medîne'de Evs ve Hazreç adlarını taşıyan iki Arap kabîlesiyle Benî Kurayza ve Benî Nâdir adlarını taşıyan iki yahudi kabîlesi vardı. Aralarında dört maddelik bir andlaşma yapmışlardı: Birbirlerini öldürmeyeceklerdi, birbirlerine yardım edeceklerdi, birbirlerini yurtlarından sürüp çıkarmayacaklardı ve birbirlerinden aldıkları tutsakları (esirleri) fidye karşılığında serbest bırakacaklardı. Bu

kabîleler ikide bir birbirleriyle çatışıyorlar, daha doğrusu arap kabîleleri birbirleriyle savaşa girişince onlarla ayrı ayrı andlaşma yapmış olan yahudi kabîleleri de birbiriyle savaşa tutuşuyordu. Özellikle Kitaplı (Ehl-i kitâb) olan yahudi kabîleleri aralarındaki andlaşmanın ilk üç maddesini görmezlikten gelip sâdece tutsaklar karşılığında fidye alırlardı. İşte bu âyetler bu yüzden onları azarlamaktadır. *Mümtahine* sûresinin 8-9. âyetleri de şöyle der: «Allah sizinle din uğrunda vuruşmayan, sizi yerinizden yurdunuzdan sürüp çıkarmayan *(ve lem yuhriciküm min diyâriküm)* kimselere iyilik etmeyi, onlara karşı doğru davranmayı yasak etmez. Çünkü Allah doğruları sever. Ancak Allah sizinle din uğrunda vuruşmuş, sizi yerinizden yurdunuzdan sürüp çıkarmış *(ahrecuküm min diyârıküm)*, sürülüp çıkarılmanıza *(alâ ihrâciküm)* yardım etmiş kimselere karşı yakınlık göstermeyi yasak eder. Her kim onlara karşı yakınlık gösterecek olursa işte bu gibiler kıyıcı kimselerdir». Hz. Peygamber ölürken yaptığı üç vasîyetin birincisi olarak «Allah'a ortak koşanları Arap yarımadasından sürüp çıkarınız» buyurmuştur (Buhârî'nin kaydettiği bu hadîs İbn Abbas tarafından nakledilmiştir). *Bk.* Cezâ, Had, Ukuubet.

SÜRHÛB — Zeydîlerce denizlerde yaşadığına inanılan kör şeytan... *Zeydiyye*'nin bir kolu olan *Cârûdiyye*'nin kurucusu Ziyâd bin Cârud kör olduğundan bu inançta olan *Cârûdîyye* kolu *Sürhûbiyye* adıyla da anılır. *Bk.* Zeydiyye.

SÜRHÛBİYYE — *Bk.* SÜRHÛB.

SÜRME — Kirpik diplerine sürülen kara boya... Arapçada *antimuan sülfürü* ve *kurşun sülfürü* anlamına gelen *kühül* (Al-Kuhl) deyimiyle dilegetirilmiş, hattâ bu sülfürlerden yapılan sürmeler göz hastalıklarında da kullanıldığından bu deyimden *göz hekimi* anlamında *al-kahhâl* deyimi türetilmiştir, aynı deyim *allık* anlamında da kullanılmıştır. Buhârî'nin Ümmü Seleme'den naklettiği bir hadîs şöyledir: «Bir kadının kocası ölmüştü, hısımları Peygamberimize: Bunun gözünde hastalık vardır, sürme iyi gelmektedir, sürme çekemez mi? diye sordular. Peygamberimiz şöyle buyurdu: Kocası ölen kadın sürme çekemez». *Bk.* Süslenmek, Mâtem.

SÜRÜ SÛRESİ — *Bk.* NAHL.

SÜRÛŞ — *Bk.* MELEK.

SÜSLENMEK — Birtakım katmalarla kendinin daha güzel ve hoş görünmesini sağlamak... *A'raf* sûresinin 32. âyeti şöyle der: «De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü, arı azıkları kim haram kıldı? Bunlar dünyada yaşarken kıyâmet gününe açık yürekle inananlar içindir», 31. âyeti de şöyle der: «Ey Âdemoğulları, her secde yerine varışta süslerinizi de birlikte alın». Bu âyetlerden de anlaşıldığı gibi süslenmek İslâm dininde günah değildir. Ancak kocası ölen bir kadının dört ay on gün süslenmesi yasaklanmıştır. Ümmü Seleme bu konuda şu hadîsi nakletmektedir: «Bir kadının kocası ölmüştü. Hısımları Peygamberimize, bu kadının gözünün ağrımasından korktuklarını söyleyerek: Sürme çekemez mi? diye sordular. Peygamberimiz: Kocası ölen bir kadın sürme çekemez, buyurdu. Sonra da şöyle dedi: Ey kadınlar, câhiliyet döneminde (İslâmlık öncesinde) sizler çirkin elbiseler giyerek bir yıl mâtem tutardınız, bu süre sonunda da yanınızdan bir köpek geçerken yerden bir tezek alıp arkanıza atarak mâtemden çıkardınız. Kocası ölen kadının dört ay on gün geçmedikçe sürme çekmesi olmaz. Allah'a ve âhirete inanan kadının, kocasından başkası için üç günden çok mâtem tutması câiz değildir. Ancak kocası için dört ay on gün beklemeli, süslenmemelidir». İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe bu hadîse dayanarak kocası ölen kadının bu süre içinde süslü elbîse, güzel koku, sürme, allık, kına gibi şeyleri meşrû mâzereti olmadıkça giymesi ve sürmesinin haram olduğunu söylemiştir. *Bk.* Mâtem.

SÜT — Dişilerin memelerinden gelen besleyici sıvı... *Bakara* sûresinin 233.

âyeti şöyle der: «Analar çocuklarını tam iki yıl emzirsinler. Bu, emzirmeyi bir an önce kesmek isteyenler içindir. Bu kadınların yiyeceği ve giyeceği de çocuk kendinden olan babanın boynunun borcudur. Herkese ancak gücünün yettiği kadarı yüklenir. Ne ana çocuğu yüzünden, ne de çocuk kendinden olan baba çocuğu yüzünden sıkıntı çekmemelidir. Mirasçı da öyle. Eğer babayla ana gönül dileğiyle aralarında anlaşarak çocuğu sütten kesmek isterlerse her ikisi için de suç yoktur. Çocuklarınızı başkalarına emzirtmek isterseniz bunun töreye uygun olan karşılığını verdikten sonra sizin için gene suç yoktur. Allah'tan sakının, bilin ki Allah bütün işlediklerinizi görür». Evlenmeye engel olan süt emzirmeye de İslâmsal dilde *rıdâ* denir, *Nisâ* sûresinin 23. âyeti şöyle der: «Sizi emziren süt analarınızla süt kızkardeşleriniz size haram kılındı», bundan ötürü bir erkeğin süt anası ve süt kızkardeşleriyle evlenmesi İslâm dininde kesinlikle yasaktır. Bir çocuğun anasından başka sütünü emmiş olduğu kadına *süt ana,* süt ananın kocasına *süt baba,* aynı kadından süt emmiş çocuklara *süt kardeş,* bir kadının süt emzirdiği kendi çocuğu olmayan kıza *sütkızı* (Kadının kocasının da sütkızı olur), bir kadının süt emzirdiği kendi çocuğu olmayan erkek çocuğa *sütoğlu* (Kadının kocasının da sütoğlu olur) denir. Süt ananın ve süt babanın erkek ve kızkardeşleri de süt dayı, teyze, amca ve hala olarak adlanırlar (*Bk.* Mahrem). Süt ve süt akrabâlığı konusunda pek çok hadîs vardır. Buhârî'nin ünlü yapıtından aldığımız bu hadîslerden kimileri şöyledir, örneğin İbn Ömer şu hadîsi naklediyor: «Rüyâmda bana bir bardak süt getirildi, ondan kana kana içtim, o kadar kandım ki sanki tırnaklarımdan çıktı, artanı da Hattâb oğlu Ömer'e verdim, Ashâb, Peygamberimize: Yâ Resûl Allah, bu rüyâyı neye yordun? diye sordular. Şöyle buyurdu: Bilime» (*Bk.* Ömer). Mâlik İbn Sa'saa'nın naklettiği ünlü mirâç hadîsinde de göğün son sınırında Hz. Muhammed'e şarap, süt ve bal kâseleri getirirler, içlerinden sütü alır, bunun üzerine Cebrâil şöyle der: «Süt, senin ve ümmetinin üzerinde bulunduğu İslâm yaratılışını simgeler. Sütü alman doğru oldu, şarabı alsaydın ümmetin sapıklıkta kalacaktı» (*Bk.* Mirâç, Sidre-i müntehâ). İbn Abbas şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimiz süt içtikten sonra ağzını suyla çalkaladı ve şöyle buyurdu: Sütün yağı vardır». Ukbe bin Hâris şu hadîsi naklediyor: «Bir kadın: Ben Ebû İhâb'ın kızını ve kocası Ukbe'yi emzirdim, demişti. Peygamberimiz bunu duyunca Ukbe'ye: Sütkardeşin olan bir kadını nikâhın altında nasıl tutarsın? dedi. Bunun üzerine Ukbe, karısından ayrıldı». Hz. Ayşe de süt amcası Eflah için ilginç bir hadîs nakleder ve Hz. Peygamberin süt amcaları mahrem saydığını anlatır (*Bk.* Leben-ül-fahl, Mahrem). Hz. Ayşe aynı konuda şu hadîsi de nakletmektedir: «Kumam Hafsa'nın evinin kapısında içeri girmek isteyen bir erkek sesi işitmiştim. Ey Allah'ın elçisi, bakınız, dedim, bir adam evimize girmek için izin istiyor. Bunun üzerine Peygamber: Öyle sanıyorum ki o Hafsa'nın süt amcası falancadır, dedi. Ben: Peki, benim süt amcam sağ olsaydı, yanıma girebilecek miydi? diye sorunca: Evet, girebilirdi, dedi, süt de nesebin haram kıldığını haram kılar». İbn Abbas şu hadîsi naklediyor: «Hz. Ali: Hz. Hamza'nın kızıyla evlenemez misiniz? diye sorunca Peygamberimiz: Evlenemem, buyurdu, o benim süt kardeşimin kızıdır». Peygamberin eşlerinden Ümmü Habîbe şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimize: Ey Allah'ın elçisi, kızkardeşim Ebû Süfyân'ın kızını nikâhlayınız, dedim. Kıskanmaz mısın? buyurdu. Hayır, dedim, bana ortak olacak kadınlar içinde en çok istediğim kızkardeşimdir. Bunun üzerine: Senin kızkardeşin bana helâl olmaz, buyurdu. Ben: Duyuyoruz ki Ebû Seleme'nin kızıyla evlenmek istiyormuşsunuz, dedim. Hayretle bana baktı: Eşim Ümmü Selem'in kızıyla mı? diye sordu. Ben: Evet, deyince: O benim kucağımda büyüyen üvey kızımdır, dedi, böyle de olmasaydı gene bana helâl olmazdı, çünkü o benim süt kardeşimin

kızıdır ki beni ve babası Ebû Seleme' yi Süveybe kadın emzirmişti. Sakın bir daha bana kızlarınızı ve kızkardeşlerinizi önermeyiniz». Hz. Ayşe şu hadîsi de naklediyor: «Süt kardeşim olan Ebül Kuays'ın oğlu yanımdaydı, Peygamberimiz içeri girdi. Yüzünün değişmesinden bunu iyi karşılamadığını anladım ve: Ey Allah'ın elçisi, bu benim süt kardeşimdir, dedim. Oysa şöyle buyurdu: Süt kardeşlerinizi iyice tanıyınız, süt kardeşliğinin hürmeti açlıktandır». Bu hadîse dayanan mezhepler süt kardeşliğinin ancak çocuk iki yaşını geçmeden ve karnı aç olup süte muhtaç bir durumdayken emilen sütle gerçekleşebileceğini ilerisürmüşlerdir. İki yaşını geçtikten sonra emilen süt, süt kardeşliğini gerçekleştirmez. Ebül Kuays'ın oğlu bu durumda olduğundan Hz. Ayşe'nin süt kardeşi sayılmamaktadır. İmam Şâfiî'ye göre süt kardeşliğinin gerçekleşebilmesi için süt ananın bir çocuğu en az beş kez doya doya emzirmesi gerekir. İmam Âzam Ebû Hanîfe'yse çocuk iki buçuk yaşını geçmemiş olmak koşuluyla bir kez ve hattâ bir yudum süt emilmesini süt kardeşliği için yeterli saymıştır. Bütün bu hadîslerden pek açık olarak anlaşıldığına göre süt akrabâları arasında evlenme İslâm dinince yasaklanmış bulunmaktadır. *Bk.* Rıdâ, Leben-ül-fahl, Mahrem, Nikâh, Teehhül.

SÜT AKRABÂLIĞI — *Bk.* SÜT, RIDÂ, LEBEN-ÜL-FAHL.

SÜTRE — Namaz kılanın kıble yönünde önüne koyduğu ya da diktiği şey... Önünden insan geçebilecek bir yerde namaz kılarken önüne bir şey koymadan namaza başlamak mekrûhtur (*Bk.* Mekrûh). Sütre, en az bir arşın uzunluğunda bir sopa, ağaç, direk ya da buna benzer bir şey olmalıdır. Toplulukla (cemâatle) kılınan namazlar, önünden geçilebilecek bir yerde kılınıyorsa sütreyi sâdece imamın önüne koymak yeter. Namaz kılanın önünden geçilmesini engelleyen sütre, aynı zamanda namaz yerine şeytanların girmesine de engel olma amacını güder. Namaz kılınan yer insanların ve şeytanların etkisinden korunmuş bir yer olmalıdır. *Sütre* deyimi Kur'anda yoktur, kimi hadîslerde kullanılmıştır. Gusül abdesti alırken çıplaklığı gizlemek için asılan perde ve benzerleri de hadîste bu deyimle dilegetirilmiştir. Kaldı ki *örtünme* anlamındaki *tesettür* deyimi de aynı kökten türemiştir. Peygamberin eşlerini başka erkeklerin gözlerinden gizleyen örtüye (çarşafa) da *sitr* denilmiştir. Buhârî, Hz. Peygamberin çeşitli şeyleri sütre olarak kullandığını bildirmektedir: Yük ve binek hayvanı, deve, ağaç, hayvan palanı ve eğeri, sedir, kısa mızrak, değnek, mescid direği. Bunlara bakarak namazda önden geçmeyi engelleyecek herhangi bir şeyin sütre olarak kullanılabileceği anlaşılmaktadır. Namaz kılanla sütre arasındaki aralık, hadîslere göre en az bir koyunun geçebileceği kadar bir uzaklık olmalıdır. Hz. Peygamber ünlü bir hadîsinde şöyle demiştir: «Bir kimse önünde bir semer ya da onun gibi bir şey bulunmadan namaz kılarken önünden bir köpek, bir eşek ya da bir kadın geçerse namazı bozulur» (Ahmed bin Hanbel, VI, 86). Buhârî'nin anlattığına göre Hz. Ayşe bu hadîse çok kızmış ve «bizi eşeklere ve köpeklere benzetiyorsunuz, oysa Allah'a yemin ederim ki ben Peygamberimizin, kıbleyle Peygamberin arasındaki bir sedirde uzanıp yattığım bir sırada, namaz kıldığını gördüm» (Buhârî, *Salât*, bâb 105) demiştir. İbn Abbas da Hz. Ayşe'nin bu hadîsini destekleyen şu hadîsi nakletmektedir: «Ben bir eşeğe binmiş, al-Fazl'ın arkasından gidiyordum. Peygambere Mînâ'da ashâbla birlikte namaz kılarken yetiştik. Hemen hayvanlarımızdan inip namaza katıldık. O sırada bir eşek önümüzden geçti, ama namazımız bozulmadı» (Ahmed bin Hanbel, II, 196). Kimi mezhepler, yukardaki ilk hadîsin yürürlüğünü kaldıracak nitelikte olan (nesheden) bu son iki hadîse uyarak «namaz kılanın önünden geçilmesi mekrûhtur, ama namazı bozmaz» demişlerdir. *Bk.* Namaz, Namazın mekrûhları, Tesettür, Setr-i avret, Nesh.

Ş

ŞÂBAN — Ramazan ayından önce gelen kutsal ay... Bu ay İslâmlık öncesi Arap geleneklerinde de kutsaldı. Güneş takvimine göre her yıl aynı zamanda ve yaz mevsiminde geldiğinden birçok putataparlık törenleri bu ayda yapılırdı. İslâm Peygamberi Hz. Muhammed, birçok eski Arap geleneklerini olduğu gibi, bu geleneği de korumuş ve *nâfile* oruçlarını bu ayda tutmuştur. Hindistan ve Pakistan'da da bu ayın 14. gecesi ölüler için özel duâ törenleri düzenlenir. *Bk.* Oruç, Ramazan, **Şâbâne.**

ŞÂBÂNE — Şaban ayının son günü düzenlenen dinsel tören... Özellikle Fas'ta düzenlenir. *Bk.* Şâban.

ŞÂBÂNÎYYE — Halvetîliğin Cemaliyye kolundan türemiş bir kolu... XVI. yüzyılda Şeyh Şâban-ı Velî tarafından kurulmuştur. *Karabaşiyye, Nasuhiyye, Çerkeşiyye, Bekriyye* kolları bu koldan türemiştir. *Bk.* Halvetîlik.

ŞÂBÂNÎYEİ HALVETÎYYE — *Bk.* ŞÂBÂNÎYYE.

ŞÂBAŞÎYYE — Karmatîliğin bir kolu... Basra ve Ahsâ bölgesindeki Karmatîler bu adla anılırlar. *Bk.* Karmatîlik.

ŞABBAT — Tanrı'nın Hz. Mûsâ'ya bildirdiği on buyruktan birine göre yahudilerin dinlenme zorunda oldukları haftanın yedinci günü... Cumartesi günüdür. Hıristiyanlar özellikle yahudi geleneğinden ayrılmak için dinlenme gününü pazar'a almışlardır. Müslümanların cuma'sı da bu nedene dayanır. Yahudiler her yedi yılda bir nadas için tarla çalışmalarını durdurarak *Şabbat yılı* yaparlar. Ayrıca elli yılda bir yinelenen bir başka Şabbat yılı da vardır ki buna *Jübile yılı* denir. Jübile yılında bütün topraklar yeniden paylaşılır, borçlar ödenmez ve alacaklar bağışlanır. *Şabbat*'a *sebt* de denir ki *dinlenme* demektir. Şabbat gün ve yılları Tanrı'ya ayrılmıştır, sofu yahudiler evlerinde bile iş görmezler, duâ ve tapımla vakit geçirirler. Kanı akmadan öldürülmüş hayvan etiyle midye ve istiridye gibi kabuklu deniz hayvanlarını yemek de yasaktır. Ayrıca, büyücülerin şeytanın başkanlığında yaptıkları varsayılan gece oturumlarına da *şabbat* denir. *Bk.* Cumartesi, Yahudilik, Büyü.

ŞAFAK — *Bk.* SUBH.

ŞÂFİÎLİK — İslâmlığın dört büyük mezhebinden biri... Ebu Abdullah Muhammet bin İdris Şâfiî (767-820) tarafından kurulmuştur. Öbür üç büyük mezhep gibi sünnîdir ve özellikle İslâm hukuku alanında özel görüşleri kapsar. Hanefîlik ve Mâlikîlik arasında orta bir yol tutmak ve kadınlar için özellikle bir hayli kısıtlayıcı kurallar koymakla ünlüdür. Kelâm bilimine karşı çıkışı da başkaca bir özelliğidir, inanç konuları üstünde tartışmayı doğru bulmaz ve her türlü yorumu yadsır. Tanrı'nın ötedünyada görülebileceği inancındadır. İmam Şâfiî, İslâm hukuku yönteminin (Usûl-ü fıkh) kurucusu sayılır. *İstihsân* yöntemini yadsımakla birlikte Hanefîliğin kurucusu Ebû Hanîfe'den dolaylı olarak bir hayli yararlanmıştır, Hanbelîliğin kurucusu Ahmed bin Hanbel de onun öğrencisidir. Yaşamı süresince verdiği dersleri bir araya toplayan *Kitâb al-umm* 1321-1325 yıllarında Kahire'de yedi cilt olarak yayımlanmıştır. Şâfiîlik bir zamanlar özellikle Mısır ve Hicaz'da en etkin mezhepti, örneğin Mekke'de toplu namazı Şâfiî bir imam kıldırırdı. Günümüzde de Güney Arabistan'da ve Orta Asya'nın kimi bölgelerinde egemendir. Bu büyük etkisinin Hz. Peygamberle aynı kabîleden (Kureyş) olmasından kaynaklandığı da söylenebilir. Şiîlerle olan büyük yakınlığı da bilinmektedir. Dört büyük ehl-i sünnet mezhebinden biri olan Şâfiîlik özellikle kadınlar için çok kısıtlayıcı yargılar saptamakla da ünlüdür. O da, öte-

ki üç büyük mezhep gibi Kur'an ve sünneti (Peygamber hadîslerini) baş kanıt sayar, üçüncü olarak *icmâ*'a ve dördüncü olarak *kıyâs*'a başvurur, özellikle de kıyâsı başlı başına bir bilim durumuna getirmiştir. *Bk.* Mezhep, Fıkıh, Hanefîlik, Mâlikîlik, Hanbelîlik, İcmâ, Kıyâs, İstihsân.

ŞÂH — Tasavvuf ve özellikle alevî dilinde Tanrı, Hz. Ali ve İsmail Safevî... Farsça *hükümdar* demektir. Şiîler ve on iki imamcılar bütün imamlarını bu deyimle yüceltirler. *Bk.* İmam, Alevîlik, Şiîlik.

ŞAHÂDET — Din uğrunda ölme... *Din uğrunda ölme* (Şehid olma)'yı dilegetirdiği gibi *tanık olma* (Şâhid olma) anlamında *tanıklık* anlamını da dilegetirir. *Şehâdet* de denir. *Tanıklık ederim* anlamındaki *eşhedü* deyimini söylemek de bu deyimle dilegetirilir, *kelime-i şehâdet* bu anlamdadır ve *tanıklık sözü* demektir. *Gözle görülen dünya* (Özdeksel evren) anlamında *âlem-i şahâdet* denir. *Tanrı*'yı dilegetirmek için de *görülen ve görülmeyen şeyleri bilen* anlamında *Âlim-ül-gayb veş-şehâde* deyimi kullanılır. *İşâret* anlamında da kullanılmıştır, *şahâdet parmağı* deyimi bu anlamı dilegetirir. *İşâret* anlamında da kullanılmıştır, *şahâdet parmağı* deyimi bu anlamı dilegetirir, Arapçada *şahidâ* deyimi *gözüyle görenin sözü* (ifâdesi) demektir. Bir müslümanın gördüklerini bildirmesi İslâm dini açısından kelime-i şehâdet getirmekle, İslâm hukuku (fıkhı) açısından tanıklık etmekle olur. Allah'ın birliğine tanıklık edenler kesinlikle cennete girerler. Buhârî, Ebû Zerr'den şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimiz şöyle buyurdu: Kullardan hiçbir kul yoktur ki *Lâ ilâhe illâllah* (Allah'tan başka Tanrı yoktur) desin ve bu inanç üstüne ölsün de cennete girmesin. Ben: Zinâ etse, hırsızlık yapsa da mı? diye sordum. Evet, dedi, zinâ etse de, hırsızlık yapsa da cennete girer». Ehl-i sünnetin inancı budur. Kimi mezhepler kul hakkı varsa cennete girebilmek için ödeşmek gerekir, kimileri de Allah alacaklıyı hoşnut ederek Allah'ın birliğine inanan borçluyu gene de cennete koyar, demişlerdir. Bu konu, Hz. Peygamberin arka çıkma (şefâat)'sıyla da ilgili kılınmıştır. Mûtezile'ye göre her müslüman cennete girecekse kayırmaya (şefâate) gerek kalmamaktadır. Büyük mezhepler bunu cehennemde sürekli kalma sorunuyla açıklamaktadırlar, büyük günah (Kebîre) işleyen müslümanlar cehenneme girip cezâ göreceklerdir, ama cehennemde sürekli kalmayacaklardır, cezâlarını çektikten sonra cehennemden çıkarılıp cennete konulacaklardır, arka çıkma (şefâat) bu yüzden gereklidir, geçici cezâ ancak Peygamberin arka çıkmasıyla olanaklıdır. Buna karşı mûtezileciler İtbân İbn Mâlik'in naklettiği şu hadîsi çıkarmaktadırlar: «Hiçbir kul yoktur ki Allah rızâsı için yürekten *Allah'tan başka Tanrı yoktur* desin de Allah ona kıyâmet gününde cehennemi haram kılmasın», demek ki cehennem kıyâmet gününde haram edileceğine göre cehenneme hiç girilmeyecektir. Bu konu mezhepler arasında tartışmalıdır, kimileri de Hz. Peygamberin büyük günahlılara arka çıkmayacağı kanısındadırlar (*Bk.* Şefâat). İslâm hukuku açısından tanıklık *şâhid* başlığında anlatılmıştır. *Bk.* Şâhid, Şehid.

ŞAHHÂMÎYYE — Mûtezile'nin önemli bir kolu... Ebû Yakub aş-Şahhâm'ın düşüncelerine katılanlardan oluşmuştur. Özellikle kader konusunda «iki kaadir için tek makdûr vardır» sözü ünlüdür, bununla insan eylemlerinin Tanrı tarafından yaptırılabileceği gibi bizzat insan tarafından da yapılabileceğini söylemek istemiştir. Sünnîler bu sözü, insanı da Tanrılaştırdığından ötürü, sapıklık sayarlar. *Bk.* Mûtezile.

ŞÂHİD — Gördüğünü ya da bildiğini bir yargı ya da soruşturma kurulu önünde söyleyen kişi... *Tanık* demektir. *Bakara* sûresinin 282-283. âyetleri şöyle der: «Ey inananlar, belli bir süre için birbirinize borçlanınca bunu yazın. Ara-

nızdan bir yazıcı onu doğru olarak yazsın. Bu yazıcı Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin. Bir de borçlu olan kişi borcunu söyleyip yazdırsın. Her biri Rableri olan Allah'tan sakınsın da hiçbir nesneyi eksik yazdırmasın. Borçlu olan alık, yetersiz, ya da söyleyip yazdırmaya gücü yetmeyen bir kişiyse onun koruyucusu söyleyip yazdırsın. Erkeklerinizden ikisini de tanık tutun *(vesteşhidü şehideyni min ricâlikům).* Eğer iki erkek yoksa orada bulunanlardan kendilerine inandığınız bir erkekle iki kadın da olur. Kadınlardan biri unutacak olursa öteki hatırlatır. Tanıklar çağrılınca tanıklık etmekten kaçınmasınlar. Yazıcılar da az çok demeyip süresiyle birlikte yazmaya üşenmesinler. Böylesi Allah katında doğruluğa daha uygun, tanıklık için daha sağlam, işkilden daha uzak olur. Meğer ki aranızda elden yapılacak bir ticâret işi olsun. Böyleyse onu yazmamak sizin için suç olmaz. Alım satım yaparken de tanık tutun. Ne yazıcıya ne de tanığa zarar verilmesin. Eğer bunlara zarar verecek olursanız Allah'a karşı gelmiş olursunuz. Bundan ötürü Allah'tan sakının. Bütün bunları Allah size öğretiyor, Allah her nesneyi bilicidir. Yolda olup da yazıcı bulamazsanız borçludan rehin alabilirsiniz. Borçlu Allah'tan sakınsın da borcunu ödesin. Tanıklık etmekten kaçınmayın. Her kim bundan kaçınırsa günah onun yüreğine kadar işler». Görüldüğü gibi Kur'an hukuk alanında bugün de geçerli olan ilkeler koymaktadır, özellikle de tanıklıktan kaçınılmaması gerektiği ilkesi hukukun temel ilkesidir, yalan tanıklık etmemesi koşuluyla tanığa tanıklığından ötürü herhangi bir zarar verilmemesi ilkesi de öyle. Anlaşmazlıkla(dâvâyla) ilgili bilgisini bildirene *şâhid* (tanık), yararına tanıklıkta bulunduğu kişiye *meşhûd-ün-leh,* zararına tanıklıkta bulunduğu kişiye *meşhûd-ün-aleyh,* tanıklık konusuna (tanıtlanmak istenen hakka) *meşhûd-ün-bih* denjr. Tanık doğruyu söylemelidir, *Mâide* sûresinin 8. âyeti şöyle der: «Tanıklık ederken doğruluktan ayrılmayın», 106. âyeti de şöyle der: «Ey inananlar, aranızdan birinin karşısına ölüm dikilince vasîyetiniz için yakınlarınızdan ya da içinizden iki doğru kişiyi tanık tutun. Yolda bulunduğunuz bir sırada ölümle karşılaşırsanız sizden olmayan iki kişiyi de tanık tutabilirsiniz. Doğruluklarından kuşkulanırsanız bu iki kişiyi namazdan sonra alıkoyun da Allah'a şöylece and içsinler: Yakınlarımız için bile olsa andımızı hiçbir değere değişmeyeceğiz. Allah için tanıklık etmekten geri durmayacağız, yoksa günah işlemiş oluruz», *Talâk* sûresinin 2. âyeti bir kadının âdet gördüğü sırada boşanmamasını buyurduktan sonra şöyle der: «Aybaşları bittikten sonra da onları ya güzellikle tutun, ya da onlardan güzellikle ayrılın. İçinizden iki doğru kişiyi de tanık tutun. Tanıklığı da Allah için yapın». Tanıklık etmek için daha önce belli suçları işlememiş olmak gerekir, *Nûr* sûresinin 4. âyeti şöyle der: «O kimseler ki namuslu kadınlara dil uzatırlar da dört tâne tanık getiremezler, onlara seksener değnek vurun, onların tanıklıklarını da kabûl etmeyin». Tanıklık Tanrı'nın buyruğudur ve Tanrı için edilir, *Nisâ* sûresinin 135. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, doğrulukta direnin, Allah için tanıklık edin, kendinize, ananıza, babanıza, yakınlarınıza karşı olsa bile». Doğru tanıklık yapanlar cennete gideceklerdir, *Meâriç* sûresinin 33. ve 35. âyetleri şöyle der: «Tanıklığı dosdoğru yapanlar, işte bunlar cennetlerde ağırlanacak kimselerdir». Buhârî'nin İmrân'dan naklettiği bir hadîste Hz. Peygamber şöyle demektedir: «İnsanların en hayırlısı benim zamânımdakilerdir. Sonra onlara yakın olanlar, daha sonra da bunlara yakın olanlar ve ashâbı görmüş olanlara yetişenlerdir. Bunlardan sonra birtakım kavimler gelir ki onlardan birinin tanıklığı yeminini geçer, yemini tanıklığını geçer», son tümce «gelişigüzel tanıklık eder» anlamında yorumlanmaktadır. Bu hadîse dayanan mezheplere göre tanıklık Allah için edilir, bundan ötürü de yemin etmek gerekmez, ama tanık kendiliğinden yemin ederse kabul edilir, ne var ki sanık da ancak tanığın yemin

etmesi koşuluyla tanıklığını kabul edeceğini ve yemin etmezse tanıklığı kabul etmeyeceğini ilerisürebilir, ama bu bildirinin geçerli olabilmesi için yargıcın sanığın bu bildirisini kabul etmesi gerekir, yoksa yargıç yeminsiz olarak da tanığı dinleyebilir. Ebû Said el-Hudrî de şu hadîsi naklediyor: «Kadının tanıklığı erkeğinkinin yarısıdır», yukardaki âyette de görüldüğü gibi, bu ilke Kur'an tarafından konmuştur, bundan ötürü İslâm şeriatında bir erkek tanık yerine iki kadın tanık gerekir, tek kadının tanıklığı geçersizdir. Yukarda da görüldüğü gibi *Mâide* sûresinin 106. âyetine göre seferde (yolculukta) müslüman olmayanların da tanıklık edebilecekleri bildirilmektedir, buna karşın kimi mezhepler bu âyetin *Talâk* sûresinin «sizden iki tanık getirin *(ve eşhidü zevey adlin minküm)*» diyen 2. âyetiyle yürürlükten kaldırıldığını (neshedildiğini) ilerisürerek müslüman olmayanların tanıklık edemeyeceklerini kurallaştırmışlardır. Kitaplı olmak (yahudi ya da hıristiyan olmak, eşdeşiyle putatapar olmamak), başkaca müslüman tanık bulamamak ve sâdece yolculukta olmak koşuluyla müslüman olmayanların da tanıklıklarının kabul edilebileceğini ilerisüren mezhepler de vardır (*Bk. İstılahât-ı Fıkhîye,* cilt VI, c. 286, 387). İbn Abbas'ın naklettiği bir hadîste de Kureyş'in Benî Sehm kolundan birinin vasîyetinde iki müslüman olmayan kişinin tanıklık ettiğini, ancak bu müslüman olmayan tanıkların altın kaplı bir maşrapayı gizleyerek mirasçılara vermediklerini, ama bu maşrapayı görmedikleri yolunda yemin edince Hz. Peygamber tarafından serbest bırakıldıklarını, *Mâide* sûresinin 107. âyetinin bu olay üzerine indiğini anlatmaktadır; bu âyet şöyledir: «O iki kişinin (müslüman olmayan iki tanığın. O.H.) günah işledikleri anlaşılacak olursa onların yerine hakları çiğnenmiş olan mirasçılardan iki kişiyi koyun da şöyle and içsinler: Allah'a and olsun ki bizim tanıklığımız onların (müslüman olmayan iki tanığın. O.H.) tanıklığından daha doğrudur, çünkü biz Allah'ın sınırlarını aşmadık, aşmış olsaydık besbelli ki kıyıcılık etmiş olurduk (zulmetmiş olurduk)». İki kadın tanığın ancak bir erkek tanığın yerini tutabileceği yolundaki yargı, yukarda da görüldüğü gibi, *Bakara* sûresinin 282. âyetiyle bizzat Tanrı tarafından buyrulmuş ve «kadınların unutkan oldukları» gerekçesine dayandırılmıştır. Ne var ki *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü* (Kaamûs-u İstılahât-ı Fıkhîye)'nde erkeklerin bulunmadığı kadınlar hamamı, doğumevi ve benzerleri gibi yerlerde iki kadın tanığın tanıklığının iki erkek tanık gibi geçerli olduğu bildirilmektedir (İbid, cilt VI, s. 332). *Bk.* Şahâdet, Fıkıh.

ŞAHSÎ MES'ÛLÎYET — Kişisel sorumluluk... Kur'an ve dolayısıyla İslâm dini hukuk alanında bir devrim yaparak cezânın kişiselliği (şahsîliği) ilkesini getirmiştir. İslâm dinine gelinceye kadar tüm hukuk anlayışları sorumluluğu suçlunun soyuna sopuna da yüklemekteydi, hıristiyanlıkta bile bilindiği gibi Hz. Âdem'in günahı onun soyu sopu olan bütün insanlığa yükletilmiştir. Hıristiyan inançlarına göre XX. yüzyılda bile insanlar ne çekiyorlarsa hep ataları Hz. Âdem'le Hz. Havvâ'nın yasak yemişi yemelerinden çekmektedirler. Oysa Kur'anın pek çok âyetleri «kimse başkasının günahını yüklenmez», «kimse başkasının işleminden sorumlu olmaz» buyurmuştur. Örneğin *En'am* sûresinin 164. âyeti şöyle der: «Herkesin kazandığı yalnız kendinedir, hiç kimse bir başkasının yükünü taşımaz», *Yûnus* sûresinin 108. âyeti şöyle der: «Doğru yolu tutan kendi yararına tutmuş olur, doğru yoldan sapan da kendi zararına sapmış olur», *İsrâ* sûresinin 15. âyeti şöyle der: «Hiçbir günahlı başkasının günahını yüklenmez, biz önce bir elçi göndermedikçe azâba uğratıcı değiliz». Dikkat edilirse bu âyet aynı zamanda çağdaş bir cezâ ilkesini de ortaya atmaktadır: Yasasız suç olmaz, yasasız cezâ olmaz. Önce bir elçi (demek ki bir yasa) gelip neyin yasak olduğunu bildirecek ki o yasağa aykırı davranan sorumluya cezâ verilebilsin. *Bk.* Mes'ûlîyet, Fıkıh.

ŞÂİR — Şiir yazan... Dilimizde *ozan* denir. Kur'anda 227 âyetlik büyük bir sûre *şâirler* (Şuarâ) adını taşır. Mekke putataparları Kur'anın büyük etki gücünü şiirsel olmasına bağlayarak Hz. Muhammed'i *şâir*'likle suçlamışlardı. Bu sûre Kur'anın şiir ve Hz. Peygamberin de bir şâir olmadığını açıklar. *Yâsin* sûresinin 69. âyeti şöyle der: «Biz ona şiir öğretmedik, ona şâirlik de yaraşmaz. Ona vahyolunan söz öğütten, apaçık olan Kur'andan başka bir şey değildir». Bu âyet şiiri bir sanat olarak küçümsemiş değildir, sâdece Tanrı sözü (kelâmı) 'nün şiirle ve peygamberliğin de şâirlikle bir ilgisi bulunmadığını anlatmaktadır. Yoksa İslâmlık öncesi Arabistan'ında olduğu gibi İslâmlıktan sonra da şiir pek üstün tutulmuş, hattâ aristokrasiye özgü bir ayrıcalık sayılmıştır. Şiir söyleyenler kabîlelerin başkanları ve ilerigelenleriydi. Özellikle de Mekke'liler şiir söylemekte ve secîli konuşmada öteki bölgelere göre büyük bir üstünlük sağlamışlardı. Kendisini öven ve karşısındakini yeren taşlamalı şiirlerin söylendiği özel törenler yapılıyordu. Hattâ İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in Hassan bin Sâbit adında özel bir ozanı vardı. Bu değerli ozanın günümüze kadar gelmiş dizelerinden İslâm tarihinin birçok karanlık konuları aydınlatılmıştır. Berâ şu hadîsi nakleder: «Peygamberimiz şâiri Hassan'a şöyle buyurdu: Haydi Hassan, kâfirleri şiirle taşla, Cebrâil seninle berâberdir». Yorumcular bu ve buna benzer daha pek çok hadîsten şiirin mescidde bile okunabileceği sonucunu çıkarmışlardır (*Bk. Zübde-tül Buhârî*, Istanbul 1977, s. 541, dipnotu 8). *Bk.* Şiir, Secî, Şuarâ, Muhammed.

ŞAKA — Karşısındakini kırmaksızın gülmeye yol açan söz... Enes şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimiz arasıra bizlere karışıp şakalaşırdı».

ŞAKK-I KAMER — *Bk.* İNŞİKAAK-I KAMER.

ŞAMAN — Şamanizm'in din adamı... Tunguzca ya da Mançuca *büyücü* ve *kâhin* anlamlarını dilegetirmektedir. Altay Türkleri *kam*, Kırgız ve Kazaklar *baksa* ve *bakşı* derler. Şamanlık, babadan oğula geçer. İyi ruhlarla ilişki kuranlarına *ak şaman*, kötü ruhlarla ilişki kuranlarına *kara şaman* denir. *Kendinden geçme* (cezbe) yöntemiyle dinsel ve büyüsel işlemler yaparlar. *Bk.* Şamanlık.

ŞAMANLIK — Türk-Moğol-Sibirya dini... *Şamanizm (Fr.* Chamanisme), insanlığın en eski dinlerinden biridir ve bu yüzden de hemen tümüyle sihir ve büyüye dayanır. Evren *gök*, *yer* ve *yeraltı* olmak üzere üç bölüm olarak tasarımlanmıştır. Gökte iyi ruhlar, yerde insanlar, yeraltında da kötü ruhlar otururlar. İyi ruhların başkanı *Ülgen* (Ulu, bir çeşit tanrı) ve kötü ruhların başkanı *Erlik* (Güçlü, bir çeşit şeytan)'tir. Her ikisinin de karıları, çocukları ve yardımcıları vardır. Orta yerde yaşayan insanlar bu iyi ve kötü ruhlar arasında denge kurmak zorundadırlar. İşte *şaman* adı verilen din adamı bu dengeyi sağlamakla görevlidir. Şaman, çağdaş medyumlar gibi, ruhlarla insanlar arasında aracılık eder. Şamanlığın aşırı kendinden geçmeye dayanan çok ilginç büyüsel törenleri vardır. Bu törenlerde şaman, bir çeşit ölüp dirilme geçirir, vücudu parçalanır ve yeniden bütünlenir. Birçok bilim adamı gözlemcilerin anlattıklarına göre şaman, kendinden geçtiği sırada, vücudunun parça parça edilip etinin yendiğine ve kemiklerinin kırıldığına gerçekten inamaktadır. Bilim adamları buna *şaman hastalığı* demekte ve psiko-patolojik bir hastalık olduğu kanısını ilerisürmektedirler. Şaman hastalığına tutulan şamanlar, ki bu hastalığa tutulmayanlar şaman olamazmış, *mistik parçalanma* adı verilen bir ruh durumu içine girmektedirler. Prof. Dr. Sedat Veyis Örnek'in kitabından aktardığım aşağıdaki parçada Metrane adlı bir şaman kadın iki bilgine bu sırada başından geçenleri şöyle anlatmaktadır (*Bk. İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsâne;* Istanbul 1971, s. 52): «Onlar ilkin başımı kesip kerevetin üstüne koydular. Sonra kemik sırasına göre bedenimi parça-

lara ayırdılar. Kesip aldıkları her et parçasını dokuz kazık üstüne gerdiler. Sonra hepsi bir araya gelip etlerimi yemeye başladılar. Bu sırada danalara hastalık getiren cüce bir cin ahırın orta direğinden çıktı ve öteki cinleri yediklerinden artakalan kemikleri toplayarak az önce soyulmuş taze kayın ağacı kabuklarının üstüne koydu. Bundan sonra canım yeniden bedenimin içine girdi, ben de ayağa kalktım» (Sayın Örnek bu parçayı A. Fridrich'le C. Budruss'un *Schamanengeschichten aus Sibirien,* 1956 adlı yapıtlarından aktarıyor, s. 142). Bu konuda A. K. İnan'ın *Tarihte ve Bugün Şamanizm* (Ankara, 1954) adlı yapıtında değerli bilgiler vardır. Prof. Sadeddin Buluç da *İslâm Ansiklopedisi*'nde değerli bir inceleme yayımlamıştır. *Bk.* Şaman.

ŞARAP — *Bk.* HAMR, MEŞRÛBÂT.

ŞÂRÎ — *Bk.* ŞURÂT.

ŞARKI — *Bk.* GINÂ.

ŞART — Bir şeyin gerçekleşmesi için gerekli dış neden... Dilimizde *koşul* denir. Çoğulu *şerâit* deyimidir, *şart kılınan* anlamında da *meşrût* deyimi kullanılır. Şart yoksa meşrût da olmaz, ama şartın varlığı mutlakaa meşrûtun varlığını da gerektirmez. Örneğin bir yumurtadan civciv çıkması için ısı şarttır, ama yeterli ısı bulunduğu halde yumurtadan gene de civciv çıkmayabilir. Çünkü bir yumurtanın civciv çıkarma özelliğini şart (eşdeyişle, dış neden) değil, yaşambilimsel süreçler (eşdeyişle, iç neden) belirler. *Şart* deyimi İslâm dilinde de bu anlamda kullanılmıştır ve *rükün* deyimi karşıtıdır, örneğin namaz kılma işleminin dışında bulunan (namaza hazırlık niteliğindeki) namaz farzlarına *namazın şartları* ve namaz kılma işleminin içinde bulunan (namazın kılınması demek olan) namaz farzlarına *namazın rükünleri* denir; bu demektir ki, bu şartlar gerçekleşmeden namaz kılınamaz, ama bu şartlar gerçekleştiği halde de namaz kılınmayabilir, daha açık bir deyişle, bu şartların yerine getirilmiş olması namaz kılmak demek değildir. *Bk.* Namazın şartları.

ŞATH — Kendinden geçme durumunda söylenen abuk sabuk sözler... *Şatıh* da denir. Kimi tasavvuf tarikatlarında bu sözlerden dinsel anlamlar çıkarılır. *Bk.* Şathiye.

ŞATHİYE — Tasavvuf dilinde, dinsel bir kendinden geçiş sırasında söylenen abuk sabuk sözlerin yorumları... Arapça *şath* sözcüğü genel olarak *alaylı sözler*'i dilegetirir. Tasavvuf dilinde kendinden geçme (cezbe, istiğrak) durumunda söylenen sözler bu deyimle nitelenir. Hiçbir anlama gelmeyen bu abuk sabuk sözlerde bir çeşit Tanrı ilhamı (vahiy) aramak ve onlara kutsallık yakıştırmak geleneği Anadolu'nun çok eski Kybele tapımından kalmadır. Kybele râhiplerinin ağızları köpürerek yarı baygın bir durumda söylediklerini sözler *Tanrı sözleri* sayılırdı. Bu gelenek İslâm tasavvufunda da sürüp günümüze kadar gelmiştir. Kimi tasavvuf tarikatlarında bu anlamsız sözler sonradan yorumlanarak dinsel anlamlara kavuşturulur. Tanrı'yla birleşme ânında söylenmiş simgesel sözler olarak kutsanır. Örneğin, ünlü *şathiye*'lerden Barak Baba'nın şathiyesinde şöyle sabuklamalar vardır: «*Tingiz tiller sül göller bal ırmaklar, dünki bazar ni bazar bazar bugünki bazar, dokuz öküz bir sokum*». Örneğin «dokuz öküz bir sokum» sabuklaması şöyle yorumlanmaktadır: «Tanrı'da yok olmanın verdiği sarhoşluk öylesine bir sarhoşluktur ki bu durumda iki dünyayı bir lokma yapsalar da bu sarhoşun ağzına verseler açlık ateşini bir zerre olsun söndüremezler». *Bk.* Tasavvuf.

ŞATR — Yön... Habeşçedir, Kur'anın *Bakara* sûresinin 144, 149 ve 150. âyetlerinde kullanılmıştır, örneğin 144. âyet şöyle der: «Biz senin gözlerini gökyüzüne diktiğini görüyoruz, bundan ötürü seni gönlünün dilediği bir yönelgeye döndüreceğiz. Artık sen mescid-i haram yönüne dön *(şatralmescidilharam)*». Bk. Kıble.

ŞATTÂRÎYYE — Bayezidî Bistâmî'ye bağlanan bir tarikat... XV. yüzyılda *İş-*

kıyye tarikatının bir kolu olarak Abdullah Şattar tarafından kurulmuştur. Özellikle Hindistan, Cava ve Sumatra gibi ülkelerde yaygındır.

ŞAVT — Hacda Safâ ve Merve tepeleri arasında her yürüyüş... Bu yürüyüşe *sây* denir, bir sây yedi *şavt*'tır. Safâ'dan Merve'ye dört ve Merve'den Safâ'ya üç kez olmak üzere yedi şavt yapılır, eşdeyişle yedi kez gidilip gelinir. Sâye şöyle niyet edilir: «Yâ Rabbi, senin rızânla Safâ'yla Merve arasında Umre sâyi olmak üzere yedi şavt sâyetmek istiyorum, onu bana kolaylaştır ve sâyimi kabul eyle». *Şavt* deyimi karataş (Hacer-i esved) 'ın çevresinde dolanma (tavâf) anlamında da kullanılmaktadır, bu dolanma da dördü farz olmak üzere yedi şavt olarak yapılır. *Bk.* Hac, Sây, Tavâf.

ŞAYTAN — *Bk.* KUZAH.

ŞAZELİYYE — *Bk.* ŞAZİLİYYE.

ŞAZİLİYYE — Tunus'ta kurulan bir sünnî tarikat... XIII. yüzyılda Ebu'l Hasan Ali bin Abdullah Şâzilî tarafından kurulmuştur. *Zikir*'den başka, hemen hiçbir kuralı benimsemeyen, şeriat temeline sıkıca bağlı, melâmîler gibi özel giysileri yadsıyan bu tarikat kısa bir sürede çok yayılmış ve kendisinden on yedi kol türemiştir. Sünûsîlerin başkaldırması üzerine Osmanlı pâdişâhı Abdülhamit II. bir siyâset gereği olarak Şâzilî şeyhlerinden Hasan Zâfir'i Istanbul'a getirtmiş ve ona bağlanmış görünerek Sünûsî ayaklanmasını bastırmıştır. Istanbul'da Beşiktaş'ta kurulan bu Şâzilî tekkesine bağlı olanlara şeyhlerinin adından ötürü *Zâfirî* de denir. Şaziliyye'den ayrılan kollar arasında özellikle *Ahmediyye, Afifiyye, Cezûliyye, Gaaziyye, İseviyye, İlmiyye, Dessûkiyye, Ruzûkiyye, Hanefiyye* kolları önemli sayılır. *Zâfiriyye*'yse siyasal açıdan gerçekleştirilmiş bir koldur. Şâzilîlerin birçok sihirli duâları vardır, bunların en ünlüsü *Hizb al-bahr* (Denizi teshîr) adını taşır, Kâtip Çelebi bu duânın çok etkili olduğunu bildirmektedir (III, 58). Beş ilkeleri de ünlüdür: 1. Gerek dıştan ve gerek içten (zâhiren ve bâtınen) Allah'tan korkma, 2. Söz ve işlemlerde Hz. Peygamberin sünnetine sıkıca bağlanma, 3. İnsanlardan ne iyilik ne de kötülük bekleme, 4. Her işi Allah'ın irâdesine bırakma, 5. Kederde olduğu kadar sevinçte de Allah'a sığınma. Tarikata bağlananlar Tanrıca seçilmiş olduklarına inanırlar, onlara göre tarikata bağlanmaları Tanrıca ezelde (levh-i mahfûz'da) saptanmıştır (Bu inanç bir bakıma İslâm dininin kader ve kazâ anlayışından farksızdır). Tanrı'yla dolup kendinden geçme (vecd) durumundan doğal duruma dönülerek işden ve güçten geri kalmamayı öğütlerler, daha açık bir deyişle tapımın yaşamaya engel olmaması gerektiğini ilerisürerler. Kendinden geçme (vecd, istiğrak) çoğu tarikatlerde olduğu gibi Tanrı'yı anmakla (zikir) gerçekleştirilir. Amaçları insan olarak çok yüksek bir aktöreye (ahlâka) erişmektir. Kimi incelemecilere göre bir tarikatten çok bir törebilim okulu niteliğindedir ve al-Şâzilî (1197-1258) bir tarikat kurmayı aklından bile geçirmemiştir. Ne kendisi ne de yerine geçen (halefi) Ebü'l Abbas *zâviye* ve benzerleri gibi bir toplantı yeri yapmayı düşünmedikleri gibi hükümetçe kendilerine yapılmak istenen para yardımını da almamışlardır. Bununla birlikte tarikat bir hayli yayılmış ve çok etkili olmuştur. Ülkemizde ve günümüzde bu tarikat Istanbul'da oturan Hasan Zâfir (Abdülhamid'in getirttiği Şeyh Zâfir'in torunu) tarafından temsil edilmektedir.

ŞEÂMET — *Bk.* UĞURSUZLUK.

ŞEBEK'LER — Kendilerine özgü bir şiîlik anlayışı izleyen Musul kürtleri... Şarlî'ler ve Bacoran'larla birlikte komşuları ve akrabâları olan Yezîdî'lerle de sıkı ilişki içinde bulunarak gizli ve özel bir dinsel topluluk oluştururlar. Aşırı Alicilik güderler ve kendilerine *Ali Allahî'ler* derler. Işıkları söndürüp topluca cinsel ilişkide bulundukları *laylat al -kafşâ* âyin geceleriyle ünlüdürler, yılda bir kez gizli bir mağarada toplanıp gerçekleştirdikleri bu *mum söndü* âyîninden ötürü *çirâğ-kuşân* (Mum söndürenler)

adıyla da anılıyorlar. Erkekleri bıyıklarını hiç kesmezler, yemek yerken yemeğin içine girmesin diye bıyıklarını sol elleriyle kaldırırlarmış. İslâm temeline dayanan bir alevî tarikat niteliği taşımalarına karşın hıristiyanları andıran gelenekleri de vardır. Örneğin şeyhleri bağlılarına cennette yer satar, katolik komünyonları gibi birlikte kurban yeme törenleri vardır. Bundan ötürü bu toplulukların inancı gizli ve özel bir din sayılmıştır. Yezîdî törenlerine katıldıkları bilinmektedir, mum söndü âyînini de Nastûrî râhibelerinin ünlü *laylat al-maşûş* gecelerinden almışlardır, İrân şiîliğiyle de sıkı ilişki içindedirler. *Bk.* Alevîlik, Şiîlik, Yezîdîlik, Nasturîlik, Ali ilâhî.

ŞEB-İ ARÛS — Mevlânâ'nın ölüm yıldönümü gecesi... *Gelin gecesi* demektir. Mevlevîliğe göre ölmek, Tanrı'yla birleşmektir. Bu bakımdan ölen, Tanrı'nın visâline ereceği için, gelin sayılır. Bu birleşmede erkekliği Tanrı'ya bırakıp, insanlara dişiliği yakıştırmak bir saygı belirtisidir. Bu saygının kökeni de babaerkil aile geleneğine dayanır. *Bk.* Mevlevîlik.

ŞEBAOT — Yahudilerin tanrı Yahova'ya taktıkları ek ad... Vaadedilen toprakları, sözünü tutarak, yahudilere verdiği için *Yahova Şebaot* (Ordular tanrısı) denir. *Bk.* Ahd.

ŞEDD — Fütüvvete bağlananların törenle bellerine sarılan kuşak... Sözcük anlamında *bağ* demektir. Fütüvvet, bilindiği gibi, melâmîliğin esnaf loncaları örgütüdür. Fütüvvet yoluna girenlere yünden ya da pamuktan örülmüş bu kuşak törenle bağlanır. İnançlarına göre böyle bir kuşak Hz. Peygamber tarafından Hz. Ali'nin beline bağlanmış, Hz. Ali de Peygamberin buyruğuyla onu on yedi sahâbenin beline bağlamış, Selmân Fârisî de Hz. Ali'nin buyruğuyla başkalarının beline bağlamış. Fütüvvet yoluna girenler (Ahl al-futuvvâ) bu kuşağı bağlamakla tarikata bağlanmış olurlar. Böyle bir kuşağın Cebrâil tarafından Hz. Muhammed'e getirildiği ve onun da Hz. Ali'nin beline bağladığın inanılır. Kuşak bağlama töreninde ilkin *bîat âyeti* okunur, *Fetih* sûresinin 10. âyeti olan bu âyet şöyledir: «O kimseler ki sana başeğerler, işte onlar Allah'a başeğmiş olurlar. Allah'ın gücü onların gücünden üstündür. Her kim sözünden cayarsa kendine karşı caymış olur, her kim sözünü tutarsa Allah ona çok büyük bir karşılık verir». Sonra da *İsrâ* sûresinin Tanrı'nın buyruklarını tek tek sayan 22-39. âyetleri okunur: «Sakın Allah'la birlikte başkasını Tanrı edinme, yoksa yerildiğin ve kendi başına bırakıldığın gündür. Senin Rabbin kendinden başkasına tapmayın, ananıza babanıza iyi davranın buyurdu. Eğer onlardan biri ya da her ikisi yanında kocayacak olursa sakın onlara of bile deme. Sakın onları paylama, onlara tatlı söyle. Onlara acı da alçakgönüllüğünün kanatlarını yerlere kadar indir. Şöyle de: Rabbim, onlar beni küçükken nasıl yetiştirdilerse sen de onları öyle esirge. Yakınlarına, yoksullara, yolda kalanlara hakkını ver, yardım et. Ama malını sakın saçıp savurma. Çünkü saçıp savuranlar şeytanların yoldaşları olmuşlardır, şeytansa Rabbine karşı en büyük kötülüğü yapmıştır. Rabbinden umduğun esirgeyicilik sana erişinceye kadar yardım edemeyecek durumda olsan bile hiç olmazsa onlara tatlı sözler söyle. Elini ne sıkı tut, ne de büsbütün aç. Yoksa hem dile düşersin, hem de eli boş kalırsın. Rabbin kimi dilerse onun azığını genişletir, kimi dilerse onun azığını daraltır, çünkü o kullarını bilici ve görücüdür. Sakın çocuklarını yoksulluk korkusuyla öldürme. Onlara da sana da azığını verecek olan Rabbindir. Sakın nikâhsız yaklaşmada bulunma, çünkü bu çirkin bir iştir, kötü bir yoldur. Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı kimseyi sakın öldürme, meğer ki doğrulukla ola. Öksüz erginlik çağına erişinceye kadar onun malına el sürme, meğer ki iyilik için ola. Verdiğin sözü tut, söz vermek sorumlu olmak demektir. Ölçerken doğru ölç, tartarken de doğru tart. Bilmediğin bir işin ardına düşme. Çünkü kulak, göz, yürek bunların tümü sorumlu

tutulacaktır. Kurula kasıla yürüme. Çünkü yeri yaratamazsın, dağları aşamazsın. Bütün bu kötülükler Rabbinin istemedikleridir. Bunları senin gönlüne Allah'ın bildiriyor». Görüldüğü gibi esnaf loncalarının yolu üstün bir ahlâk yoludur. *Bk.* Fütüvvet, Melâmîlik, Alevîlik, Ahîlik.

ŞEDDÂD — Ad kavminin mitolojik kralı... Hud'un peygamberliğini yadsıdığından ötürü Tanrı tarafından kavmiyle birlikte yokedilmiş. Cennet örneği ünlü *İrem* bahçesi onunmuş. *Bk.* Ad, Hûd.

ŞEFÂAT — Kulların bağışlanması için peygamberlerce Tanrı katında yapılacak aracılık... *Şefâat* kıyâmet günü yapılacaktır ve müslümanlara İslâm Peygamberi Hz. Muhammed aracı (Şâfî) olacaktır. Hz. Peygamber ünlü bir hadîsinde şöyle der: «Aracılıkta Tanrı'nın sınırını (Hudûd Allah) aşan Allah'a karşı gelmiş olur», bu demektir ki aracılık ancak Tanrı'nın sınırları içinde olanaklıdır, örneğin Tanrı'nın «öldürme» dediğini öldürene aracılık edilemez. Kur'ana göre şefâat ancak Tanrı'nın izniyle yapılabilir. Ötedünyada peygamberler, melekler ve din ululari kullara şefâat edebileceklerdir. Tanrı'ya ortak koşanlara şefâat edilemez. Mahşer günü birçok kişi bu şefâat sonucu Tanrı tarafından bağışlanacaktır. Yahudiler Hz. Mûsâ'yı, hıristiyanlar da Hz. İsâ ve Meryem'i şefâatçi sayarlar. *Bakara* sûresinin 255. âyeti (Âyet el-kürsî) şöyle der: «Allah'ın izni olmadan kim aracılık edebilir? *(menzelleziy yeşfe'u indehû illâ bi'iznih)*», *Nisâ* sûresinin 85. âyeti şöyle der: «Her kim iyilik için arka olursa (şefâat ederse) bundan kendisine de pay vardır, her kim kötülük için arka olursa bundan da kendisine pay vardır», *Yûnus* sûresinin 3. âyeti şöyle der: «Allah'ın izni olmadan kimseyi kayıran (şefâat eden) olmaz», *Meryem* sûresinin 87. âyeti şöyle der: «Esirgeyiciden söz almış olanlardan (şefâat izni almış olanlardan) başkaları bağış dileyemeyeceklerdir», *Tâhâ* sûresinin 109. âyeti şöyle der: «O gün hiç kimsenin kayırıcılığı (şefâati) işe yaramaz, esirgeyicinin iznini alanla söz söylemesini istediği kimse başka», *Zuhruf* sûresinin 86. âyeti şöyle der: «Allah'ı bırakıp da başkasına tapanlar artık onun kayırıcılığını elde edemezler», bu hükümler Kur'anın daha birçok âyetlerinde yinelenmektedir. Bununla birlikte arka çıkma yolu tümüyle kapatılmış da değildir, çünkü *Zümer* sûresinin 44. âyetine göre «kayırma yalnız Allah'a yaraşır», demek ki şefâat hakkı yalnız Tanrı'nındır, kimi kayırıp kimi kayırmayacağını sâdece o bilir. *Mü'min* sûresinin 7. âyetine göre melekler de arka çıkabileceklerdir: «Allah'ın egemenlik alanını koruyan, O'nu dolanan meleklerdir. Onlar Rablerini öve öve ululurlar O'na inanırlar, inananların bağışlanmasını da dilerler». Yüz kişi ve daha çok bir müslüman topluluğu da bir ölüye arka çıkabilir. Müslim, Hz. Muhammed'in şöyle dediğini bildirmektedir (*Canâiz,* Hadîs: 58): «Yüz kişiden oluşan bir müslüman topluluğu bir müslümanın cenâze namazını kıldığı ve hepsi de onun günahlarının bağışlanması için duâ ettikleri zaman bu duâ kesinlikle (muhakkak ki) kabûl edilir». Hz. Peygamber, mahşer günündeki kayırıcılığının dışında, yaşamı sırasında da kayırıcılık etmiştir, Hz. Ayşe naklettiği bir hadîste Hz. Peygamberin kimi geceler yatağından kalkıp Bâki al-Garkad mezarlığına giderek ölüler için kayırma (şefâat) duâsında bulunduğunu bildirmektedir (İbid, Hadîs: 102). Bütün peygamberlerin, meleklerin, toplu müslümanların, velîlerin kayırıcılıkları da kabûl edilmekle birlikte en etkin kayırıcılık (bundan ötürü belki de tek ve gerçek kayırıcılık) İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'e özgüdür, *İsrâ* sûresinin 79. âyeti şöyle der: «Geceleyin bir aralık Kur'an okumak için uyan. Olabilir ki bu üstünlük seni övülme katına (makaam-ı hamde) kadar yükseltir», yorumcular bu katın *kayırıcılık katı* (makaam-ı şefâat) olduğunda birliktirler, Buhârî'nin Enes'den naklettiği şu ünlü hadîs de bu bakımdan çok anlamlıdır: «Kıyâmet günü olunca insanların bir bölümü ötekiler üzerinde dalgalanır ve Âdem babaya ge-

lerek: Rabbin yanında bize arka çık, derler. Âdem: Arka çıkacak ben değilim, İbrahim'e gidin, o Tanrı'ya daha yakındır, der. İnsanlar Hz. İbrahim'e gelirler. İbrahim: Bu işi yapacak ben değilim, Mûsâ'ya gidin, çünkü o Allah'la konuşan kişidir, der. İnsanlar Mûsâ'ya gelirler. Mûsâ: Bu işi ben yapamam, İsâ' ya gidin, o Allah'ın sözü (kelâmı) ve rûhudur, der. İsâ'ya gelirler, İsâ: Bu işin adamı ben değilim, sizler Muhammed'e sarılın, der. O zaman insanlar bana gelir. Ben Rabbimden izin isterim, bana izin verilir ve nice övgüler ilhâm olunur. Şimdi hatırlayamadığım övgülerle Rabbimi över ve yere (secdeye) kapanırım. Bana: Ey Muhammed, kaldır başını ve söyle, dileğin kabûl edilecek, iste verilecek, buyrulur. Ben: Yâ Rabbi, ümmetimi yalvarırım, derim. Bana: Git, yüreğinde arpacık kadar inanı olanları cehennemden çıkar, buyrulur. Ben de gidip öyle yaparım. Sonra dönüp o övgülerle Rabbimi överek yeniden yere kapanırım. Bana: Ey Muhammed, başını kaldır da söyle, yapılacak, buyrulur. Ben: yâ Rabbi, ümmetimi... derim. Bana: Var git, yüreğinde hardal tânesi kadar inanı olanları cehennemden çıkar, buyrulur. Öyle yaparım. Sonra döner ve o övgülerle yeniden yere kapanırım. Bana: Ey Muhammed, başını kaldır da söyle, kayırman kabûl edilecek, buyrulur. Ben: Ümmetimi, ümmetimi Rabbim... derim Bana: Haydi git, yüreğinde zerrece inanı olanları cehennemden çıkar, buyrulur. Ben de gidip çıkarırım. Sonra gene gelir, gene över ve gene yere kapanırım. Bana: Ey Muhammed, başını kaldır da söyle, daha ne istiyorsun, istediğin verilecek, buyrulur. Ben: Yâ Rabbim, derim, *lâ ilâhe illâllah* diyeni çıkarmama izin ver. Allah: Büyüklüğüm hakkı için, buyurur, Allah'tan başka Allah yoktur diyeni cehennemden çıkaracağım». Bu hadîs Hz. Muhammed'in en etkin kayırıcı olduğunu bildirdiği gibi Allah'ı tanımayanlardan başka ne kadar büyük günah işlemiş olursa olsun Allah'ı tanıyan ve birliğini söyleyen tüm müslümanların cehennem ateşinden kurtulacaklarını da dilegetirmektedir. Ebû Hüreyre de bu hadîsin bir benzerini nakletmektedir, onun naklettiği hadîs «Ben kıyâmet gününde âdemoğullarının efendisiyim, bu nedendir bilir misiniz?» diye başlar ve peygamberlerin kayırıcı arayanları birbirlerine göndermelerine gerekçe olarak «ben şimdi kendimi nasıl kurtaracağımı düşünüyorum, sen şuna git» dediklerini bildirir, bu bildirilerden de Hz. Muhammed'in tek günahsız (bundan ötürü de kendini düşünecek durumda bulunmayan) Peygamber olduğu ve kıyâmet gününde tek yetkili kayırıcı (şefâatçi) olacağı anlaşılmaktadır. Bundan başka Câbir'in naklettiği bir hadîste Hz. Muhammed kayırıcılık yetkisini «benden önce kimseye verilmemiş bir şey» olarak nitelemektedir. Buhârî'nin verdiği bu hadîste şöyle der: «Benden önce kimseye verilmemiş olan beş şey bana verildi: 1. Bir aylık uzaklığa korku salma gücü bana verildi, 2. Yeryüzü bana mescid verildi, 3. Ganîmet benden önce kimseye helâl kılınmamışken bana helâl kılındı, 4. Bana şefâat etme verildi, 5. Peygamberler yalnız kendi kavimlerine gönderildi, bense bütün insanlığa gönderildim». *Bk.* Kıyâmet, Şahâdet.

ŞEHİD — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Tanık* anlamındaki *şâhid* deyiminin abartılmışıdır, *her zaman ve her yerde bulunan* (hâzır ve nâzır) demektir ki Tanrı adı olarak da bu anlamı verir. İslâm dilinde *din uğrunda ölen*'i de adlandırır. Bu anlamda *şehid* müslüman halk inançlarına göre kutsaldır ve Tanrı katında armağan görecektir. Bu yüzden şehidler yıkanmadan ve giysileri soyulmadan gömülürler, çünkü onların öldükleri kabûl edilmemektedir ve sonsuzca Tanrı katında yaşayacaklarına inanılmaktadır. Hıristiyanlıkta da bunlara *martyre* denir ve *ermiş* sayılır. İslâm şeriatına göre şehitlik, öbürdünyada (âhirette) peygamberlikten sonra en yüksek mertebedir. Bundan ötürü de üstünde bulunan kul hakkından başka her türlü günah ve kusurları bağışlanır. Yıkanmaz ve üstündeki elbisesiyle gömülür (Kürk, pal-

to, mest, çizme ve hırka gibi şeyler varsa çıkarılır). Şeriat açısından şöyle tanımlanır: *Savaşta öldürülen ya da başkaldıranlar (âsîler), yolkesenler, hırsız ve benzerleri tarafından öldürülen müslüman.* Bu tanım, kıyıcılıkla (zulmedilerek) ve haksız yere öldürülmüş olmayı içerir. İslâm şeriatına göre yıkanmadan kanıyla ve elbisesiyle gömülebilmek için şu koşulların varlığı gerekir: 1. Müslüman olmak, 2. Bâlig olmak (Büluğa ermiş, eşdeyişle ergin bulunmak), 3. Hayız durumunda bulunmamak (*Bk.* Hayız), 4. Nifâs durumunda bulunmamak (*Bk.* Nifâs), 5. Cenâbet durumunda bulunmamak (*Bk.* Cenâbet), 6. Ölüme neden olan yarayı aldıktan sonra yaşamdan yararlanmadan ölmüş olmak (Tedâvî görmek, yiyip içmek, konuşmak, aklı başında olarak üstünden bir namaz vakti geçtikten sonra ölmek bu son koşulu yokeder). Bu altı koşuldan biri eksik olursa gene şehid sayılır, ama yıkanır ve kefenlenerek gömülür (Örneğin, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali şehid olarak ölmüşlerdir. Ama sâdece Hz. Osman bütün bu şartları taşıdığından yıkanmadan ve elbisesiyle gömülmüştür, öbürlerinde son şart eksik olduğundan yıkanıp kefenlenmişlerdir). Yıkanmadan ve kefenlenmeden namazı kılınarak elbiseleriyle gömülmek ayrıcalığını taşıyan bu şehidlerin dışında Hz. Peygamber çeşitli hadîslerinde şu ölüleri de *şehid* olarak nitelemiştir: Tâun (vebâ), dizanteri, zâtülcenb hastalıklarından ölenler; doğururken ölen kadınlar (loğusalıktan ölenler), yanarak ölenler, suda boğularak ölenler, yıkıntı altında kalarak ölenler, gurbette (yabancı bir ülkede) ölenler, Müzdelife'deyken ölenler. Bunlar da yıkanıp kefenlenerek gömülen şehidlerdir. Hz. Peygamberin bu hadîslerinden çıkarsanarak saptanan kural şudur: Doğal ölümleri dışında haksız olarak ve bir zulüm sonucu ölenler şehittirler, öbürdünyada bütün günahları bağışlanacaktır. *Bakara* sûresinin 154. âyeti şöyle der: «Allah yolunda öldürülenlere *ölüler* demeyin, belki onlar dirilerdir, ama siz farkında olmazsınız», *Âli İmran* sûresinin 169. âyeti de bunu şöylece yineler: «Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Belki onlar Rablerinin katında diridirler, azıklanırlar», *Nisâ* sûresinin 69. âyeti şöyle der: «Her kim Allah'a, Peygambere itâat ederse Allah'ın kendilerine dirlik verdiği peygamberler, doğrular (sıddîkler), iyiler (sâlihler) ve şehitlerle birlikte olur. Onlar ne güzel arkadaştırlar». Yukarda da değindiğimiz gibi *şehid* deyimi gerçekte *tanık* (şâhid) demektir. Ebû Evyûb-i Ansârî ve Hz. Ali ünlü bir hadîste Hz. Peygamberin şöyle dediğini aktarıyorlar: «*Fâtiha, Âyet-el-Kürsî (Bakara* sûresinin 255. âyeti. O.H.), bir de *Âli İmran*'dan *Şehidallahü*'yle başlayan ve *indallahil'islâm*'a kadar olan (*Âli İmran* sûresinin 18. âyetiyle 19. âyetinin ilk tümcesi. O.H.) âyetler inerlerken Arş-ı İlâhî'ye yapışarak: Yâ Rabbi, bizi yeryüzüne ve sana başkaldıranlara indiriyorsun, dediler. Allah Teâlâ da şöyle buyurdu: Ahdım olsun, sizi her namazın arkasında okuyan herhangi bir kimsenin hiçbir kusûruna bakmayarak makaamını herhalde cennet kılacağım, onu Hâzıre-i Kudus'ta oturtacağım ve her gün kendisine yetmiş kez bakacağım (nazar edeceğim) ve yetmiş isteğini yerine getireceğim ki bunların en aşağısı bağışlamadır (mağfiret-tir) ve onu bütün düşmanlarından ve haset edenlerden koruyacağım». Bundan ötürü her namazın sonunda *Fâtiha* ve *Âyet-el-Kürsî*'yle birlikte okunan *Şehidallahü* âyeti şöyledir: «*Şehidallahü ennehü lâ ilâhe illâ hû, velmelâiketü ve ulil' ilm kaaimen bilkıst, lâ ilâhe illâ hû, el' aziyzülhakiym, inneddiyne indalahil'islâm* (Allah tanık, melekler tanık, bilim sâhipleri tanık ki O'ndan başka tapacak yoktur, erkli olan ve doğruyu bildiren O'dur. Allah'ın katında bir tek din vardır, o da Allah'a bağınma dinidir). *Bk.* Şâhid, Şahâdet, Fâtiha, Din, Kürsî.

ŞEHR — On iki Arap ayından her biri... Cevâlikî'ye göre süryânîce kökenlidir, Büchner'e göre farsçadır ve *egemenlik, devlet, büyük kent* anlamlarına gelir. Kur'anın 13 âyetinde kullanılmıştır, ör-

neğin *Bakara* sûresinin 185. âyeti şöyle der: «Ramazan ayı ki onda Kur'an indirilmiştir *(şehrü ramazânelleziy ünzile fiyhil'kur'ân)*». Bundan ötürü *Ramazan ayı*'na eski dilimizde de *şehr-i Ramazan* denirdi. İslâm dininde döğüşmenin (kıtâlin) yasaklandığı aylara da *şehr-i harâm* denir, örneğin *Mâide* sûresinin 2. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, Allah'ın törenlerine, vuruşma harâm olan aya *(vel eşşehrelharâm)*... karşı sakın saygısızlık etmeyin». *Bk.* Muhterem aylar, Ramazan.

ŞEHVET — Beden istekleri... Çoğulu *şehevât*'tır. Kur'anda *dünya nîmetleri* anlamında kullanılmıştır. Örneğin *Âli İmran* sûresinin 14. âyeti şöyle der: «Kadın, çocuk, kantarlar dolusu altınla gümüş, iyi cins atlar, davarlar, ekinler gibi tutkuların sevgisi *(hubbüşşehevâti)* insanlar için çekicidir. Ama bütün bunlar dünya yaşayışının gönencidir, dönülecek yerin en güzeli Allah'ın yanında olandır».

ŞEKÛR — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük anlamında *iyiliği iyilikle karşılayan* (şükreden) demektir. Tanrı adı olarak şöyle tanımlanmıştır: *Kendi rızâsı için yapılan iyi işleri pek çoğuyla karşılayan. Bk.* Esmâ, Müslümanlık.

ŞEMS — Kur'anın doksan birinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 15 âyettir. Sözcük anlamında *güneş* demektir. Sûre «And olsun güneşe ve onun aydınlığına *(Veşşemsi ve duhâhâ)*» âyetiyle başladığından bu adla anılmıştır. Yorumcular bu âyetteki güneşin İslâm Peygamberi Hz. Muhammed ve aydınlığın da İslâm dininin aydınlığı olduğunu ilerisürerler. Güneş, eski çağların birçok uluslarında Tanrı sayılmış ve tapım görmüştür. İslâm dininde güneş doğarken, tam tepedeyken ve batarken namaz kılınmasının yasaklanması da bu yüzdendir (*Bk.* Kerâhet vakti). Eski Mısır'da *güneş tapımı*, Amenofis IV. zamanında *Atonizm*'le tektanrıcılığa ulaşmıştı. Eski Hint mitolojisi, dünyanın yaratılışını *güneş*'le açıklamaktadır. Bu inanca göre, ilkin evrende sâdece sularda yüzen güneş varmış, güneşin içinde yaşama isteği belirmiş ve bu istekten de dünya oluşmuş. Vedizm'in büyük tanrı üçlüsü *Diaus Pitar-Varuna-Pragiapati* güneşin simgeleridir. Tanrılar sarayında yaşayan *Usas, Savitar, Surya, Pusan, Vişnu* da güneş tanrılarıdır. Amerika kızılderililerinin bugün bile yaşayan torunları güneşe *babamız* demektedirler. Maya'lar bütün tanrıların güneşten geldiğine inanırlardı. Japonlar da kendilerini güneşten gelme sayarlar ve bu yüzden imparatorları *güneşin oğlu* adını taşır. Kimi Hint inançlarında *Buda* da güneş soyludur. Hesiodos mitolojisinde güneş soylu tanrılar uzun uzun anlatılmaktadır. Yunanlıların *Apollon*'u bir güneş-tanrıdır, *Helios* da kişileştirilmiş güneştir. Romalılarda *Apollo* ve *Sol*, bunların karşılığı olan tanrılardır, güneşi simgelerler. *Bk.* Güneş.

ŞEMSÎ'LER — Mevlevîliğin iki kolundan biri... Mevlevîliğin öbür koluna da *Veledîler* denir. Biri Mevlânâ'nın dostu ve aydınlatıcısı Şems-i Tebrizî'ye, öteki Mevlânâ'nın oğlu Velet Çelebi'ye bağlanır. Şemsî'ler alevî, Veledîler sünnîdir. Şemsîlik, Mevlevîlikle Melâmetîlik karışımıdır. Törenlerine «Dem-i hazreti Mevlânâ, sırr-ı Şemsi Tebrizî, kerem-i imâm Ali» sözleriyle başlarlar. On iki imamcıdırlar. *Bk.* Mevlevîlik.

ŞEMSİYYE — Halvetîliğin bir kolu... *Sivâsiyye* de denir. XVI. yüzyılda Şeyh Şemsettin Sivâsî tarafından kurulmuştur. Bu kolun şeyhlerinden Abdülahad Nuri Sivâsî XVII. yüzyılda yeni bir kol türettiğinden *Sivâsîyye* adı sâdece bu yeni kol için kullanılmış, ana kola *Şemsiyye* denmiştir. *Bk.* Halvetîlik.

ŞER — İslâm dinine göre yapılmaması gereken işler... İslâm dinine göre yapılması gereken işlere de *hayır* denir. Sözcük anlamlarında birincisi *kötülük*, ikincisi *iyilik* demektir. *Nisâ* sûresinin 123. âyeti şöyle der: «Her kim kötülük işlerse onunla cezâlanır». Buhârî, Ebû Hüreyre'den şu hadîsi nakletmektedir: «Şu yokedici yedi kötülükten kaçınınız: 1. Al-

lah'a ortak koşmak, 2. Sihir yapmak, 3. Allah'ın haram kıldığı canı haksız yere öldürmek, 4. Ribâ, fâiz almak, 5. Yetim malı yemek, 6. Hak yolunda savaştan kaçmak, 7. Evli ve namuslu inanmış kadınlara iftirâ etmek». *Bk.* Hayır, Haram, Helâl.

ŞERH — Açıklama... *Açma* anlamına gelen Arapça *şarâha* kökünden türemiştir, örneğin anatomide *cesedleri açma*' ya da *teşrih* denir. Dilimizde *açımlama* denir ve bir sorunu ya da konuyu en ince noktalarıyla ele alıp ayrıntılı olarak anlatmayı dilegetirir, bu incelemeyi ve açımlamayı yapana da *açımlayıcı* (şârih) denir. «Biz senin içini açmadık mı?» âyetiyle başlayan *İnşirâh* sûresi *Şerh sûresi* adıyla da anılır, *inşirâh* deyimi de *açılma* anlamındadır. İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in sütanasının yanında bulunan küçük bir bebekken iki melek tarafından göğsünün yarılarak yüreğinin çıkarıldığı ve yıkandıktan sonra yeniden yerine konduğu anlatılır, yukardaki âyet bu olayı dilegetirir. Şerh, çeşitli bilim dallarında, incelenen bir yapıt için yazılan açıklamadır. *Kur'ân* için yapılan açıklamalara *tefsîr* (yorumlama) denir. *Bk.* İnşirâh, Tefsîr.

ŞERİAT — Tanrı buyruklarının tümü... Sözcük anlamında *su içilecek yere giden yol* demektir, bundan ötürü de *müslümanların gitmeleri gereken yol*'u dilegetirir. Şeriat, Kur'an ve hadîslerle belirtilen İslâm dini kuralları ve hukukunun tümüdür. Tasavvuf anlayışına göre bu, Kur'an ve hadîslerin yüzeysel anlamıdır; gizli ve derin anlamları bulup çıkarmaksa *mârifet*'tir. Bu mârifetle meydana çıkarılacak olan dinin *hakikat*'ıdır, içyüzüdür. *Şeriat,* sünnîlerin dilinde *dinin tümü,* tasavvuf dilinde *dinin dış yüzü* anlamlarına gelir. İslâm terminolojisinde *şeriat* deyimi *Tanrı buyruğu* anlamına da gelir ve bu anlamda İslâm dinini dilegetirmek üzere *Şeriat-ı Muhammediye,* hıristiyan dinini dilegetirmek üzere *Şeriat-ı İsevîye,* yahudi dinini dilegetirmek üzere *Şeriat-ı Mûsevîye* denir. *Şeriat,* bu anlamda Tanrı'nın inanç, tapım ve dünya işleri üstüne verdiği buyrukları kapsar. Klâsik tanımlamada Tanrı buyrukları *inançsal* (İ'tikaadî) ve *eylemsel* (Amelî) olmak üzere ikiye ayrılır. İnançsal buyruklar *din (Bk.* Din) ve eylemsel buyruklar *şeriat* adını alır. Bu anlamda şeriat, müslümanların yapmaları ve yapmamaları gereken eylemleri (Ef' al-i mükellefîn) dilegetirir ki bunlar da *farz, vâcib, sünnet, müstehâb, mübâh, haram, mekrûh* ve *müfsid* olmak üzere sekiz bölümdür (*Bk.* Farz, Vâcib, Sünnet, Müstehâb, Mübâh, Haram, Mekrûh, Müfsid). Şeriatla ilgili olana *şer'î,* şeriata uygun olana *meşrû* ve uygun olmayana *gayr-ı meşrû* denir. *Câsiye* sûresinin 18. âyeti «Seni din işlerinde şeriat sâhibi kıldık *(sümme ce'alnâke alâ şeriy'atin),* artık buna uy» der. *Şûra* sûresinin 13. âyeti şöyle der: «O sizin için bir şeriat yaptı *(şere'a leküm mineddiyni)»,* 21. âyeti de şöyle der: «Yoksa onların Allah'ın izin vermediklerini dinden kendilerine şeriat yapan ortakları mı var?». Şeriatın yargıları naklî ve sem'î kanıtlara dayanır, eşdeyişle ya Kur'anla Allah tarafından ya da hadîslerle Peygamber tarafından buyrulmuştur. Bu kıntıların kimileri kesindir, kimileri kesin değildir. Bundan ötürü de şöyle sınıflandırılmışlardır: 1. Buyrulduğu ve anlamı kesin olanlar (Hem sübûtu, hem de mânâya delâleti kat'î olanlar), 2. Buyrulduğu kesin, ama anlamı sanısal olanlar (Sübûtu kat'î, delâleti zannî olanlar), 3. Buyrulduğu sanısal, ama anlamı kesin olanlar (Sübûtu zannî, delâleti kat'î olanlar), 4. Hem buyrulduğu, hem de anlamı sanısal olanlar (Sübûtu ve delâleti zannî olanlar). İslâm şeriatına göre birincilerin yapılmaları ya da yapılmamaları *farz-haram*'dır, ikinci ve üçüncülerin yapılmaları ya da yapılmamaları *vâcib-harama yakın mekrûh* (Tahrîmen mekrûh)'tur, dördüncünün yapılması ya da yapılmaması *sünnet-müstehâb*'dır. Yapılması buyrulana *buyruk* (emir), yapılmaması buyrulana *yasak* (nehy) denir. Bu buyruk ve yasaklarla ilgili şeriat bilgisi Allah'ın ve Peygam-

berinin sözlerinden (Kur'an ve hadîs) elde edilir. Yukardaki sınıflandırmada da görüldüğü gibi bu buyruklardan kimileri her bakımdan kesindir, kimileri sâdece bir bakımdan kesindir ve kimileri de hiçbir bakımdan kesin değildir. Her bakımdan kesin olanlarına *farz,* sâdece bir bakımdan kesin olanlarına *vâcib,* hiçbir bakımdan kesin olmayanlarına *sünnet* denir. Buradaki *sünnet* deyimini, Hz. Peygamberin farz ve vâcib olanlar dışında söyledikleri ve yaptıkları anlamındaki *sünnet* deyimiyle karıştırmamalıdır (*Bk.* Sünnet). İslâm şeriatı terimleriyle İslâm hukuku (Usûl-i fıkh) terimlerini birbirinden titizlikle ayırmak gerekir, örneğin İslâm hukukçuları (Fukahâ) kimi yerde *farz* anlamında da *vâcib* deyimini kullanırlar, şeriat dilindeyse yukarda da görüldüğü gibi bu deyimlerin anlamları başkadır. Şeriat dilinde *farz* olan buyrukların yapılması armağanı ve yapılmaması cezâyı gerektirir, yoksayılması (inkâr ve istihfâf edilmesi) bir müslümanı dinden çıkarır. *Vâcib* olan buyruklar da böyledir, eşdeyişle yapılmaları armağanı ve yapılmamaları cezâyı gerektirir, ama yoksayılmaları bir müslümanı dinden çıkarmaz. *Sünnet* olan buyrukların yapılması öğütlenir ve beğenilir, ama yapılmamaları cezâyı gerektirmez, sâdece ayıplanır ve azarlanır. Şeriat bu bakımdan eylemsel yargıları (Ahkâm-ı amelîye) beş bölümde sınıflandırmıştır (*Ar.* Al-ahkâm al-hamsa): 1. *Zorunlu eylemler* (Yapılmaları armağanı, yapılmamaları cezâyı gerektiren eylemlerdir ki *farz* ve *vâcib* olan bütün eylemleri kapsar), 2. *Öğütlenen eylemler* (Yapılmaları istenen, ama yapılmamaları cezâyı gerektirmeyen eylemlerdir ki *sünnet, müstehâb, âdâb, tatavvû, nâfile, mergub, mendûb, mûtâd, makbûl* terimleriyle dilegetirilen sevaplı ihtiyârî eylemlerdir), 3. *Yasaklanan eylemler* (Yapılmaları Tanrı tarafından cezâlandırılacak olan eylemlerdir ki *harâm* ve *mahzûr* deyimleriyle dilegetirilir), 4. *Yapılabilir eylemler* (Şeriatın yapılmalarını ya da yapılmamalarını serbest bıraktığı armağanı ve cezâyı gerektirmeyen eylemlerdir ki *mübâh* ve *câiz* deyimleriyle dilegetirilir), 5. *Yapılmaları uygun görülmeyen eylemler* (Cezâlandırılmamakla birlikte yapılmaları şeriatça hoş görülmeyen eylemlerdir ki *mekrûh* ve *kerâhat* deyimleriyle dilegetirilir). Bütün bu eylemsel yargılardan şeriatça hoş ve iyi karşılananlara *matlûb* (istenen), doğru ve geçerli sayılanlara *sahîh* (doğru), geçersiz sayılanlara *bâtıl* (temelsiz), doğru sayılmayanlara *fâsid* (bozuk) denir. Yukarda da kısaca değindiğimiz gibi tasavvuf ehli (mutasavvıflar, gizemciler) *şeriat* kavramının karşısına *hakikat* (gerçek) kvramını çıkarırlar. Örneğin Haleb'li Abdülkadir İsâ, *Tasavvufî Hakikatler* adıyla dilimize de çevrilen yapıtında bunu şöyle bir örnekle açıklamaktadır: «Namazı ele alalım. Namazın organlarımızla yapılan farz, vâcib ve sünnetine şeriat denir. Bu, namazın bedenidir. Ama namazın bir de rûhu vardır ki kalb huzûru ve huşûuyla yapılır, işte bu hakikat'tir. Ruhsuz cesedin değeri olmadığı gibi hakikatsiz şeriatın da değeri yoktur. Bunun içindir ki Allahu Teâlâ sâdece *namazı kılın* buyurmamış, *namazı doğru kılın* buyurmuştur. Namazı dosdoğru kılmaksa rûh ve bedenin birlikteliğiyle olur» (*Bk.* Yeni İlâhiyât Kitabevi, Ahmet Serdaroğlu çevirisi, Ankara, tarihsiz, s. 253-4). İbn Âbidin de ünlü *Redd-i Muhtar Hâşîyesi*'nde şöyle der (c. III, s. 303): «Allah'a giden yolun bir dışı bir de içi (zâhiri ve bâtını) vardır. Dışı şeriat, içi hakikattır. Şeriatta hakikat sütte yağ gibidir, sütü çalkalamadan yağı alınamaz. Şeriatla hakikatın amacı Allah'a gereği gereği kulluk etmektir». Bununla birlikte sünnî tasavvufçular şeriatla hakikatı birbirinden ayırmamak gerektiğini özenle vurgularlar. *Bk.* Din, Müslümanlık, (Yukardaki metinde geçen bütün terimler özel başlıklarında açıklanmıştır).

ŞERİAT SÛRESİ — *Bk.* CÂSİYE.

ŞERİF — İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in soyundan olan... Sözcük anlamında *soylu* (asîl) demektir, çoğulu *eşrâf*'tır. Peygamberin soyu, bilindiği gibi, kızı Hz. Fâtıma'yla kocası Hz. Ali'nin oğulları Hz. Hasan'la Hüseyin'den tü-

remiştir. Özellikle şiîler *şerîf* deyimini Hz. Hasan'la Hz. Hüseyin'in soyuna özgü kılarlar. Oysa bu deyim bütün Hz. Ali kızlarının (örneğin, Zeynebî'ler) soyu için de kullanılmıştır. Bu kullanımda *şerîf* deyimi *Peygamberin soyu* anlamından *Ali'nin soyu* anlamına dönüşmüştür. *Seyyid* (efendi) deyimi de bu anlamda kullanılmıştır. Buhârî ünlü *Sahîh*'inde Hz. Peygamberin torunu Hz. Hasan için «Benim bu oğlum bir seyyid'dir» dediğini ve kızı Hz. Fâtıma için de çeşitli hadîslerinde bu deyimin dişili olarak «ümmetimin kadınlarının seyyide'si» ve «cennetlik kadınların seyyide'si» deyimlerini kullandığını nakletmektedir. *Seyyid* deyimi genel olarak kölelerin *efendi*'leri için kullandıkları bir deyimdir, büyük İslâm bilginleri ve ermişleri için de kullanılmıştır. Ama *şerif* deyimi gibi *seyyid* deyimi de birçok müslüman ülkelerinde sâdece Hz. Hasan'la Hz. Hüseyin'in oğulları için (Hasanîler ve Hüseynîler) kullanılmaktadır. Buna karşı örneğin Hicaz' da *şerif* deyimi Hasanîler ve *seyyid* deyimi Hüseynîler için kullanılmıştır. Mısır' da yeşil sarık sarmak ayrıcalığı sâdece şeriflere tanınmıştır, böylelikle tanınmaları amacı güdülmüştür, Hz. Ali'yle Hz. Fâtıma'nın soyu bu geleneği birçok müslüman ülkelerinde de sürdürmüşler ve kimi yerde de sarıklarına sâdece küçük yeşil bir kumaş parçası eklemekle yetinmişlerdir. Kimi din bilginleri de bu deyimlerle nitelenmek ve yeşil sarık sarmak ayrıcalığına «bütün Tâlib oğulları için mümkün ve mübâhtır» demektedirler. Ne var ki gerek bu deyimler ve gerek yeşil sarık, Istanbul'daki sokak satıcılarına varıncaya kadar pek çok kimseler tarafından da kullanılmıştır. Bununla birlikte gerçek anlamda seyyid ve şerîfler günümüzde de özellikle Batı Arabistan, Yemen, Fas, Deylem, Taberistan gibi yerlerde yaşamaktadırlar. *Bk.* Ali, Hasan, Hüseyin.

ŞER'İ HÜKÜMLER — İslâm şeriatının Kur'an ve hadîslere dayanarak saptadığı temel kurallar... Şer'î hükümler (Ahkâm-ı şer'îye)'e *te'lifî hükümler* (Ahkâm-ı te'lîfîye) de denir. Örneğin Kur'an «namaz kılınız» demektedir, demek ki her müslüman yükümlüye (mükellefe) namaz kılmak farz olmuştur. Namazın farz olması şer'î bir hükümdür. Şer'î hükümler Kur'an ve hadîslere dayanmakla birlikte kıyâs ve icmâ-ı ümmet de bu hükümlere dayanak olmuştur. Çünkü bizzat Hz. Peygamber bu yolda şer'î hükümler saptanmasına (örneğin kadı olarak gönderdiği Muâz'a söylediklerini saptayan ünlü hadîs) izin vermiştir. Kitap ve sünnette bulunmayan herhangi bir olay için kıyâsa ve icmâ-ı ümmete başvurularak da şer'î bir hüküm saptanabilir. *Bk.* Kur'ân, Hadîs, Haber, Şeriat, Mükellef, Kıyâs, İcmâ.

ŞEVVÂL — Arap takviminin onuncu ayı... Aysal (kamerî) takvimin aylarındandır. İslâmlıktan önce evlenmek için uğursuz sayılırdı. Hz. Ayşe'nin Peygamberle şevvâl ayında evlendiğini belirtmesi üzerine bu eski Arap inancı ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. İslâm şeriatı şevvâl ayının ikisinden yedisine kadar oruç tutulmasını öğütler.

ŞEYÂTİN — Bâtınîlerin dilinde, dinin tapım gereklerini yerine getirmeye uğraşan müslümanlar... *Şeytanlar* demektir. Bâtınîler, dinin açık anlamlarına uyanlara *zâhir ehli* derler. Onlara göre *şeyâtin* deyiminin, açık anlamının altında gizlenen kapalı ve gizli (bâtın) anlamı budur. Bu gizli anlamı ancak *bâtın ehli* bilebilir. *Bk.* Bâtınîlik, Şeytan.

ŞEYBE — Kâbe'nin hizmetine bakanlar... *Benî Şeybe* denildiği gibi *Şeybiyyûn* adıyla da anılırlar. Başlarında bir *şeyh* ya da *zâim* bulunur. Kâbe'nin hizmetçileridir. Müslümanları Kâbe'ye sokmak için bir ücret aldıkları gibi, değiştirilen Kâbe örtüsünün parçalarını satarak kendilerine bir gelir sağlarlar. Kâbe' nin ana kapısının yanındaki küçük dükkânlarında Kâbe'nin temizliğinde kullanılan hurma yapraklarından yapılmış küçük süpürgeler de satarlar. Mekke'lilerin şöyle bir atasözleri de var: «Benî Şayba' nın yüzü gülüyor, demek ki Kâbe'nin

kapısı açıldı». *Şeybe* bir aile adıdır ve Kâbe'nin hizmetçiliği görevi Şeybe oğullarının (Benî Şayba) bir ayrıcalığıdır (imtiyâzıdır). *Bk.* Kâbe.

ŞEYH — Tasavvuf dilinde, tarikat büyüğü... Tarikat kurucularına *pîr* denmekle berâber bu adla da anılırlar. Genellikle bir tarikatın en yüksek mertebesine erişmiş olanlara, tarikatı yönetenlere, tarikatın çeşitli tekkelerinin başında bulunanlara *şeyh* denir. Bu adı alabilmek için tarikatın bütün derecelerini aşmış olmak gerekir. Tariakt kurucusu da kendi tarikatını kurmadan önce başka bir tarikatta bu dereceleri aşmış ve bu mertebeye yükselmiştir. *Bk.* Pîr, Tarikat.

ŞEYHÎLİK — Bir İslâm mezhebi... Şeyh Zeynüddin Ahmed bin İbrahim-i Ahsâî tarafından XVIII. yüzyılda kurulmuştur. Kur'an ve hadîsleri özgül bir açıdan yorumlar. Bu yorumlar sünnî inançlarına aykırı olduğu kadar şiî inançlarına da aykırıdır. Örneğin Şeyh Ahmet, Tanrı'nın dünyayı on iki imam için yarattığını, on iki imam yaratılmasaydı dünyanın da yaratılmayacağını, on iki imamın Tanrı'nın cevheri olduğunu ve sınırlı insan aklının Tanrı'yı ancak bu cevherler aracılığıyla kavrayabileceğini ilerisürmektedir. Bu aşırı imamcılığın dışında Ahsâî'nin dinsel açıklamaları ussaldır, örneğin cennet ve cehennemin bir simge olduğunu ve dünyada yapılan iyiliklerle kötülükleri dilegetirdiğini söyler. *Bâbîlik -Babâîlik,* Şeyhîlikten türemiştir. Ahsâî'nin ölümünden sonra bu düşünceleri Kâzım Reştî geliştirmiştir, bu yüzden Şeyhîliğin asıl kurucusu o sayılır. Kimi incelemeciler Şeyhîliği, müslümanlık temeline dayanan, ayrı ve kendine özgü bir din saymaktadırlar. *Bk.* Bâbîlik, Bahâîlik.

ŞEYHİYYE — Şâzilîliğin bir kolu... XVI. yüzyılda Abdülkadir bin Muhammet Şeyhî tarafından kurulmuştur. Fas ve Cezâir bölgelerinde yayılmıştır. *Bk.* Şâziliyye.

ŞEYH-ÜL-İSLÂM — Osmanlı İmparatorluğu'nda din işleri bakanı... Sadrâzam (Başbakan)'dan sonra gelen en önemli bakanlığın başıydı ve din açısından dünya işlerine de karışırdı. Günümüzdeki *Din İşleri Başkanı* (Diyânet İşleri Reisi)'nın eski biçimi ve daha geniş yetkilisidir. Tarihsel süreçte IV. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış bir şeref ünvânıydı, din bilginleri ve sûfîlerce kullanılmıştır. Örneğin Horasan Şâfiîlerinin başkanı bu adla anılırdı. Osmanlı İmparatorluğu'nda da ilkin Istanbul müftüsü için kullanılmıştır.

ŞEYTAN — Kötü melek... İbrânîce *düşman* anlamına gelen *haşatan* deyiminden gelmedir. Çeşitli mitolojilerde de *kötücül varlık* olarak yer almakla beraber yahudi-hıristiyan-islâm geleneğinde önemsenmiş ve *Tanrı'ya başkaldıran melek* anlamında kullanılmıştır. *Şeytan* deyimi İslâmlıktan önce de Arap inançlarında bir *kötü cin*'i dilegetirirdi. Kimi İslâm bilginleri sözcüğün kökenindeki *uzak olmak* anlamına dayanarak bu deyimin «Tanrı'nın rahmetinden uzak olan» anlamına geldiğini ilerisürmüşlerdir. Kimileri de sözcüğün *yanmak* anlamındaki bir kökten türediğini ilerisürerek bunu şeytanın ateşten yaratılmış olduğu düşüncesine bağlamışlardır. Kur'anda *al-şayâtin* biçiminde çoğul olarak da kullanıldığı gibi *İblis* adıyla da anılır ve Hz. İbrahim'in onu taşlamasından ötürü de *racîm* (taşlanmış) olarak nitelenir. Örneğin *Bakara* sûresinin 34. âyeti şöyle der: «Hani meleklere: Âdem'e secde edin, demiştik de onlar hemen secde etmişlerdi, yalnız İblis secdeden kaçınmış *(liademe fesecedû illâ ibliys)* ve bunu kibrine yediremeyip», 102. âyeti de şöyle der: «Yahudiler şeytanların uydurduklarına *(vettebe'u mâ tetluşşeyâtiynu)* uydular», *Âli İmran* sûresinin 36. âyetinde de Hz. Meryem'in anası şöyle der: «Rabbim, onu ve soyunu taşlanmış şeytandan *(mineşşeytânirraciym)* koru». *Şeytan* deyimi bu örneklerde görüldüğü biçimde Kur'anın pek çok sûre ve âyetlerinde geçmektedir. Örneğin *Nisâ* sûresinin 117. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Gerçekten onlar Allah'ı bırakıp

da yalnız dişi putlara taparlar, böylece de ancak o dik kafalı şeytana tapmış olurlar. Allah onu lânetledi. Şeytan da dedi: Ne de olsa ben senin kullarının arasında payıma düşeni alacağım, ne de olsa ben onları yoldan çıkaracağım, ne de olsa ben onları umutlara düşüreceğim, ne de olsa ben onlardan davarlarının kulaklarını yarmalarını isteyeceğim, ne de olsa ben Allah'ın yarattığını bozmalarını isteyeceğim. Her kim Allah'ı bırakıp da şeytanı kendine koruyucu edinecek olursa doğrusu ona yazığın yazığı olur. Şeytan onlara söz verir, onları kuruntuya kaptırır. Ne var ki şeytan sâdece aldatmak için söz verir. İşte onların durağı cehennemdir, onlar oradan geri dönmenin yolunu bulamayacaklardır», *A'raf* sûresinin 11. ve onu izleyen âyetlerinde *İblis*'le *Şeytan*'ın aynı yaratık olduğu açıkça bellidir: «Doğrusu sizi yarattık, sonra size biçim verdik, sonra da meleklere: Âdem'e secde edin, dedik. Onlar da hemen secde ettiler, yalnız İblis secde etmedi. Allah buyurdu: Ben sana secde etmeni buyurmuşken seni bundan alıkoyan nedir? Şeytan dedi: Ben ondan üstünüm, sen beni ateşten yarattın, onuysa balçıktan. Allah buyurdu: Öyleyse cennetten çık git, orada büyüklük taslamak sana düşmez, çık oradan, çünkü sen alçağın birisin. Şeytan dedi: Bana insanların derlenecekleri kıyâmet gününe kadar önel (mehil) ver. Allah buyurdu: İşte sana önel verildi. Şeytan dedi: İşte senin beni azgınlığa uğratmana karşı ben de senin doğru yolun üstünde pusu kuracağım; and olsun ki insanlara önlerinden, sağlarından, sollarından sokulacağım; sen de onların pek çoğunu artık sana şükreder bulamayacaksın. Allah buyurdu: Yerilmiş, kovulmuş olan sen, çık buradan. And olsun ki onlardan her kim sana uyacak olursa cehennemi işte bütün sizlerle doldururum. Ey Âdem, sen de eşin de cennete yerleşin, dilediğiniz yerden yiyin, yalnız şu ağaca yaklaşmayın, yoksa kıyıcılık (zâlimlik) etmiş olursunuz. Derken şeytan ut yerlerini açmaları için onları dürttü, hem de şöyle dedi: Rabbiniz size bu ağacı yasak etti, çünkü sizin melek olmanızı ve ölümsüz kalmanızı istemiyor, bense gerçekten her ikinizin de iyiliğini istiyorum diye and içti. Böylece her ikisini de kandırıp baştan çıkardı. Ağacın yemişini tadınca ikisinin de ut yerleri açıldı, cennet yapraklarını üst üste koyup örtünmeye çalıştılar. Rableri onlara seslendi: Ben size bu ağacı yasak etmemiş miydim? Ben size şeytan sizin açıktan açığa düşmanınızdır dememiş miydim? Onlar dediler: Ey Rabbimiz, biz ne ettikse kendimize ettik, sen bizi bağışlamazsan, bize acımazsan bize yazık olacaktır. Allah buyurdu: Kiminiz kiminize düşman olun da buradan öylece gidin. Yeryüzünde sayılı güne kadar sizin için hem barınacak yer, hem de geçinecek nesne vardır. İşte sizler orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve gene oradan çıkarılacaksınız. Ey Âdemoğulları, size ut yerlerinizi örtecek, sizi süsleyecek bir giyecek gönderdik. Sakınırlık giyeceğiyse giyeceklerin en üstünüdür, bütün bunlar Allah'ın belgeleridir, düşünesiniz diye. Ey Âdemoğulları, şeytan ilk ananızın, ilk babanızın ut yerlerini göstermek için giyeceklerini sıyırıp onları cennetten çıkarttığı gibi sakın sizi de azdırmasın. Çünkü o da, onun takımından olanlar da sizin onları göremeyeceğiniz yerlerden sizleri görüyorlar. İşte biz şeytanları inanmayanların yardakçıları yaptık», *Hicr* sûresinin 17-18. âyetleri şöyle der: «Biz gökyüzünü bütün o taşlanan şeytanlardan koruduk, ancak kulak hırsızlığı etmeye kalkışan olursa onun arkasına parlak bir ateş parçası düşer», Kur'ana göre şeytanlar yeryüzünden birbirlerinin üstüne çıkıp zincirleme el ele tutuşarak göğe yükselirler ve kulak hırsızlığı yaparak meleklerin konuşmalarını dinlerler ve onlardan yarım yamalak duyduklarına bin yalan katarak kâhinlere anlatırlar, kâhinlerin ve büyücülerin arasıra gizliyi gerçekten bilmeleri bundan ötürüdür (*Bk.* Kulak hırsızlığı, Kehânet), her ne kadar gökyüzünü koruyan parlak ateşler bunların peşine düşüp kimilerini yok ederlerse de kimileri bu ateşlerden kurtulup yeryüzüne dönmeyi ve duyduklarını yalan yanlış kâhinlere

anlatmayı başarırlar; *Nahl* sûresinin 98-100. âyetleri şöyle der: «Öyleyse Kur'an okurken taşlanan şeytandan Allah'a sığın. Çünkü şeytanın inananlar, Rablerine dayananlar üstünde hiçbir baskısı olamaz. Gerçekten şeytanın baskısı olsa olsa ancak onu kendilerine koruyucu edinenler, şeytanı Allah'a eş koşanlar üstünde olabilir», *İsrâ* sûresinin 26-27. âyetleri şöyle der: «Malını sakın saçıp savurma. Çünkü saçıp savuranlar şeytanların yoldaşları olmuşlardır, şeytansa Rabbine karşı en büyük nankörlüğü yapmıştır», 53. âyeti de şöyle der: «Kullarıma söyle, hep tatlı konuşsunlar, çünkü şeytan onların aralarını bozar, çünkü şeytan insanın açıktan açığa düşmanıdır», *Kehf* sûresinin 50-51. âyetlerinde Hz. Âdem' in soyu nasıl türemişse Şeytan'ın soyunun da Hz. Âdem'i baştan çıkaran İblis'ten öylece türediği bildirilmektedir: «O gün biz meleklere Âdem'e secde edin demiştik de onlar da secde etmişlerdi, yalnız İblis cinlerden olduğu için secde etmemişti, böylece Rabbinin buyruğuna karşı gelmişti. Şimdi siz beni bırakıp da İblis' le onun soyunu, onlar sizin düşmanlarınız olduğu halde, kendinize koruyucu ediniyorsunuz, öyle mi? Kıyıcılar için bu ne kötü bir değiştokuştur. Ben yerleri, gökleri, ne de kendilerini yaratırken onları yanımda bulundurmadım. Biz insanları saptıranları kendimize yardımcı edinmiş değiliz», *Fürkan* sûresinin 27-28. âyetleri şöyle der: «Gene o gün kıyıcı olanlar iki ellerini ısırarak diyecekler: Ne olurdu biz de o Peygamberle birlikte doğru yolu tutmuş olsaydık. Yazık oldu bize. Ne olurdu Şeytan gibi bir kimseyi sevdiklerimiz arasına sokmasaydık», *Fâtır* sûresinin 5-6. âyetleri şöyle der: «Ey inananlar, gerçekten Allah'ın verdiği söz doğrudur. Onun için bu dünya yaşayışı sakın sizi aldatmasın. Aldatıcı Şeytan da sakın sizi Allah üzerine aldatmasın. Çünkü Şeytan sizin düşmanınızdır. Onu siz de kendinize düşman tanıyın. O, kendinden olanları alevli ateşe sürükler», *Yâsin* sûresinin 60-62. âyetleri şöyle der: «Ey Âdemoğulları, ben sizlere dememiş miydim: Sakın Şeytan'a kulluk etmeyin, çünkü o besbelli ki sizin açıktan açığa düşmanınızdır. Yalnız bana tapın, işte doğru yol budur. Gerçekten içinizden birçoklarını ayartan Şeytan'dır. Sizler bunu düşünemiyor musunuz?», *Saffat* sûresinin 6. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Biz yakın göğü yıldızlarla süsledik, onu ayak direyen bütün şeytanlara karşı koruduk, Şeytanlar yüksek melekler topluluğunu dinleyemezler, çünkü her yandan yıldızlarla sıkıştırılıp kovulurlar. Şeytanlar için sürekli azap vardır. Hele bu Şeytanlardan biri bir söz kapacak olsun, hemen ardından parlak bir alev yetişir de onu yakıverir» (*Bk.* Kulak hırsızlığı), *Zuhruf* sûresinin 36. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Her kim esirgeyici olan Allah'ı anmaya karşı göz yumacak olursa biz ona bir Şeytanı yoldaş katarız. İşte bu Şeytanlar onları yoldan çıkarırlar, oysa kendilerini doğru yol üstünde sanırlar. Günün birinde yoldaşıyla birlikte bize gelince şunu diyecektir: Ah keşke benimle senin aranda doğuyla batı arası kadar uzaklık olsaydı, meğer sen ne kötü yoldaşmışsın», *Mücâdile* sûresinin 10. âyeti şöyle der: «Gizli konuşma Şeytan işidir, bu da inananları kaygılandırmak içindir, oysa Allah'ın izni olmadıkça inananlara hiçbir kötülük edemez, onun için inananlar ancak Allah'a dayansınlar», *Mülk* sûresinin 5. âyeti şöyle der: «And olsun ki biz dünya göğünü ışıldaklarla donattık, onlarla Şeytanları taşladık, onlar için alevli bir ateş de düzdük», *A'raf* sûresinin 200. ve onu izleyen âyetleri de şöyle der: «Şeytan seni dürtecek olursa hemen Allah'a sığın, çünkü O işitici ve bilicidir. O kimseler ki sakınırlar, Şeytan onları kuruntuya düşürünce Allah'ı ansınlar, hemen gönül gözleri açılmış olur». İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in de Şeytan üstüne söylenmiş pek çok sözleri vardır. Örneğin Buhârî'nin Ebû Said'den naklettiği şu hadîsinde şöyle demiştir: «Namaz kılarken biri önünüzden geçmek isterse geçmemesini işâret edin, dinlemezse vuruşun, çünkü o Şeytandır», Ebû Hüreyre, Hz. Peygamberin şöyle dediğini naklediyor: «Ezan okunurken Şeytan zıplaya-

rak ezanı duymayacak kadar geriye kaçar, ses kesilince gene ilerler. Kaamet getirilirken gene geriye gider, bitince namaz kılanın yüreğine fitne sokmak için gene hücuma geçer. Kaç rekât namaz kıldığını bilemeyecek duruma getirinceye kadar hatırlayamayacağı bütün şeyleri insana hatırlatır», Ebû Hüreyre şu hadîsi de nakletmektedir: «Biriniz uyurken Şeytan ensesine üç düğüm vurup yat, daha gece uzun, der. Ensesini sıvazlar. Uyanıp da zikir ve tesbih ederse (Allah'ın adını anarsa) o düğümün birincisi çözülür. Kalkıp abdest alırsa ikincisi çözülür. Namaz kılarsa üçüncü ve son düğüm de çözülür», Ebû Hüreyre şu hadîsi de naklediyor: «Ramazan ayı gelince gök kapıları açılır, cehennem kapıları kapanır ve Şeytanlar zincirlenip bağlanır», Ebû Hüreyre şunu da anlatmaktadır: «Birinize Şeytan gelip: Şunu bunu kim yarattı? diye sorar. Sonunda da: Allah'ı kim yarattı? der. İş buraya geldi mi Allah'a sığının ve konuşmaya son verin», İbn Ömer şöyle diyor: «Peygamberimiz eliyle doğuyu göstererek iki kez: Fitne buradadır, Şeytanın boynuz çıkardığı yerdedir, buyurdu», Câbir şu hadîsi nakletmektedir: «Ortalık kararırken küçük çocuklarınızı yanınızda tutun, çünkü Şeytan o sırada ortaya çıkar, yatsıdan bir saat geçince onları bırakabilirsiniz», Ebû Hüreyre şu hadîsi anlatmaktadır: «Esnemek Şeytandandır, biriniz esnemek isteyince onu önlemeye çalışsın, çünkü siz esnerken Şeytan güler», Ebû Katâde şu hadîsi naklediyor: «İyi rüyâ Allah'tan, karışık rüyâ Şeytandandır. Karışık ve korkulu rüyâ gören uyanınca soluna tükürerek: Kovulmuş Şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım, derse o rüyâ zarar vermez», bilindiği gibi bu hadîste geçen duâya *eûzü besmele* denir ki Arapçası şöyledir: *Eûzü billâhi mineşşeytânirraciym, biismillâhirrahmânirrahiym.* Şeytandan korunmak için ayrıca şu duâ da okunur: *Eûzü billâhissemîi'aliymi mineşşeytânirraciym, eûzü bike min hemezâtişşeyâtiyni ve eûzü bike rabbi en yahdurûn.* Ebû Hüreyre, Hz. Peygamberin şöyle dediğini naklediyor: «Şeytan bütün insanları doğarken iki yanından parmağıyla dürtükler, sâdece Meryem oğlu İsâ'ya bunu yapamadı», Ebû Hüreyre şu hadîsi de nakletmektedir: «Biriniz uykudan uyanınca üç kez burnuna su vererek ve sümkürerek abdest alsın, çünkü Şeytan burun deliklerinde geceler», şu hadîsi nakleden de odur: «Horoz sesi duyduğunuzda Cenâbı Hakk'ın keremini isteyiniz, çünkü o melek görmüştür. Eşek anırırken Allah'a sığınınız, çünkü o şeytan görmüştür». Müslüman halk inançlarında Şeytan'ın da hac törenine katılmak istediği ve bu yüzden ilkin Hz. İbrahim, Hz. Hâcer, Hz. İsmail taraflarından ve sonra da Hz. Peygamber tarafından taşlanarak kovulduğu ve törene sokulmadığı söylenir. Oysa *Mülk* sûresinin 5. âyeti Şeytan'ın bizzat Tanrı tarafından taşlandığını bildirmektedir: «And olsun ki biz dünya göğünü ışıldaklarla donattık ve Şeytanı bunlarla taşladık». Bununla birlikte kötülüğün taşlanması törenlerinin pek eski olduğu ve eskiçağ Akdeniz uygarlıklarına kadar uzandığı bilinmektedir. İslâmlıktan önceki Arap dünyasında da ozanların (şâirlerin) ilhamlarını Şeytandan aldıklarına inanılıyordu. Bundan başka her insanın ayrı bir Şeytanı bulunduğu da söylenmiştir, örneğin ozan Carîr (ölümü: 729) kendi Şeytanından uzun uzun sözeder. Arap tarihinde kendi Şeytanlarına özel adlar takan ünlüler de vardır, örneğin al-A'şa (ölümü: 629) kendi Şeytanına *Misha* dermiş. Bundan başka İslâm halk inançlarında kâhinlerin Şeytanın peygamberleri, dövme işâretlerinin Şeytanın kutsal kitapları, şiirlerin onun hadîsleri, müzik âletlerinin onun müezzinleri, pazar yerlerinin onun mescidleri, hamamların onun evi, Allah adıyla anılmayan her besinin onun yiyeceği, sarhoşluk veren içkilerin onun suyu, bütün hastalıkların (özellikle de vebâ hastalığının) Şeytanın silâhı ve kadınların onun av alanı oldukları söylenmiştir. Buna karşın İslâm geleneğinde Şeytan hiçbir zaman büyük çapta güçlü sayılmamıştır, onun başarıları sâdece kurnazlığına ve hiyleciliğine yorulmuştur. Tarihsel süreçte Şaytan tasarımı

çok eskidir ve *iyi tanrı* karşısına bir de *kötü tanrı* koyan ikici din anlayışının ürünüdür. Örneğin Zerdüşt dininde iyi tanrı Hürmüz'ün karşısındaki Ehrimen böylesine bir Şeytandır. Nitekim İslâm dinine göre *ateş*'ten yaratılmış sayılan *Şeytan* bu açıdan da Zerdüştlükle ilişkili görünmektedir. İslâm inançlarına göre Şeytan, kendisinin ateşten yaratılmış olmasına karşılık Hz. Âdem'in topraktan yaratılmış olmasını ilerisürerek ona secde etmeyi kabul etmemiş ve Tanrı'nın buyruğuna karşı koymuştur. Bu yüzden cennetten kovulmuş ve kıyâmete kadar insanları doğru yoldan saptırmayı kendisine iş edinmiştir. Müslümanlar, Kurban Bayramı'nın birinci, ikinci ve üçüncü günleri Minâ'da hac yaparken yedişer taş atarak Şeytan'ı taşlarlar. Bu İslâm geleneği Peygamber Hz. İbrahim'in, oğlu Hz. İsmail'i kurban edeceği sırada, karşısına çıkan Şeytan'ı taşlamasını simgeler. Şeytan, ilkel animizm kalıntısıdır. Çeşitli biçimlerde tasarımlanmıştır. Örneğin yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'ın Yahova'cı Tekvin bölümüne göre ilk erkekle ilk kadını cennetten kovdururken yılan biçimindedir. Genellikle insan vücutlu, boynuzlu ve sivri kulaklı, çatal ayaklı ve kuyruklu olarak tasarımlanır. Ortaçağ hıristiyan inançlarına göre sekiz milyona yakın Şeytan vardır, bunların yetmiş iki tânesi prenstir, kıyâmet günü rûhlarla günahları tartılırken terazinin günah kefesine asılarak günahların ağır basmasına çalışacaklardır. Breton efsânelerinde Şeytan ölümlü bir kızla birleşerek insanlardan öcalmak için yarı insan-yarı Şeytan bir soy türetmeye çalışır (Merlin). İskandinav inançlarında Loki bir Şeytandır ve Şeytanlar ordusunun başına geçerek bütün tanrıları yokeder. Hint efsânelerinde Nala'yı kumara sürükleyen Şeytandır ve Veda mitolojisinde Asura, Raksasi, Dasa ve Pani gibi kötülükçü Şeytanlar vardır. Alman efsânelerinde Faust, ortaçağ hıristiyan efsânelerinde Papa Silvestro rûhlarını Şeytana satarlar. Arap Yezîdîleri Şeytana taparlar. *Bk.* Melek, İblis, Cin, Kulak hırsızlığı, Recm, Hac, Minâ, Cemre, Yezîdîlik, Melek-i tâvûs, Âdem, Taşlama.

ŞEYTÂNÎYYE — İmâmîliğin bir kolu... *Nûmânîyye* adıyla da anılır. *Bk.* İmâmîlik, Nûmânîyye.

ŞÎA — Hz. Ali yandaşlığı... Arapça *yandaşlar* demektir. Genellikle *şîîlik* denir. Terim, halîfe Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra ilerisürülmüştür ve Peygamber Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve dâmâdı Hz. Ali'ye düşman olan Hâricîlik karşıtı olarak siyasal bir parti niteliğindeki şîîlik'i adlandırmıştır. İlkin, Hz. Ali'ye karşı Hz. Osman'ın soyunu (Emevîler) tutanlara *Şia-i Osman* ve Hz. Ali'yi tutanlara *Şia-i Ali* denmiş; daha sonra sadece *Ali yandaşlığı*'nı dilegetirmiştir. İslâm tarihleri şîîliğin gelişmesini genellikle üç aşamada incelerler. Bunlardan birincisine *Şîa-i Ulâ,* ikincisine *Usûl-i Şîa* ve üçüncüsüne *Ali'nin ölümünden sonraki Şîa* denir. *Bk.* Şîîlik.

ŞÎA-İ ALİ — *Bk.* ŞÎA.

ŞÎA-İ OSMAN — *Bk.* ŞÎA.

ŞÎA-İ ÛLÂ — Hz. Ali'nin Hz. Ömer' den sonra Hz. Osman'a yeğlenmesini ilerisüren müslümanlar... Hemen bütün *ashâb* ve *tâbiîn* bu görüşteydi. Bunlar bizzat Hz. Ali'nin «müslümanların en hayırlısı önce Hz. Ebû Bekir, sonra Hz. Ömer'dir» sözüne uyarak Hz. Ebû Bekir' le Hz. Ömer'in halîfeliklerini onaylamışlar, ne var ki ondan sonra Hz. Osman' ın değil, Hz. Ali'nin halîfe olması gerektiğini ilerisürmüşlerdir. Bu sav, ilkin bir ehl-i sünnet savıydı. Ama zamanla Hz. Ali'yi Tanrılaştıracak kadar aşırı bir Ali' cilik güdülmeye başladığından Kur'an ve hadîslerin açık anlamlarına bağlı kalanlar ehl-i sünnet adı alarak *Şîa* adını bırakmışlardır. Dr. R. Dozy *İslâm Tarihi* adlı değerli ve ünlü yapıtında şöyle demektedir: «Başlangıçta hâricîler de Hz. Ali'nin taraftarı idiler. Şiîler de böyle olmakla berâber iki partinin düşünceleri çok çelişikti. Politikada hâricîlerin düşünceleri kendilerini demokratlığa götürdüğü halde şiîlerin bencil düşünceleri

mutlakiyetçi bir yönetime ve ezici bir istibdâda götürüyordu. Her ne kadar bu iki parti çoğunlukla kişisel bir amaca ulaşmak için çabalayan başkanlarının yönetimi altında bulunuyorlarsa da şiîler gene yüreklerinin derinliğinde bir İran mezhebi taşıyorlardı. Özgürlüğü seven Arap ırkıyla tutsaklığa alışmış İran ırkı arasındaki ayrım, işte burada ortaya çıkıyordu. Peygamber'e bir halîfe (halef) seçmek, İranlılar için alışılmamış ve anlaşılmaz bir şeydi. Onlar, devlet başkanlığı için ancak soydan geçme (verâset) kuralını tanıyorlardı. Mâdemki Peygamber erkek çocuk bırakmadan ölmüştü, dâmâdı Hz. Ali, onun doğal mirâsçısıydı. Bundan ötürü Hz. Ali'den önce halîfe olan Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman; Hz. Ali'nin hakkını elinden almış olan birer zorbaydılar. Ayrıca, hükümet ve Araplarla onların zenginliklerine karşı duydukları kin de bu düşüncelerini güçlendiriyordu. Bir de hükümdarlarını Tanrı soyu olarak görmeye alışmış oldukları için bu putatapma geleneğini Hz. Ali'nin ve onun soyundan gelenlerin üstüne aktardılar» (Dr. R. Dozy, *Tarih-i İslâmiyet,* Abdulah Cevdet çevirisi, Mısır 1908, cilt I, s. 281 vd.). Dr. Dozy'nin bu doğru savına şu da eklenebilir: Yeniplatonculuktan türeyen *vahdet-i vücûd* (varlık birliği) felsefesi, değil Hz. Ali'nin, Yezîdlikte olduğu gibi *Şeytan*'ın bile Tanrı sayılmasına yeterdi. *Bk.* Şîa, Şiîlik, Alevîlik, İmam, İmâmîlik, Vahdet-i Vücûd.

ŞİFÂ — Hastalıktan kurtulma... Bir hastalıktan *iyileşme*'yi dilegetirir. İslâm inançlarında duâ okuyup üfleme yoluyla da iyileşme sağlanması yöntemi büyük bir önem taşır (*Bk.* Rukye). Ebû Said el-Hudrî bir hadîsinde akrep sokan bir kabîle başkanını *Fâtiha* sûresini okuyup üfleyerek iyileştirdiğini, Hz. Peygamberin de bunu onaylayarak «Ebû Said, *Fâtiha*'nın şifâsını nerden biliyordun?» dediğini anlatır. İbn Abbas da şu hadîsi nakleder: «Peygamberimiz: Üç şeyde şifâ vardır, buyurdu: Hacamat âletiyle kan aldırmak, bal şerbeti içmek, ateşle dağlamak. Ama ben başka çâresi varsa ümmetime dağlamayı yasaklarım». Ebû Hüreyre de şu hadîsi nakleder: «Allah hiçbir dert vermemiştir ki onun şifâsını da vermemiş olsun». Yorumcular bu hadîslerden şu sonuçları çıkarmaktadırlar: İlâç kullanmak *tevekkül*'e engel değildir, derde dermân aranmalıdır, şifâyı veren Allah'tır. Sâdece şarap gibi kesin haram olan şeyleri sağaltım (tedâvî) için başka bir ilâçla karışıksız içmek câiz değildir, bu türlü hayvanlara bile içirmek doğru olmaz, ama bunları (ispirto, alkol, kolonya ve benzerlerini) bedenin dışında kullanmak câizdir. Son çâre olarak ateşle de dağlanabilir. Sıcak ülkelerde hacamat (deriyi çizip boynuz ya da şişe oturtarak kan alma) ve soğuk ülkelerde neşterle kan almak daha uygundur. Hz. Ayşe de Peygamberin ölümden başka her derde şifâ olarak çörek otunu öğütlediğini bildiren birçok hadîs anlatır. İbn Abbas da şu hadîsleri aktarıyor: «Peygamber Efendimiz bütün ağrılı ve ateşli hastalıklardan şifâ bulmamız için bize şu duâyı öğretirdi: *Bismillâhil'keriymi, eûzü billâhil' aziymi min şerri külli ırkın neârin ve min şerri harrinnâr»*, «Bir kimse eceli gelmemiş bir hastanın yanına gider de yedi kez: *Es'elü'llâhelaziyme, rabbelarşıl'aziymi en yeşfike* derse o hasta şifâ bulur», «Peygamber Efendimiz bir hastanın yanına girdiğinde şöyle derdi: *Ezhibil be'se rabbennâsi veşfi enteşşâfi lâ şifâe illâ şifâüke şifâün lâ yüğadiru sükmen». Bk.* Hasta, Sıhhat, Rukye, Sıkıntı.

ŞİHÂB — Kıvılcım... Arapçada *şahâb* denir. *Hicr* sûresinin 18. âyeti meleklerin konuşmalarına kulak hırsızlığı yapan şeytanlar için böyle *şihâb*'lar gönderildiğini söyler: «Şu kadar ki, kulak hırsızlığı yapan kimsenin ardına apaçık bir ateş parçası *(şihâbün mübiyn)* düşer», *Saffât* sûresinin 10. âyeti şöyle der: «Ardından parlak bir kıvılcım yetişip *(şihâbün sâkıb)* onu yakar», *Mülk* sûresinin 5. âyeti şöyle der: «Böyleleri için alevli ateş azâbını hazırladık», *Cin* sûresinin 8-9. âyetleri şöyle der: «Biz göğü ateş kıvılcımlarıyla *(şühûbâ)* doldurduk, her

kim kulak vermek isterse orada kendisini gözetleyen bir ateş kıvılcımı *(şihâben resedâ)* bulur». *Bk.* Kulak hırsızlığı, Kehânet, Şeytan.

ŞİÎ — Halîfeliğin Hz. Ali'yle onun soyuna özgü bulunduğunu savunan... *Ali yandaşı* anlamındadır. Deyim, daha sonra birçok inançsal özellikleri de kapsamıştır. Mus'ab bin Sa'd babasından duymuş olduğu şu hadîsi nakleder: «Peygamberimiz Tebük seferine çıktığı zaman Medîne'de kendi yerine Hz. Ali'yi bırakmıştı. Hz. Ali: Ey Allah'ın elçisi, dedi, beni çoluk çocuğun içine vekil mi bırakıyorsun? Peygamberimiz şöyle buyurdu: Sen benim yanımda Mûsâ'ya nisbetle Hârûn olmak istemez misin? Ancak benden sonra Peygamber yoktur, bunu unutma». Şiîler ve Râfızîler bu hadîsi bir vasîyet sayarlar ve Hz. Muhammed'in kendisinden sonra yerini (eşdeyişle, halîfeliği) Hz. Ali'ye bıraktığını savlarlar. *Bk.* Şiîlik, Râfızîlik.

ŞİÎLİK — Erkek çocuk bırakmadan ölen Peygamber Hz. Muhammed'in yerine verâset kuralına göre Hz. Ali'nin ve daha sonra Hz. Ali soyunun geçmesi gerektiğini ilerisüren siyasal parti... *Hz. Ali* düşmanlarını bir araya toplayan siyasal parti *Hâricîlik* karşıtı olarak oluşmuştur. Temel ilkeleri şunlardır: Halîfelik (hilâfet, imâmet) mirâsçılık yoluyladır, seçimle olmaz. Bu yol da Hz. Ali'yle soyunu halîfeliğe ya da imamlığa getirir. İlk halîfe olması gerekirdi, onun ölümünden sonra halîfelik büyük oğluna ve onun soyuna geçmeliydi. Din ve devlet başkanlığı birleşiktir ve İslâm dininin temel koşuludur. Halîfe ya da imam günah işlemez (mûsum'dur), ne etse günah olmaz... Zamanla bu siyasal ilkelere düşünsel ve felsefesel ilkeler de eklenmiştir: Dinin gerçek anlamı, kutsal kitabın açık anlamlarının altında gizlenmiştir ki ancak imamın yorumuyla meydana çıkarılabilir (bâtınîlik), varlık tektir ve görünen dünyada çeşitlenen sayısız varlıklar Tanrı'nın çeşitli belirimleridir (vahdet-i vücûd). Şiîlik, ilkin ufak tefek görüş ayrılıklarıyla üç kola ayrılmıştır: 1. *Mufaddıla,* 2. *Sâbbe* ya da *Teberrâiyye,* 3. *Gaaliyye* ya da *Müellihe.* Bu üç kol da Hz. Ali'nin sağlığında oluşmuştur. Hz. Ali'nin ölümünden sonra gelişen şiîlik dört kola ayrılmıştır: 1. *Keysâniyye,* 2. *Zeydiyye,* 3. *İmâmiyye,* 4. *Gaalîyye.* Bu kollardan hemen sayısız denecek kadar çok kollar türemiştir. *Bk.* Şîa, Şîa-i Ulâ, Usûl-ü Şîa, Alevîlik, İmâmîlik, İmam, Mufaddıla, Sâbbe, Gaalîyye, Keysâniyye, Zeydiyye, Bâtınîlik.

ŞİİR — Ses ve uyumun kaynaşmasıyla ölçülü anlatım ve etkileme sanatı... Dilimizde *koşuk* denir, Arapça kökeninde *sezgiyle bilme* anlamı vardır. Eski Arabistan'da şâirlerin de ilhamlarını doğaüstü güçlerden aldıklarına inanılıyordu. Bununla birlikte konunun uzmanları *şiir*'le kâhinlerin *secîli sözler* (Müseccâ)'ini birbirine karıştırmamak gerektiğini özellikle vurguluyorlar; şiirin, düzyazıdan koşuğa geçme aşaması sayılan secî'den (*Bk.* Secî) ve hattâ düzyazıdan çok önce gerçekleşmiş bulunduğunu, örneğin atları övmek gibi dindışı konuları işlediğini bildiriyorlar. Arapça gerek secî sanatına ve gerek şiire çok uygun bir dildir. İslâmlık öncesi Arabistan'ında şiir çok gelişmiş bulunuyor ve aristokrasiye özgü bir ayrıcalık sayılıyordu (*Bk.* Şâir). Özellikle Mekke kentinde şiir yarışmaları düzenlenir ve bu yarışmaları kazanan yedi şiir (birinci en üste olmak üzere sırasıyla) Kâbe'ye asılırdı. *Muallakaat-ı seb'a* (Yedi askı) adı verilen bu yedi şiir yılda bir kez toplanan *Sûk-ı Ukâz* panayırında yapılan yarışmada seçilirdi. Müslümanlığın ortaya çıkışı sırasında Kâbe'de asılı bulunan şiirlerin ozanları derece sırasıyla şunlardı: 1. İmre-ül-Kays, 2. Tarafa bin Abdülbekrî, 3. Zübeyr bin Ebî Sü'melil Müzenî, 4. Lebîd bin Ebî Rebîat-ül-Âmirî, 5. İbn Gülsüm, 6. Anter bin Şaddad-ül-Abesî, 7. Hâris bin Hilli Zâd-ül-Yeşkürî. Birinci olan İmre-ül-Kays (ölümü: 542) Arapların en ünlü ozanıydı ve *durun ağlayalım* (Kıfu nekbî) sözleriyle başlayan şiiri uzun yıllar aşılamamış ve birinci sırada Kâbe'de ası-

lı kalmıştı. Tarihçiler, ozanın müslüman olan kızkardeşinin *Hûd* sûresinin 44. âyetini dinledikten sonra «bunun karşısında ağabeyimin şiiri artık Kâbe'de kalamaz» diyerek şiiri askıdan indirdiğini bildiriyorlar, *Hûd* sûresinin 44. âyeti «Ey yeryüzü suyunu çek, ey gökyüzü yağmurunu kes» diye başlar ve şiirsel yapılı bir âyettir. Bununla birlikte Kur'an, âyetlerini şiir ve Hz. Peygamberi ozan sayanlarla şiddetle savaşmıştır. Bunun nedeni, Kur'anın büyük etki gücünün kimilerince kâhinlerin kehânetleriyle oranlanarak şiirselliğine bağlanmaya çalışılmış olmasıdır. *Şuarâ* (Ozanlar) sûresinin kâhinlerden ve ozanlardan sözeden 221-227. âyetleri şöyle der: «Şeytanların kimlerin tepesine konduğunu size bildireyim mi? Şeytanlar günâha ve yalana düşkün olanların tepesine konarlar. O kimseler ki şeytanlara kulak verirler, birçokları da yalan söylerler. Şâirlere gelince onların ardına yalnız sapkınlar düşer. Görmüyor musun ki onlar her alanda aşırı gitmektedirler, hem de yapamayacakları işleri dillerine dolamaktadırlar. Ancak inananlar, iyilik edenler, Allah'ı sık sık ananlar böyle değildir». Bu âyetlerde şeytanların kulak hırsızlığıyla gökte öğrendiklerini kâhinlere anlatmaları üzerine kâhinlerin arasıra doğruyu da bildikleri ve inanıp Allah'ı sık sık anan ozanların da bulunduğu bildirilmektedir. Sûrenin 210-212. âyetleri bunu daha da açıklar: «Kur'anı bildirenler şeytanlar değildir. Bunu yapmak onlara yaraşmaz, kaldı ki şeytanların buna güçleri de yetmez. Çünkü şeytanlar Allah'ın bildirisini işitmekten uzaklaştırılmışlardır» (*Bk.* Kulak hırsızlığı, Kehânet, Şeytan). *Yâsin* sûresinin 69. âyeti şöyle der: «Biz ona şiir öğretmedik, şiir ona yaraşmazdı da. Kur'an yalnız öğüt, apaçık bir kitaptır». *Saffât* sûresinin 35. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Çünkü onlara: Allah'tan başka Tanrı yoktur, denilince onlar bunu büyüklüklerine yediremiyorlardı da şöyle diyorlardı: Biz deli bir şâirin yüzünden kendi tanrılarımızı mı bırakacağız? Yok, öyle değil. O, doğruyu getirmiştir, bütün gönderilen elçileri de doğrulamıştır». Ebû Hüreyre de şu hadîsi aktarmaktadır: «Şâirlerin şimdiye kadar söylediklerinin en doğrusu ozan Lebîd'in şu sözüdür: Allah'tan başka her şey geçersizdir (bâtıldır)». Ozan Lebîd yukarda anlattığımız gibi Kâbe'ye asılan şiirlerin dördüncüsünün ozanıdır ve müslüman olmuştur. Hz. Ömer onu çok beğenir ve doğru sözlü olduğunu (hiç kimseyi kendisinde bulunmayan niteliklerle övmediğini), alışılmış sözcükler kullanmadığını, dizelerinin tutarlı olduğunu söylermiş. Müslüman olunca Lebîd de kendi şiirini Kâbe'den söküp almış. Hz. Peygamberin ozanı olarak nitelenen Hassan İbn Sâbit, Hz. Muhammed'in kendisi hakkında şöyle dediğini bildiriyor: «Ey Hassan, Allah'ın elçisi adına karşılık ver. Allah'ım, onu kutsal rûhunla güçlendir, üstün kıl». Düşmanları Hz. Muhammed'i şiirle taşlıyorlardı (hicvediyorlardı), bu hadîs bu taşlamalara karşı Hz. Peygamberin buyruğunu bildirmektedir. Demek ki şiir müslümanlıkta da bir savaşım (cihâd) aracı olarak kullanılıyordu ve asla küçümsenmiyordu. Yukarda da belirttiğimiz gibi, Kur'anın sözleri sâdece Kur'anın bir şiir ve Peygamberin de bir şâir olmadığını tanıtlamak içindir, şiir küçümsenmiş değildir. Kaldı ki Hz. Peygamber bir ozan olsaydı taşlamalara bizzat karşılık verir, Hassan'dan yararlanmazdı da denebilir. Bununla birlikte yukardaki hadîs, eski Arap geleneğine uygun olarak, şiirin «kutsal bir rûhun ilhâmı» olduğunu da vurgulamaktadır. Berâ'nın naklettiği bir hadîsinde Hz. Muhammed, ozanı Hassan'a şöyle demektedir: «Kâfirleri şiirle taşla, Cebrâil seninle berâberdir». Bilindiği gibi Cebrâil *vahiy* meleğidir (*Bk.* Vahiy). Hz. Ayşe' de şu hadîsi nakletmektedir: «Ozan Hassan bin Sâbit müşrikleri şiirle taşlamak için (hicvetmek için) Peygamberden izin istemişti. Peygamberimiz: Peki ama benim nesebim nasıl olacak? diye sordu. Hassan şöyle dedi: Ey Allah'ın elçisi, ben seni onların içinden hamurdan kıl çeker gibi ayırırım». Bu hadîsi yorumlayan din bilginleri şöyle demektedirler: Mescid-i şerîfe bir kürsü konarak, silâ-

ha silâhla olduğu gibi, şiire şiirle karşı konulmuştur (*Bk. Zübde-tül Buhârî Tercümesi,* Istanbul 1977, s. 629, dipnotu: 10). Bu yorumu yapanlar aynı zamanda *Enfâl* sûresinin «sana ne yapılıyorsa sen de onlara tıpkısını yap» diyen 58. ve 60. âyetlerine dayanmaktadırlar. Şiir, tasavvufta da büyük bir önem taşır. Abdülkadir İsâ *Tasavvufî Hakikatlar* adlı yapıtında şöyle diyor (*Bk.* Çeviren: Ahmet Serdaroğlu, Ankara, tarihsiz, s. 114): «Nûr-u Muhammedîyi teşvik bakımından şiir dinlemenin tabiatında nefislere etki ve kalbin derinliklerini tahrik vardır. Büyük sûfîler boşuna toplanmaz ve boş sözleri dinlemezler. Herkesin duyamadıklarını onlar duyar ve herkesin anlayamadıklarını onlar anlarlar. Onların şarkı ve şiir dinlemeleri vecidlerini (*Bk.* Vecd) harekete geçirir ve yüreklerini canlandırır. Yürekleri Allah'a bağlı, ona yönelik ve onun huzûrunda âmâde oldukları için onların semâî ve şiir dinlemeleri rûhlarını nûrlandırır ve onları hızla Allah'a yöneltir». *Bk.* Şâir, Şuarâ, Secî, Kehânet, Kulak hırsızlığı, Kâhin, Sihir, Şeytan, Semâ, Vecd.

ŞİK — Alnının ortasında tek gözü bulunduğuna inanılan kâhin... İslâmlık öncesi Arap inancıdır. *Deccâl* bu kâhinin soyundan gelecekmiş. Kafkasya'da bir yanardağın ağzında lâvların arasında zincirle bağlıymış. Arap mitolojisinde aynı adı taşıyan bir kâhin daha var, Habeş' lerin Yemen'i alacaklarını önceden söylemiş. Kimi Arap yazarları, örneğin Kazvinî, her ikisinin de şeytan türünden olduğunu söylerler. *Bk.* Kehânet, Deccâl, Şeytan.

ŞİKAK — *Bk.* GEÇİMSİZLİK.

ŞİRK — Tanrı'ya ortak koşma... Tanrı'dan başka bir Tanrı ya da tanrılar olduğunu ilerisürme ve bundan ötürü de Allah'a ortak (şerîk) koşmayı dilegetirir. Tanrı'ya ortak koşanlara da *müşrik* (çoğulu: *müşrikuun*) denir. Ne var ki bu terim Tanrı'ya ortak koşan Kitap'lılar (Ehl-i Kitâb. Örneğin Allah'a İsâ'yı ve Meryem'i ortak koşan hıristiyanlar) için kullanılmaz, sâdece Arap putataparları (özellikle de Mekke'liler) için kullanılır, daha açık bir deyişle *çoktanrıcılık* (Politeizm)'la ilgili bir terimdir, bundan ötürü de *şirk* deyimi *putataparlık* (Paganizm) anlamında da kullanılmıştır. Şirk, Kur'anda açıklandığı gibi Allah'ın asla bağışlamayacağı en büyük günahtır ve cehennem temelde onlar için kurulmuştur (Müslümanların büyük günahlıları da cehenneme gireceklerdir, ama geçici olarak kalacaklardır, cezâlarını çektikten sonra cennete döneceklerdir. Müşriklerse sonsuzca orada kalacaklardır). *Şirk* deyimi Kur'anda geçen *kâfir* (inanmayan) deyimiyle de bir anlam bağıntısı içindedir. Ne var ki *kâfir* deyimi daha geniş kapsamlıdır ve İslâma inanmayan müşrikleri içine aldığı gibi Kitap'lıları da içine alır. Bu yüzden halk dilinde yahudiler ve hıristiyanlar için *kâfir* deyimi kullanılır. *Beyyîne* sûresinin 6. âyeti şöyle der: «O kimseler ki tanımazlık ederler, ister Kitap'lılardan olsunlar ister ortak koşanlardan (müşriklerden) olsunlar, cehennem ateşinde yanacaklar ve hep orada kalacaklardır». Bununla birlikte kimi İslâm bilginleri *şirk* deyimine çok geniş bir anlam vermektedirler. Örneğin A. Hamdi Akseki, Diyânet İşleri Reisliği yayımlarından olan *İslâm Dini* adlı yapıtında şöyle diyor: «Allah'a ortak koşmak altı biçimde olur: 1. Allah'ın birliğine inanmayarak iki Tanrı kabul etmek. Ateşe tapanların (Mecûsîlerin) inançları böyledir, onlar iyilik ve kötülük için iki Tanrı gösterirler, bundan ötürü de müşriktirler. 2. Allah'ın baba-oğul-kutsal rûh gibi öğelerden oluştuğuna inanmak. Allah'ı böylesine üçlemek O'na ortak koşmaktır. 3. Allah'ın bir olduğunu söyledikleri halde O'nun yanında arka çıkar (şefâatçi olur) inancıyla atalarını saygınlaştırmak. Bu da Allah'a ortak koşmaktır. 4. Yaratılıştaki nedeni doğaya bağlamak. Nedensiz bir şey olmaz demek müslümanlığa aykırı değilse de bu nedeni Allah'ın dışında aramak O'na ortak koşmaktır. 5. Tapımı Allah'ın buyruğu olduğu için değil, dünyasal amaçlarla yapmak da O'na ortak koşmak demek-

tir (*Bk.* Ankara 1958, s. 65. Dilini özleştirerek ve özetleyerek aktardım. Akseki'nin ortak koşmanın biçimlerine altı tâne dediği halde beş tâne saymış olmasındaki eksiklik de benim değildir. O.H.). Bu konuda bilimsel bir inceleme yapan Walter Björkman da şöyle bir sav ortaya atıyor: «Şirk, Kur'anda *Tevhid* ya da *İhlâs* (CXII) sûresinde en kesin dilegelişini bulmuş olan Tektanrı'ya inanmanın tam tersi olarak kullanılmaktadır. *İhlâs* sûresinin her âyeti ortak koşmanın (şirkin) belli bir biçimini olanaksız kılar. Sûfîlerde (Gizemcilerde) *İhlâs* Allah'a kendini verme anlamındadır, *şirk* de buna karşı şu anlamı alır: Kendini herhangi bir şey yüzünden tam olarak Allah'a vermekten alıkoydurmak. Böylece insanın kendinde bir değer bulması gizli bir putataparlık, bir *şirk-i hafî*'dir. Bunun gibi *ben Allah'ı biliyorum* savı da Tanrı'ya ortak koşmaktır. Çünkü bu sözle bilenle bilinen arasında bir ortaklık kurulmuştur». *Bk.* Müşrik, Kâfir, Küfür, Put, İhlâs.

ŞİRKET — Tecimsel ortaklık... Sözcük anlamında *bir şeyi birden çok kişinin, bunlardan her birinin o şeyin en küçük parçasına, bütünündeki payı oranında sâhibolması* demektir. Yahudilerin Talmud'unda da bu anlamda kullanılmıştır. Buna hukuk dilinde *iştirâk hâlinde mülkiyet* denir *(Bk. Mecelle,* 1060-1090). Hanefî mezhebine göre tecimsel (ticârî) ortaklık her mal ve mülkte olabilir. Mallar bir cinsten olabileceği gibi, başka başka da olabilir, birinin buğdayı öbürünün arpasıyla karıştırılmakla da gerçekleşebilir. İslâm hukuku (fıkıh) iştirâk hâlindeki mülkiyeti, müşterek mülkiyeti ve âdî şirketin çeşitli biçimlerini *şirket* adı altında hükme bağlamıştır. *Bk.* Ticâret.

ŞÎS — *Bk.* ŞÎT.

ŞÎT — Hz. Âdem'le Havvâ'nın üçüncü oğlu... Birçok metinlerde adı *Şîs* ve örneğin Taberî'nin *Tarih*'inde *Şas* (I, 153) olarak yazılıdır. Kur'anda adı geçmez. Hz. Muhammed'in 313-316 Peygamberi sayan ünlü hadîsinde babası Hz. Nûh'tan sonra ikinci Peygamber olarak adı anılır. Tanrı'nın yapraklar hâlinde buyruklar (Suhûf) gönderdiği dört Peygamberden biridir, hem de bunların içinde en çok buyruk alanıdır, kendisine elli yaprak gönderilmiştir. Bu yaprakları da küçük birer Kitap sayarsak Tanrı tarafından kendilerine Kitap indirilen sekiz Peygamberden biri olur ki Hz. Muhammed'in ancak 313-316 tânesinin adını saydığı ve gerçek sayılarını ancak Allah'ın bildiği binlerce Peygamber arasında çok önemli bir duruma yükselir. Buna karşın Kur'anda adları açıklanan Peygamberler arasında sayılmamıştır. Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'ta da sâdece doğumunu bildiren birkaç satırdan başka (*Bk. Tekvin,* IV. 25, 26; V. 3-8) kendisi hakkında hiçbir bilgi yoktur. Onun için bütün anlatılanlar yahudi-islâm geleneğine dayanır. Kişiliği özellikle Harran Sâbiîleri tarafından işlenmiştir. Manişeistler ve Dürzîler onu Hz. Âdem'le bir (aynı kişi) sayarlar. Mukannâ onun babası Hz. Âdem'den geçerek Tanrısal rûhu edindiğini ilerisürmüştür, bu savda onun çocukları olan bütün insanların da Tanrısal rûhu kalıtım yoluyla edindikleri anlamı içkindir. Ünlü tarihçi Taberî, onun adının (Şas) süryânîce *bedel* anlamına geldiğini ve Kaabil (Kain) tarafından öldürülen beş yaş büyük ağabeyi Hâbil'in yerine Hz. Âdem'e Tanrı'nın bir *bedel*'i (mevhibesi) olarak verildiğini ilerisürmüştür. Halk anlatımlarında onun Mekke'de oturduğu, babası Hz. Âdem'e gönderilen on yapraklık Tanrı buyruğuyla birlikte altmış yaprak tutan buyruklarla hak dinini biçimlendirip yaymaya çalıştığı, taş ve çamurla Kâbe'yi yaptığı, kızkardeşi Hazura'yla evlendiği, 912 yaşında ölünce babası Hz. Âdem'in yanına Ebû Kubays mağarasına gömüldüğü ve oğlu Anuş (Enoş)'un kendisine halîfe olduğu söylenir. Daha yeni anlatımlarda da ulusunun ikiye ayrıldığı, bir bölümünün kendisine ve öteki bölümünün Kaabil'e ve onun çocuklarına bağlandıkları bildirilir, insanlar içinde sakalı ilk çıkan da oymuş. Yahudilerin *Tekvin* kitabına göre *Şît* ya da *Şîs,* Peygamber

Hz. Âdem'in Habil'le Kaabil'den sonra üçüncü oğludur ve Habil'in çocuğu olmadığı ve Kaabil (Kain)'inkilerde Tûfan' da boğuldukları için insanlar Şît'ten türemiştir. 912 yıl yaşamıştır, en büyük oğlu Enoş'tur. 905 yıl yaşayan Enoş'un en büyük oğlu Kenan'dır. 910 yıl yaşayan Kenan'ın en büyük oğlu Mahalel' dir. 895 yıl yaşayan Mahalel'in en büyük oğlu Yâred'dir. 962 yıl yaşayan Yâred' in en büyük oğlu Hanok'tur. İslâm inançlarında Hz. İdris adıyla anılan Hanok 365 yaşındayken Tanrı tarafından göğe alınarak yeryüzünden kaybolmuştur. Hanok'un en büyük oğlu Metuşelah 969 yıl yaşamıştır. Onun en büyük oğlu Lamek de 595 yıl yaşamış ve tûfancı Hz. Nûh'un babası olmuştur. Tûfan vartasını atlatan Hz. Nûh 777 yaşında ölmüş ve üç ayrı soyun atası olan üç oğlu Ham, Sam ve Yâfes ya da Yâfet'i bırakmıştır. *Bk.* Peygamber, Kitap, Âdem, Havvâ, Hâbil, Kaabil, Nûh, Sabiîlik.

ŞOFAR — Yahudilerin kutsal borusu... Koç boynuzundan yapılır, genellikle bütün dinsel törenlerde ve özellikle büyük bağışlanma orucunun bittiğini bildirmek için çalınır. Her *sinagog* (yahudi tapınağı)'da bulunur. Eskiden *şabbat* ve *jübile* yılları da bu boruyla ilân edilirmiş. *Bk.* Şabbat, Yahudilik.

ŞOM — *Bk.* UĞURSUZLUK.

ŞUARÂ — Kur'anın yirmi altıncı sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 227 âyettir. Son dört âyetinin Medîne'de indiği söylenir. Arapça *şuarâ* deyimi *ozanlar* (şâirler) demektir. Sûrenin 224. âyetinde bu deyim geçtiği için bu adla anılmıştır, âyet şöyledir: «Ozanlara *(veşşü'arâü)* azgınlar bağlanırlar». Hz. Muhammed ilk vahyi aldıktan sonra dini yaymaya başlayınca Mekke'liler ona inanmamışlar ve onu büyücülük, delilik vb. gibi birçok şeylerle birlikte ozanlıkla da suçlamışlardı, özellikle de Kur'anın büyük etkisini şiirsel gücüne bağlıyorlardı. Yukardaki âyet bu suçlamaları karşılamak için inmiştir. Harflerle başlayan (Tâ, Sin, Mim) sûrelerden biri olan bu sûre ilk âyetlerinde Hz. Muhammed'in bu suçlamalar karşısında duyduğu üzüntüden söz eder ve daha önce gelen Peygamberlerin de karşılaşmış oldukları güçlükler ve inanmazlıkları anlatır, 2. âyet «onlar inanmıyorlar diye nerdeyse kendine kıyacaksın» der, 3. âyet de şöyle demektedir: «Biz istesek onların tepelerine gökten öyle bir âyet indiririz ki boyunları altında kalır». Ozanlardan sözeden 224. âyet bütün ozanları kapsamına alıyordu. Oysa yaptıkları taşlamalarla düşmanları sindiren ve müslümanları yüreklendiren Abdullah İbn Revâha, Hassan bin Sâbit, Kâ'b bin Zübeyr, Kâ'b bin Mâlik vb. gibi güçlü müslüman ozanlar da vardı. Bundan ötürü 227. âyet «ancak inanıp iyi işler yapanlar, Allah'ı sık sık ananlar ve zulme uğratıldıklarından öclerini alanlar başka» diyerek onları sözdışı (müstesnâ) tutmuştur. Bu âyetin bir öncekini geçersiz bıraktığı (neshettiği) ilerisürülmüşse de kanımızca bu doğru değildir, çünkü sonuncu âyet yürürlükten kaldıran (nâsih) bir âyet değil, bir *istisnâ âyeti*'dir ki Kur'anın pek çok sûrelerinde bu gibi âyetler bulunmaktadır. 225. ve 226. âyetler de «ozanların her alanda aşırılığa düştükleri» ve «her zaman yapmadıklarını söyler oldukları»nı ilerisürmüştür ki 227. âyet müslüman ozanları bütün bunların dışında tutmuştur. *Bk.* Şiir, Şâir, Sihir.

ŞUAYB — Peygamber... Kur'anda adları sayılan Peygamberlerdendir. Hz. Hûd, Hz. Sâlih ve Hz. Lût'tan sonra adı anılır. *Hûd* sûresinin 89. âyetinde Hz. Şuayb, Medyen'lilere şöyle der: «Ey ulusum. Bana olan düşmanlığınız Nûh ulusunun ya da Hûd ulusunun ya da Salîh ulusunun başlarına gelenleri sizin de başınıza getirmesin. Lût ulusu da sizden uzak değildir», bundan anlaşıldığına göre Hz. Şuayb adı geçen peygamberlerden daha sonra gönderilmiş bir peygamberdir. Mekke döneminin ortalarında inmiş olan kimi sûreler, onun *koruluk halkı* (Ashâb al-ayka)'na gönderilmiş olduğunu söyler, çeviricilerimiz bunu *Eyke'liler* deyimiyle çevirmektedirler, *Şuarâ* sûre-

sinin 176-191. âyetleri şöyle der: «Eyke'liler *(ashâbüleyketilmürseliyn)* kendilerine gönderilen elçileri yalancı saydılar. O gün Şuayb *(iz kaale lehüm şuaybün)* onlara şöyle demişti: Sizler Allah'tan sakınmaz mısınız? Gerçekten ben size gönderilen güvenilir bir elçiyim. Onun için Allah'tan sakının, bana boyun eğin. Ben bundan ötürü sizden bir karşılık da istemiyorum. Çünkü benim karşılığımı vermek ancak bütün varlıkların Rabbi olan Allah'a düşer. Ölçüyü tam ölçün, eksik vermeyin, doğru terâziyle tartın, kimsenin hakkını yemeyin, ortalığı karıştırıp düzeni bozmayın. Sizi de, sizden önce yetişenleri de yaratandan sakının. Dediler: Seni iyiden iyi büyü çarpmış artık. Sen de bizim gibi Âdemoğlusun, ama yalancının birisin, doğru söylüyorsan göğün bir parçasını üstümüze düşür de görelim. Sizin bütün yaptıklarınızı benim Rabbim çok iyi bilir. Böylece O'nu yalancı saydılar da onları o bulutlu günün âzâbı çarptı. İşte o korkunç günün âzâbı buydu. Gerçekten bu olayda kesin bir belge vardır, ancak onların pek çoğu inanmaz kimselerdi. Gerçekten senin Rabbin kesenkes erkli, esirgeyici olandır». Mekke'de inen son sûrelerse Hz. Şuayb'ın Medyen'lilerden olduğunu bildirirler. Örneğin *Hûd* sûresinin 84. âyeti şöyle der: «Medyen'e de soydaşları Şuayb'ı gönderdik». Hz. Şuayb'ı Hz. Mûsâ'nın Kur'anda adı anılmayarak sözü edilen kayınbabası sayanlar (ki adı Tevrat'ta *Yitro* ya da *Yetro*'dur) yorumculardır, Kur'anda bunun hiçbir dayanağı yoktur, örneğin Hz. Mûsâ'nın evlenmesinin anlatıldığı *Kasas* sûresinin 21-29. âyetlerinde kızların babasının adı geçmez. *Bk.* Medyen, Peygamber, Mûsâ.

ŞÛBE — Tasavvuf dilinde ana tarikattan ayrılan kol... Sözcük anlamında da *kol* demektir. *Bk.* Kol, Tarikat.

ŞU'M — *Bk.* UĞURSUZLUK.

ŞUMEYTÎYYE — İmâmîliğin bir kolu... *Câfer-us-Sâdık'ın* ölümünden sonra onun beş oğlundan birini *imam* olarak tanımalarına göre ad alan İmâmîlik kollarından biridir. Bu kol, Câfer'in beş oğlunu da imam olarak tanır. Bu kol sırasıyla *İsmail, Muhammed, Mûsâ Kâzım, Abdullah Eftâh* ve *İshak'ın* imamlığını kabul eder. *Bk.* İmâmîlik.

ŞÛRÂ — Kur'anın kırk ikinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 53 âyettir. Arapça *şûrâ* deyimi *danışmak için toplanma* demektir. Müslümanların işlerini birbirlerine danışarak (Müşâvere ederek) görmelerini öğütlediğinden sûre bu adla anılmıştır, sûrenin 38. âyeti «işlerini birbirine danışarak görenler *(emrühüm şûrâ beynehüm)*»'in Tanrı katında armağanlandırılacaklarını bildirir. Sûre *Hâ, Mim, Ayın, Sin, Kâf* harfleriyle başlar, *Hâ, Mim*'le başlayan sûrelerin üçüncüsüdür. Sûrenin 6. âyeti şöyle der: «Sen onların gözeticisi değilsin», 15. âyeti de şöyle der: «Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz size. Bizimle sizin aranızda hiçbir çekişme yoktur», bu iki âyetin Kılıç âyetiyle yürürlükten kaldırıldığı (neshedildiği) ilerisürülmüştür. Sûrenin 20. âyeti şöyle der: «Her kim öbürdünyanın kazancını dilerse onun kazancını arttırırız, her kim bu dünya kazancını dilerse ona da bu dünyadakinden veririz. Ancak onun öbürdünyadakinden hiçbir payı yoktur», bu âyetin de *İsrâ* sûresinin 18. âyetiyle yürürlükten kaldırıldığı söylenir: «Kim dünyadakini peşin olarak isterse dilediğimize peşin olarak veririz, sonra onu cehenneme sokarız», çünkü ilk âyette her dileyene dünyada verileceği bildirildiği halde ikinci âyette Tanrı'nın dilediğine vereceği bildirilmektedir. Sûrenin 48. âyetinin de Kılıç âyetiyle yürürlükten kaldırıldığı ilerisürülmüştür, bu âyet de şöyledir: «Onlar gene de yüzçevirecek olurlarsa çevîrsinler, biz seni onların üstüne gözetici koymadık, sana düşen sâdece bildiride bulunmaktır», oysa *Tevbe* sûresinin 5. âyeti olan ünlü Kılıç âyeti «onları nerede bulursanız öldürün» buyurur. *Bk.* Meşveret, Müteşâbihât, Nesh, Seyf âyeti, İstişâre.

ŞURÂT — Aşırı hâricîlerin kendilerine verdikleri ad... *Öbürdünya yaşamı için*

bu dünya yaşamını bırakan kişiler demektir. Hâricîler bu deyimi *Nisâ* sûresinin 74. âyetinden almışlardır: «Öbürdünyayı bu dünya yaşayışına değişenler *(yeşrûnelhayâteddünyâ bil'âhıreh)* Allah uğrunda vuruşmalıdırlar». Nuhayla savaşında Hz. Ali tarafından kılıçtan geçirildiler, «içlerinden üç kişi sağ kaldı» denir, çünkü «üç kişi sağ kalıncaya kadar» vuruşmaya and içmişlerdi. Deyimin tekili *şârî*'dir, *canını Tanrı uğruna satan* demektir. Hz. Ali'yle Muâviye arasındaki Sıffîn savaşında ortaya çıkan ünlü *Hakem olayı*'ndan ötürü Hz. Ali'den ayrılmışlardı (hurûc etmişlerdi). *Bk.* Hâricîlik, Sıffîn savaşı, İbâdîyye, Mârika.

ŞUREYKÎYYE — Şiîliğin Gaalîyye kolundan türeyen bir kolu... *Bk.* Şiîlik, Gaalîyye.

ŞURTA — Polis... *Koruyucu* (muhâfız) demektir. İslâm ülkelerinde *polis* ve *jandarma* anlamlarında kullanılmıştır. Örneğin Abbâsîler çağında şimdiki *emniyet müdürü* anlamında *sâhib al-şurta* denirdi.

ŞUTTÂR — Melâmetîlere verilen ad... *Şakraklar* (Şen ve gevrek sesliler) demektir. *Zikir* yerine *aşk* ve *cezbe*'yi kabul ettiklerinden kendilerine bu ad verilmiştir. *Bk.* Melâmetîlik, Melâmîlik, Zikir, Vecd.

ŞUÛBÎYE — Arap olmayan müslüman uluslar... *Hucûrât* sûresi bütün müslümanların kardeş olduklarını söyler, 13. âyeti de şöyle der: «Sizi birbirinizi tanımanız için şuûb ve kabâil'e ayırdık *(ve ce'alnâküm şuûben ve kabâile)*». *Kabâil* sâdece Araplar için kullanılan *kabîleler* demektir, *şuûb* da Arap olmayan (al'acam) kabîleleri dilegetirir. Daha sonra Arapların Arap olmayan müslümanlara yukardan bakmaları ve onları küçümsemeleri üzerine partileşmiştir, eşdeyişle siyasal bir tutuma dönüşmüştür, özellikle İranlı müslümanların başını çektikleri bu parti yandaşlarına da *şuûbî* denirdi.

ŞÜF'A — Satılık bir mala ortak ya da komşu olanın o malı satın alma hakkı... Bu hak, o malı almak isteyen başka alıcılara göre bir üstünlük, bir ayrıcalık (imtiyâz)'tır. *Şüf'a* hakkına sâhibolanlara *şefî* denir. Hanefî mezhebine göre şüf'a hakkı sırasıyla ortak olana, malın yolunda ve suyunda karışığı olana, bitişik komşuya âiddir; eşdeyişle, birinci varsa ve almak isterse ikinciye, ikinci varsa ve almak isterse üçüncüye, üçüncü varsa ve almak isterse bir yabancıya satılamaz. İmam Şâfiî bu hakkı komşuya tanımaz. İmam Câbir'se «şüf'a ancak ortak (müşterek) malda olur, payı ve sınırı belli olan malda şüf'a olmaz» demiştir. *Bk.* Komşu.

ŞÜKÜFTÎYYE — İslâm gizemcilerine verilen ad... Ev, bark, mal ve mülk sâhibi olmayı küçümsediklerinden ötürü bu türlü olan tasavvuf yoldaşlarına bu ad verilmiştir, sözcük olarak *mağara adamları* anlamında kullanılmıştır, gerçekte Farsça *şüküfte* deyimi *açılmış çiçek* demektir. *Bk.* Tasavvuf, Gizemcilik.

ŞÜKÜR — Görülen iyiliğe karşı gönül borcu duyma... İslâm dininde Tanrı'yı *övme* (hamd) ve Tanrı'ya *teşekkür* (şükr) temel tapımdır. *Şükrân* (iyilik bilme) ilk peygamberlerden başlar, örneğin Hz. Nûh, tûfan'dan sonra karaya çıkınca gemide tahıl olarak ne kalmışsa bir tencereye koyup Tanrı'ya bir *şükrân çorbası* (Aşûre tatlısının ilk biçimi) yapmıştır. *Bakara* sûresinin 52. âyeti şöyle der: «Şükredesiniz diye sizi bağışladık *(le'alleküm teşkürun)*», 56. âyeti şöyle der: «Şükredesiniz diye öldükten sonra sizi yeniden dirilttik», 152. âyeti şöyle der: «Bana teşekkür edin *(ezkürküm veşkürü)*», 158. âyeti şöyle der: «Çünkü Allah şâkirdir *(şârirün aliym)*», *şâkir* deyimi her ne kadar *şükreden* anlamına gelirse de bu âyette *iyi işlere sevap veren* anlamında kullanılmıştır; 172. âyeti şöyle der: «Allah'a şükredin *(veşkürû lillâhi)*», 185. âyeti şöyle der: «Allah, verdiklerine karşılık olarak şükretmenizi diler *(le'alleküm teşkürun)*», 243. âyeti şöyle der: «Ama onların çoğu şükretmezler *(ve lâkinne ekserennâsi lâ yeşkürûn)*». Bu âyetler, pek azı dışında, çeşitli vesîlelerle

hemen bütün sûrelerde yinelenmiştir. *Bk.* Şükür namazı, Şükür secdesi, Hamd, Şükür kurbanı, Duâ, Kunut.

ŞÜKÜR KURBANI — Hac'la umreyi birlikte yapanın kesmesi gereken kurban... Buna *kıran kurbanı* da denir. Hac' la umrenin birlikte yapılması *Hac-ı kıran* adıyla anılır. İmamlar (özelikle dört büyük mezhep) sâdece hacca niyet edene kurban gerekmediği yolunda birleşmişlerdir. İmâmı Âzam Ebû Hanîfe'ye göre sâdece Kıran haccına niyet edene *şükür kurbanı* ve umre'ye niyet edene (Hacc-ı temettu) *temettu kurbanı* gerekir. *Bk.* Hac, mre, Şükür, Kurban, Temettu kurbanı.

ŞÜKÜR NAMAZI — Abdest ve gusülden sonra Tanrı'ya şükretmek için kılınan namaz... İki rekâttır, vücuttaki ıslaklık kuruyacak kadar bir zaman geçmeden kılınması gerekir. Ebû Hüreyre şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimiz: Ey Bilâl, dedi, sen ne yaptın da bu kadar sevap kazandın? Çünkü cennette senin ayak seslerinin herkesten önde geldiğini duydum... Bilâl şöyle karşılık verdi: Her abdest aldıkça hemen iki rekât namaz kılmaktan başka bir şey yapmadım». *Bk.* Namaz, Şükür, Abdest, Gusül.

ŞÜKÜR SECDESİ — Tanrı'nın verdiği her iyiliğe karşı yapılması gereken secde... Herhangi bir kazâ ve belâdan kurtulunduğu zaman da yapılır. Amacı, Tanrı'ya teşekkür etmektir. Tıpkı okuma secdesi (Secde-i tilâvet) gibi yapılır. İslâm Peygamberi Hz. Muhammed, Mekke putataparlarından Ebû Cehil'in kesik başını gördüğü zaman beş kez şükür secdesi yapmıştır. *Bk.* Secde-i tilâvet, Secde, Şükür.

ŞÜPHE — Herhangi bir şey için var ya da yok diyemeyip duraksama... İslâm şeriatı unutma ve uyku gibi, şüpheyi de başlıca özürler arasında kabul etmiştir. Kaldı ki şüphe, unutmanın sonucu ve ürünüdür. Namaz kılan, namaz kılarken kaç rekât kıldığını hatırlayamaz ve şüphe ederse selâm vererek namazını bozar ve yeniden kılar. Bulunduğu vaktin namazını kılıp kılmadığından da şüpheye düşerse (vakit yetiyorsa) böyle yapar. Günün namazlarından birini kılıp kılmadığından şüpheye düşerse ve onun hangi namaz olduğunu da hatırlayamazsa o günün bütün namazlarını kazâ etmesi gerekir. Rekâtların sayısında, başlangıç tekbîri alıp almadığında, kendisinde kirlilik (Hades) bulunup bulunmadığında vb. şüphe ederse de böyledir, eşdeyişle namazını yenilemesi (yeni baştan kılması) gerekir. Ama unutkanlık ve şüphe kendisinde bir alışkanlık (âdet, itiyâd) hâline gelmişse namazını yeni baştan kılması gerekmez, namazına devam eder, kendi şüphesine göre davranarak namazını (eksik sandığı bölümünü) tamamlar ve sehiv secdesi eder. Unutkanlık ve şüpheyi âdet hâline getirmiş olanlar namazı bitirip selâm verdikten sonra eksik kıldığını kendisine bildiren bir kişinin sözüyle yükümlü olmazlar, eşdeyişle namazları geçerlidir ve yeniden kılmaları gerekmez, ne var ki kendisi tam kıldığına inanmış olmalıdır, tek kişinin haber vermesiyle bu inancı sarsılıp şüpheye düşerse eksiğini tamamlayıp sehiv secdesi yapması gerekir. Ama eksik kıldığını kendisine güvenilir iki kişi bildirmişse, kendisi tam kıldığı inancında olsa ve bundan şüpheye düşmese de, o eksiği tamamlayıp sehiv secdesi etmesi gerekir. Bütün bunların genel kural olarak özeti şudur: Şüphe durumunda namaz yeniden kılınır, şüphe alışkanlık hâline gelmişse namaz yeniden kılınmaz, sâdece tamamlanır ve sehiv secdesi yapılır. İbn Mes'ud şu hadîsi nakletmektedir: «Ben de sizin gibi bir insanım. Siz nasıl unutuyorsanız, ben de unuturum. Unutursam bana hatırlatınız. İçinizden biri namazında şüpheye düşerse doğrusunu araştırsın ve varacağı sonuca göre namazını tamamlayıp selâm verdikten sonra iki kez sehiv secdesi yapsın». *Bk.* Namaz, Özür, Sehiv secdesi.

T

TAADDÜD-Ü ZEVCÂT — Çok kadınla evlenme... Sözcük anlamında *kadın eşlerin birden çok olması* (Zevcelerin çokluğu)'nı dilegetirir. *Nisâ* sûresinin 3. âyeti «hoşunuza giden kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın *(mâ tâbe leküm minennisâi mesnâ ve sülâse ve ruba')*» demekle müslüman erkeklerin dört kadınla evlenebilmelerine izin vermiştir. Bu izin temelde, savaşta ölen erkeklerin kadınlara göre sayıca azalmalarından ötürü birçok kadının evlenme olanağından yoksun kalmaları nedenine dayanır. Tanrı, böylelikle, hem yasadışı (gayrı meşrû) birleşmeleri (zinâyı), hem de boşama yoluyla birçok kadının evlerinden atılmalarını önlemek istemiştir. Daha açık bir deyişle, önlenmesi olanaksız bir durum şeriata uygun kılınmıştır. Buna karşı çok kadınla evlenmenin sakıncaları da gene Kur'anda belirtilmektedir. Yukardaki âyet şöyle biter: «Gene de haksızlık etmekten korkuyorsanız bu durumda tek kadınla ya da elinizin altındaki köle kadınlarla evlenin. Böylesi sizi eğrilikten alıkoymaya daha elverişlidir». Haksızlık etmek, birden çok eşlerin arasında eşitlik sağlayamamak demektir. Kaldı ki sûrenin 129. âyeti bunu açıkça söyler: «Ne kadar çabalarsanız çabalayın kadınlarınıza karşı eşitlik sağlamaya gücünüz yetmeyecektir. Onun için bütün gönlünüzü birine verip de ötekini büsbütün açıkta bırakmayın. Bu işde aralarını düzenleyici, sakınıcı olursanız Allah da size karşı bağışlayıcı, esirgeyici olur». Görüldüğü gibi, VII. yüzyılın Arap dünyası koşullarına göre verilmiş olan bu buyruktan çıkan sonuç şudur: Dört kadına kadar alabilirsiniz, ama bunu yapmak çok güçtür, beceremeyecekseniz tek kadınla evlenin, böylesi daha iyi. *Bk.* Teehhül, Nikâh, Talâk, Zinâ.

TAÂM — Yemek... İslâm dini yemek yemenin kurallarını ve neyin yenilip neyin yenilemeyeceğini de saptamış ve düzenlemiştir. İyi şeylerin yenilmesine izin verilmiş, kötü şeylerin yenilmesi yasaklanmıştır. Topraktan çıkan bütün şeyler (tahıl, sebze, meyve) yenebilir, *Yâsin* sûresinin 33. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Onlar için bir belge de bizim ölü toprağa can vermemiz, bütün o yedikleri tâneleri bu topraktan çıkarmamızdır. Biz yeryüzünde hurma bağlarıyla üzüm bağları vârettik, pınarlardan sular fışkırttık, ürünlerini yesinler diye». Ölü eti (Meyt), kan, domuz eti, putlara kurban edilen şeyler yasaklanmıştır; ama çok darda kalan bunları bile yiyebilir, *Nahl* sûresinin 115. âyeti şöyle der: «Allah size ölü etini, kanı, domuz etini, Allah'tan başkası için kesilenleri haram kıldı. Ama her kim zorda kalırsa bunları azgınlık etmemek, aşırı gitmemek üzere yiyebilir», *En'am* sûresinin 145. âyeti bunu daha da açıklar ve gerekçesini bildirir: «De ki: Bana bildirilenler arasında yemesi haram kılınan yalnız ölü eti, akmış kan, domuz ki o da gerçekten pistir, ya da Allah'tan başkasının adı anılarak kesilenler vardır. Ancak zorda kalıp da azıtmamk, taşkınlık etmemek üzere yiyenler için değil». Görüldüğü gibi bunların yasaklanmasının nedeni *pis* sayılmalarıdır. Pislik dışındaki bir gerekçe de *tapıma engel olma*'dır, örneğin şarap içilmesi de bu nedenle yasaklanmıştır (*Bk.* Hamr), sürekli oruç tutmanın yasak edilmesi de bu nedene dayanır, çünkü güçsüz kalan müslüman tapım görevlerini yerine getiremez. Kur'anın bu buyruklarının dışındaki ayrıntılar Peygamber sözleri (hadîs) ve İslâm hukukçularının kanılarıyla (ictihâd) saptanmış bulunmaktadır. Bu yargılara göre ölü eti, ölmüş bir hayvanın leşiyle kanı akmamış olan bir hayvanın etidir. Boğazı sıkılarak boğulan, bir şeyle vurularak öldürülen, bir yerden düşerek ya da vahşi bir hayvan tarafından parçalanarak öldürülen hayvan etleri de bu tanıma girer ve yenilmeleri yasaktır. Pis hayvanlar tanımında vahşi hayvanlar ve vahşi kuşlar, sürünerek ya da kayarak giden hayvanlar, insanların öldürmeleri gereken zararlı hayvanlar da vardır. Bunların dışındaki

bütün kuşlar, kümes hayvanları ve su hayvanları (balıklar) yenebilir. Bu ayrıntılarda mezhepler arasında birçok görüş ayrılıkları da oluşmuştur, örneğin kimileri eşek ve katırın da yenmesini doğru saymamışlardır, kimileri at etini de yasaklamış ve kimileri izin vermiştir. Bunların dışında kıble yönüne yatırılıp Allah'ın adı anılarak kesilen tüm hayvanlar yenebilir. Balıkların böylece kesilmeleri gerekmez. Râfî İbn Hadîc, Hz. Peygamberin şöyle dediğini nakletmektedir: «Hangi âletle olursa olsun kanı akıtılan, üzerine besmele çekilen kesilmişi yiyiniz. Ama kesmek diş ve tırnakla olamaz». İmam Şâfiî bunu şöyle yorumlamaktadır: Diş ve tırnakla kesmek tam bir kesiş değildir, hayvana eziyet ve onu boğmaktır, boğularak öldürüleninse eti yenmez. Hanefî ve Mâlikî mezhepleri bu hadîse dayanarak hayvan kesiminde besmele çekilmesini başkoşul sayarlar, besmelesiz kesilen hayvanın eti haramdır derler, kesilen hayvanın kanının akıtılmış olması da koşullardan biridir, buna karşın besmele çekilmesi unutulmuşsa bu mezheplere göre kesilen yenebilir (Bilindiği gibi *unutmak* İslâm şeriatında başlıca özürlerden biridir). Şâfiîlere göre besmele şart değildir, sünnettir, besmele çekilmeden kesilen hayvanın eti de yenebilir, kaldı ki İmam Şâfiî'ye göre besmele hayvan kesilirken değil, et yenirken çekilmelidir, çünkü Hz. Ayşe şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimize: Ey Allah'ın elçisi, dedim, bize çeşitli yerlerden kesilmiş ve kurutulmuş et getiriliyor, bu hayvanlar kesilirken besmele çekiliyor mu çekilmiyor mu, biz nereden bilelim? Şöyle buyurdu: Besmele çekerek yiyiniz». Hz. Peygamberin eşlerinden Ümmü Seleme'nin oğlu (Peygamberin üvey oğlu) Ömer şu hadîsi anlatıyor: «Küçüktüm, bir gün sofrada elimi sahana uzatmıştım. Peygamberimiz: Çocuk, yemek yemeye başlamadan Allah'ın adını an, *bismillâh* de. Sonra da sağ elinle önünden ye, buyurdu». Ebû Cuhayfe şu hadîsi naklediyor: «Ben yere yaslanmışken yemek yemem». Bundan ötürü yere uzanarak (yatarak) yemek yemek doğru sayılmaz. Yemeğe başlarken *bismillâh* ve yemeğin sonunda *elhamdülillâh* demek sünnettir. Yemeğe başlarken besmele çekilmesi unutulursa ve yemeğin ortasında hatırlanırsa *bismillâhi evvelehü ve âhirehü* (Başından sonuna kadar Allah'ın adını anarım) demek gerekir. Sağ elle yemek de sünnettir, sol elle yemek ve içmek mekrûhtur. İmam Şâfiî sağ elle yemeyi vâcib, sol elle yemeyi haram sayar (*Bk.* Mekrûh, Vâcib, Haram). Yemek yerken başkasının önüne uzanıp bir yiyecek almak da mekrûh sayılmıştır. Huzeyfe'nin naklettiği bir hadîse göre altın ve gümüş kap ve kaşıklarla yemek ve içmek haramdır, Hz. Peygamber o hadîsinde şöyle demektedir: «Altın ve gümüş kaplardan su içmeyiniz, bunlardan yapılmış tabaklarda da yemeyiniz. Çünkü bunlar dünyada kâfirlerin, âhirette bizimdir». Mezheplere göre bunların evde bulundurulmaları bile câiz değildir, bulundurulursa zekât vermek gerekir. Altın ve gümüşle yaldızlanmış olanlarından yenilip içilebilir, ama bu yaldız ve kaplamanın ateşte erimemesi ve çıkmaması şarttır. Ebû Mes'ud'un naklettiği bir hadîse dayanarak bir yemeğe çağrılmadan gitmek de haram sayılmıştır (Osmanlıcada *asalak* anlamında kullanılan *tufeylî* deyimi her yemeğe çağrılmadan giden ünlü Kûfe'li Tufeyl'in adından türetilmiştir). İbn Abbas şu hadîsi naklediyor: «Hiç kimse yemek yedikten sonra elini yalamadan ya da yalatmadan bir yere dokunmasın», bu hadîse dayanarak el yalamak ya da yalatmak sünnettir. Ebî Ümâme de şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimiz yemekten sonra: Övgü ve teşekkür sana olsun ki Allah'ım bize yetecek her türlü yiyecek ve içeceği verdin ve bizi doyurdun, buyurdu». *Bk.* Me'kûlât, Meşrûbât, Hamr.

TAASSUB — Herhangi bir şeye körü körüne bağlanıp ondan başka her şeyi yadsıma durumu... Dilimizde *bağnazlık* (*Fr.* Fanatisme) denir, çoğulu *taassubât*'tır, din açısından *başka dinden olanlara düşman olma*'yı dilegetirir. *Âli İmran* sûresinin 73. âyeti şöyle der: «Sakın ken-

di dininize uyanlardan başkasına inanmayın, derler. Ey Muhammed, de ki: Size verilen âyetlerin başkalarına da verilebileceğini düşünemiyor musunuz? Allah kime dilerse ona da verir». *Bk.* Kitap.

TÂAT — Tanrı buyruklarına uyma... *Tapım* (ibâdet) demektir. Sünnî gizemciler (mutasavvıflar) bunu *ihlâs* (Tanrı'ya gönülden bağlanma)'la bir tutarlar. Bundan ötürü de tapımı üç aşamada tanımlarlar: *Bilgisizlerin tapımı* (Tâat-ı avâm, ki hem bu dünyada hem de ötedünyada rahat etmek amacını güder), *okumuşların tapımı* (Tâat-ı havâss, ki sâdece öbürdünya mutluluğu amacını güder), *bilginlerin tapımı* (Tâat-ı havâss-i el-havâss, ki ne bu dünya ne de öbürdünya mutluluğunu düşünmeksizin sâdece Allah'a kulluk etmek amacını güder). Örneğin ünlü gizemcilerden (sûfîlerden) İbn Fârız şöyle der: «Cenneti severim, ama ondaki nîmetlerden ötürü değil, belki senin cemâlini orada görebilirim diye». *Bk.* Tasavvuf, İhlâs, İbâdet.

TÂAT-I ÂVAM — *Bk.* TÂAT.

TÂAT-I HAVÂSS — *Bk.* TÂAT.

TÂAT-I HAVÂSS-İEL HAVÂSS — *Bk.* TÂAT.

TAAYYÜN — Tasavvuf dilinde, Tanrı'nın çeşitli varlıklar olarak belirmesi... Arapça *belirme* demektir, *görünme*'yi dilegetirir. Örneğin Tanrı bir çiçek, bir kuş, bir insan olarak *taayyün eder,* görünüş alanına çıkar. *Bk.* Vahdet-i vücûd, Tasavvuf.

TABAKAAT — Katlar... *Kat* (tabaka) deyiminin çoğuludur. *Mülk* sûresinin 3. âyeti şöyle der: «Yedi göğü kat kat yaratan odur *(elleziy halâka seb'a semâvâtin tibâkaâ)», Nûh* sûresinin 15. âyeti de şöyle der: «Görmüyor musunuz ki Allah yedi göğü kat kat nasıl yaratmıştır? *(elem terev keyfe halâkallahü seb'a semâvâtin tıbâkan)».* Deyim, zaman açısından *birbirini izleyen benzer şeyler,* uzay açısından *üst üste konmuş birbirine uygun şeyler* anlamını dilegetirir. *Bk.* Gök.

TÂBÎ — Herhangi bir şeye bağlı olan... *Birinin izinden giden ve ona uyan*'ı dilegetirir. *Bk.* Tâbiîn.

TÂBİÎN — Peygamberin yakınlarını görmüş ve onlarla konuşmuş olanlar... İslâmsal dilde *ikinci kuşak* (Nesl-i sânî) deyimiyle nitelenir. *Birinci kuşak* (Nesl-i evvel) İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in çağında yaşamış ve onun yakınında bulunmuş olanları dilegetirir, *sahâbe* ve *ashâb* adlarıyla anılır. *Tâbiîn,* bunlara bağlı olanlar ve bunların izlerinden gidenlerdir. Hz. Peygamber çağında yaşamış da olabilirler, ama Hz. Muhammed'i görüp konuşma fırsatı bulamamış, ancak ashâbı tanımış ve onlarla konuşmuşlardır, daha açık bir deyişle İslâmsal bilgileri ashâbdan aktarılmıştır, doğrudan doğruya Hz. Peygamberden öğrenilmiş değildir. Peygamber sözleri (hadîs) bilgisinde bu ayrımın çok önemi vardır. *Üçüncü kuşak* (Nesl-i sâlis) olarak nitelenenlere de *tebe-i tâbiîn* ya da *etba'ât-ı tâbiîn* (Atba al-tâbiîn) denir ki bunlar da *tâbiîn*'i tanımış ve onlarla konuşmuş olanları dilegetirir. *Bk.* Sahâbe, Ashâb, Kurenâ, Hadîs, Haber, Tâbî.

TÂBİR — Belli bir anlamı olan söz... *Düş yorumu* (Rüyâ tefsîri) anlamında da kullanılır. Gerçekte *deyim* ve *terim* anlamındadır. *Bir ırmağın ya da yolun bir yanından öbür yanına geçmek* anlamını dilegetiren Arapça *abr* kökünden türemiştir. *Bk.* Tâbirnâme.

TÂBİRNÂME — Düş yorumları kitabı... *Düşü tâbir etme* deyimi, *düşü yorumlama* anlamına gelir. Düş (rüyâ) falcılığı, bu konuda sözlükler yazılacak kadar önemsenmiştir. *Tâbirnâme,* İslâmsal bir deyim olmakla beraber, konu geneldir ve düşlerin dünyada yaşanacak olaylarla ilişkili olduğuna hemen her ülkede inanılmıştır. Özellikle eski Roma'da düş *tâbir*'leriyle devlet yönetilirdi. *Bk.* Rüyâ, İstihâre.

TABUT — Ölüyü birçok kötülüklerden koruyacağına, ölünün içinde yaşayacağı-

na ya da yaşayacağı zamanı bekleyeceğine inanılan sandık... Ruhun ölümsüzlüğüyle ilgili bir inançtır. İslâm dininde ilkin, yasaklanmış olmamakla beraber, ölüleri tabutsuz gömme geleneği vardı. Ölenin bir an önce çıktığı toprağa dönmesi amaçlanırdı. Müslümanlıkta ilk tabut Hz. Peygamberin kızı ve Hz. Ali'nin eşi Hz. Fâtıma için kullanılmıştır. *Bk.* Fâtıma, Ölüm, Ölü.

TÂBÛT-ÜL-AHD — Hz. Mûsâ'ya gelen kutsal buyrukların içinde saklandığı sandık... *Tâbût-üs-Sekîne* de denir. *Bk.* Mûsâ, Ahd, Evâmir-i Aşere.

TÂBÛT-ÜS-SEKÎNE — *Bk.* TÂBÛT ÜL-AHD.

TÂDİL-İ ERKÂN — Namazın temel hareketlerini doğrulaştırma... Sözcük olarak *rükünleri doğrulama* demektir. Ayaktayken (kıyâm) dosdoğru durmayı, eğilmişken (rükû) dümdüz durmayı, eğilmeden kalkınca belini iyice doğrultmayı ve *süphânallah* diyecek kadar öylece durmayı, iki secde arasında da *süphânallah* diyecek kadar oturmayı dilegetirir; eşdeyişle namazın rükünlerini doğru yapmak demektir. *Rükû* (eğilme)'dan kalkıp biraz *kıyâm* (ayakta durma)'da durur gibi durmaya *kavme,* birinci *secde* (yere kapanma)'den kalkıp *ka'de* (oturma)'de oturur gibi biraz oturmaya da *celse* denir. Bütün bunlar namazın rükünleridir ve *doğru* yapılmaları gerekir. *Tâdil-i erkân* namazın vâciblerindendir, ama buna farz diyenler de vardır, bundan ötürü doğru yapılmalarına titizlikle özen gösterilmelidir. Bilindiği gibi vâcib olanlardan biri ya da birkaçı unutulursa namaz gene kılınmış sayılır, sâdece unutulanlar için sehiv secdesi yapılır; ama farzları unutmak ya da yanlış yapmak namazı geçersiz kılar, yeniden kılınmasını gerektirir. Ebû Hürevre şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimiz mesciddeyken tâdil-i erkânla namaz kılmayan birine: Haydi dön, namazını kıl, çünkü sen onu kılmadın, buyurmuştu. Adam gidip yeniden namaz kıldı. Peygamberimiz gene: Haydi dön, namazını kıl, çünkü sen onu kılmadın, buyurdu. Adam gidip yeniden namaz kıldı. Peygamberimiz üçüncü kez: Haydi dön, namazını kıl, çünkü sen onu kılmadın, buyurunca adam: Ey Allah'ın elçisi, dedi, bundan iyisini beceremiyorum, ne yapmam gerektiğini sen söyle? Bunun üzerine Peygamberimiz şöyle buyurdu: Namaza başlarken *Allahüekber* diyerek tekbîr getir, sonra Kur'andan kolayına geleni oku, sonra rükûda olduğuna kanâat getirinceye kadar eğil, sonra dimdik oluncaya kadar doğrul, tam yaptığına kanâat getirinceye kadar da secde et, sonra tam oturuncaya kadar doğrul, bütün namazlarında böyle yap». İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe bütün bunlara uymayı vâcib, İmâm Ebû Yûsuf farz saymıştır. Bu hadîsteki «namaz kılmadın» deyimini Ebû Hanîfe «namazı tam kılmadın», öteki imamlar «namazı hiç kılmadın» anlamında yorumlamışlardır. Birinci anlayış sâdece sehiv secdesini gerektirdiği halde öteki anlayışlar namazı yeniden kılmayı gerektirir. *Bk.* Namaz, Namazın rükünleri, Farz, Vâcib, Sehiv secdesi.

TADLÎS — *Bk.* TEDLÎS.

TAFARRUS — *Bk.* TEFERRÜS.

TAFDÎL — Birini öbüründen üstün tutma... *Yeğleme* (tercîh) anlamını da verir. İslâm terminolojisinde belirsiz durumlarda ya da iki davranışın eşdeğerde olması durumunda birinin yeğlenmesini öğütlemek için *efdâl* (Derecesi yüksek) deyimi kullanılır. Bu deyim bir açıdan «öylesine yapsan da olur, ama böyle yaparsan daha iyi olur» demektir. Örneğin ayakta durmaya gücü yetip de eğilmeye (rükû) ve yere kapanmaya (sücûd) gücü yetmeyen bir hasta namazını dilerse ayakta ve dilerse oturarak kılabilir, bunlardan birini seçmekte serbesttir (muhayyerdir). Ama oturarak kılması *efdal*'dir, eşdeyişle oturarak kılmayı seçerse daha iyi olur. *Bk.* Müstehâb.

TAFİKAA — Niyet... Rumcadır, Arapça karşılığı *kasd* (Bilerek ve isteyerek bir işe girme)'tır. *A'raf* sûresinin 22. âyetin-

de kullanılmıştır, bu âyet şöyle der: «İblis, Âdem'le Havvâ'yı kandırıp baştan çıkardı. Ağacın yemişinden yiyince ikisinin de ut (avret) yerleri açıldı. Örtünme niyetiyle *(ve tafikaa yahsıfânî)* cennet yapraklarını üst üste koydular».

TAFSÎLÎ ÎMÂN — İslâm dinine göre inanılması gerekenlerin her birine ayrı ayrı ve bütün ayrıntılarıyla birlikte inanma... *İnanma* (imân) konusunun iki biçiminden biridir ve *kısaca ve toptan inanma*'yı dilegetiren *icmâlî îmân* deyimi karşılığında kullanılır. Toptan inanma *Allah'a ve Peygamberine ve onların bildirdiği her şeye inanma*'dır ki *kelime-i tevhid*'le dilegelir. Ayrıntılı inanma'ysa *Allah'a, meleklere, kitaplara, peygamberlere, âhirete, kazâ ve kadere ayrı ayrı inanma*'dır ki *âmentü*'yle dilegelir. İslâm şeriatına uygun inanma (Şer'î îmân) toptan inanmayla başlayıp ayrıntılı olarak inanmalarla gelişir, hattâ *âmentü*'nün kapsadığı altı inanç şartına ayrı ayrı inanıp bunlara inandığını söylemek de yetmez, İslâm dini ve şeriatının bütün kuralarını ayrı ayrı öğrenip bunların hepsine ayrı ayrı inanmak gerekir. *Bk.* Îmân.

TAGLEBÎYYE — Sa'dîliğin dört ünlü kolundan biri... Öteki kollar *Vefâîyye, Âcizîyye* ve *Selâmîyye*'dir. *Bk.* Sa'dîyye.

TÂĞUT — İslâmlıktan önce Arapların taptığı putlardan biri... Habeşçedir, *kâhin* demektir. Kur'anın sekiz âyetinde geçer, *şeytan, büyücü* ve *sapkın* anlamlarında da kullanılmıştır. *Bakara* sûresinin 256. âyeti şöyle der: «Her kim Tâğut'u tanımayıp *(femen yekfür bittâğuuti)* Allah'a inanırsa o kimse koparılamayacak güçteki bir kulpa sarılmış olur», 257. âyeti de şöyle der: «Allah'ı tanımayanların yardımcısıysa şeytandır *(evliyâühümüttâğuutü)*». Görüldüğü gibi bu âyette de *şeytan* anlamında kullanılmıştır. Prof. İsmail Hakkı İzmirli *Kur'an-ı Kerîm* adlı yapıtında şöyle diyor (s. 43): «Tâğut, bilûmum azgınlara, azgınların elebaşısına ıtlak olunduğu gibi şeytana, kâhine, sihirbaza, esnâma, Allah'a ibâdeti men'edene de ıtlak olunur». *Bk.* Kâhin, Şeytan, Sihir, Put.

TÂHÂ — Kur'anın yirminci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 135 âyettir. Sûre *Tâhâ* deyimiyle başladığından bu adla anılmıştır. Bu deyime çeşitli anlamlar verilmektedir: Kimilerine göre *ey insan* demektir, kimilerine göre *ey erkek adam* demektir, kimilerine göre *namazlarında her iki ayağını bas* anlamına gelir, kimileri *Peygambere bir hitâb* olduğunu söylemiştir, Prof. İsmail Hakkı İzmirli gibi «Peygamberimizin adı da olabilir» divenler de var. Sûrenin iki özelliği vardır: Birincisi Hz. Ömer'in müslüman olmasını sağlamış bulunmasıdır. Hz. Ömer müslüman olmadan önce Mekke putataparlarının kışkırtmasıyla kılıcını kuşanıp Hz. Muhammed'i öldürmek üzere yola çıkmış. Yolda rastladığı bir müslüman ona kızkardeşiyle eniştesinin de müslüman olduklarını söylemiş, tepesi atan Hz. Ömer önce onları öldürmek için yolunu değiştirip kızkardeşinin kapısına dayanmış, o sırada kızkardeşiyle eniştesi yeni inmiş olan *Tâhâ* sûresini okuyorlarmış, bunu kapıdan dinleyen Hz. Ömer, kelime-i şehâdet getirip müslüman olmuş (*Bk.* Ömer). Sûrenin ikinci özelliği Hz. Mûsâ'nın Allah'la konuşmasını tüm ayrıntılarıyla kapsamasıdır (*Bk.* Mûsâ). İbn Abbas da *Tâhâ* deyiminin habeşçe olduğunu ve Arapçaya *Kekavlike yâ Muhammed* (Dediğin gibidir ey Muhammed) deyimleriyle çevrilebileceğini ilerisürmüştür. Bu sûrede yürürlükten kaldırılmış (neshedilmiş) iki âyet vardır. Bunlardan biri «onların söylediklerine sabret» diyen 130. âyet, ikincisi «de ki: Hep bekliyoruz, siz de bekleyin» diyen 135. âyettir. Her iki âyet de *Tevbe* sûresinin 5. âyeti olan Kılıç âyetiyle ortadan kaldırılmıştır, eşdeyişle sabretme ve bekleme sona ererek putataparların üstüne kılıçla yürünmüştür. Bu sûreye *Kalîm sûresi* de denmiştir. *Bk.* Seyf âyeti, Ömer, Mûsâ.

TAHÂRET — Tapım için gereken temizlik... *Temizlik* (Tâhir kılma) demektir, *temizlenmiş olan*'a da *mutahhar* (temiz) denir. Hz. Peygamber ünlü bir ha-

dîsinde şöyle der: «Temizlik, dinin yarısıdır». İslâm dininde temiz olmayan kişinin inanı (imânı) eksik sayılır. *Mâide* sûresinin 6. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, namaza duracağınız zaman yüzünüzü ve dirseklerinize kadar da ellerinizi yıkayın. Başınızı sığayın. Topuklarınıza kadar ayaklarınızı yıkayın. Su dökünmek gerekince de iyice temizlenin *(cünüben fattahherû).* Hasta ya da yoldaysanız ya da ayakyolundan geliyorsanız ya da kadınlara yaklaştınızsa ve su da bulamadınızsa elinizi arı bir toprağa vurun, onunla yüzünüzü ve ellerinizi sığayın. Allah size güçlük çıkarmak istemez, sâdece sizin temiz olmanızı *(ve lâkin yüriydü liyütahhireküm)* ister». Görüldüğü gibi bu âyetle namazdan önce temizlik gerektiği, eşdeyişle *abdest* alınması ve gerekirse *gusül* edilmesi ve su bulunmazsa *teyemmüm* yapılması buyrulmuştur, eşdeyişle *farz* kılınmıştır (*Bk.* Abdest, Gusül, Teyemüm, Farz). *Enfâl* sûresinin 11. âyeti şöyle der: «O gün Allah güvenliğinizi sağlamak için sizi derin bir uykuya daldırmıştı, sizi temizlemek için de üzerinize gökten yağmur yağdırmıştı», *Müdessir* sûresinin 4. âyeti de şöyle buyurur: «Kendini temizle». İslâm şeriatına göre iki türlü pislik vardır: *Hükmen pis (Bk.* Hades) ve *gerçekten pis (Bk.* Neces, Necis, Necâset). Tapıma hazırlanmak için her ikisinden de arınmak (temizlenmek) gerekir. Bundan ötürü *tahâret* deyimi *yöntemli temizlenme bilimi* anlamında da kullanılır. Gerçek pislikten temizlenmeye *hadesten tahâret,* hükmî pislikten temizlenmeye *necâsetten tahâret* denir. Hadesten temizlik namaz kılmak, Kur'ana el sürmek ve okumak, Kâbe'yi tavaf etmek, bir mescide girmek vb. gibi her türlü tapım için abdesti yoksa gerçekten temiz olsa bile abdest almak ve boy abdestini gerektiren durumlarda gusül etmektir. Necâsetten temizlikse üstünde, başında, namaz kıldığı yerde bulunan gerçek pislikleri temizlemektir. Hadesten temizlenme bir tapım (ibâdet) temizliğidir, necâsetten temizlenmeyse gerçek pisliklerden temizlenmedir. Temizlik araçlarının başında *su* gelir, su bulunmayan yerde de temiz ve düz *taş*'larla *toprak* kullanılır. Taş yerine kemik, tezek, kireç, kömür, bez, kâğıt, pamuk kullanmak mekrûhtur. Hz. Peygamber ünlü bir hadîsinde şöyle demektedir: «Kabirde ilk soru temizlikten olacaktır, kabir azâbının nedenlerinden en büyüğü ve en çoğu tahârete önem vermemek, pislikten ve özellikle de idrardan korunmamaktır». İslâm şeriatına göre pislik iki türlüdür: Az miktarı tapıma engel olmayıp fazlası engel olan pislik (Bunun ölçütü akıcı pisliklerde avuç içi, akıcı olmayan pisliklerde dirhem miktarıdır, avuç içinden ve bir dirhemden az pislikler tapıma engel olmaz), zerresi bile tapıma engel olan pislik. Bu pisliklerden her biri İslâm şeriatında bütün ayrıntılarıyla saptanmıştır (*Bk.* Neces, Necis, Necâset). Kimi pislikler de bulundukları yerin ya da elbisenin dörtte birinden fazlasını kaplamazlarsa tapıma engel olmazlar. İslâm şeriatınca *pis* olan şeyler şöyle saptanmıştır: Dışkı (Kazûrât), idrar, akmış kan, lâşe (Ölü), irin, salya, sümük. Ama bütün bunların dışında aklı başında bir insanın pislik sayacağı her şey de pistir ve temizlenmesi gerekir. Cadde çamurları, ayakyolu ve hamam gibi temizlenme yerlerinin damlaları, bunlardan korunmanın güçlüğü gerekçesiyle, bağışlanmıştır. Bütün pislikler bol ve temiz suyla temizlenir; gülsuyu, sirke, çiçek suyu ve darda kalınınca kullanılmış suyla da yıkanabilir. Kuruduktan sonra ortaya çıkan pisliklerin renkleri (sarılık ve kırmızılıkları) yokoluncaya kadar yıkanmalıdır. Akarsuda bir kez yıkamak ve sıkmak, durgun suda üç kez yıkamak ve her yıkayışta sıkmak gerekir, üçüncü sıkmada damlası kesilinceye kadar sıkılmalıdır, sıkılamayacak şeyleri de iyice kurutmalıdır. Kirlenmiş ayakkabı temiz bir yere sürtülmekle, hayvan keserken kanlanmış bıçak hayvanın boynuna ve pöstekisine silinmekle, kurumuş menî ve benzerleri ovalanmakla, kirli zeytinyağı sabun yapılmakla, ıslak toprak kurumakla temizlenmiş sayılır. Kirlenen sıvıların üstüne üç kez su dökülerek her seferinde yüze çıkan kirlilik alınmakla temizlendikleri var-

sayılır. Tencere, tabak ve benzerlerinin de üç kez yıkanmaları gerekir. Toprak, duvar, taş ve benzerleri de güneş ve yelle kuruyup üstlerinde hiçbir pislik kalmazsa temizlenmiş sayılırlar. Bu özdeksel (maddî) temizliğin dışında İslâmsal kelâm bilimi dört türlü temizliği şartkoşar: 1. Bedenin cisimsel temizliği, 2. Organların isteksel pisliklerden (nefsânî meyillerden) temizliği, 3. Yüreğin kötü duygulardan temizliği, 4. Rûhun Tanrı'dan başka her şeyden temizliği. Tapım için gereken temizlik budur. Temizlik, şeriata göre, sâdece kirlilikleri yoketmekle olmaz. Temizliğe niyet edilmesi, Allah'ın adının anılması, temizlik konusuna göre özel duâlar okunması da gerekir. İslâm terminolojisinde suyla yapılan temizliğe *istincâ,* taş ve toprakla yapılan temizliğe *isticmâr* denir. Temizlenmemiş olanların herhangi bir şeyi sâdece sol elleriyle tutmaları Hz. Peygamber tarafından buyrulmuştur. Ebû Katâde şu hadîsi naklediyor: «İçtiğiniz kabın içine solumayın, ayakyoluna gidince de âletinizi sol elle tutun ve temizliği sol elle yapın», Ebû Hüreyre şu hadîsi naklediyor: «Ebû Hüreyre, bana birkaç taş getir de silineyim, ama sakın kemik ve gübre getirme», İbn Mes'ud da şöyle diyor: «İki taşı aldı, tezeği attı ve bu kirdir, buyurdu», Hz. Osman şu hadîsi nakletmektedir: «Dosdoğru abdest alıp gönlünden başkaca bir şey geçirmeden namaz kılan kimsenin, daha namazını bitirmeden bütün geçmiş günahları bağışlanır», Ebû Hüreyre şu hadîsi naklediyor: «Kim abdest alırsa sümkürsün, kim altını silerse üç, beş, yedi gibi teklesin», Ebû Hüreyre şunu da nakletmektedir: «Biriniz uykudan uyanınca abdest almak için elini su kabına daldırmadan önce elini yıkasın, çünkü uyku sırasında elinin nerde kaldığını hatırlayamaz. Birinizin kabından bir köpek yer ve içerse o kabı yedi kez yıkasın», Hz. Esmâ şöyle diyor: «Peygamberimize elbisedeki hayız kanının nasıl temizleneceği sorulunca şöyle buyurdu: Onu sürter, ovuşturur, sonra suyla yıkar ve sıkar, kan gidince onunla namaz kılar», Hz. Meymûne şöyle diyor: «Tereyağına düşen sıçanı (fâreyi) ve onun çevresindeki yağı atıp geri kalanını yiyiniz», *Bk.* Su, Abdest, Gusül, Teyemmüm, Hades, Neces, Necis, Pâk, Namazın farzları, Namazın şartları, Necâset.

TAHİYYÂT — Tanrı'nın selâmı... Konuşma dilinde, birine *Allah ömür versin diye selâm verme*'ye *tahiyye* denir, *tahiyyât* bu deyimin çoğuludur. Her namazda ilk ve son oturuşta okunan *ettehiyyâtü* duâsına *tahiyyât* denir, kaldı ki son oturuşun süresi de *teşehhüd miktârı*'yla sınırlanmıştır ki *bir tahiyyât okuyacak kadar* demektir. Her namazda *tahiyyât* okunması Hz. Muhammed'in şu hadîsiyle buyrulmuştur, Buhârî *Sahîh*'inde İbn Mes'ud'dan nakletmektedir: «Muhakkak ki Allah *selâm*'dır. Herkes namaz kılarken şu duâyı okumalıdır: *Ettehiyâtü lillâhi vessalâvâtü vettayyibâtü esselâmü aleyke eyyühennebîyyü ve rahmetullahi ve berekâtüh. Esselâmü aleynâ ve alâ ibâdillâhis'sâlihiyn. Eşhedü en lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhû ve resûlühû.* (Yücelik ve saygı Allah içindir, duâlar ve kulluklar Allah'a özgüdür. Ey Peygamber, selâm ve Allah'ın rahmeti ve bereketi sana olsun, Allah'ın selâmı ve barışı bizim ve Allah'ın iyi kullarının üzerine olsun. Allah'tan başka Tanrı olmadığına, Muhammed'in de O'nun kulu ve elçisi olduğuna tanıklık ederim)». Hanefî mezhebine göre namazda son oturuş (Ka'de-i ahîre)'ta farz ve tahiyyât okumak vâcibdir. Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre her ikisi de farz, Mâlikî mezhebine göre her ikisi de sünnettir. Bilindiği gibi *selâm* Tanrı'nın doksan dokuz adından biridir ve şu anlama gelir: *Her çeşit ârıza ve olaylardan sâlim kalan, her türlü tehlikelerden kullarını selâmete çıkaran, cennetteki bahtiyâr kullarına selâm eden.* Yukardaki hadîsin başka bir anlatımında Hz. Peygamber şöyle demektedir: «Ettehiyyâtü'den sonra herkes dilediği duâyı okuyabilir». Hz. Ayşe şöyle demektedir: «Peygamberimiz ettehiyyâtü'den sonra şu duâyı okurdu: Allahım, kabir azâbından, Deccâl fitnesinden, yaşamdaki ve ölüm-

deki tüm fitnelerden sana sığınırım, günahlardan ve borçlanmaktan sana sığınırım, çünkü borçlanan insan yalan söyler ve verdiği sözde de duramaz», Hz. Ebû Bekir de şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimizden namazların sonunda okunacak bir duâ öğretmesini rica ettim, şu duâyı öğretti: Allahım, kendime kıydım, günahları ancak sen bağışlarsın, lûtfunla beni bağışla ve esirge, muhakkak ki sen çok bağışlayan ve esirgeyensin». *Bk.* Selâm, Salât, Namaz, Son ka'de.

TAHİYYE-TÜL-MESCİD — Tapım yerini selâmlama... *Mescide saygı namazı*'nı dilegetirir. Mescid ve câmilere girildiğinde oturulmadan kılınması gerekli iki rekâtlık bir namazdır, kılınması Hz. Peygamber tarafından buyrulmuştur, müstehâbdır. Buhârî, Ebû Katâde'den şu hadîsi nakletmektedir: «Mescide giren oturmadan önce iki rekât namaz kılsın». Bu namaz da, bütün namazlar gibi, kerâhat vakitlerinde (gün doğarken, tam tepedeyken, batarken) kılınamaz. Kimi imamlar şafaktan önce ve ikindiden sonra da kılınmaması gerektiğini ilerisürmüşlerdir. Kimi imamlar da vakit namazı kılmak için câmiye giren bu namazı kılmayabilir demişlerdir. Kâbe'ye girenin, tavâftan sonra kılacağı iki rekâtlık ziyâret namazının bu namaz yerine geçeceğini ilerisürenler de vardır. Yukarda bildirilen yasak zamanlarda câmi ve mescidlere girenler sâdece tesbih, tehlîl ve salâvât-ı şerîfe okurlar. Bu salâvât-ı şerîfe okunduktan sonra da *Allahümme iftah liy ebvâhü rahmetik* denir. Mescidden çıkarken de *Allahümme inniy es'elüke min fadlik* demek gerekir. Abdestsiz bulunmak ya da kalabalık nedeniyle mescide girdiklerinde dört kez *Sübhânallah velhamdülillâh ve lâ ilâhe illâllahü vallahü ekber* demelidirler. *Bk.* Tahiyyât, Mescid, Namaz, Selâm, Salât.

TAHMİD — Şükretme... *Hamd etme* demektir. İslâm dilinde her namazın rükûundan (eğilmeden) doğrulurken okunan *Semiallahü limen hamideh ve Rabbenâ lekel hamd*'i dilegetirir, sâdece *elhamdülillah* demek de *tahmid*'dir. Bilindiği gibi *Allahuekber* demeye *tekbîr, sübhânallah* demeye de *tesbîh* denir. Bunlardan her birinin otuz üçer kez söylenmesi büyük sevap kazandırır. Hz. Ali şöyle diyor: «Eşim Fatma'nın yeldeğirmenini çevirmekten eli kabarmıştı, kendisine yardım etmek üzere bir câriye istemek için babasına gitmiş. Peygamberimizi evde bulamayınca Ayşe'ye söylemiş. Akşam yatağımıza henüz yatmıştık ki Peygamberimiz geldi. Kalkmak istedim, bırakmadı, yatağın kenârına oturdu. Göğsüme değen mübârek ayaklarının serinliğini duydum. Şöyle buyurdu: Ali, Fâtıma; size istediğiniz câriyeden çok daha yararlı ve hayırlı bir şey öğreteyim mi? Her akşam yatağınıza girince 34 kez *Allahüekber* (Tanrı uludur), 33 kez *Sübhânallah* (Tanrı'yı tüm noksanlıklardan arındırır ve bütün yetkinlikle nitelerim), 33 kez *Elhamdülillâh* (Tüm övgüler Tanrı'yadır) deyiniz. İşte bunlar câriyeden hayırlıdır». Bu hadîste 33 olması gerekirken tekbîrin 34 kez söylenmesinin buyrulmasını yorumcular şöyle açıklıyorlar: 33 kez söylenen tekbîre sonunda *lâ ilâhe illallahü vahdehü lâ şeriyke leh* eklenmekle 34 olur. *Bk.* Tesbîh, Tekbîr.

TAHNÎD — *Bk.* MUMYA.

TAHRİF — Bir sözü anlamını değiştirecek biçimde bozma... Sözcük anlamında *bir sözün harflerinin yerini değiştirme*'yi dilegetirir. Tahrif, çeşitli biçimlerde olabilir: Yazılı bir metin tümüyle değiştirilir, içinden kimi sözcükler çıkarılır ya da içine kimi sözcükler eklenir, yanlış yorumlanır, okunurken kasden vurgulamanın değiştirilmesi bile kimi durumlarda anlamı bozar (Okullarda virgülün önemini belirtmek için söylenen *çalış oğlm baban gibi eşek olma* örneğinde olduğu gibi). Kur'anda yahudileri Tevrat'ı tahrif etmekle suçlarken çeşitli âyetlerde kullanılmıştır, örneğin *Bakara* sûresinin 75. âyeti şöyle der: «Kimi yahudiler Allah'ın sözü olan Tevrat'ı dinlerler de ne demek olduğunu anladıkları halde bile

bile değiştirirler *(yuharrifunehû)*», *Nisâ* sûresinin 46. âyeti şöyle der: «Yahudilerden kimileri sözcükleri yerlerinden kaydırırlar *(yuharrifûnelkelime)*». Tahrif edilmiş olana da *muharref* (bozulmuş) denir. Bizzat İslâm dini de çeşitli açılardan bozulmaya çalışılmıştır, bunların başında da *İsrâilîyât* adı verilen yahudi masalları gelir. Birçok tefsirciler (müfessirler) bu masalları İslâm dinine sokmuşlar ve müslümanları Tanrısal ve tarihsel temelden yoksun bulunan bu masallara inandırmışlardır. Büyük bilgin geçinen kimi İslâm yazarlarının yapıtlarında bile örneğin Hz. Dâvûd'un bir kadına âşık olarak kocasını ölsün diye savaşa gönderdiği gibi masallar anlatılmıştır. Hemen her peygamber üstüne yüzlerce öykü uydurulmuştur ki bunları ne Kur'anda ne de hadîslerde bulabilirsiniz. Hz. Peygamberin ağzından birçok hadîsler de uydurulmuş, birçok hadîslerin anlamları kasden değiştirilmiştir. Denilebilir ki sâdece Kur'ana âyet uydurmaya cesâret edememişlerdir, ama onu da yanlış yorumlarla bozmaya (tahrife) çalışmışlardır. *Bk.* Sahîh.

TAHRÎM — Kur'anın altmış altıncı sûresinin adı... Medîne'de inmiştir, 12 âyettir. *Tahrîm* deyimi *haram kılma* demektir. Sûre «Ey Peygamber, Allah'ın sana helâl ettiği şeyleri neden kendine harâm ediyorsun? *(lime tuharrimü mâ ehallallahü leke)*» âyetiyle başladığından bu adla anılmıştır. Sûrenin iniş nedeni, Hz. Peygamberin eşleri arasında çıkan bir kıskançlık olayına dayanır. Çeşitli yorumcular bu olayı çeşitli biçimlerde anlatmışlardır. Kimilerine göre Hz. Peygamberi, Mârîye'nin odasında gören Hz. Hafsa'nın kıskançlığı üzerine Hz. Peygamber, Mârîye'yi kendisine harâm etmiştir (*Bk.* Mârîye). Kimilerine göre Hz. Ayşe'yle Hz. Hafsa'nın kıskandıkları Hz. Zeyneb'dir (*Bk.* Zeyneb). Kimilerine göre Hz. Peygamberin kendisine haram ettiği şey bal şerbetidir (*Bk.* Meğafîr). Kimilerine göre de Hz. Peygamber, Hz. Hafsa'ya Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ömer'in kendisine halef olacaklarını bildirmiş ve bu sırrı saklamasını istemiştir. Her üç biçimde de Hz. Hafsa'nın saklaması gereken bir sır bulunduğu ve onun bu sırrı saklayacağına söz verdiği halde sözünde durmayarak Hz. Ayşe'ye açıkladığı keyfiyeti ortaktır. Bildirildiğine göre, Hz. Peygamber bu olay üzerine bir ay süreyle bir çadıra kapanmış ve eşlerinden hiçbirini görmemiştir. Bütün bu olasılıklar gözönünde tutulursa sûrenin birinci âyetinin anlamı şöyle olmaktadır: «Ey Peygamber, karılarının gönlü olsun diye Allah'ın sana helâl kıldığı Mârîye'yi ya da bal şerbetini kendine neden haram kılarsın?». Sûrenin 2-5. âyetleri de şöyle der: «Allah andlarınızın yoluyla çözülmesini boynunuza borç yazmıştır (Allah, yeminin çözülmesini kefâretle meşrû kılmıştır). O gün Peygamber, eşlerinden birine gizli bir söz söylemişti. Eşi o gizli sözü açıklayınca Allah da bunun açıklandığını Peygambere bildirdi. Bunun üzerine Peygamber o sözün bir bölümünü eşine açıkladı, bir bölümünü açıklamaktan vazgeçti. (Prof. İsmail Hakkı İzmirli açıklanan ve açıklanmayan bölümleri şöyle yorumluyor: «Sırrı niçin ifşâ ettin? diye sordu. Bu kısım Marya'nın tahrîmi veyâ bal şerbeti husûsuydu. Yüzüne vurmadı ve sormadı, bu kısım da Ebû Bekir ve Ömer Hazretlerinin hilâfetleri haberiydi, bir fesâd çıkmasın diye bunun yayılmasını istemedi. *Bk. Kur'ân-ı Kerîm,* Istanbul 1977, s. 561, dipnotu. Ayrıca *Bk.* Hacı Murad, *Kur'ân-ı Kerîm, Türkçe Tercüme ve Tefsîri,* Istanbul 1955, s. 561. O.H.). Peygamber bunu kendisine söyleyince eşi: Bunu sana kim bildirdi? dedi. Peygamber de: Bunu bana her şeyi bilen, bilici olan bildirdi, dedi. İkiniz de Allah'a tövbe etseniz. Çünkü yüreklerinizi yamulmuştur. Elçiye karşı birbirinize arka olursanız işte onun yardımcısı Allah'tır, Cebrâil de, inananların iyileri de. Bunların ardından melekler de ona arka olurlar. Eğer o sizi boşayacak olursa olabilir ki Allah sizin yerinize sizden daha iyi eşler koyar. Bunlar kendilerini Allah'a veren, inanan, boyun eğen, tövbe eden, tapan, oruç tutan dullar ve kızlardır». 10. âyet de Peygamberin eşlerine Tan-

rısal bir uyarıdır: «Allah tanımazlar için Nûh'un karısıyla Lût'un karısını örnek veriyor: O iki kadın iyi kullarımızdan ikisinin nikâhı altındaydılar. Derken bunlar kötülük ettiler. Kocaları Allah'ın azâbından onları bir türlü kurtaramadı». İkisi de Buhârî'nin *Sahîh*'inde bulunan ve biri Hz. Sevde tarafından, öteki Hz. Ayşe tarafından nakledilmiş bulunan iki doğru (sahîh) hadîste Hz. Peygambere bal şerbeti içiren ve bundan ötürü kıskanılan eşinin adları değişik olduğu gibi Hz. Peygambere bir oyun oynamak için Kur'andaki deyimle *birbirlerine arka olanların* adları da değişiktir. Hz. Sevde'nin naklettiği hadîste bal şerbetini içiren Hz. Hafsa'dır ve Hz. Peygambere oyun oynamak üzere Hz. Ayşe'yle birleşenler Hz. Sevde'yle Hz. Safiye'dir. Bu hadîsi özel başlığında aktarmıştık (*Bk.* Meğafir). Hz. Ayşe'nin naklettiği hadîsteyse bal şerbeti içiren Hz. Zeyneb binti Cahş'dır ve Hz. Peygambere oyun oynamak üzere Hz. Ayşe'yle birleşen Hz. Ömer'in kızı Hz. Hafsa'dır. Hz. Ayşe'nin yukarda sözü geçen hadîsi şöyledir: «Peygamberimiz, hanımı Zeyneb binti Cahş'ın yanında bal şerbeti içmiş ve orada hayli kalmıştı. Ben ve Ömer'in kızı Hafsa söz birliği ettik, Peygamberimiz hangimizin yanına gelirse: Meğafir sakızlarından yedin mi, kokuyor diyelim diye. Sonra Peygamber bizlere geldiğinde böyle söyledik. Allah'ın elçisi: Öyle bir şey yemedim, ama Zeyneb'in yanında ötednen beri bal şerbeti içerdim, gene içtim. Bundan sonra bir daha içmeyeceğime yemin ettim, bunu kimseye söyleme, buyurdu». Görüldüğü gibi bu hadîste Hz. Peygamberin «bunu kimseye söyleme» dediği eşi Hz. Ayşe'ymiş gibi görünüyor. Ne var ki Buhârî'nin çeviricisi bu hadîse eklediği yorumunda bu sözü Hz. Hafsa'ya söylenmiş saydığı gibi (ki bu durumda sırrı açıklayan Hz. Hafsa oluyor), Hz. Mârîye olayını da İslâm tarihlerinden daha değişik bir biçimde nakletmektedir. Ne yazık ki bu gibi kargaşalıklar İslâmsal yapıtların pek çoğunda vardır ve açıkça anlaşılmayı bir hayli güçleştirmektedir. Çevirici ve yorumcu şöyle diyor: «Hafsa, Ayşe'ye bu sırrı söyledi. Bunun üzerine Tahrîm sûresinin 1-5 âyetleri geldi. Başka bir anlatışa göre Peygamberimizin hanımı Hafsa izinle babasına gitmişti. Peygamberimiz câriyesi Mârîye'yi çağırıp hizmet ettirdi. Hafsa bunu anlayınca üzüldü. Peygamberimiz: Mârîye'yi kendime haram kılarsam hoşnut olur musun? buyurdu. Hafsa: Evet dedi. Peygamberimiz: Bunu kimseye söyleme, dedi, o da bu sırrı Ayşe'ye açıkladı. Yukarda geçen âyetlerin gelmesinin sebebi *Fethül Bârî* kitabında böyle gösterilmişse de *Buhârî*'de bal konusu olarak bildirilmektedir». Aynı çevirici *Meğafir* başlığında aktardığımız Hz. Sevde'nin hadîsine de şu yorumu eklemiştir: «Allah, Tahrîm 1-5 âyetleriyle bu hanımların hiylelerini açığa vurdu. Fakat kadınların kıskançlık yüzünden yaptığı bu davranış küçük günah sayılmıştır. Bunu yapanlar gözyaşı dökerek tövbe etmişlerdir». *Bk.* Meğafir, Mârîye, Haram, Günah.

TAHRÎME — Namaza başlarken söylenen başlangıç tekbîri... Bu başlangıç (İftitâh) tekbîri getirildikten sonra namazı bozan bütün şeyleri yapmak *haram* olduğu için bu namaz açma tekbîrine *tahrîme* (Haram kılan) da denir. *Bk.* Tekbîr, Namaz, Tahrîm.

TAHRÎMEN MEKRÛH — Harama yakın mekrûh... *Helâle yakın mekrûh* demek olan *tenzîhen mekrûh* deyimi karşılığında kullanılır. Örneğin gün doğarken, tam tepedeyken ve batarken namaz kılmak (*Bk.* Kerâhet vakti) *tahrîmen;* temiz su varken kedi artığı suyla abdest almak *tenzîhen mekrûh*'tur. Tahrîmen mekrûh olanı işleyen azarlanır (İtâba müstahak olur), tenzîhen mekrûh olanı işleyene bir daha yapmaması öğütlenir (O davranışı terk etmesi efdaldir). *Bk.* Mekrûh, Kerâhet vakti, Tafdîl, Haram, Helâl.

TAHRİR — Yazıya geçirme... *Yazma* demektir. Kur'anın yazılması, Hz. Peygamber zamanında gerçekleşmiştir. Hz. Peygamberin birçok kâtipleri vardı. Va-

hiy geldikçe (âyetler indikçe) bunları çağırıp hemen yazdırırdı. Bundan ötürü bu yazıcılara (kâtiplere) *vahiy kâtipleri* de denir. Sayıları pek çok olan bu yazıcıların içinde Hz. Ali, Muâviye (İlk Emevî halîfesi), Hz. Osman, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer gibi din büyükleri bulunduğu gibi, Hz. Ayşe, Hz. Hafsa, Hz. Ümmü Seleme gibi Hz. Peygamberin eşleri de vardı (*Bk.* Ferid Vecdi, *Dâire-tül Maârif*, c. VII, s. 666; ayrıca *Bk.* İbn Nedîm, *Fihrist*). Buhârî, Berâ'dan şu hadîsi naklediyor: «*Lâ yestevil kaaidün* âyeti iner inmez Peygamberimiz bana: Hemen Zeyd'i çağır (Bu, yazıcılarından Zeyd İbn Sâbit-il Ansârî'dir. O.H.), kalem ve mürekkep de getirsin, dedi. Zeyd geldiği zaman Allah'ın elçisi ona bu âyeti yazdırdı», Hz. Osman da şu hadîsi bildiriyor: «Allah'ın elçisine çeşitli sûrelerden birine âid bir âyet inince vahiy kâtiplerini çağırır ve: Bu âyeti şu sûrenin şurasına koyun, derdi». Abdullah Zincânî *Kur'an Tarihi* (Târih-ül Kur'ân) adlı yapıtında şöyle diyor: «Vahiy kâtipleri âyetleri hurma dallarına, yufka taşlara, varak ve kâğıda yazarlardı. Kimi zaman ipek ve deri parçalarına, kürek kemiklerine yazdıkları da olurdu. Arapların üstüne yazmayı âdet edindikleri her şey kullanılırdı. Bütün bunlara *suhûf* (sahifeler) derlerdi. Hz. Peygamber için yazılan bu sahifeler onun evinde saklanırdı». Buhârî de, Hz. Peygamberin yazıcılarından ve aynı zamanda Hz. Ebû Bekir'in halîfeliği zamânında Kur'anı toplamakla görevlendirilen Zeyd İbn Sâbit'in şöyle dediğini nakletmektedir: «Kur'anın tümünü taş parçaları, hurma dalları ve sahâbelerin hâfızalarından araştırıp topladım». Bu son hadîsten Peygamberin evinde saklanan sahifelerden kimilerinin onun ölümünden sonra kaybolmuş ya da başka ellere geçmiş olduğu anlamı çıkmaktadır, yoksa tümü Hz. Peygamberin evinde topluca saklanmış olsaydı ölümünden bu kadar kısa bir süre sonra böylesine bir Kur'an toplama çabasına girişilmezdi. Nitekim Hz. Ömer *recim âyeti*'ni ezberinden okumuş ve bunun Kur'anda bulunduğu yolunda direnmiş olmasına rağmen bunu tanıtlayacak kendinden başka iki tanık bulamadığından Zeyd bin Sâbit tarafından bu âyet Kur'ana alınmamıştır, Hz. Ömer'e inanmak gerektiğine göre demek ki bu âyet kaybolmuştur, bunun gibi daha başka âyetler de kaybolmuş olmalıdır ki Zeyd' in dediği gibi, *hâfızalardan* (Ezber bilenlerden) toplanmak zorunda kalınmıştır. Hz. Ali'nin şu hadîsi de bu sanıyı pekiştiriyor: «Allah'ın elçisi bana vasîyet etti. Onu mübârek mezarına gömdükten sonra Allah'ın kitabını bir araya toplamadıkça evimden çıkmayacağım. Çünkü Kur'an hurma dalarına ve deve kemiklerine yazılmıştır». Bütün bunlardan Kur' anın tüm âyetlerinin bizzat Hz. Peygamber tarafından yazıcılara yazdırıldığı (tahrir edildiği) ve ilgili sûrelerdeki yerlerine yerleştirildiği anlaşılmaktadır. *Bk.* Kur' an, Nüzûl, Vahiy, Recm, Sûre.

TAHSİL — Bir şeyi ötekinden ayırdetme... Arapça *hasala* (kazanma) kökünden türemiştir. *Vergi toplama* anlamında kullanıldığı gibi, *bilgi toplama* anlamında da kullanılır. Hz. Peygamber daha geniş bir anlamla *memûr* anlamında da *tahsildar* (vergi toplayan) deyimini kullanmıştır. Ünlü bir hadîsinde «Bize tahsildar olan kimse...» der. *Bk.* Memûr.

TAHTACILAR — Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaşayan alevî Türkmenlere verilen ad... Osmanlı arşivlerinde *cemâat-ı tahtaciyân* olarak geçer. *Kızılbaşlar* deyimiyle anlamdaştır. Eski tarih kaynaklarında sözü edilen *Ağaçeriler*'in soyundan oldukları sanılır. Her iki topluluk da *Oğuz*'lardandır. Şiî ve özellikle safevîdirler. Günümüz Anadolu'sunda yarım milyona yakın tahtacı yaşamaktadır. Anadolu'nun pek eski yerlilerinden olan tahtacılar, her yıl ilkbaharda *damızlık* adını verdikleri bir delikanlıyı kapı kapı gezdirerek tanrı Temmuz'un yeniden dirilişini kutlarlar (*Damızlık* deyimi de tanrının adından gelmedir: *Temmuzluk*. Kaldı ki sonradan çeşitli bölgelerde Attis ve Adonis adlarını alan bu tanrının aslı Sümer tanrısı Dumuzi'dir.

Damızlık, *Dumuzilik*'tir). Damızlığın dolaştığı evlerdeki kadınlar da tanrıça *Kybe'le*'nin simgeleridir, böylelikle her yıl *Temmuz*'la *Kybele*'nin kavuşmaları canlandırılır. Tahtacıların, kaynağını ve nedenlerini bilmeden, sürdürdükleri bu eski Anadolu geleneği onların Anadolu'daki eskiliklerini tanıtlamaktadır. *Bk.* Alevîlik, Şiîlik.

TAHTACILIK — *Bk.* TAHTACILAR.

TAHTİHÂ — Alt... Naptîcedir, Kur'an'ın otuz altı âyetinde kullanılmıştır. Ebül Kasım *Hz. Meryem'in karnı* demek olduğunu söylemiş ve Arapçada *batnıhâ* deyimiyle karşılanması gerektiğini ilerisürmüştür. Örneğin *Meryem* sûresinin 24. âyeti şöyle der: «Aşağısından ona *(fenâdâhâ min tahtihâ)* bir ses geldi». Sözlükçüler *tahtından* (altından) deyimiyle de çevirmektedirler.

TAKDÎR-İ İLÂHÎ — Tanrı'nın öncel karârı... *Kader* anlamında kullanılır, bu anlamda «Allah'ın takdîri böyleymiş» denir, *mukadder* (Tanrı'nın takdîr ettiği) ve bunun çoğulu olarak *mukadderât* deyimleri de kullanılır. *Bk.* Kader.

TAKDÎS — Kutsama... *Kutsal kılma* (Mukaddes kılma) demektir. Özellikle hıristiyan din adamlarının kutsamaları için kullanılır. Bu anlamda bir *takdîs* müslümanlıkta yoktur. Hıristiyanlıkta insanlar ve çeşitli cisimler papazlarca kutsanır ve böylelikle o kişiler ve cisimler üstünde Tanrı'nın koruyuculuğunun sağlandığına inanılır. Bu kutsamalar, günahlardan arındırmayı ve büyü gidermeyi de içerir. *Bk.* Mukaddes.

TAKÎYE — Zor karşısında inanı yadsıma... Sözcük anlamında *gizlemek* (Kitmân) demektir, *koruma* anlamındaki Arapça *vikaaye* teriminden türemiştir, kökeninde *korku* (Havf) ve *sakıntı* (İhtiyat) anlamlarını da içerir. Sözlükçüler *takiy* ve *takiyye* deyimlerine *Tanrı'dan korkup dinin yasak ettiği şeylerden sakınan* (Perhîzkâr, Ehl-i takvâ) anlamını verirler (Örneğin *Bk.* Şemseddin Sâmi, *Kaamûs-u Türkî,* Istanbul 317, s. 427; Mustafa Nihad Özön, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük,* Istanbul 1965, s. 712). İslâm terminolojisinde bu deyimin önemi *Nahl* sûresinin 106. âyetine dayanır, bu âyet şöyledir: «Gönlü inançla doluyken zorlananlar bir yana, her kim Allah'a inandıktan sonra tanımazlık ederse, bir de gönlünü tanımazlığa kaptırırsa işte bu gibiler Allah'ın öfkesine uğrayacaklardır, onlar için acıklı bir azâb vardır *(men kefere billâhi min ba'di iymânihî illâ men ükrihe ve kalbühü mutmainnün bil' iymâni ve lâkin men şereha bilküfri sadran fe'aleyhim gadabun minallah ve lehüm azâbün aziym)*». Taberî, ünlü *Tefsîr*'inde bu âyeti şöyle yorumlamaktadır: «Bir kimse zorlanırsa ve düşmanlarından kurtulmak için, kalbi muhâlefet ettiği halde, diliyle küfrü kabul ederse ona cezâ gerekmez, çünkü Allah kullarını yüreklerindeki inanca göre yargılar» (*Bk.* İbid, Bulak 1323, XXIV, 122). Hacı Murad da *Kur'ân-ı Kerîm*'inde şöyle demektedir: «Bu âyette İslâmiyeti kabul etmiş oldukları halde bu dinden dönenler hakkında ne kadar ağır bir azâb olduğu bildirilmektedir. Bundan, kerhen, gördükleri tazyik sonunda bu dinden dönmüş gibi görünenlerln istisnâ teşkil ettikleri de açık bir biçimde dilegetirilmiştir» (*Bk.* İbid, Tan yayını, Istanbul 1955, s. 280). Bu âyet, Ammâr bin Yâsir olayı için inmiştir. Ammâr bin Yâsir putlara tapmaya ve Hz. Peygamberi yadsımaya zorlanmıştı, bunu yaptığından ötürü de büyük bir vicdân azâbı duyuyordu. Bu âyetle zor ve zarar karşısında, yürekten değil, dıştan (zâhiren) inanın yadsınması Tanrıca bağışlanmaktadır. En bağnaz müslümanlar bile bu âyet karşısında *takiyye*'yi kabul etmek zorunda kalmışlardır. Örneğin Hâricîlerden (ki bilgisizce sofuluklarıyla ünlüdürler) Necede bin Âmir *takiyye* (Yürekteki inancın tersini söyleme)'ye cevâz vermiştir. Hâricîler kendilerinin oturdukları yere *Dâr-ı alenîyye* ve muhâliflerinin oturdukları yere *Dâr-ı takîyye* derlerdi (*Bk.* Abdülkadir Bağdâdî, *Al-Fark Beyn al-Firâk,* Mısır 1948, s. 50 vd.). Buna karşı Sufrîyye (Ziyâdîyye de denir) takîyeyi

sözde (kavilde) kabul edip eylemde (amelde) kabul etmemiştir. *Bk.* İmân, Takvâ.

TAKLİD — Mekke'de kurban edilecek hayvanların boynuna bir şey asma... Sözcük anlamında *boyuna ya da omuza bir şey asma* demek olan *taklid* deyimi, İslâm terminolojisinde *kurbanlık hayvana nişan koyma* anlamında kullanılmıştır, konuşma dilinde *benzemeye ya da benzetmeye çalışma* anlamında kullanılır. İslâmlıktan önce putataparlık çağında da Mekke Araplarınca kurban edilecek hayvanların boyunlarına bir şey *(Kilâda,* çoğulu: *Kalâid)* asılırdı. Müslümanlık bunu hac menâsiki arasına almıştır. *Mâide* sûresinin 2. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, Allah'ın törenlerine, Kâbe'ye gönderilen kurbanlara, kurbanların gerdanlıklarına *(lelhedye ve lelkalâid)*... karşı sakın saygısızlık etmeyin», 97. âyeti de şöyle der: «Allah Kâbe'yi kutlu ev kıldı, boynu gerdanlıklı kurbanları da *(velhedye velkalâid)* insanları kalkındırmak için vâretti». Bu deyim Hz. Peygamberin birçok hadîslerinde de «ben kurbanımı nişanladım» biçiminde kullanılmıştır. Bu geleneğin başka bir biçimi olarak kurbanlık olduğunu belirtmek için develerin hörgüçlerinin sağ yanına bıçakla kan çıkacak biçimde bir yara açılır ve buna *iş'ar* (bildirme) denirdi. *Bk.* Hediy, Kurban.

TAKSÎR — İşlenen günah... İslâm dilinde bu anlamda kullanılan sözcük *bir işi eksik yapma* (kusûr etme) demektir. Çoğulu *taksîrât*'tır, *günahlar* anlamında «Allah taksîrâtını bağışlasın» denir. *Çok günahlı* anlamında da *pürtaksîr* deyimi kullanılır. *Bk.* Günah.

TAKVÂ — Dinin yasakladıklarını yapmama.. *Sakınma* anlamındaki Arapça *vikaye* sözcüğünden türemiştir. Tasavvuf dilinde, dünyadan el etek çekerek bir yere kapanıp Tanrı'yla başbaşa kalmayı (böylelikle Tanrı'dan başka her şeyden sakınmayı) dilegetirir. Bu anlamda *takvâ,* yahudilik ve hıristiyanlıkta da uygulanır. Sünnî müslümanlar bu anlamda takvâ'ya karşıdırlar, çalışmayı ve yaşamayı Tanrı buyruğu sayarlar. *Takvâ* deyimi ve türevleri Kur'anın birçok âyetlerinde kullanılmıştır. Örneğin *A'raf* sûresinin 26. âyeti şöyle der: «Ey Âdemoğulları, size ut yerlerinizi örtecek, sizi süsleyecek giyecekler gönderdik. Giyeceklerin en üstünüyse sakınırlık giyeceğidir *(ve libâsüttakvâ zâlike hayr)»,* bu âyette Tanrı *takvâ*'yı *giysilerin en üstünü* olarak tanımlar: «Azıklanın, ancak azıkların en üstünü sakınmadır *(hayrezzâdittakvâ)».* Bu sûrenin 177. âyeti de *mütekki* (Takvâ sâhibi)'leri över: «İşte sâdık olanlar, sakınanlar bunlardır *(ve ülâike hümülmüttekuûn)».* İslâm dilinde *Tanrı buyruklarına sıkıca uyan*'lara da *ehl-i takvâ* denir. *Bk.* Takîye, Ehl-i takvâ, Zühd.

TAKVİM — Zamanı yıllara, aylara ve günlere ayırma yöntemi... Sözcük anlamında *düzeltme* demektir. *Tevbe* sûresinin 36. âyeti şöyle der: «Allah'ın kitabında ayların sayısı göklerin ve yerin yaratıldığı günden beri on ikidir. Onların dördü saygındır, işte bu dosdoğru bir sayıştır, öyleyse sakın bu aylarda kendinize karşı kıyıcılık etmeyin». Bilindiği gibi saygın aylar Receb, Zilkade, Zilhicce ve Muharrem aylarıdır. *Yâsin* sûresinin 37. ve onu izleyen âyetleri de şöyle der: «Gece de onlar için bir belgedir. Biz geceden gündüzü sıyırıp çıkarınca onlar karanlıkta kalıverirler. Güneş de öyle. O da kendi yörüngesinde yürüyüp gitmektedir. İşte bu da erkli, bilici olan Allah'ın yasasıdır. Ay da öyle. Biz aya konaklar yasadık. Ay gider gider de sonunda kuru bir hurma dalına döner. Ne güneşin aya yetişmesi, ne de gecenin gündüzü geçmesi gerekmez. Her biri kendi yörüngesinde yürüyüp gider». Araplar *ay yılı takvimi* (Kamerî sene takvimi) kullanırlar, bu takvimin ayları kısa olduğundan ay yılı *güneş yılı takvimi* (Şemsî sene takvimi)'nden eksiktir. İslâmlıktan önce Araplar birkaç yılda bir, yıla bir ay eklerler ve böylelikle belli ayların belli mevsimlere gelmesini sağlarlardı. Kur'an bu geleneği yasak ettiğinden Arabî aylar bütün mevsimleri dolaş-

maktadır. *Bk.* Muharrem, Sefer, Receb, Ramazan, Muhterem aylar.

TALÂK — Kur'anın altmış beşinci sûresinin adı... Medîne'de inmiştir, 12 âyettir. Sözcük olarak *boşama* demektir. Sûre bir kocanın karısını boşamasından söz ettiğinden bu adla anılmıştır, şu âyetle başlar: «Ey Peygamber, kadınları boşayacağınız zaman aybaşlarından önce boşayın *(Yâ eyyühennebiyyü izâ tallâktümünnisâe fetallikuuhünne li'ıddetihinne).* Aybaşlarını da sayın. Allahınızdan sakının. Onları evlerinden çıkarmayın. Onlar da çıkmasınlar. Açıktan açığa çirkin işi işlerlerse o başka. Bunlar Allah'ın yasadığı sınırlardır. Her kim bu sınırları aşacak olursa doğrusu kendine yazık etmiş olur. Ancak Allah bundan sonra ne gösterecek bilemezsin», şöyle devam eder: «Aybaşları bittikten sonra da onları ya güzellikle tutun ya da onlardan güzellikle ayrılın. İçinizden iki doğru kişiyi de tanık yapın. Tanıklığı da Allah için yapın. Bununla Allah'a inananlara öğüt veriliyor. Her kim Allah'tan sakınırsa Allah da onu sıkıntıdan kurtarır, onu hiç ummadığı bir yerden azıklandırır. Her kim Allah'a dayanırsa bütün işleri ölçüyledir. Kadınların içinde aybaşısından kesilmiş olanların sürelerinden işkillenecek olursanız bilin ki onların süresi üç aydır. Henüz aybaşı görmeyenlerin süresi de o kadardır. Gebe kadınların süresi doğurmalarıyla sona erer. Her kim Allah'tan sakınırsa Allah da ona her işinde kolaylık gösterir. İşte Allah'ın size bildirdiği buyruk budur. Her kim Allah'tan sakınırsa Allah da onun kötülüklerini örter, hem de ona vereceği karşılığı çoğaltır. O kadınları süreleri bitinceye kadar, gücünüz yettiğince, oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun. Onları bezdirmeye, onlara zarar vermeye kalkışmayın. Gebeyseler doğuruncaya kadar onlara geçimliklerini (nafakalarını) verin. Sizden olan çocukları emzirirlerse emeklerini ödeyin. Bunun için onlarla genellikle anlaşın. Anlaşmada güçlüğe uğrarsanız çocuğu bir başka kadın emzirebilir. Varlıklı olanlar bu geçimliği varlıklarına göre versinler. Allah kişinin boynuna ancak verebileceği kadarını borç kılar. Allah her güçlüğe kolaylığını verir. Nice iller vardır ki Tanrılarının buyruğundan yüzçevirdiler. Biz de onlara inceden inceye hesap verdirdik, onları görülmemiş bir azapla azaplandırdık. Böylece onlar ettiklerini buldular, işin sonunda da kendilerine yazık ettiler. Allah onlar için ağır bir azap düzenledi. Bundan ötürü ey inananlar, ey sağ düşünenler, Allah'tan sakının. Çünkü Allah size öğütleyici Kitap göndermiştir. Bir de elçi göndermiştir ki Allah'ın âyetlerini okuyup durur,inananları ve iyilik işleyenleri karanlıktan aydınlığa çıkarmak için. Her kim Allah'a inanır, iyilik işlerse Allah da onu içinden ırmaklar akan cennetlere sokar. Onlar hep o cennetlerde kalırlar. Çünkü Allah onlara karşılığın en güzelini vermiştir. Allah ki yedi kat göğü ve bir o kadar da yeri yaratmıştır, buyrukları bu ikisinin arasında yerine gelir. Çünkü Allah'ın gücü her şeye yeticidir ve bilgisi her şeyi kaplamıştır, bilesiniz diye». Sûrenin tümü budur. Görüldüğü gibi, bu sûrede özellikle boşanmadan sonra doğması olasılı çocuklar gözönünde tutulmuştur, bir kadından doğacak çocuğun babasının kim olduğunu saptayabilmek için kadının belli bir süre gözlenmesi gerekmektedir, boşanan bir kadının başka bir erkekle evlenebilmesi için şeriatça beklemesi gereken bu süreye İslâm hukukunda *iddet* denir (Arapça *idde* deyimi *süre*, eski deyimle *müddet* demektir). Bu sûre özelikle bu süreleri bildirmek için inmiştir. Boşanmayla ilgili Tanrısal yargılar Kur'anın daha birçok sûrelerinde yer almıştır. Bu yargıları gereği gibi anlayabilmek için o çağın Arap yaşamını bilmek gerekir. İslâmlıktan önce boşama sâdece erkeklere özgü bir haktı (Erkeklerin üstünlüğü İslâm dininde de sürmekle birlikte kadınlara da birtakım haklar tanınmıştır), özellikle de erkekler karılarını sürekli olarak boşama gözdağı (tehdidi) altında tutarak onlardan para ve mal koparıyorlardı, eşdeyişle kadınları bir hayli sömürüyorlardı. İslâm dini bu koca sömürüsünü or-

tadan kaldırmak için yeni yargılar getirmiştir, örneğin *Nisâ* sûresinin 20-21. âyetleri şöyle der: «Bir kadını boşayıp bir başkasıyla evlenmek istiyorsanız boşadığınıza kantar yükü altın da vermiş olsanız (evlenirken *mehir* olarak, anlamında. O.H.) zerresini bile geri almayın. Kadına kara çalarak, apaçık suç işleyerek bunu nasıl geri isteyebilirsiniz? Hem siz onu nasıl geri alabilirsiniz ki, birbirinizle kaynaşmıştınız, onlara söz vermiştiniz», 19. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, karılarınızın mirâsına zorla konmanız, ne de onlara verdiğinizin birazını geri almak için kendilerini sıkıştırmanız size helâl olmaz. Meğer ki onlar göz göre göre zinâ etmiş olsunlar. Onlarla iyi geçinin. Tiksinseniz bile. Olabilir ki siz birinden tiksinirsiniz, ama Tanrı onda sizin için bir iyilik hazırlamıştır», 34-35. âyetleri de şöyle der: «Erkekler kadınların gözeticisidirler. Çünkü Allah erkekleri kadınlardan üstün kıldı, erkekler mallarıyla kadınları geçindirirler. Öyleyse iyi kadınlar erkeklerine boyun eğenler, nâmuslarını koruyanlardır. Başıboş kalmalarından korktuğunuz kadınlara öğüt verin. Onları yataklarında yalnız bırakın. Onları dövün. Boyun eğerlerse karşı gitmeyin. Çünkü Allah yücedir, uludur». Boşanan kadınların bekleme süreleri (iddet) *Bakara* sûresinde daha da açıklanmıştır, bu süre içinde erkek isterse karısını zorla geri de alabilir, eşdeyişle onu (kadının isteği dışında) zorla yeniden nikâhlayabilir, bu sûrenin 223. âyeti: «Kadınlarınız sizin için ekilecek birer tarladır, öyleyse onları dilediğiniz gibi ekin» dedikten sonra 227. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Kadınlarınızı boşamak istiyorsanız boşayın. Boşanan kadınlar üç aybaşı dönemi beklesinler. Allah'ın kendi döl yataklarında yarattığını gizlemek onlara helâl olmaz. Kocaları bu bekleme süresi içinde anlaşmak isterse karılarını geri alabilirler. Erkeklerin karıları üstünde hakları olduğu gibi kadınların da erkekler üstünde hakları vardır, ancak erkeğin hakkı daha üstündür. Çünkü Allah erklidir, doğruyu bilicidir». Ne var ki kimi erkekler bu âyetten yararlanarak karılarını sürekli olarak iddet içinde tutmaya başlamışlardır, daha açık bir deyişle, yeniden nikâhlayıp hemen boşayarak onlardan para ve mal koparıncaya kadar aylarca ve kimi durumlarda yıllarca *boşanmış olarak bekleme süresi* içinde tutmuşlar ve kadınları canlarından bezdirip sömürmüşlerdir. Bunu önlemek için 229. âyet inmiş ve boşamayı *iki kez*'le sınırlamıştır, âyet şöyledir: «Boşama yalnız iki kez olur. Ondan sonra ya iyilikle tutmak ya da güzellikle bırakmak vardır. Onlara verdiğinizin bir parçasını geri alacak olursanız size helâl olmaz. Meğer ki karıyla koca Allah'ın koyduğu sınırları gözetmemekten korkmuş olsunlar. Allah'ın koyduğu sınırları gözetmemekten korkmuşlarsa karının ayrılmak için kocasına bir şey vermesinde ikisi için de suç yoktur». Görüldüğü gibi bu âyette kocanın zor kullanarak çıkar sağlamasındansa kadının gönül rızâsıyla para vererek kendisini serbest bıraktırmasına cevaz verilmiştir. Bu âyeti izleyen 230. âyet *talâk-ı selâse* adı verilen *üçüncü kez boşama*'yla ilgili yargılar getirmektedir (Bu deyim daha sonra ilk kez boşamalarda da kullanılmış, koca karısına «seni talâk-ı selâse'yle boşadım» derse müslümanlığa özgü bir çeşit dinsel hiyle olan *hülle*'ye başvurulmuştur. *Bk.* Hülle), âyet şöyledir: «Bunun üzerine erkek gene de karısını boşarsa artık o kadın başka bir kocaya varmadan önce kendisine helâl olmaz. Bu koca da onu boşar, onlar da Allah'ın sınırlarını gözeteceklerinden emin olurlarsa birbirlerine dönmelerinde (yeniden evlenmelerinde. O.H.) suç yoktur. İşte bunlar anlayanlara Allah'ın açıkça gösterdiği sınırlardır». Bu sûrenin 231. âyeti boşandıktan sonra bekleme sürelerini (iddet) bitiren kadınların ya güzellikle bırakılmalarını ya da güzellikle yeniden nikâh edilmelerini buyurmaktadır: «Karıları boşayıp da onların bekleme süresi de sona erince artık onları ya güzelikle alıkoyun ya da güzellikle bırakın. Onları, kötülük olsun diye zorla alıkoymayın. Her kim böyle yapacak olursa doğrusu kendine kıymış olur, Al-

lah'tan sakının», 232. âyet de böylelikle ayrılan kadınların başka bir erkekle evlenmesine engel olunmamasını buyurur: «Karıları boşayıp da onların bekleme süreleri sona erince artık siz onların kendi aralarında töreye uygun olarak anlaştıkları kocalara varmalarına sakın engel olmayın. Bu, Allah'a inananlara verilen bir öğüttür. Böylesi sizin için daha iyidir, Allah bilir, siz bilmezsiniz», boşanan kadının yeni doğmuş çocuğu varsa ya da bekleme süresi içinde gebe olduğu anlaşılarak bir çocuk doğurursa onu iki yıl emzirmelidir, çocuğun babası da boşamış olduğu halde çocuğu emziren anayı gereği gibi yedirip içirmelidir, eşdeyişle nafakasını vermelidir. 233. âyet şöyle der: «Analar, çocuklarını tam iki yıl emzirsinler. Bu, emzirme işini sonuna erdirmek isteyenlere göredir. Onların töreye göre yiyeceği ve giyeceği de çocuk kendinden olan babanın boynunun borcudur. Herkese ancak gücünün yettiği kadarı yüklenir. Ne ana çocuğu yüzünden, ne de çocuk kendisinden olan baba çocuğu yüzünden sıkıntı çekmemelidir. Mirâsçı da öyle. Babayla ana gönül hoşluğuyla aralarında anlaşarak çocuğu sütten kesmek isterlerse her ikisi için de suç yoktur. Çocuklarınızı başkalarına emzirtmek isterseniz bunun töreye uygun karşılığını verdikten sonra sizin için gene suç yoktur», nikâhlandıkları halde kendileriyle cinsel birleşmede bulunulmadan boşanan kadınlara özgü yarıglar da bu sûrenin 236-237. âyetlerinde açıklanır: «Kendilerine el sürmediğiniz ya da kendilerine verilmesi gerekli olan kalını (mehri, *Bk.* Mehir) henüz biçmediğiniz kadınları boşamanız sizin için suç değildir. Onları, varlıklı olanlarınız varlıklarına göre, yoksul olanlarınız da gücü yettiği kadar töreye göre gönendirsinler. Bu, iyilerin boynuna borçtur. Eğer onları el sürmeden boşar, önceden onlara kalın (mehir) biçmiş de bulunursanız biçtiğinizin yarısı onlarındır. Meğer ki onlar bunu size bağışlamış olsunlar ya da evlenme bağını elinde tutan kimse (kadının velîsi ya da vasîsi, anlamında. O.H.) bunu bağışlamış olsun. Sizin bağışlamanız Allah'tan sakınırlığa daha uygundur. Birbirinize karşı açık elli olmayı unutmayın. Çünkü Allah bütün işlediklerinizi görücüdür», 241. âyet de boşanan kadınlara bir bekleme süresi nafakası verilmesini buyurur: «Boşanan kadınları töre uyarınca gönendirmek Allah'tan sakınanların boynuna borçtur». *Ahzâb* sûresinin 28. âyeti Hz. Peygamberin de karılarını boşayabileceğini bildirmektedir: «Ey Peygamber, eşlerine de ki: Eğer sizler bu dünya yaşayışını istiyorsanız gelin sizin ödeneğinizi vereyim ve sizi güzellikle boşayayım», Hz. Peygamberin kimlerle evlenebileceği 50. âyette uzun uzun açıklandıktan sonra 51. âyet şöyle der: «Bu kadınlardan dilediğini yanından uzaklaştırırsın, dilediğini de yanında alıkoyarsın. Yanından uzaklaştırdığını yeniden alman için de hiçbir engel yoktur», el sürmeden boşanan kadınları *iddet* için bekletmek gerekmez, 49. âyet şöyle der: «Ey inananlar, inanan kadınları alır, sonra da el sürmeden boşarsanız onları bekletmeye hakkınız yoktur. Onları gönendirin. Onlara güzellikle yol verin». *Mücâdile* sûresinde de karılarıyla yatmamaya yemin eden (bir çeşit boşama) kocalara özgü yargıları açıklar (*Bk.* Mücâdile, Zıhâr). *Nisâ* sûresinin 35. âyeti boşanacak duruma gelen karıyla kocanın arasının bulunmasını öğütler: «Eğer karıyla kocanın arasının açılmasından korkuyorsanız erkeğinkilerden bir, kadınınkilerden de bir aracı gönderin. Bu ikisi aralarını bulmaya çalışırlarsa Allah da onlara uyuşturmayı başartır. Çünkü Allah bilgili olandır». Kur'anda boşanmayla ilgili yargılar bu kadardır. Bu konuda pek çok Peygamber sözleri (hadîs) de vardır. Örneğin İbn Ömer şu hadîsi naklemektedir: «Karımı hayızlıyken (âdet gördüğü sırada) boşamıştım. Babam bunu Peygamberimize anlatmış, o da şöyle buyurmuş: Ona söyle, boşadığı karıyı geri alsın. Sonra bir kez temizlenip yeniden aybaşı görüp temizleninceye kadar onu tutsun. İkinci temizlikten sonra isterse boşasın. Bu temizlik süresi Allah'ın kadın boşamak için buyurduğu *iddet*'tir». Bu hadîs yukarda verdiğimiz *Bakara*

sûresinin 228. âyetini açıklamaktadır. Boşanan kadının üç aybaşı görüp temizleninceye kadar eski kocasının evinde beklemesi gerekir. Hayızlı kadının kocasına dönmesi gerektiği yolundaki bu Peygamber buyruğu Mâlikî ve kimi Hanefîlere göre vâcibdir. Şeriata göre kadın bu dönüşe zorlanabilir. Şâfiî ve kimi Hanefîlere göre Peygamberin bu buyruğu müstehâb'dır (*Bk.* Vâcib, Müstehâb). Hz. Ayşe şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimiz, Cevn'in kızını kendisine nikâhlamıştı. Zifâf gecesi ona yaklaşınca kadın: Senden Allah'a sığınırım, dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz ona: Sen pek büyük yere sığındın, var git babanın evine, buyurdu». Bu hadîs «*var git babanın evine*» gibi kinâyeli bir sözün de *boşama* demek olduğunu göstermiştir, eşdeyişle bir kadın bu gibi bir sözle de boşanabilir, açıkça «*seni boşadım*» demek gerekmez. Hz. Ayşe şu hadîsi de naklediyor: «Kureyza oğulları kabîlesinden Rıfâa'dan boşanan bir kadın, Peygamberimize gelip: Ey Allah'ın elçisi, demişti, kocam beni üç kez boşadıktan sonra Abdurrahman bin Zübeyr' le nikâhlanmıştım. Ama onun erkekliği yoktur, beni ondan ayır, eski kocama döneceğim... Peygamberimiz şöyle buyurdu: Şimdiki kocan senin balcağızından, sen de onun balcağızından tatmadıkça boşanıp eski kocana dönemezsin». Bu hadîs, dinsel bir hiyle olarak yapılan *hülle* geleneğinin (ki kadın eski kocasına yeniden varabilmek için göstermelik olarak bir erkekle evlendirilip hemen boşatılır) ne kadar temelsiz olduğunu gösteriyor. Çünkü Peygamber, başka bir erkekle evlenip cinsel ilişkide bulunmadan kadının eski kocasıyla yeniden (dördüncü kez) evlenemeyeceğini açıkça söylemektedir. Yukarda da değindiğimiz gibi, üç kez boşama kocanın kızgınlıkla söylediği «seni üç kez boşadım» gibi tek boşamayla da olur. Ama bir kezde üç boşama (üç talâkla bir kez boşama) Hanefî'ye göre bid'at, Şâfiî'ye göre mekrûh, Mâlikî'ye göre haramdır. Sâdece şiîler ve İmam Zâhirî böylesine boşamayı da geçerli saymışlardır. Ne var ki Hz. Ömer de halîfeliğinin son yıllarında bu boşanmayı geçerli saymış ve eski kocayla yeniden evlenebilmek için bir başka erkekle evlenmeyi şart koşmuştur. Günümüzde de İslâm ülkelerinde Hz. Ömer'in bu ictihâdı uygulanmaktadır. *Bk.* Mücâdile, Hülle, Mehir, Nikâh, Hîle-i şer'îyye, Teehhül, Müt'a, Zıhâr, Kadın.

TALÂK-I BÂYİN — Karı ve kocanın birbirlerini lânetlemelerinden sonra yargıç tarafından verilen boşanma karârı... İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye göre böylesine bir *boşanma*'ya *talâk-ı bâyin* (Ayırıcı boşanma) denir, ancak bu karâr yargıç (hâkim) tarafından verilirse yeniden birleşebilmek için yeni bir nikâh gerekir. Bu konuda öteki üç büyük mezhebin görüşleri başkadır. Buradaki *lânetleşme* (Mülâane) *Nûr* sûresinin 4-9. âyetlerine dayanır, bu âyetler şöyledir: «O kimseler ki nâmuslu kadınlara dil uzatırlar da dört tâne tanık getiremezler, onlara seksener değnek vurun, bunlar karıştırıcı kimselerdir. Ancak bunun ardından tövbe edip düzelen kimseler için söz yoktur», ilkin inen bu 4-5. âyetlerden sonra karılarını başka bir erkekle zinâ hâlinde görenler sokağa fırlayıp dört tanık (şâhid) bulmak zorunda kalmışlardı. Bunun güçlüğü ve hattâ olanaksızlığı karşısında 6-7. âyetler indi: «O kimseler ki kendi karılarının suçlu olduğunu ileri sürerler, kendilerinden başka tanıkları da yoktur, bunların tanıklığı doğru söylediklerine dört kez Allah'ı tanık göstermeleriyle, beşinci tanıklığı da eğer yalan söylüyorsa Allah'ın lânetini dilemeleriyle olur». Bu iki âyet, karılarını zinâ hâlinde gören kocalara seksen değnek yemeden karılarını suçlama olanağı sağlamıştı. Ne var ki suçlanan kadınlar da kocalarının yalan söylediklerini (yalan yere Allah'ı tanık gösterip O'nun lânetini dilediklerini) ileri sürmeye başlamışlardı. Bunun üzerine 8-9. âyetler inerek suçlanan kadınlara da kendilerini lânetleme hakkı tanındı: «Kadının da azâbı üzerinden atabilmesi için kocasının yalan söylediğine dört kez

Allah'ı tanık göstermesiyle, beşinci tanıklığı da eğer erkek doğru söylüyorsa Allah'ın lânetine uğramayı dilemesiyle olur». Kısaca özetlediğimiz bu evrelerde pek çok olaylar olmuş ve Hz. Peygamber tarafından çözümlenmeye çalışılmıştır, bu konularda pek çok hadîs vardır. İslâm hukukçularının (Fıkıh mezheplerinin) görüşleri (ictihâdları) bu hadîslere dayanmaktadır. Şâfiîlere göre böyle bir durumda kocanın lânetlemesi biter bitmez karıkoca bir daha birleşemeyecek biçimde birbirlerinden ayrılmış olurlar. Mâlikîler, karı ve kocanın ikisinin birden lânetlemede bulunmalarını ayrılık için şart sayarlar, eşdeyişle sâdece kocanın lânetlemesi ayrılığı gerektirmez, kaldı ki bu ayrılık bir boşanma değil, bir nikâh feshidir. Hanbelîlere göre koca, karısını ayrıca boşamadıkça sâdece lânetleşme ayrılığı gerektirmez. Kendilerini lânetleme ancak kocayı seksen sopa yemekten, kadını da taşlanarak öldürülme (Recm) cezâsından kurtarır. *Bk.* Talâk, Zinâ, İftirâ, Lâ'net, Li'ân.

TALÂK-I SELÂSE — *Bk.* TALÂK, HÜLLE.

TÂLÎ — Bâtınî inançlarına göre varlığı meydana getiren ikinci töz... İlk töz *sâbık* (Tanrı, Akl-ı kül)'tır. *Tâlî* (Nefs-i kül), ondan sonra ve onunla oluşmuş ikinci varlıktır. *Bk.* Bâtınîlik.

TÂLİK — Bâtınîliğin dördüncü aşaması... *İleriye atma* demektir. Bu dereceye ulaşan ve bâtınî sırlarını öğrenmek isteyen içrekçiye bu sırları öğrenmek için henüz vaktin erken olduğu anlatılır. Sünnî yazarlara göre bu bir oyalama derecesidir ve bu dereceye gelen içrekçi henüz bâtınî olmuş değildir. *Bk.* Bâtınîlik.

TÂLİMİYYE — İcmâilîliğin bir başka adı... Gerçeğin ancak imamın öğretimi (tâlimi)'yle öğrenilebileceğine inandıklarından bu adla da anılırlar. *Bk.* İsmâilîlik, Sabbâhiyye.

TALMUD — Dinsel yasaların yorumlarını ve bu yasalara göre yeni sorunların çözümlerini kapsayan derleme yapıt... İslâm dininde nasıl *Kur'an*'ın boşlukları Peygamber sözleri olan *hadîs*'lerle tamamlanmaya çalışılmışsa yahudilikte de yazılı olan *Tora* (Tevrat)'nın boşlukları ve yetmezlikleri *Talmud* adlı yapıtta derlenen yorumlar ve kıyaslamalarla tamamlanmaya çalışılmıştır. Ölümsüz Tanrı'dan yeni bir ses gelmediğine, ölümlü Peygamberin yorumları da yaşamıyla sınırlı olduğuna göre, yüzyıllar boyunca yaşamla birlikte gelişen sorunları çözümlemek gerekiyordu. İslâm dininde fıkıh mezheplerinin *kıyâs* yoluyla çözümlediğini yahudiler de *Talmud* adlı bir kitapta topladılar. Bu kitap, ana bölüm olarak *Mişna* ve *Gemara* adlı ve her ikisi de İ.S. II. yüzyılda yaşamış Yuda Hanasi adlı bir hahamın yazdığı iki yorum kitabından oluşmuştur. *Talmud,* sözcük olarak ibrânîce *çalışma* demektir. Çeşitli sorunlar ve dinsel konular üstünde hahamların tartışmalarını derleyen bu kitaplar iki ayrı din merkezinde düzenlenmiştir. Bu yüzden *Filistin Talmud'u* ve *Bâbil Talmud'u* olmak üzere iki ayrı *Talmud* vardır. *Bk.* Tevrat, Ahd, Yahudilik.

TÂLÛT — İsrâil kralı... Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'ta adı *Saul*'dür. Kur'anda *Tâlût* adıyla anılmıştır. *Bakara* sûresinin 246-251. âyetleri şöyle der: «Bilmez misin, İsrâiloğullarının ilerigelenleri Mûsâ'nın ölümünden sonra bir gün peygamberlerine şunu demişlerdi: Bize bir kral *(Melîk)* gönder de Allah uğrunda vuruşalım... Peygamber de şöyle demişti: Vuruşma boynunuza borç olunca ya vuruşmazsanız?.. Onlar demişlerdi: Allah uğrunda neden vuruşmayalım? Biz ki ülkelerimizden, çocuklarımızdan uzaklaştırıldık... Vuruşma boyunlarına borç olunca içlerinden küçük bir bölümünün dışındakiler gene de ondan yüz çevirdiler. Allah kıyıcıları bilicidir. Peygamberleri: İşte Allah, Tâlût'u size kral gönderdi *(leküm tâlûte melîkâ)* deyince onlar da dediler: Nasıl olur da o bize kral-

lık edebilir? Biz krallığa ondan daha elverişliyiz. Hem ona malca da bolluk verilmemiştir... Peygamberleri şöyle dedi: Allah onu sizden seçkin kıldı. Bilgice de, güçce de Allah onun genliğini arttırdı. Allah krallığı kime dilerse ona verir. Allah her şeyi kaplayıcıdır, bilicidir. Peygamberleri dedi: Tâlût'un krallığına belge size bir sandığın gelmesidir. Bu sandığın içinde hem sizi dölendirecek olan Tevrat, hem de Mûsâgillerle Hârûngillerin bıraktıklarından kalanlar vardır. Bu sandığı melekler taşıyacaklardır. Gerçekten bu sizin için kesin bir belgedir, eğer inanan kimselerseniz... O gün Tâlût askerleriyle oradan ayrıldıktan sonra dedi: Allah sizi bir ırmakla sınayacaktır, her kim o ırmaktan içecek olursa benden değildir, her kim ondan içmeyecek olursa işte o bendendir, sâdece suyu bir avuç avuçlayanlara söz yoktur... Derken hepsi ırmağın suyundan içtiler, yalnız pek azı içmedi. Tâlût ve onunla birlikte inananlar ırmağı geçince, dediler: Bugün bizim Câlût'a ve onun askerlerine karşı koyacak gücümüz yok... Allah'a kavuşacaklarına kesinlikle inananlarsa şöyle dediler: Nice azlıklar nice çoklukları Allah'ın izniyle yenmişlerdir, Allah katlananlarla birliktedir... Câlût'la askerleri üzerlerine yürüyünce onlar dediler: Ey Rabbimiz, sen bizim katlanma gücümüzü arttır, ayağımızı sürçtürme, seni tanımayanlara karşı bize yardım et... Derken Allah'ın dileğiyle onları bozguna uğrattılar. Dâvûd da Câlût'u öldürdü; Allah da Dâvûd'a krallık ve doğrunun bilgisini verdi, ona dilediğini öğretti. Eğer Allah insanların bir nicesini bir nicesiyle ortadan kaldırmamış olsaydı yeryüzü karmakarışık olurdu». Kur'anda bu konuyla ilgili bölüm bu kadardır. Halk inançlarında Tâlût konusunda pek çok öykü uydurulmuştur. İncelemeciler Kur'anda geçen bütün ikili adlar arasındaki ses uyumuna da dikkati çekmektedirler. Hârut'la Mârut, Yecüc'le Mecüc, Hâbil'le Kaabil, Münker' le Nekir'de olduğu gibi Tâlût'la Câlût ve hattâ Dâvûd arasında ilginç bir ses uyumu vardır. Kimi yorumcular da Tâlût adının onun çok uzun boylu (Tûl, Tavîl) oluşunu dilegetirdiğini ilerisürmektedirler. *Bk.* Câlût, Dâvûd.

TAMYÎZ — *Bk.* HİZLÂN.

TANASSUR — Müslümanlıktan hıristiyanlığa geçme... *Hıristiyanlık* anlamındaki Arapça *nasraniyet* (bu sözcük de Hz. İsâ'nın Nâsıra'lı oluşundan türemedir) sözcüğünden türemiştir. *Hıristiyan olma'ya tanassur* (Nâsıra'lıya uyma) denir.

TA'NİS — *Bk.* TE'NİS.

TANRI — Allah... Türkçemizde *Allah* anlamında kullanılan *Tanrı* deyimi sözcük olarak *gök* anlamına da gelir. Çeşitli Orta Asya Türklerince bu anlamlarda kullanılmıştır. Çağataycada *Tengri,* Yâkutçada *Tanara,* Altay lehçesinde *Teneri* gibi çeşitli biçimleri vardır. Kaşgarlı Mahmut ünlü sözlüğünde (Divân Lûgaat al-Turk) bu deyimi şöyle tanımlamaktadır (Besim Atalay çevirisi, Ankara 1941, III, 376): «Tengri, yüce Tanrı anlamına gelir. Kâfirler göğe de tengri derler; büyük bir dağ, ulu bir ağaç gibi gözlerine çok büyük görünen her şeye tengri derler, bu yüzden de bu gibi şeylere secde ederler, gene bunlar bilge kişilere de *tengriken* derler». *Bk.* Allah.

TANRIBİLİM — Tanrı ve din bilgisi... Dilimizde Arapça *İlâhîyât* ve Fransızca *Théologie* deyimleri karşılığında kullanılır. Bu bilgi, Tanrı'nın gönderdiği kitaplar ve Peygamber bildirileriyle edinilir. Tanrı'nın varlığı, kişiliği ve nitelikleri öğretisidir. *Bk.* Tanrı, Peygamber, Din.

TANRICILIK — Evreni yaratan ve yöneten bir Tanrı'nın varlığını ve gerekliliğini savunan öğreti... Arapça *İlâhiyye* ve Fransızca *Théisme* karşılığıdır. *Nedentanrıcılık* ya da *Yaradancılık (Fr.* Déisme)'tan farkı, Tanrı'nın *yönetici*'liğini de savunmakta olmasıdır. *Bk.* Tanrı, Tanrıbilim.

TARÂİKÎYYE — Kerrâmiyye'nin kollarından biri... Abdülkadir Bağdâdî, *Fark Beyn-al-Frâk* adlı yapıtında (s. 137) Kerrâmîliğin on iki kolunun *Tarâikîyye, Hakaikiyye* ve *İshakiyye* adları altında üç kolda toplanabileceğini, çünkü bunlar arasında bu üç kol dışında hemen hiçbir ayrılık bulunmadığını yazar. *Bk.* Kerrâmiyye.

TÂRIK — Kur'anın seksen altıncı sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 17 âyettir. Arapça *târık* deyimi *sabah yıldızı* demektir, sûre bu deyimi kapsayan âyetle başladığından bu adla anılır: «Gök hakkı için, sabah yıldızı hakkı için *(vessemâi vettârık)»*, şöyle devâm eder: «Sabah yıldızı nedir bilir misin? *(ve mâ edrâke mettârık)* Karanlığı delen bir yıldızdır o. Hiçbir kimse yoktur ki onun üzerinde bir gözcü bulunmasın. Artık insan neden yaratıldığına bir göz atsın. Atılan bir sudan yaratıldı. Erkeğin arka kemiğiyle kadının göğüs kemikleri arasından çıkar o su. Allah'ın gücü onu yeniden yaratmaya da yeter. O gün bütün gizliler ortaya dökülecek. Artık kişinin ne gücü, ne de yardımcısı kalacak. Yağmur yağdıran gök hakkı için, yarılan yer hakkı için, Kur'an doğruyla eğriyi ayırdeden bir sözdür. Kur'an boş söz değildir. Onlar düzen kurdukça kurarlar, ben de onların düzenlerini düzenle bozarım. Artık sen tanımazlara gün ver, onları biraz geciktir». Kaynaklarımızdan biri olan Hacı Murad *Kur'an* çevirisinde şöyle diyor: *«Târık* sözcüğünün anlamı *gece gelen*'dir, Allah'ın elçisini kasteder. O da karanlık bir çağ olan İslâmöncesi (Câhilîyet) döneminde yetişmiştir. Ve gece doğan bir yıldız gibi insanlık âlemine ışık saçmaya başlamıştır. Nitekim Araplar sabaha karşı doğan parlak Zühre yıldızına da Târık derler. Son âyette Mekke kâfirlerine bir süre mühlet verildiği bildirilmektedir». 17. ve sonuncu âyetin *Tevbe* sûresinin 5. âyetiyle yürürlükten kaldırıldığı ileri sürülmüştür, eşdeyişle verilen süre bitmiş ve kâfirlere karşı kılıçla savaş başlamıştır. *Bk.* Seyf âyeti, Nesh.

TARÎK — Tasavvuf anlayışına göre, Tanrı'ya ulaşmanın yolu... Sözcük anlamında *yol* demektir, bundan türeyen *tarîkat* deyimi de *Tanrı'ya ulaşmak için tutulan yol* (Meslek)'u dilegetirir. Tasavvufta Tanrı'ya ulaşmanın yolları genellikle ikiye ayrılır: 1. *Eylemsel yollar* (Zikir, halvet, sohbet gibi amel yolları), 2. *Tinsel yollar* (Mânevî ve rûhî yollar). Bu ikinci yola tasavvuf dilinde *vusûl* (Allah'a ulaşma) da denir ki on tânedir: 1. *Tevbe* (İşlenmiş bir suçun bir daha işlenmeyeceğine sözverme), 2. *Muhâsebe* (Kendini denetleme ve düzeltme), 3. *Havf ve Recâ* (Korku ve umut), 4. *Sıdk* (Doğruluk), 5. *İhlâs* (İçtenlik, samimîyet), 6. *Sabır* (Katlanma ve dayanışma), 7. *Verâ* (Şüphelerden sakınma), 8. *Zühd* (Dinin yasak ettiği şeylerden sakınıp buyruklarını yerine getirme, bir anlamda da: Dünyadan el çekme), 9. *Rızâ* (Allah'ı râzı edecek her şeyi sevme), 10. *Tevekkül* (Allah'a bağlanma). Gazzâlî şöyle der: «Allah'a ulaşmak demek dünyada yürek gözüyle, öbürdünyada da baş gözüyle Allah'ı görmek demektir. Yoksa Allah'la birleşme (İttisâl) diye bir şey düşünülemez» *(Ravz-ut-Tâlibîn*, s. 150). Abdullah Sekenderî de şöyle diyor: «Allah'a ulaşman, O'nu bizzat kendini tanımladığı gibi bilmen demektir. Yoksa herhangi bir şeyin Allah'la birleşmesi ya da Allah'ın herhangi bir şeyle birleşmesi olanaksızdır. Böyle bir şey sözkonusu olamaz» *(İkaaz-ul-Himem*, c. II, s. 295). Sünnî tasavvuf bu konu üstünde titizlikle durmaktadır. Allah cisimsiz olduğu gibi zaman, mekân, mesâfe vb. gibi özdeksel olan her şeyden arıdır (münezzehtir). Demek ki *Allah'a ulaşma* (Vusûl-i ilâhî) bir özdeğin başka bir özdeğe yaklaşması gibi düşünülemez. O'na ulaşma yolunda yürümek için O'nu bilmek, tanımak ve en büyük aşkla sevip bağlanmak gerekir. Buysa herkesin becerebileceği bir iş değildir, ancak tasavvuf yolunda adım adım yürüyüp gereken aşamalardan geçebilenler Allah'a ulaşabilirler. İnsanlar kendi yeteneklerine göre ve yeteneklerinin elverdiği ölçüde bu yolda ilerleyebilirler. İbn Kayyım şöyle

diyor: «Allah'a giden yol tektir. Ama Allah çeşitli yeteneklere göre bu yolları çoğaltmıştır. Herkes kendi yeteneğinin yoluna girer. Bunların tümü Allah'ın râzı olduğu yollardır ve temelde birdir. Hepsi aynı Allah'a gittikleri halde şeriatların çeşitli olması bu yüzdendir» *(Tarîk-ul-Hicreteyn,* s. 223 vd.). Tarikata girenin ne yapması gerektiğini soranlara ünlü tasavvufçu (Sûfî) Ebû Said el-Hazzar şöyle demektedir: «İlk iş olarak tövbe etmelidir, sonra *tevbe* makaamından *havf* makaamına, buradan *recâ* makaamına, oradan *sâlih*'ler makaamına, buradan da *mürid*'ler makaamına, sonra *mutî*'ler makaamına, oradan da *muhib*'ler makaamına, daha sonra *müştak*' lar makaamına, buradan *velî*'ler makaamına, sonra da *mukarreb*'ler makaamına geçmelidir. Bu makaamlardan her birinin onar koşulu vardır. Bu koşulları yerine getirip kendini pekiştirdikten sonra tek olan Allah'ını anarak (zikr ile) *melekût* âleminde dolaşmaya başlar, *mârifet* havuzlarına uğrar, Allah'a yönelir ve O'nun *rahmet* kapısını çalar, sonunda *aşk*'la O'na bakar». *Bk.* Tarîkat, Tasavvuf, Sünnet, Şeriat, Mârifet, Tevbe, Sıdk, Sabır, Verâ, Zühd, Rızâ, Tevekkül.

TARÎKAT — Tanrılık bilgiyi elde etme yolu... *Yol* anlamına gelen Arapça *tarîk* sözcüğünden türetilmiştir. Tasavvuf terminolojisinde *Tanrı'ya kavuşma yolu* olarak tanımlanır. İslâm dini açısından Tanrılık bilgiyi elde etmenin tek *yol*'u *Kur'an* ve *hadîs*'lerdir, eşdeyişle *Tarîkat-ı Muhammediyye* (Peygamber Hz. Muhammed'in yolu)'dir, başkaca hiçbir yorum gerekmez. Ne var ki tasavvufçular bu düşünceye katılmazlar, onlara göre dinin *açık (Ar.* Zâhir) anlamları bilgisizler içindir (ki bu bilgisizler o çağın Arap dünyasında yüzde doksan dokuzdur) ve bilgili ya da bilgiye yetenekli kişiler için *gizli (Ar.* Bâtın) anlamları vardır ki ancak büyük çapta bilgililerin yorumlarıyla açığa çıkarılabilir. Yorum kapıları bu gerekçeyle açılınca çeşitli bilgilere göre çeşitli yorumların meydana gelmesi ve bu yüzden çeşitli *tarîkat*'ların oluşması doğaldır. *Şeriat*'dan *hakikat*'a *mârifet*'le geçilmektedir. Çeşitli ustalar çeşitli *mârifet*'ler gösterdiklerinden tutulacak *yol*'lar da doğal olarak çoğalmıştır. Ana tarîkatlardan *kol*' lar ve kollardan da sayısız ikincil, üçüncül, dördüncül vb. kollar ayrılmıştır. Tarîkatlara ve kollarına örnek olarak *Adliyye* (Mûtezile'nin başka bir adı), *Abidiyye* (Kerrâmîliğin bir kolu), *Ahşediyye* (Ahşed bin Ebi Bekr tarafından kurulan bir Mûtezile tarîkatı), *Ammariyye* (Câfer'in oğlu Muhammed'i imam tanıyanların tarîkatı), *Amriyye* (Ebû Amr' ın kurduğu, Mûtezile'nin en büyük tarîkatlarından biri), *Aslahiyye* (Bir Mûtezile tarîkatı), *Asvariyye* (Ali Esvârî tarafından kurulan, Mûtezile'nin en önemli tarîkatlarından biri), *Aziriyye* (Necede'yi mâzur gördüklerinden ötürü bu adı alan Hâricîliğin bir kolu), *Bâkırıyye* (Muhammed Bâkır'ın ölümsüz olarak sağ olduğuna inandıklarından ötürü bu adı alan İmâmîliğin bir kolu), *Behşemiyye* (Ebû Hâşim'in kurduğu bir Mûtezile tarîkatı), *Bekriyye* (Bekr bin Zeyd'in kurduğu soğan ve sarımsak yemeyi haram sayan bir tarîkat), *Bergusiyye* (Muhammed İsâ Bergus'un kurduğu, Neccâriyye tarîkatının bir kolu), *Zerkukiyye* (Şiîliğin bir tarîkatı), *Beyâniyye* (Şiîliğin Beyan bin Sem'an tarafından kurulan bir tarîkatı), *Beyâziyye* (İbâziyye tarîkatının başka bir adı), *Bişriyye* (Mûtezile'nin Bişr bin Mu'temir tarafından kurulan bir kolu), *Butriyye* (Şiîliğin Sâlihiyye tarîkatının bir başka adı), *Câferiyye* (Mûtezile'nin Câfer bin Mubaşşar ve Câfer bin Harb taraflarından kurulan tarîkatı. İmâmîliğin hukukçuları da Câfer-us-Sâdık'ın adından ötürü bu adla anılırlar), *Câhizîyye* (Mûtezile'nin Câhiz'in düşüncelerini benimseyen en önemli kolu. Câhiz, İslâm dünyasının yetiştirdiği en önemli birkaç bilginden biridir), *Cârudiyye* (İmâmîliğin Zeydiyye'den ayrılan bir kolu), *Cebriyye* (İnsanlar için irâde özgürlüğü tanımayan ünlü tarîkat, bu tarîkat düşüncesine göre her şeyi Tanrı yapar ve yaptırır),

Cehmiyye (Cehm bin Saffân tarafından kurulan kaderci bir tarîkat), *Cenâhiyye* (Şiîliğin önemli bir kolu), *Cubbâiyye* (Mûtezile'nin Ebû Ali Muhammed Cubbâî tarafından kurulan çok önemli bir kolu. Kulların Tanrı'ya değil, Tanrı'nın kullarına itaat ettiğini ilerisürer ve buna kanıt olarak da «başkasının murâdını yapan ona itaat etmiş demektir» der), *Habıtiyye* (Mûtezile'nin Ahmet bin Hâbıt ve Fadl Hadesî taraflarından kurulan önemli bir kolu), *Hadesiyye* (Habıtiyye'nin öteki adı), *Hadbiyye* (Mûtezile' nin Fadl Hadbî tarafından kurulan önemli bir kolu), *Hafsiyye* (Neccâriyye'nin bir kolu), *Hakaikiyye* (Kerrâmîliğin bir kolu), *Halefiyye* (Acâride'nin bir kolu) vb. gösterilebilir. *Bk.* Tasavvuf, Mezhep, Kol, Şûbe, Tarîk.

TARÎKAT-I MUHAMMEDİYYE — *Bk.* TARÎKAT.

TARÎK-İ HİDÂYET — İslâmın bütün şart ve kurallarına uygun olarak tutulan yol... *Doğru yol* anlamındadır. *Bk.* Tarîkat.

TASAVVUF — Bireysel dincilik... Dilimizde *İslâm gizemciliği* deyimiyle dilegetirilir ve genellikle şöyle tanımlanır: *Aklın yetmediği alanlarda ve özellikle de Tanrı kavramında gerçeği gönül yoluyla ya da irâde gücüyle bulmayı amaçlayan felsefesel din öğretisi.* Şöyle tanımlayanlar da var: *Kişinin kendini dünya ilgilerinden ayırıp Tanrı sevgisine bağlaması.* Şeyh-ül-İslâm Zekeriya el-Ansârî şöyle tanımlıyor: «Tasavvuf, nefsi tezkiye etmenin yollarını, ahlâkı güzelleştirmeyi ve sonsuz mutluluğa ulaşmak için iç ve dışı (bâtın ve zâhiri) düzelten bir bilimdir» *(Risâle-i Kuşayrîyye Hâmişi,* s. 7). Şeyh Ahmed Zervak şöyle diyor: «Tasavvuf, kalbleri düzeltmek ve Allah'a bağlamak bilimidir» *(Kavâid-üt-Tasavvuf,* Kaaide: 13-56). Ünlü gizemci Cüneyd-i Bağdâdî şöyle demektedir: «Tasuvvuf, her türlü kötü huydan kurtulup güzel bir ahlâka sâhibolarak yaşamaktır» *(Nusrat-ün-Nebevîyye,* s. 12). Şeyh Zervak, yukarda sözü edilen ünlü yapıtında şu özeti de veriyor (İbid, s. 2): «Tasavvufun iki bine yakın tanımı ve yorumu vardır. Ama tümü *Allah'a yönelmek* tanımıyla özetlenebilir». Görüldüğü gibi bütün bu tanımlarda Allah'a yönelmek için gösterilen çaba *bireysel*' dir, demek ki tasavvuf bireysel bir tapım (İbâdet-i ferdîye) ve bireysel bir dincilik (dindarlık)'tir. Büyük gizemcilerden (sûfîlerden) İbn Âbidin *Red-di Muhtâr* adlı ünlü yapıtında şöyle demektedir: «Tarîkat, mesâfeleri aşıp makaamlara yükselmek için girilen bir yoldur. Allah'a giden yolun dışı ve içi (zâhiri ve bâtını) vardır. Dışı şeriat ve içi hakikattır. Şeriatta hakikat sütte yağ gibidir, sütü çalkalamadan yağı alınamaz. Ama her ikisinin de amacı Allah'a gereği gibi kulluk etmektir» (İbid, c. III, s. 303). İslâmsal disiplin içinde oluşmuş bulunan *tasavvuf,* genel olarak, iki öğeyle açıklanmaktadır. Bunlardan biri varlıkbirliği (*Ar.* Vahdet-i vücûd) felsefesi, ikincisi dinin yüzeyiyle yetinmeyerek derinliklerine inme eğilimidir. Ne var ki bu öğelerin ikisi de İslâmsal tasavvufun başlangıcında geçerli değildiler, akıma zamanla karışmışlardır. İslâmsal tasavvuf, ilkin Batı'da da görüldüğü gibi, dinsel yaşamın aşırı, ama zorunlu bir sonucu olan gizemcilik (*Fr.* Mysticisme)'le başlamıştır. İlk mutasavvıflar dinsel yaşamı, içlerine kapanarak, bireysel olarak ve ruhsal yanlarıyla yaşamak isteyen aşırı sofulardı. Bu sofular, varlıkbirliği felsefesinden habersiz oldukları gibi kutsal kitabın açık anlamlarının altındaki gerçek anlamlarını bulup çıkarmak isteğini de duymamışlardı. Amaçları, sadece aşırı bir müslüman olarak, dünya işlerinden el etek çekip bütün gün ve gecelerini dinsel bir yaşama vermekti. Nitekim İslâm Peygamberi de peygamberliğe hazırlanırken böylesine bir yaşam sürmüştü. İlk mutasavvıfların dileği, belki de sadece ona benzemekten başka bir şey değildi. Günlerini ve gecelerini örneğin Hasan Basri Tanrı korkusuyla titreyerek (Bk. El-Isfahânî, *Hilyet-ül-Evliyâ,* c. II, s. 131), Rabia Adeviyye Tanrı aşkıyla ağlayarak (*Bk.* Şa'rânî, *El Tabakat-ül*

-Kübrâ, c. I, s. 72) geçiriyordu; varlıkbirliğini düşünerek ya da dinsel sözcüklerde gizli anlamlar arayarak değil. O zamanlar aşırı dincilikte Peygamberi ve yakınlarını taklit eden *ehl-i sünnet*'e de *mutasavvıf* deniyordu. Arap bilgini İbni Haldun, ünlü *Mukaddime*'sinde şöyle der: «Tasavvuf, bir şeriat bilimidir. Temeli, ashâb (Peygamberin yakın dostları) ve tâbiîn (bu yakın dostların dostları) ile onlardan sonra gelenlerin hak ve hidâyete uyan hâlleridir ki kendini Allah'a vermek, tapımla uğraşmak, dünyanın her türlü işlerinden ve süslerinden yüz çevirmek, çoğunluğun önem verdiği mal ve mülkten el etek çekmek, halktan ayrılarak ve yalnızlığa çekilerek ibâdete dalmaktır». Bir başka İslâm bilgini Sühreverdî de *Avârif-el-Maarif* adlı yapıtında mutasavvıfların ehl-i sünnetten olduklarını, tapımı şeriata uygun olarak yaptıklarını, dinin kural ve temellerini araştırmakta derinleşerek dinin gerçek amacına doğru yürüdüklerini ve böylelikle tam ve gerçek bir inana kavuştuklarını yazmaktadır. İslâmsal bilgilerde çok yetkili bir kişi olan ve mutasavvıflara karşı olduğunu hemen her yapıtında açıkça söyleyen Abdülbâki Gölpınarlı bile bir yapıtında: «Hiç şüphe yok ki sûfîler içinde şeriata harfi harfine riayet edenler vardır» demektedir (*Bk.* A. Gölpınarlı, *Tasavvuf*, 1969, s. 97). Zamanla tasavvufa katılmış bulunan panteist felsefeyle bâtınîlik, bu akıma, iki temel özelliği olan varlıkbirliği anlayışıyla yoruma dayanan içrekçiliği getirmişlerdir. Bu katışma sonunda tasavvuf şu aşamalara ulaşmıştır: *İlmelyakîn* aşamasında dini olduğu gibi, eşdeyişle herkes gibi görür, uygular. *Aynelyakîn* aşamasında görünenden görünmeyene, dinin derinliklerine inmeye çalışır. *Hakkalyakîn* aşamasında dinin gerçek amacına varır ve tam bir inan içinde ölüp Tanrı'da ölümsüzleşir. Bu son aşamayı Cüneyd-i Bağdâdî şöyle tanımlamaktadır: «Tasavvuf, Tanrı'nın seni senden öldürüp kendisiyle yaşatmasıdır». Tasavvuf sözcüğünün hangi kökten türediği de tartışılmalıdır. Genel olarak *bilgi* anlamına gelen Yunanca *sophia* sözcüğünden türediği ilerisürülür. Deyimin ilkin ne zaman kullanıldığı kesin olarak bilinmemekle beraber, Yunan felsefesiyle ilişki kuran ilk İslâm düşünürlerinden çok önce kullanıldığı sanılmaktadır. Bîrûnî'nin *Tahkik-i ma lil-Hind* adlı yapıtında ilerisürdüğü (s. 16) bu sav, doğru olmasa gerektir. Yoksulluğu yeğlemeleri dolayısıyla Arapça *yünlü dokuma* anlamına gelen *sof* giymeleri yüzünden bu adı almış olduklarını ilerisürenler bulunduğu gibi *çardak* anlamına gelen *suffe* deyiminden türediğini söyleyenler de vardır. Çünkü ilk tasavvufçular *ashâb-ı suffe* adı verilen bu *mescid avlusu halkı* sayılmaktadır, yaşamları tam bir Allah'a kulluk yaşamı olduğundan daha sonraki sufîlere örnek olmuşlardır (*Bk.* Ehlüssuffa). Ne var ki Peygamberin yaşadığı çağda *sûfî* deyimi kullanılmadığı gibi *tasavvuf* bilimi de yoktu. Kullanılmamıştı, çünkü günlük yaşamları tam ve koyu bir dindarlıktı ve bu yaşamı dilegetirmek için de *müslüman* deyimi yetiyordu. Tasavvuf bilimi de yoktu, çünkü zâten mutasavvıf bir yaşam sürenlerin böyle bir bilime ihtiyaçları yoktu, her gün gözlerinin önünde bulunan Hz. Peygambere uymak onlara yetiyordu. Ashâb ve tabiîn *sôfî* adını almamış olmakla birlikte fiilen *sôfî*'ydiler. *Bk.* Gizemcilik, Mistisizm, Tarîk, Tarîkat, Sôfî, Sofu, Vahdet-i vücûd.

TA'SİS — *Bk.* TE'SİS.

TAŞKÎK — *Bk.* TEŞKÎK.

TAŞLAMA — Şeytana ve nikâhsız cinsel birleşmede bulunan kadına taş atma... İslâm dilinde *taşlama* (Recm) iki ereğe yöneliktir: Şeytan'a ve nikâhsız olarak cinsel birleşmede bulunan ve belki de bundan ötürü bir çeşit şeytan sayılan kadına. Ne var ki bu iki taşlamanın sonuçları birbirinden farklıdır: Şeytan kovulmak, kadınsa öldürülmek için taşlanır. Zinâ eden kadının taşlanması *recm* başlığında anlatılmıştır (*Bk.* Recm). *Taşlanmış* ve *kovulmuş* (Racîm) olan Şeytan'ı taşlama işlemi Hac davranışla-

rıyla (menâsikiyle) ilgilidir. *Kötülüğü kovma* (Def-i şer) niteliğinde olan şeytan taşlama geleneği İslâmöncesinde de vardı, İslâmlık bu geleneği sürdürmüştür. Hac sırasında şeytan taşlama Kur'anda buyrulmamıştır. Hz. Peygamber tarafından yapıldığı için yerine getirilmektedir. Şeytan, hacılar tarafından Kurban Bayramı'nın dört gününde de taşlanır. Ama birinci günü (10 Zilhicce günü) taşlama *ihram*'lıyken yapılır ve sonra ihramdan çıkılır (*Bk.* İhram). Bayramın öteki üç gününde atılan taşlar ihramdan çıktıktan sonra atılan taşlardır. Bayramın birinci günü sabahı Müzdelife'den (*Bk.* Müzdelife) Mînâ'ya gelinir (*Bk.* Minâ). Hacılar Müzdelife'den topladıkları taşlardan (bu taşlar mercimekten büyük, cevizden küçük olmalıdır) yedi tâne alıp önce *büyük cemre*'yi, sonra ondan 156 metre uzaklıkta bulunan *orta cemre*'yi geçerek ondan da 116 metre uzaklıkta bulunan *Akaba cemresi*'ne gelirler. Her seferinde *Bismillâhi Allahu ekber* diyerek (abdestli bulunmaları şarttır) baş ve işâret parmaklarının ucuyla tutup yedi taşı teker teker şeytanı simgeleyen cemreye atarlar. Cemrelere taş atmak vâcib, taş atarken Minâ'yı sağa ve Kâbe'yi sola almak sünnet, büyük bir taşı parçalayıp atmak mekrûhtur. Bayramın ilk günü sâdece Akabe cemresine taş atılır. Bayramın ikinci, üçüncü ve dördüncü günleri her üç cemre de taşlanır, demek ki toplam olarak cemrelere yetmiş küçük taş atılır. Bu taşların Müzdelife'den toplanması öğütlenirse de şart değildir, başka yerlerden de toplanabilir. Yalnız taş atarken cemrelere dört metreden çok yaklaşılmaması gerekir. Cemrelere taş herhangi bir yönden atılabilir, ama atılan taş cemreye düşürülmelidir. Cemrelerden taş toplanamaz ve şeytana atılan taşlar bir daha kullanılamaz. Toplanıp da kullanılmamış olan taşların gömülmesi öğütlenir. Taş atma zamanları da çok önemlidir ve titizlikle saptanmıştır. Taşlama zamanı bayramın birinci gününün fecrinden ikinci gününün fecrine kadardır. Bununla birlikte taş atmayı özürsüz olarak geceye bırakmak mekrûhtur (Bu konudaki özür kadın ya da güçsüz olmak ve kalabalığa sokulamamaktır). Bayramın ikinci günü taşlama zevâlden sonra başlar ve üçüncü günün fecrine kadar sürer. Üçüncü günü de, ikinci günü gibi, zevâlden sonra başlayıp dördüncü günün fecrine kadar taş atılabilir. Dördüncü günü taşlama süresi fecirden güneşin batışına kadardır. Bayramın dördüncü gününe kalmak istemeyenler bayramın üçüncü günü taşlarını zevâlden önce de atabilirler. Zamanında atılamamış taşlar kazâ edilerek ertesi günü de atılabilir, ama cezâ olarak bir koyun ya da keçinin kurban edilmesi gerekir. Ne var ki dördüncü günün akşamı kazâ zamânı da biter ve taşlama sona erer. Atılmamış ts varsa ya da hiç taş atılmamışsa cezâ olarak kurban kesilmesi gerekir. Güçsüzlük nedeniyle bizzat taş atamayan özürlüler bir vekil saptayarak taşlarını attırabilirler. Akabe cemresi taşlandıktan sonra traş olup ihramdan çıkılır. Bundan ötürü de şeytan taşlamaya, hacıların kötülükleri kendilerinden uzaklaştırarak günlük doğal yaşamlarına dönmelerini hazırlamak anlamı verilmiştir. *Bk.* Hac, Recm, Cemre, Müzdelife, Minâ, Kâbe, İhrâm, Sây, Kerkûr.

TAŞ TAPIMI — *Bk.* KERKÛR.

TATAVVÛ — Nâfile namazı kılma... Hz. Muhammed'in kimi zaman yapıp kimi zaman yapmadığı işlemlere uygun davranmayı da dilegetirir, bu anlamda işlenmesi beğenilen, ama işlenmemesi yasak olmayan davranışlarda bulunmak demek olmakla *müstehâb* ve *gayr-ı müekked sünnet* deyimleriyle anlamdaştır. *Bk.* Nâfile, Sünnet, Müstehâb.

TATAVVÛ NAMAZI — *Bk.* NÂFİLE.

TÂÛN — Putataparları ve Tanrı'ya ortak koşanları cezâlandırmak için Tanrıca gönderilen salgın hastalık... Arapçadır, *vebâ hastalığı* demektir. Üsâme İbn Zeyd şu hadîsi nakletmektedir: «Tâûn hastalığı, İsrâiloğullarından bir bölüğe ve sizden önce gelen uluslara azgınlık-

ları ve günahları nedeniyle gönderilen bir hastalıktır, bir cezâdır. Bir yerde bu hastalığın çıktığını duyarsanız sakın oraya gitmeyin. Bulunduğunuz yerde bu hastalık çıkarsa orada kalın, sakın bundan kaçarak başka yere gitmeyin». Hz. Peygamberin bu hadîsinde bulaşıcı bir hastalığın yayılmasını önleyici bir anlam da var. Hz. Ömer vebâ hastalığı çıktığını duyunca Şam'a gitmekten vazgeçip Medîne'ye dönmüş. Ebû Ubeyde bin Cerrah ona: Allah'ın kaderinden (kudretinden) mi kaçıyorsun? demiş. Hz. Ömer de şu karşılığı vermiş: Evet, Allah'ın bir kaderinden öbür kaderine kaçıyorum.» Hz. Ayşe de şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimize tâûnu sordum. Şöyle dedi: O bir azâbdır ki Allah dilediklerine gösterir, inananlara rahmettir. Kim tâûn çıkınca Allah'ın takdirine inanarak sabredip yurdunda kalarak ölse şehid gibi sevâp alır». Yorumcular bu hadîsi «sonradan başka bir hastalıktan da ölse gene o sevâp verilir» anlamında yorumlamışlardır. Enes de Hz. Peygamberin şöyle dediğini bildiriyor: «Tâûndan ölen her müslüman şehiddir». Ebû Hüreyre de bunu pekiştiren bir hadîs nakletmiştir. *Bk.* Şehîd, Cezâ.

TÂUS — *Bk.* MELEK-İ TÂUS.

TÂUSİYYE — Şiîliğin bir kolu... XIII. yüzyılda Tâusî tarafından kurulmuştur. Tanrı'nın Tâusî'nin kişiliğinde belirdiğine inanırlar. *Bk.* Şiîlik.

TAVÂF — Kutsal sayılan bir nesnenin ya da yerin çevresinde dolanma... Örneğin Kurban Bayramlarında, hac yaparken Kâbe'nin çevresi *tavâf* edilir. Arapların putataparlık çağlarından kalma ve İslâm dinince de benimsenmiş çok eski bir gelenektir. Hanefî mezhebine göre *tavâf,* haccın iki temel koşulundan (rüknünden) biridir (Öteki temel koşul, Arafat'ta vakfe'dir). Ziyâret tavâfı farzdır, Kurban Bayramı'nın ilk üç günü içinde mutlaka yapılmalıdır, bu süre içinde yapmak vâcibdir. Ertelenmesi cezâ olarak kurban kesmeyi gerektirir ki bu cezâyı yerine getirmek de vâcibdir. Tavâfla ilgili olarak haccın öteki vâcibleri şunlardır: 1. Tavâfı abdestli yapmak, 2. Tavâfı mahrem yerleri örterek yapmak, 3. Tavâfa her seferinde karataş (Hacer-i esved)'tan başlamak, 4. Özrü olmadıkça tavâfı yürüyerek yapmak, 5. Tavâfı Hatîm denilen yerin dışında yapmak, 6. Her tavâftan sonra iki rekât namaz kılmak, 7. Dışardan gelmiş olanların ayrıca vedâ tavâfı yapmaları, 8. Ziyâret tavâfının farz olan dört dolanmasına üç dolanma daha ekleyerek yedi dolanma yapmak. Bunlara yukardaki iki vâcibi de eklersek haccın yirmi beş vâcibinden on tânesi tavâfla ilgilidir. Kâbe'nin çevresinde tavâf edilmeden yapılan hac bitmiş sayılmaz, eşdeyişle hacı adayi hacı olmaz, yukarda bildirilen cezâyı vermek koşuluyla hacı adayı bu tavâfı yaşamı süresince her zaman yapabilir, ne var ki hac tavâf yapıldıktan sonra tamamlanır ve hacı adayı da ancak o zaman hacı olur. Erkekler tavâfa başlamadan önce *ızdıbâ* yaparlar, eşdeyişle sırtlarındaki ihrâmın bir ucunu sağ koltuk altından alıp sol omuzlarının üstüne atarlar ve tavâfın sonuna kadar da böyle kalırlar. Bundan sonra da *kudüm tavâfı*'na niyet etmek şarttır, tavâf niyeti şöyle yapılır: «Allahım, ben senin Kâbe'ni kudüm tavâfı olmak üzere yedi şavt dolanmak istiyorum, bunu bana kolaylaştır ve dolanmalarımı kabul eyle» (*Bk.* Şavt). Karataştan başlayarak Kâbe'nin çevresinde yedi kez dolanma ancak bu niyetten sonra yapılabilir. Yedi dolanmanın ilk üçünde erkekler *remel* yaparlar (*Bk.* Remel). Tavâftan sonra iki rekât tavâf namazı kılınır (Yukarda görüldüğü gibi vâcibdir). Tavâf, sağdan başlanarak yapılır. Tavâf deyimi yedi dolanmanın tümünü kapsar, eşdeyişle yedi dolanma bir tavâftır, her dolanma bir şavttır. Niyet edilirken tavâfın hangi biçimi yapılacaksa ona niyet etmek şarttır. Tavâf'ın çeşitli biçimleri vardır: 1. *Kudüm tavâfı* (Mekke'ye ayak basma tavâfı), 2. *Hac tavâfı* (Hacı olmak için yapılan tavâf), 3. *Umre tavâfı (Bk.* Umre), 4. *Vedâ tavâfı* (Hacı olmak için uzaktan gelmiş olanların Mekke'den ay-

rılacakları zaman yapmaları gereken tavâf (yukarda da görüldüğü gibi vâcibdir). Tavâfa, namaza başlarken yapıldığı gibi, eller kaldırılıp *Bismillâhi Allahu ekber* diyerek karataşın (Hacer-i esved) önce sağına ve sonra soluna konarak başlanır, ilkin karataş öpülür. Kalabalıktan yanına yanaşılamıyorsa uzaktan eller kaldırılarak işâretle karataşa konuyormuş gibi yapılır ve sağ elin avucu öpülür. Her dolanmaya (şavt'a) başlarken bunun böylece yapılması şarttır, eşdeyişle bu başlama koşulları her dolanmaya başlarken yinelenecektir. Karataş öpüldükten sonra şöyle duâ edilir: «Allahım, senin rızânla sevgilin ve Peygamberin Muhammed Aleyhisselâmın sünnetine uyarak Kâbe'ni tavâf edeceğim, sana hamdü senâlar olsun, sana verdiğim sözü tutmam için beni güçlendir, beni bağışla, kulluk görevimi kolaylaştır büyük Allahım». Tavâfın her dolanımında (şavt'ında) okunması gereken duâlar da vardır, yalnız bu duâların Rükn-ü Yemânî'ye kadar okunup bitirilmesi gereklidir, çünkü Rükn-ü Yemânî'yle Hacer-i esved arasında şu duânın okunması zorunludur: «Yâ Rabbî, bize gerek bu dünyada ve gerek öbürdünyada iyilikler ver, bizi cehennem azâbından koru, bizi iyilerin yanına cennetine koy, ey bağışlaması bol olan âlemlerin efendisi büyük Allahım». Rükn-ü Yemânî'ye her varışta burası selâmlanır, ama öpülmez. Rükn-ü Yemânî denilen yere kadar okunup bitirilmek koşuluyla her dolanmanın duâsı ayrıdır. Böylece yedi dolanma tamamlandıktan sonra olabilirse Makam-ı İbrahim'de, olmazsa herhangi bir yerde iki rekât tavâf namazı kılınır. *Fâtiha*'dan sonra birinci rekâtta *Kâfirûn* ve ikinci rekâtta *İhlâs* sûrelerinin okunması öğütlenmektedir. Bu namazdan sonra da Makam-ı İbrahim'de duâ edilir, bu duânın Türkçesi şöyledir: «Allahım, gizli ve açık her şeyim senin bilgin içindedir, beni bağışla ve özrümü kabul eyle. Allahım, tüm gereksinmelerim senin bilgin içindedir, gereksediklerimi ihsân eyle. Allahım, tüm kusurlarım ve günahlarım senin bilgin içindedir, onları affeyle. Ben senden yetkin bir inan, sana bütünüyle bağlı bir yürek, senden gelen her şeye boyun eğen sağlam bir anlayış dilemekteyim. Dünya ve âhirette benim efendim sensin, beni müslüman olarak yaşat, müslüman olarak öldür ve müslüman olarak iyi kullarına kat büyük Allahım. Allahım, bizlere bağışlamadığın günah, yok etmediğin kuşku, kolaylaştırmadığın gereksinme bırakma. İşlerimizde kolaylık ver, gönüllerimizi aç, yüreklerimizi nurlandır, tüm yaptıklarımızı iyilik ve güzellikle sonuçlandır. Allahım, bizleri müslüman olarak öldür, müslüman olarak dirilt, aşağılanmadan iyi kullarına kat yâ Rabbî». Ümmü Seleme şu hadîsi naklet mektedir: «Peygamberimize özrümü söyledim, şöyle buyurdu: Binekli olarak halkın arkasından tavâf et». Bu hadîsten bir özür durumunda hayvan sırtında da tavâf yapılabileceği anlaşılmaktadır. Hz. Ayşe de şu hadîsi naklediyor: «Hactan başka niyetim olmadan Peygamberle Kâbe'ye varıp tavâf ettim. Peygamberimiz kurbanını yollamamış olanların ihramdan çıkmasını bildirdi. Kumalarım (Hz. Peygamberin öbür eşleri. O.H.) kurban yollamadıkları için ihramdan çıktılar. O sırada âdet gördüğümden umre tavâfını yapamadım ve ihramdan çıktım. İhramdan çıkanlar terviye günü (Hacıların yanlarına su alarak su bulunmayan Minâ'ya gittikleri gün. O.H.) hac niyetiyle gene ihrama girdiler. Biz Minâ'yla Mekke arasındaki Mahzab'da dinlenirken Peygambere: Efendim, herkes umreyle haccı birlikte yapıyor, ben sâdece hacla kaldım, dedim. Peygamberimiz: Mekke'de tavâf etmedin mi? dedi. Edememiştim, deyince: Öyleyse kardeşinle Ten'ime git, umre için ihram giy, buyurdu. Öyle yaptım. Minâ'da Safiye de âdet görmüştü, bana: Hapis olduk, vedâ tavâfı yapamayız, dedi. Bunu Peygamberimize anlatınca o, Safiye'ye: Saçı kesilesice, kurban günü tavâf etmedin mi? dedi. Safiye: Etmiştim, deyince: Öyleyse zarar yok, herkes gibi yola çık, buyurdu». Âdet gören kadınlara vedâ tavâfı gerekmediği bu hadîsten anlaşılmıştır, İslâm

hukuku deyimiyle bu durumda vedâ tavâfı sâkıt olur (düşer). Haccı bırakıp umreye çevirme sorununda Hanefîler, Şâfiîler ve Mâlikîler bunun o yıla özgü olduğunu söylemişlerdir. Hanbelîlerse Peygamberin bu hadîsine göre bunun her zaman yapılabileceğini ilerisürmüşlerdir. Hz. Hafsa da şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimizin buyruğuyla herkes hac niyetini umreye çevirerek ihramdan çıkmıştı. Ben: Ey Allah'ın elçisi, herkes ihramdan çıktı, oysa siz çıkmadınız? dedim. Şöyle buyurdu: Ben saçımı sağlamca toplayıp bağladım ve kurbanımı nişanladım. Minâ'da kurbanımı kesinceye kadar ihramdan çıkmayacağım». İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe bu hadîse dayanarak Peygamberin hacla umreyi birleştirmek niyetiyle ihrama girdiğini, bundan ötürü de haccın en üstününün (efdalinin) hacla umreyi birleştiren *Hacc-ı kırân* olduğunu ilerisürmüştür. Ona göre bundan sonra *Hacc-ı temettu* (Sâdece umreyle yapılan hac) ve en sonunda da *Hacc-ı ifrad* (Umresiz yapılan hac) gelmektedir. İmam Şâfiî'yle Mâlikî, önce yalnız hac için ihrama girdiğini ve daha sonra buna umreyi eklediğini ilerisürerek haccın en üstünü umresiz yapılan hac (Hacc-ı ifrad)'tır demişlerdir. Bunlara göre de üstünlük (efdâllik) bakımından ikinci sırada yalnız umre için yapılan hac, üçüncü sırada hacla umreyi bir arada toplayan hac yer alır. İmam Hanbel'se her zaman olduğu gibi hadîsin dış anlamıyla amel ederek haccın en üstünü yalnız umre için yapılan hactır demiştir, çünkü ona göre Hz. Peygamber yalnız umre için ihrama girmiş ve kurbanını nişanlamıştı. Ebû Hanîfe'ye göre sâdece umre niyetiyle ihrama girene *temettu kurbanı,* aralık vermeden umreyle birlikte yapılan hac için ihrama girene *şükür kurbanı* gerekir. Sâdece hac niyet edene kurban gerekmez (Öteki üç mezhep de bu konuda Hanefîlikle birleşmektedir). Ebû Hanîfe'yle İmam Mâlik'e göre umre müekked sünnettir, Şâfiî ve Hanbelî'ye göreyse umre hac için farzdır. İbn Abbas şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimiz tavâf yaparken birinin bir körü ipe bağlayıp çekerek tavâf ettirdiğini gördü ve şöyle buyurdu: Elinden tut da tavâf ettir». İbn Ömer de şu hadîsi nakletmektedir: «Kurbanını gönderen haccı bitirinceye kadar ihramda kalsın, göndermeyen tavâf etsin, Safâ'yla Merve arasında koşsun ve saçını kestirip ihramdan çıksın. Sonra Arafat'a çıkacağı zaman yeniden hac niyetiyle ihrama girsin. Fakat umre ve temettu'dan dolayı kurban bulamayan üçü ihramdan ve yedisi ülkesine döndükten sonra olmak üzere on gün oruç tumalı». Bu hadîs hac aylarında (Şevvâl, Zilkaade, Zilhicce sonuna kadar) umrenin câiz olduğunu ve hacdan önce umre yapılabileceğini bildirmektedir. Sürâka, Hz. Peygambere sormuş: Ey Allah'ın elçisi, umre yalnız size ya da bu aylara mı özgüdür? Peygamber şöyle buyurmuş: Hayır, herkese, hem de kıyâmete kadar... Bu hadîsten aynı zamanda umre ve temettu' dan ötürü kurban kesemeyenin Zilhicce' nin altıncı günü hac niyetiyle ihrama girmesi ve 7, 8, 9. günlerinde oruç tutması gerektiği de anlaşılmaktadır, on günü tamamlamak için geri kalan yedi günlük orucu da ülkesine dönünce tutacaktır. *Bk.* Hac,, Umre, Sây, İhram, Kâbe, Mekke, Şavt, Vedâ haccı.

TAVL SÛRESİ — *Bk.* MÜ'MİN.

TAYFURÎYYE — Ünlü gizemci Bayezid-i Bistâmî'nin yolundan gidenlere verilen ad... Bistâmî'nin asıl adı olan Ebû Zeyd Tayfûr'dan türetilmiştir. *Bistâmîyye* de denir. Daha sonra bu ünlü tarikattan *Aşkîyye* ve *Bayrâmîyye* kolları ayrılmıştır.

TA'ZÎYE — Ölü gömüldükten sonra hısım ve akrabâlarına baş sağlığı dileme... Ölü gömüldükten sonra hısım ve akrabâlarına üç gün içinde başsağlığı dilemenin çok sevaplı olduğunu Hz. Peygamber çeşitli hadîslerinde bildirmiştir. Uzakta bulunanlar üç günden sonra da başsağlığı dileğinde bulunabilirler. *Bk.* Ölü, Ölüm.

TEBÂREKE — Uğurlu olsun... *Bereketli olsun* (Mübârek olsun) demektir, *Tanrı'nın verdiği bolluk* anlamındaki *bereket* deyiminden türemiştir, bu kökten türeyen *mübârek* deyimine *kutsal* anlamı da katılmıştır, örneğin *kandil geceleri*'ne bu anlamda *mübârek geceler* denir. *Tebârekelleziy* deyimiyle başlayan iki sûre *(Fürkaan* ve *Mülk* sûreleri) vardır, bunlardan özellikle *Mülk* sûresi bir ölünün ardından (öldüğü geceden başlayarak) yedi gece yedişer kez olmak üzere toplam olarak 49 kez okunur. *Bk.* Mülk.

TEBBET — Leheb sûresinin ikinci adı... *Leheb* sûresi *elleri kurusun ya da kırılsın* anlamına gelen *tebbet yedâ* deyimiyle başladığından bu adla da anılır. Bu sûreye *Tebbet Leheb sûresi* diyenler de vardır. Çok kısa bir sûre olduğundan namazlarda okunur. *Bk.* Leheb.

TEBE-İ TÂBİÎN — Hz. Peygamber çağının üçüncü kuşağı... İkinci kuşak (nesil) olan *tâbiîn*'i görmüş ve onlarla konuşmuş olanları dilegetirir. Bilindiği gibi Peygamber çağında yaşayıp bizzat Hz. Peygamberi görmüş ve onunla konuşmuş olan birinci kuşak *sahâbe* (Ashâb)'lerdir. Ebû Said el-Hudrî şu hadîsi nakletmektedir: «Ümmetime bir zaman gelecektir ki bu ordu savaşacak ve içinizde Peygamberin ashâbından kimse var mı? diye sorulunca: Evet, vardır, denilecek. O orduya zafer vardır. Daha sonra bir zaman gelecek ki Peygamberin ashâbını gören (onlarla sohbet eden) kimse var mı? diye sorulunca: Evet, vardır, denilecek. Onlar için de zafer vardır. Ondan sonra da bir zaman gelecek ki Peygamberin ashâbını görenleri gören var mı? diye sorulacak ve: Evet, vardır, denilecek. Onlar da zafere ulaşacaklardır». Bu üçüncü kuşağa *etba'ât-ı tâbiîn* de denir. Bu sınıflandırma özellikle Hadîs bilimi açısından çok önemlidir. Güvenilebilen hadîs anlatıcıları (râvîler) sırasıyla bunlardır. *Bk.* Ashâb, Sahâbe, Tâbiîn, Kurenâ, Râvî, Hadîs, Haber.

TEBERNUŞ — Yedi uyurlardan biri... *Bk.* Kehf, Ashâb-ı kehf.

TEBERRÂ — Halîfe Hz. Ali'ye uymayanlardan yüz çevirme... Şiîlerin kullandığı bir deyimdir, sözcük anlamında *uzaklaşma* demektir. Daha özel bir anlamda *ilk Emevî halîfesi Muâviye'nin oğlu Yezîd'le onun soyundan gelenleri sevmeme*'yi de dilegetirmiştir. *Bk.* Şiîlik, Alevîlik, Tevellâ.

TEBERRÂÎYYE — Şiîliğin önemli kollarından Sabbe'nin öteki adı... *Bk.* Sabbe, Şiîlik.

TEBÜK SEFERİ — Hz. Peygamber komutasındaki İslâm ordusunun Bizans ordusuyla karşılaşmak için yaptığı sefer... Tebük, Sûriye sınırında bir yerin adıdır. Hicret'in dokuzuncu yılında Hz. Muhammed'in komutasındaki İslâm ordusu, Receb ayında Bizans'lılarla çatışmak için bu yere gelmişti. Otuz bin kişilik bir İslâm ordusu toplanmıştı ki İslâmlık tarihinde bu kadar büyük bir ordu ilk kez toplanıyordu. Hemen bütün müslümanlar varlarını yoklarını ortaya koyarak bu orduyu donatmak için birbirleriyle yarış etmişlerdi. Bizans ordusunun büyük gücü biliniyordu. Ama bu büyük gücüne karşın Bizans ordusu, İslâm ordusuyla çatışmayı göze alamadı ve geri çekildi. Müslümanlar da oralarda bulunan hıristiyan arap kabîlelerinden cizye alarak geri döndüler. İslâm ordusu hazırlanırken Bizans'lıların büyük gücünü işitip duraksayan kimi müslümanlara *Tevbe* sûresinin 38-39. âyetleri şöyle der: «Ey inananlar, size ne oldu ki Allah uğrunda savaşın denilince olduğunuz yere çöküp kaldınız? Yoksa siz öbürdünyayı bırakıp da bu dünya yaşayışıyla mı yetinmek istiyorsunuz? Ama bu dünya yaşamının gönenci öbürkünün yanında hiç kalır. Eğer savaşa çıkmazsanız Allah sizi acıklı bir azâba uğratacaktır, sizin yerinize başka bir ulusu getirecektir», 81. ve onu izleyen âyetleri de şöyle der: «Allah'ın elçisine karşı gelmek için geride kalıp oturanlar sevindiler. Allah uğrunda mallarıyla, canlarıyla savaşmaktan kaçındılar. Bu sıcakta sefere çıkılmaz, dediler. De ki: Cehennemin

ateşi daha sıcaktır. Bunu bir kavrasalardı. Bu, işlediklerinin cezâsıdır. Artık az gülecekler, çok ağlayacaklardır. Artık içlerinden bir bölük seninle birlikte savaşa çıkmak için buyruğunu dileyecek olursa de ki: Siz benimle hiçbir zaman savaşa çıkamazsınız, benimle hiçbir düşmana karşı vuruşamazsınız. Çünkü siz ilkin arkada kalmayı yeğlemiştiniz, öyleyse varın şimdi de geri kalanlarla birlikte oturun. Onlardan ölen hiç kimsenin namazını kılma, onların mezarları başında da durma. Çünkü onlar Allah'ı ve elçisini tanımadılar, karıştırıcı olarak öldüler. Onların ne malları ne de çocukları seni imrendirsin, çünkü Allah onları dünyada bunlarla azâba uğratmak, canlarını tanımaz olarak almak diler. Allh'a inanın, elçisinin yanında din uğrunda savaşın diye bir sûre bildirilince içlerinden varlıklı olanlar senin uygunu isterler: Bırak bizi de geri kalanlarla birlikte kalalım, derler. Onlar arkada kalanlarla birlikte kalmayı uygun buldular, çünkü yürekleri körletildi, artık anlayamazlar. Elçi ve ona uyanlar din uğrunda mallarıyla, canlarıyla savaştılar; onlar için büyük iyilikler vardır, onananlar bunlardır. Allah onlar için içinden ırmaklar akan cennetler hazırladı, onlar hep orada kalacaklardır, işte bu ulu bir erimdir. Çöl araplarından nicesi engeller ilerisürerek kendilerinin bırakılması için geldiler, Allah'ı ve elçisini yalancı sayanlar geride kaldılar. Bunlardan Allah'ı tanımayanlar acıklı bir azâba uğrayacaklardır. Bitkinlere, hastalara, geçineceği olmayanlara Allah'a ve O'nun elçisine uydukça günah yoktur. Allah uğrunda iyilik edenler de öyle. Allah bağışlayıcı ve esirgeyicidir. Bir de senden binek isteyip de veremediklerin, bundan ötürü gözyaşı dökenler var, onlara da günah yoktur. Kınanacak olanlar zengin olup da geride kalmayı yeğleyenlerdir, Allah onların yüreklerini körletmiştir, onlar artık bilemezler. Siz onların yanına döndüğünüz zaman sizden bağış dileyeceklerdir. De ki: Boşuna dilemeyin, size hiç inanmıyoruz, çünkü Allah sizin yankılarınızı bize bildirdi, yakında O'na döneceksiniz, O da ne işledinizse hepsini size bildirecek. Siz dönüp gelince kendilerinden vazgeçmeniz için Allah'a and içecekler. Siz de onlardan vazgeçin. Çünkü onlar, bulaşık kimselerdir. İşlediklerinin cezâsı olarak durakları cehennem olacaktır», buna karşın 102. âyet de şöyle der: «Birtakımı da günahlarını kendi ağızlarıyla söylerler, onlar iyi işi kötü işle karıştıranlardır. Belki de Allah onların tövbelerini onar. Çünkü Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir». *Tevbe* sûresinin büyük bir bölümü Tebük seferi ve ona katılmayanlarla ilgilidir. Hz. Muhammed, Tebük'ten dönünce iki rekât namaz kılmak için Mescid-i Nebevî'ye girmişti. İçerde mescidin direklerine iplerle bağlanmış birçok kimseler gördü, ne olduğunu sorunca şöyle dediler: Bunlar Tebük seferine katılmadıklarına pişman olanlardır, tövbeleri kabul edilip ipleri sizin tarafınızdan çözülmedikçe bu direklere bağlı kalacaklarına yemin etmişlerdir... Kısa bir süre sonra yukardaki âyet geldiğinden Hz. Peygamber onların iplerini kendi elleriyle çözdü. Bunlar zengin kişilerdi ve malları yüzünden Tebük seferine katılmamışlardı, bundan ötürü mallarını sadaka olarak dağıtmak (tasadduk etmek) istediler, ama Peygamber onların bu önerilerini kabul etmedi. Bunun üzerine sûrenin 103. âyeti indi: «Onların mallarından bir sadaka ayır ki mallarını aklamış olasın, onlar için yalvar (duâ et), çünkü senin yalvarman onları dölendirir». Bu âyetin inmesinden sonra Hz. Peygamber onların mallarının üçte birini sadaka olarak almış ve hayır işlerine harcamıştır. Sûrenin 118. âyeti de şöyle der: «Savaştan geri kalan o üç kişiye yeryüzü bütün genişliğiyle dar geldi, kendileri bile kendilerine dar geldi. Artık Allah'a karşı Allah'tan başka sığınacak hiçbir yer olmadığını iyice anladılar». Bu üç kişi Kâab bin Mâlik, Hilâl bin Ümeyye ve Merâre bin Rebî' dir. Bedir savaşına katıldıkları halde Tebük seferine gitmemişlerdi. Hz. Peygamber, Tebük'ten dönünce bunların yüzüne bakmadı ve bunlarla konuşmadı,

bunun üzerine bütün müslümanlar da onlarla selâmı kestiler. Gerçekte iyi müslümanlar olan bu üç kişi de evlerine kapandılar, dışarı çıkmadılar. Bunlardan Kâab bin Mâlik özellikle çok zengin ve güçlüydü. İslâm toplumuyla arasının açıldığını duyan hıristiyan Gassan Melîki ona bir mektup göndererek kendi ülkesine çağırdıysa da Mâlik mektubu yırtıp atmış ve gitmemiştir. Yukardaki âyet bunlar için inmiş ve «Allah kendisine dönenlerin dönmelerini sağlamak için onlara yöneldi» dediğinden bağışlandıkları varsayılmış, onlar da yeniden topluma katılmışlardır. Kâab (adı *Ka'b* olarak da yazılabilir) bin Mâlik çok uzun bir hadîste bu olayı şöyle anlatıyor, Buhârî'nin *Sahîh*'inden özetleyerek aktarıyorum: «Ben Tebük seferi dışında Peygamberimizin bütün savaşlarına (gazâlarına) katıldım. Peygamberimiz, Bedir'e savaş niyetiyle çıkmamış, sâdece Şam' dan gelecek olan Kureyş'in ticâret kervânını yakalamak için çıkmıştı. Bundan ötürü de Bedir'e katılmayanlardan hiçbiri azarlanmadı. Allah, müslümanlarla düşmanlarını, birbirlerinden habersiz oldukları halde yolda karşılaştırmıştı. Biz Mednîne'liler Akabe gecesi Peygamberin önünde İslâma yardım etmek için sözleşmiştik. Her ne kadar Bedir savaşı halk arasında daha yaygın bir üne sâhipse de Akabe bîatı İslâmın yayılmasında başlıca etken olarak çok önemlidir. Tebük seferine katılamayışıma gelince: O sırada elimde bulunan sefer imkânlarına hiçbir zaman sâhibolmamıştım, elimde iki devem de vardı. Peygamberimiz bir sefere çıkacağı zaman gideceği yeri açıkça söylemezdi, uzağa gidecekse yakını ve yakına gidecekse uzağı imâ ederdi. Sâdece Tebük seferine çıkarken bunu açıkça bildirmişti, çünkü mevsim çok sıcaktı ve susuz çöllerden geçilerek Şam'a kadar uzun bir yol gidilecekti, ona göre hazırlanılması gerekiyordu. Bu sefere katılanlar o kadar çoktu ki divân defteri bile onların adlarını almaz oldu. Otuz bin kişinin üstünde olduğu söyleniyordu. Bu kadar kalabalıkta yokluğumun farkedilmeyeceğini sandım. Hurmalar olgunlaşmıştı, toplanmaları gerekti. Ama niyetim sefere katılmaktı, sâdece hazırlanmakta ağır davranıyordum. Neden bilmem, bugün yarın diye kendimi oyalıyordum. Hattâ onlar sefere çıktıklarında arkalarından yetişirim diye düşünmüştüm. İhmâlim uzadıkça uzadı. Mukadder değilmiş, gidemedim. Çarşıya çıktıkça körlerden, topallardan başka kimseleri görmüyor ve üzüntüm artıyordu. Ne var ki iş işten geçmişti, artık onlara yetişilemezdi. Nitekim Peygamberimiz Tebük'e varıp bir yerde oturuncaya kadar beni hatırlamamış. Neden sonra: Ka'b gelmedi mi? diye sormuş. Seleme oğullarından Abdullah bin Ümeys: Onu kibri, tembelliği ve süslü elbiseleri Medîne'de alıkoymuştur, demiş. Muâz'sa: Böyle söyleme, yemin ederim ki Ka'b'ın iyiliğinden başka bir şey görmedik, demiş. Peygamberimiz hiç ses çıkarmamış. Medîne'ye girince âdeti olduğu üzere mescide girip iki rekât namaz kıldı. Bu sefere katılmamış olanlar akın akın gelip özürlerini bildirmeye başladılar, Peygamberimiz onların dış durumlarına göre bağışlanmaları için duâ ediyor, ama iç durumlarını Allah'a bırakıyordu. Onların işi bittikten sonra yanına girdim. Öfkeyle yüzüme baktı: Bu gazâdan seni alıkoyan neydi? dedi, bineğin mi yoktu?.. Ey Allah'ın elçisi, dedim, bineğim vardı, sizi memnun etmek için yalan söyleyecek olsam Allah'ın gazâbına uğrarım, doğruyu söylesem bana darılırsınız. Allah'tan bağışlanmamı diliyorum. Hiçbir özrüm yoktu, tersine, herkesten daha iyi hazırlanabilecek olanaklarım vardı, her nasılsa geri kaldım... Peygamberimiz: Allah hakkında hükmünü verinceye kadar evine git, buyurdu. Ben de kalktım, evime doğru giderken Seleme' den birçok kişi peşime düştüler: Biz senin şimdiye kadar tek günah işlediğini görmedik, dediler, sen de öbürleri gibi bir özür söyleseydin Peygamber senin için de duâ ederdi, geri dön ve bir özür söyle... Bir an bunu yapmayı düşündüm, ama kendime yakıştıramadım: Benim gibi doğruyu söyleyen yok mu? diye sor-

dum. İki kişi daha var, dediler, Âmirî' lerden Mürâre bin Rabî'yle Vâkıfî'lerden Hilâl bin Ümeyye, onlar da senin gibi söylediler... Peygamber bu sefere katılmayanlar arasında üçümüzle bütün müslümanların konuşmasını yasaklamıştı. Herkes bizden kaçıyordu. Bu durum elli gün sürdü. Ben sokağa çıkıp mesciddeki namazlara katılıyordum, ama kimse yüzüme bakmıyordu. Namazda Hz. Peygamberin beni göz ucuyla süzdüğünü görüyordum, ama ben ona dönünce yüzünü çeviriyordu. Bir gün duvarından atlayıp amcamın oğlu Ebû Katâde'nin bostanına girdim. Selâm verdim, almadı. Ben: Ey Ebû Katâde, Allah için söyle, sen benim Allah'ı ve Peygamberi sevdiğimi bilmez misin? dedim. Bunu üç kez sorduğum halde hiç karşılık vermedi, dördüncü kez sorunca dudaklarının arasından: Allah ve Peygamberi bilir, diye mırıldandı ve arkasını dönüp benden uzaklaştı. Gözlerimde yaşlarla gene duvardan atlayıp bostandan çıktım. Çarşıdan geçerken Şam hıristiyanlarından bir köylünün beni sorup araştırdığını gördüm, çünkü kimileri hiç seslerini çıkarmadan parmaklarıyla köylüye beni gösteriyorlardı. Köylü yanıma gelerek Gassan Malîki Eyhem bin Cebele'nin bana volladığı bir mektubu verdi, mektup şöyle yazıyordu: Sâhibin Muhammed'in sana cefâ ettiğini duydum. Allah seni orada hor hakîr bırakmaz. Mektubumu alınca hemen yanıma gel, seni rahat ettiririm... Mektubu yırtıp fırına attım, bu mektubun da başıma yeni bir dert açmasından korkuyordum. Bu sırada Peygamberin yolladığı Sâbit oğlu Huzeyme gelip karıma yaklaşmamamın buyrulduğunu bildirdi. Ben: Onu boşayayım mı, ne yapayım? diye sordum. Yok, boşama ama yanına da yaklaşma, dedi. Öteki iki arkadaşa da bu buyruğu bildirmiş. Ben de eşime: Yeni bir buyruk gelinceye kadar babanın evine git, dedim. Gitti. Sonra duydum ki Hilâl'in karısı Âsım kızı Havle, Peygambere gidip yalvarmış, kocasının gece gündüz ağladığını ve kendisi tarafından bakılmazsa ölüp gideceğini söylemiş. Peygamber de: Pekâlâ, ama sakın ona yakın durma, demiş. Bana: Sen de böyle yap, dedilerse de, genç olduğum için utandım. Ellinci günün sabahı evimin damlarından birinde sabah namazını kılmıştım ki Sel dağının tepesinden bir ses geldi: Ey Ka'b, müjde!.. diye bağırıyorlardı. Bağışlanma buyruğunun geldiğini anlayarak hemen şükür secdesine kapandım. Tahmin ettiğim gibi, Allah üçümüzün de tövbesinin kabul olunduğunu Peygamberimize vahyetmiş. O da bunu çevresindekilere söylemiş. Müjdeciler koşa koşa gelmeye başladılar. Hepsinden önce gelen bir atlıya iki kat elbisemi verdim. Başka elbisem olmadığından komşumdan emânet alarak Peygamberin huzûruna vardım. Peygamberimiz mescidde oturuyordu. Talha bin Abdullah beni görünce koşup geldi ve elimi sıktı. Onun bu karşılamasını hiç unutmayacağım. Muhâcirlerden (Hz. Peygamberle birlikte Mekke'den Medîne'ye göçenlerden) kimse beni karşılamamıştı. Peygamberimizin yanına koşup selâm verdim. Yüzü sevincinden pırıl pırıl parlıyordu: Doğduğundan beri en hayırlı günün olan bu günü müjdelerim, dedi. Yâ Resûlallah, bu müjde senden mi, yoksa Allah'tan mı? diye sordum. Allah' tandır, buyurdu. Yüzünün parlamasından Peygamberin çok sevindiğini anlardık. Ben: Ey Allah'ın elçisi, Allah tövbemi kabul buyurduğundan bütün malımı sadaka veriyorum, dedim. Birazını sakla, sana yararı olur, buyurdu. Ben: Hayber ganîmetinden elime geçeni bırakıyorum, dedim, Allah beni doğru söylediğim için bağışladı. Ahdım olsun, yaşadığım sürece hep doğru söyleyeceğim. Vallahi o günden sonra doğru söylediğimden ötürü Allah bana kimseye vermediklerini verdi. Bundan sonra da Allah'ın beni saklayacağını umuyorum». Bu konuya ölçü dışı yer verişimizin nedeni, Hz. Peygamber çağındaki İslâmın birçok özelliklerini belirtmesinden ötürüdür. *Bk.* Gazâ, Gazve, Cihâd.

TECÂNÎYYE — Karabâşîliğin Hufniyye kolundan ayrılmış bir kol... Halvetî-

liğin bu kolu XVII. yüzyılda Seyyit Ahmet Tecânî tarafından kurulmuştur. *Ticânîlik*'le karıştırılmamalıdır. *Bk.* Halvetiyye.

TECÂVÜZ — Başkasının sınırını aşma... Hz. Peygamber ünlü bir hadîsinde şöyle der: «Başkasının toprağına bir karış tecâvüz edenin boynuna yerin dibine kadar olanı dolanır». Buhârî ve Müslim *Sahîh*'lerinde bu hadîsten ötürü şu *bedduâ* örneğini de verirler: «Üveys'in kızı Ervâ, Said bin Zeyd'i Mervan'a şikâyet ederek toprağının sınırına tecâvüz ettiğini söylemişti. Said bu hadîsi ilerisürerek böyle bir şeyi yapmadığı gibi asla da yapamayacağını söyledi ve: Allahım şu kadını kör et ve bu toprak içinde öldür, diye bedduâ etti. Gerçekten de Ervâ'nın gözleri kör oldu ve kendi toprağındaki bir kuyuya düşerek öldü». *Bk.* Bedduâ.

TECDÎD-İ ÎMÂN — Kelime-i şehâdet getirerek inanı yenileme... Arapça *tecdîd* sözcüğü *yenileme* ve *îmân* sözcüğü *inan* anlamındadır. *Tecdîd-i îmân,* ya kendi inanından kuşkulanan kişi tarafından kendi kendine yapılır, ya da inanından kuşkulanılan kişiye başkaları tarafından yaptırılır. İnanı yenilemek için kelime-i şehâdet getirdikten sonra şu tecdîd-i îmân duâsı okunur: «*Allahümme inniy üriydü en üceddidel'iymâne tecdîden bikavli lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah*». İnanı yenileme eski günahlara tövbe etmeyi de gerektirdiğinden şu *tevbe ve istiğfâr duâsı* da okunur: «*Estağfirullah, estağfirullah, estağfirullah'elaziymelkeriymelleziy lâ ilâhe illallahû elhayyelkayyûme ve etübü ileyh. Tevbete abdin zâlimin linefsihî lâ yemlikü linefsihî mevten velâ hayâten velânüşûrâ. Ve es'elühüttevbete velmağfirete velhidâyete lenâ innehû hüvettevvâbürrahiym*» (Allahım, Allahım, Allahım, çocukluğumdan bugüne kadar elimden, dilimden, gözümden, kulağımdan ve başkaca tüm organlarımdan bilerek ya da bilmeyerek ne kadar küfür, şirk, hatâ, büyük ve küçük ne kadar günah çıktıysa tümüne tövbeler olsun. Yaptıklarıma pişmânım, bir daha yapmayacağım, hatâlarımı ve günahlarımı bağışla Allahım. Şüphesiz ki sen bğışlayan ve esirgeyensin. Peygamberlerin ilkinden sonuncusuna kadar bütün gelip geçmiş olanlarına inandım. Senin tarafından ne haber getirdilerse hepsinin doğru ve gerçek olduğunu dilimle söylüyor ve yüreğimle tasdik ediyorum). Bu duânın birinci bölümü şöyle de söylenebilir: «*Estağfirullahel'aziyme ve etübü ileyh, estağfirullahel'aziyme ve etübü ileyh, estağfirullahel'keriymelleziy lâ ilâhe illallâhu elhayyel'kayyûme ve etübü ileyh*» (Tevbe yâ Rabbî, tevbe yâ Rabbî, tevbe yâ Rabbî). Şu *âmentü* de okunarak yukarda en başta verdiğimiz kısa duâ üç kez yinelenerek (üç defâ tekrarlanmak suretiyle) bunun sonuna takılır: *Âmentü billâhî ve bimâ câe min indillâhi alâ murâdillâhi mücmelen ve mufassalâ. Âmentü bi resûlullâhi ve bimâ câe min indi resûlillâhi alâ murâdi resûlillâhi mücmelen ve mufassalâ. Âmentü billâhi ve melâiketihî ve kütübihî ve rusûlihî velyevmilâhirî ve bilkaderi hayrihî ve şerrihî minallahi teâlâ velba'sü ba'delmevti hakkun eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve resûlüh. Allahümme inniy ürîdü en üceddide imâni tecdîden bikavli lâ ilâhe illallah Muhammedün resûlullah.* Yukarda da bildirdiğimiz gibi *Allahümme*'yle başlayan son tümcenin üç kez söylenmesi gerekir, üçüncü söylenişinde şu tümce de eklenir: *Sâdıkul'vâdilemiyn. Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhil'aliyyillaziym.* Nikâh yenilemek (tâzelemek) için de aynı *âmentü* okunur, sâdece son tümceye *vennikâhe* deyimi eklenir, şöyle olur: *Allahümme inniy ürîdü en üceddidel'iymâne vennikâhe tecdîden bikavli lâ ilâhe illallah ve Muhammedürresûlullah.* Bu duâ genellikle bu biçimde yapılarak hem inan hem de nikâh bir arada yenilenir. *Bk.* İman, Tevbe, Nikâh, Duâ, İstiğfâr, Kelime-i şehâdet.

TECDÎD-İ NİKÂH — *Bk.* TECDÎD-İ ÎMÂN.

TECELLÎ — Tasavvuf dilinde, Tanrı'nın dünyada varlıklaşması ve görünme-

si... Sözcük anlamında *görünme* demektir. Bundan ötürü de evrendeki tüm varlıklara *tecellîyât-ı ilâhîyye* denir. Türk -İslâm tasavvufunun şu bilimsel sezgisi hayranlık vericidir: *Tecellîyât-ı ilâhîyyede tekrâr yoktur* (Evren yinelenmez). Gerçekten de evrende birbirinin aynı olan, eşdeyişle yinelenmiş (tekrarlanmış) iki şey yoktur. Alman düşünürü Leibniz çok haklı olarak birbirinin aynı olan iki papatya yaprağı, iki üzüm tânesi bile bulamadığını söyler. *Bk.* Vahdet'i vücûd.

TECHÎZ — *Bk.* ÖLÜ.

TECSÎM — Tanrı'yı cisme benzetme... Arapça *cisimlendirme* demektir. Örneğin *Kerrâmiyye* gibi birçok tasavvuf tarikatları Tanrı'yı *tecsîm* etmişlerdir. Bu yüzden bu düşüncede olan bütün tarikatlara genel bir ad olarak *Mücessîme* (cisimlendirenler) denir. *Bk.* Mücessîme.

TEDÂNÎ — Tasavvuf dilinde, Tanrı aşkıyla dolanların göğe çıkışı... Buna *mirâç* da denir. Kimi tarikatların inancına göre göğe çıkıp Tanrı'ya yaklaşma iki mızrak boyu (*Ar.* Ka'bi kavseyn) 'dur, daha açık bir deyişle, Tanrı'ya iki mızrak boyu yaklaşılır, daha çok yaklaşılamaz. *Bk.* Mirâç, Tedellâ.

TEDELLÂ — Tasavvuf dilinde, Tanrı aşkıyla dolanların eriştikleri en yüksek makam... Bu makama erişene Tanrı görünür. *Bk.* Tedânî.

TEDFÎN — *Bk.* ÖLÜ, ÖLÜM.

TEDLÎS — Tasavvuf dilinde bâtınîliğin altıncı derecesi... Arapça *tadlîs* ya da *tedlîs* sözcüğü *karanlıkta bırakma* anlamını dilegetirir. Bu dereceye gelenin önüne yeni sırlar çıkarılır, ama çözümlenmeden karanlıkta bırakılır, merakı artırılır. Birçok ünlü kişilerin bâtınî oldukları söylenir, ama adları açıklanmaz. *Bk.* Bâtınîlik.

TEEHHÜL — Evlenme... Evlenme ve aile hukukuyla ilgili yargılar (hükümler) Kur'anda birçok ayrıntılarıyla işlenmiş ve saptanmıştır. Özellikle *Bakara* ve *Nisâ* sûrelerinde bu konuda önemli yargılar vardır. Bu yargıların büyük bir bölümünü *Nikâh, Talâk, Mehir, Mahrem* başlıklarında ayrıntılarıyla açıklamıştık. Bilindiği gibi İslâm şeriatında erkekler dört kadına kadar nikâhlayabilirler, bunun nedenleri de özel başlığında açıklanmıştı (*Bk.* Taaddüd-ü zevcât). İslâm hukukunda kadınlar erkeklere göre daha aşağı bir derecede görülürler: Erkeğe göre mirâsta yarım pay alırlar, iki kadın tanık bir erkek tanığın yerini tutar, boşanma hakkına sâhib değildirler, örtünmeden gezemezler vb. Ama hemen söylemek gerekir ki İslâm disiplini içinde kadının bu durumu, İslâmlıktan önceki kadının durumuna göre büyük bir aşamadır. Çünkü İslâmöncesi Arabistan'ında kadının en küçük bir hakkı bulunmuyordu. Kız çocuklar genellikle öldürülürlerdi. Kadın, kocasının devesinden farksız olarak malı sayılıyordu, onu dilediği gibi kullanabilir, hattâ başkalarına kirâlayabilirdi. Mirâstan yarım pay değil, hiç pay alamazlardı. Erkekler dörde kadar değil, diledikleri kadar kadın alabilirlerdi. Değil iki kadının, hiçbir kadının tanıklığı kabul edilmezdi. Kocası ölen kadın, erkek mirâsçıların malı sayılırdı. Birçok arap kabîlelerinde kadın ve kız çocukların bir felâket kaynağı olduğuna inanılırdı (*Bk.* Clément Huartin, *Histoires des Arabes;* Mahmud Esat, *Târih-i Din-i İslâm).* Bütün bunlar gözönünde tutulursa İslâm dininde kadının her bakımdan güvence altına alınmasının ne kadar büyük bir aşama olduğu kolaylıkla anlaşılır. Bütün bunlara şunu da eklemek gerekir: Yahudilik ve hıristiyanlıkta kadın nikâhlanabilmek için *drahoma* adı altında erkeğe para ve mal verir, müslümanlıktaysa tm tersine erkek nikâhlnabilmek için *mehir* adı altında kadına para ve mal vermek zorundadır (*Bk.* Mehir). Evlenme konusunda aşağıda vereceğimiz Kur'an yargıları bütün bunlar gözönünde tutularak değerlendirilmelidir. Tarihsel süreçte evlilik kurumunun ne gibi aşamalardan geçtiğini de bilmek gerekir: İlkçağlarda bugünkü anlamıyla bir *evlilik* kurumu yoktur, bir

topluluğun bütün kadın ve erkekleri birbirlerinin topluca karı ya da kocasıdırlar. Cinsel birleşmeler dışında hukuksal bir kurum olarak evlilik, ml edinmenin gerçekleşmesiyle önem kazanmıştır. Mal edinenler, ölümlerinden sonra bu malları kendilerine bağlı bir aileye bırakabilmek için evlilik kurumunu hukuksallaştırmışlardır. Doğacak çocuğun kendilerinden olduğunu güvence altına almak için kadın eve kapatılmıştır. Evlenme, eski toplumlarda, kadının satın alınmasıyla gerçekleştirilirdi; eşdeyişle, kadın da bir mal sayılırdı. Evlilik kurumu, çeşitli toplumlarda çeşitli inançlara konu olmuştur. Örneğin, Venedik'te eskiden yapılan bir törenle Venedik dukası, denize yüzüğünü atar ve denizle evlenmiş olurdu. Venedik sularla çevrili bir kent olduğundan, dukanın denizle evlenmesinin halka uğur getireceğine inanılırdı. Romalıların *Diana* adını verdikleri Yunan tanrıçası *Artemis,* evlilik düşmanıydı. Peşinde gezdirdiği perilerden biri evlenecek olursa yasalara karşı geldiğinden ötürü onu şiddetle cezâlandırırdı. Kimi dinlerde, örneğin katolik hıristiyanlarda, görülen din adamlarının evlenmemeleri gerektiği inancı *Artemis tapımı*'ndan kalma bir gelenek sayılmaktadır. Alman düşünürü Schopenhauer, bir kadınla bir erkeğin birleşmesinin çok iğrenç bir şey olduğunu, Hz. İsâ'nın böylesine iğrenç bir ilişkinin ürünü olmamak için babasız doğmuş bulunduğunu ilerisürmüştür. Fransız düşünürü Durkheim de, *Les Formes Elémentaires de la vie Religieuse* (1912) adlı yapıtında Avustralya ilkellerinde *evlenme sınıfları (Fr.* Claasse matrimoniale) bulunduğunu anlatır (s. 153-158). Bir frateri deki bir sınıfın üyeleri, ancak öbür frateri deki bir sınıfın üyeleriyle evlenebilirler. Her kuşak, kendinden önceki kuşaktan ayrı bir sınıfa bağlıdır. Çocuklar, ana-baba sınıfından ayrıdırlar, torunlarsa gene ana-baba sınıfına girerler. Bütün bu ilkel aşamalardan geçen evlilik kurumu İslâm dinince disiplin altına alınmıştır. *Bakara* sûresinin 221. âyeti şöyle der: «Allah'a eş koşan kadınlarla, onlar Allah'a inanmadıkça evlenmeyin. Allah'a inanan bir köle kadın Allah'a eş koşan özgür bir kadından yeğdir, beriki gönlünüzü çekse bile. Allah'a eş koşan erkeklere de onlar Allah'a inanmadıkça kız vermeyin. İnanan bir erkek köle, inanmayan özgür bir erkekten yeğdir, beriki gönlünüzü çekse bile. Çünkü Allah'a eş koşanlar, inanmayanlar sizi ateşe sürüklerler», 223. âyeti şöyle der: «Kadınlarınız sizin için ekilecek bir tarladır, onları dilediğiniz gibi ekin», *Nisâ* sûresinin 3. âyeti şöyle der: «Eğer öksüz kızları alarak onların haklarını gözetmekten korkuyorsanız gönlünüzün dilediği kadınlardan iki, üç, dört tâne alın. Eğer gene de haksızlık etmekten korkuyorsanız bir kadınla ya da elinizin altındaki köle kadınlarla evlenin. Böylesi sizi eğrilikten alıkoymaya daha elverişlidir», *Şuarâ* sûresinin 166. âyeti şöyle der: «Tanrınız kadınlarınızı (eşlerinizi) sizin için yaratmıştır», *Nisâ* sûresinin 19. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, karılarınızın mallarına zorla konmanız, onlara verdiğinizin birazını geri almak için kendilerini sıkıştırmanız size helâl olmaz, meğer ki onlar göz göre göre zinâda bulunmuş olsunlar. Onlarla iyi geçinin, onlardan tiksinseniz bile. Olabilir ki sizin tiksindiğinizden Tanrı sizin için bir iyilik sağlar», bu sûrenin 22-24. âyetleri çok önemli yargılar getirmektedir: «Babalarınızın evlenmiş olduğu kadınlarla sakın evlenmeyin, meğer ki bu evlenme geçmişte yapılmış ola. Çünkü böylesi çok çirkin ve çok iğrençtir. Analarınız, kızlarınız, kızkardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek ve kızkardeşlerinizin kızları, sizi emziren süt analarınız ve süt kardeşleriniz, karılarınızın anaları, kendileriyle gerdeğe girdiğiniz kadınların yanınızda bulunan başka kocadan olma kızları size haram kılındı. Gerdeğe girmeden ayrıldığınız kadınların kızlarıyla evlenmeniz günah değildir. Kendi soyunuzdan gelen oğullarınızın eşleriyle evlenmek de size haram kılındı. İki kızkardeşi bir arada almayınız. Geçmişte (eşdeyişle, müslümanlıktan önce. O.H.) olan olmuştur. Savaş-

ta malınız olanlardan başka kocalı kadınlarla evlenmek de size haram kılındı. Bütün bunlar Allah'ın boynunuza borç yazdıklarıdır. Bunlardan başkalarıyla, zinâ etmeden ve malınızdan verip namuslu kişiler olarak, evlenmeniz size helâl kılındı. Onlardan hangilerini beğendinizse üzerinize borç olan karşılıklarını (mehirlerini) verin. Bu ödendikten sonra daha çoğu için aranızda uyuşabilirsiniz, gönül dileğiyle anlaşmanızda suç yoktur». Bu âyetlere göre şu kişilerin birbirleriyle evlenmeleri kesinlikle haramdır (yasaktır): 1. *Anneler* (Öz ya da üvey olsun, bir kimsenin kendi anasıyla babasının ve anasının anaları ve bu koldan gelen bütün büyük analar), 2. *Kızlar* (Bir kimsenin kendi kızları, oğullarının ya da kızlarının kızları ve bu koldan gelen bütün torun kızlar), 3. *Kızkardeşler* (Gerek ana baba bir ve gerek ana ya da baba bir olsun tüm kızkardeşler), 4. *Halalar* (Babaların ve büyükbabaların ne türlü olursa olsun bütün kızkardeşleri), 5. *Teyzeler* (Anaların ve büyük anaların ne türlü olursa olsun bütün kızkardeşleri), 6. *Kardeşlerin kızları* (Erkek ve kızkardeşlerin bütün kızları ve bu koldan gelen bütün kız torunlar, eşdeyişle bütün kız yeğenler), 7. *Süt akrabâları* (Süt analar ve onların anaları ve bu koldan gelen bütün analarla süt babalar ve onların babaları ve bu koldan gelen bütün babalar, süt kardeşler, süt kızlar, süt erkekler, süt halalar, süt teyzeler, süt amcalar, süt dayılar ve bu kolların erkek ve kız bütün çocukları ve çocuklarının çocukları, eşdeyişle bütün torunları), 8. *Karıların anaları* (Kayın analar ve onların anaları ve nineleri), 9. *Birleşilen kadınların kızları* (Zifâfa girmek koşuluyla bütün üvey kızlar ve bu kızların kızları. Zifâf olmadan, eşdeyişle cinsel birleşme olmadan boşanan kadınların kızlarıyla evlenilebilir), 10. *Gelinler* (Oğulların ve bütün torunların karıları), 11. *Kocalı kadınlar* (Savaşta ganîmet olarak alınanların dışında bütün evli kadınlar), 12. *Babanın karıları* (Üvey ana demek olduğuna göre, birinci başlığa da girebilir). *Nisâ* sûresinin 25. âyeti şöyle der: «İçinizden Allah'a inanan özgür kadınları almaya güçleri yetecek kadar varlıklı olmayanlar elleri altında bulunan inanan kadın kölelerden alsınlar. Allah sizin inancınızı çok iyi bilir. Sizler hep birbirinizden üremesiniz. Böyle olunca o kadınları sahiplerinin izniyle alın. Kalınlarını (mehirlerini) de töre uyarınca verin, ancak onlar zinâ etmeyen (nikâhsız cinsel ilişkide bulunmayan. O.H.) nâmuslu kadınlar olsunlar. Onlar kocaya vardıktan sonra zinâ edecek olurlarsa onlara özgür kadınlara verilen cezânın yarısı verilecektir. Bu, içinizde zinâ günahını işlemekten korkanlarınız içindir, yoksa katlanmanız yeğdir», 34. âyeti de şöyle der: «Erkekler kadınları gözeticidirler, çünkü Allah erkekleri kadınlardan üstün kıldı, onlar kadınları mallarıyla geçindirirler. Öyleyse iyi kadınlar boyun eğenler ve iffetlerini (dilimizdeki anlamıyla nâmuslarını. Arapçada *nâmus* deyiminin anlamı başkadır, *yasa* demektir. O.H.) koruyanlardır. Başıboş kalmalarından korkarsanız kadınlarınıza öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın, onları dövün. Boyun eğerlerse daha ileri gitmeyin». *Mâide* sûresinin 5. âyeti şöyle der: «Sizden önce kendilerine Kitap verilenlerden özgür olan kadınlar kalınlarını (mehirlerini) vermeniz koşuluyla size helâldir». *Nûr* sûresinin 3. âyeti şöyle der: «Zinâ eden bir erkek ancak zinâ eden ya da Allah'a eş koşan bir kadınla evlenebilir, zinâ eden bir kadın da ancak zinâ eden ya da Allah'a eş koşan bir erkekle evlenebilir. Evlenmenin bu türlüsü inananlara haram kılındı», 32. âyeti şöyle der: «İçinizden evli olmayanları, kölelerinizden evlenmeye elverişli olanları evlendirin. Yoksulsalar Allah onları kendi vergisiyle varlığa kavuşturur», 33. âyeti şöyle der: «Evlenmeye güçleri yetmeyenlere gelince: Bunlar da Allah kendilerini varlığa kavuşturuncaya kadar arılıklarını korusunlar. İffetli kalmak isteyen kumalarınızı (kocanızın öteki karılarını. O.H.) zinâ etmeye zorlamayın», *Rûm* sûresinin 21. âyeti şöyle der: «Allah'ın belgelerinden biri de size kendi

özünüzden karıları yaratmasıdır, onlarla dölenesiniz diye. Bir de aranızda sevişmeyi vâretmesidir», *Ahzâb* sûresinin 50. âyeti İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'e şu kadınlarla evlenebilme izni vermektedir: «Ey Peygamber, başlıklarını verdiğin kadınları, Allah'ın savaşta sana edindirdiği kadınları, seninle birlikte göçen amca kızlarını, hala kızlarını, dayı kızlarını, teyze kızlarını sana helâl kıldık. Bir de kendini sana başlıksız olarak bağışlayan, senin de evlenmek istediğin kadını. Ancak bunu bütün inananlar için değil, yalnız senin için helâl kıldık», 51. âyeti şöyle der: «Bu kadınlardan dilediğini yanından uzaklaştırırsın, dilediğini de yanında alıkoyarsın, yanından uzaklaştırdıklarını yeniden alman için de hiçbir engel yoktur», 52. âyeti de şöyle der: «Bunlardan sonra sana karı almak ya da bunları başka kadınlarla değiştirmek sana helâl olmaz, onların güzellikleri seni çekse bile. Kadın kölense o başka». Abdullah İbn Mes'ud, Hz. Peygamberin şöyle dediğini naklediyor: «Malca ve bedence elverişli olanlar evlensin. Çünkü evlilik harâma karşı gözü doyurur, ırz ve nâmusu korur. Evlenemeyen oruç tutsun, oruç onun şehvetini keser». *Bk.* Nikâh, Mahrem, Mehir, Talâk, Taaddüd-ü zevcât, Kadın.

TEFEKKÜR — Sünnî tarikatçıların dilinde sessiz zikir, şiî tarikatçıların dilinde insanın kendi kendine Tanrısıyla konuşması... Sözcük olarak Arapça *düşünme* demektir. *Bk.* Zikir.

TEFERRÜS — Tasavvuf dilinde, bâtınîliğin ilk derecesi... Arapça *teferrüs* ya da *tafarrûs* sözcükleri *anlamaya çalışma* anlamındadır. Bu çalışma, tarikata giren için değil, girecek olanı inceleyen içindir. Tarikata alınmak istenen, bu ilk ve dış derecede —çünkü henüz tarikata alınmamıştır— incelenir, tutumu ve düşünceleri öğrenilmeye çalışılır. Bir bakıma bâtınîliğin bütün dereceleri *dış derece*'lerdir, bâtınîlerce bâtınîliğe alınması düşünülen kişi, bu dokuz aşamayı (sırasıyla: Teferrüs, Te'nis, Teşkik, Ta'lik, Rapt, Tedlis, Tesis, Hal, İnsilâh ya da Selh) geçirdikten sonra bâtınî olur, bâtınîliğe alınır. Daha açık bir deyişle, başka içrekçi topluluklarda olduğu gibi bu dereceler gereken yükselme dereceleri değildir. Kaldı ki bu dereceler, bâtınîlerce açıklanmış değil, bâtınîliğe karşı olan yazarların kitaplarında ilerisürülmüş, hattâ belki de yakıştırılmıştır. Kimi yazarlar bu aşamalara *bâtınî hiyleleri* demekte ve *derece* deyimini kullanmamaktadır. *Bk.* Bâtınîlik.

TEFRİD — Tasavvuf dilinde, yalnızca tapımla uğraşma... *Tek başına tapım* (Münferid ibâdet)'ı dilegetirir. Sözcük aniamında *bireyleşme* (Ferdleşme) demektir. Tasavvuf, bir anlamda, bireysel tapımdır. Bireysel insanın, çeşitli yöntemlerle, kendini yetkinleştirerek Tanrı' ya ulaşmasını sağlar. *Bk.* Tasavvuf.

TEFSÎR — Kur'anı yorumlama bilimi... Sözcük anlamında *yorum* demektir. Sünnî *tefsîr*'i şiî-bâtınî *te'vil*'lerle karıştırmamak gerekir. Sünnî yorumlar genellikle dil açısından ve İslâmın özüne uygun doğrultuda yapılır. Kur'anı bu anlamda ilk yorumlayan (Müfessir-i evvel) bizzat Hz. Peygamberdir. Kaldı ki Hz. Muhammed'in yaşadığı çağ böylesine bir bilimi gerektirmiyordu, çünkü Kur'anda iyice anlaşılamayanları ona sorup öğrenmek kolay ve olanaklıydı. Bir bilim olarak yorum Hz. Peygamberin ve bu konuda bilgili sahâbelerin ölümlerinden sonra gereksenmiştir. İslâmda ilk *yorumcu* (Müfessir) Mücâhid (ölümü: Hicrî 104)'dir. Bundan sonra Vâkıdî (ölümü: Hicrî 207) gelmektedir. Daha sonra İbn Cerîr, Fahrüddin Râzî, Cevherî vb. gibi büyük yorumcular yetişmiştir (Bk. *Müfessir*). İslâmsal terminolojide *Tefsîr* denince Kur'anın anlamsal inceliklerini açıklayan kitap anlaşılır, başka metinleri açıklayan kitaplara *Şerh* denir. Hz. Peygmber çağında yaşayanlar içinde Kur'an ve hadîs bilgisi çok üstün olanlar özellikle Hz. Ali, İbn Mes'ud ve İbn Abbas'tır. Hz. Ali halîfeliği sırasında verdiği bir söylevde (hutbede) şöyle

demiştir: «Allah'ın kitabı üstüne bana ne sorarsanız sorun, Allah'a yemin ederim ki, gece mi gündüz mü, dağda mı çukurda mı indiğini bilmediğim tek âyet yoktur». İlk *Tefsîr* kitabını yazan Mücâhid de *El-İtkan* adlı ünlü yapıtında şöyle demektedir (c. II, s. 187): «Kur'anı otuz kez İbn Mes'ud'a arzettim. Her âyetin üstünde teker teker durarak nerede ve nasıl indiğini ve ne anlamda olduğunu sordum». Şurasını özellikle vurgulamak gerekir ki, Kur'an arapçaya o güne kadar arapların bilmedikleri birçok sözcükler ve deyimler getirmiştir. Sözlüğümüzde en önemlilerini açıklamaya çalıştığımız bu sözcükler ve deyimler pek çoktur. Örneğin *fâsık, münâfık* gibi İslâm dilinde çok kullanılan sözcükleri o çağda araplar arasında bilen tek kişi yoktu (*Bk.* İbn Arâbî, *Târih-ul-Kur'ân,* s. 194-218). Başka bir örnek olarak Hz. Ebû Bekir'in, kendisine *ebben* deyiminin ne demek olduğu sorulunca: Bilmiyorum, bilmediğimi de söyleyemem, dediği anlatılır. Hz. Ömer de halîfeliği sırasında Kur'anda geçen *tahavvun* deyiminin ne demek olduğunu çevresindekilere sormuş, Hüzeyl kabîlesinde yaşlı bir kişi «*noksan* demektir» karşılığını vermiş. Gölüldüğü gibi Kur'anı yorumlamak pek güç bir iştir. Nasıl hadîs biliminde *sahîh* (doğru) olanların titizlikle ayırdedilmesi gerekirse tefsîr biliminde de *sahîh* olanların öylece ayırdedilmeleri gerekir. Çünkü içlerine *isrâilîyât* (Tanrısal kitaplara dayanmayan uydurma yahudi masalları) karışmış tefsîrler pek çoktur. Bundan başka yukarda da değindiğimiz gibi sünnî tefsîrleri bâtınî, şiî, mûtezilî yorumlardan da ayırdetmek gerekir. Pek çok dinsel olaylar üstündeki halk inançları bu masallara ve sünnî olmayan yorumlara dayanmakta ve kimi yerde doğruyla yanlışı birbirinden ayırdedilemeyecek kadar birbirine geçmiş kılmaktadır. *Bk.* Müfessir, Te'vil, Tahrif.

TEGABÜN — Kur'anın altmış dördüncü sûresinin adı... Medîne'de inmiştir, 18 âyettir. *Tegabün* deyimi *kusurların meydana çıkması*'nı dilegetirir, sûre bu konuyu açıkladığından bu adla anılmıştır. Büyük göçün (hicretin) ilk yıllarında inen bu sûre özellikle göçe katılmaktan korkan Mekke'li müslümanların sonradan nasıl pişmanlık duyduklarını vurgular. Göçe katılmaktan mallarını yitirecekleri ve perişân olacakları kuşkusuyla çekinmişlerdi, oysa göçeden müslümanların eskisinden daha iyi bir yaşama kavuştuklarını görmüşlerdir. Bundan başka bu sûre İslâm dininin en güç konularından biri olan *kader* konusunda da yargılar getirmektedir. Örneğin sûrenin 2. âyeti şöyle der: «Sizi yaratan O'dur, kiminizi tanımaz (kâfir) ve kiminizi inanır (mü'min) yaratmıştır *(hüvelleziy halakaküm feminküm kâfirin ve minküm mü'min)*», 11. âyeti şöyle der: «Her türlü sıkıntı ve belâ ancak Allah'ın izniyle başa gelir *(mâ esâbe min musiybetin illâ bi'iznillâh)*». *Bk.* Kader, Kazâ.

TEHÂRET — *Bk.* TAHÂRET.

TEHECCED — İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'e buyrulan gece yarısı namazı... *Tehecced namazı* İsrâ sûresinin 79. âyetiyle sâdece Hz. Peygambere buyrulmuştur. Bununla birlikte Hz. Peygamberin bu namazı kimi sevdiklerine de öğütlediği şu hadîslerden anlaşılmaktadır, İbn Ömer şunu naklediyor: «Abdullah der ki: Düşümde cehennemi gördüm, ateşten Allah'a sığınırım, dedim. Bir melek bana korkma dedi. Düşümü kardeşim Hafsa (Hz. Peygamberin eşlerinden biri. O.H.)'ya söyleyerek Peygamberimize anlatmasını diledim. Peygamberimiz şöyle buyurmuş: Abdullah ne iyi adamdır, gece kalkıp namaz kılsa hakkında çok hayırlı olur». Hz. Ali de şu hadîsi anlatıyor: «Bir sabaha yakın saatte ansızın efendimiz bize geldi. Biz yatıyorduk. Siz teheccede kalkmıyor musunuz? dedi. Biz: Ey Allah'ın elçisi, Allah dilediğinde bizi uyandırır kalkarız, uyandırmazsa kalkmayız deyince Peygamberimiz ellerini dizlerine vurarak: Gece namazı kılmıyor musunuz? deyip gitti». Ebû Hüreyre şu hadîsi naklet-mektedir: «Peygamberimiz şöyle buyur-

du: Biriniz uyurken şeytan ensesine üç düğüm atar ve yat, daha gece uzun, der. Uyanıp da zikir ve tesbih ederse düğümlerden biri çözülür, kalkıp abdest alırsa ikincisi çözülür, namaz kılarsa son düğüm de çözülür. Gün doğuncaya kadar uyuyan kötü duygulu ve uyuşuk kalır». *Bk.* Gece namazı.

TEHECCÜD — *Bk.* GECE NAMAZI, TEHECCED.

TEHLÎL — Kelime-i şehâdet getirme... *Lâ ilâhe illâllah* sözünü söylemeyi dilegetirir. *Bk.* Kelime-i şehâdet.

TEKÂFÜ'UL EDİLLE — Birbirine eşit kanıtlar... Bir konunun lehinde ve aleyhinde birbirine denk (Küfüv) kanıtlar ilerisürülebilen durumları dilegetirir. İslâm disiplininde bu durum şüpheciliğe (Septisizm) yolaçar ve kötülenir. Mantık açısından da bir şey hem var ve hem de aynı zamanda yok olamaz. Bir şeyin var olduğunu tanıtlayan kanıtlar karşısında, aynı zamanda o şeyin yok olduğunu tanıtlayan kanıtlar da bulunuyorsa buna *tekâfü'ul edille* denir. Bu gibi kanıtlar İslâm bilginlerini çok güç bir durumda bırakmıştır. Örneğin Kur'anda arapça olmayan ve arapların anlamayacağı tek sözcük yoktur denir, bunun kanıtı *İbrahim* sûresinin şöyle diyen 4. âyetidir: «Biz hiçbir peygamberi kendi ulusunun dilinden başkasıyla göndermedik». Buna karşı Kur'anda Farsça, Habeşçe, Naptîce v.b. sözcükler vardır denir, bunun kanıtı da Hz. Ebû Bekir'e sorulan bir sözcüğün anlamı için onun «bilmiyorum» demesi ve Hz. Ömer'in Kur'andaki bir sözcüğün ne demek olduğunu çevresindekilere sormasıdır (*Bk.* Tefsîr). Bu güç durumu çözümlemek için örneğin Ebû Ubey Elkaasım şöyle demiştir: Bu sözcüklere arapça değildir demek de doğrudur, arapçadır demek de doğrudur, çünkü Kur'ana giren arapça olmayan sözcükler arapçalaşmışlardır. *Bk.* Râkım, Sicil, Sırat, Siccîl, Şehr.

TEKÂSÜR — Kur'anın yüz ikinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 8 âyettir. Arapça *tekâsür* deyimi *çok övülme* demektir, *çokluk* anlamındaki *kesret* deyiminden türemiştir: «Bollukla övünmenizdir sizi oyalayan *(elhâkimüttekâsür)*» âyetiyle başlayan sûre bu adla anılır. Sûre ikinci âyetinden ötürü de *Makbûre* (Gömülmüş) adıyla da anılır: «Toprağı boylayıncaya kadar *(hattâ zürtümülmekaabîr)*». Sûre bundan sonra şöyle devam eder ve biter: «Böyle değil. Bir gün gelir, öğrenirsiniz. Gene böyle değil. Bir gün gelir, öğrenirsiniz. Böyle değil. Kesinlikle bilseydiniz. Ama ne olursa olsun o alevli ateşi göreceksiniz. Ne olursa olsun o alevli ateşi göreceksiniz. Sonra o gün, elde ettiğiniz o dirliklerden ötürü ne olursa olsun sorguya çekileceksiniz». *Bk.* Cehennem, Kıyâmet.

TEKBÎR — Tanrı uludur sözünü söyleme... *Allahü ekber* demeyi dilegetirir, çoğulu *tekbîrât*'tır, *büyüklük* anlamına gelen *kibr* deyiminden türemiştir, bundan ötürü de büyüklük taslayanlara *kibirli* denir. Ezan, Kaamet ve bütün namazlarda söylenir. Ezan okumaya, kaamet getirmeye ve namaza *tekbîr*'le başlanır. Tekbîr, her namazda, namaza başlarken, rükûa eğilirken, secdelere kapanırken, namaz aralarında rükûdan rükûa geçerken söylenir. Namaza başlarken getirilen tekbîre *iftitah tekbîri* (Başlangıç tekbîri) denir, bu tekbîr namazın altı rüknünün (temelinin) birincisidir, farzdır, bununla başlamayan namaz kılınmış sayılmaz. Hz. Ali'nin naklettiği ünlü bir hadîsinde (*Bk.* Tahmid) Hz. Peygamber yatağa yatınca otuz üç kez *Allahü ekber* ve arkasından da *Lâ ilâhe illallâhü vahdehü lâşerîke leh* (Bununla otuz dört oluyor) demenin büyük sevâb kazandıracağını söylemiştir. *Bk.* Ezan, Kaamet, Namaz, Namazın farzları, Namazın rükünleri.

TEKEBBÜR — *Bk.* KİBİR, GURÛR, TEKBÎR.

TEKELLÜM — Konuşma... *Söz (kelâm) söyleme*'yi dilegetirir. Tanrı'nın *konuşucu* (Mütekellîm) olup olmadığı mezhepler arasında çok tartışılmıştır (*Bk.* Mükellîm). Bu konuda en güzel sözü

İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe söylemiştir: «Görür, ama bizim gibi değil. Konuşur, ama bizim gibi değil». Bu tartışmanın dışında *konuşma* konusunda üç çocuğun beşikte konuşmalarıyla bir öküzün konuşmasından ötürü söz edilmiştir. Buhârî ve Müslim gibi doğrucu hadîsçilerin (muhaddîslerin) Ebû Hüreyre gibi güvenilir bir anlatıcıdan (râvîden) naklettikleri hadîslere göre Hz. Peygamber üç çocuğun beşikte konuştuklarını ve ayrıca da bir öküzün konuştuğunu bildirmiş bulunmaktadırlar. Beşikte konuşan çocuklardan biri Hz. İsâ'dır ki bu bizzat Kur'anda anlatılmıştır, Hz. İsâ peygamber olduğundan İslâm inançlarına göre bu bir tansıktır (*Bk.* Mûcize). Öteki iki çocuğun konuşmasıysa ermişlik (velîlik) 'le ilgilidir ve bundan ötürü de *kerâmet* olarak nitelenir (*Bk.* Kerâmet). Bilindiği gibi Hz. İsâ, annesi Hz. Meryem'in babasız çocuk doğurmasından ötürü «keşke ölseydim de bu günü görmeseydim» demesi üzerine annesiyle konuşarak üzülmemesini söylemiştir, az sonra annesini almaya gelenlere de beşiğinden Allah'ın kulu ve elçisi olduğunu bildirmiştir (*Bk.* Meryem, İsâ). Beşikte konuşan ikinci çocuk İsrâiloğullarının ermişlerinden Cüreyc'le ilgilidir. Çok sofu olan Cüreyc tapınağından hiç çıkmazmış, uygunsuz kadınlar ona yaklaşmak istemişlerse de başaramamışlar, içlerinden biri bir çobandan gebe kalmış ve çocuğun babasının Cüreyc olduğunu söyleyerek ona iftirâ etmiş. Cüreyc, Allah'a yalvararak gerçeğin ortaya çıkarılmasını dilemiş, duâsı kabul edilmiş ve beşikteki çocuk konuşarak «benim babam çobandır» demiş. Beşikte konuşan üçüncü çocuk, annesinin beğendiği bir kişiyi göstererek «Allahım çocuğumu bunun gibi yap» demesi üzerine «Allahım beni bunun gibi yapma» ve annesinin beğenmediği bir kişiyi göstererek «Allahım çocuğumu bunun gibi yapma» demesi üzerine «Allahım beni bunun gibi yap» diyen çocuktur. Beşikte bulunan bu çocuk, annesine de şöyle demiş: «Birincisi kötü bir insandı, onun gibi olmak istemedim; ikincisiyse çok iyi bir insandı, onun gibi olmak istedim». Said bin Musayyeb'de Ebû Hüreyre'den şu hadîsi naklediyor: «Adamın biri öküzüne yük yüklemişti. Öküz dile gelerek: Allah beni yük taşımak için değil, çift sürmek için yarattı, dedi. Bunu duyanlar çok şaşırdılar: Sübhânallah öküz konuştu, dediler. Peygamberimiz de: Bunu duyduk ve inandık, buyurdu». *Bk.* Mükellîm, Mûcize, Kerâmet.

TEKKE — Tasavvuf tarikatlarında yaşama, tapım ve tören evi... *Tekye* biçiminde de yazılır, sözcük anlamında *dayanma* demektir, çoğulu *tekâyâ*'dır. Kimi tarikatlarda eşanlamda *dergâh* ve tarikatların en büyük şeyhlerinin oturduğu tekkeye *hankaah* denir. İlk melâmîlerde olduğu gibi hiçbir toplantı ve barınma yeri bulunmayan tarikatlar da vardır. *Bk.* Hankaah, Melâmîlik.

TEKLÎF — Bir kimseden bir şey isteme... *Yükümlü (mükellef) kılma*'yı dilegetirir, dilimizde *öneri* denir. *Bakara* sûresinin 286. âyeti şöyle der: «Allah hiç kimseye elinden gelmeyeni önermez *(lâ yükelleſullahü nefsen illâ vüs'ahâ)», Ahzâb* sûresinin 72. âyeti şöyle der: «Biz din ödevini önce yerlere ve göklere önerdik, ancak onlar bunu yüklenmekten çekindiler. Sonra bunu insan yüklendi, çünkü o çok kıyıcı (zâlim) ve sonunu hiç düşünmeyen bir varlıktır», *Talâk* sûresinin 7. âyeti de şöyle der: «Allah bir kimsenin boynuna ancak verebileceği kadarını borç kılar (mükellef kılar), Allah güçlüğün ardından kolaylık verir». *Bk.* Mükellef.

TEKSÎR — Mushaf'ın çoğaltılması... Sözcük anlamında *çoğaltma* demektir, *çokluk* anlamındaki *kesret* deyiminden türetilmiştir, çoğulu *teksîrât*'tır. Kur'anın yazılı yapraklarının (Mushaf) çoğaltılması Hz. Osman'ın halîfeliği zamânında olmuştur. Bilindiği gibi Hz. Peygamber zamânında yazıya geçirilmiş bulunan çeşitli sûre ve âyetlerin bir araya toplanarak bir *Mushaf* yapılması Hz. Ebû Bekir'in halîfeliği sırasında olmuştu. Ama

bu Mushaf tekti ve Hz. Ebû Bekir'in yanında saklanıyordu. Onun ölümü üzerine halîfe olan Hz. Ömer bu Mushaf'ı yanına aldı, onun ölümüyle de kızı ve Hz. Peygamberin eşlerinden Hz. Hafsa tarafından saklandı. Ne var ki yeni fetihlerle İslâm ülkesi çok genişlemiş ve Kur'anı ezber bilenler bu genişliğe yetişemez olmuşlardı. Kimi yerlerde Kur'anın şöyle ya da böyle okunması yolunda tartışmalar çıkıyordu. Mushaf'a başvurma zorunluğu çıkınca Hz. Osman onu çoğaltma karârını aldı, Hz. Hafsa'dan tek olan Mushaf nushasını istetti. İbn Ebî Dâvûd *Kitâb-ül-Mesâhif* adlı yapıtında şöyle diyor: «Hz. Osman, Mushaf'ı çoğaltarak yazdırma karârını alınca Kureyş ve Ansâr'dan on iki kişilik bir kurul kurdu. Hz. Ömer'in evindeki, eşdeyişle Hz. Hafsa'nın yanındaki *Mushâf-ı şerîf*'i aldılar. Hz. Osman bizzat bu kurulun çalışmalarını denetliyordu. Bir konuda anlaşmazlığa düştükleri zaman bunu sonraya bırakıyorlar, en iyi bilenleri bulup onlara soruyorlardı». Hz. Osman çoğaltılan *Mushaf*'lardan birer tâne Kûfe'ye, Basra'ya, Şam'a, Mekke'ye, Yemen'e ve Bahreyn'e gönderdi; birini de Medîne'de alıkoydu ki bu nushaya *İmam* (Kendisine güvenilen ve uyulan) denmiştir. Bununla birlikte İbn Mes'ud ve Abdullah İbn Abbas gibi *Mushaf*'ı bizzat yazıp yanlarında bulunduran ünlü ve güvenilir sahâbeler de vardır ki bunların *Mushaf*'ları Hz. Osman'ın *Mushaf*'ından farklıdır. Örneğin İbn Mes'ud'un *Mushaf*'ında *Falak* ve *Nas* sûreleri (*Bk.* Muavvizeteyn) yoktur, çünkü bu sûreler indiği sırada Peygamberin yanında bulunmamıştı. İbn Abbas'ın *Mushaf*'ında da sûrelerin sıra düzeni (tertîbi) değişiktir. Hz. Osman'ın şehid edildiği sırada elinde bulunan ve okumakta olduğu ceylân derisine yazılı *Mushaf* bugün Istanbul'da Topkapı Sarayı'nın *Mukaddes Emânetler* bölümünde bulunmaktadır. *Bk.* Kur'ân, Mushaf, Nüzûl, Sûre.

TEKVÎN — Yaratma... Allah'ın sekiz *sübûtî* niteliğinden biridir, *yoktan varetme* anlamındaki *kevn* sözcüğünden türemiştir. Tevrât'ın birinci kitabı da *Tekvîn* adını taşır. İslâm dinine göre Allah yaratmak istemiş ve yaratmıştır. Bundan ötürü *tekvîn* sıfatı, *irâde* sıfatıyla da ilgilidir. Nitekim *irâde* sıfatı Kur'ana dayanarak *tekvînî irâde* ve *teşriî irâde* olmak üzere ikiye ayrılır. Tanrı irâdesini *ol* (Kün) diyerek kullanmakla yoktan vârederek *tekvînî irâde*'sini belirtmiştir. *İrâde-i teşriîye*'siyse öğütlemek ve yeğlemekle belirmiştir ki vâcib değildir, buna *irâde-i dinîye* de denir, örneğin Kur'anda Allah «kullarının kötülük yapmamalarını irâde buyurur», bu irâde onun teşriî irâdesidir. Allah'ın rızk ve nîmet vermek, cezâlandırmak, diriltmek, öldürmek gibi tüm eylemleri *tekvîn* sıfatında içkindir ki bunlara da Allah'ın *sıfât-ı fiîliye*'si denir. Buhârî, İmrân'dan şu hadîsi naklediyor: «Allah vardı ve başkaca hiçbir şey yoktu. Onun arşı su üstündeydi. Sonra her şeyi Kitâb'a (Levh-i mahfûz'a) yazdı, gökleri ve yeri yarattı». Hz. Peygamberin bu anlatımı Tevrat'ın anlatımına uygundur, Hz. Mûsâ'nın birinci kitabı olan Tekvîn de şöyle başlar: «Başlangıçta Allah gökleri ve yeri yarattı. Yer ıssız ve boştu ve enginin yüzü üzerinde karanlık vardı ve Allah'ın ruhu suların yüzü üzerinde hareket ediyordu» (Bâp I, 1-2). Ebû Hüreyre de şu hadîsi nakletmektedir: «Allah Celle maklûkaatı yaratınca arşın üstündeki Kitâb'ına *muhakkak ki rahmetim gazâbıma üstündür* (Kesin ki acımam kızmama üstündür) diye yazdı». Buhârî bu hadîsi naklettikten sonra *En'am* sûresinin 54. ve *A'râf* sûresinin 156. âyetlerine bakılmasını öğütlüyor. Abdullah İbn Mes'ud şu hadîsi naklediyor: «İnsanın yaratılışı anasının karnında kırk gün insan suyu olarak toplanmakla başlar, birbiriyle kaynaşır. Sonra bir o kadar zamanda pıhtılaşmış kan olur, sonra kırk gün de et parçası olarak kalır. Daha sonra Allah onun için bir meleği şunları yazmakla görevlendirir: 1. Neler yapacağını, 2. Rızkını (Ne yiyip içeceğini, nasıl geçineceğini), 3. Ecelini (Ne zaman ve nerede öleceğini), 4. Mutlu ya da mutsuz olacağını. Bunlar yazıldıktan sonra

cenîn (Ana karnındaki cücük)'e ruh üfürülür, o da canlanır». *Bk.* Halk, Sıfât, Sıfât-ı sübûtîye, Sıfât-ı fiilîye, Tevrat, Levh-i mahfûz.

TEKVÎR — Kur'anın seksen birinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 29 âyettir. *Tekvîr* deyimi sözcük anlamında *sarma* demektir ve *başa sarık sarma* anlamında kullanılır, bu sûrede *güneşin tortop olması* (dürülmesi) anlamında kullanılmıştır. Sûre bu âyetle başladığından bu adla anılmıştır: «O gün güneş dürülüp körletilince *(izeşşemsü küvviret)*». Sûre bu âyetten sonra şöyle devam eder: «Yıldızlar bulanıp dökülünce, dağlar yerlerinden oynatılınca, gebe develer başıboş bırakılınca, yabânî hayvanlar birarava toplanınca, denizler kaynaştırılınca, tenle tin birleşince (Nefisler birleşince ya da vücutla ruh birleşince. O.H.), diri diri gömülen kız için sorulunca, hangi suçtan öldürüldü denilince, defterler açılınca, gökyüzü yerinden oynatılınca, cehennem ateşi kızdırılınca, cennet yaklaştırılınca, herkes kendi için ne yaptıysa orada onu bulacaktır. And olsun geceleri ortaya çıkan, gündüzleri sinen yıldızlara, kararmaya başlayan geceye, ağarmaya başlayan tanyerine ki: Kur'an görklü bir elçinin, Cebrâil'in bildirdiği (Tebliğ ettiği. O.H.) sözdür. Sizin yoldaşınız deli değildir (Hz. Muhammed kastediliyor. O.H.). And olsun ki o Cebrâil'i güneşin doğduğu apaçık ufukta görmüştür. O, bilinmeyenlerden Allah'ın gönlüne bildirdiklerini (Vahyettiklerini. O.H.) hiç gizlememiştir. Kur'an kovulmuş şeytanın sözü değildir. Öyleyse bu tutuğunuz yol nedir? Kur'an bütün insanlar için yalnız öğüttür, o kadar, içinizde doğruluğu isteyenler için. Bütün varlıklarını efendisi olan Allah dilemedikçe siz de dileyemezsiniz».

TEKYE — *Bk.* TEKKE.

TELÂUN — *Bk.* LÂ'NET, Lİ'ÂN.

TELBÎS — İnan yoluyla Tanrı'ya ulaşma... Sözcük anlamında *giyinme* demektir, *giyilecek şey* (elbise) anlamındaki *libas* sözcüğünden türetilmiştir *(Sahteleştirme* anlamındaki *telbîs* deyimiyle karıştırılmamalıdır, bu *lebs* kökünden türemiştir). Tasavvuf dilinde *inan* (imân) anlamında *libâs-üt-takvâ* deyimi kullanılır; kimi yazarlar *telbîs* deyimini bu kökten türeterek bir tasavvuf anlayışını adlandırmışlardır. Bu yazarlara göre tasavvuf tarikatlarında Tanrı'ya varma yolları beş ayrı grupta toplanabilir, her tarikatın yolu aynı değildir. Bu beş yoldan birincisi *ittisâl* (zihinsel temâşâ yoluyla Tanrı'ya ulaşma), ikincisi *hulûl* (Tanrılık ruhla birleşme), üçüncüsü *imtizâç* (insanın her zerresiyle Tanrı'ya karışması), dördüncüsü *ittisâf* ya da *iktirân* (kişiliğin Tanrılık kişilikte eritilmesi), beşincisi *telbîs* yoludur. *Bk.* Tasavvuf, Tarikat.

TELBÎYE — Tanrı ve Peygamberle ilgili bir söz karşısında «lebbeyk» demek... *Lebbeyk* deyimi «onun yolunda olmaya hazırım» ya da «buyruğunu yerine getirmeye hazırım» anlamındadır. Hacı adayları, ihrâma girme yerinde abdest alıp ihrâm giyerek iki rekât namaz kıldıktan sonra hacca niyet ederler ve niyetten hemen sonra da *telbîye*'ye başlarlar. Şu telbîyeyi üç kez söylemek sünettir (eşdeyişle, Peygambere uymak olur): *Lebbeykellâhümme lebbeyk, lebbeyke lâ şeriyke lek, lebbeyke innelhamde vennîmete leke velmülk, lâ şeriyke lek* (Buyur Allahım buyur, buyur, senin ortağın yoktur, şüphesiz ki bütün övgüler sanadır, bütün evren de senindir, ortağın asla yoktur). Bu telbîyedeki *buyur* (Lebbeyk) deyimi «senin buyruğunu yerine getirmeye her zaman koşarım» anlamındadır. Üç kez okunması gereken bu telbîyeyi Arapça bilmeyenlerin hiç değilse bir kez bir okuyanın ardından yinelemek (eşdeyişle, her sözcüğünü o yüksek sesle söyledikçe tekrarlamak) yoluyla okumaları öğütlenmektedir. Bunu yapmak olanağını da bulamayanlar Türkçesini okuyabilirler. Bununla birlikte telbîye yerine (hacı adayı biliyorsa) şu üç duâdan biri de okunabilir: 1. *«Lâ ilâde illâllahü vahdehû lü şeriyke leh, tehulmülkü ve lehulhamdü ve huve alâ*

külli şey'in kadiyr», 2. «*Allahü ekber, Allahü ekber, lâ ilâhe illallahü vallahü ekber, Allahü ekber ve lillâhilhamd»*, 3. «*Sübhânallahi velhamdülillâhi ve lâ ilâhe illallâhü vallahü ekber ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhil'alîyyil'aziym»*. Üç kez okunması gereken telbîyeden ya da bu üç duânın birinden sonra salâvat-ı şerîfe getirilip şöyle duâ edilir (Bu duâ Türkçe edilebilir): «*Allahım, ben senden senin rızânı ve cennetini isterim, senin gazâbından ve cehenneminden sana sığınırım»*. Telbîye, ihrâma girip iki rekât ihrâm namazı kılındıktan sonra başlar ve bayramın birinci günü Akabe cemresine birinci taş atılıncaya kadar sürer (Her seferinde üç kez okunması şarttır). Ancak Kâbe'yi dolanma (Tavâf) sırasında telbîye yapılmaz (Çünkü dolanırken okunacak duâ ve zikirler vardır ve onların okunması daha efdâldir). Bunun dışında hac sırasında her namaz kılışta, her bir araca binişte, her araçtan inişte, her yokuşa çıkışta, her vâdîye inişte, her seher vaktinde ve herhangi bir kafîleye rastlandığında sürekli olarak telbîye yapılması gerekir. *Bk.* Lebbeyk, Hac, Tavâf.

TELEBBÜS — Giyinme... İslâm Peygamberi Hz. Muhammed yeni bir giysi (elbîse) giyerken şöyle duâ edermiş: «*Allahümme lekelhamdü ente kesevtenîhi es'elüke hayrehû ve hayra mâ sunia lehû ve eûzu bike min şerrîhî ve şerri mâ sunia lehû»*. Yeni bir şey giyildiğinde bu duâyı okumak sünnettir. *Bk.* Telbîs.

TEL'İN — *Bk.* LÂNET, Lİ'ÂN.

TELKÎN — Gömülen ölüye imam tarafından söylenen dinsel sözler... Sözcük olarak Arapça *sözle aşılama* anlamındadır, *kavrama* anlamına gelen Arapça *lakn* sözcüğünden türetilmiştir. Ölü mezarına konduktan sonra herkes dağılınca ölüye verilen *telkîn*'in mutlaka imam tarafından yapılması şart değildir, iyi bir müslüman (Sâlih) da bu telkîni verebilir. Mezarın başına gelir, kendi yüzünü ölünün yüzüne doğru çevirerek üç kez ölünün anasıyla adını çağırır. Örneğin *Yâ Emine oğlu Mehmet* diye üç kez çağırır, sonra şöyle der: «*Üzkür mâ künte aleyhi min şehâdeti en lâ ilâhe illallâh ve enne Muhammeden resûlullah ve enneke radiyte billâhi Rabben ve bil' islâmi dînen ve bi Muhammedin sallâllâhü teâlâ aleyhi ve selleme nebîyyen ve bil'Kurâni imâmen»* (Ey Emine oğlu Mehmet, ey Emine oğlu Mehmet, ey Emine oğlu Mehmet. Dünyadayken üstünde direndiğin dinini, Allah'ın birliğine ve Muhammed aleyhisselâmın onun hak peygamberi olduğuna imân ve ikrârını hatırla. Soru melekleri efendini sorduklarında *Rabbim olarak yalnız Allah'ı, dinim olarak yalnız İslâmı, peygamberim olarak yalnız Muhammed aleyhisselâmı, aydınlatıcım olarak yalnız Kur'anı kabul ettim de).* Bu telkîn biraz daha ayrıntılı (mufassal) olarak da yapılabilir, ölünün anasının adıyla kendi adı üç kez çağrıldıktan sonra şöyle de denir: «*Üzkür mâ künte aleyhi min şehâdeti en lâ ilâhe illâllâh ve enne Muhammeden resûlullah. Ve ennelcennete hakkun vennâre hakkun ve ennelba'se hakkun ve enses'saâte âtiyetün lâ raybe filiâ ve ennellâhe yeb'asü men filkubûr. Ve enneke radiyte billâhi rabben ve bil'islâmi diynen ve bi Muhammedin sallâllâhü aleyhi ve selleme nebiyyen ve bil'Kurâni imâmen ve bil'Kâbeti kıbleten ve bil'müminiyne ihvânâ. Rabbiyellâhü lâ ilâhe illâ hüve aleyhi tevekkeltü ve hüve rabbülarşil'aziym»*. Telkîni veren bundan sonra üç kez: *Yâ abdellâh kul lâ ilâhe illâllâh* der ve bundan sonra da üç kez şöyle der: *Kul rabbiyellâhü ve dinil'islâmü ve nebiyyî Muhammedün aleyhissalâtü vesselâm. Rabbi lâ tezerhu ferden ve ente hayrül'vârisiyn. Bk.* Ölü.

TEMBELLİK — Çalışmaktan hoşlanmama ya da üşenme... Enes, Hz. Peygamberin şöyle dediğini nakletmektedir: «Yâ Rab, tembellikten, cimrilikten, yoksulluk ve bunaklıkla geçen uzun yaşamdan, kabir azâbından, Deccal fitnesinden, yaşayışta ve ölümdeki bütün sıkıntılardan sana sığınırım». Hz. Peygamber *Nahl* sûresinin 70. âyeti geldikten

sonra bu duâyı etmeye başlamış, âyet şöyledir: «Sizi yaratan, sonra da öldüren, bir şeyler bildikten sonra bunaklık ve çocukluk derecesinde uzun ömür geçirten Allah'tır».

TEMCÎD — Ululama... Sabah ezânından sonra minâreden okunan duâyı da dilegetirir, çoğulu *temcîdât*'tır. Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir hadîste Hz. Peygamber, Tanrı'yla melekleri arasındaki bir konuşmayı anlatır. Tanrı: *Kullarım beni görselerdi ne yaparlardı?* diye sorar. Melekler şöyle karşılık verir: *Kullukta daha çok temcîd ve tesbîhte bulunurlardı.* Deyim, *ululuk* anlamındaki *mecd* deyiminden türemiştir; Kur'anın ilk sûresine de *sûre-i mecd* denir. *Bk.* Tekbîr, Tesbîh, Tahmid.

TEMENNÎ — İstek... *İstenen şey*'i de dilegetirir, *duâ* anlamında da kullanılmıştır, çoğulu *temennîyât*'tır. Buhârî ünlü *Sahîh*'inin *Temennî bölümü* (Kitâb-üt -temennî)'nda şu hadîsleri veriyor. Enes, Hz. Peygamberin şöyle dediğini naklet-mektedir: «Sakın ölümü dilemeyiniz». Ebû Ubeyde de şu hadîsi naklederek bu sözün anlamını açıklıyor: «İçinizden hiç kimse sakın ölümünü istemesin. Çünkü o iyi bir kişiyse sağ kaldıkça iyiliğinin artması, kötü bir kişiyse tövbe edip iyi olması umulur». Başka bir hadîste de Hz. Peygamberin «ölümüm hayırlıysa ölümü, yaşamam hayırlıysa diriliği ver» diyerek duâ edilmesini öğütlediği bildirilmektedir.

TEMETTU KURBANI — Sâdece umre niyetiyle ihrâma girenin kesmesi gereken kurban... Sâdece umre için niyet edenin haccına *hacc-ı temettu* denir, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye göre *temettu* edenin bir de kurban kesmesi gerekir. Hz. Peygamber sâdece umre niyetiyle ihrâma girmiş ve bir de kurban kesmişti. Hz. Hafsa'nın naklettiği bu hadîse göre hüküm veren İmam Hanbelî haccın üç biçiminden en üstününün (efdâlinin) *temettu* olduğunu söyler. Bilindiği gibi öteki iki biçim *kıran haccı* (Hac' la umreyi birleştiren hac)'yla *ifrad haccı* (Umre'siz yapılan hac)'dır. *Bk.* Umre, Hac, Şükür kurbanı, Kurban.

TEMİZLİK — *Bk.* TAHÂRET.

TEMSÎL — Örnek... *Benzer* anlamına gelen *misl* deyiminden türemiştir, bundan ötürü konuşma dilinde eskiden *örneğin* yerine *meselâ* ya da *söz temsili* denirdi, bir kimseyi *temsil etmek* de onun *örneği olmak* demektir. Örnek sözlere de *mesel* denir ki dinsel alanda Hz. Süleyman'ın meselleri (Emsâl-i Süleyman) ünlüdür. Kur'anda da bu gibi meseller ya da temsiller vardır. Örneğin *Bakara* sûresinin 26. âyeti şöyle der: «Allah örnek *(meselen)* vermekten çekinmez. Bu örnek ister sivrisinek olsun, ister ondan daha büyükleri olsun. İnananlar bu örneklerin Tanrıları katından doğru olarak verildiğini bilirler. İnanmayanlarsa: Allah bu örneği vermekle sanki ne demek istedi? derler. Allah bu örneği vermekle birçoklarını doğru yoldan çıkarır, birçoklarını da doğru yola sokar. Ancak bu örnekle yoldan çıkardığı kimseler yalnız karıştırıcı olanlardır», *İbrahim* sûresinin 24-25. âyetleri şöyle der: «Allahın verdiği örnekleri görmüyor musunuz? Güzel bir söz, güzel bir ağaç gibidir. Onun kökü yere saplı, dallarıysa göğe doğrudur. İşte o ağaç Tanrısının uygunuyla her mevsimde yemişlerini verir. Allah insanlara böyle örnekler de gösterir, öğütlensinler diye. Kötü bir söz de kötü bir ağaç gibidir, yerden koparılmıştır bir kez, artık tutunacak yeri yoktur», *Fürkan* sûresinin 32-33. âyetleri şöyle der: «İnanmayanlar: Kur'an ona toptan bildirilmeli değil miydi? derler. Bizse onu senin gönlüne iyice yerleştirmek için böyle bildirdik, onu bölümlere ayırarak parça parça bildirdik. Onların sana getirdikleri hiçbir örnek yoktur ki biz ona karşı doğruyu, yorumun da en güzelini getirmiş olmayalım», *Zümer* sûresinin 27-28. âyetleri şöyle der: «Biz bu Kur'anda insanlar için örneklerin her türlüsünü verdik, öğütlensinler diye. Kur' anı da eğrisiz büğrüsüz arapça olarak indirdik, anlasınlar diye». İbn Ömer de şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimiz

şöyle buyurdu: Ağaçlardan tıpkı müslüman gibi olan bir ağaç vardır ki yaprağını dökmez, onu bana söyleyin?.. O, hurma ağacıdır». *Bk.* Mesel, Müteşâbihât, Selefîyyûn, Muhkemât.

TEMYÎZ — İyiyi kötüden ayırdetme... Bunu ayırdedebilene *mümeyyiz* denir ki bir gencin olgunluk çağını da dilegetirir. Düzgülü (normal) olarak böyle olmakla birlikte mümeyyiz olma, belli bir yaşa ulaşmaktan çok, us ve anlakla (akıl ve zekâyla) ilgilidir. Anasından alık doğmuş bir insan yaşlansa da mümeyyiz olmaz. Şeriatın buyruk ve yasaklarıyla *mükellef* olabilmek için mümeyyiz olmak da gerekir. *Bk.* Mükellef, Hizlân.

TENASSUR — *Bk.* TANASSUR.

TENÂSUH — Ruhgöçü... *Bir şeyin tıpkısını çıkarma* (Nushasını kopya etme) anlamındaki *nesh* sözcüğünden türemiştir. Ruhgöçü, ruhun bir bedenden başka bir bedene geçtiği ve birçok bedenleri sonsuzca canlandıracağı inancıdır. Yüzyıllar boyunca birçok ulusların inandığı bu saçma varsayım müslümanlıkta geçersizdir (bâtıldır). Ruhgöçü (*Fr.* Métempsychose) inancı geçersiz olmakla birlikte *Karmâtîler, Kâmilîyye, Mansûrîyye, Mufaddıla* vb. gibi birçok aşırı sîîler arasında yayılmıştır. Kimi yahudilerin de inandıkları bu saçma varsayıma *Sebeiyye, Hattâbîyye, Cenâhîyye, Beyânîyye, Râvendîyye* gibi tarikatlar da eğilim duymuşlardır. *Müslimîyye* bâtınîliğinin kurucusu Ebû Müslim Horasânî de buna inanırdı. *Habıtîyye*'nin kurucusu Ahmed bin Hâbıt da ruhgöçüne inanıyordu. Onun etkisinde kalan *Hammârîyye* mezhebi de buna inanmıştır. Bu inancın tarihsel serüveni şudur: İlkeller, doğan çocukların yeniden dünyaya gelen atalar olduğuna inanırlar, kimi ilkellerde doğum için cinsel ilişki gerekmediği inancı da vardır, bu inanca göre atalar, çocuk tohumları hâlinde oradan geçen kadınların kaba etlerine girerler ve onları gebe bırakırlar. Eski Mısır'lılar ruhgöçü inancını bir hayli geliştirmişlerdir, kötü ruhlar çeşitli hayvan bedenlerine gire çıka iyileşmeye yüz tutup tutmadıkları yolunda denenirler ve iyi ruhlarsa üç bin yıllık bir cennet yaşayışından sonra yeniden dünyaya dönerler, mumyalama yöntemi bu yeniden yaşamda kendi bedenlerini hazır bulup oraya girebilmelerini sağlamak içindir, yeniden ölecekler ve gene iyi insan olarak ölmüşlerse yeniden bir üç bin yıllık bir cennet yaşamına kavuşacaklardır, sonra yeniden dirilecekler ve bu gelip gitme sonsuzca sürecektir. Eski Hint inançlarında da *ruhgöçü (Skr.* Samsara), her yeni yaşamda biraz daha yetkinleşmeyi sağlamak amacıyla sonsuzca sürüpgitmektedir. Cermenler, Keltler, Yunanlılar —Pythagoras ve Platon gibi en ünlü düşünürleri bile— ruhgöçüne inanmışlardır. Platon, ruhgöçünü, bilginin eski yaşamlardan kalma bir anımsama olduğunu tanıtlamak için de savunur. XX. yüzyılda bile birçok düşünür geçinenler bu temelsiz varsayıma inanmakta devam etmektedirler.

TENÂZÛ — *Bk.* ÇEKİŞME.

TENEBBÜ — Peygamberliğe kalkışma... *Peygamberlik* anlamındaki *nübüvvet* deyiminden türetilmiştir. Özellikle yalancı peygamberler için kullanılır. *Bk.* Peygamber, Nebî, Nübüvvet.

TENEŞİR — *Bk.* ÖLÜ.

TE'NİS — Bâtınîliğin ikinci derecesi... Arapça *alıştırma* anlamındadır, *alışıklık* anlamındaki *üns* sözcüğünden türemiştir. Bu derecede bâtınîliğe alınmak istenen kişiyle dostluk kurulur, yavaş yavaş alıştırılmaya başlanır, eşdeyişle *Dâî* (Tarikata çağıran, dâvet eden) dâvet edeceği kimseyle *ünsiyet* (alışkanlık) kurar. *Bk.* Teferrüs.

TENNÛR — Ekmek pişirmek için toprakta açılan ve çamurla sıvanan oyuk... Kur'anın iki sûresinde geçen bu deyim farsçadır, dilimizde de *tandır* denir. *Hûd* sûresinin 40. âyeti şöyle der: «Sonunda buyruğumuz erişip de yerden sular kaynamaya başlayınca *(ve fârettennûr)*», *Mü'minûn* sûresinin 27. âyeti de şöyle

der: «Buyruğumuz erişip fırın fışkırınca *(ve fârettennûr)*». Son âyetteki *fırın fışkırınca* deyimi *fırından su kaynayınca* ya da *yeryüzü kaynayınca* olarak yorumlanmaktadır. Her iki âyet de Hz. Nûh'un tûfân öyküsüyle ilgilidir. *Bk.* Nûh, Tûfân.

TENNÛRE — Mevlevî dervişlerinin giydikleri uzun ve geniş etekli giysi... Sözcük anlamında *eteklik* demektir. *Bk.* Mevlevîlik.

TENZÎHEN MEKRÛH — Helâle yakın olan kerâhet... *Harâma yakın olan kerâhet* anlamındaki *tahrîmen mekrûh* deyimi karşılığında kullanılır. Örneğin temiz su varken kedi artığı suyla abdest almak tenzîhen mekrûhtur. *Bk.* Mekrûh, Tahrîmen mekrûh.

TERAH — Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'a göre Hz. İbrahim'in babası... Kur'anda adı *Âzer* olarak anılır. Yahudilerin kutsal kitabı *Tevrat*'a göre (Tekvîn, XI, 24-32) İbrânîlerin atasıdır. Yahudi soyu Hz. Nûh'tan sonra onun oğlu Sam'ın dölüdür. Soy zinciri şöyle gelişir: *Sam* (500 yıl yaşamış), oğlu *Arpakşad* (403 yıl yaşamış), oğlu *Şelah* (403 yıl yaşamış), *Eber* (430 yıl yaşamış), *Peleg* (209 yıl yaşamış), *Reu* (207 yıl yaşamış), *Seruç* (200 yıl yaşamış), *Nahor* (119 yıl yaşamış), *Terah* (70 yıl yaşamış). Bu zincir, baba ve en büyük oğlu ve en büyük oğlun en büyük oğlu gözetilerek düzenlenmiştir. Yoksa her birinin pek çok oğulları ve kızları vardır. Görüldüğü gibi ilk insanca ömür (yaşam süresi) Terah'la başlar, öbürleri olağanüstü ömürler yaşamışlardır. *Terah* sırasıyla *Abram* (İbrahim), *Nahor* ve *Haran*'ın babası olmuştur. *Abram* ya da İslâmsal deyişle *Hz. İbrahim*'e Tanrı şöyle demiş: «Memleketinden ve akrabânın yanından ve babanın evinden sana göstereceğim memlekete git. Seni büyük ulus yapacağım ve kutsal kılacağım», (İbid, XII, 1-6). Hz. İbrahim de Tanrı'nın gösterdiği *Ken'an* ülkesine gitmiş: «Ve Rab Abram'a görünüp dedi: Bu memleketi senin zürriyetine (dölüne, soyuna) vereceğim» (İbid, XII, 7). *Bk.* İbrahim, Yahudilik, Tevrat, Tekvîn, Âzer.

TERÂVİH — Ramazan ayı gecelerinde yatsı namazından sonra kılınan yirmi rekâtlık namaz... Terâvih namazını kılmak müekked sünnet, toplulukla (cemâatla) kılınması gayrı müekked sünnettir (*Bk.* Sünnet). Bildirildiğine göre Hz. Muhammed bir Ramazan gecesi mescid-i şerîfte terâvih namazı kılmış ve bütün müslümanlar da ona uymuşlardır. Bunu gören Hz. Peygamber mescide terâvih kılmaya gelmez olmuş, nedenini soranlara Hz. Ayşe'nin naklettiği şu hadîsteki karşılığı vermiştir: «Gece namazının size farz olmasından korktum». Peygamberin ölümünden sonra bu namazın farz olması olanaksız bulunduğundan Hz. Ömer'in halîfeliği zamânında her Ramazan gecesi mescidde toplulukla kılınmaya başlanmıştır. Bu konuyla ilgili olarak Ebû Hüreyre de şu hadîsi nakletiyor: «İnanarak ve bilerek Allah için Ramazan ayını canlandıranlar (ihyâ edenler)'ın geçmiş bütün günahları bağışlanır», bu hadîste açıkça terâvihten söz edilmemekle birlikte yorumculara göre oruç, yoksullara yardım gibi başka şeylerle birlikte terâvih namazı kılmak da bu hadîsin anlamında içkindir. Buhârî ve Müslim'in bildirdiklerine göre Hz. Muhammed mescidde terâvih namazını vitir namazıyla birlikte on bir rekât (demek ki sekiz rekât) olarak kılmış ve gerisini de evinde tamamlamıştır. Sahâbeler (Peygamberin yakınları) terâvih namazının yirmi rekât olduğunda birliktirler. Hz. Ömer de halîfeliği zamânında bunun yirmi rekât olduğunu söylemiş ve mescidde toplulukla kılınmasını uygun bulmuştur, sahâbeler de onun bu buyruğunu onaylamışlardır. Bundan ötürüdür ki terâvih namazı her müslüman için farza bağlı olmayan müekked sünnettir, bunun için oruç tutmayan hasta ve yolcular da kadın ve erkek terâvih namazı kılarlar. Terâvih namazını toplulukla kılmak *sünnet-i kifâye*'dir, eşdeyişle müslümanla-

rın bir bölümü toplu olarak kılmakla evlerinde yalnız kılan müslümanların da toplulukla (cemâatle) kılma görevini yerine getirmiş olurlar. İslâm şeriatında, herhangi bir namazın toplulukla kılınması, yalnız kılınmasından *yirmi yedi kez* daha çok sevap kazandırır. Mescid şart değildir, evde de toplulukla kılınabilir, ama mescidde kılınan namazın sevâbı daha çoktur. Terâvih namazı, yatsı namazından sonra sabah namazının vakti girinceye kadar kılınabilir, yatsı namazından önce kılınması câiz değildir. Terâvih namazının yatsı ve vitir namazlarıyla birlikte (toplam olarak otuz üç rekât) kılınması gelenekleşmiştir. Vitir namazı terâvihten önce de kılınabilir, sonra da kılınabilir, ama genellikle terâvihten sonra kılınmaktadır. Yirmi rekâtlık terâvih namazı her iki rekâtında bir selâm vererek kılınır (Dört, sekiz, on rekâtında bir ve hattâ yirmi rekâtın sonunda bir kez selâm verilerek de kılınabilir, ama mekrûhtur). Her dört rekâtında biraz oturulur, bu oturuşa *terviha* (rahatlatma) denir ki *terâvih* deyimi bu deyimin çoğuludur. Vitir'le terâvih arasında biraz oturmak (Ka'de) da müstehâbdır. Oturuşlarda salât, selâm ve duâ edilmesi sünnettir. Genellikle üç *İhlâs* okunduktan sonra *Salli alâ Muhammed* denilerek namaza kalkılır. Terâvih namazı kazâ edilemez, vaktinde kılınması gerekir. Terâvihi Ramazan ayının başından sonuna kadar Kur'anı bütünüyle okuyarak (hatmederek) kılmak Hz. Ömer'in halîfeliği zamânındaki sahâbelerin (Peygamber yakınlarının) sünnetidir, bu halde terâvihin her rekâtında on âyetten fazla okumak gerekir (Çünkü Kur'an 6666 âyettir), Kur'anı iki kez hatmederek kılmak çok sevaplı, üç kez hatmederek kılmaksa çok büyük sevaplıdır (İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe her gece bir hatim indirerek kılarmış, ayrıca her gün bir hatim ve Ramazan sonunda bir de terâvih hatimi indirirmiş, böylelikle Ramazan ayında Kur'anı başından sonuna kadar altmış bir kez okurmuş). Bununla birlikte topluluğa (cemâate) ağırlık vermemesi için imamın *Fâtiha*'dan sonra üç kısa ve bir uzun âyetle yetinmesi öğütlenir. Terâvihin sonunda Allah'a hamdü senâ ve Hz. Peygambere salât ve selâm getirilir, vitir namazından sonra da tesbîh ve duâ edilir. Her namazda olduğu gibi terâvih namazına da niyet etmek şarttır, bu niyet «*Allah rızâsı için terâcih namazı kılmaya ve imama uymaya niyet ettim*» diyerek Türkçe de edilebilir. Arapça niyet edilmek istendiğinde yalnız kılınan terâvih namazının niyeti şöyledir: *Neveytü en usallîye lillâhi teâlâ salâtet'terâvîhi edâen müstakbilel kıbletî*. Toplulukla kılınan terâvih namazının niyeti de şöyledir: *Neveytü en usallîye lillâhi teâlâ salâtet' terâvîhi edâen muktediyen bi hâzel' imâmî müstakbilel kıbletî*. Her selâmdan sonra da şöyle salâvat getirilir: *Allahümme salli alâ seyyidinâ Muhammedin nebiyyil'ümmîyyi ve alâ âlihî ve sahbihî ve sellim*. Salâvat-ı şerîfe okumak kimi imamlara göre müekked sünnet, kimilerine göre de farzdır. Bundan ötürü imamın her oturuşta salâvat getirmesi şarttır. Üçer kez olmak üzere rükû ve sücûd (secdeler) tesbihleri, her iki rekâttan sonra *Sübhâneke* okunması da böyledir (Bütün bu terimler özel başlıklarında açıklanmıştır, onlara bakınız). Terâvih namazı uzun bir namaz olduğundan birçok unutmalar ve yanlışlıklar olabilir. Örneğin kaç rekât kılındığında ve tamamlanıp tamamlanmadığında anlaşmazlığa düşülürse imamın katıldığı tarafın savı doğru sayılır. Bu konuda imamla topluluk anlaşmazlığa düşerse imamın dediği doğrudur, ama imam kuşkuya kapılırsa topluluğun dediği doğru olur. Topluluk aralarında anlaşmazlığa düşerler ve imam da hiçbir tarafa katılamazsa namazın unutulmuş olan bölümü ayrı ayrı (toplulukla değil) kılınır. *Bk.* Namaz, Tâdil-i erkân.

TERÂZİ — Bir kolun iki ucuna asılı iki kefeden oluşan tartı... Farsçadır, arapçası *mizân*'dır. Kur'anda hem günahları, hem de pazarda malları tartan aygıt *mizân* adıyla anılmıştır. Alımsatımdaki ölçü ve tartılarda dürüst davra-

nılması, hiyle yapılmaması Allah tarafından buyrulmaktadır. Örneğin *En'am* sûresinin 152. âyeti şöyle der: «Ölçü, tartı işlerini doğru yapın *(ve evfûlkeyle velmiyzâne bilkıst)*», *A'raf* sûresinin 85. âyeti şöyle der: «Artık kileyi, terâziyi doğru kullanın; kimsenin hakkını yemeyin», *Hûd* sûresinin 84. âyeti şöyle der: «Ölçeği, tartıyı eksik tutmayın», *İsrâ* sûresinin 35. âyeti şöyle der: «Ölçerken doğru ölçün, tartarken de doğru tartın. Böylesi yeğdir, sonu daha güzeldir», *Şuarâ* sûresinin 181-183. âyetleri şöyle der: «Ölçüyü tam ölçün, eksik vermeyin, doğru terâziyle tartın, kimsenin hakkını yemeyin», *Rahmân* sûresinin 8-9. âyetleri de şöyle der: «Tartıda eğrilik yapmayın, tartarken doğru tartın, eksik tartmayın». Kur'anın bu açık buyrukları ölçü ve tartılarda dürüst davranmayı farz kılmıştır, bunu yapmamak günahtır. Kıyâmet günü günahları tartacak olan terâziden de dört sûrede sözedilir, bu sûrelerde *terâzi* anlamındaki arapça *mizân* deyiminin çoğulu olan *mevâzîn* (Terâziler) deyimi kullanılmıştır. *Kari'a* sûresinin 6-9. âyetleri şöyle der: «Her kimin terâzileri ağır gelirse *(fe'emmâ men sekulet mevâziynühü)* o kimse hoşnud olacağı yaşama kavuşacak. Her kimin terâzileri de hafif gelirse onun da başı Hâvîye uçurumuna yuvarlanacak», bu âyetlerdeki *ağırlık* ve *hafiflik* terâzinin bir kefesindeki günahlara göre öbür kefesindeki sevapların ağırlığı ve hafifliğidir; *Mü'minûn* sûresinin 102-103. âyetleri şöyle der: «Her kimin terâzileri ağır gelirse işte onlar umduklarına ererler, her kimin terâzileri de hafif gelirse işte onlar da kendilerine kıymış olurlar, çünkü sonsuzca cehennemde kalacaklardır», *Enbiyâ* sûresinin 47. âyeti şöyle der: «Kıyâmet günü tüze terâzilerini kuracağız. Hiç kimse haksızlığa uğramayacak. Hardal tânesi ağırlığında da olsa her şey tartılacaktır», *A'raf* sûresinin 8-9. âyetleri de şöyle der: «O gün tartı yapılacağı doğrudur. Her kimin tartısı ağır gelirse bu gibiler onanacaklardır, her kimin tartısı da hafif gelirse bu gibiler belgelerimize kıymış olduklarından kendilerine yazık etmiş olacaklardır». *Bk.* Mîzân, Kıyâmet, Ticâret.

TERBİYE — Fütüvvet'in ilk derecesi... Arapça *eğitim* demektir, *gelişme* anlamına gelen arapça *rühüv* deyiminden türemiştir. *Fütüvvet* yoluna ilk girenler bu dereceye alınırlardı. Bu derece, adından anlaşıldığı gibi, eğitici bir dereceydi. *Bk.* Fütüvvet.

TERCÜMAN — Tasavvuf dilinde, herhangi bir iş yapılırken okunan duâ ve bir suçun bağışlanması için söylenen özel söz... *Tercemân* da denir. Sözcük olarak *bir dilden başka bir dile çevirici* demektir, *çeviri* anlamındaki *tercüme* sözcüğünden türemiştir. Özellikle Mevlevî ve Bektâşîlerce kullanılan bir terimdir. Bu deyimle, söylenen sözün insandan Tanrı'ya bir çevirici niteliğini taşıdığı belirtilmiş olmaktadır. *Bk.* Mevlevîlik, Bektâşîlik.

TERK — Bırakma... *Bırakan*'a da *târik* denir. Tek başına yaşamayı yeğleyen hıristiyan keşişleri için *târik-i dünya* (Dünyayı bırakan) deyimi kullanılır. Hangi dinden olursa olsun *bırakma* bütün çilecilikterin temel öğesidir. Her çilecilikte bir şeyler bırakılır, bir şeylerden vazgeçilir ve o şeylerin yokluğuna katlanma yoluyla çile çekilir. İslâm tasavvufunda bırakma aşamaları şu dizeyle dilegetirilmiştir: *Terk-i dünyâ, terk-i ukbâ, terk-i terk.* Önce bu dünya, sonra öbürdünya bırakılacaktır, son aşamada da bırakma düşüncesi bırakılacaktır. *Bk.* Tasavvuf, Çile.

TERTÎB — Kur'andaki sûre ve âyetlerin sıra düzeni... Sözcük anlamında *sıralama* (rütbeleme) demektir, çoğulu *tertibât*'tır. *Bk.* Sûre, Nüzûl, Teksîr, Kur'an.

TERVİYE — Kurban bayramından iki gün önce hacıların yanlarına su alarak su bulunmayan Minâ'ya taşımaları... Bu güne de *terviye günü* (Yevm-i terviye) denir. Sözcük anlamında *sulama* demektir. Terviye günü, Zilhicce ayının sekizinci günüdür. Buhârî'nin Câbir'den naklettiği bir hadîste şöyle denir: «Vedâ haccında Peygamberin yanında yalnız

hac niyetiyle ihrâma girmiştik. Sonra Peygamberimiz şöyle buyurdu: Haccınızı umre'ye çevirerek Kâbe'yi tavâf edin. Safâ'yla Merve tepeleri arasında koşup saçlarınızı kısaltarak ihrâmdan çıkın. İhrâmsız olarak kalın. Terviye günü yeniden hac niyetiyle ihrâma girin. Önce yapacağınız haccı sonra temettu'ya (umre'ye) çevirin... Sahâbeler: Ey Allah'ın elçisi, hac niyetimizi nasıl umreye çevirириz, biz ona hac adı vermiştik? dediler. Peygamberimiz şöyle dedi: Buyruğumu yapınız. Kurbanımı nişanlayarak (işâretleyerek) göndermiş olmasaydım size buyurduğumu ben de yapardım. Ama kurbanım Minâ'ya varıncaya kadar ihrâm bana helâl olmaz... Bunun üzerine ashâb, Peygamberimizin buyruğuna uyarak haclarını umreye çevirdiler». Hz. Peygamberin bu buyruğu İslâmlıktan önceki arap geleneklerine dayanmaktadır. Hz. Peygamber bu gelenekleri genellikle korumuş ve sürdürmüştür. *Bk.* Hac, Umre, İhrâm, Şükür kurbanı, Minâ, Zemzem.

TESBÎH — *Sübhânallah* sözünü söyleme... Vird çekerken sayıyı şaşırmamak için elde kullanılan bir ipe geçirilmiş otuz üç ya da doksan dokuz tâne boncuğu da dilegetirir. Dil kurallarımıza göre *tespih* biçiminde yazılır ve söylenir. Tespihin tânelerini birer birer iki parmak arasından geçirmeye de *tespih çekmek* denir. Bu anlamda tespih ağaçtan, kemikten, sedef ve güzel taşlardan yapılmış ortası delik, toparlak tâneciklerin bir ipliğe dizilip uçlarının birleştirilmesi yoluyla yapılan bir boncuk dizisidir. Doksan dokuz tâneli olanları her otuz üç tânede bir yassıca ve biçimi öbürlerinden farklı olan bir boncukla bölünür, bu bölücüye *imâme* denir, böylelikle doksan dokuzluk tespih otuz üçerlik üç bölüme ayrılır. İpliğin iki ucunun birleştiği yere de ayrıca bir boncuk ve bir püskül konur. Kimi tespihlerde yedi kez yinelenecek (tekrarlanacak) duâlar için püskülün yanından başlayarak yedi boncuktan sonra da mercimek gibi yassı bir parça daha konur ki buna da *pul* denir. Tespihin doksan dokuz tâneli oluşu Allah'ın doksan dokuz adı (Esmâ-i hüsnâ) bulunmasından ötürüdür, otuz üçerlik tespihlerde bu adlar otuz üç tânecik üç kez döndürülerek söylenebilir. Cenâze törenlerinden sonra üç bin kez *lâ ilâhe illâllah* sözünün söylenmesini saymak için bin tâneli tespih (Sebha)'ler de yapılmıştır (Bunlarda bütün tâneleri üç kez döndürülerek üç bin söyleme tamamlanır). Tespih çekme, ilkin tasavvuf çevrelerinde başlamıştır. Önceleri müslümanlarca iyi karşılanmamıştı, bunu da Suyûtî'nin XV. yüzyılda bir tespih savunması yazmış olmasından anlıyoruz. Sonraları alışılmış ve bütün müslümanlarca kullanılmıştır. Otuz üçerlik tespihler de Hz. Peygamberin şu öğüdü üzerine yapılmıştır, Buhârî, Ebû Hüreyre'den şu hadîsi naklediyor: «Her namazın arkasından her birinden otuz üçer kez olmak üzere *Sübhânallah, Elhamdülillâh* ve *Allahüekber* deyiniz». Bu hadîsin bir benzerini de Hz. Ali naklet-mektedir (*Bk.* Tahmid). Hz. Peygamber çağında da bu gibi duâları saymak için hurma çekirdekleri ve küçük taşlar kullanılmıştır, bunlar bir kap içine atılarak sayılıyordu ya da belli sayıda çekirdekler bir kaba konularak o kab boşalıncaya kadar başka bir kaba aktarılıyordu, bunu tanıtlayan çeşitli hadîsler de vardır, örneğin Tirmizî Şâfi'ya'dan şu hadîsi naklediyor (*Da'avât,* Bâb 113): «Tesbîh ederken kullandığım dört bin çekirdek önümde duruyordu. O sırada içeri Peygamberimiz girdi, kendilerine: Bunları tesbîh ve senâ sözlerini saymak için kulanıyorum, dedim. O da: Sana daha büyük bir sayı öğreteyim, buyurdu, Tanrı'nın yaratmış olduğu öğelerin (unsurların) sayısınca *Subhânehû* de». Ebû Dâvûd ve Tirmizî şöyle bir hadîs de naklediyorlar: «Allah'ın elçisi bize (Medîne kadınlarına) şöyle buyurdu: Tesbîh, tehlîl ve takdîsi iş edininiz, bunları parmaklarınızla sayınız, çünkü parmaklar hesap vermek zorunda kalacaklardır» (Ebû Dâvûd, *Vitr,* Bâb 24; Tirmizî, *Da'avât,* Bâb 120). Bundan başka, Fâtıma bint Kays adlı bir kadının tesbîh söz-

lerini üzerine düğümler attığı bir ipi (bugünkü tespihleri çekermiş gibi. O.H.) parmakları arasından geçirerek saydığını bildiren bir hadîs de vardır (İbn Sa'd, VIII, 348). Bütün bunlara karşın (rağmen) *tesbîh* deyimi hadîslerde bu anlamda değil, *Sübhânallah sözünü söyleme* anlamında kullanılmıştır (*Bk.* Sübha, Sübhân, Sübhânallah). Birçok hadîsler deyimin bu anlamda kullanıldığını tanıtlamaktadır (Örneğin *Bk.* Temcîd). Bu son anlamda *tesbîh* (Sübhânallah deme) *nâfile* terimiyle de ilgilidir, şöyle tanımlanır: Tesbîh, sözleri farz olan *salât*'a nâfile (eşdeyişle, farz ya da vâcib olmayan) olarak eklenen tapımdır. Demek ki nâfile salâtlara *tesbîh* (Subha) denir (*Bk.* Salât, Nâfile). Tesbîhin temel sözü olan *Sübhânallah* (Allah'ı tüm eksiklik ve kusurlardan arındırırım) deyimi Kur'anda çok sık kullanılmıştır. Örneğin *İsrâ* sûresi *Sübhânelleziy* deyimiyle başlar (*Bk.* Sübhânalah). Her beş vakit namazın arkasından önce salâvat getirilir, sonra şöylece *tesbîh* edilir: *Sübhânallahi velhamdü lillâhi ve lâ ilâhe illâllahü vallahü ekber ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhil alîyyilaziym.* Daha sonra *âyet-el-kürsî* okunur ve bundan sonra otuz üç kez *Sübhânallah*, otuz üç kez *Elhamdülillâh* ve otuz üç kez de *Allahüekber* denir, bunlardan sonra da bir kez şu duâ söylenir: *Lâ ilâhe illâllahü vahdehû lâ şeriyke leh. Lehülmülkü ve lehülhamdü ve hüve alâ külli şey'in kadiyr. Sübhâne rabbiyel'aliyyil alelvahhâb.* Bu son duâ ondan önce otuz üçer kez okunanlara eklenirse yüz sayısı tamamlanmış olur, Ebû Hüreyre, Hz. Peygamberin şöyle dediğini nakletmektedir: «Her kim bunları okuyarak yüzü tamamlarsa denizin köpükleri kadar da olsa bütün günahları bağışlanır». Hanefîliğin kurucusu İmâm-ı Âzam (Büyük İmam) Ebû Hanîfe de kendine özgü olarak şu *tesbîh duâsı*'nı okurmuş ki Hanefî mezhebinden olanlara okunması öğütlenmektedir: *Sübhânel'ebediyyil'ebed. Sübhânel' vâhidil'ahad. Sübhânel'ferdis'samed. Sübhâne râfiis'semâi bigayri amed. Sübhâne men besetal'arda alâ mâin cemed. Sübhâne men halekal'halka feahsâhun adedâ. Sübhâne men kasemer'rizka ve lem yense ahadâ. Sübhânelleziy lem yettehîz sâhıbeten ve lâ veledâ. Sübhânelleziy lem yelid ve lem yûled ve lem yekünlehû küfüvven ahad. Sübhâne men yerânî ve ya'rifu mekânî ve yerzukunî ve lâ yensânî. Bk.* Rükû tesbîhi, Sübha, Sübhân, Sübhânallah, Nâfile, Salât, Selâm, Tekbîr. Tahmîd, Temcîd, Tesbîh namazı, Vird.

TESBÎH NAMAZI — Hz. Peygamberin önerdiği dört rekâtlık namaz... Bu namazı Hz. Peygamber bizzat tanımlamış ve Hz. Abbâs bin Abdülmuttalib'e nasıl kılınacağını anlatmıştır. Kılınması pek sevaplı sayılan bu namazın nasıl kılınacağı şu hadîste anlatılmıştır: «Sana on haslet (Güzel huy) vererek ikrâmda bulunayım: Bunu yaparsan günâhının başı ve sonu, yenisi ve eskisi, bilerek ya da bilmeyerek yapılanı, küçüğü ve büyüğü, gizlisi ve açığı bağışlanır. Dört rekât namaz kılarsın. Her rekâtında Fâtiha sûresiyle başka bir sûreyi okursun. Okumadan önce (eşdeyişle, Fâtiha'dan önce ve ilk rekâtta Sübhâneke'den sonra) on beş kez ve okuduktan sonra (eşdeyişle, zamm-ı sûre'den sonra) on kez *Sübhânallah velhamdülillâh ve lâ ilâhe illâllahü vallahü ekber* dersin. Rükûa varırsın, rükûdayken de bunu on kez (üç kez Sübhâne rabbiyelaziym dedikten sonra) ve rükûdan doğrulunca gene on kez, secdeye vardığında gene on kez (her secdede üçer kez Sübhâne rabbiyel'âlâ dedikten sonra) ve iki secde arasında da on kez ve ikinci secdede gene on kez okursun ki toplamı her rekât için yetmiş beş eder. Bunu rekâtların dördünde de yaparsın. Gücün yeterse bu namazı her gün kıl, her gün kılamazsan ayda bir kez kıl, ayda bir kez kılamazsan yılda bir kez kıl, onu da yapamazsan ömründe bir kez kıl». Dört rekâtlık bu namaza *tesbîh namazı* denir. *Bk.* Tesbîh, Namaz.

TESETTÜR — Örtünme... *Örtme* anlamına gelen *setr* deyiminden türemiştir, kadınların örtünmesine *tesettür-ü nisvân,*

kadın ve erkeklerin ayıp yerlerinin örtünmesine *setr-i avret* denir. İslâm dininde örtünme, kadınlara Tanrı tarafından buyrulmuştur, *Ahzâb* sûresinin 59. âyeti şöyle der: «Ey peygamber, karılarına, kızlarına, inanan kadınlara söyle de örtülerine bürünsünler. Böylesi onların tanınmaları, incitilmemeleri için daha elverişlidir», erkeklerin de ayıp yerlerini örtmeleri ve gizlemeleri *Nûr* sûresinin 30. âyetiyle buyrulmuştur: «İnanan erkeklere söyle de kötü gözle bakmaktan sakınsınlar, ayıp (avret) yerlerini de gizlesinler. Böylesi kendileri için daha doğrudur», 31. âyeti de şöyle der: «İnanan kadınlara da söyle de kötü gözle bakmaktan sakınsınlar, utanacak yerlerini korusunlar, iş sırasında görünmeleri zorunlu olanların dışında ziynet yerleri olan bedenlerini göstermesinler. Başörtülerini yakalarının üzerine çeksinler. Süs (ziynet) yerlerini kocalarından, babalarından, kayınbabalarından, kendi oğullarından ve kocalarının oğullarından, kendi kardeşlerinden ve kardeşlerinin oğullarından, kızkardeşlerinin oğullarından, müslüman kadınlardan, kölelerinden, kadınların utanacak yerlerinden haberi bulunmayan küçük çocuklardan başkasına göstermesinler. Gizledikleri süsleri (ziynet eşyâsını) belli etmek amacıyla ayaklarını birbirine vurmasınlar (Ayaklara takılan halhal kastediliyor. O.H.)». 60. âyeti de kocamış kadınları bu buyruğun dışında tutmaktadır: «Bir erkeğe varma umudu kalmamış kadınların, süslenip püslenip endamlarını göstermemek üzere, örtünmemelerinde bir sakınca yoktur», *Ahzâb* sûresinin 32-33. âyetleri şöyle der: «Ey peygamberin kadınları, sizler herhangi bir kadın gibi değilsiniz, söz söylerken kırıtmayın, yoksa kötü niyetli kişiler umuda düşerler, töreye uygun olarak konuşun. Evlerinizde eğleşin, eski toyluk çağının kadınları gibi kırıta kırıta yürümeyin. Yalvarıya durun (duâ edin), zekât verin, peygambere boyun eğin. Ey peygamber ailesi, Allah sizin çirkinliklerinizi gidermek, sizi iffetli kılmak ister», 53. âyeti de gene Hz. Peygamberin eşleriyle ilgili olarak şöyle der: «Ey inananlar... Peygamberin karılarından bir nesne isteyecek olursanız onu perde arkasından isteyin. Böylelikle hem sizin yüreğiniz, hem de onların yüreği daha arı kalır. Allah'ın peygamberini incitmek, o öldükten sonra onun karılarıyla evlenmek sizin için hiç doğru olmaz, çünkü bunlar Allah'ın katında çok büyük suçtur», 54. âyette erkeklerin Hz. Peygamberin eşleri için gönüllerinden de hiçbir dilek geçirmemelerini buyurmaktır: «Açıkça da yapsanız, gizlice de yapsanız bir. Çünkü Allah her şeyi bilicidir», 55. âyet de şöyle der: «Peygamber karılarının babalarına, oğullarına, erkek kardeşlerine, erkek kardeşlerinin oğullarına, kızkardeşlerinin oğullarına, inanan kadınlara, erkek ve kadın kölelerine örtüsüz görünmelerinde hiçbir günah yoktur», *A'raf* sûresinde erkeklere utanacak yerlerini örtmeleri buyrulur, 26-27. âyetler şöyle der: «Ey Âdemoğulları, size utanacak yerlerinizi örtecek, sizi süsleyecek bir giyecek gönderdik. Sakınırlık giyeceğiyse giyeceklerin en üstünüdür. Şeytan ilk ananızın, ilk babanızın utanacak yerlerini göstermek için giyeceklerini sıyırıp onları cennetten çıkarttığı gibi sakın sizi de azdırmasın». Bu âyetlerden açıkça anlaşıldığı üzere, örtünmek daha çok genç kadınların istek uyandırmamaları ve saldırılara uğramamaları için buyrulmuştur. Ziynet eşyâlarının (takılarının) gösterilmemesi de, aynı nedenlerle birlikte, hırsızlık saldırılarından da korunmaları nedenine bağlanabilir. Hz. Ayşe iftirâ olayını anlatan ünlü hadîsinde «Kadınların örtünmeleri hakkındaki âyet yeni gelmişti» der, bundan da anlaşılacağı gibi kadınlar İslâmlığın ilk yıllarında örtünmemişlerdir, örtünme âyetleri belli olaylardan ötürü inmiştir ve çeşitli gerekçelere dayanmaktadır. Örneğin Buhârî, Hz. Peygamberin eşlerinden Hz. Sevde'nin bir yatsı zamânında doğal bir gereksinmesinden ötürü sokağa çıktığını (O çağda evlerde tuvalet yoktu, kadınlar da sokağa çıkıp def-i hâcet için uzaklaşırlardı. O.H.) ve örtünme âyetinin bu yüzden indiğini

söylemektedir. Peygamber eşlerinin perde arkasından konuşmalarını buyuran *Ahzâb* sûresinin 53. âyetine İslâm terminolojisinde *hicâb âyeti* denir. *Bk.* Setr-i avret, Mahrem, Kadın, Teehhül.

TE'SÎS — Bâtınîliğin yedinci derecesi... Arapça *kurma* anlamındadır. Bu derecede bâtınîliğe alınmak istenen yavaş yavaş bâtınî yapılmaya (eşdeyişle, kurulmaya) başlanır, kendisine bâtınî yorumları öğretilir, ama hiçbir sır verilmez. *Bk.* Teferrüs.

TESLİM — Tasavvuf dilinde, kendini Tanrı'ya bırakma... *Bir şeyi sâhibine verme* demektir, *barışıklık* anlamına gelen arapça *silm* sözcüğünden türetilmiştir. Özellikle bektâşîler bu terimden *teslim halkası* (küpe) ve *teslim taşı* (göğüslerinde taşıdıkları on iki köşeli taş) gibi birçok deyimler türetmişlerdir. *Bk.* Teslim halkası, Teslim taşı.

TESLİM HALKASI — Bir bektâşî inancından doğan küpe... Bu inanca göre *Balım Sultan*'ın dervişlerinden birini bilmeyerek öldürmüşler, o da bu olayın kulaklarına küpe olması için bütün dervişlerine birer küpe takmış. Sonraları bu küpeli dervişler *Mücerred* (Soyutlanmış, yalnız bırakılmış) adını alarak bektâşîlik içinde bir çeşit *târik-i dünyâ* (Dünyayı terk etmiş)'lık oluşturmuşlardır. *Pîr*'in küpeli kölesi olup hiç evlenmezler ve yalnız yaşarlardı. *Bk.* Teslim, Bektâşîlik, Pîr.

TESLİM TAŞI — Bir bektâşî inancından doğan taş... Bu inanca göre Hacı Bektaş Velî'yi düşmanları zehirlemişler, o da bu taşı kusmuş, Kırşehir'de elde edilen bu taşın damarları bu yüzdenmiş. Bektâşîler on iki köşeli bu taşı göğüslerinde taşırlar ve her köşesinin bir imamı (on iki imam inancı) simgelediğini söylerler. *Bk.* Teslim, Bektâşîlik.

TESLÎMÎYET — Kendini Tanrı kaderine bırakma... *Boyun eğme ve râzı olma* (Teslîm olma)'yı dilegetirir. İslâmsal dilde *Tanrı'ya bağlılık* anlamındadır, kimi incelemeciler *islâm* deyiminin de bu kökten türediğini ilerisürmüşlerdir. Gerçekte de İslâm dini, Tanrı'ya kayıtsız şartsız bağlılık dinidir. *Bakara* sûresinin 155-156. âyetleri şöyle der: «Biz sizi korku, açlık, mal, can, ürün eksikliği gibi şeylerle sınarız. Sen bunu katlananlara müjdele. O katlananlar ki başlarına bir sıkıntı gelince: Gerçekten biz kendimizi Allah'a vermişizdir, gene de O'na dönücüyüz, derler», *Âli İmran* sûresinin 26. âyeti şöyle der: «De ki: Ey bütün mülkün sâhibi olan Allahım, sen hâkaanlığı kime dilersen ona verirsin, kimden dilersen ondan alırsın, kimi dilersen onu yüceltirsin, kimi dilersen onu alçaltırsın, iyilik etmek de yalnız senin elindedir, çünkü her şeye gücü yeten yalnız sensin», *En'am* sûresinin 162-163. âyetleri şöyle der: «De ki: Benim tapımım da, tapkılarım da, dirim de, ölüm de bütün varlıkların efendisi olan Allah'ındır. O'nun eşi yoktur. Bana buyrulan gerçek budur. Ben kendini Allah'a verenlerin ilkiyim». *Bk.* İslâm, Müslümanlık.

TESLÎS — Üç Tanrılık gücün tek Tanrı'da birleşmesi... Arapça *üçleme* demektir, *üçte bir* anlamına gelen *sülüs* ve *üç* anlamına gelen *selâse* sözcüklerinden türemiştir. Hıristiyanlar *baba* (Tanrı)-*oğul* (İsâ)-*kutsal ruh*'u Tanrı'nın üç ayrı görünümü, belirimi (hipostas'ı) sayarlar ve *üçlükte teklik*'e inanırlar. Bu yüzden müslümanlar, hıristiyanlara *ehl-i teslîs* ya da *erbâb-ı teslîs* derler. *Bk.* Hıristiyanlık.

TESLÎS TARİKATI — Aşırı teslîsçilerin kurdukları bir tarikat... *Teslîsçiler* adıyla da anılırlar. Bu anlayışa göre, baba-oğul-kutsal ruh *tek kişide toplanmış üç kişi*'dir ve aralarında eşitlik vardır, eşdeyişle hiçbiri öbürüne üstün değildir. Hıristiyanlıkta buna *Ekaanîm-i selâse* (Üç görünüm) denir. *Bk.* Teslîs, Ekaanîm-i selâse.

TESNİYE — Tevrat'ın beşinci kitabının adı... Arapça *bir sözcüğü çiftleme* (örneğin *yan* anlamında *taraf* ve *iki yan* anlamında *tarafeyn* gibi) demektir, *iki*

anlamını dilegetiren arapça *isneyn* sözcüğünden türetilmiştir. Hz. Mûsâ'nın bütün İsrâil'e söylediği şu sözlerle başlar: «Tanrımız Rab, Horeb'de bize bu dağda oturmanız yeter, dönün ve göçedin, dedi. Fırat ırmağına kadar Ken'anlılar diyârına ve Libnan (Lübnan)'a girin, işte diyârı önünüze koydum, İbrahim'in zürriyetine vermek için and içtiğim diyârı kendinize mülk edinin, dedi». Yahudi kutsal kitabı *Eski Ahid* (Ahd-i Atîk) adını işte bu *and* (ahd)'dan almıştır. *Tesniye,* otuz dört bölümdür. *Bk.* Tevrat, Ahd.

TESPİH — *Bk.* TESBÎH.

TEŞBÎH — *Bk.* MÜŞEBBİHE.

TEŞEHHÜD MİKTÂRI — *Bk.* SON KA'DE, TAHİYYÂT.

TEŞKÎK — Bâtınîliğin üçüncü derecesi... *Şüpheye düşürmek* demektir, *şüphe* anlamını dilegetiren arapça *şek* sözcüğünden türetilmiştir. Bu derecede bâtınîliğe alınmak istenen, sünnî metinler üstünde çalıştırılır ve kendisinde şüpheler uyandırılır. Daha açık bir deyişle *açık* (zâhirî) anlamlar üstünde şüpheler uyandırılarak *gizli* (bâtınî) anlamlara yol açılır. *Bk.* Teferrüs.

TEŞRÎK TEKBÎRİ — Kurban bayramının arefe günü sabah namazından başlayarak bayramın dördüncü günü ikindi namazı sonuna kadar her namazın selâmından sonra getirilmesi zorunlu tekbîr... Vâcibdir, yukardaki vakitler içinde Zilhicce ayının dokuzuncu günü sabahından on üçüncü günü akşamına kadar olan süreyle sınırlıdır, eşdeyişle başka bir güne kazâ edilemez. Bu tekbîr, *Bakara* sûresinin «Allah'ı sayılı günlerde anın» diyen 203. âyetine dayanır. Yukarda açıklanan süre içinde her farz namazın selâmından sonra şöyle tekbîr getirilir: *Allahüekber, Allahüekber. Lâ ilâhe illâllahü vallâhüekber. Allahüekber ve lillâhilhamd.* Teşrîk tekbîri, erkek, kadın, mukîm, yolcu, yalnız kılan, toplulukla kılan, kentli, köylü vb. gibi her müslümana vâcibdir. *Bk.* Tekbîr, Namaz.

TEVÂCÜD — Tasavvuf dilinde, kendinden geçme (vecit)'ye hazırlanmak için bilerek ve isteyerek bağırıp çağırma ve ağlamaya çalışma... *Kendinden geçme* anlamındaki arapça *vecd* sözcüğünden türetilmiştir. Tanrılık sevgiyle dolu bir coşkuya başlamak için ön hazırlık niteliğindedir. Peygamber Hz. Muhammed'in «ağlayamıyorsanız da ağlar görünün» diyen bir hadîsi varmış, bu hadîse dayanarak yapıldığı ilerisürülür. Tasavvufçular bu hazırlıktan sonra başgösteren büyük coşku ve kendinden geçmeye *vücûd* diyorlar, eşanlamda Tanrı'yla *yekvücut* olmayı dilegetiriyor. Yunanlıların *Dionysos tapımı*'nda bu terimleri *ekstasis* (İnsanın kendi bilincinin ortadan kalkması) ve *enthousiasmos* (Tanrı'nın insanın içine dolması, insanı kaplaması) deyimleri adlandırmıştır. *Bk.* Vecd.

TEVÂZÛ — Alçakgönüllülük... *Fürkan* sûresinin 63. âyeti şöyle der: «O esirgeyicinin kullarına gelince, onlar o kimselerdir ki yeryüzünde alçakgönüllülükle yürürler, kendini bilmeyenler onlara söz atınca da *esen kalın* deyip geçerler».

TEVBE — Kur'anın dokuzuncu sûresinin adı... Medîne'de inmiştir, 129 âyettir. Sûrenin 10. âyeti «Onlar bilmiyorlar mı ki gerçekten kullarının tövbelerini onayan *(vakbelüttevbete),* zekâtlarını alan Allah'tır. Çünkü tövbeleri onayıcı, esirgeyici olan yalnız Allah'tır *(ve ennallahe hüvettevvâbürrahiym)*» dediğinden *Tevbe* adıyla anılmıştır. *Tevbe* ya da dilimizdeki söylenişiyle *tövbe,* işlenen bir günahtan sonra *Tanrı'nın bağışını dileme* demektir. Bu âyet, Allah'ın doksan dokuz adından birinin de *Tevvâb* (Tövbeleri kabul edip günahları bağışlayan) olduğunu bildirir. Sûre şu âyetle başlar: «Allah ve peygamberinin, Allah'a eş koşanlar arasında antlaşma yaptıklarınızla ilişkileri kalmadığı bilinsin *(Berâetün minallâhi ve resûlihi illeziyne âhedtüm minelmüşrikiyn)*». Bundan ötürü bu sûre *Berâe* (Berâat) adıyla

da anılır. Kur'anda *besmele*'siz başlayan tek sûredir, bundan ötürü de *Enfâl* sûresinin devâmı olduğu sanılmıştır. Bilindiği gibi sûrelerin sıra düzeni (tertîbi) Hz. Osman'ın halîfeliği sırasında Kur'an çoğaltılırken (teksîr edilirken) yapılmıştır (*Bk.* Sûre, Nüzûl, Teksîr, Kur'ân). Bu konuda Hz. Abdulah İbn Abbas şöyle demektedir: «Hz. Osman'a sordum: Niçin âyetleri yüzden az olan (mesânî'den) *Enfâl* sûresiyle âyetleri yüz civârında olan (miûn'dan) *Berâeh* sûresini yanyana getirdiniz? Hem neden aralarına *Biismillâhirrahmânirrahiym* yazmadınız ve onu yedi uzun sûre (seb'i tıvâl) arasına koydunuz? Hz. Osman bana şu karşılığı verdi: Allah'ın elçisine çok âyetli sûreler inerdi. Âyetlerden biri ininçe vahiy yazıcılarından (kâtiplerinden) birkaçını çağırır ve şu âyeti, içinde şu ve şu âyetler bulunan sûreye yazın, diye buyururdu. *Enfâl* sûresi Medîne'de ilk inen sûrelerdendir, ama konuları birbirine benzer, birinin anlattıkları öbürünün anlattıklarına yakındır. Bana öyle geldi ki *Enfâl* ve *Berâeh* sûreleri birbirine bağlıdır. Allah'ın elçisi de bu sûrenin ondan olup olmadığını söylemeden öldü. İşte bu nedenden ötürü onları ard arda koydum ve aralarına da besmele yazmadım». Ünlü *Kılıç âyeti* (Âyet el-seyf) de bu sûrenin 5. âyetidir: «Savaşın harâm olduğu aylar (Receb, Zilkaade, Zilhicce, Muharrem ayları. O.H.) çıkınca artık o Allah'a eş koşanları nerede bulursanız öldürün. Onları yakalayın, kuşatın, yollarını kesin. Tövbe ederler, namaz kılarlar, zekât verirlerse onları salıverirsiniz. Çünkü Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir». Bu âyet, Kur'anın sabır öğütleyen pek çok âyetini yürürlükten kaldırmıştır (neshetmiştir. *Bk.* Nesh). Allah'a eş koşanlara (müşriklere) savaş açılmasını buyuran bu âyet, sûrenin birinci âyetindeki *berâet*'in sonucudur, çünkü Allah ve Peygamberi artık Allah'a eş koşanlarla bütün ilişkileri kesmiştir. Mekke de bu âyetin inişinden sonra fethedilmiştir. Bu âyetin kitapsız putataparları (müşrikleri) hedef aldığına ve *ehl-i kitâb* adı verilen yahudi ve hıristiyanlardan söz etmediğine özellikle dikkat edilmelidir, yahudi ve hıristiyanlara karşı hoşgörü (müsâmaha) devâm etmektedir. *Tevbe* sûresinin en son inen sûre olduğu da söylenir. Hz. Peygamber Tebük seferinden döndükten sonra Hz. Ebû Bekir'i kendi yerine vekil yaparak *Hac emîri* tâyin etmiş ve Mekke'ye göndermişti. Onlar Medîne'den yola çıktıktan sonra (Hicretin 9. yılı) *Tevbe* sûresinin âyetleri indi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi *Edbâ* adındaki devesine bindirip *Tevbe* sûresini Mekke'li putataparlara okuması için arkalarından yola çıkardı. Onlarla yapılan antlaşmaları bozmak için dört aylık (Zilhicce ayının 10. gününden Rebîülâhır ayının 10. gününe kadar) bir süre tanımıştı, eşdeyişle bu süre içinde putataparlar ya müslüman olacaklardı ya da onlarla savaşılacaktı. Ebû Hüreyre bu olayı şöyle anlatıyor: «Peygamberimiz, Ali'yi Tevbe sûresini müşriklere okumak üzere gönderdiğinde ben de berâberdim. Bağırmaktan sesim kısılmıştı. Şunları söylemekle emrolunmuştuk: Bu yıldan sonra hiçbir müşrik hac yapamayacak, Kâbe'yi kimse çıplak olarak tavâf edemeyecek, cennete ancak inananlar girebilecek, Peygamberle aralarında antlaşma olanların dört aylık süreleri (mühletleri) vardır, bu sürenin sonunda Allah ve elçisi onlardan *berî* (berâet etmiş, ilişkiyi kesmiş) olacaklardır». Yukarda değindiğimiz gibi sûre bundan ötürü *Berâeh* (İlişkiyi kesme) sûresi olarak da anılmıştır. Bu sûrenin birçok âyetleri gene bu sûrenin başka âyetleriyle yürürlükten kaldırılmıştır (neshedilmiştir). Örneğin 34. âyet şöyle der: «Altını ve gümüşü yığıp ve biriktirip de Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara acıklı bir azâb vardır». Daha sonra inen 103. âyet zekâtı verilmek koşuluyla altın ve gümüşü yığıp biriktirmeye izin vermiştir, şöyledir: «Onların mallarından sadaka al ki bununla onları temizlemiş, mallarını bereketlendirmiş olasın». Gene örneğin 41. âyet şöyle der: «Sizler gerek hafif gerek ağırlıklı olarak hep birden savaşa çıkın, Al-

lah yolunda mallarınızla canlarınızla savaşın». Bu âyette sözkonusu edilen savaş Tebük seferidir, hastalar ve güçsüzler vardı, örneğin yürüyemeyecek kadar şişman olan Mikdad bin Esved sefere katılmamak için Peygamberden izin istemişti. Bütün bu güçlükler karşısında bir süre sonra şu 91. âyet inmiştir: «Allah'a ve elçisine bağlı olmak koşuluyla ne güçsüzlere, ne hastalara ve ne de harcayacak paraları bulunmayanlara savaştan geri kalmakta bir günah yoktur». Bir başka örnek olarak 80. âyet inanmayanlar için şöyle der: «Ey peygamber, onlar için ister bağış dile, ister dileme», bundan kısa bir süre sonra inen 84. âyet şöyle der: «Onlardan ölen olursa sakın duâ etme, mezarlarının başında da durma, çünkü onlar Allah'ı ve elçisini yadsıyarak kâfir olmuşlardır». Bu sûrenin dışında *tövbe* konusu başka sûrelerin birçok âyetlerinde de işlenmiştir. Örneğin *Nisâ* sûresinin 17. âyeti şöyle der: «Gerçekten Allah'ın onayacağı tövbe yalnız kötülüğü bilmeyerek işleyenlerin ve sonra da çarçabuk tövbe edenlerinkidir. Allah ancak bu gibilerin tövbesini onar», 18. âyeti de bu yargıyı şöyle tamamlar: «Yoksa kötülük işleyip de kendilerine ölüm yaklaşır yaklaşmaz, işte ben tövbe ettim, diyenler için geri dönme yoktur, Allah'ı tanımayarak ölenlere de geri dönme yoktur. Biz onlar için acıklı bir azâb hazırladık», 26. âyeti şöyle der: «Allah ister ki sizin tövbelerinizi onasın», 110. âyeti şöyle der: «Her kim kötülük işler de tövbe edip Allah'tan bağışlanma dilerse o kimse Allah'ı bağışlayıcı, esirgeyici bulur». *Bakara* sûresinin 160. âyeti şöyle der: «Ancak o kimseler ki tövbe ederler, düzelirler, doğruyu söylerler, onların tövbelerini onarım. Tövbeleri onayıcı, esirgeyici olan yalnız benim». *Âli İmran* sûresinin 89-90. âyetleri tanımazlar için şöyle der: «Meğer ki bundan sonra tövbe edip düzelmiş olsunlar, çünkü Allah bağışlayıcı ve esirgeyicidir. Ama o kimseler ki inançlarının ardından tanımazlık etmişlerdir, sonra da bu tanımazlıklarını arttırmışlardır, onların tövbeleri onanmaz, işte sapkınlar bunlardır», 135. âyeti şöyle der: «Sakınanlar çirkin bir iş işleyince hemen tövbe edip günahlarının bağışlanmasını dilerler. Günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir? Hem o sakınanlar işledikleri günah üzerinde bile bile direnip durmazlar». *Mâide* sûresinin 39. âyeti şöyle der: «Ancak her kim kıyıcılık (zâlimlik) ettikten sonra tövbe edip kendini düzeltirse Allah onun tövbesini onar». *Fürkan* sûresinin 70-71. âyetleri şöyle der: «Meğer ki tövbe edip de iyilik işleyen kimseler olsunlar. İşte Allah bu gibilerin kötülüklerini iyiliklere döndürür. Çünkü Allah bağışlayıcı, esirgeyici olandır. Her kim tövbe edip iyilik işleyecek olursa bu gibiler artık Allah'a tövbesi onanmış olarak döneceklerdir». *Büruç* sûresinin 10. âyeti şöyle der: «O kimseler ki inanan erkeklerle inanan kadınlara karşı ezinçte bulunmuşlardır, sonra tövbe etmemişlerdir, işte onlar için cehennem azâbı, ateşte yanma azâbı vardır». *Tahrim* sûresinin 8. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, Allah'a tam bir içtenlikle tövbe ederek dönün. Olabilir ki Tanrınız günahlarınızı örter de sizleri altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar». *Nûr* sûresinin 31. âyeti şöyle der: «Hepiniz Allah'a tövbe edin ey inananlar, ancak böylelikledir ki korktuğunuzdan korunur ve umduğunuza ulaşırsınız». Tövbe etmenin birtakım koşulları vardır. Her şeyden önce, Hz. Peygamberin bir hadîsinde dediği gibi «süt nasıl memeye geri dönemezse» tövbeye konu olan suça da bir daha dönülmemesi gerekir. Hz. Ali tövbenin koşullarını şöyle sınıflandırmıştır: 1. Geçmiş günahlara karşı pişmanlık, 2. Yerine getirilmemiş farzları hemen ödemek, 3. Kul hakkını vermek, 4. Hısımlarla helâlleşmak, 5. Bir daha günaha dönmemek, 6. Nefsini terbiye etmek ve Allah'a itaate sevketmek. Hz. Ali'ye göre tövbe, ancak bu koşulların yerine getirilmesiyle geçerli olur. Tövbe, işlenen bir günahın pişmanlığını duyup bir daha asla yapmama karârını Tanrı'ya bildirmek demektir. Müslim *Sahîh*'inde Egar bin Yesâri Müzenî'den şu hadîsi nakletmek-

tedir: «Ey inananlar, Allah'a tövbe edin, O'ndan bağışlanma dileyin, çünkü ben de günde yüz kez Allah'a tövbe etmekteyim». Bu konuyu derinlemesine incelemiş olan İmam Nevevî, *Riyâz-üs-Sâlihîn* adlı yapıtında şöyle der (s. 10): «Bütün günahlardan tövbe vâcibdir. Eğer günah yalnız kuluyla Tanrısı arasındaysa, eşdeyişle günahta kul hakkı bulunmuyorsa, namaz ve oruç gibi kazâ edilmesi gereken tapımlardan da değilse, başkasına zararı dokunmamakla birlikte içki içmek gibi büyük günahlardansa bundan tövbe etmenin üç koşulu vardır: 1. Hemen bu günahtan uzaklaşmak, 2. Yaptığına pişman olmak, 3. Bir daha yapmamaya azmetmek. Tövbe böyle olur. Aldatmaca kuru lâflarla yapılan tövbeler yeni tövbeleri gerektirir. İçtenlikle (samîmîyetle) tövbe edilirse günde yetmiş kez bu günaha dönülüp yeniden tövbe edilse Allah bu tövbeyi kabul eder. Eğer günâhı Allah'ın buyruklarını yerine getirmemekse, eşdeyişle namaz ve oruç gibi tapımlarda eksiği varsa tövbe etmekle birlikte hemen bunların kazâsına başlamalıdır. Eğer tövbe edeceği şeylerde Allah hakkı yanında bir de kul hakkı varsa o kuldan helâllik alması şarttır. Yoksa kuru kuruya tövbe ettim demek bir yarar sağlamaz. Bu kul hakkı zimmete geçirilmiş bir malsa onu hemen sâhibine vermek ve helâllik almak, sâhibini bulamazsa vereselerine vermek ve onlardan helâllik almak gerekir. Onları da bulamazsa bir yoksula vermek gerekir. Bu mal, müslüman olmayan birinin hakkıysa onun ölümüyle bıraktığı mallar (emvâl-i metrûkesi) devlete geçmiş olacağından devlete (hazîneye) vermekle de borçtan kurtulunabilir. Her ne biçimde olursa olsun mutlaka helâllik alınmalıdır. Eğer bütün bunların hiçbirine olanak yoksa o zaman hak sâhibinin bağışlaması için Allah'a duâ edilir». Tövbenin ardından sabah akşam *istiğfâr* (Tanrı'dan bağış dileme) edilmesi de öğütlenmektedir. Ebû Hüreyre, Hz. Peygamberin şöyle dediğini naklediyor: «Yemin ederim ki ben Allah'a her gün yetmişten çok tövbe ederim». Ebû Said de Hz. Peygamberin şöyle söylediğini anlatmaktadır: «İsrâiloğulları içinde doksan dokuz adam öldürmüş biri vardı. Bir din adamına: Acâba tövbe etsem Allah kabul eder mi? diye sordu. Din adamı: Kabul etmez, deyince kafası kızıp onu da öldürdü. Sağa sola hep bunu sormaya başlamıştı. Sonunda biri: Sen şu köye git, orada tövbe edenler tekkesi vardır, oraya gir, dedi. Kaatil o köye giderken yolda öldü. Yüzünü o köye, arkasını da kendi ülkesine çevirmişti. Rahmet melekleri: Ölü tövbe ederek yüreğini Allah'a çevirmişti, cennete yakışır, dediler. Azâb melekleriyse: O yaşamı sırasında hiçbir iyilik etmedi, cehenneme yakışır, dediler. Allah iki taraftaki köyden birine *yaklaş*, öbürüne de *uzaklaş* diye buyurdu. Meleklere de *iki yandaki uzaklıkları ölçün* buyurdu. Varmak istediği köy bir karış yakın bulunduğu için kaatili bağışladı». Bu konudaki sünnî inanç şudur: Tanrı dilerse en küçük bir günahı bile işleyeni bağışlamaz. Bu, Allah'ın bileceği bir iştir. Tasavvuf dilinde acı çekerek tövbe etmeye *tevbe-i ye's* ve içtenlikle tövbe etmeye *tevbe-i nasûh* denir. *Bk.* Tevbe duâsı, İstiğfâr, Tebük seferi, Duâ, Tevbe namazı.

TEVBE DUÂSI — Tövbe etmek için okunan duâ... Şeddâd İbn Evs, Hz. Peygamberin şöyle dediğini nakletmektedir: «İstiğfârın, tövbenin büyüğü şöyle duâ etmektir: Allahım, sen benim efendimsin, senden başka tapacak yoktur. Sen beni yoktan yarattın. Ben senin kulunum, sana verdiğim sözde gücümün yettiğince duruyorum. Yaptığım günahların kötülüğünden sana sığınırım. Bana verdiğin nîmetleri söyler (ikrâr eder), kusûr ve günahlarımı da itirâf ederim. Benim suçlarımı bağışla, ört. Senden başka günahları bağışlayacak yoktur... Kim bunu bütün içtenliğiyle söyleyip ölürse doğru cennete gider». Gelenekleşmiş olan Arapça tövbe duâsını *tecdîd-i îmân* başlığında vermiştik. *Bk.* Tecdîd-i îmân, Tevbe, İstiğfâr, Tevbe namazı.

TEVBE NAMAZI — İşlenen bir günahtan ötürü tövbe etmek için kılınan namaz... İki rekâttır. Olanaklıysa kırlık bir yerde kılınması öğütlenir. Tövbe duâsının kabul edilmesi için kılınan bir namazdır. *Bk.* Tevbe duâsı, Tevbe, Namaz.

TEVDÎ SÛRESİ — *Bk.* NASR.

TEVEKKÜL — Kadere boyun eğme, razı olma... *Başkasının işini görme* anlamını dilegetiren arapça *vekl* sözcüğünden türetilmiştir. Kulun yapabileceği her şeyi yaptıktan sonra kendisini koruması için Tanrı'yı *vekil* etmesi, eşdeyişle *işi Allah'a bırakması* anlamındadır. *Talâk* sûresinin 3. âyeti şöyle der: «Her kim Allah'a güvenirse (tevekkül ederse) Allah da ona yeter *(ve men yetevekkel alallahi fehüve hasbüh)*», *Tegabün* sûresinin 13. âyeti şöyle der: «Allah kendinden başka Tanrı olmayandır, bundan ötürü inananlar yalnız Allah'a güvensinler (tevekkül etsinler)», *Ahzâb* sûresinin 3. âyeti şöyle der: «Allah'a güven (tevekkül et), Allah'ın gözetici olması yeter», 48. âyeti de şöyle der: «Tanımazlara, ikiyüzlülere boyun eğme, ezinçlerine de aldırış etme, Allah'a dayan (tevekkül et), bu sana yeter», *Şuarâ* sûresinin 217. âyeti şöyle der: «Sen o erkli, esirgeyici olan Allah'a dayan (tevekkül et)», *Müzemmil* sûresinin 9. âyeti şöyle der: «Doğunun da, batının da efendisi O'dur, O'ndan başka Tanrı yoktur, öyleyse O'nu kendine koruyucu edin (O'na tevekkül et)», *Zümer* sûresinin 38. âyeti şöyle der: «De ki: Allah bana yeter, dayanacak olanlar ona dayansınlar (tevekkül etsinler)», *Neml* sûresinin 79. âyeti şöyle der: «Öylcyse Allah'a dayan (tevekkül et), çünkü sen apaçık olan doğru yolun üstündesin», *Âli İmran* sûresinin 159. âyeti şöyle der: «Artık yalnız Allah'a dayan (tevekkül et), Allah kendisine dayananları (mütevekkil olanları) sever», *Nisâ* sûresinin 81. âyeti şöyle der: «Artık sen onlardan yüz çevir, Allah'a dayan (tevekkül et), Allah'ın koruyucu olması yeter», *Mâide* sûresinin 11. âyeti şöyle der: «İnananlar yalnız Allah'a dayansınlar (tevekkül etsinler)», *Enfâl* sûresinin 61. âyeti şöyle der: «Allah'a dayan (tevekkül et), çünkü o işitici ve bilicidir», *Tevbe* sûresinin 51. âyeti şöyle der: «De ki: Allah ne yazdıysa başımıza yalnız o gelecektir, o bizim koruyucumuzdur, öyleyse inananlar yalnız Allah'a dayansınlar (tevekkül etsinler)». A. Hamdi Akseki *İslâm Dini* adlı yapıtında *tevekkül*'ü şöyle tanımlıyor: «Tevekkül, maksada erişmek için gereken maddî ve mânevî nedenlerin hepsine yapıştıktan ve başka hiçbir şey kalmadıktan sonra Allah'a güvenmek ve ondan ötesini Allah'a bırakmak demektir. Örneğin bir çiftçi önce vaktinde tarlasını güzelce tımar eder, adamakıllı emek verir, tam zamânında sürer, tohumunu atar, kendisi tarafından yapılması gereken her şeyi yapar, bundan sonra da Allah'a tevekkül eder, *artık mukadder neyse o olur* der, yoksa bunların hiçbirini yapmadan *Adam sen de, biraz mütevekkil olmalı, kaderde ne varsa o olur* demek câiz değildir. Buna son derece dikkat etmeli» (İbid, Ankara 1958, Dokuzuncu baskı, s. 97). Tasavvufta *tevekkül* Allah'a ulaşmanın yollarından biridir, sünnî gizemciler (mutasavvıflar) *mütevekkil* (tevekkül eden)'dirler. Enes şu hadîsi naklediyor: «Adamın biri Peygamberimize: Devemi bağlamadan mı tevekkül edeyim, bağladıktan sonra mı tevekkül edeyim? diye sordu. Peygamberimiz şu karşılığı verdi: Onu bağla ve sonra tevekkül et». Bir de şu ünlü hadîs var: «Peygamberimiz yolculuğa hazırlananlara şöyle buyurdu: *Bismillâhi tevekkeltü âlellah ve lâhavle ve lâkuvvete illâ billah* diyen her türlü kötülüklerden korunur, şeytan ona yaklaşamaz». *Bk.* Kazâ, Kader, Rızâ, Tasavvuf.

TEVELLÂ — Tasavvuf dilinde, Hz. Ali ve soyunu dost saymak... *Tevelli* de denir. Alevîlerce kullanılan bir terimdir. *Yakınlık* anlamına gelen arapça *velâ* sözcüğünden türemiştir. *Teberrâ* deyimiyle ilişkilidir. *Bk.* Teberrâ.

TEVELLÎ — *Bk.* TEVELLÂ.

TEVHİD — Tanrı'nın birliğini bilme ve bu birliğe inanma... *Tek olma* anlamındaki *vahdet* deyiminden türemiştir. Sözcük anlamında *bir sayma* (Birkaç şeyi birleştirme) demektir, dinsel terminolojide bir anlamda hıristiyanların *baba-oğul-kutsal ruh* inancını dilegetiren *teslîs* (Üçleme) deyimine karşıt bir anlam taşır. Tasavvuf dilinde *kendi varlığını Tanrı'nın varlığında yokedip Tanrı'nın varlığıyla varolma* anlamındadır. Gerek sünnî dilde ve gerek tasavvuf dilinde bu terimden pek çok terimler türetilmiştir. Örneğin şeriat dilinde *«lâ ilâhe illâllah»* (Tanrı'dan başka Tanrı yoktur) sözüne *kelime-i tevhid* dendiği gibi, Tanrı birliğine inananlara da *ehl-i tevhîd* denir. Kur'anın pek çok âyetinde *Tanrı'nın birliği* dilegetirilmiştir. Örneğin *Bakara* sûresinin 163. âyeti şöyle der: «Sizin Tanrınız bir tek Tanrıdır *(ve ilâhüküm ilâhün vâhid),* O'ndan başka esirgeyen ve bağışlayan Tanrı yoktur *(lâ ilâhe illâ hüverrahmânürrahiym)»,* 255. âyeti şöyle der: «Allah ki O'ndan başka tapacak yoktur, diri olan ve kendi kendine vârolan O'dur *(allahü lâ ilâhe illâ hüvel hayyülkayyûm)»,* özellikle bu âyet başka birçok âyetlerde yinelenmiştir (örneğin *Bk. Âli İmran* sûresinin 2. âyeti), *Mâide* sûresinin 73. âyeti yukarda değindiğimiz anlam karşıtlığını tanıtlar: «Allah üçten biridir diyenler kâfir olmuşlardır, ancak bir tek tapacak vardır *(lekad keferelleziyne kaalü innallahe sâlisü selâseh ve mâ min ilâhin illâ ilâhün vâhid)».* Buhârî, *Sahîh*'inin *tevhid bölümü* (Kitâb-üt-tevhîd)'nde bu konuda pek çok hadîs bildirir. Örneğin Hz. Ayşe şunu nakletmektedir: «Peygamberimiz ashâbtan birini bir müfrezeye komutan yapmış, savaşa yollamıştı. Askerlerine namaz kıldırırken ikinci rekâtlarda hep *kul hüvallâhü ahad* (İhlâs sûresi. O.H.) sûresini okurmuş. Medîne'ye dönünce bunu Peygamberimize şikâyet ettiler. O da: Neden böyle yaptığını kendisine sorun, buyurdu. Ashâb gidip sormuşlar, şöyle demiş: Bu sûre Allah'ın sıfatlarını içermekte olduğundan ben çok severim, bundan ötürü okurum. Bunu Peygamberimize anlattıklarında şöyle buyurdu: Ona müjdeleyiniz, böyle yaptığından ötürü Allah onu sevmiş ve sevâb vermiştir». Enes şu hadîsi naklediyor: «Kim ki *lâ ilâhe illâllah* (Allah'tan başka Tanrı yoktur) der de yüreğinde bir arpa ağırlığında iyilik bulunursa cehennemden çıkar, gene bunu deyip de yüreğinde bir buğday ağırlığında iyilik bulunan cehennemden çıkar, bunu söyleyenin yüreğinde bir zerre iyilik bulunursa cehennemden çıkar», Mugîre, Hz. Peygamberin sık sık şöyle dediğini bildiriyor: «Allah'tan başka Allah yoktur, Allah bir tektir, ortağı yoktur, bütün mülk ve övgüler O'nundur», İbn Ömer de aynı şeyi yineleyerek bu hadîsi pekiştiriyor: «Peygamberimiz savaş ya da umre'den dönerken dağ ve tepe gibi her yüksek yere çıktıkça bunu söylerdi». *Bk.* Kelime-i tevhid, Tevhid-i ef'al, Tevhid-i sıfât, Tevhid-i zât, Vahdet-i vücûd, İhlâs.

TEVHİD-İ EF'AL — Tasavvuf dilinde her yapılan işin Tanrı işi olduğunu bilme... *Eylemlerin birliği* anlamındadır. Tasavvuf öğretisine göre *tevhid*'in ilk aşamasıdır. Bu aşamada bütün eylemlerin Tanrı eylemi olduğu ve Tanrı tarafından yapılıp yaptırıldığı öğrenilir. *Bk.* Tevhid, Tasavvuf, Vahdet-i vücûd, Tevhid-i sıfât, Tevhid-i zât.

TEVHİD-İ SIFÂT — Tasavvuf dilinde, bütün niteliklerin Tanrı niteliği olduğunu bilme... *Niteliklerin birliği* demektir. Tasavvuf öğretisinde ikinci aşamadır. Bu aşamada örneğin bağışlamanın Tanrı'nın bağışlayıcı niteliğinden geldiği, bu Tanrılık nitelik olmasaydı hiç kimsenin hiç kimseyi bağışlayamayacağı öğrenilir. *Bk.* Tevhid, Vahdet-i vücûd, Tevhid-i ef'al, Tevhid-i zât.

TEVHİD-İ ZÂT — Tasavvuf dilinde, her varlığın Tanrı varlığı olduğunu bilme... *Özlerin birliği* anlamındadır. Tasavvuf öğretisinin üçüncü ve son aşamasıdır. Bu aşamada tasavvufçu artık kendi varlığını da yokedip Tanrılık varlıkta yaşar, çünkü her şeyin Tanrı varlığı ol-

duğunu ve ondan çıktığını bilmektedir. *Bk.* Tevhid, Vahdet-i vücûd, Tevhid-i ef'al, Tevhid-i sıfât.

TE'VİL — Bir sözcüğü ya da sözü kendi anlamından saptırıp başka bir anlama yorma... Açık (zâhirî) anlamların altında içrek (bâtınî) anlamlar bulan içrekçilerin (bâtınîlerin) yöntemidir. Örneğin bâtınîlere göre *temizlenmek* demek *bütün mezheplerin görüşlerinden sıyrılmak* demektir, *gusûl* (yıkanma) demek *andı yenilemek* demektir, *cimâ* (cinsel ilişkide bulunma) demek *sırları yabancılara söylemek* demektir, *zekât* (mal ve paranın kırkta birini yoksullara dağıtmak) demek *içrek bilimi yayma* demektir. *Bk.* Bâtınîlik.

TEVRAT — Yahudilerin kutsal kitabı... *Eski anlaşma* ya da *ahid* anlamında *Ahd-i Atîk* de denir. *Yasa* anlamına gelen ibrânîce *tora* sözcüğünün arapçalaşmışıdır. Tümüyle üç bölüme ayrılır. İlk bölüm *Mûsâ'nın beş kitâbı*'dır ki asıl *Tevrat* budur. İkinci bölüm *Peygamberler*'le üçüncü bölüm *Ketubim* asıl *Tora*'nın geliştirilmesidir. İlk beş kitap (*Fr.* Pentateuque) *Tekvîn, Çıkış, Levililer, Sayılar* ve *Tesniye* adlarını taşır. Çağımızda bunlara *Yeşu'un kitabı* da eklenmiş ve altı kitaba (*Fr.* Hexateuque) çıkarılmıştır. XVIII. yüzyılda Jean Astruc adlı bir Fransız bilgininin ilerisürdüğüne göre ilk beş kitabın yazarı *iki ayrı anlatımı birbiriyle karıştırmaksızın* kitabında toplamıştır. Bu iki ayrı hikâyeden birinde Tanrı'nın adı *Elohim (ruhlar* demektir), öbüründe *Yahova (varolan* demektir)'dır. Bu birleştirilmiş iki metne *Elohist metin* ve *Yahovacı metin* denir. İlk beş kitabın bu iki metni birçok çelişmeler de göstermektedir. Örneğin birinde insanın yaratılışı bitkilerin yaratılıştan önce, öbüründe sonradır; elohim aynı zamanda erkek ve dişiyi yaratmakta, yahovaysa önce erkeği, sonra dişiyi yaratmaktadır vb... Özel anlamda *Tevrt* adını taşıyan bu birinci bölümden sonra genel anlamda *Tevrat* ya da *Eski Ahid*'in ikinci bölümü *Peygamber'lerin kitapları*'dır. Bu bölümde *Hâkimler, Samuel I, Samuel II, Krallar I, Krallar II, İşaya, Yeremya, Hezekiyel, Daniel, Hoşea, Yoel, Amos, Obadya, Yunus, Mika, Nahum, Habakkuk, Tsefanya, Haggay, Zekarya* ve *Malaki*'nin kitapları yer alır. Üçüncü bölüm olan *Ketubim*'de *Rut, Ezra, Tarihler I, Tarihler II, Nehemya, Ester, Eyyub, Mezmurlar, Süleyman'ın meselleri, Vâiz, Neşideler neşidesi, Yeremya'nın mersiyeleri* yer alır. Bunlar daha çok tarih, efsâne, şiir, atasözü gibi metinlerdir. *Tevrat*'ın tümü *Tekvîn*'le başlar ve *Malaki'nin kitabı*'yla biter. İlk tümce: «Başlangıçta Tanrı gökleri ve yeri yarattı», son tümce «o da babaların yüreğini oğullara ve oğulların yüreğini babalarına döndürecektir, tâ ki gelip dünyayı vurmayayım» tümcesidir. Bu son tümceden önce de Tanrı «size peygamber İlya'yı göndereceğim» demektedir. Bu İlya'nın Hz. İsâ olduğu hıristiyanlarca ilerisürülür. Kur'anda Tevrat, Tanrıt'nın indirdiği dört büyük kitaptan ilkidir. Hz. Âdem bağışlanıp yeryüzüne ilk peygamber olarak gönderilince kendisine on yapraklık buyruk verilmişti. Sonra onun üçüncü oğlu Hz. Şît'e elli yaprak, Hz. İdris'e otuz yaprak ve Hz. İbrahim'e on yaprak indirilmişti. Toplam olarak yüz yapraklık ve dört küçük kitaplık bu buyruklarla *hak dini* (Tektanrı dini) biçimlenmiş oluyordu. Ne var ki insanlar, Tanrı'nın bu buyruklarına uymayıp, üstelik de bozup, değiştirdiklerinden (tahrif ettiklerinden) Hz. Mûsâ'ya *Tevrat*, onun bozulup değiştirilmesi üzerine Hz. Dâvûd'a *Zebûr*, onun bozulup değiştirilmesiyle Hz. İsâ'ya *İncil* ve onun da bozulup değiştirilmesiyle Hz. Muhammed'e *Kur'ân* indirilmiş ve din yetkinleştirilip doğrulanmış ve tamamlanmıştır (ikmâl ve itmâm edilmiştir). Artık başka bir peygamber gelmeyeceği gibi başka bir buyruk (suhûf ya da kitâb) gönderilmeyecektir. Bugün yahudilerin elinde bulunan ve *Tevrat* adını verdikleri kitap, Allah'ın Hz. Mûsâ'ya indirdiği (inzâl ettiği) kitap değildir, İ.Ö. 622 yılında Azrâ adlı bir kâhin tarafından yazılmış olan sahte bir nushasıdır, asıl Tanrısal kitap

kaybolmuştur. İslâm dininin *Tevrat* konusundaki görüşü budur. Bu sahte *Tevrat*'ta gerçek kitaptan alınmış kimi buyruk ve bölümlerin bulunduğu da kabul edilmektedir. İsrâiloğullarının Tanrı'nın buyruklarını nasıl kendi çıkarlarına uydurdukları, kimilerini nasıl görmezlikten geldikleri yolunda pek çok hadîs de vardır (örneğin *Bk.* Recm). *Âli İmran* sûresinin 3. âyeti şöyle der: «O sana Kitâb'ı, önceki Kitap'ları doğrulamak üzere indirdi, bundan önce insanları doğru yola yöneltmek için Tevrat'la İncil'i indirmişti *(ve enzelettevrâte velinciyle)*», 48. âyeti şöyle der: «Allah İsâ'ya Kitap'ı, doğrunun bilgisini, Tevrat ve İncil'i öğretecek», 65. âyeti şöyle der: «Ey kitaplılar, İbrahim üstünde ne çekişip duruyorsunuz? Tevrat da, İncil de ancak ondan sonra indirilmiştir», 93. âyeti şöyle der: «İsrâiloğularına yiyeceğin her türlüsü helâldi, yalnız Tevrat bildirilmeden önce Yâkub'un kendine haram kıldıkları helâl değildi. Onlara de ki: Haydi Tevrat'ı getirin de okuyun, doğru söylüyorsanız», *Mâide* sûresinin 43-46. âyetleri şöyle der: «Gerçekten Tevrat yanlarında ve Allah'ın yargısı da onun içindeyken nasıl olur da sana yargılanmak isterler, sonra da arkalarını dönerler? Bunlar inanan kimseler değillerdir. İşte Tevrat'ı biz bildirdik. Tevrat'ın içinde doğru yol, ışık vardır. Allah'a kendini veren peygamberler yahudileri onunla yargılarlardı. Nasıl ki din bilginleri, danışmanları da Allah'ın Kitap'ından bellledikleri yargılarla yargılarlardı. Hepsi de onun doğruluğuna tanık oldular. Öyleyse siz insanlardan korkmayın, benden korkun. Benim âyetlerimi az bir değere değişmeyin. Her kim Allah'ın bildirdiği Kitap'la yargılamazsa Allah'ı tanımaz olur. Biz Tevrat'la gerçekten cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve bütün yaraları da ödeşmeyi onların boyunlarına borç yazdık. Her kim hakkından vazgeçecek olursa onun günahları silinir. Her kim Allah'ın bildirdiği Kitap'la yargılamazsa işte bu gibiler kıyıcı kimselerdir. Peygamberlerin izleri üstünden Meryemoğlu İsâ'yı kendinden önce gönderilen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gönderdik. İsâ'ya içinde doğru yol ve ışık bulunan İncil'i, kendinden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı, sakınanlar için de doğru yolu gösterici, öğüt olarak verdik», *Tevbe* sûresinin 111. âyeti şöyle der: «İşte Allah inananların canını, malını cennet karşılığı olarak almıştır. Onlar Allah uğrunda vuruşurlar, öldürürler, ölürler. Bu onlara Tevrat'ta, İncil'de, Kur'anda doğru olarak verilmiş bir sözdür. Sözünü Allah'tan iyi tutan kim vardır? Öyleyse yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. Bu, ulu bir erimdir», *Enbiyâ* sûresinin 105. âyeti şöyle der: «Ant olsun ki Tevrat'tan sonra Zebûr'u da yazdık, işte yeryüzü iyi kullarıma kalacaktır», *Ahkaf* sûresinin 12. âyeti şöyle der: «Bundan önce bir önder, bir esirgeme olarak Mûsâ'nın Kitabı Tevrat vardı. Şimdi de onu bu Kitap arap diliyle doğrulamaktadır. Bu Kitap kıyıcıları uyarmak, iyilik edenleri müjdelemek için gönderilmiştir», *Saf* sûresinin 6. âyeti şöyle der: «Meryemoğlu İsâ bir gün demişti: Ey İsrâiloğulları, ben size Allah'ın gönderdiği bir elçiyim. Daha önce gelen Tevrat'la benden sonra gelecek olan Ahmed adlı elçiyi müjdeleyici olarak geldim», *Cumâ* sûresinin 5. âyeti şöyle der: «Kendilerine Tevrat gönderilip de bu yükü taşıyamayanların durumu sırtına birçok kitap yüklenmiş olan eşeğin durumuna benzer». *Bk.* Kur'ân, İncil, Kitap, Suhûf, Peygamber, Din, Yahudilik, Ahd, Talmud.

TEVVÂB — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük olarak *tövbe kabul eden* demektir. Tanrı'nın adı olarak *tövbeleri kabul edip günahları bağışlayan* olarak yorumlanmıştır. *Bk.* Esmâ, Müslümanlık.

TEVVÂBÎN — Şiîliğin bir kolu... Süleyman bin Sadrül Hüzâî tarafından kurulmuştur. Kerbelâ'da şehit edilen Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in mezarı başında, ona yardım edemediklerinden dolayı ağlayıp sızlayarak tövbe ettikleri için *tövbe edenler* anlamına gelen bu adı almışlardır. Muharrem ayında yapılan yas

ve dövünme törenlerinin onların bu geleneğinden türediği ileri sürülür. *Bk.* Şîîlik, Alevîlik, Hüseyin.

TEYEMMÜM — Su bulunmadığı ya da kullanılamadığı durumlarda abdest ve gusülün yerini tutan temizlik... *Mâide* sûresinin 6. âyeti şöyle der: «Su bulamazsanız yeryüzünün temiz toprağına elinizi vurup onunla ellerinizi ve yüzünüzü sığayın *(tecidü mâen feteyemmemû sa'iyden tayyibâ)*», *Nisâ* sûresinin 43. âyeti de şöyle der: «Hasta olur ya da yolcu bulunursanız ya da içinizden biri ayak yolundan gelmişse ya da kadına yaklaşmış olup da yıkanmak için su bulamazsanız arı bir toprakla arının, onu yüzünüze ve ellerinize sürün». Görüldüğü gibi teyemmüm, gusül etmesi ya da abdest alması gereken kişiye su bulamadığı ya da suyu kullanmaya gücü yetmediği durumlarda kirlilikten temizlenmek (hadesten tahâret) için İslâm şeriatının verdiği bir izindir. Abdeste ve gusüle bedeldir (*Bk.* Abdest, Gusül). Hem Kur'an hem de Hz. Peygamberin sünnetiyle farz kılınmıştır (*Bk.* Farz). Teyemmümün kendisi farz olduktan başka ayrıca iki farzı daha vardır: 1. *Niyet etmek* (Namaz kılmak için teyemmüme niyet ettim, demektir), 2. *İki kez darbetmek* (Elleri temiz toprağa vurup ya da sürüp yüzü meshetmek, sonra elleri temiz toprağa bir kez daha vurup ya da sürüp dirseklere kadar elleri ve kolları meshetmektir). Kimileri yüzün meshiyle dirseklere kadar ellerin ve kolların meshini ayrı ayrı sayarak bunlara *teyemmümün üç farzı* derler (*Bk.* Mesh, Niyet). Niyet ettikten sonra *eûzü besmele* çekilerek (eşdeyişle, *eûzü billâhi mineşşeyyâniriracıym, bismilâhirrahmânirrahiym* diyerek) kolları dirseklere kadar sıvayıp teyemmüme başlanır. Toprak cinsinden olan taş ve kum gibi şeylerle de teyemmüm edilebilir. Ancak altın, gümüş, demir, bakır, arpa, buğday gibi şeylerle teyemmüm edilemez (câiz değildir). İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe kiremit ve tuğla tozuyla da teyemmüm edilebileceğini söylemiştir. Kimilerine göre de üstünde toz olmayan mermerle de teyemmüm edilebilir. Teyemmüm bir açıdan simgesel (sembolik) bir temizliktir, elleri ve yüzü toprağa bulamak gerekmez, hattâ eller yerden kaldırıldığında tozluysa elleri birbirine vurarak tozları silkelemek teyemmümün sünnetlerindendir. Abdesti bozan her şey teyemmümü de bozduğu gibi teyemmümü gerektiren nedenlerin ortadan kalkması da teyemmümü bozar. Örneğin su bulamadığından ötürü teyemmüm eden bir kişi abdest alabileceği temiz su bulunduğunu görürse teyemmüm bozulur, suyla abdest alması gerekir. Yukarda da değindiğimiz gibi teyemmüm sâdece su bulunmaması durumuna özgü değildir, herhangi bir özür de teyemmüme izin verdirir. Bu özür sâdece hastalık da değildir, havanın soğuk olmasından kazâsı olanaksız bulunan (bayram namazı gibi) bir namaza yetişememek korkusuna kadar birçok nedenleri kapsar, eşdeyişle bu gibi nedenlerle de teyemmüm câizdir, örneğin hava çok soğuksa ve üşütmek tehlikesi varsa abdest ve gusül yerine teyemmüm edilebilir. Şurasını özellikle vurgulamak gerekir ki, teyemmümde niyet çok önemlidir, yukarda da söylediğimiz gibi sünnet değil farzdır (örneğin abdeste niyet edilmese bile abdest geçerli olur, ama niyetsiz teyemmüm geçerli olmaz), örneğin ezan okumak niyetiyle yeniden teyemmüm edilmesi gerekir, daha açık bir deyişle, şeriatın verdiği teyemmüm izninden yararlanmak edilecek niyete bağlıdır. Namaz kılmak niyetiyle teyemmüm edilmişse, tıpkı abdest ve gusül gibi, bozulmadığı takdirde tek teyemmümle birçok farz ve nâfile namazı kılınabilir. Teyemmümün sekiz koşulu (şartı) vardır: 1. Niyet etmek, 2. Teyemmümü mübâh kılacak bir özür bulunmak, 3. Toprak, taş, kum gibi yeryüzü cisimlerinin temizini bulmak, 4. Elin tümü ya da çoğuyla meshetmek, 5. Yüzü, eli ve dirseklere kadar kolları meshetmek, 6. Elin içiyle toprağa iki kez vurmak, eşdeyişle dokunmak, 7. Abdeste ve gusüle engel olan (hayız ve nifâs gibi) durumların ortadan kalkmış

bulunması, 8. Meshedilecek yüz, el ve kollarda meshe engel olabilecek (yüzük, bilezik, gerdanlık gibi) şeyleri çıkarmak. Teyemümün yedi tâne de sünneti vardır, Hz. Peygamber böyle meshedermiş: 1. Besmele çekmek, 2. Sırayı gözetmek (eşdeyişle: Niyet, eûzü besmele, toprağa vurma, önce yüzü meshetme, sonra yeniden toprağa vurma, önce sol elle sağ kolu ve sonra sağ elle sol kolu meshetme), 3. Bunları birbiri ardınca yapmak, 4. Elleri yere koyarken önce ileri sürmek, 5. Elleri ilerisürdükten sonra geri ve kendine doğru çekmek, 6. Parmakları açık bulundurmak, 7. Eller yerden kaldırılınca tozluysa birbirine vurarak tozları silkelemek. Ammâr İbn Yâsir, Hz. Peygamberin teyemmümü kendisine yukarda anlattığımız gibi gösterdiğini ve «iki darp bir niyet sana yeter» dediğini bildirmektedir. İmran İbn Husayn da şu hadîsi naklediyor: «Suyumuz yok deyince Peygamberimiz: Zarar yok, teyemmüm edin, bu size yeter, buyurdu». *Bk.* Abdest, Gusül, Mesh, Niyet.

TEZHİB — Yaldızlama... *Altın* anlamındaki *zeheb* deyiminden türemiştir. Resim ve heykel yasağından ötürü çok gelişmiş İslâmsal sanatlardan biridir. *Bk.* Resim.

TEZVÎR — Yalan karıştırma... *Hiyle yapma*'yı dilegetirir. Böyle yapanlara da *müzevvir* (fitneci) denir. Ebû Hüreyre şu hadîsi naklediyor: «İnsanların en kötüsü ikiyüzlüler ve tezvîrcilerdir». *Bk.* Riyâ, Münâfık.

TIBB — Hekimlik... Buhârî *Sahîh*'inin *Hekimlik bölümü* (Kitâb-üt-tıbb)'nde hastalara, hastalıklara özgü pek çok hadîs bildirmektedir. Bunların önemlileri ilgili başlıklarda aktarılmıştır. İslâm dininin sağlık konusundaki görüşünü belirtmesi bakımından Ebû Hüreyre'nin naklettiği şu hadîs ilginçtir: «Peygamberimiz şöyle buyurdu: Allah hiçbir dert vermemiştir ki onun ilâcını da vermemiş olsun». *Bk.* Maraz, Hasta.

TILSIM — Doğaüstü güç... Yunanca *telesma* sözcüğünden arapçaya *tilsem* ve Fransızcaya *talisman* olarak geçmiştir. *Büyü* ve *sihir* deyimleriyle anlamdaştır. İlkçağlardan beri ve hemen bütün toplumlarca böylesine bir güç bulunduğuna ve kimi nesnelerin bu gücü taşıdığına ya da kimi nesnelere büyücülerce bu gücün aktarılabileceğine inanılmıştır. *Mana* inancıyla da ilişkilidir. Anlam genişletmesi yoluyla bu gücü taşıdığına inanılan muska, nazarlık vb. gibi nesneleri de adlandırır. *Bk.* Büyü, Sihir.

TIRAŞ — Vücûdun gereksiz kıllarını alma... Farsçadır. Hac yaparken traş olmak (saç ve sakal kesmek) ve başkasını traş etmek yasak, eşdeyişle haramdır. İhrâm, helâl olan kimi eylemleri, hac süresinde haram kılmak demektir ki tıraş da bunlardan biridir. Hac sırasında tırnak kesmek de böyledir, yasak ve haramdır. Buna karşı hac dışında Cumâ günleri tıraş olmak ve tırnak kesmek sünnettir. Ka'b İbn Ucre şu hadîsi anlatıyor: «Hudeybiye gazâsında umre niyetiyle ihrâma girmiştik. Benim başım bitlendi. Peygamberimiz bunu görünce: Bunlar sana sıkıntı veriyor, değil mi? diye sordu. Ben: Evet, deyince de şöyle buyurdu: Hemen başını tıraş et, üç gün kefâret orucu tut, üç sağ hurmayı yoksullara dağıt, kolayına gelirse bir de kurban kes». Bundan ötürü Ka'b İbn Ucre *Bakara* sûresinin 196. âyetinin kendisi için indiğini söylemiştir, âyet şöyle der: «Kâ'be'ye yüz sürmeyi de, umreyi de yalnız Allah için eksiksiz olarak yerine getirin. Ancak bundan alıkonacak olursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban yerine varıncaya kadar da saçınızı kestirmeyin. Bir de içinizden her kim hastalanır ya da başından rahatsız olursa onun için kurtulmalık (kefâret) olarak oruç tutmak, ya da sadaka vermek ya da kurban kesmek gerekir». Sünnet olmak, tırnak kesmek, koltuk altı ve kasık kıllarını gidermek, hac etmek, kurban kesmek Hz. İbrahim'in sünnetlerindendir, eşdeyişle Hz. İbrahim'den kalma dinsel geleneklerdendir, bu konunun bilginleri «bunlar Hz. İbrahim'e herhalde Allah tarafından buyurulmuş

olacak» derler. Bu konuda vurgulanması gereken bir de şu var: Diş ve tırnakla kesilen hayvanın etini yemek haramdır. Râfî İbn Hadîc şu hadîsi anlatıyor: «Hangi âletle olursa olsun kanı akıtılan, üzerine besmele çekilen kesilmişi yiyiniz. Ama diş ve tırnakla kesmek olmaz. Bunun hikmeti diş kemiktir, tırnaksa habeşlilerin bıçağıdır». *Bk.* Saç, Sakal, İhrâm, Hac, Umre.

TIRNAK — *Bk.* TIRAŞ.

TIVÂL — Uzun... Kur'anda *Fâtiha*'dan sonra gelen yedi uzun sûreye *seb'i tıvâl* (Yedi uzun) denir. *Tıvâl* deyimi İslâm terminolojisinde *âyetleri yüzden çok olan sûre*'leri adlandırır. *Bk.* Sûre, Kur'an.

TİCÂNÎLİK — Kaadirîlikle Nakşibendîliğin birleştirilmesinden meydana gelmiş tarikat... XVIII. yüzyılda Fas'ın Ticân kasabasında doğmuş olan Abül Abbas Ahmed Tîcânî tarafından kurulmuştur. Halvetîliğin bir kolu olan *Tecâniyye* ya da *Ticâniyye* tarikatıyle karıştırılmamalıdır. 1950-1960 Türkiye'sinde bu tarikatın önemli bir rol oynamasının nedeni, Medîne'den halîfelik alarak 1930 yılında ülkemizde çalışmaya başlayan Kemal Pilâvoğlu'na o zamanın hükümetince oy sağlama amacıyla aşırı yetkiler verilmiş bulunmasıdır. Temelde Fas, Hicaz, Mısır, Trablusgarp ve Senegal'e özgü bir tarikat olan *Tîcânîlik* 1950 yılından sonra yurdumuzda da hızla yayılmıştır. *Bk.* Kaadirîyye, Nakşibendîyye, Nurculuk, Süleymancılık.

TİCÂNÎYYE — *Bk.* TİCÂNÎLİK.

TİCÂRET — Alışveriş... Dilimizde *tecim* denir. Satıcı (tüccâr) ve alıcı (müşteri) ilişkileri İslâm şeriatı ve hukukunca (fıkıh) düzenlenmiştir. *Bakara* sûresinin 198. âyeti şöyle der: «Tanrınızdan azığın çoğunu vermesini dilemeniz sizin için suç değildir», 282. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, belli bir süre için birbirinize borçlanınca bunu yazın. Aranızdan bir yazıcı onu doğru olarak yazsın. Bu yazıcı Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin, yazsın. Bir de, borçlu olan kimse borcunu söyleyip yazdırsın. Her biri Efendileri (Rableri) olan Allah'tan sakınsın da hiçbir nesneyi eksik yazdırmasın. Eğer borçlu olan alık, yetersiz, ya da söyleyip yazdırmaya gücü yetmeyen biri olursa koruyucusu olan kimse doğru olarak söyleyip yazdırsın. Erkeklerinizden ikisini de tanık tutun. Eğer iki erkek yoksa orada bulunanlardan kendilerine inandığınız bir erkekle iki kadın da olur. Kadınlardan biri unutacak olursa öteki hatırlatır. Tanıklar çağırılınca kaçınmasınlar. Siz yazıcılar az çok demeyip süresiyle birlikte yazmaya üşenmeyin. Böylesi Allah katında doğruluğa daha uygun, tanıklık için daha sağlam, işkilden daha uzak olanıdır. Meğer ki aranızda elden yapılacak bir ticâret işi olsun. Böyle olunca onu yazmamak sizin için suç olmaz. Alımsatım yaparken de tanık tutun. Ne yazıcıya, ne de tanığa zarar verilmesin. Eğer zarar verecek olursanız Allah'a karşı gelmiş olursunuz. Bundan ötürü Allah'tan sakının. Bütün bunları size Allah öğretiyor. Allah her nesneyi bilicidir», 283. âyeti de şöyle der: «Eğer yolda olur da yazıcı bulamazsanız borçludan rehin alabilirsiniz. Birbirinize güveniniz varsa kendisine güvenilen borçlu efendisi olan Allah'tan sakınsın da borcunu ödesin. Tanıklık etmekten kaçınmayın. Her kim bundan kaçınacak olursa günah onun yüreğine kadar işler», *Nisâ* sûresinin 29. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, birbirinizin mallarını eğri yoldan yemeyin, gönülhoşluğuyla yapılan bir alışveriş başka», *Cumâ* sûresinin 11. âyeti şöyle der: «Onlar kazanç ya da oyun görünce koşarlar, seni ortada bırakıverirler. De ki: Allah'ın katında olanlar oyundan da, kazançtan da yeğdir», *Mutaffifîn* sûresinin 1-3. âyetleri şöyle der: «Ölçeği eksik ölçenlerin başına gelecek var. Onlar başkalarından alırken tam alırlar, başkaları için ölçüp tartarken eksik verirler» (*Bk.* Terâzi). Buhârî *Sahîh*'inin *Alımsatım bölümü*'nde ticâretle ilgili birçok hadîs nakletmektedir. Örneğin Câbir şu hadîsi anlatı-

yor: «Alırken, satarken, alacağını tahsil ederken kolaylık gösterene Allah rahmet eder». Hakîm İbn Nizâm şu hadîsî naklediyor: «Alıcıyla satıcı bulundukları yerden ayrılıncaya kadar alışverişlerinde muhayyerdirler (eşdeyişle, aldıklarından ve sattıklarından geri dönebilirler. O.H.). Her ikisi de doğru söyler, malın ayıbını ve kusûrunu bildirirse alışverişleri bereketli olur. Malın ayıbını saklarlar ve işe yalan karıştırırlarsa bereket kalkar». Ebû Hüreyre şu hadîsi bildiriyor: «Yemin, malı satmakta bir yarar sağlarsa da bereketi yokeder». Ebû Said el-Hudrî şu hadîsi anlatıyor: «Zekâttan bize karışık hurma verilir, biz de onun iki ölçeğini bir ölçek iyi hurmayla değiştirirdik. Peygamber şöyle buyurdu: Böyle alışveriş olmaz, bir dirhem altın ya da gümüş karşılığında iki dirhem de verilemez, verilirse fâiz olur» (*Bk.* Fâiz, Ribâ). İbn Ömer şu hadîsi nakletmektedir: «Biri Peygambere gelip: Alışverişte aldatıldım, deyince şöyle buyurdu: Bir şey alıp verdiğinde aldanmak yoktur, aldatmak da yoktur». İbn Ömer şu hadîsi anlatıyor: «Zahîre, bakla, tahıl alan teslim almadıkça satmasın», Ebû Hanîfe'ye göre satın aldığı şey taşınır mallardansa teslim almadan satılamaz, taşınmaz mallardansa (Akaar) satılabilir, İmam Şâfiî bu hadîsin saltık anlamına uymuş ve hangi mal olursa olsun teslim alınmadıkça satılamaz demiştir. Ebû Hüreyre şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimiz kentli tüccarların köylü mallarına simsarlık edip satmalarını, eşdeyişle yağı, yumurtayı benim dükkânıma bırak, ben yavaş yavaş pahalı satarım demelerini yasaklamıştır. Bir de pazarlık edilirken dışardan birinin alıcı olmadığı halde müşteri kızıştırmasını yasak etmiştir. İki müslüman pazarlık ederken başka bir müslümanın araya girmesini, birinin nişanladığına başkasının göz dikmesini de yasaklamıştır», Ebû Hanîfe'yle Şâfiî bir kimsenin alımda aldatılması durumunda alışverişin günah olmakla birlikte geçerli (sahîh) olduğunu söylemişlerdir, İmam Hanbel'se böyle bir alışverişi geçersiz sayar. Abdullah şu hadîsi naklediyor: «Başkaları pazarlık ederken işe karışıp pazarlık etmeyiniz, pazara gelmeden kent dışında mal almaya çıkmayınız (eşdeyişle, kent dışına çıkıp madrabazlık için köylünün elinden malını kapatmayınız. O.H.)». Hz. Ömer şu hadîsi naklediyor: «Altının altınla değişilmesi ribâdır (fâizdir) ve haramdır, meğer ki ikisi de aynı miktar ve âyârda al sana ver bana diye peşin ola. Buğdayın buğdayla, arpanın arpayla, hurmanın hurmayla değişilmesi de böyledir». Ebû Bekre de bunu şu hadîsle pekiştiriyor: «Altını altınla, gümüşü gümüşle değişmeyiniz. Ancak bu aynı miktar ve âyârda olursa câizdir. Altını gümüşle, gümüşü altınla dilediğiniz gibi değiştirebilirsiniz». İbn Ömer de şu hadîsi nakletmektedir: «Ağaç üstündeki meyveyi olgunlaştığı belli olmadan satmayınız». Ebû Hüreyre şu hadîsi naklediyor: «Hayber halkından zekât ve öşür toplayan memûr, Peygamberimize Cenîp adı verilen çok üstün nitelikli bir hurma getirmişti. Peygamberimiz şaşırarak: Bütün Hayber'in hurması böyle midir? diye sordu. Memûr: Hayır, ama bu en iyi hurmadır. Biz bunun bir ölçeğini iki, iki ölçeğini de üç ölçekle değiştiriyoruz, dedi. Peygamber: Böyle yapmayın, buyurdu, hepsini parayla satın, sonra Cenîbi de parayla alın», Buhârî çeviricisi bu hadîse şu yorumu yapıyor: «Vakıf paraları ve emniyet sandığı gibi kamu vararına çalışan kurumların fâiz almalarında bir zamanlar bu hadîsten yararlanılarak *devr-i şer'î* denilen işlem yapılırmış. Bu, mekrûh bir çıkar yol olarak câiz görülmüş. Ama ne olursa olsun mürekkep fâiz haramdır, buna yasalar da izin vermiyor». Bir tecimevi (dükkân, mağaza, ticârethâne vb.) açılırken şu duâ edilir: «*Allahümme yâ müfettihal'ebvâbi iftah lenâ hayrelbâb. Allahümmerzuknâ rızken halâlen ve rızken vâsian bi rahmetike yâ erhamer'râhimiyn*». Dükkânlara *karınca duâsı* asılmasının da o dükkâna çok kâr getireceğine inanılır (*Bk.* Neml). Ayrıca borçtan kurtulmak için özel duâlar da ilgili başlıklarda verilmiştir. *Bk.* Sıkıntı,

Fâiz, Ribâ, Sarraflık, Terâzi, Şüf'a, Neml.

TİLÂVET — Güzel bir sesle ve kurallarına uygun olarak Kur'an okuma... Bu anlamda *Kur'an tilâvet edildi* denir. *Bk.* Kırâat.

TİLÂVET SECDESİ — *Bk.* SECDE-İ TİLÂVET.

TİN — Kur'anın doksan beşinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 8 âyettir. *Tin* deyimi *incir* demektir. Sûre «Ant olsun incire ve zeytine *(vettîni vezzeytûn)*» âyetiyle başladığından bu adla anılmıştır, şöyle sürer: «Ant olsun Sînâ dağına, ant olsun şu güvenlik kentine ki biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra da onu aşağıların aşağısı kıldık. Ancak inanan, iyilik eden kimseler başka. Artık onlar için ardı arkası kesilmeyen karşılıklar vardır. Bu böyleyken yargı günü için kim seni yalancı çıkarabilir? Allah yargılayanların en iyisi ve üstünü değil midir?». Sûre bu kadardır. Yorumcular incirin Hz. Mûsâ'nın şeriatına işâret ettiğini, zeytininse İslâmlığın simgesi olduğunu, İncil'de incirin kuruyup gideceğinden sözedildiğini söylerler. Güvenilir kent de Mekke'dir. Kısa bir sûre (Mufassal) olduğundan namazlarda çok okunur.

TİRİT — Kızartılmış ekmeği et suyuyla haşlayarak yapılan yemek... Kızartılmadan doğranmış ekmek üstüne suda pişmiş et dökülerek de yapılır. Ebû Mûsâ şu hadîsi naklediyor: «Âişe'nin bütün kadınlara üstünlüğü tiridin öteki yemeklere üstünlüğü gibidir» (*Bk.* Âişe). İslâm dininde tirit, hastaların ve kederlilerin midelerine ve üzüntüye yararlı sayılır, bu inanç Hz. Ayşe'nin naklettiği şu hadîse dayanmaktadır: «Ölü çıkan bir evde ben, başsağlığına gelenler dağıldıktan sonra, ev halkına telbîne denilen un, süt, bal karışımı bir muhallebi pişirilmesini söyler ve bunu tabaklara konulmuş olan ekmek parçaları üstüne döktürerek tirit yaptırır ve: Bundan yiyiniz, Peygamberimizden tiridin hastaların ve kederlilerin midelerine ve üzüntüye yararlı olduğunu duydum, derdim».

TOPRAK — *Bk.* TEYEMMÜM.

TOPRAK FALI — Bir düzlüğe toprak serpilerek bakılan fal... Özellikle Araplarca uygulanan bir kehânet biçimidir. Serpilen toprağın biçiminden anlamlar çıkarılır. *Bk.* Fal, Kehânet.

TORLAK — Gezginci bâtınî... Kimi kaynaklarda Torlaklığın Kalenderîliğin bir kolu olduğu ilerisürülür. Geleceği bilme ve kayıptan haber verme niteliği taşırlar. Özel bir giyinişleri vardır. *Abdal*'lar gibi halk arasında dolaşır, halk tarafından sevilirlerdi. Simavna'lı Şeyh Bedrettin'in çevresinde de toplanmışlar ve Osmanlı devletine başkaldırma hareketine katılmışlardır. En ünlüleri, büyük Türk düşünürü ve devrimcisi Şeyh Bedrettin'in sağ kolu durumunda bulunan Torlak Kemal'di. *Cavlâkiyye* (bâtınî bir tarikat) tarikatiyle de ilgili oldukları söylenir. *Bk.* Kalenderîlik, Bedreddinîlik, Bâtınîlik.

TÖVBE — *Bk.* TEVBE.

TSEFANYA — Yahudi peygamberi... Kur'anda adı geçmez, Ahd-i Atîk'de *Sefaniah* olarak anılır, Hz. Mûsâ'nın ilk beş kitabına eklenen küçük yahudi peygamberleri kitaplarından biri de onundur, iki yaprak (üç bölüm)'tan ibâret bildirisine şöyle başlar: «Yahuda kralı Amon oğlu Yoşiyâ'nın günlerinde Tsefanya'ya gelen Rabbin sözüdür: Toprağın yüzünden her şeyi silip süpüreceğim», şöyle biter: «Ey Sion kızı, şarkı söyle. Ey İsrâil, bağır. Bütün yüreğinle sevin ve coş ey Yeruşalim kızı. Senin için olan yargıları Rab kaldırdı, senin düşmanını kovdu, artık kötülüklerden korkmayacaksın». Yahudilerin kutsal kitabında sayılan peygamberlerin dokuzuncusu olan Tsefanya, Yuda krallığının yıkılıp yerine Yahova'nın dileğince bir krallık kurulacağını önceden bildirmekle ünlüdür. *Bk.* Yahudilik, Tevrat, Peygamber.

TSİPPORA — Tevrat'a göre Hz. Mûsâ'nın karısı... Kur'an, Hz. Mûsâ'nın Medyen'li bir kızla evlendiğini söyler, ama adını anmaz. Tevrat'a göre bu kız, Medyen kâhini Yetro'nun kızı Tsippora' dır, Hz. Mûsâ'nın ondan Eliezer ve Gerşom adında iki oğlu olmuş. *Bk.* Mûsâ.

TÛBÂ — Güzel bir yer... *Ra'd* sûresinin 29. âyetinde kulanılmıştır. İbn Abbas'a göre habeşçedir ve *cennet* demektir. Kur'anı dilimize çevirenlerin hemen tümü *güzel bir yer* deyimiyle çevirmişlerdir. Örneğin Prof. İsmail Hakkı İzmirli şöyle çevirmektedir: «Onlar ki imân edip iyi amel işleyenlere ne mutlu. Onlar için dönecek ne güzel bir yer vardır *(elleziyne âmenü ve amilûssâlihâti tûbâ lehüm ve husnü meâb)*». Bir bakıma arapçada günümüzde de örneğin *tûbâ leke* deyimi *ne mutlu sana* anlamında kullanılmaktadır. Ne var ki Hz. Peygamberin bir hadîsinde Cennet'te Sidre'de bulunan ve dalları bütün cenneti gölgeleyen bir ağaç olduğu bildirilmiştir. Örneğin ozan Muallim Nâci de bunu bu anlamda kullanarak şöyle der: «Sâye-i Tûbâ'yı anmam nev nihâlin vâr iken» (Senin yeni sürmüş fidanın varken Tûbâ ağacının gölgesini anmam). Halk inançlarında bu ağacın kökünün yukarda ve dalarının aşağıda olduğu da söylenmiştir. *Bk.* Cennet, Sidre-i müntehâ.

TÛFÂN — — Nûh ulusundan sapkınları cezâlandırmak için Tanrıca yağdırılan zorlu yağmur sonucu dünyâdaki su baskını... Kur'anda bu olay *Hûd* ve *Mü' minûn* sûrelerinde bütün ayrıntılarıyla anlatılır. Örneğin *Hûd* sûresinin 36. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Biz Nûh' un gönlüne şunu bildirdik: Senin ulusundan sana inanmış olanlardan başka artık hiç kimse inanmayacaktır. Bundan ötürü onların işledikleri yüzünden sakın bezginlik getirme. Bizim gözcülüğümüz altında gönlüne bildirdiğimiz (vahyettiğimiz) gibi bir gemi yap. Artık kıyıcılar için de bana başvurma. Ne olursa olsun onlar suda (tûfânda) boğulacaklardır. Nûh gemiyi yapıyordu. Ulusunun ileri-gelenleri oradan geçerken Nûh'la eğlenirlerdi, oysa şöyle derdi: Bizimle eğleniyorsunuz, ama siz şimdi bizimle nasıl eğleniyorsanız biz de sizinle öyle eğleneceğiz. Artık alçaltıcı azâbın kimin başına geleceğini, sürekli azâbın kimin üstüne çullanacağını yakında öğrenirsiniz. Sonunda buyruğumuz erişip de yerden sular kaynamaya başlayınca Nûh'a dedik: Her türden erkekli dişili birer çift al, sözü edilenleri bir yana bırak, sâdece çoluğunu çocuğunu ve inananları bindir. Ancak inananlar pek azdı. Nûh dedi: Haydi binin, yürüten ve durduran Allah'ın adıyla başlarım. Çünkü benim Allah'ım bağışlayıcı ve esirgeyicidir. Gemi içindekilerle birlikte dağ gibi dalgalar arasında çalkanıyordu. Nûh bir kıyıya çekilmiş olan oğluna bağırdı: Oğulcağızım, gel sen de bin de Allah'ı tanımazlık etmiş olma. Nûh'un oğlu dedi: Ben bir dağın eteğine çıkarım, beni sudan kurtarır. Nûh dedi: Bugün Allah'ın esirgediklerinden başkası O'nun yargısından kurtulamayacak. Aralarına bir dalga girdi ve Nûh'un oğlu boğulup gitti. Buyruldu: Ey yeryüzü, suyunu çek. Ey gökyüzü, yağmurunu kes. Sular kesildi ve Allah'ın buyruğu yerine geldi. Gemi de Cûdi dağı üstünde durdu. O kıyıcılar (zâlimler) takımı için de: Allah'ın esirgeyiciliğinden uzak olsunlar, buyruldu. Nûh, Rabbine şöyle seslendi: Rabbim, besbelli ki oğlum da benim soyumdandır, senin verdiğin söz de doğrudur, sen yargıçların yargıcısın. Allah buyurdu: Ey Nûh, senin oğlun hiç de senin soyundan değildir. Çünkü onun yaptığı tanımazlıktı. Öyleyse bilmediğin şeylere karışma. İşte benden sana öğüt olsun, sakın kendini bilmezlerden olma. Nûh dedi: Rabbim, senin işine karıştığım için sana sığınırım, sen beni bağışlayıp esirgemezsen bana yazık olur. Buyruldu: Ey Nûh, in artık. Bizden sana ve seninle birlikte olanlara esenlik olsun. Artık bundan sonra öyle uluslar gelecek ki biz onları önce gönendireceğiz, sonra da acıklı bir azâba uğratacağız». Bütün insanların yokolduğu bu *tûfân*'da sâdece Nûh ve gemisindekiler

yaşamış ve yeni soylar üreterek insanlığı ikinci kez dünya üstüne yaymışlardır. Tûfân olayı hemen bütün dinlerde ve mitolojilerde vardır. *Gılgamış destanı*'nın keşfi, bu ünlü su baskınının kaynağını *Homeros destanı* (İ.Ö. IX. yüzyıl)'ndan da en az bin beş yüzyıl öncesine çekmiştir. Şimdilik, bilinen en eski tûfân efsânesi bu destanda anlatılandır. Konunun ilginç yanı, Filipin, Güney Amerika, Kuzey Asya, Afrika, Endonezya, Melanezya vb. ilkellerinde de aynı öykünün anlatılmış bulunmasıdır. Kaynak Sümer öyküsüyle yahudi öyküsü, Yunan öyküsü ve ilkellerin öyküleri arasında hemen hiçbir fark yoktur. Tümünde Tanrı, insanları yaratmıştır, insanlar Tanrı'ya karşı günah işlemişler ya da başkaldırmışlardır, Tanrı ya da tanrılar insanları cezâlandırmak ya da yoketmek istemişlerdir, dehşetli bir yağmur yağdırmışlar ve yeryüzünü suya boğmuşlardır, bu tûfân'dan birkaç insan kurtulmuş ve yeni insan soyunun atası olmuştur. Gılgamış destanı'nın on birinci tabletinde «günahın hesabını günaha girenden sor» denir, yahudilerin kitabı da şöyle der: «Ve Tanrı'nın gözünde yeryüzü bozulmuştu ve yeryüzü zorbalıkla dolmuştu». Sümer *tûfân*'ında insanlığın yeryüzünden silinmesi gerektiği savını tanrı *Enlil*'le tanrıça *İştar* (İnanna) savunur, insanlardan yana olan tek tanrıysa bilgeliğin temsilcisi *Ea*'dır. Yunan tasarımında insanlığa hazırlanan bu tuzağı *Zeus* tasarlar, orada da insanlardan yana olan ve tanrının bu tasarısını oğlu *Deukalion*'a haber verip bir gemi hazırlatan bilgeliğin temsilcisi titan *Prometheus*'tur. Hint inançlarında *tûfân*'ı başta yıkıcı tanrı *Siva* olmak üzere bütün tanrılar tasarlar, insan türünü yeryüzünden kaldırmayı amaçlamışlardır, bu tasarımda da insanlara bilgeliğin simgesi tanrı *Vişnu* yardım eder, balık kılığına girerek tûfân'dan kurtulan tek insan *Manu*'yu sırtına alıp karaya çıkarır. Yahudi dininde insanları yoketmeyi tanrı ister, ne var ki peygamberi *Nûh*'a bir gemi yapmasını ve her tür canlıdan birer dişiyle birer erkeği gemiye almasını ve böylelikle yeni canlılar türemesine olanak hazırlamasını söyleyen de odur. *Die Religionen Indonesiens* (Stuttgart 1965) adlı yapıtta W. Stöhr'in anlattığı (s. 111) Filipin ilkelleri tasarımında tûfân'ı tanrı *Wigon* insanları yoketmek için yaratır, iki akıllı insan bir sal yapmasını becererek kendilerini kurtarırlar ve yeni insan soyunun atası olurlar. Paulson'un anlattığı Kuzey Asya ilkellerinin tûfân'ı hepsinden daha ilginçtir, aynı zamanda çeşitli halklar ve çeşitli dillerin oluşmasını da açıklar, bu inanca göre yedi gün ve yedi gece süren tûfân'dan birçok insanlar ve hayvanlar kurtulmuş, sularda yüzen ağaç dallarına tutunan bu insan ve hayvanlar dünyanın çeşitli bölgelerine savrulmuşlar, tür ve dil çeşitliliği bu yüzdenmiş. *Bk.* Nûh.

TULÛÂT — Zihne doğanlar... *Doğma* anlamına gelen arapça *tulû* deyiminin çoğuludur. Tasavvuf tarikatlarında *Allah sevgisi* (Hubb-i İlâhî)'yle dolu olan yüreğin gözlerinin açıldığına (basîretle ilhâma ulaşıldığına) ve Allah tarafından *tulûât*'a mazhar olunduğuna inanılır. Bu anlayışa göre *ilhâm* (Tanrı'nın yüreğe doğdurduğu bilgi), bizzat Tanrı tarafından olabileceği gibi, melekler aracılığıyla da olabilir. Sünnî tasavvufçular bu anlayışlarına Tirmîzî'nin naklettiği şu hadîsi destek yaparlar: «Yürek için iki ilhâm vardır, eşdeyişle yüreğe iki yandan ses gelir. Birisi melektendir, iyilik söyler, hakkı onaylar. Yüreğinde bunu bulan kişi bunun melek aracılığıyla Allah'tan geldiğini bilmeli ve ona hamdetmelidir. Bir ses de şeytandan gelir, kötülüğü söyler, hakkı yadsır ve kişiyi iyiliklerden uzaklaştırır. Yüreğinde bunu bulan kişi bunun şeytandan geldiğini bilmeli ve onun şerrinden Allah'a sığınmalıdır». *Bk.* İlhâm, Vahiy, Keşf, Tasavvuf.

TUMÂNÎYYE — Mürcie anlayışında olan bir tarikat... Ebû Mansûr Tumânî tarafından kurulmuştur. *Bk.* Mürcie.

TÛNÎYYE — Kerrâmîliğin on iki kolundan biri... *Bk.* Kerrâmîyye.

TÛR — Kur'anın elli ikinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 49 âyettir. *Tûr*, Hz. Mûsâ'nın Allah'ın sesini duyduğu dağı ya da tepeyi dilegetirir (Tevrat'taki adı *Horeb*'dir). Sûre «O Tûr hakkı için *(Vettûr)*» âyetiyle başladığından bu adla anılmıştır. Bu sûrenin özelliği cenneti bütün ayrıntılarıyla tanımlamasıdır. Sûre, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin (nübüvvetin) ilk yıllarında inmiştir. Bundan ötürü Allah, Mekke'li putataparların tepkilerine karşı elçisine öğüt verir. Başka vesilelerle de açıkladığımız gibi Mekke'li putataparların tepkisi tümüyle ekonomikti. Bütün putları Mekke'de toplamışlardı ve onlara tapmaya gelen insanlara pazarlar kurarak geniş çapta alışveriş yapıyorlar ve çok para kazanıyorlardı. Yeni dinse bu putları ortadan kaldırmayı, demek ki Mekke'nin kârlı alışverişine son vermeyi amaçlıyordu. Bundan ötürü de Hz. Muhammed'in getirdiği yeni dinin yayılmasına engel olmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Tanrı, sûrenin 31. âyetinde şöyle der: «De ki: Bekleyin, çünkü ben de sizinle berâber bekleyenlerdenim», 45. âyetinde de şöyle der: «Artık onları çarpılacakları güne kadar bırak». Bu iki âyet de *Tevbe* sûresinin 5. âyetiyle (Kılıç âyeti) yürürlükten kaldırılmış, beklemeler sona ererek putataparlar kılıçtan geçirilmeye başlanmıştır. *Dağ* anlamındaki *tûr* deyimi süryânîcedir, arapça karşılığı *cebel*'dir. Deyim Kur'anın daha pek çok âyetlerinde de kullanılmıştır. Örneğin *Bakara* sûresinin 63. âyeti şöyle der: «O gün sizden söz almıştık da Tûr'u (Sînâ dağını) başınızın üstüne yükseltmiştik *(ve iz ehaznâ miysâkaküm ve refa'ana fevkakümüttûr)*», 93. âyette de aynı sözler yinelenir. Prof. İsmail Hakkı İzmirli örneğin *Nisâ* sûresinin 154. âyetini «mîsâklarını kabul etsinler diye üstlerinden cebel-i Tûr'u kaldırdık» diye çevirmektedir, süryânîce *tûr* deyimi arapça *cebel* demek olduğundan doğrusu *Tûr-i Sînâ* olmalıdır, kaldı ki bu dağ Sînâ yarımadasında olduğundan bu adı almıştır. *Bk.* Mûsâ, Sînâ.

TURÂİL — Yezîdîlerin inandığı çeşitli meleklerden biri... Yezîdî inançlarına göre Tanrı, onu cumartesi günü yaratmış, her gün birer tâne yaratılan meleklerden yedincisi ve sonuncusuymuş. *Bk.* Melek-i Tâvûs.

TÛVÂ — Kutsal bir dere ya da vâdînin adı... Arapça olmadığı kesin olan ve kimilerinin ibrânîce olduğunu ilerisürdükleri bu deyim Kur'anın birkaç âyetinde kullanılmıştır. Örneğin *Tâhâ* sûresinin 12. âyeti şöyle der: «Mûsâ, ben senin Rabbinim, ayakkaplarını çıkar, çünkü sen şimdi kutsal Tûvâ vâdîsinde bulunuyorsun *(inneke bilvâdilmukaddesi tûvâ)*». Arapça metinde de görüldüğü gibi Tanrı *vâdî* (Koyak) diyor ama Prof. İsmail Hakkı Baltacıoğlu *Tûvâ deresi* olarak çevirmiştir, ne var ki bu çeviri arapça *vâdî* deyimini kullanmamak için olmalıdır, dilimizdeki karşılığı *koyak* olan *vâdî* deyimi *iki dağın arasında kalan dereboyu* olarak da tanımlanır. Sînâ dağında bulunan bu koyaka *vâdî-i eymen* de denmiştir. Prof. İsmail Hakkı İzmirli de aynı deyimi *çöl* olarak çeviriyor, bu çeviri *Nâziat* sûresinin 16. âyetinin çevirisidir ve şöyledir: «Hani Rabbi ona Tûvâ denilen mukaddes bir çölde nidâ etmişti *(iz nâdâhü rabbühü bilvâdilmukaddesi tuvâ)*». Bu deyimin anlamının tartışmalı olduğu anlaşılıyor, çünkü Kirmânî de bunun *gece (Ar.* Leyl) demek olduğunu söylediği gibi kimi sözlükçüler de *ayakta* ya da *yaya* demek olduğunu ilerisürüyorlar ve arapçaya *ricilen* deyimiyle çevrilebileceğini söylüyorlar. *Bk.* Mûsâ, Sînâ, Tûr.

TÜBBÂ ULUSU — Kur'anda adı geçen bir ulus... Örneğin *Duhan* sûresinin 37. âyeti şöyle der: «Onlar mı daha güçlüdür, yoksa Tübbâ ulusu mu? *(ehüm hayrün em kavmü tübbe'ın velleziyne min kablihim)*». *Tübbâ,* Himeyr devletinin hükümdarlarına verilen bir addır, yorumcuların ilerisürdüklerine göre bir zamanlar böyle putatapar bir ulus da

yaşamış ve Tanrıca cezâlandırılmıştır. Yukardaki âyet, Mekke putataparlarının bunlar kadar güçlü olmadıklarını belirtiyor ve «onlar güçlü oldukları halde mahvoldular da siz mi olmayacaksınız?» demek istiyor. Bu ulusun adı *Kaf* sûresinin 14. âyetinde de «peygamberlerini yalancı sayan bir ulus» olarak anılır.

TÜKÜRÜK — Mistik ve majik gücüne inanılan ağız salgısı... *Tükürük* (*Fr.* Crachat)'ün genellikle hastalıkları iyileştirdiğine inanılmıştır. Tükürenin mistik ve majik gücünü karşısındakine geçirdiğine, ilkeller kadar gelişmişler de inanmışlardır. *Nazar* inancıyla ilgili olarak kötülükleri uzaklaştırıcı olduğuna da inanılır ve günümüzde de nazar değdiği sanılanın yüzüne tükürülür. Dilimizdeki «tükürevim de nazar değmesin» sözünün kaynağı bu inançtır. İskandinav mitolojisinde *As*'larla *Van*'lar yaptıkları savaş sonunda bir kâsenin içine tükürerek barış yaparlar. *Kvasir* adını taşıyan ünlü bilge bu kâsedeki tükürüklerden meydana gelir. Enes şu hadîsi naklediyor: «Mescide tükürmek günahtır, bunun kefâreti hemen temizlemektir». Daha başka hadîslerde Hz. Peygamber yollara tükürmenin de *hatâ* olduğunu söylemiştir. Yorumcular bu hadîslerle hem bir pisliğin hem de hastalık bulaşmasının önlenmek istendiğini bildirmektedirler. Enes'in naklettiği başka bir hadîste de Hz. Peygamber şöyle demektedir: «Peygamberimiz, mendilini çıkardı ve içine tükürüp katlayarak, işte böyle yapsın, buyurdu». Bu hadîs de bir eğitim (terbiye) kuralını ortaya koymaktadır. *Bk.* Nazar, Nefes.

TÜRBE — Mezar üstüne kurulmuş yapı... Sözcük olarak *mezar* demektir. Halk dilinde, içinde ünlü din büyüklerinin yattığı (genelikle de *velî* sayılanların yattığı) üstü örtülü mezarları dilegetirir. Bir dileğin (hâcetin) gerçekleşmesi için bu türbelere iplik bağlanır, mum adanır. Türbenin bekçi ya da bakıcısına da *türbedâr* denir. İslâm dininde böyle işlemler yasaktır. Hz. Ayşe şu hadîsi nakleder: «İşte onlar iyi kişileri ölünce türbesini mescid hâline getirirler, tasvirler yaparlar, onlara taparlar. İşte bunlar kıyâmette Allah katında insanların en kötüleridir». Ayrıca Hz. Ayşe ve Hz. İbn Abbas şu hadîsi de naklediyorlar: «Efendimiz son hastalığında şöyle buyurdu: Peygamberlerinin kabrini mescid yapan yahudi ve hıristiyanlara lânet olsun. Sakın benim kabrimi mescid yapıp mezarıma tapmayın». *Bk.* Adak.

TÜTSÜ — Kötülüklerden, büyüden ve hastalıklardan arıtma amacıyla içinde etkin güç bulunduğuna inanılan nesneleri yakarak çıkarılan duman... *Tütsü* (*Fr.* Propitiation) yaygın inançlardan biridir ve genellikle köpek, at, keçi, tavşan vb. gibi hayvan kemiklerinin ve *gömlek* adı verilen yılan derisinin, okunup üflenmekle kutsallaştırılan kimi bitkilerin yakılmasıyla elde edilir. Çoğunlukla elde edilen dumanın üstünden atlamak ve atlatmakla yarar sağlanacağına inanılır. *Nazar* inancıyla da ilgilidir, nazar değdiği sanılanlara tütsü yapılır. Tütsüyle yapılan büyülerin de etkinliğine inanılır. Kaynağı *mana* inancıdır, mistik ve majik güç taşıdığına inanılan bir nesneden bu gücü bir insana geçirme temeline dayanır. Bk. Büyü, Nazar.

U

UBEYDE — Hz. Peygamber çağındaki din büyüklerinin en önemlilerinden biri... Ebû Ubeyde bin al-Cerrâh (ölümü: 639), Hz. Peygamberin cennete gideceklerini müjdelediği on din büyüğü (Aşere-i mübeşşere)'nden biridir, ilk müslüman olanlardandır. Yiğitliği ve zekâsıyla ün yapmıştır. Peygamber tarafından kendisine *Emîn* (Amîn) adı verilmiştir, asıl adı da Âmir bin Abdulah al-Cerrâh'tır. Çeşitli savaşlarda komutanlık, Hz. Ömer'in halîfeliği zamânında da Sûriye ordusunun başkomutanlığını yapmıştır. Şam, Antakya, Halep vb. gibi birçok kentleri o zaptetmiştir. Ama asıl önemi bir vebâ salgınında ölmemiş olsaydı Hz. Osman'ın yerine üçüncü halîfe olacağının hemen hemen kesin bulunmasındadır. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'le olan sıkı dostlukları onlara *İslâm tarihinin üçlüsü* dedirtecek bir ölçüdeydi. Bu üçlü, özellikle Hz. Muhammed'in ölümünden sonra büyük ölçüde güçlenmişti. Hz. Ebû Bekir halîfeliği bu iki dostuna borçlu bulunuyordu. Bilindiği gibi, Hz. Ebû Bekir'in ölümünden sonra Hz. Ömer nasıl kendiliğinden halîfe olduysa Hz. Ömer'in halîfeliğinden sonra da Hz. Ebû Ubeyde öylece kendiliğinden ve hiçbir tepkiyle karşılaşmaksızın, rahatlıkla halîfe olacaktı. Konunun uzmanları, Hz. Ali'nin güçsüz muhâlefetine önem vermemekte, silik bir kişiliği olan Hz. Osman'ın yerine Hz. Ebû Ubeyde halîfe olsaydı İslâm tarihinin gidişi de değişebilir ve Ali yandaşlığı yüzünden de bu kadar kan akıtılmazdı, demektedirler. *Bk.* Osman, Halîfe, Hilâfet, Ömer.

UBEYDÎYYE — Mürcie anlayışlı bir mezhep... Ubeyd Mukteib tarafından kurulmuştur. Tanrı'ya ortak koşmak (*Ar.* Şirk)'tan başka bütün günahların bağışlanacağı inancını izler. *Kelime-i şehâdet* getirerek ölen kişiye hiçbir günah zarar vermeyecektir. Bundan başka bu mezhep yandaşları Tanrı'nın insana benzediği savını ilerisürerler. *Bk.* Mürcie, Müşebbihe.

UBÛDÎYET — Tasavvuf dilinde, Tanrı'ya bağlanma... Arapça *köle* anlamındaki *abd* sözcüğünden türemiştir. İslâmsal bir terim olan *kul* sözcüğü de aynı anlamdadır. Tasavvufta Tanrı'dan başka hiçbir şey düşünmemek ve Tanrı'dan başka hiçbir varlık tanımamak *ubûdîyyet*'tir. *Bk.* Köle.

UC — Tevrat'a göre Başan'ın dev kralı... Kutsal Kitap'taki adı *Og*'dur. Taberî, Sa'alebî, Kisâî vb. gibi İslâm yazarlarının kitaplarında adı arapçalaştırılarak *Uc* ya da *Ac* biçimine sokulmuştur. Kur'anda adı geçmez. Halk inançlarına konu olan İsrâilîyât'ta 23333 arşın boyunda olduğu, Hz. Mûsâ'nın onu öldürmek için on arşın boyundaki asâsıyla on arşın da sıçramak zorunda kalarak onun ancak topuğuna vurabildiği, devrilen cesedinin Nil nehri üzerinde köprü olduğu anlatılır. Suyu bulutlardan içermiş, ancak dizlerine kadar gelebilen denizlerde yürür ve yakaladığı balinaları güneşte pişirirmiş, Hz. Nûh onu gemisinden kovduğu halde tûfân'da boğulmamış, çünkü sular ancak dizlerine kadar gelebilmiş, üç bin yıl yaşamış, Hz. Mûsâ onu ancak Hüdhüd (Kur'anda da adı geçen Hz. Süleyman'ın ünlü kuşu) kuşunun yardımıyla öldürebilmiş, yılda iki kez uyur ve bir yemekte iki fil yermiş. *Bk.* İsrâilîyât.

U'CÛBE — Uğursuzluğuna inanılan anormal vücud yapısı... *A'cûbe* de denir. Dinsel bir temele dayanmayan İslâmsal halk inançlarında uğursuzluk simgesidir. *Acâib* sözcüğünden türemiştir, *acâip olan* demektir. Hayvan başlı ya da hayvan vücutlu insanlar, birbirine yapışık doğanlar, organ eksiklikleri ya da biçimsizlikleri yüzünden olağandışı doğan canlılar *u'cûbe* ve uğursuz sayılır. Bu inanç genel ve yaygındır. *Bk.* Uğur, Uğursuzluk.

UDHÎYE — Kuşluk vaktinde kesilen kurban... *Kurban bayramı* anlamında da kullanılmıştır. *Bk.* Kurban.

ÛD-İ HİNDÎ — Hz. Peygamberin boğaz iltihapları için ilâç olarak öğütlediği ot... Enes şu hadîsi nakletmektedir: «Kullandığınız ilâcın en iyisi kan aldırmak ve topalak otudur. Çocuklarınız boğazlarından hastalanınca ağızlarına parmak sokup onları rahatsız etmeyiniz, topalak otunu suda ezip burunlarına çektiriniz». Yorumcular bunun *ûd-i hindî* denilen kara renkli, hafif tatlımsı bir ot olduğunu söylüyorlar. *Ûd-i şâmî* ve *kustu bahrî* denilen çeşitli türleri de varmış, burun ve boğaz enfeksiyonlarına iyi gelirmiş. *Bk.* Hasta, Maraz.

UFK-I ÂLÂ — Tasavvuf dilinde, varlıkbirliğine ulaşılan aşamanın son noktası... *Düzlemin sınırladığı gökyüzü* anlamındaki arapça *ufuk* deyiminden türemiştir. *Ufk-ı mübin* de denir. Arapça *âlâ* sözcüğü *yükseklik* ve *mübîn* sözcüğü *açık* (belli) demektir. *Bk.* Vahdet-i vücûd.

UFK-I MÜBÎN — *Bk.* UFK-I ÂLÂ.

UĞUR — Mutluluk getireceğine inanılan nesne... Aynı anlamdaki lâtince *augure* sözcüğünden geçmiştir. Türkçe bir sözcük olarak *yol* anlamına da gelir. *Tâlih açıklığı* anlamını da içerir. Kimi nesnelerde *uğur* bulunduğuna, en ilkelinden en gelişmişine kadar, hemen bütün toplumlarca inanılmıştır. Nesneler dışında da kimi belirti ve davranışların bu mutluluk getirici gücü taşıdığına inanılır. Örneğin bir kapıya üç kez vurmak, bir anahtarı üç kez çevirmek, belli eşyalara dokunmak *uğur* sayıldığı gibi belli bir kuşun ötüşü, belli bir böceğin konuşu vb. gibi belirtiler de *uğur* sayılır. Uğur sayılan belirti ve davranışlar çoğunlukla bilinemeyecek kadar kişisel olduğu gibi sayılamayacak kadar da çoktur. Örneğin herhangi bir kimse sabahleyin yatağından kalkarken yaptığı bir davranışı, bir dokunuşu, bir sözü vb. kendisi için uğur saymış olabilir ve onu yapmadığı ve söylemediği günler işinin ters gideceğine inanmış olabilir. *Bk.* Uğurluk, Uğursuzluk.

UĞURLUK — Taşıyana mutluluk getireceğine inanılan nesne... *Uğurluk (Fr.* Porte-bonheur), *muska*'dan farklıdır, çünkü onun gibi kötü etkilerden korumaz, etkin değil edilgindir, olumsuzluğu önlemez ve sâdece olumlu yönde etkiler. Uğurluk, genellikle, bir deneye dayanır. Herhangi bir rastlantıyla onun uğur getirdiği denenmiş ve inanılmıştır. Günümüzde kullanılan birçok süs eşyalarının kaynağı *uğurluk*'lardır, bir zamanlar uğurluk olarak kullanılanlar sonradan süs eşyasına dönüşmüştür. Lévy -Bruhl «erkek ve kadınların kullandığı ne kadar süs eşyası varsa ilkin uğurluk ve muskaydı, sonradan süs eşyası oldular» der. *Bk.* Uğur, Muska, Tılsım.

UĞURSUZ — *Bk.* UĞURSUZLUK.

UĞURSUZLUK — Herhangi bir nesne, davranış, söz ya da belirtinin taşıdığına inanılan mutsuzluk veren güç... Bu gücü taşıyana da *uğursuz* denir. *Uğursuz,* bütün anlamlarında *uğurlu*'nun karşıtıdır, *uğursuzluk* da bütün anlamlarında *uğur*'un karşıtıdır. Herhangi bir kişi nasıl herhangi bir nesne, davranış, söz ya da belirtiyi uğurlu sayabilirse öylece uğursuz da sayabilir. Uğursuzluk da, uğur gibi, rastlantısal deneylere dayanır. Örneğin bir baykuşun ötüşü, bir telgraf çiçeği, tavşan ve güvercin gibi hayvanları beslemek vb. böylesine rastlantısal nedenlerle uğursuz sayılmış ve sonra bu uğursuzluğa başkalarınca da inanılmıştır. Uğurluluk ve uğursuzluk halk inançlarıdır, dinsel bir temele dayanmaz. İslâm dininde her şey Allah'ın takdirine bağlıdır, hiçbir şeyde uğurluluk ve uğursuzluk yoktur. Günlerin (örneğin Salı günü), sayıların (örneğin 13 sayısı), hayvanların (örneğin karakedi, tavşan geçmesi, baykuş ötmesi) uğurlulukları ya da uğursuzlukları bizzat kendilerinde değildir, Allah'ın takdir ettiği olayların gerçekleşmesi üzerine uğurlu ya da uğursuz sayılmışlardır. İbn Ömer şu hadîsi naklediyor: «Uğursuzluk (Şu'm) ancak üç şeyde olur: Atta, kadında, evde». Yorumcular bu hadîsi «bunların iyi kullanılmadıkları takdirde insanı mutsuz ede-

bilecekleri» yolunda yorumlamışlardır. Nitekim Enes'in naklettiği şöyle bir hadîs de vardır: «Bir gece Medîne'lileri bir korku sarmıştı. Peygamber *Mendûb* adındaki hayvanımıza eğersiz olarak bindi ve tek başına Medîne dışına çıktı. Döndükten sonra da şöyle buyurdu: Korkacak hiçbir şey yok, korkmayınız». Hz. Peygamber ünlü bir hadîsinde de şöyle demektedir: «Gördüğün ya da işittiğin herhangi bir şeyi uğursuz sayma. Ama canını sıkıyorsa şu duâyı oku: *Allahümme lâ ye'ti bilhayri illâ ente ve lâ yedfeu'ssüe illâ ente ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh*». Bu duâda da açıkça belirtildiği gibi evrende «Tanrı'nın gücünden başka güç yoktur». *Bk.* Uğur, Uğurluk, Kader, Kazâ.

UHRÂ — Öbür... *Başka* (Dîger) demektir. *Öbürdünya yaşamı* (Âhiret hayâtı)'na *neş'et-i uhrâ* denir. *Bk.* Âhiret, Uhrevî.

UHREVÎ — Öbürdünyayla ilgili... *Öbürdünya* anlamına gelen arapça *âhiret* deyiminden türemiştir. *Öbürdünyayla ilgili işler* anlamında da *uhrevîyât* denir. *Bk.* Âhiret, Uhrâ.

UHUD GAZÂSI — Bedir savaşının öcünü almak isteyen Mekke'li putataparların Hz. Peygamberle Uhud dağı eteklerinde yaptıkları savaş... *Uhud* sözcük anlamında *antlar* (Ahdlar, Yeminler) demektir, Medîne'nin dört kilometre kuzeyindeki bir dağın adıdır. Hicretin üçüncü yılında Bedir savaşının öcünü almak isteyen Mekke'li putataparlar (müşrikler) bu dağın eteklerindeki ovaya gelerek müslümanları savaşa zorlamışlardı. Hz. Muhammed (tarihçilerin yazdığına göre pek de istemediği halde) Medîne'den çıkıp açık bir alanda savaşa zorlanmıştı. İlkin ustaca bir manevrayla düşmanın yanından geçip arkasını dağa vererek kuvvetlerini dağın yamacına yerleştirdi. İlk çarpışmada ashâbın coşkunluğuyla Bedir'i andıran bir yengiye ulaşılacağı umudu doğdu. Ne var ki Peygamberin, düşmanın yandan saldırısını önlemek için, dağın başına yerleştirdiği ve yerlerinden ayrılmamalarını kesinlikle buyurduğu okçular, Mekke'lilerin karargâhını yağmalamak için yerlerinden ayrıldılar. Mekke'lilerin komutanı Halid bin Velîd bu açıktan yararlanmakta gecikmedi ve müslümanları bozguna uğrattı. Hz. Peygamberin şehîd edildiği söylentileri çıkmıştı. Oysa yaralanmış ve yanındakiler tarafından bir kaya yarığına saklanmıştı. Tarihçilerin deyimleriyle «savaşa pek alışık olmayan Mekke'liler, yengilerinden sonuna kadar yararlanmasını beceremediler ve evlerine dönmek üzere çekildiler». Müslümanlar da pek kötü bir sonuçtan böylelikle kurtulmuş oldular. Ne var ki Hz. Muhammed'in amcası Hz. Hamza ve pek çok sahâbe bu savaşta şehîd olmuştu. Kur'anda pek çok âyetle pek çok hadîs bu savaşın sözünü eder. Bu savaşla ilgili olan âyetler *Âli İmran* sûresindedir, 120-122. âyetler şöyle der: «Sizler sıkıntıya katlanır, Allah'tan sakınırsanız onların düzenlerinden ötürü sizlere hiçbir zarar gelmez. Çünkü Allah onların bütün işlediklerini kuşatıcıdır. O gün sen erkenden inananları savaşta duracakları yerlere yerleştirmek üzere seninkilerden ayrılıp yola çıkmıştın. Allah işiticidir, bilicidir. O gün içinizden iki bölük Allah kendilerine yardımcıyken gene de yılgınlık göstermişti. İnananlar yalnız Allah'a dayanmalıdırlar», sûrenin 140. âyetinden 172. âyetine kadar pek uzun bir bölümü de bu savaşla ilgilidir, şöyledir: «Yara aldınızsa bilin ki sizin gibi yara alan başkaları da vardır. Biz bu günleri insanlar arasında böyle değiş tokuş ederiz. Bu da Allah inananları ayırsın, şehîdleri seçsin diyedir. Bir de Allah'ın inananları arıtması, tanımayanları ortadan kaldırması içindir. Yoksa siz, Allah içinizde savaşanlar kimler, katlananlar kimler olduğunu bilmeden cennete gidebileceğinizi mi sanıyordunuz? Ölümle karşılaşmadan önce onu dileyip duruyordunuz, ölümü görünce de bakakaldınız. Muhammed, Allah'ın elçisidir, o kadar. Nasıl ki ondan önce de nice elçiler geldiler, geçtiler. Öyleyse o ölecek ya da öldürülecek olursa

sizler gerisin geriye mi döneceksiniz? Allah'ın buyruğu olmadıkça hiç kimse için ölmek yoktur. Herkesin ne zaman ve nerede öleceği yazılıdır. Her kim dünya karşılığını isterse ona onu veririz, her kim de öbürdünya karşılığını isterse ona da onu veririz. Nice peygamberler vardı ki nice üstün güçlerle vuruştular da Allah uğrunda başlarına gelenlerden ötürü ne yıldılar, ne düşkünlük gösterdiler, ne de boyun eğdiler. Allah katlananları sever. Onların sözleri yalnız şu oldu: Ey Rabbimiz, artık sen bizim günahlarımızı, taşkınlıklarımızı bağışla, ayaklarımızı kaydırma, seni tanımayanlara karşı bize yardım et. Bundan ötürü Allah da onlara hem bu dünya karşılığının, hem de öbürdünya karşılığının en güzelini verdi. Ey inananlar, eğer siz Allah'ı tanımayanlara boyun eğecek olursanız onlar sizi gerisin geriye çevirirler de kendilerine yazık edenlere dönersiniz. Bilin ki Allah sizin koruyucunuzdur, koruyucuların en üstünü de O'dur. Biz Allah'ı tanımayanların yüreğine korku salacağız, onların varacakları yer ateştir. Gerçekten Allah size verdiği sözü yerine getirdi, o sırada ki siz Allah'ın buyruğuyla düşmanları kesip doğruyordunuz. Allah istediğiniz yengiyi size kazandırdıktan sonra siz gevşediniz ve size verilen buyruğa uymadınız. İçinizde bu dünyayı sevenler vardı, nasıl ki içinizde öteki dünyayı da sevenler vardı. Sonra Allah sizi sınamak için yüzünüzü onlardan çevirdi. O gün siz durmadan kaçıyordunuz, arkanıza dönüp de bakmıyordunuz. Allah'ın elçisiyse arkanızdan sizi çağırıyordu. Bundan ötürü Allah sizi tasadan tasaya düşürdü, ne kaybettiğinizden, ne de başınıza gelenlerden kaygılanmayasınız diye. Allah bütün işlediklerinizi bilicidir. Sonra Allah bu tasanın ardından size öyle bir güven verdi ki içinizden birtakımını uyuklama tuttu, birtakımları da can kaygısına düştüler, Allah'a karşı toyluk çağlarının (câhiliyet devrinin) o yamuk düşüncesine kapıldılar, şöyle dediler: Bu işten bizim ne çıkarımız var ki? Onlara de ki: Yalnız Allah'ın dediği olur. Onlar sana belli etmediklerini içlerinde saklarlar, şöyle derler: Bu bizim için çıkar bir yol olsaydı burada boşu boşuna öldürülmezdik. Onlara de ki: Evlerinizde kalmış olsaydınız bile alınlarında öldürülmeleri yazılı olanlar kendi ayaklarıyla evlerinden çıkar ve öldürülecekleri yere kadar kendiliğinden giderlerdi. Allah içinizde olanları sınamak, yüreklerinizi arıtmak için böyle yaptı. Allah içinizde ne varsa hepsini bilicidir. İşte o kimseler ki iki ordunun karşılaştığı gün yüzgeri ettiler, birtakım suçlarından ötürü onların ayağını şeytan kaydırmıştı. Doğrusu Allah onların suçunu bağışladı. Çünkü Allah bağışlayıcıdır. Ey inananlar, sakın siz o kimseler gibi olmayın ki onlar Allah'ı tanımadılar, yolda ya da savaşta ölen din kardeşleri için şöyle dediler: Eğer onlar bizim yanımızda kalsalardı ölmezlerdi, öldürülmezlerdi. Allah bu türlü düşünmeyi onlara iç üzüntüsü yaptı. Dirilten de, öldüren de Allah'tır. Allah bütün işlediklerinizi görür. Besbelli ki siz Allah uğrunda öldürseniz de, ölseniz de Allah'ın bağışlaması onların bütün o biriktirdikleri mallardan yeğdir. Ölseniz de, öldürülseniz de besbelli ki Allah'tan yana derleneceksiniz. Allah size yardım edecek olursa artık sizi yenecek kimse olamaz. Ama Allah sizi yardımsız bırakırsa size kimse yardım edemez. Bundan ötürü inananlar Allah'a dayansınlar. Başkalarının başına iki katını getirdiğimiz kötülük sizin başınıza gelince mi: Bu da nereden başımıza geldi dediniz? Onlara de ki: Sizin kendinizden geldi. Çünkü Allah'ın gücü her nesneye yeticidir. İki ordu karşılaştığı gün başınıza ne gelmişse Allah'ın dileğiyle gelmiştir. Bu da Allah'ın inananları ayırdetmesi içindi. İkiyüzlüleri de ayırdetmesi içindi. Onlara: Gelin de Allah uğrunda vuruşun ya da savunun, denilince onlar şöyle dediler: Eğer biz vuruşmasını bilseydik sizin arkanızdan gelirdik. Bunu söyleyenler inanırlıktan çok tanımazlığa yakındılar. Gönüllerinde olmayanı ağızlarıyla söylüyorlardı. Allah onların bütün gizlediklerini bilir. O kimseler ki geride kalıp da

din kardeşleri için şunu dediler: Eğer bizim sözümüzü dinlemiş olsalardı öldürülmeyeceklerdi. Sen de onlara de ki: Eğer doğru söylüyorsanız ölümü kendinizden uzaklaştırın bakalım. Allah uğrunda öldürülenleri sakın ölü sanma. Onlar diridirler, Tanrılarının yanında azıklanmaktadırlar. Allah'ın kendilerine bol bol verdiklerinden ötürü onların içleri açılmıştır. Onlara Allah'tan bol iyilik gelecektir, gerçekten Allah inananların karşılığını yitirmeyecektir müjdesini alınca da sevinirler. O kimseler ki yara aldıktan sonra da Allah'ın, elçilerinin çağrılarına uydular, onlara pek büyük bir karşılık vardır». Câbir şu hadîsi naklediyor: «Uhud gününde biri Peygamberimize: Ey Allah'ın elçisi, öldürülürsem nerede olacağım? diye sordu. Peygamberimiz: Cennette olacaksın, buyurunca yemekte olduğu hurmaları elinden atarak düşman içine daldı ve öldürülünceye kadar savaştı». Sa'd İbn Ebî Vakkas şunu anlatıyor: «Uhud savaşında Peygamber kendi ok ve yay kabını önüme koyarak: Anam babam sana fedâ olsun, at, buyurdu»». Enes şu hadîsi naklediyor: «Uhud savaşında Peygamberimizin başı yaralandı, bir dişi kırıldı. Mübârek yüzünden akan kanları silerken: Kendi peygamberlerini yaralayan bir ulus nasıl kurtulur? buyurdu. *Âli İmran* sûresinin 128. âyeti bundan ötürü inmiştir ki şöyledir: *Sen karışma. Allah dilerse onların tövbelerini kabul eder, dilerse onlara azâb eder*». İbn Ömer şu hadîsi naklemektedir: «Peygamberimiz Uhud savaşında başı yaralanıp dişi kırıldıktan sonra sabah namazlarının son rekâtında rükûdan kalkarak *Semiallahü limen hamideh Rabbenâ lekel hamd* dedikten sonra: Allahım falanı, falanı, falanı lânetle, buyurdu». Hz. Ayşe şu hadîsi anlatmıştır: «Uhud savaşında Peygamber yaralanmış ve Allah'a ortak koşanlar Mekke'ye dönmüşlerse de Peygamber onların geriye dönüp gene geleceklerinden kuşkuluydu, bundan ötürü: Kim gidip onları izler? diye sordu. Uhud savaşına katılanlardan yetmiş kişi bu çağrıya katılmıştı ki onların arasında babam Ebû Bekir ve Zübeyr bin Avvâm da vardı». Yorumcular bu hadîse şu bilgileri eklemektedirler: Bu yetmiş kişi içinde Ömer, Osman, Ammar bin Yâsir, Talha, Sa'd bin Ebî Vakkas, Abdurrahman bin Avf, Ebû Huzeyfe, İbn Mes'ud, Ebû Ubeyde bin Cerrâh gibi sahâbelerin büyükleri de vardı. Gerçekten de yeniden dönüp saldırmaya niyetlenen putataparlar izlendiklerini anlayınca Allah'ın yüreklerine düşürdüğü korkuyla bozguna uğramışcasına Mekke'ye döndüler. Onları izleyen bu yetmiş sahâbe için *Âli İmran* sûresinin 71. âyeti inmiştir ki şöyledir: *Hani o yaralandıktan sonra Allah'ın ve elçisinin çağrısına koşanlar yok mu, en büyük ecir onlar içindir.* Peygamberimizin Uhud savaşında sağ alt damağında bulunan kesici dişiyle ön dişlerinden biri kırılmıştı. Bu dişlerini kırıp dudağını yaralayan Sa'm bin Ebî Vakkas'ın putatapar kardeşi Utbe bin Ebî Vakkas'tı. Başını taşla yaralayan da İbn Kamie'ydi. Bu iki kâfirin ikisi de Tanrısal hışma uğramış ve öldürülmüştür. Bunların soylarından gelen bütün çocuklar da ön dişleri kırık doğmuşlardır. İbn Kamie'nin attığı taşla Peygamberin başını korumak için giydiği zırhın iki halkası yüzünün elmacık kemiklerine batmıştı. Ebû Ubeyde bin Cerrâh bu halkaları güçlükle çıkardı, bu sırada iki ön dişi daha çıktı, ağzından ve yüzünden sel gibi kan akmaya başladı. Ebû Said el-Hudrî'nin babası Mâlik bin Sinan bu kanı emerek dindirmeye çalışmıştı. Bu savaşta Peygamber de Kureyş ünlülerinden Ubey bin Halef'i attığı bir okla öldürmüştür. Ebû Hüreyre şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimiz Uhud savaşında kırılan dişlerini göstererek şöyle buyurdu: Peygamberlerine bu işlemi yapan ulusa Allah'ın öcü ezici oldu, kâfir Ubey bin Halef de Allah'ın öfkesine (gazâbına) uğradı». Hz. Peygamberin amcasını öldüren ve sonradan müslüman olan Vahşî de şu hadîsi naklediyor: «Hamza, Bedir savaşında Tuayme bin Adiy el-Hiyârî'yi öldürmüştü. Kölesi olduğum efendim Cübeyr bin Mut'im bana: Amcam Tuayme'yi öldüren Hamza'

yı öldürürsen azatlısın, özgürsün, demişti. Ayneyn yılında Mekke halkı Medîne'ye karşı savaşa çıkınca ben de katıldım. Ayneyn de Uhud dağının karşısında olan bir dağdır, ikisinin arasında bir vâdî vardır. Bu vâdîde sıralandığımızda Kureyş'lilerden Sibâ adlı biri iki ordunun ortasına çıkarak müslümanlardan kendisiyle savaşacak birini istedi (O çağlarda savaşlar böyle teke tek karşılaşarak başlardı, sonra topluluklara yayılırdı. O. H.). Onun karşısına müslümanlardan Hamza bin Abdülmuttalib çıktı: Ey kadınların sünnetçisi Ümmü Emmâr oğlu, Allah'a ve elçisine karşı koymak mı istersin? diye bağırarak Sibâ'nın üstüne atıldı ve onu öldürdü. Ben bu sırada Hamza'yı öldürmek için bir kaya ardına gizlendim. Bana yaklaştığı bir sırada mızrağımı (harbimi) ona attım. Göğsüyle göbeği arasına giren mızrak arkasından iki oyluk arasından çıktı, Hamza hemen ölmüştü. Sonra Mekke'ye döndüm. İslâmlık Mekke'de de yayılmaya başlamıştı. Korkup Tâif'e kaçtım. Mekke'nin müslümanlarca alınışından sonra Tâif'liler de toptan müslüman oldular. Bunu bildirmek için Mekke'ye bir kurul gönderdiler, içine beni de kattılar. Korktum, bana: Korkma, Peygamber İslâmla şereflenenlere hiçbir zaman dokunmaz, dediler. Peygamber, Tâif'liler arasında beni görünce: Vahşî, sen misin? dedi. Evet, dedim. İki kez, ard arda: Hamza'yı sen mi öldürdün? diye sordu. Evet, dedim. Bunun üzerine: Gözüme görünmeyebilir misin? buyurdu. Hemen oradan uzaklaştım, bir daha da ona görünmedim. Peygamberin ölümünden sonra Ebû Bekir'in halîfeliği zamânında ortaya yalancı peygamber Müseyleme-tül-Kezzâb çıkmıştı. Onu öldürürsem Hamza'yı öldürdüğümden ötürü Allah belki beni bağışlar diye düşündüm. Ona karşı gönderilen müslüman birliklerine katıldım ve Müseylime'yi öldürdüm». *Bk.* Gazâ, Gazve, Müslümanlık, Mekke, Cihâd, Müseyleme.

UKAAB — Kuşların kralı olduğuna inanılan kartal... Sözcük anlamında *karakuş* demektir, *kartal* anlamında da kullanılmıştır. Kazvînî, Damirî gibi İslâm yazarlarının anlattıklarına dayanan halk inançlarına göre, sâdece hayvan ciğeri yiyerek yaşarmış, bu yiyecek onu bütün hastalıklardan korurmuş, avını kaçıp kurtulması için önce bir ses çıkararak uyarırmış, kimi zaman da gagası öylesine uzarmış ki, avlanamayıp açlıktan ölürmüş, yaşlanınca tüyleri kavruluncaya kadar güneşe doğru uçarmış ve sonra hızla aşağı doğrulup acı sulu bir kaynağa dalarmış, bu kaynaktan yeniden gençleşmiş olarak çıkarmış, dişisi kolay yumurtlasın diye Hindistan'dan yuvarlak bir taş getirirmiş, bu taş kadınların da kolay doğurmaları için kullanılırmış. Hz. Peygamberin kara sancağı da bu adla anılmaktadır, Topkapı Müzesi'nin kutsal emânetler bölümündedir. *Bk.* Emânât-ı mukaddese.

UKAYSİR — Arapların taptığı putlardan biri... İslâmlık öncesinde özellikle Sûriye çölünün yayla bölümünde yaşayan kabîlelerce tapılmıştır. İbn al-Kalbî'nin *Kitâb al-Asnâm* (Kahire, 1914)'ında bildirdiğine göre, insan biçimindeymiş. *Bk.* Put.

UKBÂ — Öbürdünya... Aynı anlamdaki *âhiret* deyimiyle de dilegetirilir. *Bitim* anlamına gelen arapça *âkibet* deyiminden türemiştir. Tasavvufçuların bu deyimle yapılmış ünlü bir dizeleri vardır: Terki dünyâ, terki ukbâ, terki terk. *Bk.* Âhiret, Terk.

UKUUBÂT — *Bk.* UKUUBET.

UKUUBET — Tanrısal cezâ... Sözcük anlamında *cezâ* (Azâb) demektir, çoğulu *ukuubât'tır*. Bu anlamda Kur'anda *cezâ* ve *had* (Sınır) deyimleri de kullanılmıştır. Allah'ın koyduğu sınırları (hudûdu) aşanlar cezâlanır, *ukuubet*'e uğrarlar. *Bakara* sûresinin 187. âyeti şöyle der: «İşte bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır, öte tarafında geçmekten kendinizi korumak için sakın bunlara yaklaşmayın». Tanrısal cezâ iki türlüdür: 1. Bu dünyâda verilen cezâ, 2. Öbürdünyada ve-

rilen cezâ. Öbürdünyada verilen cezâ kabir azâbıyla cehenneme atılmaktır. Bu dünyada verilen cezâlarsa çeşitlidir: 1. *Dayak* (Sopayla dövülme), 2. *Taşlanma* (Recm), 3. *Ellerin kesilmesi* (Özellikle hırsızlık suçunda verilir), 4. *Kısâs* (Göze göz, dişe diş, kulağa kulak), 5. *Ölüm* (Mâide/33), 6. *Ellerle ayakların çapraz kesilmesi* (Mâide/33), 7. *Sürgün* (Mâide/33). Bu dünyada verilen cezâ, öbürdünyada verilecek cezâyı ortadan kaldırmaz. *Mâide* sûresinin 33. âyetinde denildiği gibi «öbürdünyada da onlar için acıklı bir azâb vardır». Bununla birlikte suçlular, suçları ne kadar ağır olsa da, her zaman Allah'ın kendilerini bağışlayacağını umabilirler. Allah'ın sınır koyup ötesini yasakladığı suçlardan başka suçlar için de cezâ verilebileceği Ebû Bürde'nin naklettiği şu hadîsten anlaşılmaktadır: «Allah'ın bildirdiği hadlerden biri olmadıkça hiç kimseye on değnekten fazla cezâ verilemez». Bu hadîs hem Buhârî, hem de Müslim'in *Sahîh*'lerinde yer aldığından doğruluğundan kuşkulanılamaz. Ne var ki kimi İmamlar (Fakîhler) bu hadîsi doğru saymama eğilimi göstermişlerdir. Bunların da dayanakları vardır. Örneğin Hz. Ömer halîfeliği sırasında valîsi Ebû Mûsâ'ya «küçük suç işleyenlere yirmi kamçıdan çok vurma» diye yazmıştır. Ne var ki bir hadîs ancak başka bir hadîsle yürürlükten kaldırılabilir (neshedilebilir. *Bk.* Nesh), fıkıh biliminde temel ve kesin kural budur, bu hadîsi ortadan kaldıran başka bir hadîs de yoktur. İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe bu gerekçelerden ötürü bu hadîse tümüyle uymuştur. Şâfî ve Mâlikî, bu hadîsin belli bor olaya özgü bulunduğunu (Oysa görüldüğü gibi hiç de öyle değildir) ve bundan ötürü on değnekten çok sopalanma cezâsı da verilebileceğini ilerisürmüşlerdir. Dayak cezâsının öbür cezâlara göre büyük bir özelliği vardır, kabirde ve kıyâmette de uygulanır. Ebû Hüreyre şu hadîsi naklediyor: «Kişi köle ve câriyesine, yapmadıkları halde, bilerek zinâ etti diye iftirâ ederse kıyâmette sopayla dövülür». Bilindiği gibi kabir azâbı da kıyâmete kadar her gün sopalanmakla olacaktır. Şeriatın cezâsını bildirdiği suçlar şunlardır: Tanrı'ya ortak koşmak, adam öldürmek, zinâ, hırsızlık, iftirâ, şarap içmek ve kısâsı gerektiren (kol koparmak, göz çıkarmak gibi) organ yoketmeler. Bunlardan Allah'a ortak koşma suçu esâsen bir müslüman suçu değildir, çünkü Allah'a ortak koşan müslüman değildir. Öbür suçların en ağırıysa bir müslümanı (kısâs ya da zorunlu savunma olmaksızın) öldürmektir. Ne var ki örneğin Ramazan ayında oruç tutmayanın öldürülebileceği yolunda da fetvâlar verilmiştir, oysa bu Allah hakkı (Hakk Allah) olduğundan cezâsını da Allah'a bırakmak ve bu dünyada vermemek gerekir. Nitekim İbn Ömer şu hadîsi nakletmektedir: «Bir inanan (mü'min) harâm olan kanı dökmedikçe (eşdeyişle, haklı bir nedene dayanmaksızın bir müslümanı öldürmedikçe) dininde serbest kalır», Buhârî yorumcuları (müfessirleri) bu hadîsi şöyle yorumlamaktadırlar: İnanan kimse büyük günahlar işlese de gene müslümandır, istediği zaman tövbe eder ve Allah'ın bağışını umabilir. *Bk.* Cezâ, Had, Cehennem, Kabir azâbı, Recm, Zinâ, İftirâ, Kazf, Hırsızlık, Hamr, Katil, Günah.

ULEMÂ — Bilginler... *Bilgin* anlamındaki arapça *âlim* deyiminin çoğuludur, arapçada *âlimûn* biçiminde de çoğullaştırılır. Osmanlıcada özellikle *ilmîyye sınıfı* (müderrislik, kadılık, imamlık yolunda yürüyenler)'nı dilegetirmiştir. Kur'anda altı âyette kullanılmıştır. Örneğin *Fâtır* sûresinin 28. âyeti şöyle der: «Allah'tan kulları içinde yalnız bilgin olanlar korkarlar *(innemâ yahşallâhe min imâdihil'ulemâ)*», *Enbiyâ* sûresinin 51. âyeti şöyle der: «Biz bundan önce İbrahim'e iyilik ve kurtuluş yolunu vermiştik, çünkü onun buna ehil (bilgin) olduğunu biliyorduk *(ve lekad âteynâ ibrâhiyme rüşdehü min kablü ve künnâ bihî âlimiyn)*». *Ulemâ*'nın temel görevi Tanrı'ya hizmet etmektir. İslâm dilindeki temel anlamı budur. Bu anlam ortaçağ Batısındaki *düşünür* tanımına da eş-

düşer, ortaçağda *filozof* deyimi *kilisenin hizmetçisi* olarak tanımlanmıştır. *Bk.* Âlim.

ULÛHÎYET — Tanrılık... *Allahlık* (İlâhlık) demektir. Tanrı anlamındaki arapça *ilâh* sözcüğünden türemiştir. *Tanrı niteliği*'ni dilegetirir.

ULÛLAZM — Tanrı'nın buyruklarını en yetkin biçimde yerine getiren peygamberler... Arapça *azim sahipleri* demektir. İslâm inançlarına göre Hz. Nûh, Hz. İbrahim, Hz. Mûsâ ve Hz. Muhammed böyledir. *Bk.* Peygamber.

UMRÂ — Koşullu bağış... Ebû Hüreyre şu hadîsi naklediyor: «Umrâ câizdir». Umrâ, İslâm fıkhında belli bir koşulla bağışta bulunmayı dilegetirmektedir, eşdeyişle *şartlı hibe* demektir. Üç biçimde yapılmaktadır: 1. Bu evi sana bağışlıyorum, sen ölünce de veresenin olacak (Bütün mezhepler bunun câiz olduğunda birliktirler), 2. Ben yaşadığım sürece bu evi sana veriyorum (Başka bir söz edilmediği takdirde sâdece İmam Şâfiî bunu câiz görmektedir), 3. Ben yaşadığım sürece bu ev senin olacak, ben ölünce benim veresemin olacak (İmam Mâlik'e göre geçici umrâda menfaat bağışlanır, mülkiyet bağışlanmış olmaz. İmam Hanbel'se geçici bağışı doğru bulmamaktadır, kimileri de bu sonuncu biçimde şart boşa gider, ev bağışlananın olur, demişlerdir). Geçici bağışa örnek olarak birçok hadîsler vardır, örneğin İbn Amr'ın naklettiği bir hadîste Hz. Peygamber şöyle demektedir: «Kırk iyi huy vardır ki bunların en üstünü bir yoksula sağması için bir hayvan bırakmaktır». *Bk.* Hibe.

UMRE — Hac zamanının dışında yapılan küçük hac... Umre, İslâmlık öncesinde gelişmiş köklü bir arap geleneğinin İslâm disiplini içinde süregelişidir. Kutsal Mekke'yi gidip görmek (ziyâret etmek), Kâbe'nin çevresinde yedi kez dolanmak (tavâf etmek) ve Safâ'yla Merve tepeleri arasında yedi kez gidip gelmek (sa'yetmek) demektir. Sâdece Arafat'ta duruş (vakfe), Müzdelife, Minâ ve şeytan taşlama umre'de yoktur. Umre, bunlarsız yapılan bir hac ve bundan ötürü de bir küçük hactır. İki türlü umre vardır: 1. Hacla ilişkisiz umre (ifrad umresi), 2. Hacla ilişkili umre (kıran ve temettu umreleri). Hacla ilişkisiz umrenin belli bir zamanı yoktur, her zaman yapılabilir. İslâmlık öncesi (Devr-i câhilîyet) putataparlarınca yılda bir kez Receb ayında yapılıyordu. İslâmlık, zamânını kesinlikle saptamaksızın, yüzyıllardanberi süregelen bu eski arap geleneğini hacla ilişkili kılmıştır. *Bakara* sûresinin 158. âyeti şöyle der: «Safâ'yla Merve Allah'ın belliklerindendir. Her kim Allah'ın evine yüzsürmek ya da O'nu görmek için gidecek olursa ikisini de dolanmasında (tavâf etmesinde) günah yoktur», 196. âyeti de şöyle der: «Kâbe'ye yüzsürmeyi de, umre'yi de yalnız Allah için yapın *(ve etimmulhacce vel'umrete lillâh),* ancak bundan alıkonacak olursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin, kurban yerine varıncaya kadar da saçınızı kestirmeyin. Bir de içinizden her kim hastalanır ya da başından rahatsız olursa onun için kurtulmalık olarak oruç tutmak ya da sadaka vermek ya da kurban kesmek gerektir. Güvenlik içinde olunca da her kim yüzsürme gününe kadar umre'den yararlanmak isterse *(feizâ emintüm femen temette'a bil'umreti ilelhacci)* onun da kolayına gelen kurbanı kesmesi gerektir. Ancak kurban bulamazsa yüzsürme sırasında üç, geri döndükten sonra da yedi gün oruç tutması gerekir, hepsi on gün eder. Bu, çoluğu çocuğu Mescid-i Haram'da bulunmayanlar içindir». Görüldüğü gibi bu âyet umre için belli bir zaman saptamamakla birlikte umre'nin hac gününden önce yapılarak sonra hac yapılmasını, eşdeyişle yukardaki arapça Kur'an metninde de görüldüğü gibi *temettu haccı (temette'a bil'umreti ilelhacci)*'nı buyurmaktadır. Oysa haccın zamânı bellidir, kesinlikle o zamanda yapılması gerekir, aynı sûrenin 197. âyeti şöyle der: «Kâbe'ye yüzsürme (eşdeyişle, hac. O.H.) belli aylarda olur».

Hac, ilk zamanlarda Şevvâl ve Zilkaade aylarıyla Zilhicce ayının on günü içinde yapılıyordu. Daha sonra Zilhicce ayının 9-13. günlerinde (eşdeyişle, Kurban bayramı arefesinden başlayarak dört bayram gününde) yapılması gelenekleşmiştir, bununla birlikte gerçek hac Kurban bayramı arefe gününün zevâl vaktinde başlayıp bayramın üçüncü günü akşamı (eşdeyişle, 12 Zilhicce günü akşamı) sona erer, çünkü haccın temel rükünleri olan *Arafat'ta duruş*'un arefe günü zevâl vaktinden Kurban bayramının fecrine kadar ve *tavâf*'ın bayramın ilk üç günü içinde yapılması Hz. Peygamber tarafından vâcib kılınmıştır, daha açık bir deyişle bu zamanlar dışında yapılan duruş ve dolanmayla hacı olunmaz (hac sahîh olmaz). Bir çeşit *küçük hac* demek olan umre'ninse böylesine saptanmış belli bir zamanı yoktur. Yılın her ayında yapılabilir. Günümüzde de hacla ilgili olmayan umre için (eşdeyişle *ifrad umresi* için) Ramazan ayı, özellikle de bu ayın Kadir gecesine rastlayan son on günü yeğlenmektedir. Hacla ilgili olan umrelerinse (eşdeyişle *temettu* ve *kıran* umrelerinin) yukarda da değinildiği gibi *Bakara* sûresinin 196. âyetinde «hac gününe kadar» yapılması (eşdeyişle Zilhicce ayının ilk günlerinde başlayarak 8. gününe kadar bitirilmesi) sezdirilmişse de kesinlikle buyrulmamıştır, çünkü «her kim hac gününe kadar umre'den yararlanmak isterse» deyimiyle isteğe bırakılmıştır. Nitekim günümüzde yabancı ülkelerden gelen hacı adayları umreyi yeniden ihrâma girerek genellikle hactan sonra yapmaktadırlar. Hacla ilişkili olan (eşdeyişle hac zamanında yapılan) umre de iki türlüdür: 1. *Temettu umresi* (Her biri için ayrı ayrı ihrâma girilerek hactan önce ya da sonra yapılır), 2. *Kıran umresi* (İhrâmdan hiç çıkmadan ve aralık vermeden hacla birlikte yapılır). Temettu yapana *mütemetti*, kıran yapana *karn* ve birbirinden bağımsız olarak yalnız umre ya da yalnız hac yapana da *müfrid* denir. Umre, gerçekte, tüm İslâm topluluğuyla yapılan hactan farklı olarak, bireysel (ferdî) bir tapım biçimidir. Ne var ki hacca bağlı olmayan bu bireysel biçimi (eşdeyişle, her zaman yapılabilen ifrad umresi) İslâm şeriatınca *nâfile* olarak nitelendirilmiştir (*Bk.* Nâfile). *Temettu umresi* (ki buna İslâm terminolojisinde *hac-ı temettu* denir) şöyle yapılır: Abdest alınır ve ihrâma girme yerlerinden birinde (*Bk.* Mîkat) ihrâma girilir. İhrâmın sünneti olarak iki rekât namaz kılınır. Sonra şöyle niyet edilir: «Allahım, umre yapmaya niyet ediyorum. Umremi kolaylaştır ve kabul buyur». Niyetten sonra üç kez şu *telbîye* yapılır (*Bk.* Telbîye): «*Lebbeykellâhümme lebbeyk, lebbeyke lâ şeriyke lek, lebbeyke innelhamde vennîmete leke velmülk, lâ şeriyke lek*». Mekke'de (ki buraya ihrâm yerinden yeni gelinmiştir) Harem-i şerîfin selâm kapısında duâ edilip içeri girilir, sonra karataşın (hacer-i esved'in) önüne gelinir ve *ızdıbâ* yapılarak (eşdeyişle, sâdece erkekler sırtlarındaki ihrâmın bir ucunu sağ koltuk altından geçirip sol omuzlarına atarak) umre tavâfına niyet edilir: «Allahım, senin Kâbe'ni umre tavâfı olarak yedi kez dolanmak istiyorum, buna niyet ettim. Onu bana kolaylaştır ve dolanmamı kabul buyur». Bu niyetten sonra Kâbe'nin çevresi (etrâfı) yedi kez dolaşılır. Bu yedi dolanımın ilk üçünde *remel* (eşdeyişle, sâdece erkekler için adımları kısaltıp omuzları silkeleyerek hızlı ve gösterişli yürüme) yapılır, son dört dolanım doğal yürüyüşle olur. Dolanmadan sonra (erkekse açmış olduğu omuzunu kapatarak) Makaam-ı İbrahim'de iki rekât *tavâf namazı* kılınır ve Mültezim (Karataş'la Kâbe'nin kapısı arası)'de duâ edilir, zemzem suyu içilerek yeniden Karataş (Hacer-i esved)'a gelinerek öpülür (Karataş'ı öpmek olanaksızsa uzaktan selâmlanır ve duâ edilir). Bundan sonra Safâ tepesine çıkılıp sa'yetmek için şöyle niyet edilir: «Allahım, Safâ'yla Merve arasında yedi şavt yapmak üzere umre sâyi yapmaya niyet ettim. Onu bana kolaylaştır ve sa'yimi kabul buyur». Niyetten sonra Safâ'dan Merve'ye dört ve Merve'den Safâ'ya üç kez (Şavt) yürünür. Bu iki tepeyi bir-

birine bağlayan yol üstündeki iki yeşil direk arasında gene sâdece erkekler *hervele* yaparlar, eşdeyişle hızlı ve canlı yürürler. Bu yedi yürüyüşten sonra traş olup (kadınlar saçlarının ucundan biraz keserek) ihrâmdan çıkılır ve normal elbise giyilir. Umre böylece bitmiş olur (İfrad umresi, eşdeyişle yılın herhangi bir ayında hactan bağımsız olarak yapılan umre de böyle yapılır). Temettu umresi, iki kez ihrâm giyerek haccı da yapmak demek olduğundan bu umre hactan önce yapılmışsa (ki böyle olması yeğlenir) umreyi yapan erkek ya da kadın Zilhicce ayının sekizinci gününe kadar Mekke'de kalarak hac zamânını bekler. Bu arada nâfile olarak istenildiği kadar Kâbe tavâf edilebilir, ama Safâ' yla Merve arasında yürüyüş yapılamaz (Tavâf'larda da hızlı ve gösterişli yürüyüş yapılmamalıdır). Zilhicce'nin sekizinci günü boy abdesti (gusül), olanaksızsa sâdece abdest alınarak yeniden ihrâma girilir ve hac yapmaya niyet edilir. *Kıran umresi* (ki buna İslâm terminolojisinde *hac-ı kırân* denir) de böyle yapılır, ancak sonunda traş olunmaz ve ihrâmdan çıkılmaz, aynı ihrâmla hac yapmaya devâm edilir. Hac zamânı henüz gelmemişse (eşdeyişle kırân umresi birkaç gün erken yapılmışsa) Mekke'de ihramlı olarak beklenir ve Zilhicce ayının sekizinci günü herkesle birlikte Minâ'ya çıkılır. Traş olmamak ve ihrâmı korumak bakımından da umre'yle hac arasında hiçbir fark yoktur. Yukarda uzak ülkelerden gelen kimi hacı adaylarının (Mu'tamir) umreyi hactan sonra yaptıklarını söylemiştik, bu davranış Yal'a'nın naklettiği şu hadîsi dayanmaktadır: «Vahiy geleceği sırada biri Peygamberimize koku sürünerek ihrâm giyenin durumunu sormuştu. Vahiy bitince Peygamberimiz: Umre'den soran kimdir? dedi ve şöyle buyurdu: Üstündeki kokuyu üç kez yıka, elbiseni çıkar ve ihrâm giy, hac'ta yaptıklarını (eşdeyişle, niyet, tavâf, sây, traş olmama ve ihrâmı koruma) umre'de de yap». Yukarda da değindiğimiz gibi umre'nin hac'tan farkı, sâdece şu dört yükümün hacta zorunlu olduğu halde umrede yapılmamasıdır: *Arafat'ta duruş, Müzdelife, Minâ, Şeytan taşlama.* Buhârî *Sahîh*'inin *Umre bölümü* (Bâb-ül-Umre)'nde Ebû Hüreyre'nin naklettiği şu hadîsi veriyor: «Umre, iki umre arasında geçen vakitteki bütün günahları için kefârettir». Umre'yle ilgili olarak şu başlıkların da okunması gerekir. *Bk.* Hac, Tavâf, İhrâm, Sây, Şavt, Temettu kurbanı, Şükür kurbanı, Traş, Saç, Sakal, Müzdelife, Mînâ.

UMUD — *Bk.* ÜMİD.

UNUTMA — Akıldan çıkma ve hatırlamama... İslâm şeriatında başlıca özürlerden biridir, örneğin oruçlu olduğunu unutarak bir şey yivenin orucu bozulmaz. İbn Mes'ud şu hadîsi naklediyor: «Ben de sizin gibi bir insanım. Siz nasıl unutursanız ben de unuturum. Unutursam bana hatırlatınız». Nitekim namazlardaki *unutma secdesi* de bu özür gerekçesine dayanır. Hz. Peygamberin birçok namazları unutarak eksik ya da fazla kıldırdığı yolunda hadîsler vardır, Kadir gecesinin Ramazan ayının hangi gecesi olduğunu unuttuğu da ünlüdür. *Bk.* Özür, Sehiv secdesi, Kadir gecesi.

UNUTMA SECDESİ — *Bk.* SEHİV SECDESİ.

UNVÂN — *Bk.* ÜNVÂN.

URİEL — Yahudi meleklerinden biri... *Ezra*'nın kitabında sözü edilir. Ambrosius (Ermiş) onu baş meleklerden biri saymıştır. *Bk.* Melek.

URİM — Kutsal büyü zarları ya da çubukları... İbrânicedir. *Tummim* de denir. Bu büyü, Hz. Mûsâ çağından Hz. Süleyman çağına kadar yahudi hahamlarınca yapılmıştır. Büyüden çok, büyüsel işlemlerle yapılan bir fal ya da kehânet niteliğindedir. Tanrı'nın herhangi bir konuda ne düşündüğünü ve ne istediğini anlamak için yapılırdı. Zarlar ya da çubuklar sâdece olumlu ya da olumsuz bir karşılık verirlerdi. Bu olumlu ya da olumsuz karşılıktan Tanrı'nın o

sorun üstündeki irâdesi anlaşılmış sayılırdı. *Bk.* Büyü, Fal, Kehânet.

URİYA — Hz. Dâvûd'un, karısını elinden almak için uzaklaştırdığına inanılan subayın adı... Gerçekte uydurma bir yahudi masalıdır, halk tarafından inanılmıştır. Dinsel bir temele dayanmayan bu uydurmalara İslâmsal dilde *isrâilîyât* denir. Bu masala göre Hz. Dâvûd'un âşık olduğu bu subayın karısının adı da *Batşeba*'dır, *Uriya* gönderildiği yerde ölmüş ve kadın da böylelikle peygamberin olmuş. Her fırsatta değindiğimiz gibi bu uydurmalar İslâm dininin incelenmesinde çok tehlikelidir ve titizlikle ayıklanması gerekir, çünkü birçok metinlere bilerek ya da bilmeyerek bu *isrâilîyât* karıştırılmıştır. İslâm dininin bilimsel olarak incelenmesi ve örneğin Tirmizî gibi birçok aklı başında İslâm yazarlarının kitaplarında da yer almış bulunan bu sokuşturmalardan arındırılması gerekir. *Bk.* Tahrîf, İsrâilîyât.

UR-MONOTEİZM — Eski tektanrıcılık... İlkçağda da bir tektanrıcılık gerçekleştiği savının ürünü olan bu terim Alman bilgini P. W. Schmidt tarafından ilerisürülmüştür. *Der Ursprung der Gottesidee* (Tanrı Düşüncesinin Kökeni, 1934, 12 cilt) adlı yapıtında Schmidt, *animizm* ve *dinamizm* kuramlarına karşı çıkarak inançsal yaşamın bunlarla başlamadığını, bir *ur-monoteizm*'le yaratıcı tektanrı inancının çoktanrıcılıktan çok daha önce gerçekleştiğini, zamanla bozularak tanrıların çoğaltıldığını ve sonra yeniden *monoteizm*'e dönüldüğünü ilerisürmüştür. Bilgin bu savını kanıtlamak için günümüzde de ilkçağları yaşayan Pigme'ler, Buşman'lar vb. gibi birçok ilkellerin yaratıcı *yüce varlık*'a inandıklarını, bunun bir tektanrı olduğunu söylemektedir. Schmidt'in ilerisürdüğü bu kuram İslâm inançlarını pekiştirir. Kur'ana göre *hak dini* ilk insan ve aynı zamanda ilk peygamber olan Hz. Âdem'le başlar. Allah tarafından Hz. Âdem'e on sahife, oğlu Hz. Şit'e elli sahife, Hz. İdris'e otuz sahife ve Hz. İbrahim'e on sahife buyruk indirilerek tek ve yüce Allah'ın dini bütün insanlara bildirilmiştir. *Bk.* Din, Müslümanlık.

URS — Dinsel düğün şöleni... İslâmlıktan önce araplarca yapılırdı. İslâmlık, birçok İslâmöncesi arap gelenekleri gibi bu şöleni de benimsemiş ve sürdürmüştür. Evlilik kurumunu kutsamak amacını güder. *Urus* ya da *arus* da denir. Arapçadır. *Bk.* Şeb-i Arûs.

URUÇ — Hz. İsâ'nın göğe çıkışı... Arapçadır, *yukarı çıkma* demektir. Fransızcası *ascension*'dur. Bu anlamda *uruç-ı İsâ* denir. Hıristiyan inancına göre Hz. İsâ gömüldükten üç gün sonra dirilmiş, kırk gün sonra da Zeytindağı denilen yerden göğe uçmuştur. Hıristiyanlar bu olaya *asansiyon,* müslümanlar *uruç* derler. Hıristiyanların bu olayı kutsamak için *paskalya*'dan kırk gün sonra kutladıkları yortu da aynı adla anılır. Bununla berâber, İslâm Peygamberi Hz. Muhammed de göğe çıkmıştır, onun çıkışını bu çıkıştan ayırmak için Hz. Muhammed'in göğe çıkışı *Mirâç* adıyla anılır. Ne var ki Hz. Muhammed, ölümünden önce göğe çıkmış ve Tanrı'yla konuştuktan sonra yeniden dünyaya dönmüştür. Bu iki göğe çıkma olayı arasındaki ayrım, hıristiyanların *uruç*'unun bir Tanrılaşma ya da Tanrılık öze dönme, İslâmların *mirâç*'ının sâdece bir yolculuk olmasıdır. *Bk.* Mirâç, Peygamber, İsâ.

USRE — *Bk.* TEBÜK SEFERİ.

USÛL — Yöntem... Arapça *kök* ve *temel* anlamlarına gelen *asl* (asıl) deyiminin çoğuludur. *Bir amaca ulaşmak için tutulan düzenli yol* (metot, sistem) demektir ki dilimizde *yöntem* deyimiyle dilegetirilir. İslâmsal dilde *usûl-i şîa, usûl-i aşare* vb. gibi birçok terimlerde kullanılmıştır. Bu terimlerin en önemlileri *Kelâm* bilimini dilegetiren *usûl-i dîn,* Peygamber sözleri ve eylemleri anlamındaki *Hadîs* biliminin terimlerini ve yöntemini dilegetiren *usûl-i hadîs* ve İslâm hukuku anlamındaki *Fıkıh* biliminin dayandığı kanıtları ve yöntemini dilegeti-

ren *usûl-i fıkh* terimleridir. Bunların içinde de *usûl-i fıkh* çok önemlidir ve kullandığı terimleri İslâm şeriatının terimleriyle karıştırmamak gerekir. *Kanıtlar bilimi* (İlm-i delâil) de denen *usûl-i fıkh*'ın temel kanıtı *Kur'an*'dır, ikinci kanıt *sünnet* (Peygamberin sözleri ve eylemleri), üçüncü kanıt *icmâ* ve dördüncü kanıt *kıyâs*'tır. Özellikle de Kur'an ve hadîslerde yürürlükten kaldırılmış (neshedilmiş) olan yargıları titizlikle saptamak ve geçerli olanı bulmak bu bilimin görevidir. İslâm hukuku, eşdeyişle *Fıkıh* gerçekte yönteminin kuramsal olarak saptanmasından çok önce oluşmuştur, bundan ötürü her ikisi arasında çelişmeler de vardır. Bunları saptamak da bu konunun bilginleri olan *müctehîd* (İctihâd sâhibi)'lerin işi ve görevidir, herkesin yapabileceği bir iş değildir. *Bk.* Fıkıh, Şeriat, Usûl-i din.

USÛLÎ — Kur'an ve hadîsten başka çeşitli bilgilere başvurarak yargılayanlar... Daha açık bir deyişle, sâdece Kur'an ve hadîse dayanan *Ahbârî* (Haberciler)'lerin karşısında yer alan *Usûlî* (Yöntemciler)'ler bir kanıtın sağlam olup olmadığını bilimsel yöntemlerle araştırırlar. Her habere inamazlar, haberin doğruluğunu kılı kırk yararak incelerler. *Ahbârî*'lerse böylesine bir araştırmaya ve incelemeye girişmez, haberin *mâsum imam* tarafından verilmiş olmasını yeterli bulur. İlkin İslâmsal bilginler için yapılan bu ayrım, giderek tasavvuf bilginleri için de kullanılmıştır. *Bk.* Ahbârî.

USÛL-İ AŞERE — Tasavvuf dilinde, tarikata girenin oluşması için gereken on yöntem... Arapça *on yöntem* demektir. Eğitimle, içekapanarak ve çile çekerek bu on yöntem gerçekleştirilir. Bu on yöntem şunlardır: *Tövbe* (tarikata girmeden önce yaptığı kötü işlemlerden pişmanlık getirmek ve bir daha yapmamaya karar vermek), *Zühd* (her türlü hazdan kendini alıkoyarak perhiz etme ve kendini tapıma verme), *Takvâ* (Tanrı'dan korkup dinin yasak ettiği şeylerden çekinme), *Tevekkül* (her işi Tanrı'ya bırakıp Tanrı'nın yaptığına ve verdiğine razı olma), *Kanaat* (verileni yeter bulup daha çoğunu istememe), *Uzlet* (bir yere çekilip kendi kendine yaşama), *Zikr* (Tanrı adlarını anarak gerçeğe yönelme), *Teveccüh* (Tanrı'ya yönelme ve her şeyi iyi gözle görme), *Murakabe* (Tanrı'yla dolup içine kapanarak kendinden geçme), *Rızâ* (Tanrı'nın verdiğinden ve yazdığından memnunluk duyma ve onun verdiğini ya da yazdığını isteme). *Bk.* Tasavvuf, Tarikat.

USÛL-İ DÎN — Kelâm bilimi... Sözcük anlamında *dinin yöntemi* demektir. Bu bilim, özel başlığında açıklanmıştır (*Bk.* Kelâm). Bu bilim, özellikle ilk peygamber Hz. Âdem'e inen on yapraklık buyruktan başlayarak Kur'anla tamamlanan hak dinindeki temel öğeleri saptar, bu öğeler şunlardır: Allah'ın birliğine, âhiret gününe, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, iyilik ve kötülüğün Allah'tan geldiğine (Hayır ve şerrin Allah'ın mahlûku olduğuna) inanmak, tapım ve törebilim (Eşdeyişle: *İman, İbâdet, Ahlâk).* Zamanla değişen ve yerlerine yenileri konan dinsel yargılar üstüne bu konunun uzmanlarından olan A. Hamdi Akseki şöyle demektedir (Aşağıdaki parçayı Diyânet İşleri Reisliği yayımlarından olan *İslâm Dini* adlı yapıtının 1958 tarihli dokuzuncu baskısının 86-87. yapraklarından özleştirmeden olduğu gibi aktarıyorum): «Usûlü'd-dînin bütün peygamberlerin tebligatında sâbit ve şer'î hükümlerin zaman zaman değişmiş, evvelkilerde bulunan bâzı hükümlerin sonrakilerle yasak edilip yerine başka hükümler konmuş olması akla, hikmete ve tekâmül kanunlarına da uygundur. Biz görüyoruz ki: Şu âlem dâimâ değişmektedir. Bununla berâber bunun âhengini tutan bir nâzım kudret vardır. İnsanlık ve onun levâzımı da her an değişmekte olan âlemden bir cüz'dür. Binâenaleyh insanların aklı ve idrâki ve ona müstenid olan ef'âl ve harekâtı da günden güne ziyâdeleşmeye ve değişikliğe mâruzdur. İşte bunun içindir ki: Beşerîyetin âheng-i

ittisâlini muhâfaza edecek ve evvelinden âhirine kadar silsile-i hayât mecmûuna müsâvi olacak düsturlar demek olan Usûlü'd-dîn sâbittir, onlarda değişiklik yoktur. Fakat ibâdetlerin şekl-i hâricîlerine, âdet ve muâmelâta müteallik olan şer'î hükümler; zamânın, mekânın ve şahısların değişmesiyle değişen ve her gün ziyâdeleşen idrâk ve ef'âl-i beşer için vaz'olunmuş olacağından, bunların dâimâ değişmesi zarûrîdir. Bunlardan maksad, kulların nefislerini temizlemek, ahlâkını yüceltmek, kalblerinde Allah sevgisini ve Allah korkusunu yerleştirmek, cemîyet ve medenîyetlerinin salâh ve intizâmını te'mîn etmektir. Onun içindir ki, erkân-ı esâsîye her dinde bir olduğu, her Peygamber aynı esasları tebliğ eylediği halde, ahkâm-ı şer'îye zamânın iktizâsına, mizâç ve istidâtların ayrılığına, insanların ihtiyaçlarına göre değişmiş ve dâimâ tekâmül ederek Müslümanlıkta tekemmül mertebesini bulmuştur». *Bk.* Kelâm, Usûl, Dîn, Şeriat.

USÛL-İ ŞÎA — Şiîliğin gelişmesinde ikinci dönem... Bu dönem de, birinci dönem olan *Şîa-i Ûlâ* gibi, halîfe Hz. Ali'nin yaşamı sırasında oluşmuştur. Bu dönemde şiîlik üç büyük kola ayrılıyor: *Mufaddıla, Sâbbe* ya da *Teberrâîyye, Gaaliye* ya da *Müellihe.* Bu dönemi başlatan Abdullah bin Sebe'dir. Bu dönemin ayırıcı niteliği, Sebe'nin düşüncelerinden türeyen, Hz. Ali'den önceki üç halîfeyi (Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman) vadsıma ve Hz. Ali'nin Tanrılığını ilerisürme öğeleridir. *Bk.* Şîa, Şîa-i Ûlâ, Mufaddıla, Sabbe, Gaalîyye.

USÛLÎYYE — Usûlî'lerin tutumu... *Ahbârî*'lerin tutumuna ve *Ahbâriyye* ya da *İhbâriyye* denir. *Bk.* Usûlî, Ahbârî.

UŞAKÎYYE — *Bk.* UŞŞAKİYYE.

UŞMU'İL — Yahudi peygamberi Samuel'in arapçalaştırılmış adı... *Kısâs-ı Enbiyâ*'da da *İşmoil* olarak dilegetirilmiştir. İbrânîce *Tanrı duydu* anlamına gelen *Şem'un* adıyla da anılıyor (Anası Tanrı'dan bir erkek çocuk istemiş, Tanrı da bunu duymuş ve onu vermiş). Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*'nde onun için daha birçok adlar sayıyor (*Bk.* Zâkir Kadirî Urgan çevirisi, I/11, 666 -669). Kudüs dolaylarındaki (Remle yolu üstünde ve kayalık bir dağın eteğindeki) mezarına her cumartesi günü toplanan yahudiler yüzlerini güneye çevirerek «Ey İsrâil kralı Mesîh, gel» diye bağırırlarmış. Kur'anda adı geçmeyen bu peygamber, yahudi geleneğinde çok önemlidir. *Bk.* Samuel.

UŞŞÂKÎYYE — Halvetîliğin bir kolu... *Ahmediyye* kolundan ayrılan Hasan Hüsamettin Uşşâkî tarafından XVI. yüzyılda Istanbul'da kurulmuştur. Sünnî bir tarikattır, halvetîlikten önemli bir başkalığı da yoktur. *Bk.* Halvetîlik.

UTANMA — *Bk.* HAYÂ.

UTARİT — Göğün ikinci katı... Gerçekte Merkür gezegeninin arapça adı olan *Utarit,* İslâm terminolojisinde dokuz kat olduğuna inanılan göğün ikinci katını dilegetirir. İran müslümanları da ona *Debiri felek* (Gök yazıcısı) derler. İslâm inançlarına göre göğün bu katı pazar gecesiyle çarşamba gününün egemeniymiş. *Bk.* Gök.

UTARİT FELEKİ — Bâtınîlere göre sekizinci us... Bâtınî bilgini Hamideddin Kirmânî (ölümü: 1021)'nin *Rahat al-Akl* adlı yapıtında (s. 23-25) yaptığı bu içrekçi açıklama, evrenin yaratılışını anlatır. Bâtınîlere göre *Tanrı* bütün mertebelerin üstündedir. Varlıklaşmaya yaratmayla başlar, *birinci us* (Akl-ul evvel ya da Mubdi-ul-evvel)'u yaratmış ve çekilmiştir. Artık bütün varlıklar bu ilk yaratılan tarafından meydana getirilecektir, daha doğrusu ilkin her biri bir öncekinden çıkan bir *us* (akıl)'lar düzeni kurulacaktır. Bu us'lar düzeninin her aşaması göğün bir katına uygun düşer. Dokuz katlı gök böylelikle oluştuktan sonra *onuncu us* (Akl-ul-aşir ya da Akl -ul faal) aşamsında *ay altı evren,* eşde-

yişle cisimler dünyası oluşmaya başlar. *Bk.* Bâtınîlik.

UTBE — Peygamberlikten vazgeçirmek için Mekke'liler adına Hz. Muhammed'e rüşvet öneren zengin putatapar Mekke'li... Asıl adı Utbe bin Rebîa'dır (İlk müslümanlardan olan Utbe bin Gazvân'la karıştırılmamalıdır). Müslümanlığa karşı bulunmakla birlikte Hz. Peygambere eziyet eden 23 Kureyş'li arasında adı yoktur. Hattâ İslâm dinine yakınlık duyduğu da söylenir. Hz. Peygamberin uzaktan akrabâsıdır, iyi bir ozan ve söylevciymiş. Beşinci halîfe Muâviye'nin anası Hind de onun kızıydı. *Bk.* Müslümanlık, Muhammed, Mekke.

UYKU — Canlıların dış evrenle ilişkilerinin kesilerek bitkisel yaşama durumu... Arapçası *nevm*'dir (*Bk.* Nevm). İslâm şeriatında uykulu namaz kılmak yasaktır. Enes şu hadîsi anlatmaktadır: «Peygamberimiz mescidin iki diregi arasına bağlanmış bir ip görünce: Bu nedir? diye sordu. Eşiniz Câhiş kızı Zeyneb'indir, dediler, uykusu gelince bu ipi tutup uykusunu dağıtır ve namazını öyle kılar. Peygamberimiz: Olmaz öyle şey, buyurdu, çözün şu ipi. Namaz kılan istekle kılmalı, yorulunca uyusun». Kur'anın *Zümer* sûresinin 42. âyeti uykunun bir çeşit ölüm demek olduğunu söyler: «Allah ölüm sırası gelenlerin canını alır, sırası gelmeyenlerinkini de uykudayken alır». Hz. Ayşe de şu hadîsi bildiriyor: «Birinizi uyku bastırırsa uykusunu alıncaya kadar uyusun, namazını sonra kılsın». Ebû Hüreyre de şu hadîsi nakletmektedir: «Siz uyurken şeytan ensenize üç düğüm vurur, yat daha gece uzun der. Uyanıp da zikir ve tesbih ederse o düğümün biri çözülür. Kalkıp abdest alırsa ikincisi de çözülür. Namaz kılarsa son düğüm de çözülür. Ağırlık ve tembellikten arınmış olur. Gün doğuncaya kadar uyuyan tembel ve uyuşuk kalır». Abdullah şu hadîsi nakletmiştir: «Peygamberimizin yanında çok uyuyan birinden sözedildi. Peygamberimiz: O zavallının kulağına şeytan işemiştir, buyurdu». *Bk.* Nevm, Namaz, Tehecced, Tesbîh, Zikir.

UZEYR — *Bk.* ÜZEYİR.

UZLET — Bir yere çekilip yalnızca oturma... Uzlet yerine *uzletgâh* ve uzlete çekilene *uzletnişîn* denir. Arapça bir deyim olan *uzlet* (Yukardaki türevleri Osmanlıcada Farsça eklerle yapılmıştır), tasavvuf dilinde *halvet* (Tenhâ yer ve böyle bir yerde yalnız kalma) deyimiyle anlamdaş olarak kullanılır. Yakın bir anlamda *itikâf* (Bir yere kapanıp tapımla uğraşma) deyimi de kullanılır. Şeyh Ahmed Zaruk bu üç terim arasındaki ince ayrımı *Kavâid-üt-Tasavvuf* adlı yapıtında şöyle anlatıyor (s. 39): «Halvet, uzletten daha özel bir anlam taşır. Çünkü halvet biçimsel olarak bir çeşit itikâftır. İtikâftan tek farkı, mescidde olabileceği gibi mescidin dışında da olabilmesidir. İtikâf sâdece mescidde olur. Halvetin sınırı yoktur. Mûsâ Aleyhisselâmın adamlarına Tîh çölünde (sahrâsında) kırk yıl kalmaları vâdi uyarınca sünnetin kırk yıl olmasına işârettir. Gerçekte kasıd otuz'dur. Çünkü Müslim'in anlattığına göre Peygamberimiz Hira'da bir ay kalmış ve bir ay süreyle eşlerinden ayrı durmuştur. Ramazan orucu da herkes için bir ay, eşdeyişle otuz gündür. Halvette bir aydan çok ya da daha az kalmak mürîdin (tarikata yeni girenin. O.H.) seyr-i sülûküne göredir. Halvetin en azı on gündür, çünkü Peygamberimiz on gün itikâf ederdi. Olgunlaşmış insanlar için halvet fazla bir sermâye, ötekiler içinse bir yükselme yoludur. Bu yükselmede ulaşmak istediği bir amacın (aslın) bulunması gerekir. Halvetin amacı, tüm ilişki (temâs ve münâsebet) kirlerinden kalbi temizlemek, yürekte sâdece vâhid-i hakîkî'yi (Gerçek olan tek. Tanrı demek istiyor. O.H.) bulundurup onu anmaktır (zikretmektir). Ama şeyhsiz halvet tehlikelidir, çünkü halvette büyük fetihler vardır ki herkes bunu kendi kendine gerçekleştiremeyebilir». Görüldüğü gibi her üç terim de *bir süre dünyasal olan her şeyi bırakarak tapım-*

la uğraşma'yı dilegetirir. Bu tapım, Tanrısal gücü derinlemesine düşünmeyle olur. Bu da Şeyh gibi bilgili bir yolgöstericinin önderliğiyle yapılmalıdır. *Müzemmîl* sûresinin 8. âyeti şöyle der: «Allahının adını an ve yalnız O'na yönel». Buhârî de Hz. Ayşe'nin şu hadîsini vermektedir: «Peygamberimizin ilk vahyi rüyâyla başlamıştır, sonraları yalnızlık ve halveti sever olmuştur. Hıra mağarasına çekilir, yanına aldığı azıkla geçinerek günlerce orada kalırdı, orada vaktini tapım ve düşünmeyle geçirirdi. Sonra evine gelir, Hatîce'den azık alarak yeniden mağaraya dönerdi. İşte Hak kendisine bu mağaradayken gelmiştir». Gazzâlî de *İhyâ* adlı ünlü yapıtında uzlet ya da halveti şöyle anlatıyor (c. III, s. 66): «Şeyh müridinin tek başına yaşayacağı hücreyi hazırlar, az miktarda yiyeceğini sağlar, kaldı ki dinin asıl temeli (rüknü) azından helâl lokmadır. Bundan sonra kendisine bir *zikir* öğretir, örneğin hücresinde oturup *Allah Allah* ya da *Sübhânallah* ve benzeri bir zikri yapmasını öğütler, mürid de diliyle ve yüreğiyle bu zikre devâm eder. Öylesine devâm eder ki yüreğine nakşolur. Böylelikle Tanrı'dan gayri her şeyden (mâsivâdan) geçerek yalnız Tanrı'yla kalır. Bu sırada yüreğini ve kafasını, kendi geçmişini ve başkalarının durumlarını hatırlamaktan koruması gerekir. Çünkü bir an da olsa bunlardan birini hatırlarsa Allah'ı unutmuş olur. Bu duruma düşmemek için elinden gelen çabayı göstermesi gerekir. Olmazsa şeyhine başvurup onun yardımını istemelidir. *A'raf* sûresinin 200. âyeti *eğer şeytandan bir fit gelip seni dürterse hemen Allah'a sığın* der. Bu vesveselerin tümünü kovup (def'edip) kendini zikrettiği sözcüğe tümüyle verdiği vakit de gene iş bitmiş sayılmaz. Çünkü bu sefer de vesvese zikrettiği sözcüklerden gelmeye başlar. Bu sözcükler nedir? Allah nedir? Neden bu adı almıştır? Neden tapılacak bir Tanrı (mâbûd) olmuştur? diye düşünmeye başlar. Küfür ve bid'at olan bütün bu vesveselerden hoşlanmayıp onları atmaya azimli oldukça bu vesveseler kendisine zarar vermez». Ahmed bin Acîbe, *İkaaz el-Himem* adlı yapıtında bütün bunları özetleyen Ebül Hasan'ın şu tanımını veriyor (c. I, s. 30): Uzlet, aradaki perdeyi kaldırmak (Keşf-i gata')'tır. *Bk.* Halvet, İtikâf, Çile, Tasavvuf, Mürid, Şeyh, Seyr-ü-sülûk, Erbaîn, Zikir.

UZZÂ — İslâmlık öncesi arap putlarından biri... *Necm* sûresinin 19-20. âyetleri şöyle der: «Ya Lât ve Uzzâ'ya, bir de Menat'a ne dersiniz? *(efere'eytümüllâte vel'uzzâ ve menâtessâlisetel'uhrâ)*». Bu âyette de görüldüğü gibi Lât, Uzzâ ve Menât adlarını taşıyan bu put-tanrı üçlüğü *kızlar* adıyla anılıyordu, çünkü anaerkil düzenden kalma bir gelenekle dişiydiler. *Uzzâ* sözcük anlamında *güçlü* (kudretli) demekmiş, Hz. Peygamberin ünlü ozanı Hassan bin Sâbit'in anlattığına göre bunun asıl tapım yeri (mâbedi) Mekke'den Tâif'e giden yol üstündeki Nahle vâdisinde bulunuyormuş. Bu tapımyeri, üç yayvan akasya ağacından birinin içindeymiş, ona sunulan kurban kanları da bunun hemen yanında bulunan ve Gabgab denen bir mağaraya akarmış. Özellikle Kureyş'lilerin taptıkları bu üçlüğe *Allah'ın kızları* da denirmiş, demek ki bunların üstünde bir *Allah* tasarımı da var. *Bk.* Put, Allah.

Ü

ÜÇ — İslâm dininin kutsal sayılarından biri... Arapçası *selâse*'dir. İslâm şeriatında pek çok eylemler üç kez yapılır, birçok duâlar üç kez söylenir. Örneğin abdest alırken sağ elin avucuyla ağza üç kez su verilir, burna üç kez su çekilir, yüzün her yanı üç kez yıkanır, sağ ve sol kollar üçer kez yıkanır, sağ ve sol ayaklar üçer kez yıkanır. Abdest alındıktan sonra üç kez *Kadir* sûresini okumak müstehâbdır. Gusül (Boy abdesti)'de de böyledir; üç kez başa, üç kez sağ omuza ve üç kez sol omuza su dökülür. Namaz secde ve rükûlarında da *Sübhâne rabbiyel aziym* ve *Sübhâne rabbiyel alâ* tesbihleri üç kez okunur. Hac ve umrede telbîye üç kez yapılır. Tesbih, tekbîr ve tahmidler otuz üçer kez söylenir (Tesbihler de bunun için otuz üç tâneli ya da her birini aynı tesbihi çekerek söylemek için doksan dokuz tânelidir). *İhlâs* sûresi üç kez okunur. Daha pek çok duâların üçer kez yinelenmesi öğütlenmiştir. Üç kez tövbe edilir, üç kez lânetlenir. Üç sayısı evrenin işleyişinde de temel bir yasadır. Doğa üçlü bir devimle işler. Erkek ilke, dişi ilke ve ürün (ana-baba-çocuk) bunun en açık örneğidir. Olumlunun olumsuzu aşarak üçüncü bir devimle gelişmesi aynı işleyişin görünmeyen biçimidir. *Bk.* Seb'a, Sayı, Teslîs.

ÜFÜRÜK — *Bk.* NEFES, RUKYE.

ÜMİD — Ummaktan doğan ferahlık... *Umulan*'ı da dilegetirir, dilimizde *umut* denir. *Secde* sûresinin 16. âyeti şöyle der: «Korku ve umutla Rablerine duâ ederler *(yed'ûne rabbehüm havfen ve tame'an)*». Arapçada *umutla dileme* anlamında *recâ* deyimi kullanılır. *Korku* (Havf) ve *umut* (Recâ) İslâm dininin iki temel öğesidir, cehennemden korkulur ve cennet umulur ya da umutla dilenir. Korku ve umut (Havf-u-recâ) tasavvuf tarikatlerinde de Allah'a ulaşmanın on yolu (*Bk.* Usûl-i aşere)'ndan biridir ki *takvâ* deyimiyle dilegetirilir. Tasavvufçuların ünlü sözüyle «kendisini ağlatanın kim olduğunu bilmeyen, kendisini güldürenin de kim olduğunu bilemez». *Yûsuf* sûresinin 87. âyetinde Hz. Yâkub, oğullarına şöyle der: «Gidin, Yûsuf'la kardeşini araştırın. Hem de Allah'ın esirgeyiciliğinden umut kesmeyin. Çünkü Allah'ın esirgeyiciliğinden umut kesenler yalnız tanımayanlardır», *Hicr* sûresinin 55-56. âyetleri şöyle der: «Elçiler dediler: Biz sana bunu doğru olarak müjdeliyoruz, sakın umudunu kesme. İbrahim dedi: Allahının esirgeyiciliğinden umudunu sapkınlardan başka kim kesebilir?», *Rûm* sûresinin 36. âyeti şöyle der: «Biz insanlara esirgeyiciliğimizi tattırdık mı onlar bundan dolayı sevinirler, kendi işlemlerinden ötürü onlara bir kötülük erişti mi bu sefer de umutsuzluğa düşerler», *Zümer* sûresinin 53. âyeti de şöyle der: «De ki: Ey kendilerini tüketenler, Allah'ın esirgeyiciliğinden umut kesmeyin». *Bk.* Havf, Takvâ, Tasavvuf.

ÜMMET — Ulus... Osmanlıcada *dinsel topluluk* anlamında kullanılmıştır, oysa bu anlam arapçada bizde *ulus* anlamında kullanılan *millet* (Milla) deyimiyle dilegetirilmektedir. *Ümmet* (Umma) sözcük anlamında *halk* demektir, çoğulu *ümem* (Umam) deyimidir. Bununla birlikte *bir peygambere inanıp onun çevresinde toplananlar*'ı da dilegetirmiştir ki Osmanlıcadaki kullanımın nedeni budur. *Ümmet* deyimi Kur'anın altmış dört âyetinde çeşitli anlamlarda, genellikle de *bir arada yaşayıp ortak nitelikleri olan insanlar* anlamında kullanılmıştır, kimi yerde *hayvan türleri*'ni bile dilegetirmiştir. Örneğin *En'am* sûresinin 38. âyeti şöyle der: «Yeryüzünde yürüyen bütün hayvanlar, gökyüzünde uçan bütün kuşlar sizin gibi topluluklardır *(ve mâ min dâbbetin fil'ardı ve lâ tâirin yatiyrü bicenâhiyhi illâ, ümemün emsâlüküm)*». Hattâ *tek kişi*'nin bile bir *ümmet* olduğunu söyleyen âyetler vardır, örneğin

Nahl sûresinin 120. âyeti şöyle der: «Şurası kesin ki İbrahim tek başına bir ulustu *(inne ibrâhiyme kâne ümmeten)*», Prof. İsmail Hakkı İzmirli bunu şöyle yorumluyor: «Ulusunun bütün yetkinliği İbrahim'de toplanmıştı, halkı inanmazken o inanıyordu». Bir çağı birlikte yaşamış insanları dilegetiren arapça *karn* deyimiyle de anlamdaş kılınarak *sayılı yıllar* anlamında da kullanılmıştır, örneğin *Hûd* sûresinin 8. âyeti şöyle der: «Biz azâbı sayılı bir zamana kadar erteleyecek olsak *(ve lein ahharnâ anhümül'azâbe ilâ ümmetin)* onlar şöyle diyeceklerdir». Genellikle *ulus* (Kavm) anlamında kullanılmaktadır, örneğin *Nahl* sûresinin 92. âyeti şöyle der: «Bir ulusun başka bir ulustan dah çok olduğunu görüp de *(en tekûne ümmetün hiye erbâ min ümmeh)* antlarınızı birbirinizi aldatmak için kullanmayın». Akrabâlık bağlarıyla bağlı topluluk anlamında da kullanılmıştır, örneğin *Bakara* sûresinin 128. âyeti şöyle der: «Ey Rabbimiz, bizi kendini sana verenlerden kıl, soyumuzu da sana kendini verenler topluluğu *(ve min zürriyetina ümmeten müslimeten)* olarak yetiştir». İnanın ya da inanmasın (Mü'min veyâ kâfir) kendilerine peygamber gönderilen her topluluk da bu deyimle dilegetirilmiştir, örneğin *Yûnus* sûresinin 47. âyeti şöyle der: «Her topluluğun bir peygamberi vardır *(ve likülli ümmetin resûl)*». Bütün bu anlamları tek sözde özetlemek isteyen İbn Fâris (ölümü: 1005) şöyle diyor: Herhangi bir şeye bağlanan (mensûb olan, izâfe edilen) her topluluk *ümmet*'dir. Bu bağlantı, yukarda da görüldüğü gibi; zamana, mekâna, akrabâlığa, dine vb. olabilir. Sayıca azlığı çokluğu da önemli olmadığı gibi insan ya da hayvan olmaları, istekleriyle ya da isteklerine rağmen bir araya gelmiş bulunmaları da önemli değildir. *Bakara* sûresinin 124. âyetinde Tanrı, Hz. İbrahim'e «Seni insanlara imam yapacağım» der ki *imam* deyimi de özellikle Kureyş lehçesinde *ümmet* deyiminden türemiştir, bir imama bağlananlar da ümmettir. Kur'ana göre başlangıçta bütün insanlar tek topluluktu, tek ümmetti. Sonra bölündüler ve her ümmete onları hak dinine çağıran bir peygamber gönderildi, örneğin *En'am* sûresinin 42. âyeti şöyle der: «Biz senden önce nice topluluklara *(ilâ ümemin min kablike)* elçiler göndermiştik». Bu elçilere inananlar (Ummat al-icâba) olduğu gibi inanmayanlar (Ummat al-da'va) da olmuştur. Hz. Muhammed'e inanıp bağlananlar da bir ümmet oluştururlar ki bunlara *Ümmet-i Muhammed* ya da *Ümmet-i Muhammedîye* denir, örneğin *Ra'd* sûresinin 30. âyeti şöyle der: «Böylece gelip geçen uluslara peygamberler gönderdiğimiz gibi seni de ulusuna *(kezâlike erselnâke fiy ümmetin kad hâlet min kablihâ ümemün)* Kur'anı okuman için gönderdik». Çok sayıda Peygamber sözlerinde de (Hadîs) *ümmet* deyimi bu anlamda, eşdeyişle *Peygambere bağlananlar* anlamında kullanılır. Hz. Peygamber sık sık *ümmet*'inden sözeder ve arka çıkma (Şefâat) gününde Tanrı'ya «ümmetimi, ümmetimi» diye yalvarır (*Bk.* Şefâat). Örneğin Enes'in naklettiği bir hadîsinde şöyle der: «Her ümmetin bir emîni (güvenilir kişisi) vardır, benim ümmetimin emîni de Ebû Ubeyde bin Cerrâh'tır». *Bk.* Millet, Ümmî, Ubeyde, Şefâat.

ÜMMÎ — Bir ulusa bağlı olan... Dilimizde *okuma yazma bilmeyen* anlamında kullanılan bu deyim gerçekte *ulus* anlamındaki *ümmet* deyiminin bir nisbet sıfatıdır (*Bk.* Nisbe, Ümmet) ve *ulusa değgin* anlamını dilegetirir. Deyimin *okuma yazma bilmeyen* anlamı onu *ana* anlamındaki *ümm* (Umm)'den türeten bir anlayıştan doğmuştur, bu anlamda *anasından doğduğu gibi kalmış olan* (Bilgisiz, Câhil) demek olur. Kur'anda bu deyim genellikle *Allah'ın kitabını bilmeyen* (Ehl-i kitap'tan olmayan, eşdeyişle yahudi ve hıristiyan olmayan) anlamında kullanılmıştır ki *putatapar* (müşrik)'ları dilegetirir. Kur'anın kimi âyetlerinde Hz. Muhammed için de kullanılan bu deyim; *kitapsız* bir ulusa kendilerinden olan, eşdeyişle kendileri gibi *kitapsız* olan bir peygamber gönderildiğini dilegetirir.

Örneğin *A'raf* sûresinin 157. âyeti şöyle der: «Onlar ki vanlarındaki Tevrat'la İncil'de niteliğini yazılı buldukları ümmî bir nebî olan peygambere bağlanırlar *(vettebi'ünerresûlennebiyyel'ümmîyelleziy)*». Nitekim Hz. Muhammed de peygamber olmadan önce Mekke'li bir putatapardı, eşdeyişle bu anlamda *ümmî* 'ydi. Bununla birlikte Hz. Peygamber için kullanılan *ümmî* deyimini *Mekke'li* (Umm al-Kurâ'ya mensup, eşdeyişle Mekke'ye mensup) anlamında yorumlayanlar da vardır (*Bk.* H. Hamdi Yazır, *Kur'ân Dili*, Istanbul 1935-38, III, 2297). *Ümmî* deyimi Kur'anın altı âyetinde kullanılmıştır, aynı sûrenin 158. âyeti de şöyle der: «De ki: Ey insanlar, ben göklerin ve yerin sâhibi, ondan başka tapacak bulunmayan, öldüren ve dirilten Tanrı'nın sizlere gönderdiği elçisiyim. Ümmî bir elçi olan peygamberinize inanın», özellikle *Âli İmran* sûresinin 75. âyeti yukarda açıkladığımız anlamı çok iyi belirtir: «Onlar, ümmîlerin (eşdeyişle, Kitapsızların. O.H.) malını yemek suç değildir, derler», bunu diyenler âyetin başında bildirilen *Kitaplılar* (Ehl-i Kitâb)'dır. *Cumâ* sûresinin 2. âyeti de şöyle der: «Ümmîlere kendilerinden bir peygamber gönderen odur *(hüvelleziy be'ase fil'ümmîyiyne resûlen)*». Bununla birlikte Hz. Peygamberin *okuma yazma bilmeyen* anlamında *ümmî* olduğunu ilerisürenler de vardır. *Buhârî*'nin *Sahîh*'inden aktardığımız aşağıdaki hadîs ve özellikle de Müderris Ömer Ziyâeddin Dağıstânî tarafından yapılan yorumu bu konuda önemli bilgiler vermektedir: *Hudeybiye antlaşması*'yla ilgili olan bu hadîsi Berâ şöyle naklediyor: «Peygamberimiz Medîne'ye hicretin altıncı yılının Zilkaade ayında umre'ye niyet ederek ashâbıyla birlikte Hudeybiye'ye geldiler. Mekke'liler onları Kâbe'yi ziyârete bırakmayacaklarını bildirdiler. İki taraf arasındaki görüşme sonunda Hudeybiye antlaşması yapıldı. Peygamberimiz, Hz. Ali'ye şöyle yazdırmıştı: *Bu, Allah'ın elçisi Muhammed'in anlaşmasıdır.* Mekke'li müşriklerin temsilcisi: Senin peygamberliğini kabul etseydik Mekke'ye bırakırdık, *Allah'ın elçisi* sözünü silin, yerine *Abdulah oğlu Muhammed* yazın, dedi. Peygamberimiz de Ali'ye: Sil, buyurdu. Ali: Yemin ederim ki bunu yapamam, deyince Peygamberimiz: Getir onu, dedi, ben hem Allah'ın elçisi hem de Abdulah'ın oğluyum. Sonra kendi eliyle silerek *Abdullah oğlu Muhammed* diye yazdı». Çevirici bu hadîse eklediği dipnotunda şunları söylemektedir: «Peygamber ümmî idi, yâni Kur'an gelmezden önce yazıları okuyamaz ve yazamazdı. Gerçi ezberden Kur'an okurdu. Peygamberliği hakkında şüpheye düşülmemesi için Allah ona yazma öğretmemişti. Bir bölüm bilginler de: Bir iki kelime yazmak veyâ imzâsını atmak sâhibini ümmîlikten kurtarmış olmaz, demişlerdir». Bunların dışında, Hz. Peygamberin birçok yazıcı (Kâtip) kullanmış olması ve vahiy gelince hemen bunlardan birini çağırtıp yazdırması onun okuyup yazmayı bilmediğine kanıt sayılmıştır. *Bk.* Muhammed, Ümmet, Nisbe, Künye, Hudeybîye.

ÜMMÜ GÜLSÜM — Hz. Muhammed'in kızlarından biri... Hz. Hatîce'den olmadır, Zeyneb ve Rukiye (Rukayya)'dan sonra doğmuştur. Üç özelliği var: 1. Adı ki en önemli özelliğidir, künye olarak *Gülsüm'ün annesi* (Umm Kulsum) demek olan bu ad Hz. Peygamberin *Gülsüm* adlı bir torunu olduğu sanısını uyandırmışsa da değildir, Ümmü Gülsüm hiç çocuk doğurmadan ölmüştür. Araplarda *Ümmü Gülsüm* bir künye değil, bir özel ad olarak da kulanılıyordu ve o çağda pek çok benzeri vardı, 2. Ablası Rukiye gibi Hz. Peygamberin amcalarından Abd al-Uzzâ (Ebû Leheb)'nın oğullarından biriyle nikâhlıydı ve henüz altı yaşındaydı, babasının peygamber olması üzerine kocası tarafından daha gerdeğe girmeden boşanmıştır, 3. Onun gibi boşanarak Hz. Osman'la evlenmiş bulunan ablası Rukiye'nin ölümü üzerine Hz. Osman'la evlenmiştir ve Hz. Peygamberin «daha on kızım olsaydı hepsini Osman'a verirdim» ünlü sözüne neden olmuştur. *Bk.* Muhammed.

ÜMMÜ HABÎBE — Hz. Muhammed'in eşlerinden biri... Ebû Süfyân'ın kızıdır. Annesi Safiye bint el-Âs'tır. Bir putatapar olan kocası öldükten sonra hicretin yedinci yılında Hz. Peygamberle evlenmiştir. Hicretin kırk dördüncü yılında Medîne'de ölmüştür. *Bk.* Muhammed.

ÜMMÜHÂNÎ — Hz. Muhammed'in amcasının kızı... Hz. Ali'nin de kardeşidir. Başlıca özelliği, Hz. Muhammed'in onun evinde konuk olduğu gece göğe çıkmış olmasıdır. *Bk.* Mirâç.

ÜMMÜ'L KİTÂB — Kur'an... *Ana kitap* ya da *temel kitap* demektir. Arapça *ümm* deyimi *ana, temel* (Asl), *kaynak* (Menşe) anlamlarını dilegetirir. Kur'anın üç âyetinde kullanılmıştır. Örneğin *Zuhruf* sûresinin 3-4. âyetleri şöyle der: «Anlamını anlayasınız diye onu arap diliyle bir Kur'an yaptık. O, ana kitapta yazılı *(ve innehü fiy ümmilkitâbî)* ve katımızda saklıdır». Bu âyetten açıkça anlaşıldığı gibi bu deyim *Kur'anın temeli olan kitap*'ı, eşdeyişle *levh-i mahfûz*'da yazılı bulunan ana kitabı dilegetirmektedir ki Kur'an onun sâdece bir bölümüdür ve arapçaya çevrilmiş biçimidir. Ne var ki İslâm geleneğinde bu deyim kullanıldığında genellikle *Kur'an* anlaşılır. Çünkü *Âli İmran* s»resinde bu deyim Kur'an anlamında, hattâ Kur'anın sâdece *muhkemât* adı verilen açık anlamlı âyetlerini kapsayan bölümü için kullanılmıştır, adı geçen sûrenin 7. âyeti şöyle der: Sana Kitap'ı bildiren de O'dur. O Kitabın bir bölümü açık âyetlerdir *(hüvelleziy enzele aleykelkitâbe minhü âyâtün muhkemâtün hünne ümmülkitâbî)* ki bunlar Kitap'ın temelidir. Öbürleriyse kapalı âyetlerdir *(ve ühârü müteşâbihât)*. İşte yüreklerinde yamukluk olanlar bu kapalı âyetlere bel bağlarlar. Bu da başkalarını yoldan çıkarmak, o âyetleri kendilerine göre yorumlamak (te'vil) istemelerindendir. Oysa onların yorumunu Allah'tan başka kimse bilmez. Bilimce ergin olanlar şöyle derler: Biz bu Kitap'a inanıyoruz, hepsi de Allah katından gelmedir. Allah'ın buyruğuyla öğütlenenler sâdece sağ düşünenlerdir». Hz. Peygamberin ünlü bir hadîsinde de *ümmü'l kitâb* deyimi, *Fâtiha* sûresini dilegetirmek için kullanılmıştır. Bununla birlikte bu deyim İslâmsal edebiyatta daha pek çok yorumlara uğramıştır (*Bk.* Hamdi Yazır, *Kur'ân Dili,* V, 4265). Örneğin birçok yorumculara göre Tanrı katında pek çok *Kitap* vardır, bunlardan biri koruyucu meleklerin insanların eylemlerini yazdıkları kitaptır ve değişiklikler ancak bu kitapta yapılabilir, ikincisi *levh-i mahfûz*'dur, her şeyi ayrı ayrı saptadığından onda hiçbir değişiklik yapılamaz, eşdeyişle her türlü değişiklikten de *mahfûz*'dur; üçüncüsü levh-i mahfûz'un da temeli olan *ümmü'l kitâb*'dır ki *Tanrı'nın bilimi* demektir, Tanrı *ol* demiş ve bu bilim olmuştur. *Bk.* Kur'ân, Levh-i mahfûz, Kitap, Fâtiha, Muhkemât, Müteşâbihât.

ÜMMÜ'L MÜ'MİNÎN — Hz. Muhammed'in eşleri... *İnanmışların anası* demektir, *müslümanların anası* anlamında *ümü'l müslimîn* deyimi de kullanılmıştır. *Bk.* Muhammed.

ÜMMÜ'L MÜSLİMÎN — *Bk.* ÜMMÜ'L MÜ'MİNÎN.

ÜMMÜ SELEME — Hz. Muhammed'in eşlerinden biri... Ebû Ümeyye'nin kızıdır. Olağanüstü güzelliğiyle ünlüdür. Tarihlerin bildirdiğine göre, ilkin kendisiyle Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer de evlenmek istemişlerse de kabul etmemiş. Hicretin dördüncü yılında Hz. Peygamberle evlenmiş, altmış ikinci yılında da seksen dört yaşındayken Medîne'de ölmüş. Bir başka özelliği de ünlü gizemci Hasan Basri'nin hicretin yirmi birinci yılında (İ.S. 642) onun evinde doğup büyümüş olmasıdır. Daha sonra ünlü sahâbe (Hz. Ebû Bekir'in halîfeliği zamânında Kur'an âyetlerini toplamaya memur edilen) Zeyd bin Sâbit'in kölesi olan Hasan Basri (ölümü: 110/728) ilk din bilgilerini Ümmü Seleme'den almıştır. *Bk.* Muhammed.

ÜMMÜ VELED — Sâhibinden çocuk doğuran câriye... İslâm dini, kadın kölelerin odalık olarak kullanılmaları yo-

lundaki eski arap geleneğini benimsemiş ve sürdürmüştür. Bunlardan doğan çocuklar, özgür ve nikâhlı kadınlardan doğan çocuklardan daha aşağı tutuluyor ve analarının adıyla anılıyorlardı. Anaları olan kadın kölelere de *ümmü veled* (çocuğun anası) denilerek *ümmü banîn* (çocuğun özgür anası)'den ayrılıyordu. Bununla birlikte Kur'an, odalıklardan doğan çocukları *meşrû* (Şeriata uygun) saymış ve nikâhsız birleşmelerden doğan *veled-i zinâ* (Zinâ ürünü çocuk)'lardan üstün tutmuştur. Bundan ötürü de köle kadından doğan çocuk özgür sayılmıştır. Örneğin Hz. Peygamberin de böyle bir oğlu vardır, küçük yaşta ölen ve adı İbrahim olan bu çocuk câriyesi Mâriye'den doğmuştur. *Mü'minûn* sûresinin 5-6. âyetleri şöyle der: «İnananlar ki zinâ etmezler, yalnız eşleriyle kendilerinin malı olan kadınlara karşı olan durum başka, bunlardan dolayı kınanmazlar», demek ki câriyelerle cinsel ilişki (İstifrâş) şeriata uygundur (eşdeyişle, meşrûdur), *Meâriç* sûresinin 30. âyeti bunu daha da açıklar: «Karılarına ve kadın kölelerine yaklaşmak için olursa başka, çünkü onlara yaklaştıkları için kınanacak değillerdir». Bununla birlikte *ümmü veled*'lerin hukuksal durumları üstüne ne Kur'anda ve ne de hadîslerde açık bir hüküm yoktur. Hz. Peygamberin, oğlu İbrahim doğduktan sonra, İslâmsal edebiyatta *serâriye-i mutahharât* (Temiz câriyeler) adı verilen câriyelerinden (İki tâneydi, öbürü de bir yahudi kızı olan Hz. Reyhâne'dir) Hz. İbrahim'in anası Hz. Mâriye'yi azatladığı, eşdeyişle özgür kıldığı bilinmektedir. Onu nikâhlamış olduğunu ilerisüren ve *zevecât-ı tâhirât* (Temiz eşler)'ı arasında sayanlar da vardır. Bir *ümmü veled*'in efendisinin ölümüyle hukuksal açıdan özgür olacağı ve artık hiç kimseye satılamayacağı yolundaki ilk İslâmsal hüküm, halîfeliği sırasında Hz. Ömer tarafından verilmiştir. *Bk.* Câriye, Köle, Abid, Mâriye.

ÜNS — Tasavvuf dilinde, gizemcinin Tanrı'yı gönlünde duyması... Arapça *alışkanlık* demektir. Gizemci, kendini Tanrı'da ve Tanrı'yı kendinde bularak Tanrılığa alışmış olmaktadır. Bu alışma, bir *birlik* (vahdet)'i dilegetirir. Daha açık bir deyişle, bir *yabancılığa alışma* anlamında değildir, bir *birleşme* anlamındadır. *Bk.* Vahdet-i vücûd, Tasavvuf.

ÜNVÂN — İslâm-arap kaynaklı kişi adları takımında birinci sırada yer alan adlama öğesi... Sözcük anlamında *kitap başlığı* (Serlevha) demektir, bir kimsenin toplumsal mevkiini dilegetirmek için adına eklenen, örneğin *Şeyh, Vezir* ve benzerleri gibi deyimleri de dilegetirir. Osmanlıcada *ünvân* biçiminde kullanılan bu deyim birçok benzerleri gibi (örneğin *ümmü Gülsüm*'ün arapçası *umm Kulsum)* arapçada *unvân* olarak yazılır ve söylenir. *Bk.* Künye, Nisbe, Lâkap.

ÜSÂME — Hz. Peygamberin azatlısı... Birçok bakımlardan önemi olan ünlü sahâbe (Peygamber yakını)'lerden biridir. Habeşistan'lı azatlı bir kadın olan Baraka Ümmü Eymen'in oğludur. Hz. Muhammed'in peygamberliğinin dördüncü yılında Mekke'de doğmuş ve ona köle olarak verilmiştir. Hz. Muhammed'in sonradan azatladığı (özgür kıldığı) Üsâme bin Zeyd'i çocukluğunda çok sevdiği yolunda hadîsler vardır. Bu sevgi yaşamınca sürmüş ve ölümünden önce Hz. Peygamberin düzenlediği savaşa, birçoklarının gençliğini ilerisürerek karşı çıkmalarına rağmen, başkomutan tâyin edilmiştir. Hz. Peygamber ona bu başkomutanlığı, Mu'ta'da şehid edilen babasının öcünü alması için vermişti. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra halîfe olan Hz. Ebû Bekir, Peygamberin isteğine uyarak, onun başkomutanlığında bir orduyu Sûriye seferine gönderdi. Üsâme, hem babasının öcünü aldı hem de büyük bir zafer kazandı. Bu zafer, İslâm dünyasında onun ününü ve önemini bir hayli arttırmıştı. Daha sonra Hz. Ömer tarafından da tutulmuş ve saygı görmüştür. Hz. Ömer'in şehid edilmesinden sonra Hz. Osman'ın halîfeliğe seçilmesi onun evinde yapıldı. Hz. Osman'dan da bü-

yük sevgi ve saygı gördü. Ama onun da ölümünden sonra Üsâme, Hz. Ali'ye bîat etmeyi kabul etmedi ve bir köşeye çekildi. Hicretin 54. yılında (İ.S. 674) yalnızlık içinde Medîne'de ölmüştür. Naklettiği birçok doğru hadîslerle de İslâm tarihinin ve hukukunun aydınlatılmasında yararı olmuştur. *Bk.* Muhammed, Kurenâ, Sahâbe.

ÜSRÜŞ — Melek... Farsçadır. Aynı zamanda *güzel ses* de demektir ve her güneş ayının on yedinci günlerini de dilegetirmiştir. *Melek* anlamında özellikle *Cebrâil*'i dilegetirmek için kulanılmıştır. *Bk.* Melek, Cebrâil.

ÜSTÜNLÜK — Benzerlerine göre daha yüksek bir düzeyde olma... Kur'anda arapça *ref deyimiyle* dilegetirilmiştir. Birçok âyetlerde bildirildiği gibi Tanrı kimi insanları öbürlerine *üstün* kılar, bunun nedeni olarak onların sınanması (tecrübe ve imtihan edilmesi) gösterilir. Örneğin *En'am* sûresinin 165. âyeti şöyle der: «Sizi yeryüzünde üstün kılan *(ve hüvelleziy ce'aleleküm halâifel'ardı ve refe'a),* bir bölümünüzü öbür bölümünüz üstünde yüksek tutan O'dur, tâ ki size verdiklerinde sizi deneyecektir», *Nisâ* sûresinin 96. âyeti şöyle der: «Tanrı katında birtakım mertebeler *(derecâtin)* vardır», *İsrâ* sûresinin 21. âyeti şöyle der: «Baksana, onları birbirinden nasıl üstün tuttuk, âhirette daha büyük dereceler, daha büyük üstün tutmalar vardır». *Bk.* Müsâvât.

ÜVEYSÎ — Tasavvuf dilinde, bir tarikat ulusuyla buluşup ilişki kuramadığı halde tinsel ilişki kurup ondan yararlanan kişi... Deyim, halk arasında Veysel Karânî adıyla anılan Üveys-ül-Karânî'nin adından türemiştir. Üveys, Hz. Peygamberi görüp konuşamadığı halde onunla tinsel ilişki kurmuş. Kimi anlatımlara göre de Peygamber, kendisinin varlığından haberdarmış ve ona sevgilerini yollarmış.

ÜZEYİR — Kur'anda adı anılan ve peygamber ya da velî olduğu tartışmalı bulunan övülmüş kişi... Kur'anda açıkça peygamber oldukları bildirilen yirmi dört (Hz. Muhammed'le birlikte yirmi beş) kişiden biri değildir. Peygamberliği tartışmalıdır ve genellikle *velî* (Ermiş) olduğu ilerisürülür. Kur'anda adı sâdece bir kez, *Tevbe* sûresinin 30. âyetinde anılır, şöyledir: «Yahudiler: Üzeyr, Allah'ın oğludur, dediler *(ve kaaletül'yahûdü uzeyrün ibnullah).* Hıristiyanlar da: Mesîh, Allah'ın oğludur, dediler. Bunlar asılsız sözlerdir ki bundan önce kâfir olanların sözlerine benzetirler. Allah' tan bulsunlar, doğru yoldan nasıl da yüz çeviriyorlar?». Yahudilerce *Allah'ın oğlu* denilecek kadar üstün tutulmakla Hz. Üzeyir (Uzayr) gerçekten de İsrâiloğullarına gönderilmiş bir peygamber olarak görünmekteyse de Kur'anda başkaca hiçbir açıklama yoktur. Buna karşı yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'ta çok önemli bir peygamber olarak *Ezra* (arapça metinlerde *Azrâ)* adıyla anılır. *Ahd-ı atîk*'te on bölümlük (Bâb) bir kitabı vardır. İ.Ö. IV. yüzyılda yaşamış olduğu sanılmaktadır, anlattığı tarihsel olaylardan 360-370 yılları arasında öldüğü kestirilmektedir. Yapıtı şöyle başlar: «Ve Fars kralı Koreş (Batı metinlerinde *Artaxerxés)*'in birinci yılında Yeremya'nın ağzıyla bildirilen Tanrı'nın sözü yerine gelsin diye Allah (Rab) Fars kralı Koreş'in ruhunu uyandırdı ve Koreş şöyle dedi: Göklerin Allah'ı Yahova dünyanın bütün krallıklarını bana verdi. Ve Yahuda diyârındaki Yeruşalim'de kendisine ev yapmamı buyurdu. Onun kavminden aranızda kim varsa Yeruşalim'e dönsünler ve İsrâil'in Allah'ı Yahova'nın evini yapsınlar. Konukladıkları yerlerdeki insanlar da onlara altın ve gümüşle, mal ve hayvanla yardımda bulunsunlar». Tarihlerin bildirdiğine göre Fars kralı Koreş, Bâbil kralı Buhtunnassar'ın yakıp yıktığı Kudüs'ü Bâbil'lilerden kurtarmış ve yahudilerin Bâbil köleliklerine son vermiştir. Peygamber Üzeyir de Bâbil'den Kudüs'e dönenler arasındadır. Kudüs'te yahudilerin yeniden toparlanmalarını ve Tevrat'a bağlanmalarını sağlamıştır. Ya-

hudilerin onu Allah'ın oğlu saymaları yolundaki öyküyü de Taberî ünlü *Tefsîr*'inde şöyle anlatmaktadır (İbid, XIV. 202): Üzeyir'in öncülüğünde ya da peygamberliğinde Tevrat'a yeniden bağlanan yahudiler bir süre sonra yeniden sapkınlığa başlamışlardır. Bundan ötürü Tanrısal bir cezâya uğramışlar ve Tevrat belleklerinden tümüyle silindiği gibi Tevrat'ın saklandığı ünlü *Tabut* (Tâbût-ül-Ahd) da ellerinden alınmıştır. Üzeyir, kendilerine yeniden Tevrat'ı öğretmesi için Tanrı'ya yalvarmış ve Tanrı da onun yalvarışını kabul ederek ona Tevrat'ı yeniden vahyetmiştir. Bu sırada ünlü Tabut da yeniden inmiş ve yahudiler Üzeyir'in anlattığı Tevrat'la tabuttaki Tevrat'ın aynı olduğunu görerek ona inanmışlar ve onun için «bu Üzeyir herhalde Allah'ın oğludur ki Tevrat'ı ezberden okudu» demişlerdir. Şunu da özellikle vurgulamak gerekir ki Hz. Muhammed'in 316 peygamberin adını saydığı ünlü hadîsinde Hz. Üzeyir'in de adı vardır, demek ki onun peygamber olduğu Hz. Muhammed tarafından da bildirilmiştir, öyleyse onu peygamber saymak gerekir. *Bk.* Peygamber, Velî.

ÜZÜNTÜ — *Bk.* SIKINTI.

V

VÂCİB — Yerine getirilmeleri ya da yerine getirilmemeleri Tanrı ve Peygamberi tarafından buyurulduğu *sanılan* dinsel yükümler... Yerine getirilmeleri ya da getirilmemeleri Tanrı ve Peygamberi tarafından buyurulduğu *kesin* olan dinsel yükümleri dilegetiren *farz*'dan sonra gelen ikinci buyruk derecesidir. *Vâcib* sözcük anlamında *gerekli* demektir, *gerekli olan*'ı dilegetiren *vücûb* deyiminden türemiştir. Altlarını çizerek belirttiğimiz gibi farz, *buyurulduğu kesin* olan buyruktur, eşdeyişle *kesin kanıt* (Delîl-i kat'î)'la buyurulmuştur; vâcib *buyurulduğu sanılan* buyruktur, eşdeyişle *sanısal kanıt* (Delîl-i zannî)'la buyurulmuştur. Bu buyrukları *yerine getirmek* bakımından farz'la vâcib arasında hiçbir fark yoktur, her ikisinin de müslümanlarca yerine getirilmeleri *zorunlu*'dur. Ama *yerine getirmemek* bakımından farz'la vâcib arasında çok önemli iki fark vardır: 1. Farzın yerine getirilmemesi *haram*, vâcibin yerine getirilmemesi *tahrîmen mekrûh* (Harâma yakın mekrûh)'tur. 2. Farzı yadsıyarak (inkâr ederek) yerine getirmeyen bir müslüman müslümanlıktan çıkar, vâcibi yadsıyarak yerine getirmeyen bir müslüman müslümanlıktan çıkmaz. Bu iki önemli fark, bu iki çeşit dinsel buyruğu birbirinden ayırır. Farzı belirleyen *kesin kanıt* «namaz kılınız, oruç tutunuz, adam öldürmeyiniz» gibi buyruklardır, vâcibi belirleyen *sanısal kanıt*'sa «bayram namazı kılınız, kurban kesiniz» gibi açıkça dilegetirilmeyip dolaylı olarak buyurulduğu sanılan buyruklardır. Vâcib olan buyruklardaki *sanı* (zan) da iki türlüdür: 1. Tanrı ve Peygamberi tarafından buyurulduğunu sanma, 2. Belli bir konu için buyurulduğunu sanma. Bundan ötürü, aralarında hiçbir fark olmadığı halde, vâcib olan buyruklar kuramsal (nazarî) olarak ikiye ayrılır: 1. Tanrı ve Peygamberi tarafından buyurulduğu kesin, ama belli bir konu için buyurulup buyurulmadıkları sanısal olanlar (Bu türlü vâciblere İslâm dilinde *sübûtu kat'î, delâleti zannî olan şer'î hükümler* denir), 2. Tanrı ve Peygamberi tarafından buyurulup buyurulmadıkları sanısal (eşdeyişle şüpheli), ama belli bir konuya özgü bulundukları kesin olanlar (Bu türlü vâciblere İslâm dilinde *sübûtu zannî, delâleti kat'î olan şer'î hükümler* denir). Tanrıca verilen buyruklar Kur'anda yazılıdır, demek ki bir sözün Tanrıca söylenmiş olup olmadığı üstünde duraksama (tereddüt) ve sanı (zan ve şüphe) olanaksızdır, ama belli bir konuya özgü olarak söylenip söylenmedikleri üstünde duraksama ve sanı olabilir. Peygamber buyruklarındaysa (eşdeyişle, hadîslerdeyse) her iki bakımdan da duraksama ve sanı olabilir, çünkü bir sözün gerçekten peygamber tarafından söylenip söylenmediğini saptamak da pek güçtür, İslâm bilgisinde *hadîs* ve *fıkıh* bilimleri bundan ötürü oluşmuştur, peygamber buyruklarının gerçekten peygamber tarafından verilip verilmediklerini ve hangi anlamda verildiklerini bu bilimler çözümler ve saptar. Bununla birlikte yukarda da değindiğimiz gibi bu iki türlü vâcib arasında yerine gitirilmeleri ve sonuçları bakımından hiçbir fark yoktur, sâdece hadîs ve fıkıh bilimlerindeki araştırmaların ne türlü yapıldığını bilmek bakımından yararlıdır. Yoksa şeriatın, incelemeler ve araştırmalar sonunda, *vâcib* olarak nitelediği bir hüküm, ne türlü olursa olsun, yerine getirilmesi zorunlu ve yerine getirilmemesi tahrîmen mekrûh olan bir hükümdür. Bilindiği gibi Peygamber buyrukları da Tanrısal vahye dayanır, bundan ötürü Kur'andaki Tanrı buyrukları gibi farz ya da vâcibdir. Örneğin *Necm* sûresinin 4. âyeti Peygamberi kastederek şöyle der: «Onun söyledikleri ancak bizim ona bildirdiklerimizdir», *Haşr* sûresinin 7. âyeti de şöyle der: «Peygamber size ne verdiyse onu alın, sizi neden alıkoyarsa ondan geri durun». Bundan başka Kur'an, dinin ilkelerini saptayan bir ana kitaptır, ayrıntılarla uğraşmaz, örneğin «namaz kılınız» diye buyurur, ama namazın nasıl kılınacağı ve

kaç rekât olduğunu (eşdeyişle, ayrıntıları) Peygamber buyurur. Birçok hadîslerde görüldüğü gibi, Hz. Peygamber farz olan buyruklarında açıkça «buyruldum» (emrolundum) deyimini kullanarak bu buyrukların kendisi tarafından söylenen Tanrı buyrukları olduğunu belirtmiştir. Örneğin İbn Abbas şu hadîsi nakleder: «Yedi organ üzerine secde etmekle ve namaz sırasında elbisemizle saçımızı toplamamakla emrolundum», demek ki yedi organ üzerine secde etmek ve namaz sırasında elbise ve saçları düzeltmeye uğraşmamak farzdır, ya da bu hadîsin gerçekten Hz. Peygamber tarafından söylenip söylenmediği hadîs ve fıkıh bilginlerince kesinlikle saptanamadığı halde doğru kabul edilmişse vâcibdir. Bu konuda her fırsatta söylediğimiz şu çok önemli bilgiyi de yeniden vurgulayalım: Şeriat terimleriyle özellikle usûl-i fıkıh terimleri kimi yerde birbirini tutmaz, örneğin kimi fakîhler *vâcib* deyimini *farz* anlamında (anlamdaş olarak) kullanırlar, bundan ötürü bu konuda çok dikkatli bulunulması gerekir, bir müslüman için asıl geçerli olan şeriat terimleridir, bunlarla işlem yapılmalıdır (*Bk.* Usûl). Hz. Peygamberin farz ve vâcib olmayarak söyledikleri ve yaptıkları da *sünnet*'tir. Örneğin Ebû Hüreyre şu hadîsi nakleder: «Ümmetime zor gelir sanmasaydım her abdest alırken misvâk kullanmayı (bir çeşit diş fırçasıyla dişlerini yıkamayı. O.H.) vâcib olarak buyururdum», demek ki her abdest alışta misvâk kullanmak sünnettir (*Bk.* Misvâk). Buna göre şeriat hükümleri sekiz tânedir: *Farz, vâcib, sünnet, müstehâb, mübâh, harâm, mekrûh, müfsid* (Bu çok önemli terimlerin her biri özel başlıklarında açıklanmıştır, bakınız). Bilindiği gibi, yatsı namazından sonra üç rekât vitir namazıyla bayram namazları *vâcib namazlar*'dır, kılınmaları gerekir, ama kılınmazlarsa cezâsı sâdece *azarlanma* (İtâb)'dır, yadsınmaları da bir müslümanı dinden çıkarmaz. Ayrıca namazın içinde de pek çok vâcib vardır (*Bk.* Namazın vâcibleri). Kefâret ve adak oruçları da *vâcib oruçlar*'dır, ama bunlara farz diyenler de vardır. Nâfile olarak tutulan bir oruç bozulursa bunun kazâsı da vâcibdir. *Bk.* Şeriat, Müslümanlık, Farz, Sünnet, Müstehâb, Mübâh, Harâm, Mekrûh, Müfsid, Namaz, Oruç, Zekât, Mendûb, Tafdîl, Va'd va'l-vaid.

VÂCİD — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük olarak *varlıklı* (Vücûda getirici) demektir. Tanrı adı olarak *istediğini istediği vakit bulan* anlamında yorumlanmıştır. *Bk.* Esmâ, Müslümanlık.

VA'D — Sözveri... İslâm dinine göre *sözverme borç gibidir* (El-va'dü keddeyn). Câbir şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimiz: Bana Bahreyn'den mal gelirse sana bir avuç veririm, buyurmuştu. Bu mal onun ölümünden sonra geldi, ben de Halîfe olan Ebû Bekir'e Peygamberimizin sözverisini hatırlattım. Ebû Bekir hem bana iki avuç dolusu para verdi, hem de tellâl bağırtarak: Peygamberde kimin hakkı varsa gelsin, ödeyeceğim, dedi». *Bk.* Karz.

VA'D VA'L-VAİD — Mûtezile'nin başlıca ilkelerinden biri... Mûtezile öğretisi bu ilkeyle *Allah'ın sözvererek kimi şeyleri kendisine de vâcib kıldığını* dilegetirir. Örneğin fâsiklerin cezâlandırılması ve inananların (mü'minlerin) armağanlandırılması Allah için vâcibdir, derler. *Bk.* Mûtezile, Vâcib.

VAFTİZ — İlk günahtan arındırma ve hıristiyan etme amacıyla bir insanı suyla yıkama... Tarihsel süreçte ve çeşitli kiliselerde bütünüyle suya daldırma, vücudun bir bölümünü suya batırma, başına su dökme ve üstüne su serpme gibi çeşitli biçimlerde yapılmıştır. Vaftiz edilenin vaftiz edildiği âna kadar işlediği bütün günahlardan arındığına inanılır. Suya daldırma yöntemi uygulanan vaftizlerde havuz ve tekneler kullanılmıştır. Çocuğun vaftizi sırasında onun dinsel eğitimini üstüne aldığı varsayılan bir *vaftiz ana*'yla bir *vaftiz baba* seçilir, çocukla bu ana-baba arasında tinsel bir

akrabâlık kurulduğuna da inanılır. Ayrıca çocuğa bir *vaftiz adı* da verilir. Bütün bunların amacı, insanı her bakımdan *yenilemek*'tir, eski durumuyla bütün bağlarını koparmaktır. Suyla yıkanıp arınma, hıristiyanlıktan çok eski dinsel bir gelenektir, Anadolu'da *Kybele* tapımında da uygulanırdı. Nitekim Hz. İsâ' dan önce çağdaşı *Vaftizci Yahyâ* tarafından uygulanmıştır, Hz. İsâ'yı Ürdün ırmağında vaftiz eden de odur. Hıristiyanlar bu vaftizin Hz. İsâ tarafından yaptırıldığını ve Yahyâ'nın bu vaftizi yaptıktan sonra *vaftizci* adını aldığını ilerisürerler. Tarihsel bulgular suyla arınmanın putatapar Sâmî topluluklarda da uygulandığını tanıtlamıştır. *Bk.* Su, Tahâret.

VAFTİZCİ YAHYÂ — *Bk.* YAHYÂ.

VAHDÂNÎYET — *Bk.* VAHDET.

VAHDET — Tanrı'nın tekliği... Arapça *birlik* demektir, *tek* anlamına gelen *vâhid* sözcüğünden türemiştir. Müslümanlar bu deyimle Tanrı'nın *tek* ve eşsiz olduğunu dilegetirirler. Tasavvuf dilinde *insanın Tanrı'yla birleşip tek olması* anlamında kullanılır. Her iki anlamda aynı kökten türeyen *vahdânîyet* deyimi de kullanılır. *Vahdet* özellikle tasavvuf dilinde çok önemli bir terimdir, tasavvuf yolundaki bütün gelişmeler bu terimle açıklandığı gibi tasavvufun temel felsefesi de bu terimle dilegetirilir. Tasavvuf yolunda ilk adım *vahdet-i şuhûd* aşamasıdır, insan çevresinde birbirinden ayrı varlıklar görür (şâhid olur), ama bütün bunları Tanrı'nın yarattığını düşünür, demek ki her şeyi tek şeyle (vahdet) eşdeyişle, Tanrı'yla açıklar. İkinci aşama *vahdet-i kusûd* aşamasıdır, insan çevresinde gördüğü ayrı ayrı varlıkların aynı özden olması gerektiğini düşünür, ayrılıklar biçimsel ayrılıklardır, ama cisimsel evreni özdeksel tek özde birleştirdiği halde Tanrılık özü bununla birleştirmeye cesaret edemez, Tanrılık özü bütün varlıklardan ayrı tutar. Üçüncü aşama en yetkin aşama olan *vahdet-i vücûd* aşamasıdır ki gerçek olan da budur. *İhlâs* sûresinin 1. âyeti şöyle der: «De ki: Allah birdir *(kul hüvallâhü ahad)*», *Fâtiha* sûresinin 4. âyeti şöyle der: «Kulluğu yalnız sana ederiz, yardımı da yalnız senden dileriz *(iyyâke na' büdü ve iyyâke neste'ıyn)*», *Bakara* sûresinin 163. âyeti şöyle der: «Sizin Tanrınız bir tek Tanrı'dır, O'ndan başka Tanrı yoktur», *Âli İmran* sûresinin 2. âyeti şöyle der: «O Allah ki kendinden başka Tanrı yoktur, kendi kendine varolan yalnız O'dur», 6. âyeti de şöyle der: «Allah'tan başka Tanrı yoktur», 18. âyeti de böyle der: «Allah'tan başka Tanrı yoktur», 62. âyeti de şöyle der: «Allah'tan başka tapacak yoktur», *Nisâ* sûresinin 87. âyeti şöyle der: «Allah ki kendinden başka tapacak yoktur», 171. âyeti de şöyle der: «Çünkü Allah tek olan Tanrı'dır», *Mâide* sûresinin 73. âyeti şöyle der: «Oysa bir tek olan Allah' tan başka Tanrı yoktur», *En'am* sûresinin 19. âyeti şöyle der: «De ki: Gerçekten O bir tek olan Allah'tır», 102, âyeti de şöyle der: «Rabbiniz olan Allah budur işte, O'ndan başka Tanrı yoktur», 106. âyeti de şöyle der: «O'ndan başka Tanrı yoktur». Tanrı'nın birliği (vahdeti) bu örneklerde görülen sözlerle Kur'anın yüze yakın âyetinde bildirilmiştir. *Bk.* Vahdet-i vücûd, Tasavvuf.

VAHDET-İ KUSÛD — *Bk.* VAHDET.

VAHDET-İ ŞÜHÛD — *Bk.* VAHDET.

VAHDET-İ VÜCÛD — Evrende Tanrı'dan başka hiçbir varlık bulunmadığı anlayışı... Tasavvufun temel inançlarındandır. *Bakara* sûresinin 115. âyeti şöyle der: «Doğu da Allah'ındır, Batı da. Yüzünüzü nereye döndürseniz Allah'ın yüzü oradadır *(ve lillâhilmaşriku velmagribu feeynemâ tüvellu fesemme vechullah)*». Bu demektir ki, Allah her yerde hâzır ve nâzırdır, eşdeyişle Allah'ın bulunmadığı hiçbir yer yoktur. *Allah* kavramı üstünde bir inceleme yayımlamış olan değerli Doğubilimci D. B. Macdonald şöyle demektedir: «Peygamber, hiçbir şey yokken Allah'ın varolduğunu tereddütsüz söylerdi. Fakat da-

ha sonra ortaya çıkan kimi fırkaların iddia ettikleri gibi *yalnız Allah vardır* demeye kadar gider miydi, bunu bilmiyoruz. Bu düşünce, ince bir üslûb içinde, Allah'ı bütün varlıkların üstüne çıkarmak için ona makbûl görünmüş olmalıdır. Kaldı ki Peygamber kimi sözleriyle Allah'ın mutlak varlığını öylesine bir güçle dilegetirmişti ki bu sözler daha sonra İslâmda ortaya çıkan *vahdet-i vücûd* anlayışının gelişmesini açıklamaya bol bol yeter. Bu durum, her nedense Peygamber üstünde çok derin bir etki yapmış olan *Allah'ın yüzü* (Vach Allah) deyiminden ötürü ortaya çıkar. Kur'anda sık sık geçen *yüz* (Vach) sözcüğü insan için kullanılınca (örneğin, II/106, III/18, IV/124, VI/79, X/105, XXX/29, 42; XXXI/21, XXXIX/25) *nefs* ve *zât* anlamlarına gelir, belki arapçanın bu özel ağız deyiminin kaynağı da bu anlamda bulunabilir. Ama sözcük Allah için kullanıldığında *zâtullah* (Allah'ın kişiliği) anlamına geldiği kesindir. Nitekim insanlar bütün işlerini *vechulah* aşkıyla yaparlar (II/274, XIII/22, XCII/20), Allah'ın vechini isterler *(yuridunâ;* VI/52, XVIII/27, XXX/37, 38), Allah'ın vechi uğrunda hareket ederler (LXXVI/9). Sonra önemli inaklar gelir: *Doğu ve Batı Allah'ındır, nereye dönerseniz işte orada veçhullah vardır* (II/109). Gerçekte bu âyet yukarda da söylediğimiz gibi II/115'tir. Macdonald'ın verdiği âyetleri Kur'anda araraanız onun gösterdiklerinden biraz yukarlarda ya da biraz aşağılarda aramalısınız. Batılıların ellerinde bulunan Mushaf'lardaki âyet numaraları her zaman bizimkilere eş düşmez. O.H.), *Vechullah' tan başka her şey yok olur* (XXVIII/88), *yeryüzünde ne varsa ölümlüdür, yalnız Allah'ın vechi ölümsüzdür* (LV/26). Bütün bu âyetlerdeki *vech* (yüz) sözcüğü, anlamından hiçbir şey yitirmeksizin, *zâtulah*'la değiştirilebilir (eşdeyişle, *vechullah*'la *zâtullah* aynı anlamda kullanılabilir demek istiyor. O.H.). Daha sonra tasavvufçular kuramlarını bu deyimin üstüne kurmuşlardır. Yorumcuların yaptıkları açıklama şöyledir: Allah'tan başka her şey *mümkinülvücûd*'dur, yalnız Allah *vâcibülvücûd*'dur. Bundan ötürü yaratılmış olan bütün varlıklar *ma'dûm*' la nitelendirilebilirler» (Bu parçayı *İslâm Ansiklopedisi*'nin I. cildinin 365-66. yapraklarından olabildiğince özleştirerek hiç kısaltmadan aktardım. O.H.). Evrende Tanrı'dan başka hiçbir varlık bulunmadığını ilerisüren ve Macdonald' ın deyimiyle «yalnız Allah vardır» diyen vahdet-i vücûd anlayışı İslâm dini açısından bu temellere dayanır. Gerçekte bu savın kaynağı Antik felsefenin doğatanrıcılık anlayışıdır. Parmenides, Zenon ve Stoacıları, Platon, Plotinus ve Yeniplatoncularından günümüze gelinceye dek birçok düşünürlerin dilinde birçok biçimler almış bulunan bu inancın temel düşüncesi doğasıyla, insanıyla evrenin *tek*'liği savıdır. Dinsel alanda inanca dönüşen bu spekülâtif varsayıma göre her şey, tek şeydir. Ayrılıklar görünüştedir, öz birdir. İslâmsal *vahdet-i vücûd* anlayışı bu özü Tanrı'ya bağlar. Bir çeşit Hegelci tasarımla Tanrı'nın doğalaştığını ve sayısızca çeşitlendiğini, çeşitli varlıklar hâlinde meydana çıktığını ilerisürer. İslâmsal varsayımda olduğu gibi bu bir *yaratma* değil, bir *belirme* (tezâhür etme, zâhir olma, görünme)'dir. Tanrı ot olarak görünür, böcek olarak görünür, yıldız olarak görünür, insan olarak görünür. Her şey Tanrı'dır. Demek ki *yaratan* ve *yaratılan* (Hâlik ve mahlûk) yoktur, sadece Tanrısal bir varlaşma vardır. Bu inanç, insanlar için gerek yaşarken ve gerek ölüm ötesini tasarımlarken büyük bir avuntudur. Yaşarken insanı bunaltan yalnızlık duygusu ortadan kalkar, ölüm tasarımıysa tümüyle yok olur. Ölüm yoktur, biçimden kurtulup tüm öze dönme vardır. Görüldüğü gibi bu mantıktan yola çıkılınca Hallac Mansur gibi *ben Tanrı'yım* (Enelhak), şiîlerin bir bölümü gibi Hz. *Ali Tanrı' dır*, yezîdîler gibi *şeytan Tanrı'dır*, dürzîlerin bir bölümü gibi Fâtımî halîfesi *Hâkim Biemrillâh Tanrı'dır* demek olanaklıdır, çünkü evrende Tanrı'dan başka hiçbir şey yoktur ve Macdonald'ın deyimiyle «yalnız Tanrı var»dır. Ger-

çekte bu kurgular (spekülâsyonlar) Tanrı'yı küçültmek için değil, tam tersine, Tanrı'yı yüceleştirmek ve O'ndan başka hiçbir şey bulunmadığını dilegetirmek için ilerisürülmüştür. Mansur *eneallah* derken kendisini Tanrılaştırmamakta, tam tersine, kendisini yok saymakta, eşdeyişle, kendisini *Tanrı'da yoketme* (Fenâ filâh)'ktedir. Bununla birlikte bütün gizemciler (mutasavvıflar) vahdet-i vücûd anlayışında bu sava katılmazlar, hattâ şiîlerle şiî-bâtınîlerin ilerisürdükleri bu savları sapkınlık sayarlar. Sünnî gizemcilerin daha ılımlı bir vahdet-i vücûd anlayışları vardır. Onlara göre *Kasas* sûresinin son âyetinde (88. âyet) «her nesnenin yok olacağını ve yalnız Allah'ın kalacağını» bizzat yüce Tanrı buyurmuştur. Demek ki evrende Tanrı'dan başka hiçbir şey yoktur, evren Tanrısal varlığın (Vücûd) tekliği (Vahdet)'dir, *vahdet-i vücûd* deyimi sâdece bu gerçeği dilegetirir. Evren yoktu, onu Tanrı (Hâlik) varetti (Mahlûk) ve bir gün onu gene yokedecektir, evrenin şimdilik varbulunması hiçbir şeyi değiştirmez, ilksiz ve sonsuz olan varlık (Vücûd) yalnız (Vahdet) Tanrı'dır. Şeriata tümüyle bağlı olan tasavvufçular, vahdet-i vücûd'un bu ılımlı biçimini bile hoşgörmezler. Örneğin Halep'li mutasavvıf Abdülkadir İsâ, *Tasavvufî Hakikatlar* adlı yapıtında (Ahmet Serdaroğlu çevirisi, tarihsiz, Ankara, Yeni İlâhiyât Kitabevi, s. 309) şöyle demektedir: «Ne türlü olursa olsun, sûfî'ye yaraşan bu gibi şüphe uyandıracak, anlaşılması zor, üstü kapalı sözlerden kaçınmaktır». *Bk.* Tasavvuf, Vahdet, Allah, Müslümanlık.

VAHHÂB — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük anlamında *çok bağışlayan* (Hibe eden) demektir ki Tanrı adı olarak da *çeşitli nîmetleri her zaman bağışlayan* olarak yorumlanmıştır. *Bk.* Esmâ, Müslümanlık.

VAHHÂBÎLİK — Hanbelî mezhebinin aşırı bir anlayışta uzantısı olan dinsel -siyasal tarikat... XVIII. yüzyılda Arabistan'da Abdülvehhab bin Muhammet tarafından kurulmuştur. Kısa zamanda dinsel-siyasal bir akım hâline dönüşerek hemen bütün Arabistan'ı kaplamış ve Osmanlı İmparatorluğu'nu bir hayli uğraştırmıştır. Vahhâbîler gerçekte sünnî inanca bağlıdırlar. Ne var ki Tanrı' ya araçsız tapılacağı kanısındadırlar. Bundan ötürü Peygamberden yardım istemeyi, evliyâları yüceltmeyi, türbe yapmayı, mum dikmeyi, her türlü adağı, ölüleri ziyâret etmeyi ve tespih çekmek gibi her türlü İslâmsal gelenekleri yasaklamışlar ve kendilerinin dışındaki bütün müslümanları kâfir sayarak öldürülmelerini öğütlemişlerdir. Bu yüzden Vahhâbîler eliyle pek çok sünnî öldürülmüştür. *Bk.* Hanbelîlik.

VAHHÂBİYYE — *Bk.* Vahhâbîlik.

VÂHİD — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük anlamında *tek* demektir. Tanrı'nın bu adı *bir* anlamına gelen *ahad* deyimiyle de dilegetirilir. Tanrı adı olarak şöyle yorumlanmıştır: *Zâtında, sıfatlarında, işlerinde, adlarında, yargılarında asla ortağı ya da benzeri bulunmayan. Bk.* Esmâ, Ahad, Müslümanlık.

VÂHİDÎYYE — Kerrâmîliğin on iki kolundan biri... *Bk.* Kerrâmîyye.

VAHİY — Tanrı'nın buyruklarını peygamberlerine duyurması... Dilimize *yüreğe doğma* deyimiyle çevrilmiştir. Ermişler ve sanatçılar için kullanılan aynı anlamdaki *ilhâm* deyiminden ayrılır. Bundan ötürü *vahiy* anlamında *peygamberin ilhâmı* da denebilir. Arapçada *vahyedilen şey*'e *tenzîl* ve *vahyetme* ya da *vahiy indirme*'ye *inzâl* denir. Kur'anda *şeytanın ilhâmı*'nı dilegetirmek için *visvâs* (Vesvese) deyimi kullanılmıştır. Tanrı bizzat kendi sesi ve sözüyle sâdece Hz. Âdem, Hz. Mûsâ ve Hz. Muhammed (Göğe çıkışında)'le konuşmuştur, bunun dışında buyruklarını meleği Cebrâil aracılığıyla *vahiy* etmiştir. Tanrı'nın vahyi bütün peygamberlere yapılmıştır, *Enbiyâ* sûresinin 7. âyeti şöyle der: «Biz senden önce de kendilerine vahyettiğimiz erkek peygamberler gön-

dermiştik». İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'e ilk vahyin nasıl geldiğini Hz. Ayşe şöyle anlatmaktadır: «Allah'ın elçisinin vahiy başlangıcı uykuda rüyâ görmekle olmuştur. Hiçbir rüyâ görmezdi ki sabah aydınlığı gibi açık olmasın. Ondan sonra yüreğine yalnızlık sevgisi gelmiştir. Artık Hira'daki mağarasında yalnızlığa çekilir, sayısı belli gecelerde tapımla uğraşırdı. Azığı bitince Hatice'nin yanına döner, bir o kadar daha azık alıp gene mağaraya giderdi. Bir gün Hira mağarasında ona *Kur'an* geldi, bir melek gelip ona *oku* (İkrâ) demiş. O da korku içinde: Ben okumak bilmem, diye karşılık vermiş (İslâm tarihleri bunun bir kumaş parçası üzerine yazılı bulunan *Alak* sûresinin *Yaratan Rabbinin adını anarak oku* diye başlayan ilk âyetleri olduğunu bildiriyorlar. Olay 611 yılının Ramazan ayında Kadir gecesi olmuş. O.H.). Bunu bana Allah'ın elçisi şöyle anlattı: O zaman melek beni alıp tâkatim kesilinceye kadar sıktı. Sonra bırakıp gene *oku* dedi. Ben de ona, ben okumak bilmem, dedim. Sonra beni gene tutup ikinci kez tâkatim kesilinceye kadar sıktı, gene *oku* dedi. Beni üçüncü kez sıkıştırdıktan sonra bırakıp *Yaratan Rabbinin adını anarak oku* dedi. *O ki insanı bir kan pıhtısından yarattı. Oku. Senin Rabbin vergisi bol olandır. Kalemle yazmayı öğretti. İnsana bilmediklerini öğretti (Alah* sûresinin ilk altı âyeti. O.H.). Bunun üzerine Allah'ın elçisi korkudan titreyerek evine dönmüş ve Hatice'ye: Beni ört, beni ört, demiş. O da korkusu geçinceye kadar mübârek bedenini sarıp örtmüş. Daha sonra olup biteni Hatice'ye anlatmış ve: Kendimden korktum, demiş. Hatice şu karşılığı vermiş: Öyle deme. Allah'a yemin ederim ki Allah seni hiçbir zaman utandırmaz. Çünkü sen akrabâna bakarsın, işini göremeyenlerin işini yüklenirsin, konuk ağırlarsın, hak yolunda çıkan olaylarda halka yardım edersin. Bundan sonra Hatice, Allah'ın elçisini alıp amcasının oğlu Varaka bin Nevfel'e götürmüş. Varaka hıristiyan olmuş bir okuryazardı, İbrânîce de bilirdi. Kocamış ve gözleri kör olmuştu. Allah'ın elçisi başına gelenleri anlatınca: O gördüğün Allah'ın Mûsâ'ya da verdiği *nâmus,* yâni *vahiy*' dir, demiş (*Nâmus* Yunanca *yasa* anlamına gelen *nomos* deyiminin arapçalaştırılmışıdır, Arapçaya Yunancadan geçmiştir, *Mûsâ*'nın kitabı *Tevrat* eşdeyişle *Tora* da İbrânîce *yasa* demektir. Görüldüğü gibi Varaka *vahiy* deyimini *yasa* anlamında kullanıyor, bu anlamda deyim bizzat *Kur'an*'ı da dilegetirebilir. O.H.). Sonra da şunları eklemiş: Keşke genç olsaydım da kavminin seni çıkaracakları güne kadar yaşayabilseydim. Allah'ın elçisi: Onlar beni yurdumdan çıkaracaklar mı ki? diye sormuş. Varaka: Elbette çıkaracaklar, demiş, kendisine vahiy gelmiş hiç kimse yoktur ki düşmanlığa uğramasın.» Hz. Ayşe şu hadîsi de anlatıyor: «Hişâm'ın oğlu Hâris: Ey Allah'ın elçisi, vahiy sana nasıl geliyor? diye sormuştu. O da şöyle buyurdu: Kimi zaman çıngırak sesi gibi gelir ki bana en ağır geleni de budur. Bu durumdan açılır açılmaz meleğin bana söylediğini iyice bellemiş olurum. Kimi zaman da melek bana bir insan biçiminde görünür, benimle konuşur, ben de söylediklerini bellerim.» Hz. Ayşe şunu da anlatıyor: «Allah'ın elçisini çok soğuk bir günde kendisine vahiy inerken gördüm. O durum geçince şakaklarından şakır şakır ter akıyordu.» Bir ara vahiy kesilmiş ve Hz. Muhammed buna çok üzülmüştü. İslâm tarihleri onun bu yüzden kendisini öldürmeyi bile düşündüğünü yazıyorlar. Uzun bir aradan sonra vahyin yeniden nasıl gelmeye başladığını da Abdullah oğlu Câbir şu hadîsinde anlatıyor: «Allah'ın elçisi vahyin gelişinden sözederken şöyle buyurdu: Bir gün yürürken birdenbire gökten bir ses duydum. Başımı kaldırdım, bir de baktım ki Hira'da bana gelen melek yerle gök arasında bir kürsü üstüne oturmuştu. Korkup eve döndüm, Hatice'ye: Beni ört, dedim. Bunun üzerine Efendim (Rabbim) olan Allah'u Taâlâ: *Ey örtüsüne bürünen, kalk da korkut. Efendini ulula. Kendini arıt. Kötülükten sakın,* buyurdu (Bu sözler Müdessir sûresi-

nin ilk beş âyetidir. O.H.). Bundan sonra vahiy bana ısındı, birbirinin peşinden gelmeye başladı.» İslâm tarihlerinin bildirdiğine göre vahyin kesilişi üç yıl sürmüştür, eşdeyişle üç yıl kadar bir süre Hz. Peygamber yüce Tanrı'dan hiçbir buyruk almamıştır, bu uzun süre yukardaki hadîste de bildirildiği gibi *Müdessir* sûresinin ilk âyetlerinin inmesiyle son bulmuştur. Kur'anın ilk inen sûrelerinde vahyin bütün *yeryüzü*'ne yapıldığı bildirilmektedir, örneğin *Zilzâl* sûresinin 1-5. âyetleri şöyle der: «Yeryüzü sarsılınca, ağırlıklarını dışarıya atınca, insan buna da ne oluyor böyle? deyince, o gün yeryüzü başından geçenleri anlatacak, çünkü Rabbi ona böyle vahyetmiştir *(bienne rabbeke ehvâlehâ)*». Tanrı meleklerine de vahyeder, *Enfâl* sûresinin 12. âyeti şöyle der: «Hani Rabbin meleklere vahyetmişti *(iz yuhiy rabbike ilelmelâiketi)*». *Şûrâ* sûresinin 51. âyetinde Tanrı'nın hiçbir insanoğluyla doğrudan doğruya konuşmadığı bildirilmektedir: «Allah hiçbir âdemoğluna doğrudan doğruya söz söylemiş değildir. Yalnız gönle bildirerek (vahyederek) ya da kendini göstermeden ya da bir elçi (peygamber) göndererek dilediğinin gönlüne bildirdiği olmuştur», bu âyetten aracısız konuştuğu Hz. Âdem, Hz. Mûsâ ve Hz. Muhammed'le de onlara kendini göstermeden konuştuğu anlaşılmaktadır, yorumcular bu görüşmelerin bir *perde arkasından* yapıldığını söylerler (*Bk.* Rü'yet, Len terânî, Ridâ). Kur'anın vahyi Hz. Muhammed'edir, *Ra'd* sûresinin 30. âyeti şöyle der: «Böylece biz seni öyle bir topluluğa gönderdik ki kendilerinden önce birçok topluluklar gelip geçmiştir, sana vahyettiğimiz Kur'anı onlara okuyasın diye». Vahyin amacı da *En'am* sûresinin 19. âyetinde şöylece bildirilir: «Bana bu Kur'an, gelecekteki tehlikeleri anlatarak sizi uyarmam için vahyolundu». *Vahiy* deyimi Kur'anda, bu temel anlamının dışında da, şu anlamlarda kullanılmıştır: 1. *Bilim, Âli İmran* sûresinin 61. âyeti şöyle der: «Sana bilim ulaştıktan sonra da», 2. *Hikmet* (Felsefe), *İsrâ* sûresinin 39. âyeti şöyle der: «İşte bunlar Rabbinin sana vahyettiği hikmettir», 3. *Hidâyet* (Yolgösterme), *A'raf* sûresinin 52. âyeti şöyle der: «Onlara indirdiğimiz Kitap bir yolgöstericidir», 4. *Şifâ* (İyileştirici,) *Fussilet* sûresinin 44. âyeti şöyle der: «Onlara de ki: Kur'an inananlar için bir hidâyet, bir şifâdır», 5. *Nûr* (Işık), *Nisâ* sûresinin 174. âyeti şöyle der: «Size apaçık bir nûr indirdik». Hz. Peygambere, yukarda aktardıklarımızın dışında da, nasıl vahiy geldiği yolunda pek çok hadîs vardır. Bunların en ilginçlerinden biri de Abdullah bin Ömer'in naklettiği şu hadîstir: «Mâdensel bir cisme vurulduğunda çıkan sesler gibi sesler işitiyorum, susup dinliyorum, ama her seferinde o kadar acı duyuyorum ki öleceğimi sanıyorum». Ahmed bin Hanbel de onun vahiy geldiği kimi zamanlarda bayıldığını (Subât) nakletmektedir (*Bk.* VI, 103). Ünlü yazıcısı Zeyd bin Sâbit de şunu anlatıyor: «Peygamberin yanında bulunduğum bir sırada onu *sekîne* kapladı (*Bk.* Sekîne). Diziyle benim dizimi öyle bir bastırdı ki kırılacak sandım. Kendine gelince şöyle dedi: Yaz. Ben de *Nisâ* sûresinin 97. âyetini böylece yazdım». Bu konunun bilginleri Hz. Muhammed'e gelen vahiylerin her zaman Kur'ana konulmak üzere gönderilmediğini (eşdeyişle, Kur'anın bir âyeti olmadıklarını), kimilerinin de Hz. Peygamber tarafından hiç kimseye söylenmediğini (tebliğ edilmediğini) özellikle vurguluyorlar. *Bk.* Muhammed, Peygamber, Kur'ân, Nüzûl.

VAHY — *Bk.* VAHİY.

VAHY-İ MÜNZEL — Kur'an... *Gökten yere inmiş Tanrı bildirisi* anlamındadır. *Münzel* sözcüğü arapça *yere inmiş* anlamına gelen *nüzul* sözcüğünden türetilmiştir. *Bk.* Vahiy, Kur'ân.

VAHY-İ NEBÎ — Peygamber Hz. Muhammed'e bildirilen Kur'an... *Bk.* Vahy-i vasî, Vahiy, Nebî.

VAHY-İ VASÎ — Peygamber Hz. Muhammed'in amcasının oğlu Hz. Ali'ye

Tanrı tarafından yapılan bildiri... Şiîlerce Hz. Ali, Peygamberin *vasî*'si sayıldığından ona da Tanrı tarafından bildiri gönderildiğine inanılır. Ne var ki şiî inançlarına göre Hz. Peygamber, kendisine *vahiy* getiren meleği görür, *vasî* görmez. *Vasî* sözcüğü *bir ölünün dileklerini yerine getirmekle görevli kişi* anlamındadır. *Bk.* Vahiy, Şia.

VAIZ — Dinsel öğüt... Arapça *va'z* deyimi, din açısından öğütsel konuşmaları dilegetirir. Bu konuşmaları yapana da *vâiz* denir. Özellikle Ramazan ayının bütün günleriyle her haftanın Cuma günlerinde büyük câmilerde verilir. Amacı halka dini öğretmektir, dinle ilgili olarak hemen her konudan sözedilebilir. Ebû Vâkid el-Leysî şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimiz câmide ashâbına vaız ederken mescide üç kişi girdi. Biri safta boş yer bulup oturdu, ikincisi safın arkasında bir yere ilişti. Üçüncüsü biraz bakındıktan sonra geri dönüp gitti. Peygamberimiz şöyle buyurdu: Şu üç kişinin durumundan size bilgi vereyim mi? Biri Allah'a sığındı, onu Allah yerleştirdi. Öteki utanarak geride oturdu, Allah da ona karşılığını verdi. Üçüncüsü kalmak istemedi, Allah da onu feyzinden yoksun bıraktı». *Bk.* Hutbe.

VAÎDÎYYE — Cennet ya da cehenneme gidileceğinin dünyada bilinebileceğini savunan görüş... Bu görüşün karşıtı Mürcie tarafından savunulmuştur. Mürcie'ye göre cennet ya da cehennemden hangisine gidileceği dünyada bilinemez, bunu âhiret gününe bırakmak gerekir. *Bk.* Mürcie.

VÂİZ — *Bk.* VAIZ.

VAKFE — Hacı adaylarının belli yerlerde durma yükümlülüğü... Sözcük anlamında *durak* demektir. Arafat'ta vakfe, haccın iki temelinden (rüknünden) biridir. Hacı adayları Kurban Bayramı'ndan önceki arefe gününün zevâl vaktinden (gün ortasından, öğle vaktinden) Kurban Bayramı'nın fecrine kadar (gün ağarıncaya kadar), bir an için bile olsa, Arafat'ta bulunmak zorundadırlar. Bulunmazlarsa (vakfe yapmazlarsa) hacı olamazlar, eşdeyişle hacları geçerli olmaz. Arafat'ta gündüz vakfe yapanların vakfeyi güneş batıncaya kadar sürdürmeleri de vâcibdir. Ayrıca Müzdelife'de vakfe yapmak da haccın vâciblerindendir. Zilhicce ayının sekizinci günü de Mekke'den Minâ'ya çıkmak ve geceyi orada geçirmek sünnettir. Arefe günü güneş doğduktan sonra Minâ'dan Arafat'a çıkmak ve güneş battıktan sonra Arafat'tan Müzdelife'ye hareket etmek ve bayram gecesini Müzdelife'de geçirmek, bayram sabahı Müzdelife'den Minâ'ya gelip kurban kesme günlerinde Minâ'da kalmak da sünnettir. Bu son sayılanlar her ne kadar haccın zorunlu iki vakfesinden (Arafat ve Müzdelife) değilseler de Hz. Peygamber tarafından yapıldıkları için müstehâbdırlar, yapılmaları gerekir. *Vakfe* deyimi *bir yerde bulunma* anlamında kullanıldıkta, zorunlu olmamakla birlikte, bu sünnetler de vakfe sayılabilirler. *Bk.* Hac, Arafat, Müzdelife, Vâcib, Sünnet, Müstehâb, Umre.

VÂKIA — Kur'anın elli altıncı sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 96 âyettir. Arapça *vâkı'a* deyimi *olay* (vak'a) demektir. Sûrenin 1. âyeti «O olay olduğu zaman (O vak'a vukua gelince: *İzâ vaka'atilvâkı'a)*» deyimiyle başladığından bu adla anılmıştır. Sözü edilen olay, kıyâmet olayıdır. Bunu kâfirlerin bu dünyada karşılacakları *azâb günü* olarak yorumlayanlar da vardır. Hz. Peygamberin elçilikle görevlendirilmesinin ilk yıllarında inen bir sûredir, bununla birlikte 81 ve 82. âyetlerinin Medîne'de indiği de söylenir. Bu sûreyi Hicaz ve Şam'lılar 99, Basra'lılar 97, Kûfe'liler 96 âyet sayarlar. Bu sûre cennete gidecek müslümanları ikiye ayırmaktadır, 10. âyet şöyle der: «İyilik işlemede ileri olanlar karşılıkça da ileri olacaklardır». Sûrenin 13-14. âyetlerinin daha sonra inen 39-40. âyetleriyle yürürlükten kaldırıldığını (neshedildiği-

ni) ilerisürenler de vardır. Olay şudur, 13-14. âyetler cennetlikleri tanımlarken şöyle der: «Bunların birçoğu eskilerden, birazı da sonrakilerdendir». Hz. Peygamberin bir hadîsinde bunun ne demek olduğu açıklanmaktadır: «Hz. Âdem'den bize kadar gelen ümmetler bir cemâat, benden sonra kıyâmet gününe kadar olan ümmetim de bir cemâat olacak». Yukardaki âyetler indiği zaman Hz. Ömer' in çok üzüldüğü ve Hz. Peygambere şöyle dediği anlatılır: «Ey Allah'ın elçisi, sana inandık, ama kıyâmet günü kurtulanlarımız gene de azınlıktaymış». Bildirildiğine göre (*Bk.* Vâhidî, *Asbâb al -Nüzûl,* Kahire 1315, s. 229) bundan bir yıl sonra Hz. Peygamber: «Ey Ömer, demiş, işte söylediğin konuda Allah'tan yeni âyetler geldi», bu âyetler 39-40. âyetlerdir ki şöyledir: «Bunlardan birçoğu eskilerden, birçoğu da sonrakilerdendir». Hz. Ömer bunu duyunca çok sevinmiş ve Allah'a şükretmiş. *Bk.* Nesh.

VAKIF — İslâm topluluğuna yararlı olacak bir hizmetin sürekli olarak yapılabilmesi için bir müslümanın belli koşullarla bıraktığı mülk ya da para... Sözcük anlamında *durdurmak* (Tevakkuf ettirmek. *Bk.* Vakfe) demektir. Kuzey Afrika'lılar buna *hubus* dediklerinden bu kurumun adı Fransızcaya da *habous* biçiminde geçmiştir. Vakıf yapana *vâkıf,* bunu saptayan sözleşmeye *vakfiye* denir. İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe *vakf'ı* şöyle tanımlamaktadır: «Bir kimsenin sâhibolduğu bir taşınmaz malın gelirlerini ödünç verme biçiminde (âriyeten) yoksullara ya da İslâm toplumunun dinsel ve toplumsal gereksinimlerine tahsisi sözleşmesidir ki malın mülkiyeti vakfı yapanda kalır, vakfı yapan bu sözleşmeyi her zaman bozabilir ve malını dilediği gibi kullanabilir, onun ölümünden sonra da bu hak mirasçılarına geçer». Bununla birlikte öğrencilerinden kimileri vakfı «kul mülkiyetinin Allah'ın mülkiyetine geçmesi» olarak tanımlamışlardır. İbn Ömer şu hadîsi nakletmektedir: «Babam Ömer, Hayber topraklarındaki ünlü bahçesini sadaka olarak bağışlamak (tasadduk etmek) istiyordu. Peygambere ne yapması gerektiğini sormuştu. Peygamberimiz şöyle buyurdu: Mülkünü vakıf yoluyla sadaka et ki satılmasın, hibe edilmesin, mirasçılara kalmasın, ancak gelirleri ya da ürünleri hayır işlerine harcansın». İbn Ömer, Hz. Peygamber zamânında yapılmış olan ilk vakfın bu olduğunu söyleyerek şöyle diyor: «Babam da böyle yaptı. O bahçenin ürünleri hak yolunda vuruşanlara, köle azatlanmasına, konuklara ve yolculara, yolda kalmışlara, yoksullara, hısım akrabâdan muhtaç olanlara, bahçeyi işleyenlere, yönetenlere harcandı». Bir vakfı yönetenler de benzerlerinin aldıklarını geçmemek, ürünü ambarlarına koymamak ve kendilerine mal etmemek koşuluyla o vakıftan yararlanabilirler. Daha sonra ashâb da Hz. Ömer'in bu vakfına bakarak vakıflar yapmışlardır, «vakıf yapanın koyduğu koşullar Allah'ın buyruğu gibidir» kuralı bu hadîsten çıkarılmıştır, eşdeyişle vakıf yapanın koyduğu koşullar sanki Tanrı ya da Peygamber buyruğuymuş gibi (âyet ya da hadîs gibi) uygulanmıştır. Vakfı bırakanın o vakfı yönetmesi ya da denetlemesinin câiz olup olmadığı İslâm hukukunda bir hayli tartışılmıştır. İmam Mâlik'e göre vakfı bırakanın onu yönetmesi ya da denetlemesi câiz değildir, çünkü vakfı kendisine yapmış gibi olur ve zamanla o malın vakıflığı unutulur, böyle bir durumda vakfı sağlığında kendisinin ve öldüğünde mirasçılarının diledikleri gibi kullanmaları tehlikesi vardır. Mâlikîlik dışındaki mezheplerse bunu câiz görmüşlerdir. Hattâ Ebû Yûsuf'a göre malını kendisine vakfedenin vakfı da sahihtir (geçerlidir). Bir yetîmin malını yönetenlerin o maldan ücreti kadar yararlanmasının câiz olduğu da böylelikle saptanmıştır. Ebû Hüreyre de Hz. Peygamberin şöyle dediğini naklediyor: «Vârislerim malımdan bir şey bölüşmesinler, kalacak malımdan eşlerimin nafakaları ve halîfelerimin ihtiyaçları için harcanır, artanı da vakıftır ve hazîneye kalacaktır». O çağın terminolojisinde *sadaka* deyimi de *vakıf* anlamında kulla-

nılıyordu. Peygamberin eşlerinin onun ölümünden sonra evlenmeleri *Ahzâb* sûresinin 6-53. âyetleriyle yasaklanmış olduğundan bakımları yaşamları süresince Hz. Peygamberin yaptığı bu vakıftan sağlanmış ve kendilerine hırka, kılıç vb. gibi (örneğin kızı Hz. Fatma'nın isteyip de alamadığı Fidek hurmalığı gibi) hiçbir mal verilmemiştir. Vakıf değerlendirilebilir mi? Eşdeyişle, vakıf paralarından fâiz alınabilir mi? sorusu da şu hadîse dayandırılmıştır. Ebû Hüreyre naklediyor: «Hayber halkından zekât ve öşür toplayan memûr Cenîp denilen çok üstün nitelikli (çevirici *ekstra* deyimini kullanıyor. O.H.) bir hurma getirince Peygamberimiz: Bütün Hayber'in hurması böyle midir? diye sordu. Memûr: Hayır, bu en iyisidir, dedi, biz bunun bir ölçeğini iki ve iki ölçeğini de üç ölçekle değiştiriyoruz. Bunun üzerine Peygamberimiz şöyle buyurdu: Öyle yapmayın, hepsini parayla satın, hurmaları da parayla satın alın». Vakıf paralarından fâiz alınması bu hadîse dayandırılarak bir zamanlar Peygamberin öğütlediği gibi *devr-i şer'î* adı verilen bu işlem yapılmıştır. Yukarda değindiğimiz gibi *sadaka* deyimiyle birlikte *yararlandırma* (faydalandırma) deyimi de o çağda *vakıf* anlamında kullanılıyordu, Enes şu hadîsi naklediyor: «*Değerli mallarınızdan sadaka vermedikçe hiçbir iyiliğe ulaşamazsınız* âyeti inince Ebû Talha ayağa kalkıp: Ey Allah'ın elçisi, benim en değerli malım, içinde bostan kuyusu bulunan Beyruha adlı bahçemdir, onu buyruğunuza bırakıyorum, nasıl isterseniz öyle yapın, dedi. Peygamberimiz şöyle buyurdu: Bak hele, o kârlı maldır, onu akrabâlarına vakfet, yararlansınlar». Ebû Yûsuf'a göre vakıf *vakfettim* sözüyle gerçekleşir ve o mal vakfedenin mülkü olmaktan çıkar. İmam Muhammed'e göreyse vakfın gerçekleşmesi malın bir *mütevelli* (Vakıf yöneticisi)'ye teslim edilmesine bağlıdır. Osmanlı düzeninde vakıf genellikle üç türlü yapılmıştır: 1. Gelirin tümünün vakfın amacına harcandığı *vakf-ı hayrî*, 2. Tüm gelirin vakfın temel amacına ulaşmadan önce vakfedenin ailesinin yararlandığı *vakf-ı ehlî*, 3. Tüm gelirin vakfı yapan ve ailesiyle hayır kurumları arasında paylaşıldığı *yarı aile vakfı*. Bu son iki biçimde vakfı yapanın soyu tükendiğinde vakıf birinci biçime dönüşür, eşdeyişle *hayrî vakıf* olur. *Bk.* Sadaka, Zekât.

VÂKIFÎYYE — İmâmîliğin Muhammet bin İsmail'i imam tanıyan bir kolu... *Durmak* anlamına gelen arapça *tevakkuf* sözcüğünden türetilmiştir. İmamlık zincirinde *İsmail'de duranlar* anlamındadır. *Bk.* İmâmîlik, İmam.

VAKİT — Bir işe ayrılması gereken süre... Arapça *vakt* deyimi *belli bir zaman parçası*'nı dilegetirir. İslâm terminolojisinde çok önemli bir terimdir, çünkü başta namaz olmak üzere belli tapımlar ancak belli zamanlarda yapılır ve o vaktin dışında yapılan kimi tapımlar geçersiz olur. Örneğin haccın geçerli olabilmesi için Arafat'ta vakfe yapma vakti, arefe gününün zevâlinden Kurban Bayramı'nın fecrine kadardır, bu belli vakit içinde vakfe yapılmazsa hac geçersizdir. Namaz vakitlerini geçirenler onları kazâ etmek zorundadırlar (*Bk.* Mikat, Kazâ). Güneşin doğduğu, tam tepede bulunduğu ve battığı vakitlere *vakt-i kerâhat* denir, bu vakitlerde namaz kılmak yasaktır. İslâmsal dilde *vakt* terimiyle yapılmış pek çok deyim vardır. Örneğin ikindi namazı zamanına *vakt-i asr*, Şâfiîlere göre sabah namazı zamânına *vakt-i fecr*, alaturka ya da *ezânî saat*'e *vakt-i gurûbî*, güneşin öğle ânından başlayan alafranga saate *vakt-i zevâlî*, savaş zamânına *vakt-i sefer*, namaz zamanlarına *vakt-i salât* vb. denir. Çoğulu *evkaat* deyimidir. Namazın belli vakitlerde kılınması farzdır, vakti içinde kılınmayan namazlar *edâ* edilmiş olmaz, *kazâ* edilebilir. İki farz, en güçlü bir özüre dayansa bile, asla bir vakitte toplanamaz. Bu konuda İslâm şeriatı sâdece hacılara şu iki yerdeki namazı bir vakitte toplamaya izin vermiştir: Arafat'ta kılınacak namaz öne alınarak bir vakitte toplanabilir, arefe günü Nemîre

mescidinde öğle namazının farzından sonra vakti girmeyen ikindinin de farzı kılınabilir. Bir de Müzdelife'deki namaz ertelenerek bir vakitte toplanabilir, yatsının farzıyla birlikte kılınabilir. Namazın belli vakitlerinde bile kimi durumlarda acele edilmesi ve kimi durumlarda geciktirilmesi müstahâb ya da kılınması mekrûh olan zamanlar vardır. Bunların tümü ilgili başlıklarında açıklanmış olmakla birlikte burada yineleyeceğim: 1. Sabah namazını gök aydınlanıncaya kadar geciktirmek müstehâbdır (çünkü güneş doğarken, eşdeyişle kerâhat vaktinde namaz kılınamayacağı gibi güneş doğduktan sonra da sabah namazı kılınamaz, vakti geçmiş olur, bundan ötürü de güneşin doğuşuna kadar kırk âyet okuyabilecek bir süre bırakılması öğütlenir, bu da bir kirlenme olursa yeniden abdest alınıp namazın vaktinde kılınabilmesi içindir). 2. Öğle ve Cuma namazlarını sıcaklık azalıp serinlik çıkıncaya kadar geciktirmek müstehâbdır, kışınsa bu namazları kılmakta acele etmek müstehâbdır. 3. İkindi namazını güneşin gözü kamaştırmayacak bir duruma gelmesinden biraz önceye kadar geciktirmek müstehâbdır. 4. Akşam namazının kılınmasında acele etmek müstehâbdır. 5. Yatsı namazını geciktirmek müstehâbdır. 6. Vitir namazını sabaha karşı (gecenin son üçte birinde) kılmak müstehâbdır (Ama uyanıp uyanamayacağından kuşkusu bulunanlar gecenin ilk üçte birinde ve yatsı namazından sonra kılmalıdırlar). Hz. Peygamberin kullandığı *acele edilmesi* deyimi, namazı *belli vaktin ilk yarısı*'nda kılmayı dilegetirir. Her namaz vaktinin bir başlangıcı ve bir de sonu vardır, bir namaz vakti ondan sonraki namaz vaktinin başladığı vakitte sona erer. Sâdece sabah namazıyla öğle namazı arasında bir *vakt-i mühmel* (eşdeyişle, sabah namazının vakti bittiği halde öğle namazı vaktinin henüz başlamadığı bir zaman süresi) vardır. Bilindiği gibi İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye göre (ki biz Türkler bu mezhebe bağlıyız) dikili olan herhangi bir şeyin gölgesi kendinin iki katı olunca öğle namazı vakti sona erer. Ne var ki Ebû Yûsuf ve Muhammed gibi kimi imamlar bu *asır vakti*'ni gölgenin bir katıyla sınırlamışlardır, eşdeyişle onlara göre öğle namazı bu vakit içinde kılınmalıdır, kılınmazsa geçersizdir (kazâ edilmesi gerekir). Bu anlayışta olanlar için öğle namazı vaktiyle ikindi namazı vakti arasında da bir *vakt-i mühmel* kalır. Hz. Peygamberin kullandığı *geciktirme* deyimi de namazı *belli vaktin son yarısı*'nda kılmayı dilegetirir. Namaz kılınması mekrûh olan vakitler de şunlardır: 1. Güneş doğarken namaz kılmak mekrûhtur. 2. Güneş tam tepedeyken namaz kılmak mekrûhtur. 3. Güneş batarken namaz kılmak mekrûhtur (Bu üç vakte *vakt-i kerâhet* denir. Bu vakitlerde farz, vâcib, sünnet, nâfile vb. gibi hiçbir namaz kılınamaz. Hattâ sabah namazı selâm verilip bitirilirken bile güneş doğuverirse namaz geçersiz olur, güneş bir mızrak boyu yükseldikten sonra kazâ edilerek yeniden kılınması gerekir. Bu vakitlerde cenâze namazı bile kılınamaz, okuma secdesi de yapılamaz. Sâdece güneş batarken ikindi namazının kılınabileceği, kerâhetin bu vakitte değil ikindi namazını bu vakte kadar geciktirmekte olduğu söylenmiştir. Ama en iyisi ikindi namazını da güneş batarken kılmamaktır). Kazâ edilmiş olan farz namazlar şu zamanlarda kılınabilir: 1. Sabah namazı vaktinde, 2. İkindi namazının farzının kılınmasından sonra güneş batıncaya kadar, 3. Güneş battıktan sonra akşam namazının farzını kılmadan önce (Ama bu zamanlarda nâfile namazı kılınamaz, kerâhat-i tahrimiye'yle mekrûhtur). Şu vakitlerde de namaz kılınması, vakit olarak değil, şer'î nedenlerle mekrûh sayılmıştır: 1. Hangi vakitte olursa olsun müezzin kaamet getirirken (Sâdece sabah namazının sünneti kılınabilir), 2. Cuma namazında hatip hutbeye çıktıktan sonra (Hutbeden önce Cuma'nın sünnetine başlamış olan namazını kesmeyip hemen bitirmelidir), 3. Bayram namazından önce evde ya da câmide, 4. Bayram hutbeleri söylenirken, 5. Bayram namazından sonra

câmide (Bayram namazından evine döndükten sonra iki rekât namaz kılmak müstehâbdır). Namaz vakitleri *mîkat* başlığında bütün ayrıntılarıyla ve orucun vakitleri de *oruç* başlığı altında bütün ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Vakit konusunda *hac* ve *umre* başlıklarına da bakılmalıdır. Gerçekte sözlüğümüzdeki pek çok başlıklarda *vakit*'le ilgili açıklamalar vardır, örneğin kurban kesmenin bile şeriatça saptanmış belli vakitleri vardır. Belli bir konuyla ilgili vakti bulmak için o konunun özel başlığına bakılmalıdır. Bütün bunların dışında duâların da en çok kabul edileceği, Tanrı katında onanacağı vakitler de vardır. Şu vakitlerde okunan duâların Tanrıca kabul edilecekleri bildirilmektedir: 1. Ezan okunurken edilen duâ, 2. Bayram arefeleri günlerinde yapılan duâ, 3. Ezanla kaamet arasında yapılan duâ, 4. Receb ayının ilk gecesi edilen duâ, 5. Şâban ayının on beşinci gecesi edilen duâ, 6. Bayram geceleri edilen duâ, 7. Cuma gecesi yapılan duâ, 8. Savaşta yapılan duâ, 9. Yağmur yağarken edilen duâ, 10. Gecenin son bölümünde, sabaha karşı edilen duâ, 11. Kur'anın tümüyle okunup bitirildiğinde (hatmedildiğinde) edilen duâ, 12. Kâbe'yi ilk gördüğünde okunan duâ, 13. Her farz namazın kılınışından sonra okunan duâ, 14. Cuma gününün belli bir saatine (bunun hangi saat olduğu bildirilmemiştir) rastlayan duâ. *Bk.* Mîkat, Namaz, Oruç, Hac, Umre, Kurban, Müstehâb, Mekrûh, Vâcib, Farz, Sünnet.

VÂKİYE SÛRESİ — *Bk.* MÜLK.

VÂLÎ — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük anlamında *başkalarına sözünü geçirten* (Velâyet eden) demektir. Tanrı adı olarak «evreni ve her an olupbiten olayları tek başına yöneten» anlamında yorumlanmıştır. *Bk.* Esmâ, Müslümanlık.

VALLAHİ — Allah için... Yalanı kapsadığında söyleyenin çarpılacağına inanılan bir yemin deyimidir. *Yüce Tanrı hakkı için* anlamında *Vallahilaziym* de denir. Halk arasında Allah'ın tanıklığını daha da güçlendirmek ve ettiği yeminin doğruluğuna inadırmak için şöylece üçlenir: *Valahi ve billâhi ve tallahi. Bk.* Yemin.

VARAKA BİN NEVFEL — İslâm öncesinin çok bilgili bir kişisi... Hz. Peygamberin ilk eşi Hz. Hatice'nin amcasının oğludur. Büyükbabaları bakımından Hz. Muhammed'le de kardeş çocukları olur. Mekke'lidir. İbrânîceyi de çok iyi bilen ve aydın bir kişi olan Varaka (535-614) hıristiyandı, müslüman olmamakla birlikte Hz. Peygambere ilk vahiy gelişinde onu yüreklendirmiş ve desteklemiştir (*Bk.* Vahiy). Kur'anda *hanîf* deyimiyle dilegetirilen, putataparlığı bırakıp İbrahim dinine bağlanan kişilerdendi. *Kitâb-ı Mukaddes*'i İbrânî harfleriyle yazarak arapçaya çevirmişti. Batılı incelemeciler, onun da Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önce peygamberliğe hazırlanan araplar arasında bulunduğunu ilerisürmüşlerdir. Hz. Muhammed onunla sohbet etmeyi sever ve sık sık onu görmeye gidermiş. İslâm incelemelerinde de onun bir sahâbe olduğu ilerisürülür ve Hz. Peygamberin onu rüyâsında cennet ırmakları arasında gördüğü yolunda hadîsler nakledilir. Onun müslüman olduğunu söyleyenler de vardır. Yaşamının sonlarında gözleri kör olan Varaka aynı zamanda güçlü bir ozandı. *Bk.* Vahiy, Hanîf.

VÂRİDÂT — Tasavvuf dilinde, yüreğe doğan dinsel düşünceler... Sözcük anlamında ekonomik bakımdan *gelirler* demektir, *gelen* anlamındaki *vârid* deyiminin çoğuludur. Ünlü Türk gizemcisi Simavna'lı Şeyh Bedreddin'in büyük yapıtı da *Kitâb-ül-Vâridât* adını taşır. *Bk.* Bedreddînîlik.

VÂRİS — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük anlamında *mirasçı* (Verâset sâhibi) demektir. Tanrı adı olarak «Tüm zenginliklerin, geçici sahipleri elleri boş olarak yokluğa döndüklerinde, varlığı sonsuzca süren gerçek sâhibi» anlamında tanımlanmıştır. Şiîler

de Hz. Ali'yi ve onun çocuklarını Hz. Muhammed'in peygamberlik açısından *vâris*'i sayarlar. *Bk.* Esmâ, Mirâs, Şiîlik, Vakıf.

VÂSILÎYYE — Mûtezile'nin ilk ve en büyük kolu... Bu kol, *Mûtezile* anlayışının da ortaya çıkmasını sağlayan Vâsıl bin Atâ'nın düşüncelerini izleyenleri adlandırır, Mûtezile deyimi de Hasan Basri'nin «Vâsıl bizden ayrıldı (itizâl etti)» sözünden türemiştir. Vâsıl bin Atâ'nın görüşlerini bu konunun uzmanları başlıca dört bölümde toplarlar: Büyük günah işleyen inanlı olmadığı gibi, kâfir de değildir, orta bir durumdadır, cehenneme gidecektir, ama cehennemdeki kâfirlerden daha üstün olacaktır. Tanrı'nın nitelikleri yoktur, Tanrı'da nitelikler bulunduğunu söylemek iki tâne Tanrı tanımak olur. İnsan kendi eylemini kendi yaratır, insan davranışlarını Tanrı'nın yönettiğini söylemek Tanrılık düşünceyle bağdaşmaz. Cemel olayına ve Sıffîn savaşına katılanlardan bir yanı hatâlı ve *fâsık*'tır (sünnîler her iki yanı da haksız bulmazlar ve müslüman sayarlar). Mûtezile hareketini bu dört görüşteki ayrılık başlatmıştır. *Bk.* Mûtezile.

VÂSÎ — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük olarak *geniş* demektir. Tanrı adı olarak da *geniş ve hoşgörülü* (Müsâadekâr) anlamında tanımlanmıştır. *Bk.* Esmâ, Müslümanlık.

VASÎ — Bir kimsenin ölümünden sonra onun dileklerini yerine getirmekle görevli kişi... Bâtınîler her peygamberin bir *zıt* (karşıt)'ı olduğuna inandıkları gibi bir de *vasî*'si olduğuna inanırlar. Bu inançlarına göre peygamber Hz. Âdem'in vasîsi Hz. Şit, peygamber Hz. Nuh'un vasîsi Hz. Sam, peygamber Hz. İbrahim'in vasîsi Melîk-us-Selâm, peygamber Hz. Mûsâ'nın vasîsi önce Hârun ve sonra Yuşe bin Nûn, peygamber Hz. İsâ'nın vasîsi Şem'un-us-Safâ, peygamber Hz. Muhammed'in vasîsi de Hz. Ali'dir. Taberî'nin ünlü *Tarih*'inde bildirdiği gibi (*Bk.* II, 534) *vasî* deyimi şiîlerce Hz. Peygamberin ümmetin yönetimini Hz. Ali'ye bıraktığını dilegetirmek için özellikle kullanılmıştır. Bundan ötürü Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma'dan başka bir eşinden olma oğlu Muhammed bin el-Hanefîye için de *al-Mehdî İbn al-Vasî* (Vasî'nin oğlu Mehdî) deyimini kullanmışlardır. Keysânîyye şiîliği bu anlayışla kurulmuştur. *Bk.* Zıt, Şiîlik, Bâtınîlik, Vasîyet.

VASÎYET — Bir kimsenin sağlığında öldükten sonra yapılmasını istediği şey... Aynı zamanda *bırakılan mirâs*'ı da dilegetirir. Vasiyetin yazılmış olduğu kâğıda *vasiyetnâme*, vasîyeti yerine getirmekle görevli kişiye ya da *vesâyet* (Yetîm ve küçük, akılca ya da bedence güçsüz bir kişinin hukukça sınırlanmış durumunda vasîlik) altında bulunanın malını yöneten kişiye *vasî* denir. İslâm dini mirâs ve vasîyet konularını düzenlemiştir. Buhârî *Sahih*'inde *vasiyetler bölümü* (Kitâb-ül-Vesâyâ)'ne bu konuda pek çok hadîs toplamıştır. Örneğin İbn Ömer şu hadîsi anlatmaktadır: «Bir müslümanın vasîyet edecek bir şeyi olsun da onu vasîyet olarak yazdırmasın, bu olamaz». Bir kimsenin malının üçte birini hayır işleri için vasîyet etmesi dört mezhebe göre de sünnettir. *Bk.* Mirâs, Vakıf, Vasî.

VAŞTİ — Yahudi inançlarına göre İran hükümdârı Ahasverus'un karısının adı... Tevrat içinde bulunan Ester'in kitabında adı anılır. Yahudilerin *Ahasverus* ya da *Ahaşveroş* adını verdikleri bu hükümdârın adı Batı kaynaklarında *Kserkses*'tir. *Bk.* Üzeyir.

VEBÂ — *Bk.* TAÛN.

VEBÂL — Bir günâhın öbürdünyaya gidinceye kadar süren sorumluluğu... Belli bir anlamda *günalı* deyimiyle eşanlamlıdır, bu anlamda sorumluluk öbürdünyaya da uzanır. Genellikle de *günah* deyimiyle anlamdaş olarak kullanılır, örneğin «bu işin vebâli vardır» denir, eşdeyişle, «cezâsını öbürdünyada çekersin» demektir. Vebâl altında kalma korkusu

İslâm dininin törebilimsel öğelerindendir. *Bk.* Günah.

VECÂ — Ağrı... Bedensel acıları dilegetirir. Hz. Peygamber ağrılar için birçok hadîslerinde çeşitli duâlar önermiştir. Bu hadîslerde bildirildiğine göre, bedenin ağrıyan yerini sağ eliyle sıvazlar (mesheder. *Bk.* Mesh) ve belli bir duâ okurmuş. Örneğin Osman İbn Sekafî şu hadîsi anlatıyor: «Müslüman olduğumdan beri vücûduma musallat olan ağrılardan Peygamberimize yakındım. Bana şöyle buyurdu: Sağ elini vücûdunun ağrıyan yerinin üstüne koy ve üç kez *Biismillâh* de. Yedi kez de şu duâyı oku: *Eûzü bi'izzetillâhi ve kudretihî min şerri mâ ecidü ve uhâzirû.* Dediğini yaptım, ağrılarım geçti». Bu hadîsin başka bir anlatımında da Hz. Peygamberin ağrıyan yeri üç kez meshettikten sonra şu duâyı okuduğu söylenmiştir: *Ezhibil be'se rabbi'ennâsi veşfi enteşşâfi lâ şifâa illâ şifâüke şifâun lâ yügadiru sukmen. Bk.* Sıhhat, Maraz, Hasta.

VECD — Kendinden geçiren coşku... *Vecit* de denir, aynı anlamda *cezbe* deyimi de kullanılır. Özellike tasavvuf deyimi olarak, *Tanrı aşkıyla erişilen coşku*'yu dilegetirir. Aynı anlamda, *dalma*'yı dilegetiren *gark* kökünden türetilen *istiğrak* (kendinden geçirip dünyayı unuttturan dalgınlık) deyimi de kullanılır. Aşırı dindârlıkla meydana gelen bu ruhsal durum sâdece İslâm tasavvufuna özgü değildir, bütün mistik inançlarda vardır. Örneğin Yunan Eleusis dininde bu duruma *ekstasis* (bilincin ortadan kalkması) ve *enthousiasmos* (insanın içine Tanrı'yı doldurarak coşması) denir. Dalgınlık durumundan ağzından köpükler saçarak kudurma durumuna kadar çeşitli dereceleri vardır. Örneğin Eleusis törenlerinde bu kudurma durumunda dağlara çıkıp buldukları hayvanları parçalayarak çiy çiy yerlerdi. İslâm tasavvufunda da dövünmeler, Rıfâîlikte olduğu gibi vücûda kızgın şiş saplamalar, abuk sabuk söylenmeler (şathiye) bu ruh durumunun ürünüdür. Kimi tasavvuf tarikatlerinde bu ruhsal durum, yapma olarak ve önceden hazırlanarak gerçekleştirilir. Mevlevîlikte olduğu gibi fırıl fırıl dönerek böylesine bir duruma ulaşma yöntemleri de vardır. *Bk.* Tasavvuf, Şathiye, Mecnun, Meczûb, Semâ, Mevlevîlik, Zühd, Çile.

VECH — *Bk.* VAHDET-İ VÜCÛD.

VED — Hz. Nûh çağında tapılan putlardan biri... *Nûh* sûresinin 23. âyeti şöyle der: «Ved, Süvâ, Yegus, Yeûk ve Nesr adlı putlarınızı bırakmayın dediler *(vedden ve lâ süvâan ve lâ yeguuse ve ye'uka ve nesrâ). Bk.* Put.

VEDÂ HACCI — İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in ölümünden önce yaptığı son hac... İslâmsal edebiyatta Hz. Peygamberin yaptığı bu son hacca *vedâ haccı* denir. Buhârî *Sahîh*'inin *Hacce-tül -vedâ* bölümünde Ebû Bekre'nin naklettiği şu hadîsi veriyor: «Peygamberimiz Kurban Bayramı günü Minâ'da vedâ hacında söylediği hutbede şöyle buyurdu: Zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığında olduğu gibi deverân eder. Yıl, on iki ay olarak geçmektedir. Bunun dördü harâm (yasak) aylardır. Üçü ard arda gelmek üzere Zilkaade, Zilhicce ve Muharrem'dir. Dördüncüsü Cemâziyelâhir'le Şâban arasında bulunan Mudar kabîlesinin saygı gösterdiği Receb ayıdır... İçinde bulunduğumuz bu ay Hangi aydır? Bizler ayını değiştirecek sanarak: Allah ve elçisi bilir, dedik. Zilhicce değil midir? diye sordu. Evet, dedik. Hangi şehirdir bu? Biz gene adını değiştirecek sandık: Allah ve elçisi bilir, dedik. O saygın bildiğiniz ülke değil mi? dedi. Bizler gene: Evet, dedik. Peygamberimiz: Hangi gündür bugün? Biz: Allah ve elçisi daha iyi bilir, dedik. Peygamberimiz biraz durakladı. Biz Kurban Bayramı gününe bir ad verecek sandık. Peygamberimiz: Kurban Bayramı günü değil mi? dedi. Evet, dedik. Peygamberimiz: Karılarınız, mallarınız, ırzlarınız bu ayda, bu şehirde, bu günde birbirinize harâm olduğu gibi her zaman ve her yerde de harâmdır. Yakında Rabbi-

nize kavuşursunuz da O size yaptıklarınızdan sorar. Dikkat ediniz. Sapıklığa dönerek birbirinizi öldürmeyiniz. Dikkat edin. Buradakiler bunu burada bulunmayanlara iletsin. Umulur ki bildirdiklerinizin bir bölümü duyanların kimilerinden daha kavrayışlı ve anlayışlı olur. (Sonra iki kez) Dikkat ediniz, dikkat ediniz. Size Allah'ın buyruğunu tebliğ ettim, buyurdu». İbn Abbâs şu hadîsi nakletmektedir: «Vedâ haccında bütün ashâb hac niyetiyle ihrâma girerek Zilhicce ayının dördüncü Pazar sabahı Mekke'ye gelmişlerdi. O gün ashâba hac niyetlerini umreye değiştirerek tavâf, sây ve traştan sonra ihrâmdan çıkmaları buyruldu. Ashâb: Bu nasıl ihrâmdan çıkmak? dediler. Peygamberimiz: İhrâmlıyken harâm olan şeyleri helâl kılmaktır, buyurdu». Ebû Hanîfe, Mâlikî ve Şâfiî haccı feshedip umreye çevirmenin o yıla özgü olduğunu söyledikleri halde Hanbelî «bu hüküm her zaman için geçerlidir» demiştir. Yalnız hac (Hac-ı ifrâd) niyetinin umre'ye çevrilerek her biri için ayrı ayrı ihrâma girilip umre'yle haccın aynı zamanda yapılması (Hac-ı temettu) Hz. Peygamber tarafından vedâ haccında buyrulmuştur. Bu buyruk verilinceye kadar araplar umre'yi yılda bir kez Receb ayında yaparlardı. Hz. Peygamber bu hadîsteki buyruğuyla bu köklü geleneği değiştirmiştir. Bilindiği gibi aynı ihrâmla (ihrâmı hiç çıkarmadan) ve hiç aralık vermeden umre'yle haccı (Hac-ı kıran) aynı zamanda yapmak da olanaklıdır. İhrâmdan çıkarak (eşdeyişle, aradaki birkaç gün ihrâmsız kalarak) önce umre ve sonra hac yapma yöntemi böylelikle bir yenilik olarak Hz. Peygamber tarafından ortaya konmuştur. Hafif de olsa ashâbın buna biraz tepki gösterdiği bu hadîslerden anlaşılmaktadır. Câbir de şu hadîsi naklediyor: «Vedâ haccında hac niyetiyle ihrâma girmiştik. Peygamberimiz: Haccınızı umreye çevirerek Kâbe'yi tavâf edin, Safâ'yla Merve tepeleri arasında koşup saçlarınızı kısaltarak ihrâmlarınızdan çıkın. Sonra öylece ihrâmsız olarak kalın. Terviye günü (Zilhicce ayının sekizinci günü) gene hac niyetiyle ihrâma girersiniz, önce yaptığınız hac niyetini temettu'ya çeviriniz, buyurdu. Ashâb: Nasıl olur? dediler, ey Allah'ın elçisi, biz buna hac adını vermiştik, şimdi hac niyetimizi nasıl temettu'ya çevirirız?.. Peygamberimiz: Buyruğumu yapınız, kurbanımı işaretleyerek göndermiş olmasaydım size buyurduğumu ben de yapardım. Ama kurbanım Minâ'ya varıncaya kadar ihrâmdan çıkmak bana helâl olmaz, buyurdu. Ashâb, Peygamberin buyruğuna uyarak, haclarını umreye çevirdiler». Bunu pekiştiren bu hadîsten de kurban nişanlayarak Minâ'ya gönderenlerin bunu yapamayacakları anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Abbas'ın naklettiği benzer bir hadîste «kurbanını nişanlayan hâriç» deyimi vardır. Câbir de naklettiği bir başka hadîste şöyle demektedir: «Sahâbe niyet değiştirmeyi anlayamadılar. Peygamberimiz şöyle buyurdu: Niyet değiştirmenin bu kadar ağır geleceğini bilseydim ihrâma girerken kurban yollamazdım da kendim de niyetimi umreye çeviririrdim». Bu hadîsler aynı zamanda, vedâ haccı onun yaptığı son hac olduğuna göre, Hz. Peygamberin buyurduğu bu yeniliğin kendisi tarafından hiç uygulanmamış olduğunu da açıklamaktadırlar. *Bk.* Muhammed, Umre, Hac, Temettu kurbanı.

VEDİA — Bir kimseye koruması ve saklaması için emânet edilen şey... Dilimizde *inam* denir. Aynı zamanda *herhangi bir şeyi bir kimseye saklaması ve sonra zarar vermeden geri vermesi için yapılan emânet sözleşmesi*'ni de dilegetirir. Çoğulu *vedâi*'dir. Kur'anda, terim olarak değil, genel anlamda *emânet* olarak geçer. Örneğin *Nisâ* sûresinin 58. âyeti şöyle der: «Şüphe yok ki Allah size emânetleri *(en tiieddûl'emânâti)* sahiplerine geri vermenizi buyurur». Kendisine bir mal emânet edilmiş olanın onu geri vermesi gerektiği birçok hadîslerle de pekiştirilmiştir.

VEDÛD — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük anlamında *seve-*

cen (Şefkatli) demektir. Tanrı adı olarak şöyle yorumlanmıştır: *İyi kullarını seven, onları rahmet ve rızâsına erdiren* ya da *sevilmeye ve dostluğu kazanılmaya biricik lâyık olan. Bk.* Esmâ, Müslümanlık.

VEFÂÎYYE — Şâzîlîliğin bir kolu... Şeyh Muhammet Vefâ tarafından kurulmuştur. *Sa'diyye* tarikatının da bu adı taşıyan bir kolu olduğu gibi, *Babâîlik'* in de bu adı taşıyan bir kolu olduğu incelemecilerce saptanmaktadır. Ne var ki bütün bu kollar temelde aynı Şeyh'in, Şeyh Mısrî adıyla anılan Şeyh Muhammet Ebülvefâ'nın izinde olduklarından ya da onu *pîr* tanıdıklarından ötürü bu adı almışlardır. *Bk.* Şâziliyye, Sa'diyye, Babâîlik.

VEFK — Üstünde sayılar, harfler ya da sözcükler yazılı karelere bölünmüş muska... Sözcük anlamında *uygun gelme* demektir, örneğin *gönlün isteğine uygun olarak* anlamında *ber vefk-i merâm* denir. Kökeni eski Çin inançlarıdır. İslâm dünyasında çok önem verilmiş, hattâ Gazzâlî gibi büyük İslâm bilginleri kendilerine özgü *vefk* muskaları düzenlemişlerdir. Hastalıkları iyileştirdiğine inanılır, her çeşit sihir ve büyü için de kullanılır. Genellikle bütün muskalar gibi takılır. Bir bez parçasına yazılıp doğum yapacak olan kadınların ayaklarının altına da bağlanır. En yalın biçimi dokuz kareli olanlarıdır, sayılarla yapılanında bu karelerin enine ve boyuna toplamı aynı sayıyı verir, örneğin her üç sıradaki üç kareye enine olarak şu sayılar yazılır: 4-9-2, 3-5-7, 8-1-6. Bu sayıları enine ve boyuna toplarsanız her ikisi de 15 eder. Gazzâlî'nin düzenlediği vefk, *hâtem-i Gazzâlî* adıyla ünlüdür. *Bk.* Muska, Büyü, Sihir.

VEHHÂB — *Bk.* VAHHÂB.

VEHHÂBÎLİK — *Bk.* VAHHÂBÎLİK.

VEKÂLET — Başkasının yerine iş görme yetkililiği... Vekâlet, hukuk açısından bir *yetki sözleşmesi* (Salâhiyet mukaavelesi)'dir. Vekâlet verene *müvekkil,* vekâlet verilene *vekil* denir. Birincisi kendi işini gördürmek için ikincisini görevlendirir. Kur'anda bu kökten türemiş biçimleri, örneğin *Allah'a güvenmek ve bağlanmak* anlamında *tevekkül* deyimi kullanılmıştır (*Bk.* Tevekkül). Bilindiği gibi *vekîl* deyimi de Tanrı'nın doksan dokuz adından biridir. İslâm hukukçuları (Fukahâ) vekâlet kurumunu *Kehf* sûresinin 19. âyetine dayandırıyorlar, bu âyet şöyle der: «Haydi içinizden birini bu gümüş akçeyle kente gönderin de baksın bakalım, hangi yiyecek daha iyi ise size ondan azık getirsin». İslâm hukukçularına göre bu bir *yetkilendirme*'dir, bir *vekâlet verme*'dir. Vekâlet konusunda pek çok hadîs vardır. Buhârî *Sahîh* adlı yapıtının *vekâlet bölümü* (Kitâm-ül-vekâle)'nde bu hadîsleri toplamıştır. Örneğin Ukbe İbn Âmir şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamber bana, ashâba bölüştürmek üzere kurbanlık koyunlar vermişti. Hepsini üleştirdim. Sonunda bir oğlak kaldı. Peygambere arzettim. Oğlağı da sen kurban et, buyurdu». Ukbe, bu bölüştürme işini Hz. Peygambere *vekâleten* yapmış olmaktadır. Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir başka hadîste de Hz. Peygamber kendi borcunun ödenmesi için arkadaşlarından birini *vekîl* yapar. Kaldı ki Bilâl-ı Habeşî de Hz. Peygamberin *vekilharc* (Para harcama vekili)'ıydı. Kimi tapımların, o tapımı yapamayacak durumda (âciz) olmak koşuluyla bir *vekil*'e yaptırılması şeriatça câiz görülmüştür. Bu tapım vekiline İslâm dilinde *bedel* denir. Örneğin kendisine farz olan haccı yapamayacak durumda olan kimse, masraflarını karşılayarak kendi yerine bir bedel gönderebilir. Ne var ki bu durumu ortadan kalkınca hac gene kendisine farz olur, yerine yapılan hac *nâfile* durumuna dönüşür, bedelin yapacağı haccın gerçek (sahîh) olabilmesi için bedel gönderenin yaşamı boyunca sürecek bir engel gerekir. Örneğin ölüm döşeğinde olan bir kimse böyle bir bedel gönderebilir, ya da masrafları malının üçte birinden karşılanmak koşuluyla kendi yerine bir be-

del gönderilmesini mirasçılarına vasiyet edebilir. *Bk.* Vekîl.

VEKÎL — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük olarak *başkasının işini onun yerine gören* demektir. Tanrı adı olarak şöyle yorumlanmıştır: *İşlerini kendisine bırakanların yapabileceklerinden daha iyisini onlara sağlayan.* Kimi mezhepler Tanrı'ya *vekîl* adının verilmesine karşı çıkmışlardır. Örneğin Mûtezile'nin önemli kollarından biri olan Hişâmîyye fırkasının kurucusu Hişâm bin Amr el-Fuvâtî'ye göre bir müslüman *hasbun Allah venî'mel vekîl* diyemez, çünkü bu Allah'a ortak koşmak olur. Ne var ki bu deyim bizzat Tanrı tarafından kullanılmıştır, *güvenek ve dayanak* anlamındadır, örneğin *Âli İmran* sûresinin 173. âyeti şöyle der: «Onlar: Allah bize elverir, o ne güzel güvenek ve dayanaktır (vekîldir) demişlerdi *(ve kaalü hasbünalahü ve nîmelvekiyl)*». *Bk.* Vekâlet, Esmâ, Müslümanlık.

VELÂYET — Bir şey üstünde egemenlik... Arapçada *vilâyet* denir. Tanrı'nın doksan dokuz adından biri olan *vâlî* deyimi de bu kökten türemiştir. *Velî* deyiminin çeşitli anlamlarındaki durumu dilegetirir, örneğin *ermişlik* ve *ana-babalık* ya da ana-baba yerine *bir küçükten sorumlu olanın niteliği*'ni dilegetirir. İslâm hukukunda *vilâyet el-nikâh, vilâyet el-mâl, vilâyet el-vakıf* gibi çeşitli kullanımları vardır. *Başkasına sözünü geçirme* anlamında da kullanılır, bir anlamda *sahiplik* demektir. *Bk.* Velî, Vâlî.

VELED-İ KALB — Tasavvuf dilinde, kalp vuruşlarının andığı Tanrı adı... *Zikr* (Tanrı adını sürekli olarak anma) sonucu olarak yüreğin de bu duruma geçeceğine inanılır. *Yürek çocuğu* demektir.

VELED KOLU — Mevlevîliğin iki kolundan biri... Öbür kola da *Şems kolu* denir. *Veled*'i izleyenler sünnî mevlevîliği, *Şems*'i izleyenlerse alevî mevlevîliği gerçekleştirirler. Mevlevî şeyhi ünlü ozan Şeyh Galip, *Es-Suhbet-üs-Sâfiyye* adlı yapıtında «Mevlevîlikte iki kol yoktur, iki ayrı neş'e biçimi vardır, kural ve yöntemler aynıdır. Bizzat Mevlânâ Celâleddin gibi, oğlu Sultan Veled de hem sünnî ve hem de Ali'ye bağlıydı» demiştir. Bir yandan *vahdet-i vücûd*'cu bir felsefe geliştiriken öbür yandan şeriat kurallarına titizlikle uymak mevlevî tarikatının ayırdedici özelliğidir. *Bk.* Mevlevîlik.

VELÎ — Allah'ın ilgi, yardım ve sevgisini kazanmış kulu... Dilimizde *ermiş* denir. Özellikle tasavvuf terimi olarak *Allah'a karşı kulluğunda herhangi bir eksiklik bulunmayan*'ı dilegetirir. *Yardımcı, koruyucu, dost, bir küçükten sorumlu olan* vb. gibi çeşitli anlamları da vardır. Arapça *velâyet* (Vilâyet) sözcüğünden türemiştir, bu sözcük hukuk dilinde *herhangi bir şey üstünde egemen olma* anlamına geldiği gibi, *ana-baba yetkileri*'ni de dilegetirir, bundan ötürü ana-babaya da *velî* denir. Dişili *velîye,* çoğulu *evliyâ*'dır. Kur'anda peygamber oldukları açıkça bildirilmiş olanların dışında kalıp Üzeyir, Lokman, Zülkarneyn gibi övülmüş olanlar da *velî* olarak nitelendirilmişlerdir. Kur'anda *velî* deyimi *Allah'ın sevgili kulları* anlamında kullanılmıştır, örneğin *Yûnus* sûresinin 62-64. âyetleri şöyle der: «Bilin ki Allah'ın sevgili kulları için *(elâ inne evliyâallahi)* hiçbir korku yoktur, onlar kaygılanmazlar da. Onlar ki inanan, sakınan kimselerdir; onlara bu dünya yaşayışında da, öbürdünyada da müjdeler vardır. Allah'ın sözlerinde değişme olmaz. İşte en büyük mutluluk budur». Deyim *dost* anlamında da kullanılmıştır, örneğin *Nisâ* sûresinin 144. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, inanmışları bırakıp da inanmayanları dost edinmeyin *(yâ eyyühelleziyne âmenü lâ tettehizûlkâfiriyne evliyâe min dûnilmü'miniyn)*». İbn Abbas *Allah'ın velî kuları* (Evliyâullah)'nın bütün *inanan* (mü'min)'lar olduğunu söylemiştir. Ebû Hüreyre de şu hadîsi nakletmektedir: «Allah buyurur ki: Benim *velî*'me düşmanlık edene ben savaş açarım. Benim aman verdiğim bana dâima itâat eden has kullarıma kim düşmanlık ve eziyet ederse onu yok ederim. *Velî*'

lerimi sevenleri de severim. Kullarımdan hiçbiri ona farz kıldığım şeylerden daha çok sevgili bir işle bana yaklaşamaz. Farzları hakkıyla yapan, yasaklardan kaçan *velî* olur, Allah'a yaklaşır. Kimi kullarım farzlarla birlikte sünnetleri (nâfileleri) de yapa yapa has kulum olur. Ben onu severim, kulağı olurum, onunla işitir; gözü olurum, onunla görür; eli olurum, onunla tutar; ayağı olurum, onunla yürür». Böylesine *velî* olmak sünnî tasavvufun temel ereğidir, böyle *velî*'ler Allah'ın varlığında kendi varlıklarını yoksayarlar ve ancak Allah'ın varlığıyla varolurlar. Sünnî mutasavvıflar böylesine *velî*'leşmenin, vahdet-i vücûd'cuların ilerisürdükleri gibi asla bir *hulûl* ve *ittihad* (Allah'la birleşme) demek olmadığını özellikle vurgularlar. Velîlerin *kerâmet* gösterdiklerine de inanılır. *Bk.* Velâyet, Ermiş, Peygamber, Hanîf, Velîyy, Vâlî, Kerâmet, Velîyullah.

VELÎYULLAH — Tanrı'nın en sevdiği kul... *Tanrı'nın velîsi* demektir, bunun çoğulu olarak da *evliyâullah* (Tanrı'nın velîleri) denir. Örneğin Bektâşîlere göre bu velîlerin sayısı 356'dır. En tepede *gavs-i âzam* vardır, onun altında vezîri durumunda olarak *kutb* bulunur, sonra dört tâne *evtâd* gelir; bunların altında da sırasıyla üçler, yediler, kırklar ve üçyüzler gelir. Bunların yükselebilmeleri *gavs*'ın ölümüyle olanaklıdır, *gavs* ölünce *kutb* onun yerine geçerek *gavs* ve *evtâd*'dan biri de onun yerine geçerek *kutb* olur, daha alttaki gruplardan birer kişi de bir üstündeki gruba yükselir (Örneğin üçlerden biri evtâd'dan biri, yedilerden biri üçlerden biri vb. olur). Bunun dışında ünlü velîlerden Cüneyd-i Bağdâdî, Hasan Basrî, Mârûf Kerhî, Abdülkaadir Giylânî *velî* tipine örnek olarak gösterilebilir. *Velîyullah* aşamasına ulaşmış olanların *kerâmet*'leri vardır. Örneğin bunlardan *Hacim Sultan* (Bektâşî velîyulah'ı) Uşak dolaylarındaki Banaz suyu yakınında yatan bir ejderhayı ağzından ateş çıkararak yakmış, bir yere asâsını vurarak sonradan Hacımpınarı adı verilen suyu fışkırtmış. *Bk.* Velî, Bektâşîlik, Kerâmet.

VELÎYY — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Tanrı adı olarak *iyi kullarına dost* anlamında tanımlanmıştır. *Bk.* Esmâ, Velî.

VERÂ — Tasavvuf dilinde, haramdan kaçınma... Arapçada sonundaki *a* harfi *ayın*'la yazıldığında bu anlamdadır, *elif*' le yazıldığında *öncü* anlamına gelir. Ebül Kaasım ve Şeydele *öncü* anlamına gelen *verâ*'nın naptîce olduğunu ve bunun arapçada *imam* deyimiyle karşılanabileceğini ilerisürmüşlerdir, bu anlamdaki deyim Kur'anın on iki âyetinde kullanılmıştır, örneğin *Bakara* sûresinin 101. âyeti şöyle der: «Kendilerine Kitap verilen yahudilerden bir bölümü Allah'ın yol gösterici Kitâb'ını *(kitâballahi verâa)* arkalarına attılar». Tasavvuf anlayışında *verâ,* Allah'a ulaşmanın *on yolu* (Tarîk-i aşere)'ndan biridir. *Harâma düşme korkusuyla şüpheli şeylerden kaçınma* anlamında kullanılır. Müslim *Tecrîd* adlı yapıtında Hz. Peygamberin şöyle dediğini bildiren bir hadîs nakletmektedir (İbid, c. I, s. 60, hadîs numarası: 48): «Helâl bellidir, harâm da bellidir. Bir de ikisi arasında *şüpheli şeyler* vardır ki çok kimseler onları bilmezler. Bu şüpheli şeylerden kim sakınırsa dinini kurtarmış olur. Yoksa koru çevresinde dolanan çobanın koyunları nasıl ergeç koruya düşerse o da öylece harâma düşer. Şunu iyi bilin ki her pâdişâhın bir korusu vardır, evrenin pâdişâhı olan Allah'ın korusu da onun harâm ettikleridir. Dikkat edin: Bedende bir et parçası vardır ki o iyi olursa bütün beden iyi olur, o bozuk olursa bütün beden bozulur. Bu et parçası yürektir (kalbdir)». *Ehl-i verâ* (Şüphelilerden kaçınanlar) adıyla da anılan gizemciler (mutasavvıflar) bundan ötürü Hz. Peygamberin buyurduğu alana düşmemek için her türlü şüpheli olandan sakınırlar, yüreklerine doğan her türlü vesveseden kaçınırlar. O kadar ki harâm olan bir şeyi bilmeden yememek için içinde ne olduğunu

bilmedikleri yemekleri bile yemezler. *Bk.* Tasavvuf.

VERDE — Gül... Cevâlikî'nin kesinlikle arapça olmadığını, ama hangi dilden olduğunu da bilmediğini ilerisürdüğü *verde* deyimi *Rahman* sûresinin 37. âyetinde geçer: «Gök kızarmış bir gül gibi *(verdeten keddihân)* açıldığı zaman».

VERKA — Tasavvuf dilinde, Tanrı'nın özdeksel evreni oluşturan özü... Sözcük olarak *yabâni güvercin* demektir. *Güvercin* kuşu bu yüzden kimi tasavvuf tarikatlarında kutsal ve *mâsûm* (suçsuz, hiçbir suçla kirlenmemiş, sâf, temiz) sayılır. Bu inanca göre güvercin nasıl bütün evreni uçarak dolaşıyorsa *boz güvercin* (Tanrı özü) de öylece evreni kaplamış, oluşturmuş. *Bk.* Vahdet-i vücûd.

VESÂYA ÇADIRI — İlk tapınak... Tanrı'nın Hz. Mûsâ'ya verdiği buyrukla yapılan ilk *Tanrı evi*'ni dilegetirir. Bu ev, *çadır* biçiminde yapılmıştır. İslâm kaynaklarında ilerisürülen bu deyim arapça *vasîyet* (Bir kimsenin ölümünden sonra yapılmasını istediği şey) sözcüğünün çoğuludur. Tevrat çevirilerinde *makdis* deyimi kullanılıyor, bu deyim de arapçadır ve *kutsanan yer* (tapınak) anlamını dilegetirir. Tevrat'ın ikinci kitabı olan *Exodus* (Çıkış)'de Tanrı şöyle diyor: «Ve Rab, Mûsâ'ya dedi: Ve aralarında oturayım diye benim için makdis yapsınlar» (XXV, 8). Bu tapınağın nasıl yapılacağını ve içine neler konacağını da bütün ayrıntılarıyla uzun uzun anlatıyor. Bir örnek olmak üzere Tanrı'nın şu sözlerini aktarabiliriz: «Ve meskeni on perdeden yapacaksın, bükülmüş ince keten ve lâcivert ve erguvânî ve kırmızıdan, üstad işi kerûbîlerle onu yapacaksın. Her perdenin uzunluğu yirmi sekiz arşın ve her perdenin eni dört arşın olacaktır. Bütün perdeler için ölçü bir olacaktır. Beş perde birbirine birleştirilecek ve öbür beş perde de birbirine birleştirilecektir. Ve birtakımının ucundaki perdenin kenarına lâcivert ilikler açacaksın, öbür takımın kenarına da öyle yapacaksın. Her takıma elli ilik açacaksın. İlikler birbirine karşı olmalıdır. Ve elli altın kopça yapacaksın» (İbid, XXVI, 1-6). Hz. Mûsâ bu çadırı yahudilerin Mısır'dan çıkışlarının ikinci yılında ilk günü yaptırmış. *Bk.* Mûsâ, Yahudilik.

VESENÎ — Puta tapan... Arapça *vesen* sözcüğü *put* demektir. *Bk.* Put.

VEYSEL KARÂNÎ — *Bk.* ÜVEYSÎ.

VEZÂĞ — Başı küçük, kuyruğu uzun zehirli kertenkele... Ümmü Şerîk şu hadîsi nakletmektedir: «Efendimiz şöyle buyurdu: Vezâğ, İbrahim'in ateşini üfürdü, onu öldürün». Bu kertenkelenin öldürülmesi bundan ötürü sünnettir.

VİLÂYET — *Bk.* VELÂYET.

VİRD — Her gün belli zamanlarda okunması âdet edinilen Kur'an sûreleri ya da duâlar... Tasavvuf terimidir. Sözcük anlamında *susayanların suya gitme zamânı*'nı dilegetirir, çoğulu *evrâd*'dır. Tasavvuf dilinde başlıktaki anlamından başka *gecenin tapıma ayrılması âdet edinilen bölümü* ve *belli zamanlarda okunması âdet edinilen sûre ve duâ sayısı*'nı da dilegetirir. Çeşitli anlamlarda Kur'anda ve hadîslerde de kullanılmıştır. Örneğin *Meryem* sûresinin 86. âyetinde *susuz* anlamında kullanılır: «Günahlıları da susuz cehenneme süreceğiz *(ilâ cehenneme virdâ)*». Tasavvuf terminolojisinde *vird* deyimi, *zikr* (*Bk.* Zikir) ve *hizb* deyimleriyle anlamdaş olarak da kullanılmıştır. Arapça *hizb* deyimi *bölüm* demektir, çoğulu *ahzâb*'dır. Kur'an ilkin belli zaman aralıklarında hatmedilmek için (tümünün okunması için) ilkin ashâb tarafından *yedi hizb*'e ayrılmıştı. Daha sonra Kur'an beşte bire, onda bire ve *cüz*'lere de ayrıldı. Bunun amacı belli zamanlarda Kur'anın örneğin yedide birini okuyarak yedi zamanda bitirmeyi sağlamaktı (Mushaf yapraklarının kenarlarında genellikle yuvarlaklar içinde bu *hizb* ve *cüz*'ler yazılıdır). *Vird* deyimi bu anlamda da kullanılmış ve tasavvuf dilinde genellikle tarikat büyükleri tarafından âyet ve hadîslerden par-

çalar alınarak meydana getirilen *özel olarak düzenlenmiş duâ ve salâvât hizb'leri*'ni dilegetirmiştir. Örneğin bir kimse sabah yatağından kalkarken ve akşam yatağına yatarken Kur'andan belli bir sûre okumayı âdet edinmiştir, bu onun *vird*'idir. Kur'anın beşte birini *vird* ederek namaz kılan beş vakitte Kur'anı hatmetmiş (eşdeyişle, tümüyle okuyup bitirmiş) olur. Kimi tasavvuf tarikatlarında gündüzleri yedi ve geceleri beş kez olmak üzere günde on iki kez *vird* edilir. Her tarikatin kendine özgü *zikir* ve *vird*'leri vardır, bunlar birbirlerinden çok farklıdır, kimileri bir çeşit çile çekme niteliğini taşıyacak kadar uzundur. Örneğin istiğfâr, salât-ü selâm, kelime-i tevhid vb.'larının binlerce kez okunmasını gerektiren tarikat vird'leri vardır. Tasavvuf tarikatlerinde *vird* genellikle ikiye ayrılır: Her müridin günün belli saatlerinde yapmak zorunda bulunduğu *vird-i âm*, seçkin müridlere şeyhin gizlice öğrettiği *vird-i hass* (Buna *zikr-i sırrî* de denir). Bunlar kimi tarikatlarda yüksek sesle, kimilerinde alçak sesle, kimilerindeyse içten (sessizce) okunur. Birçok tarikatlerin şeyhleri kendi müridleri için özel *vird kitapları* yazmışlardır. Genellikle şöyle söylenir: Vird'in birincisi *istiğfâr*'dır, eşdeyişle yüz kez *estağfirullah* demektir. İkincisi Hz. Peygambere *salâvat-ı şerîfe* getirmektir, bu da yüz kez yapılır. Üçüncüsü *kelime*-i *tevhid*'dir ki yüz kez söylenmesi gerekir. *Yüz* sayısı Hz. Muhammed'in şu hadîsine dayanır: «Zikri yüz kez okuyan, on köle azatlamış gibi olur, defterine yüz sevâp yazılır, yüz günâhı silinir, ayrıca o gün akşama kadar şeytanın şerrinden de korunmuş olur». *Bk.* Tasavvuf, Tarikat, İstiğfâr, Salât, Kelime-i tevhid.

VİSÂL ORUCU — Hiç iftar etmeden birkaç gün ard arda tutulan oruç... Arapçası *savm-ı visâl*'dir, dilimizde *bitişik oruç* da denir. Ebû Hüreyre şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimiz iftarsız sahursuz orucu oruca eklemeyi yasaklamıştı. Ashâbtan biri: Ey Allah'ın elçisi, siz tutuyorsunuz da neden bizi alıkoyuyorsunuz? diye sordu. Peygamber: Bu, bana özgüdür, dedi. Hanginiz benim gibisiniz? Beni Rabbim yedirir, içirir... Ashâb bunu lâtife sanarak bitişik oruca devâm ettiler. Peygamberimiz bunu duyunca çok kızdı ve onları azarlamak için: Şevvâl hilâli (yeni ayı) görünmeseydi ben daha üç dört gün tutacaktım, buyurdu». Bu yasağın nedeni, güçsüz düşüp öteki tapımları (örneğin namaz kılmak gibi) yapamama kuşkusu olsa gerektir. Bu hadîse dayanan Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî aralıksız ve sürekli oruca tahrimen mekrûh, Hanbelî tenzîken mekrûh demişlerdir. Ama birçok başka fıkıhçılara göre güçlü olana mekrûh değildir, çünkü başka bir hadîste Hz. Peygamberin şu sözü de vardır: «Gücünüzün yettiği tapımları (ibâdâtı) yapınız». Birçok başka hadîslerde de Hz. Peygamber sürekli oruç tutmak isteyenlere, bir gün yiyip bir gün yememe yoluyla tutulan *Hz. Dâvûd orucu* (Savm-ı Dâvûd) tutmalarını öğütlemiştir. *Bk.* Oruç, Mekrûh.

VİTİR — Yatsı namazından sonra gün doğuncaya kadar kılınabilen üç rekâtlık namaz... Vâcib olan bir namazdır. Arapça *vatr* deyimi (çoğulu: *avtâr)* sözcük anlamında *çift olmayan sayı* (Tek sayı) ve *arefe günü* demektir. Namaz olarak şu hadîsle vâcib kılınmıştır: «Rabbim bana farz kıldığı namazlara bir namaz daha ekledi, bu da *vitr*'dir. Yatsı namazıyla sabah namazı arasınd kılınır» (*Bk.* Ahmed bin Hanbel, V, 242). İbn Ömer de şu hadîsi naklediyor: «Gece namazınızın sonunu *tek* (Vitr) yapınız». Sabahları erken kalkanlara vitir namazını sabaha karşı (seher vaktinde) kılmaları öğütlenir. Vitir namazı mezhepler arasında çok tartışılmış olan bir namazdır. Onun tek rekât olduğunu ilerisürenler olduğu gibi müekked sünnet olduğunu söyleyenler de vardır. Tek rekât olduğunu söyleyenler İbn Ömer'in naklettiği şu hadîse dayanmaktadırlar: «Gece namazı ikişer rekât kılınır, biriniz tanyerinin ağarmasından korkarsa tek rekât

kılar, onunla kıldıklarını teklemiş olur». Gece namazı, bilindiği gibi, sâdece Hz. Peygambere özgü bulunan *tehecced namazı* (Uyanıklık namazı)'dır ve ikişer ikişer kılınır, kimi mezhepler bundan ötürü «en sonunda kılınan tek rekâtlık namaz vitirdir» demişlerdir. Örneğin İmam Şâfiî'ye göre vitir namazı üç rekât kılınabilir, ama tek rekât kılmak efdaldir (*Bk.* Tafdil). İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'yse tek rekâtlık namaz olmaz, vitir de üç rekât kılınır, demiştir. Daha sonra yetişen Hanefî mezhebi hukukçuları (fakîhleri) şöyle demişlerdir: Vitir namazı haklı bir özür olmadan bırakılamayacağından *amel bakımından farz,* onu yadsımaya kalkanlar için *inanç bakımından vâcib,* Peygamber kıldığından ötürü de *sünnet*'tir. Mâlikî mezhebine göre zorunluk olmadıkça tek rekât olarak kılmak mekrûhtur. Bu namaz için ayrıntılı bilgi şu başlıkta verilmiştir. *Bk.* Salât-ı vitir.

VİZR — Yük... Naptîce olan bu sözcük Kur'anın birçok âyetlerinde geçer, örneğin *İsrâ* sûresinin 15. âyeti şöyle der: «Hiçbir günahlı başkasının günâhını yüklenmez *(lâ tezirü vâziretün vizre uhrâ)*».

VUKUUF — *Bk.* VAKFE.

VUKUUF-I ADEDÎ — Tasavvuf dilinde, zikrin sayısına titizlikle uyma... Nakşibendîliğin on bir deyiminden biridir. Arapça *bilme* demektir. Nakşibendîler, kendilerine bağlananın bu on bir kuralı bilmesini şart koşarlar. *Bk.* Nakşibendiyye.

VUKUUF-I KALBÎ — Tasavvuf dilinde, zikrederken soluğu kesip Tanrı'ya bağlanma... Nakşibendîliğin on bir temel kuralından biridir. *Bk.* Nakşibendiyye.

VUKUUF-I ZAMÂNÎ — Tasavvuf dilinde, tüm zamânı Tanrı'ya harcama... Nakşibend' tarikatının on bir temel kuralından biridir. *Bk.* Vukuuf-ı adedî, Nakşibendîlik.

VUZÛ — Abdest alma... *Abdest alma* anlamında arapçada *vuzû* (vudû) deyimi kullanılır. *Bk.* Abdest, Hades.

VÜCÛD — Tanrı'nın niteliklerinden biri... Allah'ın altı zâtî sıfatından (Sıfât-ı zâtîye) biridir, *varolma* demektir, *varolan*'a da *mevcûd* denir, *varlık* (Var olmaklık) anlamında *mevcûdîyet* deyimi kullanılır. Din terminolojisinde varlıklar ikiye ayrılır: *Varlığı kendinden olan* (ki sâdece Allah'tır, varlığı kadîm ve ezelîdir, eşdeyişle eski ve ilksizdir, kendiliğinde varolan yalnız odur), *varlığı sonradan olan* (ki Allah'ın yarattığı tüm evren, bütün *mahlûkaat*'tır). Vahdet-i vücûd anlayışı bu ayrımdan doğmuştur. Tasavvufçular bu deyimi *insansal varlığı Tanrısal varlıkta yoketme* anlamında kullanırlar. Bu, bir vecit aşamasıdır. Gizemci (sûfî) vect ya da cezbe durumuna girmekle kendi varlığını Tanrısal varlıkta yokeder. *Bk.* Sıfât, Tasavvuf, Vahdet-i vücûd.

VÜCÛDÎYYE — Varlık deyiminin sâdece Tanrı için kullanılması gerektiğini savunan anlayış... Bu deyim ayrıca *kamutanrıcılık* (Panteizm) anlamında da kullanılır. *Bk.* Vücûd.

VÜCÛH — Kur'anın farklı okunuşu... Sözcük anlamında *yüz* demek olan *vech* deyiminin çoğuludur. Hz. Peygamber ünlü bir hadîsinde «Kur'an yedi harf üzere indi» demiştir, bu hadîsteki *harf* deyimi *lehçe* anlamında yorumlanmıştır, oysa *harf* deyimi bilinen anlamının dışında *yüz* (taraf) anlamına da gelir, *yol* anlamında da kullanılır. Bundan ötürü Kur'anın yedi okunuş biçimine *vücûh-i seb'a* da denmiştir. *Bk.* Kırâat-ı seb'a, Vahdet-i vücûd.

VÜCÛH-İ SEB'A — *Bk.* KIRÂAT-I SEB'A.

VÜCÛH İCÂZETİ — Büyük câmilerde Kur'anı çeşitli lehçelerde okuyarak yapılan tören... *Bk.* Vücûd.

Y

YABAL — Yahudilerin kutsal kitabına göre İsrâiloğulları'nın atası... Kur'anda sözü edilmez. *Lâmek*'in oğluymuş. Tevrat'ın *Tekvin* kitabına göre «çadırda oturanların ve sürü sahiplerinin atası buydu» (IV, 20). Kardeşi *Yubal* de «cenk ve boru çalanların atasıydı» (IV, 21). *Bk.* Tekvin.

YABÂNİ HAYVANLAR — İnsan bakımı görmeden kendi kendine yetişen ve yaşayan hayvanlar... Yabâni hayvan etinin de yenebileceği aşağıdaki hadîslerden anlaşılmıştır. Ebû Katâde naklediyor: «Hudeybiye seferinde bir yaban eşeği gördüm, mızrağımla vurup pişirdim ve yedim. Kalanını Peygamberimize götürdüm: Hepiniz yiyiniz, buyurdu». Râfi İbn Hadîc de şu hadîsi nakletmektedir: «Huneyn savaşından dönerken Peygamberimiz aldığımız ganîmetleri bölüştürdü. Develerden biri kaçtı. Okla vurup düşürdüler. Peygamberimiz: Bu hayvanlardan da yabâni hayvanlar gibi kaçan olursa avlarsınız, buyurdu». *Bk.* Yenecek şeyler, Me'kûlât, Ganîmet.

YABUSİ — Yahudilerin kutsal kitabına göre Kudüs'ün adı... Tevrat'ta İsrâiloğullarından önce burada oturan halka da *Yabusiler* denir. *Bk.* Kudüs.

YÂD DAŞT — Nakşibendîliğin on bir temel kuralından biri... *Sürekli olarak Tanrı'yı anımsama*'yı dilegetirir. *Yâd* deyimi farsçadır ve *hatırlama* demektir. Farsça *daşt* sözcüğü de *olan* anlamındadır. *Her zaman varolanı anma* (düşünmeye çalışma) demek olur. Aynı anlamda Nakşibendîler *huzûr ber gaybet* deyimini de kullanmışlardır. *Bk.* Nakşibendîlik, Yâd kerd.

YÂD KERD — Nakşibendîliğin on bir temel kuralından biri... *Tanrı'yı yürekten anma* (sesli olmadan anma) anlamındadır. Farsça *kerd* ya da *gerde* sözcüğü *yapılmış* demektir. *Hatırlama yapma,* eşdeyişle sessizce *yürekten zikir* demek olur. *Bk.* Nakşibendîlik, Yâd daşt.

YAEL — İsrâiloğularının kadın kahramanı... Serüvenleri *Hâkimler Kitabı*'nda anlatılır. İsrâil öncesi Kenan ülkesinin kralı Jabin'in komutanı Sisara'nın uyurken beynine çivi sokmuş (İbid, IV, 17-22). Bu olay İsrâiloğullarının vaadedilen toprağa sokulmalarının başlangıcıdır. Kitap şöyle demektedir: «Böylece o gün Allah, Kenan kralı Yabin'i İsrâiloğullarının önünde alçalttı. Ve İsrâiloğulları Kenan kralı Yabin'i helâk edinceye kadar gittikçe kuvvetlendi» (23-24). *Bk.* Ahd.

YÂFES — Hz. Nûh'un üç oğlundan biri... *Yâfet* de denir. Yahudi peygamberidir. Yahudi-hıristiyan-islâm geleneğine göre Hz. Nûh'un oğlu Hz. Ham'dan Hâmî ırk, Hz. Sam'dan Sâmî ırk, Hz. Yâfes'den de Hint-Cermen ırkı oluşmuş. İslâmsal etki altında yazılmış olan Reşideddin'in *Oğuznâme*'sine göre Yâfes, Türklerin atasıdır ve Olcay Han adıyla anılır ki, Oğuz Han'ın büyükbabası olmaktadır. Reşideddin'e göre, soy zinciri şöyle gelişir: *Olcay Han* (Yâfes)-*Dhib Yavku Han - Kara Han-Oğuz Han*... Yahudi kutsal kitabı Tevrat'a göre de Hz. Nûh'un bu üç oğlunun her biri bir ulusun atası olan birçok çocukları olur. Ham'ın oğulları şunlardır: *Kuş, Mitsraim, Put, Kenân*... Sam'ın oğulları şunlardır: *Elam, Aşur, Arpakşad, Lud, Aram*... Yâfes'in çocukları da şunlardır: *Gomer, Mecüc, Maday, Yavan, Tubal, Meşek, Tiras... (Tekvin,* X, 1-32). *Bk.* Nûh.

YÂFET — *Bk.* YÂFES.

YÂFİİYYE — Kadirîliğin kollarından biri... *Bk.* Kadiriyye.

YAFUR — Peygamber Hz. Muhammed'in Hayber savaşında payına düşen eşeğin adı... Arapça *genç ceylân* demektir.

YAĞMUR — Toprağın ürününü alabilmek için yeterince yağmasına duâ edilen göksuyu... Enes şu hadîsi naklet-

mektedir: «Peygamberimiz bir Cuma günü minberdeyken taşralı biri gelip: Ey Allah'ın elçisi, kıtlıktan ve kuraklıktan kırılıyoruz, Allah'a duâ ediniz de yağmur versin, deyince Peygamberimiz ellerini kaldırdı ve üç kez: Allahım bizi sula, buyurdu. Hemen bulutlar görünüp yağmur başladı. Altı yedi gün yağdı. Cuma günü Peygamberimiz hutbedeyken o adam gene geldi: Ey Allah'ın elçisi, dedi, yağmurdan mallarımız helâk ve yollarımız geçilmez oldu, duâ buyur da artık kesilsin. Peygamberimiz: Allahım, çevremize yağdır, üzerimize değil; tepelere, dağlara, derelere, ovalara, mer'alara yağdır, diye duâ edince yağmur kesildi». Hz. Ayşe de şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimiz yağmur yağarken: Allahım, şu yağmuru bize yararlı kıl, buyurdu». İbn Ömer şu hadîsi naklediyor: «Gaybın bilgisi beştir, onları Allah'tan başka kimse bilmez: 1. Kişi yarın ne yapacağını, 2. Ne kazanacağını, 3. Nerede öleceğini, 4. Ana rahmindekini, 5. Yağmurun ne zaman yağacağını». İbn Abbas şu hadîsi naklediyor: «Bana kuzeybatı rüzgârıyla yardım olundu, Ad kavmiyse batı rüzgârıyla yokoldu». Abdulah İbn Mes'ud şu hadîsi nakletmektedir: «Mekke'liler, Peygamberimizin kendilerini İslâma çağırmasını reddedince: Allahım, Yûsuf'un yedi kuraklık yılını bunlara da ver, buyurmuştu. Mekke'de büyük bir kuraklık başladı, yağmurun damlası düşmedi, leş yemek zorunda kaldılar. Ebû Süfyân'ı Medîne'ye elçi yolladılar. Ebû Süfyân: Ey Muhammed, dedi, sen hakka itâati ve akrabâyı ziyâreti buyurursun, Mekke'deki hısımların kuraklıktan ölüyorlar, yağmur duâsı yap da kurtulalım ve imân edelim. Peygamberimiz duâ etti, kıtlık gitti, bolluk geldi. Ama gene de imân etmediler. Bunun üzerine Duhan sûresinin 10. âyeti indi ki şöyledir: *Yoğun bir dumanın geleceği günü bekle, o insanları kaplar, bu büyük bir azâbdır*». Ebû Mûsâ da şu hadîsi nakletmektedir: «Allah'ın beni doğru yolu gösterici olarak sizlere göndermesi bol yağmura benzer. Kimi toprak yağmuru yitirmez, saklar; otlar ve bitkiler üretir, kuyular dolar; içerler, sularlar, ekerler. Kumsallar ve çöllerse yağan yağmuru tutmaz, ot ve bitki yetiştirmez, kuyu oluşturmaz. İşte inananlar bu iyi toprağa, inanmayanlarsa çöle benzerler». Allah'a yakarılması (duâ edilmesi) Kur'an ve hadîslerle buyrulmuştur, yağmur duâsı da genel olarak bir duâdır ve bundan ötürü yapılır. İlkçağlarda yağmur yağdırmak için büyüsel işlemler yapılırdı. Orta Asya Türklerinin, özellikle de Kırgız'ların yağmur yağdırıp yel estirdiğine inandıkları bir büyü taşı olan *yada taşı* ünlüdür. Bu taş, Şamanlığın bir büyü aracıydı, bunu kullanana da *yadacı* derlerdi. Kaldı ki bu gibi yağmur yağdırma büyüleri o çağların hemen her ülkesinde yapılırdı. İlkçağlarda kuraklık ve onun zorunlu sonucu olan kıtlık çok korkunç ve insanları yokeden bir doğa olayıydı. Bu bakımdan yağmuru yağdırmak için Tanrı'ya yakarmak, büyü yapmak, birtakım taş ve kuşlardan yararlanmaya çalışmak gibi çârelere başvurulmuştur. *Yağmur büyüsü (Fr.* Magie de pluie) deyimi, genellikle, bütün bu başvurmaları dilegetirir. Bu büyüyü yapana da çeşitli dillerde *yağmurcu (Fr.* Pluvieux, *Al.* Regenmacher, *İng.* Rainmaker, *Tr.* Yadacı) denir. Doğa güçlerini acındırmak için yapılan yakarma *yağmur duâsı (Fr.* Priére de pluie), ötüşüyle yağmur yağdıracağına inanılan kuş *yağmur kuşu* (*Fr.* Pluvier), yağmur yağdırmak için dinsel-büyüsel işlemlerde kullanılan taş *yağmur taşı (Fr.* Pierre de pluie) adıyla anılır. İslâm Peygamberi Hz. Muhammed çeşitli yağmur duâları önermiştir. Bu duâlar *istiska* başlığında verilmiştir. *Bk.* İstiska.

YAGUS — Hz. Nûh çağında tapılan putlardan biri... *Nûh* sûresinin 23. âyetinde daha birçok putlarla birlikte adı geçer. *Bk.* Ved.

YAHOVA — Yahudilerin Tanrı'ya verdikleri ad... Öyküsünü kısaca anlatacağımız bu ad İbrânîce *odur* anlamındaki *yahu* deyiminden türemiştir. Tevrat'ın

Çıkış (Exodus) adlı ikinci kitabında anlatıldığına göre, *Tanrı'nın dağı* adıyla anılan Horeb'de kendisine görünen Tanrı'ya Hz. Mûsâ «İsrâiloğulları senin adını sorarlarsa ne diyeyim?» der. Tanrı da ona «Ben, ben olan'ım. Beni size *Ben'im* gönderdi, dersin» karşılığını verir (İbid, Bâp III, 13-14). Bu yüzden yahudiler Tanrı'ya *O'dur* anlamında *Yahu* ya da *Yaho* demişler, daha sonra bu deyimi *var olan* anlamında *Yahova*'ya dönüştürmüşlerdir. Yahudi hahamları Tanrı'ya *köle* karşılığı olarak *köle sâhibi* (Efendi) anlamında *Adonai* da derler. Tektanrıya bağlanmadan önce İbrânîler animist kalıntıları sürdürerek *Elohim* (Ruhlar)'lere taparlardı. İbrânîce *eloh* sözcüğü *ruh* ve *elohim* sözcüğü *ruhların tümü* demektir. Peygamber Hz. Mûsâ bu *Elohim*'lerden birini, *Sinâ Elohim'i Yahova*'yı İbrânîlere tektanrı kılmıştır. Bu yüzden Tevrat'ın kimi bölümlerinde Tanrı'nın adı *Elohim* olarak da anılır. İncelemeciler bu durumu şöyle açıklamaktadırlar: Tevrat'ın ilk beş kitabının yazarları iki ayrı öyküyü birbirine karıştırmaksızın yanyana koyarak anlatmışlardır. Bu öykülerden biri *Elohimci metin* (Tekvin'in ilk bölümüyle ikinci bölümünün ilk üç âyeti), ikincisi *Yahovacı metin* (Tekvin'in ikinci bölümünün dördüncü âyetinden sonrası)'dir. *Bk.* Tevrat, Yahudilik, Mûsâ, Allah.

YAHOVA GÜNÜ — Tanrı'nın yahudi ulusuna mutluluk ve büyüklük vereceği gün... Yahudiler bu günün geleceğine inanırlar, bu gün kendilerine Tanrı tarafından vaadedilmiştir. *Bk.* Yahova, Yahudilik.

YAHOVA'NIN SESİ — Gökgürültüsü... İlkçağlarda yahudiler gökgürültüsüne *Yahova'nın sesi* derlerdi. Bu, animist bir inançtır. O zamanlar *Yahova* onlar için *Sinâ dağının Elohim'i*'ydi. İlkin peygamber Hz. Mûsâ'ya alev alev yanan bir çalının içinde görünmüştü. Volkanik dağın lâv sütunları oydu. Ateşi, yıldırımı, gökgürültüsünü, depremi yapan oydu. *Bk.* Yahova, Yahudilik.

YAHUDA — En büyük İsrâil kabîlesi... *Yahudi* adı da buradan gelir. İsrâiloğulları daha sonra bir Yahuda krallığı da kurmuşlardır. *Yahuda* adı, otuz gümüş dinar karşılığında Hz. İsâ'yı yakalattıran ve *İskaryot* adıyla da anılan bir havârîyi de dilegetirir. Hıristiyan inançlarına göre sonradan çok vicdan acısı çekmiş ve kendini asmış. *Bk.* Yahudilik, İsâ, Havârî.

YAHUDİ — Yahuda kabîlesinden olan... Daha sonra *Hz. Mûsâ dininden olan* (Mûsevî)'ı adlandırmıştır (*Bk.* Yahuda). *Yahudi* adı Kur'anın pek çok âyetlerinde geçer ve birçok sûrelerde yahudilerden söz edilir. Kendilerine Kitap gönderilmiş bir ulus (Ehl-i kitâb) olmalarından ötürü İslâmsal edebiyatta büyük bir yerleri vardır. Örneğin aynı Tanrı'nın dini olduğu halde yahudilerle hıristiyanlar (ki Kur'an bunlara *nasârâ* der) arasındaki dinsel çekişme *Bakara* sûresinin 113. âyetinde şöyle dilegelir: «Yahudiler hıristiyanlığın sağlam bir temeli yoktur dediler, hıristiyanlar da yahudiliğin sağlam bir temeli yoktur dediler *(ve kaletilyehûdû leysetinnasârâ alâ şey ve kaletinnasârâ leysetil yehûdû).* Allah onların aralarında uyuşamadıklarını kıyâmet günü yargılayacaktır». Oysa yahudilerin ve hıristiyanların Allah'ın gönderdiği en son Kitap olan *Kur'ân* üstünda birleşmeleri gerekirdi, onlarsa henüz *Tevrat*'la *İncil* kavgasındadırlar. Oysa Hz. Âdem'e gönderilen on yapraklık buyrukla insanlara bildirilen *Hak dini* zamanla bozulan (tahrif edilen. *Bk.* Tahrif). yanları düzeltilip geliştirilerek *Kur'ân*'la tamamlanmıştır. Artık yüce Allah başkaca hiçbir buyruk göndermeyecek ve kullarının inançlarını kıyâmet gününde yargılayacaktır. Kur'anda bu gerçeği bir türlü anlamak istemeyen ve kendileri tarafından bozulmuş Kitap'larında direnen yahudilerle hıristiyanları azarlayan ve uyaran birçok âyet vardır. Örneğin *Âli İmran* sûresinin 23. âyeti şöyle der: «Görmüyor musun kendilerine Kitap'ın bir bölümü verilen o kimseleri ki Allah'ın Kitâbına çağrılıyorlar

da bir bölümü gene yüz çeviriyor», 64-67. âyetleri de şöyle der: «Ey Kitap'lılar, İbrahim üstünde ne çekişip duruyorsunuz? Tevrat da, İncil de ancak ondan sonra indirilmiştir. İbrahim ne yahudi ne de hıristiyandır, ancak Allah'ı birleyicidir, kendini Allah'a vericidir». Görüldüğü gibi, Hz. Âdem'den son peygamber Hz. Muhammed'e kadar verilen Tanrı buyruklarının temeli budur ve hiç değişmemiştir. Aynı sûrenin 187. âyeti şöyle der: «O gün Allah, Kitap'lılardan söz almıştı, Kitap'ı insanlara olduğu gibi bildireceklerdi, hiçbir şeyi gizlemeyeceklerdi. Onlarsa bu sözlerinde durmadılar». Ebû Said şu hadîsi naklet-mektedir: «Elbette sizden önce gidenlerin yolunu karış karış, arşın arşın tutarsanız onlar kertenkele deliğine girseler bile siz de girersiniz... Ashâb: Öncekiler yahudilerle hıristiyanlar mı? diye sordular. Peygamberimiz: Ya kim olacak? buyurdu». İbn Amr da Hz. Peygamberin sahâbesine şöyle dediğini naklediyor: «Halka benim tarafımdan öğütler veririz. İsrâiloğullarının haberlerinden, işlerinden sâdece ibret alınacakları anlatınız. Bunun bir sakıncası yok. Ama yalanlar uyduran ateşte oturacağı yeri şimdiden hazırlasın». *Bk.* Yahuda, Yahudilik.

YAHUDİLİK — Hz. Mûsâ'ya indirilen Tevrat'la oluşmuş hak dini... Bu din, Kur'ana göre, Hz. Âdem'den başlayarak çeşitli peygamberlerce bildirilen (sayıları pek çoktur, Kur'anda adları anılanlar sırasıyla şunlardır: *İdris, Nûh, Hûd, Sâlih, İbrahim, Lût, İsmail, İshak, Yâkub, Yûsuf, Eyyûb, Şuayb)* tek ve evrensel bir din olan *Hakk dini*'dir. *Tevrat,* bunun zamanla unutulmuş, bozulmuş (tahrif edilmiş) bölümlerini düzeltmek ve doğrulamak için Hz. Mûsâ'ya verilmiştir. Nitekim kısa bir süre sonra Tevrat'da bozulacak ve Hz. Dâvûd'a indirilen *Zebûr*'la düzeltilecektir. Onun da bozulması üzerine çeşitli peygamberlerle uyarıda bulunulacak (Kur'anda sayılan peygamberler sırasıyla şunlardır: *Süleyman, İlyas, Elyesa, Yûnus, Zülkifl, Zekeriyâ, Yahyâ)* ve sonunda Hz. İsâ'ya *İncil* verilecektir. Onun da bozulmasıyla Hz. Muhammed'e indirilen *Kur'ân* bu dini en yetkin biçimine ulaştırıp tamamlayacaktır. Müslümanlığa göre din kurumunun geçirdiği aşamalar bunlardır. Yahudiler dinlerinin kurucusu olarak Hz. İbrahim'i gösterirler. İlkin Tanrı'nın buyruklarını kabîlesine ileten ve onları Tanrı Yahve'ye bağlanmaya çağıran odur. Oğlu İshak ve İshak'ın oğlu Yâkub da birer peygamber olarak bu dini sürdürdüler. Daha sonra Hz. Mûsâ (İ.Ö. 1440) Sinâ dağında Tanrı'nın on buyruğunu (*Ar.* Evâmir-i aşere) adlı ve din böylelikle biçimlenmiş oldu. Yahudilerin kutsal kitabı *Tevrat* (Tora) evrenin ve insanın yaratılışını anlattıktan sonra insanların tek soydan nasıl çeşitli soylara (uluslara) ve tek dilden nasıl çeşitli dillere geçtiğini metafizik gerekçeleriyle açıklar ve insan soyunu Hz. Âdem'den başlayarak her birinin oğullarını ayrı ayrı saymak yoluyla birbirlerine zincirleyip Hz. Mûsâ'ya kadar getirir. Hz. İbrahim, Hz. İshak, Hz. Yâkub, Hz. Yûsuf ve Hz. Mûsâ peygamberler hep Hz. Nûh'un üç oğlundan Sam'ın soyundandır (Sâmîler adı da buradan gelir). Birinci kitap olan *Tekvin* peygamber Hz. Yûsuf'a kadar bütün peygamberlerin yaptıklarını anlatır. Hz. Mûsâ'nın doğumu ve yaptıkları ikinci kitap *Exodus* (Çıkış, İsrâiloğullarının Mısır'dan çıkışı)'de anlatılır. Hz. Mûsâ, kaynatası Midyan kâhini Yetro'nun sürüsünü güderken Tanrı ona Horeb'de görünür ve şöyle der: «Mûsâ, Mûsâ... buraya yaklaşma, çarıklarını ayaklarından çıkar, çünkü üstünde durduğun kutsal topraktır. Ben, babanın, İbrahim'in, İshak'ın ve Yâkub'un Allahıyım» (Exodus, III, 4-6). Tanrı, İsrâiloğullarının Mısır'da çektiklerini bildiğini anlatır ve Hz. Mûsâ'yı onları Mısır'dan çıkarmakla görevlendirir ve «onların feryâdını işittim ve onları Mısır'lıların elinden kurtarmak, o diyârdan iyi ve geniş bir diyârda, süt ve bal akan diyârda, Kenânlı, Hittî, Amorî, Perizzî, Hivî ve Yebûsî'lerin yerine çıkarmak için indim» der (İbid, 8). Hz. Mûsâ,

Tanrı'ya adını sorar, Tanrı: «Ben, ben olan'ım. Atalarınızın Allah'ı, İbrahim'in Allah'ı, İshak'ın Allah'ı, Yâkub'un Allah'ı Yahovayım. Sonsuza kadar adım bu, çağlardan çağlara anılmam budur» karşılığını verir (İbid, 14-15). Buyruğu şudur: «İsrâil ihtiyarlarıyla Mısır kralına gideceksin ve ona, İbrânîlerin Allah'ı bize rasgeldi, rica ederiz, çölde üç günlük yol gitmemize ve Allah'ımız Yahova'ya kurban kesmemize izin ver, diyeceksin. Ben bilirim ki Mısır kralı izin vermeyecektir. O zaman ben elimi uzatacağım ve Mısır'ı bütün hârikalarımla vuracağım. Sizi ondan sonra salıverecektir. Eli boş çıkmayacaksınız. Her kadın komşusundan ve evindeki konuğundan gümüş şeyler, altın şeyler, giysiler istesin. Oğullarınızı ve kızlarınızı onlarla süsleyin. Mısır'lıları soyun» (İbid, 18-22). Hz. Mûsâ, Tanrı'nın dediklerini yapar, Tanrı da Mısır'a on âfet göndererek Firavun'u İsrâiloğullarını azatlamaya zorlar. İsrâiloğulları Mısır'dan böylelikle çıkarlar ve Tanrı'nın on buyruğunu Sinâ dağında alırlar (İbid, XX, 1-17). Yahudilik, bu on buyrukla kurulmuştur. Daha sonra yahudi Tanrıbilimcileri (ilâhiyâtçıları) Tevrat'ın temel kurallarını saptama ve açıklama işine girişmişlerdir. Hz. Mûsâ'nın çağından yirmi beş yüzyıl geçmiş bulunmaktadır. Bu arada Tevrat, İncil'le düzeltilmiş ve Kur'an'la tüm unutulan bölümleri yeniden ve en anlaşılır bir biçimde açıklanmıştır. Yahudi Tanrıbilimcileri bütün bunları görmezlikten gelerek şu kuralları saptamışlardır: Bu kurallar yahudi Tanrıbilimcisi Mûsâ bin Meymun (Maimonides, 1135-1204) tarafından on üç maddede özetlenmiştir: 1. Tanrı tektir, 2. Tanrı ruhtur ve asla temsil edilemez, 3. Tanrı ölümsüzdür, 4. Duâ sâdece Tanrı'ya edilir, 5. İsrâil peygamberlerinin bütün sözleri doğrudur, 6. Tanrı dünyanın yaratıcısı ve koruyucusudur, 7. Mûsâ, peygamberlerin en büyüğüdür, 8. Yasa ve töre Tanrıca Mûsâ'ya verilendir, bunun dışında hiçbir yasa ve töre yoktur, 9. Bu yasa ve töre asla değiştirilemez, 10. Tanrı insanların bütün düşüncelerini ve eylemlerini bilir, 11. Tanrı, buyruklarını yerine getirenlere armağan verir ve getirmeyenleri cezâlandırır, 12. Tanrı, peygamberlerin bildirdiği Mesih'i gönderecektir, 13. Tanrı, ölüleri diriltecektir... Tanrı'nın İsrâiloğullarına ilk verdiği *söz* (Ahit) şudur: «Ve Abram doksan dokuz yaşındayken Rab ona göründü: Ben kaadir Allah'ım, dedi, benim önümde yürü ve yetkin ol, seninle *aht* edeceğim, seni çoğaltacağım, birçok ulusların babası olacaksın, artık adın Abram olarak çağrılmayacak, *İbrahim* (İbrânîce bütün halkların babası, yüce baba, demektir) olarak çağrılacak, seni çok verimli kılacağım, senden krallar çıkacak, senin soyunla aht'imi *sonsuz ahit* (Ebedî anlaşma) olarak saptıyorum, bütün Ken'an diyârını sonsuz mülk olarak soyuna vereceğim ve onların Allah'ı olacağım» (Tekvin, XVII, 2-8)... Tanrı, bu *söz*'ü İbrahim'in oğlu İshak'a da yineler: «Baban İbrahim'e ettiğim yemini pekiştiriyorum, senin soyunu göklerdeki yıldızlar kadar çoğaltacağım ve sana bütün bu ülkeleri vereceğim» (İbid, XXVI, 3-4)... İshak'ın oğlu peygamber Yâkub'u İsrâil adıyla adlandırır (İbrânîler, bundan sonra İsrâiloğulları adını taşırlar): «Yâkub yalnız başına kaldı ve gün ağarıncaya kadar bir adam onunla güreşti. Yâkub'un uyluk başı incindi, bırak gideyim, gün doğuyor, dedi. Güreşen Tanrı'ydı ve dedi: Ben mübârek kılmadıkça seni bırakmam, çünkü sen Allah'ı yendin, artık sana Yâkub değil İsrâil denecek (İbrânîce *İsrâil* deyimi *Tanrı'yla güreşen* demektir). Yâkub: Allah'ı yüz yüze gördüm ve canım sağ kaldı, dedi. Uyluğu üzerinde aksıyordu. Bunun için bugüne kadar İsrâiloğulları uyluk başı üstündeki kalça adalesini yemezler, çünkü oraya Tanrı eli dokunmuştur» (Tekvin, XXXII, 24-31)... Tanrı, *Hz. Mûsâ'ya on buyruk* vermeden önce peygamber *Hz. Nûh'a yedi buyruk* vermiştir. Hz. Nûh, tûfan'dan önce Tanrı'ya yalvarmış ve *Ved, Suva, Yegus, Yeuk, Nesr* gibi putlara tapanların cezâlandırılmasını istemişti. Kutsal kitaba göre tûfan bu yüzden ol-

du... Yahudi geleneğinde kutsal günler ve bayramlar şunlardır: *Roh Hahana* (Yılbaşı), *Şabat* (Cumartesi), *Pesah* (Mısır'dan çıkışı kutlayan paskalya), *Şabut* (Sinâ dağında on buyruğun alındığı gün), *Şukot* (Çölde kırk yıl bekleyişi anan bayram), *Yom Kippur* (Büyük kefâret ve perhiz günü), *Purim* (Nazar bayramı, İran yahudilerinin kurtuluşunu anma), *Hanuka* (Kudüs tapınağının yeniden tapıma açılışını anma bayramı). *Bk.* Yahudi, Yahova, Yahuda, Mûsâ, Tevrat, Talmud, Evâmir-i aşere, İbrahim, İsâ, Hıristiyanlık, Müslümanlık.

YAHVE — *Bk.* YAHOVA.

YAHYÂ — Peygamber... Kur'anın *Âli İmran, Meryem* ve *Enbiyâ* sûrelerinde adı anılır. Tanrı tarafından adları bildirilen yirmi beş peygamberden biridir. *Meryem* sûresi, harflerden oluşan birinci âyetinden sonra şöyle başlar (2-15): «Bu, senin efendinin (Rabbinin) kölesi (kulu) Zekeriya'ya karşı olan esirgeyiciliğini anmasıdır. O gün Zekeriya senin efendine gizlice yalvarmıştı. Şöyle demişti: Rabbim, benim kemiklerim kavşadı, saçım sakalım ağardı. Ey Allahım, ben sana ne zaman yalvardımsa benim boynumu büktürmedin. İşte ben, benden sonra yerime geçecek olan yakınlarımdan korkuyorum. Karım da kısırlaştı artık. Bundan ötürü kendi katından bana bir gözetici bağışla ki benim de, Yâkubgillerin de vârisi olsun. O senin dileğini kazananlardan olsun Rabbim... Ey Zekeriya, işte biz sana bir erkek çocuk müjdeliyoruz. Adı Yahyâ'dır *(Yâ Zekeriya, innâ mübeşşirüke bigulâminismühü Yahyâ).* Biz bundan önce kimseyi ona adaş kılmamıştık. Zekeriya şöyle dedi: Rabbim, karım kısır, ben de iyice kocamışken nasıl olur da bir oğlum olabilir? Allah buyurdu: Bu böyledir. Senin Allah'ın buyuruyor ki bu iş benim için pek kolaydır. Nasıl ki daha önce sen de yoktun, ben seni de yoktan vârettim. Zekeriya dedi: Allahım, bana bir belge göster. Allah buyurdu: Senin için belge şudur: Sapasağlamken insanlarla üç gece hiç konuşmayacaksın. Bunun üzerine Zekeriya tapınaktan ayrılıp ulusunun yanına gitti, onlara sabah akşam Tanrı'yı ululamalarını (tesbîhte bulunmalarını) işâretle anlattı. Ey Yahyâ, Kitap'ı sıkı tut, dedik. Biz sana doğrunun düşüncesini henüz çocukken öğrettik. Ona yumuşaklık, arılık niteliklerini de verdik. O sakınıcıydı. Anasına babasına karşı iyilik ediciydi, zorba ve başkaldırıcı değildi. Doğduğu gün de, öleceği gün de, yeniden dirileceği gün de ona selâm olsun». *Âli İmran* sûresinin 38-41. âyetlerinde de bu sözler yinelenir. Hıristiyan Tanrıbilimine göre Yahyâ bir yahudi peygamberidir, hıristiyanlığın da öncüsü olmak niteliğini taşır. *Nazarenyen* ya da *Mandeen*'lere peygamber *Yahyâ hıristiyanları* da denir. Hz. İsâ'nın çağdaşıdır ve onun isteğiyle onu vaftiz etmiştir. *Vaftizci* lâkabıyla anılır. Hıristiyanlar ona Ermiş Johannes derler. İsrâiloğullarından Herodes Antipos, üvey kardeşi Herodes Philippos'un karısı Herodias'la evlenmek istemiş. Peygamber Yahyâ bu evlenmeye karşı çıkmış ve nikâhlarını kıymamış. Bunun üzerine peygambere diş bileyen Herodias'la kızı Salome, onu öldürtmüşler. Onların zorlamasıyla peygamberi öldüren Kudüs komutanı, Yahya'nın başını bir tepsiye koyarak onlara sunmuş. *Bk.* İsâ, Vaftiz.

YAİR — Hz. İsâ'nın, kızını dirilttiği Kefernahum havrasının hahamı... Kutsal kitapta İsrâil'i yöneten bir yargıç, Kenan savaşına katılan bir yahudi ve Mordehay'ın babası da bu adı taşır. *Bk.* İsâ.

YAKARI NAMAZI — Bir isteğin gerçekleşmesini Tanrı'dan istemek için kılınan namaz... İslâmsal dilde *hâcet namazı* denir. *Hâcet,* gerçekleşmesi için Tanrı'ya yakarılan (niyâz edilen) bir *dilek* demektir. Yatsı namazından sonra dört rekât olarak kılınır. Birinci rekâtında *Fâtiha*'dan sonra üç *Âyet el-kürsî* (*Bakara* sûresinin 255. âyeti) ve öteki üç rekâtında da *Fâtiha*'yla birer kez *İhlâs, Nâs* ve *Falak* (Muavvizeteyn) sûre-

leri okunur. Namazdan sonra Allah'a *senâ* ve Peygambere *salât* edildikten sonra şu duâ okunarak olması istenen *hâcet* için yakarılır: *Allahümme inniy es'elüke tevfiykaa ehlilhüdâ vea'mâle ehlilyakiyn ve münâsahate ehlittevbeti ve azme ehlissabri ve cidde ehlilhaşyetî ve talebe ehlirragbetî ve taabbüde ehlilverei ve irfâne ehlil'ilmi hattâ ehâfük. Allahümme inniy es'elüke mehâfeten tahcüziniy an ma'siyetike hattâ a'mele bitâ'atike a'melen estehıkku bihi rızâke ve hattâ ünsihake bittevbeti havfen minke ve hattâ uhlisa leken nasıyhâte hubben leke ve hattâ etevekkele aleyke fil'umûri hüsne zannin bike sübhâne hâlikın nûr. Bk.* Namaz, Duâ, Kunut.

YÂKUB — Peygamber... *Bakara, Âli İmran, Nisâ, En'am, Hûd* ve *Meryem* sûrelerinde adı anılır. Kur'anda adları açıklanan yirmi beş peygamberden biridir. *Bakara* sûresinin 132-133. âyetleri şöyle der: «İbrahim, oğullarına da böyle yapmalarını vasiyet etmişti. Yâkub da oğullarına vasiyet etti *(ve vassa biha ibrahiymü beniyhi ve yâkub):* Ey çocuklarım, işte Allah sizin için bu dini seçti. Öyleyse sizler de kendinizi Allah'a vermiş olarak can verin. Yâkub'a ölüm yaklaşınca siz onun yanında değildiniz ya, o, çocuklarına: Ben öldükten sonra siz kime tapacaksınız? deyince onlar da şunu dediler: Senin Tanrı'na. Babaların İbrahim, İsmail, İshak'ın Tanrı'sına (Hz. Yâkub, Hz. İshak'ın oğludur. Hz. İsmail amcasıdır, amca da baba sayıldığından bu deyim kullanılıyor. O.H.) bir tek olan Tanrı'ya tapacağız. Bizler kendimizi o Allah'a verdik», 136. âyeti şöyle der: «Deyiniz ki: Biz Allah'a, bize bildirilmiş olan Kitap'a, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yâkub'a ve uluslarına bildirilmiş olanlara, Mûsâ'ya ve İsâ'ya bildirilmiş olanlara, bütün peygamberlere Rablerinden verilmiş olanlara inandık. Bunları birbirinden ayrı tutmayız. Bizler kendimizi Allah'a verenleriz». Görüldüğü gibi bu âyet Hz. Âdem'den beri gönderilen Kitap'ların aynı kitap ve dinlerin aynı Allah'ın aynı dini olduğunu açıkça bildirmektedir, her fırsatta söylediğimiz gibi *bozulmuş* (tahrif edilmiş) olduklarından düzeltilmiş ve tamamlanmışlardır, yoksa bu âyette de bildirildiği gibi birbirlerinden *ayrı* tutulamazlar. *Bakara* sûresinin 140. âyeti de bunu pekiştirir ve İbrahim, İsmail, İshak ve Yâkub'la uluslarının ne yahudilik ve ne de hıristiyanlıkla hiçbir ilgilerinin bulunmadığını açıklar: «Yoksa siz gerçekten İbrahim, İsmail, İshak, Yâkub'la uluslarını yahudi ya da hıristiyan mı sanıyorsunuz? Onlara de ki: Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı? Allah'ın gerçeği elindeyken bunu gizleyen kişiden daha kıyıcı (zâlim) kim olabilir?». *Âli İmran* sûresinin 84. âyeti bu gerçeği daha da pekiştirir: «De ki: Biz Allah'a inandık, bize bildirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yâkub'a ve ulusuna bildirilenlere, Mûsâ'ya, İsâ'ya, peygamberlere ve Tanrılarınca onlara verilenlere de inandık. Onları birbirinden ayrı tutmayız. Bizler kendilerini Allah'a verenleriz», 93. âyeti de şöyle der: «İsrâiloğullarına yiyeceğin her türlüsü helâldi. Yalnız Tevrat bildirilmeden önce Yâkub'un kendine harâm kıldıkları helâl değildi». *Nisâ* sûresinin 163. âyeti şöyle der: «Gerçekten biz senin gönlüne bildirdik. Nasıl ki Nûh'un ve ondan sonraki peygamberlerin de gönlüne bildirmiştik. İbrahim'in, İsmail'in, İshak'ın, Yâkub'un, çocuklarının, İsâ'nın, Eyüb'ün, Yûnus'un, Hârun'un, Süleyman'ın da gönlüne bildirmiştik. Dâvûd'a da Zebûr'u vermiştik». *En'am* sûresinin 84. âyeti Hz. İbrahim'den sözederek şöyle der: «Biz ona İshak'la Yâkub'u bağışladık. Her ikisini de doğru yola iletik. Bundan önce de Nûh'u, onun ölümünden sonra Dâvûd'u, Süleyman'ı, Eyyûb'u, Yûsuf'u, Mûsâ'yı, Hârun'u da doğru yola iletmiştik. İşte biz iyilik edenlerin karşılığını böyle veririz». *Hûd* sûresinin 71. âyeti şöyle der: «İbrahim'in karısı ayakta duruyordu. Bunun üzerine güldü. Biz de ona İshak'ı, İshak'ın arkasından da Yâkub'un doğacağını müjdeledik». *Meryem* sûresinin 6. âyeti Hz. Zekeriya'nın da bir çocuk sâhibi olmak

için Tanrı'ya yakardığından sözederek şöyle der: «Ki benim de, Yâkubgillerin de vârisi olsun. Tanrım o senin dileğini kazananlardan olsun», böylece Hz. Zekeriya'ya da Hz. Yahyâ'nın doğacağı müjdelenir, 49. âyeti şöyle der: «İşte İbrahim onlardan, Allah'ı bırakıp da başkasına tapanlardan uzaklaşınca biz de ona İshak'la Yâkub'u peygamber olarak bağışladık». Kur'anda Hz. Yâkub'la ilgili âyetler bu kadardır. Yahudilerin kutsal kitaplarında onun Tanrı'yla güreştiği de anlatılır. Tevrat'ın *Tekvin* bölümünde bu olay şöyle bildirilir (XXXII, 24-31): «Ve Yâkub yalnız başına kaldı, seher vaktine kadar bir adam onunla güreşti. Ve onu yenemediğini görünce uyluğunun başına dokundu, onunla güreşirken Yâkub'un uyluk başı incindi. Ve dedi: Bırak beni gideyim, çünkü seher vakti oluyor. Ve dedi: Beni mübârek kılmadıkça seni bırakmam. Ve ona dedi: Adın nedir? Ve o dedi: Yâkub. Ve dedi: Artık sana Yâkub değil *İsrâil* (Allah'la güreşen) denecek, çünkü Allah'la güreşip onu yendin. Ve Yâkub sordu: Rica ederim adını bildir. Ve dedi: Adımı niçin soruyorsun? Ve orada onu mübârek kıldı. Ve Yâkub o yerin adını *Peniel* (Allah'ın yüzü) koydu, çünkü Allah'ı yüz yüze gördüm ve canım sağ kaldı, dedi. Ve Peniel'i geçtiği zaman güneş üzerine doğdu. Ve uyluğu üzerinde aksıyordu. Bundan ötürü İsrâiloğulları bugüne kadar uyluk başı üzerindeki kalça adalesini yemezler, çünkü o Yâkub'un uyluk başına kalça adalesine dokundu». *Bk.* İbrahim, İsmail, İshak, Yûsuf, Yahudilik.

YÂKUBÎLİK — Suriye'de bulunan monofizist mezhep... VI. yüzyılda Yâkub Baraddai adlı bir piskopos tarafından kurulmuştur. Gizlice piskopos olmuş ve Yâkubî kiliselerini kurmuştu. *Bk.* Monofizizm.

YÂKUBİYYE — Zeydiyye'nin bir kolu... Ölümden sonra dirilme inancını yadsımakla ünlüdür. *Bk.* Zeydiyye.

YÂKUUT — Parlak kırmızı renkli değerli bir taş... Farsçadır. Kur'anda *Rahman* sûresinin 58. âyetinde kullanılmıştır: «Onlar sanki yâkuut ve mercandılar *(keennehünnelyâkuutü velmercân)*».

YALAN — Doğru olmadığı bilinerek aldatmak amacıyla söylenen söz... *Hac* sûresinin 30. âyeti «yalan sözden kaçının *(vectenibû kavlezzûr)*» der, *Saf* sûresinin 2-3. âyetleri de şöyle der: «Ey inananlar, yapamayacağınız işi ne diye söylersiniz? Yapamayacağınız işi yaparım diyenlere Allah'ın hıncı büyük olur». Görüldüğü gibi müslümanlık yalan söylemeyi yasaklamıştır. Hz. Peygamber ünlü bir hadîsinde şöyle der: «İki kişinin arasını düzeltmek isteyen üçüncü bir adam yalancı değildir». Bundan ötürü İslâm şeriatı üç durumda yalan söylemeyi uygun (meşrû) saymıştır: 1. Haksızlığa ve işkenceye uğramış bir kişi canını, malını, ırzını kurtarmak için yalan söyleyebilir, 2. Karı-kocayı barıştırmak ya da dargın olan iki kişiyi uyuşturmak için yalan söylenebilir, 3. Savaşı kazanmak için yalan söylenebilir. Burada ölçüt, kötünün daha az kötüsünü (Ehven-i şer) yeğlemektir, iki zarardan birini seçmek zorunlu olursa küçük zarar seçilir. Ukbe kızı Ümmü Gülsüm'ün naklettiği yukardaki hadîs bunu öğütler. Hz. Ali şu hadîsi naklediyor: «Bana yalan uydurmayınız. Kim benim söylemediğimi ve yapmadığımı söyledi ve yaptı derse canı cehenneme gider». Ebû Hüreyre'yle Seleme İbn'il Ekvâ da aynı hadîsi yinelemektedirler. Semûre İbn Cündeb'in naklettiği çok uzun bir hadîste, Hz. Peygamber bir düşünü (rüyâsını) anlatır ve onu yorumlarken şöyle der: «Kancayla ağızları yırtılanlar dünyada yalan söyleyip yayanlardı». Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir hadîsinde de oruç farzını kastederek şöyle demektedir: «Yalan söylemekten vazgeçmeyenin aç kalmasına Allah'ın ihtiyâcı yoktur». Bu hadîse dayanan kimi mezhepler oruçluyken yalan söylenmişse o orucun kazâ edilmesi gerekeceğini ilerisürmüşlerdir, kimileri de o orucun sâdece sevâ-

bının eksileceğini söylemişlerdir. Abdullah şu hadîsi nakletmektedir: «Doğruluk iyiliğe götürür, iyilik de cennete götürür, doğru söyleyen kişi Allah katında doğrucu yazılır. Yalan kötülüğe götürür, kötülük de cehenneme götürür, yalan söyleyen kişi Allah'ın katında yalancı yazılır». Ebû Bekre de şu hadîsi bildiriyor: «Peygamberimiz: Üç kez büyük günahların en büyüğünü size söyleyeyim mi? buyurdu. Ashâb: Evet ey Allah'ın elçisi, dediler. Peygamberimiz şöyle dedi: Allah'a ortak koşmak, ana -babaya karşı gelmek, dikkat edin, çok dikkat edin, yalan söylemek». *Bk.* Sıdk.

YÂMÎYYE — Yam kabîlesinin izlediği bâtınîlik... Yam kabîlesi, Yemen'de kendine özgü bir bâtınîlik geliştirmiştir. *Bk.* Bâtınîlik.

YARA — *Bk.* SARGI

YARATMA — Tanrı'nın evreni yoktan vâredişi... *Zâriyât* sûresinin 56. âyeti yaratmanın amacını şöyle açıklar: «Ben cinleri ve insanları yalnız bana tapsınlar diye yarattım *(ve mâ halaktülcinne vel' inse illâ liya'büdûn)*». *Bk.* Halk.

YARDIMLAŞMA — Müslümanların birbirlerine yardım etmeleri... Arapçası *teâvün* (Muâvenet etme)'dür. *Mâide* sûresinin 2. âyeti şöyle der: «Olgunlukta, sakınırlıkta birbirinize yardım edin. Günah işlemekte, sınırları aşmakta birbirinize yardım etmeyin», *Enfal* sûresinin 73. âyeti şöyle der: «İnanmayanlar birbirlerine yardımcıdırlar, inananlar da birbirlerine yardımcı olmalı», *Tevbe* sûresinin 71. âyeti de şöyle der: «İnanan erkekler de, inanan kadınlar da birbirlerinin yardımcılarıdır».

YARICILIK — Ürünü tarla sâhibiyle yarı yarıya bölme yöntemiyle yapılan çiftçilik... Tarlası olmayan çiftçiler, tarlası olan çiftçilerle bu yönteme göre anlaşıp çiftçilik yaparlar. Ne var ki bu *yarı* deyimi çoğunlukla simgeseldir, gerçekte toprağı işleyenin aldığı onda bire kadar düşmektedir. Zübeyr İbn Râfî şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimiz özellikle beni çağırtarak: Tarlalarınızı nasıl işliyorsunuz? diye sordu. Ben de: Ürünün dörtte biri karşılığında ya da *vesk* denen bir ölçek ürün karşılığı kiraya veriyoruz, dedim. Şöyle buyurdu: Böyle yapmayınız, kendiniz ekiniz ya da ücretsiz olarak başkasına verip ektiriniz ya da boş bırakınız». Hz. Peygamber *kirâ* (İcâr) konusunun da bir çeşit *fâiz* olduğunu (ki gerçekte de öyledir) düşünerek böyle buyurmuştur. Bu hadîs, Medîne halkının geleneklerine tümüyle aykırı bulunduğundan daha o zamanlar *te'vil* edilmeye çalışılmıştı (*Bk. Zübde -tül-Buhârî*, Istanbul 1977, s. 379). Daha sonra mezhepler arasında büyük tartışmalar doğurmuştur. Sonunda Hz. Peygamberin tarla kiralanmasını ya da yarıcılığı kesin olarak yasak etmediği, ancak belirsiz bir ücretle ya da koşulla kiraya verilmesini yasakladığı yolunda bir görüş birliği sağlanmıştır. *Bk.* Fâiz, Ribâ, Te'vil.

YARUB — Yahudi kaynaklarına göre Hz. Hûd'un torunu... İslâm kaynaklarında adı *Kahtan bin Hûd* olarak anılır. Himeyrî kralları onu kendi ataları saymışlardır. *Bk.* Hûd.

YASAK MEYVE — Tanrı'nın Hz. Âdem'le Hz. Havvâ'ya yasakladığı cennet yemişi... Arapçası *meyve-i memnûa*'dır. Özellikle hıristiyan Tanrıbiliminin temel dogmalarındandır ve *ilk günah*'ın kaynağı olarak gösterilir, hıristiyan inançlarına göre insanlığın çektiği bütün acılar bu ilk günahın verâset yoluyla bütün insanlara geçmesinin ürünüdür, insanlar acı çekerek bunun kefâretini ödemektedirler. İslâm dininde bu yemiş sâdece *şeytanın insanı aldatma aracı* olmak bakımından ele alınır, başkaca bir önemi yoktur, çünkü Hz. Âdem, Tanrı tarafından bağışlanmıştır. Yahudilere ve hıristiyanlara göre Hz. Âdem bir günahkâr, müslümanlara göreyse bir peygamberdir, kendisine on sahife buyruk verilmiştir. Ebû Hüreyre şu hadîsi naklediyor: «Hz. Âdem'le Hz. Mûsâ tartıştılar. Mûsâ, Âdem'e: Hatâ ederek yasak mey-

veyi yemen seni cennetten çıkardı, dedi. Âdem de ona şu karşılığı verdi: Sen Allah'ın kelâmını duymuş bir peygambersin, ben yaratılmadan önce Allah'ın takdir ettiği bir şeyde beni nasıl suçlarsın?.. Âdem iki kat güçlü kanıt getirdi». Yorumcular şöyle diyorlar (*Bk. Zübde-tül-Buhârî,* Istanbul 1977, s. 590): «Hz. Mûsâ öfkeli bir insan olduğundan cüz'î irâdeye fazla güvenmiş, Âdem'se kendisinin esâsen yeryüzünü imâr ve idâre etmek üzere yaratıldığını, hatânın kazâ ve kaderin icâbı olarak Allah'ın cilvesi olduğunu, kendisinin cennette bir süre yetiştirildikten sonra meyve yemek bahânesiyle asıl ödevine getirildiğini söyleyerek Hz. Mûsâ'nın karşısına kuvvetli bir kanıtla çıktı». Bu hadîste, yorumunda da görüldüğü gibi, kazâ ve kader konusunun mantıksal bir açıklaması var. *Bk.* Kazâ, Kader, Âdem, İrâde-i cüz'îye, İblis.

YÂSİN — Kur'anın otuz altıncı sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 83 âyettir. Sûre arapça *yâ sin* harfleriyle başladığından bu adla anılmıştır. Bu harfler de birçok sûrelerin başında bulunan ve anlamları bilinmeyen harflerdendir (*Bk.* Hurûf-ı mukattaât), bununla birlikte İbn Abbas bunun sözcük olarak da habeşçede *ey insan* demek olduğunu ve arapçada *yâ recûl* deyimiyle karşılanabileceğini söylemiştir. Yâsin, çok beğenilen bir sûredir ve Hz. Peygamber tarafından *Kur'anın kalbi* olarak nitelenmiştir. Hz. Ayşe şu hadîsleri nakletmiştir: «Kur'anda bir sûre vardır ki Allah'ın katında *büyük* (Azîm) adıyla anılır», «her şeyin bir kalbi vardır, Kur'anın kalbi de Yâsin'dir, kim Yâsin okursa Allah ona on kez Kur'an okuma sevâbı yazar», «Yâsin'i ölülerinizin yanında okuyun». Bu sûrenin son âyetlerinde Tanrı'nın ölümden sonra insanları nasıl diriltteceği anlatılır. Hz. Peygamberin bir şâir, Kur'anın da bir şiir olmadığı bu sûrede açıklanır. Sûre şu âyetlerle başlar: «Ey insan, doğruyu bildiren Kur'an hakkı için, işte sen besbelli ki Allah'ın gönderdiği elçilerden birisin, insanlara doğru yolu göstermek için, erkli ve esirgeyici olan Allah'ın bildirdiği doğru yolu, ataları uyarılmadığından dalgıda kalmış olan bir ulusu uyarmak için». *Yâsin* sûresi *Bismillâhirrahmânirrahiym* diye başlanarak okunur ve sonunda da şu duâ edilir: *Allahümme rabbenâ yâ rabbenâ tekabbel minnâ inneke entessemiyül aliym, vehdine ilelhakkı ve ilâ tarîkil müstakiym, bibereketi sûretü yâsiynülmübiyn, va'fü annâ yâ keriym, vagfir lenâ zünûbenâ bifadlike ve cûdike ve keremike yâ ekremel'ekremiyn, ve yâ erhamerrahimiyn, ve selâmün alelmürseliyn, velhamdülillâhi rabbil'âlemiyn. Bk.* Ölü, Ölüm, Mevt.

YAS — *Bk.* MÂTEM.

YAŞAM — *Bk.* HAYÂT.

YAŞLILIK — *Bk.* İHTİYARLIK.

YATMAK — *Bk.* NEVM, UYKU.

YATSI NAMAZI — Akşam şafağının kayboluşundan sabah fecrinin doğuşuna kadar kılınabilen namaz... *Yatsı* Türkçe bir sözcüktür ve sözcük olarak *güneşin batmasından sonraki vakit* demektir. Yatsı namazına arapçada *salât-ı işâ* denir. Dört rekâtı ilk sünnet, dört rekâtı farz ve iki rekâtı son sünnet olmak üzere on rekâttır. Buna üç rekât da vitir namazı eklenerek on üç rekât kılınır. İlk sünneti ikindi namazının sünneti gibi, farzı öğle ve ikindi namazlarının farzları gibi, son sünneti sabah namazının sünneti gibi kılınır. Bunların her biri için ayrı ayrı niyet etmek gerekir, örneğin «bugünkü yatsı namazının ilk sünnetini kılmaya niyet ettim» diyerek ilk sünnet, «bugünkü yatsı namazının farzını kılmaya niyet ettim» diyerek farz ve «bugünkü yatsı namazının son sünnetini kılmaya niyet ettim» diyerek son sünnet kılınır. Daha sonra üç rekâtlık vitir namazı da akşam namazı gibi kılınır. Vitir namazının oturuşunda (ka'dede) yalnız *ettehiyyâtü* okunur, üçüncü rekâtında da öteki namazlardan farklı olarak *kunut* okunur. Yatsı namazı her ne kadar akşam şafağının kayboluşundan sabah fecrinin doğuşuna

kadar kılınabilirse de (ki İmam Şâfiî bu düşüncededir) İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe aşağıdaki hadîse dayanarak bu namazın vaktini gecenin ilk üçte biriyle sınırlamış ve gece yarısına kadar ertelemeyi mekrûh saymıştır. İbn Abbas'ın naklettiği şu hadîste Hz. Peygamber şöyle demektedir: «Ümmetime zor geleceğini düşünmeseydim yatsı namazının gecenin üçte birinde kılınmasını buyururdum», bu hadîse dayanarak yatsı namazını kıldıktan sonra dünyâyla ilgili hiçbir söz söylemeksizin abdestli olarak duâ edip yatmanın çok sevaplı olduğu bildirilir. Ebû Hüreyre şu hadîsi naklediyor: «İnsanlar yatsı ve sabah namazlarındaki sevâbı bilselerdi aksayarak da olsa bu namazlara koşarlardı». Aldatıcı sabahla gerçek sabahı bizzat Hz. Peygamber, İbn Mes'ud'un naklettiği bir hadîsinde elleriyle işâret ederek anlatmıştır, buna göre tanyerinde ilkin bir aklık görünür (bu aldatıcı bir sabahtır, bu aklık gene mâvileşir, sonra aklık gene görünür ve yayılmaya başlar ki bu gerçek sabahtır. Gerçek sabah belirinceye kadar sahur yemeği yenilir ve yatsı namazı kılınabilir. Güneşin batmasına yakın vakitte de ikindi namazının farzından başka hiçbir namaz kılınamaz, bunun gibi güneşin doğuşundan kırk beş dakika geçmedikçe de hiçbir namaz kılınamaz. Çünkü Hz. Peygamber birçok hadîslerine «namazınızı güneşin doğmasına ve batmasına kadar geciktirmeyin» diye buyurarak bunu bizzat vurgulamıştır. *Bk.* Namaz, Tahiyyât, Kunut, Salât-ı vitir, Mîkat, Kerâhet vakti.

YAVAN — Hz. Nûh'un torunlarından ve Yâfes'in oğullarından biri... Kur'anda adı geçmez, yahudi Tanrıbiliminde anılır. Çok ilginç bir gerçeğe ışık tuttuğu için bilimsel açıdan çok önemli bir addır. *Yavan* adı özellikle Sanskritçe metinlerde Yunanlılar (İonia'lılar) için de kullanılır. Bu deyimin Yâfes'in oğlu Yavan'ı ata sayan bir soydan geldiği ve sonradan *İon* biçimine dönüştüğü de ilerisürülmüştür. Hintliler İon'lara *yavana* dedikleri gibi, İranlılar da *yauna* derler. Kimi kaynaklarda İon'ların da çok eskiden kendilerine *Yavones* dedikleri yazılıdır. *Yunanistan* deyiminin de *Yaunistan*'dan türediği ilerisürülmüştür. Bu deyimin yanlış olarak *Hellenistan*'a yakıştırıldığı, çünkü İon'ların Mezopotamya'dan gelip Anadolu'ya yerleştikleri ve orada kaldıkları, Yunanlılarla ilişkilerinin usta denizci olmaları dolayısıyla sâdece bir ticaret ilişkisinden ibâret bulunduğu da ayrıca belirtilmektedir. Bütün bu savlar Anadolu İon'larının *Grek* adı verilen *Hellen*'lerle bir ilişkileri bulunmadığı ve aynı soydan olmadıkları gerçeğini tanıtlamak için ilerisürülmüştür. Bu sav doğruysa Homeros'tan Herodotos'a kadar birçok ünlü ozan, yazar, filozof Yunanlı olmaktan çıkar. *Bk.* Yâfes.

YECÜC VE MECÜC — Kıyâmet belirtisi olarak ortaya çıkacak olan iki yaratık... İki ulus oldukları da söylenmiştir. Kur'anın *Kehf* sûresinin 94. âyetiyle (*Bk.* İskender) *Enbiyâ* sûresinin 96. âyetlerinde adları geçer, bu âyet şöyle der: «Sonunda Yecüc ve Mecüc seddi aşılır *(hattâ izâ fütihat ye'cûcü ve me'cûcü)* ve onlar dağlardan, tepelerden koşarak inerler». Sözü edilen *sedd* (Engel) *Kehf* sûresinde anlatıldığı gibi, Kur'anda adı geçen *velî*'lerden biri olan Hz. Zülkarneyn'in iki dağ arasında bulunan bir ulusun Yecüc'le Mecüc'ün karıştırıcılıklarından yakınmaları üzerine onların isteğiyle yaptığı bir çeşit duvardır. Yukardaki âyet onların kıyâmet gününden önce bu engeli aşıp ortaya çıkacaklarını bildirmektedir. Yukarda da değindiğimiz gibi kimi yorumcular bunların çok kısa boylu cücelerin oluşturduğu iki ulus (Kavim) olduklarını da ilerisürmüşlerdir. Nitekim yukardaki âyette de bunların dağlardan tepelerden koşarak ineceklerinin bildirilmesi de bu izlenimi vermektedir, «koşarak inme» olayı iki kişiye özgü olmasa gerektir. Hz. Zülkarneyn'in ördüğü duvarı aşıp insanların arasına karışacaklar ve türlü kötülükleri yayacaklardır. Bunların ortaya çıkışının bir kıyâmet belirtisi (alâmeti) olduğu yu-

kardaki âyette bildirildiği gibi Hz. Peygamberin birçok hadîsleriyle de pekiştirilmiştir. Örneğin Hz. Peygamberin eşlerinden Cahş kızı Hz. Zeyneb şu hadîsi anlatmaktadır: «Peygamber telâşla *Lâ ilâhe illâllah* diyerek odama girdi, baş ve şehâdet parmaklarını halka yaparak: Yaklaşan fitne ve belâdan vay arapların hâline, bugün Yecüc'le Mecüc'ün seddinden bu kadar yer yıkıldı, buyurdu. Ben: İçimizde bu kadar iyiler varken de yok olur muyuz? diye sordum. Evet, dedi, kötülük çoğalınca olur». *Bk.* Kıyâmet, İskender, Mecuc, Zülkarneyn.

YED — *Bk.* EL.

YEDİ — *Bk.* SEB'A.

YED-İ BEYZÂ — Hz. Mûsâ'nın peygamberliğini tanıtlamak için Firavun'a gösterdiği ışık saçan eli... Sözcük olarak *ak el* demektir. Hz. Mûsâ'nın mûcizelerindendir. *Bk.* Mûsâ, Mûcize.

YEDİ KOLLU ŞAMDAN — Yahudiliğin simgesi... Bu şamdan yahudi sinagog ve havralarında bulunur. Yahudilerden geçen bu gelenek kimi İslâm tekkelerinde de uygulanmıştır. Günümüzde evlerde de kullanılan antika şamdanlar yedi kolludur. *Bk.* Seb'a.

YEDİLER — Bektâşîliğin yedi ermişi... Bektâşîlikte *üçler, yediler, kırklar* adıyla anılan kutsal ermişler toplulukları vardır. Tanrıca kendilerine kutsallık bağışlandığına inanılan bu toplulukların kimler oldukları kesinlikle bilinmez. *Bk.* Bektâşîlik.

YEDİ UYURLAR — *Bk.* KEHF, ASHÂB-I KEHF.

YEHUD — Yahudi... *Bakara* sûresinin 113. âyetinde kullanılmıştır, bu âyet şöyle der: «Yahudiler dediler *(ve kaletilyehûdü)*». Cevâlikîye göre Hz. Yâkub'un oğullarından *Yehuda*'dan türeyen ulusun (kavmin) adıdır. *Bk.* Yahudi.

YEHUR — Geri dönen... *İnşikak* sûresinin 14. âyetinde kullanılmıştır, bu âyet şöyle der: «Hesap için asla geri dönmeyecek sanıyordu *(innehû zanne en len yehûr)*». Dâvûd bin Hind'e göre habeşçe bir sözcüktür ki arapçası *yerciu* deyimidir.

YEMÂME SAVAŞI — Yalancı peygamber Müseyleme'ye karşı Halîfe Hz. Ebû Bekir'in açtığı savaş... Bu savaşta ölen 1200 müslümandan 700 kadarı Kur'anı ezberden çok iyi bilen kişilerdi (hâfızlardı). Müseyleme ortadan kaldırıldı, ama İslâmın verdiği bu kayıp Kur'anı iyi bilenlerin yokolmasından ötürü büyük bir kuşku uyandırdı. Hz. Ömer'in önerisiyle Kur'anı toplama işine bu savaştan ötürü başlandı. Bu zamana kadar Kur'an henüz *Mushaf* (Sahifeler hâlinde toplanmış kitap) durumuna getirilmemişti. Hz. Peygamberin yazıcılarından Zeyd bin Sâbit bunu şöyle anlatmaktadır: «Yemâme savaşından sonra Halîfe Ebû Bekir beni çağırttı. Ömer bin Hattâb da yanındaydı. Ebû Bekir bana şöyle dedi: Ömer bana gelerek Yemâme gününün şiddetli savaşında *kurrâ* (Kur'anı ezber bilen)'nın çok şehid verdiğini, başka yerlerde de böyle olursa Kur'anın kaybolmasından kuşku duyduğunu söyleyerek Kur'anın toplanmasını buyurmamı önerdi. Ben Ömer'e Allah'ın elçisinin yapmadığı bir işi nasıl yaparım, dedim. Ömer, Allah'a yemin ederek bu işin bir iyilik olacağını söyledi. Sonunda benim de aklım yattı. Yâ Zeyd, sen genç ve akıllı bir insansın, senin aleyhinde söylenecek söz yoktur, Allah'ın elçisine gelen vahiyleri yazıyordun, araştırmalar yaparak Kur'anı topla. Vallahi bana bir dağı taşımamı önerseler bu kadar ağır gelmezdi. Ama Ebû Bekir isteğinde direndi. Allah onların gönüllerini açtığı gibi benimkini de açtı. Aklım yattı ve işe koyuldum. Kur'anı yazılı bulunduğu hurma dallarından, yassı taşlardan ve ezber bilenlerin belleklerinden topladım». *Bk.* Müseyleme, Kur'an, Vahiy, Nüzûl, Sûre.

YEMEK DUÂSI — Yemek yedikten sonra okunan duâ... Herhangi bir yemeği yedikten sonra şu duânın okunması

öğütlenmektedir: *Elhamdülillâhi hamden yüvâfi niâmehû ve yükâfi mezideh. Elhamdülillâhi at'amenâ ve sekaanâ cealenâ minel'müslimiyn. At'amenallâhü min taâmil cenneti ve sekaanallâhü min şarâbilkevseri ve zevvecenallâhü bihûriliyn. Bihurmetil'enbiyâi vel'mürseliyn. Velhamdülillâhi rabbil'âlemiyn...* Oruç bozmadan önce de şu iftar duâsının okunması öğütlenir: *Allahümme leke sumtü ve bîke âmentü ve aleyke tevekkeltü ve alâ rizkıbe eftartü ve lisavmi gaden neveytü min şehri ramadân. Bk.* Taâm, Me'külât, Meşrûbât, Yenecek şeyler.

YEMÎN — Tanrı adına yapılan doğrulama ya da verilen söz... *Sol* anlamındaki arapça *yesâr* deyimi karşıtı olarak *sağ* anlamındadır. Yalan yere yemin edenin ya da yeminini tutmayanın çarpılacağına ya da başına bir felâket geleceğine inanılır. Doğrulama ya da yadsıma için yapılan yemine arapça *kasem,* bir şeyi yerine getirmek vaadiyle yapılan yemine arapça *tâlik* denir. Dilimizde her iki anlam da *ant* deyimiyle dilegetirilir. İslâmlıktan önce araplar Lât, Menât ve Uzzâ gibi putlar üstüne yemin ederlerdi. İslâmlıktan sonra Tanrı'ya karşı bir yükümlülük (Ahd'ullahi) biçimine dönüşmüştür. İslâm şeriatında *yemin ettirme* (Tahlîf) kimi durumlarda son çâre olarak kurumlaşmıştır. Örneğin karısını başka bir erkekle cinsel ilişki durumunda gören bir koca, ilkin bunu tanıtlayacak dört tanık bulmak zorundaydı, bulamazsa iftirâ (Kazf) suçu işlemiş sayılıyor ve yüz sopa yemek cezâsıyla cezâlandırılıyordu. Bu gibi durumlarda tanık bulmanın güçlüğü karşısında *Nûr* sûresinin 6-9. âyetleriyle yemin etme kurumu getirildi. Doğru söylediğine yemin eden koca böylece sopa yemek cezâsından, kocasının yalan söylediğine yemin eden kadın da taşlanma cezâsından kurtuldu. Bu türlü yemin karşılıklı lânetleşmeyle de ilgilidir (*Bk.* Li'ân), eşdeyişle karı-kocadan her biri aynı zamanda «yalan yere yemin etmişsem Tanrı'nın lânetine uğrayayım» demek zorundadırlar. İslâm geleneğinde çeşitli yemin biçimleri vardır. Genellikle *vallahi ve billâhi ve tallahi* biçiminde yemin edilir, ama «yalan söylüyorsam iki gözüm önüme aksın» ya da «karım boş düşsün» gibi yeminler de vardır. Örneğin Hz. Ali'nin Peygamberin ölümünden sonra «Kur'anı bir araya toplamadıkça evimden çıkmayacağıma yemin ettim» dediği ünlüdür, Hz. Ebû Bekir'e bîat etmesi de bu yüzden gecikmiştir. Yemin, çeşitli biçimlerde edildiği gibi, çeşitli şeyler üzerine de edilir. En çok geçerli olanı Kur'ana el basarak yemin etmektir. Günün kimi saatlerinde, örneğin ikindi namazından sonra, edilen yeminler de daha güçlü sayılmıştır. Kur'an güçlü yeminler için *eymân-ı bâliga* (Tam yeminler) deyimini kullanmaktadır, örneğin *Kalem* sûresinin 39. âyeti şöyle der: «Yoksa bütün istediklerinizin olacağına dâir bizden tam yeminler mi aldınız? *(em leküm eymânün aleynâ bâligatün)»;* gene bu anlamda *cehd-i eymân* deyimi de kullanılmıştır, örneğin *En'am* sûresinin 109. âyeti şöyle der: «Allah'a olanca yeminleriyle yemin ettiler *(ve aksemû billâhi cehde eymânihim)».* Bir kocanın karısına yaklaşmamak için ettiği İslâmlık öncesinden kalma yemin biçimi de Kur'anla yasaklanmıştır (*Bk.* Zıhâr, Mücâdile). *Tahrim* sûresinin 2. âyeti Hz. Peygamberin eşleriyle ilgili bir olay nedeniyle (*Bk.* Tahrim) «Allah yemin bağının çözülmesini kefâretle meşrû kılmıştır» der. Hz. Muhammed de ünlü bir hadîsinde «Ben kefâreti olmayan yemini etmem» demiştir. Bunlara göre yeminden kefâretle kurtulunabilir. Ama temel kural, yemini bozmamak ve yerine getirmektir, bu konuda da pek çok hadîs vardır. Hz. Muhammed'in bir başka ünlü hadîsinde «Allah isterse» demeden yemin edilmemesi öğütlenmektedir. Kimi durumlarda, örneğin bir günah işlemek için edilen yeminde, yemini tutmamak (Hins) şeriatça câiz ve hattâ zorunlu görülmüştür. Yemini bozmak için yapılması gereken kefâret *Mâide* sûresinin 89. âyetinde hükme bağlanmıştır: «Allah boş yere yeminlerinizden ötürü

sizi suçlamaz. Ama bütün yüreğinizle kasdettiğiniz bir yeminden ötürü sizi suçlar. Bunun kefâreti çoluğunuza çocuğunuza yedirdiğinizin orta derecesinden on yoksulu doyurmak ya da giydirmek ya da bir köle azatlamaktır. Bunları yapamayan üç gün birbiri ardınca oruç tutsun. Bozduğunuz yeminlerin kefâreti budur. Ama yemininizi bozmayın *(vahfezû eymâniküm.* Bu buyrukta *dilinizi yemine alıştırmayın* gibi bir anlam da var. O.H.). Allah size âyetlerini şükredesiniz diye böylece bildiriyor» (*Bk.* Kefâret). İslâm hukuku yemini üç bölüme ayırmaktadır: 1. *Yemin-i gaamûs* (Büyük günaha sokan yemin) ki yalan olduğunu bile bile yemin etmektir. İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye göre bu yeminin kefâreti yoktur, Allah tarafından da bağışlanmaz. Böyle bir yemin ancak elkonan hakların geriye verilerek helâllaşılması ve tövbe edilmesiyle belki bir bağışlanma umuduna yol açabilir. Hz. Peygamber ünlü bir hadîsinde «yemîn-i gaamûs evleri yokeder» (eşdeyişle, yalan yere edilen yemin, insanın ocağına incir dikèr) demiştir. 2. *Yemîn-i mün'akid* ki gelecekte bir şeyi yapacağı ya da yapmayacağı yolunda edilen yemindir. Bu yemin yerine getirilmezse mezheplere göre kefâretle bundan kurtulmak olanaklıdır. Bu konuda edilen yeminler de *meşrû* ve *gayr-ı meşrû* olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Örneğin «bir daha falancayla görüşmeyeceğim» diye edilen yemin meşrû, ama «bir daha namaz kılmayacağım» diye edilen yemin gayr-ı meşrûdur. Birincisi bozulmak istenince bozulur ve kefâreti verilir. İkincisiniyse bozmamak haramdır, hemen bozulmalı ve kefâretle birlikte tövbe edilmelidir. 3. *Yemîn-i lâgıv* ki geçmişle ilgili bir konuda kasıtsız olarak kendi sanısı (zannı) üstüne edilen yemindir, örneğin «vallahi ben oraya hiç gitmedim» diye edilen yemin böyledir. Sanısı yanlışsa Allah'ın bağışı umulur. Bu türlü yeminler genellikle dil alışkanlığıyla yapılan yeminlerdir ki genellikle de boş yere yapılmaktadır, yukardaki âyette «Allah sizi boş yere ettiğiniz yeminlerden ötürü suçlamaz» denmiştir, ama gene aynı âyette «bu gibi yeminlere dilinizi alıştırmayın» gibi bir anlam da vardır. *Yemin* konusunda vurgulanması gereken bilgi, *yalan yere yemin* etmenin büyük suç olduğudur. Buhârî'nin *Sahîh*'inde Abdulah İbn Mes'ud'un naklettiği bir hadîste Eş'as İbn Kays şöyle demektedir: «Âli İmran sûresinin 77. âyeti benim için indi. Amcaoğlumun bahçesinde bir kuyum vardı, oysa bunu inkâr ediyordu. Peygamberimiz benden tanık getirmemi istedi, ben de tanığım olmadığını söyledim. Öyleyce onun yemin etmesini iste, dedi. Ben de: Ey Allah'ın elçisi, o yalan yere yemin eder, dedim. Bunun üzerine Peygamberimiz şöyle buyurdu: Kim ki yalan yere yemin ederek birinin malını alırsa kıyâmet gününde Allah'ın gazâbına uğrar... Sonra şu ünlü âyet indi: *O kimseler ki Allah'a verdikleri sözü, O'nun adına yaptıkları yeminlerle, çok aza değişirler, onların âhirette nasibleri yoktur. Kıyâmette Allah onları arıtmayacaktır. Onlar için inletici, şiddetli bir azâb vardır*». Buhârî *Sahîh*'inin *yeminler bölümü* (Kitâb-ül-eymân) bölümünde bu konuda pek çok hadîs vermektedir. Örneğin Abdurrahman İbn Semûre şu hadîsi naklediyor: «Ey Semûre oğlu Abdurrahmân, bir şeyi yapmayacağına ya da yapacağına yemin eder de tersini daha hayırlı bulursan hemen onu yap ve kefâret ver». Bu hadîse dayanan Ebû Hanîfe, kefâret yemin bozulduktan sonra verilmelidir, bozulmadan önce verilirse geçersiz olur, demiştir. Öbür mezheplere göre kefâret yemini bozmadan önce de verilebilir. Ancak İmam Şâfiî'ye göre kefâret oruç tutmakla yapılacaksa yemin bozulduktan sonra tutulmalıdır. Ebû Hüreyre de şu hadîsi nakletmektedir: «Biz bu dünyada ümmetlerin sonuncusu, âhiretteyse birincisiyiz. Vallahi birinizin çoluğu çocuğu, hısım ve akrabâsı üstüne yemin edip de bunda ayak diremesi (eşdeyişle, onunla görüşmeyeceğim ya da ona bakmayacağım diye yemin edip direnmesi. O.H.), yeminini bozup da Allah'ın farz kıldığı kefâreti vermesinden daha büyük günah-

tır». Ebû Hanîfe'ye göre böyle bir yemin büyük günahtır ve onun hemen bozulması vâcibdir. Kadınlara yaklaşmamak için edilen yemine arapçada *ilâ* denir ki *Bakara* sûresinin 226. âyetinde hükme bağlanmıştır: «Kadınlara yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay beklemek vardır. Ama bu yeminden geri dönerlerse Allah onları bağışlar», 227. âyet de şöyle der: «Bu süre içinde boşamaya gerçekten niyet ederlerse boşasınlar». *Mâide* sûresinin 106. âyeti de yolculuk sırasında ölüm döşeğine düşen kişinin iki yabancı tanıkla da vasîyet yapabileceğini, ancak bu (başka ulus ya da kabîleden) iki yabancı tanığa ikindi namazından sonra Allah'a yemin ettirilmesini hükme bağlamıştır. İslâm şeriatında yemin konusunda iki önemli bilgi daha var: Yemin ancak Allah'a edilir, peygamber üstüne yemin edilmez. Yeminin güçlü olabilmesi için üç kez yinelenmesi gerekir. İbn Ömer şu hadîsi naklediyor: «Dikkat edin, yemin etmek zorunda kalan kişi ancak Allah'ın adına yemin etsin». Bu hadîsten, sâdece peygamber üstüne yapılan yeminlerin değil, «gözüm kör olsun» ya da «anam avradım olsun» ya da «nâmusum hakkı için» vb. gibi yeminlerin de geçerli olmadığı anlaşılmaktadır. *Yemin (Fr.* Serment), en ilkelinden en gelişmişine kadar hemen bütün toplumlarca uygulanan bir doğrulama ve söz verme geleneğidir. Sümerler su üstüne yemin ederlermiş, Yunanlılar ilkin yeraltı suyu *Styks* üstüne yemin ederlerken daha sonra *Zeus* adına yemin etmeye başlamışlardır. Yunan mitolojisinin tanrıları Styks üstüne yemin ederler, yalan yere yemin ettikleri ya da yeminlerini tutmadıkları çok görülmüştür. Kimi kaynaklar Miletos'ta *Psykhe*'nin başına, kimi yerde de *Aphrodite* ve *Apollon* üstüne yemin edildiğini bildirmektedir. *Yemin,* inanç alanının dışına da taşarak hukuk alanında kurumlaşmıştır. Hemen bütün uygar yasalarda yemin, gerektiğinde başvurulan bir doğrulama ve kanıtlama aracıdır. *Bk.* Ahd, Li'ân, Zıhâr, Kefâret, Şâhid, Şahâdet, Tahrim, Mücâdile.

YEMLİHA — Yedi uyurlardan birinin adı... *Bk.* Kehf, Ashâb-ı kehf.

YEMMİ — Deniz... Arapça olmadığı kesin olan bu sözcük Kur'anın sekiz âyetinde kullanılmıştır. Örneğin *A'raf* sûresinin 136. âyeti şöyle der: «Onları derin denizde boğduk *(feagraknâhüm fil' yemmi)».* Arapçada *bahr* deyimiyle dilegetirilen bu sözcüğün İbn Kuteybe süryânîce, İbn Cezvî ibrânîce, Şeydele kıptîce olduğunu ilerisürmüşlerdir. *Bk.* Deniz.

YENECEK ŞEYLER — İslâm şeriatınca yenmesine izin verilen yiyecekler... *Bakara* sûresinin 168. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, yeryüzünde bulunanlardan helâl, iyi olanlarını yiyin», 172, âyeti de bunu yineler: «Size verdiklerimizin iyi olanlarını yiyin, Allah'a şükredin», 173. âyeti de şöyle der: «Gerçekten Allah size ölü hayvan etini, kanı, domuz etini, bir de Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Ancak bunları istekli olmayarak, aşırı gitmeyerek yemek zorunda kalanlar için günah yoktur». *Âli İmran* sûresinin 93. âyeti şöyle der: «İsrâiloğullarına yiyeceğin her türlüsü helâldi. Yalnız Tevrat bildirilmeden önce Yâkub'un kendine haram kıldıkları helâl değildi», *Nisâ* sûresinin 160. âyeti de şöyle der: «Yahudi olanlara önce helâl kıldığımız nesneleri kıyıcılıklarından ötürü sonra haram kıldık, birçoklarını Allah'ın yolundan alıkoydukları için». *Mâide* sûresinin 1. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, sözleşmelerinizi yerine getirin. Davar size helâl kılındı. Yalnız ihramlıyken avladıklarınız, bir de Kitap'ta yazılı olanlar değil», 3-5. âyetleri de şöyle der: «Ölü, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, bir yanına vurularak öldürülmüş, yuvarlanarak ölmüş, süsülmüş, canavar parçalayıp ölmüş hayvanlar size haram edilmiştir. Yalnız canı çıkmadan kestikleriniz haram değildir. Artık her kim açlık sıkıntısında kalırsa günah işlemeyi düşünmeden onlardan da yiyebilir. Kendilerine nelerin helâl kılın-

dığını sana sorarlar. De ki: Bütün arı nesneler, bir de Allah'ın size öğrettiği gibi yetiştirdiğiniz avcı hayvanların tuttukları size helâl kılınmıştır. Onları yerken Allah'ın adını anın. Bugün size bütün arı nesneler helâl kılınmıştır. Kendilerine Kitap verilenlerin yiyeceği size, sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir», 87 -88. âyetleri şöyle der: «Ey inananlar, Allah'ın size helâl kıldığı o arı nesnelerden kendinizi yoksun bırakmayın, ama sınırları da aşmayın. Allah'ın sizin için helâl, arı kıldığı azıklardan yiyin», 93. âyeti şöyle der: «İnanıp da iyilik işleyenlere haram kılınmadan önce yediklerinden ötürü suç yoktur», 96. âyeti şöyle der: «Deniz avı avlamak, bu avı yemek de size helâl kılındı. Kara avı ihramda bulunduğunuz süre (hacta bulunduğunuz süre. O.H.) size haram kılındı». *En'am* sûresinin 118-119. âyetleri şöyle der: «Artık üzerinde Allah'ın adı anılarak kesilenleri yiyin. Allah size yenmesi haram olanları, ancak zorda kalınca yenilebilecek olanları uzun uzadıya anlatmışken Allah'ın adı anılarak kesilenleri sizler ne diye yemiyorsunuz?», 121. âyeti şöyle der: «Üzerlerinde Allah'ın adı anılmayanları yemeyin, gerçekten bu bir suçtur», 140. âyeti şöyle der: «O kimseler ki Allah'ın azık olarak verdiğini Allah'a kara çalarak haram sayarlar, kendilerine yazık etmiş olurlar», 142-146. âyetleri de şöyle der: «Yük taşıyan, yünü alınan davarları da Allah yarattı. Allah'ın size azık olarak verdiklerini yiyin. Koyundan iki çift, keçiden iki çift olmak üzere sekiz çift yarattı. De ki: Allah iki erkeği mi, iki dişiyi mi, yoksa dişilerin döl yataklarındaki yavruları mı haram kıldı? Deveden de iki, sığırdan da iki çift yarattı. De ki: Bunlardan iki erkeğini mi, iki dişisini mi, yoksa bu iki dişinin karınlarında taşıdıklarını mı haram kıldı? Allah bunları buyururken siz O'nun yanında mıydınız? İnsanları bilgisizce azdırmak için Allah'a karşı yalan uyduranlardan daha kıyıcı kim olabilir? De ki: Benim gönlüme bildirilenler arasında yiyene yemesi haram kılınan yalnız ölü eti, akmış kan, domuz ki o da gerçekten pistir, ya da Allah'tan başkasının adı anılarak kesilen vardır. Ancak zorda kalıp da azıtmamak, aşkınlık etmemek üzere yiyenler için değil. Biz yahudilere bütün tırnaklıları haram kıldık. Sığırın, koyunun iç yağlarını da haram kıldık. Yalnız bunların sırtlarına, bağırsaklarına yapışmış olanlar ya da kemiklerinin arasında bulunanlar değil. Bu da azgınlıklarına karşılık olarak», *Nahl* sûresinin 65-69. âyetleri şöyle der: «Allah gökten su indirdi. Onunla yeri öldükten sonra diriltti. Sizin için davarlarda öğrence vardır. Size onların karınlarındaki bağırsaklarıyla kanları arasındaki arı sütten içiririz. Bu süt, içenlerin boğazından kayıp gider. Siz hurma ağaçlarının yemişlerinden, üzümlerden içkiler, güzel azıklar elde ediyorsunuz. Senin Tanrın bal arısının gönlüne şunu bildirdi: Dağlarda, ağaçlarda, kovanlarda barın. Sonra bütün ürünlerden ye, sonra da Rabbinin sana gösterdiği yollarda alçakgönüllülükle yürü... Onların karınlarından değişik renkli bir sıvı çıkar ki bu sıvıda insanlar için şifâ vardır», 114 -115. âyetlerde de yenmesi yasaklananlar yinelendikten sonra Hz. Muhammed' le Mekke'li putataparlar arasındaki bir tartışmadan yansıyan koyun, keçi, deve, sığır sorununa dönülerek 116. âyette şöyle denir: «Bu helâldir, bu haramdır diye Allah'a karşı kendi kendinize uydurduğunuz yalanları ortaya atmayın, çünkü Allah'a karşı yalan uyduranlar bağışlanmazlar». *Hac* sûresinin 28. âyeti şöyle der: «Kendileri için yararlı olanları gözleriyle görsünler. Belli günlerde kendilerine azık olarak verdiğimiz dört ayaklı davarlar üzerinde Allah'ın adını ansınlar. İşte bunları yiyin, bunlarla eli darda kalan yoksulu da doyurun», 30. âyeti de şöyle der: «Kitap'ta okunanlardan *(Mâide* sûresinin 3-5. âyetlerindeki öldürülme biçimleri kastediliyor. O.H.) başka bütün davarlar size arı kılındı». *Bk.* Taâm, Me'kûlât, Meşrûbât, Yemek duâsı, Sayd, Deniz, Hamr.

YENİ AHİD — *Bk.* İNCİL, AHD.

YENİLMESİ YASAKLANAN ŞEYLER — *Bk.* ME'KÛLÂT, YENECEK ŞEYLER.

YEREMYA — *Bk.* ERMİYÂ.

YEROBOAM — Efsâneleşmiş İsrâil kralı... İsrâil krallığının kurucusu sayılır. İ.Ö. X. yüzyılda yaşamıştır. Yahudi kâhini *Ahiya* onun mezhep ayrılıkları yaratacağını önceden bilmiş ve söylemiş. Gerçekten de onun çağında putataparlığa dönüş başlamış.

YERUŞALİM TALMUD'U — İ.S. I. ve IV. yüzyıllar arasında derlenen Talmud... *Bk.* Talmud.

YESEVİYYE — Sünnî bir tarikat... XII. yüzyılda Ahmet Yesevî tarafından kurulmuştur. Özellikle Türkistan Türkleri arasında yayılmış bir tarikattır. XV. yüzyıldan sonra Anadolu'da da bağlıları çoğalmıştır. Tanrı adını mırıldanma (zikir) yönteminde bir özellik gösteren tümüyle sünnî, kitaba ve peygamber sözlerine bağlı bir tarikattır. Daha sonra bektâşîler, Ahmet Yesevî'yi kendilerine maletmişlerdir. Nakşibendîler de onun *Tarik-i hâcegân* (Hocalar yolu) adı verilen özel *zikir* yöntemini benimsemişlerdir.

YESSE — Yahudi peygamberi ve kralı Dâvud'un babası... Booz ve Rut'un torunudur. *Bk.* Yesse ağacı, Dâvûd.

YESSE AĞACI — Dâvud'un soyundan gelen kralların soy ağacı kütüğü... Peygamber Hz. İsâ da bu soydan sayılmıştır. *Bk.* Yesse.

YESÛ — Hz. İsâ'nın adı... Hz. İsâ ve Yesû, aslında aynı sözcüktür ve İbrânîce *kurtarıcı* (halâskâr) ve *Tanrı yardımcısı* anlamlarına gelir. Batılıların kullandığı *Krist* (Christ) deyimi, Yunanca *Christos* (Hristos) deyiminden gelir. *Bk.* İsâ.

YEŞİL — *Bk.* SARIK.

YEŞÛ — *Bk.* YUŞÂ.

YETÎM — Babası ölmüş çocuk... *Anası ya da hem anası ve hem babası ölmüş çocuk* anlamını dliegetiren *öksüz* deyimiyle anlamdaş olarak da kullanılır, ama farklı bir anlam taşır. Çünkü yetîmin malları genellikle bir üvey babanın yönetimi altındadır ve İslâm dini onun mallarını korumak için yargılar getirmiştir. *En'am* sûresinin 152. âyeti «Yetimin malına yaklaşmayınız *(ve lâ takrebû mâlelyetiymi)*» der ve şunu ekler: «Meğer ki iyilikle ola. Onlar olgunlaşıncaya kadar mallarını saklayın». *Bakara* sûresinin 220. âyeti şöyle der: «Sana yetimlerden soruyorlar. De ki: Doğru olan onların durumunu düzeltmektir. Onlarla birlikte yaşarsanız artık onlar sizin kardeşleriniz olurlar. Allah düzelticileri karıştırıcılardan ayırdetmesini bilir». *Nisâ* sûresinin 2. âyeti şöyle der: «Yetimlere mallarını verin. O malların iyisini kötüsüyle değiştirmeyin. Yetimlerin mallarını mallarınıza karıştırıp yemeyin. Çünkü bu büyük bir suçtur», 10. âyeti de şöyle der: «O kimseler ki yetimlerin mallarını haksız yere yerler, gerçekten onlar karınlarına ateş indirmiş olurlar, onlar kızgın bir ateşe atılacaklardır». Sehl şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimiz: Ben ve bir yetîmin işlerine bakan kimse cennette birbirimize pek yakın olacağız». *Bk.* Mal.

YETRO — Tevrat'a göre Hz. Mûsâ'nın kayın babası... Kur'anda yaşlı bir kişi olarak sözü edilir, adı geçmez. Tevrat'ta *Medyan kâhini* adıyla da anılır. *Medyan* ya da *Midyan,* Mısır dolaylarındaki çöldür. Hz. Mûsâ, Firavun'un sarayından kaçıp çöle gidince ona konuk olmuş ve ünlü *asâ*'sını onun bahçesinde bulmuş. Efsâneye göre *Yetro,* başrâhip olarak bulunduğu Firavun'un sarayında görüp Mısır'da ölen Yâkub'un oğlu Yûsuf'a ait bulunduğunu hemen sezinlediği bu asâyı oradan almış, getirip bahçesine dikmiş. Ne var ki gün geçtikçe toprağa kök salan asâyı en güçlü birkaç adam bile oradan sökememiş. Hz. Mûsâ, bu asânın cennet bahçesinde Tanrı'nın Hz. Âdem'e verdiği asâ olduğu-

nu tanıyınca (bu asâyı Âdem Nûh'a, Nûh Yâkub'a, Yâkub Yûsuf'a vermiş) kimsenin sökemediği asâyı tereyağından kıl çeker gibi kolaylıkla çıkarıvermiş ve böylelikle ilk mûcizesini göstermiş. Yetro da onun ilerde peygamber olacağını anlamış. Ne var ki Hz. Mûsâ peygamber oluncaya kadar uzun bir süre kızını aldığı Yetro'nun davarlarına çobanlık etmiş. *Bk.* Mûsâ, Medyen, Şuayb.

YEVM — Gün... Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir hadîste Hz. Peygamber şöyle demektedir: Her kim günde yüz kez *Lâ ilâhe illâllahü vahdehü lâ şeriyke leh, lehül mülkü ve lehül hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadiyr* derse on köle azatlamış kadar sevap kazanır, ayrıca da ona yüz iyilik yazılır, yüz kötülük silinir ve o kişi o gün akşama kadar şeytanın şerrinden korunur. Ve hiç kimse onu aşamaz, meğer ki bu duâyı daha çok okumuş olsun. Her kim günde yüz kez *Sübhânallahi ve bihamdihî* derse günahları denizin köpüğü kadar da olsa bağışlanır». *Bk.* Gün, Duâ.

YEZÎDÎLİK — Hâricîliğin İbâziyye mezhebinden türeyen ve zamanla ayrı bir din sayılan kolu... Hâricîliğin *İbâdiyye* ya da *İbâziyye* mezhebinden ayrılan dört ünlü koldan biridir. Basra'lı Yezîd bin ebî Eniset-ül Haricî tarafından kurulmuştur. Yezîd, sünnîlerce *bid'at* sayılan şu düşünceleri ilerisürmüştür: İslâm şeriatı zamanla hükümsüz kalacak, Tanrı İran'dan çıkaracağı yeni bir peygambere yeni bir kitap gönderecektir, bu yeni peygamberin ümmeti de Sabiîler olacaktır. Sünnîlerin *bid'at* (peygamber zamanından sonra ortaya atılmış yeni hüküm) ve *bid'at-ı seyyie* (kötü yenilikler) saydığı bu düşünceler giderek gelişmiş ve Yezîdîliğe yepyeni bir din niteliği kazandırmıştır. *Şeytan*'a tapmakla da suçlandırılan Yezîdîler, gerçekte *vahdet-i vücûd* (varlıkbirliği) inancına sâhibolan bütün tasavvuf tarikatları gibi her şeyi, bu arada *şeytan*'ı da Tanrı sayarlar. *Melik Tâvus* ya da *Melik-i Tâvus* adını verdikleri *şeytan* onlara göre Tanrı'nın *celâl* (kızgınlık) niteliğinin varlaşmasıdır. *Kitâb-ül-Cilve* (Vahiy Kitabı) ve *Mushaf-ı Reş* (Kara Kitap) adlı iki kutsal kitapları vardır. Birincisi sekiz sayfa ve 109 satır, ikincisi on iki sayfa 152 satırdır. Her iki kitabın asılları kürtçedir. Yezîdîler bütün duâlarını kürtçe yapmaktadırlar. *Kitâb-ül-Cilve*'nin, Yezîdî ulularından Şeyh Adiyy (XII. yüzyılda yaşamıştır)'e *Melek-i Tâvus* tarafından vahyedildiğine inanırlar. Şeyh Adiyy, kurucu Yezîd'in geleceğini haber verdiği yeni peygamberdir. Bu kitapta öteki din kitaplarının yanlışlarla dolu olduğu, her çağda yeni bir peygamber gönderileceği, iyilikle kötülüğün ötedünyada değil bu dünyada gerçekleştiği, her yerde görünen ve bulunan *Melek-i Tâvus*'un bütün Yezîdîleri koruyacağı ve kurtaracağı anlatılır. *Mushaf-ı Reş*'te de evrenin yaratılışı anlatılır. Bu anlatıma göre evren ilkin ak bir inci olarak yaratılmış, *Anfar* ya da *Enger* adlı bir kuşun sırtına konmuş ve kırk bin yıl orada bırakılmış, daha sonra yedi günde yedi melek yaratılmış. Birinci gün en büyük melek *Tâvus* ya da *Tâus* yaratılmış (Görüldüğü gibi, *Melek-i Tâvus*'un Tanrı tarafından yaratıldığı kabul edilmektedir. Ona *Azrâil, Azâzil* ya da *Zazâil* de derler), ikinci gün melek *Derdâil* (Bu melek Yezîdî ulularından Hasan Basri'yi simgeler), üçüncü gün melek *İsrâfil* (Bu melek Yezîdî ulularından Şemsüddin'i simgeler), dördüncü gün melek *Mikâil* (Bu melek Ebûbekir'i simgeler), beşinci gün melek *Cebrâil* (Bu melek Seccadeddin'i simgeler), altıncı gün melek *Şammâil* (Bu melek Nâsireddin'i simgeler), yedinci gün melek *Turâil* (Bu melek Fahrüddin'i simgeler) yaratılmış. Tanrı, pazardan başlayıp cumartesiye kadar süren bu yedi günde bu meleklerle birlikte gökyüzünü, yeryüzünü, güneşi ve ayı da yaratmış. En son yaratılan Turâil (Fahrüddin) yaratma eylemine katılarak insanları ve hayvanları yaratmış. Bu sırada da Tanrı dörde böldüğü inciden boşalan sularla denizleri meydana getirmiş, inci kabuğundan yaptığı gemiyle bu sulara ine-

rek otuz bin yıl üstünde dolaşmış. Öteki melekler de yaratma işlemine katılarak geri kalanları yaratmışlar. Bu kitap Yezîdîlere marul, bakla, geyik ve balığın yenmesini; ş harfiyle başlayan sözcüklerin söylenmesini de yasaklamaktadır. *Bk.* Hâricîlik, İbâziyye, Melek-i Tâvus, Vahdet-i vücûd.

YEZÎDİYYE — *Bk.* YEZÎDÎLİK.

YIKANMA — *Bk.* TAHÂRET, ABDEST, GUSÜL, SU.

YILAN — Ayaksız ve uzun sürüngen hayvan... İbn Ömer şu hadîsi naklediyor: «Yılanları öldürünüz, özellikle engerek yılanını, sırtında iki ak çizgi bulunan ve kuyruksuz olan yılanı öldürünüz. Bunlar gözü alır ve gebe kadını korkutup çocuğunu düşürtür». Yılan, en ilkelinden en gelişmişine kadar hemen her toplulukta kutsal, kimi topluluklarda da tanrı sayılmıştır. Sümer'lerden Hitit'lere, Anadolu'dan Kafkasya'ya kadar uzanan geniş bir zaman ve alanda *İlluyanka (İlluviyanka* da denir) adlı dev bir yılanın çeşitli öyküleri anlatılmıştır. Bu yılan kimi yerde tanrılarla, kimi yerde de kartallarla savaşmıştır. Çeşitli mitolojiler çeşitli yılan öyküleriyle doludur. Antikçağın Orfik dininde evrenin oluşması, *Kybele*'yle *Ofiyon* adlı yılanın sevişme sarsıntılarıyla açıklanır. Attika'lıların ilk kralları *Kekrops,* ikinci kralları *Erekhteus* birer yılandır. Sümer'lerin yaratılış efsânelerinde gökyüzü ve yeryüzü tanrılarını yaratan *Lakmu*'yla *Lakamu,* erkek ve dişi birer yılandır. Mısır efsânelerinde gökyüzünde yaşayan yılan *Apofi,* her gün güneşi doğudan batıya taşıyan tanrı *Ra*'nın peşinde dolaşır, bir gün onu sokup öldürür. İskandinav tanrısı *Votan,* ikide bir yılan kılığına girer. Slav efsânelerinin ünlü kahramanı *Vseslaviç* bir yılanın oğludur. İlkeller yılanları deri değiştirdiklerinden ötürü ölümsüz sayarlar ve ölümsüzlüğü elde edemeyişlerini ona bağlarlar. Yunan tanrılarından çoğu yılan görünüşündedir; hastaları iyileştiren *Asklepios,* evlerle kentleri koruyan *Agathodaemon* birer yılandır. Yılan, yahudi-hıristiyan geleneğinde şeytan'la bir tutulur ve insanı baştan çıkardığına inanılır. *Yılan tapımı (Fr.* Culte de serpent), ilkçağda çok yaygındır ve çeşitli topluluklarda saptanmıştır. Toprak altında yaşayan yılanın ölü atalarla ilişkili bulunduğu, onların ruhlarını taşıdığı kabul edilmiştir. Yılan, çoğunlukla, yeryüzünü ve yeraltını simgelemiştir. Yunan mitolojisinde topraktan yaratılanların tümü yılan biçimlidir. Amerika yerlileri için bütün yeraltı güçleri yılandır. Günümüz ilkellerinde yılan tapımı süregelmektedir.

YILDIZ — *Bk.* KEVKEB.

YIL ORUCU — Bütün yıl tutulan oruç... Hiç iftar etmeden tutulan *bitişik oruç* (Savm-ı visâl)'la karıştırılmamalıdır. Her akşam iftar edilip sahur yenerek bir yıl ve daha uzun bir süre, hattâ yıllarca tutulan orucu dilegetirir. Böylesine her gün oruç tutan Abdullah İbn Amr, Hz. Peygamberin kendisine *Dâvûd orucu* (Bir gün tutup bir gün tutmama yöntemiyle tutulan sürekli oruç)'nu öğütleyerek şöyle dediğini nakletmektedir: «Sürekli yıl orucu tutanın orucu yoktur, tutmamış gibi olur». Hz. Peygamberin bu açık sözlerine karşın mezhepler yıl orucunun güçsüz düşürüp öteki görevleri (özellikle de namaz gibi tapım görevlerini) yapmaya engel olduğu durumlarda mekrûh bulunduğunu, engel olmazsa tutulabileceğini ilerisürmüşlerdir. *Bk.* Oruç.

YİTİKLER — Kaybedilmiş mallar... Sâhipsiz malları dilegetirir. Buhârî *Sahîh*'inde, daha doğru bir deyimle, *bulunmuş mallar bölümü* (Kitüb-ül-Lukata) demiştir. *Lukata,* kaybolduktan sonra bulunmuş sahipsiz maldır. Übey İbn Ka'b şu hadîsi nakletmektedir: «Yolda bir kese altın bulmuştum. Peygambere götürdüm: Bir yıl sâhibini ara (ilân et) dedi. Öyle yaptım, ama sâhibi çıkmadı. Durumu kendisine anlattığımda: Bir yıl daha ara, buyurdu. Gene sâhibi çıkmayınca üçüncü yıl şöyle dedi: Kesenin içindekini say, kaç altın olduğunu belle, dilediğin gibi kullan, sâhibi çıkarsa ödersin». Hanefî

mezhebine göre bulunan malın kendisinin olduğu mahkeme kararıyla tanıtlanmadıkça geri verilmesi gerekmez. Şâfiîler de bu kanıdadır. Mâlikî ve Hanbelî mezhepleriyse mahkeme kararı gerekmez, kesenin kendisinin olduğunu tanıtlaması yeter, demişlerdir.

YİYECEK — *Bk.* ME'KÛLÂT, YENECEK ŞEYLER.

YOAB — İncil'de adı geçen bir yahudi peygamberi... İncil'e göre peygamber -kral Dâvûd'un yeğeniymiş. Birçok ayaklanmaları bastırmış ve Kudüs'ü almış. *Bk.* Dâvûd.

YOKLUK — Tasavvuf dilinde, gerçek varlık... İslâm tasavvufuna göre varlık yokluktur, gerçek varlık insan yokolduktan sonra başlar. İnsan ancak ondan sonra Tanrılık varlığa karışır, Tanrı'da varolur. *Hayyâtiyye* tarikatının kurucusu Bağdat'lı Hayyât'a göre (X. yüzyıl) ak yoklukta ak, kara yoklukta karadır. *Bk.* Vahdet-i vücûd.

YOKSUL — İlk hıristiyan... İlk hıristiyanları anlatmak için bu anlamda ibrânîce *ebionim* sözcüğü kullanılır. Ortaçağda ilk hıristiyanlığa dönüşü gerçekleştirmek isteyen yoksullar mezhebine de *Ebionist'ler* denir. İnsanları varlıklılıkta eşitlemeyi olanaksız gören Hz. İsâ, onları yoksullukta eşitlemeyi düşünmüştür. İncil'ler yoksulluk öğütleriyle doludur. Hz. İsâ'ya göre «bir varlıklının Tanrı katına girmesi, bir devenin iğne deliğinden geçmesinden daha olanaksızdır», «kuşlara bakmalıdır, baba onları yedirmektedir; çiçeklere bakmalıdır, baba onları giydirmektedir». İnsanlar için ne yiyecek, ne de giyecek gerekir, Tanrı baba bunları sağlar. *Bk.* Hıristiyanlık.

YOLCU — *Bk.* MİSÂFİR, YOLCULUK.

YOLCULUK — İslâm dininde tapım ayrıcalıkları bulunan yolda bulunma durumu... İslâmsal dilde *misâfir* adıyla da anılır, namaz ve oruç gibi tapımlarda birçok ayrıcalıkları vardır (*Bk.* Misâfir). Kur'anın pek çok âyetlerinde de yolculara yardım edilmesi, barındırılması ve yedirilip içirilmesi buyurulmuştur. Örneğin *Bakara* sûresinin 177. âyeti şöyle der: «Olgunluk doğu batı yönlerine yönelmekle olmaz. Olgun olan o kimsedir ki Allah'a, son güne, meleklere, Kitap'a, peygamberlere inanır; yakınlarına, öksüzlere, düşkünlere, *yolda kalanlara,* dilenenlere, esirlerin kurtarılmasına malını seve seve verir», *Enfâl* sûresinin 41. âyeti şöyle der: «Bilin ki savaşta aldığınız malların beşte biri Allah'ın elçisinin, yakınların, öksüzlerin, *yolda kalanlar*'ındır», Tevbe sûresinin 60. âyeti şöyle der: «Gerçekten sadakalar yalnız yoksullar, düşkünler, bunlar için çalışanlar, İslâm dinine ısındırılmak istenenler, azatlanacak köleler, borçlular, Allah uğrunda savaşanlar, *yolda kalanlar* içindir», *İsrâ* sûresinin 26. âyeti de şöyle der: «Yakınlara, yoksullara, *yolcular*'a hakkını ver». Yolculuk *sefer* deyimiyle de dilegetirilir ve bu anlamda *savaş*'ı da içerir. Ebû Hüreyre şu hadîsi naklediyor: «Yolculuk acılıdır. Kişinin yemesini, içmesini, uykusunu engeller. İşini bitiren evine çabuk dönsün». İbn Ömer de şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimiz bir yolculuktan (savaştan, hactan ya da umreden) dönerken nerede yüksekçe bir tepeye çıksa tekbîr getirip şu duâyı ederdi: Allah'tan başka Allah yoktur, ortağı yoktur, mülk ve övgü O'nundur, her şeye gücü yeter. Dönenleriz, tövbe edenleriz, kuluk ve secde edenleriz, Rabbimizi övenleriz». Ebû Said şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamber: Sakın sokaklara, geçit yerlerine oturmayınız, deyince ashâb: Efendim, yollarda çâresiz oturacağız, yol kenarları birbirimizle konuşacağımız ve toplanacağımız yerlerdir, izin verin, dediler. Peygamber: Öyleyse yolun hakkını verin de öyle oturun, dedi. Yolun hakkı nedir? diye sordular. Şöyle buyurdu: Harâma gözü kapamak ve bakmamak, kimseyi rahatsız etmemek, selâm verenin selâmını almak ve ona karşılık vermektir». İslâm Peygamberi Hz. Muhammed yolculukta şu duâların okunmasını önermiştir. Bir

yere vardığında şu duâyı okuyan oradan ayrılıncaya kadar oranın kötülüklerinden korunur: *Eûzü bikelimâtillâhit'tammâtî min şerri mâ halâk.* Kim bir hayvana ya da herhangi bir araca bindiğinde şu duâyı okursa binek de ona Allah seni mübârek kılsın, sırtımı hafiflettin, Allah sana iyi yolculuklar ve işinde başarılar versin diye duâ eder: *Bismillâhilleziy lâ yedurru maasmihî şey'un. Sübhânehû leyse lehû semiyyun. Sübhânelleziy sehhâre lenâ hâzâ ve mâ künnâ lehû mukrinîne ve innâ ilâ rabbinâ lemunkalibûn. Velhamdülillâhi rabbil'âlemiyn. Ve sallâllahü alâ seyyidinâ Muhammed.* Bir yolcu uğurlanırken şu duâ okunmalıdır: *Zevvedekellâhut'takvâ ve gafere leke zenbeke ve yessere lekel hayre haysü mâ künt. Estevdiullâhe dîneke ve emâneteke ve havâtime amelike. Bk.* Misâfir, Sefer, Yolculuk namazı.

YOLCULUK NAMAZI — Yola çıkmadan önce evde ve yoldan dönüşte câcide kılınması gereken iki rekâtlık namaz... Yolculuk sırasında kılınacak olan *misâfir namazı*'yla karıştırılmamalıdır. Yolculuk namazı, yola çıkmadan önce ve yoldan döndükten sonra kılınması gerekli bir namazdır. *Bk.* Yolculuk, Misâfir.

YOM KİPUR — Yahudilerin perhiz günü... İbrânîce *tövbe günü* demektir. Ekim ayı sonuna rastlayan yahudi takviminin Tişri ayının onuncu günüdür. *Bk.* Yahudilik.

YORTU — Hıristiyan bayramı... *Özel gün* anlamına gelen yunanca *eorti* sözcüğünden bozmadır.

YUHANNA — Hz. İsâ'nın on iki havârisinden ve dört büyük İncil yazarından biri... Hz. İsâ çarmıha gerileceği sırada annesi Hz. Meryem'i ona emânet etmiş, o da Hz. Meryem'i Efes'e getirip Lisimakhos sûrlarının ötesinde bir yamaca yerleştirmiş, kendisi de orada oturup *İncil*'i yazmış. Daha önce Patmos adasında *Vahiy*'i yazan da odur. *Bk.* İsâ, Meryem, İncil, Havâri, Yuhanna İncili.

YUHANNA'CILIK — Vaftizci Yahya'nın öğretisi... Özellikle Mandeistler bu öğretiyi izlemişlerdir.

YUHANNA İNCİLİ — Matta, Markos ve Lukas İncil'leriyle öğreti karşıtlıkları bulunan dördüncü İncil... Örneğin öteki İncil'lerde Hz. İsâ'nın dini bir yıl süreyle yaydığı söylenir, Yuhanna İncili'nde bu süre üç yıldır; öteki İncil'lerde Hz. İsâ'nın özellikle Galile'de vaazlar verdiği yazılıdır, Yuhanna'da bu yer Yahudiye'dir; Matta ve Lukas İncil'lerinde Hz. İsâ'nın mûcizeli doğumu anlatılır, Yuhanna bunun sözünü etmez. Yuhanna İncili 21 bölümdür ve şu sözlerle biter: «İsâ'nın yaptığı daha birçok şeyler vardır, eğer tümü yazılacak olsa dünyaya sığmazdı». Yuhanna'nın yazdığı *Vahiy*'se 22 bölümdür ve hıristiyanlık öğretisinin en ilginç yapıtıdır. Yuhanna bu yapıtında şöyle der: «Ben, Yuhanna kardeşiniz, Allah'ın sözü ve İsâ'nın tanıklığı için Patmos denilen adadaydım. Arkamda boru sesi gibi büyük bir ses işittim. Döndüğümde, yedi altın şamdan ve şamdanların ortasında ayaklarını örten uzun bir giysi içinde beline altın kuşak dolamış insanoğluna benzer birini gördüm. Başı ve saçları yapağı gibi, kar gibi aktı. Gözleri ateş alevi gibiydi. Ayakları parlak tunca benziyordu. Sesi, bütün suların sesi gibi gürdü. Sağ elinde yedi yıldız vardı, ağzından iki yanlı keskin bir kılıç çıkıyordu. Yüzü, en güçlü ânında parıldayan güneş gibiydi. Onun ayaklarının önüne ölü gibi düşmüşüm. Sağ elini üzerime koyup, korkma, dedi, Alfa (ilk) ve Omega (son) ve Diri olan ben'im, ölüydüm ve işte sonsuzca diriyim, ölümün ve ölüler diyârının anahtarları bendedir. Şimdi gördüğün şeyleri ve göreceğin şeyleri, sağ elimde gördüğün yedi yıldızın sırrını ve yedi altın şamdanı yaz. Yedi şamdan yedi kilisedir ve yedi yıldız bu yedi kilisenin melekleridir. Gördüğünü kitaba yaz ve yedi kiliseye; Efesos'a, İzmir'e, Bergama'ya, Tiyatira'ya, Sardes'e, Filadelfiya'ya, Laodikya'ya gönder». Hz. İsâ, Yuhanna'ya Tanrı'yı gösterir: «Gök-

te bir taht, tahtın üstünde de bir oturan vardı. Oturan, görünüşte yeşim ve kırmızı akîk taşına benziyordu. Tahtın çevresinde görünüşte zümrüte benzeyen bir gökkuşağı vardı» (İbid, Bölüm IV, 2-3). Yuhanna, Hz. İsâ'nın, yedi mühürle mühürlenmiş Tanrı'nın kitabını nasıl aldığını ve yedi meleğin bu sırada nasıl boru çaldığını anlatır. Bu sırada gökte şöyle bir şarkı duyulur: «Kitabı almaya ve onun mühürlerini açmaya lâyıksın. Çünkü sen boğazlandın, her ulustan insanları Allah'a kendi kanınla satın aldın» (İbid, Bölüm V, 9). «Ve yedinci mührü açtığı zaman gökte yarım saat sessizlik oldu» (İbid, Bölüm VIII, 1). *Vahiy* şu öğütle biter: «Bu kitabın peygamberlik sözlerini her işitene ben tanıklık ediyorum. Eğer bir adam bunlara bir şey katarsa Allah da bu kitapta yazılmış olan belâları ona katacaktır. Eğer bir adam bu peygamberlik kitabının sözlerinden bir şey çıkarırsa Allah da bu kitapta yazılmış olan hayat ağacından ve kutsal kentten onun payını çıkaracaktır. Bu şeylere tanıklık eden, evet, tez geliyorum, diyor. Gel, yâ Rab İsâ. Rab İsâ'nın bağışı kutsallarla beraber olsun. Âmin». *Bk.* Hıristiyanlık, Yuhanna, İncil, İsâ.

YÛNUS — Kur'anın onuncu sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 109 âyettir. 94, 95, 96. ve 40. âyetlerinin Medîne'de indiğini ilerisürenler de vardır. Sûre Hz. Yûnus'tan sözettiği için bu adla anılır. Sûre gerçek anlamları bilinmeyen ve *hurûf-ı mukattaât* adı verilen harflerden arap alfabesindeki adlarıyla *Elif, Lâm, Râ* harfleriyle başlar. Bu sûrede Hz. Nûh'la Hz. Mûsâ'nın da sözü edilir. Bir hadîste bildirildiğine göre sûrenin 58. âyeti (ki bu âyetin de Mekke dışında indiği söylenir) Ubey İbn Ka'b için inmiştir. Hz. Peygamber ona: Allah Taâlâ bana senin üzerine Kur'an okumamı buyurdu, deyince Ubey İbn Ka'b sevincinden ağlamış. Bunun üzerine inen 58. âyet şöyle der: «De ki: Ancak Allah'ın bol vergisiyle sevinsinler, bu onların bütün biriktirdiklerinden daha iyidir». Bu sûrenin birçok âyetleri müslümanları kâfirlere karşı savaşa neden olmayacak biçimde davranmaya yöneltir. Bu âyetlerin *Tevbe* sûresinin savaşılmasını buyuran 5. âyetiyle yürürlükten kaldırıldığı (neshedildiği) ilerisürülmüştür. Sûrenin Hz. Yûnus'tan sözeden tek âyeti 98. âyetidir, şöyle der: «Azap kendilerine eriştikten sonra inanıp da bu inançları kendilerine yararlı olmuş bir ülke var mıdır? Sâdece bir Yûnus ulusu vardır ki inanınca dünya yaşayışının alçaltıcı azâbını onların üzerinden kaldırmıştık. Hem de onları bir süre için gönendirmiştik». Hz. Yûnus'tan daha çok sözeden sûre *Saffat* sûresidir, bu sûrenin 139-148. âyetleri şöyle der: «İşte Yûnus da besbelli ki gönderilen peygamberlerden biridir. O gün dolmuş bir gemiye binmişti. Kur'a çekmişlerdi de Yûnus kaybetmişti. Kendini kınayıp duruken onu bir balık yutuvermişti. Eğer Allah'ı ululayanlardan olmasaydı yeniden dirilinceye kadar balığın karnında eriyip gidecekti. Biz onu hasta olarak çorak bir yere bıraktık, yanıbaşında da tırmanıcı bir bitki bitirdik. Sonra da onu yüzbinlere, daha da çok kimselere elçi gönderdik. Bunun üzerine inandılar, biz de onları bir süre gönendirdik». *Enbiyâ* sûresinin 87-88. âyetleri şöyle der: «Balığın yuttuğu Yûnus'u da düşün. O günlerde öfkelenip gitmişti. Bizim ona gücümüz yetmeyecek sanmıştı. Sonra karanlıklar içinden şöyle seslenmişti: Senden başka hiçbir Tanrı yoktur, seni ululârım, çünkü ben kıyıcılık etmiş oldum. Onun yakarısını onadık. Onu tasadan kurtardık. İşte biz inananları böyle kurtarırız». *En'am* sûresinin 86. âyeti de şöyle der: «İsmail'i, Yûnus'u, Lût'u herkesten üstün kıldık». Kur'anın Hz. Yûnus üstüne bildirisi bu kadardır. Halk inançlarında anlatılan Hz. Yûnus öyküleri *İsrâiliyât*'tan kaynaklanır. Yahudilerin kutsal kitabına (Ahd-i atîk) göre Ninova kenti halkını doğru yola getirmek için peygamber olarak gönderilmiş. *Ahd-i atîk*'e eklenen dört bölümlük (iki yaprak) küçük bir kitabı da vardır. Şöyle başlar: «Ve *Amit-*

tay'ın oğlu *Yûnus*'a Tanrı'nın şu sözü geldi: Kalk, Ninova'ya git, o büyük kente git ve onlara kentlerini yıkacağımı söyle. Çünkü onların kötülükleri benim katıma kadar geldi». Hz. Yûnus, Tanrı'dan korkar ve bir gemiye binerek kaçmak ister. Yolda korkunç bir fırtına çıkar. Yolcular Tanrı'dan kaçan Hz. Yûnus'u, Tanrı'yı ve dolayısıyla O'nun kızgınlığı saydıkları fırtınayı yatıştırmak için, denize atarlar. Deniz hemen yatışır. Ne var ki Hz. Yûnus'u bir balık yutar (Yunusbalığı adını ondan alır). Oysa balığın karnında Tanrı'ya duâ eder. Tanrı, onu bağışlar ve balığı kusturarak yeniden onu Ninova'ya gönderir. Hz. Yûnus kente gelince Tanrı'nın Ninova'yı yıkacağını söyler. Başta kral olmak üzere bütün halk doğru yola dönerler. Tanrı da onlara acıyarak kenti yıkmaktan vazgeçer. Ne var ki Hz. Yûnus kendini yalancı çıkardığından ötürü Tanrı'ya öfkelenir ve artık yaşamak istemediğini söyleyerek Tanrı'dan canını almasını diler. Tanrı, ona gölgelik olarak bir asmakabağı yaratır, sonra da kurutur. Hz. Yûnus asmakabağına acır ve büsbütün öfkelenir. Tanrı, ona şöyle der: «Sen, emek vermediğin asmakabağına acıyorsun da ben emek vererek yarattığım Ninova kentine acımayayım mı? O kent ki, orada sağını solunu seçemeyen yüz yirmi binden çok insan, bir o kadar da hayvan var». *Bk.* Tevrat, Yahudilik, Peygamber.

YÛNUSÎYYE — İmâmîliğin bir kolu.. *Müşebbihe*'den olan bu kol Yunus bin Avn Numeyrî tarafından kurulmuştur. İnan (İmân)'dan başka hiçbir tapıma önem vermez. Ona göre inanlı kişi, hiçbir günahından zarar görmeyeceği gibi, hiçbir tapım yapmasa da cezâlanmaz. İnanlı kişi, yaptığı iyi işlerle ve tapımla (amel ve ibâdetle) değil, inanlı olduğundan ötürü cennete gider. *Bk.* İmâmîlik, Müşebbihe.

YÛSUF — Kur'anın on ikinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 111. âyettir. Hz. Yûsuf'tan sözedildiği için sûre bu adla anılmıştır. Bu sûre, ondan önceki *Hûd* sûresinin devâmı gibidir. Hz. Yâkub'un oğlu Hz. Yûsuf'un öyküsü, yurttaşlarının ihânetine uğrayıp göçetmek zorunda kalacak olan Hz. Muhammed'in geleceğine bir işâret sayılmıştır. Nitekim Hz. Yûsuf'un bir zaman sonra kardeşlerini bağışlaması gibi Hz. Muhammed de fetihten sonra Mekke'lileri bağışlayacaktır. Hz. Yûsuf'un bütün öyküsü bu sûrede anlatılır, bu sûrenin dışında sâdece bir âyette adı anılır. Bu sûre de *Yûnus* sûresi gibi anlamı bilinmeyen *Elif, Lâm, Râ* harfleriyle başlar, sûrenin bütünü şöyledir: «Elif, Lâm, Râ. İşte bunlar apaçık Kitap'ın âyetleridir. Biz onu arap diliyle bildirdik, anlamanız için. Bu Kur'anı senin gönlüne bildirmekle sana olayların en güzellerini anlatmış oluyoruz. Bundan önce sen bütün bunlardan habersizdin. Bir gün Yûsuf, babasına şöyle demişti: Babacığım, gerçekten ben düşümde (rüyâmda) on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm, hem de bana secde ediyorlardı. Yâkub da şu karşılığı vermişti: Oğulcuğum, sakın bunu kardeşlerine anlatma, sana bir kötülük edebilirler, çünkü şeytan insanların düşmanıdır. Tanrın seni peygamber seçecek, sana olayların yorumlanmasını öğretecek, Yâkubgillere ettiği iyilikleri sana da vererek sonuna kadar götürecek. Nasıl ki daha önce de ataların İbrahim'e, İshak'a yaptığı iyilikleri sonuna kadar götürmüştü. Yûsuf'la kardeşlerinin başından geçenlerde, sorup öğrenmek isteyenler için, birçok belgeler vardır. Bir gün Yûsuf'un kardeşleri şöyle dediler: Besbelli ki babamız Yûsuf'la kardeşini bizden çok seviyor. Oysa çokluk bizde. Doğrusu babamızın tuttuğu yol çok yanlış. Yûsuf'u öldürün ya da başka bir yere sürün ki artık babamız kendini yalnız size versin, böylelikle siz de kurtulmuş olursunuz. Aralarından sözü geçen biri şöyle dedi: Yok, Yûsuf'u öldürmek olmaz. Onu bir kuyunun dibine bırakın da geçen kervanlardan biri onu oradan alsın. Yapacaksanız böyle yapın. Dediler: Ey babamız,

neden Yûsuf'u bizimle bırakmıyorsun? Oysa biz onun yalnız iyiliğini isteriz. Yarın Yûsuf'u bizimle birlikte gönder, yesin içsin, koşsun oynasın, biz ona bakarız. Yâkub dedi: Sizin Yûsuf'u götürmeniz beni kaygılandırır, sizin dalıp gittiğiniz bir sırada korkarım kurt gelip onu yemesin. Dediler: Ant olsun, biz bu kadar kişiyiz, gene de kurt gelip onu yerse yazıklar olsun bize. Bunun üzerine Yûsuf'u alıp götürdüler. Bir kuyunun dibine bırakmak için anlaştılar. Biz de Yûsuf'un gönlüne şunu bildirdik: Bir gün gelecek sen onların bütün bu yaptıklarını kendilerine anlatacaksın, onlarsa seni hiç tanıyamayacaklar. Geceleyin ağlaya ağlaya babalarının yanına döndüler. Şöyle dediler: Ey babamız, işte biz buradan gittik, koşmaca oynayacaktık, Yûsuf'u eşyalarımızın yanında bırakmıştık, sonra onu kurt yemiş. Biz doğru söylüyoruz, ama sen bize inanmazsın. Yûsuf'un kana bulanmış başka bir gömleğini de getirmişlerdi. Yâkub dedi: Yok, sizi bu kötü işe sürükleyen kendi dürtülerinizdir. Artık benim için katlanmak var. Bütün bu anlattıklarınızdan sonra yardımına sığınılacak sâdece Allah'tır. Derken bir kervan geldi. Sakalarını kuyuya gönderdiler. Saka kovasını kuyuya sarkıttı. Müjde, bir oğlan çocuğu var burada, diye seslendi. Yûsuf'u satmak için sakladılar. Allah'sa onların bütün işlediklerini iyice biliyordu. Onlar Yûsuf'u pek ucuza, birkaç dirheme sattılar, bu kadarıyla yetindiler. Yûsuf'u satın alan Mısırlı, karısına şöyle dedi: Ona iyi bak. Olur a, günün birinde işimize yarayabilir. Belki de onu kendimize oğul ediniriz. Böylelikle Yûsuf'u o ülkeye yerleştirdik. Ona olayları nasıl yorumlayacağını da öğrettik. Allah kendi başına buyruktur, ancak insanların pek çoğu bunu bilmezler. Yûsuf erginlik çağına varınca ona doğruyu düşünmeyi, bilimi öğrettik. Biz iyilik edenlerin karşılığını işte böyle veririz. Bulunduğu evin kadını Yûsuf'un kendine yaklaşmasını istedi. Kapıları sımsıkı kapadı: Ben seninim, dedi. Yûsuf şöyle dedi: Allah'a sığınırım, çünkü o benim efendimdir, burada beni çok iyi barındırdı, çünkü Allah kıyıcıları ondurmaz. Ant olsun ki kadın Yûsuf'u istiyordu. Tanrısının belgesini daha önce görmüş olmasaydı Yûsuf da onu isteyecekti. Biz böylece kötülüğü, çirkinliği ondan uzaklaştırdık. Çünkü Yûsuf bizim öz kullarımızdandı. İkisi de kapıya koştular. Zeliha, Yûsuf'un gömleğini arkasından çekerek yırttı. Kapının önünde kadının kocasını buldular. Zeliha şöyle dedi: Senin karına kötülük etmek isteyenin cezâsı ya zindana atılmak ya da acıklı bir azâba çarptırılmaktan başka ne olabilir? Yûsuf: O benim olmak istedi, diyerek kendini savundu. Kadının yakınlarından biri işe karıştı: Yûsuf'un gömleği önünden yırtılmışsa kadın doğru söylüyor, o yalan. Gömlek arkadan yırtılmışsa kadın yalan söylüyor, o doğru. Kocası gömleğin arkadan yırtıldığını görünce: Gerçekten bütün bunlar sizin dolanlarınız, dedi, siz kadınların dolanları hep böyle büyük olur. Ey Yûsuf, sen olanları unut artık. Sen de işlediğin günahtan ötürü Allah'tan bağışlanma dile, çünkü suçlu olan sensin. Kentin kadınları şöyle dediler: Vezirin karısı kölesinin olmak istiyormuş, kölenin sevgisi bağrını yakmış besbelli, iyice azıtmış anlaşılan. Bu dedikodular kadının kulağına gidince onları çağırdı. Bir sofra kurdu. Ellerine bıçak verdi. Sonra Yûsuf'a: Haydi onların yanına çık, dedi. Kadınlar Yûsuf'u görünce kendilerinden geçip ellerini kestiler. Dediler: Allah'ı ululuruz, bu bir Âdemoğlu değil, belki gözleri kamaştıran bir melek. Zeliha dedi: Görün işte beni sizin dilinize düşüreni. Onun benim olmasını istedim, oysa bundan çekindi, gene de dediğimi yapmayacak olursa ne olursa olsun zindana atılacak, alçaklar arasına karışacak. Yûsuf şöyle dedi: Tanrım, bu kadınların istediklerini yapmaktansa zindana düşeyim daha iyi. Sen beni bu kadınların dolanından korumazsan ben onlara kapılırım da kendini bilmezin biri olurum. Tanrı, onun yalvarışını onadı, onu kadınların dolanından korudu. Çünkü Allah işiticidir, bilicidir. Sonra bütün o belgeleri göz-

leriyle görmüşken gene de Yûsuf'u bir süre için zindana attılar. Yûsuf'la birlikte zindana iki delikanlı daha girdi. Bunlardan biri dedi: Düşümde gördüm, başımda ekmek taşıyormuşum, kuşlar gelip gelip ondan yiyorlarmış. Bu düşün neye yorulacağını bize bildirsene, çünkü görüyoruz sen iyilik etmeyi seven bir kimsesin. Yûsuf dedi: Azığınız gelmeden önce ben size onun ne olduğunu söyleyebilirim. Bu Allah'ımın bana öğrettiği bilimlerdendir. Çünkü ben Allah'a inanmayan, öbürdünyayı da tanımayan bir ulusun dinini bıraktım. Ben atalarım İbrahim, İshak, Yâkub'un dinine uydum. Allah'a neyi olursa olsun eş koşmak bizim için doğru olmaz. Bu birleyici din bize, hem de bütün insanlara Allah'ın büyük bir vergisidir. Ancak insanların pek çoğu bunu bilmezler. Ey zindan arkadaşlarım, darmadağın olan tanrılar mı yeğdir, yoksa tek başına buyruk olan Allah mı? Onu bırakıp da taptıklarınız ancak sizin, atalarınızın uydurdukları birtakım adlardır. Onlar için Allah yönünden hiçbir kanıt gönderilmemiştir. Doğrusu yalnız Allah'ın dediği olur. O kendinden başkasına tapmamamızı buyurmuştur. Dosdoğru din işte budur. Ancak insanların pek çoğu bunu bilmezler. Ey zindan arkadaşlarım, biriniz efendisine şarap sunacak, öbürünüz de asılacak. Sonra kuşlar gelip onun başının etini yiyecekler. İşte bana sorduğunuz düş böyle gerçekleşecektir. Yûsuf bu iki kişiden kurtulacağını bildiği kişiye şöyle dedi: Sen efendinin yanında benim sözümü et. Ne var ki şeytan ona bunu unutturdu. Yûsuf da birkaç yıl daha zindanda kaldı. Günün birinde Mısır kralı dedi: Düşümde yedi sıska inek gördüm, yedi semiz ineği yiyordu. Yedi yeşil başakla yedi kuru başak da gördüm, ey ilerigelenler, anlatın bana, bu düş ne anlama geliyor? İlerigelenler: Çok karışık bir düş bu, dediler, biz bunu çözemeyiz. O zaman zindandan kurtulan, Yûsuf'u hatırladı: Ben bu düşün nasıl yorumlanacağını size bildireceğim, hele beni bir gönderin, dedi. Yûsuf, ey doğru kişi, yedi sıska inek yedi semiz ineği yiyor, bir de yedi kuru başakla yedi yeşil başak, ne demek oluyor bu? Yûsuf şöyle dedi: Tam yedi yıl ekin, her zaman yaptığınız gibi. Biçtiklerinizi başaklarıyla bırakın, yalnız yiyeceğiniz kadarını ayırın. Bunun ardından yedi yıl da büyük bir kıtlık olacaktır, biriktirdiklerinizi yersiniz. Sonra bunun ardından da öyle bir yıl gelecek ki insanlar yağmura kavuşacaklar, üzümlerini de sıkacaklar. Kral dedi: Onu bana getirin. Bunun üzerine gönderilen kimse yanına varınca Yûsuf dedi: Efendinin yanına dön de ona sor bakalım, ellerini doğrayan kadınların düşünceleri nedir? Çünkü benim Rabbim onların dolanlarını bilicidir. Kral dedi: Yûsuf'un kendinizin olmasını isteyince ondan ne karşılık gördünüz? Kadınlar dediler: Allah'ı ululuruz, biz ondan hiçbir kötülük görmedik. Vezirin karısı da dedi: İşin doğrusu anlaşıldı. Ben onun benim olmasını istemiştim, oysa doğruluktan hiç ayrılmadı. Yûsuf bunları duyunca şöyle dedi: Çünkü ben onun bunu bilmesini istedim, kendisi yokken karısına karşı alçaklık etmedim, bir de Allah alçakların dolanını ayaklarına dolaştırır. Ben kendimi aklamıyorum, çünkü benlik insanı kötülüğe sürükler, meğer ki Allah korumuş olsun. Çünkü benim Allah'ım bağışlayıcıdır, esirgeyicidir. Kral dedi: Onu bana getirin, kendi adamım yapacağım. Yûsuf getirilince de: Sen benim yanımda kalacaksın, benim güvendiğim insan olacaksın, dedi. Yûsuf şöyle dedi: Beni ülkenin hazînelerinin başına getir, çünkü ben onları korumasını ve yönetmesini çok iyi bilirim. Biz Yûsuf'a böylece o ülkede de üstünlük sağladık. Orada dilediği gibi oturur, kalkardı. Esirgeyiciliğimizi kime dilersek ona ulaştırırız, iyilik edenleri de karşılıksız bırakmayız. O kimseler ki inanırlar, sakınırlar, onlar için öbürdünyadaki karşılık yeğdir. Yûsuf'un kardeşleri gelip yanına girdiler. Yûsuf onları hemen tanıdı, onlarsa onu tanımadılar. Yûsuf onların yüklerini yüklettikten sonra dedi: Bana başka bir erkek kardeşinizi de getirin. Görmüyor musunuz, tam ölçek veriyo-

rum size. Ben konuklarımı ağırlamasını çok iyi bilirim. Onu bana getirmeyecek olursanız artık benden ölçek alamazsınız, bir daha da benim yanıma yaklaşamazsınız. Dediler: Onu babasından isteyeceğiz, ne olursa olsun bu işi yapacağız. Yûsuf adamlarına şöyle dedi: Onların karşılık olarak verdikleri malları yüklerinin arasına koyun, ülkelerine gidince görsünler de gene gelmek istesinler. Böylece babalarının yanına dönünce dediler: Ey babamız, artık ölçek bize yasak edildi, bizimle birlikte kardeşimizi de gönder ki ölçek alabilelim, biz onu nasıl olsa koruruz. Yâkub dedi: Size nasıl inanabilirim? Ancak Allah koruyucudur, esirgeyicilerin de en esirgeyicisidir. Yüklerini açınca karşılık olarak verdikleri malların geri çevrilmiş olduğunu gördüler. Dediler: Ey babamız, daha ne isteriz, işte karşılık olarak verdiklerimiz de geri çevrilmiş, çoluğumuza çocuğumuza yiyecek getiririz, kardeşimizi koruruz, bir deve yükü de arttırmış oluruz, bu ölçek bize azdır. Yâkub dedi: Ne olursa olsun, ben onu sizinle birlikte gönderemem. Onu bana geri getireceğinize Allah'ın adına söz verirseniz o başka. Bunun üzerine babalarına söz verdiler. Yâkub dedi: Allah bütün bu dediklerinize tanık olsun. Ey oğullarım, sakın kente hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ancak Allah'ın sizin için yazdığını ben bozamam. Allah ne derse o olur, ben yalnız O'na güvenirim, O'na dayanırım; güvenenler, dayananlar da O'na güvensinler ve O'na dayansınlar. Babalarının buyurduğu gibi ayrı ayrı kapılardan girdilerse de bu Allah'ın onlar için yazdığını bozmadı. Sâdece Yâkub kendi dileğini ortaya koymuş oldu. Çünkü Yâkub kendisine öğrettiğimiz bilimi edinmiş bulunuyordu. Yûsuf'un yanına vardılar. Yûsuf, kardeşini bir kenara çekti, dedi ki: Ben senin kardeşinim, onların yapmış olduklarından dolayı sakın kaygılanma. Yüklerini yükletince Yûsuf, kardeşinin yükü arasına bir tas koydurdu. Sonra arkalarından adamlarını yolladı: Ey kervancılar, besbelli ki sizler hırsızsınız. Yâkub'un oğulları dönüp sordular: Aradığınız nedir? Dediler: Kralın su tasını arıyoruz, onu bulana bir deve yükü verilecek. Dediler: Allah'a ant olsun ki biz buraya kötülük etmek için gelmedik, hırsız da değiliz. Adamlar dedi: Ya yalan söylüyorsanız, bunun cezâsı ne olacak? Cezâsı, su kabı kimin yükünden çıkarsa onun köle olmasıdır. İşte biz kıyıcıları böyle cezâlandırırız. Önce ötekilerin çuvallarını aradılar. Sonra da tası küçük kardeşin çuvalından çıkardılar. Biz Yûsuf için böyle bir yol tuttuk. Yoksa kralın dinine göre Yûsuf'un kardeşini alıkoyması doğru olmazdı. Bu da ancak Allah'ın isteğiyle oldu. Biz ne dilersek o olur. Her bilenin üstünde ondan daha iyi bilen vardır. Dediler: Bu nasıl çaldıysa bundan önce kardeşi de öyle çalmıştı. Yûsuf kendini tuttu, onlara hiç belli etmedi, dedi: Sizin durumunuz onunkinden de kötü. Anlattıklarınızın doğrusunu Allah çok iyi bilir. Dediler: Ey vezir, doğrusu onun babası çok yaşlıdır. Onun yerine içimizden birini alıkoy. Yûsuf dedi: Allah esirgesin. Biz malımızı kimin üstünde bulduksa ancak onu alıkoyabiliriz, yoksa kıyıcılık etmiş oluruz. Umutlarını kesince fısıldaşarak bir yana çekildiler. En büyükleri şöyle dedi: Babamız onun için bizden söz almıştı, daha önce de Yûsuf'a neler etmiştik bilmez misiniz? Bana gelince, ben, babamın dileği ya da Allah'ın buyruğu olmadan bu ülkeden ayrılmam. Babamızın yanına dönün de ona şöyle deyin: Senin oğlun hırsızlık etti, biz ancak gördüğümüze tanık olduk, o kadar. Gözle görülmeyeni bilemeyiz. Birlikte geldiğimiz kervandan da sor, göreceksin ki biz doğru söylüyoruz. Yâkub dedi: Bütün bu düzenleri kuran sizlersiniz. Artık benim için iyice dayanmak var. Belki de Allah beni her ikisine birden kavuşturacaktır. Çünkü bilici ve doğruyu bildirici olan yalnız O'dur. Yâkub onlardan yüz çevirdi: Yazık oldu Yûsuf sana, dedi. Kaygısından gözlerine ak düştü, acısını içine akıtmaya başladı. Dediler: Allah'a ant olsun ki sen Yûsuf diye diye sonunda ölüp gideceksin. Yâkub dedi: Ben

acımdan, kaygımdan sâdece Allah'a yakınıyorum. Sizin bilmediklerinizi Allah'ın yardımıyla ben çok iyi bilirim. Ey benim oğullarım, gidin, Yûsuf'la kardeşini sorup araştırın. Allah'ın koruyuculuğundan umut kesmeyin. Çünkü Allah'ın esirgeyiciliğinden umut kesenler yalnız O'nu tanımayanlardır. Bunun üzerine Yûsuf'un yanına vardılar: Ey vezir, dediler, biz de çoluğumuz çocuğumuz da darlık içindeyiz, buraya değersiz mallarla gelmiş bulunuyoruz, sen bize gene ölçeği tam ver, bu senin bize sadakan olsun, çünkü Allah sadaka verenlerin karşılığını verir. Yûsuf dedi: Sizler henüz kendinizi bilmezken Yûsuf'la kardeşine neler ettiğinizi biliyor musunuz? Dediler: Sakın sen Yûsuf olmayasın? Yûsuf dedi: Evet, ben Yûsuf'um, bu da kardeşimdir, işte Allah bize iyilik etti, çünkü her kim sakınacak ve katlanacak olursa Allah onu karşılıksız bırakmaz. Dediler: Doğrusu biz suç işlemiştik, işte Allah seni bizden üstün kıldı. Yûsuf şöyle dedi: Artık suçunuz başınıza kakılacak değildir, sizi Allah yargılasın, O esirgeyicilerin en esirgeyicisidir. Benim şu gömleğimi alıp götürün, onu babamın yüzüne sürün, gözleri görmeye başlayacaktır, çoluğunuzu çocuğunuzu da alıp bana getirin. Yâkub dedi: İnan olsun ki ben Yûsuf'un kokusunu duyuyorum, sakın bana bunadı demeyin. Dediler: Allah'a ant olsun ki sen eskiden olduğu gibi yanılıyorsun. Ancak müjdeci gelip de gömleği yüzüne sürünce Yâkub'un görmeyen gözleri açıldı. Yâkub dedi: Ben size demedim mi sizin bilmediklerinizi ben bilirim diye. Dediler: Ey babamız, Allah'tan dile de bizi bağışlasın, çünkü biz suç işlemiştik. Yâkub dedi: Rabbimin sizi bağışlamasını dileyeceğim, çünkü benim Allah'ım bağışlayıcıdır. Onlar gelince Yûsuf anasına babasına yanında yer gösterdi ve: Allah dilerse Mısır'da güle güle oturursunuz, dedi. Anasını babasını tahtın üstüne de oturttu. Onlar da kendisi için secdeye kapandılar. Yûsuf dedi ki: Ey babacığım, işte bu vaktiyle gördüğüm düşün gerçekleşmesidir, işte Rabbim benim o düşümü gerçekleştirdi, işte Allah bana iyilik etti, beni zindandan çıkardı, şeytan benimle kardeşlerimin arasını açtıktan sonra da sizi çölden buraya getirtti, benim Allah'ım dilediğine karşı yumuşak davranıcıdır, çünkü tek bilicidir ve doğruyu bildiricidir. Tanrım, sen bana vezirlik verdin, bana olayları yorumlamayı öğrettin. Ey yerlerin ve göklerin yaratıcısı, sen benim bu dünyada da öbürdünyada da koruyucumsun, sana sığınmış olarak canımı al, beni iyiler arasına kat. İşte bunlar görünmeyenin yankılarıdır. Biz onları senin gönlüne bildiriyoruz. Onlar aralarında anlaşarak tuzak kurdukları gün sen onların yanlarında değildin. Sen ne kadar çırpınırsan çırpın, gene de insanların birçoğu inanmayacaklardır. Oysa sen onlardan hiçbir karşılık istemiş de değilsin. Kur'an herkes için öğüttür. Yerlerde ve göklerde nice belgeler vardır da gene de bunlardan yüzçevirirler, onlardan pek çoğu Allah'a eş koşarlar, inanmazlar. Yoksa onlar Allah'ın azâbının birdenbire bastıracağından ya da kıyâmetin birdenbire kopacağından korkmuyorlar mı? İşte benim yolum budur. Ben insanları gönül gözleri açık olarak Allah'a çağırıyorum. Ben de, bana uyanlar da öyle. Allah'ı ululârım, O'na eş koşanlardan olmam. Bizim senden önce vahyettiğimiz hep kent kişileriydi. Onlar yeryüzünde kendilerinden önce neler olduğunu görmüyorlar mı? Öbürdünya yurdu sakınanlar için yeğdir, gene de akılları yatmıyor mu? Elçiler umutlarını kesmişler, kendilerinin yalancı yerine konulduğunu açıkça görmüşlerdi. Yardımımızı onlara eriştirmiştik. Biz kimi dilersek onu kurtarırız. Azâbımızsa suçluların üstünden eksik olmaz. Aant olsun ki bütün olaylarda aklı başında olanların alacakları örnekler vardır. Kur'an uydurma bir söz değildir, daha önce gönderilen Kitapları doğrulayıcıdır, her şeyi uzun uzun anlatıcıdır, insanlar için doğru yoldur, esirgemedir». *Yûsuf* sûresi bu sözlerle biter. Bu sûrenin dışında Hz. Yûsuf'tan sâdece *Mü'min* sûresinin 34. âyetinde sözedilir: «Ant olsun ki

daha önce Yûsuf da size apaçık belgeler getirmişti. Sizse onun getirdiklerinden işkillenip durmuştunuz. Yûsuf ölünce de: Allah ondan sonra elçi göndermeyecek, demiştiniz. Allah işkillenen o kimseleri işte böyle şaşırtır». Yahudilerin kutsal kitabında da Hz. Yûsuf'un öyküsü aşağı yukarı aynıdır. Sözcük olarak ibrânîce *arttırsın* anlamına gelen *Yûsuf,* Tevrat'ta da peygamber Hz. Yâkub'un oğludur, Hz. Yâkub'un on iki oğlundan Bünyamin'in ana-baba bir kardeşidir. Hz. Yâkub'un Rahel'den doğmuş olan bu çocuklarından başka, Rahel' in kızkardeşi Lea'don doğma Ruben, Şimeon, Levi, Yahuda, İssakar, Zebulun ve Rahel'in câriyesi Bilha'dan doğma Dan ve Naftali; Lea'nın câriyesi Zilpa' dan doğma Gad ve Aşer olmak üzere on çocuğu daha vardır (Tekvin, Bölüm XXXV, 23-26). Yahudi anlatımında kardeşleri küçük Yûsuf'u öldürmek için önce kuyuya attıkları halde sonradan vazgeçip oradan geçmekte olan bir kervana satmayı daha kazançlı bulurlar. İslâm anlatımındaysa Hz. Yûsuf, kardeşlerince kuyuya atılır, oradan geçmekte olan bir kervan tarafından bulunur. Kervancıların Mısır'da Yûsuf'u sattıkları adam yahudi anlatımında *Potifar,* İslâm anlatımında *Kıtfîr* ya da *Itfîr* adını taşır. Genç ve güzel Yûsuf'a gönül veren ve onunla yatmak isteyen Mısır'lının karısının adı yahudi anlatımında açıklanmaz, İslâm anlatımında *Zeliha* adını taşır. Yûsuf, Mısır'da Firavun'un başbakanı olur. Çeşitli serüvenlerden sonra babasını ve kardeşlerini bütün soy-soplarıyla birlikte Mısır'a getirtir, yahudilerin Mısır'a yerleşmeleri böylelikle gerçekleşir. Tevrat'ın birinci kitabı Tekvin bu öyküyle biter, ikinci kitabı *Çıkış* (Exodus), Yûsuf'un ve onu tutan Firavun'un ölümlerinden sonra yahudilerin Mısır'da gördükleri işkenceleri anlatmakla başlar. Peygamber Hz. Mûsâ bu işkenceler arasında doğar. Tevrat'a göre Hz. Yûsuf yüz on yıl yaşamıştır. Hıristiyanlığın *Yûsuf*'uysa büsbütün başkadır. V. yüzyılda Doğu'da Tanrılaştırılmış ve tapılmıştır. Allah'tan başka her şeye tapmaya pek eğilimli olan bir bölüm hıristiyanların taptıkları bu Yûsuf, Hz. İsâ'nın annesi Hz. Meryem'in kocasıdır. İlk *ermiş* (Azîz, Evliyâ) sayılır. XIX. yüzyılda katolik kilisenin evrensel koruyucusu olduğu bir genelgeyle bildirilmiştir. Peygamber Hz. Dâvud'un soyundan olduğuna inanılır. Doğramacı olduğundan ötürü doğramacıların ve dülgerlerin koruyucusu sayılır. İncil yazarları Matta ve Lukas, Hz. İsâ'nın hem *Ruh-ül Kudüs* (Tanrı soluğu)'ten gebe kalmış bir kızoğlan kızdan doğduğunu, hem de Hz. Dâvud'un soyundan geldiğini söylerler. Böylelikle de Hz. İsâ'nın doğramacı Hz. Yûsuf'un oğlu olduğunu söylemiş olurlar: «Tanrı tarafından Cebrâil melek Galile'de Nâsıra denilen kente, Dâvud soyundan Yûsuf adındaki adama nişanlı olan bir kıza gönderildi. Kızın adı Meryem'di. Melek onun yanına girip dedi: Selâm, ey nimete eren kız, Rab seninledir. Meryem bu sözlerden şaşırarak: Bu nasıl selâmdır? diye düşünüyordu. Melek ona dedi: Korkma Meryem, çünkü Tanrı önünde bağışlandın, gebe kalıp bir oğlan doğuracaksın ve adını İsâ koyacaksın. O, büyük olacak ve ona yüce Tanrı'nın oğlu denecek. Tanrı ona babası Dâvud'un tahtını verecek» (*Luka İncili,* Bölüm I, 26-32). *Bk.* İsâ, Meryem, Yâkub.

YÛSUF İLE ZÜLEYHA — Yahudi peygamberi Hz. Yûsuf'la kendisine âşık olan ve yüz bulamadığından ötürü iftirâ edip onu zindana attıran Zeliha'nın destanlaşmış öyküsü... Halk arasında anlatılan bu öykü Şeyyat Hamza, Taşlıcalı Yahya, Ahmedî vb. gibi pek çok ozanlarca da işlenmiştir. *Bk.* Yûsuf.

YÛŞÂ — Peygamber... Kur'anda adı geçmez, peygamber olduğu Hz. Muhammed'in 316 peygamberin adlarını bildiren ünlü hadîsinden öğrenilmiştir (*Bk.* Peygamber). Hz. Mûsâ'nın yakın arkadaşıymış. Kur'anın iki âyetinde *Mûsâ'nın arkadaşı*'ndan sözedilir, ama bu arkadaşın *Yûşâ* olup olmadığı belli değildir. Sâdece Ord. Profesör İsmail Hakkı

İzmirli *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı* adlı yapıtında *Kasas* sûresinin *Kaarûn*'dan sözeden 80. âyetini dilimize çevirirken Kur'anın arapça metninde bulunmadığı halde Hz. Yûşâ'nın adını anmıştır, şöyle çevirmektedir: «Yûşâ gibi ilim ve irfâna nâil olanlarsa dediler ki vay size. İmân edip iyi işleyen kimse için Allah'ın sevâp ve mükâfâtı daha iyidir. Bu saadete ve siyrete yalnız ta'at ve ibâdette sabır edenler kavuşur *(ve kaallelleziyne ûtûl'ilme veyleküm sevâbullahi hayrun limen âmene ve amile sâlihâ ve lâ yülekkaahâ illessâbirûn)*» (*Bk*. İbid, Istanbul 1977, s. 396). Türk -İslâm halk inançlarında onun çok uzun boylu olduğu, Istanbul Boğazı'nda Beykoz semtinin sırtında dikine gömülmüş bulunduğu (nitekim bu tepe *Yûşâ tepesi* adıyla anılır) anlatılır. Hz. Mûsâ'nın ölümünden sonra onun yerine geçmiş ve İsrâiloğullarını çölden çıkararak Şeria ırmağından geçirmiş, onları atalarının yurdu olan Ken'an ülkesine ulaştırmıştır. Şam'ı da ele geçiren Hz. Yûşâ, İsrâiloğullarını yirmi sekiz yıl yönettikten sonra ölmüştür. Yahudilerin kutsal kitabında adı *Yeşû*'dur. Dört büyük yahudi peygamberinden biri sayılır. Tevrat'ta Hz. Mûsâ'ya bağlanan ilk beş kitaptan sonra en önemli kitap onun kitabıdır; sonradan Tevrat (Ahd-i Atîk, Eski Ahid) 'ın birinci bölümü, ilk beş kitaba onun kitabı da eklenerek *Pentateuque* yerine *Hexateuque* (Altı kitap) adıyla anılmıştır. Hz. Mûsâ'nın Mısır'dan çıkardığı İsrâiloğullarını Ken'an iline (Arz-ı mev' ud, Vaadedilen toprak) götüren ve yerli halklara boyun eğdiren odur. Birçok tansık (mûcize)'ları vardır: Şeria nehrini ayakları ıslanmadan geçmiştir, Gabaon savaşında günü uzatmıştır, Eriha sûrlarını bakışıyla yıkmıştır. Kitabını yazanın kendisi olmadığı kesindir, kimin tarafından yazıldığı bilinmemekle berâber İ.Ö. VI. yüzyılda iki ayrı yazar tarafından yazıldığı sanılmaktadır. Kitabı şöyle başlar: «Ve Rabbin kulu Mûsâ' nın ölümünden sonra Rab, Mûsâ'nın hizmetçisi Nun oğlu Yeşû'a söyleyip dedi: Kulum Mûsâ öldü ve şimdi halk, sen ve bütün bu kavim, İsrâiloğullarına vermiş olduğum diyâra git. Mûsâ'ya söylediğim gibi ayağınızın tabanının basacağı her yeri size verdim. Sınırınız çölden ve bu Libnan'dan büyük ırmağa, Fırat ırmağına kadar, Hittîlerin bütün diyârı ve gün batısına doğru büyük denize kadar olacaktır. Yaşamın süresince kimse sana karşı duramayacak, çünkü nasıl Mûsâ ile berâber oldumsa seninle de öylece berâber olacağım. Seni boşa çıkarmam ve seni bırakmam. Kuvvetli ol, yürekli ol, çünkü kendilerine vermek için atalarına ant içtiğim diyârı onlara sen böleceksin» (İbid, Bâp I, 1-6). *Bk*. Peygamber, Yahudilik, Mûsâ, Tevrat.

YÜRÜYEREK HAC — Hac yapmak için Mekke'ye yürüyerek gitmek... Ukbe İbn Âmir şu hadîsi nakletmektedir: «Kızkardeşim yürüyerek hacca gitmeyi adamıştı. Peygamberden sordum: Yürüsün ve binsin, buyurdu». Yorumcular bu hadîsi şöyle yorumlamaktadırlar: Yürüyerek Kâbe'ye gitmeyi adayanın bu adağını yerine getirmesi gerekir. Gücü yetmez de hayvana binerse cezâ kurbanı kesmelidir. Çıplak ayakla gitmeyi adarsa bu adak vâcib olmaz. Binerek hac edilmesi yürümekten daha iyidir (efdaldir). Çünkü yürümede sabır, binmedeyse şükür vardır, şükürse sabırdan üstündür. *Bk*. Hac, Nezir, Adak.

Z

ZABH — Kurban kesme... Osmanlıcada *zebh* denir, *başla boyun arasındaki eklemi kesip ayırma* demektir. Kesilmiş ya da kesilecek kurbana *zebîh,* kurbanlık hayvana *zebîha,* kurban kesene *zâbih* denir. Kurban kesilmeden önce ayakta tutularak kıbleye doğru çevrilir ve *innî veccehtü vechiye lilleziy fatarassemâvâti vel'arda hanîfen ve mâ enne minel'müşrikiyn* denir ve sonra gene ayakta olarak şu Türkçe duâ okunur: «*Namazım ve bütün ibâdetlerim, yaşamım ve ölümüm âlemlerin Rabbi Allah içindir. Şüphesiz ben yüzümü, gökleri ve yeri yaratana doğru çevirdim, putatapanlardan değilim* (Bu bölüm, yukardaki arapça duânın çevirisidir). *Allahım, dostların İbrahim ve Muhammed peygamberlerin kestikleri kurbanları kabul buyurduğun gibi benim kurbânımı da kabul eyle*». Sonra kurbanın başı kıbleye gelmek üzere yere yatırılır ve şu tekbîr getirilir: *Allahuekber, Allahuekber, lâ ilâhe illâllahu vallahu ekber, Allahuekber ve lilâhil' hamd.* Bundan sonra da kurbanı kesen *bismillâhi Allahuekber* diyerek bıçağı vurur. *Bk.* Kurban.

ZABÎHATULLAH — *Bk.* İSMAİL.

ZAFER — Savaşta ancak Allah'ın yardımıyla kazanılacak olan yengi... Dilimizde *utku* denir. Savaşta *yengi* (Gaalibîyet) ancak Allah'ın isteği ve yardımıyla kazanılır. Allah'ın isteği ve yardımı olmazsa *yenilgi* (Mağlûbîyet) kesindir. Kur'anın pek çok âyetleri İslâm dininin bu temel inancını dilegetirir. Örneğin *Âli İmran* sûresinin 13. âyeti şöyle der: «Gerçekten Bedir savaşında karşılaşan o iki takım sizin için bir belgedir. Onların biri Allah'ın uğrunda savaşıyor, ötekiyse Allah'ı tanımazlık ediyordu. Berikilerin gözleri, ötekileri kendilerinin iki katı olarak görüyordu. Allah kimi dilerse yardımıyla onu pekitir. İşte bunda gönül gözü açık olanlar için kesin bir öğrence vardır». Ord. Profesör İsmail Hakkı İzmirli, *Kur'ân-ı Kerîm* adlı yapıtında şöyle diyor (İbid, Istanbul 1977, s. 52): Bedir gazvesinde müslümanlar üç yüz kadardı, müşriklerse dokuz yüz kadar olup müslümanların üç katıydı. Ama kâfirler mü'minleri kendilerinin iki katı (ya altıyüz kadar ya da iki bine yakın) görüyorlardı, mü'minlerse kâfirleri ancak kendilerini iki katı (altı yüz kadar) görüyorlardı. Aynı sûrenin 111. âyeti şöyle der: «Onların incitmekten başka size bir zararları olamaz, sizinle vuruşacak olsalar bile size arkalarını dönüp kaçarlar, çünkü onlara yardım edilmez», 123-127. âyetleri de şöyle der: «Doğrusu siz Bedir'de pek düşkün bir durumdaydınız da Allah size yardım etmişti. O gün sen inananlara şunu diyordun: Allah'ın gökten üç bin melek indirerek size yardımda bulunması size yetmez mi? Evet, yeter. Siz katlanır, sakınır oldukça onlar birdenbire üzerinize çullanacak olsalar bile Rabbiniz size beş bin seçkin melekle yardımda bulunacaktır. Allah size bu yardımı ancak bir müjde olsun, yüreklerinizi yatıştırsın diye yaptı. Yardım ancak erkli olan, doğruyu bildiren Allah'ın katından gelebilir. Bir de Allah'ı tanımayanların bir bölümünü öldürmek ya da onları bozguna uğratıp gerisin geriye döndürmek için yaptı. Onlar için senin yapacağın hiçbir iş yoktur», *Enfâl* sûresinin 19. âyeti şöyle der: «Siz yengi istiyordunuz, işte size yengi. Eğer bundan vazgeçecek olursanız bu sizin için yeğdir. Yok, savaşa dönecek olursanız biz de döneriz. Takımınız ne kadar çok olursa olsun hiçbir işinize yaramayacaktır, çünkü Allah inananlarla birliktedir», 42-45. âyetleri de şöyle der: «O gün siz derenin yakın bir kıyısındaydınız, onlar da uzak kıyısındaydılar. Kervan da sizden çok aşağıdaydı. Bir yerde buluşmak için sözleşmiş olsaydınız besbelli ki anlaşamayacaktınız. Ancak Allah yargılanan işin olupbitmesi için böyle yaptı. Bir de yokedeceğini neden yokedileceğini bile bile yoketmek, yaşatacağını da neden yaşatıldığını bile-

rek yaşatmak için böyle yaptı. O gün Allah düşünde olanları sana da gösterdi. Eğer çok gösterseydi ne de olsa yılacak, bu iş üstünde çekişmeye başlayacaktınız. Allah sizi bundan korudu. Çünkü O herkesin içinde olanı bilicidir. O gün onlarla karşılaşınca onları sizin gözünüze az gösterdi, sizi de onların gözlerine az gösterdi. Bu, yargıladığı (hükmettiği, takdir ettiği) işin olupbitmesi içindi. Bütün işlerin sonu Allah'a varır. Ey inananlar, bir düşman bölüğüyle karşılaşınca direnin, Allah'ın adını sık sık anın ki onanasınız», *Ahzâb* sûresinin 26-27. âyetleri şöyle der: «Allah kitaplılardan olup da onlara arka verenlerin yüreklerine korku salıp onları kalelerinden indirdi. Siz onların bir bölümünü öldürdünüz, bir bölümünü de esir aldınız. Allah sizi onların yerlerine, yurtlarına, mallarına, henüz ayak basamadığınız topraklarına kondurdu. Allah her nesneye gücü yetici olandır». *Bk.* Harb, Gazâ, Gazve, Cihâd, Harbde zafer.

ZA'FERÂNÎYYE — Üzüm yemezliğiyle ünlü mezhep... Za'ferânî adında biri tarafından kurulmuştur. Rey dolaylarında tutunmuş bir mezheptir. Şeyhleri Za'ferânî üzüm sevdiğinden ötürü şeyhlerinin sevgilisini yememek için üzüm yemezlermiş. Neccâriyye mezhebinden türemiş bir koldur. *Bk.* Neccâriyye.

ZÂFİRİYYE — Şâzîlîliğin siyasa gereği Istanbul'da türetilmiş bir kolu... Sultan Abdülhamit II. zamanında Sünûsîlerin başkaldırmalarına engel olmak için Şâzîliyye şeyhlerinden Hasan Zâfir Istanbul'a getirtilmiş ve kendisine Yıldız yolunda köşkler ve Kâğıthane'de bir tekke verilerek Trablusgarp araplarının Şâzîlîliğinden yeni bir kol türetilmiştir. Belli bir özelliği yoktur, Şâzîlîliğin uzantısıdır. *Bk.* Şâzîliyye.

ZÂHİDLİK — Aşırı sofuluk... Arapça *zâhid* deyimi *dinci* (dindâr) anlamındadır. İslâmın başlangıcında bu, bütün müslümanların tuttukları bir yoldu. Tasavvuf da *zühd* (her türlü hazdan kendini alıkoyarak tümüyle tapıma dalma) ve *takvâ* (dinin yasakladıklarından korkma ve yapmama) ile başlamıştır. Bu sofuluk, kimi anlayışlarda dünyadan tümüyle el etek çekmeye kadar varmıştır. *Bk.* Tasavvuf, Zühd, Takvâ.

ZÂHİR — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... Sözcük anlamında *açık* (Âşikâr) demektir. Tanrı adı olarak *her şey O'nun varlığına tanık* anlamında yorumlanmıştır. Batı felsefesinde Tanrı'nın varlığı için ilerisürülen *varlıkbilimsel kanıt* (Ontolojik delil) da bu anlamı dilegetirir. Eşdeyişle insanın çevresinde uçsuz bucaksız bir evren var, bu evrenin her varlığı bir yaratıcının varlığını gerektirir, evren varsa demek ki onun bir yaratıcısı da vardır. *Bk.* Esmâ, Müslümanlık.

ZÂHİRÎYYE — Kur'an ve hadîslerin açık anlamlarından başka hiçbir yorum tanımayan ve kıyâs'a yer vermeyen sünnî mezhep... IX. yüzyılda Bağdat'ta Dâvûd Zâhirî tarafından kurulmuştur. XI. yüzyılda da İbni Hazm tarafından Endülüs'te geliştirilmeye çalışılmıştır. Ebû Süleyman Dâvud bin Halef adıyla da anılan Zâhirî, kıyâs'ı ussal, diniyse Tanrısal buluyor ve insan usuyla Tanrılık sorunların çözümlenemeyeceğini savunuyordu. *Bk.* Ehl-i sünnet.

ZAKKUM AĞACI — Zehirli bir bitki... Arapçası *şecere-tüz-zakkum*'dur. Kur'anın birçok âyetlerinde geçer. Örneğin *Saffât* sûresinin 62. âyeti şöyle der: «Böyle bir devlet mi daha iyidir, yoksa zakkum ağacı mı? *(ezâlike hayrün nüzûlen em şeceretüzzakkuum)*», bunu izleyen âyetler de bu ağacı şöyle tanımlar: «İşte biz bu ağacı kıyıcıları sınamak için vârettik. Cehennemin dibinde biten bir ağaçtır bu. Onun yemişleri şeytanların başları gibidir. İşte onlar ne de olsa bu yemişlerden yiyecekler, karınlarını bu yemişlerle dolduracaklardır. Sonra da üstüne kaynar sulu bir içki içeceklerdir», *Duhan* sûresinin 43. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «İşte zakkum ağacı. Günaha düşkün olanların yiyeceğidir o. Erimiş mâden gibidir, karınla-

rında kaynayacaktır, kaynar suyun kaynayışı gibi», *Vâkıa* sûresinin 51. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Ey sapkınlar, ey doğruyu eğri sayanlar, sizler ne olursa olsun zakkum ağacından yiyeceksiniz. hem de suya kanmayan develer gibi içeceksiniz». Halk ağzındaki *zehir zıkkım* deyimi bu ağacın adından bozulmadır. *Bk.* Cehennem.

ZÂLİM — *Bk.* ZULÜM.

ZAMAN — Olayların ardışıklığını sağlayan evrensel özdek... Ebû Bekre şu hadîsi nakletmektedir: «Zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığında olduğu gibi, döner». *Bk.* Takvim.

ZAMM-I SÛRE — Namazda okunan *Fâtiha* sûresine eklenen bir sûre ya da üç kısa âyet ya da bir uzun âyet... Sözcük anlamında *sûreye katma* demektir. Katılan (Zammedilen) üç kısa âyet kısa bir sûre, uzun bir âyetse üç kısa âyet ve eşdeyişle kısa bir sûre sayılır. Daha açık bir deyişle her namazın her rekâtında *Fâtiha* sûresi okunur, ama iki rekâtlı namazların her iki rekâtında ve iki rekâttan fazla namazların yalnız ilk iki rekâtında, vitir namazının her rekâtında *Fâtiha*'ya bir sûre daha eklemek gerekir ki *zamm-ı sûre* budur. Bu, başlıbaşına bir sûre olabildiği gibi, yukarda da açıklandığı üzere üç kısa ya da bir uzun âyet de olabilir, çünkü bunlar da bir sûre sayılır. *Bk.* Namaz.

ZAN — Bir şeyin hem olma, hem de olmama olasılığını göz önünde tutarak olabileceğine daha çok inanma... *Sanı* demektir. İslâm terminolojisinde çok önemli bir deyimdir. Bilindiği gibi dinsel buyruklar sanısal kanıta (Delil-i zannî) dayandıklarında *farz* değil, *vâcib* olurlar ve sonuçları bakımından çok önemli bir ayrım taşırlar (*Bk.* Vâcib). *Zan* deyimi Kur'anın pek çok âyetlerinde de kullanılmıştır, örneğin *En'am* sûresinin 116. âyeti şöyle der: «Onlar sanıdan başka bir şeye uymazlar *(in yettebi'ûne illezzanne)* kuru kuruya tahminde bulunurlar», *Yûnus* sûresinin 36. âyeti şöyle der: «Onların pek çoğu ancak sanılarına (zanlarına) uyuyorlar, besbelli ki sanı doğru bilginin yerini tutamaz», *Hucurât* sûresinin 12. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, sanıların çoğundan sakının, çünkü bunların bir bölümü günahtır da». Ebû Hüreyre de şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimiz şöyle buyurdu: Zandan çok sakınınız. Çünkü zan, sözlerin en yalanıdır». *Bk.* Şeriat, Vâcib, Farz.

ZÂNÎ — *Bk.* ZİNÂ.

ZARARLI HAYVAN — İnsanlara zarar veren hayvan... Hz. Ayşe şu hadîsi nakletmektedir: «Yerde yürüyenlerden beş hayvanın tümü de fâsıktır ve zararlıdır, Kâbe sınırında bile öldürülebilir: Karga, çaylak, akrep, fâre, ısırgan ya da saldırgan köpek». Bu hadîs şöyle yorumlanmıştır: İnsana, tarıma, hayvana zararlı olan bütün hayvanlar öldürülebilir, zararsız hayvanlar (eti yenecek olanların dışında) öldürülmemelidir (kimi mezhepler bunu *hayvanın zararsız zamanında öldürülmemelidir* biçiminde sınırlamışlardır). Buna göre hırsızlığı âdet edinen kedinin de öldürülmesi câizdir, ama arasıra hırsızlık eden kedinin öldürülmesi doğru olmaz denmiştir. *Bk.* Yılan, Hayvan.

ZÂRİYÂT — Kur'anın elli birinci sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 60 âyettir. Arapça *zâriyât* deyimi, *savurup tozutanlar* demektir. Sûre bu deyimle başladığından bu adla anılmıştır. Sûrenin 1. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Savurup tozutanlara *(vezzâriyâti zervâ),* bir yük taşıyanlara, kolaylıkla akanlara, bir buyruğu bölenlere ant olsun ki vaadedilen dosdoğrudur. Şüphe yok ki cezâ günü gelecektir». Bu altı âyet şöyle yorumlanmaktadır: «Savurup tozutanlar bir bulut gelmeden esen ve tozu toprağı kaldıran yellerdir (rüzgârlardır). Yükü taşıyan yağmur getiren yellerdir. Kolaylıkla akanlar bulutları taşıyıp götüren yellerdir. Buyruğu bölenler kara bulutları dağıtan yellerdir. Bütün bunlar dikkatleri ruhsal âlemin buna benzeyen ve gerçeği yavaş yavaş ilerleten

düzenine çevirir. Birinci âyet Hz. Peygamber tarafından getirilen gerçeğin savrulup yayılacağına, ikincisi bu gerçeği benimseyip taşıyanlara, üçüncü âyet içi açılıp onu kabule koşanlara, dördüncü âyet Kur'anı parçalara ayırıp bir bölümünü kabul etmek ve bir bölümünü kabul etmemek isteyenlere işâret-tir. Böylelikle üç bölüm insandan sözedilmiş olmaktadır. Bunların birincileriyle ikincileri günden güne çoğalmakta, üçüncüsü azalmaktadır. Böylelikle İslâmın kesinlikle yayılacağı ve bütün dünyayı kaplayacağı müjdelenmiştir». Bu sûrenin «öyleyse onlardan yüz çevir» diyen 24. âyeti, *Tevbe* sûresinin 5. âyetiyle (Kılıç âyeti) yürürlükten kaldırılmış (neshedilmiş) ve müşriklerle vuruşmaya başlanmıştır. *Bk.* Nesh, Seyf âyeti.

ZARR — *Bk.* DÂRR.

ZÂTÜLCENB — *Bk.* ŞEHİD.

ZÂTÜRRİKAA SAVAŞI — Hz. Peygamberin Necid yöresinde yaptığı savaş... *Zâtürrikaa* sözcük anlamında *sargılılar* demektir. Bu savaşa katılanların ayakları taş ve dikenlerden yaralanmıştı, hemen tümü ayaklarını bez parçalarıyla sarmışlardı. *Elbiseye yapılan yama* ve eşdeyişle *sargı* anlamına gelen *rikaa* (Tekili: *rukâ)* deyiminden türetilmiştir. Bu savaşa *sargılılar savaşı* denir. *Bk.* Rikâ.

ZAVÎYE — Küçük tekke... Sözcük anlamında *köşe* ve *bucak* demektir. *Tapım için sofuların çekildikleri tenhâ yer*'i de dilegetirir. *Bk.* Tekke.

ZÂYİÇE — Yıldızların belli bir zamandaki yer ve durumlarını gösteren cedvel... *Zic* ve *zeyc* de denir. Yıldızlara bakarak birinin tâlihini saptamaya (ki bir çeşit faldır) *zâyiçesine bakmak* denir. *Bk.* Kevkeb.

ZEBÂNİ — Cehennem bekçisi... Kur'anın birçok âyetlerinde geçer. Örneğin *Alak* sûresinin (İlk inen sûre) 18. âyeti şöyle der: «Biz de zebânileri çağırırız *(sened'uzzebâniyeh)*». *Duhan* sûresinin 47. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Zebânilere şöyle denecek: Tutun bunu, sürükleyerek cehennemin ortasına atın. Sonra da başına kaynar su azâbını dökün. Zebâniler diyecekler: Tat bakalım şimdi, işte bu dünyadayken şüphelendiğin azâbdır», *Tahrim* sûresinin 6. âyeti şöyle der: «İnananlar, kendinizi ve aileniz halkını çırası insandan ve taştan olan ateşten koruyun. Ateşe katı yürekli, katı yüzlü zebâniler memurdur. Onlar Allah'ın buyurduğuna karşı gelmezler ve kendilerine buyurulanları yaparlar», *Müdessir* sûresinin 30-31. âyetleri şöyle der: «Üzerinde on dokuz bekçi vardır. Biz cehennemin işine bakanları ancak meleklerden tâyin ettik», *Nebe* sûresinin 21. âyeti şöyle der: «Cehennem, bekçileri olan zebânilerin pusuda kaldıkları bir yerdir». Yedi cehennemin ve zebânilerin yöneticisi olan meleğe de halk inançlarında *Mâlik* adı verilmiştir. Zebâniler cehennemin bekçileri olan azâb melekleridir ve yukarda da görüldüğü gibi 19 tânedir, ne var ki *Müdessir* sûresinin 31. âyeti bu bilgiye şunu da ekler: «Allah'ın ordularının gerçek sayısını ancak Allah bilir». *Bk.* Cehennem, Melek.

ZEBEDİ — İncil'de adı geçen balıkçı... Havârilerden büyük Yâkub'la Yuhanna (İncil yazarı)'nın babasıdır. «Oradan ileri gidip başka iki kardeşi, Zebedî'nin oğlu Yâkub'la kardeşi Yuhanna'yı, babaları Zebedî'yle beraber kayıkta ağlarını onarmaktayken gördü ve onları çağırdı. Onlar da hemen kayığı ve babalarını bırakıp İsâ'nın ardınca gittiler» (Matta, IV, 2-22). *Bk.* İncil, Yuhanna İncili.

ZEBÛR — Allah'ın indirdiği dört kutsal kitaptan biri... Peygamber Hz. Dâvûd'a indirilmiştir. *Nisâ* sûresinin 163. âyeti «Dâvûd'a Zebûr verdik *(ve âteynâ dâvûde zebûrâ)*» der. *İsrâ* sûresinin 55. âyeti şöyle der: «Peygamberlerin kimilerini kimilerinden üstün kıldık, Dâvûd'a da Zebûr verdik», bu âyet şöyle yorumlanmaktadır: Dâvûd'a Zebûr vermekle

onu üstün kıldık, yoksa krallık vermekle değil. *Enbiyâ* sûresinin 105. âyeti de şöyle der: «Biz Tevrat'tan sonra Zebûr' da yazmıştık». Bu kitap *Mezmûrlar* ve *Mezâmîr* adıyla da anılır. Bu kitaba ve Tanrıca gönderildiğine inanmak müslümanlığın temel şartlarından biridir. Ne var ki *Kur'an*'a göre *Zebûr* sonradan değiştirilmiş ve bozulmuştur, Tanrı'nın gönderdiği gibi değildir. Kitabın içinde 150 mezmûr vardır. Birinci mezmûr şöyle başlar: «Ne mutludur o adama ki kötülerin öğüdü ile yürümez». Sonuncu mezmûr şöyle biter: «Bütün soluk alanlar Rabbe hamdetsin. Rabbe hamdedin!». 119. mezmûr yahudi alfabesinin harfleriyle bölümlenmiştir, en uzun mezmûrlardan biridir, 176 beyit (iki dize) 'tir. En kısa mezmûrlardan biri de beş beyitlik 15. mezmûrdur: «Ya Rab, çadırına kim konacak / Kutsal dağında kim oturacak / Yetkinlikle yürüyen ve iyilik işleyen / Ve içtenlikle gerçeği söyleyen / O ki iftirâ etmez / Dostuna kötülük eylemez / Reziller onun gözünde hor görülür / Sâdece Tanrı'dan korkanlara saygı duyar / Parasını fâize vermez ve rüşvet almaz / Bunları yapan asla sarsılmayacaktır». *Dâvûd,* İ.Ö. XI. yüzyılda yaşamış bir kral-peygamberdir. İsrâil devletinin ikinci hükümdârıdır. Yahuda kabîlesinden Yasa'nın oğludur. Babasının sürülerini güden bir çobanken peygamber Samuel tarafından kutsanmış. İsrâil'in ilk kralı Saul'ün ölümü üzerine kral seçilmiş. Kırk yıl krallık ettikten sonra ölmüş ve yerine oğlu kral -peygamber Süleyman geçmiş. Bir gün yiyip bir gün oruç tutarmış (*Ar.* Savm-ı Dâvûd), olağanüstü güzellikte kalın bir sesi varmış, bu yüzden bu türlü seslere hâlâ *Dâvûdî ses* denir. *Kur'an* ve *hadîs*'lerde oğluyla birlikte en çok övülen yahudi peygamberleridir. *Bk.* Dâvûd, Kitap, Müslümanlık.

ZEHEBÎYYE — On iki imamcı bir şiî mezhebi... İran'da kurulmuş ve yayılmıştır. Tarikat zincirinin Mâruf-u Kerhî' ye bağlandığı söylenir. Bağlılarına genellikle *Zehebîler* denir. Necmüddin Kübrâ' yı şeyh tanıyanlarına *Zehebiyye-i Kübrevîyye* ve *Nûrbahşiyye*'den ayrılıp onu izleyenlerine *Zehebiyye-i İğtişâşiyye* denir. *Bk.* Mârûfiyye, Nûrbahşiyye.

ZEHEBBİYYE-İ İĞTİŞÂŞİYYE — *Bk.* ZEHEBİYYE.

ZEHEBBİYYE-İ KÜBREVÎYYE — *Bk.* ZEHEBİYYE.

ZEHERİYYE — Halvetîliğin Ramazaniyye kolundan türemiş bir kol... XVIII. yüzyılda Ahmet Zeherî tarafından kurulmuştur. *Bk.* Halvetiyye, Ramazâniyye.

ZEKÂT — Her müslümanın her yıl mal ve parasından kırkta birini yoksullara dağıtma zorunluğu... Müslümanlığın beş şartından biridir. Mal ve paranın *helâl*' liğini sağlama gerekçesiyle birlikte yoksullara yardım amacını taşır. *Malsal tapım* olarak nitelenmiştir. Bütün müslümanlar için değil, sâdece varlıklı müslümanlar için zorunludur. Varlıklı müslüman iki yüz dirhem gümüşü, yirmi miskal (bir buçuk dirhem tutarında ağırlık ölçüsü) altını, beş devesi, otuz sığırı, kırk koyunu bulunan müslümandır. Örneğin yirmi miskal altını bulunan, bunun kırkta birini *zekât* olarak vermek zorundadır, on dokuz buçuk miskal altını olanın zekât vermesi gerekmez. Deliler, çocuklar, bunamışlar da yükümlü değildir. Bundan başka yukarda sayılan gümüş, altın, deve, sığır ve koyunun bir yıl süresince elde kalmış olması, yükümlülüğün gerçekleşmesi için gereklidir. Örneğin bir müslümanın yılın bir zamanında kırk miskal altını bulunabilir, bu kırk miskal altın bir yıl elinde kalmayıp elinden çıkmışsa bunun zekâtını vermekle yükümlü olmaz. *Zekât* deyimi sözcük anlamında *artma* ve *arınma* (Temizlenme, pâklik) demektir. Kur'anın «zekâtınızı verin» buyruğu şu anlama gelir: *Malınızın artanını verip arının. Bakara* sûresinin 219. âyeti şöyle der: «Ey Muhammed, sana hangi şeyi nafaka vereceklerini soruyorlar. De ki: Artanı verin». Hz. Muhammed de ünlü bir ha-

dîsinde şöyle demektedir: «Bir dinarın varsa onu kendine, ikincisini ailene, üçüncüsünü hizmetinde bulunana, dördüncüsünü anana babana, beşincisini akrâbana, altıncısını da Allah'a harca». Hıristiyanlığın tüm yoksullaşma önerisiyle hiçbir ilgisi bulunmamakla birlikte müslümanlık da aşırı zenginliği hoş görmemektedir. Örneğin *Tevbe* sûresinin 34-35. âyetleri şöyle der: «Altını ve gümüşü yığıp onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu? İşte sen bunlara en acıklı azâbı müjdele. O gün bunlar cehennem ateşinin içinde kızdırılacak da alınları, böğürleri ve sırtları bu altın ve gümüşlerle damgalanacak. Onlara denilecek ki: İşte bu kendiniz için toplayıp biriktirdiklerinizdir. Saklayıp istif ettiğiniz bu nesnelerin acısını tadın şimdi». Zekât da, namaz ve oruç gibi, farz-ı ayndır; eşdeyişle her müslümanın kişisel yükümlülüğüdür ve yerine getirilmesi kesinlikle zorunludur. Hicretin ikinci yılında ve oruçtan önce farz olmuştur. Şeriatın koyduğu ölçülere göre zengin sayılan müslümanlara özgü malsal bir tapımdır. *Zekât* deyimi Kur'anın otuz yedi âyetinde geçer. Zekâtı farz kılan ve bunun alınmasına Hz. Peygamberi memur eden âyet *Tevbe* sûresinin 103. âyetidir: «Onların mallarından sadaka al ki bununla onları arındırır, bereketlendirmiş olursun». Bu âyete *zekât âyeti* denir. Kaldı ki ilk müslümanlar (Ashâb, Sahâbî'ler) kendiliklerinden mallarını sadaka olarak dağıtırlardı, Hz. Ebû Bekir gibi malının mülkünün tümünü bu yolda harcayanlar da vardı. *Tevbe* sûresinin 60. âyeti inmekle bu dağıtımlara bir yön verildi, sadakanın kimlere verilmesi gerektiği saptandı: «Sadakalar Allah'tan bir farz olarak ancak yoksullar, güçsüzler, sadaka toplayan memurlar, kalpleri kazanılmak istenenler, köleler, esirler, borçlular ve muhtaç yolcular içindir». Kur'anda zekât için hiçbir ölçü konmamıştır, hangi maldan nasıl ve ne miktar zekât verileceğini Hz. Peygamber saptamıştır. Malın zekâtı gerektiren miktârına İslâmsal dilde *nisâb* denir, bu nisâbı saptayan Hz. Peygamberdir. Zekât, görüldüğü gibi, genel bir terim olan *sadaka*'nın düzenlenmiş ve müslümanlığın beş temel koşulundan biri olarak farz kılınmış olan biçimidir (*Bk.* Sadaka). Yukarda da değindiğimiz gibi *zekât*'tan sözeden otuz yedi âyet vardır. Örneğin *Bakara* sûresinin 43. âyeti şöyle der: «Namaza durun, zekâtı verin», 110. âyeti şöyle der: «Namazı kılın, zekâtı verin», 177. âyeti şöyle der: «Olgunluk, doğu batı yönlerine yönelmekle olmaz. Olgun olan o kimsedir ki... zekât verir», *A'raf* sûresinin 156. âyeti şöyle der: «Ben yarın bu esirgeyiciliğimi o kimseler üstüne yazacağım ki onlar sakınırlar, zekât verirler», *Hac* sûresinin 41. âyeti şöyle der: «Onlar o kimselerdir ki yalvarıya dururlar, zekât verirler», *Mü'minûn* sûresinin 4-5. âyetleri şöyle der: «O kimseler ki yalvarıya dururlar, zekât verirler, öbürdünyanın varlığına inanırlar. Rablerinin doğru yolu üstünde olanlar bunlardır». Buhârî de *Sahîh* adlı yapıtının *zekât bölümü* (Kitâb-üz-zekât)'nde bu konuda pek çok hadîs vermektedir. Örneğin İbn Abbas şu hadîsi naklediyor: «Peygamberimiz Yemen halkına vâlî olarak gönderdiği Cebel oğlu Muâz'a şu buyruğu verdi: Onları, Allah'tan başka tapacak ilâh olmadığına ve benim Allah'ın elçisi olduğuma tasdike çağır. Bunu yaparlarsa Allah'ın her gün beş vakit namazı farz kıldığını onlara bildir. Bunu da yerine getirirlerse Allah'ın onlara zenginlerinin mallarından alınacak ve yoksullara dağıtılacak zekâtı farz kıldığını da bildir». İmam Şâfiî bir yerde yoksullar varken zekâtın başka bir yerde dağıtılmasını bu hadîse dayanarak yasaklamıştır, Ebû Hanîfe'ye göreyse bu câizdir. Ebû Hüreyre şu hadîsi nakletmektedir: «Allah birine mal verir de o da o malın zekâtını vermezse malı kıyâmette iki boynuzlu ejderhâ olup boynuna dolanır, işte ben senin malınım diye ısırır da ısırır. Peygamberimiz bunu söyledikten sonra Âli İmran sûresinin 180. âyetini okudu: *Zekâtı verilmeyen mal kıyâmette boyunlarına geçirilecek, sırtlarına yükletilecektir*». Ebû Said şu hadîsi naklediyor:

«Gümüşün iki yüz dirhemine (altı yüz kırk bir buçuk gramdan aşağısına), sayısı beşten ve yaşı üçten aşağı olan develere beş vesak'tan (yaklaşık sekiz kilo 700 gram) aşağı toprak ürünlerine zekât yoktur». Bu hadîse karşın Ebû Hanîfe, az ya da çok olsun, toprak ürünlerinin onda birini zekât olarak vermek gerekir, demiştir. İmam Şâfiî hadîse uymuş, ama hurma ve üzümden onda birinin zekât olarak verilmesini söylemiştir. Yukarda altın ve gümüş biriktirilmesinin yasaklandığına değinilmişti, Zekât âyeti (Tevbe/103) indikten sonra altın ve gümüşün biriktirilmesini yasaklayan *Bakara* 34-35. ve 219. âyetleriyle *Tevbe* sûresinin 34. âyeti yürürlükten kaldırılmış (neshedilmiş) olmaktadır. Zekâtı verilen her çeşit malın biriktirilmesi mübâh kılınmıştır. Buhârî *Sahîh*'inde, kendisine altın ve gümüşün biriktirilmesini yasaklayan âyetlerden soran birine, aynı zamanda değerli bir bilim adamı olan ashâbdan İbn Ömer'in şöyle dediğini bildirmektedir: «Altın ve gümüşü biriktirip de zekâtını vermeyenin azâba uğrayacağı kesindir. Zekât farz kılınmadan önce mal biriktirmek yasaktı. Ama zekât farz kılınmakla Allah Teâlâ birikmiş malın onunla temizlendiğini buyurmuştur». Nitekim «biz ölünce çoluğumuza çocuğumuza hiçbir şey bırakmayacak mıyız?» diye yakınanları toplayıp Hz. Peygambere götüren Hz. Ömer, onun şöyle dediğini nakletmektedir: «Allah zekâtı, birikmiş mallarınızı temizlemek için farz kılmıştır; zekâtla temizlenen mallarınızı çocuklarınıza bırakabilmeniz için de mirâsı farz kılmıştır». Hz. Ali de şu hadîsi nakletmektedir: «İki yüz dirhem gümüşün olup da üzerinden bir yıl geçerse (eşdeyişle, bu miktâr bir yıl elinde kalmış olursa. O.H.) bu gümüş için beş dirhem zekât vardır. Yirmi dinara kadar olan altına zekât yoktur. Eğer bunun üzerinden de bir yıl geçerse yarım dinar zekât verirsin». Zekât, *yoksul* olana verilir, ama içkiye ve kumara harcayacak olan yoksula değil. Zekât verilmesi gereken kimseler yoksul olmak ve zekâta lâyık olmak koşuluyla sırasıyla kardeşler, kardeş çocukları, akrabâlar, mahalle ve ülke düşkünleridir. *Bk.* Müslümanlık, Sadaka, Mal, Koyun, Sığır ve manda.

ZEKERİYÂ — Peygamber... Kur'anda adı anılan peygamberlerdendir. *Âli İmran* sûresinin 37. âyetinde Allah'ın onu küçük Hz. Meryem'e bakmaya memur ettiği anlatılır. Hz. Zekeriyâ, Hz. Meryem'in amcasıdır (İmran'ın kardeşidir) ve Hz. Yahyâ'nın da babasıdır. Hz. İsâ'nın da büyük amcası olduğu gibi Hz. İsâ'yla Hz. Yahyâ da kardeş çocuklarıdır. Özetle *İmran ailesi* (Âl-i İmran, ki bunları anlatan sûre de bu adı taşıyor) tam bir peygamberler ailesidir. 38. âyet şöyle der: «Orada Zekeriya Rabbine yalvardı: Ey Tanrım, bana kendi yönünden temiz bir çocuk bağışla, çünkü yalvarıyı işitici olan yalnız sensin», 39. ve onu izleyen âyetler de şöyle der: «Zekeriyâ tapınakta yalvarırken melekler ona seslendiler: Gerçekten Allah sana Yahyâ adında bir çocuğun olacağını müjdeliyor. O Yahyâ ki Allah'ın *ol* sözünü doğrulayacaktır, ulusunun başına geçecektir, dürtülerine kapılmaz ve doğruluktan ayrılmaz bir peygamber olacaktır. Zekeriyâ dedi: Ey Tanrım, ben artık iyice kocadım, karım da kısırdır, böyleyken nasıl olur da benim çocuğum olur? Allah buyurdu: Bu böyledir. Allah nasıl dilerse öyle olur. Zekeriyâ dedi: Ey Tanrım, bana bir belge göster. Allah buyurdu: Sana belge şu olsun. Üç gün hiç kimseyle konuşmayacaksın, ancak işâretle konuşabilirsin, yalnız Rabbini sık sık an, O'nu ulula». Hz. Zekeriyâ'dan daha başka sûrelerde de söz edilir. Örneğin *En'am* sûresinin 85. âyeti şöyle der: «Zekeriyâ, Yahyâ, İsâ, İshak hepsi de iyi kimselerdi», *Meryem* sûresinin 2-11. âyetleri de Zekeriyâ'nın kendisine bir çocuk vermesi için Allah'a yalvarmasını anlatır, *Enbiyâ* sûresinin 89-90. âyetleri de şöyle der: «Zekeriyâ'yı da an. O gün Rabbine şöyle yalvarmıştı: Ey Tanrım, sen beni tek başına dölsüz bırakma. Biz onun da yakarısını onadık. Ona Yahyâ'yı bağışladık. Kısır

eşini de doğurabilecek duruma getirdik. Çünkü onlar iyilik için koştular, umut ve korkuyla yakardılar. Onlar bizden ürken kimselerdi». Kur'anda Hz. Zekeriyâ'yla ilgili bildiriler bu kadardır. Yahudilerin kutsal kitabında onun adı *Zakarya* olarak anılır. 14 bölümlük kitabı *Tevrat*'ın bir bölümüdür. Şöyle başlar: «Darius'un ikinci yılında, sekizinci ayda, İddon'un oğlu Berekya'nın oğlu Zakarya peygambere Rabbin şu sözü geldi: Orduların Rabbi atalarınıza çok öfkelendi, onlara de ki: Bana dönün, ben de size dönerim, atalarınız gibi olmayın». *Bk.* Yahyâ, Peygamber, Yahudilik, Meryem, İsâ.

ZELİHA — Hz. Yûsuf'u baştan çıkarmak isteyen kadın... Kur'anda Mısır vezirinin karısıdır. *Bk.* Yûsuf, Yûsuf ile Züleyhâ.

ZELZELE — Yer sarsıntısı... Dilimizde *deprem* denir. Tanrı'nın inanmaz insanlara gönderdiği göksel cezâlardan biridir. İbn Ömer şu hadîsi naklediyor: «Peygamber: Allahım, Şam ve Yemen illerini mübârek eyle, deyince ashâb: Necid'i de buyur, dediler. Peygamberimiz şöyle buyurdu: Orada zelzeleler ve fitneler olacak». Enes de şu hadîsi anlatmaktadır: «Peygamberimiz şöyle buyurdu: Medîne üç kez zelzeleyle sarsılacak ve ne kadar münâfıkla kâfir varsa hepsi Medîne'den çıkacak». Zelzelenin Tanrısal bir cezâ olduğuna hemen bütün dinlerde inanılmıştır.

ZEMZEM — Kâbe'deki kutsal kuyu ve suyu... Peygamber Hz. İbrahim ya da eşi Hz. Hâcer ya da oğulları Hz. İsmail tarafından bulunduğuna ya da açıldığına inanılır. Suyunun kutsallığı İslâm öncesi çağlarda da geçerli bir inançtır. Hacca giden müslümanlar bu sudan içmekle kutsanmış olurlar. Ölen kişinin ölürken ağzına *Zemzem suyu* damlatmak bir İslâm geleneğidir. Enes'in naklettiği ünlü bir hadîsinde Hz. Peygamber şöyle der: «Ben Mekke'deyken evimin damı ansızın yarıldı. Cebrâil geldi ve göğsümü açtıktan sonra zemzemle yıkadı». İbn Abbas şu hadîsi naklet-mektedir: «Ben su dağıtırken Peygamber geldi, su istedi. Oğlum Fudayl'e: Koş, evden temiz ve soğuk şerbet getir, dedim. Oysa: Bundan ver, buyurdu. Verdim, içti. Sonra zemzem kuyusunun başına gitti ve orada su dağıtanlara şöyle dedi: Çok iyi ediyorsunuz, dağıtın. Halkın bu işe üşüşmesinden korkmasam ipi omuzuma alır, su çekip ben de dağıtırdım». İbn Abbas şu hadîsi de naklediyor: «İsmail'in anasına Allah rahmet etsin, acele etmeseydi (suyu görünce, aman dur demeseydi) zemzem akar su olacaktı». İbn Abbas, zemzem kuyusunun nasıl açıldığını anlatan şu önemli hadîsi de nakletmektedir: «Peygamberimiz şöyle buyurdu: İnsanlar önce kuşak kuşanmazdı. İsmail'in anası Hâcer beline kuşak bağlayıp elbisesinin eteğini uzatarak kuması Sâre'den gizledi, İbrahim de henüz süt emmekte olan İsmail'i Hâcer'le birlikte Burak'a bindirip Mekke'ye geldi. Onları Kâbe yerinin yukarısına, şimdiki zemzem kuyusunun bulunduğu yerin üst tarafındaki bir ağacın altına bıraktı. O sıralarda oralarda ne insan ve ne su vardı. Issız bir yerdi. Hâcer'le İsmail'in yanında bir dağarcık hurmayla bir kırba su bulunuyordu. İbrahim Şam'a dönerken Hâcer arkasına düşüp: Bizi bu ıssız yerde bırakıp nereye gidiyorsun? diye seslendi. İbrahim karşılık vermeden yürüyüp gidiyordu ki gene seslendi: Bunu sana Allah'ın mı buyurdu? İbrahim: Evet, dedi ve gitti. Hâcer: Öyleyse Allah bizi yitirmez diye düşündü (İbrahim sûresinin 37. âyeti). Kırbadaki su bitmişti. Hâcer'le oğlu İsmail susadılar. Çocuk susuzluktan ağlayarak yerlerde yuvarlanıyordu. Hâcer buna dayanamayarak yakındaki Safâ tepesine su bulmak umuduyla çıktı. Bulamayınca eteğini toplayarak Merve tepesine çıktı. Su bulmak için bu iki tepe arasında yedi kez gidip geldi. Hacıların bu tepeler arasında yedi şavt yapmaları bundan ötürüdür (*Bk.* Şavt). Yedinci gidişinde Merve'nin tepesindeyken bir ses duydu. Ses gelen yöne bakarak: Ey ses veren kişi, bize hayrın dokunacaksa

buyur, diye bağırdı. Şimdiki zemzem kuyusunun bulunduğu yerde bir kuş gördü. Kuş pençeleri ve kanatlarıyla toprağı eşeleyerek meydana bir su çıkarmıştı. Bu kuş bir melekti. Hâcer hemen koştu, suyun boşa akmaması için hemen küçük bir havuz yaparak etrafını çevirdi. Böyle göllendirmeseydi su bir akarsu olacaktı. Hâcer ve oğlu bu sudan kana kana içtiler. Melek olan kuş, ona: Korkma, dedi, bu Allah'ın buyruğudur, bu oğlanın babası onu yapacaktır... O sırada Cürhüm kabîlesinden birtakım adamlar Geda'ya konmuşlardı. Bunca yıldır oralarda hiç kuş yokken zemzemin üstünde kuşların dolaştığını gördüler. Hep birden gelerek orada kalmaları için Hâcer'den izin istediler. Hâcer: Olur, ama su benimdir, size içme hakkı veririm, dedi. Hâcer komşu arıyordu. Cürhüm'lüler oraya akrabâlarını da getirdiler, orası bir kasaba hâline geldi. İsmail büyüdü, onlardan doğru bir arapça öğrendi, sonra da gene onlardan bir kızla evlendi. Hâcer öldü. İbrahim, Burak'a binerek bir gün içinde Şam' dan Mekke'ye gidip geliyordu. Bir gün geldiğinde İsmail'i evinde bulamadı, karısına sordu, o da: Yiyecek aramaya gitti, dedi. İbrahim: Geçiminiz, doyumunuz nasıldır? diye sordu. Kadın çok sıkıntıda olduklarını söyledi. Bunun üzerine İbrahim: Kocan gelince selâm söyle, dedi, kapısının alt eşiğini değiştirsin. İsmail geldiğinde karısı olup bitenleri anlattı. İsmail: Babam seni boşamamı söylemiş, dedi ve karısını boşadı. Gene Cürhüm'lülerden bir başka hızla evlendi. İbrahim gene gelmişti, oğlunu evde bulamayınca yeni karısına sordu. O da yiyecek bulmaya gittiğini söyledi. İbrahim ona da: Geçiminiz nasıldır? diye sordu. Kadın: Elhamdülillâh, iyiyiz, diye karşılık verdi. İbrahim: Neler yiyip içiyorsunuz? diye sordu. Kadın: Av eti, süt... dedi. İbrahim de onların etine sütüne bereket duâsı etti (Peygamberimiz burada sözünü keserek şöyle buyurdu: Buğdayları olsaydı İbrahim ona da duâ ederdi). İbrahim: Kocana selâm söyle, eşiğini iyi tutsun, diyerek Burak'a bindi ve Şam'a döndü. İsmail eve gelince karısı olup bitenleri ona anlattı. İsmail: Babam seni hoş tutmamı söylemiş, dedi. Bir gün İsmail o ağacın gölgesinde okunu düzeltiyordu. İbrahim gene geldi. İsmail kalkıp babasının elini eteğini öptü ve sevincinden ağladı. İbrahim, oğluna: Allah tam burada bir mescid yapmamızı buyurdu, dedi. Hemen orada Kâbe'nin temelini attılar. Taşları İsmail veriyor, İbrahim yerine koyuyordu. Yapı yükselince şimdi makaam-ı İbrahim dediğimiz yerdeki taşı getirip babasının ayağının altına koydu. İsmail aşağıdan taş veriyor, İbrahim de o yükseklikten taşları yerleştiriyordu. Yapı bitti. İbrahim'le İsmail şöyle duâ ettiler: Ey Rabbimiz, bizim bu yaptığımızı kabul buyur, çünkü işitici ve bilici olan yalnız sensin. Ey Rabbimiz, bizi kendini sana verenlerden kıl. Bizden türeyecek olanları da kendini sana verenler topluluğu olarak yetiştir. Bize tapım yolunu göster, tövbemizi ona. Çünkü tövbeleri onayıcı olan, esirgeyici olan yalnız sensin. Ey Rabbimiz, sen onlara içlerinden bir elçi gönder ki âyetlerini onlara okusun. Kitâbını ve doğrunun bilgisini onlara öğretsin, onları arıtsın. Çünkü erkli olan, doğruyu bildirici olan yalnız sensin (Bakara/127-129)». Bu hadîsin yorumcuları şöyle diyorlar: Kâbe'den daha şerefli bir binâ yoktur. Zirâ yapılmasını Allah emretmiş, mühendisliğini Cebrâil, ustalığını İbrahim ve çıraklığını İsmail yapmıştır. Yapı bitince Cebrâil gelip onlara haccın nasıl yapılacağını öğretmiştir. İbrahim hadîste adı geçen taşın üstüne çıkarak kıyâmete kadar gelecek bütün insanları hacca çağırmıştır (*Bk.* Hac/27). O yıl İbrahim'le İsmail ve Kudüs'ten gelen Sâre hep birlikte hac yaptılar, Arafat'ta vekfe'ye durdular. İbrahim ve Sâre, Şam'a dönüp orada âhirete göçtüler. Kabirleri Halîl-ür-Rahmân kasabasında olup herkes tarafından ziyâret edilmektedir. *Bk.* Hac, Kâbe, Mekke, İbrahim, İsmail.

ZENÂDİK — *Bk.* ZINDIK.

ZENB — *Bk.* GÜNAH.

ZENCEBİL — Itırlı ve güzel kokulu bir bitki... Dilimizde *zencefil* denir. Farsçadır ve Kur'anın *İnsan* sûresinin 17. âyetinde kullanılmıştır: «Onlara zencefil katılmış şaraş içirilecek *(ve yüskavne fiyhâ ke'sen kâne mizâcühâ zencebiylâ)»*, bunu izleyen 18. âyeti de şöyle der: «Zencefil tadında olan o içki cennette bir kaynaktır ki ona Selsebîl adı verilir». *Bk.* Selsebîl.

ZENGİN — Malı ve parası çok olan... Dilimizde *varlıklı* denir. Kur'anda çoğul olarak *mütrefuhâ* (Müreffehler) deyimiyle dilegetirilmiştir. Örneğin *Sebe* sûresinin 34. ve onu izleyen âyetleri şöyle der: «Biz hiçbir kasabaya Allah azâbıyla korkutan bir peygamber göndermedik ki o kasabanın zenginleri ona: Biz senin bildirdiklerini tanımıyoruz, demesinler. Onlar: Bizim malımız, çoluk çocuğumuz çoktur, biz hiçbir azâb görmeyiz, derler. Onlara de ki: Rabbim rızkı dilediğine genişletir, dilediğine daraltır, ama çoğu kişiler bunun hikmetini bilmezler. Ne malınız, ne çoluk çocuğunuz sizi Allah'a yaklaştırabilir, inanıp iyilik edenler başka. İşte onların armağanı iki kat olacak». Câbir de şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamber bana: Evinde saçaklı, renkli halıların var mı? diye sordu. Ey Allah'ın elçisi, bizde böyle şeyler ne gezer, dedim. Şöyle buyurdu: Yakında muhakkak böyle halıların olacak». Yorumcular bu hadîsi şöyle yorumluyorlar: Peygamber *iyi mal, iyi adam için ne güzel şeydir* buyurmuştur. *Nûr* sûresinin 26. âyetinde de *kötü şeyler kötüler, iyi şeyler iyiler içindir* buyrulur. İbrahim, Süleyman, Dâvûd, Eyyûb peygamberler ve İmâm-ı Âzam gibi bilginler zengindiler. Mal aşk derecesinde sevilmezse yararlıdır. *Bk.* Zekât, Müsâvât.

ZERİA — *Bk.* SEDD-İ ZERÂÎ.

ZERRÎNÎYYE — Kerrâmîliğin on iki kolundan biri... *Bk.* Kerrâmîyye.

ZERUBBABEL — Bâbil'den yahudileri alıp Kudüs'e götürdüğüne ve tapınağı onarıp dini yeniden yerleştirdiğine inanılan yahudi prensi... *Zorobabel* de denir. İ.Ö. VI. yüzyılda yaşamıştır.

ZEYD BİN HÂRİS — Hz. Peygamber çağının birçok bakımlardan önemli kişilerinden biri... İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in azatlı kölesi olan Zeyd bin Hâris (574-629)'in İslâm tarihinde birçok bakımlardan büyük önemi vardır. Her şeyden önce Tanrı, *Ahzâb* sûresinin 37. âyetinde onun adını anmıştır. Hz. Peygamberin eşlerinden Hz. Zeyneb binti Cahş'ın ilk kocasıdır. İlk müslüman olanlardandır. Bedir, Uhud, Hendek gibi savaşlarda büyük yararlıklar göstermiş ve Hz. Peygamber tarafından komutan olarak gönderildiği Mû'te savaşında şehid edilmiştir. Hz. Muhammed Medîne'den ayrıldıkça birkaç kez onu kendi yerine vekîl olarak Medîne'de bırakmıştır. Aynı zamanda Hz. Muhammed'in mânevi oğluydu. Hadîs anlatıcıları (râvîleri) arasında da çok önemli bir yeri vardır. Hakîm bin Hizâr tarafından Suriye'den satın alınarak Hz. Muhammed'in ilk eşi Hz. Hatice'ye satılmıştı. Bir süre sonra babası Suriye'den gelerek onu geri götürmek istemişse de Zeyd dönmemiş ve müslüman olarak Hz. Peygamberin yanında kalmayı yeğlemiştir. Hicretten sonra Hz. Muhammed'in Mekke'de kalan çocuklarını Medîne'ye o götürmüştür. 629 yılında Mû'te seferine komutan seçilmesi müslüman toplumunda birçok itirazlara neden olmuşsa da Hz. Peygamber komutan olarak onu göndermekte direnmişti. İbn Ömer şu hadîsi nakleder: «Peygamberimiz Mû'te savaşına gidecek askere Zeyd bin Hâris'i komutan tâyin ederek şöyle buyurdu: Zeyd öldürülürse Câfer, o da öldürülürse Abdullah bin Revâha komutan olsun». Enes'in naklettiği aynı sözleri yineleyen başka bir hadîste müslüman ordusunun 3000 kişi olup 50.000 kişilik bir düşman ordusuyla kahramanca savaştığı bildirilmektedir. Bu hadîslerin yorumcuları Zeyd'in şehid olacağının Hz. Peygamberce önceden bilinmesini bir mûcize

olarak nitelemektedirler (Örneğin *Bk. Zübde-tül Buhârî,* Istanbul 1977, s. 184). Kur'anın onun adını anan *Ahzâb* sûresinin 37. âyeti şöyle der: «Hani Allah'ın da nîmet ve lütfuna, senin de nîmet ve lütfuna nâil olan kimseye: Zevceni tut, boşama, diyordun. Allah'ın ortaya çıkaracağı şeyi kalbinde saklıyordun, halktan korkuyordun, oysa korkulacak tek güç Allah'tır. Vaktâki Zeyd *(kadâ zeydün)* Allah'ın dileğini yerine getirdi, onu boşadı. Mü'minler hakkında oğulluklarının kadınlarını, dileklerini yerine getirdikten sonra almaları hususunda beis görülmesin diye biz seni onunla evlendirdik. Allah'ın emri elbette yapılır». Bu âyeti böylece çeviren Ord. Profesör İsmail Hakkı İzmirli bu âyetin inmesine neden olan olayı dipnotunda şöylece açıklamaktadır, dilini özleştirmeden olduğu gibi aktarıyorum (*Bk. Kur'ân-ı Kerîm,* Istanbul 1977, s. 424): «Zeynep cemâliyle, hasep ve nesebiyle iftihâr ederdi. Azatlı köleye vardığından dolayı teessür içindeydi. Peygamberimiz iptidâdan onu istediği vakit kendisi için istiyor zannına düşmüştü. Buna mebnî arada geçimsizlik başgösterdi. Peygamberimiz Zeyd'e boşamamasını tembih etmişti. Fakat Zeyd'in boşayacağı kendilerinin Zeyneb'i alacağı kalb-i pâklerine vahyolunmuştu veyâ Zeyd boşarsa Zeyneb'in arzûsu veçhile onu almak hâtırından geçmişti, fakat bunu halkın, bak oğlunun zevce-i metrûkesini aldı diyeceklerini düşünerek kimseye söylemiyordu. Zeyd tenbîh-i Nebî hilâfına olarak Zeyneb'i boşadı, peygamberimiz bu kerre Zeyneb'i aldı, bununla bilfiil, oğulluların oğul olduğunu, zevce-i metrûkelerini almanın câiz olduğunu, ahkâm-ı şahsîyyeden bir husûs hakkındaki hükm-ü şer'î beyân etti. İşte bu husûsu ketmemesini Cenâb-ı Hak tembîh buyurmuştu. Beyzavî ve Ebussuud, Celâleyn gibi müfessirlerin ve onlara muvâfık olanların bu baptaki izâhları asla doğru değildir, bu beyân ilm-i hadîse vukufsuzluğu gösterir, hayır, büyük bir hatâ ve hatîedir». *Bk.* Zeyneb binti Cahş, Mûte savaşı.

ZEYDÎYYE — Hz. Ali'nin ölümünden sonra gelişen şîa evresinde kurulan dört büyük mezhepten biri... VIII. yüzyılın ortalarına doğru Zeyd bin Ali Zeynelabidin tarafından kurulmuştur. Sünnîliğe en yakın sayılan şiî mezhebidir. İmamlığın sâdece Hz. Fatma'nın çocuklarına özgü bulunduğunu savunmuştur. İmamlığa lâyık olan varken daha az lâyığının da imam olabileceğini kabul ettiklerinden Hz. Ebû Bekir'in halîfeliğini tanımışlardır. Bu tanıma üzerine Zeyd'i terkedenlere *Râfıza,* bağlı kalanlara da *Zeydîyye* denmiştir. *Teberrâ* ve *tevellâ* anlayışlarıyla *Râfızîlik* hareketinin kaynağı bu olaydır. Zeyd'in sağlığında kendisine katılanlara *Zeydîyye'i Hâlise* denir. *Bk.* Şia, Şiîlik, Râfızîlik, Teberrâ, Tevellâ.

ZEYDÎYYE-İ HÂLİSE — *Bk.* ZEYDÎYYE.

ZEYNEB BİNTİ CAHŞ — Hz. Muhammed'in eşlerinden biri... Annesi Hz. Muhammed'in amcasının kızıdır. İlkin Hz. Peygamberin azatlı kölesi olan Zeyd bin Hâris'le evlenmişti. Olağanüstü güzel bir kadınmış. Büyük özelliği Hz. Muhammed'le Tanrı'nın bir vahyi üzerine evlenmiş olmasıdır. *Ahzâb* sûresinin 37. âyeti onun ve ilk eşi Zeyd bin Hâris için inmiştir. Asıl adı *Berre*'ymiş, *Zeyneb* adını kendisine evlendikten sonra Hz. Muhammed koymuş. Hz. Peygamberin ölümünden sonra ilk ölen eşi odur. Hicretin yirminci yılında elli üç yaşındayken Medîne'de ölmüştür. *Bk.* Zeyd bin Hâris, Muhammed.

ZEYNEB BİNTİ HUZEYME — Hz. Muhammed'in eşlerinden biri... Yoksulları koruduğu, yedirip içirdiği için İslâmlıktan önce kendisine *yoksulların anası* (Ümm-ül-mesâkîn) derlermiş. Hz. Peygamberle hicretin üçüncü yılında evlendi. Peygamberle ancak birkaç ay evli kalmış, hicretin dördüncü yılında ölmüştür. *Bk.* Muhammed.

ZEYNÎYYE — Sühreverdîliğin bir kolu... XV. yüzyılda Herat'ta Zeynüddin Ebûbekr-i Hafî tarafından kurulmuş,

Şeyh Abdüllâtif tarafından Bursa'da ve Şeyh Vefâ tarafından da Istanbul'da yayılmıştır. Sünnî bir mezheptir, şeriata tümüyle uyar. *Bk.* Sühreverdîyye.

ZID — *Bk.* ZIT.

ZIHÂR — Karısını anası sayarak boşama... Sözcük anlamında *sırt sayma* (Zahr kabûlü) demektir. İslâm terminolojisinde *sırtın anamın sırtına benzer* anlamında kullanılmıştır. İslâmlık öncesinin kadın boşama biçimlerinden biridir ve İslâm diniyle yasaklanmıştır. *Mücâdile* sûresi bununla ilgili âyetlerle başlar: «Kocası üstüne seninle çekişen, bunun için Allah'a da yakınan kadının sözünü Allah işitti. Allah sizlerin konuşmalarınızı işitir. Çünkü Allah işiticidir, görücüdür. İçinizden karılarını analarına benzetenlerin karıları onların anaları değildir. Onların anaları onları doğuranlardan başkaları olamaz. Bunlar uygunsuz, yalan sözlerdir. Karılarını analarına benzettikten sonra bu sözlerinden dönenlerin karısına yaklaşmadan önce bir köle azatlaması gerekir. Kimin buna gücü yetmezse karısına yaklaşmadan önce sürekli olarak iki ay oruç tutmalıdır. Buna da gücü yetmeyen altmış yoksulu doyurmalıdır. İşte bu Allah'a ve peygamberine inandığınızı göstermeniz içindir». Daha sonra inen *Ahzâb* sûresinin 4. âyetiyle de bu boşama biçimi Tanrıca yasaklanmıştır: «Allah, ana yerine koyduğunuz karılarınızı sizlere ana tanımadığı gibi, kendinize çocuk edindiklerinizi de öz çocuklarınız olarak tanımaz». *Zihâr*'da bulunan kocaya *muzâhir,* onun karısına da *muzahhar minhâ* denirdi. Yukardaki âyetler, hadîslerden öğrendiğimize göre, Avs bin el-Sâmit'in karısını zıhârla boşaması yüzünden inmiştir. İslâm hukukuna göre zıhârda niyete bakılmaz, sözün söylenmiş olması kefâret borcunun doğmasına yeterlidir. Zıhâr, bir anlamda, *helâl*'in *haram* kılınması demektir. Zıhâr'da nikâh devâm eder, ama zıhâr sâdece kefâretle ortadan kalkar. Koca zıhâr'dan sonra karısını şeriata uygun olarak boşasa bile eğer o kadınla yeniden evlenmek isterse kefâreti yerine getirmesi gerekir, yoksa onunla birleşemez. Çokeşli olan evliliklerde koca, karılarının tümüne zıhâr'da bulunmuşsa kefâret her biri için ayrı ayrı yerine getirilir. İslâmlıktan önceki bu boşama biçimi, kocanın karısıyla cinsel ilişki kurmayacağına yemin etmesiyle ortaya çıkan *ilâ* (Bir başka boşama biçimi) 'yla karıştırılmamalıdır. *Bk.* Talâk, Mücâdile, Oruç.

ZILL-I EVVEL — Tasavvuf dilinde, Tanrı... Arapça *zıll* sözcüğü *gölge* demektir. Tasavvuf dilinde *dünya* anlamında da *zıll-ı evvel* (Birinci gölge) deyimi karşılığı olarak, *zıll-ı sânî* (İkinci gölge) deyimi kullanılır. Eskiden halîfe ve pâdişahlara da *Tanrı'nın dünyadaki gölgesi* anlamında *zıll-ullah-ı fil'arz* denirdi. *Bk.* Tasavvuf, Vahdet-i vücûd.

ZILL-I SÂNÎ — *Bk.* ZILL-I EVVEL.

ZINDIK — Tanrı'ya inanmayan... Arapçadır. Sünnîlere göre müslüman olmayan herkes *zındık*'tır. *Bk.* Müslümanlık.

ZIT — Bâtınîlik dilinde, peygamber karşıtı... Arapça *zıd* sözcüğü *karşıt* demektir. Bâtınîler her peygamberin bir *vasî*'si ve bir de *zıt*'tı olduğuna inanırlar. Bâtınîlere göre peygamberlerin *zıt*'ları şunlardır: *Hz. Âdem*'in *Şeytan, Hz. Nûh*'un *Nesr, Hz. İbrahim*'in *Nemrut, Hz. Mûsâ*'nın *Firavun, Hz. İsâ*'nın *Yahuda, Hz. Muhammed*'in *Ebû Leheb... Bk.* Vasî.

ZİHÂR — *Bk.* ZIHÂR.

ZİKİR — Tanrı adını söyleyerek yapılan tapım... Arapça *zikr* deyimi *anma* ve *söyleme* demektir (Arap alfabesinde *zel* ve *kef* harfleriyle yazılır). Örneğin *yukarda söylenen* (Adı geçen) anlamında *sâlif-üz zikr,* herhangi bir kimsenin *erdemlerini anma* anlamında *zikr-i cemîl* ya da *iyilikle anma* anlamında *zikr bilhayr* denir. Kur'anda çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Örneğin *Hicir* sûresinin 9. âyetinde *Kur'an* anlamında kullanılır: «Şüphesiz ki zikri (Kur'anı) biz in-

dirdik ve muhakkak ki biz onu koruyacağız», *Cùmâ* sûresinin 9. âyetinde *Cumâ namazı* anlamında kullanılır: «Ey inananlar, Cumâ günü ezân okunduğunda Allah'ın zikrine (Cumâ namazına) koşun», *Enbiyâ* sûresinin 7. âyetinde bilim anlamında kullanılır: «Eğer bilmiyorsanız zikr ehlinden (Bilim sahiplerinden) sorun», *Nisâ* sûresinin 102. âyetinde tekbîr, tehlîl, tesbîh ve salâvat gibi *dille anmak* anlamında kulanılır: «Namaz kıldığınızda ayaktayken, otururken ve secdeye kapanırken Allah'ı zikredin», *Zikr* deyimi Kur'anın daha pek çok âyetlerinde geçer. Örneğin *Müzemmil* sûresinin 8. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, düşmanla karşılaştığınızda sabredin ve Allah'ı çok çok zikredin», *Bakara* sûresinin 152. âyeti şöyle der: «Beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim», *Âli İmran* sûresinin 191. âyeti şöyle der: «Onlar ki ayaktayken, yatarken ve otururken Allah'ı zikrederler», *Ahzâb* sûresinin 41-42. âyetleri şöyle der: «Ey inananlar, Allah'ı çok zikredin, akşam ve sabah O'nu anın», 35. âyeti de şöyle der: «Allah'ı çok zikreden erkeklerle kadınlara Allah büyük karşılıklar hazırlamıştır», *Âli İmran* sûresinin 41. âyeti şöyle der: «Ve Rabbini çok zikret», *Rad* sûresinin 28. âyeti şöyle der: «İyi biliniz ki Allah'ı zikrle kalbler huzûra kavuşur», *Dehr* sûresinin 25. âyeti şöyle der: «Sabah ve akşam Rabbini zikret», *Cumâ* sûresinin 10. âyeti şöyle der: «Allah'ı çok zikredin ki felâha ulaşasınız», *Nûr* sûresinin 36. âyeti şöyle der: «O evler ki Allah orada adının zikrine izin verdi», *Münâfikûn* sûresinin 9. âyeti şöyle der: «Ey inananlar, mallarınız ve çocuklarınız Allah'ı zikrden sizi alıkoymasın». *Kutsal hadîs* (Hadîs-i kudsî) adıyla anılan bir hadîsinde Hz. Peygamber, yüce Tanrı'nın şöyle dediğini söyler: «Zikr ehli benim arkadaşlarımdır». Ebû Hüreyre şu hadîsi nakletmektedir: «Rabbini zikredenle etmeyen ölüyle diri gibidir». Ebû Hüreyre şu hadîsi nakletmektedir: «Allah'ın yollarda dolaşan, O'nu zikredenleri arayan melekleri vardır. Onlar Allah'ı zikreden toplulukları gördükçe birbirlerine: Gelin, gelin, aradıklarınız buradadır, derler. Sonra da zikredenleri dünya göğüne dek kanatlarıyla çevrelerler». Bu hadîste yüce Tanrı uzun uzun melekleriyle konuşur ve zikredenlerin ne yaptıklarını sorar. Sonunda «Sizleri tanık tutarım ki ben onların bütün günahlarını bağışladım» der, meleklerden biri: Onların arasında kendilerinden olmayan, bir iş için gelmiş falanca da vardı deyince Tanrı: «Zikredenlerin halkasında bulunan kötü olmaz» buyurur. Enes'in naklettiği bir hadîste de Hz. Peygamber şöyle demektedir: «Cennet bahçelerine uğradığınızda gülleri koklayın. Ashâb: Ey Allah'ın elçisi, cennet bahçeleri neresidir? diye sordular. Şöyle buyurdu: Zikir halkalarıdır». Bundan ötürü de tekkelerde dervişlerin hep birlikte Tanrı adını anmak için kurdukları topluluğa *halka-i zikr* denir. İslâmsal bir terim olarak «Allah, Allah, Allah...» diye Tanrı adını yüksek sesle ya da mırıldanarak ya da sessizce ve içten söylemeye *zikir* denir. Özellikle tasavvuf tarikatlarında *zikir* çok önemlidir ve bunun biçimi yüzünden birçok tarikatlar birbirinden ayrılmışlardır. Her tarikatın ayrı bir zikir biçimi ve anlayışı vardır. Tanrı adını anmak ve belli sayıda söylemekle Tanrı'yla birleşileceğine, Tanrı'dan başka her türlü şeyin unutulacağına inanılır. Henüz hiçbir tarikatın bulunmadığı İslâmlığın ilk yıllarında aşırı sofular (Zâhitler) da böyle davranırlardı, sürekli olarak Tanrı adını mırıldanırlardı. Hattâ bu yüzden hiçbir işle uğraşamadıklarından sürekli zikrin peygamberce yasaklandığı söylenir. Kimi alevîler ve mevlevîler müzikle zikrederler, dansla zikrettikleri de olur (Özellikle mevlevîlerin semâ töreni). Yüksek sesle yapılana *zikr-i cehrî*, içten ve sessizce yapılana *zikr-i kalbî*, topluca yapılana *zikr-i âlenî*, tek başına ve gizli yapılana *zikr-i hafî* denir. Kaadirî, rıfâî ve halvetî tarikatlarında yedi adla zikredilir: *Lâ ilâhe illâllah* (Tanrı'dan başka tapacak yoktur), *Allah* (En yetkin ve noksansız tapılacak Tanrı), *Hû* (O), *Hak*

(Gerçek varolan), *Hayy* (Sürekli canlı olan), *Kayyûm* (Her zaman bilen ve yapabilen), *Kahhâr* (Yokedebilen)... Bu tarikatlardan önce ilk üç deyimle zikredilirmiş. Özel zikir biçimleri ve sözleri ilerisüren tarikatlar da vardır. Örneğin melâmî şeyhi İsmail Mâşûkî, ünlü *Enelhak* (Ben Tanrı'yım)'çı Hallac-ı Mansûr'un yolunda olduğunu belirtmek için «Allahım, Allahım, Allahım» diye zikredermiş. Zikrin dinsel dayanağı *Kur'an*'dır. Tanrı, yukarda da görüldüğü gibi «anın beni ki ben de sizi anayım» der. Ne var ki Tanrı'nın bu *anma* buyrukları namaz kılmak, besmele çekmek vb. gibi belli tapımlar anlamına da gelir, genellikle de *namaz* anlamında kullanılmıştır. Ebû Hüreyre, Hz. Peygamberin şöyle buyurduğunu naklediyor: «İki söz vardır ki Rahmân olan Allahı Teâlâ hazretlerine sevgili, dilde hafif ve terâzide (mîzânda) ağırdır, şunlardır: *Sübhânallahi vebihamdihi sübhânallahi'laziym*». Gene onun naklettiği başka bir hadîste de şöyle diyor: «*Sübhânallah velhamdülillah ve lâ ilâhe illâllah* ve *Allahüekber* demek, üzerine güneş doğan dünyadan daha sevimlidir». Ebû Hüreyre şu hadîsi de naklediyor: «Peygamberimiz şöyle buyurdu: Her kim günde yüz kez *Lâ ilâhe illâllahü vahdehü lâ şeriykeleh lehülmülkü ve lehülhamdü ve hüve alâ külli şey'in kadiyr* derse bu zikir o kimse için on köle azatlamanın sevâbına denk olur ve ona yüz sevap yazılır, ondan yüz günah silinir ve o kimse için o gün akşama kadar şeytanın kötülüğüne sığınak olur. Hiç kimse onun bu zikri etmesinden daha üstün bir zikir getiremez, meğer ki bu zikri daha çok okumuş olsun. Her kim ki günde yüz kez *Sübhânallahi ve bihamdihî* derse günahları denizin köpükleri kadar çok olsa bile gene bağışlanır». Ebû Zer şu hadîsi nakletmektedir: «Allah'ın elçisi bana: Allah'ın en çok sevdiği zikri sana öğreteyim mi? buyurdu, şudur: *Sübhânallahi ve bihamdihî*». Ebû Hüreyre, Hz. Peygamberin şöyle söylediğini naklediyor: «Bir kimse her namazın arkasından otuz üç kez *Sübhânallah* otuz üç kez *Elhamdülillâh* ve otuz üç kez *Allahüekber* der de yüz sayısını *Lâ ilâhe illâllah vahdehü lâ şeriykeleh lehülmülkü ve lehülhamdü ve hüve alâ külli şey'in kadiyr* diyerek tamamlarsa onun günahları deniz köpüğü kadar çok olsa da mutlaka bağışlanır». Muâz İbn Cebel şu hadîsi naklediyor: «Resûl-i ekrem elimden tuttu ve: Yâ Muâz, vallahi ben seni çok severim. Her namazın sonunda *Allahümme einnî alâ zikrike ve şükrike ve husnî ibâdetike* diye zikret ve bunu sakın bırakma, buyurdu». Câbir şu hadîsi naklediyor: Zikrin en üstünü *Lâ ilâhe illâllah* kelîme-i tevhididir». Ebû Mûsâ el-Aş'arî şu hadîsi anlatıyor: «Cennete girmek istiyorsan her gün söyleyebildiğin kadar çok *Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh* de». Tasavvuf tarikatlerinde *zikir* birçok bakımlardan sınıflandırılmıştır (Bu başlığı izleyen başlıklara bakınız). *Bk.* Tasavvuf, Tarikat, Namaz, Tesbîh, Tekbîr, Tehlîl, Tahmid, Esmâ, Müslümanlık, Vird.

ZİKR — *Bk.* ZİKİR.

ZİKR-İ AVÂM — Halkın yaptığı zikir... Ücret karşılığı yapılan zikri de dilegetirir. Bu zikir genellikle ikiyüzlülük (Riyâ), kendini büyük görme (Kibir), böbürlenme (Gurûr) gibi güçsüzlüklerden insanı kurtarmaz. Bilgisizler bütün bu güçsüzlüklere sâhiboldukları halde diledikleri biçimde ve diledikleri Allah adlarıyla zikri sürdürürler. *Bk.* Zikir, Zikr-i havass, Vird.

ZİKR-İ HAVASS — Bilginlerin yaptığı zikir... Huzûr ve sükûn içinde yapılan bu zikir insanı bütün kötülüklerden, güçsüzlüklerden arındırır. Gerçekte de bu amaçla yapılır, kendini her türlü özdeksel (maddî) duygulardan arındırıp tinsel (mânevî) duygulara yöneltmek ereğini taşır. *Bk.* Zikir, Vird, Zikr-i avâm.

ZİKR-İ MUKAYYED — Hz. Peygamberin özel zaman ve özel mekânlarda yapılmasını öğütlediği zikirler... Hz. Muhammed'in çeşitli hadîslerinde önerdiği zikir ve duâları dilegetirir. Örneğin ye-

mek yerken, yola çıkarken, nikâh kıyılırken, yatağa yatarken vb. edilecek duâlar bu deyimin kapsamı içindedir ki bunların tümü sözlüğümüzün özel başlıklarında verilmiştir. *Bk.* Zikir, Vird, Duâ, Kunut, Zikr-i mutlak.

ZİKR-İ MUTLAK — Belli zamana ve belli yerlere bağlı olmayan zikirler... Bu zikirler her zaman ve her yerde yapılabilen zikirlerdir, Örneğin Hz. Peygamberin yatağa girince söylenmesini öğütlediği zikir belli bir yerle sınırlıdır (mukayyeddir), sâdece yatağa yatarken söylenebilir, diyelim sokakta yürürken söylenmez. Ama *Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh* zikri her yerde ve her zaman söylenebilir, bundan ötürü saltıktır (mutlaktır). *Bk.* Zikir, Vird, Zikr-i mukayyed.

ZİLZÂL — Kur'anın doksan dokuzuncu sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 8 âyettir. *Zilzâl* deyimi *depremler* demektir. Bundan sözeden bir âyetle başladığı için sûreye bu ad verilmiştir. Sûrenin tümü şöyledir: «Dünya şiddetli bir sarsıntıyla sarsıldığı zaman *(İzâ zülziletül'ardü zilzâlehâ),* ve yer bütün ağırlıklarını dışarıya attığı zaman, ve insan: Buna da ne oluyor? dediği zaman, o gün o bütün haberlerini anlatır. Çünkü Rabbi ona vahyetmiştir. O gün insanlar işlediklerinin karşılığı kendilerine gösterilmek üzere bölük bölük çıkacaklardır. Kim zerre kadar iyilik işlemişse onun armağanını görecektir. Kim de zerre ağırlığında kötülük işlemişse cezâsını görecektir». Bu sûrenin Medîne'de inmiş olduğunu ilerisürenler de vardır. Birinci âyette sözü edilen deprem genellikle kıyâmet gününde insanlığın uyandırılması için sarsılması anlamında yorumlanır. İkinci âyette dışarıya atılan ağırlıklarsa insanların günahları olarak yorumlanmaktadır. *Bk.* Zelzele, Kıyâmet.

ZİNÂ — Nikâhsız cinsel ilişki... Zinâ eden erkeğe *zânî,* kadına da *zâniye* denir. İslâm şeriatında büyük günah sayılan ve taşlanarak öldürülme cezâsıyla cezâlandırılan (*Bk.* Recm) nikâhsız cinsel ilişkinin yasaklanması birçok evreler geçirmiştir. İslâmlığın ilk yıllarında böyle bir suç yoktu, Mekke döneminde zinâ günah sayılmıyordu. Hicretten sonra Medîne'de inen *Nisâ* sûresinin 15. âyeti onu sâdece evli kadınlara yasaklamıştı. Daha açık bir deyişle evli olmayan kadınların ve evli ya da bekâr olsun erkeklerin nikâhsız cinsel ilişkileri suç değildi. Adı geçen âyet şöyledir: «Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı içinizden dört tanık getirin. Bu dört tanık tanıklık ederlerse onları ölünceye ya da Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun». Görüldüğü gibi bu âyette sâdece evli kadınların sözü edilmekte ve cezâ olarak da sâdece eve kapatılması bildirilmektedir. Arapça *fuhuş* deyimi sözcük anlamında *Tanrı'nın saptadığı sınırı aşmak* (Hadd-i ilâhîyi tecâvüz) anlamındadır. Kur'anın yirmi dört âyetinde geçen bu deyim yukardaki âyetle daha birkaç âyette *zinâ* anlamında kullanılmıştır. Bundan bir süre sonra inen aynı sûrenin 16. âyeti bunu erkeklere de yaymış görünmüştür, şöyle der: «Sizden fuhuş yapanların her ikisine de hakaret edici biçimde eziyet edin. Eğer tövbe edip uslanırlarsa onlara ilişmeyin. Çünkü Allah tövbeleri onayıcı, bağışlayıcıdır». Ne var ki bu âyetin, haklı olarak, erkekler arasındaki cinsel ilişki (*Bk.* Livâta)'den sözettiği ilerisürülmüştür. Çünkü yüce Tanrı hemen bütün âyetlerde *sizler* deyimiyle *erkekler*'i kasdetmektedir, kaldı ki âyette *kadınla erkek* sözü yoktur ve *fuhuş yapanların her ikisi* deyimiyle *iki erkek* de dilegetirilmiş olabilir. Böyle olmasa da bu âyetin erkeklerle kadınlar arasındaki zinâyı kasdettiği kabul edilse bile cezâ olarak onlara sâdece *hakaret edici biçimde eziyet* edilmesi buyrulmakta, tövbe ettikleri takdirde de bağışlanacakları bildirilmektedir. Büyük günahların bağışlanamyacağına ya da bağışlanıp bağışlanmayacakları bilinmediğine göre zinâ *büyük günah* (öldürülmeyi gerektirecek bir günah) sayılmamıştır. Cezâ olarak buyrulan *eziyet,* İbn Abbas'ın naklettiği bir hadîsten anlaşıldığına göre sâ-

dece hakaret etmek ve kendilerine ayakkabı atmakla yapılmaktadır. Bu cezâ, bir bakıma, taşlanarak öldürülme cezâsının yanında cezâ bile sayılmaz. Kaldı ki *tövbe etmek* gibi çok kolay çıkar bir yol da gösterilmiştir. Daha sonra inen *Nûr* sûresinin 2. âyeti tartışmasız olarak bu suçu erkeklere de yüklemiş ve cezâyı her ikisine *yüzer değnek vurulması* olarak saptamıştır, bu âyet şöyle der: «Zinâ eden kadınlarla zinâ eden erkeklerin *(ezzâniyetü vezzâniy)* her birine yüzer değnek vurun. Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız bunlara karşı acıma duygusu sizi alıkoymasın. İnananlar onların bu cezâyı çektiğini görmelidirler». Görüldüğü gibi, gene taşlanarak öldürülme cezâsının yanında cezâ bile sayılamayacak kadar hafif kalan sopa yemek cezâsı buyrulmuştur ve bununla yetinilmiştir. Kur'anda zinâ suçuyla ilgili hükümler bunlardır, daha başka hükümler de varsa da onlar bu son hükmün ayrıntılarını saptamaktadır. Her ne kadar Hz. Ömer tarafından bir *recim* (Taşlanarak öldürülme) âyetinin de indiği, ama sonradan kaybolduğu bildirilmişse de böyle bir âyet hiçbir *Mushaf* (Kur'anın sahifeler hâlinde kitaplaştırılmış biçimi)'da yoktur. Bunun öyküsünü *recm* başlığında bütün ayrıntılarıyla anlatmıştık (*Bk.* Recm, Taşlama). Zinâ edenlere recim cezâsının verilmesi Hz. Muhammed'in buyruğuna dayanır. Ubâde bin Sâmit'in naklettiği ve doğruluğu kesin olan bu hadîs şöyledir: «Allah'ın elçisine vahiy gelince mübârek yüzü değişir, sıkıntılı bir hâl alırdı. Bir gün onun yüzünü gene böyle gördük. Bu hâl geçince şöyle buyurdu: Benden alın, benden alın. Zinâ eden kadınlara Allah yolu açtı. Bekâr erkeklerle bâkire (evlenmemiş) kadınlara zinâ ederlerse yüzer değnek, bir yıl da sürgün. Dul erkeklerle dul kadınlar (Evli ya da başından evlilik geçmiş) zinâ ederlerse yüzer değnek ve recim». Bu hadîse dayanan dört büyük mezhebe göre (Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî) evli olan ya da başından nikâh geçmiş bulunan kadın ve erkekler zinâ ettikleri takdirde yumruk büyüklüğündeki taşlarla taşlanarak öldürülmelidirler. Hanefî mezhebine göre bekâr (evlenmemiş) olanlara yüzer değnek vurulması yeterlidir, sürgün cezâsı daha sonraki hadîslerle yürürlükten kaldırılmış (neshedilmiş) bulunmaktadır. İmam Şâfiî'ye göreyse her iki cezâ birden verilmelidir, sürgün doksan kilometreden daha yakın olmayan bir yere bir yıl süreyle gönderilmekle yapılmalıdır. Yukardaki hadîste «zinâ eden kadınlara Allah yolu açtı» sözü *Nisâ* sûresinin yukarda verilen 15. âyetindeki «Allah onlara bir yol açıncaya kadar» buyruğuna dayanarak «Allah onlara recim yolunu açtı» anlamında yorumlanmıştır. Kur'anda zinâyla ilgili öteki sûre ve âyetler şunlardır; *Nisâ* sûresinin 25. âyeti şöyle der: «İçinizde Allah'a inanan özgür kadınları almaya güçleri yetecek kadar varlıklı olmayanlar elleri altında olan inanan kadın kölelerden alsınlar. Ancak onlar zinâ etmeyen, sevgili tutmayan iffetli kadınlardan olsun. Onlar kocaya vardıktan sonra zinâ edecek olurlarsa cezâları özgür kadınlara verilen cezânın yarısıdır», bu âyete göre zinâ eden köle kadınlara ancak elli değnek vurma cezâsı verilecektir, taşlanarak öldürülmenin yarısı olmayacağına göre, onlara recim cezâsı yoktur. *Nûr* sûresinin 3-9. âyetleri şöyle der: «Zinâ eden bir erkek ancak zinâ eden ya da Allah'a ortak koşan bir kadınla evlenebilir. Zinâ eden bir kadın da ancak zinâ eden ya da Allah'a ortak koşan bir erkekle evlenebilir. Evlenmenin bu türlüsü inananlara (mü'minlere) haram kılındı. O kimseler ki iffetli kadınlara dil uzatırlar da dört tanık getiremezler onlara seksener değnek vurun. Çünkü onlar karıştırıcı kimselerdir, onların tanıklığını hiç üzerinize almayın. Ancak bunun ardından tövbe edip düzelen kimseler için söz yoktur. O kimseler ki kendi karılarının zinâ ettiğini ilerisürerler, kendilerinden başka tanıkları da yoktur. Bunlardan her birinin tanıklığı kesenkes doğru söylediğine dört kez Allah'ı tanık göstermesiyle, beşinci tanıklığı da eğer yalan söylüyorsa Allah'ın lânetine uğramayı

dilemesiyle olur. Kadının da azâbı üstünden atması için kocasının yalan söylediğine dört kez Allah'ı tanık göstermesiyle, beşinci tanıklığı da eğer erkek doğru söylüyorsa Allah'ın lânetine uğramayı dilemesiyle olur». Görüldüğü gibi bu âyetler önemli yargılar getirmektedir. Bu âyetler inmeden önce karısının zinâ ettiğini söyleyen erkek eğer tanık göstermezse (*Bk.* Şâhid) sopa cezâsıyla cezâlandırılırdı. Ashâbdan birinin «Ey Allah'ın elçisi, karısının üstünde başka bir erkek gören koca sokağa fırlayıp tanık mı arayacak?» demesi üzerine Hz. Peygamber «Çâre yok, sopayı yiyeceksin, Allah'ın buyruğu böyle» demişti. Bunun üzerine o sahâbe «Allah herhalde yeni bir vahiyle beni sopa yemekten kurtaracaktır» dedi. Bu âyetler bunun üzerine inmiştir. Yukardaki âyetlerde de açıklandığı gibi, karısının zinâ ettiğini söyleyen ve tanık gösteremeyen koca dört kez «Allah tanığımdır ki doğru söylüyorum» diyecek ve beşinci olarak da «Eğer söylediklerim doğru değilse Allah'ın lânetine uğrayayım» demekle seksen değnek yemek cezâsından kurtulacaktır (*Bk.* İftirâ, Kazf). Buna karşı zinâyla suçlanan kadın da dört kez «Allah tanığımdır ki ben zinâ etmedim» ya da «Allah tanığımdır ki kocam yalan söylüyor» dedikten sonra beşinci olarak «Eğer kocamın sözü doğruysa Allah'ın lânetine uğrayayım» diyerek taşlanarak öldürülme cezâsından kurtulacaktır (*Bk.* Li'ân, Lânet). *Fürkan* sûresinin 68. âyeti de şöyle der: «O kimseler ki Allah'tan başka Tanrı'ya tapmazlar, Allah'ın haram kıldığı kimseyi haksız yere öldürmezler, zinâ etmezler. Her kim de bunları yapacak olursa ettiğini bulacaktır», *Ahzâb* sûresinin 30. âyeti şöyle der: «Ey peygamberin karıları, içinizde her kim zinâ edecek olursa onun azâbı iki kat olur», *Talâk* sûresinin 1. âyeti şöyle der: «Ey peygamber, kadınları boşayacağınız vakit aybaşlarından (kanama âdeti görmelerinden) önce boşayın. Aybaşlarını da sayın. Onları evden çıkarmayın, onlar da çıkmasınlar. Zinâ ederlerse o başka». Kur'anda zinâyla ilgili yargılar bunlardır ve bu kadardır. Konu, daha çok, Hz. Peygamberin birçok hadîsleriyle adyınlatılmıştır. Taşlanarak öldürülme cezâsı bir bakıma çok ağır bir cezâdır. Ne var ki bunun saptanması bir ahyli güç koşullara bağlanmıştır. İlkin dört erkek tanığın bunu gözleriyle görmüş olmaları gerekir ki pratikte böyle bir şey olanaksız denecek kadar güçtür. İkinci olarak tanıkların erkek örgeninin kadın rahmine tümüyle girmiş olduğunu görmeleri gerekir ki hemen hemen olacak şey değildir. Üçüncü olarak dört tanıktan dördünün de bunu görüp söylemeleri gerekir, birinin şüphe uyandıran ifâdesi öbürlerinin sözlerini yalan saydırır, bu durumda o üç tanığa seksener değnek *Ta'zîr cezâsı* uygulanır. İftirâ edilen erkek de olabilir, bu hüküm aynıdır. Bütün mezhepler bu kanıdadırlar. Hz. Ömer halîfeliği sırasında bunu böylece uygulamıştır. Ebû Bekre'nin Basra vâlisi Mugire bin Şu'be'yi zinâyla suçlaması ve kendisiyle birlikte komşu pencereden olayı gören dört konuğunu tanık göstermesi üzerine Hz. Ömer'in «erkek penisinin kadına vajinasına girdiğini de gördün mü?» sorusu üzerine tanıklardan birinin «Hayır, görmedim» demesiyle öteki üç tanığı sopa cezâsına çarptırdığı ünlüdür. Kaldı ki Hz. Peygamberin ünlü bir hadîsi de bunu böylece açıklamaktadır. Konuyu tümüyle aydınlattığından ötürü bu uzun hadîsi olduğu gibi (dilini de özleştirmeden) aktarıyorum: «Hezzal bin Naim'in himâyesinde yetîm olarak büyüyen Maiz bin Mâlik Eslemî bir zinâ suçu işlemişti. Hezzal, ona: Resûlallaha git, bu suçunu anlat, olur ki senin suçunu affettirir, der. O da Resûlallahı gidip mescidde görür ve: Yâ Resûlallah, ben zinâ ettim, der. Peygamberimiz: Yazık sana, git tövbe istiğfar et, diyerek başını çevirir. Bu defa Maiz, Peygamberin yüzünü döndürdüğü tarafa gider ve: Yâ Resûlallah, ben zinâ ettim, der. Hâsılı bu minvâl üzre suçlu Maiz üç kez, ben zinâ ettim, sözünü tekrarlar. Bunun üzerine orada bulunan Hz. Ebû Bekir, Maiz'e: Bir defa daha

ben zinâ ettim dersen Resûlallah seni recmeder, diyerek uyarmışsa da Maiz dinlememiş ve dördüncü defa, ben zinâ ettim, beni temizle, demiştir (Bu hadîse dayanan müctehidler zinâ itirâfında zinâ edenin dört ayrı yerde ya da bir yerde dört kez içeri girip çıktıktan sonra *ben zinâ suçu işledim* demesini şartkoşarlar, aksi halde itirâf geçersizdir. O.H.). Bundan sonra Peygamber Efendimizin sorguları ve Maiz'in cevapları şu şekilde geçer: Olur ki öpmüşsün yahut cımdıklamışsın veyâ bakmışsındır... Hayır... İkiniz yanlarınızı yere koyup yattınız mı?.. Evet... Zinâya mübâşeretinde kadına hâkim miydin?.. Evet... Onunla zinâ yaptın mı?.. Evet... Kamışı kadına soktun mu?.. Evet... Tenâsül âletin tamâmen kadınınkinde kayboldu mu?.. Evet... Kühül milnin kabındayken, koğa kuyudayken olduğu gibi mi?.. Evet... Zinâyı bilir misin?.. Evet, bir kimsenin nikâhlısı olmayan bir kadınla bu işi yapması haram, kendi nikâhlısıyla yapması helâldir... Senin nikâhlı karın oldu mu?.. Evet... Bu defa Resûlallah onu tanıyanlara Maiz'in deli olup olmadığını sormuş, deli olmadığını söylemişler. Şarap içip içmediğini sormuş, biri ağzını koklayarak içmediğini bildirmiş. Bunun üzerine Resûlallah, Maiz'i teşvik edip onu bu duruma düşüren Hezzal'a: Elbiselerinle bunu örtseydin daha hayırlı bir iş yapmış olurdun, buyurmuş ve sanığın recmini emretmiştir. Recm için Medîne'nin dışında bir yere Maiz'i getirip beline kadar toprağa gömdükten sonra taşlamaya başladılar. İlk taşların acısını duyunca olanca sesiyle: Beni kandırıp ölüme götürdüler, beni Resûlallaha götürün, diye yalvardı. Ama fayda etmedi. Maiz taşlarla öldürüldü. Onun yalvarmasını Resûlallaha haber verdiklerinde: Neden bırakmadınız? Olur ki tövbe ederdi ve Allah da tövbesini kabul ederdi, buyurdu». Buhârî'nin Câbir'den ve Müslim'in de Büreyde'den naklettiği bu hadîs zinâ suçunun tanıtlanması konusunda çok önemli bilgiler verdikten başka şu çok önemli bilgiyi de veriyor: *Tövbe etmekle bu cezâdan kurtulunabilir.* Özellikle hadîsi nakledenlerden biri olan Büreyde hadîsin sonunda şöyle demektedir: «Peygamberimiz şöyle buyurdu: Maiz için istiğfâr edin, o öyle bir tövbe etti ki bütün ümmete yeter». Bir başka ünlü hadîsinde de gebe bir kadının çocuğunu doğurup memeden kesinceye kadar recmedilmesinin ertelendiği vurgulanmaktadır, bu hadîs *Gamidiye'nin recmi* adıyla ünlenmiştir. Müslim, Umran'dan şu hadîsi de naklediyor: «Hz. Ömer, recmedilen bir kadının cenâze namazının kılınıp kılınmayacağını peygamberimizden sordu. Peygamberimiz şöyle buyurdu: Yâ Ömer, o öyle bir tövbe etti ki taksim olsa Mekke ve Medîne'lilere yeter». Bu hadîsle buna benzer daha pek çok hadîs «Taşlanarak öldürülmek, en büyük tövbeyi etmek demektir» biçiminde yorumlanmıştır. *Bk.* Recm, Taşlama, İftirâ, Kazf, Talâk-ı bâyin, Li'ân, Lânet, Kazf, Müt'a, Fuhuş.

ZİRAAT — Toprağı sürüp, ekip biçerek ürün elde etme... Dilimizde *tarım* denir, *çiftçilik* deyimiyle de dilegetirilir. Enes şu hadîsi naklediyor: «Hiçbir müslüman yoktur ki ekin eksin, ağaç diksin ve ondan kuş, insan, hayvan yesin de ona sadaka sevâbı yazılmasın». Buna karşı Ebû Usâme el-Bâhilî şu hadîsi nakletmektedir: «Peygamberimiz saban demiri ve zirâat âletleri görünce şöyle buyurdu: İşte bu âlet hangi eve girer de hak yolunda cihâd, ticâret ve san'at bırakılırsa o eve (o ülkeye) sefâlet girer». Bu hadîs şöyle yorumlanmaktadır: Bugün iyice anlaşılmış ve bütün dünyaca kabul edilmiştir ki yalnız ziraatle uğraşan bir ülke, geri bir ülke demektir. İlerlemiş ülkeler, geri bıraktırmak istedikleri ülkeleri ziraate iterler. Amaçları, onlara sanâyi ürünleri satarak onları sömürmektir. Peygamberimizin bunu yüzyıllarca önceden görmüş olması, özellikle de tarım çağında görmüş olması bir mûcizedir.

ZİYÂDÎYYE — Sufrîyye'nin öteki adı... Kurucusu Ziyâd bin Asfar'ın adından türemiştir. *Bk.* Sufrîyye.

ZİYÂRET — Kutsal yerlere ve kutsal kişilerin mezarlarına belli zamanlarda giderek duâ etme zorunluğu... Arapça *biriyle görüşmeye gitme* anlamındadır. En belli örneklerinden biri müslümanların Kurban Bayramı'ndaki hac ziyâretidir. Bu çeşit haclar ev mezar ziyâretleri hemen her dinde vardır. Yaşayan ve ölmüş akrabâ ve dostların ve mezar ziyâretleri, özellikle de *sıla-i rahim* (Hısım ve akrabâ ziyâreti) İslâm dininin temel özelliklerinden biri olarak Hz. Peygamber tarafından buyurulmuştur. Cubeyr bin Mut'im şu hadîsi nakleder: «Yakınlarına ziyâreti bırakan cennete giremez». *Bk.* Sıla-i rahim.

ZOHAR — Kabala'yı meydana getiren iki kitaptan biri... *Işığın kitabı* anlamına gelen *Sefer Hazzohar* (Sepher Ha Zohar) adıyla anılır. XIII. yüzyılın sonlarında İspanyol yahudisi Leone'li Mûsâ (Moiz de Leon) tarafından Tevrat'ın gizli yorumları olarak yazılmıştır. Kamutanrıcı bir görüş ilerisürer. Kabala'yı meydana getiren öbür kitabın adı *Yaratmanın kitabı* anlamına gelen *Sefer Jesirah*'tır. *Bk.* Kabala.

ZOROBABEL — *Bk.* ZERUBBABEL.

ZUHAL FELEKİ — Bâtınîlikte evrensel oluşmanın üçüncü aşaması... Bâtınî bilgini Kirmânî *Rahat al-Akl* adlı yapıtında bu aşamaya *Aklu's sâlis* (Üçüncü akıl) da der. *Zuhal* ya da *Zühal* yıldızı, eski Mısır'ın Hermesçiliğinde de göğün yedinci ve son katıdır, büyük aydınlıktır, tümel aklın tüm sırları onda gizlidir. *Bk.* Bâtınîlik.

ZUHR-U ÂHİR — Cumâ namazından sonra kılınabilen dört rekâtlık namaz... Cumâ namazının sünnetini kıldıktan sonra istendiği takdirde kılınabilen bir namazdır. Bilindiği gibi Cumâ namazı iki rekâttır, dördü bu farzdan önce ve dördü de bu farzdan sonra olmak üzere sekiz rekâtlık sünneti de vardır. Son sünnet kılındıktan sonra istenirse dört rekâtlık *zuhr-u âhir namazı*'yla iki rekât da *vakit sünneti* kılınabilir. Zuhr-u âhir namazına şöyle niyet edilir: «Vaktine yetişip hâlâ kılamadığım, üzerimde sâbit olan âhir zuhuru'nu kılmaya niyet ettim». Bu dört rekâtın her rekâtında *Fâtiha*'dan sonra sûre ya da âyetler okumak, ikinci rekâtından sonra ilk oturuşta yalnız *Ettehiyyâtü*'yü okuyup üçüncü rekâta kalkmak yeğlenir ve öğütlenir. Bundan sonra *vakit sünneti* niyetiyle iki rekât daha namaz kılmak çok sevap kazandırır. *Bk.* Namaz, Cumâ.

ZUHRUF — Kur'anın kırk üçüncü sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 89 âyettir. *Hâ Mim* harfleriyle başlayan sûrelerin dördüncüsüdür. Arapça *zuhruf* deyimi *altın ve mücevher* anlamındadır. 35. âyetinde bunlardan sözedildiği için sûre bu adla anılmıştır, bu âyet şöyledir: «Onları altına ve ziynete *(ve zuhrûfâ)* boğardık». Sûre şöyle başlar: «Her şeyi apaçık gösteren Kitâb hakkı için, biz onu anlayasınız diye arapça bir Kur'an yaptık, arapça olarak indirdik. Kur'an bizim katımızda ana kitaptır, şânı yüksektir, hikmetle doludur». Hz. Peygamber İslâmlığı yaymaya başlayınca Mekke'li putataparlar şöyle demişlerdi: Allah bize bir peygamber gönderecekse bunu herhalde zengin ve nüfuzlu bir kimseden seçerdi. Bu sûre özellikle peygamberliğin neden zengin ve nüfuzlu bir kimseye verilmediğini açıklar. Bu sûrenin iki âyeti (83, 89) *Tevbe* sûresinin 5. âyetiyle yürürlükten kaldırılmış (neshedilmiş) ve inanmayanların üstlerine kılıçla yürünmesi buyurulmuştur. Yürürlükten kaldırılan âyetler Hz. Peygambere «sen onları bırak, inansızlık batağına dalsınlar» demekteydi. Ünlü *Kılıç âyeti*'yse onların öldürülmelerini buyurur. *Bk.* Nesh, Seyf âyeti.

ZULKİFL — *Bk.* ZÜLKİFL.

ZULÜM — Acımasız olarak kötülük etme... *Gaddarlık* da denir, dilimizde *kıyıcılık* deyimiyle özleştirilmiştir. Çoğulu *mezâlim*'dir, böyle olana da *zâlim* (Kıyıcı) denir. *Haksızlık ve eziyet etme* anlamında da kulanılır. Kur'anda ve hadîslerde çok kullanılan bir deyimdir. Ör-

neğin *Nisâ* sûresinin 148. âyeti şöyle der: «Allah açıkça olmasa da kötü sözün söylenmesini sevmez, meğer ki söyleyen zulüm görmüş ola *(illâ men zulim)»*, *Şûra* sûresinin 40. âyeti şöyle der: «Kötülüğün cezâsı gene onun gibi kötülüktür, bununla birlikte her kim kendisine zulmedenlerden vazgeçer ve onlarla barışırsa Allah onu armağanlandırır. Allah zâlimleri sevmez *(innehü lâ yühibbuzzâlimiyn)»*, özellikle de Kur'ana göre inanmamak «kendine kıymak (zulmetmek)»tir, örneğin *Zâriyât* sûresinin 59. âyeti şöyle der: «Kendilerine kıyanların *(feinne lilleziyne zalemû)* azaptan payları vardır». İslâm Peygamberi Hz. Muhammed de bu terimleri çok kullanmıştır. Buhârî *Sahîh* adlı yapıtının *Kıyıcılık bölümü* (Kitâb-üz-mezâlîm)'nde bu konuda birçok hadîs verir. Örneğin İbn Ömer şu hadîsi naklediyor: «Müslüman müslümanın kardeşidir. Biri ötekine zulmetmez, onu zulmedeceklere teslim de etmez. Müslümanlar birbirlerini korurlar», şu hadîsi de nakletmektedir: «Kâfir ve münâfıklar Allah'a iftirâ ettiler. Duyun ve bilin ki Allah'ın lâneti zâlimler üzerindedir». Enes şu hadîsi anlatıyor: «Peygamberimiz: Zâlim olsun, mazlum (Zulüm gören) olsun, müslümana yardım et, buyurunca ashâb: Ey Allah'ın elçisi, mazluma yardım etmeyi anladık, ama zâlime nasıl yardım edelim? dediler. Peygamberimiz şöyle buyurdu: «Zâlimin elinden sıkıca tutar, onun kötülük etmesini önlersiniz». Ebû Hüreyre şu hadîsi nakletmektedir: «Kim bir başkasına zulmetmişse şimdiden helâllaşsın. Çünkü yargı gününde iyilikleri varsa ondan zulmü kadarı alınıp alacaklıya verilir, iyilikleri yoksa ötekinin günahından alınıp zâlime yükletilir». İbn Ömer, Hz. Peygamberin şöyle dediğini de bildiriyor: «Zulüm, kıyâmetteki karanlıklardır. Zâlimler karanlık içinde kalacaklardır». *Bk.* Kâfir, Münâfık, Müşrik.

ZÜHD — Her türlü isteklerden vazgeçerek kendini tapıma verme... *Aşırı sofuluk* demektir, böyle olana da *zâhid* denir. Tasavvufta en üstün aşama sayılır, Allah'a ulaşmanın on yolundan biridir ve *dünya sevgisini atmak* olarak tanımlanır. *Hac* sûresinin 34. âyeti «Yalnız Allah'a bağlanın» der, *Bakara* sûresinin 207. âyeti de şöyle der: «Onlar ki Allah'ın rızâsı uğrunda öz nefislerini fedâ ederler, Allah onlara karşı pek acıyıcıdır». Ünlü gizemcilerden Sehl bin Abdullah *zühd*'ü şöyle tanımlamaktadır: «Dünyânın geçici bir gölge, hayâlî bir kaftan olduğunu, eninde sonunda ondan göçedileceğini, gidilecek yerin bir nîmet ya da azap yeri olduğunu, iyiliğe armağan ve kötülüğe cezâ olmak üzere herkesin ancak kazancının karşılığını alacağını bilmek». Şâzilîliğin kurucusu ünlü Şâzelî de şöyle demektedir: «Zühd, bu geçici dünyânın ardında ondan çok daha büyük, çok daha önemli ve sonsuz bir dünya olduğunu bilmektir». Tasavvufçular zühdün üstün aşamasına ulaşmış olanlara örnek olarak Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ömer'i gösterirler. Halîfeliği sırasında eşi, Hz. Ömer'e on dirhem vererek tatlı almasını söylemiş. O da: Bu parayı nereden buldun? diye sormuş. Eşi: Maaşından biriktirdim, deyince Hz. Ömer şöyle demiş: İhtiyâcın olsaydı biriktiremezdin, demek ki buna ihtiyâcın yoktu, öyleyse ben parayı hazîneye geri vereceğim. *İnfak âyeti* inince Hz. Ebû Bekir bütün servetini ortaya koymuş. Hz. Peygamber: Çoluğuna çocuğuna ne bıraktın? diye sorunca şu karşılığı vermiş: Allah'ı ve elçisini bıraktım. *Bk.* Takvâ, Tasavvuf, Tarikat, Zâhidlik, Çile.

ZÜHDÎYYE — *Bk.* ÇİLE.

ZÜHRE FELEKİ — Bâtınîliğin evrensel oluşma tasarımında yedinci aşama... Bâtınî bilgini Kirmânî *Rahat al-Akl* adlı yapıtında bu aşamaya *Aklu's sâbi* (Yedinci us) da der. Zühre yıldızı eski Mısır'ın Hermesçiliğinde de göğün üçüncü katıdır, elinde aşk aynasını tutar, birbirlerini unutan ruhlar bu aynada buluşurlar. *Bk.* Bâtınîlik.

ZÜHT — *Bk.* ZÜHD.

ZÜLCELÂL VEL'İKRÂM — Tanrı'nın doksan dokuz adından biri... *Zülcelâl* deyimi *ululuk sâhibi* demektir, *ikrâm* deyimi de *bağışlama* (Kerem gösterme)'yı dilegetirir. Tanrı adı olarak şöyle tanımlanmıştır: *Hem büyüklük, hem de fazl ve kerem sâhibi. Bk.* Esmâ, Müslümanlık.

ZÜL'EVTÂD — Kazıklı... Sözcük olarak *direkler sâhibi* demektir. Kur'anın iki âyetinde Firavun'u nitelemek için kullanılmıştır. *Fecr* sûresinin 10. âyeti şöyle der: «Kazıklı Firavun'a ne yaptı? *(ve fir'avne zül'evtâdi)»*, bir de *Sâd* sûresinin 12. âyetinde birçok adlar arasında gene «kazıklı Firavun» olarak geçer. Yorumcular bu deyime çeşitli anlamlar vermektedirler. Kimilerine göre Firavun cezâlandıracağı kimseleri kazığa oturturmuş, kimilerine göre çarmıha gerermiş, kimilerine göre kazıklarla sağlamlaştırılmış görkemli bir çadırı varmış, kimilerine göre sağlam bir saltanat sâhibiymiş. Bütün bunlardan çıkan anlam bu deyimin bir *güçlülük* niteliğini dilegetirmesidir. Eskiden Rumeli'nin kimi vâlilerine, özellikle de Eflâk vâlisine *kazıklı voyvoda* denirdi. *Bk.* Firavun.

ZÜLEYHÂ — *Bk.* ZELİHA, YÛSUF İLE ZÜLEYHÂ.

ZÜLFİKAR — Hz. Ali'nin kılıcı... İslâm halk inançlarına göre bu kılıç iki çatallıymış (Sözcük anlamında *iki parçalı* demektir), Bedir savaşında Hz. Peygambere Tanrı tarafından gökten indirilmiş, Peygamber de onu Hz. Ali'ye hediye etmiş. *Bk.* Ali.

ZÜLHALASA GAZÂSI — Yemen'deki putevine yapılan sefer... Zülhalasa, Yemen'de Haş'am kabîlesinin putevi (puthâne)'nin adıdır. Buraya Becîle adlı bir kadın bakarmış. O zamanlar bu putevine *Yemen Kâbesi* derlermiş. Hz. Peygamber bunu yoketmek için Cerîr'in komutasında Ahmes kabîlesinden yüzelli seçkin biniciyi (süvâriyi) oraya göndermiş. Cerîr'in naklettiği bir hadîsteki deyimle bu putevi «uyuz deve'ye benzetilmiş». Putlar kırılıp yokedilmiş ve ora halkı müslüman olmuşlar.

ZÜLKARNEYN — Kur'anda adı geçen Tanrı'nın sevgili kullarından biri... Peygamber olup olmadığı tartışılmış, *ermiş* (Velî) sayılmıştır. *Kehf* sûresinin 83-96. âyetlerinde sözü edilir ve gerçekten de bir peygamber niteliğinde görünür. Bu âyetler şöyledir: «Sana Zülkarneyn'den sorarlar *(ve yes'elûneke an zülkarneyn)*, de ki: Size onun başından geçenleri anlatacağım. Gerçekten biz onun yeryüzünde gücünü arttırdık, her işi başarmanın yollarını da sağladık. Bunun üzerine o da bir yol tuttu. Sonunda güneşin battığı yere varınca güneşi kara çamurlu bir pınarda batar buldu. Bunun yanında da bir ulus vardı. Dedik: Ey Zülkarneyn, ister onları azâba uğrat, ister iyi davran. Zülkarneyn dedi: Her kim kıyıcılık (zâlimlik) edecek olursa biz onu azâba uğratacağız. Sonra o Allahına döndürülünce Allah da onu azâba uğratacaktır. Ancak her kim de inanır, iyilik işlerse onun için en güzel karşılık vardır. Hem onlara buyruklarımızın kolay olanlarını bildireceğiz. Sonra Zülkarneyn başka bir yol tuttu. Sonunda güneşin doğduğu yere varınca güneşi bir ulusun üstüne doğar buldu. Biz bu ulusa bu güneşten başka bir giyecek vermemiştik. İşte böyle. Doğrusu biz Zülkarneyn'in başından geçenleri bilgimizle kaplamışızdır. Sonra Zülkarneyn üçüncü bir yol tuttu. Sonunda iki dağın arasına vardı. Bu iki dağın eteğinde öyle bir ulus buldu ki nerdeyse söylediklerini (dillerini) anlayamayacaktı. Dediler: Ey Zülkarneyn, işte Yecüc' le Mecüc bu ülkede bozgunculuk ediyorlar. Sana bir vergi versek de sen de onlarla bizim aramıza bir set yapsan, olmaz mı? Zülkarneyn şöyle dedi: Allahımın bana verdiği hepsinden yeğdir. Yalnız siz bana elinizle, kolunuzla yardım edin, yeter. Ben sizinle onların arasına bir set yaparım. Haydi, bana demir parçaları getirin. İki dağın iki yamacı bir kesime gelince de: Ateşi körükleyin, dedi. Sonunda demir ateş ke-

sildi. Zülkarneyn: Bana erimiş bakır getirin de üzerine dökeyim, dedi. Artık Yecüc'le Mecüc onu ne aşabildiler, ne de delebildiler. Zülkarneyn şöyle dedi: Bu benim Allahımın bir esirgemesidir. Ancak Allahımın verdiği sözün günü gelince o bu seti yıkabilir. Allahımın verdiği söz de yerine gelecektir». Bilindiği gibi Zülkarneyn'in İskender'le aynı kişi olduğu da söylenmiştir. Ord. Profesör İsmail Hakkı İzmirli şöyle demektedir: «Zülkarneyn Âl-i Hamir'dendir, ismi Saap'tır. Doğrusu budur. Diğer rivâyetler vâhîdir (boşdur). İskender bu değildir. Zülkarneyn'in nübüvvetinde ihtilâf olunmuştur» (*Bk.* Kur'ân-ı Kerîm, Istanbul 1977, s. 303). Zülkarneyn'in peygamber olup olmadığı üstündeki tartışmaların nedeni, kendisine Tanrı tarafından vahyedildiğinin Kur'anda açıkça bildirilmemiş olmasıdır. Ama yukarda da görüldüğü gibi yüce Tanrı onu görevlendirmekte ve Zülkarneyn de tıpkı bir peygamber gibi Tanrı adına konuşmaktadır. Türk edebiyatının en büyük ozanlarından Şeyh Galip, yukardaki âyetlerde geçen «biz bu ulusa güneşten başka bir giyecek vermemiştik» sözünden esinlenerek ünlü *Hüsn-ü Aşk*'ında şiir sanatının dünya çapındaki örneklerinden birini vermiştir, şöyle der: «İçtikleri şûle-i cihansûz — Giydikleri âfitâb-ı temmûz». *Bk.* İskender, Yecüc ve Mecüc, Peygamber, Velî.

ZÜLKİFL — Peygamber... Kur'anda adı anılan yirmi dört (Hz. Muhammed' le birlikte yirmi beş) peygamberden biridir. *Sâd* sûresinin 48. âyeti şöyle der: «İsmail'i, Elyesa'yı, Zülkifl'i de hatırla. Bütün bunlar seçkin kişilerdi», *Enbiyâ* sûresinin 85. âyeti de şöyle der: «İsmail'i, İdris'i ve Zülkifl'i de hatırla. Bunların her biri karşılaştıkları güçlüklere karşı sabredenlerdendi», 86. âyeti şunu açıklar: «Biz onları da rahmetimizle kucakladık, çünkü onlar gerçekten iyi ve dürüst (Sâlih) kimselerdi». Kur'anda onun hakkında başkaca bir bilgi yoktur. Genellikle peygamber olduğu kabul edilmiş olmakla birlikte kimileri onun bir peygamber değil, bir ermiş (Velî) olduğunu ilerisürmüşlerdir. Kimileri de onun Hz. İlyâs, Hz. Yûşâ ve Hz. Zekeriyâ' yla aynı kişi olduğu kanısındadırlar. Kişiliği bir hayli tartışılmıştır. Örneğin Profesör İsmail Hakkı İzmirli şöyle der: «Zülkifl, İlyas Aleyhisselâmdır veya Eyyub Aleyhisselâmın Beşer nâmındaki oğludur» (*Bk. Kur'ân-ı Kerîm,* Istanbul 1977, s. 330, dipnotu: 3). Hacı Murad da şöyle demektedir: «Zülkifl, Hz. Elyesâ'nın amcazâdesidir. Fakat kendisinin peygamberliği ihtilâflıdır» (*Bk. Kur' ân-ı Kerîm,* Istanbul 1955, s. 457), yapıtının bir başka yerinde de şöyle diyor: «Zülkifl hakkında müteaddid rivâyetler vardır. Zülkifl'in mânâsı Allah'ın büyük feyz ve bereketine mâlik kimsedir. Bâzı müfessirlere göre Zülkifl bir peygamber olmayıp Allah'ın rızâsını kazanmış bir kimseydi» (*Bk.* İbid, s. 330). Elimdeki öteki Kur'an çevirileriyse (örneğin Prof. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Prof. Sâdi Irmak, Ömer Rıza Doğrul, Ömer Nasuhi Bilmen, Hasan Basri vb.) bu konuda ya hiç yorum yapmamakta ya da yukardakilere yeni bir bilgi eklememektedirler. *Bk.* Peygamber, Velî, İlyas, Yûşâ, Zekeriyâ, Eyyub, Elyesa.

ZÜMER — Kur'anın otuz dokuzuncu sûresinin adı... Mekke'de inmiştir, 75 âyettir. 53, 54 ve 55. âyetlerinin Medîne' de indiği söylenir. Bu sûreye *Guref sûresi* de denir. Arapça *zümer* deyimi *bölük* ve *takım* anlamlarına gelen *zümre* deyiminin çoğuludur. Sûrenin 71. âyetinde «Kâfirler cehenneme bölük bölük sürülür *(ve siykalleziyne keferû ilâ cehenneme zümerâ)»* denildiği için sûre bu adla anılmıştır. Arapça *guref* deyimi de *çardak* anlamına gelen *gurfe* deyiminin çoğuludur. 20. âyetinde «Rablerinden sakınanlar için birbiri üzerine yapılmış çardaklar *(lehüm gurefün),* köşkler vardır ki altlarından ırmaklar akar» denildiği için sûre bu adla da anılmıştır. Sûrenin 10. âyetinde *göç* (Hicret) olayı anıştırıldığı (telmih edildiği) için bu sûrenin büyük göçten sonra ve bundan ötürü de Medîne'de indiğini sananlar ol-

muştur, ne var ki bu göç müslümanların büyük göçünden önce yaptıkları Habeşistan göçüdür ve bu sanı yanlıştır. Bundan ötürü sûrenin Hz. Muhammed'in peygamberliğinin beşinci yılına doğru indiği çıkarsanabilir. Bu sûrede Kur'an terminolojisi bakımından çok önemli terimler vardır. Örneğin 23. âyette kullanılan *kitâben müteşâbihen mesâniy* deyimi, üstünde çok tartışılmış deyimlerden biridir, *ikişerli benzer kitap* demektir ki bunun gerçek anlamı şudur: İnanmayanlar Hz. Muhammed'i Kur'anı uydurmak ve bizzat yazmakla suçluyorlardı. Buna karşı bu deyim Kur'anda hiçbir çelişki olmadığını, tümünün birbirine *benzer* (Müşâbih) âyetlerden kurulduğunu ve bu çelişkisizliğin (ya da daha doğru bir deyimle, tutarlılığın, insicâmın) ancak Tanrı sözü olmakla açıklanabileceğini dilegetirmektedir. Daha açık bir deyişle, Kur'an bir insan ürünü olsaydı içinde çelişkiler bulunurdu, Tanrı sözü olduğundan çelişkisiz ve tutarlıdır, anlamındadır. *İkişerli* ya da *yinelenmiş* (Tekrâr edilmiş) anlamına gelen *mesânî* deyimi de Kur'anın yer-gök, cennet-cehennem, karanlık-ışık, korkutma-müjde, armağan-cezâ, helâl-haram ve pek çok benzerleri gibi ikişer karşıtı içerdiğini dilegetirmektedir. Bunu, insanların iyice öğrenebilmeleri için Kur'anda bütün örneklerin, sözlerin, yargıların, haberlerin yinelenmiş (Tekrarlanmış) olduğu yolunda yorumlayanlar da vardır. Nitekim Kur'anda pek çok yinelemeler vardır, her öykü ve her yargı ayrı sûrelerde birçok kez anlatılmıştır. Bir başka örnek olarak 68. âyette kıyâmet gününde borunun (Sûr-ı İsrâfil) iki kez üfleneceği bildirilmektedir, bu konudaki tartışmaları ilgili başlıkta anlatmıştık (*Bk.* Sûr). Borunun birinci üfürülüşüne *ölüm üfürülüşü* (Nefha-i mevt), ikinci üfürülüşüne *dirilme üfürülüşü* (Nefha-i ba's) denir, bu sûrenin 68. âyetinde birinci üfürülüşte dünyadaki bütün canlıların ölecekleri, ikinci üfürülüşte de bu ölenlerle birlikte daha önce ölmüş bulunanların da dirilecekleri açıklanmaktadır, âyet şöyledir: «Kıyâmet borusu üfürülünce göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölü düşer, sonra bir daha üfürülünce tümü ayağa kalkıp bakışırlar». Bu sûrenin 14, 15, 39 ve 41. âyetlerinde inanmayanlara gösterilen hoşgörü (Müsâmaha) *Tevbe* sûresinin ünlü *Kılıç âyeti* (5. âyet)'yle yürürlükten kaldırılmıştır (neshedilmiştir), eşdeyişle «dilediğinize tapın» anlamında olan bu âyetler «Allah'a tapmayanları öldürün» buyruğuyla geçersiz kalmıştır. *Bk.* Sûr, Nesh, Seyf âyeti.

ZÜMRÜDÜANKA — Çeşitli dinsel ve büyüsel etkileri bulunduğuna inanılan mitolojik kuş... Kaynağı eski Mısır inançlarında bulunmakla berâber Çin'den İran mitolojisine ve müslümanlıktan hıristiyanlığa kadar geniş bir inanç alanında yer alan bu kuş altın renkli uzun tüylü, kocaman, güzel sesli bir kuşmuş. Erkekmiş. Her zaman dünyada tek olarak bulunurmuş. Öleceği zaman yuvasını ateşe verip kendisini yakarmış, o yanarken yeni ve genç bir Anka kuşu meydana gelirmiş. Genç kuş, babasının küllerini Heliopolis'te güneş tapınağına götürüp bırakırmış. Kimin başına konarsa ona büyük zenginlik ve mevki getirirmiş. Yüzü insana benzermiş, vücudu her hayvandan bir parça alınarak yapılmış, boynu çok uzun ve ak bir halkayla sarılıymış. Kaf dağında yaşarmış. Adı, *uzun boyunlu dev* ve *boğmak* (çocukları kapıp boğduğuna da inanılmıştır) anlamlarına gelen ibrânîce *anak* sözcüğünden türetilmiştir. Çeşitli adlarla anılır: *Anka, Semender, Devlet kuşu, Phoenix, Tuğrul, Hümâ, Simürg, Anka-yi mugrip, Sirenk, Zümrüt* ve *Zümrüdüanka.* Hıristiyanlar *Phoenix* adını verdikleri bu kuş mitinin yorumunu yapmışlar ve onu öldükten sonra yeniden dirilmenin simgesi saymışlardır. *Temmuz, Osiris* ve *Adonis* efsânelerinin kuşsal bir yinelenmesidir. Çinliler onu raks ve müziğin icatçısı sayarlar. Çeşitli masallarda da, uçağın bulunmadığı çağlarda, onun geniş kanatları üstünde ülkelerden ülkelere uçulduğu tasarımlanmıştır. Hıristiyan inançlarına göre vaktiyle insanlar arasında yaşayan bu kuş bir yeni gelini

kapıp gökyüzüne kaçırdığından ötürü peygamber Hanzele'nin bedduasına uğramış, bu yüzden ekvatorda ıssız bir adaya sürülmüş, o günden beri çok yükseklerde uçar ve ancak tâlih getireceği insanların omuzlarına konmak için yeryüzüne inermiş. Yahudi inançlarına göre de çocukları kapıp boğduğu için peygamber Hz. Mûsâ'nın bedduasıyla yokedilmiş ve soyu kurutulmuş, o günden beri yeryüzünde görünmüyormuş. İslâm tasavvufçusu Feridüddin Attâr *Mantık -ut-Tayr* adlı yapıtında onu şöyle tasarımlar: Kuşlar kendilerine bir kral seçmek isterler. Krallığa Kaf dağında oturan *Simürg* (Anka kuşu)'ü uygun bulurlar. Hep birden ona gidip önünde yere kapanmak (bîat etmek) için yola koyulurlar. Kaf dağı çok uzakta olduğundan yolda kuşların yarısı yorgunluktan ölür. Amaçlarına ulaşmak için yedi alanı geçmeye çalışırken bir hayli kuş daha ölür, sonunda milyarlarca kuştan ancak otuz kuş kalır. Onlar da bitkinlikten can çekişmektedirler. Güçlükle Kaf dağına varınca bir de bakarlar ki buldukları *Simürg,* kendilerinden başka bir şey değilmiş (*Simürg* sözcüğü farsça *otuz kuş* demektir). *Zümrüdüanka* kuşunun Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinde ve Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde de ilginç öyküleri vardır. Dinsel nitelikleri anlatılan bu kuşun çoğunlukla insanların gözlerine görünmediğine inanılır.

ZÜMRÜT — *Bk.* ZÜMRÜDÜANKA.

ZÜNNÛN — Kur'anda Hz. Yûnus'a verilen ad... Sözcük anlamında *balık sâhibi* demektir. *Enbiyâ* sûresinin 87. âyeti şöyle der: «O balık sâhibini de hatırla *(ve zennûni iz zehebe)*». Bu âyette Hz. Yûnus'un adı anılmamakla birlikte *Zennûn* deyimiyle onun dilegetirildiğinde bütün yorumcular birliktirler. Hattâ Ord. Prof. İsmail Hakkı İzmirli gibi yukardaki âyeti «Zünnûn Yûnus'u da an» diye çevirenler de vardır. *Bk.* Yûnus.

ZÜNÛB — *Bk.* GÜNAH.

ZÜRÂRÎYYE — İmâmîliğin en eski ve büyük kollarından biri... Tanrı niteliklerini insan niteliklerine benzetmekle ünlüdür. *Zurâriyye* de denir. *Bk.* İmâmîlik, Râfızîlik, Mûtezile.

TÜRKÇE DİZİN

(Anlamsal ve çözümsel)

Aba 22, 79
Abartma 488
Abdest yenilemeyi gerektiren kirlenme 127, 421
Acı 174
Acımak 321, 471
Acımasız kötülük 754
Acımazlık 110
Acı veren melekler 739
Açık 52, 737
Açıklama 108, 579
Açımlama 579
Açımlayıcı 449
Ad 23, 91, 279, 282, 390
Adam öldürme 58, 233
Ad çekme 267
Âdem'in suçu 189
Adı olan 390
Adlandırma 390, 432
Ağır pislikler 421
Ağlamaya hazırlık 647
Ağrı 699
Akarsu 247
Akbaba 426
Aksırma 492
Alay 291
Alçakgönüllülük 647
Aldatma 311
Alınyazısı defteri 280
Alıştırma 639
Alışveriş 657
Ali'nin kılıcı 756
Ali'nin soyu 581
Ali soyunu dost sayma 651
Ali yandaşlığı 586, 588, 651
Allık 564
Altın 754
Altın buzağı 508
Altın ve gümüş biriktirme 742
Aman verme 83
Ana kitap 682
And 12, 282, 306, 719
Andlaşma 435
Anıştırma 757
Anlamı açık 362
Anlamı kapalı 362
Anlamı kesin olan buyruklar 579, 686
Anlamı sanısal olan buyruklar 579, 686
Anlam saptırma 653
Anlamsız harfler 169
Anlatıcı 473
Arabozuculuk 107
Aracılık 575
Araneden kanıtı 519
Arap olmayan 9
Arap olmayan müslüman uluslar 594
Ard arda tutulan oruç 705
Ardıl 523
Arık 546
Arınma 740
Arka çıkma 254, 568, 575
Arkadan çekiştirme 114
Arkadaş 230, 502
Armağan 69, 382
Askerlikte namaz 137, 261, 345
Asma kabağı 729
Aşağı inme 438
Aşağılama cezası 474
Aşağılanma 312
Aşağılatan 398
Aşağılık 346
Aşırı mal edinme 741
Aşırı sofuluk 755
At 102
Ata 32, 76
Atasözü 326
Ateş 52, 503
Ateş yutma 480
Atomculuk 67
Av 513
Av köpeği 382
Ay 229, 262, 577, 581
Ayakkabı 8, 328
Ayakkabı atma 751
Ayakta durma 411
Ayak yoluna gitme 8
Aybaşı 149
Aydınlık 436
Ay ekleme 474
Ayın ikiye bölünmesi 199
Ayıp yerleri örtme 410, 528
Ayırdetme 108
Ayrım 98, 108
Ayrıntılı açıklama 108
Ayrıntılı inan 194
Ay tutulması 281
Azarlama 8
Azarlanma 8, 687
Azat 9, 10, 29
Azgınlar 115

Bâbil melekleri 140
Bacak 503
Bağış 477, 486
Bağışlama 11, 159, 210
Bağışlanan şey 418
Bağışlanma karşılığı 236
Bağışlanma umudu 203
Bağnaz 545, 597
Bağnazlık 597
Bahar 154
Baharat yolu 309
Bahçe 54
Bakışla yapılan kötülük 419
Bal arısı 401
Balık 729
Balık iyesi 759
Barış 549
Barış ayları 56
Barış ülkesi 64
Baskı 387
Baston 26
Başa kakma 562
Başkaldırma 44
Başkan 85, 130
Başkasının yerine oruç tutma 450
Başlama büyüklemesi 411
Başlangıcı olmayan 95
Başlangıç 95
Başsağlığı 622
Bay 341
Baygınlık 8
Bayrak 287

Beden istekleri 578
Bedensellik 487
Beğenilen 320
Beğenilen davranışlar 395
Bekçi 354
Belge 351
Belirme 598
Belirti 351
Belli zamanlarda okuma 704, 750
Bengisu 8
Benzeme 397
Benzer 638
Benzeri benzere uydurarak yargılama 255
Berat gecesi namazı 400
Besleyici 479
Besmelesiz 648
Beş 133
Beş yetîm 93
Bıldırcın 508, 526
Bırakma 642
Bilgi 161, 189
Bilgi elde etme 187
Bilgin 23, 165
Bilginler 670
Bilginlerin Tanrı adını anması 749
Bilgisiz 680
Bilgisizlik 48, 51
Bilim 24, 161, 189
Bilimdışı boşinanç 210
Bir 12
Bireysel dincilik 617
Birinci 756
Birinci gölge 747
Birleşme 214
Bitişik oruç 705, 725
Bizans'lılar 486
Bolluk 246
Boru 550
Boşama 609, 747
Boşanan gebe kadın 609, 610
Boşandıktan sonra evlenme 171
Boşanmış olarak bekleme süresi 610
Boşinanç 168, 210
Boşluk 130
Boy abdesti 116
Boyun eğme 646, 651
Böbürlenme 116
Bölük 757
Bölüm 16
Bölünmezlik 12
Bön 7
Bulunmuş mallar 725
Buruna su çekme 212
Buyruk 84, 213, 579
Buyrulduğu kesin olan buyruklar 579
Buyrulduğu sanısal olan buyruklar 579
Buyur 284
Buzağı 371, 508
Büyük 52
Büyük gizlilik 112
Büyük günah 236, 384, 389
Büyük günah işleyenler 389, 502
Büyük kirlenme 8, 53
Büyüklük taslama 256
Büyük savaş 56, 57
Büyük temizlenme 7

Cam yeme 480
Can 423
Canavar 64
Canfes 560
Canlıcılık 484
Canlılık suyu 8
Canlı resmi 477, 478
Cehennem bekçileri 739
Cehennem köprüsü 540
Cehennem soluğu 528
Cehennem yemeği 737
Cennet ağaçları 383, 660
Cennetin kapıcısı 479
Cennet kızları 168
Cennet oğlanları 114
Cennet yemeği 253
Ceza günü 251
Ceza melekleri 289
Cezanın kişiselliği 570
Cin çarpmış 302
Cinsel azgınlık 186
Cinsel birleşme 8, 53, 107, 428, 750, 753
Coşku 699
Cömert 12
Cuma namazından sonra kılınan namaz 754

Çadır 704
Çağırmak 71
Çağrı 65, 71, 94
Çalma 156
Çam ağacı 434
Çardak 757
Çarşamba 14
Çavuş kuşu 170
Çekiştirme 114, 291
Çevirici 642
Çıkarma 130
Çıkar sağlayıcı 400
Çıkış 26
Çift olmayan sayı 705
Çocuk doğuran kadın köle 682
Çocuk doğurma 287
Çocuk kurban etme 176, 236
Çoğaltma 634
Çok 98
Çok kadınla evlenme 596
Çokluk 245, 246
Çoktanrıcılık 590
Çözme 130

Dağ 59, 226, 543, 544
Dalında satış 524
Danışma 212, 230
Danışmak için toplanma 593
Davar 86, 262
Davud orucu 512, 705, 725
Dayanıklı 330
Dedikodu 16, 61, 114, 291
Değiştokuş 349
Değnek vurma 474
Deli 302, 321, 327
Delikanlı hizmetçiler 114
Delilik 57
Denetleyen 471
Deprem 743, 750
Destegül 333
Deve 278
Devlet kuşu 171, 758
Dış 36
Dış neden 572
Dilek namazı 400
Dilenci 97
Dilencilik 440
Din adamı 470, 476, 487
Dince yükümlü 382
Dinci 737
Dinden çıkma 510
Dinden dönme 188, 204, 388
Dinginlik 521
Din günü 251
Din için savaş 56
Dinin yasakladığı 135
Dinin yasakladıklarını yapmama 608
Dinin yasaklamadığı 151
Dinin yöntemi 675
Din okulu öğrencisi 545
Din savaşımcısı 379
Dinsel hiyle 162

Dinsel kötüleme 11
Dinsel kurallar 340
Dinsel öğüt 693
Dinsel söylev 170
Dinsel topluluk 679
Dinsel yaşamda durgunluk 103
Dinsiz 383
Dinsizlik 107, 188, 383, 385
Din uğrunda ölen 576
Direnme 174
Dirilme 216, 250
Dirilme günü 142, 216, 250
Diriltme 187
Diş fırçası 346
Dişiler 468
Diyet 9, 18, 56
Dizi 500
Doğacak çocuğun cinsi 252
Doğacak tehlikeli çocuk 425
Doğatanrıcılık 689
Doğaüstü güçler 542
Dolanma 620
Doğru 502, 531
Doğruluk 531
Doğru söyleme 498, 531
Doğru yol 540, 617
Doğubilimci 395
Doğu hıristiyanları 418
Doğum 340
Dönmeler 495
Dördüncü evlenme 171
Dört kadınla evlenme 596
Dövülme cezası 387, 474, 751, 752
Duman 72
Durak 329, 331
Duruş 693
Duvar 25, 717
Duyu perdeleri 482
Dünya yaşamı 147
Dünyayı yöneten ermiş 348
Düş 488
Düşde peygamberi görmek 489
Düş falı 211, 490
Düş görmek için yakarı 490
Düşkün 346
Düş yorumu 489, 598
Düş yorumu namazı 410, 490

Edinme 244
Efendi 90, 263, 332, 469, 709
Egemenlik 383
Eğe kemiği 225
Eğilme 411, 487
Eğitim 77, 642
Ekonomi 188
Elindelik 186, 200, 202, 221, 222, 244
Emevî'ler 349
Emziklilik 450, 479
Emzirme 479
Engel 43, 54, 717
Erdem 100
Ergin 382, 479
Erkek köleler 8
Erkekler arası cinsel ilişki 287, 288, 289, 544
Erkeklik örgeni derisini kesilmesi 163, 562
Erkek sütü 284
Erkli 550
Erteleme 235
Esenlik 522
Eski and 12, 299
Eski dini sürdüren peygamber 437
Eski tektanrıcılık 674
Esnaf örgütü 109
Eşek 72
Eşit kanıtlar 633
Eşitlik 389
Eteklik 640
Ev 64, 79, 328
Evlenme 628
Evlenme sözleşmesi 428
Evlenme yasağı 293
Evlenmeye engel olan emzirme 479, 565
Evren 19, 20, 21, 264
Evrenin dengesi 377
Evrenin iyesi 469
Eylem 106
Eylemsel yol 546
Ezan okuyan 380
Ezber okunan 267

Fakirizm 484
Falcı 357
Ferahlık 199
Fısıldaşma 114

Gebe kadının bekleme süresi 609
Gebelik 287, 450
Gece 286
Gece yarısı namazı 632
Gece yemeği 502
Geciktirme 205
Geçici evlilik 396
Geçici tan 493
Geçimlik 400
Geleceği bilme 51, 238, 265, 482
Geleceği kestiren 227
Gelenek 11
Gelin 26, 57
Gelin gecesi 574
Gelip geçici tutkular 153
Gerçek 129, 502
Gerçek aydınlık 549
Gerçeklik 531
Gerçek tan 493
Gerçekten pis 601
Gereksiz harcama 209
Geribırakılmışlık 752
Geri ülke 752
Gezegen 321, 530
Giyinme 636, 637
Gizemci 347, 375, 483, 544, 545
Gizemciliğin on yöntemi 675
Gizemsel 347
Gizli 111, 128
Gizlilik 112
Göç 160
Göçmenler 353
Göğe çıkma 44, 204, 341, 682, 690
Göğün en ucu 541
Göğün yedinci katı 191
Gökbilim 262
Gök gürültüsü 469
Gökkuşağı 19
Gökyüzü 21, 26,
Göl 67
Gölge 747
Gönderilenler 388
Gönenç 308
Görenek 461
Görevdışı tapım 400
Görgü kuralları 413
Görünme 38
Görüş 179
Görüş birliği 178
Görüşmeye gitme 754
Görüşüp konuşma 545, 754
Gösterişli yürüme 477
Göz değmesi 419
Gulyabânî 115
Güc 264
Güc yetersizliği 212
Güçlü 112, 365
Güçsüz 346
Gül 704
Gümrük vergisi 310
Gün ağarması 549

Günah çıkarma 11
Günah işlemiş inanlı 384
Gün doğması 98, 100, 549
Güneş tapımı 42, 281, 578
Güneş tutulması 281
Güvey 26, 57
Güzel huy 644

Hacca başlama yerleri 185
Hacca giriş yerleri 185
Hac giysisi 185
Hacda duruş 693
Hacda yürüme 512, 573
Hafif pislikler 421
Halayık 49
Halkın yaptığı Tanrı adını anma 749
Harcama 209
Harfcilik 169
Harfler 364
Hastalık 297, 450
Havuz 8, 147, 246, 247
Hayır namazı 400
Hekim 129
Hekimlik 656
Hendek savaşı 16
Herkesçe onaylanan bilgi 398
Hesap saati 251
Hızır suyu 8
Hızlı yürüme 477
Hizmetçi 127
Horasan erleri 7, 88, 312, 314
Hor görme 312
Hoşgörü 389
Hukuk 96, 104, 105, 134, 295
Huy 14, 644
Hünerlilik 297

Irmak 67
Islak elle sıvazlama 326
Işık 436
Işıkçılık 382, 557
Işık saçan el 718

İbrahim dini 269, 278
İç 36
İçecekler 329
İç ezanı 381
İçki yasağı 133
İç temizliği 208
İçtenlik 185
İğrenç 311
İkibedenlilik 485
İkiyüzlü arabozucu 385
İkiyüzlülük 483
İkinci gölge 747
İkindi namazı 441
İkişer kılınan namazlar 441
İlenme 11, 38, 283, 287
İlerigelenler 108
İlgi adı 432
İlinç 38
İlinek 348
İlkbahar 154
İlk insan 10
İlk kadın 10, 146
İlk müslüman düşünüşü 523
İlk oturma 411, 546
İlk yaratılan 10, 350
İmama uyma 365
İmrenme 113
İnak 418
İnakçılık 418
İnam 700
İnan 193, 214
İnananların anası 16
İnancılık 12
İnanç 17, 24, 27
İnançsal 479
İnanılır anlatıcılar 543
İnanır görünüp inanmayan 385
İnanma 214
İnansız 84
İnan ve eylem birliği 387
İnan yenileme 627
İncir 659
İnek 34, 35
İnen âyetler 438
İnsan hakkı 55
İnsan öldürme 58
İnsan tersi 421
İrem bağı 515, 575
İsâ'dan önce 340
İsâ'dan sonra 340
İskender suyu 8
İslâm göçü 160, 353
İslâm hukuku 104, 134
İsrâfil'in borusu 551
İsteğe bağlı tapım 400
İstek 329, 638
İstek namazı 400
İş 24
İşi Tanrı'ya bırakma 651
İşitsel birsam 143
İşitsel nitelikler 147
İşkence 29, 62
İşlenen günah 608
İye 502
İyileşme 587
İyileştirmeci 306
İyilik 27, 148, 172, 186, 195, 215, 578
İyiyi kötüden ayırdetme 639
İzin 178

Kâbe'yi dolanma 620
Kâbe'yi süpürme 102
Kaçınma 703
Kadere boyun eğme 481, 651
Kadere katlanma 481, 651
Kadın ermiş 320
Kadınların aylık kanaması 149
Kadir gecesi namazı 401
Kalfalık 402
Kalın 308
Kalkış 250
Kamutanrıcılık 706
Kan 19
Kanama 149, 211
Kanıt 44
Kanıtlar bilimi 675
Kan parası 9
Kan pıhtısı 19
Kapalı 52
Karabaş 245
Karakulak 24
Karataş 126
Kardeş 12, 13
Karga 115
Karınca 88, 424
Karınca yakarısı 424
Karısını anası sayma 747
Karısının sırtı 747
Karışıklık 103
Karıştırıcılık 12
Karşılık beklemeyen davranış 140
Karşılıklı ilenme 283, 287
Katır 72
Katlanma 14, 15, 27, 249, 495, 651
Kavram 301
Kayırıcılık katı 575
Kayırma 575
Kazıklı 756
Kendinden geçme 699
Kendine yeten 110
Kendini öldürme 199
Kent 42
Kertenkele 704
Kesik harfler 364
Kesin kanıt 415, 579, 686
Kıble yönüne dönme 410
Kırk 62, 88
Kırklar 474
Kısaltma 345

Kıskançlık 141
Kız köle 49
Kızlar 468
Kıvılcım 587
Kıyıcılık 754
Kirlenme 7, 127
Kirlilik 127, 211, 410
Kirlilikten temizlenme 410
Kişisel sorumluluk 570
Koca 32
Kocakarı günleri 9
Koç kesimi 272
Kol kurucusu 467
Konuk 345, 450
Konukluk 450
Konuşan mal 296
Konuşan Tanrı 348, 382
Konuşma 633
Korku 146
Koruyucu 354
Koruyucu melek 318
Koşuk 588
Koşul 572
Koşullu bağış 486, 671
Köle 8, 9
Kölenin efendisi 469
Köpek 240
Köprü 8, 252
Kör 24
Kör şeytan 564
Kötülenmiş 398
Kötülüğü kovma 619
Kötülük 148, 172, 578
Kötü sanı 549
Kule 33
Kul hakkı 55, 254, 265
Kullanma yetkisi 383
Kul'la Tanrı arasındaki konuşma 506
Kum falı 477
Kum tepeleri 14, 25
Kuraklık 9
Kuram 24
Kur'ân-ı başından sonuna kadar okuma 143
Kur'ân'ın bölümleri 551
Kur'ân'ın çoğaltılması 634
Kur'ân'ın en büyük sûresi 270
Kur'ân'ın sıra düzeni 554, 648
Kur'ân'ın üçte biri 270
Kur'ân'ın yedi okunuşu 248, 249, 706
Kur'ân'ı yazıya geçirme 605
Kur'ân okuma 248, 659
Kurgusal 69
Kurtarmalık 8, 105
Kusmuk 421
Kuş 74, 170, 171
Kuşak bağlama töreni 574
Kuşluk vakti 71
Kutlu aylar 363, 472, 567, 648
Kutsal 364, 378
Kutsal ay 472
Kutsal dere 662
Kutsal geceler 378
Kutsal hadîs 748
Kutsal kent 264
Kutsal kitap 257, 267
Kutsal kuyu 743
Kutsallık 264
Kutsal ruh 317, 486
Kutsal su 743
Kutsal yer 204
Kuyu 112, 743
Küçük gizlilik 112
Küçük günah 502
Küçük hac 671
Küçük kirlenme 7
Küçük oda 170
Küçük savaş 56, 57
Küçük temizlenme 7

Mağara 239
Malın kirliliğinden arınma 740, 742
Malsal tapım 740
Mart'ın yirmi ikinci günü 426
Mekke dini 278
Mescide saygı namazı 603
Mescid namazı 401
Meydana çıkarma 245
Meydana çıkma 549
Mezar melekleri 386
Mirac gecesi namazı 400
Mushaf'ın çoğaltılması 634
Mühür yüzüğü 143
Müslüman edilmek istenen 380
Müslüman görünme 428
Müslümanların göçü 160, 353
Müslümanlığı bırakıp başka bir dine girme 388
Müslümanlıktan hıristiyanlığa geçme 614
Müslümanlıktan önceki müslüman 135

Namazda ek okuma 738
Namazda konuşma 521
Namazda oturma 546
Namazı bozan pislik 420
Namazı doğru kılmak 187
Namazı doğrulaştırma 599
Namazın geciktirilmesi 205
Namaz kılma yönü 247
Namaz öncesi ezan 217
Nedensellik 353
Nemrud tepesi 17
Nikâhsız cinsel ilişki 750
Nikâh yenileme 627
Nitelik 532
Niteliklerin birliği 652
Niyet kuyusu 434
Noter 232

Oda 165, 170
Odalık 682
Oku 19, 267
Okul 304, 310
Okuma 248, 267, 411
Okuma alışkanlığı 704
Okuma secdesi 518
Okuma yazma bilmeyen 680
Okuryazarlık 267
Okuyup üfleme 486
Ol 279
Olağanüstü şeyler yapma 242
Olay 693
Olgun 18, 100
On buyruk 92
Ondalık 461
On yöntem 675
Orta 93
Ortak 396
Ortaklaşacılık 301
Oruca başlama 195
Oruç açma 182
Oruç tutmama 238
Oy 479
Oybirliği 178, 179
Ozan 571, 588, 589, 592
Ozanlar 588, 589, 592

Öbürdünya 13, 292, 666, 669
Öc alıcı 387
Ödeşme 249
Ödül 382
Ödünç 231
Öfke 113
Öğrenci 387
Öğütlenen eylemler 580
Öke 72, 350
Öksüz 723
Öküz 111
Ölçü 375, 642
Öldürme 58, 233
Öldürülen 294
Ölümden dönme günü 251

Ölümden sonra dirilme 250
Ölümlülük 101
Ölüm meleği 30, 50
Ölüm saati 252
Ölümsüz 35
Ölümsüz insan 158
Ölümsüzlük 101
Ölümsüzlük içkisi 187
Ölümsüzlük veren su 8
Ölü namazı 53
Ölüye söylenen söz 637
Ölüye yakarı 716
Ömer câmii 263
Önad 532
Öncel 523
Öncü 703
Öneri 634
Örnek 638
Örtü 111
Örtünme 644
Örtünmüş 380
Örtüsüne bürünen 398
Örümcek 25
Ötedünya 13, 226
Övgü 132, 303
Övme 594
Övünme 96, 381
Öykü 78, 232
Özdek 153
Özet 178, 379
Özgür 263
Özgür kılma 9, 29
Özlerin birliği 652
Özürlü 301, 302

Papaz 245
Parmak 173
Pay 249
Paylanma 561
Peçe 287
Perde 482
Peygambere esenlik 504, 505, 506
Peygamber için yakarı 504
Peygamberin arkadaşları 27, 502
Peygamberin dostları 275
Peygamberin nitelikleri 464
Peygamberin soyundan gelenler 530, 580
Peygamberin yakınları 275
Peygamberin yaptığı ve öğütlediği Tanrı adını anma 749
Peygamberin yaşamöyküsü 544
Peygamberliğe kalkışma 639
Peygamberlikte ortaklık 390
Peygamberi öykünme 313
Peygamber namazı 632
Peygamber söylevi 161, 426
Peygamber sözleri 119, 120, 121, 122, 123
Peygamber tapımı 395, 632
Pis 240, 362, 366, 421, 422
Pislik 211, 410, 420, 421, 422, 483
Pislikten arınma 211, 410, 420, 422
Pişmanlık 210, 649
Putataparlık 482, 590
Putevi 756

Ramazan ayının sonu 105
Ramazan bayramı 181
Ramazan geceleri namazı 640
Ruhgöçü 639
Ruhsal eğitim 484
Ruhsallık 487
Ruhsal varlık 147
Ruh üfleme 422

Sabah yıldızı 262, 615
Sabuklama 572
Saç ve sakal kesme 656
Sağaltım 22, 587
Sağlam 502
Sağlamlaştırma 112
Sağlık 536
Sakınma 214, 608
Saksağan 17
Saltık 377
Sanı 738
Sanısal kanıt 415, 579, 686, 738
Saptırma 184, 603, 653
Sargılılar savaşı 483, 739
Sarı ırk 255
Satın alma hakkı 594
Satış 43
Satış anlaşması 550
Savaş 16, 39, 56, 113, 136, 137, 138, 375, 666
Savaşım 56, 378
Savaş namazı 137
Savaşta ele geçirilen mal 110
Savaştan kaçma 136, 137
Savaşta yengi ve yenilgi 137
Savaş tutsakları 137
Savurup tozutanlar 738
Saygın aylar 363
Seçkin 118
Seğirme 186
Seksen değnek vurma cezası 752
Sevilen davranışlar 395
Sezgi 24, 174, 213, 382
Sığama 8, 326
Sınama 385
Sınır 102, 126
Sıra 500
Sıra düzeni 642, 648
Sırt 747
Sıvazlama 8, 326
Sînâ dağı 662
Sofra 293
Soluk 422
Son 95
Son oturma 411, 546
Son oturma yeri 13
Sonraki 13
Sonu olmayan 95
Son yedi 516
Sopalama cezası 474, 751, 752
Sorgu 388
Sorgu melekleri 386
Sorumluluk 329, 570
Soy 18, 425
Soylu 341, 580
Soysop 156
Soyunmak 333
Soyut 397
Sömürü 753
Sövmek 471
Söylev 170
Söylevci 143, 350
Söyleyeni görünmeyen ses 143
Söz 239, 240
Sözcük 241
Sözcüklerin anlamını bozma 603
Sözle aşılama 637
Sözleşme 12, 15
Sözveri 687
Sözverilen ülke 12, 177
Söz yarışması 381
Su baskını 660
Suç 143, 146
Suçta ödeşme 249
Suç yükleme 183, 236
Sulama 642
Susma 509, 557
Susuzluk 243
Susuz arındırma 655
Süre 180, 481
Sürü sûresi 401

Şarap 133
Şarkı söyleme 114
Şeytan taşlama 341
Şüpheli gün 449

Takım 757
Tandır 639
Tanık 7, 17, 92, 225, 263, 568
Tanıklık 568
Tanrı adını anma 747
Tanrı adları 91, 390, 393, 394, 395
Tanrı anası 418
Tanrı bağışı 110, 115
Tanrı benzeri 555
Tanrıbilimsel kanıt 211
Tanrı buyruğu 257
Tanrı buyrukları 72, 84, 574
Tanrı'dan gelen bilgi 402
Tanrı hakkı 55, 236, 254
Tanrı irâdesi 200, 203, 221
Tanrı korkusu 146, 292
Tanrılara adanan cinsel ilişki 107
Tanrılık 671
Tanrılık bilgiyi elde etme yolu 616
Tanrı'nın bağışını dileme 647
Tanrı'nın bilimi 682
Tanrı'nın dostu 122
Tanrı'nın en sevdiği kul 703
Tanrı'nın evi 43, 704
Tanrı'nın eylemsel buyrukları 579
Tanrı'nın kızları 678
Tanrı'nın nitelikleri 394, 395, 532, 534, 535
Tanrı'nın önadları 532, 534, 535
Tanrı'nın parmağı 173
Tanrı'nın saptadığı sınırı aşma 750
Tanrı'nın selâmı 602
Tanrı'nın sevgilisi 464
Tanrı'nın tekliği 688
Tanrı özü 704
Tanrısal cezâ 669
Tanrısal evren 282
Tanrısal perde 482
Tanrı sevgisi 661
Tanrı sözü 239, 240, 257, 267
Tanrıtanımaz 226
Tanrı'ya bağlılık 646, 664
Tanrı'ya dönüş 335
Tanrı'ya inanmayan 747
Tanrı yandaşları 164
Tanrı'ya ortak koşanlar 396, 590
Tanrı yargısı 104, 221
Tanrı'ya ulaşmanın yolu 615
Tanrı yazgısı 221, 223, 234, 249
Tanrı'yı birleme 652
Tanrı'yı görmek 483, 491
Tanrı'yı insana benzetenler 396
Tanrı'yı özdeksel sayanlar 379
Tanrı'yı sevme 353
Tanrı'yı ululama 556
Tanrı'yı üçlemek 269
Tanrı'yla konuşan 241
Tanrı'yla kulu arasındaki konuşma 506
Tanrı'yla yalnız kalma 131
Tansık 106, 341, 351
Tanyeri ağarması 100
Tapım 175, 214, 598
Tapımı bozan şeyler 381
Tapımın ertelenmesi 235
Tapım taşları 437
Tapım yeri 67
Tapınak 67, 292, 296, 704
Tarım 753
Tartı 375, 455, 641
Tartı günü 348
Taşlayarak öldürme 474
Taşma 50
Taş parçası 53
Taş tapımı 437
Taş yığını 243
Tecim 657
Tedirginlik 537
Tehlikeli doğumlar 425
Tek 98, 690, 705
Tek başına tapım 631
Tek doğa 348
Tektanrıcılık 674
Tektanrı dini 653, 674
Temel kitap 682
Temiz 421, 463
Temizlenme 7, 211, 463, 600, 655
Temizlenmesi olanaksız 422
Temizlik 7, 211, 600
Teneşir 456
Tezek atma 564
Tinsel savaşım 56
Toplanma 142
Toplantı 330
Topluluk 52
Toprağı sürüp ekme 753
Toptan inan 194
Torun 89
Törebilim 14
Tören 319
Tövbe 647, 648, 649, 650, 654, 675, 751
Tövbe yakarısı 650
Tutarlılık 758
Tutsak 90, 263
Tutu 476
Türe 347, 383
Türk içrekçiliği 39
Türüm 549

Uçmağ 53
Ululama 638
Ululuk taslayan 397
Ulus 679
Umud 387
Umud verme 203
Unutmak 521
Us 17, 18, 35
Usculuk 12, 376, 377
Ussal nitelikler 147
Usta 467
Ut 600
Utanma 77, 147, 159
Utku 736
Uyaklı düzyazı 518
Uyanık 11
Uyanıklık namazı 706
Uygulama 24
Uyku falı 211
Uymak 44
Uyruk 43
Uzay 309
Uzaysız 283
Uzun 657

Üç doğuş 330
Üç kez boşama 429, 612
Üçleme 646, 652
Üçlükte teklik 486, 646
Üçlü yandaşı 390
Üçüncü kuşak 92, 623
Üfleme 486
Ürem 96, 481
Üstü açık mescid 409
Üstün 269
Üvey baba 455
Üzüm yemeyenler 737

Varlık 330
Varlıkbirliği 688, 689, 690
Varlıklı 745
Varlıklılık 741
Varolma 383, 706

Vaşak 24
Vergi 59, 135, 364

Yağmur 252
Yağmur yakarısı 212
Yahudi gizemciliği 218
Yahudi masalları 210
Yakarı 71, 100, 266, 407, 432
Yakarıların en üstünü 531
Yakarı zamanları 697
Yakınları gidip görme 539, 754
Yalancı aydınlık 549
Yalancı Mesih 327
Yalancı peygamberler 390, 669, 718
Yalan karıştırma 656
Yalnızlık 677
Yalvarma 432
Yamalılar savaşı 483
Yanılgı 142
Yanlış 143
Yanlışlık secdesi 520
Yapılabilir eylemler 580
Yapılmaları uygun olmayan eylemler 580
Yapraklar 549
Yaramaz 290
Yaratan 99, 105, 130, 131, 163
Yaratıcı 509
Yaratık 292, 293
Yaratılıştan önce 242
Yaratılmış 382
Yaratılmışların tümü 383
Yaratma 163, 176, 178, 635
Yardım 300, 418
Yardımcılar 87, 145
Yargı 69, 171
Yargıç 11
Yargı günü 13, 251, 347
Yarın ne olacağı 252
Yas 299, 300
Yasa 466
Yasadışı cinsel ilişki 107, 750
Yasak 135, 139, 361, 579
Yasaklanan eylemler 580
Yasaklanmamış 151, 378
Yasaklanmış saymama 175
Yasaklar 361, 579
Yasak zaman 242
Yasal 8, 329
Yas ayı 361
Yastan çıkma 564
Yaşam 147
Yaşamın sonu 76
Yaşlılık 450
Yatağa alma 8
Yay 234
Yazgı 221, 234, 249, 280
Yazıcı 681
Yazılı söz 330
Yazıt 471
Yedi 514, 515
Yedi imamın başı 89
Yedi lehçede Kur'an okuma 249
Yedi selâm 522
Yedi uyurlar 239
Yedi uzun sûre 657
Yeğleme 599
Yemek 596
Yemek sofrası 293, 310
Yengi 736
Yeni and 12, 299
Yeni bir din getiren peygamber 437, 478
Yeni çağrı 65
Yeni giysi yakarısı 637
Yenilgi 736
Yenilik 38, 44, 79
Yere kapanma 176, 411, 517, 518
Yergi 159
Yer sarsıntısı 743, 750
Yeryüzü 72
Yeryüzü cenneti 203
Yeşil 158, 159
Yetke 550
Yetkinlik 241, 701
Yıkanma 7, 116
Yıkıntılar 17
Yıla ay ekleme 474
Yıldız 246
Yiğitlik 13, 109
Yokolma 112, 292
Yoksul 68, 97, 108, 346
Yol 615, 616
Yolculukta tapım 519
Yol gösterme 161
Yorgunluk 537
Yorum 631
Yorumcu 381
Yorumlama 579, 631
Yoz yaklaşma 436, 750
Yön 572
Yöntem 674
Yusûf'un düşü 489
Yüce 18, 396
Yük 706
Yükletilmiş 395
Yüksek yer 294
Yükümlü 382
Yüreğe doğma 690
Yürek 228
Yürek arılığı 531
Yürek yıkama 743
Yürürlükten kalkma 426
Yürüyüş 573
Yüz 69
Yüz buruşturmak 8
Yüz değnek vurma cezası 474, 751, 752
Yüz ekşitmek 8
Yüz görümlüğü 57
Yüzük 18, 40, 143

Zararlı hayvanlar 514
Zehirli bitki 737
Zeytin ağacı 544
Zor 49
Zorunlu eylemler 580
Zorunlu olmayan tapım 400
Zorunlu sanılan yargılar 686

AYRICA BAŞLIK YAPILMAYIP METİNDE GEÇEN OSMANLICA VE ARAPÇA DEYİMLER DİZİNİ

Abd 8
Âcemî 356
Âciz 97, 346
Aczi itirâf 523
Âdâb-ı salât 413
Adâvet 73, 257
Âdem-i mânâ 147
Âdil 11
Aff-ı ilâhî 11
Agniyet-ül-agaanî 426
Ahd-ı atîk 12
Ahd-ı cedîd 12
Ahdullah 719
Âhir 473
Ahkâm-ı amelîye 580
Ahkâm-ı şer'îye 581
Ahkâm-ı te'lifîye 581
Ahzâb gazvesi 152
Akder 81
Âkıbet 669
Âkil 382
Akl-ı kül 147
Akl-ul-aşır 350
Akl-ul-evvel 350
Akl-ul-faâl 350
Akl-us-sânî 350
Aklî delil 402
Aklîyyûn 377
Alâmet 351
Âlem-i aklî 89
Alem-i nebevî 509
Alem-i şerîf 509
Âlem-ül-gayb 111
Âlem-üş-şahâde 111
Aleyhisselâm 522
Aleyküm 523
Âlim 670
Allah'a iftikar 313
Allah el-vâhid sûresi 185, 270
Allah'ın takdiri 221
Allah kerîm 243
Amel defteri 66
Âmir 341
Amme sûresi 420
Ams 437
Ansâr 87
A'râz 348
Arsa 25
Arş-ı âlâ 357
Arûs 674
Arz-ı mev'ûd 12, 177
Asas 89
Ashâb el-adl 376
Asîl 580
Asl 674, 682
Asnâm 468
Asr-ı evvel 454
Asr-ı sânî 454
Asr vakti 454, 696
Âşikâr 737
Aşk 616
Âteşzâr 17
Atîd 316
Avret 528, 600
Âyât 29, 351
Âyet el-arş 374
Âyet el-kürsî 280, 374
Âyet el-seyf 648
Âyin-i cem 334
Azâb el-kabr 56, 317
Azîm 716

Baht 250
Bâkî 76, 355
Bâkire 321
Bâlig 382
Basar 395, 535
Ba's-ı bâ'delmevt 251, 392
Bâtıl 168, 310, 486, 580
Bâtın ehli 581
Bekaa 394, 535
Bekâret 107
Belâ 374
Benî Mustalik seferi 16
Berâe sûresi 647, 648
Besmele 438
Beşer 757
Beyt 328
Beyt-i atîk 123, 319
Beyt-i mâmur 343
Beyt-i mukaddes 247, 343
Beyt-ül-makdîs 264
Beyt-ül-mâl 101
Bîat âyeti 574
Bîat-ı Rıdvân 480
Bîimân 84
Bisât 517
Buğz 257
Burç 45
Burhan 550
Butlan 35

Cahd 56
Câhil 680
Canna 54
Cannat el-me'vâ 54
Cebel-i rahmet 25
Cebr 49
Celde 475
Cellecelâlehû 393
Cemâlullah 491
Cem'i beden 412
Cemret-ül-akabe 341
Cemret-ül-ûlâ 341
Cemret-ül-vustâ 341
Cenâb-ı hak 129
Cennet taâmı 253
Cevâb 350, 395
Cevâz 48, 77, 135, 449
Cezbe 303, 334, 526
Cezim 269
Cidâl 378
Cihâd-ı kebîr 56
Cihâd-ı sagîr 56
Cimâ 653
Cinnet 57
Cismânîyet 487
Cism-i lâtif 59
Cumu'a 60
Curûz sûresi 517
Cünub 53
Cüz 704
Cüz'ü ferdîyye 67

Çehre 69
Çihar-ı yâr-ı güzîn 118
Çömez 387

Dâhî 72, 350
Dâhilî muhâfız 41
Dâî-i bellag 64

Dâî-i ekber 71
Dâî-i me'zûn 71
Dâî-i mahdud 64
Dâî-i mutlak 64
Dalâl 173
Dalâlet 173, 176
Darb 412
Dâr el-âhire 13
Dâr el-hayavân 54
Dâr el-mukama 54
Dâr-ül-fünûn 304
Dâr-ül-kurrâ 310
Dâr-üs-selâm 54, 64
Dâr-üs-sulh 64
Dâvet el-cedîde 65
Dâvûd sûresi 498
Def'i hâcet 8, 211, 645
Defin 455
Def'i şer 619
Defter-i âmâl 66
Delâleti kat'î 579, 686
Delâleti zannî 579, 686
Delil 99
Delil-i kat'î 99, 415
Delil-i zannî 99, 415
Dendân-ı saadet 83
Denî 72
Derece 302, 321
Dergâh 634
Desânî 439, 552
Devr-i fetret 104
Devr-i hatîm 144
Devse 500
Dîbâ 560
Dindâr 16, 737
Dîn-i İbrahim 177, 207
Dîn-i İslâm 69
Disâr 380
Diyâ 56
Diyâr-ı Rûm 487
Duhâ namazı 278, 401

Edeb-i Muhammedîye 315
Efdal 599, 638, 706
Ehl-i hâl 130
Ehl-i takvâ 607
Ehl-i teslîs 646
Ehl-i tevhîd 376
Ehl-i verâ 703
Ehl-i zikr 267
Ehvâ 81
Ekaanîm-i selâse 646
Elem neşrah leke sûresi 493
Elem tere sûresi 493
Elhamdülillâhi Rabbilâlemiyn sûresi 99, 270
Eliflâmet 333
Elkimyâ 343
Emânet 464, 535
Emânet mukavelesi 700
Emir 579
Ene 87
Erbâb-ı teslîs 646
Erkân-ı esâsîye 676
Ervâh 484
Esbât 531
Esmâ-i hüsnâ 91, 394
Esre 269
Eşhür-i hurüm 56
Evkaat 695
Evsân 509
Evvâbîn namazı 400
Evvel 473
Eûzü besmele 655
Eyyâm el-acûz 9
Ezîyet cezâsı 474, 750

Fâcir 108
Fâhişe 107, 108
Fahr-ı kâinât 228
Fânî 76, 101
Fârisî 9
Fâruk 459
Farz-ı amelî 98, 99
Farz-ı ayn 98, 99
Farz-ı kifâye 98, 99
Fâsid 580
Fecr-i kâzib 493
Fecr-i sâdık 493
Fedâîler 476, 495
Felâket 230
Felek 88, 396
Felsefe 161
Fenâ 535
Fenâ fillâh 101
Fenâ firresûl 101
Fenâ fişşeyh 101
Feres-ül-hayât 102
Fesâd 381
Fetânet 464, 535
Feyezân 50, 104
Fırka 105
Fısk 546
Fısk-u fücûr 108
Fıtrat 99
Ficâr 474
Fidâ 106
Fidye 448
Fidye-i necât 8, 105, 106, 448
Fuhul-i muhaddisîn 108
Fuhul-i müfessirîn 108
Fukarâ 97
Fustat el-Kur'ân 35
Futuvva 13

Gaafir sûresi 383
Gaaita 421
Gaazî 117
Gaddâr 110, 754
Gaflet 235
Galeyan 115
Galibîyet 736
Gamidiye'nin recmi 476
Garaz 257
Garib 116
Gavs-ül-vâsılîn 111
Gayr-ı cismânî 59
Gayr-ı meşrû 579
Gayr-ı mü'min 429
Gazab-ı ilâhî 516
Gul-i beyâbânî 115
Gurebâ-i müslimîn 116
Guref sûresi 757
Günâh-ı kebâir 376, 384
Günahkâr 108
Günah sayılan iş 482

Habibullah 464
Hacc-ı ifrad 620, 638, 673, 699
Hacc-ı kıran 620, 638, 673, 699
Hacc-ı temettu 620, 638, 673, 699
Hacc-ı vedâ 699
Hac emîri 648
Hacer-i mukaddes 264
Hâcet namazı 400, 712
Hadd-i ilâhî 750
Hades-i asgar 7
Hadesten tahâret 410, 601
Hadîs-i kudsî 748
Hadîs-i mürsel 387, 388
Hafz 163, 562
Hâin 157
Hakaaret cezâsı 474, 751
Hakîr 83
Hakk adamî 55
Hakk Allah 55, 377
Hakk dini 129, 653
Hâkimîyet 383
Halâskâr 104
Halef 523
Halîfe-i müslimîn 523
Halka-i zikr 748
Hamâil 374
Hâmimler 439, 552
Hâmim secdesi 517

Harâbe 17
Hareke 269
Harem 523
Harf 169
Hâricî muhâfız 41
Hârika 351
Hasen 544
Hasım 170
Haslet 644
Haşr-ı ecsâd 55, 251
Haşyetullah 146, 170
Hatar 266
Hâtem-ül-eimme 193
Hâtem-ül-enbiyâ 464
Hatt-el-vahy 268
Havâmim 383
Hâvîye 348
Hayât 535
Hayır namazı 400
Hazîne 100
Helva 264
Hervele 673
Heves 153
Hırka-i saâdet 83, 156
Hırka-i şerîf 156
Hicâb âyeti 646
Hicrî takvim 160, 358
Hins 719
Hisset 57
Hitâbet 143
Hizb 16, 164, 704
Hizbullah 164
Hubb 395
Hubb-i ilâhî 661
Hudûd 102, 126
Hudûs 534
Hulûl 636
Hurûc 26
Huzûr 334
Hüdâvendigâr 348
Hükmen pis 601
Hükm-ü şer'î 382
Hükümdâr 318, 550
Hümâ 758
Hünkâr 348
Hüsnâ 91
Hüsûf 281

Iskaat-ı savm 448
Islahat 306
Izdıbâ 620, 672

İbâda 71, 598
İbâdet-i ecdâd 278
İbâdet-i ferdîye 617
İbâhî 437
İbdâ 39
İbtidâ 44
İcâb 351
İcâr 715
İcmâl 379
İddet 610, 611
İdrâk 395
İfsâd 381
İftitah tekbîri 411, 633
İhrâc 563
İhsâ 363, 392
İhtilâm 446
İhtiras 153
İhtiyaç 97
İhtiyâr 244
İhtiyârî 18
İhvân-us-safâ 497
İkaametgâh 328
İkaamet mahalli 13
İkrâ 19, 267, 691
İkrâm 346
İktidâ 365
İktirân 636
İlâ 747
İlâhîyyât 614
İlâhîyye 614
İlhâd 383
İlim 535
İllîyet 353
İlm el-cefr 51
İlm-i delâil 675
İlm-i fıkh 104
İlm-i gayb 488
İlm-i kelâm 240, 675
İlm-i nücûm 500
İmâ 404, 462
İmâmeyn 454
İmân-ı icmâlî 194
İmân-ı tafsilî 194
İmân ve amel 387
İmsâk 523
İmtihan sûresi 385
İmtizâc 636
İnfâk 400
İnkisâr 38
İnnâ fetehnâleke sûresi 480
İnsan sûresi 66, 418
İnsicâm 758
İnsilâh 525
İntikam 387
İnzâl 446, 690
İrâde 535, 635
İrâde-i dinîye 535, 635
İrâde-i tekvinîye 535, 635
İrâde-i teşriîye 535, 635
İrcâ 387
İrhâsât 238
İrsâl 387
İrşad 388
İrtikâb 389
İsmet 464, 535
İsm-i nisbet 432
İsnâd 395
İstidrac 238
İstifraş 8, 90, 431
İstigasa 71
İstihâre namazı 401
İstikbâl-i kıble 410
İstinşâk 412
İsyân 44
İşâret 462
İşrâkîyye 557
İtâat 86
İtâb 561, 687
İtikaad-ı esâsîye 316
İtikaadî 479
İ'tikâf 10, 451
İttibâ 44
İttisâf 636
İttisâl 615, 636
İzâ câe sûresi 418, 487
İzlâl 164

Kad aflaha sûresi 384
Ka'de-i âhire 411, 546
Ka'de-i ûlâ 411, 546
Kad sâmia sûresi 379
Kâf-u-nûn 279
Kahhâl 564
Kalender 483
Kalîm sûresi 600
Kamber 94
Kamerî takvim 363
Kanâat 675
Karîbîyyûn 317
Kasd 235
Kasr 345
Kâtib 681
Kâtibûn 317
Katl-i âm 551
Katl-i nefs 233
Kavm 680
Kavm-i Nûh 435
Kavs-i kuzah 279
Kay 421
Keff 523
Keffâre 237
Kelâle 344
Kelâm 535
Kelâmallah 240
Kelâm-ı kadîm 225
Kelâmullah-ı nâtık 348

Kenîse 257
Kenz 100
Kenz sûresi 99, 242
Kerâhet-i tahrimîye 311
Kerâhet-i tenzihîye 311
Kerhen câiz 440
Kerîh 449
Kervan 309
Kesret 98
Keşf-i gatâ 678
Kevn 383
Kıdem 535
Kıtâl 355
Kıyâm binefsihî 535
Kıyâm bizâtihî 250
Kıyâm ligayrihî 535
Kirâmen kâtibîn 317
Kitâbe 471
Kitâb-ı mübîn 268
Kitmân 607
Kudret 535
Kudüm tavâfı 620
Kul eûzü 350
Kul hüvallahü 100, 185, 350
Kumayt 102
Kur'ân el-fecr 403
Kur'ân-ı kerîm 243
Kur'ân secdesi 518
Küfüv 633
Kühül 564
Külfet 382
Künfekân 279
Küsûf namazı 281

Lâedrî 24
Lâmekân 309
Levha 285
Leyle-i berat 42
Leyle-i berat namazı 400
Leyle-i kadir namazı 401
Leyle-i mirâc namazı 400
Leyle-i regaaib 476
Leyle-i regaaib namazı 401, 476
Libâs-üt-takvâ 636
Livâ-i Muhammed 509
Livâ-i saadet 509
Livâ-i şerîf 509
Lokman secdesi 517
Lukata 725

Mâcun 328
Magdûr 110
Magfiret 110
Mağlûbîyet 736
Mahfil 41
Mahfûz 285
Mahlûk 147
Mâ-i cârî 547
Mâ-i kalîl 548
Mâ-i meşkûk 547
Mâ-i mutlak 547
Mâ-i müsta'mel 547
Mâ-i râkid 547
Maiz'in recmi 476
Makaamât-ı ittihâd 315
Makaamât-ı tevhid 314-315
Makaam el-emîn 54
Makaam-ı ahadiyet-ül-cem 315
Makaam-ı cem 315
Makaam-ı cem'ülcem 315
Makaam-ı hazret-ül-cem 315
Makaam-ı şefâat 575
Makbûre sûresi 633
Mâkuulât 320
Makuule 87
Mâlik-ül-mülk 383
Mânevî mücâdele 56
Mânia sûresi 383
Mârifeti teslim 523
Masbûr 495
Matlûb 580
Mazlûm 755
Mazmaza 412
Ma'zûr 461
Ma'zûrelik 211, 461
Med 269
Mefharet 562
Mehr 308
Mehr-i muaccel 308
Mehr-i müeccel 308
Mekke-i mükerreme 309
Melâike-i mukarrebîn 317
Memlûk 90
Menfaat 400
Menkul 320
Mensûh 426, 438
Merâtib-i bekaa 315
Merâtib-i fenâ 315
Merhun 476
Mertebe-i cünûn 338
Mesâbih sûresi 108
Mesâkin 346, 440
Mesânî 439, 552
Mescid el-câmi 49
Meşrû 579
Meşşâîyye 18
Mevâkid 339, 340
Mevâzin 347, 642
Mevhibe 591
Mevt-i ahmer 335
Mevt-i ahzar 335
Mevt-i ebyaz 335
Mevt-i esved 335
Meyve-i memnûa 715
Meyyit 456, 596
Meyyite 456
Mezâlim 754
Mezar 219
Mezar azâbı 220
Mihr 308
Mikdâd 93
Millet 679
Mirâc-ün-nebevî 343
Misâk 435
Miskin 440
Mîûn 439, 552
Mizâc 14
Muammer 288
Mufassal 439, 552
Muhâlefet-ün-lilhavâdis 535
Muharref 604
Muharriku-l-evvel 350
Muhtaç 97
Mukadder 221, 222, 607
Mukadderât 312
Mukarreb 317
Mukattaât-ı suver 554
Mukavele 349
Munbaîs-ul-evvel 350
Murâkabe 675
Murtahin 476
Mûsâ'nın babası 195
Mushaf-ı Osman 268
Mutaassıb 545
Mutahhar 463
Mu'tamir 673
Mutlak su 546
Muvâkaa 446
Muvakkat nikâh 396
Muzâcî sûresi 517
Muzahhar 747
Muzâhir 747
Mübâdele 349, 482
Mübalâga 115, 488
Mücâdala sûresi 379, 383
Müceddid 436
Mücerred 397
Mücevher 754
Müctehid-i mutlak 377
Müderris 304
Müfessir-i evvel 631
Müfterî 171
Mühr-i saadet 83
Mühtedî 307
Müjde 488
Mükerrem 309

Mülâane 283, 287
Münâdi 336
Müncîye sûresi 383
Münferid ibâdet 631
Münkiza sûresi 293
Münzevî 484
Mürâhik 382
Mürâhika 382
Müreffeh 745
Mürüvvet 59
Müsâlâha 550
Müseccâ 588
Müşâbehet 535
Müşteri 657
Mütekellîm 382, 633
Mütevekkil 651
Müveddet sûresi 385

Naam 86
Nahb 427
Nahiv 12
Nahsan 500
Nakîb 89
Nâkil 473
Nakş-i kadem-i saadet 83
Nâmus 181, 184
Nâr 503
Nasîb 250
Nâsih 426, 438, 592
Nassîyye 418
Nazr 427
Necâset-i galîza 421
Necâset-i hafîfe 421
Necâsetten tahâret 410, 601
Nefel 87
Nefha-i ba's 758
Nefha-i mevt 758
Nefha-i vâhide 551
Nefîr 555
Nefs-i kül 147
Nefy 563
Nehy 579
Nesi 474
Nesl-i evvel 598
Nesl-i sâlis 598
Nesl-i sânî 598
Neş'e-i melâmet 312, 314, 315
Neş'et-i uhrâ 666
Neveytü 433
Nevniyâz 333
Nezîre 9, 10
Nezr-i mevlevî 427
Nifâk 545
Nikâhlı 151
Nîmeti inkâr 384
Nişâne 29
Nûrânî 316
Nûrîyye melâmîliği 314
Nusûs 418
Nücebâ 93
Nükebâ 93, 402

Oruçta vekillik 450
Oruç tutma nezri 452

Örf 11, 69
Ötre 269

Perhizkâr 607
Pes-i mîr 341
Peygamberin vasîyeti 470
Peymançe 41
Peymân-ı gulâz 115

Rabb-ül-âlemîn 469
Rafaza 21
Râhin 476
Râzı 481
Recûl 716
Red 388
Ref 684
Refâh 308
Rehber 41
Remmâl 477
Rezil 58
Ric'at 111
Risâle-i nûr 436
Riyâ 545
Rûhânî 316, 487
Rûhânîyet 487
Ruhbân 470, 487
Ruhbânîyet 470
Ruhullah 484
Rücû 9
Rüsvâ 58
Rüşd 479
Rüşvet 309, 677
Rütbe 32

Sabbaha 390
Sâbir 495
Sâhib 90, 263, 332, 469, 502
Sâhib-un-nâke 230
Sâhib-uz-zuhûr 230
Sahifeler 373, 374, 549
Sâhir 357
Sâil 97
Sakal-ı şerîf 83
Sâkıt 238, 448
Salât el-asr 340
Salât el-fecr 340
Salât el-işâ 340, 716
Salât el-magrib 340
Salât el-nâfile 400
Salât el-tatavvû 400
Salât el-zuhr 340
Saltanat-ı ilâhîye 41
Sanâm el-Kur'ân 35
Sancâk-ı şerîf 83
Sarf 12
Savım 441, 442
Savm-ı Dâvûd 444
Sebha 643
Seb'i tıvâl 439, 552
Secde sûresi 108
Sedd 717
Seferî 29, 303
Sefer müddeti 345
Sefîl 346
Sefîr 82
Selâse 81, 390
Semâhat 59
Semâvât 115
Semender 758
Semî 535
Sem'î delil 402
Serârîye-i mutahharât 359, 683
Serdâb 402
Sertarîk 333
Serzeniş 562
Seyyid-i kâinât 228
Sıdk 464
Sıfât-ı aklî 147,
Sıfât-ı sem'î 147
Sıhrî iktidâr 550
Sır 114
Sırât el-cahim 540
Sikke 333
Simürg 758
Sîret 544
Sirkat 511
Sivâk 346
Suâl melekleri 386
Subh el-kâzib 549
Subh el-sâdık 549
Sûffa 81
Sûhte 545
Sultan 523
Sûre-i mecd 638
Sübûtu kat'î 579, 686
Sübûtu zannî 579, 686
Sücûd 411
Sükûnet 521
Sükût 523
Sünnet-i gayr-ı müekkede 112, 380, 561
Sünnet-i kavlîye 561
Sünnet-i mendûbe 380

Sünnet-i müekkede 112, 380, 561
Sünnet-i takrirîye 561
Süvâri 756

Şâfî 575
Şâh 44
Şa'ika 551
Şârih 449
Şark 395
Şefkat 701
Şehr 472
Şehr âyîn 29
Şehr-i Ramazan 472, 578
Şemsî takvim 363
Şeref 173, 562
Şer'î imân 600
Şibih 397
Şifâ 100, 692
Şi'ra yıldızı 422
Şirk 535
Şükrân 594

Tâat-ı avâm 598
Tâat-ı havass 598
Tâat-ı havass-i el-havass 598
Tâbût-üs-sekîne 599
Tafazzal 152
Taglis 205
Tahâret-i suğrâ 7
Tâhir 421
Tahlîf 719
Tahliye-i derûn 312
Tahmin 738
Tahnid 365
Tâife-i mübtedia 378
Takdir-i ilâhî 221
Takdîs 523, 556
Taksîr 497
Takvim 363
Taleb 71
Tâlib 41
Tâlîk 719
Tarîk-i amelî 546
Târik-i dünya 245, 246, 296
Tarîk-i hâcegân 723
Tasarruf 383
Tasdik 523
Tavl sûresi 383
Tâyin 433
Ta'zir 56
Ta'zir cezâsı 752
Tazyik 387
Teâmül 11
Teâvün 715
Tebâreke 108
Tebbet yedâ sûresi 486
Teberrû 477
Teblig 464, 535
Tecellîyât-ı ilâhiye 628
Tecellîyât-ı Muhammedîye 315
Techîz 455
Tecvîz 449
Tedâvî 14, 22, 587
Tefrîk 108
Te'kid 112
Tekvîn 535
Telbîne 335
Telmîh 757
Tenâzû 61
Tenzîh 556
Tenzîl 690
Tercemân 41
Tervîhâ 641
Tesmiye 390
Teşbîh 396
Teşekkür 594
Tevbe-i nasûh 650
Tevbe-i ye's 650
Tevcîh 313
Tevdî sûresi 418
Teveccüh 675
Tevhîd-i ef'âl 315
Tevhîd-i sıfât 315
Tevhîd-i zât 315
Tevhîd sûresi 185
Tezâhür 348
Tıvâl 552
Tıyg-ı bend 41
Tüccar 309, 657

Ugnîyyet-ül-agaanî 426
Ukab 509
Ukud sûresi 293
Unzurnâ 471
Urf 25
Urişalim 264
Urûc 204, 549

Ülfet 276
Ümm el-Kitâb 99
Ümm el-Kur'ân 99
Ümm el-mü'minîn 16
Ümmü İbrahim 298
Üstâd 467

Vâde 481
Vahdânîyet 535
Vahdet-i kâmile 172
Vâhid-i hakîkî 677
Vâhidîyet 12
Vahiy kâtipleri 606
Vak'a-i Cemel 17, 52
Vakit 339, 410
Vakit sünneti 754
Vâkîye sûresi 383
Vakt-i kerâhet 242, 340, 417, 493
Vakt-i mühmel 696
Vasîyet 450
Vebâ 619
Vecd-i hâl 130
Vechullah 689
Vedâ tavâfı 620
Vekâleten oruç 450
Velâ 9
Velâdet 340
Velâyet 9, 93
Veledî 578
Veled-i zinâ 683
Vesvese 690
Vikaaye 398, 607
Vilâdet 335
Visâl 172
Visvâs 690
Vusûl 615
Vücûd 394, 535

Yed 82
Yemen Kâbe'si 756
Yeruşalim 264
Yesâr 719
Yesrib 303
Yevm el-araba 60
Yevm el-feth 103
Yevm el-hasr 142
Yevm el-kıyâme 251
Yevm el-mîzân 348
Yevm el-mukid 251
Yevm'il ba's 251
Tevm'il terviye 642
Yuşabbihû 390

Zâhir 81
Zâhir ehli 581
Zahmet 56
Zâim 581
Zaman 27
Zamk 305
Zarûret 450
Zavallı 97
Zehâb 327
Zekât âyeti 741
Zelle 146
Zem 398

Zengin 110, 217, 255
Zevâl vakti 454
Zevc 32
Zevecât-ı mutahhara 359
Zevecât-ı tâhirât 359
Zevk-ü-safâ ehli 483
Zeyc 739
Zıl 162
Zıllullah 162
Zîc 739
Zikr-i hafî 402
Zillet 398
Zimmet 81
Zinnûreyn 453
Ziyâfet 450
Ziynet 754
Zuhûr 38, 167
Zu'l meâric 343
Zübde 228, 333
Zübde-i âlem 333
Zübde-i kâinât 228

KAYNAKLAR

(Metinde bildirilenler bu dizelgeye alınmamıştır)

KUR'ÂN-I KERÎM	Ömer Rıza Doğrul, İnkılâp Kitabevi, 4. baskı.
KUR'AN-I KERÎM	İsmail Hakkı İzmirli, Eren yayını, Istanbul 1966.
KUR'AN-I KERÎM	Ömer Nasuhi Bilmen, Istanbul 1966.
KUR'AN	İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Ankara 1957.
KUTSAL KUR'AN	Sadi Irmak, Akşam matbaası, tarihsiz.
KUR'AN-I KERÎM	Hacı Murad, Tan yayını, Istanbul 1955.
KUR'AN-I HAKÎM	Hasan Basri Çantay, Istanbul 1965.
KUR'AN DİLİ	Hamdi Yazır, Istanbul 1935-1938.
KUR'AN	Ebû Muhammed Mekkî, Kılıç Ali Paşa Kitaplığı, Sicil numarası: 305.
TEFSÎR-İ KEBÎR	Fahrüddin Râzî, Istanbul 1307.
TEFSÎR	Taberî, Bulak 1321-1330.
SAHÎH-İ BUHÂRÎ	Ahmet Naim ve Kâmil Miras çevirisi, Diyânet İşleri Başk. yayını, 12 cilt. Istanbul 1925-44.
NÂSİH VE MENSÛH	İbn Salaha, Kahire 1315.
ASBÂB AL-NUZÛL	Vâhidî, Kahire 1315.
KUR'AN'IN NÂSİH VE MENSÛH ÂYETLERİ	Ahmet Gürkan, Yeni İlâhiyât Kitabevi, Ankara 1980.
KISAS-I ENBİYÂ	Ahmet Cevdet, Istanbul 1323.
TARİH-İ EDYÂN	Şemseddin Günaltay, Istanbul 1338.
TARİH-İ EDYÂN	Ahmet Mithat, Istanbul 1329.
ANVÂR AL-TANZÎL	Beyzavî, Istanbul 1317-1320.
GARÂİB AL-KUR'AN	Nizâmüddin Nişâburî, Bulak 1321-1330.
İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ	Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, II cilt ve 5 fasikül (Henüz tamamlanmadı).
SÎRA	İbn Hişâm, N. Çağatay ve İ. Hasan çevirisi, Ankara 1971.
İSLÂM TARİHİ	L. Caetani, Hüseyin Cahit çevirisi, Istanbul 1924.
SAHÂİF AL-AHBÂR	Müneccimbaşı Ahmet, Istanbul 1285.
HZ. MUHAMMED'İN HAYÂTI	Emile Dermencham, Reşat Nuri çevirisi, İnkılâp Kitb.
İSLÂM TARİHİ	Abdülbâkî Gölpınarlı, İnkılâp Kitabevi.
HADİS İLİMLERİ VE ISTILAHLARI	M. Y. Kandemir, Diyânet İşleri Başk. Yayını.
TEFSÎR'DE İSRÂİLİYÂT	Dr. Abdullah Aydemir, Diyânet İşleri Başk. Yayını.
İSLÂM ARAŞTIRMALARINDA USÛL	Prof. Y. Z. Kavakçı, Diyânet İşleri Başk. Yayınları.
FIKIH TARİHİ VE İSLÂM HUKUKU	Osman Keskioğlu, Diyânet İşleri Başk. Yayınları.
HÂTEM-ÜL-ENBİYÂ	A. H. Berki ve O. Keskioğlu, Diyânet İşl. Başk. Yayınları.
MEVZUÂT EL-ULÛM	Taşköprülüzâde. Istanbul 1313.
KEŞF EZ-ZÜNÛN	Kâtip Çelebi, Istanbul 1943.
İNANÇ SÖZLÜĞÜ	Orhan Hançerlioğlu, Remzi Kitabevi, Istanbul 1975 (Bu sözlüğe ekli bulunan bütün kaynaklar).

Türk edebiyatının büyük ustası Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 1 Mayıs 1952 tarihli *Varlık* dergisinde, genç Hançerlioğlu'na şöyle seslenmişti: *"Aziz meslektaşım. Vefâlı dostum Yaşar Nâbi'nin bana göndermekte olduğu yayınlar sâyesinde, edebiyat âleminin genç kıymetlerini tanımak fırsatını buluyorum. Hemen söylemek isterim ki bunlar arasında ilgimi en çok siz çekmektesiniz"*.

Kültür Bakanı Sayın Cihat Baban, 9 Mart 1971 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde şöyle dedi: *"Orhan Hançerlioğlu'nun gelişme temposunu izleyenler, yakınlarda onun, bütün dünyanın üzerinde duracağı orijinal yapıtlarla Türk düşüncesini yüceleştirdiğini göreceklerdir"*.

Değerli yazar Oktay Akbal, 20 Şubat 1977 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde şöyle yazdı: *"Orhan Hançerlioğlu üstünde geleceğin araştırmacıları sanırım çok kafa yoracaklar. Bu birbiri üstüne konan kocaman yapıtlar, Hançerlioğlu adını uzun uzun yaşatacak, kuşaklar boyu belleklere yerleştirecek"*.

Türk Dil Kurumu Başkanı Profesör Dr. Seha L. Meray, 25 Mayıs 1973 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde şöyle dedi: *"Sayın Hançerlioğlu'nun büyük dil ustalığıyla kaleme aldığı o hep el altında tutulması gereken Felsefe Sözlüğü..."*.

Ordinaryüs Profesör Dr. Sayın Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 22 Mart 1977 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde şöyle yazdı: *"Hançerlioğlu, bu Felsefe Ansiklopedisi'nde en derin, en çapraşık felsefe konularını o denli açık, o denli anlaşılır biçimde dile getirmiş ki, bunları okumak gerçekten büyük bir zevk oluyor"*.

Değerli ozan Melih Cevdet Anday, 1 Eylül 1978 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde şöyle dedi: *"Böyle büyük, önemli, ciddi bir ansiklopedik yapıtı tek başına başaran sayın Orhan Hançerlioğlu'nu kutlamak isterim. Bu yoğun çalışma ürünü, kalıcı yapıt..."*